

શ્રી ૧૮૭૮

ધર્મસિંધુનું

ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતર

લોકનાં હિતમાટે

બાવળ દાદોજી

એમણે

શાસ્ત્રી કનૈય વિ. વાલજી ત્રિપાઠી પાસેથી

લખાવી

મુદ્રાગ્રંથ સહિત

મુખ્યમદ્યે

પાનાનાં "નિલેપસાગર" કાવ્યખાતામાં છાપી પ્રાસિક દ્વારા

વૈશાખ સુદિ ૧૩ શનિવાર તારે ૧૮૦૫-સંવત ૧૯૩૯

કિંમત ૬ રૂપિયા

(સન ૧૮૬૭નાં ૨૫ માં આક્ટ પ્રમાણે ૨૯૯૨ કરુણી સખામાં
લઘુ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવાએ ચિતાનાં સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પ્રસ્તાવના.

આધુનિક કાળમાં છાપખાનાં ચાલુ થયાથી અનેક ભાષામાં અનેક ગ્રંથો છપાઈ બાહર પડે છે એ સંતોષકારક છે. આપણની સર્વ શિરોમણી જે સંસ્કૃત ભાષા તેના પણ કેટલા એક ગ્રંથો છપાઈ બાહર પડ્યા છે અને પડતા જાય છે. એ ભાષામાં આપણા આર્ય જનોનાં ધર્મસંબંધિ સર્વે ગ્રંથો લખાયલા છે માટે તે ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવું એ આપણા આર્યબંધુઓને ભૂપણુદાયક છે એમાં કાંઈ સંશય જવું નથી.

પ્રાચીન કાળમાં આપણા ઋષિ મુનિઓ તેમજ વિદ્વાનો જે ગ્રંથો રચતા તે સંસ્કૃત ભાષામાંજ, અને વિદ્વાન પણ તેજ ગણાતો કે જે સંસ્કૃતનું સારું જ્ઞાન ધરાવતો હોય અથવા તેમાં સારા ગ્રંથ રચી શકતો હોય. વિક્રમ અને ભોજના સમયમાં એ ભાષાને તથા વિદ્યાને ધણું ઉત્તેજન હતું તેથી તે સમયમાં સારા સારા સંસ્કૃત ગ્રંથો પડિતો, કવિઓ અને વિદ્વાનોએ રચ્યા છે. પેશવાઈના સમયમાં પણ એ વિદ્યાને ઉત્તેજન હોવાનાં કારણથી કેટલા એક પંડિતો શાસ્ત્રિઓ અને વિદ્વાનો સારા તૈયાર થયા હતા.

પરંતુ કેટલો એક કાળ થયા દિન પૈરદિન ઉત્તેજન ઘટતું જવાથી એ ભાષાનાં જ્ઞાનથી રહિત એવો ભાગ મોટો જોવામાં આવે છે તેવાઓ પોતાનો ખરો ધર્મ જો છે તે સમજી શકે તેમજ આપણા પૂર્વજો આપણે અર્થે વિદ્યાજ્ઞાનનો જે અમૂલ્ય ખજાનો મૂકી ગયા છે તેનો યથાશક્તિ ઉપલોગ કરવા સમર્થ થાય તેને માટે હિંદી અને મરાઠી ભાષામાં કેટલાએક વિદ્વાનોએ તેવા સંસ્કૃત ગ્રંથોનાં ભાષાંતર કરી તે છપાવી બાહર પાડ્યાં છે અને પડતાં જાય છે. કેટલાંએક વિદ્વાનો વેદ તથા શાસ્ત્રસંબંધી ગ્રંથોનાં પ્રાકૃત ભાષાંતર માસિક ચોપાનિઆના આકારમાં બાહર પાડતા જાય છે.

શુજરાતિ ભાષામાં મનુસ્મૃતિ તથા યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ જેવા ધર્મશાસ્ત્રના ઉત્તમ ગ્રંથો ભાષાંતરરૂપે બાહર પડ્યા છે. તેમ મહાભારત, રામાયણ, ભાગવત તથા ખીજાં પુરાણો વગેરે માસિક ચોપાનિયાને આકારે બાહર પડતાં જાય છે એ પણ દેશોત્પત્તિનું શુભ ચિન્હ છે. તો પણ ધર્મસિંધુ જેવો સુખોદ્ધ અને ધર્મસંબંધી નિત્યોપયોગી સર્વ વિષયોનો જેમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો હોય એવો એક પણ ગ્રંથ અઘાપિ આપણી ગૂર્જર ભાષામાં છપાઈ બાહર પડેલો ન હોવાથી ધર્મજ્ઞાસુ જનોની ધર્મવિષય જાણવાની સુલભતાની સિદ્ધિને અર્થે આ ગ્રંથનું શુજરાતી ભાષાંતર મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ ઉપરથી મેં કર્યું છે.

મૂળ ગ્રંથકર્તાએ આ ગ્રંથના ત્રણ પરિચ્છેદ કરેલા છે તેમાં પહેલા અને ત્રીજા પરિચ્છેદમાં તિથિ અને માસ ઇત્યાદિકવિષે વિધિપ્રયુક્ત નાના પ્રકારનાં કૃત્યો સહિત સામાન્યેકરીને અને વિશેષેકરીને કાળનો નિર્ણય કહ્યો છે. ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વાર્ધમાં ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર, આન્હિક, આધાન ઇત્યાદિક સવિસ્તર મિશ્રવિષય, દેવપ્રતિષ્ઠા, શાંત્યાદિક અને નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો એટલા વિષય કહ્યા છે. એજ પરિચ્છેદના ઉત્તરાર્ધમાં જીવત્પિતૃકનો નિર્ણય, શ્રાદ્ધાધિકાર, કાળ ઇત્યાદિકનો નિર્ણય, શ્રાદ્ધપદ્ધતિ, સૂતકાદિકનો નિર્ણય, દુર્ભરણ થયું છતે નિર્ણય, અંત્યેષ્ટિસંસ્કારનો વિધિ અને વિસ્તાર સહિત સંન્યાસ એ પ્રમાણે વિષયો છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વ્યવહાર અને સર્વ જ્ઞાનનો વિધિ એ વગર સઘળાજ ધર્મશાસ્ત્રાર્થ તે વિદ્વાનોના સંતોષાર્થ તે મજ શાસ્ત્રીય વ્યુત્પત્તિરહિત એવાઓનું શાસ્ત્રનાં અજ્ઞાનરૂપ કષ્ટ દૂર થાય તેને માટે આ ગ્રંથમાં સંક્ષેપેકરીને કહ્યા છે. એ સઘળામાં ત્રીજા પરિચ્છેદનો પૂર્વાર્ધ એ ભાગ આ ગ્રંથમાં સહુથી મહોટો જોવામાં આવે છે.

ધર્મસિંધુકાર એટલે આ ગ્રંથના રચનાર પોતાના ગ્રંથમાં લખે છે કે જ્યો મહિ માંસા અને ધર્મશાસ્ત્રના જાણનાર, બુદ્ધિમાન અને આલસ્યરહિત પંડિતો છે તેઓ તો મહાપંડિતોએ કરેલા પૂર્વના ગ્રંથો જોઈને તે ગ્રંથ ઉપરથી કૃતકાર્ય થાય છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયલાં કર્મો કરે છે તેથી મહારો આ ગ્રંથ કરવાનો ઉદ્યોગ તેમને અર્થ નથી. પણ જે મંદબુદ્ધિ, આજ્ઞસુ અને અવિદ્વાન્ હોઈને ધર્મવિષે નિર્ણય જાણવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેવાઓને માટે ધર્મસિંધુસાર નામનો આ સુબોધ ગ્રંથ મેં કીધો છે. એ તેણે જે ફરી ફરી કહ્યું છે અથવા એક કરતાં વધારે વાર કહ્યું છે તે યથાર્થ છે.

જાતે વિદ્વાન્ છતે આ ગ્રંથકારે વિદ્વજ્ઞનો પ્રત્યે તેમને હંસક્ષીર ન્યાયે વર્તવા સંબંધી જે સૂચના કરી પોતાની નમ્રતા દર્શાવી છે તેપણ ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

ગ્રંથના આરંભમાં મંગળાચરણ કરતાં વિકુંભ, શંકર, પાર્વતી, ગણપતિ, બ્રહ્મદેવ અને સરસ્વતી વગેરેને તેમજ પોતાના ગુરૂ, માતા, પિતાને નમસ્કાર કરતાં શ્રેષ્ઠ એવા માધ્વાદિક મુખ્ય ધર્મશાસ્ત્રના નિબંધકર્તા તે સર્વેને નમસ્કાર કર્યા છે તે ઉપરથી પ્રસિદ્ધ માધ્વાચાર્યની યોગ્યતાનું અનુમાન થઈ શકે છે.

મૂળ ગ્રંથકારનું કેહેવું એમ છે કે આ ગ્રંથ મેં કેવળ સ્વકપોળકલ્પનાથી રચ્યો નથી પણ પ્રાચીન અને પ્રસિદ્ધ એવા ગ્રંથોને આધારેજ રચ્યો છે. તે ગ્રંથો કયા કે કમળાકર ભટ્ટકૃત નિર્ણયસિંધુ, નીલકંઠ ભટ્ટકૃત દ્વાદશ મયૂખ, વિજયભટ્ટ આઠવેલે-કૃત પુરંધાર્યાચિતામણિ, કાળમાધવ, હેમાદ્રિ અને અનંતદેવકૃત કૌસ્તુભ. એ ઉપરથી નિર્ણયસિંધુ વગેરે ગ્રંથો આ ધર્મસિંધુ ગ્રંથની પૂર્વના છે એવું જણાય છે.

આ મૂળ ગ્રંથ જણે રચ્યો તેનો ઇતિહાસ વાંચનારાઓને સમજવો અવશ્ય હો-

વાથી તે આહિં સંક્ષેપે લખિયે છેએ—રત્નાગિરિ જીવ્યામાં સંગમેશ્વર તાલુકામાં ગો-
ળવલી નામનું ગામ તે આ અંથકર્તાના વંશજને ધનામ દાખલ મળ્યું છે. તેજ વં-
શમાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણોમધ્યે કેવળ સાર્વભૌમ એવા કાશી નામના ઉપાધ્યાય થય્યા.
તેમને યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય અને અનંતોપાધ્યાય એવા બે પુત્રો થયા. તેમાં યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય
એ શ્રૌત માર્ગમાં નિષ્ણાત હોઈને જ્યોતિષી, અને વેદનું અંગ જે ઉત્તમ વ્યાકરણ
શાસ્ત્ર તેમાં સારી રીતે શિક્ષા પામેલા હતા. બીજા અનંતોપાધ્યાય તે પણ ભક્તોમાં
શ્રેષ્ઠ હતે અનંતના અંશભૂત અવતાર હોવાથી અનંત ગુણોનું નિવાસસ્થાન એવા
હતા. એ અનંતોપાધ્યાય વૈરાગ્યશાલી હતા તેથી તેમણે પોતાની કૌંકણનામની જ-
ન્મભૂમિ છોડીને શ્રીપંદરીક્ષેત્ર એટલે પંદરપુરમાં શ્રીપાંદુરંગની સમીપમાં નિવાસ
કીધો. પછી તે સતત શ્રીપાંદુરંગની ભક્તિ કરી અંતે ભીમા નદીને તીરે મુક્તિ
પામ્યા. તે અનંતોપાધ્યાયના પ્રસિદ્ધ પુત્ર જે કાશીનાથોપાધ્યાય તેમણે આ ધર્મ-
સિંધુસાર નામે અંથ શકે ૧૭૧૨ નાં વર્ષમાં કીધો. આ અંથને સુમારે (૯૩) વર્ષ
થયાં હોવાં બેઠયે એવું, અંથકારે આ અંથના પ્રથમ પરિચ્છેદમાં સંક્રાંતિના દાનપ્ર-
સંગમાં અયનાંશ કહ્યા છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

હવે આ અંથનું ભાષાંતર જેવી પદ્ધતિથી કીધું છે તે બાબત પણ વાંચનારાઓને
સૂચવવાની જરૂર છે, માટે તે પદ્ધતિ વાંચનારાઓને સૂચન કરું કે, આ ભાષાંતર
કરતી વેલાએ અનુષ્ઠાનપ્રયોગના પ્રસંગમાં જ્યાં જ્યાં સંકલ્પ, મંત્ર, ત્યાગ તથા
તેના સ્મરણા ઉચ્ચારાદિક કરવાનાં બીજાં વાક્યો આવેલાં છે તે તે ઠેકાણે તેનો
ઉપયોગ કહી તે સંકલ્પાદિક અનુષ્ઠાનમાં તેવાજ કેહેવા બેઠયે, માટે તેનો અર્થ ન
લખતાં તે તેવાજ “ ” એવાં ચિન્હ કરી તે ચિન્હની વચમાં સંસ્કૃત અ-

ક્ષરોથી મૂળ પ્રમાણે સધળા લખેલા છે, તે ઉપરથી તે મંત્ર તથા સંકલ્પ અને જિહ્વા-
દિક છે એમ જાણવું. ભાષાંતરમાં “ ” એવાં ચિન્હ કરી તેની વચમાં જ-

અર્થ લખેલો છે તે મૂળઅંથમાં અંથકારે વચનનો અર્થ ન લખતાં કેવળ વંચનજ લ-
ખ્યાં છે તેનો તે અર્થ છે એમ સમજવું. તેમજ જે જે ઠેકાણે ભાષાંતરમાં કંઠણ સં-
સ્કૃત શબ્દ આવ્યા છે તે તે ઠેકાણે ધણું કરી તે તે શબ્દની આગળ કંઠિસ એટલે
() એવાં ચિન્હ કરી તે ચિન્હની વચમાં તે શબ્દનો પ્રાકૃત અર્થ સુગમ જ-

ખદોથી ખતાવેલો છે. તેમજ મૂળઅંથમાં એક વાર કહેલા વિષયની બીજીવાર કેહે-
વાની જરૂર પડે ત્યાં અંથકાર “પ્રાગુક્ત” એટલે પ્રથમ કહ્યું છે અથવા “પૂર્વાર્થ
પ્રોક્ત” એટલે પૂર્વાર્થમાં કહ્યું છે એરીતે ધણે ઠેકાણે લખી ગયા છે. આ ભાષાંતરમાં
તેવે ઠેકાણે વાંચનારને તે સ્થલ તરત મળી આવવા માટે તે તે પત્રના અંક ‘પ્રથમ
(પત્ર ૪ માં) કહ્યું છે’ એ રીતે કાંઉસમાં લખેલા છે. કેટલાએક ઠેકાણે અંથકારે જે

જે વિષય ખુલો કરી લખ્યો નથી અને તે વિષય સમજવાની તો જરૂર પડે એમ છે તે તે ઠેકાણે ભાષાંતરની નીચે નોટ આપી ખુલી રીતે તે તે વિષય લખેલા છે અથવા જ. ગ્રંથમાં એ વિષયો સવિસ્તર લખેલા છે તે ગ્રંથોનાં નામ દર્શાવ્યાં છે, જ્યાં તે તે વિષયો બાંચનારાઓને સહેલથી સમજી શકાશે. એ એકંદર ભાષાંતરની રીતી છે તે ધ્યાનમાં લઈ વાંચવું.

છેલ્લે મહારે જણાવવું જોઈએ કે ગુજરાતી ભાષામાં લખાણ કરવાનો આ મહારો પ્રથમજ પ્રયત્ન છે તેથી એ ભાષાંતરમાં જે કાંઈ દોષ જેવામાં આવે તો તે વિદ્વન્જનો ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખું છું અને તે લેખનદોષ દયા કરી પોષ્ટમારફતે મને સૂચન કરશે જ્યાં હું તેમનો આભાર માનીશ.

આ ભાષાંતર રા. રા. જવજી દાદાજીએ વે. શા. સં. શાસ્ત્રી કાનજી વિં. વાલજી ત્રિપાઠી પાસે કરાવેલું છે અને તે ધર્મશાસ્ત્રનો વિષય હોવાથી પ્રસિદ્ધ પંડિત આશુકવિ શ્રી ગોવર્ધન લાલાજી પ્રસિદ્ધ નામ ગટ્ટલાલાજી ધનશ્યામજીને ત્યાં મોકલ્યું તે ભાષાંતર આશુકવિ શ્રીગટ્ટલાલાજીએ વંચાવી સાંભળી તેનાં યથાર્થપણાથી પ્રસન્ન થઈ એની યોગ્યતાવિષે જ પ્રમાણપત્ર આપેલું છે તે પણ આ ગ્રંથની છેવટે છાપેલું છે જે વાંચવાથી વાંચનારાઓને આ ગ્રંથની યોગ્યતાવિષે સહજ નિશ્ચય થશે.

આ ગ્રંથ જમણે ખરીદ કરવો હોય તેમણે નીચે લખેલે ઠેકાણે રોકડા પૈસા મુકી મગાવવો.

મુંબઈ કાળકાદેવીના રૂસ્તાઉપર “નિર્ણયસાગર” છાપખાનામાં શેઠ જવજી દાદાજીને નામે. મુંબાદેવીપાસે પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુંદજીને નામે. વડગાદી લખુ લીલાણીનો માળો નં. ૧૩ શાસ્ત્રી કાનજી વિં. વાલજીને નામે. સુરતમાં મંદારામ ઘેલાભાઈ તથા અમદાવાદમાં રણછોડલાલ ગંગારામ મ્યાનેજર યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કચ્છમાંડવીમધ્યે શાસ્ત્રી વાળજી હીરજી ઠેકાણું નવાપુરામાં મહાલક્ષ્મીનું મંદીર, એને નામે રોકડા પૈસા મૂકવાથી પુસ્તક મોકલવામાં આવશે. બાહેર ગામના મહાલકોએ ટપાલ ખર્ચ રૂ. ૦.૧૧ અર્થે અધિક મૂકવો.

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

વિષય.	પત્ર.
મંગલાચરણુ...	૧
પ્રથમ કાળનો ભેદ ...	૨
મેષાદિક આર સંક્રાંતિનો નિર્ણય ...	૪
આર સંક્રાંતિના દાન ..	૫
સંક્રાંતિઓની વિષ્ણુપદ આદિ સંજ્ઞા ...	૬
સંક્રાંતિઓની મુકવાની ધડી. ...	૭
મળમાસનો નિર્ણય ..	૮
અધિક માસનું ઉદાહરણુ ...	૯
ક્ષય માસનું ઉદાહરણુ ...	૧૦
અધિક માસ અને ક્ષય માસ એમાં છોડવાનાં અને ન છોડવાનાં કર્મ કયાં કયાં તે. ...	૧૦
મળ માસમાં કયાં કર્મ છોડવાનાં તે. ...	૧૧
ગુરુ અને શુક્રના અસ્તાદિકવિગે વર્જ્ય કર્મ કયાં તે ...	૧૧
સિંહસ્થ ગુરુ છતાં અવસ્થ વર્જ્ય કર્મ કયાં તે ...	૧૨
સિંહસ્થ ગુરુનો અપવાદ (આધ નર્થી) તે. ...	૧૨
સિંહસ્થ ગુરુ છતાં ગોદાવરીમાં અને કન્યાનો ગુરુ છતાં કૃષ્ણા નદીમાં સ્નાનનું માહાત્મ્ય ...	૧૨
તિથિઓના નિર્ણયમાટે સાધારણ રીતિ. ...	૧૨
કયાં વ્રતોમાં કેવી તિથિ લેવી જોઈએ તે... ..	૧૩
કર્મોનો વિશેષ નિર્ણય ...	૧૪
એકમક્રાદિક વ્રતોનો નિર્ણય ...	૧૪
સ્વતંત્ર વ્રતોનો નિર્ણય.....	૧૪
નક્ત વ્રતનો નિર્ણય....	૧૫
વ્રતોની પરિભાષા (રીતિ)...	૧૭
વ્રતમાં દ્રવ્ય કહ્યું ન હોય તો ...	૧૮
વ્રતમાં સ્ત્રાદિક પ્રાપ્ત થાય તો... ..	૧૮
ભોજનનો નિષેધ કય્વો હોય તે દિવસે ખીન્ન વ્રતની પારણા પ્રાપ્ત થાય તો ...	૨૦
ઉપવાસાદિક બે વ્રત એક દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો ...	૨૦
પ્રતિપદા આદિ તિથિનો નિર્ણય ...	૨૧

વિષય.	પત્ર.
ખીજનો નિર્ણય ...	૨૨
ત્રીજનો નિર્ણય ...	૨૨
ચતુર્થનો નિર્ણય ...	૨૩
પંચમીનો નિર્ણય ...	૨૩
છઠનો નિર્ણય ...	૨૪
સપ્તમીનો નિર્ણય ...	૨૪
અષ્ટમીનો નિર્ણય ...	૨૪
નોમનો નિર્ણય ...	૨૪
દશમીનો નિર્ણય ...	૨૪
એકાદશીનો નિર્ણય ...	૨૫
વ્રતના દિવસનો નિર્ણય ...	૨૫
એકાદશીના ભેદ ...	૨૭
રમાષ્ટીનો નિર્ણય ...	૨૮
એકાદશી વ્રતનો વેધ ...	૩૦
વ્રતનો પ્રયોગ ...	૩૧
એકાદશી વ્રતસંબંધિ નિયમો ...	૩૨
નિયમભંગ થાય તો ...	૩૩
પારણાનો નિર્ણય ...	૩૩
હરિવાસર ...	૩૩
આરસને દિવસે શ્રવણનો યોગ હોય તો...	૩૪
આરસને દિવસે વર્જ્ય પદાર્થ ...	૩૪
આરસનો નિર્ણય ...	૩૪
આઠ મહાદ્વાદશી ...	૩૫
ત્રयोદશીનો નિર્ણય...	૩૫
તે દિવસે પ્રદોષનું વ્રત ...	૩૫
ચતુર્દશીનો નિર્ણય...	૩૬
પૂનમ અને અમાસ એનો નિર્ણય ...	૩૬
સોમવતી અમાવાસ્યાનો નિર્ણય...	૩૭
દ્વિતીયાનો નિર્ણય...	૩૭
પર્વસંધિનો નિર્ણય...	૩૮
ખાલકોનો બોધ થવામાટે ખીજનો પ્રકાર...	૩૮
પૂનમનો વિશેષ નિર્ણય. ...	૪૦
કાલ્યાણનો અમાવાસ્યામાટે વિશેષ નિર્ણય	૪૨
સામવેદવાળાઓની દ્વિતીનો નિર્ણય ...	૪૩

અનુક્રમણિકા

વિષય.

પત્ર.

પિંડપિતૃયજ્ઞના કાળનો નિર્ણય ...	૪૪
વ્યતિપંગ (અન્ન સાથે કરવા) તે ...	"
દષ્ટિનો લોપ અને પિંડપિતૃયજ્ઞનો લોપ	
થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	૪૫
શ્રાદ્ધવિષે અમાવાસ્યાનો નિર્ણય...	૪૬
અમાવાસ્યાનું શ્રાદ્ધ ન થાય તો ...	૪૭
દષ્ટિ અને સ્થાલીપાક એના આરંભનો નિર્ણય ...	"
વિકૃતિનો કાળ ...	૪૮
પશુઅગ્નિનો કાળ ...	"
આતુર્ભીસ્યનો કાળ ...	૪૯
કામ્યેષ્ટિનો કાળ ...	"
નૈમિત્તિકેષ્ટિનો કાળ...	૫૦
આધાનનો કાળ ...	"
અહણનો નિર્ણય ...	૫૨
ચૂડામુણિ અહણ ...	"
સ્નાનનાં જળમાં ન્હાન મોટાઈ છે તે ...	"
અહણસમયે આશીય હોય તો ...	"
રજસ્વલાને નૈમિત્તિક સ્નાનનો વિચાર ...	"
દાનમાં પાત્રનો વિચાર ...	"
મંત્રોપદેશનો પ્રકાર...	૫૩
પુરશ્વરણનો વિધિ ...	૫૪
પુરશ્વરણ કરનારાને સ્નાનદાનાદિક કરવાનો વિચાર ...	"
અહણ ગયા પછી કયા પદાર્થ અહંણ કરવા અને કયા ન લેવા તે ...	"
અહણના વેધનો નિર્ણય ...	૫૫
વેધમાં તથા અહણ સમયે ભોજન કરનારાને પ્રાયશ્ચિત્ત ...	"
અસ્તોદય તથા અસ્તાસ્ત આદિકનો વિચાર	૫૬
અહણને દિવસે વાપક (સાંવત્સરિક) શ્રાદ્ધ આવે તો ...	"
અહણનો શુભાશુભ નિર્ણય...	૫૭
અશુભ અહણ હોય તો શાંતિ અથવા બિંબદાન કરવું તે ...	"
મંગળકાર્યમાં અહંણની નિર્ણય દિવસ ...	"
સમુદ્રસ્નાનનો નિર્ણય ...	૫૮

વિષય.

પત્ર.

અમુક તિથિ નક્ષત્ર અને વારવિષે કયા કયા પદાર્થ વાપરવા અને વર્જ્ય કરવા તે	"
આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન શું? તે ...	૫૯

દ્વિતીય પરિચ્છેદ.

ચૈત્ર માસ.

મંગલાચરણ...	૬૧
મેષસંક્રાંતિનો પુણ્ય કાળ ...	૬૨
તિથિનો નિર્ણય ...	૬૩
એ એકમને દિવસે વર્ષનો આરંભ ...	"
તે દિવસે તૈલમદન...	"
દેવીનાં નવરાત્રનો આરંભ ...	"
પ્રપાનું દાન ...	"
જળકુંભનું દાન કરવું તે ...	"
કલ્પાદિ તિથિનો નિર્ણય ...	"
એજ મત્સ્યજયંતી છે એમ કોઈ કહે છે...	"
એ માસમાં ગૌરીવ્રત ...	"
સુદ બીજનું આલેકુવ્રત ...	"
એજ દિવસે દવણાથી શિવ અને ગૌરીની પૂજા કરવી ...	"
સુદ ત્રીજથી આરંભ કરી માસ પર્યંત ગૌરીનું આંદોલનવ્રત કરવું ...	"
એ ત્રીજને દિવસેજ શ્રીરામચંદ્રનો આંદોલન ઉત્સવ કરવો ...	"
મન્વાદિ તિથિનો નિર્ણય ...	૬૪
તે દિવસે શ્રાદ્ધ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	"
છત્ર, શ્રાદ્ધ ...	"
દશ અવતારોની જયંતીયું ...	૬૫
સુદ એાથને દિવસે ગણપતિને દવણો ધરાવવા ...	"
સુદ પાંચમની નાગપૂજા અને લક્ષ્મીપૂજા	"
એજ દિવસે હયવ્રત કરવું...	"
છઠને દિવસે ક્રાંતિકરવામીને દવણો ધરાવવો	૬૬
સાતમને દિવસે સૂર્યને ધરાવવો ...	"
નોમને દિવસે દેવીને ...	"
પૂનમને દિવસે સૂર્ય દેવતાઓને દવણો ધરાવવો તે. ...	"

વિષય.	પત્ર.	વિષય.	પત્ર.
સુદ આદ્યમની ભવાનીની ઉત્પત્તિ ...	"	પ્રપા (પાણી પીવાની પરખ)નું દાન ઇલાદિ ..	"
એજ દિવસે આશુપાલવતી કદિ ભક્ષણ	"	સુદ ત્રીજને દિવસે ગંગાસ્નાન યવ હોમ	"
કરવી	"	ઇલાદિ સર્વ પાપને હરેછે	"
એ દિવસે યોગ અધિક આવે તો	"	એ દિવસે ચંદનવડે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા ...	"
સુદ નોમ રામનવમી.	"	એજ અક્ષય તૃતીયા	"
નવમી વ્રતનો પ્રયોગ (કરવાની રીતિ) ...	૬૭	એજ યુગાદિ	"
એજ દિવસે દેવીનવરાત્રિની સમાપ્તિ ...	૬૮	એ દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું	"
સુદ એકાદશીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણનો દોહો-	"	એ દિવસે જળકુંભનું દાન કરવું	૭૪
ત્સવ	"	યુગાદિ અને મન્વાદિને દિવસે રાત્રિએ ભો-	"
સુદ ઔરસનો વિષ્ણુનો દમનોત્સવ. ...	"	જનનું પ્રાયશ્ચિત્ત	"
ચૌદશનો શિવનો દમનોત્સવ.	"	એજ ત્રીજ પરશુરામજયંતી	"
દમનોત્સવનો પ્રયોગ.	૬૯	સુદ સાતમની ગંગાજની ઉત્પત્તિ	૭૫
સુદ તેરસને દિવસે અનંગપૂજનરૂપ વ્રત .	૭૧	મધુસૂદનનું પૂજન કરવાથી અશ્વિશેષ	"
સુદ ચૌદશને દિવસે વૃસિંહનો દોહોત્સવ .	"	યજનું ફળ મળેછે તે	"
સુદ પૂનમને દિવસે સધળા દેવતાઓનો	"	સુદ ચૌદશ વૃસિંહજયંતી	"
દમનોત્સવ.	"	વૃસિંહજયંતી વ્રતનો પ્રયોગ.	"
એ પૂનમ ચિત્રા નક્ષત્રે યુક્ત હોય તો વિ-	"	પારણાનો નિર્ણય	૭૬
ચિત્ર વસ્ત્રનું દાન કરવું.	"	પૂનમને દિવસે કુંભદાન કરવાથી ગોદાનનું	"
એ દિવસે અધિક યોગ આવે તો સ્નાના-	"	ફળ.	"
દિકનું ફળ.	"	બ્રહ્મહત્યાનું નાશ કરનારે કુંભદાન. ...	"
સુદ એકાદશી, પૂનમ અથવા મેષસંક્રાંતિને	"	સધળાં પાપનું નાશ કરનારે કાળાં મૃગચર્મ-	"
દિવસે વૈશાખ સ્નાનનો આરંભ. ...	"	નું દાન	"
સુદ પૂનમ મન્વાદિ	"	મહાફળ દેનારે તિલસ્નાનાદિ	"
વિદ તેરસ શતભિષા નક્ષત્રે યુક્ત હોય તો	"	તિલદાનનો મંત્ર	"
વારૂણી પર્વણી	"	વૈશાખ સ્નાનનું ઉદ્યાપન	"
વિદ ચૌદશને દિવસે શિવસમીપે તથા મંગ-	"	જળમાં ખેટેલા વિષ્ણુનો પ્રતોત્સવ. ...	"
ળ વારે યુક્ત એજ ચૌદશને દિવસે ગંગા-	"	વૈશાખની અમાવાસ્યા ભાત્રુકા અને તેની	"
સ્નાનથકી પણ પિશાચપણની નિશ્ચિત	"	જેડનો એકમનો દિવસ કરિક્ષિત એ	"
થાયછે	"	બન્ને વર્ણ	"
વૈશાખ માસમાંનાં કાર્ય	૭૨	જ્યેષ્ઠ માસમાંનાં કાર્ય	૭૩
વૃષસંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ	"	મિથુનસંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ.	"
પ્રાતઃસ્નાનાદિ તથા વસંતપૂજા	"	એ માસમાં પિષ્ટની બ્રહ્મની મૂર્તિનાં પૂ-	"
એ માસમાં દેવને જળવાસ કરાવવો ...	૭૩	જનથી સૂર્યલોકની પ્રાપ્તિ	"
તુલસીવડે વિષ્ણુનું પૂજન	"	જળ પેત્રનું દાન	"
પીપળાની સેવા	"	સુદ એકમને દિવસે કરવીર વ્રત	"
ગાયોને ખજવાળ કરવી	"	સુદ ત્રીજનું રંભાવ્રત	"
એકભક્તોદિ વ્રત	"	સુદ ચોથનો ઉમાનો અવતાર	"

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પત્ર.	વિષય.	પત્ર.
સુદ આઠમ તથા નોમને દિવસે શુકલા દે- વીની પૂજા.	”	હવિષ્ય પદાર્થ... ..	”
સુદ દશમનો ગંગાજીનો અવતાર ..	૭૮	કામ્યવ્રત	૮૭
ગંગા દશહરા... ..	”	તમમુદ્રાધારણુ	૮૮
દશહરા વ્રતનો વિધિ.	૭૯	બારસને દિવસે વામનપૂજાથી નરમેધ યજુનું ફળ.	૮૯
ગંગાસ્તોત્ર.	૮૦	પૂનમને દિવસે અન્નાદિકનું દાન ...	”
સુદ એકાદશી નિર્જલા	૮૨	એ દિવસે શ્રીશિવનો શયનોત્સવ ..	”
બારસને દિવસે જળકુંભનું દાન ...	”	એજ દિવસે કાકિલાવ્રત	”
બારસનું ત્રિવિક્રમનાં પૂજનથી યજુનું ફળ. ”	”	એજ પૂનમને દિવસે સંન્યાસિઓએ ક્ષીર કરાવવું તથા બાસપૂજા ઇત્યાદિ કરવું...	”
પૂનમને દિવસે તિલદાનથી અશ્વમેધનું ફળ. ”	”	સંન્યાસિએ ચાતુર્માસ્ય એક ઠેકાણે રહેવું તેનો વિધિ.	૯૦
એ દિવસે છત્ર, પગરખાનું દાન કરવાથી રાજ્યપ્રાપ્તિ.	”	વિદ બીજને દિવસે અશૂન્યશયનવ્રત ...	”
એ દિવસે બિલ્વત્રિરાત્રિવ્રત.	”	શ્રાવણ માસમાંનાં કૃત્ય.	૯૧
વટસાવિત્રી વ્રત.	”	સિંહસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્યકાળ.	”
રજસ્વલાદિક દોષ હોય તો પૂજાદિ ખાઠણ- કારાએ કરાવવું	૮૩	એ માસમાં એકલકતાદિક વ્રત....	”
એ પૂનમ મન્વાદિ છ.	”	સિંહ સંક્રાંતિમાં ગાય વિયાય તો ...	૯૨
એ દિવસે ત્રિવિક્રમની પ્રીતિ અર્થે ચંદના- દિકનું દાન કરવું ..	”	શ્રાવણ માસમાં ઘોડા દિવસે વિયાય તો...	”
આષાઢ માસનાં કૃત્ય.	”	માઘમાસમાં તથા યુધ વારે ભંસ વિયાય તો	”
દક્ષિણાયન નામની કર્કસંક્રાંતિ.	”	શ્રાવણમાં સોમવારનું વ્રત... ..	”
તેનો પુણ્યકાળ.	”	મંગળવારે ગૌરી પૂજન	”
ક્ષીર ઇત્યાદિકમાં વર્જ્ય સંક્રાંતિ	”	શ્રાવણ સુદ ચોથનો નિર્જુલ.	”
આષાઢમાં એકલકતા વ્રત કરવાથી ધન- ધાન્યાદિકની પ્રાપ્તિ	૮૪	સુદ પાંચમ નાગપચ્ચમી	”
વામનની પ્રીતિ અર્થે પગરખાં ઇત્યાદિકનું દાન કરવું ..	”	સુદ બારસને દિવસે શાકવ્રતની સમાપ્તિ તથા દધિવ્રતનો આરંભ.	”
સુદ બીજને દિવસે શ્રીરામની સ્થપાત્રા ..	”	સુદ બારસમાં પારણાને દિવસે વિજયુને પવિત્રાં ધરાવવાં ..	”
એ માસમાં સુદ દશમ અને પૂનમ એ મન્વાદિ	”	શિવ આદિ દેવતાઓને પવિત્રાં ધરાવવાં અને તે ન કરે તો જપ કરવો.	”
આષાઢ સુદ એકાદશીને દિવસે વિજયુનો શયનોત્સવ... ..	”	સંક્ષેપથી પવિત્રાં ધરાવવાનો પ્રયોગ ...	૯૩
અનુરાધા નક્ષત્રે રહિત બારસમાં પારણા ચાતુર્માસ્યવ્રતનો આરંભ... ..	૮૫	પવિત્રાં ધરાવવામાં તિથિનો નિર્ણય ...	૯૫
ચાતુર્માસ્યવ્રત મુહુર્ણ કરવાનો પ્રકાર ...	”	ઉપાકર્મ- (મૃપિપૂજન કરી જનોના બદલવું તે) નો કાળ	૯૬
શાકવ્રતાદિ ..	૮૬	યજુર્વેદીનો ઉપાકર્મ કાળ... ..	૯૭
ચાતુર્માસ્યમાં નિષિદ્ધ પદાર્થ કયા તે ...	”	કાણે માધ્યમિન ઇત્યાદિકાનાં ઉપાકર્મનો કાળ	”
		સામવેદીઓનાં ઉપાકર્મનો કાળ ...	૯૮

વિષય.	પત્ર.
અથર્વ વેદીઓનાં ઉપાકર્મનો કાળ. ...	૧૦૦
પ્રથમ ઉપાકર્મ. ...	૧૦૦
રક્ષાબંધનનો નિર્ણય. ...	૧૦૧
એજ પૂનમને દિવસે હયગ્રીવની ઉત્પત્તિ. ...	૧૦૨
કુળધર્મોદિકવિષે પૂનમનો નિર્ણય. ...	૧૦૨
એજ દિવસે શ્રવણાકર્મ અને સર્પબલિ કરવું તે. ...	૧૦૨
વિદ યોગને દિવસે સંકલ્પયુથાંતું વ્રત. ...	૧૦૩
જન્મમાહત્તીવ્રતનો નિર્ણય. ...	૧૦૩
જન્મમાહત્તીવિષે પક્ષભેદ. ...	૧૦૪
જયંતી વ્રતનો નિર્ણય. ...	૧૦૭
પારણાના કાળનો નિર્ણય. ...	૧૦૮
સંક્ષેપકરી વ્રતનો વિધિ. ...	૧૧૦
પૂજા થયા પછી જે કરવું તે. ...	૧૧૨
દહિ આદિક છાંટવાં તે. ...	૧૧૩
એક વર્ષનો જયંતીનો પ્રયોગ. ...	૧૧૪
અમાસને દિવસે દર્બ લાવવો તેનો વિધિ. ...	૧૧૪
પવિત્રમાં દર્બની સંખ્યા. ...	૧૧૪
ભાદરવા માસમાંનાં કર્તવ્ય. ...	૧૧૫
કન્યા સંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્યકાળ. ...	૧૧૫
એ માસમાં એક અન્નનો આહાર. ...	૧૧૫
એ માસમાં પાચસ આદિનું દાન. ...	૧૧૫
સુદ ત્રીજનું હરિતાગિકાવ્રત. ...	૧૧૫
સુદ ચોથને દિવસે સિદ્ધિવિનાયકનું વ્રત. ...	૧૧૫
એ યોગને દિવસે ચંદ્રદર્શન થાય તો ખોટા દોષનો આરોપ થાય તે અને તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય. ...	૧૧૫
ઋષિપંચમી. ...	૧૧૬
સુદ છઠને દિવસે સ્નાન અને સર્વનું પૂજન. ...	૧૧૬
એજ છઠને દિવસે ક્રાંતિકરવામીનું દર્શન. ...	૧૧૬
સુદ આઠમ દુર્વોધમી. ...	૧૧૬
એ દિવસે જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજન. ...	૧૧૬
વિજયનું પરિવર્તન ઉત્સવ. ...	૧૧૭
શ્રવણ હાદશીનું વ્રત. ...	૧૧૮
પારણાનો કાળ. ...	૧૨૦
વામનજયંતીનો નિર્ણય. ...	૧૨૧

વિષય.	પત્ર.
એ દિવસે દધિવ્રતની સમાપ્તિ અને પયોગ-વ્રતનું ચઢણ. ...	૧૨૨
ભાદરવા સુદ ચૌદશને દિવસે અનંતવ્રત. ...	૧૨૨
દોરાનો નાશ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત. ...	૧૨૨
અગરવત્નો અસ્ત તથા ઉદય અને તેનું પૂજન. ...	૧૨૩
પૂનમને દિવસે પ્રૌઢપદી શ્રાદ્ધ. ...	૧૨૩
મહાલયનો નિર્ણય. ...	૧૨૪
નિત્ય મહાલયસંબંધિ પિતૃગણ. ...	૧૨૭
પિતા સંન્યાસિ અથવા પતિન હોય તો. ...	૧૨૯
મળમાસમાં મહાલય ન કરવું. ...	૧૨૯
વાર્ષિકશ્રાદ્ધ તથા મહાલય એક દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો. ...	૧૨૯
ભરણીશ્રાદ્ધ. ...	૧૨૯
વિદ નોમને દિવસે અન્વષ્ટમ્યશ્રાદ્ધ અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીયોનું શ્રાદ્ધ. ...	૧૩૦
એ દિવસે સુવાસિનીભોજન. ...	૧૩૧-૧૩૨
અન્વષ્ટમ્ય શ્રાદ્ધનો લોપ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત. ...	૧૩૧
પ્રારસને દિવસે સંન્યાસિઓનું મહાલય. ...	૧૩૧
મધા ત્રયોદશીશ્રાદ્ધ. ...	૧૩૩
એજ દિવસે ગજચાયા. ...	૧૩૩
દુર્ભરણથી મરણ પામેલાનું શ્રાદ્ધ તથા તેનો વિધિ. ...	૧૩૪
અમાસને દિવસે ગજચાયાનું શ્રાદ્ધ. ...	૧૩૫
આશુ સુદ એકમીને દિવસે દૌહિત્રશ્રાદ્ધ. ...	૧૩૫
કપિલા છઠનો નિર્ણય. ...	૧૩૬
સંક્ષેપથી કપિલા છઠનાં વ્રતનો વિધિ. ...	૧૩૬
આશુ માસમાં કરવાનાં કાર્ય. ...	૧૩૮
ગુલા સંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્યકાળ. ...	૧૩૮
દેવીનવરાત્રનો આરંભ. ...	૧૪૦
નવરાત્રિના ગૌણ પક્ષ. ...	૧૪૦
સંક્ષેપથી નવરાત્રિના આરંભનો પ્રયોગ. ...	૧૪૨
ચંડીપાઠનો વિધિ. ...	૧૪૩
કુમારી પૂજનો વિધિ. ...	૧૪૫
આશીર્વાદિકમાં નવરાત્રિના પ્રકાર. ...	૧૪૫
ઉપાંગલલિતા વ્રતનો નિર્ણય. ...	૧૪૬
સરસ્વતી પૂજન. ...	૧૪૬

વિષય.

પત્ર.

પત્રિકા પૂજન	૧૪૭
મહાશ્મીનો નિર્ણય... ..	૧૪૮
પુત્રધાળા ગૃહસ્થ આહમનો ઉપવાસ ન કરવો	”
નોમને દિવસે હોમ અને હોમના પદાર્થ... ..	૧૪૯
બલિદાન	૧૫૦
એ પ્રકારનાં આશીર્વાદો દેવનું ઉત્થાપન... ..	”
શસ્ત્ર અને ધોડા ધ્યાદિકની પૂજા	”
પારણ્યા અને દેવતાનાં વિસર્જનનો કાળ... ..	૧૫૧
વિજ્યા દશમીનો નિર્ણય	૧૫૩
તે દિવસે પૂજનનો પ્રકાર	૧૫૪
વિજય સુકૃતનો નિર્ણય	”
કાર્તિક સ્નાનનો નિર્ણય	૧૫૬
તુળસીદલનું અર્પણ અને તેની પ્રશંસા .	”
આમળીનું માહાત્મ્ય... ..	૧૫૭
હરિજનગરણનો વિધિ	”
બીજાં કાર્તિકવ્રત	”
કાર્તિક માસમાં વર્ણ્ય પદાર્થ કયા તે	”
વ્રતની સમાપ્તિને દિવસે કયાં દાન કરવાં તે	૧૫૮
એ માસમાં દીપદાનની પ્રશંસા	”
પુરાણશ્રવણનો વિધિ.	૧૫૯
એજ દિવસે પયોવ્રતની સમાપ્તિ કરી દિદ-લવ્રતનો આરંભ કરવો	”
એ દિવસે આકાશદીપક દેવો	”
કોળગર વ્રત..	૧૬૦
એજ પૂનમને દિવસે આશ્વયુજકર્મ	”
આશ્વયુજનો કળ્યા	૧૬૧
આશ્વયુજના ગૌણકાળ	૧૬૩
મહોદ્યાં સંતાનને નીરાજનનો વિધિ	૧૬૪
કરક ચતુર્થી... ..	”
રજ્યા કુંડમાં સ્નાન... ..	”
ગોવત્સ દાદશી	”
એ દિવસે નીરાજનનો વિધિ	૧૬૫
વિદ તેરસને દિવસે યજ્ઞને અર્થે દીપદાન કરવું	”
એજ દિવસે ગોઝિરાત્ર વ્રત.	”
નરક ચતુર્દશી.	૧૬૬
એ દિવસે તૈલાબ્ધંગ	”

વિષય.

પત્ર.

એ દિવસે સ્નાન કીધા પછી યમતર્પણ કરવું	૧૬૭
એ દિવસે ઉલ્કાદાન કરવું... ..	”
અમાસને દિવસે અબ્ધંગ અને લક્ષ્મીપૂજન ..	”
એજ દિવસે અલક્ષ્મીને કાઢવી	૧૬૮
કાર્તિક માસનાં કૃત્ય... ..	૧૬૯
વૃશ્ચિકસંક્રાંતિ અને તેનો પુષ્યકાળ.	”
સુદ એકમના દિવસનાં કૃત્ય.	”
એ દિવસે બળિપૂજાદિક	”
એ દિવસે લક્ષ્મી અને કુબેરની પૂજા... ..	૧૭૦
ગોવર્ધનની પૂજનનો વિધિ... ..	”
માર્ગપાલી બંધન અને વટિકાકર્પણ	૧૭૧
યમદ્વિતીયાનો નિર્ણય.	૧૭૨
અમિતી પૂજા..	”
ગોપાષ્ટમી.	”
મયુરાની પ્રદક્ષિણા... ..	”
એ સુગાદિ છે.	”
બીજમ પંચક વ્રત	૧૭૪
એકાદશી આદિ પર્વણોને દિવસે શિવ તથા વિષ્ણુનાં મંત્રનું ગ્રહણ	”
એ દિવસે તુલસીકાષ્ઠની માલાનું ધારણ ..	”
એજ રીતે આમળીનાં કાષ્ઠની માળાનું ધારણ..	૧૭૫
આમળીનાં મૂળમાં દેવપૂજનનો વિધિ	૧૭૬
દાદશીને દિવસે પારણ્યા.	૧૭૭
પ્રબોધ ઉત્સવ અને તુલસીવિવાહનો વિધિ	૧૭૮
એ દિવસે ચાતુર્માસ્યવ્રત સમાપ્તિ... ..	૧૮૦
વૈકુંઠચતુર્દશીનો નિર્ણય	”
સુદ પારસ અને પૂનમ એ મન્વાદિ	”
ચાતુર્માસ્ય વ્રત સમાપ્તિ	૧૮૧
કાર્તિકની પૂનમને દિવસે કૃત્તિકાનો યોગ હોય તો કાર્તિકસ્વામીનું દર્શન કરવું તે. ૧૮૨	
પદ્મક યોગ	”
ત્રિપુર એ નામના દીપકનું દાન	૧૮૩
એ દિવસે કામ્ય વૃષોત્સર્ગનો મહિમા	”
કાળાષ્ટમી	”

વિષય.	પત્ર.
માર્ગશીર્ષિ માસનાં કૃત્ય...	૧૮૪
ધનુઃસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્યકાળ...	"
નાગપૂજા ...	"
ચંપાપદ્મી ...	"
એજ રક્ત પદ્મી ...	"
સાતમને દિવસે સૂર્યવ્રત ...	"
ભવણનાં દાનનો મહિમા ...	"
પૂનમ દત્તજયંતી ...	૧૮૫
સુદ ચૌદસ અથવા પૂનમને દિવસે પ્રલય- રોહણ નામનું કર્મ કરવું ...	"
અષ્ટકાશ્રાદ્ધ અને તેનો લોપ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	"
માગસર આદિ માસના રવિવારે સૌર વ્રત અને તેમાં ભક્ત્ય પદાર્થ ...	૧૮૬
પૌષ માસનાં કૃત્ય...	૧૮૭
મકર સંક્રાંતિ અને તેનો પર્વકાળ...	"
સુદ સાતમને દિવસે સંક્રાંતિ થાય તો તેનું અધિકપણું ...	૧૮૮
સંક્રાંતિને દિવસે તિલદાનાદિક ...	"
એ સંક્રાંતિને દિવસે મહાદેવ ઉપરે ધાનો અભિષેક કરવો ...	"
સુદ આઠમને દિવસે બુધવારના યોગમાં સ્નાનાદિક કરવાનાં તે ...	૧૮૯
સુદ એકાદશી મન્વાદિ ...	"
માધસ્નાનનો નિર્ણય ...	૧૯૦
સ્નાનનો સમય ...	"
જળના બેદવડે જળનો બેદ...	"
માધસ્નાનનો વિધિ ...	૧૯૧
એ સંક્રાંતિમાં સાકર સહિત તિલનું દાન...	"
અમાસને દિવસે અર્ધોદય પર્વ ...	૧૯૨
પાત્રદાનનો પ્રયોગ ...	"
વજનનું પ્રમાણ ...	૧૯૩
માધ માસનાં કૃત્ય...	"
કુંભસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્યકાળ...	"
માધ માસમાં ત્રિવેણી સ્નાનનો મહિમા...	"

વિષય.	પત્ર.
માધ માસમાં તિલપાત્રનું દાન અને તેનો મહિમા ...	૧૯૪
કુડવ, પ્રસ્થ ઇલાદિ ધાન્યનું પ્રમાણ ...	"
તિલપાત્રનાં દાનના મંત્ર ...	"
તુલસીપત્રનાં દાનના મંત્ર ...	"
શાળગ્રામનાં દાનનો મંત્ર ...	"
પ્રયાગમાં વેણી દાનના વિધિ ...	૧૯૫
ત્રિવેણીમાં જળસમાધી લેવાનો વિધિ ...	૧૯૬
માધ માસમાં તિલસ્નાનાદિકનું જળ અને તિ- લનો હોમ ...	"
સુદ ચોથને દિવસે હુંદિરાજનું વ્રત ...	"
વસંતપંચમી ...	૧૯૭
રથસપ્તમી ...	"
એ સાતમ મન્વાદિ પણુ છે ...	"
ભીષ્માષ્ટમી ...	૧૯૮
સુદ બારસને દિવસે તિલની ઉત્પત્તિ ...	"
માધ સુદ પૂનમનું કૃત્ય ...	"
એ પૂનમને દિવસે માધસ્નાનનું ઉદ્ઘાપન...	૧૯૯
માધ વિદ આઠમનું અષ્ટકાશ્રાદ્ધ ...	"
શિવરાત્રિ વ્રતનો નિર્ણય...	"
શિવરાત્રિની પારણનો નિર્ણય ...	૨૦૦
શિવરાત્રિ વ્રતનો પ્રયોગ ...	૨૦૨
ચાર પોહોરની ચાર પૂજનો વિશેષ પ્રકાર.	૨૦૪
માટીનાં લિંગમાં શિવપૂજ કરવાની હોય તો તેનો વિધિ....	૨૦૬
ગુદી ગુદી જાતનાં શિવાલિંગનાં પૂજન- યકી ગુદું ગુદું જળ મળે છે તે ...	૨૦૭
માધની અમાસને દિવસે યુગાદિ શ્રાદ્ધ ...	"
ફાલગુન માસનાં કૃત્ય...	૨૦૮
મીનસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્યકાળ ...	"
ફાગણમાં ગાય ચૌખા ઇલાદિકનું દાન કરવું ...	"
સુદ એકમને દિવસે પયોવ્રતનો આરંભ કરવો ...	"
ફાગણની પૂનમ મન્વાદિ છે ...	"
એજ પૂનમ હોલિકા... ..	"
ભદ્રાનાં મુખ અને પુચ્છનાં સ્પર્શણ ...	૨૦૯
હોલીની પૂજનો વિધિ ...	૨૧૦

વિષય.	પત્ર.	વિષય.	પત્ર.
એજ ઠેકાણે કરી નામના દિવસો... ..	૨૧૧	ઋતુ કાળે ગમન ન કરતાં પણ દોષ નથી તે	૨૨૮
એ પૂનમને દિવસે ગોવિંદના હાથલાના		પ્રથમ ઋતુમાં સ્ત્રીગમન સમયનું કૃત્ય ...	૨૨૯
ઉત્સવ	"	ગર્ભાધાનનો સંકલ્પ	૨૩૦
ફાગણુ વિદ એકમને દિવસે ભરમધારણુ		નાંદીશ્રાદ્ધનો નિર્ણય	૨૩૧
અને ચાંડાળનું દર્શન... ..	૨૧૦-૨૧૧	નાંદીશ્રાદ્ધનાં નિમિત્ત	"
એજ એકમને દિવસે વસંતનો ઉત્સવ	"	નાંદીશ્રાદ્ધનો વિચાર	૨૩૨
એ દિવસે આંખાનો મોહાર ખાવો	"	નાંદીશ્રાદ્ધના કરનારાનો પિતા જીવતો હોય	
દેશ અને ગામના અધિપતિનું કૃત્ય	"	તો તેવિષે નિર્ણય	૨૩૩
ફાગણુની અમાસ એ મન્વાદિ	૨૧૨	નાંદીશ્રાદ્ધ સંબંધિ પિંડદાનનો વિધિ ...	૨૩૫
ખમ્બે પરિચ્છેદમાં કલ્પા ઉપરાંત બાકી રહે-		ગર્ભાધાન સંસ્કારના બીજા પ્રકાર ...	૨૩૬
લું પરચુટણુ પ્રકરણુ	"	મૈથુનને અંતે કર્તવ્ય વિધિ	"
ચાંદ સંવત્સરનાં નામ	"	ગર્ભાધાન કાંધા વિના ગર્ભની ઉત્પત્તિ થાય	
ચંદ્ર મંગળ ઇલાદિક ગ્રહોની સંક્રાંતિનો		તો	"
પુણ્યકાળ... ..	૨૧૩	સંતતિનો પ્રતિબંધ નિવૃત્ત કરવા માટે નારા-	
સૂર્યાદિક ગ્રહોએ સુચિત કરેલી પીડાની		યજુ બલિ ઇલાદિ	૨૩૭
નિવૃત્તિમાટે સ્નાન	"	નાગબલિનો વિધિ	૨૪૦
નવગ્રહનાં દાન	૨૧૪	કૃત્તિકાનાં લક્ષણુ	૨૪૩
શનિનું વ્રત	૨૧૫	કૃત્તિકાના પ્રતિનિધિ	૨૪૪
શવિનું સ્તોત્ર	"	પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ	૨૪૫
સૂર્યપૂજનો વિધિ	"	ગોમયસ્નાન	૨૪૭
આ અંથ કરવાનું પ્રયોજન... ..	"	મૃત્તિકાસ્નાન	"
		જળસ્નાન	૨૪૮
		પંચગવ્યનો વિધિ	"
		સ્ત્રી શૂદ્રોમાટે પંચગવ્યનો વિધિ... ..	૨૪૯
		હરિવંશ શ્રવણનો પ્રયોગ... ..	"
		બીજાં વિધાન (સંતતિના ઉપાય)... ..	૨૫૦
		દત્તક પુત્ર કયો લેવાય અને કયો ન લેવાય	
		તેનો નિર્ણય	૨૫૧
		ઋગ્વેદીઓને દત્તક પુત્ર લેવાનો પ્રયોગ... ..	૨૫૪
		યજુર્વેદીઓને બીધાયનના કલ્પા પ્રમાણે	
		પ્રયોગ	૨૫૫
		પર ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયલા દત્તકનું કૃત્ય ...	૨૫૬
		સધળી કન્યાજ થતી હોય તો પુત્રપ્રાપ્તિ-	
		માટે પુત્રકામદિ	૨૫૮
		પુંસવન સંસ્કાર	૨૫૯
		સીમંતાન્નયન સંસ્કારનો કાળ	૨૬૧
		સીમંતાદિવિષે ભોજનનું પ્રાયશ્ચિત્ત ...	૨૬૨
		ગર્ભણી સ્ત્રીના ધર્મ	"

તૃતીય પરિચ્છેદ પૂર્વધર્મ.

મંગલાચરણુ... ..	૨૧૭
પ્રથમ ગર્ભાધાન સંસ્કાર	૨૧૮
પ્રથમ રજોદર્શનમાં દુષ્ટ માસાદિક	"
પ્રથમ રજોદર્શન થયા પછીનો વિધિ	૨૧૯
સધળાં રજોદર્શનનો સાધારણુ નિયમ	૨૨૦
રજસ્વલાને નૈમિત્તિક સ્નાનનો નિર્ણય	"
દુષ્ટશાંદિકનો નિર્ણય... ..	"
રજસ્વલાના પ્રથમ દિવસનો નિર્ણય	૨૨૨
રજોદર્શનયકી બીજાં રજોદર્શનનો નિર્ણય	"
આતુર રજસ્વલાના સ્નાનનો વિધિ.	૨૨૫
દુષ્ટ રજોદર્શનની શાંતિ	"
રજોદર્શનયકી પ્રથમ સ્ત્રીનું ગમન કરે તો	
પ્રાયશ્ચિત્ત... ..	૨૨૬
ગર્ભાધાનનો કાળ	૨૨૭

વિષય.	પત્ર.
(સગભાં સ્ત્રીના) પતિના ધર્મ	૨૬૩
ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તેનો ઉપાય... ..	૨૬૪
પ્રસવને ચોક્કસ ધરમાં ગાંભીર્યપૂર્વક પ્રવેશ... ..	૨૬૫
બાળકના જન્મવિષે પ્રતિબંધ થાય તેનો ઉપાય
જાતકર્મ સંસ્કાર	૨૬૬
અનિષ્ટ અહિંસા કર્તવ્ય વિધિ	૨૬૭
કન્યાના સંસ્કારનો નિર્ણય	૨૬૮
જન્મદા નામની દેવતાનું પૂજન	૨૬૯
આશીર્વાદમાં કયાં કર્મ કરવાં અને કયાં ન કરવાં તે... ..	૨૭૦
અન્નાધાન થયા પછી સૂતક પ્રાપ્ત થાય તો
સતિકા (પ્રસવવાળી સ્ત્રી) ની શુદ્ધિ	૨૭૨
જન્મસમયના દુષ્ટ કાળ અને તેની શાંતિઓ તેનો નિર્ણય
ગૌતમીય શાંતિ
કૃષ્ણ પક્ષની ઔદશમાં જન્મ થયો હોય તો તેનું ફળ અને શાંતિ	૨૭૪
સિનીવાળી કુદ્ડ અને દર્શ એ તિથિઓમાં જન્મ થયો હોય તો તેનાં ફળ અને શાંતિ	૨૭૫
દશ દાનનાં પ્રમાણ	૨૭૬
દર્શશાંતિ	૨૭૭
નક્ષત્રોની શાંતિ, તેમાં મૂળ નક્ષત્રનું ફળ	૨૭૮
શાંતિના હોમનો મુખ્ય કાળ	૨૭૯
અગ્નિચક્ર જોવાની રીતિ
સઘળી શાંતિઓ કરવા સારુ શુભ દિવસનો નિર્ણય
અભ્યુક્ત મૂળ નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય તેનું ફલ	૨૮૧
આસ્ત્રેષા શાંતિ	૨૮૩
જન્મ સમયે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો તેનું ફળ	૨૮૪
જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની શાંતિ	૨૮૫
ચિત્રા આદિ નક્ષત્રોનો વિચાર	૨૮૬
વ્યતીપાત વૈધૃતિ અને સંક્રાંતિ એમનાં ફળ અને શાંતિ	૨૮૭
વૈધૃતિશાંતિમાં વિશેષ પ્રકાર
એક નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તેનાં ફળ અને શાંતિ	૨૮૮

વિષય.	પત્ર.
અહિંસામાં જન્મ થાય તો તેનું ફળ અને શાંતિ	૨૮૯
નક્ષત્રગંડાંત અને તેની શાંતિ	૨૯૧
વાગીશ્વરની પ્રતિમાનું દાન
તિથિગંડાંત અને લક્ષ્મણગંડાંતની શાંતિ
દિનક્ષય ઇલાદિકની શાંતિ	૨૯૧
વિપદાની શાંતિ	૨૯૨
યમલ (એ બાલકનો સાથે જ જન્મ) થાય તેની શાંતિ	૨૯૩
ત્રણ પુત્ર પછી ચોથી કન્યા અથવા ત્રણ કન્યા પછી ચોથો પુત્ર થાય તો તેનું ફળ અને શાંતિ	૨૯૪
દાંત ઉત્પન્ન થાય તેની શાંતિ	૨૯૫
વિપરીત ઉત્પત્તિ થઈ હોય તેની શાંતિ	૨૯૬
નામકરણ સંસ્કાર	૨૯૭
ઉક્ત કાળ જતો રહ્યો હોય ત્યારે જે શુભ તિથિ ઇલાદિક લેવાનાં તે
નામ ચાર પ્રકારનાં	૨૯૮
પ્રયોગમાં વિશેષ	૩૦૦
સ્ત્રિઓનું નામકર્મ	૩૦૧
બાળકને પાંચણમાં સુવારવું તે
દૂધ પીવડાવવું તે
જળપૂજન	૩૦૨
બાળકને પ્રથમ ઘરથી બાહાર તેડી નીકળવું તથા સૂર્યનું દર્શન
બાળકને પૃથ્વી ઉપરે બેસાડવાનો કાળ
અન્નપ્રાશન સંસ્કારનો કાળ	૩૦૩
અન્નપ્રાશન થયા પછી કર્તવ્ય વિધિ
કર્ણવેધ (કાન વીંધવા તો)	૩૦૪
બાળકને દષ્ટિદોષાદિક હોય તો તેની રક્ષાનો વિધિ	૩૦૫
વર્ધાપન (જન્મદિવસ) નો વિધિ
વર્ધાપનનો સંક્ષેપ પ્રયોગ	૩૦૬
ચૌથા સંસ્કાર	૩૦૭
માતા સગભાં હોય તો	૩૦૮
જ્વરવાળાને મંગળ કરવાં નહીં
મંગળમાં માતાને રજેદર્શન થાય તો શ્રી-પૂજાદિ શાંતિ

વિષય.

પત્ર.

વિષય.

પત્ર.

મંડન પછી મુંડન કરવું નહીં	૩૦
પ્રેતકર્મ સમાપ્ત થયાથી પ્રથમ માંગલિક કર્મ કરવું નહીં	૩૦
એક વર્ષમાં સરખા સંસ્કાર કરવા નહીં ...	૩૦
પ્રારંભ થયા પછી સતત પ્રાપ્ત થાય તો ...	૩૦
વિધાના આરંભનો કાળ	૩૦૯
જેને યજ્ઞોપવીત નથી મળ્યું તેના ધર્મ ...	૩૧૦
ઉપનયન (મૌજ) સંસ્કાર... ..	૩૧૧
ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં અધિકારી ...	૩૧૨
ઉપનયનનો કાળ	૩૧૨
જે જ્યેષ્ઠનો વિચાર... ..	૩૧૩
મૌજવિષે તિથિ કહી લેવી તે	૩૧૪
નૈમિત્તિક (નિમિત્તથી થયેલા) અનધ્યાય... ..	૩૧૫
વાસદિકનો નિર્ણય	૩૧૭
મૌજનાં નક્ષત્ર	૩૧૮
લગ્નમાં મહાબલ	૩૧૯
માતા ઈસ્યાદિકને રજોદોષ થાય તો ...	૩૨૦
શ્રી શાંતિનો પ્રકાર	૩૨૦
મૌજ માટે પદાર્થ એકઠા કરવા તે	૩૨૦
યજ્ઞોપવીત કરવાની રીતિ... ..	૩૨૧
યજ્ઞોપવીતનો નાશ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	૩૨૨
મેખળા (દંડ) ઈસ્યાદિક	૩૨૨
મૌજના અંતર્ગત પદાર્થોમાં વિશેષ	૩૨૩
ઉપસંગ્રહણ (ચુરનાં ચરણમાં નમવા) નો વિધિ	૩૨૪
પ્રત્યક્ષિવાહન (શિષ્યે નમસ્કાર કાપા પછી ચુર એ આશિર્વાદ દેવો) તે	૩૨૪
વિનાયકશાંતિ... ..	૩૨૫
મહાયજ્ઞ... ..	૩૨૫
મહરૂપતિની શાંતિ... ..	૩૨૭
મૌજ આદિ સંસ્કાર સમયે કરવાના સં- કલ્પ	૩૨૯
બીજા દિવસનું કૃત્ય	૩૩૦
ગર્જના થાય તેની શાંતિ	૩૩૧
શાંતિનો પ્રયોગ	૩૩૨
ઉપનયનના અગ્નિનો નાશ થાય તો... ..	૩૩૨
ખડુ (અભ્યાસિન)નું વ્રત	૩૩૩

મંડપ દેવતાનું ઉત્થાપન	૩૩૪
મંડપનાં વિસર્જન પર્વત (સાપિંડાએ) કર્યાં કાર્ય ન કરવાં તે... ..	૩૩૪
પાંદ (નપુંસક) અંધ ઈસ્યાદિકના સંસ્કાર ..	૩૩૪
કુંડ ગોળકનો નિર્ણય	૩૩૪
જ્યેષ્ઠના સંસ્કારથી પ્રથમ કનિષ્ઠના સં- સ્કાર કરવા નહીં	૩૩૪
પુનરૂપનયન	૩૩૫
બીજું પુનરૂપનયન... ..	૩૩૭
ઉપનયનનાં નિમિત્તનો ત્રીજો પ્રકાર... ..	૩૩૮
પ્રાયશ્ચિત્તમાટે જે પુનરૂપનયન તેમાં વિ- શેષ... ..	૩૩૮
યજ્ઞવેદિઓનો પુનઃસંસ્કાર... ..	૩૪૦
અભ્યાસિનના ધર્મ	૩૪૧
અભ્યાસિનનો લોપ થયો હોય તો પ્રાય- શ્ચિત્ત... ..	૩૪૨
વેદાધ્યયનનો આરંભ	૩૪૩
અનધ્યાય	૩૪૩
અધ્યયન કેમ કરવું તેના ધર્મ... ..	૩૪૪
વ્રત કેહેછે	૩૪૫
સમાવર્તન	૩૪૫
સમાવર્તનનો કાળ	૩૪૫
મહિ કુંડળા ઈસ્યાદિક પદાર્થોનું સંપાદન... ..	૩૪૭
સમાવર્તનના સંકલ્પ ઈસ્યાદિક	૩૪૮
સ્મૃતિમાં કહેલાં વ્રતો	૩૪૯
આતુરનું સમાવર્તન	૩૫૦
સમાવર્તન પછી અતિકાંતાશોચ પાળવું તે ...	૩૫૧
વિવાહ સંસ્કાર	૩૫૨
કન્યાનું લક્ષણ	૩૫૨
મહોના શત્રુ મિત્રાદિક	૩૫૨
ગણમૈત્રી	૩૫૩
રાશિકૂટ	૩૫૩
નાડીમૈત્રી	૩૫૩
સાંપિડયનો નિર્ણય	૩૫૪
એ વિષયમાં ઉદાહરણ	૩૫૫
શાકટાયનનો મત	૩૫૦
સાંપિડય દીપિકાકારનો મત	૩૫૧

વિષય.	પત્ર.
સાવકી માતાનાં કુળમાં સાપિંડ્યનિર્ણયના	
વિષયમાં મુખેતુ મુખિનો મત...	૩૬૩
સાપિંડ્ય ન છતાં પણ વિવાહ થતો નથી	
તેમાં પરિશિષ્ટ અને ઔધાધનનો મત	૩૬૪
સંક્ષેપથી ગોત્ર અને પ્રવરનો નિર્ણય	૩૬૫
આંગિરસ ગણુ.	૩૬૬
ભરદ્વાજ ગણુ ..	૩૭૦
કેવળ આંગિરસ	૩૭૧
અત્રિગણુ	૩૭૨
વિશ્વામિત્ર ગણુ	૩૭૩
કશ્યપ ગણુ	૩૭૪
વસિષ્ઠ ગણુ	૩૭૫
આમરત્ય ગણુ.	૩૭૬
દ્વિગોત્ર. (એ ગોત્રવાળા)	૩૭૭
સ્મૃત્યર્થસારાદિક ગ્રંથોમાં કહેલા દ્વિગોત્ર...	૩૭૮
પોતાનાં ગોત્રની ખબર ન હોય તો તેનો	
નિર્ણય	૩૭૯
માતૃગોત્ર વર્ણ કરવું તેનો નિર્ણય ..	૩૮૦
એક ગોત્રાદિકમાં વિવાહાદિક થયો હોય તો	
તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૩૮૧
બીજા પણ વિવાહવિષે નિષેધ	૩૮૨
એ નિષેધોનો અપવાદ (બાધ)	૩૮૩
પ્રતિકૂળનો વિચાર	૩૮૪
પ્રતિકૂળવિષે વિશેષ ..	૩૮૫
શ્રાપૂજનાદિક શાંતિનો વિધિ	૩૮૬
અંત્યકર્મ થયું ન હોય ત્યાં પર્વત મંગળ-	
નો પ્રતિબંધ	૩૮૭
મંડપનાં ઉદ્ઘાટનથી પ્રથમ દર્શાદિક આવે	
તેનો નિર્ણય	૩૮૮
નાંદીશ્રાદ્ધના અપકર્ષમાં દિવસનો અવધિ	૩૮૯
નાંદી શ્રાદ્ધ કીધા પછી આશીર્વાદનો બાધ ..	૩૯૦
વિવાહાદિકવિષે રજ્જેદોષ અથવા સૂતકની	
પ્રાપ્તિ થાય તો	૩૯૧
કન્યાને રજ્જેદોષ થાય તો	૩૯૨
ક્ષય પક્ષાદિકનો નિર્ણય	૩૯૩
ગુરુબળનો નિર્ણય	૩૯૪
વરને શુભ રવિ	૩૯૫

વિષય.	પત્ર.
કન્યાના વિવાહનો કાળ ...	૩૯૨
વિવાહ કેટલા પ્રકારનાનો ...	૩૯૩
વાઙ્માન થયા પછી વર દેશાંતર ગયો હોય	
તો ...	૩૯૪
પરિવેત્તા ઈલાદિકનાં લક્ષણ અને પ્રાયશ્ચિત્ત	૩૯૫
કન્યાદાતાઓનો અનુક્રમ	૩૯૬
અન્યની કન્યાનાં દાનવિષે વિશેષ ..	૩૯૭
મૃગાદિક નક્ષત્રોનું કૃળ અને તેનો અપવાદ	૩૯૮
પુરુષપણીની પરીક્ષા	૩૯૯
વિવાહવિષે માસાદિકનો નિર્ણય	૪૦૦
ધાત ચંદ્ર	૪૦૧
વર્ણ્ય દોષ	૪૦૨
અહણનો એક પાદ ઈલાદિ આસ હોય તો	
વર્ણ્ય દિવસો	૪૦૩
દિવસે વિવાહ શ્રેષ્ઠ	૪૦૪
વિવાહલક્ષવિષે અહળળ	૪૦૫
લક્ષવિષે વર્ણ્ય અહ કલ્યા તે	૪૦૬
નવાંશની રીતિ.	૪૦૭
એકવીસ મહાદોષ	૪૦૮
સંકટવિષે ગોધૂળ(ગોરળ)મુહૂર્ત	૪૦૯
ચંદ્ર તારા આદિ કલ્યા પ્રમાણે ન હોય તો	
તેવિષે દાન	૪૧૦
મંડપ આદિ વિવાહનાં અંગનો વિચાર	૪૧૧
પદ્મગંધુદિ ઈલાદિકનો વિચાર	૪૧૨
કન્યાના જન્મ સમયના અહાદિકને યોગે	
સચિત્ત કરેલું જે વૈધવ્ય તેની નિવૃત્તિના	
ઉપાય	૪૧૩
વૈધવ્ય દોષને દૂર કરનારો કુંભવિવાહ	૪૧૪
વરના મૃતભાયાંત્ર (સૂત્રી મરીજતી)હોય તો	
દોષની નિવૃત્તિનો ઉપાય	૪૧૫
મૃતપુત્રવ (પુત્ર યદીને મૃત્યુ પામતો હોય	
તે) દોષનો ઉપાય	૪૧૬
કન્યાદાનની પ્રસંસા	૪૧૭
કન્યાને ઘરે માતા પિતાને બોજનનો નિ-	
વેધ	૪૧૮
સ્ત્રીની સાથે બોજન તથા અન્ય સમયે	
નહી તે...	૪૧૯

વિષય.	પત્ર.	વિષય.	પત્ર.
વાઙ્માન ઇલાદિકનો વિચાર	૪૧૧	ધરે સ્નાન કરવું તે ઉપજી જળે અને તેનો	
વિવાહદિવસનું કૃત્ય	૪૧૨	વિધિ	૪૩૪
વિવાહનાં સંકલ્પાદિક.	૪૦૫	ચાંડાલાદિકનો સ્પર્શ થયાછતાં કર્તવ્ય વિધિ. ..	
તેમાં નાંદીઆદ્યનો વિચાર	૪૧૨	નૈમિત્તિક કામ્ય અને ગૌણસ્નાન... ..	૪૩૫
મંડપ દેવતાનું સ્થાપન અહયજ અને પુણ્યા-		તિલકનો વિધિ	૪૩૬
હવાચનનો કાળ	૪૧૧	ભસ્મનું ત્રિપુંડ્ર	
સીમાંતપૂજનનો વિધિ.	૪૧૨	સંધ્યાનો સમય	
ગૌરી અને હરની પૂજા	૪૧૨	ઋગ્વેદીઓનો સંધ્યાપ્રયોગ	૪૩૭
મધુપર્કનો વિધિ	૪૧૩	મંત્રાચ્ચન	૪૩૮
લઘુપર્કનો વિધિ	૪૧૩	ગાયત્રીજપ	૪૩૯
અતઃપટધારણ અને અક્ષતાશોષણ તથા		તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓનો સંધ્યાપ્રયોગ. ૪૪૧	
કન્યાદાનનો વિધિ	૪૧૫	કાલ્યાણનોનો સંધ્યાપ્રયોગ	૪૪૨
કન્યાદાનનાં અંગરૂપ જે ગાય ઇલાદિક દાન		સંધ્યાનું ફળ	૪૪૩
તેના મંત્ર	૪૧૭	સંધ્યાના ગૌણ કાળ	
વિવાહહોમનો વિધિ	૪૧૮	ઔપાસન (સાચકાળ, પ્રાતઃકાળ અગ્નિવિધે)	
ગૃહપ્રવેશનીય હોમ	૪૧૯	હોમ કરવો તે	૪૪૪
ઔષધિવસે ઔરિણીદાન કરવું	૪૨૦	આશ્વલાયનોના સ્માર્તહોમનો પ્રયોગ ..	૪૪૫
ભાતાને રજોદર્શન થાય તેનો નિર્ણય ..		દિરણ્યકેશી શાખાવાળાઓના સ્માર્તહો-	
વિવાહ પછી આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થાય તો ..		મનો પ્રયોગ... ..	૪૪૭
મંગળ થયા પછી વર્ણ્ય કર્મ	૪૨૨	કાલ્યાણનોના સ્માર્તહોમનો પ્રયોગ ..	
વધૂ પ્રવેશનો નિર્ણય	૪૨૨	હોમનો લોપ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ..	૪૪૮
દિરાગમન (ખીજી વાર વધૂ ઘરે આવે તે). ..		હોમનાં દ્રવ્ય	
પ્રતિશુક્તિ દોષનો નિષેધ	૪૨૩	સમસ્ત હોમ	૪૪૯
પતિ આદિકને ઘરે પ્રથમ વર્ષમાં નિવાસનો		પક્ષ હોમ	
નિષેધ		અગ્નિસમારોષ	૪૫૦
પુનર્વિવાહ (ફરીને વિવાહ)	૪૨૪	પતિ પ્રવાસમાં હોય તો	૪૫૨
ખીજો વિવાહ કરવાનાં નિમિત્ત		ઔપાસનાગ્નિ નષ્ટ થયો હોય તો ..	
જન્મે અગ્નિના સંસર્ગ (એક કરવા) નો		અન્નાદાન કરેલા અગ્નિનો યાગચક્રા પ્રથ-	
પ્રયોગ	૪૨૫	મ નાશ થાય તો	૪૫૪
ખીજા ઇલાદિક વિવાહનો કાળ	૪૨૬	અન્નાદાન કીધા પછી પ્રયાણ કરવાનું પ્રા-	
અર્ક વિવાહ... ..	૪૨૭	મ થાય તો.. ..	
આન્ધક (નિલકર્મ) નો વિધિ	૪૨૮	અગ્નિસમારોષ કરેલાં સમિધનો નાશ થાય	
મૂત્ર મળનો લાગ ઇલાદિ વિધિ	૪૨૯	તો	
આચ્ચનનો વિધિ	૪૩૦	ઔપાસનાગ્નિનાં પ્રાયશ્ચિત્ત અને સ્થાલીપાક-	
આચ્ચનનાં નિમિત્ત	૪૩૨	નો આરંભ	
દંતધાવન		હોમદ્રવ્યના દોષ	૪૫૬
સંક્ષેપે સ્નાનવિધિ	૪૩૩	ચર ઉત્તરાઈ જળ ઇલાદિકનાં પ્રાયશ્ચિત્ત ..	

વિષય.	પત્ર.
અગ્નિનાશ થવાનાં નિમિત્ત...	૪૫૭
અગ્નિનાશ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત
અગ્નિનો નાશ કરનારાં નિમિત્ત ...	૪૫૮
સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તો ...	૪૬૦
પત્ની મૃત થાય તો
કાલ્યાયનોને ઉપયોગી કાંઈ નિં ...	૪૬૧
બ્રહ્મ કારિકાની ઉક્તિ ...	૪૬૨
નિલદાન .	૪૬૩
દિવસના બીજા ભાગનું કૃત્ય .	૪૬૪
વેદાભ્યાસ
સંક્ષેપેકરી દેવપૂજનો પ્રયોગ ...	૪૬૬
પુરુષસક્તિના ન્યાસ
પોડશોપચાર પૂજનનો ક્રમ
દિવસના ત્રીજા ભાગનું કૃત્ય .	૪૬૮
દિવસના ચોથા ભાગનું કૃત્ય .	૪૬૯
મધ્યાહ્ન સંધ્યાનો પ્રયોગ ..	૪૭૦
તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓની મધ્યાહ્ન સંધ્યા
કાલ્યાયનોની મધ્યાહ્ન સંધ્યા
બ્રહ્મયજ્ઞનો વિધિ ...	૪૭૧
તપંજી ..	૪૭૩
હિરણ્યકેશીયોનો બ્રહ્મયજ્ઞ ...	૪૭૫
તપંજીનો વિધિ..	૪૭૬
આપસ્તંબાદિકનાં તપંજીનો વિધિ ...	૪૭૭
કાલ્યાયન શાખાવાળાઓનો બ્રહ્મયજ્ઞવિધિ
તપંજી ..	૪૭૮
દિવસના પાંચમા ભાગનું કૃત્ય ...	૪૮૦
પ્રાતઃકાળ અને સાંધાકાળ સંબંધિ એ વૈશ્વદેવ સાથે એ પક્ષવિષે એકતંત્ર પ્રયોગ...	૪૮૧
વૈષ્ણવનું લક્ષણ
સાંધકાળના વૈશ્વદેવની આહુતિ ...	૪૮૨
બલિહરણ નામનો ભૂતયજ્ઞ ..	૪૮૩
પિતૃયજ્ઞ..	...
મનુષ્યયજ્ઞ ...	૪૮૪
તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓનો વૈશ્વદેવ પ્રયોગ	૪૮૫
દેવયજ્ઞાદિ ચાર યજ્ઞ ..	૪૮૬
કાલ્યાયન શાખાવાળાઓનો વૈશ્વદેવપ્રયોગ.	૪૮૭
પંચમહાયજ્ઞમાંથી એકાદ યજ્ઞનો લોપ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	૪૮૮

વિષય.	પત્ર.
સઘળાઓને સાધારણપણાએ ભોજનાદિકનો વિધિ ..	૪૮૯
કાંદા ઈલાદિકનું લક્ષણ થાય તો ચાંદ્રાયણ કરવું. ...	૪૯૩
ભોજન કરતાં પરસ્પર સ્પર્શ થાય તો
ભોજન થયા પછીનું કૃત્ય ...	૪૯૪
તાંબૂલલક્ષણ
દિવસના છઠ્ઠા અને સાતમા ભાગનું કૃત્ય...	...
આઠમા ભાગનું કૃત્ય
સાંધસંધ્યા
સાંધકાળના વૈશ્વદેવમાં ફરી પાક કરવો તે
સુવાનો કાળ અને તેનો વિધિ ...	૪૯૫
પ્રાયશ્ચિત્તાર્થ શ્રીવિષ્ણુના નામનું ઉચ્ચારણ કરવું તે ...	૪૯૬
(અગ્નિનું) આધાન ...	૪૯૭
શૂદ્રના સંસ્કારનો વિચાર ...	૪૯૮
વાય કુવા ઈલાદિકનો ઉત્સર્ગ (દાન) આદિ.	૪૯૯
જ્યોત્સર્ગનાં નક્ષત્રાદિક ...	૫૦૦
૪૯૯ ઈલાદિકનું રોપણ (રોપવું)
મૃત્તિપ્રતિષ્ઠાનો કાળ ...	૫૦૧
પંચમુત્રીનો નિર્ણય ...	૫૦૩
લિંગ, શાલગ્રામાદિકનો ઇળવિશેષ...	૫૦૪
૩દ્રાક્ષ. તુળસી ઈલાદિક સર્વ જપમાળાના સંસ્કાર ...	૫૦૬
બોપદેવે કહેલી ૩દ્રાક્ષ ધારણની સંખ્યા
અભ્યંગ મહાર્ચના અને પંચામૃતનાં પ્રમાણ
વિષ્ણુ આદિક પંચાયતન માંડવાંની રીતિ .	૫૦૭
કેશવાદિ ચોવીસ મુર્તિનો નિર્ણય ..	૫૦૮
નિર્ણયસંક્રમમાં કલ્પાપ્રમાણે દેવપ્રતિષ્ઠાનો પ્રયોગ ...	૫૦૯
સ્થિર પછી કૃત્ય વિધિ ...	૫૧૧
સ્થિર પ્રતિમાવિષે ક્રમ અને વિશેષ .	૫૧૭
બીજા દિવસનું કૃત્ય ...	૫૧૮
બહુધા સ્થિર પ્રતિમા અને ચળ પ્રતિમાનો સાધારણ પ્રયોગ ..	૫૨૦
એનાં કરતાં પણ સંક્ષેપે એવો એકાધર વિધિવડે ચળપ્રતિષ્ઠાનો પ્રયોગ ..	૫૨૪

વિષય.

પત્ર.

પુનઃપ્રતિષ્ઠા	૫૨૫
બુદ્ધિપૂર્વક પૂજનો નાશ તથા ચંદ્રસ્પર્શ ઈ- ત્યાદિક થયું હોય તો	૫૨૬
પ્રોક્ષણનો વિધિ
ગુણોદ્ધાર
શ્રુતિ, શિવલિંગ ઇત્યાદિકનો ભંગ થયો હોય તો શાંતિ	૫૨૮
દેવપૂજાવિધે પુષ્પ કેવાં લેવાંતે	૫૨૯
મિલિ ઈત્યાદિક પત્ર અને પુષ્પ કેટલા દિ- ન સુધી વાસી થતાં નથી તે	૫૩૦
તુલસી ગ્રહણ કરવાવિધે સમય
કહેલાં અને નિપિદ્ધ કરેલાં માટે વૈકલ્પિક છે તે	૫૩૧
વિષ્ણુને પ્રિય પુષ્પો કયાં તે
શિવને પ્રિય પુષ્પો	૫૩૨
નિપિદ્ધ પુષ્પ
પત્ર પુષ્પ અને ફળ અર્પણનો વિચાર
શિવને પ્રદક્ષિણાનો વિચાર
ગુદાં ગુદાં પુષ્પોવડે પૂજન કરવાનું ફળ	૫૩૩
શિવનિર્મોલ્ય ગ્રહણનો નિર્ણય
નક્ષત્રોની સંસાર	૫૩૪
જે વિષયમાં તિથિવારોદિક કલ્પા ન હોય તે વિષયમાં નિર્ણય
જમીન ખેડવી, ખીજ વાવવાં, હળચક, ધાન ચોપડું, ધાન કાપડું, ખળાં વિષયમાં સ્તંભ ખોડવો, ધાન્યમર્દન, ધાન્યનો સં- ગ્રહ, ધાન્ય વ્યવહારનો પ્રકાર અને નવીન અન્નનું ભક્ષણ કરવું તે
વસ્ત્રાદિક ધારણનું મુહૂર્ત	૫૩૫
વસ્ત્ર દગ્યાદિકનો દોષ
વસ્ત્ર સીવડાવવું તે
વસ્ત્ર ધોવડાવવું તે
સુવર્ણાદિક ધાતુનાં પાત્રવિષે ભોજન તથા અલંકારાદિક ધણવવા બેનાં નક્ષત્ર
શસ્ત્ર ધણવવાં તથા ધારણ કરવાં તે	૫૩૬
સેવા કરવી તે
પાલખી તથા હાથી ઇત્યાદિ ઉપરે બેસવું તે

વિષય.

પત્ર.

રાત્રનું દર્શન તથા નૃત્યનો આરંભ
વેચવાની બળ્લર કરવી, ખરીદ કરવી તથા વેચવું તે
બાંધા બંધાવવા તથા પશુ લેવાં વેચવાં તે
દ્રવ્ય વ્યાખ્યાન દેવું તથા લેવું તે
ત્રિપુષ્કર અને દ્વિપુષ્કર યોગ
અંધ, મંદ, ચિપડું ઇત્યાદિ નક્ષત્રોની સંસાર ૫૩૭ તે તે નક્ષત્રોમાં નષ્ટ થયેલી વસ્તુનો લાભા- દિક પ્રકાર
રાત્રિભિષેક
જલાશય ખણાવવાં
ક્ષૌર કરાવવું
રોગ ઉત્પન્ન થયા છતાં તે નક્ષત્રોનાં ફળ	૫૩૯
સઘળાં નક્ષત્રોને સાધારણ શાંતિનો પ્રયોગ	૫૪૦
સર્વ રોગને હરવાનાં સાધનો	૫૪૧
ઔષધ ખાવાનો કાળ તથા રોગથી મુક્ત થયલાંનું સ્નાન
અભ્યંગ (તેજ મર્દન) નો પ્રકાર	૫૪૨
ગૃહારંભનું મુહૂર્ત
ગૃહપ્રવેશનું મુહૂર્ત	૫૪૩
ધન કમાવવું ઇત્યાદિક કાર્યનાં નિમિત્તયથી જવું તે	૫૪૪
વાર ગૂળ	૫૪૫
પ્રયાણવિષે લગ્નશુદ્ધિ
પ્રયાણવિષે નિયમ	૫૪૬
પ્રસ્થાન રાખવાનો પ્રકાર
પ્રસ્થાન કરવાવિષે દેશનો અવધિ	૫૪૭
ગોચર પ્રકરણ
પક્ષી (છાપડી + અંધીચીચી) નું પડવું તથા કાઢીડાનું ચડવું
પક્ષી અને શરકની શાંતિ	૫૪૮
અનેક દુષ્ટ ચિન્હોની શાંતિ
કાગડોનો સ્પર્શ, કાગડાનું મૈથુન ઇત્યાદિ- કની શાંતિ	૫૪૯
ઘંટી, ખારણી ઇત્યાદિક અકસ્માત્ દુરે તો તેની શાંતિ

વિષય.	પત્ર.
અનેક પ્રકારના દિગ્ધ (કેતુ આદિ) ભૌમ (ભૂકંપાદિ) અને આંતરિક્ષ (ગંધર્વ નગર આદિ) ઉત્પાતની શાંતિ... .. ,	
ગાયત્રીપુરશ્વરણોના પ્રયોગ ૫૫૦	
બીજા દિવસનું કૃત્ય... .. ,	
નિત્ય કર્મ ૫૫૨	
પૂતકમજાકર અંચમાંનો, પીપળાને જનો- ધનો પ્રયોગ... .. ૫૫૪	
પુત્રરહિતે વડ, પીપરી, ઇત્યાદિક ત્રક્ષનું પુત્ર છે એમ સમજી અહણ કરવું તે ... ૫૫૫	
બીજા દિવસનું કૃત્ય... .. ૫૫૬	
સર્વ કર્મની સાધારણ રીતિ ,	
આહુતિનું પ્રમાણ ૫૫૭	
ભિન્ન ભિન્ન કર્મવિષે અગ્નિનાં નામ ... ૫૫૮	
મેક્ષણુ ઇત્યાદિ પાત્ર કરવાનાં ત્રક્ષ... .. ,	
કામ્ય કર્મવિષે પ્રતિનિધિ થતો નથી તે... .. ,	
દર્ભ, પાત્ર, આહણુ ઇત્યાદિક નિર્મોલ્ય થાય છ તે... .. ૫૫૯	
કર્મના અંગદેવતા... .. ,	
કલિ યુગમાં શું કરવું ? અને શું ન કરવું ? તેનો નિર્ણય... .. ૫૬૦	
શ્રીભાગવતનું કેહેવું... .. ૫૬૧	
કલિ યુગમાં નિર્પિદ્ધ ૫૬૩	
સ્વપ્નનો વિચાર ૫૬૭	
અશુભ ક્ષણસૂચક સ્વપ્ન ,	
ગતગૃત અવસ્થામાંનાં અરિષ્ટ (અરણાદિ સૂચક ચિન્હ) ૫૬૮	
વિશેષે શુભ ક્ષણ દેનારાં સ્વપ્ન ,	
દુષ્ટ સ્વપ્ન જોયું હોય તો તેનો ઉપાય ... ૫૬૯	
અનુક્રમણિકાના સ્તોક ૫૭૦	
આ અંચ કરવાનું પ્રયોજન ઇત્યાદિ ... ૫૭૧	
તૃતીય પરિચ્છેદ ઉત્તરાર્ધ ૫૭૩	
મંગલાચરણ... .. ,	
અવત્પિતૃકના અધિકારનો વિચાર ... ૫૭૪	
પિતાથી (વભાગ કરી જુદા ન થયલા પુ- ત્રોનું કૃત્ય ૫૭૮	
પ્રેતકર્મનો પ્રતિપ્રસવ ૫૮૦	

વિષય.	પત્ર.
શ્રાદ્ધાદિકના અધિકારીનો નિર્ણય... .. ૫૮૧	
સ્ત્રીઓનાં દાદાદિક કર્મના અધિકારી ... ૫૮૫	
જનક પિતાને પુત્રાદિક ન હોય તો દત્તકને અધિકાર. ૫૮૬	
અહિત્યાચારિનાં માસિકાદિ કર્મ ૫૮૮	
શ્રાદ્ધ એ શબ્દનો અર્થ ૫૮૯	
શ્રાદ્ધના ભેદ... .. ૫૯૦	
શ્રાદ્ધના દેશ... .. ૫૯૨	
શ્રાદ્ધના કાળ... .. ૫૯૩	
અપરાધ આદિ વિશેષ નિર્ણય ... ૫૯૪	
સાંવત્સરિક અને માસિકાદિક એમનો નિ- ર્ણય ,	
શ્રાદ્ધને યોગ્ય નક્ષત્રાદિક ૫૯૫	
ત્રણ વર્ષ પર્યંત શ્રાદ્ધમાં ભોજનનો નિષેધ... ૫૯૬	
બીજા પણ શ્રાદ્ધના કાળ ,	
વિશ્વેદેવા ૫૯૯	
શ્રાદ્ધવિષે આહણુ... .. ,	
ઉત્તમ આહણુ ૬૦૦	
મધ્યમ આહણુ ૬૦૧	
વર્જ્ય આહણુ ૬૦૨	
શ્રાદ્ધને યોગ્ય દ્રવ્ય કેહેછે ૬૦૪	
હવિ એટલે શ્રાદ્ધમાં શુદ્ધ પદાર્થ કયા તે... ૬૦૫	
વર્જ્ય પદાર્થ... .. ૬૦૭	
કર્ધ ઇત્યાદિકનાં લક્ષણ ૬૦૮	
શ્રાદ્ધદિવસનું કૃત્ય ૬૧૦	
ગૃહાગ્નિ ઉપરે પાક કરવાનો હોય તો વિશેષ... .. ૬૧૧	
શ્રાદ્ધકર્તા તથા આહણુના નિયમ ... ૬૧૨	
શ્રાદ્ધવિષે આહણુની સંખ્યા ૬૧૩	
એકજ આહણુ હોય તો ૬૧૪	
આહણુ ન મળે તે દર્ભના બટુ કરવા તે... .. ,	
સામાન્યપણે શ્રાદ્ધની પરિભાષા ૬૧૫	
આચમન ૬૧૬	
ભોક્તાને આચમન... .. ૬૧૭	
દર્ભનો ત્યાગ કરવો તે ,	
જાહ (ઉચ્ચાર)નો નિર્ણય... .. ૬૧૮	
ધણી માવડ હોય તો ,	

વિષય.	પત્ર.
સંક્ષેપયત્રી આશ્વલાયન ઇત્યાદિકોનો પ્રયોગક્રમ...	૬૨૦
પાઘ ...	૬૨૧
આસન ...	૬૨૩
અતિથિને ભોજન કરાવતું તે ...	"
અર્ધ્યકલ્પના...	૬૨૫
વિહિત (ઉપયોગી) પુખ્પ...	૬૨૭
વળ્ય પુખ્પ ...	"
ધૂપ ...	"
દાન ...	૬૨૮
યજ્ઞોપવીત દેવું તે ...	"
બીજા પણ દેવાયોય પદાર્થ ...	"
અર્ધ્યપાત્રનું સ્થાપન ...	૬૩૦
અગ્નૌકરણ ...	૬૩૪
હોમનો પ્રકાર ...	૬૩૬
પાણિહોમનો પ્રકાર...	"
અન્ન પરીસવાની રીતિ ...	૬૩૮
બ્રાહ્મણને વમન (ઓઢારી) આવે તે કર્તવ્ય વિધિ...	૬૪૩
ભોજન પછીનું કૃત્ય ...	૬૪૪
પિંડદાન ...	૬૪૫
પિંડોપધાત (પિંડ નદ્ર થયા હોય તે) વિષે ...	૬૪૮
પિંડનો નિષેધ કહેછે ...	૬૪૯
પિંડનાં વિસર્જનને અતે વિકિર દેવો તે...	"
આદ્યનું શેષ ભોજન ન કરે તો દોષ...	૬૫૨
આદ્યદિવસે વૈશ્વદેવનો નિર્ણય ...	૬૫૩
નિત્ય આદ્ય... ..	૬૫૪
બ્રાહ્મણ અક્ષવા અન્નનો અભાવ છતાં કર્તવ્ય કર્મ...	"
આદ્યના અનુકલ્પ ...	૬૫૫
આમાન્ન આદ્ય ...	"
હિરણ્ય આદ્ય...	૬૫૬
સાંકલ્પિક વિધિ ...	"
પકવ અન્નસહિત સાંકલ્પિક વિધિ ...	૬૫૭
બીજા પણ અનુકલ્પ (પ્રકારાંતર)...	૬૫૮
આદ્યનું ભોજન કરવાયી પ્રાયશ્ચિત્ત...	"
ક્ષયાહ (સાંવત્સરિક) આદ્યમાં વિશેષ ...	૬૬૦

વિષય.	પત્ર.
સોભાગ્યવતીનાં આદ્યમાં સુવાસિનીને ભોજનદેવું તે ...	"
ધણાં આદ્ય એક દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો ...	૬૬૧
મરણ દિવસની ખબર ન હોય તેનો નિર્ણય ...	"
આદ્યમાં વિદ્ય થયું હોય તેનો નિર્ણય ...	૬૬૨
આશૌચવિષે આદ્ય દિન આવે તો...	૬૬૩
સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તેનો નિર્ણય ...	૬૬૪
પતિને ઉદ્દેશે સ્ત્રીએ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીધો હોય તે વિષે ...	"
એક દિવસે અનેક આદ્ય પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય...	૬૬૫
મયુષ્યમાંનો મત ...	૬૬૭
સંક્રાંતિ ઇત્યાદિકનાં આદ્યનો વિધિ ...	"
તિલતર્પણ ...	૬૬૮
આદ્યનાં અંગભૂત તર્પણનો નિષેધ ...	૬૬૯
બ્રહ્મચર્યાનાં અંગભૂત નિત્યતર્પણ વિષે નિલયુક્ત તર્પણના નિષેધનો કાળ ...	"
તિથિ ઇત્યાદિકના નિષેધનો અપવાદ (બાધ) ...	૬૭૦
નિત્યતર્પણમાં તિલનો નિષેધ ...	"
નાંદિઆદ્યનો પ્રયોગ...	"
વિભક્ત અથવા અવિભક્ત એમનો નિર્ણય ...	૬૭૧
તીર્થઆદ્ય ...	૬૭૨
તીર્થયાત્રાનો વિધિ ...	૬૭૩
તીર્થ સમીપમાં આવ્યાં છતાં કરવાનો વિધિ ...	૬૭૫
પ્રયાગવિષે સધળાઓને મુંડન ...	"
બીજાને માટે સ્નાનવિધિ ...	"
આમઆદ્ય અને હેમઆદ્યવિષે પિંડમાટે પદાર્થ લેવા તે ...	૬૭૬
તીર્થઆદ્ય સંન્યાસિએ કરવું નહીં...	"

આશૌચ નિર્ણય.

ગર્ભનો નાશ તથા જન્મ ઇત્યાદિ સંમધિ આશૌચ ...	૬૭૭
બ્રાહ્મણ ઇત્યાદિકને આશૌચના દિવસ ...	"
જનનશૌચનો નિર્ણય...	"

વિષય.	પત્ર.
સપિંદાદિકનો નિર્ણય	૬૭૮
પિતાને ઘરે કન્યાને બાળકનો જન્મ થાય તો	૬૭૯
મૃતાશૌચ	૬૮૦
બંધુત્રય	૬૮૫
દત્તકતું મરણ થયા છતાં	૬૮૬
સંન્યાસીનું મરણ થયા છતાં.	૬૮૭
સંજ્ઞાતિ:પદનો અર્થ	"
પક્ષિણી પદનો અર્થ... ..	"
અતિક્રાંતાશૌચ	૬૮૯
દેશાંતરની સંગ્રા	૬૯૦
આશીચમાં પ્રથમ દિનનો નિર્ણય... ..	"
આશીચના સંપાત (એ ત્રણ ભેળાં થયા) વિષે નિર્ણય	૬૯૩
શુભનો સ્પર્શ તથા શયની વાંસે જતું ઇલાદિક સંસગીશીચ	૬૯૬
અનુગમન (શયની વાંસે જતું) છતાં	"
શયને ઉપાડયા છતાં	૬૯૭
અનાથ દિવનું શય સંસ્કારમાં ફળ	"
બ્રહ્મચારિએ શય ઉપાડતું ઇલાદિકનો વિચાર.	"
દાહાદિક ક્રીધા છતાં તેવિષે નિર્ણય.	૬૯૮
રોતું ક્રીધા છતાં આશીચાદિ,	૬૯૯
સૂતકીનું અન્ન ભક્ષણ ક્રીધા છતાં	૭૦૦
આશીચનો અપવાદ	૭૦૨
તેમાં કર્તાયક્રી આશીચનો અપવાદ	"
કર્મેકરી અપવાદ	૭૦૩
• દ્રવ્યેકરી અપવાદ	૭૦૫
મરનારને દોષેકરી અપવાદ	૭૦૬
સર્પદંશયક્રી મૃત થયા છતાં	૭૦૮
પ્રાયશ્ચિત્ત	૭૦૯
વિધિથી કરેલાં જળાદિક મરણવિષે	૭૧૧
વિધાનેકરી અપવાદ	૭૧૩
જીવતાં છતાં પણ તેનું આશીચ	૭૧૪
ઔષ્ધદેહિક કર્મેના આરંભમાં ઉપયોગિ એવો નાદાયણબળિ ઇલાદિ પ્રકાર	૭૧૫
સર્પથી મૃત્યુ થયા છતાં ત્રત	૭૧૬

વિષય.	પત્ર.
આખરાનાં સમિધનું પૂતલું કરી દાહાદિ-કનો વિધિ	૭૧૭
અતીત (ગયેલો) એવો પ્રેતસંસ્કારનો કાળ... ..	૭૧૮
ત્રિપુષ્કર અને દ્વિપુષ્કર યોગ	૭૧૯
ઉત્તમ વાર નક્ષત્રાદિ	"
એ જે નિષિદ્ધ નક્ષત્રાદિક તેમનો અપવાદ.	"
સામિકનો પર્ણશરદાહ ક્રીધા પછી તેનું શરીર મેળે તો	૭૨૦
મૃત ન છતાં મૃત થયો એમ સાંભળી તેનું અંત્યકર્મ કરે તો	"
ઘટસ્ફોટનો વિધિ	"
જેનો ઘટસ્ફોટ ક્રીધા હોય તેને પશ્ચાત્તાપ-થતાં નાતમાં ભેવાનો વિધિ	૭૨૧
અત્યેષ્ટિનો નિર્ણય	૭૨૩
તેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત	"
દશ દાન અને તેના મંત્રો... ..	"
કર્મેની અતે વિષ્ણુનું સ્મરણ	"
તિલપાત્રદાનનો વિધિ	૭૨૪
જાણુધેનુ મોક્ષધેનુ ઇલાદિ દાનના મંત્ર	"
વૈતરણી ગોદાનનો વિધિ	૭૨૫
ઉત્ક્રાંતિ ધેનુનો વિધિ	"
ક્ષીરનો નિર્ણય	૭૨૬
સ્મશાનમાં લઈ જવાતાં શયને શુદ્ધાદિકનો સ્પર્શ થયા છતાં ઊર્ધ્વાંચ્છિદાદિકનું પ્રાયશ્ચિત્ત	"
પતિ તથા સ્ત્રીનો દાહ એક કાળે પ્રાપ્ત થયા છતાં.	૭૨૭
મરવા પડેલાને પુણ્યસૂક્ત સંભળાવવાનો વિધિ	૭૨૮
સામિકનો વિશેષ નિર્ણય	"
સ્માર્ત્તામિકવિષે.	૭૨૯
નિરમિકાદિક વિષે	૭૩૦
• એવિષે નિર્ણયસિદ્ધ... ..	૭૩૧
જેની ઘણી સ્ત્રીઓ હોય તેવિષે	૭૩૨
દાહકાળે અમિનો નાશ થાય તો	"
ઘરથકી સ્મશાનમાં શયલઈ જવાનો પ્રકાર	૭૩૩

વિષય.	પાત્ર.
આશીય સંબંધિ નિયમ	૭૩૪
અસ્થિસંચયન	૭૩૫
દશ દિવસનું કૃત્ય	૭૩૬
દશ રાત્રિના મધ્યમાં દર્શ (અમાવાસ્યા)	
પ્રાત્ર થયા છતાં નિર્ણય... ..	૭૩૭
નવત્રાદ્	૭૩૮
દશમા દિવસનું કૃત્ય	૭૪૦
અસ્થિ રાખવાનો વિધિ	"
તીર્થવિષે અસ્થિ નાખવામાટે તેનાં પૂર્વો-	
ગનો વિધિ.	૭૪૧
ઈચ્છારમા દિવસનું કૃત્ય	૭૪૩
ત્રયોત્સર્ગ,	"
ત્રપનું લક્ષણ... ..	૭૪૪
ઈચ્છારમે દિવસે મદ્દેકાદિ કરવાનું તે ...	૭૪૫
આદ્યમાસિક... ..	૭૪૬
રૂદ્રગણત્રાદ્ વસુગણત્રાદ્... ..	૭૪૮
પદ દાન.	"
શસ્ત્રાદાન.	૭૪૯
ઉદકુલત્રાદ્	૭૫૦
દીપદાન.	૭૫૧
સોળમાસિક	૭૫૨
આદિતામિનો વિશેષ પ્રકાર.	"
ગૌતમાસિક, ગૌતમાષ્ટમાસિક તથા ગૌત-	
મિદક ત્રાદ્વિષે વર્ણ્ય દિવસ... ..	"
સોળ માસિકવિષે કર્તવ્ય	૭૫૩
સપ્તકીરણનો વિચાર	૭૫૬
વ્યુત્કમ (ઉલટું) મરણ થયા છતાં ..	૭૫૮
આવિષે વિશેષ	૭૫૯
તેરમે દિવસે પાષ્ટિય ત્રાદ્	૭૬૧
પ્રથમ વર્ષમાં નિષિદ્ધ.	૭૬૨
વિધનો	૭૬૩
પંચકમાં મૃતથયો હોય તો ..	"
એમાં આટલો વિશેષ	૭૬૪
ત્રિપાદ નક્ષત્રની શાંતિ •	"
અક્ષયારી મૃત છતાં	૭૬૫

વિષય.	પાત્ર.
કાઢીઓ મૃત છતાં... ..	૭૬૬
રજસ્વલાદિક મરણ છતાં... ..	"
સગર્ભી મૃત છતાં	૭૬૭
અન્વાશલણ (સતી થતું તે)	૭૬૮
પ્રયોગ	૭૬૯
વિધવાના ધર્મ	૭૭૨
સંન્યાસ	૭૭૩
ચાર પ્રકારનો સંન્યાસ.	"
સંન્યાસગ્રહણનો વિધિ	૭૭૪
આઠ ત્રાદ્ કેહેછે	૭૭૬
સાવિત્રીપ્રવેશ	૭૭૮
અક્ષાન્વાધાનનો કાળ... ..	"
વિરળ હોમ... ..	૭૮૧
પ્રેષોચ્ચાર	૭૮૩
પર્વકર્તાઓનો પ્રયોગ	૭૮૪
યોગપદ્.	૭૮૫
અમિહોત્રીને વિશેષ	"
અક્ષાન્વાધાન	૭૮૬
આનુર સંન્યાસ અને તેનો પ્રયોગ ...	૭૮૮
મરેલા યતિના સંસ્કાર	૭૮૯
ઈચ્છારમે દિવસે પાર્વણત્રાદ્.	૭૯૧
ચારમે દિવસે નારાયણબલિ	૭૯૨
ચારમે દિવસે અથવા તેરમે દિવસે ચારા-	
ધન	૭૯૪
યતિના ધર્મ	૭૯૬
અનુક્રમણિકાના શ્લોકો	૭૯૮
અંથ કરવાનું પ્રયોગન શું ? તે	"

સમાપ્ત.

ધર્મસિંધુમાંના એકાદશીનિર્ણયનો પટ ...	૮૦૧
વૈષ્ણવોની શુદ્ધ એકાદશીના ભેદ ...	૮૦૨
વૈષ્ણવોની વિદ્ધ એકાદશીના ભેદ ...	૮૦૪
સ્માર્તોની શુદ્ધ એકાદશીના ભેદ... ..	૮૦૬
સ્માર્તોની વિદ્ધ એકાદશીના ભેદ... ..	૮૦૮

અથ ધર્મસિંધુઃ પ્રાકૃતભાષાંતરસ્થિતઃ.

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

પ્રણમ્ય વિગ્રેશ્વરમાશુતોષં, વિશ્વેશ્વરં બ્રહ્મસુતાં મુર્તીદ્રાન્ ॥

ધર્મોપદેષ્ટૃશ્ચ તથા ગુરૂન્ સ્વાન્ વિદ્યાપ્રદાન્ પંડિતપંક્તિપૂજ્યાન્ ॥ ૧ ॥

નત્વા ચ પિતરૌ મત્સ્યા, કર્ણત્રિવિદુષાં મુદે ॥

ધર્માભિસારં વાલાર્થં, લિખામિ નિજભાષયા ॥ ૨ ॥

આ મ્હોટા અંથની નિર્વિદ્ધ સમાપ્તિ થવામાટે પોતાના ઇષ્ટદેવને નમસ્કારરૂપ મંગળ કરી ગૃહસ્થની આજ્ઞાથી હું શાસ્ત્રી કાનજી વિાં વાળજી ત્રિપાઠી ધર્માભિસાર અંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર લખવાને આરંભ કરજું.

અંથોના આરંભ મધ્ય અને અંતવિષે મંગળાયરણ હોવું જોઈએ એવો શાસ્ત્રનો નિયમ અને શિષ્ટાયાર પણ છે માટે અંથકાર કાશિનાથ ઉપાધ્યાય, મંગળાયરણ કરેછે. તે આ પ્રમાણે—

શ્રીવિઠ્ઠલંસુકરુણાર્ણવમાશુતોષં, દીનેષ્ટપોષમષસંહતિસિંધુશોષં ॥

શ્રીરુક્મિણીમતિમુષંપુરુષપરંતં, વંદેદુરંતચરિતંતદ્વિસંચરંતં ॥ ૧ ॥

કરૂણાસાગર, તરત સંતોષ પામનાર, ભક્તોના મનોરથ પોષણ કરનાર, પાપ સમુદાયરૂપ સમુદ્રના શોષણ કરનાર, લક્ષ્મીસ્વરૂપ જે રૂકિમણી તેની બુદ્ધિના આકર્ષણ કરનાર, હૃદયસ્થળમાં રહેનાર છતાં અનંતચરિત એવા પરપુરૂષ જે શ્રીવિઠ્ઠલ તેને નમસ્કાર કરજું.

વંદેપ્રતિઘ્નંતમયાનિશંકરં, ધત્તાંસમેમૂર્ધિદિવાનિશંકરમ્ ॥

શિવાંચવિગ્રેશમયોપિતામહં, સરસ્વતીમાશુભજેપિતામહમ્ ॥ ૨ ॥

પાપનો નાશ કરી ભક્તોનાં કલ્યાણ કરનાર જે શંકર તેને નમસ્કાર કરજું. તે શંકર પોતાનો વરદાન દેનાર હાથ મારા માથાઉપર સર્વકાળ ધારણ કરે. પાર્વતી દેવી, ગણપતિ, બ્રહ્મદેવ અને પ્રસિદ્ધ એવી સરસ્વતી એ સર્વને શીઘ્રતાથી હું નમસ્કાર કરજું.

શ્રીલક્ષ્મીંગરુડંસહસ્રશિરસંપ્રવુન્નમીયાંકર્ષિ શ્રીસૂર્યવિષ્ણુમૈત્રવિદુરુકવિ

જ્ઞાયાસુતાન્વષ્ણુભુજમ્ ॥ ઇંદ્રાદ્યાન્વિવુધાન્ગુરુશ્વજનનેતાતંત્રનંતામિષં

નત્વાર્પાન્વિતનોમિમાધવમુખાન્ધર્માભિસારંમિતં ॥ ૩ ॥

શ્રીલક્ષ્મી, ગરુડ, શેષ, પ્રધુમ્ન, નારાયણ, હનુમાન, શ્રીસૂર્ય, ચંદ્ર, મંગલ, બુધ, બૃહસ્પતિ, શુક્ર, શનિ, કાર્તિકસ્વામિ, ઇંદ્રાદિક સર્વ દેવ, પો-

તાના ગુરુ, માતા, અનંત નામના પિતા અને શ્રેષ્ઠ એવા માધ્વાદિક મુખ્ય ધર્મશાસ્ત્રના નિબંધ લખનારાઓ એ સર્વેને નમસ્કાર કરી અતિ વિસ્તાર રહિત અને અતિ સંક્ષિપ્તપણે ન થાય એવો ધર્માર્થસાર નામનો ગ્રંથ કર્યું.

દ્વૈપ્યપૂર્વનિબંધા, ત્રિર્ણયસિંધુક્રમેણસિદ્ધાર્થાન્ ॥

પ્રાપ્તેનમૂલવચના, ન્યુઝિસ્યલિલ્લામિલાલબોધાય ॥ ૪ ॥

આ ગ્રંથ હું કેવળ પોતાની કપોળકલ્પનાથી કરતો નથી ત્યારે પ્રાચીન અને પ્રસિદ્ધ એવા ગ્રંથોના આધારવડેજ રચ્યું, એ વિષે કેહેછે—કમળાકર ભટ્ટકૃત નિર્ણયસિંધુ, નીળકંઠ ભટ્ટકૃત દ્વાદશ મયૂખ, વિષ્ણુ ભટ્ટકૃત પુરૂષાર્થચિંતામણિ, કાળમાધ્વ, હેમાદ્રિ, અને અનંતદેવકૃત કૌસ્તુભ, ઇત્યાદિક પ્રાચીન ગ્રંથો એક તે ગ્રંથોમાંનાં ઘણાં મૂળવચનો છોડી નિર્ણયસિંધુના કમવડે તે વચનોનો પ્રસિદ્ધ અર્થમાત્ર બાળબોધ માટે હું લખ્યું.

તત્રકાલઃષટ્ઢિધઃ વત્સરઃ અયનં ઋતુઃ માસઃ પક્ષો દિવસઃતિ વત્સરઃ પંચમા ચાંદ્રઃ સૌરઃ સાવનોનાક્ષત્રોવાર્હસ્પત્યઃતિ શુક્રપ્રતિપદાદિદર્શાંતૈશ્ચૈત્રાદિસંજ્ઞૈર્દ્વાદશભિર્માસૈશ્વતુઃ પંચાશદધિકશતત્રયપદિનૈઃ સતિમલમાસેત્રયોદશભિર્માસૈશ્વાંદ્રોવત્સરઃ ચાંદ્રસ્યૈવ પ્રભવોતિ ભવઃશુક્લત્યાદયઃષટ્સિંજ્ઞાઃ મેષાદિષુદ્વાદશરાશિપુરવિમુક્તેષુપંચષષ્ટ્યધિકશતત્રયપદિનૈઃ સૌરોવત્સરઃસંપન્નતે ષષ્ઠયુત્તરશતત્રયપદિનૈઃસાવનઃ વક્ષ્યમાણૈર્દ્વાદશભિર્નાક્ષત્રમાસૈર્નાક્ષત્રો વત્સરઃ સચચતુર્વિંશત્યધિકશતત્રયપદિનૈઃસ્પાત્ મેષાદ્યન્યતમરાશૌબૃહસ્પતિનામુક્તેવાર્હસ્પત્યઃ સચઅકષષ્ટ્યધિકશતત્રયસંખ્યપદિનૈર્ભવતિ કર્માદૌસંકલ્પેચાંદ્રવત્સરેવસ્મર્તવ્યોનાન્યઃ અ યનંદિવિધં દક્ષિણમુત્તરંચ સૂર્યસ્પર્કસંક્રાંતિમારખ્યપદ્માશિભોગેનદક્ષિણમ્ મકરસંક્રાં તિમારખ્યરાશિષટ્કભોગેનોત્તરાયણમ્ ઋતુર્દિવિધઃ સૌરશ્વાંદ્રશ્ચ મીનાર્ભોમેષાર્ભોવા સૂ ર્યસ્પરાશિદ્વયેભોગાત્મકોવસંતાદિષટ્સંજ્ઞકઃસૌરઋતુઃ ચૈત્રમારખ્યમાસદ્વયદ્વયાત્મકોવસંતાદિ ષટ્સંજ્ઞકશ્વાંદ્રઃ મલમાસેતુર્કિંચિદૂનનવતીસંખ્યૈર્દિનૈશ્વાંદ્રઋતુઃશ્રૌતસ્માર્તાદૌચાંદ્રર્તુસ્મરણં પ્રશસ્તમ્ માસશ્વતુર્ધા ચાંદ્રઃ સૌરઃ સાવનોનાક્ષત્રઃતિ શુક્રપ્રતિપદાદિરમાંતઃકૃષ્ણપ્રતિ પદાદિઃપૂર્ણિમાંતોવાચાંદ્રોમાસઃ તત્રાપિશુક્લાદિર્મુખ્યઃ કૃષ્ણાદિર્વિધ્યોત્તરેવગ્રાહ્યઃ અય મેવચૈત્રાદિસંજ્ઞકઃકર્માદૌસ્મર્તવ્યઃ કેચિન્મીનારાશિમારખ્યસૌરાણાંચૈત્રાદિસંજ્ઞામાહુઃ અર્કઃ સંક્રાંતિમારખ્યોત્તરસંક્રાંત્યવધિઃસૌરોમાસઃ ત્રિંશદિનૈઃસાવનઃ ચંદ્રસ્થાશ્વિન્યાદિસપ્તવિં શતિનાક્ષત્રભોગેનનાક્ષત્રોમાસઃ પ્રતિપદાદિપૂર્ણિમાંતઃશુક્રપક્ષઃ પ્રતિપદાદિદર્શાંતઃકૃષ્ણ પક્ષઃ દિવસઃષટ્ષટિકાત્મકઃ ઇતિશ્રીધર્મસિંધુસારેપ્રથમોદેશઃ ॥ ૧ ॥

હવે પ્રથમ કાળનો ભેદ કેહેછે.

કાળ ૭ પ્રકારનો તે—વર્ષ, અયન, ઋતુ, માસ, પક્ષ, અને દિવસ એ ભેદો વડે ૭ પ્રકારનો બળુવો. ચાંદ્ર, સૌર, સાવન, નાક્ષત્ર અને વાર્હસ્પત્ય એ ભેદોવડે વર્ષ પાંચ પ્રકારનાં છે. સુદિ એકમથી અમાસલગી ૯ દિવસ તે એક માસ, એરીતે ચૈત્રથી કી કાળગુણથી બાર મહિના અને તેના ૩૫૪ દિવસવડે તેમજ

અધિકમાસ છતાં તેર માસવડે ચાંદ્ર વર્ષ થાયછે. પ્રભવ, વિભવ, શુક્લ, ધત્યાદિક
જે સાઠ નામો તે ચાંદ્ર વર્ષનાંજ છે. મેષાદિક ૧૨ સંક્રાંતિ સૂર્ય ભોગવ્યાં છતાં
૩૬૫ દિવસે જે વર્ષ પુરું થાયછે તેને સૌર વર્ષ કહેછે. જાણસો સાઠ દિવસોનું
જે વર્ષ તેને સાવન વર્ષ કહેછે. આગળ કહેવાના છે એવા બાર નાક્ષત્ર
માસ થયાથી જે વર્ષ થાયછે તેને નાક્ષત્ર વર્ષ કહેછે, અને તે ત્રણસો ચો-
વીસ દિવસોનું થાયછે. મેષાદિક બાર રાશિમાંથી મેષાદિક અંકક રાશિ બૃહસ્પતિએ
ભોગવ્યા છતાં જે વર્ષ થાયછે તેને બાહસ્પત્ય વર્ષ કહેછે, અને તે વર્ષ ત્રણસો
એકસાઠ દિવસોનું થાયછે. કર્મદિકોના સંકલ્પમાં ઉચ્ચાર કરવો તે ચાંદ્ર વર્ષનોજ
કરવો, બીજાનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં. અન્ય બે પ્રકારનાં—એક દક્ષિણાયન,
અને મીનું ઉત્તરાયણ. સૂર્યની કર્ક સંક્રાંતિથી કી ધનસંક્રાંતિલગી દક્ષિણાયન અને મકર
સંક્રાંતિથી મિથુન સંક્રાંતિલગી ઉત્તરાયણ. ઋતુ બે પ્રકારના—સૌર ઋતુ, અને
ચાંદ્ર ઋતુ. મીન સંક્રાંતિથી અથવા મેષસંક્રાંતિથી બે બે રાશિ સૂર્ય ભોગવે એ-
ટલે અંકક ઋતુ, એરીતે સંક્રાંતિ ઉપરથી વસંતાદિક જે છ ઋતુ તે સૌર ઋતુ.
ચૈત્રથી આરંભ કરી બે બે માસની અંકક ઋતુ, એરીતે માસ પ્રમાણે વસં-
તાદિક જે છ ઋતુ તે ચાંદ્ર ઋતુ. અધિક માસ છતાં કાંઈએક કમતિ નેવું દિવસો-
વડે ચાંદ્ર ઋતુ થાયછે. શ્રીત સ્માર્ત્તઆદિ સંકલ્પ સમયે ચાંદ્ર ઋતુનો ઉ-
ચ્ચાર કરવો એ મુખ્ય છે. માસ ચાર પ્રકારના—ચાંદ્ર માસ, સૌર માસ, સા-
વન માસ, અને નાક્ષત્ર માસ. સુદિ એકમથી અમાવાસ્યાલગી અથવા વિદ એ-
કમથી પૂનમલગી જે માસ તે ચાંદ્ર માસ. તેમાં સુદિ એકમથી અમાસલગી જે
માસ તેજ મુખ્ય. વિદ એકમથી પૂનમસુધી માસ વિધ્યાયજ પર્વતના ઉત્તર ભાગ-
માંજ લેવો. શ્રીતાદિક કર્મોના સંકલ્પસમયે ચૈત્રાદિક માસ એજ લેવો. મીનસં-
ક્રાંતિથી સંક્રાંતિ પ્રમાણે જે સૌર માસ તેમનાં ચૈત્રાદિક નામો છે એમ કટલાએક
કહેછે. સૂર્યની સંક્રાંતિથી આવતી સૂર્ય સંક્રાંતિના આરંભસુધી જે માસ તે સૌર
માસ. ત્રીસ દિવસનો તે સાવન માસ. અશ્વિનીથી રેવતીલગી સત્તાવીસ નક્ષત્ર
ચંદ્રે ભોગવ્યા છતાં જે માસ તે નાક્ષત્ર માસ. સુદિ એકમથી પૂનમલગી જે દિવસ
તે શુક્લ પક્ષ. વિદ એકમથી અમાવાસ્યાપર્યંત જે દિવસ તે કૃષ્ણ પક્ષ.
૬૦ ધડીનો તે દિવસ. ઇતિ શ્રીધર્મસિંધુસારે પ્રથમ પરિચ્છેદે પ્રથમોદ્દેશઃ॥૧॥

અથસંક્રાંતિનિર્ણયઽચ્ચતે ॥ મેષેસૂર્યસંક્રાંતૌપ્રાગૃર્ધ્વચપંચદશપંચદશઘટિકાઃપુણ્ય
કાલઃ દશદશેત્યેકે વૃષેપૂર્વાઃષોડશ મિથુનેપરાઃષોડશ કર્કેપૂર્વાસ્ત્રિંશન્ સિંહેપૂર્વાઃષોડ
શ કન્યાયાંપરાઃષોડશ તુલાયાંપ્રાગૃર્ધ્વચપંચદશપંચદશ દશદશેત્યેકે વૃશ્ચિકેપૂર્વાઃષોડ
શ ધનુષિપરાઃષોડશ મકરેપરાશ્ચત્વારિંશન્ કુંભેપૂર્વાઃષોડશ મીનેપરાઃષોડશ ઘટિકા
દ્વપાદબ્ધિનશેષેમિથુનકન્યાધનુર્મનિષ્વપિમકરેપિપૂર્વાં૧૧૫પુણ્યાઃ પ્રમાણેઘટિકાદ્વપાદબ્ધિ

૧ એજ તે વિધ્યાચલથી ઉત્તર ભાગમાં કૃષ્ણાદિ માસ અને દક્ષિણ ભાગમાં શુક્લાદિ માસ
સંકલ્પ સમયે લેવો.

કાલેવૃષસિંહવૃશ્ચિકકુંભેષ્વપિકર્કોપિપરાઈવપુણ્યાઃ પ્રમાતેકર્કસંક્રાંતૌપૂર્વદિનેપુણ્યમિત્યેકે
રાત્રૌસંક્રમેમધ્યરાત્રાદર્વાકસંક્રાંતૌપૂર્વદિનોત્તરાર્ધપુણ્યમ્ મધ્યરાત્રાત્પરતઃ સંક્રાંતૌપરાદિન
સ્વપૂર્વાર્દ્ધપુણ્યં નિશીથમધ્યઅવસંક્રાંતૌદિનદ્વયેપિપૂર્વદિનોત્તરાર્દ્ધપરાદિનપૂર્વાર્દ્ધપુણ્યમ્ इदं
મંકરકર્કાભિરિક્તેસર્વત્રરાત્રિસંક્રમેતેયમ્ અયનેનુમકરેરાત્રિસંક્રમેસર્વત્રપરાદિનમેવપુણ્યમ્
રાત્રૌકર્કસંક્રાંતૌપૂર્વદિનમેવપુણ્યં સૂર્યાસ્તોત્તરઘટિકાત્રયંસાંસંધ્યા તત્રમકરસંક્રમેપૂર્વદિ
નેપુણ્યમ્ સૂર્યોદયાતપ્રાકઘટિકાત્રયંપ્રાતઃસંધ્યા તત્રકર્કસંક્રાંતૌપરાદિનેપુણ્યમિતિસંધ્યાકા
લેવિશેષોજ્યોતિઃશાસ્ત્રેપ્રસિદ્ધઃ ॥

હવે મેષાદિક આર સંક્રાંતિનો નિર્ણય કેહેછે.

મેષ સૂર્ય સંક્રાંતિની, સંક્રાંતિપ્રવેશથી પ્રથમ ૧૫ અને પાછળની ૧૫ ઘડી પુણ્ય-
કાળ; કૌઠ ગ્રંથકાર દશ દશ ઘડી એમ કેહેછે. વૃષ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬ ઘડી
પુણ્યકાળ. મિથુન સંક્રાંતિની પાછળની સોળ ઘડી. કર્ક સંક્રાંતિની પ્રથમની ૩૦
ઘડી. સિંહ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬ ઘડી. કન્યા સંક્રાંતિની પાછળની ૧૬
ઘડી. તુલા સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૫ અને પાછળની ૧૫ ઘડી, કૌઠ ગ્રંથકાર દશ
દશ ઘડી એમ કેહેછે. વૃશ્ચિક સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬ ઘડી. ધનુષ સંક્રાંતિની પાછ-
ળની ૧૬ ઘડી. મકર સંક્રાંતિની પાછળની ૪૦ ઘડી. કુંભ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬
ઘડી. મીન સંક્રાંતિની પાછળની ૧૬ ઘડી પુણ્યકાળ. જે ઘડીથી ઓછો એવો થો-
ડોજ દિવસ બાકી રહે તે સમયે મિથુન, કન્યા, ધન, મીન અને મકર એ સં-
ક્રાંતિ પ્રવેશ થાય ત્યારે પ્રથમની ઘટિકાઓ પુણ્યકાળ. પ્રાતઃકાળે જે ઘડીથી કમતી
એવા અદ્ય સમયમાં વૃષ, સિંહ, વૃશ્ચિક, કુંભ અને કર્ક એ સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય
તો પ્રવેશ પછીની ઘડી પુણ્યકાળ. પ્રભાતકાળે કર્ક સંક્રાંતિ પ્રવેશ થાય તો કેટલા-
એકોને મતે પૂર્વદિવસે પુણ્યકાળ. રાત્રિએ અર્ધરાત્રિથી અગાઉ સંક્રાંતિ પ્રવેશ
થયો હોય તો પ્રથમ દિવસનું પાછલું અર્ધ પુણ્યકાળ. અર્ધરાત્રીથી પાછળ સંક્રાંતિ
પ્રવેશ થાય તો બીજા દિવસનું પૂર્વ અર્ધ પુણ્યકાળ. મધ્યરાત્રિએજ સંક્રાંતિ પ્રવેશ
થાયતો પ્રથમ દિવસનું ઉત્તરાર્ધ અને બીજા દિવસનું પૂર્વાર્ધ એતરે બન્ને દિવસે પુ-
ણ્યકાળ. મકર અને કર્ક સંક્રાંતિ છોડી બીજા સંક્રાંતિનો રાત્રિએ પ્રવેશ થાય તો એ
શાસ્ત્રાર્થ જાણવો. અન્યનવિષે તો, મકરસંક્રાંતિ રાત્રિએ થાય તો બીજા દિવસે પુણ્યકાળ.
કર્ક સંક્રાંતિ રાત્રિએ થાય તો પ્રથમ દિવસેજ પુણ્યકાળ. સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ત્રણ
ઘડી સાયંસંધ્યાનો સમય, તે સમયે મકર સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય તો પૂર્વ દિવસે પુ-
ણ્યકાળ. સૂર્ય ઉદય થયાથી અગાઉ ત્રણ ઘડી પ્રાતઃસંધ્યા કાળ, તે વખતે કર્ક
સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય તો બીજા દિવસે પુણ્યકાળ. સંધ્યા સમયે સંક્રાંતિ પ્રવેશનો
વિશેષ નિર્ણય જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે.

અથદાનમ્ મેષમેષદાનમ્ વૃષેગોદાનમ્ મિથુનેવસ્ત્રાન્નાદિદેયમ્ કર્કેઘૃતધેનુઃ ઊર્જસુવર્ણ
વસિંહે કન્યાયાંગૂર્હવસ્ત્રં તુલાયાંતિલાગોરસાશ્વદેયાઃ વૃશ્ચિકેદીપઃ ધનુષિવસ્ત્રંયાંતંચ મ

અમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે અયનાંશ હાલમાં શાલિવાહન શક ૧૭૧૨ એ વર્ષે ૨૧ હતા, તેથી સંક્રાંતિથી પ્રથમ એકવીસમે દિવસે અયનાંશ પર્વકાળ થતો એ છેવટનો અર્થ થયો. આ પ્રમાણે ઓછા વધતા શક છતાં જાણવું. વૃષ, સિંહ, વૃશ્ચિક, કુંભ એ સંક્રાંતિઓ વિષ્ણુપદ એ નામથી કહેવાય છે. મિથુન, કન્યા, ધનુષ અને મીન એ સંક્રાંતિઓ શક્રીતિ એ નામથી કહેવાય છે. મેષ અને તુલા એ બન્નેનું વિષુવ નામ કહેવાય છે. કર્ક અને મકર એ બન્નેની અયન એવી સંજ્ઞા છે. આ ચારતરેહની સંક્રાંતિમાં ઉત્તરોત્તર અધિક પુણ્ય છે. વિવાહ આદિ મંગળ કાર્યોવિષે સાધારણ પક્ષવડે સધળી સંક્રાંતિની પ્રવેશથી પ્રથમ અને પાછળ સોળ સોળ ઘડી છોડી દેવી. ચંદ્ર આદિ છ ગ્રહોની સંક્રાંતિ પ્રવેશ સમયે પ્રથમ અને પાછળથી મળી કમવડે રાહારાટઠાદાશપ૦ ઘડિઓ છોડવી. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થાય ત્યારે ગ્રહભૂમીપદે રાત્રિએજ સ્નાન, દાન આદિ કરવાં, એમ કોઇએક કહે છે. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થઈ હોય તો પણ દિવસેજ સ્નાન, દાન કરવાં; રાત્રિએ કરવાં નહીં એ મત સધળાઓ માને છે અને ધણાં દેશોનો આચારપણ એજ છે. જનાં જન્મનક્ષત્ર વખતે સૂર્યસંક્રાંતિ થાય તેને ધનક્ષય વગેરાં પીડા થાય છે, તે નિવૃત્ત થવા માટે કમલપત્રસમેત જળવતી સ્નાન કરવું. વિષુવ અને અયન એ સંક્રાંતિ દિવસની પ્રવેશ થયાં છતાં પ્રથમની રાત આવતી રાત અને તે સંક્રાંતિવાલો દિવસ એમાં જાણાવવું, જાણવું એ કરવું નહીં. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થઈ હોય તો ગયો અને આવતો એ બે દિવસ અને તે રાત્રિ એમાં પ્રથમ કહેલ જાણાવવા વગેરે છોડી દેવાં. આરીતે જ વેળાએ સંક્રાંતિ થઈ હોય તે ચાર પોહોર, ગયા ચાર પોહોર, અને આવતા ચાર પોહોર મલી ખાર પોહોરલગી અનધ્યાય, એ તાત્પર્ય જાણવું. ખીજે વિશેષ નિર્ણય છે તે અયન સંક્રાંતિ (કર્ક, મકર)ના પ્રસંગમાં કહેવાસે. ઇતિ સંક્રાંત્યુદ્દેશો દ્વિતીયઃ ॥ ૨ ॥

અથમલમાસઃ સદ્વિવિધઃ અધિમાસઃ ક્ષયમાસઃ સંક્રાંતિરહિતોમાસોધિમાસઃ સંક્રાંતિદ્વયયુક્તોમાસઃ ક્ષયમાસઃ . પૂર્વાધિમાસાદુત્તરોધિમાસસ્ત્રિંશત્તમમાસમારભ્યાષ્ણસુનવસુવા માસેષ્વન્યતમોભવતિ ક્ષયમાસસ્તુએકચત્વાર્દશદિકશતસંખ્યૈર્વર્ષૈરેકોનવિંશતિસંખ્યૈર્વાર્ષૈર્ભવતિત્વષ્ટિકમાસવદ્વ્યકાલેન ક્ષયમાસઃ કાર્તિકમાર્ગશીર્ષપૌષેષ્વન્યતમોભવતિ નેતરઃ યસ્મિન્વર્ષેક્ષદ્રમાસસ્તસ્મિન્વર્ષેઽધિકમાસદ્વયમ્ ક્ષયમાસાત્પૂર્વમેકોધિમાસઃ ક્ષયમાસાન્તરમેકોધિમાસદ્વિ ॥

હવે મલમાસનો નિર્ણય કહે છે.

મલમાસ બે પ્રકારનો—એક અધિકમાસ અને બીજો ક્ષયમાસ. જ મહિનામાં સૂર્યની સંક્રાંતિ હોય નહીં તે અધિકમાસ, અને જ માસમાં બે સંક્રાંતિ હોય તે ક્ષયમાસ, પ્રથમના અધિકમાસથી બીજો અધિકમાસ થવો તે ત્રીસમાં માસથી આઠ

૧ ઉત્તરોત્તર એટલે વિષ્ણુપદ સંક્રાંતિયક્રી શક્રીતિ નામની વિશેષ પુણ્યકારક, તેથી વિષુવ નામની વિશેષ, સ્ત્રી અયન નામની અધિક પુણ્ય કરનારી એરીતે જાણવું. ૨ જન્મરાશિમાં સૂર્ય થાય તેને પણ ધનક્ષયાદિ પીડા થાય.

અથવા નવ માસમાંનો કોઈપણ એક થાય. ક્ષયમાસ તો એકસો એકતાળીસ વર્ષે. અથવા ઓગણીસ વર્ષે થાયછે, અધિકમાસનીપટે થોડે વખતે થતો નથી. ક્ષય-માસ થતો તે કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ અને પૌષ એ માસમાંનો એક થાયછે, ખીજે થતો નથી. જે વર્ષમાં ક્ષયમાસ થાયછે તે વર્ષમાં ક્ષયમાસથી પ્રથમ એક અને ક્ષય-માસપછી એક એ રીતે બે અધિકમાસ થાયછે.

અધિકમાસોદાહરણં ચૈત્રામાવાસ્વાયાંમેષસંક્રાંતિઃતતઃશુક્લપ્રતિપદમારબ્યામાવાસ્વાય
ર્ધંતસંક્રાંતિર્નાસ્તિ તતઃશુક્લપ્રતિપદિવૃષભસંક્રાંતિરિતિ પૂર્વઃસંક્રાંતિરહિતોમાસોધિકવૈશાખ
સંજ્ઞઃ વૃષભસંક્રાંતિયુતસ્તુશુદ્ધવૈશાખસંજ્ઞઃ ॥

અધિકમાસનું ઉદાહરણ—ચૈત્રની અમાસની મેષ સંક્રાંતિ થઈ, પછી સુદિ એકમથી અમાસલગી (વૈશાખ માસમાં) સંક્રાંતિ નથી. તે પછી સુદિ એકમની વૃષ સંક્રાંતિ થઈ, પ્રથમનો સંક્રાંતિ રહિત જે માસ તે અધિક વૈશાખમાસ. વૃષ સંક્રાંતિ સમેત જે તે શુદ્ધ વૈશાખ અણુનો.

* અથક્ષયમાસોદાહરણમ્ ભાદ્રપદઋણામાવાસ્વાયાંકન્યાસંક્રાંતિઃ તતઃશ્રાવિનૌધિમાસઃ
શુદ્ધાશ્વિનપ્રતિપદિતુલાસંક્રાંતિઃ કાર્તિકશુક્લપ્રતિપદિવૃશ્ચિકસંક્રાંતિઃ તતોમાર્ગશીર્ષિશુદ્ધપ્ર
તિપદિધનુઃસંક્રાંતિઃ તસ્મિન્નેવમાસેમાવાસ્વાયાંમકરસંક્રાંતિરિતિધનુર્મકરસંક્રાંતિદ્વયયુ
ક્તએકોમાસઃક્ષયમાસસંજ્ઞકઃ સચમાર્ગશીર્ષિપૌષાખ્યમાસદ્વાત્મકએકોમાસોત્તેયઃ તસ્યપ્રતિ
પદાદિતિથીનાંપૂર્વર્ધેમાર્ગશીર્ષવંત્રાર્ધેપૌષદત્યેવંસર્વતિથીનાંમાસદ્વાત્મકતાન્ અન્નતિથિ
પૂર્વાદેન્નૃતસ્યમાર્ગશીર્ષિપ્રત્યશ્દશ્રાદ્ધમુન્નરાદેન્નૃતસ્યનુપૌષે એવંજનનેવર્ધાપનાદિવિધિરપિ તત
કર્ધ્વમાઘામાવાસ્વાયાંકુંભસંક્રાંતિઃ તતઃફાલ્ગુનોધિમાસઃ શુદ્ધફાલ્ગુનશુક્લપ્રતિપદિમીન
સંક્રાંતિઃ એવંપૂર્વાપરાધિમાસદ્વયયુક્તઃક્ષયમાસોયસ્મિન્વર્ધેતત્રત્રયોદશમાસાત્મકંકિચ્છિદૂનન
વત્યધિકશતત્રયદિનૈર્વર્ષમ્ તત્રક્ષયમાસાત્પૂર્વોધિમાસઃસંસર્પસંજ્ઞઃ સર્વકર્માર્હઃ શુભકર્મણિન
ત્યાજ્યઃ બ્રહ્મસ્પતિસંજ્ઞઃ ક્ષયમાસસ્તદુત્તરભાવ્યધિકમાસશ્ચસર્વકર્મસુવર્જ્યઃ એવંત્રિવત્સરાંત
રસ્થઃકેવલોધિકમાસોપિવર્જ્યઃ ॥

ક્ષયમાસનું ઉદાહરણ—ભાદ્રવા વદ અમાસની કન્યા સંક્રાંતિ, પછી આશુ અધિકમાસ, શુદ્ધ આશુ સુદિ એકમની તુલા સંક્રાંતિ, અને કાર્તિકસુદિ એકમની વૃ-શ્ચિક સંક્રાંતિ, પછી માર્ગશીર્ષ સુદિ એકમની ધનુષ સંક્રાંતિ, તેજ (મંગસર) મા-સમાં અમાસની મકર સંક્રાંતિ, એ પ્રમાણે સંક્રાંતિ થાય, ત્યારે ધનુષ સંક્રાંતિ અને મકર સંક્રાંતિ એ બે સંક્રાંતિયુક્ત જે માસ તેને ક્ષયમાસ એમ કહેછે. તે માર્ગશીર્ષ અને પૌષ એ બન્ને માસ મળી એક માસ થાયછે. તેની એકમ આદિ જે જે તિથિ તેમનું પ્રથમ અર્ધ માર્ગશીર્ષ, અને પાછળું અર્ધ પૌષમાસ, એરીતે તે સ્વધળી તિથિઓ બન્ને માસની છે, તેથી એ માસમાં તિથિનાં પ્રથમ અર્ધમાં મરણ પામેલ હોય તો તેનું દરવર્ષે કરવાનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ મંગસરમાં, અને તિથિનાં પાછલાં અર્ધમાં મરણ પામેલ હોય તો તેનું શ્રાદ્ધ પૌષ માસમાં કરવું. એજરીતે કોઈનો જન્મ થયો હોય

તો જન્મગાઠ ઇત્યાદિક વિધિ પણ કરવો. તે પછી માધની અમાસની કુંભ સંક્રાંતિ, પછી કાગણ અધિકમાસ, શુદ્ધ કાગણ સુદિ એકમની મીન સંક્રાંતિ થઇ, આરીતે પ્રથમ અને પાછળ બે અધિકમાસ યુક્ત ક્ષયમાસ જ વર્ષમાં થાય તે વર્ષ તેર માસનું અને તેના કાંઈએક કમતી ત્રણસો નેવું દિવસ થાયછે. તેમાં ક્ષયમાસથી પ્રથમ જ અધિકમાસ તેનું સંસર્પ એવું નામછે, અને તે સર્વ કર્મ કરવામાટે યોગ્ય છે; તેથી શુભ કર્મ કરવામાટે છોડવો નહીં. અંહુરૂપતિ એ નામનો ક્ષયમાસ અને તેની પાછળ થવાનો અધિકમાસ એ બન્ને સધળાં કર્મ કરવામાં છોડી દેવા. એ-તરે ત્રણ વર્ષે આવનાર અધિકમાસ પણ શુભ કાર્ય માટે છોડી દેવો.

તત્રવર્જ્યવર્જ્યનિર્ણયઃ અનન્યગતિકંનિત્યંનૈમિત્તિકામ્યંચઅધિકમાસક્ષયમાસયોઃ કર્ત્ત્વ્યમ્ સગતિકંનિત્યંનૈમિત્તિકામ્યંચવર્જ્યં તથાહિ સંધ્યાગ્રિહોત્રાદિનિત્યંગ્રહણસ્નાનાદિનૈમિત્તિકંકારીયાદિકંરક્ષોગૃહીતજીવનાર્થરાક્ષોગ્રેષ્ઠ્યાદિકંચકામ્યંમલમાસેઽપિકાર્યમ્ જ્યોતિષોમાદિનિત્યંજાતેષ્ઠ્યાદિનૈમિત્તિકંપુત્રકામેષ્ઠ્યાદિકામ્યંચમલમાસોત્તરંશુદ્ધમાસ્યેવ કર્ત્ત્વ્યમ્ આરબ્ધકામ્યસ્યમલમાસેપ્પનુષ્ઠાનમ્ નૂતનારંભઃસમાપ્તિશ્ચનકર્ત્ત્વ્યા તથા પૂજા લોપાદિનિમિત્તકપુનમૂર્તિપ્રતિષ્ઠાંગર્ભાધાનાશુભપ્રાશનાંતસ્સ્કારાન્પ્રાપ્તકાલાનનન્યગતિકા નજ્વરાદિરોગશાંતિમલભ્યયોગેશ્રાદ્ધવ્રતાદિકંનૈમિત્તિકપ્રાયશ્ચિત્તંનિત્યશ્રાદ્ધમૂનમાસિકાદિ શ્રાદ્ધાનિદર્શશ્રાદ્ધંચમલેઽપિકુર્યાન્ ચૈત્રાદૌમલમાસેમૃતાનાંકદાષ્ટ્વહુકાલેનતસ્મિન્નેવ ચૈત્રાદૌમલમાસેપ્રાપ્તેમલમાસેવપ્રતિસાંવત્સરિકંશ્રાદ્ધંકર્ત્ત્વ્યંચૈત્રાદૌશુદ્ધમાસેમૃતાનાંતુપ્રત્યાધિકંશ્રાદ્ધંમલમાસેનકર્ત્ત્વ્યંશુદ્ધેવચૈત્રાદૌકર્ત્ત્વ્યં શુદ્ધમાસેમૃતાનાંતુપ્રથમાધિકંમલમાસેવકાર્યંનશુદ્ધે દ્વિતીયાધિકંતુશુદ્ધેવ એકાદશાહાંતકર્મસંપિઠીકર્મચમલેપિકાર્યં દ્વિતીયમાસિકાદિશ્રાદ્ધંતુમલેશુદ્ધેચાવૃત્ત્યાદિવારંકર્ત્ત્વ્યં એવંચપત્રદ્વાદશમાસિકં અધિકમાસે પ્રાપ્તંતસ્યમલેશુદ્ધેચદિરાવૃત્તિકંઠૃત્વાકનાશ્વકાલેકનાશ્વિકંચઠૃત્વાચતુર્દશેમાસેપ્રથમાધિકંકંકાર્યં યસ્મિન્નવર્ષેક્ષયમાસાવ્યવહિતોઽધિકમાસઃ યથાકાર્તિકોધિમાસસ્તદુત્તરોમાસોવૃશ્ચિકધનુઃસંક્રાંતિયુક્તવાર્ષ્યસંત્રકસત્રકાર્તિકમાસસ્થંપ્રત્યાધિકંપૂર્વોધિમાસેઽન્તરેક્ષયમાસેચકાર્યં યત્રાપિક્ષયાદ્યવ્યવહિતપૂર્વોધિમાસોયથાશ્વિનોધિમાસોમાર્ગશીર્ષઃક્ષયમાસસ્તત્રાપિશ્વિનમાસગતંશ્રાદ્ધમધિકેશુદ્ધેવશ્વિનેકાર્યં દ્વયોરપિકર્માર્હત્વાદિનિભાતિ વ્યવહિતક્ષયમાસગતંશ્રાદ્ધિકંક્ષયમાસેવકાર્યં તથાચપૂર્વોક્તેમાર્ગશીર્ષક્ષયોદાહરણેમાર્ગશીર્ષગતંવૌષગતંચાધિકંકેમકસ્મિન્નેવમાસેતિથિપૂર્વાર્ધાદિવિભાગવિવેકકાર્યમિતિફલિતં ॥

• હવે અધિકમાસ અને ક્ષયમાસ એમાં છોડવાનાં અને ન છોડવાનાં કર્મ કયાં કયાં તે કેહેછે.

અનન્યગતિક (ત્રીમેળ સમયેજ કરવાનાં) એવાં નિત્ય નૈમિત્તિક અને કામ્ય એ કર્મ અધિક માસ અને ક્ષયમાસ એમાં કરવાં. સગતિક (આગળ કરવાને જને વખત મળે છે) એવાં નિત્ય, નૈમિત્તિક અને કામ્ય તે કરવાં નહીં. તે કર્મ પતાવેછે—સંધ્યા, અગ્નિહોત્ર ઇત્યાદિ નિત્ય કર્મ, ગ્રહણનું સ્નાન ઇત્યાદિક નૈમિ-

સિક્ક કર્મ, વરસાદ માટે કરવાની કારીરિઆદિ ઇષ્ટિ અને બ્રહ્મરાક્ષસાદિકની પીડા ટાળવામાટે રક્ષોષ્ટ્રેષ્ટિ ઇત્યાદિક કામ્ય કર્મ, એ સઘલાં અધિક્રાસમાં પણ કરવાં. જ્યોતિષ્ટોમ ઇત્યાદિક નિત્ય કર્મ, જતેષ્ટિ ઇત્યાદિક નૈમિત્તિક કર્મ, પુત્રકામેષ્ટિ ઇત્યાદિક કામ્ય કર્મ, એ અધિક્રાસ વીત્યા પછી શુદ્ધ માસમાંજ કરવાં. પ્રથમ આરંભલાં કામ્ય કર્મ અધિક્રાસમાં પણ કરવાં. નવીન આરંભ વા સમાપ્તિ કરવી નહી. તેમજ, પૂજનો લોપ થયેલો ઇત્યાદિક નિમિત્તવડે કરવાની ક્રિરિ મુક્તિપ્રતિષ્ઠા, જેમનું વખત આવેલું અને નીમેજ સમયેજ કરવાના એવા ગર્ભાધાનથી આરંભી અન્નપ્રાશન (અન્ન ખવડાવવા) લગી આઠ સંસ્કાર, તાવ વગેરે રોગોની શાંતિ, ક્રિરિ ન મળે એવો યોગ આવ્યો હોય તે વેલાએ કરવાનાં શ્રાદ્ધ, વ્રતાદિક, નિમિત્ત પામી કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત, નિત્યશ્રાદ્ધ, જીનમાસ આદિક શ્રાદ્ધ, અને દર્શ (અન્નાસનું) શ્રાદ્ધ, એ અધિક્રાસમાં પણ કરવાં. ચૈત્ર આદિ અધિક્રાસમાં કોઈ મરણ પામેલા હોય ને કોઈ કાલાંતરે ઘણે દિવસે એજ અધિક્રાસ આવ્યો ત્યારે તે મરનારાઓનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ તે અધિક્રાસમાંજ કરવું. ચૈત્રાદિક શુદ્ધ માસમાં મરેલાઓનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ અધિક્રાસમાં કરવું નહી. ચૈત્રાદિક શુદ્ધ માસમાંજ કરવું. શુદ્ધ માસમાં જે મરેલ તેનું પ્રથમાબ્દિક શ્રાદ્ધ અધિક્રાસમાંજ કરવું, શુદ્ધ માસમાં કરવું નહી. ખીજાં વર્ષમાં શ્રાદ્ધ શુદ્ધ માસમાંજ કરવું. મરણ દિવસથી આરંભી અચ્યારમા દિવસ લગીનું કર્મ, અને સપ્તિહી કર્મ (ત્રણપિંડસાથે એક પિંડ મેળવી દેવાનું કર્મ) એ અધિક્રાસમાં પણ કરવાં. દ્વિતીય માસિક આદિ શ્રાદ્ધ અધિક્રાસ અને શુદ્ધ માસ એ બન્નેમાં ખીજવાર આવૃત્તિ કરિ કરવું. એરીતે જે બારમો માસિક અધિક્રાસમાં આવ્યો ત્યારે અધિક્રાસ અને શુદ્ધ માસમાં તે બારમા માસિકની બે વખત આવૃત્તિ કરી, જીનાબ્દિકની વખતે જીનઆબ્દિક કરી ચૌદમે માસે પ્રથમાબ્દિક કરવું. જે વર્ષમાં ક્ષય માસથી અગાઉ અધિક્રાસ થાય (જેમ કાર્તિક અધિક્રાસ, અને તેની જોડના માસમાંજ, વૃશ્ચિક, ધનુષ એ બન્ને સંક્રાંતિ છે તેથી તે ક્ષય માસ) ત્યારે કાર્તિક માસમાં કરવાનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પ્રથમના અધિક્રાસમાં કરી પાછળના ક્ષય માસમાં પણ કરવું. ક્ષયમાસથી આગળ કાંઈએક દૂર અધિક્રાસ થાય (જેમ—આશુ અધિક્રાસ, માગસર ક્ષયમાસ) ત્યારે બન્ને માસ શ્રાદ્ધને યોગ્ય છે તેથી આશુમાસમાં કરવાનું શ્રાદ્ધ અધિક્રાસમાં કરિ શુદ્ધ આશુમાં પણ કરવું, એમ મને ભાસે છે. દૂર રહેલા ક્ષયમાસમાં આવેલું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ ક્ષય માસમાંજ કરવું. તેમજ પ્રથમ કહેલા માર્ગશીર્ષ ક્ષય માસના દાખલામાં, માગસરમાંનાં અને પોષમાંનાં આબ્દિક શ્રાદ્ધ કરવાં તે એકજ માસમાં, તિથિના પૂર્વ અર્ધ ઉત્તર અર્ધ એ વિભાગવિનાજ કરવાં એ તાત્પર્ય છે.

અથમલ્લમાસેવજ્યાનિ ઉપાકર્મોત્સર્જનેબ્રહ્મકાશ્રાદ્ધાનિબ્રધિકેવજ્યાનિ ચૂડામૌઝીવંધ
વિવાહાસ્તીર્થાદિપાત્રાવાસ્તુકર્મગૃહપ્રવેશદેવપ્રતિષ્ઠાકૂપારામાયુત્સર્ગેનૂતનવસ્ત્રાલંકારધારણ
નુલ્લાપુરુષાદિમહાદાનાનિયજ્ઞકર્મધાનમપૂર્વતીર્થદેવદર્શનસંન્યાસઃકામ્યવૃત્તોત્સર્ગોરાજામિ

લેકોવ્રતાનિસગતિકર્મભ્રાશનંસમાવર્તનમતિક્રાંતનામકર્માદિસંસ્કારઃ પવિત્રારોપણદમન-
ર્પણેશ્રવણાકર્મસર્પવંશ્યાદિપાકસંસ્થાઃ શયનપરિવર્તનાદ્યુત્સવઃ શપથદિવ્યાદિકર્મ એતાનિમલ-
માસેવર્જ્યાનિ નૈમિત્તિકાનિરજોદોષશાંતિવિચ્છિન્નાધાનપુનઃપ્રતિષ્ઠાદીનિ યદિનિમિત્તાનંત-
રમેવક્રિયંતેતદાનમલમાસાદિદોષઃ કાલાતિપત્તૌતુશુદ્ધેવર્તકર્તવ્યાનિ આપ્રયણંદુર્ભિક્ષસંક-
ટેમલમાસેકાર્યમન્યથાશુદ્ધેવ યુગાદિમન્વાદિશ્રાદ્ધાનાંમાસદ્વેષ્યાવૃત્તિઃ ક્ષયાત્પૂર્વાધિમાસઃ
સંસર્પસંજ્ઞકઃ પૂર્વયુક્તઃ તત્રચૂડાકર્મવ્રતવંધવિવાહાપ્યાધાનયજ્ઞોત્સવમહાલયરાજાભિષેકા
દેવવર્જ્યાઃ નાન્યાનિકર્મણિ અપૂર્વવ્રતારંભોવ્રતસમાપ્તિશ્ચમલમાસેનભવતિ સપૂર્વમાઘશ્લાના
દ્વેઃક્ષયમાસેપ્યારંભસમાપ્તીરિતિ મકરસંક્રાંતિયુક્તક્ષયમાસગતપૌર્ણમાસ્યાંમાઘશ્લાનામારઘ્ય-
કુંભસંક્રાંતિયુત્તમાઘપૌર્ણમાસ્યાંસમાપનીયમ્ એવંકાલિકેપ્પૂર્યમ્ યત્રવૈશાખાદિરધિકસ્તત્રવૈ-
શાખશ્લાનાદિર્ધાંસવ્રતાનાં ચૈત્રપૂર્ણમાસ્યામારઘ્યાનાંશુદ્ધવૈશાખપૌર્ણમાસ્યાંસમાપ્તિરિતિતેષાં
માસદ્વયમનુષ્ઠાનં ધન્યમલમાસેવર્જ્યમુક્તંતદ્રુશુક્રાસ્તવાલ્પવાર્ધકેષ્વપિજ્ઞેયમ્ તત્રાસ્તાત્માકુસ-
પ્તાહંવાર્ધકમુદ્યાનંતરંસપ્તાહંબાલ્પમિતિમધ્યમઃ પક્ષઃ પંચદશાહપંચાદિત્રયહાદિપક્ષાભાપદના
પદાદિવિષયતપાદેશવિશેષપરતપાચ્ચયોજ્યાઃ અપવર્જ્યાવર્જ્યનિર્ણયઃસિંહસ્થેગુરાવપિજ્ઞેયઃ ॥

હવે મલમાસમાં કયાં કર્મ છોડવાનાં તે કહેછે.

ઉપાકર્મ; ઉત્સર્ગ; અષ્ટકા શ્રાદ્ધ; એ અધિક માસમાં કરવાં નહી. ચૌલ; જનોધ;
વિવાહ; તીર્થયાત્રા; દેવયાત્રા; ધર પાંધવાનો આરંભ; ધરમાં પ્રવેશ; દેવતાની પ્રતિષ્ઠા;
કુન્ના, તળાવ, ખગીયા ખનાવી દેવાદિકને અર્પણ કરવા; નવાં વસ્ત્ર, ધરેણું પેહેરવાં;
તુલા પુરૂષ આદિ મહાદાન; યજ્ઞકર્મ; અગ્નિહોત્રનો આરંભ; પ્રથમ ન કરેલાં એવાં
તીર્થ અને દેવતાં દર્શન; સન્યાસ; કામનાથી કરવાનો વૃષોત્સર્ગ; રાજભિષેક; વ્રત;
આગલ કરવાને જને અવકાશ છે એવું અત્રપ્રાયન; સમાવર્તન; સમય ઉપર ન થ-
યેલા નામ કર્મ આદિ સંસ્કાર; પવિત્રાં ધરાવવાં; દમન અર્પણ; શ્રવણકર્મ (ઉપાક-
ર્મનું અંગ છે); સર્પ બલિ આદિ પાકસંસ્થા; વિષ્ણુશયન; પરિવર્તન (વિષ્ણુનું પડખું
ફેરવવું) ઇત્યાદિક ઉત્સવ; સમ ખવડાવવા કે તપાવેલ તેલ ઇત્યાદિકથી પરીક્ષા કરવી;
એ સર્વ મલમાસમાં ન કરવાં. જીવનેશ્વરીની શાંતિ, બંધ થયેલા અગ્નિહોત્રનો દ્રુ-
રિ આરંભ, દેવતાની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા ઇત્યાદિક નૈમિત્તિક કર્મ જો નિમિત્ત ટલી જતાં તરતજ
કરવાં હોય તો અધિક માસનો દોષ નથી. વિલંબ થયાપછી કરવાનાં હોય તો શુદ્ધ મા-
સમાંજ કરેલાં. દુષ્કાળઇત્યાદિ સંકટ છતાં આપ્રયણ અધિક માસમાં કરવું, સંકટ ન
હોય તો શુદ્ધમાં કરવું. યુગાદિ શ્રાદ્ધ, મન્વાદિ શ્રાદ્ધ અધિક અને શુદ્ધ ખત્તે માસમાં
આવૃત્તિ કરી કરવાં. ક્ષય માસથી પ્રથમ આવેલો સંસર્પ નામનો પ્રથમ કહેલો જે અ-
ધિક માસ તેમાં ચૌલ, યજ્ઞોપવીત, વિવાહ, અગ્નિસ્થાપન, યજ્ઞોત્સવ, મહાલય, રાજ-
ભિષેક એટલાંજ વર્જ્ય કરવાં. ખીજાં કર્મ છોડવાં નહી. નવીન વ્રતોનો આરંભ અને
સમાપ્તિ અધિક માસમાં થતિ નથી. પ્રથમ કરેલાં જે માધસ્નાનાદિક તેમનો આરંભ
અને સમાપ્તિ એ ખીજે વખત ક્ષય માસમાં પણ થાય. મકર સંક્રાંતિયુક્ત જે ક્ષય

ખાસ તેની પૂનમને દિવસે માધરનાન આરંભ કરી કુંભ સંક્રાંતિયુક્ત માધ સુદિ પૂન-
મને દિવસ સમાપ્ત કરવું. આ રીતે કાર્તિકસ્નાનમઠે પણ બાણવું. જે વર્ષમાં વૈશા-
ખાદિક અધિક માસ આવે તે વર્ષે વૈશાખસ્નાનાદિક જે માસવ્રત દેનો આરંભ ચૈત્ર
સુદિ ૧૫ નો કરિ શુદ્ધ વૈશાખની પૂનમની સમાપ્તિ કરવી. તે (વૈશાખસ્નાનાદિક)
વ્રતોનું જે માસ અનુષ્ઠાન બાણવું. જે કર્મ મલમાસમાં કરવાનાં નથી કહ્યાં તે બૃહ-
સ્પતિ અને શુક્રનો અસ્ત, ખાલકપણું, વૃદ્ધપણું, એમાં પણ વર્જ્ય કરવાં. અસ્ત
થયાથી પ્રથમ સાત દિવસ વૃદ્ધપણું અને ઉદય થયાપછી સાત દિવસ ખાલકપણું
એ મધ્યમ પક્ષ છે. પંદર દિવસ, પાંચ દિવસ, ત્રણ દિવસ ઇત્યાદિક જે પક્ષો કહ્યા
છે તે આપત્તિકાળ અને વિન આપત્તિકાળ ઇત્યાદિ વ્યવસ્થાવડે અને દેશાચાર વ્ય-
વસ્થાવડે બાણવા. આ વર્જ્ય અવર્જ્યનો નિર્ણય સિંહસ્થ ગુરુછતાં પણ બાણવો.

તત્રવિશેષઉચ્ચતે કર્ણવેધચૌભૌમૌઝીવંધવિવાહદેવયાત્રાવ્રતવાસ્તુકર્મદેવપ્રતિષ્ઠાસંન્યાસા
વિશેષતોવર્જ્યાસ્તિ ॥

હવે સિંહસ્થ ગુરુછતાં અવશ્ય વર્જ્ય કર્મ ક્યાં તે કેહેછે.

કાન વીંધવા, ચૌલ, જનોઈ, વિવાહ, દેવયાત્રા, વ્રત, ધર ખાંધવાં, દેવપ્રતિષ્ઠા,
સંન્યાસ એ અવશ્ય વર્જ્ય કરવાં.

અપસિંહસ્થાપવાદઃ મયાનક્ષત્રગતેસિંહાંશગતેષ્વગુરૌસર્વદેશેષુસર્વમાંગલિકકર્મણાંત્રિવે-
ષઃ સિંહાંશોત્તરંગોદાક્ષિણેખાગીરધ્યુત્તરેસિંહસ્થદોષોનાસ્તિ ગંગાગોદામધ્યદેશેનુસર્વસિંહ-
સ્થેવિવાહવ્રતવંધયોર્દોષઃ અન્યકર્મણાંસિંહાંશોત્તરસર્વદેશેષુકર્ત્તવ્યાનિ મેષસ્થેસૂર્યેસર્વદે-
શેષુસર્વમાંગલિકકર્મણાંસર્વસિંહસ્થેનદોષઃ ક્વચિદ્વૃષસ્થિતેકૌપિદોષાભાવઃક્રન્તઃ ભગ્નસિંહ-
સ્થેગુરૌગોદાવરીચ્છાનં કન્યાગતેરુણ્યાચ્છાનંમહાપુણ્યમ્ ગોદાવર્યાયાત્રિકાળાંમુંડનોપવાસા-
વાવશ્યકૌનતુતત્તીરવાસિનામ્ ગર્ભિણ્યામપિખાપોયાંવિવાહાદિમંગલોત્તરમપિગોદાવર્યામુંડ-
નેદોષોનાસ્તિ ગયાગોદાવરીયાત્રાયાંમલમાસગુરુશુક્રાસ્તાદિદોષોનાસ્તિ મલમાસેવ્રતવિશે-
ષોન્યવ્રત્ત્રેયઃ રતિમલમાસગુરુશુક્રાસ્તાસિંહસ્થગુરુવર્જ્યવર્જ્યનિર્ણયસ્તૂતીયઃકહેવાઃ ॥

હવે સિંહસ્થ ગુરુનો અપવાદ (ખાધ નથી તે) કેહેછે:

મધા નક્ષત્રનો અને સિંહના નવમાંશમાં ગુરુછતાં વિવાહ આદિ મંગળી કાર્ય કોઇ-
પણ દેશમાં કરવાં નહી. સિંહ નવમાંશ ગયા પછી ગોદાવરીના દક્ષિણ ભાગમાં
અને ગંગાજના ઉત્તર ભાગમાં સિંહસ્થ ગુરુનો દોષ નથી. ગંગા અને ગોદાવરીની
મધ્ય દેશમાં તો સંપૂર્ણ સિંહસ્થ ગુરુમાં વિવાહ, જનોઈ એજ માત્ર ન કરવાં. સિંહ
નવમાંશ ગયાપછી ખીજાં કર્મ સર્વ દેશોમાં કરવાં. મેષના સૂર્ય છતાં સર્વ દેશમાં
સધળાં મંગળ કર્મ કરવાં, તેમાં સિંહસ્થ ગુરુનો દોષ નથી. વૃષ રાશિનો સૂર્ય છતાં
સિંહસ્થનો દોષ નથી એમ પણ ક્યાંઇએક છે. સિંહનો ગુરુછતાં ગોદાવરીનું સ્નાન
અને કન્યાનો ગુરુછતાં કૃષ્ણા નદીનું સ્નાન મહાપુણ્ય દેનાર છે. ગોદાવરી તીરે

યાત્રામટે ગયેલાઓએ મુંડન અને ઉપવાસ અવશ્ય કરવો, ત્યહાં રહેનારાઓને અવશ્ય કર્તવ્ય નથી. સ્ત્રી સગર્ભા હોય, અથવા વિવાહાદિ મંગળ કર્મ થયું હોય તોપણ ગોદાવરી તીરે મુંડન કરાવવામાં દોષ નથી. ગયા અને ગોદાવરી એ યાત્રામટે જવામાં અધિક માસ અને ગુરુ શુક્રના અસ્તાદિકનો દોષ નથી. અધિક માસનાં વ્રતનો વિશેષ નિર્ણય ખીજ અંથોમાં બેઠ લેવો. ઇતિ મલમાસં તૃતીયોદેશઃ ॥ ૩ ॥

અયતિથિનિર્ણયેસામાન્યપરિભાષા તિથિર્દિવિધા પૂર્ણાસર્વઢાચ સૂર્યોદયમારભ્યષ્ટિના ઢિકાવ્યાપ્તાપૂર્ણા એતદન્યાસર્વઢા સર્વઢાપિદિવિધા શુદ્ધાવિદ્વાચ સૂર્યોદયમારભ્યષ્ટમ ચપર્યંતંવિદ્યમાનાશિવરાત્ર્યાદૌનિશીથપર્યંતંવિદ્યમાનાચશુદ્ધા તદન્યાવિદ્વા વેધોપિદિવિધઃ પ્રાતર્વેધઃસાયંવેધઃ સૂર્યોદયોત્તરંષ્ટઘટિકાપરિમિતતિથ્યંતરસ્પર્શાત્મકઃપ્રાતર્વેધઃ સૂર્્યાસ્તા ત્યાંકૂષ્ઢઘટીમિતતિથ્યંતરસ્પર્શઃસાયંવેધઃ એકાદશીવ્રતવિષયેતુવેધોવક્ષ્યતે ક્વચિન્નિથિવિશે વેવેધાધિક્યમ્ પંચમીદ્વાદશનાઢીભિઃષર્ણીવિદ્વાંકરોતિ દશમીપંચદશમિરેકાદશીવેધઠનુ ચતુર્દશીઅષ્ટાદશનાઢીભિઃપંચદશીવિધ્યતિ વિદ્વાશ્ચતિથયઃક્વચિત્કર્મણિગ્રાહ્યાઃકુચ્ચિત્ત્યા જ્યાશ્ચમર્વંતિ તત્રસંપૂર્ણાશુદ્ધાચતિથિઃપ્રાયેણનિર્ણયનાપેક્ષતેસંદેહાભાવાત્ નિવેધવિષયેસર્વઢાપિનિર્ણયાર્હા નિવેધસ્તુનિવૃત્ત્યાત્માકાલમાત્રમપેક્ષતેતતિવચ્ચનેનઅષ્ટમ્યાદિબુનારિક્ષે લાદિમક્ષણનિવેધાદેસ્તત્કાલમાત્રવ્યાપ્તતિથ્યપેક્ષણાત્ ॥

હવે તિથિઆનો નિર્ણયમટે સાધારણ રીતિ કેહેછે.

તિથિ એ પ્રકારની, એક પૂર્ણતિથિ અને ખીજ સપ્તમીતિથિ. સૂર્યના ઉદયથી આરંભી સાઠ ઘડી જે તિથિ તે પૂર્ણતિથિ. એથી જે ભિન્ન તે સપ્તમીતિથિ. એ સપ્તમીતિથિ પણ શુદ્ધા અને વિદ્વા એ બેદવડે એ પ્રકારની છે. સૂર્ય ઉદયથી અસ્તપર્યંત રહેનારી અને શિવરાત્રિઆદિ વ્રતદિવસે મધ્યરાત્રિલગી રહેનારી જે તે શુદ્ધતિથિ. તેથી જે ભિન્ન તે વિદ્વાતિથિ જાણવી. વેધ એ પ્રકારનો. એક પ્રાતઃકાલનો વેધ, અને ખીજે સાયંકાળનો વેધ. સૂર્યઉદયપછી છ ઘડીલગી પૂર્વતિથિનો ખીજ તિથિને સ્પર્શ થાય તે પ્રાતઃકાળનો વેધ. સૂર્યઅસ્તથી પ્રથમ છ ઘડીમાં પ્રથમ તિથિનો ખીજ તિથિને સ્પર્શ થાય તે સાયંકાળનો વેધ. એકાદશી વ્રતમાં વેધ કેહેવો તે, તે પ્રકરણમાં કેહેશું. કેટલીએક તિથિઓવિષે વેધ આના કરતાં અધિક કહ્યો છે તે આપ્રમાણે—પાંચમ ખાર ઘડી હોય તો છઠને વેધ કરેછે. દશમી પંદર ઘડીવડે એકાદશીને વેધ કરેછે. ચૌદસ અઢાર ઘડીવડે પૂનમને વેધ આપેછે. અને વિદ્વાતિથિ તે કેટલાએક કર્મમાં મૂકી દેવી અને કેટલાએક કર્મમાં લેવી. પૂર્ણતિથિ અને શુદ્ધતિથિ એમાં સંશય નથી તેથી તેનો નિર્ણય કેહેવાની ગરજ નથી. “નિવેધ તો નિવૃત્તિરૂપ છતો કેવળ કાળમાત્રનીજ ગરજ રાખેછે” એવાં જે વચન તેવડે આઠમ આદિ તિથિમાં નારિયળ આદિ ફળ ખાવાનો નિવેધ છે તે નિવેધને તે કાળમાત્રમાં વ્યાપ્ત તિથિની ગરજ છે તો જ્યહાં પંડાતિથિનો નિવેધ કહેલો છે ત્યહાં તે તિથિનો પણ નિર્ણય કેહેવાની જરૂર નથી.

વિહિતવ્રતાદિવિષયેતુનિર્ણયઽચ્યતે તત્ત્વકર્મણોયસ્યયઃ કાલસ્તત્કાલવ્યાપિનીતિથિપ્રાપ્ત્યા
 યથાવિનાયકાદિવ્રતેમધ્યાન્હાદૌપૂજનાદિવિધાનાત્મધ્યાન્હાદિવ્યાપિની દિનદ્વયેકર્મકાલે
 વ્યાપ્તાવધ્યાતૈતદેકદેશવ્યાતૈવાયુગ્મવાક્યવાદિનાપૂર્વવિદ્વાદ્યાઃ પરવિદ્વાદ્યાઃ તિથિપ્રાપ્ત્યર્થં યુ
 ગ્મવાક્યંતુ યુગ્માધિયુગ્મભૂતાનાંષ્ણમુન્યોર્વસુરંધ્રયોઃ રુદ્રેણદ્વાદશીયુક્તાચતુર્દશ્યાચ્છૂર્ણમા
 પ્રતિપલ્લવ્યમાવાસ્યાતિથ્યોર્યુગ્મંમહાફલમિતિ યુગ્મદ્વિતીયાશ્રિપ્રસ્તૂતીયા દ્વિતીયાતૃતીયાવિ
 દ્વાપ્રાંશ્યા તૃતીયાદ્વિતીયાવિદ્વાપ્રાણ્યેત્યેવંદ્વિતીયાતૃતીયોર્યુગ્મં ચતુર્થોપંચમ્યોર્યુગ્મમ્ વહ્ણીસ
 પ્તમ્યોર્યુગ્મં અષ્ટમીનવમ્યોર્યુગ્મં એકાદશીદ્વાદશ્યોર્યુગ્મં ચતુર્દશીષૌર્ણમાસ્યોર્યુગ્મં અમાવાસ્યા
 પ્રતિપદોર્યુગ્મમિત્યર્થઃ ક્વચિચતુર્થગિળનાથસ્યમાતૃવિદ્વાપ્રશસ્યતત્ત્યાદિવિશેષવાક્યૈર્ગ્રાહ્ય
 ત્વનિર્ણયઃ વચનવશેનપ્રાપ્ત્યાપાસ્તિથેઃ કર્મકાલેસત્ત્વાભાવેસાકલ્યવચનૈઃ સત્ત્વંભાવનીયમ્
 તાનિચ્ચ યાંતિથિસમનુપ્રાપ્યઽદયંપાતિમાસ્કરઃ સાતિથિઃ સકલજ્ઞેયાજ્ઞાનદાનજપાદિર્વિ
 ત્યાદીનિ ॥ इति सामान्यनिर्णयश्चतुर्थउद्देशः ॥

હવે કયાં પ્રતોમાં કેવી તિથી લેવી નેઈએ તે કહેછે.

સઘળાં કર્મ કરવામાટે જુદો જુદો કાલ કહેલો છે, તેથી જે કર્મનો જે કાળ હોય તે
 કાળમાં વ્યાપેલી તિથિ હોય તે લેવી. દાખલો—વિનાયકાદિ વ્રતવિષે મધ્યાન્હઆદિ
 સમયે પૂજા કરવાની કહેલી છે તેથી મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની તિથિ લેવી. અને દિવસે,
 કર્મકાળવ્યાપિની તિથિ હોય, ન હોય અથવા તેના એક ભાગમાં વ્યાપ્તિ હોય ત્યારે
 યુગ્મ વાક્યાદિકવડે પૂર્વવિદ્વા અથવા પરવિદ્વાતિથિ લેવી. યુગ્મ વાક્ય—“યુગ્માગ્નિ
 યુગ્મભૂતાનાં ષ્ણમુન્યોર્વસુરંધ્રયોઃ ॥ રુદ્રેણદ્વાદશી યુક્તા ચતુર્દશ્યાચ્છૂર્ણમા ॥ પ્રતિપલ્લવ્ય
 માવાસ્યા તિથ્યોર્યુગ્મં મહાફલં,” ખીજ ત્રીજ સાથે વેધવાલી લેવી, ત્રીજ ખીજ સાથે
 વેધવાલી લેવી, એરીતે ખીજ અને ત્રીજ એનું યુગ્મ, ચોથ પાંચમનું યુગ્મ, છઠ
 સાતમનું યુગ્મ, આઠમ નોમનું યુગ્મ, એકાદશી દ્વાદશીનું યુગ્મ, ચૌદસ પૂનમનું
 યુગ્મ, અમાસ એકમનું યુગ્મ, એરીતે બે તિથિ મલી એક યુગ્મ એમ તિથિનાં
 યુગ્મ થાયછે. “ગણપતીનાં વ્રતવિષે ચોથ ત્રીજ સાથે વેધવાલી લેવી” એવાં વિશેષ-
 વચન છે તેથી તે તે ઠેકાણે તેવાં વિશેષવચનોવડે આજ તિથિનો નિર્ણય જાણવો.
 વચન બલથી જાણુ કરવા યોગ્યતિથિની ક્યારેક કર્મકાળમાં વ્યાપ્તિ ન હોય તોપણ
 સાકલ્ય (સંપૂર્ણપણા)નો બોધ કરનાર વચનેકરી કર્મકાળમાં તિથિ માનખી. તે વ-
 ચનો—“જે તિથિને લઈ સૂર્ય ઉદય પામે તે તિથિ રનાન, દાન, જપ, ઇત્યાદિ કર્મ-
 વિષે સંપૂર્ણ જાણવી,” ઇત્યાદિક. ઇતિ સામાન્યનિર્ણયશ્ચતુર્થઉદ્દેશઃ ॥ ૪ ॥

૧ યાંતિથિસમનુપ્રાપ્યયાત્યસ્તંયામિનીપતિઃ ॥ સાતિથિઃ સકલજ્ઞેયાજ્ઞાનદાનાદિકર્મસુ ॥ ડદયો
 સરંદ્રિમુહૂર્તાધિકસ્યાસ્તાત્પ્રાક્ત્રિમુહૂર્તાધિકસ્યપ્રાયુગેયંદ્વિવિધાસાકલ્યવ્યાપ્તિર્જ્ઞેયા ॥

૨ જે તિથિને લઈ સૂર્ય અસ્ત પામે તે તિથિ રનાન, દાન આદિ કર્મ વિષે સંપૂર્ણ જાણવી.
 એ રીતે ઉદય પછી ચાર ઘડી કરતાં અધિક અને અસ્તથી પ્રથમ છ ઘડી કરતાં અધિક
 તિથિ હોય તો એ બે પ્રકારે સાકલ્યવ્યાપ્તિ થાયછે એમ જાણવું.

કર્મવિશેષે નિર્ણયઃ ॥ કર્માણિદ્વિવિધાનિદેવાનિપિષ્યાણિચ દૈવાનિષદ્વિધાનિ એકમક્ત
નક્તાયાચિતોપવાસવ્રતદાનાહ્યાનિ મધ્યાન્હે એકવારમેકાન્નમોજનમેકમક્તમ્ રાત્રાવેવમ્
દોષકાલેમોજનનન્તમ્ યાચનાંવિનાતદિનેલઘ્વસ્યાન્નાદેમોજનમયાચિતમ્ દિનાંતરલઘ્વ
સ્યાંપિપાચર્ચ્ચીપુત્રાદિકંપ્રતિયાચનમંતરેણમોજનમયાચિતમિતિકેચિન્ બહોરાત્રમોજના
ભાવઉપવાસઃ પૂજાદ્યાત્મકઃ કર્મવિશેષોવ્રતમ્ સ્વત્વનિવૃત્તિપૂર્વકંપરસ્વત્વાપાદનંદાનમ્ તાનિ
ચૈકમક્તાદીનિઠ્ઠિવિદ્વાતાલંગતયાવિહિતાનિ ઠ્ઠિવેદકાદશ્યાદ્યુપવાસપ્રતિનિધિતયાવિહિતા
નિ ઠ્ઠિત્સ્વતંત્રાણીતિત્રિવિધાનિ તત્રાન્યાંગાનાંપ્રતિનિધિભૂતાનાંચતત્તપ્રધાનવશેનનિર્ણયઃ॥

હવે કર્મોનો વિશેષ નિર્ણય કેહેછે.

કર્મ બે પ્રકારનાં છે, — દૈવ કર્મ અને પિતૃ કર્મ. દેવતાસંબંધી કર્મ છ. પ્રકાર-
નીં, એકભક્ત, નકત, અયાચિત, ઉપવાસ, વ્રત, દાન, એ નામનાં. મધ્યાન્હે
એક વખત એકજ અન્ન જમવું તે એકભક્ત; રાત્રિએજ પ્રદોષ સમયે ભોજન કરવું
તે નકત; કોઈપાસે માગ્યાવિના તે દિવસે મલેલા અન્નાદિકનું ભોજન કરવું તે અ-
યાચિત; રસોઈ કરનાર સ્ત્રી, પુત્રાદિકપાસે માગ્યાવિના, બિજા દિવસે મલેલાં અન્નનું
ભોજન કરવું તે અયાચિત, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કેહેછે. દિવસ રાત્રિ ભોજનજ
કરવું તે ઉપવાસ. પૂજા આદિ વિશેષ કર્મ કરવાં તે વ્રત; પદાર્થો ઉપર પોતાની
સત્તા દૂર કરી ખીજની સત્તા સ્થાપિત કરી દેવું તે દાન. તે પ્રથમ કેહેલાં એકભ-
ક્તાદિક દેવકર્મ ક્યાંક એક વ્રતાદિકનાં અંગરૂપ કહ્યાંછે, અને ક્યાંક એક એકાદશી
આદિ વ્રતોના અદલામાં કરવાનાં કહ્યાંછે, અને ક્યાંક એક સ્વતંત્ર કરવાનાં કહ્યાંછે,
એરીતે ત્રણ પ્રકારનાં છે, તેમાં અંગરૂપ અને અદલા ઠેકાણાનાં કર્મોનો નિર્ણય, મુખ્ય
વ્રતોના નિર્ણય પ્રમાણે બાળવો.

સ્વતંત્રાણાંનિર્ણયઃસ્વતે તત્રદિનંપંચધાવિમજ્જ્યપ્રથમભાગઃપ્રાતઃકાલોત્તેયઃ દ્વિતીયઃસંગવઃ
તૃતીયોમધ્યાન્હઃ ચતુર્થોભાગોડપરાન્હઃ પંચમઃસાયાન્હઃ સૂર્યાસ્તોત્તરંત્રિમુહૂર્તઃપ્રદોષઃ ત
ત્રૈકમક્તમધ્યાન્હવ્યાપિનીતિથિગ્રાહ્યાતત્રાપિદિનાર્ધસમયેતીત્રિંશત્પટિકાત્મકમધ્યમદિન
માનેનષોઢશાદિષટિત્રયંમુખ્યોમોજનકાલઃ તતઋર્ધ્વપ્રાસાયંઘૌણકાલઃ ભત્રપૂર્વેદુરેવમુખ્ય
કાલેવ્યાપ્તિઃપરેદુરેવવ્યાપ્તિરુભયેદુર્યાપ્તિરુભયત્રાપિવ્યાપ્ત્યભાવઃ ઉભયત્રસામ્યેનૈકદેશવ્યા-
પ્તિર્વૈષમ્યેર્જૈકદેશવ્યાપ્તિરિતિષટ્પક્ષાભવંતિ તત્રપૂર્વેદુરેવમુખ્યકાલેગ્રાહ્યાતિથિસત્ત્વેપૂર્વે પ
રત્રૈવસત્ત્વેપૈરૈવૈત્યસંદેહઃ ઈમયત્રાપિપૂર્ણવ્યાપ્તિર્વેયુગ્મવાક્યાન્નિર્ણયઃ ઉભયત્રવ્યાપ્ત્યભાવેપૂર્વે
જ ઘૌણકાલવ્યાપ્તિસ્ત્વાન્ સામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌપૂર્વો વૈષમ્યેર્જૈકદેશવ્યાપ્તૌદિનદ્વયેપિકર્મપર્યા-
પ્તિથિલાભેયુગ્મવાક્યાન્નિર્ણયઃ કર્મપર્યાપ્તિથિયલાભેપૂર્વેવેતિ ॥ ક્ષતિએકમક્ત ॥

હવે સ્વતંત્ર વ્રતોનો નિર્ણય કેહેછે.

દિવસના પાંચ ભાગ કરી તે ભાગોનાં બુદ્ધાંબુદ્ધાં નામ પાડ્યાંછે. તે આપ્ર-
માણે—પ્રથમ ભાગ તે પ્રાતઃકાળ; બીજો ભાગ તે સંગવકાળ; ત્રીજો ભાગ તે
મધ્યાન્હકાળ; ચોથો ભાગ તે અપરાન્હકાળ; પાંચમો ભાગ તે સાયાન્હકાળ.

સૂર્યાસ્ત પછી છ ઘડીલગી પ્રદોષકાળ. તેમાં એકભક્ત વ્રતમાં અધ્યાનહકાળ વ્યાપિની તિથિ લેવી. તેમાં પણ દિવસનો અર્ધ ભાગ ગયાપછી ત્રીસ ઘડીના મધ્યમ દિનમાનવડે સોળ થડીથી અઠાર ઘડીલગી (ત્રણ ઘડી) મુખ્ય રોજનકાળ બાલુવો. તેપછી સાયંકાળલગી ગૌણકાળ બાલુવો. વ્યાપિવિષે તિથીના નિર્ણયના છ પક્ષ છે તે આપ્રમાણે—૧ પૂર્વ દિવસેજ મુખ્યકાળમાં વ્યાપિ, ૨ ખીજ દિવસેજ વ્યાપિ, ૩ બન્ને દિવસે વ્યાપિ, ૪ બન્ને દિવસે વ્યાપિ ન હોય તે, ૫ બન્ને દિવસે સરખી એક ભાગમાં વ્યાપિ, ૬ બન્ને દિવસે ઓછી વધતી એક દેશમાં વ્યાપિ, એરીતે છ પક્ષ થાયછે. તેમાં પ્રથમ દિવસેજ મુખ્યકાળમાં આદ્ય તિથિ છતાં પ્રથમનીજ લેવી. ખીજ દિવસેજ મુખ્ય કાલમાં આદ્ય તિથિ છતાં ખીજ દિવસેજ લેવી, તેમાં સંશય નથી. બન્ને દિવસે સંપૂર્ણવ્યાપિની હોય તો યુગ્મ વાક્યવડે નિર્ણય કરવો. બન્ને દિવસે વ્યાપિ ન હોય તો ગૌણ કાળમાં વ્યાપિછે માટે પૂર્વનીજ લેવી. સરખી એક દેશ વ્યાપિ હોય તો પ્રથમની લેવી, ઓછી વધતી વ્યાપિ હોય પણ બન્ને દિવસે કર્મની સમાપ્તિ થાય એટલા વખતલગી તિથિ મળતી હોય તો યુગ્મ વાક્યવડે નિર્ણય બાલુવો. કર્મની સમાપ્તિ થાય એટલી તિથિ ન મળે તો પ્રથમનીજ લેવી. આપ્રમાણે એકભક્તનો નિર્ણય કહ્યો.

અથનક્ત ॥ તત્રસૂર્યાસ્તોત્તરત્રિમુહૂર્તાત્મકપ્રદોષવ્યાપિનીતિથિર્નક્તેગ્રાહ્યા અન્યતરદિને તદ્વાપ્તૌતદેકદેશસ્પર્શવાસૈવગ્રાહ્યા ॥ ભોજનંતુઅસ્તોત્તરંચટિકાત્રયસંધ્યાકાલંત્યક્ત્વાકાર્ય સંધ્યાકાલેભોજનનિદ્રામૈથુનઅધ્યયનવર્જનાન્ યતિભિરપુત્રવિદ્યુરૈવિધવાપિશ્વનક્તંસાયાનહવ્યા પિન્યાંદિનાછમભાગેકાર્ય રાત્રૌતેષાંભોજનનિષેધાન્ એવંસૌરનક્તમપિસાયાનહવ્યાપિન્યાંદિ વૈવકાર્ય દિનદ્વયેપ્રદોષવ્યાપ્તૌપરા દિનદ્વયેપ્રદોષવ્યાપ્યભાવેપરત્રૈવસાયાનહેદિનાછમભાગે નક્તંકાર્યનતુરાત્રૌ સામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌપરૈવ વૈષમ્યેનપ્રદોષૈકદેશવ્યાપ્તૌતદાધિક્યવતી પૂર્વાપિગ્રાહ્યા યદિપૂજાભોજનપર્યાપ્તંતદાધિક્યલભ્યતે નોક્તેત્સામ્યપક્ષવદુત્તરૈવનત્વાધિક્ય વશાત્યૂર્વેતિ નક્તવ્રતભોજનંવૈધત્વાદ્વિવાસરસંક્રાંત્યાદાવપિરાત્રાવેવકાર્ય રવિવારાદૌરા ત્રિભોજનનિષેધસ્વરાગપ્રાપ્તભોજનપરત્વાન્ એકાદશ્યાદુપવાસપ્રત્યાશ્નાયભૂતંનક્તંતુપવાસ નિર્ણતદિનેએવેતિ અયાચિત્તસ્યત્વહોરાત્રસાધ્યત્વાદુપવાસવન્નિર્ણયઃ પિઙ્ગાણમપરાણહાદિ વ્યાપિત્વેનનિર્ણયસ્તત્તત્પરણેવલ્ક્યતે એકમક્તનક્તાયાચિતોપવાસાનાંપૂર્વેતિથાવનુષ્ઠિતાનાં પરેદ્યુતિથ્યંતેપારણં યામત્રયોર્ધ્વાગમિન્યાંતિથૌપ્રાતઃપારણમિતિસર્વત્રોયમિતિમાધવઃ ॥

હતિએકમક્તાદિનિર્ણયઃપંચમઽદ્દેશઃ ॥

હવે નક્તવ્રતનો નિર્ણય કહેછે.

નક્તવ્રતમાં તિથિ લેવી તે સૂર્યાસ્ત પછી છ ઘડી પ્રદોષકાળ વ્યાપિની હોય તે લેવી. બન્ને દિવસમાંથી કોઈએક દિવસે પ્રદોષકાળ વ્યાપિની હોય, અથવા તે પ્રદોષકાળના એક દેશમાં વ્યાપિ હોય તો તેજ (પ્રદોષકાળ વ્યાપિની) લેવી. ભોજન, નિદ્રા, મૈથુન, અધ્યયન એમનો સંધ્યાકાળમાં નિષેધ છે તેથી અસ્તપછી ત્રણ ઘડી સંધ્યાકાળ છોડી ભોજન કરવું. સંન્યાસી, પુત્ર ન થયા છતાં બની સ્ત્રી મરી

ગમ્મ છે તે, અને વિધવા એમણે રાત્રિ ભોજન કરવું નહીં એવો નિષેધ છે તેથી સા-
યાન્હકાળ વ્યાપિની તિથિ છતાં દિવસના આઠમાં ભાગમાં નક્ત કરવું. આરીતે સૂર્ય-
સંપ્રધી નક્તપણુ સાયંકાળ વ્યાપિની તિથિ છતાં દિવસનુંજ કરવું. અને દિવસે પ્રદોષ-
વ્યાપિની હોય તો ખીજ દિવસે લેવી. અને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની ન હોય તો
ખીજ દિવસેજ સાયંકાળે દિવસના આઠમાં ભાગમાં નક્ત કરવું, રાત્રિનું કરવું નહીં.
અને દિવસે સરખી એકદેશવ્યાપિ છતાં ખીજ દિવસનીજ લેવી. વિષમ માનવડે
અને દિવસે પ્રદોષકાળના એકદેશમાં વ્યાપિ છતાં તેમાં પૂજન, ભોજન થઇ શકે એટલી
અધિક તિથિ મળે તો અધિક વ્યાપિની પ્રથમનીજ લેવી. પૂજન, ભોજન થઇ શકે
એટલી ન મળે તો સામ્યપક્ષ પ્રમાણે પાછળનીજ લેવી, થોડી અધિક વ્યાપિ છે
એમ જણી પ્રથમની લેવી નહીં. નક્ત વ્રતસંપ્રધી ભોજન વિધિવડે કરવાનું છે તેથી
રવિવાર, સંક્રાંતિ ઇત્યાદિક દિવસ છતાં પણ રાત્રિનુંજ કરવું. રવિવાર ઇત્યાદિક
દિવસે રાત્રિ ભોજનનો જ નિષેધ છે તે પ્રીતિથી ભોજન કરવું તે માટે છે, વિધિપ્રાપ્ત
ભોજન માટે નથી. એકાદશી આદિ ઉપવાસને બદલે કરવાનું જ નક્ત તે ઉપવાસ
માટે નિર્ણય કરેલા દિવસેજ કરવું. અયાચિત વ્રત રાત્રિ દિવસવડે સાધ્ય છે તેથી
તેનો નિર્ણય ઉપવાસ પ્રમાણે જણવો. પિતૃય કર્મ અપરાન્હાદિ કાળવ્યાપિની
તિથિમાં થાય છે ઇત્યાદિ નિર્ણય તે તે પ્રકરણમાં કેહેલું. એકભક્ત, નક્ત, અ-
યાચિત, અને ઉપોષણ એ પ્રથમ તિથીએ કર્યાં હોય તો ખીજ દિવસે તે તિથીને
અંતે પારણા કરવી. ત્રણ પોહોરથી અધિક તે તિથી હોય તો પ્રાતઃકાળમાં પારણું
કરવું એ રીતિ સર્વ ઠેકાણે જણવી એમ માધવ કેહે છે. ઇતિ એકભક્તાદિ નિ-
ર્ણયઃ પંચમઉદ્દેશઃ ॥ ૫ ॥

અથવ્રતપરિભાષા ॥ તત્રસ્ત્રીશૂદ્રાણાંદિરાત્રાધિકોપવાસેનાધિકારઃ સ્ત્રીણામપિ મર્જનુક્તાં
વિનાશ્રતોપવાસાદૌનાધિકારઃ ઉપવાસદિનેશ્રાદ્ધદિનેચકાષ્ટેનવંતધાવનંનકાર્યં પર્ણાદિના
દ્વાદશગંઢૃષૈર્વાકાર્યં જલપૂર્ણતાન્નપાત્રંગૂહીત્વોદકમુખઃપ્રાતરુપવાસાદિવ્રતસંકલ્પયેન્ અપૂર્વ
વ્રતારંભોવ્રતોદ્યાપનંચમલમાસેર્ગુર્વાદસૈવૈથૃતિવ્યતીપાતાદિદુર્યોગેવિદૌઃકૂરવારનિષિદ્ધેદર્શા
દિતિચૌનર્મવાતિ એવંલંકાતિથાવપિનર્મવાતિ ઉદયસ્થાતિથિર્યાહિનર્મવેદિનમપ્યમાક્ સાલં
જ્ઞાનવ્રતાનાંસ્વાદારંભશ્ચસમાપ્તનમિતિસત્યવ્રતોક્તેઃ સમાસત્વંદયાદાનંશૌર્ચમિદ્રિપનિગ્રહઃ
દેવપૂજાચહર્વનંસંતોષસ્તેષર્જનં સર્વવ્રતેષ્વયંધર્મઃ અજ્ઞહોમોવ્યાહતિભિઃકામ્યવ્રતવિશેષો
જ્ઞેયઃ યદ્દેવતાપાડોષણવ્રતંતદ્દેવતાજપસ્તદ્ધ્યાનંતત્કથાશ્રવણંતર્ચનંતન્મામશ્રવણકીર્તના
દિકંકાર્યં ઉપવાસેઽન્નાવલોકનગંધાદિકમર્ચ્યગંતાંબૂલમનુલેપનંચત્યજેન્ સમર્તુકસ્ત્રીણાં
સૌભાગ્યવ્રતેઽર્ચ્યગતાંબૂલાદિનવર્ચ્યં અદૈતાન્વ્રતધ્વાનિઆપોમૂલંફલંપયઃ હવિર્બ્રાહ્મણકા
મ્વાચગુરોર્વચ્ચનયૌષ્ઠં પ્રમાદાદિનાશ્રતભંગેદિનત્રયમુપોષ્યક્ષૌરંકૃત્યાપુનર્વ્રતંકુર્યાન્ અશક્ત
સ્યોપવાસપ્રતિનિધિરંકબ્રાહ્મણભોજનંતાવજ્ઞનાદિદાર્નવાસહસ્તમાયત્રીજપોવાદ્વાદશપ્રાણા
યામાવાપ્રાયશ્ચિત્તમ્ સ્વીકૃતંવ્રતંકર્તુમશક્તઃ પ્રતિનિધિનાકારણેન્ પુત્રઃપત્નીમતાંશ્રાતાપુરો
હિતઃસજ્જાચેતિપ્રતિનિધયઃ પુત્રાદિઃપિત્રાદ્યુદ્દેશેનવ્રતંકુર્વનંસ્વયમપિવ્રતફલંભતે અસકૃત્કમ

લપાનાશ્ચસકૃત્તાંબૂલચર્વણાત્ ઉપવાસઃપ્રણયેતદિવાસ્વાપાશ્ચમૈથુનાત્ સ્મરણંકીર્તનંકેલિઃ
પ્રેક્ષણંગુહ્યાભાષણમ્ સંકલ્પોનિશ્ચયોમૈથુનક્રિયાચેત્યષ્ટવિધંમૈથુનમ્ પ્રાણસંકટેષ્વસકૃજ્જ
લપાનેદોષોનાસ્તિ ચર્મસ્થંજલંગોભિન્નશીરંમસૂરંજંબીરફલંશુક્તિચૂર્ણમિત્યામિષયણોવ્રતે
વર્જ્યઃ અશ્રુપાતક્રોધાદિનાસદ્યોવ્રતનાશઃ પરાન્મહોજનેચાપિયસ્યાન્તંસ્તત્કલમ્ તિલ
મુદ્રામિન્નચ્ચળકાલિકોશીધાન્યંમાષાદિકંમૂલકંચેત્યેવમાદિક્ષારણંલવણમધુમાંસાદિકંચવ
ર્જયેત્ ક્ષ્યામાકાશ્ચેવનીવારગોધૂમાશ્વવ્રતેહિતાઃ ક્રીહિમુદ્રપવતિલકંમુલકાળાદિધાન્યં
ક્તેતરમૂલકંસૂરણાદિકંદઃસૈધવસામુદ્રલવણેગવ્યદધિસર્પિર્દુઘાનિપનસફલમાન્નફલંનારી
કેલંહરીતકીપિપ્પલીજીરકંશુંઠીતિતિણીકદલીલવલીધાત્રીફલાનિગુડેતરેક્ષુવિકારદત્પેતા
નિશ્તૈલપક્વાનિહવિપ્પ્યાણિ ગવ્યંતક્રંમાહિષંધૃતમપિકચિત્ અનુક્તવ્રતવિધિસ્થલેમાષાદિપ
રિમિતસુવર્ણરજતાદિપ્રતિમાપૂજ્યા દ્રવ્યાનુક્તાવાઙ્મહોમઃ દેવતાનુક્તૌપ્રજાપતિઃ મંત્રાનુક્તૌ
સમસ્તવ્યાહૃતિઃ સંખ્યાનુક્તાવષ્ટોત્તરશતમષ્ટાવિંશતિરષ્ટૌવાહોમસંખ્યા ઉપવાસેકૃતેબ્રાહ્મણ
મોજનંતઃસાંગતાર્થમ્ ઉદ્યાપનાનુક્તૌગાંસુવર્ણંદદ્યાત્ વિપ્રવચનાદવ્રતસાંગતા વિપ્રવચનંચ
દક્ષિણાંદૃષ્ટૈવગ્રાહ્યંસર્વં ગૃહીતવ્રતત્યાગેચાંડાલનુલ્પત્ત્વમ્ વિધવાભિવ્રતાદૌચિત્રરક્તાદિવ
સ્તંબુધાર્યશ્વેતમેવધાર્યમ્ સૂતકાદૌસ્ત્રીણારંજોદોષાદૌજ્વરાદૌચગૃહીતવ્રતાદૌશારીરનિયમાન્
સ્વયંકુર્યાત્પૂજાદિક્રમન્યદ્વારાકારયેત્ અપૂર્વારંભસ્તુસૂતકાદૌનભવતિ કામ્યેપ્રતિનિધિર્ના
સ્તિનિયત્તેનૈમિત્તિકેચસઃ કામ્યેપ્યુપક્રમાદૃર્ધ્વકેચિત્પ્રતિનિધિર્વિદુઃ નસ્યાત્પ્રતિનિધિર્મંત્રસ્વા
મિદેવાપ્રિકર્મસુ નાપિપ્રતિનિધાતવ્યંનિધિદ્વંવસ્તુકુત્રચિત્ વ્રતાદિસન્નિપાતેદાનહોમાદ્યવિ
રુદ્ધંક્રમેણકાર્યમ્ વિરુદ્ધેતુનક્તમોજનોપવાસાદાવેકંસ્વયંકૃત્વાન્યત્પુત્રભાર્યાદિનાકારયેત્
યત્રચતુર્દશ્યષ્ટમ્પાદૌદિવામોજનનિવેધોવ્રતાંતરપારણાચપ્રાપ્તાતન્નમોજનમેવકાર્યમ્ પારણા
યાવિધિપ્રાપ્તતાન્ નિવેધસ્તુરાગપ્રાપ્તમોજનપરઃ એવંરવિવારાદૌસંકટચતુર્ધ્યાદિવ્રતેરાત્રિ
મોજનમેવકાર્યમ્ ॥

હવે વ્રતોની પરિભાષા (રીતિ) કેહેછે.

સ્રિયો અને શુદ્ધ એમને બે દિવસથી અધિક ઉપવાસ કરવાનો અધિકાર નથી. સ્રીને પતિની આજ્ઞાવિના વ્રત અને ઉપવાસ ઇત્યાદિક કરવાનો અધિકાર નથી. ઉપવાસને દિવસે, અને શ્રાદ્ધને દિવસે કાઠનું દાતણ કરવું નહીં, પાંદડાવતી વા ખાર કોગલાવતી દાંત ધોવા. જલ ભરેલું ત્રાંખાનું પાત્ર હાથમાં લઈ ઉત્તર-દિશા સામે થઈ પ્રાતઃકાળમાં ઉપોષણ આદિ વ્રતોનો સંકલ્પ કરવો. નવાં વ્રતનો આરંભ, અને સમાપ્તિ, એ મળમાસ; ગુરુ શુક્રનો અસ્ત; વૈધૃતિ, વ્યેતીપાત, ઇત્યાદિક દુઃ કથોગ; ભદ્રા; કૂર વાર (મંગળ, શનિ ઇત્યાદિ); નિષિદ્ધ અમાસ આદિ તિથિ; એમાં થતાં નથી. “જે સુર્યોદયથી આરંભી મધ્યાહ્નલગી ન હોય તે ખંડાતિથિ, તે તિ- થિમાં વ્રતોનો આરંભ અને સમાપ્તિ કરવાં નહીં” એવું સત્યમ્નનું વચન છે તેથી ખંડાતિથિમાં પણ વ્રતનો આરંભ અને સમાપ્તિ કરવાં નહીં. “ક્ષમા, સત્યભા- પણ, દયા, દાન, સ્વચ્છતા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, દેવપૂજા, હોમ, સંતોષ, ચોરી ન કર- વી,” એ ધર્મ સધળાં વ્રતેમાં સામાન્યપણે જાણવા. ઇહાં હોમ વ્યાહતિ મંત્ર-

વડે કરવો, એટલો કામ્ય વ્રતમાં વિશેષ જાણવો. જે દેવતાનું ઉપોષણવ્રત હોય તે દેવતાનો જપ, ધ્યાન, કથાશ્રવણ, પૂજા, તેનાં નામનું શ્રવણ, કીર્તન, ઇત્યાદિ કરવાં. ઉપવાસને દિવસે અન્નસામે જોવું, સુગંધ લેવી; તેલ લગાડવું, તાંબૂલ, સુશોભિત ચંદન, એ વર્જ્ય કરવાં. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીને સૌભાગ્ય વ્રતમાં તેલમર્દન, તાંબૂલ ઇત્યાદિ વર્જ્ય નથી. “જળ, મૂળ, ફળ, દૂધ, હવિષ્ય, આશ્મણની ઇચ્છા, ગુરૂનું વચન અને ઔષધ, એ આઠ વ્રતનાં નાશ કરનારાં નથી;” માટે એમાંથી કોઈનું પણ સેવન કર્યાથી વ્રતભંગ થતો નથી. વિસ્મૃતિ ઇત્યાદિકથી વ્રતભંગ થયો હોય તો લણ ઉપવાસ અને ક્ષૌર કરી ફરી વ્રત કરવું. ઉપવાસ કરવા માટે અશક્ત હોય તો તેને ખદલે એક આશ્મણને ભોજન, અથવા તેટલું દ્રવ્યદાન, કિંવા સહસ્ર ગાયત્રી-જપ, અથવા આર પ્રાણાયામ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પ્રથમ લીધેલું વ્રત કરવામાં અશક્ત હોય તો પ્રતિનિધિદ્વારા કરાવવું. પુત્ર, સ્ત્રી, પતિ, ભાઈ, ઉપાધ્યાય, મિત્ર એ પ્રતિનિધિ જાણવા. પુત્રાદિક, પિતા ઇત્યાદિને ખદલે વ્રત કરે તો જેને ખદલે વ્રત કરે તેને ફલ મલે અને કરનારને પણ મલે. “વારંવાર જળ પીવું, એકવાર તાંબૂલ ખાવું, દિવસની નિદ્રા અને સ્ત્રીસંગ કરવો, તેથી ઉપવાસનો નાશ થાયછે.” સ્ત્રીયોનું સ્મરણ કરવું, વિષયની વાતો ઢેઢેવી, ક્રીડા કરવી, કટાક્ષથી જોવું, એકાંતમાં યુગ્મ વાતો કરવી, આરીતે હું વિષયભોગ કરીસ એવો સંકલ્પ કરવો, અમુક સાથે હું ભોગ કરીસ, એવો નિશ્ચય કરવો, પ્રત્યક્ષ મૈથુન કરવું, આરીતે આઠ પ્રકારનાં મૈથુન કહ્યાં છે તેમાંથી કોઈએક પણ કરવું નહી. પ્રાણસંકટ સમયે વારંવાર જળ પીવાનો દોષ નથી. પખાલનું પાણી, ગાયત્રીનાં પીનું દૂધ, મસૂર, ગોદડિયાં લીંપૂ, છીપનો યુનો, એને આમિષગણ એમ ઢેઢેછે; એ ગણ વ્રતમાં વર્જ્ય કરવો. આંસુ પડવાં, ક્રોધ, ઇત્યાદિથી તત્કાળ વ્રતનો નાશ થાયછે. “વ્રત કરી ખીજને ઘરે ભોજન કરે તો જેનું અન્ન હોય તેને તે વ્રતનું ફળ જાય. તિલ અને મગ વિના શીંગમાં ઉત્પન્ન થનાર ચણા વગેરે ધાન્ય, અડદ ઇત્યાદિ, મૂલા ઇત્યાદિ ક્ષારગણ, અને મીઠું, મેઘ, માંસાદિક, એ વ્રત દિવસે વર્જ્ય કરવાં. “સામો, માંધાણો, ગહું એ વ્રતમાં શુદ્ધ છે.” શાળના ઓખા, જવ, મગ, તિળ, કાંગ, વટાણાં, ઇત્યાદિક ધાન્ય, ઘોળા મુળા, સુરણ આદિ કંદ, સિંધાલુણ, અને સમુદ્રનું એ મીઠાં, ગાયનાં દહીં, ઘી, અને દૂધ, ફણસ, આંખા, નારિયલ, હરડે, પીપર, જીરૂ, સૂંઠ, આંખલી, કેળાં, ખત્તે જાતનાં આમલાં, ખાંડ, સાકર એ સઘળાં તેલમાં રાંધ્યાં ન હોય તો હવિષ્ય જાણવાં. ગાયની છાસ, ભેસનું ઘી એ હવિષ્ય છે એમ પણ કોઈએક ઢેઢેછે. જ્યહાં વ્રતનો વિધિ કહ્યો નથી ત્યહાં પાંચ રતિભાર સોનાની અથવા રૂપાની પ્રતિમા કરી પૂજા કરવી. દ્રવ્ય કહ્યું ન હોય ત્યહાં ધીનો હોમ કરવો. દેવતાનું નામ કહ્યું ન હોય ત્યહાં પ્રજપતિ દેવતા માનવો. જ્યહાં મંત્ર કહ્યો ન હોય ત્યહાં સર્વ વ્યાહતિરૂપ મંત્ર લેવો. જે ઠેકાણે હોમની સંખ્યા

૧ મુખ્ય પદાર્થને ઠેકાણે તે સમાન જે ખીજે પદાર્થ લેવો તે પદાર્થ, જેમ—ખાપડી જગાએ જોકરો ઇત્યાદિક.

ન્યહાં અષ્ટમી ઇત્યાદિસ્થલે દિવસે ભોજનનો નિષેધ, અને શત્રિએ રવિવારનાં નિમિત્તથી ભોજનનો નિષેધ કહ્યો છે, ત્યહાં અર્થાત્ ઉપવાસ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તેજ કરવો. ન્યહાં સંક્રાંતિ ઇત્યાદિક દિવસે પુત્રવાન્ ગૃહસ્થાશ્રમીને ઉપવાસનો પણ નિષેધ કહ્યો છે, અને તેજ દિવસે ચૌદસ વા આઠમ એ નિમિત્તથી દિવસે ભોજનનો નિષેધ પ્રાપ્ત થયો, ત્યહાં કાંઈ થોડો આહાર કરી ઉપવાસજ કરવો. ચાંદ્રાચલુ વ્રતમાં એકાદશીઆદિ ઉપવાસવ્રત પ્રાપ્ત થાય તો આસંસંખ્યાના નિયમપ્રમાણે ભોજનજ કરવું. એપ્રમાણે કૃષ્ણાદિક વ્રતવિષે પણ જાણવું. એમજ એકાદશીને દિવસે એકાંતરોપવાસ આદિ વ્રતની પારણા આવી હોય તો જલથી પારણા કરી ઉપવાસ કરવો. એપ્રમાણે દ્વાદશીને દિવસે માસોપવાસવ્રત (એક માસલગી લાગઠ ઉપવાસ કરવા તે), શ્રાદ્ધ, અને પ્રદોષવ્રત ઇત્યાદિ કારણથી પારણા કરવાની અડચણ પ્રાપ્ત થાય, તો જલવતી પારણા કરવી. એકાદશીઆદિ દિવસે સંક્રાંતિ આવિ હોય તો પુત્રવાન્ ગૃહસ્થને ઉપવાસનો નિષેધ અને એકાદશીનો ઉપવાસ એ પ્રાપ્ત છે તેમાં પણ ઉપવાસ ન કરતાં જળ, મૂળ, કૃળ, દૂધ એમાંથી કાંઈ એક લક્ષણ કરવું. એક દિવસે બે ઉપવાસ, બે નક્ત, બે એકલક્ત એવાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે “અમુકોપવાસ અમુકોપવાસ એવા બે એકતંત્રથી કરુંછું” ઇત્યાદિ સંકલ્પ કરી એકતંત્રવડે ઉપવાસ, પૂજા, હોમ એ કરવાં. એક દિવસે ઉપવાસ અને એકલક્ત એવાં બે વ્રતો પ્રાપ્ત થાય અને તે દિવસે દ્વિધા તિથિ (પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ અને એકલક્ત બન્ને વ્રતોની તિથિ હોય અને બીજા દિવસે એકલક્તની તિથિ) આવે તો ગૌણ કાળ વ્યાપ્તિ લઈ એક વ્રત પ્રથમની તિથિએ અને બીજું બાકી રહેલી બીજી તિથિએ કરવું. અખંડ તિથિ હોય તો એક પુત્રાદિકપાસે કરાવવું એમ કહ્યું છે. આપ્રમાણે કામ્યકર્મ, નિત્યકર્મનું બાધ કરનારું છે, ઇત્યાદિક વચનવડે કામ્ય, નિત્ય; પ્રબલ, દુર્બલ; બાધ, અબાધ; સંભવ, અસંભવ ઇત્યાદિ વિચાર કરી જે આચરણ કરવું યોગ્ય હોય તે કરવું. ઇતિ સામાન્યવ્રત પરિભાષોદેશઃ ॥ ૬ ॥

અથપ્રતિપદાદિનિર્ણયઃ શુક્લપ્રતિપત્તપૂજાવ્રતાદાવપરાળ્હવ્યાપ્તિસત્ત્વેર્વિદ્વાપ્રાહ્યા સા યાન્હવ્યાપ્તિલેપિર્વૈતિમાધવાચાર્યઃ અન્યથાદિતીયાયુતાપ્રાહ્યા કૃષ્ણપ્રતિપત્તર્વાપિદ્વિતીયાયુતૈવપ્રાહ્યા ઉપવાસેતુપક્ષંદ્વયેપિપ્રતિપત્તર્વિદ્વૈવપ્રાહ્યા અપરાળ્હવ્યાપિન્યાંપ્રતિપદિકરણીયસ્યોપવાસાદેઃસંકલ્પપ્રાતરેવકુર્યાન્ સંકલ્પકાલેપ્રતિપદાદિતિથ્યભાવેપિસંકલ્પેપ્રતિપદાદિરેવવસ્તુવાનત્વમાવાંસ્મદિઃ એવમુપોષ્યાદ્વાદશીશુદ્ધેત્યાદિસ્થલેકાદશીવ્રતપ્રયુક્તસંકલ્પપૂજાદાવેકાદશ્યેવકીર્તનીયાનતુદ્વાદશી સંખ્યાગ્રિહોત્રાદિકર્માતરેષુતત્કાલવ્યાપિની દ્વાદશ્યાદિદેવેતિમમપ્રતિભાતિ સંકલ્પશ્ચસૂર્યોદયાત્રાગુષઃકાલેસૂર્યોદયોત્તરપ્રાતઃકાલાલ્ખત્રિમુહૂર્તસ્યાયમુહૂર્તદ્વયેવશસ્તઃ ॥ તૃતીયોમુહૂર્તસ્તુનિષિદ્ધઃ ॥ હતિપ્રતિપન્નિર્ણયઃસત્તમઃ ॥

૧ એક દિવસ હોપવાસ અને બીજા દિવસ પારણા એવું જે વ્રત તે એકાંતરોપવાસ જાણવું. જેમ પારણા પારણા ઇત્યાદિક.

હવે પ્રતિપદ્ધ આદિ તિથિનો નિર્ણય કેહેછે.

સુદ એકમ પૂજા, વ્રત આદિકમાં લેવી તે અપરાન્હ કાળમાં વ્યાપ્તિ હોય તો અમાસના વેધવાલી લેવી. સાયાન્હ કાળવ્યાપ્તિ છતાં પણ અમાસના વેધવાલી લેવી એમ, માધવાચાર્ય કેહેછે. તેવી (અપરાન્હ કાલવ્યાપ્તિવાલી) ન હોય તો દ્વિતીયાયુક્ત હોય તે લેવી. વિદ એકમ કોઇપણ વ્રત માટે લેવી હોય તો દ્વિતીયાયુક્તજ લેવી. ઉપવાસ માટે તો શુક્લ, કૃષ્ણ અને પક્ષની એકમ અમાસવડે વેધવાલી હોય તેજ લેવી. અપરાન્હકાળવ્યાપ્તિ એકમને દિવસે કરવાનાં જ ઉપવાસાદિ વ્રત તેનો સંકલ્પ પ્રાતઃકાલેજ કરવો. સંકલ્પસમયે પ્રતિપદાદિક તિથિ ન હોય તો પણ સંકલ્પમાં એકમ આદિ તિથિનોજ ઉચ્ચાર કરવો, અમાસ આદિ તિથિનો ઉચ્ચાર કરવો નહી. એ પ્રમાણે “શુદ્ધ દ્વાદશી ઉપવાસમાં યોગ્ય” ઇત્યાદિ સ્થળમાં એકાદશી-વ્રતસંબંધી સંકલ્પ, પૂજા ઇત્યાદિક જ કરવું તે ઠેકાણે એકાદશીનોજ ઉચ્ચાર કરવો, પારસનો કરવો નહી. સંધ્યા, અગ્નિહોત્ર આદિ ખીજાં કર્મોના સંકલ્પ સમયે તે તે કાલમાં વ્યાપતી એવી પારસઆદિકજ ઉચ્ચાર કરવી, એમ મને માસે છે. સંકલ્પ કરવો તે સૂર્ય ઉદયથી પ્રથમ ઉપકાળમાં કરવો. અથવા સૂર્યોદય પછી પ્રાતઃકાળ એ નામનાં ત્રણ મુહૂર્તમાંનાં પહેલાં એ મુહૂર્ત (ચાર ઘડી)માં કરવો. કારણ ત્રીજું મુહૂર્ત નિષિદ્ધ છે. ઇતિ પ્રતિપન્નિર્ણયઃ સપ્તમોદેશઃ ॥ ૭ ॥

દ્વિતીયાશુક્લપક્ષેપરવિદ્વાપ્રાહ્યા રુળ્ણપક્ષેદ્વેધાવિમક્તદિનપૂર્વભાગાત્મકપૂર્વાગ્રપ્રવિષ્ટા ચેત્પૂર્વાપ્રાહ્યા અન્યથાનુરુળ્ણપક્ષેપિદ્વિતીયાપરવિદ્વૈવ ॥ इतिद्वितीयानिर्णयोऽष्टमउद्देशः ॥

હવે ખીજનો નિર્ણય કેહેછે.

શુક્લપક્ષમાંની ખીજ લેવી તે પરવિદ્વા લેવી. કૃષ્ણપક્ષમાંની ખીજ લેવી તે, દિનમાનના એ ભાગ કરી પૂર્વભાગમાં ખીજ આવતી હોય તો પ્રથમની લેવી. તેવી (પૂર્વભાગમાં ખીજ આવતી) ન હોય તો કૃષ્ણપક્ષનીપણ ખીજ પરવિદ્વાજ લેવી. ઇતિ દ્વિતીયાનિર્ણયોઽષ્ટમ ઉદ્દેશઃ ॥ ૮ ॥

તૃતીયારંભાવ્રતેપૂર્વવિદ્વાપ્રાહ્યા રંભાવ્યતિરિક્તવ્રતેષુત્રિમુહૂર્તદ્વિતીયાવિદ્વાપૂર્વત્યક્ત્વાપર દિનેત્રિમુહૂર્તવ્યાપિનીપ્રાહ્યા પૂર્વદિનેત્રિમુહૂર્તન્યૂનદ્વિતીયાવેધેપરદિનેત્રિમુહૂર્તવ્યાપ્યભાવેપૂર્વા પ્રાહ્યા પૂર્વદિનેત્રિમુહૂર્તદ્વિતીયાવેધેપરદિનેત્રિમુહૂર્તન્યૂનાપિપ્રાહ્યા ગૌરીવ્રતેતુકલાકાષ્ઠાદિપ રિમિતસ્વભ્યદ્વિતીયાયુક્તાપિનિવિદ્વા પરદિનેકલાકાષ્ઠાદિપરિમિતાસ્વભ્યાપિતૃતીયાપરિપ્રા હ્યા પદાનુદિનક્ષયવશાત્પરદિનેસ્વભ્યાપિચતુર્થાપુતાનૃતીયાનલભ્યતે પૂર્વદિનેચદ્વિતીયાવિદ્વા તદાદ્વિતીયાવિદ્વૈવપ્રાહ્યા પદાચ્ચદિનવૃદ્ધિવશાત્પૂર્વદિનેષષ્ટિઘટિકાનૃતીયાપરદિનેચઘટિ કાદિદોષવતીતદાપૂર્વાશુદ્ધાષ્ટિઘટિકામપિત્યક્ત્વાચતુર્થાપુતૈવગૌરીવ્રતેપ્રાહ્યા ॥ इति तृती यानिर्णयोऽनवमः ॥

હવે ત્રીજનો નિર્ણય કેહેછે.

રંભાવ્રત એટલે કદલીવ્રત તેસાં ત્રીજ લેવી તે ખીજવડે વિદ્ધ હોય તે લેવી. રંભાવ્રતવિના ખીજં વ્રતમાટે લેવી તે છ ધડી ખીજવડે વિદ્ધ થયેલી એવી પ્રથમની ત્રીજ છોડી ખીજ દિવસે ત્રિમુહૂર્ત (છ ધડી) વ્યાપિની હોય તે લેવી. પ્રથમ દિવસે ખીજનો વેધ છ ધડીથી ઓછો હોય અને ખીજ દિવસે ત્રીજ છ ધડીથી ઓછી વ્યાપી હોય તો પૂર્વનીજ લેવી. પ્રથમ દિવસે છ ધડી ખીજનો વેધ હોય અને ખીજ દિવસે ત્રીજ છ ધડીથી ઓછી હોય તો પણ ઓછી છે તેજ લેવી. ગૌરી વ્રતવિષે લેવી તે તો અદ્ય ખીજયુક્ત પણ નિષિદ્ધ છે માટે લેવી નહી, ખીજ દિવસે અત્યંત અદ્ય હોય તોપણ તેજ લેવી. જ્યારે તિથિનો ક્ષય થવાથી ખીજ દિવસે ચોથસાથે મહેલી લેશ પણ ત્રીજ ન હોય અને પ્રથમ દિવસે ખીજસાથે વિદ્ધ થયેલી હોય ત્યારે ખીજથી વેધાયલી તોપણ તેજ લેવી. જ્યારે દિનવૃદ્ધિવડે પ્રથમ દિવસે સાઠ ધડી ત્રીજ હોય અને ખીજ દિવસે બાકી બચેલી એક બે ધડી હોય ત્યારે પ્રથમની શુદ્ધ સાઠધડી ત્રીજ છોડી ચોથયુક્ત હોય તેજ ગૌરીવ્રતમાટે લેવી. ઇતિ તૃતીયાનિર્ણયો નવમ ઉદ્દેશઃ ॥ ૯ ॥

ચતુર્થાંગણેશવ્રતાતિરિક્તોપવાસકાર્યેપંચમીયુતાગ્રાહ્યા ગૌરીવિનાયકવ્રતયોસ્તુમધ્યાન્હ વ્યાપિનીગ્રાહ્યા પરદિનેવમધ્યાન્હવ્યાપિનીચેત્પરૈવ દિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાપિત્વેદિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાપ્યભાવેસામ્યેનવૈષમ્યેજૈવકદેશેવ્યાપ્તૌચપૂર્વેવ તૃતીયાયોગગ્રાશસ્વાન્ નાગવ્રતેતુપૂર્વ દિનેવમધ્યાન્હવ્યાપિનીચેત્પૂર્વેવ ઉપયાદિનમધ્યાન્હવ્યાપ્તાદિપક્ષચતુષ્ટયેપંચમીયુતૈવગ્રાહ્યા સંકષ્ટચતુર્થાંતુચંદ્રોદયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા પરદિનેવચંદ્રોદયવ્યાપ્તૌપરૈવ ઉપયાદિનેચંદ્રોદય વ્યાપિત્વેતૃતીયાયુતૈવગ્રાહ્યા દિનદ્વયેચંદ્રોદયવ્યાપ્યભાવેપરૈવ ॥ इतिचतुर्थीनिर्णयोदश मउद्देशः ॥

હવે ચતુર્થનો નિર્ણય કેહેછે.

ગણેશ વ્રતવિના ખીજં ઉપવાસ વ્રતમાટે ચોથ પંચમીયુક્ત લેવી. ગૌરીવ્રત અને વિનાયકવ્રતવિષે તો મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની લેવી. ખીજ દિવસેજ મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની હોય તો ખીજ દિવસેજ લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની હોય, અથવા બન્ને દિવસે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની ન હોય, અથવા બન્ને દિવસે સરખી, અથવા ઓછી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો 'પ્રથમ દિવસે તૃતીયાયોગ છે તે શ્રેષ્ઠ' માટે પ્રથમનીજ લેવી. નાગવ્રતમાં લેવી તે પ્રથમ દિવસેજ મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની હોય તો પ્રથમનીજ લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની હોય, બન્ને દિવસે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની ન હોય, બન્ને દિવસે સરખી, અથવા ઓછી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો પંચમીયુક્તજ લેવી. સંકષ્ટચતુર્થી તો ચંદ્રોદયવ્યાપિની લેવી. ખીજ દિવસેજ ચંદ્રોદયકાળે પોહોચતી હોય તો ખીજ દિવસનીજ કરવી. બન્ને દિવસે ચંદ્રોદયકાળે પોહોચતી હોય તો તૃતીયાયુક્તજ લેવી. બન્ને દિવસે ચંદ્રોદયસમયે ન હોય તો ખીજ દિવસનીજ કરવી. ઇતિચતુર્થાનિર્ણય દશમ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૦ ॥

પંચમીશુરૂપક્ષેકુળપક્ષેચકર્મમાત્રેપિચતુર્થીવિદ્વાપ્રાહ્યા સ્કંદોપવસિતુષ્ઠીયુતાપ્રાહ્યા નાગવ્રતેપંચમીપરવિદ્વાપ્રાહ્યા પરેદુલ્લિમુહૂર્તન્યૂનાપંચમીપૂર્વેદુલ્લિમુહૂર્તન્યૂનચતુર્થ્યાવિદ્વાત વાપૂર્વેવ ત્રિમુહૂર્તાધિકચતુર્થીવિધેદિમુહૂર્તાપિપરૈવ ॥ इतिपंचमीनिर्णयएकोदश उद्देशः ॥

હવે પંચમીનો નિર્ણય કેહેછે.

સુદિ અને વદિ બન્ને પક્ષમાં પાંચમ કોઈપણ કર્મમાં લેવી તે, ચોથવડે વિદ્ધ હોય તેજ લેવી. સ્કંદવ્રતમાંટે માત્ર પાંચમ પછીયુક્ત લેવી. નાગવ્રતમાં પાંચમ, પછીવિદ્ધ હોય તે લેવી. બીજા દિવસે પાંચમ છ ધડીકરતાં ઓછી હોય અને પ્રથમ દિવસે છ ધડીકરતાં ઓછી ચોથનો વેધ હોય તો ચતુર્થીવિદ્ધ લેવી. ચોથનો વેધ છ ધડીથી અધિક હોય, અને બીજા દિવસે ચારધડી પંચમી હોય તોપણ બીજા દિવસનીજ કરવી. ઇતિ પંચમી નિર્ણય એકાદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૧ ॥

ષષ્ઠીસ્કંદવ્રતેપૂર્વવિદ્વા અન્યવ્રતેષુપરવિદ્ધૈવ પૂર્વેદુલ્લિમુહૂર્તન્યૂનપંચમ્યાવેધેપૂર્વાપિ ષષ્ઠીસપ્તમ્યોરવિવાસરયોગેપશ્ચકયોગઃ ॥ इतिषष्ठीनिर्णयोद्वादशः ॥

હવે છઠનો નિર્ણય કેહેછે.

સ્કંદવ્રતમાંટે છઠ પૂર્વવિદ્ધા હોય તે લેવી. બીજાં વ્રતોમાંટે પરવિદ્ધા હોય તેજ લેવી. પ્રથમ દિવસે ચાર ધડીથી ઓછી પાંચમનો વેધ હોય તો પૂર્વ દિવસની પણ લેવી. છઠ અને સાતમને દિવસે રવિવારયોગ આવ્યો હોય તો તેને પશ્ચક યોગ એમ કહેછે. ઇતિ ષષ્ઠીનિર્ણયો દ્વાદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૨ ॥

સપ્તમીકર્મમાત્રેષષ્ઠીયુતૈવપ્રાહ્યા યદાપૂર્વેદુલ્લિમુહૂર્તમયપર્થતાષષ્ઠીતિદિવાષષ્ઠીવિદ્વાનલભ્યતે પરેદુલ્લિમુહૂર્તવિદ્વાતદાચાગત્યપરૈવ એવંતિથ્યંતરનિર્ણયેષ્વપ્યુહ્યમ્ ॥ इतिसप्तमीनिर्णयस्त्रयोदश उद्देशः ॥

હવે સપ્તમીનો નિર્ણય કેહેછે.

સાતમ કર્મમાત્રમાં છઠયુક્તજ લેવી. જ્યારે પૂર્વદિવસે સૂર્યાસ્તસમી છઠ હોવાથી દિવસની છઠવડે વેધવાલી સાતમ મળતીજ ન હોય અને બીજા દિવસે સાતમ અષ્ટમીવિદ્ધ હોય ત્યારે અગત્યથી અષ્ટમીવિદ્ધજ લેવી. આરીતે બીજા તિથિઓના નિર્ણયમાંટે પણ કલ્પના કરવી. ઇતિ સપ્તમી નિર્ણયસ્ત્રયોદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૩ ॥

વ્રતમાત્રેષમીશુરૂપક્ષેપરા કુળપક્ષેપૂર્વા મિલિતશિવશક્ત્યોરુત્સવેકુળાપિપરા બુધાષ્ટમીશુરૂપક્ષેપ્રાતઃકાલમારખ્યાપરાનૃપર્થત્યદિનેમુહૂર્તમાત્રોપિબુધવાસરયોગઃસાપ્રાહ્યા સાયા ન્હકાલેચૈત્રમાસેશ્રાવણાદિમાસચતુષ્ટયેકુળપક્ષેચનપ્રાહ્યા સર્વકુળાષ્ટમીષુકાલમૈરવોદે શેનકેચિદુપવસંતિ તન્નમાર્ગર્શર્વિકુળાષ્ટમ્યાંમૈરવજયંતીત્વાન્નદ્વિર્નિર્ણયૌચિસ્થેનમધ્યાન્હવ્યા પિનીપ્રાહ્યા દિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાસૌપૂર્વેવ પ્રદોષવ્યાપિનીતિકૌસ્તુભે અતઃપર્યદિનેપ્રદોષવ્યા સૌદિર્વિધવાક્યાવિરોધાયપરૈવ પૂર્વજપ્રદોષવ્યાપિરેવપરજમધ્યાન્હેવતદાબહુશિષ્ટાચારાનુરો

પ્રાત્રપ્રદોષગાપૂર્વેવ યન્મુખર્કપર્વદ્વયેતન્નૌચતુર્દશ્યદમીદિશેતિવચનાદિવામ્બોજનનિષેધમાત્રપ
રિપાલર્નનનુર્કિચ્છિદ્ધતં તન્નનિષેધસ્તુનિવૃત્તવાત્માકાલમાત્રમપેક્ષતરતિવચનામ્બોજનકાલવ્યા
પિનીમણ્ડપ્રતિયક્ત્વાનવમ્યાંસમ્પ્રયાંવામ્બોક્તવ્યં રતિમાતિ યુક્તમપુસ્તંવાસદ્ધિર્વિચારણીયં ॥
ઇત્યદમીનિર્ણય સ્વતુર્દશ ઉદ્દેશઃ ॥

હવે અષ્ટમીનો નિર્ણય કેહેછે.

આઠમ વ્રતમાત્રમાં ખીજ દિવસની હોય તે લેવી. કૃષ્ણ પક્ષમાં પૂર્વની લેવી.
મહેલા શિવશક્તિના ઉત્સવમાટે કૃષ્ણપક્ષની હોય તોપણ ખીજ દિવસનીજ લેવી.
બુધાષ્ટમી શુક્લ પક્ષમાં પ્રાતઃકાળથીકી અપરાન્હકાળલગી જ દિવસે એ ધડી પણ
બુધવારનો યોગ આવે તે લેવી. સાયાન્હકાલે, ચૈત્રમાસમાં, શ્રાવણથી ચાર માસમાં,
અને કૃષ્ણપક્ષમાં બુધાષ્ટમી હોય તે લેવી નહી. કેટલાએક લોકો સર્વ કૃષ્ણપક્ષની
આઠમનો કાલભૈરવના ઉદ્દેશથી ઉપવાસ કરેછે, તે ઉપવાસમાટે આઠમ, માગસર
વદ આઠમ એ કાલભૈરવજ્યંતી છે તેથી તેના નિર્ણયનીપેટે મધ્યાન્હકાલવ્યાપિની
લેવી. અને દિવસે મધ્યાન્હકાલે હોય તો પૂર્વનીજ લેવી. કૌસ્તુભમાં પ્રદોષકાળવ્યા-
પિની લેવી એમ કહ્યું છે, તેથી અને દિવસે પ્રદોષકાળ વ્યાપિની હોય તો, અને પ્ર-
કારનાં વાક્યોનો પરસ્પર વિરોધ ન થાય માટે ખીજ દિવસનીજ લેવી. પ્રથમ દિવસેજ
પ્રદોષકાલવ્યાપિની હોય અને ખીજ દિવસે મધ્યાન્હકાલનીજ વ્યાપિ હોય ત્યારે બહુ
શિષ્ટાચારના સંમતથી પ્રદોષકાળવ્યાપિની એવી પ્રથમનીજ લેવી. “રવિવાર, અ-
માસ, અને પૂનમ તેદિવસ રાત્રિભોજનનો નિષેધ; ઔદસ, આઠમને દિવસ દિવસે
ભોજનનો નિષેધ” એ વચનવડે દિવસે ભોજનનો નિષેધમાત્ર પાળવાનો કહ્યો, વ્રત
કહ્યું નથી. ત્યહાં “નિષેધ તો નિવૃત્તિરૂપ છતો કેવળ કાલમાત્રનીજ ગરજ
રાખે છે,” એવાં વચન છે, તેથી ભોજનકાળવ્યાપિની અષ્ટમી છોડી નોમ અથવા
સાતમમાં ભોજન કરવું એરીતે મને ભાસે છે, એ વિષયમાં યોગ્ય કે અયોગ્ય તે વિ-
દ્વાનોએ વિચાર કરી લેવો. ઇતિ અષ્ટમી નિર્ણયસ્વતુર્દશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૪ ॥

નવમીસર્વત્રાષ્ટમીવિદ્ધેવગ્રાહ્યા ॥ ઇતિનવમીનિર્ણયઃપંચદશ ઉદ્દેશઃ ॥

હવે નોમનો નિર્ણય કેહેછે.

નોમ, સર્વે ઠેકાણે આઠમવડે વિદ્ધ હોય તેજ લેવી. ઇતિ નવમીનિર્ણયઃ પંચ-
દશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૫ ॥

દશમીનૂપવાસાદૌનવમીપુનૈવગ્રાહ્યા પૂર્વવિદ્વાયાઅભામેઉત્તરવિદ્વાગ્રાહ્યા ॥ ઇતિદશમી
નિર્ણયઃષોડશઃ ॥

હવે દશમીનો નિર્ણય કેહેછે.

દશમ, ઉપવાસ ઇત્યાદિકમાં નવમીયુક્ત હોય તેજ લેવી. નવમીયુક્ત ન મલે
તો એકાદશીવિદ્ધા લેવી. ઇતિ દશમીનિર્ણયઃ ષોડશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૬ ॥

અર્થેકાદશીનિર્ણયઃ તત્રૈકાદશ્યુપવાસોદ્દેષા મોક્ષનિવેધપરિપાલનાત્મકોદ્વતાત્મકશ્ચ
 આદિપુત્રવદ્ગૃહસ્થાદીનાંકૃષ્ણપક્ષેપ્યધિકારઃ વ્રતાત્મકોપવાસસ્તુઅપત્યયુક્તૈર્ગૃહસ્થૈશ્ચકૃષ્ણપક્ષે
 નકાર્યઃ કિંતુસમંત્રકંત્રતસંકલ્પમકૃત્વાપયાશક્તિનિયમયુતંમોક્ષનવર્જનમેર્વકાર્યં એવંતિથિક્ષ
 યેશુકૈકાદશ્યામપિત્રેયમ્ શયનીવોધિનીમધ્યવર્તિકૃષ્ણૈકાદશીપુસાપત્યગૃહસ્થાદીનાંસર્વેષામ
 ધિકારઃ ત્રિષ્ણુસાયુજ્યકામૈરાયુઃપુત્રકામૈશ્ચકામ્યવ્રતંપક્ષદ્વયેપિકાર્યં તત્રનકોપિનિવેધઃ વૈ
 પ્ણવગૃહિણાંકૃષ્ણૈકાદશ્યપિનિત્યોપેષ્યાદ્દમેકાદશીવ્રતંશૈવવૈષ્ણવસૌરાદીનાંસર્વેષાનિત્યં અ
 કરણેપ્રત્યવાયશ્રવણાત્ સંપત્યાદિફલશ્રવણાત્કામ્યંચમવતિ કેચિન્મુહૂર્તાદિમિતદશમીસ
 ત્વેદશમ્યામેવમોક્ષનંકર્તવ્યંસૂર્યોદયાત્યૂર્વમેવપ્રવૃત્તાયાંશુદ્ધાધિકાધિકદ્વાદશિકાયાંતુનૈરંતર્યે
 ણોપવાસદ્વયંકાર્યમિતિતિથિપાલનમપિવદંતિતન્નયુક્તં અષ્ટમવર્ષાદૂર્ધ્વમશીતિતમવષેપર્પતમે
 કાદશીવ્રતાધિકારઃ શક્તસ્યતુશશીતેરૂર્ધ્વમપ્યધિકારઃ સમર્તુકાણાંત્રિજામંત્રનુજાપિત્રા
 યનુજાવાવિનોપવાસવ્રતાદ્યાચરણેવ્રતવૈફલ્યંમર્ત્યાયુઃક્ષયોનરકશ્ચ અશક્તાનાંતુ નન્તંહવિ
 ણાન્નમનૌદનંવાફલંતિલાઃક્ષીરમયાંબુચાર્જ્યં યત્યંગવ્યંયદિવાપિવાયુઃપ્રશસ્તમત્રોત્તરયુક્ત
 રંચેતિપક્ષેષુશક્તિતારતમ્યેનૈકપક્ષાશ્રયણં નત્વેકાદશીત્યાગઃ પ્રમાદાદિનૈકાદશ્યામુપોષણ
 કરણેદ્વાદશ્યામપિવ્રતંકાર્યં દ્વાદશ્યામપ્યકરણેયવમધ્યચાંદ્રાવર્ણંપ્રાપ્યશ્ચિત્તં નાસ્તિક્યાદક
 રણેપિપીલિકામધ્યચાંદ્રાવર્ણં અશક્તપતિપિત્રાચુદ્દેશેનસ્ત્રીપુત્રમગિનીજાત્રાદિભરેકાદશી
 વ્રતાચરણેક્રતુશતર્જપુણ્યં ॥

હવે એકાદશીનો નિર્ણય કેહેછે.

એક દેવળ ઉપવાસ અને ખીજે વ્રતસહિત ઉપવાસ એવા એકાદશીના ઉપવા-
 સના બે ભેદ છે. દેવળ ઉપવાસમાં પુત્રવાન્ ગૃહસ્થ ઇત્યાદિકોને કૃષ્ણપક્ષમાં પણ
 અધિકાર છે. કૃષ્ણપક્ષમાં વ્રતયુક્ત ઉપવાસ પુત્રવાન્ ગૃહસ્થે કરવો નહી, ત્યારે મંત્ર-
 સહિત વ્રતસંકલ્પ ન કરિ યથાશક્તિ નિયમ ધારણ કરિ ભોજનમાત્ર વર્જ્ય કરવું.
 એપ્રમાણે તિથિનો ક્ષય છતાં શુકલપક્ષની એકાદશીમાં પણ બાણવું. આપાદસુદિ એ-
 કાદશી અને કાર્તિકસુદિ એકાદશી એની વચમાંનાં કૃષ્ણ પક્ષનાં એકાદશીવ્રતમાં
 પુત્રવાન્ ગૃહસ્થાશ્રમીને પણ અધિકાર છે. વિષ્ણુની સાયુજ્યમુક્તિ ઇચ્છાકરનારા, અને
 આયુષ્ય, તથા પુત્ર એની ઇચ્છાકરનારા તેમણે કામનાથી વ્રત અને પક્ષમંત્રકરવાં, તેમાં
 કોઈ પણ નિવેધ નથી. વૈષ્ણવ ગૃહસ્થોએ કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીનો પણ અવશ્ય ઉપવાસ
 કરવો. એ એકાદશી વ્રત શૈવ, વૈષ્ણવ, અને સૂર્યભક્ત ઇત્યાદિ સર્વેને; ન કરવાથી
 દોષ સંભલાયછે માટે નિત્ય છે, અને સંપત્તિ આદિ ક્ષણપ્રાપ્ત થાયછે એમ સંભ-
 લાયછે તેથી કામ્ય પણ છે. કેટલાએક ગ્રંથકાર એમ કહેછે કે, બે ઘડીઆદિ દશમ
 છતાં દશમમાંજ ભોજન કરવું, અને સૂર્યઉદયથી પ્રથમ પ્રાપ્ત થઈ જ શુદ્ધાધિકા-
 ધિકદ્વાદશી તેમાં તો ખરાખર બે ઉપવાસ કરવા, એરીતે તિથિ પાળવી એમ કહેછે,
 પરંતુ તે યોગ્ય નથી. આઠ વર્ષ પછી એશી વર્ષ લગી એકાદશીવ્રતનો અધિકાર છે.
 શક્તિમાન્ હોય તો એશી વર્ષ પછી પણ અધિકાર છે. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીયો પતિ અ-
 થવા પિતા ઇત્યાદિકની આજ્ઞાવિના ઉપવાસવ્રતાદિક કરે તો તેમનું વ્રત બ્યર્થ થતાં

પતિનાં અયુધ્યનો ક્ષય અને નરકપ્રાપ્તિ પણ થાયછે. અશક્તોને તો “નક્ત, હવિ-
ધ્યાન્, અનોદન, કૃળ, તિલ, દૂધ, જળ, ધી, પંચગવ્ય અને વાયુ, એમાંનું એક કરતાં
ખીજું શ્રેષ્ઠ એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે,” માટે પોતાની શક્તિ ઓછી અધિકી
બાજી કહેલા પક્ષોમાંથી કોઈએક પક્ષનો અંગીકાર કરવો, એકાદશીનો ત્યાગ કરવો
નહી. ભૂલથી એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કીધો ન હોય તો દ્વાદશીને દિવસે પણ
વ્રત કરવું. દ્વાદશીને દિવસે પણ ન કર્યો હોય તો ચર્વેમધ્ય ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત
કરવું. નાસ્તિકપણાથી ન કરે તો પિપીલિકામધ્ય ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પતિ,
પિતા ઇત્યાદિક વ્રતમાટે અશક્ત હોય તો તેમને ઉદેશ કરી સ્ત્રી, પુત્ર, બેહેન, ભાઈ,
ઈત્યાદિકોએ એકાદશીવ્રત કરવાથી સો યજ્ઞનું કૃળ પ્રાપ્ત થાયછે.

‘અયત્નતદિનનિર્ણયઃ તત્રવ્રતાધિકારિણોદ્વિધા વૈષ્ણવાઃસ્માર્તાશ્ચ તત્રયદ્યપિયસ્યદીક્ષા
સ્તિવૈષ્ણવીત્યાદિલક્ષણયુક્તાવૈષ્ણવાસ્તાદ્વિન્નાઃસ્માર્તાદિતિમહાનિબંધેષૂક્તં તથાપિસ્વપારંપર્યપ્ર
સિદ્ધમેવવૈષ્ણવત્વંસ્માર્તત્વંચવૃદ્ધામન્યંતરતિર્સિંધૂક્તમેવંસર્વદેશેસર્વશિષ્ટપરિગૃહીતંપ્રચરતિ વે
ષોપિદ્વિવિધઃ અરુણોદયેદશમીવેધઃ સૂર્યોદયેતદ્વેધશ્ચ સૂર્યોદયાત્માકચતુર્ઘટિકાત્મકોરુ
ણોદયઃ સૂર્યોદયસ્તુસ્પષ્ટઃ તેનષટ્પંચાશદ્ઘટિકાર્નતરંપલાદિમાત્રદશમીપ્રવેશેઽરુણોદયવેધી
વૈષ્ણવવિષયઃ ષાષ્ટઘટિકાત્મકસૂર્યોદયોત્તરંપલાદિમાત્રદશમીસન્ધેસૂર્યોદયવેધઃસ્માર્તવિષ
યઃ જ્યોતિર્વિદાદિવાદેનવેધાદિસંદેહેતુ બહુવાક્યવિરોધેનબ્રાહ્મણેષુવિવાદિષુ એકાદર્શોપરિ
ત્યજ્યદ્વાદર્શોસમુપોષયેત્ ॥

હવે વ્રતના દિવસનો નિર્ણય કેહેછે.

વ્રતના અધિકારિ બે પ્રકારના છે. એક વૈષ્ણવ અને બીજા સ્માર્ત. તેમાં “જને
વૈષ્ણવી દીક્ષા છે તે વૈષ્ણવ,” અને વૈષ્ણવથી જ જુદા તે સ્માર્ત, એ રીતે જો કે
મહોટા ગ્રંથોમાં કહ્યુંછે, તો પણ વૈષ્ણવપણું અને સ્માર્તપણું એ બે પ્રકારના, પ્રસિદ્ધ
પરંપરાથી ચાલતા આવ્યા જ ધર્મ તે ઉપરથીજ વૃદ્ધો માનેછે, એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું
છે અને તે પ્રમાણેજ સર્વ દેશમાં સઘળા શિષ્ટોએ ગ્રહણ કરેલો આચાર ચાલેછે. વેધપણું
બે પ્રકારનો છે—અરુણોદયસમયે દશમીનો વેધ, અને સૂર્યોદયસમયે દશમીનો વેધ,
સૂર્યઉદયથી પ્રથમ ચાર ઘડી તે અરુણોદય, સૂર્યોદયતો સ્પષ્ટજ છે, ત્યારે છપ્પત્ર
ઘડી પછી એક પળમાત્ર દશમીનો પ્રવેશ થયો હોય તો અરુણોદયવેધ વૈષ્ણવોના
નિર્ણયમાં લેવો. સાઠ ઘડીનો સૂર્યોદય થયા પછી એક પળમાત્ર દશમી હોય તો

૧ ભાત ન જમતાં લૂણિના ચોખાના રોટલા, ઘડીની રોટલી ઇત્યાદિ ભક્ષણ કરવું તેનું નામ
અનોદન. ૨ ચર્વમધ્ય ચાંદ્રાયણ—સુદિ એકમથી અમાસલગી કરવું. તે આ પ્રમાણે—એકમને
દિવસે એક ગ્રાસ, બીજના બે ગ્રાસ, એ પ્રમાણે પૂર્ણિમાપર્યંત ગ્રાસવૃદ્ધિ કરવી, અને વિદ એક-
મના ચૌદ ગ્રાસ, બીજને દિવસે તેર ગ્રાસ એ પ્રમાણે એકેક કમતી કરવો અને અમાસને દિવસે
ઉપવાસ કરવો, પછી ગોદાન કરવું, અને દરરોજ ત્રન કાળ સ્નાન કરવું. ગ્રાસ મોરનાં છંડા જે-
વડા લેવા. ૩ પિપીલિકામધ્ય ચાંદ્રાયણ, ચર્વમધ્ય ચાંદ્રાયણ પ્રમાણે છે; પરંતુ એક એટલોજ
કે વિદ એકમના ચૌદ ગ્રાસ, પછી તેર, પાર, એમ એક એક કમતી કરતાં ચૌદસનો એક ગ્રાસ
ભક્ષણ કરવો અને અમાવાસ્યાનો ઉપવાસ કરી સુદિ એકમથી એક એક ગ્રાસની વૃદ્ધિ કરવી.

સૂર્યોદયવેધ સ્માર્તો માટે લેવો. જ્યોતિષી ઇત્યાદિના વાદવડે યેધાદિકનો સંશય આવે ત્યારે “અનેક વાક્યોના વિરોધવડે પંડિતો વાદ કરતા હોય તો એકાદશી છોડી ખારસને દિવસે ઉપવાસ કરવો.”

તથાત્રેકાદશીદ્વિવિધા શુદ્ધાવિદ્વાત્ અરુણોદયવેધવતીવિદ્વા તાત્યક્ત્ત્વૈર્વાદસ્પેવો પોષ્યા અરુણોદયવેધરહિતાશુદ્ધા સાચચતુર્વિધા એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી દ્વાદશામાત્રા ધિક્યવતી ઉભયાધિક્યવતી અનુભયાધિક્યવતીત્રેતિ અત્રાધિક્યસૂર્યોદયોત્તરસત્ત્વં તત્રોદા હરણં દશમીનાઽઽઃ ૫૫ એકાદશી ૬૦૧ દ્વાદશ્યાઃક્ષયઃ ૫૮ ઇયમેકાદશીમાત્રાધિક્યવ તીશુદ્ધા વૈષ્ણવૈઃપરોપોષ્યા સ્માર્તગૃહસ્થૈઃપૂર્વા અથદશમી ૫૫ એકાદશી ૫૮ દ્વાદશી ૬૦૧૭ ઇયંશુદ્ધાદ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી અત્રવૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામુપોષણં સ્માર્તાનાંપૂર્વા અથદશમી ૫૫ એકાદશી ૬૦૧૧ દ્વાદશી ૫ ઇયંશુદ્ધાઉભયાધિક્યવતી અત્રસર્વેવૈષ્ણવૈઃ સ્માર્તૈશ્ચપરૈ વોપોષ્યા અથદશમી ૫૫ એકાદશી ૫૭ દ્વાદશી ૫૮ ઇયમનુભયાધિક્યવતીશુદ્ધા વૈષ્ણવૈઃ સ્માર્તૈશ્ચપૂર્વોપોષ્યા ॥ ઇતિસંક્ષેપતોવૈષ્ણવનિર્ણયઃ ॥

હવે એકાદશીના ભેદ કેહેછે.

એકાદશી બે પ્રકારની, શુદ્ધા અને વિદ્ધા—અરુણોદયવેધવડે યુક્ત જે તે વિદ્ધા, વૈષ્ણવોએ વિદ્ધાને છોડી ખારસમાં ઉપવાસ કરવો. અરુણોદયવેધથી રહિત જે તે શુદ્ધા. તે (શુદ્ધા) ચાર પ્રકારની, છે તે આપ્રમાણે, એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી, દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી, ઉભયાધિક્યવતી, અનુભયાધિક્યવતી, ઇહાં આધિક્ય એટલે ખીજ દિવસે સૂર્યોદય પછી તિથિ રહેતી હોય તે. ચાર પ્રકારની શુદ્ધા એકાદશીના ક્રમથી દાખલા દેછે—દશમ ઘડી ૫૫, એકાદશી ૬૦૧૭, ખારસનો ક્ષય ૫૮, એ એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે, આ દાખલામાં વૈષ્ણવોએ ખીજ દિવસની લેવી. સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની લેવી.—દશમ ૫૫ એકાદશી ૫૮ ખારસ ૬૦૧૭ એ શુદ્ધા દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી, એ દાખલામાં વૈષ્ણવોએ ખારસનો ઉપવાસ કરવો. સ્માર્તોએ પ્રથમ દિવસની લેવી.—દશમ ૫૫ એકાદશી ૬૦૧૭ દ્વાદશી ૫, એ શુદ્ધા ઉભયાધિક્યવતી, એ ઉદાહરણમાં સર્વ વૈષ્ણવ અને સ્માર્તોએ ખીજ દિવસનીજ ઉપવાસમાટે લેવી.—દશમ ૫૫ એકાદશી ૫૭ ખારસ ૫૮ એ અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા, વૈષ્ણવ અને સ્માર્ત એ સઘળાઓએ પ્રથમનીજ ઉપવાસમાટે લેવી. એરીતે સંક્ષેપથી વૈષ્ણવોનો નિર્ણય કહ્યો.

અથસ્માર્તનિર્ણયઃ તત્રસૂર્યોદયવેધવતીવિદ્વાત્તદ્વિદ્વાતશુદ્ધાત્રેતિદ્વિવિધાપિપ્રત્યેકંચતુર્ધા એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી ઉભયાધિક્યવતી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી અનુભયાધિક્યવતી ત્યેવંબહુભેદાભવંતિ અત્રોદાહરણાનિ દશમી ૫૮ એકાદશી ૬૦૧૧ દ્વાદશ્યાઃક્ષયઃ ૫૮ ઇયંશુદ્ધાએકાદશીમાત્રાધિક્યવતી દશમી ૫ એકાદશી ૨ દ્વાદશ્યાઃક્ષયઃ ૫૮ એવંવિદ્વા એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી અત્રોભયત્રાપિસ્માર્તાનાંગૃહિણાંપૂર્વોપોષ્યા યતિભિર્નિષ્કામગૃહિભિર્નસ્યૈર્વિધવાભિર્વૈષ્ણવૈશ્ચપરૈવોપોષ્યા વિષ્ણુપ્રીતિકામૈઃ સ્માર્તૈરુપવાસદ્વંપ્રકાર્યમિતિકેચિત્

ઉભયાધિક્યવતીશુદ્ધાયથા દશમી ૫૮ એકાદશી ૬૦૧ શુદ્ધા ૪ ઉભયાધિક્યવતીવિ
દ્વાયથા દશમી ૨ એકાદશી ૩ શુદ્ધા ૪ અન્નમયજાપિસર્વૈઃસ્માર્તૈર્વૈષ્ણવૈશ્વાવશિષ્ઠાપૈ
દૈકાદશીઉપોષ્યા દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતીશુદ્ધાયથા દશમી ૫૮ એકાદશી ૫૯ શુદ્ધા
૬૦૧ અન્નશુદ્ધત્વાત્સ્માર્તાનામેકાદશ્યામેવોપવાસોનદ્વાદશ્યામિતિમાધવમતં હેમાદ્રિમતે
તુસર્વૈઃપરાદ્વાદશ્યેવોપોષ્યા કેચિત્તુમુપુસ્તુભિઃસ્માર્તૈઃપરોપોષ્યેત્યાહુઃ દ્વાદશીમાત્રાધિકાવિ
દ્વાયથા દશમી ૧ એકાદશીક્ષયગામિની ૫૮ દ્વાદશ્યાવૃદ્ધિઃ ૬૦૧ અન્નૈકાદશ્યાવિદ્ધ
ત્વાત્ દ્વાદશ્યામેવસ્માર્તાનામપ્યુપવાસઃ એવંચોભયાધિક્યેદ્વાદશીમાત્રાધિક્યેચસ્માર્તાનાંવિ
દ્વાયાસ્ત્યાગોનાન્યન્ન વૈષ્ણવાનાંતુષાદ્ધિધામપ્યાધિક્યવતીત્યક્ત્વાદ્વાદશ્યુપોષ્યા અનુભયાધિક્ય
વતીશુદ્ધાયથા દશમી ૫૭ એકાદશી ૫૮ શુદ્ધા ૫૯ સ્માર્તાનામેકાદશ્યામેવોપવાસો
નદ્વાદશ્યાં વૈષ્ણવાંતુવિદ્ધત્વાત્તદ્વાદશ્યામુપવાસઃ અનુભયાધિક્યવતીવિદ્વાયથા દશમી ૨
એકાદશ્યાઃક્ષયઃ ૫૬ શુદ્ધા ૫૫ અન્નાપિસ્માર્તાનામેકાદશ્યામુપવાસઃ વૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામુ
પવાસઃ અસ્મિન્નુભયાનાધિક્યવતીવિદ્વાચરમેભેદેપ્રથમભેદદ્વયેશ્વરપતિભિર્મુમુક્તુભિર્વિધવાભિઃ
પરોપોષ્યા વિષ્ણુપ્રીતિકામૈરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિતુલ્યપુકત્યાપ્રતિભાતિ શ્દ્ધાનિશિષ્ઠાસ્તુહેમા
દ્રિમતંનિષ્કામત્વાદિક્રેચાનાદૃત્યમાધવમતેનૈવસર્વસ્માર્તનિર્ણયમવિશેષેણવદંતિનતુકચિદ્વપ
વાસદ્વયં શુદ્ધાધિકદ્વાદશિકાયાંસર્વેષામેકંપરોપવાસંવાવદંતિશતિસર્વત્રદેશેષુપ્રાપ્યોમાધવો
ક્તાનુસારેવપ્રચારહતિરોધ્યં એતન્વૈષ્ણવાદ્વાદશમેદાનાંસ્માર્તાદ્વાદશમેદાનાંચનિર્ણયઃસર્વો
પિગતાર્યોભવતીતિવિભાવનીયં વિસ્તરસ્તુમહાગ્રંથેષ્વનુસંધેયઃ અન્નાદ્વાદશમેદાનાંપૃથક્પૃથગ્
દાહરણકથનેતન્નિર્ણયકથનેચવાલાનાંવ્યામોહમાત્રંસ્યાદિતિસાનિર્ણયઃપૃથગેવપદ્દેલિખિત્વા
સ્થાપિતોનુસંધેયઃ ॥

હવે સ્માર્તીનો નિર્ણય કેહેછે.

પ્રથમ કહેલો જ સૂર્યોદયવેધ તેથી રહિત જ તે શુદ્ધા, સૂર્યોદયવેધે યુક્ત તે વિદ્ધા,
એરીતે એ પ્રકારની છે, તે શુદ્ધા અને વિદ્ધા એ એકેકીના ચાર ચાર ભેદ થાયછે. તે
આપ્રમાણે—એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી, ઉભયાધિક્યવતી, દ્વાદશીમાત્રા-
ધિક્યવતી, અનુભયાધિક્યવતી, એ પ્રમાણે આઠ ભેદ થાય છે. તેઓનાં ક્રમથી
ઉદાહરણુ દેછે;—દશમ ૫૮ એકાદશી ૬૦૧ પારસનો ક્ષય ૫૮, એ શુદ્ધા એકા-
દશીમાત્રાધિક્યવતી; દશમ ૪, એકાદશી ૨, પારસનો ક્ષય ૫૮, એપ્રમાણે વિદ્ધા
એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી; આ બન્ને ઉદાહરણુમાં સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમનીજ
ઉપોષણુમાં લેવી. સન્ધ્યાસી, નિષ્કામ એવા ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવાઓ, અને
વૈષ્ણવો એ સઘળાઓએ ખીજ દિવસનીજ ઉપવાસમાટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઈ-
ચ્છનારા સ્માર્ત હોય તેમણે એ ઉપવાસ કરવા, એમ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહેછે,
ઉભયાધિક્યવતી શુદ્ધાનું ઉદાહરણુ;—દશમ ૫૮, એકાદશી ૬૦૧, પારસ ૪.
ઉભયાધિક્યવતી વિદ્ધાનું ઉદાહરણુ;—દશમ ૨, એકાદશી ૩, પારસ ૪, આ
બન્ને દાખલામાં સઘળા સ્માર્ત અને વૈષ્ણવોએ ખાકી રહેલી ખીજ દિવસનીજ ઉ-
પવાસમાં લેવી. દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધાનું ઉદાહરણુ;—દશમ ૫૮, એકા-

દશી પદ, પારસ ૬૦૧૧, એ શુદ્ધ છે માટે સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપ-
વાસ કરવો, પારસને દિવસે કરવો નહી, એ માધવાચાર્યનો મત છે. હેમાદ્રીના
મતપ્રમાણે તો સધળાઓએ પાછળની દ્વાદશીજ ઉપોષણમાટે લેવી. ભોક્ષેચ્છુ સ્મા-
ર્તોએ પાછળની ઉપવાસમાટે લેવી, એમ ઠેટલાએક અંથકાર કહેછે. દ્વાદશીમા-
ત્રાધિક્યવતી વિદ્ધાનું ઉદાહરણ; દશમી ૧, એકાદશીનો કાય ૫૮, પારસની
વૃદ્ધિ ૬૦૧૧, આ ઉદાહરણમાં વિદ્ધા એકાદશી છે તેથી સ્માર્તોએ પણ પારસને
દિવસેજ ઉપવાસ કરવો. એપ્રમાણે ઉભયાધિક્યવતી અને દ્વાદશીમાત્રાધિક્ય-
વતી એ બેઉમાં સ્માર્તોએ વિદ્ધાનો ત્યાગ કરવો, ખીજ ઠેકાણે ત્યાગ કરવો નહી.
વૈષ્ણવોએ છ પ્રકારની પણ આધિક્યવતી છોડી પારસજ ઉપોષણમાં લેવી. અનુભ-
યાધિક્યવતી શુદ્ધાનું ઉદાહરણ;—દશમ ૫૭, એકાદશી ૫૮, પારસ ૫૯, ઈહાં
સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો, પારસને દિવસે કરવો નહી. એ એકા-
દશી વિદ્ધા છે માટે વૈષ્ણવોએ પારસને દિવસે ઉપવાસ કરવો. અનુભયાધિક્યવતી
વિદ્ધાનું ઉદાહરણ;—દશમ ૨, એકાદશીનો કાય ૫૬, પારસ ૫૫, આ ઉદાહર-
ણમાં સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો, વૈષ્ણવોએ પારસને દિવસે ક-
રવો. આ અનુભયાધિક્યવતી વિદ્ધાના છેલા ભેદમાં, પ્રથમના બે ભેદપ્રમાણે
સંન્યાસી, મુનુક્ષુ, અને વિધવાઓ તેમણે પાછળની ઉપવાસમાં લેવી. વિષ્ણુની
પ્રીતિ ઈચ્છાકરનારે બે ઉપવાસ કરવા એમ તુલ્ય યુક્તિથી મને ભાસેછે. હાલમાં
સધળા શિષ્ટજન નિષ્કામ મત અને હેમાદ્રીના મતનો અનાદર કરી માધવના મતપ્રમા-
ણેજ સધલા સ્માર્તોનો નિર્ણય સાધારણપણાથી કહેછે. બે ઉપવાસ કરવા, અથવા શુદ્ધા-
ધિકદ્વાદશીને દિવસે સધળાઓએ પાછળનો એક ઉપવાસ કરવો, એરીતે કોઈ જગ્યાએ
કહેતા નથી. એ પ્રમાણે સર્વ દેશોમાં ખડુધા માધવે કહેલી રીતેજ પ્રચાર ચાલેછે,
એમ જણવું. આ પ્રમાણે વૈષ્ણવોના અઢાર ભેદ, અને સ્માર્તોના અઢાર ભેદ એ
સધલાઓનો નિર્ણય આ ઉદાહરણવડે સિદ્ધ થયો, આ કરતાં વિશેષ વિસ્તાર જોતો
હોય તો મહોટા અંથોમાં જોઈ લેવો. આ વિષયમાં અઢાર-ભેદોના જુદાં જુદાં ઉદા-
હરણ કહેવાથી અને તેમનો નિર્ણય જુદો જુદો કહેવાથી અદ્યપ્યુક્તિવાળાઓને કે-
મ્મલ પ્રાંતિમાત્ર ઉત્પન્ન થાય માટે તે નિર્ણયનો પદ જુદો લખી રાખ્યો છે તે જોવો
એટલે તે ઉપરથી યથાર્થ બોધ થશે.

અત્રાર્ધરાત્રોત્તરંદશમીસત્ત્વેકપાલવેધોદિપંચાશદ્ધટિકાદશમીસત્ત્વેભાગવેધસિપંચા
શદ્ધટીત્વેદશમ્યાપ્રસ્તાભ્યોવેધશ્ચનુ;પંચાશત્ત્વેસંપૂર્ણાભ્ય;પંચપંચાશત્ત્વે;પદપંચાશ
ત્ત્વેમહાવેધ;સપ્તપંચાશત્ત્વેપ્રલયાભ્યોષ્ટપંચાશત્ત્વેમહાપ્રલયકોનવષ્ટિત્વેધોરાભ્ય;ષષ્ઠિપટી
ત્ત્વેરાક્ષસાભ્યદતિવેધમ્બેદાનારદેનોસ્કામધ્વાદિમતાનુસારિભિ;કૈશ્વદેવકેચિદેવાનુસૂતા; મા
ધવાચાર્યાદિસર્વસંમતસ્તુષ્ટપંચાશદ્ધટીવેધભેદતિજ્ઞયં દશમીપંચદશઘટીભિરેકાદશીદૂ

ધિકૈતિતૂપવાસાતિરિક્તઘટે ॥ ઘટાંગેસંકલ્પાર્ચનાદૌતત્રાપિતદ્વોષેનસર્વથાત્યાગઃકિંતુપ્રા
તઃકર્તવ્યસંકલ્પાર્ચનાદિમધ્યાન્હોત્તરકાર્યમિતિધ્યેયં ॥

હવે એકાદશી વ્રતનો વેધ કેહેછે.

આ વિષયમાં નારદમુનિએ દશમની ધડીઓ ઉપર લક્ષ્ય આપી દશ પ્રકારના વેધ કહ્યા છે, તે આપ્રમાણે—અર્ધરાત્રી પછી દશમી હોય તો કપાલવેધ, પર ધડી દશમ હોય તો છાયાવેધ, ૫૩ ધડી દશમ હોય તો અસ્તવેધ, ૫૪ ધડી દશમ હોય તો સંપૂર્ણવેધ, ૫૫ ધડી દશમ હોય તો અતિવેધ, ૫૬ ધડી દશમ હોય તો મહાવેધ, ૫૭ ધડી હોય તો પ્રલયવેધ, ૫૮ ધડી હોય તો મહાપ્રલયવેધ, ૫૯ ધડી હોય તો ધોરવેધ, ૬૦ ધડી હોય તો રાક્ષસવેધ, એરીતે વેધનું ભેદ છે; તેમાંના કેટલાએક ભેદોને મધ્વાચાર્યાદિક મતને અનુસરનારા કેટલાએક મનુષ્યો અનુસરે છે. માધવાચાર્યઆદિ સર્વને તો ૫૬ ધડીથી થતો મહાવેધ જ માન્ય છે, એમ બાળવું. દશમ ૧૫ ધડીવડે એકાદશીને વેધિત કરેછે, એપ્રમાણે જે કહેલુંછે તે ઉપવાસરહિત વ્રતોમાટે છે. વ્રતોના અંગભૂત જે સંકલ્પ, પૂજાદિક તેમાં દૂષિત એકાદશી હોય તો પણ સર્વથા તેનો ત્યાગ કરવો નહી, ત્યારે પ્રાતઃકાળે કરવાનાં જે સંકલ્પ, પૂજાદિક તે મધ્યાન્હ પછી કરવાં એરીતે બાળવું.

અથઘટત્રયોગઃ ઉપવાસાત્પૂર્વદિનેપ્રાતઃકૃતનિત્યક્રિયઃ દશમીદિનમારમ્ભકરિષ્યેહ્વંતં તત્ર ત્રિદિનંદેવદેવેશનિર્વિષ્ણુકૃતેશવેતિસંકલ્પમધ્યાન્હેકમક્તંકુર્યાન્ તત્રનિયમાઃકાંસ્ય માંસમસૂરદિવાસ્વાપાતિભોજનાત્યંબુપાનપુનર્ભોજનમૈથુનક્ષૌદ્રાનૂતભાષણચળકકોદ્રવશાક પરાન્નદૂતતૈલતિલપિષ્ઠાંબૂલવર્જનાદયઃ એકમક્તાનંતરંકાષ્ટેનદંતધાવનંકુર્યાન્ નિશિખૂતભ્રુવેશ યિત્વા પ્રાતરેકાદશ્યાંપર્ણાદિનાદંતધાવનંકાર્યનતુકાષ્ટેન સ્નાનાદિનિત્યક્રિયાંતેપાવિત્રપાણિહ દહ્મુખઃવારિપૂર્ણતાન્ત્રપાત્રમાદાયસંકલ્પંકુર્યાન્ એકાદશ્યાંનિરાહારોભૂત્વાહમપરેહનિ મો દ્યામિપુંડરીકાક્ષશરણમેમ્ભવાચ્યુતેતિ અનેનમંત્રેણપુર્ણાંજલિવાહતૌદયાન્ અશક્તસ્યનુ એકાદશ્યાંજલાહારએકાદશ્યાંક્ષીરમ્ભક્ષએકાદશ્યાંફલાહારએકાદશ્યાંનક્તમોજીત્યાદૃહેનશક્ત્ય નુસારેણસંકલ્પઃ ધૈવાનાંરુદ્રગાયત્ર્યાસંકલ્પઃ સૌરાણાંનિત્યગાયત્ર્યાનાન્નાવાસંકલ્પઃ અર્ચસં કલ્પઃ સૂર્યોદયોત્તરંદશમીસત્ત્વેસ્માતૈરેકાદશ્યાંરાત્રૌકાર્યઃ અર્ધરાત્રાદુપરિદશમ્યનુવૃત્તૌસર્કૈ રેવૈકાદશ્યાંમધ્યાન્હોત્તરંકાર્યઃ સંકલ્પોત્તરમષ્ટાક્ષરમંત્રેણત્રિરમિત્રંતત્ત્વજલંપિબેન્ તતઃપુ વ્યમંઙ્ગંઠત્વાં તત્ર પુષ્યૈર્મૈથૈસ્થાધૂપૈર્દૌપૈર્નૈવેદ્યકૈઃપૈઃ સ્તોત્રૈર્નાનાવિધૈર્દિવ્યૈર્ગીતાવાઘૈર્મનોહ રૈઃ દંઢવત્રાણિપાતૈશ્વજશશ્ચૈસ્તથોત્તમૈઃ હરિંસંપૂજ્યવિધિવદ્વાત્રૌકુર્યાન્પ્રજાગરં ॥

હવે વ્રતનો પ્રયોગ કેહેછે.

ઉપવાસને આગળે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં નિત્ય કર્મ કીધા પછી “દશમથકી ત્રણ દિવસલગી હું વ્રત કરુંછું, હે દેવ, દેવેશ, કેશવ, તે વ્રત નિર્વિઘ્ન કર,” એવો સંકલ્પ કરી મધ્યાન્હે એકભક્ત કરવું. તે એકભક્તના નિયમ-કાંસાનાં પાત્રમાં ભોજન, માંસ, મસૂર, દિવસે નિદ્રા, અતિ ભોજન, અતિ જલપાન, ખીજ વખત ભોજન, મૈથુન, મધ,

જીરું ખોલવું, ચણા, કોદૂ, શાક, પરાજ, જીરાર, તેલ, તિલનો બળ, તાંબૂલ ઇત્યાદિક પદાર્થ વર્જ્ય કરવા. એકભક્ત કીધા પછી કાઠથી દાંતણુ કરવું. રાત્રિએ ખૂંચાયત કરી પ્રાતઃકાળે એકાદશીને દિવસે વૃક્ષના પાન આદિવડે દોત ધસવા, લા-કડાનું દાંતણુ કરવું નહી. સ્નાનઆદિ નિત્ય કર્મ કર્યા પછી હાથમાં દર્ભપવિત્ર ધારણ કરી ઉત્તર દિશાને સમુપ્પ થઈ જલ બરેલું ત્રાંખાનું પાત્ર હાથમાં લઈ સંકલ્પ કરવો “एकादश्यां निराहारो भूत्वाऽहमपरेऽहनि ॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाऽभ्युत” —અર્થ—“એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહી હું કાલે ભોજન કરીશ, હે પુંડરી-કાક્ષ, હે અભ્યુત, મહારૂં રક્ષણ કર.” અથવા એ મંત્રવડે વિષ્ણુને પુષ્પાંજલી સ-મર્પણ કરવી. અશક્ત હોય તો “एकादश्यां जलहारो, एकादश्यां क्षीरभक्षो, एकाद-श्यां फलाहारो, एकादश्यां नक्तभोजी,” ઇત્યાદિક યથાશક્તિ ઉચ્ચાર કરી સંકલ્પ ક-રવો. શિવભક્તે રૂદ્રગાયત્રીવડે સંકલ્પ કરવો. સૂર્યોપાસકે નિત્યગાયત્રીવડે, અથવા નામમંત્રવડે સંકલ્પ કરવો. આ સંકલ્પ સૂર્યોદય પછી દશમ હોય તો સમાપ્તોએ એકાદશીને દિવસે રાત્રિએ કરવો. અર્ધરાત્રિ પછી દશમ હોય તો સધળાઓએ એ-કાદશીને દિવસે મધ્યાહ્ન પછી કરવો. સંકલ્પ કીધા પછી અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે ત્રણ વખત જલ મંત્રી તેનું આચમન કરવું. ત્યારપછી પુષ્પોનો મંડપ કરી, તે મંડપમાં “પુષ્પ, ચંદન, ધૂપ, દીપ, ઉત્તમ નૈવેદ્ય, નાનાપ્રકારનાં દિવ્ય સ્તોત્ર, સુસ્વર ગીત, વાજ્ર, સાષ્ટાંગ નમસ્કાર અને ઉત્તમ જયશબ્દ, એવડે યથાવિધિ વિષ્ણુની પૂજા કરી રાત્રિએ જાગરણ કરવું.”

एकादश्यांनियमाः पाण्डित्संभाषणस्पर्शदर्शनवर्जनं ब्रह्मचर्यसत्यभाषणदिवास्वापवर्जना दैवः परिभाषोक्ताश्चेत्याः पाण्डित्दर्शनार्दौतुसूर्यपश्येत्तः शुचिः संस्पर्शोतुबुधः स्नायाच्छु चिरादित्यदर्शनात् संभाष्यतानुशुचिषर्दचित्तयेदभ्युतबुधइत्यादिप्रायश्चित्तं उपवासदिने श्राद्धप्राप्तौ श्राद्धशेषसर्वान्नेनैकपात्रं परिविष्यत्सर्वान्वाघ्राणंकृत्वा पात्रंगवादिभ्यो देयं कं दमूलफलाहाराद्यनुकल्पेनोपवासकर्त्तव्यं स्वभक्षस्यैव फलादेः पितृब्राह्मणपानेषु परिवेषणपूर्व कतच्छेषभक्षणं कार्यं एकादश्यां यदा भूपमृताहः स्यात्कदाचन तद्दिनंतुपरित्यज्यद्वादश्यामे वकारयेदित्यादिवचनानियथाचारवैष्णवपराणि वैष्णवैः षोडशमहालयकरणपक्षे एकादश्य धिकरणंकद्वादश्यधिकरणंकंच महालयंतंत्रेण करिष्ये इतिसंकल्प्य महालयत्वंद्वादश्यां कार्यं काम्योपवासेसूतकप्राप्तौ शारिरनियमान्स्वयंकृत्वा सूतकांते पूजादानब्राह्मणभोजना दिकं कार्यं नित्योपवासेसूतकादिप्राप्तौ स्नात्वा हर्षिप्रणम्य निराहारादिकं स्वयंकृत्वा पूजादिकं ब्राह्मणद्वारा कार्यं दानादिलोपोनमूतकांतेनुष्ठानावश्यकत्वं एवंपरजस्वलादिदोषेषु द्वा

૧ ઉપવાસને દિવસે કાઠનાં દાંતણુનો નિષેધ છે અને દાંતણુ ન કરવાથી ચંડાળપણું થાય છે એ રીતે મહાભારતનાં વનપર્વમાં લખ્યું છે મારે ઉપવાસના દિવસનાં દાંતણુને બદલે આગલે દિવસે એકભક્ત કીધાપછી રાત્રિએ દાંતણુ કરવું, એમ ક્રીસ્તીભાદિક ગ્રંથોમાં લખ્યું છે.

૨ આદિનારજસ્વલાચાંડાલરજકસૂતિકાદિશબ્દશ્રવણસંભાષણવર્જનસ્પર્શનવર્જનાદિકમ્.

૩ આદિનાચાંડાલરજસ્વલાદિદર્શને.

દશ્યાંપ્રાતર્નિત્યપૂજાંવિધાયભગવતેવ્રતમર્પયેત્ અજ્ઞાનતિમિરાંધસ્યવ્રતેનાનેનકેશવ પ્રસીદ્ધ
સુમુખોનાથજ્ઞાનદ્વિપ્રદોભવેતિતત્રમંત્રઃ દશમ્યાદિષૂક્તાનાંનિયમાનાંભંગેદિવાસ્વાપેબહુશો
જલપાનેમિધ્યાભાષણેવાતસનિયમમંગાનુદ્વિશ્યનારાયણાષ્ટાક્ષરમંત્રજપમણોત્તરશતસંસ્કર્યા
કુર્યાન્ અભ્યદોષેનામશતત્રયજપઃ રત્નસ્વલાચંડાલરત્નકસૂતકાદિદશબ્દસ્યવ્રતમધ્યેશ્ર
વણેષ્ટોત્તરસહસ્ત્રગાયત્રીજપઃ તત્તોનૈવેશ્વરતુલસીમિશ્રિતાભેનપારણકાર્યં આમલકીફલસ્ય
પારણાયાંભક્ષણેઽસંભાષ્યભાષણાદિદોષનાશઃ પારણંચદ્વાદશ્યુલ્લંઘનેમહાદોષાતુદ્વાદશીમ
ધ્યેએવકાર્યં સ્વલ્પદ્વાદશીસત્ત્વેરાત્રિશેષેઆમાધ્યાન્હાંતાઃક્રિયાઃસર્વાઅપઠ્યકાર્યાઃ અગ્નિહો
ત્રહોમસ્યનાપકર્ષહતિકેચિન્ત્ એવંશ્રાદ્ધસ્યાપિનાપકર્ષોરાત્રીશ્રાદ્ધનિષેધાત્ અતિસંકટેશ્રાદ્ધે
ચપ્રદોષાદિવ્રતેચતીર્થજલેનપારણકાર્યં દ્વાદશીમૂયસ્ત્વેદ્વાદશીપ્રથમપાદંહરિવાસરસંત્રકમુ
લ્લંઘ્યપારણકાર્યં કલમાત્રાયાઅપિદ્વાદશ્યાઅભાવેત્રયોદશ્યાંપારણં દ્વાદશ્યામધ્યાન્હોર્ધ્વસ
ત્ત્વેપ્રાતર્મૂહૂર્તત્રયમધ્યેએવપારણં નમધ્યાન્હાદૌહતિવહવઃ બહૂનાંકર્મકાલાનાંવાધાપત્તેરપરા
પહએતિકેચિન્ત્ દ્વાદશ્યાંસર્વમાસેપુશુક્લાયાંકૃષ્ણાયાંવાશ્રવણયોગેશક્તેનૈકાદશીદ્વાદશ્યોર્દ્વ
યોરપ્યુપવાસઃકાર્યઃ અશક્તેનૈકાદશ્યાંફલાહારાદ્યનુકલ્પંકૃત્વાશ્રવણદ્વાદશ્યામુપવાસઃ
કાર્યઃ ત્રિષ્ણુશૃંખલયોગસત્ત્વેતુકાદશ્યામેવશ્રવણદ્વાદશીપ્રયુક્તમપ્યુપવાસંકૃત્વાદ્વાદશ્યાં
શ્રવણયોગરહિતાયાંપારણકાર્યં દ્વાદશ્યાઃશ્રવણતોન્યૂનત્વેશ્રવણપુક્ત્યાપામપિદ્વાદશ્યામેવૈપા
રણં દ્વાદશ્યુલ્લંઘનેદોષાત્ વિષ્ણુશૃંખલયોગાદિર્નિર્ણયોભાદ્રપદમાસગતશ્રવણદ્વાદશીપ્રકરણે
વ્રહ્મતે દિવાનિદ્રાંપરાશ્નંચપુનર્મોજનમૈથુને ક્ષૌદ્રકાંસ્યામિધંતૈલંદ્વાદશ્યામણ્વર્જયેત્ શૂતક્રો
ધચ્ચળકકોદ્રવમાષતિલપિષ્ઠમસૂરનેત્રાંજનમિધ્યાભાષણલોભાયાસપ્રવાસમારવાહનાધ્યયન
તાંબૂલાદીનિવર્જયેત્ એતેચનિયમાઃકામ્યવ્રતેઆવશ્યકાઃ નિત્યવ્રતેતુ શક્તિમાંસ્તુપુમાન્કુર્યા
ન્નિયમંસવિશેષણં વિશેષનિયમાશક્તોહોરાત્રંમુજિર્વાજિતઃ નિગૃહીતેંદ્રિયઃશ્રદ્ધાસહાયોવિ
ણ્ણુતત્પરઃ ઉપોષ્યૈકાદશીપાપાન્મુચ્યતેનાત્રસંશયઃ અન્યંમુંદવેતિયોઽવ્યુદ્ધાદુંક્તેવાયઃસનારકી
एकादशीव्रताद्विष्णुसायुज्यंलभतेश्रियं इत्येकादशीव्रतनिर्णयः ॥ कार्यांतरेष्वेकादशीद्वादशी
युतैवग्राह्या ॥ इत्येकादशीनिर्णयोद्देशःसप्तदशः ॥

હવે એકાદશીવ્રતસંબંધી નિયમો કેહેછે.

પાખંડી સાથે ભાષણ, સ્પર્શ, અને તેનું દર્શન એ વર્જ્ય કરવાં. ધ્રુઘઅર્થઃ સત્ય-
ભાષણુઃ દિવસે નિદ્રા ન કરવી; ઇત્યાદિક અને પ્રથમ વ્રતપરિભાષામાં કહેલાં તે પણ
પાળવાં. “પાખંડી, ઇત્યાદિક દેખાયા છતાં સૂર્યનું દર્શન કીધાથી શુદ્ધ થાયછે.
સ્પર્શ થયા છતાં સ્નાન કરી સૂર્યનું દર્શન કીધાથી શુદ્ધ થાયછે. તેઉસાથે ભાષણુ-
પ્રસંગ થાય તો સૂર્યમંડલમાં રહેનાર નારાયણનું ચિંતન કરવું.” ઇત્યાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત
બળવું. ઉપવાસને દિવસે શ્રાદ્ધ આપે તો શ્રાદ્ધ કરિ શેષ ખચેલું સધલું અન્ન એક
પાત્રમાં મૂકી તે સર્વ અન્ન ઝુંગી તે પાત્ર ગાય ઇત્યાદિકને દેવું. કંદ મૂળ કૂળ ઇ-

૧ ઇત્યાદિક શબ્દથી રજસ્વલા, મંડાલ, ધોળી અને સુવાવડી સ્ત્રી ઇત્યાદિકાના શબ્દનું શ્ર-
વણ તથા એમની સાથે સંભાષણનું વર્જન અને એમના સ્પર્શનું વર્જન ઇત્યાદિક બાણવાં.

૨ ઇત્યાદિક શબ્દથી મંડાલ રજસ્વલા ઇત્યાદિક દેખાયા છતાં.

ત્યાદિક કાંઈએક ભક્ષણ કરી ગૌણ પક્ષથી ઉપવાસ કરવાવાળો હોય તેણે તે કંદ મૂળ દૂળ પિતઠેકાણે બેઠેલા આશ્વિનનાં પાત્રમાં પરીસતાં શેષ અગ્નિ તે ભક્ષણ કરવું. “હે રાજા અગ્નિ એકાદશીને દિવસે શ્રાદ્ધદિવસ આવે ત્યારે તે દિવસ છોડી દ્વાદશીને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું.” ઇત્યાદિક વચનો જ પ્રમાણે આચાર હોય તે પ્રમાણે વૈષ્ણવપર સમગ્રવાં. વૈષ્ણવોએ સોલ મહાલય શ્રાદ્ધ કરવાં હોય તો તેણે “एकादश्यधिकरणकं द्वादश्यधिकरणकंच महालयं तत्रेण करिष्ये,” એવો સંકલ્પ કરી અને મહાલય દ્વાદશીને દિવસે કરવાં. કામ્ય ઉપવાસને દિવસે સૂતક પ્રાત્ર થયું હોય તો શારીરક (ઉપવાસ આદિક) નિયમ પોતે કરી સૂતકનિવૃત્તિ થયા પછી પૂજા, દાન, આશ્વિનભોજન ઇત્યાદિક કરવાં. નિત્યોપવાસવિષે સૂતક પ્રાત્ર થાય તો સ્નાન કરી વિષ્ણુને નમસ્કાર કરવો અને નિરાહારાદિક નિયમ પોતે કરી પૂજા ઇત્યાદિક કર્મ આશ્વિનદ્વારાએ કરાવવું. દાનાદિકનો લોપ કરવો. સૂતકસમાપ્તિ પછી તે કરવાની ફરી જરૂર નથી. એ પ્રમાણે રજસ્વલાદિક દોષ છતાં પણ જાણવું. દ્વાદશીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં નિત્યપૂજા કરી પરમાત્માને વ્રત સમર્પણ કરવું. તેનો મંત્ર;—“अज्ञाननिमिरांधस्य ब्रह्मेनानेन केशव ॥ प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदीभव.” દશમ આદિ ત્રણ દિવસમાં કહેલા નિયમોનો ભંગ થાય, વા દિવસે નિદ્રા, વારંવાર જલપાન, વા મિથ્યાભાષણ, ઇત્યાદિકમાંથી જ નિયમભંગ થાય તો તેના તેના ઉદ્દેશવડે નારાયણના અષ્ટાક્ષર મંત્રનો અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) જપ કરવો. અલ્પ દોષ હોય તો નામ મંત્રનો ત્રણસો જપ કરવો. રજસ્વલા, ચંડાલ, ઘોખી, સુવાવડી સ્ત્રી, ઇત્યાદિકના શબ્દ વ્રતમાં સંભલાય તો (૧૦૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો. અને ત્યારપછી નૈવેદ્ય તથા તુળસી સહિત અન્નવડે પારણા કરવી. પારણાનાં ભોજનમાં આમલાં ભક્ષણ કરે તો ચંડાલાદિકસાથે સંભાષણ કરવાનો દોષ દૂર થાયછે. દ્વાદશીનું ઉલ્લંઘન થાય તો મ્હોટો દોષ છે માટે પારણા પારસમાંજ કરવી. પારસ થોડી હોય તો સૂર્યોદયથી મધ્યાહ્નકાળલગીનાં સઘળાં કર્મ પાછલી રાત્રમાં અપકર્ષ કરી (પછિ કરવાનાં કર્મ પ્રથમજ કરવાં) કરી લેવાં. અગ્નિહોત્ર હોમનો અપકર્ષ કરવો નહી, એમ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહેછે. “રાત્રિએ શ્રાદ્ધ કરવું નહી” એવો નિષેધ છે માટે શ્રાદ્ધનો પણ અપકર્ષ કરવો નહી, અતિસંકટ, શ્રાદ્ધ, પ્રદોષાદિવ્રત, એવે સમયે તીર્થનાં જલવડે પારણા કરવી. પારસ અધિક હોય તો હરિવાસર નામનો પારસનો પ્રથમ ચતુર્થીશ છોડી પારણા કરવી. કલામાત્ર (એક પ્રલનો તૃતીયાંશ) પણ પારસ ન હોય તો તેરસમાં પારણા કરવી; મધ્યાહ્નકાળથી અધિક પારસ હોય તો પ્રાતઃકાળથી કરી છ ઘડીમાંજ પારણા કરવી; મધ્યાહ્નથી પ્રથમ કરવી નહી, એમ ઘણાએક ગ્રંથકાર કહેછે. જુદાં જુદાં કર્મોનો જુદો જુદો સમય છે તેનો આધ થાય માટે અપરાહ્નકાલેજ પારણા કરવી, એમ પણ કેટલાએક કહેછે. સઘળાં માસોમાં શુક્લપક્ષ અથવા કૃષ્ણપક્ષની પારસને દિવસે શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ હોય તો શક્તિમાન મનુષ્યે એકાદશી અને દ્વાદશી એ બન્ને દિવસે ઉપવાસ કરવા. અશક્ત મનુષ્યે એકાદશીને દિવસે કૃણાહર ઇત્યાદિ ગૌણ પક્ષ માની શ્રવણદ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો.

૨વો. વિષ્ણુશૃંગપલ યોગ હોય તો એકાદશીને દિવસેજ શ્રવણદ્વાદશીનો ઉપવાસ કરી શ્રવણયોગરહિત ખારસને દિવસે પારણા કરવી. ખારસ શ્રવણથી કમતી હોય તો, ખારસનું ઉત્ત્વંધન થવાથી મહાદોષ થાયછે માટે શ્રવણયુક્ત ખારસમાંજ પારણા કરવી. વિષ્ણુશૃંગપલયોગાદિકનો નિર્ણય ભાદ્રપદ માસમાંની શ્રવણદ્વાદશીના પ્રસંગમાં કેહેવાશે. દિવસે નિદ્રા, પરાત્રલોચન, ખીજી વખત લોચન, મૈથુન, મધ્ય, કાંસાનાં પાત્રમાં લોચન, માંસ, તેલ, એ આઠ પદાર્થ ખારસને દિવસે વર્જ્ય કરવા. જુગાર, ક્રોધ, ચણા, કોદૂ, અડદ, તિલનો ખાળ, મસૂર, નેત્રમાં કાળલ નાખવું, જીરું ખોલવું, લોલ, મેહેનત, પરદેશ જવું, ભાર ઉપાડવો, લણવું, તાંપૂલ ઇત્યાદિ વર્જ્ય કરવાં. આ સધળા નિયમો કામ્યવ્રતમાં અવશ્ય પાળવા. નિત્યવ્રતમાં તો, “શક્તિમાન પુરૂષે વિશેષકરી નિયમ પાળવા.” “વિશેષ નિયમો” માટે જો અશક્ત હોય તો અહોરાત્ર (આઠ પોહોર) ઉપવાસ કરવો. ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરી, શ્રદ્ધાયુક્ત, વિષ્ણુતત્પર થઈ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરે તો પાપથકી મુક્ત થાયછે, એમાં સંશય નથી. ખીજને ‘લોચન કર’ એમ જ કેહેછે અથવા લોચન કરેછે તે ખત્રે નરકમાં જવાવાલાં થાયછે. એકાદશી વ્રત કરવાથી સંપત્તિ વિષ્ણુસાયુજ્ય એ પ્રાપ્ત થાયછે.” આપ્રમાણે એકાદશી વ્રતનો નિર્ણય કહ્યો. ખીજે કમોં માટે એકાદશી લેવી તે દ્વાદશીયુક્તજ લેવી. ઇતિ એકાદશીનિર્ણયોદેશઃ સપ્તદેશઃ ॥ ૧૭ ॥

દ્વાદશીત્વેકાદશીવિદ્યાગ્રાહ્યા અથબ્રહ્મમહાદ્વાદશ્યઃ શુદ્ધાધિકૈકાદશીપુક્તાદ્વાદશી ઉન્મીલનીસંજ્ઞા દ્વાદશ્યેવશુદ્ધાધિકાવર્ધતેસાવંજુલી સૂર્યોદયેકાદશીતતઃક્ષયગામિની દ્વાદશીદ્વિતીયસૂર્યોદયેત્રયોદશીએવમેકાહોરાત્રેતિથિત્રયસ્પર્શાત્રિસ્પર્શાસંજ્ઞાદ્વાદશી દર્શ સ્પર્ષોર્ણમાસ્યાવાપદાદિનવૃદ્ધિસ્તદાપક્ષર્વાધિનીસંજ્ઞા પુષ્પર્ક્ષયુતાજયા શ્રવણયુતાવિજયા પુનર્વસુયુતાજયંતી રોહિણીયુતાપાપનાશિની એતાઃપાપક્ષયમુક્તિકામ્યપવસેન્ શ્રવણયુતા તુએકાદશીવન્નિત્યા એતાસ્વષ્ટસુએકાદશીદ્વાદશ્યોરેકત્વેતંત્રેણોપવાસઃ પાર્થક્યેશક્તસ્થોપવાસદ્વયં યસ્ત્વારબ્ધવ્રતદ્વયપવાસદ્વયાશક્તશ્ચતસ્પદ્વાદશીસમુપોષણાત્વત્તદ્વયપુણ્યલાભઃ તત્રશ્રવણર્ક્ષયોગોમુહૂર્તમાત્રોપિગ્રાહ્યઃ પુષ્પાદિયોગઃસૂર્યોદયમારખ્યાસ્તમયપર્ણતશ્ચેદુપવાસઃ પારણંતુતિથિનક્ષત્રસંયોગોપોષણેઽભયતાંતેન્યતરાંતેવેતિસર્વસામાન્યનિર્ણયઃ ॥ ઇતિદ્વાદશીનિર્ણયોદેશઃ ॥ ૧૮ ॥

હવે ખારસનો નિર્ણય કેહેછે.

ખારસ તો, એકાદશીવડે વિદ્ય હોય તે લેવી. આઠ મહાદ્વાદશી છે—૧ શુદ્ધાધિક એકાદશીયુક્ત જ દ્વાદશી તેનું ઉન્મીલની એવું નામ છે. ૨ શુદ્ધાધિકદ્વાદશીજ ખચેછે તે વંજુલી. ૩ સૂર્યોદયમાં એકાદશી, પછી ક્ષયગામિની ખારસ, અને ખીજ દિવસે સૂર્યોદયમાં તેરસ, એપ્રમાણે એક દિવસ રાત્રમાં ત્રણ તિથિનો સ્પર્શ થાય માટે તે દ્વાદશી ત્રિસ્પર્શી નામની. ૪ અમાસની અથવા પૂનમની ન્યારે દિન વૃદ્ધિ થાય ત્યારે પક્ષર્વાધિની દ્વાદશી. ૫ પુષ્પનક્ષત્ર યુક્ત જ તે જ્યા. ૬ શ્રવણયુક્ત

તે વિજ્યા. ૭ પુનર્વસુયુક્ત તે જ્યંતી. ૮ રોહિણીયુક્ત તે પાપંનાશિની. પાપ-
ક્ષય અને મુક્તિ એની ઇચ્છા કરનારે આ આઠ દ્વાદશીના ઉપવાસ કરવા. શ્રવણ
નક્ષત્રયુક્ત જે દ્વાદશી તે એકાદશીપ્રમાણે નિત્ય છે. આ આઠ દ્વાદશીમાંથી એકા-
દશી અને પારસ એ બન્ને એક દિવસે આવે તો એકતંત્રે ઉપવાસ કરવો. જુદી
જુદી બન્ને દિવસે આવે તો સામર્થ્યવાલે જે ઉપવાસ કરવા. જો જે વ્રતનો પ્રથમ
આરંભ કર્યો અને જે ઉપવાસ કરવાની શક્તિ ન હોય તો દ્વાદશીનો ઉપવાસ કર-
વાથી જે વ્રતનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તે ઉપવાસમાં શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ જે ધડી
હોય તો પણ લેવો. પુષ્પ, પુનર્વસુ અને રોહિણી એ નક્ષત્રનો યોગ સૂર્યોદયથી
અસ્તલગી હોય તો ઉપવાસમાં લેવો. પારણા કરવી તે તિથિ અને નક્ષત્રના સંયોગ-
સંબંધી ઉપવાસ હોય તો બન્નેને (તિથિ, નક્ષત્રને) અંતે અથવા બેમાંથી એકને
અંતે કરવી. એ સર્વત્ર સામાન્ય નિયમ જાણવો. ઇતિ દ્વાદશીનિર્ણયોદેશ
અષ્ટાદશઃ ॥ ૧૮ ॥

ત્રયોદશીશુક્લપૂર્વાકૃષ્ણોત્તરા શનિવારાદિયુક્તાંકાંચિત્તુલ્કત્રયોદશીમારભ્યસંવત્સરપ
ર્થતપ્રતિપક્ષત્રયોદશીષુશનિવારયુક્તાસ્વેચ્છનુવિંશતિશુક્લત્રયોદશીષુવાર્કર્તવ્યંયત્રદોષસમયે
શિવપૂજાનક્તભોજનાત્મકપ્રદોષવ્રતંતત્રસૂર્યાસ્તમયોત્તરત્રિપુર્ણાત્મકપ્રદોષવ્યાપિનીત્રયોદ
શીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપ્રદોષવ્યાપ્તૌસામ્યેનતદેકદેશસ્પર્શોવાત્તત્રા વૈષમ્યેણેકદેશસ્પર્શોતદાધિ
ક્યવત્તીપૂર્વાપિગ્રાહ્યા યદિદેવપૂજાભોજનપર્ણસંતદાધિક્યંભવ્યેત નોચ્છેત્સામ્યપક્ષવદુત્તરૈવ
ઉભયત્રસર્વથાવ્યાપ્યમાવેપિપરૈર્વ ॥ ઇતિત્રયોદશીનિર્ણયોદેશઃ ॥ ૧૯ ॥

હવે ત્રયોદશીનો નિર્ણય કેહેછે.

શુક્લપક્ષમાં તેરસ પ્રથમ દિવસની લેવી. કૃષ્ણપક્ષમાં તેરસ ખીજ દિવસની
લેવી. શનિવાર ઇત્યાદિયુક્ત કોઈએક તેરસથી આરંભ કરી એક વર્ષ લગી દરએક
પક્ષની તેરસે અથવા શનિવારયુક્ત ચોવીસ શુક્લપક્ષનીજ. તેરસને દિવસે કરવાનું જે
પ્રદોષસમયે શિવપૂજા, નક્તભોજનરૂપ વ્રત તે વ્રતમાં સૂર્યાસ્તપછી છ ધડી જે પ્રદો-
ષકાળ તે કાળમાં વ્યાપિની તેરસ હોય તે લેવી. બન્ને દિવસે પ્રદોષકાળવ્યાપ્તિ હોય
અથવા બન્ને દિવસે સરખી પ્રદોષકાળમાં એકદેશવ્યાપ્તિ હોય ત્યારે પાછલનીજ લેવી.
બન્ને દિવસે વિષમ એકદેશવ્યાપ્તિ હોય અને દેવપૂજા, ભોજન એ, તે એકદેશ-
વ્યાપ્તિમાં થૈ શકે એટલી અધિક મળે તો પ્રથમનીપણ લેવી, તેવી ન મળે તો સા-
મ્ય પક્ષપ્રમાણે પાછલનીજ લેવી. બન્ને દિવસે બિલકુલ વ્યાપ્તિ ન હોય તોપણ પા-
છલનીજ લેવી. ઇતિ ત્રયોદશીનિર્ણયોદેશ એકોનાવિંશતિતમઃ ॥ ૧૯ ॥

ચતુર્દશીશુક્લપરાર્કૃષ્ણપૂર્વા યત્તુપ્રતિમાસંકૃષ્ણચતુર્દશ્યાંશિવરાત્રિવ્રતંકાંમ્યમનુષ્ઠીયતે
તત્રમહાશિવરાત્રિવન્નિશીથવ્યાપિન્વેવગ્રાહ્યા ઉભયત્રનિશીથવ્યાપ્તૌપરા પ્રદોષવ્યાપ્તૌરાધિ

૧ અત્રપક્ષેદિનાષ્ટમમાગેપૂજનભોજનંકર્તવ્યમિતિનક્તનિર્ણયેઉક્તમ્.
૨ એ પક્ષમાં, દિવસના આઠમા ભાગમાં પૂજન, ભોજન કરવું એવી તે નક્તના નિર્ણયમાં કહ્યું છે.

વ્યાત્ કૈશ્વિત્રદોષમાત્રવ્યાપિનીગૃહ્યતે તત્રમૂર્ત્યંચિત્વં યત્તુચતુર્દશ્યાંદિવાભોજનનિષેધઃ
નિત્યત્વાત્યાલ્પતેતત્રભોજનકાલવ્યાપિનીંચતુર્દશીત્યક્ત્વાત્રયોદશ્યાંપંચદશ્યાંભોક્તવ્યં ॥ શિ
વરાત્રિવ્રતિભિસ્તુચતુર્દશ્યામેવપારણાકર્તવ્યા નતત્રચતુર્દશ્યષ્ટમીદિવેતિભોજનનિષેધપ્રાપ્તિઃ
વિધિપ્રાપ્તેનિષેધાગ્રવેશાત્ ॥ इतिचतुर्दशीनिर्णयोद्देशः ॥ ૨૦ ॥

હવે ચતુર્દશીનો નિર્ણય કેહેછે.

શુક્લપક્ષમાં ચૌદસ ખીજ દિવસની લેવી. કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રથમ દિવસની લેવી.
દરએક મહિનાની વિદ્યે ચૌદસને દિવસે કામનાથી જ શિવરાત્રિવ્રત કરેછે તેમાં
મહાશિવરાત્રિપ્રમાણે મધ્યરાત્રવ્યાપિનીજ લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યરાત્રવ્યાપ્તિ હોય
તો પ્રદોષવ્યાપ્તિ અધિક છે માટે ખીજ દિવસની લેવી. કેટલાએક (કૌસ્તુભાદિક
ગ્રંથકર્તાઓ) પ્રદોષમાત્રવ્યાપિની ગ્રહણ કરેછે; પરંતુ તેમાં મૂળ શું? તે વિચાર કર-
વો. જ્યાં ચૌદશને દિવસે દિવસે ભોજનનો નિષેધ નિત્ય છે માટે પાળવામાં આવે
છે ત્યાં ભોજનકાળવ્યાપિની ચૌદશ છોડી તેરસમાં અને પૂનમમાં ભોજન કરવું.
શિવરાત્રિવ્રત કરનારાઓએ તો ચૌદશમાંજ પારણા કરવી. વિધિવડે જ પ્રાપ્ત તેમાં
નિષેધ પ્રવર્તી શકતો નથી, માટે “ચૌદશ અને આઠમને દિવસે દિવસે ભોજન-
નિષેધ,” એરીતે જ દિવસે ભોજનનો નિષેધ તે આ પારણામાટે નથી. ઇતિ ચ-
તુર્દશીનિર્ણયોદેશો વિશતિતમઃ ॥ ૨૦ ॥

पूर्णमास्यमावास्येतुसावित्रीव्रतंविनापरेग्राह्ये यत्तुकैश्विच्छावणीहुताशनीपौर्णमास्योः
कुलधर्मादौपूर्वविद्वद्वयोप्रांस्तत्त्वोक्तेःसर्वापौर्णमासीकुलधर्मादौपूर्वागृह्यतेतत्रमूलंमृग्यं अष्टाद-
शनाडिकातोन्मूयनचतुर्दशीसत्त्वेतादृशचतुर्दशीविधेस्वभूतोष्टादशनाडीभिरितिवचनान्भूदूष-
कत्वप्रतीतेरस्तुवातादृशस्थलेकुलधर्मेपूर्वत्रग्राह्यत्वं अष्टादशनाडिकाधिकचतुर्दशीविधेतुपूर्व-
विद्वापौर्णमासीनग्राह्येतिमेप्रतिभाति अमावास्याभौमसोमवारयुतास्त्रानदानादौमहापुण्या
एवंभानुयुतासप्तमी भौमयुताचतुर्थी यत्तुसोमयुतामावास्यायामश्वत्थपूजाद्याःमकंसोमवती
व्रतमनुष्ठीयतेतत्रअपराणहपर्यंतमुहूर्तमात्रयोगेपित्रतंकार्यं दिनांतेषट्घटिकात्मकसायान्हे
योगेरात्रिप्रोगेचनकार्यमितिशिष्टाचारः पतीनांलौरादौउदयेत्रिमुहूर्तव्यापिनीपौर्णमासीप्र-
ह्या तृतीयमुहूर्तस्पर्शाभावेचतुर्दशीयुता ॥ इतिपंचदशीनिर्णयोद्देशः ॥ ૨૧ ॥

હવે પૂનમ અને અમાસ એનો નિર્ણય કેહેછે.

સાવિત્રીવ્રતવિના પૂનમ અને અમાસ ખીજ દિવસની હોય તે લેવી. શ્રાવણની
પૂનમ, અને ફાગણની પૂનમ કુળધર્મ ત્યાદિકમાટે પૂર્વવિદ્વા લેવાનું કહ્યું છે
તેથી કેટલાએક ગ્રંથકાર સધળી પૂનમ કુળધર્માદિકમાટે પ્રથમનીજ લેછે, પરંતુ
તેમાં મૂળ શું? તે શોધન કરવું. ચૌદશ અઢાર ધડીથી ઓછી હોય તો (“ચૌદશ
અઢાર ધડીવડે પૂનમને દૂષિત કરેછે” એવાં વચન છે માટે ચૌદશના વેધનો દોષ
નથી એમ છે તેથી તેવાં સ્થળમાં કુળધર્માદિકમાટે પ્રથમ દિવસની લેવી. પરંતુ

અઠાર ધડી કરતાં અધિક ચૌદશનો વેધ હોય તો પ્રથમની તિથિવડે વિદ્ધ એવી પૂનમ લેવી નહીં, એમ મને ભાસેછે. અમાસને દિવસે ભૌમવાર અથવા સોમવાર એવો યોગ આવ્યો હોય તો સ્નાન દાનાદિકમાટે મહાપુન્યકારક છે. એવી રીતે રવિવારે સાતમ, ભૌમયુક્ત ચોથ જાણવી. સોમવારયુક્ત અમાસને દિવસે અશ્વત્થ (પીપલો) પૂજાદિરૂપ જે સોમવતીવ્રત કરેછે તેમાટે અપરાન્હકાળલગીમાં જો એ ધડી અમાસનો યોગ હોય તો પણ વ્રત કરવું. દિવસની છેલી છ ધડી સાયાન્હકાળ તેમાં, અને રાત્રિએ યોગ હોય તો ન કરવું, એવો શિષ્ટાચાર છે. સંન્યાસિઓએ કૌરાદિક કર્મમાટે સૂર્યોદયકાળમાં ત્રિમુહૂર્ત (છ ધડી) વ્યાપિની હોય તે પૂનમ લેવી. ત્રીજાં મુહૂર્તને સ્પર્શ કરતી ન હોય તો ચતુર્દશીયુક્ત લેવી. ઇતિ પૃથ્વિમાનિર્ણયોદેશ એકવિંશતિતમઃ ॥ ૨૧ ॥

અષ્ટિકાલઃ પક્ષાંતાઉપવસ્તવ્યાઃ પક્ષાદ્યાપદ્ય્યાઃ ઉપવાસોન્વાધાનાઋચંકર્મ પર્વણોય શ્વતુર્થાશભાગ્યાઃ પ્રતિપદસ્ત્રયઃ યાગકાલઃ સવિજ્ઞેયઃ પ્રાતરુક્તોમનીષિભિઃ પ્રતિપતુર્યચરણેન યદ્યપ્યમિતિસ્થિતિઃ તત્રપર્વપ્રતિપદોઃ પૂર્ણત્રેસદેહાભાવઃ પર્વણ્યન્વાધાનસ્યોત્તરદિનેયાગસ્યય થોક્તકાલભાખાન્ પર્વણઃ લંઙ્ગત્વેનુપર્વાપેક્ષયાપ્રતિપદોન્હાસવૃદ્ધિઘટિકાગણયિત્વાતદર્ધન્હાસે પર્વણિવિયોગ્યવૃદ્ધૌસંયોગ્યસંધિકાલંજ્ઞાત્વાન્વાધાનાદિકાલોનિર્ણેતવ્યઃ યત્રન્હાસવૃદ્ધીનસ્તસ્ત ત્રયથાસ્થિતઃ સ્પષ્ટસ્વસંધિઃ તત્રસંધિશ્વતુર્વિધઃ પૂર્વાન્હસંધિર્મધ્યાન્હસંધીરપરાન્હસંધીરાત્રિસંધિશ્વેતિ દ્વેધાવિમક્તદિનસ્યપૂર્વાર્ધપૂર્વાન્હઃ અપરાર્ધઅપરાન્હઃ પૂર્વાન્હાપરાન્હસંધિભૂતોઘટિકા દ્વયાત્મકોમુહૂર્તોમધ્યાન્હઆવર્તનાપરપર્યાયઙ્ગતિકૌસ્તુભે ઉભયસંધિરેકપલાત્મકએવમધ્યાન્હોન નુઘટિકાદ્વયાત્મક ઇતિપ્રાયેણેદાનીંશિષ્ટાચારઃ તત્રોક્તરીત્યાન્હાસવૃદ્ધ્યર્થવિયોજનસંયોજને નનિર્ણાતઃ પર્વપ્રતિપદોઃ સંધિર્યદિપૂર્વાન્હેમધ્યાન્હેવાભવાતિ તદાસંધિદિનાત્પૂર્વદિનેન્વાધાનંસંધિદિનેયાગઃ યદ્યપરાન્હેરાત્રૌવાસંધિસ્તદાસંધિદિનેન્વાધાનંતત્પરદિનેયાગઃ અથોદાહરણં પર્વસપ્તદશઘટીમિતંપ્રતિપદેકાદશઘટીમિતાતત્રષ્ટ્ઘટીમિતઃ પ્રતિપક્ષયસ્તદર્ધઘટીત્રયંપર્વણિ વિયોજિતંજ્ઞાતઃ સંધિશ્વતુર્દશઘટીમિતઃ અર્વાત્રિશઘટીમિતેદિનમાનેપૂર્વાન્હસંધિઃ ॥ અષ્ટા વિંશતિઘટીમિતેતુદિનમાને ડપમેવમધ્યાન્હસંધિઃ અત્રસંધિદિનેયાગઃ પૂર્વદિનેન્વાધાનં પર્વ ૧૪ પ્રતિપત્ ૧૧ અત્રપંચઘટિકાવૃદ્ધિઃ તદર્ધસાર્ધઘટીદ્વયંપર્વણિસંયોજિતંજ્ઞાતઃ સંધિઃ સાર્ધ ષોડશઘટીમિતઃ અર્થઅપરાન્હસંધિઃ અત્રસંધિદિનેન્વાધાનંપરેશુર્યાગઃ ॥

હવે ઇષ્ટિકાળનો નિર્ણય કહેછે.

પક્ષનો છેવટનો કાળ તે ઉપવાસકાળ, અને પક્ષનો આઘકાળ તે યજ્ઞનનો કાળ. અન્વાધાન નામનું જે કર્મ તેનુંજ નામ ઉપવાસ છે. “પર્વનો ચોથો ભાગ, અને એકમના પ્રથમ ત્રણ ભાગ મળી જે કાળ તે ઇષ્ટિનો કાળ જાણવો, તે પ્રાત્નકાળ; એ-રીતે પંડિતોએ કહ્યોછે. એકમના ચોથા ચરણમાં યજ્ઞ કરવો નહીં એવો નિયમ છે.” પર્વને દિવસે અન્વાધાન કરવું અને ખીજે દિવસે યજ્ઞ કરવો એરીતે કહેલાં વ-

૧ અન્વાધાન એટલે દેવતાઓના ઉદેશયા સમિધ આદિનું અગ્નિમાં અર્પણ કરવું તે.

ખતની સહજ પ્રાપ્તિ થાયછે માટે પર્વ અને એકમ સંપૂર્ણ હોય તો તે બાબતમાં સં-
શય નથી. પર્વ ખંડિત હોય તો પર્વકરતાં એકમની ક્ષય, વૃદ્ધિની ધડી લેખીને
અર્ધ કરવી, એકમનો ક્ષય હોય તો તે અર્ધ કરેલી ધડી પર્વમાં કમતી કરવી, અને
એકમ વધતી હોય તો તે અર્ધ કરેલી ધડી પર્વમાં મલાવવી અને તે ઉપરથી સંધિ-
કાળ બાણી તે પ્રમાણે અન્વાધાનાદિક કાળનો નિર્ણય કરવો. જ્યાં ક્ષય વૃદ્ધિ
થતી નથી ત્યાં જ છે તે સંધિ સ્પષ્ટ છે. સંધિ ચાર પ્રકારનો છે—પૂર્વાન્હસં-
ધિ, મધ્યાન્હસંધિ, અપરાન્હસંધિ, અને રાત્રિસંધિ એરીતે ચાર પ્રકારનો છે.
દિવસના બે ભાગ કરવા તેમાં દિવસનું જ સૂર્યઉદયથી મધ્યાન્હસગી પ્રથમ અર્ધ
તે પૂર્વાન્હકાળ, અને દિવસનો જ પાછલો અર્ધભાગ તે અપરાન્હકાળ. પૂર્વાન્હની
છેવટની એક ધડી અને અપરાન્હની પ્રથમની એક ધડી મળી સંધિભૂત જ બે ઘટિકા
(એક મુહૂર્ત) તે મધ્યાન્હસંધિ, એનુંજ આવર્તન એવું બીજું નામ કૌસ્તુભમાં
છે. એક પક્ષમાત્ર જ બને તરફનો સંધિ તેજ મધ્યાન્હસંધિ, બે ધડીનો મધ્યાન્હસંધિ
નહી, એવો હાલમાં બહુધા શિષ્ટાચાર છે, માટે પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે ક્ષય અ-
થવા વૃદ્ધિ જેવાં હોય તે પ્રમાણે તેની અર્ધ ધડી ઓછી કરવી અથવા મિળાવવી અને
સંધિનો નિર્ણય કરવો. હવે પર્વ અને પ્રતિપદાનો સંધિ બે પૂર્વાન્હમાં કિંવા મધ્યા-
ન્હમાં થાય તો સંધિદિવસના પ્રથમદિવસે અન્વાધાન કરવું અને સંધિદિવસે યાગ
કરવો. અપરાન્હકાળમાં અથવા રાત્રિએ જ સંધિ હોય તો સંધિદિવસે અન્વાધાન
અને તેને બીજા દિવસે યાગ કરવો. એ વિષયમાં ઉદાહરણ;—પર્વ ૧૭ ધડી, એકમ
૧૧ ધડી, ત્યાં એકમનો ક્ષય ૬ ધડી, તે ક્ષયનું અર્ધ ૩ ધડી પર્વમાં કમતી કર્યું
ત્યારે ચૌદ ધડિએ સંધિ થયો, આ ત્રીસ ધડીનાં દિનમાનમાં પૂર્વાન્હસંધિ થાયછે.
અને અઠાવીસ ધડી દિનમાન હોય તો એજ મધ્યાન્હ સંધિ થાયછે. આ દાખલામાં
સંધિદિવસે યાગ અને તેથી પ્રથમ દિવસે અન્વાધાન, એ પ્રમાણે કરવું. બીજું
ઉદાહરણ;—પર્વ ૧૪ ધડી, એકમ ૧૮ ધડી, ઇહાં વૃદ્ધિ ૫ ધડી, તે વૃદ્ધિનું અર્ધ
અઠી ધડી તે પર્વમાં મિળાવવી ત્યારે સાડીસોળ ધડી સમયે સંધિ થયો, આ સંધિ
(ત્રીસ ધડીનાં દિનમાનથી) અપરાન્હસંધિ થાયછે, આ દાખલામાં સંધિદિવસે અ-
ન્વાધાન અને બીજા દિવસે યાગ કરવો એમ સમગ્રવું.

અથાત્રંચાલબોધનાર્થપ્રકારાંતરં સૂર્યોદયોત્તરંવિદ્યમાના:પર્વનાદિકા:પ્રતિપન્નાદિકા
શ્વૈકીકૃતા:સત્યોપદિદિનમાનતોનૂનાસ્તદાપૂર્વાન્હસંધિ: યદિદિનમાનસમાસ્તદામધ્યા
ન્હસંધિ: યદિદિનમાનાદધિકાસ્તદાપરાન્હસંધિરિતિ इत्यंसૂર્યોદયોત્તરમનુવર્તમાનપર્વપ્રતિ
પદો:ક્ષયવૃદ્ધિભ્યામેવસંખ્યવલોકનમિદાનીર્ણવશિષ્ટાચારેષુપ્રસિદ્ધં કૌસ્તુભાદૈતુચતુર્દશી
દિનસ્થાઉદયાત્યર્ધપર્વણોગતઘટિકાઉદયાદેખ્યઘટિકાશ્વૈકીકૃત્યૈવંપ્રતિપદ:પૂર્વદિનસ્થાઉત્તર
દિનસ્થાશ્વઘટિકાએકીકૃત્યંપર્વણેક્ષયાપ્રતિર્પદોવૃદ્ધિક્ષયોક્તેયૌ તથથા ચતુર્દશી ૨૨ પર્વ
૧૭ ચતુર્દશીદિનસ્થા:પર્વનાદિકા: ૩૮ ઉત્તરદિનસ્થા: ૧૭ એકીકૃત્યજ્ઞાતા: ૫૫ પર્વ
દિનસ્થા:પ્રતિપન્નાર્થ: ૪૩ ઉત્તરદિનસ્થા: ૧૧ એકીકૃત્યજ્ઞાતા: ૫૪ અત્રૈકાષ્ટીપ્રતિ

પક્ષપક્ષદર્ધમર્ધઘટીપર્વગિવિયોજિતાજ્ઞાતઃસંધિઃસાર્ધષોઢશનાઢયઃ અયમપરાળ્હસંધિઃ
પ્રથમમતેત્વજ્ઞપૂર્વાળ્હસંધિઃસ્થિતઃ તથાચતુર્દશી ૨૪ પર્વ ૧૭ એવંગતજ્ઞાઢયઃ ૩૬ એવ્ય
યોગેજાતાઃ ૫૩ પ્રતિપન્ ૧૧ ગતેવ્યયોગેજાતાઃ ૫૪ અજ્ઞપૂર્વોક્તરીત્યાક્ષયોદાહ્મ્યેવૈકાષ
ટીવૃદ્ધિસ્તદર્ધસંયોજનેસાર્ધસપ્તદશનાઢીમિતોપરાળ્હસંધિઃ એવંચપૂર્વમતેતન્મતયોરત્યંતંવિ
રોધઃ વૃદ્ધિક્ષયાદિસર્વવૈપરીત્યાત્ અજ્ઞમતેઘટીદ્વયાધિકાવૃદ્ધિઃક્ષયોવાનસંભવતીતિપરેન્હિઘ
ટિકાન્પૂનાસ્તથૈવાધ્યધિકાશ્વયાહતિબહુવચનમસંગતમિનિદૂષણંપુરુષાર્થચિંતામણીદ્વણ્યં॥

હવે ખાળકોને બોધ થવામાટે ખીજને પ્રકાર કેહુંછે.

સૂર્યોદયપછીની, પર્વની જે ધડી હોય તે અને એકમની જે ધડી હોય તે સધળી
એકઠી મેળવવી. પછી એકઠી કરેલી સધળી ધડિઓ દિનમાનકરતાં કમતી હોય
તો પૂર્વાન્હસંધિ, દિનમાનની ખરોખર હોય તો મધ્યાન્હસંધિ, અને દિનમાનથી
અધિક હોય તો અપરાન્હસંધિ, એરીતે સંધિ સમજવા. આ પ્રકારે સૂર્યોદયપછીની
પર્વ અને એકમની જે ધડિઓ તેમના ક્ષય અને વૃદ્ધિ ઉપરથીજ સંધિ જુએછે
અને એજ રીતિ હાલમાં સધળા શિષ્ટાચારઠેકાણે પ્રસિદ્ધ છે. કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથો-
માં તો ચૌદશના દિવસની સૂર્યોદયથી પ્રથમની પર્વની ગયેલી ધડિઓ, અને ઉદય
પછીની આવનારી ધડિઓ એ સધળી એકઠી કરવી, એપ્રમાણે એકમની પ્રથમ
દિવસની ધડી, અને ખીજ દિવસની ધડી એ સધળી એકઠી કરવી, અને પર્વક-
રતાં એકમની વૃદ્ધિ કિંવા ક્ષય જાણવો. દાખલો;—ચૌદસ ૨૨ ધડી, પર્વ ૧૭ ધડી;
ચૌદસના દિવસની પર્વની ધડી ૩૮, ખીજ દિવસની પર્વની ધડી ૧૭, એ સધળી
એકઠી કરતાં ૫૫ થય. પર્વના દિવસની એકમની ધડી ૪૩, ખીજ દિવસની એ-
કમની ધડી ૧૧, એ સધળી એકઠી કરતાં ૫૪ ધડી થય. આ દાખલામાં એક-
મનો ક્ષય ૧ ધડી થયો, તેનું અર્ધ આર્ધ ધડી પર્વમાં કમતી કરી, ત્યારે સાડીસોળ
ધડીસમયે સંધિ થયો એટલે એ અપરાન્હસંધિ થયો. પ્રથમના મતથી તો એ
દાખલામાં પૂર્વાન્હસંધિ થાયછે. ખીજું ઉદાહરણ;—ચૌદસ ૨૪ ધ૦, પર્વ ૧૭
ધડી, ગત ધડી ૩૬ તેમાં આવનારી ધડી ૧૭ મિલાવતાં ૫૩ ધડી થય, એકમ
૧૧ ધડી, ગયેલી અને આવનારી એનો મિલાપ કર્યો ત્યારે ૫૪ થય. આ ઉદાહ-
રણમાં પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે ક્ષયનાં ઉદાહરણમાંજ એક ધડી વૃદ્ધિ એનું
અર્ધ આર્ધ ધડી તે મેલવી ત્યારે સાડીસત્તર ધડીપ્રમાણે એ અપરાન્હસંધિ થયો.
એરીતે પ્રથમના મતના અને આ મતના વૃદ્ધિ, ક્ષય ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકાર નિપરીતજ
છે તેથી પરસ્પર અત્યંત વિરોધ આવેછે. આ મતમાં જે ધડીથી અધિક વૃદ્ધિ અથવા
ક્ષય સંભવતોજ નથી, તેથી “ખીજ દિવસે જે ધડિઓ ઓછી અથવા વધતી,”
એરીતે જે વાક્યમાં બહુવચન છે તે ખરાખર સંગતિવાર થતું નથી એ દૂષણ પુર-
પાર્થચિંતામણિમાં બેઠું લેવું.

અથપૌર્ણમાસ્યાંવિશેષઃ સંગવકાલાદૂર્ધજ્ઞયોદશાદિઘટીમારખ્યાર્ધાન્હાત્યર્ધસંધૌસઘ
દ્વાકાલપૌર્ણમાસીતસ્થાંસંધિવિનેશ્વન્વાધાનં યાગશ્ચસહોનુષ્ટેયઃ હર્દપૌર્ણમાસ્યાંસઘસ્કા

લત્તવૈકલ્પિકામિતિકેચિત્ અમાવાસ્યાયાંસર્વત્રદશહકાલતૈવનકદાચિદપિસશ્કાલતા પૂર્ણ
માસ્યામમાયાંચપરાળહસંધૌપ્રતિપદ્વિતીયાદેવાગોનદોવાય અમાવાસ્યાયામપરાળહસંધાવપિ
પ્રતિપદિક્રિમુહૂર્તાધિકાદ્વિતીયાપ્રવેશેચંદ્રદર્શનસંભવેનચંદ્રદર્શનેયાગનિષેધાદમાવાસ્યાયામે
વેદિશ્ચનુદંશ્યામન્વાધાનંબૌધાયનાદીનાં અમાવાસ્યાયાંસસચટીમિતપ્રતિપદમાવેચંદ્રદર્શને
પિપ્રતિપદેવબૌધાયનૈરિષ્ટિઃ કાર્યા આશ્વલાયનાપસ્તંબાદીનાંતુચંદ્રદર્શનનિષેધોનાસ્તીતિપ્રતિ
પદેવેદિષ્ટિઃ યત્રસંધિદિનેદશિસ્ત્રસાપ્રતિપદેવસમાપનીયાનતુપર્વણિ પર્વણિયાગસમાપ્તૌપુન
ર્યાગઃકર્તવ્યઃ એવમેવસ્માર્તેપાર્વણસ્થાલીપાકનિર્ણયઃ કેચિન્તુસ્માર્તેસ્થાલીપાકઃપ્રતિપદેવસ
માપનીયહતિનિયમોનાસ્તિ પૂર્વાળહૃદસ્થાલીપાકંસમાપ્યસંધેરુધ્વપ્રતિપદિદ્વાક્ષણભોજન
માત્રંકાર્યં જ્ઞયંતોપિસંધિસન્નિકુલેપ્રાતઃકાલેએવસ્થાલીપાકમાહેતિવિશેષમાહુઃ શ્રૌતેપિ
દ્વાક્ષણભોજનમાત્રંપ્રતિપદિકાર્યં અન્યન્ત્રંપૂર્વાળહૃદસ્થાલીપાકમાપનીયંનપ્રતિપદપેક્ષેતિપુરુષાર્થચિ
તામણાવુક્તં કાત્યાયનાનાંપૌર્ણમાસેષ્ટિનિર્ણયઃપૂર્વોક્તઃસર્વસાધારણેવનતત્રકાશ્ચિદ્વિશેષઃ
હતિસિંધ્વાદિબહુગ્રંથસંમતંમતં અન્યેતુપૂર્વાળહસંધૌસંધિદિનેન્વાધાનંપરેન્હિયાગહતિપૂર્ણમાસી
વિષયેકાતીયાનાંવિશેષમાહુઃ ॥

હવે પૂનમનો વિશેષ નિર્ણય કેહેછે.

સંગવકાળપછી તેરમી ધડીથી આરંભી અર્ધ દિવસથી પ્રથમ સંધિ હોય તો
તેસમયે પૂનમ હોવાથી પૂનમને દિવસેજ અન્વાધાન કરી તેજ વખતે યજ્ઞ કરવો.
પૂનમને દિવસે તરતજ અન્વાધાન અને યાગ કરવાવિષે જ કહ્યું, તેનો વિકલ્પ છે
એમ કેટલાએક અંથકાર કેહેછે. અમાવાસ્યામાં બન્ને દિવસે જુદા જુદાજ કાલ છે,
બન્ને કર્મ એક વખતે થતાંજ નથી. પૂનમમાં અને અમાવાસ્યામાં અપરાન્હસંધિ
હોય તો એકમના ચોથા ચરણમાં યાગ કરવાથી દોષ નથી. અમાવાસ્યાને દિવસે
અપરાન્હસંધિ છતાં પણ એકમને દિવસે છ ધડીથી અધિક બીજ આવે તો તે
દિવસે ચંદ્રદર્શનનો સંભવ છે, અને ચંદ્રદર્શનદિવસે યાગ કરવાનો નિષેધ છે માટે
બૌધાયન ઇત્યાદિકોએ ચૌદશને દિવસેજ અન્વાધાન કરી અમાવાસ્યામાંજ ઇષ્ટિ
કરવી. અમાસને દિવસે સાત ધડી એકમ ન હોય તો બીજ દિવસે ચંદ્રદર્શન છતાં
પણ બૌધાયનોએ એકમને દિવસેજ ઇષ્ટિ કરવી. આશ્વલાયન અને આપસ્તંબ
ઇત્યાદિકોને તો ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ નથી માટે તેમણે એકમમાંજ ઇષ્ટિ કરવી.
ન્યહાં સંધિદિવસે ઇષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય ત્યહાં તે ઇષ્ટિ એકમમાંજ સમાપ્ત કરવી, પર્વમાં
સમાપ્ત કરવી નહી. કારણ, પર્વમાં યાગની સમાપ્તિ થાય તો દ્વિર યાગ કરવો જોઈએ.
એજરીતે સ્માર્ત્તાગ્નિવિષે પાર્વણસ્થાલીપાકનો નિર્ણય જાણવો. કેટલાએક અંથ-
કારો તો, સ્માર્ત્તાગ્નિવિષે સ્થાલીપાક એકમમાંજ સમાપ્ત કરવો એ નિયમ નથી,
ત્યારે પૂર્વાન્હમાંજ સ્થાલીપાક સમાપ્ત કરી સંધિ પછી એકમમાં કેવળ બ્રાહ્મણ
ભોજનજ કરાવવું, જ્યંત અંથકાર પણ સંધિના સમીપનો જ પ્રાતઃકાળ તેમાંજ
સ્થાલીપાક કરવો એમ કેહેછે, એવો વિશેષ બતાવેછે. શ્રૌતકર્મમાં પણ એકમમાં
કેવલ બ્રાહ્મણભોજન કરાવવું, બીજું સધણું કર્મ પૂર્વાન્હમાંજ સમાપ્ત કરવું, એમાં

એકમની ગરજ નથી એરીતે પુરુષાર્થચિંતામણીમાં કહેલું છે. કાત્યાયનોનો પૂન-
મની ઇષ્ટિવિષયનો નિર્ણય, પ્રથમ સર્વેને સાધારણપણાથી કહેલો છે તેજ બળુઓ,
એમાં બુદ્ધો વિશેષ નિર્ણય નથી એવો નિર્ણયસિંધુઆદિ પુષ્કળ ગ્રંથોમાં માનેલું
મત છે. બીજા ગ્રંથકારો તો, પૂર્વાહસંધિમાં સંધિને દિવસે અન્વાધાન કરવું અને
બીજા દિવસે યાગ કરવો એરીતે પૂનમમાટે કાત્યાયનોનો વિશેષ નિર્ણય કહે છે.

અથામાવાસ્થ્યાયાંકાતીયાનાંવિશેષઃ અમાવિષયેત્રેધાવિમક્તદિનસ્યપ્રથમોભાગઃપૂર્વાર્ણઃ
દ્વિતીયોભાગોમધ્યાનહઃ તૃતીયોભાગોપરાળ્હઃ તત્રરાત્રિસંધૌપ્રતિપદિનેચંદ્રદર્શનેસત્યપિપરે
ચામિત્રકાતીયાનામપિસંધિદિનેપિંડપિતૃયજ્ઞોન્વાધાનંચપરદિનેચેષ્ટિરિતિનિર્ણવાદં પૂર્વાર્ણે
દિનદ્વિતીયભાગાઘ્યમધ્યાનહેચસંધૌસંધિપૂર્વદિનેન્વાધાનપિંડપિતૃયજ્ઞૌસંધિદિનેચેષ્ટિઃ તદાંચ
ચતુર્દશીદિનેડમાવાસ્થ્યાયાદિનતૃતીયભાગાઘ્યાપરાળ્હેયદિપૂર્ણવ્યાપ્તિસ્તર્હિઅમાયુક્તેપરાળ્હે
પિંડપિતૃયજ્ઞશ્ચિતિનસંદેહઃ શ્ચિતૃતીયભાગાઘ્યાપરાળ્હાંત્યભાગેપરાળ્હેકદેશોમાવાસ્થ્યાવ્યાપ્તિસ્ત
ર્હમાવાસ્થ્યાયાંપ્રાપ્ત્યાપિંડપિતૃયજ્ઞોનચતુર્દશ્યામિત્યેકઃપક્ષઃ ચતુર્દશ્યંતેભાગેપિંડપિતૃયજ્ઞશ્ચ
દ્વિતીયપરમક્ષીણત્વાદિત્યપરઃપક્ષઃ અથાપરાળ્હસંધૌચત્વારઃપક્ષાઃ સંધિદિનેએવદિનતૃતીયભા
ગાઘ્યાપરાળ્હેમાયાઃપૂર્ણવ્યાપ્તિરિતિપ્રથમઃપક્ષઃ યથાચતુર્દશી ૨૧ અમા ૩૦ પ્રતિપત્
૨૧ દિનમાનંચત્રિંશન્ ૩૦ અત્રસંધિદિનેન્વાધાનપિતૃયજ્ઞૌપરદિનેયાગઃ સંધિપૂર્વદિને
એવોક્તાપરાળ્હેમાયાઃપૂર્ણવ્યાપ્તિરિતિદ્વિતીયઃપક્ષઃ યથાચતુર્દશી ૨૦ અમા ૨૨ પ્રતિપત્ ૨૪
દિનં ૩૦ અત્રસંધિદિનાત્પરદિનેમુહૂર્તત્રયાન્મકપ્રાતઃકાલેપ્રતિપત્યાદત્રયાવચ્ચિન્નયાગકા
લાભાત્સંધિદિનેન્વાધાનપિતૃયાગૌપ્રતિપદિચેષ્ટિરિતિકૌસ્તુભમતં ત્રિમુહૂર્તાદિતીયાચેત્પ્રતિ
પદ્યાપરાળ્હિકી અન્વાધાનંચતુર્દશ્યાંપરતઃસોમદર્શનાદિતિવચ્ચનાશ્ચતુર્દશ્યાંપિંડપિતૃયજ્ઞોપ
વાસૌસંધિદિનેચેષ્ટિરિતિપરમતં અથાપરંદ્વિતીયપક્ષોદાહરણં ચતુર્દશી ૧૮ અમા ૧૮
પ્રતિપત્ ૧૨ દિનં ૨૭ અત્રપ્રતિપદિનેપ્રાતઃપાદત્રયાવચ્ચિન્નયાગકાલાભાવાત્સંધિદિને
એવસર્વમતેકાત્યાયનાનામિષ્ટિઃ પૂર્વદિનેપિંડપિતૃયજ્ઞોપવાસૌ અથદિનદ્વયેસામ્યેનવૈષમ્યેણૈ
કદેશવ્યાપ્તિરિતિતૃતીયઃપક્ષઃ યથાચતુર્દશી ૨૫ અમા ૨૫ પ્રતિપત્ ૨૪ દિનમાનં ૩૦ ઇયં
સામ્યેનાપરાળ્હવ્યાપ્તિઃ અત્રકૌસ્તુભમતપરમતોક્તરીત્યાદ્ધેધાનિર્ણયઃ યથાવાચતુર્દશી ૨૫
અમા ૨૦ પ્રતિપત્ ૧૭ દિનં ૨૭ ઇયમપિસામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તિઃ અત્રસર્વમતેસંધિદિને
એવકાતીયેષ્ટિઃ પૂર્વદિનેચપિંડપિતૃયજ્ઞોપવાસૌ અથવૈષમ્યેણૈકદેશવ્યાપ્તિઃ ચતુર્દશી ૨૫ અમા
૨૩ પ્રતિપત્ ૨૩ દિનં ૩૦ અત્રાપિપૂર્વોક્તમતદ્વયેનદ્વેધાનિર્ણયોક્તેયઃ યથાવાચતુર્દશી
૨૫ અમા ૨૨ પ્રતિપત્ ૧૮ દિનં ૩૦ ઇયમપિવૈષમ્યેણૈકદેશવ્યાપ્તિઃ અત્રાપિસર્વમ
તેસંધિદિનેકાતીયેષ્ટિશ્ચતુર્દશ્યામુપવાસપિંડપિતૃયજ્ઞૌ યથાવાચતુર્દશી ૨૫ અમા ૨૭ પ્રતિ
પત્ ૨૧ દિનં ૩૦ અત્રસંધિદિનેન્વાધાનયાગૌપ્રતિપદીષ્ટિઃ સંધિદિનેએવૈકદેશવ્યાપ્તિ
રિતિચતુર્થઃપક્ષઃ યથાચતુર્દશી ૩૧ અમા ૨૬ પ્રતિપત્ ૨૩ દિનં ૩૦ યથાવાચતુર્દ
શી ૨૮ અમા ૨૨ પ્રતિપત્ ૧૭ દિનં ૨૭ અત્રોપયાગાપિસંધિદિનેએવપિંડપિતૃયજ્ઞાન્વા
ધાનેયાગસ્તુપરેન્હિપ્રતિપદિ એવંચકાત્યાયનમતેપિસર્વજોદાહરણેચંદ્રદર્શનનિષેધપ્રતિપાલનં

નસંભવતિ કિંતુકુર્ચ્ચિમિષેધાદરાત્યૂર્વજ્યાગાદિકંઙ્કચિત્તુચંદ્રદર્શનવચ્ચેવદિને एवंપિંદીપ
તુષ્ણોપીતિવ્યર્થે વર્ણશ્રાદ્ધાર્થમમાવાસ્યાનિર્ણયઃસર્વસાધારણોમેષુપથમેવવક્ષ્યતે ॥

હવે કાત્યાયનોનો અમાવાસ્યામાટે વિશેષ નિર્ણય કહેછે.

અમાવાસ્યામાટે દિનમાનના ત્રણ ભાગ કરવા. પ્રથમ ભાગ તે પૂર્વાન્હ, બીજો ભાગ તે મધ્યાન્હ, ત્રીજો ભાગ તે અપરાન્હ, એરીતે ભાગ સમગ્રવા. તેમાં રાત્રિ-સંધિ હોય ને એકમને દિવસે ચંદ્રદર્શન હોય તોપણ બીજાઓની રીતેજ કાત્યાયનો-એપણુ સંધિદિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ, અને અન્વાધાન એ કરી બીજા દિવસે ઇષ્ટિ કરવી એવો વાદરહિત નિર્ણય છે. પૂર્વાન્હમાં અને દિવસનો બીજો ભાગ મધ્યાન્હકાળ એમાં સંધિ હોય તો સંધિના પ્રથમ દિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયજ્ઞ કરી સંધિદિવસે ઇષ્ટિ કરવી. અને તે ચૌદસને દિવસે, દિવસનો ત્રીજો ભાગ અપરાન્હકાળ તે વખતે અમાસની પૂર્ણ વ્યાપ્તિ હોય તો અમાવાસ્યાયુક્ત જે અપરાન્હકાળ તેમાં પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, એમાં સંશય નથી. એરીતે ત્રીજો ભાગ તે અપરાન્હકાળ તેનો છેવટનો ભાગ જે અપરાન્હનો એકદેશ તેમાં અમાસની વ્યાપ્તિ હોય તો અમાવાસ્યા પ્રાપ્ત થયાપછી તેમાંજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, ચૌદશમાં કરવા નહીં એ એકપક્ષ, તે વખતે ચંદ્ર અત્યંત ક્ષીણ છે માટે ચૌદશના છેવટના ભાગમાં પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, એ બીજોપક્ષ, હવે અપરાન્હસંધિમાં ચાર પક્ષ છે; સંધિ-દિવસેજ દિવસનો ત્રીજો ભાગ જે અપરાન્હકાળ તેમાં અમાવાસ્યાની સંપૂર્ણ વ્યાપ્તિ હોય એ પ્રથમ પક્ષ-દાખલો;—ચૌદશ ૨૬ ધ૦, અમાસ ૩૦ ધ૦, એકમ ૨૬ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦, એ દાખલામાં સંધિદિવસે અન્વાધાન અને પિંડ-પિતૃયજ્ઞ કરવા, તથા બીજા દિવસે યાગ કરવો. સંધિના પ્રથમ દિવસેજ કહેલા અપરાન્હકાળમાં અમાસની પૂર્ણવ્યાપ્તિ હોય એ બીજો પક્ષ-દાખલો;—ચૌદશ ૨૦ ધ૦, અમાસ ૨૨ ધ૦, એકમ ૨૪ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦, આ દાખલામાં સંધિદિવસને બીજા દિવસે છ ઘડી જે પ્રાતઃકાળ તેમાં એકમના ત્રણ ચરણુલગી યજ્ઞકાળ મલેછે માટે સંધિદિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, અને એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી, એમ કૌસ્તુભનું મત છે. “એકમને દિવસે અપરાન્હકાળમાં છ ઘડી બીજા હોય તો બીજા દિવસે ચંદ્રદર્શન થાય માટે ચૌદશને દિવસે અન્વાધાન કરવું,” એ વચન છે તેથી ચૌદશને દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન એ કરવાં, અને સંધિદિવસે ઇષ્ટિ કરવી એવું બીજા ગ્રંથકારોનું મત છે. હવે બીજા પક્ષનું બીજું ઉદાહરણ કહેછે;—ચૌદશ ૧૮ ધ૦, અમાસ ૧૮ ધ૦, એકમ ૧૬ ધ૦, દિનમાન ૨૭ ધ૦, એ ઉદાહરણમાં એકમને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં એકમના ત્રણ ચરણુ જે યજ્ઞકાળ તે આવતો નથી માટે સઘળાઓને મતે સંધિદિવસેજ કાત્યાયનોએ ઇષ્ટિ કરવી, તેમ પ્રથમ દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં હવે બીજા દિવસે ભરાખર અથવા ઓછી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય એ ત્રીજો પક્ષ-ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ધ૦, અમાસ ૨૫ ધ૦, એકમ ૨૪ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦,

એ સરખી અપરાન્હવ્યાપ્તિ આવેછે, એ દાખલામાં કૌસ્તુભને મેતે, અને ખીજ-
ઓને મતે એનો પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે બે પ્રકારનો નિર્ણય થાયછે—ખીજું ઉદા-
હરણુ;—ચૌદશ ૨૫ ધ૦, અમાસ ૨૦ ધ૦, એકમ ૧૭ ધ૦, દિનમાન ૨૭ ધ૦,
એપણુ સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ આવેછે, એ ઉદાહરણુમાં સર્વના મતથી સંધિદિવ-
સેજ કાત્યાયનોએ ઇષ્ટિ કરવી, અને પ્રથમ દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ તથા અન્વાધાન
એ કરવાં. હવે વિષમમાનથી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તેનું ઉદાહરણુ;—ચૌદશ ૨૫
ધ૦, અમાસ ૨૩ ધ૦, એકમ ૨૩ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦; આ દાખલામાં પણ
પ્રથમ કહેલા બે મતથી બે પ્રકારનો નિર્ણય જાણવો. ઉદાહરણુ—ચૌદશ ૨૫ ધ૦,
અમાસ ૨૨ ધ૦, એકમ ૧૮ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦, એપણુ વિષમમાનવડે એ-
કદેશવ્યાપ્તિ છે. ઇહાં પણ સર્વના મતથી સંધિદિવસે કાત્યાયનોએ ઇષ્ટિ કરવી,
અને ચૌદશને દિવસે ઉપવાસ તથા પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા. ઉદાહરણુ;—ચૌદશ ૨૫
ધ૦, અમાસ ૨૭ ધ૦, એકમ ૨૮ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦, આ દાખલામાં સંધિ-
દિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયાગ કરી એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી. સંધિદિવસે
એકદેશવ્યાપ્તિ હોય એ ચોથો પક્ષ. ઉદાહરણુ;—ચૌદશ ૩૧ ધ૦, અમાસ ૨૬
ધ૦, એકમ ૨૩ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦, અથવા ખીજું ઉદાહરણુ;—ચૌદશ ૨૮
ધ૦, અમાસ ૨૨ ધ૦, એકમ ૧૭ ધ૦, દિનમાન ૨૭ ધ૦, આ બન્ને ઉદાહરણુમાં
સંધિદિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં, યાગ તો ખીજ દિવસે એકમમાં
કરવો. આ પ્રમાણે કાત્યાયનોનાં મતમાં પણ સઘલાં ઉદાહરણુઓમાં ચંદ્રદર્શનનો વિ-
ષેધ પાળવો સંભવતો નથી, ત્યારે ઠેટલાંએક સ્થલોમાં ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ માની પ્ર-
થમ દિવસે યાગાદિક કરવાનું કહેલું છે. અને ઠેટલાએક ઠેકાણે ચંદ્રદર્શનયુક્ત દિ-
વસેજ યાગાદિક કરવાનું કહેલું છે. એજ રીતે પિંડપિતૃયજ્ઞવિષયમાં પણ જાણવું.
દર્શશ્રાદ્ધમાટે અમાસનો સર્વસાધારણુ નિર્ણય આગળ જુદો કહેયું.

અથસામગનામિષ્ટેર્નિર્ણવઃ તત્રપૌર્ણમાસીસર્વસાધારણાપૂર્વોક્તેવશ્રમાવાસ્ત્યાયાંતુરાત્રિસં
ધૌપ્રતિપદેવચંદ્રદર્શનેપિયાગઃ અપરાણહસંધૌનુપ્રાતઃપઙ્કટિકાત્મકપ્રતિપદાદાપાદત્રયરૂપ
શ્રાગકાલલામેપ્રતિપદિચંદ્રદર્શનેપીષ્ટિઃ સંધિદિનેચોપવાસપિતૃયજ્ઞૌ ઉક્તયાગકાલલાભે
સંધિદિનેયાગઃપૂર્વદિનેચતુર્દશ્યાંપિતૃયજ્ઞોપવાસૌ એવંચસામગૈરુપિચંદ્રદર્શનનિવેધઃકાત્યાય
નવદેવયથાસંભવંપાલનીયઃ ॥ इतिसामगनिर्णयः ॥ इतियागकालनिर्णयोद्देशः ॥ २२ ॥

હવે સામવેદવાળાઓની ઇષ્ટિનો નિર્ણય કહેછે.

સામવેદીઓએ ઇષ્ટિમાટે પૂનમ સર્વસાધારણુપક્ષથી પ્રથમ કહેલી છે તેજ
લેવી. અમાસને દિવસે તો રાત્રિસંધિ છતાં ચંદ્રદર્શન હોય તો પણ એકમને દિવસેજ
યાગ કરવો. અપરાન્હસંધિ હોય તો પ્રાતઃકાળની છ ઘડીસમયે એકમના પ્રથમ ત્રણ
પાદરૂપ યજ્ઞકાળનો લાભ થાય તો ચંદ્રદર્શન હોય તો પણ એકમને દિવસે ઇષ્ટિ ક-
રવી, અને સંધિદિવસે અન્વાધાન તથા પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા. પ્રથમ કહેલો યજ્ઞકાળ

ન મળે તો સંધિદિવસે યાગ કરવો, અને તેથી પ્રથમ દિવસે ઔદશમાં પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં. આરીતે સામવેદીઓએ પણ ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ કાત્યાયનો પ્રમાણે જવો સંભવે તેવો પાળવો. એ સામવેદીઓનો નિર્ણય કહ્યો. ઇતિ યાગનિર્ણયોદેશો દ્વાવિંશઃ ॥ ૨૨ ॥

અર્થપિંડપિતૃયજ્ઞકાલઃ તત્રાશ્વલાયનાનાંયસ્મિન્નહોરાત્રેઅમાવાસ્યાપ્રતિપદોઃસંધિસ્તદ્દિનાપરાણ્હેપંચધાવિભક્તદિનચતુર્થભાગરૂપેપિંડપિતૃયજ્ઞઃ સચાપરાણ્હેસંધાવન્વાધાનદિનેભવતિ મધ્યાન્હેપૂર્વાણ્હેવાસંધૌયાગદિનેયાગોત્તરમપરાણ્હેભવતિ યદાહોરાત્રસંધૌતિથિસંધિસ્તદાન્વાધાનદિનેએવપિંડપિતૃયજ્ઞઃ એવાપસ્તંબહિરણ્યકેશિમત્રાનાસારિણામપિસંધિદિનેએવપિતૃયજ્ઞઃ સચપ્પરાણ્હેધિવૃક્ષસૂર્યવાકાર્યઃ અપરાણ્હેશ્વપંચધાવિભક્તદિનચતુર્થભાગેનવધાવિભક્તદિનસપ્તમભાગોવા સાંખ્યાયનકાત્યાયનસામગાનામન્વાધાનદિનેએવપિંડપિતૃયજ્ઞઃપૂર્વમેવોક્તઃ સચત્રેધાવિભક્તદિનતૃતીયભાગરૂપેપરાણ્હેકાર્યઃ ગૃહ્યાગ્રિમતાંબઘૃચાનાંદર્શશ્રાદ્ધપિંડપિતૃયજ્ઞયોરેકસ્મિન્દિનેપ્રાપ્તૌવ્યતિષંગેણાનુષ્ઠાનં વ્યતિષંગોનામોભયોઃસહપ્રયોગઃ ચંદ્રપર્વાણિતુપૂર્વેયુઃકેવલદર્શશ્રાદ્ધમુત્તરેન્દ્રિકેવલઃપિંડપિતૃયજ્ઞઃ શ્રૌતાગ્રિમતાંતુકેવલપિંડપિતૃયજ્ઞએવદક્ષિણાગ્રૌકાર્યાંવ્યતિષંગેણ શ્રૌતાગ્રિમતાંસંપૂર્ણેદર્શેદિત્યંક્રમઃ આદાવન્વાધર્મંતત્તૈવૈશ્વદેવસ્તતઃપિંડપિતૃયજ્ઞસ્તતોદર્શશ્રાદ્ધમિતિ અસ્મિન્નેવકાલેજીવતિતૃકેણસામ્રિકેન હોમંતેવાપિતુઃપિત્રાદિત્રયોદેશેનપિંડસહિતોવાપિંડપિતૃયજ્ઞઃકાર્યઃ ॥ યદ્વાપિંડપિતૃયજ્ઞોનૈવારબ્ધવ્યઃ ઇષ્ટિલોપેપાદકૃચ્છપ્રાપ્ચશ્ચિત્તં ઇષ્ટિવ્યલોપેર્દૈકૃચ્છં ઇષ્ટિત્રયલોપેઅગ્રિનાશાત્પુનરાધાનં પિંડપિતૃયજ્ઞલોપેવૈશ્વાનરેષ્ટિઃપ્રાપ્ચશ્ચિત્તં ઇષ્ટિસ્થાનેસપ્તહોતારંહોષ્મામીતિસંકલ્પ્યતન્મંત્રેણચતુર્ગૃહીતાજ્યેનપૂજાહુતિર્વાકાર્યા ॥ ઇતિપિંડપિતૃયજ્ઞાદેશેઃ ॥ ૨૩ ॥

હવે પિંડપિતૃયજ્ઞના કાળનો નિર્ણય કેહેછે.

જે રાત્રિદિવસમાં અમાસ અને એકમનો સંધિ હોય તે દિવસના પાંચ ભાગ કરી તેમાંનો ચોથો ભાગ જે અપરાન્હકાળ તેમાં આશ્વલાયનોએ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો. તે પિંડપિતૃયજ્ઞ, અપરાન્હસંધિ હોય તો અન્વાધાનને દિવસે થાયછે. મધ્યાન્હસંધિ અથવા પૂર્વાન્હસંધિ હોય તો યાગને દિવસે યાગ પછી અપરાન્હકાળે થાયછે. બ્યાત્રે દિવસ અને રાત્રિ એના સંધિવખતમાં તિથિનો સંધિ આવે ત્યારે અન્વાધાનને દિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો. એરીતે આપસ્તંબ, હિરણ્યકેશી એમના મત પ્રમાણે ચાલનારાઓએ પણ સંધિદિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો, અને તે અપરાન્હકાળે અથવા અપરામર મધ્યાન્હકાળે કરવો. દિવસના પાંચ ભાગ કરી ચોથો ભાગ તે અપરાન્હકાળ, અથવા દિવસના નવ ભાગ કરી સાતમો ભાગ તે અપરાન્હકાળ સમજવો. સાંખ્યાયન, કાત્યાયન અને સામવેદી એમણે અન્વાધાનને દિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો એરીતે પ્રથમજ કહેલું છે. તે દિવસના ત્રણ ભાગ કરી ત્રીજો ભાગ જે અપરાન્હકાળ તેમાં કરવો. દર્શશ્રાદ્ધ અને પિંડપિતૃયજ્ઞ એક દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો ગૃહ્યાગ્નિધારણ કરનારા જે ઋગ્વેદી તેમણે વ્યતિષંગવડે કરવાં. વ્યતિષંગ એટલે બન્ને

સાથે કરવાં. પર્વ ખંડ હોય તો પ્રથમ દિવસે કેવળ દર્શશ્રાદ્ધ કરી બીજા દિવસે કેવળ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો. શ્રીતાગ્નિમાન્ (અગ્નિહોત્રી) હોય તેણે તો પિંડપિતૃયજ્ઞ માત્ર દક્ષિણાગ્નિમાં કરવો, દર્શશ્રાદ્ધનીસાથે કરવો નહી. સંપૂર્ણ અમાસ હોય તો શ્રીતાગ્નિમાન્ હોય તેણે આગળ કહિએ છિયે એ ક્રમવડે કરવાં—પ્રથમ અન્વાધાન, પછી વૈશ્વદેવ, પછી પિંડપિતૃયજ્ઞ, અને ત્યારપછી દર્શશ્રાદ્ધ એમ કરવાં. સાગ્નિક (અગ્નિહોત્રી) જે જીવત્પિતૃક તેણે એજવખતે અથવા હોમપછી પિતાના જે પિતા એટલે દાદાથકી ત્રણ તેનો ઉદ્દેશ કરી પિંડસહિત પણ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો. અથવા પિંડપિતૃયજ્ઞનો આરંભજ કરવો નહી. ઇષ્ટિનો લોપ થાય તો પાંદકૃત્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એ ઇષ્ટિનો લોપ થાય તો અર્ધકૃત્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત. ત્રણ ઇષ્ટિનો લોપ થાય તો અગ્નિનાશ થાયછે, માટે દૂરિ આધાન (અગ્નિસ્થાપન) કરવું. પિંડપિતૃયજ્ઞનો લોપ થાય તો વૈશ્વાનરેષ્ટિરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અથવા ઇષ્ટિસ્થાનકે “સમહોતારં હોધ્યામિ” એવો સંકલ્પ કરી તે મંત્ર લઘી ચાર વખત લીધેલાં ધીવડે પૂર્ણાહુતિ કરવી. ઇતિ પિંડપિતૃયજ્ઞોદ્દેશઃ ત્રયોવિંશઃ ॥ ૨૩ ॥

• અથશ્રાદ્ધેમાવાસ્યાનિર્ણયતે પંચધાવિમક્તદિનચતુર્થાભાગાલ્પાપરાળ્પહવ્યાપિન્યમાવા સ્યાદર્શશ્રાદ્ધેગ્રાહ્યા પૂર્વેચુરેવપરેચુરેવવાપરાળ્પેકાત્સ્વેનૈકદેશેનવાલ્પાપિત્વેસૈવગ્રાહ્યા ઉભય દિનેપ્યપરાળ્પેવૈષ્વમ્યેનૈકદેશવ્યાપિત્વેવાધિકવ્યાપિનીસાગ્રાહ્યા દિનદ્વયેસામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌ નિષિક્ષયેપૂર્વાતિથિવૃદ્ધૌતિથિસામ્યેચપરા તત્રસમવ્યાપ્તૌતિથિવૃદ્ધિક્ષયસામ્યોદાહરણાનિ ચતુર્દશી ૧૯ અમા ૨૩ દિનં ૩૦ અન્નદિનદ્વયેપિસમાપંચઘટિકૈકદેશવ્યાપ્તિશ્ચતુર્દશ્યપિ ક્ષયાચતુર્ઘટિકાભિરમાયાવૃદ્ધિસત્ત્વાદુત્તરાગ્રાહ્યા તથાચતુર્દશી ૨૩ અમા ૧૯ અન્નકાષ ટિકાસમાવ્યાપ્તિર્ઘટિકાચતુષ્ઘયેનતિથિક્ષયાત્પૂર્ણગ્રાહ્યા અથચતુર્દશી ૨૧ અમા ૨૧ અન્નઘ ટીત્રયેણદિનદ્વયેશતઃસમાવ્યાપ્તિસ્થિતેસ્તુવૃદ્ધિક્ષયામાવેનસમત્વાત્પરાગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપૂર્ણપરાળ્પહવ્યાપ્તૌતિથિવૃદ્ધિત્વાત્પરાગ્રાહ્યા યદાદિનદ્વયેપ્યપરાળ્પસ્પર્શાભાવસ્તદાગ્રહ્યાગ્રિમદ્ગ્નિઃશ્રીતાગ્રિમદ્ગ્નિશ્ચસિનીવાલીસંત્રિકાચતુર્દશીમિશ્રાપૂર્ણગ્રાહ્યા નિરગ્નિકૈઃસ્ત્રીશૂત્રાદિભિશ્ચકુહસંત્રિકાપ્રતિપન્નિમિશ્રાપરાગ્રાહ્યેતિમાધવાચાર્યસંમતોદર્શનિર્ણયઃપ્રાયઃસર્વત્રશિષ્ટૈરાન્વિયતે પુરુષાર્થ ચિંતામર્ણૌતુલ્યવૃત્તૈસ્તૈતિરિયૈશ્ચસાગ્રિકૈરપરાળ્પહવ્યાપ્ત્યસત્ત્વેપિદિનદ્વયેપિદિનદર્શશ્રાદ્ધં કાર્યંતથાચદિનદ્વયેકાત્સ્વેનાપરાળ્પહવ્યાપ્તૌપરૈત્રૈવદર્શઃએકદેશેનાપરાળ્પહવ્યાપ્તૌપ્રતિપદ્વદ્ધયાપ્રતિપદીષ્ટાતુત્તરૈવદર્શઃ દ્વિતીયદિનેવાપરાળ્પહવ્યાપ્તૌતુપાદિપ્રતિપત્ત્યવગ્રાહ્યદર્શદિનવાદિપ્રાપ્તિસ્તદાલ્પહવાનાસિનીવાલીતૈત્તિરિયાણાંકુહપ્રાહ્યાં સામગાનાંવિકલ્પેનદ્વયં યદાપૂર્વદિનેપરાળ્પેધિકાવ્યાપ્તિઃપરદિનેત્યાતદાસામગાનાંપૂર્વાતૈત્તિરિયાણાંઉત્તરા ઉભયત્રાપરાળ્પસ્પર્શાભાવેપિસામગાનાંપૂર્વાતૈત્તિરિયાણાંપરેત્યાદૈત્તુલ્કં દર્શેદર્શશ્રાદ્ધવર્ષશ્રાદ્ધયોર્દર્શમાસિકયોર્દર્શશ્રાદ્ધોદ્કુંભશ્રાદ્ધયોર્શ્વસંપાતેદેવતાભેદાચ્છાદ્યપંકાર્થ તત્રાદૌમાસિકાદિક્રાદિશ્રાદ્ધં કૃત્વાપાકાંતરેણદર્શશ્રાદ્ધંકાર્યં વૈશ્વદેવઆબ્ધિકમદિશ્રાદ્ધશેષેણપૃથક્પાકૈનવાદર્શશ્રાદ્ધાત્મ

૧ પાંદકૃત્ત્ર ઇલાદિક કૃત્ત્રોનાં ૨૫૧૫ આગળ ત્રીજા પરિચ્છેદમાં કેહેવાશે.

૨ હર્મતંશોધ્યં. ૩ કાતીયાનાંપિંડપિતૃયજ્ઞદિનપદર્શશ્રાદ્ધમિતિવક્ષ્યતે.

ક્રમવતિ આદિતાંમિસ્તુવૈશ્વદેવાંપિઠપિતૃપદ્મંચક્રત્વાઙ્ગિકંકુર્યાન્ દર્શશ્રાદ્ધમનુપનીતવિધુ-
રપ્રવાસસ્યૈરપિકાર્યં અમાશ્રાદ્ધાતિક્રમેન્પુષ્પવાચમિતિઋચંશતવારંજપેત્ ॥ इतिदर्शनिर्ण
योगेशः ॥ ૨૪ ॥

હવે શ્રાદ્ધવિષે અમાવાસ્યાનો નિર્ણય કેહેછે.

દિવસના પાંચ ભાગ કરી ચોથો ભાગ તે અપરાન્હકાળ, તે કાળવ્યાપિની અ-
માસ દર્શશ્રાદ્ધમાં લેવી. પ્રથમ દિવસેજ અથવા બીજા દિવસેજ અપરાન્હકાળમાં સં-
પૂર્ણવ્યાપ્તિ કિંવા એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો તેજ લેવી. જો બન્ને દિવસે પણ અપરાન્હ-
કાળમાં ઓછી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો જ દિવસે અધિકવ્યાપ્તિ હોય તે
લેવી. બન્ને દિવસે સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય અને તિથિસય હોય તો પ્રથમની
લેવી, તિથિની વૃદ્ધિ હોય અથવા બરોબર તિથિ હોય તો બીજા દિવસની લેવી. બ-
ન્ને દિવસે બરોબર વ્યાપ્તિ હોય તો વૃદ્ધિ, ક્ષય, અને સમ તિથિ એમના ક્રમવડે
દાખલા;—ચૌદશ ૧૯ ધ૦, અમાસ ૨૩ ધ૦, દિનમાન ૩૦ ધ૦, આ દાખલામાં
બન્ને દિવસે સરખી પાંચ ધડી એકદેશવ્યાપ્તિ છે અને ચૌદશ કરતાં ચાર ધડી
અમાસની વૃદ્ધિ છે માટે બીજા દિવસની લેવી. ઉદાહરણ;—ચૌદસ ૨૩ ધ૦,
અમાસ ૧૯ ધ૦, આ દાખલામાં એક ધડી સરખી વ્યાપ્તિ છે અને ચાર ધડી તિ-
થિનો ક્ષય છે માટે પ્રથમની લેવી. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૧ ધ૦, અમાસ ૨૧ ધ૦,
આ ઉદાહરણમાં બન્ને દિવસે ત્રણ ત્રણ ધડી સરખી વ્યાપ્તિ છે અને તિથિની વૃદ્ધિ
અથવા ક્ષય કાંઈપણ ન હોવાથી તિથિ સમ છે માટે બીજા દિવસની લેવી. બન્ને
દિવસે પૂર્ણ અપરાન્હકાળવ્યાપ્તિ હોય તો તિથિની વૃદ્ધિ છે માટે બીજા દિવસની
લેવી. જો બન્ને દિવસે અપરાન્હકાળે ન હોય તો ગૃહાગ્નિમાન અને શ્રૌતાગ્નિમાન
એમણે સિનીવાલી નામની, એવી ચૌદશયુક્ત પ્રથમની લેવી. અગ્નિરહિત હોય
તેમણે અને સ્ત્રીશૂદ્રાદિકાએ કુહૂ નામની એકમયુક્ત એવી બીજા દિવસની લેવી,
એવો માધવાચાર્યે માનેલો દર્શનિર્ણય ધણું કરી સર્વત્ર શિષ્ટો માનેછે. પુરુષાર્થચિંતામ-
ણીમાં તો સાગ્નિક એવા ઋગ્વેદી અને તૈત્તિરીયશાખાવાળા એમણે અપરાન્હ-
વ્યાપ્તિ ન હોય તો પણ ઇષ્ટિદિવસથી પ્રથમ દિવસેજ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. બન્ને દિવસે
સંપૂર્ણ અપરાન્હવ્યાપ્તિ હોય તો બીજા દિવસેજ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. બન્ને દિવસે અપ-
રાન્હકાળમાં એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો એકમની વૃદ્ધિથી એકમને દિવસે ઇષ્ટિ થયાથી
બીજા અમાસને દિવસેજ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. બીજા દિવસેજ અપરાન્હવ્યાપ્તિ હોય
અને એકમનો ક્ષય થયોછે માટે દર્શને દિવસેજ ઇષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ઋગ્વેદિઓએ
સિનીવાલી અને તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓએ કુહૂ એ પ્રમાણે લેવી. સામવેદિ-
ઓએ વિકલ્પથી બન્ને લેવી. જ્યારે પ્રથમ દિવસે અપરાન્હકાળમાં અધિકવ્યાપ્તિ
અને બીજા દિવસે અલ્પવ્યાપ્તિ હોય ત્યારે સામવેદિઓએ પ્રથમની લેવી અને તૈ-
ત્તિરીયશાખાવાળાઓએ બીજા દિવસની લેવી. બન્ને દિવસે અપરાન્હકાળમાં ન હોય
તો પણ સામવેદિઓએ પ્રથમની લેવી, અને તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓએ બીજા દિ-

વસની લેવી, ઇત્યાદિક કહ્યું છે. અમાસને દિવસે દર્શશ્રાદ્ધ અને વર્ષશ્રાદ્ધ એમ બે આઠ્યાં અથવા દર્શ અને માસિક એમ બે આઠ્યાં, અથવા દર્શશ્રાદ્ધ અને ઉદકુંભશ્રાદ્ધ એમ બે આઠ્યાં હોય તો દેવતાભેદે કરી બન્ને શ્રાદ્ધ કરવાં. તે આ રીતે;—પ્રથમ માસિક અથવા વર્ષશ્રાદ્ધ જે પ્રાત્ર થયું હોય તે કસ્યા પછી ખીજ પાકવડે દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. વૈશ્વદેવ કરવો તે વર્ષશ્રાદ્ધાદિક કરી જે શ્રાદ્ધશેષ અગ્નિ હોય તેણે અથવા બુદો પાક (ભાત) કરી તેણે દર્શશ્રાદ્ધથી પ્રથમ કરવો. અગ્નિહોત્રીએ વૈશ્વદેવ અને પિંડપિતૃયજ્ઞ કીધા પછી વર્ષશ્રાદ્ધાદિક કરવું. જેને જનોઈ ન મલી હોય તેણે, જેની સ્ત્રી મરી ગઈ હોય તેણે અને પ્રવાસી એમણે પણ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. બૂલથી દર્શશ્રાદ્ધનું ઉલ્લંઘન થાય તો “ન્યુષુવાચં” એ ઋચાનો સો વાર જપ કરવો. ઇતિ દર્શનિર્ણયોદેશશ્ચતુર્વિંશઃ ॥ ૨૪ ॥

ઈષ્ટસ્થાલીપાકૌપૌર્ણમાસ્યામારબ્ધવ્યૌનિતુદર્શે આધાનગૃહપ્રવેશનીયહોમાર્નતરમેવપૌર્ણ માસ્યાંપદિદર્શપૌર્ણમાસારંભઃક્રિયતેતદામલમાસપૌષમાસશુક્રાસ્તાદિદોષોનાસ્તિ તન્નાતિ ક્રમેનુશુદ્ધમાસાદિપ્રતીક્ષેત્યેકે સર્વથાશુદ્ધકાલેએવારંભદત્યપરે ॥ ઇતિઇષ્ટ્યાદિપ્રારંભનિર્ણયો દેશઃ ॥ ૨૫ ॥

હવે ઇષ્ટિ અને સ્થાલીપાક એના આરંભનો નિર્ણય કેહેછે.

ઇષ્ટિ અને સ્થાલીપાક એનો આરંભ પૂનમને દિવસે કરવો, અમાસનો કરવો નહીં. અગ્નિસ્થાપન અને ગૃહપ્રવેશનીય હોમ થયા પછી તરતજ દર્શ પૌર્ણમાસ સ્થાલીપાકનો આરંભ જે સમીપની પૂનમનો કરવાનો હોય તો તેમાં મલમાસ, પૌષમાસ, અને ગુરુશુક્રના અસ્તાદિક એમનો દોષ નથી. તે પૂનમને દિવસે આરંભ ન થયો હોય તો શુદ્ધમાસની વાટ ભેવી એમ ઠેટલાએક ગ્રંથકાર કેહેછે. સર્વદા શુદ્ધકાળમાંજ આરંભ કરવો એમ ખીજ ગ્રંથકાર કેહેછે. ઇતિ ઇષ્ટ્યાદિ આરંભનિર્ણયોદેશઃ પંચવિંશઃ ॥ ૨૫ ॥

અથવિકૃતિકાલઃ તાસ્ત્રિવિધાઃ નિત્યાભાગ્રયણચાતુર્માસ્યાદ્યાઃ ત્રૈમિત્તિકાજાતેષ્ટ્યા દયઃ કામ્યાઃસૌર્યદયઃ એતાઃપુરુષાર્થાઃ એવંકૃત્વંગમૂતાઅપિદ્વિવિધાઃ નિત્યાત્રૈમિત્તિકાશ્ચ અથ્રવિકૃતિપુસદ્યસ્કાલત્વદ્વયહકાલત્વયોર્વિકલ્પઃ એવંપર્વણિશુક્લપક્ષગતદેવનક્ષત્રેષુવાકર્તે વ્યાદિતિવિકલ્પઃ તન્નપર્વણિકરણપક્ષેઅપરાણહાદિસંધૌસંધિદિનેસદ્યસ્કાલાંદ્વયહકાલાંવાવિકૃતિકૃત્વાપ્રકૃતેરન્વાધાનં મધ્યાન્હેપૂર્વાણ્હેવાસંધૌસંધિદિનેપ્રકૃતિસમાપ્યસદ્યસ્કાલૈવવિકૃતિઃકાર્યા કૃત્તિકાદીનિવિશાન્નાંતાનિચતુર્દશનક્ષત્રાણિદેવનક્ષત્રાણીતુષ્યંતે આગ્રયણેવિશેષોદિતીયપરિચ્છેદેવદ્વયતે અન્વારંભણીયેષ્વતુર્દશ્યાંકાર્યા ઇતિવિકૃતિસામાન્યનિર્ણયઃ ॥ ૨૬ ॥

૧ કાલ્યાણનોએ પિંડપિતૃયજ્ઞને દિવસેજ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું ઇત્યાદિક.

હવે વિકૃતિનો કાળ કેહેછે.

વિકૃતિ ત્રણ પ્રકારની. નિત્ય, નૈમિત્તિક, અને કામ્ય. આશ્રયણ, ચાતુર્માસ્ય ઇત્યાદિક ને વિકૃતિ તે નિત્ય. જાતેષ્ટિ ઇત્યાદિક તે નૈમિત્તિક. સૌરી ઇત્યાદિક તે કામ્ય. આ ત્રણ પ્રકારની વિકૃતિ પુરૂષમાં છે. એ પ્રમાણે યજ્ઞની અંગભૂત ને વિકૃતિ તે પણ એ પ્રકારની—નિત્ય વિકૃતિ, અને નૈમિત્તિક વિકૃતિ. એ વિકૃતિ તત્કાળમાં કરવી, અથવા એ દિવસે કરવી એમાં વિકલ્પ છે. એ પ્રમાણે પર્વદિવસે અથવા શુક્લપક્ષમાં આવેલાં ને દેવનક્ષત્રો તે દિવસે કરવી, એવો વિકલ્પ છે, તેમાં પર્વદિવસે કરવાની હોય તો અપરાન્હદિ સંધિ છતાં સંધિદિવસે તત્કાળ અથવા એ દિવસ જનો કાળ છે એવી વિકૃતિ કરી પ્રકૃતિનું અન્વાધાન કરવું. મંધ્યાન્હસંધિ અથવા પૂર્વાન્હસંધિ હોય તો સંધિદિવસે પ્રકૃતિ સંપૂર્ણ કરી તત્કાળ એવીજ વિકૃતિ કરવી. કૃતિકાથકી વિશાખાક્ષગી ને ચૌદ નક્ષત્ર તે દેવનક્ષત્ર કેહેવાયછે. આશ્રયણનો વિશેષનિર્ણય ખીજ પરિચ્છેદમાં કેહેવાસે. અન્વારંભણીયા ઇષ્ટિ ચૌદશની કરવી. ઇતિ વિકૃતિસામાન્યનિર્ણયોદેશઃ પાદ્મિશઃ ॥૨૬॥

પશુયાગસ્તુવર્ષર્તૌશ્રાવણ્યાદિચતુર્ણાંપર્વણામન્યતમેપર્વણિક્ષિણાયનદિનેઉત્તરાયણદિ નેવાકાર્યઃ તન્નર્ણંદપર્વણિક્ષિણાયન્યાન્યોક્તપર્વનિર્ણયઃ ॥ ઇતિ પશુયાગોદેશઃ ॥ ૨૭ ॥

હવે પશુયાગનો કાળ કેહેછે.

પશુયાગ વર્ષાકૃતુમાં શ્રાવણી આદિ ને ચાર પર્વ (પૂનમ તથા અમાસ) તેમાંથી કોઇએક પર્વદિવસે, દક્ષિણાયન દિવસે, અથવા ઉત્તરાયણ દિવસે કરવો. તેમાં ખંડિત પર્વ હોય તો વિકૃતિ માટે સામાન્ય કેહેલો ને પર્વનિર્ણય તેજ ઇહાં સમજવો. ઇતિ પશુયાગોદેશઃ સપ્તવિંશઃ ॥ ૨૭ ॥

અથચાતુર્માસ્યકાલઃ તત્પ્રયોગેચત્વારઃપક્ષાઃ ફાલ્ગુન્યાંચૈશ્યાંવાપીર્ણમાસ્યાંવૈશ્વદેવપર્વકૃત્વાચતુર્ધુચતુર્ધુમાસેવાષાઢ્યાદિપૃથ્વૈકૅંપર્વેત્યેવંયાવજ્ઞી વમનુષ્ઠાનમિતિયાવજ્ઞીવપક્ષઃ ઉક્તરીત્યાસંવત્સરપર્થતમનુષ્ઠાપ્યસવનેષ્ટ્યાપશુયાગેનવાસોમયાગેનવાસમાપનંસાંવત્સરપક્ષઃ પ્રથમેહનિવૈશ્વદેવપર્વ ચતુર્થેવરુણપ્રધાસપર્વ અષ્ટમનવમયોઃસાકમેધપર્વ દ્વાદશેશુનાસીરીયપર્વેતિદ્વાદશાહપક્ષઃ પંચમિદિનૈઃસમાપ્તૌયથાપ્રયોગપક્ષઃ દ્વાદશાહયથાપ્રયોગપક્ષયોરુદગપનેશુક્લપક્ષેદેવનક્ષત્રેષ્વારખ્યશુક્લપક્ષેવસમાપ્તિરિતિવહ્નઃકૃષ્ણપક્ષેવાસમાપ્તિરિતિકેચિત્તદ્વાદશાહપંચાહપક્ષયોરપિસવનેષ્ટ્યાદિનાસમાપનેકૃતેસકૃત્કરણં તદ્ભાવેપ્રતિવત્સરમનુષ્ઠાનમ્ કૃત્ત્વેદિકાહિકપ્રયોગપક્ષોપ્યુક્તઃ સત્ત્વચૈશ્યાદિષુચતસૃષુપૌર્ણમાસીષ્વેકસ્યાંકસ્યાંચિદ્ગતિ ક્ષિત્તુસપ્તાર્ધપક્ષઃ સયથા દ્વયદેવૈશ્વદેવપર્વ તૃતીયદિનેવરુણપ્રધાસઃ ચતુર્થેગ્રહમેધીયા પંચમેમહાહર્ત્ત્વિષ્ણુષ્ટેપિતૃયજ્ઞાદિસાકમેધપર્વશેષઃ સપ્તમેશુનાસીરીયપર્વેતિ અન્નશુક્લપક્ષાદિઃ પંચાહપક્ષોક્તઃકાલઃ ॥ ઇતિચાતુર્માસ્યકાલનિર્ણયોદેશઃ ॥ ૨૮ ॥

હવે આતુર્મસ્યનો કાળ કહેછે.

આતુર્મસ્યના પ્રયોગના ચાર પક્ષ છે. તે આ રીતે;—પ્રથમ પક્ષ;—કા-
ગણની પૂનમ, અથવા ચૈત્રી પૂનમ એ બન્નેમાંથી કોઈએક પૂનમને દિવસે વૈશ્વદેવ
પર્વ કરી ચોથે ચોથે મહિને આપાઢી ઇત્યાદિક પૂનમને દિવસે એક એક પર્વ કરવું
એ રીતે છવે ત્યાંલગી કરે એ યાવજીવપક્ષ. બીજો પક્ષ;—પ્રથમ કહેલી રીતિ
પ્રમાણે એક વર્ષ કરી સવનેષ્ટિ, પશુયાગ, અથવા સોમયાગ, એમાંથી કોઈએક કરી-
ને સમાપ્તિ કરવી એ સાંવત્સરપક્ષ. ત્રીજો પક્ષ;—પ્રથમ દિવસે વૈશ્વદેવ પર્વ,
ચોથે દિવસે વરુણપ્રધાસ પર્વ, આઠમે અને નવમે દિવસે સાકમેધ પર્વ, બારમે દિ-
વસે શુનાસીરીયપર્વ, એ રીતે બાર દિવસનો પક્ષ. ચોથો પક્ષ;—આરંભથી
પાંચમે દિવસે સમાપ્તિ કરવી તે યથાપ્રયોગ પક્ષ. બાર દિવસના પક્ષનો અને
યથાપ્રયોગ પક્ષનો ઉત્તરાયણમધ્યે શુક્લ પક્ષમાં દેવનક્ષત્ર હોય તે દિવસે આરંભ
કરી શુક્લ પક્ષમાંજ સમાપ્તિ કરવી એ રીતે ઘણા ગ્રંથકારો કહેછે. અથવા કૃષ્ણ
પક્ષમાં સમાપ્તિ કરવી એમ પણ કેટલાએક કહેછે. બાર દિવસનો પક્ષ અને પાંચ
દિવસનો પક્ષ એ બન્ને પક્ષની પણ સવનેષ્ટિ આદિકમાંથી કોઈએક વડે સમાપ્તિ કરી
હોય તો એ બન્ને પક્ષો એક વખત કરવા પડેછે. તે રીતે સમાપ્તિ ન કરે તો દરવર્ષે
તે પક્ષ કરવા. કોઈ ગ્રંથમાં એક દિવસના પ્રયોગનો પક્ષ પણ કહેલો છે, તે ચૈત્રી-
આદિ ચાર પૂનમમાંથી કોઈએક પૂનમનો થાયછે. કોઈ ગ્રંથમાં તો સાત દિવસનો
પક્ષ કહેલો છે;—તે આ રીતે;—પ્રથમ દિવસ વૈશ્વદેવ પર્વ, ત્રીજે દિવસે વરુણપ્રધાસ
પર્વ, ચોથે દિવસે ઋહમેધીયા, પાંચમે દિવસે મહાહવીષિ, છઠ્ઠે દિવસે પિતૃયજ્ઞા-
દિક સાકમેધ પર્વનું શેષ અને સાતમે દિવસે શુનાસીરીય પર્વ, એ સાત દિવસના
પક્ષમાંટે, પાંચ દિવસના પક્ષમાંટે કહેલો, શુક્લ પક્ષાદિક કાળ લેવો. ઇતિ આતુર્મ-
સ્યકાળ નિર્ણયોદેશ અષ્ટાવિંશઃ ॥ ૨૮ ॥

કામ્યેષ્ટીનાં વિકૃતિસામાન્યનિર્ણયપાનુસારેણપર્વણપ્રણાનમ્ શુક્લપક્ષસ્થદેવનક્ષત્રેવા જાતે
ષ્ટિસ્તુપત્ન્યાવિશતિરાત્ર્યાત્મકકર્માનધિકારાણ્યજનનાશૌચનિવૃત્તૌસત્યાંપર્વણિકાર્યા ગૃહદા-
હેષ્ટ્યાદિનૈમિત્તિકેષ્ટીનાંનિમિત્તનાંતરમનુષ્ટાનેપર્વાદ્યપેક્ષાનાસ્તિ તદસંભવેપર્વપેક્ષા ક્ત્વર્થા
નાંનિત્યાનાંક્રતુનાસદૈવાનુષ્ટાનમ્ નતત્રપૃથક્કાલાપેક્ષા હવિર્દ્યોદેશાદિનૈમિત્તિકક્ત્વર્થેષ્ટ
યસ્તુસ્વિષ્ટકુદુત્તરંસમિષ્ટયજુષઃપ્રાકુનિમિત્તસ્મરણેતદાનીમેવતદીયતંત્રોપજીવમેનનિર્વાપ્ય
ભૂતિકાર્યાઃ તદનંતરંસ્મરણેતત્પ્રયોગેસપ્રાપ્યપુનરન્વાધાનાદિવિધિનાકાર્યાઃ ॥ ઇતિકામ્યે
મિત્તિકાદીષ્ટીનાંનિર્ણયોદેશઃ ॥ ૨૯ ॥

હવે કામ્યેષ્ટીનો કાળ કહેછે.

કામ્યેષ્ટિ કરવી તે વિકૃતીનો જે સામાન્ય નિર્ણય કહ્યોછે તે પ્રમાણે પર્વ દિવસે
કરવી, અથવા શુક્લ પક્ષમાંનાં દેવનક્ષત્રમાં કરવી. બાળકનો જન્મ થાય એટલે જ-
તેષ્ટિ કરવી; પણ વીસ દિવસ લગી સ્ત્રીને કર્મવિષે પ્રતિબંધ કરનારું જે જનનાશૌચ

તે ગયા પછી પર્વદિવસે કરવી. ધર બળી બચ તો ગૃહદાહેષ્ટિ કરવી એમ કહેલું છે, માટે તેવું નિમિત્ત બનતાંજ ગૃહદાહેષ્ટિ ઇત્યાદિક નૈમિત્તિકાદિ કરવી હોય તો પર્વાદિકની ગરજ નથી. તે સમયે થઈ ન હોય તો પર્વદિવસે કરવી. યજ્ઞની અંગરૂપ નૈત્ય છષ્ટિ તે યજ્ઞની સાથેજ કરવી, તેમાં બુદ્ધા કાળની જરૂર નથી. ‘હોમના પદાર્થો દૂષિત થયા’ ઇત્યાદિક દોષનાં નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થઈ જ યજ્ઞની અંગભૂત છષ્ટિઓ તે તો સ્વિકૃત કર્મ પછી અને સમિષ્ટ નામના મંત્રોચ્ચારથી પ્રથમ દોષ યાદ આવે તો તેજ વખતે તેજ વિધિવડે નિર્વાપાદિક કરવી. પ્રાયશ્ચિત્ત આહુતિ પછી દોષનું સ્મરણ થાય તો તે પ્રયોગ સધળો સમાપ્ત કરી ફરી અન્વાધાનવિધિવડે કરવી. ઇતિ કામ્ય નૈમિત્તિકાદિ ઇષ્ટીનાં નિર્ણયોદેશ એકોનવિંશઃ ॥ ૨૯ ॥

આધાનંતુપર્વણિનક્ષત્રેચોક્તં તત્રસંકલ્પપ્રભૃતિપૂર્ણાહુતિપર્યંતપ્રયોગપર્યાપ્તપર્વગ્રાહ્યમ્ તદ્ સંભવેગાર્હપત્યાધાનાદ્યાહવનીયાધાનપર્યંતંવિદ્યમાનંગ્રાહ્યં એવંનક્ષત્રમ્યાપિનિર્ણયઃ દિનદ્વયે કર્મકાલવ્યાપ્તપર્વસત્ત્વેવત્રોક્તનક્ષત્રયોગસ્તદગ્રાહ્યં વસંતઋતુપર્વોક્તનક્ષત્રેત્વેતન્ત્રિતયસન્નિપાતેપ્રશસ્તતમં ક્રત્વધાવેમધ્યમં કેવલેપર્વણિનક્ષત્રેવાધમં નક્ષત્રાણિતુકૃત્તિકારોહિણી વિશાખાપૂર્વાફલ્ગુનીઉત્તરાફલ્ગુનીમૃગોત્તરાભાદ્રપદેતિસપ્તાશ્વલાયનસૂત્રોક્તાનિ કૃત્તિકા રોહિણીઞ્ચુત્તરામૃગપુનર્વસુપૃષ્ઠપૂર્વાફલ્ગુનીપૂર્વાષાઢાહસ્તચિત્રાવિશાખાનુરુધાશ્રવણઞ્ચેષ્ઠા રેવતીતિસૂત્રાંતરોક્તાનિ સોમપૂર્વાધાનેતુનર્તુપૃષ્ઠેન્નનક્ષત્રમિતિવચનાત્સોમકાલાનુરોધેનૈવાધાનંતત્રપૃથકકાલવિચારઃ ॥ ૩૦ ॥

હવે આધાનનો કાળ કેહેછે.

આધાન તો પર્વદિવસે અને ઉક્ત નક્ષત્રોમાં કરવું એમ કહેલું છે. તેમાં પર્વ લેવું તે સંકલ્પથી આરંભ કરી પૂર્ણાહુતિ પર્યંત સધળો પ્રયોગ તે પર્વમાં સમાપ્ત થાય એટલું હોય તે લેવું. તેટલું ન મળે તો ગાર્હપત્યાધાનથી આહવનીયાધાન લગી પૂરું પડે એટલું હોય તે લેવું. એપ્રમાણે નક્ષત્રનો પણ નિર્ણય બળવો. સંકલ્પાદિક સંપૂર્ણ કર્મ થઈ શકે એટલું પર્વ બન્ને દિવસે હોય તો જ દિવસે કહેલા નક્ષત્રનો યોગ હોય તે લેવું. વસંત ઋતુ, પર્વ, અને ઉક્ત નક્ષત્ર એ ત્રણેનો એક વખતે યોગ આવે તો અતિ ઉત્તમ, પર્વ અને નક્ષત્ર હોય ઋતુ ન હોય તો મધ્યમ, એકલું નક્ષત્ર અથવા એકલું પર્વ હોય એ અધમ. નક્ષત્રો—કૃત્તિકા, રોહિણી, વિશાખા, પૂર્વાશ્લેષ્ઠી, ઉત્તરાશ્લેષ્ઠી, મૃગશિર, ઉત્તરાભાદ્રપદા, એ સાત નક્ષત્ર આશ્વલાયન સૂત્રમાં કહેલાં છે. કૃત્તિકા, રોહિણી, ઉત્તરાશ્લેષ્ઠી, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, પૂર્વાશ્લેષ્ઠી, પૂર્વાષાઢા, હસ્ત, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરુધા, શ્રવણ, જ્યેષ્ઠા, રેવતી, એ સત્તર નક્ષત્રો બીજાં સૂત્રોમાં કહેલાં છે. સોમપૂર્વક આધાન હોય તો “ઋતુ, નક્ષત્ર એનો વિચાર કરવો નહી” એવાં વચન છે માટે સોમને સ-

भयेन आधान करतुं, तेभां जुद्धा काणतो विचार करवो नही. धृति आधानकाणो-
देशः त्रिंशत्तमः ॥ ३० ॥

अथ ग्रहणनिर्णयः चंद्रसूर्यग्रहणयावच्छाक्षुषदर्शनयोग्यतावानुपुण्यकालः अतोग्रस्तास्तं
स्थलेस्तोत्तरद्वीपांतरेग्रहणसत्त्वेपि दर्शनयोग्यत्वाभावात्तु पुण्यकालः एवंग्रस्तोदयेउदयात्पूर्व
नपुण्यकालः मेघादिप्रतिबंधेनचाक्षुषदर्शनासंभवेशास्त्रादिनास्पर्शमोक्षकालौज्ञात्वाज्ञान
दानाद्याचरेत् रविवारेसूर्यग्रहश्चंद्रवारेचंद्रग्रहश्चूडामणिसंज्ञस्तत्रदानादिकमनंतफलं ग्रह
स्पर्शकालेज्ञानंमध्येहोमःसुरार्चनंश्राद्धंचमुच्यमानेदानंमुक्तेज्ञानमतिक्रमः तत्रज्ञानजले
घुतारतम्यं शीतमुष्णोदकात्पुण्यमपारक्यंपरोदकान् भूमिष्ठमुदृतात्पुण्यंततःप्रस्रवणोदकं त
तोपिसारसंपुण्यंततःपुण्यंनदीजलं ततस्तीर्थेनदीगंगापुण्यापुण्यस्ततोबुधिरिडि ग्रहणेज्ञानंच
सचैलंकार्यं सचैलत्वंमुक्तिज्ञानपरमितिकेचित् मुक्तिज्ञानाभावेसूतकित्वानपगमः ग्रहणेज्ञा
नमयंत्रकं सुवासिनीभिःस्त्रीभिरशिरःज्ञानंकार्यंशिष्टस्त्रियस्तुग्रहणेपुशिरःज्ञानंकुर्वति जा
ताशौचेमृताशौचेचग्रहणनिमित्तंज्ञानदानश्राद्धादिकंकार्यमेव ज्ञानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीय
दिरजस्वलायात्रांतरिततोयेनज्ञानंकृत्वात्रतंचरेत्नवस्त्रपीडनंकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारयेत् त्रिरा
त्रमेकरात्रंवासमुपुण्यग्रहणेज्ञानदानाद्यनुष्ठानेमहाफलं एकरात्रपक्षेग्रहणदिनात्पूर्वदिनेउप
वासइतिकेचित् ग्रहणसंबंधाहोरात्रउपवासइत्यपरे पुत्रवद्बृहिणोग्रहणसंक्रांत्यादौनोपवासः पु
त्रवत्यदेनकन्यावानपिप्राह्यइतिकेचित् ग्रहणेदेवपितृतर्पणंकार्यमितिकेचित् सर्वेषामेववर्णानां
सूतकराहुदर्शने तेनग्रहणकालेस्पृष्टवस्त्रादेःक्षालनादिनाशुद्धिःकार्या अत्रगोभूहिरण्यधान्या
दिदानंमहाफलं तपोविद्योभययुक्तमुख्यदानपात्रं सत्यात्रेदानानुपुण्यातिशयः सर्वगंगासमं
तोयंसर्वेभ्याससमादिज्ञाः सर्वभूमिसमंदानंग्रहणेचंद्रसूर्योरित्युक्तिः पुण्यसामान्याभिप्रा
या अतएव सममन्त्राद्यनेदानंदिगुणंब्राह्मणब्रुवे श्रोत्रियेशतसाहस्रपात्रेत्वानंत्यमभुते इतिता
रतम्यमुक्तम् अब्राह्मणेसंस्कारादिरहितेजातिमात्रेब्राह्मणेदानंयथोक्तफलं गर्भाधानादिसं
स्कारयुतोवेदाध्ययनाध्यापनरहितोब्राह्मणब्रुवस्तत्रदानमुक्तंदिगुणफलं वेदाध्ययनादियुतेश्रो
त्रियेसहस्रफलं विद्यासदाचरणादियुतेपात्रेनंतफलमित्येतद्वक्तव्यार्थः ग्रहणेश्राद्धमात्रेनहे
म्नावाकार्यं संपन्नश्चेत्यहानेनकुर्यात् सूर्यग्रहणेतीर्थयात्रांगश्राद्धवत्पुत्रप्रधानाहनेनश्राद्धं
कार्यं ग्रहणेश्राद्धमोक्तमहादोषः ग्रहणेतुलादानादिकंसंपन्नेनकार्यं चंद्रसूर्यग्रहेतीर्थमहाप
र्वदिकेतथा मंत्रदीक्षाप्रकुर्वणोमासर्क्षादीन्शोधयेत् मंत्रदीक्षाप्रकारस्तत्रेष्टव्यः दीक्षा
ग्रहणमुपदेशस्याप्युपलक्षणं युगेयुगेतुदीक्षासीदुपदेशःकलौयुगे चंद्रसूर्यग्रहेतीर्थेसिद्धक्षेत्रे
शिवालये मंत्रमात्रप्रकथनमुपदेशःसउच्यते मंत्रग्रहणेसूर्यग्रहणमेवमुख्यं चंद्रग्रहणेदारि
द्र्यादिदोषोक्तेरितिकेचित् चंद्रसूर्योपरागेचक्ष्मात्वापूर्वमुपोषितः स्पर्शादिमोक्षपर्यंतंजपेन्मंत्रं
माहितः जपाद्दशांशतोहोमस्तथाहोमाच्चतर्पणं होमाशक्तौजपंकुर्याद्धोमसंख्याचतुर्गुणं
मूलमंत्रमुच्चार्यतदंतंदितीयांतंमंत्रदेवतानामोच्चार्यभमुकादेवतमहंतर्पयाग्निमहत्तियवादिपु
क्तजलांजलिभस्तरपणंहोमदशांशेनकार्यं एवंमर्तेमूलमंत्रमुक्त्वाभमुकादेवतमहमभिधिं
चाम्यनेनेत्युच्चार्यजलेनस्वमूर्ध्निअभिषिंचेदितिमार्जनंतर्पणदशांशेनकार्यं मार्जनदशांशेनब्रा
ह्मणभोजनं एवंजपहोमतर्पणमार्जनविप्रभोजनात्मकपंचप्रकारपुरश्चरणं तर्पणाद्यसंभवेतत्

ત્સંસ્થાચતુર્ગુણોત્તમપરવર્ત્યઃ અયંચંપ્રહરણેપુરશ્ચરણપ્રકારોપ્રસ્તોદયેપ્રસ્તાસ્તેચનસંભવતિ
પુરશ્ચરણાંગોપવાસઃપુત્રવદૃષ્ટિનાપિકાર્યઃ પુરશ્ચરણકર્તુઃ જ્ઞાનદાનાદિનૈમિત્તિકકર્મલોપેપ્ર
સ્ત્રવાયપ્રસંગાન્નૈમિત્તિકજ્ઞાનદાનાદિકંમાર્ગોપુત્રાદિપ્રતિનિધિદ્વારકાર્યં ॥

હવે અહણનો નિર્ણય કેહેછે.

ચંદ્ર અને સૂર્યનું અહણ ન્યાંલગી દૃષ્ટિથી દેખાતું હોય ત્યાંલગી પુણ્યકાળ, માટે
અસ્તાસ્ત સમયે ખીજ દ્વીપમાં અહણ હોય તોપણ દેખાવાને યોગ્ય નથી માટે પુણ્યકાળ
નહી. તેમજ અસ્તોદય થાય તો ઉદયથી પ્રથમ પુણ્યકાળ નહી. વાદળાં વગેરે અડ-
અણથી દેખાવાનો સંભવ ન હોય તો શાસ્ત્રાદિકથી સ્પર્શકાળ અને મોક્ષકાળ બાણી સ્નાન
દાન આદિ કરવાં. રવિવારે સૂર્યઅહણ અને સોમવારે ચંદ્રઅહણ હોય તો તે ચૂડા-
મણિ નામનું અહણ, તેમાં દાનાદિક કીધાર્થી અનંત ફળ થાયછે. અહણના સ્પર્શ-
કાળે સ્નાન; મધ્યે હોમ, દેવપૂજા, શ્રાદ્ધ; મુક્ત થતી વખતે દાન; શુદ્ધ મુક્ત થયા
પછી સ્નાન, એ રીતે ક્રમ બાણવો. સ્નાનનાં જલમાં ન્હાન મ્હોટાઇ છે.
“ગરમ જલ કરતાં ઠંડુ જલ પુણ્યકારક, ખીજાં લાવેલાં કરતાં બંતે લાઇ આવેલું
જલ પુણ્યકારક, ઉપર કાઢેલાં કરતાં પૃથ્વીમાં રહેલું એ પુણ્યકારક, તેથી વેહેતું
જલ પુણ્યકારક, તેથી તલાવનું જલ પુણ્યકારક, તે કરતાં નદીનું જલ ઉત્તમ, તેથી
તીર્થનદી ગંગા ઉત્તમ, તેથી સમુદ્ર ઉત્તમ એ રીતે સ્નાન ઉત્તરોત્તર પુણ્યકારક
છે.” અહણમાં વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવું. વસ્ત્રસમેત સ્નાન કરવું તે મોક્ષસ્નાન
માટે છે એમ કેટલાએક અંથકારો કેહેછે. મુક્તિસ્નાન ન કરે તો સૂતકીપણું જતું
નથી. અહણનું સ્નાન મંત્રરહિત કરવું. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ મસ્તક ભીજવ્યા-
વિના સ્નાન કરવું. શિષ્ટજનોની સ્ત્રીઓ અહણમાં મસ્તક ભીજવી સ્નાન કરેછે.
પિંડરૂ અને સૂતક એમાં અહણસંબંધી સ્નાન, દાન, શ્રાદ્ધાદિક અવશ્ય કરવાં. “સ્ત્રી
રજસ્વલા (માથે આવી) હોય અને કાંઈ નૈમિત્તિક સ્નાન પ્રાપ્ત થાય તો પાત્રમાં
જલ લઇ તેણે વતી સ્નાન કરી વ્રત કરવું. વસ્ત્ર નીચોવવું નહી, અને ખીજું વસ્ત્ર
પેહેરવું નહી. ” ત્રણ રાત્રિ અથવા એક રાત્રિ ઉપવાસ કરી અહણનું સ્નાન, દાન
ઇત્યાદિક કરે તો મ્હોટું ફળ પ્રાપ્ત થાયછે. એક રાત્રિ ઉપવાસ કરવો હોય તો અ-
હણદિવસથી પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરવો, એમ કેટલાએક અંથકાર કેહેછે. અહણ-
સંબંધી રાત્રિદિવસનો ઉપવાસ કરવો, એમ ખીજ અંથકારો કેહેછે. પુત્રવાન્ ગૃહસ્થે
અહણ, સંક્રાંતિ આદિ દિવસે ઉપવાસ કરવો નહી. પુત્રવાન્ પદ્મવડે કન્યાવાન્ હો-
ય તેણે પણ ઉપવાસ કરવો નહી એમ કેટલાએક કેહેછે. અહણમાં દેવ, પિતૃ એ-
મનું તર્પણ કરવું એ રીતે કોઇએક કેહેછે. “સર્વ વર્ણોને અહણનું સૂતક છે ” માટે
અહણ સમયે સ્પર્શ કરેલાં વસ્ત્રાદિકની શુદ્ધિ, જલ વગેરેથી ધોવું ઇત્યાદિક કરવી.
અહણમાં ગાય, પૃથિવી, સુવર્ણ, ધાન્ય, ઇત્યાદિક દાન કરવાથી મ્હોટું ફળ થાય-
છે. તપશ્ચર્યા, અને વિદ્યા એ બન્નેથી મુક્ત જે બ્રાહ્મણ તે મુખ્ય દાનપાત્ર, સત્પા-
ત્રમાં દાન કરવાથી અત્યંત પુણ્ય થાયછે. “ચંદ્ર સૂર્યના અહણ સમયે સધળું

જલ ગંગાજલ સમાન, સઘળા બ્રાહ્મણો વ્યાસ સમાન, સઘણું દાન પૃથ્વીદાનની ખરોબર ” એવું જે વચન તે સામાન્ય પુણ્યના અભિપ્રાય માટે છે. તેથી “અ-બ્રાહ્મણને દાન દેવું તે જટલું દાન તેટલું ફલ આપનાર છે, બ્રાહ્મણજીવને દાન તે ખમણું ફલ આપે છે, ઓત્રિયને દાન લક્ષગુણ, સત્પાત્રને દાન દેવાથી અનંત ફલ થાય છે” એ રીતે નહાન મ્હોટાઈ કહેલી છે.—જનોઈ વગેરે વેદોક્ત સંસ્કાર જેને નથી અને જાતીથી માત્ર બ્રાહ્મણ તે અબ્રાહ્મણ, તેને દાન કરે તો જટલું દાન કરે તેટલુંજ કલ્યાણ પ્રમાણે ફલ મળે છે. ગર્ભાધાન આદિ સંસ્કાર થયેલા હોય, અને વેદ પાઠ કરવો, ખીજને વેદ ભણાવવો તેથી જે હીન તે બ્રાહ્મણજીવ, તેને દાન કરે તો ખમણું ફલ પ્રાપ્ત થાય. પોતે વેદ પાઠ કરે, ખીજને શીખવે તે ઓત્રિય, તેને દાન કરે તો સહસ્રગુણ ફલ મળે. વિધા, ઉત્તમ આચાર ઇત્યાદિકે યુક્ત જે તે સત્પાત્ર, તેને દાન કરે તો અનંત ફલ; એ પ્રમાણે એ વાચ્યનો અર્થ બહુવો. અહણમાં શ્રાદ્ધ કરવું તે આમાત્ર (કાયાં અન્ન) વડે કરવું, અથવા હિરણ્યશ્રાદ્ધ કરવું. સંપત્તિમાન હોય તેણે પ-ત્વનાત્વડે કરવું. સૂર્યઅહણમાં શ્રાદ્ધ, તીર્થયાત્રાનાં અંગભૂત શ્રાદ્ધ પ્રમાણે વિશેષ ધીસહિત અન્નવડે કરવું. અહણમાં શ્રાદ્ધભોજન કરવાવાળો મહાદોષી થાય છે. સં-પત્તિમાન હોય તેણે અહણમાં તુલાદાનાદિક કરવું. “ચંદ્ર અને સૂર્યનાં અહણસ-મયે, તીર્થમાં, મહાપર્વ (કપિલાષ્ઠી) ઇત્યાદિ સમયે મંત્રદીક્ષા (ઉપદેશ) લેવી હોય તો માસ, નક્ષત્ર આદિ શુદ્ધિની ગરજ નથી.” મંત્રદીક્ષા લેવાનો પ્રકાર તં-ત્રચંચોમાં જોઈ લેવો. દીક્ષા શબ્દથી ઉપદેશ પણ સમજવો. “પ્રથમના યુગ યુગમાં દીક્ષા થતી અને કલિયુગમાં ઉપદેશ થાય છે.” “ચંદ્રસૂર્યનાં અહણ સમયે, સિદ્ધક્ષેત્ર (હરિદ્વારાદિ), શિવમંદિર ઇત્યાદિ ઠેકાણે મંત્રમાત્ર કહેવો તે ઉપદેશ થાય.” મંત્ર લેવામાં સૂર્યઅહણજ મુખ્ય છે. ચંદ્રઅહણસમયે મંત્રઅહણ કરે તો દારિદ્ર્ય ઇત્યાદિ દોષ થાય છે એમ કહેલાએક કહે છે. “ચંદ્ર, સૂર્યનાં અહણ સમયે ઉપવાસ પૂ-ર્વક સ્નાન કરી સ્પર્શકાળથી ક્ષોભપર્યંત એકાગ્રમનવડે મંત્રનો જપ કરવો. જપનો દશાંશ હોમ કરવો. હોમનો દશાંશ તર્પણ કરવું. હોમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો હોમની સંખ્યાથી યોગુણો જપ કરવો.” મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી તેની છેવટે દ્વિતીયા વિભક્ત્યંત મંત્રના દેવતાનાં નામનો ઉચ્ચાર કરી અમુક દેવતાને હું તર્પણ કરું છું એવો ઉચ્ચાર કરી જવ, આદિ સહિત જલની અંજલીવડે હોમથી દશાંશ તર્પણ કરવું. એ રીતે અંતમાં નમઃ એ શબ્દસહિત મૂલમંત્ર ઉચ્ચારણ કરી અમુક દેવતાને આ જળવડે હું અભિષેક કરું છું, એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી તર્પણનાં જલવડે પોતાનાં મસ્તક માથે અભિષેક કરવો. એ રીતે તર્પણનો દશાંશ માર્જન કરવું. માર્જનનો દશાંશ બ્રાહ્મણભોજન કરાવવું. એ પ્રકારે કરી જપ, હોમ, તર્પણ, માર્જન, અને બ્રહ્મભો-જન એ પાંચ પ્રકારરૂપ પુરસ્કાર થાય છે. તર્પણાદિ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો તે તે સંખ્યાથી યોગુણો જપજ કરવો આ રીતે મંત્રનું પુરસ્કારણ કરવું તે અસ્તોદય અને અસ્તાસ્ત એ અહણમાં થઈ શકતું નથી. પુરસ્કારણસંબંધી ઉપનાસ પુત્રવાન્ ગૃહસ્થ પણ કરવો. પુરસ્કારણ કરનારને સ્નાન, દાનાદિ નૈમિત્તિક કર્મનો લોપ થાય

તો દોષ પ્રાપ્ત થાય માટે નૈમિત્તિક જ સ્નાન, દાનાદિક તે સ્ત્રી, પુત્રઆદિક પ્રતિ-
નિધિવડે કરાવવાં.

અન્નેત્યમિતિકર્તવ્યતા સ્પર્શકાલાત્યૂર્વસ્નાત્વાઅમુકગોત્રોઽમુકશર્માહં રાહુગ્રસ્તેદિવાકરે
નિશાકરેવા અમુકદેવતાયા અમુકમંત્રસિદ્ધિકામો ગ્રાસાદિમુક્તિપર્યંતમમુકમંત્રસ્ય જપરૂપં પુ-
રશ્ચરણં કરિષ્યે” इतिसंकल्पंचकृत्वासनबंधन्यासादिकंचस्पर्शात्पूर्वमेवविधायस्पर्शादियોक्ष
पर्यंतमूलमंत्रजपंकुर्यात् ततःपरदिनेस्नानादिनित्यकृत्यंविधायअमुकमंत्रस्यकृतैतद्ग्रहणका-
लिकामुकसंख्याकपुरश्चरणजपसांगतार्थतद्दृशांशहोमतद्दृशांशतर्पणतद्दृशांशमार्जनतद्दृशां-
शब्राह्मणभोजनानिकरिष्ये इतिसंकल्प्य होमादिकंतत्तच्चतुर्गुणाद्विगुणान्यतरजपंवाकुर्यात्
ग्रहणकालेचतस्रेरितःपुत्रादिरमुकशर्मणोऽमुकगोत्रस्यामुकग्रहणस्पर्शस्नानजनितश्रेयःप्रा-
प्त्यर्थंस्पर्शस्नानंकरिष्ये इत्यादिसंकल्पपूर्वकंतदीयस्नानदानादिकंकुर्यात् पुरश्चरणमकुर्वन्नि-
रपिगुरुषदिष्टःस्वस्वेष्टदेवतामंत्रजपोगायत्रीजपश्चावश्यंग्रहणेकार्योन्वयमामंत्रमालिन्यं ग्रह-
णकालेशयनेकृतेरोगोमूत्रेदारिद्र्यंपुरीषेकृमिर्मैथुनेग्रामसूकरोभ्यंगेकुष्ठीभोजनेनरकाति पूर्व-
पक्षमन्त्रंग्रहणोत्तरंत्याज्यं एवंग्रहणकालस्थितजलपानेपादकृच्छ्राभिधानाञ्जलमपित्याज्यं
कांक्षितकंठवृत्तनैलपाचितमन्त्रंक्षीरंचपूर्वसिद्धंग्रहणोत्तरंप्राह्यं घृतेसंधितेगोरसेषुग्रहणका-
लेकुशांतरायंकुर्यात् ॥

એ વિષયમાં આગલ કહિએ છિએ એ રીતે પુરશ્ચરણનો વિધિ કરવો-
સ્પર્શકાળથી પ્રથમ સ્નાન કરી “ અમુકગોત્રોઽમુકશર્માહં રાહુગ્રસ્તે દિવાકરે નિશાકરે
વા અમુકદેવતાયા અમુકમંત્રસિદ્ધિકામો ગ્રાસાદિમુક્તિપર્યંત અમુકમંત્રસ્ય જપરૂપં પુર-
શ્ચરણં કરિષ્યે, ” એવો સંકલ્પ કરી આસનવિધિ, ન્યાસ ઇત્યાદિક સ્પર્શથીકી પ્રથ-
મજ કરી અહણના સ્પર્શથીકી ભોક્ષલગી મૂળમંત્રનો જપ કરવો. પછી ખીજે દિવસે
સ્નાનાદિક નિત્યકર્મ કરી. “અમુકમંત્રસ્ય કૃતૈતદ્ગ્રહણકાલિકામુકસંખ્યાકપુરશ્ચરણ
જપસાંગતાર્થ તદ્દૃશાંશહોમ; તદ્દૃશાંશતર્પણ, તદ્દૃશાંશમાર્જન, તદ્દૃશાંશબ્રાહ્મણભોજના-
નિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી હોમાદિક અથવા તેને બદલે યોગુણો યોગુણો જપ
અથવા બમણો બમણો જપ કરવો. અહણસમયે પુરશ્ચરણ કર્તાએ પોતાના પુત્રા-
દિકને પોતાને બદલે સ્નાનાદિક કરવામાટે આજ્ઞા કત્યાપછી પુત્રાદિકે, “અમુકશર્મા-
ણોઽમુકગોત્રસ્યામુકગ્રહણસ્વર્શસ્નાનજનિતશ્રેયઃપ્રાપ્ત્યર્થ સ્પર્શસ્નાનં કરિષ્યે,” ઇત્યાદિક
સંકલ્પ કરી તેનીવતી સ્નાન, દાન આદિક કરવાં. જ્યાં પુરશ્ચરણ ન કરે તેમણે
પંથુ યુરુએ કહેલા મંત્રનો અને પોતાના ઇષ્ટદેવતા મંત્રનો જપ અને ગાયત્રીનો જપ
અહણમાં અવશ્ય કરવો. ન કરે તો મંત્રમાં અલિનપણું આવેછે. અહણ સમયે
નિદ્રા કરે તો રોગ, મૂત્ર કરે તો દરિદ્રીપણું, શૌચ (બગલ) બચ તો કિડો, મૈથુન
(સીમોગ) કરે તો ગામનો ડુંકર, તૈલ મર્દન કરે તો ઢોઢ; ભોજન કરે તો નરક, ઇ-
ત્યાદિ દુષ્ટ કૃળ થાયછે. પ્રથમ રંધિલાં અન્ન ઉપર અહણ ગયું તો તે અન્ન ફેકી દેવું.
એ પ્રમાણે અહણસમયે પાત્રમાં રહેલું જલ પિયે તો પાદકૃચ્છ્ર પ્રાપ્તિ કરવાનું

કહ્યું છે માટે તે જલ પણ કાઢી નાખવું. કાંજી, છાસ, ધી, તેલમાં તળેલું (વડા વ-
જેરે) અન્ન, અને દૂધ એ પ્રથમ તયાર કરેલા સધળા પદાર્થ અહણુ પછી લેવા. ધી,
અથાણું અને ગોરસ એમાં અહણુ સમયે કુશ (દર્ભ) નાખવો.

અથવેધવિચાર: સૂર્યગ્રહેપ્રહણપ્રહરાદર્વાક્યામચતુષ્ટયવેધ: ચંદ્રગ્રહેતુપ્રહરત્રય તથાચ
દિનપ્રથમપ્રહરેસૂર્યગ્રહેપૂર્વરાત્રિપ્રહરચતુષ્ટયેનભોક્તવ્યં દ્વિતીયેયમાગ્રહણેરાત્રિદ્વિતીયયામા
દૌનભોક્તવ્યં એવંરાત્રિપ્રથમપ્રહરેચંદ્રગ્રહેદિનદ્વિતીયયામાદૌનમુંજીત રાત્રિદ્વિતીયયામાદૌ
ગ્રહણેદિનતૃતીયયામાદૌનમુંજીત બાલવૃદ્ધાતુરવિષયેનુસાર્દ્ધપ્રહરાત્મકોમુહૂર્તત્રયાત્મકોવા
વેધ: શક્તસ્યવેધકાલેભોજનેત્રિદિનમુપોષણપ્રાપ્યશ્વિતં ગ્રહણકાલેભોજનેપ્રાજાપત્યંપ્રાપ્ય
શ્વિતં ચંદ્રસ્યપ્રસ્તોદયેતુયામચતુષ્ટયવેધાત્તત્પૂર્વદિવાનમુંજીત કેચિત્તુચંદ્રપૂર્ણમંડલપ્રાસેપા
મચતુષ્ટયવેધેકદેશપ્રાસેયામત્રયમિત્યાહુ: પ્રસ્તાસ્તેતુ પ્રસ્તાવેવાસ્તમાનંતુરત્રીદૂપ્રાપ્તોયદિ પ
રેતુરુદયેસ્નાત્વાશુદ્ધોભ્યવહેન્નર: અત્રસ્નાત્વાશુદ્ધિત્યુક્ત્યાશુદ્ધમંડલદર્શનકાલિકસ્નાનાત્મ
ર્વમશુદ્ધિપ્રતિપાદનાઙ્ગલાહરણપાકાદિકંશુદ્ધિર્વિવોદયકાલિકસ્નાનાત્મર્વનકાર્યમિતિભાતિ
સૂર્યપ્રસ્તાસ્તાદૌપુત્રવત્ગૃહિણપવાસનિષેધાત્તેનષ્ણમુહૂર્તાત્મકવેધંત્યક્ત્વાગ્રહણાત્મર્વભોક્તવ્ય
મિથિકેચિત્ પુત્રવત્ગૃહિણામપિત્રોપવાસેવકાર્યશતિમાધવમતમેવનુશિષ્ટાચારાનુસૃતંપુક્તં
સૂર્યપ્રસ્તાસ્તેચંદ્રપ્રસ્તોદયેચાહિતાગ્રિનાન્વાધાનંવિધાયજ્જલેનવ્રતંકાર્યનનુભોજનં ચંદ્રપ્રસ્તા
સ્તેઉત્તરદિનેસંધ્યાહોમાદૌનદોષ: તત્રાલ્પકાલેનશાસ્ત્રતોમુક્તિનિશ્ચયેમુત્સ્યનંતરંસ્નાત્વાહોમા
દિકંકર્તવ્યં ચિરકાલેનમુક્તિહોમકાલાતિક્રમપ્રસંગાનુગ્રસ્તોદયદવગ્રહણમધ્યેએવસંધ્યાહોમં
ચકૃત્વા શાસ્ત્રતોમુક્તિકાલેસ્નાત્વાબ્રહ્મપદ્માદિનિત્યકર્મકર્તવ્યમિતિભાતિ દર્શોગ્રહણનિમિત્ત
કશ્રાદેનૈવદર્શશ્રાદ્ધસંક્રાંતિશ્રાદ્ધાનાંપ્રસંગંસિદ્ધિર્ભવતિ ગ્રહણદિનેપિત્રાદેર્વાષિકશ્રાદ્ધપ્રા
પ્તૌસતિસંભવેન્નેનકાર્યં બ્રાહ્મણાદ્યાલાભેનાસંભવેતુભામેનહેસ્નાવાકાર્યં ॥

હવે ગ્રહણના વેધનો નિર્ણય કેહેછે.

સૂર્યગ્રહણમાં જ પોહોરમાં અહણુ થાય તેથી પ્રથમ ચાર પોહોર વેધ. ચંદ્ર ગ્ર-
હણમાં અહણુના પોહોરથી પ્રથમ ત્રણ પોહોર વેધ. તેથી દિવસના પ્રથમ પોહોરમાં
સૂર્યગ્રહણ હોય તો પેઢેલી રાત્રિના ચાર પોહોરમાં ભોજન કરવું નહી. ખીજ પો-
હોરમાં અહણુ થાય તો પ્રથમની રાત્રિના ખીજ પોહોરથી ભોજન કરવું નહી. એજ
રીતે રાત્રિએ પ્રથમ પોહોરમાં ચંદ્રગ્રહણ થાય તો દિવસના ખીજ પોહોરથી ભો-
જન કરવું નહી. રાત્રિના ખીજ પોહોરમાં અહણુ થાય તો દિવસના ત્રીજ પોહો-
રથી ભોજન કરવું નહી. ખાલ, વૃદ્ધ, રોગી એઆમાટે તો ડોઢ પોહોર અથવા છ
ઘડી વેધ છે. શક્તિમાન વેધવખતે ભોજન કરે તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા એ
પ્રાયશ્ચિત્ત. અહણુ સમયે ભોજન કરે તો પ્રાજાપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ચંદ્રગ્રહો અસ્ત-
ઉદય થાય તો ચાર પોહોર વેધ, માટે દિવસે ભોજન કરવું નહી. ગંદાઈ અથકાર ચં-
દ્રતું પૂર્ણગ્રહણ (પચાસ) હોય તો ચાર પોહોર વેધ, અને એકદેશ આસ (બિંબથી

કમતી) હોય તો ત્રણ પોહોર વેધ એમ કહેછે. અસ્તાસ્ત થાય તો, “ અહણ છતાં સૂર્ય ચંદ્ર અસ્ત થાય તો બીજ દિવસે ઉદય પછી સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ પુરૂષે ભોજન કરવું.” ઇહાં સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ એ વચનવડે, શુદ્ધ મંડલનાં ધર્મન સમયે જ સ્નાન તેથી પ્રથમ શુદ્ધિ નથી એમ કહ્યું, માટે જલ લાવવું, રસોઈ કરવી ઇત્યાદિક, શુદ્ધ ખિંખના ઉદયસમયનાં સ્નાન કરવાથી પ્રથમ કરવાં નહીં એમ ભાસે છે. સૂર્યના અસ્તાસ્ત આદિક સમયમાં, પુત્રવાન ગૃહસ્થને ઉપવાસ કરવાનો નિષેધ કહ્યો છે માટે તેણે ખાર ઘડી વેધ છોડી અહણથી પ્રથમ ભોજન કરવું એમ કટલાએક કહેછે. પુત્રવાન ગૃહસ્થે પણ એવાં અહણ વખતે ઉપવાસજ કરવો, એ માધવાચાર્યનોજ મત શિષ્યાચારની સાથે મળેછે માટે યોગ્ય છે. સૂર્યઅહણ અસ્તાસ્ત હોય અને ચંદ્રઅહણ અસ્તોદય હોય ત્યારે અગ્નિહોત્રીએ અન્નાધાન કરી જલવડે વ્રત કરવું, ભોજન કરવું નહીં. ચંદ્રઅહણ અસ્તાસ્ત હોય તો બીજ દિવસે સંધ્યા, હોમ ઇત્યાદિ કરવામાં દોષ નથી. યોડાં વખતમાં મોક્ષ થશે એવો શાસ્ત્રથી મોક્ષનો નિશ્ચય થાય તો મોક્ષપછી સ્નાન કરી હોમાદિક કર્મ કરવાં. વિશેષ વિલંબથી મોક્ષ થવાનો હોય તો હોમકાળનું ઉલ્લંઘન થાય માટે અસ્તોદયનીપટ્ટે અહણની વચમાંજ સંધ્યા અને હોમ કરી શાસ્ત્રપ્રમાણે મોક્ષનો જ કાળ હોય તે સમયે સ્નાન કરી બ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિ નિત્યકર્મ કરવાં, એમ ભાસે છે. અમાસને દિવસે અહણસંખંધી શ્રાદ્ધ કરવાથીજ દર્શશ્રાદ્ધ, અને સંક્રાંતિશ્રાદ્ધ એમની સિદ્ધિ થાયછે. અહણને દિવસે પિતા ઇત્યાદિકનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ આવે ત્યારે સંભવ હોય તો અન્નવડે કરવું. બ્રાહ્મણાદિક ન મર્યાદા ઇત્યાદિ અસંભવ હોય તો આમ (કાયા) અન્નવડે, અથવા સુવર્ણવડે કરવું.

સ્વજન્મરાશેત્વનીપષ્ટૈકાદશદશમરાશિસ્થિતંપ્રહણંશુભપ્રદં દ્વિતીયસપ્તનવમંચમ સ્થાનેષુમખ્યમં જન્મચતુર્થીષ્ટમદ્વાદશરાશિસ્થિતમનિષ્ટપ્રદં यस્યજન્મરાશૌજન્મનક્ષત્રે વાપ્રહણંતસ્યવિશેષતોનિષ્ટપ્રદં તેનગર્ગાનુક્તાશાંતિઃકાર્યા અથવાર્થિવિવદાનંકાર્યં તદ્વાયા ચંદ્રપ્રદેરજતમયંચંદ્રવિવંસુવર્ણમયંનાગર્થિવંચકૃત્વાસૂર્યપ્રદેસૌવર્ણસૂર્યવિવંનાગર્થિવંચકૃત્વા ધૃતપૂર્ણેતાન્નપાત્રેકાંસ્યપાત્રેવાનિધાયતિલવલ્લદક્ષિણાસાહિત્યંસંપાદ્ય મમજન્મરાશિજન્મન ક્ષત્રસ્થિતામુકપ્રહણસૂચિતસર્વાનિષ્ટપ્રશાંતિપૂર્વકં૯કાદશશસ્થાનસ્થિતપ્રહણસૂચિતશુભફ લાવાપ્તવેર્થિવદાનંકરિષ્યે इतिसंकल्प्यसूर्यचंद्रराहुंचघ्न्यात्वानमस्कृत्य तमोमयमहाभीमसौ मसूर्यविमर्दन हेमतारप्रदानेनममशांतिप्रदोभव विधुंतुदनमस्तुभ्यंसिंहिकानंदनाभ्युत दानेनानेनागस्परक्षमांविषजाद्रयादितिभंत्रमुच्चार्य इदंसौवर्णराहुर्विबंनागंसौवर्णरविर्विबंनागतंचंद्रविबंबाधृतपूर्णकांस्यपात्रनिहितंयथाशक्तितिलवल्લदक्षिणासहितंप्रहणसूचितारि एविनाशार्थंશુભફલપ્રાप्त्यर्थंचतुभ्यमहंसंप્રददे इतिदानवाक्येनपूजितब्राह्मणायवद्वान् एवं चतुर्थादनिष्टस्थानेष्वपिदानंकार्यमितिभाति यस्यजन्मराश्यादिप्रहणंतेनराहुप्रस्तरवींદુર્થિવં નાવલોકનીયં इतंरज्नैरपिपटजलादिव्यवधानेनैवप्रस्तर्થिबंद्रद्वयंनसाक्षात् मंगलकार्येषूपूर्णप्रासेचंचंद्रप्रहेद्वादश्यादितृतीयातंदिनसप्तकंवर्ज्यं सूर्यपूर्णप्रासे९कादश्यादिचतुर्थ्यंतदिना

૧ ઇહાં બીજા મત છે તે ત્રીજા પરિચ્છેદના ઉત્તરાર્થમાં કહેવાસે.

નિવર્જ્યાનિ ઘંઢગ્રહણેચતુર્દશ્યાદિદિનત્રયંવર્જ્યં જ્યોતિર્નિર્બંધેષુગ્રાસપાદતારતમ્યેનદિનાધિ
કપોનત્વંતારતમ્યેનયોજિતં ગ્રસ્તાસ્તેપૂર્વદિનત્રયંવર્જ્યં ગ્રસ્તોદયેપરંદિનત્રયંવર્જ્યં ગ્રહણનક્ષ
ત્રંવળગ્યાસંપૂર્ણગ્રાસેવર્જ્યં પાદાદિગ્રાસેસાર્ધગ્રાસાદિતારતમ્યેનયોજ્યં પૂર્વસંકલ્પિતસ્યદ્રવ્યસ્ય
ગ્રહણોત્તરંદાનેતત્ત્વિગુણંદેયંભવતિ ॥ इतिग्रहणनिर्णयोद्देशः ॥ ૩૧ ॥

હવે ગ્રહણનો શુભાશુભ નિર્ણય કેહેણે.

પોતાની જન્મરાશિયકી ત્રીજી, છઠી, દશમી, ઇચ્ચારમી, એ રાશીમાં ગ્રહણ થાય તો શ્રેષ્ઠ. ખીજી, સાતમે, નવમે, પાંચમે એ સ્થાનકે મધ્યમ હોય. પ્રથમ, ચોથું, આઠમું, બારમું એ સ્થાનકમાં ગ્રહણ થાય તો અશુભ. જેની જન્મરાશીમાં અથવા જન્મનક્ષત્રમાં ગ્રહણ થાય તેને વિશેષે ખરાબ ફળ આપનારું થાયછે માટે તેણે ગર્ગીદિકાએ કહેલી શાંતિ કરવી. અથવા ખિંપદાન કરવું. તે આ પ્રમાણે;— ચંદ્રગ્રહણમાં ૩પાતું ચંદ્રખિંપ અને સોનાતું નાગખિંપ કરવું. સૂર્યગ્રહણમાં સોનાતું સૂર્યખિંપ, અને નાગખિંપ કરી તે ધી ભરેલાં ત્રાખાનાં અથવા કાંસાનાં પાત્રમાં મૂકી તિલ, વસ્ત્ર, દક્ષિણા એ સામગ્રી તયાર કરી “મમજન્મરાશિજન્મનક્ષત્રસ્થિતામુકગ્રહણસૂચિતસર્વાનિષ્ઠપ્રશાંતિપૂર્વકં एकादशस्थानस्थितग्रहणसूचितशुभफलावाप्तये विंब दानं करिष्ये,” એવો સંકલ્પ કરી સૂર્ય, ચંદ્ર, અને રાહુ એતું ધ્યાન અને નમસ્કાર કર્યાપછી, “તમોમય મહામીમ સોમસૂર્યવિમર્દન ॥ હેમતારપ્રદાનેન મમશાંતિપ્રદોભવ વિધુંનુદનમસ્તુભ્યં સિંહિકાનંદનાચ્યુત ॥ દાનેનાનેનનાગસ્ય રક્ષમાવેધજાઘ્રયાત્,” એ મંત્રોચ્ચાર કરી “હં સૌવર્ણરાહુવિંબંનાગં સૌવર્ણં રવિવિંબં રાજતં ચંદ્રવિંબં વા ધૃતપૂર્ણકાં સ્વપાત્રનિહિતં યથાશક્તિ નિલવચ્છદક્ષિણાસહિતં ગ્રહણસૂચિતારિષ્ટવિનાશાર્થં શુભફલ પ્રાપ્ત્યર્થેચ નુમ્યમહં સંપ્રદદે,” આ દાનવાક્યવડે પ્રથમ પૂજા કરેલા બ્રાહ્મણને તેનું દાન કરવું. એજ રીતે ચતુર્થ ઇત્યાદિ અનિષ્ઠ સ્થાનકમાં ગ્રહણ હોય તો પણ દાન કરવું, એમ ભાસે છે. જેની જન્મરાશિ, જન્મનક્ષત્ર ઇત્યાદિ સ્થાનકમાં ગ્રહણ હોય તેણે રાહુઅસ્ત સૂર્ય ચંદ્રનાં ખિંપ એવાં નહી. ખીજા મનુષ્યોએ પણ વસ્ત્ર જલ ઇત્યાદિ આડ દઇ તેમાંથી ગ્રહણ એવું; પ્રત્યક્ષ એવું નહી. પૂર્ણાસ ચંદ્રગ્રહણ હોય તો મંગળ કાર્યમાં ખારસથી ત્રીજી લગી સાત દિવસ છોડી દેવા. પૂર્ણાસ સૂર્યગ્રહણ હોય તો એકાદશીથી ચોથ લગી (નવ દિવસ) છોડવા. અંકિત ગ્રહણ હોય તો ચૌદશથી એકમ લગી ત્રણ દિવસ છોડવા. જ્યોતિષના અંથોમાં, જેમ આસમાં ઓછા વધારે ભાગ થાય તે હિસાબે દિવસો પણ ઓછા વધુ વિચાર કરી છોડવા એરીતે કહ્યું છે. અસ્તાસ્ત થાય તો પ્રથમના ત્રણ દિવસ છોડવા. અસ્તોદય હોય તો ગ્રહણ પછીના ત્રણ દિવસ છોડવા. પૂર્ણાસ હોય તો જે નક્ષત્રમાં ગ્રહણ હોય તે નક્ષત્ર છ માસ લગી છોડી દેવું. એક પાદ આસ હોય તો દોઢમાસ લખી, બે પાદ આસ હોય તો ૩ માસ લગી, અને ત્રણ પાદ આસ હોય તો સાડીથાર માસ લગી, જે જે રીતિનું હોય તે તે પ્રમાણે છોડી દેવું. પ્રથમ સંકલ્પ કરેલાં દ્રવ્યનું ગ્રહણપછી દાન કરે તો ખમણું દેવું એમજ છે. ઇતિ ગ્રહણનિર્ણયોદેશઃ એકત્રિશઃ ૧૩૧૧

સમુદ્રેણીર્મામાવાસ્યાદિપર્વસુસ્નાયાન્ ધ્રુગુભૌમદિનેસ્નાનર્વર્જયેન્ અશ્વત્યસાગરૈસે
ઘ્વીનસ્પર્શસ્તુકદાચન અશ્વત્યમંદવારેચસાગરપર્વણિસ્પૃશેન્ નકાલનિયમઃસેતૌસમુદ્રજ્ઞા
નકર્મણિ સમુદ્રજ્ઞાનપ્રયોગોન્યવ્રજ્ઞેયઃ॥ઈતિધર્મસિંધુસારેસમુદ્રજ્ઞાનોદ્દેશઃ ॥ ૩૧ ॥

હવે સમુદ્રસ્નાનનો નિર્ણય કેહેછે.

પૂનમ, અમાસ ઇત્યાદિ પર્વદિવસે સમુદ્રસ્નાન કરવું. શુક્રવાર અને મંગલવારને
દિવસે સમુદ્રસ્નાન કરવું નહી. “પિપ્પ્લો અને સમુદ્ર એની સેવા કરવી, તેમને
ક્યારેપણ સ્પર્શ કરવો નહી, શનિવારે પિપ્પળાનો સ્પર્શ કરવો. અને પર્વણીને દિવસે
સમુદ્રનો સ્પર્શ કરવો. સેતુમંથ રામેશ્વરની સમીપે સેતુવાળા સમુદ્રમાં સ્નાન કર-
વાવિષે કાઠપણ કાળનો નિષેધ નથી.” સમુદ્રસ્નાનનો પ્રયોગ ખીજ ત્રેથોમાં બેઠ
લેવો. ઇતિ ધર્મસિંધુસારે સમુદ્રસ્નાનોદ્દેશઃ દ્વાત્રિશત્તમઃ ॥ ૩૨ ॥

તિથિવિશેષેનક્ષત્રવિશેષેવારાદૌચવિધિનિષેધઃ સપ્તમ્યાનસ્પૃશેતૈલનીલવસ્ત્રનધારયેન્
નચાપ્યામલક્રૈઃસ્નાનંનકુર્યાત્કલહનરઃ સપ્તમ્યાનૈવકુર્વીતાન્નપાત્રેણભોજનં નંદાતિથિષ્ઠ
ધ્યંગોવર્જ્યઃ રિક્તાસુષૌરંવર્જ્યં જ્યાસુમાંસંશૂદ્ધાદૈર્વર્જ્યં પૂર્ણાસુસ્ત્રીવર્જ્યા રવિવારેઽધ્યંગોભૌ
મવારેશૌરંબુધેયોધિષ્ઠવર્જ્યા ચિત્રાહસ્તશ્રવણેપુતૈલંવર્જ્યં વિશાખાપ્રતિપત્સુષૌરંવર્જ્યં મઘાઠ
ત્તિકાત્યુત્તરાસુસ્ત્રીનસેવ્યા તિલમક્ષણંતિલતર્પણંચસપ્તમ્યાનં નારીકેલમણ્ડમ્યામલાબુનવ
ધ્યાંપટોલંદશમ્યાનિનિપ્યાવમેકાદશ્યાંમસૂરંદ્વાદશ્યાંવાર્તાકંચત્રયોદશ્યાંવર્જ્યં પૂર્ણિમાદર્શસંક્રાંતિ
ચતુર્દશ્યષ્ટમીવુચ નરશ્ચંડાલયોનીસ્પાસૈલસ્ત્રીમાંસસેવનાન્ પૂર્ણિમાદર્શસંક્રાંતિદ્વાદશીવુ
શ્રાદ્ધદિનેચવસ્ત્રનપીડયેન્ રાત્રીમૃદંગોમયમુદકંચનાહરેન્ ગોમૂત્રંપ્રદોષકાલેનગૃણ્ણીયાન્
અમાદિપર્વસ્વવશ્યંશાંત્યર્થંતિલહોમીસ્યાન્ આત્મરક્ષણાપદાનાદિકંચકુર્યાન્ પર્વસુનાધીપી
ત શૌચાચમનવ્રત્તચર્યાદિસેવીસ્યાન્ પ્રતિપદર્શણીનવમીતિથિષુશ્રાદ્ધદિનેજન્મદિનેવ્રતે
ચોપવાસેચરવિવારેમધ્યાન્હસ્નાનસમયેચકાષ્ઠેનદંતધાવનંવર્જ્યં અલાભેદંતકાષ્ઠાનાંનિવિદે
પિદિનેતથા અપાંદ્વાદશગંઢૂપૈઃપત્રૈર્વાશોધયેન્મુલં અત્રસર્વવ્રતનિવેધેષુનિધ્યાદિકંતત્કાલવ્યા
પિપ્રાહ્યં ॥ ઇતિધર્મસિંધુસારેતિધ્યાદૌવિધિનિષેધસંગ્રહોદ્દેશસ્ત્રયોદ્ધિશત્તમઃ ॥ ૩૩ ॥

હવે અમુક તિથિ, નક્ષત્ર, અને વાર વિષે કયા કયા પદાર્થ

વાપરવા અને વળ્ય કરવા તે કેહેછે.

તૈલનો સ્પર્શ, કાળાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, આમલાનાં જલથી સ્નાન, કલહ (ટંટો),
ત્રાંખાનાં વાસણમાં ભોજન, એ સઘળાં સાતમને દિવસે વળ્ય કરવાં. એકમ, છઠ
અને એકાદશી, એ દિવસે તૈલમર્દન ન કરવું. ચોથ, નોમ અને ચૌદશને
દિવસે વાલ ઉતરાવવા નહી. ત્રીજ, આઠમ અને તેરસ એ દિવસે શદ્રોએ
માંસ ખાવું નહી. પાંચમ, દશમ, અને પૂનમ, એ દિવસે સ્ત્રી વર્જિત કરવી. ૨-
વિવાર, મંગલવાર અને બુધવારે કમે કરી તૈલમર્દન, ૧મશ્રુ (વાલ ઉતરાવવા)

અને સ્ત્રી, વર્ચ્ય. ચિત્રા, હસ્ત, શ્રવણ, એ નક્ષત્રે તૈલ વર્ચ્ય. વિશાખાનક્ષત્ર, અને એકમને દિવસે રમશ્રુ વર્ચ્ય. મધા, કૃત્તિકા અને ત્રણ ઉત્તારા, એ નક્ષત્રે સ્ત્રી વર્ચ્ય. તિલ ખાવા અને તિલવતિ તર્પણ એ સાતમને દિવસે વર્ચ્ય. આઠમ, નોમ, દશમ, એકાદશી, દ્વાદશી અને તેરસ, એ દિવસે ક્રમે કરી નારિયલ, દૂધિ, પરવલ, નિખાવ (ચોળા, કાળા વાલ, ઘોળા વાલ ઇતિ), મસૂર, વાર્તાક (રીંગણાં), એ વર્ચ્ય કરવાં. “પૂનમ, અમાસ, સંક્રાંતિ, ચૌદશ, આઠમ, એ દિવસે તૈલ, સ્ત્રી અને માંસ એ સેવન કરે તો તેને ચાંડાલનો જન્મ થાયછે.” પૂનમ, અમાસ, સંક્રાંતિ, ખારસ અને શ્રાદ્ધનો દિવસ, એ દિવસે વસ્ત્ર નીચોવવું નહી. માટી, છાણુ અને જલ એ રાત્રિએ લાવવાં નહી. ગોમૂત પ્રદોષસમયે લાવવું નહી. અમાસ આદિ પર્વણીને દિવસે શાંતિમાટે અવશ્ય તિલનો હોમ કરવો. પોતાનાં રક્ષણમાટે દાન વગેરે કરવું. પર્વણીને દિવસે અધ્યયન કરવું નહી. શૌચ, આચમન, બ્રહ્મચર્ય, એ સેવન કરવાં. એકમ, અમાસ, છઠ, નોમ, શ્રાદ્ધદિવસ, જન્મદિવસ, વ્રતદિવસ, ઉપવાસ દિવસ, રવિવાર અને મધ્યાહ્ન સમયે સ્નાન, એટલે વખતે કાષ્ઠવતી દાંત ધસવા નહી. “જ દિવસે દાંતણુ ન મળે તે દિવસે અને નિષિદ્ધદિવસે ખાર કોગળા કરી અથવા ઝાડનાં પાનવતી સુખ શુદ્ધ કરવું.” આ સઘળા નિષેધમાટે તિથિ નક્ષત્ર ઇત્યાદિ લેવાં તે તત્કાળવ્યાપિ હોય તે લેવાં. ઇતિ ધર્મસિંધુસારે તિથ્યાદૌ વિધિનિષેધસંગ્રહોદેશઃ ત્રયસિંશતમઃ ॥ ૩૩ ॥

મીમાંસાધર્મશાસ્ત્રજ્ઞાઃ સુધિયોઽનલસાવુધાઃ ॥ કૃતકાર્યાઃ પ્રાર્થનિર્બંધેસ્તદર્ધનાયમુદયમઃ ॥ ૧ ॥

ગ્રંથકાર, આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન શું? તે કહેછે.

મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર એના જણનારા, બુદ્ધિમાન અને આલસ્યરહિત, એવા જે પંડિતો તેઓ મહોટા વિદ્વાનોએ રચેલા પ્રથમના ગ્રંથો એઈ તેથીજ કૃતાર્થ થાયછે, એટલે આવેલાં કાર્યો કરેછે, માટે આ ગ્રંથ કરવાનો ઉદ્યોગ તેઓનેમાટે નથી.

યેપુનર્મદમતયોલસાબજ્ઞાશ્ચનિર્ણયં ધર્મેવેદિતુમિચ્છંતિરચિતસ્તદ્દેક્ષયા ॥ ૨ ॥

નિર્બંધોયંધર્મસિંધુસારનામાસુબોધનઃ અમુનાપ્રીયતાંશ્રીમદ્વિઠ્ઠલોપસ્તવત્સલઃ ॥ ૩ ॥

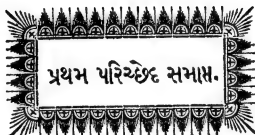
ત્યારે જે મંદબુદ્ધિવાળાઓ, આલસ્ય, અને અજ્ઞાનિ છતાં ધર્મવિષે નિર્ણય જણવાની ઇચ્છા કરેછે તેમને માટે ધર્મસિંધુસાર નામનો આ સુબોધ ગ્રંથ મેં કસ્યોછે, એ ગ્રંથવડે ભક્તવત્સલ શ્રીમદ્વિઠ્ઠલ સંતુષ્ટ થાઓ.

સર્વત્રમૂલવચ્ચનાનીહજ્ઞેયાનિતદ્વિચારશ્ચ કૌસ્તુભનિર્ણયસિંધુશ્રીમાધવકૃતનિર્બંધેષ્વઃ ॥ ૪ ॥

આ ગ્રંથવિષેનાં સઘળાં મૂલવચ્ચનો અને તૈમનો વિચાર એવો હોય તો કૌસ્તુભ, નિર્ણયસિંધુ, અને શ્રીમાધવે કરેલો જે નિબંધ તેઓમાંથી એવો.

પ્રેમ્ણાસન્નિર્ઘર્થઃસેવ્યઃશબ્દાર્થતઃસદોષોપિ સંશોધ્યવાપિહરિણાસુદામમુનિસતુષ્પૃથુકમુ
ષ્ટિરિવ ॥ ૫ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनायोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेप्रथम
परिच्छेदः समाप्तः ॥ ॥ श्रीरामचन्द्रार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥ ॥

આ મહારો ગ્રંથ ક્વચિત્ સ્થલમાં શબ્દાર્થકી અને અર્થાર્થકી જે દોષયુક્ત હોય
તોપણ, સુદામા બ્રાહ્મણના પોવા જે ક્ષોતરીયુક્ત હતા તો પણ શ્રીકૃષ્ણે તેમાંની ક્ષોત-
રીવગેરાં ફેંકી સાફ શુદ્ધ કરી. સ્વીકાર કર્યા, તેરીતે વિદ્વાનોએ વિચારપૂર્વક શોધન
કરી આ ગ્રંથનો સ્વીકાર કરવો. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુ કાશીનાયોપા-
ધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પ્રથમપરિચ્છેદઃ સમાપ્તઃ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

૧

एकरदं द्विरदमुखं, शिवयोरुत्संगसंगतं स्मरतां ॥
विघ्नविनाशननिरतं, देवं वंदे भवार्तिहं भजतां ॥ १ ॥

આ રીતે ગણપતિને નમસ્કારરૂપ મંગલાચરણ કરી ધર્મસિંધુના ખીજ પરિચ્છે-
દનાં ભાષાંતર કરવાનો આરંભ કરૂં છું.

श्रीपादुरंगविबुधांतरंगनौर्मोदिरांमाधवमंदिरांच ॥
सतामनंतंहितमामनंतंगुरुंगरिष्टजननीवरिष्ठाम् ॥ १ ॥

જાની જનોનાં અંતઃકરણમાં વાસ કરનારા એવા શ્રીપાંદુરંગ, અને માધવ છે
નિવાસનું સ્થાન જેનું એવી લક્ષ્મી, અને સાધુ જનોનું હિત કરનારા એવા અનંત ના-
મના ઉત્તમ ગુરૂ એટલે પિતા, અને શ્રેષ્ઠ એવી માતા, એ સર્વેને હું નમસ્કાર કરૂં છું.

काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्यायसूनुना ॥
सामान्यंनिर्णयंप्रोक्त्यविशेषेणविनिर्णयः ॥ २ ॥

અનંત ઉપાધ્યાયનો પુત્ર હું કાશીનાથ, પ્રથમ પરિચ્છેદમાં તિથિ ઇત્યાદિકનો સા-
માન્ય નિર્ણય કહી હવે આ ખીજ પરિચ્છેદમાં વિશેષ નિર્ણય કહું છું.

संगृह्यतेधर्मसिंधुसाराख्येकालगोचरे ॥
मर्थेप्रस्तुटबोधायपुनरुक्तिर्नदूषणम् ॥ ३ ॥

જેમાં કાળનો નિર્ણય કહ્યો છે એવા ધર્મસિંધુનામના આ ગ્રંથમાં ઠોઠઠાઠ ઠેકાણે
સઘળાઓને સ્પષ્ટ બોધ થાવામાટે પુનરૂક્તિ (એક વખત કહેલ હોય તેજ ખીજ
વાર કહેવાય તે) આવે તો ઠાપ છે એમ માનવું નહીં.

प्रथमपरिच्छेदेमासविशेषानपेक्षंसामान्यतस्तिथ्यादिनिर्णयमभिधायास्मिन्नितीयपरिच्छे-
देचैत्रादिमासविशेषोपादानेनप्रतिपदादितिथिषुविहितसंवत्सरकृत्यनिर्णयसारंसंगृह्यीमः ॥

પ્રથમ પરિચ્છેદમાં, અમુક માસની અમુક તિથિ એ રીતનો વિશેષ નિર્ણય કહ્યા-
પિતા સામાન્યપણાંથી તિથિ ઇત્યાદિકનો નિર્ણય કહ્યો છે. હવે આ ખીજ પરિચ્છેદમાં
ચૈત્રાદિક બાર માસમાંની એકમ આદિ તિથિઓમાં કરવાનાં સંપૂર્ણ વર્ષનાં કર્મ અને
તેમના નિર્ણયનો સાર એ કહું છું.

अत्रशुक्लप्रतिपदादिरमांतएवमासःप्रायेणदाक्षिणात्यैराद्वियतेइतिनमेवाश्रित्यनिर्णयउच्य-
ते अत्रकिंचित्पूर्वपरिच्छेदोक्तमपिपुनर्विशेषोक्तमिदंटीक्रियतेइतिपुनरुक्तिर्नदोषाय तत्रमे-
षसंक्रांतीपूर्वाःपराश्वदशदशनाड्यःपुण्यकालः रात्रौत्वर्धरात्रात्प्राक्संक्रमेपूर्वदिनोत्तरार्ध-
पुण्यम् अर्धरात्रात्परतःसंक्रमेउत्तरदिनस्वपूर्वार्धपुण्यम् अर्धरात्रेसंक्रमेदिनद्वयपुण्यं ॥

દશિણ દેશમાંના લોકો ધણુકરી સુદ એકમથી અમાસલગી માસ, અહણુ કરેછે માટે
તેનોજ આશ્રય કરીને નિર્ણય કહું છું. આ પરિચ્છેદમાં કોઈએક ઠેકાણે પ્રથમ પરિ-

૨૭૬ માંની ખાખતો આવિયું છે તે તેમનો વિશેષ નિર્ણય કરી પકી કરવામાટે લખેલિઉ છે, તેથી પુનરક્રિતરૂપ દોષ છે એમ સમજવું નહી. મેષ સંક્રાંતિની પ્રથમની દશ ધડી અને પ્રાછલની દશ ધડી. મળી વીસ ધડી પુણ્યકાળ. સંક્રાંતિ, મધ્યરાત્રિથી પ્રથમ થાય તો પૂર્વ દિવસનું ઉત્તરાર્ધ પુણ્યકાળ. મધ્યરાત્રિ પછી સંક્રાંતિ થાય તો ખીજ દિવસનું પૂર્વાર્ધ પુણ્યકાળ. બરોબર મધ્યરાત્રિએ સંક્રાંતિ થાય તો પ્રથમનો દિવસ અને ખીજે દિવસ એમ બન્ને દિવસ પુણ્યકાળ છે.

અથતિથિનિર્ણયઃ તત્રચૈત્રશુક્લપ્રતિપદિવત્સરારંભઃ તત્રૌદયિકીપ્રતિપત્તગ્રાહ્યા દિનદ્વયેઽ
 દયવ્યાપ્તૌઅવ્યાપ્તૌવાપૂર્વા ચૈત્રસ્વમલમાસત્વેવત્સરારંભનિમિત્તકંતૈલાભ્યંગંસંકલ્પાદૌનૂતનવ
 ત્સરનામકીર્તનાદારંભંચમલમાસપ્રતિપદેવકુર્યાન્ પ્રતિગૃહંધ્વજારોપણંનિષપત્રાશનંવત્સરા
 દિફલશ્રવણંનવરાત્રારંભોનવરાત્રોત્સવાદિનિમિત્તાભ્યંગાદિશ્વશુદ્ધમાસપ્રતિપદિકાર્યઃ વ
 ત્સરારંભનિમિત્તકોપિતૈલાભ્યંગઃશુદ્ધપ્રતિપદેવેતિમયૂલેઽત્કમ્ અસ્યાંતૈલાભ્યંગોનિત્યઃ અક
 રણેપ્રત્યવાયોક્તેઃ અસ્યામેવપ્રતિપદિદેવીનવરાત્રારંભઃ અત્રપરપુતામુહૂર્તમાત્રાપિપ્રતિપત્તગ્રા
 હ્યા અત્રમુહૂર્તપરિમાણં મુહૂર્તમન્હોરાત્રેશ્વપ્રોચુઃપંચદશલંબમિત્યુક્તંસર્વત્રજ્ઞેયમ્ પારણાદિ
 વિશેષનિર્ણયઃશારદનવરાત્રવદ્વોધ્યઃ અત્રૈવપ્રપાદાનં તત્રમંત્રઃ પ્રપેયંસર્વસામાન્યાભૂતેભ્યઃપ્ર
 તિપાદિતા અસ્યાઃપ્રદાનાત્વિતરસ્તુપ્યંતુહિપિતામહાઃ અનિવાર્યંતતોદેયંજલંમાસચતુષ્ટયમ્
 પ્રપાદાતુમશક્તેનપ્રત્યહમુદકુમ્ભોદિજગૃહેદેયઃ તત્રમંત્રઃ એષધર્મષટોદત્તોદ્વલ્લવિષ્ણુશિવાત્મ
 કઃ અસ્વપ્રદાનાત્સકલામમસંતુમનોરથાઃ ઇયમેવપ્રતિપત્તિકલ્પાદિરપિ એવંવૈશાલ્યશુક્લતૂતી
 યાફાલગુનકુળ્ણતૂતીયાશુક્લાચૈત્રપંચમીમાધેત્રયોદશીકાર્તિકેસપ્તમીમાર્ગશીવેનવમીદત્યાપિક
 લ્પાદયોબોધ્યાઃ આસુશ્રાદ્ધાત્વિનૂત્તિઃ ચૈત્રશુક્લપ્રતિપત્તમત્સ્યજયંતીત્યેકે ચૈત્રેદધિક્ષીરઘુ
 તમધુવર્જનદંપતીપૂજનાત્મકંઘૌરીવ્રતંકાર્યમ્ ચૈત્રશુક્લદ્વિતીયાયાંનિશામુલેબાલેંદુપૂજનાત્મ
 કંચંદ્રવ્રતં અસ્યામેવદમનકેનઘૌરીશિવપૂજનં ચૈત્રશુક્લતૂતીયાયાંઘૌરીશિવપુનાંસંપૂજ્યાંદોલન
 વ્રતંમાસપર્થંતંકાર્યં અત્રતૂતીયામુહૂર્તમાત્રાપિપરાગ્રાહ્યા દ્વિતીયાપુક્ત્તનકાર્યા ચતુર્થીપુતાયાં
 વૈધૃત્યાદિયોગેપિસૈવકાર્યાં દ્વિતીયાયોગનિષેધસ્યબલવત્સ્વાન્ અસ્યામેવતૂતીયાયાંશ્રીરામચંદ્ર
 સ્યદોલોત્સવમારભ્યમાસપર્થંતંપૂજાપૂર્વકમાંદોલનંકાર્યમ્ એવંદેવતાંતરાણામપિ ઇયમેવતૂતી
 યામન્વાદિરપિ અત્રૈવસર્વમન્વાદિનિર્ણયઃપ્રચ્યતે તત્રમન્વાદયશ્ચૈત્રેશુક્લતૂતીયાપૌર્ણમાસીચ
 જ્યેષ્ઠેપૌર્ણિમ્યા આષાઢસ્યશુક્લદશમીપૌર્ણમાસીચ શ્રાવણસ્યકુળ્ણાષ્ટમી ભાદ્રપદસ્યશુક્લતૂતી
 યા આશ્વિનસ્યશુક્લનવમી કાર્તિકસ્યશુક્લદ્વાદશીપૌર્ણમાસીચ પૌષેશુક્લેકાદશી માગ્શેશુક્લ
 સપ્તમી ફાલગુનસ્યપૌર્ણમાસ્યમાવાસ્યાચેતિચતુર્દશજ્ઞેયાઃ એતાસ્તુમન્વાદયઃશુક્લપક્ષસ્થાઃદૈવે
 પિત્ર્યેકર્મણિપૂર્વાળ્હવ્યાપિન્યોગ્રાહ્યાઃ પૂર્વાળ્હોત્રદેહાવિભક્તદિનપૂર્વાભાગસ્તત્રૈવશ્રાદ્ધાદિવિ
 ધાનાત્ દૈવાન્માનુષાદ્વાપરાધાત્પૂર્વાળ્હેશ્રાદ્ધાદ્યનુષ્ઠાનાસંભવેઽપરાળ્હવ્યાપિન્યોગ્રાહ્યાઃ દિન
 પૂર્વાર્ધેઽપરાળ્હેવાશ્રાદ્ધાદ્યનુષ્ઠેયં નતુદિનોત્તરાધેગતમધ્યાહ્નમાયોરંતિતાત્પર્થં કુળ્ણપક્ષસ્થા
 સ્તુદૈવેપિત્ર્યેચકર્મણિપંચધાવિભક્તદિનચતુર્થભાગાક્રયાપરાળ્હવ્યાપિન્યોગ્રાહ્યાઃ મન્વાદિષુ
 પિંઢરહિતંશ્રાદ્ધંકાર્યં અત્રશ્રાદ્ધૈર્દિસહસ્રવર્ષેપિતૃજ્ઞાંતૃત્તિઃ મન્વાદિશ્રાદ્ધંચનિત્યમ્ એતદકર
 જેત્વંભુવઃપ્રતિમાનેમિતિક્કર્મંત્રસ્યશતવારંજલેજપઃપ્રાપશ્ચિત્તંકાર્યમ્ એવંજળવતિશ્રાદ્ધ

મ્યપિનિત્યાનિ નાનિચ અમા ૧૨ યુગ ૪ મનુ ૧૪ ક્રાંતિ ૧૨ ધૃતિ ૧૨ પાત ૧૨
મહાલયા: ૧૫ અષ્ટકા ૫ અન્વષ્ટકા ૫ પૂર્વેદ્યુ: ૫ શ્રદ્ધિર્નવતિશ્વરદ્વારોક્ષેપાનિ ॥

હવે તિથિનિર્ણય કહેછે.

ચૈત્ર સુદ એકમને દિવસે સંવત્સરનો આરંભ થાયછે. તેમાં એકમ સૂર્યોદયસમયે હોય તે લેવી. બન્ને દિવસે સૂર્યોદયવખતે હોય અથવા બન્ને દિવસે તે વખતે ન હોય તો પ્રથમની લેવી. ચૈત્ર અધિકમાસ હોય તો નવાં વર્ષનો આરંભ થયો તે નિમિત્તથી તૈલનું મર્દન, સંકલ્પાદિકમાં નવાં વર્ષનું નામ લેવું ઇત્યાદિ આરંભ એ અધિકમાસની એકમને દિવસેજ કરવું. સઘળાં ધરોઉપર ધન ચડાવવી, લાંબકાનાં પાન ખાવાં, સંવત્સરાદિકનું કૃણ સાંભળવું, નવરાત્રિનો આરંભ, અને નવરાત્રિ ઉત્સવાદિકનાં નિમિત્તથી તૈલમર્દન, એ સઘળું શુદ્ધ માસની એકમને દિવસે કરવું. વર્ષના આરંભનાં નિમિત્તથી તૈલમર્દન કરવાનું તેપણ શુદ્ધ માસની એકમને દિવસેજ કરવું, એ રીતે મધુખમાં કહ્યુંછે. ચૈત્ર સુદ એકમને દિવસે તૈલમર્દન અવશ્ય કરવું, ન કરે તો દોષ કહ્યોછે. એજ એકમને દિવસે દેવીનાં નવરાત્રનો આરંભ કરવો. એ વ્રતમાં એકમ લેવી તે બીજીયુક્ત એક મુદ્ગર્તમાત્ર હોય તો પણ તે લેવી. આંઈ મુદ્ગર્તનું પરિમાણ આ પ્રમાણે છે—“દિનમાન અથવા રાત્રિમાનનો જ પત્તરમો ભાગ તે મુદ્ગર્ત એમ કહ્યુંછે.” એ રીતે મુદ્ગર્તપ્રમાણ સર્વ ઠેકાણે બ્રહ્મ લેવું. એ નવરાત્રિવ્રતની પારણાદિકનો વિશેષ નિર્ણય આશુની નવરાત્રિપ્રમાણે સમજવો. એજ દિવસે પ્રપા (સઘળા પ્રાણી બચ્છાં આવી પાણી પિયે તે પ્રપા) દાન કરવું, તેવિધે મંત્ર— “પ્રપેયં સર્વસામાન્યા મૂતેભ્યઃ પ્રતિપાદિતા ॥ અસ્થાઃ પ્રદાનાત્વિતરસ્તુપ્યંતુ હિ પિતામહાઃ ॥” “એ મંત્રવડે, ચાર માસ લગી કાંઈ પ્રાણી નિરાસ ન થાય એરીતે પરખ કરી જલદાન કરવું.” જે પ્રપાદાન કરી ન શકે તેણે દરરોજ બ્રાહ્મણને ઘરે જલનો કુંભ આપવો. તેનો મંત્ર—“લ્ષ ધર્મચટોદત્તો, બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાત્મકઃ ॥ અસ્થપ્રદાનાત્સકલા, મમસંતુમનોરથાઃ” ॥ એજ એકમ કલ્પાદિ પણ છે. એરીતે વૈશાખ સુદ ત્રીજ, દ્વાગણ વિદ ત્રીજ, ચૈત્ર સુદ પાંચમ, માધ સુદ તેરસ, કાર્તિક સુદ સાતમ, અને માગસર સુદ નોમ, એ તિથિઓ પૂણ કલ્પાદિ છે એમ બજાવું. એ તિથિઓમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃને તૃપ્તિ થાયછે. ચૈત્ર સુદ એકમ એ મત્સ્યજયંતી છે એમ કાઠ કહેછે. ચૈત્રમાસમાં દહી, દૂધ, ઘી, અને મધ એનો ત્યાગ કરી દંપતી (સ્ત્રીપુરૂષ બન્ને)નાં પૂજનરૂપી ગૌરીવ્રત કરવું. ચૈત્ર સુદ બીજની સાંઝે બાળકચંદ્રનાં પૂજનરૂપી ચંદ્રવ્રત કરવું. એજ બીજને દિવસે દવ-ણાંથી ગૌરી શિવની પૂજા કરવી. ચૈત્ર સુદ ત્રીજને દિવસે શિવસહિત ગૌરીનું પૂજન કરી આંદોલન (ડોલ) વ્રત એક માસ લગી કરવું. એ વ્રતમાં ત્રીજ મુદ્ગર્તમાત્ર હોય તો પણ બીજ દિવસની લેવી, બીજીયુક્ત લેવી નહી. ચોથીયુક્ત ત્રીજને દિવસે વૈધૃતિ ઇત્યાદિક યોગ હોય તો પણ બીજીયુક્ત લેવામાં મ્હોટા નિષેધ છે માટે ચોથીયુક્તજ લેવી. એજ ત્રીજને દિવસે શ્રીરામચંદ્રના દોલોત્સવનો આરંભ કરી એક માસ લગી નિત્ય શ્રીરામચંદ્રની પૂજા કરી ડોલમાં ખેસારી ઝુલાવવા. એપ્રમાણે બીજ દે-

ખતાઓનો પણ ડીલ ઉત્સવ કરવો. એ ત્રીજ મન્વાદિપણ છે, માટે ઇહાંજ મન્વાદિ તિથિનો નિર્ણય કેહેછે. ચૈત્ર સુદ ત્રીજ, ચૈત્ર સુદ પૂનમ, જ્યેષ્ઠ સુદ પૂનમ, આષાઢ સુદ દશમ, અને પૂનમ, શ્રાવણ વદ આઠમ, ભાદરવા સુદ ત્રીજ, આશુ સુદ નોમ, કાર્તિક સુદ બારસ, અને પૂનમ, પોષ સુદ એકાદશી, માઘ સુદ સાતમ, ફાગણ સુદ પૂનમ તથા વિદ અમાસ, એરીતે ચૌદ તિથિ મન્વાદિ બાણવી. એ મન્વાદિ તિથિ શુક્લપક્ષમાં હોય તો દૈવ અને પિતૃય કર્મમાટે પૂર્વાન્હકાળવ્યાપિની લેવી. દિવસના બે ભાગ કરી પ્રથમ ભાગ તે પૂર્વાન્હકાળ. આહ્વાદિક કરવું તે પૂર્વાન્હકાળમાંજ કરવું એવું વિધાન છે. દેવસંબંધી અથવા મનુષ્યસંબંધી કાંય અડચણ આવતાં પૂર્વાન્હમાં આહ્વા બની ન શકે તો અપરાન્હકાળવ્યાપિની લેવી. દિવસના પૂર્વાર્ધકાળમાં દિવા અપરાન્હકાળમાં આહ્વાદિક કરવાં. દિવસના ઉત્તર અર્ધના મધ્યાન્હભાગમાં કરવાં નહીં એ તાત્પર્ય. કૃષ્ણ પક્ષમાંની મન્વાદિ તિથિ દૈવ અને પિતૃય કર્મમાટે લેવી હોય તો તે દિવસના પાંચ ભાગ કરી ચોથો ભાગ તે અપરાન્હકાળ તે કાળમાં વ્યાપિની લેવી. મન્વાદિ તિથિને દિવસે પિંડરહિત આહ્વા કરવું. એ તિથિને દિવસે આહ્વા કરવાથી પિત્રોને બે હજાર વર્ષલગી તૃપ્તિ થાયછે. મન્વાદિ તિથિને દિવસે આહ્વા નિત્ય છે. એ આહ્વા ન થાય તો “સ્વંમુઃ પ્રતિમાનં.” એ કંઠ્યાનો સો વખત જપ જલમાં ઉભાં રહી કરવો, એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એરીતે છત્રુ (૬૬) આહ્વા પણ નિત્ય છે. તે સધળાં બતાવે છે—અમાસનાં ૧૨, યુગાદિ ૪, મન્વાદિ ૧૪, સંક્રાંતિનાં ૧૨, વૈશ્રવતનાં ૧૨, વ્યતીપાતનાં ૧૨, ભાદરવા વિદ એકમથી અમાસ લગી મહાલય ૧૫, અષ્ટકા ૫, અન્વષ્ટકા ૫, પૂર્વેધુ ૫ એ રીતે ૬૬ આહ્વા બાણવાં.

અથદશાવતારજપંચયઃ ચૈત્રશુક્લતૃતીયાયામપરાળ્હેમત્સ્યોત્પત્તિઃ વૈશાલ્પર્ણિમાયાંસાર્યકૂર્મોત્પત્તિઃ ભાદ્રપદશુક્લતૃતીયાયામપરાળ્હેવરાહોત્પત્તિઃ વૈશાલ્પશુક્લવતુર્દશ્યાંસાર્યનારસિંહાવતારઃ ભાદ્રપદશુક્લદ્વાદશ્યાંમધ્યાન્હેવામનપ્રાદુર્ભાવઃ વૈશાલ્પશુક્લતૃતીયાયાંમધ્યાન્હેપરશુરામોદ્રવઃ પ્રદોષેરતિવહવઃ ચૈત્રશુક્લનવમ્યાંમધ્યાન્હેદાશરથીરામવ્યક્તિઃ શ્રાવણકૃષ્ણાષ્ટમ્યાં નિશીથેશ્રીકૃષ્ણાવિર્ભાવઃ આશ્વિનશુક્લદશમ્યાંસાર્યનુદ્રોડ્ભૂત શ્રાવણશુક્લષષ્ટયાંસાર્યકલ્કિર્જાતરહિતતત્કાલવ્યાપિન્યોગ્રાહ્યાઃ અન્નમત્સ્યકૂર્મવરાહવૃદ્ધકલ્કિનામાષાઢાદિમાસાંતરાણિ એકાદશ્યાંદિતિથ્યંતરાણિપ્રાતરાદિકાલાંતરાણિચવચનાંતરાનુસારેણોક્તાનિકલ્પભેદેનવ્યવસ્થાપનીયાનિસ્વસ્વપરિગૃહીતપક્ષાનુસારેણતત્તદુપાસકૈરુપોવ્યાણિ શ્રીરામકૃષ્ણનૃસિંહજયંત્યેવનિત્યાઃસર્વેરુપોવ્યાઃ ચૈત્રશુક્લવતુર્થ્યામધ્યાન્હેવ્યાપિન્યાંલઙ્કાદિભિઃશ્રીગણેશમર્ચયિત્વાદમનકારોપણંકુર્યાત્ વિપ્રનાશંસર્વાન્કામાન્પ્રાપુયાત્ ચૈત્રશુક્લપંચમ્યામનંતાદિનાગાન્યુજયિત્વાક્ષીરસર્પિર્નૈવેદ્યંદયાન્ અસ્યામેવપંચમ્યાંલક્ષ્મીપૂજનં અન્નૈવચોજૈઃશ્રવાદિપૂજનાત્મકંહયવ્રતમુક્તં અન્નસર્વત્રપંચમીસામાન્યભિર્ણયાનુસારેણગ્રાહ્યા એવમગ્રેપિ પત્રવિશેષનિર્ણયો નોચ્યતેતત્રપ્રથમપરિચ્છેદોક્તેવનિર્ણયોનુસંધેયઃ ષષ્ઠ્યાંસ્કંદસ્યદમનકારોપણં સપ્તમ્યાંમાસ્કરસ્યદમનકપૂજા નવમ્યાંદેવ્યાઃ સર્વદેવાનાંપૂર્ણમાસ્યામિત્યન્યત્રવિસ્તરઃ ચૈત્રશુક્લાદ

મ્યાંભવાન્યાત્તત્તિ: તત્રનવમીયુતાગ્રાહ્યા અત્રપુનર્વસુયુતાષ્ટમ્યામણશોકકલિકાપ્રાશનં તત્રમંત્રઃ સ્વામશોકનરામીષ્ટમધુમાસસમુદ્રવ પિવામિશોકસંતપ્તોમામશોકસદાકુર્વિતિ અત્રૈવયોગવિશેષેકૃત્યં પુનર્વસુનુધોષેતાચૈત્રેમાસિસિતાષ્ટમી પ્રાતસ્તુવિધિવત્સ્નાત્વાવાજપેય-
ફલંલભેદિતિ ચૈત્રશુક્લનવમીરામનવમી ચૈત્રશુક્લનવમ્યાંપુનર્વસુયુતાયાંમધ્યાન્હેકકેલગ્રેમેષ સ્થેમૂર્ધેઽચ્ચસ્થેગ્રહપંચકેશ્રીરામત્રયમશ્રવણાન્ અસ્પ્યાંમધ્યાન્હવ્યાપિન્યામુપોષર્ણકાર્યમ્ પૂર્વે તુરેવમધ્યાન્હેસત્ત્વેસૈવગ્રાહ્યા દિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાપ્તાવવ્યાપ્તૌવાપગ અષ્ટમીવિદ્વાપા:નિષે-
ધાન્ અતઃપૂર્વેતુ:સકલમધ્યાન્હવ્યાપિનીમપિત્યક્તામધ્યાન્હેકદેશવ્યાપિન્યપિપરૈવગ્રાહ્યા કે-
ત્તિચ્ચષ્ટમીવિદ્વાંમધ્યાન્હવ્યાપિનીંપુનર્વસુયુતામપિત્યક્તાપરેતુસ્ત્રિમહૂર્તાપિનવમીસર્વૈરપ્યુપો-
ષ્યા યદિનુદશમ્યાન્હાસવશેનપારણાદિનેસ્માર્તાનામેકાદશીત્રવપ્રાપ્તિસ્તદાસ્માર્તૈરષ્ટમીવિદ્વો-
પોષ્યા વૈષ્ણવૈર્મહૂર્તત્રયયુતાપરૈવોપોષ્યા શુદ્ધાપાનવમ્યાઅભામેમહૂર્તત્રયપૂનર્વૈવાસર્વૈરપિઅષ્ટ-
મીવિદ્વૈવોપોષ્યેત્યાહુ: દ્વંત્રતંનિત્યંકાર્યમ્ચ ॥

હવે ૬૧ અવતારોની જ્યંતીયું કેહેછે.

જે તિથિનો જે અવતાર થયો હોય તેની તે જ્યંતી, એમ કેહેછે. ચૈત્ર સુદ ત્રીજને દિવસે અપરાન્હકાળે મત્સ્યાવતાર થયો, માટે ચૈત્ર સુદ ત્રીજ એ મત્સ્યજ્યંતી, એ પ્રમાણે સર્વે જ્યંતીઓ જાણવી. વૈશાખની પૂનમને દિવસે સાયંકાળે કૂર્માવતાર થયો. ભાદરવા સુદ ત્રીજને દિવસે અપરાન્હકાળે વરાહાવતાર થયો. વૈશાખ સુદ ચૌદશને દિવસે સાયંકાળે નૃસિંહાવતાર થયો. ભાદરવા સુદ પારસને દિવસે મધ્યાન્હે વામનાવતાર થયો. વૈશાખ સુદ ત્રીજને દિવસે મધ્યાન્હકાળે પરશુરા-
માવતાર થયો, પ્રદોષ કાળે થયો એમ ઘણા અંચકારો કેહેછે. ચૈત્ર સુદ નોમને દિ-
વસે મધ્યાન્હકાળે દશરથપુત્ર રામચંદ્રનો અવતાર થયો. શ્રાવણ વિદ આઠમને દિવસે મધ્યરાત્રિએ શ્રીકૃષ્ણાવતાર થયો. આશુ સુદ દશમને દિવસે સાયંકાળે બુ-
દ્ધાવતાર થયો. શ્રાવણ સુદ છઠને દિવસે સાયંકાળે કલ્કીનો અવતાર થયો. એ રીતે જે જે કાળમાં જે જે અવતાર થયા હોય તે તે કાળમાં વ્યાપ્તિ જોઈ જ્યંતીનો નિર્ણય કરવો. એમાં મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, બુદ્ધ, કલ્કી એ અવતારોમાટે આષાઠ આદિ ખીજ માસ, એકાદશી આદિ ખીજ તિથિઓ, અને પ્રાતઃકાળાદિક ખીજ કાળ ખીજ વચનોનાં પ્રમાણુવડે કહેલા છે. તેમની કલ્પભેદકરી વ્યવસ્થા કરવી. જેમણે જે પક્ષ માન્યો હોય તે તે ભક્તોએ તેની અનુસારે તે તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. આ જ્યંતીઓમાં શ્રીરામજ્યંતી, કૃષ્ણજ્યંતી, અને નૃસિંહજ્યંતી એજ નિત્ય છે, માટે સઘળાઓએ ઉપવાસ કરવો. મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની ચૈત્ર સુદ ચોથને દિવસે લાડુ ઇત્યાદિવડે ગણપતીની પૂજા કરી દવણો રોપવો, તેથી વિદ્વોનો નાશ થઈ સર્વ મનોરથ પ્રાપ્ત થાયછે. ચૈત્ર સુદ પાંચમને દિવસે અનંતાદિક નાગ-
દેવતાઓની પૂજા કરી દૂધ, ધીનું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. એજ પાંચમને દિવસે લ-
ક્ષ્મીની પૂજા કરવી, એજ દિવસે ઉચ્ચૈઃશ્રવા (સમુદ્રમંથન સમયે ઉત્પન્ન થયેલો ઘોડો) ઇત્યાદિકની પૂજારૂપ હયગ્રત કરવું. એ સઘળાં વ્રતોમાટે પાંચમ, સામાન્ય

નિર્ણયમાં કહ્યાપ્રમાણે લેવી, અને આગળ પણ એમજ સમજવું. જ્યાંહાં વિશેષ નિર્ણય કહ્યો નથી ત્યાંહાં પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહેલો નિર્ણયજ લેવો. છઠને દિવસે કાર્તિકસ્વામીને દવણો અર્પણ કરવો. સાતમને દિવસે સૂર્યને, નોમને દિવસે દેવીને, પૂનમને દિવસે સર્વ દેવતાઓને દવણો અર્પણ કરવો, એ રીતે બીજાં અંથોમાં વિસ્તાર કહ્યોછે. ચૈત્ર સુદ આઠમને દિવસે ભવાનીનો અવતાર થયો, તેમાટે આઠમ, નોમયુક્ત હોય તે લેવી. એ આઠમને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય તો આશુપાલવનાં ગ્રાહની આઠ કળી ભક્ષણ કરવી. તે ભક્ષણનો મંત્ર—“ત્વામશોક નરામીષ્ટ, મધુ માસસમુદ્રવ ॥ પિવામિ શોકસંતપ્નો, મામશોકં સદા કુહ ॥” એજ દિવસે યોગવિશેષ છતાં કરવાનું. “ચૈત્ર માસ, સુદ આઠમ, પુનર્વસુ નક્ષત્ર, બુધવાર, એવો યોગ હોય તો પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરવાથી વાજપેય યજ્ઞનું કળ મળેછે.” ચૈત્ર સુદ નોમ તે રામનવમી. ચૈત્ર સુદ નવમીને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્ર, મધ્યાહ્ન સમય, કર્ક લગ્ન, મેષના સૂર્ય, ઉચ્ચના પાંચ ગ્રહ એવો યોગ છતાં શ્રીરામનો જન્મ થયો. એ દિવસે ઉપવાસ કરવો તે મધ્યાહ્નવ્યાપિની નોમને દિવસે કરવો. પૂર્વ દિવસેજ મધ્યાહ્નવ્યાપિ હોય તો તેજ લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાહ્નવ્યાપિ હોય અથવા બન્ને દિવસે મધ્યાહ્નવ્યાપિ ન હોય તો, ‘અષ્ટમી વિક્લા લેવી નહી, એવો નિષેધ છે માટે બીજા દિવસની લેવી, જે પ્રથમ દિવસે પૂર્ણ મધ્યાહ્નવ્યાપિ હોય તો પણ તે છોડી બીજા દિવસે મધ્યાહ્નકાળમાં એકદેશવ્યાપિ હોય તો તે લેવી. કોઈ અંધકાર, આઠમવડે વેધયુક્ત છતી મધ્યાહ્નકાળવ્યાપિની અને પુનર્વસુ નક્ષત્રવડે યુક્ત હોય તો પણ તે છોડી બીજા દીવસે છ ધડી નોમ હોય તો તેજ સધળાઓએ ઉપવાસ માટે લેવી, અને જે દશમનો કાય થાતાં પારણાને દિવસે સ્માર્તોને એકાદશી વ્રત પ્રાપ્ત થાય તો સ્માર્તોએ અષ્ટમીવિક્લા નોમ ઉપવાસમાટે લેવી. વૈષ્ણવોએ છ ધડીયુક્ત એવી બીજા દિવસનીજ ઉપવાસ માટે લેવી. શુદ્ધ નોમ ન મળે અથવા બીજા દિવસે છ ધડીથી ઓછી નોમ હોય તો સધળાઓએ અષ્ટમીવિક્લા હોય તેજ ઉપવાસમાટે લેવી, એમ કહેછે. એ નવમીનું વ્રત નિત્ય અને કાન્ય એ રીતે બે પ્રકારનું છે.

અથવ્રતંપ્રયોગઃ અષ્ટમ્યામાચાર્યસંપૂજ્ય શ્રીરામપ્રતિમાદાનંકરિત્વેહંદ્રિજોત્તમ તત્રાચાર્યોભવપ્રીતઃશ્રીરામોસિત્વમેવમે ઇતિપ્રાર્થ્ય નવમ્યાઅંગભૂતેનઅકમક્તેનરાધવ દક્ષાકુવંશતિલકપ્રીતોભવભવપ્રિયેત્વેકમક્તંસંકલ્પ્યસાચાર્યોહવિષ્ણુમુંજીતપૂજામંડપંતત્રવેદિંચકૃત્વાનવમ્યાં પ્રાતઃ ઉપોષ્યનવમીત્વદ્વાપોમેષ્વસુરાધવ તેનગીતોભવત્વંમેસંસારાત્ત્રાહિમાંહરેદત્પુષોષણંસંકલ્પ્ય હમાંસ્વર્ણમયીરામપ્રતિમાત્વાંપ્રયત્નતઃ શ્રીરામપ્રીતેયેદાસ્યેરામમક્તાયધીમતેઈતિપ્રતિમાદાનંસંકલ્પયેત્ શ્રીરામનવમીવ્રતાંગભૂતાંષોડશોષચારૈઃશ્રીરામપૂજાંકરિત્વે ઇતિસંકલ્પ્ય વેદિકાપાંસર્વતોમદ્વેકલશંસંસ્થાપ્યતત્રપૂર્ણપાત્રેસવસ્ત્રેગ્નુત્તારણાદિવિધિનાપ્રતિમાયાંશ્રીરામંપ્રતિષ્ઠાપ્યપુરુષસૂક્તેનષોડશોષચારૈઃસંપૂજ્યપુષ્પપૂજાંતે રામસ્યજનનીચાસિરામાત્મકમિદં જગત્ અતસ્ત્વાંપૂજયિષ્યામિલોકમાતરંમોક્ષુતે ઇતિકૌસલ્યાંસંપૂજ્ય ઔનમોદશરથાયેતિદશ

રથસંપૂજ્યસર્વપૂજાસમાપ્યમધ્યાન્હેફલપુષ્પજલાદિપૂર્ણેનશંભેનાર્ચ્યદશાત્ત્રયમંત્રઃ દશાનનવ
ધાર્થીયધર્મસંસ્થાપનાયચ દાનવાનાંવિનાશાયદૈત્યાનાંનિધનાયચ પરિત્રાણાયસાધૂનાંજાતો
રામઃસ્વયંહરિઃ ગૃહાણાર્ચ્યમયાદત્તંભ્રાતૃભિઃસહિતોનયેતિ રાત્રૌજાગરણંકૃત્વાપ્રાતઃનિત્યપૂજાં.
વિધાયમૂલમંત્રેણપાયસાષ્ટોત્તરશતાહુતીહુત્વાપૂજાંવિસૃજ્યાચાર્યાયપ્રતિમાંદશાત્ત્રયમંત્રમ
યૌરામપ્રતિમાસમલંકૃતાં શુચિવસ્ત્રપુગચ્છન્નાંરામોદેરાધવાયતે શ્રીરામપ્રીતયેદાસ્યેતુષ્ઠોભવ
તુરાધવદતિમંત્રઃ તવપ્રસાદંસ્વીકૃત્યક્રિયતેપારણામયા વ્રતેનાનેનસંતુષ્ટઃસ્વામિન્ભક્તિપ્રયચ્છ
મેદતિપ્રાર્થ્ય નવમ્યંતેપારણાંકુર્યાત્ત્વંદ્રવંતમલમાસેનકાર્યં એવંજન્માષ્ટમ્યાદિવ્રતમપિનકાર્યં
અસ્યામેવનવમ્યાંદેવીનવરાત્રસમાપ્તિઃકાર્યા એતન્નિર્ણયઆશ્વિનનવરાત્રનવમીવત્ ॥

હવે નવમીવ્રતનો પ્રયોગ (કરવાની રીત) કેહેછે.

આઠમને દિવસે પોતાના આચાર્યની પૂજા કરી—“શ્રીરામપ્રતિમાદાનં, કરિષ્યેહં
દ્વિજોત્તમ ॥ તત્રાચાર્યો ભવ પ્રીતઃ, શ્રીરામોસિ ત્વમેવ મે,” એ મંત્રવડે તેની પ્રાર્થના
કરી, “નવમ્યા અંગમૂતેન, એકમક્તેન રાધવ ॥ ઇક્ષ્વાકુવંશાનિલક, પ્રીતોભવ ભવપ્રિય,” એ
મંત્રવડે એકલક્તનો સંકલ્પ કરી ઉપાધ્યાય સહિત હવિષ્યાત્ર ભોજન કરવું. પછી
પૂજાસાડ મંડપ અને તેની વચમાં વેદી (ચોક) કરી નોમને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં,
“ઉપોષ્ય નવમીંત્રય, યામેષ્વદ્રસુ રાધવ ॥ તેન પ્રીતો ભવ ત્વં મે, સંસારાત્ત્રાહિ માં હરે,”
આ મંત્રવડે ઉપવાસનો સંકલ્પ કીધા પછી, “આં સ્વર્ણમયીં રામપ્રતિમાં ત્વાં પ્રય-
જ્ઞતઃ ॥ શ્રીરામપ્રીયતે દાસ્યે, રામભક્તાય ધીમતે,” આ મંત્ર ભણી પ્રતિમાદાનનો સં-
કલ્પ કરવો, પછી, “શ્રીરામનવમીઢતાંગમૂતાં, ષોઢશોષચારૈઃ શ્રીરામપૂજાંકરિષ્યે,”
એરીતે સંકલ્પ કરી વેદી ઉપર સર્વેતોભદ્ર મંડલ કરી તે મંડલ ઉપરે કલશની સ્થા-
પના કીધા પછી તે કલશ ઉપરે પૂર્ણપાત્ર રાખી તે ઉપર વસ્ત્ર ઢાંકી દેવું, પછી તે
પૂર્ણપાત્રમાં અગ્ન્યુત્તારણાદિ વિધિવડે પ્રતિભાવિષે શ્રીરામની સ્થાપના કરી પુરૂષ-
સૂક્તની સોળ ઋચાવતી પૂજા કરી પુષ્પાંજલિ થયા પછી, “રામસ્ય જનનીચાસિ,
રામાત્મકમિદં જગત્ ॥ અતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, લોકમાતર્નમોસ્તુતે,” આ મંત્રવડે કૌશ-
લ્યાનું પૂજન કરી, “ઉન્નમો દશરથાય,” એ મંત્રે કરી દશરથની પૂજા કરવી. સઘળી
પૂજા સમાપ્ત થયા પછી મધ્યાહ્નકાળે કૂળ, કૂલ, જળ ઇત્યાદિકથી ભરેલાં શંખવડે
અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર—“દશાનનવધાર્થાય, ધર્મસંસ્થાપનાયચ ॥ દાનવાનાંવિના
શાય, દૈત્યાનાં નિધનાયચ ॥ પરિત્રાણાય સાધૂનાં, જાતો રામઃ સ્વયં હરિઃ ॥ ગૃહાણાર્ચ્ય
મયા દત્તં, ભ્રાતૃભિઃસહિતોનય,” એ પ્રમાણે અર્ધ્ય દેવો. રાત્રીએ જાગરણ કરી
પ્રાતઃકાળમાં નિત્ય પૂજા કરી પછી મૂળમંત્રવડે પાયસ (દૂધપાક)ની અષ્ટોત્તરશત
(૧૦૮) આહુતિ હોમ કરી પૂજનું વિસર્જન કરવું, અને આચાર્યને પ્રતિમાનું દાન
કરવું. દાનનો મંત્ર—“આં સ્વર્ણમયીં રામપ્રતિમાં સમલંકૃતાં ॥ શુચિવસ્ત્રપુગચ્છન્નાં,
રામોઢં રાધવાય તે ॥ શ્રીરામપ્રીતયે દાસ્યે, તુષ્ઠો ભવતુ રાધવઃ” ॥ એ રીતે દાન કરી
પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર—“તવ પ્રસાદં સ્વીકૃત્ય, ક્રિયતે પારણામયા ॥ વ્રતે
નાનેન સંતુષ્ટઃ, સ્વામિન્ ભક્તિ પ્રયચ્છ મે” એ રીતે પ્રાર્થના કરી નવમીને અંતે

પારણા કરવી. આ વ્રત મહાભાસમાં કરવું નહીં. એ પ્રમાણે જન્માષ્ટમી આદિ વ્રત પણ મહાભાસમાં કરવાં નહીં. એજ નવમીને દિવસે દેવીનવરાત્રીની સમાપ્તિ કરવી, તે સમાપ્તિનો નિર્ણય આશુભાસની નવરાત્રીસંબંધી નવમી પ્રમાણે જાણવો.

ચૈત્રશુક્લેકાદશ્યાંશ્રીકૃષ્ણસ્યાંદોલનોત્સવઃ દોલારુઢંપ્રપશ્યંતિકૃષ્ણંકલિમલાપહં અપ રાધસહસૈસ્તુમુક્તાસ્નેધૂનનેરુતે તાવત્તિષ્ઠંતિપાપાનિજન્મકોટિકૃતાન્યપિ ક્રીડંતેવિષ્ણુનાસા ધૈવેકુંઠંદેવપૂજિતાદત્યાદિકસ્તન્મહિમા ચૈત્રશુક્લદ્વાદશ્યાંવિષ્ણોર્દમનોત્સવઃ સચ્ચપારણાહે પારણાહેનલભ્યેતદ્વાદશીયટિકાપિચેત્ તદાત્રયોદશીગ્રાહ્યાપવિત્રદમનાર્પણેદત્યુક્તેઃ શિવસ્યતુ ચતુર્દશ્યાંકાર્યઃ ॥

ચૈત્ર સુદ એકાદશીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણનો દોલ ઉત્સવ કરવો. “કલિયુગના ભગને નાશ કરનારા જે શ્રીકૃષ્ણ તેને દોલ ઉપર બિરાજમાન જ્યો જ્યો છે તેઓ હજારે અપરાધથી મુક્ત થાયછે, બુલાવવાથી કોટિ જન્મોનાં પાપ દૂર થાયછે અને તેઓ વૈદ્યકુંઠનેવિષે દેવતાઓને પૂજ્ય થઈ વિષ્ણુસાથે ક્રીડા કરેછે.” એ દોલ ઉત્સવનો મહિમા છે. ચૈત્ર સુદ બારસને દિવસે વિષ્ણુનો દમન ઉત્સવ કરવો તે પારણાને દિવસે કરવો. “પારણાને દિવસે એક ઘડી પણ બારસ ન મળે તો, પવિત્રાં ધરાવવાં અને દવણો ધરાવવો એમોટે તેરસ લેવી,” એવાં વચન છે તેથી તે ઉત્સવ પારણાને દિવસે કરવો. શિવનો દમનોત્સવ ચૌદશનો કરવો.

અથપ્રયોગઃ ઉપવાસદિનેનિત્યપૂજાંકૃત્વાદમનકસ્યાનંગત્વાક્રમેણતમાદાયચંદનાદિના સંપૂજ્યશ્રીકૃષ્ણપૂજાર્થંત્વાંનેધ્યેદિતિપ્રાર્થ્યપ્રણમેત્ અન્યદેવતાસુયથાદૈવતમૂઢઃ તતોદમનકંઘૃ હમાનીયપંચગવ્યેનશુદ્ધોદકેનચપ્રક્ષાલ્યદેવાપ્રેસ્થાપયિત્વાતસ્મિન્દમનકેઅશોકકાલવસંત કામાન્કામમાત્રંવાગંધાદિભિઃપૂજયેત્ તત્ર નમોસ્તુપુષ્પવાણાયજગદાલ્હાદકારિણે મન્મથા યજગન્નેત્રેરતિપ્રીતિપ્રિયાપતેદતિકામાવાહનમંત્રઃ કામમસ્મસમુદ્ધૂતરતિવાષ્પપરિહુત ઋષિ ગંધર્વદેવાદિવિમોહકનમોસ્તુતેદતિદમનકમુપસ્થાય ૐ કામાયનમશતિમંત્રેણસપરિવારાય કામરુપિણેદમનકાયગંધાતુપચારાન્દદ્યાન્ તતોરાત્રોદેવંસંપૂજ્યાધિવાસનંકુર્યાન્ તદિત્યં દેવાપ્રેસર્વતીમત્રંસંપાદ્યતત્રકલશંસંસ્થાપ્યતત્રધૌતવસ્ત્રાચ્છન્દંદમનકંવૈણવપટલેસ્થાપિતંનિ, ધાય પૂજાર્થંદેવદેવસ્યવિષ્ણોર્લક્ષ્મીપતેઃપ્રભો દમનત્વમિહાગચ્છસાન્નિધ્યંકુરુતેનમશતિદમન કદેવતામાવાહ્યપ્રાગાદ્યદિશુક્લીંકામદેવાયનમોર્હીરત્યૈનમઃ ૧ ક્લીંમશરીરાયનમોર્હી રત્યૈનમઃ ૨ ક્લીંમનંગાયનમોર્હીરત્યૈ ૦ ૩ ક્લીંમન્મથાપયનમોર્હીરત્યૈ ૦ ૪ ક્લીંમસંતસાયાયનમોર્હીરત્યૈ ૦ ૫ ક્લીંમસ્મરાયનમોર્હીરત્યૈ ૦ ૬ ક્લીંમશુચાપાયનમોર્હીરત્યૈ ૦ ૭ ક્લીંપુષ્પવાણાયાયનમોર્હીરત્યૈ ૦ ૮ ઇતિપૂજયેત્ તત્પુરુષાયવિશ્વેકામદેવાયધીમહિ તન્મોનંગઃપ્રચોદયાત્ ઇતિગાયત્ર્યા દમનકમણોત્તરશતમભિમંત્ર્યગંધાદિભિઃસંપૂજ્ય ધ્વજનમશતિપુષ્પાંજલિંદત્વાનમોસ્તુપુષ્પવા ણાયેતિ પૂર્વાંક્તાવાહનમંત્રેણનમેત્ ક્ષીરોદધિમહાનાગશય્યાવસ્થિતવિગ્રહ પ્રાતસ્વાંપૂજયિષ્યા મિસન્નિધૌભષ્તેનમશતિદેવંપ્રાર્થ્યેપુષ્પાંજલિંદત્વાતસ્યામેકાદશ્યાંરાત્રૌજાગરણંકુર્યાન્ પ્રાતર્નિ ત્યપૂજાંકૃત્વા પુનર્દેવંસંપૂજ્યપૂર્વાગંધાક્ષતપુતાંદમનકમંજરીમાદ્યાપમૂલમંત્રંપઠિત્વાદેવદેવજગ

જાથવાંછિતાર્થપ્રદાયક હૃસ્થાનપૂરયમેવિષ્ણોકામાનુકામેશ્વરીપ્રિય इदं दमनकं देवगृहाण म
 दनुप्रहात् इमांसां वत्सरीं पूजां भगवन्परिपूरय पुनर्मूलं जप्त्वा देवदमनमर्पयेत् ततो यथाशोभं द
 त्वां गदेवताभ्यो दत्वा देवं प्रार्थयेत् मणिविद्रुममालાभिર્મદારકુસુમાદિभिः इयं सांवत्सरी पूजा त
 वास्तुगुरुद्वयज वनमालायथादेवकौस्तुभं सततं हृदि तद्ब्रह्म न कर्मा मालां पूजां च हृदये वह
 जानता जानता वापि न कृतं यत्तवाचनं तत्सर्वपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाद्रमापने जितं ते पुंडरीकाक्ष
 नमस्ते विश्वभावन हृषीकेश नमस्ते स्तु महાપુરુષ પૂર્વજ મંત્રહીનં ક્રિયાહીનમિત્યાદિ ચ સંપ્રા
 ર્થ્ય પંચોપચારૈર્દેવં સંપૂજ્ય નીરાજ્ય વ્રાત્તણેભ્યો દમનં દત્વા સ્વયં શેષં સંધાર્ય સુહૃતુતઃ પારણાંકુર્યાત્
 મંત્રદીક્ષારહિતૈર્નામ્નાર્પણીયં અસ્ય ગૌણકાલઃ શ્રાવણમાસાવધિઃ નેદં મલમાસે ભવતિ શુક્રા
 સ્તાદૌ તુ કર્તવ્યં इति दमनारोपणविधिः अस्यामेव भारते अहोरात्रेण द्वादश्यांचैत्रे विष्णुरिति
 स्मरन् पुंडरीकमवाप्नोति देवलोके च गच्छतीति ॥

હવે દમનોત્સવનો પ્રયોગ કેહેછે.

ઉપવાસને દિવસે નિત્ય પૂજા કરીને જ્યહાં દેવણો હોય ત્યહાં જ્યાં દેવણો વેચા-
 તો લેવો, પછી ચંદન વગેરેથી પૂજા કરી શ્રીકૃષ્ણપૂજા માટે તને લઈ જઈશ એરીતે
 પ્રાર્થના કરી નમસ્કાર કરવો. પીઠ દેવતા માટે લઈ જવો હોય તો તે તે દેવતાનો
 ઊહ (નામ ઉચ્ચાર) કરવો. પછી દેવણને ઘરે લાવી પંચગવ્ય અને શુદ્ધ જળ વતી
 પ્રક્ષાલન (સાફ) કરી દેવતાને સમીપે રાખવો. પછી તેમાં અશોકકાળ, વસંત, કામ
 એ દેવતાઓની અથવા કામનીજ ચંદનાદિકથી પૂજા કરવી, “નમોસ્તુ પુષ્પવાણાય;
 જગદાલ્હાદકારિણે ॥ મન્મથાય જગન્નેત્રે, રતિપ્રીતિપ્રિયાયતે,” એ મંત્ર વડે કામદેવનું
 આવાહન કરવું. પછી “કામ ભસ્મસમુદ્ભૂત, રતિવાપ્તપરિહુત ॥ ઋષિગંધર્વદેવાદિવિમો
 હક નમોસ્તુતે,” એ મંત્રથી દેવણાની પ્રાર્થના કરવી. “ઐકામાયનમઃ” એ મંત્ર વતિ
 પરિવારયુક્ત કામદેવરૂપી દેવણને ચંદનાદિક પદાર્થો અર્પણ કરવાં. પછી રાત્રિએ
 દેવતાની પૂજા કરી અધિવાસન કરવું, તે આરીતે—દેવતાની આગળ સર્વતોલદ્ર
 મંડલ કરી તે ઉપર કલશસ્થાપન કરી તે કલશ ઉપર ધોયેલાં વસ્ત્રથી ઢાંકેલો દ-
 વણો વાંસનાં પાત્રમાં રાખવો, પછી “પૂજાર્થ દેવદેવસ્ય, વિષ્ણોર્લક્ષ્મીપતેઃ પ્રભો ॥ દમ
 ન, ત્વમિહાગચ્છ, સાન્નિધ્યં કુરુ તે નમઃ,” એ મંત્ર વડે દમનકદેવતાનું આવાહન કરી
 પૂર્વાદિક આઠ દિશામાં આગળ દહિયે છિએ એવા આઠ મંત્ર વડે પૂજા કરવી. “હ્રીં
 કામદેવાય નમો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૧, હ્રીં ભસ્મશરીરાય નમો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૨, હ્રીં અનં
 ગાય નમો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૩, હ્રીં મન્મથાય નમો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૪, હ્રીં વસંતસલાય ન-
 મો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૫, હ્રીં સ્મરાય નમો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૬, હ્રીં રિશુલાપાય નમો હ્રીં
 રત્યૈ નમઃ ૭, હ્રીં પુષ્પવાણાસ્ત્રાય નમો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૮, એ રીતે પૂજા કીધા પછી,
 તત્પરુષાય વિદ્મહે કામદેવાય ધીમહિ ॥ તન્નો ઽનંગઃ પ્રચોદયાત્,” એ મંત્ર વડે દેવણને
 એકસો આઠ (૧૦૮) વાર મંત્રી ચંદનાદિકથી પૂજા કરવી. પછી “હ્રીં નમઃ” એ
 મંત્ર વડે પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરી, “નમોસ્તુ પુષ્પવાણાય ૦” એ પ્રથમ કહેલા આવા-
 હન મંત્ર વડે નમસ્કાર કરવો. પછી “ક્ષીરોદધિમહાનાગશય્યાવસ્થિતવિપ્રહ ॥ પ્રાત-

સ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, સન્નિધૌ ભવ તે નમઃ," એ મંત્રવતી દેવતાની પ્રાર્થના કરી પુષ્પાં-
જલિ દેવી. અને તે એકાદશીની રાત્રિયે જાગરણ કરવું. પ્રાતઃકાળમાં નિત્ય પૂજા
કરી દ્રી દેવતું પૂજન કરી દૂર્વા, ચંદન, ચોખા ધત્યાદિસહિત દવણાની મંજરી લઈ
મૂળમંત્ર બોલીને "દેવદેવ જગન્નાથ, વાંછિતાર્થપ્રદાયક ॥ હસ્થાન્પૂર્ય મે વિષ્ણો, કા-
માન્ કામેશ્વરીપ્રિય ॥ इदं दमनकं देव, गृहाण मदनुग्रहात् ॥ इमां सांवत्सरीं पूजां,
भगवन् परिपूरय," એ રીતે આ મંત્ર બણ્યાપછી દ્રિ મૂળમંત્રનો જપ કરી દેવને
દવણો અર્પણ કરવો. દ્રિ સુશોભિત દેખાય તે રીતે દવણો અર્પણ કરવો. પછી
અંગદેવતાઓને દવણો અર્પણ કરી દેવની પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—"મણિવિદ્
મમાલામિ, મૈદારકુસુમાદિभिः ॥ इयं सांवत्सरी पूजा, तवास्तु गरुडध्वज ॥ वनमालां प
थादेव, कौस्तुभं संतनं हृदि ॥ तद् दामनकीं मालां, पूजांच हृदये वह ॥ जानताऽजा
नता वापि, न कृतं यत्तवाचनं ॥ तत्सर्वं पूर्णतां यातु, त्वत्प्रसादाद्रमापते ॥ जितं ते पुंढ
रीकाक्ष, नमस्ते विश्वभावन ॥ हृषीकेश नमस्तेस्तु, महापुरुषपूर्वज ॥ मंत्रहीनं क्रिया
हीनं, भक्तिहीनं सुरेश्वर ॥ यत्पूजितं मयादेव, परिपूर्णं तदस्तु मे," આ મંત્રોવડે પ્રા-
ર્થના કીધા પછી પાંચ ઉપચાર (સામગ્રી)થી દેવની પૂજા કરી આરતિ કરવી. ૫છી
પ્રાહ્મણોને દવણો ૬૬ બાકી બચે તે પોતે ધારણ કરી સંમંથિસહિત પારણા કરવી.
મંત્રદીક્ષા જ્ઞેને ન હોય તેણે નામમંત્રવડે દેવને દવણો ધરાવવો. આ દમનકુત્સવનો
ગૌણ કાળ શ્રાવણ માસ લગી છે, એ મહામાસમાં કરવો નહી. ગુરુ શુક્રના અસ્તા-
દિક હોય તો પણ કરવો. એરીતે દમનાશેપણનો નિધિ કહ્યો. આ બારસમાં બે બાર-
તમાંતુ વચન દેહેછે. "ચૈત્ર સુદ બારસને દિવસે રાત્રિદિવસ વિષ્ણુનું સ્મરણ કી-
ધાથી પુંડરીક યજ્ઞનું દ્વિ ભગેછે, અને તે વિષ્ણુલોકમાં જાયછે."

ચૈત્રશુક્લત્રયોદશ્યામનંગપૂજનવ્રતં તત્રત્રયોદશીપૂર્વવિદ્યાગ્રાહ્યા અથચતુર્દશ્યાનૃસિંહસ્ય
દોલોત્સવઃ અત્રૈવશ્રીશિવસ્યૈકવીરાયાભૈરવસ્યચદમનકૈઃપૂજનં અત્રચચતુર્દશીપૂર્વવિદ્યાપ
રાળહઞ્યાપિનીગ્રાહ્યા અપરાળહઞ્યાપ્યભાવેપરાળહસ્યાશિન્યપિપૂર્વાગ્રાહ્યા તદભાવેપરાગ્રાહ્યાચૈ
ત્રપૌર્ણમાસીસામાન્યનિર્ણયાતરાગ્રાહ્યા પૂર્વોક્તતત્તિથૌદમનકપૂજનાકરણ્યામેવસર્વદે
વાનાંદમનકપૂજનં ચૈઞ્ચાંચિત્રાયુતાયાંચિત્રવચ્છદાનંસૌભાગ્યદં રવિગુરુમંદવારયુતચૈઞ્ચાંચા
નશ્રાદ્ધાદિભિરશ્વમેધપુણ્યં ચૈત્રસ્યશુક્લેકાદશ્યાંપૌર્ણમાસ્યાંવામેપસંક્રાંતિમારભ્યવાવૈશાલ
જ્ઞાનારંભઃ તત્રમંત્રઃ વૈશાલંસકલંમાસંમેપસંક્રમણેરવેઃ પ્રાતઃસનિયમઃ જ્ઞાસ્યેપ્રીયતાંમધુસૂ
દનઃ મધુહંતુઃપ્રસાદેનત્રાહ્ણજ્ઞાનામનુગ્રહાત્ નિર્વિગ્નમસ્તુમેપુણ્યંવૈશાલજ્ઞાનમન્વહં માધવેમે
ષ્ણેભાનોમુરારેમધુસૂદન પ્રાતઃજ્ઞાનેનમેનાથફલદોભવપાપહન્નિતિ અન્નહવિષ્યાશનવ્રતસચ
ર્યાદયોનિયમ્પ્રાઃ ઇવંસંપૂર્ણજ્ઞાનાશક્તૌત્રયોદશ્યાદિદિનત્રયમંતેજ્ઞાયાત્ ઇયંપૌર્ણમાસીમન્વા
દિઃપૂર્વમુક્તા ચૈત્રકૃષ્ણત્રયોદશીશતતારકાનક્ષત્રયુતાવારુણીસંજ્ઞાકાસ્નાનાદિનાગ્રહણાદિપ
ર્વતુલ્યફલદા શનિવારયુક્તામહાવારુણીશુભયોગશનિવારશતતારકાપુક્તામહામહાવારુણી
વારુણીયોગેકૃષ્ણાદિઃપૌર્ણમાસ્યંનોમાસસ્તેનામાંતમાસેફાલગુનકૃષ્ણત્રયોદશીગ્રાહ્યેતિવોધ્યં
ચૈત્રકૃષ્ણચતુર્દશ્યાંશિવસન્નિધૌસ્નાનેનમૌમવારયુતાયાંગંગાયાંસ્નાનેનપિશાચત્વાભાવઃફલં॥

શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારેચૈત્રમાસકૃત્યનિર્ણયોદે
શઃસમાપ્તઃ ॥

ચૈત્ર સુદ તેરસને દિવસે અનંગપૂજનરૂપ વ્રત કરવું. તે વ્રતમાં તેરસ આરંભવડે
વિદ્યા હોય તે લેવી. ચૈત્ર સુદ ચૌદશને દિવસે નૃસિંહનો દોલ ઉત્સવ કરવો. એજ
ચૌદશને દિવસે શિવ, એકવીરા દેવી, અને ભૈરવ, એમની દ્વણાથી પૂજા કરવી.
એ દમનક પૂજનમાં ચૌદશ, પૂર્વતિથિવડે વિદ્યા અને અપરાન્હમાં વ્યાપિની લેવી.
સંપૂર્ણ અપરાન્હકાળવ્યાપ્તિ ન હોય તો પણ અપરાન્હનો સ્પર્શ કરનારી એવી
પ્રથમનીજ લેવી. અપરાન્હનો સ્પર્શજ કરતી ન હોય તો ખીજ દિવસની લેવી.
ચૈત્રી પૂનમ સામાન્યનિર્ણયે કરી ખીજ દિવસની લેવી. જ પ્રથમ કહેલી, તે
તે તિથિઓમાં દમનક પૂજા કરી ન હોય તો એજ પૂનમને દિવસે સવળા દેવ-
તાઓની દ્વણાવતી પૂજા કરવી. ચિત્રા નક્ષત્રયુક્ત ચૈત્રી પૂનમને દિવસે વિ-
ચિત્રવસ્ત્રનું દાન સૌભાગ્ય દેનારૂ છે. રવિ, શુક્ર, અને શનિવારયુક્ત ચૈત્રી
પૂનમને દિવસે સ્નાન, શ્રાદ્ધ આદિક કરવાથી અશ્વમેધનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાયછે. ચૈત્ર
સુદ એકાદશી, પૂનમ અથવા મેષ સંક્રાંતિ એકમાંથી કાઢીએક દિવસે વૈશાખસ્નાનનો
આરંભ કરવો. તેનો મંત્ર—“વૈશાખં સકલં માસં, મેષસંક્રમણે રવેઃ ॥ પ્રાતઃ સનિ
વમઃ સ્નાસ્યે, પ્રણિતાં મધુસૂદનઃ ॥ મધુહંતુઃ પ્રસાદેન, વ્રાહ્મણાનામનુગ્રહાન્ ॥ નિર્વિઘ્નમ
ન્તુ મે પુણ્યં, વૈશાખસ્નાનમન્વહં ॥ માથવે મેષગે ભાનો, મુરારે મધુસૂદન ॥ પ્રાતઃસ્નાનેન
મે નાથ, ફલદો ભવ પાપહન ॥” એ મંત્રવડે સ્નાનનો આરંભ કરવો. હવિધ્યાત્ર જમવું
બ્રહ્મચર્ય ધ્યાનિધિ નિયમ પાલવા. સંપૂર્ણ માસ લગી સ્નાન કરવાની શક્તિ ન હોય
તો તેરસથી કરી છેલ્લા ત્રણ દિવસ સ્નાન કરવું. એ પૂનમ મન્વાદિ છે, તે પ્રથમ
કહ્યુંછે. ચૈત્ર વિદ તેરસ શતતારકા નક્ષત્રયુક્ત હોય તેને વારૂણી એમ કહેછે. તે
દિવસે સ્નાન, દાન કરવાથી શ્રદ્ધાદિક પર્વણીપ્રભાણે ફલ દેનારી છે. શનિ વાર
યુક્ત હોય તો મહાવારૂણી. શુભ યોગ, શનિ વાર, શતતારકા નક્ષત્ર એવડે યુક્ત
હોય તો મહામહાવારૂણી. વારૂણી યોગભાટે વિદ એકમથી પૂનમ લગી પૂણિમાંત
માસ લેવાનો છે ભાટે અમાંત માસનાં પ્રભાણથી ફાગણવિદ તેરસ લેવી એમ સમ-
જવું. ચૈત્ર વિદ ચૌદશને દિવસે મંગલ વાર છતાં શિવસમીપે તથા ગંગામાં સ્નાન
કરવાથી પિશાયપણું દૂર થાય એ ફલ છે. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીના
થોધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે ચૈત્રમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથવૈશાખમાસઃ ॥ અન્નવૃષસંક્રમેપૂર્વાઃ પોદશનાદિકાઃ પુણ્યકાલઃ રાત્રૌચપ્રાગુક્તં અ
ન્નપ્રાતઃસ્નાનંતિલૈઃ પિતૃતર્પણંધર્મઘટદાનંચકાર્યં અન્નબ્રાહ્મણાનાંગંધમાલ્યપાનકકદલીફલા
દિભિર્વસંતપૂજાકાર્યાં વૈશાખેજ્યેષ્ઠેવાયત્રમાસેરુષ્ણવાહુલ્યંતન્નપ્રાતઃનિત્યપૂજાંકૃત્વાગંધોદક
પૂર્ણેપાત્રેવિષ્ણુંસંસ્થાપ્યપંચોપચારૈઃ સંપૂજ્યતન્નૈવજલેસૂર્યાસ્તપર્યંતમધિવાસ્યરાત્રૌસ્વસ્થાનેસ્થા
પયિત્વાપંચોપચારૈઃ પૂજયેતેનતીર્થોદકેનગૃહદારાદિપુત્રમાત્માનાંપાવયેન્ ॥ એતદ્વાદશપાંદિ
વાનકાર્યં રાત્રૌકિંચિત્કાલંજલસ્થંપૂજયિત્વાસ્વસ્થાનેસ્થાપયેન્ ॥ અન્નમાસેરુષ્ણયૌરાક્યનુ

लसीभिर्विष्णुत्रिकालमर्चयेन्मुक्तिःफलं प्रातःस्नात्वावहुतोयेनाश्वत्थमूलसिंचेतप्रदक्षिणाश्च
 कुर्यात् अनेककुलतारणफलं एवंगवांकडूपनेपि अत्रमासेएकभक्तनक्तमयाचितंवासर्वेप्सि
 तफलदं अत्रमासिप्रपादानंदेवेगलंतिकाबंधनं व्यजनच्छत्रोपानचंदनादिदानंमहाफलं यदावै
 शाखोमलमासोभवतितदाकाश्यानांतत्रसमाप्तिनिषेधान्मासद्वयंवैशाखस्नानहविष्याशनादि
 नियमाभनुष्ठेयाः चांद्रायणादिकंनुमलेपिसमापनीयं वैशाखशुक्लतृतीयायांगंगास्नानंय
 वहोमोयवदानंयवाशनंचसर्वपापापहं यःकरोतितृतीयायांरुष्णंचंदनभूषितं वैशाखस्यसिने
 पक्षेसयात्यच्युतमंदिरं इयमक्षय्यतृतीयासंज्ञिका अस्यांपार्थिकचिज्जपहोमपितृतर्पणदानादि
 क्रियतेतत्सर्वमक्षयं इयंरोहिणीबुधयोगेमहापुण्या अस्याःजपहोमादिकृत्येपिवक्ष्यमाणयुगा
 दिवन्निर्णयः इयंकृतयुगस्यादिः अत्रयुगादिश्राद्धमर्षिडकमनुष्ठेयं श्राद्धासंभवेतिलतर्पण
 मध्यत्रकार्यं अत्रशुक्लयुगादिकृत्यंपूर्वाणहेकार्यं तत्रासंभवेपराणहेपि रुष्णयुगादिकार्यत्परा
 णहेदित्यादिमन्वादिप्रकरणोक्तोनिर्णयः द्वेधाविभक्तदिनपूर्वार्धेकदेशव्यापिनीदिनद्वयेचेतत्रि
 मुहूर्ताधिकव्याप्तिस्तत्परा त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा मन्वादौचयुगादौचप्रहणेचत्रसूर्ययोः ध्यती
 पानेवैधृतौचतत्कालव्यापिनीक्रियेतिवचनेनसाकरूपव्याप्तिवाक्यानामपवादान्श्राद्धादिकं
 तृतीयामध्येएवकर्तव्यं पुरुषार्थचिन्तामणौतुसप्तमाष्टमनवममुहूर्तानांगार्धकुतुपरौहिणसंज्ञ
 कानांयुगादिश्राद्धकालत्वान् शुक्लेमध्यमदिनमानेत्रयोदश्यादिपंचदश्यंतघटीत्रयव्यापिण्यां
 श्राद्धं रुष्णेनुषोदशीमारभ्यघटीत्रये उभयत्रतादृशघटीत्रयव्याप्तौसत्यामसत्यांवाशुक्लापरा
 यदतुपरेयुक्लयोदशघटीतःपूर्वसमाप्तापूर्वयुक्लयोदश्यादिघटीत्रयेतेदकेदशेवाविद्यतेतदाकर्म
 कालशास्त्रबाहुल्यात्पूर्वैवप्राप्त्युक्तं इदमेवयुक्तमितिभातिअत्रदेवतोद्देशेनपितृद्देशेनचोदकुं
 भदानमुक्तं तत्रश्रीपरमेश्वरप्रीतिद्वाराउदकंभदानकल्पोक्तफलावाप्स्यंतीब्राह्मणायोदकुंभदा
 दानंकरिष्ये इतिसंकल्प्यमूत्रवेष्टितंगंधफलपवाद्युपेतंकलशंपंचोपरचरैर्ब्राह्मणंचसंपूज्य एष
 धर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकःअस्यप्रदानात्सकलाममसंतुमनोरथादितिमंत्रेणदद्यात् पि
 तृद्देशेनुपितृणामक्षय्यतृप्त्यर्थंउदकुंभदानंकरिष्येइतिसंकल्प्यपूर्वंकुंभब्राह्मणौसंपूज्योदकुंभे
 गंधतिलफलादिनिक्षिप्य एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकःअस्यप्रदानानृप्यंतुपितरोपि
 पितामहाः गंधोदकतिलैर्मिश्रसान्कंभंफलान्वितं पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यमुपतिष्ठान्नि
 तिमंत्रेणदद्यात् युगादौसमुद्रस्नानंमहाफलंवैशाखस्याधिमासत्वेयुगादिश्राद्धमासद्वयेपिकार्यं
 युगादिषूपवासोमहाफलः युगादिमन्वादौरात्रिभोजनेअभिस्ववृष्टिमितिमंत्रजपःयुगादिश्राद्ध
 लोपेयुगादिश्राद्धलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थमृग्विधानोक्तंप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्य न
 यस्यद्यावेतिरुचंशतवारंजपेत् अयंनिर्णयःसर्वयुगादौज्ञेयः इतिअक्षय्यतृतीयानिर्णयः ॥

हवे वैशाखमासमांनं कार्यो कहेछे.

वैशाखमासमां वृष संक्रांतिनी प्रथमनी सोण घडी पुण्यकाण. रात्रिअये संक्रांति
 थाय तो पुण्यकाण प्रथम कक्षा प्रभाषे जलुवो. अये मासमां प्रातःस्नान, तिलयुक्त
 जलथी पितृतर्पण, धर्मकुंभनुं दान, धत्यादिक करवां. अये मासमां यंधन, पुष्प भाणा,
 साकरनो पंखो, डेगां धत्यादिघडे ब्राह्मणोनी वसंतपूज करवी. वैशाख अथवा ज्येष्ठ अये
 ये मासमांथी जमां गरमी अधिक होय ते मासमां प्रातःकाणे नित्यपूज करी सुगंधी

જળથી ભરેલાં પાત્રમાં વિષ્ણુની સ્થાપના કરી પંચોપચારથી પૂજા કરવી. ત્યહાંજ સૂર્યસ્તપર્થત મૂર્તિ રાખ્યાપછી રાત્રિએ તેને ઠેકાણે સ્થાપના કરી પંચોપચારથી પૂજા કરવી. ફરી તે તીર્થરૂપ જળવડે ઘરમાં, સ્ત્રી આદિ સર્વ મનુષ્યઉપરે અને પોતાંઉપરે પ્રોક્ષણ (માર્જન) કરવું. આ કાર્ય પારસને દિવસે, દિવસનું કરવું નહી. રાત્રિએ થોડી વખત જળમાં મૂર્તિનું સ્થાપન કરી ત્યહાંજ પૂજા કરી પછી સ્વસ્થાનકે પધરાવવી. આ માસમાં શ્વેત, શ્યામ, તુળસીવતી ત્રિકાળ વિષ્ણુની પૂજા કરવી, તેથી સુકૃત મળેછે. પ્રભાતમાં સ્નાન કરી ઝાઝું જળ પિપળાને મુળે રેડવું અને પ્રદક્ષિણા કરવી, તેથી અનેક કુળ તરેછે. ગાયોને ખજવાળવાથી પણ એજ પ્રમાણે કુળ થાયછે. એ માસમાં એકભક્ત, નક્ત, અયાચિત એ વ્રતો ધારણ કરવાથી ભાંછિત કુળ પ્રાપ્ત થાયછે. એ માસમાં પ્રપા (પાણીની પરખ) નું બ્રહ્મ, દેવતાઉપરે જળની ગળતી બાંધવી, અને પંખો, છત્ર, પગરખાં, ચંદન ઇત્યાદિ દાન કરવાથી મહાકુળ થાયછે. બ્યારે વૈશાખ અધિકમાસ થાય ત્યારે, કામ્ય કર્મની સમાપ્તિનો અધિકમાં નિષેધ કહ્યોછે માટે એ માસ લગી વૈશાખસ્નાન હવિષ્યભોજન ઇત્યાદિ જે નિયમો હોય તે પાળવા. ચાંદ્રાયણાદિકની સમાપ્તિ મલમાસમાં પણ થાયછે. વૈશાખ સુદ ત્રીજને દિવસે ગંગાસ્નાન, યવનો હોમ, યવદાન, યવ ખાવા, એમાંથી કાંઈ એક પણ કરવાથી સઘળાં પાપ નાશ થાયછે. “વૈશાખ સુદ ત્રીજને દિવસે શ્રીકૃષ્ણને અંગે જે ચંદનનું લેપન કરેછે તે વિષ્ણુલોકમાં જાયછે” એ ત્રીજનું અક્ષયતૃતીયા એવું નામ છે. એ અક્ષયત્રીજને દિવસે જપ, હોમ, પિતૃતર્પણ, દાન ઇત્યાદિક જે કાંઈ કરે તે સર્વ અક્ષય થાયછે. એ ત્રીજ રૌહિણીનક્ષત્ર અને બુધવાર યુક્ત હોય તો મહાપુણ્યકારક છે. એ ત્રીજને દિવસે જપ, હોમ ઇત્યાદિક કરવાં, તેનો નિર્ણય, આગળ કહેવાસે એવો જે યુગાદિ તિથિનો નિર્ણય તે રીતે જાણવો. એ ત્રીજ સતયુગની આદિ તિથિ છે. એ દિવસે યુગાદિશ્રાદ્ધ પિંડરહિત કરવું. શ્રાદ્ધ ન થઈ શકે તો તિલવતી તર્પણ અવશ્ય કરવું. શુક્લપક્ષમાંની યુગાદિ તિથિનાં કાર્ય પૂર્વાન્હકાળમાં કરવાં. પૂર્વાન્હમાં થઈ ન શકે તો અપરાન્હમાં પણ કરવાં. કૃષ્ણપક્ષમાંની યુગાદિ તિથિનાં કાર્ય અપરાન્હકાળે કરવાં, ઇત્યાદિક મન્વાદિ પ્રકરણમાં (પૃષ્ઠ ૬૪ માં) કહેલો નિર્ણય જાણવો. એ ત્રીજ, દિવસના બે ભાગ કરી તેમાંના પૂર્વોર્ધ્વા એકદેશમાં વ્યાપેલી એવી છ ઘડીથી અધિક વ્યાપ્તિ બન્ને દિવસે હોય તો ખીજા દિવસની લેવી. અને છ ઘડીથી ઓછી હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. “મન્વાદિ, યુગાદિ, સૂર્ય ચંદ્રનાં ગ્રહણ, વ્યતીપાત, અને વૈધૃતિ, એ સંબંધિ જે કાર્ય તે તત્કાળ વ્યાપિની તિથીમાં કરવાં,” એ વચનવડે સંપૂર્ણ વ્યાપ્તિનાં વાક્યોનો અપવાદ થાયછે માટે શ્રાદ્ધાદિક કરવાં તે ત્રીજમાં જ કરવાં. પુરૂષાર્થચિંતામણીમાં તો, સાતમાં આઠમાં અને નવમાં એ મુદ્દતોનાં ગાંધર્વ, કુતુપ, અને રૌહિણ એવાં નામ છે અને એ મુદ્દત યુગાદિશ્રાદ્ધનો કાળ છે માટે શુક્લપક્ષમાં મધ્યમ દિનમાનવડે તરમી ઘડીથી પત્તરમી ઘડી લગી એ ત્રણ ઘડીમાં જે દિવસે ત્રીજની વ્યાપ્તિ હોય તે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. કૃષ્ણપક્ષમાં સોળમી ઘડીથી ત્રણ ઘડી લગીમાં શ્રાદ્ધ કરવું. બન્ને દિવસે

તેવી ત્રણ ધડી વ્યાપ્તિ હોય અથવા ન હોય તો શુક્લપક્ષમાં ખીજી કરવી. એ ખીજી દિવસે તેર ધડીથી પ્રથમ ત્રીજ સમાપ્ત થઇ બીજ અને આગળે દિવસે તેરમી ધડીથી ત્રણ ધડીમાં અથવા તે ત્રણ ધડીના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ હોય તો કર્મકાળનાં શાસ્ત્ર અનેક છે માટે પ્રથમનીજ લેવી, એમ કહ્યું છે, અને એજ મત યોગ્ય છે એમ ખાસે છે. એ ત્રીજને દિવસે દેવતાઓના અને પિતૃના ઉદ્દેશવડે જળના કુંભનું દાન કરવું. ઉદકુંભદાનનો સંકલ્પ—“શ્રીપરમેશ્વરપ્રીતિદ્વારા ઉદકુંભદાનકલ્પોક્તફલાવાપ્ત્યર્થે બ્રાહ્મણાય ઉદકુંભદાનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી સૂતવતી વીટાયલા, અને ગંધ, ફળ, યવ, ઇત્યાદિક ચુક્ત કલશની પંચોપચાર પૂજા કરી પછી બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી. અનંતર “અષ ધર્મઘટો દત્તો, બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાત્મકઃ ॥ અસ્ય પ્રદાનાત્સકલા, મમ સંતુ મનોરથાઃ” ॥ એ મંત્રવડે દાન કરવું. પિતૃનો ઉદ્દેશ કરી દેવો હોય તો, “પિતૃણા મક્ષવ્યનૃપ્ત્યર્થે કુંભદાનં કરિષ્યે” ॥ એવો સંકલ્પ કરી પ્રથમની રીતે કુંભ અને બ્રાહ્મણ એની પૂજા કરી જળકુંભમાં ચંદન, તિલ, ફળ, ઇત્યાદિ ધરીને દાન કરવું. દાનનો મંત્ર—“અષ ધર્મઘટો દત્તો, બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાત્મકઃ ॥ અસ્ય પ્રદાનાનૃપ્યંતુ, પિતરોઽપિ પિતામહાઃ ॥ ગંધોદકતિલૈર્મિશ્રં, સાન્નં કુર્મં ફલાન્વિતં ॥ વિતૃભ્યઃ સંપ્રદાસ્યામિ, હૃક્ષ વ્યમુપતિષ્ઠતુ,” ॥ એ મંત્ર ભણી કુંભદાન કરવું. યુગાદિતિથિને દિવસે સમુદ્રસ્નાન કરવાથી મહાફળ થાય છે. વૈશાખ અધિકમાસ હોય તો યુગાદિશ્રાદ્ધ, અધિક અને શુક્લ એ બન્ને માસમાં કરવું. યુગાદિતિથિને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી મહોદ્દં ફળ થાય છે. યુગાદિ અને મન્વાદિ એ દિવસે રાત્રીએ ભોજન કરે તો “અમિ સ્વવૃષ્ટિં” એ મંત્રનો જપ કરવો. યુગાદિશ્રાદ્ધનો લોપ થયો હોય તો “યુગાદિશ્રાદ્ધલોપજન્ય પ્રત્યવાયપરિહારાર્થે ક્રત્વિધાનોક્તપ્રાર્થશ્ચન્તં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી “ન યસ્ય દ્વાવાં” એ ઋચાનો સો વખત જપ કરવો. એ નિર્ણય સઘળી યુગાદિતિથિઓ માટે બજાવો. એ પ્રમાણે અક્ષયતૃતીયાનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

ઇયમેવતૃતીયાપરશુરામજયંતી ઇયંરાત્રિપ્રથમયામવ્યાપિનીગ્રાહ્યા પૂર્વેદુરેવપ્રથમયામવ્યાપ્તૌપૂર્વા દિનદ્વેરાત્રિપ્રથમયામેસામ્યેનૈવૈષમ્યેણૈકદેશવ્યાપ્તૌપરા અત્રપ્રદોષેપરશુરામસંપૂર્ણાર્થદદ્યાત તત્રમંત્રઃ જમદગ્નિસુતોવીરક્ષત્રિયાંતકરપ્રભો ગૃહાણાર્થમયાદન્તંરુપયાપરમેશ્વરેતિ વૈશાખશુક્લસપ્તમ્યાંગંગોત્તિસ્તસ્વામ્યાનહ્યાપિન્યાંગંગાપૂજનંકાર્યં દિનદ્વયેતદ્વાસૌપૂર્વ વૈશાખમાસેદ્વાદશ્યાંપૂજયેન્મધુસૂદનં અગ્નિદોમમવાપ્રોતિસોમલોકંચગચ્છતિ વૈશાખશુક્લચતુર્દશીનૃસિંહજયંતી સાસૂર્યોસ્તમયકાલવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વાસૌતદ્વાસૌવાપરૈસ્વાતંત્રીનક્ષત્રશનિવારાદિયોગેસાતિપ્રશસ્તા ॥

એજ ત્રીજ પરશુરામજયંતી, એ ત્રીજ રાત્રીના પ્રથમ પોહોરમાં વ્યાપેલી હોય તે લેવી. પ્રથમ દિવસેજ પહેલા પોહોરમાં વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમની લેવી. બન્ને દિવસે રાત્રીના પ્રથમ પોહોરમાં સૌખી એકદેશ વ્યાપ્તિ રહ્યા ઓછી વધતી એકદેશ વ્યાપ્તિ હોય તો ખીજી દિવસની લેવી. એ ત્રીજને દિવસે પ્રદોષસમયે પરશુરામની પૂજા કરી અર્ધ્ય દેવો. તે અર્ધ્યનો મંત્ર—“જમદગ્નિસુતોવીર, ક્ષત્રિયાંતકર પ્રભો ॥ ગૃહાણાર્થ મયાદન્તં, રુપયા

પરમેશ્વર” ॥ વૈશાખ સુદ સાતમને દિવસે ગંગાજીનો અવતાર થયોછે, માટે મધ્યા-
ન્હ્યાપિની તે (સુદ) સાતમમાં ગંગાજીનું પૂજન કરવું. અને ત્રિસે મધ્યાન્હ-
વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. “વૈશાખમાસની પારસને દિવસે મધુસૂદ-
નની પૂજા કરેછે, તેને અગ્નિદોષ યજ્ઞનું ક્ષણ મળેછે, અને તે ચંદ્ર લોકને પામેછે.”
વૈશાખ સુદ ચૌદશ એ નૃસિંહજયંતી, તે સૂર્યાસ્તકાળવ્યાપિની લેવી. અને દિવસે
સૂર્યાસ્તકાળવ્યાપિની હોય અથવા ન હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી, સ્વાતી ન-
ક્ષત્ર, શનિવાર ઇત્યાદિકનો યોગ હોય તો અતિ ઉત્તમ અણુવી.

અથગ્રન્થપ્રયોગઃ ત્રયોદશ્યાંકૃતૈકમક્તશ્ચતુર્દશ્યાંમધ્યાન્હેતિલામલકૈઃસ્નાત્વા ઉપોષ્યેહના
રસિંહમુક્તિમુક્તિફલપ્રદ શરણત્વાંપ્રપન્નોસ્મિમર્ત્તમેનુહરેદિશેતિમંત્રેણવ્રતેસંકલ્પ્યાર્ચા
ર્થવૃત્તાસાંકલેધાન્યસ્થોદકુંભેપૂર્ણપાત્રેસૌવર્ણપ્રતિમાયાંવોદશોપચૌર્દેવસંપૂજ્યાર્ચ્યદદ્યાત્
તત્રમંત્રઃ પરિત્રાણાયસાધૂનાંજાતોવિષ્ણોનૃકેસરી ગુહાણાર્ચ્યમયાદત્તસંલક્ષ્મીનૃહરિઃસ્વ
યં રાત્રૌજાગરણંકૃત્વા પ્રાતર્દેવસંપૂજ્યવિસૃજ્યાચાર્યાયથેનુયુતાંપ્રતિમાંદદ્યાત્ તત્રમંત્રઃ નૃ
સિંહચપુતગોર્વિંદલક્ષ્મીકાંતજગત્પતે અનેનાર્ચાપ્રદાનેનસફલાઃસ્પર્મનોરથાઃ અથપ્રાર્થના
મદ્દેશેનરાજાતાયેજનિવ્યંતિચાપરે તાંસ્વમુદ્ગરદેવેશદુઃસહાદ્ગવસાગરાત્ પાતકાર્ણવમ
પ્રસ્યવ્યાધિદુઃખાંતુવારિધેઃ નીચૈશ્વપરિભૂતસ્પમહાદુઃખાગતસ્યમે કરાવલંબનંદેહિશેષશાયિન્
જગત્પતે શ્રીનૃસિંહમાકાંતમક્તાનાંભયનાશન ક્ષીરાંબુધિનિવાસત્વંચક્રપાણેજનાર્દન
વ્રતેનાનેનદેવેશમુક્તિમુક્તિપ્રદોભવેતિ તતોબ્રાહ્મણૈઃસહતિથ્યંતેપારણંકાર્યં યામત્રયોર્જગા
મિન્યાંચતુર્દશ્યાંતપૂર્વાર્ણેએવપારણં પૌર્ણમાસ્યાંશૃતાન્નસહિતોદકુંભદાનેગોદાનફલં સ્વર્ણતિ
લપુક્તદ્વાદશોદકુંભદાનેબ્રહ્મહત્યાપાપાન્મુક્તિઃ અત્રયથાવિધિકૃણ્ણાજિનદાનેપૃથ્વીદાનફલં
સ્વર્ણમધુનિલસર્પિયુતકૃણ્ણાજિનદાનેસર્વપાપનાશઃ અત્રનિલસ્નાનંતિલહોમસ્તિલપાત્રદાનં
તિલતૈલેનદીપદાનંતિલૈઃપિતૃતર્પણંમધુપુક્તિલદાનંચમહાફલં તત્રતિલપાત્રદાનમંત્રઃ તિ-
લાવૈસોમદૈવત્યાઃસુરૈઃસૃષ્ટાસ્તુગોસવે સ્વર્ગપ્રદાઃસ્વતંત્રાશ્વતેમાંરક્ષંતુનિત્યશઃ વૈશાખશુક્ર
દ્વાદશ્યાંપૌર્ણમાસ્યાંવાવૈશાખસ્નાનોદ્યાપનં એકાદશ્યાંપૌર્ણમાસ્યાંવોપોષ્યકલશેસુવર્ણપ્રતિયા
યાંસંલક્ષ્મીકંવિષ્ણુસંપૂજ્યારાત્રૌજાગરણંકૃત્વા પ્રાતર્ગ્રહપૂજનપૂર્વકંપાયસેનતિલાજ્યેર્વાયૈર્વા
અષ્ટોત્તરશંત્રોમઃપ્રતદ્વિષ્ણુરિતિવાદ્દેવિષ્ણુરિતિવામંત્રેણકાર્યઃ સાંગતાર્થીગોદાનંપાદુકોપા
નહૃત્ત્રયજનોદકુંભદાનંશય્યાદિદાનંચકાર્યં અશક્તેનરુસરાદ્યઐર્દશબ્રાહ્મણભ્રેજનંકાર્યં
એતત્પૌર્ણમાસીમારભ્યજ્યેષ્ઠશુક્લેકાદર્શીપર્યંતંજલસ્થવિષ્ણુપૂજોત્તસવઃકાર્યઃ વૈશાખમાવાસ્યા
માવુકાલ્યદિનંતત્પરંકરિસંત્રકદિનંચશુભેપુરુષ્યં ॥ ઇતિશ્રીમદનંતોપોધ્યાયસૂનુકાશીનાથો
પાધ્યાયવિરચિતેધર્મસિંધુસારેવૈશાખમાસકૃત્યોદેશઃ ॥

હવે નૃસિંહજયંતીવ્રતનો પ્રયોગ કેહેછે.

તેરસને દિવસે એકવખત ભોજન કરી ચૌદશને દિવસે મધ્યાન્હે તિલ અને આ-
મલા વાટી અંગે લગાડી સ્નાન કરી ઉપોષ્યેહં નારસિંહ, મુક્તિમુક્તિફલપ્રદ ॥ શરણં

ત્વાંપ્રપન્નોસ્મિ, મર્ત્યં મે મુહરે દિશ, ” એ મંત્રવડે વ્રતનો સંકલ્પ કરી આચાર્યને વરાવી સાયંકાળે ધાનની ઢગલીઉપરે જળપૂરેલો કલશ રાખી તે ઉપરે પૂર્ણપાત્ર રાખવું. પછી તેમાં સોનાની પ્રતિમા પધરાવી તેમાં દેવનું આવાહન કરી પોંડશોપચારવડે દેવની પૂજા કરી અર્ધ દેવો.—અર્ધનો મંત્ર—“પરિત્રાણાય સાધૂનાં, જાતો વિષ્ણો નૃકેસરી ॥ મૃહાણાર્ચ્ય મયા દન્તં, સલક્ષ્મીનૃહરિઃ સ્વયં,” પછી રાત્રીનું જગરણ કરી પ્રાતઃકાળે દેવની પૂજા કરી વિસર્જન કરવું. પછી તે પ્રતિમા ગોદાનયુક્ત આચાર્યને દેવી. તેનો મંત્ર—“નૃસિંહાચ્યુતગોવિંદ, લક્ષ્મીકાંત જગત્યતે ॥ અનેનાર્ચાપ્રદાનેન, સફલાઃ સ્યુર્મનો રથાઃ ” ॥ એ મંત્રવડે પ્રતિમાનું દાન કીધાપછી દેવની પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“મદ્દેશે યે નરાજાતા, યે જનિષ્યંતિ ચાપરે ॥ તાંસ્વમુદર દેવેશ, દુઃસહાદ્રવસાગરાત્ ॥ જાતકાર્ણવમગ્રસ્ય, વ્યાધિદુઃખાંતુવારિષેઃ ॥ નીચૈશ્વ પરિભૂતસ્ય, મહાદુઃસ્વાગતસ્ય મે ॥ ક રાવલંબનં દેહિ, શેષશાયિનુ જગત્યતે ॥ શ્રીનૃસિંહ રમાકાંત, મક્તાનાં મયનાશન ॥ ક્ષી રાંબુધિનિવાસ ત્વં, ચક્રપાણે જનાર્દન ॥ વ્રતેનાનેન દેવેશ, મુક્તિમુક્તિપ્રદો મવ ” ॥ પછી બ્રાહ્મણોસહિત તિથિને અંતે પારણા કરવી. ત્રણ પોહોરથકી ચૌદશ અધિક હોય તો પૂર્વાન્હમાં જ પારણા કરવી. પૂનમને દિવસે રાંધેલાં અન્નસહિત જલકુંભનું દાન કરવું, તેથી ગોદાનનું દ્રવ્ય થાયછે. સુવર્ણ અને તિલસહિત પાર જલકુંભનું દાન કરવું, તે કીધાથી બ્રહ્મહત્યા પાપથી મુક્તિ થાયછે. એ પૂનમને દિવસે વિધિપૂર્વક કાળાં મૃગચર્મનું દાન દીધાથી પૃથ્વીદાનનું પુણ્ય થાયછે. સોનું, મધ, તિલ, અને શી સમેત કાળાં મૃગચર્મનાં દાનવડે સઘળાં પાપનો નાશ થાયછે. એ પૂનમને દિવસે તિલસહિત જલથી સ્નાન, તિલહોમ, તિલપાત્રનું દાન, તિલનાં તેલવડે દીપદાન, તિલથકી પિતૃતર્પણ, મધસહિત તિલદાન, એ કીધાથી મહાદ્રવ્ય મળેછે. તિલપાત્રનાં દાનનો મંત્ર—“તિલા વૈ સોમદૈવત્યાઃ, સુરૈઃ સૃષ્ટાસ્તુ ગોસવે ॥ સ્વર્ગપ્રદાઃ સ્વ તંત્રાશ્ચ, તે માં રક્ષંતુ નિત્યશઃ” ॥ વૈશાખ સુદ પારસ અથવા પૂનમને દિવસે વૈશાખ સ્નાનનું ઉદ્યાપન કરવું. એકાદશી કિંવા પૂનમને દિવસે ઉપવાસ કરી કલશસ્થાપન કરવું. પછી તે કલશ ઉપરે સ્થાપેલી સોનાની મૂર્તિવિષે લક્ષ્મીસહિત વિષ્ણુની પૂજા કરી રાત્રિનું જગરણ કરવું. ફરી પ્રાતઃકાળમાં મહોની પૂજા કરી પાયસ (ફૂદ-પાક), અથવા તિલ, ઘી, અથવા યવવડે “વ્રતદિષ્ણુ” અથવા “દ્વંદ્વિષ્ણુ” એ મંત્રે કરી અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) હોમ કરવો. કર્મનું સંપૂર્ણપણું થવામાટે ગોદાન, પાંદુકા (ચાખેડી), પગરખાં, છત્ર, પંખો, જલલરેલો કુંભ, અને શય્યા ઇત્યાદિ દાન કરવાં. અશક્ત હોય તેણે કૃસરાત્ર (તિલમિશ્રિત અન્ન)વડે દશ બ્રાહ્મણ ભોજન કરાવવાં. વૈશાખ સુદ પૂનમથી આરંભ કરી જ્યેષ્ઠ સુદ એકાદશી લગી જલમાં વિષ્ણુ-મૂર્તિ પધરાવી તેની પૂજા ઇત્યાદિ ઉત્સવ કરવો. વૈશાખની અમાવાસ્યાનું ભાતુકા એ નામ છે. જ્યેષ્ઠ સુદ એકમનું કરિ એ નામ છે. એ બન્ને દિવસો શુભ કર્મમાં વર્જ્ય કરવા. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયમનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુ-સારે વૈશાખમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથજ્યેષ્ઠકૃત્ય મિથુનસંક્રાંતૌ પરાઃસોદશનાઋત્યુપન્યકાલઃ રાત્રૌતુપ્રાગુક્તં જ્યેષ્ઠમાસે વિષ્ટેનબ્રહ્મમૂર્તિકૃત્વાવસ્થાઘૈઃપૂજયેત્સૂર્યલોકપ્રાપ્તિઃ અન્નમાસેઋત્યુધનુદાનૈર્ગુક્તં જ્યેષ્ઠશુક્રપ્રતિપદિકરવીરવ્રતમુક્તં જ્યેષ્ઠશુક્રતૃતીયાપારંભાવ્રતંસાપૂર્વવિદ્યાપ્રાપ્તિઃ યત્રપૂર્વવિદ્યાપ્રાપ્ત્યેવોચ્યતેનત્રાસાત્પૂર્વદિમુહૂર્તાધિકાયાપ્રાપ્ત્યત્વંતેયંનન્યુનાયાઃ તત્રાપિયદિપરેશુઃસૂર્યોસ્તમયપર્થંતંપૂર્વવિદ્યાપાસ્તિથેઃસત્ત્વંતદાસત્યપિપૂર્વવિદ્યાપ્રાપ્ત્યત્વચ્ચનેપૂર્વવિદ્યાત્યક્ત્વા અઘંડત્વાચ્છુદ્ધત્વાત્પરૈવપ્રાપ્તિઃ યદાનુપ્રાપ્તિયાપાઃપૂર્વવિદ્યાપાઃપૂર્વેશુમુહૂર્તદયાન્યૂનત્વંપરેશુઃશ્વાસ્તમયાત્પ્રાકુસમાપ્તત્વંતદાપિપરૈવપ્રાપ્તિઃ એવંસર્વત્રોઘં રંભાવ્રતેપંચાગ્રિતપનપરાસ્ત્રીપુમાન્વાખવાર્નાંસ્વર્ણપ્રતિપ્રાપ્તાંસંપૂજ્યયથોક્તવિધિહોમાદિકૃત્વાસપત્નીકાયગૃહંસોપસ્કરંદેહ્યાન્ દાંપત્યાનિમોક્તયેત્ વિશેષવિધિવ્રતગ્રંથેત્તેયઃ ચતુર્થ્યામુમાવતારસ્તત્રોમાપૂજનવ્રતં અષ્ટમ્યાંશુક્રદેવીપૂજ્યા નવમ્યામુષીઘ્વદેવીપૂજયેત્.

હવે જ્યેષ્ઠમાસનાં કાર્ય કેહેછે.

મિથુન સંક્રાંતિની પાછલની સોળ ધડી પુણ્યકાળ, રાત્રિએ મિથુન સંક્રાંતિ થાય તો પ્રથમ (પત્ર ૪ માં) કલ્પા પ્રમાણે પુણ્યકાળ બાણવો. જ્યેષ્ઠમાસમાં પિષ્ટ (લોટ) વતી બ્રહ્માની મૂર્તિ કરી વસ્ત્રાદિકવડે પૂજા કરવી, તેથી સૂર્યલોકની પ્રાપ્તિ થાયછે. એ માસમાં જલધેતુનું દાન કરવું. જ્યેષ્ઠ સુદ એકમને દિવસે કરવીરવ્રત કરવું. જ્યેષ્ઠ સુદ ત્રીજને દિવસે રંભાવ્રત કરવું. તે રંભાવ્રતમાં ત્રીજ બીજવિદ્યા હોય તે લેવી, બ્યહાં પૂર્વવિદ્યા લેવાનું કહેલું છે ત્યહાં સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ ચાર ધડી કરતાં અધિક હોય તે લેવી, ચાર ધડીથી ઓછી હોય તે લેવી નહીં. તેમાં પણ બે બીજ દિવસે સૂર્યાસ્ત લગી પૂર્વતિથિવડે વિદ્યા તિથિ હોય તો, પૂર્વવિદ્યા લેવામાં કદિ પ્રમાણવચન હોય તો પણ પૂર્વવિદ્યા છોડી અખંડ છે અને શુદ્ધ છે માટે બીજ દિવસનીજ લેવી. બ્યારે અહણ કરવાયોજ્ય પૂર્વવિદ્યા તિથિ પ્રથમ દિવસે ચાર ધડી કરતાં ઓછી હોય અને બીજ દિવસે અસ્તવખતથી પ્રથમ સમાપ્ત થાય ત્યારે પણ બીજ દિવસનીજ લેવી. એ રીતે સર્વત્ર બાણવું. પંચાગ્નિસાધન કરનારી સ્ત્રી અથવા પુરૂષ તેણે રંભાવ્રતને દિવસે સુવર્ણની મૂર્તિમાં ભવાની દેવીની પૂજા કરી કહેલી રીતિ પ્રમાણે હોમાદિક કરી, જેની સ્ત્રી જીવતી હોય તેવા બ્રાહ્મણને સર્વ સામગ્રીયુક્ત ધરવું દાન દેવું, અને દંપતી (સ્ત્રી પુરૂષરૂપી બ્રાહ્મણનીએ)ને ભોજન કરાવવું. વિશેષ વિધિ બીજ વ્રતના ગ્રંથોમાં બેઠા લેવો. જ્યેષ્ઠ સુદ ચોથને દિવસે ઉમા દેવીનો અવતાર થયોછે, તે દિવસે ઉમા પૂજારૂપ વ્રત કરવું. એ સુદ આઠમની શુક્લાદેવીની પૂજા કરવી. નોમનો ઉપવાસ કરી દેવીની પૂજા કરવી.

જ્યેષ્ઠશુક્રદશમ્યાંગાવતારઃ દ્યવંદશહરાસંજ્ઞિકા અન્નદશયોગાડક્તાઃ જ્યેષ્ઠમાસિ ૭ સિતેપક્ષે ૨ દશમ્યાં ૩ બુધ ૪ હસ્તયોઃ ૫ ॥ અંતીપાતે ૬ ગરાનંદે ૭ ૮ કન્યાચંદ્રે ૯ વૃષેરવૌ ૧૦ ૥ ૧૧ મારાહ્યંકરણં બુધવારહસ્તયોગેઆનંદાહ્યોયોગઃ ॥ અન્નદશમીવ્યતીપાત યોર્મુખ્યત્વં તેનયસ્મિન્દિનેકતિપયયોગવતીદશમીપૂર્વાજ્ઞેભ્યતેતન્નદશહરાવ્રતંકાર્યં દિનદ્વયે

પૂર્વાર્ણહેતસ્ત્વેયત્રયંહૂનાયોગઃસામ્રાઘ્યા ઝ્યેષ્ઠેમલમાસેસતિતત્રૈવદશહરાકાર્પાનિતુશુદ્ધે દશહરાસુનોત્કર્ષસ્તુર્વપિયુગાદિધિવિદેમાઙ્ગૌઋષ્યશૃંગોક્તેઃ અન્નકાશીવાસિભિર્વદશાશ્વમેધતીર્થેન્નાત્વાંગાપૂજનકાર્યં રતરદેશસ્થેઃસ્વસનિહિતનદ્યાન્નાત્વાંગાપૂજનાદિકંકાર્યં.

ઝ્યેષ્ઠ સુદ દશમનો ગંગાજનો અવતાર થયોછે, એ દશમનું દશહરા એવું નામ છે. તે દિવસે દશ યોગ કહ્યાછે તે આ પ્રમાણે:—“ઝ્યેષ્ઠમાસ ૧, શુક્લપક્ષ ૨, દશમ ૩, બુધવાર ૪, હસ્ત નક્ષત્ર ૫, વ્યતીપાત ૬, ગર ૭, આનેદ ૮, કન્યારાશીના ચંદ્ર ૯, વૃષભા રવિ ૧૦, ગર એ કરણ છે. બુધવાર અને હસ્તનક્ષત્ર એનો યોગ તે આનેદ યોગ થાય. એ દશ યોગમાંથી દશમે, અને વ્યતીપાત એ બે યોગ સુખ્ય છે, માટે કેટલાએક યોગે સંયુક્ત દશમી જે દિવસે પૂર્વાર્ણહકાળમાં હોય તે દિવસે દશહરાવ્રત કરવું. બન્ને દિવસે પૂર્વાર્ણહકાળમાં તેવી દશમ હોય તો પ્રથમ કહેલા દશ યોગોમાંથી જે દિવસે અધિક યોગ હોય તે લેવી. ઝ્યેષ્ઠ અધિકમાસ હોય તો પણ “આરે યુગમાં દશહરા તિથિમાટે ઉત્કર્ષ (શુદ્ધ માસમાં કરવાથી અધિકપણું) નથી” એ રીતનું હેમાદ્રિમાં ઋષ્યશૃંગનું વચન છે માટે, અધિકમાસમાંજ દશહરાવ્રત કરવું, શુદ્ધ ઝ્યેષ્ઠમાં કરવું નહીં. આ વ્રતમાં કાશીમાં રહેનારાઓએ દશાશ્વમેધતીર્થમાં સ્નાન કરી ગંગાપૂજન કરવું. ખીજા દેશમાં રહેનારાઓએ પોતાને સમીપની નદીમાં સ્નાન કરી ગંગાપૂજનાદિક કરવું.

અથવ્રતવિધિઃ દેશકાલૌસંકીર્ત્યમમૈતજ્ઞન્મજ્ઞન્માંતરસમુદ્ભૂતત્રિવિધકાયિકચતુર્વિધવાચિકત્રિવિધમાનસેતિ સ્કાંદોક્તદશવિધપાપનિરાસત્રયલ્લિશ્ચત્તપિત્રુદારવ્રજલોકાવાપ્ત્યાદિફલપ્રાપ્ત્યર્થઝ્યેષ્ઠમાસસિતપક્ષદશમીબુધવારહસ્તારકાગરકરણવ્યતીપાતાનંદયોગકન્યાસ્થચંદ્રવૃષસ્થસૂર્યેતિદશયોગપર્વણસ્પાંમહાનદ્યાન્નાનંતીર્થપૂજનંપ્રતિમાયાંજાનહવીપૂજાંતિલાદિદાનંમૂલમંત્રજપમાઝ્યહોમંચયથાશાન્તિકરિષ્યે યથાવિધિન્નાનંદશવારંકૃત્વાજલેસ્થિતોદશવારંસકુદ્વાવશ્યમાણંસ્તોત્રંપઠિત્વાવાસઃપરિધાનાદિપિતૃતર્પણાંતંનિત્યંવિધાયતીર્થેપૂજાંવિધાયસર્પિર્મિશ્રાન્દશપ્રસૃતિકૃણ્ણતિલાનુનીર્થેજ્ઞાનાપ્રક્ષિપ્પગુડમિશ્રાન્સન્કુર્પિઢાન્દશપ્રક્ષિપેન્ તતોગંગાતટેતામેમૃન્મયેવાસ્થાપિતેકલશેસૌવર્ણાદિપ્રતિમાયાંગંગામાવાહયેન્ તત્રમંત્રઃ “ નમોભગવત્યૈદશપાપહરાયૈનારાયણ્યૈરેવત્યૈશિવાયૈદક્ષાયૈઅમૃતાયૈવિશ્વરૂપિણ્યૈ નંદિન્યૈતેનંમોનમઃ અર્ચસ્યાદિસાધારણઃ દ્વિજમાત્રવિષયોવિશત્યક્ષરોયથા ઐનમઃશિવાયૈનારાયણ્યૈદશહરાયૈંગાયૈસ્વાહેતિ એવંગંગામાવાહ્ય નારાયણંરુદ્રંબ્રહ્માણંસૂર્યંભગીરથં હિમાચલંચનામમંત્રેજાતત્રૈવાવાહ્ય ઉક્તમૂલમંત્રમુચાર્યશ્રીગંગાયૈનારાયણંરુદ્રંબ્રહ્માસૂર્યંભગીરથંહિમવત્સહિતાયૈઆસનંસમર્પયામીત્યેવમારનાદુપચારૈઃપૂજયેન્ દશવિધૈઃપુણ્યૈઃસંપૂજ્યદશાંગધૂપંદત્વાદશવિધનૈવેદ્યાંતેતાંબૂલંદક્ષિણંદત્વાદશફલાન્યર્પયેન્ દશદીપાન્દત્વાપૂજાંસમાપયેન્ દશંવિદ્યેશ્વઃપ્રત્યેકંષોઢશષોઢશમુહિતિલાનૂસદક્ષિણાન્દવાન્ એવંયવાનપિ તતો દશગાંઆવાંગાંદવાન્ મચ્છકચ્છપમંદુકાન્સૌવર્ણાનૂરાજતાન્પિષ્ઠમયાન્વાસંપૂજ્યતીર્થેક્ષિપેન્ એવંદીપાન્પ્રવાહયેન્ જપહોમચ્ચિકીર્ષીયાંપૂર્વોક્તમૂલમંત્રસ્પંચસહસ્રસંસ્થાજપોદશાંશિ નહોમઃ યથાશાન્તિવાજપહોમૌ તત્રદશહરાવ્રતાંગતેનહોમંકરિષ્યે ર્હિતસંકરુપ્પસ્યંઢિલેર્હિ

प्रतिष्ठाप्यान्वाधाने चक्षुषीभाज्येनेत्यंतेश्रृंगिगाममुक्तसंख्ययाज्येननारायणादिषट्देवताए
कैकयाज्याहुत्याशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिप्रोक्षण्यादिषट्पात्राण्यासादाज्यैः संस्कृत्ययथान्वा
धानं जुहुयात् दशब्राह्मणान् सुवासिनींश्च भोजयेत् प्रतिपदिनमारभ्य स्नानादिपूजां तौ विधिः.
कार्य इति केचित् स्तोत्रं यथास्कादे ब्रह्मोवाच नमः शिवायै गंगायै शिवदायै नमोनमः नमस्ते
रुद्ररूपेणैशांक्यै तेन मोनमः तमस्ते विश्वरूपिण्यै ब्रह्ममूर्त्यै नमोनमः सर्वदेवस्वरूपिण्यै न
मो भेषजमूर्त्यै सर्वस्वसर्वव्याधीनां भिषक्श्चेष्टयै नमोस्तु ते स्थाणुजंगमसंभूतविषहंश्र्यै नमो
नमः भोगोपभोगदायिन्यै भोगवत्यै नमोनमः मंदाकिन्यै नमस्ते सुस्वर्गदायै नमः सदा नमस्त्रै
लोक्यभूषायै जगद्धात्र्यै नमोनमः नमस्त्रिशुक्लसंस्थायै ते जिवत्यै नमोनमः नंदायै लिंगधारिण्यै
नारायण्यै नमोनमः नमस्ते विश्वमुख्यायै रेवत्यै ते नमोनमः बृहत्यै ते नमस्ते सुलोकधात्र्यै नमोन
मः नमस्ते विश्वमित्रायै नंदिन्यै ते नमोनमः पृथ्व्यै शिवामृतायै च सुवृषायै नमोनमः शांतायै च
रिष्ठायै वरदायै नमोनमः उच्चायै सुखदोग्ध्र्यै च संजीविन्यै नमोनमः ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै दुरित
घ्न्यै नमोनमः प्रणतार्तिप्रभंजिन्यै जगन्मात्रे नमोस्तु ते सर्वापत्प्रतिपक्षायै मंगलायै नमोनमः शार
णागतदीनार्तिपरित्राणपरायणे सर्वस्यार्तिहरे देवि नारायणि नमोस्तु ते निर्लपायै दुर्गहंश्र्यै दक्षायै ते
नमोनमः परात्परतरे तुभ्यं नमस्ते मोक्षदे सदा गंगे प्रमाप्रतोभूया गंगे मे देवि पृष्ठतः गंगे मे पार्श्व
योरेहित्वपि गंगे स्तु मे स्थितिः आदौ त्वमंते मध्ये च सर्वत्र गंगां ते शिवे त्वमेव मूलप्रकृतिस्त्वं हि ना
रायणः परः गंगे त्वं परमात्मा च शिवस्तुभ्यं नमः शिवे यद्दं पठति स्तोत्रं भक्त्या नित्यं नरोपि यः
शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तः कायवाक्चित्तसंभवैः दशधा संस्थितैर्दां वैः सर्वैरेव प्रमुच्यते सर्वान् कामान्
नवाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता तस्यां दशम्या मेतच्च स्तोत्रं गं
गाजले स्थितः यः पठेद्दशकृत्वस्तु दुरिद्रोऽपि चाक्षमः सोऽपि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य पल
तः भद्रं तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतं पारुष्य
मनुवंचैव त्रैशून् च आपि सर्वशः असंबद्धप्रलापश्च वार्क्यं स्याच्चतुर्विधं परद्रव्येष्वभिधानं म
नसानिष्टचित्तं वितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतं एतानि दशपापानि हरत्वं मम ज्ञानं
वि दशपापहराय स्मात्तस्माद्दशहरा स्मृता त्रयस्त्रिंशच्छतं पूर्वां न्यतूनथ पितामहान् उद्धरत्येव सं
सारान्मंत्रेणानेन पूजिता नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै वै तैश्च शिवायै दक्षायै अमृ
तायै विश्वरूपिण्यै नंदिन्यै ते नमोनमः सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकुलशोद्य
क्तोत्पलामृत्यभीष्टां विधिहरिहररूपां सेंदुकोटीरज्जुष्ठांकलितसितदुकूलं ज्ञानं हवीं गुणमाप्ति
आदावादिपितामहस्य निगमव्यापारपात्रे जलपञ्चात्यन्तगशायिनो भगवतः पादोदकं पावनं भू
यः शंभुजटाविभूषणमणिर्जहोर्महर्षेरिषंदेवी कल्मषनाशिनी भगवती भागीरथी दृश्यते गंगां
मेतियो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति इति स्तोत्रेण स्तुत्वा हो
मंति प्रतिमोत्तरपूजां कृत्वा विसृज्याचार्याय मूलमंत्रेण दद्यात् इति दशहराविधिः ॥

७८६ दशहराप्रतनो विधिः केछे.

देश, ३११ नो ७२५२ ३१ “मयैतज्जन्मजन्मान्तरसमुद्भूतत्रिविधकायिकचतुर्विध
वाचिकत्रिविधमानसेति स्कांदोक्तं दशविधपापनिरासत्रयस्त्रिंशच्छतपिनुद्धारब्रह्मलोकावा
प्सादिफलप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमाससितपक्षदशमी बुधवारहस्ततारकागकरणशुक्लीपातानंद

યોગકન્યાસ્થર્ચત્રવૃષ્ઠસ્થસૂર્યેતિદશયોગપર્વણ્યસ્યાં મહાનદ્યાં જ્ઞાનં તીર્થપૂજનં પ્રતિ
 માયાં જ્ઞાનદીપૂજાં તિલાદિદાનં મૂલમંત્રજપમાજ્યહોમંચ યથાશક્તિ કરિષ્યે," એવો
 સંકલ્પ કરી વિધિપૂર્વક દશવખત સ્નાન કરી જલમાં ઉભા રહી આગળ કેહેવાસે તે
 સ્તોત્રનો દંશવાર અથવા એકવાર પાઠ કરી વસ્ત્ર પેહેરવાથી તે પિતૃતર્પણ લગી નિત્ય-
 કર્મ સમાપ્ત કરી તીર્થની પૂજા કરી ધીસહિત કાળા તિલના દશ પ્રસ્તુતિ (પસલા) તીર્થમાં નાખી ગોળસહિત સકતુ (સાથવા)ના દશ પિંડ તીર્થમાં નાખવા. પછી ગંગા-
 તીરે ત્રાંખાનો અથવા માટીનો કલશ સ્થાપન કરી તે ઉપરે સોનાની પ્રતિમા રાખી તેમાં ગંગાનું આવાહન કરવું. તેનો મંત્ર—“નમો ભગવત્યૈ દશાપહરાયૈ ગંગાયૈ નારા
 યણ્યૈ રેવત્યૈ શિવાયૈ દક્ષાયૈ અમૃતાયૈ વિશ્વરૂપિણ્યૈ નંદિન્યૈ ને નમોનમઃ” આ મંત્ર
 સ્ત્રી જાતિની આદિ લઈ સર્વને માટે સાધારણ છે. દ્વિજભાત્રમાટે આવાહન કરવાનો
 વીસ અક્ષરનો મંત્ર, તે આપ્રમાણે,—“ઊંનમઃશિવાયૈ નારાયણ્યૈ દશહરાયૈ ગંગાયૈ
 સ્વાહા,” એ રીતે ગંગાનું આવાહન કરી નારાયણ, રૂદ્ર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ભગીરથ, અને
 હિમાચલ, એમનું પોતપોતાના નામમંત્રવડે તે કલશ ઉપરેજ આવાહન કરી પ્ર-
 થમ કહેલા મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી, “શ્રીગંગાયૈ નારાયણરુદ્રબ્રહ્મસૂર્યભગીરથહિમવત્સ
 હિતાયૈ આસનંસમર્પયમિ,” એ રીતનો વાક્યોચ્ચાર કરી આસનાદિ ઉપચારવડે પૂજા
 કરવી. પછી દશ જાતનાં પુષ્પવડે પૂજા કરી દશાંગ ધૂપ ખતાવી દશ પ્રકારનાં નૈ-
 વેદ્ય અર્પણ કીધાપછી તાંબૂલ, દક્ષિણા દઈ દશ કૃણ અર્પણ કરવાં. દશ દીપક અ-
 ર્પણ કરી પૂજા સમાપ્ત કરવી, દરએકને દક્ષિણાસહિત સોળ મુઠી એ રીતે દશ બ્રાહ્મ-
 ણને તિલનું દાન કરવું. એ પ્રમાણે યવનું પણ દાન કરવું. પછી દશ અથવા એક
 ગોદાન કરવું. સુવર્ણનાં, રૂપાનાં, અથવા લોટનાં માછલાં, કાચના, ડેડકાં કરી તેની
 પૂજા કરી તીર્થમાં નાખવાં. એ રીતે દીપક કરી પ્રવાહમાં વેહેવરાવવા. જપ, હોમ
 કરવાની ઈચ્છા હોય તો પૂર્વોક્ત મૂળમંત્રનો પાંચ હજાર જપ, અને તેનો દશાંશ
 (૫૦૦) હોમ કરવો. અથવા સામર્થ્ય પ્રમાણે જપ, હોમ કરવા. હોમનો સંકલ્પ—
 “દશહરાત્રતાંગત્વેનહોમં કરિષ્યે,” એ રીતે સંકલ્પ કરી સ્થંદિલઉપરે અગ્નિનું સ્થા-
 પન કરી અન્વાધાન કરવું—તે આપ્રમાણે—“ચક્ષુષી બાજ્યેનેત્યંતે શ્રીગંગામુકસંસ્થ
 યાજ્યેન નારાયણાદિ ષડ્દેવતા એકૈકયાજ્યાહુત્યા શેષેણ સ્વિષ્ટકૃતં,” એ રીતે અન્વાધાન
 થયાપછી પ્રોક્ષણીઆદિ છ પાત્ર માંડી આજ્ય (ધી)ને સંસ્કાર કરી અન્વાધાન પ્રે-
 માણે હોમં કરવો. દશ બ્રાહ્મણ અને દશ સુવાસિની (ગોયણી) એમને ભોજન દેવું.
 એકમના દિવસથી આરંભ કરી સ્નાનઆદિ પૂજા લગી સધળો વિધિ કરવો, એમ
 કેટલાએક કેહેછે. ગંગાસ્તોત્ર સ્કંદપુરાણમાં, તે આરીતે, “બ્રહ્મોવાચ ॥ નમઃ શિવાયૈ
 ગંગાયૈ શિવદાયૈ નમોનમઃ ॥ નમસ્તે રુદ્રરૂપિણ્યૈ, શાંકર્યૈ ને નમોનમઃ ॥ નમસ્તે વિશ્વ
 રૂપિણ્યૈન્ બ્રહ્મમૂર્ત્યૈ નમોનમઃ ॥ સર્વદેવસ્વરૂપિણ્યૈ, નમો મેષજમૂર્ત્યૈ ॥ સર્વસ્ય સર્વવ્યાધી
 નાં, મિષક્ષ્ત્રેષ્ટૈ નમોસ્તુ તે ॥ સ્થાણુગંગમસંભૂતવિષહંત્ર્યૈ નમોનમઃ ॥ મોગોપમોગદા
 યિન્યૈ, મોગવત્યૈ નમોનમઃ ॥ મંદાકિન્યૈ નમસ્તેસ્તુ, સ્વર્ગદાયૈ નમઃસદા ॥ નમસ્તૈનોક્યમૂ
 વાયૈ, જગદ્વાપ્યૈ નમોનમઃ ॥ નમસ્તિશુક્લસંસ્થાયૈ, તેજોવત્યૈ નમોનમઃ ॥ નંદાયૈ ક્લિંગયા

रिण्यै, नारायण्यै नमोनमः ॥ नमस्ते विश्वमुख्यायै, रेवत्यै ते नमोनमः ॥ बृहत्यै ते नम
स्तेस्तु, लोकधाष्ट्यै नमोनमः ॥ नमस्ते विश्वमित्रायै नंदिन्यै, ते नमोनमः ॥ पृथ्व्यै शिवा
मृतापैच, सुवृषायै नमोनमः ॥ शांतापैच वरिष्ठायै, वरदायै नमोनमः ॥ उक्षायै सुखदो.
ग्यैच, संजीविन्यै नमोनमः ॥ ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै, दुरितघ्न्यै नमोनमः ॥ प्रणतार्तिप्र
भंजिन्यै, जगन्मात्रे नमोस्तुते ॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायै, मंगलायै नमोनमः ॥ शरणागतदी
नार्तिपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्वार्तिहरे देवि, नारायणि नमोस्तुते ॥ निर्लेपायै दुर्गहंज्यै,
दक्षायै ते नमोनमः ॥ परात्परतरे तुभ्यं, नमस्ते मोक्षदे सदा ॥ गंगे ममाग्रतो भूया, गंगे
मे देवि पृष्ठतः ॥ गंगे मे पार्श्वपरेहि, त्वयि गंगेस्तु मे स्थितिः ॥ आदौ त्वमंते मध्येच,
सर्वं त्वं गां गने शिवे ॥ त्वमेव मूलप्रकृति, स्त्वं हि नारायणः परः ॥ गंगे त्वं परमात्माच,
शिवस्तुभ्यं नमः शिवे ॥ य इदं पठति स्तोत्रं, भक्त्या नित्यं नरोपि यः ॥ शृणुयात्
श्रद्धया युक्तः, कायशक्चित्संभवेः ॥ दशधा संस्थितैर्दोषैः, सर्वैरेव प्रमुच्यते ॥ सर्वांका
मानवाप्नोति, प्रेय ब्रह्मणि लीयते ॥ ज्येष्ठे मासि सिने पक्षे, दशमी हस्तसंयुता ॥ तस्यां
दशम्यामेतच्च, स्तोत्रं गंगाजले स्थितः ॥ यः पठेद्दशकृत्वस्तु, दरिद्रो वापि चाक्षमः ॥
सोऽपि तत्फलमाप्नोति, गंगां संयुज्य यत्नतः ॥ भद्रतानामुपादानं, हिंसा चैवाविधानतः ॥
परदारोपसेवाच, कायिकं त्रिविधं स्मृतं ॥ पारुष्यमनृतं चैव, पैशून्यं चापि सर्वशः ॥
असंबद्धप्रलापश्च, वाङ्मयस्याच्चतुर्विधं ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानं, मनसानिष्टचिंतनं ॥ वित
थाभिनिवेशश्च, मानसं त्रिविधं स्मृतं ॥ एतानि दश पापानि, हर त्वं मम ज्ञान्दिवि ॥
दशपापहरा यस्मा, तस्माद्दशहरा स्मृता ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतं पूर्वान्, पितृनथ पितामहान् ॥
उत्थरत्येव संसारा, मंत्रेणानेन पूजिता ॥ नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै
रेवत्यै शिवायै दक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नंदिन्यै ते नमोनमः ॥ सितमकरनिषण्णां
शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां, करधृतकलशोद्यत्सोत्पलामत्यभीष्टां ॥ विधिहरिहररूपांसंदुकोटीरजु
ष्टां, कलितसितदुकूलां ज्ञान्दर्वीं तां नमामि ॥ आदावादिपितामहस्य निगमव्यापारपात्रे
जलं, पश्चात्पद्मगशायिनो भगवतः पादोदकं पावनं ॥ भूयः शंभुजटाविभूषणमणिर्ज
न्धोर्महर्षेरियं, देवी कल्मषनाशिनी भगवती भागीरथी दृश्यते ॥ गंगागंगेति यो ब्रूया,
द्योन्नानां शनैरपि ॥ मुच्यते सर्व पापेभ्यो, विष्णुलोकं स गच्छति ॥ आ स्तोत्रपठे
त्तुति करी होम तथापछी प्रतिभानी उत्तरपूज करी विसर्जन करी भूषभवनडे
आयार्थने प्रतिभानुं दान करी हेतुं. येरीते दशहराविधि सभाप्त थयो.

ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जला अस्यां नित्याचमनादिव्यतिरिक्तजलपानवर्जनेनोपवासकृते
द्वादशैकादश्युपवासफलं द्वादश्यांचनिर्जलोपोषितैकादशीव्रतांगत्वनसहिरण्यसशर्करोद
कुंभदानं करिष्येति संकल्प्य देवदेवहृषीकेशसंसारार्णवतारक उदकुंभप्रदानेनयास्यामिप
रमांगतिमिति मंत्रेण शर्करायुतं सहिरण्यमुदकुंभं दद्यात् ज्येष्ठमाससितद्वादश्यामक्षेरात्रं त्रि
विक्रमपूजनाद्भवामयनाख्यक्रतुफलसिद्धिः ज्येष्ठौर्णमास्यां तिलदानादश्वमेधफलं ज्येष्ठा
नक्षत्रयुतायां ज्येष्ठयां त्रयोपानहदानाच्चराधिपत्यप्राप्तिः ज्येष्ठपूर्णिमायां बिल्वत्रिराविव्रत
मुक्तं अन्नपरविद्धाग्राह्या ॥

જ્યેષ્ઠ સુદ એકાદશી નિર્જલા એ નામથી કેહેવાયછે. એ એકાદશીને દિવસે નિત્યાયમનનાં જલશિવાય ખીજાં જલનો ત્યાગ કરી ઉપવાસ કરવાથી ખાર એકાદશીના ઉપવાસ કરવાનું કૃણ પ્રાપ્ત થાયછે. ખારસને દિવસે, “નિર્જલોપોષિતૈકાદશી વ્રતાંગત્વેન સહિરણ્યસશર્કરોદકુંભદાનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “દેવદેવ હૃષીકેશ, સંસારાર્ણવનારક ॥ ઉદકુંભપ્રદાનેન, યામ્યામિ પરમાં ગતિં,” એ મંત્રેકરી સાકર અને સુવર્ણસહિત જલનો કુંભ દેવો. જ્યેષ્ઠ સુદ ખારસને દિવસે રાત્રિદિવસ (આઠ પોહોર) ત્રિવિક્રમની પૂજા કરવાથી મવામયન એવાં નામના યજ્ઞનું કૃણ મળેછે. જ્યેષ્ઠ સુદ પૂનમને દિવસે તિલનું દાન કરવાથી અશ્વમેધનું કૃણ મળેછે. જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રેયુક્ત એવી જ્યેષ્ઠ સુદ પૂનમને દિવસે છત્ર, પગરખાં, એમનું દાન કરવાથી મનુષ્યરાજ્ય મળેછે. જ્યેષ્ઠની પૂનમને દિવસે ખિલ્વત્રિરાત્રિવ્રત કરવું. એ વ્રતમાંટે પૂનમ એકમવિદ્ધા હોય તે લેવી.

અસ્યામેવવટસાવિત્રીવ્રતં અવ્રવ્રતેત્રયોદશ્યાદિદિનત્રયમુપવાસઃ અશક્તૌનુત્રયોદશ્યાનંક્તં ચતુર્દશ્યામયાચિતં પૌર્ણમાસ્યામુપોષણં અવ્રપૌર્ણમાસીર્નિર્ણયાનુસારેણયથાત્રિરાત્રંભવેત્તથાત્રયોદશ્યાદિદિનત્રયંપ્રાહ્યં તત્રપૌર્ણિમાસૂર્યાસ્તમયાત્મૃત્વિરિમુહૂર્ત્ત્રાધિકૃત્યાપિનીચતુર્દશી વિદ્વાપ્રાહ્યા ત્રિમુહૂર્ત્ત્રન્યૂનત્વેપૈરેવ મૂતોષાદશનાડીભિર્દૂપયત્યુત્તરાંતિથિમિતિવચનંસાવિત્રીવ્રતાતિરિક્તેજ્યે સાવિત્રીવ્રતોપવાસેષાદશનાડીવિદ્વાપ્યાઅપિપ્રાહ્યત્વાત્ યત્કેવલંપૂજનાત્મકમુપવાસરહિતંસાવિત્રીવ્રતંસર્વત્રસ્ત્રિયોનુતિષ્ઠંતિ તત્રમૂતોષાદશેતિવેધોવ્રતદાનાદિ પરોનુપવાસપરહિતિર્નિર્ણયંસિધુલિખિતમાધવાશયાનુસારેણાષાદશનાડીચતુર્દશીસત્ત્વેપૈરેવ પૂજાવ્રતેપ્રાહ્યા ઉપવાસવ્રતેતુપૂર્વેતિમમપ્રતિભાતિ અવ્રપારણંપૂર્ણમાનેકર્તવ્યં અવ્રરજસ્વલાદિદોષેપૂજાદિદ્રાક્ષણદ્વારાર્કાર્થે સ્વયમુપવાસાદિકંકાર્યમિત્યાદયઃસ્ત્રીવ્રતેવિશેષાઃપ્રથમ પરિચ્છેદેજ્ઞેયાઃ અવ્રપૂજોત્થાપનાદિવિધિવ્રતગ્રંથેપ્રસિદ્ધઃ અવ્રજ્યેષ્ઠપૌર્ણિમાયાંજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રે બૃહસ્પતિશ્ચંદ્રશ્વરોહિણીનક્ષત્રેતુમૂર્ધસ્તદામહાજ્યેષ્ઠેતિયોગસ્તત્રસ્થાનદાનાદિકંકાર્યં અસ્યાઃ પૌર્ણમાસ્યામન્વાદિત્વાદર્કપિંડરહિતંશ્રાદ્ધમુક્તં એતન્નિર્ણયશ્ચૈત્રેઽુક્તઃ અવ્રમાસેવિપ્રેમ્યશ્ચંદનવ્યજનોદકુંભાદિકંત્રિક્રમપ્રતિપેદયં ॥ ઇતિશ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે જ્યેષ્ઠમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

હવે વટસાવિત્રીવ્રત કેહેછે.

એજ પૂનમને દિવસે વટસાવિત્રીવ્રત કરવું. એ વટસાવિત્રીવ્રતમાં તેરસથી કરી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. ઉપવાસવિષે અશક્ત હોય તો તેરસનું નક્ત, યૌદશનું અથાયિત અને પૂનમનો ઉપવાસ એ પ્રમાણે કરવું. આ વ્રતમાં પૂનમના નિર્ણયને અનુસારે જમ ત્રણ રાત્રિ થાય તેમ તેરસ આદિ ત્રણ દિવસ લેવા. એ વ્રતમાં પૂનમ, સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ છ ઘડીકરતાં અધિકવ્યાપિની એવી યૌદશવતી વિદ્ધા હોય તો તે લેવી. સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ છ ઘડીથી ઓછી હોય તો ખીજા દિવસનીજ લેવી. “યૌદશ અઢાર ઘડીવડે આવતી તિથીને દૂષિત કરેછે,” એવું જ

વચન તે સાવિત્રીવ્રતવિના ખીજાં વ્રતો માટે જાણવું. કારણ, સાવિત્રીવ્રતના ઉપવાસમાટે અઢાર ઘડીવડે વિદ્વા પૂનમ પણ લેવાની કહેલી છે. ઉપવાસ-વિના કેવળ પૂજામાત્ર કરવી, એવું સાવિત્રીવ્રત જે સર્વત્ર સ્થિયો કરેછે, તેવાં વ્રત-તથા દાનમાટે યૌદ્ધશનો અઢાર ઘડીનો વેધ છે, ઉપવાસમાટે નથી, એ રીતે નિર્ણય-સિંધુમાં લખેલા માધવના અભિપ્રાયપ્રમાણે અઢાર ઘડી યૌદ્ધશ હોય તો ખીજા દિ-વસનીજ પૂજાવ્રતમાટે લેવી, ઉપવાસવ્રતમાટે તો પ્રથમની લેવી એમ મને ભાસેછે. એ વ્રતની પારણા પૂનમને અંતે કરવી. એ વ્રતવિષે રજસ્વલા ઇત્યાદિક દોષ હોય તો પૂજાવગેરે બ્રાહ્મણદ્વારા કરાવવું, ઉપવાસ આદિ પોતે કરવાં, એવા સ્ત્રીવ્રતોમાં વિશેષ પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૬માં) કહ્યા છે તે જાણવા. એ વ્રતમાટે પૂજા, ઉદા-પનઆદિ વિધિ વ્રતગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ જ્યેષ્ઠની પૂનમને દિવસે જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રને ખુલ્લુસ્પતિ અને ચંદ્ર તેમજ રોહિણી નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય તો મહાજ્યેષ્ઠાયોગ થાયછે, તે દિવસે સ્નાન દાન આદિ કરવાં. એ પૂનમ મન્વાદિ છે માટે તે દિવસે પિંડર-હિત શ્રાદ્ધ કરવું. એનો નિર્ણય ચૈત્રમાસમાં કહેલો છે. એ માસમાં બ્રાહ્મણને ચંદન, પંખા, જલના કુંભ ઇત્યાદિક ત્રિવિક્રમની પ્રીતિઅર્થે દેવાં. ઇતિ શ્રીમદનંતોપા-ધ્યાયમૃનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે જ્યેષ્ઠમાસકૃત્યનિર્ણયો-દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથાષાઢેદક્ષિણાયનસંજ્ઞાકર્કસંક્રાંતિઃ કર્કસંક્રાંતૌપૂર્વવિંશત્ત્રાઢ્યઃપુણ્યકાલઃ તત્રા પિસંક્રાંતિસન્નિહિનાનાઢ્યઃપુણ્યતમાઃ રાત્રાવર્ધરાત્રાત્પ્રાકુપરતશ્વસંક્રમેપિપૂર્વદિનેપુણ્યકા-લઃ તત્રાપિપ્રધ્યાન્હાત્પરતઃપુણ્યતમત્વં સૂર્યોદયોત્તરંવટીદ્વયાત્પ્રાકુસંક્રમેપરતણ્વપુણ્યં જ્યો-તિર્પ્રથેનુસૂર્યોદયાત્પ્રાકુઘટીત્રયાત્મકસંધ્યાસમયેપિકર્કસંક્રમેપરદિનેણ્વપુણ્યમિત્યુક્તં અ-ત્રદાનોપવાસાદિપ્રથમપરિચ્છેદેડુક્તં કર્કકન્યાધનુઃકુંભસ્થેરવૈકેશકર્તનાદિકંનિષિદ્ધં આ-ષાઢેમાસમેકમક્તવ્રતેઠતેઽબહુધનધાન્યપુત્રપ્રાપ્તિઃ અત્રમાસેડપાનચ્છત્રલવળામલકાનિવા-મનપ્રીત્વૈદેયાનિ આષાઢશુકલ્લિનીયાયાંપુણ્યનક્ષત્રયુતાયાંકેવલાયાંવાશ્રીરામસ્પરથોત્સવઃ આષાઢશુકલપક્ષેદશમીપૌર્ણમાસીચમન્વાદિઃ તન્નિર્ણયમ્નુક્તઃ ॥

હવે આષાઢમાસનાં કૃત્ય કહેછે.

આષાઢ માસમાં જે કર્ક સંક્રાંતિ તેનું દક્ષિણાયન એ નામ છે. કર્ક સંક્રાંતિની પ્ર-થમની ત્રીસ ઘડી પુણ્યકાળ. તેમાં પણ સંક્રાંતિપ્રવેશના સમીપવખતની ઘડિઓ ખહુ પુણ્યકારક છે. રાત્રિએ અર્ધ રાત્રિથી પ્રથમ અથવા પાછળ સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય તો પણ પ્રથમ દિવસે પુણ્યકાળ. તેમાં પણ મધ્યાન્હપછીનો કાળ અતિ પુણ્યકારક છે. સૂર્યોદય થયાપછી એ ઘડીની અંદર સંક્રાંતિ થાય તો પ્રવેશ પછીજ પુણ્ય-કાળ છે. જ્યોતિષના ગ્રંથોમાં તો સૂર્યોદયથી આગળ ત્રણ ઘડીરૂપ સંધ્યાસમયમાં પણ કર્ક સંક્રાંતિ થાય તો ખીજા દિવસેજ પુણ્ય છે, એમ કહેલું છે. એ સંક્રાંતિએ દાન ઉપવાસાદિ જે કરવાનું તે પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૫ માં) કહેલું છે. કર્ક, કન્યા,

ધનુષ, અને કુંભ એ રાશિમાં સૂર્ય છતાં કૌર (હજામેત) વગેરે કરાવવું નહી. આ-
પાઠ માસમાં એક માસ લગી એકલકત વ્રત કરવાથી બહુ ધન, ધાન્ય, પુત્ર, પ્રાપ્ત
થાય છે. એ માસમાં પગરખાં, છત્ર, મીઠું, આમલાં એવું દાન કરવાથી શ્રીવામન
સંતુષ્ટ થાય છે. આપાઠ સુદ બીજ પુખ્ત નક્ષત્રયુક્ત હોય અથવા એકલી બીજજ
હોય તે દિવસે શ્રીરામનો રથોત્સવ (રથયાત્રા) કરવો. આપાઠ સુદ દશમ, અને પૂ-
નમ એ મન્વાદિ છે, તેનો નિર્ણયતો પ્રથમ (પત્ર ૬૪ માં) કહેલો છે.

અથૈકાદશ્યાંવિષ્ણુશયનોત્સવઃ તત્રસોપસ્કરેમંચકેસુપ્તાંશ્રીવિષ્ણુપ્રતિમાંશંભાદિચતુરા
યુધાંલક્ષ્મીસંવાહિતચરણાનાનાવિધોપચારૈઃસંપૂજયેત્ સુમેત્વયિતગન્નાથેજગત્સુમંભવેદિદં
ચિત્તુદ્દેત્વયિબુદ્ધેતત્તર્વસચ્ચરાચરમિતિપ્રાર્થ્ય ઉપોષ્યજાગરંકૃત્વા દ્વાદશ્યાંપુનઃસંપૂજ્યત્રયોદ
શ્યાંગિતનૃત્યવાદ્યાદિકંનિવેદયેત્ એવમિદંત્રિદિનસાધ્યંવ્રતં તત્રસ્માર્તૈર્વૈષ્ણવૈશ્વસ્વૈકાદશી
વ્રતદિનેશયનીવ્રતમારબ્ધ્યં રાત્રીશયનોત્સવઃ દિવાપ્રબોધોત્સવઃ દ્વાદશ્યાંપારણાહેશયન
પ્રબોધોત્સવાવિતિકેચિન્ અન્નદેશાચારાદ્યવસ્થા નેદંમલમાસેકાર્યં આપાઠશુદ્ધદ્વાદશ્યામ
નુરાધાયોગરહિતાયાંપાર્ણકાર્યં તત્રાપિઅનુરાધાપ્રથમપાદયોગેવવર્જ્યઃ યદાનુદ્વાદશીસ્વ
ભ્યાવર્જ્યનક્ષત્રમાગોદ્વાદશીમતિક્રમ્યવિદ્યતે તદાનિષેધમનાદૃત્યદ્વાદશ્યામેવપાર્ણકાર્યમિતિ
કૌસ્તુભેઉક્તં સંગવકાલભાગંત્યક્ત્વાપ્રાતર્મધ્યાન્હમાગેવામોક્તવ્યમિતિપુરુષાર્થચિંતામણી ॥

• હવે આપાઠ સુદ એકાદશીને દિવસે વિષ્ણુનો શયનોત્સવ કહે છે.

એકાદશીને દિવસે સધલી સામગ્રીસમેત પલંગઉપરે, શંખ આદિ ચાર આયુધસ-
હિત, અને લક્ષ્મી જના ચરણ સેવે છે એવી શ્રીવિષ્ણુની પ્રતિમા પોઢાડી તેની અ-
નેક ઉપચારવડે પૂજા કરવી. પછી “સુમે ત્વયિ જગન્નાથે, જગત્સુમં ભવેદિદં ॥ ચિત્તુ
દ્દે ત્વયિ બુદ્ધ્યેત, તત્તર્વ સચ્ચરાચર,” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરવી. પછી ઉપવાસ
અને જાગરણ કરવું, અને ખારસને દિવસે ફરી પૂજા કરી તેરસને દિવસે ગીત,
નૃત્ય, વાજીત્ર, ઇત્યાદિ નિવેદન કરવું. એ પ્રમાણે એ ત્રણ દિવસનું વ્રત છે. સ્માર્ત
અને વૈષ્ણવ એમણે પોતપોતાની એકાદશીવ્રતને દિવસે શયનીવ્રતનો આરંભ ક-
રવો; તે આ પ્રમાણે;—રાત્રિએ શયન ઉત્સવ કરવો અને દિવસે પ્રબોધ ઉત્સવ ક-
રવો. પારણાને દિવસે ખારસમાં શયનોત્સવ અને પ્રબોધોત્સવ કરવા, એમ કેટલા-
એક કહે છે. એ વ્રત જવો દેશચાર હોય તે પ્રમાણે કરવું. આ ઉત્સવ મલમાસમાં
કરવો નહી. આપાઠ સુદ ખારસ અનુરાધા નક્ષત્રના યોગવડે રહિત હોય તેમાં પા-
રણા કરવી. તેમાં પણ અનુરાધા નક્ષત્રના પ્રથમ પાદનો યોગજ વર્જ્ય છે. જ્યારે ખા-
રસ થોડી હોય અને વર્જ્ય નક્ષત્રનો ભાગ ખારસ ઉતરી જતાંપણ રહેતો હોય ત્યારે
નિષેધનો આદર ન કરી ખારસમાંજ પારણા કરવી, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. સં-
ગવકાળનો ભાગ છોડી પ્રાતઃકાળમાં કૈવા મધ્યાહ્નકાળમાં ભોજન કરવું, એરીતે
પુરુષાર્થચિંતામણીમાં કહ્યું છે.

દ્વાદશ્યાપારણોત્તરસાયંપૂજાકૃત્વાચાતુર્માસ્યવ્રતસંકલ્પંકુર્યાદિતિકૌસ્તુમે એકાદશ્યામેવે
તિર્નિર્ણયસિંધુઃ ચાતુર્માસ્યવ્રતપ્રથમારંભોગુરુશુક્રાસ્તાદાવાશૌચાદૌચનભવતે દ્વિતીયાદા
રંભસ્તુભસ્તાદૌભશૌચાદૌચભવત્યેવ ચાતુર્માસ્યવ્રતંચશૈવાદિભિરપિકાર્યમ્ ॥

ચાતુર્માસ્યવ્રતનો આરંભ કેહેછે.

પારસને દિવસે પારણા કીધાપછી સાયંકાળે પૂજા કરી ચાતુર્માસ્યવ્રતનો સંકલ્પ
કરવો, એ પ્રમાણે કૌસ્તુભમાં કહ્યુંછે. એકાદશીને દિવસેજ ચાતુર્માસ્યવ્રતનો સંકલ્પ
કરવો, એમ નિર્ણયસિંધુમાં છે. ચાતુર્માસ્યવ્રતનો પ્રથમ આરંભ, ગુરુ શુક્રના અ-
સ્તાદિક અને આશૌચ ઇત્યાદિ નિષિદ્ધ કાળમાં કરવો નહી. પીઞ્ઞ ઇત્યાદિ વખતનો
આરંભ, તો અસ્તાદિક અને આશૌચાદિક છતાં પણ અવશ્ય થાય. ચાતુર્માસ્યવ્રત
તો શૈવાદિકોએ પણ કરવું.

વ્રતગ્રહણપ્રકારસ્તુ ભગવતોજ્ઞાતીપુષ્પાદિભિર્મહાપૂજાકૃત્વા સુપ્તેત્વયિજગન્નાથેજગત્સુ
સંભવેદિદં વિવુદ્ધેત્વયિવુદ્ધેતપ્રસન્નોમેભવાચ્યુતેતિપ્રાર્થ્યએપ્રેરુતાંજલિઃ ચતુરોવાર્ષિકાન્મા
સાન્દ્વેવસ્યોત્થાપનાવધિ શ્રાવણેવર્જયેશાકંદધિભાદ્રપદેતથા દુગ્ધમાશ્વયુજેમાસિકાર્તિકે
દ્વિદલંતથા હમંકરિષ્યેનિયમંનિર્વિગ્નંકુરુમેચ્યુત હંદંવ્રતંમયાદેવગૃહીતંપુરતસ્તવ નિર્વિગ્નંસિ
દ્ધિમાયાનુપ્રસાદાત્તેરમાપતે ગૃહીતેસ્મિન્વ્રતેદેવપંચત્વંયદિમેભવેત્ તદાભવનુસંપૂર્ણપ્રસાદા
ત્તેજનાર્દનં હતિપ્રાર્થયેદેવાયશંભેનાર્ધ્યંનિવદયેત્ એતાનિવ્રતાનિનિત્યાનિ હવિષ્યઃસ્નંભક્ષયિષ્યેદેવાહંપ્રીતયેતવે
વ્રતાંતરચ્ચિકીર્ષ્યાંશ્રાવણેવર્જયેશાકમિતિશ્લોકસ્થાને હવિષ્યઃસ્નંભક્ષયિષ્યેદેવાહંપ્રીતયેતવે
ત્યૂહઃકાર્યઃ શાકવ્રતેવ્રતાંતરેચસપુષ્પચયેનકર્તવ્યેતંશ્લોકંપઠિત્વાવ્રતાંતરમંત્રંવંદેત્ એવંગુડચ
ર્જનાદિધારણાપારણાદિવ્રતેષુ વર્જયિષ્યેગુડંદેવમધુરસ્વરસિદ્ધયે વર્જયિષ્યેનૈલમહંસુંદરાંગ
ત્વાસિદ્ધયે યોગાભ્યાસીભાવિષ્યામિપ્રાપ્તુંબ્રહ્મપદંપરં મૌનવ્રતીભવિષ્યામિસ્વાત્માપાલનસિદ્ધયે
એકાંતરોપવાસીચપ્રાપ્તુંબ્રહ્મપુરંપરમિત્યાદિરીત્યોહઃકાર્યઃ નિષિદ્ધમાત્રવર્જનેચ્છાયાં ઘૃતાકા
દિનિષિદ્ધાનિહરેસર્વાણિવર્જયેદતિસંકલ્પઃ

ચાતુર્માસ્યવ્રત ગ્રહણ કરવાનો પ્રકાર કેહેછે.

• જાઈ ઇત્યાદિકનાં ફળવડે ભગવાનની મોટી પૂજા કરી, “સુપ્તે ત્વયિ જગન્નાથે,
જગત્સુષ્ણં ભવેદિદં ॥ વિવુદ્ધે ત્વયિ વુદ્ધયેત, પ્રસન્નો મે ભવાચ્યુત” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના
કરી, સામે ઉભી, હાથ જોડી, “ચતુરો વાર્ષિકાન્ માસાન્, દેવસ્યોત્થાપનાવધિ ॥
શ્રાવણે વર્જયે શાકં, દધિ ભાદ્રપદે તથા ॥ દુગ્ધમાશ્વયુજે માસિ, કાર્તિકે દ્વિદલં
તથા ॥ હમં કરિષ્યે નિયમં, નિર્વિગ્નં કુરુ મેચ્યુત ॥ હંદં વ્રતં મયા દેવ, ગૃહીતં પુરતસ્તવ ॥
નિર્વિગ્નં સિદ્ધિમાયાનુ, પ્રસાદાત્તે રમાપતે ॥ ગૃહીતેસ્મિન્ વ્રતે દેવ, પંચત્વંયદિ મે
ભવેત્ ॥ તદા ભવનુ સંપૂર્ણ, પ્રસાદાત્તે જનાર્દન ॥” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરવી, પછી
શંખવતી દેવને અર્ધ્ય દેવો. શ્રાવણમાં શાક, ભાદરવામાં દહી, આશુમાં દૂધ, અને કા-
ર્તિકમાં બે દહવાલું ધાન્ય એ વર્જ્ય કરવાં. એ સઘળાં વ્રતો નિત્ય છે. હવિષ્યભ-

શશુ આદિ ખીજાં પ્રતો કરવાની ઇચ્છા હોય તો, “શ્રાવણે વર્જયે શાકં,” એ શ્લોકને ખદલે “હવિષ્યાન્નં મક્ષયિષ્યે, દેવાર્હે પ્રીતયે તવ,” એવો ઉચ્ચાર કરવો. શાકપ્રત અને ખીજાં પ્રતો સાથેજ કરવાનાં હોય તો તે (પ્રથમનો) શ્લોક બોલી ખીજા પ્રતનો મેંત બહુવો. ગોળ વર્જવો, અને ધારણપારણા કરવી, ઇત્યાદિ પ્રતોમાટે જ ઉચ્ચાર કરવો તે આ પ્રમાણે,—“વર્જયિષ્યે ગુરં દેવ, મધુરસ્વરસિદ્ધયે ॥ વર્જયિષ્યે તૈલમહં, સુંદરાંગત્વસિદ્ધયે ॥ યોગાભ્યાસી મહિષ્યામિ, પ્રાપ્તું બ્રહ્મપદં પરં ॥ મૌનવ્રતી મહિષ્યામિ, સ્વાજ્ઞાપાલનસિદ્ધયે ॥ એકાંતરોપવાસીચ, પ્રાપ્તું બ્રહ્મપુરં પરં,” ઇત્યાદિ રીતે ઉચ્ચાર કરવો. નિષિદ્ધ પદાર્થ માત્ર વર્જિત કરવાની ઇચ્છા હોય તો “વૃંતાકાદિનિષિદ્ધાનિ, હરે સર્વાણિ વર્જયે” એવો સંકલ્પ કરવો.

તાનિચ ચાનુર્માસ્યેનિષિદ્ધાનિ પ્રાપ્યંગચૂર્ણચર્મસ્પોદકંજંબીરંવીજપૂરંપત્તશેષમિન્નંત્રિ
વિવેદિતાન્નંદગ્ધાન્નમસૂરંપાસંચેત્યષ્ટવિધમામિષંવર્જયેત્ નિષ્પાવરાત્રમાષધાન્યે લવ
ણશાકંવૃંતાકંકલિંગફલંઅનેકવીજફલં નિર્બીજંમૂલકંરક્તમૂલકંકૂપ્પાઙ્ગુલુદંડં નૂતનબદ
રીધાત્રીફલાનિચિચામંચકાદિશયનમનુતુકાલેભાર્યાપરાન્નમધુપટોલં માપકુલિત્થસિતસ
ર્ષપાંશ્વવર્જયેત્ વૃંતાકવિલ્વોદુંબરકલિંગમ્પિઃસટાસ્તુવૈષ્ણવૈઃસર્વમાસેપુવર્ગ્યાઃ અન્યવ્રતગોઠા
મીમહિષ્યન્યદુર્ગધર્મપુષિતાન્નંદિજેભ્યઃક્રીતારસામૂલિવળંતાન્નપાત્રસ્વ્યંગવ્યંપલ્લજલંસ્વાર્થ
પક્વમન્નમિત્યામિષગણઽક્તઃ ચતુર્વેપિહિમાસેપુહવિષ્યાશીનપાપમાક્ હવિષ્યાણિતુઙ્ગીહિ
મુદ્રયવતિલકંગુલકાપકયામાકગોભૂમધાન્યાનિરક્તમિન્નમૂલકંસૂરણાદિકંદંડઃ સંધવસામુદ્રલ
વર્ણગલ્વાનિદધિસર્પિર્દુઘ્ધાનિપનસાન્નનારીકેલફલાનિહરીતકીર્ણિપ્પલ્લીત્રીરકંઙ્ગુટીચિચાક
દલીલવલીધાત્રીફલાનિગુદેતરેભુવિકારદત્તેતાનિઅતૈલપક્વાનિ ગવ્યંતંક્રંમાહિષંવૃંતાકચિત્ ॥

હવે આતુર્માસ્યમાં નિષિદ્ધ પદાર્થ કયા તે કેહેછે.

છીપ તથા ખીજાં હ્રડકાંનો યુનો; આંખડામાં રાખેલું પાણી; ગોદડિલાં લીંચુ; ખીજેર; વૈશ્વદેવ કીચા વિનાનું અને વિષ્ણુને અર્પણ ન કરેલું એવું અન્ન; ખજેલું અન્ન; મસૂર; માંસ; એ આઠ પ્રકારનું આમિષ વર્જ્ય કરવું. કાળાવાળ; વટાણાં; ચોલા; મીઠાંતું શાક; વેંગણ; કાલીંગું; ખહુ ખીજવાળું ફળ; ખીજવિનાનું (ફળાંઆદિ) ફળ; સફેદ મુળમ્; રાતામુળા; કાળુ; સેરડી; નવાં બોરાં; આમળાં; અને આંખડી; પલંગઆદિ ઉપર સુતું; ઋતુ આવ્યાવિના સ્ત્રીનું સેવન; પરાન્ન; મધ; પરવલ; અડદ; કળથી; ધોળા સર્પવ; એ સર્વ વર્જ્ય કરવાં. વેંગણ; ખીલિફલ; ઘોલરનાં ફળ; કાલીંગું; દાઝેલું અન્ન; એ વૈષ્ણવોએ સર્વ માસમાં છોડી દેવાં. ખીજા કાષ્ઠ ગ્રંથમાં તો; ગાય, ખકરી, અને ભેંસવિના ખીજનું દૂધ; વાસી અન્ન; બ્રાહ્મણપાસેથી વેચાતા લીધેલા રસ; જમીન સંબંધી લૂણ; ત્રાંખાનાં પાત્રમાં રાખેલાં ગાયનાં દૂધ, દધ ઇત્યાદિ; નહાની તળાવડીનું જલ; પોતાંમાટેજ રાંધેલું અન્ન; ઇત્યાદિ આમિષગણ કહ્યોછે. ચારે માસમાં હવિષ્ય ભોજન કરવાથી પાપભાગી થતો નથી. હવિષ્ય કહ્યાં તે કેહેછે.—ઓખા, મગ,

જન કરવાથી ધણો વખત સ્વર્ગ વાસ થાયછે. પાંદડાંઓમાં લોજન કરવાથી કુરૂ-ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરવાનું ફળ મળેછે. શિલાઉપરે લોજન કરવાથી પ્રયાગસ્નાનનું ફળ થાયછે. એ રીતે ચાર માસ પાળવાનાં વ્રતોનો સંકલ્પ એકાદશીને અથવા બારસને દિવસે કરી શ્રાવણ માસનાં બીજાં વ્રતોનો સંકલ્પ પણ એજ દિવસે કરવો. તે આ પ્રમાણે, — “અહં શાકં વર્જયિષ્યે, શ્રાવણે માસિ માધવ,” અહીં શાક શબ્દવડે લોક-પ્રસિદ્ધ ફળ, મૂળ, ફૂલ, પાન, અંકુર, ડાંખળી, છિલકા, ઇત્યાદિરૂપ શાક વર્જવું. વ્યંજન (કઢી વગેરે) સઘળું વર્જિત કરવું નહી. અથવા સૂક, હલદર, જીરું ઇત્યાદિ પણ છોડવાં. એજ રીતે તે સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલાં અને પ્રથમ પેદા થયેલાં છતાં તડકે સૂકવી રાખેલાં સઘળાં શાક વર્જ્ય કરવાં. હવે એ ચાતુર્માસ્યવ્રતોની સમાપ્તિ થયેથી કાર્તિકી પૂનમને દિવસે દાન દેવાનાં તે, તે પ્રકરણમાં કેહેસું.

શયનીબોધિન્યોસ્તત્રમુદ્રાધારણમુક્તંરામાર્ચનચંદ્રિકાયાં અત્રત્રમુદ્રાધારણોવિધાયકા નિપ્રગંસાવચનાનિનિષેધકાનિર્નિદાવચનાનિચબહુનરાણ્યુપલભ્યંતે તેષાંશિષ્ટાચારાદ્યથ સ્થા યેષાંકુલેપિતૃપિતામહાદિભિસ્તત્રમુદ્રાધારણાદિધર્મોનુષ્ઠિતસ્તૈસ્તથૈવાનુષ્ઠેયઃ યેષાંતુકુલેષુ નકેનાપ્યનુષ્ઠિતસ્તૈર્નસ્વમતિવિલસિતશ્રદ્ધયાતદ્ધર્મોનુષ્ઠેયોદોષશ્રવણાદિતિતાત્પર્ય ॥

શયની (આષાઠ સુદ) અને બોધિની (કાર્તિક સુદ) એ એકાદશીને દિવસે તત્ર-મુદ્રા (છાપ) ધારણ કરવાનું રામાર્ચનચંદ્રિકામાં કહ્યુંછે. એ તત્રમુદ્રા ધારણ કર-વામાં પ્રશંસા કરનારાં વિધિવાક્ય, અને નિષેધકારક નિદાવચનો બહુ મલેછે, માટે તે વચનોની શિષ્ટાચારપ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી. જ્યોતીમાં કુળોમાં બાપ, દાદા ઇત્યા-દિકોએ તત્રમુદ્રા ધારણાદિક ધર્મ આચરેલા હોય તેમણે તેમજ ધર્મીયરણ કરવું. અને જ્યોતીમાં કુળોમાં પ્રથમ કોઈએ પણ આચરણ કર્યું ન હોય તેમણે, શાસ્ત્રમાં દોષ સંભળાયછે માટે પોતાની બુદ્ધિમાં થયેલી શ્રદ્ધાથી તે તત્રમુદ્રાધારણાદિક ધર્મ આ-ચરણ કરવો નહી, એ અભિપ્રાય બાળવો.

આષાઠશુક્રદશ્યાંવામનપૂજનેનનરમેધફલં પૂર્વાષાઢાવુનાયાંપૌર્ણમાસ્યામન્નપાનાદિ દાનાદક્ષ્યાન્નાદિપ્રાપ્તિઃઅસ્મામેવપૌર્ણમાસ્યાંપ્રદોષળ્યાપિન્યાંશ્રીશિવસ્થશયનોત્સવઃઅસ્મા મેવકોકિલાદ્રતં તત્ર સ્નાનંકરિણ્યેનિયાત્રાસ્રચર્ચેસ્થિતાસતી મોહ્યામિનક્તંભૂશ્યાંકરિણ્યે પ્રાણિનાંદવાંમિતિમાસવ્રતંસંકલ્પ્ય કોકિલાઠપિર્ણીશિવાંપ્રત્યહંસંપૂજ્યનક્તમોજનં યસ્મિન્વર્ષેધિકાષાઢસ્તસ્મિન્નેવર્ષેશુદ્ધાષાઢેવ્રતંકાર્યમિત્યાચારઃસનિર્મૂલઃ આષાઢસ્થશ્રાવણસ્થ

૧- વ્રતરાજે વારાહે ॥ આષાઢી દ્વી યદા સ્યાતાં, કોકિલાયાસ્તદાર્ચનં ॥ તથા યા કુલ્લે નારી, ન સા વૈશ્વમ્યામુયાત્ ॥ ૧ ॥ શૃણુ દેવિ પ્રવક્ષ્યામિ, મંત્રેઃ પૌરાણિકૈર્યુતં ॥ મલમાસે ત્વત્ક્રિતે, શુદ્ધાષાઢે સમાગતે ॥ ૨ ॥ અષ્ટાઢ્યાં પૂર્ણિમાસ્યાં તુ સંધ્યાકાલે હ્રુપસ્થિતે ॥ સંકલ્પ્યેન્માસમેકું, શ્રાવણપ્રમૃતિઃ બાહં ॥ ૩ ॥ સૌભાગ્યવધનાન્યાદિપ્રાપ્તયે શિવતુષ્ટયે ॥ ઇસાદિ નિર્મૂલં ॥

વાપૌર્ણમાસ્યાંચતુર્દશ્યામણ્યાંવાશિવપવિત્રારોપણમુક્તં અસ્યાંપૌર્ણમાસ્યાંસંન્યાસિનાંચા
તુર્માસ્યાવાસસંકલ્પાંગત્વેનક્ષૌરવ્યાસપૂજાદિકંવિહિતં અત્રકર્મણિઔદયિક્ષત્રિમુહૂર્તાપૌર્ણ
માસીગ્રાહ્યા ચાતુર્માસસ્વમ્પન્નેતુવપર્નવર્જયેદ્યતિઃ ચાતુર્માસંદ્વિમાસંવાસદૈકત્રૈવસંવસેત્

આપાઠ સુદ આરસને દિવસે વામનની પૂજા કરવાથી નરમેધ યજ્ઞનું ફળ મળેછે.
પૂર્વાષાઠા નક્ષત્રવડે યુક્ત એવી પૂનમને દિવસે અન્ન, પણો, ધત્યાદિ દાન કરવાથી
અક્ષય અન્નાદિકની પ્રાપ્તિ થાયછે. એજ પૂનમ પ્રદોષકાળવ્યાપિની હોય તે દિવસે
શ્રીશિવનો શયન ઉત્સવ કરવો. એજ પૂનમને દિવસે ડોકિલાત્રત કરવું, તે ત્રતભાટે,
“સ્નાનં કરિષ્યે નિયતા, વ્રહ્મચર્યે સ્થિતા સતી ॥ મોક્ષ્યામિ નક્તં મૃશ્યાં, કરિષ્યે પ્રા-
ણિનાં દયાં” એ રીતે માસપર્યંત ત્રતનો સંકલ્પ કરી ડોકિલાત્રપિણી શિવા દેવીનું
નિત્ય મૂળત કરી નક્તભોજન કરવું. જે વર્ષમાં આપાઠ અધિકમાસ હોય તેજ વ-
ર્ષમાં શુદ્ધ આપાઠમાં ત્રત કરવું, એ આચાર ચાલેછે તે નિર્મૂલ છે. આપાઠ અથવા
શ્રાવણની પૂનમ, ચૌદશ અથવા આઠમ એમાંથી કોઈએક દિવસે શિવને પવિત્રાં
ધરાવવાનું કહ્યુંછે. એ પૂનમને દિવસે સંન્યાસિઓએ, ચાર માસ એક ઠેકાણે રહેવા
ભાટે જે સંકલ્પ કરવો તેનાં અંગરૂપ ક્ષૌર, વ્યાસપૂજા ધત્યાદિક કરવાં. એ કાર્યો-
ભાટે પૂનમ સુર્યોદયથી છ ઘડી હોય તે લેવી. “ચાતુર્માસ્યના મધ્યમાં સંન્યાસિએ
ક્ષૌર કરાવવું નહી, અને ચાર માસ અથવા બે માસ નિયમથી એક સ્થાનકે રહેવું.”

તત્રાદૌક્ષૌરંવિધાયદ્વાદશમુત્તિકાસ્નાનાનિપ્રાણાયમાદિવિધિચકૃત્વાવ્યાસપૂજાંકુર્યાત્
અથસંક્ષેપેણતદ્વિધિઃ દેશકાર્ણાંસંકીર્ત્યચાતુર્માસ્યવાસસંકલ્પંકર્તૃશ્રીકૃષ્ણવ્યાસભાષ્યકારા
ણાંસપરિવારાણાંપૂજનંકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્ય મધ્યેશ્રીકૃષ્ણંતત્પૂર્વતઃ પ્રાદક્ષિણ્યેનવાસુદેવસં
કર્ષેણપ્રયુન્મ્નાનિરુદ્ધાનાવાહ્ય શ્રીકૃષ્ણપંચકુદક્ષિણભાગેવ્યાસંતત્પૂર્વતઃપ્રાદક્ષિણ્યેનસુમંતુ
જૈમિનિવૈશંપાયનંપૈલાનિતિવ્યાસપંચકમાવાહ્યશ્રીકૃષ્ણાદિવામૈભાષ્યકારંશ્રીશંકરંતત્પૂર્વતઃ
પ્રાદક્ષિણ્યેનપદ્મપાદવિશ્વરૂપત્રોટકહસ્તામલકાચાર્યાનાવાહ્યશ્રીકૃષ્ણપંચકે શ્રીકૃષ્ણપા
ર્શ્વયોત્રંહ્રસ્વકૃદ્રૌપ્તૌર્વાદિચતુર્દિક્ષુસનકાદીન્ શ્રીકૃષ્ણપંચકાત્પુરતઃપુરુષપરમગુરુપરમેષ્ઠિગુરુન્
વ્રહ્મવસિષ્ઠશક્તિપરાશરવ્યાસશુકગૌડપાદગોવિંદપાદશંકરાચાર્યાન્વ્રહ્માનંદાંશ્વાવાહ્યપંચ
કત્રયસ્યાપ્રેયેગણેશંશંકરંચેત્રપાલં વાયવ્યેદુર્ગાંનૈઋત્યેસરસ્વતીંપ્રાગાત્પદ્મિહુડંબદિલોક
પાલાંશ્વાવાહ્યપૂજયેન્ તત્રનારાયણાદાક્ષરેણશ્રીકૃષ્ણપૂજાઅન્યેષાંપ્રણવાદિનમોંતૈસ્તત્તત્ત્વામ
મંત્રૈઃપૂજાકાર્યા પૂજાંતેઅસતિપ્રતિબંધેચતુરોર્વાર્ષિકાન્માસાનિહવસામિદિતિ મનઃપ્રાસંકલ્પ્ય
અહંતાવન્નિવત્સ્યામિસર્વભૂતહિતાયૈ પ્રાયેણપ્રાવૃષ્ટિપ્રાણિસંકુલંવર્ત્મદૃશ્યતે અતસ્તેષામહિં
સાર્થપક્ષાન્વૈશ્રુતિસંશ્રયાન્ સ્થાસ્વામશ્ચતુરોમાસાનત્રૈવાસતિવાધકે દતિવાચિકસંકલ્પંકુ
ર્યાત્ તતોગૃહસ્થાઃપ્રતિત્રયુઃ નિવસંતુસુખેનાત્રગમિપ્યામઃકૃતાર્થતાં યથાશક્તિચશુશ્રૂષાંક
રિપ્યામોવયંમુદેતિ તતોવૃદ્ધાનુક્રમેણયતીનગૃહસ્થાઃયતયશ્વાન્યોન્યંનમસ્કુર્યુઃ • એવદ્વિધિઃ
પૌર્ણમાસ્યામસંભવેદ્વાદશ્યાંકાર્યઃ આપાઠકૃષ્ણદ્વિતીયાપામશૂન્યશયનવ્રતં અવલક્ષ્મીયુતં
વિષ્ણુપર્વકેસંપૂજ્ય પદ્મીર્ભતુર્વિયોગંચમર્તાભાર્યાસિમુદ્રવં નામુવંતિયથાદુઃખં દંપત્યાનિતથા
કુર્વિત્યાદિભિર્દાપિત્યામંગપ્રાર્થનાર્થેર્ધત્રૈઃપ્રાર્થયેન્ તતશ્ચંદ્રાચાર્યદત્વાનક્તમૌજનંકાર્યં એવા

સત્તતુષ્ટયેકુળ્ણદ્વિધીયાસુસંપૂજ્યસપત્નીકાયશય્યાદાનંકૃત્વાતાંપ્રતિમાંચસોપસ્કરાંદવાત્ અ
સ્મિન્વતેઅશ્વધ્વંદાંપત્યસુલુંપુત્રધનાઘવિયોગોગાહિસ્થ્યાવિયોગઃસપ્તજન્મનિભવતિ અત્રવ્રતેર્વ
દ્વોદયવ્યાપિનીતિથિર્પ્રાઘ્યા ચંદ્રોદયેપૂજાતુક્તેઃ દિનદ્વયેસત્ત્વેસત્ત્વેવાપૈવાદિતિશ્રીમદનંતો
પાંખ્યાયસૂનુંકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતેધર્મસિંધુસારેઆષાઢમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ

સંન્યાસિએ આતુર્માસ્ય એક ઠેકાણે રેહેવું તેનો વિધિ કેહેછે.

સંન્યાસિએ પ્રથમ ક્ષૌર કરાવી ખાર વખત મૃત્તિકાસ્નાન અને પ્રાણાયામ ઇત્યાદિક વિધિ કરી વ્યાસપૂજા કરવી. હવે સંક્ષેપથી તેનો વિધિ કેહેછે;—દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી “જાતુર્માસ્યવાસસંકલ્પં કર્તું શ્રીકુળ્ણવ્યાસમાપ્તકારણાં સપરિવારાણાં પૂજનં કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી મધ્યભાગમાં શ્રીકૃષ્ણનું આવાહન કરી તેની પૂર્વ દિશાથી પ્રદક્ષિણારીતે વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રયુઞ્જ, અને અનિરુદ્ધ, એમનું આવાહન કરી એ શ્રીકૃષ્ણપંચકના દક્ષિણ ભાગમાં વ્યાસનું આવાહન કરી તેની પૂર્વ દિશાથી પ્રદક્ષિણારીતે સુમંતુ, જૈમિનિ, વૈશંપાયન, અને પૈલ, એ વ્યાસપંચકનું આવાહન કરી શ્રીકૃષ્ણપંચકના ડાબા ભાગમાં ભાષ્યકાર શ્રીસંકરાચાર્યનું આવાહન કરવું. પછી તેની પૂર્વ દિશાથી પ્રદક્ષિણારીતે પદ્મપાદ, વિશ્વરૂપ, ચોટક, અને હસ્તામલક, એમનું આવાહન કરી પછી શ્રીકૃષ્ણપંચકમધ્યે—શ્રીકૃષ્ણની બન્ને તરફ બ્રહ્મા, અને રૂદ્ર; પૂર્વોદિક ચાર દિશામાં સનક, સનંદન, સનાતન, અને સનતકુમાર, એમનું આવાહન કરવું. શ્રીકૃષ્ણપંચકની આગળ ગુરુ, પરમગુરુ, પરમેષ્ઠિગુરુ, બ્રહ્મા, વસિષ્ઠ, શક્તિ, પરાશર, વ્યાસ, શુક, ગૌડપાદ, ગોવિંદપાદ, શંકરાચાર્ય, અને બીજા બ્રહ્મનિષ્ઠ એ સર્વેનું આવાહન કરી ત્રણે પંચકને અગ્નિબુણે ગણપતિ, ઇશાન બુણામાં ક્ષેત્રપાળ, વાયુકાળમાં દુર્ગા, નૈર્ઋતબુણે સરસ્વતી, અને પૂર્વથી આઠ દિશામાં ઇન્દ્રાદિક આઠ લોકપાલ, એ રીતે એ સધળા દેવોનું આવાહન કરી પૂજા કરવી, તેમાં નારાયણના અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવી. બીજાઓની, આંકાર આદિ અને નમઃ અંતમાં એવા તેના તેના નામમંત્રવડે પૂજા કરવી. પૂજા થયાપછી પ્રતિબંધ ન હોય તો, “જનુરો વાર્ષિકાન્ માસાન્ રહ વસામિ,” એવો મંત્રમાં સંકલ્પ કરી, “અહં તાવન્નિવત્સ્યામિ, સર્વભૂતહિતાય વૈ ॥ પ્રાયેણ પ્રાવૃષિ પ્રાણિસંકુલં વર્મ દૃશ્યતે ॥ અતસ્તેષામહિંસાર્થ, પક્ષાન્ વૈ શ્રુતિસંશ્રયાન્ ॥ સ્થાસ્વામશ્વતુરો માસાનર્જવાસતૈન્નિવાધકે,” એવો વાચિક સંકલ્પ કરવો. પછી સંન્યાસીને ગૃહસ્થોએ ઉત્તર આપવો. “સુખેકરી આપુ ઇહાં બિરાજે, તેથી અમે કૃતાર્થ થયું, અને હર્ષસાથે અમો યથાશક્તિ આપની સેવા કરસું.” એ રીતે કહ્યા પછી વૃક્ષોના કમવડે યતિઓને ગૃહસ્થોએ અને યતિઓએ પરસ્પર નમસ્કાર કરવા. આ વિધિ પૂનમને દિવસે ન બને તો ખારસને દિવસે કરવો. આષાઢ વિદ્ય બીજને દિવસે અશૂન્યશયન એ નામનું વ્રત કરવું. એ વ્રતમાં લક્ષ્મીસહિત વિષ્ણુની પલંગ ઉપરે પૂજા કરી “પત્ની મર્ત્યવિયોગં જ્ઞ, મર્ત્ય ભાર્યાસિમુદ્ધવં ॥ નાપ્રવૃંતિ યથા દુઃખં, દંપત્યાનિ તથા કુરુ” ઇત્યાદિક સ્ત્રી પુરુષના અભંગની પ્રાર્થના કેહેનારા મંત્રોવડે પ્રાર્થના કરવી. પછી ચંદ્રને

અર્ધ આપી નક્તભોજન કરવું. એ રીતે ચાર માસ લગી વિદ્ય પીઞ્ને દિવસે પૂજા કરી સ્ત્રીસહિત એવા બ્રાહ્મણને શય્યાદાન કરી તે પ્રતિમાનું સર્વ સામગ્રીસહિત દાન કરી દેવું. આ વ્રત કરવાથી વ્યક્ત્ય દાંપત્ય (સ્ત્રી પુરુષપણ) નું સુખ; પુત્ર, ધન, ઇત્યાદિદેવોનો અવિયોગ; અને ગૃહસ્થાશ્રમનો અવિયોગ; ઇત્યાદિ સાત જન્મ લગી પ્રાપ્ત થાયછે. ચંદ્રોદયસમયે પૂજા કરવી એમ કહેલ છે માટે એ વ્રતમાં ચંદ્રોદય-વ્યાપિની તિથી લેવી. બન્ને દિવસે ચંદ્રોદયવ્યાપિની હોય અથવા ન હોય તો પીઞ્ દિવસનીજ લેવી. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે આપાઠમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અશ્રાવણમાસઃ ॥ સિંહેપૂર્વાષોડશનાઢયઃપુણ્યકાલઃરાત્રૌનુક્તં અક્રમાસેએકમક્ત, વ્રતનંત્રવ્રતંવિષ્ણુશિવાદ્યભિષેકશ્ચોક્તઃ સિંહરાશિગતેસૂર્યયમ્ગૌઃપ્રસૂયતેતેનવ્યાહતિભિર્બુતા ક્તાયુતસંઘ્યસર્વપહોમંકૃત્વાસાગૌર્બ્રાહ્મણાયદેયા એવંનિશીથેગૌઃક્રંદનેપિમૃત્યુંજયમંત્રેણહો માદિરૂપશાંતિઃકાર્યા એવંશ્રાવણમાસેદિવાચિત્રનીપ્રસવોપિનિષિદ્ધઃ માધેવુધેચમહિષી શ્રાવણેવડવાદિવા સિંહેગાવઃપ્રસૂયંતેસ્વામિનોમૃત્યુદાયકાઢ્યુક્તેરત્રાપિશાંતિઃશાંતિપ્રંથનો જ્ઞેયાં સોમવારવ્રતંકાર્યશ્રાવણેવૈયથાવિધિ શક્તેનાપોષણંકાર્યમથવાનિશિભોજનં એવંશ્રા વણેભૌમવારેગૌરીપૂજાપ્યુક્તા શ્રાવણશુક્રચતુર્થીમધ્યાન્હવ્યાપિનીપૂર્વયુતાગ્રાહ્યા શ્રાવણશુ ક્લપંચમીનાગપંચમી દયમુદયેત્રિમુહૂર્તવ્યાપિનીપરવિદ્યાગ્રાહ્યા પરેશુત્રિમુહૂર્તન્યૂનાપંચમી પૂર્વેશુત્રિમુહૂર્તન્યૂનચતુર્થ્યાવિદ્યાતદાપૂર્વેત્ર ત્રિમુહૂર્તાધિકચતુર્થીવેધેદ્વિમુહૂર્તાપિપરૈવ મૂહૂર્ત- માત્રાતુનપ્રાણેતિમમપ્રતિભાતિ અસ્પામિત્ત્યાદિલિખિતાઃ મૃન્મયાવાયથાચારનાગાઃ પૂજ્યાઃ શ્રાવણશુક્રદ્વાદશાંમાસંકૃતસ્યશાકવર્જનવ્રતસ્યમાંગતાર્થ વ્રાહ્મણાયશાકદાનંકરિષ્યઈતિ સંકલ્પ્ય વ્રાહ્મણંસંપૂજ્ય ઉપાયનમિદંદેવવ્રતસંપૂર્ણહેતવે શાકંતુદ્ધિત્તવર્ણયસહિરૂપંદદામ્યહં દત્ત્યાદિમંત્રેણપત્રમામંત્રાશાકંદદ્યાન્ તનોદધિમાદ્રપદેમાસવર્જયિષ્યેસદાહરેદતિદધિવ્રતં સંકલ્પયેન્ અત્રદધિમાત્રંવર્જ્યતત્રાદીનામનિવેધઃ અથપારણાહેદ્વાદશ્યાંવિષ્ણોઃ પવિત્રારો પણં પારણાહેદ્વાદશ્યસત્ત્વેત્રયોદશ્યાંપારણાહેતત્રાસંભવેશ્રાવણક્ષેપૂર્ણિમાયાંવાકાર્ય શિવપવિત્રં ચતુર્દશ્યામૃદ્ધ્યાંવાપૌર્ણિમાસ્યાંવાકાર્ય એવંદેવીગણેશદુર્ગાદીનાંચતુર્દશીચતુર્થીતૃતીયાનવમ્યા દુર્ગાપથાકુલાચારંતિથયઃ તત્તત્તિથિજ્વસંભવેસર્વેદેવાનાંશ્રાવણપૌર્ણિમાસ્યાંકાર્યં તત્રાપ્ય સંભવેકાર્તિકપવધિગૌણકાલઃ દદંનિત્યં અકુર્વાણોવ્રતજ્વયઃ તસ્યસાંત્રસરીપૂજાનિષ્ફલે ત્યાગુક્તેઃ ગૌણકાલેપ્યકરણેતદાપ્યુંતજપેન્મંત્રંસ્તોત્રંવાપિસમાહિતઇત્યુક્તેરપુતસંઘપાકતદે વનામૂલમંત્રજપઃપ્રાયશ્ચિત્તં તત્રપૂર્વેશુરધિવાસનંપરેન્હિપવિત્રારોપણં દ્વયહકાલાસંભવેસદો ધિવાસનપૂર્વકંતત્કાર્ય ॥

હવે શ્રાવણ માસમાંનાં કૃત્યો કેહેછે.

સિંહ સંક્રાંતિની પ્રથમની સોળ ઘડી પુણ્યકાળ. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થઇ હો-ય તો પ્રથમ (પત્ર ૪ માં) કલ્પાપ્રમાણે પુણ્યકાળ બાણવો. એ માસમાં એકલક્ષવ્રત, નક્તવ્રત, વિષ્ણુ અને શિવ ઇત્યાદિ ઉપરે અભિષેક એ કરવાં. સિંહ રાશીનો સૂર્ય-

છતાં જની ગાય વિચાય તેણે વ્યા-હતિ મંત્રવડે ધીમાં ભીજવેલા સર્પવનો દશ હજાર હોમ કરી તે વિચાયલી ગાય આહણુને દેવી. એ પ્રમાણે મધ્યરત્રે ગાય હંચા સ્વરથી ન્સોર કરે તો પણ મૃત્યુંજય મંત્રવડે હોમાદિરૂપ શાંતિ કરવી. એ રીતે શ્રાવણ માસમાં દિવસે ઘોડી વિચાય તો તે પણ નિષિદ્ધ છે. “માધ માસમાં તથા પુષ્ય વારે ભેંસ; શ્રાવણ માસમાં દિવસની ઘોડી; અને સિંહ સંક્રાંતિમાં ગાય; એ વિચાય તો પોતાના પાળનારને મૃત્યુ આપેછે,” એવાં વચન છે માટે એ ઠેકાણે પણ શાંતિ કરવી, તે શાંતિ અંશોમાં બ્રેહ લેવી. “શ્રાવણ માસમાં વિધિપૂર્વક સોમવારનું વ્રત કરવું. શક્તિમાન હોય તેણે ઉપવાસ કરવો, અથવા રાત્રિએ ભોજન કરવું.” એ રીતે શ્રાવણના મંગળવારને દિવસે ગૌરીપૂજા પણ કરવાની કહીછે. શ્રાવણ સુદ ચોથ મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય અને પૂર્વવિદ્યા હોય તે લેવી. શ્રાવણ સુદ પાંચમને નાગપંચમી કહેછે. એ સૂર્યોદયપછી છ ઘડી વ્યાપેલી હોય એવી છઠ્ઠવડે વિદ્યા લેવી. પાંચમ ખીજ દિવસે છ ઘડીથી ઓછી હોય અને પ્રથમ દિવસે છ ઘડી કરતાં ઓછી એવી ચોથવડે વિદ્યા હોય તો પ્રથમનીજ લેવી. છ ઘડી કરતાં અધિક ચોથનો વેધ હોય તો ચાર ઘડી છતાં પણ ખીજ દિવસની લેવી. ખીજ દિવસે એ ઘડી હોય તો તે લેવી નહી, એમ મને લાસેછે. એ પાંચમને દિવસે, પોતાના કુલાચાર પ્રમાણે, ભત્તીમાં ચીતરેલા, અથવા માટીવતિ ખતારેલા, નાગ દેવતાઓની પૂજા કરવી. શ્રાવણ સુદ આરસને દિવસે, “માસં રુતસ્ય શાકવર્જનવ્રતસ્ય સાંગતાર્થ્યં બ્રાહ્મણ્ય શાકદાનં કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી આહણુની પૂજા કીધા પછી, “ઉપાયનમિદં દેવ, વ્રતસંપૂર્ણહેતવે ॥ શાકં તુ દ્વિત્રવર્ષાય, સહિરણ્યં દદામ્પરહં,” ઇત્યાદિક મંત્રવડે રંધિયું અથવા કાચું શાક દેવું. ત્યાર પછી, “દધિ માદ્રપદે માસે, વર્જયિષ્યે સદા હરે.” એવો દધિવ્રતનો સંકલ્પ કરવો. એ વ્રતમાં કેવલ દહિ વર્જ્ય છે; છાસ, દૂધ ઇત્યાદિકનો નિષેધ નથી. પછી પારણુને દિવસે આરસમાં વિષણુને પવિત્રાં ધરાવવાં. પારણુને દિવસે આરસ ન હોય તો તેરસમાં પારણુને દિવસે, તે સમયે ન અને તો શ્રવણ નક્ષત્ર, અથવા પૂનમ એ દિવસે પવિત્રાં ધરાવવાં. ચૈદશ, આઠમ અથવા પૂનમ એમાંના કોઈએક દિવસે શિવને પવિત્રાં ધરાવવાં, એ પ્રમાણે દેવી, ગણપતિ, દુર્ગા, ઇત્યાદિકોને પવિત્રાં ધરાવવાં તે માટે ચૈદશ, ચોથ, ત્રીજ, નોમ, ઇત્યાદિ તિથિઓ કુલાચાર પ્રમાણે લેવી. તે તે તિથિમાં ખની ન શકે તો સર્વ દેવતાઓને શ્રાવણની પૂનમને દિવસે ધરાવવાં. તે દિવસે પણ ખની ન શકે તો કાર્તિક સુદ પૂનમ લગી ગૌણ કાળ છે. “એ પવિત્રાં ધરાવે નહી તો અધોયોની પામેછે, અને ધર્મ લગી કરેલી પૂજા વ્યર્થ જાયછે,” એમ કહ્યુંછે માટે એ પવિત્રાર્પણ નિત્ય છે. ગૌણ કાળમાં પણ ન કરે તો, “તે સમયે સાવધાન થઈ મંત્રનો દશ હજાર જપ, અથવા સ્તોત્રપાઠ કરવા,” એવાં વચન છે માટે તે તે દેવતાના મૂળમંત્રનો દશ હજાર જપ કરવો એ પ્રાયશ્ચિત્ત જણવું. તેમાં પ્રથમ દિવસે અધિવાસન કરી ખીજ દિવસે પવિત્રાં ધરવાં. એ દિવસનો સંભવ ન હોય તો એકજ દિવસે પ્રથમ અધિવાસન કરી પછી પવિત્રાં ધરવાં.

અથસંક્ષેપતઃપ્રયોગઃ કાર્પાસસૂત્રસ્પનવસૂત્રીવિધાયબ્રહ્મોત્તરશતનવસૂત્રાદેવજાનુપર્થનં
 ચતુર્વિંશતિપ્રંથિકમુત્તમપવિત્રં ચતુઃપંચાશ્વવસૂત્ર્યાક્રુલંવિદ્વાદશપ્રંથિકમધ્યમં સપ્ત
 વિંશતિનવસૂત્ર્યાબ્રહ્મપ્રંથિકનાભિપર્યેતંકનિષ્ઠંપવિત્રંચકૃત્વા વિંશત્યુત્તરશતેનસપ્તત્યાવાન
 વસૂત્ર્યાપાદલંબિર્નિવનમાલામણોત્તરશતચતુર્વિંશત્યન્યતરપ્રંથિકાં કૃત્વા દ્વાદશનવસૂ
 ત્ર્યાદ્વાદશપ્રંથિકગંધપવિત્રંસપ્તવિંશતિનવસૂત્ર્યાગુરુપવિત્રં ત્રિસૂત્ર્યાંગદેવતાપવિત્રાણિકુર્યાન્
 શિવપવિત્રાણિલિંગવિસ્તારાનુસરેણકુર્યાન્ સર્વાણિપવિત્રાણિપંચગચ્ચેનપ્રોક્ષ્યપ્રણવેનપ્રક્ષા
 લ્યમૂલેનાષ્ટોત્તરશતમભિર્મંથ્ય પ્રંથીન્કુંકુમેનરંજયિત્વાસર્વપવિત્રાણિવંશપાત્રેસંસ્થાપ્ય વચ્ચે
 નપિધાયદેવપુરતોન્યસ્ય ક્રિયાલોપવિધાનાર્થયત્ત્વપાવિહિતંપ્રભો મયૈતત્ક્રિયતેદેવતવતુ
 છૈવપવિત્રકં નમેવિપ્રોભવેદેવકુરુનાથદયામયિ સર્વથાસર્વદાવિષ્ણોમમત્વંપરમાગતિરિતિ
 પ્રાર્થ્યાધિવાસનંકુર્યાન્ તત્ર દેશકાલૌસંકીર્ત્ય સંવત્સરકૃતપૂજાફલાવાપ્ત્યર્થં અમુકદેવતઃ
 પ્રીત્યર્થં અધિવાસનવિધિપૂર્વકંપવિત્રારોપણંકરિષ્ય્વેતિસંકલ્પ્ય દેવપુરતઃ સર્વતોભદ્રે
 જલપૂર્ણંકુંભંસંસ્થાપ્ય કુંભેવંશપાત્રંતત્રતાનિપવિત્રાણિનિધાયતેપુ સંવત્સરસ્યયાગસ્યપવિત્રી
 કરણાપભોઃ વિષ્ણુલોકાત્પવિત્રાદ્યભાગચ્છેદનમોસ્તુતે इतिમંત્રેણમૂલમંત્રેણચાવાહ્યત્રિસૂ
 ત્ર્યાંબ્રહ્મવિષ્ણુરુદ્રાન્નવસૂત્ર્યાં ૐકારસોમવન્હિવ્રત્સનાગેશસૂર્યશિવવિશ્વેદેવાનુત્તમમધ્યમક
 નિષ્ઠપવિત્રેષુ બ્રહ્મવિષ્ણુરુદ્રાન્સત્ત્વરજસ્તમાંસ્યાવાહ્યવનમાલાયાંપ્રકૃતિંચાવાહ્યમૂલમંત્રેણશ્રી
 પવિત્રાદ્યાવાહિતદેવતાભ્યોનમદત્યંતેનગંધાતુપચારૈઃપૂજયેન્ તતઃપૂર્વસંપાદિતંવિતસ્તિમાત્રં
 દ્વાદશપ્રંથિકંગંધપવિત્રમાદાય વિષ્ણુનેજોદ્ધવંરમ્યંસર્વપાત્રકનાશનં સર્વકામપ્રદંદેવત
 વાંગધારયાપ્પહમિતિમંત્રેણમૂલસંપટિતેનદેવપાદયોઃસમર્પયેન્ દેવસ્યકરેવધ્મીયાદિત્યન્યે તનો
 દેવંપંચોપચારૈઃસંપૂજ્યપ્રાર્થયેન્ આમંત્રિતોસિદેવેશપુરાણપુરુષોત્તમ પ્રાતસ્વાંપૂજયિષ્યા
 મિસાન્નિધ્યંકુરુકેશવ ક્ષીરોદધિમહાનાગશય્યાવસ્થિતવિપ્રહ પ્રાતસ્વાંપૂજયિષ્યામિસાન્નિ
 ધૌભવતેનમઃ તતઃપ્રાણાંગપ્રણમ્યગુપ્ત્યાંજલિંદદ્યાન્ इत्यધિવાસનં અત્રસર્વંત્રમૂલમંત્રોગુરુ
 પદિદૃષ્ટાંત્રિકોવૈદિકોવાદેવગાયત્રીરૂપોવાગ્રાહ્યઃ ॥

હવે સંક્ષેપથી પવિત્રાં ધરાવવાનો પ્રયોગ કેહેછે.

કપાસનાં સૂત્રવતી નવસૂત્રી (નવ તંતુ) કરી તે નવસૂત્રીના એક સો આઠ ફેરાનું, અને
 દેવના જાતુ (ગોઠણુ=ગુડા) લગી લાંબું, અને ચોવીસ ગાંઠ સહિત જે પવિત્રું તે ઉત્તમ-
 નવસૂત્રીના ચોવીસ ફેરાનું, સાચોળલગી લાંબું, અને બાર ગાંઠ સહિત તે મધ્યમ-
 સત્તાવીસ નવસૂત્રીનું, નાલિ પર્થત લાંબું, અને આઠ ગાંઠયુક્ત તે કનિષ્ઠ; એ પ્રમાણે
 પવિત્રાં કરીને, પછી નવસૂત્રીના એક સો વીસ ફેરાની અથવા સિત્તેર (૭૦) ફેરાની,
 ચરણુ લગી લાંબી અને એક સો આઠ અથવા ચોવીસ ગાંઠયુક્ત એવી વનમાલા ક-
 રવી. ત્યારપછી નવસૂત્રીના બાર ફેરાનું અને બાર ગાંઠયુક્ત એવું ગંધપવિત્ર કરવું.
 પછી નવસૂત્રીના સત્તાવીસ ફેરાનું ચુરૂ પવિત્ર કરવું, અને ત્રિસૂત્રી (ત્રણ તંતુ) વડે
 અંગદેવતાનાં પવિત્રાં કરવાં. શિવભાટે પવિત્રાં લિંગનાં સ્વરૂપને અનુસારે કરવાં.
 એ રીતે સઘળાં પવિત્રાંઓને પંચગવ્યવતી પ્રોક્ષણ કરી, આંકારવડે, ધોવાં, ત્યારપછી
 મૂળમંત્ર લણી એક સો આઠ વાર પવિત્રાં મંત્રી ગાંઠોને કુંકુમવડે રંગી, તે પવિત્રાં

વાંસનાં પાત્રમાં રાખી, તે ઉપરે વસ્ર ઢાંકી, દેવને સમીપે ધરવાં, અને પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર — “ક્રિયાલોપવિધાનાર્થ, યત્ત્વયા વિહિતં પ્રમો ॥ મયૈતત્ક્રિયતે દેવ, તૈવ તુષ્ટ્યૈ પવિત્રકં ॥ ન મે વિદ્મો મવેદેવ, કુરુ નાથ દયાં મયિ ॥ સર્વથા સર્વદા વિષ્ણો, મમ ત્વં પરમા ગતિઃ,” એ રીતે પ્રાર્થના કરી અધિવાસન કરવું. તે આ રીતે, — દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી, “સંવત્સરકૃતપૂજાફલાવાપ્ત્યર્થ અમુકદેવતાપ્રીત્યર્થ અધિવાસનવિધિપૂર્વકં પવિત્રારોપણં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, દેવની સામે સર્વતોભદ્ર મંડલ કરી તે ઉપરે જલપૂર્ણ કળશ રાખી તે ઉપરે વાંસનું પાત્ર રાખવું. તેમાં પવિત્રાં રાખવાં. પછી તે પવિત્રામાં “સંવત્સરસ્ય યાગસ્ય, પવિત્રીકરણાય મોઃ ॥ વિષ્ણુલોકા ત્પવિત્રાણ, આગચ્છેદ નમોસ્તુ ને,” એ મંત્રવડે અને મૂળમંત્રવડે આવાહન કરી ત્રિ-સૂત્રીમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, એમનું અને નવસૂત્રીમાં આંકાર, સોમ, વર્નિહ, બ્રહ્મા, નાગ, ઇશ, સૂર્ય, શિવ, વિશ્વેદેવા, એમનું અને ઉત્તમ, મધ્યમ, ધનિષ્ઠ પવિત્રામાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, અને સત્ત્વ, રજઃ, તમ, એમનું આવાહન કરી વનમાલામાં પ્ર-કૃતિનું આવાહન કરી મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી તેની અંતે “શ્રીપવિત્રાઘાવાહિતદેવ તામ્યો નમઃ” એવો ઉચ્ચાર કરી ચંદનાદિક સામગ્રીવડે પૂજા કરવી. પછી પ્રથમ તથાર કરેલું વૈત ૧ લાંબું ખાર ગાંઠયુક્ત એવું ગંધપવિત્ર હાથમાં લઈ, “વિષ્ણુનેજોદ્ધવં રમ્યં, સર્વપાતકનાશનં ॥ સર્વકામપ્રદં દેવ, તવાંગે ધારયામ્યહં,” એ મંત્રની અને તરફ મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી તે મંત્રવડે દેવના ચરણ ઉપરે અર્પણ કરવું. દેવના હાથમાં આંધવું એમ પણ કટલાએક કહેછે. પછી દેવની પંચોપચારથી પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી. “આમંત્રિતોસિ દેવેશ, પુરાણપુરુષોત્તમ ॥ પ્રાતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, સાન્નિધ્યં કુરુ કેશવ ॥ ક્ષીરોદધિમહાનાગશય્યાવસ્થિતવિપ્રહ ॥ પ્રાતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, સન્નિધૌ ભવ ને નમઃ.” ॥ આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કીધાપછી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી પુષ્પાંજલિ સમર્પણ કરવી. એ રીતે અધિવાસન થયું. આહી સધળે સ્થાનકે મૂળમંત્ર લેવો તે તાંત્રિક, વૈદિક અથવા દેવગાયત્રીરૂપ જ ગુરૂએ ઉપદેશ કરેલો હોય તે લેવો.

તતોરાત્રિસત્કથાજાગરેજાતિવાસ્યપ્રાતઃકાલેસ ગોધિવાસનેગોદોહાંતરિતેવાકાલેપવિત્રારોપણાંમૂર્ત્યંદેવપૂજનંપવિત્રપૂજનંચકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પદેવંપવિત્રાણિચફલાદુપનૈવેદ્યાંતર્ગંધાદુપચારૈઃસંપૂજ્ય ગંધદૂર્વાક્ષતપુત્રંકનિષ્ઠંપવિત્રમાદાય દેવદેવનમસ્તુભંગૃહાણેદંપવિત્રકં પવિત્રીકરણાર્થપિવર્ષપૂજાફલપ્રદં પવિત્રકંકુરુષ્વાત્પન્મયાદુષ્કૃતંકૃતં શુદ્ધોભવામ્યહંદેવ ત્વત્પ્રસાદાત્સુરેશ્વરેતિમંત્રેણમૂલસંપટિતેનત્વા મધ્યમોત્તમપવિત્રેવનમાલાંચૈવમેવૈતન્મંત્રાવૃત્ત્યાદશાત્ અંગદેવતામ્યોનામ્નાસમર્પ્યમહાનૈવેદંદત્વાનીરાજ્યપ્રાર્થયેત્ યાગિવિદુમમાલાભિર્મદારકુમુમાદિભિઃ ઇયંસાંવત્સરીપૂજાતવાસ્તુગૃહધ્વજ વનમાલાંયથાદેવકૌસ્તુભંસનતં હૃદિ તદ્વાત્પવિત્રતંત્રંસ્વંપૂજાંચહૃદયેવહ જ્ઞાનતાઽજ્ઞાનતાવાપિયત્કૃતંનતવાર્ચનં કેનચિદ્વિદ્યદોષેણપરિપૂર્ણતદસ્તુમે મંત્રહીનંક્રિયાહીનંભક્તિહીનંસુરેશ્વર યત્પૂજિતંમયાદેવપરિપૂર્ણતદસ્તુમે અપરાધસહસ્રાણિક્રિયંતેહનિશંમયા દાસોહમિતિમાંમત્ત્વાક્ષમસ્વપરમેશ્વરેતિ અન્નશિવાદૌગૃહધ્વજેત્યાદૌવૃષવાહનેત્યૂહઃવનમાલામિતિશ્લોકસ્પતુલોપઃ દેવ્યાંતુદેવદેવસુરેશ્વરે

ત્યાદૈદિવિદેવિસુરેશ્વરીત્યાદિસ્ત્રીપ્રત્યયાંતપદોહઃકાર્યઃ શેષસમાનં તતોગુંસંપૂજ્યપવિત્રંદ
ત્વાન્યબ્રાહ્મણેભ્યઃસુવાસિનીભ્યશ્વાન્યાનિદત્વા સ્વયમપિસકુટંબોધારયેત્ ॥ તતોબ્રાહ્મણેઃસ
હમુક્ત્વાત્રિરાત્રંબ્રહ્મચર્યાદિનિયમવાનુદેવેપવિત્રાણિધારયેત્ દેવસ્યસ્નાનાદિકોપચારાન્યપિ
ત્રાણિઉત્તાર્યકારયેત્ ત્રિરાત્રતેદેવંસંપૂજ્યપવિત્રાણિવિસર્જયેત્ અત્રશિવાદિપવિત્રારોપણેષ્વ
તુર્દશીપૂર્ણવિદ્યામાહ્યા એવંપૂર્ણમતિત્રિમૂર્તસાપાન્હવ્યાપ્તાપૂર્વવિદૈવગ્રાહ્યા અષ્ટમ્યાદિતિ
અર્ચંતરાણ્યપિપવિત્રારોપણેપ્રથમપરિચ્છેદોક્તસામાન્યતિથિનિર્ણયાનુસારેણગ્રાહ્યાણિ ॥ इति
पवित्रारोपणविधिः ॥

ત્યારપછી સત્કથાનાં શ્રવણુ વગેરેથી જાગરણુવડે રાત્રિ વિતાવી, પ્રાતઃકાળે તત્કાળ
અથવા ગાય દોવાય એટલા વખત સુધી અધિવાસન કરવું હોય તો, “પવિત્રારોપણાંગમૂળં
દેવપૂજનં પવિત્રપૂજનંચ કરિષ્યે,” એ રીતે સંકલ્પ કરી દેવતાની અને પવિત્રાંઓની
કૃણાદિક સાધારણ નૈવેદ્ય લગી ગંધાદિક ઉપચારવડે પૂજા કરી ચંદન, દૂધ, અને અક્ષત-
સહિત કનિષ્ઠ પવિત્રું લઈ “દેવ દેવ નમસ્તુભ્યં, ગૃહાણેદં પવિત્રકં ॥ પવિત્રીકરણાર્થાય,
વર્ષપૂજાફલપ્રદં ॥ પવિત્રકં કરુવાચ, યન્મયા દુક્લંતં કલંતં ॥ શુદ્ધોભવામ્યહં દેવ, ત્વન્ન
સાદ્યત્સુરેશ્વર,” મૂળમંત્રવડે સંપુટ કરેલા આ મંત્રે કરી તે પવિત્રું અર્પણ કીધાપછી
મધ્યમ, ઉત્તમ પવિત્રાં અને વનમાળા એ સર્વ પ્રથમ કહેલા મંત્રવડેજ અર્પણ ક-
રવાં. અંગદેવતાઓને નામમંત્રવડે અર્પણ કરી મહાનૈવેદ્ય અર્પણ કરી આરતી કરી
પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“મણિવિદુમમાલાભિ, મંદારકુસુમાદિભિઃ ॥ इयं सांवत्सरी
पूजा, तवास्तु गरुडध्वज ॥ वनमालां यथा देव, कौस्तुभं सततं हृदि ॥ तद्वत्पवित्रतंतुस्त्वं,
पूजांच हृदये वह ॥ जानताऽजानता वापि, यत्कृतं न तवार्चनं ॥ केनचिद्विघ्नदोषेण,
परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं, भक्तिहीनं सुरेश्वर ॥ यन्पूजितं मया देव, परि
पूर्णं तदस्तु मे ॥ अपराधसहस्राणि, क्रियंतेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽहमिति मां मत्वा,
क्षमस्व परमेश्वर.” શિવ ઇત્યાદિક દેવતાઓનાં પવિત્રાં હોય તો ‘ગરુડધ્વજ’ એ
ઠેકાણે ‘વૃષવાહન’ એવો ઉચ્ચાર કરવો. અને ‘વનમાલાં’ એ શ્લોક બોલવો નહીં.
દેવીનાં પવિત્રાં હોય તો ‘દેવ દેવ સુરેશ્વર’ ઇત્યાદિ સ્થાનકે ‘દેવિ દેવિ સુરેશ્વરિ’ ઇ-
ત્યાદિક સ્ત્રીપ્રત્યયાંત પદનો ઉચ્ચાર કરવો, અને બાકી સઘણું સમાન અણુવું.—
ત્યારપછી ગુરૂની પૂજા કરી પવિત્રાં દેવાં અને બીજા બ્રાહ્મણો, તથા સૌભાગ્યવતી
સ્ત્રિઓ એમને બીજાં પવિત્રાં ૯૬ પછી સર્વ કુટુંબસમેત પોતે પવિત્રાં ધારણુ કરવાં.
પછી બ્રાહ્મણસહિત ભોજન કરી ત્રણ રાત્રિપર્યંત બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમ ધારણુ કરી દેવને
પવિત્રાં ધારણુ કરાવવાં. દેવને સ્નાનાદિક ઉપચાર પવિત્રાં ઉતારી કરાવવા. આ રીતે
ત્રણ રાત્રિ ગયાપછી દેવની પૂજા કરી પવિત્રાનું વિસર્જન કરવું. શિવ ઇત્યાદિકને
પવિત્રાં ધરાવવામાટે ચૌદશ પૂર્વવિદ્યા હોય તે લેવી. એ પ્રમાણે પૂતમ પણ છ ઘડી
સાયાન્હકાળમાં વ્યાપિની હોય એવી પૂર્વવિદ્યાજ લેવી. આઠમ આદિ બીજા તિ-
થિઓ પણ પવિત્રાં ધરાવવામાટે પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહેલા સામાન્ય તિથિનિર્ણયને
અનુસારેજ લેવી. એ પ્રમાણે પવિત્રાં ધરાવવાનો વિધિ સંપૂર્ણ થયો.

અથોપાકર્મકાલ: તત્રવહ્નુચાનાંશ્રાવણશુક્લપક્ષેશ્રવણનક્ષત્રપંચમીહસ્તઠનિકાલત્રયં તત્રશ્રવણંમુખ્યકાલસ્તદલામેપંચમ્યાદિ: તથાચકાલતત્ત્વવિવેચનેસંગ્રહકારિકાયાં પર્વણિશ્રવણેકાર્યપ્રહસંક્રાંત્યદૂષિને અધ્યયુધિર્વહ્નૈશ્વકથંચિત્તદસંભવે તત્રૈવહસ્તપંચમ્યાં તયો:કેવલંયોરપિ તત્રદિનદ્વયેશ્રવણસત્ત્વયદિપૂર્વસૂર્યોદયમારભ્યપ્રવૃત્તંશ્રવણંદ્વિતીયદિનેસૂર્યોદયોત્તરત્રિમુહૂર્તંવર્તેતદાપરદિનએવોપાકર્મધનિષ્ઠાયોગપ્રાશસ્ત્યાન્ યદિત્રિમુહૂર્તંન્યૂનંતદા પૂર્વદિનએવસંપૂર્ણવ્યાસે: યદિપૂર્વદિનેસૂર્યોદયેનાસ્તિપરદિનેસૂર્યોદયોત્તરત્રિમુહૂર્તંદ્વયંતેતદોત્તરદિનેએવઉત્તરાષાઢાવેધનિષેધાન્ યદિપરદિનેમુહૂર્તંદ્વયંન્યૂનંપૂર્વદિનેચોત્તરાષાઢાવિહંતદા પંચમ્યાદિકાલોગ્રાહ્ય: પંચમીહસ્તઠનિકાલદૂષંતુઔદિકંમુહૂર્તંત્રયવ્યાપિમુખ્યંતદલામેપૂર્વવિદ્મપિ એવંભાદ્રપદશુક્લપક્ષેપિશ્રવણપંચમીહસ્તકાલત્રયનિણયોત્તેપ: એતદ્વહ્નૈ:પૂર્વાપ્તેકાર્યં

હવે ઉપાકર્મ (ઋષિપૂજન કરી જનોઈ બદલાવવું) નો કાળ કેહેછે.

ઋગ્વેદીઓને શ્રાવણ સુદિ પક્ષમાંનાં શ્રવણ નક્ષત્ર, પાંચમ, હસ્ત નક્ષત્ર એ ત્રણ કાળ છે. તેમાં શ્રવણ મુખ્ય કાળ છે. શ્રવણ ન મળે તો પાંચમ અથવા હસ્ત એ લેવા. તેમજ કાળતત્ત્વ વિવેચન ગ્રંથમાં સંગ્રહ કારિકાવિષે કહ્યું છે. “અહણ, સંક્રાંતિ આદિ દૂષણ રહિત એવી પૂતમ અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં ઋમયકી યજુર્વેદી, અને ઋગ્વેદી એમણે ઉપાકર્મ કરવું. કદાચિત્ શુદ્ધ પૂતમ અને શુદ્ધ શ્રવણનો સંભવ ન હોય તો તે શુદ્ધ પક્ષમાંજ હસ્તસહિત પાંચમને દિવસે, અથવા કેવળ હસ્ત નક્ષત્રને દિવસે, અથવા કેવળ પાંચમને દિવસે ઉપાકર્મ કરવું.” તેમાં જે દિવસ શ્રવણ નક્ષત્ર હોય એટલે જો પ્રથમ દિવસના સૂર્યોદયથી આરંભ કરી બીજા દિવસે સૂર્યોદયપછી છ ઘડી લગી શ્રવણ હોય તો ધનિષ્ઠાનો યોગ ઉત્તમ છે તેથી બીજા દિવસેજ ઉપાકર્મ કરવું. જો ત્રણ સુદર્શનથી ઓછું હોય તો સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ છે માટે પ્રથમ દિવસેજ કરવું. જો પ્રથમ દિવસે સૂર્યોદયસમયે શ્રવણ ન હોય અને બીજા દિવસે સૂર્યોદયપછી ચારઘડી શ્રવણ હોય તો ઉત્તરાષાઢાના વેધનો નિષેધ છે તેથી બીજા દિવસેજ કરવું.—જો બીજા દિવસે શ્રવણ ચાર ઘડી કરતાં અધિક હોય અને પ્રથમ દિવસેજ ઉત્તરાષાઢાવડે શ્રવણ વિક્ષ હોય ત્યારે પાંચમ આદિ કાળ અહણ કરવા. પાંચમ, હસ્ત એ જે કાળ તો સૂર્યોદયથી છ ઘડી લગી વ્યાપ્ત હોય તે મુખ્ય. સૂર્યોદયથી છ ઘડી લગી ન મળે તો પૂર્વવિક્ષ પણ લેવા. એજ રીતે ભાદરવા સુદ પક્ષમાં શ્રવણ, પાંચમ, અને હસ્ત નક્ષત્ર એ ત્રણ કાળનો નિર્ણય જાણવો. એ ઉપાકર્મ ઋગ્વેદીઓએ પૂર્વાહ્નિકાળમાં કરવું.

અથયજુર્વેદિનિર્ણય: તત્રવહ્નુચાનાંશ્રવણવત્સર્વયજુર્વેદિનાંશ્રાવણપૌર્ણમાસીમુખ્ય:કાલ: પૌર્ણમાસ્યા:શ્વંદન્વેયદાપૂર્ણમાપૂર્વદિનેમુહૂર્તાશ્વનંતરંપ્રવૃત્તાદિતીયદિનેષ્ણમુહૂર્તંવ્યાપિ નીતદાસર્વયાજુષાણામુત્તરૈવ યદાશુદ્ધાધિકતયાદિનદ્વયેપિસૂર્યોદયવ્યાપિનીતદાસર્વયાજુષાણાપૂર્વેવ પૂર્વદિનેમુહૂર્તાશ્વનંતરંપ્રવૃત્તાદિતીયદિનેમુહૂર્તંદ્વયત્રયાદિવ્યાપિનીષ્ણમુહૂર્તંન્યૂના તદતૈત્તિરીયૈરુત્તરાગ્રાહ્યા તૈત્તિરીયમિન્નયાજુષૈ:પૂર્વાગ્રાહ્યા યદાપૂર્વદિનેમુહૂર્તાશ્વનંતરંપ્રવૃ

ત્તાદિતીયદિનેમુહૂર્તદ્વયન્યુનાભવતિસ્તથશાન્નાસ્ત્યેવવાતદાસર્વયાનુષાણાંપૂર્વેવ હિરણ્યકે
શીતૈત્તિરીયાણાંશ્રાવણીપૂર્ણમાસીમુખ્યઃકાલસ્તદભાવેશ્રાવણેહસ્તઃ શ્રી ગણકપંચમી
તુતત્તત્સૂત્રેનુક્તેર્નગ્રાહ્યા એતદેવભાદ્રપદેપિકાલદ્વયમિતિવિશેષઃ લંઘતિથિત્વેર્નિર્ણયઃપૂર્વો
સ્કૃત્ત્વેવ હસ્તનક્ષત્રમપિઔદયિકંસંગવસ્પર્શિગ્રાહ્યમન્યથાપૂર્વવિદ્મમેવ આપસ્તંબાનાંશ્રાવ
ણીપૂર્ણમાસીમુખ્યાતદભાવેભાદ્રપદીતિવિશેષઃ વૌધાયનાનાંશ્રાવણીપૂર્ણમાસીમુખ્યા દોષ
સંભાવનયાતદભાવેઆષાઢીતિવિશેષઃ એતેષામપિલંઘતિથિત્વેર્નિર્ણયઃસ્કૃત્ત્વેર્નિર્ણયઃ

હવે યજુર્વેદીનો ઉપાકર્મ કાળ કેહેછે.

ઋગ્વેદીઓને જેમ શ્રવણ મુખ્ય કાળ છે, તેમ સર્વ યજુર્વેદીઓને શ્રાવણની પૂ-
નમ મુખ્ય કાળ છે. પૂનમ જે ખંડિત હોય એટલે જ્યારે પ્રથમ દિવસે પૂનમ સૂર્યો-
દયથી બે ઘડી ઇત્યાદિ પછી પ્રવૃત્ત થઈ અને ખીજ દિવસે ખાર ઘડી વ્યાપ્તિ હોય
ત્યારે સર્વ યજુર્વેદીઓએ ખીજ દિવસનીજ લેવી. જ્યારે શુદ્ધાધિક હોવાથી ખત્રે
દિવસે સૂર્યોદયવ્યાપિની હોય ત્યારે સર્વ યજુર્વેદીઓએ પ્રથમ દિવસની લેવી.
જ્યારે પૂર્વ દિવસે સૂર્યોદયથી બે ઘડી ઇત્યાદિ પછી પૂનમ પ્રવૃત્ત થઈ અને ખીજ
દિવસે ઠાદ ઇત્યાદિ ઘડી અથવા ખાર ઘડીથી ઓછી હોય ત્યારે તૈત્તિરીયશાખા-
વાળાઓએ ખીજ દિવસની લેવી. તૈત્તિરીયવિના ખીજ યજુર્વેદીઓએ પૂર્વની લેવી.
જ્યારે પૂર્વ દિવસે સૂર્યોદયથી બે ઘડી ઇત્યાદિ પછી પ્રવૃત્ત થઈ અને ખીજ દિવસે
ચાર ઘડી કરતાં ઓછી હોય અથવા ક્ષય થવાથી મુદ્દલ ન હોય ત્યારે સર્વ યજુર્વે-
દીઓએ પૂર્વનીજ લેવી. હિરણ્યકેશી તથા તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓને શ્રાવણની પૂ-
નમ એ મુખ્ય કાળ છે, તે ન મળે તો શ્રાવણમાં હસ્ત લેવું. શ્રાવણ સુદ પાંચમ તો
તે તે સૂત્રમાં કહી નથી માટે હિરણ્યકેશી તથા તૈત્તિરીય શાખાવાળા એમણે લેવી
નહી. એજ ખત્રે કાળ ભાદરવામાં પણ તેમને કહ્યાછે, એ વિશેષ જણવો. એ તિ-
થિઓ ખંડિત હોય તો પ્રથમ કલ્યાપ્રમાણેજ નિર્ણય જણવો. હસ્ત નક્ષત્ર પણ સૂર્યો-
દયથકી સંગવ કાળનો સ્પર્શ કરતું હોય તે લેવું. સંગવ કાળને સ્પર્શ કરતું ન હોય તો
પૂર્વવિદ્ધજ લેવું. આપસ્તંબોને શ્રાવણની પૂનમ મુખ્ય કાળ છે, તે ન મળે તો ભાદર-
વાની પૂનમ લેવી, એ વિશેષ જણવો. બૌદ્ધયનોને શ્રાવણની પૂનમ મુખ્ય છે.
કાંઈએક દોષને લીધે તે ન મળે તો આષાઢની પૂનમ લેવી, એ વિશેષ જણવો. એ
પ્રથમ કહેલા કાળ પણ ખંડિત હોય તો પ્રથમ કલ્યાપ્રમાણેજ નિર્ણય જણવો.

અથકાવ્વમાર્ધ્યદિનાદિકાત્યાયનાનાં શ્રવણપુનાશ્રાવણપૂર્ણમાસેકેવલાવાહસ્તયુક્તાપં
ચમીકેવલાવામુખ્યઃકાલઃ અતઃકેવલશ્રવણેકેવલહસ્તેચતૈર્નકાર્યં શ્રાવણમાસેવિગ્રદોષેમા
દ્રપદગતપૂર્ણમાર્ધ્યચમ્પોઃકાર્યં તિથેઃલંઘત્વેષણ્મુહૂર્તાધિક્યેઉત્તરા ષણ્મુહૂર્તપૂનત્વેપૂર્વાગ્રાહ્યે
ત્યાદિઃપૂર્વોક્ત્ત્વેર્નિર્ણયઃ

કાણ્વ, માર્ધ્યદિન આદિ કાત્યાયનોને શ્રવણયુક્ત એવી શ્રાવણની પૂનમ, અથવા
કેવળ શ્રાવણની પૂનમ, હસ્તયુક્ત પંચમી, કિંવા કેવળ પાંચમ એ મુખ્ય કાળ છે,

માટે એમણે એકલાં શ્રવણ કે એકલાં હસ્ત નક્ષત્રમાં ઉપાકર્મ કરવું નહી. શ્રાવણ માસમાં કાંય વિગ્ર અથવા દોષ હોય તો ભાદરવાની પૂનમ અથવા પાંચમ એ દિવસે કરવું. ખંડિત તિથિ હોય અને ખાર ઘડી કરતાં અધિક હોય તો ખીજ દિવસની લેવી. ખાર ઘડીથી ઓછી હોય તો પૂર્વ દિવસની લેવી, ઇત્યાદિક પ્રથમ કહેલો તેજ નિર્ણય અણુવો.

અથસામવેદિનાંભાદ્રપદશુક્લેહસ્તનક્ષત્રમુખ્યકાલઃ સંક્રાંત્યાદિદોષેણતત્રાસંભવેશ્રાવણમાસેહસ્તોગ્રાહ્યતિર્ણયસિંધુઃ અન્વેતુભાદ્રપદહસ્તેદોષસંભવેશ્રાવણપૌર્ણમાસ્યામુપાકર્મકૃત્વાભાદ્રપદસ્પહસ્તપર્યંતનપઠનીયંતતઃપરંપઠનીયમિત્યાહુઃ હસ્તસ્પષ્ટંહવેદિનદ્વયેપરાણહપૂર્ણવ્યાસૌઅપરાણહૈકદેશસ્પર્શોવાપરદિનેવૌપાકર્મ પૂર્વદિનઅવાપરાણહપૂર્ણવ્યાસૌપૂર્વત્રૈવ સવૈત્રસામગાનામપરાણહસૈવોપાકર્મકાલત્વેનોક્તેઃ પૂર્વદિનઅવાપરાણહૈકદેશસ્પર્શોદિનદ્વયેપપરાણહસ્પર્શાભાવેત્રાપરત્રૈવ યેવાંસામવેદિનાંપ્રાતઃસંગવૈકર્મકાલત્વેનોક્તૈતેષાંપૂર્વત્રાપરાણહવ્યામિત્યક્ત્તાપરદિનેસંગવૌર્ધ્વવર્તમાનહસ્તગ્રહણં સિંહસ્થેસૂર્યેંપાકર્મવિધાનંતુયદિશ્રાવણેહસ્તઃપૂર્ણિમાવાસિંહસ્થેસૂર્યેંભવતિતદાતત્રોપાકર્મ નકર્કસ્થે રતિસામગાનાંશ્રાવણમાસગતહસ્તપર્વણોર્ધ્વવસ્થાપરં અન્યશાલિનાંસિંહસ્થરવેવિંધિર્નિષેધોવાનાસ્તિ અથર્વવેદિનાંતુશ્રાવણ્યાંભાદ્રપદગતાયાંવાપૌર્ણમાસ્યાંંપાકર્મ તિથિલંહેઔદયિકસંગવકાલવ્યાપિનીતિથિર્ગ્રાહ્યેતિ સર્વશાલિનાંશ્રાવણભાદ્રપદમાસગતસ્વસ્વગૃહ્યોક્તકાલેષુગ્રહણસંક્રાંત્યાદૌચાદિદોષસંભાવનાયાંસર્વથાકર્મલોપપ્રાપ્તૌશાલિનાંરોક્તકાલાનાંપ્રાહ્યત્વાભવ્યકં તત્રાપસ્તંબદૌધાયનસામગાદીનાંશ્રાવણભાદ્રપદગતપંચમીપૂર્ણિમાદેરપ્યવિશેષેણપ્રાહ્યત્વાપ્રાપ્તૌનર્મદોત્તરદેશેસિંહગતેસૂર્યેંપંચમ્યાદેર્ગ્રહણં નર્મદાદક્ષિણભાગેકર્કટસ્થેસૂર્યેશ્રાવણપંચમ્યાદેર્ગ્રહણમિતિ વ્યવસ્થેતિકૌસ્તુખેડક્તં તેનઋગ્વેદિનામપિસર્વથાકર્મલોપપ્રસક્તૌપૂર્ણિમાપિસિંહસ્થકર્કટસ્થાદિવ્યવસ્થાપ્રાપ્તૌતિમમપ્રાપ્તિ સર્વશાલિભિઃશ્રાવણમાસેમુખ્યકાલેપર્જન્યાભાવેનદ્રીહ્યાઔષધિપ્રાદુર્ભાવાભાવેઆશૌચાદૌવાભાદ્રપદશ્રવણાદૌકાર્ય ઔષધિપ્રાદુર્ભાવાભાવેપિશ્રાવણમાસેકાર્યમિતિકર્કાદિમતં સર્વશાલિનાં ગૃહ્યોક્તમુખ્યકાલત્વેનનિર્ણતેદિને ગ્રહણસ્ય સંક્રાંતિર્વાસત્ત્વે સંક્રાંતિરહિતાઃ પંચમ્યાદયોગ્રાહ્યાઃ ગ્રહણસંક્રાંતિયોગશ્ચોપાકર્મસંવધિન્યહોરાત્રે ભવિષ્યન્મધ્યરાત્રાતુર્વમતીતમધ્યરાત્રાદૂર્ધ્વચેતિ યામાષ્ટકેવિદ્યમાનશ્રવણનક્ષત્રપૂર્ણિમાદિતિથ્યસ્પૃષ્ટોપ્પાકર્મદૂષકઃ કેચિત્તૂક્તયામાષ્ટકાદન્યત્રાપિવિદ્યમાનોગ્રાહ્યશ્રવણાદિનક્ષત્રપર્વાદિતિથિસ્પર્શાંચેત્સોપિદૂષકઃકલ્યાહુઃ નૂતનોપનીતાનાંપ્રથમોપાકર્મગુરુશુક્રાસ્તાદૌમલમાસાદૌસિંહસ્થેગુરૌચનકાર્યં દ્વિતીયાપુપાકર્મતુ અસ્તાદાવપિકાર્યં મલમાસેતુદ્વિતીયાદ્યપિનકાર્યં પ્રથમોપાકર્મસ્વસ્તિવાચનનાંદીશ્રાદ્ધાદિકૃત્વાકાર્યં નૂતનોપનીતાનાંશ્રાવણમાસગતપંચમીહસ્તશ્રવણાદિકાલેષુ ગુરુશુક્રાસ્તાદિપ્રતિબંધેનોપાકર્મારંભાભાવેભાદ્રપદમાસગતપંચમીશ્રવણાદયોગ્રાહ્યાઃ મૌર્ત્યપત્તોપલીતંચનવંદંચધારયેત્ અગ્નિનંકટિસૂત્રંચનવંચત્તથૈવચેતિબ્રહ્મચારિણોવિશેષઃપ્રતિવર્ષંત્રયઃ ઉપાકર્મોત્સર્જનેત્ત્ર્યચારિસમાવૃતંગૃહસ્થંવાનપ્રસ્થૈઃસર્વૈઃકર્તવ્યે ઉત્સર્જનકાલસ્તુનેહપ્રપંચ્યેતે ઉપાકર્મદિનેથવેતિવચનાનુસારેણ સર્વશિષ્ટાનામિદાનીમુપાકર્મદિનેવૌત્સર્જનકર્માનુષ્ઠાનાચારેજૈતન્નિર્ણયસ્યા

નુપયોગાન્ એતદુપાકર્મોત્સર્જનયદિઅન્યૈઃદ્વિઙ્ગૈઃસહકરોતિતદાલૈકિકાઘૌકુર્યાન્ યદૈકઃક
રોતિતદાસ્વગૃહ્યાઘૌકુર્યાન્ કાત્યાયનેસ્તુઔપવસથ્યઅપ્રાવેવહોતધ્યનલૈકિકાઘૌ બદ્ધ્વા
દિઃસ્વયંચતુરવત્તીબહુભિશ્ચતુરવત્તિભિરુપાકર્માદિકંકુર્વન્નેકસ્યાપિજામદમ્પ્યાદેઃ પંચાવત્તિ
નઃ સત્ત્વેતદનુરોધેનપંચાવત્તમેવકુર્યાન્ ચતુરવત્તિનામપિપંચાવત્તિત્વસ્વંવેકલ્પિકત્વોત્ત્યા
તેષામપિકર્મવેગુપ્પ્યાભાવાન્ અકરણેદોષશ્રવણેનપ્રત્યક્ષમેનેકર્તવ્યે ક્વચિત્પુસ્તકેનિર્ણયસિંધા
વેતદકરણેપ્રાજ્ઞાપત્યકૃત્ચમુપવાસોવાપ્રાપ્યશ્ચત્તંદ્રશ્પતેનસર્વત્ર ઉપાકર્મોત્સર્જનયોરુપયો
રપિઋષિપૂજનમુક્તં ઋષ્યાદિતર્પણંતૂત્સર્જનંત્ર અત્રવિવાહોત્તરંતિલતર્પણેનદોષઃ અત્રસંક
લ્પેઅધીતાનાંહંદસામાપ્યાયનદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થમુપાકર્મદિનેઅદ્યોત્સર્જનાઘ્યંકર્મકરિ
વ્યહતિ ઉપાકર્મણિતુઅધીતાનામધ્યેવ્યમાણાનાંચહંદસાંપાતયામતાનિરાસેનાપ્યાયનદ્વારા
શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંજ્ઞતિવિશેષઃ અત્રશિષ્ટઃસર્વોપિપ્રયોગવિશેષઃસ્વસ્વગૃહ્યાનુસારેણત્રેયઃ
અત્રનદીનાંરજોદોષોન વ્રહ્માદિદેવઋષ્યાદીનાંજલેસાન્નિધ્યંતેનજ્ઞાનાત્સવેદોષક્ષયઃ ઋષિ
પૂજનસ્થાનસ્થિતજલસ્પર્શનપાનાભ્યાંસર્વકામાવાપ્તિઃ इति सर्वशाखिसाधारणनिर्णयः ॥

હવે સામવેદીઓને ભાદરવા સુદમાં હસ્ત નક્ષત્ર એ ઉપાકર્મનો મુખ્ય કાળ છે. સંક્રાંતિ આદિ દોષને લીધે તે હસ્ત નક્ષત્રમાં થઈ ન શકે તો શ્રાવણ માસમાં હસ્ત લેવું, એમ નિર્ણયસિંધુ કહેછે. પીઞ્જ ગ્રંથકારે તો, ભાદરવાનાં હસ્તમાં કાંય દોષ હોય તો શ્રાવણની પૂનમનું ઉપાકર્મ કરી ભાદરવાનાં હસ્ત લગી અધ્યયન કરવું નહીં; ત્યારપછી અધ્યયન કરવું, એમ કહેછે. હસ્ત નક્ષત્ર ખંડિત હોય એટલે બન્ને દિવસે અપરાન્હકાળમાં સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ હોય અથવા બન્ને દિવસે અપરાન્હમાં એકદેશનો સ્પર્શ કરવું હોય તો પીઞ્જ દિવસેજ ઉપાકર્મ કરવું. પૂર્વ દિવસેજ અપરાન્હમાં પૂર્ણવ્યાપ્તિ હોય તો, સર્વ ગ્રંથોમાં સામવેદીઓને અપરાન્હકાળ મુખ્ય કહેલો છે માટે તેમણે પ્રથમ દિવસેજ ઉપાકર્મ કરવું. પ્રથમ દિવસેજ અપરાન્હમાં એકદેશ સ્પર્શ હોય, અથવા બન્ને દિવસે અપરાન્હનો સ્પર્શ ન હોય તો પીઞ્જ દિવસેજ ઉપાકર્મ કરવું. જ સામવેદીઓને પ્રાતઃકાળ અને સંગવકાળ એ ઉપાકર્મના કાળ કહ્યા છે તેમણે પૂર્વ દિવસે અપરાન્હકાળમાં વ્યાપ્તિ હોય તે છોડી પીઞ્જ દિવસે સંગવકાળ પછી જ હસ્ત હોય તે લેવું. સિંહસ્થ સૂર્યમાં ઉપાકર્મ કરવાનું કહ્યું છે તે તો, જે શ્રાવણમાં હસ્ત અથવા પૂનમ સિંહસ્થ સૂર્યમાં આવે તો તે દિવસે ઉપાકર્મ કરવું, કર્કના સૂર્ય હોય તો કરવું નહીં, એ રીતે સામવેદીઓને શ્રાવણ માસમાંનાં હસ્ત અને પૂનમ એની વ્યવસ્થામાટે જાણવું. પીઞ્જ શાખાવાળાઓને સિંહસ્થ સૂર્યનો વિધિ અથવા નિષેધ નથી. અથર્વવેદીઓને તો શ્રાવણની અથવા ભાદરવાની પૂનમનું ઉપાકર્મ કરવું. ખંડા તિથિ હોય તો ઉદયથકી સંગવકાળવ્યાપિની તિથિ હોય તે લેવી. શ્રાવણ અને ભાદરવામાં પોતપોતાનાં ગૃહ્યસૂત્રમાં જે કાળ કહ્યા છે તે તે દિવસે અહણ, સંક્રાંતિ, આશૈય આદિ દોષ પ્રાપ્ત થતાં સર્વથા કર્મનો લોપ થાય તો, સઘળી શાખાવાળાઓએ પીઞ્જ શાખાઓમાં કહેલા કાળ અવશ્ય લેવા. તેમાં આપસ્તંબ, ઔધાન, અને સામવેદી એમને શ્રાવણ અને ભાદરવામાંની પાંચમ, પૂનમ ઇત્યાદિ કાળ

સાધારણપણાંથી લેવાના પ્રાપ્ત થયા તો નર્મદાના ઉત્તર ભાગમાં સિંહસ્થ સૂર્ય છતાં પાંચમ આદિ કાળ લેવા. કર્કના સૂર્ય હોય તો નર્મદાના દક્ષિણ ભાગમાં શ્રાવણની પાંચમ આદિ કાળ લેવા, એવી વ્યવસ્થા કૌસ્તુભમાં કહેલી છે, તેથી ઋગ્વેદિ-ઓને પણ સર્વથા કર્મલોપનો સંભવ હોય તો 'સિંહના સૂર્ય,' 'કર્કના સૂર્ય,' ઇત્યાદિક જે પ્રથમ વ્યવસ્થા કહેલી છે તે પ્રમાણે પૂનમ પણ ગ્રહણ કરવી, એમ મને ભાસે-છે. સર્વ શાખાવાળાઓએ મુખ્ય કાળ જે શ્રાવણ માસ તેમાં વરસાદ ન પડવાથી વ્રીહિ (ભાત) ઇત્યાદિ વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થઈ ન હોય તો, અથવા આશીઆદિક હોય તો ભાદરવામાં શ્રવણ આદિક જે કાળ તે દિવસે ઉપાકર્મ કરવું. વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થઈ ન હોય તો પણ શ્રાવણ માસમાં કરવું એ કર્કાદિકનો મત છે. સર્વ શાખાવાળા-ઓને ગૃહ્યસૂત્રમાં મુખ્યરૂપે નિર્ણય કરેલા દિવસે ગ્રહણ અથવા સંક્રાંતિ હોય તો ગ્રહણ, સંક્રાંતિરહિત પાંચમ આદિ કાળ લેવા, ગ્રહણ અને સંક્રાંતિનો યોગ તો, ઉપાકર્મસંબંધી અહોરાત્રમાં એટલે આવતી મધ્યરાત્રી પ્રથમના બે પોહોર, ગ-ચેલી મધ્યરાત્રિ પછીના બે પોહોર, અને વર્તમાન દિવસના ચાર પોહોર, એ આઠ પોહોરમાં રહેનારાં જે શ્રવણ નક્ષત્ર અને પૂનમ આદિ તિથિ તેને સ્પર્શ કરતો ન હોય તો પણ ઉપાકર્મનો દૂષક છે. કોઈ અંતકાર તો, પ્રથમ કહેલા આઠ પોહોરવિના આગળ કે પાછળ પણ આપેલો ગ્રહણ અને સંક્રાંતિનો યોગ, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય શ્રવણઆદિ નક્ષત્ર, અને પૂનમ આદિ તિથિનો સ્પર્શ કરે તો તે પણ ઉપાકર્મનો દૂષક થાયછે, એમ કહેછે. નવીન જનોઈ પેહેરેલી હોય તેનું પ્રથમ ઉપાકર્મ, ગુરૂ, શુક્રના અસ્તાદિક, મલમાસ આદિ અને સિંહસ્થ ગુરૂમાં પણ કરવું નહીં. ખીજાં ત્રીજાં ઇ-ત્યાદિ વખતનું ઉપાકર્મ તો અસ્તાદિકમાં પણ કરવું. મલમાસમાં તો ખીજાં ઇત્યાદિ વખતનું પણ ઉપાકર્મ કરવું નહીં. પ્રથમ ઉપાકર્મ કરવું તે પુણ્યાહવાચન, નાંદીશ્રા-દ્ધાદિ કરીને કરવું. નવીન જનોઈ પેહેરેલાઓને શ્રાવણમાંના પાંચમ, હસ્ત, શ્રવણ આદિ કાળમાં ગુરૂ, શુક્રના અસ્તાદિકની અડચણને લીધે ઉપાકર્મનો આરંભ ન થાય તો ભાદરવાના પાંચમ, શ્રવણ આદિ કાળ લેવા. "મુંજ, જનોઈ, નવો દંડ, હરિણનું ચર્મ, કુટિસૂત્ર (મેખલા), અને નવું વસ્ત્ર, એ બ્રહ્મચારીએ ધારણ કરવાં." એ પ્ર-માણે બ્રહ્મચારીમાંટે દરવર્ષે વિશેષ જાણવો. ઉપાકર્મ અને ઉત્સર્ગ એ બન્ને બ્રહ્મચારી, જેણે બ્રહ્મચર્યની સમાપ્તિ કરી હોય તેણે, ગૃહસ્થ, અને વાનપ્રસ્થ, એ સધળાઓએ કરવાં. ઉત્સર્જન કરવાનો કાળ ઇહાં કહેતા નથી. "અથવા ઉપાકર્મને દિવસે કરવું," એ વચનપ્રમાણે સર્વ શિષ્ઠો ઉપાકર્મને દિવસેજ ઉત્સર્જન કરેછે, એ આચાર ચાલે-છે, તેથી ઉત્સર્ગના નિર્ણયનો ઉપયોગ નથી. જે એ ઉપાકર્મ, અને ઉત્સર્જન ખીજા બ્રાહ્મણોની સાથે કરવાં હોય તો લૌકિકાગ્નીમાં કરવાં. જે એકલો કરે તો પોતાના ગૃહ્યાગ્નિવિષે કરવાં. કાત્યાયનોએ તો અન્વાધાન કરેલા અગ્નિવિષેજ હોમ કરવો, લૌ-કિકાગ્નીમાં હોમ કરવો નહીં. ઋગ્વેદી ઇત્યાદિક પોતે ચતુરવત્તી છતો ગ્રાઝા ચતુરવત્તી-ઓની જેડે ઉપાકર્મ કરતો હોય અને તેઓમાં એક જમદગ્નિ આદિ પંચાવત્તી હોય તો તેને અનુસારે ચતુરવત્તીઓએ પણ પંચાવત્તજ કર્મ કરવું. ચતુરવત્તીઓને પણ પંચા-

વત્ત કર્મ કરવામાટે વિકલ્પ કેહેનાર વચન છે તેથી પંચાવત્ત કરવાથી તે (ચતુરવ-
ત્તી)નાં કર્મને ન્યૂનપણું થતું નથી. ઉપાકર્મ અને ઉત્સર્ગન કરવાથી દોષ સંભળાય-
છે માટે એ બન્ને દરવર્ષે કરવાં. ઉત્સર્ગ, ઉપાકર્મ ન કરે તો પ્રાણપત્ય કૃચ્છ્ર, અ-
થવા ઉપવાસ કરવો એ પ્રાયશ્ચિત્ત નિર્ણયસિંધુનાં એકાદ પુસ્તકમાં જોવામાં આવેછે,
સઘળાં પુસ્તકોમાં મળતું નથી. ઉપાકર્મ અને ઉત્સર્ગન એ બન્નેમાં ઋષિપૂજન કરવું.
ઋષિ આદિકતું તર્પણ કરવું તે તો ઉત્સર્ગનમાંજ કરવું. વિવાહપછી ઉપાકર્મમાં તિ-
લતર્પણ કરવાનો દોષ નથી. ઉત્સર્ગનમાં સંકલ્પ કરવો તેનો વિશેષ—“અધીતાનાં
હંદસાં આપ્યાયનદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે ડપાકર્મદિને અદ્યોત્સર્ગનાલ્લ્યં કર્મ કરિષ્યે.”
એ રીતે. અને ઉપાકર્મમાં તો, અધીતાનાં અધ્યેષ્યમાણાનાં ચ હંદસાં યાતયામતાનિરા
સેનાપ્યાયનદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે,” એટલો વિશેષ છે. ખાકીનો સઘળો પ્રયોગ
વિશેષ પોતપોતાનાં ગૃહને અનુસારે જણવો. આ ઉત્સર્ગન, તથા ઉપાકર્મમાટે નદી-
ઓને રજોદોષ નથી. બ્રહ્મા આદિ દેવ અને ઋષિ એમનું જળમાં સમીપપણું હો-
વાથી નદી આદિ જળમાં સ્નાન કરવાથી સર્વ દોષની નિવૃત્તી થાયછે. ઋષિનું પૂજન
જે સ્થાનકે કીધું તે સ્થાનકનાં જળના સ્પર્શ અને પીવાથી સર્વ કામના પ્રાપ્ત થાયછે.
એ રીતે સર્વશાખાવાળાઓનો સામાન્યનિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અથરક્ષાબંધનમસ્યામેવપૂર્ણિમાયાંભદ્રારહિતાયાંત્રિમુહૂર્તાધિકોદયવ્યાપિન્યામપરાળ્હેપ્ર
દોષેવાકાર્પ્યં ઉદયેત્રિમુહૂર્તન્યૂનત્વેપૂર્વેશુભદ્રારહિતેપ્રદોષાદિકાલેકાર્પ્યં ર્દ્વપ્રહણસંક્રાંતિદિને
પિકર્તવ્યં મંત્રસ્તુ યેનવદ્બોલીરાજાદાનવેંદ્રોમહાબલઃ તેનત્વામભિવદ્ધામિરક્ષેમાચલમા
લેતિ અત્રૈવપૂર્ણિમાયાંહયપ્રીવોત્પત્તિઃ શ્રાવણપૂર્ણિમાકુલધર્માદૌત્રિમુહૂર્તસાયાન્હવ્યાપ્તાપૂ
ર્વવિદૈવપ્રાહ્યા ત્રિમુહૂર્તન્યૂનત્વેપરા અસ્યામેવપૌર્ણમાસ્યામાશ્વલાયનાનાંશ્રવણાકર્મસર્પબલિ
શ્વરાત્રાવુક્તઃ તૈત્તિરીયાણાંતુસર્પબલિરેવોક્તઃ કાત્યાયનાનાંસામગાનાંચશ્રવણાકર્મસર્પ
બલીદ્વાવપ્યુક્તૌ શ્રવણાકર્મસર્પબળાશ્વયુજીપ્રત્યવરોહણાદિપાકસંસ્થાનાંસ્વસ્વકાલેષ્વક
રણેપ્રાજાપત્યંપ્રાયશ્ચિત્તંકાર્પ્યંનતુકાલાંતરેતદનુષ્ઠાનં શ્રવણાકર્માદિસંસ્થાઃપત્ન્યામૃતમત્યામ
પિકાર્યાઃપ્રથમારંભસ્તુનભવતિ અત્રપૌર્ણમાસીઅસ્તમયપ્રભૃતિપ્રવૃત્તકર્મપર્યાપ્તકાલવ્યાપિની
પૂર્વેવચેત્પૂર્વેવપ્રાહ્યા દિનદ્વયેતત્સંબંધસ્યસત્ત્વેઅસત્ત્વેવાપરૈવ પ્રયોગસ્તુસ્વસ્વસૂત્રેષુત્રેઃ શ્રા
વણરુણચતુર્થ્યપ્રારંભ્ય રુણચતુર્થીષુવાવડ્ઝીવમેકવિશતિવર્ષાણિવાપ્રકવર્ષેવત્સંકલ્પચતુ
ર્થ્યત્રવ્રતંકાર્પ્યં અશક્તૌપ્રતિવર્ષશ્રાવણચતુર્થ્યમેવકાર્પ્યં અત્રચંદ્રોદયવ્યાપ્ત્યાતિથિનિર્ણયઃપ્ર
થમપરિચ્છેદેઉક્તઃ સોઘાપનવ્રતપ્રયોગઃકૌસ્તુભાદૌજ્ઞેયઃ ॥

હવે રક્ષાબંધનનો નિર્ણય કેહેછે.

સૂર્યોદયથકી છ ધડીકરતાં અધિકવ્યાપિની અને ભદ્રારહિત, એવી શ્રાવણની
પૂનમને દિવસેજ અપરાન્હ કાળ અથવા પ્રદોષ કાળમાં રક્ષાબંધન (રાખડી બાંધે છે
તે) કરવું. બીજા દિવસે સૂર્યોદયપછી પૂનમ છ ધડીકરતાં ઓછી હોય તો પ્રથમ
દિવસે ભદ્રારહિત જે પ્રદોષ આદિ કાળ તેમાં કરવું. એ રક્ષાબંધન ગ્રહણ, સંક્રાંતિ-

દિવસે પણ કરવું. તેનો મંત્ર—“યેન વદ્ધો વલી રાજા, દાનવેન્દ્રો મહાબલઃ ॥ તને ત્વા મધિવધ્નામિ, રક્ષે મા ચલ મા ચલ,” એ મંત્રવડે રક્ષાખંધન કરવું. એજ પૂનમને દિવસે હયગ્રીવ અવતાર થયોછે, શ્રાવણની પૂનમ કુળધર્મોદિકમાં સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ છ ઘંડી વ્યાપતી હોય એવી પૂર્વવિદ્ધાજ લેવી. પ્રથમ દિવસે સાયાનહકાળે છ ઘડીકરતાં ઓછી હોય તો ખીજ દિવસની લેવી. એજ પૂનમને દિવસે આશ્વ-લાયનોએ શ્રવણાકર્મ, અને સર્પખલિ એ બન્ને રાત્રિએ કરવાં. તૈત્તિરીયોએ કેવલ સર્પખલિજ કરવો. કાત્યાયન અને સામવેદી એમણે શ્રવણાકર્મ અને સર્પખલિ એ બન્ને કરવાં. શ્રવણાકર્મ, સર્પખલિ, આશ્વયુજ કર્મ, પ્રત્યવશેહણ ઇત્યાદિક પાક-સંસ્થા, એ સધળાં પોતપોતાને સમયે ન થયાંહોય તો પ્રાજપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, ખીજ કાળે તે કર્મ કરવાં નહી. શ્રવણાકર્મ આદિ સાત સંસ્થાઓ, સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તો પણ કરવી, પ્રથમ આરંભ તો ન કરવો. આ શ્રવણાકર્મમાટે પૂનમ લેવી તે, સૂર્યાસ્તથી આરંભ કરી, આરંભેલું સધળું કર્મ પૂનમમાંજ સમાપ્ત થાય, એટલી વ્યાપ્તિ પ્રથમ દિવસેજ મળે તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે એવી વ્યાપ્તિ હોય અથવા ન હોય તો ખીજ દિવસનીજ લેવી. શ્રવણાકર્મનો પ્રયોગ પોતપોતાના સૂત્રગ્રંથોમાં જોવો. શ્રાવણ વિદ્ યોથથી આરંભ કરી સધળી અંધારી યોથને દિવસે જીવવા લગી, અથવા એકવીસ વર્ષ લગી, અથવા એક વર્ષ લગી, સંકષ્ટચતુર્થાનું વ્રત કરવું. અશક્તિ હોય તો વર્ષે વર્ષે શ્રાવણ વિદ્ યોથને દિવસેજ કરવું. આ વ્રત માટે ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિ જોધયે, તેવી યોથનો નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૨૨ માં) કહેલો છે. ઉદ્યાપનસહિત એ વ્રતનો પ્રયોગ કૌસ્તુભાદિ ગ્રંથોમાં જોવો.

અથજન્માષ્ટમીવ્રતં તત્રાષ્ટમીદિવિધા શુદ્ધાવિદ્વાચ દિવારાત્રૌવાસપ્તમીયોગરહિતાયજ્ર દિનેયાવતીતત્રતાવતીશુદ્ધા દિવારાત્રૌવાસપ્તમીયોગવતીયસ્મિન્નહોરાત્રેયાવતીતત્રતાવતીવિદ્વા સાપુનદિવિધા રોહિણીપુનારોહિણીયોગરહિતાચેતિ તત્રરોહિણીયોગરહિતકેવલાષ્ટમી ભેદાઃ સપ્તમીનાઢયઃ ૫૯ પલાનિ ૫૯ અષ્ટમી ૫૮૫ અસ્પાંશુદ્ધાયાંસંદેહોનાસ્તિદ્વિતી યકોત્યભાવાત્ સપ્તમી ૨ અષ્ટમી ૫૫ અસ્પાંવિદ્વાયામપ્યસંદેહઃ દિનાંતરેઅભાવેનદ્વિતી યકોત્યભાવાત્ યદાદિનદ્વયેકેવલાષ્ટમીવર્તેતત્તાદાચત્વારઃપક્ષાઃ પૂર્વેશુરેવનિશીથવ્યાપિની પરેશુરેવનિશીથવ્યાપિનીદિનદ્વયેપિનિશીથવ્યાપિની દિનદ્વયેપિનિશીથવ્યાપ્યભાવશતિ રાત્ર્યર્ધેનિશીથપદાર્થઃ સ્થૂલદૃષ્ટાત્વદ્વયમોમૂહૂર્તોનિશીથઃ તત્રપૂર્વેશુરેવનિશીથવ્યાપિની યથા સપ્તમી ૪૦ અષ્ટમી ૪૨ અત્રસપ્તમીયુતાપૂર્વવિદ્વાદ્વાષ્ટમ્યુપોપ્યા યથાવાષ્ટમી ૬૦ ।૪ હ્યંશુદ્ધાધિકાપિપૂર્વે પરેશુરેવનિશીથે યથા સપ્તમી ૪૭ અષ્ટમી ૪૬ અત્રપરૈવાષ્ટમ્યુપોપ્યા ડમપત્રનિશીથેયથા સપ્તમી ૪૨ અષ્ટમી ૪૬ અત્રાપિપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેનિશીથવ્યાપ્યભાવોયથા સપ્તમી ૪૭ અષ્ટમી ૪૨ અત્રાપિપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા અત્રસર્વત્રસપ્તમીયુક્તાપારાત્રિપૂર્વાધિવસનેકલયાપ્વદ્વયમીઃસત્ત્વેવનિશીથવ્યાપિત્વં નવમીયુક્તાપારાત્રિયુક્ત રાત્રોદિધામેસત્ત્વજ્વોત્તરત્રનિશીથવ્યાપિત્વં સપ્તમીદિનેડત્તરભાગેવસત્ત્વેનવમીયુતાદિને પૂર્વભાગેવસત્ત્વેચનિશીથાવ્યાપિત્વપક્ષાવમંતવ્યઃત્વંવક્ષ્યમાણરોહિણીયુક્તભેદેષ્વપિજ્ઞેયં રો

હિણીયુતાષ્ટમ્યામપિપૂર્વદિનેએવનિશીથેષ્ટમીરોહિણ્યોયોગઃ પરદિનએવનિશીથેયોગઃદિનદ્વયે નિશીથેયોગશતિપક્ષત્રયં પૂર્વેનુરેવનિશીથેયોગોયથા સપ્તમી ૪૦ તદિનેઠૈત્તિકા ૩૫ અષ્ટમી ૪૬ તદિનેરોહિણી ૩૬ અન્નપૂર્વવિદ્વૈવાષ્ટમ્યુપોઘ્યા પરદિનેએવનિશીથયોગોયથા સપ્તમી ૪૨ તદિનેઠૈત્તિકા ૫૦ અષ્ટમી ૪૭ રોહિણી ૪૬ અન્નપૂર્વવાષ્ટમીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેનિશીથેષ્ટમીરોહિણ્યોયોગોયથા સપ્તમી ૪૨ ઠૈત્તિકા ૪૩ અષ્ટમી ૪૭ રોહિણી ૪૮ અન્નપૂર્વવાષ્ટમીગ્રાહ્યા અથરોહિણીયુતાષ્ટમ્યામેવદિનદ્વયેપિનિશીથેરોહિણીયોગાભાવોબહુધા સંભવતિ ॥

હવે જન્માષ્ટમીત્રતનો નિર્ણય કેહેછે.

અષ્ટમી એ પ્રકારની છે—એક શુક્લ; બીજી વિદ્વા. દિવસે અથવા રાત્રિએ સાતમના યોગવડે રહિત એવી જ દિવસે જટલી હોય તે દિવસે તેટલી શુક્લ જાણવી. દિવસે અથવા રાત્રિએ સાતમના યોગસહિત જ દિવસે જટલી હોય તે દિવસે તેટલી વિદ્વા જાણવી. તે આઠમ દુરી એ પ્રકારની—એક રોહિણી નક્ષત્રસહિત, અને બીજી રોહિણીયોગે રહિત. તેમાં રોહિણીયોગરહિત જ કેવળ આઠમ તેના ભેદ કેહેછે,—દાખલો,—સાતમ ધડી ૫૮ ૫ળ ૫૮,—આઠમ ધડી ૫૮ ૫ળ એ શુક્લ છે, ધડિાં બીજા ભેદનો સંભવ નથી માટે એ શુક્લમાં સંશય નથી. ઉદાહરણ,—સાતમ ધ૦ ૨, આઠમ ધ૦ ૫૫, એ વિદ્વા છે પરંતુ બીજા દિવસે કાંઈપણ ન હોવાથી બીજા પક્ષનો સંભવ નથી માટે એ વિદ્વામાં પણ સંશય નથી. બ્યારે બન્ને દિવસે કેવળ આઠમ હોય ત્યારે ચાર પક્ષ થાયછે. તે આ રીતે—૧ પ્રથમ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની; ૨ બીજા દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની; ૩ બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની; ૪ બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની ન હોય તે. રાત્રિનાં અર્ધને એટલે મધ્યરાત્રિને નિશીથ કેહેછે. સ્થૂલ માનવડે તો આઠમું મુહૂર્ત તે નિશીથકાળ. પૂર્વ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની તેનું ઉદાહરણ;—સાતમ ધ૦ ૪૦, આઠમ ધ૦ ૪૨, આ પક્ષમાં સાતમવિદ્વા એવી પ્રથમનીજ આઠમ ઉપવાસમાટે લેવી. અથવા બીજું ઉદાહરણ;—આઠમ ધ૦ ૬૦ ૪ એ શુક્લધિક છે તથાપિ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બીજા દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની હોય—ઉદાહરણ;—સાતમ ધ૦ ૪૭, આઠમ ધ૦ ૪૬ એ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ આઠમ ઉપવાસમાટે લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિનીનું ઉદાહરણ;—સાતમ ધ૦ ૪૨, આઠમ ધ૦ ૪૬ એ પક્ષમાં પણ બીજા દિવસનીજ આઠમ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિ ન હોય; તેનું ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૭, આઠમ ૪૨, એ પક્ષમાં પણ બીજા દિવસનીજ લેવી. આ સધળા પક્ષોમાં સાતમયુક્ત હોય તો રાત્રિનાં પ્રથમ અર્ધની સમાપ્તિસમયે એક કળામાત્ર જો આઠમ હોય તોજ નિશીથવ્યાપિ માનવી. નવમીયુક્ત હોય તો રાત્રિના ઉત્તર અર્ધના પ્રથમ ભાગમાં એક કળામાત્ર જો આઠમ હોય તોજ બીજા દિવસે નિશીથવ્યાપિ માનવી. સાતમને દિવસે ઉત્તર ભાગમાંજ અષ્ટમી હોય અને નોમયુક્તદિવસે પ્રથમ ભાગમાંજ આઠમ હોય તો નિશીથવ્યાપિ નથી એમજ જાણવું. એપ્ર-

માણે આગલ કેહેવાસે જે શેહિણીયુક્ત ભેદો ત્યાં પણ એમજ સમગ્રવું. શેહિણી-યુક્ત આઠમમાં પણ પ્રથમ દિવસેજ નિશીથસમયે આઠમ અને શેહિણીનો યોગ; ખીજ દિવસેજ નિશીથસમયે યોગ; બન્ને દિવસે નિશીથસમયે યોગ; એ પ્રમાણે ત્રણ પક્ષ થાયછે. પ્રથમ દિવસેજ નિશીથસમયે આઠમ, શેહિણીનો યોગ હોય તેનું. ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૦, તે દિવસે કૃત્તિકા ૩૫, આઠમ ૪૬, તે દિવસે શેહિણી ૩૬, ઇહાં પૂર્વવિદ્વાજ આઠમ ઉપવાસમાંડે લેવી. ખીજ દિવસેજ નિશીથસમયે યોગનું, ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૨, તે દિવસે કૃત્તિકા ૫૦, આઠમ ૪૭, શેહિણી ૪૬, આ પક્ષમાં ખીજ દિવસનીજ આઠમ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથસમયે આઠમ, શેહિણીના યોગનું, ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૨, કૃત્તિકા ૪૩, આઠમ ૪૭, શેહિણી ૪૮, આ પક્ષમાં ખીજ દિવસનીજ આઠમ લેવી. હવે શેહિણીયુક્ત આઠમમાં બન્ને દિવસે પણ નિશીથકાળે શેહિણીયોગ હોય નહીં એમ બહુધા સંભવેછે.

પરેશુરવનિશીથવ્યાપિની અષ્ટમી પરેશુરવનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુક્તાચેત્યેકઃ પક્ષઃ યથાસપ્તમી ૪૭ અષ્ટમી ૫૦ અષ્ટમીદિનેકૃત્તિકા ૪૬ અત્રપક્ષેપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા એનતુલ્યયુક્ત્યાપૂર્વેશુરવનિશીથવ્યાપિની પૂર્વેશુરવનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતેતિપક્ષેપિપૂર્વેત્રગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપિનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતાપરેશુરવનિશીથવ્યાપિનીતિત્રિતીયઃ પક્ષઃ સપ્તમી ૪૮ તદિનેકૃત્તિકા ૩૦ અષ્ટમી ૪૮ રોહિણી ૨૫ અત્રાપિપરૈવગ્રાહ્યા દિનદ્વયેનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુક્તાપૂર્વેશુરવનિશીથવ્યાપિનીતિત્રિતીયોયથા સપ્તમી ૨૫ કૃત્તિકા ૪૮ અષ્ટમી ૨૦ રોહિણી ૪૩ અત્રાપિપરૈવ રોહિણીયોગસામ્યેપિપૂર્વેત્રસપ્તમીવિદ્ધત્વાત્ યથા વાષ્ટમી ૬૦ ૧૪ કૃત્તિકા ૫૦ અત્રપૂર્વેત્રગ્રાહ્યા અહોરાત્રદ્વયે રોહિણીયોગસામ્યેપિ પૂર્વસ્થાઃ શુદ્ધત્વાત્પૂર્ણવ્યાપ્તેશ્ચ દિનદ્વયેપિનિશીથવ્યાપિનીપરેશુરવનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતેતિચતુર્થઃ યથાસપ્તમી ૪૩ અષ્ટમી ૪૧ કૃત્તિકા ૪૬ અત્રપરૈવાષ્ટમી એવંદિનદ્વયેપિનિશીથવ્યાપિનીપૂર્વેત્રનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતેતિપંચમોયથા સપ્તમી ૪૧ તદિનેરોહિણી ૪૩ અષ્ટમી ૪૭ અત્રપૂર્વેવાષ્ટમ્યુપોપ્યા દિનદ્વયેપિનિશીથવ્યાપિનીદિનદ્વયેનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતેતિષષ્ઠોયથા સપ્તમી ૪૨ કૃત્તિકા ૪૮ અષ્ટમી ૪૯ રોહિણી ૪૨ અત્રપરૈવ દિનદ્વયેપિનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતેતિસપ્તમોયથા સપ્તમી ૪૮ તદિનેરોહિણી ૫૮ અષ્ટમી ૪૨ અત્રપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા અત્રૈવપક્ષેપરેશુરવનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયોગેપિપરૈવેતિકૈમુત્યેનસિદ્ધમ્ પૂર્વેશુરવનિશીથવ્યાપિનીપરેશુરવનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતેતિચરમઃ પક્ષઃ યથાસપ્તમી ૩૦ અષ્ટમી ૨૫ તદિનેકૃત્તિકા ૫ યથાવાષ્ટમી ૬૦ ૧૪ અષ્ટમીશેષદિનેકૃત્તિકા ૧ અત્રોદાહરણદ્વયેપિપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા સ્વલ્પસ્થાપિરોહિણીયોગસ્યગ્રાશસ્યેનમુહૂર્તમાત્રાયાઅપિત્રાગ્રાહ્યતયાપૂર્વેત્રવિદ્યમાનાપાનિશીથવ્યાપ્તેરનાદરાત્સર્વપક્ષેષુપરિદિનેમુહૂર્તન્યૂનાવર્તેતેતદાસાનગ્રાહ્યા કિંતુપૂર્વેવેતિતુપુરુષાર્થચિંતામણાવુક્તં પરેશુરવનિશીથવ્યાપિનીપૂર્વેશુરવનિશીથાદન્યત્રોરોહિણીયુતા યથાસપ્તમી ૪૮

૧. સપ્તમી ૪૮ અષ્ટમી ૪૨ તદિને કૃત્તિકા ૧૨ ॥

૨. સપ્તમી ૪૮ કૃત્તિકા ૪૮ અષ્ટમી ૪૨ રોહિણી ૪૨ ॥

રોહિણી ૫૫ અષ્ટમી ૬૮ અત્રપરૈવ વિદ્યાયાંનિશીથોત્તરરોહિણીયોગસ્યાપ્રયોજકતાત્
અત્રવિસ્તરેણોક્તાનાંબહુપક્ષાણાંસંક્ષેપેણનિર્ણયસંગ્રહઃપુરુષાર્થચિંતામણી ૧૭૬સમાયાંશુદ્ધ
ન્યૂનાયાંવાવિદ્યસમાયાંવિદ્યન્યૂનાયાંવાકેવલાષ્ટમ્યાંસંદેહૈવનાસ્તિ શુદ્ધાધિકાપિકેવલાષ્ટ
મીપૂર્વૈવ વિદ્યાધિકાનુપૂર્વદિનૈવનિશીથવ્યાપ્તૌપૂર્વા દિનદ્વયેનિશીથવ્યાપ્તાવ્યાપ્તૌવા
પરૈવેતિ ॥

ખીજ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની આઠમ, અને ખીજ દિવસેજ નિશીથકાળથી
આગળ કે પાછળ રોહિણીયુક્ત આઠમ, એ એક પક્ષ—ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૭,
આઠમ ૫૦, આઠમને દિવસે કૃત્તિકા ૪૬, એ પક્ષમાં ખીજ દિવસનીજ આઠમ
લેવી. એનીપરોપર યુક્ત હોવાથી પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળવ્યાપિની આઠમ,
અને પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળવિના અન્યત્ર (આગળ અથવા પાછળ) રોહિણી-
યુક્ત આઠમ, એ પક્ષમાં પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. અને દિવસે નિશીથકાળ-
વિના આગળ કે પાછળ રોહિણીયુક્ત આઠમ, અને ખીજ દિવસેજ નિશીથકાળ-
વ્યાપિની, એ ખીજે પક્ષ—ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૮, તે દિવસે કૃત્તિકા ૩૦, આ-
ઠમ ૪૮, રોહિણી ૨૫, આ પક્ષમાં પણ ખીજ દિવસનીજ લેવી. અને દિવસે નિ-
શીથવિના અન્યત્ર રોહિણીયુક્ત આઠમ, અને પૂર્વ દિવસેજ નિશીથકાળવ્યાપિની,
એ ત્રીજે પક્ષ—ઉદાહરણ;—સાતમ ૨૫, કૃત્તિકા ૪૮, આઠમ ૨૦, રોહિણી ૪૩
એ પક્ષમાં પણ ખીજ દિવસનીજ લેવી, કારણ, અને દિવસે રોહિણીનો યોગ સમાન
છે તથાપિ પ્રથમ દિવસે સાતમનો વેધ છે તેથી, ઉદાહરણ;—આઠમ ૬૦/૪, કૃત્તિકા
૫૦, આ પક્ષમાં અને આહોરાત્ર (રાત દિવસ)માં રોહિણીયોગ સમાન છે તો પણ પ્ર-
થમ દિવસે શુદ્ધ અને પૂર્ણ છે માટે પ્રથમનીજ લેવી. અને દિવસે નિશીથવ્યાપિની
અને ખીજ દિવસે નિશીથકાળવિના અન્યત્ર રોહિણીયોગ એ ચોથો પક્ષ—ઉદાહ-
રણ;—સાતમ ૪૩, આઠમ ૪૭, કૃત્તિકા ૪૬, આ પક્ષમાં ખીજ દિવસનીજ આ-
ઠમ લેવી. એ રીતે અને દિવસે નિશીથકાળવ્યાપિની આઠમ અને પ્રથમ દિવસેજ
નિશીથકાળવિના અન્યત્ર રોહિણીયુક્ત એ પાંચમો પક્ષ—ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૧,
તે દિવસે રોહિણી ૪૩, આઠમ ૪૭, આ પક્ષમાં પ્રથમનીજ આઠમ ઉપચાસમાં
લેવી. અને દિવસે નિશીથવ્યાપિની આઠમ, અને અને દિવસે નિશીથકાળવિના
અન્યત્ર રોહિણીયુક્ત એ છઠો પક્ષ—ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૨, કૃત્તિકા ૪૮, આઠમ
૪૬, રોહિણી ૪૨. એ પક્ષમાં ખીજ દિવસનીજ લેવી. અને દિવસે નિશીથવ્યા-
પિની ન હોય અને પ્રથમ દિવસેજ નિશીથવિના રોહિણીયોગ એ સાતમો પક્ષ—
ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૮, તે દિવસે રોહિણી ૫૮, આઠમ ૪૨, આ પક્ષમાં ખીજ
દિવસનીજ આઠમ લેવી. એજ પક્ષમાં ખીજ દિવસેજ, અથવા અને દિવસે નિશી-
થકાળવિના અન્યત્ર રોહિણીયોગ હોય તો પણ ખીજ દિવસનીજ લેવી એ તો
“કૈમુત્ય” યુક્તિવડે સિદ્ધ છે. પ્રથમ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની, અને ખીજ દિવ-

૧ સાતમ ૪૮, આઠમ ૪૨, તે દિવસે કૃત્તિકા ૧૨. ॥ ૨ સાતમ ૪૮ કૃત્તિકા ૪૮, આઠમ ૪૨,
રોહિણી ૪૨. ॥ ૩ ગુજરાતીમાં, આ રીતે હોય તો એમાં તે શું? એ વાચ્ય કૈમુત્ય ॥

સેજ નિશીથકાળવિના શહિણીયુક્ત એ છેવટનો પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૩૦, આઠમ ૨૫, તે દિવસે કૃતિકા ૫, અથવા આઠમ ૬૦૪, ખીજ આઠમને દિવસે કૃતિકા ૧, શહિણીનો યોગ અદ્ય હોય તો પણ ઉત્તમ છે, માટે બે ઘડી કદિ ખીજ દિવસે આઠમ હોય તો તે લેવાને યોગ્ય છે, તેથી પ્રથમ દિવસે નિશીથકાળવ્યાપ્તિ હોયતેનો પણ આદર નથી. માટે ઉપર કહેલાં બન્ને ઉદાહરણમાં ખીજ દિવસનીજ આઠમ લેવી. પ્રથમ કહેલા સર્વ પક્ષોમાં બે ખીજ દિવસે બે ઘડીકરતાં ઓછી આઠમ હોય તો તે લેવી નહી, ત્યારે પ્રથમનીજ લેવી, એ પુરુષાર્થચિંતામણીમાં કહેલું છે. ખીજ દિવસેજ નિશીથકાળવ્યાપિની આઠમ, અને પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળવિના અન્યત્ર શહિણીયુક્ત હોય, ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૮, શહિણી ૫૫, આઠમ ૪૮, એ વિદ્વા આઠમમાં નિશીથપછી શહિણીયોગનો ઉપયોગ નથી માટે એ પક્ષમાં ખીજ દિવસનીજ લેવી. ઇહાં વિસ્તારે કરી કહેલા ઘણા પક્ષોના નિર્ણયનો સંગ્રહ સંક્ષેપથી પુરુષાર્થચિંતામણીમાં છે. શુદ્ધસમ, શુદ્ધન્યૂન, અથવા વિદ્ધસમ, વિદ્ધન્યૂન, અથવા કેવલ આઠમ એકમાં તો સંશયજ નથી. શુદ્ધાધિક એવી પણ કેવલ અદ્યમી પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. વિદ્ધાધિક તો પ્રથમ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની હોય તો પ્રથમની, અને બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની હોય અથવા બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની ન હોય તો ખીજ દિવસનીજ લેવી.

અથરોહિણીયોગેયદિશુદ્ધસમાયાંશુદ્ધન્યૂનાયાંવાઈષદપિરોહિણીયોગસ્તદાનસંદેહઃ શુદ્ધાધિકાયાંપૂર્વદિનેદિનદ્વયેપિવારોહિણીયોગેપૂર્વે શુદ્ધાધિકાયામુત્તરદિનેવરોહિણીયોગેમુહૂર્તમાત્રાપ્યુત્તરૈવ વિદ્વાધિકાયાંપૂર્વદિનઅવનિશીથાત્પૂર્વનિશીથવારોહિણીયોગેપૂર્વા દિનદ્વયેપિપરૈત્રૈવાનિશીથેનિશીથંવિહાયવારોહિણીયોગેપરૈત્રૈવતિસંક્ષેપેનનિર્ણયસંગ્રહઃ એવંકૌસ્તુ ભાદિનવીનપ્રંથાનુસૃતમાધવમતાનુસારેજન્માષ્ટમીનિર્ણાતા અન્નકેચિત્કેવલાષ્ટમીજન્માષ્ટમીસૈવરોહિણીયુતાજયંતીસંત્રકેતિજયંત્યષ્ટમ્યોર્વતૈવ્યમાહુઃ અન્યેતુજન્માષ્ટમીવ્રતંજયંતીવ્રતંત્વમિન્નરોહિણીયોગાભાંવેજયંતીવ્રતલોપાડ્ઝન્માષ્ટમીવ્રતમેવકાર્યં યસ્મિન્વર્વંજયંત્યાખ્ય યોગોજન્માષ્ટમીતદા અંતર્ભૂતાજયંત્યાંસ્યાદિતિજયંતીદિનેનિશીથાખ્યકર્મકાલેષ્ટમ્યાદ્યભાવેપિ સાકર્ણવચનાપાદિતકર્મકાલવ્યાપ્તિમાદાપવ્રતદ્વયમપિજયંતીદિનઅવત્રેજાનુષ્ઠેયંવ્રતદ્વયસ્યા પ્યકરણેમ્પ્રહાદોષશ્રવણેનફલશ્રવણેનચનિત્યકામ્યોભયરૂપતાત્ નતુનિશીથવ્યાપ્તિયોગોર્વિદ્યમાંજન્માષ્ટમીવ્રતંઠ્ઠ્વાજયંતીદિનેપારણમનુષ્ઠેયં નિત્યવ્રતલોપેપ્રત્યવાયાપાતાદિત્યાહુઃ નિર્ણયસિંધૌતુત્કરંત્યામાધવમતમુપપાદ્યહેમાદ્રિમતેનજન્માષ્ટમીવ્રતમેવનિત્યંજયંતીવ્રતંતુનિત્યમપિકલિપુલેગ્નમિતિકેચિન્નાનુતિષ્ઠંતિહત્પુક્તસ્વમતેનયાસ્મિન્વર્ષેપૂર્વદિનેવનિશીથેષ્ટમીપરાદિનેવનિશીથાદન્યવ્રતજયંત્યાખ્યયોગસ્તત્રોપોષણત્વંકાર્યં વ્રતદ્વયસ્યાપિનિત્યત્વેનાકરણેદોષાત્ જયંત્યામષ્ટમ્યંતર્ભાવોક્તિસ્તુમૂર્ખપ્રતારણામાત્રમિતિપ્રતિપાદિતં મમતુકૌસ્તુભાદિનવીનપરિગૃહીતમાધવમતરીત્યાજયંત્યંતર્ભાવેનાષ્ટમીવ્રતાનુષ્ઠાનમેવપુસ્તંપ્રતિભાતિ અન્નવ્રતેબુધસોમવારયોગઃપ્રાશસ્ત્યવિધાયકોનતુરોહિણીવન્નિર્ણાયકઃ ॥

હવે રોહિણીયોગ છતાં, બે શુદ્ધસમ અથવા શુદ્ધન્યૂન આઠમમાં અદ્ય પણ

રોહિણીયોગ હોય તો સંશય નથી. શુદ્ધાધિક આઠમમાં પ્રથમ દિવસે અથવા બન્ને દિવસે રોહિણીયોગ હોય તો પૂર્વ દિવસનીજ લેવી. શુદ્ધાધિક આઠમમાં બીજા દિવસેજ રોહિણીયોગ હોય તો બે ઘડી પણ બીજા દિવસનીજ લેવી. વિદ્યાધિક આઠમમાં પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળથી પ્રથમ અથવા નિશીથકાળે રોહિણીયોગ હોય તો પૂર્વ દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે, અથવા બીજા દિવસેજ નિશીથકાળે અથવા નિશીથકાળવિના રોહિણીયોગ હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી, એ સંસેપથી નિર્ણયનો સંગ્રહ કહ્યો. એ પ્રમાણે કૌસ્તુભાદિક નવીન ગ્રંથોમાં ગ્રહણ કરેલા માધવમતને અનુસારે જન્માષ્ટમીનો નિર્ણય કહ્યો. ઇહાં કોઈ ગ્રંથકાર, ઈવળ આઠમ એજ જન્માષ્ટમી, અને એજ જન્માષ્ટમી રોહિણીયુક્ત હોય તો એનું નામ જયંતી, એ રીતે જયંતી અને જન્માષ્ટમી એ બન્નેનું એકજ વ્રત કહેછે. બીજા ગ્રંથકારો તો, જન્માષ્ટમીવ્રત અને જયંતીવ્રત બુદ્ધાં બુદ્ધાં છે માટે રોહિણીયોગ ન હોય તો જયંતીવ્રતનો લોપ છે તેથી જન્માષ્ટમીવ્રતજ કરવું, “જ વર્ષમાં જયંતી નામનો યોગ હોય ત્યારે જન્માષ્ટમી જયંતીમાં અંતર્ગત થાયછે” માટે જયંતીને દિવસે નિશીથનામના કર્મકાળમાં જો આઠમ ન હોય તો પણ સંપૂર્ણપણું ખતાવનારાં વચનવડે પ્રાપ્ત થયેલી કર્મકાળવ્યાપ્તિ માની બન્ને વ્રત જયંતીને દિવસે તંત્રથી કરવાં, બન્ને વ્રત નિત્ય અને કામ્ય છે, ન કરવાથી મહાદોષ અને કરવાથી મહાદુષ સંભલાયછે માટે બન્ને કરવાં, પણ નિત્ય વ્રતના લોપથી મહાદોષ થાયછે માટે નિશીથકાળવ્યાપિની પ્રથમ દિવસની આઠમનું જન્માષ્ટમી વ્રત કરી જયંતીને દિવસે પારણા કરવી નહી, એમ કહેછે. નિર્ણયસિંધુમાં તો, પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે માધવમતનું નિરૂપણ કરી હેમાદ્રીને મતે જન્માષ્ટમીવ્રતજ નિત્ય છે. જયંતીવ્રત તો નિત્ય છે પણ કલિયુગમાં હુમ થયેલું છે માટે કેટલાએક કરતા નથી, એ રીતે કહી પોતાને મતે, જ વર્ષમાં પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળે આઠમ, અને બીજા દિવસેજ નિશીથવિના અન્યત્ર જયંતી નામનો યોગ હોય તો, બન્ને વ્રત નિત્ય છે અને ન કરવાથી દોષ થાયછે માટે તે વર્ષે બન્ને ઉપવાસ કરવા. “જયંતીમાં જન્માષ્ટમી અંતર્ગત થાયછે,” એ વચન મૂર્ખને ભૂલ ખવરાવવામાટે છે, એ રીતે પ્રતિપાદન કરેલું છે. મને તો, કૌસ્તુભાદિ નવીન ગ્રંથોમાં ગ્રહણ કરેલા માધવમત પ્રમાણે જયંતીનો અંતર્ભાવ કરી જન્માષ્ટમીનુંજ વ્રત કરવું, એજ યોગ્ય ભાસેછે. એ વ્રતમાં બુધવાર અથવા સોમવારનો યોગ આવે તો ઉત્તમપણું ખતાવનારો છે, પણ રોહિણીયોગનીપટે નિર્ણય કરવાયોગ્ય નથી.

અથદ્વિતીયદિનેભોજનરૂપપારણવ્રતાંગંવિહિતંત્કાલોનિર્ણયતે કેવલતિથ્યુપવાસેતિ
ધ્યંતેનક્ષત્રયુક્તિથ્યુપવાસેડમયાંતેપારણકાર્યં યદિતિથિનક્ષત્રયોરેકતરાંતોર્દિનેભ્યતેડમયાં
તસ્તુતત્રૌતદાદિવૈવાન્યતરાંતેપારણં યદાદિવાનૈકસ્થાપ્યંતસ્તદાનિશીથાદર્વાગન્યતરાંતેડમ
યાંતેવાપારણં યદાનુનિશીથાદ્યવહિતપૂર્વક્ષણેએકતરાંતડમયાંતેવાનદાનિશીથિયેપારણકાર્યં
ભોજનાસંભવેપારણાસંપન્ન્યર્થફલરદ્યાહારોવિશેષઃ કેચિન્નુક્તવિષયેનિશીથેપારણંનકાર્યંકિં

તુપવાસાનૃતીયેન્દિવિવાકાર્યમિત્યાહુસ્તમ્યુક્તં અશક્તસ્તુએકતરાંતાભાવેપિઠત્સવાંતેપ્રાતરે
વદેવપૂજાવિસર્જનાદિકૃત્વાપારણંકુર્વાન્ ॥

હવે બીજા દિવસે ભોજનરૂપ પારણા વ્રતનું અંગ કહેલું છે માટે તેના કાળનો નિ-
ર્ણય કહેછે;—કેવળ તિથિનો ઉપવાસ હોય તો તિથિને અંતે, નક્ષત્રયુક્ત તિથિનો
ઉપવાસ હોય તો બન્નેને અંતે પારણા કરવી. જે તિથિ અને નક્ષત્ર બેમાંથી એ-
કનો અંત દિવસનો મળે અને બન્નેનો અંત તો રાત્રિનો મળે ત્યારે દિવસનુંજ એકને
અંતે પારણા કરવું. જે દિવસમાં બન્નેમાંથી એકનો પણ અંત ન મળે ત્યારે અર્ધરા-
ત્રિથી પ્રથમ એકને અંતે અથવા બન્નેને અંતે પારણા કરવી. જ્યારે મધ્યરાત્રિથયા
પહેલાં મધ્યરાત્રિની સમીપે એકનો અથવા બન્નેનો અંત થાય ત્યારે મધ્યરાત્રિને સ-
મયે પણ પારણા કરવી. ભોજનનો સંભવ ન હોય તો પારણા થવામાટે કૃણાદિક
ભોજન કરવું. કોઈ અંચકાર તો, પ્રથમ કહેલા સમયે અર્ધરાત્રિએ પારણા ન કરવી
ત્યારે ઉપવાસથી ત્રીજા દિવસે દિવસની પારણા કરવી, એમ કહેછે, તે યુક્ત નથી.
અશક્ત હોય તેણે તો, એકનો અંત ન હોય તો પણ ઉત્સવને અંતે પ્રાતઃકાળેજ
દેવપૂજા, વિસર્જન, ઈત્યાદિક કરી પારણા કરવી.

અધસંક્ષેપેણવ્રતવિધિઃ પ્રાતઃકૃતનિત્યક્રિયઃપ્રાઙ્મુખોદેશાદિસંકીર્ત્યનત્તત્કાલેસત્તમ્યા
દિસત્ત્વેપ્રિપ્રધાનભૂતામૃમીમેવસંકીર્ત્ય શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થજન્મામૃમીવ્રતંકરિપ્યેજયંતીયોગ
સત્ત્વેજન્મામૃમીવ્રતંજયંતીવ્રતંચત્રત્રેણકરિપ્યેજતિસંકલ્પયેત્ તામ્રપાન્નેજલંગૂહીત્વા વાસુદેવં
સમુદ્દિશ્યસર્વપાપપ્રશાંતયે ઉપવાસંકરિપ્યામિકૃષ્ણામૃમ્યાંનમશ્યહં અશક્તો ફલાનિમશ્યયિ
પ્યામીત્યાદૃહઃ આજન્મમરણંયાવશ્યન્મપાદુષ્કૃતંકૃતં તત્પ્રણાશયગોવિંદપ્રસીદપુરુષોત્તમેતિ
પાત્રસ્થંજલંક્ષિયેત્ તતઃસુવર્ણરજતાદિમય્યોમ્મય્યોવાભિન્તિલિખિતાવાપ્રતિમાયથાકુલા
ચારંકાર્યાઃ તાપથાપર્યંકેપ્રસુપ્તદેવક્યાઃસ્તનંપિંબંતીંશ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાંનિધાયજયંતીસત્ત્વેત્ય
દેવક્યાઃસ્તંગેદિતીયાંશ્રીકૃષ્ણમૂર્તિંનિધાયપર્યંકસ્થદેવકીચરણસંવાહનપરાં લક્ષ્મીંનિધાય
ભિસ્પાદૌષ્ણ્વદ્ગધરંવસુદેવં નંદગોપીગોપાન્લિખિત્વાપ્રદેશાંતરેમંચકેપ્રસૂતકન્યાસહયશોદા
પ્રતિમાં પીઠાંતરેવસુદેવદેવકીનંદયશોદાશ્રીકૃષ્ણરામચંડિકાદિસત્તપ્રતિમાઃ સ્થાપયેત્
એવાવ્રતપ્રતિમાકરણાશક્તૌવસુદેવાદિચંડિકાંતાઃ સત્તવાયથાચારંયથાશક્તિવાકૃત્વાઅન્યાઃ
સર્વાયથાશ્યંધ્યાયેદિતિમાતિ નિશીથાસન્નપ્રાકાલેસ્નાત્વાશ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થસપરિવારશ્રીકૃ
ષ્ણપૂજાંકરિપ્યેજતિસંકલ્પન્યાસાનશંખાદિપૂજાંતંનિત્યવત્કૃત્વા પર્યંકસ્થાંકિન્નરાદૈર્ધુતાંધ્યા
યેત્સુદેવકીં શ્રીકૃષ્ણંશંભુકંધ્યાયેત્યર્થકેસ્તનપાયનં શ્રીવત્સવશ્ચસંશાંતંનીલોત્પલદલચ્છાદિં
સંવાહયંતીંદેવક્યાઃ પાદૌધ્યાયેચ્છતાંશ્રિયં એવંધ્યાત્વાદેવક્યૈનમઃહતિદેવકીમાવાહ્યમૂલમંત્રે
ણપુરુષસૂક્તઋચાવા શ્રીકૃષ્ણાયનમઃશ્રીકૃષ્ણમાવાહયામીતિઆવાહ્ય લક્ષ્મીંચાવાહ્યદેવ
ક્યૈવસુદેવાયયશીદાયૈનંદાયકૃષ્ણાયરામ્યાયચંડિકાયૈહતિનાસ્નાવાહ્યલિખિતાદિદેવતાઃસક
લપરિવારદેવતાભ્યોનમહત્યાવાહ્ય મૂલમંત્રેણસૂક્તઋચાવાઅન્નાવાહિતદેવક્યાદિપરિવારદેવ
તાસંહિતશ્રીકૃષ્ણાયનમહત્યાસનપાદાભ્યાંચમનીયાભ્યંગસ્નાનાનિદત્વા પંચામૃતસ્નાનંતેચં
દનેનાનુલેપયેત્ શુદ્ધોદકાભિષેકાંતેવસ્ત્રયજ્ઞોપવીતગંધપુષ્પાણિધૂપદીપૌચ વિશ્વેશ્વરાયવિ

श्राव्यतथाविश्वोद्भववायच विश्वस्यपतयेतुभ्यंगोविंदायनमोनमः यत्तेश्वरायदेवायतथायत्तो
 द्रवायच यत्तानांपतयेनाथगोविंदायनमोनमइतिमंत्राभ्यांमूलमंत्रादिसमुत्पत्त्याभ्यांदद्यात्
 जगन्नाथनमस्तुभ्यंसंसारभयनाशन जगदीश्वरायदेवायभूतानांपतयेनमइतिनैवेद्यं मूलमं-
 त्रादिकंसर्वत्रयोऽयं तांबूलदिनमस्कारप्रदक्षिणापुष्पांजल्यंतंकार्यं अथवोद्यापनप्रकरणो
 क्तविधिनापूजा सायथा उक्तप्रकारेणध्यानावाहनेकृत्वा देवाब्रह्मादयोयेनस्वरूपंनविदुस्त
 व अतस्त्वांपूजयिष्यामिमातुरुत्संगवासिनं पुरुषएवेदमासनं अवतारसहस्राणिप्रकरोषिमधु
 सूदन नतेसंख्यावताराणांकिश्चिज्ज्ञानातितत्त्वतः एतावानस्येतिपाद्यं जातःकंसवधार्थाय
 भूभारोत्तारणायच देवानांचहितार्थायधर्मसंस्थापनायच कौरवाणांविनाशायपांडवानांहि
 तायच गृहाणार्घ्यमयादत्तंदेवक्यासहितोहरे त्रिपादू० अर्घ्यं सुरासुरनरेशायक्षीराब्धिंश
 यनायच कृष्णायवामुंदेवायददाम्याचमनंशुभं तस्मा० आचमनीयं नारामणनमस्तेस्तुन
 रकारणवतारक गंगोदकंसमानीतंस्नानार्थंप्रतिगृह्यतां यत्पुरुषे० स्नानं पयोदधिघृतक्षौद्रश
 क्कैरस्नानमुत्तमं तृप्त्यर्थंदेवदेवेशगृह्यतांदेवकीसृतेतिपंचामृतं शुद्धोदकस्नानमाचमनं क्षौ
 मंचपट्टसूत्राशंमयानीतांशुकंशुभं गृह्यतांदेवदेवेशमयादत्तंसुरोत्तमं तंयज्ञं० वस्त्रं नमः
 कृष्णायदेवायशंखचक्रधरायच ब्रह्मसूत्रंजगन्नाथगृहाणपरमेश्वर तस्माद्यज्ञा० यत्तोपवीतं
 नानागंधसमायुक्तंचंदनंचारुचंचितं कुंकुमाक्ताक्षतेर्पुंक्तंगृह्यतांपरमेश्वर तस्माद्यज्ञा०
 गंधं पुष्पाणिनिदिव्यानिपारिजातोद्भवानिच मालतीकेशरादीनिपूजार्थंप्रतिगृह्यतां त
 स्माद० पुष्पाणि अथांगपूजा श्रीकृष्णायनमः पादौपूजयामि संकर्षणायनमःगुल्फौ०
 कालात्मनेन० जानुनीपू० विश्वकर्मेण० जंघेपू० विश्वनेत्राय० कटीपू० विश्वकर्त्रेण०
 मेढूपू० पद्मनाभायनमः नाभिपू० परमात्मनेन० हृदयंपू० श्रीकंठायन० कंठपू० सर्वा
 स्त्रधारिणेन० बाहूपू० वाचस्पतयेन० मुखंपू० केशरायन० ललाटपू० सर्वात्मनेन०
 शिरःपू० विश्वरूपिणेनारायणायनमःसर्वांगपूजयामि वनस्पतिरसो० यत्पुरुषं० धूपं० त्वं
 ज्योतिःसर्वदेवानांतेजस्वतेजसांपरं आत्मज्योतिर्नमस्तुभ्यंदीपोयंप्रतिगृह्यतां ब्राह्मणो०
 दीपं० नानागंधसमायुक्तंभक्ष्यभोज्यंचतुर्विधं नैवेद्यार्थमयादत्तंगृहाणपरमेश्वर चंद्र०
 नैवेद्यं आचमनंकरोद्भूतेनं तांबूलंचसकर्पूरंपूगीफलसमन्वितं मुखवासकरंरम्यंप्रीतिदंप्रतिगृ
 ह्यतां सौवर्णराजतंताम्रंनानारत्नसमन्वितं कर्मसाद्रुण्यसित्यर्थंदक्षिणांप्रतिगृह्यतां मंभाफलं
 चारिकेलंतथैवाश्रफलानिच पूजितोसिमुश्रेष्ठगृह्यतांकंससूदन नाभ्याभा० नीराजनं०
 यानिका० सप्तास्या० प्रदक्षिणां यत्तेनेत्यादिवेदमंत्रैः पुष्पांजलिं नमस्कृतान् अपराधसं
 पूजानिवेदयेत् सर्वोपचारपूजनसमाप्तौद्वादशांगुलविस्तारौप्यमयंस्थंडिलदिलिखितंवा
 रोहिणीयुतंचंद्रं सोमेश्वरायसोमायतथासोमोद्भववायच सोमस्यपतयेनित्यंतुभ्यंसोमायवैन
 मइतिसंपूज्यसपुष्पकुशचंदनंतोयंशंखेनादाय क्षीरोदाणवसंभूतअग्निगोत्रसमुद्भव गृहाणा
 र्घ्यशशंकेशरोहिणीसहितोमम ज्योत्स्नापतेनमस्तुभ्यंज्योतिषांपतयेनमः नमस्तेरोहिणीकां
 तअर्घ्येनःप्रतिगृह्यतां इतिमंत्राभ्यांचंद्रायार्घ्यंदद्यात् ततःश्रीकृष्णायार्घ्यंदद्यात् तत्रमंत्रः
 जातःकंसवधार्थायभूभारोत्तारणायच पांडवानांहितार्थायधर्मसंस्थापनायच कौरवाणांवि
 नाशायदैत्यानांनिधनायच गृहाणार्घ्यमयादत्तंदेवक्यासहितोहरेइति ततःप्रार्थयेत् ब्राहिमां
 सर्वलोकेशहरेसंसारसागरान् ब्राहिमांसर्वपापघ्नदुःखशोकार्णवात्प्रभो सर्वलोकेश्वरब्राहि

પતિતંમાંભવાર્ણવે જાદિમાંસર્વદુઃખરોગશોકાર્ણવાદરે દુર્ગતાંભ્યાસેવિબ્બેતેયસ્મંતિસઠ્ઠ
સઠ્ઠન્ જાદિમાંદેવદેવેશત્તોનાન્યોસ્તિરક્ષિતા યદ્વાકચનકૌમારેયૌવનેયજ્ઞવાર્ધકે તસ્ય
પ્ત્યવૃદ્ધિમપ્યાનુપાપંદહહલાપુષેતિ ॥

હવે સંક્ષેપેકરી વ્રતનો વિધિ કેહેછે.

પ્રાતઃકાળે સ્નાન સંધ્યા આદિ નિત્યકર્મ કરી પૂર્વ દિશા સામે બેસી દેશ, કાળ
ધત્યાદિ ઉચ્ચાર કરી તે તે સમયે સાતમ આદિ તિથિ હોય તો પણ મુખ્ય અષ્ટ-
મીનોજ ઉચ્ચાર કરી, “શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થ જન્માષ્ટમીવ્રતં કરિષ્યે.” જ્યંતીનો યોગ
હોય તો, “જન્માષ્ટમીવ્રતં જયંતીવ્રતં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. ત્રાં-
ધાનાં પાત્રમાં જલ લઈ, “વાસુદેવં સમુદિદ્ય, સર્વપાપપ્રશાંતયે ॥ ઉપવાસં કરિષ્યા-
મિ, કૃષ્ણાષ્ટમ્યાં નમસ્વહં,” અશક્તિ હોય તો “ફલાનિ મક્ષયિષ્યામિ,” ઇત્યાદિક
ઉચ્ચાર કરવો. “આજન્મમરણં યાવ, જન્મયા દુષ્કૃતં કૃતં ॥ તત્પ્રણાશય ગોવિંદ, પ્ર-
સીદ પુરુષોત્તમ,” એ બન્ને મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી પાત્રનું જલ પૃથ્વી ઉપર છોડવું.
પછી સોનાની, રૂપાની, માટીની, અથવા ભીતઉપર ચીતરેલી જવો કુલાચાર હોય
તે પ્રમાણે ભૂતિ કરવી. તે આ પ્રમાણે,—પલંગ ઉપર સુતેલી દેવકીનાં સ્તનનું
પાન કરતી એવી શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા કરવી. જ્યંતી હોય તો બીજી દેવકીના ખો-
ળામાં બેઠેલી એવી બીજી શ્રીકૃષ્ણ ભૂતિ કરવી. પલંગ ઉપર બેઠેલી દેવકીની સેવા
કરતી એવી લક્ષ્મીની ભૂતિ રાખવી. ભીત ઇત્યાદિક ઉપર ખડ્ગધારી એવા વ-
સુદેવ, નંદ, ગોપ અને ગોપી ઇત્યાદિક ભૂતિ લખી બીજા ઠેકાણે પલંગ ઉપર જ-
ન્મ પામેલી કન્યાસહિત યશોદાની ભૂતિ સ્થાપવી. પછી બીજી ચોકી ઉપર વ-
સુદેવ, દેવકી, નંદ, યશોદા, શ્રીકૃષ્ણ, રામ, ચંડિકા, એ સાત ભૂતિનું સ્થાપન કરવું.
એટલી ભૂતિ કરવાને અશક્ત હોય તો વસુદેવથી તે ચંડિકા લગી સાત, અથવા
જવો આચાર, અથવા જવી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે કરી બાકીની સર્વ પ્રતિમાનું
યોગ્ય રીતે ધ્યાન કરવું, એમ મને લાગેછે. અધિરાત્રિથી પ્રથમ સ્નાન કરી “શ્રીકૃષ્ણ
પ્રીત્યર્થ સ્પરિવારશ્રીકૃષ્ણપૂજાંકરિષ્યે,” એ રીતે સંકલ્પ કરી ન્યાસ, અને શંખ ઇ-
ત્યાદિકની પૂજા નિત્યની પઠે કરી દેવતાઓનું ધ્યાન કરવું. તેનો વિધિ—“પર્યંકથાં
કિન્નરાદૈ, પુતાં ધ્યાયેત્તુ દેવકીં ॥ શ્રીકૃષ્ણં લાલકં ધ્યાયે, સ્પર્યંકે સ્તનપાયિનં ॥ શ્રીવત્સલક્ષ્મી
શાંતં, નીલોત્પલદલચ્છવિં ॥ સંવાહયંતીં દેવક્યાઃ, પાદૌ ધ્યાયેન્ન તાં શ્રિયં” એ રીતે ધ્યાન
કરી “દેવક્યૈ નમઃ” એ નામમંત્રવડે દેવકીનું આવાહન કરી મૂળમંત્રવડે અથવા પુરુષ-
સૂક્તના મંત્રવડે “શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ શ્રીકૃષ્ણં આદાહવામિ,” એ રીતે શ્રીકૃષ્ણનું આવાહન
કરી અને લક્ષ્મીનું પણ આવાહન કરી “દેવક્યૈ વસુદેવાય યશોદાયૈ નંદાય કૃષ્ણાય રા-
માય ચંદિકાયૈ,” એ નામમંત્રોવડે આવાહન કરવું. પછી લખેલા દેવતાઓનું “સકલપ
રિવારદેવતામ્યો નમઃ” એ રીતે આવાહન કરી મૂળમંત્રવડે અથવા પુરુષ સૂક્તના મં-
ત્રવડે “અંત્રાવાહિતદેવક્યાદિપરિવારસહિતશ્રીકૃષ્ણાય નમઃ” એ રીતે કહી આસન,
પાદ, અર્ધ, આચમનીય, અભ્યંગ (અવટન) સ્નાન એ અર્પણ કરી પંચામૃતસ્નાન

કરાવી ચંદન ધરાવવું. પછી શુદ્ધ જલથી અભિષેક કરી વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ એ ઉપચાર અર્પણ કરવા. તેના મંત્ર—“વિશ્વેશ્વરાય વિશ્વાય તથા વિશ્વોઽવાય ચ ॥ વિશ્વસ્ય પતયે તુભ્યં, ગોવિંદાય નમોનમઃ ॥ યજ્ઞેશ્વરાય દેવાય, તથા યજ્ઞોઽવાય ચ ॥ યજ્ઞાનાં પતયે નાથ, ગોવિંદાય નમોનમઃ” મૂળમંત્રયુક્ત એ એ મંત્રવડે વસ્ત્રાદિક ઉપચાર અર્પણ કરવા. “જગન્નાથ નમસ્તુભ્યં, સંસારભયનાશન ॥ જગદીશ્વરાય દેવાય, મૂળનાં પતયે નમઃ” એ મંત્રવડે નૈવેદ્ય દેવું. મૂળમંત્રાદિક સર્વ ઠેકાણે જોડવા. તાંમૂલ આદિ દધિ નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા, અને પુષ્પાંજલિ પર્યંત પૂજા કરવી. અથવા ઉદ્યાપન પ્રકરણમાં કહેલા વિધિપ્રમાણે પૂજા કરવી. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ કહ્યાપ્રમાણે ધ્યાન, તથા આવાહન, કરી આગળ કહેવાયછે એ પ્રમાણે પૂજા કરવી. મૂળ,—“દેવા બ્રહ્માદયો યેન, સ્વરૂપં ન વિદુસ્તત્વ ॥ અતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, માતુરુત્સંગવાસિનં ॥ પુરુષ એવેદમાસનં ॥ અવતારસહસ્રાણિ, કરોષિ મધુસૂદન ॥ ન તે સંખ્યાવતારાણાં, કશ્ચિજ્ઞાનાતિ તત્ત્વતઃ ॥ એતાવાનસ્યેતિપાયં ॥ જાતઃ કંસવધાર્થાય, મૂમારોત્તારણાય ચ ॥ દેવાનાં ચ હિતાર્થાય, ધર્મસંસ્થાપનાય ચ ॥ કૌરવાણાં વિના શાય, પાંડવાનાં હિતાય ચ ॥ ગૃહાણાર્ધ્ય મયા દત્તં, દેવક્યા સહિતો હરે ॥ ત્રિપાદૃઃ અર્ધ્ય ॥ સુરાસુરનરેશાય, ક્ષીરાબ્ધિશયનાય ચ ॥ રુષ્ણાય વાસુદેવાય, દદામ્યાચમનં શુભં ॥ તસ્માં આચમનીયં ॥ નારાયણ નમસ્તેસ્તુ, નરકાર્ણવતારક ॥ ગંગોદકં સમા નીતં, જ્ઞાનાર્થં પ્રતિગૃહ્યતાં ॥ યત્પુરુષેન્જ્ઞાનં ॥ પયોદધિધૃતક્ષૌદ્રશર્કરાજ્ઞાનમુત્તમં ॥ તૃપ્યર્થં દેવદેવેશ, ગૃહ્યતાં દેવકીસુત ॥ પંચામૃતં ॥ શુદ્ધોદકજ્ઞાનમાચમનં ॥ ક્ષૌમં ચ પદ્મસૂત્રાર્થં, મયાનીતાંશુકં શુભં ॥ ગૃહ્યતાં દેવદેવેશ, મયા દત્તં મુરોત્તમ ॥ તંપત્તં વચ્ચં ॥ નમઃ રુષ્ણાય દેવાય, શંખચક્રધરાય ચ ॥ બ્રહ્મસૂત્રં જગન્નાથ, ગૃહાણ પરમેશ્વર ॥ તસ્માદ્વજ્રાં યજ્ઞોપવીતં ॥ નાનાગંધસમાયુક્તં, ચંદનં ચારુચર્ચિતં ॥ કુંકુમાક્તાક્ષતૈર્યુક્તં, ગૃહ્યતાં પરમેશ્વર ॥ તસ્માદ્વજ્રાં ગંધં ॥ પુષ્પાણિ યાનિ દિવ્યાનિ, પારિજાતોઽગ્રવાનિ ચ ॥ માલતીકેસરાદીનિ, પૂજાર્થં પ્રતિગૃહ્યતાં ॥ તસ્માદ્ પુષ્પાણિ ॥ અથાંગપૂજા ॥ શ્રીરુષ્ણાય નમઃ પાદૌ પૂજયામિ ॥ સંકર્ષણાય નમઃ ગુલ્ફૌ, કાલાત્મને નમઃ જ્ઞાનુનીપૂં, વિશ્વકર્મણેનં ॥ જંઘેપૂં, વિશ્વનેત્રાયનં ॥ કટીપૂં, વિશ્વકર્ણે ॥ મેઢૂં પૂં, પદ્માભાયનં ॥ નાભિપૂં, પરમાત્મનેનં ॥ હૃદયંપૂં, શ્રીકંઠાયનં ॥ કંઠેપૂં; સર્વાસ્થધારિણેનં ॥ બાહુપૂં, વાચસ્પતયેનં ॥ મુર્ધ્નપૂં, કેશવાયનં ॥ લલાટંપૂં, સર્વાત્મનેનં ॥ શિરઃપૂં, વિશ્વરૂપિણે નારાયણાયનં ॥ સર્વાંગં પૂજયામિ ॥ વનસ્પતિરસો ॥ યત્પુરુષં ॥ ધૂપં ॥ ત્વં ય્યોતિઃ સર્વદેવાનાં, તેજસ્વં તેજસાં પરં ॥ આત્મય્યોતિર્નમસ્તુભ્યં, દીપોયં પ્રતિ ગૃહ્યતાં ॥ બ્રાહ્મણો ॥ દીપં ॥ નાનાગંધસમાયુક્તં, ભક્ષ્યભોજ્યં ચતુર્વિધં ॥ નૈવેદ્યાર્થં મયા દત્તં, ગૃહાણ પરમેશ્વર ॥ ચંદ્રમાં નૈવેદ્યં ॥ આચમનં ॥ કરોદ્વતનં ॥ તાંબૂલં ચ સકર્પૂરં, પૂર્ણફલસમન્વિતં ॥ મુખવાસકરં રમ્યં, પ્રીતિદં પ્રતિગૃહ્યતાં ॥ તાંબૂલં ॥ સૌવર્ણી રાજતં તામ્રં, નાનારત્નસમન્વિતં ॥ કર્મસાહુષ્યસિદ્ધર્થં, દક્ષિણાં પ્રતિગૃહ્યતાં ॥ દક્ષિણાં ॥ રંધાફલં નારિકેલં, તથૈવાન્નફલાનિ ચ ॥ પૂજિતોતિ સુરશ્રેષ્ઠ, ગૃહ્યતાં કંસસૂદન ॥ ફલાનિ ॥ નાખ્યાભાસીં ॥ નીરજનં ॥ યાનિકાનિ ॥ સપ્તાસ્યાં પ્રદક્ષિણાં ॥ યજ્ઞેનં

હત્યાદિ વેદમંત્રૈઃ પુષ્પાંજલિં ॥ નમસ્કારાનુ ॥ અપરાધસં પૂજાં નિવેદયેત્ ” એ રીતે સર્વ ઉપચારવડે પૂજાસમાપ્તિ કરીને પછી ખાર અંગુલ વિસ્તારવાળું, રૂપાનું અથવા સ્થંદિલ ઇત્યાદિ ઉપર લખેલું એવું રોહિણીસહિત ચંદ્રમિષ્ટ કરી, “ સોમેશ્વરાય સોમાય, તથા સોમોદ્રવાય ચ ॥ સોમસ્ય પતયે નિત્યં, તુભ્યં સોમાય વૈ નમઃ ” એ મંત્રવડે પૂજા કરવી. પછી પુષ્પ, કુશ, અને ચંદનસહિત બલ શંખમાં લઈ, “ ક્ષી રોદાર્ણવસંભૂત, અત્રિગોત્રસમુદ્રવ ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં શશાંકેશ, રોહિણીસહિતો મમ ॥ ડ્યો ત્સ્નાપને નમસ્તુભ્યં, ડ્યોતિષાં પતયે નમઃ ॥ નમસ્તે રોહિણીકાંત, અર્ધ્યં નઃ પ્રતિગૃહ્યતાં, ” એ એ મંત્રવડે ચંદ્રને અર્ધ્ય દેવો. પછી શ્રીકૃષ્ણને અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર—“ જ્ઞાતઃ કંસવધાર્થાય, ભૂમારોત્તારણાય ચ ॥ પાંડવાનાં હિતાર્થાય, ધર્મસંસ્થાપનાય ચ ॥ કૌરવા ણાં વિનાશાય, દેવ્યાનાં નિધનાય ચ ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં મયા દત્તં, દેવક્યાસહિતો હૈ, ” એ રીતે અર્ધ્ય ૬૪ પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર—“ ત્રાહિ માં સર્વલોકેશ, હરે સં સારસાગરાત્ ॥ ત્રાહિ માં સર્વપાપઘ્ન, દુઃખશોકાર્ણવાત્પ્રમો ॥ સર્વલોકેશ્વર ત્રાહિ, પ તિતં માં ભવાર્ણવે ॥ ત્રાહિ માં સર્વદુઃખઘ્ન, રોગશોકાર્ણવાદ્દરે ॥ દુર્ગમાંસ્ત્રાપસે વિષ્ણો, યે સ્મરંતિ સઠુન્ સઠુત્ ॥ ત્રાહિ માં દેવદેવેશ, ત્વન્તો નાન્યોસ્તિ રક્ષિતા ॥ યદ્વા ક્વ ચન કૌમારે, યૌત્રેને યદ્વા વાર્દકે ॥ તત્પુણ્યં વૃદ્ધિમાયાતુ, પાપં દહ હલાયુધ ” એ મંત્રોવડે પ્રાર્થના કરવી.

અથપૂજાનંતરંકુલ્યંઅભિપુરાણે હત્યેવંપૂજયિત્વાનુપુરુષસૂક્તેઃસર્વૈષ્ણવૈઃ॥ સ્તુત્વાવાદિત્રિનિ ઘૈર્વૈર્ગીતવાદિત્રયંગલૈઃ ॥ સુકથાભિર્વિચિત્રાભિસ્તથાપ્રેક્ષણકૈરપિ ॥ પૂર્વેતિહાસૈઃપૌરાણૈઃક્ષિ પેત્તાશર્ચર્ચીનૃપેતિ અત્રકથાસુવૈચિત્ર્યંદેશભાષાકાવ્યકૃતં સૂક્તાનાંપ્રાગુક્તેઃપુરાણકથાનામં તેમિધાનાત્ પ્રેક્ષણકાનિનૃત્યાદીનિ તથાચવૈદિકસૂક્તકરણકસ્તુતિવિશિષ્ટઃપૌરાણોતિહાસ મિશ્રતોગીતનૃત્યપુત્રદેશભાષાકાવ્યપ્રમુખકથાકરણકોજાગરોવિપ્રાદિવર્ણત્રયસ્ય વિધીયતે શૂદ્ધાદીન્પ્રતિેતાદશજાગરસ્યવિધાનુમયોગ્યત્વાત્ વચનાંતરેણતુસૂક્તાદિરહિતગીતાદિવિ શિષ્ટોવર્ણચતુષ્ટયસાધારણોવિધીયતે ગોકુલસ્થજન્મલીલાદિશ્રવણોત્તરૈર્વૈષ્ણવૈઃપરસ્પરંદ ધ્યાદિભિઃ સેચનંકાર્યં દધિક્ષીરઘૃતાંબુધિઃ આસિંચંતોવિલિપંતહત્યાદિભાગવતવચ્ચનેનતથા વિધિકમ્પનાત્ અયમુત્સવોધુનામહારાષ્ટ્રદેશોગોપાલકાલેતિવ્યવહિયતઙ્ગિતમેભાતિ એતત્સર્વકૌ સ્તુભેશ્રીમદ્દનંતદેવૈઃસ્પષ્ટીકૃતમસ્તીતિનમહ્યમસૂયાકાર્યા એતાદશકથાધુતોજાગરોત્યત્રરામ નવમ્યેકાદશ્યાનુત્સવેષ્વપ્યૂહ્યઃ પૂજાજાગરાદિવિશિષ્ટતોત્સવસામ્યાન્ મહારાષ્ટ્રીયેષુતથા ચારાચ્ચ ભગવન્પ્રેમાદિભાગ્યશાલિનસ્તુર્વર્ણિણ્યુહતાન્વહમિતિન્યાયેનપ્રત્યહમેવોક્તવિધિક થોત્સવંકુર્વંતીતિમાતિ ॥

હવે પુજા તથા પછી જે કરવું તે કેહેછે.

અગ્નિપુરાણમાં—“ એ પ્રમાણે પૂજા કરી પુરુષસૂક્ત અને વિષ્ણુસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી પંછી ગીત, વાદિત્ર, મંગળ, વિચિત્ર પ્રકારની સુંદર કથા, નાચ આદિ, અને પ્રાચીન પુરાણોમાંનાં ઇતિહાસોનું શ્રવણ, ઇત્યાદિક કરી રાત્રિએ જાગરણ કરવું.”

ઇહાં પ્રથમ સૂક્ત કહી પછી પુરાણ કથા કહીછે માટે કથામાં વિચિત્રપણું દેશલા-
પામાં રચાયલાં કાવ્ય આદિકોએ કરેલું જાણવું. તેમ છતાં વેદના મંત્રો વડે સ્તુતિ-
યુક્ત; પુરાણસંબંધિ ઇતિહાસમિશ્રિત; અને ગીત, નૃત્યયુક્ત, દેશલાપનાં કાવ્ય
(પદ, અલંકાર) ઇત્યાદિ કથા કરિ જ અગરણ કરવું તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય,
એ ત્રણ વર્ણોએ કરવું, શૂદ્રાદિકોને એવાં જાગરણ કરવાની યોગ્યતા નથી માટે
શૂદ્રાદિકોએ કરવું નહી. ખીજાં પ્રમાણવચનોવડે તો વૈદિકમંત્રાદિકે રહિત, ગાયના-
દિયુક્ત સાધારણ જાગરણ ચારે વર્ણોએ કરવું એવું વિધાન કરાયછે. ગોકુલમાંની
જન્મલીલા ઇત્યાદિક શ્રવણ કીધા પછી “દહી, દૂધ, ઘી, જલ આદિથી પરસ્પર
સિંચતા અને લેપન કરતા” ઇત્યાદિ ભાગવતનાં વચનોવડે એવો વિધિ પ્રાપ્ત થાયછે
માટે વૈષ્ણવોએ પરસ્પર દહી, દૂધ આદિક છાટવાં. આ ઉત્સવ હાલમાં મહારાષ્ટ્ર
માટે વૈષ્ણવોએ પરસ્પર દહી, દૂધ આદિક છાટવાં. આ ઉત્સવ હાલમાં મહારાષ્ટ્ર દેશની
પ્રજામાં તેવો આચાર પણ છે, પ્રેમી ભગવદ્ભક્તો તો, “ઉત્સવો પર્વણીને દિવસે
કરવા, અથવા નિત્ય કરવા” એ યુક્તિને આસરી પ્રથમ કહ્યાપ્રમાણે કથા જાગરણ-
રૂપ ઉત્સવ નિત્ય કરેછે, એમ મને લાગેછે.

તતોનવમ્યાંબ્રાહ્મણાન્મોજનદક્ષિણાદિભિઃસંતોષ્યોક્તપારણાનિર્ણેતિકાલેમોજનંકુપાન્
અસ્યૈવજયંતીવ્રતસ્યસંવત્સરસાધ્યઃપ્રયોગઃ શ્રાવણકૃષ્ણાષ્ટમીમાસકૃષ્ણાષ્ટમ્યામુ
ક્તવિધિનાપૂજાદિરૂપઃપુરાણાંતરેઉક્તઃ અત્રોદ્યાપનવિધિર્ધ્રિયાંતરેજ્ઞેયઃ ॥ રતિજન્માષ્ટમી
નિર્ણયઃ ॥

એ પ્રમાણે ઉત્સવ કરી નોમને દિવસે ભોજન, દક્ષિણાવડે બ્રાહ્મણોને સંતોષ કરી
પ્રથમ નિર્ણય કરી કહેલા પારણાના સમયે ભોજન કરવું. એ જયંતીવ્રતનો, શ્રાવણ
વિદ અષ્ટમીનો આરંભ કરી દરએક માસની વિદ આઠમને દિવસે પ્રથમ કહેલા
વિધિવડે પૂજાદિક કરવી, એ રીતનો પ્રયોગ એક વર્ષમાં બની શકે એવો ખીજાં પુ-
રાણોમાં કહ્યોછે. એ વ્રતનો ઉદ્યાપનવિધિ ખીજાં ગ્રંથમાં જોઈ લેવો. એ જન્માષ્ટ-
મીનો નિર્ણય સંપૂર્ણ થયો.

નમોમાસસ્યદર્શોતુશુચિર્દર્માન્સમાહરેત્ અયાતયામાસ્તેદર્માવિનિયોગ્યાઃપુનઃપુનઃ કેચિ
બ્રાત્રામાયાંદર્ભપ્રહણમાહુઃ કુશાઃકાશાપવાદૂર્વાડશીરાશ્વસકુંડકાઃ ગોધૂમાત્રીહયોમૌ
જાદશદર્ભાઃસવલ્લજાઃ વિરિંચિનાસહોત્પન્નપર્યેષ્ઠિનિસર્ગજ નુદસર્વોળિપાપાનિદર્ભસ્વ
સ્તિકરોમથ્વ એવંમંત્રંસમુદ્ધાર્યતતઃપૂર્વોત્તરામુખઃ કુંભદ્કારેળમંત્રેણસકુલિત્વાસમુદ્રેત્ ચ
તુર્ધિર્દર્ભૈર્વિપ્રચ્ચવિત્રં ક્ષત્રિયાદેરેકૈકન્યૂનં સર્વેષાંવામ્બેત્તદ્વાખ્યાંપવિત્રંપ્રથિતંનવા ॥ રતિ
શ્રીમદ્વંતોપાધ્યાયસુનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતેધર્મસિંધુસારે શ્રાવણમાસનિર્ણયોદેશઃ

“પવિત્ર થઇ શ્રાવણની અમાસને દિવસે દર્ભ લાવવા. તે દર્ભ તાજ રહેછે, અને બ્રહ્મકર્મમાં તેના તે દર્ભ ફરિ ફરિ લેવા.” કાઠ અંથકાર, ભાદરવાની અમાસને દિવસે દર્ભ આણવાનું કહેછે. “કુશ, કાશ, યવ, દુર્વા, વાળા, કુંદ, ગહુ, ડાંગર, મુંબ, અને અલ્વળ (દુકો દર્ભ), એ દશ પ્રકારના દર્ભ જાણવા. દર્ભ લાવવાનો મંત્ર— “વિરિંચિના સહોત્પન્ન, પરમેષ્ઠિનિસર્ગજ ॥ નુદ સર્વાણિ પાપાણિ, ધર્મ સ્વસ્તિકરો ભવ” એ મંત્ર બોલી પૂર્વ અથવા ઉત્તરની સામે ઉભી “હુંફદ” એ મંત્ર બોલી એકજ વારમાં દર્ભ તોડી લેવો. બ્રાહ્મણોએ ચાર દર્ભનું, ક્ષત્રિયોએ ત્રણ દર્ભનું, વૈશ્યોએ બે દર્ભનું એ રીતે પવિત્ર ધારણ કરવું. અથવા સધળાઓએ બે બે દર્ભનું પવિત્ર ધારણ કરવું. પવિત્રને ગાંઠ દેવી તે વૈકલ્પિક છે. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુ કાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે શ્રાવણમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સન્માત્મઃ ॥

અથભાદ્રપદમાસઃ ॥ તત્રકન્યાસંક્રાંતૌપરાઃષોડશનાચ્ચઃપુણ્યકાલઃ ભાદ્રપદમાસેણ કાન્ધાહારવ્રતાદ્વનારોગ્યાદિફલં અન્નમાસેહૃષીકેશપ્રીત્યર્થેનાયસગુઢૌદનલવણાદેર્દાનં ભાદ્ર પદશુક્લતૃતીયાયાંહરિતાલિકાવ્રતં તત્રમુહૂર્તમાત્રાતતોન્યૂનાપિપરાગ્રાહ્યા યદાક્ષયવશાત્પરાદિ મેનાસ્તિતદાદ્વિતીયાયુતાપિગ્રાહ્યા યદાશુદ્ધાધિકાતદાપૂર્વદિનેષષ્ટિઘટીમિતામપિત્યક્ત્વાપ રદિનેસ્વલ્પાપિચતુર્થીપુતૈવગ્રાહ્યા ગણયોગપ્રાશસ્ત્યાન્ અન્નવ્રતેભવાનીશિવયોઃ પૂજનમુષ ઘાસશ્ચસ્ત્રીણાંનિત્યઃ તત્ર મંદારમાલાકુલિતાલકાયૈકપાલમાલાંકિતશેખરાય દિવ્યાંબરાયૈ ચ્ચદિગંબરાયનમઃશિવાયૈચનમઃશિવાયદત્યાદયઃપૂજાર્મત્રાત્રેયાઃ ॥

હવે ભાદરવામાસનાં કૃત્ય કહેછે.

કન્યા સંક્રાંતિની પાછળની સોલ ધડી પુણ્યકાળ. ભાદરવામાં એક અન્ન ખાવું, એ વ્રત કરવાથી ધન, આરોગ્ય ઇત્યાદિ ફળ મળેછે. એ માસમાં હૃષીકેશના સંતોષમાટે દૂધપાક, ગોળત્રાળા ભાત અને લૂણ ઇત્યાદિકનું દાન દેવું. ભાદરવા સુદ ત્રીજનું હરિતાલિકાવ્રત કરવું. એ હરિતાલિકાવ્રતમાટે ત્રીજ બીજ દિવસે બે ધડી અથવા તે કરતાં કમતી હોય તો પણ બીજ દિવસની લેવી. જ્યારે ક્ષયને લીધે બીજ દિવસે ન હોય ત્યારે બીજયુક્ત પણ લેવી. જ્યારે શુદ્ધાધિકા (વૃદ્ધિયુક્ત) હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસની સાઠ ધડી પણ છોડી બીજ દિવસે થોડી હોય તો પણ ચોથયુક્ત ઉત્તમ કહીછે માટે ચોથયુક્તજ લેવી. એ વ્રતમાં સ્ત્રિયોએ ગૌરી અને શિવની પૂજા કરી ઉપવાસ કરવો. એ (હરિતાલિકાવ્રત)નો ઉપવાસ સ્ત્રિયોને નિત્ય છે. એ વ્રતમાં, “મંદારમાલાકુલિતાલકાયૈ, કપાલમાલાંકિતશેખરાય ॥ દિવ્યાંબરાયૈ ચ્ચ દિગંબરાય, નમઃ શિવાયૈ ચ્ચ નમઃ શિવાય” ઇત્યાદિક પૂજામંત્ર જાણવા.

શુક્લચતુર્થીસિદ્ધિવિનાયકવ્રતં સામંધ્યાન્હવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેસાકલ્યેનમધ્યાન્હે વ્યાપ્તાવધ્યાંસૌવાપૂર્વા દિનદ્વયેસામ્યેનવૈષમ્યેણૈકદેશવ્યાપ્તાવપિપૂર્વૈ વૈષમ્યેણવ્યાપ્તાવધિ કલ્યાપિનીચેત્પરેતિકેચિન્ પૂર્વદિનેસર્વથામધ્યાન્હસ્પર્શોનાસ્ત્યેવ પરાદિનેએવમધ્યાન્હસ્પર્શિ

નતિદૈવપરા પૂર્વદિનેએકદેશેનમધ્યાન્હ્યાપિનીપરદિનેસંપૂર્ણમધ્યાન્હ્યાપિનીતદાપિપરૈવેવં
માસાંતરેપિનિર્ણયઃ ઇત્યંરવિભૌમવારયોગેપ્રશસ્તા ॥

ભાદરવા સુદ ચોથને દિવસે સિદ્ધિવિનાયકનું વ્રત કરવું. તે વ્રતભાટે ચોથ મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે સંપૂર્ણ મધ્યાન્હકાળવ્યાપિ હોય અથવા બન્ને દિવસે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિ ન હોય તો, પ્રથમ દિવસની લેવી. બન્ને દિવસે સરખી એકદેશવ્યાપિ અથવા ઓછી વધતી એકદેશવ્યાપિ હોય તો પણ પ્રથમનીજ લેવી. ઓછી વધતી વ્યાપિમાં અધિકવ્યાપિ હોય તો બીજા દિવસની લેવી, એમ કાદિઅંચકાર છેહે. પ્રથમ દિવસે સર્વથા મધ્યાન્હકાળે સ્પર્શ હોયજ નહી, અને બીજા દિવસેજ મધ્યાન્હકાળે સ્પર્શ કરનારી હોય તોજ બીજા દિવસની લેવી. પ્રથમ દિવસે એકદેશમાં મધ્યાન્હવ્યાપિની અને બીજા દિવસે સંપૂર્ણ મધ્યાન્હવ્યાપિની હોય ત્યારે પણ બીજા દિવસનીજ લેવી. એ રીતે બીજા માસોમાં પણ નિર્ણય બળુવો. એ ચોથને દિવસે રવિવાર અથવા મંગળવારનો યોગ હોય તો ઉત્તમ છે.

અન્નચતુર્થ્યાંચંદ્રદર્શનેમિથ્યાભિદૂષણદોષસ્તેનચતુર્થ્યામુદિતસ્પંચમ્પાંદર્શનંવિનાયકત્વ
તદિનેપિનદોષાયપૂર્વદિનેસાયાન્હમારભ્યપ્રવૃત્તાયાંચતુર્થ્યાવિનાયકત્વતાભાવેપિપૂર્વેશુરેવચંદ્ર
દર્શનેદોષઈતિસ્તિષ્ઠતિ ચતુર્થ્યામુદિતસ્પનદર્શનમિતિપક્ષેતુઅવશિષ્ટપંચષ્ઠમુદૂતમાન્નચતુ
ર્થાદિનેપિનિષેધાપત્તિઃદદાનીંલોકાસ્તુએકતરપક્ષાશ્રયેણવિનાયકત્વતદિનેએવચંદ્રનપશ્યંતિન
નૂદયકાલેદર્શનકાલેવાચતુર્થીસત્ત્વાસત્ત્વેનિયમેનાશ્રયંતિ દર્શનેજાતેતદ્દોષશાંતયે સિંહઃપ્ર
સેનમવધીંસિંહોજાંબવતાહતઃ સુકુમારકમારોદીસ્તવશેષસ્પંચમંતકઃ ઇતિશ્લોકઙ્ગપઃકાર્યઃ
તત્રમૃન્મયાદિમૂર્તીપ્રાણપ્રતિષ્ઠાપૂર્વકંવિનાયકંબોડશોપચારૈઃસંપૂજ્યૈકમોદકેનનૈવેયંદત્વાસગં
ધાએકર્વિશતિદૂર્વાગૃહીત્વા ગણાધિપાયોમાપુત્રાયાયનાશનાયવિનાયકાયેશપુત્રાયસર્વસિદ્ધિ
દાયૈકદંતાયેમ્બવત્રાયમુષકવાહનાયકુમારગુરવેઈતિ દશનામભિર્દૂર્વયોર્દ્વંદયંસમર્પ્યાવશિ
ષ્ટામેકાંદૂર્વાંકુદશનામભિઃસમર્પયેત્ દશમોદકાન્નવિપ્રાયદત્વાદશસ્વયંબુંડીતેતિસંક્ષેપઃ ॥

આ ચોથને દિવસે ચંદ્રદર્શન થાય તો ખોટા દોષનો આરોપ થાયછે, પરંતુ ચોથમાં ઉદય થયેલા ચંદ્રનું પાંચમમાં દર્શન થાય અને તે દિવસે વિનાયકવ્રતનો દિવસ હોય તો પણ દોષ નથી. પ્રથમ દિવસે સાયાન્હકાળને આરંભ કરી રહેનારી ચોથમાં વિનાયકવ્રત ન હોય તો પણ પ્રથમ દિવસેજ ચંદ્રદર્શનભાટે દોષ છે એમ સિદ્ધ થાયછે. ચોથમાં ઉદય પામેલા ચંદ્રનું દર્શન કરવું નહી, એ પક્ષમાં તો ખાડી રહેલી માત્ર દશબાર ઘડી ચોથને દિવસે પણ ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાયછે. હાલમાં લોક તો બન્નેમાંથી એક પક્ષનો સ્વીકાર કરી વિનાયકવ્રતને દિવસેજ ચંદ્રદર્શન કરતા નથી, પરંતુ ઉદય સમયે અથવા દર્શન સમયે ચોથ છે કે નથી એ બેઈ તે નિયમપ્રમાણે ચાલતા નથી. ચંદ્રદર્શન થયું હોય તો તે દોષની નિવૃત્તિ થવાભાટે, “સિંહઃ પ્રસેનમવધી, સિંહો જાંબવતા હતઃ ॥ સુકુમારક મા રોદી, સ્તવ શેષ સ્પંચમંતકઃ ॥” એ મંત્રનો જપ કરવો. વિનાયકવ્રતમાં મુક્તિકા આદિવંડે વિનાયકની મૂર્તિ ફરી પ્રાણપ્રતિષ્ઠાપૂર્વક બોડશોપચારવડે વિનાયકની પૂજા કરવી, અને એક મો-

૬૬નું નૈવેદ્ય ૬૬ પછી ચંદનસહિત એકવીસ દૂર્વા લઇને, “ગળાધિપાય, ઝમાપુત્રાય, અધનાશનાય, વિનાયકાય, રૂપાપુત્રાય, સર્વસિદ્ધિદાય, એકદંતાય, રમ્યકાય, મુષક-વાહનાય, કુમારગુરુભ્યે,” આ દશ નામનાં એક એક નામવાડે યે યે દૂર્વા અર્પણ કરી બાકી રહેલી એક દૂર્વા દશ નામોનો ઉચ્ચાર કરી અર્પણ કરવા. દશ મોઢક આશ્વિનુને ૬૬ દશ પોતે ભોજન કરવા, એ પ્રમાણે વ્રતનો સંક્ષેપ બાળવો.

માદ્રશુભપંચમીઋષિપંચમી સામધ્યાન્હવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાપ્તૈતદ વ્યાપ્તૈચપૂર્વેવ અન્નઋષીન્પૂજયિત્વાકર્ષણરહિતભૂમિજન્યશાકાહારંકુર્વાન્ શુક્લેમાદ્રપદેષ છદ્યાંજ્ઞાનંભાસ્કરપૂજનં પ્રાશનંપંચગવ્યસ્યઅશ્વમેધફલાધિકં હવ્યંસૂર્યેષ્ઠીસપ્તમીયુતાગ્રાહ્યા અસ્યામેવસ્વામિકાર્તિકેયદર્શનાદ્રુક્સહત્યાદિપાપનાશઃ માદ્રપદશુક્લાષ્ટમીદૂર્વાષ્ટમીસાપૂર્વી ગ્રાહ્યા હવ્યંજ્યેષ્ઠામૂલર્ક્ષયુતાત્યાજ્યા અભામેતદ્યુક્તાપિગ્રાહ્યા હવ્યંદૂર્વાપૂજનવ્રતં કન્યાકેંગ સ્ત્યોદયેત્ત્વર્જ્યં હવ્યંસ્ત્રીણાંનિત્યં અન્નજ્યેષ્ઠાદેવીપૂજનવ્રતંકેવલાષ્ટમીપ્રાધાન્યેનકેવલજ્યેષ્ઠાન ક્ષત્રપ્રાધાન્યેનચોક્તં તત્રદાક્ષિણ્યાઃ કેવલજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રેવકુર્વતિ તત્ત્વાનુરૂપાધામાવાહનં જ્યેષ્ઠાયાંપૂજનંમૂલેવિસર્જનમિતિત્રિદિનંત્રેયં અવાહનવિસર્જનદિનયોઃપૂજનદિનાનુરોધેનનિર્ણયઃ તત્રપદાપૂર્વમધ્યાન્હમારભ્યપ્રવૃત્તાજ્યેષ્ઠાદિત્રિપદિનેમધ્યાન્હેમધ્યાન્હાત્પૂર્વવાસણપ્ય તેતદાપૂર્વદિનેષ્વપૂજનં યદાપૂર્વદિનેમધ્યાન્હોત્તરંપ્રવૃત્તાપરદિનેમધ્યાન્હેસમાપ્તાતદાષ્ટમીયો ગવશેનપૂર્વાપરાવાગ્રાહ્યા ઉભયત્રાષ્ટમીયોગેપૂર્વેવ યદાપૂર્વત્રમધ્યાન્હમારભ્યમધ્યાન્હોત્તરંવા પ્રવૃત્તાપરદિનેમધ્યાન્હોત્તરમપરાળંસ્પૃશતિતદાષ્ટમીયોગાભાવેપિપરૈવ ॥

ભાદરવા સુદ પાંચમને ઋષિપંચમી કેહેછે, તે મધ્યાન્હવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાન્હવ્યાપ્તિ હોય અથવા ન હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. એ ઋષિ-પંચમીને દિવસે ઋષિની પૂજા કરી ખેડવિનાની પૃથ્વીમાં પેદા થયેલાં શાકનો આ-હાર કરવો. “ભાદરવા સુદ છઠને દિવસે પ્રાતઃસ્નાન, સૂર્યપૂજા, અને પંચગવ્યનું ભક્ષણ એ કરવાથી અશ્વમેધનાં કૃણ કરતાં અધિક કૃણ મળેછે.” એ સૂર્યેષ્ઠી કેહે-વાયછે તે સાતમયુક્ત હોય તે લેવી. એજ છઠને દિવસે કાર્તિકસ્વામીનાં દર્શન કરવાથી બ્રહ્મહત્યાદિ પાપનો નાશ થાયછે. ભાદરવા સુદ આઠમ એ દૂર્વાષ્ટમી. એ પૂર્વ જિવસની હોય તે લેવી. એ આઠમ જ્યેષ્ઠા અથવા મૂળ નક્ષત્રયુક્ત હોય તો લેવી નહી. જ્યેષ્ઠા અને મૂળરહિત ન મળે તો તે સહિત પણ લેવી. આ દૂર્વાપૂજન-વ્રત કન્યાગત સૂર્ય, તથા અગસ્ત્યનો ઉદય એમાં કરવું નહી, અને એ વ્રત સ્ત્રિ-યોને નિત્ય છે. એ આઠમને દિવસે જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજનરૂપ વ્રત કરવું તે કેવળ આઠમનાં પ્રધાનપણાંથી અથવા કેવળ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનાં પ્રધાનપણાંથી કરવું, તેમાં દક્ષિણ દેશના લોકો કેવળ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાંજ કરેછે. તે અનુરાધામાં આવાહન, જ્યેષ્ઠામાં પૂજન, અને મૂળમાં વિસર્જન, એ રીતે એ વ્રત ત્રણ દિવસનું છે. આ-વાહન અને વિસર્જનના દિનનો નિર્ણય, પૂજાદિવસના નિર્ણયને અનુસાર કરવો. તેમાં જ્યારે પ્રથમ દિવસે મધ્યાન્હકાળને આરંભી રહેનારી જ્યેષ્ઠા અને ખીજ

દિવસે મધ્યાન્હ અથવા મધ્યાન્હથી પ્રથમ સમાપ્ત થાય તો પ્રથમ દિવસેજ પૂજા કરવી. જ્યારે પ્રથમ દિવસે મધ્યાન્હ પછી જ્યેષ્ઠાનો આરંભ થઈ ખીજી દિવસે મધ્યાન્હકાળે સમાપ્ત થાય ત્યારે આઠમનો યોગ હોય તેના આધારથી પ્રથમ દિવસની અથવા ખીજી દિવસની લેવી. બન્ને દિવસે આઠમનો યોગ હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. જ્યારે પ્રથમ દિવસે મધ્યાન્હને આરંભી અથવા મધ્યાન્હપછી પ્રવૃત્ત થયેલી જ્યેષ્ઠા ખીજી દિવસે મધ્યાન્હ પછી અપરાન્હકાળને સ્પર્શ કરે ત્યારે આઠમનો યોગ ન હોય તો પણ ખીજી દિવસનીજ લેવી.

ભાદ્રપદશુક્લેકાદશ્યાંદ્વાદશ્યાંવાપારણોત્તરંવિષ્ણુપરિવર્તનોત્સવઃ તત્રશ્રુતેશ્ચમધ્યેપરિવર્તમેતીતિવચ્ચનાત્રેધાવિમક્તશ્રવણમધ્યભાગયોગસ્યેકાદશ્યાંસત્ત્વેતત્રૈવ દ્વાદશ્યાંસત્ત્વેદ્વાદશ્યામેવોભયત્રનક્ષત્રયોગાભાવેદ્વાદશ્યામેવેત્યાદિવ્યવસ્થાજ્ઞેયા તત્રસંધ્યાપાંચવિષ્ણુસંપૂજ્યવાસુદેવજગન્નાથપ્રાપ્તેયંદ્વાદશીતવ પાશ્વેનપરિવર્તસ્વસુખંસ્વપિહિમાધવેતિમંત્રેણપ્રાર્થયેત્ ॥

ભાદરવા સુદ એકાદશીને દિવસે અથવા ખારસને દિવસે પારણા થયા પછી વિષ્ણુનો પરિવર્તન ઉત્સવ કરવો. તેમાં, “શ્રવણ નક્ષત્રના મધ્યભાગમાં પરિવર્ત (પાસું ફેરવવાનું) કરેછે,” એવું વચન છે, માટે શ્રવણના ત્રણ ભાગ કરી તેના મધ્યમ ભાગનો યોગ એકાદશીને દિવસે હોય તો એકાદશીને દિવસે કરવો. ખારસને દિવસે હોય તો ખારસને દિવસે કરવો. બન્ને દિવસે નક્ષત્ર યોગ ન હોય તો ખારસને દિવસેજ કરવો, ઇત્યાદિક વ્યવસ્થા જાણવી. તેમાં સંધ્યાસમયે વિષ્ણુની પૂજા કરી, “વાસુદેવ જગન્નાથ, પ્રાપ્તેયં દ્વાદશી તવ ॥ પાશ્વેન પરિવર્તસ્વ, સુખં સ્વપિહિ માધવ,” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરવી.

અથશ્રવણદ્વાદશીત્રિતં તત્રયત્રદિનેમુદ્ધર્તમાત્રાદિઃસ્વલ્પોપિદ્વાદશ્યાઃશ્રવણયોગસ્તત્રોપોષણં ઉત્તરાષાઢાવિદ્શ્રવણનિષેધવાક્યાનિતુનિર્મૂલોતિ યદાપૂર્વદિનેએકાદશીવિદ્વાદ્વાદશીપરદિનેનુવર્તેતેદિનદ્વયેપિચશ્રવણયોગસ્તદાપૂર્વદિનેએકાદશીદ્વાદશીશ્રવણેતિત્રિતયયોગરૂપ વિષ્ણુશૃંગલયોગાત્પૂર્વેવોપોષ્યા તત્રોદાહરણં એકાદશી ૧૮ ઉત્તરાષાઢા ૬ દ્વાદશી ૨૦ શ્રવણ ૧૨ યથાવાએકાદશી ૧૮ ઉત્તરાષાઢા ૨૫ દ્વાદશી ૨૦ શ્રવણ ૧૮ અત્રદ્વિતીયોદાહરણેએકાદશ્યાઃ શ્રવણયોગાભાવેપિ શ્રવણયુક્તદ્વાદશીસ્પર્શમાત્રેણત્રિવિષ્ણુશૃંગલયોગઃ દ્વિવિધોપ્યયંયોગોદિવૈવપ્રાહ્યોનરાત્રૌશતિપુરુષાર્થચિંતામગ્નૌ રાત્રાવપિનિશીથોત્તરમપિયોગોપ્રાહ્યશતિનિર્ણયસિંધુઃ રાત્રેઃપ્રથમપ્રહરપર્યંતંતિથ્યોઃશ્રવણયોગોપ્રાહ્યોનદ્વિતીયપ્રહરાદાવિત્યપરે અત્રચરમપક્ષેવયુક્તોભાતિ અત્રવિષ્ણુશૃંગલયોગેત્રતદ્વયોપોષણંતંત્રેણેકાદશ્યામેવરુત્વાદ્વાદશ્યાંવક્ષ્યમાણપારણાનિર્ણયાનુસારેણપારણકાર્થં યદોક્તવિષ્ણુશૃંગલયોગોનાસ્તિતદાપદિશુદ્ધાધિકાદ્વાદશીદિનદ્વયેપિશ્રવણયોગઃપૂર્વદિનેચોદયેશ્રવણાભાવસ્તદોત્તરૈવંપ્રાશ્યા યદોભયદિનેસૂર્યોદયેદ્વાદશ્યાંશ્રવણયોગસ્તદાપૂર્વેવ ક્લિષ્ઠાધિકાયામપિપરત્રૈવાંદયેડયોત્તરંવાશ્રવણયોગેપરૈવેતિનિર્વિવાદં ઉભયત્રશ્રવણયોગેઉક્તવિધવિષ્ણુશૃંગલયોગેપૂર્વાઅન્નપ્રથાપરૈવે

૧ એકાદશીશ્રવણદ્વાદશી ત્રતદ્વયં.

તિવિજ્ઞેયં એવંયત્રૈકાદશીશ્રવણદ્વાદશ્યોર્નૈરંતર્યેણોપવાસપ્રાપ્તિસ્ત્રશક્તેનોપવાસદ્વયંકાર્યં
 વ્રતદ્વયસ્યાપિનિત્યત્વાત્ વ્રતદ્વયસ્યૈકદૈવતત્વાન્નપારણલોપદોષઃ યસ્તૂપવાસદ્વયાસમર્થેएका
 દશીવ્રતસંકલ્પાત્પૂર્વચનિજાસામર્થ્યનિશ્ચિનોતિતેનૈકાદશ્યાંફલાદ્યાહારંકૃત્વાદ્વાદશ્યાંનિરશ
 નંકાર્યં નચૈકાદશીવ્રતલોપઃ ડોપ્યદ્વાદશીપુણ્યાંવિષ્ણુરુક્ષેણસંયુતાં એકાદશ્યુદ્ભવંપુણ્યં
 રાપ્રાપ્તોત્પત્તશયમિતિનારદોક્તેઃ શ્રવણેનયુતાચેત્સ્યાત્તદ્વાદશીસાહિવૈષ્ણવૈઃસ્માર્તૈશ્વોષણી
 યાસ્યાત્પજેદેકાદશીતદાદિત્રિમાધવોક્તેશ્ચ અત્રૈકાદશીત્યાગપદેનફલાહારોબોધ્યતેનનુભો
 જનં યસ્તૂપવાસદ્વયશક્તિશ્રમેણકૃતૈકાદશીવ્રતસંકલ્પઃસંકલ્પોત્તરંચદ્વિતીયોપવાસાસામર્થ્ય
 મનુભવતિતદાતેનૈકાદશ્યામુપોવ્યદ્વાદશ્યાંવિષ્ણુપૂજનંકૃત્વાપારણંકાર્યં અન્નવ્રતાંગપૂજનંકૃત્વો
 પવાસાસમર્થ્યડપવાસપ્રતિનિધિરૂપંવિષ્ણુપૂજનંકરિષ્યદતિસંકલ્પ્ય પુનઃપૂજનંકુર્યાત્ અન્નદ્વા
 દશ્યાંશ્રવણયોગાભાવેએકાદશ્યાંશ્રવણયોગેનત્રૈવશ્રવણદ્વાદશીવ્રતંકાર્યં વિદ્વૈકાદશ્યાંશ્રવ
 ણયોગેનુપેષાંતત્રૈકાદશીવ્રતપ્રાપ્તિસ્તેષાંતંત્રેણોપવાસદ્વયસિદ્ધિઃ અન્વેષાંગૃહીતશ્રવણદ્વાદશી
 વ્રતાનામુપવાસદ્વયં તત્રાશક્તાનાંતુપૂર્વેન્દિફલાહારઃપરેન્દિનિરશનમિતિભાતિ ॥

હવે શ્રવણદ્વાદશીનું વ્રત કેહેછે.

તેમાં જે દિવસે એ ધડી આદિ થોડો પણ ખારસ અને શ્રવણનો યોગ હોય તે
 દિવસે ઉપવાસ કરવો. ઉત્તરાષાઢાવડે વિદ્વા એવાં શ્રવણના નિષેધનાં વાક્યો તો
 નિર્મૂળ છે. ન્યારે પૂર્વ દિવસે એકાદશીવડે વિદ્વા એવી ખારસ ખીજ દિવસે શેષ
 હોય અને અન્ને દિવસે શ્રવણ યોગ હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસે; એકાદશી, દ્વાદશી,
 અને શ્રવણ એ ત્રણના યોગનું વિષ્ણુશુંખલ યોગ એવું નામ છે, તે યોગ છે માટે
 પ્રથમ દિવસેજ ઉપવાસ કરવો.—તેનું ઉદાહરણ;—એકાદશી ૧૮, ઉત્તરાષાઢા ૬,
 ખારસ ૨૦, શ્રવણ ૧૨; અથવા ખીજું ઉદાહરણ;—એકાદશી ૧૮, ઉત્તરાષાઢા ૨૫,
 ખારસ ૨૦, શ્રવણ ૧૮, આ ખીજું ઉદાહરણમાં એકાદશીને શ્રવણનો યોગ નથી
 તો પણ શ્રવણયુક્ત ખારસના સ્પર્શમાત્રથીજ વિષ્ણુશુંખલ યોગ થાયછે. આ અન્ને
 પ્રકારનો યોગ દિવસનો આવે તેજ ગ્રહણ કરવો, રાત્રિએ લેવો નહી, એમ પુરુષા-
 ધ્યંચિંતામણીમાં છે. રાત્રિએ પણ અને મધ્યરાત્રપછી પણ યોગ લેવો, એમ નિર્ણ-
 યસિંધુમાં છે. રાત્રિના પ્રથમ પોહોર લગી અન્ને તિથિ બેડે શ્રવણનો યોગ હોય તો
 લેવો, ખીજા ધત્યાદિ પોહોરમાં હોય તો લેવો નહી, એ રીતે કેટલાએક કેહેછે. ધડાં
 છેલ્લો પક્ષજ યુક્ત છે એમ મને લાગેછે. ધડાં વિષ્ણુશુંખલ યોગને દિવસે એકાદશી
 અને શ્રવણદ્વાદશી. એ અન્ને વ્રતના ઉપવાસ તંત્રથી એકાદશીને દિવસેજ કરી
 ખારસને દિવસે, આગળ કેહેવાસે જે પારણનો નિર્ણય તેને અનુસારે પારણા કરવી.
 ન્યારે પ્રથમ કેહેલો વિષ્ણુશુંખલ યોગ ન હોય ત્યારે એ શુદ્ધાધિક ખારસ થઇ અન્ને
 દિવસે શ્રવણ યોગ હોય અને પૂર્વ દિવસે ઉદયકાળે શ્રવણ ન હોય ત્યારે ખીજા
 દિવસનીજ લેવી. ન્યારે અન્ને દિવસે સૂર્યોદયસમયે ખારસમાં શ્રવણ યોગ હોય ત્યારે
 પૂર્વ દિવસનીજ લેવી. વિદ્વાધિક ખારસ હોય પણ ખીજા દિવસેજ સૂર્યોદયકાળે અથવા
 ઉદયપછી શ્રવણ યોગ હોય તો ખીજા દિવસનીજ લેવી, એ વિવાદરહિત છે. અન્ને

દિવસે શ્રવણયોગ હોય અને વિષ્ણુશૃંગ્ય યોગ હોય તો પૂર્વ દિવસની લેવી. તેમ ન હોય તો ખીજ દિવસની લેવી, એમ જાણવું. એ રીતે જ્યારે એકાદશી અને શ્રવણ દ્વાદશી એ બન્નેના ઉપવાસ એકાએક બે પ્રામ થાય ત્યારે બન્ને વ્રત નિત્ય છે માટે શક્તિમાન હોય તેણે બે ઉપવાસ કરવા. બન્ને વ્રતના એક દેવતા છે માટે પારણાના લોપનો દોષ નથી. બે ઉપવાસ કરવાને જ અશક્ત હોય તેણે તો એકાદશીવ્રતના સંકલ્પ કરવાથી પ્રથમજ પોતાની અશક્તિનો નિશ્ચય કરી એકાદશીને દિવસ ક્ષણાદિકનો આહાર કરી પારસને દિવસે નિરશન (ઉપવાસ) કરવું. “શ્રવણ નક્ષત્રયુક્ત પારસને દિવસે જ મનુષ્ય ઉપવાસ કરેછે તેને એકાદશીસંખંધી પુણ્ય થાયછે. તેમાં સંશય નથી,” એવું નારદજીવું વચન છે માટે એકાદશીનો લોપ થાતો નથી. અને “જે શ્રવણયુક્ત પારસ હોય તો તે દિવસે વૈષ્ણવ અને સ્માર્ત એ સંધ્યાઓએ ઉપવાસ કરવો અને એકાદશીનો ત્યાગ કરવો,” એવું માધવજી પણ વચન છે. એ માધવનાં વચનમાં ‘એકાદશીનો ત્યાગ’ એવું પદ છે તે ક્ષણાહારનો બોધ કરેછે, ભોજનનો બોધ કરતું નથી. બન્ને ઉપવાસ કરવાની શક્તિ છે એ જાણી એકાદશીવ્રતનો સંકલ્પ કરે અને સંકલ્પ કીધા પછી ખીજ ઉપવાસ કરવાની પોતામાં શક્તિ નથી એવો અનુભવ કરે ત્યારે તેણે એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરી પારસને દિવસે વિષ્ણુપૂજન કરી પારણા કરવી. ઇહાં વ્રતનું અંગભૂત પૂજન કરી ઉપવાસમાંટે અશક્ત હોય તેણે, “ઉપવાસપ્રતિનિધિરૂપં વિષ્ણુપૂજનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ખીજવાર પૂજા કરવી. એ પારસને દિવસે શ્રવણનો યોગ ન હોય અને એકાદશીને દિવસે શ્રવણનો યોગ હોય તો એકાદશીને દિવસેજ શ્રવણદ્વાદશીનું વ્રત કરવું. વિદ્વા એકાદશીને દિવસે શ્રવણયોગ હોય તો જને તે દિવસે એકાદશીવ્રત આવે તેને તંત્રે કરી બે ઉપવાસની સિદ્ધિ થાયછે. શ્રવણદ્વાદશીવ્રત જમણે અહણ કરેલું હોય તેમણે બે દિવસ ઉપવાસ કરવા. તેમાં બે ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તેમણે પ્રથમ દિવસે ક્ષણાહાર અને ખીજ દિવસે ઉપવાસ કરવો એમ મને લાગેછે.

અથપારણા ઉપવાસેપારણમુખ્ય:પક્ષ:અન્યતરાંતેગૌણ:પક્ષ: તત્રવિષ્ણુશૃંગ્યલાભાલેત્રયોદશ્યામુખ્યાંતેપારણં વિષ્ણુશૃંગ્યલયોગેતુર્પૂર્વદિનેતેત્રેણકૃતોપવાસદ્વયસ્યપરદિનેશ્રવણક્ષતિદ્વાદશ્યાધિક્યેશ્રવણમતિક્રમ્પદ્વાદશ્યાંપારણં યદિચદ્વાદશ્યપેક્ષયાશ્રવણાધિક્યંપારણદિનેભવતિતદાએકાદશીવ્રતપારણાયાંદ્વાદશ્યુલ્લંઘનેદોષોક્તેદ્વાદશ્યામેવપારણં નત્વન્યતરાંતાપેક્ષાતત્રસતિસંભવે શ્રવણમધ્યમાર્ગંવિશત્યાદિઘટિકાત્મકંત્યક્તાપારણં યથેકાદશી ૩૦ ઉત્તરાષાઢા ૨૯ દ્વાદશી ૨૫ શ્રવણ ૨૯ અત્રપૂર્વેતુસ્તંત્રેણોપવાસદ્વયંકૃત્વા પરોઽશ્રવણમધ્યમાર્ગમવશિષ્ટંઘટિકાત્મકં ત્યક્ત્વા દ્વાદશ્યાંચરમેવિશતિઘટિકારુપેશ્રવણમાર્ગેપારણં એવમુક્તોદાહરણેએવએકાદશ્યા:દશનાડિકાત્વે દ્વાદશ્યા:અષ્ટનાડિકાત્વે દ્વાદશીશ્રવણયો: પંચદશચત્વારિંશત્નાડીત્વેવા શ્રવણમધ્યમાર્ગત્યાગે દ્વાદશ્યુલ્લંઘનાપતૌસંગવકાલંત્યક્તામુહૂર્તત્રયપર્યંતં સત્તમમુહૂર્તાદૌવાઋક્ષમધ્યમાર્ગેએવમોક્ત્વં અપંમધ્યમાર્ગત્યાગોભાદ્રગતશ્રવણદ્વાદશીવ્રતએવ નતુમાઘકાળુનમાસકૃષ્ણપક્ષગતશ્રવણદ્વાદશીવ્રતપારણાયાં માસાં

તરગતશ્રવણભાગેવિષ્ણુપરિવર્તનાભાવાત્યેતુમાત્રેશ્રવણમધ્યવર્જનમાત્રેણનિષેધચારિતાર્થ્યમ
ન્યમાનાવિષ્ણુશૃંગલયોગાભાવેપિ શ્રવણમધ્યમાત્રંત્યક્ત્વામુંજતેતેનિત્યશ્રવણદ્વાદશીવ્રતમા
હાત્પ્યાનમિત્તાશ્રાંતાણ્વ અયંસર્વોપિનિર્ણયોમાસાંતરગતશ્રવણદ્વાદશીવ્રતેપ્યુચ્યઃ શ્રવણદ્વા
દશીવ્રતેનદીસંગમેચ્છાત્વાકલશેસ્વર્ગમયંજનાર્દનનામાનંવિષ્ણુસંપૂજ્ય વસ્ત્રયજ્ઞોપવીતોપાનચ્છ
ત્રાદિસમર્પ્યોપોષ્ય પારણદિનેદધ્યોદનયુતંવસ્ત્રવેષ્ટિતંજલપૂર્ણઘટંછત્રાદિયુતાંપૂજિતાંસપરિવા
રાંતાંપ્રતિમાંચદદ્યાન્ તત્રમંત્રઃ નમોનમસ્તેગોવિંદતુષશ્રવણસંજ્ઞક અઘોઘસંક્ષયંકૃત્વાસર્વ
સૌખ્યપ્રદોમવેતિ ॥

હવે પારણનો કાળ કેહેછે.

પારસ અને શ્રવણ નક્ષત્ર એ બન્નેને અંતે પારણા કરવી, એ મુખ્ય પક્ષ છે. બન્ને-
માંથી કોઈ એકને અંતે પારણા કરવી, એ ગૌણ પક્ષ છે. તેમાં વિષ્ણુશૃંખલ યોગ
ન હોય તો તેરસને દિવસે બન્નેને અંતે પારણા કરવી. વિષ્ણુશૃંખલ યોગ હોય તો
પ્રથમ દિવસે તંત્રથી જણે એ ઉપવાસ કરેલા હોય તેણે, બીજે દિવસે શ્રવણકરતાં
પારસ અધિક હોય તો શ્રવણનું ઉલ્લંઘન કરી પારસમાં પારણા કરવી. જો પાર-
ણાને દિવસે પારસકરતાં શ્રવણ અધિક હોય તો, એકાદશીવ્રતની પારણામાં પારસનું
ઉલ્લંઘન થવાથી દોષ થાય એવાં વચન છે માટે પારસમધ્યેજ પારણા કરવી, એ-
માંથી એકને અંતે થવી જોઈએ એવું કાંઈ નહીં.—તેમાં સંભવ હોય તો વીસ ધ-
ડીથી ચાલીસ ધડી લગી જે શ્રવણનો મધ્યભાગ તે છોડી પારણા કરવી. ઉદાહ-
રણ;—એકાદશી ૩૦, ઉત્તરાષાઢા ૨૯, પારસ ૨૫, શ્રવણ ૨૯, આ ઉદાહરણમાં
પ્રથમ દિવસે તંત્રવડે એ ઉપવાસ કરી બીજે દિવસે શ્રવણના મધ્યભાગમાંની બાકી
રહેલી નવ ધડી છોડી પારસમાં છેવટની વીસ ધડી જે શ્રવણ તેમાં પારણા કરવી.
આ પ્રમાણે પ્રથમ કહેલાં ઉદાહરણમાંજ એકાદશી દશ ધડી હોય અને પારસ આઠ
ધડી હોય અથવા પારસ પત્તર ધડી અને શ્રવણ ચાલીસ ધડી હોય તો શ્રવણનો
મધ્યભાગ છોડતાં પારસ છટી જાયછે, ત્યારે સંગવ કાળ છોડી છ ધડી લગી, અ-
થવા સાતમાં મુદ્ધર્ત્ત ઇત્યાદિક સમયે શ્રવણ નક્ષત્રના મધ્યભાગમાંજ ભોજન કરવું.
આ મધ્યમ ભાગનો ત્યાગ કરવો તે ભાદરવામાં શ્રવણદ્વાદશીવ્રતવિષેજ કરવો. અથ
અને કુંભાણ માસનાં કૃષ્ણ પક્ષસંબંધી શ્રવણદ્વાદશીવ્રતની પારણામાં આ ત્યાગ કરવો
નહીં. કારણ, બીજા માસમાંનાં શ્રવણ નક્ષત્રના ભાગમાં વિષ્ણુનું પરિવર્તન (પડવું
ફેરવવું) નથી. જે ભાદરવામાં શ્રવણનો મધ્યભાગ માત્ર છોડવાથી નિષેધ પાળવા
સરખું માની વિષ્ણુશૃંખલ યોગ નહોય તો પણ શ્રવણનો મધ્યભાગ માત્ર છોડી ભોજન
કરેછે, તે, નિત્ય જે શ્રવણદ્વાદશીનું વ્રત તેનાં માહત્ત્વના અજ્ઞાનીમાટે શ્રાંતજ છે.
આ સધળો નિર્ણય બીજા માસમાં આવેલું જે શ્રવણદ્વાદશીનું વ્રત તેમાં પણ જા-
ણવો. શ્રવણદ્વાદશીને દિવસે એ નદીના સંગમમાં સ્નાન કરી કળશ ઉપરે સોનાના
જનાર્દન નામના વિષ્ણુનું પૂજન કરી વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, પગરખાં, છત્ર, ઇત્યાદિ અ-
ર્પણ કરી ઉપવાસ કરવો. પછી પારણાને દિવસે દહિંભાત સહિત વસ્ત્રવતી ઠાંકિલો,

અને જલપૂર્ણ એવા કળશનું દાન કરવું. તેમજ પરિવારસહિત પૂજાસ્ત્રી ને વિષ્ણુ-પ્રતિમાં તેનું પણ છત્ર આદિ પદાર્થોસહિત દાન કરવું. દાનનો મંત્ર; 'નમો નમસ્તે ગોવિંદ, કુશશ્રવણસંત્રક ॥ અઘૌષસંસ્કર્યં કૃત્વા, સર્વસૌખ્યપ્રદો ભવ' ॥

અથવામનજયંતી ખાદ્યપદશુદ્ધિદ્વાદશ્યાંશ્રવણયુતાયામધ્યાન્હેવામનોત્પત્તિઃ અતોમધ્યાન્હ
વ્યાપિનીદ્વાદશીમધ્યાન્હેતનોત્પન્નકાલેવાશ્રવણયુતાગ્રાહ્યા ઉભયદિનેશ્રવણયોગેપૂર્વેવ સર્વ
યાદ્વાદશ્યાઃશ્રવણયોગાભાવેએકાદશ્યામેવશ્રવણસત્ત્વેમધ્યાન્હવ્યાપિનીમપિદ્વાદશીં વિહાયે
કાદશ્યામેવવ્રતંકાર્ય શુદ્ધિકાદશ્યાંશ્રવણાભાવેદશમીવિદ્વૈકાદશ્યામપિઅવળયુતાયાંવ્રતં પૂર્વ
દિનએવમધ્યાન્હવ્યાપિનીદ્વાદશીપરદિનેમધ્યાન્હાદન્યત્રકાલેશ્રવણયુતાતદાપૂર્વેવ તિથિદ્વયે
પિશ્રવણયોગાભાવેદ્વાદશ્યામેવમધ્યાન્હવ્યાપિન્યાંવ્રતં દિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાપિનોતદશ્યાસૌત્રેકા
દશીયુક્તેત્રગ્રાહ્યા પારણાતુપૂર્વોક્તરીત્યોભયાંતેન્યતરાંતેવાકાર્યા અત્રમધ્યાન્હેનદીસંગમેજ્ઞા
ત્સાસૌવર્ણવામનંસંપૂજ્યાર્ચ્યસૌવર્ણપાત્રેજ્ઞાતદ્યાત્ તત્રપૂજામંત્રઃ દેવેશ્વરાયદેવાયદેવસંભૂતિકા
રિણે પ્રભવેસર્વદેવાનાંવામનાયનમોનમઃ અથાર્ચ્યમંત્રઃ ॥ નમસ્તેપદ્માનાભાયનમસ્તેજલશા
પિને ॥ તુભ્યમર્ચ્યપ્રયચ્છામિવાલવામનરૂપિણે નમઃશાર્ફધનુર્વાણપાણયેવામનાયચ યત્રધુ
ક્કલદાત્રેચવામનાયનમોનમઃ તતઃપરદિનેસપરિવારંવામનંદ્વિજાયપદ્યાત્ વામનઃપ્રતિગૃ
ળ્હાતિવામનોહંદદામિતે વામનંસર્વતોભદ્રંદ્વિજાયપ્રતિપાદયે इतिદાનમંત્રઃ અસ્પામેવદ્વાદ
શ્યાંરાત્રૌદેવપૂજાંકૃત્વાતત્રાસંભવેદિવૈવાદધિવ્રતંનિવેદ્યદધિદાનંકૃત્વાદુષધ્રતસંકલ્પકુર્વાત્
અત્રપયોવ્રતેપયોવિકારસ્પાયાસાદેઃદુઃખપાચિતાન્નસ્પચવર્જનં દુષ્યાદેઃપયોવિકારસ્યાપિન
વર્જનં એવંદધિવ્રતેતત્રાદેર્નવર્જનં યત્રપ્રસૂતાયાગોર્દશદિનેષુસંધિન્યાદેશ્ચક્ષીરનિવેધસ્તત્ર
ક્ષીરવિકારસ્પદધિતત્રાદેઃસર્વસ્યૈવવર્જનં ॥

હવે વામનજયંતીનો નિર્ણય કેહેછે.

ભાદરવા સુદમાં શ્રવણ નક્ષત્રસહિત પારસને દિવસે મધ્યાન્હ કાળે વામનનો અ-
વતાર થયોછે, માટે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની પારસ અને મધ્યાન્હ કાળે અથવા મ-
ધ્યાન્હકાળ વિનાં પીઞ્જ સમયે શ્રવણયુક્ત હોય તે લેવી. અને દિવસે શ્રવણયોગ
હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. સર્વથા પારસને દિવસે શ્રવણયોગ ન હોય અને
એકાદશીને દિવસે શ્રવણયોગ હોય તો મધ્યાન્હવ્યાપિની એવી પણ પારસ છોડી
એકાદશીને દિવસેજ વ્રત કરવું. શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે શ્રવણયોગ ન હોય તો
દશમવડે વિદ્ધા ને શ્રવણયુક્ત એકાદશી તે દિવસે પણ વ્રત કરવું. જ્યારે પ્રથમ
દિવસેજ મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની પારસ હોય અને પીઞ્જ દિવસે મધ્યાન્હ વિના પીઞ્જ
કાળમાં શ્રવણયુક્ત હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. અને તિથીમાં પણ શ્રવણ-
યોગ ન હોય તો મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની પારસને દિવસેજ વ્રત કરવું. અને દિવસે
મધ્યાન્હકાળવ્યાપિ હોય અથવા ન હોય તો એકાદશીયુક્ત હોય તેજ લેવી. પા-
રણા કરવી તે તો પ્રથમ કહેલી રીતીપ્રમાણે અને એવં અથવા બેમાંથી એકને
અંતે કરવી. આ વ્રતમાં મધ્યાન્હ સમયે નદીના સંગમમાં સ્નાન કરી સુવર્ણના

વામનનું પૂજન કરી સુવર્ણનાં પાત્રવડે અર્ધ્ય દેવો. પૂજનો મંત્ર,—“દેવેશ્વરાય દેવાય, દેવસંભૂતિકારિણે ॥ પ્રભવે સર્વદેવાનાં, વામનાય નમોનમઃ.” ॥ હવે અર્ધ્યનો મંત્ર,—“નમસ્તે પદ્મનાભાય, નમસ્તે જલશાયિને ॥ તુભ્યમર્ધ્ય પ્રયચ્છામિ, બાલવામન રૂપિણે ॥ નમઃ શાર્ફધનુર્વાણપાણયે વામનાય ચ ॥ યજ્ઞમુક્તફલદાત્રે ચ, વામનાય નમોનમઃ.” પછી બીજા દિવસે પરિવારસહિત વામનનું શ્રાદ્ધાણુને દાન દેવું. તેનો મંત્ર—“વામનઃ પ્રતિગૃહ્ણતિ, વામનોર્હં દદામિ તે ॥ વામનં સર્વતોમદ્રં, દ્વિજાય પ્રતિપાદયે.” એ રીતે દાન દીધા પછી એજ આરસને દિવસે રાત્રિએ દેવપૂજા કરવી. રાત્રિએ સંભવ ન હોય તો દિવસનીજ પૂજા કરવી. પૂજા કીધાપછી દધિવ્રત નિવેદન કરી દહિનું દાન કરવું અને દુગ્ધ વ્રતનો સંકલ્પ કરવો. આ પયોવ્રતમાં દૂધવતી અનેલા દૂધપાક આદિ પદાર્થો અને દૂધમાં રાધેલાં અન્ન એ સધળાં વર્જ્ય કરવાં. દૂધથી અનેલાં દહિં આદિ વર્જ્ય કરવાં નહી. એ રીતે દધિવ્રતમાં છાસ ઇત્યાદિ વર્જ્ય કરવાં નહી. વિચાયલી ગાયનું દશ દિવસમાંનું દૂધ, અને સંધિની (ભોગવાસ્તે સાંઠે જેની પાછળ થયો હોય તે) ઇત્યાદિ ગાયોનાં દૂધ એનો જ્યહાં નિષેધ કહ્યો છે ત્યહાં દૂધથી થનારા દહિં છાસ ઇત્યાદિક સર્વ પદાર્થ વર્જ્ય કરવા.

અથભાદ્રપદશુક્લચતુર્દશ્યામનંતવ્રતં તત્રોદયેત્રિમુહૂર્તવ્યાપિનીંચતુર્દશપ્રાહ્યેતિમુખ્યઃ પક્ષઃ તદભાવેત્રિમુહૂર્તપ્રાહ્યેત્યનુકલ્પઃ ત્રિમુહૂર્તન્યૂનાતુર્પૂર્વેવપ્રાશ્યા દિનદ્વયેસૂયોદયવ્યાપિત્વેસંપૂર્ણત્વાતુર્પૂર્વેવ અત્રપૂર્વાણ્હોમુખ્યઃ કર્મકાલઃ તદભાવેમધ્યાન્હોપિ અત્રવ્રતેસુવર્ણપ્રતિમાયાંચ તુર્દશપ્રંથિપુતદોરકેચાનંતપૂજનાદિવિધિસ્તદુપાપનવિધિશ્ચકૌસ્તુભાદૌત્રેયઃ પૂજિતદોરકના શતુગુર્વૃત્વા તદનુજ્ઞયાયથાશક્તિરુચ્છાદિપ્રાપ્યશ્ચતંવિધાયણોત્તરશતમાઝ્યેનદ્વાદશાક્ષરવાસુદેવમંત્રેણહુત્વા કેશવાદિચતુર્વિંશતિનામભિઃ સઠસ્ઠઠુત્વાહોમશેષસમાપ્યનૂતનદોરકેપૂર્વેવત્પૂજનાદિચરેત્ ॥

હવે ભાદરવા સુદ ચૌદશને દિવસે અનંતવ્રત કેહેછે.

એ અનંતવ્રતમાટે સૂર્યોદય પછી છ ઘડીવ્યાપિની ચૌદશ હોય તે લેવી, એ મુખ્ય પક્ષ છે. છ ઘડી ન હોય તો ચાર ઘડી લેવી, એ ગૌણ પક્ષ છે. ચાર ઘડી કરતાં કંમતી હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. અને દિવસે સૂર્યોદયવ્યાપિની હોય તો પ્રથમ દિવસે પૂર્ણવ્યાપિ છે માટે પૂર્વ દિવસનીજ લેવી.—આ વ્રતમાં પૂર્વાન્હ મુખ્ય કાળ છે. તે ન મળે તો મધ્યાન્હ કાળ પણ લેવો. એ વ્રતમાં સોનાની પ્રતિમામાં, તથા ચૌદ ગાંઠવાળા દોરામાં અનંતની પૂજા કરવી ઇત્યાદિ પૂજનો વિધિ અને ઉપાપનનો વિધિ એ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં જોવો. પૂજ્યા દોરાનો નાશ થાય તો ગુરૂને વરાધી તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે યથાશક્તિ કૃચ્છાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી દ્વાદશાક્ષર વાસુદેવના મંત્રવડે ધીની (૧૦૮) આહુતિ હવન કરિ કેશવ આદિ ચોવીસ નામવડે એક એક વાર હવન કરી હોમનો બાકિ વિધિ સમાપ્ત કરી નવીન દોરામાં પ્રથમની રીતે પૂજા કરવી.

સૂર્યસ્વવૃષભસંક્રમોત્તરંસપ્તમદિને ડગસ્ત્યોસ્તંપ્રયાતિ સિંહસંક્રાંત્યુત્તરમેકવિંશતિતમેદિ
નેઽદ્યમેતિ તત્રકન્યાસંક્રાંતિઃપૂર્વસપ્તદિનમધ્યેડગસ્વપૂજનંતદર્ધ્યાદિકંકાર્યં માત્રપદપૌર્ણ
માસ્યાંપ્રપિતામહાતપરાન્પિત્રાર્દાંસ્ત્રીન્સપત્નીકાન્વસુહૃદ્વાદિરૂપાન્ માતામહાદિત્રયંચંસત્ત્વી
કમુદિશ્યશ્રાદ્ધંકાર્યં ઇદંપાર્વણત્વાદપરાણ્હેપુરુરવાદ્રેવદેવયુક્તંસર્પિંડકંકાર્યં કેચિત્તુપ્રપિ
તામહસ્વપિત્રાદિત્રયમાત્રમુદિશ્યનાંદીશ્રાદ્ધર્મણસત્યવસુદેવયુક્તશ્રાદ્ધંકાર્યં નાત્રમાતામ
હાદ્યુદેશદિત્યાહુઃ ઇદંપ્રોષ્ઠપદીશ્રાદ્ધંસઠ્ઠમ્મહાલયપક્ષેસકલકૃણ્ણપક્ષવ્યાપિમહાલયપક્ષેચાવ
શ્યકં પંચમ્યાદિમહાલયપક્ષેવુરુતાઠનં ॥

સૂર્યની વૃષ સંક્રાંતિ થયા પછી સાતમે દિવસે અગસ્ત્ય અસ્ત પામેછે. અને
સિંહ સંક્રાંતિ થયા પછી એકવીસમે દિવસે અગસ્ત્ય ઉદય પામેછે. ત્યારે કન્યા
સંક્રાંતિથી પ્રથમ સાત દિવસમધ્યે અગસ્ત્યનું પૂજન કરવું, અને તેને અર્ધ આ-
દિક દેવાં. ભાદરવાની પૂનમને દિવસે પ્રપિતામહ (પરદાદા) ને મૂકી તેથી ઉપ-
રના ત્રણ એટલે પરદાદાના પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ એ ત્રણ સપત્નીક વસુ,
રૂદ્ર, અને આદિત્યસ્વરૂપ, તેમજ માતામહ (નાના) આદિ ત્રણ એટલે માતા-
મહ, માનો દાદો, તથા પરદાદો એ પણ સપત્નીક એમને ઉદ્દેશીકરી શ્રાદ્ધ કરવું. એ
શ્રાદ્ધ પાર્વણ છે માટે અપરાન્હકાળે પુરૂરવાદ્રેવ એ નામના વિશ્વેદેવાસહિત અને
પિંડસહિત કરવું. કોઇ અંથકાર તો, પ્રપિતામહથી ઉપરના જે ત્રણ તેમનેજ ઉદ્દેશ
કરી નાંદીશ્રાદ્ધરીતે સત્યવસુ નામના દેવતાસહિત શ્રાદ્ધ કરવું, અને એ શ્રાદ્ધમાં
માતામહાદિકનો ઉદ્દેશ (ઉચ્ચાર) કરવો નહી, એમ કહેછે. આ પ્રોષ્ઠપદીશ્રાદ્ધ,
સકૃત્ (પત્ર દિવસમાં કોઇએક દિવસે કરવું) એવા મહાલય પક્ષમાં અને સંપૂર્ણ
કૃષ્ણપક્ષ પર્થત મહાલય કરવું એ પક્ષમાં પણ અવશ્ય કરવાનું છે. પાંચમ થકી ઇ-
ત્યાદિક જે મહાલયના પક્ષ તેમાં કૃતાકૃત (કરો અથવા ન કરો) એમ છે.

અથમહાલયઃ તત્રશક્તેનમાત્રપદાપરપક્ષેપ્રતિપદમારભ્યદર્શાંતિતિથિવૃદ્ધૌષોઢશમહાલ
યાઃકર્તવ્યાઃ વૃદ્ધિલક્ષ્યાભાવેપંચદશૈવમહાલયાઃતિથિલક્ષ્યેચતુર્દશૈવ અશક્તેનતુપંચમ્યાદિષુ
ષષ્ઠ્યાદિષ્વષ્ટમ્યાદિષુદશમ્યાદિષ્વેકાદશ્યાદિષુદર્શાંતિતિથિષુકાર્યાઃ અત્રાપ્યશક્તેન્નાનિષિ
દ્ધેકૃર્ષ્મિશ્વિદેકૃર્ષ્મિન્દિનેસઠ્ઠમ્મહાલયઃકર્તવ્યઃ પ્રતિપદાદિદર્શાંતપક્ષેચતુર્દશીનવર્જ્યા પં
ચમ્યાદિદર્શાંતાદિપંચપક્ષેષુચતુર્દશીવર્જયિત્વાન્યતિથિષુમહાલયાઃ સઠ્ઠમ્મહાલયેપિચતુર્દ
શીવર્જનીયા સઠ્ઠમ્મહાલયેપ્રતિપદાષષ્ટીએકાદશીચતુર્દશીશુક્રવારોજન્મનશ્ચંજન્મનશ્ચ
ત્રાહશમમેકોનવિંશંનશ્ચંચરોહિણીમધારેવતીચેતિવર્જ્યાનિ કાચિત્ત્રંપાદશીસપ્તમીરવિ
વારોમૈમવારોપિવર્જ્યસ્કન્તઃ પિતૃમૃતતિથૌસઠ્ઠમ્મહાલયકરણેનંદાદિનિષેધોનાસ્તિ અશક્તઃ
પિતૃપક્ષેતુરુકોત્યેકદિનેયતઃ નિષિદ્ધેપિદિનેકુર્યાંત્પિંડદાનંયથાવિધિદિત્યાદિવચનાત્ મૃ
તતિથૌશ્રાદ્ધાસંભવેનિષિદ્ધતિથ્યાદિદિનંવર્જયિત્વામહાલયઃ તત્રાપિદ્વાદશ્યમાવાસ્યાષ્ટમીમ
રણીવ્યતીપાતેષુમૃતતિથ્યભાવેપિસઠ્ઠમ્મહાલયેકોપિતિથ્યાદિનિષેધોનાસ્તિ સંન્યાસિનાંમહા
લયસ્તુઅપરાણ્હવ્યાપિન્યાંદ્વાદશ્યામેવસર્પિંડકઃકાર્યોનાન્યતિથૌ ચતુર્દશ્યાંમૃતસ્યાપિમહાલ
યશ્ચતુર્દશ્યાંનભવતિ શ્રાદ્ધંશાશ્વત્તસ્યૈવચતુર્દશ્યાંપ્રકીર્તિતમિતિનિયમેનસર્વતોબલિષ્ઠેનપ્રતિ

વાર્ષિકશ્રાદ્ધાતિરિક્તશ્રાદ્ધસ્યચતુર્દશ્યાનિષેધાન્ એવપૌર્ણમાસીમૃતસ્વાપિમહાલયઃપૌર્ણમાસ્યાનકાર્યઃ અપરપક્ષત્વાભાવેનતસ્યામહાલયાપ્રાપ્તેઃ તેનચતુર્દશીમૃતસ્વપૌર્ણમાસીમૃતસ્વવામહાલયોદ્વાદશ્યમાવાસ્વાદિતિથિપુકાર્યઃ અત્રકન્યાર્કઃપ્રાદ્યસ્યસંપાદકોનતુનિમિત્તં શ્રાદ્ધૌમધ્યેવસાનેવાયત્રકન્યાંત્રજેત્રવિઃ સપક્ષઃસકલઃપૂજ્યઃશ્રાદ્ધષોડશકંપ્રતીત્યાદિસ્મૃતેઃ અમાવાસ્યાપર્યંતતિથાવસંભવેઆદિવનશુક્લપંચમીપર્યંતંયસ્મિન્કાર્ક્ષ્મિશ્ચિતિયૌમહાલયઃ તત્રાસંભવેવાવતૃશ્ચિકર્દર્શનંવ્યતીપાતદ્વાદશ્યાદિપર્વણિકાર્યઃ મૃતાહેમહાલયેચશ્રાદ્ધંપત્નિનેઙ્ગૈવકાર્યંનત્યામાન્નાદિના મહાલયેગપ્યાશ્રાદ્ધેમાતાપિત્રોર્મૃતેહનિ કૃતોદ્વાહોપિકુર્વીતપિંડદાનંયથાવિધિ

હવે મહાલયનો નિર્ણય કેહેછે.

દ્રવ્યાદિકવડે સમર્થ હોય તેણે ભાદરવા વિદ્યમાં એકમથકી તે અમાસ લગી, તિથિની વૃદ્ધિ હોય તો સોલ મહાલય કરવાં. વૃદ્ધિ, ક્ષય ન હોય તો પત્રરજ મહાલય કરવાં. તિથિનો ક્ષય હોય તો ચૌદજ મહાલય કરવાં. અશક્ત હોય તેણે તો પાંચમથકી, છઠ્ઠમથકી, આઠમથકી, દશમથકી, અથવા એકાદશીમથકી, તે અમાસ લગી તિથિવિષે મહાલય કરવાં. એ પક્ષોવિષે પણ જે અસમર્થ હોય તેણે, જેનો નિષેધ ન હોય એવા કોઈ એક દિવસે મહાલય કરવું. એકમથકી અમાસ લગી જે પક્ષ (૧૫ મહાલયનો) કહ્યોછે તેમાં ચૌદશ વર્જ્ય કરવી નહી. પાંચમથકી અમાસ લગી ઇત્યાદિ જે પાંચ પક્ષ કહ્યા તેમાં ચૌદશ વર્જ્ય કરી ખીજી તિથિઓમાં મહાલય કરવાં. એક દિવસ મહાલય કરવું એ પક્ષમાં પણ ચૌદશ વર્જ્ય કરવી. એક દિવસ મહાલય કરવું એમાં એકમ, છઠ્ઠ, એકાદશી, ચૌદશ, શુક્ર વાર, જન્મનક્ષત્ર, જન્મનક્ષત્રથી દશમું અને ઓગણીસમું નક્ષત્ર, શેહિણી, મધા, અને રેવતી એ વર્જ્ય કરવાં. કોઈ ગ્રંથમાં તેરસ, સાતમ, રવિ વાર અને ભોમ વાર એ પણ વર્જ્ય કહ્યાછે. “પત્રર દિવસ લગી મહાલય કરવાને જે અશક્ત હોય તેણે કોઈ એક નિષિદ્ધ દિવસે પણ યથાવિધિ પિંડદાન કરવું,” ઇત્યાદિક વચન છે માટે પિતાની મૃતતિથીને દિવસે એક વાર મહાલય કરવું હોય તો તેમાં એકમ ઇત્યાદિનો નિષેધ નથી. મૃતતિથીને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાનો સંભવ ન હોય તો નિષિદ્ધ તિથિ, વાર વ્યાદિ દિવસ છોડી મહાલય કરવું. તેમાં પણ ખારસ, અમાસ, આઠમ, ભૂરણી અને વ્યતીપાત એ દિવસે મૃતતિથિ ન હોય તો પણ સકૃત મહાલય પક્ષમાં કોઈ પણ તિથિ ઇત્યાદિકનો નિષેધ નથી. સન્યાસિઓનું મહાલય તો અપરાધકાળવ્યાપિની ખારસમાંજ પિંડસહિત કરવું, ખીજી તિથીમાં કરવું નહી. “શસ્ત્રવડે જે મરણ પામેલો તેનુંજ શ્રાદ્ધ ચૌદશને દિવસે કરવું” એ રીતનો સર્વથી ખળવાન જે નિયમ તેણે કરી પ્રતિવાર્ષિક (સાંવત્સર) શ્રાદ્ધવિના ખીજાં શ્રાદ્ધનો ચૌદશને દિવસે નિષેધ છે, માટે ચૌદશને દિવસે જે મરણ થયેલો હોય તેનું પણ મહાલય ચૌદશને દિવસે કરવું નહી. એ રીતે પૂનમને દિવસે મરણ પામેલો હોય તેનું પણ મહાલય પૂનમને દિવસે કરવું નહી; કારણ, કૃષ્ણપક્ષ નથી તેથી પૂનમને દિવસે મહાલયની પ્રાપ્તિ નથી, માટે ચૌદશનો મરણ પામેલો, અને પૂનમનો મરણ પામેલો,

તેનું મહાલય આરસ, અમાસ ઇત્યાદિક તિથિને દિવસે કરવું. એ મહાલયમાં કન્યા-ગત સૂર્ય ઉત્તમપણું આપનારો છે, પણ શ્રાદ્ધનું નિમિત્ત તે નથી. કારણ, “આ-ધમાં, મધ્યમાં, અથવા અંતમાં જ કોઈ દિવસે કન્યાગત સૂર્ય થાય તે સ્પર્ધુ પક્ષ. સોલ શ્રાદ્ધ માટે ઉત્તમ છે” ઇત્યાદિક સ્મૃતિ છે. અમાસ લગી તિથિમાં અસંભવ હોય તો આશુ સુદ પાંચમ લગી કોઈ પણ એક તિથિમાં મહાલય કરવું. જો આશુ સુદ પાંચમ લગી થઈ શક્યું ન હોય તો જ્યહાં લગી વૃશ્ચિક સંક્રાંતિ થાય ત્યાં લગી વ્યતીપાત, આરસ ઇત્યાદિ પર્વણીમાં કરવું. મૃત દિવસે (સાંવત્સરીને દિવસે) અને મહાલયને દિવસે શ્રાદ્ધ પક્વ અન્નવડેળ કરવું, કાયાં અન્નવડે કરવું નહીં. “મહાલય, ગયા શ્રાદ્ધ અને માતા પિતાનો મરણદિવસ તે દિવસે, નિવાહ કીધો હોય તો પણ યથાવિધિ પિંડદાન કરવું.

પક્ષશ્રાદ્ધે પિત્રાદિપાર્વણત્રયપત્ન્યાયેકોદિષ્ટપિતૃગણસહિતસર્વપિતૃદેશેનસપત્નીકપિત્રાદિત્રયસપત્નીકમાતામહાદિત્રયેતિષ્ટદૈવતમાત્રોદેશેનવા ષ્ટદૈવતૈકોદિષ્ટગણોદેશેનવાપ્રત્યહંમહાલયદિતિપક્ષત્રયં એવંપંચમ્યાદિપક્ષેષ્વાપિ સઠ્ઠમહાલયેનુસર્વપિતૃદેશેનૈવ તત્રદેવતા સંકલ્પઃ પિતૃપિતામહપિતામહાનાં માતૃતત્સપત્નીપિતામહીતત્સપત્નીપ્રપિતામહીતત્સપત્નીનાં યદ્વાઅસ્મત્સાપત્નમાતૃરિતિપૃથગુદ્દેશઃ માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં સપત્નીકાનાંયથાનામગોત્રાણાંવસ્વાદિરૂપાણાંપાર્વણવિધિનાપત્ન્યાઃપુત્રસ્કન્યકાયાઃપિતૃવ્યસ્ય માતૃલસ્યઆતુઃ પિતૃવ્યસુર્માતૃવ્યસુરાત્મ્યભગિન્યાઃપિતૃવ્યપુત્રસ્યજામાતૃભાગિનેયસ્યશ્વસુરસ્ય ક્ષત્રિયશ્ચાભાચાર્યસ્યોપાધ્યાયસ્યગુરોઃ સઘ્ન્યુઃશિષ્યસ્યએતેષાંયથાનામગોત્રરૂપાણાંપુરુષવિષયેસ પત્નીકાનાંસ્ત્રીવિષયેસમર્ત્તુકસાપત્ન્યાનામેકોદિષ્ટવિધિનામહાલયાપરપક્ષશ્રાદ્ધમથવાસઠ્ઠમહાલયાપરપક્ષશ્રાદ્ધંસદૈવસઘઃકરિષ્યદિતિ એતેષાંમધ્યેયેકેચિડ્ઝીવંતિતાન્વિહાયદતરેષામુદ્દેશઃ માતામહાદિષુપત્ન્યાજીવનેસપત્નીકેત્યસ્યસ્ત્રીપુત્રમર્ત્તુદેરનુચારઃ મહાલયેગયાશ્રાદ્ધેવૃદ્ધોચાન્નષ્ટકાસુચ નવદૈવતમન્ત્રેષંષવાટૃપૌરુષવિદુઃ અન્વષ્ટકાસુવૃદ્ધોચપ્રતિસંવત્સરેતથા મહાલયેગયાયાંચસર્પિડીકરણાત્પુરા માતૃશ્રાદ્ધંપૃથક્કાર્યમન્યત્રપતિનાસહ ઇત્યાદિસ્મૃત્યનુસારાત્પાર્વણત્રયમેવોક્તં કેચિન્માતામહ્યાદિત્રયંપૃથગુચાર્યદ્વાદશદેવતાકંપાર્વણચ્છનુષ્ટયમાહુઃ એતાવદેવતાગયાયાંતીર્થશ્રાદ્ધેનિત્યતર્પણેચત્રેયાઃ મહાલયેધૂરિલોચનસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાઃ અન્નસતિસંભવેદેવાર્થદ્વૈવિપ્રૌપાર્વણત્રયાર્થપ્રતિપાર્વણત્રીનિત્યેવંનવપત્ન્યાયેકોદિષ્ટગણેપ્રતિદૈવતમેકૈકમેવંવિપ્રાન્નિમંત્રયેત્ અશક્તૌદેવાર્થમેકંપ્રતિપાર્વણમેકમિતિપાર્વણત્રયેત્રીન્સર્વૈકોદિષ્ટગણાર્થમેકમિતિનિમંત્રયેત્ દેવાર્થંવિપ્રદ્વયપક્ષેપ્રતિપાર્વણેત્રયએવકાર્યાઃ નતુદેવાર્થંદ્વૈવિપ્રતિપાર્વણમેકદતિવાપ્રતિપાર્વણત્રીન્દેવાર્થમેકદતિવાવૈષમ્યંકાર્યં એવંસર્વત્રઅમાવાસ્યાદિશ્રાદ્ધેષ્વપિત્રેયં અત્યશક્તૌપાર્વણદ્વયાર્થમેકોપિકાર્યઃ મહાલયેઅંતેમહાવિષ્ણ્વર્થંવિપ્રોડ્વેશ્યંનિમંત્રિતવ્યદતિવિશેષઃકૌસ્તુમે જીવન્માતૃકઃસાપત્નમાતૃકોદિષ્ટંકુર્યાન્નપાર્વણંઅનેકાઃસાપત્નમાતૃકોયસ્યતેનસર્વમાતૃદેશેનૈકએવવિપ્રઃપિંડશ્ચકાર્યાંચ્યેપાત્રંપૃથક્ સ્વજનન્યાસહાનેકમાતૃત્વેસ્વજનન્યાસહસર્વમાતૃત્રયમેકોવિપ્રઃપિંડોર્ધ્યશ્ચેતિપાર્વણમેવનપૃથક્સાપત્નમાતૃકોદિષ્ટમિતિવાસર્વસાપત્નમાતૃનાંપૃથગેવૈકોદિષ્ટમિતિવાપક્ષઃ મહાલયેપાર્વણાર્થેઅગ્રૌકરણમેકોદિષ્ટ

णार्थत्वमौकरणं कृतं कर्णपक्षेऽकोद्विष्टगणार्थमौकरणान्नपृथक्पात्रे ग्राह्यं महालये सर्व
 पार्वणार्थमेकोद्विष्टार्थचसकृदाच्छिन्नं बहिरेकमेव दर्शादौतुप्रतिपार्वणं बहिर्भिन्नमेव अवशि
 ष्टः श्राद्धप्रयोगो नेकमातृत्वेभ्यं जनानां दिवं त्रोहश्च श्राद्धसागरे स्वस्वशाखोक्तप्रयोगप्रत्येबुचनेयः
 सकृन्महालये श्राद्धांगतिलतर्पणं परेहन्त्येव सर्वपितृहे शो न प्रातः संध्यायाः पूर्वमेव प्रातः संध्योत्तरं
 वा ब्रह्मयज्ञांगतर्पणाद्विन्नमेव कार्यं प्रतिपदादिपंचम्यादिपक्षेषु विप्रविसर्जनांते एव श्राद्धपूजि
 तपितृहे शो न तर्पणं कार्यं पत्न्यां रजस्वलायां सकृन्महालयो न कार्यः कालांतराणां सत्त्वात् अमा
 यां रजो दोषे आश्विनशुक्लपंचमीपर्यंतं गौणकाले महालयः प्रतिपदादिर्ष्वन्येषु पक्षेषु प्रारंभदिने
 पाकात्पूर्वपत्नी रजस्वला चेदुत्तरोत्तरपक्षस्वीकारः पाकारं भोत्तरं चेत्तांगृहांतरे पराध्य महाल
 यः कर्तव्यः एवं विधवा कर्तृक श्राद्धे पितृभ्यं अत्रापुत्राविधवाममभर्तुं तत्पितृपितामहानां भर्तुं म
 तृपितामहीप्रपितामहीनां ममपितृपितामहप्रपितामहानां मममातृपितामहीप्रपितामहीनां म
 ममातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानां मममातामहीमातृपितामहीमातृप्रपितामहीनां तृ
 प्यर्थसकृन्महालयापरपक्षश्राद्धं करिष्ये इति स्वयं संकल्प्य ब्राह्मणद्वारा अमौकरणादिसहितं
 सर्वमविकृतं प्रयोगं कारयेत् ब्राह्मणस्त्वमुक्तान्मया यजमानाया भर्तुं तत्पितृपितामहेत्याद्युच्चा
 र्यप्रयोगं कुर्यात् अशक्तौ भर्त्रादित्रयं स्वपित्रादित्रयं स्वमात्रादित्रयं स्वमातामहादित्रयं सपत्नी
 कमिति पार्वणचतुष्टयो हे शो न महालयः अत्यशक्तौ स्वभर्त्रादित्रयं स्वपित्रादित्रयं चेति पार्वणद्वय
 मेव कार्यं ॥

ऐकमर्थी आभास लगी पक्ष पर्यंत महालय श्राद्धविषे पितृगण देवा ते पिता
 धत्यादि त्रय पार्षण (पितृत्रयी, मातृत्रयी, अने मातामहत्रयी सपत्नीक); श्री
 धत्यादि ऐकोद्विष्ट पितृगण (श्री; पुत्रादिक; काका, मामा, भाध, ऐ सपत्नीक; श्रौध,
 भासी, अने येहेन ऐ पति तथा पुत्रसहित; ससरो; गुरु;) ऐमणु सहित सर्व
 पितृने उद्देशे करी महालय करवुं, ऐ ऐक पक्ष—सपत्नीक पितृत्रयी, अने सप
 त्नीक मातामहत्रयी ऐ छ देवताओंनो मात्र उद्देश करी करवुं, ऐ पीजे पक्ष—
 पितृत्रयी (सपत्नीक); अने मातामहत्रयी (सपत्नीक) ऐ छ देवता, अने श्री
 धत्यादि ऐकोद्विष्टगण ऐमने उद्देशे करी नित्य महालय करवुं. ऐ त्रीजे पक्ष—ऐ
 रीते त्रय पक्ष कथा. ऐ प्रमाणे पांचम आदि पांच पक्षमां पणु प्रथम कथा प्र
 भाणु देवा. ऐक वार महालय करवुं होय तो सर्व पितृनो उद्देश करी महालय
 करवुं. ते महालयमां देवताओंनो संकल्प—“पितृपितामहप्रपितामहानां, मातृतत्स
 पत्नीपितामहीतत्सपत्नीप्रपितामहीतत्सपत्नीनां, अथवा ‘अस्मत्सापत्नमातुः’ ऐ रीते
 जुद्धे उच्यार करवो. मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानां सपत्नीकानां यथानामगो
 त्राणां वस्वादिरूपाणां पार्वणविधिना पत्न्या. पुत्रस्य कन्यायाः पितृव्यस्य मातुलस्य
 भ्रातुः पितृध्वंसुर्मातृध्वंसुरामभगिन्याः पितृव्यपुत्रस्य जामातुर्भागिनेयस्य अशुरस्य अ
 श्वा आचार्यस्योपाध्यायस्य गुरोः सख्युः शिष्यस्य एतेषां यथानामगोत्ररूपाणां पुरुषवि
 षये सपत्नीकानां स्त्रीविषये सभर्तृकसापत्न्यानामेकोद्विष्टविधिना महालयापरपक्षश्राद्धम

१ अत्र सूतकप्राप्तीतृतीयोत्तरार्धे निर्णयः ॥ आत्रादिमहालयनिर्णयश्च तत्रैव ॥

થવાસહન્યમાલયાપરપક્ષશ્રાદ્ધં સદૈવં સદ્ધઃ કરિષ્યે.” એ પ્રથમ કહેલા પિતૃગણમાં જે કોઈ જીવતો હોય તેને છોડી બીજાઓનો ઉચ્ચાર કરવો. માતામહા આદિકની સ્ત્રી જીવતી હોય તો “સપત્નીક” એવો અને સ્ત્રીઓનો પતિ જીવતો હોય તો “સ-ભર્તૃક” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો નહીં. “મહાલય, ગયાશ્રાદ્ધ, નાંદીશ્રાદ્ધ, અને અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધ એઉમાં નવ દેવતા (પિતૃત્રયી, માતૃત્રયી, અને માતામહાત્રયી સપત્નીક)નો ઉદ્દેશ કરી શ્રાદ્ધ કરવું. બીજાં શ્રાદ્ધો છ દેવતા (પિતૃત્રયી સપત્નીક અને માતામહાત્રયી સપત્નીક)નો ઉદ્દેશ કરી કરવાં, એમ કહેછે. અન્વષ્ટકા, નાંદીશ્રાદ્ધ, પ્રતિસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધ, મહાલય, અને ગયાશ્રાદ્ધ એટલે ઠેકાણે તેમજ સર્પિડીકરણથકી પ્રથમ માતાનું શ્રાદ્ધ જીવું કરવું, બીજાં ઠેકાણે પતિસાથે કરવું, ઇત્યાદિક સંમૃતિને અનુસારે ત્રણજ પાર્વણ લેવાનાં કહ્યાં છે. કોઈ અંચકાર તો, માતામહી ઇત્યાદિ ત્રણ (પોતાની માની-મા, તેની સાસુ, તેની સાસુ) એમનો જીવો ઉચ્ચાર કરી બાર દેવતાસહિત ચાર પાર્વણનું શ્રાદ્ધ કહેછે. એજ દેવતાઓ (પિતૃગણ) ગયાશ્રાદ્ધ, તીર્થશ્રાદ્ધ, અને નિત્યતર્પણમાં લેવા. મહાલયમાં ધૃરિલોચન નામના વિશ્વદેવા લેવા. એ મહાલયમાં સંભવ હોય તો દેવતાઓને ઠેકાણે બે બ્રાહ્મણ, એકેક ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ મળી ત્રણ ત્રયીને ઠેકાણે નવ બ્રાહ્મણ અને સ્ત્રી ઇત્યાદિક એકોદિષ્ટગણમાં એક એક દેવતાને ઠેકાણે એકેક એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ કહેવા. એટલા કહેવાની શક્તિ ન હોય તો દેવતાઓને ઠેકાણે એક, એકેક ત્રયીને ઠેકાણે એકેક એટલે ત્રણ ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ, અને સર્વ એકોદિષ્ટગણ ઠેકાણે એક, એ પ્રમાણે કહેવા. દેવ ઠેકાણે બે બ્રાહ્મણ કહ્યા હોય તો દરએક ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ કહેવા. દેવ ઠેકાણે બે, અને દરએક ત્રયીને ઠેકાણે એક, અથવા દરએક ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ, અને દેવસ્થાનકે એક એ રીતે વિષમ પ્રમાણ કરવું નહીં. એ પ્રમાણે સર્વત્ર અમાસ આદિ શ્રાદ્ધમાં પણ જાણવું. અતિ અસામર્થ્ય હોય તો બે ત્રયીને ઠેકાણે એકજ બ્રાહ્મણ પણ નોતરવો. મહાલય શ્રાદ્ધમાં છેવટે મહાવિષ્ણુને ઠેકાણે અવશ્ય બ્રાહ્મણ નોતરવો, એ વિશેષ કૌસ્તુભમાં કહ્યોછે. જની મા જીવતી હોય તેણે સાવકી માનું એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ કરવું. પાર્વણ શ્રાદ્ધ કરવું નહીં. જની સાવકી મા ગ્રામીણ હોય તેણે સધળી માતાઓનો ઉદ્દેશ કરી એકજ બ્રાહ્મણ કહેવો અને પિંડ પણ એકજ દેવો. માત્ર અર્ધપાત્ર જીદાં જીદાં કરવાં. અથવા પોતાની માતા સહિત અનેક માતાઓ હોય તો પોતાની મા સહિત સધળી માતાઓનો ઉદ્દેશ કરી એક બ્રાહ્મણ, એક પિંડ અને એક અર્ધ, એ રીતે પાર્વણ શ્રાદ્ધ કરવું, સાવકી માતાઓનું જીવું એકોદિષ્ટ કરવું નહીં. અથવા સધળી સાવકી માતાઓનું જીવુંજ એકોદિષ્ટ કરવું. મહાલયમાં પાર્વણ છે માટે અવશ્ય અગ્નૌકરણ કરવું, એકોદિષ્ટગણમાં કૃતાકૃત (કરવું ન કરવું) એમ છે. અગ્નૌકરણ કરવું એ પક્ષમાં એકોદિષ્ટ ગણમાટે અગ્નૌકરણનું અન્ન જીદાં પાત્રમાં લેવું. મહાલયમાં સધળાં પાર્વણમાટે, અને એકોદિષ્ટમાટે પણ એક વાર કાપેલો એકજ દર્ભ લેવો. દર્શાદિક શ્રાદ્ધવિષે તો દરએક પાર્વણમાટે દર્ભ જીવો જીવોજ લેવો. બાકીનો શ્રાદ્ધપ્રયોગ,

અને અનેક માતા છતાં અભ્યંજનાદિકમાટે મંત્રનો ઉચ્ચાર શ્રાદ્ધસાગરમાં અને પોતપોતાની શાખાઓ પ્રમાણે કહેલા પ્રયોગ ગ્રંથોમાં જાણવો. એક વખત મહાલય કરવામાં શ્રાદ્ધનું અંગભૂત તિલતર્પણ ખીજ દિવસેજ સર્વ પિતૃને ઉદ્દેશ કરી પ્રાતઃસંધ્યાયકી પ્રથમજ, અથવા પ્રાતઃસંધ્યા પછી બ્રહ્મયજ્ઞનાં અંગભૂત તર્પણથી જીવંત કરવું. એકમ આદિ અને પાંચમ આદિ પ્રથમ કહેલા પક્ષોમાં બ્રાહ્મણોનું વિસર્જન થયા પછીજ શ્રાદ્ધમાં પૂજેલા પિત્રોનો ઉદ્દેશ કરી તર્પણ કરવું. સ્ત્રી રજસ્વલા થઇ હોય તો સકૃત્ (એકવાર) મહાલય કરવું નહીં. કારણ, સકૃત્ મહાલયના ખીજ કાળ છે. અમાસને દિવસે સ્ત્રી રજસ્વલા થઇ હોય તો આશુ સુદ પાંચમ લગી ગૌણ કાળમાં મહાલય કરવું. એકમ આદિ ખીજ પક્ષોમાં પ્રારંભ દિવસે રસોઈ આરંભ કરવાથી પ્રથમ સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તો તે છોડી ખીજ ખીજ પક્ષનો સ્વીકાર કરવો. પાકનો આરંભ થયા પછી રજસ્વલા થાય તો તેને ખીજ ધરમાં બેસારી મહાલય કરવું. એ પ્રમાણે વિધવાએ કરવાનું જ શ્રાદ્ધ તેમાં પણ જાણવું. આ મહાલયમાં પુત્રવિનાની વિધવા શ્રાદ્ધ કરતી હોય તો તેણે, “મમ ભર્તૃતત્પિતૃપિતામહાનાં, ભર્તૃમાતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં, મમ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં, મમ માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં, મમ માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં, મમ માતામહીમાતૃપિતામહીમાતૃપ્રપિતામહીનાં નૃત્પૃથ્વી સકૃન્મહાલયાપરપક્ષશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” પોતે એવો સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મણહસ્તક અગ્નીકરણાદિ સહિત સધળો પ્રયોગ સંપૂર્ણ કરાવવો. બ્રાહ્મણે તો, “અમુકનામ્યા યજમાનાયા ભર્તૃતત્પિતૃપિતામહ,” ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરી પ્રયોગ કરવો. સામર્થ્ય ન હોય તો ભર્તૃત્રયી, પોતાની પિતૃત્રયી, પોતાની માતૃત્રયી અને પોતાની માતામહત્રયી સપત્નીક, એ પ્રમાણે ચાર ત્રયીનો ઉદ્દેશ કરી મહાલય કરવું. અતિ અશક્તિ હોય તો પોતાની ભર્તૃત્રયી, અને પોતાની પિતૃત્રયી, એ રીતે બે ત્રયીનો ઉચ્ચાર કરીને બે પાર્વણુનુંજ કરવું.

મહાલયઃપિતરિસંન્યસ્તે પાતિત્યાદિયુતેવાજીવત્પિતૃકેળાપિપુત્રેણપિતૃઃપિત્રાદિસર્વપિતૃ હેશેન પિંડદાનરહિતઃ સાંકલ્પવિધિના કાર્યઃ વૃદ્ધૌતીર્થચસંન્યસ્તેતાતેચપતિતેસતિ યેભ્ય એવપિવાદદ્યાન્નેભ્યોદદ્યાત્સ્વયંસુતઃ મુંડનંપિંડદાનંચપ્રેતકર્મચસર્વશઃ નજીવત્પિતૃકઃકુર્વા હુર્વિળીપતિરેવચેત્યાદિવચનાત્ પિંડદાનાદિવિસ્તરંકર્તુમશક્તેનાપિસાંકલ્પવિધિઃકાર્યઃ સાંકલ્પિકવિધાવર્ચ્યદાનંસમંત્રકાવાહનમપ્રૌકરણં પિંડદાનંવિકિરદાનંસ્વધાંવાચયિષ્યેૐ સ્વધોચ્યતામિત્યાદિસ્વધાવાચનપ્રયોગંચવર્જયેન્ અનેકબ્રાહ્મણાભિ દેવસ્થાને શાલગ્રા માદિદેવમૂર્તિસંસ્થાપ્ય શ્રાદ્ધંકાર્યં સર્વથગવિપ્રાલાભેદર્ભટુવિધિનાશ્રાદ્ધં પિત્રોર્મરણેપ્ર થમાભ્દેમહાલયઃકૃતાકૃતઃ મહાલયોમલમાસેનકાર્યઃ અપરપક્ષેપ્રતિવાર્ષિકપ્રાપ્તૌમૃતતિથૌ વાર્ષિકંકૃત્વાતિથ્યંતરેસકૃન્મહાલયઃકાર્યઃ પ્રતિપદાદિદર્શીતાદિપક્ષેષુમૃતતિથૌવાર્ષિકંકૃત્વા પાકાંતરેણમહાલયઃ અમાયાંપ્રતિવાર્ષિકસકૃન્મહાલયપ્રાપ્તૌપૂર્વવાર્ષિકંતતોમહાલયઃતતોદર્શશ્રાદ્ધમિતિત્રયંપાકભેદેન મહાલયમાત્રપ્રાપ્તાવપિપૂર્વમહાલયઃતતોદર્શઃ મૃતતિથૌસકૃન્મહાલયપક્ષેતત્તિથેપ્રાપ્ત્યત્વનિર્ણયોપરાજહ્યાપ્યાદર્શવદિતિમાત્રિ અત્રાપરપક્ષેભરણીશ્રાદ્ધા

દ્વયાશ્રાદ્ધફલપ્રાપ્તિઃ ભરણીશ્રાદ્ધમર્પિદંકંષટ્કૃદૈવતંસાંકલ્પવિધિનાકાર્યં દેવાધૂરિલોચનો પુરુરવાર્ત્રવૌવા ભરણીશ્રાદ્ધકામ્યંગયાશ્રાદ્ધફલકામેનપ્રતિવર્ષકાર્યં કે૥૥ત્રિત્રાદિમરણોત્તરંપ્રથમવર્ષેવકુર્વૈતિદ્વિતીયાદિવર્ષેનકુર્વૈતિતત્રમૂર્લંચિત્યં મમતુનદૈવંનાપિવાપિઠ્યંવાવત્સુ-
પ્તોનવત્સરત્યાદિવર્ષચનેનસર્વસ્યાપિદર્શોદિશ્રાદ્ધસ્ય પ્રથમાબ્દેઽધિષ્ઠાદૃષ્ટિર્નિવૃત્તિવિત્ત્વપ્રાપ્તે
શ્વદ્વિતીયાદિવર્ષેવકર્તુમિતિભાવિતિ યત્પિતૃમૃત્યોપિયોયોષ્ણિયતેનસ્પતસ્પ્રથમાબ્દેભર-
ણીશ્રાદ્ધંક્રિયતે તત્રાપિમૂર્લંચયિષ્યામઃ ગયાશ્રાદ્ધફલાર્થમાચારમનુસૃત્યક્રિયતેત્ચેન્મૃતાદ્યો
કમેવપાર્વણમુદ્દિશ્યસદૈવંકાર્યં અત્રસર્પિદત્વાચારોપિચિત્યઃ ॥

“પિતા સંન્યાસી, અથવા પતિત હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ અને તીર્થશ્રાદ્ધમાં જે પિતૃ-
દેવતાઓને પિતા હતો તે પિતૃદેવતાઓને પુત્ર આપે.” “મુંડન, પિંડદાન, મરણ-
પામેલાની ક્રિયા, એ સધળું જનો પિતા જીવતો હોય તેણે અને જની સ્ત્રી સગર્ભા
હોય તેણે ન કરવાં,” ઇત્યાદિક પ્રમાણ છે, માટે પિતા સંન્યાસી અથવા પાતકાદિકે
યુક્ત હોય તો જનો પિતા જીવતો છે તે પુત્રે પણ પિતાના જે પિતા ઇત્યાદિક સર્વ
પિતૃ તેમનો ઉદ્દેશ કરી મહાલય શ્રાદ્ધ પિંડદાન વિના સંકલ્પવિધિવડે કરવું. પિંડ-
દાનાદિક વિસ્તાર કરવાને અશક્ત હોય તેણે પણ સંકલ્પવિધિ કરવો. સંકલ્પવિધિમાં
અર્ધદાન, મંત્રસહિત આવાહન, અગ્નૌકરણ, પિંડદાન, વિકિરનું દાન, અને “સ્વર્ગા-
વાચ્યિયે ઐ સ્વધોષ્યતાં,” ઇત્યાદિ સ્વધાવાચન પ્રયોગ, એટલાં વર્જ્ય કરવાં. ઝાઝા
બ્રાહ્મણો ન મળે તો દેવસ્થાનકે શાળાઆમાદિક ભૂમિની સ્થાપના કરી શ્રાદ્ધ કરવું.
એક પણ બ્રાહ્મણ ન મળે તો દર્ભના બટુ કરી શ્રાદ્ધ કરવું. માતા કે પિતાનાં મરણ
પછી પ્રથમ વર્ષમાં મહાલય શ્રાદ્ધ કરવું અથવા ન કરવું એ વિકલ્પ છે. મલમા-
સમાં મહાલય કરવું નહીં. અપરપક્ષ (શ્રાદ્ધ પક્ષ)માં સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય
તો મરનારની તિથિને દિવસે સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરી બીજી તિથિને દિવસે સકૃન્મ-
હાલય કરવું. એકમથકી અમાસ લગી ઇત્યાદિક પક્ષોમાં મૃતતિથિને દિવસે દરવ-
ખતનું સાંવત્સરિક કરીને બીજા પાકવડે મહાલય કરવું. જે અમાસને દિવસે પ્રતિ
સાંવત્સરિક અને સકૃન્મહાલય એ રીતે બે પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ સાંવત્સરિક કરી
પછી મહાલય કરવું, અને ત્યારપછી દર્શશ્રાદ્ધ કરવું, એ રીતે ત્રણે જુદા પાક કરી
કરવાં. એકલું મહાલય પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ મહાલય, પછી દર્શ કરવું. મૃતતિથિને
દિવસે જે સકૃન્મહાલય કરવું તેમાં તિથિનિર્ણય, અપરાન્હકાળે જે દિવસે વ્યાપ્તિ
હોય તેને અનુસારે દર્શ પ્રમાણે લેવો, એ રીતે ભાસે છે. આ અપરપક્ષમાં ભરણી
નક્ષત્રને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાથી ગયા શ્રાદ્ધ કરવાનું કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે ભરણી શ્રાદ્ધ
પિંડરહિત અને ષટ્કૃત (પિતૃત્રયી સપત્નીક અને માતામહત્રયી સપત્નીક), સંકલ્પ
વિધિવડે કરવું. તે ભરણી શ્રાદ્ધમાં દેવ ધૂરિહોચન, અથવા પુરૂરવાર્ત્ર લેવા. ભર-
ણી શ્રાદ્ધ કામ્ય છે માટે ગયાશ્રાદ્ધનાં કૃણની ઇચ્છા કરનારે દરવર્ષે કરવું. પિતા ઇ-
ત્યાદિકનાં મરણ પછી પ્રથમ વર્ષમાંજ કેટલાએક લોકો ભરણી શ્રાદ્ધ કરે છે, બીજાં
ઇત્યાદિક વર્ષમાં કરતા નથી, તેમાં મૂળ શું? તે વિચાર કરવો. મને તો, “ન્યહાં

લગી વર્ષ પુરું ન થાય ત્યાહાં લગી દૈવકર્મ અને પિતૃકર્મ એ કરવાં નહીં,” ઇત્યાદિક વચનવડે દર્શાદિક સર્વ શ્રાદ્ધનો નિષેધ કહ્યોછે માટે વર્ષ પુરું થયા પછીજ પિતૃપ-
 ૃષ્ઠાંની પ્રાપ્તિ થાયછે, તેથી બીજાં ઇત્યાદિક વર્ષમાંજ કરવાને યોગ્ય છે, એમ ભાસેછે.
 પિતા માતા એ વિના પણ જ જ કાઈ મરણ પ્રાપ્ત થાયછે તેનાં તેનાં પ્રથમવર્ષે જ
 ભરણી શ્રાદ્ધ કરેછે, તેમાં પણ ક્યહી મૂળ દેખાતું નથી. ગયાશ્રાદ્ધતું ક્ષણ મળવા-
 માટે કેવળ લોકાચારને અનુસરી કરવું હોય તો મરનારને આદિ લૈ જ એક ત્રી
 તેનોજ ઉદ્દેશ કરી દેવતાસહિત કરવું. એ ભરણીશ્રાદ્ધમાં પિંડદાન કરવાનો જ આ-
 ચાર છે તે પણ વિચાર કરવા યોગ્ય છે.

અન્નાપરપ્તે સપ્તમ્યાદિદિનત્રયેમાઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધંકર્તુર્પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધંકરિષ્યે .માઘ્યા
 વર્ષશ્રાદ્ધંકરિષ્યેઽન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધંકરિષ્યેઽતિત્ત્રમેણ સંકલ્પંકૃત્વા સર્વોપ્ષ્ટકાવિધિરાશ્વલા
 યનૈઃકાર્યઃ .દ્વમાશ્વલાયનાનામષ્ટકાવિકૃતિરૂપમેકાષ્ટકાકરણપક્ષેપિકાર્યં .ઇતરશા
 ધિનાંત્વષ્ટકારૂપમેવેતિ પંચાષ્ટકાકરણપક્ષેષ્ટકાશ્રાદ્ધંકરિષ્યેઽતિસંકલ્પ્યકાર્યં .एकाष्ट
 कापक्षेतुनकार्यं नवम्यामन्वष्टक्यश्राद्धंनवदैवतं सर्वशाखिभिरष्टम्यामष्टकाश्राद्धाकरणे
 पिगृह्याप्रौषथोक्तविधिनाकार्यं .अस्यामन्वष्टक्यस्यमुख्यत्वात् .गृह्याग्निरहितेस्तुर्षेषांपू
 र्वमातामृता पश्चात्पितामृतसैर्मृतमातापितृकैः पाणिहोमादिविधिना .नवदैवत्यंकार्यं जीव
 त्पितृकेणमृतमातृकेणानुपनीतेनापि .मात्रादिजितयमात्रोद्देशेनैकपार्वणकंपुरुषाद्रवदेव
 सहितंसपિंडकंश્રाद्धंकार्यं .स्वमातरिजीवत्यांमृतसापत्नमात्रादित्रयोद्देशेनकार्यं .स्वमातृसा
 पत्नमात्रोर्मृतौदिवचनप्रयोगेणसापत्नमात्रनेकत्वेचमात्रासहबहुवचनप्रयोगेणएकस्मिन्विप्रे
 एकएवक्षणोर्ध्वःपिंडश्चैकएवदेयः .पितामहीप्रपितामहोर्द्ध्वोर्विप्रोर्पिंडौचेत्येवंपार्वणमावश्य
 कं .केचिन्मातृबहुत्वेविप्रपिंडादिभेदमाहुः .स्वमातृसापत्नमातृजीवनेतुगृह्याग्निरहितेनमृतपितृ
 केणापिनकार्यं .अन्वष्टक्येमातृपजनस्यमुख्यत्वादतएवात्रकैश्चिन्मातृपार्वणस्यैवप्राथम्यमुक्त
 मितिभाति .पूर्वपितृमृतौपश्चान्मातृमृतावपिगृह्याग्निप्रतामस्यानवम्यामन्वष्टक्यमावश्यकंनि
 त्यत्वात् .अन्येषांपश्चान्मातृमृतौनावश्यकं .केचिन्नवम्यांपूर्वमृतमातृશ્રાદ્ધંમૃતેર્ભર્તૃરિલુપ્યત
 તિવચનપ્રામાણ્યમાશ્રિત્યપિતૃમરણોત્તરંનકુર્વતિ .ભર્તૃપ્રેસહદાહેનવામૃતાનાંમાતામહીભાગેની
 દુહિતૃમતૃત્વસૃપિતૃત્વજ્ઞાદીનામપુત્રાણાંપિતૃમાત્રાદિકુલોત્પન્નાનાંસર્વાસામેવસૌભાગ્યવતી .
 નામસ્યાંનત્વમ્પાંશ્રાદ્ધંકાર્યં .ભર્તૃપ્રેમૃતાનાંતત્તદ્ભર્તૃમરણોત્તરંચનકાર્યં .અતએવાસ્યાઅવિધવાન
 વમીત્વપ્રસિદ્ધિઃ .અતઃપત્ન્યાઅપિનવમીશ્રાદ્ધંકાર્યં .અસ્યાવિધવાનવમીશ્રાદ્ધસ્યમહાલયવદ્યા
 વદૃશ્વકદર્શનગંઠાંકાંલઃ .એવંદૈહિત્રપ્રતિપચ્છાદસ્યાપીતિકાલતત્ત્વવિવેચને .અન્નાવિધવા
 નવમીશ્રાદ્ધેસુવાસિનીનાંપ્રતિસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધાદૌચસુવાસિનીભોજનમપિકાર્યં .ભર્તૃપ્રેમૃ
 તાનારીસહદાહેનવામૃતા તસ્યાઃસ્થાનેનિયુંજીતવિપ્રૈઃસહસુવાસિનીમિત્યાદિમાર્કંડેયવચના
 ત્ .અસ્યાંનવમ્પાંપિંડદાનંજીવત્યપિતૃકેણાપિગર્ભિણીપતિનાચાપિકાર્યં .નવમીશ્રાદ્ધાસંભવેમમા
 ન્વષ્ટકયાકરણજનિતપ્રત્યવાપરિહારાર્થંશતવારમેધિર્બુધિઃસુમનાહિતમંત્રજપંકરિષ્યે .ઇતિસં
 કલ્પ્યતઽજપંકુર્વાત્ .અન્વષ્ટક્યેસામવેદિભિઃપિતૃપાર્વણમેવકાર્યમાતૃમાતામહપાર્વણેનકાર્યેર
 તિસિંધુઃ ॥

એ અપર પક્ષમાં સાતમ, આઠમ, અને નોમ એ ત્રણ દિવસ, “માઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધં કર્તું પૂર્વેયુઃ શ્રાદ્ધં કરિષ્યે, માઘ્યા વર્ષશ્રાદ્ધં કરિષ્યે, અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” એવો ક્રમવડે સંકલ્પ કરી આશ્વલાયનોએ સઘળો અષ્ટકાશ્રાદ્ધનો વિધિ કરવો. આ અષ્ટકાવિકૃતિરૂપ શ્રાદ્ધ, આશ્વલાયનો એક અષ્ટકાશ્રાદ્ધ કરતા હોય, એ પક્ષમાં પણ કરવું. ખીજી શાખાવાળાઓએ અષ્ટકારૂપજ કરવું. પાંચ અષ્ટકા કરવી એ પક્ષમાં, “અષ્ટકાશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી કરવું. એકાષ્ટકાપક્ષમાં તો કરવું નહીં. સઘળી શાખાવાળાઓએ આઠમને દિવસે અષ્ટકાશ્રાદ્ધ ન કર્યું હોય તો પણ નોમને દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ નવદૈવત (પિતૃત્રયી, માતૃત્રયી અને માતામહત્રયી સપત્નીક) એ રીતે ગૃહાગ્નીમાં જવો વિધિ કહ્યો છે તે પ્રમાણે કરવું; કારણ, એ નવમીને દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ મુખ્ય છે. જનો ગૃહાગ્નિ સિદ્ધ ન હોય તેણે તો, જની માતા પ્રથમ મરેલી હોય અને પિતા પછી મરણ પામેલો હોય તેણે એટલે એ રીતે જનાં માતા પિતા મરણ પામેલાં હોય તેણે પાણિહોમાદિવિધિ કરી નવદૈવત્યશ્રાદ્ધ કરવું. પિતા જીવતો હોય અને માતા મરણ પામેલી હોય તેમ યજ્ઞોપવીત પહેર્યું ન હોય તેણે પણ માતૃત્રયીનો માત્ર ઉદ્દેશ કરી એક પાર્વણરૂપ પુરુરવાર્દ્રવ દેવસહિત અને સર્પિંડક શ્રાદ્ધ કરવું. પોતાની માતા જીવતી હોય તો મરેલી સાવકી મા ઇત્યાદિ જે ત્રયી તેનો ઉદ્દેશ કરી કરવું. પોતાની માતા અને સાવકી માતા એ બન્ને મરણ પામેલી હોય તો દ્વિવચનનો પ્રયોગ કરી, અને સાવકી માતા અધિક હોય તો માતાસહિત બહુવચનનો પ્રયોગ કરી એક બ્રાહ્મણમાં એકજ ક્ષણ, અને અર્ધ્ય; પિંડ પણ એકજ કરવો. પિતામહી અને પ્રપિતામહી એ બન્ને ઠેકાણે બે બ્રાહ્મણ અને બે પિંડ, એ રીતે એ પાર્વણ આવશ્યક છે. કોઈ અંથકાર, માતા ઘણી હોય તો બ્રાહ્મણ અને પિંડ જુદા જુદા જોઈએ, એવો ભેદ ઠેકે છે. પેતાની માતા અને સાવકી માતા એ જીવતી હોય તો ગૃહાગ્નિરહિત હોય તેણે અને જનો પિતા મરેલો હોય તેણે પણ કરવું નહીં. કારણ, અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધમાં માતૃપૂજનાદિકજ મુખ્ય છે, માટેજ કેટલાએક અંથકારોએ અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધને દિવસે માતૃપાર્વણ પ્રથમ કહેવું છે, એમ લાસે છે. પ્રથમ પિતા મૃત થયેલો હોય અને પછી માતા મૃત થયેલી હોય તો પણ ગૃહાગ્નિધરનારાઓને નિત્ય છે માટે નવમીને દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવું. ખીજાઓને માતા પછી મરણ પામેલી હોય તો આવશ્યક નથી. કેટલાએક મનુષ્યો નોમને દિવસે પ્રથમ મરેલી માતાનું શ્રાદ્ધ, “પતિ મરણ થયા પછી હુમ થાયછે,” એ વચનનાં પ્રમાણનો આશ્રય કરી પિતા મરણ થયા પછી કરતા નથી. પતીથી પ્રથમ અથવા પતિની સાથે સતી થઈ મરણ થયેલી માતામહી (માની મા), બેહેન, દીકરી, માસી અને ફેદ, ઇત્યાદિક પુત્રરહિત સ્ત્રી; પિતા માતા ઇત્યાદિકનાં કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી સઘળી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓનું એ નોમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. પતિથી પ્રથમ મરેલીનું શ્રાદ્ધ તેનો પતિ મરવાપછી કરવું નહીં, માટેજ એ નોમનું અવિધવાનવમી એવું નામ છે, માટે પોતાની સ્ત્રીનું પણ. નોમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. એ અવિધવાનવમીશ્રા-

હુનો મહાલય શ્રાદ્ધનીપદે વૃશ્ચિક સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય ત્યહાં લગી ગૌણ કાળ છે. એ પ્રમાણે એકમને દિવસે દોહિત્રે કરવાનું જે માતામહ (નાના)નું શ્રાદ્ધ તેનો પણ કાળ વૃશ્ચિક સંક્રાંતિનાં દર્શન લગી છે એ રીતે કાળતત્ત્વવિવેચન ગ્રંથમાં કહ્યું છે. એ અ-
વિધવાનવમી શ્રાદ્ધને દિવસે અને સૌભાગ્યવતીનાં દરવર્ષનાં સાંવત્સરિક ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધને દિવસે પણ સુવાસિનીભોજન કરાવવું. કારણ, “પતિથી પ્રથમ મરણ પામેલી, અથવા પતિની સાથે સતી થઈ મરણ થયેલી તેને ઠેકાણે એટલે તેનાં શ્રાદ્ધમાં પ્રા-
શ્નણોની સાથે સુવાસિની પણ નોતરવી,” ઇત્યાદિક માર્કંડેયનાં વચન છે. આ ન-
વમીશ્રાદ્ધને દિવસે પિંડદાન, જેના પિતા જીવતા હોય તેણે અને જેની સ્ત્રી સગર્ભા
હોય તેણે પણ કરવું. નોમનું શ્રાદ્ધ કરવાનો સંભવ ન હોય તો, “મમાન્વણ્વ્યાકર
ણજનિનમ્રત્યવાયપરિહારાર્થે શનવારમેધિર્વૃષિઃ સુમનાં” इति मंत्रजपं करिष्ये,” એવો
સંકલ્પ કરી તે મંત્રનો જપ કરવો. અન્વણ્વ્યાશ્રાદ્ધમાં સામવેદીઓએ પિતૃપાર્વણ
(પિતૃત્રી) કરવું, માતૃપાર્વણ, અને માતામહપાર્વણ કરવાં નહીં, એ રીતે નિર્ણ-
યસિંધુ કહે છે.

અન્નદ્વાદશ્યાંસંન્યાસિનાંમહાલયઃ સચાપરાણહવાપિન્યામિત્યુક્તં તન્નૈવૈળવાઅપરાણહવાપિ
ન્યાદ્વાદશ્યાંકાદશીવ્રતદિનસત્ત્વેસ્વલ્પાયામપિદ્વાદશ્યાંશુદ્ધત્રયોદશ્યાંવૈકાદશીપારણાદિને
एवसंन्यासिदैवत्यंશ્રાद्धंકુर्वति ममत्वीदृशेविषयेवैष्णवैः संन्यासिमहालयोदशकार्येतिभाति

એ અપર પક્ષમાં અપરાન્હકાળવ્યાપિની પારસને દિવસે સંન્યાસિઓનું મહાલય
કરવું. તેમાં વૈષ્ણવો, અપરાન્હકાળવ્યાપિની પારસ, એકાદશીવ્રતને દિવસે હોય
તો અદ્ય કદિ પારસ હોય તો પણ તે દિવસે અથવા શુદ્ધ તરસને દિવસે અર્થાત્
એકાદશીનાં પારણાંને દિવસેજ સંન્યાસિદૈવત્ય (સંન્યાસી જેના દેવતા છે) એવું
શ્રાદ્ધ કરે છે.—મને તો એવે પ્રસંગે વૈષ્ણવોએ સંન્યાસિઓનું મહાલય અમાસને દિ-
વસેજ કરવું, એમ લાસે છે.

અન્નત્રયોદશ્યામધ્યાપુતાયાંકેવલાપાંવાશ્રાદ્ધંનિત્યં કેવલમધ્યાયામપિશ્રાદ્ધંકાર્યં અન્નશ્રાદ્ધ
વિષૌહુગ્રંથેપુલ્કવઃપક્ષાઃ અપુત્રેણપુત્રિણાવાગૃહિણાસપત્નીકપિતૃપાર્વણમાતામહપાર્વણા
भ्यांपितृव्यभ्रातृमातुलपितृव्यसृમાतृव્યસૃભगिनीश्वशुरादिपार्वणेश्वसंहितं अपिंडकंસાંકરूप
विधिनाશ્રाद्धंकार्यं अथवापित्रादिपार्वणद्वयंमहालयवत्यित्युक्त्याशेकोद्विष्टगणांश्चोद्दिश्यसां
कल्पविधिनाश्राद्धंकार्यं यद्वादशवत्षट्दैवतंશ्राद्धमपिंडकंकार્યं अथवानिष्कामेणपुत्रिणा
श्राद्धविधिनाશ्राद्धंनानुष्ठेयं किंतुपित्रादिपार्वणद्वयंकेवलंपितृव्यादिसंहितंबोद्दिश्यैतेषांपुत्र्य
र्थब्राह्मणभोजनंकरिष्यइतिसंकल्पयितुरूपिगैब्राह्मणायगंधंसमर्पयामीत्येवं पंचोपचारान्स
मर्प्य ब्रह्मार्पणमित्यादिपठित्वानेनब्राह्मणभोजनेनपित्रादिरूपीश्वरः प्रीयतामित्यन्नमुत्सृज्य
पायसादिमधुरांनेनविप्रान्भोजयित्वाह્રक्षिणाभिः संतोष्यस्वयंभुंजीतेत्येतावदेवकर्तव्यं अ
पुत्रिणः सकामस्यचपिंडदानरहितश्राद्धविधिनाश्राद्धंनदोषाए कचिदपुत्रिणःपिंडदानमप्यु
क्तं एवमुक्तपक्षेन्यतमपक्षेणमघात्रयोदशीश्राद्धमवश्यानुष्ठेयं अकरणेदोषोक्तेनित्यत्वात्
हस्तनक्षत्रस्थेसूर्यमघापुतात्रयोदशीगजच्छायासंज्ञिता अभ्यांश्राद्धेनफलभूयस्त्वं अन्नमहा

લયસ્યયુગાદિશ્વપ્રાસૌમધાત્રયોદશીમહાલયયુગાદિશ્રાદ્ધાનિતંત્રેણ કરિષ્યદતિસંલ્પ્ય તંત્રેણકુ
ર્યાન્ નતુદર્શોનનિત્યશ્રાદ્ધસ્યૈવકસ્યચિત્પ્રસંગસિદ્ધિઃ અત્રૈવંભાતિ ઇંગાનૈઃ પ્રૈક્વંપ્રધાનમાત્ર
ભેદસ્તંત્રં તેનવિશ્વેદેવપાકાર્યંગાનામૈવ્યંવિપ્રાર્જ્યપિંડાદેર્ભેદૈવ પ્રસંગસિદ્ધિસ્થલેતુપ્રધાન
મપિનભિદ્યતઽતિ ત્રયોદશીશ્રાદ્ધે ડરપક્ષત્વાદુરિલોચનાવિશ્વેદેવાઃ શ્રાદ્ધસાગરેડક્તાઃ અ
વિભક્તૈરપિશ્નાતૃભિર્મધ્યાત્રયોદશીશ્રાદ્ધપૃથક્કાર્યમિતિસિંધુકૌસ્તુભાદૌ વિભક્તૈરપિસહૈવેતિ
શ્રાદ્ધસાગરે ॥

એ અપર પક્ષમાં મધા નક્ષત્રયુક્ત તેરસ અથવા કેવળ તેરસને દિવસે શ્રાદ્ધ અ-
વશ્ય કરવું. એકલાં મધા નક્ષત્રમાં પણ શ્રાદ્ધ કરવું. એ મધાશ્રાદ્ધના વિધિમાટે
અનેક ગ્રંથોમાં અનેક રીતિના પક્ષ કહ્યાછે. પુત્રરહિત અથવા પુત્રવાન ગૃહસ્થે સ-
પત્નીક પિતૃપાર્વણ અને માતામહાપાર્વણેસહિત તથા કાકા, ભાઈ, મામા, ફોઈ,
માસી, બેહેન, સસરો, ઇત્યાદિકોનાં પાર્વણેસહિત એવું સાંકલ્પવિધિવડે પિંડરહિત
શ્રાદ્ધ કરવું. અથવા પિતૃત્રયી, માતૃત્રયી અને મહાલયપ્રમાણે કાકા ઇત્યાદિ એકો-
દિષ્ટગણુ એ સધળાઓનો ઉદ્દેશ કરી સાંકલ્પવિધિવડે શ્રાદ્ધ કરવું. અથવા અમાસનાં
શ્રાદ્ધ સરખું છ દેવતાઓનો ઉદ્દેશ કરી પિંડરહિત શ્રાદ્ધ કરવું. અથવા નિષ્કામ એવા
પુત્રવાન ગૃહસ્થે શ્રાદ્ધવિધિ કરી શ્રાદ્ધ કરવું નહી, ત્યારે કેવળ પિતૃત્રયી, માતૃત્રયી
એનો ઉદ્દેશ કરી, અથવા પિતૃત્રયી, માતૃત્રયી અને કાકા ઇત્યાદિ એકોદિષ્ટગણુનો
ઉદ્દેશ કરી “એતેષાં તૃપ્યર્થં બ્રાહ્મણભોજનં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી, “પિતૃરૂપિણે
બ્રાહ્મણાય ગંધં સમર્પયામિ” એવો ઉચ્ચાર કરી ગંધાદિ પંચોપચાર અર્પણ કરવા,
પછી “બ્રહ્માર્પણં” ઇત્યાદિ મંત્ર ઉચ્ચાર કરી, “અનેન બ્રાહ્મણભોજનેન પિત્રાદિરૂપી
પરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં,” એવું કહી અન્નદાનનું જળ મૂકવું. પછી દૂધપાક ઇત્યાદિ મધુર
અન્નવડે બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી દક્ષિણાથી સંતોષ કરાવી પછી પોતે ભોજન
કરવું, એટલોજ વિધિ કરવો. પુત્રરહિત અને સકામ એવા ગૃહસ્થને તો પિંડદાન-
રહિત એવા શ્રાદ્ધવિધિવડે શ્રાદ્ધ કરવાથી દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.—કોઈ ગ્રંથમાં પુત્ર-
રહિતને પિંડદાન પણ કરવું એમ કહ્યુંછે. એ પ્રમાણે કહેલા પક્ષોમાંથી કોઈ એક પક્ષ
સ્વીકાર કરી મધા નક્ષત્ર તથા ત્રયોદશીને દિવસે શ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવું. કારણ, ન ક-
રવાથી દોષ કહેલો છે માટે તે નિત્ય છે. હસ્ત નક્ષત્રમાં સૂર્ય આબ્યો હોય તેમાં
મધાયુક્ત તેરસનું નામ ગજચાયા એવું છે. તે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાથી મહાંશુળ મ-
ળેછે. એ તેરસને દિવસે મહાલય અને યુગાદિ તિથિ એ આવે તો, “મધ્યાત્રયોદશી
મહાલયયુગાદિશ્રાદ્ધાનિ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી તંત્રેકરી શ્રાદ્ધ કરવાં. દ-
ર્શશ્રાદ્ધવડે નિત્યશ્રાદ્ધસરખી ખીજાં કોઈ પણ શ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થતી નથી. એ વિષયમાં
એવું ભાસેછે કે, અંગરૂપ કર્મ એક હોય અને માત્ર પ્રધાન કર્મનો ભેદ હોય તેને તંત્ર
કહેછે, તેથી વિશ્વેદેવ, પાક ઇત્યાદિક જ અંગ તે સધળાનાં એક હોય અને બ્રાહ્મણ,
અર્ધ, પિંડ ઇત્યાદિક પ્રધાન કર્મ જુદાં કરવાં. પ્રસંગ (એક કરવાથી બન્નેની) સિદ્ધિ
થતી હોય તે ઉકાળે તો પ્રધાન કર્મસુદ્ધાં જુદાં થતાં નથી. તેરસનું શ્રાદ્ધ એ અપર
પક્ષનું શ્રાદ્ધ છે માટે ઇહાં દેવ ધૂરિલોચન નામના લેવા એ રીતે શ્રાદ્ધસાગરમાં ક-

હેલું છે. સાથે રહેનારા ભાઈઓએ પણ મધાત્રયોદશીશ્રાદ્ધ જુદાં જુદાં કરવાં, એ રીતે નિર્ણયસિંધુ, કૌસ્તુભ ઇત્યાદિ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. જુદા થયા હોય તો પણ સંધ્યાઓએ એકજ કરવું. એ રીતે શ્રાદ્ધસાગરમાં કહ્યું છે.

અથાત્રચતુર્દશ્યાંપિત્રાદિત્રયમધ્યેએકસ્યાપિશસ્ત્રવિષાગ્નિજલાદિશૃંગિવ્યાગ્રસર્પાદિનિમિત્તેન દુર્મરણેનમૃતસ્યૈકોદિદિવ્યધિનાશ્રાદ્ધંકાર્યમ્ પિત્રાદિદ્વયોઃશસ્ત્રાદિહતત્ત્વેદેએકોદિદેકાર્યે પિત્રાદીનાંત્રયાણાંશસ્ત્રાદિહતત્ત્વેપાર્વણમેવકાર્યં કેચિદેકોદિદેત્રયંકાર્યમિત્યાહુઃ સહગમનેપ્રયાગાદૌચવિધિપ્રાપ્તેમિત્રજલાદિમરણેચતુર્દશીશ્રાદ્ધંનકાર્યં પુદ્ગપ્રાયોપવેશનયોર્વૈધત્વેપિદંકાર્યં અત્રશસ્ત્રાદિહતપિતૃવ્યશ્રાત્રાદેરપ્યપુત્રસ્યૈકોદિદંકાર્યં ઇદંધૂરિલોચનસંજકદેવસહિતંકાર્યં અત્રસંબંધગોક્ત્રમાશુચાર્યામુકનિમિત્તેનમૃતસ્યચતુર્દશીનિમિત્તમેકોદિદંશ્રાદ્ધંસદૈક્ષસર્પિડંકરિપ્યદતિસંકલ્પ્યપ્રત્યેકોદિદમેકાર્થ્યંકપવિત્રૈકર્પિડયુતંશ્રાદ્ધંકાર્યં પિત્રાદેર્ભ્રાત્રાદેશ્વશસ્ત્રહતત્ત્વેપૃથક્પાકાદિનામહાલયવત્સહતંત્રેણૈકોદિદદયાદિ એવંચતુર્દશ્યામેકોદિદંકૃતાપિત્રાદિસર્વપિતૃગણોદ્દેશેનસકુન્મહાલયસ્તિધ્યંતરેડવશ્યંકાર્યઃ અસ્યાંચતુર્દશ્યાંયદિશસ્ત્રાદિમૃતયોર્માતાપિત્રોર્મૃતાહસ્તદ્વાચતુર્દશીનિમિત્તમેકોદિદંકૃત્વા પુનસ્તદૈવમૃતાદિત્રયોદ્દેશેનસાવત્સરિકંપાર્વણવિધિનાકાર્યમિતિશ્રાદ્ધસાગરે કૌસ્તુભાદૌનૃસાવત્સરિકપાર્વણેનૈવચતુર્દશીશ્રાદ્ધસિદ્ધિર્નપૃથક્કાર્યમિત્યુક્તં દિનાંતરેચસકુન્મહાલયઃકાર્યઃ અત્રચતુર્દશીશ્રાદ્ધસ્યકથંચિદિદ્મેતુઅત્રૈવપક્ષેડગ્રિમપક્ષેત્રાદિનાંતરેતત્પાર્વણવિધિર્નૈવકાર્યંનત્ત્વેકોદિદં અત્રૈકોદિદેપરાગ્હવ્યાપિન્યેવચતુર્દશીપ્રાહ્યાનાતિત્વતૈરેકોદિદતિથિવન્મધ્યાન્હવ્યાપિનીતિકૌસ્તુભે ॥

એ અપરપક્ષમાં; પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ હથિયાર, વિષ, અગ્નિ, જળ ઇત્યાદિક અથવા શિગડાંવાળા (પશુઆદિક), સિંહ, સર્પ, ઇત્યાદિક નિમિત્તવડે દુર્ભરણથી મરણ થયેલો હોય તો તેનું શ્રાદ્ધ એ ચૌદશને દિવસે એકોદિદિવિધિ વડે કરવું. પિતા, પિતામહ ઇત્યાદિ બે શસ્ત્રાદિવડે મરણ થયેલા હોય તો એ એકોદિદ કરવાં. પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ એ ત્રણે શસ્ત્રાદિકવડે મરણ થયેલા હોય તો પાર્વણજ કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર ત્રણ એકોદિદ કરવાં, એમ કહે છે. સતી યદિ પતિની સાથે જવાને સમયે વિધિપ્રાપ્ત અગ્નિમાં મરણ થયું હોય અને પ્રયાગાદિકમાં વિધિપ્રાપ્ત જળસમાધિવડે મરણ થયેલું હોય તો ચૌદશને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું નહીં. યુદ્ધ અને પ્રાયોપવેશન (દર્ભ પાથરી ઉપર બેસી ઉપવાસ કરી મરવું) એ બે કે વિધિપ્રાપ્ત છે તો પણ તેવડે મરણ પામ્યો હોય તો તેનું શ્રાદ્ધ ચૌદશનું કરવું. શસ્ત્રાદિકવડે મરણ થયેલા અને પુત્રરહિત એવા કાકા, ભાઈ ઇત્યાદિકનું પણ એ ચૌદશને દિવસે એકોદિદ શ્રાદ્ધ કરવું. એ શ્રાદ્ધ ધૂરિલોચન નામના વિશ્વેદેવાસહિત કરવું. એ શ્રાદ્ધમાં સંબંધ, ગોત્ર, નામ, ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરિ, “અમુકનિમિત્તેન મૃતસ્ય ચતુર્દશીનિમિત્તમેકોદિદં શ્રાદ્ધં સદૈવં સર્પિડં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરિ દરએક એકોદિદ શ્રાદ્ધ એક અર્ધ્ય, એક પવિત્ર, અને એક પિંડે સહિત કરવું. પિતા ઇત્યાદિક અને ભાઈ ઇત્યાદિક એ શસ્ત્રવડે મરણ થયેલા હોય તો પાક ઇત્યાદિક જુદા કરી મહાલયપ્રભાણે, અથવા એ-

કતંત્રવડે એ એકોદિષ્ટ કરવાં. એ પ્રમાણે યૌદશને દિવસે એકોદિષ્ટ કરી પિતા ઇત્યાદિક સર્વ પિતૃગણનો ઉદ્દેશ કરી સકૃન્મહાલય બીજી તિથિમાં અવશ્ય કરવું. શસ્ત્રાદિકવડે મરણ થયેલાં માતા, પિતા ઇત્યાદિકનો મરણ દિવસ જે એ યૌદશને દિવસે આવે તો ચતુર્દશીનિમિત્ત એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ કરી કૃત્રિ એજ દિવસે મરણ પામેલી ઇત્યાદિક ત્રીનો ઉદ્દેશ કરી સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પાર્વણુ વિધિવડે કરવું. એ રીતે શ્રાદ્ધસાગર ગ્રંથમાં કહ્યું છે. કૌસ્તુભાદિ ગ્રંથમાં તો, સાંવત્સરિકના પાર્વણુવિધિવડેજ તેની સિદ્ધિ થાય છે, માટે યૌદશનું શ્રાદ્ધ જીવું કરવું નહીં એમ કહેલું છે, અને બીજી કોઈ એક પણ દિવસે સકૃન્મહાલય કરવું. એ યૌદશનાં શ્રાદ્ધને કાંઈએક વિષ્ણુ આવે તો એજ પક્ષમાં, અથવા બીજાં પક્ષમાં, બીજી કોઈ દિવસે તે યૌદશનું શ્રાદ્ધ પાર્વણુ વિધિવડેજ કરવું, એકોદિષ્ટ કરવું નહીં. એ એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધમાં અપરાન્હકાળવ્યાપિનીજ યૌદશ લેવી, બીજાં એકોદિષ્ટની તિથિપ્રમાણે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની લેવી નહીં, એ રીતે કૌસ્તુભમાં છે.

હસ્તનક્ષત્રેસૂર્યેસતિચાંદ્રહસ્તનક્ષત્રયુનામાવાસ્યાગજ્જ્ઞાયા તસ્માંશ્રાદ્ધદાનાદિકાર્યે ઇત્યમાભાંગજ્ઞાયા આશ્વિનશુક્રપ્રતિપદિદૌહિત્રેણાનુપનીતેનાપિસપત્નીકમાતામહસ્પર્વાર્ણમાનુલેસત્યપિભવશ્ચકાર્ય માતામહીસત્ત્વેકેવલમાતામહપાર્વણં ઇદંત્રીવચ્ચિત્તુકેણૈવકાર્યે ઇદંસપિંડકમર્પિંડકંવા અન્નપુરુરવાદ્રૈવસંત્રકાવિશ્વેદેવાઃ ધૂરિલોચનાદતિકેચિન્ન ઇવંપ્રતિપદપરાન્હવ્યાપિનીપ્રાપ્તૈતિવહવઃ સંગવચ્યાપિનીતિકેચિન્ન અસ્યશ્રાદ્ધસ્યવાવૃશ્ચિકદર્શનંગૌળકાલઠતિકાલતત્ત્વવિવેચને ઇતિમહાલયાદિનિર્ણયોદેશઃ ॥

હસ્ત નક્ષત્રના સૂર્ય છતાં અમાસને દિવસે ચંદ્રનું હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો તે અમાસનું ગળગ્ઞાયા એવું નામ છે, માટે તે દિવસે શ્રાદ્ધ, દાન ઇત્યાદિક કરવું. એ રીતે અમાસને દિવસે ગળગ્ઞાયાપર્વણી કહી. જેને જનોઈ મળી ન હોય તેવે દેહિને પણ આશુ સુદ એકમને દિવસે સપત્નીક માતામહનું મહાલય શ્રાદ્ધ મામા છતાં પણ અવશ્ય કરવું. માતામહી(માની મા) હોય તો કેવળ માતામહનું પાર્વણુજ કરવું. એ માતામહશ્રાદ્ધ જેનો પિતા જીવતો હોય તેણેજ કરવું. એ પિંડસહિત અથવા પિંડરહિત કરવું. એ શ્રાદ્ધમાં 'પુરુરવાદ્રૈવ નામના' વિશ્વેદેવા લેવા. 'ધૂરિલોચન' લેવા, એમ પણ કોઈકેહે છે. એ એકમ માતામહશ્રાદ્ધમાં અપરાન્હકાળવ્યાપિની લેવી, એ રીતે ઘણા ગ્રંથકારો કેહે છે. સંગવચ્યાપિની લેવી, એમ પણ કોઈ એક કેહે છે. આ માતામહ શ્રાદ્ધનો, વૃશ્ચિક સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય ત્યાં લગી ગૌણ કાળ છે, એ રીતે કાળતત્ત્વવિવેચન ગ્રંથમાં કહ્યું છે. એ પ્રમાણે મહાલય ઇત્યાદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

માદ્રપદઠ્ઠણપક્ષેઐમવારવ્યતીપાતરોહિણીપુતાષ્ઠીકપિલાષ્ઠી અન્નહસ્તેસ્થેસૂર્યેફલાતિ શયઃ અયંયોગોદૈવૈવપ્રાહ્યોનતુરાત્રૌસૂર્યપર્વત્વાદિતિમાતિ અસ્યાંહુતંચદ્રંત્ત્વસર્વકોટિગુણં ભવેન્ અન્નશ્રાદ્ધંકાર્યમિતિવિશેષવચ્ચનંનોપલભ્યતે તથાપિઅલભ્યયોગેશ્રાદ્ધવિધાનાદર્શવન્ ષડ્દૈવતંશ્રાદ્ધકાર્ય ॥

હવે કપિલા છઠનો નિર્ણય કેહેછે.

ભાદરવાનાં કૃષ્ણ પક્ષમાં છઠને દિવસે મંગળ વાર, વ્યતીપાત, રોહિણી એ સર્વેનો યોગ આવ્યો હોય તો તે છઠને કપિલા છઠ એમ કેહેછે. એ છઠને દિવસે હસ્ત નક્ષત્રના સૂર્ય હોય તો અત્યંત મહાકુળ મળેછે. એ કપિલા છઠનો યોગ સૂર્યપર્વ છે માટે દિવસનોજ લેવો, રાત્રિએ લેવો નહીં એમ ભાસેછે. “એ કપિલા છઠને દિવસે હોમ, દાન ઇત્યાદિક ન કરે તે સર્વ કોટિયુષ્ઠ થાયછે.” એ કપિલા છઠને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું એ રીતે વિશેષ વચન મળતું નથી, તો પણ અલભ્ય યોગનેવિષે શ્રાદ્ધ કરવાનો વિધિ છે માટે દર્શશ્રાદ્ધપ્રમાણે પદ્મદૈવત (પિતૃતથી સપત્નીક અને માતામહતથી સપત્નીક એ રીતે) શ્રાદ્ધ કરવું.

અથાન્નસંક્ષેપતોવ્રતવિધિઃ સૂર્યોદ્યેશોનોપવાસંસંકલ્પ્યદેવદારૂશીરકુંકુમેલામનઃશિલાપદ્ય કાષ્ઠતંદુલાન્મધુગધ્યાધ્યાંપેષયિત્વાક્ષીરાલોહિતેનકલ્લેનાંગંવિલિપ્યસ્નાયાન્ તન્નમંત્રઃ આપ સ્વમસિદેવેશઽયોતિષાંપતિરેવ ચ પાપંનાશયમેદેવવાહુમનઃકાયકર્મજં તતઃપંચગવ્યેનસ્ના સ્વાપંચપલ્લવૈર્માર્જયિત્વામૃત્તિકાસ્નાનંકુર્યાન્ તર્પણાદિનિત્યવિધિંકૃત્વાવરુણપૂજયિઃશાસર્વ તોમદ્રમધ્યેકલશોપરિતંદુલાદૌષગ્નંલિખિત્વાતસ્યાષ્ટસુપત્રેષુપૂર્વાદૌસૂર્યતપનં સ્વર્ણરેતસંરવિ માદિત્યંદિવાકરંપ્રભાકરંસૂર્યમિત્યાવાહ્યમધ્યેસૌવર્ણરથેસૂર્યમગ્રેરુણંચાવાહ્યકરવીરાકાદિપુ ણૈર્ધૃષાદિભિઃસંપૂજયેન્ દિક્ષપાલાદિદેવતાઃસંપૂજ્યદ્વાદશાર્ઘ્યાન્સૂર્યાપદદ્યાન્ સવિસ્તરઃપૂજા વિધિદ્વાદશાર્ઘ્યમંત્રાશ્ચકૌસ્તુમેત્રેયાઃ સૂર્યાગ્રે પ્રભાકરનમસ્તુભ્યંસંસારાન્માંસમુદ્ધર ભુક્તિમુ ક્તિપ્રદોયસ્માન્તસ્માચ્છાંતિપ્રયચ્છમે નમોનમસ્તેવરદઃક્રવસામયજુષાંપતે નમોસ્તુવિશ્વરૂપાય વિશ્વધાત્રેનમોસ્તુતે इतिપ્રાર્થ્યંઽદુન્યમિત્યાદિસૌરસૂક્તાનિજપિત્વારાત્રૌજાગરણંકૃત્વાપ્રાતરા રુષ્ણેનેતિમંત્રેનાર્કસમિચ્ચર્વાજ્યતિલેઃપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતં હુત્વાઘંટાદિસર્વાલંકારયુતાંકપિ લાંગાંમંત્રૈઃસંપૂજ્યવિપ્રાયદદ્યાન્ ગોપૂજામંત્રાઃકૌસ્તુમે દાનમંત્રસ્તુ નમસ્તેકપિલેદેવિસર્વ પાપપ્રણાશિનિ સંસારાણંવમમંમાંગોમાતસ્નાતુમર્હેસિ વચ્ચયુગચ્છન્નાંસઘંટામિત્યાદિવિશેષ ણાન્યુક્ત્વાહમાંગાંતુભ્યમહંસંપ્રદદેइतिદત્વાસુવર્ણદક્ષિણાંદદ્યાન્ તતસ્તસ્મૈવિપ્રાયરથંસૂર્યપ્ર તિમાંચદદ્યાન્ તન્નમંત્રઃ દિવ્યમૂર્તિર્ત્રગચ્છક્ષુદ્રાદશાત્માદિવાકરઃ કપિલાસહિતોદેવોમમ મુ ક્તિપ્રયચ્છતુ યથાત્વંકપિલેપુણ્યાસર્વલોકમ્યપાવની પ્રદત્તાસહસૂર્યેણમમમુક્તિપ્રદાખત્રેત્યસદિ તતઃકપિલાપ્રાર્થનાદિવિસ્તારઃકૌસ્તુમે અથવોપોષણજાગરહોમાદિવિધિમકૃત્વાષષ્ટયામેવ સ્નાનંરથાદિપૂજનકપિલાદાનાદિકાર્યં इतિસંક્ષેપતઃકપિલાષષ્ટીવ્રતવિધિઃ इतिશ્રીમદનંતો પાધ્યાયસૂનુકાશીનાયોગાધ્યાયવિરચિત્તેધર્મસિંધુસારેભાદ્રપદમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃ ॥

હવે સંક્ષેપતથી કપિલા છઠનાં વ્રતનો વિધિ કેહેછે.

સૂર્યના ઉદયશવડે ઉપવાસનો સંકલ્પ કરી દેવદારૂ, વાળો, કેશર, એળચી, મણુ-સલ, કમલનું, કાષ્ઠ, અને ચોખ્ખા એટલા પદાર્થો, મધ અને ગાયનાં ધીમાં વાટી દૂધમાં મેળવી તેનું સઘળાં અંગમાં મર્દન કરી સ્નાન કરવું. તેનો મંત્ર—“આપસ્વ મસિ દેવેશ, ય્યોતિષાં પતિરેવ ચ ॥ પાપં નાશય મે. દેવ, વાહુમનઃકાયકર્મજં,” એ

મંત્રવડે સ્નાન કરી પછી પંચગવ્યવડે સ્નાન કરવું. પછી પંચપક્ષ્વ(પીપળો, ગુલર, પીપળી, આંબો, વડ) વડે, માર્જન કરી મૃત્તિકા સ્નાન કરવું. પછી તર્પણ ઇ-
ત્યાદિ નિત્યવિધિ કરી વરુણની પૂજા કરવી. પછી સર્વતોભદ્ર મંડળ કરી તેના
મધ્યભાગમાં કળશ માંડી તે ઉપરે ચોખ્ખાભરેલું પૂર્ણપાત્ર માંડી તે ચોખ્ખામાં આઠ
પાંખડીનું કમળ બનાવી, તેમાં પૂર્વાદિ દિશાયકી કમવડે સૂર્ય, તપન, સ્વર્ણરેતસ,
રવિ, આદિત્ય, દિવાકર, પ્રભાકર, અને સૂર્ય એ આઠ દેવનું આવાહન કરી મધ્ય-
ભાગમાં સુવર્ણના રથમાં સૂર્યનું આવાહન કરી તેની સામે અરુણનું આવાહન કરવું;
પછી કણેર, આકડો ઇત્યાદિકનાં પુષ્પવડે અને ધૂપ દીપાદિકવડે સારી રીતે પૂજા
કરવી. પછી દિક્ષપાલ ઇત્યાદિ દેવતાઓનું પૂજન કરી બાર અર્ધ્ય સૂર્યને દેવા. વિ-
સ્તારસહિત પૂજનો વિધિ, અને બાર અર્ધ્યના મંત્ર કૌસ્તુભમાં જોવા. સૂર્યની સામે
હાથ જોડી પ્રાર્થના કરવાનો મંત્ર—“પ્રમાકર નમસ્તુભ્યં, સંસારાન્માં સમુદ્ધર ॥ મુક્તિ
મુક્તિપ્રદો યસ્માત્, તસ્માચ્છાંતિં પ્રયચ્છ મે ॥ નમો નમસ્તે વરદ, ક્લક્ષ્મામયતુષાં પતે ॥
નમોસ્તુ વિશ્વરૂપાય, વિશ્વધાત્રે નમોસ્તુ તે,” એ રીતે પ્રાર્થના કરી “ઉદુત્વં” ઇત્યાદિ
સૂર્યમૂક્તનો જપ કરી રાત્રિએ જગરણ કરવું; પછી પ્રાતઃ કાળે “આઠ્ઠણેન” એ
મંત્રવડે આકડાનાં સમિધ, ચરૂ (ભાત), ધી અને તિલ એ દરએક પદાર્થની એક સો
આઠ (૧૦૮) આહુતિ હોમ કરી, ઘંટાદિક સર્વ અલંકાર યુક્ત કપિલા ગાયત્રી મંત્ર-
વડે પૂજા કરી તે બ્રાહ્મણને દેવી. ગાયત્રી પૂજના મંત્રો કૌસ્તુભમાં કહ્યાછે. ગાયના
દાનનો મંત્ર.—“નમસ્તે કપિલે દેવિ, સર્વપાપપ્રણાશિનિ ॥ સંસારાર્ણવમગ્નં માં, ગો-
માતસ્ત્રાતુમર્હસિ” “વસ્ત્રયુગચ્છન્નાં સચંડાં” ઇત્યાદિક વિશેષણ કહી, “ઇમાં ગાં તુભ્ય
મહં સંપ્રદદે” એટલું કહી ગાય દેવી, પછી સુવર્ણદક્ષિણા દેવી. ત્યાર પછી તે
બ્રાહ્મણને રથ અને સૂર્યમૂર્તિનું દાન કરવું. દાનનો મંત્ર—“દિવ્યમૂર્તિ જંગમ્બુ,
દ્વિદશાત્મા દિવાકરઃ ॥ કપિલાસહિતો દેવો, મમ મુક્તિં પ્રયચ્છતુ ॥ યથાત્વં કપિલે
પુણ્યા, સર્વલોકસ્ય પાવની ॥ પ્રદત્તા સહ સૂર્યેણ, મમ મુક્તિપ્રદા ભવ” ઇત્યાદિ; ત્યાર
પછી કપિલાની પ્રાર્થના કરવી, ઇત્યાદિક વિસ્તાર કૌસ્તુભમાં કહ્યોછે. અથવા ઉપ-
વાસ, જગરણ હોમ ઇત્યાદિક વિધિ કર્યાવિના કપિલા છંડને દિવસેજ સ્નાન, રથા-
દિકનું પૂજન, કપિલા ગાયનું દાન ઇત્યાદિક કરવું. એ રીતે સંક્ષેપે કરી કપિલા
પછીવ્રતનો વિધિ સમાપ્ત થયો. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યા-
યવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે ભાદ્રપદમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

તુલામેષસંક્રાંતિર્વિષુવસંજ્ઞા તસ્યા:પૂર્વા:પરાશ્વર્પચંદ્રશંપચંદ્રશનાડચ:પુણ્યકાલઃ વિશેષઃ
પ્રાગુક્તેવ આશ્વિનશુક્લપ્રતિપદિદેવીનવરાત્રારંભઃ નવરાત્રશબ્દઃઆશ્વિનશુક્લપ્રતિપદમાર
ખ્યમહાનવમીપર્વતંક્રિયમાણકર્મનામધેયં તત્રકર્મણિપૂજૈવપ્રધાનં ઉપવાસાદિકંસ્તોત્રંજપા
દિકંચાંગં તથાચયથાકુલાચારમુપવાસૈકમક્તનક્તોપાચિતાન્યતમવ્રતયુક્તંયથાકુલાચારં
સપ્તશતીલક્ષ્મીહૃદપાદિસ્તોત્રજપસહિતંપ્રતિપદાદિનવમ્યંતનવતિથ્યધિકરણકપૂજાહ્યંકર્મ
નવરાત્રશબ્દવાચ્યં પૂજાપ્રાધાન્યોક્તેરેવ ક્વચિત્કુલેજપોપવાસાદિનિયમસ્યધ્યતિરેકઉપલબ્ધ

તેપૂજાયાસ્તુનકાપિકુલેનવરાત્રકર્મણ્યભાવોદ્દશ્યતે યત્કુલેનવરાત્રમેવનાનુષ્ઠીયતેતત્રનવરાત્ર પૂજાદેરણ્યભાવઆસ્તાંનામ સત્ત્રનવરાત્રારંભઃસૂર્યોદયોત્તરંત્રિમુહૂર્તવ્યાપિન્યાંપ્રતિપદિકાર્યઃ ત દભાવેદ્દિમુહૂર્તવ્યાપિન્યામપિ ક્વચિન્મુહૂર્તમાત્રવ્યાપિન્યામવ્યુક્તઃ સર્વથાદર્શયુક્તપ્રતિપદિન કાર્યદતિબહુપ્રંથસમંતં મુહૂર્તન્યૂનવ્યાપીસૂર્યોદયાસ્પર્શોદયાદર્શયુતાપિગ્રાહ્યા પ્રથમદિનેષષ્ટિઘટિ કાપ્રતિપત્તદ્વિતીયદિનેમુહૂર્તદ્વયાદિપરિમિતાવધતેતદાપૂર્ણત્વાત્સૂર્યેવગ્રાહ્યા દ્વિતીયાવેધનિવેધો પિણતત્પશ્ચદ્વયેવયોગ્યઃ પુરુષાર્થચિંતામણૌતુપૂર્વદિનેમુહૂર્તચતુષ્ષ્ટયોત્તરંમુહૂર્તપંચકોત્તરંવાપ્ર વૃત્તાદ્વિતીયદિનેમુહૂર્તદ્વયાદિપરિમિતાપ્રતિપત્તતદાપરસ્યાઃક્ષયગામિતયાનિષિદ્ધત્વાદમાયુક્તા પિપૂર્વેવગ્રાહ્યેત્યુક્તં તત્રસૂર્યોદયોત્તરંદશઘટીમધ્યેતત્રાસંભવેમધ્યાન્હેઽભિજિન્મુહૂર્તંપ્રારંભઃકાર્યોન્નિત્વપરાન્હે એવંચપ્રતિપદઆઘાવોડશનાડીનિવેધશ્ચિત્રાવૈધૃતિયોગનિવેધશ્ચોક્તકાલાનુ રોધેનસતિસંભવેપાલનીયોનતુનિવેધાનુરોધેનપૂર્વાન્હેઃપ્રારંભકાલઃપ્રતિપત્તિથિર્વાતિક્રમણીયઃ

હવે આશુ માસમાં કરવાનાં કાર્યો કેહેછે.

તુલા સંક્રાંતિ અને મેષ સંક્રાંતિ એનું વિષુવ એવું નામ છે. તે વિષુવ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૫ અને પાછલની ૧૫ ઘડી પુણ્યકાળ બાણવો. એ કરતાં અધિક નિર્ણય પ્રથમ (૫૪ ૪ માં) કેહેલો છેજ. આશુ સુદ એકમને દિવસે દેવીનાં નવરાત્રિનો આરંભ કરવો. આશુ સુદ એકમથી આરંભ કરી મહાનવમી લગી કરવાનાં જ (પૂજા ઇત્યાદિક) કર્મ તેને નવરાત્ર એમ કેહેછે. તે નવરાત્રનાં કર્મોમાં પૂજા એજ મુખ્ય કર્મ છે. ઉપવાસ આદિક, સ્તોત્ર, અને જપાદિક એ અંગ છે. તેમજ જેવો કુળાચાર હોય તે પ્રમાણે ઉપવાસ, એકલક્ત, નક્ત, અથાચિત એમાંનાં એકાદ વ્રતે સહિત અને જેવો કુળાચાર હોય તે પ્રમાણે સમશતી (ચંડીપાઠ), લક્ષ્મીહૃદય ઇત્યાદિક સ્તોત્ર જપે યુક્ત એવું એકમથી નવમી લગી નવ દિવસ પૂજા નામનું જ કર્મ કરવું તેને, પૂજાપ્રધાન એવો શબ્દ છે માટેજ, નવરાત્ર એમ કેહેછે. કેટલાં-એક કુળમાં જપ, ઉપવાસ ઇત્યાદિક નિયમ સુદલ નથીજ, પરંતુ કોઈ પણ કુળમાં નવરાત્રકર્મમાં પૂજા નથી એમ ક્યાંજ પણ દેખાતું નથી. જેનાં કુળમાં સુદલ, નવરાત્રજ કરવાનો આચાર નથી ત્યાં પૂજા ઇત્યાદિકનો પણ અભાવ હોય તો રહો. તે નવરાત્રનો આરંભ સૂર્યોદય પછી છ ઘડીવ્યાપિની એવી એકમને દિવસે કરવો. સૂર્યોદય પછી છ ઘડી ન હોય તો ચાર ઘડીવ્યાપિનીમાં પણ કરવો. કોઈ ગ્રંથમાં બે ઘડી વ્યાપિનીમાં પણ કરવો એમ છે, પરંતુ સર્વથા અભાવાસ્યાયુક્ત એકમને દિવસે આરંભ કરવો નહી, એ રીતે બહુ ગ્રંથનો મત છે. સૂર્યોદય પછી બે ઘડી કરતાં ઓછી વ્યાપિ હોય અથવા સૂર્યોદયને સ્પર્શ ન હોય તો અભાવાસ્યાયુક્ત પણ લેવી. જે પ્રથમ દિવસે સાઠ ઘડી એકમ હોય અને બીજા દિવસે ચાર ઘડી અથવા કાંહી અધિક એવી વધતી હોય તો પૂર્ણવ્યાપિ છે માટે પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બીજાના વેધનો નિષેધ છે તે પણ એ બે પક્ષમાંજ સમજવો. પુરુષાર્થચિંતામણીમાં તો પ્રથમ દિવસે આઠ ઘડી પછી અથવા દશ ઘડી પછી એકમ આવે અને બીજા દિવસે ચાર ઘડી ઇત્યાદિક પ્રમાણવાળી એકમ હોય

ત્યારે બીજા દિવસની ક્ષયગામિની છે તે કારણથી એ નિષિદ્ધ છે માટે અમાવા-
સ્યાયુક્ત છે તો પણ પ્રથમ દિવસની જ લેવી, એ રીતે કહ્યું છે. તેમાં સૂર્યોદય પછી
દશ ઘડીમધ્યે પ્રારંભ કરવો. દશ ઘડીમાં ન થાય તો મધ્યાહ્ને અભિજીત મુહૂર્તમાં
પ્રારંભ કરવો, અપરાહ્ણ કાળમાં કરવો નહીં. એ પ્રમાણે એકમની પ્રથમની સોળ
ઘડીનો નિષેધ, તેમજ ચિત્રા અને વૈધૃતિનો નિષેધ પ્રથમ કહેલા કાળમાં પાળી શ-
કાય તો પાળવો. કેવળ નિષેધ કહેલો છે એટલું માની પ્રારંભનો કાળ જે પૂર્વાહ્ણ
કાળ, અથવા એકમ તિથિ એનું ઉત્સંધન કરવું નહીં.

અત્રકર્મણિદ્વાદ્વાદાદિચતુર્વર્ણસ્પર્શસ્ત્રોત્રાદેશ્વાધિકારઃ તત્રવિપ્રેણજપહોમાન્નબલિનૈવેદ્યૈઃ
સાત્વિકીપૂજાકાર્યા નૈવેદ્યૈશ્ચનિરામિષૈઃ મર્વાદન્વાદ્વાદ્વાજસ્તુબ્રાહ્મણ્યાદેવહીયતે મથમપેય
મદેયમિત્યાદિનિષેધાન્માંસમદ્યાદિયુતરાજસપૂજાયાંબ્રાહ્મણસ્યનાધિકારઃ મથપાનેમરણાં
તપ્રાયશ્ચિત્તોક્તેઃ સ્પર્શેતદંગચ્છેદોક્તેશ્ચાલ્પપ્રાયશ્ચિત્તેનદોષાનપગમેનપાતિત્યાપાતાત્ इत्थમે
વસર્વેપ્રાચીનાનવીનાશ્ચનિબંધકારાનિર્વંધેનલિખંતિ નવીનતરાભાસ્કરરાયપ્રભુતયોપિસપ્તશ
તીટીકાદૌપ્રાચીનપ્રંથાનનુસૃત્યૈવમેવપરિપ્કુર્વતિ સભાયાંચૈતન્મતમેવશ્લાર્ધતેજાચ્ચરણંત્વ
વ્યર્થાકુર્વતિ તત્કિસ્વયંદુર્દૈવવશેનબ્રાહ્મણ્યશ્ચભ્રષ્ટોભૂવમન્યેપ્યેવંમાભૂવન્નિતિભૂતદુષયાવાસ્વપા
તિત્યગોપનાયવાન્પેષાંકલિયુગસ્થવિપ્રાણામધિકારાભાવાલોચનયાવેતિનવયંતસ્વંજાનીમઃ
ક્ષત્રિયૈઽયયોર્માંસાદિયુતજપહોમસહિતરાજસપૂજાપામપ્પધિકારઃ સત્ત્વકેવલંકામ્યેવનતુ
નિત્યઃ નિષ્કામક્ષત્રિયાદેઃસાત્વિકપૂજાકરણેમોક્ષાદિકલાતિશયઃ એવંશૂદ્રદેરપિ શૂદ્રાદે
ર્મત્રહીનાત્રપાદિરહિતામાંસાદિદ્રવ્યકાતામસપૂજાપિવિહિતા શૂદ્રેણસપ્તશત્પાદિજપહોમસ
હિતાસાત્વિકીપૂજાબ્રાહ્મણદ્વારાકાર્યા સ્ત્રીશૂદ્રાદેઃસ્વતઃપૌરાણમંત્રપાઠેપિનાધિકારઃ અતए
વશૂદ્રઃસુખમવામુપાદિત્યત્રભાષ્યેસ્ત્રીશૂદ્રયોઃશ્રવણાદેવફલંનતુપાઠાદિન્યુક્તં એતેનસ્ત્રીશૂદ્રયો
ર્ગૌતાવિષ્ણુસહસ્રનામપાઠોદોષાયૈવેતિજ્ઞેયં ક્વચિત્પૌરાણમંત્રયુક્તપૂજાયાંસ્ત્રીશૂદ્રયોઃસ્વતો
વ્યધિકારઉક્તઃ જપહોમાદૌવિપ્રદ્વારૈવ મ્લેચ્છાદીનાંતુબ્રાહ્મણદ્વારપિજપહોમેસમંત્રકપૂજા
યાંચનાધિકારઃ કિંતુતૈસ્તત્તદુપચારાણાદિવીમુદિશ્યમનસોત્સર્ગમાત્રંકર્તવ્યં ॥

આ નવરાત્ર વ્રતમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણને અધિકાર
છે. તેમજ મ્લેચ્છાદિકને પણ અધિકાર છે. તેમાં બ્રાહ્મણે જપ, હોમ, અન્નનું ખસિ
અને નૈવેદ્ય એણેકરિ પૂજા કરવી. “માંસરહિત નૈવેદ્યવડે; બ્રાહ્મણ મધ અર્પણ કર-
વાથી બ્રાહ્મણપણાંથીજ બ્રહ્મ થાયછે; મધ પીવાને તથા દેવાને અયોગ્ય છે” ઇત્યાદિ
નિષેધ છે માટે માંસ, મધ ઇત્યાદિવડે યુક્ત રાજસી પૂજામાં બ્રાહ્મણને અધિકાર
નથી; કારણ, મધપાન કરવાથી મરણ પર્યંત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહ્યું છે, અને સ્પર્શ
થાય તો તે અંગ કાપવું એવાં વચન છે, અને અત્પ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી દોષનો
નાશ ન થતાં પતિતપણું પ્રાપ્ત થાયછે. એ પ્રમાણેજ સધળા પ્રાચીન અને હાલના
ગ્રંથકારો નિશ્ચયવડે લખેછે. જે અત્યંત નવીન ભાસ્કરરાય વગેરે ગ્રંથકારો તેઓ પણ
સપ્તશતીની ટીકા આદિ ગ્રંથોમાં પ્રાચીન ગ્રંથોને અનુસરી એજ રીતે પ્રતિપાદન ક-
રેછે, અને સભા વચમાં પણ, એજ મત કહેછે, અને આચરણ તો બીજી રીતે કરેછે;

ત્યારે, હું જમ દુષ્ટ દૈવવડે બ્રાહ્મણપણાંથી બ્રહ્મ થયો તેમ ખીજ થાવો માં એવી પ્રાણી ઉપરે દયા કરી, અથવા પોતાનું બ્રહ્મપણું ગુમ કરવું એ હેતુથી, અથવા ખીજ કલિયુગના બ્રાહ્મણોને અધિકાર નથી એ વિચારવડે તેઓ એમ કરેછે, એહમાં ખરું કારણ કયું? તે હમો જાણતા નથી. ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યોને માંસાદિક યુક્ત અને જપ હોમ સહિત રાજસ પૂજાવિષે અધિકાર છે, તે અધિકાર પણ કેવળ કામનાથી છે, નિત્ય નથી. નિષ્કામ ક્ષત્રિયાદિકોએ સાત્ત્વિક પૂજા કરવાથી તેમને અત્યંત મોક્ષાદિ ફળ મળેછે. એ રીતે શૂદ્રાદિકોને પણ મળેછે. શૂદ્રાદિકોને મંત્રહીન, જપાદિકે રહિત, માંસાદિક દ્રવ્યસહિત તામસી પૂજા પણ કરવાની કહેલી છે. શૂદ્રે સમશતી ઇત્યાદિકના પાઠ અને હોમ સહિત સાત્ત્વિકી પૂજા બ્રાહ્મણવડે કરાવવી. સ્ત્રિયો અને શૂદ્રોને પોતાને પુરાણસંબંધી મંત્રના પાઠ કરવાવિષે પણ અધિકાર નથી, આટેજ, “શૂદ્ર સુખ પામે” એ વાક્યના ભાષ્યમાં સ્ત્રિયો અને શૂદ્રોને શ્રવણવડેજ ફળ છે, પાઠવડે નહી, એ રીતે કહેલુંછે. એથી સ્ત્રિ અને શૂદ્રને ગીતા અને વિષ્ણુસહસ્રનામના પાઠ કરવાથી દોષ પ્રાપ્ત થાયછે એમજ જાણવું. કેટલાએક ગ્રંથમાં સ્ત્રિયો અને શૂદ્રોને પોતેજ પુરાણસંબંધી મંત્ર બોલી પૂજા કરવી એમ કહેલુંછે. જપ, હોમ કરવા તે બ્રાહ્મણવડેજ કરાવવા. શ્વેચ્છ આદિઓને તો બ્રાહ્મણદ્વારા પણ જપ, હોમ અને મંત્રયુક્ત પૂજા કરવામાં અધિકાર નથી. ત્યારે તે શ્વેચ્છોએ તે તે ઉપચાર દેવીના ઉદ્દેશવડે મને કરી સમર્પણ કરવા.

અથનવરાત્રેનુકલ્પાઃ તૃતીયાદિનવમ્યંતંસપ્તરાત્રંવાકર્તવ્યં પંચમ્યાદિપંચરાત્રંવા સપ્તમ્યા દિત્રિરાત્રંવા અષ્ટમ્યાદિદિત્રાત્રંવા એકાદ્યપક્ષેકેવલાષ્ટમ્યાંકેવલનવમ્યાંવા ષણ્ણપક્ષાનાંશ્વસ્વ કુલાચારાનુસારેણપ્રતિબંધાદિનાપૂર્વપૂર્વપક્ષાસંભવાનુસારેણવાઘવસ્થા તત્રતૃતીયાપંચમ્યો નિર્ણયઃપ્રતિપદાદિવન્ સપ્તમ્યાદિસ્તુનિર્ણયોવક્ષ્યતે નવરાત્રાદિપક્ષેષુક્ષપવૃદ્ધિવશેનદિના ધિક્ષપ્ત્યૂનત્વેપૂજાદ્યાવૃત્તિઃકાર્યા કેચિન્નુદિનક્ષયેષ્ટાવેવપૂજાશ્ચંદીપાઠાંશ્વકુર્વંતિ દ્વંદ્વેવીપૂ જનાત્મકંનવરાત્રકર્મનિત્યંઅકરણેદોષશ્રવણાન્ ફલશ્રવણાત્કામ્યંચ ॥

હવે નવરાત્રીના ગૌણ પક્ષ કહેછે.

ત્રીજંથકી નોમ લગી સાત રાત્રિ પર્યંત નવરાત્ર કરવાં. અથવા પાંચમથકી નોમ લગી પાંચ રાત્રિ નવરાત્ર કરવાં. અથવા સાતમથકી નોમ લગી ત્રણ રાત્ર કરવાં. અથવા આઠમથકી નોમ લગી બે રાત્રિ કરવાં. એક દિવસ કરવાં હોય તો કેવળ આઠમ અથવા નોમને દિવસે કરવાં. જે સધળા પક્ષોની વ્યવસ્થા પોતપોતાના કુળના આચાર પ્રમાણે અથવા કાંઈએક પ્રતિબંધવડે પ્રથમ પક્ષનો સંભવ ન હોય તો જાણવી. તેમાં ત્રીજ અને પાંચમનો નિર્ણય એકમ ઇત્યાદિકની પઠે જાણવો. સાતમ ઇત્યાદિકોનો નિર્ણય કેહેવાસે. નવ રાત્રિ આદિ જે પક્ષ કહ્યા તે-હમાં દિવસનો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ થવાથી ઓછા અથવા દિવસો થાય તો પૂજા ઇત્યાદિકની આવૃત્તિ કરવી. કેટલાએક મનુષ્ય તો દિનક્ષય થવાથી પૂજા અને ચંદીપાઠ

આઠ આઠ કરેછે. એ દેવી પૂજનરૂપ નવરાત્ર કર્મ ન કરવાથી દોષ કહેલોછે, અને કરવાથી ફળ કહેલુંછે માટે નિત્ય અને કામનિક એવા બે પ્રકારનું ફા.

અત્રનવરાત્રેઘટસ્થાપનપ્રાતર્મધ્યાન્હેપ્રદોષકાલેચેતિત્રિકાલંદિકાલમેકકાલંવાસ્વસ્વ કુલદેવતાપૂજનંસપ્તશત્યાદિજપોલ્લંઘદીપઃપ્રાચારપ્રાપ્તમાલાલંધનંઉપવાસનત્તૈકમક્તાદિનિયમઃસુવાસિનીભોજનંકુમારીભોજનપૂજનાદિઅંતેસપ્તશત્યાદિસ્તોત્રમંત્રહોમાદિહત્યેતાનિવિહિતાનિ એતેષામધ્યેઋચિકુલેઘટસ્થાપનાદીનિદિત્રાદીન્યેવાનુષ્ઠીયંતેનસર્વાંગિકચિત્ઘટસ્થાપનાદિરહિતાનિકાનિચિક્ત્વસર્વાપ્યેવેત્યેતેષાંસમુદ્યવિકલ્પૈકુલાચારાનુસારેણવ્યવસ્થિતૈત્તેયૌ કુલપરંપરાપ્રાપ્તાધિકંશક્તિસત્ત્વેપિનાનુષ્ઠેયમિતિશિષ્ટાચારઃ ફલકામનયા પ્રાર્થિતમુપવાસાદિકંકુલાચારાભાવેપિકુર્વંતિ ઇદંકલશસ્થાપનંરાત્રીનકાર્યં તત્રકલશશ્યાપનાર્થશુદ્ધમૃદાવેદિકાઠસ્થાપંચપલ્લવદૂર્વાફલતાંબૂલકુંકુમધૂપાદિસંભારાનંસંપાદયેત્ ॥

એ નવરાત્રિમાં ઘટસ્થાપના કરવી; પ્રાતઃકાળે, મધ્યાહ્નકાળે, અને પ્રદોષકાળે ત્રણ વખત, બે વખત, અથવા એક વખત પોતપોતાના કુળદેવતાનું પૂજન કરવું; સપ્તશતી ઇત્યાદિકનો જપ; અખંડ દીપ; પોતપોતાના આચાર પ્રમાણે માળા બાંધવી; ઉપવાસ, નક્ત, એકભક્ત ઇત્યાદિ નિયમ ધારણ કરવા; સુવાસિનીને ભોજન દેવું; કુમારીને ભોજન, પૂજન ઇત્યાદિ કરવું અને છેલ્લે દિવસે સપ્તશતી ઇત્યાદિ સ્તોત્ર, તથા મંત્ર વડે, હોમ ઇત્યાદિ કરવાં; એ પ્રમાણે કૃત્ય કહેલાં છે. એઉંમાંથી કેટલાંએક કુળમાં ઘટસ્થાપનાદિક બે, ત્રણજ કરેછે, સધળાં કરતાં નથી. કેટલાંએક ઠેકાણે ઘટસ્થાપનવિના કેટલાંએક કરેછે. કેટલાંએક ઠેકાણે સધળાં કરેછે. એ પ્રમાણે એ સધળાં કરવાં અથવા તેમાંથી કેટલાંએક કરવાં, તેની વ્યવસ્થા કુળાચાર પ્રમાણે બજાવી. કુળ પરંપરાવડે જે પ્રામ હોય તે કરતાં અધિક શક્તિ હોય તો પણ કરવું નહીં, એવો શિષ્ટોનો આચાર છે. ફળની ઇચ્છાથી સંકલ્પ કરેલા ઉપવાસાદિક કુળાચાર ન હોય તો પણ કરેછે. એ કળશસ્થાપન રાત્રિનું કરવું નહીં. કળશસ્થાપનમાટે શુદ્ધ માટીવડે વેદી (ઓટલી) કરી પંચપલ્લવ, દૂર્વા, ફળ, તાંબૂલ, કુંકુમ, ધૂપ, દીપ ઇત્યાદિક સામગ્રી એકઠી કરવી.

અથસંક્ષેપતોનવરાત્રારંભપ્રયોગઃ પ્રતિપદિપ્રાતઃઠતાભ્યંગસ્નાનઃકુંકુમચંદનાદિકૃતપુંડ્રોઘૃતપવિત્રઃસપત્નીકોદશઘટિકામધ્યેઽભિજિન્મુહૂર્તેવાદેશકાલૌસંકીર્ત્ય મમસહકુટુંબસ્યા મુકદેવતાપ્રીતિદ્વારાસર્વાર્પચ્છાંતિપૂર્વકદીર્ઘાયુર્ધનપુત્રાદિવૃદ્ધિશત્રુજયકીર્તિલાભપ્રમુખચતુર્વિધપુરુષાર્થસિત્ત્યર્થમદ્યપ્રભૃતિ મહાનવમીપર્યંતંત્ર્યહંત્રિકાલમેકકાલંવામુકદેવતાપૂજામુપવાસનત્તૈકમક્તાન્યતમનિયમસહિતામલ્લંઘદીપપ્રજ્વાલનંકુમારીપૂજનં ચંડીસપ્તશતીપાર્ઠં સુવાસિન્યાદિભોજનમિત્યાદિ યાવત્કુલાચારપ્રાપ્તમનૂયંવમાદિરૂપંશારદનવરાત્રોત્સવાલ્લ્યં કર્મકરિષ્યેદેવતાપૂજાંગત્વેનઘટસ્થાપનંચકરિષ્યે તદાદૌર્નિવિગ્નતાસિત્ત્યર્થંગણપતિપૂજનંગુપ્યાહવાચનંચંડીસપ્તશતીજપાદ્યર્થંબ્રાહ્મણવરણંચકરિષ્યે એતાનિકૃત્વા ઘટસ્થાપનસત્ત્વેમ હિદૌરિતિભૂમિસ્પૃહ્વાતસ્પાંભુવિંકુરારોહણર્થંશુદ્ધમૃદંપ્રક્ષિપ્ય ઓષધયઃસમિતિતસ્પાંમૃદિ

યવાદીન્પ્રક્ષિપ્યઆકલશેષ્વિતિકુંભંનિધાયદમંમેગંગેદતિજલેનાપૂર્વગંધદ્વારમિતિગંધંયાઓષ
ધીરિતિસર્વાઓષધીઃ કાંઠાત્કાંઠાદિતિદૂર્વાઃઅશ્વત્થેવદતિપંચપલ્લવાન્સ્થોનાપૃથિવીતિમૃદઃ
યાઃફલિનીરિતિફલંસહિરત્નાનીતિહિરણ્યરૂપદતિરત્નહિરણ્યેપ્રક્ષિપ્યયુવાસુવાસાહતિસૂત્રેણા
વેષ્ઠ્યપૂર્ણાદર્શતિપૂર્ણપાત્રંનિધાયતત્ત્રાયામીતિવરુણંસંપૂજ્યતત્કલશોપરિકુલદેવતાપ્રતિમાસં
સ્થાપ્યપૂજયેત્ સ્વસ્થાનેએવવાસંસ્થાપ્યપૂજયેત્ તદ્વથા જયંતીમંગલાકાલીમદ્રકાલીકવા
લિની દુર્ગાક્ષપ્રાશિવાધાત્રીસ્વાહાસ્થાનમોસ્તુતે આગચ્છવરદેવેદિવૈદ્યદર્પનિષૂદનિ પૂજાં
ગૃહાણસુમુખિનમસ્તેશંકરપ્રિયે અનેનપુરુષસૂક્તશ્રીસૂક્તપ્રથમઋગ્મ્યાંચાવાહ્યજયંતીમંગલા
કાલીતિર્મંત્રેણસૂક્તઋગ્મિશ્ચાસનાદિષોઢશોપચરૈઃસંપૂજયેત્ સર્વમંગલમાંગલ્યેદત્યાદિભિઃ
સંપ્રાપ્ત્યપ્રત્યહંબલિદાનપક્ષેમાષમક્તેનકૂપ્પાડેનવાબલિદદ્યાન્ અંતેએવાબલિદાનંનવાબલિ
દાનં તતઃઅર્ચંડદીપકંદેવ્યાઃપ્રતિયેનવરાત્રકં ઉઝ્જ્વાલયેઅહોરાત્રમેકચિત્તોદ્યતત્રત્રંદત્યર્ચંડ
દીપંપ્રતિષ્ઠાપયેત્ ॥

હવે સંક્ષેપથી નવરાત્રીના આરંભનો પ્રયોગ કેહેછે.

એકમને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં તેલમર્દનપૂર્વક સ્નાન કરી કેશર, ચંદન ઇત્યાદિક-
વડે તિલક કરી હાથમાં દર્ભના પવિત્રાં ધારણ કરી સ્ત્રીસહિત, દશ ધડીમાં અથવા
અલિખત મુહૂર્તસમયે દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમ સહકુટુંબસ્યામુકદેવતાપ્રીતિ
દ્વારા સર્વાપેચ્છાંતિપૂર્વકદીર્ઘાયુર્ધનપુત્રાદિવૃદ્ધિશત્રુજયકીર્તિલાભપ્રમુખચતુર્વિધપુરુષાર્થ
સિદ્ધયર્થ અદ્યપ્રભૃતિમહાનવમીપર્યંતં પ્રત્યહં ત્રિકાલમેકકાલંવાડમુકદેવતાપૂજામુપવા
સનક્તૈકમક્તાન્યતમનિયમસહિતામર્ચંડદીપપ્રજ્વાલનં કુમારીપૂજનં ચંદ્રીસપ્તશતીપાઠં સુ
વાસિન્યાદિભોજનમિત્યાદિ યાવત્કુલાચારપ્રાપ્તમનૂય એવાદિકરૂપ શારદનવરાત્રોત્સવા
રૂપં કર્મ કરિષ્યે દેવતાપૂજાંગત્વેન ઘટસ્થાપનં ચ કરિષ્યે, તદાદૌર્નિવૃત્તપ્રતાસિદ્ધયર્થ
ગણપતિપૂજનં પુણ્યાહવાચનં ચંદ્રીસપ્તશતીજપાદ્યર્થં બ્રાહ્મણવરણં ચ કરિષ્યે,” એ
પ્રમાણે સંકલ્પ કરી ગણપતિપૂજન, પુણ્યાહવાચન, અને ચંદ્રીસપ્તશતી પાઠમાટે
બ્રાહ્મણુવરણ પણ કરવાં. ઘટસ્થાપન કરવું હોય તો, “મહીઘૌં” એ મંત્રવડે પૃ-
થ્વીનો સ્પર્શ કરી તે પૃથ્વીમાં અંકુર (જવારા) થવામાટે શુદ્ધ માટી પાથરીને “ઓ
વધયઃસંં” એ મંત્રવડે તે માટી ઉપરે જવ ઇત્યાદિક છાંટવા. પછી, “આકલશેષું”
એ મંત્રવડે કળશ માંડી “દમં મે ગંગેં” એ મંત્રવડે જળથી કળશ ભરવો. પછી
“ગંધદ્વારાં” એ મંત્રવડે કળશમાં ચંદન નાખવું. “યાઓષધીઃ” એ મંત્ર બો-
લીને સર્વોષધી, “કાંઠાન્ કાંઠાન્” એ મંત્ર ભણી દૂર્વા, “અશ્વત્થેવં” એ મંત્રવડે
પંચપલ્લવ, “સ્થોનાપૃથિવિં” એ મંત્રવડે સપ્તમૃતિકા, “યાઃફલિનીં” એ મંત્ર
ભણી ફળ, “સહિ રત્નાનીં” એ મંત્રવડે પંચરત્ન, “હિરણ્યરૂપં” એ મંત્ર બોલી
હિરણ્ય ઇત્યાદિ કળશમાં નાખવા. “યુવાસુવાસાઃ” એ મંત્રવડે કળશને સૂત વીં-

૧ કુફ, જટામંત્રી, હળદર, આંખાહળદર, વજ, મોરવેળ, શિખાજીત, ચંદન, અંબો, મોધ, એ
સર્વોષધી બાણુવી. ૨ ઘોડા, હાથી, રાકડા, સંગમ, લદ (ધો), રાજદાર, ગોષ્ઠ (ગાયોનું સ્થાન), એ
કેડાણાંની માટી. ૩ હીરો, માણિક, વૈદૂર્ધ, પુષ્પરાજ, નીળ, એ પંચરત્ન.

ટવું. “પૂર્ણાદિર્વિં” એ મંત્રવડે કળશ ઉપરે પૂર્ણપાત્ર માંડી, “તત્ત્વાયામિં” એ મંત્રવડે વરૂણની પૂજા કરી તે કળશ ઉપરે પૂર્ણપાત્ર માથે કુળદેવતાની પ્રતિમાનું સ્થાપન કરી પૂજા કરવી. અથવા દેવીનાં સ્થાન ઉપરેજ દેવીનું સ્થાપન કરી પૂજા કરવી. તે આ પ્રમાણે,—જયંતી મંગલા કાલી, મદ્રકાલી કપાલિની ॥ દુર્ગા ક્ષમા શિવા ધાત્રી, સ્વાહા સ્વધા નમોઽસ્તુ તે ॥ આગચ્છ વરદે દેવિ, દૈત્યદર્પનિષ્ઠદિનિ ॥ પૂજાં ગૃહાણ સુમુખિ, નમસ્તે શંકરપ્રિયે” એ મંત્રવડે તથા પુરૂષસુકત અને શ્રીસુકતની પ્રથમ ક્રયાવડે આવાહન કરી “જયંતી મંગલા કાલી” એ મંત્ર ભણી તથા સુકતોના મંત્ર ભણી આસનાદિ સોળ ઉપચારવડે પૂજા કરવી. પછી, “સર્વમંગલમાંગલ્યે” ઇત્યાદિક મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી, દરરોજ અસિદાન કરવું હોય તો અડદસહિત ભાતનું, અથવા ડોળાનું અસિદાન દેવું. અથવા છેવટે અસિ દેવું. અથવા દેવું નહી. પછી “અલંકારદીપકં દેવ્યાઃ, પ્રીયતે નવરાત્રકં ॥ ઉડ્ડાલયે અહોરાત્રમેકચિત્તો ધૃત-વ્રતઃ” એ મંત્રવડે અખંડ દીપ સ્થાપન કરવું.

અથચંડીપાઠપ્રકારઃ યજમાનેનવૃત્તોહંચંડીસપ્તશતીપાઠં નારાયણહૃદયલક્ષ્મીહૃદયપાઠં વા કરિષ્યે ઇત્યાદિસંકલ્પઆસનાદિવિધાયઆધારેઅન્યહસ્તલિખિતંપુસ્તકં સ્થાપયિત્વાનારાયણં નમસ્કૃત્યેતિવચનાત્ ઐનારાયણાયનમઃ નરાયણરોત્તમાયનમઃ દેવ્યૈસરસ્વત્યૈનમઃ વ્યાસાય નમઃ ઇતિનમસ્કૃત્યપ્રણવમુચ્ચાર્યસર્વપાઠાંતેપ્રણવંપઠેત્ પુસ્તકવાચનેનિયમાઃ હસ્તેપુસ્તકંનધારયેત્ સ્વયંબ્રાહ્મણભિન્નેનચલિખિતંવિફલં અભ્યાયંપ્રાપ્યવિરમેન્નનુમધ્યેકદાચન કૃતેવિરામેમધ્યેતુઆભ્યાયાદિપઠેત્પુનઃ પ્રથાર્થંબુધ્યમાનઃસ્પષ્ટાક્ષરંનાતિશીઘ્રંનાતિમંદરંસમાધ્યસ્વરયુતંવાચયેત્ ત્રિવર્ગફલકામેનચંડીપાઠઃસદૈવકર્તવ્યઃ તસ્માન્મમૈતન્માહાત્મ્યંપઠિત્વ્યંસમાહિતૈઃ શ્રોત્વ્યંચસદામત્તપેત્યાદિવચનાત્ નૈમિત્તિકપાઠોપ્યુક્તઃ શાંતિકર્મણિસર્વવ્રતથાદુઃસ્વપ્રદર્શનેગ્રહપીડાસુચોપ્રાસુમાહાત્મ્યંશૃણુયાન્મમેત્યાદિ તથા અરણ્યેપ્રાંતરેવાપિદાવાગ્નિપરિવારિતઃ દ્રુપુભિર્વાવૃતઃશૂન્યેગૃહીતોવાપિશત્રુભિરિત્યાદિસંકટાન્યુદિશ્ય સર્વાત્રાધાસુચોપ્રાસુવેદનાભ્યર્દિતોપિવા સ્મરન્મમૈતન્માહાત્મ્યંનરોમુચ્યેતસંકટાદિપુક્તં ઉપસર્ગોપશાંત્યર્થચ્રયાઃપાઠાઃકાર્યાઃ ગ્રહપીડાશાંતયેપંચ મહાભયેસપ્ત શાંત્યર્થંવાજપેયફલાર્થચનવ રાજવશ્યાર્થમેકાદશ વૈરનાશાર્થંદ્વાદશ સ્ત્રીપુંસવશ્યાર્થચતુર્દશ સૌખ્યાયલક્ષ્યર્થચપંચદશ પુત્રપૌત્રધનધાન્યાર્થંષોડશ રાજભયનાશાયસપ્તદશ ઉચ્ચાટનાપાષ્ટદશ વનભયેવિંશતિઃ બંધમોચનાશ્ચપંચવિંશતિઃ દુઃશ્ચિકિત્સ્પરોગકુલોચ્છેદાપુર્નાશવૈરિવૃદ્ધિવ્યાધિવૃદ્ધિત્રિવિધોત્યાતાદિમહાસંકટનાશો રાજ્યવૃદ્ધિશ્ચશતાવૃત્તિભિઃ સહસ્રાવર્તનૈઃશતાશ્વમેધફલંસર્વમનોરથાવાપ્તિર્મોક્ષશ્ચેતિવા રાહીતંત્રેઉક્તં સર્વવ્રકામ્યપાઠેઆદૌસંકલ્પપૂર્વકંપૂજનમંતેવલિદાનંચકાર્યં અત્રાચારાદ્વેદપારાયણમપિકાર્યં તદ્વિધિર્બોધાયનોક્તઃકૌસ્તુભેજેયઃ ॥

હવે ચંડીપાઠનો વિધિ કેહેછે.

પ્રાશ્ન્યે આચમન, પ્રાણુયામ કરી “યજમાનેન વૃત્તોહંચંડી સપ્તશતીપાઠં નારાયણહૃદયલક્ષ્મીહૃદયપાઠં વા કરિષ્યે,” ઇત્યાદિ સંકલ્પ કરી આસન આદિ વિધિ કરી

ખીજ પાસે લખાવેલું પુસ્તક આસન ઉપરે સ્થાપન કરી “નારાયણને નમસ્કાર કરી” એવું વચન છે માટે “ૐ નારાયણાય નમઃ, નરાય નરોત્તમાય નમઃ, દેવ્યે સર સ્વત્યે નમઃ, વ્યાસાય નમઃ,” એ પ્રમાણે નમસ્કાર કરી ઝાંકારનો ઉચ્ચાર કરી સ-
ધળો પાઠ સંપૂર્ણ થયા પછી ઝાંકારનો ઉચ્ચાર કરવો. પુસ્તક વાંચવાના નિયમો કહેછે. પુસ્તક હાથમાં ધરવું નહી. પોતે લખેલું, અથવા બ્રાહ્મણવિના ખીજ બંને લખેલું પુસ્તક નિષ્કૃળ. “અધ્યાય સમાપ્ત થયા પછી વિરામ કરવો, વચમાં ક્યારે પણ વિરામ કરવો નહી. વચમાં વિરામ કરે તો, અધ્યાય આરંભથી ફરી લખવો.”
અંથના અર્થને બાણતાં છતાં સ્પષ્ટાક્ષર, અતિ ઉતાવળ રહિત, અતિ વિલંબ રહિત, અને રસ, ભાવ, સ્વર યુક્ત પુસ્તક વાંચવું. ધર્મ, અર્થ, કામનાં કૃળની ઇચ્છા કરનારે સર્વકાળ ચંડીપાઠ કરવો; કારણ, “માટે મનુષ્યે ચિત્ત સ્થિર કરી આ મહારાં માહાત્મ્યનો પાઠ કરવો, અને સર્વકાળ ભક્તિવડે શ્રવણ પણ કરવું,” ઇત્યાદિક વચન છે. કાંઈએક નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયેથી પણ પાઠ કરવો. “સર્વ શાંતિકર્મમાં, તેમજ દુષ્ટ સ્વપ્ન, અને ઉગ્ર એવી અહપીડા પ્રાપ્ત થઈ હોય તો મહાર્ મહાહાત્મ્ય શ્રવણ કરવું.” ઇત્યાદિ. તેમજ, “અરણ્યમાં અથવા શૂન્યસ્થળમાં દાવાનલવડે વીંટાયો હોય અથવા ચોરવડે શૂન્યસ્થળમાં ઘેરાયો હોય અથવા શત્રુઓએ અકસ્માત્ પકડયો હોય” ઇત્યાદિ સંકટનો ઉદ્દેશ કરી, “ઉગ્ર એવી સર્વ અહપીડામાં મહાર્ મહાહાત્મ્ય શ્રવણ કરવું. અથવા વેદનાવડે પીડાયલો મનુષ્ય મહાર્ આ મહાહાત્મ્ય સ્મરણ કરે તો સંકટથકી મુક્ત થાય,” એ રીતે કહ્યુંછે. અશુભ સૂચવનારા ઉપદ્રવોના નાશમાટે ત્રણ પાઠ કરવા. અહ પીડાની શાંતિમાટે પાંચ. મહાભય નાશમાટે સાત. શાંતિ-
માટે અને વાજપેય યજ્ઞની કૃળપ્રાપ્તિમાટે નવ. રાજ વશ થવામાટે અગીયાર. શ-
ત્રુના નાશમાટે બાર. સ્ત્રી પુરૂષ વશ થવામાટે ચૌદ. સુખ, અને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાટે પત્તર. દીકરા, પોતરા, ધન, ધાન્યની પ્રાપ્તિમાટે સોળ. રાજભય નાશમાટે સત્તર. ઉચ્ચાટનમાટે અઠાર. વનસંખંધી ભયની નિવૃત્તિમાટે વીસ. ખંધનથી છૂટવામાટે પચીસ. મહારોગ, કુળનો ઉચ્છેદ (નાશ), આયુષ્યનો નાશ, શત્રુવૃદ્ધિ, વ્યાધિની વૃદ્ધિ, ત્રણ તરેના ઉત્પાત, ઇત્યાદિ મહાસંકટના નાશમાટે અને રાન્યની વૃદ્ધિમાટે શત-
ચંડી કરવી. એક સહસ્ર પાઠ કરવાથી સો અશ્વમેધનું કૃળ, સર્વ મનોરથની પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ એ પ્રાપ્ત થાયછે, એ રીતે વારાહીતંત્રમાં કહ્યુંછે. સઘળે ઠેકાણે કામનાના પાઠમાં પ્રથમ સંકલ્પ કરી પૂજા, અને છેવટે બલિદાન પણ કરવું. આ નવરાત્ર ક-
ર્મમાં કુળનો આચાર હોય તો વેદ પારાયણ પણ કરવું, તે વેદપારાયણનો વિધિ બૌ-
ધાયનસૂત્રમાં કહેલો કૌસ્તુભમાંથી બાણવો.

અથકુમારીપૂજા એકવર્ષાનુયાકન્યાપૂજાર્થતાંવિવર્જયેત્ દિવર્ષકન્યામારભ્યદશવર્ષાવધિ
કુમારીણાંક્રમેણ કુમારિકાન્નિર્મૂર્તિઃકન્યાણીરોહિણીકાલીચંડિકાશાંભવીદુર્ગામહેતિના
માનિ આસાંકુમારીણાંપ્રત્યેકપૂજામંત્રાઃફલવિશેષાઃલક્ષણાનિચાન્યત્રજ્ઞેયાનિ બ્રાહ્મણેનબ્રા
હ્મણીત્યેવંસર્વળામ્રદાસ્તા વિજાતીયાપિક્ષિત્કામનાવિશેષેણોક્તા એકૈકવૃત્ત્યાપ્રત્યહમેકા

વાકુમારીપૂજ્યા મંત્રાક્ષરમયીંલક્ષ્મીંમાતૃણાંરૂપધારિણીં નવદુર્ગાત્મિકાંસાક્ષાત્કન્યામાવાહ
યામ્યહં જગત્પૂજ્યેજગદ્દેવેસર્વશક્તિસ્વરૂપિણિ પૂજાંગૃહાણકૌમારિજગન્માતર્નમોસ્તુતે इति
મંત્રેણપાદક્ષાલનપૂર્વકેવસ્ત્રકુંકુમગંધધૂપદીપમંજરૈઃ પૂજયેદિતિસંક્ષેપઃ કુમારીપૂજાવદેવીપૂ
જાચંડીપાઠશ્લોકોત્તરવૃત્ત્યાપિવિહિતઃ ભવાનીસહસ્રનામપાઠોપિઠ્ઠચિદુક્તઃ અયંશારદનવ
રાત્રોત્સવોમલમાસેનિષિદ્ધઃ શુકાસ્તાદૌતુભવતિ પ્રથમારંભસ્તુનકાર્યઃ શાવાશૌચજનના
શૌચયોસ્તુસર્વોપધટસ્થાપનાદિવિધિર્બ્રાહ્મણદ્વારકાર્યઃ કેચિદારંભોત્તરમધ્યેઆશૌચપાતે
સ્વયમેવારંભ્યંપૂજાદિકંકાર્યમિત્યાહુઃ શિષ્ટાસ્ત્વાશૌચેપૂજાદેવતાસ્પર્શાદિલોકવિદ્વિષ્ટત્વાદન્યે
નૈવકારયંતિ અપરેતૃતીયાદિપંચમ્યાદિસપ્તમ્યાદ્યનુકલ્પેનનવરાત્રવિધીનાંસત્ત્વાત્પ્રતિપદ્યાશૌ
ચેતૃતીયાદ્યનુકલ્પાશ્રયણંકુર્વંતિ સર્વથાલોપપ્રસક્તાવેવબ્રાહ્મણદ્વારાકુર્વંતિ ઉપવાસાદિશારી
રનિયમઃસ્વયંકાર્યઃ એવંરત્નસ્લાપિઉપવાસાદિકંસ્વયંકૃત્વાપૂજાદિકમન્યેનકારયેત્ અન્નસમ
ર્ત્તુક્ત્ત્વીણાંઉપવાસેગંધતાંતૂલાદિગ્રહણંનદોષાયેત્યાહુઃ ॥

હવે કુમારીપૂજનો વિધિ કેહેછે.

“એક વર્ષની કન્યા પૂજામાં વર્જ્ય કરવી.” એ વર્ષનાં વયની કન્યાથકી દશ
વર્ષ પર્યંત કુમારીનાં ક્રમથીકી નામ કેહેછે.—એ વર્ષની તે કુમારી, ત્રણ વર્ષની ત્રિ-
મૂર્તિ, ચાર વર્ષની કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની રોહિણી, છ વર્ષની કાલી, સાત વર્ષની
ચાંડેકા, આઠ વર્ષની શાંભવી, નવ વર્ષની દુર્ગા, દશ વર્ષની ભદ્રા, એ પ્રમાણે નવ
કન્યાનાં નવ નામ જાણવાં. એ કુમારીના જુદા જુદા પૂજામંત્રો, ફલનો વિશેષ, અને તે
કુમારીઓનાં લક્ષણો એ સર્વ ખીજ ગ્રંથોમાં જોવાં. બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણી કુમારી પૂજવી,
એ પ્રમાણે પોત પોતાના વર્ણની કુમારી ઉત્તમ જાણવી. કોઈ ગ્રંથમાં કામનાને
ભેદે ખીજ વર્ણની પણ કહેલીછે. દરરોજ એક એક અધિક, અથવા દરરોજ એક
કુમારી પૂજવી. કુમારીપૂજના મંત્રો—“મંત્રાક્ષરમયીં લક્ષ્મીં, માતૃણાં રૂપધારિણીં॥
નવદુર્ગાત્મિકાં સાક્ષાત્, કન્યામાવાહયામ્યહં ॥ જગત્પૂજ્યે જગદ્દેવે, સર્વશક્તિસ્વરૂપિણિ॥
પૂજાં ગૃહાણ કૌમારિ, જગન્માતર્નમોસ્તુતે ” એ મંત્રવડે પાદપ્રક્ષાલનપૂર્વક વસ્ત્ર, કું-
કુમ, ચંદન, ધૂપ, દીપ, અને ભોજનવડે પૂજા કરવી એ રીતે સંક્ષેપ કહ્યો. કુમારી
પૂજાની પઠે દેવીની પૂજા, ચંડીપાઠ એ પણ દરરોજ એક એક અધિક કરવા-એમ
પણ કહ્યુંછે. કોઈ ગ્રંથમાં ભવાનીસહસ્રનામના પણ પાઠ કરવા એમ કહ્યુંછે. આ
શરત્ ક્રતુસંબંધી નવરાત્રનો ઉત્સવ, મળમાસમાં કરવો નહી. ગુરુ, શુક્રના અ-
સ્તાદિકમાં તો થાયછે. નવીનજ આરંભ હોય તો અસ્તાદિકમાં કરવો નહી. મર-
ણસૂતકમાં અને જનનઆશૌચમાં ઘટસ્થાપન ઇત્યાદિક સધળો વિધિ બ્રાહ્મણદ્વારા-
એ કરાવવો. કોઈ ગ્રંથકાર તો, આરંભ થયા પછી વચમાં આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો
આરંભ કરેલું પૂજાદિક કર્મ પોતેજ કરવું, એમ કેહેછે. આશૌચમાં પૂજા, દેવતાઓનો
સ્પર્શ ઇત્યાદિક કરવાથી લોકમાં નિંદા થાયછે માટે શિષ્ટજન તે ખીજપાસેજ કરા-
વેછે. ખીજ કોઈતો, ગૌણ પક્ષથી નવરાત્રનો વિધિ ત્રીજથકી, પાંચમથકી, અને
સાતમથકી ઇત્યાદિક કહેલોછે તેથી એકમને દિવસે આશૌચ હોય તો ત્રીજ ઇત્યા-

દિક ગૌણ પક્ષનો આશ્રય કરેછે, એટલે ત્રીજ ઈત્યાદિ દિવસથી નવરાત્રીનો આરંભ કરેછે, અને સાવ લોપ થાતો હોય તોજ આલ્પણદ્વારા કરાવેછે. આ નવરાત્રીમાં ઉપવાસ આદિ શરીરસંબંધી નિયમો પોતે કરવા. એ રીતે રજસ્વલા સ્ત્રી હોય તેણે પણ ઉપવાસ આદિ પોતે કરી પૂજા ઈત્યાદિ ખીજપાસે કરાવવી. આ નવરાત્રિમાં સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓને ઉપવાસને દિવસે સુગંધિ પદાર્થ, તાંપૂલ ઈત્યાદિક લેવામાં દોષ નથી, એમ કહેછે.

અથપંચમ્યામુપાંગલિતાવ્રતં અત્રપંચમીઅપરાળ્હવ્યાપિનીગ્રાહ્યા અપરાળ્હસ્યૈવતસૂજા કાલત્વોપપન્તેઃ દિનદ્વયેકાત્સ્યેનાપરાળ્હવ્યાપ્તૌસામ્યેનૈવૈષમ્યેણવાપરાળ્હૈકદેશવ્યાપ્તૌત્ત્વૌ વૈવયુગ્મવાક્યાન્ પરત્રૈવાપરાળ્હવ્યાપ્તૌપૈ૨૯ કેચિત્તુરાત્રિવ્યાપિનીગૃણંતિ પૂજાદિક્તંચરાત્રા વૈવકુર્વંતિ તત્રમૂલંચિત્યં અત્રપૂજાદિવિધિર્ધ્યાંતરેપ્રસિદ્ધાતિનલિખ્યતે ॥

હવે ઉપાંગલલિતાવ્રતનો નિર્ણય કેહેછે.

આશુ સુઃ પાંચમને દિવસે ઉપાંગલલિતા દેવીનું વ્રત કરવું. એ વ્રતમાં પાંચમ અપરાન્હવ્યાપિની લેવી. કારણ, ઉપાંગલલિતાની પૂજા અપરાન્હ કાળમાંજ કરવી, એમ કહ્યુંછે. બન્ને દિવસે સંપૂર્ણ અપરાન્હ કાળમાં વ્યાપ્તિ હોય, અથવા બન્ને દિવસે સરખી કિંવા ઓછી વધતી અપરાન્હમાં એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો, યુગ્મૈવાક્ય છે માટે પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. ખીજ દિવસેજ અપરાન્હવ્યાપ્તિ હોય તો ખીજ દિવસેજ લેવી. કોઇ અંથકાર તો રાત્રિવ્યાપિની લેછે, અને પૂજા ઈત્યાદિક રાત્રિએજ કરેછે તેમાં મુશ્કવિચાર કરવો. આ ઉપાંગલલિતાવ્રતનો પૂજા ઈત્યાદિક વિધિ ખીજ અંથમાં પ્રસિદ્ધ છે; તેથી છડાં કહેતા નથી.

આશ્વિનશુક્લપક્ષેમૂલનક્ષત્રેપુસ્તકેપુસરસ્વતીમાવાહ્યપૂજયેત્ મૂલેષુસ્થાપનંદેવ્યાઃપૂર્વાષા ઢાસુપૂજનં ઉત્તરાસુબલિંદત્વાચ્છ્રવણેનવિસર્જયેદિતિવચનાન્ અત્રપૂજયેત્પ્રત્યહમિતિરુદ્રયા મલવચનાન્ મૂલેઆવાહનંતદંગમૂતાંપૂજનંચકરિષ્યેદિત્યાદિસંકલ્પ્યાવાહનપૂજનેકાર્યે પૂર્વા સુપૂજનંકરિષ્યદિતિસંકલ્પ્યાવાહનરહિતપૂજૈવકેવલં ઉત્તરાસુબલિદાનંતદંગમૂતાંપૂજાંચકરિષ્યેત્યેવંતેકાર્યે શ્રવણેવિસર્જનંકર્તુતદંગમૂતાંપૂજાંકરિષ્યદિતિસંકલ્પ્યસંપૂજયવિસર્જયેદિતિ ક્રમઃ તત્રમૂલસ્યપ્રથમેપાદેસૂર્યાસ્તાત્રાક્ત્રિમુહૂર્તેવ્યાપિનિસરસ્વત્યાવાહનં ત્રિમુહૂર્તંન્યુનત્વે રાત્રૌવાપ્રથમપાદસચ્ચેતસ્યવિશેષવચનંત્રિનાગ્રાહ્યત્વાભાવાદિત્રીયાદિપાદેપરદિનૈવાવાહનં એવંપૂર્વાષાઢાદિનક્ષત્રપૂજાદૌદિનવ્યાપ્યેવગ્રાહ્યં વિસર્જનંતુશ્રવણપ્રથમેપાદેરાત્રિમાગતેપિ કાર્યે વિશેષવચનાન્ તચ્છરાત્રેઃપ્રથમપ્રહરપર્યંતમેવેતિમાતિ ॥

આશુ સુદિમાં મૂળ નક્ષત્રને દિવસે પુસ્તકોમાં સરસ્વતીનું આવાહન કરી પૂજા કરવી. કારણ; “મૂળમાં સરસ્વતીનું આવાહન, પૂર્વાષાઢામાં પૂજા, ઉત્તરાષાઢામાં બલિદાન, અને શ્રવણમાં વિસર્જન કરવું,” એ પ્રમાણે વચન છે. એમાં “દરરોજ

પૂજા કરવી” એવું રૂદ્રયામલનું વચન છે માટે, મૂળ નક્ષત્રમાં, “આવાહનં તદંગ-
મૂર્તે પૂજનં ચ કરિષ્યે,” ઇત્યાદિક સંકલ્પ કરી આવાહન અને પૂજન કરવાં. પૂર્વા-
ષાઢામાં, “પૂજનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આવાહન રહિત કેવલ પૂજાજ કરવી.
ઉત્તરા નક્ષત્રમાં, “બલિદાનં તદંગમૂર્તાં પૂજાં ચ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ખલિ-
દાન, અને પૂજા પણ કરવી. શ્રવણ નક્ષત્રમાં, “વિસર્જનં કર્તુ તદંગમૂર્તાં પૂજાં ક-
રિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પૂજા કરવી, અને ત્યાર પછી વિસર્જન કરવું, એ પ્રમાણે
ક્રમ જાણવો. સરસ્વતીનું આવાહન કરવું તે, સૂર્યાસ્તથી કી પ્રથમ છ ઘડી વ્યાપતો
જ મૂળનો પ્રથમ પાદ તેમાં કરવું. સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ છ ઘડી કરતાં ઓછો મૂળનો
ચરણ વ્યાપતો હોય અથવા રાત્રિએ પ્રથમ ચરણ હોય તો તે લેવામાં વિશેષ વચન
નથી માટે ખીજ, ત્રીજ, ઇત્યાદિક ચરણમાં ખીજ દિવસેજ આવાહન કરવું. એ
રીતે પૂર્વાષાઢા ઇત્યાદિક નક્ષત્રો પૂજા ઇત્યાદિકોમાં દિવસવ્યાપિ હોય તેજ લેવાં.
વિસર્જન તો શ્રવણનો પ્રથમ પાદ રાત્રિમાં આવ્યો હોય તો પણ વિશેષ વચન છે
માટે તેમાંજ કરવું. તે વિસર્જન રાત્રિના પ્રથમ પોહોર લગીજ કરવું એમ ભાસેછે.

અથ સપ્તમ્યાદિદિનત્રયેપત્રિકાપૂજનંવિહિતં તત્રસપ્તમ્યાદિતિથિત્રયંમૂર્યોદયેમુહૂર્તમાત્રમ
પિગ્રાહ્યં તત્રાધિવાસનાદિપ્રયોગવિસ્તારઃકૌસ્તુભાદૈજેયઃ યત્સપ્તમીપ્રભુતિત્રિરાત્રનંવરાત્રક
ર્મકુર્વૈતિતત્રસપ્તમીસૂર્યોદયોત્તરંમુહૂર્તાધિકવ્યાપિનીગ્રાહ્યા મુહૂર્તન્યૂનત્વેપૂર્વા !!

હવે સાતમ, આઠમ, અને નોમ એ ત્રણ દિવસ પત્રિકાપૂજન કરવું. પત્રિકાપૂજનમાં
સાતમ આદિ ત્રણ તિથિ, સૂર્યોદયમાં બે ઘડી હોય તો પણ તે લેવી. તે પત્રિકાપૂ-
જનમાં અધિવાસન કરવું ઇત્યાદિક પ્રયોગનો વિસ્તાર કૌસ્તુભાદિક અંથમાં જોવો.
સાતમથી કી ત્રણ રાત્રિ લગી જ નવરાત્ર કર્મ કરેછે તેમાં સાતમ, સૂર્યોદય પછી બે
ઘડીકરતાં અધિકવ્યાપિની હોય તે લેવી. સૂર્યોદય પછી બે ઘડીકરતાં ઓછી હોય
તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી.

અથ મહાષ્ટમીઘટિકામાત્રાપ્યૌદયિકીનવમીપુતાગ્રાહ્યા સપ્તમીસ્વપ્તપુતાસર્વથાત્યાજ્યા
યદાતુપૂર્વત્રસપ્તમીપુતાપરત્રોદયેનાસ્તિઘટિકાન્યૂનાવાર્તતેતદાપૂર્વાસપ્તમીવિદ્યાપિગ્રાહ્યા
ઈયંભૌમવારેતિપ્રશસ્તા યદાચપૂર્વદિનેષ્ઠિઘટિકાષ્ટમીપરદિનેમુહૂર્તાદિવ્યાપિનીતદાનવમી
પુતામપ્પુત્રાંત્યક્તાસંપૂર્ણત્વાપૂર્વેવગ્રાહ્યા એવંનવમ્યાઃશ્રવણેનદશમીદિનેસૂર્યોદયોત્તરમનુ
વૃત્તવાવેઽષ્ટમીનવમીપુતામૌદયિકીમપિત્યક્તાસપ્તમીપુતૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા અષ્ટમ્યાંપુત્રવતોપવા
સોનકાર્યઃ કુલાચારપ્રાસૌકિર્ચિદ્વદ્વ્યંપ્રકલ્પ્યકાર્યઃ મહાનવમીતુબલિદાનવ્યતિરિક્તવિષયે
પૂજોપોષણાદાવષ્ટમીવિદ્યાગ્રાહ્યા સાચયદિઅષ્ટમીદિનેસાચંત્રિમુહૂર્તાસ્પાતંદૈવગ્રાહ્યા ત્રિમુહૂ
ર્તન્યૂનત્વેપરૈવગ્રાહ્યા નવમીપ્રયુક્તમહાબલિદાનેતુદશમીવિદ્યા યદાશુદ્ધાધિકાનવમીતદાબલિ
દાનમપિપૂર્ણત્વાતુપૂર્વેત્રૈવકાર્યં અષ્ટમીનવમ્યોઃસંધૌપૂજોક્તાસાષ્ટમીનવમ્યોઃપૃથક્કેદિવારાત્રૌ
વાષ્ટમ્યંતનાઢીનવમ્યાશ્વનાઙ્ગોઃકાર્યા યદિતુઅષ્ટમીનવમ્યોર્મધ્યાન્હેઽપરાપહેવાયોગસ્તદાષ્ટ

૧ કળ, ભોરીગણી, હસદર, જાઈ, ખીસિ, દાડિમ, આશુપાલવ, કાળી પાઠ, અને કાચમીર એ
નવ વનસ્પતિનાં પાનમાં છાનું અધિવાસન કરી સાતમથી ત્રણ દિવસ તે પાંદડાની પૂજા કરવી.

મીનવમીપૂજયોરપ્યેકદિનેવપ્રાસેરણમીનવમીપૂજાંતસંધિપૂજાંચતંત્રેણકરિષ્યેશતિસંકલ્પ્યતં
ત્રેણપૂજાકાર્યા યદિશુદ્ધાધિકાષ્ટમીતદાપૂર્વેશુરણમીપૂજાપરેશુઃસંધિપૂજાનવમીપૂજયોસ્તંત્રં
અત્રનવશત્રેસ્વયંપૂજાદિકંકર્તુમશક્તાવન્યેનકારયેન ષોડશોપચારપૂજાવિસ્તારંકર્તુમશક્તો
ગંધાદિપંચોપચારપૂજાંકુર્યાન્ નવમ્યાંપૂજાંવિધાયહોમઃકાર્યઃ કેચિદણ્મ્યામેવહોમશ્વત્યાહુઃ
અન્યેતુઅણ્મ્યામુપક્રમ્યનવમ્યાંહોમઃસમાપનીયઃ સચારુણોદયમારભ્યસાયંકાલપર્યંતમણ
મીનવમ્યોઃસંધૌસંભવતિ નિશાયાંતસંધૌતુરાત્રૌહોમદેરયોગ્યતાન્નવમ્યામેવહોમોપક્રમસ
માસીકાર્યેશ્વત્યાહુઃ અત્રપથાકુલાચારંવ્યવસ્થા સચહોમોનવાર્ણવમંત્રેણકાર્યઃ અથવાજપંતી
મંગલાકાલીતિશ્લોકેન અથવાનમોદેવ્યૈમહાદેવ્યૈશ્વતિશ્લોકેન અથવાસપ્તશતીશ્લોકૈઃ અથ
વાસપ્તશતીસ્તોત્રસપ્તશતમંત્રૈઃકવચાર્ગલાકીલકરહસ્યત્રયશ્લોકસહિતૈર્હોમઃ સપ્તશતમંત્ર
વિભાગોન્યત્રત્રેયઃ અત્રાપિવિકલ્પેષુયથાકુલાચારંવ્યવસ્થા હોમદ્રવ્યંસર્પિર્મિશ્રિતશુક્તિલ
મિશ્રંચપાયસં કેવલતિલૈર્વાહોમઃ ક્વચિત્કિશુકપુષ્પદૂર્વાસર્વપલાજપૂગયવશ્રીફલરક્તચં
દનલંડનનાવિધફલાનામપિપાયસેમિશ્રણંકાર્યમિત્યુક્તં હોમશ્ચત્રપદશાંશેનકાર્યઃ કુલા
ચારપ્રાપ્તશ્ચેત્સિંહભૈરવાદિદેવત્યમંત્રહોમોપિકાર્યઃ અત્રસવિસ્તરઃસપ્રહમલ્લોહોમપ્રયોગઃ
કૌસ્તુભેત્રેયઃ ॥

હવે મહાષ્ટમીનો નિર્ણય કેહેછે.

આશુ સુદ આઠમ મહાષ્ટમી. એ આઠમ સૂર્યોદય પછી એક ઘડી હોય તો પણ
નોમયુક્ત લેવી. અત્યંત ધોડી એવી સાતમયુક્ત હોય તો સર્વથા ન લેવી. ન્યારે
પૂર્વ દિવસે સાતમયુક્ત હોય અને બીજા દિવસે સૂર્યોદયસમયે સર્વથા ન હોય અ-
થવા એક ઘડીકરતાં ઓછી હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસની, સપ્તમીવડે વિદ્વા હોય
તો પણ તે લેવી. એ આઠમ મંગળવારની હોય તો અતિ ઉત્તમ. ન્યારે પ્રથમ દિ-
વસે સાઠ ઘડી આઠમ હોય અને બીજા દિવસે એ ઘડી ઇત્યાદિક શેષ આઠમ હોય
ત્યારે નોમયુક્ત છે તો પણ તે છોડી સંપૂર્ણ તિથિ છે માટે પ્રથમનીજ લેવી. એ રીતે
નોમનો ક્ષય થઈ દશમને દિવસે સૂર્યોદય પછી અદ્ય પણ નોમ ન હોય તો નવમી
યુક્ત. એવી સૂર્યોદયવ્યાપિની અષ્ટમી છોડી સાતમયુક્ત હોય તેજ આઠમ લેવી.
પુત્રવાન્ ગૃહસ્થે આઠમને દિવસે ઉપવાસ કરવો નહી. ઉપવાસ કરવાનો કુળાચાર
હોય તો કાંઈ કુળાહારાદિક કરી ઉપવાસ કરવો. મહાનવમી તો બળિદાન વિના
બાકીનાં પૂજા, ઉપવાસ ઇત્યાદિ કૃત્યોમાં આઠમવડે વિદ્વા હોય તે લેવી. એ તે
નોમ, આઠમને દિવસે સાયંકાળે છ ઘડી હોય તો તે દિવસનીજ લેવી. છ ઘડીક-
રતાં ઓછી હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. નોમને દિવસે કરવાનું જે મહાબળિ-
દાન તેમાં નોમ, દશમવડે વિદ્વા હોય તે લેવી. ન્યારે શુદ્ધાધિકા નોમ હોય ત્યારે
સંપૂર્ણ તિથિ છે માટે બળિદાનસુદ્ધાં પ્રથમ દિવસેજ કરવાં. આઠમ અને નોમની
સંધીમાં પૂજા કરવી એમ કહ્યુંછે. આઠમ અને નોમ એ બન્ને જુદી જુદી હોય
તો, દિવસે અથવા રાત્રિએ આઠમની છેલ્લી એક ઘડી અને નોમની પ્રથમની એક
ઘડી એ બે ઘડીમાં પૂજા કરવી. ન્યારે આઠમ અને નોમનો યોગ મધ્યાહ્ન કા-

ળમાં અથવા અપરાન્હ કાળમાં હોય ત્યારે આઠમની પૂજા અને નોમની પૂજા એ બન્ને પણ એકજ દિવસે પ્રાપ્ત થાયછે. માટે, “અષ્ટમી નવમીપૂર્ણાં તત્સંધિપૂર્ણાં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી તંત્રે કરી પૂજા કરવી. જ્યારે શુદ્ધાધિકા આઠમ હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસે આઠમસંબંધી પૂજા અને બીજે દિવસે સંધિ-પૂજા તથા નોમસંબંધી પૂજા એ બન્ને એકતંત્રવડે કરવી. આ નવરાત્રમાં પોતે પૂજા કરવાને અશક્ત હોય તો બીજાપાસે પૂજા કરાવવી. સોળ ઉપચાર સહિત વિસ્તારવાળી પૂજા કરવાને અશક્ત હોય તો ગંધાદિક પંચોપચારવડે પૂજા કરવી. નોમને દિવસે પૂજા કરી હોમ કરવો. કોઈ અંથકાર, આઠમને દિવસેજ હોમ કરવો એમ કહેછે. બીજા કોઈ અંથકારો તો, આઠમમાં હોમનો આરંભ કરી નોમમાં હોમ સમાપ્ત કરવો, તે હોમ અર્ચણાદ્યથકી આરંભ કરી સાયંકાળ લગી આઠમ અને નોમનો સંધિ હોય તેમાં થાયછે. આઠમ અને નોમનો સંધિ રાત્રિમધ્યે હોય તો, રાત્રિએ હોમાદિક કરવો અથોચ્ચ છે માટે નોમને દિવસેજ હોમનો આરંભ અને સમાપ્તિ કરવાં, એમ કહેછે. ઇહાં જમનો જવો કુળાચાર હોય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા બળુવી. તે હોમ નવાર્ણુવ મંત્રવડે કરવો. અથવા, “જયંતી મંગલા કાલી” એ શ્લોકવડે કરવો. અથવા, “નમો દેવ્યે મહાદેવ્યૈ” એ શ્લોકવડે કરવો. અથવા સમશતીના શ્લોકવડે; અથવા કવચ, અર્ચણ, કીલક અને ત્રણ રત્નના શ્લોકસહિત સમશતી સ્તોત્રના સાતસો મંત્રવડે કરવો. સાતસો મંત્રના વિભાગ (ક્યહાની મંત્ર તે) બીજા અંથોમાં જોવો. એ રીતે અનેક પ્રકારના હોમમાં કુળાચાર પ્રમાણે વ્યવસ્થા બળુવી. હોમનાં દ્રવ્ય—ધી સહિત અને સફેદ તિલ સહિત દૂધપાક લેવો. અથવા ઠેવળ તિલવડેજ હોમ કરવો. કોઈ એક અંથમાં, કેસુડાનાં ફળ, દૂર્વા, સર્ધવ, સાળ, સોપારી, યવ, નારિયલ, રતાંજલીના કટકા, અને તરેતરેનાં ફળ, એ પદાર્થો દૂધપાકમાં મેળવવા, એમ કહ્યુંછે. જપનો દશાંશ હોમ કરવો. કુળાચાર હોય તો નૃસિંહ, ભૈરવ ઇત્યાદિ દેવતાના મંત્રવડે પણ હોમ કરવો. આ વિષે અહ્યાંતિસહિત વિસ્તારપૂર્વક હોમનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ અંથમાં જોવો.

અથબલિદાનં બ્રાહ્મણેનમાષાદિમિશ્રાન્નેનકૂળ્પાંડેનવાકાર્યં યદ્વાપૃતમયંયવપિષ્ઠાદિમયં વાસિહવ્યાઘ્રનરમેષાદિકંઠત્વાજ્ઞેનઘાતયેત્ બ્રાહ્મણેનપશુમાંસમશ્ચાદિબલિદાનેબ્રાહ્મણ્યશ્ચ ઇતા સકામેનક્ષત્રિયાદિનાસિહવ્યાઘ્રનરમહિષચ્છાગસૂકરમૃગપક્ષિમત્સ્યનકુલગોધાદિપ્રા ણિસ્વગાત્રરુધિરાદિમયોબલિર્દેયઃ કૃષ્ણસારમૃગઃક્ષત્રિયાદિધિરપિનર્દેયઃ અથબલિદાનમંત્રા દિપ્રકારઃસિષૈત્રેયઃ અથશતચંડીસહસ્ત્રચંડીપ્રયોગઃકૌસ્તુભાદૌત્રેયઃ દ્વિવિધાશૌચેપિનવ મ્યાંહોમંઘટાદિદેવતોત્થાપનંચબ્રાહ્મણદ્વારાકારયિત્વાસ્વયંપારણંકૃત્વાશૌચાંતેત્ર્બ્રાહ્મણભોજનં દક્ષિણાદિદાનંચકાર્યં એવંરજસ્વલાપિપારણાકાલેપારણંકૃત્વાશુદ્ધૌદાનાંદિકંકુર્યાન્ વિધ વાયસ્તુરજોદોષેભોજનનિષેધાત્પારણાપિશુત્યુત્તરમેવ એવંત્રતાંતરેપ્પૂર્ણં પ્રતિપદાદિયાવદ ઇમ્લીલોહાભિસારિકંકર્મરાજ્ઞાંવિહિતં તત્રહત્રચામરાદિરાજચિન્હાનાંગજાશ્વાદીનાંચાપાદિ શસ્ત્રાનાંદુંદુભ્યાદીનાંચપૂજાહોમાદિકંકાર્યં યેહયાન્યાલયંતિતેરાત્રખિન્નાઅપિસ્વાતીપુતામા

ચિત્રપ્રતિપદંદ્વિતીયાંવારભ્યનવમીપર્યંતંવાજિનીરાજનાઘ્યંકર્મકુર્યુઃ તન્નોષ્ટૈઃશ્રવઃપૂજારેવત
પૂજાચપ્રતિમાયાંકાર્યાપ્રત્યક્ષંઅશ્વપૂજાનીરાજનંચકાર્યં કર્મદ્વયેપિતપૂજામંત્રાહોમાદિમંત્રાઃ
સવિસ્તરપ્રયોગશ્ચકોસ્તુમે દદાનીમશ્વવંતઃપ્રાઠતજનાસ્તુવિજયાદશમ્યામશ્વાનુનોપેવગાદ્ય
પુષ્પમાલાભિર્વિભૂષ્યાશ્વશાલાયાંપ્રવેશયંતિ તત્રગંધર્વકુલજાતસ્ત્વંમાભૂયાઃકુલદૂષકઃ બ્રહ્મ
જ્ઞઃસત્યવાક્યેનસોમસ્યવરુણસ્યચ પ્રભાવાન્નહુતાશસ્યવર્ધયત્ત્વંતુરંગમાન્ રિપૂન્વિજિત્યસમરે
સહભર્ત્રાસુખીભવેતિમંત્રેણકેવલાશ્વપૂજાપિકર્તુમુચ્ચિતા ॥

હવે અલિદાન કેહેછે.

આજ્ઞાણે અલિદાન કરવું તે અડદ ઇત્યાદિ સહિત અન્નવડે કરવું, અથવા કોળાં-
વડે કરવું. • કિંવા ધીવડે અથવા યવના લોટ આદિવડે સિંહ, વાઘ, મનુષ્ય, મેષ
(રિઠ), ખનાવી તેને તરવારવતી મારવાં. આજ્ઞાણ પશુતાં માંસનું અથવા મદિરા
આદિકનું અલિદાન કરે તો આજ્ઞાણપણાંથી શ્રષ્ઠ થાયછે. સકામ ક્ષત્રિયાદિકોએ સિંહ,
વ્યાઘ્ર (ચિતરો), મનુષ્ય, પાડો, ખકરા, સૂતર, હરિણ, પક્ષિ, માછલાં, નોળિયાં,
ગોધા (ધો), ઇત્યાદિક પ્રાણિનું અને પોતાનાં શરીરમાંનું રૂધિર ઇત્યાદિક અલિદાન
દેવું, કાળાં હરિણનું અલિ ક્ષત્રિયાદિકોએ પણ ન દેવું. ઇહાં અલિદાનના મંત્રાદિકનો
પ્રકાર નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યોછે તે જોવો. એ નવરાત્રમાં શતચંડી સહસ્રચંડી, એનો પ્રયોગ
કૌસ્તુભ ઇત્યાદિ ગ્રંથમાં જોવો. જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ હોય તો પણ નોમને દિ-
વસે હોમ, અને ઘટ ઇત્યાદિ દેવતાઓનું ઉત્થાપન પણ આજ્ઞાણદ્વારા કરાવી પોતે પારણા
કરી આશૌચ ગયા પછી આજ્ઞાણભોજન, દક્ષિણા ઇત્યાદિક કરવાં. એ રીતે રજસ્વ-
લાએ પણ પારણાને સમયે પારણા કરી શુદ્ધિ થવા પછી દાન આદિક કરવાં. વિધ-
વાએ તો, રજોદોષવખતે ભોજન કરવું નહી, એવો નિષેધ છે માટે પારણા પણ શુદ્ધિ
થયા પછીજ કરવી. એ રીતે ખીજાં વ્રતોવિષે પણ જાણવું. રાજ્યે એકમથકી આ-
ઠમ લગી લોહાભિસારિક કર્મ કરવું. તેમાં છત્ર, ચમર આદિ રાજચિન્હ, હાથી,
ઘોડા ઇત્યાદિક; ધનુષ આદિક શસ્ત્ર; તથા દુંદુભી (નગારાં) આદિ વાદ્ય; ઇત્યાદિ-
કની પૂજા અને હોમાદિક કરવાં. જ્યો ઘોડા પાળતા હોય તેઓ રાજ ન હોય તો
પણ તેમણે સ્વાતી નક્ષત્રસહિત એકમને દિવસે અથવા ખીજને દિવસે આરંભ કરી
નોમ લગી વાહનીરાજન કર્મ (ઘોડાની પૂજા કરી આરતી કરવી તે) કરવું.
તેમાં ઉચ્ચૈઃશ્રવાની પૂજા અને રૈવતપૂજા પ્રતિમામાં કરવી. ઘોડાની પ્રત્યક્ષ પૂજા
અને આરતી કરવી. આ બન્ને કર્મમાં તેમની પૂજાના મંત્ર અને હોમાદિકના મંત્ર
અને એમનો વિસ્તારપૂર્વક સધળો પ્રયોગ કૌસ્તુભમાં કહ્યોછે. હાલ વખતમાં ઘોડા
પાળનારા પ્રાકૃત મનુષ્યો તો વિજયાદશમીને દિવસે ઘોડાને નવરાવી કુલની માળા
ઇત્યાદિકવડે શોભાવી ઘોડારમાં લાવેછે. તેમાં “ગંધર્વકુલજાતસ્ત્વં, મા ભૂયાઃ કુલદૂ-
ષકઃ ॥ બ્રહ્મજ્ઞઃ સત્યવાક્યેન, સોમસ્ય વરુણસ્ય ચ ॥ પ્રભાવાન્ન હુતાશસ્ય, વર્ધય ત્વં
તુરંગમાન્ ॥ રિપૂન્ વિજિત્ય સમરે, સહ ભર્ત્રા સુખી ભવ,” એ મંત્રવડે દેવળ ઘોડાની
પૂજા કરવી એ પણ યોગ્ય છે.

અથપારણાવિસર્જનયોઃકાલઃ તત્રવિસર્જનંદશમ્યાંકાર્યં દિનદ્વયેદશમીસત્ત્વેપૂર્વદશમ્યાં શ્રવણાંત્યપ્રાદ્યોગેતત્રૈવવિસર્જનં તત્રતદ્યોગાભાવેનુપરદશમ્યામેવ પરત્રદશમ્યાભાવેપૂર્વદશમ્યાંનક્ષત્રયોગેસત્યસતિવાકાર્યં નક્ષત્રયોગાનુરોધેનક્રિયમાર્ણવિસર્જનમપરાણ્હેપિભવતિ અન્યપ્રાપ્તારેવ તત્રમૃદાદિપ્રતિમાયાવિસર્જનપૂર્વકંજલાદૌત્યાગઃ પરંપર્યાપૂજિતાયાધાતુપ્રતિમાયાસ્તુષ્ટાદિસ્થાનાદુત્તિષ્ટ્યાદિમંત્રૈરુત્થાપનમાત્રંકાર્યં નતુવિસર્જનં યદિનેવિસર્જનંતત્રૈવનિયમત્યાગસ્યૌચિત્યાત્ વિસર્જનોત્તરંતદિનેવપારણંકાર્યં અન્યેનુસત્યપિદશમ્યાંવિસર્જનવિધૌનવમ્યામેવપારણંકાર્યં નવમ્યાંપારણંકુર્યાદશમ્યામભિષેકંચકૃત્વામૂર્તિવિસર્જયેદિત્યાદિવચ્ચનાદિત્યાહુઃ અત્રૈવંત્યવસ્થા પ્રથમદિનેસ્વલ્પાષ્ટમ્યાયુક્તાનવમીદ્વિતીયદિનેપારણપર્યાપ્તનવમ્યાયુક્તાદશમીતત્પરદિનેશ્રવણયુક્તાવિસર્જનાર્હાદશમીતત્રાષ્ટમીનવમ્યુપવાસયોઃપ્રથમદિનેસિદ્ધત્વાદવશિષ્ટનવમ્યાંપારણમવશિષ્ટદશમ્યાંવિસર્જનં યદાતુઅવશિષ્ટનવમીદિનેવદશમીશ્રવણયુક્તાવિસર્જનાર્હાતદાવિસર્જનોત્તરંપારણં યદાપૂર્વદિનેષાષ્ટિદંડાષ્ટમીપરદિનેષ્ટમીશેષયુતાનવમીતત્પરદિનેનવમીશેષયુતાદશમીતદાનવમ્યાયુક્તદશમ્યામેવવિસર્જનોત્તરંપારણા અથનવમીષાષ્ટિદંડાદ્વિતીયદિનેનવમીશેષયુક્તાદશમીતત્રાપિનવમ્યાયુક્તદશમ્યામેવવિસર્જનપારણે યદાતુઅષ્ટમીનવમીદશમ્યસ્તિસ્ત્રોપિતિથયઃ સૂર્યોદયમારભ્યાસ્તમયર્પણમર્ચ્ચંડાસ્તત્તત્કૃત્યપર્યાપ્તાસ્તદાદાક્ષિણાત્યાનાંનવમ્યામેવપારણાચારાન્નવમ્યામેવપારણવિસર્જને ષેષાંદશમ્યામેવાચારસ્તેષાંતદુભયંદશમ્યામેવ ॥

હવે પારણા અને દેવતાનાં વિસર્જનનો કાળ કેહેછે.

દેવતાનું વિસર્જન દશમને દિવસે કરવું. જો અને દિવસે દશમ હોય તો પ્રથમ દિવસની દશમને દિવસે શ્રવણના છેલા પાદનો યોગ હોય તો તે સમયેજ કરવું. પ્રથમ દિવસે દશમમાં શ્રવણના છેલા પાદનો યોગ ન હોય તો ખીજ દિવસની દશમમાં કરવું. ખીજ દિવસે દશમ ન હોય તો પ્રથમ દિવસની દશમમાં શ્રવણનો યોગ હોય અથવા ન હોય તો પણ કરવું. નક્ષત્રયોગને અનુસારે કરવાનું જે વિસર્જન તે અપરાન્હ કાળમાં પણ થાયછે. નક્ષત્રયોગને અનુસારે કરવું ન હોય તો પ્રાતઃ કાળેજ કરવું. તેમાં માટી ઇત્યાદિકની પ્રતિમા હોય તો તેનું વિસર્જન કરી જલ ઇત્યાદિકમાં તે નાખવી. પરંપરાએ પૂજેલી ધાતુની મૂર્તિનું કળશ આદિક સ્થાનક થકી “ઝત્તિષ્ઠ” ઇત્યાદિક મંત્રવડે ઉત્થાપન માત્ર કરવું, વિસર્જન કરવું નહીં. જે દિવસે દેવતાનું વિસર્જન થાય તેજ દિવસે, પ્રથમ અહણ કરેલા નિયમો છોડવા એ યોગ્ય છે, માટે વિસર્જન થયા પછી તેજ દિવસે પારણા કરવી. ખીજ અંથકારો તો, દશમને દિવસે વિસર્જનનો વિધિ યોગ્યછે તો પણ નોમને દિવસેજ પારણા કરવી; કારણ, “નોમમાં પારણા કરવી, દશમમાં અભિષેક કરી મૂર્તિનું વિસર્જન કરવું,” ઇત્યાદિક વચન છે, એમ કેહેછે. એ બાબતમાં એવી વ્યવસ્થા,—પ્રથમ દિવસે થોડી આઠમવડે યુક્ત નોમ, ખીજ દિવસે પારણા થાય એટલી નોમસહિત દશમ, અને ત્રીજ દિવસે શ્રવણ નક્ષત્રયુક્ત એવી વિસર્જનને યોગ્ય દશમી હોય ત્યાં આઠમ અને નોમ અનેના ઉપવાસ પ્રથમ દિવસે થયા માટે ખીજ દિવસે આઠમ રહેલી નો-

મમાં પારણા કરી બાકી રહેલી દશમમાં (ત્રીજી દિવસે) વિસર્જન કરવું. બ્યારે શેષ રહેલી નોમને દિવસેજ શ્રવણયુક્ત વિસર્જનયોગ્ય એવી દશમ હોય ત્યારે વિસર્જન કીધા પછી પારણા કરવી. બ્યારે પ્રથમ દિવસે સાઠ ઘડી આઠમ, બીજી દિવસે શેષ આઠમયુક્ત નોમ, અને ત્રીજી દિવસે નોમના શેષયુક્ત દશમ હોય ત્યારે નોમયુક્ત દશમને દિવસેજ વિસર્જન કીધા પછી પારણા કરવી. બ્યારે પ્રથમ દિવસે સાઠ ઘડી નોમ, બીજી દિવસે નોમના શેષસંહિત દશમ હોય ત્યારે પણ નોમયુક્ત દશમમાંજ વિસર્જન અને પારણા કરવી. બ્યારે આઠમ, નોમ, અને દશમ એ ત્રણે તિથિ સૂર્યોદયથી અસ્ત લગી અખંડ રહી તે તે કર્મભાટે પૂરી હોય ત્યારે દક્ષિણ દેશના લોકોનો આચાર, નોમને દિવસેજ પારણા કરવાનો છે ભાટે નોમને દિવસેજ પારણા અને વિસર્જન કરવાં. દશમમાંજ પારણા કરવાનો જેનો આચાર હોય તેણે પારણા અને વિસર્જન એ બન્ને દશમમાંજ કરવાં.

અથ વિજયદશમી સાપરદિનેવાપરાણહવ્યાપ્તૌપરા દિનદ્વયેપરાણહવ્યાપ્તૌદિનદ્વયેપિ શ્રવણયોગેસત્પસતિવાપૂર્વા એવંદિનદ્વયેપરાણહવ્યાપ્ત્યભાવેપિ શ્રવણયોગસત્ત્વાસત્ત્વયોઃપૂર્વેવ દિનદ્વયેપરાણહવ્યાપ્ત્યભાવ્યોરેકતરદિનેશ્રવણયોગેયદિનેશ્રવણયોગઃસૈવગ્રાહ્યા એવમપરાણૈકદેશવ્યાપ્તાવૃદ્ધ્યં યદાપૂર્વદિનેવાપરાણહવ્યાપ્તાપરદિનેચશ્રવણયોગાભાવઃતદાપિપૂર્વેવ યદાતુપૂર્વદિનેવાપરાણહવ્યાપિનીંપરદિનેચમુહૂર્તત્રયાદિવ્યાપિનીંઅપરાણહાતુપૂર્વમેવસમાપ્તા પરત્રૈવશ્રવણયોગવતીતદાપરૈવ અપરાણહેદશમ્યભાવેપિ યાંતિથિસમનુપ્રાપ્યુદ્દયંયાતિભાસ્કરહત્યાદિસાકલ્યવચનૈઃશ્રવણયુક્તાયાગ્રાહ્યાબૌદ્યિકસ્વલ્પદશમ્યાઃકર્મકાલેસત્ત્વાપાદનાત્ સિંધૌતુહંદંપરદિનેપરાણહકાલેશ્રવણસત્ત્વેવ શ્રવણસ્યાપ્યપરાણહાતુર્વમેવસમાપ્તૌતુપૂર્વેત્યુક્તં યુક્તંચૈતન્ યદાપરદિનેવાપરાણહવ્યાપ્તિઃપૂર્વદિનેવાપરાણહાતુરત્રસાયાન્હાદૌશ્રવણયોગસ્તદાતુપરૈવગ્રાહ્યેતિમમપ્રતિભાતિ અત્રાપરાજિતાપૂજનંસીમોલ્હંધનંશમીપૂજનંદેશાંતરયાત્રાર્થિનાંપ્રસ્થાનંચવિહિતંતત્પૂજાપ્રકારસ્તુ અપરાણેગ્રામાદીશાન્યાંદિશિગત્વાશુચિદેશેભુવનુપલિપ્યચંદનાદિનાદલમાલિખ્યમમસકુટુંબસ્યક્ષેમાસિત્થ્યર્થંઅપરાજિતાપૂજનંકરિપ્યેશ્નિસંકલ્પ્ય મધ્યેઅપરાજિતાયૈનમહત્યપરાજિતામાવાહ્યતદ્વક્ષિણેક્રિયાશસ્ત્રેનમહતિજયાંવામતઃઉમાયૈનમહતિવિજયાંચાવાહ્યઅપરાજિતાયૈનમઃજયાયૈનમઃવિજયાયૈનમઃશ્તિનામમંત્રૈઃષોઢશ્ચોપચારપૂજાંકૃત્વાપ્રાર્થયેન્દમાંપૂજાંમયાદેવિયથાશક્તિર્નિવેદિતાંરક્ષાર્થંતુસમાદાયવ્રજસ્વસ્થાનમુત્તમમિતિ અથરાત્તઃસંકલ્પેયાત્રાયાંવિજયસિત્થ્યર્થમિતિવિશેષઃ પૂજાનમસ્કારાંતેહારેનુતુવિચિત્રેનામાસ્વત્કનકમેખલા અપરાજિતામદ્રરતાકરોતુવિજયંમેત્યાદિમંત્રૈર્વિજયપ્રાર્થ્યપૂર્વવાદ્દિસૃજેદિતિસંક્ષેપઃ તતઃસર્વેજનાઃગ્રામાદ્વહિરીશાનદિગવસ્થિતાંશર્માંગત્વાપૂજયેયુઃ સીમોલ્હંધનંતુશમીપૂજનાતુપૂર્વશ્ચાદ્વાકાર્યં રાજાતુઅશ્વમારુહ્યસહપુરોહિતઃસામાત્યઃશર્મામૂલંગત્વાવાહનાદવરુહ્યસ્તિવાચનપૂર્વકંશર્માસંપૂજ્યકાર્યોદ્દેશાનમાત્મૈઃસહસંવદન્પ્રદક્ષિણાંકુર્વાન્ પૂજાપ્રકારસ્તુમમદુક્તામંગલાદિનિરાસાર્થંક્ષેમાર્થયાત્રાયાંવિજયાર્થંચશમીપૂજાંકરિપ્યે શામ્યલાભેઅર્ચનતકવૃક્ષપૂજાંકરિપ્યેશ્નિસંકલ્પઃ રાજાતુશમીમૂલેદિવ્યાલપૂજાંવાસ્તુદેવતાપૂજાંચકુર્વાન્ અમંગલાનાંશમનીંશમનીંદુષ્કતસ્યુચ દુઃસ્વપ્નાશિનીંધન્યાંપ્રપયે

હંશમીંશુભામિતિપૂજામંત્રઃ પૂજાંતે શમીશમયતેપાપંશમીલોહિતકંટકા ધરિત્યર્જુનવાણા
નાંરામસ્યપ્રિયવાદિની કરિષ્યમાણયાત્રાયાંયથાકાર્લસુલ્ભમયા તન્નનિર્વિગ્નઃત્રીત્વંભવશ્રી
રામપૂજિતેતિપ્રાર્થયેત્ અશ્વમેંતકપૂજને અશ્વમેંતકમહાવૃક્ષમહાદોષનિવારણ ઇષ્ટાનાંદર્શનદે
હિશત્રૂણાંચવિનાશનમિતિપ્રાર્થયેત્ રાજાશત્રોર્મૂર્તિરૂત્વાશસ્ત્રેણવિધ્યેત્ પ્રાકૃતાઃશમીશાલ્વા
શિલ્ત્વાભાનયંતિતન્નિર્મૂલં ગૃહીત્વાસાક્ષતામાદ્રીશમીમૂલગતાંમૃદં ગીતવાદિત્રનિર્ધોષૈરાન
યેસ્વગૃહંપ્રતિ તનોભૂષણવસ્ત્રાદિધારયેત્સ્વજનૈઃસહ નીરાજ્યમાનઃપુણ્યાભિર્યુવતીભિઃસુમંગ
લમિતિ અન્નદેશાંતરંજિગમિષુભિર્વિજયમુહૂર્તેન્દ્રાદ્યાનુકૂલ્યાભાવેપિપ્રયાણંકાર્યં તન્નવિજય
મુંહૂર્તોદ્વિવિધઃ ઇષ્તસંધ્યામતિક્રમ્યર્પકંચિદુદ્વિન્નતારકઃ વિજયોનામકાલોયંસર્વકાર્યાર્થસા
ધકદત્યેકઃ એકાદશમુહૂર્તોપિવિજયઃપરિકીર્તિતઃ તસ્મિન્સર્વવિધાતવ્યાપાત્રાવિજયકાં
ક્ષિભિરિત્યંપરઃ ઉક્તદ્વયાન્યતરમુહૂર્તેદશમીયુક્તેપ્રસ્થાનંકાર્યનત્વેકાદશીયુક્તે”આશ્વયુક્
શુક્લદશમીવિજયાલ્યાલિલેશુભા પ્રયાણેતુવિશેષેણકિંપુનઃશ્રવણાન્વિતેતિજ્યોતિર્ધ્રયોક્તેર
ન્યાન્યપિકર્માણિમાસવિશેષનિરપેક્ષાણ્યત્રન્દ્રાદ્યાનુકૂલ્યાભાવેપ્યનુષ્ટેયાનિ માસવિશેષેવિ
હિતાનિતુસૂઢાકર્મવિષ્ણવાદિદેવતાપ્રતિષ્ઠાદીનિનકુર્વાત્ રાજાંપટ્ટાભિષેકેનવ્રમીવિદ્વાદશ
મીશ્રવણપુતાપિનપ્રાહ્યાકિંત્વોદયિક્યેવપ્રાહ્યા ॥

હવે વિજયાદશમીનો નિર્ણય કેહેછે.

તે વિજયા દશમી ખીજ દિવસે અપરાન્હકાળવ્યાપિની હોય તો ખીજ દિવસ-
નીજ લેવી. જો ખત્રે દિવસે અપરાન્હકાળવ્યાપિ હોય અને ખત્રે દિવસે શ્રવણયોગ
હોય અથવા ન હોય તો પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. એ રીતે ખત્રે દિવસે અપ-
રાન્હવ્યાપિ ન હોય તો પણ અને શ્રવણયોગ હોય અથવા ન હોય તો પણ પ્રથમ
દિવસનીજ લેવી. ખત્રે દિવસે અપરાન્હવ્યાપિ હોય અથવા ન હોય અને ખત્રે-
માંથી એક દિવસ શ્રવણયોગ હોય તો જ દિવસે શ્રવણ યોગ હોય તેજ લેવી. ખત્રે
દિવસે અપરાન્હ કાળમાં એકદેશવ્યાપિ છતાં પણ એ પ્રમાણેજ નિર્ણય જાણવો.
જ્યારે પ્રથમ દિવસેજ અપરાન્હકાળવ્યાપિ હોય અને ખીજ દિવસે શ્રવણયોગ ન
હોય ત્યારે પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. જ્યારે પ્રથમ દિવસેજ અપરાન્હકાળવ્યા-
પિની હોય અને ખીજ દિવસે પણ છઠ્ઠી અથવા કાંઈએક અધિકવ્યાપિની થઈ અપ-
રાન્હકાળથકી પ્રથમજ સમાપ્ત થાય અને ખીજ દિવસેજ શ્રવણયોગયુક્ત હોય તો ખીજ
દિવસનીજ લેવી. કારણ, અપરાન્હ કાળમાં દશમી ન હોય તો પણ, “જ તિથિમાં
સૂર્યોદય થાયછે તે તિથિ સંપૂર્ણ જાણવી” ઇત્યાદિક સાકલ્ય” સૂચવનારાં વચ-
નવડે ઉદયકાળવ્યાપિની થઈ શ્રવણયુક્ત એવી અલ્પ દશમ હોય તો પણ તે
કર્મકાળમાં લેવાવિષે કહેલી છે. નિર્ણયસિંધુમાં તો ખીજ દિવસે અપરાન્હ
કાળમાં શ્રવણ હોય તેજ ખીજ દિવસની લેવી, અપરાન્હથી પ્રથમજ શ્રવણ પૂર્ણ
થતું હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી, એ રીતે કહેલુંછે, અને એ યોગ્ય પણ છે.
જ્યારે ખીજ દિવસેજ અપરાન્હકાળવ્યાપિ હોય અને પ્રથમ દિવસે અપરાન્હ કાળ
પછી સાપાન્હ કાળ ઇત્યાદિક કાળમાં શ્રવણયોગ હોય ત્યારે તો ખીજ દિવસનીજ

લેવી, એમ મને ભાસેછે. એ વિજયાદશમીને દિવસે અપરાજિતાપૂજન, સીમાનું ઉલ્લંઘન, શમીપૂજન, અને દેશાંતર જવાને ચાહનારાઓએ પ્રસ્થાન ઇત્યાદિક કૃત્ય કરવાં. અપરાજિતા દેવીની પૂજનો પ્રકાર—અપરાજિતા કાળે ગામથી ઈશાન ખુણે જઈ સ્વચ્છ સ્થલમાં પૃથિવી લીપી ચંદન ઇત્યાદિકવડે અષ્ટદલ કાઢી, “મમ સકુટુંબસ્ય ક્ષેમસિદ્ધયર્થે અપરાજિતાપૂજનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી અષ્ટદલના મધ્યભાગમાં “અપરાજિતાયૈ નમઃ,” એ નામમંત્રવડે અપરાજિતાનું આવાહન કરી તેની દક્ષિણ તરફ, “ક્રિયાશક્ત્યૈ નમઃ,” આ મંત્રવડે જ્યાં દેવીનું આવાહન કરવું. પછી કામી બાબુ, “ઉમાયૈ નમઃ,” એ મંત્રવડે વિજયા દેવીનું આવાહન કરી, “અપરાજિતાયૈ નમઃ, જયાયૈ નમઃ, વિજયાયૈ નમઃ” એ નામમંત્રોવડે ષોડશોપચાર પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર—“ઈમાં પૂજાં મયા દેવિ, યથાશક્તિ નિવેદિતાં ॥ રક્ષાર્થં તુ સમાદાય, વ્રજ સ્વસ્થાનમુત્તમં.” રાજ્યે સંકલ્પ કરવો હોય તો “યાત્રાયાં વિજય-સિદ્ધયર્થં” એટલો વિશેષ બાળવો. પૂજા, નમસ્કાર કર્યા પછી, “હારેણ તુ વિચિત્રેણ, ભાસ્વત્કનકમેશ્વલા ॥ અપરાજિતા મદ્રરતા, કરોતુ વિજયં મમ,” ઇત્યાદિક મંત્રવડે વિજયની પ્રાર્થના કરી પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે વિસર્જન કરવું. એ પ્રમાણે સંક્ષેપ કહ્યો. ત્યાર પછી સઘળા મનુષ્યોએ ગામથી બહાર જઈ ઈશાન દિશામાં ઉગેશાં શમીનાં વૃક્ષનું પૂજન કરવું. સીમાનું ઉલ્લંઘન કરવું તે તો શમી પૂજાથી પ્રથમ અથવા પાછળ કરવું. રાજ્યે તો ઘોડા ઉપરે બેસી ગુરૂ તથા પ્રધાન સહિત શમીવૃક્ષની પાસે જઈ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી પુણ્યાહવાચન કરી શમીનું પૂજન કરવું. પછી કાર્યોની વાતો પ્રધાનોસાથે કરતાં પ્રદક્ષિણા દ્રવી. શમી પૂજનો પ્રકાર—“મમ દુષ્કૃતામંગલાદિનિરાસાર્થં ક્ષેમાર્થં યાત્રાયાં વિજયાર્થં ચ શમીપૂજાં કરિષ્યે,” શમી ન મળે તો, “અશ્વમેતકવૃક્ષપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. રાજ્યે તો શમીવૃક્ષનાં મૂળમાં દિક્ષાલ અને વાસ્તુદેવતાની પૂજા કરવી. “અમંગલાનાં શમનીં, શમનીં દુષ્કૃતસ્ય ચ ॥ દુઃલગ્નપ્રણાશિનીં ધન્યાં, પ્રપન્નેઽહં શમીં શુભાં” એ મંત્રવડે શમીની પૂજા કરવી, પૂજા થયા પછી, “શમી શમયતે પાપં, શમી લોહિતકંટકા ॥ ધરિચ્યર્તુનવા-જાનં, રામસ્ય પ્રિયવાદિની ॥ કરિષ્યમાણયાત્રાયાં, યથાકાલં સુખં મયા ॥ તન્ન નિર્વિઘ્નકર્ત્ત્વી ત્વં, ભવ શ્રીરામપૂજિતે,” આ મંત્રવડે શમીની પ્રાર્થના કરવી. અશ્વમેતક (આસેંદ્રા)નું પૂજન કર્યું હોય તો, “અશ્વમેતક મહાવૃક્ષ, મહાદોષનિવારણ ॥ દણનાં દર્શનં દેહિ, શત્રૂણાં ચ વિનાશનં,” એ મંત્રવડે અશ્વમેતકની પ્રાર્થના કરવી. રાજ્યે શત્રુની ઋત્તિ હરી શસ્ત્રવડે છેદવી. મૂર્ખ મનુષ્યો શમીની સાખા તથા પાન ઇત્યાદિ તોડી લાવેછે તે નિર્મૂળ છે. “શમીવૃક્ષનાં મૂળની ભીંજાયલી માટી ચોખાસ-હિત લઈ તે ગાજતાં વાજતાં પોતાને ધરે લાવવી. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રિયોવતી પો-તાની આરતી કરાવવી, પછી પોતે પોતાના ઇષ્ટ મિત્રોસહિત ભૂષણ, વસ્ત્ર ઇત્યાદિક ધારણ કરવાં.” એ વિજયાદશમીને દિવસે વિદેશ જનારાઓએ ચંદ્ર ઇત્યાદિક અનુકૂળ ન હોય તો પણ વિજયમુહૂર્તમાં પ્રયાણ કરવું. તે પ્રયાણમાં વિજય મુહૂર્ત એ પ્રકારનું છે. પ્રથમ પ્રકાર—“સાયંકાળે કાંઈ એક સંધિકાળ ગયા પછી થોડાં એક

નક્ષત્રો દેખાવા લાગે એવો જ કાળ તે વિજયકાળ, તે સધળાં કાર્ય અને અર્થ સફલ કરનારો છે.” ખીન્ને પ્રકાર—“સૂર્યોદયથી ધ્યાનમાં મુહૂર્તને વિષયમુહૂર્ત કહે છે, તે વિજયકાળમાં પોતાના જયની ઇચ્છા કરનારા સધળાઓએ પ્રયાણ કરવું. આ ખત્રેમાંથી કોઈ એક દશમયુક્ત મુહૂર્તમાં પ્રસ્થાન કરવું, એકાદશીયુક્ત મુહૂર્તમાં કરવું નહી. “આશુ સુદ દશમ તેનું વિજયાદશમાં એવું નામ છતાં તે સધળાં શુભ કર્મમાં શુભ છે. પ્રયાણમાં તો વિશેષ કરી શુભ છે, કુરિ શ્રવણયુક્ત હોય તો અતિ ઉત્તમ,” એવાં જ્યોતિષ ગ્રંથોનાં વચન છે, તેથી વિશેષ માસાદિકની ગરજ ન કરતાં થનારાં જ ખીજાં કાર્યો તે વિજયાદશમીને દિવસે ચંદ્ર ઇત્યાદિક અનુકૂળ ન હોય તો પણ કરવાં. અમુક માસમાં કરવાનાં ચૂકાકર્મ તથા વિષ્ણુ ઇત્યાદિક દેવતાની પ્રતિષ્ઠા વગેરે કૃત્ય, તે કરવાં નહી. રાજના પટ્ટાભિષેકમાંટે, નોમવડે વિદ્વા દશમી શ્રવણયુક્ત હોય તો પણ લેવી નહી, ત્યારે ખીજા દિવસની સૂર્યોદય સમયે હોય તેજ લેવી.

આશ્વિનસ્યશુક્લંદશમીમેકાદશીપૂર્ણમાસીંવારભ્યમુહૂર્તવશિષ્ટાપારાત્રીતીર્થાદૌગત્વાપ્રત્યહંમાસપર્યંતંકાર્તિકસ્નાનંકાર્ય તત્પ્રકારઃ વિષ્ણુસ્મૃત્વાદેશકાલૌસંકીર્ત્ય નમઃકમલનાભાવનમસ્તેજલશાયિને નમસ્તેસ્તુહૃષીકેશગૃહાણાર્ધ્યનમોસ્તુતે इत्यर्घ्यंદત્વા કાર્તિકેકંઠકરિપ્યામિપ્રાતઃસ્નાનંજનાર્દન પ્રતિપર્થતવદેવેશદામોદરમયાસહ ધ્યાત્વાહંત્વાંચદેવેશજલેસ્મિન્જાતુમુદ્યતઃ તવપ્રસાદાત્પાપમેદામોદરવિનશ્યતુદિતિમંત્રાભ્યાંસ્નાત્વાપુનરર્ધ્યંદિર્ઘવાત્ તત્રમંત્રૌ નિત્યેનૈમિત્તિકેઠુણ્ણકાર્તિકેપાપનાશને ગૃહાણાર્ધ્યમયાદત્રંત્રારાધયાસહિતોહરે વ્રતિ નઃકાર્તિકેમાસિસ્નાતસ્યવિધિવન્મમ ગૃહાણાર્ધ્યમયાદત્રંત્રારાધયાસહિતોહરે કુરુક્ષેત્રગંગાપુષ્કરાદિતીર્થવિશેષેણફલવિશેષઃ અથાન્યોપિવિશેષઃ કાર્તિકંસકલંમાસંનિત્યસ્નાપીજિતેંદ્રિયઃ જપન્હવિપ્યમુકુદાંતઃસર્વપાપૈઃપ્રમુચ્યતે સ્મૃત્વાભાગીરથીંવિષ્ણુશિર્વસૂર્યજલેવિશેત્ નાભિમાત્રેજલેતિષ્ઠન્વ્રતીસ્નાયાદથાવિધિ इदંકાર્તિકસ્નાનંપ્રાતઃસ્નાનંપ્રાતઃસંધ્યાંચઠુત્વાકાર્થં તાભ્યાંવિનેતરકર્માનાધિકારાત્ યદ્યપિપ્રાતઃસંધ્યાપાઃસૂર્યોદયેસમાપ્તિસ્તથાપ્યત્રવચન બલાદુદયાત્પૂર્વસંધ્યાંસમાપ્યકાર્તિકસ્નાનંકાર્યમિતિનિર્ણયસિધૌઉક્તં નૈવંપ્રંયાંતદ્દેશ્યતે એવંમાસસ્નાનાશક્તૌત્ર્યહંસ્નાયાન્ અન્યેવામપિકાર્તિકમાસવ્રતાનામત્રૈવારંભઃ તાનિયથા તુલસીદલલક્ષેણકાર્તિકેયોર્ચયેદ્દરિં પત્રેપત્રેમુનિશ્ચેષ્ટમૌક્તિકંલભતેફલં તુલસીમંજરીમિર્હિરિહરાર્ચનેમુક્તિઃફલં રોપણપાલનસ્પર્શઃપાપક્ષયઃ તુલસીઢાયાયાંશ્રાદ્ધાત્પિતૃનૃપ્તિઃ તુલસીશોભિતગૃહેતીર્થરૂપેયમર્કિંકરાનાયાંતિદત્ત્યાદિતુલસીમાહાત્મ્યં એવંધાત્રીમાહાત્મ્યમપિ કાર્તિકેધાત્રીવૃક્ષાપશ્ચિન્નાન્વૈસ્તોષયેદ્દરિં બ્રાહ્મણાન્મુજોયેન્મહત્તપાસ્વયંમુંજીતબંધુભિઃ ધાત્રીઢાયાસુશ્રાદ્ધધાત્રીપત્રૈઃફલૈશ્વહરિપૂજનંચમહાફલં દેવર્ષિસર્વવ્રતીર્થાનાંધાત્રીવૃક્ષેનિવાસોક્તેઃ અત્રૈવહરિજાગરવિધિઃ જાગરંકાર્તિકેમાસિયઃકુર્યાદ્ગુણોદયે દામીદરાત્રેસેનાની ગોસહસ્રફલંભેત્ શિવવિષ્ણુગૃહાભવેસર્વદેવાલયેષ્વપિ કુર્યાદશ્વત્થયલૂઘુતુલસીનાંવનેષ્વપિ વિષ્ણુનામપ્રબંધાનિયોગાયેદ્વિષ્ણુસન્નિધૌ ગોસહસ્રપ્રદાનસ્યફલમાપ્નોતિમાનવઃ વાદઠુત્પુરુષશ્ચાપિવાજપેયફલંભેત્ સર્વતીર્થાંવિગાહોત્થંનર્તકઃફલમાપ્રુયાન્ સર્વમેતલભે

તુષ્યંતેષાંતુદ્રવ્યદઃપુમાન્ અર્ચનાહર્શનાદ્વાપિત્વહંશમવાપ્રુયાદિતિકૌસ્તુભે સર્વાભાવેન્ના
 હ્રજાનાંવિષ્ણુમક્તાનાંવાક્રવત્થવટયોર્વાસેવનંકુર્યાદિતિતત્રૈવ સરોહહાણિતુલસીમાલતીમુ
 નિપુષ્પકું કાર્તિકેવિહિતાન્વેવંદીપદાનંચપંચમં કાર્તિકેમાસોપવાસોવાનપ્રસ્થયતિવિધવા
 મિઃકાર્યઃ ગૃહસ્થૈર્નકાર્યઃ રુચ્ચંવાપ્યતિરુચ્ચંવાપ્રાજાપત્યમથાપિવા એકરાત્રંવ્રતંકુર્યાત્ત્રિરા
 ત્રવ્રતમેવવા શાકાહારંપયોદ્ધારંફલાહારમથાપિવા ચરેદવાન્નાહારંવાસંપ્રાપ્તેકાર્તિકેવ્રતી ॥

હવે કાર્તિકસ્નાનનો નિર્ણય કેહેછે.

આશુ સુદ દશમ, ઇચ્ચારસ, અથવા પૂનમ એમાંથી કોઈ એક પણ દિવસે કાર્તિકસ્નાનનો આરંભ કરવો. પ્રભાતે એ ઘડી રાત આડી રહે ત્યારે ઉઠી તીર્થ ઇત્યાદિકમાં જઈ દરરોજ એક માસ લગી કાર્તિકસ્નાન કરવું. તેનો પ્રકાર—વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી પછી, “નમઃ કમલનાભાય, નમસ્તે જલશાયિને ॥ નમસ્તેઽસ્તુ હૃષીકેશ, ગૃહાણાર્ધ્યં નમોસ્તુ તે,” એ મંત્રવડે અર્ધ્ય દઈ, “કાર્તિકેઽહં કરિષ્યામિ, પ્રાતઃસ્નાનં જનાર્દન ॥ પ્રીત્યર્થં નવ દેવેશ, દામોદર મયા સહ ॥ ધ્યાત્વાઽહં ત્વાં ચ દેવેશ, જલેઽસ્મિન્ સ્નાતુમુદ્યતઃ ॥ તવ પ્રસાદાત્પાપં મે, દામોદર વિનશ્યતુ,” એ મંત્રવડે સ્નાન કરી દૂરી એ અર્ધ્ય દેવા, તેના મંત્ર—“નિમ્બે નૈમિત્તિકે રુષ્ણ, કાર્તિકે પાપનાશને ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં મયા દત્તં, રાધયા સહિતો હરે ॥ વ્રતિનઃ કાર્તિકે માસિ, સ્નાનસ્ય વિધિવન્મમ ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં મયા દત્તં, રાધયા સહિતો હરે.” કુરૂક્ષેત્ર, ગંગા, પુષ્કર ઇત્યાદિક વિશેષ તીર્થોમાં ફલ અધિક જાણવું. હવે ખીજે પણ વિશેષ કેહેછે. “સઘળા કાર્તિક માસ લગી નિત્યસ્નાન કરનારો, જીતેન્દ્રિય, જપ કરનારો, હવિષ્યાત્ર ભોજન કરનારો અને દાંત (તપસ્યાના ક્લેશને સહન કરનારો) એવો મનુષ્ય સર્વ પાપથી મુક્ત થાયછે.” “ભાગીરથી (ગંગા), વિષ્ણુ, શિવ, અને સૂર્ય એમનું સ્મરણ કરી જલમાં પ્રવેશ કરવો, અને વ્રત ધારણ કરનારે નાલિપ્રભાણુ જલમાં ઉભા રહી વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું.” એ કાર્તિકસ્નાન; પ્રાતઃસ્નાન અને પ્રાતઃસંધ્યા કર્યા પછી કરવું; કારણ, પ્રાતઃસ્નાન અને પ્રાતઃસંધ્યા કર્યાગ્નિના ખીજાં કર્મ કરવાનો અધિકાર નથી. જો કે પ્રાતઃસંધ્યાની સમાપ્તિ સૂર્યોદય થયા પછી થાયછે એમ છે તો પણ ઇહાં વિશેષ વચન છે માટે ઉદય થકી પ્રથમ પ્રાતઃસંધ્યા સમાપ્ત કરી કાર્તિકસ્નાન કરવું, એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યુંછે. ખીજા ગ્રંથોમાં એ રીતે દેખાતું નથી. એક માસ લગી સ્નાન કરવાની શક્તિ ન હોય તો ત્રણ દિવસ સ્નાન કરવું. કાર્તિક માસ સંબંધી ખીજાં વ્રતોનો પણ આરંભ એજ દિવસે કરવો. તે વ્રતો આ રીતે,—“જ મનુષ્ય કાર્તિક માસમાં લાખ તુલસીદલવડે વિષ્ણુની પૂજા કરેછે તેને હે મુનિશ્રેષ્ઠ! એક એક પત્રે મોતિ અર્પણ કરવાનું ફલ મળેછે. તુલસીની મંજરીવડે હરિ, હરની પૂજા કરવાથી મુક્તિ ફલ મળેછે. તુલસીનું રોપવું, પાળવું, અને સ્પર્શ કરવાથી પાપનો હાય થાયછે. તુલસીની છાયાનીચે શ્રાદ્ધ કરવાથી પિત્રોને તૃપ્તિ થાયછે. તુલસીવડે શોભાયમાન એવાં તીર્થરૂપ ઘરમાં યમના દૂતો આવતા નથી.” ઇત્યાદિક તુલસીનું માહાત્મ્ય કહ્યુંછે.

એ પ્રમાણે આમળાનું માહાત્મ્ય પણ કહ્યું છે. “કાર્તિક માસમાં આમળાનાં વૃક્ષ-નીચે વિચિત્ર અન્નવડે હરિને સંતોષ પમાડવો; એટલે વિચિત્ર અન્નનું નૈવેદ્ય સમર્પણ કરવું, અને ભક્તિવડે બ્રાહ્મણને ભોજન દઈ પોતાના સંબંધીસહિત પોતે. ભોજન કરવું. આમળાની છાયાતલે શ્રાદ્ધ કરવાથી અને આમળાનાં પાન, ફલવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવાથી મહાફલ મળે છે. કારણ, આમળામાં દેવ, ઋષિ, સર્વ યજ્ઞ, અને સઘળાં તીર્થ રહે છે, એવાં વચન છે.” એ કાર્તિક માસમાં હરિજન-ગરણનો વિધિ કરવો. “કાર્તિક માસમાં અરુણોદયકાળે જ દામોદરસમીપે જાગરણ કરે છે તેને હે સ્વામીકાર્તિક ! સહસ્ર ગોદાનનું ફલ મળે છે. શિવ, વિષ્ણુ એ-મનાં દેવાલયમાં જાગરણ કરવાં. શિવ, વિષ્ણુનાં દેવાલય ન હોય તો સઘળાં દેવાલયમાં જાગરણ કરવાં. અથવા પીપળાનાં મૂળપાસે, અથવા તુલસીનાં વનમાં પણ જાગરણ કરવું. વિષ્ણુની સમીપે વિષ્ણુની કથા ગાનારાને હજાર ગોદાનનું ફલ મળે છે. વાદિત્ર વજ્રડનારાને વાજપેય યજ્ઞનું ફલ મળે છે. વિષ્ણુ પાસે નાચ કરનારાને સઘળાં તીર્થોમાં સ્નાન કરવાનું ફલ મળે છે. હરિજાગરણાદિક કરનારાઓને દ્રવ્ય દેવાથી સઘળું પુન્ય મળે છે. પૂજા, દર્શન ઇત્યાદિ કરવાથી હરિજાગરણનું પદ્માંશ પુન્ય મળે છે,” એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. દેવાલય આદિક ન હોય તો; બ્રાહ્મણ, વિષ્ણુભક્ત, પિપળો, કિંવા વડ એમની સેવા કરવી એ કૌસ્તુભમાં જ કહ્યું છે. કાર્તિક માસમાં કમલ, તુલસી, માલતી (પીલી અમેલી, સફેદ જાઈ, ગુલબાસનાં પુષ્પ), અગસ્ત્યાનાં પુષ્પ, એ ઉત્તમ છે; માટે એ પુષ્પોવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવી, અને પાંચમું દીપદાન પણ કરવું. કાર્તિક માસમાં; વાનપ્રસ્થ (તપસ્વીમાટે વનમાં રહેનારો), સંન્યાસી અને વિધવા એમણે એક માસ લગી ઉપવાસ કરવા, ગૃહસ્થે કરવા નહીં. કાર્તિક માસમાં વ્રત ધારણ કરનારે કૃષ્ણ, અતિકૃષ્ણ, અથવા પ્રાજપત્ય કરવાં. અથવા એકરાત્ર, ત્રિરાત્ર એવાં વ્રત કરવાં. અથવા શાકનો આહાર, દૂધનો આહાર, ફલનો આહાર એમાંથી કોઈ એક પણ કરવું. અથવા યવનાં અન્નનો આહાર કરવો.

અથકાર્તિકેવર્જ્યાનિ પલાંડુલશુનહિંગુહત્રાકગૃંજનમૂલકાલાબુશિયુવંતાકકૂપ્પાંદવૃહતી
ફલકર્લિંગકપિથૈલલવળશાકદ્વિપાચિતાન્નપર્પુષિતાન્નદગ્ધાન્નાનિમાષપુદ્ગમસૂચવળકકુ
લિથ્યનિષ્પાવાદકયાદિદ્વિદલાનિચવર્જયેત્ સમ્પ્રમ્યાંધાત્રીફલતિલાંશ્વાષ્ટમ્યાંનારિકેરંરવિવા
રેધાત્રીફલસર્વદાવર્જ્ય ॥

હવે કાર્તિક માસમાં વર્જ્ય પદાર્થ કહ્યા તે કહે છે.

કાર્તિક માસમાં કાંદા, લસણ, હીંગ, છત્રાક (ચોમાસામાં છત્રે સરખાં સફેદ થાય છે તે), ગાજર, મૂળા, દૂધિ, સરગુઆની સીંગ, રીંગણાં, કોળું, ખુહરીફળ (ભો-રીંગણી), કાળીચું, કોઠ, તેલ, અથાણું, એ વખત રાંધેલું અન્ન વાસી અન્ન, ખળેલું અન્ન, એ પદાર્થ વર્જ્ય કરવા. અડદ, મગ, મસૂર, ચણા, કળથી, ચોળા, વાલ,

અને તુવર ઇત્યાદિક એ દસવાળાં ધાન્ય વર્જ્ય કરવાં. સાતમને દિવસે આમળાં, અને તિલ વર્જ્ય કરવા. આઠમને દિવસે નારિયલ, રવિવારે આમળાં એ સર્વેદા વર્જ્ય કરવાં.

કાંસ્યપાત્રમોજનવર્જનવ્રતેકાંસ્યપાત્રંધૃતપૂર્ણદવાત્ મધુત્યાગેધૃતપાયસશર્કરાદાનંસમા સૌકાર્યં તૈલત્યાગેનિલદાનં કાર્તિકેમૌનમોજીસતિલાંઘંટાંદવાત્ સ્વર્ણયુતાનિમાષયુતાનિ ત્રિશત્કૃષ્ણાંડાન્યત્રમાસેદવાત્ કાર્તિકેકાંસ્યમોજીકૃમિમુક્ત્ ફલવર્જનેફલંરસત્યાગેરસો ધાન્યત્યાગેધાન્યાનિદેયાનિ સર્વત્રગોદાનંવા એકતઃસર્વદાનાનિદીપદાનંતથૈકતઃ કાર્તિકે દીપદાનસ્યકલાનાર્હતિષોડશીં એતાવદ્દનાસંભવેચાતુર્માસ્યવ્રતાસંભવેવાકાર્તિકેકેંચિદ્દૂત મવશ્યંકાર્યં અવ્રતઃકાર્તિકોષેષાંગતોમૂઢધિપામિહ તેષાંપુણ્યસ્યલેશોપિનમવેત્સુકામ્યાના મિત્યુક્તેઃ શાલપ્રામાદિદેવતાગ્રેસ્વસ્તિકર્મડલાદિકંરંગવલ્યાદિનાકરોતિસાસ્વર્ગાદિફલંમુક્તાસન્નજન્મસુવૈધવ્યંનાપ્રોતિ કાર્તિકેપુરાણેતિહાસશ્રવણારંભસમાપ્તીવિહિતે ॥

હવે વ્રતની સમાપ્તિને દિવસે કયાં દાન કરવાં તે કેહેછે.

કાંસાનાં પાત્રમાં ભોજન ન કરવું એ વ્રત હોય તો ધી ભરીને કાંસાનું પાત્ર હેવું. મધ છોડયો હોય તો ધી, દૂધપાક, સાકર એનું દાન છેલે દિવસે કરવું. તેલ છોડયું હોય તો તિલનું દાન કરવું. કાર્તિક માસમાં મૌન રાખી ભોજન કરનારે તિલ સહિત ઘંટાનું દાન કરવું. બીજા માસમાં ભોજન સમયે મૌન ધરનારે સુવર્ણ, અડદ સહિત ત્રીસ કોળાં દેવાં. કાર્તિક માસમાં કાંસાનાં પાત્રમાં ભોજન કરે તો કીડા ખાધા એવું થાયછે. કૃણ વર્જ્ય કીધાં હોય તો જે કૃણ છોડ્યું હોય તે કૃણ હેવું. રસના બદલામાં જે રસ છોડયો હોય તે રસ દેવો. ધાનનો નિયમ હોય તો તે તે રસના બદલામાં જે રસ છોડયો હોય તે રસ દેવો. “સધળાં દાન એક તરફ અને ધાન્ય દેવાં. અથવા સધળાં વ્રતોમાં ગોદાન કરવું. “સધળાં દાન એક તરફ અને દીપદાન એક તરફ, એટલે સધળાં દાનો કરતાં દીપદાન ઉત્તમ છે, માટે કાર્તિક માસમાં દીપદાનનો પુણ્યના સોળમા અંશને પણ બીજાં દાન પોહોયતાં નથી.” એટલાં વ્રતો થઈ શકવાનો સંભવ ન હોય અથવા ચાતુર્માસ્ય વ્રતનો સંભવ ન હોય તો કાર્તિક માસમાં કાંઈએક વ્રત તો અવશ્ય કરવું. કારણ, “જમને કાર્તિક માસ વ્રત વિના જાય, સુવર સમાન તે મૂઢબુદ્ધિવાળાઓને આ લોકમાં લેશ પણ પુણ્ય મળતું નથી,” એવાં વચન છે. જે સ્ત્રી શાલગ્રામ ઇત્યાદિ દેવને સમીપે અનેક રંગવડે સાથિયા, સર્વતોભદ્ર, ઇત્યાદિક ચિત્ર કરેછે તે સ્વર્ગાદિક કૃણ ભોગવી સાત જન્મ લગી વિધવાપણું પામતી નથી. કાર્તિક માસમાં પુરાણ તથા ઇતિહાસ (ભારત આદિ) એમનાં શ્રવણનો આરંભ અને સમાપ્તી પણ કરવી.

તત્પ્રકારઃ; બ્રાહ્મણવાચકંકુર્યાન્નાન્યવર્ણજમાદરાત્ શ્રાવયેચ્ચતુરોવર્ણીનૃકૃત્વાબ્રાહ્મણમ પ્રતઃ ત્રિસ્પષ્ટમદુત્તંશાંતંસ્પષ્ટાક્ષરપદંતથા કલાસ્વરસમાયુક્તંરસમાવસમન્વિતં બ્રાહ્મણાદિ પુસર્વેષુગ્રંથાર્થચાર્ણ્યેનૃપ યર્ણવાચયેદ્વાજન્સવિપ્રોવ્યાસઽચ્યતે સમાપેષુપુરાણેપુરાત્ત્યાનં તર્પયેન્નૃપ વાચકઃપૂજિતોયેનપ્રસન્નાસ્તસ્યદેવતાઃ શ્રાદ્ધેયસ્યદ્વિજોમુંક્તેવાચકઃશ્રદ્ધયાન્વિ

તઃ ભવંતિપિતરસ્તસ્યતુભાવર્ષશતંનુપેતિ કાર્તિકસ્નાનકાલે ડમિલાષાષ્ટકાશીલ્લંઢોક્તપુત્ર
કામેનપઠિતવ્યં અત્રૈવદુગ્ધવ્રતંસમર્પ્યદુગ્ધદાનંકૃત્વાદિદલવ્રતંસંકલ્પયેત્ ચત્રોત્પત્તૌયેષાંદ
લદ્વયંદૃશ્યતેતેવર્તનીયાદત્યેકે અન્યેત્વેવંલક્ષણાયાંવચનાભાવાસ્વરૂપનોયેષાંદિદંદૃશ્યતેતે
વડ્યનિનુઅન્યેનાપિપત્રપુષ્પાદિકમિત્યાહુઃ એવમન્યાન્યપિતાંબૂલકેશકર્તનાદિવર્તનરૂપાણિ
વ્રતાનિજ્ઞેયાનિ અત્રાકાશદીપડક્તઃ સૂર્યાસ્તેગૃહાદદૂરેપુરુષપ્રમાણયત્તિયકાષ્ઠમૂનિલ્લન્યત
સ્વમૂર્ધ્નિઅદ્દલાયાઠાતિનિર્મિતેદીપયંત્રેમધ્યેમુખ્યદીપં સમંતનોષ્ટાવિતિસંસ્થાપ્યનિવેદયેત્
દામોદરાયનભસિતુલાયાંદોલયાસહ પ્રદીપંતેપ્રયચ્છામિનમોનંતાયવેધસદનિમંત્રઃ એવંમાસ
માકાશદીપદાનાન્મહાશ્રીપ્રાપ્તિઃ ॥

હવે પુરાણશ્રવણનો વિધિ કેહેછે.

“પુરાણ વાંચનારો બ્રાહ્મણ નીમવો. ખીજ વર્ણવાળાને બેસારવો નહી. શ્રોતા-
ઓમાં બ્રાહ્મણને પ્રથમ સામે બેસારીને ચારે વર્ણને શ્રવણ કરાવતું. વાંચનારાએ વિ-
શેષે કરી સ્પષ્ટ, ધીરજથી તથા શાંતવૃત્તીથી, વાંચવું અને અર્થ કેહેવો. અક્ષર અને
પદ સ્પષ્ટ બોલવાં. કલા, સ્વર, રસ, ભાવ, એ યથાયોગ્ય હોવાં જોઈએ. એ પ્રમાણે
હે રાજા! પુરાણ વાંચનારાએ અંથનો અર્થ બ્રાહ્મણાદિક ચારે વર્ણને કેહેવો. એ રીતે જ
પુરાણ વાંચે છે તે વ્યાસ કેહેવાય છે. એ પ્રમાણે પુરાણ સમાપ્ત થયા પછી વાંચનારાની
યથાશક્તિ વસ્ત્ર, અલંકાર ઇત્યાદિકવડે પૂજા કરવાથી તે પૂજનારાને સર્વ દેવ પ્રસન્ન
થાય છે. હે રાજા! જનાં શ્રાદ્ધમાં ભક્તિપૂર્વક, વાંચનારો બ્રાહ્મણ ભોજન કરે છે, તેના
પિત્ર સો વર્ષ લગી તૃપ્ત થાય છે. પુત્રની કામનાવાળાએ કાર્તિક સ્નાન સમયે કાશી-
ખંડમાં કહેલાં અલિલાષાષ્ટક સ્તોત્રનો પાઠ કરવો. એજ દિવસે દૂધવ્રત સમાપ્ત કરી
દૂધનું દાન દઈ, દ્વિદલ (બે દલવાળાં અન્ન) વ્રતનો સંકલ્પ કરવો. એ દ્વિદલ ધાનમાં
ઉત્પત્તિ સમયે જનાં બે દલ દેખાય છે તે વર્ચ્ય કરવાં, એમ કોઈ અંથકાર કેહે છે.
ખીજ અંથકારો તો, એવી લક્ષણ કરવામાં એટલે ઉત્પત્તિ સમયે જનાં બે દલ દે-
ખાય તે વર્ચ્ય કરવાં, એમાં પ્રમાણભૂત વચન નથી માટે સ્વરૂપથી જનાં બે દલ
દેખાય તે વર્ચ્ય કરવાં, ખીજ વર્ચ્ય કરવાં નહી, અને પત્ર પુષ્પ ઇત્યાદિક પણ
વર્ચ્ય નથી, એમ કેહે છે. એ પ્રમાણે તાંબૂલ લક્ષણ કરવું નહી, પંચકેશ ચપવા,
ઇત્યાદિક પણ વ્રત જણવાં. આ કાર્તિક માસમાં આકાશદીવો જોડવો. તેનો પ્રકા-
ર—સૂર્યાસ્ત સમયે પોતાનાં ઘરની સમીપે પુરૂષપ્રમાણ (સાડાત્રણ હાથ) લાંબું અને ય-
જ્ઞને યોગ્ય એવું કાષ્ઠ હોય તે લઈ પૃથિવીમાં ખોડી તેની ઉપરે અષ્ટદલ ઇત્યાદિક
આકારવડે બનાવેલા દીપયંત્રના વચમાં મુખ્ય દીપક અને ચારેમેર આઠ ખીજ
દીપક જોડવા, અને દેવને અર્પણ કરવા. તેનો મંત્ર—દામોદરાય નમસિ, તુલાયાં
દોલયા સહ ॥ પ્રદીપં તે પ્રયચ્છામિ, નમોઽનંતાય વેધસે,” એ મંત્રબડે દીપ અર્પણ
કરવા. એ પ્રમાણે એક માસપર્યંત આકાશદીવો જોડવાથી મહાસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

આશ્વિનપૌર્ણમાસ્યાંકોજાગરવ્રતં સાપૂર્વચૈવનિશીથવ્યાસૌપૂર્વા ઉત્તરાર્દિનેએવદિનદ્વયેપિ
વાનિશીથવ્યાસૌદિનદ્વયેનિશીથાધ્યસ્થર્શવાઉત્તરૈવ કેચિત્પૂર્વદિનેનિશીથવ્યાસિરેવપરદિનેપ્રદો

ષવ્યાસિરેવતદાપરેત્યાહુઃ અન્નલક્ષ્મીંદ્વયોઃ પૂજનં જાગરણમક્ષત્રીકાંચવિહિતા તત્રપદ્માસનસ્થાં
લક્ષ્મીંધ્યાત્વાક્ષતપુંજે ઔલક્ષ્મ્યેનમદત્યાવાહનાદિષોડશોપચરૈઃ સંપૂજ્ય નમસ્તે સર્વદેવાનાં
વરદાસિહરિપ્રિયે યાગતિસ્વત્પ્રપન્નાનાં સામેભૂયાસ્વદર્ચનાદિતિપુષ્પાંજલિંદત્વાનમેત્ ચતુર્દ્ધ
તસમારૂઢોવજ્રપાણિઃ પુરંદરઃ શચીપતિશ્ચ ધ્યાતવ્યો નાનાભરણભૂષિતઃ કિંધ્યાત્વાક્ષતપુંજાદૌ
ઈંદ્રાય નમઃતિ સંપૂજ્ય વિચિત્રૈરાવતસ્થાયભાસ્વત્કુલિશપાણયે પૌલોમ્યાલિંગિતાંગાયસહ
સ્રાક્ષાય તેનમદિતિપુષ્પાંજલિંદત્વાનમેત્ નારિકેલોદકં પીત્વા અક્ષત્રીકાંસમારમેત્ નિશીથેવર
દાલક્ષ્મીઃ કોજાગતીતિભાષિણી તસ્મૈવિત્તંપ્રયચ્છામિ અક્ષૈઃ ક્રીડાંકરોતિયઃ નારિકેરાનૃથુ
કાંશ્વદેવપિતૃભ્યઃ સમર્પ્યંબધુમિઃ સહસ્વયંમક્ષયેત્ અસ્થામેવાશ્વપુત્રીકર્માશ્વલાયનૈઃ કાર્યં તન્ન
પર્વદૈવેપૂર્વાર્ણહેસંધૌ શેષપર્વણપ્રકૃતીષ્ટિકૃત્વાકાર્યં અપરાણ્હસંધૌવિકૃતિમિમાંસૃત્વાપ્રકૃતેર
ન્વાધાનં તત્પ્રયોગોન્યત્રજ્ઞેયઃ ॥

હવે કોળગરત્રત કેહેછે.

આશુ સુદ પૂનમને દિવસે કોળગરત્રત કરવું. તે પૂનમ પ્રથમ દિવસેજ નિશી-
થવ્યાપિની હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. એ બીજે દિવસેજ અથવા બન્ને દિ-
વસે નિશીથવ્યાપિની હોય, અથવા બન્ને દિવસે નિશીથકાળે સ્પર્શ ન હોય તો બીજા
દિવસનીજ લેવી. કોઈ અંચકાર, પૂર્વ દિવસે નિશીથવ્યાપિજ, અને બીજે દિવસે
પ્રદોષવ્યાપિજ હોય તો બીજા દિવસની લેવી, એમ કેહેછે. આ કોળગરત્રતમાં લ-
ક્ષ્મી અને ઇંદ્રની પૂજા કરી જગરણ અને ઘૂત (જુગાર) કરવું. તેમાં પણ આસન
ઉપર બેઠેલી લક્ષ્મીનું ધ્યાન કરી, ચોખાના પુંજ (ઢગલી) ઉપર “ઓં લક્ષ્મ્યે નમઃ”
એ મંત્રવડે આવાહન આદિક પોડશોપચારવડે પૂજા કરવી, અને “નમસ્તે સર્વદે-
વાનાં, વરદાસિ હરિપ્રિયે ॥ યા ગતિસ્વત્પ્રપન્નાનાં, સા મે ભૂયાસ્વદર્ચનાત્” એ મંત્ર-
વડે પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરિ નમસ્કાર કરવો. “ચતુર્દત્તસમારૂઢો, વજ્રપાણિઃ પુરંદરઃ ॥
શચીપતિશ્ચ ધ્યાતવ્યો, નાનાભરણભૂષિતઃ” એ મંત્રવડે ઇંદ્રનું ધ્યાન કરી, ચોખાના
પુંજ ઇત્યાદિ ઉપર “ઈંદ્રાય નમઃ” એ મંત્રવડે પૂજા કરી, “વિચિત્રૈરાવતસ્થાય, ભા-
સ્વત્કુલિશપાણયે ॥ પૌલોમ્યાલિંગિતાંગાય, સહસ્રાક્ષાય ને નમઃ” એ મંત્રવડે પુષ્પાં-
જલિ રૂઢ નમસ્કાર કરવો. “નારિયલનું જળ પીને ઘૂતનો આરંભ કરવો. વરદાન
દેનારી લક્ષ્મી અર્ધરાત્રિ સમયે ઘરોમાં આવી જીવેછે; અને કોણ જગરણ કરેછે, ઘૂત
કરી જે જગરણ કરતો હોય તેને હું દ્રવ્ય આપું. એમ કેહેછે.” નારિયલ અને પોવા
દેવ, પિતૃને અર્પણ કરી પાંધવ સહિત પોતે ભક્ષણ કરવા. એજ પૂનમને દિવસે
આશ્વલાયન શાપાવાળાઓએ આશ્વયુજી કર્મ કરવું. પર્વમાં જે મત હોય તો પૂર્વા-
ન્હ સંઘીમાં શેષ પર્વ હોય તેમાં પ્રથમ પ્રકૃતિ ઇષ્ટ કરી પછી આશ્વયુજી કર્મ કરવું.
અપરાન્હ સંધિ હોય તો તેમાં એ વિકૃતિ કરી પ્રકૃતીનું અન્વાધાન કરવું. તેનો પ્ર-
યોગ બીજે ઠેકાણે બોવો.

અથાપ્રયણકાલઃ આશ્વિનકાર્તિકયોઃ પૌર્ણમાસ્યામમાવાસ્યાવાંવાશુક્લપક્ષગતરુત્તિકાદિ
વિશાક્ષાંતનક્ષત્રેષુશુક્લપક્ષસ્થરેવત્યાંવાદ્રીયાપ્રયણં એવંશ્રાવણમાદ્રપદયોરુક્તેષુપર્વસુનક્ષ

त्रेषुवाश्यामाकाग्रयणं चैत्रवैशाखयोः पर्व्यादिषुवाग्रयणं तत्रपूर्णमासीपूर्वजिंसंगवात्पूर्वसं
धौपूर्वदिनेभाग्रयणंकृत्वाप्रकृत्यन्वाधानं मध्याह्नात्परत्रसंधौसंधिदिनेभाग्रयणंकृत्वाप्रकृत्य
न्वाधानं मध्याह्नेसंगवाद्धूर्ध्वमध्याह्नात्पूर्वत्रवासंधौसंधिदिनेभाग्रयणंकृत्वाप्रकृतीष्टिः स
द्यः कार्या दशेनुपूर्वाण्हेपराण्हेवासंधौयथाकालंदर्शोऽष्टकृत्वाप्रतिपन्मध्येभाग्रयणेष्टिः कार्या
एवंनक्षत्राग्रयणपक्षेपौर्णमासेष्टिः प्राक्दशेष्टिः परंयथाभवेत्तथाग्रयणं कार्यं तथाचदीपिका द
शेष्टयाः परमुक्तमाग्रयणंकंप्राक्पौर्णमासाच्चतदिति यद्यपिअथोपूर्वाण्हेपर्वक्षयइत्युपक्रमान्
पूर्वाण्हेसंधावेवायंक्रमदतिहेमाद्रिसिद्धांतानुसारिदीपिकाप्रतं तथापिसर्वावस्थेसंधावित्थमेव
क्रमदतिकौस्तुभसिद्धांतानुसार्यत्रत्यसिद्धांतोत्रेयः अत्रपक्षेअथोपदं चार्थयोऽयं पूर्वाण्हेपर्वक्ष
येचेत्यर्थः इत्थंचकृष्णपक्षेनभवतीतिसिद्धं एतद्दीपिकाकारमतममावास्यापर्वण्याग्रयणविधा
नस्याखंडदशेवैयर्थ्यापच्यानयुक्तमितिगृह्याग्निसागरोक्तिर्नसमीचीनाप्रतिभाति विकृत्यं
तराणाखंडपर्वणिप्रकृत्युत्तरंप्रतिपद्यनुष्ठानेपिपर्वानुग्रहसंमतिवदखंडदशेपिप्रतिपदिक्रियमा
णाग्रयणस्यदर्शपर्वानुग्रहसंमतिसंभवात् खंडदशेदर्शपर्वविधानसार्थक्यसंभवाच्चेतिदिक्
श्रावणादौश्यामाकाग्रयणंनकृतंचेच्छरद्वित्रीयाग्रयणेनसमानतंत्रंकार्यं तत्रस्मार्तेत्रीयाग्रयणं
श्यामाकाग्रयणंचतंत्रेणकरिष्येदतिसंकल्पेद्राग्निविश्वेदेवार्थाष्टौव्रीहिमुष्टीन्निरूप्यशूर्पतिरे
श्यामाकान्सोमायनाम्नानिरूप्यपुनःप्रथमशूर्पेद्यावापृथिव्यर्थं व्रीहिनिर्वापः एवंहोमेपिविश्वे
देवहोमात्परंसौम्यश्यामाकचरुहुत्वाद्यावापृथिवीहोमः आश्विनपौर्णमास्यामपराण्हादिसं
धावाग्रयणेक्रियमाणेआश्वयुजीकर्मणापिसमानतंत्रताकार्या तथाचजीर्णव्रीहिचरुर्नवव्रीहि
चरुर्नवश्यामाकचरुश्चेतिस्थालीत्रयेचरुत्रयं पूर्वाण्हादिसंधौनुसंधिदिनेप्रकृतियागोत्तरमा
श्वयुजीपूर्वदिनेसंधिदिनेवाप्रकृतियागात्पूर्वमाग्रयणमितिकालेक्याभावाच्चैकतंत्रता श्यामाक
चर्वसंभवेश्यामाकतृणैः प्रस्तरंकृत्वासुवादुत्तरभास्तीर्यतत्रसुचोनिधानंतावतैवश्यामाकाग्र
यणसिद्धिरितिचुत्तिकृन्नारायणः यवाग्रयणंतुक्रुताकृतं व्रीयाग्रयणस्यवसंतपर्यंतगौणकालः
यवाग्रयणस्यवर्षर्तुपर्यंत अनपदिगौणकालेकुर्वन्कालातिपत्तिप्रायश्चित्तपूर्वकमाग्रयणंकुर्यात्
आपदिगौणकालेकुर्वन्प्रायश्चित्तंनकुर्यात् गौणकालेप्यतिक्रान्तेवैश्वानरेष्टिप्रायश्चित्तंकृत्वा
तिक्रान्ताग्रयणंकुर्यात् स्मार्तेतुवैश्वानरदेवताकःस्थालीपांकोब्राह्मः यएवाहिताग्नेःपुरोडाशा
स्तएवौपासनाग्रिमतश्चरवइत्युक्तेः प्रथमाग्रयणस्यशरदत्ययेविश्वेष्टिहेतुदेवताकंस्थालीपाकं
वाकृत्वाभागमिमुख्यकालेप्रथमाग्रयणंकार्यं गौणकालेप्रथमाग्रयणंनभवति अनारब्धा
नांदर्शपूर्णमासाग्रयणादीनांप्रायश्चित्तविकल्पाद्विश्वेष्टिरेष्टिपिविकल्पिताज्ञेया आग्रयणमकृ
त्वाकिमपिनवोत्पन्नसंस्पन्भक्षणीयं अकृताग्रयणोश्रीयान्नवान्नंपदिवैतरः वैश्वानरायक
र्त्तव्यश्चरुः पूर्णाहुतिस्तुवा यदासमिद्रापेतिशतवारंजपेन्मनुं ॥

हुवे आग्रयणानो काण कहेछे.

आशु अथवा कार्तिक ये भासभां पूतभ अथवा अभासने दिवसे अथवा ये
भासभां शुक्ल पक्षभां आवेलां कृत्तिका थकी विशाखा लगी यौद नक्षत्रोभां अथवा
शुक्ल पक्षभां आवेलां रेवती नक्षत्रभां व्रीह्याग्रहणु करवुं. ये रीते श्रावण अथवा
भाद्रपदाभां प्रथम कहेलां पर्वने दिवसे अथवा नक्षत्रोभां श्यामाक (साभा)नुं आग्र-

યણુ કરવું. ચૈત્ર અથવા વૈશાખમાં પૂર્વોક્ત પર્વાદિકમાં યવાગ્રયણુ કરવું. તેમાં પૂનમ પર્વ હોય તો સંગવ કાળ થકી પ્રથમ સંધિ છતાં પ્રથમ દિવસે આગ્રયણુ કરી પ્રકૃતિ ઇષ્ટિનું અન્વાધાન કરવું. મધ્યાન્હ કાળ થકી પાછળ સંધિ હોય તો સંધિ દિવસે આગ્રયણુ કરી પ્રકૃતિ ઇષ્ટિનું અન્વાધાન કરવું. મધ્યાન્હ કાળે સંધિ હોય, અથવા સંગવ કાળ પછી અને મધ્યાન્હથી પ્રથમ સંધિ હોય તો સંધિને દિવસે આગ્રયણુ ઇષ્ટિ કરી પ્રકૃતિ ઇષ્ટિ તેજ દિવસે કરવી. અમાવાસ્યા પર્વ હોય તો પૂર્વાન્હ કાળે અથવા અપરાન્હ કાળે સંધિ છતાં સમય પ્રમાણે દર્શેષ્ટિ કરી એકમમાં આગ્રયણુ ઇષ્ટિ કરવી. એ પ્રમાણે નક્ષત્રાગ્રયણુના પક્ષમાં પણ પૂનમની ઇષ્ટિ થકી પ્રથમ અને અમાસની ઇષ્ટિ પછી જન્મ આવે તે રીતે આગ્રયણુ કરવું. એ વિષે દીપિકામાં “દર્શેષ્ટિ પછી, અને પૂર્ણિમાની ઇષ્ટિ થકી પ્રથમ આગ્રયણુ કરવું, એમ કહેલું છે.” જો કે, “અયો પૂર્વાર્ણપર્વશ્ચ” એવો આરંભ છે માટે પૂર્વાન્હ સંધિમાંજ પર્વના ક્ષયસમયે એ ક્રમ જાણવો; એ રીતના હેમાદ્રીના સિદ્ધાંતને મળતો દીપિકાનો મત છે, તો પણ આહાય તેવો સંધિ હોય તો પણ એ પ્રમાણેજ ક્રમ થાયછે, એવા કૌસ્તુભના સિદ્ધાંતને મળતો આંધનો સિદ્ધાંત જાણવો. એ પક્ષમાં ‘અયો’ એ પદ ચના અર્થમાં જોડવું, અને ‘પૂર્વાન્હસંધિમાં તથા પર્વક્ષયમાં’ એવો અર્થ કરવો. એવું છતાં કૃષ્ણ પક્ષમાં થાતું નથી એ સિદ્ધ થયું. અમાવાસ્યા પર્વમાં આગ્રયણુ કરવું એમ કહ્યુંછે તેને અખંડ અમાવાસ્યાને દિવસે વ્યર્થપણું પ્રાપ્ત થાયછે માટે એ દીપિકાકારનો મત યોગ્ય નથી, એવો ગૃહ્યાગ્નિસાગરનો મત છે તે યોગ્ય નથી, એમ મને લાગેછે. કારણ, ખંડ પર્વ છતાં પ્રકૃતિ પછી ખીજી વિકૃતિઓ એકમમાં કરવાથી પણ પર્વમાં કરવા સમાન કૃળ પ્રાપ્ત થાયછે; તેમ અખંડ અમાવાસ્યા છતાં પણ એકમમાં કરવાનાં આગ્રયણુને અમાવાસ્યા પર્વનું કૃળ, મળવાની સંમતીનો સંભવ છે. ખંડ અમાવાસ્યા છતાં અમાવાસ્યા પર્વને વિધાને કરી સાર્થકપણું થવાનો સંભવ છે, એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત જાણવો. શ્રાવણ ઇત્યાદિક માસમાં રથામોકનું આગ્રયણુ કર્યું ન હોય તો શરદ્ઋતુમાં પ્રીહિનાં આગ્રયણુની સાથે એક તંત્રે કરવું. ત્યહાં સ્માર્ત અગ્નિને વિષે “ત્રીહ્યાગ્રયણં ક્વ્યામાકાગ્રયણં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ઇંદ્રાગ્નિ અને વિશ્વદેવ માટે આઠ મૂઠી ચોખ્ખા સૂપડામાં લઈ ખીજાં સૂપડામાં આઠ મૂઠી સામો “સોમાય” એ નામમંત્રવડે લઈ કરી પ્રથમનાં સૂપડામાં ઘાવાપૃથિવી દેવતા માટે ચોખ્ખા લેવા. એ પ્રમાણે હોમમાં પણ વિશ્વદેવ હોમ તથા પછી સોમ દેવતાસંબંધી સામાના ચરૂનો હોમ કરી પછી ઘાવાપૃથિવી દેવતાનો હોમ કરવો. આશુની પૂનમને દિવસે અપરાન્હ ઇત્યાદિક સંધિમાં આગ્રયણુ કરવું હોય તો આશ્વયુજ કર્મની સાથે સમાન તંત્રતા કરી આગ્રયણુ કરવું. તેમજ જુના ચોખ્ખાનો ચરૂ, નવા ચોખ્ખાનો ચરૂ, અને નવા સામાનો ચરૂ, એવા ત્રણ ચરૂ ત્રણ પાત્રમાં જુદા જુદા કરવા. પૂનમને દિવસે પૂર્વાન્હ ઇત્યાદિક સંધિ હોય તો સંધિ દિવસે પ્રકૃતિયાગ કીધા પછી આશ્વયુજ કર્મ કરી પ્રથમ દિવસે અથવા સંધિદિવસે પ્રકૃતિ યાગ થકી પ્રથમ આગ્રયણુ કરવું. એ પ્રમાણે બન્ને કર્મના જુદા જુદા કાળ હોવાથી બન્ને કર્મ એકતંત્રે કરવાં નહી. રથા-

માક ચરનો સંભવ ન હોય તો સામાનાં ધાસની મૂઠી કરી તે સ્ત્રુવ પાત્રથી ઉત્તરમાં પાથરી તે ઉપરે સ્ત્રુવિપાત્ર રાખવું, એટલું કરવાથી સ્થામાકાચાણની સિદ્ધિ થાયછે, એ રીતે વૃત્તિકાર નારાયણ કેહેછે. યવનું આચ્રયણ કરવું અથવા ન કરવું. વ્રીહીનાં આચ્રયણનો વસંતઋતુ લગી ગૌણ કાળ છે. યવાચ્રયણનો વર્ષાઋતુ પર્યંત ગૌણ કાળ છે. આપત્તિકાળવિના ગૌણ કાળે આચ્રયણ કરે તો મુખ્ય કાળનાં ઉલ્લંઘનનું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રથમ કરી પછી આચ્રયણ કરવું. આપત્તિકાળ છતાં, ગૌણ કાળમાં કરે તો પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નહી. ગૌણ કાળનું પણ ઉલ્લંઘન થાય તો વૈશ્વાનરેષ્ટિ-રૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી રહેલાં આચ્રયણ કરવાં. સ્માર્ત્તાગ્નિ (આવસથ્ય)માં, જેનો દેવતા વૈશ્વાનર છે એવો સ્થાલીપાક (ચર) મહણ કરવો. “અગ્નિહોત્રીના જે પુરોહિત તેજ આવસથ્યવાળાના ચર” એવાં વચનો છે. પ્રથમ આચ્રયણ કરવાનું તે શરદઋતુમાં કરવું. તે ઋતુમાં ન થાય તો વિશ્રદ ઇષ્ટિ, અથવા વિશ્રદ દેવતાસંબંધી ચર કરી આગળ આવનારા મુખ્ય કાળમાં પ્રથમ આચ્રયણ કરવું. ગૌણ કાળમાં પ્રથમ આચ્રયણ થતું નથી. જેનો પ્રથમ આરંભ કરેલો નથી એવાં દર્શ પૌર્ણમાસ. આચ્રયણ ઇત્યાદિકનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાટે વિકલ્પ છે એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું અથવા ન કરવું એમ છે માટે વિશ્રદ ઇષ્ટિ પણ વૈકલ્પિક છે. આચ્રયણ કીધા વિના કોઈ પણ નવું ઉત્પન્ન થયેલું ધાન્ય ખાવું નહી. “આચ્રયણ કીધા વિના જે કોઈ મનુષ્ય નવું ધાન્ય ભક્ષણ કરે તો તેણે વૈશ્વાનર દેવતામાટે ચર કરવો, અથવા પૂર્ણહુતિ કરવી. અથવા “સમિદ્રાયામ” એ મંત્રનો જપ કરવો.”

અથાગ્રયણાનુકલ્પાઃ પૃથગાગ્રયણપ્રયોગાશક્તૌપ્રકૃતીષ્ઠિસમાનંત્રાગ્રયણપ્રયોગઃ તન્નૃષ્ટિપ્રધાનયાગઃ પશ્ચાદાગ્રયણપ્રધાનયાગઃ અન્યત્યૂર્વોત્તરાંગજાતમાગ્રયણવિકૃતિસંબંધ્યેષ્વકાર્યવિરોધેવૈકૃતંત્રમિતિસિદ્ધાંતાત્ એતદસંભવેનવક્ષ્યમાકર્ત્રીહિયૈવૈપુરોહિતશંકૃત્વાદર્શપૌર્ણમાસૌકુર્યાન્ યદ્વાનવ્રત્રીહ્યાદિભિરગ્નિહોત્રહોમંકુર્યાન્ અથવાનવાન્નાન્યગ્નિહોત્રયાગવાધ્યાદિત્વાતસ્યાઃપયસાગ્નિહોત્રંતુહ્યાન્ યદ્વાનવાન્નેનબ્રાહ્મણાન્મોઝપેદિતિસંક્ષેપઃ इदंમહામાસેનકાર્યં ગુર્વાદ્યસ્તેપિનકાર્યમિતિકેચિત્ જીર્ણધાન્યાભયેતુમલમાસાદૌકાર્યં ॥

હવે આચ્રયણનો ગૌણ કાળ કેહેછે.

જુદું આચ્રયણ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો, પ્રકૃતિ ઇષ્ટિની સાથે સમાનંત્ર કરી આચ્રયણનો પ્રયોગ કરવો. તેમાં પૂનમની ઇષ્ટિની સાથે એકંત્રે આચ્રયણ કરવું હોય તો પ્રથમ આચ્રયણનું પ્રધાન કર્મ કરી પછી પ્રકૃતિ ઇષ્ટિનું પ્રધાન કર્મ કરવું. દર્શ ઇષ્ટિની સાથે એકંત્રવડે કરવું હોય તો પ્રથમ દર્શ ઇષ્ટિનું પ્રધાન કર્મ કરી પછી આચ્રયણનું પ્રધાન કર્મ કરવું. ખીજાં, પ્રથમનાં અને પાછળનાં સધળાં અંગભૂત કર્મ, આચ્રયણ વિકૃતિસંબંધિ હોય તેજ કરવાં; કારણ, “કર્મનો વિરોધ હોય તો વિકૃતિ તંત્ર કરવો,” એવો મ્નિદ્વાંત છે. એનો સંભવ ન હોય તો નવા સામા, વ્રીહિ

અને યવનો પુરોડાશ કરી દર્શી, પૌર્ણમાસ કરવા. અથવા નવા ત્રીદિ ઇત્યાદિકવડે અગ્નિહોત્રસંબંધિ હોમ કરવો. અથવા નવાં અન્ન અગ્નિહોત્રસંબંધિ ગાયને ખવરાવી તેનાં દૂધવડે અગ્નિહોત્ર હોમનો, અથવા નવાં અન્નવડે બ્રાહ્મણબોજન કરાવવું. એ સંસેષ કહ્યો. આ આગ્રયણ મહામાસમાં કરવું નહીં. યુરુ, શુક્રના અસ્તકાળમાં પણ કરવું નહીં, એમ કોઈ અંચકાર કેહેછે. જુનાં ધાન ન મળે તો મહામાસાદિકમાં કરવું.

અસ્થામેવપૌર્ણમાસ્યાંજ્યેષ્ઠાપત્યનીરાજનાદિકંપરવિદ્વાયાંકાર્યં ॥

એજ પૂનમને દિવસે મહોટા દીકરો અથવા મહોટી કન્યા એની નીરાજનવિધિ કરવી, તે એકમવિદ્વા પૂનમને દિવસે કરવી.

આશ્વિનઋણચતુર્થીકરકચતુર્થી સાચંદ્રોદયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વાપ્યાદૌસંક
ષ્ટચતુર્થીવન્નિર્ણયઃ ॥

આશુ વિદ્યોથને કરકચતુર્થી એમ કેહેછે. એ ચોથ ચંદ્રોદયવ્યાપિની હોય તે લેવી. બન્ને દિવસે ચંદ્રોદયવ્યાપિ, અવ્યાપિ ઇત્યાદિક હોય તો સંકષ્ટચતુર્થી પ્રમાણે નિર્ણય બણવો.

ઋણાષ્ટમ્યારાધાકુંડેસ્નાનંમથુરામંડલવાસિભિઃકાર્યં સામ્રુણોદયવ્યાપિનીતદભાવેસૂ
યોંદયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા ॥

મથુરાજીને સમીપે રહેનારાઓએ આશુ વિદ્ય આઠમને દિવસે રાધાકુંડમાં સ્નાન કરવું. તે સ્નાનમાટે આઠમ અરુણોદયવ્યાપિની લેવી. અરુણોદયવ્યાપિની ન હોય તો સૂર્યોદયવ્યાપિની લેવી.

આશ્વિનઋણદ્વાદશીગોવત્સદ્વાદશી સાપ્રદોષવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વાપ્યાપ્તૌપરા
સાર્યંકાલાહ્યગૌણકાલેસત્ત્વાત્ ઉભયત્રતદ્વાપ્યાપ્તૌપૂર્વેતિબહવઃ પરેતિકેચિન્ અન્નવત્સતુલ્યવ
ર્ણાસવત્સાપયસ્વિર્નિર્ગાંસપૂઞ્યગોપાદેતાન્નપાત્રેણાર્ધ્યદદ્યાન્ તન્નમન્ત્રઃ ક્ષીરોદાર્ણવસંભૂતેસુરા
સુરનમસ્કૃતે સર્વદેવમયેમાતર્ગૃહાણાર્ધ્યનમોસ્તુતે તતોમાષાદિવટકાનગોગ્રાસાર્થદત્વાપ્રાર્થ
યેન્ સર્વદેવમયેદેવિસર્વદેવૈરલ્લુતે માતર્મમાભિલપિતંસફલંકુરુનંદિનિ તદ્દિનેતૈલપક્કંસ્થા
લીપાકંગૌક્ષીરંગોઘૃતંગોદધિતન્ત્રંચવર્જયેન્ નક્તંમાષાન્નમોજનમૂશપ્યાન્નશ્વચર્ચચકાર્યં ॥
મામેવદ્વાદશીમારભ્યપંચસુદિનેષુપૂર્વાત્રેનીરાજનવિધિર્નારદેનોક્તઃ નીરાજયેયુંદવાંશ્ચવિપ્રા
નગાશ્વતુરંગમાન્ જ્યેષ્ઠાન્શ્રેષ્ઠાન્જાત્રઘન્યાંશ્વમાતૃમુખ્યાશ્ચયોષિતતતિ ત્રયોદશ્યામપમૃત્યુના
શાર્યંયમાયનિશામુલેવહિર્દોષોદેયઃ ઇમામેવત્રયોદશીમારભ્યગોત્રિરાત્રત્રતમુક્તં તત્રયોગઃ
કૌસ્તુભે ॥

આશુ વિદ્યારસને ગોવત્સદ્વાદશી કેહેછે. તે પ્રદોષવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિ-
વસે પ્રદોષવ્યાપિની ન હોય તો બીજા દિવસની લેવી; કારણ, સાર્યકાળ આ તેનો
ગૌણ કાળ તેમાં તેની વ્યાપિ છે. બન્ને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિ હોય તો પ્રથમ દિવસની

લેવીએ રીતે ધણા ગ્રંથકારો કહેછે. ખીજ દિવસની લેવી એમ પણ કેટલાએક ગ્રંથ-
કારો કહેછે. આ પારસને દિવસે વાછડાંની ખરોખર રંગવાળી, વાછડાં સહિત અને
દૂધ દેનારી એવી ગાયનું પૂજન કરી ગાયના પગની આગળ ત્રાંખાનાં પાત્રવડે અર્ધ
આપવો. તેનો મંત્ર—“ક્ષીરોદર્શનવસંભૂતે, સુરાસુરનમસ્કૃતે ॥ સર્વદેવમયે માત, મૃ-
દ્ધાણાર્ધ્ય નમોસ્તુ તે” પછી અડદ ઇત્યાદિકનાં વડાં ગાયને ભક્ષણમાટે દઈ પ્રાર્થના
કરવી. તેનો મંત્ર—“સર્વદેવમયે દેવિ, સર્વદેવૈરલંકૃતે ॥ માતર્મામાભિલિખિતં, સફલં
કુરુ નંદિનિ” એ ગોવત્સદ્વાદશીને દિવસે તેલમાં તળેલા, ટોપ આદિ વાસણમાં રાં-
ધેલા, તથા ગાયસંખંધિ દૂધ, ધી, દહીં, અને છાસ, એ પદાર્થો વર્જ્ય કરવા. નક્ત-
વ્રત, અડદસહિત અન્નનું ભોજન, ભૂમિઉપર શયન, અને બ્રહ્મચર્ય, એ નિયમ પા-
ળવા. એજ પારસથી આરંભ કરી પાંચ દિવસપર્યંત રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં નીરા-
જન (આરતી)નો વિધિ કરવો એ રીતે નારદજીએ કહ્યુંછે. “દેવ, બ્રાહ્મણ, ગાય,
ઘોડા, જ્યેષ્ઠ (અવસ્થાએ મહોટા), શ્રેષ્ઠ, અને કનિષ્ઠ, એ સર્વેને માતા આદિ સધળી
સ્ત્રિઓએ આરતી કરવી.” અપમૃત્યુ (અકાળ મૃત્યુ આદિ દુષ્ટ મરણ)ના નાશમાટે
તેરસને દિવસે સાયંકાળે યમરાજને નિમિત્તે ધરથી બહાર દીપક મેલવો. એજ તેર-
સને દિવસે આરંભ કરી ગોત્રિરાત્ર વ્રત કરવું. તેનો પ્રયોગ કૌસ્તુભમાં જોવો.

આશ્વિનરુઢ્ધિચતુર્દશ્યાંચંદ્રોદયવ્યાપિન્યાંનરકમ્પીરુમિસ્તિલતૈલેનાભ્યંગસ્નાનંકાર્યં અન્ન
રાઘ્યંત્યામમારભ્યારુણોદયાવધિસ્તતશ્ચંદ્રોદયાવધિસ્તતઃસૂર્યોદયાવધિરિતિકાલત્રયે પૂર્વઃપૂ-
ર્વોજગમ્યત્તરત્તરઃશ્રેષ્ઠઃ અતશ્ચંદ્રોદયોત્તરોમુખ્યકાલઃ પ્રાતઃકાલોગૌણઃ તત્રપૂર્વદિનેએવ
ચંદ્રોદયવ્યાપ્તૌપૂર્વા પરત્રૈવતદ્વાપ્તૌપરા અસ્મિન્પક્ષેતદિનેસ્તમયાદિકાલેવિહિતમુલ્કાદાન
દીપદાનાદિકંતત્કાલેચતુર્દશ્યાભાવેપિકાર્યં દિનદ્વયેચંદ્રોદયવ્યાપ્તૌપૂર્વા દિનદ્વયેચંદ્રોદયા
વ્યાપ્તૌપક્ષત્રયંસંભવતિ પૂર્વત્રચંદ્રોદયોત્તરમુષઃકાલઃસૂર્યોદયંચવ્યાપ્યપ્રવૃત્તાચતુર્દશીપરત્રચં
દ્રોદયાત્પૂર્વસમાપ્તા યથાત્રયોદશીઘટ્ટઃ ૫૮ પલ્લાનિ ૫૦ ચતુર્દશી ૫૭ અસ્મિન્પ્રથમપ
ક્ષેઽષઃકાલૈકદેશેચતુર્દશીયુક્તેભ્યંગસ્નાનંકાર્યં અથપૂર્વત્રસૂર્યોદયમાર્ગવ્યાપ્યપ્રવૃત્તાપરત્રચં
દ્રોદયાત્પૂર્વસમાપ્તા અથવાસૂર્યોદયાસ્પર્શેનક્ષયએવચતુર્દશ્યાઃ યથાત્રયોદશી ૫૯ । ૫૯ ચ
તુર્દશી ૫૭ યથાવાત્રયોદશી ૨ તદિનેચતુર્દશી ૫૪ અત્રપક્ષદ્વયેપરત્રચંદ્રોદયેભ્યંગસ્નાનં
ચતુર્થયામાદિજગમ્યકાલેચતુર્દશીવ્યાપ્તિસ્તત્વાત્ એતપક્ષદ્વયેકેચિદરુણોદયાત્પૂર્વમપિચતુર્દ
શીમધ્યેએવસ્નાનંકાર્યમિતિવદંતિ અપરેત્વરુણોદયોત્તરંચંદ્રોદયાદિકાલેઽમાવાસ્યાયુક્તેપિસ્ના
નમિતિવદંતિ યત્તુચતુર્દશીક્ષયેપૂર્વત્રત્રયોદશ્યાંચંદ્રોદયેસ્નાનમિત્યાહુસ્તદયુક્તં અન્નાભ્યંગસ્ના
નેત્રિશેષઃ સીતાલોષ્ટસમાયુક્તસકંટકદલાન્વિત હરપાપમપામાર્ગશ્રામ્યમાણઃપુનઃપુનરિતિ
મંત્રેણલાંગલોઽધૃતલોષ્ટયુતાપમાર્ગતુર્વીચક્રમર્દનશાલાનાંસ્નાનમધ્યેત્રિવારંશ્રામણંકાર્યં અ
ભ્યંગસ્નાનોત્તરંતિલકાદિકૃત્વાકાર્તિકસ્નાનંકાર્યં ઉક્તકાલેપુસ્નાનાસંભવેસૂર્યોદયોત્તરંગૌણ
કાલેપિયત્યાદિભિરપ્વવશ્યમભ્યંગસ્નાનંકાર્યં કાર્તિકસ્નાનોત્તરંચયમતર્પણંકાર્યં તથા યમા
યનમઃયમંતર્પયામીત્યુક્ત્વાતિલમિશ્રાંસ્ત્રીંજલીન્સધ્યેનાપસધ્યેનવાદેવતીર્થેનપિતૃતીર્થેનવાદ
ક્ષિણામુખોદયાત્ એવમપ્રેપિ ધર્મરાજાય૦ મૃત્યવે૦ અંતકાય૦ વૈવસ્વતાય૦ કાલાય૦ સર્વભૂતક્ષ

યાય૦ઔદુંબરાય૦દ્વધાય૦નલાય૦ પરમેષ્ઠિને૦ વૃકોદરાય૦ચિત્રાય૦ચિત્રગુપ્તાય૦ઝીષ
પિતૃકસ્તુપવૈદેવતીર્થેનસન્ધ્યેનકુર્યાત્ તતઃપ્રદોષસમયેદીપાનુદ્યાન્મનોહરાન્ દેવાલયેમટે
વાપિપ્રાકારોદ્યાનવીથિષુ ગોવાજિહસ્તિશાલાયામેવંચલ્લગ્નયેપિચ તુલાસંસ્થેસહસ્રાંશૌપ્રદો
ભૂતદર્શયોઃ ઝલ્કાહસ્તનરાઃકુર્યુઃપિતૃણાંમાર્ગદર્શનં તત્રદાનમંત્રઃ અભિદ્વધાશ્વયેજીવાયે
વ્યદ્વધાઃકુલેમમ ઝજ્જલઝ્ઞ્યોપિષાદ્વધાસ્તેયાંતિપરમાંગતિં યમલોકંપારિત્યજ્યભાગતાયેમ
હાલયે ઝજ્જલઝ્ઞ્યોપિષાદ્વધાવર્ત્મપ્રપચ્ચંતુઃત્રજંતુને અસ્પાંન્ત્કમ્ભોજનંમહાફલં ॥

ચંદ્રોદયસમયે વ્યાપનારી એવી આશુ વિદ યૌદશને દિવસે નરકથકી ભય પામ-
નારાઓએ તલનાં તેલવડે અભ્યંગ કરી સ્નાન કરવું. એ વિષે રાત્રિના છેલા પોહોર
થકી આરંભ કરી અરુણોદયપર્યંત, અરુણોદયથકી આરંભ કરી ચંદ્રોદયપર્યંત, અને ચં-
દ્રોદયથકી તે સૂર્યોદય લગી એ રીતના ત્રણ કાળમાં પ્રથમ પ્રથમ ગૌણ, અને બીજે
બીજે શ્રેષ્ઠ છે, માટે ચંદ્રોદય પછીનો જ કાળ તે મુખ્ય કાળ, અને પ્રાતઃકાળ તે
ગૌણ કાળ બન્યો. તેમાં પ્રથમ દિવસે જ ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિ હોય તો યૌદશ પ્રથમની
લેવી. બીજે દિવસે જ ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિની હોય તો બીજા દિવસની લેવી. એ ચંદ્રોદ-
યવ્યાપ્તિ પક્ષમાં તે દિવસે સૂર્યાસ્તસમયે કરવાને કહેવું ઉલ્કા (મેરાયા) હુંદા-
ના, દીપદાન, ઇત્યાદિક તે, તે સમયે યૌદશ ન હોય તો પણ કરવાં. બન્ને દિવ-
સે ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. બીજે દિવસે ચંદ્રોદયવ્યા-
પ્તિ ન હોય તો ત્રણ પક્ષ સંભવે છે. પ્રથમ દિવસે ચંદ્રોદય પછી ઉષઃકાળને,
અથવા સૂર્યોદયને વ્યાપનારી યૌદશ અને બીજે દિવસે ચંદ્રોદયથકી પ્રથમ સમાપ્ત
થઈ. ઉદાહરણ;—તેરસ ધ૦ ૫૮, ૫૭ ૫૦, યૌદશ ધ૦ ૫૭, એ પ્રથમ પક્ષમાં
યૌદશયુક્ત એવા ઉષઃકાળના એકદેશમાં અભ્યંગસ્નાન કરવું. હવે પ્રથમ દિવસે
યૌદશ કેવળ સૂર્યોદયને વ્યાપિ રહેનારી, અને બીજે દિવસે ચંદ્રોદયથકી પ્રથમ સ-
માપ્ત થઈ. અથવા સૂર્યોદયને સ્પર્શ સુધ્ધાં ન કરતાં યૌદશનો ક્ષય છે; ઉદાહરણ;—
તેરસ ધ૦ ૫૮, ૫૭ ૫૮, યૌદશ ધ૦ ૫૭, અથવા બીજું ઉદાહરણ; તેરસ ધકી ૨
તે દિવસે યૌદશ ધ૦ ૫૪ આ બન્ને પક્ષમાં બીજે દિવસે ચંદ્રોદયસમયે અભ્યંગ-
સ્નાન કરવું; કારણ, ચોથો પોહોર ઇત્યાદિક સ્નાનના ગૌણ કાળમાં યૌદશની
વ્યાપ્તિ છે. આ બન્ને પક્ષમાં કેટલાએક ગ્રંથકારો, અરુણોદયથકી પ્રથમ યૌદશ-
માં જ સ્નાન કરવું, એમ કહે છે. બીજા ગ્રંથકારો તો, અરુણોદય પછી ચંદ્રો-
દય ઇત્યાદિક કાળે અમાવાસ્યા હોય તો પણ તેમાં સ્નાન કરવું, એમ કહે છે.
યૌદશનો ક્ષય હોય તો, પૂર્વ દિવસે તેરસમાં ચંદ્રોદયસમયે સ્નાન કરવું એ રીતે
જ કેટલાએક ગ્રંથકારો કહે છે તે યોગ્ય નથી. એ અભ્યંગસ્નાન માટે વિશેષ છે—
“સીતાર્ણોષ્ઠસમાયુક્ત, સર્કંટકદલાન્વિત ॥ હર પાપમપામાર્ગ, આપ્યમાળઃ પુનઃપુનઃ”
એ મંત્રવડે હલવતી ઉખડેલી માટી, અધાડો, દુધી અને પુવાડિયાં, એમની શા-
ખાઓ સ્નાનમાં ત્રણ વખત પોતાનાં શરીર ઉપર ફિરાવવી. અભ્યંગસ્નાન કીધા
પછી તિલક કરી કાર્તિકસ્નાન કરવું. પ્રથમ કહેલા મુખ્ય કાળમાં સ્નાન ન થાય
તો સૂર્યોદય પછી ગૌણ કાળમાં પણ અને સંન્યાસી ઇત્યાદિકોએ પણ અવશ્ય અ-

ભ્યંગ કરી સ્નાન કરવું. કાર્તિકસ્નાન કીધા પછી યમતર્પણ કરવું. તે આ રીતે,—
 “યમાય નમઃ યમં તર્પયામિ” એવું કહી દક્ષિણ દિશાનીસામે ઉભી પેલયુક્ત ત્રણ
 અંગલી સંયે કરી અથવા અપસંયે કરી દેવતીર્થવડે અથવા પિતૃતીર્થવડે દેવી.
 એ પ્રમાણે આગળ કેહેવાયછે તે મંત્રોવડે પણ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે તર્પણ કરવું. તે
 મંત્ર,—“ધર્મરાજાય નમઃ ધર્મરાજં તર્પયામિ ॥ મૃત્યવે નમઃ મૃત્યું તં ॥ અંતકાય નમઃ અંતકં
 તં ॥ વૈવસ્વતાય નમઃ વૈવસ્વતં તં ॥ કાલાય નમઃ કાલં તં ॥ સર્વભૂતક્ષયાય નમઃ સર્વભૂત-
 ક્ષયં તં ॥ ઔદુંબરાય નમઃ ઔદુંબરં તં ॥ દધ્રાય નમઃ દધ્રં તં ॥ નીલાયં નીલં
 તં ॥ પરમેષ્ઠિને પરમેષ્ઠિનં તં ॥ વૃકોદરાય વૃકોદરં ॥ ચિત્રાય ચિત્રં ॥ ચિત્ર-
 ગુપ્તાય ચિત્રગુપ્તં” જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે પણ યવસહિત દેવતીર્થવડે ત-
 ર્પણ કરવું. “ત્યાર પછી પ્રદોષ કાળે સુશોભિત એવા દીપક દેવાલય, મઠ (સંન્યાસિ
 આદિકોને રહેવાનાં સ્થાન), ગઠ, ખગીયા, માર્ગ (રસ્તા), ગૌશાળા, ઘોડાર, અને
 હાથિઓનાં સ્થાન, એ ઠેકાણે ત્રણ દિવસ દેવા.” “તુલ્ય સંક્રાંતિના સૂર્ય થયા પછી
 ચૌદશ અને અમાસ એ બન્ને દિવસે પ્રદોષ સમયે પુરુષોએ હાથમાં ઉલ્કા (મેરાયાં
 ફેરાવે છે તે) લઈ પિત્રોને માર્ગ બતાવવો.” તેનો મંત્ર,—“અગ્નિદગ્ધાશ્ચ યે જીવા,
 યેપ્યદગ્ધાઃ કુલે મમ ॥ ઉઽઽઽઽલઽઽયોતિષા દગ્ધા,સ્તે યાંતિ પરમાં ગર્તિ ॥ યમલોકં પરિ-
 ત્યજ્ય, આગતા યે મહાલયે ॥ ઉઽઽઽઽલઽઽયોતિષા વર્ત્ય, પ્રપશ્યંતુ વ્રજંતુ તે ॥” એ ચૌદશને
 દિવસે નક્તબોજન કરવાથી મહાકૃપ થાયછે.

અથાશ્વિનામાવાસ્વાયાપ્રાતરભ્યંગઃ પ્રદોષેદીપદાનલક્ષ્મીપૂજનાદિવિહિતં તત્રસૂર્યોદયં વ્યા
 પ્યાસ્તોત્તરં ઘટિકાધિકરાત્રિવ્યાપિનિદર્શસતિનસંદેહઃ અત્રપ્રાતરભ્યંગદેવપૂજાદિકંકૃત્વાપ
 રાજ્યેપાર્વણશ્રાદ્ધંકૃત્વાપ્રદોષસમયેદીપદાનલોકાપ્રદર્શનલક્ષ્મીપૂજનાનિકૃત્વાભોજનંકાર્યં અ
 ત્રદર્શંબાલવૃદ્ધાદિભિર્નૈર્દિવાનભોક્તૃવ્યંરાત્રીભોક્તૃવ્યમિતિવિશેષોવાચનિકઃ તથાચપરાદિને
 એવદિનદ્વયેવાપ્રદોષવ્યાપ્તૌપરા પૂર્વત્રૈવંપ્રદોષવ્યાપ્તૌલક્ષ્મીપૂજાદૌપૂર્વા અભ્યંગસ્નાનાદૌપરા
 એવમુભયત્રપ્રદોષવ્યાપ્ત્યભાવેપિ પુરુષાર્થચિંતામણૌતુપૂર્વત્રૈવંવ્યાપિરિતિપક્ષેપરત્રયામત્રયાધિ
 કવ્યાપિદર્શંદર્શાપેક્ષયાપ્રતિપદ્વિસત્ત્વેલક્ષ્મીપૂજાદિકમપિપરત્રૈવેત્યુક્તં એતન્મતેઽભયત્રપ્ર
 દોષાવ્યાપ્તિપક્ષેપિપરત્રદર્શસ્યસાર્ધયામત્રયાધિકવ્યાપિત્વાત્પરૈવયુક્તેતિભાતિ ચતુર્દશ્યાદિદિ
 નત્રયેપિદીપાવલિસંત્રકેયત્રયત્રાન્હિસ્વાતીનક્ષત્રયોગસ્તસ્યતસ્યપ્રાશસ્ત્યાતિશયઃ અસ્મામેવાનિ
 ણીથોત્તરંનગરસ્ત્રીભિઃસ્વગૃહાંગણાદલક્ષ્મીનિઃસારણંકાર્યં ઇતિશ્રીમદનંતોપાખ્યાયસૂનુકાશી
 નાથોપાખ્યાયવિરચિતેધર્મસિંધુસારેદ્વિતીયપરિચ્છેદઆશ્વિનમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃસમાપ્તઃ ॥

હવે આશુની અમાવાસ્થાને દિવસે પ્રાતઃકાળે તૈલાભ્યંગ કરી સ્નાન કરવું, પ્ર-
 દોષ સમયે દીપદાન, અને લક્ષ્મીપૂજન ઇત્યાદિક કરવાં. તેમાં સૂર્યોદયને વ્યાપિને
 સૂર્યાસ્ત પછી એક ઘડી કરતાં અધિક રાત્રિવ્યાપિની અમાસ હોય તો તેમાં સંશય
 નથી. એ અમાસને દિવસે પ્રાતઃકાળે તૈલાભ્યંગ કરીને સ્નાન કરવું. પછી દેવપૂજ

૧ દેવતીર્થ એટલે આંગલીઓનાં અગ્રવડે.

૨ પિતૃતીર્થ એટલે અંગ્રહોડા અને તેની બેડની આંગલી એ બન્નેના મધ્યભાગવડે.

ઘટ્યાદિક કરી અપરાધ કાળે પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું, તેમજ પ્રદોષ સમયે દીપદાન, ઉ-
દ્ઘાદશન, અને લક્ષ્મીપૂજન એ કાર્યો કરી ભોજન કરવું. એ અમાસને દિવસે
ખાલક, વૃદ્ધ અને રોગી વિના ખીજ મનુષ્યોએ દિવસનું ભોજન કરવું નહી, રા-
ત્રિએ ભોજન કરવું એવો વચનસિદ્ધ વિશેષ જાણવો. તેમજ ખીજ દિવસેજ અ-
થવા બન્ને દિવસેજ પ્રદોષવ્યાપ્તિ હોય તો ખીજ દિવસની લેવી, પ્રથમ દિવસેજ
પ્રદોષવ્યાપ્તિ હોય તો લક્ષ્મીપૂજન ઇત્યાદિકમાં પ્રથમની લેવી. અભ્યંગસ્નાન ઇ-
ત્યાદિકમાં ખીજ દિવસની લેવી. એ રીતે બન્ને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની ન હોય તો
પણ પ્રથમની પ્રમાણેજ લેવી. પુરુષાર્થચિંતામણીમાં તો, પૂર્વ દિવસેજ પ્રદોષવ્યા-
પિની છે, એવો પક્ષ હોય તો ખીજ દિવસે પણ પોહોરથકી અધિક અમાસ છતાં
અને અમાસ કરતાં એકમ અધિક હોય તો લક્ષ્મીપૂજનાદિક સુદ્ધાં ખીજ દિવસેજ
કરવું, એ રીતે કહ્યું છે. એ મતપ્રમાણે બન્ને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની નથી એવો પક્ષ
છતાં પણ ખીજ દિવસે અમાસ સાડા ત્રણ પોહોર કરતાં અધિકવ્યાપિની હોય તો
ખીજ દિવસનીજ લેવામાં યોગ્ય છે એમ ખાસે છે. ચૌદશ, અમાસ, અને એકમ એ
ત્રણ દિવસનું દીપાવલી એવું નામ છે, અને એ ત્રણ દિવસમાં જ દિવસે સ્વાતી
નક્ષત્રનો યોગ હોય તે દિવસ અતિ ઉત્તમ એમ સમજવું. અમાસને દિવસે અર્ધ-
રાત્રિ પછી, ગામની સ્ત્રીયોએ પોતપોતાનાં ઘરનાં આંગણમાંથી અલક્ષ્મીને કાઢવી.
ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે દ્વિ-
તીયપરિચ્છેદે આશ્વિનમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથકાર્તિકમાસઃ વૃશ્ચિકસંક્રાંતૌપૂર્વાઃપોદશનાઙ્ક્યઃપુણ્યાઃ શેષપ્રાગ્વત્ અથકાર્તિક
શુક્લપ્રતિપત્કૃત્યં અન્નભ્યંગભાવશ્ચક્રઃ एवंचचतुर्दश्यादिदिनत्रयेभ्यंगानुस्त्वस्याकरणेन
કાદિદોષશ્રવણાત્કરણેલક્ષ્મીપ્રાપ્ત્યલક્ષ્મીપરિહારાદિફલશ્રવણાच्च नित्यकाष्ठोभयरूपत्वं
અસ્પાંપ્રતિપદિબલિપૂજાદીપોત્સવોગ્રોક્તીઢનંગોવર્દનપૂજામાર્ગપાલીવંધનવષ્ટિકાકર્ષણંનવવ
સ્ત્રાદિધારણાનુસ્ત્વોત્તનારીકર્તૃકનીરાજનંમંગલમાલિકાચેત્યેવમાદીનિકૃત્યાનિ તત્રપદિ
ઉદયંઆપ્યદશમુહૂર્તાપ્રતિપત્તદાચંદ્રદર્શનાભાવાચ્ચંદ્રદર્શનપ્રપુક્તદ્વિતીયાવેધનિષેધાપ્રવૃત્તેઃ
સર્વકાર્યાણિપરપ્રતિપદ્યેવભવંતિ इष्टिनिर्णयप्रकरणेत्रिमुहूर्तेद्वितीयाप्रवेशमात्रेणचंद्रदर्शन
મુક્તંતત્કુશ્મદર્શનાભિપ્રાયં અન્નતુશ્ચૂલદર્શનમેવનિષેધપ્રયોજકંતચ્છણમુહૂર્તદ્વિતીયાપ્રવેશએ
તિનવિરોધઇતિમાતિ यदिनवममुहूर्तेनास्तितदाबलिपूजागोक्तीडागोवधेनपूजामार्गपालीवं
ધનવષ્ટિકાકર્ષણાંનિર્પૂર્વેવિદ્ધપ્રતિપદિકાર્યાણિ अभ्यंगनववस्त्रादिधारणशूननारीकर्तृकनीरा
જનમંગલમાલિકાદીનિઔદયિકમુહૂર્તવ્યાપિન્યામપિકાર્યાણિ बलिपूजादेःकेनचिन्मिस्तेन
પૂર્વેવિદ્ધાર્યામનુષ્ઠાનાસંભવેપરવિદ્ધાર્યામનુષ્ઠાનંકાર્યનતુકર્મન્યાગસ્તિત્થંતરપરિપ્રહોવા यथा
બૌધાયનીયાદૌઃસ્વસ્વસૂત્રોક્તાનુષ્ઠાનાસંભવેઆપસ્તંબીયાદિસૂત્રોક્તાનુષ્ઠાનંકાર્યનતુકર્મલોપઃ
શાસ્ત્રાંતરપરિપ્રહોવાતદ્વદિતિમાધવીયેષ્ઠં તત્રરાજાપંચવર્ણરંગેર્બલિદિમુજમાલિલ્પઅન્યજ
નાઃશુક્લંદુર્લૈવિરસ્યપૂજયેયુઃ તત્રમંત્રઃ बलिराजनमस्तुभ्यंवિरोचनसुतप्रभो भविष्येन्नसुरा
રાતેપૂજયેંપ્રતિગૃહ્યતાં बलिमुद्दिश्यपत्निक्विहानकरणेऽक्षय्यंविष्णुप्रीतिकरंतत् पोषादशेन

ભાવેનતિષ્ઠત્યસ્પાંમુનીશ્વર હર્ષદેવ્યાદિરૂપેણતસ્પર્શપ્રયાતિહિ અસ્પાંદ્યૂતંપ્રકર્તૃત્વપ્રમાતેસ
ર્વમાનત્રૈઃ તસ્મિન્ન્યૂતેજયોપસ્યતસ્પર્શવત્સરંજયઃ વિશેષવચ્ચમોક્તવ્યંપ્રશસ્તૈર્ભગૈઃસહ ચ
લિરાણ્યેદીપદાનાત્સદાલક્ષ્મીઃસ્થિરામથેત્ન્ દીપૈર્નિરાજનાદત્રસૈવાદીપાવલીસ્મૃતા ચલિરાજ્યં
સમાસાદયૈર્નદીપાવલીકૃતા તેષાંગૃહેકથંદીપાઃપ્રજ્વલિષ્યંતિકેશવેત્યાદિ ॥

હવે કાર્તિક માસનાં કૃત્ય કેહેછે.

વૃશ્ચિક સંક્રાંતિની પ્રથમની સોળ ઘડી પુણ્યકાળ જાણવો. પીળે નિર્ણય પ્રથમ
(પત્ર ૪ માં) કહ્યા પ્રમાણે જાણવો. હવે કાર્તિક સુદ એકમનાં કૃત્ય કેહેછે. એ એકમને
દિવસે તૈલાભ્યંગ અવશ્ય કરવો. એ રીતે ચૌદશ ઇત્યાદિ ત્રણ દિવસે, તૈલાભ્યંગ
ઇત્યાદિ ઉત્સવ ન કરવાથી નરકપ્રાપ્તિ થાયછે ઇત્યાદિક દોષ સંભળાયછે, અને તે
ઉત્સવો કરવાથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થઈ અલક્ષ્મીનો નાશ થાયછે ઇત્યાદિક કૃણનું શ્ર-
વણ છે, માટે એ ઉત્સવો નિત્ય અને કામ્ય બે પ્રકારના છે. એ એકમને દિવસે ખ-
લિરાજની પૂજા, દીપોત્સવ, ગોકીડા, ગોવર્ધન પૂજા, માર્ગપાલી બંધન, ધાસ આ-
દિકની દોરી ખેંચવી, નવાં વસ્ત્રાદિક ધારણ કરવાં, ઇત્યાદિક ઉત્સવ, ઘૂત કરવું,
ઝિયોપાસે આરતી કરાવવી, અને મંગલમાલિકા, ઇત્યાદિક કૃત્ય કરવાં. તેમાં જે
ઉદ્યને વ્યાપિ વીસ ઘડી એકમ હોય તો તે દિવસે ચંદ્રદર્શન નથી માટે ચંદ્રદર્શન-
યુક્ત જે દ્વિતીયા તેના વેધનો નિષેધ તે દિવસે પ્રાપ્ત થતો નથી તેથી સર્વ કૃત્ય ખીજ
દિવસની એકમમાંજ થાયછે. ઇષ્ટિનિર્ણયનાં પ્રકરણમાં એકમને દિવસે છ ઘડી ખી-
જનો પ્રવેશ હોય તો ચંદ્રદર્શન થાયછે એવું જે કહ્યું તે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિના અભિપ્રાયવડે
કહ્યુંછે. આ સ્થલમાં તો સ્થૂલ દર્શનજ નિષેધનું કારણ છે અને તે (સ્થૂલ) ચંદ્રદર્શન-
પાર ઘડી ખીજ પ્રવેશ થઈ હોય તોજ થાયછે માટે વિરોધ નથી એમ જાણેછે. જે
સૂર્યોદયથકી એકમ આઠ મુહૂર્ત છે, નવમું મુહૂર્ત નથી, તો ખલિપૂજા, ગોકીડા,
ગોવર્ધન પૂજા, માર્ગપાલી બંધન, અને વષ્ટિકાકર્ષણ (ધાસ આદિકની દોરી ખેંચવી)
એ કૃત્યો પ્રથમની તિથિવડે વિદ્યા એવી એકમમાં કરવાં. તૈલાભ્યંગ, નવીન વસ્ત્રા-
દિકનું ધારણ, ઘૂત, ઝિયોપાસે આરતી કરાવવી, અને મંગલમાલિકા, ઇત્યાદિક
કૃત્યો સૂર્યોદયસમયે બે ઘડી વ્યાપ્તિ હોય તો પણ તેમાંજ કરવાં. ખલિપૂજા ઇત્યા-
દિક કૃત્યો કાંઈ એક નિમિત્તવડે પૂર્વવિદ્યા એકમને દિવસે ન થાય તો પરવિદ્યા એક-
મને દિવસે કરવાં, પરંતુ કર્મનો ત્યાગ કરવો નહી, અને ખીજ તિથિમાં કરવાં
નહી. જે રીતે ખીધાયનીય શાખાવળા ઇત્યાદિકોએ પોતાના સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે
અનુષ્ઠાન ન થાય તો આપસ્તંબીય ઇત્યાદિક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવું,
પરંતુ કર્મનો લોપ અથવા અન્ય શાખાનું ગ્રહણ કરવું નહી, તે પ્રમાણે આ પણ ક-
રવું, એ રીતે માધવના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ છે. તે એકમને દિવસે રાત્રીએ પાંચ પ્રકારના
રંગવડે બે જાળયુક્ત ખલીની મૂર્તિ કાઢી પૂજા કરવી. ખીજ મનુષ્યોએ સફેદ ચો-
ખાની મૂર્તિ કરી પૂજા કરવી. પૂજાનો મંત્ર;—“ચલિરાજ નમસ્તુભ્યં, વિરોચનમુત
પ્રમો ॥ ભવિષ્યેન્ન સુરાણાં, પૂજેયં પ્રતિગૃહ્યતાં.” ખલીના ઉદેશવડે જે કાંઈ દાન કરે

તે અક્ષય વિષ્ણુની પ્રીતિ કરનાર થાયછે. “એ એકમને દિવસે જ મનુષ્ય જવા હર્ષ દૈન્ય ઇત્યાદિક ભાવથી રહેછે તેનું સધળું વર્ષ તેવું બનેછે.” એટલે દૈન્યપણાથી રહે તો સધળું વર્ષ દૈન્યપણાથી બનેછે, અને હર્ષવડે રહે તો સંપૂર્ણ વર્ષ હર્ષ પ્રાપ્ત થાયછે એ તાત્પર્ય. “એ એકમને દિવસે પ્રાતઃકાળે સધળાં મનુષ્યોએ ઘૂત કરવું, અને તે ઘૂતમાં જનો જ થાયછે તેનો વર્ષ લગી જ થાયછે. પ્રશસ્ત (સત્પાત્ર) પ્રાણી સહિત પક્ષાત્રવડે ભોજન કરવું. અસિરાન્યને દિવસે દીપદાન કરવાથી લક્ષ્મી સર્વ કાળ સ્થિર રહેછે—દીવા કરી આરતી કરાવવી એવો વિધિ છે માટે એ એકમનું દીપાવલી એવું નામ છે. હે કૌશલ ! અસિરાન્યને દિવસે જ્યોત્ષ્ણ અધિક દીપક કીધા નથી, તેમનાં ઘરમાં દીપક કેમ પ્રજ્વલ થાય, ઇત્યાદિ.”

અન્નલક્ષ્મીપૂજાકુબેરપૂજાચોક્તા લક્ષ્મીર્વાલોકપાલાનાંધેનુરૂપેણસંસ્થિતા ધૃતંવહનિય જ્ઞાર્થેમમપાપંધ્યપોહનુ અપ્રતઃસંતુમેગાવોગાવોમેસંતુપૃષ્ઠતઃ ગાવોમેહૃદયેસંતુગવામધ્યેવસામ્યહં इतिમંત્રાભ્યાં ગવાંસવત્સાનાંબલીવર્દાનાંચપૂજનંવિમૂષણંચકૃત્વાદોહનભારવાહનાદિકંવર્જયેત્ ॥

એ એકમને દિવસે લક્ષ્મીની પૂજા અને કુબેરની પૂજા કરવી. “લક્ષ્મીર્વાલોકપાલાનાં, ધેનુરૂપેણ સંસ્થિતા ॥ ધૃતં વહનિ યજ્ઞાર્થે, મમ પાપં ધ્યપોહનુ ॥ અપ્રતઃ સંતુ મે ગાવો, ગાવો મે સંતુ પૃષ્ઠતઃ ॥ ગાવો મે હૃદયે સંતુ, ગવાં મધ્યે વસામ્યહં,” એ મંત્રોવડે વાછડાં સહિત ગાયોની અને બળદોની પૂજા કરી કુલોની માળા ઇત્યાદિકવડે તેમને સુશોભિત કરી તે દિવસે ગાયોને દોવી નહીં અને બળદોને બેડવા નહીં.

અથગોવર્ધનપૂજા મુલ્યગોવર્ધનસાન્નિધ્યેતસ્વૈવપૂજા તદસાન્નિધ્યેગોમયેનાન્નકૂટેનવાગોવર્ધનંકૃત્વાતસહિતગોપાલપૂજાકાર્યા તત્રશ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થંગોવર્ધનપૂજનગોપાલપૂજનાત્મકંમહોત્સવંકરિષ્યદ્વિસંકલ્પ્ય ચલિરાજોદ્વારપાલોભવાનશ્વભવપ્રભો નિજવાક્યાર્થનાર્થાય સગોવર્ધનગોપતેદતિમંત્રેણસગોવર્ધનંગોપાલમાવાહ્યમ્થાપયેત્ તનો ગોપાલમૂર્તેવિશ્વેશશક્તોત્સવવિમેદક ગોવર્ધનકૃતચ્છત્રપૂજાંમેહરગોપતે ગોવર્ધનધરાધારગોકુલત્રાણકારક વિષ્ણુવાહુકૃતચ્છાપગાંકોટિપ્રદોભવેનિમંત્રાભ્યાંશ્રીગોપાલગોવર્ધનૌષોડશોપચારૈઃપૂજયેત્ તત્રયથાવૈભવંમહાનૈવેદ્યોદયઃ તતઃતદંગત્વેનપ્રત્યક્ષધેનૌપૃદ્ધેનૌવાગોપૂજાંપૂર્વોક્તમંત્રાભ્યાંકૃત્વાથાગાવોઅગ્નપ્રેતેવદંત્વિતિઋગ્મ્યાંગહસિદ્ધચરુહોમઃકાર્યઃ બ્રાહ્મણેભ્યોન્નગવાદિદાનંગોભ્યસ્તુળદાનંગિર્યેર્વાલદાનંચ તતોગોવિપ્રહોમાગ્રિગિરિપ્રદક્ષિણાસહચરીભિર્ગૌર્ભિર્યુતૈઃકાર્યા ॥

હવે ગોવર્ધનપૂજનનો વિધિ કેહેછે.

જ્યોત્ષ્ણ મુખ્ય ગોવર્ધન પર્વત સમીપ હોય તેમણે તેનીજ પૂજા કરવી. તે (ગોવર્ધન) સમીપ ન હોય તો છાણનો અથવા અન્નના સમુદાયનો ગોવર્ધન કરી તે ગોવર્ધન સહિત ગોધાણોની પૂજા કરવી. તે પૂજામાં. “શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થં ગોવર્ધનપૂજનગો-

પાલપૂજનાત્મકં મહોત્સવં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “લલિતાજી દ્વારપાલો, મહા-
નન્દ મેવ પ્રભો ॥ નિજવાક્યાર્થનાર્થાય, સગોવર્ધન ગોપતે,” એ મંત્રવડે ગોવર્ધન યુક્ત
ગોપાળનું આવાહન કરી સ્થાપન કરવું. ત્યાર પછી, ગોપાલમૂર્તે વિશ્વેશ, શાક્રોત્સવ-
વિભેદક ॥ ગોવર્ધનરૂતચ્છત્ર, પૂજાં મે હર ગોપતે ॥ ગોવર્ધનધરાધાર, ગોકુલત્રાણકાર-
ક ॥ વિષ્ણુબાહુકતચ્છાય, ગવાં કોટિપ્રદો મેવ,” એ મંત્રવડે શ્રીગોપાળ અને ગોવ-
ર્ધનની ષોડશોપચારવડે પૂજા કરવી. તે પૂજામાં પોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે મહાનૈવેદ્ય
(અન્નનો પર્વત કરી) દેવું. પછી એ ગોવર્ધનપૂજનાં અંગપણે કરી પ્રત્યક્ષ ગાયત્રી
અથવા માટીની ગાય કરી તેની પ્રથમ કહેલા “લક્ષ્મી યાં” એ એ મંત્રવડે પૂજા
કરી “આગાવો અમ્મ નૈતે વર્દનુ” એ ઋચાવડે, ઘરમાં રાધેલા ચરનો હોમ કરવો.
બ્રાહ્મણોને અન્ન અને ગાયોનું દાન કરવું, ગાયોને ધાસ દેવું, અને ગોવર્ધનને પલિ-
દાન કરવું. ત્યાર પછી ગાયોને સાથે લઈ ગાયો, બ્રાહ્મણ, હોમ, અગ્નિ અને ગોવ-
ર્ધન પર્વત એમને પ્રદક્ષિણા કરવી.

અથાપરાણ્હેમાર્ગપાલીબંધનં તત્રપૂર્વસ્પાંદિશિકુશકાશમયરજ્જુવિશેષંયથાચારંકૃત્વોચ્છ
સ્તંમેઘૈસ્તેચ્ચબધ્વા માર્ગપાલિનમસ્તેસ્તુસર્વલોકસુખપ્રદે વિધેયૈઃપુત્રદારાઘૈઃપુનરેહિવ્રતસ્યમે
હતિનમસ્કૃત્યપ્રાર્થ્યતદધોમાર્ગેણગોગજાદિસહિતાઃવિપ્રગજાદયઃસર્વંગચ્છેયુઃ એવંકાશાદિ
મયૌવલિકાંદટ્ઠાંકૃત્વાએકતોરાજપુત્રાઅન્યગ્રહીનજાતયોજયજ્ઞાનાર્થકર્ષયેયુઃ અન્નહીનજાતિ
જયેરાજજયઃ પ્રાતર્દ્યુતકાર્યમિત્યુક્તં એવંનારીભિર્નીરાજનમપિપ્રાતરેવકાર્યં રાત્રૌગીતવાદ્યા
શુસ્તવઃકાર્યઃ નવૈવૈશ્વેશ્વસંપૂજ્યાદિજસંબંધિવાંધવાદિતિ ॥

પછી અપરાન્હ કાળે માર્ગપાલીબંધન કરવું, તે આ પ્રમાણે,—પોતાના કુલાચાર
પ્રમાણે કુશ અથવા મુંજ ઇત્યાદિકનું એક દોરડું કરી પૂર્વ દિશામાં જઈ માર્ગ ઉપર
તે દોરડાને ઊંચા સ્તંભમાં અથવા ઝાડમાં બાંધી, “માર્ગપાલિ નમસ્તેસ્તુ, સર્વલોક-
સુખપ્રદે ॥ વિધેયૈઃ પુત્રદારાઘૈઃ, પુનરેહિ વ્રતસ્ય મે,” એ મંત્રવડે નમસ્કાર કરી પ્રા-
ર્થના કરવી, પછી તે દોરડાને નીચેના માર્ગમાંથી ગાય, હાથી ઇત્યાદિક સહિત
બ્રાહ્મણ, અને રાજા ઇત્યાદિકોએ જવું, એ રીતે કાસ ઇત્યાદિ ધાસનું મ્હોટું દોરડું
કરી તે દોરડાને એક તરફ રાજપુત્રોએ પકડવું અને બીજી મેર હીન જાતીના મ-
નુષ્યોએ પકડવું. પછી તે દોરડું જયની પરીક્ષા એવામાટે પોતપોતાસામે ખેંચવું. એ
ખેંચવામાં હીન જાતિનો જય થાય તો રાજાનો જય છે એમ સમજવું. એ એકમને
દિવસે પ્રાતઃકાળે ઘૂત કર્મ કરવું. એ પ્રમાણે સ્ત્રિયોપાસે આરતિ કરાવવી તે પણ
પ્રાતઃકાળેજ કરાવવી. રાત્રિએ ગાયન, વાદ્ય ઇત્યાદિક ઉત્સવ કરવા. “બ્રાહ્મણ,
વૃદ્ધ, અને સંબંધિ એમને નવાં વસ્ત્ર દઈ તેમનો પૂજા સત્કાર કરવો.

અથદ્વિતીયા યમોયમુન્યાપૂર્વમોજિતઃસ્વગૃહેસ્વયં અતોયમદ્વિતીયાસામ્રોક્તાલોકેયુધિ
ષ્ટિર અસ્પાંનિજગૃહેનમોક્તવ્યંયત્નેનમગિનીહસ્તાઙ્ગોક્તવ્યં તેનધનધાન્યસુખલાભઃ વસ્ત્રાલં
કરણૈઃસર્વાભિગન્યઃપૂજ્યાઃ સ્વભગિન્યભાવેમિત્રાદિભગિન્યઃપૂજ્યાઃ ભગિન્યાઅપિભ્રાતૃપૂજને
અવૈધવ્યંભ્રાતૃશ્ચિરજીવનંતદકરુણેસત્તજન્મસુભ્રાતૃનાશઃ ત્વંપૂર્વેશુરેવાપરાગ્રહ્યાસૌપૂર્વા ઉ

મયત્રવ્યાપ્ત્યવ્યાપ્ત્યાદિપક્ષાંતરેપુરૈવ અસ્થાયમુનાઝ્ઞાનમપરાળેચિત્રગુપ્તપદ્મદૂતસહિતયમ
પૂજનંયમાપાર્વદાનંચવિહિંતં ॥

હવે યમદ્વિતીયાનો નિર્ણય કેહેછે.

“પ્રથમ યમુનાયે પોતાને ધરે તેડાવી યમને ભોજન કરાવ્યું છે માટે હે યુધિષ્ઠિર! લોકમાં એ ખીજને યમદ્વિતીયા એમ કેહેછે.” એ ખીજને દિવસે મનુષ્યે પોતાને ધરે ભોજન કરવું નહી. પ્રયત્ન કરી પણ બેહેનના હાથથી ભોજન કરવું, તેવડે મન, ધાન્ય, અને સુખની પ્રાપ્તિ થાયછે. વસ્ત્ર, અલંકાર ઇત્યાદિવડે સધળી બેહેનોની પૂજા કરવી. પોતાની બેહેન ન હોય તો મિત્રાદિકની બેહેનને પોતાની બેહેન માની તેની પૂજા કરવી. બેહેને ભાઈનું પૂજન કરવું, તેણે કરી અખંડ સૌભાગ્ય અને ભાઈનું ચિરકાળ આયુષ્ય એ કૃણ મળેછે. તે ન કરવાથી સાત જન્મ પર્યંત ભાઈનો નાશ થાયછે. એ યમદ્વિતીયા પ્રથમ દિવસેજ અપરાન્હવ્યાપિની હોય તો પ્રથમની લેવી. બન્ને દિવસે અપરાન્હવ્યાપિની હોય અથવા બન્ને દિવસે અપરાન્હવ્યાપિની ન હોય ઇત્યાદિક ખીજ પક્ષમાં ખીજ દિવસનીજ લેવી. એ ખીજને દિવસે યમુનાસ્નાન; અપરાન્હ કાળે ચિત્રગુપ્ત અને યમદૂત સહિત યમનું પૂજન, તથા યમને અર્ચ્યદાન કરવું.

કાર્તિકશુક્લષષ્ઠયાંભૌમયુનાયાંવાન્હિસમભ્યર્ચ્યતત્પ્રીત્યર્થેવિપ્રમોજનંકાર્યં ॥

મંગળ વારે યુક્ત કાર્તિક સુદિ છઠને દિવસે અગ્નિની પૂજા કરી અગ્નિની પ્રીતિને અર્થે બ્રાહ્મણભોજન કરાવવું.

કાર્તિકશુક્લષષ્ઠમીગોષાષ્ઠમી અન્નગોપૂજનગોપ્રદક્ષિણગવાનુગમનૈરિષ્ટકામાવાપ્તિઃ ॥

કાર્તિક સુદિ આઠમને ગોષાષ્ઠમી કેહેછે. એ આઠમને દિવસે ગાયોની પૂજા, ગાયોની પ્રદક્ષિણા, અને ગાયોની પાછળ વનમાં જવું, ઇત્યાદિ કૃત્ય કરવાં; તેણે કરી વાંછિત મનોરથ પ્રાપ્ત થાયછે.

કાર્તિકશુક્લનવમ્યાંમથુરાપ્રદક્ષિણોક્તા દ્યંયુગાદિરપિ અસ્થાંપૂર્વાળ્હવ્યાપિન્યામપિંડકં શ્રાદ્ધમુક્તં અન્નવિશેષોવૈશાલ્યપ્રકરણેઽક્તઃ ॥

કાર્તિક સુદિ નોમને દિવસે મથુરાને પ્રદક્ષિણા કરવી. એ નોમ યુગાદિ છે. એ પૂર્વાન્હકાળવ્યાપિની નોમને દિવસે પિંડરહિત શ્રાદ્ધ કરવું. એમાં વિશેષ પ્રકાર વૈશાખમાસનાં પ્રકરણમાં (પત્ર ૭૩ માં) કહ્યોછે.

एकादश्यादिदिनपंचकेभीष्मपंचकव्रतमुक्तं तच्चशुद्धैकादश्यामारभ्यचतुर्दश्यविद्धौदयिकपौर्णमास्यांसमापनीयं यदिशुद्धैकादश्यामारंभेक्षपवशेनपौर्णमास्यांपंचदिनात्मकव्रतसमाप्तिर्नघटतेतदाविद्धैकादश्यामप्यारंभः शुद्धैकादश्यामारंभेपिदिनवृद्धिपवशेनपरविद्धपौर्णमास्यांसमापनेयदिवद्दिनापत्तिस्तदाचतुर्दशीविद्धपूर्णिमायामपिसमाप्तिःकार्या व्रतप्रयो

गः कौस्तुभादौ त्रैयः कार्तिकमासे एकादश्यादि पूर्वणिचंद्रतारादि बलान्विते शिवविष्णुमंत्रग्रह
णादिरूपादीक्षाकर्तव्या कार्तिकेतुलसीतुलसीनां जन्मविमोचनीतिनारदोक्तैः तथा त्रुल
सीकाष्ठमालाधारणमुक्तं स्कांदद्वारकामाहात्म्ये विष्णुधर्मच निवेद्य केशवे मालां तुलसीकाष्ठ
संभवां वहते यो नरो भक्त्या तस्य नैवास्ति पातकं तुलसीकाष्ठसंभूते मालेरुष्णजनप्रिये विभर्मि
त्वामहं कंठे कुमूढं कृष्णवल्लभं एवं संप्रार्थय विधिवन्मालां कृष्णमलेषितां धारयेत् कार्तिके यो वै स
गच्छेद्द्वैण्वपदमिति निर्णयसिंधौ स्पष्टं यत्तु तत्रैव मालाधारणप्रकरणे तैत्तिरीयसंस्कृतस्य
मानमपि भद्रमूलं चिंतयामि तवाक्यं कचिन्निर्णयसिंधुपुस्तके दृश्यते तस्य मालाधारणविधिवा
क्यानां नामाप्रमाणिकत्वे तात्पर्यं स्वयमेव स्कंदपुराणस्य विष्णुधर्मस्थवने नोक्तानां स्वयमेव प्रा
माणिक्योक्तौ व्याघातप्रसंगात् तुलसीकाष्ठघटितैरुद्राक्षाकारकारितैः निर्मितां मालां कां
ठे निधाप्यार्चनमारभेत् तुलसीकाष्ठमालायां भूषितः कर्मभाचरन् पितृणां देवतानां च कृतं को
टिगुणं भवेत् इति पद्मपुराणे पातालखंडे नवसप्ततितमाध्याये प्रत्यक्षोपलभ्यमानवचनविरोधाच्च
किंवा षाढमासप्रकरणे भाषादशुद्धादश्यामनुराधायोगरहितायां पारणकार्यमित्युक्त्वा तत्र प्र
माणत्वेनाभाकासितपक्षेषु मैत्राक्ष्यादेस्वपितीह विष्णुरित्यादीनि भविष्यस्थविष्णुधर्मस्थानि
वाक्यानि लिखित्वा यथा तदं निर्मूलमित्युक्तं एवं प्रकरणान्तरेपि तस्य च माधवादिमूलग्रंथेषु नोप
लभ्यते इत्येव तत्परिभाषा तात्पर्यं न त्वप्रामाणिकत्वे तथात्वे भाद्रकार्तिकयोस्तद्वाक्यानुसारेण पा
रणनिर्णयलेखनासांगत्यप्रसंगात् कौस्तुभादिसर्वनवीनग्रंथेषु तद्वाक्यानुसारेणैव निर्णयस्या
संगत्या पाताच्च सर्वशिष्टानां तदनुसारेणैव पारणाचरणस्याप्यप्रमाणत्वापत्तेः तद्वदवापि त्रैयं
एतेन माधवादिष्वनुपलंभादेवाप्रामाण्यापत्तिरिति निरस्तं बहूनां माधवादिलिखितानां वाक्या
नामाचाराणां चाप्रामाण्यापत्तेः यत्र तु यानियन्तु इत्येवमादिरूपेण यत्प्रक्रममनुवृत्तानि नि
र्मूलानि त्वेवमादिरित्यादौ व्युत्पन्ते यथा श्रवणद्वादशीप्रकरणे श्रवणस्योत्तराषाढावधेयनिषेधकवा
क्यानि तत्र तेषामप्रमाणत्वे एव सर्वथानात्पर्यमिति सूक्ष्मबुद्धयो विदां कुर्वन् ननु माधवादिग्रंथेष्व
नुपलंभान्न निर्मूलत्वमुच्यते किंतु काष्ठमालाधारणनिषेधवाक्यानां बाधकानामुपलंभादिति चे
त् किंतानि वाक्यानि सामान्यतः काष्ठमालाधारणनिषेधकानि दृश्यंते विशेषतस्तुलसीकाष्ठमा
लानिषेधकानि वा आद्ये सामान्यतः काष्ठमालानिषेधकवाक्यानां विशेषरूपैस्तुलसीधात्रीका
ष्ठमालाधारणविधिवाक्यैर्वाधः स्पष्टः द्वितीये षोडशीप्रहणाग्रहणवद्विहितप्रतिषिद्धत्वेन विक
ल्पमवगच्छ सच विकल्पो वैष्णवा वैष्णवविषयतया व्यवस्थितो भविष्यति मूलवाक्येषु विष्ण्वा
दिपदश्रवणादिति निर्मूलत्वसंभवः अत एवैतद्वाक्यानां माधवाद्यनुलेखस्याशयोहरिवासर
लक्षणवाक्येषु रूपार्थचिंतामणौ वैष्णवानामेवावश्यकत्वादेतदनुपन्यासेपि माधवादीनां न्यून
तेत्युक्तपारीत्योहितं शक्यः एवं धात्रीकाष्ठमालाधारणविधिज्ञेयः रामार्चनचंद्रिकादौ तुलसी
काष्ठमालयाजपविधिवाक्यानि तुलसीकाष्ठघटितैर्मणिभिर्जपमालाकेत्यादीनि स्पष्टानि एवं
ग्रंथान्तरेषु बहूनि वाक्यानि उपलभ्यन्ते तथाच प्रयोगपारिजातात् नहि केपूजाप्रकरणे उक्ते आदौ देव
पूजासाधनमग्नौ दग्धं पुण्याक्षतादिकं संभृत्य पादौ पाणी प्रक्षाल्य यथाशक्ति धृतं दुकूलादिशुद्ध
वस्त्रोभूषणभूषितो मुक्ताफलप्रवालपद्माक्षतुलसीमणिनिर्मितमालाः कंठे धृत्वा इति सर्वदेशीय
वैष्णवेषु तुलसीकाष्ठमालाधारणजपाचारश्चोपलभ्यते भस्मादिधारणद्वेषिवैष्णवस्पर्धया शैवा
गमाग्रहिभिः केवलं द्विष्यत इत्यलं बहुनेति दिक् ॥

એકાદશી થકી પાંચ દિવસ ભીષ્મપંચકવ્રત કરવું. તે ભીષ્મપંચકવ્રત, શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે આરંભ કરી ચૌદશવડે વિદ્વા ન હોય એવી ઔદયિક (સૂર્યોદય-સમયની) પૂનમમાં સમાપ્ત કરવું. જે શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે આરંભ કીધો હોય અને તિથિક્ષયને પ્રસંગે દિવસ ઓછો થતો હોય તો પૂનમને દિવસે પાંચ દિવસનાં વ્રતની સમાપ્તિ થતી નથી ત્યારે વિદ્વા એકાદશીમાં પણ આરંભ કરવો. શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે પણ આરંભ કીધો હોય અને તિથિના વૃદ્ધિવડે એકમવિદ્વા પૂનમને દિવસે સમાપ્તિ કરવાથી જે છ દિવસ થાય તો ચૌદશવિદ્વા પૂનમને દિવસે પણ સમાપ્તિ કરવી. એ વ્રતનો પ્રયોગ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથમાં જોવો. કાર્તિક માસમાંનાં એકાદશી ઈત્યાદિક પર્વમાં ચંદ્રખલ અને તારાખલ જોઈ શિવ અને વિષ્ણુના મંત્રનું ગ્રહણ કરવું ઇત્યાદિક દીક્ષા કરવી. કારણ, “કાર્તિક માસમાં મંત્રદીક્ષા ગ્રહણ કરવાથી તે દીક્ષા જન્મચક્રી છોડાવનારી, એટલે મુક્તિ દેનારી થાયછે,” એવાં નારદનાં વચન છે. તેમજ એ કાર્તિક માસમાં તુલસીનાં કાષ્ઠની માળા ધારણ કરવી એ રીતે સ્કંદ પુરાણમાંનાં દ્વારકામાહાત્મ્યમાં અને વિષ્ણુધર્મમાં કહેલું છે. “તુલસીનાં કાષ્ઠની માળા કેશવને અર્પણ કરી પછી તેને ભક્તિપૂર્વક જે ધારણ કરે તે મનુષ્યનાં પાતક અવશ્ય રહેતાં નથી.” માળાની પ્રાર્થનાનો મંત્ર,—“તુલસીકાષ્ઠસંમૂળે, માલે કૃષ્ણજનપ્રિયે ॥ વિશ્વમિત્રામહં કંઠે, કુરુ માં કૃષ્ણવલ્લભ,” “જે મંત્રવડે માળાની પ્રાર્થના કરી કૃષ્ણના કંઠમાં અર્પણ કરેલી માળા, કાર્તિક માસમાં વિધિપૂર્વક જે ધારણ કરે તે વિષ્ણુપદ પ્રત્યે જાયછે,” એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે. જે નિર્ણયસિંધુમાંજ માળા ધારણનાં પ્રકરણની છેવટે સધળાં પુસ્તકોમાં જે મળતું નથી તો પણ ‘એમાં મૂળ વિચાર કરવો’ એવું વાક્ય એકાદ નિર્ણયસિંધુનાં પુસ્તકમાં મળેછે તેનો તાત્પર્ય; માળા ધારણવિષે જે વિધિવાક્ય છે તે પ્રમાણભૂત નથીજ, એ વિષયમાં નથી. કારણ, નિર્ણયસિંધુકાર પોતેજ સ્કંદ પુરાણમાંના વિષ્ણુધર્મમાં લખેલાં વાક્યો કહી પોતેજ તે વાક્યો અપ્રમાણ કહે તો મ્હોટો હાનિનો પ્રસંગ આવે, અને “રૂદ્રાક્ષના આકાર પ્રમાણે કરેલા જે તુલસી કાષ્ઠના મણિ (પારા) તેની માળા કરિ તેને કંઠમાં ધારણ કરી પૂજનો આરંભ કરવો, તુલસી કાષ્ઠની માળાવડે ભૂષિત છતો નિષિટ અને દેવની પૂજ કરે તો તે પૂજનરૂપ કર્મ કોટિગુણિત થાયછે,” એ રીતનાં પદ્ય પુરાણમાંના પાતાલખંડના ઓગણાએસીમા અધ્યાયમાં પ્રત્યક્ષ વાંચવામાં આવતાં વચનો સાથે વિરોધ આવશે. તો આપાઠ માસનાં પ્રકરણમાં આપાઠ સુદિ પારસ વિષે અનુરાધાયોગે રહિત પારસમાં પારણા કરવી એ રીતે કહી તેમાં પ્રમાણભૂત એવાં, “આમાકાસિનપક્ષેષુ, મૈત્રાઘપાદે સ્વપિત્તીહ વિષ્ણુઃ” ઇત્યાદિક ભવિષ્ય પુરાણમાંના વિષ્ણુધર્મ ગ્રંથનાં વાક્યો લખ્યા જેમ છેવટે એ નિર્મૂળ છે એમ કહ્યું, તેમ તેનાં ખીજાં પ્રકરણમાં પણ; માધ્વાદિક મૂળગ્રંથમાં તે વચનો મળતાં નથી, એવોજ નિર્ણયસિંધુની પરિભાષાનો તાત્પર્ય છે; વચન અપ્રમાણ છે એવો તાત્પર્ય નથી. અપ્રમાણવિષે તાત્પર્ય છે એમ માનિયે તો ભાદ્રપદ માસ અને કાર્તિક માસમાં તેજ વાક્યોને અનુસરિને જે પારણનો નિર્ણય લખેલો છે તેની સંગતિ થનારી નથી. તેમ

કૌસ્તુભાદિક સર્વ નવીન ગ્રંથોમાં તે વાક્યને અનુસરિનેજ ને નિર્ણય કહ્યો છે તેની પણ સંગતિ થનારી નથી. અને સર્વ શિષ્યજનો તે વાક્યોને અનુસરિ તે પ્રમાણેજ ને પારણા કરે છે તેને પણ અપ્રમાણપણું થશે, માટે તે પ્રમાણે ઇહાં પણ જાણવું: એણે કરિ માધવાદિક ગ્રંથમાં મળતું નથી માટે એ અપ્રમાણ એ રીતે ને કહ્યું તે ખંડિત થયું; કારણ, માધવાદિકોએ લખેલાં ઘણાં વાક્યો અને આચારો પ્રમાણભૂત નથીજ એવું બહુ સ્થાનક છે. તેમજ ન્યહાં ‘વાનિ’ ‘વન્તુ’ એ સ્વરૂપે કરિ ચત્ એવું પદ કહ્યા વિના ‘તે નિર્મૂળ છે’ ઇત્યાદિક રીતિવડે દૂષિત કરાય છે, જેમ શ્રવણદ્વાદશીનાં પ્રકરણમાં શ્રવણને ઉત્તરાપાઠાના વેધના નિષેધ કરનારાં વાક્યો ને કહ્યાં છે, ત્યહાં તેનાં અપ્રમાણપણાં વિષેજ સર્વથા તાત્પર્ય છે એ રીતે સૂક્ષ્મયુદ્ધિવાળા મનુષ્યો જાણો. ઇહાં શંકા—માધવાદિક ગ્રંથોમાં મળતાં નથી માટે નિર્મૂળ છે એમ નહી, ત્યારે કાષ્ઠમાળા ધારણના નિષેધ કરનારાં બાધક વાક્યો મળે છે માટે નિર્મૂળ, એમ કહીશ તો તે વાક્યો કેમ સામાન્યપણે કાષ્ઠમાળાનાં ધારણના નિષેધ કરનારાં મળે છે? અથવા વિશેષ કરી તુલસી કાષ્ઠ માળાનાં ધારણના નિષેધ કરનારાં મળે છે? પ્રથમ પક્ષવિષે સમાધાન—સામાન્યપણે કાષ્ઠમાળા ધારણના નિષેધ કરનારાં ને વાક્યો તેનો બાધ, વિશેષરૂપ એવાં તુલસી, આમળા ઇત્યાદિક કાષ્ઠની માળા ધારણ કરવાવિષે પ્રતિપાદન કરનારાં ને વાક્યો તેવડે સ્પષ્ટ થાય છે. ખીજ પક્ષવિષે સમાધાન—જેમ યજ્ઞમાં ઘોડશી એ પાત્રનું ગ્રહણ વૈકટિક છે એટલે ગ્રહણ કરવું અથવા ન કરવું, તેમ વિધિ અને નિષેધરૂપવડે તુલસી કાષ્ઠમાળા ધારણનો વિકલ્પ છે એમ જાણવું. તે વિકલ્પ વૈષ્ણવ અને અવૈષ્ણવ એ ભેદવડે નિશ્ચિત થશે. કારણ, મૂળ વચનમાં વિષ્ણુ ઇત્યાદિ પદ મળે છે માટે નિર્મૂળ એમ થતું નથી, માટેજ એ વાક્યો માધવાદિકોએ લખ્યાં નથી તેનો અભિપ્રાય હરિવાસરનાં લક્ષણનાં વાક્યો-વિષે પુરૂષાર્થચિંતામણીમાં વૈષ્ણવોએજ હરિવાસર અવશ્ય પાળવો એમ કહ્યું છે માટે એનું ગ્રહણ જે નથી કર્યું તો પણ તેથી માધવાદિકોને ન્યૂનપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, એ રીતે જાણી શકાય છે. એ રીતે આમળાનાં કાષ્ઠની માળાનાં ધારણનો વિધિ જાણવો. રામાર્ચનચંદ્રિકા ઇત્યાદિક ગ્રંથોમાં તુલસીનાં કાષ્ઠની માળા કરી તે માળાવડે જપ કરવો એ પ્રકારનાં, “તુલસીનાં કાષ્ઠના મણી કરી તેની જપમાળા કરવી,” ઇત્યાદિક વિધિવાક્યો સ્પષ્ટ છે, અને એવાં વાક્યો ખીજ ગ્રંથોમાં બહુ મળે છે. તેમજ પ્રયોગપારિજાતકનાં આનંદકમાં પૂજન-પ્રકરણમાં કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે,—પ્રથમ અગ્રોદક (દર્ભનાં અગ્રનું જલ), ગંધ, પુષ્પ, અને અક્ષત, ઇત્યાદિક દેવપૂજની સામગ્રી સંપાદન કરી હાથ, પગ ઘોઈ પોતાની શક્તિઅનુસારે પીતાંબર ઇત્યાદિક શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી; અલંકાર ધારણ કરી; મોતી, પરવાળાં, કમળના મણિ, અથવા તુલસીકાષ્ઠના મણિ એમની માળાઓ કંઠમાં ધારણ કરી પૂજનો આરંભ કરવો. એ રીતે સર્વ દેશના વૈષ્ણવોમાં તુલસીનાં કાષ્ઠની માળા ધારણ કરી જપ કરવાનો આચાર પણ મળે છે. માટે, ભસ્મ ઇત્યાદિકનાં ધારણના દ્વેષ કરનારા ને વૈષ્ણવો તેમના દ્વેષવડે શૈવ મા-

ર્ગના આચક ધરનારા શિવભક્તો તુલસીકાષ્ઠમાળાનો દ્રેષ કરેછે, એ પ્રમાણે નિર્ણય થયો. એ કરતાં વિશેષ વિસ્તાર કરવાનું પ્રયોજન નથી.

અથધાત્રીમૂલેદેવપૂજાવિધિ: સર્વપાપક્ષયદ્વારાશ્રીદામોદરપ્રીત્યર્થધાત્રીમૂલેશ્રીદામોદર પૂજાંકરિણ્યે પુરુષસૂક્તેનષોડશોપચારૈ:સંપૂજ્યગંધપુષ્પફલપુત્રમર્ચ્યદયાન્ અર્ધ્યગૃહાણભગ વન્સર્વકામપ્રદોભવ અક્ષયાસંતતિર્મેસ્તુદામોદરનમોસ્તુતે તતોપરાધસહસ્ત્રાણીતિપ્રાર્થવધા ત્રીંકુંકુમગંધાદિનાભ્યર્ચ્યપુષ્પૈ:પૂજયેન્ ધાઙ્ગ્યેનમ: શાંત્યેન૦ મેધાયૈ૦ પ્રકૃત્યૈ૦ વિષ્ણુપત્ન્યૈ૦ મહાલક્ષ્મ્યૈ૦ રમાયૈ૦ કમલાયૈ૦ ઇંદિરાયૈ૦ લોકમાત્રે૦ કલ્યાણ્યૈ૦ કમનીયાયૈ૦ સાવિત્ર્યૈ૦ જગદ્દાઙ્ગ્યૈ૦ ગાયત્ર્યૈ૦ સુધૃત્યૈ૦ અવ્યક્તાયૈ૦ વિશ્વરૂપાયૈ૦ સુરૂપાયૈ૦ અધિભવાયૈ૦ તતોધાત્રીમૂલેસત્યેનતર્પણકાર્યં પિતાપિતામહશ્ચાન્યેઅપુત્રાયેચગોત્રિજ: તેપિવંતુમયા દત્તંધાત્રીમૂલેક્ષયંપય: આત્રસ્યસ્તંબર્પયંતં૦ દામોદરનિવાસાયૈધાઙ્ગ્યેદેઙ્ગ્યેનમોસ્તુતે સૂત્રેણાને નબધ્નામિસર્વદેવનિવાસિનીમિતિસૂત્રેણવેદ્યેન્ ધાઙ્ગ્યેનમઙ્ગલિચતુર્દિક્ષુબલીન્દત્વાદપાન્દયાન્ અદ્ભુત્વ:પ્રદક્ષિણીકૃત્યનમેન્ ધાત્રિદેવિનમસ્તુર્ચ્યંસર્વપાપક્ષયંકરિ પુત્રાન્દેહિમહાપ્રાત્રેપશોદેહિબલંચમે પ્રજાંમેધાંચસૌભાગ્યંવિષ્ણુભક્તિંચશાશ્વતીં નીરોગંકુરુમાનિત્યંનિષ્ણાપં કુરુસર્વદા તતોધૃતપૂર્ણસહેમકાંસ્વપાત્રંદયાદિતિસંક્ષેપ: ॥

હવે આમળીનાં મૂળમાં દેવપૂજનો વિધિ કેહેછે,—“સર્વપાપક્ષયદ્વારા શ્રી દામોદરપ્રીત્યર્થ ધાત્રીમૂલે શ્રીદામોદરપૂજાં કરિણ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પુરુષ સૂક્ત-વડે ષોડશોપચાર પૂજ કરી; ગંધ, પુષ્પ, અને ફલ એણેસહિત અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર;—અર્ધ્ય ગૃહાણ ભગવન્, સર્વકામપ્રદો ભવ ॥ અક્ષયા સંતતિ મેસ્તુ, દામોદર ન-મોસ્તુ તે.” ત્યાર પછી “અપરાધસહસ્ત્રાણિ૦” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી આમળીનાં વૃક્ષની ડુંકમ, ચંદન, ઇત્યાદિકવડે પૂજ કરી પછી પુષ્પવડે પૂજ કરવી. પુષ્પ પૂજના મંત્ર;—“ધાઙ્ગ્યેનમ: શાંત્યેન૦, મેધાયૈ૦, પ્રકૃત્યૈ૦, વિષ્ણુપત્ન્યૈ૦, મહાલક્ષ્મ્યૈ૦, રમાયૈ૦, કમલાયૈ૦; ઇંદિરાયૈ૦, લોકમાત્રે૦, કલ્યાણ્યૈ૦, સાવિત્ર્યૈ૦, કમનીયાયૈ૦, જગદ્દાઙ્ગ્યૈ૦, ગાયત્ર્યૈ૦, સુધૃત્યૈ૦, અવ્યક્તાયૈ૦, વિશ્વરૂપાયૈ૦, સુરૂપાયૈ૦, અધિભવા-યૈ૦” એ પ્રમાણે પૂજ કીધા પછી આમળીનાં મૂળમાં સન્ધ્યે કરી તર્પણ કરવું. તર્પણના મંત્ર;—“પિતા પિતામહશ્ચાન્યે, અપુત્રા યે ચ ગોત્રિજ: ॥ તે પિવંતુ મયા દત્તં, ધાત્રીમૂલેક્ષયં પય: ॥ આત્રસ્યસ્તંબર્પયંતં૦” એ રીતે તર્પણ કરી, પછી, “દામોદરનિ-વાસાયૈ, ધાઙ્ગ્યે દેઙ્ગ્યે નમોઽસ્તુ તે ॥ સૂત્રેણાનેન બધ્નામિ, સર્વદેવનિવાસિની,” એ મં-ત્રવડે આમળીનાં વૃક્ષને સૂત્ર વીટવું. અને “ધાઙ્ગ્યે નમ:” એ મંત્રવડે પૂર્વાદિક ચાર દિક્ષામાં બળિતું દાન કરી આઠ દીપક દેવા, અને આઠ પ્રદક્ષિણા કરી નમ-સ્કાર કરવા. તેના મંત્ર;—“ધાત્રિ દેવિ નમસ્તુર્ચ્યં, સર્વપાપક્ષયંકરિ ॥ પુત્રાન્ દેહિ મહાપ્રાત્રે, પશો દેહિ બલં ચ મે ॥ પ્રજાં મેધાં ચ સૌભાગ્યં, વિષ્ણુભક્તિં ચ શાશ્વતીં ॥ નીરોગં કુરુ માં નિત્યં, નિષ્ણાપં કુરુ સર્વદા,” ત્યાર પછી ધૃતપૂર્ણ અને સુવર્ણસહિત કાંસાનાં પાત્રનું દાન કરવું. એ રીતે સંક્ષેપથી પૂજ પ્રયોગ કહ્યો.

कार्तिकशुक्लद्वादश्यां रेवतीयोगरहितायां पारणं अपरिहार्ययोगे चतुर्थपादो वर्ज्य इत्यादिवि-
शेषः श्रवणनिर्णयप्रकरणोक्तो द्रष्टव्यः ॥

कात्तिक सुद आरस रेवती नक्षत्रना योगे रहित होय ते आरसभां पारणा ३२वी.
सधणां नक्षत्रनो त्याग थर्धन शंके ज्येष्ठ होय तो योथो पाद वर्ज्य करवो, धर्त्यादिक
विशेष प्रकार श्रवणनिर्णयना प्रसंगभां (पत्र १२० भां) कळोछे ते जेवो.

अथ प्रबोधोत्सवतुलसीविवाहौ तत्र प्रबोधोत्सवः कार्तिकशुक्लैकादश्यां कचिदुक्तः रामा
चर्चनचंद्रिकादौद्वादश्यामुक्तः उत्थापनमंत्रेद्वादशीप्रहणाद्द्वादश्यामेव पुक्तः तत्रापिद्वादश्या
रेवत्यंतपादयोगोरात्रिप्रथमभागे प्रशस्तः तद्भावे तत्रैवरात्रौ रेवतीनक्षत्रमात्रयोगोपि तद्भा-
वेरात्रिप्रथमभागे केवलद्वादश्यापि एवं केवलरेवत्यपि द्वादशीरेवत्योरुभयोरपिरात्रौ भावेदि-
वैवद्वादशीमध्ये कार्य इति कौस्तुभे स्थितं तथापि पारणाहे पूर्वरात्रौ इति वचनात्पारणाहे रात्रिपूर्व-
भागेद्वादश्याभावेपि त्रयोदश्यामेव पारणाहे प्रबोधोत्सव इति देशाचारः एवं तुलसीविवाहस्य न-
वम्यादि दिनत्रये एकादश्यादि पूर्णिमांते यत्र क्वापि दिने कार्तिकशुक्लान्तर्गत विवाह नक्षत्रेषु वा वि-
धानादनेककालं तथापि पारणाहे प्रबोधोत्सवकर्मणा सह तत्र तथैव सर्वत्रानुष्ठीयते इति सोपि पा-
रणाहे पूर्वरात्रौ कार्यः प्रबोधोत्सवात्पृथक् चिकीर्षायां कालान्तरे वा कार्यः तत्र पुण्याहवाचननां दी-
श्राद्धविवाहो मया गंसहितस्तुलसीविवाहप्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः संक्षेपतस्तु प्रबोधोत्सवे
नैकतंत्रतया सिद्धाचारमनुसृत्य लिख्यते देशकालौ संकीर्त्य श्रीदामोदरप्रीत्यर्थं प्रबोधोत्सवं सं-
क्षेपतस्तुलसीविवाहविधिचतंत्रेण करिष्ये तदंगतया पुरुषसूक्तेन विधिना षोडशोपचारैस्तंत्रे-
ण श्रीमहाविष्णुपूजांतुलसीपूजांच करिष्ये न्यासादिविधाय श्रीविष्णुंतुलसींच घ्यात्वासहस्र-
शीर्षेति श्रीमहाविष्णुंतुलसींचावाह्य पुरुष एवेत्यादिभिः श्रीमहाविष्णवे दामोदराय श्रीदेव्यै
तुलस्यै च नमः आसनमित्यादि स्नानान्ते मंगलवाद्यैः सुगंधितैर्हरिद्राभ्यां नागवल्लीदलगृहीता
भ्यां उष्णोदकेन च मंगलस्नानं विष्णवे तुलस्यै च सुवासिनीभिः कारयित्वा स्वयं वा दात्वा पंचामृत-
स्नानं समर्प्य श्रद्धादकेनाभिषिष्य वस्त्रयज्ञोपवीतचंदनंदन्तुलस्यै हरिद्राकुंकुमकंठसूत्रमंगला-
लंकारान्दत्त्वा मंत्रपुष्पांतपूजां समाप्य घंटादिवाद्यघोषेण देवं प्रबोधयेत् तत्र मंत्राः इदं विष्णुं
० योजागारेति तु आचारप्राप्तः ब्रह्मं ब्रह्मप्राप्तिकुबेरसूर्यसोमादिभिर्विदितवंदनीयः बुध्यस्व देवेश ज-
गन्निवास मंत्रप्रभावेन सुखेन देव इयंच द्वादशीदेव प्रबोधार्थं तु निमित्ता त्वयैव सर्वलोकानां हिता-
र्थं शेषशायिना उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद इत्यजनिद्रां जगत्यते त्वयि सुप्ते जगत्सु प्रमुत्थिते चोत्थितं जग-
त् एव मुत्थाप्य चरणपवित्रं गतामेघाविषयैर्वनिर्मलं निर्मलादेशः शारदा निच पुण्याणि गृहा-
ण मम केशवेत्यादि मंत्राभ्यां पुष्पांजलिं दत्त्वा अथाचारान्तुलसीसंमुखं श्रीकृष्णप्रतिमां कृत्वा
मर्ध्मेतः पटंधृत्वा मंगलाष्टकपद्यानि पठित्वा भंतः पटं विसृज्या क्षताप्रक्षेपं कृत्वा दामोदरहस्ते तुल-
सीदानं कुर्यात् देवीं कनकसंपन्नां कनकाभरणैर्धृत्याम् दास्यामि विष्णवे तुभ्यं ब्रह्मलोकं जिगीष-
या मया संवर्धितां यथाशक्त्यलंकृतामिमां तुलसीं देवीं दामोदराय श्रीधराय वरार्यं तुभ्यमहंसंप्रद-
दे देवपुत्रतः साक्षतजलक्षिपेत् श्रीमहाविष्णुः प्रीयतामिः पुक्त्वा इमां देवीं प्रतिगृह्णातु भवान् इ-
ति वदेत् ततो देवहस्तस्पर्शं तुलस्याः कृत्वा कइदं कस्याभदात्कामः कामायादात्कामोदाताका-
मः प्रतिगृहीता कामं समुद्रमाविश कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते वृष्टिः सितौस्त्वा ददातु पृथि-

મઃ” ઇત્યાદિક મંત્રવડે આસન ઇત્યાદિકથકી આરંભ કરી સ્નાન પર્થત પૂજા થયા પછી મંગળ વાજીનોનો નાદ કરી સુવાસિની સ્ત્રિયોવડે અથવા પોતે નાગરવેળનાં પાનવડે સુગંધિ તેલ અને હળદર મહાવિષ્ણુ અને તુલસીને લગાડી ઉષ્ણ જલવડે મંગળસ્નાન કરાવી પંચામૃત સ્નાન અર્પણ કરી શુદ્ધોદકવડે અભિષેક કરવો. પછી વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત અને ચંદન અર્પણ કરી તુલસીને હળદર, કુંકુમ, કંઠસૂત્ર (સૌભાગ્યવતી સ્ત્રિઓએ કંઠમાં ખાંધવાનાં), અને મંગલ અલંકાર અર્પણ કરી મંત્રપુષ્પ પર્થત પૂજા સમાપ્ત કરી ઘંટા ઇત્યાદિક વાધના નાદવડે દેવને પ્રબોધ (અગૃત) કરાવવો. અગૃત કરવાના મંત્ર—“ઈર્દવિષ્ણુ” “યોજાગાર” એ મંત્ર તો આચારવડે પ્રાપ્ત છે. “વ્રક્ષેન્દ્રવદ્રાપ્રિકુવેરસૂર્યસોમાદિભિર્વેદિતવંદનીયઃ ॥ બુધ્યસ્વ દેવેશ જગન્નિવાસ” મંત્રપ્રભાવેન સુલ્લેન દેવ ॥ इयं च द्वादशी देव, प्रबोधार्थं तु निर्मिता ॥ त्वयैव सर्वलोकानां, हितार्थं शेषशायिना ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद, स्पज निद्रां जगत्पते ॥ त्वयि सुप्ते जगत्सुप्तमुत्थिते चोत्थितं जगत्,” એ પ્રમાણે અગૃત કરી “ચરણં પવિત્રં” “ગતા મેવા વિયજ્ઞૈવ, નિર્મલં નિર્મલા દિશઃ ॥ શારદાનિ ચ પુષ્પાણિ, ગૃહાણ મમ ક્લેશવ,” ઇત્યાદિક મંત્ર લણી પુષ્પાંજળિ દેવી. પછી આચાર પ્રમાણે તુલસીની સામે શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પધરાવી વચમાં અંતર્પટ ધરી મંગળાષ્ટકના શ્લોક લણી અંતઃપટ દૂર કરવો. પછી મૂર્તિ અને તુલસી ઉપરે અક્ષત છાંટી દામોદરના હાથમાં તુલસીનું દાન કરવું. તેનો મંત્ર—“દેવીં કનકસંપન્નાં, કનકાભરણૈર્ધૃતાં ॥ दास्यामि विष्णवे तुभ्यं, व्रक्षलोकत्रिगीपया ॥ मया संवर्दितां यथाशक्त्यलंकृतां इमां तुलसीं देवीं दामोदराय श्रीधराय वराय तुभ्यमहं संप्रददे” એ મંત્રવડે દાન કરી દેવની સમીપે અક્ષત સહિત જળ છોડવું. પછી “શ્રીમહાવિષ્ણુઃ પ્રીયતાં,” એ રીતે કહી, “इमां देवीं प्रतिगृह्णानु भवान्” એ વાક્ય દેહેવું. પછી તુલસીને દેવના હાથનો સ્પર્શ કરાવી, “क इदं कस्मा अदात्कामः कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामं समुद्रमाविश कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते वृष्टिरसि दौस्त्वाददातु पृथिवी प्रतिगृह्णानु” એ મંત્ર ખીજવડે દેહેવરાવવો. પછી યજ્ઞમાને “ત્વં દેવિ મેઽપ્રતો ભૂયા, સ્તુલસી દેવિ પાર્શ્વતઃ ॥ देवि त्वं पृष्ठतो भूया, स्वदानान्मोक्षमाप्नुयां ॥ दानस्य प्रतिष्ठासिद्धयर्थं इमां दाक्षिणां संप्रददे” એ મંત્ર લણી દેવની સમીપે દક્ષિણા અર્પણ કરવી. પછી “સ્વસ્તિનો યિમીતાં શન્ન ઇંદ્રામી” ઇત્યાદિક પોતપોતાની શાખામાં કહેલાં શાંતિસૂક્ત અને વિષ્ણુસૂક્તનો આભણોએ પાઠ કરવો. પછી તુલસી સહિત વિષ્ણુની મહાઆરતી કરી મંત્રપુષ્પ સમર્પણ કરી સ્ત્રીસહિત યજ્ઞમાને પોતાના ગોત્રજ અને અમાત્ય (સલાહકાર) સહિત ચાર પ્રદક્ષિણા કરવી. આભણોને દક્ષિણા દધિ યથાશક્તિ આભણુભોજનનો સંકલ્પ કરી કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરવું. એ પ્રમાણે દેવને અગૃત કરી કાર્તિક માસમાં જ જ પદાર્થ વર્જ્ય કથ્યા હોય તે તે પદાર્થ અથવા પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ખીજ પદાર્થો આભણોને દધિ વ્રત સંપૂર્ણ થવાની પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર,—“इदं व्रतं मया देव, कृतं प्रीत्यै तव प्रभो ॥ पूनं संपूर्णतां यातु, त्वत्प्रसादाज्जनार्दन.” ત્યાર પછી વ્રત ઇશ્વરને અર્પણ કરવું.

ચાતુર્માસ્યવ્રતની સમાપ્તિ પણ એજ દિવસે કરવી એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. બીજા અંથકાર કાર્તિક માસવ્રતનું ઉઘાપન અને ચાતુર્માસ્યવ્રતનું ઉઘાપન એ બન્ને ચૌદશ અથવા પૂનમને દિવસે કરવાં એમ કેહેછે.

અથવૈકુંઠચતુર્દશી પૂર્વેદ્યુરુપવાસંકૃત્વારુણોદયવ્યાપિન્યાંચતુર્દશ્યાંશિર્વસંપૂજ્યપ્રાતઃપાર્ણકાર્યમ્ તથાચતુર્દશીયુક્તારુણોદયવતિબહોરાત્રેરુપવાસઃફલિતઃ ઉભયત્રારુણોદયવ્યાપ્તૌપરત્રારુણોદયેપૂજાપૂર્વત્રોપવાસઃ ઉભયત્રાવ્યાપ્તૌચતુર્દશીયુક્તારુણોદયેવારુણોદયેપૂજાપૂર્વત્રોપવાસઃ કેચિન્નુવિષ્ણુપૂજાયામિયંનિશીથવ્યાપિનીપ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વાસૌનિશીથપ્રદોષોભયવ્યાપિનીપ્રાહ્યેત્યાહુઃ અસ્મામેવચતુર્દશ્યાંપરવિદ્વાપાંકાર્તિકમાસવ્રતોઘાપનાંગત્વેનોપવાસંકૃત્વાધિવાસનંવિધાય રાત્રૌજાગરણંકુર્યાદ્રીતવાદ્યાદિમંગલૈઃ નરાણાંજાગચ્ચેવિષ્ણોર્ગીતંનૃત્યંચકુર્વતામ્ ગોસહસ્રંચદદતાંફલંસમમુદાહૃતમિત્યાદિવાક્યૈર્વિહિતંગીતનૃત્યવાદ્યવિષ્ણુચરિતપઠનસ્વેચ્છાલાપલીલાનુકારૈર્હરિજાગરંકૃત્વાપરવિદ્વાપૌર્ણમાસ્યાંસપત્નીકાચાર્યવૃત્વા અતોદેવેતિદ્વાભ્યાંતિલપાયસંહૃત્વાગોદાનંકાર્યમિતિમાસવ્રતોઘાપનં કાર્તિકદશુક્લાદ્વાદશીપૌર્ણમાસીચમન્વાદિઃ સાપૌર્ણીકાપ્રાહ્યા અન્યત્યૂર્વમુક્તં ॥

હવે વૈકુંઠ ચતુર્દશીનો નિર્ણય કેહેછે.

પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી અરુણોદયવ્યાપિની ચૌદશને દિવસે શિવપૂજા કરી પ્રાતઃકાળે પારણા કરવી. તેથી જ દિવસે ચૌદશયુક્ત અરુણોદય છે તે અહોરાત્ર (દિવસ રાત્રિ)માં ઉપવાસ કરવો એ સિદ્ધ થયું. બન્ને દિવસે અરુણોદયવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી બીજા દિવસે અરુણોદયસમયે પૂજા કરવી. બન્ને દિવસે અરુણોદયવ્યાપ્તિ ન હોય તો પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી ચૌદશયુક્ત અહોરાત્ર હોય તે દિવસેજ અરુણોદયસમયે પૂજા કરવી. કોઈ અંથકાર તો વિષ્ણુપૂજા-માટે વૈકુંઠચતુર્દશી નિશીથવ્યાપિની લેવી, બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની હોય તો નિશીથ અને પ્રદોષ એ બન્ને કાળમાં વ્યાપિની હોય તે લેવી, એમ કેહેછે. પૂર્ણિમા-વડે વિદ્વા એવી એજ ચૌદશને દિવસે કાર્તિક માસ વ્રતનાં ઉઘાપનનું અંગભૂત ઉપોષણું (ઉપવાસ) કરી અધિવાસન કરી, “ગીત, વાદ્ય ઇત્યાદિક મંગળવડે રાત્રિયે જાગરણ કરવું. વિષ્ણુનાં જાગરણમાં ગાયન, નૃત્ય કરનારાઓને અને સહસ્ર ગૌદાન કરનારાઓને સમાન કૃણ મળેછે,” ઇત્યાદિ વાક્યવડે વિધાન કરેલું એવું ગાયન, નૃત્ય, વાદ્ય, વિષ્ણુનાં ચરિતનું પઠન, ઇચ્છા અનુસારે ભાષણ, અને ભગવદ્ગીલાનું અનુકરણ ઇત્યાદિકવડે હરિ જાગરણ કરી, એકમવડે વિદ્વા એવી પૂનમને દિવસે સ્ત્રી સહિત આચાર્યનું વરણ કરી “અતો દેવાઃ” એ યે મંત્રવડે તિલ અને પાચસ (દૂધપાક)નો હોમ કરી ગૌદાન કરવું. એ રીતે માસવ્રતનું ઉઘાપન કરવું. કાર્તિક સુદ પારસ અને પૂનમ એ યે તિથિ મન્વાદિ છે. તે પૂર્વાહકાળવ્યાપિની લેવી. બીજો નિર્ણય પ્રથમ (પત્ર ૬૪ માં) કેહેલો છે.

अस्यांचातुर्मास्यव्रतसमाप्तिः तत्रचातुर्मास्यव्रतानांसमाप्तौदानानि नक्तव्रतेवस्त्रयुग्म
म् एकांतरोपवासेगौः भूशयनेशय्या षष्ठकालभोजनेगौः ब्रीहिगोधूमादिधान्यत्यागेसौवर्ण
ब्रीहिगोधूमादिदानम् ऋच्छ्रव्रतेगोयुग्मम् शाकाहारेगौः पयोमात्रभक्षणेपयोवर्जनेचगौः
मधुदधिघृतवर्जनेवस्त्रगौश्च ब्रह्मचर्येस्वर्णम् तांबूलवर्जनेवस्त्रयुग्मम् मौनेघंटाघृतकुंभोवस्त्र
द्वयंच रंगवल्लीकरणेगौःसुवर्णपद्मंच दीपदानव्रतेदीपिकावस्त्रद्वयंच भूमिभोजनेकांस्यपात्रं
गौश्च गोप्रासेगोवधौ प्रदक्षिणाशतेवस्त्रम् अभ्यंगवर्जनेतैलपूर्णघटः नखकेशधारणेमधुस
र्पिर्हर्मदानम् यत्रविशेषतोदानंनोक्तंतत्रस्वर्णगौश्च गुडवर्जनेगुडपूर्णसमुवर्णताम्रपात्रं एवं
लवणवर्जनेलवणपूर्णताम्रपात्रमितिक्वचित् अस्यामेवलक्षप्रदक्षिणालक्षनमस्काराणामा
षाढयादावारभधानामुद्यापनकार्यम् एवंतुलसीलक्षपूजाकार्तिकेमाघेदारभ्यप्रत्यहंसहस्तुल
सीसमर्पणेनलक्षसमाप्यमाघ्यावैशाख्यांवोद्यापनकार्यं एवंपुष्यादिलक्षपूजाभवि तत्रविल्व
पत्रलक्षेणलक्ष्मीप्राप्तिःफलं दूर्वालक्षेणारिष्टशांतिः चंपकलक्षेणायुष्यम् अतसीलक्षेणवि
द्या तुलसीलक्षेणविष्णुप्रसादः गोधूमतंदुलादिप्रशस्तधान्यलक्षेणदुःखनाशः एवंसर्वपुण्यैः
सर्वकामावाप्तिः एवंलक्षवर्तिव्रतमपिमासत्रयंरुत्वाकार्तिकेमाघेवैशाखेवाउत्तरोत्तरप्रशस्ते
समापनीयम् एवंधारणपारणव्रतोद्यापनमपिपौर्णमास्यामेव कार्तिकमासव्रतानांमासोपवा
सादीनांद्वादश्यामेवसमापनम् तत्रासंभवेपौर्णमास्याम् एवंगोपद्मव्रतमाषाढशुक्लेकादश्या
दावारभ्यप्रत्यहंत्रयस्त्रिंशद्रोपद्मानिविलिख्यगंधपुण्यैःप्रपूज्यतावत्संख्याकार्घ्यनमस्कारप्रद
क्षिणाःरुत्वाकार्तिकद्वादश्यांत्रयस्त्रिंशदपूपवायनंदद्यादेवंत्सरपंचकमनुष्टायोद्यापनंकुर्यात्
लक्षप्रदक्षिणादिगोपद्मपथितोद्यापनानामितिकर्तव्यताःकौस्तुभेद्रष्टव्याः कार्तिकेपौर्णमास्याः
रुत्तिकानक्षत्रयोगेमहापुण्यत्वं रोहिणीयोगेमहाकार्तिकीत्वम् कार्तिक्यांरुत्तिकायोगेयःका
र्तिकेयदर्शनंकरोतिसप्तसुजन्मसुधनाढ्योवेदपारगोविप्रोभवेन् विशाखास्थेसूर्येसतिवाहि
नेचंद्रनक्षत्रंरुत्तिकातत्रपद्मयोगः अयंपुष्करतीर्थेतिप्रशस्तः ॥

ये पूनभने दिवसे यातुर्मास्यव्रतनी समाप्ति करवी. यातुर्मास्यव्रतनी समा-
प्तिमां दान करवां ते ठेछेछे,—नक्तव्रतनो नियम करेखो होय तो ये वस्त्र देवां. अेकां-
तर उपवासव्रतमां गौदान, पृथ्वी उपरै शयन करवुं अे व्रत कीधुं होय तो शय्या-
दान, छछा काणमां लोजनव्रत कीधुं होय तो गौदान, ओप्पा गडु धत्यादिक धा-
न्यनो त्याग कीधो होय तो सुवर्णना ओप्पा गडु धत्यादिक करी तेनुं दान करवुं.
कृच्छ्रव्रत कीधां होय तो ये गाय देवी. शाकाहार कीधो होय तो गौदान करवुं. मात्र
दूध लक्ष्णु कीधुं होय अथवा दूधनो त्याग कीधो होय तो गौदान करवुं. मध, दही,
धी अेनो त्याग कीधो होय तो वस्त्र अने गायनुं दान करवुं. अ्रह्मचर्य धारणु कीधुं
होय तो सुवर्ण दान करवुं. तांयूल वर्ज्य कीधुं होय तो ये वस्त्रनुं दान करवुं. मौन-
व्रत धारणु कीधुं होय तो घंटा, घृतनो कुंभ, अने ये वस्त्रनुं दान करवुं. देवमंदिरमां
रंगवल्ली (यित्र काढवा)नो नियम होय तो गाय, अने सुवर्णनां कभसनुं दान करवुं.
देवमंदिरमां अथवा ब्राह्मणुनां घरमां दीपदाननो नियम होय तो दीवि अने ये
वस्त्रनुं दान करवुं. भूमि उपरै लोजन करतो होय तो कांसानुं पात्र अने गायनुं
दान करवुं. गोमासनो नियम होय तो गाय अने अलक्ष. नित्य सो प्रदक्षिणानो

નિયમ હોય તો વસ્ત્રનું દાન કરવું. અભ્યંગ વર્ચ્ય કીધો હોય તો તૈલવટે પૂર્ણ ધડાનું દાન કરવું. નખ, ઢેશનાં ધારણુનો નિયમ હોય તો મધ, ઘૃત અને સુવર્ણનું દાન કરવું. જો વ્રતભાટે વિશેષે કરી (ખીજું) દાન કહ્યું નથી તે વ્રતભાટે સુવર્ણ અને ગાયનું દાન કરવું. ગોળ વર્ચ્ય કીધો હોય તો ત્રાંપાનાં પાત્રમાં સુવર્ણ સહિત ગોળ ભરી તેનું દાન કરવું. એ રીતે લવણ (મીઠું) વર્ચ્ય કીધું હોય તો લવણપૂર્ણ એવાં ત્રાંપાનાં પાત્રનું દાન કરવું, એમ કોઈ ગ્રંથમાં છે. આપાઢની પૂનમ ઇત્યાદિક દિવસે આરંભ કરેલાં જે લક્ષ પ્રદક્ષિણા અથવા લક્ષ નમસ્કારરૂપ વ્રત તેમનું ઉઘાપન પણ એજ પૂનમને દિવસે કરવું. એ પ્રમાણે તુલસીની લક્ષ પૂજનો કાર્તિક અથવા માધ માસમાં આરંભ કરી નિત્ય એક સહસ્ત્ર તુલસી અર્પણ કરવી, તે લક્ષ પૂજ સમાપ્ત કરી, માધ માસની અથવા વૈશાખ માસની પૂનમને દિવસે તેનું ઉઘાપન કરવું. એ પ્રમાણે પુષ્પાદિક લક્ષ પૂજનો પણ નિર્ણય જાણવો. તેમાં બિલ્વપત્રવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ એ ક્ષણ થાયછે. દૂર્વાવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી અરિષ્ટ (અદ્યપ-મૃત્યુ) નાશ થાયછે. ચંપાના પુષ્પવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી આયુષ્યવૃદ્ધિ થાયછે. અતસી (અલસી)નાં પુષ્પવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી વિદ્યાપ્રાપ્તિ થાયછે. તુલસીની લક્ષ પૂજવડે વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાયછે. ગહુ, ચોખ્ખા ઇત્યાદિક ઉત્તમ ધાન્યની લક્ષ પૂજવડે દુઃખ નાશ થાયછે. એ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારનાં પુષ્પવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાયછે. એ રીતે લક્ષ દીપકનું વ્રત પણ ત્રણ માસ પર્યંત કરી ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ એવા કાર્તિક, માધ અથવા વૈશાખ એ માસમાં સમાપ્ત કરવું. એ પ્રમાણે ધારણુ પારણુવ્રતનું ઉઘાપન પણ પૂનમને દિવસેજ કરવું. માસ પર્યંત ઉપવાસ કરવા ઇત્યાદિક કાર્તિક માસવ્રતની સમાપ્તિ દ્વાદશીને દિવસેજ કરવી. દ્વાદશીને દિવસે ન થાય તો પૂનમને દિવસે કરવી. એ પ્રમાણે આપાઢ સુદ એકાદશી ઇત્યાદિક દિવસે ગોપચત્રતનો આરંભ કરી; નિત્ય તેત્રીસ ગોપચ કરી ચંદન, પુષ્પવડે તેમની પૂજ કરી અર્ધ, નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા તેત્રીસ તેત્રીસ કરી; કાર્તિક સુદ ખારસને દિવસે તેત્રીસ અપૂપ (માલપુવા)નું વાયન દાન કરવું. એ પ્રમાણે પાંચ વર્ષ પર્યંત ગોપચત્રત કરી ઉઘાપન કરવું. લક્ષ પ્રદક્ષિણા વ્રતથીકી આરંભ કરી ગોપચત્રત પર્યંત ઉઘાપનનો વિધિ કૌસ્તુભ ગ્રંથમાં જોવો. કાર્તિકની પૂનમને દિવસે કૃત્તિકા નક્ષત્રનો યોગ હોય તો મહાપુણ્ય છે. રોહિણીનો યોગ હોય તો તેને મહાકાર્તિકી એમ કહેછે. કૃત્તિકા નક્ષત્રયુક્ત કાર્તિકની પૂનમને દિવસે જે મનુષ્ય કાર્તિકસ્વામીનું દર્શન કરેછે તે સાત જન્મ પર્યંત ધનાઢ્ય અને વેદપારગ, એવો બ્રાહ્મણ થાય. વિશાખા નક્ષત્રના સૂર્ય છતાં જે દિવસે ચંદ્રનક્ષત્ર કૃત્તિકા આવે તે દિવસે પશ્ચક યોગ થાયછે એ યોગ પુષ્કર તીર્થમાં અતિ પુણ્યકારક છે.

अस्यामेवत्रिपुराख्यदीपदानमुक्तम् कार्तिकेपौर्णमास्यां काम्यवृषोत्सर्गोतिप्रशस्तः एवं गजाश्वरथघृतधेनवादिमहादानमपिप्रशस्तम् वृषोत्सर्गस्याश्विनीपौर्णमासीग्रहणद्वयमयन द्वयविषुवद्वयचेतिकांलंतराणि अन्यत्रमाषीचैत्रीवैशाखीफाल्गुन्याषाढीचेतिपौर्णमास्योरे

વત્તીનક્ષત્રંવૈધૃતિવત્તીપાતૌયુગાદિમન્વાદિમૂર્ચસંક્રાંતિપિતૃક્ષયાહાષ્ટકાભપિકાલાડક્તાઃ અ
ત્રવૃષોત્સર્ગપ્રયોગોતિવિસ્તૃતોનાનાશાખાભેદમિન્નઃકૌસ્તુભેદ્રદ્રવ્યઃ

એ (કાર્તિકની) પૂનમને દિવસેજ ત્રિપુર એ નામના દીપકનું દાન કરવું. કાર્તિક માસની પૂનમને દિવસે કામ્ય (કામનાથી કરવાનો) વૃષોત્સર્ગ કરવો, તે અતિ પુણ્ય-કારક છે. એ રીતે હાથી, ઘોડા, રથ, ઘૃતધેનુ આદિ મહાદાન કરવાં, એ પણ અતિ પુણ્યકારક છે. વૃષોત્સર્ગમાટે આશ્વિન માસની પૂનમ, સૂર્યગ્રહણ, ચંદ્રગ્રહણ, ઉત્તરાયણ, દક્ષિણાયન, મેષ સંક્રાંતિ, અને તુલા સંક્રાંતિ, એવા ખીજ કાળ કહ્યા છે. ખીજ ગ્રંથોમાં; માધ, ચૈત્ર, વૈશાખ, ફાલ્ગુન, અને આષાઢ, એ માસોની પૂનમ, રેવતી નક્ષત્ર, વૈધૃતિ, વ્યતીપાત, યુગાદિ, મન્વાદિ, સૂર્યસંક્રાંતિ, પિતાની સંવત્સરીનો દિવસ અને અષ્ટકા શ્રાદ્ધના દિવસો, એ પણ કામ્ય વૃષોત્સર્ગના કાળ કહ્યા છે. એ વિષે અનેક શાખાઓના ભેદવડે જુદો જુદો અને અતિ વિસ્તારવાળો એવો કામ્ય વૃષોત્સર્ગનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ ગ્રંથમાં જોવો.

કર્ત્તિકઋણાષ્ટમીકાલાષ્ટમી દયર્પર્ણમાંતમાસપક્ષેમાર્ગશીર્ષિઋણાષ્ટમીત્યુચ્યતે સેયમ
ધ્યાન્હવ્યાપિનીપ્રાહ્યા દિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાપ્તૌપૂર્વેવૈતિસિંધૌસ્થિતં પ્રદોષવ્યાપિનીતિકૌસ્તુભે
ઉપપદિનેપ્રદોષવ્યાપ્તૌતદેકદેશસ્પર્શંવાપરૈવ યદાપૂર્વત્રપ્રદોષવ્યાપ્તિરેવપરત્રમધ્યાન્હવ્યાપ્તિરે
વતદાવહુશિષ્ટાચારાનુરોધાત્પ્રદોષવ્યાપ્ત્યૈવનિર્ણયોનમધ્યાન્હવ્યાપ્ત્યેતિમાતિ અત્રકાલમૈત્ર
પૂજાંકૃત્વાત્રયોર્ધ્વાદિયાઃ ઉપવાસોજાગરશ્ચકાર્યઃ इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपा
ધ્યાપવિરચિતેધર્મસિંધુસારેકાર્તિકમાસઋત્યનિર્ણયોદેશઃસમાપ્તઃ ॥

કાર્તિકની કૃષ્ણ આઠમને કાળાષ્ટમી એમ કહે છે. પૂર્ણિમાંત માસના પક્ષ પ્ર-
માણે એ માર્ગશીર્ષ માસમાં કૃષ્ણાષ્ટમી કહેવાય છે. તે એ આઠમ મધ્યાન્હકાળવ્યા-
પિની લેવી. અને દિવસે મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની હોય તો પ્રથમનીજ લેવી એમ નિ-
ર્ણયસિંધુમાં છે. અને પ્રદોષવ્યાપિની લેવી એમ કૌસ્તુભમાં છે. અને દિવસે પ્રદોષ-
વ્યાપ્તિ હોય અથવા પ્રદોષના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ હોય તો ખીજ દિવસનીજ લેવી.
ન્યારે પ્રથમ દિવસે પ્રદોષવ્યાપ્તિજ હોય અને ખીજ દિવસે મધ્યાન્હવ્યાપ્તિજ હોય
ત્યારે બહુ શિદ્ધાંતો આચાર છે તેથી પ્રદોષકાળવ્યાપ્તિવડેજ નિર્ણય કરવો, મધ્યા-
ન્હકાળવ્યાપ્તિવડે નિર્ણય કરવો નહીં એમ ભાસે છે. એ આઠમને દિવસે કાળભૈર-
વની પૂજા કરી ત્રણ અર્ધ્ય દેવા, તેમજ ઉપવાસ અને જાગરણ કરવું. ઇતિ શ્રીમ-
દનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે કાર્તિકમાસકૃત્ય
નિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથમાર્ગશીર્ષમાસઃ ધનુઃસંક્રાંતૌપરાઃષોડશનાઢ્યઃપુણ્યાઃ અન્યત્રાગુક્તં ॥

૧. અષ્ટકા માહના દિવસે માર્ગશીર્ષ માસનાં પ્રકરણમાં (પત્ર ૧૮૫ માં) કહ્યા છે.

૨. પૂર્ણિમાંત માસમાં પ્રથમ કૃષ્ણ પક્ષ, અને પછી શુક્લ પક્ષ એમ ચાલે.

હવે માર્ગશીર્ષ માસનાં કૃત્ય કહેછે.

ધનુઃસંક્રાંતિની પ્રવેશ પછીની સોળ ધડી પુણ્યકાળ. ખીજે નિર્ણય પ્રથમ (૫૩ ૪ માં) કહ્યોછે.

માર્ગશીર્ષશુક્લપંચમ્યાનામપૂજાદાક્ષિણાત્યાનાંપ્રસિદ્ધા ઇયંવષ્ટીપુતાગ્રાહ્યેત્યાદિવિશેષઃ
પ્રથમપરિચ્છેદેઽન્તઃ ॥

માગસર સુદ પાંચમને દિવસે નાગપૂજા કરવી, તે દક્ષિણ દેશના લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ પાંચમ પછીયુક્ત લેવી ઇત્યાદિક વિશેષ નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (૫૩ ૨૩ માં) કહ્યોછે.

માર્ગશીર્ષશુક્લવષ્ટીચંપાષ્ટીમહારાષ્ટ્રેષુપ્રાસદ્ધા અત્રતિથિદ્વિધેયસ્મિન્દિનેરવિવારમૌમવા
રશતતારકાવૈધૃતીનામધ્યેયિકૈયોગઃસાપૂર્વાપરાવામુર્ત્તન્નયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપિયોગા
ભાવેપૈરેવત્રિમુદ્નાંગ્રાહ્યા ઇયમેવસ્કંદવષ્ટીસાપૂર્વાગ્રાહ્યા અથસપ્તમ્યાંસૂર્યવ્રતંતદ્વિધિઃકૌસ્તુ
ભે મૃગપુનાયાપૌર્ણમાસ્યાંલવળદાનેસુંદરરૂપતા ॥

માગસર સુદ પક્ષની છઠને ચંપાષ્ટી એમ કહેછે. એ ચંપાષ્ટી મહારાષ્ટ્ર લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ ચંપાષ્ટી, અને દિવસે હોય તો ૪ દિવસે રવિ વાર, ભૌમ વાર, શતભિષા, વૈધૃતિ એઓમાંથી અધિક યોગ આવે તે છ ધડી વ્યાપિની હોય એવી પ્રથમ દિવસની અથવા ખીજા દિવસની લેવી. પ્રથમ કહેલા યોગો અને દિવસ ન હોય તો છ ધડી વ્યાપિની એવી ખીજા દિવસનીજ લેવી. એ છઠનુંજ સ્કંદવષ્ટી એવું નામ છે. તે પ્રથમ દિવસની લેવી. પછી સાતમને દિવસે સૂર્યવ્રત કરવું, તેનો વિધિ કૌસ્તુભમાં કહ્યોછે. મૃગશિર નક્ષત્રેયુક્ત માર્ગશીર્ષ માસની પૂનમને દિવસે લવણું દાન કરવાથી સ્વરૂપમાં સુંદરપણું પ્રાપ્ત થાયછે.

માર્ગશીર્ષપૌર્ણમાસ્યાંદત્તત્રયેયોગત્તિઃ ઇયંપ્રદોષવ્યાપિનીગ્રાહ્યા માર્ગશીર્ષશુક્લચતુર્દશ્યાં
પૌર્ણમસ્યાંવાપ્રદોષેઆશ્વલાયયૈઃપ્રત્યવરોહણંકાર્યં તત્રકર્મકાલવ્યાપિનીતિથિઃ તત્રયોગઃપ્ર
યોગરત્રકૌસ્તુમાદૌત્રેયઃ માર્ગશીર્ષાદિમાસચતુષ્ઠયસ્યકૃણ્ણાષ્ટમીષ્ઠકાશ્રાદ્ધાનિતપૂર્વસપ્ત
મીષુપૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધાનિતદત્તરત્નવમીષુચાન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધાનિકર્તવ્યાનિ એવાંભાદ્રકૃણ્ણપક્ષેપિઅષ્ટ
કાદિશ્રાદ્ધાનિકાર્ણીનીતિપંચાષ્ટકાપક્ષઆશ્વલાયનમિન્નશાશ્વિનાં આશ્વલાયનાનાંતુમાર્ગા
દિચતુરષ્ટકાપક્ષેવં ભાદ્રપદકૃણ્ણાષ્ટમ્યાંતુમાઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધંકરિષ્યદિતિસંકલ્પ્યસર્વમષ્ટકાશ્રા
દ્ધવત્કાર્યં સપ્તમ્યાંતુમાઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધંકર્તુપૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધંકરિષ્યદિતિસંકલ્પઃ નવમ્યામન્વષ્ટકાશ્રા
દ્ધંકરિષ્યદિતિસંકલ્પદિતિવિશેષઃ એવાંભાદ્રકૃણ્ણાષ્ટમીશ્રાદ્ધસમાઘ્યાવર્ષસંત્રકત્વાદાશ્વલાય
નાનાંચતુરષ્ટકાપક્ષઃ અન્યશાશ્વિનાંપૌષાદિત્રયષ્ટકાપક્ષોપિ એવંસર્વાષ્ટકાઃકર્તુમશક્તેન
કૈવાષ્ટકાકાર્યા સાચમાધપૌર્ણમાસ્યનંતરકૃણ્ણપક્ષસપ્તમ્યામષ્ટમ્યાંનવમ્યામિતિદિનત્રયે
કાર્યા દિનત્રયેશ્રાદ્ધત્રયંકર્તુમશક્તેનમાધકૃણ્ણેષ્ટમીશ્રાદ્ધમેવકાર્યં તત્રાષ્ટકાશ્રાદ્ધેપ્પરાણ્હ
વ્યાપિન્યષ્ટમીગ્રાહ્યા દિનત્રયેવ્યાપ્યવ્યાપ્યાદૌદર્શવન્નિર્ણયઃ અષ્ટમ્યનુરોધેનપૂર્વપરદિનયોઃ

પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધાન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધેકાર્યે નનુસમ્પ્રયાદેરપરાણ્ઠવ્યાપ્તિરપેક્ષણીયા એકદિનેત્વદાક્તસ્ય પ્રત્યાન્નાયાઃ અનદુહોયવસમાહરેત્અગ્નિનાવાકર્ષદ્દેદપિવાનૂચાનેભ્યઽદકુંભમાહરેદપિવા શ્રાદ્ધમંત્રાનધીયીતેતિ ક્વચિદુપવાસોપ્યુક્તઃ. એવંશ્રવણાકર્માદિપાકસંસ્થાલોપેતિપાકપત્તં પ્રાતાપત્યરુચ્ચંપ્રાયશ્ચિત્તમુક્તં મલમાસેષ્ટકાશ્રાદ્ધાનિનકાર્યાણીતિનારાયણવૃત્તિઃ અષ્ટકા દિશ્રાદ્ધત્રયપ્રયોગઃકૌસ્તુભપ્રયોગરજ્જાદૌ અન્નાષ્ટમીશ્રાદ્ધેકામકાલસંત્રકૌવિષ્વેદેવૌ સમ્પ્ર મીનવમ્પોસ્તુપુરુરવાદ્વિવાવિતિ આહિતાગ્નેઃપૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધાંગહોમોષ્ટકાંગહોમોન્વષ્ટકામૌકરણ હોમોદિનત્રયેહવિઃશ્રવણંચદક્ષિણામૌભવતીતિવિશેષઃ શેષમનાહિતાગ્નિવત્ અષ્ટકાલોપેપ્રા ક્ષાપત્યમુપવાસોવાપ્રાયશ્ચિત્તં અન્વષ્ટક્યલોપેતદિનેશતવારમેધિર્યુધિઃમુમનારતિમંત્રજપઃ ॥

માર્ગશીર્ષે માસની પૂનમને દિવસે દત્તાત્રેયનો અવતાર થયોછે. એ પૂનમ પ્રદોષ-વ્યાપિની લેવી. માગસર સુદ ચૌદશ અથવા પૂનમને દિવસે પ્રદોષ કાળે આશ્વલા-યન શાખાવાળાઓએ પ્રત્યવરોહણુ નામનું કર્મ કરવું. તે પ્રત્યવરોહણુ માટે કર્મકાળ-વ્યાપિની તિથી લેવી. પ્રત્યવરોહણુનો પ્રયોગ પ્રયોગરત્ન (નારાયણભટ્ટી), કૌસ્તુભ ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં જોવો. માગસર આદિ ચાર માસનાં કૃષ્ણ પક્ષની આઠમને દિવસે અષ્ટકાશ્રાદ્ધ, તે આઠમથી પ્રથમ સાતમને દિવસે પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધ, અને તે આઠમની પાછળની નોમને દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ, એ રીતે શ્રાદ્ધ કરવાં, એ પ્રમાણે ભાદ-રવાનાં કૃષ્ણ પક્ષમાં પણ અષ્ટકા ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધ કરવાં, એવો પાંચ અષ્ટકા શ્રાદ્ધનો પક્ષ, આશ્વલાયનોથકી જુદા પીજી શાખાવાળાઓએ કરવો. આશ્વલાયનોએ તો મા-ગસર આદિક ચાર અષ્ટકા શ્રાદ્ધનો પક્ષજ કરવો. ભાદરવા વિદ આઠમને દિવસે તો, “માઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી સધળું કર્મ અષ્ટકાશ્રાદ્ધ પ્રમાણેજ કરવું.—સાતમને દિવસે તો, “માઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધં કર્તું પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. નવમીને દિવસે તો, “અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો, એ વિશેષ કહ્યોછે. એ રીતે ભાદરવા વિદ આઠમનું માઘ્યાવર્ષ એવું નામ છે, માટે આશ્વલાયનોએ ચાર અષ્ટકાનો પક્ષ કરવો. પીજી શાખાવાળાઓએ પૌષાદિક ત્રણ અષ્ટકાનો પક્ષ પણ કરવો. એ પ્રમાણે જો સર્વ અષ્ટકા શ્રાદ્ધ કરવામાં અસમર્થ હોય તો તેણે એકજ અષ્ટકા શ્રાદ્ધ કરવું. તે અષ્ટકા શ્રાદ્ધ માધની પૂનમ પછી કૃષ્ણ પક્ષમાં સાતમ, આઠમ, અને નોમ એ ત્રણ દિવસ કરવું. ત્રણ દિવસ શ્રાદ્ધ કરવામાં અસમર્થ હોય તો તેણે માધ વદ અષ્ટમીનુંજ શ્રાદ્ધ કરવું. એ અષ્ટકા શ્રાદ્ધમાટે આઠમ લેવી તે અપરાન્હકાળવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે અપરાન્હકાળવ્યાપિની હોય તો અથવા ન હોય તો દર્શ શ્રાદ્ધનીપઠે નિર્ણય જાણવો. જ દિવસે અષ્ટમી હોય તેને આગલે દિવસે પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધ, અને આઠમને પીજી દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધ કરવાં. સાતમ અને નોમને દિવસે અપરાન્હકાળવ્યાપિનું જરૂર નથી. એક દિવસ પણ અષ્ટકા શ્રાદ્ધ કરવાને સમર્થ ન હોય તો તેણે પ્રત્યાન્નાય (ગૌણ પક્ષ) સ્વીકાર કરવા, તે આ પ્રમાણે;—“અલદોને ઘાસ ખવરાવવું, અગ્નિમાં સુકેલું ઘાસ ખાલવું, અનૂ-યાન (ગુરૂ પાસેથી અંગસહિત વેદ જાણનારાઓ)ને જળપૂર્ણ કળશ દેવા, અથવા

૧ કર્મકાળ સૂર્યાસ્ત પછી છે માટે સૂર્યાસ્ત થયા પછી જ દિવસે આગિ હોય તે લેવી.

શ્રાદ્ધના મંત્રોનો પાઠ કરવો.” કોઈ ગ્રંથમાં ઉપવાસ કરવો એમ પણ કહ્યું છે. એ પ્રમાણે અવળાકર્મ ઇત્યાદિક પાક સંસ્થાઓનો લોપ થાય તો દરએક પાકયજ્ઞના લોપમાંટે. પ્રાજ્ઞપત્યકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એમ કહ્યું છે. મલ માસમાં અષ્ટકા શ્રાદ્ધ કરવાં નહીં એમ (આશ્વલાયન ગૃહ્યસૂત્ર ઉપરે) નારાયણ પંડિતે લખેલી વૃત્તિમાં છે. અષ્ટકાદિ ત્રણ શ્રાદ્ધનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ, પ્રયોગરત્ન ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં જોવો. એ અષ્ટમી-શ્રાદ્ધમાં કાળકામ નામના વિશ્વેદેવા લેવા. સપ્તમી અને નવમીનાં શ્રાદ્ધમાં પુરૂર-વાદ્રવ નામના લેવા. આદિતાગ્નિ (અગ્નિહોત્રી) હોય તેણે કરવાનાં પૂર્વેતુઃશ્રાદ્ધનો અંગભૂત હોમ, અષ્ટકા શ્રાદ્ધનો અંગભૂત હોમ, અન્નવષ્ટકા શ્રાદ્ધનો અન્નોક્ષણ હોમ, અને ત્રણ દિવસ હવિ (હોમના પદાર્થ)નું શ્રવણ (રાંધવું), એ સઘળું દક્ષિણાગ્નિમાં કરવું, એટલો વિશેષ છે. બાકી રહેલું સઘળું કાર્ય ગૃહ્યાગ્નિપ્રમાણે કરવું. અષ્ટકા શ્રાદ્ધનો લોપ થાય તો પ્રાજ્ઞપત્ય, અથવા ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અન્નવષ્ટક્ય શ્રાદ્ધનો લોપ થાય તે દિવસે, “અમિર્ઘુભિઃ સુમનાઃ” એ મંત્રનો સો વાર જપ કરવો.

માર્ગશીર્ષાદિરાત્રિવિધેષુકામ્યંસૌરવ્રતનમુક્તં તત્રમદ્યાણિ માર્ગેતુલસીપત્રત્રયં પૌષેત્રિપલં
ઘૃતં માધેત્રિપલંપાષ્ટકયં ફાલ્ગુનેત્રિપલંદધિ ચૈત્રેત્રિપલંદુધ્યં વૈશાખેગોમયં જ્યેષ્ઠેત્રિપલં
જલિત્રયં આષાઢેમરીચ્ચક્રત્રયં શ્રાવણેત્રિપલાઃમન્ત્રઃ માદ્રેગોમૂત્રં આશ્વિનેશર્કરા કાર્ત્તિ
કેસદ્ધવિરિતિ દત્તિશ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતેધર્મસિંધુસારેમાર્ગ
શીર્ષમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

માગસર માસથી બાર માસ પર્યંત પ્રત્યેક રવિ વારે કામ્ય એવું સૌર (સૂર્યનું) વ્રત કરવું. તે વ્રતમાં લક્ષણ કરવાયોગ્ય પદાર્થ કેહેછે;—માગસર માસમાં ત્રણ ત્રણ તુલસીપત્ર, પૌષમાં ત્રણ પર્ણ ધી, માધમાં ત્રણ મુડી તિલ, ફાલ્ગુમાં ત્રણ પળ દહીં, ચૈત્રમાં ત્રણ પળ દૂધ, વૈશાખમાં છાણ, જ્યેષ્ઠમાં ત્રણ અંજલી જળ, આષાઢ માસમાં ત્રણ મિરી, શ્રાવણમાં ત્રણ પળ સાતવાનો લોટ, ભાદ્રપદમાં ગોમૂત્ર, આશ્વિનમાં સાકર, કાર્તિકમાં શુદ્ધ હવિ એ રીતે લક્ષણ કરવું. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે માર્ગશીર્ષકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અર્થપૌષઃ દિવામકરસંક્રમેસંક્રાંત્યનંતરંચત્વારિંશન્નાહન્યપુણ્યાઃ ઘટિકાત્તુલ્યપદિનશેષે
મકરસંક્રાંતીસંક્રાંત્યાસન્નપૂર્વકાલેદિવૈવસ્થાનશ્રાદ્ધદાનમોજનાનિકાર્પ્યાણિ રાત્રૌશ્રાદ્ધદા
નાદેર્નિવેધાત્સ્વલ્પદિનમાગેસ્થાનશ્રાદ્ધસ્વમોજનાદેઃકર્તુમશક્યત્વાદ્રાત્રૌમોજનનિવેધાત્પુત્ર

૧ ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વોર્ધમાં કૃચ્છ્રનાં લક્ષણમાં પાદકૃચ્છ્રનું ૨૧૩૫ કહ્યું છે, તે પાદકૃચ્છ્રને આ-
હાય તે કમયક્ષી ત્રિગુણ કરે તો તે પ્રાજ્ઞપત્ય કેહેવાય છે.

૨ માર્ગશીર્ષમાસગતેષુ ચતુર્ણુ રવિવારેષ્વિચર્યઃ એવમગ્રેષિ ॥

૩ એટલે માગસર માસમાંના ચાર રવિ વારને દિવસે એ અર્થ સમજવો. એ રીતે આગળ પણ
જાયવું. ૪ પણ એ નામનાં વળનનું પ્રમાણ (૫૪ ૧૯૩ માં) કહ્યું છે.

वदृहिणउपवासनिषेधाच्च तस्मादीदृशोविषयेपरपुण्यकालत्वंवाधित्वामकरसंक्रांतिः पूर्वभाग
एवपुण्यत्वंज्ञेयं रात्रौपूर्वभागेपरभागेनिशीथेवामकरसंक्रमेउत्तरदिनपुण्यं तत्राप्युत्तरदिनपू
र्वार्धपुण्यतरं तत्रापिसूर्योदयोत्तरपंचनाड्यः पुण्यतमाः एवंरात्रिसंक्रांतिविषयेन्यन्नपियत्र
पूर्वदिनोत्तरार्धस्यपुण्यत्वंतत्रदिनान्तेपंचनाडीनांपुण्यतमत्वं यत्रोत्तरदिनपूर्वार्धस्यपुण्यत्वंत
त्रोदयोत्तरपंचनाडीनांपुण्यतमत्वं एवंदिवससंक्रमेपिसंक्रांतिसन्निहितनाडीनामकरादिपूत
रासांकरादिपूपूर्वासांपुण्यतमत्वंज्ञेयम् यायाः सन्निहितानाड्यस्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृतास्त्यु
क्तेः मुहूर्तचिंतामण्यादौतुसूर्यास्तादूर्ध्वघटीत्रयसंध्याकालस्तत्रमकरसंक्रमेपरदिनेपुण्यत्वं
वाधित्वापूर्वदिनेपुण्यत्वमुक्तं नेदंसर्वत्रधर्मशास्त्रग्रंथेषुदृश्यते शुक्लपक्षेतुसप्तम्यांसंक्रांतिग्रह
णाधिका अत्रकृत्यं रविसंक्रमणेप्राप्तेनस्त्रायाद्यस्तुमानवः सप्तजन्मनिरोगीस्यान्निर्धनश्चै
वजायतईतिवचनामनुप्यमात्रस्यस्नाननित्यं एवंश्राद्धमप्यधिकारिणोनित्यं तच्चार्पिंडकं सं
क्रांतौयानिदत्तानिहव्यकथ्यानिदानृभिः तानिनित्यंददात्यक्तः पुनर्जन्मनिजन्मनि अयनसंक्रां
तौत्रिदिनमुपवासः यद्वासंक्रांतिमन्वहोरात्रेपुण्यकालवत्यहोरात्रेवोपवासंकृत्वोक्तपुण्यकाले
स्नानदानादिकार्यं अयमुपवासः सापत्यगृहस्थेननकार्यः धेनूतिलमर्यादाराजन्दद्याच्चैवोत्तराय
णे तिलैस्तैलेनदीपाश्वदेयाः शिवगृहेशुभाः सतिलैस्तंडुलैश्चैवपूजयेद्विधिवच्छिब्रं तस्यांकृष्ण
तिलैः स्नानंकार्यंचोद्धर्तनंतिलैः तिलादेयाश्चहोतव्याभक्ष्याश्चैवोत्तरायणे शुक्लतिलैर्देवादितर्प
णंकृष्णतिलैः पितृतर्पणंचकार्यं अत्रशंभौघृताभिषेकोषहाफलः अत्रसुवर्णयुततिलान्नपात्रं
देयं तत्प्रयोगोवश्यते अत्रैवंशिवपूजात्रयं पूर्वदिनेउपोष्यसंक्रांतिदिनेतिलोद्धर्तनतिलस्नानवि
लतर्पणानिरुत्वाशिवंगव्येनाज्येनमर्दयित्वाशुद्धोदकेनप्रक्षाल्यवस्त्रायुपचारैः पूजयित्वासुवर्ण
हीरकनीलपद्मरागमौक्तिकमितिपंचरत्नानिकर्षार्धसुवर्णवासमर्प्यतिलदीपैः ससुवर्णैः साक्ष
तैस्तिलैः संपूज्यघृतकंबलंदत्वावितानचामरेसमर्प्यविप्रेभ्यः ससुवर्णतिलान्दत्वातिलान्हुत्वा
विप्रान्यर्त्तांश्चसंभोज्यदक्षिणांदात्वासतिलपंचगव्यंपीत्वापारणंकुर्यादिति अत्रवस्त्रदानंमहा
फलं तिलपूर्वमनङ्गाहंदत्वारोगैः प्रमुच्यते अत्रक्षीरेणभास्करंस्त्रापयेत्सूर्यलोकप्राप्तिः दिवा
विषुवायनसंक्रांतौतस्मिन्दिनेपूर्वरात्रौआगामिरात्रौचानध्यायः रात्रौतत्संक्रमेतस्यांरात्रौपू
र्वदिवसेआगामिदिवसेचेतिपक्षिणीअनध्यायः अत्ररात्रौसंक्रमेग्रहणवद्रात्रावेवस्नानदाना
दीतिपक्षः कैश्चिद्विहितो न सर्वशिएसंमतः अयनदिनंतत्परंकरिसंज्ञकंचदिनंशुभेषुवर्ज्यमि
त्युक्तं तत्रार्थरात्रादवर्गायनसंक्रांतौतद्दिनंतत्परदिनंचवर्ज्यं निशीथात्परत्रनिशीथेवासंक्रां
तौपरंतत्परंचवर्ज्यमितिभाति एवंग्रहणेप्पूह्यं ॥

हवे पौष भासनां कृत्य केहेछे.

भकर संक्रांति दिवसे प्रवेश करे तो प्रवेश पछीनी आलीस घडी पुण्यकाण. अक
घडी धत्यादिक अल्प दिवस आडी शेष छतां संक्रांति प्रवेश थाय तो संक्रांतिनी स-
भीपनो जे पूर्व काण तेभां स्नान, दान, श्राद्ध, अने लोजन धत्यादिक करवां. रा-
त्रिअे श्राद्ध, दान धत्यादिकनो निषेध छे, तेम अल्प रहेला दिवसना आगभां स्नान,

આદ્ય, ભોજન ઇત્યાદિક થવાને અશક્ય છે, અને સંક્રાંતિની રાત્રિએ ભોજનનો નિ-
 ઘેધ છે તેમજ પુત્રવાન ગૃહસ્થને ઉપવાસનો પણ નિષેધ છે માટે એવે પ્રસંગે બીજા
 દિવસે પુણ્યકાળનો બાધ કરી મકર સંક્રાંતિના પ્રથમ ભાગમાંજ પુણ્યકાળ બાણવો.
 રાત્રિએ રાત્રિના પૂર્વભાગમાં, પાછળા ભાગમાં અથવા મધ્ય રાત્રિએ મકર સંક્રાંતિ
 થાય તો બીજા દિવસ પુણ્યકાળ, તેમાં પણ બીજા દિવસનો પૂર્વાર્ધ વિશેષ પુણ્ય-
 કાળ, તેમાં પણ સૂર્યોદય પછી પાંચ ઘડી અતિશય પુણ્યકાળ બાણવો. એ રીતે
 રાત્રિએ સંક્રાંતિ પ્રવેશ થયા છતાં બીજા સંક્રાંતિઓમાં પણ ન્યહાં પૂર્વ દિવસનું
 ઉત્તરાર્ધ પુણ્યકાળ હોય ત્યહાં દિવસના અંતની પાંચ ઘડી વિશેષ પુણ્યકાળ. ન્યહાં
 બીજા દિવસનો પૂર્વાર્ધ પુણ્યકાળ હોય ત્યહાં સૂર્યોદય પછી પાંચ ઘડી અતિશય
 પુણ્યકાળ બાણવો. એ રીતે દિવસે સંક્રાંતિ પ્રવેશ થાય તો પણ મકરાદિક સંક્રાંતિ-
 ઓમાં સંક્રાંતિની સમીપની પ્રવેશ પછીની ઘડિઓ અતિશય પુણ્યકારક, અને ક-
 ર્કાદિક સંક્રાંતિઓમાં સંક્રાંતિની સમીપની પ્રથમની ઘડિઓ અધિક પુણ્યકારક થા-
 યછે એમ બાણવું. કારણ, “સંક્રાંતિની સમીપની જે જે ઘડિઓ તે તે અતિશય
 પુણ્યકારક માનેલિઓ છે,” એવું વચન છે. મુહૂર્તચિંતામણિ ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં
 તો, સૂર્યાસ્ત પછી ત્રણ ઘડી સંધ્યા કાળ કહ્યો છે. તે કાળે મકર સંક્રાંતિ થાય તો બીજા
 દિવસનો પુણ્યકાળ બાધિત કરી પૂર્વ દિવસે પુણ્યકાળ કહ્યો છે, પરંતુ તે સર્વ ધર્મ-
 શાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં બેવામાં આવતું નથી. “શુક્લ પક્ષમાં સાતમને દિવસે જે કોઈ એક
 પણ સૂર્યસંક્રાંતિ થાય તો તે ચહણ કરતાં અધિક બાણવી.” સંક્રાંતિને દિવસે કર-
 વાનાં કૃત્ય ઢેઢે છે;—“સંક્રાંતિને દિવસે જે મનુષ્ય સ્નાન કરતો નથી, તે સાત જન્મ
 પર્યંત રોગી છતો નિર્ધન થાય છે,” એવું વચન છે માટે મનુષ્યમાત્રે અવશ્ય સ્નાન
 કરવું. એ રીતે અધિકારીને આદ્ય પણ નિત્ય છે. તે આદ્ય પિંડરહિત કરવું. “સંક્રાં-
 તિને દિવસે દેવ, પિતૃ એમનો ઉદ્દેશ કરી દાતા પુરૂષ જે જે પદાર્થનું દાન કરે તે
 તે પદાર્થ દૂરી સૂર્ય તેને જન્મ જન્મમાં નિત્ય દે છે.” અયન સંક્રાંતિ નિમિત્ત ત્રણ
 દિવસ ઉપવાસ કરવાં. અથવા જે અહોરાત્રમાં સંક્રાંતિ પ્રવેશ થતો હોય તે અહો-
 રાત્રમાં કિંવા પુણ્યકાળયુક્ત અહોરાત્રમાં ઉપવાસ કરી પ્રથમ કહેલા પુણ્યકાળમાં
 સ્નાન, દાન, આદિક કરવું. આ ઉપવાસ પ્રજાયુક્ત ગૃહસ્થે કરવો નહી. “હે રાજા!
 તિલની ઘેનું કરી ઉત્તરાયણમાં (મકર સંક્રાંતિને દિવસે) દેવી. તિલનાં તેલવડે શિ-
 વમંદિરમાં ઉત્તમ દીપક દેવા. તિલ, અને ચોખ્ખાવડે શિવની પૂજા કરવી. તે દિવસે
 શરીરમાં તિલવડે મર્દન કરી કાળાતિલયુક્ત જલવડે સ્નાન કરવું, તિલનું દાન ક-
 રવું, તિલનો હોમ કરવો, અને તિલનું ભક્ષણ કરવું.” એ મકર સંક્રાંતિને દિવસે
 રવેત તિલવડે દેવતાઓનું તર્પણ, અને કૃષ્ણ તિલવડે પિતૃનું તર્પણ કરવું. એ મ-
 કરસંક્રાંતિને દિવસે મહાદેવ ઉપરે ધૃતનો અભિષેક કરવાથી મહાકૃષ્ણ પ્રાપ્ત થાય છે.
 એ સંક્રાંતિને દિવસે સુવર્ણયુક્ત તિલ ત્રાંપાનાં પાત્રમાં પૂરી તેનું દાન કરવું, તેનો પ્રયોગ
 ઢેઢેયું. એ સંક્રાંતિને દિવસે શિવપૂજારૂપ વ્રત કરવું. તે આ પ્રમાણે;—પ્રથમ દિ-

વસે ઉપવાસ કરી સંક્રાંતિને દિવસે તિલમર્દન, તિલસ્નાન, અને તિલતર્પણ કરી મહાદેવને ગાયનાં ધૂતનું મર્દન કરી શુદ્ધ જળવડે સ્નાન કરાવી પછી વસ્ત્રાદિક સામગ્રીવડે પૂજા કરવી. પછી સુવર્ણ, હોંરા, નીલ, માણિક, અને મોતિ એ પંચ-રત્ન અથવા આઠ માપા સુવર્ણ શિવને સમર્પણ કરી તિલનાં તેલના દીપક કરી અને સુવર્ણસહિત, અક્ષત (ચોખા)સહિત તિલવડે પૂજા કરી ધૃતકંબલ સમર્પણ કરી ઉલ્લેચ અને ચમર અર્પણ કરી શ્રાદ્ધણોને સુવર્ણસહિત તિલનું દાન કરી તિલનો હોમ કરવો. પછી શ્રાદ્ધણો અને સંન્યાસિઓને ભોજન કરાવી દક્ષિણા દાન કરી પછી પોતે તિલસહિત પંચગવ્યનું પાન કરી પારણા કરવી. એ દિવસે વસ્ત્રદાન કરવાથી અતિશય પુણ્ય મળેછે. “તિલસહિત બળદનું દાન કરવાથી રોગવડે મુક્ત થાયછે.” એ મકર સંક્રાંતિને દિવસે સૂર્યને દૂધવડે નવરાવવાથી સૂર્યસ્રોતની પ્રાપ્તિ થાયછે. મેષ, તુલા, કર્ક, અને મકર એ સંક્રાંતિઓનો દિવસે પ્રવેશ થાય તો તે દિવસ, તેથી પ્રથમ ગઈરાત્રિ, અને આવતી રાત્રિ એમ (બાર પોહોર) અનધ્યાય. એ સંક્રાંતિઓનું રાત્રિએ સંક્રમણ થાય તો તે રાત્રિ, ગયોદિવસ, અને આવતો દિવસ એ રીતે પક્ષિણી (ગયા અને આવતા દિવસ સહિત મધ્યની રાત્રિ) અનધ્યાય જાણવો. એ મકરસંક્રાંતિનો રાત્રિએ પ્રવેશ થાય તો ગ્રહણ પ્રમાણે રાત્રિએજ સ્નાન, દાન કરવાં, એવો પક્ષ ઠેટલાએક અંથકારોએ લખ્યોછે, પણ સર્વ શિષ્ટોને સંમત નથી. અયન સંક્રાંતિનો દિવસ અને તેની જોડનો ખીજો કરિ એ નામનો દિવસ એ બન્ને દિવસો શુભ કાર્યોમાં વર્જ્ય કરવા એમ કહ્યુંછે. તેમાં અર્ધ રાત્રથી પ્રથમ અયન સંક્રાંતિ થાય તો તે સંક્રાંતિનો દિવસ અને તેની જોડનો ખીજો દિવસ એ બે વર્જ્ય કરવા. અર્ધ રાત્રિએ અથવા મધ્ય રાત્રિ ગયા પછી અયન સંક્રાંતિ થાય તો ખીજો દિવસ અને તેની જોડનો દિવસ એ બે દિવસ વર્જ્ય કરવા, એમ બાસેછે. એ રીતે ગ્રહણમાં પણ એ કરિદિનનો નિર્ણય જાણવો.

પૌષશુક્લાર્દમ્બાંબુધવાસરપુતાયાંસ્નાનજપહોમતર્પણવિપ્રભોજનાનિકાર્યાણિ અસ્યાંભરણી યોગેમહાપુણ્યત્વમિત્યેકે રોહિણ્યાર્દ્રાયોગેદતિપરે ॥

પૌષ સુદિ અષ્ટમીને દિવસે બુધ વારનો યોગ હોય તો સ્નાન, જપ, હોંમ, તર્પણ, અને શ્રદ્ધભોજન એ કરવાં. એ અષ્ટમીને દિવસે ભરણી નક્ષત્રનો યોગ હોય તો મહાપુણ્ય થાયછે એમ ઠેટલાએક અંથકારો કહેછે. રોહિણી, અથવા આર્દ્રાનો યોગ હોય તો મહાપુણ્ય થાયછે એમ ખીજા અંથકારો કહેછે.

પૌષશુક્લૈકાદશીમન્વાદિઃ તન્નિર્ણયઃપ્રાગુક્તઃ ॥

પૌષ સુદિ એકાદશી મન્વાદિ, તેનો નિર્ણય પ્રથમ (પત્ર ૬૪ માં) કહ્યોછે.

અથમાઘસ્નાનમ્ તત્રપૌષસ્વશુક્લૈકાદશ્યાંપૌર્ણમાસ્યામમાવાસ્યાયાંવામાઘસ્નાનારંભઃ મા ઘેદ્વાદશીપૂર્ણિમાદૈસમાપનમ્ યદ્વામકરસંક્રમણમ્ભૂતિકુંભસંક્રમણપર્વતેસ્નાનકાર્યં અથ

૧ ધૃતકંબલનો વિધિ વ્રતરાજ, અને વ્રતાર્કમાં કહ્યો છે.

સ્નાનકાલઃ અરુણોદયમારભ્યપ્રાતઃકાલાવધિઃ ઉત્તમંતુસનક્ષત્રંલુપ્તતારંચમધ્યમમ્ સવિત
યુદિતેભૂપતનોહીનંપ્રકીર્તિતમ્ માયમાસેરટંત્યાપઃકિંચિદ્ભ્યુદિતેરવૌ વ્રહ્મપ્રવાસુરાપવાકંપ
તંતંપુનર્મિહે ઐત્રાધિકારિણઃ વ્રહ્મચારીગૃહસ્થોવાવાનપ્રસ્થોથપ્રશિક્ષકઃ બાલવૃદ્ધપુવાનશ્ચ
નરનારીનપુંસકાઠાતિ અથજલતારતમ્યેનફલં તપ્તેનવારિણાસ્નાનંપદ્મહેક્રિયતેનરૈઃ ષડ્ઘડફ
લદંતદ્વિમકરસ્થેદિવાકરે વાપ્યાદૌદ્વાદશાઘડફલં તદાગેતદ્વિગુણં નદ્યાંતચ્ચતુર્ગુણં મહાન
દ્વાંશતગુણં મહાનદીસંગમેતચ્ચતુર્ગુણં ગંગાયાંસહસ્રગુણં ગંગાયમુનાસંગમેતચ્છતગુણમિતિ
યત્રકુત્રાપિસ્નાનેપ્રયાગસ્મરણંકાર્યં દદંસમુદ્રેપ્યતિપ્રશસ્તં ॥

હવે માધસ્નાનનો નિર્ણય કહેછે.

માધસ્નાનનો આરંભ, પોષ સુદિ એકાદશી, પોષ સુદિ પૂતમ, અથવા વિદિ અમા-
સને દિવસે કરવો, અને માધ માસની આરમ અથવા પૂતમ ઇત્યાદિક દિવસે સ-
માપ્તિ કરવી. અથવા મકર સંક્રાંતિના પ્રવેશથી કુંભ સંક્રાંતિના પ્રવેશ પર્યંત માધ-
સ્નાન કરવું. હવે સ્નાનનો સમય કહેછે;—અરુણોદયને આરંભ કરી પ્રાતઃકાળ
પર્યંત સ્નાનકાળ જાણવો. “હે રાજા! નક્ષત્ર છતાં સ્નાન કરવું તે ઉત્તમ, વૃક્ષનો
અસ્ત થયા પછી સ્નાન કરવું તે મધ્યમ, અને સૂર્યના ઉદય પછી સ્નાન કરવું તે
હીન (નિકૃષ્ટ) કહેવાયછે.” “સૂર્ય ઇચિત્ ઉદય થયો હોય તે સમયે માધ માસમાં
જળ એમ ઓલેછે કે, પ્રભાત્યા કરનારો, સુરાપાન કરનારો, એવો કલ્લો પાતકી
આંધ્ર આવી સ્નાન કરેછે તેને એમે પાવન કરિએ.” એ માધસ્નાનમાટે, “પ્રજ્ઞ-
ચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી, બ્રાહ્મણ, વૃદ્ધ, અને યૌવન એવા પુરુષો,
સ્ત્રિઓ, અને નપુંસકો, ” એ સધળા અધિકારી છે. ” હવે જળના ભેદવડે ડૂળભેદ
કહેછે;—“મકર સંક્રાંતિના સૂર્ય છતાં મનુષ્યો ડૂળ જળવડે ઘરમાં જે સ્નાન
કરેછે તેને ષડ્ઘડે ડૂળ મળેછે. ” વાવ ઇત્યાદિકમાં સ્નાન કરવાથી દ્વાદશાઘડનું ડૂળ
મળેછે. તલાવમાં સ્નાન કરવાથી તેથી અમણું ડૂળ, નદીમાં સ્નાન કરવાથી દ્વાદ-
શાઘડ કરતાં ચોગુણું ડૂળ મળેછે. મહાનદીમાં શતગુણુ ડૂળ, જે મહાનદીના સંગ-
મમાં સ્નાન કરવાથી તેથી ચોગુણું ડૂળ થાયછે. ગંગાજીમાં સ્નાન કરવાથી સહસ્ર-
ગુણુ ડૂળ, ગંગા અને યમુનાના સંગમમાં એ કરતાં શતગુણુ ડૂળ જાણવું. જે કોઈ
પણ ઉંઘણે સ્નાન કરવું ત્યાં પ્રયાગનું સ્મરણ કરવું. એ સ્નાન સમુદ્રમાં કરવાથી
પણ અતિ ઉત્તમ છે.

અથવિધિઃ માયમાસમિમંપૂર્ણસ્નાસ્યેહંદેવમાધવ તીર્થસ્યામ્યજ્જલેનિત્યમિતિસંકલ્પ્યચેત
સિદ્ધયેત્કીર્ત્યપરિગૃહ્ય દુઃસ્વદારિદ્રનાશાયશ્રીવિષ્ણોસ્તોવણાયચ પ્રાતઃસ્નાનંકરોમ્યશ્વમાધે
પાપવિનાશનં .મકરસ્થેરવૌમાધેગોવિંદાચ્યુતમાધવ સ્નાનેનાનેનમેદેવયથોક્તફલદોભવ
દ્યૌર્મંત્રૌસમુચ્ચાર્યસ્નાયાન્મૌનસમન્વિતઃ પ્રત્યહંસૂર્યાર્ષ્યમંત્રઃ સવિત્રેપ્રસવિત્રેચપરંધામજલે
મમ ત્વજ્જસાર્પરિહૃષ્ટપાંપંયાનુસહસ્રધેતિ પિતૃતર્પણાદિનિત્યંવિધાયમાધવંપૂજયેત્ ભૂમૌશ

યીતહોતવ્યમાડ્યંતિલસમન્વિતં હવિવ્યંત્રહસ્યર્ચ્યંચમાધમાસેમહાફલં અત્રેંધનકંબલવસ્ત્રોપા
નતૈલધૂતતૂલપૂર્ણપટીસુવર્ણાન્નદાનાનિમહાફલાનિ નવર્હિસેવયેત્સનાતોહ્યસ્નાતોપિવરાનને
હોમાર્થેસેવયેદ્વર્હિસીતાર્થેનકદાચન અહન્યહનિદાતવ્યાસ્તિલાઃશર્કરપાવિતાઃ ત્રયોભાગા
સ્તિલાનાંચતુર્થઃશર્કરાયાઃ અત્રાભ્યંગોવર્જ્યઃ માધેમાસ્યુષસિસ્નાનંકૃત્વાદાંપત્યમર્ચયેત્ માધે
યન્નેનસંત્યાડ્યંમૂલકંમદિરોપમમ્ પિતૃણાંદેવતાનાંચમૂલકંનેવદાપયેત્ યદામાધોમલમાસી
ભવતિતદાકામ્યાનાંતત્રસમાપ્તિનિષેધાન્માસદ્વયંસ્નાનંતન્નિયમાશ્વકર્તવ્યાઃ માસોપવાસચાં
દ્રાયણાદિકંતુમલમાસઃસમાપયેદિત્યુક્તં इदंમાધસ્નાનંનિત્યકામ્યોભયરૂપં માસપર્વતસ્ના
નેવ્યશક્ત્યુચ્ચહમેકાહંવાસ્નાયાત્ તત્રાર્દાદિનત્રયમિતિકેચિન્ ત્રયોદશ્યાદિદિનત્રયમિતિવહુ
સંમતં પૌષ્ણપૂર્ણમાનંતરાસુઅષ્ટમીસપ્તમીનવમીષ્વષ્ટકાદિશ્રાદ્ધાનિપ્રાગુક્તાનિ પૌષામાત્રા
સ્વાયામર્ષાદિયોગઃ અમાર્કપાતશ્રવણેર્યુક્તાચ્ચેત્યૌષમાધયોઃ અર્ધોદયઃસવિત્રેષઃકોટિસૂર્ય
પ્રહૈઃસમઃ કિંચિદ્વ્યૂનંમહોદયશ્ચિત્તુર્થપાદકેચિત્પટંતિ પૌષમાધયોર્મધ્યવર્તિનીત્યર્થઃત્યેકે
અમાંતમાસેપૌષમ્પૂર્ણમાંતમાસેમાધમ્યચ્ચેત્યર્થઃત્યપરે સર્વથાપૌષપૌર્ણમાસ્યુત્તરામાત્રામ્યે
ત્યર્થઃ દિવૈવયોગઃશસ્નોયંનતુરાત્રૌકદાચન અર્ધોદયેતુસંપ્રાપ્તેસર્વગંગાસમંજલં શુદ્ધાત્માનો
દિત્તાઃસંઘેભવેયુર્વ્રહ્મસન્નિભાઃ યત્કિંચિદ્વીયનેદાનંતદ્દાનંમેહસન્નિભં ॥

હવે માધસ્નાનનો વિધિ કેહેછે.

“હે દેવ ! માધવ !, હું આ તીર્થનાં જળમાં સંપૂર્ણ માધ માસ પર્યંત નિત્ય સ્નાન
કરીશ, એવો મનમાં સંકલ્પ કરી, ” સ્નાન કરવામાટે એક તીર્થનો નિશ્ચય કરી,
“ દુઃખદારિદ્ર્યનાશાય, શ્રીવિષ્ણોસ્તોવણાય ચ ॥ પ્રાતઃસ્નાનં કરોમ્યગ્ન, માધે પાપવિના-
શનં ॥ મકરસ્થે સ્ત્રૌ માધે, ગોર્વિંદાચ્યુત માધવ ॥ સ્નાનેનાનેન મે દેવ, યથોક્તફ-
લદો ભવ, ” એ એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી મૌનયુક્ત થઈ સ્નાન કરવું. નિત્ય સ્નાન
કરી સૂર્યને અર્ધ્ય દેવો, તેનો મંત્ર; “—સવિત્રે પ્રસવિત્રે ચ, પરં ધામ જલે મમ ॥
ત્વચ્ચેત્રસાં પરિશ્રદ્ધં, પાપં યાતુ સહસ્રધા ” એ મંત્રવડે અર્ધ્યદાન કરી પિતૃતર્પણ
ઇત્યાદિક નિત્યકર્મ કરી માધવની પૂજા કરવી. “ માધ માસમાં ભૂમિ ઉપરે શ-
યન, તિલયુક્ત ધૂતનો હોમ, હવિષ્ય પદાર્થોનું ભોજન, અને બ્રહ્મચર્ય એ મહાદ્વ-
ગદાયક છે. ” એ માધ માસમાં કાષ્ઠ, ઊનનાં વસ્ત્ર, પગરખાં, તેલ, ઘૂત, કપોત્તિવડે
ભરેલાં વસ્ત્ર (કગલા ઇત્યાદિ), સુવર્ણ, અને અન્ન એમનાં દાનથી મહાદ્વગ મ-
ળેછે, “ હે સ્ત્રિ ! સ્નાન કીધું હોય અથવા ન કીધું હોય તેણે પણ અગ્નિ હિમનાં
નિવારણુમાટે સેવવો નહીં, હોમને અર્થે અગ્નિનું સેવન કરવું. ” નિત્ય સાકર સ-
હિત તિલનું દાન દેવું, તેમાં ત્રણ ભાગ તિલ, અને ચોથો ભાગ સાકર, એ પ્રમાણે
દેવા. એ માધ માસમાં તૈલાભ્યંગ ન કરવો. માધ માસમાં ઉષઃકાળે ૧ પચ્યાવન
ઘડી ઇત્યાદિક વખતે) સ્નાન કરી દાપત્ય (સ્ત્રીપુરુષ) અર્થાત્ બ્રાહ્મણનાં તેની
પૂજા કરવી. માધ માસમાં મૂળાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. કારણ, તે મદિરા પ્રમાણે
નિષિદ્ધ છે. પિતૃ અને દેવતાઓને પણ મૂળા અર્પણ કરવા નહીં. જે વર્ષમાં માધ
માસ મલમાસ થાયછે તે વર્ષમાં, મલમાસમાં કામ્ય વ્રતની સમાપ્તિનો નિષેધ છે;

તેથી એ માસ પર્યંત સ્નાન અને તેના નિયમ કરવા. માસ પર્યંત ઉપવાસ, અને આંદ્રાયણુદિક એ તો મલમાસમાંજ સમાપ્ત કરવાં, એમ કહ્યું છે. એ માધસ્નાન નિત્ય અને કામ્ય એ બે પ્રકારનું છે. માસ પર્યંત સ્નાન કરવામાં અશક્ત હોય તો તેણે ત્રણ દિવસ અથવા એક દિવસ સ્નાન કરવું. તેમાં પ્રથમના ત્રણ દિવસ સ્નાન કરવું એમ કોઈ કહે છે. તેરસ થકી ત્રણ દિવસ સ્નાન કરવું એ પક્ષ ધણા-ઓને સંમત છે. પૌષની પૂનમ પછીની આઠમ, સાતમ, અને નોમમાં કરવાનાં જે અષ્ટકાદિક શ્રાદ્ધ તે પ્રથમ (પત્ર ૧૮૫ માં) કહેલાં છે. પૌષની અમાસને દિવસે અર્ધોદય યોગ થાય છે, તે આ પ્રમાણે;—“પૌષ અને માધ એની અમાસને દિવસે રવિ વાર, વ્યતીપાત, શ્રવણ નક્ષત્ર, એમનો યોગ હોય તો તે અર્ધોદય યોગ જાણવો, અને તે કોડ સૂર્ય ચંદ્રણની ખરોખર છે.” “એ યોગમાં કાંઈ એક ન્યૂત હોય તો મહોદય થાય છે, એવું ચોથું પદ કોઈ કહે છે. (પૌષ અને માધ એની અમાસને દિવસે) એનો પૌષ અને માધ એ બેના મધ્યની અમાવાસ્યા એવો અર્થ, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. અર્થાત (અમાસ પર્યંત) માસને પ્રમાણે પૌષની, અને પૂર્ણિમાંત (પૂનમ પર્યંત) માસને પ્રમાણે માધની અમાસ, એવો અર્થ ખીજા અંથકારો કહે છે. સર્વ પ્રકારે પૌષની પૂનમ વીતા પછીની અમાવાસ્યા એ અર્થ સમગ્રનો, “એ અર્ધોદય યોગ દિવસમાંજ ઉત્તમ છે. રાત્રિમાં ક્યારે પણ ઉત્તમ નથી. અર્ધોદય યોગ આવ્યા છતાં સધળું જળ જંગાળજ સમાન, અને સધળા બ્રાહ્મણ બ્રહ્મા સમાન શુદ્ધ થાય છે. એ અર્ધોદય સમયે અદ્વૈત જે દાન કરાય છે તે મેરૂ પ્રમાણે મહોદું થાય છે.”

અથામત્રદાનપ્રયોગ: દેશકાલૌસંકીર્ત્યસમુદ્રમેખલાયાઃપૃથ્વીઃ સમ્યગ્દાનફલકામોહ મર્ધેદયવિહિતામત્રદાનં કરિષ્યેતિ સંકલ્પોપલિપ્તે દેશે ધૌતનંદુરૈરુદલંકૃત્વાતત્રચતુઃપટ્ટિપ લંચત્વારિંશત્પલંવાપંચવિંશતિપલંવાકાંસ્વપાત્રંકૃતાપ્યુત્તારણંસ્થાપયેત્ તત્રાષ્ટગુંજાત્મકોમા ષઃ ચત્વારિંશત્માવાઃકર્ષઃ પલંકર્ષચતુષ્ટયં અમરસિંહમતેતુ અશીનિર્ગુંજાત્મકઃકર્ષઃ પલંકર્ષચતુષ્ટયં કાંસ્વપાત્રેપાયસંનિક્ષિપ્યપાયસેષદલંકૃત્વાતત્કર્ણિકાયાંકર્ષતદર્ધતદર્ધાન્ય તમપરિમાણેમર્લિંગનિધાયકાંસ્વપાત્રેબ્રહ્માર્ણપાયસેષિળ્લિંગેશિવંયથાધિકારંવૈદિકૈર્મત્રૈર્ નામભિવાહનાદુષ્ચરૈઃસંપૂજયેત્ તત્તોવિપ્રવંચ્છાદિભિઃપૂજયેત્ સુવર્ણપાયસામર્ચયસ્માદે તન્ત્રયીમયં આવયોસ્તાર્કયસ્માન્નદ્રહાણદ્વિજોત્તમ અમુકગોત્રાયામુકશર્મણેતુભ્યંતંસુવર્ણલિંગપાયસયુક્તમમત્રંસમુદ્રમેખલાપૃથ્વીદાનફલકામોહસંપ્રદદેનમમેતિવિપ્રહસ્તેજલંદ યાન્ વિપ્રઃદેવસ્પત્વેતિપ્રતિગૃણ્ણયાત્ દાતાદાનસ્યસંપૂર્ણતાર્થમિમાંદક્ષિણાંસંપ્રદદેતિયથા શક્તિહરણ્યંદયાન્ હેમાદ્યાદુક્તઃપ્રકારાંતરેણાર્ધેદયત્રતપ્રયોગોબ્રહ્માદિયુતાતિલપર્વતત્રયશ પ્યાત્રયગોત્રપદાનહોમાદિસહિતઃકૌસ્તુભેદ્રષ્ટ્યઃ રતિશ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતેધર્મસિંધુસરિપૌષમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃસમાપ્તઃ ॥

હવે પાત્રદાનનો પ્રયોગ કેહે છે.

દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “સમુદ્રમેખલાયાઃ પૃથ્વીઃ સમ્યગ્દાનફલકામોહમર્દો-દયવિહિતામત્રદાનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, લીંપેલી એવી શુદ્ધ પૃથ્વી ઉપર

ધોયેલા ચોખાવડે અષ્ટદલ કરી તે ઉપરે, ચોસઠ પળ અથવા ચાલીસ પળ, ડિંવા પચીસ પળ વળનનું એવું કાંસાંનું પાત્ર લઈ તેને ભસ્મવડે શુદ્ધ કરી, સ્થાપિત કરવું. વળનનું પ્રમાણ—આઠ ગુંજ (રતી)નો એક માપો, ચાલીસ માપાનો એક કર્ષ, ચાર કર્ષનું એક પળ. અમરસિંહનાં મતમાં તો, એસી ગુંજનો એક કર્ષ, ચાર કર્ષનું એક પળ. કાંસાંનાં પાત્રમાં પાચસ (દૂધપાક) ભરી પાચસમાં અષ્ટદલ કરી તે અષ્ટદલની કલિમાં કર્ષ, અર્ધ કર્ષ, અથવા પા કર્ષ, એમાંના કોઈ એક પરિમાણ પ્રમાણે સુવર્ણનું લિંગ સ્થાપિત કરી કાંસ્યપાત્રમાં ઞ્જા, પાચસમાં વિષ્ણુ, અને લિંગમાં શિવ એમની, પોતાને અધિકાર પ્રમાણે વૈદિક અથવા નામ મંત્રવડે આવાહનાદિક ઉપચારે કરી પૂજા કરવી. પછી વસ્ત્રાદિકવડે બ્રાહ્મણની પૂજા કરી તે કાંસ્યમાત્રનું દાન કરવું. તેના મંત્ર.—“સુવર્ણપાયસામત્રં, યસ્માદેતન્ જયીમયં ॥ આવયોસ્તારકં યસ્મા, નિદ્દહાણ દ્વિજોત્તમ ॥ અમુકગોત્રાયામુકશર્મણે તુભ્યં દદં સુવર્ણલિંગપાયસયુક્તમત્રં સમુદ્રમેલ્લાપૃથ્વીદાનફલકામોઽહં સંપ્રદદે ન મમ,” એવો સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મણના હાથમાં ઞ્જા મુકવું. અને બ્રાહ્મણે “દેવસ્ય ત્વાં” એ મંત્ર ભણી દાન લેવું. દાતાએ “દાનસ્ય સંપૂર્ણતાર્થમિમાં દક્ષિણાં સંપ્રદદે” એ વાક્ય કહી યથાશક્તિ સુવર્ણ દેવું. હેમાદ્રિ ઇત્યાદિક ગ્રંથકારોએ કહેલો ખીજ પ્રકારનો, અર્જુન વ્રતનો, પ્રયોગ છે. તે આ પ્રમાણે.—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એમણે યુક્ત એવા તિલના ત્રણ પર્વત, ત્રણ શય્યા, અને ત્રણ ગાય એ સર્વનું દાન કરી હોમ ઇત્યાદિક કરવો. એ પ્રયોગ કૌસ્તુભમાં જોવો. ઇતિ શ્રીમદ્દત્તોપાધ્યાયચતુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પૌષમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથમાઘમાસઃ કુંભસંક્રાંતૌર્વૃષોઽશનાઙ્ગ્યઃપુણ્યાઃ માધેવેળીચ્છાનમહિમા સિતાસિ તેતુયસ્છાનંમાઘમાસેયુધિષ્ઠિર નતેવાંપુનરાવૃત્તિઃકલ્પકોદિશતૈરપિ કુલક્ષેત્રસમાંગંગાયત્ર કુત્રાવગાહિતા તસ્માદ્દશગુણાવિધ્યેકાઙ્ગ્યાંશતગુણાતનઃ કાઙ્ગ્યાઃશતગુણાપ્રોક્તાંગંગાયમુન યાન્વિતા સદ્દશગુણિતાસાધિમાધેવશ્ચિમવાહિની ॥

હવે માધ માસનાં કૃત્ય કેહેછે.

કુંભ સંક્રાંતિની પ્રથમની સોળ ઘડી પુણ્યકાળ. માધ માસમાં ત્રિવેણીમાં સ્નાનનો મહિમા છે તે કેહેછે—“હે યુધિષ્ઠિર! માધ માસમાં ગંગા અને યમુનાનાં સંગમમાં જે સ્નાન કરે તેને સો ક્રોડ કલ્પવડે પણ ફરી જન્મ થનો નથી. જ્યાંહાં જ્યાંહાં પણ ગંગામાં સ્નાન કરવાથી કુરૂક્ષેત્રમાં સ્નાન સમાન પુણ્યછે. વિંધ્યાચલ સમીપે ગંગાસ્નાન કરવાથી, કુરૂક્ષેત્ર કરતાં દશગુણ કૃણ થાયછે. તેથી શતેગુણ કાશીમાં. ગંગા અને યમુનાનો સમાગમ એટલે પ્રયાગ ત્યાંહાં કાશી કરતાં શતગુણ કૃણ. અને માધ માસમાં પશ્ચિમવાહિની ગંગામાં સ્નાન કરવાથી પ્રયાગ કરતાં સહસ્રગુણ, એ રીતે સ્નાનનું કૃણ જણવું.

અથમાધેતિલપાત્રદાનંપ્રશસ્તં તત્પ્રયોગઃ તામ્રપાત્રેતિલાન્કૃત્વાપલ્લવોદશનિર્મિતે સહિ
રણ્યંસ્વશક્ત્યાવાવિપ્રાયપ્રતિપાદયેત્ વાહ્મનઃકાયજત્રિવિધપાપનાશપૂર્વકં બ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિ
કામસ્તિલપાત્રદાનં કરિષ્યે ઉક્તપરિમાણેતામ્રપાત્રેપ્રસ્થતિલાન્કર્ષસુવર્ણયુતાન્યથાશક્તિસુ
વર્ણયુતાન્વાકૃત્વાવિપ્રંસંપૂઞ્ય દેવદેવજગન્નાથવાંછિતાર્થફલપ્રદ તિલપાત્રંપ્રદાસ્યામિતવાંગે
સંસ્થિતોદ્યહમિતિર્મત્રેણદયાત્ ધાન્યમાનેતુકુઢવૌમુદીનાંસ્યાચ્ચતુષ્ટયે ચત્વારઃકુઢવાઃપ્ર
સ્થશ્ચતુઃપ્રસ્થમથાઢકં અષ્ટાઢકોભવેતુદ્રોણોદ્વિદ્રોણઃશૂર્પઉચ્યતે સાર્ધશૂર્પેભવેત્સ્વારીત્યુક્ત
રીત્યા પલંસુવર્ણાશ્ચત્વારઃકુઢવંપ્રસ્થમાઢકં દ્રોણંચલ્વારિકાચેતિપૂર્વપૂર્વાચ્ચતુર્ગુણમિત્યુક્તરી
ત્યાવાપ્રસ્થમાનસ્વરૂપંત્રેયં યદાહિરણ્યરહિતાન્તિલાંસ્તામ્રપાત્રેનિધાય તિલાઃપુણ્યાઃપવિત્રા
શ્ચસર્વપાપહરાઃસ્મૃતાઃ શુક્લાશ્ચૈવતથાકૃણ્ણાવિષ્ણુગાત્રસમુદ્રવાઃ યાનિકાનિચપાપાનિબ્રહ્મ
હત્યાસમાનિચ તિલપાત્રપ્રદાનેનતાનિનશ્યંતુમેસદા ॥ ૬૬ ॥ તિલપાત્રંયથાશક્તિદક્ષિણાસહિતં
યમદૈવતંબ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિકામસ્તુભ્યમહંસંપ્રદદ્મિતિદયાત્ અથસહિરણ્યતુલસીપત્રદાનમંત્રઃ
સુવર્ણતુલસીદાનાદ્વ્રહ્મણઃકાયસંભવાન્ પાપંપ્રશમમાયાતુસર્વેસંતુમનોરથાઃ અથશાલગ્રામ
દાનમંત્રઃ શાલગ્રામશિલાપુણ્યાધુક્તિયુક્તિપ્રદાપિની શાલગ્રામપ્રદાનેનમમસંતુમનોરથાઃ
ચત્રાંકિતસમાયુક્તશાલગ્રામશિલાશુભા દાનેનૈવભવેત્તસ્યાઽપયોર્વીઙ્છિતંફલં ॥

માથ માસમાં તિલપાત્રનું દાન કરવું એ ઉત્તમ છે. તેનો પ્રયોગ કેદેકે;—“સોળ
પળ (પત્ર ૧૯૩ માં) વજનનું ત્રાંખાનું પાત્ર, તિલપૂર્ણ કરી સુવર્ણયુક્ત, અથવા પોતાની
શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને દેવું.” “વાહ્મનઃકાયજત્રિવિધપાપનાશપૂર્વકં બ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિ
કામસ્તિલપાત્રદાનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, પ્રથમ કહેલાં વજનવાળાં ત્રાંખાનાં
પાત્રમાં એક પ્રસ્થ પરિમિત તિલ નાખી એક કર્ષ સુવર્ણ કિંવા યથાશક્તિ સુવર્ણ
રાખી બ્રાહ્મણની પૂજા કરી તિલપાત્રનું દાન કરવું. તેનો મંત્ર;—“દેવ દેવ જગ-
ન્નાથ, વાંછિતાર્થફલપ્રદ ॥ તિલપાત્રં પ્રદાસ્યામિ, તવાંગે સંસ્થિતોદ્યહં.” એ મંત્ર-
વડે દાન કરવું. ધાન્યનું પ્રમાણ—ચાર મુદીનો એક કુઢવ, ચાર કુઢવનો એક
પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થનો એક આઢક, આઠ આઢકનો એક દ્રોણ, એ દ્રોણનું એક શૂર્પ,
દોઢ શૂર્પની એક ખારી, એ રીતે—અથવા ચાર સુવર્ણ (કર્ષ)નું એક પળ, ચાર પ-
ળનો એક કુઢવ, ચાર કુઢવનો એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થનો એક આઢક, ચાર આઢ-
કનો એક દ્રોણ, ચાર દ્રોણની એક ખારી, એ રીતે પ્રસ્થનું સ્વરૂપ સમજવું. અ-
થવા સુવર્ણ રહિત તિલ ત્રાંખાનાં પાત્રમાં મૂકી “તિલાઃ પુણ્યાઃ પવિત્રાશ્ચ, સર્વપાપ-
હરાઃ સ્મૃતાઃ ॥ શુક્લાશ્ચૈવ તથા કૃણ્ણા, વિષ્ણુગાત્રસમુદ્રવાઃ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ,
બ્રહ્મહત્યાસમાનિ ચ ॥ તિલપાત્રપ્રદાનેન, તાનિ નશ્યંતુ મે સદા ॥ ૬૬ ॥ તિલપાત્રં યથાશ-
ક્તિદક્ષિણાસહિતં યમદૈવતં બ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિકામસ્તુભ્યમહં સંપ્રદદ્મિ,” એ મંત્રવડે તે
પાત્રનું દાન કરવું. હવે સુવર્ણ સહિત તુલસીપત્રનાં દાનનો મંત્ર—“સુવર્ણતુલસી-
દાનાત્, બ્રહ્મણઃ કાયસંભવાન્ ॥ પાપં પ્રશમમાયાતુ, સર્વે સંતુ મનોરથાઃ,” શાળગ્રામનાં
દાનનો મંત્ર—“શાલગ્રામશિલા પુણ્યા, ધુક્તિયુક્તિપ્રદાપિની ॥ શાલગ્રામપ્રદાનેન,
મમ સંતુ મનોરથાઃ ॥ ચત્રાંકિતસમાયુક્તશાલગ્રામશિલા શુભા ॥ દાનેનૈવ ભવેત્તસ્યા,
હમયો વીંછિતં ફલં,” એ મંત્રવડે શાળગ્રામનું દાન કરવું.

અથ પ્રયાગે વેણીદાનં તત્ર સર્વેષાં વપનવિધિઃ કુર્ધ્વમચ્છાદિમાસોનાયદાતીર્થવ્રજેન્નરઃ તદાતદુપનંશસ્તંપ્રાપ્યશ્ચિત્તમૃતેદ્વિત્ત પ્રયાગેતુ યોજનત્રયાદાગતસ્ય દશમાસાદર્વાગપિ પ્રથમયા પ્રાયાંતુઝીવત્પિતૃકમુર્ધ્વિર્ણપતિકૃતચૂડકાલાનામપિ સમર્ત્તકસ્ત્રીણામપિ વપનમિતિ વિશેષઃ કેચિન્નુસમર્ત્તકસ્ત્રીણાં સર્વાન્કેશાન્સમૃત્યુચ્છેદયેદં ગુલદ્વયમિત્યાહુઃ તત્ર પ્રયોગઃ વેણીભૂતકેશાકૃતમાંગલિકવેષાસ્ત્રીભર્તારંતવાતદાઙ્ગયા સર્વવપનંદ્વયં ગુલકેશચ્છેદં વાકૃત્વાસ્ત્રાત્વાત્રિવેણીપૂજાં કુર્યાન્ ભર્ત્રાવાકારયેન્ પૂજાંતે પત્નીહિન્નવેણીયુક્તૈવેણવપાત્રમંજલૌઘૃત્વાતસ્યાં હેમવેણીમૌક્તિકાદિકંચ નિધાય વેણ્યાં વેણીપ્રદાનેન મમ પાપં વ્યપોહતુ જન્માન્તરેષ્વપિ સદા સૌભાગ્યમમ વર્ધતામિતિ ત્રિવેણ્યાંક્ષિપેન્ વિપ્રાઃ સુમંગલીરિયં વધૂરિતિ પઠેયુઃ તતો વિપ્રાન્ સુવાસિનીશ્વચ્છાદિનાતોષયેન્ ॥

હવે પ્રયાગમાં વેણીદાનનો વિધિ કેહેછે.

પ્રયાગમાં સઘળાઓએ મુંડન કરાવવું. “હે દ્વિજ! જે દશ માસ વ્યતીત થયા પછી મનુષ્ય તીર્થમાં જાય તો તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત વિના મુંડન કરાવવું.” પ્રયાગમાં તો ખાર ગાઉ ઉપરથી આવેલો હોય તો દશમાસ કરતાં પ્રથમ પણ ક્ષૌર કરાવવું. પ્રથમજ યાત્રા હોય તો જીવત્પિતૃક (જેનો પિતા જીવતો હોય). સગર્ભા સ્ત્રીનો પતિ, અને જેનો મુંડન સંસ્કાર થયો હોય એવો બાળક, એ સઘળાઓએ અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ પણ પ્રયાગમાં ક્ષૌર કરાવવું, એ વિશેષ વિધિ જાણવો. કોઈ અંતકાર તો, સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ સઘળા દેશ હાથમાં ધરી છેડામાંથી બે અંગુલ છેદવા, એમ કહેછે. તે વેણીદાનનો પ્રયોગ,—સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ પોતાના મસ્તકના દેશ ગુંથી મંગળવેષ ધારણ કરી પોતાના પતિને પ્રણામ કરી પતિની આજ્ઞા લઈ સઘળા દેશનું મુંડન અથવા બે અંગુળ દેશનું છેદન કરી સ્નાન કરી ત્રિવેણીની પૂજા કરવી અથવા પતિવડે પૂજા કરાવવી. પૂજા થયા પછી છેદન કરેલી વેણી (દેશ) વાંસનાં પાત્રમાં મૂકી તે પાત્ર હાથમાં લઈ તે છેદેલી વેણી ઉપરે સુવર્ણની વેણી અને મોતી ઇત્યાદિક રાખી, “વેણ્યાં વેણીપ્રદાનેન, મમ પાપં વ્યપોહતુ ॥ જન્માન્તરેષ્વપિ સદા, સૌભાગ્યં મમ વર્ધતાં,” એ મંત્ર ભણી તે વંશપાત્ર ત્રિવેણીમાં છોડી દેવું. પછી બ્રાહ્મણોએ, “સુમંગલીરિયં વધૂઃ” એ મંત્રનો પાઠ કરવો. પછી બ્રાહ્મણ, સુવાસિની એમને વસ્ત્ર, દક્ષિણા ઇત્યાદિકનું દાન કરી સંતુષ્ટ કરવા.

અથ ત્રિવેણ્યાદેહત્યાગવિધિઃ યેત્રેતન્નંત્રિસૃજનિધીરાસ્તેજનાસોભમૃતત્વંભજતંદતિશ્રુતિર્માર્ગમાસવિષયા તનુત્યજતિર્વૈમાણેતસ્યગુક્તિર્નસંશયદતિત્રહ્યોક્તેઃ અન્યમાસેતનુત્યાગાત્સ્વર્ગપ્રાપ્તિઃ તત્રયથાશક્તિસર્વપ્રાપ્યશ્ચિત્તંકૃત્વાશ્રાદ્ધાધિકાર્યમાવેશ્વીયઝીવચ્છાદૈસર્પિદનાંતંકૃત્વાગોદાનાદિકૃત્વાકૃતોપવાસઃપારણાહેફલોલ્લેખપૂર્વકંસંકલ્પ્ય વિષ્ણુધ્યાનવાવેણીપ્રતિશેદિતિ ઝીવચ્છાદપ્રયોગઃ કૌસ્તુભેદ્વલ્લભ્યઃ માર્ગપ્રકૃત્ય તિલસ્નાયીતિલોદર્ભાંતિલહોમીતિલોદ્ધકી તિલમુદ્ભૂતિલદાતાચ્ષદતિલાઃપાપનાશનાદત્યુક્તેવાક્યેતિલસ્નાયીપદેનતિલયુક્તોદકે નસ્નાનં તિલહોમપદેનાયુતલક્ષતિલહોમાદ્યાત્મકસ્પ્રગ્રહમખલ્લસ્યાપિ સંગ્રહઃ તિલોદકીતિલ

યુક્તોદકેનદેવપૂજાતર્પણસંખ્યાદિકંપાનંચકાર્યમિત્યર્થઃ સત્ત્વહોમસ્ત્રિધા પ્રથમોયુતહોમઃસ્વા
લક્ષહોમસ્તતઃપરઃ કોટિહોમમ્ત્રીયમ્નુસર્વકામફલપ્રદૈતિ લક્ષહોમાદિવિપ્રયોગઃકુંડમંડપ
નિર્માણાદિસહિતઃકૌસ્તુભમપૃષ્ઠાદૌજ્ઞેયઃ ॥

હવે ત્રિવેણીમાં જળસમાધિ લેવાનો વિધિ કેહેછે.

“જે મનુષ્યો ધીર થઈ (ગંગા, યમુનાના સંગમમાં) દેહનું વિસર્જન એટલે જળ-
સમાધિ કરેછે તે મુક્ત થાયછે,” એ શ્રુતિ માધ માસ માટે છે. કારણ, “માધ મા-
સમાં (પ્રયાગમાં) જે શરીર છોડેછે તેને નિઃસંશય મુક્તિ મળેછે,” એવું બ્રહ્મપુરા-
ણનું વચન છે. ખીજા માસમાં (પ્રયાગમાં) દેહત્યાગ કરવાથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાયછે.
તેમાં પ્રથમ યથાશક્તિ સઘળું પ્રાયશ્ચિન કરી, પાછળ પોતાની ક્રિયા કરનારો ન હોય
તો સર્પિડન (સંયોજન) પર્યંત પોતે પોતાનું જીવતુશ્રાદ્ધ કરી, ગોદાનાદિક કરી ઉપ-
વાસ કરી, પારણાને દિવસે, સ્વર્ગ અથવા મુક્તિ જે ક્ષણની ઈચ્છા હોય તેના ઉ-
દ્દેશ્ય (ઉચ્ચાર) સદિત સંકલ્પ કરી, વિષ્ણુનું ધ્યાન કરી, ત્રિવેણીમાં પ્રવેશ કરવો.
જીવતુશ્રાદ્ધનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ અંથમાં જોવો. માધ માસને ઉદ્દેશે, “તિલસ્નાયી,
તિલોદ્રતી, તિલહોમી, તિલોદકી, તિલભુક્ત, તિલદાતા, એ છ તિલ પાપ નાશ કર-
નારા થાયછે,” એ રીતે કહેલાં વાક્યમાં ‘તિલસ્નાયી’ એ પદવડે તિલયુક્ત જળે-
કરી સ્નાન કરવું. ‘તિલહોમી’ એ પદવડે અયુત (દશ હજાર), લક્ષ તિલહોમરૂપ
અહયજ્ઞ (અહ શાંતિ) પણ કરવો. ‘તિલોદકી’ એ પદવડે તિલયુક્ત જળેકરી દેવ-
પૂજા, તર્પણ, સંધ્યા, ઇત્યાદિક અને તિલયુક્ત જળનું પાન પણ કરવું એ અર્થ થા-
યછે. પ્રથમ કહેલો અહયજ્ઞરૂપ હોમ ત્રણ પ્રકારનો છે—“પ્રથમ દશ હજાર હોમ,
ખીજો લક્ષ હોમ, ત્રીજો કોટિ હોમ, તે હોમ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરનારો છે.” કુંડ,
મંડપ કરવા ઇત્યાદિક વિધિયુક્ત લક્ષ હોમાદિકનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ, મયૂખ ઇત્યાદિક
અંથમાં જોવો.

માયશુક્લવતુર્ધ્યાદૃઢિગજોદ્દેશેનન્તન્તપૂજાતિલ્લહ્વકાદિનૈવેયંતિલભક્ષણંચોક્તં
અન્નપ્રદોષવ્યાપિનીપ્રાહ્યા અસ્મામેવપ્રદોષવ્યાપિન્યાંકુંદપુર્ણઃશિવસંપૂર્ણોપવાસંન્તભોજ
નંવાકુંર્યાન્ શ્રિયંપ્રાપ્સ્યાન્ અન્નવિનાયકત્રનસ્યનુભાદ્રશુક્લવતુર્ધીવન્નિર્ણયઃ ॥

માધ સુદિ ચોથને દિવસે દુંદિરાજ (ગણપતિ)ને ઉદ્દેશે કરી નક્તત્રત, ગણપતિની
પૂજા તિલના લાડુ ઇત્યાદિક નૈવેદ્ય, અને તિલભક્ષણ એ કરવાં. એમાં ચોથ પ્રદોષ-
વ્યાપિની લેવી. એજ પ્રદોષવ્યાપિની ચોથને દિવસે કુંડનાં પુષ્પવડે શિવપૂજા કરી
ઉપવાસ અથવા નક્તભોજન કરવું, તેથી લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ થાયછે. એ ચતુર્થીને દિવસે
વિનાયકત્રતનો નિર્ણય ભાદરવા સુદ ચોથની પઠે જાણવો.

માયશુક્લપંચમીવસંતપંચમી તસ્પાંવસંતોત્સવારંભઃ અસ્પાંરતિકામયોઃપૂજોક્તા હયંપરત્રૈ
શર્પૂર્ણહવ્યાસૌપરા અન્યથાપૂર્વૈવ ॥

આથ સુદિ પંચમીને વસંતપંચમી કહેછે. એ પંચમીને દિવસે વસંત ઉત્સવનો આરંભ કરવો. એ પંચમીને દિવસે રતિ અને કામદેવની પૂજા કરવી. એ પંચમી બીજા દિવસેજ પૂર્વાન્હકાળવ્યાપિની હોય તો બીજા દિવસની લેવી. બીજા દિવસે પૂર્વાન્હકાળવ્યાપિની ન હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી.

માઘશુક્લસપ્તમીરથસપ્તમી સારુણોદયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેકુણોદયવ્યાપ્તૌપૂર્વા પ દાઘટિકાદિમાત્રાષષ્ટીસપ્તમીચક્ષયવશાદુણોદયાત્પૂર્વસમાપ્ત્યેતદાષષ્ટીયુક્તાગ્રાહ્યા તત્ર ષષ્ઠ્યાંસપ્તમીક્ષયઘટીઃપ્રવેશ્યારુણોદયેસ્નાનંકાર્યં અત્રત્રતેષષ્ઠ્યામેકમક્તંકૃત્વાસપ્તમ્યામરુ ણોદયેસ્નાનંકાર્યં તત્રમંત્રઃ યદાત્રજન્મકૃતંપાર્પયંમયાત્રજન્મસુત્રજન્મસુ તન્મેરોગંચશોકંચમાકરી હંતુસપ્તમી એતદ્વજન્મકૃતંપાર્પયંચજન્મંતરાર્જિતં મનોવાક્યાયત્રયચ્ચજ્ઞાતાજ્ઞાતેચ્ચેપુનઃ ઇતિ સપ્તવિધંપાર્પચ્ચાનાન્મેસપ્તસપ્તિકે સપ્તવ્યાધિસમાયુક્તંહરમાકરિસપ્તમિ અથાર્ચ્યમંત્રઃ સપ્ત સપ્તિવહ પ્રીત સપ્તલોકપ્રદીપન સપ્તમીસહિતોદેવગૃહાણાર્ધ્યદિવાકરેતિ ઇયંચમન્વાદિરપિ શુક્લપક્ષમન્વાદિન્વાર્ત્યોર્વાગિહકીગ્રાહ્યેન્યુક્તં ॥

આથ સુદિ સપ્તમીને રથસપ્તમી એમ કહેછે. એ સપ્તમી અરુણોદયવ્યાપિની હોય તે લેવી. બન્ને દિવસે અરુણોદયવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમની લેવી. બ્યારે એક ઘડી ઇત્યાદિક માત્ર છઠ્ઠ હોય અને સપ્તમી તો ક્ષય હોવાથી અરુણોદય કરતાં પ્રથમ સપ્તમી થતી હોય ત્યારે પછીયુક્ત સપ્તમી લેવી. તેમાં સપ્તમીના ક્ષયની ઘડીઓ પછીમાં જોડી અરુણોદય સમયે સ્નાન કરવું. એ વ્રતમાં છઠ્ઠને દિવસે એક વખત ભોજન કરી સપ્તમીને દિવસે અરુણોદય સમયે સ્નાન કરવું. તેનો મંત્ર— “યદાત્રજન્મકૃતં પાર્પં, મયા જન્મસુ જન્મસુ ॥ તન્મે રોગં ચ શોકં ચ, માકરી હંતુ સપ્તમી ॥ એતદ્વજન્મકૃતં પાર્પં, યચ્ચ જન્મંતરાર્જિતં ॥ મનોવાક્યાયત્રં યચ્ચ, જ્ઞાતાજ્ઞાતે ચ યે પુનઃ ॥ ઇતિ સપ્તવિધં પાર્પં, સ્નાનાન્મે સપ્તસપ્તિકે ॥ સપ્તવ્યાધિસમાયુક્તં, હર માકરિ સપ્તમિ.” એ પ્રમાણે સ્નાન કીધા પછી સૂર્યને અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર—“સપ્તસપ્તિવહ પ્રીત, સપ્તલોકપ્રદીપન ॥ સપ્તમીસહિતો દેવ, ગૃહાણાર્ધ્ય દિવાકર.” એ સપ્તમી મન્વાદિ છે. એ શુક્લ પક્ષની મન્વાદિ છે માટે પૂર્વાન્હકાળવ્યાપિની લેવી, એમ (પત્ર ૬૪ માં) કહ્યુંછે.

માઘશુક્લષ્ટમીભીષ્માષ્ટમી અસ્વાંભીષ્મોદ્દેશેનયેશ્રાદ્ધંકુર્વિતિતેસંતતિયંતોભવંતિ તત્રશ્રાદ્ધંકામ્યંતર્પણંનુતિયં તર્પણેકૃતેસંવત્સરોપાન્નદુરિતાનાશઃ અકૃતેપુણ્યનાશાદ્યુક્તેઃ તત્રતર્પણ મંત્રઃ વૈયાઘ્રપશ્યગોત્રાયસાંકૃત્યપ્રવરાયચ ગંગાપુત્રાયભીષ્માયઆત્રજન્મવ્રત્ત્વચારિણે અપુત્રાયજલંદશિનમોભીષ્માયવર્મણે ભીષ્મઃશાંતનવોવીરઃસત્યવાદીર્જિતેન્દ્રિયઃ આભિરદ્વિરેવાપ્રોતુપુત્ર પૌત્રોચિતાંક્રિયામિતિ એવમપસલ્યેનતર્પણંકૃત્વાચમ્પસલ્યેનાર્ચ્યદશ્યાન્ વસૂન્મમવતારાયશંત નોરાત્મજાયચ અર્ધ્યદદામિભીષ્માયઆબાલ્યવ્રત્ત્વચારિણેઇતિ અત્રજીવત્પિતૃકસ્યનાધિકા રશતિકૌસ્તુભઃ જીવત્પિતૃકસ્યાપ્યવિકારરતિવહવઃ અત્રમપ્યાન્હવ્યાપિનીઅષ્ટમીગ્રાહ્યા શ્રાદ્ધાદેરેકોદ્દિષ્ટવાદિતિ ॥

માધ શુક્લ અષ્ટમીને ભીષ્માષ્ટમી એમ ઠહેછે. એ અષ્ટમીને દિવસે ભીષ્મને ઉદેશે કરી જે શ્રાદ્ધ કરેછે તે સંતતિયુક્ત થાયછે. તે દિવસે શ્રાદ્ધ કામનિક છે અને તર્પણ તો નિત્ય છે. ભીષ્મને ઉદેશે તર્પણ કરવાથી વર્ષપર્યંત સંચિત થયેલાં પાપનો નાશ થાયછે. કારણ, “તર્પણ ન કરવાથી પુણ્યનો નાશ થાયછે,” એમ કહ્યુંછે. તે તર્પણનો મંત્ર—“વૈવ્યાઘ્રપદ્મગોત્રાય, સાંકૃત્યપ્રવરાય ચ ॥ ગંગાપુત્રાય મીષ્માય, આજ ન્યવ્રહ્મચારિણે ॥ અપુત્રાય જલં દદિષ્ઠિ, નમો મીષ્માય વર્મણે ॥ મીષ્મઃ શાંતનવો વીરઃ, સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ ॥ આભિરદ્વિરવાપ્રોતુ, પુત્રપૌત્રોચ્ચિતાં ક્રિયાં ॥” એ મંત્રવડે અપસંયે તર્પણ કરી આચમન કરી સંયે અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર,—“વસૂનામવ તારાય, શંતનોરામજાય ચ ॥ અર્ધ્યં દદામિ મીષ્માય, આબાલ્યવ્રહ્મચારિણે.” જીવત્પિતૃકને આ તર્પણમાં અધિકાર નથી, એમ કૌસ્તુભમાં છે, અને જીવત્પિતૃકને પણ અધિકાર છે, એમ ઘણા અંથકારો ઠહેછે. એમાં મધ્યાન્હકાળવ્યાપિની અષ્ટમી લેવી. કારણ, એ અષ્ટમીને દિવસે કર્તવ્ય જે શ્રાદ્ધાદિક તે એકોદિષ્ટ વિધિએ કરવાનાં કહ્યાંછે. અને એકોદિષ્ટનો કાળ મધ્યાન્હ છે.

માધશુક્લદ્વાદશ્યાંતિલોત્પત્તિરતોસ્વામુપોપ્પનિલ્લઘ્નંતિલૈર્વિષ્ણુપૂજનંતિલૈર્નૈવેદ્યાંતિલૈર્નૈલે નદીપદાંતિલહોમસ્તિલદાનંચતિલભક્ષણંચકાર્ય ॥

માધ સુદિ ખારસને દિવસે તિલની ઉત્પત્તિ થયછે માટે એ ખારસને દિવસે ઉપવાસ કરી તિલયુક્ત જળવડે સ્નાન, તિલેકરી વિષ્ણુની પૂજા, તિલ નૈવેદ્ય, તિલનાં તેલનો દીપ, તિલહોમ, તિલદાન, અને તિલભક્ષણ એ કરવાં.

માધીર્ણિમાપરા અન્નકૃત્યં एवंમાધાવસાનેતુદેવંભોજ્યમવારિનં મોક્ષયેદ્વિજદાંપત્યંભૂષ યેદ્વૃક્ષભૂષણઃ કંબલાજિનરક્તવસ્ત્રાણિતૂલગર્ભચાલકાનિરૂપાનહૌપ્રહાદનપટાશ્વેતાનિમાધ વઃપ્રીયતામિત્યુક્તદેવાનિ અથઠતસ્યમાધસ્નાનસ્યસંગતાર્થમુદ્યાપનંકરિષ્યદતિસંકલ્પ્ય સ વિત્રેપ્રસવિત્રેચપરંધામજંલેમમ ત્વત્તેજસાપરિશ્રદ્ધંપાંપ્યાનુસહસ્રથા દિવાકરજગન્નાથપ્ર ભાકરનમોસ્તુતે પરિપૂર્ણકરિષ્યેહંમાધસ્નાનંતવાજ્ઞયેતિમંત્રાભ્યામપિસંકલ્પઃકાર્યઃ એવંચતુર્દશ્યાંસંકલ્પોપવાસાધિવાસનમાધવપૂજનાનિરૂત્વાપૌર્ણિમાયાંતિલચર્ચાઝૈરદ્યોત્તરશતહોમંકૃત્વાતિલશર્કરાગર્ભત્રિશન્મોદકાત્મકંવાયનંદેયં તત્રમંત્રૌ સવિતઃપ્રસવસ્વંહિપરંધામજંલેમમ ત્વત્તેજસાપરિશ્રદ્ધંપાંપ્યાનુસહસ્રથા દિવાકરજગન્નાથપ્રભાકરનમોસ્તુતે પરિપૂર્ણકુરુષ્વેહ માધસ્નાનમુષઃપતેતિ તતોદંપત્યોઃસૂક્ષ્મવાસસીસન્નધાન્યાનિચદત્વાબ્રાહ્મણેભ્યોદાંપત્યાપચ ષટ્સમ્ભોજનંદેયં તત્રમંત્રઃ સૂર્યોમેપ્રીયતાદેવોવિષ્ણુર્પૂર્નિર્નિરંજનરતિિ એવંમાધશ્ચવીયાતિમિત્વા દેવંદિવાકરં પરિવ્રાઙ્મોગયુક્તશ્વરણેચાભિમુખેહતિ ॥

માધ સુદિ મૂનમ ખીજ દિવસની લેવી. એ પૂનમને દિવસે કરવાનાં કૃત્ય ઠહેછે,— “એ રીતે માધની પૂનમને દિવસે કોઇને નિષેધ ન કરતાં અન્નદાન દેવું, બ્રાહ્મણોનાં દાંપત્ય (સ્ત્રી પુરુષાત્મક જોડ)ને ભોજન કરાવી વસ્ત્ર, અલંકારવડે ભૂષિત કરવાં.” કાંમળા, કાળાં મૃગચર્મ, રાતાં વસ્ત્ર, કપાસ ભરેલાં વસ્ત્ર (ડગળા), પગરખાં, પછેડી,

અને ઓછાડ, એ સઘળાં ‘માધવ પ્રસન્ન થાઓ’ એમ કહી દેવાં. પછી “કૃતસ્ય માઘસ્નાનસ્ય સાંગતાર્થ ઉદ્ઘાપનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી “સવિત્રે પ્રસવિત્રે ચ, પરં ધામ જલે મમ ॥ ત્વન્નેજસા પરિશ્રદ્ધં, પાપં યાનુ સહસ્રધા ॥ દિવાકર જગન્નાથ, પ્રભાકર નમોસ્તુ તે ॥ પરિપૂર્ણં કરિષ્યેઽહં, માઘસ્નાનં તવાજ્ઞયા,” એ મંત્રવડે પણ સંકલ્પ કરવો. એ રીતે ઔદશને દિવસે સંકલ્પ, ઉપવાસ, અધિવાસન અને માધવની પૂજા કરી પૂનમને દિવસે તિલ, ચરૂ (ભાત), અને ઘૃત એ વડે એક સો આઠ આહુતિ એક એક પદાર્થની દેવી એ રીતે હોમ કરી તિલ અને સાકર સાથે નાખી કરૈલા એવા ત્રીસ લાડુનું વાયન દેવું. વાયન દાનના મંત્ર—“સવિતઃ પ્રસવસ્ત્વં હિ, પરં ધામ જલે મમ ॥ ત્વન્નેજસા પરિશ્રદ્ધં, પાપં યાનુ સહસ્રધા ॥ દિવાકર જગન્નાથ, પ્રભાકર નમોઽસ્તુ તે ॥ પરિપૂર્ણં કુરુષ્વેહ, માઘસ્નાન મુષઃપતે.” ત્યાર પછી દાંપત્યને સુક્ષ્મ વસ્ત્ર અને સપ્ત ધાન્યનું દાન કરી ખીજા બ્રાહ્મણોને અને દાંપત્યને છ રસસહિત ભોજન દેવું. તેનો મંત્ર,—“સૂર્યો મે પ્રીયતાં દેવો, વિષ્ણુર્પૂર્તિર્નિરંજનઃ ” એ રીતે માધસ્નાન કરનારા, સંન્યાસી અને યુદ્ધમાં શત્રુને સમ્મુખ થઈ મરણ પામેલા એ સૂર્ય સૂર્ય દેવનું ભેદન કરી જાયછે,” અર્થાત્ મુક્ત થાયછે.

માઘઋણાષ્ટમ્યાંચનુરણકારણાશક્તેકાષ્ટકાંપૂર્વેવુઃશ્રાદ્ધાન્વણ્યશ્રાદ્ધસહિતાંકુર્યાન્ દિનત્રયેકર્તુમશક્તોઽષ્ટમામેવૈકામણકાંકુર્યાન્ ॥

ચાર અષ્ટકા કરવાને અશક્ત હોય તેણે માધ વદ અષ્ટમીને દિવસે એક અષ્ટકા શ્રાદ્ધ; પૂર્વેવુઃશ્રાદ્ધ અને અન્વણક્ય શ્રાદ્ધસહિત કરવું. એટલે સપ્તમીને દિવસે પૂર્વેવુઃશ્રાદ્ધ, અષ્ટમીને દિવસે અષ્ટકા શ્રાદ્ધ, અને નવમીને દિવસે અન્વણક્ય શ્રાદ્ધ એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ ત્રણ શ્રાદ્ધ કરવાં. ત્રણ દિવસ કરવાને અશક્ત હોય તેણે આઠમીને દિવસેજ એક અષ્ટકા કરવી.

અથશિવરાત્રિઃ સાનિશીથવ્યાપિનીગ્રાહ્યા નિશીથસ્તુરાત્રેષ્ટમોમુહૂર્તઃપ્રત્યક્તં તત્રપરદિ નણવાર્ધરાત્રૌપરા પૂર્વત્રૈવતદ્વ્યાપ્તૌપૂર્વા દિનદ્વયેપ્યર્ધરાત્રવ્યાપ્ત્યભાવેપિપરેવ દિનદ્વયેકાત્સ્વે નૈકદેશેનવાર્ધરાત્રવ્યાપ્તૌપૂર્વેતિદેમાદ્યાશયાનુસારીકૌસ્તુભઃ પરૈવેતિમાધવાનર્ણયર્ષિધ્રુવુઃ સાર્ધચિંતામગ્ન્યાદયોબહવઃ પરેશુર્નિશીથૈકદેશવ્યાપ્તૌપૂર્વેવુઃસંપૂર્ણતદ્વ્યાપ્તૌપૂર્વેવ પૂર્વદિને નિશીથૈકદેશવ્યાપ્તૌપરદિનેસંપૂર્ણતદ્વ્યાપ્તૌપરૈવ દ્વંદ્વંતંરવિવારભૌમવારયોગેશિવયોગયોગે ચાતિપ્રશસ્તં ॥

હવે શિવરાત્રિનો નિર્ણય કેહેછે.

માધ કૃષ્ણ પક્ષની ઔદશને શિવરાત્રી એમ કહેછે. તે ચતુર્દશી નિશીથવ્યાપિની હોય તે લેવી. રાત્રિનાં આઠમાં મુહૂર્તનું નિશીથ એવું નામ કહ્યુંછે. તેમાં જ ખીજ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની હોય તો પરા લેવી. પૂર્વ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની હોય તો પૂર્વા લેવી. ખત્રે દિવસે નિશીથવ્યાપિની ન હોય તો પણ પરાજ લેવી. ખત્રે દિવસે નિશીથ સમયે સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ અથવા એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમની

લેવી એ પ્રમાણે, હેમાદ્રિના અભિપ્રાયને અનુસારે કૌરતુભમાં છે. ખીજ દિવસનીજ લેવી એ રીતે માધવ, નિર્ણયસિંધુ, પુરુષાર્થચિંતામણી ઇત્યાદિક અહુ અંથકારો કહેછે. ખીજ દિવસે નિશીથ કાળના એક દેશમાં વ્યાપ્તિ હોય અને પ્રથમ દિવસે સંપૂર્ણ નિશીથવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. પ્રથમ દિવસે નિશીથ કાળના એક દેશમાં વ્યાપ્તિ હોય અને ખીજ દિવસે નિશીથ સમયે સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ હોય તો ખીજ દિવસનીજ લેવી. આ શિવરાત્રિ વ્રતને દિવસે રવિ વાર, મંગળ વાર, અને શિવ યોગ અમનો યોગ આવે તો અતિ ઉત્તમ જાણવું.

અથવારણાનિર્ણયઃ યામત્રયાદર્વાકચતુર્દશીસમાપ્તોચતુર્દશ્યંતેપાર્ણ યામત્રયોર્ધ્વગામિ ન્યાંચતુર્દશ્યાંપ્રાતશ્ચતુર્દશીમધ્યેવવારણમિતિમાધવાદયઃ નિર્ણયસિંધૌતુયામત્રયાદર્વાકચતુર્દશીસમાપ્તવાપિચતુર્દશીમધ્યેવવારણંનનુકદાચિદ્વિષ્ણુચતુર્દશ્યંતે ઉપોષણંચતુર્દશ્યાંચતુર્દશ્યાંચવારણં કૃતેઃસુકૃતલક્ષેન્નુલભ્યંતેયદિવાનવા સિક્ષેસિક્ષેફલંતમ્પશક્તોવન્કુંનપાર્વતીત્યાદિનાચતુર્દશીમધ્યેવારણેપુણ્યાનિશયોક્તેરિત્યુક્તં અત્રેવંવ્યવસ્થાવોખ્યા યદાનિત્યકૃત્ય પૂર્વકપારણપમાપ્તચતુર્દશીનાસ્મિન્નદાવાયેષાંચતુર્દશીશેષદિન્દર્શાદિશ્રાદ્ધપ્રસન્નિત્તૈર્વાનિ ધ્યંતેપારણંકાર્યં દ્વાદશ્યામિવાત્રનિત્યકૃત્યાપકર્ષકૃત્વાક્યાભાવાત્ર નિર્ધ્યંતપારણવિભાષકૃત્વાક્ષપસત્ત્વેનસંકટવિપયકજ્ઞલપારણવિધિવાક્યાનામત્રાપ્રવૃત્તેશ્ચ કર્મપર્યાપ્તચતુર્દશીસત્ત્વે શ્રાદ્ધપ્રસન્નમાવેચ્ચતિથિમધ્યેવવારણમિતિ ॥

હવે શિવરાત્રિની પારણાનો નિર્ણય કેહેછે.

ત્રણ પોહોરથકી પ્રથમ ચતુર્દશી સમાપ્ત થાય તો ચતુર્દશીને અંતે પારણા કરવી. અને ત્રણ પોહોર કરતાં અધિક ચતુર્દશી હોય તો પ્રાતઃ કાળે ચતુર્દશીમાંજ પારણા કરવી, એ રીતે માધવાદિક અંથકારો કહેછે. નિર્ણયસિંધુમાં તો, ત્રણ પોહોરથકી પ્રથમ ચતુર્દશી સમાપ્ત થતી હોય તો પણ ચતુર્દશીમાંજ પારણા કરવી, ચૌદશને અંતે ક્યારે પણ પારણા કરવી નહીં. કારણ, “હે પાર્વતી! ચૌદશમાં ઉપવાસ કરી ચૌદશમાં પારણા કરવી એ યોગ લક્ષાવત્રિ પુણ્ય કરવાથી પણ મળે કે ન મળે તેનો સંશય છે, અને તે પારણામાં એક એક આસનું કૃણ કહેવામાં હું સમર્થ નથી.” ઇત્યાદિક ચૌદશમાં પારણા કરવાથી પુણ્યની અધિકતાનાં સૂચન કરનારાં વચનો છે, એમ કહ્યુંછે. એ વિષયમાં એવી વ્યવસ્થા જાણવી—જ્યારે પોતાનાં નિત્ય કૃત્ય, અને પારણા થઈશકે એટલી ચૌદશ ન હોય ત્યારે, અથવા જમને શેષ (ખાડી રહેલી) ચૌદશને દિવસે દર્શ ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ હોય તેમણે ચૌદશને અંતે પારણા કરવી. કારણ, દ્વાદશી પ્રમાણે એ ચૌદશને દિવસે નિત્યકર્મનો અપકર્ષ (પાછલ કરવાનાં કર્મ ખેંચી પ્રથમ કરવાં તે) કરવાવિષે વચન નથી. અને તિથિને અંતે પારણા કરવી એમાં વચન છે, તેથી સંકટ સમયે જળ પારણા કરવી એ રીતે કહેનારાં વચનોની આ ચતુર્દશી વ્રતમાં પ્રવૃત્તિ નથી. નિત્યકર્મ, અને પારણા એ સર્વ થઈશકે એટલી ચતુર્દશી હોય, તેમ તે દિવસે શ્રાદ્ધ કર્તવ્ય ન હોય તો ચૌદશમાંજ પારણા કરવી.

भद्रव्रतप्रयोगः त्रयोदश्यांकुम्भैकभक्तश्चतुर्दश्यांकुतनित्यक्रियः प्रातर्मन्त्रेणसंकल्पंकुर्वात्
 शिवरात्रिव्रतं ह्येतत्करिष्येहं महाफलं निर्विघ्नमस्तु मेवात्र त्वत्प्रसादाज्जगत्पते चतुर्दश्यां निरा
 हारो भूत्वा शंभो परे हनि भोक्ष्येहं भुक्तिमुक्त्यर्थं शरणं मे भवेत्येति दिवसस्तुरार्त्रीप्रपद्ये जननी
 मित्युच्चावपि पठित्वा जलमुत्सृजेत् ततः सायान्हे कृष्णतिलैः स्नानं कृत्वा धृतभस्मत्रिपुण्ड्रद्राक्षो
 निशामुखे शिवाय तनंगत्वा क्षालितपादः स्वाचांत उद्धृत्यो देशकालौ संकीर्त्य शिवरात्रौ प्र
 थमयामपूजां करिष्येदित्ययामचतुष्टये पूजा चतुष्टयचिकीर्ष्यां संकल्पः सकृत् पूजाचिकीर्ष्यां
 श्रीशिवप्रीत्यर्थं शिवरात्रौ श्रीशिवपूजां करिष्येदित्यसंकल्पः तत्रादौ सामान्यतः पूजाविधिः
 च्यते यामभेदेन विशेषस्तु वक्ष्यते अथ श्रीशिवपंचाक्षरमंत्रस्य वामदेवऋषिः अनुष्टुप् छंदः
 श्रीसदाशिवो देवता न्यासे पूजने जपे च विनियोगः वामदेवऋषये नमः शिरसि अनुष्टुप् छंदसे
 नमो मुखे श्रीसदाशिवदेवतायै नमो हृदि ॐ नंतपुरुषाय नमः हृदये ॐ मंत्राय नमः पा
 दयोः ॐ शिख्यो ज्ञाताय नमः गुह्ये ॐ वागदेवाय ॐ मूर्ध्नि ॐ ईशानाय ॐ मुखे ॐ
 ॐ हृदयाय नमः ॐ नं शिरसे स्वाहा ॐ मं शिखायै वषट् ॐ शिख्यायै वहुं ॐ शनित्रया
 यत्रौषट् ॐ अं ब्रह्माय फट् कुंभपूजाविधाय ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चाहं चंद्रावतं
 संरत्नाकलो ज्ज्वलांगपरशुमुगवराभीतिहस्तं प्रसन्नं पद्मासीनं समं तात्स्तुतममरणैर्व्याघ्र
 त्तित्सानं विश्वाद्यं विश्वं शनिखिलभयहरं पंचवक्त्रं त्रिनेत्रं इति ध्यात्वा प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा
 स्थाप्य लिंगं स्पृशन् ॐ भूः पुरुषं सांबसदाशिवमावाहयामि ॐ भुवः पुरुषं सांब ॐ स्वः पुरु
 षं सांब ॐ भूर्भुवः स्वः पुरुषं सांब इत्यावाहयेत् स्वाभिन्सर्वजगन्नाथयावत् पूजावसानकं
 तावत्त्वं प्रीतिभावेन लिंगे स्मिन्सन्निधौ भवेति पुण्यां तालं दद्यात् स्थावरलिंगे पूर्वसंस्कृतचरलि
 ङ्गे च प्राणप्रतिष्ठायावाहनानंतं न कार्यं ॐ सद्यो ज्ञानं प्रपद्यामि सद्यो ज्ञाताय वै नमो नमः ॐ नमः
 शिवाय श्रीसांबसदाशिवाय नमः आसनं समर्पयामि स्त्रीशूद्रश्चेत् ॐ नमः शिवायेति पंचाक्ष
 रीस्थाने श्रीशिवाय नमः इति नमो तं मन्त्रेण पूजयेत् ॐ भवे भवे नाति भवे भवस्व मां ॐ नमः शिवा
 य श्रीसांबसदाशिवाय नमः पाशं समर्पयामि ॐ भवोद्भवाय नमः ॐ नमः शिवाय सांबसं
 भर्ष्यं ॐ वामदेवाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांबं आचमनं ॐ ज्येष्ठाय नमः ॐ न
 मः शिवाय ॐ स्नानं ॐ ततो मूलमन्त्रेण आप्यायस्वेत्यादिभिश्च पंचामृतैः संस्त्राप्य आशो हिष्ठेति नि
 सृभिः शुद्धोदकेन प्रक्षाल्य एकादशावृत्त्यैकावृत्त्या वा रुद्रेण पुरुषसूक्तेन च चंदनं कुंकुमं कर्पूरं वा
 सिनजलेनाभिषेकं कृत्वा ॐ नमः शिवायेति स्नानं आचमनं दत्त्वा साक्षतजलेन तर्पणं कार्यं
 ॐ भवं देवं तर्पयामि १ शर्वदेवं तर्पयामि २ ईशानदेवं तर्पयामि ३ पशुपतिदेवं तर्पयामि ४
 उग्रदेवं ०५ रुद्रदेवं ० ६ भीमदेवं ० ७ महानंददेवं ० ८ भवस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि श
 र्वस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ईशानस्य देवस्य पत्नीं ० पशुपते देवस्य ० उग्रस्य देवस्य ० रुद्र
 स्य देवस्य ० भीमस्य देवस्य ० महानंदस्य ० ८ ॐ ज्येष्ठाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसां
 बं वस्त्रं ० मूलेनाचमनं ॐ रुद्राय नमः ॐ नमः शिवाय ० यज्ञोपवीतं ० मूलेनाचमनं
 ॐ कालाय नमः ॐ नमः शिवाय सांबसदाशिवाय नमः चंदनं ० ॐ कलविकरणाय नमः ॐ न
 मः शिवाय सांबसदाशिवाय नमः अक्षतान् ० ॐ बलविकरणाय नमः ॐ नमः शिवाय सांबसदा
 शिवाय नमः पुष्पाणि ० सहस्रमष्टोत्तरशतं वा सहस्रादिनामभिर्मूलमन्त्रेण वा बिल्वपत्राणि
 दद्यात् ॐ बलाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांबसदाशिवाय नमः धूपं ० ॐ बलप्रमथना

યનમઃઽન્નમઃશિવાયસાંઽદીપં ઽન્નમઃશિવાય૦નૈવેદ્યં૦ મૂલે
નાત્તમનંફલંચ ઽન્નમનોન્મનાયનમઃઽન્નમઃશિવાય૦તાંબૂલં૦ મૂલેનવૈદિકૈર્મૈત્રૈશ્વની
રાત્રનં૦ શિશનઃસર્વવિજ્ઞાનામીશ્વરઃસર્વભૂતાનાંબ્રહ્માધિપતિર્બ્રહ્મણોધિપતિર્બ્રહ્માશિવોમે
ભસ્તુસદાશિવોઽન્નમઃશિવાય૦મંત્રપુર્ણં૦ ભવાયદેવાયનમઃ શર્વાયદેવાયેત્યાદ્યૌભવસ્ય
દેવસ્યપન્થૈશ્વૈષ્ટ્યૌચનમસ્કારાન્કૃત્વા શિવાય૦ રુદ્રાય૦ પશુપતયે૦ નીલકંઠાય૦ મહે
શ્વરાય૦ હરિકેશાય૦ વિરૂપાક્ષાય૦ પિનાકિને૦ ત્રિપુરાંતકાય૦ શંખવે૦ શૂલિને૦ મહા
દેવાયનમશ્વિત્વાદશનામધિર્દ્વાદશપુષ્પાંજલીન્દત્વામૂલેનપ્રદક્ષિણાનમસ્કારાન્કૃત્વામૂલમં
ત્રમષ્ટોત્તરશતંજત્વાક્ષમાપયિત્વાઽન્નેનપૂજનેનસાંઽસદાશિવઃપ્રીયતામિતિનિવેદયેત્ ॥

હવે શિવરાત્રિ વ્રતનો પ્રયોગ કેહેછે.

તેરસને દિવસે એકભક્ત કરી. ચૌદશને દિવસે નિત્યકર્મ કરી પ્રાતઃ કાળે મંત્રપૂ-
ર્વક સંકલ્પ કરવો. તે મંત્ર,—“શિવરાત્રિવ્રતં હોતુ, કરિષ્યેઽહં મહાફલં ॥ નિર્વિघ्न
મસ્તુ મેવાત્ર, ત્વમ્પ્રસાદાઽઞ્જગત્યતે ॥ ચતુર્દશ્યાં નિરાહારો, ભૂત્વાહમપરેઽહનિ ॥ મોક્ષ્યે
ઽહં મુક્તિમુત્તયર્થ, શરણં મે ભવેશ્વર.” બ્રાહ્મણ હોય તેણે તો “રાત્રીં પ્રપથ્યે જનનીં૦”
એ યે મંત્રનો પણ પાઠ કરી જળ છોડવું. પછી સાયાન્હ સમયે શરીરમાં કૃષ્ણ
તિલમર્દનપૂર્વક સ્નાન કરી ભસ્મવડે ત્રિપુંડ્ર અને રૂદ્રાક્ષનું ધારણ કરી પ્રદોષ સ-
મયે શિવનાં દેવાલયમાં જઈ હાથ પગ ધોઈ આચમન કરવું. પછી દેશ, કાળનો
હિચાર કરી “શિવરાત્રી પ્રથમમામપૂજાં કરિષ્યે,” ચાર પોહોરની ચાર પૂજા કરવી
હોય તો એવો સંકલ્પ કરવો. એકવારજ પૂજા કરવી હોય તો, “શ્રીશિવપ્રીત્યર્થ
શિવરાત્રી શ્રીશિવપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. તેમાં પ્રથમ સામાન્યપણે
પૂજાનો વિધિ કેહેછે—પોહર પોહરની પૂજાનો વિશેષ પ્રકાર તો આગળ કેહેશું. “અસ્ય
શ્રીશિવપંચાક્ષરમંત્રસ્ય વામદેવઋષિઃ અનુષ્ટુપ્છંદઃ શ્રીસદાશિવોદેવતા ન્યાસે પૂજને
ઞ્જપે ચ વિનિયોગઃ ॥ વામદેવઋષયે નમઃ શિરાસિ । અનુષ્ટુપ્છંદસે નમો મુખે । શ્રીસ-
દાશિવદેવતાયૈ નમો હૃદિ । ઽન્નંતત્પુરુષાય નમઃ હૃદયે । ઽન્નમંઅધોરાય નમઃ પા-
દયોઃ । ઽન્નશિસશ્ચોજાતાય નમઃ ગુહ્યે । ઽન્નવાંવામદેવાય નમઃ મૂર્ધ્નિ । ઽન્ન્યંદશનાય
નમઃ મુખે । ઽન્નંહૃદયાય નમઃ । ઽન્નંશિરાસે સ્વાહા । ઽન્નમંશિખાયૈ વષટ્ । ઽન્નંશિ-
વચાય હં । ઽન્નવાંનેત્રવ્રણાય વૌષટ્ । ઽન્નમંઅસ્ત્રાય ફટ્ ।” એ રીતે ન્યાસ કરી કલશની
પૂજા કરી, “ધ્યાયેન્નિત્યં મહેશં રત્નતગિરિનિભં ચારુચંદ્રાવતંસં, રત્નાકલ્પોઽઞ્જલાંગ
પરશુમ્હગવરામંતિહસ્તં પ્રસન્નં ॥ પદ્માસીનં સમંતાત્સ્તુતમમરણ્યૈર્વાઘ્રિકૃત્તિં વસાનં, વિ-
શ્વાદ્યં વિશ્વવંશં નિખિલભયહરં પંચવક્ત્રં ત્રિનેત્રં,” એ મંત્રવડે ધ્યાન કરી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા
કરવી. પછી શિવલિંગનું સ્થાપન કરી સ્પર્શ કરી, “ઽન્નમૂઃપુરુષં સાંઽસદાશિવમાવાહયા-
મિ । ઽન્નમુઃપુરુષં સાંઽબ૦ । ઽન્નસ્વઃપુરુષં સાંઽબ૦ । ઽન્નમુર્ધુઃસ્વઃપુરુષં સાંઽબ૦” એ મંત્ર-
વડે આવાહન કરવું. પછી હાથમાં પુષ્પ ધરી, “સ્વામિન્સર્વજગન્નાથ, યાવત્પૂજાવ-
સાનકં ॥ તાક્ત્વં પ્રીતિભાવેન, લિંગેઽસ્મિન્ સન્નિધૌ ભવ,” એ મંત્રવડે પુષ્પાંજળી
સમર્પણ કરવી. સ્થાવર લિંગમાં અને પ્રથમ સંસ્કાર કરેલાં ચર લિંગમાં પ્રાણપ્ર-

તિષ્ઠા થકી આવાહન પર્થત વિધિ કરવો નહી. “ ઔસઘોજાતં પ્રપન્થામિ સઘોજા-
તાય વૈ નમોનમઃ ઔનમઃશિવાય શ્રીસાંબસદાશિવાય નમઃ આસનં સમર્પયામિ ”
શ્રિ અને શુદ્ધ પૂજા કરનારાં હોય તો તેમણે “ ઔનમઃશિવાય, ” એ પંચાક્ષર મંત્ર-
ત્રને ઠેકાણે “ શ્રીશિવાયનમઃ ” એવો (નમઃ શબ્દ જને અંતે છે તે) મંત્ર કહી પૂજા
કરવી. “ ઔમ્ભવે ભવે નાતિભવે ભવસ્વ માં ઔનમઃશિવાય શ્રીસાંબસદાશિવાય નમઃ
પાઠં સમર્પયામિ ॥ ઔમ્ભવોદ્રવાય નમઃ ઔનમઃશિવાય શ્રીસાંબસદાશિવાય નમઃ
અર્ધ્યં ॥ ઔન્વામદેવાય નમઃ ઔનમઃશિવાય શ્રીસાંબં આચમનં ॥ ઔન્વ્યેષ્ઠાય
નમઃ ઔનમઃશિવાય શ્રીસાંબં જ્ઞાનં ॥ ” ૫છી મૂળમંત્રવડે અને “ આપ્યાયસ્વં ”
ધત્યાદિક મંત્રવડે પંચામૃતે સ્નાન કરાવી “ આપોહિષ્ઠાં ” એ ત્રણ મંત્રવડે શુદ્ધો-
દ્દે સ્નાન કરાવી રૂદ્રમંત્રોની અગ્યાર અથવા એક આવૃત્તિ અને પુરૂષસૂક્તનો
ઉચ્ચાર કરી ચંદન, કેશર, કપૂરવડે સુગંધિ જળનો અભિષેક કરી “ ઔનમઃશિ-
વાય, ” એ મંત્રવડે સ્નાનની અંતે આચમન અર્પણ કરી અક્ષતયુક્ત જળવડે તર્પણ
કરવું. તે આ પ્રમાણે,— “ ઔમ્ભવં દેવં તર્પયામિ ૧ । શર્વ દેવં તર્પં ૨ । રેશાનં
દેવં તં ૩ । પશુપતિં દેવં તં ૪ । ઉગ્રં દેવં તં ૫ । રુદ્રં દેવં તં ૬ । મીમં દેવં
તં ૭ । મહાંતં દેવં તં ૮ । ભવસ્ય દેવસ્ય પત્નીં તર્પયામિ । શર્વસ્ય દેવસ્ય પત્નીં
તર્પયામિ । રેશાનસ્ય દેવસ્ય પત્નીં તં ૧૦ । પશુપતે દેવસ્ય પત્નીં તં ૧૦ । ઉગ્રસ્ય દેવસ્ય
પત્નીં ૧૦ । રુદ્રસ્ય દેવસ્ય પત્નીં ૧૦ । મીમસ્ય દેવસ્ય પત્નીં ૧૦ । મહતો દેવસ્ય પત્નીં ૧૦ ॥
ઔન્વ્યેષ્ઠાય નમઃ ઔનમઃશિવાય શ્રીસાંબં વચ્ચં ॥ ” ૫છી “ ઔનમઃશિવાયં ” એ
મૂળમંત્રવડે આચમન દેવું. ૫છી “ ઔરુદ્રાય નમઃ ઔનમઃશિવાય શ્રીસાંબં વજ્રોપવી-
તંસં ” ૫છી મૂળમંત્રવડે આચમન દેવું. ત્યાર ૫છી “ ઔકાલાયનમઃ ઔનમઃશિવા-
યશ્રીસાંબં ચંદનં ॥ ઔક્લવિકરણાયનમઃ ઔનમઃશિવાયશ્રીસાંબં અક્ષતાનું ॥
ઔબલવિકરણાયનમઃ ઔનમઃશિવાયશ્રીસાંબં પુષ્પાણિં ॥ ” એ રીતે પુષ્પ પર્થત
પૂજા થયા ૫છી એક સહસ્ર અથવા એક સો આઠ ખિલ્વપત્ર, શિવનાં સહસ્રનામ-
વડે અથવા મૂળમંત્રવડે અર્પણ કરવાં. ૫છી “ ઔબલાયનમઃ ઔનમઃશિવાયશ્રીસાં-
બં ધૂપં સં ॥ ઔબલપ્રમથનાયનમઃ ઔનમઃશિવાયશ્રીસાંબં દીપંસં ॥ ઔસર્વ-
ભૂતદમનાયનમઃ ઔનમઃશિવાયશ્રીસાંબં નૈવેદ્યં ॥ ” ૫છી મૂળમંત્રવડે આચમન
અને કૃણ અર્પણ કરવાં. ત્યાર ૫છી “ ઔમ્મનોમ્મનાયનમઃ ઔનમઃશિવાયશ્રીસાંબં
તાંબૂલંસં ” ૫છી મૂળમંત્ર અને વેદના મંત્રવડે આરતી કરવી. ૫છી “ રેશાનઃ
સર્વવિદ્યાનાં ઔનમઃશિવાયશ્રીસાંબં મંત્રપુર્ણં ” એ રીતે મંત્રપુષ્પ પર્થત પૂજા
થયા ૫છી “ મવાય દેવાય નમઃ । શર્વાય દેવાય નમઃ ” ધત્યાદિક આઠ અને “ મ-
વસ્ય દેવસ્ય પત્ન્યૈઃ નમઃ ” ધત્યાદિક આઠ એ પ્રમાણે નમસ્કાર કરી “ શિવાય નમઃ ।
રુદ્રાય નમઃ । પશુપતયેં । નીલકંઠાયં । મહેશ્વરાયં । હરિકેશાયં । વિરૂપા-
ક્ષાય । પિનાકિનેં । ત્રિપુરાંતકાયં । શંભવેં । શૂલિનેં । મહાદેવાયં ” એ બાર
નામવડે બાર પુષ્પાંજળી સમર્પણ કરી મૂળમંત્રવડે પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કરી

મૂળમંત્રનો (૧૦૮) જપ કરી પ્રાર્થના કરવી. ૫છી “અનેન પૂજનેન સાંવસદા-શિવઃ પ્રીયતાં,” એટલું કહી પૂજા અર્પણ કરવી.

અર્થચતુર્થયામંપુપૂજાચતુષ્ટયેવિશેષઃ તત્રપ્રથમયામેમૂલમંત્રાંતેશ્રીશિવાયાસનંસમર્પયામી તિશિવનામ્નાસવોંપચારસમર્પણમ્ દ્વિતીયયામેશિવરાત્રોદ્વિતીયયામપૂજાંકરિષ્યદતિસંકલ્પ્ય શ્રીશંકરાયાસનમિતિશંકરનામ્ના તતોમહાનિશિપૂજાંકરિષ્યદતિસંકલ્પ્યપૂર્વવપૂજા તતસ્તુ તીર્થયામપૂજાંકરિષ્યદત્યુક્તાશ્રીમહેશ્વરાયાસનમિત્યાદિ એવમેવચતુર્થયામેશ્રીરુદ્રાયેતિરુદ્ર નામ્ના પ્રતિયામંતૈલાભ્યંગંચામૃતોષ્ણોદકશુદ્ધોદકગંધોદકાભિષેકાઃકાર્યાઃ યત્તોપવીતાંતે ગોરોચનકસ્તૂરીકુંકુમકર્પૂરાગરુચંદનમિશ્રિતાનુલેપેનલિંગંલેપયેન્ પંચવિંશતિપલમિતઃસ વોંનુલેપદક્ષિણનુલેપપરિમાણં યથાશક્તિવા ધનૂરકરવીરકુસુમૈર્વિલ્વપત્રૈશ્વપૂજન્મતિપ્રશ સ્તં પુષ્પાભાવેશાલિતંદુલગોધૂમયૈઃપૂજા નૈવેદ્યોત્તરંતાંતૂલમુખવાસૌંડત્તૌ નાગવલીપત્રક મુકફલશુકન્યાદિચૂળોતિત્રયંતાંતૂલસંજ્ઞં એતદેવનારિકેલકર્પૂલાકંકાલેઃસહિતંમુખવાસસંજ્ઞં એતેષામન્યતમદ્રવ્યાલાભેતત્તદ્વદ્યંસ્મરેદ્દુધઃ સર્વેપૂજાંતેપ્રાર્થના નિત્યંનૈમિત્તિકંકામ્યંયઃકૃતં તુમયાશિવ તત્સર્વપરમેશાનમયાતુભ્યંસમર્પિતમિતિ શિવરાત્રિવ્રતંદેવપૂજાજપપરાયણઃ ક રોમિવિધિવદ્દત્તંગૃહાણાર્ધ્યનમોસ્તુતેદત્યર્થઃ એવંયામચતુષ્ટયેર્થ્યભેદઃકૌસ્તુભે તતઃપ્રભૈત્ત્વા ત્વાપુનઃશિવંસંપૂજ્યપૂર્વોક્તદ્વાદશનામભિર્દ્વાદશબ્રાહ્મણાનશક્તાવેકંવાસંપૂજ્યતિલપત્તાન્નપૂર્ણાન્દ્વાદશકુંભાનેકંવાદત્વાત્રતમર્પયન્ યન્મયાચકૃતંપુણ્યંતદ્દુશ્ચાનિવેદિતં ત્વપ્રસાદાન્મહા દેવવ્રતમદ્યસમર્પિતં પ્રસન્નોભવમેશ્રીમન્સદ્ગતિઃપ્રતિપાદ્યતાં ત્વદાલોકનમાત્રેણપવિત્રોશ્મિન સંશયદતિ તતોબ્રાહ્મણાન્મોજયિત્વાપૂર્વનિર્ણીતકાલેસ્વજનૈઃસહપારણંકુર્યાન્ તત્રમંત્રઃ સં સારક્લેશદગ્ધસ્યવ્રતેનાનેનશંકર પ્રસાદિસુમુખોનાથજ્ઞાનદ્વિપ્રદોભવેતિ દત્તિશિવરાત્રિય તવિધિઃ ॥

હવે ચાર પોહોરની ચાર પૂજનો વિશેષ પ્રકાર કહેછે.

પ્રથમ પોહોરે મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી “શ્રીશિવાય આસનં સમર્પયામિ,” એમ કહી ‘શિવ’ એ નામવડે સર્વ ઉપચાર અર્પણ કરવા. બીજે પોહોરે— “શિવરાત્રો દ્વિતીયયામપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી “શ્રીશંકરાય આસનં સમર્પયામિ,” એ રીતે શંકર નામવડે ઉપચાર અર્પણ કરવા. ત્યાર પછી “મહાનિશિ પૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પ્રથમની પેઠેજ પૂજા કરવી. ત્રીજે પોહોરે— તૃતીયયામપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી “શ્રીમહેશ્વરાય આસનં સમર્પયામિ,” એમ કહી આસનાદિક પૂજા કરવી. એજ પ્રમાણે ચોથે પોહોરે— “ચતુર્થયામપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “શ્રીરુદ્રાય આસનં સમર્પયામિ,” એમ કહી પ્રથમ પ્રમાણે પૂજા કરવી. પોહોરે પોહોરે તૈલમર્દન, અને પંચામૃત, ઉષ્ણ જળ, શુદ્ધ જળ, અને સુગંધિ જળ એવડે અભિષેક કરવો. યત્તોપવીત અર્પણ કીધા પછી ગોરોચન, કરતુરી, ટેશર, કપૂર, અગર ચંદન એમણે યુક્ત એવું ચંદન કરી શિવ-લિંગને લીપવું. પચીસ પળ સધળું ચંદન લેવું એ પ્રમાણે ચંદનનું વજન જાણવું.

અથવા યથાશક્તિ લેવું. ધતુરાનાં અને કણુરનાં પુષ્પ તથા બિલિપત્રવડે પૂજા કરવી એ અતિહત્તમ થાય. પુષ્પ ન હોય તો ઘોળા ઓખા, ગઢું, અને યવ એવડે પૂજા કરવી. નૈવેદ્ય સમર્પણ કીધા પછી તાંબૂલ અને મુખવાસ અર્પણ કરવા. નાગરવેલનાં પાન સોપારી અને છીપ ઇત્યાદિકનો ચુનો એ ત્રણ પદાર્થ મળી તાંબૂલ થાયછે. એજ તાંબૂલ; ટોપર, કપૂર, એળચી, કંકોલ એઓવડે યુક્ત થાય તો તે મુખવાસ કહેવાયછે. એ પદાર્થોમાંથી કોઈ એક પદાર્થ ન મળે તો તેનું સ્મરણ કરવું. એ રીતે સધળી પૂજા થયા પછી પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“ નિત્યં નૈમિત્તિકં કામ્યં, વત્કતં તુ મયા શિવ ॥ તત્સર્વં પરમેશાન, મયા તુભ્યં સમાર્પિતં. ” એ રીતે પ્રાર્થના કીધા પછી અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર—“ શિવરાત્રિવ્રતં દેવ, પૂજાજપપરાયણઃ ॥ કરોમિ વિધિવદ્વ્રતં, ગૃહાણાર્ઘ્યં નમોઽસ્તુતે ” એ રીતે ચારે પોહોરે જુદા જુદા અર્ધ્ય દેવા. તેનો પ્રકાર કૌસ્તુભમાં જોવો. ત્યાર પછી પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરી ફરી શિવપૂજા કરી પ્રથમ કહેલાં ખાર નામવડે ખાર બ્રાહ્મણોની પૂજા, અથવા શક્તિ ન હોય તો એક બ્રાહ્મણની પૂજા કરી તિલ, અને પડવાત્રવડે પૂર્ણ એવા ખાર અથવા એક કળશનું દાન કરી વ્રત દેવને અર્પણ કરવું. “ યન્મયાદ્ય રુતં પુણ્યં, તદ્વદ્રશ્ય નિવેદિતં ॥ ત્વત્પ્રસાદાન્મહાદેવ, વ્રતમદ્ય સમાર્પિતં ॥ પ્રસન્નો ભવ મે શ્રીમ, ન્સદ્રતિઃ પ્રતિપાદ્યતાં ॥ ત્વદાલોકનમાત્રેણ, પવિત્રોઽસ્મિ ન સંશયઃ ” પછી બ્રાહ્મણ જોજન કરાવી. પ્રથમ નિર્ણય કરેલા સમયે પોતાના વડીલ અને સ્નેહી ઇત્યાદિકે યુક્ત થઈ પારણા કરવી. તે સમયે પ્રાર્થના કરવાનો મંત્ર,—“ સંસારલ્લેશદગ્ધસ્ય, વ્રતેનાનેન શંકર ॥ પ્રસીદ સુમુખો નાથ, જ્ઞાનદષ્ટિપ્રદો ભવ. ” એ પ્રમાણે શિવરાત્રીવ્રતનો વિધિ સમાપ્ત થયો.

અથમૃન્મયલિંગેશિવપૂજાચિકીર્ણાપાંતદ્વિધિઃ ઔંહરાપનમહતિમૃદમાહત્યશોધિતાપાંત
સ્વાંજલપ્રક્ષેપેનસંપીઢયતેનપિંડેન ઔંમહેશ્વરાયનમહતિલિંગંકુર્યાત્ તત્ત્વલિંગમશીતિગુંજાત્મ
કકર્ષાદધિકપરિમાણમંગુષ્ઠમાત્રંતતોધિકંવાકાર્યનન્યૂનં મૃન્મયલિંગેપંચમૂત્રસંપાદનાભાવે
પિનદોષઃ અતઃપવસપ્રકૃત્વસ્તુલારુઢંવૃદ્ધિમેતિનહીયતે વાણલિંગમિતિપ્રોક્તંશેષંનાર્મદમુશ્ય
તેદત્યુક્તલક્ષણાદ્વાણલિંગાદતિદુર્લભાદુઃસંપાદ્યપંચમૂત્રસંપાદનાત્સુવર્ણાદિલિંગાચ્ચમૃન્મયલિ
ંગંશ્રેષ્ઠં દ્વાપરેપારદંશ્રેષ્ઠંપાર્થિવંતુકલૈયુગદતિવચનાચ્ચ તતઃ ઔંશૂલપાણયેનમઃશિવહ્રપ્રતિ
ષ્ઠિતોભવેતિસાંચિલ્વપત્રેપૂજાપીઠેત્રિપિષ્ઠાપ્ય ધ્યાયેન્નિત્યંમહેશમિતિધ્યાત્વા ઔંપિનાકધૃષેન
મઃશ્રીસાંચિશિવહ્રાગચ્છદહ્રપ્રતિષ્ઠેહસન્નિહિતોભવેત્યાવાહયેત્ હ્રદિજ્ઞાનાંસર્વત્રમૂલમંત્રો
પિજ્ઞેયઃ તતઃ ઔંનમઃશિવાયેતિમૂલમંત્રેણપાદ્યમર્ચ્યમાચ્ચમનંદત્વાપશુપતયેનમહતિમૂલેનચક્ષ્ઠા
નંવચ્ચમુપવીતંગંધંપુષ્પંધૂપદીપનૈવેદ્યફલતાંબૂલનીરાજનમંત્રપુષ્પાંજલીન્દત્વાશર્વાયક્ષિતિમૂર્તયે
નમદતિપ્રાચ્યાંપૂજયેત્ ભવાયજલમૂર્તયેનમઃઈશાન્યાં રુદ્રાયાગ્નિમૂર્તયેઽડદીચ્યાં ગ્રધ્રાયવાયુમૂ
ર્તયેનમઃવાયવ્યાં મીમાયાકાશમૂંપ્રતીચ્યાં પશુપતયેયજ્ઞમાનમૂર્તયેનમહતિનૈઋત્યાં મહાદે
વાયસોમમૂર્તયેનમહતિદક્ષિણસ્યાં ઈશાનાયસૂર્યમૂર્તયેનમઃત્યાગ્રેયાં તતઃસ્તુતાંનમસ્કૃત્યમહા
દેવાયનમહતિવિસર્જયેદિતિસંક્ષેપઃ વિસ્તારસ્તુપુરુષાર્થચિંતામળૌજ્ઞેયઃ શિવરાત્રિશ્વેત્યૂર્વો
ક્તપૂજાવિધિઃપાર્થિવલિંગેપિકાર્યઃ પાર્થિવલિંગોદાપનવિધિઃકૌસ્તુભાદૌજ્ઞેયઃ ॥

હવે માટીનાં લિંગમાં શિવપૂજન કરવાની હોય તો તેને વિધિ કેહેછે.

“ઐંહરાય નમઃ” એ મંત્ર ભણી માટી લાવી તેને ઓખી કરી તેમાં જળ નાખી એકઠી કરી તે માટીના પિંડાનું “ઐંમહેશ્વરાય નમઃ” એ મંત્ર ભણી શિવલિંગ કરવું. તે લિંગ એસી ઝુંઝ પ્રમાણ જે કર્ષ તે કરતાં અધિક પરિમાણનું, અંગોઠા જેવડું અથવા તેથી મોટું કરવું, અંગોઠા કરતાં નાહાનું કરવું નહી. મૃત્તિકાનાં લિંગમાં પંચસૂત્રની ક્રિયા કીધી ન હોય તો પણ દોષ નથી, તેથીજ “સાત વાર કાંઠામાં મેલી વજન કરતાં દરવખતે વજન અધિક થાય પણ કમતી થાય નહી એવાં લિંગને ખાણલિંગ કેહેવું, ખાકીનાં જે લિંગ તે નામદં (નર્મદામાંનાં) જાણવાં.” એ પ્રમાણે ઉક્ત લક્ષણે યુક્ત ખાણલિંગ મળવું અતિ દુર્લભ છે અને સુવર્ણાદિકનાં લિંગમાં પંચસૂત્રની ક્રિયા કરવાની કહી છે તે અતિ શ્રમસાધ્ય છે માટે સર્વમાં મૃત્તિકાનું લિંગ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ, “દ્વાપર યુગમાં પારાનું લિંગ ઉત્તમ અને કલિ યુગમાં પાર્થિવ (મૃત્તિકાનું) લિંગ ઉત્તમ એવાં વચન છે. ત્યાર પછી “ઐંશૂલપાણયે નમઃ શિવ રહ પ્રતિષ્ઠિતો ભવ.” એ મંત્ર ભણી ત્રિલિપત્રયુક્ત પૂજના પીઠ ઉપરે લિંગની સ્થાપના કરી, “ધ્યાર્યેન્નિત્યં મહેશં” એ મંત્રવડે ધ્યાન કરી, “ઐંપિનાકધૃષ્વે નમઃ શ્રીસાંબ-શિવ રહાગચ્છ રહ પ્રતિષ્ઠ રહ સન્નિહિતો ભવ,” એમ કહી આવાહન કરવું. એ પૂજનામાં દિવે (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યો) એ મૂળમંત્રનું પણ ગ્રહણ કરવું. ત્યાર પછી, “ઐંનમઃશિવાય” એ મૂળમંત્રવડે પાદ, અર્ધ, આયમન એ ઉપચાર અર્પણ કરી “વશુવતયે નમઃ” એ મંત્ર અને મૂળમંત્રવડે સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, કૃણ, તાંબૂલ, આરતી, અને મંત્રપુષ્પાંજળિ એ ઉપચાર અર્પણ કરવા પછી, “શર્વાય ક્ષિતિમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી પૂર્વ દિશામાં પૂજા કરવી. “ભવાય જલમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્રવડે ઈશાન દિશામાં, “રુદ્રાય અગ્નિમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી ઉત્તરમાં, “ઉગ્રાય વાયુમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી વાયુ દિશામાં, “ધીમાય આકાશમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી પશ્ચિમ દિશામાં, “વશુવતયે યજ્ઞમા-નમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી નૈઋત દિશામાં, “મહાદેવાય સોમમૂર્તયે” એ મંત્ર ભણી દક્ષિણ દિશામાં, “ઈશાનાય સૂર્યમૂર્તયે” એ મંત્ર ભણી અગ્નિ દિશામાં, એ રીતે આઠ દિશામાં પૂજા કરી પછી સ્તુતિ અને નમસ્કાર કરી “મહાદેવાય નમઃ” એ મંત્ર ભણી (અક્ષત છાંટી) વિસર્જન કરવું, એ રીતે સંક્ષેપે પૂજાનો વિધિ કહ્યો. એ કરતાં અધિક વિસ્તાર પુરુષાર્થચિંતામણીમાં જાણવો. પ્રથમ કહેલો પૂજાનો વિધિ શિવરાત્રિને દિવસે, મૃત્તિકાનાં શિવલિંગમાં પણ કરવો. મૃત્તિકાનાં લિંગનાં ઉદાપ-નનો વિધિ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં જોવો.

લિંગવિશેષેળફલવિશેષઃ આયુષ્યંહીરજોલિંગે મૌક્તિકેરોગનાશઃ વૈદૂર્યેશ્વનાશઃ પાદ્રાગેલક્ષ્મીઃ પુષ્પરાગજેસુખં દેવનીલિયશઃ મારકતેપુષ્પિઃ સ્ફાટિકેસર્વકામાઃ રાજતેરા ય્વંપિતૃપુક્તિઃ હેમેસત્યલોકઃ તાન્નેપુષ્પિરાયુષ્વ પૈત્તલેપુષ્પિઃ કાંસ્યેકીર્તિઃ લૌહેશ્વનાશઃ સીસજ્જઆયુષ્યં મનાંતરે સૌવર્ણેશ્વસ્વપરિહારઃ સ્થિરલક્ષ્મીશ્ચ એવંઘમયેસૌભાગ્યં હસ્તિદં

તજ્જેસેનાપત્યં વ્રીહ્યાદિધાન્યપિષ્ટજેપુષ્ટિસુખરોગનાશાદિ માષજેસ્ત્રીઃ નાવનીતેસુખં ગોમય
જેરોગનાશઃ ગૌડેન્નાદિ વંશાંકુરજેવંશવૃદ્ધિરિત્યન્યત્રવિસ્તરઃ એવંલિંગસંખ્યાવિશેષાત્કલ
વિશેષઃકૌસ્તુભે ॥

જુદી જુદી જાતનાં શિવલિંગનાં પૂજનથકી જુદું જુદું

ફળ મળેછે તે કેહેછે.

હીરાનાં લિંગનું પૂજન કરવાથી આયુષ્ય વૃદ્ધિ થાયછે. મોતિનાં લિંગનું પૂજન
કરવાથી રોગનાશ. વૈદૂર્યનાં લિંગથકી શત્રુનાશ. માણિકનાં લિંગથકી લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ.
પુષ્પરાજનાં લિંગથકી સુખ. નીલ મણિનાં લિંગવડે યશ. મરકત (પાંચ)નાં લિંગ-
વડે પુષ્ટિ. સ્ફટિકનાં લિંગથકી સર્વ કામની પ્રાપ્તિ. રૂપાનાં લિંગથકી રાજ્ય અને
પિતૃની મુક્તિ. સુવર્ણનાં લિંગથકી સત્યલોકની પ્રાપ્તિ. ત્રાંબાનાં લિંગથકી પુષ્ટિ અને
આયુષ્ય. પિતળનાં લિંગથકી સંતોષ. કાંસાનાં લિંગથકી કીર્તિ. લોહ (લોહા)નાં લિ-
ંગથકી શત્રુનાશ. સીસાનાં લિંગથકી આયુષ્યવૃદ્ધિ. બીજાં ગ્રંથકારોને મતે સુવર્ણનાં
લિંગવડે બ્રાહ્મણનાં ઋણથકી મુક્તિ અને સ્થિર લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ. ચંદનનાં લિંગથકી
સૌભાગ્ય. હાથિદાંતનાં લિંગથકી સેનાધિપતિપણું. ઓખા ઇત્યાદિક ધાનના લોટનાં
લિંગથકી પુષ્ટિ, સુખ, અને રોગનાશ ઇત્યાદિક. અડદના લોટનાં લિંગથકી સ્ત્રીપ્રાપ્તિ.
માંખણનાં લિંગથકી સુખ. છાણનાં લિંગથકી રોગનાશ. ગોળનાં લિંગથકી અન્ન ઇ-
ત્યાદિકની પ્રાપ્તિ. વાંસનો અંકુર (કોટો) લાવી તેનું લિંગ કરી પૂજા કરવાથી વંશ-
વૃદ્ધિ થાયછે. એ પ્રમાણે બીજાં ગ્રંથમાં વિસ્તાર કહ્યોછે. એ રીતે લિંગની અધિક
સંખ્યા થવાથી ફળમાં આધિક્ય તે કૌસ્તુભમાં જોવું.

શિવનિર્માણ્યગ્રહજાગ્રહજાવિચારસ્તૃતીયપરિચ્છેદેજ્ઞેયઃ માસશિવરાત્રિનિર્ણયઃપ્રથમપરિ-
ચ્છેદેક્તઃ શિવરાત્રિવ્રતોદ્યાપનંકૌસ્તુભાદૌજ્ઞેયં માસશિવરાત્રિવ્રતોદ્યાપનમપિકૌસ્તુભેસ્પષ્ટં
માયામાવાસ્યાયામપરાજહ્યાપિન્યાંયુગાદિત્વાદર્પિઢકંશ્રાઢંકાર્યં તત્ત્વદર્શશ્રાઢેનસહતં
ત્રંકાર્યં માયામાવાસ્યાયાંશતતારકાયોગેપરમઃપુણ્યકાલસ્ત્રશ્રાઢાત્પરમાપિતૃત્તિઃ ધનિ
છાયોગેનુતિલાન્નેનશ્રાઢંકાર્યં તેનવર્ષાયુતકાલંપિતૃત્તિઃ ઇતિશ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકા
શીનાથોપાધ્યાયવિરચિત્તેધર્મસિંધુસારેમાઘમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃ ॥

શિવનું નિર્માણ્ય ગ્રહણ કરવું અથવા ન કરવું એ નિર્ણયનો વિચાર ત્રીજાં પરિ-
ચ્છેદમાં જોવો. દરમાસની શિવરાત્રીનો નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૩૬ માં)
કહ્યોછે. શિવરાત્રિવ્રતનાં ઉદ્યાપનનો વિધિ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં જોવો. માસ શિવ-
રાત્રિનું ઉદ્યાપન પણ કૌસ્તુભમાં સ્પષ્ટ કહ્યુંછે. માધની અમાસ એ યુગાદિ છે માટે
અપરાજહ્યાપિની અમાવાસ્યાને દિવસે પિંડરહિત શ્રાદ્ધ કરવું, અને તે દર્શશ્રા-
દ્ધની સાથે એકતરંગે કરવું. માધની અમાસને દિવસે શતભિષા નક્ષત્રનો યોગ હોય
તો અતિ પુણ્યકારક છે અને તે પુણ્યકાળમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃને અત્યંત તૃપ્તિ
થાયછે. ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તિલયુક્ત અન્નવડે શ્રાદ્ધ કરવું, તેથી દશ

૬૫૨ વર્ષ પર્યંત પિતૃની તૃપ્તિ થાયછે. ઇતિ શ્રીમદ્દનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથો-
પાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે માધ્માસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથકાલ્પાનુમાસઃ મીનસંક્રાંતોપરાઃપોડશનાઙ્ગ્યઃપુષ્પાઃ રાત્રૌતુપ્રાગુક્તં કાલ્પાનુગો
ઘ્રીહિવસ્ત્રદાનંગોવિદપ્રીતયેકાર્યં અથકાલ્પાનુશુક્લપ્રતિપદમારભ્યદ્વાદશદિનપર્યંતપયોત્રનંશ્રી
માગવનેઽક્તં નત્રપ્રયોગોમૂલાનુસારેણોદ્યઃ

હવે ક્રાંતિગુન માસનાં કૃત્ય કેહેછે.

મીન સંક્રાંતિની પ્રવેશ પછીની સોળ ધડી પુણ્યકાળ. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થાય તો
તેનો નિર્માય પ્રથમ (૫૪ ૪ માં) કહ્યોછે. ગોવિંદના સંતોષમાટે ક્રાંતિગુન માસમાં
ગાય, યોગા, અને વસ્ત્ર ઝેતું દાન કરવું. ત્યાર પછી, ક્રાંતિગુન સુદ એકમચક્રી બાર
દિવસ પર્યંત પયોત્રત કરવું, તે શ્રીભાગવતમાં (અષ્ટમ સ્કંધમાં અધ્યાય ૧૬ મામાં)
કહ્યુંછે. તેનો પ્રયોગ મૂળ પ્રમાણે (શ્રીભાગવતમાં) કહ્યા પ્રમાણે) બજાવો.

કાલ્પાનુગોર્વામાસીમન્વાદિઃસાપૌર્વાણ્હિકી ઇયમેવહોલિકા સાપ્રદોષવ્યાપિનીમદ્વારહિ
તાગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપ્રદોષવ્યાપ્તોપરદિનેપ્રદોષૈકદેશવ્યાપ્તોવાપરૈવ પૂર્વદિનેમદ્વાદોષાન્ પરદિ
નેપ્રદોષસ્પર્શાભાવેપૂર્વદિનેપ્રદોષેમદ્વાસત્ત્વેયદિપૂર્ણમાપરદિનેસાધોત્રિયામાતનોધિકાવાતત્પ
રદિનેચપ્રતિપદ્વિગામિનીતદાપરદિનેપ્રતિપદિપ્રદોષવ્યાપિન્યાંહોલિકા ડક્તવિષયેપદિપ્ર
તિપદોઽઙ્ગાસસ્તદાપૂર્વદિનેમદ્વાપુષ્કેવામદ્વામુખમાત્રંત્યક્ત્વામદ્વાયામેવવાહોલિકાદીપનં પર
દિનેપ્રદોષસ્પર્શાભાવેપૂર્વદિનેયદિનિશીથાત્રાકૂમદ્વાસમાપ્તિસ્તદામદ્વાવસાનોત્તરમેવહોલિ
કાદીપનં નિશીથોત્તરમદ્વાસમાપ્તોમદ્વામુખંત્યક્ત્વામદ્વાયામેવ પ્રદોષેમદ્વામુખવ્યાપ્તેમદ્વાસત્ત્વ
પ્રદોષોત્તરંવા દિનદ્વયેપિપૂર્ણમાયાઃપ્રદોષસ્પર્શાભાવેપૂર્વદિનેવમદ્વાપુષ્કેતદલામેમદ્વાયામેવ
પ્રદોષોત્તરમેવહોલિકા રાત્રૌર્વાર્ધમદ્વાયાગ્રાહ્યત્વોક્તેઃ નનુપૂર્વપ્રદોષાદીચતુર્દશ્યાંનવાપર
ત્રસાયાન્હાદૌ દિવાહોલિકાદીપનંતુસ્વર્વગ્રંથવિરુદ્ધં ઇદંહોલિકાપૂત્રનંશ્રવણાકર્માદિવદ્વ
ક્ષાપિકુર્વતિ પુક્તંચૈતન્ કેચિદ્વોલિકાપૂત્રનંકૃત્વામુંજતેનેવામુંજનસ્પૂત્રનસ્પવાનનિયમેન
શાસ્ત્રવિહિતકાલલાભઃ ઇદંચંદ્રગ્રહણસત્ત્વેવેધમધ્યેકાર્યં વ્રસ્તોદયેપરદિનેપ્રદોષેપૂર્ણમાસત્ત્વ
ગ્રહણમધ્યેવકાર્યં અન્યથાપૂર્વદિને ॥

ક્રાંતિગુની પૂનમ એ મન્વાદિ છે. તે પૂર્વાન્હકાળવ્યાપિની લેવી. એ પૂનમનેજ
હોલિકા કહેછે. તે હોલિકા પૂનમ ભદ્રારહિત હોય એવી પ્રદોષવ્યાપિની લેવી.
ખત્રે દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની હોય અથવા ખીજ દિવસે પ્રદોષના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ
હોય તો પ્રથમ દિવસે ભદ્રાદોષ છે માટે ખીજ દિવસનીજ લેવી. ખીજ દિવસે પ્ર-
દોષ કાળે સ્પર્શ ન હોય અને પૂર્વ દિવસે પ્રદોષ સમયે ભદ્રા છતાં જો ખીજ દિવસે
પૂનમ સાકા બજા પોહોર અથવા તે કરતાં કાંઈ અધિક હોય અને તેને ખીજ દિવસે
એકમ વધતી હોય તો ખીજ પૂનમને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની એકમમાં હોલિકા ક-
રવી. જો પ્રથમ કહેલા પ્રસંગમાં એકમ તિથિનો ક્ષય હોય તો પ્રથમ દિવસે ભદ્રાનાં
પુરુષમાં અથવા ભદ્રાનાં કેવળ મુખનો ત્યાગ કરી ભદ્રામાંજ હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી.

ખીજ દિવસે પ્રદોષ સમયે પૂનમનો સ્પર્શ ન હોય અને પૂર્વ દિવસે જો મધ્યરાત્રિથી પ્રથમ ભદ્રા સમાપ્ત થતી હોય તો ભદ્રા ઉતરવા પછીજ હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી. જો નિશીથ (અર્થ રાત્રિ) પછી ભદ્રા સમાપ્ત થાય તો ભદ્રાનું મુખમાત્ર છોડી ભદ્રામાંજ હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી. પ્રદોષ કાળે ભદ્રાનું મુખ આવે તો ભદ્રા પછી, અથવા પ્રદોષ કાળ પછી હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી. જો બન્ને દિવસે પણ પ્રદોષ સમયે પૂનમનો સ્પર્શ ન હોય તો પૂર્વ દિવસેજ ભદ્રાનાં પુચ્છમાં પ્રદીપ્ત કરવી. ભદ્રાનું પુચ્છ ન મળે તો ભદ્રામાંજ પ્રદોષ કાળ પછીજ હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી. કારણ, તિથિનાં પૂર્વાર્ધની ભદ્રા રાત્રિએ ગ્રહણ કરવી, એવાં વચન છે. પરંતુ પૂર્વ દિવસના પ્રદોષ ઇત્યાદિક કાળે ઔદશમાં અથવા ખીજ દિવસે સાયાન્હ કાળે હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી નહી. દિવસે હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી એ તો સર્વ ગ્રંથોથી વિરુદ્ધ છે. એ હોલિકાપૂજન શ્રવણકર્મની પેઠે ભોજન કરીને પણ કરેછે, અને તેમ કરવું યોગ્ય પણ છે. કેટલાં એક હોલિકાનું પૂજન કરી પછી ભોજન કરેછે, તેમને નિયમથી ભોજન અથવા પૂજનનો કાળ શાસ્ત્રથી મળતો નથી. એ હોલિકાની પૂજા, ચંદ્રગ્રહણ હોય તો, વેધમાં પણ કરવી. ગ્રહણ અસ્તોદય છતાં ખીજ દિવસે એટલે ગ્રહણને દિવસે પ્રદોષ કાળે પૂનમ હોય તો ગ્રહણમાંજ પૂજા કરવી. પ્રદોષ કાળે પૂનમ ન હોય તો પ્રથમ દિવસે પૂજા કરવી.

અથમદ્રામુખપુચ્છલક્ષણં પૂર્ણિમાયાંમદ્રાયાસ્તૂનીયપાદાંતિઘટીત્રયંપુચ્છં ચતુર્થપાદાદ્ય ટીપંચકંમુખં તથાચમધ્યમાનેનપષ્ટિઘટીમિતાયાંપૂર્ણિમાયાંપૂર્ણિમાપ્રવૃત્ત્યુત્તરંસાર્ધંકોનર્વિ શતિઘટિકોત્તરંઘટીત્રયંપુચ્છં સાર્ધદ્વાવિંશતિઘટિકોત્તરંઘટીપંચકંમુખં તિથેશ્ચતુઃષષ્ટિઘ ટીમિતસ્ત્રેપૂર્ણિમાયાએકવિંશતિઘટિકોત્તરંપુચ્છં ચતુર્વિંશતિઘટિકોત્તરંમુખં એવંતિથેર્માનાંત રેવ્યુદ્યં ॥

હવે ભદ્રાનાં મુખ અને પુચ્છનાં લક્ષણ કેહેછે.

પૂનમમાં ભદ્રાના ત્રીજા પાદની જે છેવટની ત્રણ ઘડી તે ભદ્રાનું પુચ્છ થાય, અને ચોથા પાદની પ્રથમની પાંચ ઘડી તે મુખ થાય. તેમ છતાં મધ્યમ પ્રભાશુ- થકી સાઠ ઘડી પૂનમ માની, પૂનમના આરંભ થકી સાડી ઓગણીસ ઘડી ગયા પછી જે ત્રણ ઘડી તે પુચ્છ, અને સાડી બાવીસ ઘડી ગયા પછી જે પાંચ ઘડી તે મુખ થાય. જો પૂનમ ચોસઠ ઘડી હોય તો પૂનમની એકવીસ ઘડી પછી ત્રણ ઘડી પુચ્છ, અને ચોવીસ ઘડી પછી પાંચ ઘડી મુખ. એ રીતે તિથિનાં કમતી વધારે પ્રભાશુ છતાં પણ મુખ અને પુચ્છનો નિર્ણય બળવો.

અથપૂજાવિધિ: દેશકાલૈસંકીર્ત્યસકુટુંબસ્યમમદુંદારાક્ષસીપ્રીત્યર્થંતત્પ્રીટાપરિહારાર્થં હોલિકાપૂજનમહંકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્ય શુભકાનાંકાષ્ટાનાંગોમયપિંડાનાંચરપૈશ્વરકૃતાવન્દિના પ્રદીપ્યત્ર અસ્માભિર્ભયસંત્રસ્તૈઃકૃતાત્વંહોલિકેયતઃ અતસ્ત્વાંપૂજયિષ્યામિભૂતેભૂતિપ્રદાભવેતિ પૂજામંત્રેણશ્રીહોલિકાયૈનમોહોલિકામાવાહયામીત્યાવાહ્ય હોલિકાયૈનમદતિમંત્રેણાસનપા

શ્યાદિપોઢગોપચારાન્દત્વા તમર્ધિત્રિઃપરિક્રમ્યગાયંતુચહસંતુચ જલ્પંતુસ્વેચ્છયાલોકાનિઃશં
કાયસ્પયન્મનં ડ્યોતિર્નિર્બંધે પંચમીપ્રમુખાસ્તામુતિથયોનંતપુણ્યદાઃ દશસ્પુઃશોભનાસ્તાસુકા
ષ્ટનેયંત્રિધીયને ચાંડાલમૂતિકામેહાચ્છિગુહારિતવન્દિના પ્રાપ્તાયાંપૂર્ણિમાયાંતુકુર્યાત્તકા
ષ્ટદીપનં પ્રામાદ્વિશ્રમધ્યેવાતૂર્વનાદસમન્વિતઃ સ્નાત્વારાજાશુચિર્મૃત્વાસ્વસ્તિવાચનતત્પરઃ
દત્વાદાનાનિમૂર્તિણદ્વાયેદ્દોલિકાચિત્તિં તતોમ્યુદયત્તિંસર્વાસાઙ્યેનપયસામુધીઃ નારિ
કેલાનિદેયાનિર્વીજપૂર્ણફલાનેચ ગીતવાદૈસ્તથાનૃત્યૈરાત્રિઃસાનીયનેજનૈઃ તમર્ધિત્રિઃપરિક્ર
મ્યગદ્દૈલિંગમગાંકિતૈઃ તેનશબ્દેનસાપાપારાક્ષસીતૃત્તિમાપ્રુયાન્ એવાંત્રૌહોલિકોત્સવંક
ત્વાપ્રાતઃપ્રતિપદિયઃશ્વપચંદૃષ્ટાન્નંકુર્યાન્ નતસ્પદુષ્કર્તાંકેચિન્નાધયોગ્યાધયોપિચ કૃત્વા
ચાવશ્યકાર્યાણિસંતર્પ્યપિતૃદેવતાઃ વંદયેદ્દોલિકાભૂતિંસર્વદુષ્ટોપશાંતયે વંદનેમંત્રઃ વંદિતા
સિમુરંદ્રેણત્રઞ્જનાશંકરેણચ અતસ્ત્વંપાહિનોદેવિભૂતેભૂતિપ્રદામ્ભવેતિ હોલિકાદિર્નકરિસંજ
કતદુત્તગદિનંચગુભેવર્ધ્ય હોલિકાપ્રહણમાવુકાયનપ્રેતદાહદિવસોત્રપંચમઃ તત્પરંચકરિસં
જકંદિનંવાંજિતંસલકર્મમૂમ્ભયમિત્યુક્તેઃ પ્રહણાયનપ્રેતદાહેપુનિશીથિવિભાગેનપૂર્વદિનકરિ
દિનયોનિર્ણયોત્તેયઃ નરોદોલાગતંદદ્ધાગોર્વિદંપુરુષોત્તમં ફાલ્ગુન્યાસંવતોભૂત્વાગોર્વિદસ્ય
પુરંત્રજેન્ ॥

હવે હોલીની પૂજનો વિધિ કેહેછે.

દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી “સકુદુંભ્યમ મમ હુંદારાક્ષસીપ્રીત્વર્થ તસ્પીડાપરિહારર્થ
હોલિકાપૂજનમહં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી સુકેડાં લાકડાં અને છાંણનો ગંજ કરી
તેમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી તે ડેકાણે “અસ્માભિર્મયમંત્રસૈઃ, કૃતા સ્વં હોલિકે પતઃ ॥
અતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, ભૂતે ભૂતિપ્રદા ભવ.” એ પૂજન મંત્રવડે “શ્રીહોલિકાયે નમઃ
હોલિકાં આવાહયામિ,” એ રીતે આવાહન કરી “હોલિકાયે નમઃ” એ મંત્રવડે આ-
સન, પાદ ઇત્યાદિક સોળ ઉપચાર અર્પણ કરી “તે અગ્નિને ત્રણ પરિક્રમા કરી
જમનો જવો મત હોય તે પ્રમાણે નિઃશંકપણે લોકોએ સ્વેચ્છાપૂર્વક ગાયન, હાસ્ય
અને ભાષણ કરવું.” જ્યોતિર્નિર્બંધ ગ્રંથમાં—“સુદ પાંચમથકી વદ પાંચમ પર્યંત
પત્રરૂ તિથિઓમાં દશ તિથિઓ ઉત્તમ અને અનંત પુણ્યકારક છે, અને તેમાં કાષ્ઠ
(લાકડાં)ની ચોરી કરવી. ચાંડાળ અથવા મુત્રાવડીનાં ધરમાંથી બાળકવડે અગ્નિ
મગાવી, પૂતમને દિવસે ગામની બાહરે અથવા મધ્યે તે કાષ્ઠાદિકનો દાહ કરવો.
રાત્રીએ વાજીત્ર વગડાવી સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ પુણ્યાહવાચન કરાવી અનેક દાન
દઈ હોળીને પ્રદીપ્ત કરવી. પછી તે સઘળી હોળીને દૂધસહિત ધીવડે છાટી નારિ-
યણ, અને ખીજેરાનાં ફળ વેહેચવાં. તેમજ સોડોએ ગીત, વાદ્ય, નૃત્ય કરી તે રાત્રિ
આનંદથી કાઢાઢવી. અને લિંગ તથા ભગયુક્ત ખરાબ શબ્દો બોલી અગ્નિને ત્રણ
પ્રદક્ષિણા કરવી. તે ખરાબ શબ્દ સાંભળવાથી પાપરૂપિણી તે હુંકારાક્ષસી તૂટ
થાયછે.” એ રીતે રાત્રીએ હોળિકાનો ઉત્સવ કરી પ્રાતઃ કાળે એકમને દિવસે જે
ચાંડાળને જોઈ કરી સ્નાન કરે તેને કશું પાપ, માનસી પીડા અને વ્યાધિ એ થતા
નથી. નિત્યકર્મ કરી પિતૃ, દેવતાઓનું તર્પણ કરી સઘળાં દુષ્ટ (અરિષ્ટ)ની શાંતિ-

માટે હોળીની વિભૂતિને નમસ્કાર કરવો. નમસ્કારનો મંત્ર,—“વંદિતાસિ મુરેન્દ્રેણ, વ્રજ્જાણા શંકરેણ ચ ॥ અતસ્ત્વં પાહિ નો દેવિ, મૂને મૂતિપ્રદા મવ.” હોળીનો દિવસ અને કરિ નામનો તેથી ખીજે દિવસ એ શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય કરવા. કારણ, “હોળીનો દિવસ, અહણનો દિવસ, ભાવુકા દિવસ (વૈશાખ વદ અમાસ), અયન સંક્રાંતિના બે દિવસ, અને પ્રેત (શખા)ના દાહનો દિવસ, એ પાંચ દિવસો અને એમના કરિ દિવસો એટલે જોડના ખીજ દિવસો એ સધળા શુભ કર્મમાં વર્જ્ય કરવા,” એવાં વચન છે. અહણ દિવસ, અયન દિવસ અને પ્રેતદહનનો દિવસ એ ત્રણેમાં મધ્ય રાત્રિના વિભાગવડે પૂર્વ દિવસ અને કરિ દિવસનો નિર્ણય સમજવો. “ક્રાગણુની પૂનમને દિવસે પુરુષોત્તમ એવા ગોવિંદને હાંડોળા ઉપરે બેસારી ગુલાવવા અને તેમનાં દર્શન કરવાં, તેવડે વૈકુંઠ પુરપ્રત્યે જાયછે.

ફાલ્ગુનકૃષ્ણપ્રતિપદિવસંતારંભોત્સવઃ સાચૌદયિકીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેસત્ત્વેપૂર્વા અત્રતૈલા ધ્યંગઽન્તઃ અત્રપ્રતિપદિચૂનપુષ્પપ્રાશનમુક્તં તત્રપ્રકારઃ ગોમયોપલિપ્તેગૃહાંગણેશુલ્લવસ્ત્રાસ નત્રપટ્ટિષ્ઠઃપ્રાહ્મુખઃમુવાસિન્યાકૃતચંદનનિલકનીરાત્રનઃસચંદનમાન્નકુમુમંપ્રાશ્રીયાન્ તત્રમંત્રઃ ચૂનમધ્યંવસંતસ્યમાકંદકુમુમંતવ સચંદનંપિવામ્પશ્યસર્વકામાર્થસિદ્ધયશ્નિ ॥

ક્રાગણુ વદ એકમને દિવસે વસંત ઋતુના આરંભનો ઉત્સવ કરવો. તે ઉત્સવ-માટે એકમ સૂર્યોદયવ્યાપિની લેવી. ખત્રે દિવસે સૂર્યોદયવ્યાપિની હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. એ એકમને દિવસે તૈલાધ્યંગ કરવો. એ એકમને દિવસે આંખાનો મોહોર ખાવો, તેનો વિધિ—છાણુવડે સિંધી પવિત્ર કરેલાં આંગણામાં આસન ઢાલી તે ઉપરે શ્વેત વસ્ત્ર વિછાવી તેની ઉપરે પૂર્વ મુખે બેસવું. પછી સુવાસિનીના હાથથી ચંદનનું તિલક અને આરતી કરાવી ચંદનયુક્ત એવો આંખાનો મોહોર ભક્ષણ કરવો. તેનો મંત્ર,—“ચૂનમધ્યં વસંતસ્ય, માકંદ કુમુમં તવ ॥ સચંદનં પિવામ્પશ્ય, સર્વકામાર્થસિદ્ધયે.”

કૃષ્ણદ્વિતીયાયાંદેશગ્રામાધિપતિર્વિંતતેવિતાનાદિશોભિતેદેશેરમ્યાસનેત્રપવિશ્યપૌરજ્ઞાન પદાન્લોકાન્સિદ્ધદૂરદિક્ષોદૈઃચંદનાદિભિઃપટ્ટવાસૈશ્વવિકીર્ણતેભ્યસ્તાંબૂલાદિદ્વાનૃત્યગ્નિત વિનોદૈર્મહોત્સવંકુર્યાન્ શ્દાર્નાંપ્રાકૃતજનાસ્તુકૃષ્ણપંચમીપર્યંતમેતમુત્સવંકુર્યંતિ ઇતિહોલિ કોત્સવઃ ॥

ક્રાગણુ વદ ખીજને દિવસે દેશ અથવા ગામના અધિપતિએ* વિશાલ જગ્યાને વિજોનાવડે સુશોભિત કરી ત્યાં ઉત્તમ આસન માંડી તે ઉપરે બેસી નગરવાસી અને દેશવાસી એવાં સધળાં પોતાનાં મનુષ્યો ઉપરે સિંદોર, ગુલાબ, ચંદન, અને સુગંધિ ચૂર્ણ ઇત્યાદિક છાંટી તેમને તાંબૂલ ઇત્યાદિક દઈ નૃત્ય, ગીત, અને વિનોદ ઇત્યાદિકવડે મોહોટો ઉત્સવ કરવો. હાલમાં પ્રાકૃત મનુષ્યો તો વિદ. પાંચમ પર્યંત એ ઉત્સવ કરેછે. એ રીતે હોળીનો ઉત્સવ સમાપ્ત થયો.

ફાલ્ગુનામાવાસ્યામન્વાદિઃ સાપરાણ્હવ્યાપિનીપ્રાપ્ત્યા इति श्रीमदन्नंतोपाध्यायसूनुकाशी
નાયોપાધ્યાયવિરચિત્તે ધર્મસિંધુસારે ફાલ્ગુનમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

ફાલ્ગુની અમાવાસ્યા મન્વાદિ છે તે અપરાન્હકાળવ્યાપિની લેવી. ઇતિ શ્રી-
મદન્નંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે ફાલ્ગુનમાસ-
કૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથ પરિચ્છેદદ્વયશોપાસ્ત્યં પ્રકીર્ણપ્રકરણમુચ્યતે દ્વાદશસ્વપિમાસેષુ શ્રાદ્ધે વ્યતીપાતાદિયોગ
સ્થમરણ્યાદિ નક્ષત્રસ્વચાપરાણ્હવ્યાપ્ત્યાદર્શવન્નિર્ણયોત્તેયઃ ઉપવાસાદૌ પ્રચુગચારામાવાનો
ક્તઃ અથ ચંદ્રાસાંવત્સરમેદાઃ પ્રભવો વિભવઃ શુક્લઃ પ્રમોદોથ પ્રજાપતિઃ અંગિરાઃ શ્રીમુખોભા
વોપુધાધ્યાત્મતથેવચ ૧ દશ્યરોવહુધાન્યશ્વપ્રમાથી વિક્રમો વૃષઃ ચિત્રભાનુઃ સુભાનુઃ ચતારણઃ
પાર્થિવો વ્યયઃ ૨ સર્વત્રિત્સર્વધારીચ વિરોધી વિકૃતિઃ ખરઃ નંદનો વિત્તયશ્ચેવ જયોમન્મથદુ
ર્મુખૌ ૩ હેમલંબો વિલંબોથ વિકારી શાર્વરી પ્લવઃ શુભકૃત્તો મરુત્ક્રોધી વિશ્વાવસુપરાભવૌ ૪
પ્લવંગઃ કીલકઃ સૌમ્યઃ સાધારણવિરોધકૃત્ પરિધાવી પ્રમાદીચ આનંદો રાક્ષસો નલઃ ૫ પિંગ
લઃ કાલપુક્તશ્ચ સિદ્ધાર્થી રૌદ્રદુર્મતી દુંદુભીરુધિરોદ્ધારી રક્તાક્ષી ક્રોધનઃ ક્ષયઃ ૬ इति रवेः
રાશિસંક્રમવન્નક્ષત્રસંક્રમેપિયોદશનાઙ્ક્યઃ પૂર્વત્રપરત્રચપુણ્યકાલઃ

હવે ખન્ને પરિચ્છેદમાં કહ્યા ઉપરાંત બાકી રહેલું પરચુટણ

પ્રકરણ કેહેછે.

બારે માસમાં શ્રાદ્ધવિધે, વ્યતીપાતાદિક જે યોગ અને ભરણી ઇત્યાદિક જે ન-
ક્ષત્ર તેમનો નિર્ણય અપરાન્હકાળવ્યાપિવડે દર્શી પ્રમાણે બાણવો. વ્યતીપાતાદિક
યોગ અને ભરણી આદિક નક્ષત્રોમાં ઉપવાસાદિક કરવાનો અધિક આચાર નથી,
માટે તેનો નિર્ણય કહ્યો નથી, હવે ચાંદ્ર સંવત્સરોનાં નામો કેહેછે. — “પ્રભવ,
વિભવ, શુક્લ, પ્રમોદ, પ્રજાપતિ, અંગિરા, શ્રીમુખ, ભાવ, યુવા, ધાતા, ધશ્વિર, અ-
હુધાન્ય, પ્રમાથી, વિક્રમ, વૃષ, ચિત્રભાનુ, સુભાનુ, તારણુ, પાર્થિવ, વ્યય, સર્વજીત,
સર્વધારી, વિરોધી, વિકૃતિ, ખર, નંદન, વિજય, જય, મન્મથ, દુર્મુખ, હેમલંબ,
વિલંબ, વિકારી, શાર્વરી, પ્લવ, શુભકૃત, શાપકૃત, ક્રોધી, વિશ્વાવસુ, પરાભવ,
પ્લવંગ, કીલક, સૌમ્ય, સાધારણ, વિરોધકૃત, પરિધાવી, પ્રમાદી, આનંદ, રાક્ષસ,
અનલ, પિંગલ, કાળયુક્ત, સિદ્ધાર્થી, રૌદ્ર, દુર્મતિ, દુંદુભિ, રૂધિરોદ્ધારી, રક્તાક્ષી,
ક્રોધન, અને ક્ષય.” એ પ્રમાણે સાઠ ચાંદ્ર સંવત્સરોનાં નામ થાયછે. જેમ સૂર્યની
સંક્રાંતિનો પ્રથમ પુણ્યકાળ કહ્યોછે તેમ નક્ષત્રમાં સૂર્યનાં સંક્રમણનો પણ, પ્રથમની
અને પાછળની સોળ સોળ ધડિ પુણ્યકાળ બાણવો.

અથ ચંદ્રાદિનાં સંક્રાંતીપુણ્યકાલઃ ચંદ્રસ્ય સંક્રાંતીપ્રાકૃત્પરત્રચત્રયોદશપલાધિકાણ્કાઘટી
પુણ્યકાલઃ મૌમસ્યૈકપલાધિકાશ્વત્ત્વોનાઙ્ક્યઃ તુષસ્ય ચતુર્દશપલાધિકાસ્તિત્ત્વઃ ગુગેઃ સપ્ત
ત્રિંશત્યપલાધિકાશ્વત્ત્વઃ શુક્રસ્યૈકપલાધિકાશ્વત્ત્વઃ ચનેઃ સપ્તપલાધિકાઃ પોદશ પતાઃ સ

ર્ષાઃપ્રાકૃપરત્રચ્ચોદ્ધવ્યાઃ રાત્રીગ્રહાંતરાણાંસંક્રમેરાત્રાવેવપુણ્યકાલઃ સૂર્યસંક્રાંતિવાદિવાપુ
વ્યત્વવિધાયકાભાવાત્ ચંદ્રાદિસંક્રાંતિષુચ્છાન્નકામ્યંનતુનિત્યં ॥

હવે ચંદ્ર, મંગળ ઇત્યાદિક ગ્રહોની સંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ કેહેછે.

ચંદ્રની સંક્રાંતિની પ્રથમની એક ઘડી અને તેર પળ તથા પાછળની એક ઘડી અને તેર પળ પુણ્યકાળ. મંગળની સંક્રાંતિની ચાર ઘડી અને એક પળ પુણ્યકાળ. બુધની સંક્રાંતિની ત્રણ ઘડી અને ચૌદ પળ પુણ્યકાળ. ગ્રહસ્પતીની સંક્રાંતિની ચાર ઘડી અને સડત્રીસ પળ પુણ્યકાળ. શુક્રની સંક્રાંતિની ચાર ઘડી અને એક પળ પુણ્યકાળ. શનિની સંક્રાંતિની સોળ ઘડી અને સાત પળ પુણ્યકાળ. એ સઘળી ધડિઓ પૂર્વેની અને પાછળની જાણવી. સૂર્યની સંક્રાંતિ પ્રમાણે દિવસે પુણ્યકાળ લેવામાં વચન નથી, માટે સૂર્ય વિના ખીજા ગ્રહની સંક્રાંતિ રાત્રિએ થાય તો રાત્રિએજ પુણ્યકાળ જાણવો. ચંદ્રાદિક ગ્રહોની સંક્રાંતિને દિવસે સ્નાન કરવું તે કામ્ય છે, નિત્ય નથી.

અદિત્યાદિમૂચિતપીડાનિરાસાર્થેચ્છાનાનિ મંત્રિષ્ટાગત્તમદકુંકુમરક્તચંદનાનિજલપૂર્ણે
તામ્રપાત્રેપ્રક્ષિપ્યચ્છાન્નસૂર્યપીડાહરં ડશીરશિરીષકુંકુમરક્તચંદનયુતશંખતોયેનચ્છાન્નચંદ્રદો
પહરં લદિરદેવદારુનિલામલકયુતરૌપ્યપાત્રજલેનચ્છાન્નમૌમે ગત્તમદયુતસંગમજલેનમૃત્પા
ત્રસ્થેનચ્છાન્નવયે ઔદુંબરવિલ્વવટામલકાનાંફલૈર્યુતસૌવર્ણપાત્રજલેનચ્છાન્નગુરૌ ગોરોચનગ
ત્તમદશનપુષ્પાશતાવરીયુતરાત્રપાત્રજલેનચ્છાન્નશુક્રે નિલમાષપ્રિયંગુમંધપુષ્પયુતલોહપાત્ર
સ્થજલેનચ્છાન્નશનૌ ગુગુલુર્હિંગુહરિતાલમનઃશિલાયુતમહિષશૃંગપાત્રજલેનચ્છાન્નરાહૌ વરા
હોત્વાતપર્વતાપ્રમૃચ્છાગક્ષીરયુતલ્લપાત્રજલેનચ્છાન્નકેતૌ ॥

સૂર્યાદિક ગ્રહોએ સૂચિત કરેલી પીડાની નિવૃત્તિમાટે સ્નાન કેહેછે.

મજ્જા, હાથીનો મદ, કેશર, અને રક્તચંદન (રતાંજલિ), એ ઔષધો જળપૂર્ણ ત્રાંખાનાં પાત્રમાં નાખી તે જળવડે સ્નાન કરવાથી સૂર્યની પીડા દૂર થાયછે. વાળો, શિરીષ (સરસડો), કેશર, અને રક્તચંદન એ ઔષધો જળમાં મેલી તે જળવડે શંખ ભરી સ્નાન કરવાથી ચંદ્રની પીડા દૂર થાયછે. ખેર, દેવદાર, તિલ, અને આમળાં એ રૂપાનાં પાત્રમાં નાખી તેમાં જળ લઈ તે જળવડે સ્નાન કરવાથી મંગળની પીડા દૂર થાયછે. સંગમનું જળ હાથીના મદ સહિત માટીનાં પાત્રમાં મેલી તેવડે સ્નાન કરવાથી બુધની પીડા દૂર થાયછે. ઔદુંબર (ધુલર), બિલિ, વાંડ, અને આમળાં, એમનાં ફલેયુક્ત જળ સુવર્ણનાં પાત્રમાં લઈ સ્નાન કરવાથી ગુરુની પીડા નિવૃત્ત થાયછે. ગોરોચન, હાથીનો મદ, વિરિયારી, અને શતાવરી યુક્ત જળ રૂપાનાં પાત્રમાં લઈ સ્નાન કરવાથી શુક્રની પીડા નિવૃત્ત થાયછે. તિલ, અરંદ, કાંગ, અને આશુપાલવે યુક્ત જળ લોઢાનાં પાત્રમાં લઈ સ્નાન કરવાથી શનિ સંપ્લધી પીડા નિવૃત્ત થાયછે. યુગળ, હાંગ, હરતાલ, અને મણિસલ સહિત જળ મહિષ (પાડા)નાં શીંગડામાં ભરી તે જળવડે સ્નાન કરવાથી રાહુકૃત પીડા દૂર થાયછે. સુવરે ઉપે-

હેલી પર્વતનાં શિખરની માટી અને બકરીનું દૂધ ગંડાનાં પાત્રમાં રાખી તેમાં બળ
ભરી તે બળવડે સ્નાન કરવું; તેથી કેતુપીડા દૂર થાયછે.

અથગ્રહપ્રીત્યર્થદાનાનિ માણિક્યગોધૂમધેનુરક્તવસ્ત્રગુહહેમતામ્બરક્તચંદનકમલાનિરવેઃ
પ્રીત્યર્થદાનાનિ વંશપાત્રસ્થનંદુલકર્પૂરમૌક્તિકશ્વેતવસ્ત્રધૂતપૂર્ણકુંભવૃષભાશ્વંદ્રસ્ય પ્રવાલગો
ધૂમમસૂરિકારક્તવૃષગુહસુવર્ણરક્તવસ્ત્રતામ્રાણિમૌમસ્ય નીલવસ્ત્રસુવર્ણકાંસ્યમુદ્રગારુડમ્
દાસીહસ્તિદંતપુષ્પાણિનુષ્ય પુષ્પરાગમણિહરિદ્રાશર્કરાશ્વપીતાધાન્યપીતવસ્ત્રલવણસુવર્ણા
નિમુરગોઃ ચિત્રવસ્ત્રશ્વેતાશ્વધેનુવજ્રમણિસુવર્ણરત્નતમંધનંદુલાઃશુક્રસ્ય દંદ્રનીલમાષ્ટનૈલ
તિલકુલિસ્થમદિવીલોહરુષ્ણધેનવઃશનેઃ ગોમેદાશ્વનીલવસ્ત્રકંબલૈલનિલલોહાનિરાહોઃ
વૈદૂર્પ્યનૈલભિલકંબલકસૂરીઝાગવસ્ત્રાણિકેતોર્દાનાનિ શનિપીઢાપરિહારાર્થશનિવાજૈલાભ્યંગ
સ્તૈલદાનંચ ॥

હવે નવગ્રહનાં દાન કેહેછે.

સૂર્યની પ્રીતિમાટે માણિક, ગદુ, ગાય, રક્ત વસ્ત્ર, ગોળ, સુવર્ણ, ત્રાંચું, રક્તચં-
દન, અને કમળ, એનું દાન કરવું.

ચંદ્રમાટે-વાંસનાં પાત્રમાં ભરી ચોખા, કપૂર, મોતિ, શ્વેત વસ્ત્ર; ધૂતપૂર્ણ કુંભ; અને બેળ.
મંગળમાટે-પરવાળાં, ગદુ, મચ્છૂર, રાતો બેલ, ગોળ, સોનું, રાંતું વસ્ત્ર, અને ત્રાંચું.
બુધનાં દાન-તીંડું વસ્ત્ર, સુવર્ણ, કાંસાનું પાત્ર, મગ, પાચ મણિ, દાસી, હાથીનો
દાંત, અને કૃષ્ણ.

ગુરુનાં દાન-પુષ્પરાજ, હલદર, સાકર, ધોડો, પીંછું ધાન્ય, પીંછું વસ્ત્ર, લણ, અને સુવર્ણ.
શુક્રનાં દાન-ચિત્ર વસ્ત્ર, શ્વેત ધોડો, ગાય, હીરો, સુવર્ણ, રૂપ, ચંદન, અને ચોખા.
શનિનાં દાન-તીળ મણિ, અડદ, તેલ, તિલ, કળથી, ભેસ, લોહું, અને કાળી ગાય.
રાહુનાં દાન-ગોમેદ મણિ, ધોડો, શ્યામ વસ્ત્ર, કાંમલો, તેલ, તિલ, અને લોહું.
કેતુનાં દાન-વૈદૂર્ધ્ય મણિ, તેલ, તિલ, કાંમલો, કરેતુરી, બકરી, અને વસ્ત્ર, એ દાન કરવાં.
શનિકૃત પીડાના નાશમાટે શનિ વારે તૈલાભ્યંગ અને તેલનું દાન કરવું.

અથશનિવ્રતં લોહમયંશનિૈલકુંભેલોહેમૂન્યયેવાનિશ્વિષ્યકૃષ્ણવસ્ત્રાભ્યાંકંબલેનવાયુતંક
ળૈઃસુમંધપુષ્પશ્વરુસરાન્નૈસ્તિલોદૈનૈઃપૂજયિત્વાકૃષ્ણાયદ્વિજાયતદમાવેન્યસ્મેસશનિદેયઃ ત
ન્નશન્નોદેવીરિતિરંત્રઃ શૂદ્રાદેસ્તુ યઃપુનર્નરેષ્ટરાઝ્યાયનલાયપરિનોષિતઃ સ્વપ્રેદદૌનિજરાઝ્યં
સમેસૌરિઃપ્રસીદતુ નમોર્કપુત્રાયશનૈશ્વરાયનીહારવર્ણાન્નનમેચકાય શ્રુત્વારહસ્યંભવકામ
દસ્તંફલપ્રલોમેભવસૂર્યપુત્રેત્યાદયઃ એવંવ્રતંપ્રતિશનિવારંસંવત્સરંકાર્ય કોણસ્થઃપિંગલોબન્ધુઃ
કૃષ્ણોરૌદ્રોતંકોયમઃ સૌરિઃશનૈશ્વરોમંદઃપિષ્પલાદેનસંસ્તુતદતિદશનામાનિવાનિત્યંપઠની
યાનિ અથશનિસ્તોત્રં પિષ્પલાદૃવાચ નમસ્તેકોણસંસ્થાયાપિંગલાયનમોસ્તુતે નમસ્તેબન્ધુ
રૂપાયકૃષ્ણાયચ્છનમોસ્તુતે નમસ્તેરૌદ્રદેહાયનમસ્તેચાંતકાયચ નમસ્તેયમસંજ્ઞાયનમસ્તેસૌ
ર્યેવિમો નમસ્તેમંદસંજ્ઞાયશનૈશ્વરનમોસ્તુતે પ્રસાદંકુરુદેવેશદીનસ્યપ્રણતસ્યચ અનેનસ્તો
ત્રેણપ્રત્યહંપ્રાતઃશનિસ્તવનેનસાર્ધસપ્તવાર્ષિકશનિપીડાનાશઃ

હવે શનિનું વ્રત કેહેછે.

લોહાની શનિની ભૂત્તિ કરી, લોહાના અથવા માટીના કુંભમાં તેલ ભરી તેમાં તે ભૂત્તિ રાખી કાળાં બે વસ્રવડે અથવા કામળાવડે વીટી કાળાં પુષ્પ, સુગંધિ પુષ્પ, તિળાયુક્ત અન્ન, અને તિલની ખીચડી ઇત્યાદિકવડે તે ભૂત્તિની પૂજા કરી શ્યામ વર્ણના બ્રાહ્મણને, અથવા તેવો ન મળે તો ખીજા બ્રાહ્મણને “શન્નો દેવી” એ મંત્ર બણી તે ભૂત્તિનું દાન કરવું. શુદ્ધાદિક દાન કરનારો હોય તો તેણે “યઃ પુનર્નૃ-રાજ્યાય, નભાય પરિતોષિતઃ ॥ સ્વપ્ને દદૌ નિજં રાજ્યં, સમે સૌરિઃ પ્રસીદતુ ॥ નમોઽર્ક-પુત્રાય શનૈશ્વરાય, નીહારવર્ણાંજનમેચકાય ॥ શ્રુત્વા રહસ્યં ભવ કામદસ્ત્વં, ફલપ્રદો મે ભવ સૂર્યપુત્ર,” ઇત્યાદિક મંત્રવડે દાન કરવું. એ પ્રમાણે દર એક મનિવારે એક વર્ષ પર્થત વ્રત કરવું, અને નિત્ય “કોણસ્થઃ પિંગલો વશ્તુઃ, કૃષ્ણો રૌદ્રોત્તકો યમઃ ॥ સૌરિઃ શનૈશ્વરો મંદઃ, પિષ્પલાદેન સંસ્તુતઃ” એ ૬૪ નામનો નિત્ય પાઠ કરવો. હવે શનિસ્તોત્ર કેહેછે—“પિષ્પલાદ ડવાચ ॥ નમસ્તે કોણસંસ્થાય, પિંગ-લાય નમોસ્તુ તે ॥ નમસ્તે વશ્તુરૂપાય, કૃષ્ણાય ચ નમોસ્તુ તે ॥ નમસ્તે રૌદ્રદેહાય, નમસ્તે ચાંતકાય ચ ॥ નમસ્તે યમસંજાય, નમસ્તે સૌરયે વિમ્બો ॥ નમસ્તે મંદસંજાય, શનૈશ્વર નમોઽસ્તુ તે ॥ પ્રસાદં કુરુ દેવેશ, દીનસ્ય પ્રણનસ્ય ચ,” આ સ્તોત્રનો નિત્ય પાઠ કરી શનિની સ્તુતિ કરવાથી સાડાસાત વર્ષ (પનોતિ)ની શનિએ કરેલી પીડા નિવૃત્ત થાયછે.

રવિવારેસૂર્યપૂજોપવાસસૂર્યમંત્રજપૈઃસર્વરોગનાશઃ ॥ હૈં-હૈંસઃસૂર્યાયેનિષક્રશ્નઃસૂર્યમંત્રઃ ॥
ઈતિશ્રીમન્કાશ્યુપાધ્યાયસૂરિસ્સુનુયજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજાનંતોપાધ્યાયસૂરિસ્તુતકાશીનાથોપા-
ધ્યાયવિરચિત્તેધર્મસિંધુસારેપ્રકીર્ણનિર્ણયઃ ॥

રવિ વારે સૂર્યપૂજા, ઉપવાસ, સૂર્યના મંત્રનો જપ ઇત્યાદિ રીતે આરાધન કરવાથી સર્વ રોગ નિવૃત્ત થાયછે. “હૈં-હૈંસઃ સૂર્યાય,” એ છ અક્ષરનો સૂર્યનો મંત્ર બણ્યો. ઇતિ શ્રીમતકાશ્યુપાધ્યાયસૂરિસ્સુનુયજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજાનંતોપાધ્યાયસૂરિસ્તુ-તકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પ્રકીર્ણ નિર્ણયઃ ॥

ઉક્તબ્રાહ્મણરિચ્છેદે, સામાન્યેનવિનિર્ણયઃ ॥ દ્વિતીયેસ્મિન્પરિચ્છેદે, વિશેષેણવિનિર્ણયઃ ॥ ૧ ॥

પ્રથમ પરિચ્છેદમાં સામાન્યે કરી નિર્ણય કહ્યોછે અને ખીજા પરિચ્છેદમાં વિશેષે કરી નિર્ણય કહ્યોછે.

મીમાંસાધર્મશાસ્ત્રજ્ઞાઃ, સુધિયોનલસાનરાઃ ॥ ઋતકાર્યાઃપ્રાહ્નિવંધે, સ્તદર્થનાયમુદયઃ ॥ ૨ ॥

ગ્રંથકાર આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન કેહેછે.

મીમાંસા અને ધર્મ શાસ્ત્રના બહુનારા, બુદ્ધિમાન્, અને વ્યાસસ્થ રહિત એવા

વિદ્વાનો તો પ્રાચીન વિદ્વાનોએ કરેલા પ્રાચીન નિબંધો જોઈનેજ કૃતકાર્ય થાય છે, અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયેલાં કાર્યો કરે છે, તેથી આ મહારો ઉદ્ધોગ તેમને માટે નથી.

યેપુનર્મદમતયોલસાઅજ્ઞાશ્ચનિર્ણયમ્ ॥ ધર્મેનિર્ણયમિચ્છંતિ, રચિતસદપેક્ષયા ॥ ૩ ॥

નિર્બંધોયધર્મસિંધુસારનામામુબોધનઃ ॥ અમુનાપ્રીયતાંશ્રીમદ્વિઢ્ઢલોભક્તવત્સલઃ ॥ ૪ ॥

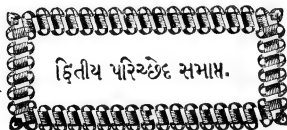
ત્યારે જે મંદબુદ્ધિ, આળસુ, અને નિર્ણયના અજ્ઞાની છતાં ધર્મવિષે નિર્ણય જાણવાની ઇચ્છા રાખે છે તેઓને માટે ધર્મસિંધુસાર નામનો આ સુબોધ ગ્રંથ મેં રચ્યો છે. આ ગ્રંથવડે ભક્તવત્સલ એવા શ્રીમદ્વિઢ્ઢલ સંતુષ્ટ થાઓ.

સર્વવપૂલવચ્ચનાનીહજ્ઞેયાનિતદ્વિચારશ્ચ ॥ કૌસ્તુભનિર્ણયસિંધુશ્રીમાધવકૃતનિર્બંધૈભ્યઃ ॥ ૫ ॥

આ ગ્રંથવિષે સર્વત્ર મૂળવચન અને તેમનો વિચાર જોવો હોય તો તે કૌસ્તુભ, નિર્ણયસિંધુ અને શ્રીમાધવે કરેલા જે નિબંધ તેઓમાંથી જોવો.

પ્રેમ્ણાસદ્ગિર્ધયઃ, સેવ્યઃશબ્દાર્થનઃસદોપોષિ ॥ સંશોધ્યવાપિહરિણા, સુદામમુખિસતુષ્ઠ પૃથુકમુષ્ટિરિવ ॥ ૬ ॥ इतिश्रीमत्काश्यपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसूरिसुतकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेप्रकीर्णनिर्णयोद्देशः समाप्तः ॥

આ મહારો ગ્રંથ કવચિત્ સ્થલે જો શબ્દ અને અર્થવડે દોષ સહિત હોય તો પણ વિદ્વાનોએ શોધન કરી પ્રેમપૂર્વક ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. તેમાં દૃષ્ટાંત-સુદામા પ્રાદ્ધણે આપેલા પોવા ક્ષોતરીસમેત હતા તો પણ શ્રીહરિએ તેમાંની ક્ષોતરીનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ કરી તે જમ ભક્ષણ કીધા, તેમ વિદ્વાનોએ આ મહારા ગ્રંથનો સ્વીકાર કરવો. ઇતિ શ્રીમત્કાશ્યપાધ્યાયસૂરિસૂનુયજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજનંતોપાધ્યાયસૂરિસુતકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પ્રકીર્ણનિર્ણયોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

દ્વિતીય પરિચ્છેદ સમાપ્ત.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

गर्भाधानादिसंस्कारशुद्धे मनसि भावितं ॥

मुनिभिस्तत्त्वलब्धयर्थ, वंदे कामप्रदं प्रभुं ॥ १ ॥

એ રીતે મંગળાચરણ કરી તૃતીય પરિચ્છેદનાં ભાષાંતરનો આરંભ કરુંછું.

શ્રીપાંદુરંગમકલંકકલાનિધાનકાંતાનનં યદ્વુધાનમનં મુધા ન ॥

શ્રીવત્સકૌસ્તુભરમોલ્લસિતોરસં તં, વંદે પદાન્નમૃતનંદદુદારસંતં ॥ ૧ ॥

કલંકરહિત ચંદ્ર સમાન ચુંદર મુખવાળા; તેમ જેને અજ્ઞાનિઓએ કચ્છના નમસ્કાર પણ નિર્થક થતા નથી; તેમજ શ્રીવત્સ, કૌસ્તુભ, અને લક્ષ્મીવડે મુશોભિત છે વક્ત્રસ્થળ જેતું; અને જેનાં ચરણકમળના આશ્રયથી મોટા સાધુ જનો પોપણ અને આનંદ પામેછે; એવા જે શ્રીપાંદુરંગ તેને નમસ્કાર કરુંછું.

• મીમાંસિયં મુકરુણાર્ણવમાશુતોષં, દીનેષ્વપોવમઘસંહતિસિંધુશોષમ્ ॥

શ્રીરુક્મિણીમતિમુષં પુરુષં પરં તં, વંદે દુર્ગંતચરિતં હૃદિ સંચરંતમ્ ॥ ૨ ॥

ભીમા નદી છે પ્રિય જેને એવા, કરુણાના સાગર, શીઘ્ર સંતુષ્ઠ થનારા, ભક્તોના મનોરથ પોપણ કરનારા, પાપસમુદરે સમુદ્રના શોષણ કરનારા, લક્ષ્મીસ્વરૂપ જે રુક્મિણી તેની પુદ્ગિતા આકર્ષણ કરનારા, અને હૃદય સ્થળમાં રહેનારા છતાં અનંતચરિત એવા પરમ પુરુષ જે શ્રીપાંદુરંગ તેને નમસ્કાર કરુંછું.

વંદે પ્રતિઘંતમઘાનિ શંકરં, ધન્તાં મ મે મૃદ્ધિ દિવાનિશં કામ્ ॥

શિવાં ચ વિપ્રેશમથો પિતામહં, સરસ્વતીમાશુ મજ્જેડપિ તામહમ્ ॥ ૩ ॥

પાપના નાશ કરનારા જે શંકર તેને નમસ્કાર કરુંછું. તે શંકર વરદ એવો પોતાનો હાથ મહારાં મસ્તક ઉપરે રાત્રિ દિવસ ધારણ કરે. પાર્વતી દેવી. ગણપતિ, બ્રહ્મદેવ, અને પ્રસિદ્ધ એવી સરસ્વતી એ સર્વેને શીઘ્ર હું નમસ્કાર કરુંછું.

શ્રીલક્ષ્મીં મહદં સહસ્રશિરસં પ્રભુમ્ભમીશં કપિં, શ્રીસૂર્યં ત્રિધૃમ્ભામવિદુરં ॥

કવિચ્છાયામુતાનુ વણમુખમ્ ॥ ઇંદ્રાદિત્રિવુધાનુ મુરુશ્ચ જનનીં તાનં ત્વ

નંતામિધં, નત્વાર્પાન્વિતનોમિ માધવમુખાન્ ધર્માધિસારં મિતમ્ ॥ ૪ ॥

શ્રીલક્ષ્મી, ગરુડ, શેષ, પ્રદ્યુમ્ન, નારાયણ, હનુમાન્, શ્રીસૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ, સ્વામિ કાર્તિક, ઇંદ્રાદિક સર્વ દેવ, પોતાના ગુરુ, માતા, અનંત નામના પિતા અને શ્રેષ્ઠ એવા માધ્વાદિક ધર્મશાસ્ત્રનો નિબંધ કર્તાઓ એઓ સર્વેને નમસ્કાર કરી અતિ વિસ્તાર રહિત અને અતિ સંક્ષેપે રહિત એવો ધર્માધિસાર નામનો ગ્રંથ રચુંછું.

દૃઢા પૂર્વનિબંધાન્, પ્રાચ્યાંશ્ચ નવાંશ્ચ તેષુ સિદ્ધાર્થાન્ ॥

પ્રાયેણ મૂલવચનાન્યુદ્ગિત્ય લિખામિ બાલબોધાય ॥ ૫ ॥

આ ગ્રંથ કેવળ કપોલકલ્પિત નથી પણ પ્રાચીન વિદ્વાનોના ગ્રંથોના અભિપ્રાય પ્રમાણે છે, એવિષે કેહેછે—કમળાકર ભટ્ટકૃત નિર્ણયસિંધુ, નીળકંઠ ભટ્ટકૃત દ્વાદશમયૂષ, વિષ્ણુ ભટ્ટકૃત પુરુષાર્થચિંતામણી, કાળભાષ્ય, હેમાદ્રિ, અને અનંતદેવકૃત કૌસ્તુભ ઇત્યાદિક પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગ્રંથો બ્રેઈ તેઓમાંનાં બહુધા મૂળવચનો છોડી કેવળ પ્રસિદ્ધ અર્થમાત્ર બાળકોના બોધને અર્થે હું લખુંછું.

उक्ता धर्माधिमारम्भि, निर्णयं कालगोचरं ॥ परिच्छेदे प्रथमज्ञे, द्वि
 तीये च यथाक्रमं ॥ ६ ॥ अथ ॥ गर्भाधानादिसंस्कारान्, धर्मानुगृह्या
 दिसंमतान् ॥ वक्ष्ये संक्षेपतः संतोऽनुगृह्यन्तु दयालवः ॥ ७ ॥

આ ધર્માધિમારમ્ભિ પ્રથમ અને બીજા પરિચ્છેદમાં કમપૂર્વક કાળસૂચિ નિર્ણય કરીને હવે ગુલ્મચૂડાદિક પ્રમાણે ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર અને આચારાદિ ધર્મ, સંક્ષેપે કહુંછું. માટે ધ્યાયુ એવા સજ્જનો અનુચિત કરો.

काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्यायमूनना॥ निर्णयते यदेतत्तु, शोधनीयं मनीषिभिः॥८
 અનંત ઉપાધ્યાયનો પુત્ર હું કાશીનાથ આ ગ્રંથમાં જે નિર્ણય લખુંછું તે વિદ્વાનોએ શોધન કરવો.

तत्रादौगर्भाधानसंस्कारउच्यते तदुपयोगितयाप्रथमरजोदर्शनेदुष्टमासादिनिर्णयते तत्र
 चैत्रज्येष्ठापाढभाद्रपदकार्तिकपौषमासादुष्टाः प्रतिपद्विष्णुस्नामीषष्ठीद्वादशीपंचदश्योऽनि
 ष्ठफलास्तितयः तथारविभौममंदवोगे भरणीरुक्मिकाभार्द्राश्वेपामघापूर्वात्रयविशाखाज्ये
 ष्ठानक्षत्रेषु विष्कंभगंडानिगंडगुल्लव्यापातवज्रपरिघपूर्वार्धव्यतीपातवैधृतियोगेषुविष्ट्यां
 हणोरात्रिसंध्यापणहकालेषुनिद्रायांतीर्णरक्तनीलचित्रवस्त्रेषुनमस्तेपरमृहपरप्रामेषुअल्पा
 धिकनीलादिरक्तत्वेचानिष्टफलं संमार्जनीकाष्ठवृणाग्रिगृष्णान्धस्तेदधानाकुलटास्यान् वस्त्रे
 विषमारक्तर्षिदिवःपुत्रफलाः समाःकन्यफलाः ॥

હવે પ્રથમ ગર્ભાધાન સંસ્કાર કેહેવાયછે.

સેમાં ગર્ભાધાનને ઉપયોગી હોવાથી પ્રથમ રજોદર્શનમાં દુષ્ટ એવા માસ, તિથિ ઇત્યાદિકનો નિર્ણય કેહેછે—ચૈત્ર, જેઠ, આષાઢ, ભાદ્રપદ, કાર્તિક, અને પૌષ એ માસ દુષ્ટ. એકમ, રિક્તા (ચોથ, નોમ, ચૌદશ), આઠમ, છઠ, દ્વાદશી, અને પૂનમ એ તિથિઓમાં પ્રથમ રજોદર્શન થાય તો નિહિત કુળ જાણવું. તેમજ રવિ, મંગળ, અને શનિ એ વાર નિંધ. ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાશ્વિની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા, વિશાખા, અને જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્રો નિંધ છે. વિષ્કંભ, ગંડ, અતિગંડ, શૂલ, વ્યાધાત, વજ્ર, પરિધનું પૂર્વાર્ધ, વ્યતીપાત, અને વૈધૃત, એ યોગો નિંધ. ભદ્રા, ચંદ્રણ, રાત્રિ, સંધ્યા, અપરાન્હ કાળ, નિદ્રાવસ્થા, જીર્ણ (જુનાં) રાતાં, કાળાં, અને વિચિત્ર રંગના વસ્ત્ર, એ નિંધ છે. નગ્નપણું છતાં, પરાયે ઘરે, અને બીજા ગામે પ્રથમ રજોદર્શન નિંધ છે. તે રજોદર્શન અદ્યપ, અધિક, અને રંજે કાળું ઇત્યાદિક હોય તો દુષ્ટ કુળ. ગ્રાહ, લાકડાં, ધાસ, અગ્નિ, અને સૂપડું એ પ-

દાર્થો હાથમાં છતાં તે વેળાએ પ્રથમ રજોદર્શન થયું હોય તો તે સ્ત્રી વ્યભિચારિણી થાય. વસ્ત્રમાં રૂધિરના ણિદુ વિષમ (૩, ૫, ૭ ઇત્યાદિ) હોય તો તેથી પુત્રપ્રાપ્તિ થાય, અને સમ (૪, ૬, ૮ ઇત્યાદિ) હોય તો કન્યાપ્રાપ્તિ થાયછે.

અથ પ્રથમ સ્ત્રી અક્ષતૈરાસનંકૃત્વાત્રનામુપવેશ્યપતિપુત્રવત્યઃ સ્ત્રિયોઽરિદ્રાકુંકુમગંધપુષ્પ સ્વકૃતાંત્રાદિતસ્યેદવાદીપૈર્નીરાઝ્યસદીપાલંકૃતેગૃહેનાંવાસયેયુઃ સુવાસિનીભ્યાગંધાદિકંલ વળમુદ્રાદિચંદ્રાત્ ॥

હવે પ્રથમ રજોદર્શન થયા પછીનો વિધિ કેહેછે—ચોખ્ખાનું આસન કરી તે ઉપર તેને બેસારી પતિ અને પુત્રવાળા સ્ત્રિઓએ હળદર, ડુંકુમ, ચંદન, સુગંધી પુષ્પોની માળા, અને તાંબૂલ, ઇત્યાદિક ઉપચાર તે સ્ત્રીને ધરતેની આરતી કરી દીપક અને આરીસા ઇત્યાદિકવડે સુશોભિત ઘરમાં તે સ્ત્રીને બેસાડવી. અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રિયોને ચંદન, હળદર, ડુંકુમ ઇત્યાદિક અને મીઠું, મગ ઇત્યાદિક દેવાં.

અથ સર્વેર્નુસાધારણનિયમાઃ ત્રિરાત્રમસ્પૃશ્યામૃત્વાઅભ્યાંગંત્રનસ્નાનદિવાસ્વાપાપ્તિસ્પર્શદં તથાવનમાંસાશનસૂર્યાશ્વલોકાનૂમૌરેલાકરણંચવર્જયેદઃશયીત અંજલિનાનામ્નલોહપાત્રેણવાજલંનપિવેત્ યાઘર્ષપાત્રેણપિવતિતસ્યાઃસ્વર્વપુત્રઃ નલ્લનિકૃતંતેનકુનલ્લીપુત્રઃ પર્ણેનપાનેઽન્મત્તદતિ દ્વિતીયાદિપુસ્ક્રતુપુત્રવાસગંધમાલ્યાદિધારણતાંત્રલગોરસમ્પ્રક્ષણપીઠાઘારોહણં વર્જયેત્ મૃન્મયેઆયસેમૃમૌવાભુંજીત પ્રહણાદિનિમિત્તકલ્પાનપ્રાપ્તૌનોદકમઽન્નરૂપંસ્નાનં કિંતુપાત્રાંતરિતજલેનસ્નાત્વા નવસ્ત્રપીઠનંકુર્યાન્નાન્યદ્વાસશ્વધારયેત્ એવંપૃતાશૌચાદિનિમિત્તકલ્પાનપ્રાપ્તાવપિ સગોત્રયોર્યોનિસંવંધિન્યોર્વાત્રાભ્યાગયોઃરજસ્વલયોઃપરસ્પરસ્પર્શેઽત્કરીત્યાતદૈવસ્નાનમાત્રેણશુદ્ધિઃ કુલ્યાસ્પર્શેઽકરાત્રમુપવાસઃ ગોત્રાદિસંવંધાભાવેઅનુકુલ્યાસ્પર્શે તસ્મિન્દિનેસ્નાત્વાનભુંજીત મત્યાસ્પર્શેનુશાશુદ્ધેર્નભુંજીત ભોજનેનુશુલ્પનંતરંતાવદિનસંકલ્પયોપવસેત્ ઉપવાસાશક્તૌતુતઃપ્રત્યાઘ્રાણપ્રાભોજનાદિકુર્યાત્ સર્વેત્રશુલ્પનંતરંપંચગધ્યાશનંત્રેયં શૂદ્રોત્રાભ્યાગયોઃરજસ્વલયોઃસ્પર્શેઆશુદ્ધેર્ભોજનંશૂદ્રૌઠ્ઠપ્રાયશ્ચિત્તંત્રાભ્યાગયોઃશૂદ્રાસ્તુપાદ્મકુલ્માત્રં રજસ્વલાયાઃસૂતિકાયાવાચાંડાલસ્પર્શેઆશુદ્ધેર્નભોજનંઅતિકુલ્મંચ અમત્યાસ્પર્શેપ્રાજાપત્યં દંડાદિપરંપરયાચાંડાલાદિસ્પર્શેઽન્નનમાત્રં ભુંજાનાયાઃસ્પર્શેપ્રાજાપત્યં દ્વાદશત્રાભ્યાગયોઃમિતાક્ષરાયાંતુપતિનાંત્યજ્વાંડાલેઃકામતઃસ્પર્શેઆશુદ્ધેર્મુક્તાશુલ્પનંતરંપ્રથમેન્દિસ્પર્શેઽપ્યહમુપવાસઃ દ્વિતીયેદ્વયદં તૃતીયેઽકાઠઃ અકામતસ્તુઆશુદ્ધેર્ભોજનમાત્રં એવંપ્રામકુકુટસૂકરશ્વવાયસરજકાદિસ્પર્શેપિ અશક્તૌતુસ્નાત્વાપાવન્નક્ષત્રદર્શનમભોજનં ભુંજાનાયાઃશ્વચાંડાલાદિસ્પર્શેઆશુદ્ધેર્ભોજનંષટ્ટાંગંમૂત્રવાયકાહારઃ અશક્તૌ સુવર્ણદાનંવિપ્રભોજનંવા ઉચ્છિદ્ધયોરજસ્વલયોઃસ્પર્શેઽચ્છિદ્ધચાંડાલેનસ્પર્શેવાઠ્ઠકલ્પેણશુદ્ધિઃ ઉચ્છિદ્ધદિગ્ધિસ્પર્શેરજસ્વલાયાઃપ્રયત્નમૂર્ધ્વોચ્છિદ્ધેઅથરોચ્છિદ્ધેત્વેકાઠમુપવાસઃ રંત્યુત્તં ઉચ્છિદ્ધશૂદ્રસ્પર્શેઅધિકંકલ્પ્યં પુષ્પિણ્યાઃસૂત્રવાયશુદ્ધનરસ્પર્શેઆશુદ્ધેર્ભોજનં ભોજનેઠ્ઠકલ્પં પંચનલ્લદિશકૈકશફપશુસ્પર્શેઽંજસ્પર્શેઆશુદ્ધેર્ભોજનં રજસ્વલાયાઃશ્વજંતુકગર્દભદંશેઆશુદ્ધેર્ભોજનં શુદ્ધૌપંચરાત્રમુપવાસઃ નાભેઠ્ઠર્ધ્વદંશેઽશરાત્રંમૂર્ધ્વદંશેઽશનિરાત્રં ભુંજાના

રત્નસ્વલારત્નસ્વલાંપક્યતિચેદાશુદ્ધેરભોજનં ચંદાલંપક્યતિચેદુપવાસત્રયમપિ કામનશ્ચાંદા
 લંપક્યતિચેદ્વાત્રાપત્યં રત્નસ્વલાયાઃશવસૂતિકાભ્યાંસ્પર્શેશુત્થ્યંતેત્રિરાત્રમુપવાસઃ આશુદ્ધે
 રભોજનંચ ભોજનેતુકુચ્છમ્ સર્વત્રવ્રજ્જકૃત્ત્વિધિનાંપંચગવ્યાશનમુક્તમેવ આશૌચિભિઃ
 સ્પર્શેન્નાનાત્પ્રાગ્રજોદર્શનેચતુર્થદિનપર્યંતમભોજનં ભ્રશક્તૌસદાઃસ્નાત્વામુંજીત એવંબુધમ
 રણશ્રવણેન્નાનાત્પ્રાગ્રજોદર્શનેપિ તથારજોદર્શનોત્તરંવંબુધમરણશ્રવણેપિશક્તાયાઃઆશુદ્ધેર
 ભોજનમગ્રસ્તાયાઃસ્નાનેનભોજનં સર્વજ્ઞાસ્પૃશ્યસ્પર્શેભ્રશક્તાયાઃસ્નાનેકૃતેભોજનં શુત્થ્યંતેન
 શનપ્રત્યન્નાપરતિકેચિન્ ॥

હવે સધળાં રજ્જેદર્શનનો સાધારણ નિયમ કેહેછે.

(૨૪૨) સ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણ રાત્રિ પર્યંત કોઇને સ્પર્શ કરવો નહીં. તૈલાભ્યંગ, નેત્રમાં
 કાઢળ, સ્નાન, દિવસે નિદ્રા, અગ્નિનો સ્પર્શ, દાંત ઘસવા, માંસ ભક્ષણ, સૂર્ય ઇ-
 ત્યાદિકનું દર્શન, અને પૃથ્વી ઉપર રેખા કાઢવી. એ સધળાં વર્જ્ય કરવાં. પૃથ્વી
 ઉપર શયન કરવું. ખોખાપી, અથવા ત્રાંખાનાં કે લોઢાનાં પાત્રવડે જળ પીવું નહીં.
 જે સ્ત્રી અર્ધ (નાનાં) પાત્રવડે જળ પિયે તેનો પુત્ર અર્ધ (ડીંગણો) થાયછે. જે નખ
 કાપી નાખે તેનો પુત્ર કુનાખી (ખરાખ નખવાળો) થાયછે. પાદડાંવડે જળ પિયે તો
 તેનો પુત્ર ઉન્નમ્ત (ચિકળ) થાયછે. ખીજં ઇત્યાદિક રજ્જેદર્શનમાં પ્રવાસ (પારગામ
 જવું), ચંદન, પુષ્પમાળા ઇત્યાદિકનું ધારણ, તાંબૂલ, ગોરસ (દૂધ, દહીં, છાસ) ઇ-
 ત્યાદિકનું ભક્ષણ અને ચોકી પાટલા ઇત્યાદિક ઉપર બેસવું, એ સધળાંઓનો ત્યાગ
 કરવો. માટીનાં પાત્રમાં, લોઢાનાં પાત્રમાં, અથવા પૃથ્વી ઉપર ભોજન કરવું. ગ્ર-
 હણ આદિ નિમિત્તવડે સ્નાન કરવું પ્રાપ્ત થાય તો જળમાં ઉતરી સ્નાન કરવું નહીં,
 પણ ખીજં પાત્રમાં જળ લઈ સ્નાન કરવું. વસ્ત્ર નીચાવવું નહીં, અને ખીજું વસ્ત્ર
 પેઢેરવું નહીં. એ રીતે સૂતક ઇત્યાદિ નિમિત્ત થકી સ્નાન પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ
 એજ આચાર જાણવો. એક ગોત્રની અથવા બે સગી બેહેનું એવી બે બ્રાહ્મણી રજ્જ-
 સ્વલાઓનો પરસ્પર (અબ્રજમાં) સ્પર્શ થાય તો પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે તે સમયેજ
 સ્નાન માત્ર કરવાથી શુદ્ધિ થાયછે. બ્રહ્મીને સ્પર્શ કરે તો એક રાત્રિપર્યંત ઉપવાસ
 કરવો. એક ગોત્ર ઇત્યાદિક સંબંધ ન છતાં અબ્રજમાં સ્પર્શ થાય તો તે દિવસે
 સ્નાન કરવું અને ભોજન કરવું નહીં. બ્રહ્મીને સ્પર્શ કરે તો શુદ્ધિપર્યંત ભોજન ક-
 રવું નહીં. જે ભોજન કરે તો જટલા દિવસ ભોજન કીધું હોય તેટલા દિવસ શુદ્ધિ
 થયા પછી ઉપવાસ કરવા. ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તો તેણે ઉપવાસને બ-
 દલે બ્રાહ્મણભોજન કરાવવાં. સધળા પક્ષોનાં શુદ્ધિ થયા પછી પંચગવ્ય પ્રાશન ક-
 રવું. એક શૂદ્રી, અને એક બ્રાહ્મણી એ રીતે બે રજ્જસ્વલા પરસ્પર સ્પર્શ કરે તો
 શુદ્ધિ પર્યંત ઉપવાસ કરી બ્રાહ્મણીએ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અને શૂદ્રીએ માત્ર
 પાદકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. રજ્જસ્વલા, અને સુવાવડી સ્ત્રિને ચાંડાલનો સ્પર્શ થાય
 તો તેણે શુદ્ધિ થવા પર્યંત ઉપવાસ કરી અતિકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અબ્રજમાં સ્પર્શ
 થાય તો પ્રાજપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. લાકડી ઇત્યાદિક પરંપરાવડે ચાંડાલાદિકનો

સ્પર્શ થાય તો કેવળ સ્નાન માત્ર કરવું. ભોજન કરતાં ચાંડાળનો સ્પર્શ થાય તો પ્રાજ્ઞપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ખાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. મિતાસરા ગ્રંથમાં તો પતિત (વટલેલો). અત્યંત, અને ચાંડાળ એમનો જાણીને સ્પર્શ કરે તો શુદ્ધિ પર્યંત ઉપવાસ કરી શુદ્ધિ પછી, પ્રથમ દિવસે સ્પર્શ થયો હોય તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ બીજા દિવસે સ્પર્શ થયો હોય તો બે દિવસ ઉપવાસ અને ત્રીજા દિવસે સ્પર્શ થયો હોય તો એક દિવસ ઉપવાસ એ પ્રમાણે ઉપવાસ કરવા. અજ્ઞાનમાં સ્પર્શ થાય તો શુદ્ધિ થવા પર્યંત ઉપવાસી (ભોજન કીધા વિના) રહેવું. એ પ્રમાણે ગામનાં કુકડાં, સૂવર, કુતરાં, કાગડા, અને ઘોષી ઇત્યાદિકોનો સ્પર્શ થાય તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે (ઉપવાસ) કરવામાં અશક્ત હોય તો તેણે સ્નાન કરી નક્ષત્ર દર્શન થાય ત્યાં પર્યંત ભોજન કરવું નહીં. ભોજન કરતાં કુતરાં, ચાંડાળ ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થાય તો શુદ્ધિ પર્યંત ઉપવાસ કરી, છ રાત્રિ પર્યંત, ગોમૂત્રમાં બિજાવેલા જલ પીવા. તેમ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો સુવર્ણદાન અથવા બ્રાહ્મણ-ભોજન કરવું. ઉચ્છિષ્ટ એવી બે રજસ્વલા પરસ્પર સ્પર્શ કરે અથવા ઉચ્છિષ્ટ એવા ચાંડાળનો રજસ્વલાને સ્પર્શ થાય તો કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, તેવડે શુદ્ધિ થાય. રજસ્વલાને ઉચ્છિષ્ટ એવા બ્રાહ્મણનો સ્પર્શ થાય તો ઉર્ધ્વોચ્છિષ્ટ બ્રાહ્મણ છતાં રજસ્વલાએ ત્રણ ઉપવાસ કરવા, અર્ધરોચ્છિષ્ટ બ્રાહ્મણ હોય તો રજસ્વલાએ એક દિવસ ઉપવાસ કરવા, એમ કહ્યું છે. ઉચ્છિષ્ટ એવા શૂદ્રનો સ્પર્શ થાય તો પ્રથમ કરતાં અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. રજસ્વલાને સૂતકી આદિ અશુદ્ધ મનુષ્યનો સ્પર્શ થાય તો તે રજસ્વલાએ શુદ્ધિ પર્યંત ભોજન કરવું નહીં, જો ભોજન કરે તો કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પાંચ નખ, બે નખ, અને એક નખવાળાં પશુઓનો, અને પક્ષિઓનો સ્પર્શ થાય તો શુદ્ધિ પર્યંત ભોજન કરવું નહીં. કુતરાં, શિયાલ, ગધેડાં એ રજસ્વલાને દંશ કરે તો શુદ્ધિ પર્યંત ભોજન કરવું નહીં. અને શુદ્ધિ થયા પછી પાંચ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. નાભિથી ઉપર દંશ કરે તો દશ રાત્રિ ઉપવાસ, અને મસ્તકને દંશ કરે તો વીશ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. જો રજસ્વલા ભોજન કરતાં બીજા રજસ્વલાને જીવે તો શુદ્ધિ પર્યંત ભોજન કરવું નહીં. ચાંડાળને દેખે તો પણ ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. જાણીને ચાંડાળને જીવે તો પ્રાજ્ઞપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. રજસ્વલાને શળનો અથવા સુવાવડીનો સ્પર્શ થાય તો શુદ્ધિ પર્યંત ભોજન કરવું નહીં, અને શુદ્ધિ થયા પછી ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. જો ભોજન કીધું હોય તો કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. આ સઘળામાં બ્રહ્મકૃત્ય વિધિવડે પંચગવ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું જ છે. સૂતકીનો સ્પર્શ થયા પછી સ્નાન કીધાથી પ્રથમ રજસ્વલા થાય તો ચોથા દિવસ પર્યંત ભોજન કરવું નહીં. તેટલું સામર્થ્ય ન હોય તો તેજ સમયે સ્નાન કરી ભોજન કરવું. એ રીતે સંબંધી મરણ પામેલો છે એવું સાંભળી સ્નાન કરવાથી પ્રથમ રજસ્વલા થાય તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. રજસ્વલા પછી સંબંધિનું મરણ સાંભળે તો શક્તિ-

૧ ભોજન થયા પછી આચમન કાઢવું ન હોય તો તે, ઉર્ધ્વોચ્છિષ્ટ થાય.

૨ મળગ્રાહિનો ત્યાગ કરી હાથ, પગ ધોઈ આચમન કર્યું ન હોય તો તે, અર્ધરોચ્છિષ્ટ થાય.

માત્ર હોય તેણે શુદ્ધિ પર્થત ભોજન કરવું નહી. અશક્ત હોય તો તેણે સ્નાન કરી ભોજન કરવું. અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ થયા છતાં સધળે ઠેકાણે અશક્ત હોય તો તેણે સ્નાન કરી ભોજન કરવું. શુદ્ધિ થયા પછી ઉપવાસનો પ્રતિનિધિ કરવો, એમ કોઈ અંચકાર કેહેછે.

રત્નસ્વલાયાઃપ્રથમદિનનિર્ણયસ્તુગત્રેઃપૂર્વભાગદ્વયેપૂર્વદિનંપ્રથમં તૃતીયેભાગેરજોદર્શનેઽ
ત્તરદિનંપ્રથમં યદ્ધાર્ધરાત્રાત્પૂર્વેપૂર્વદિનંપ્રથમં અર્ધરાત્રાત્પૂર્વેઽત્તરદિનંપ્રથમં એવંત્રનનમરણા
શૌલેપિજ્ઞેયં યસ્યાઃપ્રાયેણમાસેરજોદર્શનંતસ્યાઃસપ્તદશાદિનપર્થતંપુનારજોદર્શનેજ્ઞાનાચ્છુ
દ્ધિઃ અષ્ટાદશાહેતુકારત્રમશુચિત્વંએકોનવિંશેઢિગત્રંવિંશતિપ્રમૃતિત્રિગત્રં યસ્યાઃપ્રાયઃપક્ષે
પક્ષેરજોદર્શનંતસ્યાઃદશદિનપર્થતંજ્ઞાનાચ્છુદ્ધિઃ એકાદશાહેરજોદૃષ્ટૈએકાઠઃદ્વાદશોદિગત્રં
ઋર્ધ્વેત્રિગત્રં રોગેણયદ્વત્રઃસ્ત્રીગામન્વહંપ્રતિવર્તેતત્રનાસ્પૃશ્યત્વંકિંતુરજોનિવૃત્તિપર્થતંપાક
દૈવપિત્ર્યકર્માનધિકારમાત્રં રોગતેવર્તમાનેપિમાસજંરજોનિર્ણયેવતત્રસાવધાનાસતીત્રિરા
ત્રમશુચિર્ભવેત્ યત્તુગર્ભિણ્યાઃપ્રાગ્પ્રસવાત્રોગજંરજોદર્શનંતત્રત્રિદિનમેવાંશૌર્ચં પ્રમૂતિકા
યાઃકિંચિદ્નમાસાત્પૂર્વેરજોનિવૃત્તૌજ્ઞાનમાત્રં પૂર્ણેમાસેત્રિગત્રં ડચ્છિષ્ટાસ્ત્રીયદિરત્તસ્વલા
ભવતિનદાશુભ્યંતેઽપ્યહમથરોચ્છિષ્ટેત્વેકાહમુપવાસઃ અવિજ્ઞાતરજોદોપાયદિગૃહેઽવ્યવહરતિ
દાતવામ્પૃદ્ગોરસમૃદ્ધાંડાદિકંત્રલાદિકંચનત્યાજ્યમ્ સૂતકવત્જ્ઞાનકાલમારભ્યેવદોષાત્ અ
શુચિત્વંતુજ્ઞાનદિનમારભ્યત્રિદિનમિતિકેચિત્ અન્યેતુદ્વિતીયાદિદિનેરત્તજિજ્ઞાનેસૂતકવચ્છે
ષદિનેરેવશુદ્ધિમિત્યાહુઃ ॥

રજસ્વલાના પ્રથમ દિવસનો નિર્ણય કેહેછે.

રાત્રિના ત્રણ ભાગ કરવા. તેમાં પ્રથમના બે ભાગમાં રજસ્વલા થાય તો ગયો દિવસ તે પ્રથમ દિવસ સમજવો. રાત્રિના ત્રીજા ભાગમાં રજસ્વલા થાય તો આવતો દિવસ તે પ્રથમ-દિવસ સમજવો. અથવા મધ્ય રાત્રી પ્રથમ રજસ્વલા થાય તો ગયો દિવસ તે પ્રથમ, અને મધ્ય રાત્ર પછી રજસ્વલા થાય તો બીજો દિવસ તે પ્રથમ દિવસ સમજવો. એ પ્રમાણે જન્મ અને મરણનાં આશૌચ (સૂતક) વિષે પણ સમજવું. ઘણું કરી જ સ્ત્રી એક માસે રજસ્વલા થતી હોય તે સત્તર દિવસની માંચ રજસ્વલા થાય તો તેને સ્નાન કરવાથી શુદ્ધિ જાણવી. અદારમે દિવસે રજસ્વલા થાય તો એક રાત્રિ અસ્પૃશ્યપણું, ઓગણીશમે દિવસે રજસ્વલા થાય તો બે રાત્રિ અસ્પૃશ્યપણું, અને વીસમાં દિવસથી ત્રણ રાત્રિ રજોદર્શક પાળવું. જ સ્ત્રી ઘણું કરી પક્ષર પક્ષર દિવસે રજસ્વલા થાતી હોય તે દશ દિવસની અંદર રજસ્વલા થાય તો તેને સ્નાનવડે શુદ્ધિ જાણવી. ઈગ્યારમે દિવસે રજસ્વલા થાય તો એક રાત્રિ પાળવી, બારમે દિવસે થાય તો બે રાત્રિ, અને તેરમા દિવસથી ત્રણ રાત્રિ રજોદર્શન પાળવું. “જ સ્ત્રિને રોગનાં કારણથી નિત્ય રજોદર્શન થતું હોય તેને તે રજોદર્શનનો આશ નથી, પણ બ્યહાં પર્થત રજ અંધ થાય ત્યાહાં પર્થત રસોઈ કરવામાં અને દેવતા, પિતૃનાં કર્મ કરવાવિષે માત્ર અધિકાર નથી. રોગ સંબંધી રજસ્વા

થાયછે તેમ છતાં માસ સંબંધી રજસ્રાવ થાયજ છે, માટે તે વેળાએ સાવધાની રાખી તે સ્ત્રીએ ત્રણ રાત્રી રજેદર્શન પાળવું. જે સ્ત્રી સગર્ભા છતાં પ્રસવ થયાથી પ્રથમ રોગના યોગે રજસ્વલા થાય તો તેણે ત્રણ દિવસ રજેદર્શન પાળવું. જે સ્ત્રીને પ્રસવ થયા પછી એક માસની માંય રજેદર્શન થાય તો તેણે માત્ર સ્નાન કરવું. માસ પૂરો થયા પછી રજેદર્શનમાં ત્રણ રાત્રિ પાળવી. ઉચ્છિષ્ટપણામાં જે સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તો ઉર્ધ્વોચ્છિષ્ટપણું છતાં શુદ્ધિ થયા પછી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ, અને અધરોચ્છિષ્ટપણું છતાં એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. રજસ્વલા થયા પછી તેનું જ્ઞાન થયાથી પ્રથમ ઘરનો વ્યવહાર કરતાં તેણે સ્પર્શ કરેલા ગોરસ, માટીનાં પાત્ર, અને જળ ઇત્યાદિક પદાર્થો કાઢવા નહી; કારણ, સૂતકની પેઠે ખખર પડવા પછીજ દોષ છે. અસ્પૃશ્યપણું તો ખખર પડી ત્યહાંથી ત્રણ દિવસ પાળવું એમ કેટલાએક અંથકારો કહેછે. ખીજા અંથકારો તો, ખીજા ઇત્યાદિક દિવસે ખખર પડે તો સૂતકપ્રમાણે આકી રહેલા દિવસો વડેજ શુદ્ધિ થાયછે, એમ કહેછે.

एवंत्रिदिनंस्थित्वाचतुर्थेहनिषिद्धिचारंमृत्तिकाशौचेनमलंप्रक्षाल्यदंतधावनपूर्वकंसंगवकालेस्नानं सूर्योदयान्नाकस्नानंत्वनाचारः चतुर्थेहनिरजोनिवृत्तौभर्तृशुश्रूषणादौशुद्धिः पंचमेहनिंदेवपिष्यकर्मणिशुद्धिः कानिचिदिनानिरजोयशुनुवत्तनदानन्निवृत्तिपर्यंतंदेवपिष्ययोर्नशुद्धिः रोगेणत्वनुवृत्तौप्रागुक्तं केचित्तुचतुर्थदिवसेदर्शेष्टयादिश्रौतकर्माणिकर्त्तव्यानीत्याहुः अपरेतुडनरदिनपेक्षयाचतुर्थदिनस्यैवानुकूलत्वेनत्रैवगर्भाधानंदुष्टरजोदर्शनशान्तिश्च कर्त्तव्या महासंकटेश्रीसूक्तहोमपूर्वकामिषेकेणापनयनादिकमपिचतुर्थेहनिकर्त्तव्यमित्याहुः अयंचतुर्थेहन्वधिकारिणीयः सर्वथारजोनिवृत्तावेवज्ञातव्यः ॥

એ રીતે ત્રણ દિવસ રહી ચોથે દિવસે સાઠ વાર માટીવડે મળ પ્રક્ષાલન કરી દાંત ધસી સંગવ કાળે (છ ઘડી દિવસ ચડ્યા પછી) સ્નાન કરવું. સૂર્યોદયથી પ્રથમ સ્નાન કરવું એ અનાયાર છે. ચોથે દિવસે રજસ્રાવ અંધ થયા પછી પતિની સેવા ઇત્યાદિકમાં શુદ્ધિ થાયછે. પાંચમે દિવસે દેવતા, પિતૃ એમનાં કર્મવિષે શુદ્ધિ થાયછે. જે કેટલાએક દિવસ રજસ્રાવ થયા કરે તો તે અંધ થાય ત્યહાં પર્યંત દેવ અને પિતૃ કર્મવિષે શુદ્ધિ નથી. રોગના યોગે સ્રાવ થતો હોય તો તે વિષયમાં પ્રથમ કહેણું છે. કેટલાએક અંથકારો તો, ચોથે દિવસે દર્શેષ્ટ ઇત્યાદિક શ્રૌત કર્મ કરવાં, એમ કહેછે. ખીજા અંથકારો તો, ખીજા દિવસો કરતાં ચોથો દિવસજ અનુકૂળ આવે તો તેજ દિવસે ગર્ભાધાન અને દુષ્ટ રજેદર્શનની શાંતિ પણ કરતી. મહાસંકટ હોય તો શ્રીસૂક્તનો હોમ અને અભિષેક પ્રથમ કરી મૌજ (યજ્ઞોપવીત) ઇત્યાદિક કર્મ પણ ચોથે દિવસે કરવાં, એમ કહેછે. ચોથે દિવસે અધિકારનો જે આ નિર્ણય કહ્યો તે સર્વથા રજોનિવૃત્તિ થઈ હોય તોજ જાણવો.

यदिञ्चरादिभिरानुराचतुर्थेहनिस्त्रातुंनशक्तातदातामन्यानारीनरोवाद्दशवारंस्पृष्ट्वास्नाया दाचमेव प्रतिस्नानमातुरस्यवस्त्रमन्यदन्यत्परिधापनीयं अंतेस्पृष्टानांसर्ववस्त्राणांयागभाद्रं वस्त्रादिव्यवधानेनशुद्धवस्त्रग्रहणत्वेन्नास्त्राणभोजनानुग्राहवाचनाच्चशुद्धिः सर्वेषामप्यातुरा

णां एवं शुद्धिर्विधीयते एवं शुभं येन शुभे दिने दुष्टरजो दर्शनं प्रयुक्तां शौनकोक्तां भुवने श्वरीशांतिं
 ग्रंथान्तरे क्तां वा शांतिं विधाय गर्भाधानं कार्यम् सूर्यप्रहेरजो दर्शने हेमं सूर्यं विवर्तन्नक्षत्ररूपं च
 सीतेनैराहुं च कृत्वा संपूज्यार्कसमिद्धिः सूर्यनक्षत्रेशं छलेराहुं दूर्वाभिर्हृत्वा ज्योत्स्निलैश्चतुर्हया
 नु चंद्रप्रहेराजतनं चंद्रविंबालाश्वश्च समिधमिति विशेषः प्रहणव्यपीपातादिबहुतरदोषे रजो दर्श
 ने तु द्वितीयादि रजो दर्शने शांतिपूर्वकं गर्भाधानं कार्यम् गर्भाधाने गुरुशुक्रास्ताधिकमासादि दो
 षो नास्ति यदितु प्रथम रजो दर्शने शांतिर्न कृता द्वितीयादि रजो दर्शने शुक्रास्तादिदोषप्रसक्तिस्त
 दानि नमित्तानंतरे मेव यत्र नैमित्तिकानुष्ठानंतत्रास्तादिदोषाभावो मुख्यकालातिक्रमे तु अस्तादि
 दोषोऽस्म्येवेति सामान्यनिर्णयानुसारेण क्रतुशांतिरस्तादौ न कार्या तदनुरोधेन गर्भाधानं च न कार्य
 मिति भाति शांतिश्च प्रथमखैव कार्या शांतौ भुवने श्वरी प्रधानदेवता इंद्रद्राण्योपाश्वदेवने एवं
 कलशत्रये पिप्रतिमात्रवस्थापनं ग्रहाणामर्कादिसमिधश्च राज्यं चंद्रयं प्रधानदेवतायादूर्वा
 म्नि लभिश्च गोधूमाः पायसं भाज्यं चेति हविश्चतुष्टयं एवं पाश्वदेवतयोरपि पायसस्य स्थंडिला
 प्रौश्चरणमेव कार्यं ननु गृहसिद्धयप्रहणं ग्रहहोमार्थं गृहसिद्धचंद्रः पात्रासादनकाले पायस
 श्रवणार्थमेकास्थाली गृहसिद्धान्नसंस्कारार्थमपरेति स्थालीद्वयं अनेककर्तृका ज्योतिर्मसस्ता
 वने क्रतुवासादूर्वा भाज्येन सह हविस्त्रयस्पृगृहसिद्धान्नस्य च पर्याग्निकरणं सुवादि संसर्गाभिर्न गृह
 सिद्धान्नमासादितचरस्थाल्यामादाया प्रावधिश्च त्वाभिधारणादि बहिरासादनान्तं कुर्यात् त
 तः पायसाभिधारणाद्यासादनान्तं अन्वाधाने हविस्स्यागे च प्रधानदेवताया भुवने श्वरीपदेन स
 वितृपदेन वोच्चारः गायत्र्या होमोक्तेः आज्यभागांते यजमानोन्वाधानानुसारेण प्रतिदैवतमष्टा
 विंशत्याहुतिपर्याप्तमर्कादिजानीय समिधं च रज्यात्यकं हविस्त्रयं सूर्याय सोमाय भौमाय नुधाय वृह
 स्पतये गुरुक्रायशनयेराहवे केतवे नमम अष्टाष्टसंख्यापर्याप्तं हविस्त्रयंतत्तदधिदेवताप्रत्यधिदेव
 ताभ्यो नमम चतुश्चतुःसंख्यापर्याप्तं हविस्त्रयं विनायकादिभ्यः क्रतुसंरक्षणं क्रतुसाहुष्यदे
 वताभ्यो नमम अष्टोत्तरशतसंख्याकाहुतिपर्याप्तं दूर्वातिलगोधूमपायसाज्येति हविश्चतुष्टयं भुव
 ने श्वर्यै नमम यद्वा सवित्रे नमम एवमष्टाविंशतिसंख्यापर्याप्तं चतुष्टयमिंद्रद्राणीभ्यां नममेति
 त्यागं कुर्यात् बहुतरदोषे ऽष्टोत्तरसहस्रसंख्याको होमो भुवने श्वर्यादि बह्व्योऽष्टोत्तरशतसंख्या
 कः इंद्रद्राण्यो होमः कृताकृतः होमांते प्रहादिवलयः भुवने श्वर्यादिवलयोऽभिषेकश्चेति संक्षेपः
 समंत्रकः सविस्तरः प्रयोगः स्वस्वशास्त्रीयानुसारेण ज्ञेयः संकलः स्वनिवाग्विप्रवरणं भूतानिःसृ
 तिः पंचगव्यैर्भूमिशुद्धिर्मुख्यं देवतपूजनम् १ अग्निप्रतिष्ठासूर्यादिग्रहस्थापनपूजनं देवतान्वा
 हितिः पात्रासादनं हविषाकृतिः २ यथाक्रमं त्यागहोमाविति पौर्वीगकः क्रमः पूजास्विष्टं नवाहु
 त्यावलिः पूर्णाहुतिस्तथा ३ पूर्णपात्रविमोक्तानुष्ठयर्चनानिभिषेचनं मानस्तोकेति भूतिश्च देवपू
 जाविसर्जनं ४ श्रेयोग्रहोदक्षिणादिदानं कर्मेश्वरार्पणं क्रमोयमुत्तरांगानांप्रायः स्मर्तव्यमिति
 स्थितिः ५ एवं मदनरत्नोक्ता वैधायनोक्ता च शांतिः कौस्तुभेद्रष्टव्या प्राग्रजो दर्शनानुपत्नीग
 मनेत्रसहस्रपादोऽहोक्तेः किंचित्प्राप्यश्चित्तं विधेयमिति भाति क्रतैर्नुगमनमावश्यकं अन्यथा
 भ्रूणहत्यादोषः अयं च मनसिकार्ये सति द्वेषादिनास्त्रियमनुगच्छतो ज्ञेयः त्रिरक्तस्वनकोपि
 दोषदतिश्च भागवते लोके व्यवपेति पशेटीकायां च स्पष्टं क्रतुकालस्तुरजो दर्शनमारभ्य षोडश
 दिनपर्यंतं ज्ञेयः तत्र प्रथमदिनचतुष्टये कादशत्रयोदशदिनेषु गमनं वर्ज्यं अवशिष्टदशदिनेषु पु
 नार्थिना समदिने कन्यार्थिना विषमदिने गमनं कार्यं तत्राप्युत्तरोत्तरात्रीणां प्राशस्त्यं एकस्यां

રાત્રીસકુદેવગમનંકાર્યં સકુદ્રમનંચપુગ્માસુસર્વાસુભાવશ્વકમિતિકેચિન્ બન્યકાલેપ્રતિબં
ધાદિનાગમનાસંભવેશ્રાદ્ધૈકાદૃશ્યાદિદિનેપિઋતુગમનંકાર્યમિતિકેચિન્ સ્ત્રીણાંવરમનુશ્મર
નપત્નીચ્છયાનૃતાવપિગચ્છન્નદોષભાકુંકિનુબ્રહ્મચર્યેહાનિમાત્રં ઋતૌગચ્છતિયોર્ભાર્યામ્પૂતૌનૈ
વગચ્છતિ યાવઙ્ગીવંબ્રહ્મચારીમુનિભિઃપરિકીર્તિતઃ અષ્ટમીચનુર્દશીપૂર્ણમાઽમાવાસ્યાસૂર્ય
સંસ્ક્રાંતિવૈધૃતિવ્યતીપાતપરિષ્પૂર્વેદલવિષ્ટિસંધ્યાસુમાતાપિત્રોર્ધનદિનેશ્રાદ્ધતત્રાગ્નિદિનેજન્મ
નક્ષત્રેદિવાચ્છીગમનંવર્જ્યં ॥

જે જ્વરાદિકવડે આતુર થવાથી રજસ્વલા ઓથે દિવસે સ્નાન કરવાને અસમર્થ
હોય તો તેને સ્પર્શ કરી કરી ખીજી સ્ત્રી અથવા ખીજી પુરૂષે દશ વાર સ્નાન કરવું
અને આચમન કરવું. એક એક સ્નાનને સમયે આતુરને વસ્ત્ર ખદલાવી ખીજું પે-
હેરાવવું. છેવટે સ્પર્શ કરેલાં સઘળાં વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરવો, અને ખીજું વસ્ત્ર વચમાં
પેહેરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરાવવું, પછી પુણ્યાહવાચન અને શ્રાદ્ધજાળોજન કરાવવાથી
શુદ્ધિ થાયછે. એ પ્રમાણે સઘળાં આતુરોની શુદ્ધિ જાણવી. એ રીતે શુદ્ધિ થયા
પછી શુભ દિવસે દુષ્ટ રજોદર્શનનાં દૂળની નિવૃત્તિમાટે શૌનક કહેલી ભુવનેશ્વરી
શાંતિ અથવા અન્ય ગ્રંથોમાં કહેલી શાંતિ કરી ગર્ભાધાન કરવું. સૂર્ય અહણમાં ર-
જોદર્શન થાય તો સૂર્ય ખિંપ અને તે દિવસે જ નક્ષત્ર હોય તેનું સ્વરૂપ એ ખત્તે સો-
નાનાં કરી રાહુની પ્રતિમા સીસાંની કરવી. પછી સઘળાંની પૂજા કરી સૂર્યને ઉદેશે
આકાશનાં સમિધવડે હોમ, નક્ષત્રના સ્વામીને ઉદેશે પીપલાનાં સમિધનો હોમ,
અને રાહુને ઉદેશે દૂર્વાનાં સમિધવડે હોમ કરી ધૂત, ચરૂ, અને તિલ એનો પણ હોમ
કરવો. ચંદ્રઅહણ સમયે રજોદર્શન થાય તો રૂપાનું ચંદ્રખિંપ અને ખાખરાનાં સમિધ
એટલો વિશેષ જાણવો. અહણ, વ્યતીપાત ઇત્યાદિ ખડુ દોષયુક્ત દિવસે પ્રથમ રજો-
દર્શન થાય તો ખીજાં, ત્રીજાં ઇત્યાદિક રજોદર્શન સમયે શાંતિ કરી ગર્ભાધાન કરવું.
ગર્ભાધાનવિષે શુરૂ, શુકનો અસ્ત; અધિક માસ ઇત્યાદિકનો દોષ નથી. જે પ્રથમ
રજોદર્શન સમયે શાંતિ કરી નથી અને ખીજાં ઇત્યાદિક રજોદર્શન સમયે શુરૂ શુક
ઇત્યાદિકનો અસ્તાદિક દોષ પ્રાપ્ત થાય તો તે અસ્તાદિક દોષ ગયા પછી ગર્ભાધાન
કરવું; કારણ, નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાંજ જ્યહાં નૈમિત્તિક કાર્ય કરાય તો તે સુખ્યકાળ
છે માટે ત્યહાં અસ્તાદિક દોષ નથી. સુખ્ય કાળનું ઉલ્લંઘન થાય તો અસ્તાદિક
દોષ છેજ, એવા સામાન્ય નિર્ણય ઉપરથી ઋતુશાંતિ અસ્તાદિકમાં કરવી. નહી,
અને શાંતિ કરવી નહીં ત્યારે ગર્ભાધાન પણ કરવું નહીં એમ મને લાગેછે. શાંતિ
કરવી તે અહયજ્ઞ (અહ શાંતિ) સહિતજ કરવી. શાંતિમાં ભુવનેશ્વરી એ પ્રધાન દે-
વતા, ઇંદ્ર અને ઇંદ્રાણી એ પાર્શ્વ (પડખાં)ના દેવતા, એ પ્રમાણે ત્રણે કળશમાં ત્રણ
પ્રતિમાનું સ્થાપન કરવું. સૂર્યાદિક અહોનાં આકાશ ઇત્યાદિક સમિધ, ચરૂ, અને
ધૂત એ દ્રવ્ય; દૂર્વા, તિલમિશ્રિત ગડુ, પાયસ, અને ધૂત, પ્રધાન દેવતાનાં એ ચાર
દ્રવ્ય; અને પાર્શ્વ દેવતાઓનાં પણ એજ ચાર દ્રવ્ય જાણવાં. પાયસ કરવો તે સ્થ-
દિલના અગ્નિ ઉપરેજ કરવો, પણ ઘરમાં રાંધેલો અહણ કરવો નહીં. અહોના હો-
મસારૂ ચરૂ લેવો તે ઘરમાં રાંધેલો લેવો. પાત્રોનાં સ્થાપન કરતી વેળાએ પાયસ

રાંધવામાટે એક સ્થાલી, અને ઘરમાં રાંધેલા ચરૂના સંસ્કારમાટે બીજી સ્થાલી, એ પ્રમાણે બે સ્થાલીપાત્ર સ્થાપન કરવાં. ઘૂતના હોમ કરનારા ઘણા હોય તો સ્ત્રુવપાત્ર ઘણાં સ્થાપન કરવાં. ઘૂત સહિત ત્રણ હોમદ્રવ્ય, અને ઘરમાં રાંધેલો ચરૂ એ ચાર દ્રવ્યને અગ્નિસંસ્કાર કરવો. સ્ત્રુવ (સરવો) ઇત્યાદિક પાત્રના સંસ્કાર થયા પછી ઘરમાં રાંધેલો ચરૂ પ્રથમ રાખેલાં સ્થાલીપાત્રમાં લઈ, અગ્નિ ઉપરે રાખી રાંધ્યો હોય તે પ્રમાણે કરી પછી એભિધારણુ (તે ઉપરે ઘી નાખવું) ત્યહાંથીકી તે દર્ભનાં આસાદન પર્થત કર્મ કરવું. પછી પાયસમાં ઘૂત નાખવું ત્યહાંથીકી તે તેને નીચે ઉતારી રાખવો ત્યહાં પર્થત કર્મ કરવું. અન્વાધાનમાં અને હોમનાં દ્રવ્યના ત્યાગ (અર્પણ)માં પ્રધાન દેવતાનો ઉચ્ચાર કરવો તે ‘ભુવનેશ્વરી’ એ પદ્ધતે અથવા ‘સવિતા’ એ પદ્ધતે કરવો; કારણ ગાયત્રી મંત્રવડે હોમ કરવાનો કહ્યોછે. આન્યભાગ થયા પછી યજમાને જેવું અન્વાધાન કરેલું હોય તે પ્રમાણે ત્યાગનો ઉચ્ચાર કરવો. તે આ રીતે “પ્રતિદેવતં અષ્ટાવિંશત્યાહુતિપર્વાત્તમર્કાદિજ્ઞાતીયસમિચ્છર્વાજ્યાત્મકં હવિશ્વયં સૂર્યાય સોમાય ધૌમાય વૃધાય વૃહસ્પતયે શુક્રાય શનયે રાહવે કેતવે ન મમ ॥ અષ્ટાષ્ઠસંઘ્યાપર્વાત્તં હવિશ્વયં તત્તદધિદેવતાપ્રત્યધિદેવતાભ્યો ન મમ ॥ ચતુશ્ચતુઃસંઘ્યાપર્વાત્તં તદ્વિશ્વયં વિનાયકાદિભ્યઃ ક્રતુસંરક્ષકક્રતુસાદુષ્ટદેવતાભ્યો ન મમ ॥ અષ્ટોત્તરશનસંઘ્યાહુતિપર્વાત્તં દૂર્વાતિલમિશ્રગોધૂમપાયસાજ્યેનિહવિશ્વચતુષ્ટયં ભુવનેશ્વર્યે ન મમ ॥ અથવા સવિત્રે ન મમ ॥ અષ્ટાવિંશતિસંઘ્યાપર્વાત્તં તત્તદુષ્ટયમિત્રેદ્રાણીભ્યાં ન મમ” એ રીતે ત્યાગ કરવો. રૂતુ સમયે ઘણા દોષ હોય તો ભુવનેશ્વરીનો હોમ (૧૦૦૮) કરવો, અને ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણીનો હોમ (૧૦૮) કરવો. ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણીનો હોમ કરો અથવા ન કરો તો પણ સમાન છે. હોમને અંતે નવ અહ ઇત્યાદિકને અભિધાન, અને ભુવનેશ્વરી ઇત્યાદિકને અભિધાન ૬૪ અભિષેક કરવો, એ રીતે સંસૈષ કહ્યો. મંત્રસહિત વિસ્તારપૂર્વક બીજા પ્રયોગ પોતપોતાની શાખા પ્રમાણે જાણવો. “સંકલ્પ, પુણ્યાહવાચન, બ્રાહ્મણોનું વરણ, ભૂતનિઃસારણ (સર્પ વા ઘાંટી ભૂતાપસર્પણ), પંચગવ્યવડે ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી, પ્રધાન દેવની પૂજા, અગ્નિની સ્થાપના, સૂર્યાદિક ગ્રહોનું સ્થાપન અને પૂજન, દેવતાનું અન્વાધાન, પાત્રાસાદન (પાત્ર રાખવાં), હોમનાં દ્રવ્ય તયાર કરવાં, અને ક્રમપૂર્વક હોમ તથા ત્યાગ કરવો, એ પ્રથમનાં અંગભૂત કર્મનો ક્રમ જાણવો. પૂજા, સ્વિષ્ટકૃત્ત પ્રાયશ્ચિત્તાદિ હોમશેષ, અભિધાન, પૂર્ણાહુતિ, પૂર્ણપાત્રનું નિનયન (ખાલી કરવું), પાયરેલા દર્ભનું વિસર્જન, અગ્નિની પૂજા, અભિષેક, “માનસ્તોકે” એ મંત્ર લખી વિભૂતિધારણુ, દેવતાની પૂજા અને વિસર્જન, શ્રેયોગ્રહણ (બ્રાહ્મણો પાસેથી કર્મનું ક્ષણ યજમાને લેવું), દક્ષિણા ઇત્યાદિક દેવું, અને કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરવું, એ રીતે હોમની પાછળ અંગભૂત કર્મનો ક્રમ જાણવો, સ્માર્ત કર્મની ઘણું કરી એજ રીતિ જાણવી.” એ પ્રમાણે મદનરત્ને અને બૌદ્ધાચન કહેલી શાંતિ, કૌસ્તુભમાં બેવી. રજેદર્શનથી પ્રથમ સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરે તો બ્રહ્મહત્યા દોષ લાગેછે એમ છે, તેથી થોડુંક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એમ મને લાગેછે. જાતુકાળે અવશ્ય સ્ત્રી ભોગ કરવો, ન કરે તો બ્રૂણહત્યા (ગર્ભહત્યા) દોષ લાગેછે. મ-

નમાં ભોગ ઇચ્છા હોય અને દ્રેષાદિકને લીધે સ્ત્રીગમન ન કરે તેને આ દોષ લાગે છે. વિરક્ત હોય તો તેને કોઈ પણ દોષ નથી, એ પ્રમાણે શ્રીભાગવતમાં (એકાદશ સ્કંધમાં) “લોકે વ્યવાયામ” એ શ્લોકની ટીકામાં સ્પષ્ટ છે. રમેદર્શન થાય તે દિવસથી સોળ દિવસ પર્યંત ઋતુકાળ જાણવો. તેમાં પ્રથમના ચાર દિવસ, ઇચ્છા-૨મો દિવસ, અને તેરમો દિવસ તે દિવસે સ્ત્રીસંગ ન કરવો. બાકી રહેલા દશ દિવસોમાં પુત્રની ઇચ્છાવાળે સમ (૬-૮-૧૦-૧૨ ઇત્યાદિક) દિવસે અને કન્યાની ઇચ્છાવાળે વિષમ (૫-૭-૯-૧૧ ઇત્યાદિક) દિવસે ગમન કરવું. તેમાં પણ ઉત્તરોત્તર આવતી રાત્રિયું ઉત્તમ. એક રાત્રિમાં એક વખતજ ગમન કરવું. એક વાર ગમન કરવું તે સધળી સમ રાત્રિમાં અવશ્ય કરવું, એમ કોઈ અંથકાર ઠેકે છે. ખીજ દિવસોમાં કાંઈ એક પ્રતિબંધને યોગે ગમન ન થાય તો શ્રાદ્ધ દિવસ, એકાદશીનો દિવસ તે દિવસે પણ ઋતુગમન અવશ્ય કરવું, એમ કોઈ અંથકાર ઠેકે છે. સ્ત્રીઓના કામનો નાશ કરનારો પાપી થાય એવાં વરદાનને સ્મરણ કરી સ્ત્રીની ઇચ્છાથી ઋતુકાળ વિના પણ ગમન કરે તો દોષ થતો નથી; માત્ર બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય છે. “જે ઋતુકાળેજ સ્ત્રીનું ગમન કરે, અને ઋતુકાળ વિના ક્યારે પણ ગમન કરે નહીં, તે યાવજીવ બ્રહ્મચારી છે એમ ઋષિઓએ કહ્યું છે.” આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ, અમાસ, સૂર્યની સંક્રાંતિ, વૈશાખ, વ્યતીપાત, પરિધનું પૂર્વાર્ધ, ભદ્રા, સંધિનો કાળ, માતા પિતાનો મરણ દિવસ, શ્રાદ્ધ દિવસ તેથી આગલો દિવસ જન્મ નક્ષત્ર અને દિવસ એટલે કાળે સ્ત્રી ગમન વર્જ્ય કરવું.

અથગર્ભાધાનકાલઃ ચતુર્થીષઠીચતુર્દશ્યષ્ટમીવંચદશીરહિતાઃતિથયઃપ્રશસ્તાઃ ચંદ્રબુધ ગુરુશુક્રવારાઃશુભાઃ મૂલમધારેવતીઝ્યેષ્ઠાનક્ષત્રાણિવર્જ્યાનિ ભરણીકૃત્તિકાદ્રાશ્લેષાપૂર્વાષ્ટમીવિશાખામધ્યમાનિ શેષાણિશુભાનિ સર્વકાર્યેષુગોચરેચંદ્રબલમાવશ્યકં તથા ચંદ્રોન્મથધનંસૌરપરોગકાર્વકર્ત્તિશ્રિયં સ્ત્રિવંમૃત્યુનૃપમયંમુલમાયંવ્યયંક્રમાત્. ૧ સ્થાનેષુદ્વાદશસ્વૈતદ્વજન્મરાશેઃપ્રયચ્છન્તિ શુભપક્ષેદશશીશ્રેષ્ઠોદિપંચનવમેષ્વપિ ૨ અનેકમાર્ગસ્યઋતુયૌગપદ્યે વિવાહક્રમેણઋતુપ્રાપ્તિક્રમેણવાગર્ભાધાનં ક્રતાવપ્યગમનદોષાપવાદઃ વ્યાધિતોવંધનસ્થો વાપ્રવાસેષ્વથર્વસુ વૃદ્ધાંવંધ્યામસદૃત્તાંમૃતાપત્યામપુષ્પિણીં કન્યાસંવહુપુત્રાંચભગચ્છન્મૈવ દોષમાક્ ॥

હવે ગર્ભાધાનનો કાળ કેહેછે.

ચોથ, છઠ, ચૌદશ, આઠમ, પૂનમ, અને અમાસ એ તિથિ વર્જ્ય કરી બાકીની તિથિઓ ગર્ભાધાનમાટે ઉત્તમ. સોમ, બુધ, ગુરુ, અને શુક્ર એ વાર ગર્ભાધાનમાટે શુભ. મૂળ, મધા, રેવતી, અને જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્ર વર્જ્ય કરવાં. ભરણી, કૃત્તિકા, આદ્રા, આશ્લેષા, ત્રણ પૂર્વા, (પૂર્વા ફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વા ભાદ્રપદા), અને વિશાખા, એ મધ્યમ. બાકી રહ્યાં તે શુભ છે. સર્વ કાર્યોમાં ગોચરવિષે ચંદ્રબુધ અવશ્ય જોઈએ. તે આ પ્રમાણે,—“અન્નલાભ, દ્રવ્યનાશ, સુખ, રોગ, કાર્યનાશ,

ધનલાભ, સ્ત્રીલાભ, મૃત્યુ, રાજભય, સુખ, ધનલાભ, અને ધનનાશ, એ રીતે ચંદ્ર પોતાની જન્મરાશીયકી ખાર સ્થાનકવિષે રહ્યાં છતાં ક્રમે કરી કૃણ દે છે. શુક્લ પ-
ક્ષમાં પાંચો, પાંચમો, અને નવમો એ ચંદ્ર પણ શુભ થાય.” જની અનેક સ્ત્રિઓ
હોય તે સ્ત્રિઓને એક સમયે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેણે વિવાહના ક્રમ પ્રમાણે અ-
થવા ઋતુપ્રાપ્તિના ક્રમ પ્રમાણે ગર્ભાધાન કરવું. ઋતુકાળે ગમન ન કરતાં પણ
દોષ નથી તે કહેછે. “રોગી, બંધનમાં પડેલો, અથવા પરદેશ ગયો હોય, અને
પર્વ દિવસે,” એવે સમયે ઋતુકાળે ગમન ન કરતાં પણ દોષ નથી. “વૃદ્ધા, વંધ્યા
(વાંઝણી), વ્યભિચારિણી, મૃતવત્સા (જની પ્રજા મરી જતી હોય તે), રજોદર્શન
રહિત, જેને કન્યાપ્રજા થતી હોય તે, અને બહુ પુત્રવાળી, એવી સ્ત્રીને ગમન ન
કરે તો” પણ દોષ થતો નથી.

તત્રપ્રથમર્નગમનંગર્ભાધાનહોમંગૃહ્યામૌકૃત્વાકાર્યં દ્વિતીયાદિકઋતુગમનેચનહોમાદિ
કં વેવાંસૂત્રેહોમોનોક્ત્ત્વેહોમવર્જ્યમંત્રપાઠાદિક્રૂપોગર્ભાધાનસંસ્કારઃપ્રથમગમનેકાર્યઃ આ
હિતાપ્રેરર્થાધાનિનોડનાહિતાપ્રેસ્ત્રૌપાસનાપ્રિસિદ્ધિસચ્ચેતત્રૈવહોમઃ ઔપાસનાપ્રિવિચ્છેદેદ્વા
દશદિનપર્વતમયાશ્વેત્યાગ્યાહુસ્વાતનકર્ધ્વપ્રાપશ્ચિત્તપૂર્વકંપુનઃસંધાનવિધિનાપ્રિમુત્પાદ્યતત્ર
કાર્યઃ તત્રપ્રત્યશ્વદંપ્રાજાપયકૃચ્છપ્રાપશ્ચિત્તં તત્રેત્યંસંકલ્પઃ મમગૃહ્યાપ્રિવિચ્છેદદિનાદારભ્યે
તાવતંકાલંગૃહ્યાપ્રિવિચ્છેદજનિતદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંગૃહ્યાપ્રિવિચ્છેદદિના
દારભ્યૈતાવદશ્વદંપર્વતપ્રત્યશ્વદમેકૈકકૃચ્છાન્યથાશક્તિતત્રત્યામ્નાયોગિનિષ્ક્રવીભૂતરજતનિષ્ક
નિષ્કાર્થનિષ્કપાદનિષ્કપાદાર્થાન્યતમત્રવ્યદનેનાહમાચરિષ્યે તથાઆતાવહિનેપુગૃહ્યાપ્રિવિ
ચ્છેદેનલુપ્તસાર્યપ્રાતરૌપાસનહોમત્રવ્યંલુપ્તદર્શપૌર્ણમાસસ્થાલીપાકાદિકર્મર્પણસત્રીઘ્યાઘા
ગ્વ્યવ્યંચતનિષ્કાર્યવાદાનુમહમુન્સુત્રે કૃચ્છપ્રત્યામ્નાયાંતરચિકીર્ષ્યાંતરથોઃકાર્યઃ અશી
નિગુંજાતમકોનિષ્કપાદઃ અયંચતુર્ગુણિતોનિષ્કઃ એવંસંકલ્પવિચ્છિન્નસ્યગૃહ્યાપ્રેપુનઃસંધાનં
કરિષ્યશ્નિસંકલ્પપૂર્વકંસ્વસ્વસૂત્રાનુસારેણગૃહ્યાપ્રિસંસાધયેત્ સર્વાધાનિનાપિએવમેવપુનઃસં
ધાનેનગૃહ્યાપ્રિમુત્પાદ્યગર્ભાધાનપુંસવનાદિહોમઃકાર્યઃ તત્રકૃચ્છસંકલ્પોહોમાદિત્રવ્યદાનસં
કલ્પશ્ચનકાર્યઃ ગર્ભાધાનહોમંકર્તુમ્ગૃહ્યાપુનઃસંધાનંકરિષ્યેત્યેવસંકલ્પઃ ગર્ભાધાનંતેડપ્રિત્યા
ગઃઅર્ધાધાનિનામપિપક્ષદ્વયં ગૃહ્યામૌસાર્યપ્રાતરહોમઃસ્થાલીપાકાઃકાર્યાદયેકઃ ગૃહ્યાપ્રિઃ
કેવલંમંરદ્યોનતુત્રહોમાદિકાર્યમિત્યપરઃ આત્મપક્ષેપૂર્વોક્ત્ત્વોહોમાદિત્રવ્યદાનંકાર્યં હોમાઘ
કરણપક્ષેપ્રાપશ્ચિત્તમાત્રંકાર્યં નતુત્રવ્યદાનં દ્વિભાર્યસ્વાપ્રિદ્વયસંસર્ગાત્પૂર્વમુપ્રયાગ્યનુગતૌડ
ભયવિચ્છેદદિનાદશ્વદગનયાપૃથક્પૃથક્કૃચ્છપ્રાપશ્ચિત્તપૃથક્પૃથક્ક્રૂહોમત્રવ્યદાનંસ્થાલીપા
કત્રવ્યદાનંજઠત્વાપુનઃસંધાનદ્વયેનાપ્રિદ્વયમુત્પાદ્યાપ્રિદ્વયસંસર્ગવિધાયતત્રગર્ભાધાનહોમઃ અ
પ્રિદ્વયસંસર્ગાત્પૂર્વેકાઘ્યનુગતૌતત્માત્રપ્રાપશ્ચિત્તંતદ્વોમત્રવ્યમાત્રદાનંચકાર્યં નતુસ્થાલીપા
કત્રવ્યદાનં આર્યાંતરસ્થાસન્નિધાનેપસ્યાંગર્ભાધાનંતદપ્રિવિચ્છેદપ્રાપશ્ચિત્તાદિનાગૃહ્યમુત્પા
દ્યતત્રહોમઃ સર્વત્રપુનઃસંધાનેસ્થાલીપાકાનારંભેસ્થાલીપાકાદિત્રવ્યદાનંકૃતાકૃતં એવં
યથાપથંગૃહ્યાપ્રિસિદ્ધિકૃત્વામમાસ્યાંભાર્યાંસંસ્કારાનિશયદ્વારાડસ્યાંજનિષ્વમાણસર્વગર્ભા
ણાંબીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંગર્ભાધાનાર્ણવકર્મકરિષ્યે તદંગત્વેન

સ્વસ્તિવાચનેત્યાદિસંકલ્પ્ય પુण्याહવાચનમાતૃકાપૂજનનાંદીશ્રાદ્ધાદિકૃત્વાયથાગૃહ્યાંગર્ભાધાનસંસ્કારઃકાર્યઃ શ્રગ્નગર્ભાધાનકર્મણોબ્રહ્મદેવતાકૃત્વાતુપુण्याહવાચનૈતેકર્મણિગદેવતાબ્રહ્માપ્રીયતામિતિવદેન્ ઔપાસનાંગેસ્વસ્તિવાચનેઅગ્નિસૂર્યપ્રજાપતયઃપ્રિયંતાં સ્થાલીભ્યાકારં મેઅગ્નિઃપ્રીયતામિતિ એવમન્યગ્રંથાંતરાદૃશ્યં ॥

તેમાં પ્રથમ ઋતુ સમયે ગૃહ્યાગ્નીમાં ગર્ભાધાન સંબંધી હોમ કરી ગમન કરવું. બીજા ઇત્યાદિક ઋતુ સમયે ગમન કરવાવિષે હોમ ઇત્યાદિક નથી. જેમનાં સૂત્રવિષે હોમ કરવાનું કહ્યું નથી, તેમણે હોમ ન કરતાં મંત્રનો માત્ર પાઠ પ્રથમ ગમન સમયે કરવો. અર્ધધાની અગ્નિહોત્રીએ અને અનાહિતાગ્નિએ ગૃહ્યાગ્નિ સિદ્ધ હોય તો તે ઉપરેજ ગર્ભાધાન હોમ કરવો. બાર દિવસ પર્થત ગૃહ્યાગ્નિનો વિચ્છેદ (નાશ) થાય તો “અયાશ્વાઃ” એ મંત્રવડે ધૂતાહુતિરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અગ્નિનો નાશ થયાં બાર કરતાં અધિક દિવસ થયા હોય તો પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ફરી પુનઃસંધાન વિધિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્ની ઉપરે ગર્ભાધાન હોમ કરવો. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું તે દરવર્ષે પ્રાજપત્ય કૃચ્છ્ર કરવું. તેમાં આ રીતે સંકલ્પ કરવો. “મમ ગૃહ્યાગ્નિ-વિચ્છેદદિનાદારભ્યેનાવંતં કાલં ગૃહ્યાગ્નિવિચ્છેદજનિનદોષપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રી-ત્યર્થ ગૃહ્યાગ્નિવિચ્છેદદિનાદારભ્યેતાવદશ્વપર્વતં પ્રત્યશ્વદં એકૈકઠ્ઠ્ઠાન્ યથાશક્તિ તત્પ્ર-ત્યાન્નાયગોનિષ્ક્રયીભૂતરજનનિષ્કનિષ્કાર્ધનિષ્કપાદનિષ્કપાદાર્ધાન્યતમદ્રવ્યદાનેનાહમાચ-રિવ્યે તથા એવાદિનેષુ ગૃહ્યાગ્નિવિચ્છેદેન લુપ્તસાચપ્રાતરૌપાસહોમદ્રવ્યં લુપ્તદર્શપૌર્ણ-માસસ્થાલીપાકાદિકર્મપર્યામ્ત્રીત્યાગાત્પદ્રવ્યં ચ તન્નિષ્કર્યં વા દાનુમહમુત્તુજે.” કૃ-ચ્છ્રને સ્થાનકે બીજે પ્રત્યાગ્રાય કરવો હોય તો તેવો ઉચ્ચાર કરવો. એથી ગુંજ-ભારનો નિષ્કપાદ, એ ચોગુણો કરવાથી એક નિષ્ક. એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી, “વિચ્છિન્નસ્ય ગૃહ્યાગ્નેઃ પુનઃ સંધાનં કરિવ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પોતપોતાનાં સૂત્ર પ્રમાણે ગૃહ્યાગ્નિ સિદ્ધ કરવો. સર્વાધાની હોય તેણે પણ એજ રીતે પુનઃસંધાન વિધિ-વડે ગૃહ્યાગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિ ઉપરે ગર્ભાધાન, પુંસવન, ઇત્યાદિકનો હોમ ક-રવો. સર્વાધાનીએ કૃચ્છ્રનો સંકલ્પ અને હોમાદિક દ્રવ્યનાં દાનનો સંકલ્પ એ કરવા નહી. ત્યારે, “ગર્ભાધાનહોમં કર્તું ગૃહ્યપુનઃસંધાનં કરિવ્યે,” એવોજ સંકલ્પ કરવો, અને ગર્ભાધાન થયા પછી અગ્નિનો ત્યાગ કરવો. અર્ધધાનીઓના પણ બે પક્ષ છે. પ્રથમ પક્ષ—ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે સાયંકાળે, પ્રાતઃકાળે હોમ અને સ્થાલીપાક કરવા. બીજો પક્ષ—કેવળ ગૃહ્યાગ્નિનું માત્ર રક્ષણ કરવું, તે ઉપરે હોમાદિક કરવો નહી. પ્રથમ પક્ષવિષે પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે હોમાદિકનાં દ્રવ્યનું દાન કરવું. હોમાદિક ન કરવો એ પક્ષવિષે પ્રાયશ્ચિત્ત માત્ર કરવું, હોમાદિકનાં દ્રવ્યનું દાન કરવું નહી. જેની બે સ્ત્રી હોય તેના બન્ને અગ્નિનો સંસર્ગ (એકીકરણ) થયાર્થી પ્રથમ બન્ને અગ્નિ નષ્ટ થાય તો બન્નેનો નાશ જ દિવસે થયો તે દિવસયકી વર્ષ લેખી તે પ્રમાણે બન્નેનાં

૧ ગૃહ્યાગ્નિ યુક્ત જે અગ્નિહોત્રી તે અર્ધધાની.

૨ કેવળ સ્માર્તગ્નિ (આવસથ) યુક્ત તે અનાહિતાગ્નિ કહેવાય છે.

૩ અગ્નિહોત્રી હોય અને ગૃહ્યાગ્નિરહિત તે સર્વાધાની કહેવાય છે.

જુદાં જુદાં કૃત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત, અને જુદાં જુદાં હોમદ્રવ્યનું દાન, અને સ્થાલીપા-
કનાં દ્રવ્યનું દાન એ સર્વ કરી બે પુનઃસંધાન કરી બે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવા. પછી
તે બન્ને અગ્નિનો સંસર્ગ કરી તે સંસર્ગાગ્નિ ઉપરે ગર્ભાધાનનિમિત્ત હોમ કરવો.
બન્ને અગ્નિનો સંસર્ગ થયાથી પ્રથમ બેમાંથી એક અગ્નિ નષ્ટ થાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત,
અને તેનાં હોમદ્રવ્યનું દાન એ માત્ર કરવાં, સ્થાલીપાકનાં દ્રવ્યનું દાન કરવું નહીં.
બીજી સ્ત્રી પાસે ન હોય તો જ સ્થિને ગર્ભાધાન કરવાનું તેના અગ્નિનો નાશ થયાનું
પ્રાયશ્ચિત્ત ઇત્યાદિક કરી પુનઃસંધાનવિધિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે ઉપરે ગર્ભાધાન
હોમ કરવો. સ્થાલીપાકનો આરંભ થયો ન હોય તો સર્વત્ર પુનઃસંધાન સમયે સ્થા-
લીપાક ઇત્યાદિકનાં દ્રવ્યનું દાન કરવું ચાહાય ન કરવું એમ છે. એ પ્રમાણે યથા-
યોગ્ય ગૃહ્યાગ્નિ સિદ્ધ કરી “મમાસ્પાં માર્યાવાં સંસ્કારાતિશયદ્વારાઽસ્પાં જનિષ્યમાણસર્વ-
ગર્ભાણાં ક્ષીજગર્ભસમુદ્રવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે ગર્ભાધાનાત્મ્યં કર્મ કરિષ્યે,
તદંગત્વેન સ્વસ્તિવાચનં,” ઇત્યાદિક સંકલ્પ કરી પુણ્યાહવાચન, માતૃકાપૂજન, અને
નાંદીશ્રાદ્ધ ઇત્યાદિક કરી પોતાનાં ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો. આ
ગર્ભાધાન સંસ્કારના દેવતા બ્રહ્મા છે માટે પુણ્યાહવાચનની છેવટે, “કર્માગ્નૈદેવતા
બ્રહ્મા પ્રીયતાં” એવો ઉચ્ચાર કરવો. અગ્નિ સિદ્ધ કરતી વખતે તેનાં અંગભૂત પુ-
ણ્યાહવાચનની અંતે, “અગ્નિસૂર્યપ્રજાપતયઃ પ્રીયતાં,” એવો ઉચ્ચાર કરવો. સ્થા-
લીપાકના આરંભ સમયે, “અગ્નિઃ પ્રીયતાં,” એવો ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે બીજાં
કર્મોમાં ઉચ્ચાર કરવો તે બીજા અંથોમાં બેવો.

અથનાંદીશ્રાદ્ધવિચારઃ ગૌર્યાદિમાતૃકાપૂજનનાંદીશ્રાદ્ધાંગં યજ્ઞનાંદીશ્રાદ્ધનક્રિયતેત
ત્રમાતૃકાપૂજનમપિનકાર્યં તત્રપૂર્વમાતૃપાર્વણંતતઃપિતૃપાર્વણંતતઃસપત્નીકમાતામહપાર્વણંતિ
પાર્વણત્રયાત્મકંનાંદીશ્રાદ્ધં માતૃજીવનેસપત્નમાતૃમરણેપિનમાતૃપાર્વણં એવંમાતામહ્યા
જીવનેમાતામહીસપત્ન્યામરણેપિનમાતામહાદેઃસપત્નીકત્વં એવંદશાદાવપિમાતૃજીવનેસપ
ત્નમાતૃમરણેપિનસપત્નીકત્વંપિત્રાદેઃ અત્રસ્વધાશદ્ધસ્થાનેસ્વાહાશદ્ધઃ સધ્યૈનૈવસર્વાઃક્રિ
યાઃ પ્રતિપાર્વણંદૈવેચયુગમાત્રાભ્યાનાઃ કુશસ્થાનેદૂર્વાઃવિવાહાદિમંગલકર્મોગેવૃદ્ધિશ્રાદ્ધે ય
જ્ઞાદિકર્મોગેતુઅમૂલાદર્માગ્રાહ્યાઃ દૂર્વાદર્માશ્વયુગમાએવ ઉદ્દુઃસુખઃકર્તાપ્રાદુઃસુખાવિપ્રાઃ પ્રા
દુઃસુખોવાકર્તાઉદ્દુઃસુખાવિપ્રાઃ પૂર્વાર્ણહકાલઃ પ્રદક્ષિણંકર્મ આધાનાંગંત્વપરાણ્હેકાર્યં પુત્ર
જન્મનિમિત્તકંરાત્રાવપિ એવંચવિશ્વેદેવાર્થવિપ્રસહિતાઅષ્ટૌવિપ્રાઅત્પશસ્તૌચત્વારૌવા વૃદ્ધિ
શ્રાદ્ધેવિશ્વેદેવાઃસત્પત્રસુસંજ્ઞકાઃ સોમયાગગર્ભાધાનપુંસવનસીમંતોન્નયનાધાનાદિકર્મોગમ્
તવૃદ્ધિશ્રાદ્ધેકૃતુદક્ષસંજ્ઞકાઃ ગર્ભાધાનાદિસંસ્કારેપ્રવાપીદેવપ્રતિષ્ઠાદિપૂર્વકર્મસુઅપૂર્વાધાના
દિપુંસન્યાસસ્વીકારેકામ્યવૃષોત્સર્ગેગૃહપ્રવેશેતીર્થયાત્રાયાંશ્રવણાકર્મસર્પવલ્યાશ્વપુત્ર્યાપ્રય
ણાદિપાકસંસ્થાનાપ્રથમારંભેનાંદીશ્રાદ્ધમાવશ્યકં પુનરાધાનેસોમયાગાદિમિત્તેઅસહુત્ક્રિ
યમાણેકર્મણિઅટકાદિશ્રાદ્ધકર્મસુચનાંદીશ્રાદ્ધનકાર્યં ગર્ભાધાનપુંસવનસીમંતચૌલમૌંજી
વિવાહાનિરિક્તસંસ્કારેપુશ્રવણાકર્મોદિપુચનાંદીશ્રાદ્ધૈવૈકલ્પિકં જાતકર્મોગંપુત્રજન્મનિ
મિત્તકંચનાંદીશ્રાદ્ધપૃથગેવ જન્મકાલેએવજાતકર્મણિક્રિયમાણેપુત્રજન્મનિમિત્તકંજાતક

મીંગંચવૃદ્ધિશ્રાદ્ધંતંત્રેણકરિપ્યદતિસંકલ્પ્યસકૃદેવકાર્યં નામકર્મણાસહજાતકર્મચિકીર્ષી
યાંપુત્રજન્મનિમિત્તંજન્મકાલેએવહેન્નાકૃત્વાકર્મ્યાંગનામકર્મકાલેકાર્યં તદાતદકરણેનામક
ર્મકાલેએવપુત્રજન્મનિમિત્તંજાતકર્મનામકર્મ્યાંગચનાંદીશ્રાદ્ધંતંત્રેણકરિપ્યદતિસંકલ્પ્યૈકમે
વકાર્યં એવંચૌલાદિકર્મણાસહજાતકર્માદિષુક્રિયમાણેષુપુત્રજન્મનિમિત્તંચૌલાંતસંસ્કારાં
ગંચનાંદીશ્રાદ્ધંતંત્રેણકરિપ્યદતિસંકલ્પ્યઃ તથાચસંહૈવક્રિયમાણેષુચૌલાદિપ્વન્યેષુચકર્મસુ
નાંદીશ્રાદ્ધસ્યસકૃદેવાનુષ્ઠાનંનતુપ્રતિકર્મપૃથગનુષ્ઠાનમ્ એવંયમલયોર્યુગપદેકસંસ્કારકરણે
પિત્તેયં ઋકશાલ્ખિભિઃકાત્યાયનૈશ્વપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાદતિપિતૃપૂર્વકચ્ચારઃકાર્યઃ અન્ય
શાલ્ખિભિસ્તુપ્રપિતામહપિતામહપિતરોનાંદીમુખાદતિપ્રપિતામહપૂર્વકચ્ચારઃ માતૃપાર્વણેનાંદી
મુખશબ્દેહીપ્ત્વિકલ્પાન્નાંદીમુખ્યદતિનાંદીમુખાદતિપશ્ચાત્યમુચ્ચારેઅનાદિસંજ્ઞાત્વેનનુલ્લમ્
ભાત્સંજ્ઞાપૈમિતિનિવેધાનવતારાદિતિપુરુષાર્થચિંતામણીકારઃ ॥

હવે નાંદીશ્રાદ્ધનો નિર્ણય કેહેછે.

ગૌરી ઇત્યાદિક માતૃકાનું પૂજન નાંદીશ્રાદ્ધનું અંગ છે. જ્યહાં નાંદીશ્રાદ્ધ થતું
નથી તે કર્મમાં માતૃકાપૂજન પણ કરવું નહીં. પ્રથમ માતૃપાર્વણ, પછી પિતૃપા-
ર્વણ, પછી સપત્નીક માતામહપાર્વણ એ પ્રમાણે ત્રણ પાર્વણ ઋમાં છે તે નાંદી-
શ્રાદ્ધ. માતા જીવતી હોય અને સાવકી માતા મરણ પામેલી હોય તો પણ માતૃપા-
ર્વણ ન થાય. એ રીતે માતામહી (માતાની માતા) જીવતી હોય અને સાવકી
માતામહી મરણ પામેલી હોય તો પણ માતામહ ઇત્યાદિકને સપત્નીકપણું નથી.
એ રીતે દર્શાદિક શ્રાદ્ધમાં પણ માતા જીવતી હોય અને સાવકી માતા મરણ પામેલી
હોય તો પણ પિત્રાદિકને સપત્નીકપણું નથી. એ નાંદીશ્રાદ્ધમાં ‘સ્વધા’ શબ્દને
સ્થાનકે ‘સ્વાહા’ શબ્દ ઉચ્ચાર કરવો. અને સચેજ સધળું કર્મ કરવું. દર એક
પાર્વણને ઠેકાણે અને દેવને ઠેકાણે એ એ બ્રાહ્મણ નોતરવા. વિવાહાદિક મંગળ ક-
ર્મનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ હોય તો દર્ભને ઠેકાણે દૂર્વા લેવી. યજ્ઞદિક કર્મનું અંગભૂત
નાંદીશ્રાદ્ધ હોય તો મૂળરહિત દર્ભ લેવા. દૂર્વા અને દર્ભ એ એ બેજ લેવાં. નાંદીશ્રાદ્ધ
કર્તાએ ઉત્તરાભિમુખ બેસવું, અને બ્રાહ્મણોએ પૂર્વમુખ બેસવું, અથવા કર્તાએ પૂર્વમુખ,
અને બ્રાહ્મણોએ ઉત્તરમુખ બેસવું. નાંદીશ્રાદ્ધમાં પૂર્વાન્હકાળ લેવો. સધળું કર્મ પ્રદક્ષિણ
કરવું. ગર્ભાધાનનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ અપરાન્હ કાળે કરવું. પુત્ર જન્મનિમિત્તનાંદી-
શ્રાદ્ધ રાત્રિએ પણ કરવું. એ રીતે વિશ્વેદેવા સંબંધી બ્રાહ્મણ સહિત આઠ બ્રાહ્મણોને કેહેવું
તેટલું સામર્થ્ય ન હોય તો ચાર બ્રાહ્મણોને કેહેવું. નાંદીશ્રાદ્ધમાં ‘સત્યવસુ’ નામના
વિશ્વેદેવા લેવા. સોમયાગ, ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમંતોત્સવન, અને અઞ્ઞયાધાન,
ઇત્યાદિક કર્મનાં અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધમાં ‘ક્રતુદક્ષ’ નામના વિશ્વેદેવા લેવા. ગર્ભા-
ધાન ઇત્યાદિક સંસ્કાર; વાવ, અને દેવની પ્રતિષ્ઠા ઇત્યાદિક પૂર્ત કર્મ; પ્રથમ ન
કરેલું એવું આધાન (અગ્નિહોત્ર) ઇત્યાદિક કર્મ; સંન્યાસ લેવો; કામ્ય વૃષોત્સર્ગ;
ગૃહપ્રવેશ; તીર્થયાત્રા; અને શ્રવણાકર્મ, સર્પબળિ, આશ્વયુજી કર્મ, આશ્રયુજી ઇત્યા-
દિક પાકસંસ્થાઓનો પ્રથમ આરંભ; એ કર્મના આરંભ સમયે નાંદીશ્રાદ્ધ અવશ્ય

કરવું. સોમયાગ વિના પુનરાધાન, વારંવાર કરવાનાં કર્મ, અને અષ્ટકા ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધકર્મ, એઓમાં નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું નહી. ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમંતોન્નયન, યૌગ, મૌજ, અને વિવાહ એ વિના ખીજ સંસ્કારો અને શ્રવણા કર્માદિક કર્મવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું અથવા ન કરવું એ વિકલ્પ છે. જાતકર્મનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ અને પુત્રજન્મ સંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ એ ભિન્ન ભિન્ન કરવાં. પુત્રજન્મ સમયેજ જાતકર્મ સંસ્કાર કરવામાં આવતો હોય તો, “પુત્રજન્મનિમિત્તકં જાતકર્માંગં ચ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એક વખતજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. નામકરણ સંસ્કારની સાથે જાતકર્મ કરવાનું હોય તો પુત્રજન્મ સંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ જન્મ કાળેજ સુવર્ણવડે કરી કર્મીંગ ભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ નામકર્મ સમયે કરવું. જન્મ કાળે તે કર્યું ન હોય તો નામકર્મ સમયેજ, “પુત્રજન્મનિમિત્તકં જાતકર્મનામકર્માંગં ચ નાંદીશ્રાદ્ધં તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એકજ કરવું. એ પ્રમાણે યૌગ ઇત્યાદિ કર્મની સાથે જાતકર્માદિ સંસ્કાર કરવાના હોય તો, “પુત્રજન્મનિમિત્તકં ચૌલાંતસંસ્કારાંગં ચ નાંદીશ્રાદ્ધં તંત્રેણ કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરવો. એજ રીતે સાથેજ કરવાના યૌગાદિક સંસ્કાર અને ખીજ કર્મ તેઓમાં નાંદીશ્રાદ્ધ એકજ વાર કરવું, કર્મ કર્મપ્રત્યે ભિન્ન કરવું નહી. એ પ્રમાણે યમગ (બેઠકાંનાં) જે તેમના સંસ્કાર એક કાળે કરવાના હોય તેમાં પણ એ પ્રમાણેજ નિર્ણય જણવો. ઋગ્વેદીઓએ, અને કાત્યાયનોએ “પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાઃ” એવો પિતૃપૂર્વક ઉચ્ચાર કરવો. ખીજ શાખાવાળાઓએ તો “પ્રપિતામહપિતામહવિતરો નાંદીમુખાઃ” એવો પ્રપિતામહપૂર્વક ઉચ્ચાર કરવો. માતૃપાર્વણમાં નાંદીમુખ શબ્દની આગળે વ્યાકરણનો હીપ્ પ્રત્યય વિકલ્પથી પ્રાપ્ત થાયછે માટે “નાંદીમુખ્યઃ” એવો, અથવા “નાંદીમુખ્વાઃ” એવો એ બન્ને પક્ષ ઉચ્ચારમાં આવેછે તેથી બન્નેમાંથી કોઇએક લેવો. “નખ અથવા મુખ એ શબ્દ જને અંતે આવ્યો હોય એવો શબ્દ કોઇની સંજ્ઞા થાય તો તેની આગળ હીપ્ પ્રત્યય થતો નથી, પણ ટાપ્ પ્રત્યય થાયછે,” એવો જે નિષેધ કહ્યો તેની એ ઠેકાણે પ્રાપ્તિ નથી, કારણ, ‘નાંદીમુખ’ એ સંજ્ઞા અનાદિ છે એરીતે પુરૂષાર્થચિંતામણીકાર કહેછે.

અથવૃદ્ધિશ્રાદ્ધકર્તુર્જીવત્પિતૃકલ્પેનિર્ણયઃ જીવેત્પુત્રાદિવર્ગાશ્વસ્તંવર્ગીનુપરિત્યજેદિતિન્યાયે નજીવત્પિતૃકઃસ્વાપત્યસંસ્કારેષુમાતૃમાતામહપાર્વણપુત્રનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્યાત્ માતરિજીવત્યાં માતામહપાર્વણકમેવ માતામહેજીવિતમાતૃપાર્વણકમેવ કેવલમાતૃપાર્વણેવિશ્વેદેવાનકાર્યાઃ વર્ગત્રયાદ્યેષુમાતૃપિતૃમાતામહેષુજીવત્સુનાંદીશ્રાદ્ધલોપેવસુતસંસ્કારેષુચિતઃ દ્વિતીયવિવાહાધાનપુત્રેષ્વિસામયાગાદિષુસ્વસંસ્કારકર્મસુયેભ્યેવપિતાદદ્યાત્તેભ્યોદદ્યાત્ તથાચસુતમાતૃમાતામહકોપિજીવત્પિતૃકઃસ્વસંસ્કારેપિતુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃપિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃપિતુર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહઃઅત્યેવપાર્વણત્રયમુદ્દિશ્યશ્રાદ્ધંકુર્યાત્ નતુ સ્વમાતૃમાતામહપાર્વણોદ્દેશઃ પિતરિપિતામહેચજીવિતસ્વસંસ્કારેપિતામહસ્યમાતૃપિતામહીપ્રપિતામહ્યદિત્યાદ્યોદ્દેશઃ એવંપ્રપિતામહેપિયોઽયં પિતુર્માત્રાદિજીવનેતત્પાર્વણલોપેવ તથાચ યેભ્યેવપિતાદદ્યાદિતિપક્ષસ્યવર્ગાશ્વજીવનેતત્પાર્વણલોપદતિદ્વારલોપપક્ષસ્યચસ્વસંસ્કારસ્વા

પત્યસંસ્કારભેદેનવ્યવસ્થાસિદ્ધાંતિતેતિત્રેયં કેચિત્પુષ્કલ્યસ્યૈચ્છિકોવિકલ્પોનનુવ્યવસ્થિતઃ
ત્યાહુઃ એવંમૃતપિતૃકસ્યજીવન્માતૃમાતામહસ્યપિતૃપાર્વણેનૈવનાંદીશ્રાદ્ધસિદ્ધિર્જ્ઞેયા સમાવર્તન
સ્યમાણવકર્તૃત્વેપિતૃદંગભૂતનાંદીશ્રાદ્ધેપિતૃસ્તદ્ભાવેજ્યેષ્ઠભ્રાત્રાદેરધિકારઠતિકેચિત્ તત્રપિ
તાપુત્રસમાવર્તનેસ્વપિતૃભ્યોનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ પિતાજીવત્પિતૃકશ્વેત્સુતસંસ્કારત્વાનુદ્ધારલોપ
પક્ષોયુક્તઠિતિમાતિ માણવકપિતુઃપ્રવાસાદિનાઅસન્નિધાનેભ્રાત્રાદિર્માણવકસ્યપિતૃર્માનૃવિ
નામહીપ્રપિતામહ્યઠત્યાયુચ્ચાર્યશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ મૃતપિતૃકમાણવકસમાવર્તનેપિતૃવ્યભ્રાત્રાદિરસ્ય
માણવકસ્યમાનૃવિતામહીત્યાયુચ્ચારયેન્ ભ્રાત્રાદેરભાવેસ્વયમેવસ્વપિતૃભ્યોદયાન્ એવંજીવ
ત્પિતૃકોપિપિતૃરસન્નિધાનેભ્રાત્રાદેરભાવેપિતુઃપિતૃભ્યઃસ્વયમેવનાંદીમુખંકુર્યાન્ ઉપનયનેન
કમાધિકારસ્યજ્ઞાતત્વાન્ એવંવિવાહેપિદ્રષ્ટવ્યં મૃતપિતૃકસ્યચૌલોપનયનાદિકંપિતૃમૃતમાતૃ
લાદિઃકુર્વન્અસ્યસંસ્કાર્યસ્યપિતૃવિતામહીત્યાયુચ્ચાર્યશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ જીવતઃપિતૃરસન્નિધાનેન
કુર્વન્માતૃલાદિરસ્યસંસ્કાર્યસ્યપિતૃર્જનકાદીનુદિશ્યકુર્યાન્અનુસંસ્કાર્યસ્યમૃતાનપિમાત્રાદીનિ
તિસંક્ષેપઃ ॥

હવે નાંદીશ્રાદ્ધ કરનારાનો પિતા જીવતો હોય તો તેવિષે નિર્ણય કેહેછે.

માતા (મા), પિતામહી (દાદી), અને પ્રપિતામહી (પરદાદી), એ ત્રણ મળી
એક વર્ગ; પિતા (બાપ), પિતામહ (દાદો), અને પ્રપિતામહ (પરદાદો), એ ત્રણ
મળી એક વર્ગ; માતામહ (માનો પિતા), માતૃપિતામહ (માનો દાદો), અને
માતૃપ્રપિતામહ (માનો પરદાદો) એ સપત્નીક ત્રણે મળી એક વર્ગ; એ પ્રમાણે
ત્રણ વર્ગ છે, તેમાં “વર્ગાનું પ્રથમ મનુષ્ય જીવતું હોય તો તે વર્ગજ છોડી દેતો.”
એવો ન્યાય છે માટે જોનો પિતા જીવતો હોય તેણે પોતાનાં બાળકોના સંસ્કાર સમયે
માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણ એ બે પાર્વણે યુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. માતા જી-
વતી હોય તો માતામહપાર્વણે યુક્તજ કરવું. માતામહ જીવતો હોય તો માતૃપાર્વણે
યુક્તજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. કેવળ એક માતૃપાર્વણજ હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધમાં વિશ્વેદેવા
કરવા નહી. ત્રણ વર્ગમાંનાં પ્રથમનાં એટલે માતા, પિતા, અને માતામહ, એ ત્રણે
જીવતાં હોય તો પુત્રસંસ્કારમધ્યે નાંદીશ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો એ યોગ્ય છે. બુદ્ધિ
વિવાહ, અગ્ન્યાધાન, પુત્રેષ્ટિ, અને સોમયાગ ઇત્યાદિક પોતાના સંસ્કારરૂપ કર્મવિષે
“પોતાનો પિતા જ પિતૃને પાર્વણ દેતો હોય તેજ પિતૃને પુત્રે દેવું.” તેમજ જોની
માતા અને માતામહ એ મૃત થયાં હોય અને પિતા જીવતો હોય તો તેણે પોતાના
સંસ્કારમાંનાં નાંદીશ્રાદ્ધ સમયે પિતા જોનો ઉચ્ચાર કરતો હોય તેનોજ ઉચ્ચાર
કરવો. તે આ પ્રમાણે,—“પિતૃર્માનૃવિતામહીપ્રપિતામહઃ પિતુઃપિતૃવિતામહપ્રપિતામહઃ
પિતૃર્માતામહમાતૃવિતામહમાતૃપ્રપિતામહઃ,” એજ રીતે ત્રણ પાર્વણનો ઉદ્દેશ કરી નાં-
દીશ્રાદ્ધ કરવું, પોતાનાં માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણનો ઉચ્ચાર કરવો નહી. પિતા
અને પિતામહ બન્ને જીવતા હોય તો પોતાના સંસ્કાર સમયે પિતામહનાં માતૃપાર્વણનો
ઉચ્ચાર કરવો. તે આ રીતે,—“વિતામહસ્ય માનૃવિતામહીપ્રપિતામહઃ,” એ રીતે
ઉદ્દેશ કરવો. પ્રપિતામહ જીવતો હોય તો પણ એ પ્રમાણે યોજના કરવી. પિતાની

માતા ઇત્યાદિક જીવતી હોય તો તે પાર્વણનો લોપજ કરવો. તેમજ “જ પિતૃને પિતા પાર્વણ દેતો હોય તેજ પિતૃને પુત્રે દેવાં,” એ એક પક્ષ; અને વર્ગમાંનો પ્રથમ જીવતો હોય તો તે પાર્વણનો લોપ કરવો એ બીજે દ્વારલોપ પક્ષ; એમની વ્યવસ્થા, પોતાના સંસ્કાર અને પોતાનાં સંતાનોના સંસ્કાર એ બેદવડે કરેછે, એમ જાણવું; એટલે પોતાના સંસ્કારમાં પિતાનાં પાર્વણો અને પુત્રના સંસ્કારમાં પોતાનાં પાર્વણો લેવાં એ તાત્પર્ય. કોઈ અંથકાર તો, પ્રથમ કહેલા બન્ને પક્ષનો વિકલ્પ ઐચ્છિક (ધૃચ્છાપૂર્વક) છે. વ્યવસ્થાયુક્ત નથી, એમ કહેછે. એજ રીતે જનો પિતા મૃત થયો હોય, અને માતા તથા માતામહ એ બન્ને જીવતાં હોય તો તેનાં નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ એક મૃતપાર્વણ થકીજ થાયછે એમ સમજવું, એ કે સમાવર્તન સંસ્કાર પોતેજ બંદુક કરે તો પણ સમાવર્તનનું અંગમૃત નાંદીશ્રાદ્ધ પિતાએ કરવું. પિતા ન હોય તો જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ કરવું, એમ કોઈ અંથકાર કહેછે. પિતાએ પુત્રનાં સમાવર્તન સમયે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું તે પોતાના પિતૃને ઉદ્દેશે કરવું. પિતા જીવત્પિતૃક (જનો પિતા જીવતો હોય તેવો) હોય તો પુત્રનો સંસ્કાર છે માટે ત્યાં દ્વારલોપ પક્ષ યોગ્ય છે એમ ભાસેછે. બટુનો પિતા પ્રવાસ ઇત્યાદિક કારણથી સમીપે ન હોય તો બટુના ભાઈ ઇત્યાદિકે “માણવકસ્ય પિતૃર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ,” એવો (બટુના પિતાનાં પાર્વણનો) ઉચ્ચાર કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. મૃતપિતૃક (જનો પિતા મૃત છે) એવા બટુનાં સમાવર્તનવિધે કાકો, ભાઈ ઇત્યાદિકે બટુનાં પાર્વણવડે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં, “અસ્ય માણવકસ્ય માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. ઇત્યાદિક ન હોય તો બટુએજ પોતાના પિતૃને ઉદ્દેશે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. તેમજ પિતા જીવતો છતાં સમીપે ન હોય અને ભાઈ ઇત્યાદિકનો અભાવ હોય તો પિતાના પિતૃને ઉદ્દેશે બટુએ પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. કારણ, યજ્ઞોપવીત થયેલું છે તેથી બટુને કર્મનો અધિકાર છે. એ પ્રમાણે વિવાહમાં પણ નિર્ણય જાણવો. મૃતપિતૃકના ચૌલ, મૌજ ઇત્યાદિક સંસ્કાર કરવાના તે કાકો, મામો ઇત્યાદિક સંસ્કાર કરતા હોય તો તેઓએ “અસ્ય સંસ્કાર્યસ્ય પિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરી જને સંસ્કાર કરવાના છે તેનાં પાર્વણવડે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. પિતા જીવતો છતાં તે સમીપે ન હોવાનાં કારણથી મામો ઇત્યાદિક સંસ્કાર કરે તો તેણે, જને સંસ્કાર કરવાના છે તેનાં પિતાની માતા, પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, બટુની માતા ઇત્યાદિક મૃત થઈ હોય તો પણ તેને ઉદ્દેશે કરવું નહી. એ પ્રમાણે નાંદીશ્રાદ્ધનાં પાર્વણનો સંક્ષેપે નિર્ણય કહ્યો.

નાંદીશ્રાદ્ધેપિંડદાનંકુલધર્માનુસારેણવૈકલ્પિકં પિંડેપુદ્ધિમધુબદ્રદ્રાક્ષામલકમિશ્રણં દક્ષિણાયાંદ્રાક્ષામલકાનિ પ્રથમાર્તેર્નસંકલ્પઃ સર્વજોષ્ઠારેસંબંધનામગોત્રંવર્જયેન્ માલતી મલ્લિકાકેતકીકમલાનાંમાલાદેયાનતુરક્તપુષ્પાણાં કુંકુમચંદનાદાલંકૃતાઃસર્વે નાંદીશ્રાદ્ધારંભેપાકાંતુરેણૈશ્વદેવઃસામિકાનપ્રિકૈઃસર્વશાલિભિઃકાર્યઃ દ્વયોદ્વયોર્વિપ્રયોર્યુગપસિમંત્રણં ભવદ્રથાંક્ષણઃક્રિપતામૌતથાપ્રાપ્તાંભવંતૌપ્રાપ્તવાલેત્યુક્તિઃ શંનોદેવીત્યનુમંત્ર્યપવાનેવક્ષિ

પેન્ યવોસિસોમદેવત્યોગોસેવેદેવનિર્મિતઃ પ્રત્નવદ્ધિઃ પ્રત્નઃ પુષ્ટયાનાંદીમુખાન્પિતૃનિમાલ્લોકાન્પ્રીણયાહિનઃ સ્વાહાનમદતિપિચ્ચેમંત્રઃ દિર્ઘિર્ધાદિદાનં પાણિહોમોગ્રયેકવ્યવાહનાયસ્વાહાસોમાયપિતૃમતેસ્વાહેતિ અન્નશ્રાદ્ધેનાપસર્વ્યનતિલાઃ નચ્ચપિતૃતીર્થિનદાનં પાવમાઙ્ગીઃ શંવતીઃ શકુનિમૂક્તંસ્વસિસૂક્તંચશ્રાવયેન્ મધુવાતાદતિતુચસ્થાનેઉપાસ્મૈગાયેતિપંચર્ચઃ અક્ષં નમીમદંતેતિચ તૃપ્તિપ્રશસ્થાનેસંપન્નમિતિ દૈવેરુચિતમિતિપ્રશ્નઃ પૂર્વાગ્રેષુકુશેષુદૂર્વાસુવાદેકસ્પદૈર્દૌર્ધૌર્ધૌ અક્ષવ્યસ્થાનેનાંદમિખાઃ પિતરઃ પ્રીયંતાં સ્વધાવાચનસ્થાનેનાંદીમુખાન્પિતૃન્વાચયિષ્યેદત્યાદિનસ્વધાપ્રયુક્તીત ત્યમૂપુવાત્તિનેતિચિપ્રવિસર્જનં કેચિન્નાંદીશ્રાદ્ધાતેવૈશ્વદેવોબલ્લ્લાનામિત્યાહઃ નાન્નશ્રાદ્ધાંગતર્પણં અન્નાહિતાગ્રિનાપિંડદાનંકાર્યં પિતુર્માત્રાદિવર્ગત્રયોદેશેનશ્રાદ્ધેપિતુર્માતામહીચૈવતથૈવપ્રપિતામહીત્યાદિશ્લોકપાઠઃ દ્વારલોપપક્ષેયત્પાર્વણલોપસ્તત્પાર્વણવિપયકશ્લોકૈકદેશલોપઃ કેવલમાનૃપાર્વણેદેવાનકાર્યાઃ એતાભવંતુસુપ્રીતાદત્યૂહઃ કાર્યઃ સાંકલ્પવિધિનાસંક્ષિપ્તનાંદીશ્રાદ્ધપ્રયોગઃ પ્રયોગરત્નાદૌર્ધ્રદ્રષ્ટવ્યઃ દત્તિનાંદીશ્રાદ્ધવિચારઃ ॥

નાંદીશ્રાદ્ધમાં પિંડદાન કરવું તે કુળાચાર પ્રમાણે વૈકલ્પિક (કરે અથવા ન કરે) એમ છે. પિંડમાં દહીં, મધ, ખોરાં, દ્રાખ, અને આમળાં એ પદાર્થો મેળવવા. દક્ષિણામાં દ્રાખ અને આમળાં દેવાં. પ્રથમા વિભક્ત્યંત શબ્દવડે સંકલ્પ કરવો. સર્વત્ર ઉચ્ચારમાં સંબંધ, નામ અને ગોત્ર એ વર્ચ્ય કરવાં. બાધ, ચમેલી, મોગરા, ઠેતકી અને કમલની માળા (બ્રાહ્મણોને) દેવી, રાતાં કુલની માળા દેવી નહી. સંધ્યાઓએ ઠેશર, ચંદન ઇત્યાદિકવડે અસંકૃત રહેવું. નાંદીશ્રાદ્ધનો આરંભ થયા પછી સાગ્નિક, નિરગ્નિક સર્વે શાખાવાળાઓએ બુદ્ધો પાક (ભાત) કરી વૈશ્વદેવ કરવો. બે બે બ્રાહ્મણોનું એક વખતેજ નિમંત્રણ કરવું, તેનો ઉચ્ચાર આ પ્રમાણે,— “મવદ્ધયાં ક્ષણઃ ક્રિયતાં ડંતથા, પ્રાપ્તનાં ભવંતૌ, પ્રાપ્તવાવ.” “શન્નોદેવી” એ મંત્રવડે મંત્રી જવજ છાંટવા. “યવોસિ સોમદેવત્યો, ગોસેવે દેવનિર્મિતઃ ॥ પ્રત્નવદ્ધિઃ પ્રત્નઃ પુષ્ટયા, નાંદીમુખાન્ પિતૃનિમાલ્લોકાન્પ્રીણયાહિ નઃ સ્વાહા નમઃ,” એ મંત્ર પિચ્ચ કર્મવિધે લેવો, ચંદન ઇત્યાદિક ઉપચાર બે બે વખત દેવા. બ્રાહ્મણોના હાથમાં હોમ કરવો તે “અગ્રયે કવ્યવાહનાય સ્વાહા, સોમાય પિતૃમતે સ્વાહા,” એ મંત્રવડે કરવો. આ નાંદીશ્રાદ્ધમધ્યે અપસંચ્ય કરવું નહી, તિલ લેવા નહી, પિતૃતીર્થ દાન દેવું નહી. પાવમાની કન્યા, શંવતી કન્યા, શકુનિ સૂક્ત, અને સ્વસ્તિ સૂક્ત એ બ્રાહ્મણકને શ્રવણ કરાવવાં. “મધુવાતા” એ ત્રણ કન્યાને બદલે “ઉપાસ્મૈ ગાયતા” એ પાંચ કન્યા અને “અક્ષન્મી મદંત” એ કન્યા ભણવી. તૃપ્તિ પ્રશ્નને ઠેકાણે “સંપન્ન” એ ઉચ્ચાર કરવો. દૈવ કર્મમાં “રુચિતં” એવું પ્રશ્ન કરવું. પૂર્વ દિશા ત્રામે અગ્રવાળા એવા દર્ભ ઉપરે અથવા દૂર્વા ઉપરે એકને બે બે પિંડ દેવા. ‘અક્ષવ્ય’ એ ઠેકાણે, “નાંદીમુખાઃ પિતરઃ પ્રીયંતાં” એવો ઉચ્ચાર કરવો. સ્વધાવાચનને ઠેકાણે, “નાંદીમુખાન્ પિતૃન્ વાચયિષ્યે” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો, સ્વધાશબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો નહી. પછી “ત્યમૂપુવાત્તિનં” એ મંત્રવડે બ્રાહ્મણોનું વિસર્જન

૧ અંગોઠા અને તેની બેડની આંગળી એ બન્નેનાં મૂળનો જે મધ્યભાગ તેને પિતૃતીર્થ કહેછે.

કરવું. કોઈ અંથકાર, નાંદીશ્રાદ્ધની અંતે ઋગ્વેદીઓએ વૈશ્વદેવ કરવો, એમ કહેછે. એ નાંદીશ્રાદ્ધમાં શ્રાદ્ધ સંબંધી તર્પણ કરવું નહીં. એ શ્રાદ્ધમાં અગ્નિહોત્રીએ પિંડદાન કરવું. પિતાની માતા ઇત્યાદિક ત્રણ વર્ગને ઉદેશે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવાનું હોય તો તેમાં “પિતૃર્માતામહીચૈવ, તથૈવ પ્રપિતામહી,” ઇત્યાદિક શ્લોકપાઠ કરવો. દ્વારલોપ પક્ષ હોય તો જે પાર્વણનો લોપ હોય તે પાર્વણ સંબંધી શ્લોકના એકદેશનો લોપ કરવો. ઠેવળ માતૃપાર્વણયુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ હોય તો વિશ્વદેવા ન કરવા. ઇહાં “અનામવંતુ મુપ્રીતા.” એવો ઊહુ કરવો. સાંકડપ વિધિવડે સંક્ષિપ્ત નાંદીશ્રાદ્ધનો પ્રયોગ, પ્રયોગરત્ન ઇત્યાદિક અંથમાં જોવો. એ પ્રમાણે નાંદીશ્રાદ્ધનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અંશસ્તિવાચનંક્રતુદક્ષસંજ્ઞકવિશ્વદેવપુનંચનાંદીશ્રાદ્ધંગર્ભાધાનાંકૃત્વાયથશ્શાલ્વંગર્ભાધાનસંસ્કારઃકાર્યઃ આશ્વલાયનૈઃગૃહ્યામૌપ્રાજાપત્યંચકંહુત્વાવિષ્ણુંપદ્વારંસકુપ્રજાપતિંચાઙ્મેનહુત્વાજપોપસ્થાનેનસ્તઃકરણાદિકંચકાર્યં વિષ્ણુર્વોનિજપેન્મૂંકંવોનિમ્નપ્વાત્રિભિર્વ્રતી ગર્ભાધાનંતતઃકુર્યાન્મુપુત્રોજાયતેધ્રુવં એવંનેજમેપેત્યાદિજપોપિ મર્થથાહોમાસંભવેભશ્વગંધારસંઽદીર્ઘાતિતિમંત્રેણદક્ષિણનાસાયામાસિચ્ચોપગમનંકાર્યં એવંગર્ભાધાનસંસ્કારમકૃત્વાસ્ત્રી ગમનેગર્ભોત્પત્તૌતત્પ્રાપ્યશ્ચિત્તંગોદાનંકૃત્વાપુંસવનંકાર્યં ॥

એ પ્રમાણે પુણ્યાહવાચન અને ક્રતુદક્ષ નામના વિશ્વદેવા સહિત એવું ગર્ભાધાનનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ કરી પોતાની શાખા પ્રમાણે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો. આશ્વલાયન શાખાવાળાઓએ ગૃહ્યાગ્નિમાં પ્રાજપત્ય (પ્રાજપતિ છે દેવતા જોનો) એવા ચરૂનો હોમ કરી વિષ્ણુને છ અને પ્રાજપતીને એક એવી ધૃતાહુતીનો હોમ કરી જપ, અગ્નિનું ઉપસ્થાન (પ્રાર્થના), અને નાકવડે દૂર્વાનો રસ પીવો ઇત્યાદિક કરવું. “વ્રતધારણુ પૂર્વક ત્રણ દર્ભવડે યોનીનો સ્પર્શ કરી “વિષ્ણુર્વોનિં” એ સૂક્તનો જપ કરવો, પછી ગર્ભાધાન કરવું, તેથી અવશ્ય સુપુત્ર થાયછે. એ રીતે “નેજમેષ” ઇત્યાદિક મંત્રનો પણ જપ કરવો. સર્વથા હોમ કરવાનો સંભવ ન હોય તો દક્ષિણ (જમણી) નાસિકામાં અશ્વગંધા (આસંધ)નો રસ “ઽદીર્ઘાતઃ” એ મંત્રવડે નાખી પછી સ્ત્રીનું ગમન કરવું. એ પ્રમાણે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કર્યા વિના સ્ત્રીગમન કરવાથી ગર્ભ રહે તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ ગોદાન કરી પુંસવન કરવું.

અથમૈથુનાંતે ક્રતૌતુગર્ભશંકિત્વાત્ત્વાનંમૈથુનિનઃસ્મૃતં અનૃતૌતુયદાગચ્છેચ્છૌચંમૂઘપુરી ષવન્ હત્યુક્તરીત્પાશૌચંકૃત્વાચામેન્ આચમનંવિનામૂઘપુરીષોત્સંગેતુ તૈલાખ્યત્કસ્ત્વનાચાં તઃશ્મશ્ચુકર્મણિમૈથુને મૂત્રોચ્ચારંયદાકુર્યાદહોરત્રેણશુધ્યતિદસ્યેકાહોપવાસઃ સ્ત્રીણાંતુનસ્નાનં શયનાદુત્થિતાનારીશુચિઃસ્પાદશુચિઃપુમાન્હત્યુક્તેઃ હતિગર્ભાધાનાશુપયોગિનિર્ણયઃ ॥

હવે મૈથુનને અંતે કર્તવ્ય વિધિ કહેછે.

“રૂતુકાળે ગમન કરવાથી ગર્ભનો સંભવ છે માટે મૈથુન કર્તાએ મૈથુનને અંતે સ્નાન કરવું. રૂતુકાળ વિના અન્ય સમયે ગમન કરે તો મલ, મૂત્રનીપડે શૈથ

(હાથ પગ ધોવા ઇત્યાદિક) કરવું, ” એ કહ્યા પ્રમાણે હાથ, પગ ઇત્યાદિક ધોઈ આચમન કરવું. એ અભ્યંગ, રમશ્ચકર્મ (વાળ ઉતારાવવા), અથવા મૈથુન એ કરીને આચમન કર્યા વિના મલ, મૂત્ર કરે તો એક અહોરાત્રવડે શુદ્ધ થાય છે, ” એવાં વચન છે માટે મૈથુનને અંતે આચમન કર્યા વિના મલ, મૂત્રનો ત્યાગ કરે તો તેણે એક અહોરાત્ર ઉપવાસ કરવો. મૈથુનને અંતે સ્ત્રિયોએ સ્નાન કરવું નહી, કારણ, “ પલંગ ઉપરથી ઉઠેલી સ્ત્રી શુદ્ધ છે, પુરૂષ શુદ્ધ નથી, ” એવાં વચન છે. એ પ્રમાણે ગર્ભાધાન ઇત્યાદિકનો ઉપયોગી નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

एवंकृतेगर्भाधानेयदिगर्भापत्यभावोमृतापत्यतावातदाप्रतिबंधकप्रेतोपद्रवनिवृत्त्यर्थनारायणबलिर्नागबलिश्चकार्यः तत्रनारायणबलिःशुक्लेकादश्यांपंचम्यांश्रवणेवा कालाह्वरानुपलब्धेः तत्प्रयोगःपरिशिष्टस्मृत्यर्थसारानुसारीकौस्तुभे शुक्लेकादश्यांनदीतीरेदेवाल्पादौतिथ्यादिकीर्तनातेमदीयकुलाभिवृद्धिप्रतिबंधकप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्त्यर्थनारायणबलिकरिष्ये विधिनास्थापितकुंभद्वयेहेमादिप्रतिमयोर्विष्णुवैवस्वतयमंचावाद्यपुरुषसूक्तेनयमायसोममिति चषोडशोपचारैःसंपूजयेत् अत्रकेचित्कुंभपंचकेत्रस्यविष्णुशिवयमप्रेतान्पूजयंति तत्पूर्वभागेरेखायांदक्षिणाप्रकुशेषुगुंथंतांविष्णुरूपीप्रेतइतिदशस्थानेषुदक्षिणमंस्थमपोनिनीयमधुघृतनिलयुतान्दशपिंडान्काश्यपगोत्रदेवदत्तप्रेतविष्णुदैवतभयंतेपिंडइतिदक्षिणमुखःप्राचीनाघीनीवामंजान्वाच्यपितृनीथेनदद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्यप्रवाहणानंतरुत्वाविस्मृतेन तस्यामेवरात्रौश्वःकरिष्यमाणश्चादक्षिणःक्रियतामिति एकंत्रीनृपंचवाविप्रान्निर्मज्योषोषिषोनीजागरंकुर्यात् श्वोभूतेमध्याह्नेविष्णुसंपूजयिष्येविष्णुरूपंप्रेतंविष्णुब्रह्मशिवयमप्रेतान्वोद्दिश्यैकोद्दिष्टविधिनापादक्षालनादितृप्तिप्रश्नानंतरुत्वारेखाकरणाद्यवनेजनानंतृष्णीरुत्वाविष्णवेब्रह्मणेशिवाय सपरिवारयमायेतिचतुरःपिंडान्नाममंत्रैर्दत्त्वाविष्णुरूपंप्रेतंध्यायनूकाश्यपगोत्रदेवदत्तविष्णुरूपंप्रेतभयंतेपिंडइतिपंचमंपिंडंदत्त्वाभर्चनादिप्रवाहणानेभाचानान्दक्षिणादिभिःसंतोष्यते एकेकस्मैगुणवतेप्रेतबुध्यावस्त्राभरणादिदत्त्वाविप्रान्वदेन् भवंतःप्रेतायतिलोदकांजलिदानं कुर्वन्त्विति तेचपवित्रपाणयःकुशतिलतुलसीपुततिलांजलिंप्रेतायकाश्यपगोत्रायविष्णुरूपिणेभयंतिलांजलिरितिदद्युः विप्रान्वाचयेत् अनेननारायणबलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमंदेवदत्तंप्रेतंशुद्धमपापमहंकरोत्विति विमृज्यस्नात्वाभुंजीतेति सिंधौतुकुंभपंचकेविष्णुब्रह्मशिवयमप्रेतेतिपंचकंपूजयेत् स्वर्णरूप्यताम्रलोहमयाश्चत्वारःप्रेतोदर्ममयः अग्निप्रतिष्ठाप्यंश्रपि तच्चहंनारायणायपुरुषसूक्तेनषोडशाहुतिभिर्हुत्वादशपिंडानेपुरुषसूक्ताभिर्मंत्रितशंखोदकेन प्रेतंप्रत्युचंतर्पयेत् विष्ण्वादित्तुभ्योर्बलिंदद्यात् श्वोभूतेःएकोद्दिष्टविधिनाश्चाद्वपंचकंकरिष्य इतिसंकल्पविप्रंपंचकेपाद्यादिपिंडदानानंतर्पणादीतिविशेषउक्तः शेषंपूर्ववत् ॥

એ રીતે ગર્ભાધાન કર્યા છતાં એ ગર્ભની ઉત્પત્તિ ન થાય અથવા ખાલક ઉત્પત્ત થઈ મરણ પામતાં હોય તો સંતતીનો પ્રતિબંધ કરનારા એલા પિશાચોનો ઉપદ્રવ દૂર થવામાટે નારાયણબલિ અને નાગબલિ એ વિધિ કરવો. તેમાં નારાયણબલિ કરવો તે શુક્લ પક્ષમાંની એકાદશી, પંચમી અથવા શ્રવણ નક્ષત્રને દિ-

૧ વિસર્જયેદિતિ પાઠસ્તુ ણિજંત્વાજાતિરમણીયોડતપ્વાનાદત્તઃ.

વસે કરવો; કારણ, એ વિના બીજે કહેલો કાળ મળતો નથી. તે નારાયણખલિનો પ્રયોગ પરિશિષ્ટ અને સ્મૃત્યર્થસાર એને લગતો કૌસ્તુભમાં કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે,—શુક્લ પક્ષની એકાદશીને દિવસે નદીને તીરે, દેવાલય ઇત્યાદિક પવિત્ર સ્થાનકે જઈ તિથિ, વાર ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કર્યા પછી, “મદીયકુલાભિવૃદ્ધિ પ્ર નિબંધકપ્રેતસ્ય પ્રેતત્વનિવૃત્ત્યર્થ નારાયણવર્ણિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી યથાવિધિ એ કુંભની સ્થાપના કરી તે બન્ને ઉપરે સુવર્ણ ઇત્યાદિકની એ પ્રતિમા રાખી તેમાં વિષ્ણુ અને વૈવસ્વત યમનું આવાહન કરી પુરૂષ સૂક્તવડે વિષ્ણુની અને “યમા-ય સોમં” એ મંત્રવડે યમની પોડશોપચાર પૂજા કરવી. એ ઠેકાણે કોઈ પાંચ કળશ રાખી તે ઉપરે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, યમ, અને પ્રેત એમની પૂજા કરે છે. કલશની પૂર્વ તરફ રેખા કરી દક્ષિણ દિશાભણી અમ્રવાળા દર્ભ ઉપરે “શુદ્ધતાં વિષ્ણુરૂપી પ્રેતઃ” એમ કહી ઉત્તર મેરથી આરંભ કરી દક્ષિણની સામે દશ ઠેકાણે જલ દાન કરી, મધ, ધી, અને તિલયુક્ત દશ પિંડ, “કાશ્યપગોત્ર દેવદત્તપ્રેત વિષ્ણુ દૈવત અયં ને પિંડઃ” એવો ઉચ્ચાર કરી દક્ષિણ દિશા સમુખ યમ જનોઈ અપ-સવ્ય કરી ડાબો ગોઠણ પૃથ્વી ઉપરે હંધો પાડી પિતૃતીર્થવડે દેવા. ચંદનાદિકવડે પૂજા કરી પિંડનું પ્રવાહણ (વેહેવરાવવું) પર્યંત કર્મ કરી વિસર્જન કરવું. તેજ રાત્રિએ “શ્વઃ કરિષ્યમાણશ્ચાદે ક્ષણઃ ક્રિયાતાં,” એવો ઉચ્ચાર કરી એક, ત્રણ, અથવા પાંચ બ્રાહ્મણોને આમંત્રણ કરી ઉપવાસી રહી જગરણ કરવું. પછી બીજે દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે વિષ્ણુની પૂજા કરી વિષ્ણુસ્વરૂપી એવા પ્રેતને અથવા વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શિવ, યમ, અને પ્રેત એમને ઉદ્દેશ કરી એકોદિષ્ટવિધિવડે પાદપ્રસાસનથી તે તૃપ્તિ-પ્રશ્ન પર્યંત કર્મ કરી રેખાકરણથી ઉદકદાન પર્યંત મંત્રરહિત કર્મ કરી “વિષ્ણવે, બ્રહ્મણે, શિવાય, સપરિવારયમાય,” એવો ઉચ્ચાર કરી ચાર પિંડ નામમંત્રવડે દઈ પ્રેતનું વિષ્ણુરૂપે ધ્યાન કરતાં “કાશ્યપગોત્ર દેવદત્ત વિષ્ણુરૂપ પ્રેત અયં ને પિંડઃ” એમ કહી પાંચમો પિંડ દઈ પૂજા ઇત્યાદિકથી તે પિંડપ્રવાહણ પર્યંત કર્મ કરી બ્રાહ્મણોએ આયમન કીધાં પછી તેમને દક્ષિણ ઇત્યાદિક દઈ સંતુષ્ટ કરવા. પછી તે બ્રાહ્મણોમાંથી એક ગુણવાન્ બ્રાહ્મણને પ્રેતની પુઢીવડે વસ્ત્ર, અસંકાર ઇત્યાદિક દઈ બ્રાહ્મણોને કહેવું કે, તમે પ્રેતને તિલોદકની અંજલી દો. પછી તે બ્રાહ્મણોએ હાથમાં દર્ભનાં પવિત્ર ધારણ કરી તિલ, દર્ભ, અને તુલસીયુક્ત એવી તિલાંજલી ભરી, “પ્રેતાય કાશ્યપગોત્રાય વિષ્ણુરૂપિણે અયં તિલાંજલિઃ” એમ કહી દેવી. પછી બ્રાહ્મણોને “અનેન નારાયણવલિકર્મણા ભગવાન્ વિષ્ણુરિમં દેવદત્તં પ્રેતં શુદ્ધમ-પાપમર્મ કરોતુ.” એ રીતે ખોલાવવા. પછી વિસર્જન કરી સ્નાન કરી ભોજન કરવું, નિર્ણયસિંધુમાં તો, પાંચ કુંભમાં વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શિવ, યમ, અને પ્રેત એ પાંચ દેવતાની પૂજા કરવી. સુવર્ણ, રૂપું, ત્રાંચું, લોહું, એની ચાર પ્રતિમા અને પ્રેત દર્ભમય કરવો. અગ્નિની સ્થાપના કરી તે ઉપરે ચરૂ રાંધી પુરૂષ સૂક્તની સોલ ઋચાવડે નારાયણને ઉદ્દેશ હોમ કરી દશ પિંડદાન કીધા પછી પુરૂષસૂક્ત-ભણી મંત્રેલાં શંખનાં જળવડે એક એક ઋચાએ પ્રેતનું તર્પણ કરવું. વિષ્ણુ ઇ-

ત્યાદિક ચાર દેવતાને અસિ દેવું. બીજી દિવસે “ એકોદિષ્ટવિધિના શ્રાદ્ધપંચકં કરિષ્યે ” એનો સંકલ્પ કરી પાંચ શ્રાદ્ધણની પાઘાદિક પૂજા કરી પિંડદાન પર્થત કર્મ થયા પછી તર્પણ કરવું, એટલો વિશેષ વિધિ કહ્યો છે. આકી રહ્યો તે પ્રથમ પ્રભાણે કરવો.

અથનાગવલિ: સચદર્શોપૌર્ણમાસ્યાપંચમ્યામાશ્લેષાયુતનવમ્યાંવાકાર્ય: તત્રપર્વદંપ્રદક્ષિ
ળીકૃત્યનત્વાતદગ્રેગોવૃષણિઋણનિધાયસભાર્યસ્યમેહજન્મનિજન્માંતરેવાજ્ઞાતસર્પવધદોષ
પરિહારાર્થપ્રાયશ્ચિત્તમુપદિશંતુભવંતઃસર્વેધર્મવિવેક્તારહત્યાદિ૦ વિપ્રેશ્વતુર્દશઋણપ્રાય
શ્ચિત્તેનઅમુકપ્રત્યામ્નાયદ્વારાપૂર્વોક્તરાંગસહિતેનાચરિતેનતવશુદ્ધિર્ભવિષ્યતીત્યુપદિષ્ટેદિશકા
લૌસંકીર્ત્યપર્વદુપદિષ્ટંચતુર્દશઋણપ્રાયશ્ચિત્તંઅમુકપ્રત્યામ્નાયેનાહમાચરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્યવપ
નાદિવિધિનાતદાચરેન્ વપનાસંભવેદિગુણઃઋણપ્રત્યામ્નાયઃ સર્પવધદોષપરિહારાર્થમિમં
લોહદંડંસદક્ષિણંતુભ્યમહંસંપ્રદદશતિદત્વાગુર્વનુજ્ઞાલશ્વાગોધૂમત્રીહિતિલાન્યતમપિષ્ટેનસર્પા
કૃતિકૃત્વાશૂર્ણેનિધાયસર્પપ્રાર્થયેન્ અહિપૂર્વમૃતઃસર્પઅસ્મિન્પિષ્ટેસમાવિશ સંસ્કારાર્થમહંભ
ક્ત્યાપ્રાર્થયામિસમાહિતઃ આવાહનાદિપોહશોષચરૈઃસંપૂજ્યનત્વાભોસર્પદમંબલિગૃહાણ
મમામ્યુદયંકુરશનિવલિંદત્વાપાદૌપ્રક્ષાલ્યાચામેન્ દેશકાલૌસંકીર્ત્યસભાર્યસ્યમેહજન્મ
નિ જન્માંતરેવાજ્ઞાનાદજ્ઞાનાદ્વાજ્ઞાતસર્પવધોત્થદોષપરિહારાર્થસર્પસંસ્કારકર્મકરિષ્યઈતિસંક
લ્પ્યસ્થાંડિલેષિપ્રતિષ્ઠાપ્યધ્યાત્વાઅસ્મિન્સર્પસંસ્કારહોમકર્મણિદેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનંક
રિષ્યે ચક્ષુષીઆજ્યેનેત્યંતેઅગ્રૌઅગ્નિવાપુંસૂર્ધ્વાજ્યેનસર્પમુખેપ્રજાપતિમાજ્યેનઆજ્યશોષેણસ
ર્પસશોષદ્યેઈતિસમિધાવાધાયઅગ્રેરાગ્રેયદિશિપ્રોક્ષતભૂમૌચિત્તિકૃત્વાઅગ્નિચિત્તિંચપરિસમુ
હ્યાગ્રેયાપ્રદર્ભેઃપરિસ્તીર્યપરિષ્વિષ્યવટ્પાત્રાસાદનાદિચક્ષુષીહુત્વાસર્પચિત્ત્યામારોપ્યજલંશ્રો
ત્રંચસ્પૃષ્ઠા અગ્રૌમૃઃસ્વાહાઅગ્રયદમિત્યાદિવ્યાહતિત્રયેણાગ્નિહુત્વાસમસ્તવ્યાહતિશ્ચ
તુર્થાસર્પમુખેજુહુયાન્ આજ્યશોષંસ્તુવેળૈવસર્પદેહેનિવિંચેન્ નાત્રસ્વિષ્ણુદાદિશોષં ચમસજ
લૈઃસમસ્તવ્યાહત્યાસર્પપાણિનાપ્રોક્ષ્ય અગ્રેરક્ષાણોવસિષ્ઠોઘ્રિર્ગાયત્રી સર્પાયાપ્રિદાનેવિ૦ અ
ગ્રેરક્ષાણોઅંહસઋક્ અથોપસ્થાનં નમોઅસ્તુસર્પેભ્યોયેકેચપૃથિવીમનુ યેઅંતરિક્ષેપેદિવિતે
ભ્યઃસર્પેભ્યોનમઃ યેદોરોચનેદિવોયેવાસૂર્યસ્યરશ્મિભિઃ યેવામપ્સુસદ્સ્કૃતંતેભ્યઃ૦ યાઞ્ચવો
યાતુધાનાનાયેવાત્રનસ્પતિર્નુ યેત્રાવટેપુશોરેતેભ્યઃ૦ ત્રાહિત્રાહિમહાભોગિનુસર્પોપદ્રવદુઃ
ક્ષતઃ સંતર્તિદેહિમેપુષ્યાંનિદેષ્ટાંદીર્ધદેહિનીમ્ પ્રપન્નપાહિમાંભક્ત્યારુપાલોદીનવત્સલ જ્ઞાન
તોજ્ઞાનતોવાપિકૃતઃસર્પવધોમયા જન્માંતરેતથૈતસ્મિન્મૃત્યૌર્વૈરથવાવિમો તત્પાપનાશયક્ષિપ્રમ
પરાધક્ષમસ્વમે ઈતિસંપ્રાર્થનાગ્રેંદ્રંસ્નાત્વાગત્યતતઃપુનઃ ધ્યાહતિભિઃક્ષીરાજ્યેનાગ્નિસંપ્રોક્ષ્ય
હુતેસર્પજલેનાગ્નિસંચેન્ યત્તોપવીતિનાસર્વસર્પસંસ્કારકર્મનુ નાસ્થિસંચયનંકુર્યાત્સ્નાત્વાચ
મ્યગૃહંવ્રજેન્ સભાર્યસ્યકર્તુચિરારત્રમાશૌચંબ્રહ્મચર્યચકાર્યમ્ ચતુર્થેહનિસચૈલંસ્નાત્વાઘૃતપા
યસમધ્વૈરદૈવિપ્રાન્બોજયેન્ તદ્યથા સર્પસ્વરૂપિણેબ્રાહ્મણાયદંતેપાદ્યમ્ અનંતસ્વરૂપિણે૦
શોષસ્વરૂપિ૦ કપિલસ્વ૦ નાગસ્વ૦ કાલિકસ્વ૦ શંભુપાલસ્વ૦ બૂધરસ્વ૦ ઇત્યેસુદ
ત્વાસ્વપાદૌપ્રક્ષાલ્યાચમ્ય સર્પસ્વરૂપિણેન્ના૦ ઇદમાસનંઆસ્યતાં એવમનંતાદિષુ તતઃસર્પ
સ્થાનેક્ષણઃક્રિયતામિત્યાદિ ઔષધપ્રાપ્રોતુભગવાન્પ્રાપ્તુવાનિ ભોસર્પરૂપદંતેગંધં એવંઅનં

તાદિષુ એવંગુણધૂપદીપવસ્ત્રાદિદત્વાભન્નપરિવિષ્વપ્રોક્ષ્ય સર્પાયદ્દમન્નંપરિવિષ્વપરિક્ષમા
 પંચદન્તંદાસ્યમાનંચાતુર્મેરમૃતરુપેણસ્વાહાસંપદ્યાન્નમમ એવમનંતાદિભ્યોપિ આચાંતેષુભો
 સર્પઅર્પયેન્નલિરિત્યાદિનામમર્ત્તૈર્લલિદાનં તેપુર્ણિડેષુવસ્ત્રાદિપૂજાચકાર્યા ઇદમપિસર્વસચ્ચેનૈવ
 વિપ્રેભ્યસ્તાંબૂલદક્ષિણાદિદત્વાભાચાર્યસંપૂજ્ય કલશેસુવર્ણનાગમાવાહનાદિષોડશોપચરૈઃ
 સંપૂજ્યપ્રાર્થયેન્ વ્રત્તલોકેચયેસર્પાઃશેષનાગપુરોગમાઃ નમોસ્તુતેભ્યઃસુપ્રીતાઃપ્રસન્નાઃસંતુતે
 સદા વિષ્ણુલોકેચયેસર્પાવાસુકિપ્રમુલાશ્ચયે નમોસ્તુ ० રુદ્રલોકેચયેસર્પાસ્તક્ષકપ્રમુલાસ્ત
 થા નમોસ્તુ ० ળાંડવસ્પતયાદાહેસ્વર્ગેયેચસમાશ્રિતાઃ નમોસ્તુ ० સર્પસત્રેચયેસર્પાભાસ્તિકે
 નચરક્ષિતાઃ નમોસ્તુ ० મલયેચેવયેસર્પાઃકર્કાટપ્રમુલાશ્ચયે નમોસ્તુ ० ધર્મલોકેચયેસર્પાવૈ
 તરણ્યાંસુમાશ્રિતાઃ નમો ० યેસર્પાઃપાર્વતીયેષુદરીસંધિષુસંસ્થિતાઃ નમો ० ગ્રામેવાપદિવા
 રણ્યેયેસર્પાઃપ્રચરંતિહિ નમો ० પૃથિવ્યાંચૈવયેસર્પાયેસર્પાલિસંસ્થિતાઃ નમો ० રસાતલેચયે
 સર્પાઅનંતાદ્યામહાબલાઃ નમો ० એવંસ્તુત્વાદેશકાલૌસંકીર્ત્યકૃતસ્પસંસ્કારકર્મણઃસાંગતાર્થ
 મિમંહેમનાગસંકલશંસવલ્લંસદક્ષિણંતુભ્યમહંસંપ્રદદેનમમ અનેનસ્વર્ણનાગદાનેનાનંતાદયો
 નાગદેવતાઃપ્રીયંતામ આચાર્યાયગોદાનં યસ્પસ્મૃત્યાચ્ચ ० મયાકુર્નંસર્પેસંસ્કારાલ્પકર્મતદ્વ
 વતાંત્રિપ્રાણાંવચનાત્પરમેશ્વરપ્રસાદાત્સર્વપરિપૂર્ણમસ્તુ તથાસ્તિતિતેનૃપુઃ ત્રાસ્ત્રાણાંમ્નોષ્વેન્
 સાંગતાર્થત્રાહ્મણાન્નમોત્તયેન્ કૃત્વાસર્વમ્પસંસ્કારમનેનવિધિનાનરઃ વિરોગોજાયતેક્ષિપ્રંસંત
 નિલભતેશુભામ્ એવમપિપુત્રોત્પત્ત્યસિદ્ધૌકર્મવિપાકપ્રંથોક્તહરિવંશશ્રવણાદિવિધાનંકુર્યાન્
 તત્ત્વષટ્ષદંચતુરશ્દંચ્યશ્દંસાર્ધાશ્દં શ્દંદંવાપ્રાપ્તશ્ચત્તંકૃત્વાચાર્ય ॥

હવે નાગબલિનો વિધિ કેહેછે.

તે નાગબલિ અમાસ, પૂતમ, પાંચમ, અથવા અશ્વેષાયુક્ત નવમી, એમાંના
 કોઈએક દિવસે કરવો. તે આ રીતે,--ગ્રાહબુની સભાને પ્રદક્ષિણા કરી નમસ્કાર
 કરી તે સભાની આગળ એક ગાય અને એક બલદની કીંમત રાખી પ્રાર્થના કરવી.
 “શ્રી સહિત, મહારા. આ બન્નમવિષે અથવા પૂર્વ બન્નમવિષે થયેલા સર્વવધના દો-
 પની નિવૃત્તીમાટે મને તમો પ્રાયશ્ચિત્ત કહો; તમો સર્વ ધર્મના વિચાર કરનારાઓ
 છો, ઇત્યાદિક” એવી પ્રાર્થના કીધા પછી “ગ્રાહબુએ; પૂર્વાંગ અને ઉત્તરાંગ સહિત
 અમુક પ્રત્યામ્નાયદ્વારાએ ચૌદ કૃત્ઞરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી તારી શુદ્ધિ થશે; એ
 રીતે છેલ્લું.” પછી યજ્ઞમાને દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “પર્વતુપદિષ્ટં ચતુર્દશકૃત્ત્વ-
 પ્રાપ્તશ્ચત્તં અમુકપ્રત્યામ્નાયેનાહમાચરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ક્ષીર ઇત્યાદિ વિધિપૂર્વક
 પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ક્ષીર ન કરે તો ખમણા (૨૮) કૃત્ઞના પ્રત્યામ્નાય કરવા. પછી
 સર્વવધનો ભેષ દૂર થવામાટે “સર્વવધદોષપરિહારાર્થમિમં લોહદંડં સદક્ષિણં તુભ્યમહં
 સંપ્રદદે,” એવો સંકલ્પ કરી લોહદંડનું દાન કરવું. પછી ગુરૂની આજ્ઞા લઈ ગહું,
 ચોખ્ખા અથવા તિલ એમાંથી કોઈ એકના લોટવડે સર્પનો આકાર કરી તેને સૂપડામાં
 રાખવો. પછી તેની “અહિ પૂર્વમૂતઃ સર્પ, અસ્મિન્ પિષ્ઠે સમાવિશ ॥ સંસ્કારાર્થમહં
 મન્તયા, પ્રાર્થયામિ સમાહિતઃ” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી આવાહનાદિક ષોડશોપચાર-
 વડે તેની પૂજા કરી નમસ્કાર કરી બલિદાન દેવું. તેના પ્રમાણે,--“મો સર્પ ત્વં

શલિં ગૃહાણ મમાભ્યુદયં કુરુ," એ રીતે બલિદાન દઈ હાથ પગ ઘોઘ આચમન કરવું. પછી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી "સમાર્ચસ્ય મમેહજન્મનિ જન્માન્તરે વા જ્ઞાનાદ્જ્ઞાનાદ્વા જ્ઞાતસર્વધોત્યદોષપરિહાર્થં સર્વસંસ્કારકર્મ કરિષ્યે," એવો સંકલ્પ કરી સ્થંદિલમાં અગ્નિની સ્થાપના કરી ધ્યાન કરી અન્વાધાનનો સંકલ્પ કરવો. તે આ રીતે,— "અમિન્ સર્વસંસ્કારાદ્યોમકર્મણિ દેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનં કરિષ્યે ચક્ષુષી-આજ્યેનેત્યંતે અગ્નૌ આર્ષં વાયું સૂર્ય આજ્યેન સર્વેભ્યઃ પ્રતાપનિમાજ્યેન આજ્યશેષેણ સર્વ સયો વક્ષ્યે." એવો સંકલ્પ (અન્વાધાન) કર્યા પછી એ સમિધ અગ્નિમાં હોમવી. પછી અગ્નિથી અગ્નિ દિશા તરફ પૃથ્વીનું પ્રોક્ષણ કરી ત્યાં ચિતા કરવી. પછી અગ્નિ અને ચિતા એનું પરિસમૂહન (એક જાતનો જળ સંસ્કાર) કરી અગ્નિ દિશા મેર અથ કરી દર્ભનું પરિસ્તરણ કરવું. પછી પર્યુક્ષણ (ઉદક સંસ્કાર) કરી પાત્રમાંડવાં ઇત્યાદિકથકી તે ચક્ષુષીહોમ પર્યંત કર્મ કરી સર્પને ચિતા ઉપરે રાખવો. પછી જળ અને કાનનો સ્પર્શ કરી અગ્નિમાં— "મૃઃ સ્વાહા અગ્નયદં ન મમ" ઇત્યાદિક ત્રણ વ્યાહતિ મંત્રવડે ત્રણ ધૃતાદુતિ હોમ કરી સમસ્ત (સર્વ) વ્યાહતિ મંત્રવડે ચોથી વ્યાહતિ સર્પનાં મુખમાં દેવી. બાકી રહેલું ધૃતશેષ સુવ પાત્રમાં લઈ સર્પ ઉપરે રેડવું. એમાં સિવદ્રુત આદિ હોમશેષ નથી. અમસ પાત્રમાંનું જળ લઈ તે જળવડે, સમસ્ત વ્યાહતિ મંત્ર કહી હાથવડે સર્પને ઘોવો. પછી તેને ચિતા ઉપરે રાખી "અગ્ને રક્ષાણો વસિષ્ઠોઽગ્નિર્ગાયત્રી સર્વાયાગિદાને વિનિયોગઃ ॥ અગ્ને રક્ષાણો બંહસંઽ ક્રઠ્ઠ," એ મંત્ર લણી અગ્નિ દીધા પછી ઉપસ્થાન કરવું, તે આ રીતે— નમો અસ્તુ સર્વેભ્યો યે કેચ પૃથિવીમનુ ॥ યે ઐતરિક્ષે યે દિવિ તેભ્યઃ સર્વેભ્યો નમઃ ॥ યેદોરોત્તને દિવો યે વા સૂર્યસ્ય રશ્મિભિઃ ॥ યેપામણ્તુ સદ્ઘ્નૃતં તેભ્યઃ ॥ યાદવત્રો યા-નુધાનાનાં યે વા વનસ્પતિશ્ચ ॥ યે વા વટેષુ શર્ગ્ગે તેભ્યઃ ॥ હવે પ્રાર્થનાના મંત્રો કહેછે. ગ્રાહિ ગ્રાહિ મહાભોગિન્, સર્વોપદ્રવદુઃસ્વતઃ ॥ સંતર્નિ દેહિ મે પુષ્પાં, નિર્દુષ્ટાં દીર્ઘદેહિનીં ॥ પ્રપન્નં પાહિ માં મક્તયા, રૂપાલો દીનવન્સલ ॥ જ્ઞાનતોઽજ્ઞાનતો વાપિ, કૃતઃ સર્વવધો મયા ॥ જન્માન્તરે તથૈતમ્મિન્, મત્પૂર્વેત્યથા વિમો ॥ તત્પાપં નાશય ક્ષિપ્ર, મપરાધં ક્ષમસ્વ મે," એ મંત્રોવડે પ્રાર્થના કરવી. પછી સ્નાન કરી ફરી ત્યાં આવી દૂધ અને ધીવડે વ્યાહતિ મંત્ર લણી અગ્નિનું પ્રોક્ષણ કરી સર્પ દગ્ધ થયા પછી જળવડે અગ્નિ ખુટાવવો. "સર્પનું સંસ્કારકર્મ સધણું સંયોજ કરવું. અસ્થિસંયયન કરવું નહી. પછી સ્નાન અને આચમન કરી ઘરે જવું." કર્તાએ ઐસિહિત ત્રિરાત્ર આશીય પાલન કરી અભયર્થ ધારણ કરવું. ચોથે દિવસે વઞ્નસહિત સ્નાન કરિ ધી, દૂધપાક અને બીજા પદાર્થોવડે આઠ બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવાં. તે આ રીતે— "સર્વ-સ્વરૂપિણે બ્રાહ્મણાય इदं ते पायं, અનંતસ્વરૂપિણે, શેષસ્વરૂપિણે, કપિલસ્વરૂપિણે, નાગસ્વરૂપિણે, કાલિકસ્વરૂપિણે, શંખપાલસ્વરૂપિણે, મૂઘઘસ્વરૂપિણે," એ પ્ર-માણે આઠ બ્રાહ્મણને પાદ દઈ પછી પોતાના પગ ઘોઘ આચમન કરવું. પછી આ-સન દેવું. તે આ પ્રમાણે,— "સર્વસ્વરૂપિણે બ્રાહ્મણાય इदमासनं आस्पतां." એ રીતે અનંતાદિક સાતેને આસન દેવાં. પછી, "સર્વસ્થાને ક્ષણઃ ક્રિયતાં ઇત્યાદિ, ઝંતથા

પ્રાપ્તોતુ ભવાનુ પ્રાપ્તવાનિ” “મો સર્પરૂપ દર્દ ને ગંધ.” એ પ્રમાણે અનંતાદિક સા-
તેને ક્ષણ, અને ચંદન દેવાં. એ રીતે પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અને વસ્ત્ર ઇત્યાદિક ઉપ-
ચાર અર્પણ કરી પાત્ર માંડી તે ઉપર સધળા પદાર્થ પરીસી પ્રોક્ષણ કરી અન્ન નિ-
વેદન (અર્પણ) કરવું. તે આ પ્રમાણે,—“સર્વાય દ્વદમન્નં પરિવિષ્ટં પર્વિવેક્ષ્યમાણં ચ
દત્તં ચ દાતવ્યમાનં જ્ઞાનુમેગમ્વતરુપેણ સ્વાહા સંપદાતાં ન મમ.” એ રીતે અનંતાદિ-
કોને પણ અન્નનું નિવેદન કરવું. આશ્વિણ ભોજન થયા પછી આચમન કરાવી “મો
સર્પ અયં ને બલિઃ” ઇત્યાદિ નામમંત્રવડે અગ્નિદાન કરવું, અને તે પિંડોની વસ્ત્રા-
દિક ઉપચારવડે પૂજા કરવી. આ સધળાં કર્મ પણ સંયેજ કરવાં. પછી આશ્વિણોને
તાંબૂલ, દક્ષિણા ઇત્યાદિક દધ આચાર્યની પૂજા કરવી, અને કળશમાં સુવર્ણના ના-
ગની સ્થાપના કરી આવાહનાદિક સોળ ઉપચારવડે પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી. પ્રા-
ર્થનાના મંત્ર—“વ્રહ્મલોકે ચ યે સર્પાઃ, શેષનાગપુરોગમાઃ ॥ નમોસ્તુ તેભ્યઃ સુપ્રીતાઃ,
પ્રસન્નાઃ સંતુ ને સદા ॥ વિષ્ણુલોકે ચ યે સર્પા, વાસુકિપ્રમુખાશ્ચ યે ॥ નમોસ્તુ તેઽ ॥
રુદ્રલોકે ચ યે સર્પા, મ્લક્ષકપ્રમુખાસ્તથા ॥ નમોસ્તુ ॥” ઘાંડવમ્વ તથા દાહે, સ્વર્ગ યે
ચ સમાશ્રિતાઃ ॥ નમોસ્તુ ॥ સર્પસત્રે ચ યે સર્પા, આસ્તિકેન ચ રક્ષિતાઃ ॥ નમો-
સ્તુ ॥ મલયે ચૈવ યે સર્પાઃ, કર્કોટપ્રમુખાશ્ચ યે ॥ નમોસ્તુ ॥ ધર્મલોકે ચ યે સર્પા,
વૈતરણ્યાં સમાશ્રિતાઃ ॥ નમોસ્તુ ॥ યે સર્પાઃ પાર્વતીયેષુ, દરીમાંધિષુ સંસ્થિતાઃ ॥ ન-
મોસ્તુ ॥ ગ્રામે વા પદિ વારણ્યે, યે સર્પાઃ પ્રચરંતિ હિ ॥ નમોસ્તુ ॥ પૃથિવ્યાં ચૈવ
યે સર્પા, યે સર્પા બલિ સંસ્થિતાઃ ॥ નમોસ્તુ ॥ રસાતલે ચ યે સર્પા, અનંતાદ્યા મહા-
શલાઃ ॥ નમોસ્તુ ॥” એ રીતે પ્રાર્થના કીધા પછી દેશ, કાળનું કથન કરી “હનમ્વ
સંસ્કાર કર્મણઃ સાંગતાર્થ્યં દમં હૈમનાગં સકલશં સવર્ણં સદક્ષિણં તુભ્યમહં સંપ્રદદે ન
મમ ॥ અનેન સ્વર્ણનાગદાનેન અનંતાદયો નાગદેવતાઃ પ્રીયંતાં” એ પ્રમાણે સંકલ્પ
કરી કળશ ઉપરે સ્થાપન કરેલા નાગનું દાન કરવું. આચાર્યને ગોદાન કરી કર્મ સ-
માપ્ત કરવું. તે આ રીતે,—“યસ્ય સ્મૃત્યા ચં ॥ મયા હૃતં સર્પસંસ્કારાલ્પકર્મ તદ્વ-
વતાં વિપ્રાણાં વચના ત્વમેશ્વરપ્રસાદાત્સર્વં પર્ણિર્ણમસ્તુ,” એ રીતે યજમાને કહ્યા પછી
આશ્વિણોએ “તથાસ્તુ” એમ કહેવું. પછી આશ્વિણોને સંતોષ કરાવવો, અને કર્મની
સોશતામાટે આશ્વિણભોજન કરાવવું. “આ વિધિવડે સર્પનો સંસ્કાર કરવાથી નિ-
રોગી થઈ તરત ઉત્તમ સંતતિ પામેછે” એટલું કરતાં પણ પુત્રોત્પત્તિ ન થાય તો
‘કર્મવિપાક’ ગ્રંથમાં કહ્યા પ્રમાણે હરિવંશ ગ્રંથનું શ્રવણ ઇત્યાદિ વિધિ કરવો. તે
વિધિ—૫૩૫૬ (૬ વર્ષ), ચતુર૫૬ (ચાર વર્ષ), ત્ર્ય૫૬ (ત્રણ વર્ષ), સાર્ધ૫૬ (દોઢ વર્ષ),
અથવા અ૫૬ (એક વર્ષ), એવું પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વસ્યા પછી કરવો.

તત્રવિંશત્કુલ્લ્પાત્મકોઽદઃ કચ્છસ્તુદાદશાદિનસાખ્યઃ તથાહિ પ્રથમદિનેમધ્યાન્હેહવિવ્ય
સ્યૈકમક્તસ્યર્પાદિશતિર્ગ્રાસામોક્તવ્યાઃ દ્વિતીયેહનિનક્તંદ્વાવિંશતિર્ગ્રાસાઃ ત્રીતીયેઅયાચિત્તસ્ય
ચતુર્વિંશતિર્ગ્રાસાઃ ચતુર્થેનિરશનં અયંપાદકુલ્લ્પઃકર્થંચિત્તત્રિગુણીકૃતોર્યપ્રાજાપત્યઃકુલ્લ્પઃ
એકમક્તનક્તયાચિત્તદ્વયોપવાસદૃષ્ટૈર્ધકુલ્લ્પઃ યદ્વા વ્યહમપાચિત્તંત્ર્યહમુપવાસદત્તર્ધકુલ્લ્પઃ

ર્થાત્ તતોદશાસ્ત્રાનાનિ તત્ત્વમસ્મજ્ઞાનં ઈશાનાયનમઃશિરસિ તત્પુરુષાયનમઃપુલ્કે અધોગ
યનમઃહૃદયે વામદેવાયનમોગુહ્યે સઘોજાતાયનમઃપાદયોઃ પ્રણવેનસર્વાંગેષુમસ્મવિલિપેન્
ઈશાનાદિપદોરેતૈર્ધર્મૈર્વામસ્મલેપઃ ॥

હવે પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ કેહેછે.

વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરી, શક્તિ હોય તો ભીજવાં વસ્ત્ર ધારણુ કરી બ્રાહ્મણોની
સભાની આગળ એક ગાય અને એક બળદનો પ્રતિનિધિ નિષ્ક ઇત્યાદિ પરિમિત
બ્રહ્મદંડ થરી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી સભાને પ્રદક્ષિણા કરી “સર્વે ધર્મવિવેક્તાગો, ગો-
પ્તારઃ સકલ્યા દિવ્તાઃ ॥ મમ દેહસ્ય સંશુદ્ધિઃ, કુર્વેન્નુ દિવ્ત્રસત્તમાઃ ॥ મયા કૃતં મહા-
ધોરં, જ્ઞાતમજ્ઞાતક્લિષ્ઠર્પં ॥ પ્રનાદઃ ક્રિપનાં મય્યં, શુભાનુજ્ઞાં પ્રયચ્છથ ॥ પૂઢ્વૈઃ કૃત-
પત્તિરોહં, ભવેયં દિવ્ત્રસત્તમાઃ ॥ ” એ મંત્રો ભણી બ્રાહ્મણોની પ્રાર્થના કરવી. પછી
“મામનુગૃહંતુ મવંતં ઈતિવદેન્” (તમે મહારી ઉપર કૃપા કરો એમ કહેવું).
“વિપ્રૈઃ કિંતે કાર્યં મિથ્યા મા વાદોઃ સત્યમેવ વદેતિ પૃષ્ઠઃ સ્વપાપં ક્ષમાપયેન્”
(અર્થ—તકારું શું કાર્ય છે?, ખોટું બોલતો નહીં, ખરું બોલ, એ રીતે બ્રાહ્મણોએ
પૂછ્યા પછી તેણે પોતાનું પાપ કહેવું). તે આ રીતે,—“મયા મમ પત્ન્યા વા દહ જ-
ન્મનિ જન્માંતરે વા અનપત્યત્વમુનાપત્યત્વાદિનિદાનમૂત્તરાલવાતવિપ્રસ્ત્રાપહારાદિ દુર્ગતિં
કૃતં તસ્ય નાશાય કરિષ્યમાર્ણ હર્ગિવંશશ્રવણાદૌ કર્મવિપાકોક્તે વિધાનેઽધિકારાર્થં
દીર્ઘાયુષ્મત્પુત્રાદિસંતનિપ્રાપ્તયે પ્રાયશ્ચિત્તમુપદિશંતુ મવંતઃ” (અર્થ—મે અથવા મહારી
શ્રિએ આ જન્મવિષે અથવા જન્માંતરવિષે વંધ્યાપણાનાં અથવા મૃતવત્સાપણાનાં
કારણરૂપ આસહ્યતા અથવા બ્રાહ્મણોનાં દ્રવ્યની ચોરી ઇત્યાદિક પાપ કરેલાં હોય તેની
નિવૃત્તિ થવામાટે કરવાનો જ; કર્મવિપાક ગ્રંથમાં કહેલું હર્ગિવંશ ગ્રંથનું શ્રવણ ઇત્યાદિક,
વિધિ; તેનો અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ દીર્ઘાયુ એવો પુત્ર ઇત્યાદિ સંતનિ પ્રાપ્ત થવામાટે તમો
મને પ્રાયશ્ચિત્ત કહો) એવી પ્રાર્થના કર્યા પછી તે બ્રાહ્મણોએ, પાપીએ પૂજન
કરેલો એવા અનુવાદક (બ્રાહ્મણોનાં વચન પાપીને સંભળાવનારા)ની સામે, “ષડ્ઽદ્ય
ઘડસાધર્મ્યાદિન્યત્રપ્રાયશ્ચિત્તેન પૂર્વોત્તરાંગસહિતેનાચરિતેન તવ શુદ્ધિર્ભવિષ્યતિ તેન ત્વં
જ્ઞાતાર્થો ભવિષ્યસિ” (અર્થ,—જા અઘડ, ત્રણ અઘડ, દોઢ અઘડ એમાંનું; પૂર્વીંગ ઉ-
ત્તરાંગ સહિત કોઈ એક પ્રાયશ્ચિત્ત લીધાર્થી તારી શુદ્ધિ થશે અને તું કૃતાર્થ થઈશ)
એ રીતે કહેવું. અનુવાદકે પાપીને કહેવું. પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરનારે “ઐ” (તથાસ્તુ)
એમ કહી અનુવાદકે કહ્યા પ્રમાણે અંગીકાર કરવો. સભાનું વિસર્જન કરી દેશ,
કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમાર્યસ્ય મયૈતજ્ઞન્મત્તન્માંતરાર્જિત્તનાનપત્યત્વાદિનિદાનમૂત્તરાલ
વાતવિપ્રસ્ત્રાપહારાદિતન્યદુર્ગતિસમૂલનાશકર્મવિપાકોક્તવિધિનાધિકારમિદ્વિદ્વારા દીર્ઘા
યુષ્મદ્દુપુત્રાદિસંતનિપ્રાપ્તયે ષડ્ઽદ્યં ષ્પઽદ્યં સાદ્ઽર્થદ્યં વા પ્રાયશ્ચિત્તં પૂર્વોત્તરાંગસહિતમમુક
પ્રત્યાન્નાયેનાહમાચરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. પછી મધ્યાહ્ને દ્વારે કરાવી સ્નાન

૧ તતઃ જ્ઞાતિવાચમેત્, ઇચ્છિકઃ પાઠઃ કચિત્પુસ્તકે દૃશ્યતે પરંતુ પ્રાચીનપુસ્તકેષુ તથા ડભા-
વાદ્ઽસ્મજ્ઞાનતિ જલજ્ઞાનાડનુપયોગાદ્વાત્ર તુ ન મુશ્નિતઃ.

કરવું. પછી વનસ્પતિની પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“આયુર્વલં યશો વર્ત્તઃ, પ્રજાઃ પશુવસૂનિ ચ ॥ વ્રક્ષ પ્રજાં ચ મેધાં ચ, ત્વં નો દેહિ વનસ્પતે,” એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી ઉક્ત કાષ્ટવટે દંતધાવન કરવું. પછી દશ સ્નાન કરવાં. તેમાં પ્રથમ ભસ્મ-સ્નાન કરવું તે આ રીતે—“ઈશાનાય નમઃ” એ મંત્રવડે ભસ્તકને ભસ્મ લગાડવી. “તન્પુરુષાય નમઃ” એ મંત્રવડે મુખને, “અઘોરાય નમઃ” એ મંત્રવડે હૃદયને, “વામદેવાય નમઃ” એ મંત્રવડે યુદ્ધ સ્થાનકે, “સઘોત્રાતાય નમઃ” એ મંત્રવડે પગને અને પ્રણવ મંત્રવડે સપાળાં અંગોને ભસ્મ લેપન કરવું. અથવા ઈશાનાદિ પદ્યુક્ત મંત્રવડે ભસ્મ લગાડવી.

અથબોમયસ્નાનં ગોમયમાદાય પ્રણવેનદિસુદક્ષિણભાગંતીર્થેચોત્તરભાગંપ્રક્ષિપ્યશેષમા નસ્તોક્તેત્યમિમંઙ્ગધદ્વારામિતિસર્વાંગમાલિપ્યહિરણ્યશૃંગમિતિદ્વાભ્યાંપ્રાર્થય્યાઃપ્રવતદતિ તીર્થમભિમૃચ્યન્નાત્વાદિગાચામેત્ ॥

હવે ગોમયસ્નાન કરવું તે કેહેછે.—છાણુ લઈ પ્રણવ મંત્રવડે છાણુનો દક્ષિણ ભાગ ચારે દિશાઓમાં અને ઉત્તર ભાગ તીર્થમાં નાખી બાકી રહેલું ગોમય “માનસ્તોકે” એ મંત્રવડે મંત્રિત કરી “ગંધદ્વારાં” એ મંત્રવડે સંપૂર્ણ અંગમાં લગાડવું. પછી “હિરણ્યશૃંગં” એ એ મંત્રવડે તીર્થની પ્રાર્થના કરી “વાઃપ્રવત” એ મંત્રવડે તીર્થને સ્પર્શ કરી સ્નાન કરી એ વાર આચમન કરવું.

અથમૃત્તિકાસ્નાનં અશ્વક્રાંતેરથક્રાંતેવિષ્ણુક્રાંતેવસુંધરે શિરસાધારયિષ્યામિરક્ષસ્વ માંપ દેણદેશતિમૃત્તિકામમિમંઙ્ગ ડહ્દનાસિવગ્રાહેણકૃષ્ણેનશતબાહુના મૃત્તિકેહરમેપાપંયન્યયાદુ પ્કૃતંકૃતં ઇતિનામાદાય નમોમિત્રસ્યેતિસૂર્યાયપ્રદર્શ્યગંધદ્વારામિતિમંત્રેણસ્થોનાપૃથિવીતિમંત્રેણવાદંવિષ્ણુરિતિવાશિરઃપ્રમૃત્યંગાનિવિલિપન્તદિરાચામેત્ ॥

હવે મૃત્તિકાસ્નાન કેહેછે.—“અશ્વક્રાંતે રથક્રાંતે, વિષ્ણુક્રાંતે વસુંધરે ॥ શિરસા ધારયિષ્યામિ, રક્ષસ્વ માં પદે પદે” એ મંત્રવડે મૃત્તિકાને મંત્રી “ડહ્દનાસિ વગ્રાહેણ, કૃષ્ણેન શતબાહુના ॥ મૃત્તિકે હર મે પાપં, યન્યયા દુષ્કૃતં કૃતં” એ મંત્રવડે મૃત્તિકા લઈ “નમો મિત્રસ્ય” એ મંત્રવડે સૂર્યને ખતાવી “ગંધદ્વારાં” અથવા “સ્થોનાપૃથિવી” કૈવા “દંવિષ્ણુ” એ મંત્રવડે ભસ્તકાદિ સર્વ અંગમાં મૃત્તિકા લગાડી એ વાર આચમન કરવું.

અથવારિસ્નાનં આપોઅસ્માનિત્યુક્તામાસ્કરાભિમુખઃસ્થિતઃ દંવિષ્ણુર્જપિત્વાચપ્રતિષ્ઠો તોનિમજ્જતિ તતઃપંચગવ્યકુશોદકૈઃપૃથક્પૃથક્સ્નાત્વાસ્નાનાંગતર્પણાદિકુર્વાન્ વિષ્ણુશ્રાદ્ધં પૂર્વાંગગોપ્રદાનંચકૃત્વા અગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યપંચગવ્યહોમંઘ્યાહુતિભિરહોત્તરશતમષ્ટાવિંશતિવાઽ યજ્ઞહોમંચકૃત્વાવ્રતંગ્રહીવ્યહુતિવિપ્રાન્નાર્થ્યહુતશેષંપંચગવ્યંપ્રણવેનપિબેન્ ॥

૧ અસિદ્ધોઽપિ સંધિઃ પુસ્તકાંતરસંભવ્યા સ્થાપિતઃ.

૨ અત્રાપિ જ્ઞાતે સ્થિકઃ પાઠઃકચિદુપલભ્યતેઽનુપયુક્તત્વાસ્તોપ્યપાસ્તઃ.

હવે જળવટે સ્નાન કેહેછે.—“આપો અસ્માન્” એ મંત્ર કહી સૂર્યની સામે ઉભા રહી, “દદં વિष्ણુ” એ મંત્રનો જપ કરી જળપ્રવાહની સામે ડુબકી મારવી. પછી પંચગવ્ય અને કુશોદકવટે જુદાં જુદાં સ્નાન કરી સ્નાન સંખંધી તર્પણ ઇત્યાદિ કરવું. પછી વિષ્ણુશ્રાદ્ધ અને પૃથ્વીંગ સંખંધી ગોદાન કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી પંચગવ્યનો હોમ. અને વ્યાહતિ મંત્રવટે (૧૦૮) અથવા (૨૮) ધૃતાહુતિરૂપ હોમ કરી “વ્રતં પ્રહોણ્યે” (વ્રત ગ્રહણ કરુંછું) એ રીતે શ્રાવણની પ્રાર્થના કરી બાકી રહેલું પંચગવ્ય પ્રણવ મંત્રવટે પી જવું.

મુખ્યપ્રાયશ્ચિત્તરૂચ્છાનસંકલ્પાનુસારેણાનુષ્ઠાયજ્યાહૃત્પાજ્યહોમવિષ્ણુશ્રાદ્ધગોદાનાનિ પૂર્વવત્કુર્વાન્ આજ્યહોમપંચગવ્યહોમેષ્વદ્ધમાધાનાદિસ્થાલીપાકેનિકર્તવ્યતાંકેચિન્નેચ્છંતિ વ્યાહૃત્પાજ્યહોમેપાપપહમહાવિષ્ણુર્દેવેનૈકેચિન્ ॥

મુખ્ય પ્રાયશ્ચિત્તાં કૃચ્છ્ર, સંકલ્પ પ્રમાણે કરી; વ્યાહતિ મંત્રવટે ધૃતનો હોમ, વિષ્ણુ શ્રાદ્ધ, અને ગાયત્રું દાન એ પ્રથમ પ્રમાણે કરવાં. ધૃતનો હોમ અને પંચગવ્યનો હોમ એમાં ઇધ્મા સ્થાપન ઇત્યાદિક સ્થાત્રીપાકનો વિધિ કરવો નહીં, એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. વ્યાહતિ મંત્રવટે જે ધૃતનો હોમ કરવો તેમાં પાપના નાશક મહાવિષ્ણુ દેવતા છે, એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે.

પંચગવ્યવિધિસ્તુનાસ્ત્રેપાલાશેવાપાત્રેનામ્રાપાગોર્મૂત્રમષ્ટમાપપ્રમાણંગાયત્ર્યાદાય ગંધદ્વા રામિતિશ્વેતગોશઠ્ઠત્પોડશમાપમાદાય આપ્યાયસ્ત્રેનિપીતગોક્ષીરંદ્વાદશમાપંદધિકાઘ્ણદતિ નીલગોર્દધિદશમાપંતેજોસિશુક્રમસીતિરુઘ્ણગોધૃતમષ્ટમાપમાદાયતત્રદેવસ્યત્વેનિકુશોદ કંચતુર્માર્ગપ્રક્ષિપ્યપ્રણવેનાલોડયેત્ અત્રમાપઃ પંચગુંજાત્મકઃ તત્સપ્તપૈઃસાપ્રેઃકુશૈર્જુહુ યાન્ત્ ઇગવતીતિપૃથ્વીં દદંવિષ્ણુર્ગિતિવિષ્ણું માનસ્તોકદતિરુદ્રં શન્નોદેવીરિત્યપઃ વ્રક્ષજજ્ઞાન મિતિવ્રહ્માણંવાઅગ્નિસોમંચનામ્રાગાયત્ર્યાસૂર્યપ્રજાપતેનત્વેતિસમસ્તવ્યાહૃતિભિર્વાપ્રજાપતિપ્ર ણવેનપ્રજાપતિર્ભાગ્નિસ્વિંદુરુતંચનાસ્ત્રેત્યેતાઃપંચગવ્યેનાગ્નિર્વાયુંસૂર્યપ્રજાપતિંચેતિવામહાવિષ્ણું વાજ્યેનાટાવિશતિસંઘ્યાહુતિરિત્યન્વાધાનં સ્ત્રીશૂદ્રાણાંહોમોનકાર્યઃ કેચિદ્વાહ્ણજ્ઞાનદ્વારાહો મઃકૌર્પદત્યાહુઃ સ્ત્રીશૂદ્રાણાંપંચગવ્યપાનેવિકલ્પદતિમહાર્ણવઃ ॥

હવે પંચગવ્યનો વિધિ કેહેછે—ત્રાંખાંનાં પાત્રમાં અથવા આખરાના ફૂતામાં આગળ કેહેવાયછે તે પ્રમાણે પદાર્થ મેળવવા. તે આ રીતે—રાત્રી ગાયત્રું ગોમૂત્ર આઠ માષા ગાયત્રી મંત્રવટે પાત્રમાં રાખવું. ધોળી ગાયત્રું ગોમય (છાણ) સોળ માષા “ગંધદ્વારાં” એ મંત્રવટે પાત્રમાં રાખવું. પીળા વર્ણની ગાયત્રું દૂધ બાર માષા “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવટે પાત્રમાં રાખવું. નીલી ગાયત્રું દહીં દશ માષા “દધિકાઘ્ણ” એ મંત્ર લણી પાત્રમાં રાખવું. કાળી ગાયત્રું ધી આઠ માષા “તેજોસિ શુક્રમસિ” એ મંત્રવટે પાત્રમાં રાખવું, અને “દેવસ્ય ત્વા” એ મંત્રલણી ચાર માષા કુશીદક તે પાત્રમાં નાખી પ્રણવ મંત્રવટે તેને એકરસ કરવાં. ઇહાં પાંચ ગુંજનો માંધો લેવો. એ રીતે પંચગવ્ય કરી સાત સળીવાળા અને અગ્ર સહિત એવા

હર્ષવડે તેનો હોમ કરવો. તેનું અન્વાધાન આ રીતે કરવું. “કરાવતીતિ પૃથ્વી, હર્દ વિષ્ણુરિતિ વિષ્ણુ, માનસ્તોકેતિ રુદ્ર, શન્નોદેવીત્યપઃ, વ્રહ્મજ્ઞાનમિતિ વ્રહ્માણં વા અર્ધિ, સોમં ચ નામ્ના, ગાયત્ર્યા સૂર્ય, પ્રજાપતેનત્વેતિ સમસ્તવ્યાહતિભિર્વા પ્રજાપતિ, પ્રણવેન પ્રજાપતિ, અર્ધિ સ્વિષ્ટકૃતં ચ નામ્નેત્યેનાઃ પંચગચ્ચેન; અર્ધિ વાયું સૂર્ય પ્રજાપતિ ચેતિ વા મહાવિષ્ણું વાઙ્મેનાષ્ટાવિંશતિ સંખ્યાહુતિભિઃ૦” એ રીતે અન્વાધાન કરી તેને અનુસારે હોમ કરવો. સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ હોમ કરવો નહી. કોઈ અંથકાર, (સ્ત્રી શૂદ્રોએ) બ્રાહ્મણદ્વારા હોમ કરાવવો, એમ કહેછે. સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ પંચગવ્ય પ્રાશન કરવું અથવા ન કરવું, એવો મહાર્ણવ અંથમાં વિકલ્પ છે.

સ્ત્રીશૂદ્રૌઽધિપ્રૈઃપંચગચ્ચંકારયિત્વાતૂર્ણીપિવનહતિસ્મૃત્યર્થસારઃ અયંપ્રાયશ્ચિત્તત્ત્વિધિઃકૃચ્છ્રન્યૂનપ્રાયશ્ચિત્તેપનકાર્યઃ કૃચ્છ્રપ્રભૃતિપુમર્વત્રપ્રાયશ્ચિત્તેપનપ્રેયઃ एवंકૃચ્છ્રાશ્વનુષ્ઠાયસૂર્પાકૃષ્ણમંવાદ્યમહાણવાદિકર્મવિપાકપ્રયોક્તંહરિવંશાદિશ્રવણાદિકર્મકુર્યાન્ તત્રશુભેદિનેદેશકાલૌમંકીર્યઅનેકજન્માર્જિતાનપત્યત્વમૃતાપત્યત્વાદિનિદાનમૂતબાલઘાતનિશ્લેષહરણવિપ્રરત્નાપહરણાદિજન્યદુરિતસમૂલનાશદ્વારાદીર્ઘાપુષ્પદ્વહુપુત્રાદિસંતનિપ્રાપ્તિકામો હરિવંશં શ્રોષ્યામીત્યેકસ્પર્કતૃત્વે દંપત્યોઃકર્તૃત્વેશ્રોષ્યાવઙ્ગિસંકલ્પમણેશપૂત્રનસ્વસ્તિવાચનનાદીશ્રાદ્ધાનિવિનાયકશાંતિચકૃત્વાહરિવંશશ્રવણાર્થશ્રાવયિતારંત્વાવૃણે વિપ્રંવૃત્વાવચ્છાલંકરૈઃ પૂત્રયેન્ ષાત્ત્વકપ્રત્યંહંપાયસાદિનામોજયેન્ દંપતીપ્રતિદિનંત્રાયંતામિત્યાદિવૈદિકૈઃસુરાસ્વામિતિપૌરાણેશ્વમંત્રૈઃસુસ્રાતાવલંકૃતૌતદેકચિત્તૌશૂર્વંતૈતૈલનાતૂલક્ષૌરૈમૈથુનલ્પદ્વાશયનાનિવાત્સમાપિત્વર્જયંતૌહવિષ્વમુંજીયાતાં અનેવાત્સકાવગાંસુવર્ણત્રયમેકંવાસુવર્ણદક્ષિણાંદત્વા પ્રત્યવરોહમંત્રેણસહસ્રંતિલાઙ્ગ્યંહુન્વાશનંવિપ્રાનૃચ્વતુર્વિંશતિમિથુનાનિવાપાયસેનમોજયેદિતિ હરિવંશશ્રવણપ્રયોગઃ ॥

સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ બ્રાહ્મણદ્વારા પંચગવ્ય કરાવી મંત્ર રહિત તેનું પ્રાશન કરવું, એમ સ્મૃત્યર્થસાર અંથમાં છે. આ પ્રાયશ્ચિત્તનો વિધિ, કૃચ્છ્ર કરતાં ઓછાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધે કરવો નહી, કૃચ્છ્ર ઇત્યાદિક સર્વ પ્રાયશ્ચિત્તમાં કરવો. એ રીતે કૃચ્છ્રાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સુર્યાર્ણસંવાદ તથા મહાર્ણવ ઇત્યાદિક કર્મવિપાક અંથોર્ધા કહેલું હરિવંશાદિકનું શ્રવણ ઇત્યાદિક કર્મ કરવું. હરિવંશાદિક અંથોર્ધાનું શ્રવણ કરવું તે શુભ દિવસ બેઠે તે દિવસે દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી સંકલ્પ કરવો. તે આ રીતે, — “અનેકજન્માર્જિતાનપત્યત્વમૃતાપત્યત્વાદિનિદાનમૂતબાલઘાતનિશ્લેષહરણવિપ્રરત્નાપહરણાદિજન્યદુરિતસમૂલનાશદ્વારા દીર્ઘાપુષ્પદ્વહુપુત્રાદિસંતનિપ્રાપ્તિકામો હરિવંશં શ્રોષ્યામિ,” એવો સંકલ્પ એક શ્રવણ કરનારો હોય તો કરવો, અને સ્ત્રી પુરુષ બન્ને શ્રવણ કરનારાં હોય તો “શ્રોષ્યાવઃ” એવો સંકલ્પ કરી ગણેશપૂજન, પુણ્યાહવાચન તથા વિનાયકશાંતિ કરી હરિવંશ શ્રવણ કરવામાટે કથા શ્રવણ કરાવનારા બ્રાહ્મણને વરાવવો. તે આ રીતે, — “હરિવંશશ્રવણાર્થ શ્રાવયિતારં ત્વાં વૃણે,” એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને વરાવી તેની વચ્ચે, અલંકારવડે પૂજા કરવી, અને વાંચનારાને નિત્ય પાયસ (દૂધપાક) ઇત્યાદિવડે ભોજન કરાવવું. સ્ત્રી પુરુષ બન્ને જણાઓએ નિત્ય

“ત્રાયંતાં” ઇત્યાદિક વેદ મંત્રવડે તથા “સુગસ્ત્વા” ઇત્યાદિક પુરાણોક્ત મંત્રો-
વડે સ્નાન કરી અલંકારયુક્ત યદ્ય એકાથ ચિત્તથી અંથનું શ્રવણ કરવું અને તેલ,
તાંબૂલ, કૌર, મૈથુન, તથા પતંગ ઉપરે નિદ્રા કરવી એ સધળાં અંથની સમાપ્તિ થાય
ત્યાં લગી વર્ણ્ય કરવાં. અને હવિષ્ય પદાર્થનું (પત્ર ૮૬ માં) ભોજન કરવું. અંતે અંથ
વાંચનારાને ગાય અને (૨૪૦) રતિ ભાર અથવા (૮૦) રતિ ભાર સુવર્ણ દક્ષિણા
દઈ “પ્રત્યવરોહ” એ મંત્રવડે તિલ અને ધૂતનો હજાર હજાર હોમ કરી સો શ્રાદ્ધણ
અથવા ચોવીસ દંપતી (શ્રી પુરૂષરૂપ જોડ)ને પાયસનું ભોજન કરાવવું. એ પ્રમાણે
હરિવંશ અંથનાં શ્રવણનો પ્રયોગ સમાપ્ત થયો.

અર્થવિધાનાંતરાણિ સૌવર્ણવાલકંકત્વાદશાહોલાસમન્વિતં અથવાવૃષમંદગીદ્વિપ્રોદ્યા
હનમેવવા મહારુદ્રજપોવાપિલક્ષપદ્મૈઃશિવાર્ચનં સ્વર્ણધેનુઃપ્રદાનંધ્યાસવત્સાવાયથાવિધિ
ઘૂતકુંભપ્રદાનંવાસંસ્થેપાદિદમીરિતં અથવાપ્રત્યહંપાર્થિવલિંગપૂજાંકૃત્વાઅભિલાષાણકજપંસં
વત્સરંકુર્યાન્ અભિલાષાણકસ્તોત્રંકૌસ્તુભેજેયં એવમપિફલાપ્રામૌદત્તપુત્રોગ્રાહ્યઃ

હવે બીજાં વિધાન (સંતાતિના ઉપાય) કેહેછે.

“સુવર્ણનો બાળક કરી તેને પાલણામાં બેસારી તેનું દાન કરવું. અથવા બેલનું
દાન કરવું. અથવા શ્રાદ્ધણનો વિચાહ કરાવવો. મહારુદ્રનો જપ, કિંવા લક્ષ કમ-
લવડે શિવની પૂજા કરવી. અથવા વાછડાં સહિત ગાય સુવર્ણની કરી તેનું દાન
કરવું. અથવા પ્રત્યક્ષ ગાયનું વાછડાં સહિત યથાવિધિ દાન કરવું. કિંવા ધૂત ભ-
રેલા કુંભનું દાન કરવું. એ સંક્ષેપે કહ્યું.” અથવા નિત્ય પાર્થિવ લિંગની પૂજા કરી
અભિલાષાણક સ્તોત્રનો જપ એક વર્ષ પર્યંત કરવો. અભિલાષાણક સ્તોત્ર કૌસ્તુભમાં
કહ્યુંછે, તે બેવું. એટલું કરતાં પણ સંતાતિ ન થાય તો દત્તક પુત્ર લેવો.

અથદત્તકેગ્રાહ્યાગ્રાહ્યવિચારઃ બ્રાહ્મણાનાંસોદરભ્રાતૃપુત્રોમુખ્યત્વાત્પ્રથમંગ્રાહ્યઃ તદ્વા
વેસગોત્રસર્પિંહોયઃકશ્ચિન્ સાપન્નભ્રાતૃપુત્રોવા તદ્વાર્થેત્વસર્પિંહોમાતુલકુલજપિતૃ
“સ્વસ્તાદિકુલજઃ તદ્વાર્થેત્વસર્પિંહઃમમાનગોત્રઃ તદ્વાર્થેત્વસર્પિંહઃપૃથક્ક્રોત્રોપિ અસર્ગો
ત્રસર્પિંહેપુમાગિનેયદૌહિત્રૌવર્જ્યૌં એવંચિરદ્વસંવંધાપત્યાપુત્રતુદ્વજનર્હીમાતુલોપિનગ્રાહ્યઃ અ
ત્વસર્ગોત્રસર્પિંહેપુમાતપિતૃવ્યોવાનગ્રાહ્યઃ વિપ્રાદીનાંવર્ણાનાંસમાનવર્ણેવ તત્રાપિદેશ
ભેદપ્રયુક્તગુર્જસ્ત્રાંધ્રત્વાદિનાસમાનજાતીયેવ સર્વોપિસભ્રાતૃકણ્વગ્રાહ્યઃ તત્રાપિજ્યેષ્ઠપુ
ત્રોનગ્રાહ્યોનદેયઃ શૂદ્રસ્પદૌહિત્રમાગિનેયાવપિગ્રાહ્યૌ અન્નમૂલં ભ્રાતૃણામેકજાતાનામેકશ્ચે
ત્પુત્રવાન્ભવેન્ સર્વેતેતેનપુત્રેણપુત્રિણોમનુગ્રવ્રવીન્ અનેનવચ્ચનેનનાપુત્રસ્યલોકોસ્તિજાયમા
નોવૈંબ્રાહ્મણસ્ત્રિભિર્કૃણવાન્ જાયતહત્યાદિશાસ્ત્રવોધિતસ્યાપ્રજત્વપ્રયુક્તદોષસ્યનિવૃત્તિર્વિધિ
નાઅસ્વીકૃતેનાપિભ્રાતૃપુત્રેણપિતૃવ્યમ્ભવતીતિબોધ્યતે અતઃપુત્રસદશત્યાન્ગ્રાહ્યોપુમુખ્યશતિ
જ્ઞાપ્યતે મુખ્યભાવિતેસદશઃપ્રતિનિધિરિતિન્યાયાન્ નચાશ્માદેવવાક્યાદિધિવત્પ્રતિગ્રહંવિ

૧ ગાય અને વાછડું કેટલાં કેટલાં સુવર્ણનાં કરવાં તે સમજી વિધિ દાનઅંદ્રિકા અંથમાં બેવો.

નૈવતસ્યપુત્રત્વમિતિશંકયં તથાસતિઔરસદત્તકાદિદ્વાદશવિધપુત્રવદેતસ્યપત્નીતઃપૂર્વમેવધ
નહારિત્વપિંડદત્તૌચિત્યેનપત્નીદુહિતરશ્ચૈવાપિતરૌભ્રાતરસ્તથા તત્સુતાગોત્રજાવંધુરિતિતત્ક
મવાક્યેભ્રાત્રનંતરંભ્રાતૃસુતનિવેશાનુપપત્તેઃ તસ્માત્પત્નીતઃપૂર્વમદીયપિંડદાનધનગ્રહણેધિકા
રીકશ્ચદ્વત્ત્રવિતિકામનાયાંવિધિવત્સ્વીકૃતએવતથાધિકારીભવતિનાન્યથા તાદૃશકામના
યાઅભાવેનુપિતૃક્રણાપાકરણાદિવારલૌકિકમાત્રાર્થદત્તપુત્રોનગ્રાહ્યઃ ભ્રાતૃપુત્રેણૈવતત્સિદ્ધે
રિત્યેવંવચનનાત્પર્યં ક્વચિદ્દેશેવૈદિકવિધિવિનાપિદાતૃગૃહીતૃસંમતિરાતપુરુષાદ્યનુમત્યાદિલૌ
કિકાવ્યાપારમાત્રેણોપનયનાદિસંસ્કારકરણમાત્રેણચ સગોત્રસર્પિંડેપુત્રત્વસિદ્ધિવ્યવહારોદ
શ્યતે તત્રમૂલંનોપલભ્યતે સર્વાસામેકપત્નીનામેકાચેત્પુત્રિણીભવેત્ સર્વાસ્તાસ્તેનપુત્રેણપુત્રિ
ણ્યોમનુગ્રહીતૃત્વનિવચનંતુ સાપત્નપુત્રસ્યાગૃહીતસ્યાપિપુત્રત્વપિંડદાનાદ્યધિકારિત્વવિધાયકં
તેનૈકસપત્ન્યાઃસપુત્રત્વેન્યસપત્ન્યાપુત્રોનગ્રાહ્યઃ દૌહિત્રોભાગિનેયશ્ચશૂદ્રાણાંવિહિતઃસુતઃ ગ્રા
હ્યણાદિત્રયેનાસ્તિભાગિનેયઃસુતઃક્વચિત્ નસ્વૈકેકંપુત્રંદદ્યાત્પ્રતિગૃહ્ણીયાદિતિનડ્યેષ્ટંપુત્રંદદ્યા
દિતિચ અત્રૌરસાનેકપુત્રેણપુત્રદાનંકાર્યમિતિવિધીયતે તેનપૂર્વદત્તકોગૃહીતઃતતઃઔરસોજા
તસ્તાદૃશાનેકપુત્રેણદત્તકેકલઔરસોવાનદેયઃ સધવયાસ્ત્રિયાપત્ન્યનુજ્ઞયાપુત્રોગૃહીતવ્યોદા
તવ્યશ્ચ ભર્તૃનુજ્ઞાભાવેતુનગ્રાહ્યોનદેયઃ એવંવિધવયાપિસ્ત્રિયાત્વયાપુત્રઃસ્વીકાર્યઈતિઉક્ત્તાભ
ર્તેરિમૃતેગ્રાહ્યઃ સ્પષ્ટમીદૃશાનુજ્ઞાભાવેભર્તૃજીવનદશાયાંતન્મરણોત્તરમાત્રમુખાદ્વાપુત્રસ્વીકા
રવિષયકમર્ત્તમિપ્રાર્જ્જાતવત્યાપિગ્રાહ્યઈતિસર્વસંમતં એતદુભયવિધમર્ત્તનુજ્ઞાભાવેપિતત્તજ્ઞાહ્યા
ન્નિત્યકામ્યવ્રતાદિધર્માચરણઐવ પુત્રપ્રતિગ્રહેપિનાપુત્રસ્વલોકોસ્તીત્યાદિસામાન્યશાસ્ત્રદેવ
વિધવાયામધિકારઃ નસ્ત્રીપુત્રંદદ્યાત્પ્રતિગૃહ્ણીયાદ્યાન્યમર્ત્તનુજ્ઞાનાદિતિવસિષ્ઠવાક્યંતુમર્ત્તનુ
જ્ઞારહિતાંપ્રતિપુત્રાપ્રતિગ્રહામ્યનુજ્ઞાપરં નતુપુત્રપ્રતિગ્રહનિષેધપરં શાસ્ત્રપ્રાપ્તિવિધાયોગાત્
અતસ્તાદૃશાસ્ત્રિયાઃપુત્રપ્રતિગ્રહપ્રતિબંધેનવૃત્તિલોપપિંડવિચ્છેદાદિકુર્વન્નરકભાગમ્ભવતિ યોગ્રા
હ્યણસ્યવૃત્તૌત્રપ્રતિકૂલસમાચરેત્ વિદુઃપુત્રાંતુકુર્માણાંસ્યાદિતિશાસ્ત્રાદિનિકૌસ્તુભેવિસ્તરઃ
સ્ત્રીભિઃપુત્રસ્વીકારેવ્રતાદિવદ્વિપ્રદારાહોમાદિકંકાર્યં એવંશૂદ્રેણાપિ વિપ્રઃશૂદ્રદક્ષિણામાદાય
વૈદિકમંત્રૈસ્તદીયહોમાદિકરોતિતત્રશૂદ્રઃપુણ્યફલભાગમ્ભવતિ કિંતુવિપ્રસ્યૈવપ્રત્યવાયઃ પુત્રંપ્ર
તિગૃહ્યગૃહીજ્ઞાજાતકર્માદ્યાશ્વઙ્ગાદ્યાવાસંસ્કારાઃકાર્યાઈતિમુખ્યઃપક્ષઃ અસંભવેસગોત્રસર્પિંડે
પુરુષોપનયનોપિવિવાહિતોપિવાદત્તકોભવતિ અસંજાતપુત્રએવવિવાહિતોગ્રાહ્યઈતિમેભાતિ
અસર્પિંડસગોત્રેપુરુષોપનયનએવેત્યપિમાતિ ભિન્નગોત્રસ્તુઅરુતોપનયનએવગ્રાહ્યઃ કેચિત્પુરુષો
પનયનોપિભિન્નગોત્રોગ્રાહ્યઈત્યાહુઃ ઇતિગ્રાહ્યાગ્રાહ્યવિવેકઃ

હવે દત્તક પુત્ર કયો લેવાય અને કયો ન લેવાય તેનો નિર્ણય કહેછે.

સગા ભાઈનો પુત્ર ગ્રાહ્યણોને મુખ્ય છે માટે પ્રથમ તેજ લેવો. તે ન મળે તો
પોતાનો સગોત્ર (એક ગોત્રવાળો) સર્પિંડ એવો (સાત પેઢેલીમાંનો) જે કોઈ હોય
તે લેવો, અથવા સાવકા ભાઈનો પુત્ર લેવો. તેમાંથી ન મળે તો બુદ્ધાં ગોત્રમાંનો
સર્પિંડ એવો મામાનાં કુળમાંનો અથવા કુદીનાં કુળમાંનો લેવો. તે ન મળે તો અ-
સર્પિંડ (સાત પેઢેલી ઉપરનો) સમાન ગોત્ર (એક ગોત્રવાળો) લેવો. તે ન મળે
તો અસર્પિંડ એવો બુદ્ધાં ગોત્રનો લેવો. બુદ્ધાં ગોત્રમાંના છતાં સર્પિંડ એવા ભાગિ-

નેય (બેહેનનો પુત્ર) અને દૌહિત્ર (પુત્રીનો પુત્ર) દત્તક લેવા નહિ. વિરૂદ્ધ સંબંધ થાયછે માટે પુત્ર યુદ્ધિ કરવાને અયોગ્ય એવા મામાને પણ દત્તક લેવો નહિ, અને એજ કારણુમાટે સગોત્ર છતાં સપિંડ જે પોતાનો ભાઈ અથવા કાકો તેને પણ લેવા નહિ. બ્રાહ્મણ ઇત્યાદિકોએ પોતપોતાના સમાન વર્ણવાળોજ લેવો. તેમાં પણ દેશ ભેદવડે ગુર્જરત્વ, આંધ્રત્વ (તૈલંગત્વ) ઇત્યાદિકવડે સમાન (તુલ્ય) જાતિનોજ લેવો. કોઈ પણ દત્તક લેવો તે જને ભાઈ હોય એવાને લેવો. તેમાં પણ સર્વ કરતાં વડીલ પુત્ર લેવો નહિ, અને દેવો નહિ. શૂદ્રોઓ પોતાની દીકરીનો પુત્ર અને બેહેનનો પુત્ર પણ દત્તક લેવા તેમાં મૂળવચન,—“સહોદર (સગા) ભાઈઓમાં જે એક ભાઈને પુત્ર થયો તો તે પુત્રવડે સર્વે બ્રાતા પુત્રવાળા થાયછે એમ મનુ કહેછે.” એ વચનવડે, “પુત્ર રૂઢિતને સ્વર્ગલોક નથી,” “ઉત્પન્ન થયલો બ્રાહ્મણ ત્રણ ઋણુવડે (દેવ, ઋષિ અને પિતૃ ઋણુવડે) યુક્ત છે.” ઇત્યાદિક શાસ્ત્રે કહેલા જે કાકાને અપુત્રત્વપણાથી થતા દોષ તેઓની નિવૃત્તિ, વિધિપૂર્વક ભાઈનો પુત્ર ન લીધાં છતાં પણ તેજ પુત્રવડે થાયછે, એ હેતુથી તે (ભાઈનો પુત્ર) પુત્ર પ્રમાણેજ છે માટે લેવા યોગ્ય જે દત્ત-પુત્ર તેમાં એ મુખ્ય છે, એમ જાણવું; કારણ, મુખ્ય ન હોય તો તે ઠેકાણે તેના સરખો બીજો લેવો, એવો ન્યાય છે. વિધિપૂર્વક લીધા વિના એજ વાક્ય ઉપરથી તે ભાઈનો પુત્ર પોતાનો પણ પુત્ર છે એમ માનવું નહિ. પુત્ર છે એમ માને તો ઔરસ, દત્તક ઇત્યાદિક જે બાર પ્રકારના પુત્ર તે પ્રમાણે આ સહોદર ભાઈના પુત્રને સ્ત્રી કરતાં પ્રથ-મજ દ્રવ્ય લેવું, પિંડ દેવો એ અધિકાર હોવાથી “સ્ત્રી, કન્યા, માતા, પિતા, ભાઈ, ભાઈનો પુત્ર, ગોત્રજ, અને બંધુ (મામા, કોઈ, અને માસીના પુત્ર),” એઓમાંથી પ્રથમનો ન છતાં બીજો એમ ક્રમ કહ્યોછે તે વાક્યમાં ભાઈ પછી ભાઈના પુત્રનું જે ગ્રહણ કીધું તેની યોગ્ય યોજના થશે નહિ. માટે સ્ત્રીકરતાં પ્રથમ, મને પિંડ દેવો અને મહાર્દ્ર દ્રવ્ય લેવું તેમાં કોઈ અધિકારી જોઈએ એવી ઇચ્છાવડે વિધિપૂર્વક કીધેલો તેજ પિંડદાન અને દ્રવ્યગ્રહણમાં અધિકારી થાયછે, વિધિપૂર્વક કીધા વિના અધિકારી થતો નથી. તેમજ એવી ઇચ્છા ન હોય તો પિતૃઋણનું ફરીકરણ ઇત્યાદિક પરલોક સંબંધી કૃત્યમાટે દત્તક લેવો નહિ, કારણ ભાઈના પુત્રવડેજ પિતૃઋણની નિવૃત્તિ થાયછે, એવો આ વચનનો અભિપ્રાય જાણવો. કેટલાંએક દેશોમાં વૈદિક વિધિવિના પણ પુત્ર આપનારા અને લેનારાની સંમતિ તથા રાજપુરૂષ ઇત્યાદિકની સંમતિ આદિ લૌકિક વ્યવહારવડે અથવા દેવળ મૌલ્ય ઇત્યાદિક સંસ્કાર કરવાથી સગોત્ર છતાં સપિંડ એવો જે પુત્ર તેને પોતાનો પુત્ર એમ માની સધળો વ્યવહાર ચાલેછે એવો આચાર જોનામાં આવેછે, પરંતુ તેમાં પ્રમાણ મળતું નથી. “એક પુરૂષની અનેક સ્ત્રીઓ છતાં તેઓમાંથી જે એક સ્ત્રીને પુત્ર થયો તો તે એક પુત્રવડે સધળી સ્ત્રીઓ પુત્રવાળી થાયછે એમ મનુ કહેછે,” એવું જે વચન તે તો શોકનો પુત્ર જે વિધિ-પૂર્વક લીધેલો ન હોય તો પણ તેને પણ પુત્રપણું અને પિંડ દેવો ઇત્યાદિકવિષે અધિકાર ઉત્પન્ન કરનારું છે, તેથી એ સિદ્ધ થાયછે કે એક શોકને પુત્ર હોય તો બીજાએ દત્તક લેવો નહી. “દીકરીનો પુત્ર, અને બેહેનનો પુત્ર એ શૂદ્રોએ દત્તક લેવા,

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્યોએ બેહેનનો પુત્ર ક્યારે પણ દત્તક લેવો નહીં.” “એક પુત્ર હોય તો તે અવશ્ય દત્તક કરી દેવો નહીં અને લેનારાએ લેવો નહીં એમ છે, અને જ્યેષ્ઠ પુત્ર પણ દત્તક દેવો નહીં,” આ ઠેકાણે જ્ઞના ઔરસ (પોતાની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલા) પુત્ર અનેક હોય તેણે દત્તક પુત્ર દેવો એવો વિધિ પ્રાપ્ત થાયછે. તેથી પ્રથમ દત્તક પુત્ર લીધા પછી ઔરસ પુત્ર થાય એવે પ્રકારે અનેક પુત્ર હોય તથાપિ એક દત્તક ડિંવા એક ઔરસ પુત્ર દેવો નહીં. જ્ઞનો પતિ વિધમાન હોય એવી સ્ત્રીએ પતિની આજ્ઞા લઈ પુત્ર લેવો અને દેવો. પતિની આજ્ઞા ન હોય તો લેવો નહીં અને દેવો નહીં. એ રીતે વિધવા સ્ત્રીએ પણ, ‘તું દત્તક લેજ’ એ રીતે પતિ આજ્ઞા આપી મરણ પામ્યો હોય તો લેવો. ‘તું પુત્ર લેજ’ એવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા ન છતાં પણ, પતિ જીવતાં અથવા પતિ મરણ પામ્યા પછી પ્રામાણિક પુરૂષનાં મુખ્યથી ‘દત્તક પુત્ર લેવો’ એ રીતનો પતિનો અભિપ્રાય જાણનારી સ્ત્રીએ પણ દત્તક પુત્ર લેવો એ સર્વ સંમત છે. આ ઉપર કહેલી બેમાંથી એક પણ આજ્ઞા ન હોય તથાપિ નિત્યવ્રત અને કામ્યવ્રત ઇત્યાદિક ધર્મ આચરણવિષે જન્મ તે તે શાસ્ત્રવડે અધિકાર છે તેમ દત્તક પુત્ર લેવાવિષે પણ, “અપુત્રને સ્વર્ગલોક નથી,” ઇત્યાદિક સામાન્ય શાસ્ત્રયકીજ વિધવા સ્ત્રીને અધિકાર છે. “પતિની આજ્ઞા વિના સ્ત્રીએ પુત્ર દેવો નહીં, અથવા લેવો નહીં,” એવું જે વસિષ્ઠવાક્ય છે તે તો, જે સ્ત્રીને પતિની આજ્ઞા નથી તે સ્ત્રી દત્તક પુત્ર ન લે તો પણ તેની મરજી એ રીતે પુત્ર ન લેવામાં સંમતિ માત્ર આપેછે; પણ સર્વથા સ્ત્રીએ પુત્ર લેવોજ નહીં એવો નિષેધ કહેતું નથી. કારણ, શાસ્ત્રસિદ્ધ અર્થનો નિષેધ સંભવતો નથી. માટે દત્તક પુત્રને અહણ કરતી એવી સ્ત્રીને દત્ત પુત્ર લેવામાં પ્રતિબંધ (અડચણ) કરનારાઓ; વૃત્તિ (ઉપજીવિકા)નો લોપ, અને પિંડનો વિચ્છેદ (નાશ) ઇત્યાદિકના કર્તા ખની નરકના અધિકારી થાયછે. કારણ, “બ્રાહ્મણની વૃત્તિમાં જે વિપ્ન કરેછે તે વિષ્ણુલક્ષણ કરનારા એવા કૃમિ (કીડા)માં ઉત્પન્ન થાયછે,” એવું શાસ્ત્ર છે; એ રીતે કૌસ્તુભ ગ્રંથમાં વિસ્તાર કરેલો છે.—સ્ત્રીએ દત્તક પુત્ર લેતી વખતે હોમ ઇત્યાદિક કરવો તે વ્રતાદિક પ્રમાણે બ્રાહ્મણદ્વારા કરાવવો. શરૂ પણ એજ રીતે કરવું. જે બ્રાહ્મણ શુદ્ધ પાસેથી દક્ષિણ લઈ વેદમંત્રવડે તેનાં હોમ ઇત્યાદિક કર્મ કરે તો તે કર્મમાં શરૂને પુણ્યકૃણની પ્રાપ્તિ થાયછે, અને બ્રાહ્મણનેજ માત્ર દોષ થાયછે. દત્તક પુત્ર લઈ લેનારાએ (તે પુત્રના) જાતકર્મ ઇત્યાદિક અથવા ઔણ ઇત્યાદિક સંસ્કાર કરવા, અ મુખ્ય પક્ષ છે. તેમ સંભવ ન હોય તો સગોત્ર અને સર્પિંડમાંથી જ્ઞને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયેલો હોય તે અથવા વિવાહ થયેલો હોય તે પણ દત્તક પુત્ર થાયછે. વિવાહિત હોય તો પણ જ્ઞને પુત્ર થયો ન હોય તેજ દત્તક લેવો, એમ મને લાસેછે. અસર્પિંડ એવા સગોત્રમધ્યે દત્તક લેવો તે જ્ઞને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયો હોય તેજ લેવો, એમ પણ લાસેછે. ભિન્ન ગોત્રમાંનો દત્તક લેવો હોય તો યજ્ઞોપવીત વિનાનોજ લેવો. કોઈ ગ્રંથકાર તો, ભિન્ન ગોત્ર એવો જ્ઞને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયેલો હોય તે પણ લેવો, એમ કહેછે. એ પ્રમાણે કયો દત્તક લેવો અને કયો ન લેવો તેનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અથઋગ્વેદિનાંપુત્રપ્રતિગ્રહપ્રયોગઃ પૂર્વેનુક્રુતોપવાસઃપવિત્રપાણિઃપ્રાણાનાયમ્યદેશકા
 લૌસંકીર્ત્ય મમાપ્રજત્વપ્રયુક્તૈતૃકઋણાપાકરણપુન્નામનરકત્રાણદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ
 શૌનકોક્તવિધિનાપુત્રપ્રતિગ્રહંકરિષ્યે તદંગત્વેનસ્વસ્તિવાચનમાચાર્યવરણંવિષ્ણુપૂત્રનમ
 ન્નદાનંચકરિષ્યે આચાર્યમધુપર્કનીવિષ્ણુંસંપૂજ્યત્રાદ્ધણાદિભોજનંસંકલ્પયેત્ આચાર્યઃયજ
 માનાનુજ્યાપુત્રપ્રતિગ્રહાંગત્વેનવિહિતંહોમંકરિષ્યેશતિસંકલ્પ્યઅર્ધપ્રતિષ્ઠાપ્યચક્ષુષીઆજ્યેને
 ત્યંતેસહદર્શિસૂર્યાસાવિત્રીંપદ્ધારંચરુણાઅર્ધિવાપુંસૂર્યપ્રજાપતિંચાજ્યેન શેષેણસ્વિષ્ટકૃતમિ
 ત્યાદિઅન્વાધાયઅષ્ટાવિંશતિમુદીસ્તૂર્ણાંનિરૂપ્યતથેવપ્રોક્ષ્યાઙ્યોત્પવનાંનંકુર્યાત્ દાતારંગ
 ત્વાત્તસ્મૈપુત્રંદેહીનિયાચયેત્ દાતાદેશકાલૌસંકીર્ત્યશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થપુત્રદાનંકરિષ્યેદતિ
 સંકલ્પ્યગણપતિપૂત્રનાંતેપ્રતિગૃહીતારંયથાશક્ત્યાસંપૂજ્ય યેયજ્ઞેનેતિપંચાનાંનામાનેદિષ્ટોમા
 નવોવિઙ્ગદેવાસ્ત્રિપુષ્ પંચમ્યનુપુષ્ પુત્રદાનોવિનિયોગઃ યેયજ્ઞેનેતિઋકપંચકાંનેદમંપુત્રંતવપૈતૃ
 કઋણાપાકરણપુન્નામનરકત્રાણસિદ્ધયર્થ આન્મનઃશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થતુભ્યમહંસપ્રદદેનમ
 મ પ્રતિગૃહ્ણાતુપુત્રંભવાત્શનિપ્રતિગૃહીતૃહસ્તેજલંક્ષિપેત્ ગ્રહીતાદેવસ્યેતિહસ્તદ્વયેપ્રતિગૃહ્યસ્વાં
 કેડપવેશ્યઅંગાદંગાત્સંભવસીતિમંત્રેણમૂર્ધનિત્રિપ્રેત્ વસ્ત્રકુંડલાશ્વલંકૃતંગીતવાસ્યૈઃસ્વસ્તિ
 મંત્રેશ્ચસ્વગૃહમાનીય પાદૌપ્રક્ષાલ્યાચમ્યાચાર્યદક્ષિણતઃસ્વયંસ્વદક્ષિણેભાયોંતસંગેપુત્રત્વપુ
 વિશેત્ આચાર્યોર્વહિરાસાદનાશ્ચાઙ્યભાગંતિચરુમયદાય યસ્વાન્દદેતિદ્વયોગત્રેયોવમુશ્ચુનો
 પ્રિશ્લિષ્ટપુ પુત્રપ્રતિગ્રહાંગહોમેવિનિયોગઃ યસ્વાન્દદેતિઋકદ્વયેનૈકમેવાવદાનંતુહુયાત્ યજ
 માનોમયઈદંનમમ તુભ્યમપ્રેપર્થવહન્સૂર્યાસાવિત્રીસૂર્યાસાવિષ્ણુપુષ્ સૂર્યાસાવિષ્ણાદં
 સોમોદદદિતિપંચાનાંસૂર્યાસાવિત્રીસૂર્યાસાવિત્રીઅનુપૃઘૌત્રગતીંત્રિપુષ્અનુપુષ્ પંચસ્વપિમ્
 ર્યાસાવિષ્ણાદં એવંસત્તર્ચાહતીહેત્વાઙ્યંઙ્યસ્તસમસ્તઘ્વાન્દતિર્ધિત્વાસ્વિષ્ટકૃદાદિસમા
 વ્યાચાર્યાયધેનુંદત્વાવિપ્રાન્ભોજયેત્ ॥

હવે ઋગ્વેદીઓને દત્તક પુત્ર લેવાનો પ્રયોગ કેહેછે.

પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી બીજા દિવસે નિત્ય કૃત્ય કીધા પછી હાથમાં દર્ભ
 પવિત્ર ધારણુ કરી આચમન, પ્રાણાયામ ઇત્યાદિક કરી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી
 “મમાપ્રજત્વપ્રયુક્તૈતૃકઋણાપાકરણપુન્નામનરકત્રાણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ શૌનકો-
 ક્તવિધિના પુત્રપ્રતિગ્રહં કરિષ્યે ॥ તદંગત્વેન સ્વસ્તિવાચનમાચાર્યવરણંવિષ્ણુપૂત્રનમન્નદાનં
 ચકરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી આચાર્યની મધુપર્કવડે પૂજા કીધા પછી વિધિનુસાર પૂજા
 કરી બ્રાહ્મણાદિકોનાં ભોજનનો સંકલ્પ કરવો. પછી આચાર્યે, “યજમાનાનુજ્યા પુ-
 ત્રપ્રતિગ્રહાંગત્વેન વિહિતં હોમં કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપન કરવું. પછી,
 “ચક્ષુષીઆજ્યેનેત્યંતે સહદર્શિ સૂર્યાસાવિત્રીં પદ્ધારં ચરુણા અર્ધિ વાપું સૂર્ય પ્રજાપતિ
 ચાજ્યેન શેષેણ સ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ,” એ રીતે અન્વાધાન કરી અઠાવીસ મીઠી ચોખા
 મંત્ર બોલ્યા વિના પાત્રમાં નાખી તેનું મંત્ર વિના પ્રોક્ષણ કરી આબ્યોત્પવન (ધી
 પુશ્લુક કરવું) પર્યંત કર્મ કરવું. ત્યાર પછી દાતાને સમીપે બઈ આને પુત્ર દે” એવી
 પ્રાર્થના કરવી. દાતાએ દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ પુત્રદાનં ક-
 રિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ગણપતિ પૂજન થયા પછી પુત્ર લેનારાનું યથાશક્તિ પૂજન

કરી પુત્રનું દાન કરવું. તે આ રીતે,—“યેયજ્ઞેનેતિપંચાનાનામાનેદિષ્ટોમાનવોવિશ્વેદેવા-
લ્લિદુષ્ પંચમ્પનુષ્પ્ પુત્રદાને વિનિયોગઃ ॥ યેયજ્ઞેન૦” એ પાંચ મંત્ર કહ્યા પછી, “હમં
પુત્રં તવ પૈતૃકઋણાપાકરણપુત્રામનરકત્રાણસિદ્ધવર્થ આત્મનઃ શ્રીપરમેશ્વરપ્રતિપત્તિર્થ તુભ્ય
મહં સંપ્રદદે ન મમ । પ્રતિગૃણ્હાનુ પુત્રં ભવાન્ ” એવું વાક્ય કહી પુત્ર લેનારાના હા-
થમાં સંકલ્પનું જળ આપવું. અને પુત્રનું દાન લેનારાએ “દેવસ્ય ત્વા૦” એ મંત્ર
કહી પુત્રને એ હાતવની લઈ પોતાના ખોળા ઉપર બેસારી “અંગાદંગાન્ સંભવસિ૦”
એ મંત્ર કહી ખાળકનું મસ્તક સૂંગવું. પછી વસ્ત્ર, ટુંડલ ઇત્યાદિદે સુશોભિત એવા
ખાળકને ગાજતે, વાજતે અને મંત્રોનો ઉચ્ચાર કરતે પોતાને ઘરે લાવી પગ ઘોઈ
આચમન કરી આચાર્યની જમણીમેર પોતે બેસવું, અને પોતાની જમણીમેર બેઠેલી
સ્ત્રીના ખોળામાં પુત્રને બેસાડવો. પછી આચાર્ય ખાંડુંનું જ આસાદન (અંનિની
ચોમેર બિછાવવું) ત્યાં થકી તે આચાર્યભાગ પર્યંત કર્મ કર્યા પછી ચરૂ લઈ તેનો
હોમ કરવો, તેનો વિધિ,—“યસ્ત્વાહુદેતિ દ્વયોગત્રેયો વસુશ્રુતોઘ્નિલ્લિદુષ્ ॥ પુત્રપ્રતિ-
પ્રહાંગહોમે વિનિયોગઃ ॥ યસ્ત્વાહુદા૦” એ એ મંત્ર લખી એકજ આહુતિ હોમવી.
યજ્ઞાને “અપ્રવદ્દં ન મમ,” એ રીતે ત્યાગનો ઉચ્ચાર કરવો. પછી “તુભ્યમગ્રે પર્ય-
વહન્સૂર્યાસાવિત્રી સૂર્યાસાવિત્ર્યપુનુષ્પ્ ॥ ઔતુભ્યમગ્રે૦ ॥ સૂર્યાસાવિત્ર્યા હવં ન મમ ॥ સોમો
દદદિતિ પંચાનાં સૂર્યાસાવિત્રી સૂર્યાસાવિત્રી અનુષ્ઠમૌ જગતી ત્રિદુષ્વનુષ્પ્ ॥ ઔસોમોદ-
ત્૦” એ પાંચ મંત્રવડે પાંચ આહુતિ હોમવી અને પાંચે આહુતિનો “સૂર્યાસાવિત્ર્યા
હવં ન મમ,” એ રીતે ત્યાગનો ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે ચરૂની સાત આહુતિ હોમ
કરી છૂટી છૂટી અને મળેલી એવી વ્યાહુતિ મંત્રવડે (ઔમ્ : સ્વાહા । ઔમ્ભુવઃ સ્વાઃ ।
ઔમ્સ્વઃ સ્વાઃ । ઔમ્ભૂર્ભુવઃસ્વઃ સ્વાઃ) ધૃતાહુતિનો હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃત્ ઇત્યાદિક હો-
મની સમાપ્તિ કરી આચાર્યને ગોદાન દઈ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું.

અથયતુર્વેદિનાં વૌધાયનોક્તરીત્યાપ્રયોગઃ તત્રરાત્રઃશિષ્ટાનાંબંધૂનાંચાનુમર્તિલઙ્ઘ્યાસંક-
ળ્યાદિઆચાર્યપૂજાંપ્રારાવ્કુર્યાન્ બ્રાહ્મણમોત્રનસંકલ્પાંતેઆચાર્યોદેવપત્રનોલેખનાદિઆ-
પ્રણીતાભ્યઃકુર્યાન્ પ્રહીતાદાનુઃસમક્ષંગત્વાપુત્રમેદેહીતિસ્વયમેવમિષ્તેન્ દાતાદદામીત્યજ્ઞ-
દાનુઃસંકલ્પાદિપુત્રદાનાંતંપૂર્વવન્ પ્રહીતાધર્મોપત્વાગૃણ્હામિસંતત્યૈત્વાગૃણ્હામીતિપરિગૃહ્યૈનપુ-
ત્રંવસ્ત્રકુંડલાંગુલીયકૈરલંકુર્યાન્ આચાર્યઃકુશમયંબાહૈઃપાલાશમયમિભ્મંચસંપાદ્યપસ્થિાનપ્ર-
ભૃતિઅગ્નિમુલંકૃત્વાચરુશ્રપણાસાદનાંતે પૂર્વાંગહોમંકૃત્વાયસ્ત્વાહુદાકીરિણેતિપુરોનુવાકયા
મુક્તાયસ્મૈત્વંમુકુતેઽતિયાજ્યપાહુત્વાવ્યસ્તસમસ્તવ્યાહુતીર્હુત્વાસ્વિષ્ટકૃદાદિકુર્યાન્ આચાર્ય-
પદક્ષિણાવસ્ત્રકુંડલાંગુલીયકંદશાદિતિ ॥

હવે યજુર્વેદીઓનો બૌધાયનના કહ્યા પ્રમાણે પ્રયોગ કેહેછે.

દત્તક પુત્ર લેવાવિષે રાજ, માન્યજન, અને પાંધવોની સંમતિ લઈ સંકલ્પથકી
આરંભ કરી આચાર્યપૂજન પર્યંત કર્મ પ્રથમની પઠે કરવું. કરી બ્રાહ્મણભોજન-
નો સંકલ્પ થયા પછી આચાર્યે દેવયજન સ્થદિલસંસ્કાર ઇત્યાદિથકી તે પ્રણીતાપાત્ર

પર્યંત કર્મ કરવું. પછી પુત્ર લેનારાએ પ્રત્યક્ષ પોતેજ દાતાની પાસે જઈ 'મને પુત્ર દે' એમ યાચના કરવી. પછી દાતાએ 'આપુંછું' એમ કહેવું. દાતાએ સંકલ્પ થકી તે પુત્ર દાન પર્યંત કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. પુત્ર લેનારાએ "ધર્માય ત્વા ગૃણ્હામિ સંનયૈ ત્વા ગૃણ્હામિ" એ મંત્ર બાણી પુત્રને હાથમાં લઈ તેને વસ્ત્ર, કુંડળ, અને અંગોદી ઇત્યાદિ અવંકારો વડે ભૂષિત કરવો. પછી આચાર્યે દર્ભના ખર્ચ અને ખાખરાનાં સમિધનાં ઇદમ સંપાદન કરી પાત્રાસાદન ઇત્યાદિક થકી તે અગ્નિમુખ કરી ચરુ સિદ્ધ કરી આસાદન પર્યંત કર્મ થયાપછી પૂર્વીંગ હોમ કરી "યત્તગાહદા કીરિણાં" એ પુરોતુવાક્ય નામનો મંત્ર કહી "યસ્મૈ ત્વં મુકુતે" એ યાજ્ઞ્ય મંત્ર વડે હોમ કરી છૂટી અને મગેલી વ્યાહતિ મંત્રવડે હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃત ઇત્યાદિ કર્મ કરવું. પછી આચાર્યને દક્ષિણા, વસ્ત્ર, કુંડળ અને અંગોદી ઇત્યાદિ દેવું.

પરગોત્રોત્પન્નદત્તકસ્યોપનયનમાત્રેપાલકગોત્રેણકૃતેઉપનયનોત્તરંપ્રતિગ્રહેવાદત્તકેનામિ વાદનશ્રાદ્ધાદિકર્મનુગોત્રદ્વયોચારઃકાર્યઃ ચઢાદિસંસ્કારેપાલકેનકૃતેપાલકૈકગોત્રેણ વિ વાહેતુસર્વદત્તકેનજનકપાલકયોરુપયોરપિપિત્રોર્ગોત્રપ્રવરસંબંધિનીકન્યાવર્જનીયા નાત્રસા પ્રપુરુષંપાંચપુરુષમિત્યેવંપુરુષવનિયમઽપલભ્યતે સાપિંચ્યંતુજનકગોત્રેણોપનયનેજનકપિતૃમા ત્રોઃકુલેસાપ્રપુરુષંપંચપુરુષં ગ્રહીતૃમાતૃપિતૃકુલેત્રિપુરુષં ગ્રહીતૃગોત્રેણોપનયનમાત્રેકૃતેઉપ પત્રપાંચપુરુષપિતૃકુલેમાતૃકુલેત્રિપુરુષં જાતકર્માયુપનયનાંતસંસ્કારેગ્રહીતૃવાકૃતેગ્રહીતૃકુલે સાપ્રપુરુષં માતૃત્રિપુરુષં અતોનૂપનંજનકકુલેકલ્પ્યં કેચિન્નુદત્તકપ્રવેશેકુલત્વપેપિસર્વથા નૂનમેવસાપિંચ્યમિત્યાહુઃ એવંદત્તકસંતેરપિસાપિંચ્યંત્રેયં દત્તકસ્યમરણેપૂર્વાપરપિત્રોચ્ચિ રાત્રં સપિંડાનામેકાહમાશૌચં ઉપનાંતદત્તમરણાદૌપાલકસપિંડાનાંદશાહાદૌતિનીલકંઠી યેદત્તનિર્ણયે એવંદત્તકેનાપિપૂર્વાપરપિત્રોર્મૃતૌત્રિગાત્રં પૂર્વાપરસપિંડાનાંમરણેએકાહં પિત્રોરૌ ધ્વંદેહિકરણેતુકર્મીગંદશાહમેવ દત્તકસ્યપુત્રપૌત્રાદેર્જન્મમરણયોઃસપિંડાનામેકાહઃ સગો ત્રસપિંડેદત્તીકૃતેતુસર્વેવાંદશાત્રમેવ પત્નીદુહિત્રાદિસત્ત્વેપિદત્તકવ્યપિતૃધનભાગીભવતિ દત્તકપ્રહણોત્તરમૌરસેજાનેદત્તકશ્વતુર્થાશભાગીનસમભાગી કેચિન્નુપ્રતિગ્રહીતૃજાતાયુપન પૂનાંતસંસ્કારેવિધાનેચકૃતેઔરસસમાનાંશભાગિત્વં સંસ્કારમાપ્તકરણેવિધાનાભાવેવિવાહ માત્રલાભોનાન્યધનલાભઃ કતિપયસંસ્કારકરણેચતુર્થાશલાભવિત્યાહુઃ દત્તકસત્ત્વેપ્યૌરસસ્યૈ વપિત્રોઃપિંડદાનેધિકારઃ જનકસ્યપિંડદાભાવેદત્તોજનકપાલકયોરુપયોરપિશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ ધનંચોભયોર્ગૃણ્હીયાદિતિનીલકંઠીયે એવંદત્તકન્યાયાઅપિસ્વીકારઽત્તકવિધિનાકાર્યઃ તત્રપ રગોત્રોત્પન્નાપાપ્રહંવિવાહેગોત્રદ્વયવર્જનંપ્રાગ્વન્ પુત્રપત્ન્યોરભાવેદત્તકત્વૈવપિતૃધનભાગિ ની ઇતિદત્તકેપયોગીસર્વનિર્ણયઃ ॥

પરગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા દત્તકને પરગોત્રવાળા પાલન કર્તાએ દેવળ મૌલ (યજ્ઞોપવીત) માત્ર કરેલી હોય, અથવા ઉપવીત થયા પછી દત્તક લીધો હોય તો દત્તક નમસ્કાર, શ્રાદ્ધ ઇત્યાદિક કર્મવિષે બન્ને ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. ઔલ ઇત્યાદિક સંસ્કાર પાલક પિતાએ કરેલા હોય તો પાલક પિતાનાં ગોત્રનોજ ઉચ્ચાર કરવો. વિવાહ કરવાવિષે તો સર્વ દત્તકોએ જનક પિતા અને પાલક પિતા એ બ-

ત્રેનાં ગોત્ર તથા પ્રવર સંબંધી કન્યા વર્જ્ય કરવી. અને એ વિષયમાં સાત પુરુષ કે પાંચ પુરુષ વર્જ્ય કરવા એ રીતનો પુરુષનો નિયમ કોઈ અંથમાં દેખાતો નથી. દત્તકનું સાપિંડય તો, જનક ગોત્રવાળાએ ઉપવીત કરેલું હોય તો જનક પિતા અને માતાનાં કુલમાં ક્રમથી સાત પુરુષ અને પાંચ પુરુષ પર્યંત સાપિંડય માનવું. અને દત્તક લેનારાં માતા, પિતાનાં કુલમાં ત્રણ પુરુષ પર્યંત સાપિંડય જણવું, પર ગોત્રવાળા દત્તક લેનારાએ દત્તકને માત્ર યજ્ઞોપવીત કરેલું હોય તો જનક અને પાલક બન્ને પિતાના કુલમાં પાંચ પુરુષ અને બન્ને માતાનાં કુલમાં ત્રણ પુરુષ પર્યંત સાપિંડય જણવું. દત્તક લેનારાએ જાતકર્મથીકી મોંજી પર્યંત સંસ્કાર કર્યા હોય તો પાલક પિતાનાં કુલમાં સાત પુરુષ પર્યંત સાપિંડય, માતૃ કુલમાં પાંચ પુરુષ પર્યંત સાપિંડય, અને જનક પિતાનાં કુલમાં તે કરતાં ઓછું સાપિંડય માનવું. કોઈ અંથકાર તો, દત્તક લેવાયો એટલે બન્ને કુલમાં સર્વથા ઓછુંજ સાપિંડય માનવું, એમ કહેછે. એ પ્રમાણે દત્તકની સંતતિનું પણ સાપિંડય જણવું. દત્તક પુત્ર મૃત થયા છતાં જનક અને પાલક એ બન્ને માતા પિતાએ ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળવું, અને બન્ને સપિંડોએ એક દિવસ આશૌચ પાળવું. ઉપવીત થયેલા દત્તકનું મરણ થાય તો પાલક પિતા અને તેના સાપિંડ એમણે દશાહાદિક આશૌચ પાળવું એમ નીલકંઠના દત્તક નિર્ણયમાં કહ્યુંછે. એ રીતે જનક અથવા પાલક માતા પિતા મૃત થાય તો દત્તકે ત્રિરાત્ર આશૌચ પાળવું. અને બન્ને સપિંડમાંથી મૃત થાય તો એક દિવસ આશૌચ પાળવું. માતા પિતાની ઉત્તર ક્રિયા કરવી હોય તો કર્મનાં અંગ સંબંધી આશૌચ દશ દિવસજ પાળવું. દત્તકના પુત્ર અને પોતરા ઇત્યાદિકનાં જન્મ મરણનું આશૌચ સપિંડોએ એક દિવસ પાળવું. સગોત્ર છતાં સપિંડ એવો દત્તક હોય તો સઘળાઓએ દશ દિવસજ આશૌચ પાળવું. સ્ત્રી, કન્યા ઇત્યાદિક હોય તો પણ પિતાનાં દ્રવ્યનો વારસુ દત્તક પુત્રજ થાયછે. દત્તક લીધા પછી ઔરસ પુત્ર થાય તો દત્તક ચોથા ભાગનો વારસુ થાયછે, સરખા ભાગનો વારસુ થતો નથી. કોઈ અંથકાર તો, જાતકર્મથીકી મોંજી પર્યંત સંસ્કાર અને દત્તકવિધાન કરેલાં હોય તો દત્તક પણ ઔરસ પુત્રની બરોબર સમાન ભાગીદાર થાયછે. સંસ્કાર કરેલા હોય અને વિધાન કર્યું ન હોય તો તેનો વિવાહ માત્ર કરવો, બીજું ધન તેને મળે નહીં, જાતકર્મથીકી ઘણા સંસ્કાર કર્યા હોય તો ચતુર્થાંશ મળે, એમ કહેછે. દત્તક પુત્ર હોય તો પણ માતા પિતાને પિંડદાનનો અધિકાર ઔરસ પુત્રનેજ છે. જનક પિતાને પિંડ દેનારો કોઈ ન હોય તો દત્તકજ જનક અને પાલક એ બન્ને પિતાનું શ્રાદ્ધ પણ કરવું, અને દ્રવ્ય પણ બન્નેનું લેવું, એ રીતે નીલકંઠના દત્તક નિર્ણયમાં કહ્યુંછે. એ રીતે પ્રથમ કહેલા વિધિ પ્રમાણે કન્યા પણ દત્તક લેવી. તે કન્યા પરગોત્રની લીધેલી હોય તો તેના વિવાહવિષે પ્રથમની પહે બન્ને ગોત્રનો ત્યાગ કરવો. પુત્ર અને સ્ત્રી એ બન્નેમાંથી એક પણ ન હોય તો દત્ત કન્યાજ પિતાનાં ધનની વારસુ થાયછે, એ રીતે દત્તક પુત્રને ઉપયોગી સઘળો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

अथ कन्यानामेवौत्पत्तौ पुत्रार्थपुत्रकामेष्टिः ऋतुकालान्त्यष्टेदिने सभार्यः कृताभ्यंगः प्राणा
नापम्पदेशकालौ संकीर्त्यपुत्रकामः पुत्रकामेष्टि करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवाचनादिनांदीश्रा
द्वांते प्रिप्रतिप्राप्य चक्षुषीभाज्येनात्र प्रधानं अग्निं पंचवारं वरुणं पंचवारं विष्णुं पृथ्वीं विष्णुं सोमं
सूर्यासावित्रीं पायसेन शेषेण स्विष्टकृतं मित्यादि निर्वापकाले तूष्णीं षष्टिमुष्टीभिरुप्यतथैव प्रो
क्ष्य श्वेतवस्त्रं श्वेतगोः क्षीरेण च कृण्वत्काज्यभागानि आने गर्भ इति अग्निरैतु शनिसुक्तद्वयस्य हिरण्य
गर्भऋषिः क्रमेणाग्नीवरुणौ देवते अनुत्पत्तगत्योऽं दसी पायसचक्रहोमे विनि०॥ ॐ आतेग
र्भो यो निमैतु पुमान्वाणऽवेपुर्धि आवीरो जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः स्वाहा अग्रयऽदं० करोमि
ते प्राजापत्यमागर्भो यो निमैतुते अनूनः पुत्रो जायतामश्नोणे पिशाचधीरैः स्वाहा अग्रय० पुमां
स्ते पुत्रो नारी तं पुमाननुजायतां तानि भद्राणि गीतान्युपभाजनं यंतु नौ स्वाहा अग्र० यानि भ
द्राणि वीजान्युपभाजनं यंति नः तैस्त्वं पुत्रान्विदस्व सा प्रसूयेतु कामवस्वाहा अग्र० कामः समृ
ध्यतां मय्यपराजितमेव मे यं कामं कामये देव तन्मे वायो समर्धय स्वाहा अग्र० अग्निरैतु प्रथमो
देव तानांसो स्यै प्रजां मुंचतु मृत्युपाशात् तदयं राजा वरुणो नुमन्यतां यथेयं स्त्रीपौत्रमधन्नरो दा
त्स्वाहा वरुणायेदं० इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यैनयतु दीर्घमायुः अशून्योपस्थाजी
वतामस्तु माता पौत्रमानंदमभिप्रनुष्यतामिदं स्वाहा वरुणा० मातेगृहे निशि घोष उत्थादन्यत्र
त्वदुदंत्यः संविशंतु मातं विकेश्युप आवधिष्ठाजीवपत्नी पतिलोके विराजयंती प्रजां मुमन
स्यमाना स्वाहा वरु० अग्रजस्तां पौत्रमन्युपाप्मानमुतवायं शीर्ष्णः स्रजमिवोन्मुष्यद्विषद
भ्यः प्रतिमुंचामि पाशं स्वाहा वरुणा० देवकृतं ब्राह्मणं कल्पमानं तेन हन्मि यो निषदः पिशाचान्
कन्यादौ मृत्युं न धग्न्यातया मिदीर्घमायुस्तव जीवंतु पुत्राः स्वाहा वरु० नेत्रमेवेति निमृणां वि
ष्णुस्त्वष्टागर्भकर्त्ता विष्णुपृथ्वीविष्णुशेनुपृष नेत्रमेव० विष्णव० यथेयं पृथिवी० पृथि
व्याऽ० विष्णोः श्रेष्ठेन० विष्णव० सोमाधेनुं राहूगणो गौतमः सोमस्त्रिदृप् सोमधेनुं० सो
मायेदं० तां पूषन्मूर्यासावित्रीसूर्यासावित्री त्रिदृप् पायसहोमे वि० तां पूषां चिब० सूर्यासावि
त्र्याददं० इति पंचदशाहुती हुत्वा स्विष्टकृतं मंरुत्वा दंपती अपश्यंते इति द्वयोः प्रजावान्प्राजाप
त्यः प्रजापतिस्त्रिदृप् हुतशेषचक्रप्राशनं विनियोगः अगश्यंतेति द्वाभ्यां प्राश्य पिशंगभृष्टमि
त्यस्य दैवोदासिः परुषेष्टे पंद्रो गायत्री नाभ्यालंभने वि० पिशंगभृष्टि० इति दंपतीनाभ्यालंभ
नं कुर्यातां यजमानः प्राप्यश्च तादिहोमशेषं समाप्य विप्रेभ्यो गांसुवर्णादिदक्षिणां च दत्त्वा राजौ
दंपतीर्दधार्वास्तरणेशयीयातां इति पुत्रकामेष्टिप्रयोगः ॥

हवे संधणी कन्या० यती होय तो पुत्र प्राभिमाटे पुत्रकामेष्टि केहोछे.

ऋतुकाण्थकी० छडे दिवसे स्त्री सहित अभ्यंग स्नान करी प्राणायाम करी देश,
काण्ठो उर्यार कीया पछी "पुत्रकामः पुत्रकामेष्टि करिष्ये" जेवो संकल्प करी पुष्ट्या-
हवायनथकी नांदीश्राद्ध पर्यंत कर्म थया पछी अग्नि स्थापन करी अन्वाधान करवुं.
ते आ रीते;— "चक्षुषीभाज्येनात्र प्रधानं अग्निं पंचवारं वरुणं पंचवारं विष्णुं पृथ्वीं
विष्णुं सोमं सूर्यासावित्रीं पायसेन शेषेण स्विष्टकृतं इत्यादि." जे रीते अन्वाधान
कर्या पछी निर्वाप सभये साठ मुठी योप्मा भंत्र उर्यार विना पात्रभां नाप्पी तेने

१ धीतः इति पाठान्तरम् ।

२ राहुगण इति पाठान्तरम् ।

મંત્રોચ્ચાર વિનાજ ધોધ ધોળાં વાછડાંવાળી ધોળી ગાયનાં દૂધવડે ચરૂ (ભાત) રાંધી આન્યભાગ થયા પછી ચરૂહોમ કરવો, તે આ રીતે;—“અતેગર્ભદતિ અગ્નિરૈતુ દતિ સુક્તદ્રવ્યસ્ય હિરણ્યગર્ભક્રધિઃ । ક્રમેણામીવરુણૌ દેવતે । અનુષ્ટુપજગત્યૌ હંદસી । શાયસ હોમે વિનિયોગઃ ॥ ઐંઆતેગર્ભોં અગ્રય દદં ન મમ ॥ કરોમિતેં અગ્રય દદં ॥ પુમાંસ્તેં અગ્રય દદં ॥ યાનિ મદ્રાણિં અગ્રય દદં ॥ કામઃ સમૃં અગ્રય દદં ॥ અગ્નિરૈતુ પ્રં વરુણાયેદં ન મમ ॥ દમામગ્નિસ્ત્રાયતાં વરુણાયેદં ॥ મા તે ગૃહે નિશિં વરુણાયેદં ॥ અપ્રજસ્તાં પૌત્રં વરુણાયેદં ॥ દેવરુતં દ્રાહ્મણં વરુણાયેદં ॥ નેજમેષેતિ તિસૃણાં વિષ્ણુસ્વષ્ટા ગર્ભકર્તા વિષ્ણુપૃથ્વી વિષ્ણુવોનુષ્ટુપ્ । પાયસહોમે વિનિં ॥ નેજમેષં વિષ્ણવદં ન મમ ॥ યથેયં પૃથિવીં પૃથિવ્યાહં ॥ વિષ્ણોઃ શ્રેષ્ઠેનં વિષ્ણવદં ॥ સોમો ધેનું રાહુગ્ણો ગૌતમઃસોમસ્ત્રિષ્ટુપ્ । પાયસહોમે વિનિયોગઃ ॥ સોમોધેનુંં સોમોયેદં તાંપૃષન્ સૂર્યાસાવિત્રીસૂર્યાસાવિત્રી ત્રિષ્ટુપ્ ॥ પાયસહોમેવિં તાં પૂષન્નિવં સૂર્યાસાવિત્ર્યા દદં ॥” એ રીતે પત્રર આહુતિનો હોમ કરી સ્વિકૃત્હોમ કરવો. પછી દંપતી (સ્ત્રી પુરૂષ) બન્ને જણાએ, “અપશ્યંત્વેતિ દ્વયોઃ પ્રજાવાન્ પ્રાજાપત્યઃ પ્રજાપતિસ્ત્રિષ્ટુપ્ હુતશેષચરુપ્રાક્ષ્મે વિનિયોગઃ ॥ અપશ્યંત્વાં ” એ બે મંત્રવડે હોમશેષ પાયસ ભક્ષણ કરી “પિશંભૃષ્ટિમિત્યસ્ય દૈવોદાસિઃ પરુષ્છેપ દંદ્રો ગાયત્રી નામ્યાલંબને વિનિં ॥ પિશંભૃષ્ટિં” એ મંત્રવડે દંપતીએ પોતપોતાની નાભિને સ્પર્શ કરવો. પછી યજમાને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ હોમશેષની સમાપ્તિ કરી બ્રાહ્મણોને ગોદાન અને સુવર્ણ ધત્યાદિ દક્ષિણા દઈ રાત્રિએ દંપતીએ દર્ભ વિછાવી તે ઉપરે નિદ્રા કરવી. એ રીતે પુત્રકામેષ્ટિ પ્રયોગ સંભાપ્ત થયો.

અથપુંસવનં તદ્વ્યવસ્થેગર્ભેદ્વિતીયેચતુર્થેષષ્ઠેષ્ઠમેવાયાસેસીમંતેનસહવાકાર્યં શુક્લપંચમી મારખ્યરૂઢ્વણપંચમીપર્થેચતુર્થેનિવમીચતુર્દશીપંચદશીવિજિતેનિથૌસૂર્યભૌમગુરુવારેષુપ્રશસ્તં જ્ઞચિચંદ્રવૃધશુક્રવારાડક્તાઃ નક્ષત્રાણિતુપુન્નામકાનિપ્રશસ્તાનિ તાનિચ પુણ્યશ્રવણહસ્ત પુનર્વસુમૃગાભિજિન્મૂલાનુરાધાઅશ્વિનીત્યેતાનિ અન્નપુણ્યોપુરુષઃ તદ્ભાવેશ્રવણસ્તદ્ભાવેહ સ્તાદીનિ અપમેવાનવલોભનસ્વાપિકાલઃ પુંસવનેનસહકરણીયત્વવિધાનાત્ પુંસવનાનવલોભનેપ્રતિગર્ભકાર્યં ગર્ભસંસ્કારત્વાત્ ગર્ભાધાનસીમંતોન્નપનેતુસ્ત્રીસંસ્કારત્વાત્પ્રતિગર્ભનાવરેદે કિંતુપ્રથમગર્ભેવકાર્યં પ્રથમગર્ભેલોપેતુપ્રતિગર્ભતયોલોપપ્રાપ્તશ્ચિત્તંભાવશ્યર્કં નત્તપ્રથમાપત્યેતયોઃપ્રાપ્તશ્ચિત્તેનદ્વિતીયાદિગર્ભાણાંસંસ્કારસિદ્ધિર્ભવતિ પ્રાપ્તશ્ચિત્તેનહિપ્રત્યવાયપરિહારમાત્રં નત્તપૂર્વારૂપાતિશયોત્પાદનં તત્તુસંસ્કારવિધિનૈવેતિયુક્તંપ્રતિગર્ભપ્રાપ્તશ્ચિત્તં પુંસવનાનવલોભનયોસ્તુપ્રથમગર્ભેનુષ્ઠાનેપિપ્રતિગર્ભતયોલોપેપ્રાપ્તશ્ચિત્તં તદ્વપાદકરૂઢ્વંપ્રતિસંસ્કારકાર્યં શુદ્ધિરુત્તલોપેદ્વિગુણં પુંસવનેપતિઃકર્તાતદ્ભાવેદેવરાદિઃ ॥

હવે પુંસવન સંસ્કાર કેહેછે.

એ પુંસવન સંસ્કાર ગર્ભનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયા પછી બીજા, ચોથે, છઠે, અથવા આઠમે માસે કરવો, અથવા સીમંતની સાથે કરવો. શુક્લ પક્ષની પંચમીથૂકી આરંભ કરી કૃષ્ણ પક્ષની પંચમી પર્થલ પત્રર દિવસોમાં ચોથ, નોમ, ચૌદશ અને પૂનમ

એ તિથિ વળ્ય કરી ખીજ દિવસે રવિ, ભૌમ અને ગુરુ એ વારે કરવો. કોઈ મં-
થમાં સોમ, બુધ અને શુક્ર એ વારે કરવો, એમ કહ્યું છે. એ સંસ્કારવિષે પુરુષ
નામનાં નક્ષત્રો એટલે પુરુષ નક્ષત્રો ઉત્તમ છે. તે (પુરુષ નક્ષત્ર) કેહે છે, —પુષ્ય,
શ્રવણ, હસ્ત, પુનર્વસુ, મુગશિર, અભિજીત, મૂળ, અનુરાધા, અને અશ્વિની. એઓમાં
પુષ્ય નક્ષત્ર મુખ્ય છે. પુષ્ય ન મળે તો શ્રવણ લેવું. શ્રવણ ન મળે તો હસ્તાદિક
લેવાં. અનવલોભન સંસ્કારનો પણ એજ (પુંસવનનોજ) કાળ જાણવો. કારણ, પું-
સવન સંસ્કારની સાથે અનવલોભન કરવું એમ કહ્યું છે. પુંસવન અને અનવલોભન
એ સંસ્કાર સર્વ ગર્ભને કરવા; કારણ, તે ગર્ભના સંસ્કાર છે. ગર્ભાધાન, અને સી-
મંતોન્નયન એ સંસ્કાર તો, સ્ત્રીસંસ્કાર છે માટે તે પ્રત્યેક ગર્ભમાં કરવા નહી, ત્યારે
પ્રથમ ગર્ભસમયેજ કરવા. પ્રથમ ગર્ભસમયે કીધા ન હોય તો દરએક ગર્ભવખતે
તેના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત અવશ્ય કરવું. કારણ, પ્રથમ ગર્ભવખતે તે (ગર્ભાધાન અને
સીમંતોન્નયન)નું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી ખીજ, ત્રીજા ઇત્યાદિક ગર્ભના સંસ્કારોની સિદ્ધિ
થતી નથી; ત્યારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી માત્ર દોષની નિવૃત્તિ થાય છે. પુણ્યનું આ-
ધિક્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, તે પુણ્યાધિક્ય તો સંસ્કાર વિધિ કરવાથીજ ઉત્પન્ન થા-
ય છે, માટે દરએક ગર્ભસમયે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું યોગ્ય છે. પુંસવન અને અનવલોભન
એ સંસ્કાર પ્રથમ ગર્ભને કરેલા હોય તો પણ જ જ ગર્ભસમયે ન થાય ત્યારે તેના
તેના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. તે પ્રાયશ્ચિત્ત દરએક સંસ્કારનું પાઠકૃત્ય કરવું. જાણી
જેઠ્ઠ લોપ થયો હોય તો બમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પુંસવન સંસ્કાર પતિએ કરવો. તે
સમીપે ન હોય તો દેવર ઇત્યાદિક કરવો.

અથસીમંતકાલઃ તન્નનુર્થેષ્ટમેષ્ટેપંચમેમાસિવાહિનં નવમેમાસિવાકુર્યાન્વાવદ્ધર્મવિમો
ચનં સ્ત્રીયશ્ચકૃતસીમંતાપ્રસૂયેતકદાચન ગૃહીતપુત્રાવિધિવન્તાતંસંસ્કારમર્હતિ પક્ષતિથિવા
રનક્ષત્રાણિપુંસવનોક્તાન્યેવપ્રશન્તાનિ ક્વનિદ્દશમીપર્વતંકૃત્ત્વોપિગ્રાહ્યઃ ષષ્ઠ્યષ્ટમીદ્વાદશ્યો
રિક્તાઃપંચદશીચવર્ગ્યાઃ તાસુસંકટેચતુર્થીચતુર્દશીપૌર્ણમાસ્યોગ્રાહ્યાઃ ક્રમેણાષ્ટચતુર્દશ
દુશનાઢિકાભાવાસ્ત્યક્તાષ્ઠ્યષ્ટમીદ્વાદશ્યોપિગ્રાહ્યાઃ પુન્નક્ષત્રાણામભોરોહિણીરેવત્યુત્ત
રાત્રયાણિગ્રાહ્યાણિ ઉક્તનક્ષત્રાણાંપ્રથમાંત્યપાદૌત્યક્તામધ્યપાદદ્વયંગ્રાહ્યમિત્યુક્તં ર્દક
ર્મસહદેવકાર્યમિત્યુક્તં કાત્યાયનાનાંતુગર્ભસંસ્કારત્વાત્પ્રતિગર્ભમાવર્તનીયં સીમંતોન્નયનેપ
તિરેવકર્તા ગર્ભાધાનલેપેતત્રપ્રાયશ્ચિત્તાર્થવિપ્રાયગાંદ્વાપુંસવનાદિકાર્યં તત્રાશ્વલાયનાનાં
દેશકાલસંકર્તિનાંપે ગમાસ્યાંભાર્યાયામુત્પત્સ્યમાનગર્ભસ્વગાર્ભિકૈર્બૈજિકદોષપરિહારપુંરૂપતા
સિદ્ધિજ્ઞાનોદયપ્રતિરોધપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં પુંસવનમનવલોભનંમમાસ્યાંભાર્યા
યાંગર્ભાભિવૃદ્ધિપરિપંથિપિશિતરુધિરપ્રિયાલક્ષ્મીભૂતરાક્ષસીગણદૂરનિરસનક્ષમસકલસૌભા
ગ્યનિદાનમહાલક્ષ્મીસમાવેશનદ્વારાપ્રતિગર્ભીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારાચશ્રીપરમેશ્વર
પ્રીત્યર્થંસ્ત્રીસંસ્કારરૂપંસીમંતોન્નયનાલ્પકર્મચતંત્રેણકરિત્યશતિસંકલ્પઃસીમંતેનસહત્રયાણાં
કરણેત્રેયઃ, 'નાંદીશ્રાદ્ધેક્રતુદક્ષસંતકાવિશ્વેદેવાઃ પુંસવનસ્યપૃથક્કેપવમાનસંતકમૌપા
સનાધિપ્રતિષ્ઠાપયેત્ ત્રયાણાંસહત્વેર્મંગલનામાર્નપ્રતિષ્ઠાપ્યેત્ ગૃહ્યામિવિચ્છેદેસર્વાધાનિન

શ્વાપ્ત્યુપાસિઃપૂર્વવત્ પુંસવનેપ્રજાપતિચરુણાસીમંતેધાતારંદિઃરાકાંદિઃત્રિષ્ણુંત્રિઃપ્રજાપતિસ
રુદાગ્નેનતુહ્યાન્ ભવશિષ્ટઃપ્રયોગોન્યત્રજ્ઞેયઃ શાખાંતરેષુચતત્તત્પ્રયેભ્યોજ્ઞેયઃ અત્રપ્રતિસં
સ્કારંદશદશત્રીંશ્ચીન્વાબ્રાહ્મણાન્મોજયેત્ શક્તેનશતંશતં સીમંતાંગમોજનેપ્રાપ્યશ્વસંપારિ
જાતે બ્રહ્મોદનેચસોમેચસીમંતોન્નયનેતથા જાતશ્રાદ્ધેતથામુક્તામોક્તાચાંદ્રાવણંચરેત્ ય
દ્વાભરાદેવેતિમંત્રસ્પશતવારંત્રપઃ એતચ્ચાધાનાંગબ્રહ્મોદનાંગમોજનદ્વસીમંતાંગમોજનેજ્ઞેયં
નતુતદ્દિનેતદ્દેહમોક્તમાત્રસ્યેતિપારિજાતોક્તયુક્તં ॥

હવે સીમંતોન્નયન સંસ્કારનો કાળ કેહેછે.

“એ સીમંતોન્નયન સંસ્કાર કરવો તે યોથે, આઠમે, છઠે, પાંચમે, અથવા નવમે
માસે કરવો, જ્યાંહાં પર્યંત યાજ્ઞકનો જન્મ થાય ત્યાંહાં પર્યંત તેનો સમય છે. સી-
મંતોન્નયન સંસ્કાર કર્યા વિના સ્ત્રીને યાજ્ઞકનો જન્મ થાય તો તે સ્ત્રી યાજ્ઞક હાથમાં
લઈ ખેસે અને યથાવિધિ તે સંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે.” પક્ષ, તિથિ, વાર અને ન-
ક્ષત્ર એ સઘળાં પુંસવનમાં જ કહ્યાં છે તેજ ઇહાં લેવાં. કોઈ ગ્રંથમાં દશમી પર્યંત
કૃષ્ણ પક્ષ પણ લેવું એમ કહ્યુંછે. છઠ, આઠમ, દ્વાદશી, રિક્તા (ચોથ, નોમ, ચૌ-
દશ), અને પૂનમ એ તિથિ વર્જ્ય કરવી. સંકટ હોય તો તેમાં ચોથ, ચૌદશ અને
પૂનમ એ લેવીયું. તેમજ પ્રથમની ૮૧૪૧૧૦ ધડી છોડી છઠ, આઠમ અને પા-
રસ એ તિથિ પણ લેવીયું. પુરૂષ નક્ષત્ર ન મળે તો રોહિણી, રેવતી, અને ત્રણ
ઉત્તરા એ નક્ષત્ર લેવાં. કહેલાં નક્ષત્રોનો પ્રથમ અને છેલ્લો એ બે પાદ છોડી મ-
ધ્યના બે પાદ લેવા એમ કહ્યુંછે. આ સીમંતોન્નયન સંસ્કાર એક વારજ કરવો, એમ
કહ્યુંછે. કાત્યાયનોને તો એ ગર્ભસંસ્કાર છે માટે તેમણે એ સંસ્કાર દરએક ગર્ભસ-
મયે કરવો. સીમંતોન્નયન સંસ્કાર પતિએજ કરવો. ગર્ભાધાન સંસ્કારનો લોપ થયો
હોય તો, તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તમાટે બ્રાહ્મણને ગોદાન કરી પુંસવનાદિક સંસ્કાર કરવા.
તેમાં આશ્વિલાયન શાખાવાળાઓએ દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમાસ્થાં માર્યા-
વામુત્પત્સ્યમાનગર્ભસ્ય ગાર્ભિકૈર્બૈજિકદોષપરિહારપુંરુપતાસિદ્ધિજ્ઞાનોદયપ્રતિરોધપરિહાર-
દ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં પુંસવનમનવલોભનં મમાસ્થાં માર્યાપાં ગર્ભાભિવૃદ્ધિપરિપંથિવિ-
ગિતરુધિરપ્રિયાલક્ષ્મીભૂતરાક્ષસીગણદૂરનિરસનક્ષમસકલસૌમાન્યનિદાનમહાલક્ષ્મીસ”
માવેશનદ્વારા પ્રતિગર્ભં બીજગર્ભસમુદ્રવૈનોનિર્બર્હણદ્વારા ચ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં સ્ત્રીસંસ્કાર-
રૂપંસીમંતોન્નયનાર્થં કર્મં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ, સીમંતોન્નયન સંસ્કારની
સાથે ત્રણે સંસ્કાર કરવા હોય તો જણવો. એ સંસ્કારનાં અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધમાં કુ-
તુદક્ષ નામના વિશ્વેદેવા લેવા. પુંસવન સંસ્કાર જુદો કરવો હોય તો પવમાન નામના
ઔપસનાગ્નીની સ્થાપના કરવી. અને પુંસવન, અનવલોભન તથા સીમંતોન્નયન એ
ત્રણે સંસ્કાર એકતંત્રે કરવા હોય તો મંગળ નામક અગ્નિની સ્થાપના કરવી. ગૃહ્યાગ્નિ-
નો નાશ થાય તો સર્વાધાનીએ અગ્નિની ઉત્પત્તિ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે કરવી. પુંસવન
સંસ્કારવિષે પ્રજપતિને ઉદ્દેશે કરી ચરુનો હોમ કરવો. સીમંતોન્નયન સંસ્કારવિષે,
ધાતા દેવતાને ઉદ્દેશે બે આહુતિ, રાકા દેવતાને ઉદ્દેશે બે આહુતિ, વિષ્ણુ દેવતાને

ઉદ્દેશે ત્રણ આહુતિ, અને પ્રજાપતિ દેવતાને ઉદ્દેશે એક આહુતિ એ પ્રમાણે ધૃતનો હોમ કરવો. અવશિષ્ટ (એ શિવાય) ખીજે પ્રયોગ ખીજા ગ્રંથોમાં જોવો, અને ખીજી શાખાઓનો પ્રયોગ તે તે ગ્રંથોમાં જોવો. ઇહાં દરએક સંસ્કાર વિષે દશ દશ અથવા ત્રણ ત્રણ બ્રાહ્મણભોજન કરાવવાં. શક્તિ હોય તો સો સો બ્રાહ્મણભોજન કરાવવાં. સીમંત સંસ્કાર સંમંધી ભોજનનું પારિજાત ગ્રંથમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. “અભૌદન, સોમયાગ, સીમંત સંસ્કાર અને જાતકર્મ સંમંધી નાંદીશ્રાદ્ધ એટલાઓનેવિષે ભોજન કરવાથી ભોજન કરનારાએ ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.” અથવા “અરાહવ૦” એ મંત્રનો સો વાર જપ કરવો. આધાતનાં અંગભૂત અભૌદનસંમંધી ભોજન પ્રમાણે સીમંત સંસ્કાર સંમંધી ભોજન કરવાથી એ પ્રાયશ્ચિત્ત બાબતું. પણ તે દિવસે તેને ઘરે કેવળ ભોજન માત્ર કરવાથી તેને પ્રાયશ્ચિત્ત નથી, એ રીતે પારિજાત ગ્રંથમાં જ કહ્યું છે તે યોગ્ય છે.

અથર્ગર્મિણીધર્માઃ ગર્મિણીકુંજગણ્વાદિશૈલહર્મ્યાદિરોહણં વ્યાયામંશીઘ્રગમનંશકટારો હળંત્યજેન્ નમસ્માદાવુપવિશેન્મુસલોલૂલલાદિષુ ત્યજેડજ્જલાવાગાઠંચશૂન્યંસદ્યનરોસ્તલં કલહંગાત્રમંગંચત્રીદણાત્પુણાદિમક્ષણં સંવ્યાયામનિગીતામ્લંગુર્વાહારંપરિત્યજેન્ વ્યવાયશીકા સૃઙ્ગમોક્ષંદિવાસ્વાર્પનિશિસ્થિર્નિ ભસ્માંગારનલ્લેર્મૂમિલેલ્લનંશયનંસદા ત્યજેદમંગલંવાક્યં નચહાસ્વાધિકામવેન્ નમુક્તકેશાનોદ્દિપ્ત્રાકુકુટાસનગાનચ ગર્ભરક્ષાસદાકાર્યાનિત્યંસૌચ નિષેવણાન્ પ્રશસ્તમંત્રલિખનાચ્છસ્તમાલ્યાનુલેપનાન્ વિશુદ્ધગેહવસનાદ્વાનૈઃશ્વશ્રવાદિ પૂજનૈઃ હરિદ્રાંકુંકુમંચૈવસિદ્ધંકજ્જલંતથા કેશસંસ્કારાત્ત્રાંત્રાંલંગાભરણંશુભં ચતુર્થેમા સિષ્ણેવાપ્યષ્ટમેગર્મિણિવિદુઃ પાત્રાંવિવર્તયેન્નિત્યમાપાદેતુવિશેષતઃ ॥

હવે ગર્મિણી સ્ત્રીના ધર્મ કેહેછે.

ગર્મિણી સ્ત્રીએ હાથી ઘોડા ઇત્યાદિક ઉપરે બેસવું નહી. પર્વત અને બે અથવા ત્રણ ઇત્યાદિક મજલાનાં પાંચેલાં ઘર ઉપરે ચડવું નહી. પરિશ્રમ કરવો, ઉતાવળું ચાલવું, ગાડીમાં બેસવું એ પણ વર્જ્ય કરવાં. રાખોડીવાળી ભૂમિ ઉપરે અને મુસલ (મુગિલું), ઉદ્ગમલ (ખારણી), ઇત્યાદિક ઉપરે બેસવું નહી. જળમાં ઉતરી પુડકી ઇત્યાદિવાળું નહી. શત્રુ ઘરમાં અને ઝાડની તલે બેસવું નહી. કસડ કરવા, અંગ મરોડવાં, તીખા તથા અતિ ગરમ પદાર્થ ભક્ષણ કરવા, સંધ્યા કાળે ભોજન કરવું, અતિ શીતળ તથા અતિ ખાટા પદાર્થનું ભક્ષણ કરવું, અને ભારે પદાર્થનું ભોજન એ સધળું વર્જ્ય ઈત્યં. મૈથુન; શોક; રૂધિર કાઢવું; દિવસે નિદ્રા; રાત્રિએ જાગવું. રાખોડી, કોળસા, તથા નખવડે પૃથ્વી ઉપરે રેખા કાઢવી; સર્વ કાળ નિદ્રા એ વર્જ્ય કરવાં. અમંગળ શબ્દ બોલવા નહી. ઘણું હસવું નહી. છૂટે કેસે રેહેવું નહી. ઉદ્વેગ કરવો નહી. કુકુટાસન (કુકડાની પેઠે વિષમ આસન) કરવું નહી. નિત્ય પવિત્રતા રાખવી, ઉત્તમ મંત્ર લખવા, સુગંધી પુષ્પની માળા અને સુગંધી ચંદન ધારણ કરવાં, સ્વચ્છ ઘરમાં રહેવું, દાન કરવાં, સસરા સાસુ ઇત્યાદિ વડીલોની સેવા કરવી, ઇત્યાદિકવડે નિત્ય ગર્ભનું રક્ષણ કરવું. હળદર કુંકુમ, સિંદૂર, અને કા-

જળ એ વાપરવાં; ઠેશ ગુંથવા; તાંપૂસ બક્ષણ; અને સૌભાગ્યનાં આભૂષણ પેહેરવાં એ શુભકારક છે. ચોથો છદો અથવા આઠમો એ માસમાં સગર્ભા સ્ત્રીએ અવશ્ય યાત્રા (ખીજે ગામ જવું તે) કરવી નહી. આપાઠ માસમાં તો વિશેષે કરી અવશ્ય યાત્રા વર્જ્ય કરવી.”

અથપતિધર્માઃ ગર્ભિણીવાંહિતંત્ર્યંનસ્યૈદશાશ્ચયોચિતં મૂતેચિરાયુષંપુત્રમન્યથાદો વપર્હતિ સિંધુજ્ઞાનંદુમચ્છેદંવપનંપ્રેતવાહનં ત્રિવેશગમનંચૈવનકુર્પાત્તર્ભિણીપતિઃ વપનંમૈથુનં તીર્થશ્રાદ્ધભોજનમેવચ વર્તયેત્સપ્તમાન્માસાન્નાવભાગેહજાંતયા યુદ્ધાદિવાસ્તુકરણંનલ્લકેશ વિકર્તનં ચૌલંશવાનુગમનંવિવાહંચવિવર્તયેત્ મુંડનંપિંડદાનંચપ્રેતકર્મચસર્વશઃ નત્રીવસિ તૃકઃકુર્પાત્તર્ભિણીપતિર્એવચ અત્રકર્તનમપિનિષિધ્યતે વપનસ્યનિષેધેપિકર્તનંતુવિધીયતઃતિ વાક્યંતુજીવત્પિતૃકાદીનાંયોવપનનિષેધસ્તત્રકર્તનંત્રિધિપરં એતદ્વપવાદઃ ક્ષૌરનૈમિત્તિકંકુર્પાન્નિવેધેસત્પિધુવં પિત્રોઃપ્રેતવિધાનંચંગર્ભિણીપતિરાચરેન્ અન્વલ્લક્યાલ્લકયોર્ગર્ભિણીપતિઃપિંડદાનંકુર્પાન્ કેચિત્પિત્રોઃપ્રતિસાંવત્સરિકેપિંડદાનંકુર્પાન્ દર્શમહાલપાદિપુનરેવકાર્યં

• હવે (સગર્ભા સ્ત્રીના) પતિના ધર્મ કેહેછે.

“ગર્ભિણી સ્ત્રી જે પદાર્થની વાંછા કરે તે પદાર્થ તેને યથાયોગ્ય દેવો; તેથી દીર્ઘ આયુષ્યવાન્ પુત્ર ઉત્પન્ન થાયછે. અને તેની ઇચ્છા પૂરણ ન કરવાથી પતિ દોષયુક્ત થાયછે. સમુદ્રસ્નાન, ઝાડ કાપવાં, ક્ષૌર (વાળ ઉતરાવવા), શયને ઉપાડવું અને પર-ઠેશ જવું, એ ગર્ભિણીપતિએ વર્જ્ય કરવાં. ક્ષૌર, મૈથુન, તીર્થયાત્રા, શ્રાદ્ધભોજન, નાવ ઉપરે બેસવું, યુદ્ધ ઇત્યાદિ કરવા, ધર ખાંધવું, નખ તથા ઠેશ કાપવા, ઔળ, શયની પાછળ જવું, અને વિવાહ એ સઘળાં સાતમો માસ બેઠા પછી વર્જ્ય કરવાં. ક્ષૌર, પિંડદાન, અને પ્રેતક્રિયા એ જનો પિતા જીવતો હોય તેણે અને ગર્ભિણીપતિએ કરવાં નહી.” ઇહિં નખ અને ઠેશનાં છેદવાનો પણ નિષેધ કહ્યોછે. “એ જે ક્ષૌરનો નિષેધ છે તથાપિ નખ અને ઠેશ એનો છેદ કરવો,” એવાં જે વાક્ય છે તે તો જીવત્પિતૃકાદિકને જે ક્ષૌરનો નિષેધ કહ્યોછે તે વિષયમાં નખ અને ઠેશ એનો છેદ કરવો, એમ જહેછે. એ ક્ષૌરવિષે અપવાદ જહેછે—“ગર્ભિણીપતિ હોય તેણે અવશ્ય ક્ષૌરનો નિષેધ કહ્યોછે તથાપિ નૈમિત્તિક ક્ષૌર કરાવવું, તેમજ માતા પિતાની પ્રેતક્રિયા પણ કરવી. અન્વલ્લક્ય અને અલ્લકા એ શ્રાદ્ધવિષે ગર્ભિણીપતિએ પણ પિંડદાન કરવું. ઠેટલાએક મનુષ્યો માતા પિતાનાં પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધનેવિષે પિંડદાન કરેછે, દર્શ અને મહાલય ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધનેવિષે પિંડદાન કરેતુંજ નહી.

અથગર્ભસ્ત્રાવહરંકાંચનયજ્ઞોપવીતદાનંમહાર્ણવે હર્દસ્ત્રીકર્તૃકં શુભદિનેસ્ત્રીઆચમ્યદેશ કાલૌસંકીર્ત્યમગર્ભસ્ત્રાવનિદાનસકલદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંવાયુપુરાણોક્તં સુવર્ણયજ્ઞોપવીતદાનવિધિકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્ય પલેનતદર્ધેનતદર્ધેનપથાશક્તિવાહ્યંયજ્ઞોપવી તંપ્રંથિપ્રદેશૌમૈત્તિકકયુર્મંરુત્વાતયૈવચ રમણિયુતંરાજતમુન્તરીયકંચરુત્વોમયંપંચાષ્ટ્યેનગાય ત્ર્યાપ્રશ્નાન્યતામ્રપાત્રેત્રોણમિતંદુધિનિશ્લિપ્યતન્મયેત્રોણમિતમાર્જ્યંનિશ્લિપ્વાન્વોપરિતદુભયં

સંસ્થાપ્યમન્ત્રાભ્રાજણોઽગાયત્રીમંત્રેણગંધાદિભિઃ પૂજयेત્ અષ્ટગુંજાત્મકોમાષઃ દશમાષાઃ સુવર્ણ પલકુહવસ્થાઢકદ્રોણાઃ સુવર્ણાદિપૂર્વપૂર્વચતુર્ગુણાઃ દધ્યાજ્યયોદ્વેણપરિમાણાભવે શકન્દનુસારિપ્રમાણં બ્રાહ્મણદ્વારાભાજ્યમયુષિ ઐસ્તિત્તૈરણોત્તરશતંગાયત્ર્યાવ્યાહતિભિર્વા હોમંકારयेત્ ત્યાગમન્ત્રાવાસ્ત્રીવાકુર્વાન્ હોમકર્તારંત્રિપ્રંવચ્છાઢૈઃ સંપૂજ્યપ્રાઢ્મુખાપતસ્મેઢદ્ ઢ્મુખાસ્ત્રીદાનંકુર્વાન્ તથા ડપવીતંપરિમિતંબ્રહ્મણાવિધૂતંપુરા ભવનૌકાસ્યદાનેનગર્ભસંધારયેહ્યહં હનિમંત્રેણવિપ્રસ્યનામગોત્રેઢ્ઞાર્પનાન્નપાત્રસ્થદધ્યાજ્યસંસ્થંસુપૂજિતંસોત્તરીયકમિદં ઢ્મજોપવીતંગર્ભસ્ત્રાવનિદાનદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંતુભ્યમહંસંપ્રદદેનમમ પ્રતિગૃહ્યતાં વિપ્રઃપ્રતિગૃહ્ણામીત્યાદિ યથાશક્તિદક્ષિણાંદત્વાન્યેભ્યોપિયથાશક્તિદક્ષિણાંદત્વાપ્રતિપ્રહીતુર્નુવ્રજ્યનમસ્કારક્ષમાપનાદિકૃત્વાવિપ્રભોજનંસંકલ્પ્યકર્મેશ્વરાયાર્પयेત્ એન ઢ્ઞવ્રત્ત્રદર્શનમિથેસ્તાનુશાલકંઠંનિયાવિષૈરિત્યુક્તેર્વાલહત્યાપ્રાપચ્ચિત્કૃત્વાકાર્યં અન્યંત્રનુસ્વર્ણ ધેનુદાનહરિવંશશ્રવણાદીન્યુક્તવાઘૃનપૂર્ણતાન્નકલશદાનાદિવિધાનાનિઢ્ઞક્તાનિ ॥

હવે ગર્ભસ્ત્રાવ થતો હોય તેને અંધ કરનારું એવું સુવર્ણનાં યજ્ઞોપવીતનું દાન મહાર્ણવ અંથમાં કહ્યુંછે. એ દાન ઢ્ઞિએ કરવું. તે આ રીતે,—શુભ દિવસ એઈ તે દિવસે ઢ્ઞિએ આચમન કરી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમ ગર્ભસ્ત્રાવનિદાનસકલ-દોષપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં વાયુપુગળોક્તં સુવર્ણયજ્ઞોપવીતદાનવિધિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એક પળ, અર્ધું પળ અથવા પળનો ચતુર્થાંશ ડિંવા યથાશક્તિ સુવર્ણનું યજ્ઞોપવીત (જનોઢ) કરી તેની અંથીને ઠેકાણે મોતી રાખવું. તેમજ વજ્રમણિ (હીરાએ) યુક્ત એવું રૂપાનું ઉત્તરીયક કરાવવું. પછી તે બન્ને ગાયત્રી મંત્ર ભણી પંચગવ્યે ઘોઢ ત્રાંબાનાં પાત્રમાં દ્રોણ પરિમિત દહી નાખી તેમાંજ દ્રોણ પરિમિત ઘૂત નાખી તે ઘૂત ઉપરે તે બન્ને રાખવાં. પછી પતિ ડિંવા બ્રાહ્મણે ગાયત્રી મંત્ર ભણી ગંધાદિકવડે તેની પૂજા કરવી. આઠ ગુંજનો એક માષો, દશ માષા એટલે એક સુવર્ણ, ચાર સુવર્ણ એટલે એક પળ, ચાર પળ એટલે એક કુડવ, ચાર કુડવ એટલે એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થ એટલે એક આઢક, ચાર આઢક એટલે એક દ્રોણ. દહીં અથવા ધી દ્રોણ પરિમિત ન મળે તો યથાશક્તિ લેવાં. ધી અને મધયુક્ત એવા તિળની ઢ્ઞષ્ટોત્તર શત (૧૦૮) આહુતિ ગાયત્રી ડિંવા વ્યાહતિ મંત્રવડે બ્રાહ્મણુદ્વારા હોમાવવી. હોમનો ત્યાગ કરવો તે પતિ ડિંવા ઢ્ઞી એમાંથી કોઢએકે કરવો. હોમ કરનારા બ્રાહ્મણની વજ્રાદિકવડે પૂજા કરી પૂર્વ દિશા સંમુખ એઠેલા બ્રાહ્મણને ઉત્તર સંમુખ એઠેલી ઢ્ઞીએ ઉત્તરીય સહિત યજ્ઞોપવીતનું દાન કરવું. તે આ રીતે,—“ઉપવીતં પરિમિતં, બ્રહ્મણા વિધૂતં પુરા ॥ ભવ નૌકાસ્યદાનેન, ગર્ભં સંધારયેહ્યહં,” એ મંત્ર કહી બ્રાહ્મણનાં નામ, ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરી દાન કરવું. તે દાનનું વાક્ય;—“તાન્નપાત્ર-સ્થદધ્યાજ્યસંસ્થં સુપૂજિતં સોત્તરીયકમિદં ઢ્મજોપવીતં ગર્ભસ્ત્રાવનિદાનદોષપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં તુભ્યમહં સંપ્રદદે ન મમ ॥ પ્રતિગૃહ્યતાં,” દાનકર્તાએ એ વાક્ય કહ્યા પછી બ્રાહ્મણે “પ્રતિગૃહ્ણામિ,” એ વાક્ય બોલવું, ઢ્ઞત્યાદિ. પછી (દાનની સાંગતા થવામાટે) યથાશક્તિ દક્ષિણા દઈખીજા બ્રાહ્મણોને પણ યથાશક્તિ દક્ષિણા દઈ દાન લેનારાની સાથે જઈ થોડી દૂર પોહોચાડી નમસ્કાર, પ્રાર્થના ઢ્ઞત્યાદિક કરી

બ્રાહ્મણ લોજનનો સંકલ્પ કરી કર્મ ધ્વજરે સમર્પણ કરવું. “વિષવડે જ સ્ત્રી બાળકને મારેછે તેના ગર્ભનો સાવ થાયછે” એવાં વચન છે માટે બાળહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી એ કહેલું દાન કરવું. બીજા ગ્રંથોમાં તો, સુવર્ણધેનુનું દાન, હરિવંશ કથાનું શ્રવણ ઇત્યાદિક કહી ત્રાંબાની ગાગર ધીવડે ભરી તેનું દાન કરવું, ઇત્યાદિક વિધાન કહ્યાં છે.

અથ સૂતિકાગૃહપ્રવેશઃ ગૃહનૈર્ઋત્યાંસૂતિકાગૃહંકૃત્વા તત્રાશ્વિનીરોહિણીમૃગપુનર્વસુપુવ્ય ઋગ્નરાહસ્તચિત્રાસ્વાત્યનુરાધાધનિષ્ઠાશતતારકાનક્ષત્રેષુરિક્તાદિવર્જ્યતિથૌચંદ્રાનુકૂલ્યેશુ મલપ્રેસૂતિકાપ્રવેશોગાંવિપ્રદેવપૂજનંકૃત્વામંત્રવાદ્યધોષેણસાપત્યસ્ત્રીભિઃસહકાર્યઃ અસંમત્રે સદ્યોવા પ્રસવપ્રતિબંધેઋગ્વિધાને પ્રમંદિનેદત્યુચંચિજિહીર્ષેતિસૂક્તંવાજપેત્ એતાભ્યમિમિમં ત્રિતજલંવાપાયેત્ તેનસુખપ્રસવઃ શીઘ્રપ્રસવમંત્રસ્તુ હિમવત્યુત્તરેપાર્શ્વેસુરયાનામયક્ષિણી તસ્યાઃસ્મરણમાત્રેણવિશલ્યાગર્ભિણીભવેત્ ઐશ્વરીં ઐસ્વાહેતિમંત્રેણદૂર્વાકુરેણતિલતૈલંશનં સહચંવાડમિમંઙ્યકિંચિત્પાયેત્કિંચિન્માત્રસ્પગર્ભેલેપશ્ચ સમ્યગ્લેપેશીઘ્રંસુખપ્રસવઃ અસ્થિ માત્રાશિષ્ટગોમસ્તકસ્યસૂતિકાગૃહોપરિનિધાનેસુખપ્રસવઃ વંશર્નિવયોસ્વઋતુલસીમૂલંક પિત્થવંત્રંકર્ત્ત્વીરીજંચસમભાગમંહિષીદુગ્ધેનપેષયિત્વાતેનસતૈલેનયોનિલેપેસદ્યઃપ્રસવઃ ॥

હવે પ્રસવને યોગ્ય ધરમાં ગર્ભિણીનો પ્રવેશ કેહેછે.

નિવાસ ધરથી નૈર્ઋત કોણમાં સૂતિકાગૃહ કરી તે ધરમાં; અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, ધનિષ્ઠા અને શતભિષા એ નક્ષત્રે; રિક્તાદિ તિથિ વર્જ્ય કરી બીજી તિથિઓમાં; અને ચંદ્ર અનુકૂળ છતાં; ગાય, બ્રાહ્મણ અને દેવ એમની પૂજા કરી; મંત્ર અને વાદના ધોષપૂર્વક; બાળકયુક્ત એવી સુવાસિની સ્ત્રી સહિત; શુભ લગ્નવિષે સગર્ભાએ પ્રવેશ કરવો. તેવો સંભવ ન હોય તો તત્કાળેજ પ્રવેશ કરવો. પ્રસવ (બાળકની ઉત્પત્તિ)માં પ્રતિબંધ થાય તો ઋગ્વિધાન ગ્રંથમાં આ રીતે ઉપાય કહ્યા છે. “પ્રમંદિને” એ ઋચાનો, અથવા “વિજિહીર્ષ્ય” એ સૂક્તનો જપ કરવો. અથવા એ ઋચા અને સૂક્તવડે મંત્રેલું જળ પિવરાવવું. તેથી સુખપૂર્વક પ્રસવ થાય છે. શીઘ્ર પ્રસવ થવાનો મંત્ર—“હિમવત્યુત્તરે પાર્શ્વે, સુરયા નામ યક્ષિણી ॥ તસ્યાઃ સ્મરણમાત્રેણ, વિશલ્યા ગર્ભિણી ભવેત્ ॥ ઐશ્વરીં ઐસ્વાહા,” એ મંત્ર ભણી દૂર્વાકુરવડે તિલના તેલને સો અથવા હજાર વાર મંત્રી તેમાંથી થોડું પીવરાવવું. અને થોડું ગર્ભસ્થાનકે ચોપડવું. તે સારી રીતે ચોપડવાથી શીઘ્ર અને સુખપૂર્વક પ્રસવ થાય છે. “સુકેલું ગાયનું મસ્તક (ખોપરી) લાવી સૂતિકાનાં ધર ઉપરે રાખવું; તેથી સુખ પ્રસવ થાય છે. વાંસની અને લીંબડાની છાલ, તુલસીનાં મૂળ, કોઠનાં પાન, અને કણેરનાં બીજ એ સમ ભાગ લઈ ભેસનાં દૂધથી વાટી તેમાં તિલનું તેલ નાખી તેનો યોનિને લેપ કરવાથી તત્કાળ પ્રસવ થાય છે.

અથજાતકર્મ મૂળજ્યેષ્ઠાઅપતીપાતાદાવનુત્યન્નસ્યજાતમાત્રસ્યપુત્રસ્યપિતામુખંકુલદેવતા
 વૃદ્ધપ્રણામપૂર્વકમવલોક્યનવાદાવુદ્દહમુખઃસ્નાયાત્ તદસંભવેગૃહેઆનીતાભિઃશીતાભિઃસ્વ
 ણ્યુતાંભિરદ્ધિઃસ્નાયાત્ એતચ્ચરાત્રાવપિનવાદૌકાર્યે અશક્તોરાત્રાવપ્રિસન્નિધૌસ્વર્ણપુતશી
 તોદકૈઃ મૂલાદિપુત્રજનનેતુમુખમદૃષ્ટ્વેવસ્નાનં દેશાંતરગતેજનકેપુત્રજન્મશ્રવણોત્તરંસ્નાનં સ
 વર્ત્તન્નસ્નાનાત્પ્રાગ્સ્પૃશ્યત્વં એવંકન્યોત્પન્નાવપિસ્નાનંતત્પ્રાક્અસ્પૃશ્યત્વંચજ્ઞેયં અન્યસપિંડાશૌચ
 મધ્યેજનનેપિપિતુસ્તાત્કાલિકીસ્નાનદાનાદૌજાતકર્મણિચશુદ્ધિઃ કેચિન્મૃતાશૌચેપુત્રજનને
 જાતકર્માશૌચાંતેકાર્યમિત્યાહુઃ નાલચ્છેદનાત્યૂર્વસંપૂર્ણસંધ્યાવંદનાદિકર્મણિનાશૌચં પ્રથ
 મદિનેપંચમષષ્ઠદશમદિનેચદાનપ્રતિગ્રહયોર્નદોષઃ શૃતમન્નંનપ્રાહ્યં જ્યોતિષ્ટોમાદિદીક્ષાવ
 તાસ્વપ્યમન્યેનવાજાતકર્મનકાર્યં કિંતુઅવબૃથસ્નાનાંતેદીક્ષાંવિસૃજ્યસ્વયંકાર્યં શ્રેષ્ઠઃકનિષ્ઠે
 નપુંસવનાદિકંનકારયેત્જાતકર્મનુકારયેત્ અતિક્રાંતંતુસ્વપમેવકુર્યાન્ મહારોગાતોજાતકર્મ
 સ્વયંનકુર્યાત્ અચ્છિન્નનાભિકર્ત્તેત્યંશ્રાદ્ધંવૈપુત્રજન્મનિ પુત્રપદેનકન્યાપિગૃહ્યતે તથાચસંસ્કાર
 ાંગભિન્નંકન્યાપુત્રયોર્જન્મનિમિત્તકંનાંદીશ્રાદ્ધંવિધીયતે એતચ્ચરાત્રાવપિકાર્યં તચ્છેત્તૈવકા
 ધર્નત્વન્નાદિના તથાચસ્નાતોલંકૃતઃપિતાઅરુતનાલચ્છેદમપતિસ્તન્યમન્યૈસ્પૃષ્ઠંપ્રક્ષાલિતં
 કુમારંમાતૃરુત્સંગેકારયિત્વાચમનાદિદેશકાલાદિકર્ત્તિનાંતે અસ્યકુમારસ્યગર્ભાંશુપાનજનિ
 તદોષનિર્બર્હણાયુર્મેધાભિવૃદ્ધિધીજગર્ભસમુદ્રવૈનોનિર્બર્હણદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંજાતકર્મ
 કરિષ્યે તદાદૌસ્વસ્તિપુણ્યાહવાચનંમાતૃકાપૂજનંચકરિષ્યે હિરણ્યેનપુત્રજન્મનિમિત્તકંજાત
 કર્મ્યાંગંચનાંદીશ્રાદ્ધંતંત્રેણકરિષ્યે इतिसंकल्पयथागृह्यंकुर्यान् તતોદ્યાસ્તુર્વણંચભૂમિંગાંતુ
 રંગરથં ડ્રવંચાંગંચમાન્યંચશયનંચાસનંગૃહં તિલપૂર્ણાનિપાત્રાણિસહિરણ્યાનિચૈવહિ ભક્ષ
 યિત્વાનુપકાન્નાંદિજશ્વાંત્રાવપયંચરેત્ સૂતકેતુસકુલ્યાનાંનદોષોમનુરવ્રતીત્ ॥

હોવે જાતકર્મ સંસ્કાર કેહેછે.

મૂળ, જ્યેષ્ઠા અને વ્યતીપાત ઇત્યાદિ અશુભ કાળમાં ઉત્પન્ન ન થયેલો એવો
 પુત્ર ઉત્પન્ન થતાંજ પિતાએ કુળદેવતા અને વડીલ એમને પ્રથમ નમસ્કાર કરી પુ-
 ત્રનું મુખ જોઈ નદી ઇત્યાદિકવિષે ઉત્તર સંમુખ થઈ સ્નાન કરવું. નદી ઇત્યાદિક
 ન હોય તો ઘરે લાવેલાં શીતળ જળમાં સુવર્ણ નાખી તે જળવડે સ્નાન કરવું. એ
 સ્નાન રાત્રિએ પણ નદી ઇત્યાદિકવિષે કરવું. અશક્ત હોય તો તેણે રાત્રિએ અ-
 ગ્નિવી સમીપમાં ઉભી સુવર્ણયુક્ત શીતળ જળવડે સ્નાન કરવું. મૂળ ઇત્યાદિક
 દુષ્ટ સમયે જન્મ થયો હોય તો પુત્રનું મુખ ન જોતાંજ સ્નાન કરવું. પિતા દેશાંતર
 ગયો હોય ત્યાહાં 'પુત્ર જન્મ થયો' એમ સાંભળી તેણે સ્નાન કરવું. સ્નાનથકી પ્ર-
 થમ કોઇને પણ સ્પર્શ કરવો નહી, એ સર્વત્ર સમજવું. એ રીતે કન્યા ઉત્પન્ન થઈ
 હોય તો પણ સ્નાન કરવું, અને સ્નાનથકી પ્રથમ સ્પર્શ કરવો નહી. બીજા સંપિંડો-
 સંબંધી આશૌચ છતાં તેમાં પુત્ર જન્મ સાંભળે તો પણ સ્નાન, દાન ઇત્યાદિક કર્મ
 અને જાતકર્મ કરવાવિષે પિતાને તાત્કાલિક શુદ્ધિ છે. કોઈ અંથકાર, મૃતાશૌચવિષે
 પુત્રજન્મ, યૌવાથી જાતકર્મ કરવું, તે, મૃતાશૌચની નિવૃત્તિ થયા પછી કરવું, એમ
 કેહેછે. નાળચ્છેદ યૌવાથી પ્રથમ સંધ્યાવંદનાદિ સંપૂર્ણ કર્મ કરવાવિષે આશૌચ નથી.

પ્રથમ, પાંચમો, છઠો, અને દશમો એ દિવસે દાન હેતું અને લેવું તેમાં દોષ નથી. રાધેલું અન્ન લેવું નહી. જ્ઞેને જ્યોતિષોમાદિકની દીક્ષા થઇ હોય તેણે પોતેજ અથવા બીજાવડે જાતકર્મ કરવું તથા કરાવવું નહી; ત્યારે યજ્ઞની સમાપ્તિ થયા મછી અવલૂથ (યજ્ઞાંત) સ્નાન કરી યજ્ઞદીક્ષાનું વિસર્જન કરી પોતેજ જાતકર્મ કરવું. જ્યેષ્ઠે કનિષ્ઠકને પુસવન ઇત્યાદિક કર્મ કરાવવાં નહી. જાતકર્મ તો (કનિષ્ઠકને) પણ કરાવવું. અતિકાંત (પ્રથમ કરવાનું રહિ ગયું) હોય તો, પિતાએજ કરવું. પિતા મહારોગે પીડિત હોય તો તેણે પોતે જાતકર્મ કરવું નહી. “પુત્ર જન્મ થયા પછી નાળચ્છેદ્યકી પ્રથમ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું,” એ વાક્યમાં પુત્ર શબ્દ છે તથાપિ કન્યાનું પણ ગ્રહણ કરવું. તેમજ સંસ્કાર સંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ કરતાં જુદું કન્યા અને પુત્રના જન્મ સંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એવો વિધિ પ્રાપ્ત છે. એ જન્મ સંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ રાત્રિએ પણ કરવું, અને તે હેમવડે કરવું, અન્નાદિક કરવું નહી. તેમજ પિતાએ સ્નાન કરી અલંકારયુક્ત યજ્ઞ નાળચ્છેદન રહિત, સ્તનપાન રહિત, અને અન્યસ્પર્શ રહિત એવા બાળકને જળવડે ઘોઘ તેની માના ખોળામાં દઈ પોતે આચમન કરી દેશ, ક્ષાળનો ઉચ્ચાર કરી “અસ્ય કુમારસ્ય ગર્ભાતુપાનજનિતદોષનિર્બર્હણાયુર્મેધાભિવૃદ્ધિર્વીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિર્બર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ જાતકર્મ કરિષ્યે ॥ તદાદૌ સ્વસ્તિપુણ્યાહવાચનં માતૃકાપૂજનં ચ કરિષ્યે, ॥ હિરણ્યેન પુત્રજન્મનિમિત્તકં જાતકર્મીર્ગં ચ નાંદીશ્રાદ્ધં તૈન્નેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે પ્રયોગ કરવો. “ત્યાર પછી સુવર્ણ, પૃથ્વી, ગાય, ઘોડો, રથ, છત્ર, બકરી, પુષ્પમાળા, પલંગ, આસન, ઘર, અને સુવર્ણ સહિત તિળપૂર્ણ પાત્ર એમનું દાન કરવું. આશૌચવાળાનાં ઘરનું રાધેલું અન્ન ભોજન કરે તો તે બ્રાહ્મણે આંદ્રાપ્ત્યે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સૂતકમાં સર્પિડોને (તેનાં ઘરનું) અન્ન ભક્ષણ કરવાથી દોષ નથી એમ મનુ કહેછે.”

अथारिक्तपाणिज्योतिर्विदंसंपूज्यतस्माज्जन्मलग्नगतशुभाशुभग्रहनिर्णयज्ञात्वाप्रतिकूलग्रहानुकूल्यार्थतत्तद्ग्रहप्रीत्यर्थदानानिकुर्यात् ग्रहमंत्रजपादिशान्तिमूक्तजपादिकर्मणि विप्रान्वािनियोजयेत् ततोनालच्छेदंकारयित्वाहिरण्योदकेनमातुर्दक्षिणस्तनंप्रक्षाल्यमात्राकुमारंपापयेत् तत्रइमांकुमारइत्यादिमंत्रंविप्रादिःपठेत् जातकर्माद्यन्मप्राशानांतसंस्कारेषुआइवलायनानांहोमःकृताकृतः होमपक्षेनांदीश्राद्वानेजातकर्मांगहोमंकरिष्येइति संकल्प्यलौकिकार्गिंप्रतिष्ठाप्यान्वाधानाद्याज्यभागानेअग्निर्मिंद्रं प्रजापतिंविश्वान्देवान्ब्रह्माणमाज्येन जुहुयात् मधुसर्पिःप्राशनादिमूर्धाघाणानेस्विष्टकृदादिकुर्यादितिक्रमः अन्येषांपथागृह्यंहोमादिज्ञेयं ॥

હવે શ્રીકૃષ્ણ ઇત્યાદિક હાથમાં લઈ જ્યોતિષીની પૂજા કરી તેનાથી જન્મલગ્ન-વિષે શુભાશુભ અહોનો નિર્ણય સમગ્રી પ્રતિકૃષ્ણ અહનું અનુકૂળપણું થવામાટે તે તે અહના સંતોષને અર્થે દાન કરવાં. અથવા અહોના મંત્રનો જપ અને શાંતિસૂક્તાદિકનો જપ ઇત્યાદિક કર્મવિષે બ્રાહ્મણોને પ્રેરણા કરવી. પછી નાળચ્છેદન કરાવી સુવર્ણયુક્ત જળવડે માતાનું જમણું સ્તન ધોવરાવી માતાકને પુત્રને સ્તનપાન કરાવવું

તે સ્તનપાન સમયે “દમાં કુમાર૦” ઇત્યાદિક મંત્ર પ્રાઘણ્યેએ પઠન કરવા. જાત-કર્મ થકી અન્ન પ્રાશન સંસ્કાર પર્યંત સંસ્કારોવિષે આશ્વલાયન શાખાવાળાઓએ હોમ કરવો અથવા ન કરવો. હોમ કરવો હોય તે પક્ષવિષે, નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી, “જાતકર્માગ્રહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી લૌકિકાગ્નિનું સ્થાપન કરી અન્વાધાનથકી આન્યભાગ પર્યંત કર્મ થયા પછી અગ્નિ, ઇંદ્ર, પ્રજાપતિ, વિશ્વેદેવા અને બ્રહ્મા એ દેવતાઓને ઉદ્દેશે ધૂતનો હોમ કરવો. પછી મધ અને ઘી એનાં પ્રાશન ઇત્યાદિક થકી મસ્તક સુંગવું ત્યહાં પર્યંત કર્મ કરી સ્વિષ્ટકૃત્ કર્મ કરવું, એ પ્રમાણે કર્મ જાણવો. બીજી શાખાવાળાઓનો પોતપોતાનાં ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે હોમાદિક પ્રયોગ જાણવો.

કુમાર્યાભિજાતકર્માદિસંસ્કારાશ્ચૌલાંતાઃ સર્વેઽર્થમંત્રકંકાર્યાઃ વિવાહસ્તુસમંત્રકઃ અતઃ કન્યાયાજ્ઞાતકર્માદિસંસ્કારાલોપેનતત્કાલેવિવાહકાલેવાપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાવિવાહઃકાર્યઃ અત્રસર્વજ્ઞાતકર્મનામકર્માદૌમુખ્યકાલાતિક્રમેગુર્વાન્મસ્મરહિતેશુમનસ્ત્રાદૌજાતકર્માદિકં કાર્યં તત્રજ્ઞાતકર્મણિનક્ષત્રાણિ રોહિણીઙ્વુત્તરાશ્વિનીહસ્તપુષ્પાનુરાધારેવતીમૃગશિરશ્રવણાદિત્રયસ્વાતીપુનર્વસવઃ રિક્તાપર્વરહિતાસ્તિથયઃ ધૌમશનિભિન્નાવારાઃ મદ્રાવૈધૃત્યાદિ શૂન્યેસુકેંદ્રલગ્નેશુમં ॥

કન્યાના પણ જાતકર્મથકી યૌગ પર્યંત સંસ્કાર મંત્ર રહિત કરવા. અને વિવાહ મંત્ર સહિત કરવો. માટે કન્યાના જાતકર્મ ઇત્યાદિક સંસ્કારનો લોપ થાય તો એટલે તે સંસ્કાર ન થયા હોય તો જે કાળે એ સંસ્કાર કરવાના હોય તે તે કાળે અથવા વિવાહને સમયે તે સંસ્કારના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી વિવાહ કરવો. આ સર્વ જાતકર્મ, નામકર્મ ઇત્યાદિક સંસ્કારના મુખ્ય કાળનું ઉલ્લંઘન થયું હોય તો, ગુરૂ ઇત્યાદિકનો અસ્ત ન હોય અને શુભ નક્ષત્ર ઇત્યાદિક જે દિવસે હોય તે દિવસે જાતકર્માદિક કરવાં. તે જાતકર્મનેવિષે નક્ષત્ર. રોહિણી, ત્રણ ઉત્તરા, અશ્વિની, હસ્ત, પુષ્ય, અનુરાધા, રેવતી, મૃગ, ચિત્રા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા, સ્વાતિ અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રો; અને રિક્તા (ચોથ, નોમ, અને ચૌદશ), પર્વ (પૂનમ, અમાસ) એ તિથિ વર્જ્ય કરી અન્ય તિથિ લેવી. મંગળ, અને શનિ વર્જ્ય કરી બીજા વાર લેવા. ભદ્રા, વૈધૃતિ ઇત્યાદિકે રહિત એવા શુભ દિવસે શુભ કેંદ્રવાળું લગ્ન છતાં જાતકર્મ શુભ થાય.

અથપંચમષષ્ટદિનયોર્જન્મદાનાંપૂત્રનં રાત્રેઃપ્રથમયામેપિત્રાદિઃસ્રાત્વાચમ્પદેશકાલૌસંકીર્ત્યશ્ચયદિશ્ચોઃસમાતૃકસ્યાયુરારોગ્યપ્રાપ્તિસકલાનિષ્ણતાંતિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંવિદ્ધેશસ્યજન્મદાનાંજીવંત્યપરનામ્યાઃષષ્ટીદેવ્યાઃશસ્ત્રગર્ભાભગવત્યાશ્વપૂત્રનંકરિષ્યેહતિસંકલ્પ્યતંદુલપુંજેપુવિદ્ધેશંજન્મદાશ્ચનામંત્રેણાવાહ્ય આયાહિવરદાદેવિમહાષષ્ટીતિવિશ્વત્ને શક્તિભિઃસહબાલંમેરક્ષજાગરવાસરે હતિષષ્ટીદેવીમાવાહ્યનાન્નાભગવતીમાવાહ્યનામભિઃ શક્તિસ્ત્વંસર્વદેવનાંલોકાનાંહિતકારિણી માતર્બાલમિમંરક્ષમહાષષ્ટિનમોસ્તુને હતિમંત્રેણચ પોઢશોપચારૈઃસંપૂજ્યપ્રાર્થયેત્ લંબોદરમહાભાગસર્વોપદ્રકનાશન ત્વત્પ્રસાદાદવિદ્ધેશાચિરં

જીવતુબાલકઃ જનનીસર્વભૂતાનાંબાલાનાંચવિશેષતઃ નારાયણીસ્વરૂપેણબાલંમેરક્ષસર્વદા પ્રેતભૂતપિશાચેભ્યોશાકિનીઢાકિનીષુચ માતેવરક્ષબાલંમેશ્વાપદેપન્નગેષુચ ગૌરીપુત્રોયથા સ્કંદઃશિશુત્વેરક્ષિતઃપુરા તથામમાપ્યયંબાલઃષષ્ટિકેરક્ષયતાંનમઃ ઇતિવિપ્રેશ્વસ્તાંબૂલદક્ષિણા દિદશાત્ રાત્રૌજાગરણંકુર્યાત્ પંચમષષ્ટદિનયોદાનપ્રતિગ્રહેનદોષઃ દશમદિનેબલિદાનંસ્વી યેભ્યોન્નદાનંચકાર્યં ॥

હવે પાંચમે અને છઠે દિવસે જન્મદા નામની દેવતાનું પૂજન કરવું. તે આ રીતે,—રાત્રિએ પ્રથમ પોહોરે પિતા ઇત્યાદિકે સ્નાન કરી આચ્ચમન કરી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી, “અસ્ય શિશોઃ સમાતૃકસ્યાપુરારોગ્યપ્રાપ્તિસકલાનિષ્ઠશાંતિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે વિગ્રેશસ્ય જન્મદાનાં જીવંત્યપરનામ્ન્યાઃ ષષ્ઠીદેવ્યાઃ શસ્ત્રગુર્મામગવત્યાશ્ચ પૂજનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ચોખાના પુંજ ઉપરે વિગ્રેશ (ગણેશ) અને જન્મદા દેવતાનું નામ મંત્રવડે આવાહન કરી, આયાહિ વરદા દેવિ, મહાષષ્ઠીતિ વિશ્રુતે ॥ શક્તિભિઃ સહ બાલં મે, રક્ષ જાગરવાસરે,” એ મંત્રવડે ષષ્ઠી દેવીનું આવાહન કરી નામ મંત્રવડે ભગવતી દેવીનું આવાહન કરી, નામ મંત્રવડે અને, “શક્તિસ્ત્વં સર્વદેવાનાં, લોકાનાં હિતકારિણી ॥ માતર્બાલમિમં રક્ષ, મહાષષ્ઠિ નમોઽસ્તુ તે,” એ મંત્રવડે પોડશોપચાર સહિત પૂજ કરી પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાના મંત્ર,— “લંબોદર મહાભાગ, સર્વોપદ્રવનાશન ॥ ત્વત્પ્રસાદાદવિગ્રેશ, ચિરં જીવતુ બાલકઃ ॥ જનની સર્વભૂતાનાં, બાલાનાં ચ વિશેષતઃ ॥ નારાયણીસ્વરૂપેણ, બાલં મે રક્ષ સર્વદા ॥ પ્રેતભૂતપિશાચેભ્યો, શાકિનીઢાકિનીષુ ચ ॥ માતેવ રક્ષ બાલં મે, શ્વાપદે પન્નગેષુ ચ ॥ ગૌરીપુત્રો યથા સ્કંદઃ, શિશુત્વે રક્ષિતઃ પુરા ॥ તથા મમાપ્યયં બાલઃ, ષષ્ટિકે રક્ષયતાં નમઃ,” એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી ગ્રાહણીને તાંબૂલ, દક્ષિણા ઇત્યાદિક દાન કરવું, અને રાત્રિએ જાગરણ કરવું. પાંચમે અને છઠે દિવસે દાન દેવું અને લેવું એમાં દોષ નથી. દશમે દિવસે અલિદાન અને સંપંધિઓને અન્નદાન કરવું.

અથાશૌચેકર્ત્તવ્યનિર્ણયઃ સૂતકેમૃતકેકુર્યાન્પ્રાણાવામમમંત્રકં તથામાર્જનમંત્રાંશ્વમન સોચ્ચાર્યમાર્જયેન્ ગાયત્રીસમ્યગુચ્ચાર્યસૂર્યાપાર્ધ્યનિવેદયેન્ ઉપસ્થાનંનૈવકાર્યંમાર્જનંતુલ્કતાકૃતં સૂર્યધ્યાયન્નમસ્કુર્યાન્ગાયત્રીજપોનકાર્યઃ અર્ધ્યાતામાનસીસંખ્યેત્યુક્તેઃ કેચિન્મનસાદશગાયત્રીજપઃકાર્યદિત્યાહુઃ વૈશ્વદેવબ્રહ્મયજ્ઞાદયઃપંચમહાયજ્ઞાનકાર્યાઃ વેદાભ્યાસોનકાર્યઃઔપાસનહોમર્પિંડપિતૃપજાવસગોત્રેણકારયેન્ કેચિચ્ઞૌતકર્મણિસયઃશુદ્ધયુક્તેરપ્રિહોત્રહોમઃસ્વયંકાર્યદિત્યાહુઃ અપરેતુસર્વસ્યાપ્યાશૌચાપવાદસ્યાનન્યગતિકત્વાત્સતિત્રાહ્મણેબ્રાહ્મણદ્વારૈવકાર્યઃ બ્રાહ્મણાભાવેસ્વયંકાર્યદિત્યાહુઃ સ્થાલીપાકોનકાર્યઃ આશૌચાંતેકાર્યઃ સર્ષથાલોપપ્રસત્તૈસ્થાલીપાકોપિત્રાહ્મણદ્વારકાર્યઃ અન્વાધાનોત્તરંસૂતકપ્રાપ્તૌબ્રાહ્મણદ્વારાશ્રૌતેષ્ટિસ્થાલીપાકૌ હોમાદૌત્યાગઃસ્નાત્વાસ્વયંકાર્યઃ દર્શાદિશ્રાદ્ધસ્યલોપેવ પ્રતિસાંવત્સરિકંશ્રાદ્ધંઆશૌચાંતેકાદશાહેકાર્યં તત્રાસંભવેદર્શવ્યતીપાતાદિપર્ષણિ એવંપન્થામૃતમત્યામપિર્પિંડયજ્ઞદર્શશ્રાદ્ધેકાર્યં અન્વાધાનોત્તરંરજોદોષેષ્ટિસ્થાલીપાકૌકાર્યોઅન્યથાકાલાંતરૈઃ દાનપ્રતિગ્રહાખ્યપનાનિવર્જ્યાનિ આશૌચેન્યસ્યાબ્જનાશ્રીયાત્ પિતૃપત્નસ્થાલીપાકશ્રવણાકર્માદિસંસ્થા

નાં પ્રથમાર્ધભોજનાદ્વારાપ્યાશૌચ્યોર્નંભવતિ પ્રથમાર્ધભોક્તરંશ્રવણાકર્માદિકંવિપ્રદારાશૌ
 ચેપિપ્રત્યર્થતેવેપિકાર્યં આગ્રયણંતુનમ્ભવતિ અગ્નિસમારોપપ્રત્યવરોહૌઆશૌચેનમ્ભવતઃ તેનસમા
 રોપોત્તરમાશૌચેતૈત્તિરીયાણાંત્રિદિનંહોમલોપેબૃહત્વાદીનાંદ્વાદશદિનંહોમલોપેપ્રિનાશાદ્વા
 શૌચાંતેશ્ચૈતસ્માર્તયોઃપુનરાધાનમેવ સમારોપપ્રત્યવરોહયોરન્યકર્તૃકત્વાભાવાત્ અધ્યનુગમે
 પ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકપુનરુત્પત્તિરન્યદ્વારામ્ભવતિ ભોજનકાલેઆશૌચપ્રાપ્તૌમુખસ્થંપ્રાસંત્યક્ત્વા
 સ્નાયાત્ તદ્ગ્રાસમ્બક્ષણેએકોપવાસઃ સર્વાન્મ્બક્ષણેત્રિરાત્રોપવાસઃ સૂત્રકેમુતકેચૈવનદોષો
 રાહુદર્શનશ્ચત્પુત્કેપ્રહણેસ્નાત્વાશ્રાદ્ધદાનજપાદિકમાશૌચેપિકાર્યં એવંસંક્રાંતિસ્નાનદાનાદિ
 કમપિ સંકટેનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંમૌતીત્રિવાહયોર્નાશૌચં સંકટેમધુપકોત્તરમૃત્વિજાંનાશૌચં
 યજ્ઞમાનસ્યદીક્ષણીયોત્તરંપ્રાગવભૃથાન્નાશૌચં અવભૃથમાશૌચોત્તરંકાર્યં વ્રતેપુનાશૌચમિ
 ત્યુત્કેરનંતવ્રનાદિકમન્યૈઃકારયેત્ પ્રારબ્ધાન્નસત્રસ્યાન્નદાનાદિપુનાશૌચં પૂર્વસંકલ્પિતાન્ને
 પુનરોષઃપરિકીર્તિતઃ ઉદકદુગ્ધદધિધૃતલવણફલમૂલભંજિતાઘન્નાનાંસૂતકિમ્ગૃહસ્થિતાનાં
 સ્વર્યપ્રહણેદોષાભાવઃ સૂતકિહસ્તાત્તુનગ્રાહ્યં કેચિત્તંદુલાદિકમપક્વમન્નંપ્રાહ્યમાહુઃ રતિસં
 ક્ષેપેણનિર્ણયોવિશેષસ્તુવક્યતે ॥

હવે આશૌચમાં કયાં કર્મ કરવાં અને કયાં ન કરવાં તે કહેછે.

“અતાશૌચ્ય અને મૃતાશૌચ્યમાં પ્રાણાયામ અમંત્રક કરવા, તેમજ માર્જનના મંત્ર
 મનમાં ભણી માર્જન કરવું. ગાયત્રી મંત્રનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરી સૂર્યને અર્ધ્ય દેવો,
 ઉપસ્થાન (પ્રાર્થના) કરવુંજ નહી, અને માર્જન તો કરવું અથવા ન કરવું.” સૂર્યનું
 ધ્યાન કરી નમસ્કાર કરવા. ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરવો નહી. કારણ, “અર્ધ્ય પર્થત
 મનમાં ઉચ્ચાર કરી સંધ્યા કરવી” એવાં વચન છે. કોઈ અંથકાર, મનમાં ઉચ્ચાર
 કરી દશવાર ગાયત્રી જપ કરવો એમ કહેછે. વૈશ્વદેવ, અભયજ્ઞ ઇત્યાદિક પાંચ મ-
 હાયજ્ઞ કરવા નહી, અને વેદપાઠ કરવો નહી. ઔપાસન હોમ અને પિંડપિતૃયજ્ઞ
 એ ભિન્ન ગોત્રિપાસે કરાવવા. કોઈ અંથકાર તો, શ્રૌત કર્મ કરવું હોય તો તે કર્મ ક-
 રત્રા પર્થત શુદ્ધિ છે એવાં વચન છે માટે અગ્નિહોત્રનો હોમ પોતેજ કરવો, એમ
 કહેછે. ખીજ અંથકારો તો, સધળા આશૌચના અપવાદની ખીજ ગતિજ નથી માટે
 આભણ હોય તો આભણવડેજ હોમ કરાવવો, આભણ ન હોય તો પોતે કરવો, એમ
 કહેછે. સ્થાલીપાક આશૌચમાં કરવો નહી, આશૌચ નિવૃત્ત થયા પછી કરવો.
 સર્વથા સ્થાલીપાકના લોપનોજ સંભવ આવે તો સ્થાલીપાક પણ આભણદ્વારા કરા-
 વવો. અન્વાધાન થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત યાય તો શ્રૌતેષ્ટિ અને સ્થાલીપાક આ-
 ભણદ્વારા કરાવવા. હોમ ઇત્યાદિકમાં ત્યાગ કરવો તે સ્નાન કરી પોતેજ કરવો.
 દર્શ ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો. પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું તે આશૌચની
 અંતે ઇચ્ચારમે દિવસે કરવું. ઇચ્ચારમે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાનો અસંભવ હોય તો અ-
 માવાસ્યા, જ્યૈષ્ઠીપાત ઇત્યાદિ પર્વ દિવસે કરવું. એ રીતે સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તો
 પિંડપિતૃયજ્ઞ, અને દર્શશ્રાદ્ધ પણ (પાંચમે દિવસે) કરવાં. અન્વાધાન થયા પછી

શ્રી રજસ્વલા થઈ હોય તો ઇષ્ટિ અને સ્થાલીપાક કરવા. અન્વાધાનથડી પ્રથમ રજસ્વલા થઈ હોય તો કાળાંતરે કરવા. દાન હેવું, સૈવું, અને અધ્યયન (વિદ્યા-ભ્યાસ) એ વર્જ્ય કરવાં. આશૌચવિષે ખીજનું અન્ન લક્ષણ કરવું નહી. પિંડપિ-તૃયજ, સ્થાલીપાક, અને શ્રવણકર્મ ઇત્યાદિક પાકસંસ્થાઓનો પ્રથમ આરંભ બ્રા-હ્મણદ્વારાએ પણ બન્ને આશૌચમાં કરાવવો નહી. પ્રથમ આરંભ થયા પછી શ્રવણ-કર્મ ઇત્યાદિક કરવાં તે, આશૌચ હોય અથવા શ્રી રજસ્વલા હોય તથાપિ બ્રાહ્મણ-દ્વારાએ કરાવવાં, આશ્રયણ માત્ર કરવું નહી. અગ્નિનો સમારોપ (સમિધ સેકી તે ઉપરે અગ્નિ લેવો), પ્રત્યવરોહણ (સેકી રાખેલાં સમિધનો ડૂરી અગ્નિમાં હોમ કરવો), એ આશૌચમાં થતાં નથી; તેથી અગ્નિનો સમારોપ કીધા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો, તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓને ત્રણ દિવસ હોમનો લોપ થવાથી અને ઋગ્વેદીઓને બાર દિવસ હોમનો લોપ થવાથી બન્નેનો અગ્નિ નાશ થાયછે માટે આશૌચ ગયા પછી (તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓએ અને ઋક્ષાખાવાળાઓએ) શ્રૌ-તાગ્નિ અને સ્માર્તાગ્નિ એમનું નિશ્ચયથી ડૂરી આધાન (સ્થાપન) કરવું. કારણ, અ-ગ્નિનું સમારોપણ, અને પ્રત્યવરોહણ એ કર્મ ખીજવડે કરાવવાને આધાર નથી માટે કરવાં નહી. અગ્નિનો નાશ થયો હોય તો અગ્નિનાશનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ખી-જવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરાવવો. ભોજન કાળે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો મુખમાં જ આસ હોય તે કાઢી નાખી સ્નાન કરવું. મુખમાંનો આસ લક્ષણ કરી જાય તો એક ઉપવાસ કરવો. સઘળું (પાત્રમાં લીધેલું) અન્ન લક્ષણ કરે તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. “જનનાશૌચ, અને મૃતાશૌચ એમાં અહણ પ્રાપ્ત થાય તો દોષ નથી,” એવાં વચન છે માટે અહણ પ્રાપ્ત થાય તો સ્નાન કરી આશૌચવિષે પણ શ્રાદ્ધ, દાન, અને જપ ઇત્યાદિક કરવાં. એ પ્રમાણે સંક્રાંતિ નિમિત્તક પણ સ્નાન, દાન ઇત્યાદિક ક-રવાં. સંકટવિષય હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી મૌજી અને વિવાહ એનેવિષે દોષ નથી. સંકટવિષે મધુપર્કપૂજા પછી ઋત્વિજને આશૌચ નથી.. યજમાનને યજ્ઞદીક્ષા લીધા પછી અવભૂથ (યજ્ઞાંત) સ્નાનથી પ્રથમ આશૌચ નથી. અવભૂથ સ્નાન આ-શૌચ પછી કરવું. “ત્રતવિષે આશૌચ નથી” એવું વચન છે માટે અનંતત્રત ઇ-ત્યાદિક ખીજપાસે કરાવવાં. પ્રથમ આરંભ કરેલા અન્નસત્ર સંખંધી અન્નદાનાદિક-વિષે આશૌચ નથી. “પ્રથમ સંકટપ કરેલાં અન્નાદિકવિષે દોષ નથી.” જળ, દૂધ, દહીં, ધી, લૂણ, ફળ, મૂળ અને સેકલાં ધાન ઇત્યાદિક સૂતકીના ઘરમાં રહેલા પ-દાર્થો લેનારાએ પોતાને હાથેથી લેવાનો દોષ નથી. સૂતકીને હાથેથી તો લેવા નહી. કોઈ અંધકાર, ઓખા ઇત્યાદિક કાચું અન્ન લેવું, એમ કેહેછે. એ પ્રમાણે સંક્ષેપે નિ-ર્ણય કહ્યો. વિશેષ નિર્ણય કેહેવો તે આગળ કેહેશું.

અથસૂતિકાશુદ્ધિ: દશાહાંતેસૂતિકાયાઅસ્પૃશ્યત્વનિવૃત્તિર્નામકર્મજાતકર્માદિપ્રાપ્તકર્મધિકારશ્ચ જાતેષ્ટિવિવાહોપનયનાદિકર્મસુતુપુંત્રપ્રસૂનાંવિંશતિરાત્રાંતેધિકારઃ કન્યાપ્રસૂનાંમાસાંતેધિકાર: ॥

હવે સૂતિકા (પ્રસવવાળી સ્ત્રી)ની શુદ્ધિ કેહેછે.

પ્રસવથી દશ દિવસ ગયા પછી અસ્પૃશ્યત્વની નિવૃત્તિ; અને નામકર્મ, જાત-કર્મ ઇત્યાદિક પ્રાપ્ત થયલાં કર્મ કરવાવિષે અધિકાર પણ પ્રાપ્ત થાયછે. અતેષ્ટિ, વિનાહ અને મૌંજ ઇત્યાદિક કર્મવિષે તો, જને પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હોય તેને વીસ રાત્રિ વ્યતીત થયા પછી અધિકાર થાયછે; અને જને કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હોય તેને એક માસ ગયા પછી અધિકાર થાયછે.

અથ જન્મનિદુષ્ટકાલસ્ત્ત્વચ્છાંતયશ્ચ નિર્ણયંતે તત્રાદૌગોપ્રસવઃ યત્ર જન્મકાલેપિતુર્માતુઃ સુતસ્પૃશ્યારિદ્મુક્તંતત્રગોપ્રસવશાંતિસ્તત્તન્નક્ષત્રાદિશાંતિશ્ચકાર્યા ધનાદ્યરિદ્ધેવૃનકાર્યા મૂલાશ્લેષાઞ્જ્યેષ્ઠામધાનક્ષત્રેપુજનનેચતુર્થપાદાદિપુષ્પિત્રાદ્યરિદ્ધાભાવેપિગોપ્રસવઃ અશ્વિનીરેવ નીપુણચિત્રાસુનક્ષત્રશાંત્યભાવેપિગોપ્રસવશાંતિરેવકાર્યા તત્રઅસ્યશિશોરમુકદુષ્ટકાલોત્પત્તિસૂચિતારિદ્ધિનિવૃત્ત્યર્થગોમુખપ્રસવશાંતિકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્યગણેશપૂજનમાત્રંકૃત્વાઅંગાદં ગાદિતિમંત્રેણશિશુમૂર્ધાવપ્રાણાંતેપ્રયોગમધ્યેવપુણ્યાહવાચનમિતિકૌસ્તુભમપૂજ્ઞૌ પુણ્યાહવાચનશાલ્વોક્તંકૃત્વામૂર્ધાવપ્રાણાંતેઅસ્યગોમુખપ્રસવસ્વપુણ્યાહંભવંતોબ્રુવન્તિત્યેકવાક્યમેવ ત્રિવેદેન્ ક્વચિજશ્ચપ્રતિબ્રૂપુર્નુશાલ્વોક્તમિતિકમલાકરઃ નાંદીશ્રાદ્ધંનકાર્યં અગ્નિપ્રતિષ્ઠાંતેકસ્મિંશ્ચિત્પ્રતિવ્રહ્માન્અધિદેવતાદિરહિતાન્પ્રતિષ્ઠાપ્વાન્વાધાનંકુર્યાન્ આઞ્ચભાગાંતેઅપઃ આપોહિષ્ઠેતિતૃત્વેનઅપ્સમેસોમઃતિગાયત્ર્યાઋચાચમિલિતદધિમધ્વાઞ્જ્યેનપ્રત્યુચંબદાદૃસંખ્યાહુતિર્મિર્વિષ્ણુતદ્વિષ્ણોરિત્પૃચામિલિતદધિમધ્વાઞ્જ્યેનાદાહુતિભિઃ યક્ષમહળંબક્ષીભ્યામિતિસૂક્તેન પ્રત્યુચંમદાદૃમિલિતદધિમધ્વાઞ્જ્યેનાદાહુતિર્મિર્વ્રહ્માન્દધિમધ્વાઞ્જ્યેનાદાદૃસંખ્યાહુતિભિઃશેષેણેત્યાદિમપૂજાદયઃ કમલાકરસ્તુદધિમધ્વાઞ્જ્યેનાપશ્ચતુર્વારિવિષ્ણુસંકુત્પક્ષમહળમક્ષીભ્યામિતિસૂક્તેનપ્રત્યુચંમદાદૃસંખ્યાહુતિર્મિર્વ્રહ્માન્કૈકયાહુત્યાશેષેણશ્વિરુક્તમિતિત્યાહ આઞ્ચભાગહોમાંતેકસ્મિન્કુંભેવિષ્ણુવરુણૌપ્રતિમયોઃસંપૂજ્યૌ પ્રતિમાસુવિષ્ણુવરુણયક્ષમહળઃપૂજ્યાદિમિતિમૂલે તતોપથાન્વાધાનહોમઃતિસંક્ષેપઃ અવશિષ્ટપ્રયોગઃશાંતિગ્રંથેષુ એવમગ્રેપિદેવતાદ્રવ્યાહુતિસંખ્યાનિમિત્તફલમાત્રંલિખ્યતેવિસ્તરોન્યત્રજ્ઞેયઃ ॥

હવે જન્મ સમયના દુષ્ટ કાળ અને તેની શાંતિઓ, તેનો નિર્ણય કેહેછે.

તેમાં પ્રથમ ગોપ્રસવ શાંતિ કેહેછે. જ જન્મ સમયે પિતાને, માતાને, અને બાળકને અરિષ્ટ કલ્યાંછે તેવા જન્મ સમયે ગોપ્રસવ શાંતિ અને તે તે નક્ષત્ર ઇત્યાદિકની શાંતિ કરવી. દ્રવ્યનાથ ઇત્યાદિરૂપ અરિષ્ટ હોય તો શાંતિ કરવી નહી. મૂળ, આરક્ષેષા, જ્યેષ્ઠા, અને મધ્યા એ નક્ષત્રવિષે જન્મ થાય તો તેમના ચોથા ઇત્યાદિક પાદનેવિષે પિતા ઇત્યાદિકને અરિષ્ટ નથી તથાપિ ગોપ્રસવ શાંતિ કરવી. અશ્વિની, રેવતી, પુષ્ય, અને ચિત્રા એ નક્ષત્રવિષે જન્મ થાય તો નક્ષત્રશાંતિ કરવી નથી, તથાપિ ગોપ્રસવ શાંતિ તો અવશ્ય કરવી. તે ગોપ્રસવ શાંતિનો સંકલ્પ

“અસ્ય શિશોરમુકદુષ્કાલોત્પન્નિસૂચિતારિણિવૃત્ત્યર્થં ગોમુલપ્રસવશાંતિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ગણપતિનું પૂજન માત્ર કરી “અંગાર્દગાત્” એ મંત્રવડે ખાળ-કનું મસ્તક સુંગવા પછી પ્રયોગની વચ્ચેજ પુણ્યાહવાચન કરવું એમ કૌસ્તુભજ્ઞાને મયૂખ ગ્રંથમાં છે. પોતાની શાખામાં કહેલું પુણ્યાહવાચન કરી મસ્તક સુંગવું. પછી યજ્ઞમાને, “અસ્ય ગોમુલપ્રસવસ્ય પુણ્યાહં ભવંતો બ્રુવંતુ,” એ એકજ વાક્ય ત્રણ વાર કહેલું. ઋત્વિજ્ઞેએ પણ પ્રતિવચન (અસ્તુ પુણ્યાહં, એવો ઉત્તર) દેવું. શાખામાં કહેલું પુણ્યાહવાચન કરવું નહી. એ રીતે શાંતિકમલાકર ગ્રંથમાં છે. નાંદીશ્રાહ કરવું નહી. અગ્નિ સ્થાપન કીધા પછી કોઈએક આસન ઉપર અધિદેવતાદિક રહિત એવું નવ ગ્રહનું સ્થાપન કરી અન્વાધાન કરવું. પછી આજ્યભાગ પર્થત કર્મ થયા પછી પ્રધાન હોમ કરવો. તે આ રીતે,—અપ દેવતાને અર્થે “અપોહિષ્ઠા” એ ત્રણ ઋચાવડે, “અપ્સુમે સોમો” એ ઋચાવડે અને ગાયત્રી મંત્રવડે દહિં, મધ, અને ધી એ ત્રણ પદાર્થ મિશ્રિત કરી દરએક ઋચાવડે આઠ આઠ વાર એ પ્રમાણે હોમ કરવો. વિષ્ણુ દેવતાને અર્થે “તદ્વિષ્ણો” આ ઋચાવડે દહિં, મધ અને ધી એ ત્રણ પદાર્થ મિશ્રિત કરી તેનો આઠ વાર હોમ કરવો. યક્ષ્મહણુ દેવતાને અર્થે “અક્ષીમ્યાં” એ સૂક્તની એક એક ઋચાવડે મિશ્રિત એવાં દહિં, મધ અને ધીનો આઠ આઠ વાર હોમ કરવો, નવ ગ્રહને અર્થે મિશ્રિત એવાં દહિં, મધ અને ધીવડે આઠ આઠ વાર હોમ કરવો, અને શેષ દ્રવ્યવડે સ્વિષ્ટકૃત્ હોમ ઇત્યાદિક કરવો, એમ મયૂખ ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં કહ્યું છે. કમલાકર ગ્રંથ તો; દહિં, મધ, અને ધીવડે અપ દેવતાને અર્થે ચાર ચાર વાર વિષ્ણુ દેવતાને અર્થે એક વાર, યક્ષ્મહણુ દેવતાને અર્થે “અક્ષીમ્યાં” એ સૂક્તની એક એક ઋચા વડે આઠ આઠ વાર, નવ ગ્રહને અર્થે એક એક વાર, અને શેષ દ્રવ્યવડે સ્વિષ્ટકૃત્ કરવો એમ કહે છે. આજ્યભાગના હોમ પર્થત કર્મ થયા પછી એક કળશને ઉપરે વિષ્ણુ અને વરુણ એ બન્ને દેવની પ્રતિમાનું સ્થાપન કરી તેની પૂજા કરવી. ત્રણ પ્રતિમા સ્થાપન કરી તે ત્રણ પ્રતિમામાં વિષ્ણુ, વરુણ, અને યક્ષ્મહા એ ત્રણ દેવની પૂજા કરવી, એમ મયૂખમાં કહ્યું છે. પછી જમ અન્વાધાન કીધું હોય તેમ હોમ કરવો. એ પ્રમાણે સંક્ષેપ કહ્યો. બાકી રહેલો પ્રયોગ શાંતિના ગ્રંથોવિષે જોવો. એ રીતે આગળ પણ દેવતા, દ્રવ્ય, આહુતિની સંખ્યા, અને નિમિત્તાનાં ક્ષણ, એટલુંજ માત્ર કહેવાસે. બાકી સધળો વિસ્તાર ખીજા ગ્રંથોમાં જોવો.

અથરુણચતુર્દશીજનનશાંતિઃ રુણપક્ષેચતુર્દશ્યાંપ્રસૂનેઃષટ્ત્રિપંક્તિં ચતુર્દશીચષ્ઠમા ગાંકુર્પાદાદૌશુભસ્મૃતં દ્વિતીયેપિતરંહંતિતૃતીયેમાતરંતથા ચતુર્થેમાતુલંહંતિપંચમેવંશનાશનં ષષ્ઠેયુધનહાનિઃસ્વાદાત્મનોવંશનાશનં તત્રચતુર્દશ્યાઃષઠંશાનાંમધ્યેદ્વિતીયતૃતીયષષ્ઠાંશેષુજ નનેગોમુલપ્રસવપૂર્વકંચતુર્દશીશાંતિઃ અન્યભાગેકેષલચતુર્દશીશાંતિઃ અસ્યશિશોઃરુણચ તુર્દશ્યાઅમુકાંશજનનસૂચિતસર્વારિણિપાસદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થમિત્યાદિસંકલ્પઃ આ પ્રેયાદિચતુર્દિશુચત્વારઃકુંભામધ્યેશતચ્છિદ્રકુંભેપ્રતિમાયાંરુદ્રાવાહનં મયૂલેતુપીઠાદૌરુદ્રપ

તિમાંસંપૂજ્યતત્પ્રાચ્યામુદીચ્યાંવાશતસ્થિદ્વાદિપંચકલશસ્થાપનંપૂજનં અન્વાધાનેગ્રહાનષ્ટાષ્ટ
સંખ્યસમિદાજ્યચક્રભિરધિદેવતાદીનુૈકૈકસંખ્યસમિચ્ચર્વાજ્યાહુતિભિઃઋદ્રંઅશ્વત્થઙ્ગક્ષપલા
શલ્બદિરસમિદ્વિશ્વર્વાહુતિભિરાજ્યાહુતિભિર્માર્ગૈસ્તિલૈઃસર્ષપૈશ્વપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતાષ્ટાવિંશ
ત્યન્યતરસંખ્યયાજ્યંબકમિતિમંત્રેણઅર્ધિવાયુંસૂર્યપ્રજાપતિંચતિલાહુતિભિરમુકસંખ્યાભિઃસઠ્ઠ
દ્વાવ્યસ્તસમસ્તવ્યાહુતિભિઃયદ્વાપ્રજાપતિમેવસમસ્તવ્યાહુતિભિસ્તિલૈઃશેષેણેત્યાદિ ॥

હવે કૃષ્ણ પક્ષની યૌદ્ધશમાં જન્મ થયો હોય તો તેનું ક્ષણ

અને શાંતિ કેહેછે.

“કૃષ્ણ પક્ષની યૌદ્ધશમાં જન્મ થાય તો તેનું ક્ષણ છ પ્રકારનું છે. તે આ રીતે,—
એકદર યૌદ્ધશની ઝટલી ધડી હોય તે લેખી તેના છ ભાગ કરવા, તેમાંથી પ્રથમ
ભાગમાં જન્મ થાય તો શુભ થાય. બીજા ભાગમાં જન્મ થાય તો પિતાનું મૃત્યુ.
ત્રીજા ભાગમાં જન્મ થાય તો માતાનું મૃત્યુ. ચોથા ભાગમાં મામાનું મૃત્યુ. પાંચમા
ભાગમાં વંશનો નાશ. છઠા ભાગમાં દ્રવ્યની હાનિ અને પોતાના વંશનો નાશ, એ
પ્રમાણે ક્ષણ જાણવાં. તે યૌદ્ધશના છ ભાગમાં બીજા, ત્રીજા અને છઠા ભાગમાં
જન્મ થાય તો ગોમુખપ્રસવ શાંતિ કરી ચતુર્દશી શાંતિ કરવી. એ ત્રણ નિતા બીજા
ત્રણ ભાગમાં જન્મ થાય તો દેવળ ચતુર્દશી શાંતિ કરવી. “અમ્ય શિશોઃ કૃષ્ણચ-
તુર્દશ્યા અમુકાંશજનનમૂચિતસર્વારિષ્ટનિરાસદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ,” ઇત્યાદિક સં-
કલ્પ કરવો. આનેથી ઇત્યાદિ ચાર દિશામાં ચાર કળશનું સ્થાપન કરી મધ્યમાં
શતચ્છિદ્ર (સો છિદ્રવાળો) કળશ સ્થાપન કરી તેમાં પ્રતિમા પધરાવી તે પ્રતિમાવિષે
રૂદ્ર દેવતાનું આવાહન કરવું. મયૂખગ્રંથમાં તો, આસન ઇત્યાદિ ઉપરે રૂદ્ર પ્રતિ-
માનું સ્થાપનપૂર્વક પૂજન કરી તેની પૂર્વ દિશાએ કિંવા ઉત્તર દિશાએ શતચ્છિ-
દ્રાદિ પાંચ કળશનું સ્થાપન કરી પૂજા કરવી, એમ છે. અન્વાધાન કરવું તેની રીતિ
કેહેછે,— “ગ્રહાનષ્ટાષ્ટસંખ્યસમિદાજ્યચક્રભિરધિદેવતાદીનુૈકૈકસંખ્યસમિચ્ચર્વાજ્યાહુ
તિભિઃ ઋદ્રં અશ્વત્થઙ્ગક્ષપલાશલ્બદિરસમિદ્વિશ્વર્વાહુતિભિરાજ્યાહુતિભિર્માર્ગૈસ્તિલૈઃસર્ષપૈશ્વ
પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતાષ્ટાવિંશત્યન્યતરસંખ્યયાજ્યંબકમિતિમંત્રેણ અર્ધિ વાયું સૂર્ય પ્ર-
જાપતિં ચ તિલાહુતિભિરમુકસંખ્યાભિઃ સઠ્ઠદ્વા વ્યસ્તસમસ્તવ્યાહુતિભિઃ યદ્વા પ્રજાપતિ
મેવ સમસ્તવ્યાહુતિભિસ્તિલૈઃ શેષેણ સ્વિષ્ઠકૃતમિત્યાદિ.”

અથસિનીવાલીકુહૂદર્શજનનશાંતયઃ તન્નામાવાસ્વાયાઃપ્રથમોયામઃસિનીવાલી અંત્યો
પાંત્યયામૌકુહૂઃ મધ્યવર્તિપંચયામાદર્શંઈતિકેચિ્ અપરેતુચતુર્દશીમાત્રપુતેહોરાત્રેવર્તમાના
અમાવાસ્વાસિનીવાલી પ્રતિપન્માત્રપુતેહોરાત્રેવર્તમાનાકુહૂઃ તેનામાયાવારત્રયસ્પર્શિત્વલ
ક્ષણાદિનવૃદ્ધ્યભાવેસૂર્યોદયસ્પર્શત્વાભાવલક્ષણક્ષયાભાવેચદર્શોનાસ્ત્યેવ ઉદયાતૂર્વાહોરાત્રે
વર્તમાનાયાઃસિનીવાલીત્વાત્ ઉદયોત્તરંવર્તમાનાયાઃકુહૂત્વાત્ દિનક્ષયેસર્વાપ્યમાદર્શસંજ્ઞા
નતત્રસિનીવાલીકુહૂમાયૌ કેવલચતુર્દશીકેવલપ્રતિપયુક્તત્વાભાવાત્ એવંદિનવૃદ્ધૌત્રિદિનસ્પ
ર્શમધ્યદિનસ્થાષ્ટિનાડીમિતામાવાસ્વાદર્શસંજ્ઞા ચતુર્દશ્યપ્રદિયોગાભાવાત્ પૂર્વોત્તરદિનસ્થો

ભાગૌસિનીવાલીકુહૂસંજ્ઞાવિત્યાહુઃ શ્વેતમયૂલેસ્પૃષ્ઠં સિનીવાલ્યાં પ્રસૂતાસ્યાશ્વભાર્યાપશુસ્તથા
ગજાશ્વમહિષીચૈવ શક્રસ્યાપિશ્રિયં હરેન્ ગોપક્ષિમૃગદાસીનાં પ્રસૂતિરપિ વિચિત્રહન્ કુહૂ પ્રસૂતિર
ત્યર્થસર્વદોષકરી સ્મૃતા યસ્ય પ્રસૂતિરેતેષાં તસ્યાયુર્ધનનાશનં શાંત્યભાવેહતિત્યાગમત્રજાતૌ ન સં
શયઃ અત્યાગેનાશયેત્કિંચિત્સ્વર્થવાનાશમાપ્રુયાન્ સિનીવાલીજનનસૂચિતારિષ્ટનાશોત્યાદિઃ
કુહૂજનનસૂચિતારિષ્ટનાશોત્યાદિશ્ચ સંકલ્પઃ કુહૂજનનગોપ્રસવોપીતિકેચિત્ અત્રોભયત્રાપિ
ચતુર્દશીશાંતિવચ્છતચ્છિદ્રકલશસહિતાઃ પંચકલશાઃ મધ્યેરુદ્રઃ પ્રધાનદેવતાદંત્રઃ પિતરશ્ચ
પાર્શ્વદેવતે હતિપ્રતિમાત્રયં દંત્રસ્ય પિતૃણાં ચ પ્રધાનરુદ્રન્યૂનસંખ્યયા પ્રધાનોક્તસર્વદ્રવ્યૈર્હોમઃ
અવશિષ્ટાન્વાધાનદેવતોહશ્વતુર્દશીશાંતિવન્ પ્રધાનદેવતાપૂજોત્તરંગોવસ્ત્રસ્વર્ણદાનાનિઠુત્વા
ગોમૂતિલહિરપ્યાઝ્યવાસોધાન્યં ગુડાનિચ રૌપ્યં લવણમિત્યેતદ્દશદાનાનિદાપયેન્ ક્ષીરાઝ્યગુ
ડદાનં ચઠુત્વાહોમંસમારભેન્ એતાનિદાનાનિઠુત્વિગ્મ્યોદેયાનિ તેનાંતેપૃથક્કુદક્ષિણાદાનં
કાર્યં અતઃપવાત્રગવાદેર્દક્ષિણારુપત્વાત્સદક્ષિણદાનં ન ભવતિ અન્યત્રદશદાનાદીનાંસદક્ષિ
ણદાનંકાર્યં ॥

હોયે સિનીવાલી, કુહૂ અને દર્શ એ તિથિઓમાં જન્મ થયો

હોય તો તેનાં ફળ અને શાંતિ કેહેછે.

અમાસનો જે પ્રથમ પોહોર તેનું સિનીવાલી એવું નામ છે. છેલ્લા જે પોહોર
તેનું કુહૂ એવું નામ છે. અને મધ્યવર્તી જે પાંચ પોહોર તેનું દર્શ એવું નામ છે,
એમ કોઈ ગ્રંથકાર કેહેછે. ખીજા ગ્રંથકારો તો, ચતુર્દશીયુક્ત જે અહોરાત્ર તેમાં પ્રાત્ર
થયલી જે અમાવાસ્યા તેનું નામ સિનીવાલી. એકમયુક્ત અહોરાત્રમાં વર્તમાન
જે અમાવાસ્યા તેનું નામ કુહૂ. તેથી, અમાવાસ્યાની ત્રણ વારને સ્પર્શ થનારી એવી
દિનવૃદ્ધિ ન હોય તો અથવા સૂર્યોદયને સ્પર્શ ન કરનારો એવો દિનક્ષય ન હોય
તો તે સમયે દર્શ સર્વથા છેજ નહી. કારણ, ઉદયથી પ્રથમનાં અહોરાત્રમાં વર્ત-
માન અમાવાસ્યા સિનીવાલી છે, અને ઉદય પછી વર્તમાન અમાવાસ્યા કુહૂ છે.
દિવસનો ક્ષય છતાં જે અમાવાસ્યા તે દર્શ. તેમાં સિનીવાલી અને કુહૂનો કાંઈ પણ
ભાગ નથી. કારણ, તે દિવસે કેવળ ચૌદશ અથવા કેવળ એકમનો યોગ નથી. એ
રીતે દિનવૃદ્ધિ હોય તો ત્રણ દિવસનો સ્પર્શ થતાં મધ્યના દિવસની સાઠ ધડી પરિ-
મિત જે અમાવાસ્યા તે દર્શ નામની છે. કારણ, તે દિવસે ચૌદશ અથવા એકમનો
યોગ નથી. દિનવૃદ્ધિના પૂર્વ દિવસનો ભાગ અને ખીજા દિવસનો ભાગ એ બન્ને
ક્રમથી સિનીવાલી અને કુહૂ નામના છે, એમ કેહેછે. એ વિષય મંયૂષ્ય ગ્રંથમાં
સ્પષ્ટ છે. “જની સ્ત્રી, પશુ (ગાય ઇત્યાદિ), હાથણી, ઘોડી, અને ભેંસ, સિનીવા-
લીમાં પ્રસૂતા થાય તો તે પ્રસવ ઇંદ્રની લક્ષ્મીનો પણ નાશ કરેછે. ગાય, પક્ષી,
મૃગ, અને દાસી એ પ્રસૂતા થાય તો પણ દ્રવ્યનો નાશ થાયછે. કુહૂ (પ્રથમ ક-
હેલી તિથિ) માં પ્રસવ થાય તો તે સર્વ દોષકારક છે. જની સ્ત્રી, પશુ ઇત્યાદિકોનો
પ્રસવ થાય તો તેનાં આયુષ્ય અને દ્રવ્યનો નાશ થાયછે. શાંતિ ન કરે તો જનો

જન્મ થયો હોય તેનો ત્યાગ કરવો, એમાં સંશય નથી. ત્યાગ ન કરે તો તે કાંઈ એક પદાર્થનો નાશ કરે, અથવા પોતે નાશ પામે.” તે શાંતિવિષે, — “સિનીવાલી-જનનસૂચિનારિષ્ટનાશોત્પાદિઃ, કુહૂજનનસૂચિનારિષ્ટનાશોત્પાદિઃ” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો. કુહૂમાં જન્મ થાય તો ગોપ્રસવ શાંતિ પણ કરવી, એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. આ બન્ને શાંતિવિષે પણ ચૈદ્યની શાંતિ પ્રમાણે શતચિદ્ર કળશ સહિત પાંચ કળશ સ્થાપવા. મધ્ય કળશમાં રૂદ્ર પ્રધાન દેવતા, ઇંદ્ર અને પિતૃ એ બે પાર્શ્વદેવતા, એ રીતે ત્રણ પ્રતિમાનું સ્થાપન કરવું. ઇંદ્ર અને પિતૃ એ દેવતાને અર્થે હોમ કરવો તે, મુખ્ય રૂદ્ર દેવતાના હોમની સંખ્યા કરતાં ન્યૂન સંખ્યાનો કરવો, અને મુખ્ય દેવતા જે દ્રવ્ય તે સર્વ દ્રવ્યવડે કરવો. પાકીનો અન્નાધાનમાં દેવતાઓનો ઊહ કરવો તે ચતુર્દશીશાંતિ પ્રમાણે કરવો. મુખ્ય દેવનું પૂજન થયા પછી ગાય, વસ્ર, અને સુવર્ણ એ દાન કરી; ગાય, ભૂમિ, તિલ, સુવર્ણ, ધૂત, વસ્ર, ધાન્ય, ગોળ, રૂપું, અને લૂણ એ દશ દાન કરવાં. દૂધ, ઘી, અને ગોળ એનું દાન દશ હોમનો આરંભ કરવો; એ દાન ઋત્વિજને દેવાં, તેથી છેવટે દક્ષિણા દેવી નહી. માટેજ ઇહાં ગાય ઇત્યાદિક દાન દક્ષિણાને બદલે છે તેથી તે દક્ષિણાયુક્ત દાન નથી. બીજે ઠેકાણે દશ દાન ઇત્યાદિક કરવાં તે દક્ષિણાયુક્ત કરવાં.

અથૈતેષાંમાનં ભુવોમાનંગોર્ચમ સપ્તહસ્તોદંડઃ ત્રિંશદંડાવર્ત્તનં દશવર્ત્તનાનિગોર્ચમ તિલાનાંદ્રોણઃ મુવર્ણરજતપોર્દશમાપતદર્ધતદર્ધાન્યનમં આડ્યસ્પચત્વારિંશત્પલાનિ વાસન સ્ત્રિહસ્તત્વં ધાન્યસ્પર્ષપંચદ્રોણાઃ એવંગુલલવણયોઃ એતાવત્પ્રમાણાશક્તૌનિત્યનૈમિત્તિકેયથાશક્તિદેવાનિ યથાશક્તિહિરણ્યવાતત્તત્પ્રતિનિધિત્વેનહિરણ્યગર્ભેનિમંત્રેણદેવં નૈમિત્તિકાદેરકરણેપ્રત્યવાયાન્ અભ્યુદવાદિફલાર્થનુદશદાનાનિશક્તિવિનાનકાર્યાણીતિમાનિ હોમાંતેવ લિદાનામિષેકાદિ ઇતિસિનીવાલીકુહૂશાંતિઃ ॥

હવે એ દશ દાનનાં પ્રમાણ કેહેછે. પૃથ્વીનું પ્રમાણ ગોચર્મ. તે આ રીતે, — સાત હાથ એટલે એક દંડ, ત્રીસ દંડ એટલે એક વર્ત્તન, દશ વર્ત્તન એટલે એક ગોચર્મ (જેનું (૨૧૦૦) હાથ ક્ષેત્રફળ થાય અર્થાત્ (૪૫) હાથ અને (૨૦) અંગુલ એટલી ચોરસ પૃથ્વી) દેવી. તિલ એક દ્રોણ દેવા. સોનું અને રૂપું તે દશ માપા, પાંચ માપા, અથવા અડી માપા, એમાંથી કોઈ એક પ્રમાણનું હેવું. ઘી ચાલીસ પળ. વસ્ર ત્રણ હાથ. ધાન્ય પાંચ દ્રોણ. ગોળ અને લૂણ એનું એજ પ્રમાણે પ્રમાણ જણવું. એ કલાં પ્રમાણે દેવામાં સામર્થ્ય ન હોય તો, નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મ-વિષે યથાશક્તિ દેવાં. અથવા જે જે દાન દેવાનાં હોય તે તે ઠેકાણે જેવી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે “હિરણ્યગર્ભો” એ મંત્રવડે સુવર્ણ હેવું. કારણ, નૈમિત્તિકાદિક ન કરવાથી દોષ છે. પુણ્યપ્રાપ્તિ માટે દશ દાન કરવાં તે શક્તિ ન હોય તો કરવાં નહી એમ ભાસેછે. હોમની અંતે બલિદાન, અલિષેક ઇત્યાદિક કરવાં. એ પ્રમાણે સિનીવાલી અને કુહૂની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથદર્શશાંતિઃ અથાતોદર્શજાતાનામાતાપિત્રોર્દરિદ્રતા તદ્દોષપરિહારાર્થશાંતિંવક્ષ્યામિ તેસદા. અસ્ય૦ દર્શજનનમૂચિતારિણિરણિસાર્થશાંતિંકરિષ્યેતિસંકલ્પઃ સ્થંદિલાત્પૂર્વદેશે કલશંપ્રતિષ્ઠાપ્યકલશાધ્યોમ્યધ્યેસર્વતોમદ્રવીઠેવ્રહ્માદિમંડલદેવતાબ્રાહ્મણતન્મધ્યેસ્વર્ગપ્રતિ માયાયેચ્છેતિમંત્રેણપિતૃનાવાહયેન્ તદ્દક્ષિણેરજતપ્રતિમાયામાપ્યાયસ્વેતિસોમયુત્તરતસ્તાન્ન પ્રતિમાયાંસવિતાપશ્ચાન્નાદિતિસૂર્યચાવાહ્યસંપૂજ્યાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યસર્વતોમદ્રેશાન્યાંપ્રદસ્થાપના દિ અન્વાધાનેઆદિત્યાદિગ્રહાન્અમુકસંખ્યાભિઃસમિચ્ચર્વાજ્યાહુતિભિઃપિતૃન્અષ્ટાવિંશતિસં ખ્યાભિઃસમિચ્ચરુખ્યાંસોમંસૂર્યંચપ્રત્યેકમષ્ટોત્તરશતસંખ્યસમિચ્ચર્વાહુતિભિઃશોષેણસ્વિષ્ઠકૃત મિત્યાદિ અન્નસ્વિષ્ઠકૃતઃપૂર્વમાતાપિતૃશિશૂનાંકલશોદકેનાભિષેકસ્તતઃસ્વિષ્ઠકૃત્તૂલિદાના દીતિવિશેષઃ इतिदर्शशान्तिः ॥

હવે દર્શ શાંતિ કેહેછે.

“દર્શ નામની અભાવાસ્થાને દિવસે ઉત્પન્ન થયેલાં આગકોનાં માતા પિતાને દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થાયછે. તે દરિદ્રતા દોષ સર્વદા દૂર થવામાટે તને શાંતિ કહુંછું.” “અસ્ય શિશોર્દર્શજનનમૂચિતારિણિરણિસાર્થ શાંતિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. સ્થંદિલથી પૂર્વ દિશામાં કળશની સ્થાપના કરી કળશ અને અગ્નિના મધ્યમાં સર્વ-તોલદ્ર વીઠ ઉપરે બ્રહ્માદિક મંડળદેવતાઓનું આવાહન કરી તે મંડળના મધ્યમાં સુવર્ણની પ્રતિમામાં “યેષ્ઠેહ૦” એ મંત્રવડે પિતૃ દેવતાઓનું આવાહન કરવું. તે પિત્રોની દક્ષિણ તરફ રૂપાંની પ્રતિમામાં, “આપ્યાયસ્વ૦” એ મંત્રવડે ચંદ્રનું, અને ઉત્તર તરફ ત્રાંબાની પ્રતિમામાં, “સવિતા પશ્ચાત્” એ મંત્રવડે સૂર્યનું આવાહન કરી પૂજા કરી અગ્નિનું સ્થાપન કરી સર્વતોલદ્રની ધિશાન દિશામાં ત્રણસ્થાપનાદિક કરવું. પછી અન્વાધાન કરવું તે આ રીતે,—“આદિત્યાદિ ગ્રહાન્ અમુકસંખ્યાભિઃ સમિચ્ચર્વાજ્યાહુતિભિઃ પિતૃન્ અષ્ટાવિંશતિસંખ્યાકાભિઃ સમિચ્ચરુખ્યાં સોમં સૂર્યં ચ પ્રત્યેકમ ષ્ટોત્તરશતસંખ્યસમિચ્ચર્વાહુતિભિઃ શોષેણ સ્વિષ્ઠકૃતં ઇત્યાદિ,” આ શાંતિમાં સ્વિષ્ઠકૃત હોમથી પ્રથમ માતા, પિતા, અને આગક એની ઉપરે કળશનાં બળવડે અભિ-ષેક કરી, પછી સ્વિષ્ઠકૃત હોમ અને અલિધાન ઇત્યાદિક કરવાં. એ વિશેષ બાણવો. એ પ્રમાણે દર્શશાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથનક્ષત્રશાંતિઃ તત્રમૂલનક્ષત્રફલં પિતામ્નિયેતમૂલાયોપાદેપુત્રજનિર્ઘદિ દ્વિતીયેજન નીનાશોધનનાશસ્તૃતીયકે ચતુર્થેકુલનાશોતઃશાંતિઃકાર્યાપ્રયન્નતઃ ક્વચિચ્ચતુર્થચરણઃશુભ ઉક્તોમનીષિભિઃ એવંચદુહિતુજ્ઞેયંમૂલજાતફલંબુધેઃ કેચિન્તુ નકન્યાહંતિમૂલક્ષેપિતરંમાતરં તથા મૂલજાશ્વશુરંહંતિશ્વશ્રૂમાશ્લેષજામુતા જ્યેષ્ઠાયાંતુપતિજ્યેષ્ઠંવિશાસ્ત્રોત્યાંતુદેવરં શાંતિ વર્ષાપુલકાસ્યાચ્ચેત્તદિદોષોનવિચ્યતઇત્યાહુઃ અમુક્તમૂલસંભવંપરિત્યજેન્નુચાલકં સમાષ્ટકંપિ તાથવાનતન્મુખંવિલોકયેન્ જ્યેષ્ઠાંતેઘટિકાચૈકામૂલાદૌઘટિકાદ્વયં અમુક્તમૂલમથવાસંધિ નાઢીચતુષ્ઠયં વૃષાલિંસંહેપુષ્ટેચમૂલંદિવિસ્થિતંયુગ્મતુલંગનાંત્યે પાતાલગમેષધનુઃકુલીર નક્રેપુમર્ત્યંવિતિસંસ્મરંતિ એતલ્લગ્રફલં સ્વર્ગેમૂલભવેદ્વાજ્યંપાતાલેચધનાગમે સ્વપુલોકેય દામૂલંતદાશૂન્યંસમાદિશેન્ નર્વામાસંસાર્પદોષોમૂલદોષોષ્ટવર્ષકં જ્યેષ્ઠોમાસાન્પંચદશતાથ

મુખ્યકાલંપ્રવક્ષ્યામિશાંતિહોમસ્પયત્નતઃ જાતસ્પદ્માદશાહેતુજન્મર્ક્ષેવાશુભેદિને જનના દ્વાદશાહેશાંતિકરણેશાંત્યુક્તનક્ષત્રાહુનિવન્હિચક્રાવલોકનાદિકંનાવશ્યકં કાલાંતરેભાવશ્યકં એવમન્યશાંતિષ્વપિત્રેયં ॥

“શાંતિના હોમનો મુખ્ય કાળ કેહેછે.—જન્મથી પારમે દિવસે, જન્મ નક્ષત્રે અથવા શુભ દિવસે શાંતિ કરવી. જન્મથી પારમે દિવસે શાંતિ કરવી હોય તો શાંતિમાટે કેહેલાં નક્ષત્ર, આહુતિ અને અગ્નિચક્ર એ જોવાનું અવશ્ય નથી. ખીજા કાળમાં શાંતિ કરવી હોય તો અવશ્ય જોવું. એ રીતે ખીજી શાંતિઓવિષે પણ જાણવું.

તથાશુક્રાદિતસ્મિતિઃસૈકાવારયુક્તાધિશોષિતા લેગુણેભુવિવાસોમેદ્યેકયોઃસ્પદધો દિવિ ભૂમાવગ્નિઃશુભઃ હોમાહુતિઃસૂર્યમ્નસ્ત્રિભંગ્વિભંગ્વ્યંમુહસ્તત્રચંદ્રમાવધિ સૂર્યજ્ઞશુકાર્ક જ્ઞચંદ્રભૂમિત્રાજીવસ્તમઃકેતુરસત્યસન્મુલ્લે સંસ્કારનિત્યકર્મસુનિમિત્તાવ્યવહિતનૈમિત્તિકેષુ રોગાનુરેચવન્હિચક્રાદિકંનાપેક્ષિતં અગ્નેઃસ્થાપનવેલાયાંપૂર્ણાહુત્યામથાપિત્વા આહુતિર્વન્હિવાસશ્ચવિલોકયૌશાંતિકર્મણિ ॥

અગ્નિચક્ર જોવાની રીતિ—“સુદ્ધિ એકમથી વર્તમાન નિથિ પર્યંત તિથી લેખી જે સંખ્યા આવે તેમાં એક મેળવવો અને જે વર્તમાન વાર હોય તેટલા એક મેળવી તે એકને (૪) ચારે ભાગ દર્શાવે એક રહે તે ઉપરે અગ્નિ જોવો. શન્ય અથવા ત્રણ શેષ રહે તો પૃથ્વી ઉપરે અગ્નિ, એક શેષ રહે તો સ્વર્ગ લોકે, અને બે શેષ રહે તો પાતાળે અગ્નિ જાણવો.” પૃથ્વી ઉપરે અગ્નિ હોય તો શુભ ક્ષણ. હોમની આહુતિ જોવાનો પ્રકાર—સૂર્ય નક્ષત્રથી દિવસ નક્ષત્ર પર્યંત નક્ષત્ર લેખી ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રવડે એક એક ગ્રહનાં મુખમાં આહુતિ પડેછે, તે આ રીતે—પ્રથમ ત્રણ નક્ષત્ર સૂર્યનાં મુખમાં, ખીજાં ત્રણ બુધનાં મુખમાં, ત્રીજાં ત્રણ શુક્રનાં મુખમાં, ચોથાં ત્રણ શનિનાં મુખમાં, પાંચમાં ત્રણ નક્ષત્ર ચંદ્રનાં મુખમાં, છઠાં ત્રણ મંગળનાં મુખમાં, સાતમાં ત્રણ બૃહસ્પતિનાં મુખમાં, આઠમાં ત્રણ રાહુનાં મુખમાં, અને નવમાં ત્રણ નક્ષત્ર કેતુનાં મુખમાં, એ પ્રમાણે આહુતિ પડેછે, તે જે દિવસે પાપગ્રહનાં મુખમાં આહુતિ પડે તે અશુભ, અને શુભ ગ્રહનાં મુખમાં પડે તો શુભ થાય.” સંસ્કાર, નિત્યકર્મ, નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાંજ કર્તવ્ય જે નૈમિત્તિક કર્મ, અને રોગવડે આતુર એટલાઓને વિષે અગ્નિચક્ર ઇત્યાદિક જોવાનું જરૂર નથી. શાંતિકર્મવિષે અગ્નિસ્થાપન સમયે અને પૂર્ણાહુતિ સમયે આહુતિ અને અગ્નિચક્ર જોવાં.

ઋગ્વિષ્ણુસામયજુર્જુલોહિણીશ્રવણધનિષ્ઠાશતતારકાપુનર્વસુસ્વાતીમધ્યાશ્વિનીહસ્તપુષ્પાનુરાધારેવતી નક્ષત્રેષુગુરુશુક્રાસ્તમલમાસરહિતેશુભવારતિધ્યાદૌશાંતિઃકાર્યા નિમિત્તાવ્યવહિતનૈમિત્તિકેરોગશાંતૌચઅસ્તાદિવિચારણાનાસ્તિ इतिપ્રસંગાત્સર્વશાંત્યુપયોગીશુભદિનનિર્ણયઃ ॥

ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા, પુનર્વસુ, સ્વાતી, મધ્યાશ્વિની, હસ્ત, પુષ્ય, અનુરાધા, અને રેવતી એ નક્ષત્રોને વિષે; શુર, શુક્રનો અસ્ત,

અને મળમાસ તેણે રહિત એવા શુભ વાર, શુભ તિથિ ઇત્યાદિક દિવસે શાંતિ કરવી. નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાંજ કર્તવ્ય જે નૈમિત્તિક કર્મ, અને રોગસંબંધી શાંતિ અને વિષે અસ્તાદિકનો વિચાર કરવો નહીં. એ રીતે શાંતિના પ્રસંગથી સર્વ શાંતિને ઉપયોગી એવા શુભ દિવસનો નિર્ણય કહ્યો.

અમુક્તમૂલોત્પત્તૌર્વાર્ષાદિકાંશિશુભ્યાગઃ તતઃશાંતિઃ તદન્યમૂલોત્પત્તૌદ્વાદશાહેઅવ્યવહિતા ગામિમૂલયુતેશુભદિનેવાન્યવ્રશુભદિનેવાગોપ્રસવશાંતિઃકૃત્વાસ્પશિશોમૂલપ્રથમચરણોત્પત્તિ મૂચિતારિષ્ટનિરાસાર્થસપ્રથમભૂષાંશાંતિકરિપ્યગ્નિસંકલ્પયેત્ દ્વિતીયાદિપાદાંત્યસૌસંકલ્પેત થોહઃ વ્રહ્મસદસ્યૌરુતારુતૌ ઋત્વિજોષ્ટૌચત્વારોવા મન્યકલશેસ્વર્ણપ્રતિમાયાંકદ્વાવાહ નાદિ તત્સ્યચતુર્દિકુંભચતુષ્ટયેઽક્ષતપુંતેપુવરુણપૂજા યદ્દામધ્યેકુંભેપ્રતિમાયાંકદ્વસદુત્તર કુંભેવરુણઃપૂજ્યગ્નિકુંભદ્વયં રુદ્રકુંભોત્તરઃકુંભેપ્રતિમાસુનિર્કૃતિર્મિદ્રમપશ્વાવાહ્યપદ્મસ્યચતુ વિંશતિદલેષુત્તગણાદાશનુરાધાંતચતુર્વિંશતિનક્ષત્રાણાંવિશ્વેદેવાદિચતુર્વિંશતિદેવતાસ્તંદુ લપુંજાદિધ્વાવાહ્યાદિશુલોકપાલાંશ્વાવાહ્યપૂજયેત્ અગ્નિપ્રત્યસ્થાપનાયંતેઽન્વાધાનેઽર્કાદિપ્રહા ન્સમિચ્ચર્વાજ્યાહુતિર્મિર્નિર્કૃતિપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યામિર્ધૃતમિશ્રપાયસસમિદાઽપચર્વા હુતિમિઃ યદ્વાપાયસેનાષ્ટોત્તરશતસંખ્યપાસમિદાઽપચરુભિરષ્ટાવિંશતિસંખ્યયાદંદ્રમપશ્વપ્રતિ દ્રવ્યમષ્ટાવિંશતિસંખ્યપાયસસમિદાઽપચર્વાહુતિર્મિર્વિશ્વેદેવાદિચતુર્વિંશતિદેવતાઅષ્ટાષ્ટપાય સાહુતિમિઃરક્ષોહણમર્ધ્નિરુણ્વપાતેતિપંચદશઋગ્નિઃપ્રત્યૂચમષ્ટાષ્ટસંખ્યરુસરાહુતિમિઃ

(૧૨૦) સવિતારંદુર્ગાંચ્યંવકંકવીન્દુર્ગાવાસ્તોષ્ણર્નિર્અગ્નિસ્ત્રેષ્વપાલંમિત્રાવરુણાવાર્ધિચાષ્ટા- છકસરાહુતિમિઃ શ્રિયંહિરણ્યવર્ણામિતિપંચદશઋગ્નિઃપ્રત્યૂચમષ્ટાષ્ટસમિદાઽપચર્વાહુતિ- મિઃસોમંત્રયોદશપાયસાહુતિમિઃરુદ્રંસ્વરાજંચતુર્ગૃહીતાઽપ્યેનાંપ્રવાયુર્મૃષ્યંપ્રજાપતિંચાઽપ્યેનશે પેણસ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ કવીરિત્યત્રઋત્વિક્રુસ્તુતિમિત્યુદ્દેશોમયૂષ્વાદૌ શૂર્પત્રયેનિર્વાપઃ તત્ર પ્રથમેશૂર્પેપાયસાર્થતૂર્ણાંદ્વાદશમુષ્ટીન્નિર્કૃતિર્મિદ્રમપશ્વોદિશ્યનિરુપ્ય દ્વિતીયેચર્વર્થતદેવત્રય મુદ્દિશ્યદ્વાદશમુષ્ટીન્ પુનઃપ્રથમેપણ્ણવતિમુષ્ટીન્પાયસાર્થતૃતીયેશૂર્પેકસરાર્થચતુશ્ચત્વારિંશ ન્મુષ્ટીન્દ્વિતીયેપુનશ્ચતુરોમુષ્ટીન્પ્રથમેપુનઃસોમાર્થચતુર્મુષ્ટીન્નિરુપ્યતતઃશૂર્પત્રયેઆહુતિપર્યાપ્ત તંદુલાન્ગૃહીત્વાનિર્વાપસંખ્યપાપ્રોક્ષપાત્રત્રયેહવિસ્ત્રયંશ્રપયેન્ નિલમિશ્રતંદુલપાકેનરુસરો ભવતિ પ્રહાર્થગૃહસિદ્ધાન્નપ્રાશ્નં સર્વપ્રથ્યેપુનિર્કૃત્યાથર્થનિર્વાપાદિક્રમેણશ્રપણમેવોક્તઃ અ તોગૃહસિદ્ધાન્નપ્રાવનિલદુગ્ધમિશ્રેણરુસરાદિસંપાદનંપ્રમાદાલભ્યાદિકૃતકર્મશ્ચંશઃતનોહો મકાલૈયજમાનસ્યામંકુર્યાન્ તત્રણતાવત્સંખ્યાહુતિપર્યાપ્તસમિદાઽપચરુદ્રવ્યમાદિત્યાદિનવ પ્રહેભ્યોનમમ દમધિદેવતાદિભ્યઃ તનોષ્ટોત્તરશતસંખ્યાહુતિપર્યાપ્તંધૃતમિશ્રપાયસંઅષ્ટોત્તર શતાહુતીનામષ્ટાવિંશત્યાહુતીનાંવાપર્યાપ્તસમિદાઽપચર્વાત્મકદ્રવ્યત્રયમિદંનિર્કૃતયેનમમ અ ષ્ટાવિંશત્યાહુતિપર્યાપ્તપાયસસમિચ્ચર્વાજ્યર્મિદ્રાયનમમ એવમદ્વયઃ અષ્ટાષ્ટાહુતિપર્યાપ્તપાયસં વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યો ૦ ૧ વિણ્ણવે ૨ વસુભ્યો ૩ વરુણાય ૪ અજૈકપદે ૫ અહયેવૃધ્ન્યાય ૬ પૂષ્ણે ૭ અશ્વિર્ભ્યાં ૮ યમાય ૯ અગ્નયે ૧૦ પ્રજાપતયે ૧૧ સોમાય ૧૨ રુદ્રાય ૧૩ અદિત્યૈ ૧૪ વૃહસ્પતયે ૧૫ સર્વેભ્યઃ ૧૬ પિતૃભ્યઃ ૧૭ મળાય ૧૮ અર્યમ્ણે ૧૯ સવિત્રે ૨૦ ત્વષ્ટ્રે ૨૧ વાયવે ૨૨ ઇંદ્રાગ્નિભ્યાં ૨૩ મિત્રાય ૨૪ નમમ વિંશત્યધિકશ તાહુતિપર્યાપ્તરુસરંરક્ષોષ્ટેઽપ્રયેનમમ અષ્ટાષ્ટાહુતિપર્યાપ્તંરુસરંસવિત્રેદુર્ગાંચ્યંવકાપકવિભ્યો

દુર્ગાપૈવાસ્તોષ્પતયેઽપ્રયેક્ષેત્રપાલાયમિત્રાવરુણાધ્યામગ્રયેચનમમ પ્રતિદ્રવ્યવિંશત્યધિકશ
તાહુતિપર્યાપ્તાનિસમિચ્છર્વાજ્યાનિશ્રિયેનમમ ત્રયોદશાહુતિપર્યાપ્તપાયસંસોમાયચતુર્ગૃહીતા
ઝ્યેષ્ઠદ્વાયસ્વારાજે એકૈકાહુતિપર્યાપ્તમાઝ્યંબ્રમયેવાપયેસૂર્યાયપ્રજાપતયેચનમમ એવંસર્વિસ્તરં
તત્તદ્દ્રવ્યસંખ્યાદેવતોચ્ચરિણત્યાગઃસર્વત્રજ્ઞેયઃ કેચિન્નુદમુષ્કલ્પિતમન્વાધાનોક્તદ્રવ્યજ્ઞા
તમન્વાધાનોક્તાહુતિસંખ્યાર્પણમન્વાધાનોક્તાભ્યોયક્ષ્યમાણાભ્યોદેવતાભ્યોનમમેતિસંક્ષેપે
ણત્યાગંકુર્ષીતિ તતોપ્રથમંત્રૈર્નિર્કૃત્યાદિમંત્રૈશ્વયથાયથંહોમાંતેપ્રથપૂજાસ્વિષ્ટકૃત્ત્વાહુતિવલિ
દાનપૂર્ણાહુતિપૂર્ણપાત્રવિમોકાદિવન્નિહૂતાંતે યજમાનાભિષેકેકૃતેધૃતશુક્લવસ્ત્રગંધોયજમા
નોમાનસ્તોકેતિવિભૂતિંધૃત્વામુખ્યદેવતાપૂજનવિસર્જનશ્રેયોપ્રગ્રહણદક્ષિણાદાનાનિકુર્યાત્ શ
તંતદર્ધદશુવાત્રાહ્વાણાન્ભોજયેદિતિસંક્ષેપઃ ॥

અભુક્ત મૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો આઠ વર્ષ પર્યંત ખાળકનો ત્યાગ કરી
પછી શાંતિ કરવી. અભુક્ત મૂળ કરતાં અન્ય મૂળમાં જન્મ થયો હોય તો ખારમે
દિવસે, અથવા ફરી સમીપે આવનારાં એવાં મૂળ નક્ષત્રેયુક્ત શુભ દિવસે, અથવા
ખીજ શુભ દિવસે ગોપ્રસવ શાંતિ કરી “અસ્ય શિશોર્મૂલપ્રથમચરણોત્પત્તિભૂચિતા-
રિષ્ટનિરાસાર્થે સપ્રહમણં શાંતિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. ખીજ, ત્રીજ કે ચોથા
ચરણમાં જન્મ થયો હોય તો સંકલ્પમાં તેવો ઉચ્ચાર કરવો. બ્રહ્મા અને સદસ્ય
એ કરવા અથવા ન કરવા એમ છે. ઋત્વિજ આઠ અથવા ચાર જોઈએ. મધ્ય
કળશ ઉપરે સુવર્ણની પ્રતિમામાં રૂદ્ર દેવતાનું આવાહનાદિક કરવું. તે મધ્ય ક-
ળશની ચાર દિશાએ ચાર કળશ સ્થાપન કરી તે કળશ ઉપરે ચોખાના પુંજમાં વ-
રૂણની પૂજા કરવી. અથવા મધ્ય કળશ ઉપરે પ્રતિમામાં રૂદ્રની પૂજા કરવી, અને
તેની ઉત્તર તરફ કળશ ઉપરે વરૂણની પૂજા કરવી, એ રીતે બે કળશ સ્થાપવા.
રૂદ્ર કળશની ઉત્તર તરફના કળશ ઉપરની પ્રતિમાઓમાં નિર્કૃતિ. ઇંદ્ર અને અપ્
એ દેવતાઓનું આવાહન કરી કમળનાં ચોવીસ દલમાં ઉત્તરાષાઢાયકી અનુરાધા
પર્યંત જે ચોવીસ નક્ષત્ર તેમના વિશ્વેદેવા આદિ ચોવીસ દેવતાઓનું તંદુળના પુંજ
ઇત્યાદિક ઉપરે આવાહન કરી આઠ દિશાઓમાં ઇંદ્રાદિક આઠ લોકપાત્રનું આવા-
હન કરી સર્વની પૂજા કરવી. અગ્નિ અને યજ્ઞોનાં સ્થાપન ઇત્યાદિક કર્મ થયા પછી
અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે,—“અર્કાદિગ્રહાન્ સમિચ્છર્વાજ્યાહુતિભિઃ નિર્કૃતિં પ્રતિદ્ર
વ્યં અષ્ટોત્તરશતસંખ્યાભિઃ ધૃતમિશ્રપાયસસમિદાઝ્યચર્વાહુતિભિઃ યદ્વાપાયસેનાષ્ટોત્તરશત-
સંખ્યયા સમિદાઝ્યચરુમિષ્ટાવિંશતિસંખ્યયા ઇંદ્રમપશ્વ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટાવિંશતિસંખ્યપાય-
સસમિદાઝ્યચર્વાહુતિભિર્વિશ્વેદેવાદિચતુર્વિંશતિદેવતા અષ્ટાષ્ટપાયસાહુતિભિઃ રક્ષોહળમગ્નિ
ઋણુષ્વપાજેતિ પંચદશઋગ્ભિઃ પ્રત્યુચ્ચમષ્ટાષ્ટસંખ્યકસરાહુતિભિઃ ૧૨૦ સવિતારં દુર્ગા
ઝ્યેષ્ઠકં કવીન્ દુર્ગા વાસ્તોષ્પતિં અગ્નિં ક્ષેત્રપાલં મિત્રાવરુણાવગ્નિચાષ્ટાષ્ટકસરાહુતિભિઃ
શ્રિયં હિરણ્યવર્ણામિતિ પંચદશ ઋગ્ભિઃ પ્રત્યુચ્ચમષ્ટાષ્ટસમિદાઝ્યચર્વાહુતિભિઃ સોમં ત્રયો-
દશપાયસાહુતિભિઃ રુદ્રં સ્વારાજં ચતુર્ગૃહીતાઝ્યેનાર્ગિં વાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં ચાઝ્યેન શોષેણ
સ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ,” એ રીતે અન્વાધાન કરવું. અન્વાધાનવિષે અપહંસ ‘કવીન્’
એવું કહ્યું છે ત્યાહાં ‘ઋત્વિક્સ્તુતિ’ એવો ઉદ્દેશ કરવો એમ મયૂખાદિક ગ્રંથોમાં છે.

ત્રણ સૂપડામાં નિર્વાપ એટલે ચોખ્ખા લેવા. તેમાં પ્રથમ સૂપડામાં પાંચસમાટે મંત્ર રહિત ખાર મૂઠી ચોખ્ખા નિર્ક્રતિ, ઇંદ્ર અને અપ્સ એ ત્રણ દેવતાઓને ઉદ્દેશે લેવા. બીજાં સૂપડામાં ચરમાટે તેજ ત્રણ દેવતાને ઉદ્દેશે ખાર મૂઠી લેવા. ફરી પ્રથમનાં સૂપડામાં (૬૬) મૂઠી ચોખ્ખા પાંચસમાટે લેવા. ત્રિજાં સૂપડામાં કૃસરમાટે (૪૪) મૂઠી લેવા. ફરી બીજાંમાં ચાર મૂઠી લેવા. ફરી પ્રથમનાં સૂપડામાં સોમ દેવતામાટે ચાર મૂઠી લેવા. ત્યાર પછી ત્રણ સૂપડામાં સર્વ આહુતિને પુરા પડે એટલા ચોખ્ખા લઈ જટલી જટલી મૂઠી ચોખ્ખા લીધા હોય તેટલી તેટલી સંખ્યા પ્રમાણે જુદા જુદા ઘોષ ત્રણ પાત્રમાં ત્રણે ચર રાંધવા. તિલ સહિત ચોખ્ખાનો પાક કરવો એટલે કૃસર થાયછે. અહના હોમમાટે ચર લેવો તે ધરમાં રાંધેલો લેવો. નિર્ક્રતિ આદિ આઠ દેવતામાટે ચોખ્ખા જે કમવડે લીધા હોય તેજ કમવડે તેનો પાક કરવો, એમ સર્વે ગ્રંથોમાં કહ્યુંછે, માટે ધરમાં રાંધેલાં અન્નમાંજ તિલ અથવા દૂધ મિશ્રિત કરી કૃસર અને પાંચસ ઇત્યાદિક સિદ્ધ કરવા, એ રીતે પ્રમાદ, અથવા આલસ્ય ઇત્યાદિકવડે કીધેલું જે કર્મ તે વ્યર્થજ થાયછે. ત્યાર પછી હોમને સમયે યજમાને દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવો. તે આ રીતે;—“નાવત્સંત્વાહુતિપર્યાપ્તં સમિદાગ્ન્યચક્રદ્રવ્ય-માદિત્યાદિનવગ્રહેભ્યો ન મમ ॥ એવમધિદેવતાદિભ્યઃ ॥ તનોઽષ્ટોત્તરશતસંખ્યાહુતિપર્યાપ્તં ધૃતમિશ્રપાયસં અષ્ટોત્તરશતાહુતીનામષ્ટાવિંશત્યાહુતીનાં વા પર્યાપ્તં સમિદાગ્ન્યચર્ચાત્મ કદ્રવ્યત્રયમિદં નિર્ક્રતયે ન મમ ॥ અષ્ટાવિંશત્યાહુતિપર્યાપ્તં પાયસસમિચ્છર્વાગ્નિમિદ્રય ન મમ ॥ એવમદ્રવ્યઃ ॥ અષ્ટાષ્ટાહુતિપર્યાપ્તં પાયસં વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો ૦ ૧ વિષ્ણવે ૨ વસુભ્યો ૩ વરુણાય ૪ અજૈકપદે ૫ અહ્યેવુદ્યાય ૬ પૂણે ૭ અશ્વિભ્યાં ૮ યમાય ૯ અગ્નયે ૧૦ પ્રજાપતયે ૧૧ સોમાય ૧૨ રુદ્રાય ૧૩ અદિત્યે ૧૪ વૃહસ્પતયે ૧૫ સર્વેભ્યઃ ૧૬ પિતૃભ્યઃ ૧૭ ભગાય ૧૮ અર્યઞ્ણે ૧૯ સવિત્રે ૨૦ સ્વષ્ટ્રે ૨૧ વાયવે ૨૨ ઇંદ્રાગ્નિભ્યાં ૨૩ મિત્રાય ૨૪ ન મમ ॥ વિંશત્યધિકશતાહુતિપર્યાપ્તં કૃસરં રક્ષોઞ્ણેઽગ્નયે ન મમ ॥ અષ્ટાષ્ટાહુતિપર્યાપ્તં કૃસરં સવિત્રે દુર્ગાયે ત્ર્યંબકાય કવિભ્યો દુર્ગાયે વા-સ્તોષ્પતયેઽગ્નયે ક્ષેત્રપાલાય મિત્રાવરુણાભ્યામગ્નયે ચ ન મમ ॥ પ્રતિદ્રવ્યં વિંશત્યધિક શતાહુતિપર્યાપ્તાનિ સમિચ્છર્વાગ્નિયં શ્રિયે ન મમ ॥ ત્રयोदशाहुतिपर्याप्तं पायसं सो-माय चतुर्गुहीताग्न्यं रुद्राय स्वराजे एकैकाहुतिपर्याप्तमाग्न्यं अग्नये वायवे सूर्याय प्रजा-पतये च न मम ॥ એ પ્રમાણે વિસ્તાર સહિત તે તે દ્રવ્યની સંખ્યા અને દેવતા એ બન્નેનો ઉચ્ચાર કરી સર્વત્ર ત્યાગ કરવો. કોઈ અંથકાર તો, “ઈદં ઉપકલ્પિત-મન્વાધાનોક્તદ્રવ્યજાતમન્વાધાનોક્તાહુતિસંખ્યાપર્યાપ્તમન્વાધાનોક્તાભ્યો યક્ષમાણાભ્યો દેવતાભ્યો ન મમ ” આ પ્રમાણે સંક્ષેપ રીતે ત્યાગ કરેછે. ત્યાર પછી અહોના મંત્રવડે અને નિર્ક્રતિ ઇત્યાદિક દેવતાઓના મંત્રવડે યથાયોગ્ય હોમ કરી અહ-પૂજ, સ્વિષ્ટકૃત્, પ્રાયશ્ચિત્તહોમ, ખલિદાન, પૂર્ણાહુતિ, પ્રણિતાપાત્રનું વિસર્જન ઇત્યાદિ, અને વન્હિપૂજ એટલા પર્યંત કર્મ થયા પછી યજમાન ઇત્યાદિકને અ-ભિષેક કર્મો. પછી યજમાને શ્વેત વસ્ત્ર, અને ચંદન ધારણ કરી “માનસ્તોકે ૦” એ મંત્રવડે વિભૂતિ ધારણ કરી મુખ્ય દેવતાનું પૂજન, વિસર્જન, શ્રેયોઅહણ, અને

દક્ષિણાદાન એ કર્મ કરવાં, પછી સો, પચાસ, અથવા દશ બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવાં. એ રીતે સંક્ષેપ કહ્યો.

તત્રાશ્લેષાફલં આશ્લેષાયાઃક્રમેણપંચસપ્તદ્વિત્રિચતુરષ્ઠૈકાદશષટ્નવપંચેતિદશધાવિમ
ક્તનાડીષુક્રમેણરાજ્યંપિતૃનાશોમાતૃનાશઃકામભોગઃપિતૃમક્તિર્બલંહિંસકત્વંત્યાગોભોગોધન
મિતિફલોનિ અથપાદવિભાગેનફલં તત્રાથપાદઃશુભઃ દ્વિતીયેપાદેધનસ્યનાશઃ તૃતીયેમા
તુઃ ચતુર્થેપિતુઃ આશ્લેષાંત્યપાદત્રયજાતાકન્યાશ્વશ્રૂંહંતિ એવંવરોપિર્અત્યપાદત્રયજઃસ્વશ્વ
શ્રૂંહંતિ આશ્લેષાસર્વપાદેપુશાંતિઃકાર્યાપ્રવચ્ચન્તઃ જાતસ્યદ્વાદશાહેતુશાંતિકર્મસમાચરેન્
અસંભવેતુજન્મર્ક્ષેઅન્યસ્મિન્વાશુભેદિને ॥

હવે આશ્લેષાશાંતિ કેહેછે.

આશ્લેષા નક્ષત્રનું ફળ કેહેછે.—આશ્લેષા નક્ષત્રની એકંદર ધડી સાઠ લેખી
તેનો, પ્રથમ ભાગ પાંચ ધડી, બીજે સાત ધડી, ત્રીજે એ ધ૦, ચોથો ત્રણ ધડી,
પાંચમો ચાર ધ૦, છઠો આઠ ધ૦, સાતમો ઇચ્ચાર ધ૦, આઠમો છ ધ૦, નવમો
નવ ધ૦, અને દશમો પાંચ ધ૦, એ રીતે દશ ભાગ કરી જે ભાગમાં જન્મ થાય
તે પ્રમાણે કર્મથી રાજ્ય, પિતાનો નાશ, માતાનો નાશ, કામ ભોગ, પિતૃભક્તિ,
પણ, હિંસકપણું, ત્યાગ, ભોગ, અને ધન, એ ફલ જાણવાં. હવે પાદવિભાગ
પ્રમાણે ફલ કેહેછે. આશ્લેષાનો પ્રથમ પાદ શુભ છે, બીજા પાદમાં ધનનાશ, ત્રી-
જા પાદમાં માતાનો નાશ, ચોથા પાદમાં પિતાનો નાશ આશ્લેષાના છેવટના ત્રણ
ચરણમાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા સાસુનો નાશ કરેછે. એ રીતે વર પણ આશ્લેષાના
છેલ્લા ત્રણ પાદમાં જન્મ પામ્યો હોય તો પોતાની સાસુનો નાશ કરેછે. “આશ્લે-
ષા નક્ષત્રના કોઈ પણ પાદમાં જન્મ થાય તો તેની શાંતિ પ્રયત્નપૂર્વક કરવી. તે
શાંતિ જન્મ દિવસથી આરંભે દિવસે કરવી અને તેમ ન થાય તો જન્મ નક્ષત્રે
અથવા બીજે કોઈ શુભ દિવસ બેઠી તે દિવસે કરવી.”

અથોક્તકાલેગોમુલપ્રસવંકૃત્વાઅસ્યશિશોરાશ્લેષાજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટપરિહારેત્યાદિ
સંકલ્પંકૃત્વામૂલશાંતિવત્કુંભદ્વયેરુદ્રવરુણૌદ્વૈસંપૂજ્યચતુર્વિંશતિદલપદ્મસ્થકુંભેપ્રતિમાયામા
શ્લેષાધિપતીન્સર્પાનાવાહ્યતદ્દક્ષિણેપુષ્પદેવતાંબૃહસ્પતિમુત્તરતોમઘાદેવતાંપિતૃશ્ચાવાહ્યદલે
ષુપૂર્વદલમારમ્ભપ્રાદક્ષિણેનપૂર્વાધિપતિભગાદિપુનર્વમુદેવતાદિતિપર્યંતચતુર્વિંશતિદેવતાવાહ
નાદિકુર્વાન્ કૌસ્તુભેતુતૈત્તિરીયકર્મત્રૈઃપુણ્યમઘાદિપૂર્વાદિનક્ષત્રાણામેવાશનમુક્તંનનુનક્ષ
ત્રદેવતાનાં તતોલોકપાલાનાવાહ્યાવાહિતસર્વદેવતાઃસંપૂજ્યાધિપ્રદાંશ્વપ્રતિષ્ઠાપિત્વાદધ્યા
ન્ આદિત્યાદિપ્રજ્ઞાતુદેશાંતિપ્રધાનદેવતાઃસર્પાન્પ્રતિદ્રવ્યમણોત્તરશતસંખ્યમણાવિંશતિસં
ખ્યંવાપૃતમિશ્રપાયસસમિદાગ્ન્યચર્વાહુતિભિઃબૃહસ્પતિપિતૃશ્ચાદિવિંશતિસંખ્યમણસંખ્યંવાતૈ
રેવદ્રવ્યૈર્મગાદિચતુર્વિંશતિદેવતાઃઅષ્ટાષ્ટપાયસાહુતિભિઃરક્ષોહણમિત્યાદિશોષદેવતાનિર્દેશો
મૂલશાંતિવત્ તદ્દેવપાયસઠ્ઠસરચરુણાંશ્રવણંહવિસ્થાગશ્ચકાર્યઃ કૌસ્તુભોક્તપ્રધાનદેવ
તામત્રૈસ્તત્તદ્દોમઃશોષંમૂલશાંતિવત્ ॥

હવે પ્રથમ કહેલા સમયે ગોમુખપ્રસવ શાંતિ કરી “અસ્ય શિશોઃ આશ્લેષાજ્ઞ નનમૃચિત્ત્વસર્વાગિષ્ઠપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ,” ઇત્યાદિ સંકલ્પ કરી મૂલશાંતિની પેઠે એ કલશની ઉપરે રૂદ્ર અને વરુણ એ એ દેવની પૂજા કરી ચોવીસ દલવાળું કમળ કાઢી તેના મધ્યમાં કલશ સ્થાપન કરી તે કલશ ઉપરે પ્રતિમામાં આશ્લેષા નક્ષત્રના સર્પ દેવતાઓનું આવાહન કરી તેની દક્ષિણ તરફ પુષ્ય નક્ષત્રના દેવ જે બુદ્ધસ્પતિ તેનું અને ઉત્તર તરફ મધ્યા નક્ષત્રના દેવ જે પિતૃ તેનું આવાહન કરી ચોવીસ દલમાં પૂર્વ દલથી આરંભ કરી પ્રદક્ષિણા ક્રમ પ્રમાણે પૂર્વા નક્ષત્રના દેવ જે ભગ ત્યદ્વાંથી આરંભ કરી પુનર્વસુ નક્ષત્રની દેવતા અદિતિ પર્યંત ચોવીસ દેવતાઓનું આવાહન ઇત્યાદિક કરવું. કૌસ્તુભમાં તો, પુષ્ય, મધ્યા આદિ લઘ્વીપૂર્વાદિક નક્ષત્રોનુંજ આવાહન કરવાનું કહ્યુંછે, નક્ષત્રોના દેવતાઓનું આવાહન કરવાનું કહ્યું નથી. પછી આઠ દિક્પાલનું આવાહન કરી આવાહન કરેલા સર્વ દેવનું પૂજન કરી અગ્નિ અને ગ્રહ એની સ્થાપના કરી અન્વાધાન કરવું. આદિત્યાદિ ગ્રહોનાં અન્વાધાનનો ઉદ્દેશ કરી પ્રધાન દેવતાનું અન્વાધાન કરવું, તે આ રીતે;—“પ્રધાન દેવતાઃ સર્પાનં પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યમષ્ટાવિંશતિસંખ્યં વા ઘૃતમિશ્રપાયસસગિદાઞ્ય ચર્વાહુતિભિઃ વૃહસ્પતિં પિતૃંશ્ચાષ્ટાવિંશતિસંખ્યમષ્ટસંખ્યં વા તૈરેવ દ્રવ્યેર્ભગાદિચતુર્વિંશતિ દેવતાઃ અષ્ટાષ્ટપાયસાહુતિભિઃ રક્ષોહળમિત્યાદિ.” બીજા રહેલા દેવતાઓનો નિર્દેશ મૂલશાંતિ પ્રમાણે કરવો. પાયસ, કૃસર અને ચરુ એ રાંધી તયાર કરવાં અને હવિનો ત્યાગ તે પણ મૂલશાંતિ પ્રમાણેજ કરવો. કૌસ્તુભમાં કહેલા પ્રધાન દેવતાના જે મંત્ર તેવડેજ તે તે દેવતાને અર્થે હોમ કરવો. બાકી સઘળું કર્મ મૂલશાંતિ પ્રમાણે જાણવું.

અથજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રફલં જ્યેષ્ઠાપાદશભાગેપુશ્ચાન્નેમાતામહીમૃતિઃ માતામહંદ્વિતીયેચતુર્તીયે હંતિમાતુલં તુયંજાતોપ્રાતરંચંદ્રંત્યાત્માનંતુપંચમે ગોત્રજાન્વષ્ટભાગેચસપ્તમેતૃપયંકુલં અષ્ટમે સ્વાપ્રજંહંતિનવમેશ્વશુરંતથા દશમાંશકજાતસ્તુસર્વેહંતિશિશુર્ધ્રુવં જ્યેષ્ઠક્ષેતુપુમાન્જાતોજ્યેષ્ઠાન્નાતુર્વિનાશકઃ જ્યેષ્ઠક્ષેકન્યકાજાતાહંતિશીઘ્રંધવાપ્રજં પાદત્રયેજાતનરોજ્યેષ્ઠોપ્યવપ્રજા યને જ્યેષ્ઠાન્વપાદજાતસ્તુપિતુઃસ્વસ્થચનાશકઃ ॥

જન્મ સમયે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો તેનું ફલ કહેછે.

જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની એકંદર સાઠ ધડી લેખી તેના સમાન દશ ભાગ કરવા, એટલે છ છ ધડીનો એક એક ભાગ થયો, તેના પ્રથમ ભાગમાં જન્મ થાય તો માતામહી (માની માતા)નું મૃત્યુ થાય. બીજા ભાગમાં જન્મ થાય તો માતામહ (માના પિતા)નું મરણ. ત્રીજા ભાગમાં મામાનું મૃત્યુ. ચોથા ભાગમાં માતાનું મૃત્યુ. પાંચમા ભાગમાં પોતાનું (બાળકનું) મૃત્યુ. છઠા ભાગમાં ગોત્રજ પુરુષોનો નાશ થાયછે. સાતમા ભાગમાં જન્મ થાય તો માતાનાં અને પિતાનાં બન્ને કુળનો નાશ. આઠમા ભાગમાં મ્હોટા ભાઈનો નાશ. નવમા ભાગમાં સસરાનો નાશ. અને દશમા ભાગમાં

જન્મ થાય તો તે બાળક અવશ્ય સધળું નાશ કરેછે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં પુત્ર જન્મ પામે તો તે પોતાના મ્હોટા ભાઈનો નાશ કરેછે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં કન્યાનો જન્મ થાય તો તે જીઠ (વરના મ્હોટા ભાઈ)ને શીઘ્ર મારેછે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના પ્રથમના ત્રણ ચરણમાં પુત્ર જન્મ થાય તો તે શ્રેષ્ઠ પણ છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના ચોથા ચરણમાં પુત્ર જન્મ થાય તો તે પિતાનો અને પોતાનો નાશ કરનારો થાયછે.

દ્વાદશાહેશાંત્યુક્તશુભદિનેવાગોપ્રસવશાંતિરુત્વાસ્પશિશોર્જ્યેષ્ઠર્ક્ષજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટપરિહારદ્વારેત્યાદિસંકલ્પ મધ્યકલશેમુવર્ણપ્રતિમાયાંશચીસહિતમૈરાવતારુઢમિંદ્રલોકપાલાં શ્વાવાસ્યુરક્તવચ્ચરુપશક્તીનૈવૈશસહિતપોઢશોષચરૈઃપૂજયેત્ તસ્યચતુર્દેશકુંભચતુષ્ટયંત સૂર્વમધ્યભાગેશતચ્છિદ્રેચનિધાયપૂર્ણપાત્રયુતેપુફલાદૌવરુણાવાહનપૂજનાદિ અન્વાધાનેપ્ર હાન્વાધાનાંતેદંદ્રંપલાશસમિદાઙ્ગચક્રદ્રવ્યૈઃપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંઘપયા દંદ્રાયેદોમરુત્વત્વત્વ હનિમંત્રેણપ્રજાપતિમષ્ટોત્તરશતતિલાહુતિભિઃસમસ્તવ્યાહનિમંત્રેણશેષેણસ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ અષ્ટોત્તરશતંત્રાક્ષપાન્મોજયેત્ દનિઙ્ગેષ્ટાશાંતિસંક્ષેપઃ ॥

હવે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની શાંતિ કહેછે.

આરમે દિવસે અથવા શાંતિમાટે કહેલા શુભ દિવસે ગોપ્રસવ શાંતિ કરી, “અસ્ય શિશોર્જ્યેષ્ઠર્ક્ષજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટપરિહારદ્વારો,” ઇત્યાદિક સંકલ્પ કરી મધ્યમ કલશ ઉપરે સુવર્ણની પ્રતિમામાં ઇંદ્રાણી સહિત ચૈરાવત હાથી ઉપરે બેઠેલા એવા ઇંદ્રનું અને ખીજાં લોકપાલોનું આવાહન કરી એ રાતાં વક્ષ અને શબ્દકૃતી (પુરી=ચકુતી)નું નૈવેદ્ય તેણે સહિત પોઢશોપચારવડે પૂજન કરવી. તે કલશની ચાર દિશામાં ચાર કલશ, અને તેની પૂર્વ તરફ મધ્યમાં શતચ્છિદ્ર કળશ, એમ પાંચ કળશ સ્થાપન કરી તેની ઉપરે પૂર્ણપાત્ર રાખી કૃણાદિકમાં વરણનું આવાહન, પૂજન ઇત્યાદિક કરવાં. અન્વાધાનમાં ગ્રહનું અન્વાધાન થયા પછી “દંદ્રં પલાશસમિદાઙ્ગચક્ર દ્રવ્યૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંઘપયા દંદ્રાયેદોમરુત્વત્વત્વત્વ હનિમંત્રેણ પ્રજાપતિમષ્ટોત્તરશતતિલાહુતિભિઃ સમસ્તવ્યાહનિમંત્રેણ શેષેણ સ્વિષ્ટકૃત,” ઇત્યાદિક અન્વાધાન કરવું. એક સો આઠ બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવાં. એ રીતે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની શાંતિનો સંક્ષેપ કહ્યો.

ચિત્રાવૈર્ધેપુણ્યમધ્યેદ્વિપાદેપૂર્વાષાઢાધિષ્ઠ્યપાદેતૃતીયે જાતઃપુત્રશ્ચોત્તરાયોવિધત્તેપિત્રો ભ્રાતૃઃસ્વસ્યચાપિપ્રણાશં ઉત્તરાફલગુન્યાશ્વપાદેહત્યર્થઃ અત્રેત્યંભાતિ ચિત્રાપૂર્વાધિજાતસ્યગો પ્રસવંરુત્વાનક્ષત્રાધિપતિપ્રતિમાંસંપૂજ્યઅજ્ઞાદાનંકાર્યં એવંપુણ્યદ્વિતીયતૃતીયપાદયોર્જનનેનગો પ્રસવનક્ષત્રાધિપૂજાગોદાનાનિકાર્યાણિ ઉત્તરાફલગુનીપ્રથમપાદેજનનેનક્ષત્રાધિપૂજાંતિ લપાત્રદાનંચકુર્વાત્ એવંપૂર્વાષાઢાતૃતીયપાદેજનનેનક્ષત્રેશપૂજાકાંચનદાનં મધ્યાપ્રથમપાદ જનનેમૂલવત્કલં તત્રગોપ્રસવનક્ષત્રેશપૂજનપ્રથમખ્યાઃકાર્યાઃ મધ્યાયાશ્વાશ્વપિદ્વ્યજનનેન ક્ષત્રગંઢાંતશાંતિરપિ રેવત્યંતષ્ટદિવ્યેશ્વિન્યાશ્વદ્વયેજનનેનક્ષત્રગંઢાંતશાંતિગોપ્રસવપ્રથમખ્યાઃ કાર્યાઃ રેવત્યશ્વિન્યોરિતરભાગેષુમધ્યાંતિમપાદત્રયેચદોષવિશેષાનુક્તેર્નશાંત્યાદિકં એવંવિશા

જ્ઞાત્વતુર્થપાદજનનેશાલકદેવનાશાદિદુષ્ટફલોક્તેર્ગ્રહમલ્લઃકાર્યઃ યત્રકાલેદુષ્ટફલમુક્તંશાંતિર્નોક્તાતત્રગ્રહમલ્લઃકાર્યકમલાકરોક્તેઃ એવમિતરત્રાપ્ત્યૂહં હતિનક્ષત્રશાંતયઃ ॥

“ચિત્રા નક્ષત્રનું પૂર્વાર્ધ, પુષ્ય નક્ષત્રના મધ્યના બે પાદ, પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રનો ત્રીજો પાદ, અને ઉત્તરાનો પ્રથમ પાદ એઓમાં જન્મ થાય તો તે પુત્ર કમે કરી માતા, પિતા, ભાઈ અને પોતે એમનો નાશ કરેછે.” ઉત્તરા એટલે ઉત્તરા ક્ષાદ્યુની નક્ષત્રનું પ્રથમ ચરણ, એમ સમજવું, એમાં એવો વિચાર ભાસેછે-ચિત્રા નક્ષત્રનાં પૂર્વાર્ધમાં જન્મ થાય તો ગોપ્રસવ કરી નક્ષત્ર દેવતાની પ્રતિમાનું પૂજન કરી અજ્ઞ (અકરી)નું દાન કરવું. એ પ્રમાણે પુષ્યના બીજા અથવા ત્રીજા પાદમાં જન્મ થયો હોય તો ગોપ્રસવ, નક્ષત્ર દેવતાની પૂજા, અને ગોદાન કરવાં. ઉત્તરા ક્ષાદ્યુનીના પ્રથમ પાદમાં જન્મ થયો હોય તો નક્ષત્ર દેવતાની પૂજા અને તિલપાત્રનું દાન કરવું.—એ રીતે પૂર્વાષાઢાના ત્રીજા ચરણમાં જન્મ થાય તો નક્ષત્ર દેવતાની પૂજા અને સુવર્ણદાન એ કરવું. મધાના પ્રથમ પાદમાં જન્મ થયો હોય તો મુળ નક્ષત્ર પ્રમાણે ક્ષ્ણ થાયછે, માટે ત્યહાં ગોપ્રસવ, નક્ષત્ર દેવતાની પૂજા, અને ગ્રહયજ્ઞ એ કરવાં. મધાની પ્રથમની બે ઘડીમાં જન્મ થયો હોય તો નક્ષત્ર ગંડાંતની શાંતિ પણ કરવી. રેવતી નક્ષત્રની છેલ્લી બે ઘડી અથવા અશ્વિનીની પ્રથમની બે ઘડી, તેમાં જન્મ થાય તો નક્ષત્ર ગંડાંતશાંતિ, ગોપ્રસવ, અને ગ્રહયજ્ઞ એ સધળાં કરવાં. રેવતી અને અશ્વિની એના બીજા ભાગોમાં અને મધા નક્ષત્રના છેલા ત્રણ ચરણમાં જન્મ થાય તો તેમાં દોષ વિશેષ (અસુક દોષ)નાં કહેનારાં વચન નથી માટે શાંતિ ઇત્યાદિક કરવાનું કારણ નથી. એજ રીતે વિશાખાના ચોથા ચરણમાં જન્મ થાય તો શાલો, અને દેર એનો નાશ થાયછે ઇત્યાદિક દુષ્ટ ક્ષ્ણ કહ્યાંછે. માટે ગ્રહયજ્ઞ કરવો. કારણ, જે સમયવિષે દુષ્ટ ક્ષ્ણ કહ્યું, અને તેની શાંતિ કહી નથી ત્યહાં ગ્રહયજ્ઞ કરવો, એવું કમલાકરનું વચન છે. એ રીતે અન્યત્ર પણ બાણવું. એ પ્રકારે નક્ષત્રની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથવ્યતીપાતવૈધૃતિસંક્રાંતિશાંતિઃ કુમારજન્મકાલેતુવ્યતીપાતશ્ચવૈધૃતિઃ સંક્રમશ્ચર વેસ્ત્રજ્ઞાતોદારિદ્રાકારકઃ અશ્રિયમૃત્યુમાપ્રોતિનાત્રકાર્યાવિચારણા સ્ત્રીજાંચશોકદુઃખંચ સર્વનાશકરોભવેત્ ગોમુલપ્રસવંકુર્યાચ્છાંતિચસનવપ્રહાં ઉક્તકાલેસંકલ્પાદિકંકૃત્વાપંચ દ્વોણપરિમિતત્રીહિરાશિકૃત્વા તદુપરિસાર્ધદ્વોણદ્વયમિતતંદુલરાશિતદુપરિસપાદદ્વોણપરિમિતતિલરાશિચકૃત્વાતિલરાશૌવિધિનાસ્થાપિતકુંભેસૌવર્ણપ્રતિમાયાંસૂર્યમાવાહ્યતદ્દક્ષિણોત્તર પોરધિરુદ્રાવાંભાસ્યતિસ્ત્રોદેવતાઃવ્યતીપાતશાંતૌસંક્રાંતિશાંતૌચપૂજયેત્ વ્યતીપાતસંક્રાંત્યોર્જનનેવ્યતીપાતસંક્રાંતિશાંતિંતંત્રેણસંકલ્પ્યૈકૈવશાંતિઃકાર્યાઅત્રપૂજાહોમાદેઃપ્રસંગસિદ્ધિઃદિગુણોવાપ્રધાનહોમહતિમાતિ પ્રહપીઠદેવતાન્વાધાનાંતેસર્થઉત્સૂર્યાવૃહદિતિમંત્રેણસમિદાઽય ચર્વાહુતિભિઃપ્રતિદ્વઅયમષ્ટોત્તરશતસંખ્યાભિઃઅગ્નિરુદ્ધંતરેવદ્વ્યૈઃપ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યા હુતિભિર્મિધિર્દૂર્તમિતિવ્યંબકમિતિમંત્રાભ્યાંમૃત્યુંજયમષ્ટોત્તરશતતિલાહુતિભિઃશેષેણેત્યાદિ અભિષેકાંતેગોવલ્લસ્વર્ણાદિદત્વાશતંબ્રાહ્મણાન્બોજયેત્ હતિવ્યતીપાતસંક્રાંતિશાંતિઃ ॥

હવે વ્યતીપાત, વૈધૃતિ અને સંક્રાંતિ એમનાં કૃણ અને શાંતિ કેહેછે.

“પુત્રના જન્મ સમયે વ્યતીપાત, વૈધૃતિ અથવા સૂર્ય સંક્રાંતિ હોય અને તેમાં જન્મ થાય તો દારિદ્ર્ય. દ્રવ્યનો નાશ, અને તે બાળકનું મૃત્યુ થાયછે, એમાં સંશય નથી. સ્ત્રીઓને શોક અને દુઃખ થાયછે. તેમ તે બાળક સર્વનો નાશ કરનારો થાયછે, માટે ગોમુખપ્રસવ, અને નવગ્રહ સહિત શાંતિ કરવી.” ઉક્ત સમયે સંકલ્પાદિક કરી પાંચ દ્રોણ પરિમિત શાળનો પુંજ કરી, તે ઉપરે અઢી દ્રોણ પરિમિત ચોખ્ખાનો પુંજ કરી, તે ઉપરે સવા દ્રોણ પરિમિત તિલનો પુંજ કરી તે તિલના પુંજની ઉપરે વિધિપૂર્વક કળશ સ્થાપન કરી તે કળશ ઉપરે સુવર્ણની પ્રતિમામાં સૂર્યનું આવાહન કરી તેની દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ અગ્નિ અને રૂદ્ર એમનું આવાહન કરી એ ત્રણ દેવતાઓનું વ્યતીપાતશાંતિ અને સંક્રાંતિશાંતિવિધે પૂજન કરવું. એકજ સમયે વ્યતીપાત અને સંક્રાંતિ એ બન્નેમાં જન્મ થાય તો વ્યતીપાતશાંતિ અને સંક્રાંતિશાંતિ એ બન્નેનો એકતંત્રે સંકલ્પ કરી એકજ શાંતિ કરવી. આ એકતંત્ર શાંતિમાં પૂજા, હોમ ઇત્યાદિકની પ્રસંગ સિદ્ધિ એટલે એક કરવાથી બન્નેની સિદ્ધિ થાયછે. અથવા પ્રધાન દેવતાનો હોમ બમણો કરવો એમ ભાસેછે. ગ્રહપીઠ ઉપરે આવાહન કરેલા દેવતાઓનું અન્વાધાન થયા પછી, “સૂર્યે ડત્તમૃગ્યોઽવહદિતિમંત્રેણ સમિદાગ્ન્યચર્વાહુતિભિઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યાભિઃ અર્ધિ રુદ્રં ચ તૈરેવ દ્રવ્યૈઃ પ્રત્યેક મષ્ટાવિંશતિસંખ્યાહુતિભિઃ અર્ધિદૂતમિતિ ઝ્યંબકમિતિ મંત્રાભ્યાં મૃત્યુંજયમષ્ટોત્તરશતતિલા હુતિભિઃ શોષેણેત્યાદિ.” આ પ્રમાણે અન્વાધાન કરવું. અનંતર અભિષેક કર્યાપછી ગાય, વસ્ર અને સુવર્ણ ઇત્યાદિકનું દાન કરી સો બ્રાહ્મણુઓનને કરાવવાં. એ રીતે વ્યતીપાત, અને સંક્રાંતિની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથવૈધૃતિશાંતૌવિશેષઃ પૂર્વવત્રીહિનંદુલતિલરાશૌસ્થાપિતકુંભમધ્યેઝ્યંબકમિતિમંત્રેણ રુદ્રંદક્ષિણતઃડત્તમૃગ્યેતિસૂર્યેડત્તરત્રાપ્યાયસ્વેતિસોમમાવાહ્યપૂજયેત્ અન્વાધાનેરુદ્રંસમિદાગ્ન્યૈઃપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યાહુતિભિઃસૂર્યસોમૌપ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યૈસ્તૈરેવદ્રવ્યૈર્મૃત્યુંજયમષ્ટોત્તરસહસ્રશતાન્યતરસંખ્યૈતિલાહુતિભિઃશોષેણેત્યાદિ અન્યત્પૂર્વવત્ સંક્રાંતિદિને વૈધૃતિસત્ત્વેદેવતાભેદાચ્છાંતિદ્વયંપૃથક્કાર્યં इतिवૈધૃતિશાંતિઃ ॥

હવે વૈધૃતિશાંતિમાં વિશેષ પ્રકાર કેહેછે.

પ્રથમ કથ્યા પ્રમાણે સાલ, ચોખ્ખા અને તિલના પુંજ ઉપરે કળશ સ્થાપન કરી તે કળશ ઉપરે “ઝ્યંબક” એ મંત્રવડે મધ્યમાં રૂદ્ર દેવતાનું, તેની દક્ષિણ તરફ “ડત્તમૃગ્ય” એ મંત્રવડે સૂર્યનું, અને ઉત્તર તરફ “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવડે સોમનું આવાહન કરી પૂજા કરવી. પછી, “રુદ્રં સમિદાગ્ન્યૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યાહુતિભિઃ સૂર્યસોમૌ પ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યૈસ્તૈરેવ દ્રવ્યૈર્મૃત્યુંજયં અષ્ટોત્તરસહસ્રશતાન્યતરસંખ્યૈતિલાહુતિભિઃ શોષેણેત્યાદિ.” એ રીતે અન્વાધાન કરવું. બાકીનું કર્મ પ્રથમ

પ્રભાણે કરવું. સંક્રાંતિને દિવસે વૈધૃતિ હોય તો યજ્ઞેના દેવતા બુદ્ધા બુદ્ધા છે માટે ભિન્ન ભિન્ન યે શાંતિ કરવી. એ પ્રભાણે વૈધૃતિશાંતિનો પ્રયોગ સમાપ્ત થયો.

અયૈકનક્ષત્રેજનનશાંતિઃ एकस्मिन्नेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितृपुत्रयोः प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्मर्षवेदे कस्यनिश्चितः पितृनक्षत्रेमातृनक्षत्रेवाकन्यायाः पुत्रस्पवोत्पत्तौगोमुखप्रसवंकृत्वाशान्तिः कार्या सोदरभ्रातृभगिन्योर्नक्षत्रेभ्रातृभगिन्यावोत्पत्तौगोप्रसवमकृत्वैवशान्तिमात्रंकार्यं संकल्पेपित्रैकनक्षत्रोत्पत्तिसूचिनसर्वारिष्टेत्याद्यूहः कलशोत्सवस्त्रेयस्मिन्नक्षत्रेजन्मतन्त्रक्षत्रप्रतिमांनक्षत्रદેવતાપ્રતિમાંવાઅભિર્નઃપાતુકૃતિકાદત્યાદિતૈત્તિરીયમંત્રૈઃપૂજયેન્ અન્વાધાનેદ દેનક્ષત્રંઅમુકાંનક્ષત્રદેવતાંવાસમિચ્છવાંઽયૈઃપ્રતિદ્રવ્યમણોત્તરશતસંખ્યંશેષેણેત્યાદિ અંતેષ યોરેકનક્ષત્રેજન્મતયોરભિષેકઃ અત્રગ્રહમલ્લોનાવશ્યકઃ ક્વચિત્સંપૂજિતહરિહરપ્રતિમાદાન મપ્પુસ્કં ॥

હવે એક નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તેનાં કુળ અને શાંતિ કેહેછે.

“એ ભાઈ અથવા પિતા પુત્ર એમનો એકજ નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તો તે બેમાંથી એકનું નિશ્ચય મૃત્યુ થાયછે.” પિતાનાં જન્મ નક્ષત્રમાં અથવા માતાનાં જન્મ નક્ષત્રમાં પુત્ર અથવા કન્યાનો જન્મ થાય તો ગોમુખપ્રસવ કરી એક નક્ષત્ર જન્મતની શાંતિ કરવી. સાદોદર (સગા) ભાઈ અથવા બેહેનનાં જન્મ નક્ષત્રમાં ભાઈ અથવા બેહેનની ઉત્પત્તિ થાય તો ગોપ્રસવ કર્યા વિનાજ શાંતિ માત્ર કરવી. સંકલ્પમાં “પિત્રૈકનક્ષત્રોત્પત્તિસૂચિનસર્વારિષ્ટનિર્ગમન,” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો. કળશમાં રાતાં વસ્ત્ર ઉપર, જે નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તે નક્ષત્રની પ્રતિમાનું અથવા તે નક્ષત્રના દેવતાની પ્રતિમાનું “અભિર્નઃ પાતુ કૃતિકા” ઇત્યાદિક તૈત્તિરીય મંત્રવડે પૂજન કરવું. પછી અન્વાધાનવિધે “દ્વં નક્ષત્રં અમુકાં નક્ષત્રદેવતાં વા સમિચ્છવાંઽયૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમણોત્તરશતસંખ્યં શેષેણેત્યાદિ,” એવો બોલ કરવો. છેવટ જમનો એક નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તેમની ઉપર અભિષેક કરવો. આ શાંતિમાં અહયજ્ઞની આવશ્યકતા નથી. કોઈ ગ્રંથમાં, પ્રતિમાવિધે હરિ, હરની પૂજા કરી તે પ્રતિમાનું દાન કરવું, એમ પણ કહ્યુંછે.

અથગ્રહણશાંતિઃ ग्रहणेचंद्रसूर्यस्यप्रसूतिर्यदिजापते इत्यसंज्ञायनेयस्तुतम्यमृत्युर्नसंशयः व्याधिपीडाचक्षुर्दृष्टिशोकश्चकलहोभवेत् अत्रगोमुखप्रसवःकार्यइतिभाति ग्रहमखःकृताकृतः संकल्पेसूर्यग्रहणकालिकप्रसूतिसूचितेत्याद्यूहः ग्रहणकालिकनक्षत्रस्यनक्षत्रदेवतायावाहेम प्रतिमांसूर्यग्रहेसूर्यस्यहेमप्रतिमां चंद्रग्रहेराजतंचंद्रविंबंकृतोभयत्रसीसेनराहोर्नागाकृतिंकृत्वागोमयोपलिप्तेशुचिदेशेश्वेतवस्त्रोपरिदेवतात्रयपૂजनं नात्रकलशस्थापनादि तत्रमध्येआकुण्ठेनेतिसूर्यं दक्षिणतःस्वर्भानोरधइतिराहुं उत्तरतोऽनक्षत्रदेवतांपूजयेत् चंद्रग्रहेतुआप्यायस्वेतिमध्येचंद्रःपूज्यः पार्श्वयोराहुनक्षत्रदेवतेपूर्ववत् अन्वाधानेसूर्यग्रहेसूर्यंअर्कसमिदाज्यचरुतिलैःप्रत्येर्अष्टोत्तरशतसंख्यया राहुंदूर्वाज्यचरुतिलैस्तावत्संख्यैर्नक्षत्रदेवतांजलवृक्षसमिदाज्यचरुतिलैस्तावत्संख्ययाશેષેणेत्यादि चंद्रग्रहेचचंद्रपालाशसमिदाज्यचरुतिलैःशेषं

પૂર્વવત્ અંતે પ્રહરકલશોદકેન પંચગવ્યપંચપલ્લવાદિયુતલૌકિકોદકેન ચલૌકિકેનૈવ
વામિષેકઃ વેધકાલે જન્મનિર્વેશાંતિઃ કિંતુ દુષ્ટકાલત્વાદુદ્રામિષેકઃ કાર્યદનિમાતિ ॥

હવે ગ્રહણમાં જન્મ થાય તો તેનું કળ અને શાંતિ કેહેછે.

“ચંદ્ર અને સૂર્યનાં ગ્રહણ સમયે જન્મ થાય તો તે જન્મ પામનારાનું અવશ્ય
મૃત્યુ થાયછે. રોગપીડા, દારિદ્ર્ય, સોક, અને કલહ એ પણ થાયછે.” એ ગ્રહણશાંતિ-
વિધે ગોમુખપ્રસવ કરવો એમ ભાસેછે. ગ્રહયજ્ઞ કરો અથવા ન કરો એમ છે. સંકલ્પ-
માં, “સૂર્યપ્રહણકાલિકપ્રસૂતિમૂચિન૦,” ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરવો. ગ્રહણ સમયે જે
નક્ષત્ર હોય તેની અથવા તે નક્ષત્રના દેવતાની સુવર્ણપ્રતિમા કરવી. સૂર્ય ગ્રહણ
હોય તો સુવર્ણની સૂર્યપ્રતિમા, ચંદ્ર ગ્રહણ હોય તો રૂપાનું ચંદ્રાંખિય કરો અને
ગ્રહણમાં સિંશાની રાદુપ્રતિમા નાગને આકારે કરી છાણવડે શુદ્ધ કરેલી પવિત્ર
પૃથ્વી ઉપરે શ્વેત વસ્ત્ર બિછાવી તે ઉપરે તે ત્રણ દેવની પૂજા કરવી. ઇંદાં કળશ-
સ્થાપન ઇત્યાદિ કરવું નહીં. તે વસ્ત્ર ઉપરે મધ્ય ભાગમાં “આલ્પ્ણેન૦” એ મં-
ત્રવડે સૂર્ય, તેની દક્ષિણ દિશાએ “સ્વર્માનોરથ૦” એ મંત્રવડે રાદુ, અને ઉત્તર
તરફ નક્ષત્ર દેવતા એ પ્રમાણે ત્રણેનું આવાહન કરી પૂજન કરવું. ચંદ્ર ગ્રહણ હોય
તો “આપ્યાયસ્વ૦” એ મંત્રવડે મધ્ય ભાગમાં ચંદ્રનું અને બન્ને પડખે રાદુ તથા
નક્ષત્રદેવતાનું આવાહન પ્રથમની પડે કરી પૂજન કરવું. સૂર્ય ગ્રહણ હોય તો અ-
ન્યાધાનવિધે, “સૂર્ય ઋક્સમિદાઙ્યચરુતિલૈઃ પ્રત્યેકં અદ્યોત્તરશતસંઘ્વયા રાહું દુર્વા-
ઙ્યચરુતિલૈસ્તાવત્સંઘ્વૈરનક્ષત્રદેવતાં જલનૃક્ષસમિદાઙ્યચરુતિલૈસ્તાવત્સંઘ્વયા શેષેણે-
ત્યાદિ,” એવો ઊઠ કરવો. ચંદ્ર ગ્રહણ હોય તો “ચંદ્રં પાલાશસમિદાઙ્યચરુતિલૈઃ”
એટલો વિશેષ, બાકી કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે જાણવું. અંતે ગ્રહના કળશનાં જળવડે
અને પંચગવ્ય, પંચત્વચા, અને પંચપલ્લવાદિ યુક્ત લૌકિક જળવડે અથવા દેવળ
લૌકિક જળવડેજ અભિષેક કરવો.—ગ્રહણના વેધ સમયે જન્મ થાય તો શાંતિ ક-
રવીજ નહીં. પણ દુષ્ટ કળ છે તેથી રૂદ્રાભિષેક કરવો એમ ભાસેછે.

અથ નક્ષત્રગંડાંતશાંતિઃ રેવત્યાશ્લેષાઞ્ચેષ્ટાનક્ષત્રાણામંત્યઘટિદ્વયમશ્વિનીમઘામૂલાના
માતૃઘટિદ્વયમિતિ ઘટિકાચતુષ્ટયમિતં ત્રિવિધં નક્ષત્રગંડાંતં અશ્વિનીમઘામૂલાનાં પૂર્વાર્ધવાધ્ય
તેપિતા પૂર્વાહિશક્ષપશ્ચૈર્દ્વિજનનીવાધ્યતેશિશોઃ સર્વેપાંગંડજાતાનાં પરિત્યાગો વિધીયતે ય
ર્જયેદર્શનં યાવત્સપ્તષાઘ્માસિકં મથેન્ શાંતિર્વાપુક્લાકાર્યાસોમમંત્રેણ મક્તિમાન્ અસ્વશિશો
રેવત્યાશ્વિનીસંધ્યાત્મકગંડાંતજનનસૂચિતારિષ્ટનિરાસાર્થં નક્ષત્રગંડાંતશાંતિકરેવ્યદત્યાદિસં
કલ્પઃ ગોમુખપ્રસવં કૃત્વા ધોદશપલમ્પલંવાચતુઃપલંવાકાં સ્પષાત્રં વિધાય તસ્મિન્પાયસંપયો
ધાનિશ્લિપ્યતઃ ત્રણતીતપૂર્ણશંખં નિધાય તસ્મિન્નાજનં ચંદ્રં વિવંસંસ્થાપ્ય સોમોદ્દમિતિધ્યાનપૂર્વકં
ચંદ્રમાપ્યાયસ્વેતિ પૂજયેત્ પૂજાંતે આપ્યાયસ્વેતિ મંત્રસ્ય સહસ્ત્રં જપઃ પ્રહમલ્લહોમઃ કાર્યઃ નાત્ર
પ્રધાનદેવતાહોમઃ પ્રંયાંતરેતુતાન્નકલશેરાજતપ્રતિમાયાં વૃહસ્પતિમંત્રેણ વામી-ચરં સંપૂજ્ય તદુ-
ત્તરેકું મચતુષ્ટયે પંચપલ્લવાદિકં કુંકુમચંદનકુષ્ઠગોરોચનાનિશ્લિપ્તવાચુળં પૂજયેદિત્યુક્તં આ

ચાર્વાયસશંભસમૌક્તિકચંદ્રદાનં ગ્રંથાંતરપક્ષેતાન્નપાત્રસહિતવાગીશ્વરદાનંઆયુર્વૃદ્ધયર્થસ
હસ્ત્રાક્ષેણેતિમંત્રજપઃદશાવરદ્વાદશ્વળમોજનંચેતિ ॥

હવે નક્ષત્રગંડાંત અને તેની શાંતિ કેહેછે.

રેવતી, આરણેષા, અને જ્યેષ્ઠા એ ત્રણ નક્ષત્રોની છેલી બે બે ધડી; અશ્વિની, મધા, અને મૂળ એ ત્રણ નક્ષત્રની પ્રથમની બે બે ધડી એ રીતે ચાર ચાર ધડીના ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રગંડાંત થાયછે. “અશ્વિની, મધા, અને મૂળ એમનાં પૂર્વાર્ધમાં પુત્રનો જન્મ થાય તો પિતાને પીડા થાયછે. રેવતી, આરણેષા, અને જ્યેષ્ઠા એમનાં ઉત્તરાર્ધમાં જન્મ થાય તો માતાને પીડા થાયછે. ગંડાંતમાં ઉત્પન્ન થયલાં સર્વ બ્રાહ્મણોનો ત્યાગ કરવો. છ માસ પર્યંત તે બ્રાહ્મણનું મુખ જોતું નહીં.” અથવા ભક્તિયુક્ત થઈ સોમના મંત્રવડે મ્હોટી શાંતિ કરવી.” “અસ્ય શિશોરિવત્યશ્વિની-સંધ્યાત્મકગંડાંતજનનસૂચિતારિષ્ટનિરાસાર્થ નક્ષત્રગંડાંતશાંતિં કરિષ્યે,” ઇત્યાદિ સંકલ્પ કરવો. ગોમુખપ્રસવ કરી સોળ પળ, આઠ પળ, અથવા ચાર પળ વગરનું કાંસાનું પાત્ર કરી તેમાં પાચસ અથવા દૂધ ભરી તેમાં માંખણ ભરેલો શંખ રાખી તે શંખ ઉપરે રૂપાનું ચંદ્રચિંત્ર રાખી “સોમોહં” (સોમ હું છું) એવું ધ્યાન કરી “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવડે ચંદ્રની પૂજા કરવી. પૂજા થયા પછી “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રનો એક હજાર જપ કરવો, અને અહમખ સંમંથી હોમ કરવો. એ શાંતિમાં પ્રધાન દેવતાનો હોમ નથી. બીજા ગ્રંથોમાં તો, ત્રાંખાંના કળશ ઉપરે રૂપાની પ્રતિમામાં બુદ્ધસ્પતિના મંત્રવડે વાગીશ્વરનું પૂજન કરી તેની ઉત્તર તરફ ચાર કળશ સ્થાપન કરી તેમાં પંચપક્ષવ ઇત્યાદિક, કુંકુમ, કેશર, કુષ્ઠ, અને ગોરોચન એ નાખી વરૂણની પૂજા કરવી, એમ કહ્યુંછે. પછી આચાર્યને શંખ અને મોતી સહિત ચંદ્રચિંત્રનું દાન દેવું. અને ઉપર કહેલા ગ્રંથાંતરના પક્ષ પ્રમાણે ત્રાંખાંના કળશ સહિત વાગીશ્વરની પ્રતિમાનું દાન; આયુષ્યની વૃદ્ધિ થવાને અર્થે, “સહસ્ત્રાક્ષેણ” એ મંત્રનો જપ; અને દશ કરતાં અધિક બ્રાહ્મણોજન પણ કરાવવાં.

અથતિથિગંડાંતલગ્નગંડાંતશાંતિઃ પંચમીપષ્ટયોર્દશમ્યેકાદશ્યોઃપંચદશીપ્રતિપદોઃસંધિ
ભૂતંચટ્ટીદ્વયંતિથિગંડાંતં કર્કસિંહયોર્વૈશ્વિકધનુષોર્મનિમેષયોશ્વલગ્નયોઃસંધિભૂતૈકાષ્ટિકા
લગ્નગંડાંતં તત્રતિથિગંડાંતેપૂર્વાર્ધેજન્મનિતત્કાલંસ્ત્રાત્વાવૃષભદાનંતન્મૂલ્યદાનંવાલુત્વાસૂતકાં
તેશાંતિઃકાર્યા ઉત્તરાર્ધેજન્મનિશાંતિમાત્રં લગ્નગંડાંતપૂર્વાર્ધેજન્મનિકાંચનદાનં ઉત્તરાર્ધેશાં
તિમાત્રં કુંભેહેમપ્રતિમાયાંવરુણસંપૂજ્યવરુણોદેશેનપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યયાસમિચ્છર્વા
જ્યતિલયવાનાંહોમઃકાર્યઃ યવત્રીહિમાષતિલમુદ્રાનાંદક્ષિણાત્વેનદાનમિતિ ॥

હવે તિથિગંડાંત અને લગ્નગંડાંતની શાંતિ કેહેછે.

પાંચમ, છઠ્ઠ, દશમ, એકાદશી; અને પૂનમ કિંવા અમાસ, એકમ; એ તિથિઓની સંધિની બે બે ધડી (એટલે પાંચમની છેલી એક ધડી છઠ્ઠની પ્રથમની એક ધડી એ રીતે) તેને તિથિગંડાંત કેહેછે. કર્ક, સિંહ; વૈશ્વિક, ધનુષ; અને મીન, મેષ;

એ લગ્નોની સંધિની એક એક ઘડી (એટલે કર્કની અર્ધ ઘડી અને સિંહની અર્ધ ઘડી મળી એક ઘડી એ રીતે) તેને લગ્નગંડાંત કેહેછે. તે તિથિગંડાંતના પૂર્વાર્ધમાં જન્મ થાય તો તે સમયે સ્નાન કરી ખજાણું દાન અથવા તેની કીમત જીટલું દ્રવ્યદાન કરી જનનાશીય ગયા પછી શાંતિ કરવી. તિથિગંડાંતના ઉત્તરાર્ધમાં જન્મ થાય તો શાંતિ માત્ર કરવી. લગ્નગંડાંતના પૂર્વાર્ધમાં જન્મ થાય તો સુવર્ણ-દાન કરવું. અને ઉત્તરાર્ધમાં જન્મ થાય તો શાંતિ માત્ર કરવી. કળશ ઉપરે પ્રતિ-મામાં વરુણનું પૂજન કરી વરુણ દેવતાને ઉદેશે સમિધ, ચરુ, ઘી, તિલ, અને યવ એ એક એક દ્રવ્યની એકસો આઠ (૧૦૮) આહુતિ પ્રમાણે હોમ કરવો. જવ, શાળ, અડદ, તિલ, અને મગ એમનું દક્ષિણા ઠેકાણે દાન કરવું.

અથદિનક્ષયાદિશાંતિઃ દિનક્ષયેચમદ્રાપાંપ્રસૂતિર્યદિજાપતે યમવંટેદમ્બયોગેમૃત્યુયોગેચ દાક્ષણે દુષ્ટયોગતિથીનાંચનિષિદ્ધાંતેપુચેત્તદા અતિદોષકરીપ્રોક્તાનસ્મિન્પાપયુતેસતિ યમ વંટાદયોજ્યોતિર્ગ્રંથેપ્રસિદ્ધાઃ દુર્યોગતિથીનાંચનિષિદ્ધભાગાસ્તુ વિષ્કંભવજ્રયોસ્તિસઃષદ્ચ ગંડાતિગંડયોઃ પરિધાર્ધપંચશૂલે વ્યાપાર્તેકવટીસ્પજેત્ ચતુઃષટ્પટનિધ્વર્કભૂતતિધ્વાશ્વાના ડિકાઃ અષ્ટાં ૮ ક ૧ મનુ ૧૪ તચ્ચ ૨૫ શા ૧૦ વાળ ૫ સંખ્યાવિવર્તયેદિત્યુક્તાન્તે યાઃ દિનક્ષયાદિદોષેષ્વેકૈકદોષદૂષિતકાલેજનનેશિવેકદૈકાદશિન્યભિષેકઃકાર્યઃ દિવ્યા દિદોષસમુચ્ચયેપ્રથમજ્ઞાસ્થત્યપ્રદક્ષિણાદિસમુચ્ચયઃ દીર્ઘશિવાલયેમક્ષ્યાપૃતેનપરિદાપયેત્ ગાળપત્યંપુરુષસૂક્તંસૌરંમૃત્યુંજયંશુભમ્ શાંતિજાપ્યંરુદ્રજાપ્યંરુદ્રામૃત્યુંજપીમર્વેદિતિવાક્યપા દ્વદુદોષેચ્ચત્તજપાદિસમુચ્ચયોપિ ॥

હવે દિનક્ષય ઇત્યાદિકની શાંતિ કેહેછે.

“દિનક્ષય, ભદ્રા, યમવંટ યોગ, દમ્બ યોગ, ભયંકર એવો મૃત્યુ યોગ, દુષ્ટ યોગ અને તિથિઓની નિષિદ્ધ ઘડી એઓ પાપ યોગે યુક્ત હોય તેમાં જન્મ થાય તો તે જન્મ અતિ દોષકારક છે.” યમવંટ ઇત્યાદિ યોગ જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે. દુષ્ટ યોગ અને તિથિઓની નિષિદ્ધ ઘડી—“વિષ્કંભ અને વજ્ર, એ યોગની પ્રથમની ત્રણ ત્રણ ઘડી, ગંડ અને અતિગંડ એની છ છ ઘડી, પરિધનું અર્ધ, શૂળની પાંચ ઘડી, અને વ્યાધાતની નવ ઘડી એ વર્જ્ય. ચોથની ૮, છઠ્ઠી ૬, આઠમની ૧૪, નોમની ૨૫, ખારસની ૧૦, અને ચૌદશની ૫, એ પ્રમાણે તિથિ-ઓની પ્રથમ ઘડી વર્જ્ય કરવી.” એમ કહ્યુંછે તે જાણવું. દિનક્ષય ઇત્યાદિક દોષ-માંથી એક એક દોષવડે દૂષિત કાળમાં જન્મ થાય તો શિવ ઉપરે એકાદશ રૂદ્રા-ભિષેક કરવા. જન્મ કાળે જે ત્રણ દોષ હોય તો ગ્રહયજ્ઞ, પિપળાને પ્રદક્ષિણા ઇ-ત્યાદિ જે ત્રણ પ્રકાર કરવા. “શિવાલયમાં ભક્તિવડે ધૂતનો દીપક કરવો. ગણપતિ-સૂક્ત, પુરુષસૂક્ત, સૌરસૂક્ત, મૃત્યુંજય જપ, શાંતિસૂક્તનો જપ, અને રૂદ્ર જપ, એ કરવાથી મૃત્યુને જીતનારો થાયછે.” એવાં વચન છે, માટે અનેક દોષ હોય તો ઉપરનાં વાક્યમાં કયલા જપાદિક પણ કરવા.

અથ વિપધટીશાંતિઃ તત્રકૌસ્તુભેતિથિવારનક્ષત્રાણાંવિષનાઙ્ઙાઙ્ઙાસ્તથાપિજ્યોતિર્ધ્રેયે
પુનઃત્રવિપધટીનામેવમહાદોષત્વેનોક્તેર્નક્ષત્રવિપધટીષ્વેવજનનેઽન્તકશાંતિઃકાર્યા તિથ્યા
દિવિપધટીનામુપદોષત્વાદુદ્રાભિષેકાદિકંકાર્ય વિપધટીલક્ષણંકૌસ્તુભાદૌજ્ઞેયં વિષના
ટીપુમંજાતઃપિતૃમાતૃધનાત્મનાં નાશરુદિપશસ્ત્રાસ્ત્રૈઃકૂરૂલગ્નેશકેપિચ એતદિપનાડીપુશિશુ
જનનસૂચિનારિષ્ટેત્યાદિસંકલ્પઃ એકકુંભેપ્રતિમાચતુષ્ટયેરુદ્રયમાગ્નિમૃત્યુદેવતાઃકદુદ્રાપયમા
યસોમમગ્નિર્મૂર્ધાપરંમૃત્યોરિતિમંત્રૈઃસંપૂજયેત્ ગ્રહાન્વાધાનતેરુદ્રયમાગ્નિમૃત્યુન્સમિચ્છરુવૃત્તનિ
લાહુતિભિઃપ્રતિદેવતંપ્રતિદ્રવ્યમટોન્નરશનસંખ્યાભિઃશેષેણેત્યાદિ ગૃહસિદ્ધાન્નસ્પહોમઃ ॥

હવે વિપધટીની શાંતિ કેહેછે.

કૌસ્તુભમાં તિથિ, વાર અને નક્ષત્રોની વિપધટી કહી છે તથાપિ જ્યોતિષ ગ્રં-
થોમાં નક્ષત્રોનીજ વિપધટી મહાદોષકારક છે એમ કહ્યુંછે માટે નક્ષત્રોની વિપધ-
ટીમાંજ જન્મ થાય તો ઉક્ત શાંતિ કરવી. તિથિ, વાર ઇત્યાદિકની વિપધટી ઉપ-
દોષ (અર્થ દોષકારક) છે માટે તેમાં જન્મ થાય તો રૂદ્રાભિષેક ઇત્યાદિક કરવું.
વિપધટીનું લક્ષણ કૌસ્તુભ ઇત્યાદિક ગ્રંથોમાં એવું. વિપધટી, પાપપ્રહયુક્ત જ્ઞન,
અને લગ્નના અંશ એમાં જે ઉત્પન્ન થાય તે પિતા, માતા, ધન એમનો અને પો-
તાનો વિપ, શસ્ત્ર અને અસ્ત્રવડે નાશ કરનારો થાયછે.” “એતદિપનાડીપુ શિશુજ-
નનસૂચિનારિષ્ટેત્યાદિ.” એવો સંકલ્પ કરી એક કળશ ઉપર ચાર પ્રતિમા રાખી તેમાં
રૂદ્ર, યમ, અગ્નિ અને મૃત્યુ એ દેવતાઓની, “કદુદ્રાપ, યમાય સોમં, અગ્નિ-
ર્મૂર્ધાં, પરંમૃત્યોં,” એ મંત્રોવડે પૂજા કરવી. ગ્રહોનું અન્વાધાન કીધા પછી “રુ-
દ્રયમાગ્નિમૃત્યુન્ સમિચ્છરુવૃત્તનિલાહુતિભિઃ પ્રતિદેવતં પ્રતિદ્રવ્યં અટોન્નરશનસંખ્યાભિઃ
શેષેણં” એવું અન્વાધાન કરવું. ઘરમાં રંધેલા ચરનો હોમ કરવો.

અથમલજનનશાંતિઃ તત્રશ્રૌતાગ્નિમતઃસોમ્રયેમરુત્વતેત્રયોદશકપાલં પુરાંલાશંનિર્વપે
દિતિક્રમેદ્વાદ્રાણોક્તેષ્ટિઃ યદ્વાઆશ્વલાયનસૂત્રોક્તઃકેવલમારુતયાગઃ ગૃહ્યાગ્નિમતઆશ્વ
લાયનસ્વગૃહ્યાગ્નોમારુતશ્વકઃ અથયસ્યવધૂર્ગાંજાતનવેષેઘ્વમૌતનઃ સમરુદ્રથશ્વરુક્યુત્પૂર્ણા
હુતિમથાપિવૈતિકારિકોક્તેઃગૃહ્યાગ્નિગૂન્યબલ્લઘ્નઃકાત્યાયનોક્તશાંતિર્લૌકિકાગ્નોંકુર્યાન્ મ
મભાર્યાયમલજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રતિવ્યર્થમારુતેષ્ટાયક્ષયદતિસંક
લ્પઃશ્રૌતાગ્નિમતઃ ધર્માગ્નિમતસ્તુમારુતસ્થાલીપાકેનયક્ષયદતિસંકલ્પઃ નિરાગ્નિસ્તુસગ્રહમ
લાંકાત્યાયનોક્તશાંતિકારિવૈતિસંકલ્પસ્વસ્તિવાચનાદિઆચાર્યવરણાંતંકુર્યાન્ અષ્ટદિ
શુઅષ્ટકલશાન્વિધિનાસંસ્થાપ્યઽદકપૂરણાદિસર્વોપધીપ્રસેપાતેવરુણંપૂજયેત્ અષ્ટકલશોદ
કેર્દયત્યોરભિષેકઃ આપોહિષ્ટેતિતિસૃભિઃકયાનદતિદેવાનઃસ્નુતદતિપંચૈતિસપ્તભિર્દ્રીભિર્મો
પુવરુણદતિપંચમિરિદ્માપદત્યેકયાઅપનદત્યષ્ટાભિરાગ્રેયીભિક્ષ્મિઃકાર્યઃ અભિપિત્તૌદંપ
તીધૃતશ્વેતવસ્ત્રચંદ્રનોઽદદ્મુખૌતિષ્ટેતાં પ્રાહ્મુખઆચાર્યોગ્નિગ્રહસ્થાપનાતેઅપસ્તિસૃભિરા
ઙ્ઙાહુતિભિર્દિંસપ્તભિર્વરુણંપંચમિરપૈકયાગ્નિમષ્ટાભિરાઙ્ઙાહુતિભિઃપૂર્વાભિષેકાર્થમુક્તેશ્ચ
તુર્વિગતેમંત્રૈરગ્નિસોમંપવમાનંપાવકંમારુતંમરુતઃપમંઅંતકંમૃત્યુચૈકૈકયાચર્વોહુત્યાનામમંત્રૈઃ

શેષેણેત્યાદિઅન્વાદધ્યાત્ પદત્રિંશદ્વારંતૂર્ણાનિર્વાપપ્રોક્ષણે ંતેગ્રહકલશોદકાદિનાભિષે
કઃ દાસીમહિષીવડવાગોહસ્તિનીનાંયમલજનનેપીયંશાંતિઃકાર્યાં દયંશાંતિપ્રેહોત્યાનેષુડૂલક
કપોતગૃધ્રશ્યેનાનાંગૃહપ્રવેશેસ્તંબપ્રરોહેવન્મીકપ્રરોહેમધુજનનેઆસનશયનયાનમંગેપર્ણાપન
નેસરઠારોહણેઊત્રધ્વજવિનાશેષુઅન્યેષૂત્યાનેષુચકાર્યેતિચક્રાત્યાયનમતં સાચસાગ્રિકૈઃકાત્યા
યનૈઃસ્વગૃહ્યાગ્રૌકાર્યાં નિરપ્રિકૈસ્તૈરન્યૈશ્વલૌકિકાપ્રૌં હતિયમલજનનાદિશાંતિઃ ॥

હવે યમલ (એ બાળકનો સાથેજ જન્મ) થાય તેની શાંતિ કેહેછે.

“જની સ્ત્રીને યમલ ઉત્પન્નિ થાય તેણે શાંતિ કરવી. તે અગ્નિહોત્રી હોય તો તેણે, “મરૂત્વત્ નામના અગ્નિને અર્થે તેર કપાળયુક્ત પુરોડાશનો નિર્વાપ કરવો,” એ રીતે ઋગ્વેદ બ્રાહ્મણમાં કહેલી ઇષ્ટિ કરવી. અથવા આશ્વલાયન સૂત્રમાં કહેલો દેવળ મારૂત (જનો દેવતા મરૂત છે એવો) યાગ કરવો. ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત આશ્વલાયન શાખાવાળો હોય તો તેણે ગૃહ્યાગ્નિવિષે મારૂત ચરૂ (મારૂત સ્થાલીપાક) કરવો. કારણ, “જની સ્ત્રી અથવા ગાય યમલ જન્મ કરે તેણે મરૂત દેવતામાંટે ચરૂ અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી,” એવું કારિકાનું વચન છે. ગૃહ્યાગ્નિ રહિત આશ્વલાયન હોય તેણે કાત્યાયનોક્ત શાંતિ લૌકિકાગ્નિ ઉપરે કરવી. અગ્નિહોત્રી હોય તેણે, “મમ ભાર્યામલજનનસૂચિત્સર્વારિષ્ટપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે મારૂતેષ્ટ્યા વક્ષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત હોય તેણે તો, “મારૂતસ્થાલીપાકેન વક્ષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. અગ્નિ રહિત હોય તેણે, “સગ્રહમણાં કાત્યાપનોક્તાં શાંતિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પુણ્યાહવાચનથી આરંભ કરી આચાર્યવરણ પર્થત કર્મ કરવું. આઠ દિશામાં યથાવિધિ આઠ કળશનું સ્થાપન કરી તે કળશોમાં જળ-પૂરણુથકી તે સર્વૌષધીપ્રક્ષેપ પર્થત કર્મ કરી વરૂણની પૂજા કરવી. પછી આઠ કળશનાં જળવડે દંપતીને “આપોહિષ્ઠાં ઋચા ૩; કપાનં ઋચા ૨ અને આનઃસ્તુતં ઋચા ૫ એમ મળીને દેંદ્રી ઋચા ૭, મૌવૂવરુણં ઋચા ૫, દંદંમાપઃ ઋચા ૧, અપનં અગ્નિ ઋચા ૮,” એ ઋચાઓવડે અભિષેક કરવો. પછી જને અભિષેક થયલો હોય એવાં દંપતીએ શ્વેત વસ્ત્ર, અને ચંદન, ધારણ કરી ઉત્તર દિશાની સંમુખ બેસવું. આચાર્યે પૂર્વાભિમુખ બેસી અગ્નિ અને અહનું સ્થાપન કીધા પછી અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે;—“અપસ્તિસૃભિરાજ્યાહુતિભિરિંદ્રંસપ્તભિર્વરુણંપંચભિરવક્ર-પાગ્નિમણાભિરાજ્યાહુતિભિઃ પૂર્વાભિષેકાર્થમુક્તૈશ્વનુર્વિશતિમંત્રૈરાર્ષિં સોમં પવમાનં પાવકં મારૂતં મરૂતઃ યમં અંતકં મૃત્યું ચૈકૈકયા ચર્વાહુત્યા નામમંત્રૈઃ શેષેણં ધૃત્યાદિક અન્વાધાન કરવું. છત્રીશ વાર મંત્ર વિના નિર્વાપ (ઓખાલેવા તે) કરી તેટલી વાર તે ધોવા. છેવટ અહકળશનાં જળ ધૃત્યાદિકવડે અભિષેક કરવો. દાસી, ભેંસ, ઘોડી, ગાય, અને હાથણી એમને યમલ પ્રસવ થાય તો પણ આ શાંતિ કરવી. અહસં-અધિ ઉત્પાત; ધુવડ, કપોત, (હોહો) ગીધ, અને શીયાણા એ પક્ષિ ધૂરમાં પ્રવેશ કરે; સ્તંભપ્રરોહ (ચંભને કોમળ પાન આવે); ધરમાં વડમીક (ભોચરૂ=રાફી) ઉત્પન્ન થાય; ધરમાં મધમાંખી મધપોડું કરે; આસન, પલંગ, અને યાન (પાલખી,

૨થ) ઇત્યાદિકનો અકસ્માત્ ભંગ થાય; પછી (અંધી ચિચી=ગરોલી) ઉપર પડે; કાકીડો ચડે; અને છત્ર, ધન એનો અકસ્માત્ નાશ થાય તેમજ એવા ખીજ ઉત્પાત્ થાય તે સધળાઓમાં આ શાંતિ કરવી, એ કાત્યાયન ઋષીનો મત છે. તે શાંતિ સાગ્નિક કાત્યાયનોએ પોતાના ગૃહાગ્નિવિષે કરવી. અગ્નિ રહિત કાત્યાયનોએ અને ખીજઓએ લૌકિકાગ્નિવિષે કરવી. એ પ્રમાણે યમલ જનનની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથત્રિકપ્રસવશાંતિઃ સુતત્રયેસુનાચ્ચેત્સ્યાત્તત્રયેવાસુનોયદિ માતાપિત્રોઃકુલસ્વાપિત દુનિષ્ટંમહદ્રવેત્ ડ્યેષ્ટનાશોવિન્નહાનિર્દુઃખંવાસુમહદ્રવેત્ ગોપ્રસવંરુત્વામમસુતત્રયજન્મા નંતરંકન્યાત્તજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટેતિવાકન્યાત્રયજન્માનંતરંપુત્રજનનસૂચિતેતિવાનિભિન્નાનુ સારેણસંકલ્પઃ સ્થંડિલપૂર્વભાગેગ્રહસ્થાપનાતેતદુત્તરતઃકલશપંચકેસ્વર્ણપ્રતિમાસુબ્રહ્મવિષ્ણુ મહેશંદ્રરુદ્રાનાવાહ્યપૂજયેન્ તત્રમંત્રાઃ બ્રહ્મજ્ઞાનંં, ર્દંવિષ્ણું, ડ્યંવંકં, યતંદ્રં, કદુ દ્રાયેતિ ગ્રહપીઠદેવતાન્વાધાનાંતેબ્રહ્માર્ણવિષ્ણુમહેશંદ્રંરુદ્રંચપ્રત્યેકંસમિદાગ્ન્યચરુતિલૈઃપ્રતિ દ્રવ્યમષ્ટોત્તરસહસ્રાષ્ટોત્તરત્રિશતાષ્ટોત્તરશતાન્યત્રમસંહ્યાહુતિભિઃશેષેણેત્યાદિ ॥

હવે ત્રણ પુત્ર પછી ચોથી કન્યા અથવા ત્રણ કન્યા પછી ચોથો પુત્ર થાય તો તેનું ક્ષણ અને શાંતિ કેહેછે.

“જોડાજોડ ત્રણ પુત્ર જન્મ્યા પછી ચોથી કન્યા થાય અથવા જોડાજોડ ત્રણ કન્યા જન્મ્યા પછી ચોથો પુત્ર થાય તો તે માતા, પિતા, અને પોતાનાં કુળને મ્હોટું અનિષ્ટ કરેછે. મ્હોટા પુત્રનો નાશ, દ્રવ્યહાનિ કિંવા મ્હોટું દુઃખ એ થાયછે.” ગોપ્રસવ કરી સંકલ્પ કરવો. તે,—“મમ સુતત્રયજન્માનંતરં કન્યાત્તજનનસૂચિતસર્વા રિષ્ટેતિ” અથવા “કન્યાત્રયજન્માનંતરં પુત્રજનનસૂચિતેતિ,” એ પ્રમાણે ત્રણ પુત્ર કિંવા ત્રણ કન્યા જેવું નિમિત્ત હોય તેવો સંકલ્પ કરવો. સ્થંડિલની પૂર્વ તરફ અ- હસ્થાપન કર્યા પછી અહની ઉત્તર તરફ પાંચ કળશ સ્થાપન કરી તે કળશ ઉપર સુવર્ણની પ્રતિમાઓમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, ઇંદ્ર અને રૂદ્ર એમનું આવાહન કરી પૂજન કરવું. તે પૂજનના મંત્ર,—“બ્રહ્મજ્ઞાનંં, ર્દંવિષ્ણું, ડ્યંવંકં, યતંદ્રં, કદુદ્રાવ્યં”, એ પાંચ બાણવા. અહુપીઠ ઉપરે આવાહિત દેવતાનું અન્વાધાન કીધા પછી, “બ્રહ્માર્ણવિષ્ણુ મહેશંદ્રં રુદ્રં ચ પ્રત્યેકં સમિદાગ્ન્યચરુતિલૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તર સહસ્રઅષ્ટોત્તરત્રિશતઅષ્ટોત્તરશતાન્યત્રમસંહ્યાહુતિભિઃ શેષેણ” ઇત્યાદિક અન્વાધાન કરવું.

અથદંતજનનશાંતિઃ ઉપરિપ્રથમંયસ્યજાયંતેથશિશોદ્વિજાઃ દંતૈર્વાસહયસ્યસ્વાડ્વજન્મભા ગર્વસત્તમ દ્વિતીયેચતુર્તીયેચચતુર્થેપંચમેતથા યદાદંતાશ્ચજાયંતેમાસેચૈત્રમહદ્રવ્યં માતરંપિ તરંવાથજ્વાદેદાઃમાનમેવચ બાલાનામષ્ટમેમાસિષષ્ઠેમાસિતતઃપુનઃ દંતાયસ્યચજાયંતેમાતા ઘાન્નિપતેપેતા બાલકઃપીઠ્યતેવાત્રસ્વયમેવનસંશયઃ કેત્તિન્નઅષ્ટમેમાસિદંતજન્મશુભમાહુઃ તન્ન/સ્પશિશોઃપ્રથમમૂર્વદંતજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટેત્યાદિસદંતજનનસૂચિતેત્યાદિવાદ્વિતીય

હાકર્ણગત્તર્કર્ણાશ્વમાનવાઃ રાજશ્રેષ્ઠકુલેનાશોધનસ્યચકુલસ્યચ અષ્ટોત્તરસહસ્રાણિચર્ન
વૈતુહ્યાદ્યુત્તં સમિધાંતુપલાશાનાંતર્પયેત્પૂર્વવત્ત્વિજાનુ અશિરાજાયતેજંતુસ્તથાદિત્રિશિરાસ્ન
થા અત્રસૂર્યાદિતેસૂર્યપૂત્રયેજ્ઞતુહ્યાદપિ દધ્વાઙ્યમધુસંપુક્તાઃસમિધસ્વર્કસંભવાઃ મૃગીજન
યતેસર્પાન્નમંદ્રકાંશ્વેવમાનુપાન્ અત્રાદુતેગીળતયેપૃજાહોમંચકારયેન્ ઔદંબરસ્યસમિધોદ
ધિસર્પિઃસમાન્વિતાઃ સ્ત્રીગર્ભપાતોયમલંપ્રસૂર્યેતથવાસ્ત્રિયઃ સદંતાશ્વેવજાયંતેજાનમાત્રાહસં
નિચ વુધાદુતેવુધાપાત્રપૃજાહોમૌસમાચરેન્ ॥

હવે વિપરીત ઉત્પત્તિ થઈ હોય તેની શાંતિ કેહેછે.

“ જ્યહાં મનુષ્યના અને ગાયના ગર્ભમાં વિપર્યાસ (જે રીતે થાતુ જોઈએ તેમ ન થાય તે) થાય, અને અદ્ભુત ઉત્પત્તિ થાયછે ત્યહાં દેશનો નાશ થાયછે. મનુષ્ય, પશુ, હાથી, ઘોડા, મૃગ, અને પક્ષી એમને જુદી જાતના, અથવા દાંતસહિત, કિંવા વિકરાળ એવા ગર્ભ થાય, અથવા ઘણાં મસ્તકવાળા, મસ્તક રહિત, ઘણા કાનસહિત, કાનવનાના, એક શીંગવાળા, બે શીંગવાળા, ત્રણ શીંગવાળા, ત્રણ હાથવાળા, ચાર હાથવાળા, લાંબા કાનવાળા, મોટા કાનવાળા, અને હાથી સમાન કાનવાળા, એવા મનુષ્ય થાય ત્યહાં શ્રેષ્ઠ એવાં રાજકુળનો નાશ, ધનનો અને કુળનો નાશ થાયછે. માટે યર, ધૃત, અને ખાખરાનાં સમિધ એ એક એક પદાર્થનો (૧૦૦૮) હોમ કરવો. અને પ્રથમની પંડે ગ્રાસણોને ભોજનાદિક દાનવડે તૃપ્ત કરવા. મસ્તક રહિત, અથવા બે કે ત્રણ મસ્તકયુક્ત પ્રાણી ઉત્પત્તિ થાય તો તે સૂર્ય સંબંધી અદ્ભુત છે, માટે સૂર્યની પૂજા કરી દહીં, ઘૃત અને મધમાં ભીજવેલાં આકાશનાં સમિધવડે સૂર્યને ઉદેશે હોમ પણ કરવો. હરિણીથી સર્પ, ડેડકાં કે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થાય તો તે અદ્ભુત ગૃહસ્થિતિ સંબંધી છે. તેમાં ગૃહસ્થિતિની પૂજા કરી દહીં અને ઘૃતમાં ભીજવેલાં ઔર્દુખર (ધુસર)નાં સમિધનો હોમ કરવો. સ્ત્રીઓના ગર્ભપાત થાય, સ્ત્રીઓને યમલ જન્મ થાય અથવા દાંતસહિત જન્મ થાય કિંવા ઉત્પત્તિ થતેજ હસે ઇત્યાદિક જે અદ્ભુત તે યુધ સંબંધી છે, તેથી એ વિપયમાં યુધની પૂજા અને યુધને અર્થે હોમ કરવો.

સંક્ષેપેણયથાપ્રાજ્ઞમિથંજનનશાંતયઃ ॥ ઉક્તાજપાભિષેકાર્થે, સૂક્તાદિવહુવિસ્તૃતાઃ ॥ પ્રયોગાઃકૌસ્તુભાદૌચ, પ્રસિદ્ધાવહુશઃપરાઃ ॥ અનેનપ્રીયતાંદેવો, ભગવાન્વિઠ્ઠલઃપ્રમુઃ ॥

એ પ્રમાણે યથામતિ સંક્ષેપથી જનનની શાંતિઓ કહી. જપ, અભિષેક માટે સૂક્તાદિકવડે અતિ વિસ્તારયુક્ત અને પ્રસિદ્ધ એવા ખીજ પ્રયોગ કૌસ્તુભ ઇત્યાદિક ગ્રંથોમાં અનેક કહ્યાછે. આ મહારા ગ્રંથની રચનાવડે લગવાનું વિઠ્ઠળ પ્રજુ પ્રસન્ન થએ.

અથનામકરણં તત્રજન્મદિનેજાતકર્માનંતરંતત્કાલઃકચિન્ત્ત્વેકાદશાહેદ્વાદશાહેવાવિપ્રસ્થનામકર્મ દશમદિનેઆશૌચસચ્ચેપિવચનાન્નામકર્મકાર્યમિતિકોચિન્ત્ત્વેક્ષત્રિયાણાંત્રયોદશોષોદશોવાદિને વૈશ્વનાંષોદશોર્વિગ્રાતિતમેવાદિને દ્વાર્વિશેમાસાંતેવાશૂદ્રાણાં માસાંતેશ

તતમેદિનેવત્સરાતેત્રેતિવિપ્રાદીનાંગૌણકાલઃ મુખ્યકાલેકુર્વન્નુવિપ્રાદિઃપુણ્યતિથિનક્ષત્રચં
દ્રાનુક્રુષ્પાદિગુણાદરંનકુર્યાન્ ઉક્તમુખ્યકાલાતિક્રમેશુભનક્ષત્રાદિકમાવશ્યકં વૈધૃતિવ્યતી
પાતસંક્રાંતિપ્રહણાદિનામાવાસ્યામદ્વાસુપ્રાપ્તકાલેપિનામકર્માદિશુભકર્મનકાર્યં અત્રમૈલમા
સગુરુશુક્રાસ્તાદિદોષોનાસ્તીત્યુક્તં અપરાજિતેરાત્રૌચનામકર્મવર્ચ્યં ॥

હવે નામકરણ સંસ્કાર કેહેછે.

જન્મ દિવસે જાતકર્મ સંસ્કાર કરવા પછી નામકર્મ સંસ્કારનો એજ સમય છે એમ કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું છે. ધર્મિયારમે દિવસે અથવા ખારમે દિવસે બ્રાહ્મણનું નામકર્મ કરવું, દશમે દિવસે આશૌચ છે તથાપિ વચન છે માટે નામકર્મ કરવું, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કેહેછે. ક્ષત્રિયોને નામકર્મ સંસ્કાર તેરમે અથવા સોળમે દિવસે કરવો. વૈ-
શ્યને સોળમે અથવા વીસમે દિવસે કરવો. શૂદ્રને પાવીસમે દિવસે કિંવા માસને અંતે કરવો. માસને અંતે, સોમે દિવસે, અને વર્ષને અંતે એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય એમનો ક્રમથી ગોણ કાળ જાણવો. બ્રાહ્મણાદિક મુખ્ય કાળે નામ કર્મ કરે તો તે કાળમાં શુભ તિથિ, શુભ નક્ષત્ર, અને અનુકૂળ ચંદ્ર ઇત્યાદિક શુભ જોવાનું અવશ્ય નથી. કેહો મુખ્ય કાળ વ્યતીત થઈ ગયો હોય તો શુભ તિથિ શુભ નક્ષત્ર ઇત્યાદિક અવશ્ય જોવાં. વૈધૃતિ, વ્યતીપાત, સંક્રાંતિ, ગ્રહણ દિવસ, અમાવાસ્યા, અને ભદ્રા એ દિવસે જે કર્મકાળ પ્રાપ્ત થયો હોય તો પણ તે દિવસે નામકર્મકાલ શુભ કર્મ કરવાં નહીં. એ નામ કર્મવિષે મક્કમાસ, અને ગુરુ શુક્રનો અસ્ત ઇત્યાદિકનો દોષ નથી એમ કહ્યું છે. અપરાજિત કાળે અને રાત્રિએ નામકર્મ કરવું નહીં.

અયોક્તકાલાતિક્રમેડ્વેક્ષિતશુભતિથ્યાદિ ચતુર્થોપપ્ત્યપમીનવમીદ્વાદશીચતુર્દશીપં
ચદશીરહિતાસ્તિથયઃપ્રશસ્તાઃ ચંદ્રવુધગુરુશુક્રાવાસરાઃ અશ્વિનીચુત્તારોહિણીમૃગપુનર્વ
સુપુષ્યહસ્તસ્વાત્યનુરાધાશ્રવણધનિષ્ઠાશતતારકારેવતીનક્ષત્રાણિ વૃષભસિંહવૃશ્ચકલગ્રાણિ
પ્રશસ્તાનિ ॥

હવે ઉક્ત કાળ જતો રહ્યો હોય ત્યારે જે શુભ તિથિ ઇત્યાદિક લેવાનાં તે કેહેછે.

ચોથ, છઠ, આઠમ, નોમ, દ્વાદશી, ચૌદશ અને પૂનમ એ વિનાની ખીજીં તિ-
થિઓ ઉત્તમ. સોમ, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર એ વાર ઉત્તમ. અશ્વિની, ત્રણ ઉત્તરા,
રોહિણી, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતી, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા
અને રેવતી એ નક્ષત્રો શુભ છે. વૃષ, સિંહ અને વૃશ્ચિક એ લગ્ન પ્રશસ્ત છે.

તાનિનામાનિચતુર્વિધાનિ દેવતાનામમાસનામનાક્ષત્રનામવ્યાવહારિકનામેતિ તન્નામ
કદેવતાભક્તિત્યાકારકંદેવતાનામપ્રથમં ચૈત્રાદિમાસનામાનિવૈકુંઠોથજનાર્દનઃ ઉપેન્દ્રોપજ્ઞ
પુરુષોવાસુદેવસ્તથાહરિઃ પોત્રીશઃપુંડરીકાક્ષઃકૃષ્ણોનંતોચ્યુતસ્તથા ચક્રત્રીતિદ્વાદશૈતાનિ
ક્રમાદાહુર્મનીષિણિત્યનુસારેણમાસનામદ્વિતીયકં માસાશ્વાત્રાચાંદ્રાઃ તેચશુક્રાદિકૃષ્ણાંતા

एव यस्मिन्नक्षत्रे जन्मतन्नाक्षत्रवाचकशब्दात्तत्रजातइत्यधिकारे विहिततद्धितप्रत्यये कृते निष्पन्ननाक्षत्रनामनृतीयं तद्यथा आश्वयुक् आपभरणः कार्तिकः रौहिणः मार्गशीर्षः आर्द्रकः पुनर्वसुः तिष्यः आश्लेषः माघः पूर्वाफल्गुनः उत्तराफल्गुनः हस्तः चैत्रः स्वातिः विशाखः अनुराधः ज्येष्ठः मूलकः पूर्वाषाढः उत्तराषाढः आभिजितः श्रावणः श्रविष्ठः शतभिषक् पूर्वाप्रोष्ठपादः उत्तराप्रोष्ठपादः रैवत इति केचित्तु चूचेचोलाश्विनीप्रोक्तेत्यादि ज्योतिर्ग्रन्थोक्तावकहडाचक्रानुसारेणाश्विन्यादेश्वतुर्षु चरणेषु चूडामणिश्चेदिशश्चोलेशोलक्ष्मणइत्यादिकानिनाक्षत्रनामानि कुर्वन्ति तन्न श्रौतग्रंथादिवहुसंमतं शाखायनास्तुक्रुत्तिको त्यन्नस्याग्निशर्मैतिनक्षत्रदेवतासंबद्धनाक्षत्रनामकुर्वन्ति एवंकातीयाअपि नाक्षत्रनामैवाभिषादनीयंगुप्तं चामौजीबंधनान् मातापितरावेवजानीयानां व्यावहारिकं नामचतुर्थं तच्चकवर्गादिषु नृतीयचतुर्थपंचमवर्णहकारान्यतमवर्णाद्यावयवकं यरलवान्यतममध्यवर्णयुतं क्रलवर्णरहितं विसर्गं तं पित्रादिपुरुषत्रयान्यतमवाचकं शत्रुवाचकं भिन्नं तद्धितप्रत्ययरहितं कृतप्रत्ययां तं युग्माक्षरंपुंसां अयुग्माक्षरं स्त्रीणां कार्यं यथा देव इति हरिरिति उक्तसर्वलक्षणभावे समाक्षरंपुंसां अयुग्माक्षरं स्त्रीणामित्येकलक्षणयुतमेव यथा रुद्र इति राज्ञेत्यादि अक्षरमत्रस्वरः व्यंजनेषु न संख्यानियमः अत्र विशेषः द्व्यक्षरं प्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चसकामः अंत्यलकारेण वर्जयेदिति आपस्तंबहिरण्यकेशिस्मृत्यैव प्रातिपदिकादिधात्वन्तं यथा हिरण्यदा इति उपसर्गयुतं वासुश्रीरित्यादीति विशेष उक्तः तच्च व्यावहारिकं नाम शर्मपदान्तं देवपदान्तां वा ब्राह्मणस्य वर्मं निराजेति वापदयुतं क्षत्रियस्य गुप्तदत्तान्यतरांतं वैश्यस्य दासांतं शूद्रस्य कार्यं व्यावहारिकं नाम प्रासादादीनामपिकार्यं देवालयगजाश्वानां वृक्षाणां वापिकूपयोः सर्वापणानां पण्यानां चिह्नानां योषितानूणां काव्यादीनां कवीनां च पश्वादीनां विशेषतः राजप्रासादयज्ञानां नामकर्म पथोदितमित्युक्तेः ॥

તે નામ ચાર પ્રકારનાં છે. જે કે,—દેવતા સંબંધિ નામ, માસ સંબંધિ નામ, નક્ષત્ર સંબંધિ નામ, અને વ્યવહાર સંબંધિ નામ, એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનાં જાણવાં. તેમાં અમુકદેવતાભક્ત (જેમ, ગોપાળભક્ત ઇત્યાદિ) એ દેવતા નામ પ્રથમ. “ચૈત્રાદિક માસ સંબંધિ નામ—વૈકુંઠ, જનાર્દન, ઉપેન્દ્ર, યજ્ઞપુરૂષ, વાસુદેવ, હરિ, યોગીશ, પુંડરીકાક્ષ, કૃષ્ણ, અનંત, અચ્યુત અને ચક્રી એ બાર નામ ક્રમવડે વિદ્વાનો ઠેઠેછે.” એ પ્રમાણે માસ સંબંધિ નામ તે બીજું. આ નામ પ્રકરણમાં માસ-ચાંદ્ર લેવા. તે શુક્લ પક્ષથી તે કૃષ્ણ પક્ષ પર્યંતજ લેવા. જે નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તે નક્ષત્રનો વાચક જે શબ્દ તેથી ‘જાતઃ’ એ અર્થમાં આવેલા તદ્દિત પ્રત્યયવડે સિદ્ધ થયેલું જે નામ તે નાક્ષત્ર નામ ત્રીજું. તે આ રીતે,—આશ્વયુજ (અશ્વિની નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયો તે ધન, એ પ્રમાણે સર્વ નક્ષત્ર સંબંધિ નામનો અર્થ જાણવો.) આપભરણ, કાર્તિક, રૌહિણ, માર્ગશીર્ષ, આર્દ્રક, પુનર્વસુ, તિષ્ય, આશ્લેષ, માઘ, પૂર્વાફલ્ગુન, ઉત્તરાફલ્ગુન, હસ્ત, ચૈત્ર, સ્વાતિ, વિશાખ, અનુરાધ, જ્યેષ્ઠ, મૂલક, પૂર્વાષાઢ, ઉત્તરાષાઢ, આભિજીત, શ્રાવણ, શ્રવિષ્ઠ, શતભિષક, પૂર્વાપ્રોષ્ઠપાદ, ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપાદ, અને રૈવત એ પ્રમાણે નામ જાણવાં. કોઈ અંથકાર તો, “અ, એ, ઓ, લા અશ્વિની” ઇત્યાદિક જ્યોતિષ અંથમાં કહેલાં અવકહડ અ-

કને અનુસારે અશ્વિની ઇત્યાદિકના ચાર ચરણવિષે ચૂડામણિ, ચેદીશ, ચોલેશ અને લક્ષમણ ઇત્યાદિક નાક્ષત્ર નામ ઠેરવે છે. પણ તેવાં નામ ઠેરવવાં તે અનેક શ્રૌત ગ્રંથાદિકોને માન્ય નથી. શાંખાયનો તો કૃત્તિકામાં ઉત્પત્ત થયેલાનું ‘અગ્નિશર્મા’ એવું નક્ષત્ર દેવતાનાં નામવડે બેડાયલું એવું નામ પાડે છે. અને કાત્યાયનો પણ એમજ નાક્ષત્ર નામ પાડે છે. નક્ષત્ર સંબંધિ નામજ અભિવાદનીય (માતા, પિતા અથવા ગુરુ એમને નમસ્કાર કરતી વખતે ઉચ્ચાર કરવા યોગ્ય) છે, અને તે મૌજી થવા પર્થત માત્ર માતા પિતાનેજ ખખર હોતાં ખીજઓથી ગુમ રાખવું. વ્યવહાર સંબંધિ નામ તે ઓથું. તે વ્યાવહારિક નામ કવર્ગ આદિ પાંચ વર્ગના ત્રીજા, ઓથા, અથવા પાંચમાં વર્ણ અને હકારવર્ણ એમાંનો કોઈ પણ અક્ષર પ્રથમ હોય; ય, ર, લ, વ એમાંનો કોઈ પણ અક્ષર મધ્યમાં હોય; ઋ, લૃ એ વર્ણ રહિત હોય; જની અંતે વિસર્ગ હોય; પિતા, પિતામહ (દાદા), પ્રપિતામહ (પરદાદા) એ ત્રણ પુરુષમાંથી કોઈનું નામ હોય; શત્રુનાં નામ કરતાં ભિન્ન હોય; તદ્વિત પ્રત્યય રહિત હોય; અને જની અંતે કૃત્ પ્રત્યય હોય એવું પુરુષનું સમ અક્ષરનું અને સ્ત્રીઓનું વિષમ અક્ષરનું નામ પાડવું. જેમ કે દેવ, હરિ. ઉપર કહેલાં સર્વ લક્ષણો ન મળે તો પુરુષનાં સમ અક્ષરનાં અને સ્ત્રીઓનાં વિષમ અક્ષરનાં, એ પ્રમાણે એકજ લક્ષણયુક્ત નામ પાડવાં. જેમ રૂદ્ર, રાજા ઇત્યાદિક. ધડાં અક્ષર એટલે સ્વર સમગ્રવા. ઓળંગનો વિષે સંખ્યાનો નિયમ નથી. એ વિષયમાં વિશેષ કહે છે. પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા હોય તો બે અક્ષરનું અને બ્રહ્મતેજની ઇચ્છા હોય તો ચાર અક્ષરનું નામ પાડવું, અને અંતે લ અથવા ર એ ન રાખવા. આપસ્તંબ હિરણ્યકેશિ સૂત્રમાં તો, નામ જેને આવે હોય અને ધાતુ જેને અંતે હોય એવું નામ પાડવું; જેમ,—હિરણ્યદા એ રીતે; અથવા ઉપસર્ગે યુક્ત એવું, જેમ,—સુશ્રી; ઇત્યાદિક વિશેષ પ્રકાર કહ્યા છે. તે વ્યવહાર સંબંધિ નામ બ્રાહ્મણનું શર્મ પદ અથવા દેવ પદ જેની અંતે હોય એવું પાડવું. વર્મ પદ અથવા રાજ પદ જેની અંતે હોય એવું ક્ષત્રિયનું નામ પાડવું. ગુમ પદ અથવા દત્ત પદ જેની અંતે હોય એવું વૈશ્યનું નામ પાડવું. શદ્રનું દાસ પદાંત નામ પાડવું. દેવાલય અને રાજમોહોલ ઇત્યાદિકનું પણ વ્યાવહારિક નામ પાડવું. કારણ, “દેવાલય, હાથી, ઘોડા, ઝાડ, વાવ, કુવા, સઘળી ખજાર, વેચવાના પદાર્થ, ચિન્હ, સ્ત્રી, પુરુષ, કાંબાદિક, કવિ, પશુ, રાજના મોહોલ, અને યજ્ઞ એમનાં યથાયોગ્ય નામ પાડવાં” એવું વચન છે.

અથપ્રયોગેવિશેષ: ગર્ભાધાનાદિસંસ્કારલોપેપ્રત્યેકપાદકૃષ્ણંબુદ્ધિપૂર્વમકરણેપ્રત્યેકમર્ધ કૃષ્ણંપ્રાયશ્ચિત્તંજાતકર્મણઃકાલાતિપત્તિનિમિત્તકાજ્યહોમપૂર્વકંકાર્યં તદાથા જાતકર્મણઃ કાલાતિપત્તિનિમિત્તકદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં પ્રાયશ્ચિત્તહોમંકરિષ્યદતિસંકલ્પ્યાગ્નિસ્થાપનેધ્માધાનાદિપાકયજ્ઞતંત્રસહિતં વનિસ્થાપનાજ્યસંસ્કારપાત્રસંસ્કારમાત્રસહિતંવામૂર્ધ્વઃસ્વઃસ્વાહેતિસમસ્તધ્વાહત્યાજ્યહોમંકુર્યાન્ત્ હોમંસમાપ્યગર્ભાધાનુંસંવનાનવલોભનસીમંતોન્નયનલોપજનિતદીપપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં एतावतःपादकृष्णान्તુ

દ્વિપૂર્વકલોપેર્ધકુચ્છાનુત્પત્ત્યાન્નાયગોનિષ્ક્રયીભૂતયથાશક્તિરજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્ય
 દત્તિસંકલ્પદ્રવ્યંદદ્યાન્ જાતકર્મનામ્નોઃસહચિકીર્ષ્યાંપૂર્વોક્તજાતકર્મસંકલ્પવાક્યમુચ્ચાર્ય
 અસ્યકુમારસ્યાપુરભિવૃદ્ધિવ્યવહારસિદ્ધિવીજગર્ભસમુદ્રવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્ય
 ર્થનામકર્મચત્ત્રેણકરિષ્યદત્તિસંકલ્પસ્વસ્તિવાચનાદિકુર્યાન્ તત્રજાતકર્મનામકર્મણોઃપુ
 ણ્યાહંભવંતોબ્રુવંતિત્યુક્ત્વાઅસ્યકુમારસ્યજાતકર્મણેતન્નામ્નેઅસ્મૈચસ્વસ્તિભવંતોબ્રુવંતિતિ
 સ્વસ્તિપર્યાયેવદેન્ તદનુસારેણૈવવિપ્રપ્રતિવચનં કેવલનામચિકીર્ષ્યાંનામકર્મણઃપુણ્યાહમિ
 ત્યુક્ત્વાસ્વસ્તિપર્યાયેઅમુકનામ્નેઅસ્મૈસ્વસ્તિભવંતોબ્રુવંતિતિવદેન્ વિપ્રાશ્રામુકનામ્નેઅસ્મૈસ્વ
 સ્તીતિપ્રતિવ્રૂપુઃ લેખનાદૌનામત્રયેશર્માદિપદરહિતંકૃત્વાધ્યાવહારિકંનામશર્માદિશંતંકુર્યાન્
 અભિવાદુનેનાક્ષત્રનામાપિશર્માદિશંતંસર્વજ્ઞોચ્ચારણીયં અવશિષ્ટઃપ્રયોગઃપ્રયોગમથંપેપુ ॥

૭વે પ્રયોગમાં વિશેષ કેહેછે.

ગર્ભાધાન ઇત્યાદિ સંસ્કારનો લોપ થાય તો એક એક સંસ્કાર લોપને ખદલે પાદ-
 કૃચ્છ્ર, અને જાણી જાણી ન કીધા હોય તો અર્ધ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત, જાતકર્મનો કાળ
 ટળી ગયો હોય એ નિમિત્તથી કરવાનો જે ઘૃતહોમ તે પ્રથમ કરી, પછે કરવું. તે
 આ રીતે;—“ જાતકર્મણઃ કાલાતિપત્તિનિમિત્તકદોષપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ
 પ્રાયશ્ચિત્તહોમં કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપન, ઇદમાસ્થાપન ઇત્યાદિક
 પાક્યજ્ઞના તંત્રેયુક્ત, અથવા અગ્નિસ્થાપન, આન્યસંસ્કાર, અને પાત્રના સંસ્કાર,
 માત્ર એમણેજ યુક્ત એવો, “ મૂર્ધુવઃસ્વઃસ્વાહા ” એ સમસ્ત વ્યાહતિ મંત્રપઠે આ-
 ન્યનો હોમ કરવો. હોમ સમાપ્ત કરી “ ગર્ભાધાનપુંસવનાનવલોમનસીમંતોન્નયનલો
 પજનિતદોષપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે દાવાતઃ પાદકુચ્છાનુ વૃદ્ધિપૂર્વકલોપેર્ધકુ
 ચ્છાનુ તત્રપ્ત્યાન્નાયગોનિષ્ક્રયીભૂતયથાશક્તિરજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે,” એવો સંક-
 લ્પ કરી તેટલું દ્રવ્ય દેવું. જાતકર્મ અને નામકર્મ બન્ને સંસ્કાર એક તંત્રે કરવાના
 હોય તો પ્રથમ કહેલાં જાતકર્મનાં સંકલ્પ વાક્યનો ઉચ્ચાર કરી એક તંત્રનો સંકલ્પ
 કરવો. તે આ રીતે;—“ અસ્ય કુમારસ્યાપુરભિવૃદ્ધિવ્યવહારસિદ્ધિવીજગર્ભસમુદ્રવૈનો
 નિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે નામકર્મ ચ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પુ-
 ણ્યાહવાચન ઇત્યાદિક કરવું. “ જાતકર્મનામકર્મણોઃ પુણ્યાહં ભવંતો બ્રુવંતુ,” એવું
 પુણ્યાહવાચનમાં વાક્ય કહી “ અસ્ય કુમારસ્ય જાતકર્મણે દત્તનામ્ને અસ્મૈ ચ સ્વ
 સ્તિ ભવંતો બ્રુવંતુ,” એ રીતે સ્વસ્તિ શબ્દવિષે કહેવું. તે રીતેજ બ્રાહ્મણોએ પ્રત્યુ-
 ત્તર વચન કહેવું. કેવળ નામકરણ કર્તવ્ય હોય તો “ નામકર્મણઃ પુણ્યાહં,” એમ
 કહી “ અમુકનામ્ને અસ્મૈ સ્વસ્તિ ભવંતો બ્રુવંતુ” એ રીતે સ્વસ્તિ શબ્દ વિષે કહેવું.
 બ્રાહ્મણોએ “અમુકનામ્ને અસ્મૈ સ્વસ્તિ” એવું પ્રતિવચન કહેવું. નામ લખવામાં ત્રણ
 નામ શર્માદિ શબ્દ રહિત લખી, વ્યાવહારિક નામ શર્માદિ પદ જેની અંતે હોય
 એવું લખવું. અભિવાદન વિષે (નામ ગોત્રોચ્ચારપૂર્વક નમસ્કાર વિષે) નાક્ષત્ર
 નામ પણ શર્માદિ પદ જેની અંતે હોય એવું ઉચ્ચાર કરવું. અવશિષ્ટ (પાકીનો)
 પ્રયોગ પ્રયોગ ગ્રંથોમાં જોવો.

અથસ્ત્રીણાનામકર્મ સંકલ્પેઅસ્થા:કુમાર્યાદિતિવિશેષ: સ્વસ્તિવાચનેતન્નામ્ન્યૈઅસ્યૈસ્થ સ્તીત્યાદિ મન્તેત્યાવંતંદેવતાનામ માસનામસુચક્રિણીવૈકુંઠીવાસુદેવીત્રીણીહીલંતાનિ હરિરિત્યવિકૃતં અવશિષ્ટાનિઅષ્ટાવાલંતાનિ રૌહિણીકૃત્તિકેત્યેવંયથાયથંનાક્ષત્રનામેતિમાનુ દત્તમતે આશ્વલાયનૈર્નાક્ષત્રનામસ્ત્રીણાંનકાર્યં વ્યાવહારિકંયજ્ઞદાશર્મેતિપુંવત્ પૂજાદિકંવૈદિક મંત્રરહિતંપુંવત્કાર્યં પિતુરસન્નિયૌસ્ત્રીપુંસયોર્નામપિતામહાદિ:કુર્યાન્ ઇતિનામકરણમ્ ॥

હવે સ્ત્રીઓનું નામકર્મ કેહેછે.

સંકલ્પમાં “ અસ્થા: કુમાર્યા: ” એટલો વિશેષ જાણવો. પુણ્યાદવાચનમાં “ એ- તન્નામ્ન્યૈ અસ્યૈ સ્વસ્તિ, ” ઇત્યાદિક વિશેષ જાણવો. ‘ મન્ત્રા ’ એવું આખંત દે- વતા નમ્મ; માસ નામમાં ચક્રિણી, વૈકુંઠી, વાસુદેવી એ ત્રણ નામ હીપ્ પ્રયત્નાંત જાણવાં. હરિ એ નામ પુત્ર અને કન્યાવિષે સમાન છે. ખાકી આઠ નામ (જ- નાર્દતા, ઉપેદ્રા, યજ્ઞપુરુષા, યોગીશા, પુંડરીકાક્ષા, કૃષ્ણા, અનંતા, અચ્યુતા) આ- ખંત જાણવાં. રૌહિણી, કૃત્તિકા એ પ્રમાણે નાક્ષત્ર નામ યથાયોગ્ય માંડવાં; એ માતૃદત્તનો મત છે. આશ્વલાયનોએ સ્ત્રીઓનું નાક્ષત્ર નામ પાડવું નહી. વ્યાવ- હારિક નામ પાડવું તે ‘ યજ્ઞદા શર્મા ’ એમ પુરુષ પ્રમાણે પાડવું. પૂજાદિક કર્મ વૈદિક મંત્રે રહિત પુરુષ પ્રમાણે કરવું. પિતા સમીપે ન હોય તો કન્યા અને પુ- ત્રનો નામકર્મ સંસ્કાર પિતામહ ઇત્યાદિકે કરવો. એ રીતે નામકરણ સમાપ્ત થયું.

અથાંદોલારોહણં આંદોલાશયનેપુંસોદ્વાદશોદિવસ:શુભ: ત્રયોદશસ્તુકન્યાયાનનક્ષત્ર વિચારણા અન્યસ્મિન્દિવસેચેત્સ્યાક્ષુભકાલંવિચારયેન્ ઉત્તરાત્રયરોહિણીહસ્તાશ્વિનીપુણ્ય રેવત્યનુરાધામૃગચિત્રાપુનર્વસુશ્રવણસ્વાતિનક્ષત્રેપુશુભવોરેક્તાતિરેક્તિયૌચંદ્રતારાબલે કુલયોષિદ્વિર્ત્રાંદોલાશયનંકાર્યં ॥

હવે બાળકને પાલણામાં સુવારવું તે કેહેછે.

“ પુત્રને પાલણામાં સુવારવામાં ખારમો દિવસ શુભ; અને કન્યાને પાલણે સુ- વારવામાં તેરમો દિવસ શુભ છે. એ દિવસે શુભ નક્ષત્રના વિચારની જ- રૂર નથી. અન્ય દિવસે પાલણે સુવારવું હોય તો દિનશુદ્ધિ વિચારવી. ” ત્રણ ઉત્તરા, રૌહિણી, હસ્ત, અશ્વિની, પુષ્ય, રેવતી, અનુરાધા, મૃગ, ચિત્રા, પુનર્વસુ, શ્રવણ અને સ્વાતી એ નક્ષત્રે; સોમ, બુધ, શુક્ર અને શુક્ર એ શુભ વારે; રિક્તા (ચૌથ, નોમ, ચૌદશ) તિથિ વિના ખીજ તિથીઓમાં; ચંદ્રબળ અને તારાબળે યુક્ત એવે દિવસે કુટુંબની સ્ત્રીઓએ બાલકને પાલણામાં સુવારવો.

एकत्रिंशेदिनेद्वितीयजन्मर्क्षेवादोलारोहोक्तनक्षत्रैर्वर्षपूर्वाण्हमभ्यान्हयो:कुलदेवताविम्र यो:पूजांविधायशब्देनगोदुग्धपाययेन् इतिदुग्धपानं ॥

એકત્રીસમે દિવસે, કિંવા ખીજે જન્મનક્ષત્રે, અથવા પાલણામાં સુવારવાને જે નક્ષત્રો કહ્યાં છે તે નક્ષત્રે પૂર્વાર્ધ અથવા મધ્યાન્હ કાળે કુલદેવતા અને બ્રાહ્મણોનું

પૂજન કરી શંખવડે ગાયનું દૂધ બાલકને પીવરાવવું. એ પ્રમાણે દુધ પ્રાશન સમાપ્ત થયું.

સૂત્યામાસોત્તરંબુધસોમગુરુવારેષુરિક્તાન્યતિથૌશ્રવણપુષ્યપુનર્વસુમૃગહસ્તમૂળાનુરાધાન ક્ષત્રેપુજલસ્થાનંગત્વાજલપૂજાકાર્યા અન્નગુરુશુક્રાસ્તચૈત્રપૌષમાસાધિમાસાવર્ગ્યાઃ દત્તિજ લપૂજનં ॥

હવે જળપૂજન કેહેછે.

પ્રસૂતાને પ્રસવાનંતર પૂર્ણ એક માસ ગયા પછી બુધ, સોમ, અથવા શુક્ર વારે; રિક્તા વિના બીજી તિથિએ; શ્રવણ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, મૃગ, હસ્ત, મૂળ, અને અનુરાધા એ નક્ષત્રે; જળને સ્થાનકે બધી જળની પૂજા કરવી. એમાં શુક્ર, શુક્રનાં અસ્ત; ચૈત્ર, પૌષ અને અધિક માસ એ વર્જ્ય કરવા. એ પ્રમાણે જળપૂજન સમાપ્ત થયું.

તૃતીયેમાસિસૂર્યાવલોકનંચતુર્થેમાસિઅન્નપ્રાશનકાલેવાનિષ્ક્રમણં તત્રકાલઃ શુક્લપક્ષઃ શુભઃપ્રોક્તઃઋષ્ણશ્વાંત્યત્રિકંવિના રિક્તાષષ્ટયષ્ટમીદશદશીચિવિર્જિતા ગુરુશુક્રબુધવા-રાશ્વિનીરોહિણીમૃગપુષ્યોત્તરાષ્ટ્રપહસ્તધનિષ્ઠાશ્રવણરેવતીપુનર્વસુઅનુરાધાનક્ષત્રાણિબશ સ્તાનિ દર્દનિષ્ક્રમણંનિત્યકામ્યં સૂર્યાવલોકનનિષ્ક્રમણયોર્નાદીશ્રાદ્ધંકૃતાકૃતં ॥

ત્રીજે માસે સૂર્યનું દર્શન કરાવવું. ચોથે માસે અથવા અન્નપ્રાશનને સમયે નિષ્ક્રમણ (બાળકને પ્રથમ ધરથી બાહાર તેડી નીકળવું તે) કરાવવું. તેવિધે મુહૂર્ત— “શુક્લ પક્ષ શુભ છે, છેવટના પાંચ દિવસ વર્જ્ય કરી કૃષ્ણ પક્ષ પણ શુભ છે. રિક્તા, છઠ્ઠ, આઠમ, અમાસ, અને આરસ એ તિથિ વર્જ્ય કરવી.” શુક્ર, શુક્ર, અને બુધ એ વાર શુભ છે. અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ધનિષ્ઠા, શ્રવણ, રેવતી, પુનર્વસુ, અને અનુરાધા એ નક્ષત્ર શુભ છે. એ નિષ્ક્રમણ નિત્ય અને કામ્ય એમ બે પ્રકારનું છે. સૂર્યનું દર્શન અને નિષ્ક્રમણ એમાં નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું અથવા ન કરવું એમ છે.

અથમૂષ્પવેશનકાલઃ પંચમમાસેનિષ્ક્રમોક્તતિથ્યાદૌભૌમબલેસતિમૂષ્પવેશનકાર્યં ॥

હવે બાળકને પૃથ્વી ઉપરે બેસાડવાનો કાળ કેહેછે.

પાંચમે માસે; નિષ્ક્રમણમાં કયલાં જ તિથિ, વાર, અને નક્ષત્ર તે દિવસે; ભૌમ બળ (મંગળનું બળ) હોય તો; બાળકને પૃથ્વી ઉપરે બેસાડવો.

અથાન્નપ્રાશનકાલઃ ષષ્ઠેષ્ટમેદશમેદ્વાદશેવામાસેપૂર્ણવિસ્તરેવાપુંસોન્નપ્રાશનં પંચમસ સ્મનવમમાસેષુસ્ત્રીણાં દ્વિતીયાચતુર્તીયાચપંચમીસપ્તમીતથા ત્રયોદશીચદશમીપ્રાશનેતિ થયઃશુભાઃ બુધશુક્રગુરુવારાઃશુભાઃ રવિચંદ્રવારૌક્લિન્ત અશ્વિનીરોહિણીમૃગપુનર્વસુપુષ્યોત્તરાષ્ટ્રપહસ્તચિત્રાસ્વાત્યનુરાધાશ્રવણધનિષ્ઠાશતતારકારેવત્યઃશુભાઃ જ્યેષ્ઠશ્રવણશુભમિ નિકેચિન્ત અદ્રવૈધૃતિવ્યતીપાતાગંઢાતિગંઢવજ્જશૂલપરિધાવર્ગ્યાઃ વિષ્ણુશિવચંદ્રાર્કદિકૃપાલ ભૂમિદિશાબ્રાહ્મણાન્સંપૂજ્યમાતૃસંગગતસ્પશિશોઃકાંચનેકાંસ્યેવાપાન્નસ્થિતંદધિમધુધૃતમિ

શ્રંપાયસંસુવર્ણયુતહસ્તેનસમંત્રપ્રાશયેન્ સૂર્યાવલોકનાદીન્યન્નપ્રાશનાંતાનિઅન્નપ્રાશનકા
લેશિદ્રાઃસહૈવાનુતિષ્ઠંતિ એતેષાંસહપ્રયોગસંકલ્પાદિકંકૌસ્તુમાદૌજ્ઞાતવ્યં ॥

હવે અન્નપ્રાશન સંસ્કારનો કાળ કેહેછે.

છઠે, આઠમે, દશમે, અથવા બારમે માસે અથવા વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યારે પુરૂષને
અન્નપ્રાશન સંસ્કાર કરવો. પાંચમે, સાતમે અથવા નવમે માસે સ્ત્રીયોને અન્નપ્રા-
શન સંસ્કાર કરવો. “ખીજ, ત્રીજ, પાંચમ, સાતમ, તેરસ અને દશમ એ તિ-
થિઓ અન્નપ્રાશન સંસ્કારવિષે શુભ છે. બુધ, ગુરુ અને શુક્ર એ વાર શુભ છે.
રવિ અને ચંદ્ર એ વાર કોઈ અંથમાં શુભ કહ્યાછે. અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુન-
ર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શત-
ભિષા, અને રેવતી એ નક્ષત્રો શુભ છે. જન્મ નક્ષત્ર અશુભ એમ કોઈ અંથકાર
કેહેછે. ભદ્રા, વૈધૃતિ, વ્યતીપાત, ગંડ, અતિગંડ, વજ્ર, શૂળ, અને પરિધ એ યોગ
વર્જ્ય કરવા. વિધ્યુ, શિવ, ચંદ્ર, સૂર્ય, દિક્ષાળ, ભૂમિ, દિશા અને બ્રાહ્મણ એ-
મની પૂજા કરી માતાના ખોલા ઉપરે બેસારેલા બાળકને સુવર્ણનાં અથવા કાંસાનાં
પાત્રમાં રાખેલો દહીં, મધ, ધૂતભિશ્રિત એવો પાયસ સુવર્ણયુક્ત હાથમાં લઈ
મંત્રવડે પ્રાશન કરાવવો (ખવરાવવો). સૂર્યાવલોકનથીકી તે અન્નપ્રાશન પર્યંત સર્વ
કર્મ શિષ્ટ જનો અન્નપ્રાશન સમયેજ કરેછે. સર્વ કર્મ અન્નપ્રાશનની સાથે કરવાનાં
હોય તો તેનો સંકલ્પ ઇત્યાદિક સર્વ વિસ્તાર કૌસ્તુભ ઇત્યાદિક અંથમાં જોવો.

અથાન્નપ્રાશનાંતેકર્તવ્યં અગ્રતોઽથપરિન્યસ્યશિલ્પવસ્તૂનિસર્વશઃ શસ્ત્રાણિચૈવવસ્ત્રાણિ
તતઃપશ્યેન્નુલક્ષણં પ્રથમંયસ્પૃશેદ્વાલઃપુસ્તકાદિસ્વયંતદા જીવિકાતસ્યબાલસ્યતેનૈવતુમવિ-
વ્યતિ અન્નપ્રાશનાંતસંસ્કારેષુમલાસગુરુશુક્રાસ્તાદિદોષોનાસ્તિદ્યુક્તંતચ્છુદ્ધકાલેષ્વસંભ-
વેત્તેયં તેનષ્ણાદિમાસેઅસ્તાદિદોષસત્ત્વેઽષ્ટમાદિમાસેકાર્યં હતિસૂર્યાવલોકનનિષ્ક્રમણમૂ-
ખ્યુપવેશનાન્નપ્રાશનાનિ ॥

હવે અન્નપ્રાશન થયા પછી કર્તવ્ય વિધિ—“બાળકની સામે કળાકુશળતાના
સર્વ પદાર્થ, શસ્ત્ર અને વસ્ત્ર ઇત્યાદિક રાખી તે ઉપરથી તે બાળકનું લક્ષણ જાણવું.
સામે રાખેલા પદાર્થમાંથી જે પદાર્થને બાળક સ્પર્શ કરે તે પદાર્થવડેજ તેની આજી-
વિકા થવાની.” અન્નપ્રાશન પર્યંત સંસ્કારોવિષે મળ માસ, ગુરુ અને શુક્રના અ-
સ્તાદિક એમનો દોષ નથી એવું જે કહ્યું તે, શુદ્ધ કાળમાં અસંભવ (ન થઈ શકે
એમ) હોય તો જાણવું, તેથી છઠા ઇત્યાદિક માસમાં અસ્તાદિક દોષ હોય તો
(અન્નપ્રાશન) આઠમા ઇત્યાદિ માસમાં કરવું. એ પ્રમાણે સૂર્યાવલોકન, નિષ્ક્રમણ,
ભૂમ્યુપવેશન અને અન્નપ્રાશન એ સંસ્કાર સમાપ્ત થયા.

અથકર્ણવેધઃ દશમેદ્વાદશોવાન્હિષોઽશોકર્ણવેધનં માસેષ્ણેસપ્તમેવાઅષ્ટમેદશમેપિવા
દ્વાદશોવાતતોઽદ્યેચપ્રથમેવાતૃતીયકે નકર્તવ્યંસમેઘર્ષેલ્લિપુંસઃશ્રુતિવેધનં તૃતીયાદિવત્સરેમા-
સાઃ કાર્તિકેપૌષમાસેવાચૈત્રેવાફાલ્ગુનેપિવા શુક્લપક્ષઃશુભઃપ્રોક્તોજન્મમાસોનિવેધિતઃ

મદ્રાયાંવિષ્ણુશયનેકર્ણવેધંવિવર્જયેત્ તેનકાર્તિકમાસવિધિઃશુક્લદ્વાદશ્યુત્તરંતેયઃ કેચિન્મી
નમ્યમૂયંચૈત્રંધનુસ્થેપૌર્વાસંવર્જયંતિ દ્વિતીયાદશમીપક્ષીસપ્તમીચત્રપોદશી દ્વાદશીપંચમી
શસ્તાતૃતીયાકર્ણવેધને ચંદ્રવુધગુરુશુક્લવારઃપુષ્યપુનર્વસુમુગોત્તરાત્રયહસ્તચિત્રાશ્વિનીશ્રવ
ણેરવતીધનિષ્ઠાઃશુભાઃ વિષ્ણુરુદ્રબ્રહ્મસૂર્યચંદ્રદિક્પાલનાસત્યસરસ્વતીગોદાબ્રહ્મણગુરુપૂજાં
ઠત્વાલન્કરસાંકિર્તનકર્ણપુંસઃપૂર્વદક્ષિણવિધ્યેતપશ્ચાદ્વામં સ્ત્રીણાંપૂર્વવામં સૌવર્ણીરાત્રપુ
ત્રસ્પરાત્રતીવિપ્રવૈશ્યપોઃ શૂદ્રસ્પચાયસીસૂચીવાલકાષ્ટાંગુલામતા કર્ણરંધ્રેરવેશ્ઠાયાપ્રવિશે
દ્ધર્ધયેત્તથા અન્યથાદર્શનેતસ્પૂર્વપુષ્યવિનાશનં દનિકર્ણવેધઃ ॥

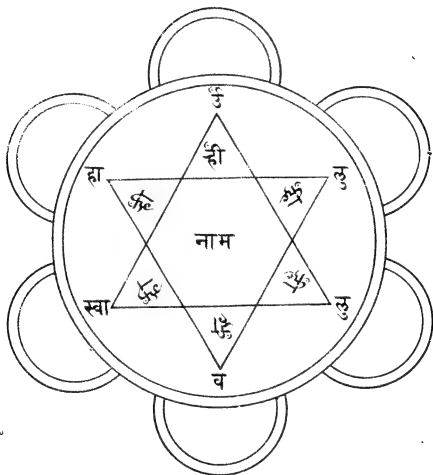
હવે કર્ણવેધ (કાન વીધવા તે) કેહેછે.

“જન્મ દિવસ થકી દશમે, આરમે અથવા સોળમે દિવસે આળકના કાન વી-
ધવા. કિંવા છઠે, સાતમે, આઠમે, દશમે અથવા આરમે માસે; તેમજ પેહેલે અ-
થવા ત્રીજે વર્ષે; આળકના કાન વીધવા. પુત્ર અથવા કન્યાનો કર્ણવેધ સમ (૨,
૪, ૬, ઇત્યાદિ) વર્ષે કરવો નહી.” ત્રીજા ઇત્યાદિ વર્ષે કર્ણવેધ કરવો હોય
તો માસ કેહેછે—“કાર્તિક, પૌષ, ચૈત્ર, અથવા ક્ષાદ્યુત એ માસનાં શુક્લ પક્ષમાં
કર્ણવેધ કરવો. જન્મ માસમાં કરવો નહી. ભદ્રામાં અને વિષ્ણુશયન (ચાંતુર્મા-
સ્ય)માં કર્ણવેધ કરવો નહી.” આ ઉપરથી કાર્તિક માસનો જ વિધિ કહ્યોછે તે
સુદ્ધ આરસ પછી સમજવો. કોઈ ગ્રંથકાર, મીના સૂર્યમાં ચૈત્ર માસ અને ધનના
સૂર્યમાં પૌષ માસ એ કર્ણવેધવિષે વર્ણ્ય કરેછે. “બીજ, દશમ, છઠ, સાતમ, તે-
રસ, આરસ, પાંચમ અને ત્રીજ એ તિથિ કર્ણવેધવિષે ઉત્તમ જાણવી.” ચંદ્ર, બુધ,
ગુરુ અને શુક્ર એ વાર શ્રેષ્ઠ. પુષ્ય, પુનર્વસુ, મૃગ, ઉત્તરાષ્ણ, હસ્ત, ચિત્રા, અ-
શ્વિની, શ્રવણ, રેવતી, અને ધનિષ્ઠા એ શુભ છે. વિષ્ણુ, રૂદ્ર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ચંદ્ર,
દિક્પાળ, અશ્વિનીકુમાર, સરસ્વતી, ગાય, બ્રાહ્મણ, અને ગુરુ એમનું પૂજન કરી
કાનમાં લાખના રસવડે ચિન્હ કરી પુરૂષનો પ્રથમ જમણો કાન વીધી પછે ડાબો
વીધવો. સ્ત્રીયોનો પ્રથમ ડાબો વીધી પછે જમણો વીધવો. “આળકનાં આઠ અં-
ગુળ પ્રમાણે લાંબી એવી રાજપુત્રના કર્ણવેધમાં સોનાની, બ્રાહ્મણ અને વૈશ્યમાટે
રૂપાની, અને શૂદ્રમાટે લોઢાંની સૂચી (સોઈ) કરવી. કાનનું છિદ્ર, સૂર્યની કિરણ
અંદર આવે એવડું વધારવું. કર્ણવેધ વિના આળકને બુધે તો પૂર્વે પુણ્યનો નાશ
થાયછે. એ પ્રમાણે કર્ણવેધ સમાપ્ત થયો.

અથબાલમ્પટ્ટિદોષાદૌરક્ષાવિધિઃ વાસુદેવોઽજગન્નાથઃપૂતનાતર્જનોહરિઃ રક્ષતુત્વરિ
તોવાલંમુંચમુંચકુમારકં ઠુણ્ણરક્ષશિશુંશંખમધુકંટભમર્દન પ્રાતઃસંગવમધ્યાન્હસાયાન્હેપુ
ચસંધ્યપોઃ મહાનિશિસદારક્ષકંસારિષ્ટનિપૂદન યદ્દોરજઃપિશાચાંશ્વપ્રહાન્માતૃપ્રહાનપિ
બાલપ્રહાનવિશેષેણકિંધિકિંધિમહાભયાન્ ત્રાહિત્રાહિહરેતિન્યંત્વદ્રક્ષાભૂષિતંશિશું દતિભ
સ્માભિમંચૈવભૂષયેત્તેનભમ્પના શિરોલલાટાદ્યંગેષુરક્ષાંકુર્યાદિથાવિધિરિતિ પ્રયોગસાગરે
રક્ષરક્ષમહાદેવનીલપ્રીવજટાધર પ્રહૈન્તુસહિતોરક્ષમુંચમુંચકુમારકં અમુંમંત્રંભૂર્જપત્રેવિલિ
લ્પતત્યત્રંભુજેભધ્રીયાન્ બાલરોદનપરિહારાર્થંત્રમુક્તંમૂળ્યે લઙ્કમધ્યેહીંકારસ્તન્મધ્યે

જાલકને બાંધવાનો ચક્રમમાં કહેલો ચંત્ર.

શિશોર્નામવિલિખ્યવટ્કોણેષુ ડુંલુલુવસ્વાહેતિમંત્રવટ્કશરાણિવિલિખ્યતદ્વહિર્નેમિવતુત્તદ્વ
યંવિલિખ્યતદ્વહિરધોમુલૈર્ધ્વચંદ્રૈરાવેષ્ટયપંચોપચારૈઃસંપૂજ્યબાલહસ્તેબધ્રીયાદિતિ બાલગ્રહ
શાંત્યાદિકંબાલગ્રહસ્તવશ્ચશાંતિકમલાકરશાંતિમપૂજ્યોદ્રેષ્ટવ્યં ॥

હવે બાળકને દષ્ટિ દોષાદિક હોય તો તેની રક્ષાનો વિધિ કેહેછે.

“વાસુદેવો જગન્નાથઃ, પૂતનાતર્જનો હરિઃ ॥ રક્ષતુ ત્વરિતો બાલં, મુંચ મુંચ કુમા-
રકં ॥ રૂઢ્ધ રક્ષ શિશું શંભમયુકૈટભમર્દન ॥ પ્રાતઃસંગવમધ્યાન્હસાવાન્હેષુ ચ સંધ્ય-
યોઃ ॥ મહાનિશિ સદા રક્ષ, કંસારિણનિષૂદન ॥ યદ્ગોરજઃ પિશાચાંશ્ચ, ગ્રહાન્ માનૃગ્રહાનપિ ॥
બાલગ્રહાન્ વિશેષેણ, હિંધિ હિંધિ મહાભયાન્ ॥ ત્રાહિ ત્રાહિ હરે નિત્યં, ત્વદ્રક્ષાભૂષિતં
શિશું,” એ મંત્રવડે ભસ્મ મેત્રી બાળકનાં મસ્તક કપાળ ઇત્યાદિક અંગને તે ભસ્મ
લગાડી યથાવિધિ રક્ષણ કરવું.” પ્રયોગસાર ગ્રંથમાં બીજે પ્રકાર કેહેછે. “રક્ષ
રક્ષ મહાદેવ, નીલગ્રીવ જટાધર ॥ ગ્રહૈસ્તુ સહિતો રક્ષ, મુંચ મુંચ કુમારકં,” એ મંત્ર
ભોજપત્ર ઉપર લખી તે ભોજપત્ર બાળકને હાથે બાંધવું. બાળક રોયા કરતો હોય
તો મેત્રી નિવૃત્તિમાટે મયૂખ ગ્રંથમાં યંત્ર કહ્યોછે, તે આ રીતે;—છ કોણુનો યંત્ર કરી
તે યંત્રના છ ખુણામાં ‘હ્રીં’ એ અક્ષર લખી તે યંત્રના મધ્યભાગમાં બાળકનું
નામ લખી યંત્રના છ ખુણાઉપર ‘ડુંલુલુવસ્વાહા’ એ મંત્રના છ અક્ષર (દરએક કોણે
એક એક અક્ષર) લખી તેની બાહાર રથનાં ચક્ર સરખાંબે વર્તુણ લખી તેની બાહાર
અધોમુખ એવા અર્ધચંદ્ર કાઢવા. પછી ગંધાદિક પંચોપચારવડે યંત્રની પૂજા કરી
તે યંત્ર બાળકને હાથે બાંધવો. બાળકનું શાંતિ ઇત્યાદિક તથા બાળકનાં સ્તોત્ર
ઇત્યાદિક વિધિ શાંતિકમલાકર, શાંતિમયૂખ એ ગ્રંથોમાં જોવો.

અથવર્ધાપનવિધિઃ સચ્ચવર્ષપર્યંતંપ્રતિમાસંજન્મતિથૌકાર્યઃ વર્ષોત્તરંપ્રત્યધ્વંજન્મતિથૌ
કાર્યઃ તિથિદ્વૈધેયત્રજન્મર્ક્ષયોગઃસાગ્રાહ્યા દિનદ્વયેજન્મનક્ષત્રયોગસત્વાસચ્ચયોતૈદયિકી
દ્વિમુહૂર્તાધિકાગ્રાહ્યા દ્વિમુહૂર્તન્યૂનત્વેપૂર્વા જન્મમાસસ્યઅધિમાસત્વેશુદ્ધમાસેપ્રત્યાધિકવ
ર્ધાપનવિધિર્નૈત્વધિકે ॥

હવે વર્ધાપન (જન્મ દિવસ)નો વિધિ કેહેછે.

જ દિવસે જન્મ થાય તે દિવસને જન્મ દિવસ કેહેછે. જન્મ દિવસનો વિધિ
કરવો તે એક વર્ષ પર્યંત દરએક માસે જન્મ તિથિએ કરવો. વર્ષ પછી દર વર્ષે
જન્મ તિથિએ કરવો. જન્મ તિથિ બે દિવસ હોય તો જ દિવસે જન્મ નક્ષત્રનો
યોગ હોય તે દિવસ લેવો. બન્ને દિવસે જન્મ નક્ષત્રનો યોગ હોય અથવા બન્ને દિ-
વસે જન્મ નક્ષત્રનો યોગ ન હોય તો સૂર્યોદયવ્યાપિની એવી ચાર ઘડી કરતાં અ-
ધિક હોય તે તિથિ લેવી. ચાર ઘડી કરતાં કમતી હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી.
જન્મ માસ અધિક માસ આવે તો દરવર્ષે કરવાનો જન્મ તિથિનો વિધિ શુદ્ધ મા-
સમાં કરવો, અધિક માસમાં કરવો નહીં.

અથર્મક્ષેપનઃપ્રયોગઃ આયુરભિવૃદ્ધયર્થવર્ષવૃદ્ધિકર્મકરિષ્યદતિસંકલ્પ્યનિલોદ્વત્નનપૂર્વકં નિલોદકેનસ્નાત્વાકૃતનિલકાદિવિધિર્ગુર્નસંપૂઝ્યાક્ષતપુંત્રેપુદેવનાઃપૂજયેત્ તન્નાદૌકુલદેવતા પેનમદૈનિકુલદેવતામાવાહ્યજન્મનક્ષત્રંપિતૃગૌપ્રજાપતિર્માનુંવિગ્રેશંમાર્કંડેયંવ્યાસંજામદધરા મંબ્રશ્ચામાનાંરુપંવલિંપ્રલહદંહનુમંતંચિમીષણંપષ્ટીંચનામ્નેવાવાહ્યપૂજયેત્ પષ્ટૈદધિમક્ત નૈવેયઃ પૂજાનેપ્રાર્થના ચિરંજીવીયથાત્વંમોભવિષ્યામિતથામુને રૂપવાન્વિત્તવાંશ્ચૈવશ્રિયા યુક્તશ્ચસર્વદા માર્કંડેયનમસ્તેસ્તુસમ્પ્રકલ્પાંતજીવન આયુરારોગ્યસિદ્ધયર્થપ્રસીદ્ધભગવન્મુને ચિરંજીવીયથાત્વંતુમુનીનાંપ્રવરોદિજ કુરુષ્વમુનિશાર્દૂલતથામાંચિરજીવિનં માર્કંડેયમહા ભાગસમ્પ્રકલ્પાંતજીવન આયુરારોગ્યસિદ્ધયર્થમસ્માકંવરદોભવ અથપષ્ટીપ્રાર્થના જપદેવિજ ગન્માતર્જગદાનંદકારિણિ પ્રસીદ્ધમમકલ્પાણિનમસ્તેષષ્ટિદેવે ત્રૈલોક્યેયાનિભૂતાનિસ્થાવ રાણિચરાણિચ બ્રહ્મવિષ્ણુશિવૈઃસાર્ધંરક્ષાંકુર્વંતુનામિમે તતસ્મિલ્લગુડમિશ્રંપયઃપિબેત્ તંત્રમંત્રઃ સતિલંગુડસંમિશ્રમંજલ્પર્ધમિતંપયઃ માર્કંડેયાદ્વરંલલ્લ્વાપિદામ્યાપુર્ધિવૃદ્ધયે ક્વચિત્પૂજિતવો ડશદેવતાભ્યોનામ્નાપ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યનિલહોમડક્તઃ તતોવિપ્રભોજનં તદિત્તેનિયમાઃ ષંડનંનલ્લકેશાનાંમૈથુનાભ્વાગમૌતથા આમિપંકલર્હદિંસાવર્ષવૃદ્ધૌવિવર્તયેત્ મૃતેજન્મનિસં કાંતૌશ્રાદ્ધેજન્મદિનેતથા અમૃત્યમ્પર્શનેચૈવનસ્નાયાદુષ્ણવારિણા ॥

હવે વર્ધાપનનો સંક્ષેપ પ્રયોગ કેહેછે.

“આયુરભિવૃદ્ધયર્થ વર્ષવૃદ્ધિકર્મ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી અંગને તિલ લગાડી તિલોદકપટ્ટે સ્નાન કરી કપાળમાં તિલક કરી નિત્યકર્મ અને યુરુની પૂજા કરી ઓ-ખાના પુંજ ઉપર દેવતાઓનું પૂજન કરવું. તેમાં પ્રથમ—“કુલદેવતાયૈ નમઃ” એ નામ મંત્રવડે કુળદેવતાનું આવાહન કરી જન્મ નક્ષત્ર, માતા પિતા, પ્રજાપતિ, સૂર્ય, વિગ્રેશ, માર્કંડેય, વ્યાસ, પરશુરામ, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, અગ્નિ, પ્રહ્લાદ, હનુમાત, વિભીષણ, અને પછી દેવો એ દેવતાઓનું નામ મંત્રેજ આવાહન કરી પૂજા કરવી. પછી દેવત્રીને દહિં ભાતનું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. પૂજા થયા પછી પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર,—ચિરંજીવી યથા ત્વં મો, ભવિષ્યામિ તથા મુને ॥ રૂપવાન્ વિ ત્તવાંશ્ચૈવ, શ્રિયા યુક્તશ્ચ સર્વદા ॥ માર્કંડેય નમસ્તેડ્સ્તુ, સમ્પ્રકલ્પાંતજીવન આયુરારો-ગ્યસિદ્ધયર્થ, પ્રસીદ્ધ ભગવન્ મુને॥ચિરંજીવી યથા ત્વં તુ, મુનોનાં પ્રવરો દિજા॥કુરુષ્વ મુનિશાર્દૂલ, તથા માં ચિરજીવિનં ॥ માર્કંડેય મહાભાગ, સમ્પ્રકલ્પાંતજીવન ॥ આયુ-રારોગ્યસિદ્ધયર્થમસ્માકં વરદો ભવ ” એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી પછી દેવીની પ્રાર્થના કરવી, તેનો મંત્ર,—“ જપ દેવિ જગન્માત, જગદાનંદકારિણિ ॥ પ્રસીદ્ધ મમ ક-લ્પાણિ, નમસ્તે ષષ્ટિદેવે ॥ ત્રૈલોક્યે યાનિ ભૂતાનિ, સ્થાવરાણિ ચરાણિ ચ ॥ બ્રહ્મ-વિષ્ણુશિવૈઃ સાર્ધં, રક્ષાં કુર્વંતુ તાનિ મે ॥ ” પછી તિલ અને ગોળયુક્ત દૂધ પીવું. તેનો મંત્ર,—“ સતિલં ગુડસંમિશ્રમંજલ્પર્ધમિતં પયઃ ॥ માર્કંડેયાદ્વરં લલ્લ્વા, પિવા-મ્યાપુર્ધિવૃદ્ધયે ” કોઈ અંથમાં, પૂજન કરેલા સોળ દેવતાઓને ઉદ્દેશે નામ મંત્રવડે એક એક દેવતાને અર્થે અઠાવીસ (૨૮) તિળની આહુતિ હોમવી, એમ કહ્યુંછે. પછી પ્રાશ્નણને ભોજન કરાવવું. તે દિવસે નિયમ પાળવા તે,—નખ અને કેશનું

છેદન, મૈથુન, પ્રયાણ, માંસભક્ષણ, કળહ, અને હિંસા એ જન્મ દિવસે વર્જ્ય કરવાં. મરણ, (પુત્રાદિ) જન્મ, સંક્રાંતિ, શ્રાદ્ધ, જન્મ દિવસ, અને અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ, એમાંનું કોઇ પણ નિમિત્ત હોય તો ઉપણ જળે સ્નાન કરવું નહીં.

અથચૌલં જન્મતોગર્ભતોવાધ્દેપ્રથમેયદ્વિતીયકે તૃતીયેપંચમેચાપિચૌલકર્મપ્રશસ્યતે ય દ્વાસહોપનીત્યાત્રકુલાચારાદ્યવસ્થિતિઃ માધકાલગુનવૈશાખ્યેષ્ટેમાસિશુભસ્મૃતં જન્મમા સેધિમાસેનડ્યેષ્ટેડ્યેષ્ઠસ્પનોભવેત્ શુક્લપક્ષઃશુભઃપ્રોક્તઃકૃષ્ણશ્વાંત્યત્રિકંવિના દ્વિતીયાથતૃતીયાચપંચમીસપ્તમીશુભા દશમ્યેકાદશીવાપિત્રયોદશ્યપિશસ્યતે રવિમૌમાર્કિશનયોત્રાગાવિ પ્રાદિવર્ણતઃ ગુરુશુક્રતુષારશુક્રેસોમઃસર્વશુભાવહાઃ અગ્નિનીમૃગપુનર્વસુપુવ્યહસ્તચિત્રાસ્વાતીડ્યેષ્ઠાશ્રવણધનિષ્ઠાશતતારકારેવત્યઃશુભાઃ ક્ષૌરપ્રયાણમૈષડ્યેજન્મક્ષેવર્જયેત્સદા આયુઃ ક્ષયોનુરાધામિત્રપુત્તારોહિણીમધે સિંહસ્થેગુરૌચૌલાદિશુભકર્મનકાર્યં સૂનોર્માતરિગમિ પ્યાંચૂડાકર્મનકારણેત્ પંચમાશ્વાદ્યાગૂર્ધ્વતુગર્ભિણ્યામપિકારણેત્ સહોપનીત્યાકુર્યાંચ્ચેત્તદા દોષોનવિશતે પૃથક્ચૂડાકર્મપૃથગુપનયનંચમાતરિગમિપ્યાંનકાર્યં ઉપયોઃસહાનુષ્ઠાનેતુનદોષઃ મર્ભિણ્યામપિપંચમમાસપર્વતંતદોષઃ પંચમમાસાદધઃકુર્યાદતઃકર્ધ્વનકારણેદિત્યુક્તેઃ ડ્વરિતસ્પચૌલાદિમંગલંનકાર્યં વિવાહવ્રતચૂડાસુમાતાપદિરજસ્વલા તસ્યાઃશુદ્ધેપરંકાર્યમંગલંમનુરવ્રવીત્ નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંરજસ્વલાયાંશાંતિઠ્ઠત્વાકાર્યં કેચિત્તુમુહૂર્તીતરાભાવિપ્રારંભાત્પ્રાગપિરજોદોષેશ્રીપૂજનાદિવિધિનાશાંતિઠ્ઠત્વાકાર્યમિત્યાહુઃ માતુલપિતૃવ્યાદૌર્કર્તરિતત્પત્યાંરજસ્વલાયામપિમંગલંનેતિસિંધુઃ ત્રિપુલ્પાત્મકકુલેષ્વમાસમધ્યેમૌત્રીવિવાહરૂપમંગલોત્તરંમુંડનાખપંચૂડાકર્માદિનકાર્યં સંકટેતુઅદ્ભેદેકાર્યં ચતુઃપુરુષપર્થતંકુલેસર્પિંડીકરણમાસિકશ્રાદ્ધાંતપ્રેતકર્મસમાપ્તેઃપ્રાક્ચૂડાકર્માદિકમધ્યુદયિકંકર્મનકાર્યં એકમાતૃજયોરેકવત્સરેપત્યયોર્દયોઃ નસંસ્કારઃસમાનઃસ્વાન્માતૃભેદેવિધિયતે પ્રારંભોત્તરંસૂતકપ્રાપ્તૌકૂળ્માંડીમિર્ઝિમિર્ઝતંહુત્વાગાંદત્વાચૂડોપનયનોદાહનાદિકમાચરેન્ અત્રવિશેષોવિવાહપ્રકરણે વક્ષ્યતે મધ્યેમુખ્યાએકાશિલાઅન્યાશ્વપાશ્વાદિભાગેવિતિયથાકુલચારંપ્રવરસંલ્લયયાશિલાશ્ચૂડાસમયેકાર્યાઃ ઉપનયનકાલેમધ્યશિખેતરશિલાનાંત્રપનંકૃત્વામધ્યભાગેએવોપનયનોત્તરંશિલાધાર્યા ચૌલકર્મણિજાતકર્મણિચમોજનેસાંતપનકૃત્ત્વંપ્રાયશ્ચિત્તં અન્યેપુસંસ્કારે પુરુષવાસેનશુદ્ધિઃ ચૂડાંતાઃસર્વેસંસ્કારાઃસ્ત્રીણામમંત્રકાઃકાર્યાઃ હોમસ્તુસમંત્રકઃ હોમોપ્યમંત્રકઃકાર્યાંનવાકાર્યંનિવત્તિઠ્ઠદાદિમનં એવંશૂદ્રસ્વાપ્યમંત્રકંચૌલં દ્વાદાંશિષ્ટેપુસ્ત્રીણાંચૂડાદિસંસ્કારકરણંનદશ્યતે વિવાહકાલેચૂડાદિલોપપ્રાયશ્ચિત્તમાત્રંકુર્ધ્વતિ ચૌલોત્તરંમાસત્રયપર્થતંસર્પિંઢેઃપિંડદાનંતિલવર્ણનંચનકાર્યં મહાલયેગયાયાંપિત્રોઃપ્રત્યધ્દશ્રાદ્ધેચાર્પેંડદનાદિકાર્યં ॥

હવે યૌગ સંસ્કાર કેહેછે.

“જન્મચક્રી કિંવા ગર્ભચક્રી પેહેલે, બીજ, ત્રીજ, અથવા પાંચમે, વર્ષે યૌગ સંસ્કાર કરવો. અથવા જનોઈની સાથે કરવો. એ વિષયમાં જવો કુળાચાર હોય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા જાણવી. માર્ગ, ફાગણ, વૈશાખ, અને જઠ એ માસમાં યૌગ સં-

સ્કાર શુભ છે. જન્મ માસ અને અધિક માસમાં ચૌળ કર્મ કરવું નહી. જેઠ માસમાં જ્યેષ્ઠ પુત્રને ચૌળ કર્મ કરવું નહી. શુક્લ પક્ષ શુભ છે. છેવટના પાંચ દિવસ વર્ચ્ય કરી કૃષ્ણ પક્ષ પણ શુભ છે. બીજ, ત્રીજ, પાંચમ, સાતમ, દશમ, ઇચ્ઞા-રસ, અને તેરસ એ તિથિઓ ઉત્તમ છે. રવિ, ભૌમ, શનિ, અને શનિ એ વાર ક્રમથી બ્રાહ્મણાદિક (ચાર) વર્ણને શ્રેષ્ઠ છે, એટલે બ્રાહ્મણને રવિ વાર, ક્ષત્રિયને ભૌમ વૈશ્યને શનિ અને શૂદ્રને શનિ. ગુરુ, શુક્ર, બુધ, અને શુક્લ પક્ષમાં સોમ વાર એ સર્વ વર્ણને શુભ છે.” અશ્વિની, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા, અને રેવતી એ નક્ષત્ર શુભ છે. “ક્ષૌર કર્મ, પ્રયાણ અને ઔષધસેવનવિષે જન્મ નક્ષત્ર સર્વદા વર્ચ્ય કરવું. અનુરાધા, કૃત્તિકા, ત્રણ ઉત્તર, રોહિણી, અને મધ્ય એ નક્ષત્રોમાં ચૌળ કર્મ કરવાથી આયુષ્યનો હાથ થાય છે.” સિંહ રાશિનો ગુરુ હોય તેમાં ચૌલાદિક શુભ કર્મ કરવું નહી. “બાળકની માતા સગર્ભા હોય અને તે બાળકનું વય પાંચ વર્ષની માંદા હોય તો ચૌળ કર્મ કરવું નહી, બાળકનું વય પાંચ વર્ષ કરતાં અધિક હોય તો તેની માતા સગર્ભા છતાં પણ ચૌળ કરવું. જનોઝની સાથે ચૌળ કર્મ કરવાનું હોય તો દોષ નથી. ચૌળ કર્મ અને યજ્ઞોપવીત એ સંસ્કાર માતા સગર્ભા હોય તો ભિન્ન ભિન્ન કરવા નહી. બન્ને સાથે કરવામાં તો દોષ નથી. ગર્ભિણી હોય તથાપિ પાંચમા માસ પર્યંત દોષ નથી. કારણ, “પાંચમા માસથી પ્રથમ કરવા, પાંચમા માસ પછી કરવા નહી,” એવાં વચન છે. જ્વરયુક્ત હોય તેને ચૌળાદિક મંગળ કરવાં નહી. “વિવાહ, મૌજ અને ચૌળ એ સંસ્કાર કરવાના છતાં જો તેની માતા રજસ્વલા થાય તો તેની શુદ્ધિ થયા પછી મંગળ કાર્ય કરવાં એમ મનુ કહે છે.” નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી રજસ્વલા થાય તો શાંતિ કરી મંગળ કાર્ય કરવાં. કોઈ અંથકાર તો, બીજું મુદ્ધર્ત ન મળે તો પ્રારંભચક્રી પ્રથમ પણ રજસ્વલારૂપ દોષ થતાં શ્રીપૂજનાદિક નિધિવડે શાંતિ કરી મંગળ કાર્ય કરવું, એમ કહે છે. મામો અથવા કાકો ઇત્યાદિક કર્તા હોય અને તેની સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તથાપિ મંગળ કાર્ય કરવું નહી એમ નિર્ણયસિંધુ અંથમાં કહ્યું છે. ત્રણ પુરૂષ પર્યંત કુળમાં મૌજ અથવા વિવાહરૂપ મંગળ કાર્ય થયા પછી છ માસ પર્યંત, મુંડન છે નામ જેનું એવું ચૌળ કર્મ ઇત્યાદિક કરવું નહી. સંકટ હોય તો વ્રષ ભેદથી કરવું, એટલે કૃગણમાં વિવાહ થયો હોય તો વૈશાખમાં ચૌલાદિક કરવું. ચાર પુરૂષ પર્યંત કુળમાં, સર્પિંડીકરણ અને માસિક એ શ્રાદ્ધ જેની અંતમાં છે એવું પ્રેતકર્મ સમાપ્ત થયાથી પ્રથમ ચૌળ કર્માદિક માંગલિક કર્મ કરવું નહી. “એક માર્તાથી ઉત્પન્ન થયલા એવા બે રાહોદર (સગા) ભાઈ અથવા સગી બેહેન એમના સમાન (સરખા) સંસ્કાર કરવા નહી, માતા ભિન્ન હોય તો કરવા.” પ્રારંભ થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો કૂખમાંડી ઋચાવડે ધૂતનો હોમ કરી ગૌદાન કરી ચૌળ, મૌજ, અને વિવાહ ઇત્યાદિક કરવાં. એ વિષયમાં વિશેષ નિર્ણય છે તે વિવાહ પ્રકરણમાં કહેવાશે. મધ્યમાં મુખ્ય એક શિખા (ચોટી) રાખી બીજી શિખા પડખે, પાછળ ઇત્યાદિ ઠેકાણે, જવો કુળાચાર હોય તે પ્રમાણે, પ્રવરની સંખ્યા હોય

તેટલી, એટલે ત્રણ પ્રવર હોય તો ત્રણ, પાંચ પ્રવર હોય તો પાંચ, એ રીતે શિખાઓ યૌગ કર્મ સમયે રાખવી. મૌજી સમયે મધ્યની શિખા રાખી બાકીની સર્વ શિખા કાઢી નાખવી અને મૌજી પછી મધ્યભાગમાંજ શિખા ધારણ કરવી. યૌગ અને જાતકર્મવિષે ભોજન કર્યું હોય તો સાંતપનકૃત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ખીજ સંસ્કારોવિષે ભોજન કર્યું હોય તો એક ઉપવાસવડે શુદ્ધિ થાયછે. જાતકર્મથીકી યૌગ પર્યંત સર્વ સંસ્કાર સ્ત્રીયોના મંત્રસહિત કરવા, હોમ માત્ર મંત્રસહિત કરવો. હોમ પણ અમંત્રક કરવો અથવા કરવો નહીં, એ વૃત્તિકારાદિકનો મત છે. એ પ્રમાણે શદ્ધનું પણ યૌગ કર્મ અમંત્રક કરવું. હાલના વર્તમાન કાળમાં શિષ્ટ જનો સ્ત્રીયોના યૌગાદિક સંસ્કાર કરતા હોય એમ દેખાતું નથી. ત્રિવાહ સમયે યૌગાદિક સંસ્કારના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત માત્ર કરેછે. યૌગ કીધા પછી સર્પિદોષે ત્રણ માસ પર્યંત પિંડદાન અને તિલતર્પણ કરવાં નહીં. મહાલય શ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને માતા પિતાનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ એમાં પિંડદાન ઇત્યાદિક કરવાં.

અથવિદ્યારંભઃ પંચમેવર્ષેઅક્ષરલેખનારંભઉત્તરાયણેકાર્યઃ અન્નકુંભસ્થઃસૂર્યોવર્જ્યઃ શુક્લ પક્ષશુભઃપ્રોક્તઃકૃષ્ણશ્વાંત્યત્રિકંવિના દ્વિતીયાતૃતીયાપંચમીદશમ્યેકાદશીદ્વાદશીત્રયોદશ્યઃશ્રેષ્ઠાઃ અશ્વિનીમૃગાર્દ્રાપુનર્વસુપુષ્પહસ્તચિત્રાસ્વાત્યનુરાધાશ્રવણધનિષ્ઠાશતતારકારેવ ત્યોમૌમશનિભિન્નવારાશ્ચશુભાઃ વિગ્રેશંલક્ષ્મીનારાયણૌસરસ્વતીંસ્વેદંસૂત્રકારંચપૂજાયિત્વા ગુન્દ્રાક્ષણાનુધાર્ત્રીચંસંપૂજ્યનત્વાસર્વાંસ્ત્રિઃપ્રદક્ષિણીકૃત્યપ્રણવપૂર્વકમક્ષરમારમેન્ તતોગુહં નત્વાદેવતાવિસર્જયેન્ તતોજમુવનમાતઃસર્વવાઙ્મયરૂપેનાગચ્છાગચ્છેતિસરસ્વત્યાવાહનમં ત્રઃ પ્રણવેનષોડશોપચારાર્પણં ॥

હવે વિદ્યાના આરંભનો કાળ કેહેછે.

પાંચમે વર્ષે ઉત્તરાયણમાં અક્ષર લખવાનો આરંભ કરાવવો. એ અક્ષર લખવામાં દુલ રાશીનો સૂર્ય વર્જ્ય કરવો. “શુક્લ પક્ષ શુભ છે. છેવટના પાંચ દિવસ વર્જ્ય કરી કૃષ્ણ પક્ષ પણ શુભ છે.” ખીજ, ત્રીજ, પાંચમ, દશમ, એકાદશી, દ્વાદશી અને તેરસ એ તિથિઓ શ્રેષ્ઠ છે. અશ્વિની, મૃગ, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, અને રેવતી એ નક્ષત્ર શુભ છે. મંગલ અને શનિ વર્જ્ય કરી ખીજ વાર શુભ છે. વિગ્રેશ, લક્ષ્મી, નારાયણ, સરસ્વતી, પોતાનો વેદ, અને સૂત્રકાર એમની પૂજા કરી ગુરુ, બ્રાહ્મણો, અને ઉપમાતા (ધાવમા) એમની પૂજા કરી નમસ્કાર કરી સર્વેને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી પ્રથમ પ્રણવ (ઓંકાર) લખી પછી ખીજ અક્ષરો લખવાનો આરંભ કરવો. પછી ગુરુને નમસ્કાર કરી દેવતાઓનું વિસર્જન કરવું. પછી, “અન્ન મુત્ર નમાતઃ સર્વવાઙ્મયરૂપેનાગચ્છાગચ્છ,” એ મંત્રવડે સરસ્વતીનું આવાહન કરવું. અને પ્રણવ મંત્રવડે સોળ ઉપચાર અર્પણ કરવા.

અથાનુપનીતધર્માઃ પ્રાગુપનયનાત્કામચારકામવાદકામમક્ષાઃ તેનમૂત્રપુરીષોત્સર્ગાદિવાચમનાદ્યાચારોનાસ્તિ લઘુપાતંકહેતુલશુનપર્યુષિતોચ્છિષ્ટાદિમક્ષણેદોષાભાવઃ એવમર્પય

પાનેઅનુતાવાચ્યભાષણેપિ મહાદોષહેતુમાંસાંત્પજરજસ્વલાદિસૂષ્ણાન્નમક્ષણેમદ્યાદિપાનેચ દોષોસ્ત્યેવ રજસ્વલાદિસંસ્પર્શેન્નાનમેવકુમારકે શિશોરમ્બુક્ષણપ્રોક્તંબાલસ્યાચમનંસ્મૃતં તત્રપ્રાગ્નપ્રાશનાચ્છિદ્ધશુંઙ્ગા તત્રધર્મપ્રાકૃત્તૌલાત્ત્રિવર્ષાદ્વાલસંઙ્ગા તત્રભામૌઝીવંધાત્ કુમારસંઙ્ગા અત્રાચમનમિતિત્રિરુદ્ધકપાનમેવ નતુબ્રોષ્ટમાર્જનાદિકલ્પ્યતિત્રેયં નચાનુપનીતો વેદમુચ્ચારયેત્ પિત્રોરંત્યક્રિયાપાત્વનુપનીતેનાપિમંત્રોચ્ચારઃકાર્યઃ સચદ્વિત્રિવર્ષયોઃકૃતચૂડસ્યે વત્રિવર્ષોર્ધ્વચક્રતચૂડમ્યાપિ એતચ્ચૌરસપત્રવિષયં પિત્રોરનુપનીતોપિવિદધ્વાદૌરસઃસુતઃ ઔર્ધ્વદેહિકમન્યેતુસંસ્કૃતાઃશ્રાદ્ધકારકાદતિસ્કાંદાત્ બાલાનામપર્થવપિત્રાદિમિર્નિવારણીયં તસ્માત્સર્વપ્રપત્નેનવાલાનપ્રેતુભોજયેત્ વાલાનાંક્રીડનદાનેસ્વર્ગસુખં તેષાંમોઙ્યપ્રદાનેગો દાનફલં ॥

હવે જેને યજ્ઞોપવીત નથી મળ્યું તેના ધર્મ કેહેછે.

મૌલ્ય યથાથી પ્રથમ આળક ઇચ્છા પ્રમાણે ફેરે, ઇચ્છામાં આવે તેની જોડે ભાષણ કરે, અને ઇચ્છામાં આવે તે લક્ષણ કરે તેમાં દોષ નથી, તેથી લઘુશંકા, અને શૌચ ઇત્યાદિકવિષે આચમન કરવાનો જે આચાર ઉક્ત છે તે મૌલ્યથી પ્રથમ નથી. લઘુપાતકનું કારણ જે, લસણ, વાસી રહેલું અન્ન, અને ઉચ્છિષ્ટ અર્પ, ઇત્યાદિકનું લક્ષણ તે યથાથી દોષ નથી. એ પ્રમાણે પીવાને અયોગ્ય પદાર્થ પીવામાં આવે અથવા ખોટું કે ન ખોલવાનું ભાષણ કરવામાં આવે તો પણ દોષ નથી. મહાદોષનાં કારણ જે, માંસ અથવા અંત્યજ અને રજસ્વલા ઇત્યાદિક સ્પર્શ કરેલું અન્ન તેનું લક્ષણ થયું હોય અથવા મદ્યાદિક પીવામાં આવ્યું હોય તો દોષ છેજ. “રજસ્વલા ઇત્યાદિકનો કુમારને સ્પર્શ થાય તો કુમારે સ્નાનજ કરવું. શિશુને જલ છાટવું, અને ખાલકે આચમન કરવું.” અન્નપ્રાશન થકી પ્રથમ શિશુ સંજ્ઞા છે. અન્નપ્રાશન પછી અને ચૌલથી પ્રથમ અથવા ત્રણ વર્ષથી પ્રથમ ખાલ સંજ્ઞા છે. ચૌલ પછી મૌલ્યમંથન થવા પર્યંત કુમારસંજ્ઞા છે. ઇહાં આચમન કરવું એટલે ત્રણ વાર જલ પાનજ માત્ર કરવું, ઓઠને માર્જન કરવું ઇત્યાદિક પક્ષ નથી. યજ્ઞોપવીત જેને થયું ન હોય તેણે વેદનો ઉચ્ચાર કરવો નહી. માતા પિતાની અંત્ય-ક્રિયા (પ્રેતક્રિયા) માં તો જેને યજ્ઞોપવીત ન મળ્યું હોય તેણે પણ વેદના મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. તે મંત્રોચ્ચાર વિષે અધિકાર ખીજાં અથવા ત્રીજાં વર્ષમાં તો જેને ચૌલ થયું હોય તેનેજ છે. ત્રણ વર્ષ પછી તો જેને ચૌલ ન થયું હોય તેવાને પણ છે. મૌલ્ય રહિત પુત્રે માતા પિતાની ક્રિયાને નિમિત્તે મંત્રોચ્ચાર કરવો એવું જે કહેલું તે ચૌરસ પુત્રવિષે જાણવું. “ચૌરસ પુત્રને મૌલ્ય ન મળી હોય તથાપિ તેણે માતા પિતાની અંત્ય ક્રિયા કરવી, અને ખીજા પુત્રો તો મૌલ્ય સંસ્કારે યુક્ત હોય તોજ શ્રાદ્ધ કરવાના અધિકારી છે,” એવું સ્કંદ પુરાણનું વચન છે. ખાલકને અપથ્ય (અયોગ્ય ભોજનાદિક) નું નિવારણ પિતા ઇત્યાદિકે કરવું. “માટે સંપૂર્ણ પ્રયત્ન કરી પ્રથમ ખાલકોને ભોજન કરાવવું.” ખાલકોને રમતનાં દાનથી સ્વર્ગેચ્છ મળેછે. ખાલકોને ભોજનયોગ્ય પદાર્થનાં દાનથી ગોદાનનું ફલ મળેછે.

અથોપનયનં ઉપનયનંનામ આચાર્યસમીપનયનાંગક્રોગાયત્ર્યુપદેશપ્રધાનકઃ કર્મવિશેષકઃ ઉપનયનપદસ્યયોગરૂઢત્વાત્ તન્નાધિકારિણઃ પિતૈવોપનયેત્પુત્રંતદભાવેપિતુઃ પિતા તદભાવેપિતુઃપ્રતાતદભાવેતુસોદરઃ તદભાવેસગોત્રસર્પિઙ્ઠાઃ તદભાવેમાતુલાદયોઽસગોત્રસર્પિઙ્ઠાઃ તદભાવેઅસર્પિઙ્ઠસગોત્રજાઃ એતેચકુમારાપેક્ષયાવયોજ્યેષ્ઠાવિવક્ષિતાઃ કનિષ્ઠકર્તૃકોપનયનસ્યનિષિદ્ધત્વાત્ સર્વાભાવેશ્રોત્રિયઃ જન્યનાત્રાહ્મણોત્રિયઃ સંસ્કારૈર્દ્વિજડચ્ચતે વિદ્ધત્વાચ્છાપિવિપ્રત્વંત્રિભિઃ શ્રોત્રિયઽચ્ચતે રુઢચ્ચત્રયંચોપનેતાત્રીનૂઢચ્છાંશ્વવટુશ્ચરેત્ ગાયત્ર્યાદ્વાદશાધિકસહસ્રજપશ્વોપનયનેત્રાધિકારસિધ્ધ્યર્થકાર્યઃ કેચિન્દ્વાદશસાહસ્ત્રીજર્પંતિ ॥

હવે ઉપનયન (મૌલ) સંસ્કાર કેહેછે.

ઉપનયન એટલે, કુમારને આચાર્યની સમીપે લૈ જવો એ જનું અંગ કર્મ, અને ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ કરવો એ જમાં પ્રધાન (મુખ્ય) કર્મ, એમણે યુક્ત જે એક કર્મ તેને ઉપનયન કેહેછે. ‘ઉપનયન’ એ શબ્દ યોગરૂઢ છે. ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં અધિકારીઓ કેહેછે.—“પુત્રને પિતાએજ ઉપનયન કરવું. પિતા ન હોય તો દાદાએ કરવું. દાદા ન હોય તો કાકાએ કરવું. કાકા ન હોય તો સગા ભાઈએ કરવું.” સગો ભાઈ ન હોય તો સગોત્ર એવા જે સર્પિઙ્ઠ તેમણે કરવું. સગોત્ર સર્પિઙ્ઠ ન હોય તો મામા ઇત્યાદિક જે અસગોત્ર સર્પિઙ્ઠ તેમણે કરવું. તેઓ ન હોય તો અસર્પિઙ્ઠ એવા સગોત્રે કરવું. આ સધળા જે ઉપનયન કરવામાં અધિકારી કહ્યા તે કુમારનાં વય કરતાં અધિક વયના હોવા જોઈએ. કારણ, કુમારની વય કરતાં કનિષ્ઠ કરેલું ઉપનયન નિષિદ્ધ છે. પૂર્વોક્ત અધિકારીઓમાંથી કોઈપણ ન હોય તો શ્રોત્રિયે કરવું. “જન્મવટે બ્રાહ્મણ બળુનો; જે બ્રાહ્મણને સંસ્કાર થયા તે દ્વિજ છે; વૈદ્યાધ્યયન કરવાથી વિપ્ર છે; જન્મથી બ્રાહ્મણ તે સંસ્કારે યુક્ત થઈવૈદ્યાધ્યયન કરે ત્યારે શ્રોત્રિય કેહેવાયછે” —“ઉપનયન કરનારાએ ત્રણ કૃત્ઞ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, અને કુમારે ત્રણ કૃત્ઞ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું” ઉપનયન કર્તાએ ઉપનયન કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવા માટે ગાયત્રી મંત્રનો (૧૦૧૨) જપ કરવો. ઠેઠલાએક (૧૨૦૦૦) જપ કરેછે.

અથોપનયનકાલઃ ગર્ભતોજન્મતોવાપંચમેષ્ટમેવાવર્ષેત્રાહ્મણસ્યોપનયનં એકાદશેદ્વાદશે વાક્ષત્રિયસ્ય દ્વાદશેષોઢશેવાવૈશ્યસ્ય પાત્રેતુધનકામસ્યવિદ્યાકામસ્યસપ્તમે અષ્ટમેસર્વકામસ્યનવમેકાંતિમિચ્છતઃ કેચિન્તુવિપ્રસ્યપાટનમન્યંતે આષોડશાદાદ્વાવિંશાદાચતુર્વિંશાચ્ચર્ષાત્રાહ્મણાદેર્ગૈર્જાળકાલઃ અજગર્ભાદિઃસંઘ્યા તથાચજન્મતઃપંચદશવર્ષેષ્યંતંત્રિવિપ્રસ્યનવિશેષતઃપ્રાયશ્ચિત્તં પોઢશવર્ષેસશિષ્યવપનમેકવિંશતિરાત્રંયાવકાશનમંતેસપ્તત્રાહ્મણમોજનમિતિપ્રાયશ્ચિત્તં સપ્તદશાદિવર્ષેપુરુષ્ચત્રયાદિપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકમુપનયનંબોધ્યં વિપ્રક્ષત્રિયયોરુત્તરાયણેર્મૈત્રીબંધઃ વૈશ્યસ્યદક્ષિણાયનેપિ વસંતેત્રાહ્મણમુપનયતિત્રીપ્પેરાજન્યંશરાદિવૈશ્યં માઘાદિજ્યેષ્ઠાંતકપંચમાસઃસાધારણાવાસકલદ્વિજાનામિતિગર્ગોક્તેર્વસંતાલાભેશિશિરસ્ત્રીપ્માવપિગ્રાહ્યૌ વસંતવિધિનોત્તરાયણાદિવિધેઃસંકોચાયોગાત્ એવંમાઘાદિમાસપંચકનિયમાત્પૌષાષાઢયોઃસત્યપ્યુત્તરાયણેઉપનયનંનકાર્યં તન્નાપિમીનાર્કમારભ્યયાવન્મિથુનપ્ર

વેશપ્રશસ્તઃકાલઃ મીનમેષયોસ્તુપ્રશસ્તરઃ મકરકુંભસ્થેકેમધ્યમમીનમેષસ્થેડસમંવૃષભ મિથુનસ્થેઽધમમુપનયનમિત્યભિધાનાન્ મીનાર્કવિશિષ્ટચૈત્રોઽનિષ્ટવૃહસ્પત્યાદિબહુવિધો પાપવાદકતયાપ્રશસ્તતમઃ જીવમાર્ગવયોરસ્તોસિંહસ્થેદેવતાગુરૌ ચંદ્રસૂર્યેદુર્બલેપિગોચરેનિષ્ટદેગુરૌ મેષલાઙ્ઘનંકાર્યચૈત્રેમીનગતેરવાવિત્યર્થકસ્મૃતેઃ અન્નગુરુશુક્રાસ્તદોષાપવાદોઽનિ મહાસંકટવિષયત્વાન્નકથનીયઃ મીનાર્કચૈત્રેજન્મમાસનક્ષત્રદોષોનાસ્તિજન્મમાસજન્મન ક્ષત્રજન્મનિથિજન્મલગ્નજન્મગાશિલગ્નેષુવિપ્રાણામુપનયનંનદોષાય ક્ષત્રિયવૈશ્યયોરપ્રથમગ મેદોષોન ઝ્યેષ્ઠાપન્થમ્યઝ્યેષ્ઠમાસેમંગલંન શુક્રપક્ષઃશુભઃપ્રોક્તઃકૃષ્ણશ્વાંત્યત્રિકંવિનેતિગુરુ ન્તેઃકૃષ્ણપક્ષેદશમીપર્યંતંસંકટેકાર્ય શિષ્ટાસ્તુસંકટેપિઋણપક્ષેપંચમીપર્યંતમેવકુર્વંતિ ॥

હવે ઉપનયનનો કાળ કેહેછે.

ગર્ભથી અથવા જન્મથી પાંચમે અથવા આઠમે વર્ષે બ્રાહ્મણની મૌજી કરવી. ઇન્દ્રિયારમે અથવા પારમે વર્ષે ક્ષત્રિયની મૌજી કરવી. પારમે અથવા સોલમે વર્ષે વૈશ્યની મૌજી કરવી. “ધનની ઇચ્છા કરનારાની છઠે વર્ષે, વિદ્યાની ઇચ્છા કરનારાની સાતમે વર્ષે, સર્વની ઇચ્છા કરનારાની આઠમે વર્ષે, અને કાંતિની ઇચ્છા કરનારાની નવમે વર્ષે મૌજી કરવી.” કોઈ અંથકાર, છઠું વર્ષે બ્રાહ્મણને ઉક્ત નથી એમ માનેછે. ગૌણ કાળ કેહેછે. સોલ વર્ષ પર્યંત બ્રાહ્મણનો, પાત્રીસ વર્ષ પર્યંત ક્ષત્રિયનો, અને ચોવીસ વર્ષ પર્યંત વૈશ્યનો, ગૌણ કાળ બાણનો. આ ગૌણ કાળ-વિષે ગર્ભથી સંખ્યા લેવી. એમ છતાં જન્મથી પત્તર વર્ષ પર્યંત (મૌજી થઈ ન હોય તો) બ્રાહ્મણને વિશેષે કરી પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. સોળમું વર્ષ થયું હોય તો શિષ્યા-સહિત વપન કરાવી એકવીસ રાત્રિ પર્યંત યવ લક્ષણ કરવા, પછી સાત બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવું, એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સત્તરમું ઇત્યાદિક વર્ષ છતાં ત્રણ કૂચ્છ ઇત્યાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રથમ કરી પછી મૌજી કરવી. એ રીતે નિર્ણય બાણનો. બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયની મૌજી ઉત્તરાયણમાં કરવી. વૈશ્યની દક્ષિણાયનમાં પણ કરવી. “વસંત ઋતુમાં બ્રાહ્મણને ઉપનયન કરવું, ક્ષત્રિયને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં, અને વૈશ્યને શરદૃતુમાં ઉપનયન કરવું.” “માધ્યમી જ્યેષ્ઠ પર્યંત પાંચ માસ સાધારણપણાથી સધળા દ્વિજને ઉક્ત છે,” એવું ગર્ગ ઋષીનું વચન છે માટે વસંત ન મળે તો શિ-શિર* ઋતુ અને ગ્રીષ્મ ઋતુ એ પણ ગ્રહણ કરવી. કારણ, વસંત ઋતુમાં બ્રાહ્મણની મૌજી કરવી. એ વિધિવડે ઉત્તરાયણ ઇત્યાદિક વિધિનો સંકોચ થતો નથી. એ રીતે માત્ર ઇત્યાદિક પાંચ માસ લેવા એવો નિયમ કહોછે, તેથી પૌષ માસ અને આષાઠ માસ એમાં ઉત્તરાયણ હોય તથાપિ મૌજી કરવી નહી. તેમાં પણ મીનના સૂર્યથી આરંભ કરી મિથુન રાશીમાં સૂર્યના પ્રવેશ પર્યંત જ કાળ તે શ્રેષ્ઠ છે. મીન અને મેષનો સૂર્ય છતાં તો અતિ ઉત્તમ. “મકર અને ફલ્ગનો સૂર્ય છતાં મધ્યમ, મીન અને મેષનો સૂર્ય છતાં ઉત્તમ; તેમજ વૃષભ અને મિથુનનો સૂર્ય છતાં અધમ ઉપનયન,” એવું વચન છે તેથી, મીનાર્કયુક્ત ચૈત્ર, અનિષ્ટ બૃહસ્પતિ ઇત્યાદિક અનેક દોષની નિવૃત્તિ કરનારો હોવાથી અત્યંતજ ઉત્તમ છે. કારણ, “શુર અને શુ-

કનો અસ્ત, સિંહસ્થ ગુરુ, ચંદ્ર, અને સૂર્ય દુર્બળ, અને ગોચર (ચાલતી રાશિ) માં ગુરુ અનિષ્ટ ઇત્યાદિક દોષ છતાં પણ મીનનો સૂર્ય હોય તો ચૈત્ર માસમાં મૌઝ કરવી, એ અર્થની સ્મૃતિ છે.” આ મૌઝ વિષયમાં ગુરુ શુક્રના અસ્ત દોષનો જ અપવાદ કહ્યો તે અત્યંત મહાસંકટ હોય તોજ છે; માટે તે કેહેવો નહી. ચૈત્ર માસમાં મીનાર્ક હોય તો જન્મ માસ અને જન્મ નક્ષત્રનો દોષ નથી. જન્મ માસ, જન્મ નક્ષત્ર, જન્મ તિથિ, જન્મ લગ્ન, અને જન્મ રાશિનું લગ્ન એઓમાં બ્રાહ્મણની મૌઝ કરવાથી દોષ નથી. ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોને ખીજ ઇત્યાદિક ગર્ભવિષે દોષ નથી. પ્રથમ સંતાનનું જ્યેષ્ઠ માસમાં મંગળ કરવું નહી. “શુક્લ પક્ષ શુભ છે અને છેલ્લા પાંચ દિવસ વર્જ્ય કરી કૃષ્ણ પક્ષ પણ શુભ,” એ બૃહસ્પતિનું વચન છે માટે કૃષ્ણ પક્ષમાં દશમી પર્યંત, સંકટ હોય તો મૌઝ કરવી. શિષ્ટ જનો તો સંકટ હોય તો પણ કૃષ્ણ પક્ષમાં પંચમી પર્યંતજ મૌઝ કરે છે.

અથતિથિવિચારઃ દ્વિતીયાતૃતીયાપંચમીપષ્ટીદશમ્યેકાદશીદ્વાદશ્યઃ પ્રશસ્તાઃ ક્વચિત્સપ્ત મીત્રયૌદશીકૃષ્ણપ્રતિપદિધિઃ પુનરુપનયનમૂકાતુપનયનવિષયઃ નિઘૌસોપપદારૂપાયામન ધ્યાયેગલગ્રહે અપરાળ્હેતોપનીતઃ પુનઃસંસ્કારમર્હતિ સિતાજ્યેષ્ઠેદ્વિતીયાચબ્રાશ્વિનેદશમી સિતા ચતુર્થીદ્વાદશીમાઘેરતાઃ સોપપદાઃ સ્મૃતાઃ અનધ્યાયાઃ પૌર્ણમાસીચતુર્દશ્યષ્ટમીઅમા પ્રતિપત્તૃપર્વસંક્રાંતિમન્વાદ્યાશ્વયુગાદયઃ કૃષ્ણપક્ષેદ્વિતીયાશ્વકાર્તિકાષાઢફાલ્ગુને વિપુલાયન સંક્રાંત્યોઃ પક્ષિણીઅનધ્યાયદતિપૂર્વપરિચ્છેદેચક્રં સોપપદાનામનધ્યાયતિથીનાંચદિનદ્વયેસૂર્યોદયોત્તરસૂર્યાસ્તાત્પૂર્વચત્રિમુહૂર્તસત્ત્વેદિનદ્વયમનધ્યાયઃ શિષ્ટાસ્તુપ્રતિપક્ષેષેષઠિકાદિમાત્રેપિવ્રતવંધેડનધ્યાયવદેતિ વિપુલાયનેતરસંક્રાંતિમન્વાદિયુગાદિપુત્રપ્રથમદ્વિતીયપરિચ્છેદોક્તરીત્યાયત્રદિનેસંક્રાંતિપુણ્યકાલોયુગમન્વાદિશ્રાદ્ધકાલશ્વતદિનેનધ્યાયઃ નતુતેષામસ્તાદૌમુહૂર્તત્રયેસત્ત્વમનધ્યાયહેતુઃ ત્રયોદશ્યાદિચત્વારિસપ્તમ્યાદિદિનત્રયં ચતુર્થીચૈકતઃ પ્રોક્તા અણવેતેગલગ્રહાઃ અત્રચતુર્થાનિવમીચવ્રતકાલેત્યાજ્યેતિભાતિ કેચિન્નતુર્થાશેષપુતપંચમ્યાંત્ર તથંધનકુર્વતિતત્રમૂલંમૂળ્યં નવમીશેષપુતદશમ્યાંમૌર્જીનકાર્યેતિમયૂલે અપરાળ્હસ્ત્રેધાવિષ્કલ્પદિનતૃતીયાંશોવ્રતવંધેવર્જ્યઃ દિનમધ્યમમાગમધ્યમઃ પ્રથમમાગોમુખ્યઃ મન્વાદિયુગાદયોદ્વિતીયપરિચ્છેદેદર્શિતાઃ તત્રોપનયનેચૈત્રશુક્લતૃતીયાયાઃ મન્વાદેર્વૈશાખશુક્લતૃતીયાયાયુગાદેશ્વપ્રસક્તિઃ અન્યેષાંયુગાદિમન્વાદિતિથીનાંપ્રસક્તિર્નાસ્તિ અનયોરપવાદઃ સિંધુકૌસ્તુભાદૌસ્મર્યંતે યાચૈત્રવૈશાખસિતાતૃતીયામાઘમ્પસપ્તમ્યથફાલ્ગુનસ્ય કૃષ્ણેદ્વિતીયોપનયેપ્રશસ્તા પ્રોક્તાભરદ્વાજમુનીંદ્રમુખ્યૈરિતિ અત્રમાઘસપ્તમ્યામન્વાદેરપવાદઃ પુનરુપનયનાદિવિષયઃ ફાલ્ગુનકૃષ્ણદ્વિતીયાયાશ્વાતુર્માસ્યદ્વિતીયાત્વેનાનધ્યાયત્વંપ્રાપ્તંતસ્યાપવાદોયં યત્પુનઅનધ્યાયસ્ય પૂર્વચુરનધ્યાયાત્પરેહનિ વ્રતારંભંવિસર્ગચવિદ્યારંભંચવર્જ્યેદિતિસ્મૃત્યંતરં તદ્વિતીયાવિધ્યનુપપત્યાગલગ્રહત્વેનપ્રાપ્તસપ્તમીનિવમીત્રયોદશીનિષેધાનુવાદકમિતિભાતિ અપ્રાપ્તિનિષેધકત્ત્વે મન્વાદિયુગાદિસંક્રાંત્યાદિપ્રયુક્તાનધ્યાયેભ્યોપિપૂર્વપરદિનયોર્નિષેધાપત્યાચૈત્રશુક્લદ્વિતીયાદેરપિનિષિદ્ધત્વાપાતાત્ નચેષ્ટાપક્ષિઃ શિષ્ટાચારપ્રંથેષુચાનુપલંભાત્ મુહૂર્તમાર્તંડોત્ત્યામાયેશુક્લદ્વિતીયાકૃષ્ણદ્વિતીયાવૈશાખકૃષ્ણદ્વિતીયાચેત્યનધ્યાયત્રયમુપનયનેધિકંપ્રાપ્નોતિ એતદ

પરેનાદ્વિયંતે ઘટપ્રંથેષુમૂલાનુપલંભાત્મૌઝીપ્રકરણેમુહૂર્તચિંતામળ્યાદિપ્રંથેષુકાવ્યનુક્તેશ્ચ
અનોમાર્તઙ્ગોક્તાનામતિરિક્તાનધ્યાયાનામુપનિષત્યાઠાદિવિષયત્વંનનુમૌઝીવિષયત્વમિતિયુ
ક્તંભાતિ તત્રતૃતીયાષ્ટીદ્વાદશીપુપ્રદોષસત્ત્વેમૌઝીનકાર્યા રાત્રેઃપ્રથમયામેચતુર્થીસાર્ધયા
મેસસમીયામદ્વયેત્રયોદશીચેત્તદાપ્રદોષઃ દિનદ્વયેપ્રથમયામાદિષુચતુર્થીદિવ્યાસૌપૂર્વદિનેપ્ર
દોષોનોત્તરદિનેદતિકૌસ્તુમે પ્રદોષદિનેમંદવારેકુળ્ણપક્ષાંત્યત્રિકેચોપનયનેપુનરુપનયનમિ
તિમયૂષે એનેનિત્યાનધ્યાયાઃ ॥

હવે મૌલવિષે તિથિ કહી લેવી તે કેહેછે.

ખીજ, ત્રીજ, પાંચમ, છઠ, દશમ, એકાદશી, અને દ્વાદશી એ તિથિઓ શ્રેષ્ઠ
છે. કૌંઈ ગ્રંથમાં સાતમ, તેરસ અને વિદ એકમ લેવાને કહી છે, પરંતુ તે દુરિ ઉપ-
નયન, અને મૂક (મૂળા)ને ઉપનયનવિષે લેવી. “સોપપદા તિથિ, અનધ્યાય, ગળ-
ગ્રહ અને અપરાન્હ કાળ એમાંથી કોઈ એક કાળમાં જને મૌલ થઈ હોય તે દુરી
ઉપનયનને યોગ્ય છે.” “જ્યેષ્ઠ સુદ ખીજ, આશુ સુદ દશમ, માધ માસની ચોથ
અને ખારસ એ તિથિઓનું સોપપદા એવું નામ છે.” “અનધ્યાય કેહેછે—જૂનમ;
ચૌદશ; આઠમ; અમાસ; એકમ; સૂર્યની સંક્રાંતિ; મન્વાદિ તિથિ; યુગાદિ તિથિ;
કાર્ત્તિક, આષાઢ, અને દ્રાગણનાં કૃષ્ણ પક્ષની ખીજ; એ તિથિઓ અનધ્યાય છે.
તુળ, મેષ, કર્ક, અને મકર સંક્રાંતિનો પશ્ચિમી અનધ્યાય છે એમ પ્રથમ પરિચ્છે-
દમાં (પત્ર ૬ માં) કહ્યુંછે. સોપપદા તિથિ અને અનધ્યાય તિથિ એ બન્ને દિવસે
સૂર્યોદય પછી અને સૂર્યાસ્તયકી પ્રથમ છ ઘડી પર્થત હોય તો બન્ને દિવસ અન-
ધ્યાય જાણવો. શિષ્ટ જન તો, જે એકમ એક ઇત્યાદિક ઘડી શેષ હોય તો પણ
મૌલવિષે અનધ્યાય માનેછે. મેષ, તુળ, કર્ક, અને મકર એનાં કરતાં અન્ય સંક્રાંતિ;
મન્વાદિ; અને યુગાદિ એમનેવિષે તો પ્રથમ અને ખીજ પરિચ્છેદ (પત્ર ૬ તથા ૬૪)
માં કહેલી રીતિ પ્રમાણે સંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ અને યુગાદિ, મન્વાદિ તિથિનો
શ્રાદ્ધ કાળ એ જ દિવસે પ્રાપ્ત થાય તે દિવસે અનધ્યાય જાણવો. તે (અન્ય સં-
ક્રાંતિ, મન્વાદિ, અને યુગાદિ તિથિ) અસ્ત ઇત્યાદિક સમયે છ ઘડી હોય તથાપિ
તેમને અનધ્યાય સમજવા નહી. તેરસથી એકમ પર્થત ૪ તિથિ, સાતમ, આઠમ,
નોમ; અને ચોથ એ આઠ તિથિની ગળગ્રહ સંજ્ઞા છે. ઇહાં ચોથ અને નોમ એ
તિથિ મૌલમાં ન્યાજ્ય કરવી એમ ભાસેછે. કેટલાએક, અદ્ય ચતુર્થીએ યુક્ત પં-
ચમીમાં પણ મૌલ કરતા નથી, પરંતુ તેમાં મૂળ વિચાર કરવો. નોમના શેષયુક્ત
દશમીમાં મૌલ કરવી નહી એમ મયૂખમાં કહ્યુંછે. અપરાન્હ એટલે દિવસના ત્રણ
ભાગ કરી ત્રીજે ભાગ, તે મૌલવિષે વર્જ્ય કરવો. દિવસનો મધ્યમ ભાગ તે મ-
ધ્યમ, અને પ્રથમ ભાગ તે મુખ્ય છે. મન્વાદિ અને યુગાદિ તિથિ ખીજ પરિચ્છે-
દમાં (પત્ર ૬૪ માં) કહેલી છે. ચૈત્ર સુદ ત્રીજ તે મન્વાદિ અને વૈશાખ સુદ ત્રીજ
એ યુગાદિ-એ બન્ને તિથિઓની મૌલવિષે પ્રાપ્તિ છે, ખીજ-યુગાદિ, મન્વાદિની
પ્રાપ્તિ નથી. ચૈત્ર સુદ ત્રીજ અને વૈશાખ સુદ ત્રીજ એનો અપવાદ નિર્ણયસિંધુ,

કૌસ્તુભ ઇત્યાદિક ગ્રંથોમાં કહ્યો છે. “ચૈત્ર અને વૈશાખની સુદ ત્રીજ, માધ માસની સાતમ, અને દ્વાગણ વિદ ખીજ એ તિથિઓ મૌજવિષે ઉત્તમ છે એમ મુનીંદ્ર ભરદ્વાજ ઇત્યાદિકોએ કહ્યું છે.” ઇહાં માધ માસની સાતમનો જે અપવાદ કહ્યો તે પુનરૂપનયનવિષે છે. દ્વાગણ વિદ ખીજને ચાતુર્માસ્ય (કર્મ)ની દ્વિતીયાપણાએ પ્રાપ્ત થયલાં અનધ્યાયપણાનો આ અપવાદ સમગ્રવો. જે આ, “અનધ્યાયથી પ્રથમ દિવસે અને અનધ્યાયને ખીજ દિવસે મૌજ સમાવર્તન અને વિધારંભ એ કરવાં નહીં,” એવી ખીજ સ્મૃતિ છે તે તો, ખીજની વિધિની અસિદ્ધિવડે એટલે ખીજને અયોગ્ય ન મનાતાં ગણગ્રહ તિથિના યોગવડે પ્રાપ્ત થયલી જે સમમી, નવમી, અને ત્રयोदशीના નિષેધની પુનરૂક્તિ તેની કરનારી છે એમ ભાસે છે. જે એને અપ્રાપ્ત (સ્વતંત્ર) નિષેધ માનિએ તો મન્વાદિ, યુગાદિ અને સંક્રાંતિ ઇત્યાદિકવડે થતા અનધ્યાયોના જે પૂર્વ અને પર દિવસ તેમનો પણ નિષેધ પ્રાપ્ત થતાં ચૈત્ર સુદ ખીજનો પણ નિષેધ પ્રાપ્ત થાસે; એ ઇષ્ટ નથી. કારણ, શિષ્ટાચાર ગ્રંથોમાં તેમ દેખાતું નથી. મુહૂર્તમાર્તંડકારનાં વચનવડે માધ માસની સુદ ખીજ વિદ ખીજ અને વૈશાખ વિદ ખીજ એ ત્રણ મૌજવિષે અધિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ ખીજ ગ્રંથકારો એ ત્રણ અનધ્યાય માનતા નથી. કારણ, ધણા ગ્રંથોમાં આધાર મળતો નથી. મુહૂર્તચિંતામણી ઇત્યાદિક ગ્રંથોનાં મૌજ પ્રકરણમાં એ ક્યહાં પણ કહ્યા નથી માટે માર્તંડમાં જે અધિક કહ્યા છે તે ઉપનિષદ ઇત્યાદિકના પાઠમાટે છે, મૌજમાટે નથી, એમ મને યોગ્ય ભાસે છે. તેમાં ત્રીજ, છઠ, અને પારસને દિવસે પ્રદોષ હોય તો મૌજ કરવી નહીં. રાત્રિના પ્રથમ પોહોરમાં ચોથ, દોઢ પોહોરમાં સાતમ, અને બે પોહોરમાં તેરસની વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રદોષ થાય છે. બન્ને દિવસે પ્રથમ પોહોર ઇત્યાદિકમાં ચોથ ઇત્યાદિક તિથિની વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસે પ્રદોષ; ખીજ દિવસે નહીં, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. પ્રદોષને દિવસે, શનિ વારે, અને કૃષ્ણ પક્ષના છેલ્લા પાંચ દિવસે મૌજ કરી હોય તો ફરી મૌજ કરવી એમ મયૂખમાં કહ્યું છે. એ નિત્ય અનધ્યાય કહ્યા.

અથનૈમિત્તિકાઃ વિવાહપ્રતિષ્ઠોદ્યાપનાદિષ્વાસમાપ્તેઃ સગોત્રાણામનધ્યાયરહિતસ્મૃત્યર્થસારોક્તેસ્ત્રિપુરુષસંપિઠેષુ દ્વયસજ્ઞાદિવર્જનાત્મંજીવિવાહાદિનિમિત્તકર્મંડપપ્રતિષ્ઠાલુપ્તસવસમાપ્તિર્પર્યત્તમુપનયનનંકાર્યમિતિભાતિ વિવાહાદિમંગલકરણેદોષોન શોભનદિનેચાનધ્યાયસ્તુક્તેર્ગર્ભાધાનાદિશુભકાર્યદિનેઅકુલેઅકર્મગૃહેવાદ્રતવંધોનકાર્યરહિતિભાતિભૂકંપેભૂવિદારણે વજ્રપાતેતલ્લકાપાતેધૂમકેતૂત્પત્તૌગ્રહણેચદશાહંસપ્તાહંવાદ્રતવંધાદિમંગલનંકાર્ય કેચિત્સંકટેત્રિદિનમનધ્યાયમાહુઃ અકાલવૃષ્ટૌત્રિરાત્રંપક્ષિણીવાનધ્યાયઃ પૌષાદિચૈત્રાંતમકાલવૃષ્ટિઃ કેચિદાર્દ્રાદિજ્યેષ્ઠાંતસૂર્યનક્ષત્રાદન્યત્રાકાલવૃષ્ટિરિત્યાહુઃ યસ્મિન્દેશેયોવર્ષાકાલસ્તનોન્યત્રાકાલવૃષ્ટિરિતિસિદ્ધાંતઃ અતિવૃષ્ટૌકરકાવૃષ્ટૌઘરિવૃષ્ટૌચત્રયં પ્રાતઃસંધ્યાગર્જનેત્વહોરાત્રં ગુરુશિષ્યઋત્વિક્ક્રમણેજ્યહં પશુમંડૂકનકુલશ્વાહિમાર્જારમૂષકૈરંતરાગમનેહોરાત્રં આરણ્યમાર્જારાદિગમનેત્રિરાત્રં સૃગાલવાનરૈર્દ્વાદશરાત્રં શ્રવણદ્વાદશીયમદ્વિતીયામહાભરણ્યાદ

યોડ્યોપ્પનધ્યાયાનિત્યાનૈમિત્તિકાશ્ચબહવોગ્રંથેપુસ્તાસ્તેષામુપનયનેપ્રસક્ત્યભાવાદત્રનોક્તાઃ
 વ્રતવંધેનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંપૂર્વોક્તપ્રાતર્ગર્જિતાદિનૈમિત્તિકાનધ્યાયપ્રાત્નોડ્યોતિર્નિવંધે નાંદીશ્રા
 દ્ધૃતંતેત્ચેત્સ્યાદનધ્યાયસ્વકાલિકઃ તદોપનયનંકાર્યવેદારંભનકારણેદિતિ વેદારંભનકારણે
 દિનિનિષેધોવાનુષાદિવિષયઃ તદ્વૃત્તાનામુપાકર્મણ્યેવવેદારંભોક્ત્યામૌઙ્ગીદિનેવેદારંભાપ્રસ
 ક્તેઃ તદોપનયનંકાર્યમિતિતદ્વૃત્તાદિસર્વસાધારણઃ યાનુષાદિધર્મોડ્યુત્તરમપિઅનધ્યાયપ્રા
 ત્નોવેદારંભોવર્જ્યઃ નાંદીશ્રાદ્ધાત્પ્રાકૃતૈનૈમિત્તિકાનધ્યાયેમુહૂર્તાંતરેકાર્ય મૌડ્યુત્તરમનુપ્રવચની
 યાત્પ્રાકૃગર્જનેવલ્ક્યતે ઇતિઅનધ્યાયાદિનિર્ણયઃ ॥

હવે નૈમિત્તિક (નિમિત્તથી થયલા) અનધ્યાય કેહેછે.

વિવાહ, પ્રતિષ્ઠા (મંડપનું પૂજન), અને ઉદ્યાપન ઇત્યાદિક કાર્યની સમાપ્તિ થવા પર્યંત સગોત્ર (એક ગોત્રવાળાઓ)ને અનધ્યાય છે એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં લખ્યુંછે. માટે ત્રણ પુરૂષ પર્યંત સર્પિંદોએ બ્રહ્મચર્ય અને વૈશ્વદેવ ઇત્યાદિક કર્મ વર્જ્ય કરવાં. એમ છે તેથી મૌજી, વિવાહ ઇત્યાદિક નિમિત્તથી કરેલા જે મંડપપ્રતિષ્ઠાદિક ઉત્સવ તેની સમાપ્તિ થવા પર્યંત મૌજી કરવી નહીં એમ લાસેછે. વિવાહાદિક મંગળ કાર્ય કરવામાં દોષ નથી. ‘મંગળ કાર્યને દિવસે અનધ્યાય,’ એવું વચન છે તેથી ગર્ભાધાનાદિક મંગળ કાર્ય જે દિવસે હોય તે દિવસે એક કુળમાં અથવા એક ઘરમાં મૌજી કરવી નહીં એમ લાસેછે. ભૂકંપ, ભૂવિદારણ (પૃથ્વીમાં ફાટ પડવી), વીજ પડવી, આકાશમાંથી અગ્નિરૂપ તારા પડવા, ઠેતુનો ઉદય, અને અહણુ ઇત્યાદિક થયાં હોય તો દશ દિવસ અથવા સાત દિવસ પર્યંત મૌજી ઇત્યાદિક મંગળ કાર્ય કરવાં નહીં. કોઈ અંધકાર, સંકટ હોય તો ત્રણ દિવસ અનધ્યાય, એમ કેહેછે. સમય વિના વૃષ્ટિ થાય તો ત્રણ રાત્રિ અથવા પક્ષિણી (પાર પોહોર) અનધ્યાય. પૌષ્ઠ્યકી ચૈત્ર માસ પર્યંત જે વૃષ્ટિ તે અકાળવૃષ્ટિ છે. કોઈ અંધકાર આદ્રીથકી જ્યેષ્ઠા પર્યંત સૂર્ય નક્ષત્ર વિના બીજે સમયે જે વૃષ્ટિ થાયછે તેને અકાળવૃષ્ટિ કેહેછે. જે દેશમાં જે વર્ષાનો સમય છે તે વિના બીજે કાળે વૃષ્ટિ થાય તે અકાળવૃષ્ટિ. એ સિદ્ધાંત જાણવો. અતિવૃષ્ટિ, કરકાવૃષ્ટિ (કરા પડવા), અથવા રૂધિરવૃષ્ટિ થાય તો ત્રણ દિવસ અનધ્યાય. પ્રાતઃ સંધ્યા સમયે મેઘગર્જન થાય તો એક અહોરાત્ર અનધ્યાય. ગુરૂ, શિષ્ય, કે ઋત્વિકુએઓમાંથી કોઈ મરણ પ્રાપ્ત થાય તો ત્રણ દિવસ અનધ્યાય. પશુ, ડેડકાં, નોળિયું, કુતરું, સર્પ, ખિલાડું, અને હંદર એમાંથી એકાદ (અધ્યજન સમયે) વિચમાંથી નીકળી જાય તો એક અહોરાત્ર અનધ્યાય. જંગલી, ખિલાડા ઇત્યાદિક વિચમાંથી નીકળી જાય તો ત્રણ રાત્રી અનધ્યાય. શિયાલ અથવા વાંદરો વિચમાંથી નીકળી જાય તો પાર રાત્રી અનધ્યાય. શ્રવણદ્વાદશી, યમદ્વિતીયા, અને મહાભરણી ઇત્યાદિક બીજા અનધ્યાય નિત્ય અને નૈમિત્તિક ઘણા ગ્રંથોમાં લખ્યા છે. પરંતુ મૌજીવિષે તેમની પ્રવૃત્તિ નથી તેથી ઇહાં કહ્યા નથી. મૌજીવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી પ્રથમ કહેલા પ્રાતઃ કાળે મેઘગર્જનાદિક નૈમિત્તિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો જ્યોતિર્નિબંધ ગ્રંથમાં કહ્યુંછે. — ‘નાંદીશ્રાદ્ધ

કીધા પછી એ અકાલિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો ઉપનયન કરવું, વેદનો આરંભ કરવો નહીં.” વેદારંભ કરવો નહીં એવો જ નિષેધ કહ્યો તે યજુર્વેદિ ઇત્યાદિ માટે બ્રહ્મણ્યો; કારણ, ઋગ્વેદીઓએ ઉપાકર્મને સમયે જ વેદારંભ કરવો એમ કહ્યું છે તેથી તેમને મૌલ્યને દિવસે વેદારંભની પ્રાપ્તિ નથી માટે ‘ઉપનયન કરવું, વેદારંભ કરવો નહીં’ એવો જ નિષેધ તે ઋગ્વેદી ઇત્યાદિક સર્વને સાધારણપણાએ કહ્યો છે. યજુર્વેદીઓએ, મૌલ્ય થયા પછી પણ અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો, વેદારંભ વર્જ્ય કરવો. નાંદીશ્રાદ્ધયકી પ્રથમ નૈમિત્તિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો ખીજ મુદ્ધર્તે મૌલ્ય થયા પછી અનુપ્રવચનીય હોમયકી પ્રથમ ગર્જના થાય તો તે વિષયમાં આગળ ઠેકે-વાસે. એ રીતે અનધ્યાયાદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

સ્થાંતિથિતપ્રસંગપ્રાપ્તમનધ્યાયાદિકંચવિચાર્યવારાદિચિંત્યતે ગુરુશુક્રબુધવારાઃ શ્રેષ્ઠાઃ સૂર્યવારોમધ્યમઃ ચંદ્રવારોધમઃ ભૌમમંદવારૌનિષિદ્ધૌ સામવેદિનાંક્ષત્રિયાણાંચભૌમવારઃ પ્રશસ્તઃ શાખાધિપતિવારાશ્ચશાખાધિપવલંનથા શાખાધિપતિલગ્નચંદુર્લમંત્રિતપંત્રતે ગુરુશુક્રાભૌમવુધાવુગ્વેદાદ્યધિપાઃ સ્મૃતાઃ પતિસિનેઙ્ગયૌવિપ્રાણાંનૃપાણાંકુજભાસ્કરૌ વૈશ્યાનાંશશમ્ભૃતૌમ્પાવિતિવર્ણાધિપાઃ સ્મૃતાઃ પિતુઃસૂર્યવલંશ્રેષ્ઠશાખાવર્ણશયોર્વટોઃ પિતુર્વટોશ્ચસ્વર્વૈવાલંવાક્રપતિચંદ્રયોઃ વટુનત્પિત્રોકમયોર્ગુરુચંદ્રવલ્લાભેવટોકમયવલભાવશ્યકં તત્રચંદ્રવલંગર્ભાધાનપ્રસંગેઽત્કં દ્વિપંચસપ્તનવૈકાદશમ્યોગુરુઃશુભફલપ્રદઃ જન્મનૃતીયષષ્ઠદશમસ્થાનેષુપૂજાહોમાત્મકશાંત્યાશુભઃ ચતુર્થાષ્ટમદ્વાદશસ્થાનેષુદુષ્ફલઃ કર્કધનુર્મનિરાશિષુચતુર્થોદિસ્થાનેપિનદોષઃ અતિસંકટેચતુર્થદ્વાદશસ્થોદ્વિગુણપૂજાહોમાદિનાશુભઃ અષ્ટમસ્તુત્રિગુણપૂજાદિનાશુભઃ કેચિદનિષ્ટોવામવેધેનશુભસ્ત્યાહુસ્તન્મેતિરાજમાર્તંડઃ અષ્ટમવર્ષાદિમુખ્યકાલેગુરુબલાભાવેપિમીનગતરવિપુતચૈત્રેવાશાંત્યાવાત્રતવંધઃકાર્યો નતુમુખ્યકાલાતિક્રમઃ નિત્યકાલસ્પબલીયસ્વાન્ ॥

એ પ્રમાણે તિથિ, અને તિથિના પ્રસંગથી અનધ્યાયાદિકનો નિર્ણય કહી-હવે વારાદિકનો નિર્ણય કેહે છે,—ગુરુ, શુક્ર અને બુધ એ વાર શ્રેષ્ઠ છે. રવિ વાર મધ્યમ. સોમ વાર અધમ. ભૌમ અને શનિ વાર નિષિદ્ધ છે. સામવેદી અને ક્ષત્રિય એમને ભૌમ વાર શ્રેષ્ઠ છે. “શાખાધિપતિનો વાર, શાખાધિપતિનું બળ, અને શાખાધિપતિનું લગ્ન એ ત્રણ મૌલ્યમાં મળવાં દુર્લભ છે. ગુરુ, શુક્ર, ભૌમ, અને બુધ એ ક્રમથી ચાર વેદના અધિપતિ છે, ગુરુ અને શુક્ર બ્રાહ્મણનું અધિપતિ, મંગળ અને રવિ ક્ષત્રિયના અધિપતિ, ચંદ્ર અને બુધ વૈશ્યના અધિપતિ, એ પ્રમાણે વર્ણાધિપતિ કહ્યા. પિતાને સૂર્યબળ શ્રેષ્ઠ, બટુને શાખાધિપતિ અને વર્ણાધિપતિનું બળ શ્રેષ્ઠ છે. પિતા, બટુ અને ખીજ સધળાઓને બૃહસ્પતિ અને ચંદ્ર બળ શ્રેષ્ઠ છે.” બટુ અને તેની માતા પિતા એમને ગુરુ અને ચંદ્રનું બળ ન હોય તો બટુને ગુરુ અને ચંદ્રનું બળ અવશ્ય જોઈએ. તેમાં ચંદ્રબળ ગર્ભાધાન પ્રસંગમાં કહ્યું છે. જન્મ રાશિયકી રાપાઝાદા ૧૧ એ સ્થાનકે રહ્યો ગુરુ શુભ ક્ષણ દેનારો છે. ૧૧૩૬૧૦ એ સ્થાનકે ગુરુ પૂજા, હોમરૂપ શાંતિવડે શુભ છે. ૪૮૮૧૨ એ સ્થાનકે ગુરુ દુષ્ટક્ષણ દેનારો છે. કર્ક, ધનુષ અને મીન એ રાશિનો ગુરુ હોય તો ૪૮૮

૧૨ સ્થાનકે છતાં પણ દોષ નથી. અતિ સંકટ હોય તો ચોથો, પારમો દ્વિગુણ પૂજ્ય હોમ ઇત્યાદિક કરવાથી શુભ છે. આઠમો હોય તો ત્રિગુણ પૂજ્ય, હોમ ઇત્યાદિક વડે શુભ છે. કોઈ અંથકાર, અનિષ્ટ ગુરુ વામવેધ હોવાથી શુભ છે એમ કહેછે, પરંતુ રાજમાર્તીડમાં તેનો નિષેધ છે. આઠમું વર્ષ ઇત્યાદિક મુખ્ય કાળે ગુરુબળ ન હોય તો પણ મીન રાશિના સૂર્યયુક્ત ચૈત્ર માસમાં મોંછ કરવી, અથવા શાંતિ કરી મોંછ કરવી, પણ મુખ્ય કાળ જવા દેવો નહી; કારણ, નિત્ય કાળ બળવાન છે.

અથનક્ષત્રાણિ પૂર્વાત્રયહસ્તચિત્રાસ્વાતીમૂલાશ્લેષાદ્રાશ્રવણેષુઋગ્વેદિનાંમૌંજીશસ્તા રો હિણીમૃગપુષ્યપુનર્વસુત્તરાહસ્તાનુરાધાચિત્રારેવતીપુષ્યાતુષાણાં અશ્વિનીપુષ્યોત્તરાત્રયાદ્રાહસ્તધનિષ્ટાશ્રવણેષુસામગાનાં અશ્વિનીમૃગાનુરાધાહસ્તધનિષ્ટાપુનર્વસુરેવતીપુઅથર્વવેદિનાં અષાંનક્ષત્રાણામસંભવેભરણીકૃત્તિકામઘાવિશાખાજ્યેષ્ઠાશતતારકાવજતિત્વાસર્વાણિસર્વે ષાંપ્રાહ્યાણિ રાજમાર્તીડેપુનર્વસુનિષેધોનિમૂલદતિવહઃ કેચિદ્દક્ષામવેદવિષયઃપુનર્વસુ નિષેધદત્ત્યાહુઃ વ્યતીપાતવૈધૃતિપરિવાર્ધેપુવિષ્કંભાદીનાંનિષિદ્ધનાડીપુમદ્રાયાંપ્રહણેચર્મી જીવર્જ્યા ॥

હવે મોંછનાં નક્ષત્ર કહેછે.

પૂર્વાશ્વિની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, મૂળ, આર્દ્રેષા, આર્દ્રા અને શ્રવણ એ નક્ષત્રોમાં ઋગ્વેદીઓની મોંછ શ્રેષ્ઠ છે. રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, અનુરાધા, ચિત્રા, અને રેવતી એ નક્ષત્રોમાં યજુર્વેદીઓની મોંછ પ્રશસ્ત છે. અશ્વિની, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, આર્દ્રા, હસ્ત, ધનિષ્ટા, અને શ્રવણ એ નક્ષત્રમાં સામવેદીઓની મોંછ શ્રેષ્ઠ છે. અશ્વિની, મૃગ, અનુરાધા, હસ્ત, ધનિષ્ટા, પુનર્વસુ, અને રેવતી એ નક્ષત્રોમાં અથર્વણવેદીની મોંછ શ્રેષ્ઠ છે. એ નક્ષત્રો ન મળે તો ભરણી, કૃત્તિકા, મઘા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા, અને શતભિષા એ નક્ષત્રો વચ્ચે કરી આકીનાં સર્વ નક્ષત્રો સધળાઓએ લેવાં. રાજમાર્તીડમાં પુનર્વસુનો નિષેધ કહ્યોછે તે નિર્મૂળ છે, એમ ઘણા અંથકારો કહેછે. કોઈ અંથકાર, પુનર્વસુનો નિષેધ ઋગ્વેદી અને સામવેદીમાટે છે એમ કહેછે. વ્યતીપાત, વૈધૃતિ, પરિધનું અર્ધ, વિષ્કંભ ઇત્યાદિક યોગોની નિષિદ્ધ ધડી; ભદ્રા; અને અહણ એમાંનું એક પણ હોય તો મોંછ કરવી નહી.

અથલગ્રેષ્ઠહર્ષલં વ્રતેપ્રાચ્યાદ્દાદશાષ્ટવર્જ્યાઃશુભચેચરાઃ સ્વાસ્થ્યાયારિગાશ્વંદ્રઃશુક્ર ગોકર્કગસ્તનૌઋષિત્મૂર્ચસ્તનૌશ્રેષ્ઠોઽષ્ટમેવર્જ્યોઽવિલોપ્રહઃ લગ્નેશઃશુક્રચંદ્રૌચષ્ઠેવર્જ્યાઃ સિતાંત્યગઃ લગ્નેચંદ્રસ્વાલ્કેવૈર્વર્જ્યોદ્વાદશાષ્ટમે પંચેષ્ટપ્રહહીનંચલમંસર્વત્રવર્જયેત્ તુલામિથુનકન્યામૃગધનુર્વૃષભવાહયાઃ નવમાંશઃશુભાઃપ્રોક્તાઃકર્કાશંચત્રયેદ્રુતે પદ્મર્ગશુદ્ધ્યાદિકમિષ્ટકાલસાધનાદિવિચારશ્વજ્યોતિર્ધ્યેષ્યોજ્ઞાતવ્યઃ માતરિરજસ્વલાયાંમાતુલજ્યેષ્ઠાત્રાદીનાંપિત્રસાન્નિધ્યાત્કર્તૃણાંપત્ન્યાંરજસ્વલાયાંચર્મીજીવિવાહાદિનકાર્યં નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંમા

૧ કિંબુભની ૩ ધડી, આષાતની ૮, શકની ૫, વજની ૩, ગંડની ૬, અતિગંડની ૬, એ પ્રમાણે એ યોગોની પ્રથમની ધડીઓ વચ્ચે છે એમ બાણુ.

તૃતીયસિદ્ધાન્તોદયનિરસસ્વેપિસાન્નિહિતમુહૂર્તીતરાલાભેશાંતિકૃત્વાકાર્યં અન્યથામુહૂર્તીતરે
 એવ નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરમાતુલાદિકર્તૃણાંપત્નીરજોદોષેઆરબ્ધત્વાચ્છાંતિવિનૈવકાર્યં મૌજીવિ
 વાહોત્તરમંડપોદ્વાસનાત્પ્રક્રમાતૃતીયોદોષેપિશાંતિઃકાર્યામંગલસ્યાસમાપ્ત્વાદિતિમુહૂર્તસિ
 તામણિટીકાયાં પ્રારંભાદ્યાગપિરજોદોષેમુહૂર્તીતરાલાભેશાંતિકૃત્વાડિતિસંકટેવ્રતવંધાદિકં
 કાર્યમિતિકૌસ્તુભે શાંતિપ્રકારશ્ચમમામુકર્મગલેસંસ્કાર્યજનનીરજોદોષજનિતાશુભફલનિ
 રાસાર્થશુભફલાવાપ્ત્યર્થશ્રીપૂજનાદિશાંતિકરિવ્યવહારિસંકલ્પમાષસુવર્ણનિર્મિતાંલક્ષ્મીશ્રીસૂ
 ક્તેનષોડશોપચારૈઃસંપૂજ્યસ્વગૃહ્યોક્તવિધિનાશ્રીસૂક્તેનપ્રત્યુત્પાપયસંહૃત્વાકલશોદકેનાભિ
 વિષ્ણુવિષ્ણુસ્મૃત્વાકર્મેઽવરાર્પણકુર્યાદિતિ પ્રારંભોત્તરસૂતકપ્રાપ્તૌએકોદરયોઃસમાનસંસ્કારે
 પ્રેતકર્મામમાસૌચચૌલપ્રકરણેઉક્તં વિશેષસ્તુવક્ષ્યતે ॥

હવે લગ્નમાં ગ્રહબળ કેહેછે.

મૌજીવિષે લગ્ન શુદ્ધિ જોવી તે આ રીતે;—“પારમું, આઠમું, અને છઠું સ્થા-
 નક વર્જ્ય કરી (અન્ય સ્થાનકે) રહેલા શુભ ગ્રહો મૌજીમાં ગ્રહણ કરવાના કહ્યાછે.
 ત્રીજો, છઠો અને ઈચ્ચારમે સ્થાનકે પાપ ગ્રહ ઉક્ત છે. શુક્લ પક્ષમાં ચંદ્ર વૃષ અ-
 થવા કર્ક રાશીનો થઈ લગ્નમાં હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ અથમાં લગ્નમાં સૂર્ય હોય
 તો શ્રેષ્ઠ છે, એમ કહ્યુંછે, અને આઠમે સ્થાનકે કોઈપણ ગ્રહ હોય તો વર્જ્ય કરવો.
 છઠે લગ્નપતિ, શુક, અને ચંદ્ર એ વર્જ્ય કરવા, અને પારમે શુક વર્જ્ય કરવો.
 ચંદ્ર અને પાપ ગ્રહ લગ્ને; અને પારમે તથા આઠમે ચંદ્ર વર્જ્ય કરવા. પાંચ ઈષ્ટ
 (જેઘતા) ગ્રહ જે લગ્નમાં આવે નહી તે લગ્ન સર્વત્ર વર્જ્ય કરવું. તુળ, મિથુન,
 કન્યા, ધન, વૃષ, અને મીન એ નવમાંશ શુભ છે. મૌજીમાં કર્ક રાશીનો નવમાંશ
 વર્જ્ય કરવો.” પદ્મવર્ગ શુદ્ધિ ઇત્યાદિક અને ઈષ્ટ કાળ સાધન ઇત્યાદિકનો વિચાર
 જ્યોતિષના ગ્રંથોથી જાણવો. જેને મૌજી કરવાની તેની માતા રજસ્વલા હોય અને
 પિતા સમીપે ન હોવાથી મામો, મ્હોટો ભાઈ ઇત્યાદિક મૌજી કરનારા હોતાં તેની
 સ્ત્રી રજસ્વળા હોય તો મૌજી, વિવાહ ઇત્યાદિક કરવા નહી. નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી
 માતા રજસ્વલા થયા છતાં જે ભાઈ ઇત્યાદિક ખીજે કર્તા હોય તથાપિ ખીજું મુ-
 હૂર્તે સમીપે ન મળે તો શાંતિ કરી ઉપનયન કરવું. તેમ ન હોય તો ખીજે મુહૂ-
 ર્તેજ કરવું. નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી મામો ઇત્યાદિક કર્તાની સ્ત્રી રજસ્વળા થાય તો
 આરંભ થયો છે માટે શાંતિ કીધાવિનાજ કરવું. મૌજી, અને વિવાહ એ થયા પછી
 મંડપ વિસર્જનથી પ્રથમ માતા રજસ્વલા થાય તો પણ મંગળની સંજ્ઞામિ થઈ નથી
 માટે શાંતિ કરવી, એમ મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકામાં કહ્યુંછે. આરંભથી પ્રથમપણ
 રજસ્વલા થઈ હોય અને ખીજું મુહૂર્ત મળતું ન હોય તો અતિ સંકટ છતાં શાંતિ
 કરી મૌજી ઇત્યાદિક કાર્ય કરવાં, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યુંછે. શાંતિનો પ્રકાર કેહેછે,—
 “મમામુકર્મગલે સંસ્કાર્યજનનીરજોદોષજનિતાશુભફલનિરાસાર્થ શુભફલાવાપ્ત્યર્થ શ્રી-
 પૂજનાદિ શાંતિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એક માપા સુવર્ણની લક્ષ્મીની પ્રતિમા કરી તે
 પ્રતિમાની શ્રીસૂક્તવડે ષોડશોપચાર પૂજા કરી પોતાનાં ગૃહમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે શ્રી-

સૂક્તની દર એક ઋચાવડે પાંચસનો હોમ કરી કળશનાં જળવડે અભિષેક કરી વિષ્ણુરમ-
રણુ કરી કર્મધશ્વિરને અર્પણ કરવું. પ્રારંભ થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય; સગા ભાઈના
સમાન સંસ્કાર કરવાના હોય; અને પ્રેતકર્મની સમાપ્તિ થઈ ન હોય; એ વિષયનો નિ-
ર્ણય યોગપ્રકરણમાં (પત્ર ૩૦૮ માં) કહ્યો છે. વિશેષ નિર્ણય કેહેવો તે આગળ કેહેવાશે.

અથપદાર્થસંપાદનં કૌપીનપ્રાવારશ્ચકાર્પાસજમહતંસંપાદ્યં રૂપદ્વૈતંનવંશ્વેનંસદશંવસ્ત્રમ
હનસંજંપ્રાવારાર્થમગ્નિનંવા તચ્ચત્ર્યંગુલંચતુરંગુલંવાવહિલોમાલ્લંદંત્રિલ્લંદંવાષ્ટાચત્વારિંશદંગુ
લંધાર્યં ત્રિલ્લંદંપક્ષેચતુર્વિંશત્યંગુલાદાંગુલબોડશાંગુલાઃક્રમેણત્રયઃલ્લંઙાઃ કાર્પાસંપજ્ઞોપવીતં

હવે મૌંજીમાટે પદાર્થ એકઠા કરવા તે કેહેછે.

કૌપીન (સંગોટી), ઓઢવાનું વસ્ત્ર, એ કપાસનાં અહત લેવાં. એકાદ વખત ધોયજી,
નવું, શ્વેતવર્ણ અને દશા (છેડાએ) યુક્ત જે વસ્ત્ર તે અહત કેહેવાયછે, તે ઓઢવા-
માટે લેવું; અથવા કાળું મૂગચર્મ લેવું. તે કૃષ્ણાંજન ત્રણ અંગુલ અથવા ચાર અંગુલ,
બાહરે રોમવાળું એવું અખંડ અથવા ત્રિખંડ (૪૮) અંગુલનું ધારણ કરવું. ત્રિ-
ખંડ ધારણ કરવું હોય તો (૨૪) અંગુલ, (૮) અંગુલ, અને (૧૬) અંગુલના
એ પ્રમાણે કમચી ત્રણ ટુક બેઠએ. યજ્ઞોપવીત કરવું તે કપાસનું કરવું.

તન્નિર્માણપ્રકારઃ દ્રાક્ષણેનદ્રાક્ષણસ્ત્રીભિર્વિધવાદિભિશ્ચનિર્મિતંસૂત્રંપ્રાહ્યં સંહતચતુરં
ગુલિમૂલેપુવ્વણવત્યાસૂત્રમાવેષ્ય તન્નિગુણીકૃત્યોર્ધ્વવૃત્તંચલિતંકૃત્વા પુનરધોવૃત્તરીત્યાન્નિગુ
ણીકૃતંતસ્મૃત્રંનવનંતુકંસંપદ્યતે તન્નિગિરવેષ્યદૃઢપ્રથિકુર્યાન્ સ્તનાદુર્ધ્વમંથોનાભેનેધાર્યતત્ક
થંચન વિચ્છિન્નંવાપ્યધોયાંતંમુક્કાનિર્મિતમુસ્ત્રજેન્ સિદ્ધેમંત્રાઃપ્રયોક્તવ્યાહનિન્યાયેનસિદ્ધંય
જ્ઞોપવીતંત્રિગુણીકરણાદિમંત્રૈરભિમંત્ર્યયજ્ઞોપવીતંપરમમિતિમંત્રેણધારયેન્ તથથા ગાયત્ર્યાન્નિ
ગુણીકૃત્યાપોહિષ્ટેતિતિસૃભિઃપ્રક્ષાલ્ય પુનર્ગાયત્ર્યાન્નિગુણીકૃત્યપ્રંથૌત્રિષ્ણુવ્રક્ષરુદ્રાન્ન્યસેન્
કેચિન્નવનંતુપુનરવેદવત્ત્રાન્યાસમાહુઃ તતોગાયત્ર્યાદશવારમભિમંત્રિતાભિરીદ્ર્યજ્ઞોપવીતંપ્ર
ક્ષાલ્યોદુત્પમિતિતુચેનસૂર્યાધિપ્રદર્શ્યયજ્ઞોપવીતમિતિમંત્રેણપ્રથમંદક્ષિણંવાહુમુદૃત્યપશ્ચાત્કંઠે
ધારયેદિતિ ઉપવીતંબ્રહ્મસૂત્રંપ્રોદૃતેદક્ષિણેકરે પ્રાચીનાવીતમન્યસ્મિન્નિવીતંકંઠલંબિતં
ચિતિકાષ્ઠચિતિધૂમચંડાલરજસ્વલાશવસૂતિકાસ્પશેન્નાત્યાયજ્ઞોપવીતત્યાગઃ કંઠલંબિતત્વા
લુક્ત્વામલમૂત્રોત્સંગેત્યાગઃ માસચતુષ્ટયોત્તરંચયજ્ઞોપવીતત્યાગઃ કેચિદ્જનનશાવાશૌચ
યોરંતેપિતત્યાગમાહુઃ સમુદ્રંગચ્છસ્વાહેતિમંત્રેણસપ્રણવવ્યાહૃતિભિર્વાઙીર્ણયજ્ઞોપવીતત્યાગઃ
યજ્ઞોપવીતંપ્રમાદાદ્દતંચેત્તૂર્ણીલૈકિકંધૃત્વામનોઽપ્યોતિરિતિઅપ્રેવ્રતપતેવ્રતંચરિત્પ્યામિતચ્છકે
યંતન્મેરાધ્યતાં વાયોવ્રતપતે ૦આદિત્યવ્રતપતેત્યાદિમંત્રચતુષ્ટયેનચતસ્રઃઆઙ્યાહુતીર્હૃત્વાવિધિ
વચ્ચૂતનંધારયેન્ અથવાયજ્ઞોપવીતનાશજન્યદોષનિરાસાર્થપ્રાપ્તિશ્ચત્તંકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્યઆ
ચાર્યવરણાગ્નિપ્રતિષ્ઠાદિઆઙ્યમાગાંતેસવિતારંગાયત્ર્યાતિલૈરાઙ્યેનચાષ્ટોત્તરશતંસહસ્તંવાજુહુ
યાન્ નૂતનંધૃત્વાતિક્રાંતંસંધ્યાદ્યાચરેન્નતિ યજ્ઞોપવીતહીનઃક્ષણંતિષ્ઠેચ્છતંગાયત્રીજપઃ પ
જ્ઞોપવીતંવિભાભોજનેવિષ્ણુમૂત્રકરણેવાગાયત્ર્યસહસ્તંજપઃ વામસ્કંધાત્કૂપેરેમણિર્બંધાંતેવાપ
તિતેયથાસ્થાનંધૃત્વાત્રીન્ષદ્વાયથાક્રમંપ્રાણાયામાન્કૃત્વાનવંધારયેન્ કોપાદિનાસ્વયંયજ્ઞો

પવીતર્યાગેપૂર્વવલ્લૌકિકધૃત્વાપ્રાપ્તશ્ચિન્તાતેનવંધારયેન્ બ્રહ્મચારિણેકંયજ્ઞોપવીતં જ્ઞાતક સ્યદ્દે ઉત્તરીયાભાવેતૃતીયકં જીવિત્વિતૃકેણજીવડયેષ્ઠભ્રાતૃકેણચોત્તરીયંતસ્થાનેતૃતીયંયજ્ઞો પવીતંવાનધાર્ય આયુષ્કામસ્યધિકાનિબહૂનિયજ્ઞોપવીતાનિ અભ્યંગેચોદધિસ્નાનેમાર્તાપિ જોમૃતેહનિ તૈત્તિરીયાઃકઠાઃકળ્વાશ્વરકાવાજસનેયિનઃ કંઠાદુતાર્યસૂત્રંતુકુર્યૈક્ષાલનંદ્વિ જ્ઞાઃ અન્યયાજુષૈર્બૃહત્તૈઃસામગૈશ્ચકંઠાદુતારણેતત્પચ્છાનવંધાર્ય ॥

હવે યજ્ઞોપવીત કરવાની રીતિ કેહેછે.

જનોઘમાટે સૂત્ર લેવું તે બ્રાહ્મણે, બ્રાહ્મણની સ્ત્રીયો અને વિધવા ઇત્યાદિકોએ ખનાવેલું લેવું. જોડાજોડ રાખેલી ચાર આંગલીઓનાં મૂળમાં છન્નુ વાર સૂત્ર વીટી તે સૂત્ર ત્રેવડું કરી તેને ઉર્ધ્વવૃત્ત વણી ફરી તેને ત્રેવડું કરી અન્નોવૃત્ત રીતે વણવું. એટલે નવ સૂત્ર થાયછે. પછી તે નવ સૂત્રને ત્રણ વાર વીટી પાકી ગાંઠ દેવી. “સ્તનથી ઉપરે અને નાભીથી નીચે યજ્ઞોપવીત ક્યારે પણ ધારણ કરવું નહી. તુટેલું, નીચે ઉતરેલું, અથવા ભોજન કીધા પછી ખનાવેલું એવું જે યજ્ઞોપવીત તેનો ત્યાગ કરવો.” “સિદ્ધ થયલા પદાર્થોમાં મંત્ર જોડવા” એવો ન્યાય છે માટે યજ્ઞોપવીત તયાર થયા પછી ત્રિગુણીકરણાદિકના મંત્રોવડે મંત્રિત કરી “યજ્ઞોપવીતં પરમં” એ મંત્રવડે ધારણ કરવું. તેનો પ્રકાર કેહેછે;—ગાયત્રી મંત્રવડે ત્રિગુણિત કરી “આપોહિષ્ઠા” એ ત્રણ ઋચાવડે પ્રક્ષાલન કરી ફરી ગાયત્રી મંત્રવડે ત્રિગુણિત કરી ગાંઠમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને રૂદ્રનું સ્થાપન કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર, નવ સૂત્રમાં નવ દેવતાનું સ્થાપન કરવું એમ કેહેછે. પછી ગાયત્રી મંત્રવડે દશ વાર મંત્રિત જલવડે યજ્ઞોપવીત ઘોઈ “કુદુર્લ” એ ત્રણ ઋચાવડે સૂર્યને ખતાવી “યજ્ઞોપવીતં” એ મંત્રવડે પ્રથમ જમણો હાથ ઊંચો કરી પછી કંઠમાં ધારણ કરવું. “જમણો હાથ ઊંચો કરી ડાબા ખભા ઉપરે ધારણ કરેલું જે અબ્જસૂત્ર તે ઉપવીત. જમણા ખભા ઉપરે ધારણ કરેલું જે અબ્જસૂત્ર તે પ્રાચીનાવીત, અને કંઠમાં સરલ માલ્લાની પેઠે ધારણ કરેલું જે અબ્જસૂત્ર તે નિવીત.” ચિતાનાં કાષ્ઠ, ચિતાનો ધૂમ, ચાંડાળ, રજસ્વલા, શખ, અને સુવાવડીનો સ્પર્શ થાય તો સ્નાન કરી યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવો, એટલે ખીજું ધારણ કરવું. નિવીતિ ઇત્યાદિક કીધા વિના મળ મૂત્રનો ત્યાગ કરે તો પણ તે યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવો. ચાર માસ થયા પછી પણ તે યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવો. કોઈ ગ્રંથકાર, જનનાશૌચ, અને મૃતાશૌચને અંતે પણ યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવો એમ કેહેછે. જુનાં યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવાં તે “સમુદ્રં ગચ્છ સ્વાહા” એ મંત્રવડે અથવા પ્રણવ સહિત વ્યાહતિ મંત્રવડે કરવો. યજ્ઞોપવીત પ્રમાદથી જતું રહ્યું હોય તો મંત્ર રહિત યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી “મનોઽવ્યોતિઃ, અગ્ને વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તચ્છકેર્યં તન્મે રાખ્યતાં, વાયો વ્રતપતે, આદિત્ય વ્રતપતે” ઇત્યાદિ ચાર મંત્રવડે ચાર ધૃતાહુતિનો હોમ કરી પછી વિધિપૂર્વક નવીન યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું. અથવા “યજ્ઞોપવીતનારાજન્યદોષનિરાસાર્થં પ્રાપ્તશ્ચિન્તં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આચાર્યવરણ, અગ્નિ સ્થાપન ઇત્યાદિ આજ્ઞાભાગ પ-

ઈત કર્મ કરે સવિતા દેવને ઉદ્દેશે ગાયત્રી મંત્રે તિલ અથવા ધીનો અષ્ટોત્તર શત (૧૦૮) અથવા સહસ્ર (૧૦૦૮) હોમ કરવો. પછી નવીન યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી રહિ ગયેલું સંધ્યાદિક કર્મ કરવું. યજ્ઞોપવીત વિના જે એક ક્ષણ રહે તો સો ગાયત્રી જપ કરવો. યજ્ઞોપવીત વિના ભોજન કરે અથવા શૌચ કે મૂત્ર કરે, તો ગાયત્રી મંત્રનો આઠ હજાર જપ કરવો. ડાબા ખભાથી કોણી અથવા કાંડા ઉપર યજ્ઞોપવીત પડે તો ખભા ઉપરેજ ધારણ કરી ત્રણ અને છ ક્રમથી પ્રાણાયામ કરવા. પછી નવીન ધારણ કરવું. ક્રોધાદિકવડે પોતેજ યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરે તો પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે લૌકિક યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી નવું ધારણ કરવું. અભિચારિએ એક ધારણ કરવું; સ્નાતકે (સમાવર્તન સંસ્કાર જેનો થયો છે તેણે) બે પેહેરવાં. ઉત્તરીય વસ્ત્રને અભાવે ત્રીજું પેહેરવું. જેનો પિતા અથવા મહોટો ભાઈ જીવતો હોય તેણે ઉત્તરીય વસ્ત્ર, અથવા તેને બદલે ત્રીજું યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું નહી. આયુષ્યની ઇચ્છા કરનારાએ ત્રણ કરતાં અધિક ઘણું યજ્ઞોપવીત પેહેરવાં. “અભ્યંગસ્નાન, સમુદ્રસ્નાન, અને માતા પિતાનાં સાંવત્સર શ્રાદ્ધને દિવસે તૈત્તિરીય, કંઠ, કણ્ઠ, ચરક અને વાજસનેયી એટલા શ્રાદ્ધણુંએ કંઠથી યજ્ઞોપવીત કાઢી તેનું પ્રક્ષાલન કરવું.” ખીજ યજુર્વેદી, ઋગ્વેદી, અને સામવેદી એમણે કંઠથી ઉતારેલું હોય તો તેનો ત્યાગ કરી નવું ધારણ કરવું.

અથમેલ્લા મૌંજીત્રિવૃત્તમાશ્લક્ષ્ણાકાર્યાત્રિપ્રસ્યમેલ્લાત્રિવૃત્તાપ્રાંથિતૈકેનત્રિભિઃપંચભિરેવચ મુંજાભાવેનુકર્ત્ત્વાકુશાક્રમંતકબલ્લજૈઃ દ્રાક્ષણસ્યમ્ભવેદંડઃપાલાશઃકેશસંમિતઃ સર્વેષાંયજ્ઞિયોવાસ્યાદૂર્ધ્વનાસાપ્રસંમિતઃ બદુહસ્તેનચતુર્દશસ્તોક્ષિટાચતુરસ્રાસોપાનાંકિતાપ્રાગુદકપ્રવણાકદલીસ્તંભાગ્નલંકૃતાવેદિઃસંપાદા ॥

હવે મેખલા (દંડ) ઇત્યાદિક કેહેછે.

“મુંજનાં ધાસની, ત્રેવડી, સરખી, અને સુંદર ઝીણી એવી મેખલા શ્રાદ્ધણી કરવી. તે મેખલાને ત્રણ ફેરા વીટી પેહેલી ગાંઠ એક આવૃત્તિની, ખીજ ત્રણ આવૃત્તિની, અને ત્રીજી પાંચ આવૃત્તિની, એ પ્રમાણે બાંધવી. મુંજનું ધાસ ન મળે તો કુશ, અરમંતક, બલ્લજ એ ધાસની કરવી. શ્રાદ્ધણીને કેશ પર્યંત ઊંચાં એવો ખાખરાનો દંડ કહ્યોછે. અથવા સઘળાઓનો યજ્ઞમાં યોગ્ય વૃક્ષનો દંડ નાસિકાનાં ઉપરનાં અથ પર્યંત ઊંચો એવો કહ્યોછે.” બટુના હાથ પ્રમાણે સમચોરસ ચાર હાથ, ઊંચી એક હાથ, ચતુષ્કોણ, પગથી સહિત, પૂર્વ અથવા ઉત્તર તરફ નમતી અને કેળના સ્તંભાદિકવડે સુશોભિત એવી વેદી કરવી.

અથોપનયનાંતર્ગતપદાર્થેષુવિશેષોપચ્યતે વાસઃપરિધાનોત્તરંલીકિકમાચમર્ન યજ્ઞોપવીત ધારણોત્તરંતુયથાવિધિઆચમનવિધિર્વક્ષ્યતે એવાઙ્યપાત્રાદુત્તરભાગેબદુમાચમવ્યપ્રણીતાપશ્ચિમદેશુરુપનીર્થેનપ્રવેશ્યાચાર્યાદ્યોર્મધ્યેનનીત્વાચાર્યદક્ષિણતપવેશયેત્ તનોર્બર્હિરાસ્તરણાદિદ્ધુવસંમાર્ગતિયજ્ઞોપવીતદાનાદ્યાચમનાંતં તતઃશિષ્યાંજલૌજલાવક્ષરણાદિસમિદાપ

નાંતંગાયત્ર્યુપદેશાંગંબટોઃશુચિત્વસિદ્ધયેઅગ્રયેસમિધમિતિમંત્રાકશ્રુત્યાપ્રયોક્તઃતતઃપરિ
દાનાભિવાદનાંતેઆચારપ્રાસંગાયત્રીપૂજનંકૃત્વાડગ્રેહત્તરદેશેગાયત્ર્યુપદેશઃકાર્યઃ અવક્ષાર
ળમપ્યુત્તરદેશેડક્તં પ્રાહ્મુખઆચાર્યઃપ્રત્યહ્મુખાયોપવિષ્ટાપવટવેગાયત્રીમુપદિશેત્ ॥

હવે મૌંજના અંતર્ગત પદાર્થોમાં વિશેષ કેહેછે.

વસ્ત્ર પેહેસ્યા પછી લૌકિક આયમન કરવું. યજ્ઞોપવીત ધારણ કીધા પછી તો વિધિયુક્ત આયમન કરવું. આયમનનો વિધિ આગળ કેહેવાસે. એ રીતે આન્ય-પાત્રની ઉત્તર તરફ બટુને આયમન કરાવી પ્રણીતા પાત્રનાં પશ્ચિમ દેશરૂપ તીર્થ-વટે પ્રવેશ કરાવી આચાર્ય અને અગ્નિના મધ્યમાંથી લઈ આચાર્યની ડાબી તરફ બેસારાજે. પછી બાહિનાં આસ્તરણયુકી શ્રુવસંમાર્ગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી યજ્ઞોપવીત દાન ઇત્યાદિક આયમન પર્યંત કર્મ કરવું. પછી શિષ્યની અંજલીમાં જળ આપવું. ત્યહાંથી તે સમિદાધાન પર્યંત ગાયત્રી ઉપદેશનું અંગભૂત કર્મ કરવું. બટુને પવિત્રતાની સિદ્ધિ થવામાટે “અગ્રયે સમિધં” એ મંત્ર એક વાર કેહેતો. પછી પરિદાન (સૂર્ય અને પ્રજાપતિને મનથી બટુ અર્પણ કરવો), અને અભિવાદન (અગ્નિને યથાવિધિ નમસ્કાર કરવો) એ કીધા પછી આચારપ્રાસંગાયત્રીપૂજન કરી અગ્નિની ઉત્તર તરફ બટુને ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરવો. જળ આપવું તે પણ અગ્નિની ઉત્તર તરફ આપવું. પૂર્વ દિશા સંમુખ થેડેલા આચાર્યે પશ્ચિમાભિમુખ થેડેલા બટુને ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરવો.

અથોપસંપ્રહણપ્રકારઃ ઉપસંપ્રહણનામામુકપ્રવગાન્વિતામુકગોત્રોમુકશર્માહંમોઅભિવાદ
યદ્વપ્ત્વાદક્ષિણોત્તરકર્ણૌવામદક્ષિણપાણિભ્યાંસ્પૃષ્ઠાદક્ષિણહસ્તેનગુરોર્દક્ષિણપાદંવામેનવા
મંસ્પૃષ્ઠાશિરોવનમનમિતિ એવંગુરુમાતાપિત્રાદિષુચ્ચઅભિવાદનપૂર્વકપાદસ્પર્શાત્મકમુપસંપ્ર
હણં વૃદ્ધતરેષુત્વભિવાદનમાત્રં વૃદ્ધેષુનમસ્કારઃ અશુચિવસ્ત્રમંતમભ્યક્તંસ્નાનંકુર્વિતંજપાદિર
તંપુષ્પજલમૈલાદિભારવાહનનમેત્ તન્મમનેડપવાસઃ શૂદ્રનતૌત્રિરાત્રં અંત્યજેઠ્ઠાં દેવતાગુ
ર્યતિનમનાકરણેડપવાસઃ ॥

હવે ઉપસંગ્રહણ (ગુરુનાં ચરણમાં નમવા)નો વિધિ કેહેછે.

ઉપસંગ્રહણ એટલે “અમુક પ્રવરેયુક્ત, અમુક ગોત્ર, અમુકશર્મા એવો હું નમસ્કાર કરુંછું,” એમ કહી બટુએ પોતાના જમણા અને ડાબા કાનને કમથી ડાબા અને જમણા હાથે સ્પર્શ કરી પછી ગુરુના જમણા પગને જમણે હાથે અને ડાબા પગને ડાબે હાથે સ્પર્શ કરી મસ્તક નમાવવું, એ ઉપસંગ્રહણ છે. એ રીતે ગુરુ, માતા, અને પિતા ઇત્યાદિકના ચરણને અભિવાદન પૂર્વક સ્પર્શ કરવો તે ઉપસંગ્રહણ છે. અતિ વૃદ્ધ હોય તેમને અભિવાદન માત્ર કરવું. વૃદ્ધને નમસ્કાર કરવા અપવિત્ર; વમન કરતો; અભ્યંગ જણે કરેલો છે તે; સ્નાન કરતો; જપાદિકમાં થેડેલો; અને પુષ્પ, જળ, તથા ભિક્ષા ઇત્યાદિકનો ભાર ઉપાડનારો તેમને તે તે સમયે નમસ્કાર કરવો નહીં. તેમને નમસ્કાર કરે તો ઉપવાસ કરવો. શૂદ્રને નમસ્કાર કરે

તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. અત્યજને નમસ્કાર કરે તો કૃત્ઞ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. દેવતા, ગુરુ અને સંન્યાસિયોને નમસ્કાર ન કરે તો ઉપવાસ કરવો.

અથપ્રત્યભિવાદનં તત્રાત્યસ્વાઃ છુતઃકાર્યઃ તથા આયુષ્માનુભવસૌમ્યદેવદત્તા ૩ એ-
કારૌકારાંતેનામ્નિ હરા ૩ ઇ શંભા ૩ ડ ઇતિસંઘ્યસ્તરવિશ્લેષેણપૂર્વભાગાકારઃ છુતઃકાર્યં અનુ-
પ્રવચનીયાર્યમિત્યામાંમિત્યાંમવાન્દદાનુમિત્યાંમવતીદદાતિતિવા ભવચ્છદ્ધમધ્યમકોમિત્યા
વાક્યપ્રયોગઃ અન્યમિત્યાયામાદાવંતેવાભવચ્છદ્ધદતિ ॥

હવે પ્રત્યભિવાદન (શિષ્યે નમસ્કાર ક્રીધા પછી ગુરુએ આશિર્વાદ
દેવો) તે કેહેછે.

તે પ્રત્યભિવાદનવિષે છેલ્લો સ્વર ધ્રુત હોવો જોઈએ. તે આ રીતે;—આયુષ્માનુ
ભવ સૌમ્ય દેવદત્તા ૩” અર્થ—હે સૌમ્ય દેવદત્ત, આયુષ્માન થા. એકાર અને એ-
કાર જેની અંતમાં છે એવાં નામ હોય તો “હરા ૩ ઇ, શંભા ૩ ડ” અર્થ—હે હરે,
હે શંભો. એ પ્રમાણે સંધિના અક્ષરોને છૂટ પાડી તેનો પૂર્વ ભાગ ‘આ’ કાર તે
ધ્રુત થાય. અનુપ્રવચનીય હોમમાં મિત્યામાં “મિત્યાં મવાનુ દદાનુ,” અર્થવા
“મિત્યાં મવતી દદાનુ,” એ પ્રમાણે ‘મવત્’ શબ્દ જે વાક્યનાં મધ્યમાં છે એવાં
મિત્યાવાક્યનો પ્રયોગ કરવો. અનુપ્રવચનીય વિના મિત્યાવાક્ય હોય તો પ્રથમ
અર્થવા છેવટે ‘ભવત્’ શબ્દ બોલવો.

અથોપનયનવિવાહાદૌનિર્વિઘ્નફલપ્રાપ્ત્યર્થમુપસર્ગનિરાસાયવાસપિંડમરણાદિનિમિત્ત
કપ્રતિકૂલનિવૃત્ત્યર્થવાવિનાયકશાંતિઃકાર્યા તત્રકાલઃ શુક્લપક્ષચતુર્થીગુરુવારઃપુણ્યશ્રવણો
ત્રારોહિણીહસ્તાશ્વિનીમૃગશસ્ત્રાણશસ્તાનિ ઉપનયનાદૌતુપ્રધાનકાલાનુરોધેનયથાસંભ-
વકાલોગ્રાહ્યઃ તત્રામુકકર્મણોનિર્વિઘ્નફલસિદ્ધ્યર્થમિતિવાઉપસર્ગનિવૃત્ત્યર્થમિતિવામુકસ-
પિંડમરણનિમિત્તકાશુચિત્વપ્રાતિકૂળ્યનિરાસાર્થમિતિવાસંકલ્પક્રમઃ અવશિષ્ટપ્રયોગોન્ય-
ત્રજ્ઞેયઃ ॥

હવે વિનાયકશાંતિ કેહેછે.

મૌજ, વિવાહ ઇત્યાદિક કાર્યનેવિષે નિર્વિઘ્નતારૂપ ક્ષણ પ્રાપ્તિમાંટે અર્થવા ઉ-
પસર્ગ (અશુભ સૂચક ઉપદ્રવ)નો નાશ થવામાંટે, કિંવા સર્પિંડનાં મરણ ઇત્યાદિક
નિમિત્તવડે પ્રાપ્ત થતાં પ્રતિકૂળની નિવૃત્તિમાંટે વિનાયકશાંતિ કરવી. તેનો કાળ—
શુક્લ પક્ષનીચીય, ગુરુ વાર, પુણ્ય, શ્રવણ, ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, હસ્ત, અશ્વિની
અને મૃગ એ નક્ષત્ર ઉત્તમ છે. મૌજ ઇત્યાદિકવિષે તો મુખ્ય કાળના અનુસારથી
જવો મજે તેવો લેવો. તેમાં—“અમુકકર્મણો નિર્વિઘ્નફલસિદ્ધ્યર્થ,” અર્થવા “ઉપ-
સર્ગનિવૃત્ત્યર્થ,” કિંવા “અમુકસર્પિંડમરણનિમિત્તકાશુચિત્વપ્રાતિકૂળ્યનિરાસાર્થ,”
એ રીતે જવું નિમિત્ત હોય તેને અનુસારે સંકલ્પમાં ઉચ્ચાર કરવો. બાકીનો પ્ર-
યોગ કૌસ્તુભાદિકમાં જોવો.

વિવાહોપનયનાદિષ્વાભ્યુદયકર્મસ્વાદૌ પ્રહયજંકુર્યાન્ શ્રાદ્ધાતિરિક્તેષ્વનાભ્યુદયિકેષ્વપિ
શાંત્યાદિકર્મસુપ્રહાનુકૂલ્યકામો પ્રહયજંકુર્યાન્ અરિષ્ટનિરાસાર્થં ઉત્પાતેષુ શાંતિસ્થાનેષ્વપ્રધા
નોપિ પ્રહમલ્ખઃ ક્તઃ પ્રધાનકર્મણઃ પૂર્વમવ્યવહિતે વ્યવહિતે વાકાલે કુર્યાન્ વ્યવહિતપક્ષે સત્તદિ
નાધિકવ્યવધાનનંકાર્યં પ્રતિપ્રહંદશાવરપ્રધાનાહુતિસંખ્યાયામેકએવઋત્વિક્ દશાધિકપંચા
શત્પર્યંતસંખ્યાયાપંચત્વારઋત્વિજઃ તતઃઋત્વં શતાવરહોમેષ્ટૌઋત્વિજો નવમઆચાર્યઃ તત્રાચા
ર્યઆચાર્યકર્મકૃત્વાભાદિત્યાયતુહુપાન્ અષ્ટમ્પઃ સોમાદિભ્યોષ્ટૌઋત્વિજોતુહુપુઃ ઋત્વિકુચ
તુષ્ટપક્ષે દ્વાભ્યાં પ્રહાભ્યાં એકૌકોતુહુપાન્ આચાર્યોર્કાંયનામ્રાદિમયીપુ પ્રતિમાસુ સર્વાસુ સૌવ
ર્ણાં પુવાફલેષ્વક્ષતપુંજેષુ વાભાદિત્યાદિપૂજનં હોમસંખ્યાનુસારેણ કુંડસ્ય સ્થંદિલસ્ય શાપ્રહવે
દેશ્વહસ્તાદિમાનં તત્ર પ્રધાનાંગાહુતીનાં પંચાશદ્વરસંખ્યતેરત્નિમિતં કુંડં શતાવરત્વે અરત્નિ
મિતં સહસ્રાવરત્વે હસ્તમિતં અપુતાદિહોમેહસ્તદ્વયં લક્ષહોમેચતુર્હસ્તં તત્રઋત્નમુષ્ટિકરો
ત્નિઃ મુક્તકનિષ્ઠિકઃ કરઃ અરત્નિઃ ચતુર્વિંશત્યંગુલોહસ્તઃ યવો ન ચતુર્વિંશદંગુલાનિ હસ્તદ્વયં
અષ્ટચત્વારિંશદંગુલાનિ હસ્તચતુષ્ટયં કુંડે મેલ્લાયો નિનામિભિભાતાદિમાનં પ્રંથાંતરેભ્યોજેયં इदं
કુંડાદિમાનં સર્વત્રજેયં સમિચ્ચાર્યં ધ્રુવ્યં અર્કઃ પલાશઃ લદિરશ્વાપામાર્ગોથપિવ્પલઃ ઔદું
બરઃ શમીદૂર્વાકુશોર્કાદેઃ ક્રમાત્સમિત્ કેચિત્તિલાનપિ આહુઃ અર્કાદિપ્રધાનહોમસંખ્યાદશાં
શેનાંધિદેવતાપ્રત્યધિદેવતાનાં હોમઃ અધિદેવતાગૃહસંખ્યયાક્રતુસંરક્ષકક્રતુસાદુષ્યદેવતા
નાં શાંત્યંગભૂતે પ્રહયજેવલિદાનં કુર્વંતિ અન્યત્ર પ્રહમલ્ખેવલિદાનં ન કુર્વંતિ પ્રધાનભૂતા યાલાકાહુતે
રેકવિપ્રમોજનં શ્રેષ્ઠં શતાહુતેરેકવિપ્રમોજનં મધ્યમં સહસ્રાહુતેરેકવિપ્રમોજનં જગ્ધન્યં સુવિસ્ત
રપ્રયોગાદિકમન્યત્ર इति પ્રહયજતઃ ॥

હવે અહયજ કહેછે.

વિવાહ, મૌજ ઇત્યાદિક મંગલકાર્ય કરવાં હોય તો પ્રથમ અહયજ કરવો. શ્રા-
દ્ધયકી લિખ્ત યને વિવાહાદિક મંગલયકી લિખ્ત શાંતિ ઇત્યાદિક કર્મ કરવાનાં હોય
તો પણ અહોનાં અનુકૂળપણાંની ઇચ્છા કરનારાએ અહયજ કરવો. શાંતિ કરવા યોગ્ય
ઉત્પાત થયા હોય તો, મુખ્ય નથી તથાપિ અરિષ્ટ નાશ થવા માટે અહમખ કરવો,
એમ કહ્યુંછે માટે પ્રધાન કર્મ (શાંતિ)થી પ્રથમ સમીપમાં અથવા કાંઈએક પેહેલાં
કરવો. કાંઈએક પેહેલાં કરવો હોય તો (પ્રધાન કર્મના દિવસયકી) સાત દિવસ ક-
રતાં અધિક અંતર હોવું ન જોઈએ. દરએક અહોની મુખ્ય આહુતિની સંખ્યા દશ
પર્યંત હોય તો એકજ ઋત્વિજ કરવો. દશ કરતાં અધિક પચાસ પર્યંત હોમ સંખ્યા
હોય તો ચાર ઋત્વિજ કરવા. પચાસ કરતાં અધિક સો પર્યંત હોમ સંખ્યા હોય તો
આઠ ઋત્વિજ યને નવમો આચાર્ય વરાવવા. તેમાં આચાર્યે આચાર્યકર્મ કરી
સૂર્યનો હોમ કરવો. સોમાદિક આઠ અહનો હોમ આઠ ઋત્વિજેએ કરવો. ચાર ઋ-
ત્વિજ હોય તો બે બે અહનો એકેક હોમ કરવો, યને આચાર્યે સૂર્યનો હોમ કરવો.
ત્રાંયુ ઇત્યાદિકની પ્રતિમાઓમાં, સર્વ સુવર્ણની પ્રતિમાઓમાં, કૃળમાં, અથવા ચો-

૧ સૂર્યની ત્રાંયાંની, ચંદ્રની સ્કટિક મણિની, મંગળની રક્તચંદનની, બુધની સુવર્ણની, ગુરૂની
સુવર્ણની, શુક્રની રૂપાની, શનિની લોહાંની, રાહુની સિસાની, યને કેતુની કાંસાંની એ પ્રમાણે
નવગ્રહની પ્રતિમા બાણવી.

ખાના પુંજ ઉપરે આદિત્યાદિ નવગ્રહોનું પૂજન કરવું. હોમની સંખ્યા પ્રમાણે કુંડ અથવા સ્થંડિલ અને ગ્રહની વેદી એમનું હસ્તાદિક પ્રમાણ લેવું. પ્રધાન આહુતિ અને અંગદેવતાઓની આહુતિ મળી પચાસ પર્યંત હોય તો રત્નિ પ્રમાણનો કુંડ કરવો. સોની અંદર હોય તો અરત્નિ પ્રમાણ કરવો. સહસ્રની અંદર હોય તો એક હસ્ત પરિમિત કુંડ કરવો. દશ હજાર ઇત્યાદિક હોય તો બે હાથનો કુંડ કરવો. એક લાખ હોમ હોય તો ચાર હાથનો કુંડ કરવો. મુઠી વાળેલો હાથ તે રત્નિ. છૂટી કનિષ્ઠિકા આંગલિએયુક્ત મુઠી છે જેની એવો હાથ તે અરત્નિ. ચોવીશ અંગુળ એટલે એક હાથ. એક યવ કમતી ચોવીશ અંગુળના બે હાથ. અડતાલીસ અંગુળના ચાર હાથ. કુંડની મેખલા, યોનિ, નાભિ, અને હંડાઈ ઇત્યાદિકનું પ્રમાણ ખીજ ગ્રંથોમાંથી જોવું. કુંડાદિકનું પ્રમાણ સર્વત્ર જાણવું. સમિધ, ચર, અને ઘૂત એ હોમનું દ્રવ્ય છે. “આકડો, ખાખરો, ખેર, અધાડો, પિપળો, ઘુલર, શમી (કંડી) ફૂર્તી, અને દર્ભ એ સૂર્યાદિક નવગ્રહોનાં કમથી સમિધ જાણવાં.” કોઈ, તિળ પણ લેવા એમ કહેછે. સૂર્યાદિક પ્રધાન દેવતાના મુખ્ય હોમની સંખ્યા કરતાં દશાંશ, અધિદેવતા અને પ્રત્યધિદેવતાનો હોમ કરવો. અધિદેવતાની સંખ્યા કરતાં અર્ધ સંખ્યાએ ઋતુસંરક્ષક અને ઋતુસાદગુણ્ય એ દેવતાનો હોમ કરવો. શાંતિના અંગભૂત ગ્રહયજ્ઞમાં યજ્ઞિદાન કરેછે. શાંતિવિના ગ્રહયજ્ઞમાં યજ્ઞિદાન કરતા નથી. પ્રધાનભૂત એક એક આહુતિએ એક એક બ્રાહ્મણને ભોજન દેવું તે શ્રેષ્ઠ. સો આહુતિએ એક બ્રાહ્મણને ભોજન દેવું તે મધ્યમ. સહસ્ર આહુતિએ એક બ્રાહ્મણને ભોજન દેવું તે અધમ છે. વિસ્તાર સહિત પ્રયોગાદિકનો પ્રકાર ખીજ ગ્રંથમાં જોવો. એ પ્રમાણે ગ્રહમય સમાપ્ત થયો.

કુમારસ્થોપનયનકાલેકન્યાયાવિવાહેવાવૃહસ્પત્યાનુકૂલ્યાભાવેશૌનકાતુક્તાશાંતિઃકાર્યા અસ્પૃશ્યકુમારસ્થોપનયનેઅસ્યાઃકન્યકાયાવિવાહેવાવૃહસ્પત્યાનુકૂલ્યસિદ્ધિદારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંબૃહસ્પતિશાંતિકરિણ્યદતિસંકલ્પ્યાચાર્યવૃણુયાન્ સ્થંડિલેર્દશાન્યાંપથાવિધિસ્થાપિતે શ્વેતકલશે પંચગવ્યકુશોદકવિષ્ણુકાંતાશતાવરીપ્રમુલ્લોધપિપ્રક્ષેપપૂર્ણપાત્રાનિધાનાંતેહરિતાક્ષતનિર્મિતદીર્ઘચતુરસ્તપીઠેર્હૈર્મીગુરુપ્રતિમાંપ્રતિષ્ઠાપ્યસ્થંડિલેપ્રિસ્થાપનાદિ અન્વાધાને બૃહસ્પતિમશ્વત્યસમિદાજ્યસર્પિર્મિશ્રપાયસૈઃસાજ્યેનમિશ્રિતપવત્રીઢિતિલેનચપ્રતિવ્રવ્યમદ્દોત્તરશતાહુતિર્મિઃશેષેણસ્વિષ્ઠઠામિત્યાદિ આજ્યભાગાંતેપ્રતિમાયાંષોઢશેષચારૈર્ગુરુપૂજા તત્રપ્રતિવલ્લયમમપીતાત્રોપવીતપીતચંદનપીતાક્ષતપીતપુષ્પવૃત્તદીપદબ્યોદનનૈવેદ્યાર્પણાંતેમાળિકયંમુવર્ણવાદર્શિણાંદત્વાપ્રહમલ્લોક્તરીત્યાકુંભાનુપંત્રાંતેર્બૃહસ્પતિમંત્રેણદધિમધ્વાક્તસમિદાજ્યગૃહસિદ્ધપાયસમિશ્રિતપવાદૈર્વેથાન્વાધાનંહોમઃ હોમશેષેસમાપ્યગંધાદિર્મિર્વૃહસ્પતિસંપૂજ્યપીતગંધાક્ષતપુષ્પફલયુતતામ્રપાત્રસ્થજલેનાર્ધ્યદયાન્ તત્રમંત્રઃ ગંધીરદ્દહરૂપાંગદેવે જ્યસુમતેપ્રભો નમસ્તેવાક્ષતેશાંતગૃહાણાર્ધ્યનમોસ્તુતે પ્રાર્થયેન્ મત્તપાયત્તેસુરાચાર્યહોમપૂજાદિસત્કૃતં તત્ત્વંગૃહાણશાંત્યર્થંબૃહસ્પતેનમોનમઃ જીવોર્બૃહસ્પતિઃસૂરિરાચાર્યોર્ગુરોર્ગેરાઃ વાચસ્પતિર્દૈવમંત્રીશુભંકુર્યાત્સદામમેતિ વિસર્જનપ્રતિમાદિનાંતેકુમારાદિયુતયજમાનાભિષે

કઃ તન્નમંત્રાઃ આપોહિષ્ઠેતિતિસ્ત્રઃ તત્સ્વાપામિં ૩ સ્વાદિષ્ટયાં ૩ સમુદ્રજ્યેષ્ઠાઃ ૪ હદ માપઃ પ્રવહં ૧ તામપ્રિવર્ણીં ૧ યાઓષધીઃ ૧ અશ્વાવતીર્ગોમતીર્નં ૧ યદેવાદેવ હેડનમિત્યાદ્યાઃ કૂષ્માંડમંત્રાઃ પુનર્મનઃ પુનરાયુરિત્યંતાસ્તૈત્તિરીયશાલ્વાપાં પ્રસિદ્ધાઃ કૌસ્તુભા દૌલિખિતાણૈરભિષિચ્ચવિપ્રાન્મ્બોજયેદિતિ ઇતિવૃહસ્પતિશાંતિઃ ॥

હવે બૃહસ્પતિની શાંતિ કેહેછે.

ખાળકને મૌલસમયે અથવા કન્યાને વિવાહસમયે બૃહસ્પતિ અનુકૂળ ન હોય તો શૌનકાદિકોએ કહેલી શાંતિ કરવી. તે આ રીતે;—“અસ્ય કુમારસ્ય ઉપનયને અસ્યાઃ કન્યકાયા વિવાહે વા વૃહસ્પત્યાનુકૂલ્યસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં વૃહસ્પતિ શાંતિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આચાર્યને વરાવવા. સ્થંડિલની ઈશાન દિશામાં યથાવિધિ સ્થાપન કરેલા શ્વેત કળશમાં પંચગવ્ય, કુશોદક, વિષ્ણુકાંતા અને શતાવરી ઇત્યાદિક ઔષધિ નાખી પૂર્ણપાત્ર સ્થાપન કીધા પછી પિળા ચોખ્ખાવડે કરેલા દીર્ઘ ચતુરસ્ત્ર પીઠ ઉપર સુવર્ણમય બૃહસ્પતિની પ્રતિમા સ્થાપન કરી સ્થંડિલમાં અગ્નિ સ્થાપનાદિક કર્મ કરવું. પછી અન્વાધાન કરવું, તે આ રીતે;—“વૃહસ્પતિમશ્વત્યસમિદાગ્ન્યસર્પિર્મિશ્રપાપસૈઃ સાગ્ન્યેન મિશ્રિતયવત્રીહિતિલેન ચ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તર શતાહુતિભિઃ શોષેણસ્વિષ્ટકૃતં,” ઇત્યાદિ અન્વાધાન કરી આગ્ન્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી પ્રતિમામાં ઘોડચોપચારવડે ગુરૂની પૂજા કરવી. તેમાં,—પીળાં યે વસ્ત્ર, પીળું યજ્ઞોપવીત, પીત ચંદન, પીળા ચોખ્ખા, પીળાં પુષ્પ, ધૃતદીપ, અને દહીં ભાતનું નૈવેદ્ય, એ ઉપચાર અર્પણ કર્યા પછી માણેક અથવા સુવર્ણ દક્ષિણા દઈ અહમખમાં કદ્દાપ્રમાણે કળશનું અભિમંત્રણ કર્યા પછી બૃહસ્પતિના મંત્રવડે દહીં; મધમાં ભીંજવેલાં સમિધ; ધૃત; અને ઘરમાં રાંધેલા પાપસૈ મિશ્રિત યવાદિક એ દ્રવ્યોનો અન્વાધાનને અનુસારે હોમ કરવો. પછી હોમ શેષ સમાપ્ત કરી ગંધાદિક ઉપચારવડે બૃહસ્પતિની પૂજા કરી ત્રાંખાનાં પાત્રમાં જળ લઈ તેમાં પીળા ચોખ્ખા, પીળું ચંદન, અને પીળાં પુષ્પ નાખી તે જળે અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર,—“ગંધીરહ-દરૂપાંગ, દેવેજ્ય સુમતે પ્રમોહનમસ્તે વાક્ષતે શાંત, ગૃહાણાર્ઘ્યં નમોસ્તુ તે.” પછી પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—મત્સ્યા યત્તે સુરાચાર્ય, હોમપૂજાદિ સત્કૃતં તત્ત્વં ગૃહાણ શાંત્યર્થં, વૃહસ્પતે નમોનમઃ ॥ જીવો વૃહસ્પતિઃ સૂરિ, રાત્રાર્પો ગુરુરંગિરાઃ ॥ વાત્સપતિર્દેવ-મંત્રી, શુભં કુર્યાત્ સદા મમ,” એ રીતે પ્રાર્થના કર્યા પછી દેવતાનું વિસર્જન અને પ્રતિમાનું દાન કીધા પછી કુમાર ઇત્યાદિકે યુક્ત યજમાન ઉપરે અભિષેક કરવો. અભિષેકના મંત્ર—“આપોહિષ્ઠાં ઋચાં ૩, તત્સ્વાપામિં ઋચાં ૩, સ્વાદિષ્ટયાં ઋચાં ૩, સમુદ્રજ્યેષ્ઠાં ઋચાં ૪, હદમાપઃ પ્રવહં ઋચાં ૧, તામપ્રિવર્ણીં ઋચાં ૧, યાઓષધીં ઋચાં ૧, અશ્વાવતીર્ગોમતીર્નં ઋચાં ૧, યદેવાદેવહેડનં” ઇત્યાદિક કૂષ્માંડ મંત્ર. “પુનર્મનઃ પુનરાયુઃ” ઇહાં પર્યંત તૈત્તિરીય શાખામાં પ્રસિદ્ધ, તે કૌસ્તુભાદિકમાં લખ્યા છે. એ મંત્રોવડે અભિષેક કરી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. એ પ્રમાણે બૃહસ્પતિ શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

अथोपनयनादौ संकल्पाः तत्रोपनयनापूर्वे तु रात्रौ योममोपनेतृवयोग्यतासिद्धयर्थं कच्छ
 त्रयंतप्रत्याम्नायगोनिष्कृषीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये तथाद्वादशाधिकस
 हस्रगायत्रीजपमुपनेतृवयोग्यतासिद्धयर्थं करिष्ये इति संकल्पयेत् यदि पूर्वसंस्काराभतीतास्त
 दाभस्य कुमारस्य पुंसवनादीनामथवा ज्ञातकर्मादीनां चैलांतानां संस्काराणां कालातिपात्तिज
 नितप्रत्यवायपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रतिसंस्कारमेकैकांभूतुः स्वः स्वाहेति समस्त
 व्याहृत्याज्याहुतिर्होष्यामिदं निसंकल्प्याग्निस्थापने ध्याधानादिपाकयज्ञतंत्रसहितावन्निस्थाप
 नाज्यसंस्कारपात्रसंमार्गमात्रसहितावाऽतीतसंस्कारसमसंख्यसमस्तव्याहृत्याज्याहुतीर्बहु
 यात् ततोऽस्य कुमारस्य पुंसवनानवलोकनसमीपतोऽन्यनज्ञातकर्मनामकर्मसूर्यावलोकननिष्क
 र्माणोपवेशनान्नप्राशनचैलसंस्काराणां लोपनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थं प्रतिसंस्कारपादकृच्छ्रं
 प्रायश्चित्तं चैलस्यार्थं कृच्छ्रं वृद्धिपूर्वकलोपे प्रतिसंस्कारमर्हत् कृच्छ्रं चूडायाः कृच्छ्रं तत्प्रत्याम्नाय
 गोनिष्कृषीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये चैलस्योपनित्यासहकरणस्य कुलध
 र्मप्राप्तत्वे कालातिपात्तिर्होमं चैललोपप्रायश्चित्तं च न कार्यं केचित्संस्कारलोपप्रायश्चित्तं वदु
 नाकारयन्ति ततोऽवतुर्धमकामचारकामवादकामभक्षादिदोषपरिहारद्वारोपनेत्यवयोग्यतासि
 द्धयर्थं कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्कृषीभूतयथाशक्तिरजतदानद्वारा आचरिष्ये इ
 तिसंकल्पयेत् निष्कं निष्काधं निष्कपादं निष्कपादार्थं वा रजतंगोमूल्यं देयं तु नृपूजं अष्टगुं जमावरी
 त्याचत्वारिंशन्मापो निष्क इत्युक्तं ततः प्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपिकर्मवै कार्यमित्येकभा
 चार्यानेत्यन्येऽपि विपश्चित्तदनिवचनाज्ज्ञातकर्मादिसंस्काराः कार्यानि कार्या इति पक्षद्वयं तत्र प्रा
 यश्चित्तेन प्रत्यवायपरिहारेऽपि संस्कारत्रय्यापूर्वात्यर्थं संस्कारानुष्ठानपक्षे संकल्पः पत्न्याकु
 मारेण च सहोपविश्य देशकालौ संकीर्त्यस्य कुमारस्य गर्भावपानजनितदोषनिवर्हणापुमं धाभि
 वृद्धिबीजगर्भसमुद्भवै नो निवर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अतिक्रान्तं ज्ञातकर्म तथा बीजग
 र्भसमुद्भवै नो निवर्हणापुर्भवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नामकर्म आपुरभि
 वृद्धिद्वारा श्रीपर० सूर्यावलोकनं आपुः श्रीवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवै नो निवर्हणद्वारा श्रीपर०
 निष्क्रमणं आपुरभि वृद्धिद्वारा० उपवेशनं मातृगर्भमलप्राशनशुद्धवन्नाद्यन्नसर्वस्तेजई
 त्रियापुर्भिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवै नो निवर्हणद्वारा श्रीपर० अन्नप्राशनं चाद्यकरिष्ये बीजग
 र्भसमुद्भवै नो निवर्हणेन वलापुर्वचोभिवृद्धिद्वारा श्रीपर० चूडाकर्म द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्यय
 नाधिकारार्थं उपनयनं च स्वः करिष्ये ज्ञातादिसर्वसंस्कारांगत्वेन पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं
 नां दीश्राद्धं करिष्ये उपनयनांगत्वेन मंडपदेवतास्थापनं कुलदेवतास्थापनं च करिष्ये इति स्वस्व
 गृह्यप्रथानुसारेण संकल्प्य नां दीश्राद्धांतंत्रेण अनेकोद्देशेन सकृदनुष्ठानं तंत्रकृत्वा मंडपदे
 वतास्थापनादिकं वदुषितृभ्यां सुहृत्कृतवस्त्रदानांतं दत्त्वा न्नप्राशनांताः संस्कारायथागृह्यपूर्वदि
 ने कार्याः चैलोपनयने परदिने कार्ये सर्वेषां सद्यःकरणपूर्वोक्तसर्वसंकल्पवाक्याने उपनय
 नंचाद्यकरिष्ये इति संकल्पः संस्काराणामकरणपक्षे चूडाकर्मोपनयने संकल्प्योभयांगत्वेन पु
 ण्याहवाचनं नां दीश्राद्धं उपनयनांगत्वेन मंडपदेवतास्थापनं कुलदेवतास्थापनं करिष्ये इति सं
 कल्पः नां दीश्राद्धांते पूर्वपूजितमातृकासहितमंडपदेवतास्थापनं ततः पूर्वोक्तरीत्या वेदिनिर्माणं
 इति पूर्वदिनकृत्यं ॥

હવે મોંઝ આદિ સંસ્કારસમયે કરવાના સંકલ્પ કેહેછે.

મોંઝથી પ્રથમ દિવસે આચાર્યે “મમોષનેતૃત્વયોગ્યતાસિદ્ધયર્થે કૃત્તૃત્વયં તત્પ્રત્યા-
ન્નાયગોનિષ્કર્ષીભૂતયથાશક્તિ રજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે,” તથા “દ્વાદશાધિકસહસ્ર-
માયત્રીત્રપમુષનેતૃત્વયોગ્યતાસિદ્ધયર્થે કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. એ મોંઝથી પ્ર-
થમના સંસ્કાર થયા ન હોય તો, “અસ્ય કુમારસ્ય પુંસવનાદીનામથવા જ્ઞાતકર્માદીનાં
ચૌલ્લાંતાનાં સંસ્કારાણાં કાલાતિપત્તિજનિતપ્રત્યવાયપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે
પ્રતિસંસ્કારમેકૈકાં ધૂર્ધ્રવઃસ્વઃસ્વાહેતિ સમસ્તવ્યાહૃત્યાગ્યાહુતિં હોષ્યામિ,” એવો સંકલ્પ
કરી અગ્નિસ્થાપન, ઇંદ્રમાસ્થાપન ઇત્યાદિક પાકયજ્ઞના તંત્રેસહિત, અથવા અગ્નિ-
સ્થાપન, આન્યસંસ્કાર અને પાત્રસંભાર્જ એમણેજ માત્ર યુક્ત એવી જટલા સં-
સ્કાર ગયા હોય તેટલી, સમસ્ત વ્યાહૃતિમંત્રે આન્યાહુતિનો હોમ કરવો. ત્યાર-
પછી, “અસ્ય કુમારસ્ય પુંસવનાનવલોભનસીમંતોન્નયનજાતકર્માનામકર્મસૂર્યાવલોકન-
નિષ્ક્રમણોપવેશનાન્નપ્રાશનચૌલસંસ્કારાણાં લોપનિમિત્તપ્રત્યવાયપરિહારાર્થે પ્રતિસંસ્કારં
પાદકૃત્તૃં પ્રાયશ્ચિત્તં ચૌલસ્યાર્થકૃત્તૃં વુદ્ધિપૂર્વકલોપે પ્રતિસંસ્કારમર્થકૃત્તૃં ચૂડાયાઃ
કૃત્તૃં તત્પ્રત્યાન્નાયગોનિષ્કર્ષીભૂતયથાશક્તિરજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે,” યૌજ સંસ્કાર
મોંઝની સાથે કરવાનો કુળધર્મ હોય તો કાળ વ્યતીત થવાનો હોમ અને યૌજ લો-
પનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નહી. કોઈ શિષ્ટ જન સંસ્કારના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત બટુકવતિ
કરો છે. પછી બટુકે “મમકામચારકામવાદકામમહાક્ષાદિદોષપરિહારદ્વારોપનેતૃત્વયો-
ગ્યતાસિદ્ધયર્થે કૃત્તૃત્વયપ્રાયશ્ચિત્તં તત્પ્રત્યાન્નાયગોનિષ્કર્ષીભૂતયથાશક્તિરજતદ્રવ્યદાનદ્વારા
આચરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. નિષ્ક, અર્થે નિષ્ક, નિષ્કનો ચતુર્થાંશ અથવા નિ-
ષ્કનો અષ્ટમાંશ એ પ્રમાણે રૂપું, ગાયનું મૂલ્ય હેવું, તેથી ન્યૂત હેવું નહી. આડ
ગુંજ એટલે એક માપો, એવા ચાળીસ માપા એટલે એક નિષ્ક એમ કહ્યુંછે. પછી
“પ્રાયશ્ચિત્ત કીધું તથાપિ પ્રથમ ન થયલાં જે કર્મ તે પણ નિશ્ચયે કરવાં, એમ કે-
ટલાએક આચાર્યે કેહેછે. ખીજ આચાર્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી પ્રથમ ન થયલાં કર્મ
કરવાં નહી એમ કેહેછે,” એવાં વચન છે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી જાતક-
ર્માદિ સંસ્કાર કરવા અથવા ન કરવા એમ બે પક્ષ છે. તેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કર-
વાથી દોષ નિવૃત્તિ થઈ તથાપિ સંસ્કારજન્ય પુણ્ય થવામાટે સંસ્કાર કરવા
હોય એ પક્ષમાં સંકલ્પ કરવા. તે આ રીતે;—હી અને જાળકેસહિત યજમાને
બેસી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી, “અસ્ય કુમારસ્ય ગર્ભાંબુધાનજનિતદોષનિ-
ર્બર્હણાપુર્વધામિવૃદ્ધિવીજગર્ભસમુદ્રવૈનોનિર્બર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે અતિક્રાંતં જા-
તકર્મ, તથા વીજગર્ભસમુદ્રવૈનોનિર્બર્હણાપુરભિવૃદ્ધિવ્યવહારસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રી-
ત્યર્થે નામકર્મ, આપુરભિવૃદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સૂર્યાવલોકનં, આપુઃશ્રીવૃદ્ધિવી-
જગર્ભસમુદ્રવૈનોનિર્બર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે નિષ્ક્રમણં, આપુરભિવૃદ્ધિદ્વારા શ્રીપર-
મેશ્વરપ્રીત્યર્થે ઉપવેશનં, માતૃગર્ભમલપ્રાશનશુદ્ધચન્નાચવ્રણવર્ચસતેજઃદ્રિયાપુરભિવૃદ્ધિવી-
જગર્ભસમુદ્રવૈનોનિર્બર્હણદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે અન્નપ્રાશનં ચાચ કરિષ્યે, વીજગર્ભ-

સમુદ્રવૈનોનિર્વર્હણબલાપુર્વચોંભિવૃદ્ધિદ્વારા શ્રીપર૦ર્થ ચૂડાકર્મ, દ્વિજત્વસિદ્ધિયા વેદાધ્ય-
યનાધિકારાર્થે ઉપનયનં ચ શ્વઃ કરિષ્યે, જ્ઞાતાદિસર્વસંસ્કારાંગત્વેન પુણ્યાહવાચનં મા-
તૃકાપૂજનં નાંદીશ્રાદ્ધં ચ કરિષ્યે, ઉપનયનાંગત્વેન મંડપદેવતાસ્થાપનં કુલદેવતાસ્થાપનં
ચ કરિષ્યે, ” એ રીતે પોતપોતાના ગૃહ્યગ્રંથનાં કથા પ્રમાણે સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ
પર્યંત કર્મ એકતરંગે કરવું. અનેકને ઉદેશે અંગભૂત કર્મ એક વાર કરવું તે તંત્ર છે.
મંડપ દેવતાનાં સ્થાપનથકી તે બુદ્ધ અને તેનાં માતા પિતાને સંપંધિઓએ કરેલાં
વસ્ત્રદાન (મોસાળાં) પર્યંત કર્મ કરી અન્નપ્રાશન પર્યંત સર્વ સંસ્કાર પોતપોતાનાં
ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે પ્રથમ દિવસે કરવા. યૌજ અને મોંજ બીજે દિવસે કરવાં. સ-
ધળાં સંસ્કાર મોંજને દિવસે કરવાના હોય તો પૂર્વોક્ત સર્વ સંકલ્પ વાક્યોની અંતે,
“ઉપનયનં ચાશ્વ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. સંસ્કાર ન કરવા એવો પક્ષ હોય
તો યૌજકર્મ અને ઉપનયન એમનો સંકલ્પ કરી, “ઉપનાંગત્વેન પુણ્યાહવાચનં નાં-
દીશ્રાદ્ધં ઉપનયનાંગત્વેન મંડપદેવતાસ્થાપનં કુલદેવતાસ્થાપનં ચ કરિષ્યે,” એવો સં-
કલ્પ કરવો. નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી પ્રથમ પૂજેલી માતૃકાએ સહિત મંડપ દેવતાનું
સ્થાપન કરવું. પછી પ્રથમ કથા પ્રમાણે વેદી કરવી. એ પ્રમાણે મોંજના પ્રથમ
દિવસનું કૃત્ય સમાપ્ત થયું.

તતઃપરદિનેતિક્રાંતચૌલેકૃતપૂર્વજ્ઞાતચૌલેત્વભ્યંગસ્નાનેનસ્નાપયિન્વામાત્રાસહભોજયેત્
તદાબ્રહ્મચારિભ્યોભોજનંદેયમિત્યાચારઃ તતોદેશકાલૌસંકીર્ત્યામ્પકુમારસ્યદ્વિજત્વસિદ્ધિદ્વા
રાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેગાયત્ર્યુપદેશંકર્તુતત્રાચ્યાંગભૂતંવાપનાદિકરિષ્યેતિસંકલ્પ્યવાપનાદિ
કુર્યાત્ મુખ્યશિશ્વાન્યશિશ્વાનાંચૌલેકૃતનામાત્રવાપનં તતઃસ્નાતમહતવસ્ત્રંવદ્ધશિલ્કૃતમંગલ
નિલકંબદંકુર્યુઃ મૌહૂર્તિકંસંપૂજ્યતદુક્તેસુમુહૂર્તેઆચાર્યોવેદ્યાંપ્રાકૃમુખ્યઉપવિષ્ટોતઃપટમયસાર્ય
બટુમુખમીક્ષેત કૃતનમસ્કારાંતેસ્વાંકેકુર્વાત તતોવિપ્રાયથાચાંગમંત્રૈરુભયોઃશિરસ્યક્ષતાનુક્ષિ
પેયુઃ એવંયથાગૃહ્યમુપનયનપ્રયોગજ્ઞાત્વાનુષ્ટેયં સર્વવ્રતનાગાયત્ર્યાદિમંત્રાન્વાચપનસંધિકૃ
તંવર્ણવિકારાંનાન્યથાકુર્યાત્ પ્રયોગશેષંસમાપ્યદેશતેશતંપથાશક્તિવાત્રાહ્મણભોજનંસંકલ્પ્ય
વિપ્રેભ્યોભૂયસીંદોક્ષિણાંદયાત્ તતોબ્રહ્મચારીનૂતનમિક્ષાભાજનેમાતરંમાતૃષ્વસ્ત્રાદિકાંવાભિ
ક્ષાંભવતીદદાત્વિતિઅનુપ્રવચનીયાર્થતંદુલાન્યાચેત પિતરંમિક્ષાંભવાન્દદાત્વિતિયાચેત ઐ-
ક્ષ્યમાચાર્યપણિવેદ્યમધ્યાન્હસંધ્યામુપાસ્યગુરુસન્નિધાવહઃશેષંનયેત્ તદિનેમધ્યાન્હસંધ્યા
વિકલ્પિતેત્યગ્ને બ્રહ્મયજ્ઞસ્તુદ્વિતીયદિનમારભ્યગાયત્ર્યાકાર્યઃ અનુપ્રવચનીયહોમારંભાત્પૂર્વગ
ર્જિતવૃષ્ટ્યાદિસંભાવનાયાંદિવૈવચરુશ્રવણાંતંકૃત્વાસ્તમિતેન્નુહુયાત્ પાકાભાવેર્ગર્જિતાદિનિ
મિત્તેનુશાંતિંકૃત્વાપાકઃકાર્યઃ ॥

પછી બીજે દિવસે અતિકાંત (પ્રથમ ન થયું) યૌજ કરી, અને બે પ્રથમ યૌજ
થયું હોય તો તેને અભ્યંગસ્નાન કરાવી માતાની સાથે ભોજન કરાવવું. તે વેળાએ
બ્રહ્મચારિઓને ભોજન કરાવવું એવો આચાર છે. પછી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી,
“અસ્ય કુમારસ્ય દ્વિજત્વસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે ગાયત્ર્યુપદેશં કર્તું તત્રાચ્યાંગ-
ભૂતં વાપનાદિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી વપન આદિ કરવું. મુખ્ય શિખા રાખી
તે વિના બીજા બે યૌજમાં ધારણ કરેલી શિખા તેનું ઇલાં વપન (મુંડન) કરવું,

એટલે બીજી શિખાઓ કાઢી નાખવી. પછી બટુને નવરાવી, નવાં વસ્ત્ર પેહેરાવી શિખાબંધન કરવું, માંગલિક તિલક કરવું. જ્યોતિષીની પ્રજ્ઞ કરી તેણે કહેલાં મુહૂર્તમાં, વેદીમાં પૂર્વમુખ બેઠેલા આચાર્યે અંતઃપટ (વચમાંનું વસ્ત્ર) દૂર કરી બટુનું મુખ જોવું. પછી બટુએ (આચાર્યને) નમસ્કાર કરવો, ત્યાર પછી તેને આચાર્યે પોતાના ખોળા ઉપરે બેસારવો. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણોએ જવો આચાર હોય તે પ્રમાણે મંત્રવડે બંનેનાં મસ્તક ઉપરે ચોખા છાંટવા. એ રીતે ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે મૌજનો પ્રયોગ જોઈ સર્વ કર્મ આચરણ કરવું. સર્વત્ર બટુકને ગાયત્રી ઇત્યાદિક મંત્ર બોલાવતાં સંધિથી થયેલા અક્ષરો અન્યથા (અશુદ્ધ) બોલાવવા નહી. શેષ પ્રયોગ સમાપ્ત કરી બસો, સો, અથવા યથાશક્તિ બ્રાહ્મણ ભોજનનો સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મણોને ભૂયસી દક્ષિણા દેવી. પછી બ્રહ્મચારિએ નવીન ભિક્ષાપાત્રમાં મા અથવા માસી ઇત્યાદિક પાસે, “ભિક્ષાં મવત્તી દદાતુ” એવું વાક્ય કહી અનુપ્રવચનીય હોમમાટે ચોખા માગવા. પિતા પાસે, “ભિક્ષાં મવાન્ દદાતુ” એવું વાક્ય કહી માગવું. પછી તે ભિક્ષા આચાર્યને અર્પણ કરી મધ્યાન્હ સંધ્યા કરી બાકી રહેલો દિવસ ચુરની સમીપે નહી વીતાવવો. મૌજને દિવસે મધ્યાન્હ સંધ્યા વૈકલ્પિક (કરવી અથવા ન કરવી એમ) છે એ રીતે કોઈ અંતરિકાર કેહેછે. બ્રહ્મચર તો બીજા દિવસથી આરંભ કરી ગાયત્રી મંત્ર કરવો. અનુપ્રવચનીય હોમના આરંભથી પ્રથમ ગર્જના, અથવા મેઘવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થવાનો સંભવ હોય તો દિવસેજ ચરુઅર્પણ (ચરુ રાંધવા) પર્યંત કર્મ કરી સૂર્યાસ્ત થયા પછી હોમ કરવો. પાક (ચરુ) ન થયો હોય અને ગર્જના ઇત્યાદિક નિમિત્ત થાય તો શાંતિ કર્યા પછી પાક કરવો.

અથશાંતિપ્રયોગ: બ્રહ્મૌદનપાકાત્પૂર્વગર્જિતેન સૂચિતસ્ય બ્રહ્મચારિકર્તૃકાધ્યયનવિઘ્નસ્ય નિરાસદ્વારાશ્રીપરં શાંતિકરિષ્યદતિસંકલ્પસ્વસ્તિવાચનાચાર્યવરણેકુર્તેઆચાર્યોમિપ્રપ્રતિષ્ઠાપ્યચક્ષુષીઆજ્યેનેત્યંતેસવિતારમટોત્તરશતસંખ્યસાઙ્યપાપસાહુતિભિર્ગાયત્રીમંત્રેણ શેષેણ સ્વિષ્ઠકૃતમિત્યાદિપ્રાયશ્ચિત્તહોમાંતે ગાયત્ર્યાસવિતારમાઙ્યેનેતિ અન્વાધાયગૃહસિદ્ધપાપસહો માંતેવૃહસ્પતિસૂક્તજપઃ અંતેઆચાર્યાયથેનુંદત્વાશનંયથાશક્તિવાવિપ્રાન્ ભોજયિષ્યેદતિસંકલ્પયેત્ ॥

હવે શાંતિનો પ્રયોગ કેહેછે.

“બ્રહ્મૌદનપાકાત્પૂર્વ ગર્જિતેન સૂચિતસ્ય બ્રહ્મચારિકર્તૃકાધ્યયનવિઘ્નસ્ય નિરાસદ્વારાશ્રીપરમેઠ્યં શાંતિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી સ્વસ્તિવાચન અને આચાર્યનું વસ્ત્ર કીધા પછી આચાર્યે અગ્નિ સ્થાપન કરી અન્વાધાન કરવું. તે,—“ચક્ષુષીઆજ્યેનેત્યંતે સવિતારં અટોત્તરશતસંખ્યસાઙ્યપાપસાહુતિભિર્ગાયત્રીમંત્રેણ શેષેણ સ્વિષ્ઠકૃતં,” ઇત્યાદિ, “પ્રાયશ્ચિત્તહોમાંતે ગાયત્ર્યા સવિતારમાઙ્યેન,” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી ઘરમાં રાંધેલા પાપસનો હોમ કીધા પછી બૃહસ્પતિ સૂક્તનો જપ કરવો. અંતે આચાર્યેને ગૌદાન ૯૬ “શનં યથાદ્વાક્તિ વા વિપ્રાન્ ભોજયિષ્યે,” એ રીતે બ્રાહ્મણભોજનનો સંકલ્પ કરવો.

મેધાજનનાત્પૂર્વકાલિકાપ્રિકાર્યવાત્તુપનયનામિનાશેડપનયનાહુતિભિઃ કટિસૂત્રધાર
ણાદિમાળવકસંસ્કારાવક્ષારણાપ્રિકાર્યગાયત્ર્યુપદેશરહિતાભિઃ પૂર્વોત્તરતંત્રસહિતાભિરગ્નિમુ
ત્પાદ્યતન્નાનુપ્રવચનીયપૂર્વભાવ્યપ્રિકાર્યકૃત્વાનુપ્રવચનીયહોમંકૃત્વામેધાજનનાત્પ્રાક્તનાન્યપ્રિ
કાર્યાણિકૃત્વામેધાજનનંકાર્યમિતિકૌસ્તુભેડપપાદિતં નષ્ટોપનયનાગ્નેઃ પુનરુત્પત્તિહોમેવિતિ
યોગદતિવિશેષદતિચોક્તં મમનુડપનયનાહુતિભિરગ્નિમુત્પાદ્યતન્નમેધાજનનપૂર્વભાવ્યપ્રિકાર્યા
ણિકૃત્વામેધાજનનંકાર્યં અનુપ્રવચનપૂર્વભાવ્યપ્રિકાર્યમનુપ્રવચનીયહોમશ્વનકાર્યદતિમાતિ
ગાયત્ર્યુપદેશાનુપ્રવચનીયમેધાજનનાનાંત્રયાણાંસમપ્રધાનભાવેનાધ્યયનાંગત્વાદગ્નેસ્તિતયાંગ
ત્વાનુકૌસ્તુભોક્તરીત્યાગાયત્ર્યુપદેશતત્પૂર્વાપ્રિકાર્યાવૃત્ત્યભાવવદનુપ્રવચનીયતત્પૂર્વાપ્રિકાર્યયો
રાવૃત્ત્યભાવોચિત્ત્યાન્ નહ્યગ્નિષ્ટોમાંગપશુત્રયમ્યાગેષૂપેપશુદ્વયાનુદ્રાનાનંતંનંદ્રેત્તરીયપશ્વર્થપૂ
ષોત્પાદિનેદ્વિતરીયપશ્વનુદ્રાનમપ્વાવર્તને બ્રહ્મસદસસદ્વિત્ત્રિચાર્યાનુષ્ટેયં સાયંસંધ્યાપ્રિકાર્યંકૃ
તેનુપ્રવચનીયહોમંત્રસચારીકુર્યાન્ વટોરશક્તૌચરુશ્રવણાંતમન્યઃકુર્યાન્ હોમમાત્રંવટુઃકુ
ર્યાન્ હુતચરુશેષેણચવદ્રાક્ષણમોજનં ॥

મેધાજનન કર્મથીકી પ્રથમ કરવાનું જે અગ્નિકાય તે થયા વિના અગ્નિ નાશ
થાય તો કટિસૂત્રધારણ ઇત્યાદિક યદુ સંસ્કાર, અવધારણ (જળ છોડાવવું), અ-
ગ્નિકાર્ય, અને ગાયત્રીનો ઉપદેશ એ વિનાની અને પૂર્વોત્તર તંત્રે સહિત એવી ઉ-
પનયનતી આહુતિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિ ઉપરે અનુપ્રવચનીય હોમથી
પ્રથમ થવાનું અગ્નિકાર્ય કરી પછી અનુપ્રવચનીય હોમ કરી મેધાજનનથી પ્રથ-
મનાં અગ્નિકાર્ય કરી મેધાજનન કરવું, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે અને “નષ્ટોપનય-
નાગ્નેઃ પુનરુત્પત્તિહોમે વિનિયોગઃ” એટલો હોમવિષે વિશેષ પણ કહ્યો છે. મને તો,
ઉપનયનતી આહુતિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિ ઉપરે મેધાજનનથી પ્રથમ
કરવાનાં અગ્નિકાર્ય કરી મેધાજનન કરવું. અનુપ્રવચનથી પ્રથમ કરવાનું અગ્નિ-
કાર્ય, અને અનુપ્રવચનીય હોમ એ કરવા નહી, એમ ભાસે છે. કારણ, ગાયત્ર્યુપ-
દેશ, અનુપ્રવચનીય, અને મેધાજનન એ ત્રણે કર્મ સરખાં પ્રધાન (મુખ્ય)
પણ એ અધ્યયનનાં અંગ છે અને અગ્નિ એ ત્રણે પ્રધાન કર્મનું અંગ છે માટે
કૌસ્તુભમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે ગાયત્રીનો ઉપદેશ અને તેનાથી પ્રથમ થવાનું
અગ્નિકાર્ય એની આવૃત્તિનો જેમ અભાવ છે તેમ અનુપ્રવચનીય અને તેનાથી પ્ર-
થમનું અગ્નિકાર્ય તેની આવૃત્તિનો પણ અભાવ માનવો, એ યોગ્ય છે. અગ્નિષ્ટો-
મનાં અંગ એવા ત્રણ પશુયાગનો અંગ જે યૂપ (યજ્ઞાંગ સ્તંભ) તે, એ પશુયાગ કીધા
પછી નષ્ટ થાય તો ત્રીજા પશુયાગ કરવામાટે નષ્ટ થયેલા યૂપની ઉત્પત્તિ કરવાવિષે
ખીજ પશુયાગનું અનુદ્રાન પણ થતું નથી. આ વિષયમાં વિદ્વાનોએ આ યોગ્ય અને
આ અયોગ્ય એવો વિચાર કરી જે કરવું હોય તે કરવું. સાયંસંધ્યા, અને અગ્નિ-
કાર્ય કરી બ્રહ્મચારિએ અનુપ્રવચનીય હોમ કરવો. બ્રહ્મચારિ અશક્ત હોય તો ખી-
જવડે, ચરુશ્રપણ પર્યંત કર્મ કરાવવું, હોમ માત્ર બ્રહ્મચારિએ કરવો. હોમ કરતાં
શેષ રહેલી ચરુવડે ઓછામાં ઓછાં ત્રણ બ્રાહ્મણને જોળન કરાવવાં.

અથવદુવ્રતં ક્ષારાદિવર્જમશ્રીયાદ્વસ્યચારીદિનત્રયં શયીતાથશ્વતુર્યેન્દ્રિયમેધાજનનમાચ
રેન્ યદ્વાદ્વાદશરાત્રંસ્યાદશ્વદ્વતમથાપિવા મેધાજનનવિધિરન્યત્ર ॥

હવે બટુ (બ્રહ્મચારિ)નું વ્રત કેહેછે—“ક્ષાર, (લણ) ઇત્યાદિક રહિત એવું
ભોજન બ્રહ્મચારિએ ત્રણ દિવસ કરવું. નીચે (આસને) નિદ્રા કરવી, ચોથે દિવસે
મેધાજનન કરવું. અથવા આર રાત્રિ પર્યંત અથવા એક વર્ષ પર્યંત પૂર્વોક્ત વ્રત ધા-
રણ કરવું.” મેધાજનનનો વિધિ ખીજ અંથોમાં જોવો.

અથમંડપદેવનોત્થાપનં તદ્વસ્થાપનદિનાત્સમદિવસેપંચમસપ્તમદિનયોશ્વશુભં પદ્મદિને
વિષમદિનેચાશુભં ॥

હવે મંડપદેવતાનું ઉત્થાપન કેહેછે—તે મંડપદેવતાનું ઉત્થાપન જે દિવસે
મંડપદેવતાનું સ્થાપન કરેવું હોય તે દિવસથી સપ્તમ દિવસે, પાંચમે દિવસે અથવા
સાતમે દિવસે કરવું, તે શુભ છે. છઠે દિવસે અથવા વિષમ દિવસે કરવું તે અશુભ છે.

અથમંડપોદ્વાસનપર્યંતનિષેધાઃ નાંદીશ્રાદ્ધેકૃતેપશ્ચાન્નાવન્માતૃવિસર્જનં દર્શશ્રાદ્ધંક્ષય
શ્રાદ્ધંજ્ઞાનંશીતોદકેનચ અપસચ્ચંસ્વધાકારંનિત્યશ્રાદ્ધંતથૈવચ દ્રઘયજ્ઞંચાધ્યયનંનદીસી
માનિલંબનં ઉપવાસવ્રતંચૈવશ્રાદ્ધભોજનમેવચ નૈવકુર્યુઃસર્પિંડાશ્વમંડપોદ્વાસનાવધિ અત્ર-
સ્વધાકારપ્રહર્ણનત્સહચરિતૈશ્વદેવનિષેધાર્થં અત્રસર્પિંડાસ્ત્રિપુરુષપર્યંતાદનિપુરુષાર્થંચિંતા-
મણૌ અભ્યંગેમૂતકેચૈવવિવાહેપુત્રજન્મનિ માંગલ્યેપુત્રસંવેષુપનધાર્યંગોપિચંદનં એતેપુષ્પમધા-
રણમપિનકુર્વંતિ જનનાશૌચેભસ્મગોપીચંદનેનિષિદ્ધે મૃતકેભસ્મધાર્યં ॥

હવે મંડપનાં વિસર્જન પર્યંત (સર્પિંડોએ) કયાં કાર્ય ન કરવાં તે કેહેછે.

“નાંદીશ્રાદ્ધ, કીધા પછી માતૃકાનું વિસર્જન થવા પર્યંત દર્શશ્રાદ્ધ, માતા પિ-
તાનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ, શીતળ જળે સ્નાન, અપસચ્ચ, સ્વધાકાર, નિત્યશ્રાદ્ધ,
બ્રહ્મયજ્ઞ, અધ્યયન, નદી અને સીમા (સીમાડા)નું ઉદ્સંધન, ઉપવાસવ્રત, અને
શ્રાદ્ધભોજન, એ સર્વ સર્પિંડોએ મંડપદેવતાનાં વિસર્જન થવા પર્યંત વર્જ્ય કરવાં.”
હંડાં સ્વધાકારનું જે ગ્રહણ કીધું છે તે સ્વધાકાર સહિત વૈશ્વદેવના નિષેધમાટે છે,
તેથી વૈશ્વદેવ પણ કરવો નહીં. હંડાં સર્પિંડ લેવા તે ત્રણ પુરુષ પર્યંત લેવા એમ
પુરુષાર્થચિંતામણિમાં કહ્યું છે. “અભ્યંગ, સૂતક, વિવાહ, પુત્રજન્મ, અને સર્વ માં-
ગલિક કાર્ય એમનેવિષે ગોપીચંદન ધારણ કરવું નહીં.” એ અભ્યંગાદિકનેવિષે
ભસ્મ ધારણ પણ કરતા નથી. જનનાશૌચમાં ભસ્મ અને ગોપીચંદન બંને ધારણ
કરવાં નહીં. મૃતાશૌચમાં ભસ્મ ધારણ કરવી.

પંદાંધવધિરમૂકપર્ણગુરુવૃત્તવામનાદયઃસંસ્કાર્યાઃ મત્તોન્મત્તૌનસંસ્કાર્યાવિત્યેકે પાતિત્યં
તુનાસ્તિ કર્માનધિકારાન્ તદપત્યંસંસ્કાર્યં બ્રાહ્મણ્યાંબ્રાહ્મણાદુત્પન્નોબ્રાહ્મણએવેતિ શ્રુતેઃ અ-
ન્યેતુમત્તોન્મત્તાવપિસંસ્કાર્યાવિત્યાહુઃ અત્રહોમમાચાર્યઃકરોતિ ઉપનયનંચાચાર્યસમીપનય-
નમગ્રિસમાપનયનંવાગાયત્રીવાચનંવાવિકલાંગવિષયેપ્રધાનં એતન્ત્રયાન્યતમમાર્ચંવિકલાંગે
સંધાયં અન્યદંગયથાસંભવંકાર્યં મૂકવધિરાદેઃસાવિત્રીવાચનાસંભવેસ્પૃહાસાવિત્રીજપઃકા

યે: સંસ્કારમંત્રાવાસ:પરિધાનમંત્રાશ્વાચાર્યેણવાચ્યા: કેચિન્નૃણીવાસ:પરિધાનાદિકમાહુ:
 પ્ત્રવિવાહેપિ કન્યાસ્વીકરણાદન્યત્સર્વવિપ્રેણકારયેદિત્યાદિવચ્ચનાન્ ઇતિવિકલાંગોપનય
 નાદિવિચાર: ॥

પંઠ (નપુંસક), અંધો, બેહેરો, મૂંગો, પાંગળો, કુખડો અને વામન (ઠીંગણો), ઇત્યાદિકને સંસ્કાર કરવા. મત્ત (છેકેલો), અને ઉન્મત્ત (વિકળ) ને સંસ્કાર કરવા નહીં એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. પતિતપણું તો નથી; કારણ, તેમને કર્મનો અધિકારજ નથી. મત્ત અને ઉન્મત્તનાં સંતાનોને સંસ્કાર કરવા; કારણ, “બ્રાહ્મણ્યકી બ્રાહ્મણી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયો તે બ્રાહ્મણજ છે,” એવી શ્રુતિ છે. ખીજા અંથકારો તો મત્ત અને ઉન્મત્તના પણું સંસ્કાર કરવા એમ કેહેછે. તે સંસ્કારોમાં હોમ આચાર્ય કરવો. વિકલાંગ એટલે જેનું અંગ ઓછું છે તે, તેનાં ઉપનયનવિષે; ઉપનયન એટલે તેને આચાર્યની સમીપે લે જવો, અગ્નિની સમીપે લે જવો, અથવા ગાયત્રીમંત્ર કેહેવો એ ત્રણ કર્મ પ્રધાન છે, માટે એ ત્રણમાંથી કોઈએક માત્ર કરવું. ખીજાં અંગ કર્મ જવો સંભવ હોય તે પ્રમાણે કરવાં. મૂંગો, બેહેરો ઇત્યાદિકને ગાયત્રી મંત્રના ઉચ્ચારનો સંભવ નથી તેથી તેને સ્પર્શ કરી ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરવો. સંસ્કારના મંત્ર અને વસ્ત્ર પેહેરવાના મંત્ર તે આચાર્યે કેહેવા. કોઈ અંથકાર વસ્ત્ર પેહેરવાં ઇત્યાદિક કર્મ મંત્રરહિત કરવાં એમ કેહેછે. એ રીતે વિવાહમાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણ્યો; કારણ, “કન્યાનાં પાણિગ્રહણ વિના ખીજું સર્વ કર્મ બ્રાહ્મણકને કરાવવું,” એવું વચન છે. એ રીતે વિકલાંગની મોજ ઇત્યાદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અશ્વમેજારજઃકુંડોશ્વમેર્મરિગોલકઃ એવયોઃકુંડગોલકયોઃસંસ્કાર્યત્વવચ્ચનંયુગાંતરવિષયં તસ્યક્ષેત્રજપુત્રવિષયવાન્ કલિયુગેદત્તૌરમાનિરક્તપુત્રાણાનિવેધાન્ જ્યેષ્ઠેત્વકૃતસંસ્કારેગર્ભાધાનાદિકર્મભિઃ કનિષ્ઠોનૈવસંસ્કાર્યશતિયાતાતપાંબ્રવીન્ ઇદંચૌલોપનયનાંતસંસ્કાર્યવિષયં વિવાહવિષયેતુવિકલાંગિપુનાર્યનિયમઃ કન્યાસ્વપિજ્યેષ્ઠાવિવાહાનંતરમેવકનિષ્ઠાયાવિવાહઃ જ્યેષ્ઠપુત્રવિવાહાભાવેપિકનિષ્ઠાકન્યાસંસ્કાર્યા જ્યેષ્ઠસ્યોપનયનાભાવેકનિષ્ઠાનવિવાહ્યા ॥

“પતિ જીવતાં જરથી ઉત્પન્ન થયેલો તે કુંડ છે, અને પતિ મૃત થયા પછી જરથી થયો હોય તે ગોળક છે.” એ કુંડ, અને ગોળકને સંસ્કાર કરવા એમ કેહેનારું જ વચન છે તે ખીજા યુગમાટે છે; કારણ, તે વચન ક્ષેત્રજ પુત્રવિષયક છે, અને કળિયુગમાં દત્તક અને ઔરસવિના ખીજા પુત્રનો નિષેધ છે. “મ્હોટા પુત્રના સંસ્કાર થયા ન હોય તો કનિષ્ઠના ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કાર અવશ્ય કરવા નહીં, એમ શાતાતપે કહ્યુંછે.” એ વચન યૌજ અને ઉપનયન પર્યંત સંસ્કારનો નિષેધ કેહેછે. વિવાહવિષે તો વિકલાંગ હોય તો એ નિયમ નથી. કન્યા વિષે પણ, મ્હોટી કન્યાનો વિવાહ થયા પછીજ નાહાની કન્યાનો વિવાહ કરવો. જ્યેષ્ઠ પુત્રનો વિવાહ થયો ન હોય તથાપિ નાહાની કન્યાનો સંસ્કાર (વિવાહ) કરવો. જ્યેષ્ઠ પુત્રની મોજ થઈ ન હોય તો કનિષ્ઠ કન્યાનો વિવાહ કરવો નહીં.

અથપુનરુપનયનં તદ્વત્રિવિધં પ્રત્યવાયનિમિત્તકંપ્રાયશ્ચિત્તભૂતંપુનરુપનયનમાયં તથ જાતકર્માદિસહિતંતદ્વિહિતંપ્રાયશ્ચિત્તાંતરસહિતંકેવલંચેત્યનેકવિધં કૃતસ્પોપનયનસ્પોક્ત્ત્વા લાઘ્યગૈવગુણેનવૈફલ્યાપન્નાવપરં વેદાંતરાધ્યયનાર્થવિહિતંતૃતીયં તત્રપ્રથમંયથા અમત્યાઔ ષધાંતરાનાશ્યરોગનાશાર્થપૈષ્ટયાઃસુરાયાઃપાનેત્રિમાસંકુચ્છાચરણંપુનરુપનયનંચ મત્યાપૈ ઇદ્યન્યસુરાયાઔષધાર્થપાનેકુચ્છાતિકુચ્છૌપુનરુપનયનંચ પૈષ્ટીપાનેદ્વાદશાબ્દં અજ્ઞાનાદ્વા રુણીગૌડીમાધ્વસુરાપીતાચેત્પુનરુપનયનંતત્રકુચ્છંચ અજ્ઞાનાદ્વિતોવિષ્મૂત્રાણામશનેસુરાસં સૃષ્ટાન્નજલાદિભક્ષણેચપુનઃસંસ્કારસ્તત્રકુચ્છંચ જ્ઞાત્વાવિષ્મૂત્રાણામશનેચાંદ્રાયાણપુનઃસંસ્કારૌ લશુનપલાંડુગુંજનવિદ્વાહપ્રામકુકુટનરગોમાંસભક્ષણેદ્વિજાતીનાંતત્તપ્રાયશ્ચિત્તાંતેપુન રુપનયનં અત્રિલિંગાટ્પમાનુષીક્ષીરપાનેહસ્તિનીવડવાક્ષીરપાનેચતત્રકુચ્છંપુનઃસંસ્કારશ્ચ રાસ મોષ્ટાદ્યારોહણેકુચ્છઃપુનઃસંસ્કારશ્ચ ર્દંદેમાદ્રિમતમિતિસિંધૌકચિત્ મિનાશ્વરાસ્મૃત્યર્થસા રાદિમતેરાસમોષ્ટારોહેપવાસત્રયાદિમાત્રંનતુપુનઃસંસ્કારઃ કૌસ્તુભાશયોપ્પેવંવૃષભારોહણે અમત્યાકુચ્છંમત્યાકુચ્છત્રયાદિ કેચિદ્વારોહેપુનઃસંસ્કારંકુર્વિતતત્રમૂલંમૃગ્યં એવમજવસ્તમ હિપારોહેપિ માંસભક્ષકપશોવિદ્મહક્ષણેપુનરુપનયનમાત્રં કેચિન્માનુષમલભક્ષણેપિપુનઃ સંસ્કારમાત્રમાહુઃ પ્રેતશય્યાપ્રતિગ્રાહીપુનઃસંસ્કારમર્હતિ જીવતોમૃતવાર્તાશ્રુત્વાંત્યકર્મકર ણેતંધૃતકુંભેનિમજ્યોદૃત્યસ્ત્રાપયિત્વાજાતકર્માદિપુનયનાંતસંસ્કારાનુકૃત્વા ત્રિરાત્રવ્રતાંતેપૂર્વ માર્યયાતસ્વામૃતાયામન્યમાર્યયાવાવિવાહઃકાર્યઃ આહિતાગ્નિશ્વેત્પુનરાધાનાપુષ્પદિદિદિદિદિદિતી ર્થયાત્રાંવિનાકલિંગાંગવંઘાંસિંધુસૌવૈરિપ્રત્યંતવાસિદેશગમનેપુનઃસંસ્કારઃ ચાંડાલાન્નભ ક્ષણેચાંદ્રાયાણં તુદ્ધિપૂર્વભક્ષણેકુચ્છાબ્દં ઉભયત્રપુનઃસંસ્કારઃ અજિનંમેલલાદંડોભેક્ષ્યચર્યા વ્રતાનિચ નિવર્તેતેદ્વિજાતીનાંપુનઃસંસ્કારકર્મણિ વપનંમેલલેતિસ્મૃત્યંતરેપાઠઃ બ્રહ્મચારિણો મધુમાંસાશનેપુનરુપનયનંપ્રાજાપત્યંત્રિરાત્રોપવાસોવા મત્યાભક્ષણેપરાકઃ અભ્યાસેદિગુણં પુનઃસંસ્કારશ્ચ પિતૃમાતૃગુરુભ્યોભિન્નસ્યપ્રેતસ્વાંત્યકર્મકરણેબ્રહ્મચારિણઃપુનરુપનયનં હ સ્તમયિતદધિભક્ષણેબહિર્વેદિપુરોડાશાશનેઅભ્યાસેકુચ્છઃપુનઃસંસ્કારશ્ચ યઃસંન્યાસંગૃહી ત્વાતતોનિવૃત્યગાર્હસ્થ્યંચિકીર્ષતિ સવળમાસંકુચ્છાનુકૃત્વાજાતકર્માદિસંસ્કારૈઃસંસ્કૃતઃશુ દ્ધોગાર્હસ્થ્યંકુર્યાન્ એવમનશનંમરણાર્થસંકલ્પાનિવૃત્તોપિકુર્યાન્ કર્મનાશાજલસ્પર્શાન્કર તોયાવિલંબનાન્ ગંડકીદાહુતરણાત્યુનઃસંસ્કારમર્હતિ ॥

હવે પુનરુપનયન કેહેછે.

તે પુનરુપનયન ત્રણ પ્રકારનું છે. પ્રત્યવાય (દોષ)નાં નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયું જે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પુનરુપનયન તે પ્રથમ. તે, જાતકર્માદિ સંસ્કારેયુક્ત, અથવા રહિત, અન્ય પ્રાયશ્ચિતે સહિત અથવા ઉપવૃણ (એકલું) એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનું છે. એક વાર કરેલાં ઉપનયનમાં ઉક્ત કાળાદિકનું ન્યૂતપણું થવાથી કરેલું ઉપનયન વ્યર્થ થતાં જે બીજી વાર કરવું તે બીજું પુનરુપનયન. એક વેદનું અધ્યયન કરી બીજા વેદનાં અધ્યયન કરવામાટે કેહેલું તે ત્રીજું પુનરુપનયન છે. તેમાં પ્રથમનું કેમ કરવું તે કેહેછે. બીજાં ઔષધોથી નાશ ન થવાનો એવા રોગના નાશભણે, અજા-ણમાં (વૈદે ઔષધરૂપ ખતાવવાથી) પૈષ્ઠી સુરાનું પાન કીધું હોય તો ત્રણ માસ પ-

ધૈત કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું. પૈષ્ઠી વિના ખીજ સુરા બુદ્ધિપૂર્વક
 સ્વીપયમાટે પીધી હોય તો કૃચ્છ્ર અને અતિકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું.
 પૈષ્ઠી સુરા પીધી હોય તો દ્વાદશાઞ્ઞ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. વારૂણી, ગૌડી (ગોળની) અને
 માધ્વી (મૌડાંનાં) પુષ્પથી થયલી એ સુરાનું અજાણમાં પ્રાશન કીધું હોય તો પુન-
 રૂપનયન અને તમકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. વીર્ય, વિષ્ટા અને મૂતનું અજાણમાં ભ-
 ક્ષણ થાય અથવા મધમિશ્રિત એવું અન્ન કે જળ ઇત્યાદિક ભક્ષણ કરવામાં આવે
 તો પુનઃસંસ્કાર (પુનરૂપનયન) અને તમકૃચ્છ્ર એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અણીને વિષ્ટા,
 મૂત ઇત્યાદિક ભક્ષણ કરે તો આંદ્રાયણ અને પુનઃસંસ્કાર એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. દ્વિ-
 ભતિએ (પ્રાભણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય) લસણ; કાંદા (કુંગળી); ગાજર; અને ગામ-
 માંનાં દુધ્ધર, ગામનાં કુકડાં, મનુષ્ય, અને ગાય એમનું માંસ; એ ભક્ષણ કરેલાં
 હોય તો તે તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું. ઋઘ, ગયેડી, હંડડી, સ્ત્રી, હા-
 થણી, અને ઘોડી એમનું દૂધ પીએ તો તમકૃચ્છ્ર અને પુનઃસંસ્કાર એ પ્રાયશ્ચિત્ત
 કરવું. ગર્ધડો અને ઊંઠ ઇત્યાદિક ઉપર ચડે તો કૃચ્છ્ર અને પુનઃસંસ્કાર કરવાં;
 એ હેમાદ્રિનો મત છે એમ નિર્ણયસિંધુનાં કોઈ એકાદ પુસ્તકમાં મળેછે. મિતા-
 ક્ષરા, સ્મૃત્યર્થસાર ઇત્યાદિક ગ્રંથને મતે ખર કે ઊંઠ એમના ઉપર ચડે તો ત્રણ
 ઉપવાસ ઇત્યાદિક માત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, પુનઃસંસ્કાર કરવો નહીં. કૌસ્તુભનો પણ
 એજ મત છે. અજાણે બેળ ઉપર બેસે તો કૃચ્છ્ર, અને અણીને બેસે તો ત્રણ કૃચ્છ્ર
 ઇત્યાદિક કરવું. કેટલાએક મનુષ્ય, બેલ ઉપર બેસે તો પુનઃસંસ્કાર કરેછે; પરંતુ
 તેમાં મૂળ શું? તે સૌધ કરવો. એ રીતે ઘેટા, બકરા, અને ભેંસા (પાડા) ઉપર
 બેસે તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. માંસ ખાનારાં પશુની વિષ્ટા ભક્ષણ કરે તો
 પુનરૂપનયન માત્ર કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર મનુષ્યની વિષ્ટા ભક્ષણ કરી હોય તો પણ
 પુનઃ સંસ્કાર માત્ર કરવો એમ કેહેછે. “મૂતશય્યાનો લેનારો પુનઃ સંસ્કારનું પાત્ર
 થાયછે.” જીવતો હોય તેની ‘મરી ગયો’ એવી વાત સાંભળી ઉત્તરક્રિયા કરી હોય
 તો, તેને ધીના કુંભમાં ડુબાવી પાછો બાહર કાઢી સ્નાન કરાવી જાતકર્મથકી ઉપ-
 નયન પર્યંત સંસ્કાર કરી ત્રણ રાત્રિ વ્રત ધારણ કીધા પછી (તેનો) પ્રથમની સ્ત્રીની
 સાથે અથવા તે મૂત થઈ હોય તો ખીજ સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો. અગ્નિહોત્રી હોય
 તેણે હનરાધાન અને આયુષ્મત્ ઇષ્ટિ કરવી. તીર્થયાત્રા ઇત્યાદિક કારણ વિના કલિંગ,
 અંગ, બંગ, અંધ્ર સિંધુ, સૌવીર, અને પ્રત્યંત દેશ (પશ્ચિમ દેશ=મલેશ્વ દેશ) એ
 દેશોમાં ગમન કરે તો પુનઃસંસ્કાર કરવો. ચાંડાળનું અન્ન ભક્ષણ કરે તો આંદ્રાયણ
 અને બુદ્ધિપૂર્વક ચાંડાળનું અન્ન ભક્ષણ કરે તો કૃચ્છ્રાઞ્ઞ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી બન્નેમાં
 પુનઃસંસ્કાર કરવો. “મૃગયર્મ, મેખલા, દંડ એનું ધારણ; ભિક્ષા માગવી; અને
 વ્રત ઇટલા પ્રકાર દ્વિભતિને પુનઃસંસ્કારમાં વર્જ્ય કરવા.” “અજીન, મેખલા”
 એ ઠેકાણે ‘વપન, મેખલા’ એવો ખીજ સ્મૃતિમાં પાઠ દેખાયછે. બ્રહ્મચારિએ
 મધુ (મધ) અને માંસ ભક્ષણ કીધું હોય તો પુનરૂપનયન, અને પ્રાજપત્ય અથવા
 ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. અણીને ભક્ષણ કરે તો પરાક પ્રાયશ્ચિત્ત

કરવું. અભ્યાસ (વારંવાર ભક્ષણ કીધું) હોય તો ખમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનઃસંસ્કાર કરવો. બ્રાહ્મચારિએ માતા, પિતા, અને ગુરુ વિના અન્ય મરણ પામેલાની અન્ય ક્રિયા કરી હોય તો તેણે પુનરુપનયન કરવું. હાથે મથેલું દહીં અભ્યાસથી ભક્ષણ કરે, અથવા વેદીની બાહરે પુરોહાસ અભ્યાસથી ભક્ષણ કરે તો કૃચ્છ અને પુનઃસંસ્કાર એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જે બ્રાહ્મણ સંન્યાસ ગ્રહણ કરી તેથી નિવૃત્ત થઈ ગૃહસ્થાશ્રમસંબંધી ધર્મ પાળવાની ઇચ્છા કરે તો તેણે છ માસ કૃચ્છ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી જાતકર્માદિ સંસ્કાર કરાવી શુદ્ધ થઈ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મ કરવા. મરવામાટે ઉપવાસનો સંકલ્પ કરી ફરી તેથી નિવૃત્ત થાય તો તેણે પણ એ રીતે કરવું. “કર્મનાશા નદીનાં જળનો સ્પર્શ, કરતોયા નદીનું ઉલ્લંઘન, અને ગંડકી નદીને હાથેથી તરવું એમાંથી એક થાય તો તે પુનઃસંસ્કારનું પાત્ર થાય છે.

અથાદ્વિતીયપુનરુપનયનં પ્રદોષેનિશ્ચયનધ્યાયેમંદેહુળ્લેગલગ્રહે અપરાણ્હેચોપનીતઃપુનઃસંસ્કારમર્હતિ અન્નપ્રદોષઃપ્રદોષાદિનંદેહુળ્લેગલગ્રહૈકાદશ્યાદિરંત્યત્રિકરૂપોપરાણ્હશ્ચ દિનતૃતીયભાગરૂપદત્તુક્તં અનધ્યાયાઅપિનિત્યાઅવપૌર્ણિમાપ્રતિપદાદયઃપુનરુપનયનનિમિત્તં નનુનૈમિત્તિકાઅકાલવૃષ્ટ્યાદિનિમિત્તકરિગ્રાજાદયઃ નૈમિત્તિકેષુપ્રાતર્ગીર્જિતનિમિત્તાનધ્યાયઅપુનઃસંસ્કારનિમિત્તં અન્નવિસ્તરઃકૌસ્તુભે અંસાભિમર્શપૂર્વકંત્રયોઃસમીપમાનયનંપ્રધાનકર્મતસ્યવિસ્મરણેપુનરુપનયનં એવંગાયત્ર્યુપદેશવિસ્મરણેપિ ॥

હવે બીજું પુનરુપનયન કેહેછે.

“ પ્રદોષ, રાત્રિ, અનધ્યાય, શનિ વાર, કૃષ્ણ, ગલગ્રહ તિથિ, અને અપરાહ્ણ કાળ એમાં જેની મોંઝ થઈ તે પુનઃસંસ્કારને યોગ્ય છે.” છઠ્ઠાં પ્રદોષ એટલે પ્રદોષનો દિવસ. કૃષ્ણ એટલે કૃષ્ણ પક્ષ; તે એકાદશીથી છેલ્લા પાંચ દિવસ અને અપરાહ્ણ એટલે દિવસનો ત્રીજો ભાગ એમ કહ્યુંછે. અનધ્યાયો પણ પૂનમ, એકમ ઇત્યાદિક જે નિત્ય અનધ્યાય કહ્યાછે તેજ પુનરુપનયનનું નિમિત્ત છે. અકાળ વૃષ્ટ્યાદિક નિમિત્તથી થયેલા જે ત્રિરાત્રિ આદિ અનધ્યાય તે પુનરુપનયનનું કારણ નથી. નૈમિત્તિક અનધ્યાયોમાં પ્રાતઃ કાળે ગર્જના થવારૂપ નૈમિત્તિક અનધ્યાય તેજ પુનઃસંસ્કારનું કારણ છે; એ વિષયમાં વિસ્તાર કૌસ્તુભમાં કહ્યોછે. પ્રથમ ખલાનો સ્પર્શ કરી બટુને આચાર્યની સમીપે લાવવો એ જે પ્રધાન કર્મ તેનું વિસ્મરણ થયું હોય તો પુનરુપનયન કરવું. એ પ્રમાણે ગાયત્રી મંત્રના ઉપદેશનું વિસ્મરણ થયું હોય તો પણ પુનરુપનયન કરવું.

તૃતીયઃ પુનરુપનયનનિમિત્તપ્રકારઃ એકંવેદમધીત્યવેદાંતરાધ્યયનચિકીર્ષાપાંપ્રતિવેદંપુનરુપનયનમિત્યેકે અન્યવેદિનામૃત્વેદાધ્યયનાર્થમુપનયનમિત્યપરે અન્યેનુએકેનૈવોપનયનેનવેદત્રયાધ્યયનાધિકારઃ અથર્વવેદાધ્યયનાર્થદ્વિતીયમુપનયનમિત્યાહુઃ તેનચ્ચગાદિવેદત્રયાધ્યાયિનોમુંદમાંડૂક્યાદ્યાથર્વણોપનિષદોવિનાપુનઃસંસ્કારપરંતિતેતેચિત્યાઃ યુગપદનેકલ્લેદારંભેનોપનયનાવૃત્ત્યપેક્ષેતિસહુપનીત્યાયુગપત્સકલવેદારંભઃસિદ્ધથતીતિપરે તન્નૈકવેદાધ્યયનાનંત

રંપદેદાધ્યયનાચિકીર્વાનદેદેતિકર્તવ્યતાકંપુનરુપનયનં તત્રવપનંબ્રહ્મોદનંમેધાજનનંદીક્ષા
પ્રાકૃતાકૃતાપરિદાનરહિતાક્રિયાભવતિ અનધ્યાયાદિકેદિનીયેપુનરુપનયનનિમિત્તેસર્વમવિ
કૃતંયથોક્તકાલેપનયનં ॥

હવે પુનરુપનયનનાં નિમિત્તનો ત્રીજો પ્રકાર કહેછે.

એક વેદનું અધ્યયન કરી બીજા વેદનાં અધ્યયન કરવાની ઇચ્છા હોય તો દર
એક વેદનાં અધ્યયન સમયે પુનરુપનયન કરવું, એમ કેટલાએક અંથકાર કહેછે.
બીજા વેદવાળાઓને જ એવેદનું અધ્યયન કરવું હોય તો પુનરુપનયન કરવું, એમ બીજા
અંથકારો કહેછે; અને બીજા અંથકારો તો, એક ઉપનયન વડેજ ત્રણ વેદનાં અધ્ય-
યનને અધિકાર છે, માત્ર અર્થવશુ વેદના અધ્યયનમાટે બીજું ઉપનયન
કરવું, એમ કહેછે. તેથી ઋક્, યજુઃ, અને સામ એ ત્રણ વેદના ભણતારા
પુનઃ સંસ્કાર કર્યાવિના મુંડ, માંડૂક્ય ઇત્યાદિ, અર્થવશુ વેદનાં ઉપનિષદો
પઠન કરેછે તે વિચાર કરવા યોગ્ય છે. એક સમયે અનેક વેદનાં અધ્યયનનો
આરંભ કરે તો ઉપનયનની આવૃત્તિનું જરૂર નથી, તેથી એક ઉપનયનવડે
એક કાળે સર્વ વેદનો આરંભ સિદ્ધ થાયછે, એમ બીજા અંથકારો કહેછે. તેમાં
એક વેદનું અધ્યયન કરી, પછીજે બીજા વેદનું અધ્યયન કરવાની ઇચ્છા
હોય તે વેદમાં જન્મ કહ્યું હોય તે વિધિપ્રમાણે પુનરુપનયન કરવું. તેમાં વપન,
પ્રસૌદન, મેધાજનન અને દીક્ષા એ કરવાં અથવા ન કરવાં; પરિદાન ક્રિયા કર-
વી નહી. બીજાં ઉપનયનનું કારણ જે અનધ્યાયાદિક તેમાં મોંજી અથવાથી જે પુન-
રુપનયન કરવું તેમાં કાંઈ પણ વર્જ્ય કરવું નહી, અને ઉક્ત કાળે કરવું.

અથપ્રાયશ્ચિત્તાર્થેત્રવંધેવિશેષઃ તત્રનિમિત્તાંતરમેવકરણેતદગયનપુણ્યનક્ષત્રાતુક્ત
કાલોનાપેક્ષ્યે અન્યથાતુયથોક્તકાલાપેક્ષા તત્રકર્તાગિનાતદભાવેપિતૃત્યાદિઃ સર્પિઃ તદ
ભાવેન્યઃ કશ્ચિન્ યત્પુનરુપનયનંપ્રાયશ્ચિત્તત્ત્વેનોક્તંતત્રપર્વદુષ્ટિવિધિનાતદેવકાર્યં યત્રનુ
પ્રાયશ્ચિત્તાંતરસહિતંતત્રોક્તવિધિનાપ્રાયશ્ચિત્તંસંસ્કાર્યેણકારયિત્વાચાર્યેણતસ્યોપનયનંકાર્યં
યત્રજાતકર્માદિસંસ્કારસહિતમુપનયનંવિહિતંતત્રજાતાદિર્જ્વાલાંતસંસ્કારાનુભવાકાર્યં પુન
રુપનયનેગાવત્રાંસ્થાને તત્સવિતુર્વૃણીમહદ્વત્સ્યાઉપદેશાદાચાર્યેણાસ્યાએવરુચ્ઠોદ્વાદશોત્તરસ
હસ્તઃપઃકૃત્ત્રવંચોપનેતૃત્વાધિકાર્યકાર્યં તત્રાસ્યકૃતૌર્વેદૈહિકસ્પુનઃસંસ્કારદ્વારાશ્રી
પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થજાતકર્માતુપનયનાંતસંસ્કારાનુકરિણ્યે એવંનિમિત્તાંતરેપિસંકલ્પકલ્પઃ સર્વ
સંસ્કારોદેશેનતંત્રેણનાંદીશ્રાદ્ધાદિસ્મશ્રુવપનાંતરંચૌલકેશવપનં મનુષ્યાદિક્ષીરપાનાદિ
નિમિત્તાંતરેતુસંસ્કાર્યેમુકદોષપરિહારાર્થપર્વદુષ્ટિદમમુકપ્રાયશ્ચિત્તંકરિણ્યશિતિસંકલ્પ્યત
ત્કુર્યાન્ આચાર્યસ્તુઅસ્યામુકદોષપરિહારાર્થપુનઃસંસ્કારસિદ્ધિદ્વારાશ્રી૦ પુનરુપનયનંકરિ
ણ્યશિતિસંકલ્પોપનયનમાત્રંકુર્યાન્ યત્રોપનયનમાત્રોક્તિતત્રસંસ્કાર્યસ્યનસંકલ્પઃ કિંત્વાચા
ર્યસ્યૈવ પુનરુપનયનંપ્રામાદ્વહિઃપ્રાચ્યામુદીચ્ચાંવાગત્વાકાર્યં નાંદીશ્રાદ્ધાંતેમંડપદેવતાસ્થા
પનં કૃત્તિંગલસ્નાનંસંસ્કાર્યમોજયિત્વાવપનપક્ષેવપનસ્નાનેકારયિત્વાઅસ્યપ્રાયશ્ચિત્તાર્થપુન
રુપનયનહોમેદેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનંકરિણ્યે અસ્મિન્નન્વાહિતેપ્રાવિત્યાદિનિત્યવન્ બ્રહ્મ

ચારિણ:પુનરુપનયનેસમંત્રકંવાસોધારણંનિત્યં અન્યસ્યવૈકલ્પિકં બ્રહ્મસૂત્રધારણાદિસૂર્યેષ્ઠ
 ણાંતંનિત્યવત્ તતોયુવાસુવાસાદિત્યેનમંત્રકંપ્રદક્ષિણમાવર્તનાદિવાસોવદ્વાંજલિગ્રહણાંતે
 પ્રણવવ્યાહતીનાંક્રપ્પાદિસ્મૃત્વાતસ્સવિતુર્વૃણીમહાત્મ્યસ્યશ્યાવાશ્વ:સવિતાનુષ્ટુપ્ પુનરુપનયને
 ઉપદેશેવિનિયોગ: પાદશોધર્ચશ:સર્વામિતિત્રિવાચયેત્ બ્રહ્મચારિણોમેલ્લાદાનાદિનિત્યવ
 ત્તુબ્રહ્મચર્યોપદેશાંતં અન્યસ્યમેલ્લાજિનદંડધારણંપાક્ષિકં બ્રહ્મચર્યોપદેશોદિવામાસ્વાપ્સી
 રિત્યંત: વેદમધીષ્ઠેત્યાદિકંન તત:સ્વિષ્ઠકૃતાદિ મેધાજનનપક્ષેતત્પર્યંતાગ્નિધારણં મિક્ષાપૂ
 વ્વકાનુપ્રવચનીય: ગાયત્ર્યા:સ્થાનેતસ્સવિતુર્વૃણીમહાત્મિહોમ: ત્રિરાત્રવ્રતાંતેયસ્મિન્નાશ્રમેપુ
 નરુપનયનંતદાશ્રમધર્માન્કુર્યાન્ યત્રપુનરુપનયનાંતેપુનર્વિવાહ:કૃતૌર્ધ્વદૈહિકાદે:શ્રૂયેતેતત્રમે
 લ્લાદિધારણપૂર્વકંકતિચિદ્દિનાનિત્રહ્મચર્યંકૃત્વોચિતકાલેસમાપ્યપૂર્વભાર્યવાન્યપાવાવિવા
 હંકુર્યાન્ ઇતિઋગ્વેદિનાંપુન:સંસ્કાર: ॥

હવે પ્રાયશ્ચિત્તમાટે જે પુનરુપનયન તેમાં વિશેષ કહેછે.

નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયા પછી તેજ વખતે પુનરુપનયન કરવું હોય તો ઉત્તરાયણ,
 શુભ મંસર ઇત્યાદિક ઉક્ત કાળ જોવાની જરૂર નથી. તેજ સમયે કરવું ન હોય તો
 ઉક્ત કાળ જોવાની આવશ્યકતા છે. તે પુનરુપનયનમાં કર્તા પિતા, પિતા ન હોય
 તો કાકો ઇત્યાદિક સંપિંડે કરવું. તે ન હોય તો બીજા કોઈએ કરવું. ન્યહાં પ્રાય-
 શ્ચિતરૂપ પુનરુપનયન કહ્યું છે ત્યાહાં સભાએ કહેલા વિધિ પ્રમાણે તેજ કરવું. અને
 ન્યહાં અન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત સહિત પુનરુપનયન કહ્યું છે ત્યાહાં જેને પુનરુપનયન કરવું
 હોય તેની પાસે ઉક્ત વિધિએ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવી આચાર્ય તેને પુનરુપનયન કરવું.
 ન્યહાં જાતકર્મીદિ સંસ્કાર સહિત પુનરુપનયન કરવાનું કહ્યું છે ત્યાહાં જાતકર્મથીકી
 યૌજ પર્યંત સંસ્કાર કરી પછી કરવું. પુનરુપનયનમાં ગાયત્રીને ઠેકાણે “તસ્સવિતુ-
 ર્વૃણીમહે” એ મંત્રનો ઉપદેશ કરવો એમ કહ્યું છે માટે આચાર્યે એજ કયાનો (૧૨૦૦૦)
 જપ, અને ત્રણ કૃત્ય મૌજ આપવાના અધિકારની પ્રાપ્તિ માટે કરવાં. પછી
 “અસ્ય કૃતૌર્ધ્વદૈહિકસ્ય પુન:સંસ્કારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ જાતકર્માયુપનયનાંતસં-
 સ્કારાન્ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. બીજું નિમિત્ત છતાં તે પ્રમાણે સંકલ્પમાં
 ઉચ્ચાર કરવો. સર્વ સંસ્કારને ઉદ્દેશ કરી એકતંત્રે નાંદીશ્રાદ્ધાદિક કર્મ કરી રમશ્રુતું
 વપન કીધા પછી યૌજ સંમંધિ કેશનું વપન કરાવવું. મનુષ્યાદિકનું દ્વય પીધું હોય
 ઇત્યાદિક નિમિત્ત હોય તો જેને સંસ્કાર કરવાના હોય તેણે “અમુકદોષપરિહારર્થ
 પર્ષદુપદિષ્ટં અમુકપ્રાપ્તશ્ચિત્તં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. આ-
 ચાર્યે તો, “અસ્યામુકદોષપરિહારર્થ પુન:સંસ્કારસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ પુનરુ-
 પનયનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ઉપનયનમાત્ર કરવું. ન્યહાં ઉપનયનમાત્ર કહ્યું
 છે ત્યાહાં સંસ્કાર્ય (જેના સંસ્કાર છે તે)ને સંકલ્પ નથી; કેવળ આચાર્યજ સંકલ્પ ક-
 રવો. પુનરુપનયન કરવું તે ગામની બાહર પૂર્વ દિશા અથવા ઉત્તર દિશામાં જઈ
 કરવું. નાંદીશ્રાદ્ધ પર્યંત કર્મ કીધા પછી મંડપ દેવતાનું સ્થાપન કરવું. જહ્નુ મંગળ-
 સ્નાન કીધું હોય એવા સંસ્કાર્યને, બોજન કરાવી; વપન કરવાનો પક્ષ હોય તો વ-

પત્ન અને સ્નાન કરાવી “અસ્ય પ્રાપચ્ચિન્તાર્થ પુનરુપનયનહોમે દેવતાપરિગ્રહાર્થમ-
ન્વાધાનં કરિષ્યે ॥ અસ્યન્નન્વાહિતેષ્વૌ,” ઇત્યાદિક અન્વાધાન નિત્ય પ્રમાણે કરવું.
અભ્યારીને પુનરુપનયનમાં સમંત્રક વસ્ત્રનું ધારણ કરવું એ નિત્ય છે. અભ્યારી ન
હોય તો તેને વિકલ્પે છે. યજ્ઞોપવીત ધારણથી કીર્તિ સૂર્યદર્શન કરવા પર્યંત કર્મ નિત્ય
પ્રમાણે કરવું. પછી “ગુમાસુવાસાં” એ મંત્રે પ્રદક્ષિણા કરવી ઇત્યાદિકથી તે
વસ્ત્ર આંધણ અંજલિ ગ્રહણ કરવી ઇહાં પર્યંત કર્મ કીધા પછી પ્રણવ અને વ્યાહતિ
એમના ઋષિ અને દેવતા ઇત્યાદિકનું સ્મરણ કરી ઉપદેશ કરવો. તે આ રીતે,—
“તત્સવિતુર્વૃણીમહદિત્યસ્ય ધ્યાવાશ્વઃ સવિતાનુષ્ટુ ॥ પુનરુપનયને ઉપદેશે વિનિયોગઃ ॥
તત્સવિતુઃ” પ્રથમ એક એક પાદ, બીજી વાર આર્ધિ આર્ધિ ઋચ્યા, અને ત્રીજી વાર
સર્વ, એ પ્રમાણે ત્રણ વાર કેહેવી. અભ્યારી હોય તો તેને મેખલાદાનાદિકથી તે
અભ્યાર્યના ઉપદેશ પર્યંત કર્મ નિત્ય છે. બીજાને મેખળા, મુગચર્મ અને દંડ એનાં
ધારણનો વિકલ્પ છે. અભ્યાર્યનો ઉપદેશ “દિવા માસ્વાપ્તીઃ” (દિવસે નિદ્રા કરીશ
માં) ઇહાં પર્યંત કરવો. “વેદમધીષ્વ” (વેદનું અધ્યયન કર) ઇત્યાદિક ઉપદેશ
કરવો નહી. પછી સ્વિષ્ટકૃત્ હોમ ઇત્યાદિક કર્મ કરવું. મેધાજનન કરવાને પક્ષ
હોય તો મેધાજનન થવાપર્યંત અગ્નિનું રક્ષણ કરવું. લિક્ષા માગી અનુપ્રવચનીય
હોમ કરવો. ગાયત્રીને સ્થાને, “તત્સવિતુર્વૃણીમહઃ” એ મંત્રે હોમ કરવો. ત્રિરાત્ર
વ્રત ધારણ કીધા પછી, પુનરુપનયન કરતી વેળાએ પ્રથમ જે આશ્રમમાં હતો તે
આશ્રમના ધર્મ પાલન કરવા. જની પ્રેતક્રિયા થઈ ગઈ હોય તેને પુનરુપનયન થયા
પછી કૃષિ તેણે વિવાહ કરવો એવું જે કહ્યું છે ત્યાં પ્રથમ મેખલા ઇત્યાદિક ધારણ
કરી થોડાએક દિવસ અભ્યાર્ય કરી યોગ્ય કાળે તેની સમાપ્તિ કરી પ્રથમની સ્ત્રીજેડે
અથવા (તે મૃત થઈ હોય તો) બીજી જોડે વિવાહ કરવો. એ પ્રમાણે ઋગ્વેદી-
ઓનો પુનઃ સંસ્કાર સમાપ્ત થયો.

અથયજુર્વેદિનાં તત્રઘૌધાયનોવ્રજ્ઞચારિણઃપિતૃજ્યેષ્ઠાભ્યામન્યોચ્છિદમક્ષણેસ્ત્રિયાસહ
મોજનેમધુમાંસશ્રાદ્ધસૂતકાન્નગણાન્નગણિકાન્નાશનેપુનરુપનયનમિત્યાદિક્ત્વાભિધ્રુમુંઠ
ત્વાજ્યાક્ષપાલાશસમિધમાદાયવાચયતિપુનસ્વાદિત્યાં કામાઃસ્વાહેતિયન્મઆત્મનોમિંદા
મૂદમ્નિઃપુનરગ્નિશ્ચશ્ચુરદાદિતિદ્વાભ્યાંહુત્વાચરૂપક્તાનુહોતિ સપ્તવેઅગ્રેંઘૃતેનસ્વાહેતિ તતોયે
નદેવાઃપવિત્રેજેતિતિસૃમિરુપહોમાસ્તતઃસ્વિષ્ટકૃત્પ્રભૃતિસિદ્ધમાધેનુવરપ્રદાનાન્ અથાપરમા
પરિધાનાત્કૃત્વાપાલશોંસમિધમાદાય વ્રાત્યપ્રાપચ્ચિન્તાર્થજુહોતિવ્યાહનીર્જુહોતિઅથાપરોવ્રાજ્ઞ
ળવચનાત્સાવિત્ર્યાશતકૃત્વોભિમંત્રિતંઘૃતંપ્રાશ્યકૃતપ્રાપચ્ચિન્તોમ્બવતીત્યાદિકમવદન્ અત્રો
ક્ષપક્ષાણાંશક્તાશક્ત્ત્વેદનવ્યવસ્થા ર્દકૌસ્તુભેદ્રદ્રવ્યં એવંશાસ્ત્રાંતરેષ્વપિવપનમેલ્લાજિન
દંડમૈદ્યચર્ચાવ્રતાદિકૈર્વૈકલ્પિકવ્યવસ્થયાનુષ્ઠાયસ્વસ્વશાલ્ભોક્તોપનયનંકાર્યં ॥

હવે યજુર્વેદીઓનો પુનઃ સંસ્કાર કેહેછે.

અભ્યારીએ, પિતા અથવા પોતાથી જ્યેષ્ઠ, એમનાથી અન્યનું ઉચ્છિદ્ધ ભક્ષણ
કીધું હોય; સ્ત્રીની જોડે બોજન કીધું હોય; અથવા મધ, માંસ, શ્રાદ્ધાન્ન, સૂતકાન્ન,

ગણાત્ર (ધણા જણોનું) અન્ન એકહું રાધ્યું હોય તે) અને વેશ્યાનું અન્ન, લક્ષણ કી-
ધું હોય તો; પુનરૂપનયન કરવું ઇત્યાદિક કહી અગ્નિમુખ એટલે સ્થંદિલ કરણાદિ,
કર્મ કરી ઘૃતે ભીજવેળી ખાખરાની સમિધ લઈ “પુનસ્સ્વાંકામાઃ સ્વાહા,” “વન્મ
આત્મનો મિંદામુદગ્નિઃ પુનરગ્નિશ્ચક્ષુરદાન્” એ એ મંત્રવડે હવન કરી ચર રાંધી હોમ
કરવો, સમ્પત્તેઅર્થેઽઘૃતેનસ્વાહા ” એ મંત્રવડે. પછી “યેનદેવાઃ પવિત્રેણ” એ ત્રણ
ઋચાવડે ઉપહોમ કરવો. પછી સ્વિષ્ટકૃત હોમચક્રી યુરને ગોદાન દેવું ઇહાં પર્યંત
કર્મ કરવું. બીજો પક્ષ—વસ્ત્ર ધારણ પર્યંત કર્મ કરી ખાખરાની સમિધ લઈ ત્રા-
ત્ય પ્રાયશ્ચિત્તનો હોમ કરી વ્યાહતિમંત્રે હોમ કરવો. ત્રીજો પક્ષ—બ્રાહ્મણકને
ગાયત્રીમંત્રે સો વાર મંત્રિત કરાવેલું ઘૃત પ્રાશન કરવાથી કૃતપ્રાયશ્ચિત્ત (શુદ્ધ) થાય-
છે ઇત્યાદિક પ્રકાર બૌધાયને કહ્યાછે. ઇહાં ઉક્ત પક્ષોની શક્ત અશક્ત એ ભેદ
કરી વ્યવસ્થા કરવી, એ ડૉસ્તુભમાં જોવું. એ પ્રમાણે બીજી શાખાઓવિષે પણ
વપન, મેખલા, અગ્નિન, દંડ, ભિક્ષાચરણ, અને વ્રત ઇત્યાદિક કર્મ કરવાં અથવા
ન કરવાં એવી વ્યવસ્થાએ કરી પોતપોતાની શાખામાં કહ્યા પ્રમાણે પુનરૂપનયન
કરવું.

અથવ્રહ્મચારિધર્માઃ તત્રસંધ્યાત્રયમગ્નિપરિચ્છરણંમૈશ્વચનિત્યં તત્રાગ્નિકાર્યપ્રાતઃસાયંચ
સાયમેવસહૃદા તત્રપાલાશલ્કદિગત્વત્થશમીસમિધઃશ્રેષ્ઠાસ્તદ્લાભેડર્કવેતસાં ભવચ્છદ્ધૂ
ર્વિકાપિશ્તાવિપ્રાણાં સાચવિપ્રગૃહેષ્વેવ આપદિશૂદ્રગૃહેષુઆમાન્નગૃળીવાન્ હવ્યેશ્રાદ્ધમિ
ન્નકથ્યેચાભ્યર્થિનોમુંજીત અસ્યવ્રહ્મયજ્ઞોપિનિત્યઃ સત્ત્વોપાકરણાત્પૂર્વગાયત્ર્યાકાર્યઃ ગુરુ
ચ્છિદ્રંમધ્વાદિકંનિષિદ્ધમપિતદન્વાપરિહાર્યરોગનિવૃત્ત્યર્થમક્ષણીયં નિષિદ્ધાન્યત્ગુરુચ્છિ
દ્રંત્વનૌષધમપિમદ્યં એવંચેષ્ટભ્રાતુઃપિતૃશ્ચોચ્છિદ્રેપુત્રેયં દિવાસ્વાપોનેત્રેકજ્જલમુપાન
ચ્છન્નમંકાદૌશયનંચવર્ચ્યં તાંતૂલાભ્યંજનંચૈવકાંસ્યપાત્રેચમોજનં યતિશ્વત્રહ્મચારીચવિધવા
ચચિવર્જયેત્ મધુસૂતકાન્નશ્રાદ્ધાન્નાદેર્નિષેધાપુનઃસંસ્કારપ્રકરણોક્તાઅનુસંધેયાઃ મેખલા
મજ્જિનંદંહમુપવીત્તંચનિત્યશઃ કૌર્પીનંકટિસૂત્રંચવ્રહ્મચારીવિધાયેત્ મેખલોપવીતાદૌત્રુટિ
તેજલેપ્રાસ્યાન્યદ્ધારયેત્ યજ્ઞોપવીતનાશેમનોઽયોતિરિત્યનેનવાતપતિમિશ્વેતિચતસ્રાઙ્યાહુ
તીર્તુહુયાદિત્યુક્તં અસ્યગુરુપરિચર્યાપ્રકારોઽન્યત્રજ્ઞેયઃ

હવે બ્રહ્મચારિના ધર્મ કેહેછે.

ત્રિકાળ સંધ્યાવંદન, અગ્નિની સેવા અને ભિક્ષા એ બ્રહ્મચારિને નિત્ય છે. તેમાં
અગ્નિની સેવા પ્રાતઃ અને સાયં કાળે કરવી; અથવા સાયં કાળેજ એક વાર કરવી
તેમાં ખાખરો, ખેર, પિપળો અને શમી એ સમિધ ઉત્તમ અને તેન મળે તો આ-
કડો અને વેતસ (નેતર)નાં લેવાં. “મવત્” શબ્દ પૂર્વક ભિક્ષા બ્રાહ્મણે માગવી. તે
ભિક્ષા બ્રાહ્મણને ઘરેજ માગવી. આપત્તિ હોય તો શૂદ્રને ઘરે કાચાં અન્નની ભિક્ષા
લેવી. હવ્ય (દેવતાની પ્રીતિ અર્થે જ અન્ન તે), અને શ્રાદ્ધ વિના કવ્ય (પિતૃપ્રીત્યર્થ
જ અન્ન તે) એમને વિષે બોલાવે તો ભોજન કરવું. બ્રહ્મચારિને બ્રહ્મયજ્ઞ મૂળ નિત્ય
છે. તે બ્રહ્મયજ્ઞ ઉપાકર્મથી પ્રથમ ગાયત્રી મંત્રે કરી કરવો. યુરનું ઉચ્છિદ્ર, મધ ઇ-

ત્યાદિ નિષિદ્ધ પદાર્થ તે પણ, તે નિષિદ્ધ પદાર્થ વિના નિવૃત્ત ન થાય એવો રોગ થયો હોય તો તેની નિવૃત્તિ માટે ભક્ષણ કરવો. નિષિદ્ધ પદાર્થ વિના ગુરુનું ઉચ્છિષ્ટ એવું ઔષધ ન હોય તો પણ તે ભક્ષણ કરવું. મ્હોટો ભાઈ અને પિતા એમનાં ઉચ્છિષ્ટવિષે પણ એજ નિર્ણય જાણવો. દિવસે નિદ્રા, નેત્રમાં કાજળ નાખવું, પગરખાં પેહેરવાં, છત્ર લેવું અને પક્ષંગ ઇત્યાદિક ઉપરે નિદ્રા કરવી એ વર્જ્ય કરવાં. “તાંમૂળ, કાજળ, અને કાંસાનાં પાત્રમાં ભોજન એ સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અને વિધવાએ વર્જ્ય કરવાં.” મધ, સૂતકાન્ત, અને શ્રાદ્ધાન્ત ઇત્યાદિકના નિષેધ પુનઃ સંસ્કાર પ્રકરણમાં કહ્યા છે તે જાણવા. “મેખલા, મુગયર્મ, દંડ, યજ્ઞોપવીત, કૌપીન, અને કટિસૂત એ બ્રહ્મચારિએ નિત્ય ધારણ કરવાં.” મેખલા કે યજ્ઞોપવીત ઇત્યાદિક તુટે તો તુટેલાં જળમાં નાખી ખીજાં ધારણ કરવાં. યજ્ઞોપવીતનો નાશ થાય તો, “મનો-જ્યોતિઃ” એ મંત્ર અને “વ્રાતપતિભિઃ” એ ત્રણ મંત્રે ધૃતની ચાર આહુતિ હોમવી. એમ કહ્યું છે. બ્રહ્મચારીએ ગુરુની સેવા કરવી તેનો પ્રકાર અન્યત્ર જોવો.

અથવ્રત્સચારિવ્રતલોપે મંધ્યાગ્નિકાર્યલોપેષ્ઠસહસ્રગાયત્રીતપઃ ક્વચિત્સહસ્રોપેમાનસ્તો કેતિમંત્રસ્વશર્તંતપડક્તઃ મિશ્તાલોપેષ્ઠશનં અભ્યાસેદ્વિગુણંપુનઃ સંસ્કારશ્ચ મધુમાંસાદ્યશ નેડક્તં સ્ત્રીસંગેગર્દભપશુઃ એકાનેકવ્રતલોપસાધારણમૃગિવધાને તંવાધિયાત્રપેન્મંત્રલક્ષંચૈવ શિવાલયે વ્રત્સચારીસ્વધર્મેપુન્યપૂનંચેત્પૂર્ણમેતિતત્ ॥

હવે બ્રહ્મચારિવ્રતનો લોપ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કેહેછે.

સંધ્યા અને અગ્નિકાર્યનો લોપ થયો હોય તો આઠ હજાર ગાયત્રી જપ કરવો. કોઈ ગ્રંથમાં એક વાર સંધ્યા અને અગ્નિકાર્યનો લોપ થયો હોય તો “માનસ્તોકે” એ મંત્રનો સો વાર જપ કરવો, એમ કહ્યું છે. મિશ્તાનો લોપ થાય તો આઠ સો જપ કરવો. વારંવાર લોપ થયો હોય તો ખમણો જપ કરી પુનઃ સંસ્કાર કરવો. મધુ-માંસ ઇત્યાદિકનાં ભક્ષણવિષે પ્રથમ કહ્યું છે. સ્ત્રી સંગ થાય તો બ્રહ્મચારિએ ગર્દભ-પશુયાગ કરવો. એક અથવા અનેક વ્રતનો લોપ થયો હોય તો સાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત ઋગ્વિધાન પ્રથમાં કહ્યું છે, — “બ્રહ્મચારિના સ્વધર્મમાં કાંઈ ન્યૂતપણું પ્રાપ્ત થાય તો શિવમંદિરમાં બેસી “તંવાધિયા” એ મંત્રનો લક્ષ જપ કરવો તેથી ન્યૂતપણું નિ-વૃત્ત થઈ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપાકર્મકૃત્વાપ્રાગુક્તવિદ્યારંભકાલેક્ષરારંભોક્તવિષ્ણવાદિપૂજાપ્રકારેણવેદારંભઃ કાર્યઃ દ્વિ-જસ્રીણાંયુગાંતરેમૌજીર્વધેવેદાધ્યયનંચાસીત્કલિપુગેતુનૈતદ્વયં અતઃસ્ત્રીણાંવેદોચ્ચારાદૌ દોષઃ ॥

ઉપાકર્મ કરી પૂર્વોક્ત જે વિદ્યારંભના કાળ તે કાળે અક્ષરારંભની વખતે, જેમ વિષ્ણુ આદિ દેવની પૂજાનો પ્રકાર કહ્યો છે તે પ્રકારે પૂજા કરી વેદાધ્યયનનો આરંભ કરવો. ખીજા યુગોમાં બ્રાહ્મણની સ્ત્રીયોને મૌલ્યબંધન અને વેદાધ્યયન સંસ્કાર હતા. કલિયુગમાં તો, એ વાતે સંસ્કાર સ્ત્રીયોને નથીજ, માટે સ્ત્રીયોને વેદના ઉચ્ચારા-દિકવિષે દોષ છે.

અથાનધ્યાયાઃ તેષામનિત્યાનૈમિત્તિકાશ્ચ પ્રાયેણર્થોત્તી પ્રકરણે ઉક્તાઃ તતોન્યેપિ ડમયવિધાન
ધ્યાયાવહોનિર્વંધેષૂક્તાસ્તેત્રનપ્રપંચ્યંતે કલિકાલેસ્મિન્સ્તાવદનધ્યાયપાલનસ્પદુર્મેધસામશ-
વ્યત્વાન્ તથાચ્છેમાદ્રોસ્મૃતિઃ ચતુર્દશ્યષ્ટમીપર્વપ્રતિપત્સ્તેવસર્વદા દુર્મેધસામનધ્યાયાસ્ત્વંત
રાગમનેષુચેતિ અતઃકલૌપ્રતિપદદ્વયમષ્ટમીદ્વયંચતુર્દશીદ્વયંપૂર્ણિમાદશોઽયનસંક્રાંતિરિત્યેના
વતપ્વાનધ્યાયાસ્યક્તિવેદશાસ્ત્રાદિક્રમધ્યેતદ્વયં પુંસાંપ્રાયોલ્પપ્રત્તવાન્ શિષ્ટાચારોપ્પેવમેવ
પૂર્વદિનેસાર્યપરત્રપ્રાતઃશ્વત્રિમુહૂર્તાનધ્યાયતિથિસત્ત્વે ઉદયેસ્તમપેવાર્ષીત્યનેનદિનદ્વયેઽનધ્યાય
પ્રાત્તૌવચનાંતરં કેચિદાહુઃકચિદ્દેશેવાવત્તદિનનાદિકાઃ તાવદેવત્વનધ્યાયોનતન્મિશ્રેદિ
નાંતરદતિ ઇદમપ્યલ્પપ્રત્તત્રિપયં ચતુર્થોત્તમમ્પ્રાદૌપ્રદોષનિર્ણયઃ પ્રદોષેષુનસ્મરેન્નચકી
ર્તપેદિત્યુક્તેરિતરાનધ્યાયતોદોષાધિક્યં અનધ્યાયસ્તુનાંતેષુનેતિહાસપુરાણયોઃ નધર્મશાસ્ત્રે
ત્વન્યેષુપર્વણ્યેતાનિવર્તયેન્ નિત્યેતપેચકામ્યેચક્રતૌપારાયણેપિચ નાનધ્યાયોસ્તિવેદાનાંપ્ર
હણેગ્રાહણેસ્મૃતઃ ॥

હવે અનધ્યાય કેહેછે.

અનધ્યાય નિત્ય અને નૈમિત્તિક બે પ્રકારના છે. તે બહુધા મૌજી પ્રકરણમાં ક-
હ્યાછે. તેથી બીજા પણ નિત્ય અને નૈમિત્તિક અનધ્યાય ગ્રંથોમાં ઘણા કહ્યાછે પરંતુ
તે ઘડાં કેહેતા નથી; કારણ, આ કલિ યુગમાં તે સર્વ અનધ્યાય પાળવાનું દુર્મેધા
(મંદમતિ) મનુષ્ય હોવાથી અત્યંત અશક્ય છે. તેમજ હેમાદ્રિ ગ્રંથમાંનું સ્મૃતિ-
વાક્ય છે. “ચતુર્દશી, અષ્ટમી, પર્વણિ, એકમ અને અધ્યયનની વખતે મધ્યમાંથી
કોઈનીસરી જાય એટલા અનધ્યાય મંદમતિને છે,” માટે કલિ યુગમાં બે એકમ,
બે આઠમ, બે ચૌદશ, પૂનમ, અમાસ, અને અયન સંક્રાંતિ (કર્ક, મકર)—એટલાજ
અનધ્યાય દિવસ છોડી; વેદ, શાસ્ત્ર ઇત્યાદિકનું અધ્યયન કરવું; કારણ પુરુષોની
બુદ્ધિ બહુધા મંદ છે, અને શિષ્ટ જનોનો આચાર પણ એમજ છે. પૂર્વ દિવસે સા-
યંકાળે અથવા બીજા દિવસે પ્રાતઃ કાળે છ ઘડી અનધ્યાયતિથિ હોય તો, “ઉદય
કાળે કિંવા અસ્ત કાળે,” એ વચને કરી બે દિવસ અનધ્યાય પ્રાપ્ત થયા તેથી
બીજું વચન કેહેછે.—“જ દિવસે જટલી અનધ્યાયતિથિની ઘડી હોય તેટલોજ
અનધ્યાય માનવો, અનધ્યાયની ઘડીએ યુક્ત બીજા દિવસે અનધ્યાય નહી, એમ
કોઇ ગ્રંથકાર કેહેછે,” એ વચન પણ મંદબુદ્ધિનેવિષે જાણવું. ચોથ, સાતમ ઇત્યાદિક
દિવસે પ્રદોષ થાયછે તેનો નિર્ણય પ્રથમ (પૃ ૩૧૫ માં) કહ્યોછે. “પ્રદોષદિવસે પઠન
અને સ્મરણ પણ કરવું નહી એવું વચન છે, તેથી અન્ય અનધ્યાયો કરતાં પ્રદોષ અન-
ધ્યાયનો દોષ અધિક સમજવો.” અંગ, ઇતિહાસ (ભારત ૬૦), પુરાણ, ધર્મશાસ્ત્ર,
અને અન્ય શાસ્ત્રોવિષે અનધ્યાય નથી. પર્વણીને દિવસે અંગાદિકનું અધ્યયન કરવું
નહી. નિત્યકર્મ, જપ, કામ્યકર્મ, યજ્ઞ, અને પારાયણવિષે અનધ્યાય નથી. વેદનું
અધ્યયન કરવું અને કરાવવું તેને વિષે અનધ્યાય છે.”

અથાધ્યયનધર્માઃ વેદારંભેવસાનેગુરોઃપાદોપસંગ્રહણં આદૌપ્રણવમુચ્ચાર્યવેદમ્મૂલ્કીત્યાંતેપ્ર
ણવમુચ્ચાર્યભૂમિસ્પૃષ્ઠાવિરમેન્ રાત્રેઃપ્રથમયામેચરમયામેચવેદાધ્યયનં યામદ્વયંશયાનસ્તુબ્રહ્મ

મૂળાયકલ્પને ગુરુપિતરંમાતરંચમન્યેતકદાપિનદ્રુણેત અધ્યાપિતાયેગુરુનાદ્વિયંતેશિષ્યાવાચા
પનસાકર્મણાવા યથૈવતેનગુરોર્મોજનીયાસ્તથૈવતાન્નમુનક્તિશ્રુતંતત્ ક્ત્યધ્યયનધર્માઃ ॥

હવે અધ્યયન કેમ કરવું તેના ધર્મ કેહેછે.

વેદાધ્યયનના આરંભ સમયે અને સમાપ્તિ સમયે ગુરુનાં ચરણુ ઝાડણુ કરવાં. પ્રથમ ઓંકારનો ઉચ્ચાર કરી પછી વેદનું અધ્યયન કરી પાછો અંતે ઓંકારનો ઉચ્ચાર કરી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી વિરામ કરવો. રાત્રિના પ્રથમ પોહોરે, અને છેળે પોહોરે વેદાધ્યયન કરવું. “એ પોહોર નિદ્રા કરનારો પ્રભત્વને પામેછે.” ગુરુ, પિતા, અને માતા એમનું સન્માન રાખવું. ક્યારે પણ દ્રોહ કરવો નહી. “ગુરુએ ભણાવેલા શિષ્યો મન, વાણી, કર્મે કરી એ ગુરુનો સત્કાર ન કરે તો જન્મ તેઓ ગુરુએ પાલન કરવાને યોગ્ય નથી તેમ વેદ પણ તેઓનું પાલન કરતા નથી; એટલે તેને તે અધ્યયન ક્ષણ દેનારું થતું નથી.” એ પ્રમાણે અધ્યયનના ધર્મ સમાપ્ત થયા.

અથવ્રતાનિ તાનિમહાનાસ્મિન્નવમહાવ્રતોપનિષદ્વ્રતગોદાનવ્રતાઋવાનિચત્વારિક્રમેણજ
ન્યતસ્ત્રયોદશાદિપુર્વષ્ણન્ત્રાયણેષ્ચૌલોક્તિથિનક્ષત્રવારાદિપુર્વાર્કાણિ અથાવિસ્તૃતપ્રયોગાઃ
કૌસ્તુભાદૌશ્વસ્વગૃહ્યેષુચ્ચદ્રવ્યાઃ એતેષાંલોપેપ્રત્યેકમેકૈકઠ્ઠચ્છંચરિત્વાગાયત્ર્યાશતાહુર્નિર્તુ
હ્યાત્ ત્રીનષદ્દ્વાદશવાઠ્ઠચ્છાનુકુર્યાન્નિત્યન્યત્ર ॥

હવે વ્રત કેહેછે.

તે વ્રત મહાનામ્નીવ્રત, મહાવ્રત, ઉપનિષદ્વ્રત, અને ગોદાનવ્રત એ નામનાં ચાર છે. તે ચાર ક્રમે કરી જન્મથકી તેરમાં ઇત્યાદિક વર્ષે ઉત્તરાયણમાં ચૌલસંસ્કારમાટે કહેલાં તિથિ, નક્ષત્ર, અને ચારમાં કરવાં. એ વ્રતોનો વિસ્તારયુક્ત પ્રયોગ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથમાં અને પોતપોતાનાં ગૃહ્યમાં જોવો. એમનો લોપ થાય તો એક એક વ્રતનું એક એક કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ગાયત્રી મંત્રે સો આહુતિનો હોમ કરવો. ત્રણ, છ, અથવા ચાર કૃચ્છ્ર કરવાં એમ બીજા ગ્રંથોમાં કહ્યુંછે.

અથસમાવર્તનં ગુરુવેક્ષેત્રાદ્યન્યતમંદત્વાતદનુજ્ઞયાસ્ત્રાયાન્ સ્નાનંનામસમાવર્તનં તાનિચ
ક્ષેત્રંહેમગૌરુશ્વશ્ચત્રોપાનહૌધાન્યંવસ્ત્રત્રયંશાકમિત્યેતાનિ એપુષ્પદુરોઃપ્રિયંતદેયં દાનંવિનેવગુ
રપ્રીતૈતદનુજ્ઞયૈવસ્ત્રાયાન્ ક્ષેત્રાદિનાપિનિવિદ્યાનિષ્ક્રયઃ કૈકેકમક્ષરંયસ્તુગુરુઃશિષ્યેનિવેદયે
ત્ પૃથિવ્યાનાસ્તિતદ્વદ્વ્યંયદ્વત્વાત્વનૃણીભવેદિત્યુક્તેઃ સચસ્નાતકાસ્ત્રિવિધઃ વિદ્યાસ્નાતકોવ્ર
તસ્નાતકોવિદ્યાવ્રતોભયસ્નાતકઃત્રિ તત્રૈકંદ્વૌત્રીન્ચતુરોવાવેદાન્વેદૈકદેશંવાધીત્યતદર્થચક્ષા
ત્વાદ્દશવર્ષાદિબ્રહ્મચર્યકાલાવધેઃપ્રાગેવસ્નાતિસવિદ્યાસ્નાતકઃ ઉપનયનવ્રતસાવિત્રીવ્રતવે
દ્વ્રતાન્યનુષ્ઠાયવેદસમાપ્તેઃપૂર્વમેવસ્નાતોવ્રતસ્નાતકઃ દ્વાદશવર્ષાદિબ્રહ્મચર્યસમાપ્ત્યાવેદસ
માપ્ત્યસ્નાતોવિદ્યાવ્રતોભયસ્નાતકઃ તત્રોપનયનોત્તરમેધાજનનપર્યંતંચિરાત્રદ્વાદશરાત્રાદિવ્રત
મુપનયનુવ્રતં મેધાજનનોત્તરમુપાકર્માંતંબ્રહ્મચારિધર્માનુષ્ઠાનંસાવિત્રીવ્રતં તદુત્તરંવેદાધ્યય
નાર્થદ્વાદશવર્ષાદિકાલાવચ્છિન્નવ્રતંવેદવ્રતં સ્વાધ્યાયોધ્યેતવ્યરતિવિધેરર્થજ્ઞાનપર્યંતત્વાદ્વેદા

ર્થજ્ઞાનવિનાવેદાધ્યયનમાત્રેણસમાવર્તનેઽધિકારોનેતિપૂર્વમીમાંસકાઃ વેદપ્રહણમેવવિધિફલંપૂર્વકાંડાર્થજ્ઞાનકર્માનુષ્ઠાનાક્ષિપ્તં ઉત્તરકાંડાર્થજ્ઞાનકામ્યશ્રોતવ્યવિધિપ્રાપ્તિમિત્યુત્તરમીમાંસકાઃ તત્રસંહિતાત્રાઘ્યણચંમિલિતૈકોવેદઃ આરણ્યકાંડંત્રાઘ્યણાંતર્ગતમેવ સંપૂર્ણકવેદાધ્યયનેવેદશક્તોવેદૈકદેશપટેન્ અત્યશક્તેનસંહિતાયાઃપ્રથમચરમસૂક્તેકાતિપયમૂક્તાનાંપ્રથમાઋચઃસર્વસૂક્તાનાંપ્રથમાઋચોવાધ્યેતવ્યાઃ એવંવેદૈકદેશાધ્યયનોત્તરંસમાવૃત્તોવિવાહિતોવાત્રઘ્યણચર્યોક્તિનિયમેનવેદાધ્યયનંકુર્યાન્ તત્રઋતૌભાર્યાગમનંકાર્યં વ્રહ્મચારીવ્રતલોપપ્રાપ્તિશ્ચિત્તંઋચઃચર્યંકૃત્વામાહવાહનિહોમંચકૃત્વાસમાવર્તનંકાર્યં એતચ્ચંધ્યાગ્નિકાર્યમિક્ષાલોપગૃદ્ધાદિસ્પર્શકટિસૂત્રમેષ્વલાગ્નિનત્યાગદિવાસ્વાણંત્રનપર્યુષિતમોત્તનાદિવ્રતમંગેપુશ્નપ્તકાલમભ્યવ્રતમુંભંગેજેયમ્ વહુધર્મલોપેતુનંત્રોધિપાનવ્યસ્પાશવિષ્ણમિતિમંત્રસ્યલક્ષતપઃશિવાલયેદમ્યુક્તં એવંચમહાનામ્યાદિવ્રતલોપસ્યવ્રહ્મચર્યવ્રતલોપસ્યચપ્રાપ્તિશ્ચિત્તોત્તરંસમાવર્તનંનાંધિકારઃ ॥

હવે સમાવર્તન કેહેછે.

વેદાધ્યયન થયા પછી ગુરુને ક્ષેત્રાદિકમાંથી એકાદ દર્શિગુરુની આજ્ઞા અહણુ કરી સ્નાન કરવું, સ્નાન એટલે સમાવર્તન કરવું. ક્ષેત્રાદિક પદાર્થો કેહેછે. ક્ષેત્ર (ખેતર), સોનું, ગાય, ઘોડો, છત્ર, પગરખાં, ધાન્ય, ત્રણ વસ્ત્ર, અને શાક એમાંથી જે ગુરુને પ્રિય હોય તે ફેરવું. કાંઈયે દીધા વિનાજ ગુરુ પ્રસન્ન થયા હોય તો તેમની આજ્ઞા અહણુ કરીનેજ સ્નાન કરવું. ક્ષેત્રાદિક દીધા થકી પણ વિદ્યાનું મૂલ્ય થતું નથી; કારણ, “ગુરુ જે એક એક અક્ષર શિષ્યને ભણાવેછે તેને બદલે પૃથ્વીમાં એવો પદાર્થ કોઈ નથી કે જે દીધાથી અનૃણી (ગુરુનાં ઋણ રહિત) થઈ શકે,” એવું વચન છે. તે સ્નાતક ત્રણ પ્રકારના—વિદ્યાસ્નાતક, વ્રતસ્નાતક, અને વિદ્યાવ્રતોભયસ્નાતક એ રીતે. તેમાં એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર વેદ કિંવા વેદનો એક ભાગ અધ્યયન કરી અને તેનો અર્થ અણી ખાર વર્ષ ઇત્યાદિક જે બ્રહ્મચર્યના કાળનો અવધિ કહોછે તેથી પ્રથમજ સમાવર્તન કરે તે વિદ્યાસ્નાતક છે. ઉપનયનવ્રત, સાવિત્રીવ્રત, અને વેદવ્રતનું આચરણ કરી વેદાધ્યયનની સમાપ્તિ થવાથી પ્રથમજ સ્નાન કરે તે વ્રતસ્નાતક છે. ખાર વર્ષ ઇત્યાદિક પર્યંત બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી તેની સમાપ્તિ કરી વેદની સમાપ્તિ કરી જે સ્નાન કરેછે તે વિદ્યાવ્રતોભયસ્નાતક છે. મૌલ્ય થયા પછી મેધાજનન પર્યંત જે ત્રણ રાત્રિ ખાર રાત્રી ઇત્યાદિ વ્રત ધારણ કરવું તે ઉપનયનવ્રત છે. મેધાજનન પછી ઉપાકર્મ પર્યંત જે બ્રહ્મચારિના ધર્મનું આચરણ કરવું તે સાવિત્રીવ્રત છે. ઉપાકર્મ પછી વેદાધ્યયન કરવામાટે ખાર વર્ષ ઇત્યાદિક કાળ પર્યંત જે વ્રત આચરણ કરવું તે વેદવ્રત છે. “વેદના અર્થનું જ્ઞાન થવા પર્યંત વેદાધ્યયન કરવું,” એવો વિધિ છે. માટે વેદના અર્થનું જ્ઞાન થયા વિના કેવળ વેદનો પાઠ કરવાથી સમાવર્તનવિષે અધિકાર નથી એમ પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્રના કત્તીઓ કેહેછે. વેદનું અધ્યયન કરવું એજ વિધિનું ફળ છે. પૂર્વ કાંડના અર્થનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું તે કર્મનાં અનુષ્ઠાનમાટે ઉપયોગી છે, અને

ઉત્તર કાંડના અર્થનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું તે કામ્ય કર્મનો જે સાંભળવાનો વિધિ તેણે કરી પ્રાપ્ત છે એમ ઉત્તરમીમાંસાશાસ્ત્રકર્તાઓ કહે છે. તેમાં સંહિતા અને બ્રાહ્મણ મળી એક વેદ છે. આરણ્યકાંડ તો બ્રાહ્મણને અંતર્ગતજ છે. સંપૂર્ણ એક વેદનાં અધ્યયનમાં અશક્ત હોય તો તેણે વેદનો એક ભાગ અધ્યયન કરવો. અતિ અશક્ત હોય તેણે સંહિતાનાં પ્રથમ અને છેલાં સૂક્ત, ઠેટલાંએક સૂક્તોની પ્રથમની ઋચાઓ અથવા સર્વ સૂક્તોની પ્રથમની ઋચાઓ એનું અધ્યયન કરવું. એ રીતે વેદના એક દેશનું અધ્યયન કીધા પછી સમાવર્તન કરી અથવા વિવાહ કરી બ્રહ્મચારિને કહેલા નિયમ પ્રમાણે વેદાધ્યયન કરવું. તેમાં ઋતુ સમયે સ્ત્રીગમન કરવું. બ્રહ્મચારિવ્રતના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત; ત્રણ કૃત્ય કરી મહા વ્યાહતિનો હોમ કરી સમાવર્તન કરવું. એ પ્રાયશ્ચિત્ત સંધ્યા, અગ્નિકાર્ય, અને ભિક્ષા એનો લોપ થયો હોય; શૂદ્રાદિકનો સ્પર્શ થયો; કટિસૂત્ર, મેખલા, અને મૃગચર્મ એનો ત્યાગ થયો હોય; દિવસે નિદ્રા; નેત્રમાં કાઝલ; અને વાસી અન્ન ભક્ષણ ઇત્યાદિક વ્રત ભંગોમાં થોડા દિવસ પર્યંત અલ્પ વ્રતનો ભંગ થયો તો તે વિષયમાં બ્રહ્મવું. ધણા ધર્મનો લોપ થયો હોય તો, “ત્રિવોધિયાનવ્યમ્યાશવિષ્ટં” એ મંત્રનો એક લક્ષ જપ શિવાલયમાં કરવો એમ પ્રથમ (પત્ર ૩૪૨ માં) કહ્યું છે. એ પ્રમાણે મહાનામ્ની આદિક વ્રતનો લોપ થયો હોય તો તેનું અને બ્રહ્મચર્યવ્રતના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પછી સમાવર્તન સંસ્કારનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

અથસમાવર્તનકાલઃતત્રોપનયનોક્તકાલેસમાવર્તનમિતિવહવોઽયોર્નિર્ધયાઃ તેનાનધ્યાયે પ્રદોષદિનેમૌમશનિવારયોઃપૌષાપાઠયોર્દક્ષિણાયનેચનમવતિ માર્ગશર્ષિવિવાહપ્રસક્તૌદક્ષિણાયનેપિમવતિ અન્યથાઅનાશ્રમીનિષ્ઠેતદિનમેકમપિદ્વિતરતિનિષેધાતિક્રમાપત્તેઃ અન્યેતુમૌઽયુક્તકાલોપાદાનેમૂલાભાવાતુરિક્તાત્રયપૂર્ણમામાવામ્યાષ્ટમીપ્રતિપદ્વિત્રિતિથિષુ શુક્લેત્પત્રિકમિન્નરુણેચમુક્તશુક્રાસ્તાદિદિનક્ષયમદ્રાવ્યનીપાતાદિદોષશૂન્યે શુભવારેસમાવર્તનંકાર્યં નાત્રપ્રદોષસીપ્પદાદિનિથિવર્તનમાવશ્યકમિત્યાહુઃ પુણ્યપુનર્વસુમૃગસ્વેતીહસ્તાનુરાધોત્તરાત્રયરોહિણીશ્રવણવિશાખાચિત્રાઃશ્રેષ્ઠાઃતદલાભેમૌઽયુક્તમાનિ કચિદ્ભૌમશનિવારૌસિંધાનુક્તૌ ॥

હવે સમાવર્તનનો કાળ કહે છે.

સમાવર્તન એટલે મૌજનું વિસર્જન કરવું તે, મૌજમાં જે કાળ કહ્યો છે તે કાળે કરવું, એમ ધણા યોતિષગ્રંથોમાં કહ્યું છે. તેથી અનધ્યાય, પ્રદોષદિવસ, ભૌમ વાર, શનિ વાર, પૌષ માસ, આષાઠ માસ, અને દક્ષિણાયન એમાં સમાવર્તન કરવું નહીં. માર્ગશર્ષિ માસમાં તેના વિવાહનો પ્રસંગ આવે તો દક્ષિણાયનમાં પણ કરવું. વિવાહ ન છતાં સમાવર્તન કરે તો “દ્વિજ એક દાણુ પણ આશ્રમ વિના રેવું નહીં,” એ નિષેધનું ઉલ્લંઘન થાય છે. બીજા ગ્રંથકાર તો, મૌજમાં કહેલો કાળ સમાવર્તનમાટે લેવો એવું મૂળ વચન ક્યાં પશુ મળતું નથી માટે ત્રણ રિક્તા તિથિ (૪, ૬, ૧૪), પૂનમ, અમાસ, આઠમ, અને એકમ એ તિથિ વર્જ્ય કરી અન્ય તિથિ; શુક્લ પક્ષ;

છેલા પાંચ દિવસ વર્ચ્ય કરી કૃષ્ણ પક્ષ; અને ગુરુ શુક્રના અસ્તાદિક દિનક્ષય, ભદ્રા, અને વ્યતીપાત ઇત્યાદિ દોષે રહિત એવા શુભ વારે સમાવર્તન કરવું. આ સમાવર્તનવિષે પ્રદોષ, સોપપદા ઇત્યાદિ તિથિ વર્ચ્ય કરવાનું આવશ્યક નથી, એમ કહેછે. પુષ્ય, પુનર્વસુ, મૃગ, રેવતી, હસ્ત, અનુરાધા, ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, શ્રવણ, વિશાખા અને ચિત્રા, એ નક્ષત્ર શુભ છે. એ ન મળે તો મૌઞમાટે કહેલાં નક્ષત્રો લેવાં. કોઈ સમયે ભૌમ અને શનિ વાર લેવા એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે.

અથમણિકુંડલવસ્ત્રયુગચ્છત્રોપાનનુગદંડસ્થગુન્મદનાનુલેપાંત્રનોળ્લીલાણિઆત્મનેઆચાર્યાયચસંપાદ્યાલાભેઆચાર્યાયૈવવાસંપાદયેત્ દેશકાલૌસંકીર્ત્યમમબ્રહ્મચર્યનિયમલોપજનિતસંભાવિતદોષપરિહારેણસમાવર્તનાધિકારસંપાદનદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થમાઝ્યહોમપૂર્વકંકૃષ્ણત્રયમંહાનામ્ન્યાદિવ્રતચતુષ્ટયલોપજનિતપ્રત્યવાયપરિહારાર્થપ્રતિસંસ્કારમેકૈકંકૃષ્ણંચગાયત્ર્યાઝ્યહોમપૂર્વકંતંત્રેણાહમાચરિપ્યદનિસંકળ્પ્યાગ્રિપ્રતિષ્ઠાદિચક્ષુષીઆઝ્યેનાત્રપ્રધાનંઅગ્નિવાયુંસૂર્યપ્રજાપતિંચતતસૃભિરાઝ્યાહુતિભિઃઅગ્નિપૃથિવીંમહાંતમેકયાઝ્યાહુત્યાવાયુમંતરિક્ષંમહાંતમેકયા૦ આદિત્યંદિવંમહાંતમેકયા૦ ચંદ્રમસંનક્ષત્રાણિદિશોમહાંતમેકયા૦ અગ્નિદિઃવિભાવસુંશતક્રતુંઅગ્નિઅગ્નિઅગ્નિવાયુંસૂર્યપ્રજાપતિંચેત્યષ્ટાવૈકૈકયાઝ્યાહુત્યાશોષેણેત્યાદિ આઝ્યભાગાતેવ્યસ્તસમસ્તઘ્યાહુતિર્હુત્વા ભૂમ્રપેચપૃથિવ્યૈચમહતેચસ્વાહા અગ્રપેપૃથિવ્યૈમહતેદમિત્યાદિયથાન્વાધાનંત્યાગઃ ભુવોવાયવેચાંતરિક્ષાયચમહતેચસ્વાહા મુવરાદિત્યાયચદિવેચમહતેચસ્વાહા ભૂર્ભુવઃમુવશ્ચંદ્રમસેચનક્ષત્રેભ્યશ્ચદિભ્યશ્ચમહતેચસ્વાહા ચંદ્રમસેનક્ષ૦ પાહિનોઅગ્રણસેસ્વાહા પાહિનોવિશ્વેદસેસ્વાહા યજ્ઞંપાહિવિભાવસોસ્વાહા સર્વપાહિશતક્રતોસ્વાહા પુનરુર્જાનિવર્તસ્વપુનરગ્રહાપુષા પુનર્નઃપાહ્યંહસઃસ્વાહા સહરથ્યાનિવર્તસ્વાગ્રેપિન્વસ્વધારયા વિશ્વપ્તિપાવિશ્વતસ્પરિસ્વાહા પુનર્વ્યસ્તસમસ્તઘ્યાહુતિચતુષ્ટયંતતઃવ્રતચતુષ્ટયાર્થગાયત્ર્યાઝ્યહોમઃ કૃષ્ણત્રયગોનિપ્રક્રયંદત્વાહોમશોષંસમાપયેત્ મહાનામ્ન્યાદિલોપેપ્રત્યેકમષ્ટોત્તરશતમષ્ટાવિંશતિમષ્ટૌવાગાયત્ર્યાઝ્યાહુતીર્હુત્વાૈકૈકંકૃષ્ણંચરેત્ ઇતિપ્રાયશ્ચિત્તપ્રયોગઃ ॥

પછી મણિ, કુંડળ, બે વસ્ત્ર, છત્ર, પગરખાં, દંડ, માળા, અભ્યંગ, ચંદન, કાનળ, અને પાગડી એ પદાર્થ પોતાસાડું અને આચાર્યમાટે એકઠા કરવા. અથવા ખત્રેને માટે પૂરતા ન મળે તો આચાર્ય માટેજ મેળવવા. પછી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમ બ્રહ્મચર્યનિયમલોપજનિતસંભાવિતદોષપરિહારેણ સમાવર્તનાધિકારસંપાદનદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ આઝ્યહોમપૂર્વકં કૃષ્ણત્રયં મહાનામ્ન્યાદિવ્રતચતુષ્ટયલોપજનિતપ્રત્યવાયપરિહારાર્થ પ્રતિસંસ્કારમેકૈકં કૃષ્ણં ચ ગાયત્ર્યાઝ્યહોમપૂર્વકં તંત્રેણાહમાચરિવ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપન ઇત્યાદિક કર્મ કીધા પછી, “ચક્ષુષી આઝ્યેનાત્ર પ્રધાનં અગ્નિ વાયું સૂર્ય પ્રજાપતિં ચ તતસૃભિરાઝ્યાહુતિભિઃ અગ્નિ પૃથિવીં મહાંતમેકયાઝ્યાહુત્યા વાયુમંતરિક્ષં મહાંતમેકયાઝ્યાહુત્યા આદિત્યં દિવં મહાંતમેકયાઝ્યાહુત્યા ચંદ્રમસં નક્ષત્રાણિ દિશો મહાંતમેકયાઝ્યાહુત્યા અગ્નિ દિઃ ‘વિભાવસું શતક્રતું અગ્નિ અગ્નિ અગ્નિ વાયું સૂર્ય પ્રજાપતિં’ ચેત્યષ્ટાવૈકૈકયાઝ્યાહુત્યા શોષેણ સ્વિષ્કૃતં” ઇત્યા-

દિક અન્વાધાન કરી આન્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી વ્યસ્ત (છુટ) અને સ-
મસ્ત (એકઠી) વ્યાહતિ મંત્રે હોમ કરી ફરી “ મૂર રમ્યે ચ મહતે ચ સ્વાહા ” એ
મંત્રે હોમ કરવો. “ અગ્રયે પૃથિગ્યે મહતે દદં ન મમ, ” ઇત્યાદિક અન્વાધાન
પ્રમાણે ત્યાગ કરવો. “ ભુવો વાયવે ચાંતરિક્ષાય ચ મહતે ચ સ્વાહા ॥ સુવરાદિત્યા
ય ચ દિવે ચ મહતે ચ સ્વાહા ॥ મૂર્ધ્નઃ સુવર્ચ્ચદ્રમસે ચ નક્ષત્રેભ્યશ્ચ દિગ્ભ્યશ્ચ મહ-
તે ચ સ્વાહા ચંદ્રમસે નક્ષ ॥ પાહિ નો અગ્ર એનસે સ્વાહા ॥ પાહિ નો વિશ્વવેદસે
સ્વાહા ॥ ‘યજં પાહિ વિભાવસો સ્વાહા ॥ સર્વં પાહિ શતક્રતો સ્વાહા ॥ પુનરૂર્જાનિવ-
ર્તસ્વ પુનરગ્ર દહાયુષા પુનર્નઃ પાહંહસઃ સ્વાહા ॥ સહરધ્યાનિવર્તસ્વાગ્રેપિન્વસ્વધારયા
વિશ્વપ્તિષ્ઠયાવિશ્વતસ્પરિ સ્વાહા, ” એ પ્રમાણે હોમ કરી ફરી વ્યસ્ત અને સમસ્ત
વ્યાહતિ મંત્રે ચાર વ્યાહતિ હોમની ૮. પછી ચાર વ્રતભાટે ગાયત્રી મંત્રે આન્ય હોમ
કરવો. ત્રણ કૃચ્છ્ર અને ગાયત્રી મૂલ્ય દાન કરી હોમરોપ સમાપ્ત કરવો. મહાનામ્ની
આદિકના લોપવિષે એક એક વ્રતભાટે એક સો આઠ, અઠાવીસ, અથવા આઠ,
ગાયત્રી મંત્રે આન્યની વ્યાહતિનો હોમ કરી એક એક કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એ
પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ સમાપ્ત થયો.

અથસમાવર્તનસંકલ્પાદિ મમગૃહસ્થાશ્રમાર્હતાસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરં સમાવર્તનંકરિષ્યશ્ચ
તિસંકલ્પનાંદીશ્રાદ્ધાંતંબટુરેવકુર્યાન્ બ્રહ્મચારીજીવિપિતૃકશ્ચેતિનુર્માત્રાનુદેશઃ બ્રહ્મચાર્ય
શક્તશ્ચેતિત્રાદિસ્તત્પ્રતિનિધિત્વેનનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ સમાવર્તનઽવનયનાદાવિવિપિત્રાદિરેવ
નાંદીશ્રાદ્ધકર્તેતિમતાંતરેણપ્રાગુક્તં અવગિષ્ટપ્રયોગઃસ્વમ્વગુહ્યાનુસારેણ. દશજીનુવાવિપ્રાન્
ભોજયેન્ દાસ્યંતિમધુપર્કયેતૈત્રૈતારજર્જર્નાવસેન્ તતોવ્રતાનિસંકલ્પયેન્ તાનિચસ્વસૂત્રોક્તાનિ
સ્મૃત્યુક્તાનિચેતિદ્વિવિધાનિ સર્વાણ્યપિપુરુષાર્થાન્યેવનનુસમાવર્તનાંગાનિ તત્રાશક્તઃસૂત્રો
ક્તાન્યેવવ્રતાનિકુર્યાન્ શક્તસ્તુસ્મૃત્યુક્તાન્યપિ તાનિયથા નિમિત્તંવિનાનનક્તંસ્ત્રાસ્થામિ ન
નમ્રઃસ્ત્રાસ્થામિ નનમ્રઃશયિષ્યે નનગ્રાંસ્ત્રિયમીક્ષિષ્યેન્યત્રૈથુનાન્ વર્ષતિનધાવિષ્યે નવૃક્ષ
મારોહિષ્યે નકૂપમવરોહિષ્યે નવાહુભ્યાંનર્દીતરિપ્યામિ નપ્રાણસંશયમભ્યાપત્સ્યે દતિમ્
ત્રોક્તાનિ ॥

હવે સમાવર્તનના સંકલ્પાદિક કેહેલે.

“મમ ગૃહસ્થાશ્રમાર્હતાસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ સમાવર્તનં કરિષ્યે,” એવો
સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ પર્યંત કર્મ બટુએજ કરવું. બ્રહ્મચારી જીવત્પિતૃક (જેનો
પિતા જીવતો છે એવો) હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધમાં પિતાની માતા ઇત્યાદિકનો ઉદ્દેશ
કરવો. બ્રહ્મચારી અશક્ત હોય તો પિતા ઇત્યાદિકે તેના પ્રતિનિધિરૂપે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું.
મૌજી આદિક સંસ્કારોમાં જેમ પિતા ઇત્યાદિકજ નાંદીશ્રાદ્ધના કર્તા છે તેમ સમા-
વર્તનમાં પણ નાંદીશ્રાદ્ધના કર્તા પિતા આદિકજ છે, એ મતાંતરથી પ્રથમ (પત્ર
૨૩૪ માં) કહ્યું છે. પાકીનો પ્રયોગ પોતપોતાનાં ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે કરવો. દશ, અથવા
ત્રણ બ્રાહ્મણભોજન કરાવવાં. જે મધુપર્કવડે પૂજા કરે ત્યાહાં તે રાત્રિ રહેવી. પછી
વ્રતના સંકલ્પ કરવા. તે વ્રત પોતાનાં સૂત્રમાં કહેલાં અને સ્મૃતિમાં કહેલાં એમ

એ પ્રકારનાં છે. તે સધળાં વ્રતો પુરૂષને અર્થ (લાભ) રૂપજ છે. સમાવર્તનનાં અંગરૂપ નથી. તે સર્વ કરવાને અશક્ત હોય તેણે સૂત્રમાં કહેલાં માત્ર વ્રત કરવાં. શક્ત હોય તો સ્મૃતિમાં કહ્યાં છે તે પણ કરવાં. તે વ્રતો કેહેછે—નિમિત્ત વિના હું રાત્રિએ સ્નાન કરીશ નહીં. નગ્ન થઈ સ્નાન કરીશ નહીં. નગ્ન થઈ નિદ્રા કરીશ નહીં. મૈથુન વિના અન્ય સમયે નગ્ન સ્ત્રીને જોશ નહીં. વરસાદમાં દોડતો ચાળીસ નહીં. વૃક્ષ ઉપર ચડીશ નહીં. કુવામાં ઉતરીશ નહીં. હાથવતી નદીને તરીશ નહીં. પ્રાણ રહેશે વા જશે એવો પ્રાણસંશય જેથી થાય તેવું કર્મ કરીશ નહીં. એ સૂત્રોક્ત વ્રત બધાં.

અથુસ્મૃત્યુક્તાનિ નિત્યંયજ્ઞોપવીતદ્વયધારયિષ્યે સોદકકર્મંડલુંછત્રમુળ્લીષંપાદુકેડપાનહૌ સુવર્ણકુંડલેદર્ધમુલ્લિંચધારયિષ્યે કર્ત્તેનનહસ્વીકૃતકેશશમશ્રુનલ્લઃસ્વાં નિમિત્તંવિનામુંડનં નકરિષ્યશ્વર્યઃ નસમાવૃત્તામુંડેરન્નિતિનિષેધાન્ નિત્યમધ્યયનરતઃસ્વાં સ્વશરીરાદુદ્ગતંસ્વ નિર્માલ્યંપુષ્પચંદનાદિપુનર્નધારયિષ્યે શુક્લાંવરધરઃસ્વાં સુગંધીપ્રિયદર્શનઃસ્વાં વિભવેસતિ જીર્ણવાસામલવદ્વાસાશ્વનસ્વાં રક્તવાસઃશરીરપીડાવદંવાવલ્લંનધારયિષ્યે ગુર્ધવિનાનૈધૈર્ન વસ્ત્રમલંકારંસ્ત્રજંચનધારયિષ્યે અશક્તસ્તુભ્રમ્યધૂનમપિવસ્ત્રાદિપ્રશાન્નધારયેત્ અન્યધૂતોપવી તપુપાનહૌચનધારયે કંથાંનધારયિષ્યે નસ્વરૂપમુદકેનિરીક્ષિષ્યે નભાર્ચયાસાક્રમેકપાત્રેક કાલેવાશ્રીયાં એતદિવાહભિન્નવિષયં શૂદ્રાયધર્મજ્ઞાનંનીતિજ્ઞાનંવ્રતકલ્પંચનોપદિશામિ એ તત્સાક્ષાદુપદેશપરં કૃત્વાત્રાક્ષણમગ્રતઃતિત્રાક્ષણદ્વારકોપદેશેદોષાભાવાન્ ગૃહમેધિશૂદ્રાય સ્વોચ્છિદ્ગંદાસ્યે શૂદ્રાયહોમશેષંવંદાસ્યે ઉદ્ગતોઢકેનતિષ્ઠન્નાચમનંનકરિષ્યે જ્ઞાનુમાત્રેત દાધિકેવાજલેતિષ્ઠદાચમનેદોષાભાવાન્ અશુચિનાએકહસ્તેનવાઆનીતજલેનૌચમિષ્યે પાદે નપાદધાવનંનકરિષ્યે અકલ્પાંસ્ત્રિયંનગમિષ્યામિ નપ્રાવૃતમસ્તકોહનિપયંટિષ્યામિ રાત્રૌમ લમૂત્રોત્સર્ગેચપ્રાવૃતશિરાઃસ્વાં સોપાનસ્કોશનાભિવાદનમસ્કારાન્નકરિષ્યે પાદેનાસનંના પર્કર્ષિષ્યામિ એવમન્યાન્યપિસ્મૃત્યુક્તાનિજ્ઞેયાનિ એષુવ્રતેપુયાનિકર્તુશક્તુપાત્તાવંચેવસંકલ્પ યેન્ અવ્રસંકલ્પિતવ્રતોલ્લંઘનેમત્પારુતેઙ્ગહમભોજનં અમત્પારુતેએકરાત્રમભોજનંપ્રાયશ્ચિત્તં અશક્તસ્ત્રીનેકંવાવિપ્રંભોજયેત્ ઇતિસ્ત્રાતકવ્રતાનિ ॥

હવે સ્મૃતિમાં કહેલાં વ્રતો કેહેછે.

નિત્ય એ યજ્ઞોપવીત ધારણ કરીશ. જળે યુક્ત કમંડળ, છત્ર, પાગડી, માટુકા (ચાંખડી), પગરખાં, સુવર્ણનાં કુંડળ, અને દર્ભેમુષ્ટિ એ ધારણ કરીશ. કપાવવાથી ટુંકા છે કેશ, ડાઠી, મુછ અને નખ જેના એવો રહીશ; એટલે નિમિત્ત વિના મુંડન કરાવીશ નહીં, એ અર્થ બધો. કારણ, “જનું સમાવર્તન થયું તેણે સૌર કરાવતું નહીં,” એવો નિષેધ છે. નિત્ય અધ્યયનમાં તત્પર રહીશ. પોતાનાં અંગથી ઉતરેલું એટલે પોતાનું નિર્માલ્ય એવાં પુષ્પ, ચંદનાદિક ફરી ધારણ કરીશ નહીં. શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરીશ. સુગંધસહિત અને પ્રીતિકારક છે દર્શન જેનું એવો રહીશ. સંપત્તિ હશે તો ફાટલાં અને મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરીશ નહીં. રાતાં અથવા શરીરને પીડા ઉપજાવનારાં એવાં વસ્ત્ર ધારણ કરીશ નહીં. શુદ્ધિના ખીજાએ ધારણ કરેલાં

વસ્ત્ર, અલંકાર અને માળા એ ધારણ કરીશ નહી. અશક્ત હોય તો ખીજએ ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર ઇત્યાદિક તે પણ ઘોઘને ધારણ કરવાં. અન્યે ધારણ કરેલાં યજ્ઞોપવીત અને પગરખાં તે ધારણ કરીશ નહી. કંથા (ગોદડી) ધારણ કરીશ નહી. પોતાનું સ્વરૂપ જળમાં ભેંદશ નહી. સ્ત્રીની સાથે એક પાત્રમાં અથવા એક કાળમાં ભોજન કરીશ નહી; એ વિવાહ વિના જાણવું. શૂદ્રને ધર્મનો ઉપદેશ, નીતિનો ઉપદેશ, અને વ્રતનો ઉપદેશ કરીશ નહી; એ નિષેધ સાક્ષાત્ ઉપદેશ કરવાવિષે છે. કારણ, “બ્રાહ્મણને આગળ બેસારી ઉપદેશ કરવો ” એવું વચન છે માટે બ્રાહ્મણદ્વારએ ઉપદેશ કરવામાં દોષ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમી (હું) શૂદ્રને પોતાનું ઉચ્છિદ્ધ દૈશ નહી. શૂદ્રને હોમનું શેષ દૈશ નહી. ઉપર કાઢેલાં જળવડે, ઉભો રહી આચમન કરીશ નહી; કારણ, ગોડણ પર્યંત અથવા તેથી અધિક જળમાં ઉભો રહી આચમન કરવામાં દોષ નથી. અપવિત્રે અથવા એક હાથે કાઢેલાં જળવડે આચમન કરીશ નહી. પગવડે પગને ઘોઘશ નહી. રોગાદિકે અસમર્થ એવી સ્ત્રીનું ગમન કરીશ નહી. મસ્તકમાથે વસ્ત્ર વીંટી દિવસે ફરીશ નહી. રાત્રિએ અથવા મળ, મૂત્રના ત્યાગ સમયે મસ્તક ઉપરે વસ્ત્ર વીંટીશ. પગરખાં પેઢેરી ભોજન, અભિવાદન (નામગોત્રોચ્ચાર પૂર્વક નમસ્કાર) અને પ્રણામ કરીશ નહી. પગવડે આસનને (એક તરફ) ખચીશ નહી. એ પ્રમાણે ખીજ પણ સ્મૃતિમાં કહેલાં વ્રતો જાણવાં. એ વ્રતોમાં પોતાની જટલાં વ્રત કરવાની શક્તિ હોય તેટલાંનોજ સંકલ્પ કરવો. એ સંકલ્પિત વ્રતોનું બુદ્ધિપૂર્વક ઉદલંઘન થાય તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. અજાણમાં ઉદલંઘન થયું હોય તો એક રાત્રિ ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તણે ત્રણ અથવા એક બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવું. એ પ્રમાણે સ્નાતકનાં વ્રત સમાપ્ત થયાં.

આનુરદશાયાંવથોક્તસમાવર્તનાસંભવેસંક્ષેપતસ્ત્કાર્યં તત્પ્રયોગઃસંકલ્પ્યબ્રહ્મચારીર્લિંગા નિમેષલાદીનિત્યક્લાવર્પનંકૃત્વાતીર્થસ્નાત્વાવાસઃપરિધાનાચમનતિલકધારણાનિકૃત્વા ઽર્ચિપ્ર તિષ્ઠાપ્યતત્રવ્રજાપર્તિમનસાધ્યાંચસ્તૂર્ણાંસમિધમાદધ્યાન્ અન્યદપિઅવિરોધિતૂર્ણામિવકર્તવ્ય મિતિ ઇતિસમાવર્તનાનુકલ્પઃ ॥

આનુર અવસ્થામાં વિધિપૂર્વક સમાવર્તનનો અસંભવ હોય તો સંક્ષેપે સમાવર્તન કરવું. તેનો પ્રયોગ-સંકલ્પ કરી બ્રહ્મચારીએ મેખલા આદિક ચિન્હનો ત્યાગ કરી વપન કરાવી તીર્થમાં સ્નાન કરી વસ્ત્ર પેઢેરવા પછી આચમન, અને તિલક ધારણ કરી અગ્નિની સ્થાપના કરવી. પછી તેમાં, પ્રજાપતીનું મને ધ્યાન કરતાં મંત્ર રહિત સમિધ હોમવી. ખીજું પણ કર્મ વિરૂદ્ધ ન હોય તે મંત્ર રહિતજ કરવું. એ પ્રમાણે સમાવર્તનનો ગૌણ પક્ષ સમાપ્ત થયો.

બ્રહ્મચર્યદશાયાંદશાહાશૌચહેતુસર્પિંડમરણેસમાવર્તનોત્તરમુદ્કદાનપૂર્વકંચિરાવ્રમાતિ ક્રાંતાશૌર્ચકાર્યં અનુપતીતસર્પિંડેમાતુલાદૌચમૃતેઽતિક્રાંતાશૌર્ચનં એવંજનનાશૌચેપ્યતિક્રાં

નાશૌર્ચન તતશ્વદશાહાશૌચાપાદકસર્પિઠકમૃતૌસમાવર્તનૌત્તરંત્રિરાત્રમધ્યેવિવાહોનકાર્યઃ
કસ્પચિન્મરણાભાવતુ. વિવાહેદોષઃ ॥

પ્રહસ્યારી અવસ્થામાં, દશ દિવસ આશીય પાળવાનો હેતુ એવો કોઈ પોતાના સર્પિઠમાંનો મૃત થયો હોય તો સમાવર્તન થયા પછી મરનારને તિલાંજલિ દઈ ત્રણ દિવસ અતિક્રાંત આશીય પાળન કરવું. મૌજ રહિત એવો સર્પિઠ મૃત થયો હોય અથવા મામો ઇત્યાદિક, મૃત થયો હોય તો અતિક્રાંત આશીય પાળવું નહીં. એ રીતે જનનાશીયનિમિત્તક પણ અતિક્રાંતાશીય નથી. તેથી દશાહ આશીય પાળવાને યોગ્ય એવો સર્પિઠ મૃત થયો હોય તો સમાવર્તન થયા પછી ત્રણ રાત્રિમાં વિવાહ કરવો નહીં. કોઈ મૃત થયો ન હોય તો વિવાહવિષે દોષ નથી.

દત્યંદ્રનાંતકર્માણ્યનંતોપાધ્યાયસૂનુના નિર્ણયશ્રીવિઠ્ઠલાંદ્યો, વર્ગવિલાસઃસમર્પિતઃ ॥

અનંતોપાધ્યાયના પુત્રે મેં એ રીતે સ્નાતકવ્રત પર્થત સર્વ કર્મનો નિર્ણય કરી મહારી વાણીનો વિલાસ શ્રીવિઠ્ઠલના ચરણમાં સમર્પણ કીધો.

અથશ્રીમગવત્પાદૌ, પુંડરીકવરપ્રદૌ ॥ શ્રીગુરુ ન્વિતરૌનત્વા, વિવાહંવક્તુમુદ્યતઃ ॥૧॥

હવે પુંડરીકને વરદાન દેનાર એવા શ્રીવિઠ્ઠલના ચરણ, શ્રીગુરુ અને માતાપિતા એ સર્વેને નમસ્કાર કરી વિવાહ કેહેવાવિષે તત્પર થાઉંછું.

ઉદ્ગહેતુદ્વિજોભાર્યૌસર્વર્ણાલક્ષણૈર્પુનાં અવ્યંગાંગીસૌમ્યનામ્નીંસૃદ્ધંગીંચમનોહરાં ભાવિશુ
માશુમજ્ઞાનહેતુલક્ષણવિચારોદૌર્મ્યવિદાનકૃત્વેત્યાદિરૂપઆશ્વલાયનસૂત્રેઉક્તઃ ડ્યોતિઃશા
સ્ત્રોક્તરાશિનક્ષત્રાદિઘટિતવિચારોપિશુભાદિજ્ઞાનહેતુઃ સચસંક્ષેપેણોચ્યતે તત્રમેષાદિરા
શિસ્વામિનઃ ભૌમઃશુક્રોબુધશ્ચંદ્રઃ સૂર્યઃસૌમ્યોમૃગુઃકુજઃ ગુરુઃશનૈશ્વરોમંદઃસુરેડ્યોરાશિ
પાઃસ્મૃતાઃ ॥

હવે વિવાહસંસ્કાર કેહેછે.

“દ્વિજ પોતાની જાતિમાંની, લક્ષણે યુક્ત, હીન અંગવાળી ન હોય એવી, સુંદર નામની, કોમળ અંગવાળી અને મનોહર એવી સ્ત્રી પરણવી.” આગળ થનારાં શુભાશુભનાં જ્ઞાનનું કારણ જે લક્ષણ તેનો વિચાર “માટીના આઠ પિંડ કરવા.” ઇત્યાદિ તે આશ્વલાયન સૂત્રમાં કહ્યોછે. ય્યોતિઃશાસ્ત્રમાં કહેલો રાશિ, નક્ષત્ર ઇત્યાદિકના ઘટિતનો વિચાર તે પણ શુભાદિક જ્ઞાનનું કારણ છે માટે તે સંક્ષેપથી કહુંછું. તેમાં પ્રથમ મેષાદિક રાશિના સ્વામિ કેહેછે—“મંગલ, શુક્ર, બુધ, ચંદ્ર, સૂર્ય, બુધ, શુક્ર, મંગળ, ગુરુ, શનિ, શનિ, અને બૃહસ્પતિ એ ક્રમથી મેષાદિક બાર રાશિના સ્વામી બન્યા.”

અથપ્રહાણાંશત્રુમિત્રાદિ રવેર્ગુરુભૌમચંદ્રામિત્રાણિ શનિશુક્રૌશનૂ બુધઃસમઃ, ઇંદોઃસૂર્ય
બુધૌમિત્રે ભૌમગુરુશુક્રશનયઃસમાઃ અસ્પશત્રુર્ન, કુજસ્યબુધોરિપુઃ સૂર્યગુરુચંદ્રામિત્રાણિ
શનિશુક્રૌસમૌ, બુધસ્પાર્કશુક્રૌમિત્રે ચંદ્રોરિઃ શનિભૌમગુરવઃસમાઃ, ગુરોઃસૂર્યભૌમચંદ્રા

મિત્રાણિ શુક્રબુધૌશત્રુ શનિ:સમઃ, શુક્રસ્પશનિબુધૌમિત્રે, સૂર્યચંદ્રાવરી ધૌમગુરુસમૌ, શનિ:શુક્રબુધૌમિત્રે કુત્રસૂર્યચંદ્રાભરયઃ ગુરુ:સમઃ, અન્નગુણવિચારઃ રાશ્યોરેકાધિપત્વેરા શિષ્યૌમિત્રત્વેચ્ચંચગુણઃ રાશિપયો:સમત્વશત્રુત્વેર્ધોગુણઃ સમત્વમિત્રત્વેચ્ચત્વારઃ શત્રુત્વમિત્રત્વેષ્કઃ દ્વયો:સમત્વેત્રયઃ દ્વયો:શત્રુત્વેગુણાભાવઃ ॥

હવે ગ્રહોના શત્રુ, મિત્રાદિક કહેછે.

સૂર્યના—ગુરુ, મંગળ અને ચંદ્ર એ મિત્ર છે. શનિ અને શુક્ર શત્રુ છે. બુધ સમ છે. ચંદ્રના—સૂર્ય અને બુધ મિત્ર છે. મંગળ, ગુરુ, શુક્ર અને શનિ સમ છે. ચંદ્રનો શત્રુ છે નહીં. મંગલનો—બુધ શત્રુ. સૂર્ય, ગુરુ અને ચંદ્ર મિત્ર. શનિ અને શુક્ર સમ છે. બુધના—રવિ, અને શુક્ર મિત્ર છે. ચંદ્ર શત્રુ. શનિ, મંગલ અને ગુરુ એ સમ છે. ગુરુના—સૂર્ય, મંગલ, અને ચંદ્ર મિત્ર. શુક્ર અને બુધ શત્રુ. શનિ સમ છે. શુક્રના—શનિ અને બુધ મિત્ર. સૂર્ય અને ચંદ્ર શત્રુ. મંગલ અને ગુરુ સમ છે. શનિના—શુક્ર અને બુધ મિત્ર. મંગલ, સૂર્ય અને ચંદ્ર શત્રુ. ગુરુ સમ છે. એ વિષયમાં ગુણનો વિચાર—વર, કન્યાની રાશિનો સ્વામી એક હોય અથવા રાશિ સ્વામીના પરસ્પર મિત્રતા હોય તો પાંચ ગુણ જાણવા. રાશી સ્વામીમાં પરસ્પર એકને સમત્વ અને એકને શત્રુત્વ હોય તો અર્ધ ગુણ જાણવો. પરસ્પર સમત્વ અને મિત્રત્વ હોય તો ચાર ગુણ. શત્રુત્વ અને મિત્રત્વ હોય તો એક ગુણ. બન્નેનું સમત્વ હોય તો ત્રણ ગુણ. બન્નેનું શત્રુત્વ હોય તો શૂન્ય જાણવો.

અથગણાઃ પૂર્વાત્રયોત્તરાત્રયમરણીનોહિષ્યાદ્રામનુષ્યગણઃ હસ્તરેવતીપુનર્વસુપુષ્યસ્વાતીમૃગશ્રવણાશ્વિન્યનુરાધાદેવગણઃ કૃત્તિકાશ્રેષ્ઠામવાચ્ચિત્રાવિગાહાજ્યેષ્ઠામૂલધનિષ્ઠાશતતારકારાક્ષસગણઃ ગણેક્યેશુમં દેવમનુષ્યયોર્મધ્યમં દેવરાક્ષસોર્વેરં રાક્ષસમનુષ્યયોર્મરણં અતો મનુષ્યગાક્ષસયોર્વિવાહોનકાર્યઃ અન્નગુણાઃ ગણેક્યેષ્ઠગુણાઃ વરોદેવોનૃગણાકન્યાત્રાપિપટૃ વૈપરીત્યેષંચ વરોરાક્ષસઃકન્યાદેવગણાઅન્નકઃ વૈપરીત્યેગુણાભાવઃ મનુષ્યરાક્ષસત્વેપિગુણાભાવઃ ॥

હવે ગણમૈત્રી કહેછે.

ત્રણ પૂર્વી, ત્રણ ઉત્તરા, ભરણી, રોહિણી અને આર્દ્રા એ નક્ષત્રોમાં જન્મ હોય તો મનુષ્ય ગણુ. હસ્ત, રેવતી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, સ્વાતિ, મૃગ, શ્રવણ, અશ્વિની, અને અનુરાધામાં જન્મ હોય તો દેવ ગણુ. કૃત્તિકા, આશ્લેષા, મઘા, ચિત્રા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, ધનિષ્ઠા, અને શતભિષા એ નક્ષત્રોમાં જન્મ હોય તો રાક્ષસ ગણુ. વર કન્યાનો એક ગણુ હોય તો શુભ. એકનો દેવ અને એકનો મનુષ્ય ગણુ એમ હોય તો મધ્યમ, દેવ અને રાક્ષસ ગણુ હોય તો વૈર થાય. રાક્ષસ ગણુ અને મનુષ્ય ગણુ હોય તો મૃત્યુ, માટે મનુષ્ય ગણુ અને રાક્ષસ ગણુનો વિવાહ ન કરવો. હવે ગણમૈત્રીના ગુણ કહેછે—બન્નેનો એક ગણુ હોય તો છ ગુણ. વરનો દેવ ગણુ અને કન્યાનો મનુષ્ય ગણુ હોય તો છ ગુણ. વિપરીત (વરનો મનુષ્ય અને

સ્ત્રીનો દેવ ગણ) હોય તો પાંચ ગુણ. વરનો રાક્ષસ અને સ્ત્રીનો દેવ ગણ હોય તો એક ગુણ. વિપરીત હોય તો શૂન્ય. એકનો મનુષ્ય અને એકનો રાક્ષસ ગણ હોય તો પણ શૂન્ય ગુણ બાણવો.

અથરાશિકૂટં દ્વિદ્વાદશકેનિર્ધનત્વં નવપંચમત્વેનિઃપુત્રતા પટ્કાષ્ટકેમરણંવિપત્તિર્વા
ઉભયસન્નમેતૃતૈકાદશેચતુર્થેદશમેચશુભં નક્ષત્રૈક્યેચરણભેદેશુભં અત્રરાશ્યૈક્યેનિશુભં રા
શિભેદેપિકૂટદોષોન નક્ષત્રમેદેરાશ્યૈક્યેચશુભં અત્રનાડીગણાદિદોષોન ચરણૈક્યંપટ્કાષ્ટ
કંચવર્ગ્યં દ્વિદ્વાદશકેનવપંચમેચમધ્યમં શેષેશુભં અત્રગુણાઃ સત્કૂટેસપ્ત દુઃકૂટેપ્રહમૈત્રી
સત્ત્વેચત્વારઃ અન્યથાએકઃ ચરણૈક્યેગુણાભાવઃ ॥

હવે રાશિકૂટ કેહેછે.

વર અથવા કન્યા એમની પરસ્પરની રાશીથીકી પરસ્પરની રાશી બીજી અથવા
બારમે હોય તો નિર્ધનત્વ થાયછે. પાંચમે અથવા નવમે હોય તો પુત્રહીનપણું
થાયછે. છઠે અથવા આઠમે હોય તો મૃત્યુ અથવા વિપત્તિ થાયછે. અને તરફથી
સાતમે, ત્રીજી અને ઇચારમે અથવા ચોથે અને દશમે હોય તો શુભ છે. અનેનું
એક નક્ષત્ર છતાં ચરણ ભિન્ન ભિન્ન હોય તો શુભ છે. અનેની રાશિ એક હોય તો
અતિ શુભ. ભિન્ન રાશિ હોય તથાપિ ફૂટનો દોષ નથી. અનેનું નક્ષત્ર ભિન્ન અને
રાશિ એક હોય તો શુભ છે. આ રાશિકૂટવિષે નાડી, ગણ ઇત્યાદિકનો દોષ નથી.
વર, કન્યાનાં નક્ષત્રનો એકજ પાદ હોય તે, અથવા છઠી, આઠમી રાશિ એ વર્ચ્ય
કરવાં. બીજી, બારમી અને નવમી, પાંચમી એ મધ્યમ. એ કરતાં બાકી રાશીમાં
શુભ છે. ઇહા ગુણ કેહેછે. શુભ ફૂટ હોય તો સાત ગુણ. દુષ્ટ ફૂટ (એ બાર ઇત્યા-
દિક) છતાં ચહમૈત્રી હોય તો ચાર ગુણ. એ બેમાંથી એક હોય તો એક ગુણ; વર,
કન્યાનાં નક્ષત્રનું ચરણ એક હોય તો ગુણ નથી.

અથનાડી અશ્વિન્યાદ્રીપુનર્વસુત્તરાફલગુનીહસ્તજ્યેષ્ઠામૂલશતતારકાપૂર્વાભાદ્રપદેતિપ્રથ
મનાડી મરણીમૃગપુષ્યપૂર્વાફલગુનીચિત્રાનુરાધાપૂર્વાષાઢાધનિષ્ઠોત્તરાભાદ્રપદેતિમધ્યમના
ડી કૃત્તિકારોહિણ્યાશ્લેષામઘાસ્વાતીવિશાખોત્તરાષાઢાશ્રવણરેવતીનિષ્ઠમનાડી અત્રના
ઐક્યેમૃત્યુઃ નાડીભેદેષ્ટોગુણાઃ નાઙ્ઐર્કસંવિથાવર્ગ્યં શૂદ્રાદૌપાર્શ્વેકનાડીદ્વયંસંકટેશુભં અ
ત્રવર્ણવશ્યમકૂટયોનિકૂટાનામણગુણત્વાત્વિવાહવિષયકત્વાભાવાચ્ચસ્વરૂપંનોક્તં અત્રસર્વ
ગુણમેલનેનવિંશતિગુણસંભવેમધ્યમં વિંશત્યધિકગુણત્વેડતિશુભં વિંશત્યૂનત્વેત્વશુભં ઇતિનક્ષ
ત્રાદિષટિતવિચારઃ ॥

હવે નાડીમૈત્રી કેહેછે.

અશ્વિની, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, હસ્તા, જ્યેષ્ઠા, મૃગ, શતભિષા,
અને પૂર્વાભાદ્રપદા એ નક્ષત્રોની પ્રથમ નાડી છે. ભરણી, મૃગ, પુષ્ય, પૂર્વાફાલ્ગુની,
૪૫

ચિત્રા, અનુરાધા, પૂર્વાષાઢા, ધનિષ્ઠા, અને ઉત્તરાભાદ્રપદા એમની મધ્ય નાડી છે. કૃત્તિકા, રોહિણી, આરદ્રેષા, મઘા, સ્વાતી, વિશાખા, ઉત્તારાષાઢા, શ્રવણ, અને રેવતી એમની અંત્ય નાડી છે. વર, કન્યા ખત્રેની એક નાડી હોય તો મૃત્યુ થાયછે. ભિન્ન ભિન્ન નાડી હોય તો આઠ ગુણ થાયછે. એક નાડી સર્વથા વર્જ્ય કરવી. શૂદ્રાદિકવિષે પાર્શ્વનાડી એટલે પ્રથમ અથવા અંત્ય એ નાડી ખત્રેની એક હોય તો સંકટ છતાં શુભ છે. વર્ણ, વશ્ય, નક્ષત્રકૂટ, અને યોનિકૂટ એમના અલ્પ ગુણ છતાં તે વિવાહના પાત્ર કરનાર નથી, માટે ઈહાં તેમનાં સ્વરૂપ કહ્યાં નથી. ઈહાં સઘળા ગુણ એકઠા કરતાં વીસ ગુણ આવે તો મધ્યમ; વીસથી અધિક આવે તો અતિ શુભ, અને વીસ કરતાં ઓછા આવે તો અશુભ છે. એ રીતે નક્ષત્રાદિકનાં ધૃટિતનો વિચાર સમાપ્ત થયો.

અનન્યપૂર્વિકાંકાંતામસર્પિંડાંયત્રીયસીં અરોગિર્ણીંશ્ચાતૃમતીમસમાનાર્પગોત્રજામિતિયાત્રવ
લ્ક્યાયુક્તકન્યાવિશેષણેપુકાંતત્ત્વનીરોગત્વશ્ચાતૃમત્ત્વમિત્ત્વિશેષણાનામભાવેદ્દહપરત્રપાતિ
ત્પાત્તાનિપ્રપંચ્યંતે તત્રાન્યપૂર્વિકાંપુરુષાંતરપૂર્વિકાં મનોદંત્તાવાચાદનાર્પિણરિગનાસપમંપ
દંનીતામુક્તામૃત્તીતગર્ભાપ્રસૂતેતિસપ્તવિધપુનર્ભવાસ્તદ્ધિન્નામનન્યપૂર્વિકાં સપ્તપદીવિધેઃપૂર્વ
માત્રાનાંતિસૂણાંસંકટેત્યેનવિવાહોભવતિ સપ્તપદીવિધૌજાતેવલ્લાદિવાહિતાપિનાન્યત્રદેયા
અસર્પિંડાં સમાનઃએકઃપિંડઃપિંડદાનક્રિયામૂલપુરુષશરીરંવાયસ્યાઃસાસર્પિંડાતદ્વિન્નાં તત્ર
લેપમાત્રશ્ચતુર્થાઘાઃપિત્રાઘાઃપિંડમાગિનઃ પિંડદઃસપ્તમસ્તેપાંસર્પિંડ્યંસાપ્તૈરુષમિતિમા
ત્સ્યોક્તેરેકસ્યાંપિંડદાનક્રિયાયાં દાતૃત્વપિંડમાક્તલેપમાક્તન્યતમસંબંધેનપ્રવેશોનિર્વાપ્ય
સર્પિંડ્યમિતિકેષાંચિન્મતં અત્રસ્ત્રીણામપિપતિભિઃસહકર્તૃત્વાત્સર્પિંડ્યસિદ્ધિઃ મૂલપુરુષૈ
કશરીરાવયવાન્વયેનાવયવસર્પિંડ્યમિત્યપરંમતં યદ્યપિશ્ચાતૃપત્નીનાંપરસ્પરંનૈતત્સંભવતિત
થાપ્યાધારત્વેનૈકશરીરાન્વયઃએકમૂલપુરુષાવયવવાનાંપુત્રદ્વારાતાસ્વાધાનાદિતિત્રેયં ઉભયત્રા
પિગયાદૌમિત્રાદેરપિપિંડમાક્તાદેકશરીરાન્વયસ્યસપ્તમાસ્યરેપુપરદ્શતેષ્વપિસત્ત્વાચ્ચાતિપ્રસં
ગપ્રાપ્તેર્વધ્વાવરસ્યવાતાતઃકૂટસ્થાઘાદિસપ્તમઃ પંચમીચેત્તયોર્માતાતત્સર્પિંડ્યંનિવર્તતદત્યા
દિવચ્ચનૈરિરાસઃ માનૃત્વપિતૃત્વાદિસંબંધેસત્યેવપંચમસપ્તમપર્યંતમેવેત્યુપયનિયમસ્વીકારાન્
તથાચપિતૃદ્વારકસર્પિંડ્યવિચારેસપ્તમાદૂર્ધ્વસર્પિંડ્યનિવૃત્તિઃ માનૃદ્વારકસર્પિંડ્યવિચારેતુ
પંચમાદૂર્ધ્વતન્નિવૃત્તિરિતિનિર્ણયઃ ॥

હવે સાર્પિંડ્યનો નિર્ણય કહેછે.

“અન્ય પુરૂષે જેને પ્રથમ ગ્રહણ કરી નથી એવી, વરનારનાં મન અને નેત્રને આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી, આગળ કહેવાસે જે સાર્પિંડ્ય તેણે રહિત, વરકરતાં વય અને શરીરે નાહાની, રોગ રહિત, બ્રાતાએ યુક્ત, તથા અસમાન એટલે ભિન્ન પ્રવર અને ગોત્રવાળાં કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી એવી, સ્ત્રી વરવી,” એ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્ક્યાદિકે કહેલાં જે કન્યાનાં વિશેષણ તેમાં સુંદરપણું, રોગરહિતપણું, બ્રાતૃયુક્તપણું એ વિશેષણો વિના ખીજાં વિશેષણોનો કન્યામાં અભાવ છતાં તેવી કન્યા વરવાથી આ

લોક અને પરલોકમાં પતિતપણું પ્રાપ્ત થાયછે માટે તે વિશેષણો વિસ્તારથી કેહેવાયછે. તેમાં અનન્યપૂર્વિકા એટલે આગળ કેહેવાશે એવા સાત પ્રકારના અન્ય પુરૂષે રહિત તે આ રીતે—“મને કરી દીધેલી, વાણિએ દીધેલી, વિવાહ હોમ પર્યંત જ્ઞાતા સંસ્કાર થયાછે તે, જેનો સમપદીનો વિધિ પૂર્ણ થયલ છે તે, ભોગ કરેલી, જેને ગર્ભ રહ્યોછે તે, અને જેને બાળક થયુંછે તે, એ પ્રમાણે સાત પ્રકારની પુનર્ભૂ છે તેથી જ ભિન્ન તે અનન્યપૂર્વિકા જાણવી.” સમપદી વિધિ (વિવાહ હોમ થયા પછી સાત પગ ભરાવવા રૂપ જ વિધિ થાયછે તે) થયાથી પ્રથમ સાતમાંથી પ્રથમ ત્રણ (મને દીધેલી, વાણિએ દીધેલી, અને વિવાહ હોમ પર્યંત જ્ઞાતા સંસ્કાર થયાછે તે) નો વિવાહ સંકટ છતાં બીજાની જોડે થાયછે. જેનો બાળકારે વિવાહ થયોછે એવી હોય તો પણ સમપદી વિધિ થયા પછી તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવી નહી. સ્માન એટલે એક છે પિંડ એટલે પિંડદાનક્રિયા અથવા મૂળપુરૂષનું શરીર જેનું તે સપિંડા, તેથી જ ભિન્ન તે અસપિંડા એવી લેવી. તે સાપિંડયવિષે, “પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ એ પિંડભાગી છે, અને વૃદ્ધ પ્રપિતામહથકી ઉપરના ત્રણ પુરૂષ લેપભાગી છે, એ રીતે એ છને સાતમો પિંડ દેનારો છે; તેથી સાત પુરૂષ પર્યંત સાપિંડય છે,” એ મત્સ્ય પુરાણનું વચન છે; માટે એક પિંડદાન ક્રિયામાં દાતૃત્વ, પિંડભાક્ત્વ અને લેપભાક્ત્વ એમાંથી કોઈ એક પણ સંબંધકરી જ પ્રવેશ થાયછે તેને નિર્વાપ્ય સાપિંડય કેહેછે, એમ કેટલાએક ગ્રંથકારોનો મત છે. આ સાપિંડયમાં સ્ત્રીઓને પણ પતિની સાથે રહી કર્ત્તૃપણું હોવાથી સાપિંડય સિદ્ધ થાયછે. મૂળ પુરૂષનાં એક શરીરસંબંધી અવયવો કારણપણાએ પરંપરા ચાલ્યાં આવેછે તેથી અવયવ સાપિંડય એ બીજો મત છે. આ સાપિંડય ભાઈની સ્ત્રીઓમાં કદી પરસ્પર સંભવતું નથી, તથાપિ આધારપણાએ એક શરીરનાં અવયવોનો અન્વય છે. કારણ, ભાઈઓનો જ એક મૂળ પુરૂષ, તેનાં અવયવોનું પુત્રદ્વારાએ તે ભાઈઓની સ્ત્રીઓમાં સ્થાપન થાયછે, તેથી જાણવું. નિર્વાપ્ય સાપિંડય અને અવયવ સાપિંડય એ બન્ને સાપિંડયમાં, ગયાદિક શ્રાદ્ધમાં મિત્રાદિકને પણ પિંડભાગીપણું થાયછે તેથી અને એક શરીરનાં અવયવનો સંબંધ સાતથકી ઉપર શેકડાઓ પુરૂષ પર્યંત પણ હોવાથી તેમને પણ સાપિંડયપણું પ્રાપ્ત થસે અને તેમ થવાથી અનવસ્થારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થસે માટે, “કન્યા અથવા વરનો પિતા જ મૂળપુરૂષથકી સાતમો હોય અને તે વર અથવા કન્યાની માતા મૂળપુરૂષથી પાંચમી હોય તો તે સાપિંડય નિવૃત્ત થાયછે,” ઇત્યાદિ વચનોવાડે તેનો નિરાસ (ફૂરીકરણ) થાયછે. કારણ, માતૃત્વ અને પિતૃત્વ ઇત્યાદિક સંબંધ છતાંજ માતા પાંચમી અને પિતા સાતમો ઇહાં પર્યંતજ સાપિંડય એ રીતે એ નિયમનો સ્વીકાર કરેલો છે તેથી પિતાથકી સાપિંડયનો વિચાર કરતાં સાતમા પુરૂષ પછી સાપિંડયની નિવૃત્તિ થાયછે, અને માતાથકી સાપિંડયનો વિચાર કરતાં પાંચમા પછી સાપિંડયની નિવૃત્તિ થાયછે, એ પ્રમાણે નિર્ણય જાણવો.

અત્રોદાહરણાનિ.

વિષ્ણુમૂલભૂત:	વિષ્ણુમૂલભૂત:	વિષ્ણુમૂલભૂત:	વિષ્ણુમૂલભૂત:
કાંતિ: ૨ ગૌરી	૨ દત્ત: ૨ ચૈત્ર:	૨ દત્ત: ૨ ચૈત્ર:	૨ દત્ત: ૨ ચૈત્ર: ૨
સુધી: ૩ હર:	૩ સોમ: ૩ મૈત્ર:	૩ સોમ: ૩ મૈત્ર:	૩ સોમ: ૩ મૈત્ર: ૩
બુધ: ૪ મૈત્ર:	૪ સુધી: ૪ બુધ:	૪ સુધી: ૪ બુધ:	૪ સુધી: ૪ બુધ: ૪
ચૈત્ર: ૫ શિવ:	૫ શ્યામા ૫ રતિ:	૫ શ્યામા ૫ નર્મદા	૫ શ્યામા ૫ શિવ: ૫
ગણ: ૬ ભૂષ:	૬ શિવ: ૬ ગૌરી	૬ શિવ: ૬ કામ:	૬ કાંતિ: ૬ હર: ૬
મૃદ: ૭ અચ્યુત: ૭		૭ કવિ: ૭	
રતિ: ૮ કામ:	૮		
અત્ર રતિકામયોરષ્ટ	અત્રગૌરીશિવયો: પદ્મ	અત્રરમાકવ્યોર્નવિવા	અત્રકાંતિહરયોર્નવિવા
મયોર્વિવાહ: પિતૃદ્વાર	યોર્વિવાહ: માતૃદ્વાર	કહ: મંદૂકપ્રત્યુત્પાસાપિંહ:	અક્રનોનિવૃત્તાવપિ
કલાન્ ॥	લાન્ ॥	હ્યાનુવૃત્ત: ॥	અન્યનોનુવૃત્ત: ॥

એ વિપયમાં ઉદાહરણ કેહેછે.

વિષ્ણુ મૂલ પુરુષ ૧	વિષ્ણુ મૂલ પુરુષ ૧	વિષ્ણુ મૂલ પુરુષ ૧	વિષ્ણુ મૂલ પુરુષ ૧
કાંતિ. ૨ ગૌરી. ૨ દત્ત. ૨ ચૈત્ર.	૨ દત્ત. ૨ ચૈત્ર.	૨ દત્ત. ૨ ચૈત્ર.	૨ દત્ત. ૨ ચૈત્ર. ૨
સુધી. ૩ હર. ૩ સોમ. ૩ મૈત્ર.	૩ સોમ. ૩ મૈત્ર.	૩ સોમ. ૩ મૈત્ર.	૩ સોમ. ૩ મૈત્ર. ૩
બુધ. ૪ મૈત્ર. ૪ સુધી. ૪ બુધ.	૪ સુધી. ૪ બુધ.	૪ સુધી. ૪ બુધ.	૪ સુધી. ૪ બુધ. ૪
ચૈત્ર. ૫ શિવ. ૫ શ્યામા. ૫ રતિ.	૫ શ્યામા. ૫ નર્મદા.	૫ શ્યામા. ૫ શિવ.	૫ શ્યામા. ૫ શિવ. ૫
ગણ. ૬ ભૂષ. ૬ શિવ. ૬ ગૌરી.	૬ શિવ. ૬ કામ.	૬ કાંતિ. ૬ હર.	૬ કાંતિ. ૬ હર. ૬
મૃદ. ૭ અચ્યુત. ૭	૭ કવિ. ૭	૭ આ ઉદાહરણમાં	૭ આ ઉદાહરણમાં
રતિ. ૮ કામ. ૮ ગૌરી અને શિવનો	આ ઉદાહરણમાં ૨-કાંતિ અને હરનો વિ-		
એ ઉદાહરણમાં વિવાહ થાય; કારણ,	મા અને કવિનો વિ-વાહ થાય નહી; કા-		
રતિ અને કામનો માતાથી અને છતાં	વાહ થાય નહી; કારણ, એક તરફથી એ-		
વિવાહ થાય; કારણ, છે.	રણ, મંદૂકપ્રત્યુત્તિવડેટલે કાંતિ તરફથી		
પિતાથી અને આ-	છતાં સાપિંડય પ્રાપ્ત સાપિંડય નિવૃત્ત થયું,		
કમાં છે.	થાય છે. મંદૂકપ્રત્યુત્તિ તથા પિ બીજી તરફ		
	એટલે એક પેઢી મૂ-એટલે હરની તરફ		
	કી આગળની પેઢીને સાપિંડય નિવૃત્ત થતું		
	જે ફરી સાપિંડય પ્રા-નથી; કારણ, કાંતિ		
	મ થાય તેને મંદૂક-તરફ માતૃદ્વારક છે		
	પ્રત્યુત્તિ કેહેછે. આ ઉ-અને હર તરફ પિતૃ-		
	દાહરણમાં શિવ અને દ્વારક છે એ તાત્પર્ય		
	કામનું પરસ્પર સા-જાણ્યો.		

પિંડય નિવૃત્ત થયું;
કારણ, માતાયકી પાં-
ચ પુરૂષ સાપિંડય છે
અને શિવ તથા કામ
એ બન્ને મૂળપુરૂષયકી
છઠ્ઠા છે પરંતુ એથી
આગળ પેઢી ન રમા
અને કવિ તેને પર-
સ્પર સાપિંડય પ્રાપ્ત
થયું; કારણ પિતાયકી
સાત પુરૂષ પર્યંત સા-
પિંડય છે.

વિષ્ણોર્મૂલાત્કાંતિગૌર્યોજ્ઞાનૌતાભ્યાંસુધીહરૌ૥વુધમૈત્રૌચૈત્રશિવૌગણમૂપૌમૃદાચ્ચુનૌ૥૧॥
તજ્ઞાતયોરણ્મયોર્વિવાહોરતિકામયોઃ ॥

“મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુ, તેની એક કાંતિ અને ખીજી ગૌરી એ બે કન્યા, તેમાંથી કાંતિનો પુત્ર સુધી, તેનો પુત્ર બુધ, તેનો ચૈત્ર, તેનો ગણ, ગણનો મૃદ, અને મૃદની કન્યા રતિ, એ મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુયકી આઠમી છે. ખીજી કન્યા ગૌરીનો પુત્ર હર, હરનો પુત્ર મૈત્ર, તેનો શિવ, તેનો ભૂપ, તેનો અચ્યુત, અને અચ્યુતનો પુત્ર કામ, એ મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુયકી આઠમો છે, માટે રતિ અને કામ એ બન્નેનો આઠમા થવાથી વિવાહ થાય.”

વિષ્ણોર્મૂલાદત્તચૈત્રૌસોમૈત્રૌસુધીવુધૌ૥૨॥તાભ્યાંશ્યામારતીતજ્ઞશિવગૌર્યોઃકરગ્રહઃ॥

“મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુ, તેનો એક દત્ત અને ખીજો ચૈત્ર એ બે પુત્ર. તેમાંથી દત્તનો પુત્ર સોમ, તેનો સુધી, સુધીની કન્યા શ્યામા, શ્યામાનો પુત્ર શિવ, તે મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુયકી છઠ્ઠો છે. ખીજો પુત્ર ચૈત્ર, તેનો મૈત્ર, તેનો બુધ, બુધની કન્યા રતિ, અને રતિની કન્યા ગૌરી, એ મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુયકી છઠ્ઠી છે, એ રીતે શિવ અને ગૌરી બન્ને છઠ્ઠા હોવાથી એમનો વિવાહ થાય.”

વિષ્ણોર્મૂલાદત્તચૈત્રૌસોમૈત્રૌસુધીવુધૌ ॥ ૩ ॥ તાભ્યાંશ્યામાનર્મદાચશિવકામૌરમા
કવી ॥ મંદૂકક્રુતિસાપિંડ્યરમાકવ્યોર્વિવાહહત્ ॥ ૪ ॥

મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુ, તેના દત્ત અને ચૈત્ર એ બે પુત્ર. દત્તનો પુત્ર સોમ, તેનો સુધી, સુધીની કન્યા શ્યામા, શ્યામાનો પુત્ર શિવ, અને શિવની કન્યા રમા, તે મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુયકી સાતમી છે. ખીજો પુત્ર ચૈત્ર, તેનો મૈત્ર, તેનો બુધ, બુધની કન્યા નર્મદા, નર્મદાનો પુત્ર કામ, અને કામનો પુત્ર કવિ, એ મૂલ પુરૂષયકી સાતમો છે. ઇહાં મંદૂકક્રુતિ સાપિંડય છે; માટે રમા અને કવિ એનો વિવાહ થાય નહીં.”

વિષ્ણોર્મૂલાદનચૈત્રોસોમમૈત્રૌસુધીબુધૌ ॥ શ્યામાશિવૌકાંતિહરૌહરકાંતીનદંપની ॥૫॥
નિવૃત્તમપ્યેકતસ્તદન્યતસ્વનુવર્તને ॥ દિશ્માત્રેણોદાહનાત્રસેવંસાર્પિઙ્યપદ્ધતિઃ ॥ ૬ ॥

“મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુ, તેના દત્ત અને ચૈત્ર એ બે પુત્ર. દત્તનો પુત્ર સોમ, તેનો સુધી, સુધીની કન્યા શ્યામા, અને શ્યામાની કન્યા કાંતિ, એ મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુથી છઠી છે. ખીજે પુત્ર ચૈત્ર, તેનો મૈત્ર, તેનો બુધ, તેનો શિવ, અને શિવનો પુત્ર હર, એ મૂલ પુરૂષ વિષ્ણુથી છઠો છે, તો કાંતિ અને હરનો પણ વિવાહ થાય નહીં; કારણ, કાંતિની તરફ માતૃદ્વારક સાર્પિંડય હોવાથી તે નિવૃત્ત થયું, પણ હરની તરફ પિતૃદ્વારક સાર્પિંડય હોવાથી તે નિવૃત્ત થતું નથી. એ સાર્પિંડયનો પ્રકાર ધર્ષાં દિશા ખતાવવા રૂપે દેખાડયો છે.”

કૂટસ્થાત્પંચમ્યોઃકન્યયોઃસંતતૌમાતૃદ્વારકત્વાત્સાર્પિઙ્યનિવૃત્તિઃ પંચમ્યોઃકન્યયોર્યૌપુત્રૌ તયોઃસંતતૌપિતૃદ્વારકત્વાત્સાર્પિઙ્યમનુવર્તનદનીદંમંડૂકક્રુતિસાર્પિઙ્યં ॥

મૂલ પુરૂષથી પાંચમી જે બે કન્યા તેની સંતતિવિષે માતા તરફથી સાર્પિંડય છે માટે તે નિવૃત્ત થાય છે. અને મૂલ પુરૂષથી પાંચમી કન્યાઓના પુત્રોની સંતતિને પિતા તરફથી સાર્પિંડય છે. એટલે તે નિવૃત્ત થતું નથી; એ મંડૂકક્રુતિ સાર્પિંડય.

પંચમ્યાઃકન્યાયાઃપુત્રમ્યષ્ટમ્યકૂટસ્થાનુપંચમાદિઃસર્પિંડોનભવતિતથાપિદ્વિતીયસંતતિં પંક્તૌ પંચમષ્ટાદેઃપિતૃદ્વારકત્વાદિનાસાર્પિઙ્યતત્ત્વાદેકતોનિવૃત્તાવપ્યન્યતોનુવૃત્ત્યાપંચમ ષષ્ટાદિનાપંચમ્યાઃકન્યાયાઃસંતતિર્નિવિરાહ્યા એવંકૂટસ્થમારમ્યાષ્ટમાદેઃકૂટસ્થમારમ્યાદ્વિતી યતૃતીયાદેશ્ચૈકતોનિવૃત્તિપરતોનુવૃત્ત્યોઃસત્ત્વમૂહ્યં એમાશૌચવિષયકસાર્પિઙ્યેપિકતોનુવૃત્ત્યાદિકંપથાસંભવંસર્વમૂહ્યં ॥

મૂલ પુરૂષથી પાંચમી કન્યાનો પુત્ર જે છઠો પુરૂષ તેનો, પાંચમાનો આદિ જે મૂલ પુરૂષ તે સર્પિંડ થતો નથી તથાપિ ખીજ સંતતિની પંક્તિમાં પાંચમો, છઠો ઇત્યાદિ પુરૂષને પિતૃદ્વારકપણાંથી સાર્પિંડય છે માટે એક તરફ એટલે માતૃદ્વારકપણાએ સાર્પિંડય નિવૃત્ત થયું તથાપિ ખીજ તરફ એટલે પિતૃદ્વારકપણાએ સાર્પિંડય હોવાથી પાંચમા, છઠા ઇત્યાદિક પુરૂષે પાંચમી કન્યાની સંતતિ બેડે વિવાહ કરવો નહીં. એ પ્રમાણે મૂળ પુરૂષને આરંભી આઠમા ઇત્યાદિક પુરૂષને અને ખીજ, ત્રીજે ઇત્યાદિક પુરૂષને એક મેરથી સાર્પિંડયની નિવૃત્તિ, અને ખીજ મેર સાર્પિંડયની પ્રવૃત્તિ છે એમ યોજના કરવી. એ રીતે આશૌચવિષે સાર્પિંડયમાં પણ એક મેર સાર્પિંડયની પ્રવૃત્તિ અને એક મેર સાર્પિંડયની નિવૃત્તિ તે બેવો સંભવ હોય તે પ્રમાણે બંધાવે.

એવંપિતૃદ્વારકસાર્પિઙ્યંસપ્તમાદૂર્ધ્નિનિવર્તનેમાતૃદ્વારકંતુપંચમાદૂર્ધ્વમિતિમુખ્યકલ્પેનવર્જ નીયાનાંકન્યાનાંસંખ્યાચેત્યંસંપદ્યતે પિતૃકુલેષોશાધિકદિસાહસ્રી ૨૦૧૬ માતૃકુલેપં ચોત્તરશતં ૧૦૫ કુલદ્વયેમેલનેનૈકર્કિશત્યુત્તરશતાધિકસહસ્રદ્વયસંખ્યા ૨૧૨૧ કન્યાવર્ગ્યાઃસંપદ્યતે અગ્રગણનાપ્રકારસ્તત્રમૂલશ્લોકાસ્તદ્વાચાચકૌસ્તુભેષ્ટાઃ શાલાનાંદુર્વોધ

તયાનેહોચ્યતે તથાચમુલ્લયકલ્પેનકુલદ્વયેનાવત્યઃવર્જનીયાએવ નત્વનુકલ્પાનુસરેણેનસપ્ત માતૃપંચમાદર્વાગ્નિવાહઃકાર્યઃ પંચમેસપ્તમેચૈવયેષાંવૈવાહિકીક્રિયા ક્રિયાપરાઅર્પિહિતેપતિ તાઃશૂદ્રતાંગતાઃ સપ્તમાતૃપંચમાદ્વીમાન્યઃકન્યામુદ્દહેદ્દિજઃ ગુરુતલ્પીસવિજ્ઞેયઃસગોત્રાંચૈવ મુદ્દહનંદ્યાદિસ્મૃતિભ્યઃ યાનેતુ ચતુર્થોમુદ્દહેત્કન્યાંચતુર્થઃપંચમોવરઃ તૃતીયાંવાચતુર્થીવાપ ક્ષયોરુમયોરપિ ઇત્યાદિવચનાનિતેષુકાનિચિન્મિર્માનિકાનિચિદ્તત્કસાપત્ન્યાદિસંબંધવિ ષયતયાવિપ્રાણાંક્ષત્રિયાદિષુસાંપિંઙ્યવિષયતયાવાનેયાનિદતિનિર્ણયસિંધુમતં કૌસ્તુમેતુ ઉદ્દ હેત્સપ્તમાદૂર્ધ્વતદમાવેતુસપ્તમીં પંચમીંતદમાવેતુપિતૃપક્ષેષ્યર્પંવિધિઃ ॥

એ રીતે પિતૃદ્વારક સાંપિંડય મૂળ પુરૂષથી સાતમા પુરૂષ પછી નિવૃત્ત થાયછે, અને માતૃદ્વારક સાંપિંડય તો મૂળ પુરૂષથી પાંચમા પુરૂષ પછી નિવૃત્ત થાયછે, તેથી મુખ્ય પક્ષે વર્જન કરવા યોગ્ય કન્યાઓની સંખ્યા આ પ્રમાણે થાયછે. જે, કે—પિતાનાં કુળમાં ૨૦૧૬, અને માતાનાં કુળમાં ૧૦૫, એ રીતે અને મળી ૨૧૨૧ કન્યા વર્જ્ય કરવી. એ (૨૧૨૧) કન્યાઓ કઈ રીતે ગણવી તેનો પ્રકાર, તે વિષે મૂળ શ્લોક અને તેની વ્યાખ્યા એ સર્વ કૌસ્તુભમાં સ્પષ્ટ કહ્યુંછે. બાળકો (શાસ્ત્રા-ભ્યાસ રહિત)ને સમજવામાં આવે નહી તેથી તે ઇહાં કેહેતા નથી. તેમ છતાં મુ-ખ્ય પક્ષે અને કુળ મળી એટલી (૨૧૨૧) કન્યા અવશ્ય વર્જ્ય કરવી. ગૌણ પક્ષોનો આશ્રય કરી સાતમા કે પાંચમા પુરૂષની માંદા વિવાહ કરવો નહી. કારણ, “પાં-ચમા અથવા સાતમા પુરૂષની માંદા જેના વિવાહની ક્રિયા થાયછે તે પુરૂષ ક્રિયા-કુશળ હોય તો પણ પતિત યદિશ્રદ્ધત્વને પામે છે” “સાતમા, કે પાંચમા પુરૂષની માંદાની અથવા એક ગોત્રમાંની કન્યાજેડે જે બુદ્ધિમાનુ દ્વિજ વિવાહ કરે તે પુ-રૂષની જોડે વ્યભિચાર કરનારો બણવો,” ઇત્યાદિક સ્મૃતિ વાક્ય છે. “મૂળ પુરૂષ થકી ચોથે વરે મૂળ પુરૂષથી ચોથી કન્યા વરવી, અને પાંચમે વરે ત્રીજી અથવા ચોથી કન્યા વરવી; એ પ્રમાણે અને (પિતૃ અને માતૃ) પક્ષમાં બણવું,” ઇત્યાદિક રીત વચન છે તેમાંનાં કેટલાંએક વચનો નિર્મૂળ અને કેટલાંએક વચન દત્તક, તથા સાપત્ન (સાવકા) ઇત્યાદિક સંબંધવિષે બ્રાહ્મણોમાટે જોડવાં, અથવા ક્ષત્રિયાદિકનાં સાંપિંડયવિષે જોડવાં, એવો નિર્ણયસિંધુનો મત છે. કૌસ્તુભમાં તો, “મૂળ પુરૂષ-થકી સાતમા પુરૂષ પછીની કન્યા વરવી, તે ન હોય તો સાતમી, અને તેને અભાવે પાંચમી કન્યા વરવી, એ વિધિ (માતૃ પક્ષમાં છે અને) પિતૃ પક્ષમાં પણ છે.”

સપ્તમીંચતથાષ્ટીંપંચમીંચતથૈવચ એવમુદ્દાહયેત્કન્યાંનદોષઃશાકટાયનઃ તૃતીયાંવાચ તુર્થીવાપક્ષયોરુમયોરપિ વિવાહયેન્મનુઃપ્રાહપારાશર્યોયમોંગિરાઃ યસ્તુદેશાનુરૂપ્યેનકુલમા ગેળચોદ્દહેત્ નિત્યંસવ્યવહાર્યઃસ્પાદેદાચૈતત્પ્રતીયતઇત્યાદિવચનાનાંચતુર્વિંશતિમતષ્ટદ્વિંશ ન્મતાદિપૂલભ્યમાનત્વાતુસાંપિંઙ્યસંકોચેનવિવાહસ્યબહુદેશેપુદર્શનાચ્ચયેષાંકુલેદેશેચાનુક રત્વેનસાંપિંઙ્યસંકોચઃપરંપરયાસમાગતસ્તેષાંસાંપિંઙ્યસંકોચેનવિવાહોનદોષાય સ્વકુલદે શવિરુદ્ધેનસાંપિંઙ્યસંકોચેનવિવાહેદોષોભવત્યેવ જનપદધર્માગ્રામધર્માશ્વતાન્નિવાહેપ્રતી યાન્ યેનાસ્પષિતરોયાતાયેનયાતાઃપિતામહાઃ તેનયાયાત્સતાંમાર્ગેનેનગચ્છન્નદુષ્યતિઇત્યાદિવા

ક્યૈઃસ્વકુલદેશાચારાવિરુદ્ધસ્યેવશાસ્ત્રસ્યવિવાહેનુસર્તવ્યત્વાત્ એવંમાતુલકન્યાપરિણયનેપિ ત્
 પ્રાંત્રહુર્માતુલસ્યેવયોપાધાગસ્તેપૈતૃત્વસેવીવપામિવેતિમંત્રલિંગૈઃ માતુલસ્યસુતામૂઢામાતૃગોત્રાં
 તથૈવચ સમાનપ્રવર્ગાન્ચૈવત્યક્તાચાંદ્રાપયણંચરેત્ કન્યાદિસ્મૃતીનાંબાધાતૃપેષાંકુલેમાતુલકન્યા
 પરિણયઃપરંપરાપ્રાપ્તસૈઃસકાર્યઃ ગોત્રાન્યાતુઃસર્પિંડાચ્ચવિવાહોગોવધસ્તથેતિમાતુલકન્યાવિ
 વાહસ્યકલિવડ્યત્વવચનમપિયેષાંકુલેદેશમાતુલકન્યાવિવાહોનાસ્તિતત્પરં માતુલકન્યાપરિણ
 યનસ્યાનેકશ્ચુતિસ્મૃતિસિદ્ધત્વાત્ અતएवમાતુલકન્યોદ્વાહિનાંશ્રાદ્દેનિમંત્રણનિષેધોપિસ્વકુ
 લાચારાદિવિરોધેનતદુદ્વાહિપરઃ ઉક્તવિધસર્પિંડ્યસંકોચેનવિવાહંકુર્વતાંશિષ્ટૈઃશ્રાદ્ધાદૌ
 મોજનાદ્યાચારાદિવહ્નપષાદિતં પરંતુસર્પિંડ્યસંકોચસ્વીકારેપિકતિથીકન્યાકતિથેનપુરુષે
 નવિવાહ્યાકતિથેનનવિવાહ્યેતિવ્યવસ્થાનોપપાદિતા ॥

“સાતમી, છઠી અને પાંચમી કન્યા વરવી, એને વરવામાં દોષ નથી એમ શા-
 કટાયન ઋષિ કહેછે.” “અને પક્ષમાં ત્રીજી અથવા ચોથી કન્યા વરવી એમ મનુ,
 વ્યાસ, યમ અને અંગિરા એ કહેછે. જે પુરુષ દેશાચાર અને કુળાચારને અનુસરી
 વિવાહ કરેછે તે અવશ્ય વ્યવહારને યોગ્ય છે એ રીત વેદમાં પણ જોવામાં આવે-
 છે” ઇત્યાદિ વચનો અતુવિશતિમત, અને પદવિશતિમત ઇત્યાદિ ગ્રંથોમાં મળેછે,
 તેમ સર્પિંડ્યનો સંકોચ માની બહુ દેશમાં વિવાહ કરવાનો આચાર પણ દેખાય છે
 માટે જેનાં કુળમાં અથવા દેશમાં ગૌણ પક્ષે કરી સર્પિંડ્યનો સંકોચ પરંપરાપ્રાપ્ત છે,
 તેણે સર્પિંડ્યનો સંકોચ માની વિવાહ કીધો હોય તો તેને દોષ નથી. પોતાનાં કુળ
 અને દેશાચારથી કી વિરુદ્ધ એવો, સર્પિંડ્યના સંકોચે વિવાહ કીધો હોય તો અવશ્ય
 દોષ પ્રાપ્ત થાયછે. કારણ, “દેશાચાર, ગામના આચાર અને કુળાચાર વિવાહમાં
 માનવા,” એ આશ્લાયનનો મત છે, “જે આચારે પોતાના પિતા અને પિતામહ
 વર્ત્યા છે તેજ સન્માર્ગે પોતાને વર્તવું, તેમ વર્તનારો દોષયુક્ત થતો નથી,” ઇત્યા-
 દિક વાક્યોવડે પોતાના કુળાચાર અને દેશાચાર કરતાં વિરુદ્ધ ન હોય એવુંજ શાસ્ત્ર
 વિવાહવિષે લેવું. એ પ્રમાણે મામાની કન્યા જોડે વિવાહ કરવામાં પણ દેશ અને
 કુળના આચાર કરતાં અવિરુદ્ધ શાસ્ત્ર જોઈ તે રીતે કરવું. “હે ઇંદ્ર! વપા એ ત-
 મારે અર્થે છે. જેમ માતુળ (મામા)ની કન્યા એ લાણુંજનો ભાગ છે અને ક્ષોધની
 કન્યા એ મામાના પુત્રનો ભાગ છે.” એ મંત્રનાં પ્રમાણથી મામાની કન્યા, મા-
 માનાં ગોત્રની કન્યા અથવા પોતાની સાથે એક પ્રવરવાળી કન્યા જોડે વિવાહ
 કીધો હોય તો તેનો ત્યાગ કરી ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, ઇત્યાદિક સ્મૃતિ વચ-
 નોનો (મામાની કન્યાજોડે વિવાહ કરવામાં) બાધ થાયછે; માટે જેમનાં કુળમાં
 મામાની કન્યાજોડે વિવાહ કરવાનું પરંપરાએ પ્રાપ્ત છે તેમણે તે વિવાહ કરવો
 “ક્ષોધની કન્યા, અથવા મામાની કન્યાજોડે વિવાહ કરવો, અને ગોવધ કરવો” ઃ
 કલિ યુગમાં વર્જ્ય કરવાં, એ રીતે કળિ વર્જ્ય પ્રકરણમાં મામાની કન્યાજોડે વિ-
 વાહનિષેધનાં જે વચનો છે તે પણ જેનાં કુળ અને દેશમાં મામાની કન્યાજોડે
 વિવાહ કરતાં નથી તેવિષે જણવાં. કારણ, મામાની કન્યાસાથે વિવાહ કરવો
 તે અનેક શ્રુતિ, સ્મૃતિ પ્રમાણવડે સિદ્ધ છે, માટેજ ‘મામાની કન્યાજોડે વિવાહ

કરનારને શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવું નહીં' એ નિષેધ પણ પોતાના કુળાચારથી વિ-
રુદ્ધપણાએ મામાની કન્યાસાથે વિવાહ કરનારવિષે જણવો. પ્રથમ કહેલાં સાપિં-
ડયના સંકોચવડે વિવાહ કરનાર પુરૂષને શ્રાદ્ધાદિકમાં ભોજનાદિકમાટે કહેવાનો
શિષ્ટોનો આચાર છે. ઇત્યાદિક અનેક રીતે કહ્યું છે, પરંતુ સાપિંડયનો સંકોચ સ્વી-
કાર કર્યા છતાં પણ કેટલી સંખ્યાની કન્યા કેટલી સંખ્યાને પુરૂષે વરવી અને કે-
ટલી સંખ્યાને પુરૂષે ન વરવી એ વ્યવસ્થા કહી નથી.

સાપિંડ્યદીપિકાકારાદયોર્વાંચીનાસ્તુ ચતુર્થીમુદ્દહેત્કન્યાંચતુર્થઃપંચમોવરઃ પરાશર
મતેવર્ષોપંચમોનનુપંચમીમિત્યાદિવચનાનાંસમૂલત્વંનિશ્ચિત્યવશકૈઃસંકટેસમાશ્રવણીયસ્ય
સાપિંડ્યસંકોચસ્વવ્યવસ્થામુચુઃ તથાહિચતુર્થીકન્યાપિતૃપક્ષેમાતૃપક્ષેચચતુર્થેનપંચમેનવા
પુંસાવિવાહ્યા દ્વિતીયતૃતીયવર્ષાઘૈશ્વતુર્થોનોદ્વાહ્યા પરાશરમતેપંચમઃવર્ષીમુદ્દહેત્ દ્વિતીયતૃ
તીયચતુર્થાદિઃવર્ષોનોદ્દહેત્ પંચમઃપંચમીનોદ્દહેત્ માનુતઃપિતૃત્વશ્ચાપિવર્ષઃવર્ષોંસમુદ્દહેદિતિ
વચનાંતરાત્વષ્ટેનાપિવર્ષીવિવાહ્યા પંચમવર્ષભિન્નૈઃવર્ષીનવિવાહ્યેતિપર્યવસન્નં તથાપિતૃપ
ક્ષેસપ્તમીમાતૃપક્ષેપંચમીચતૃતીયાઘૈઃસર્વૈઃપરિણેયા પિતૃપક્ષાશ્ચસપ્તમીમાતૃપક્ષાન્તુપંચમીમિ
તિત્યાસવચનાત્ ઉદ્દહેત્સપ્તમાદૂર્ધ્વતદભાવેતુસપ્તમીં પંચમીતદભાવેતુપિતૃપક્ષેપ્યર્થવિધિરિ
તિચતુર્વિંશતિમનોક્તેશ્વપિતૃપક્ષેપિપંચમીતૃતીયાઘૈઃપરિણેયા તત્રાપિમાતૃપક્ષેપિતૃપક્ષેપિપંચ
મેનપંચમીનોદ્વાહ્યા પંચમોનનુપંચમીમિતિસર્વત્રનિવેધાત્ તૃતીયાંવાચતુર્થીંવાપક્ષયોરુભયો
રપીતિવચનાન્તુતૃતીયાવિવાહ્યાપ્રાપ્નોતિતત્રવ્યવસ્થોચ્યતે માતૃપક્ષેતાવન્તૃતીયામાતુલકન્યા
માતૃત્વસૂકન્યાવાસંભવતિ પિતૃપક્ષેતૃતીયાપિતૃત્વકન્યાપિતૃત્વસૂકન્યાવા તત્રાપિતૃત્વકન્યા
સગૌત્રત્વાત્પાઙ્યા પૈતૃત્વસેર્ષીભગિનીંસ્વસ્ત્રીયાંમાતૃત્વેવચ એતાસ્તિસ્તુભાર્યાથેનોપયચ્છેતત્તુ
દ્વિમાનિતિમનોક્તેઃપિતૃત્વસૂમાતૃત્વસૂકન્યેભપિત્યાઙ્યે પિતૃત્વસૂકન્યાંમાતૃભગિનીંમાતૃત્વ
સારંમાતૃઃસ્વસ્ત્રીયાંમાતૃત્વસૂકન્યામેતાસ્તિસ્ત્રોનોદ્દહેદિતિતદર્થાત્ માતુલકન્યૈવતૃતીયાપૂર્વો
ક્તરીત્યાકુલપરંપરાગતત્વેપરિણેયા એવંચતૃતીયાપિતૃતીયેનૈવમાતુલકન્યૈવપરિણેયાનચતુર્થા
દિનાકેનાપિ કેચિત્સંકટેપિતૃત્વસૂકન્યાપરિણયનાહુઃ તત્રદેશકુલાચારાદ્યવસ્થાજ્ઞાન
બ્યા અત્રાર્યસાપિંડ્યદીપિકાદિસિદ્ધાર્યસંગ્રહઃ તૃતીયામાતુલકન્યૈવોદ્વાહ્યા ચતુર્થીચતુર્થપં
ચમાભ્યામેવ પંચમીપંચમભિન્નૈઃતૃતીયાઘૈઃસપ્તમાંતૈઃ વર્ષોપંચમવર્ષાભ્યામેવ સપ્તમીતૃતીયા
ઘૈઃસપ્તમાંતૈરિતિ અર્થસાપિંડ્યસંકોચેનવિવાહઃસંકટેષ્વશક્તેનકાર્યઃ કન્યાંતરલાભેશક્તેર્ન
કાર્યઃગુરુતત્પ્રાદિદોષસ્મૃતેઃ સાપિંડ્યસંકોચવાક્યાનામશક્તિવિષયત્વસ્યસ્પષ્ટત્વાત્ પ્રમુઃપ્ર
થમકલ્પસ્યયોનુકલ્પેનવર્તતે સનાપ્રોતિફલંચેહેતિશક્તૈરનુકલ્પસ્વીકારેદોષોક્તેઃ દત્તકસા
પિંડ્યંદત્તકનિર્ણયેપ્રામેયોક્તં ॥

સાપિંડ્યદીપિકાકાર આદિક જ આધુનિક ગ્રંથકારો તેઓ તો, “ યોથા અથવા
પાંચમા પુરૂષે યોથી કન્યા વરવી, પરાશરને મતે છઠ્ઠી વરવી; પણ પાંચમે પાંચમી
વરવી નહીં, ” ઇત્યાદિક વચન પ્રમાણભૂત છે એવો નિશ્ચય કરી અશક્તોએ સંકટ
સમયે સ્વીકાર કરવા યોગ્ય સાપિંડયના સંકોચની વ્યવસ્થા કહે છે. તે આ રીતે,—
પિતૃપક્ષ અથવા માતૃપક્ષમાં યોથી કન્યા યોથે ડિંવા પાંચમે પુરૂષે વરવી. બીજો

ત્રીજે અથવા છઠ્ઠે ઇત્યાદિ પુરૂષે ચોથી કન્યા વરવી નહી. પરાશરને મને પાંચમે છઠી કન્યા વરવી. બીજે, ત્રીજે અથવા ચોથો ઇત્યાદિકે છઠી કન્યા વરવી નહી. પાંચમે પાંચમી કન્યા વરવી નહી. માતૃકુલથકી અથવા પિતૃકુલથકી છઠે પુરૂષે છઠી કન્યા વરવી, "એવું બીજું વચન છે; તેથી છઠે પુરૂષે પણ છઠી કન્યા વરવી. પાંચમા અને છઠા વિના બીજાં છઠી કન્યા વરવી નહી, એ છેવટનો અર્થ જાણ્યો. તથાપિ પિતૃપક્ષમાં સાતમી કન્યા અને માતૃપક્ષમાં પાંચમી કન્યા તે ત્રીજા ઇત્યાદિક સ્વળાઓએ વરવી. કારણ, "પિતૃપક્ષમાં સાતમી અને માતૃપક્ષમાં પાંચમી કન્યા વરવી એ વ્યાસનું વચન છે." "મૂળ પુરૂષથકી સાતમા પુરૂષ પછીની કન્યા વરવી. તે ન હોય તો સાતમી, અને તેને અભાવે પાંચમી વરવી. એ વિધિ પિતૃપક્ષમાં પણ છે " એવું ચતુર્વિંશતિ સ્મૃતિમાં વચન છે; માટે પિતૃપક્ષમાં પણ પાંચમી કન્યા ત્રીજા ઇત્યાદિકે વરવી. તેમાં પણ માતૃપક્ષમાંના અને પિતૃપક્ષમાંના પણ પાંચમા પુરૂષે પાંચમી કન્યા કરવી નહી. કારણ, "પાંચમા પુરૂષે પાંચમી કન્યા વરવી નહી." એ સર્વેત્ર નિષેધ છે. "માતૃપક્ષ અને પિતૃપક્ષ એ બન્ને પક્ષમાં ત્રીજા અથવા ચોથી કન્યા વરવી, " એ વચન છે; તેથી તો ત્રીજા કન્યા વરવી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં વ્યવસ્થા કેહે છે. માતૃપક્ષમાં ત્રીજા મામાની કન્યા અથવા માસીની કન્યા એ સંભવે છે. પિતૃપક્ષમાં તો ત્રીજા કાકાની કન્યા અથવા દોઈની કન્યા એ સંભવે છે. તેમાંથી કાકાની કન્યા બેહેન એ એક ગોત્રમાંની છે તે વર્જ્ય કરવી. દોઈની દીકરી બેહેન, માતાની બેહેન (માસી) અને માસીની કન્યા એ ત્રણ કન્યા યુદ્ધિમાન પુરૂષે વરવી નહી એવું મનુનું વચન છે; તેથી દોઈની કન્યા બેહેન અને માસીની કન્યા બેહેન એ પણ વરવી નહી. દોઈની કન્યા, માસી અને માસીની કન્યા એ ત્રણ વરવી નહી, એ પ્રમાણે વાક્યનો અર્થ થાય છે; માટે મામાની કન્યા એજ ત્રીજા પૂર્વોક્ત રીતીએ કુળપરંપરાપ્રાપ્ત આચાર હોય તો વરવી. એ પ્રમાણે ત્રીજા કન્યા પણ ત્રીજાએજ અને મામાની કન્યાજ વરવી, ચોથા ઇત્યાદિક કોઈપણ પુરૂષે વરવી નહી. કોઈ અંધકાર સંકટ છતાં માસીની કન્યાસાથે વિવાહ કરવો એમ કેહે છે. પરંતુ તેવિધે દેશાચાર અને કુળાચાર પ્રમાણે વ્યવસ્થા જાણવી. ઇહાં સાપિંડ્યદીપિકા ઇત્યાદિકે સિદ્ધ કરેલા અર્થનો સંગ્રહ કેહે છે. ત્રીજા કન્યા તે મામાની કન્યાજ વરવી. ચોથી કન્યા તે ચોથા અને પાંચમા પુરૂષેજ વરવી. પાંચમી કન્યા તે પાંચમાને વર્જ્ય કરી ત્રીજા, ચોથા, છઠા, અને સાતમાએ વરવી. છઠી કન્યા પાંચમા અને છઠાએજ વરવી. સાતમી કન્યા ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, છઠા, અને સાતમાએ વરવી. આ સાપિંડ્યનો સંકોચ માની જે વિવાહ કલ્પો તે અશક્તે સંકટ છતાં કરવો. બીજા કન્યા મળતી હોય તો શક્તિમાને એ વિવાહ કરવો નહી. કારણ, સાપિંડ્યનો સંકોચ માની વિવાહ કરવાથી ગુરૂપત્નીએડે ગમન કરવાનો દોષ છે, અને સાપિંડ્ય સંકોચનાં જે વચનો છે તે અશક્તવિષે છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. કારણ, "મુખ્ય પક્ષમાં સમર્થ છતો જે ગૌણ પક્ષે કર્મ કરે છે તેને કર્મનું ફળ પ્રાપ્ત

થતું નથી, ” એવું વચન છે તેથી શક્ય થઈ ગૌણ પક્ષનો સ્વીકાર કરેછે તો તેને દોષ લાગેછે એમ કહ્યુંછે. દત્તકવિષે સાર્પિંડ્યનો નિર્ણય દત્તકના નિર્ણય પ્રસંગમાં (પત્ર ૨૫૭ માં) પ્રથમજ કહેલો છે.

અથસાપ્તમાતૃકુલેસાર્પિંઢ્યપ્રકારંસુમંતુરાહ પિતૃપત્ન્યઃસર્વામાતરઃ તદ્ભ્રાતરોમાતુલાઃ તદ્ગમિન્યોમાતૃવસારઃ તદુહિતરશ્વભિન્યઃ તદપત્ન્યાનિભાગિનેયાનિ અન્યથાસંસ્કારકારિણઃ સ્પુરિતિ અન્નલક્ષણયાસાપ્તમાતૃકુલેચતુઃપુરુષસાર્પિંઢ્યંવિવાહનિષેધાયવિધીયતદતિકેચિત્ અપરેતુવિવાહમાત્રવિષયત્વેમાનાભાવાદાશૌચાદિવિષયકત્વસ્યાપિસંભવાન્ યાવદ્વાચ્ચનિકંપ્રમાણમિનિન્યાપેનપરિગણિતેષ્વેવસાર્પિંઢ્યમિતિવદંતિ તથાચતુમંતુવાક્યેવાક્યમેદાશ્રયેનૈવંવાક્યયાર્થાઃપર્યવસ્યંતિ પિતૃપત્ન્યઃસર્વામાતરહતિપ્રથમવાક્યેસાપ્તમાતરિમુખ્યમાતૃવન્ સંમાનનંતદ્વેમાતૃવધપ્રાપ્યશ્ચિંતનત્તમનેમાતૃગમનપ્રાપ્યશ્ચિત્તાદિકંચાતિદિશ્યતે નાત્રાતિક્રાંતવિષયેદશાશૌચાતિદેશઃચિત્રાત્રવિધિનાવાધાન્ તદ્ભ્રાતરોમાતુલાહત્યન્નમાતુલત્વપ્રયુક્તમાશૌચાદિકંમાતુલસ્પસ્વભગિનીસપત્ન્યાઃકન્યોદ્વાહનિષેધશ્ચ અન્નમાતુલતાતિદેશેપિનતત્પુત્રાદિપુમાતુલપુત્રત્વાદ્યતિદેશઃ તેનંબંધુત્રયત્વપ્રયુક્તમાશૌચં માતુલકન્યાદૌવિવાહવિધિનિષેધાવપિનંત્યેવામાતુલકન્યાદૌપિતુર્ભગિનીત્વાતિદેશાભાવેનતત્પુત્રંપ્રત્યપિપિતૃવસૃત્વાદ્યતિદેશોનભવતિ તદ્ગમિન્યોમાતૃવસારહત્યન્નમાતૃવસૃત્વેવંબંધુત્રયત્વંચ ન સાપ્તમાતૃવસૃત્વકન્યાવિવાહનિષેધસ્તુવિરુદ્ધસંબંધત્વાદેવવશ્યતે તદપત્ન્યાનિભગિન્યહત્યન્નમાતૃવસૃત્વકન્યાસુભાગિનેયીકન્યાત્વાતિદેશોનયાવદુક્તંપ્રમાણમિનિન્યાયાદિતિદિક્ ॥

હવે સાવકી માતાનાં કુળમાં સાર્પિંડ્યનિર્ણયનો પ્રકાર સુમંતુ કપી કહેછે—“ પિતાની જટલી સ્ત્રીઓ તે સધળી માતાઓ છે. તેમના (સાવકી માતાના) જે ભાઈઓ તે સધળા મામા છે. સાવકી માતાની જેહેનો તે માસીઓ છે. સાવકી માતાની કન્યાઓ તે જેહેનો છે. તે જેહેનોનાં જે સંતાન તે બાહેજ છે. એ રીતે જો ન માને તો તેઓ સંસ્કરના કરનારા થાયછે.” ઇહાં લક્ષણવાડે સાપ્તમાતાનાં કુળમાં ચાર પુરુષ પર્યંત સાર્પિંડ્ય, વિવાહના નિષેધ માટે કહેલું છે એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે. ખીજા ગ્રંથકારો તો, કેવલ વિવાહવિષેજ એ ચાર પુરુષનું સાર્પિંડ્ય માનવું, એમાં પ્રમાણ નથી, તેમ આશૌચાદિકવિષે પણ લેવાનો સંભવ છે તેથી ‘જટલું વાણિએ કહ્યું તેટલુંજ પ્રમાણ’ એ ન્યાયવાડે જે ઇહાં કંઠથી લેખ્યાં છે તે વિષેજ સાર્પિંડ્ય છે, એમ કહેછે. ‘જટલું વાણિએ કહ્યું તેટલુંજ પ્રમાણ,’ એમ માનવાથી સુમંતુનાં વાક્યવિષે વાક્યોનો ભેદ એટલે ભિન્ન ભિન્ન વાક્ય કરવાથી આગળ કહેવાયછે તે રીતે વાક્યાર્થ સિદ્ધ થાયછે. “પિતાની જટલી સ્ત્રીઓ તે સધળી માતાઓ છે,” એ પ્રથમ વાક્યમાં સાવકી માતાને મુખ્ય માતા પ્રમાણે માનવી, સાવકી

માતાનો વધ કરવાથી માતૃવધનું પ્રાયશ્ચિત્ત, અને સાવકી માતાનું ગમન કરવાથી માતૃગમનનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ઇત્યાદિક અતિદેશ કથન કરવામાં આવેછે; એટલે વચન બંને માનવું પ્રાપ્ત થાયછે. “પિતાની જે સ્ત્રીઓ તે સધળી માતાઓ છે” એ વાક્યવડે અતિક્રાંત આશૌચવિષે દશ દિવસના આશૌચનો અતિદેશ (વચન બળથી પ્રાપ્તિ) થતો નથી; કારણ, સાવકી માતાનું અતિક્રાંત આશૌચ ત્રણ રાત્રિ પાળવું એ વિશેષ વચનવડે તેનો પ્રાપ્ત થાયછે. “સાવકી માના ભાઈ તે મામા છે,” એ વાક્યવડે મામો એ નિમિત્તથી જે આશૌચાદિક પ્રાપ્ત થાયછે તે તથા તે મામાને પોતાની બેહેનની સાવકી કન્યાએડે વિવાહ કરવાનો નિષેધ, એ સૂચિત થાયછે. આ વાક્યવડે જે મામાપણનો આરોપ પ્રાપ્ત થાયછે તથાપિ સાવકા મામાના પુત્રાદિક-વિષે માતૃવધપુત્રવાદિકનો આરોપ પ્રાપ્ત થતો નથી; માટે બંધુત્વ માનવાથી જે આશૌચ પ્રાપ્ત થાયછે તે નથી. સાવકા મામાની કન્યા ઇત્યાદિકસાથે વિવાહ કરવો તે વિષે વિધિ નથી તેમ નિષેધ પણ નથી. એ પ્રમાણે સાવકા મામાની કન્યામાં પિતાની મામાની દીકરી બેહેન એવો આરોપ થતો નથી તેથી તેના પુત્રપ્રત્યે થવા પિતૃવધનુવાદિક (ફાંધપણ) ઇત્યાદિકનો આરોપ પણ નથી. “સાવકી માતાની જે બેહેનો તે માસી છે,” એ વાક્યવડે માસીનાસંબંધે આશૌચ અને વિવાહનો નિષેધ એ પ્રાપ્ત થાયછે. સાવકી માસીના પુત્રવિષે બંધુત્વ નથી. સાવકી માસીની કન્યાએડે વિવાહ કરવાનો નિષેધ કહ્યોછે તે તો વિરૂદ્ધ સંબંધ થાયછે માટેજ; એ વિરૂદ્ધ સંબંધ આગળ કહેવાશે. “સાવકી માતાની કન્યાઓ તે બેહેનો,” એ વાક્યવડે સાવકી બેહેનનું આશૌચ પાળવું અને તેનું સન્માન કરવું એ પ્રાપ્ત થાયછે. સાવકી બેહેનએડે વિવાહનો પ્રસંગ છેજ નહીં. કારણ, સન્માન ગોત્ર છે. આ ઠેકાણે પોતાનો મામો અને પોતાના સગા ભાઈનો ઉચ્ચાર કીધા પછી સાવકો મામો, સાવકો ભાઈ, સાવકી માસી, અને સાવકી બેહેનનું તર્પણ કરવું. મહાદેવ શ્રાદ્ધાદિકવિષે ઉચ્ચાર કરવો તે પણ એજ વાક્યવડે અવશ્ય કર્તવ્ય છે એમ ભાસેછે. “સાવકી બેહેનોનાં જે સંતાન તે ભાણેજ છે,” એ વાક્યવડે સાવકી બેહેનનાં સંતાનનું આશૌચ અને તેમનીએડે વિવાહનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાયછે. ભાણેજપણનો જે આરોપ છે તથાપિ સાવકી ભાણેજની કન્યાવિષે ભાણેજની કન્યા એવો આરોપ થતો નથી. કારણ, ‘જેટલું કહ્યુંછે તેટલુંજ પ્રમાણ છે’ એ ન્યાય છે, એ રીતે દિશા માત્ર બતાવી છે.

ઋત્વિત્સાર્પિઙ્યાભાવેપિવચનાદવિવાહઃ અવિરુદ્ધસંબંધામુપચક્ષેત્ દંપત્યોર્મિથઃપિતૃમાતૃસામ્યેવિરુદ્ધસંબંધઃ યથાભાર્યાસ્વસુદુહિતાપિતૃવ્યપત્નીસ્વસાચેતિપરિશિષ્ટોક્તેઃ વૌધાયનઃ માતૃઃસપત્ન્યાભગિર્નોતિસ્મતાંચવિવર્જયેત્ પિતૃવ્યપત્નીભગિર્નોતિસ્મતાંચવિવર્જયેત્ કેચિજ્ઞયેષ્ઠભ્રાતાપિતૃઃસમદત્યુક્તેર્જ્યેષ્ઠભ્રાતૃપત્ન્યાભગિર્નીમાતૃત્વસૂતૃત્વત્વાન્નવિવાહેત્યાહુઃ યવૈયસીં સ્વાપેક્ષ્યાવપસાવપુવાચન્યૂનામુદ્વહેત્ અસમાનાર્થગોત્રજાં ભાર્વર્ષવરઃસ્વસમાનેભાર્વર્ષગોત્રે યસ્યતજ્ઞાનમવતિયાતાં અસમાનગોત્રાયસમાનપ્રવરાંચોદ્વહેદિત્યર્થઃ ॥

કોઈ ઠેકાણે, સાર્પિઙ્ય ન છતાં પણ વિશેષ વચન હોવાથી વિવાહ થતો નથી, એમ કહ્યુંછે. “જેનો વિરૂદ્ધ સંબંધ ન હોય તે કન્યાએડે વિવાહ કરવો.” જેનો

પરસ્પર વિવાહ કરવો હોય એવાં વર અને કન્યામાં વરને કન્યાના પિતાસમાન-પણું ન હોય તેમ કન્યાને વરની માતાસમાનપણું ન હોય તો તે અવિરૂદ્ધ સંબંધ અને તેમ ન હોય તો તે વિરૂદ્ધ સંબંધ છે. જમ કહે—“પોતાની શાળીની કન્યા, અને પોતાની કાકીની બેહેન,” એમ પરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે. ઇહાં શાળીની દીકરીનો પોતે માસો થયો એટલે પિતાસમાનપણું પ્રાપ્ત થયું. કાકીની બેહેન તે પોતાને મા પ્રમાણે હોવાથી તેને માતાસમાનપણું પ્રાપ્ત થયું, એ પ્રમાણે વિરૂદ્ધ સંબંધ જણવો. બૌદ્ધાયન આ રીતે વિરૂદ્ધ સંબંધ કહે છે. “સાવકી માની બેહેન અને તેની કન્યા, તેમજ કાકીની બેહેન અને તેની કન્યા એ વર્જ્ય કરવી.” કોઈ ગ્રંથકાર, જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા પિતાતુલ્ય છે,” એવું વચન હોવાથી મહોટા ભાઈની સ્ત્રીની બેહેન એ પોતાને માસી પ્રમાણે છે માટે તે વરવી નહી, એમ કહે છે. તેમ યવ્યયસી એટલે પોતાથી વર્ષ અને શરીરે નાહાનો હોય તે વરવી. અસમાનાર્થગોત્રજ એટલે પોતાથી ભિન્ન છે ગોત્ર અને પ્રવર જના એવાં કુળમાંની એટલે ભિન્ન ગોત્ર અને ભિન્ન પ્રવર વાળી વરવી એ તાત્પર્ય જણવો.

અથસંક્ષેપતોગોત્રપ્રવરનિર્ણયઃ તત્રગોત્રલક્ષણં વિશ્વામિત્રોક્તમદગ્નિર્ભરદ્વાજોથગૌતમઃ અત્રિર્વસિષ્ઠઃ કશ્યપઃત્યેનેસપ્રક્રપયઃ સપ્તાનામૃષીણામગ્રસ્ત્યાષ્ટમાનાંયદપત્યંતદ્રોત્રામિત્યાચક્ષ્ને યશ્વકેવલભાર્ગવેષ્વારિષ્ઠેષણાદિપુકેવલાંગિરસેબુહારીતાદિપુચ્ચનૈતલ્લક્ષણંભૂર્ગંગિરસો રણ્દ્રાવિષ્વંતર્ગતત્વાન્ તથાપ્યત્રપ્રવરૈરેવ્યાદેવાવિવાહઃ યશ્વિમિત્રાણિઅનંતાનિ ગોત્રાણાં તુસહસ્ત્રાણિપ્રયુતાન્યર્બુદ્ધાનિચેત્યુક્તેસ્તથાપિક્ષ્ણપંચાશ્વદેવગોત્રભેદાઃ વ્યવર્તકપ્રવરભેદાનાં તાવતામેવદર્શનાત્ પ્રવરલક્ષણંતુગોત્રવંશપ્રવર્તકઋષીણાંવ્યવર્તકાઋષિવિશેષાઃપ્રવરાશ્ચેવસંક્ષેપતોક્તેયં સમાનગોત્રત્વંસમાનપ્રવરત્વંચપૃથક્પૃથક્વિવાહપ્રતિબંધકં તત્રપ્રવરસામ્યંદ્વિવિધં એકપ્રવરસામ્યંદ્વિત્રિપ્રવરસામ્યંચ તત્રભૂર્ગંગિરોગણેતરેષુએકપ્રવરસામ્યમપિવિવાહપ્રતિબંધકં કેવલભૂગુગણેષુકેવલાંગિરોગણેષુચૈકપ્રવરસામ્યંનવિવાહબાધકં કિંતુત્રિપ્રવરેષુ દ્વિપ્રવરસામ્યમેવપંચપ્રવરેષુત્રિપ્રવરસામ્યમેવચ્ચવિવાહબાધકં પંચાનાંત્રિષુસામાન્યાદવિવાહસ્ત્રિષુદ્વયોઃ ભૂર્ગંગિરોગણેષ્વેવંશેષેષ્વેકોપિવારયેદિત્યાદિવચનાત્ જામ્બદગ્ન્યંભૂગુગણેષુગૌતમાં ગિરસેપુમરદ્વાજાંગિરસેષુચૈકપ્રવરસામ્યેપિત્રિપ્રવરસામ્યાભાવેપિચસગોત્રત્વાદેવાવિવાહઃ

હવે સંક્ષેપથી ગોત્ર અને પ્રવરનો નિર્ણય કહે છે.

તેમાં પ્રથમ ગોત્રનું લક્ષણ કહે છે. “વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ એ સાત ઋષિ અને આઠમા અગસ્ત્ય એમના વંશને ગોત્ર કહે છે. જે કે કેવળ ભાર્ગવ જે આરિષ્ટેણાદિક અને કેવળ આંગિરસ જે હારીતાદિક એઓમાં પૂર્વોક્ત ગોત્રનું લક્ષણ આવતું નથી; કારણ, ભૂગુ અને અંગિરા એ એ ઋષિ પૂર્વોક્ત આઠ ઋષિના વંશમાં નથી તો પણ એઓમાં એક પ્રવર હોવાથીજ વિવાહ થતો નથી. યદપિ ‘સહસ્ત્ર, પ્રથુત (૬૨ લક્ષ), અર્ચુદ (૬૨ કોડ), એવી ગોત્રની સંખ્યાનું કહેનારૂ વચન’ હોવાથી ગોત્ર અનંત છે તથાપિ ગોત્રના ભેદ ઓગણપચાશજ છે. કારણ, ગોત્રોને ભિન્ન ભિન્ન ખતાવનારા પ્રવરના ભેદ ઓગણપ-

૧ ગોત્રપ્રવર્તકાનાં વિશ્વામિત્રાદીનાંવંશપ્રવર્તકાનાં ભૂવાદીનાંચ ઋષીણામિત્યર્થઃ ॥

યાશન મળેછે. પ્રવરનું લક્ષણ તો. ગોત્રના અને વંશના પ્રવર્તક જે ઋષિ તેમના ભેદ ખતાવનારા જે તેમના વંશમાંના મુખ્ય ઋષિ તેજ પ્રવર એમ સંક્ષેપે બહુવું. એક ગોત્રપણું અથવા એક પ્રવરપણું એ જુદું જુદું વિવાહનું પ્રતિબંધક છે. તેમાં પ્રવરનું સરખાપણું બે પ્રકારનું છે. ક્યહાં એક પ્રવરનું સરખાપણું અને ક્યહાં બે અથવા ત્રણ પ્રવરનું સરખાપણું પ્રાપ્ત થાયછે. તેમાં ભૃગુગણ અને અંગિરોગણ વિનાના ખીજ ગણોમાં એક પ્રવરનું સરખાપણું આવે તો તે પણ વિવાહનું પ્રતિબંધક છે એટલે એક પણ પ્રવર બંનેનો એક થાય તો તેમનો વિવાહ થાય નહી. કેવળ ભૃગુગણ અને કેવળ અંગિરોગણમાં બે એક પ્રવરનું સામ્ય છે તથાપિ તે વિવાહનું બાધક નથી; ત્યારે જેનાં ત્રણ પ્રવર છે તેમાંના બે પ્રવરનું સામ્ય હોય, અને જેના પાંચ પ્રવર છે તેમાંના ત્રણ પ્રવરનું સામ્ય હોય તો તેજ વિવાહનું બાધ કરનારૂં થાયછે. કારણ, “ભૃગુગણ અને અંગિરોગણમાં પાંચ પ્રવરમાં ત્રણ પ્રવર સમાન હોય તો અથવા ત્રણ પ્રવરમાં બે પ્રવર સમાન હોય તો વિવાહ કરવો નહી; અને બાકીનાં ગણમાં બે એક પ્રવર સમાન આવે તો પણ વિવાહ કરવો નહી,” ઇત્યાદિક વચન છે. ખમદન્ય ભૃગુગણ, ગૌતમાંગિરસ, અને બારદ્વાજંગિરસ એઓમં બે એક પ્રવરનું સામ્ય હોય તેમ ક્વચિત્ સ્થળમાં પ્રવરનું સામ્ય ન હોય તો પણ એક ગોત્ર હોય માટેજ એમનો પરસ્પર વિવાહ થાય નહી.

ગોત્રાણાંપ્રવરાણાંચગણનાપ્રોચ્ચતેધુના સંક્ષેપાત્મુલ્લબ્ધોધાયભગવત્પ્રીતયેપિચ સપ્તભૂગ
વઃ સપ્તદશાગિરસઃ ચત્વારોત્રયઃ દશવિશ્વામિત્રાઃ ત્રયઃકશ્યપાઃ ચત્વારોવસિષ્ઠાઃ ચત્વા
રોગસ્તપસ્વેકોનપંચાશદ્રણાસ્તથાપિસર્વગ્રંથમનસંગ્રહેણાધિકાસ્તત્રત્રવદ્યંને તત્રસપ્તભૂગ
ગણાઃ વત્સાઃ વિદ્વાઃ એનાંજામદદ્યૌ આર્ષિષેણાઃ યસ્કાઃ મિત્રયુવઃ વૈન્યાઃ શુનકાઃ એ
ત્રપંચકેવલભૂગવઃ એવંસપ્ત તત્ર વત્સાઃ માર્કંડેયાઃ માંડુકેયાઃ ઇત્યાદયઃ શતદ્રુયાધિકાવ
ત્સગોત્રમેદાઃ એતેષાંપંચપ્રવરાઃ ભાર્ગવચ્યાવનાપ્રવાનોર્વજામદદ્યૌભાર્ગવૌર્વજામદદ્યૌ
નિત્રયોવા ભાર્ગવચ્યાવનાપ્રવાનેનિત્રયોવા વિદ્વાઃ શૈલાઃ અવટાદિત્યાદયોવિશત્યધિકાવિ
દ્વાઃ તેષાંપંચપ્રવરાઃ ભાર્ગવચ્યાવનાપ્રવાનોર્વજૈદેભાર્ગવૌર્વજામદદ્યૌતેવા આર્ષિષેણાઃ જૈ
ઋતયઃ ગ્રામ્યાયણાઃ ઇત્યાદયોવિશત્યધિકાઆર્ષિષેણાઃ એષાંભાર્ગવચ્યાવનાપ્રવાનાર્ષિષેણાનુ
પેતિપંચ ભાર્ગવાર્ષિષેણાનુપેતિત્રયોવા એતેષાંત્રયાણાંવત્સવિદ્વાર્ષિષેણાનાંપરસ્પરમવિવાહઃ
દ્વિત્રિપ્રવરસામ્યાત્ આશ્વપોર્જામદદ્યૌત્વેનસગોત્રત્વાચ્ચ યદ્યપિત્રિપ્રવરાર્ષિષેણાનાંવત્સવિદ્વાઃ
સહનાદ્વિપ્રવરસામ્યંનાપિસગોત્રત્વજામદદ્યૌત્વાભવાત્ તથાપિપંચપ્રવરપક્ષગતમપિત્રિપ્રવર
સામ્યંવિવાહબાધકં એમપ્રેપિત્રેયં વાત્સ્યાનાંભાર્ગવચ્યાવનાપ્રવાનેનિત્રયઃ વત્સપુરોધસોભા
ર્ગવચ્યાવનાપ્રવાનવત્સપૌરોધસેતિપંચ વૈજમથિતયોર્ભાર્ગવચ્યાવનાપ્રવાનવૈજમથિતેતિપંચ એ
તેત્રયઃકચિત્ એતેષાંપરસ્પરંપૂર્વોક્તૈશ્ચત્રિભિર્નવિવાહઃ ત્રિપ્રવરસામ્યાત્ યસ્કાઃમૌનાઃમૂકાદ
ત્યાદયલ્લિપંચાશદધિકાયસ્કાઃ એષાંભાર્ગવવૈતહવ્યસાવેતસેતિત્રયઃ મિત્રયુવઃ રૌષ્ઠયાયનાઃ
સાર્પિંદિનાઃ ઇત્યાદયલ્લિશદધિકામિત્રયુવઃ તેષાંભાર્ગવવાદ્યશ્વદિવોદાસેતિત્રયઃ ભાર્ગવ
ચ્યાવનદૈવોદાસેતિવા વાદ્યશ્વેત્યેકોવા વૈન્યાઃ પાર્થાઃ વાપ્કલાઃ શ્યેતાહત્યેતેવૈન્યાઃ એષાં
ભાર્ગવૈવૈન્યપાર્થેતિત્રયઃ શુનકાઃ ગાર્ત્તમદાઃ યજ્ઞપતયઃ ઇત્યાદયઃસપ્તદશાધિકાઃશુનકાઃ

एषांशौनकेत्येकः गात्सर्मदेतिवा भार्गवगात्सर्मदेतिद्वौवा भार्गवशौनहोत्रगात्सर्मदेतित्रयो वा यस्कादीनांचतुर्णांस्वस्वगणंहित्वापरस्परंपूर्वैर्जामद्व्यवत्सादिभिश्चसहविवाहोभवति एकप्रवरसाम्येपिद्वित्रिप्रवरसाम्याभावात् भृगुगणेषुएकप्रवरसाम्यस्पदूषकत्वाभावात् अ जामद्व्यवत्सेनासगोत्रत्वात् मित्रयूनांपाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात्त्रिप्रवरैर्वैत्सादिभिःसहनविवा हइतिकेचित् तत्प्रवरपक्षग्राहिणामविवाहः पक्षान्तरग्राहिणामित्रयूनांविवाहएवेत्यन्ये क च्चिदधिकंगणद्वयमुक्तं वेदविश्वज्योतिषांभार्गववेदवैश्वज्योतिषेतित्रयः शाठरमाठराणांभा र्गवशाठरमाठरेतित्रयः अनयोःपरस्परंपूर्वैश्चसर्वैर्विवाहः इतिभृगुगणः ॥

“સંક્ષેપથી સુખપૂર્વક ઓધ થવામાટે અને પરમાત્માની પ્રીતિને અર્થે સંક્ષેપથીકી ગોત્ર અને પ્રવરની સંખ્યા કહુંછું.” ૭ ભૃગુગણ, ૧૭ આંગિરસગણ, ૪ અત્રિગણ, ૧૦ વિશ્વામિત્રગણ, ૩ કશ્યપગણ, ૪ વસિષ્ઠગણ, ૪ અગસ્તિગણ; એ સર્વ મળિઓગણપચાસ ગણ છે. તથાપિ સર્વ ગ્રંથના મતના સંગ્રહે કરી જોતાં એથી કાંઈએક અધિક ગણ દેખાય છે તે, તે તે ઉકાણે ઉકેલાસે. તેમાં પ્રથમ ભૃગુગણ કહેહે—વત્સ અને વિદ એ જામદગ્ન્ય ભૃગુ છે. આર્દ્રિષેણ, યરુક, મિત્રયુ, વૈન્ય, અને શુનક એ પાંચ કેવળ ભૃગુ છે. એ રીતે ૨ જામદગ્ન્ય ભૃગુ અને ૫ કેવળ ભૃગુ મળી સાત ભૃગુગણ છે. તેમાં ૧ વત્સ, માકીંદ્ય, અને માંડૂક્ય ઇત્યાદિક ખસો કરતાં અધિક વત્સ ગોત્રના ભેદ છે. એ વત્સ ગોત્રવાળાઓના ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, ઔર્વ અને જામદગ્ન્ય એ પાંચ પ્રવર છે. અથવા ભાર્ગવ, ઔર્વ અને જામદગ્ન્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. કિંવા ભાર્ગવ, ય્યાવન અને આમ્રવાન એ ત્રણ પ્રવર છે. ૨ વિદ, શૈળ, અને અવટ ઇત્યાદિક વીસ કરતાં અધિક વિદ ગોત્રના ભેદ છે. એના પ્રવર—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, ઔર્વ અને વૈદ એ પાંચ. અથવા ભાર્ગવ, ઔર્વ અને જામદગ્ન્ય એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. ૩ આર્દ્રિષેણ, નૈર્ઋતિ, અને આમ્યાયણ ઇત્યાદિક વીસ કરતાં અધિક આર્દ્રિષેણ જાણવા. એમના પ્રવર—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, આર્દ્રિષેણ અને અનૂપ એ પાંચ છે. અથવા ભાર્ગવ, આર્દ્રિષેણ અને અનૂપ એ ત્રણ છે. વત્સ, વિદ અને આર્દ્રિષેણ એ ત્રણનો પરસ્પર વિવાહ થાય નહી. કારણ, એમના એ અથવા ત્રણ પ્રવર સમાન આવેછે. તેમ પ્રથમના એ જ વત્સ અને વિદ એ જામદગ્ન્ય હોવાથી એમનું એક ગોત્રપણું પણ થાયછે. ત્રણ પ્રવરવાળા આર્દ્રિષેણના જો કે વત્સ અને વિદનીજોડે એ પ્રવર સરખા થતા નથી, તેમ આર્દ્રિષેણ જામદગ્ન્ય નથી તેથી સગોત્રત્વ પણ નથી તથાપિ પાંચ પ્રવરમાંના ત્રણ પ્રવર (ભાર્ગવ, ય્યાવન, અને આમ્રવાન) સરખા થવાથી તે વિવાહના બાધક છે. એ રીતે આગળ પણ એમજ સમજવું. ૪ વાત્સ્યના પ્રવર—ભાર્ગવ ય્યાવન અને આમ્રવાન એ ત્રણ છે. ૫ વત્સપુરોધાના—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, વત્સ અને પૌરોધસ એ પાંચ પ્રવર જાણવા. ૬, ૭ ઐજ અને મથિતના—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, ઐજ અને મથિત એ પાંચ પ્રવર જાણવા. કોઈ ગ્રંથમાં એ ત્રણ પ્રવર કહ્યાછે. વાત્સ્ય, વત્સપુરોધા, ઐજ અને મથિત એમનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી તેમ પૂર્વોક્ત જ (વત્સ, વિદ અને આર્દ્રિષેણ) એ ત્રણ સાથે પણ વાત્સ્ય આદિકનો

વિવાહ થતો નથી. કારણ, ત્રણ પ્રવર સમાન આવેછે. ૮ યસ્ક, મૌન અને મૂક ઇત્યાદિક ત્રણ કરતાં અધિક યસ્ક છે. એમના-ભાગવ, વૈતહૃય્ય અને સાવેતસ એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રવર જાણવા. ૯ મિત્રયુ, રૌષ્યાયન, અને સાપિંડિન ઇત્યાદિક ત્રીસ કરતાં અધિક મિત્રયુ છે. એમના-ભાગવ, વાઘ્યશ્વ અને દિવોદાસ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. અથવા ભાગવ, ચ્યાવન, અને દિવોદાસ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. કિંવા વાઘ્યશ્વ એ એકજ પ્રવર જાણવો. ૧૦ વૈન્ય, પાર્ય, બાહ્કળ અને રથેત એ વૈન્ય છે. એમના-ભાગવ, વૈન્ય અને પાર્ય એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. ૧૧ શુનક, ગાર્ત્સ-મદ અને યજ્ઞપતિ ઇત્યાદિક સત્તર કરતાં અધિક શુનક છે. એમનો-શૌનક એ એક અથવા ગાર્ત્સમદ એ એક. અથવા ભાગવ અને ગાર્ત્સમદ એ એ પ્રવર. કિંવા ભાગવ, શૌનકોત્ત અને ગાર્ત્સમદ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. યસ્ક, મિત્રયુ, વૈન્ય અને શુનક એ ચારનો, પોતપોતાનો ગણુ છોડી પરસ્પરમાં અને પૂર્વોક્ત જનમદન્ય વત્સાદિકજોડે પણ વિવાહ થાયછે. કારણ, જો કે એક પ્રવર સમાન છે તથાપિ એ અથવા ત્રણ પ્રવર સમાન નથી. તેમ જુગુગણુમાં એક પ્રવર સમાન હોય તો પણ તે વિવાહનો બાધક નથી. અને જનમદન્ય ન હોવાથી તે એકગોત્રી પણ નથી. મિત્રયુના એક પક્ષમાં એ પ્રવર સમાન આવેછે, માટે ત્રિપ્રવર એવા વત્સાદિકજોડે મિત્રયુનો વિવાહ થતો નથી એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે. વત્સાદિકના પ્રવરનો પક્ષ લેનારા એવા મિત્રયુનો વિવાહ થતો નથી, ખીજા પ્રવરનો પક્ષ લેનારા એવા મિત્રયુનો વિવાહ થાયજ છે, એમ ખીજા ગ્રંથકારો કહેછે. કોઈ ગ્રંથમાં એ ગણુ અધિક કહાછે. તે આ રીતે—૧ વેદ અને ૨ વિશ્વજ્યોતિષ એમના-ભાગવ, વેદ અને વૈશ્વજ્યોતિષ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા.—૧ શાહર અને ૨ માહર એમના-ભાગવ, શાહર અને માહર એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. એ બન્નેનો પરસ્પર અને પૂર્વોક્ત સથ-ગાઓસાથે વિવાહ થાયછે. એ જુગુગણુ કહ્યો.

અથાંગિરસઃ તેત્રિત્રિયાઃ ગૌતમાઃ મરદ્વાજાઃ કેવલાશ્વેતિ તત્રગૌતમાંગિરસોદશ આયાસ્યાઃ ૧ શારદ્વાઃ ૨ કૌમંડાઃ ૩ દીર્ઘતમસઃ ૪ કરેણુપાલયઃ ૫ વામદેવાઃ ૬ ઔશનસાઃ ૭ રાહૂગણાઃ ૮ સોમરાજકાઃ ૯ વૃહદુક્થાશ્વેતિ ૧૦ તત્રઆયાસ્યાઃ શ્રોણિ વેધાઃ મૂઢર્યાદિત્યાદયોષ્ટાદશાધિકાઆયાસ્યાઃ તેષામાંગિરસાયાસ્યગૌતમેતિત્રયઃ શારદ્વાતાઃ ધમ્મિજિતાઃ રૌહિણ્યાદિત્યાદયઃસપ્તત્વધિકાઃશારદ્વાતાસ્તેષામાંગિરસગૌતમશારદ્વાતેતિ ત્રયઃ કૌમંડાઃ મામંઘરેષણાઃ મામુરાક્ષાદિત્યાદયોદશાધિકાઃકૌમંડાસ્તેષામાંગિરસૌતથ્યકાક્ષીવતગૌતમકૌમંડેતિપંચ આંગિરસૌતથ્યગૌતમૌશિજકાક્ષીવતેતિવા આંગિરસાયાસ્યૌશિજગૌતમકાક્ષીવતેતિવા આંગિરસૌશિજકાક્ષીવતેતિત્રયોવા આંગિરસૌતથ્યકાક્ષીવતેતિવા ઔતથ્યગૌતમકૌમંડેતિવા અથદીર્ઘતમસોગૌતમાસ્તેષામાંગિરસૌતથ્યકાક્ષીવતગૌતમદૈર્ઘતમસેતિપંચ આંગિરસૌતથ્યદૈર્ઘતમસેતિત્રયોવા કરેણુપાલયઃ વાસ્તવ્યાઃ શ્વેતીયાદિત્યાદયઃસપ્તાધિકાઃકરેણુપાલયસ્તેષામાંગિરસગૌતમકરેણુપાલેતિત્રયઃ વામદેવાનામાંગિરસવામદેવ્યગૌતમેતિત્રયઃ આંગિરસવામદેવ્યબાર્હદુક્થેતિવા ઔશનસાઃદિશ્યાઃપ્રશસ્તાઃદિત્યાદિકા નવાધિકાઔશનસાસ્તેષામાંગિરસગૌતમૌશનસેતિત્રયઃ રાહૂગણાનામાંગિરસરાહૂગણગૌતમે

ત્રિવ્રયઃ સોમરાજકાનાંઆંગિરસસોમરાજગૌતમેત્રિવ્રયઃ વૃહદુક્થનામાંગિરસર્વાહદુક્થગૌતમેત્રિવ્રયઃ ૧૦ કચ્છિદ્રણદ્વયમધિકં ક્વથ્વાનામાંગિરસૌતથ્યગૌતમેત્રિ રાધુવાનામાંગિરસ રાધુવગૌતમેત્રિ ગૌતમાનાંસર્વેષામવિવાહઃસગોત્રત્વાત્પ્રાયેણદ્વિત્રિપ્રવરસામ્યાજ્ઞ ॥

હવે આંગિરસ ગણુ કેહેછે—તે ગૌતમ, ભરદ્વાજ અને કેવળ આંગિરસ એ રીતે ત્રણ પ્રકારના છે. તેમાં ગૌતમાંંગિરસ તે, ૧ આયાસ્ય, ૨ શારદ્વત, ૩ કૌમંડ, ૪ દીર્ઘતમસ, ૫ કરેણુપાણિ, ૬ વામદેવ, ૭ ઔશનસ, ૮ રાહુગણુ, ૯ સોમરાજક, અને ૧૦ બૃહદુક્થ એ પ્રમાણે દશ પ્રકારના છે. તેમાં ૧ આયાસ્ય, ઔણિ-વેધ અને મૃદરથ ઇત્યાદિક અઘાર કરતાં અધિક આયાસ્ય જણુવા. એમના—આંગિરસ, આયાસ્ય અને ગૌતમ એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રવર જણુવા. ૨ શારદ્વત, અભિ-જીત, અને રૌદિણ્ય ઇત્યાદિક સત્તર કરતાં અધિક શારદ્વત છે. એમના—આંગિરસ, ગૌતમ અને શારદ્વત એ ત્રણ પ્રવર જણુવા. ૩ કૌમંડ, મામંથરેષણુ, અને માસુ-રાક્ષ ઇત્યાદિક દશ કરતાં અધિક કૌમંડ છે. એમના—આંગિરસ, ઔતથ્ય, કાક્ષીવત, ગૌતમ અને કૌમંડ એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, ઔતથ્ય, ગૌતમ, ઔશિજ અને કાક્ષીવત એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, આયાસ્ય, ઔશિજ, ગૌતમ અને કાક્ષીવત એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, ઔશિજ અને કાક્ષીવત એ ત્રણ પ્રવર. ડિંવા આંગિરસ, ઔતથ્ય અને કાક્ષીવત એ ત્રણ પ્રવર. અથવા ઔતથ્ય, ગૌતમ અને કૌમંડ એ ત્રણ પ્રવર થાયછે. ૪ હવે દીર્ઘતમસ ગૌતમના—આંગિરસ, ઔતથ્ય, કાક્ષીવત, ગૌતમ અને દૈર્ઘતમસ એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ ઔતથ્ય અને દૈર્ઘતમસ એ ત્રણ પ્રવર જણુવા. ૫ કરેણુપાણિ, વાસ્તવ્ય, અને શ્વેતીય ઇત્યાદિક સાત કરતાં અધિક કરેણુપાણિ જણુવા, એમના—આંગિરસ, ગૌતમ અને કરેણુપાણ એ ત્રણ પ્રવર જણુવા. ૬ વામદેવના—આંગિરસ, વામદેવ્ય, અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, વામદેવ્ય અને પાર્હિદુક્થ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૭ ઔશનસ, દિશ્ય અને પ્રશસ્ત ઇત્યાદિક નવ કરતાં અધિક ઔશનસ છે. એમના—આંગિરસ, ગૌતમ અને ઔશનસ એ ત્રણ પ્રવર જણુવા. ૮ રાહુ-ગણુના—આંગિરસ, રાહુગણુ અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૯ સોમરાજકના—આંગિરસ, સોમરાજ અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૧૦ બૃહદુક્થના—આંગિરસ, પાર્હિદુક્થ અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર છે. એ રીતે દશ ગૌતમાંંગિરસ કહ્યા. કોઈ ગ્રંથમાં બે ગણુ અધિક કહ્યાછે. ૧ ઉતથ્યના—આંગિરસ, ઔતથ્ય અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર જણુવા. રાધુવના—આંગિરસ, રાધુવ અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર જણુવા. સઘળા ગૌતમાંંગિરસનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી. કારણુ, એ સર્વનું ગોત્ર એક છે, અને બહુધા બે અથવા ત્રણ પ્રવર સમાન છે. એ રીતે આંગિરસ ગણુ-માંથી પ્રથમ દશ ગૌતમાંંગિરસ કહ્યા.

અથમરદ્વાજાઃ તેજત્વારઃ મારદ્વાજાઃગર્ગાઃઋક્ષાઃકપયશ્વેત્રિ મરદ્વાજાઃ ક્ષામ્યાવળાઃ
દેવાશ્વાદ્યાદયઃવષ્ટયુત્તરશતાધિકામરદ્વાજાસ્તેષામાંગિરસર્વાર્હસ્પત્યમારદ્વાજેત્રિવ્રયઃ ૫

ર્ગાઃસાંખ્યાયણાઃ સત્ત્વીનયઃ ઇત્યાદયઃપંચાશદધિકાગર્ગાસ્તેષામાંગિરસવાર્હસ્પત્યભારદ્વાજ
 શૈન્યગાર્ગ્યેતિપંચ આંગિરસશૈન્યગાર્ગ્યેતિત્રયોવા અંત્યયોર્વ્યત્યયોવા ભારદ્વાજગાર્ગ્યશૈન્યેતિવા
 ગર્ગ્યભેદનામાંગિરસતૈન્નિરિકાંપિભુવેતિ ઋક્ષાઃ રૌક્ષાયણાઃ કપિલાઃ ઇત્યાદયોનવાધિકા
 ઋક્ષાસ્તેષામાંગિરસવાર્હસ્પત્યભારદ્વાજવાંદનમાતવચ્ચસેતિપંચ આંગિરસવાંદનમાતવચ્ચસે
 તિત્રયોવા કપયઃસ્વસ્તિત્રયઃ દંડિનઇત્યાદયઃપંચવિંશત્યધિકાઃકપયસ્તેષામાંગિરસામહય્યૌ
 રુક્ષય્વેતિત્રયઃ આંગિરસામહીયર્વૌરુક્ષયસ્તેત્યાફલાયનપાઠઃ આત્મભુવામાંગિરસભારદ્વાજ
 વાર્હસ્પત્યવરાન્મભુવેતિપંચ અયંગળઃકચિન્ ભરદ્વાજાનાંસર્વેપાંપરસ્પરમવિવાહઃ સગોત્રત્વા
 ન્ પ્રાયેણદ્વિત્રિપ્રવરસામ્યાચ્ચ ઋક્ષાંતર્ગતાનાંકપિલાનાંવિઙ્ગામિત્રૈરપ્યવિવાહઃ इतिभरद्वा
 जङ्गिरसः ॥

હવે ભરદ્વાજ (આંગિરસ ગણુમાંના બીજા) કહેછે. તે ૧ ભારદ્વાજ, ૨ ગર્ગ્ય,
 ૩ ઋક્ષ, અને ૪ કપિ, એ રીતે ચાર પ્રકારના છે. ૧ ભરદ્વાજ, શામ્ભાયણુ, અને
 દેવાશ્વ ઇત્યાદિક એકસો સાઠ કરતાં અધિક ભરદ્વાજ છે. એમના—આંગિરસ, આર્હ-
 સ્પત્ય અને ભરદ્વાજ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૨ ગર્ગ્ય, સાંખ્યાયણુ, અને સખીની ઇ-
 ત્યાદિક પચાશ કરતાં અધિક ગર્ગ્ય છે. તેમના—આંગિરસ, આર્હસ્પત્ય, ભારદ્વાજ,
 શૈન્ય, અને ગાર્ગ્ય એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, શૈન્ય અને ગાર્ગ્ય એ ત્રણ
 પ્રવર અથવા છેલ્લા એને ઉલ્લાસવા, એટલે આંગિરસ, ગાર્ગ્ય અને શૈન્ય એ ત્રણ
 પ્રવર જણવા. અથવા ભારદ્વાજ, ગાર્ગ્ય અને શૈન્ય એ ત્રણ પ્રવર જણવા. ૩ ઋક્ષ
 રૌક્ષાયણુ અને કપિલ ઇત્યાદિક નવ કરતાં અધિક ઋક્ષ જણવા. તેમના—આંગિ-
 રસ, આર્હસ્પત્ય, ભારદ્વાજ, વાંદન, અને માતવચ્ચસ એ પાંચ પ્રવર. અથવા આં-
 ગિરસ, વાંદન અને માતવચ્ચસ એ ત્રણ પ્રવર થાયછે. ૪ કપિ, સ્વસ્તિતરિ અને
 દંડિ ઇત્યાદિક પચવીશ કરતાં અધિક કપિ જણવા. એમના—આંગિરસ, આમહય્ય
 અને ઔરુક્ષય્ય એ ત્રણ પ્રવર જણવા. ‘આંગિરસ, આમહીયવ અને ઔરુક્ષયસ’
 એવો આશ્વલાયન સૂત્રમાં પાઠ છે. આત્મભુના—આંગિરસ, ભારદ્વાજ, આર્હસ્પત્ય,
 વર અને આત્મભુવ એ પ્રમાણે પાંચ પ્રવર થાયછે. એ ગણુ કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યોછે.
 સંયજ્ઞા ભરદ્વાજેનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણ, સર્વનું ગોત્ર એક છે, તેમ
 પ્રવરપણુ એ અથવા ત્રણ સરખા આવેછે. ઋક્ષ ગણુમાંના અંતર્ગણુ કપિગનો વિ-
 શ્વામિત્રોજેંડ વિવાહ થતો નથી. એ રીતે ભરદ્વાજ આંગિરસ કહ્યા.

अथकेवलांगिरसः तेचपद् हारीताः कुत्साः कण्वाः रथीतराः विष्णुवृद्धाः मुद्गलाश्चे
 ति हारीताःसौभगाःनैष्यगवादित्यादयोद्वात्रिंशदधिकाहारीतास्तेषामांगिरसांबरीषयौवना
 श्वेति आद्योपांथातावा कुत्सानामांगिरसमांधात्रकौत्सेतित्रयः कण्वाःऔषमर्कटाःवाष्क
 लायनाःइत्यादयएकविंशत्यधिकाःकण्वास्तेषामांगिरसात्रमीढकाण्वेतित्रयः आंगिरसधौर
 काण्वेतिवा रथीतराःहस्तीदाः नैतिरक्षयःइत्यादयश्चतुर्दशाधिकारथीतरास्तेषामांगिरसवै
 रूपरथीनरेतित्रयः आंगिरसवैरूपपार्षदश्चेतिवा अष्टादंष्ट्रवैरूपपार्षदश्चेतिवा अंत्ययोर्व्य

૧ કાતિભુવેતિ પાઠાંતરમ્. ૨ હારિત इति ह्रस्वमध्येपि शब्दो वर्तते.

ત્યયોવા વિષ્ણુવૃદ્ધાઃ શઠાઃ ભરૂણાદત્યાદયઃપંચવિંશત્યધિકાવિષ્ણુવૃદ્ધાસ્તેષામાંગિરસપૌત્ર
કુત્સ્યત્રાસદસ્યવેતિત્રયઃ મુદ્રલાઃ સાત્યમુગ્રિયઃહિરણ્યસ્તંભયઃડત્યાદિકાભષ્ટાદશાધિકાસ્તે
ષામાંગિરસભાર્મ્યાશ્ચમૌદ્રગ્યેતિત્રયઃ આશ્વસ્તાક્ષ્યોવા આંગિરસતાવિમૌદ્રગ્યેતિવા ઇષાંવણ્ણાં
કેવલાંગિરસાનાંસ્વસ્વગણંહિત્વાપરસ્પરંપૂર્વેશ્ચસર્વેવિવાહોભવતિ અંગિરસોગસ્ત્યાષ્ટમસપ્ત
વિમિશ્નત્વેનતદપત્યાનાંસમોત્તવાભાવાત્ દ્વિત્રિપ્રવરસામ્યાભાવાચ્ચ હારીતકુત્સયોસ્તુનવિ
વાહઃ પાક્ષિકદ્વિપ્રવરસામ્યાન્ ॥

હવે કેવળ આંગિરસ કેહેછે—તે ૧ હારીત, ૨ કુત્સ, ૩ કણ્વ, ૪ રથીતર, ૫ વિષ્ણુવૃદ્ધ, અને ૬ મુદ્ગલ એ રીતે છ પ્રકારના છે. ૧ હારીત, સૌભગ અને નૈયગય ઇત્યાદિક બત્રીસ કરતાં અધિક હારીત છે. એમના—આંગિરસ, આંબરીષ અને યૌવનાશ્ચ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા એ ત્રણમાં પ્રથમનો માંધાતા પ્રવર બહુવો. ૨ કુત્સના—આંગિરસ, માંધાતુ અને કૌત્સ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ કણ્વ ઔપમર્કટ અને આષ્ઠગાયન ઇત્યાદિક એકવીસ કરતાં અધિક કણ્વ છે એમના—આંગિરસ, આન્નમીઠ અને કાણ્વ એ ત્રણ પ્રવર થાયછે. અથવા આંગિરસ, ધૌર અને કાણ્વ એ ત્રણ પ્રવર થાયછે. ૪ રથીતર, હસ્તીઃ અને નૈતિરક્ષિ ઇત્યાદિક ચૌદ કરતાં અધિક રથીતર છે. એમના—આંગિરસ, વૈરૂપ, અને રથીતર એ ત્રણ પ્રવર અથવા આંગિરસ, વૈરૂપ અને પાર્ષદશ્ચ એ ત્રણ પ્રવર. કિંવા અષ્ટદંષ્ટ્ર, વૈરૂપ અને પાર્ષદશ્ચ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા છેલા બેને ઉલટાવવા, એટલે અષ્ટદંષ્ટ્ર, પાર્ષદશ્ચ અને વૈરૂપ એ ત્રણ પ્રવર બહુવા. ૫ વિષ્ણુવૃદ્ધ, શઠ, અને ભરણુ ઇત્યાદિક પચીસ કરતાં અધિક વિષ્ણુવૃદ્ધ છે. એમના—આંગિરસ, પૌરુકુત્સ્ય અને ત્રાસદસ્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. ૬ મુદ્ગલ, સાત્યમુગ્રિ અને હિરણ્યસ્તંભિ ઇત્યાદિક અઠાર કરતાં અધિક મુદ્ગલ છે. તેમના—આંગિરસ, ભાર્મ્યાશ્ચ અને મૌદ્રગ્ય એ ત્રણ પ્રવર. અથવા તાક્ષ્ય, ભાર્મ્યાશ્ચ અને મૌદ્રગ્ય એ ત્રણ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, તાવિ અને મૌદ્રગ્ય એ ત્રણ પ્રવર થાયછે. એ છ આંગિરસોનો, પોતપોતાનો ગણુ છોડી પરસ્પરમાં અને પૂર્વોક્ત સંધ્યાઓ સાથે વિવાહ થાયછે. કારણ, અગસ્ત્યે સહિત આઠ સપ્તર્ષિયકી અંગિરસ ભિન્ન હોવાથી તેમના પુત્રોનું એક ગોત્ર નથી, તેમ બે અથવા ત્રણ પ્રવર પણ સરખા નથી. હારીત અને કુત્સ એમનો તો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણ, એક પક્ષમાં બે પ્રવર સમાન આવેછે.

અથઅત્રયઃ તેત્ત્વારઃઅત્રયઃ ગવિષ્ટિરાઃ વાહુતકાઃ મુદ્રલાશ્ચેતિ અત્રયોભૂમયઃહાંદય
ડત્યાદયશ્ચતુર્વત્યધિકાઅત્રયસ્તેષામાત્રેયાર્ચનાનસઙ્યાવાશ્ચેતિત્રયઃ ૧ ગવિષ્ટિરાઃ દક્ષયઃ
મર્લંદનાડત્યાદયશ્ચતુર્વિંશત્યધિકાગવિષ્ટિરાસ્તેષામાત્રેયાર્ચનાનસગાવિષ્ટિરેતિત્રયઃ આત્રેય
ગાવિષ્ટિરપૌર્વાતિથેતિવા ૨ વાહુતકાનામાત્રેયાર્ચનાનસવાહુતકેતિત્રયઃ ૩ મુદ્રલાઃ શાલી
સંધયઃ અર્ણવાઃડત્યાદયોદશાવરામુદ્રલાસ્તેષામાત્રેયાર્ચનાનસપૌર્વાતિથેતિત્રયઃ ૪ ક્વચિન્
અતિથયોવામરથ્યાઃસુમંગલાલીજ્જવાપાધનંજપાશ્ચેતિપંચગણાઅધિકાઃ તત્રાશ્ચતુર્ણામાત્રે

પાર્શ્વનાનસાનિથેતિત્રયઃ આત્રેયાર્ચનાનસગાવિષ્ટિરેતિવા સુમંગલનામત્રિસુમંગલશ્યાવાશ્વે
તિવા ધનંજયાનામાત્રેયાર્ચનાનસધાનંત્રયેનિ વાલેયાઃકૌંદ્રિયાઃશૌભ્રેયાઃ વામઃધ્યાઃ इत्या
દયઃઅત્રેઃપુત્રિકાપુત્રાસ્તેપામાત્રેયવામરથ્યપૌત્રિકેતિત્રયઃ અત્રીણાંસર્વેષામવિવાહઃ સગોત્ર
ત્વાત્સપ્રવરત્વાચ્ચ અત્રેઃપુત્રિકાપુત્રાણાંવામરથ્યાદીનાંચવસિષ્ઠવિશ્વામિત્રાશ્ચામપ્યવિવાહઃ
इत्यત્રયઃ ॥

હવે અત્રિગણ કહેછે. તે ૧ અત્રિ, ૨ ગવિષ્ટિર, ૩ વાદ્ભુતક અને ૪ મુદ્ગ-
ગત એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના અત્રિ છે. ૧ અત્રિ, ભૂરિ અને છાંદિ ઇત્યાદિક ચો-
રાણું કરતાં અધિક અત્રિ છે. એમના—આત્રેય, આર્યનાનસ અને શ્યાવાશ્વ એ ત્રણ
પ્રવર છે. ૨ ગવિષ્ટિર, દક્ષિ અને ભલ્લદન ઇત્યાદિક ચોવીસ કરતાં અધિક ગવિ-
ષ્ટિર છે. તેમના આત્રેય, આર્યનાનસ અને ગાવિષ્ટિર એ ત્રણ પ્રવર. અથવા આત્રેય,
ગાવિષ્ટિર અને પૌર્વાતિથ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ વાદ્ભુતકના—આત્રેય, આર્યના-
નસ અને વાદ્ભુતક એ ત્રણ પ્રવર છે. ૪ મુદ્ગગત—શાળિસંત્રિ અને અર્ણવ ઇત્યાદિક
ઓછામાં ઓછા દશ મુદ્ગગ છે. એમના—આત્રેય, આર્યનાનસ અને પૌર્વાતિથ એ
ત્રણ પ્રવર છે. કોઈ ગ્રંથમાં અતિથિ, વામરથ્ય, સુમંગળ, બીજવાપ અને ધનંજય
એ પાંચ ગણ અધિક કહ્યાછે. તેમાં પ્રથમ જે ચાર (અતિથિ, વામરથ્ય, સુમંગળ
અને બીજવાપ) એમના—આત્રેય, આર્યનાનસ અને આતિથ એ ત્રણ પ્રવર. અ-
થવા આત્રેય, આર્યનાનસ અને ગાવિષ્ટિર એ ત્રણ પ્રવર છે. અથવા સુમંગળના—
અત્રિ, સુમંગળ અને શ્યાવાશ્વ એ ત્રણ પ્રવર છે. ધનંજયના—આત્રેય, આર્યના-
નસ અને ધાનંજય એ ત્રણ પ્રવર છે. વાળેય, કૌંદ્રય, શૌભ્રેય અને વામરથ્ય ઇત્યા-
દિક અત્રિની કન્યાના પુત્ર છે. એમના—આત્રેય, વામરથ્ય, અને પૌત્રિક એ ત્રણ
પ્રવર છે. અત્રિગણવાળા સધળાઓનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણ, સધળા-
ઓનું ગોત્ર એકજ છે, અને પ્રવર પણ સર્વેના સમાન છે. અત્રિની કન્યાઓના
પુત્ર જે વામરથ્યાદિક તેમનો વાસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રએડે પણ વિવાહ થતો નથી.
એ પ્રમાણે અત્રિગણ કહ્યો.

અથવિશ્વામિત્રાઃ નેદશ કુશિકાઃ લોહિનાઃરૌક્ષકાઃકામકાયનાઃ અજ્ઞાઃ કતાઃ ધનં
જયાઃ અધમર્ષણાઃ પૂરણાઃ ઈંદ્રકૌશિકાશ્ચેતિ કુશિકાઃપર્ણજંઘાઃવારક્યાઇત્યાદયઃસમત્ય
ધિકંકાઃકુશિકાસ્તેષાંવિશ્વામિત્રદેવરાતૌદલેતિત્રયઃ ૧ લોહિનાઃકુડક્યાશ્ચાક્રવર્ણાયનાઃ
ત્યાદયઃપંચાધિકાલોહિતાઃ રોહિતાઃતિકેચિન્તેષાંવૈશ્વામિત્રાણ્કલૌહિતેતિત્રયઃ અંત્યયો
ર્વ્યત્યયોવા વૈશ્વામિત્રમાધુચ્છંદસાણ્કેતિવા વિશ્વામિત્રાણ્કેતિદ્વૌવા ૨ રૌક્ષકાણાંવિશ્વા
મિત્રગાથિનરેવણેતિત્રયઃ વિશ્વામિત્રરૌક્ષકરૈવણેતિવા एतेरेवणावा ૩ કામકાયનાઃ દેવ
શ્રવસાઃ દેવતરસાઇત્યાદયઃપંચાવરાઃકામકાયનાઃ શ્રૌમતાવા તેષાંવૈશ્વામિત્રદેવશ્રવસ
દેવતરસેતિત્રયઃ ૪ અજ્ઞાનાંવૈશ્વામિત્રમાધુચ્છંદસાજેતિત્રયઃ ૫ કતાઃઔદુંબરયઃ શૌશિરયઃ
इत्यादयोविंशत्यधिकाःકતાસ્તેષાંવૈશ્વામિત્રકાત્યાક્ષીલેતિત્રયઃ ૬ ધનંજયાઃ પાર્થિવાઃ લંધુ

૧ દેવદાત ઇતિ પાઠાંતરમ્ ।

લાઃશ્યાદયઃસપ્તાવરાધનંજયાસ્તેપાંચૈશ્વામિત્રમાધુચ્છંદસધાનંજયેતિત્રયઃ વૈશ્વામિત્રમાધુ
ચ્છંદસાઘમર્ષણેતિવા ૭ અઘમર્ષણાનાંવૈશ્વામિત્રાઘમર્ષણકૌશિકેતિત્રયઃ ૮ પૂરણાનાંવૈ
શ્વામિત્રપૂરણેતિત્રૌ વૈશ્વામિત્રદેવરાતપૌરણેતિવા ૯ ઇંદ્રકૌશિકાનાંવૈશ્વામિત્રેંદ્રકૌશિકેતિ
ત્રૌ ૧૦ કચ્ચિદન્યેપ્યેકાદશોક્તાઃ આશ્મરથ્યાઃ ૧ સાહુલાઃ ૨ ગાથિનાઃ ૩ વૈળયાઃ ૪
હિરણ્યરેતસઃ ૫ સુવર્ણરેતસઃ ૬ કપોતરેતસઃ ૭ શાલંકાયનાઃ ૮ ઘૃતકૌશિકાઃ ૯ ક
થકાઃ ૧૦ રૌહિણાદિતિ ૧૧ આશ્મરથ્યાનાંવૈશ્વામિત્રાશ્મરથ્યાધુલેતિત્રયઃ ૧ સાહુલા
નાંવૈશ્વામિત્રસાહુલમાહુલેતિત્રયઃ ૨ ગાથિનાનાંવૈશ્વામિત્રગાથિનરેતસેતિત્રયઃ ૩ વૈળુવેતિ
કચ્ચિત્પાઠઃ એતેએવરેતસઃતિત્રદેવેણવડતિત્રોચ્યંતે ૩ વૈળવાનાંવૈશ્વામિત્રગાથિનરેતસેતિત્રૌ ૪
હિરણ્યરેતસાંવૈશ્વામિત્રહૈરણ્યરેતસેતિત્રૌ ૫ સુવર્ણરેતસાંવૈશ્વામિત્રસૌવર્ણરેતસેતિત્રૌ ૬ ક
પોતરેતસાંવૈશ્વામિત્રકાપોતરેતસેતિત્રૌ ૭ શાલંકાયનાનાંવૈશ્વામિત્રશાલંકાયનકૌશિકેતિ
ત્રયઃ એતેએવકૌશિકાદિતિત્રહંવડતિત્રોચ્યંતે ૮ ઘૃતકૌશિકાનાંવૈશ્વામિત્રઘૃતકૌશિકેતિત્રૌ ૯
કથકાનાંવૈશ્વામિત્રકાથકેતિ ૧૦ રૌહિણાનાંવૈશ્વામિત્રમાધુચ્છંદસરૌહિણેતિત્રયઃ ૧૧ વૈ
શ્વામિત્રગણાનાંસર્વેપાંપરસ્પર્ગમવિવાહઃ સગોત્રત્વાત્સપ્રવરત્વાન્ન કુશિકાનાંદેવરાતપ્રવર
સામ્બેનદેવગતાત્રેદાનિર્ણયાદ્રવ્યમાણદેવરાતવદેવજામદયૈરપ્યવિવાહઃતિભાતિ ધનંજયા
નાંતિશ્વામિત્રૈરત્રિમિશ્વાવિવાહઃ કાતાનાંભરદ્વાજૈર્વૈશ્વામિત્રૈશ્વાવિવાહઃ દ્વિગોત્રત્વાન્ રતિ
વિશ્વામિત્રાઃ ॥

હવે વિશ્વામિત્ર ગણુ કેહેછે—તે ૧ કુશિક, ૨ લોહિત, ૩ રૌશિક, ૪ કામ-
કાયન, ૫ અઞ, ૬ કત, ૭ ધનંજય; ૮ અઘમર્ષણ, ૯ પૂરણ, અને ૧૦ ઇંદ્રકૌશિક
એ રીતે દશ વિશ્વામિત્ર છે. ૧ કુશિક, પર્ણાંજય અને વારસ્ય ઇત્યાદિક સિત્તેર(૭૦)
કરતાં અધિક કુશિક છે. એમના—વિશ્વામિત્ર, દેવરાત અને ઔદલ એ ત્રણ પ્રવર
છે. ૨ લોહિત, કુડક્ય અને ચાકવર્ણ્યન ઇત્યાદિક પાંચ કરતાં અધિક લોહિત છે.
'લોહિત' ઠેકાણે 'રોહિત' એમ કોઈકેહેછે. એમના—વિશ્વામિત્ર, આષ્ટક અને
લૌહિત એ ત્રણ પ્રવર અથવા છેલા એને ઉલટાવવા, એટલે વિશ્વામિત્ર, લૌહિત
અને આષ્ટક એ ત્રણ પ્રવર. અથવા વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને આષ્ટક એ ત્રણ
પ્રવર. અથવા વિશ્વામિત્ર અને આષ્ટક એ બે પ્રવર છે. ૩ રૌશિકના—વિશ્વામિત્ર,
ગાથિન અને રૈવણ એ ત્રણ પ્રવર અથવા વિશ્વામિત્ર, રૌશિક અને રૈવણ એ ત્રણ
પ્રવર. અથવા એક રૈવણ પ્રવર જણવો. ૪ કામકાયન, દેવશ્રવસ અને દે-
વતરસ ઇત્યાદિક ઓછામાં ઓછા પાંચ કામકાયન અથવા શ્રૌમત છે. એ-
મના—વૈશ્વામિત્ર, દેવશ્રવસ અને દેવતરસ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૫ અઞના—વૈ-
શ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને અઞ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૬ કત; ઔદુંપરિ અને રૌ-
શિરિ ઇત્યાદિક વીશ કરતાં અધિક કત છે. એમના—વૈશ્વામિત્ર, કાત્ય અને
આશીલ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૭ ધનંજય, પાર્થિવ અને પંધુલ ઇત્યાદિક ઓછામાં
ઓછા સાત પર્થત ધનંજય છે. તેમના વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને ધાનંજય એ

ત્રણ પ્રવર અથવા વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને અધમર્ષણ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૮ અધમર્ષણના—વૈશ્વામિત્ર, અધમર્ષણ અને કૌશિક એ ત્રણ પ્રવર છે. ૯ પૂરણના—વૈશ્વામિત્ર અને પૂરણ એ બે પ્રવર. અથવા વૈશ્વામિત્ર, દેવરાત અને પૂરણ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૧૦ ઇંદ્રકૌશિકના—વૈશ્વામિત્ર અને ઇંદ્રકૌશિક એ બે પ્રવર છે. કોઈ ગ્રંથમાં બીજા પણ ઇચ્છાર ગણ કહ્યા છે. તે આ રીતે—૧ આશ્મરથ્ય, ૨ સાહુલ, ૩ ગાથિન, ૪ વૈણ્વ, ૫ હિરણ્યરેતસ, ૬ સુવર્ણરેતસ, ૭ કપોતરેતસ, ૮ શાલંકાયન, ૯ ધૃતકૌશિક, ૧૦ કથક, અને ૧૧ રૌહિણ એ પ્રમાણે ઇચ્છાર ગણ જાણવા. ૧ આશ્મરથ્યના—વૈશ્વામિત્ર, આશ્મરથ્ય અને વાધુલ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૨ સાહુલના—વૈશ્વામિત્ર, સાહુલ અને માહુલ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ ગાથિનના—વૈશ્વામિત્ર, ગાથિન અને રૈણ્વ એ ત્રણ પ્રવર છે. કોઈ ગ્રંથમાં ‘રૈણ્વ’ કેહાણે ‘વૈણ્વ’ એવો પાઠ છે. એ ‘રૈણ્વ’ તેજ ‘ઉદવૈણ્વ’ એમ પણ કેહેવાય છે. ૪ વૈણ્વના—વૈશ્વામિત્ર, ગાથિન અને વૈણ્વ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૫ હિરણ્યરેતસના—વૈશ્વામિત્ર અને હિરણ્યરેતસ એ બે પ્રવર છે. ૬ સુવર્ણરેતસના—વૈશ્વામિત્ર અને સુવર્ણરેતસ એ બે પ્રવર છે. ૭ કપોતરેતસના—વૈશ્વામિત્ર અને કાપોતરેતસ એ બે પ્રવર છે. ૮ શાલંકાયનના—વૈશ્વામિત્ર, શાલંકાયન અને કૌશિક એ ત્રણ પ્રવર છે. એમનેજ ‘કૌશિક’ અને ‘જન્દુલ’ એમ પણ કેહે છે. ૯ ધૃતકૌશિકના—વૈશ્વામિત્ર અને ધૃતકૌશિક એ બે પ્રવર છે. ૧૦ કથકના વૈશ્વામિત્ર અને કાથક એ બે પ્રવર છે. ૧૧ રૌહિણના—વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને રૌહિણ એ ત્રણ પ્રવર છે. સઘળા વૈશ્વામિત્ર ગણીનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણ, વિશ્વામિત્ર ગણ સઘળા એક ગોત્રી અને સમાન પ્રવરવાળા છે. કુશિકોના અને દેવરાતોના પ્રવર એક સરખાજ છે માટે કુશિક દેવરાતથી કી ભિન્ન છે કે તે બન્ને એકજ છે એ નિર્ણય થતો નથી, તેથી આગળ કેહેવાસે કે જમ દેવરાતનો જમદગ્ન્યજેડે વિવાહ થતો નથી, તેમ કુશિકોનો પણ જમદગ્ન્યસાથે વિવાહ થાય નહીં એમ ભાસે છે. ધનંજયોનો વિશ્વામિત્ર અને અત્રિનીજેડે વિવાહ થાય નહીં. કૌનો ભરદ્વાજ અને વિશ્વામિત્ર જોડે પણ વિવાહ થાય નહીં; કારણ, એમનાં બે ગોત્ર છે. એ રીતે વિશ્વામિત્ર ગણ કહ્યો.

અંથકશ્યપાઃ નેત્રયઃ નિધુવાઃ રેભાઃ શંડિલાશ્વેતિ તત્રનિધુવાઃ કશ્યપાઃ અષ્ટાંગિરસઃ
 ઇત્યાદયશ્ચત્વારિંશદધિકશતાવગનિધુવાસ્તેપાંકાશ્યપાવત્સારનૈધુવેતિત્રયઃ નિર્ણયસિંધૌતુનિ
 ધ્રુવગણીત્તરંકશ્યપગણમુક્તકાશ્યપાનાંકાશ્યપાવત્સારાસિનેતિહિપ્રવરત્રયમુક્તં અત્રશિષ્ટાઞ્ચ
 રોપિટ્કશ્યતે ૧ રેભાણાંકાશ્યપાવત્સારૈભ્યેતિત્રયઃ ૨ શંડિલાઃકોહલાઃ ઉદમેધાઇત્યાદયઃ
 પટ્ટચવરાઃશંડિલાસ્તેષાંકાશ્યપાવત્સારશંડિલ્યેતિત્રયઃ અંત્યસ્થાનેદેવલોવાઅસિનોવા કા
 શ્યપાસિતદેવલેતિવા અંત્યયોર્વ્યત્યયોવા દેવલાસિનેતિદ્વૌવા ઇષાંકશ્યપાનાંપરસ્પરમવિવા
 હઃ સગોત્રત્વાત્સપ્રવરત્વાઞ્ચ ॥

હવે કશ્યપગણ કેહે છે—તે ૧ નિધુવ, ૨ રેભ, અને ૩ શંડિળ એ રીતે ત્રણ કશ્યપ છે. તેમાં ૧ નિધુવ, કશ્યપ, અને અષ્ટાંગિરસ ઇત્યાદિક કમતીમાં કમતી

એકસો ચાળીસ નિધ્રુવ છે. તેમના—કાશ્યપ, અવત્સાર અને નૈધ્રુવ એ ત્રણ પ્રવર છે. નિર્ણયસિંધુમાં તો નિધ્રુવગણ પછી કશ્યપગણ કહી તે કશ્યપના 'કાશ્યપ, અવત્સાર અને અસિત' એ ત્રણ પ્રવર કહ્યાં છે, અને એવિષે શિષ્ટાચાર પણ દેખાય છે. ૨ રેભના—કાશ્યપ, અવત્સાર અને રૈભ્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ શંડિળ, કોહળ અને ઉદમેધ ઇત્યાદિક ઓછામાં ઓછા સાડ શંડિળ છે. એમના—કાશ્યપ, અવત્સાર અને શાંડિલ્ય એ ત્રણ પ્રવર. અથવા શાંડિલ્યને ઠેકાણે 'દેવળ' કિંવા 'અસિત' એ પ્રવર છે. અથવા કાશ્યપ, અસિત અને દેવળ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા છેળા બેનો વ્યત્યય કરવો, એટલે કાશ્યપ, દેવળ અને અસિત એ ત્રણ પ્રવર. અથવા દેવળ અને અસિત એ બે પ્રવર છે. એ કશ્યપોનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણ, એ સધળા એક ગોત્રી અને સમાન પ્રવરવાળા છે. એ કશ્યપ કહ્યો.

અથવસિષ્ઠાઃ નેત્રનારઃ વસિષ્ઠાઃ ૧ કુંડિનાઃ ૨ ઉપમન્યવઃ ૩ પરાશરાશ્ચ ૪ વસિષ્ઠાવૈતાલકવયઃ રકયડત્યાદયઃ ષષ્ઠચધિકાઃ વસિષ્ઠાસ્તેષાંવાસિષ્ઠેદ્રપ્રમદાભરદ્વસ્વિત્રિયઃ વાસિષ્ઠ્યેત્કોવા ૧ કુંડિનાઃ લોહિતાયનાઃ ગુગ્ગુલય ઇત્યાદયઃ પંચવિંશત્યવરાઃ કુંડિનાસ્તેષાંવાસિષ્ઠમૈત્રાવરુણકૌંડિણ્યેત્રિયઃ ૨ ઉપમન્યવઃ ઔદલયઃ માંડલેભ્યઃ ઇત્યાદયઃ સપ્તત્યવરાઃ ઉપમન્યવસ્તેષાંવાસિષ્ઠેદ્રપ્રમદાભરદ્વસ્વિત્રિયઃ આભરદ્વસ્યેતિપાટાંતરં વાસિષ્ઠાભરદ્વસ્વિદ્રપ્રમદેતિવા આઘયોર્ધ્વત્યયોવા ૩ પરાશરાઃ કાંડુશયાઃ વાજપદ્યાદયઃ સપ્તચત્વારિંશદવરાઃ પરાશરાસ્તેષાંવાસિષ્ઠશાક્ત્યપરાશર્યેત્રિયઃ ૪ एषांवासिष्ठानांपरस्परमविवाहः इतिवसिष्ठाः ॥

હવે વસિષ્ઠગણ કેહેછે—તે ૧ વસિષ્ઠ, ૨ કુંડિન, ૩ ઉપમન્યુ, અને ૪ પરાશર એ ચાર વસિષ્ઠ છે. તેમાં ૧ વસિષ્ઠ, વૈતાળકવિ, અને ૨કિ ઇત્યાદિક ૬૦ કરતાં અધિક વસિષ્ઠ છે. એમના—વાસિષ્ઠ, ઇંદ્રપ્રમદ અને આભરદ્વસુ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા વાસિષ્ઠ એ એક પ્રવર છે. ૨ કુંડિન, લોહિતાયન અને ગુગ્ગુલિ ઇત્યાદિક ઓછામાં ઓછા પચીસ કુંડિન છે. એમનાં—વાસિષ્ઠ, મૈત્રાવરુણ અને કૌંડિણ્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ ઉપમન્યુ, ઔદલિ અને માંડલેષ્ઠિ ઇત્યાદિક કમતીમાં કમતી સિત્તેર (૭૦) પર્યંત ઉપમન્યુ છે. એમના—વાસિષ્ઠ, ઇંદ્રપ્રમદ અને આભરદ્વસુ એ ત્રણ પ્રવર છે. 'આભરદ્વસુ' એ ઠેકાણે 'આભરદ્વસ્ય' એવો બીજો પાઠ છે. અથવા વાસિષ્ઠ, આભરદ્વસુ અને ઇંદ્રપ્રમદ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા આભરદ્વસુ, વાસિષ્ઠ અને ઇંદ્રપ્રમદ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૪ પરાશર, કાંડુશય અને વાજ ઇત્યાદિક ઓછામાં ઓછા સડતાળીસ પરાશર છે. એમના—વાસિષ્ઠ, શાક્ત્ય અને પારાશર્ય એવા ત્રણ પ્રવર છે. એ ચાર વાસિષ્ઠનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી. એ પ્રમાણે વસિષ્ઠગણ કહ્યો.

अथागस्त्याः तेदश इध्मवाहाः १ सांभवाहाः २ सोमवाहाः ३ यज्ञवाहाः ४ दुर्धवाहाः ५ सारवाहाः ६ अगस्त्यः ७ पूर्णमासाः ८ हिमोदकाः ९ पाणिकाश्चेति १० इध्मवाहाः विशालाद्याः स्फालापनाः इत्यादयः पंचाशदधिका इध्मवाहास्तेषामागस्त्यदाढ्यच्युते ध्मवाहेतित्रयः आगस्त्येत्केवा १ सांभवाहानामागस्त्यदाढ्यच्युतसांभवाहेतित्रयः २ सो

મવાહાનાંસોમવાહોત્યઃબ્રાહ્મીપૂર્વોક્તાવેવ ૩ एवंयज्ञवाहानांयज्ञवाहोत्यः ४ दुर्धवाहानांदुर्ध
 वाहोत्यः ५ सारवाहानांसारवाहोत्यः ६ अगस्तीनामागस्त्यमाहेंद्रमायोभवेति ७ पूर्णमा
 सानामागस्त्यपौर्णमासपारणेतित्रयः ८ हिमोदकानामागस्त्यहैमवर्चिहैમोदकेतित्रयः ९
 पाणिकानामागस्त्यपैनायकपाणिकेतित्रयः १० अगस्तीनांसर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्स
 प्रवरत्वाच्च इत्यगस्त्यः ॥

હવે આગસ્ત્યગણુ ક્રેહક્રે—તે ૧ ઇધ્મવાહ, ૨ સાંભવાહ, ૩ સોમવાહ, ૪ યજ્ઞવાહ, ૫ દર્ભવાહ, ૬ સારવાહ, ૭ અગસ્તિ, ૮ પૂર્ણમાસ, ૯ હિમોદક, અને ૧૦ પાણિક એ દશ આગસ્ત્યગણુ છે. તેમાં ૧ ઇધ્મવાહ, વિશાલાચ અને સ્કાલાચન મત્યાદિક પચાસ કરતાં અધિક ઇધ્મવાહ છે. તેમના—આગસ્ત્ય, દાદર્યચ્યુત અને ઇધ્મવાહ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા આગસ્ત્ય એ એક પ્રવર છે. ૨ સાંભવાહના—આગસ્ત્ય, દાદર્યચ્યુત અને સાંભવાહ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ સોમવાહના—આગસ્ત્ય, દાદર્યચ્યુત અને સોમવાહ એ ત્રણ પ્રવર છે, ૪ યજ્ઞવાહના—આગસ્ત્ય દાદર્યચ્યુત અને યજ્ઞવાહ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૫ દર્ભવાહના—આગસ્ત્ય, દાદર્યચ્યુત અને દર્ભવાહ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૬ સારવાહના—આગસ્ત્ય, દાદર્યચ્યુત અને સારવાહ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૭ આગસ્તિના—આગસ્ત્ય, માહેંદ્ર અને માયોભવ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૮ પૂર્ણમાસના—આગસ્ત્ય, પૌર્ણમાસ અને પારણ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૯ હિમોદકના—આગસ્ત્ય, હૈમવર્ચિ અને હૈમોદક એ ત્રણ પ્રવર છે. ૧૦ પાણિકના—આગસ્ત્ય, પૈનાયક અને પાણિક એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. એ સધળા આગસ્ત્યગણુનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણ, એ સર્વેનું ગોત્ર એક છે અને પ્રવર પણ સર્વેના સમાન છે. એ આગસ્ત્યગણુ.

अथद्विगोत्राः तत्रभारद्वाजाच्छुंगान्वैश्वामित्रम्यशैशिरैःक्षेत्रेजातःशौंगशैशिरिर्नामक्र
 षिः तस्यगोत्रलक्षणाक्रान्तत्वाद्गोत्रत्वं तद्गोत्राणामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजशौंगशैशिरिति
 पंच आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्याक्षीलेतिवा आंगिरसकात्याक्षीलेतित्रयोवा ब्राह्मोभ
 रद्वाजोवा एषांसर्वभरद्वाजैःसर्वैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः संकृतयः पूतिमाषाः नंडपदत्यादयो
 ण्विशिष्यत्पराःसंकृतयस्तेषामांगिरसगौरिवीतिसांकृत्येतित्रयः शास्त्र्यगौरिवीतिसांकृत्येति
 वा अंत्ययोर्व्यत्ययावा एषांस्वगणस्थैःपूतिमाषादिभिःसर्ववसिष्ठगणेश्वहर्वसिष्ठसंज्ञकव
 क्ष्यमाणलौगाक्षिभिश्चाविवाहः केवलांगिरोगदैःसुविवाहोभवत्येव आंगिरसत्वेपिसगोत्र
 त्वाभावान्द्वित्रिवरसाम्याभावाच्च केचिद्भारद्वाजांगिरसत्वमाश्रित्यभारद्वाजशौंगशैशिरैः
 सहाविवाहमाहुः तन्न भारद्वाजत्वेदृढप्रमाणाभावात् प्रयोगपारिजातेकाश्यपैःसहैषामवि
 वाहदस्युक्तंतत्रहेतुर्निश्चयइतिक्तौस्तुभे लौगाक्ष्यः दार्भायणाः इत्यादयोष्टविंशदधिकालौगा
 क्ष्यस्तेषांकाश्यपावत्सारवासिष्ठेतित्रयः काश्यपावत्सारवासिष्ठेतिवा एतेअहर्वसिष्ठाःनक्तंका
 श्यपाः दिनकर्मणिवासिष्ठत्वप्रयुक्तकार्यभाजः रात्रिकर्मणिकाश्यपत्वप्रयुक्तकार्यभाजदत्त
 र्थःएतेषांसर्वैःकाश्यपैःसर्वैश्चवसिष्ठैःसंकृतिभिश्चाविवाहः ॥ ३ ॥

હવે દ્વિગોત્ર (એ ગોત્રવાળા) કેહેછે.

ભરદ્વાજ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયલા શુંગથકી વિશ્વામિત્ર ગોત્રવાળા શૈશિરિની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયલો શૌંગશૈશિરિ નામનો જે ઋષિ તે ગોત્ર લક્ષણેયુક્ત હોવાથી તેને ગોત્ર-પણું છે. તે ગોત્રના—આંગિરસ, ખાર્હસ્પત્ય, ભારદ્વાજ, શૌંગ અને શૈશિર એ પાંચ પ્રવર; અથવા આંગિરસ, ખાર્હસ્પત્ય, ભારદ્વાજ, કાત્ય અને આક્ષીજ એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, કાત્ય અને આક્ષીજ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા ભરદ્વાજ, કાત્ય અને આક્ષીજ એ ત્રણ પ્રવર છે. એમનો સર્વ ભરદ્વાજ, અને સર્વ વિશ્વામિત્ર-જેઠે વિવાહ થતો નથી. સંકૃતિ, પૂતિમાષ અને તાંડિ મૃત્યાદિક ઓછામાં ઓછા અઠાવીસ સંકૃતિ છે. એમના—આંગિરસ, ગૌરિવીતિ અને સાંકૃત્ય એ ત્રણ પ્રવર. છે, અથવા શાક્ય, ગૌરિવીતિ અને સાંકૃત્ય એ ત્રણ પ્રવર. અથવા શાક્ય, સાંકૃત્ય, અને ગૌરિવીતિ એ ત્રણ પ્રવર છે. એમનો; પોતાના ગણમાંના પૂતિમાષાદિક, સર્વ વસિષ્ઠગણ અને આગળ કેહેવાશે એવા અહર્વસિષ્ઠ સંજ્ઞક જે લૌગાક્ષિ એ સઘળા-ઓનીજેઠે વિવાહ થતો નથી. કેવળ અંગિરોગણુજેઠે તો એમનો વિવાહ થાય-છેજ; કારણ, તે કેવળ આંગિરસ જે કે આંગિરસ છે તો પણ તેમનું ગોત્ર એક ન હોતાં તેમના પ્રવર પણ એ અથવા ત્રણ સમાન નથી. કોઈ ગ્રંથકાર એ સંકૃતિઓને ભારદ્વાજગિરસપણું અંગીકાર કરી એમનો ભારદ્વાજ જે શૌંગશૈશિરિ તેમનીજેઠે વિવાહ થાય નહીં એમ કેહેછે, પરંતુ તે યોગ્ય નથી; કારણ, એમને ભારદ્વાજ-પણું હોવામાં પ્રયત્ન પ્રમાણ નથી. પ્રયોગપારિજાતકમાં, કાશ્યપજેઠે એમનો વિવાહ થતો નથી એમ કહ્યુંછે, પરંતુ તેમાં હેતુ શું? એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યુંછે. લૌગાક્ષિ અને દાર્ભાયણ મૃત્યાદિક અડત્રીસ કરતાં અધિક લૌગાક્ષિ છે. એમના—કાશ્યપ, અવત્સાર અને વાસિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રવર છે. અથવા કાશ્યપ, અવત્સાર અને અસિત એ ત્રણ પ્રવર છે. એ લૌગાક્ષિને અહર્વસિષ્ઠ અને નક્તંકાશ્યપ એમ કેહેછે, એટલે તેઓ દિવસે કર્તવ્ય કર્મવિષે વાસિષ્ઠપણાંનાં નિમિત્તથી કાર્ય કરનારા અને રાત્રિએ કર્તવ્ય કર્મવિષે કાશ્યપપણાંનાં નિમિત્તથી કાર્ય કરનારા છે. એમનો સર્વ કાશ્યપ, સર્વ વસિષ્ઠ અને સંકૃતિજેઠે વિવાહ થતો નથી.

અથસ્મૃત્યર્થસારાધુક્તાદ્વિગોત્રાઃ દેવરાતાનાંવૈશ્વામિત્રદેવરાતૌદલેતિત્રયઃ એતેષાંસર્વૈર્જામદુર્યૌર્વિશ્વામિત્રૈશ્વાવિવાહઃ ૧ ધનંજયાનાંવિશ્વામિત્રમાધુચ્છંદસધાનંજયેતિત્રયઃ એવાંસર્વૈર્વિશ્વામિત્રૈરત્રિમિશ્વાવિવાહઃ અર્યવિશ્વામિત્રગણેપ્રાગુક્તઃ ૨ જાતૂકર્ણ્યાનાંવાસિષ્ઠાત્રેયજાતૂકર્ણ્યેતિ એવાંવાસિષ્ઠૈરત્રિમિશ્વાવિવાહઃ અર્યવસિષ્ઠગણેમિધાવુક્તઃ ૩ પૂર્વમત્રિગણેષુક્તાનાંવામરથ્યાદીનામત્રિપુત્રિકાપુત્રાણાંચવસિષ્ઠાત્રિભ્યામવિવાહઃ અત્રિવિશ્વામિત્રાભ્યામિતિકેચિત્ ૪ પૂર્વમરદ્વાજગણસ્થઋક્ષાંતરગણત્વેનોક્તાનાંકપિલાનામાંગિરસવાર્હસ્પત્યમારદ્વાજવાંદનમાતવચ્છેતિયંત્રપ્રવરાણાંવિશ્વામિત્રમરદ્વાજાભ્યામવિવાહઃ ૫ પૂર્વૈર્વિશ્વામિત્રેષુક્તાનાંકતાનાંવૈશ્વામિત્રકાત્યાક્ષીલેતિત્રિપ્રવરાણાંવિશ્વામિત્રમરદ્વાજાભ્યામવિવાહઃ ૬ અનેનૈવન્યાયેનપરગોત્રોત્પન્નદક્ષકાદીનામિદર્નાતનાનામપિદ્વિગોત્રત્વાત્ જનકપ્રતિગૃહીતૃપિ

ત્રોદૈયોરપિસગોત્રૈઃસહભવિવાહોક્તેયઃ નાત્રપુરુષસંખ્યા તેનશતપુરુષોત્તરમપિદ્વિગોત્રત્વંના પૈતિ ક્ષત્રિયવૈશ્યૌતુરોહિતગોત્રપ્રવરાવિતિસર્વસિદ્ધાંતઃ ॥

હવે સ્મૃત્યર્થસારાદિક પ્રથમાં કહેલા દ્વિગોત્ર કેહેછે—૧ દેવરાતના-વૈશ્વામિત્ર, દેવરાત અને ઔદળ એ ત્રણ પ્રવર છે. એ દેવરાતોનો સર્વ જન્મદગ્ન્ય અને સર્વ વિશ્વામિત્રજેડે વિવાહ થાય નહી. ૨ ધનંજયના-વિશ્વામિત્ર, માધુચંદ્ર-દસ અને ધાનંજય એ ત્રણ પ્રવર છે. એ ધાનંજયોનો સધળા વિશ્વામિત્ર અને અત્રિજેડે વિવાહ થતો નથી. આ (ધનંજય) ગણુ વિશ્વામિત્રગણુમાં પ્રથમ કહ્યોછે. ૩ જતૂકણ્યના-વસિષ્ઠ, આત્રેય અને જતૂકણ્ય એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. એ જતૂકણ્યોનો વસિષ્ઠ અને અત્રિજેડે વિવાહ થતો નથી. નિર્ણયસિંધુમાં આ ગણુ વસિષ્ઠ ગણુમાં કહ્યોછે. ૪ પ્રથમ અત્રિગણુમાં કહેલા જે અત્રિની કન્યાના પુત્ર વામરથ્યાદિક એમનો વસિષ્ઠ અને અત્રિજેડે વિવાહ થતો નથી. અત્રિ અને વિશ્વામિત્રજેડે વિવાહ થતો નથી એમ કોઈ ગ્રંથકાર કેહેછે. ૫ પ્રથમ ભરદ્વાજ ગણુમાંના ઋક્ષગણુના પેટામાં કહેલા એવા આંગિરસ, આર્દ્રસ્પત્ય, ભારદ્વાજ, વાંદન અને માતવચસ એ પાંચ પ્રવરે યુક્ત જે કપિજ તેમનો વિશ્વામિત્ર, અને ભરદ્વાજ જેડે વિવાહ થતો નથી. ૬ પ્રથમ વિશ્વામિત્ર ગણુમાં કહેલા, વૈશ્વામિત્ર કાત્ય અને આક્ષીજ એ ત્રણ પ્રવરે યુક્ત એવા કતોનો વિશ્વામિત્ર અને ભરદ્વાજસાથે વિવાહ થતો નથી. એજ ન્યાય પ્રમાણે પરગોત્રમાં ઉત્પત્ત થયલા એવા વર્તમાન કાળના દત્તકાદિકોનાં પણ એ ગોત્ર છે માટે જનક પિતા અને દત્તક લેનાર પિતા એ બન્નેના સગોત્રીજેડે દત્તકાદિકોનો વિવાહ થાય નહી એમ જાણવું. એવિષે અચુક પુરૂષ પર્યંત વિવાહ ન થાય એવી સંખ્યા ક્યાહાં કહી નથી તેથી સો પુરૂષ (પેહેડી) પછી પણ દત્તકનું દ્વિગોત્રપણું દૂર થતું નથી. ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ તો પુરોહિતનાં ગોત્ર અને પ્રવર-વાળા છે, એ સર્વનો સિદ્ધાંત જાણવો.

અથસ્વગોત્રજ્ઞાનેડપનયનેયભાચાર્યાસ્તદ્ગોત્રપ્રવરૈરેવકર્માણિવિવાહાવિવાહૌચેતિ બ્રાહ્મણગોત્રજ્ઞાનેતુ દત્વાત્માનંતુકસ્મૈચિત્તદ્ગોત્રપ્રવરોભવેન્ ॥

• હવે પોતાનાં ગોત્રની ખબર ન હોય તો તેનો નિર્ણય કેહેછે.

પોતાનાં ગોત્રની ખબર ન હોય તો મૌજી સમયે જે આચાર્ય હોય તેમનાં ગોત્ર અને પ્રવરવડેજ સર્વ કર્મ કરવાં અને વિવાહ થાય કે ન થાય એ પણ આચાર્યનાં ગોત્ર પ્રવર પ્રમાણે જાણવું. આચાર્યનાં ગોત્રની ખબર ન હોય તો “પોતાનું કોઈએકને દાન કરી પોતે તે દાન લેનારનાં ગોત્ર પ્રવરે યુક્ત થવું.”

અથમાતૃગોત્રવર્જનનિર્ણયઃ તત્રમાતૃગોત્રપદેનમાતામહગોત્રમેવવર્જ્યં તચ્ચગાંધર્વાદિવિવાહોદાપુત્રાણાંસર્વેષાંવર્જ્યં ત્રાહ્યવિવાહોદાપુત્રાણાંતુસર્વેષાંમાતામહગોત્રંનવર્જ્યં કિંતુમાધ્યં દિનાનામેવ માતૃગોત્રંમાધ્યંદિનીયાનામિતિસત્યાષાઢવચનાત્ તથૈવસર્વવ્રજિષ્ટાચારાશ્ચ ॥

હવે માતૃગોત્ર વર્જ્ય કરવું તેનો નિર્ણય કેહેછે.

વિવાહવિષે માતાનું ગોત્ર વર્જ્ય કરવું એમ જે કહ્યું છે તે ઠેકાણે માતામહનું ગોત્ર વર્જ્ય કરવું. માતામહ ગોત્ર વર્જ્ય કરવું તે ગાંધર્વાદિક વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીના સર્વ પુત્રોએ વર્જ્ય કરવું. બ્રાહ્મ વિવાહ કરી પરણેલી સ્ત્રીના સર્વ પુત્રોએ માતામહ ગોત્ર વર્જ્ય કરવું નહીં, ત્યારે માત્ર માધ્યંદિનીયોનેજ માતામહ ગોત્ર વર્જ્ય કરવાનું છે. કારણ, “માતૃગોત્ર (માતામહ ગોત્ર) માધ્યંદિની શાખાવાળાઓએજ વર્જ્ય કરવું,” એવું સત્યાપાઠનું વચન છે, અને તેવોજ સર્વ શિષ્યોનો આચાર પણ છે.

અથસગોત્રાદિવિવાહાદૌપ્રાયશ્ચિત્તં તત્રાજ્ઞાનતઃ સગોત્રસપ્રવરવિવાહેકન્યાત્વક્ત્વાચાંદ્રા યણપ્રાપ્યશ્ચિત્તંકાર્યં જ્ઞાનતોદ્વિગુણં એવંકન્યાયાણતદર્ધં એવંસર્પિંડાયાવિવાહેપિ ત્યાગશ્ચત્રા દ્વિગુણ્યાઃ સંભોગધર્મકાર્યયોરેવ માતૃવત્પરિપાલયેદિત્યન્નાદિનાપાલનોક્તેઃ યસ્તુસગોત્રાદિકાં વિવાહ્યોપગચ્છતિ તસ્યાજ્ઞાનેવિવાહપ્રયુક્તચાંદ્રાયાણસંભોગપ્રયુક્તચાંદ્રાયાણદ્વાયાધિકં જ્ઞાનતસ્તુઅધિકંકલ્પયમિતિકેચિન્ અન્યેતુગુરુતત્પત્રતાચ્છુદ્ધયેદિતિગુરુતત્પસામ્યોક્તેઃ વડદ્વં પ્રાયશ્ચિત્તં અજ્ઞાનતરુપશ્ચંદ્રાંચાંદ્રાયાણત્રયંવેત્યાહુઃ અજ્ઞાનતઃ સગોત્રાદિપૂત્યન્નાનાંજનકપ્રાયશ્ચિત્તોત્તરંકાશ્યપગોત્રેણવ્યવહારઃ કાર્યોનનુત્યાગઃ જ્ઞાનતસ્તુસગોત્રાનુત્યન્નાનાંચાંડાલત્વમેવ આરુઢપતિતાપત્યંત્રાદ્વિગુણ્યાંવશશૂદ્રજઃ સગોત્રોઢાસુતશ્ચૈવચાંડાલાસ્ત્રયંદિરિતાદતિયમસ્મૃતેઃ

હવે એક ગોત્રાદિકમાં વિવાહાદિક થયો હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કેહેછે.

એક ગોત્રવાળી અને સમાન પ્રવરવાળી કન્યાએ એજાણમાં વિવાહ થયો હોય તો તે કન્યાનો ત્યાગ કરી ચાંદ્રાયાણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જાણીને વિવાહ થયો હોય તો ખિમણુ (એ ચાંદ્રાયાણ) પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એ રીતે કન્યાએ એનું અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એ રીતે સર્પિંડમાંની કન્યાએ વિવાહ થયો હોય તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. બ્રાહ્મણી સ્ત્રીનો માત્ર સંભોગ અને ધર્મકાર્યવિષેજ ત્યાગ કરવો, પરંતુ “માતાનીપેટે તે સ્ત્રીનું પાલન કરવું,” એવું વચન છે તેથી અત્રાદિકવડે તેનું રક્ષણ કરવું. જે પુરૂષ સગોત્ર કન્યાએ એજાણમાં, વિવાહ કરી તેનું ગમન કરે તો તેણે સગોત્ર કન્યાએ વિવાહ થયો તેનું એક ચાંદ્રાયાણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સગોત્ર કન્યાનું ગમન કર્યું તેથી એ ચાંદ્રાયાણ કરતાં અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જાણીને સગોત્ર કન્યાએ વિવાહાદિક થયાં હોય તો પ્રથમ કરતાં અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એમ કોઈ અંથકારો કેહેછે. ખીજા અંથકારો તો, “ગુરુસ્ત્રીનાં ગમન કરનારનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત તે કરવાથી શુદ્ધ થાયછે,” એવું વચન છે એટલે સગોત્રની કન્યા ગુરુપત્ની સમાન છે એવું વચન હોવાથી ૫૮૦ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું; અજ્ઞાનથી થયાં હોય તો ત્રણ અઞ્ઠ અથવા ત્રણ ચાંદ્રાયાણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં એમ કેહેછે. અજાણે સગોત્રા આદિ કન્યાવિષે ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોનો સધળો વ્યવહાર, તેના પિતાએ પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી કાશ્યપ ગોત્રવડે કરવો, પણ તેનો ત્યાગ કરવો નહીં. જાણીને સગોત્રા આદિ કન્યાવિષે ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોને તો ચાંડાળત્વજ છે; કારણ, “આરુઢપતિત (ઉત્તમ

આશ્રમચક્રી ઉતરેલા) નું સંતાન, બ્રાહ્મણી સ્ત્રીમાં શુદ્રચક્રી ઉત્પન્ન થયલો પુત્ર, અને સગોત્રા કન્યાનો વિવાહ કરી તેથી ઉત્પન્ન થયલો પુત્ર એ ત્રણે આંગળ કહ્યા છે. એવી યમરમૂતિ છે.

અથાન્વેપિવિવાહેનિષેધાઃ પ્રત્યુદ્વાહોનૈવકાર્યોનૈકસ્મૈદુહિત્વદ્વયં નચૈકજન્યયોઃપુંસોરેક જન્યેતુકન્યકે અત્રાપવાદઃ સોદગયોઃસોદરકન્યકેવત્સરાદિકાલવ્યવધાનેમહાનશાદિવ્યવધાનેવાદેયે પૂર્વકન્યાયાદનાયાઃપૂર્વોત્તરસ્યેવવરસ્યદિતીયાકન્યાદેવા પ્રત્યુદ્વાહોદારિદ્રાદિસંકટકાર્યઃ સોદગણાંતુલ્યસંસ્કારોવર્ષમધ્યેનિષિદ્ધઃ ગૃહનિર્માણવિવાહૌર્વાર્ષીતર્નકાર્યો ગૃહ પ્રવેશસ્યનિષેધાભવાદ્ગૃહપ્રવેશોત્તરંવિવાહઃકાર્યઃ સોદગયોઃપુત્રયોઃકન્યાપુત્રયોર્વાકન્યયોર્વાવિવાહૌષળમાસાભ્યંતરેવિશેષતોનિષિદ્ધૌ પુરુષત્રયાત્મકકુલેવિવાહાન્મૌજીવંધઃષળમાસે નિષેદ્ધઃ ષળમાસેશુભકાર્યત્રયંનકાર્યં અત્રશુભકાર્યપદેનમૌજીવિવાહાઘેવ તેનગર્ભાધાનનામ કર્માદિસંસ્કારાણાંનત્રિત્રિવિધેષઃ નવાગર્ભાધાનાદિનાચતુષ્ટાદિસંપાદનં નામિકાર્યત્રયંભવે દિવ્યનેનૈકવાક્યનાલાપવાદિનિમાત્રિ મિત્રોદરાણામગ્રિકાર્યત્રયંનદોષાપેતિકાશ્ચિત્ કેચિન્નકુર્પાન્મંગલત્રયમિત્યસ્યમિત્યર્થસ્તંસ્વીકૃત્ય યત્કિંચિત્શુભકાર્યાણામપિત્રિત્રવંનશુભમિત્યાહુઃ પુરુષોદ્વાહાનુહુપુદ્વાહઃષળમાસાભ્યંતરેનિષિદ્ધઃ ડ્યેષ્ટમંગલાલ્પમંગલંનકાર્યં વહિર્મંદપે વિહિતંડ્યેષ્ટમંગલં તદ્વિન્નંલબુ ગર્ભાધાનાદિકસ્યપ્રાપ્તકાલસ્યનિષેધઃ એવંશાંત્યાદેરપિત્રે મિત્તિકસ્યપ્રાપ્તકાલસ્યનિષેધઃ અતિપન્નસ્યત્રયંનિષેધઃ એવંત્રતોશાપનાદીનાંવાસ્તુપ્રવેશાદીનાંચલુપ્ત્યાદેશ્વિવાહાનુચરંનિષેધઃ ર્દ્વંનિષેધચતુષ્ટયંત્રિપુરુષાત્મકકુલેષળમાસાભ્યંતરેવ એવંમુંડનદ્વયનિષેધંત્રવંધાચ્છૌલનિષેધંચકેચિદાહુઃ ॥

હવે બીજા પણ વિવાહવિષે નિષેધ કેહેછે.

“પ્રત્યુદ્વાહ (પોતાની કન્યા જના પુત્રને દીધી તેની કન્યા પોતાના પુત્રમાટે લેવી તે) કરવો નહી. એક વરને બે સગી બેહેન દેવી નહી. તેમ સગા બે ભાઈને સગી બે બેહેનો દેવી નહી,” એ વિષે બાધ કેહેછે—સગા બે ભાઈને સગી બે બેહેનો દેવી હોય તો એક વર્ષ ઇત્યાદિ કાળને અંતરાયે એટલે એક ભાઈના વિવાહ પછી એક વર્ષ ઇત્યાદિ કાળ ગયા પછી બીજા ભાઈને બીજી કન્યા દેવી. અથવા મહા-નદીનું અંતર હોય તો દેવી. પ્રથમ દીધેલી કન્યા મૃત થઈ હોય તો તેજ વરને બીજી કન્યા દેવી. દરિદ્રપણું ઇત્યાદિક સંકટ હોય તો પ્રત્યુદ્વાહ કરવો. સગા ભાઈ અથવા સગી બેહેનોના સમાન (એકજ) સંસ્કાર એક વર્ષમાં કરવા નહી. ધર બાંધવું અને વિવાહ એ બન્ને એક વર્ષમાં કરવાં નહી. ધરમાં પ્રવેશ કરવાનો નિષેધ નથી માટે ગૃહપ્રવેશ પછી વિવાહ કરવો. સગા બે પુત્ર, અથવા એક કન્યા અને પુત્ર, અથવા બે સગી કન્યા એમનો વિવાહ છ માસની માંદા વિશેષે નિષિદ્ધ છે એટલે એક સંતાનનો વિવાહ કીધા પછી છ માસમાં બીજાં સહોદર સંતાનનો વિવાહ કરવો નહી. ત્રિપુરુષ કુળમાં વિવાહ થયા પછી છ માસ પર્થત મૌજી કરવી નહી, છ માસની માંદા ત્રણ શુભકાર્ય કરવાં નહી. એમાં શુભકાર્ય એ પદ્યચક્રી મૌજી અને વિવાહનોજ નિષેધ કીધોછે, તેથી ગર્ભાધાન, નામકરણ ઇત્યાદિક ત્રણ સંસ્કાર

કરવાનો નિષેધ નથી. અથવા ગર્ભાધાનાદિક કરવાથી ચાર ઇત્યાદિ કાર્ય કરવાં નહીં. “ત્રણ અગ્નિકાર્ય થતાં નથી,” એ વાક્યજોડે એક અર્થ થવાથી લાઘવ (ગુણ) થાય છે, માટે એમ ભાસે છે. જુદી માતાથી ઉત્પન્ન થયાં હોય તેમનાં ત્રણ અગ્નિકાર્ય થવાથી દોષ નથી, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. કોઈ ગ્રંથકાર “ત્રણ મંગળકાર્ય કરવાં નહીં,” એ વાક્યને બિનાર્થકપણું માંની કોઈપણ ત્રણ શુભકાર્ય કરવાં નહીં, એમ કહે છે. ૧ પુત્રનો વિવાહ કીધા પછી છ માસમાં કન્યાનો વિવાહ કરવો નહીં. ૨ જ્યેષ્ઠ મંગળ કીધા પછી લઘુ મંગળ કરવું નહીં. બાહર મંડપમાં જે કરવાનું તે જ્યેષ્ઠ મંગળ; અને તેથી જુદું તે લઘુ મંગળ. જેનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે એવા ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કારનો નિષેધ નથી. નિમિત્તવડે પ્રાપ્ત છે કાળ જેનો એવાં શીતિ ઇત્યાદિક નૈમિત્તિક કર્મનો નિષેધ નથી. ૩ જેનો કાળ વ્યતીત થઈ ગયો હોય તેનો માત્ર એ નિષેધ જાણવો. ૪ એ રીતે વ્રતનાં ઉદાપનાદિક અને ગૃહપ્રવેશ આદિકને લઘુપણું હોવાથીજ વિવાહાદિક કીધા પછી એમનો નિષેધ છે. એ જે ચાર નિષેધ કહ્યા તે ત્રિપુરપરપ કુળમાં અને છ માસની માંદગી જાણવા. એ રીતે એ મુંડન કર્મનો નિષેધ અને મૌલ થયા પછી ચૌળ સંસ્કારનો નિષેધ એ બે નિષેધ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે.

અથૈવામપવાદાઃ સોદરાણામપિસમાનસંસ્કારૌવિવાહૌચસંકટેઅદ્ભદ્રમેદાત્કાર્યૌ ચતુર્દિ નવ્યવધાનાદેકદિનવ્યવધાનાદ્વાકાર્યૌ અતિસંકટેએકદિનેકર્તૃભેદેનમંડપમેદેનવાકાર્યૌ દ્વા ભ્યાંકર્તૃભ્યાંએકસ્મિન્નપિલગ્રેએકસ્મિન્નપિગૃહેમિન્નોદરયોર્વિવાહઃકાર્યઃ એવંપૂર્વોક્તનિષેધચતુષ્ટયેપિવર્ષમેદોષાભાવઃ યમલયોરેકકાલેએકમંડપેવાસમાનસંસ્કારાણાંનદોષઃ એવંમાતૃભેદેપિષમ્માસાભ્યંતરેસમાનસંસ્કારેદોષોન માતૃભેદેએકજ્ઞાતકન્યયોરેકદિનેએકમંડપેપિવેદી મેદેનવિવાહોનદોષાયેતિકેચિત્ પુરુષવ્રયાત્મકકુલેમંગલકાર્યોત્તરંષમ્માસાભ્યંતરેમુંડનયુક્તકર્મનકાર્ય અત્રસર્વત્રપુરુષવ્રયગણનાપ્રકારઃપ્રતિકૂલવિચારેસ્પષ્ટીકરિષ્યતે મુંડનકર્મતુ ચૌલનાગસંસ્કારાદિકમાધાનાદિકમભ્યુદયાર્થમેચ્છિકસર્વપ્રાયશ્ચિત્તાદિકં ક્ષૌરપ્રાપકતીર્થયાત્રાદિકંચોદ્યં વ્રતબંધસ્તુકાત્યાયનમતેમંગલરૂપત્વાદિવાહાયુત્તરંકાર્યઃ અન્યેષાંમતેમુંડનરૂપતાન્નકાર્યઃ પિત્રોર્ત્યક્રિયાદિપ્રાપ્તમુંડનમાકસ્મિકપ્રાપ્તપ્રાયશ્ચિત્તમુંડનમાસન્નમરણેનસર્વપ્રાયશ્ચત્તીયમુંડનંચકર્તવ્યમેવ નિત્યત્વાદ્દર્શપૂર્ણમાસચાતુર્માસ્યાદિમુંડનેપિન્દોષઃ નચમુંડનંચૌલમિત્યુક્તંવ્રતોદ્વાહૌતુમંગલમિતિવચસામંડનમુંડનયોઃપરિગણનાદાધાનાદીનાં નદોષશતિવાચ્યં વાક્યસ્યોદાહરણાર્થત્વાત્ અન્યથાવ્રતોદ્વાહાન્નચૌલકમિત્યેવવક્તવ્યમેમંડનાન્નતુમુંડનમિતિસામાપ્તેનવચનરચનાનર્થવ્યાપાતાત્ તસ્માદ્ગર્ભાધાનાદિલઘુમંગલાદુદ્વાહાદિજ્યેષ્ઠમંગલાદ્વાધાનાદિમુંડનમપિવર્જ્યમિતિભાતિ એવંસતિકુલેબહુકર્મોપરોધઃસ્પાદિતિ ચેત્ વિવાહવ્રતચૂડોત્તરમંગલેષુપિંડદાનાદૌમાસાશુલ્પકાલપ્રતિબંધવત્પિત્રાશ્રયનમરણેષુ કાલપ્રતિકૂલનિર્ણયવચ્છલઘુમંગલોત્તરં માસાશુલ્પકાલમુંડનનિષેધકલ્પનંયુક્તિબલાદાશ્રય ણીયમિતિભાતિ અત્રવિષયપ્રાચીનનિબંધેષુવિશેષોનદૃશ્યતેતથાપિષાષ્ટર્થેનમયોક્તોવિશેષો યુક્તશ્ચેદ્ગ્રાહ્યઃ इतिમંડનમુંડનનિર્ણયઃ ॥

હવે એ નિષેધોનો અપવાદ (બાધ) કેહેછે.

સગા બે ભાઈના પણ સમાન (એક સરખા) સંસ્કાર અને વિવાહ સંકટ હોય તો વર્ષભેદવડે (સંવત્ અથવા શક ખદલે તો) કરવા. અથવા ચાર દિવસને અંતરે કિંવા એક દિવસને અંતરે કરવા. અતિ સંકટ હોય તો એક દિવસે કર્તાને ભેદે અથવા ભિન્ન મંડપમાં કરવા. બે કર્તા હોય તો એક લગ્નમાં, અને એક ઘરમાં ભિન્નોદરનો વિવાહ કરવો. એ રીતે પ્રથમ કહેલા ચાર નિષેધવિષે પણ વર્ષભેદ હોય તો દોષ નથી. બેલડાંના એક કાળે અથવા એક મંડપમાં એક સરખા સંસ્કાર કરવાનો દોષ નથી. માતા ભિન્ન હોય તો છ માસમાં સમાન સંસ્કાર કરવામાં દોષ નથી. એક પુરૂષની બે કન્યાઓની માતા ભિન્ન હોય તો તે કન્યાઓનો વિવાહ એક દિવસે અને એક મંડપમાં વેદીમાત્ર ભિન્ન કરી, કરવામાં દોષ નથી એમ કોઈ કહેછે. ત્રિપુરૂષરૂપ કુળમાં મંગળકાર્ય કીધા પછી છ માસમાં મુંડનયુક્ત કર્મ કરવું નહીં. આ સધળા વિષયોમાં ત્રણ પુરૂષ ગણવાનો પ્રકાર પ્રતિકૂળતા વિચાર પ્રસંગવિષે સ્પષ્ટ કેહેવાસે. મુંડન કર્મ કહ્યાં તે કેહેછે. ચૌળ, નાગખળિ આદિક, અગ્નિહોત્ર-અહણુદિક, પોતાનો ઉત્કર્ષ થવામાટે ઇચ્છાપ્રાપ્તિ એવાં સર્વ પ્રાયશ્ચિત્તાદિક અને ક્ષૌરતું કારણ તીર્થયાત્રાદિક એ સર્વ મુંડનકર્મ જાણવાં. કાત્યાયનને મને વ્રતબંધ (મૌજી) તો મંગળરૂપ છે માટે વિવાહાદિક કીધા પછી કરવો. ખીજાઓને મને વ્રતબંધ મુંડનરૂપ છે માટે તે કરવો નહીં. માતા, પિતાની અંત્યક્રિયા ઇત્યાદિ માટે પ્રાપ્ત થયલું મુંડન, અકસ્માત્ પ્રાપ્ત થયલું પ્રાયશ્ચિત્ત સંબંધી મુંડન, અને મરણસમય સમીપમાં આવ્યાથી કર્તવ્ય જ સર્વ પ્રાયશ્ચિત્ત સંબંધી મુંડન એ અવશ્ય કરવાં. દર્શી, પૂર્ણમાસ અને ચાતુર્માસ ઇત્યાદિ સંબંધિ મુંડન નિત્ય છે માટે તે કરવામાં દોષ નથી. “ચૌળ એ મુંડન અને મૌજી તથા વિવાહ એ મંગળ છે,” એ વચનવડે મંગળ અને મુંડન લેખી ખતાવ્યાં છે તેથી આધાનાદિક કરવામાં દોષ નથી એમ કેહેવું નહીં; કારણ, એ વચન જ કહ્યું તે કેવળ ઉદાહરણ દેખાડવામાટે કહ્યુંછે. જો એમ ન માનિએ તો, “મૌજી અને વિવાહ કીધા પછી ચૌળ ન કરવું” એમ કેહેવું હતું તેને ન કેહેતાં “મુંડન (મંગળ) પછી મુંડન કરવું નહીં” એ રીતે—સામાન્યપણે જ વગન કહ્યું તે વ્યર્થ કહ્યું એવો દોષ પ્રાપ્ત થાસે, માટે ગર્ભાધાનાદિક લઘુ મંગળ અને વિવાહાદિક જ્યેષ્ઠ મંગળ, એ થયાં હોય તો અગ્ન્યાધાનાદિક મુંડનપણ વર્જ્ય કરવાં એમ લાસેછે. એમ થવાથી કુટુંબમાં અનેક કર્મ બંધ રહેશે એમ હોય તો વિવાહ, મૌજી અને ચૌળ એ જ્યેષ્ઠ મંગળ થયા પછી પિંડદાનાદિકવિષે જમ એક માસ ઇત્યાદિક અલ્પ કાળના પ્રતિબંધનો નિર્ણય અને માતા, પિતા કરતાં અન્ય કોઈ મૃત થયો હોય તો અલ્પ કાળ પર્યંત જમ પ્રતિકૂળ થાયછે એવો નિર્ણય કહ્યોછે તેમ લઘુ મંગળ થયા પછી એક માસ ઇત્યાદિક અલ્પ કાળ પર્યંત મુંડનના નિષેધની કલ્પના કરવી એ યુક્તિબળથી માનવું એમ મને લાસેછે. આ વિષયમાં પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ક્યહાં પણ વિશેષ નિર્ણય એવામાં આવતો નથી, તથાપિ આ

વિશેષ મેં માહારી ધૃષ્ટતા (ધીકાધ)થી કહેલો છે, તે યોગ્ય ભાસે તો ગ્રહણ કરવો. એ પ્રમાણે મંડન અને મુંડનનો નિર્ણય કલ્પો.

અથપ્રતિકૂલવિચાર: વિવાહનિશ્ચયોત્તરંવરસ્યકન્યાપાવાસગોત્રત્રિપુરુષાત્મકકુલેક સ્પચિન્મરણેપ્રતિકૂલદોષઃ વિવાહનિશ્ચયશ્ચવૈદિકોલૌકિકોવાગ્રાહ્યઃ તત્રવૈદિકોવાગ્રદા નાલ્પવિધિનાક્રુતોમુખ્યઃ લૌકિકોલગ્રતિથિનિશ્ચયાદિવૈવર્ધ્વોઃશુલ્કભાષાર્થધૂમ્પગીફલદા નાદિશ્ચ સગોત્રત્રિપુરુષેત્યુક્તયામાતામહકુલાદિવ્યાવૃત્તિઃ તથાચવરસ્તત્પૂર્વપત્નીવરમાતા પિતરૌવરપિતામહપિતામહ્યાવનૂદાપિતૃવ્વસાચેતિપૂર્વત્રિપુરુષી વરસ્તસ્યભ્રાતાપત્નીપુત્રાનૂદક ન્યાસહિતોવરસ્થાનૂદાભગિનીવરસ્યસ્તુષાપુત્રૌભનૂદાકન્યાચ પૌત્રસ્તદ્વાર્યાચાનૂદાપૌત્રીચેતિ પરત્રિપુરુષી પિતૃવ્યતત્પત્ન્યૌપિતૃવ્યપુત્રસ્તપત્ન્યાવનૂદાપિતૃવ્યકન્યાચેતિસંતાનમેદેત્રિપુરુષી ચેતિસગોત્રત્રિપુરુષીપુરુષપરિગણના એવામન્યતમમરણેપ્રતિકૂલમિતિપર્યવસિતોર્થઃ અત્ર ભ્રાતાપુત્રપૌત્રાદિશ્વાનુપત્નીતોષિત્રિવર્ષાધિકવયાઃગ્રાહ્યઃ એવમનૂદભગિન્યાદેરપિત્રિવર્ષાધિ કત્તંયુક્તંમાતિ એવંધૂકુલ્પેહ્યં એવમેવમંડનમુંડનાદાવપિત્રિપુરુષગણનોહ્યા ॥

હવે પ્રતિકૂળનો વિચાર કેહેણે.

વિવાહનો નિશ્ચય થયા પછી વર અથવા કન્યાનાં સગોત્ર ત્રિપુરુષરૂપ કુળમાં કોઈ મૃત થાય તો પ્રતિકૂળ દોષ થાયછે. વિવાહનો નિશ્ચય લેવો તે વૈદિક અથવા લૌકિક એ બેમાંથી એક લેવો. તેમાં વાગ્દાન વિધિવડે જે નિશ્ચય થયો તે વૈદિક અને મુખ્ય પણ એજછે. લગ્ન અને તિથિ એનો નિશ્ચય ઇત્યાદિ; વર અને કન્યાને જે અલંકારાદિક દેવા તેનો પરસ્પર ભાષાઅંશ (કરાર); અને સોપારી દેવી ઇત્યાદિક તે લૌકિક નિશ્ચય છે. ‘સગોત્ર ત્રિપુરુષ’ એમ કહેવાથી માતામહ કુળાદિકની નિવૃત્તિ થઈ. હવે ત્રિપુરુષ કહ્યા તે કેહેણે—વર, તેની પ્રથમ પરણેલી સ્ત્રી, વરની માતા, પિતા, પિતામહ, પિતામહી અને ન પરણેલી પિતાની બેહેન (કોઈ) એ પૂર્વ ત્રિપુરુષી છે. વર, તેનો ભાઈ, ભાઈની સ્ત્રી, ભાઈનો પુત્ર, કુવારી એવી ભાઈની કન્યા, કુવારી એવી વરની બેહેન, વરનો પુત્ર અને તેની સ્ત્રી, વરની કુવારી એવી કન્યા, વરનો પોતરો અને તેની સ્ત્રી, અને કુવારી એવી વરની પોતરી એ પરત્રિપુરુષી છે. વરનો કાકો, કાકી, કાકાનો પુત્ર, તેની સ્ત્રી અને કુવારી એવી કાકાની કન્યા અને સંતાનભેદ હોય તો તે ત્રિપુરુષી, એ પ્રમાણે સગોત્ર ત્રિપુરુષીના પુરુષની સંખ્યા જાણવી. એ જે કહ્યા તેમાંનો કોઈપણ મૃત થાય તો પ્રતિકૂળ દોષ થાય એ છેવટનો અર્થ જાણવો. આ પ્રતિકૂળવિષે ભાઈ, પુત્ર, અને પોતરો ઇત્યાદિકની મૌજ થઈ ન હોય તો પણ તે ત્રણ વર્ષ કરતાં અધિક વયનો હોય તે લેવો. એ પ્રમાણે કુવારી બેહેન ઇત્યાદિક પણ ત્રણ વર્ષ કરતાં અધિક વયની હોય તે લેવી એ યોગ્ય ભાસેછે. એ રીતે કન્યાનાં કુળમાં પણ એજ નિર્ણય જાણવો. એજ રીતે મંડન અને મુંડન આદિવિષે પણ ત્રિપુરુષની સંખ્યા જોડવી.

અત્રવિશેષ: પિતામાતાપિતામહઃપિતામહીપિતૃવ્યઃપૂર્વપત્નીપૂર્વસ્ત્રિયાઃપુત્રોભ્રાતાનૂદાભ ગિનીચૈતેષામરણેવિશેષતઃપ્રતિકૂલદોષાન્નૈવકર્તવ્યોવિવાહઃ એતદન્યત્રિપુરુષસર્પિઠમરણે

શાંત્યાદિનાદોષંપરિહૃત્યવિવાહઃકાર્યઃ સંકટેતુપિત્રાદિમરણેપિકાલપ્રતીક્ષાશાંતિભ્યાંદોષં
 નિર્હૃત્યવિવાહઃકાર્યઃ તત્રવ્યવસ્થા નિશ્ચયોત્તરમાનાપિત્રોદ્વયોરપિમરણેકાલપ્રતીક્ષાશાંતિ
 ભ્યામપિદોષશાંત્યભાવાન્નકાર્યોવિવાહઃ માનાપિત્રોરેકૈકમરણેતુશાંત્યાદિનાવિવાહઃ તત્ર
 પિતુરદ્દમિહાશૌચંતદર્ધમાતુરેવચ માસત્રયંતુભાર્યાયાસ્તદર્ધશ્રાતૃપુત્રયોઃ અન્યેજાંતુસપિંડા
 નામાશૌચંમાસસંમિતં તદ્દેતેશાંતિકંઠત્વાતતોલપ્રવિધીયતે પ્રતિકૂલેનકર્તવ્યંલપ્રવાવદ્તુત્ર
 યં પ્રતિકૂલેસપિંડસ્યમાસમેકંવિવર્જયેદિત્યાદિવાક્યાશ્રયેણવ્યવસ્થોચ્યતે અત્રાશૌચપદેન
 પ્રતિકૂલઠતંવિવાહાનધિકારમાત્રંકાલપ્રતીક્ષાર્થમુચ્યતે અતઃપિતૃમરણેત્રપોંત્તરંવિનાયકશાં
 તિકૃત્વાસંકટેવિવાહઃકાર્યઃ અતિસંકટેષ્ણમાસોત્તરંવિનાયકશાંતિંશ્રીપૂજનાદિશાંતિંચક્ર
 ત્વાવિવાહઃ તનોપ્યતિસંકટેમાસોત્તરંશાંતિદ્વયાંતેવિવાહઃતતિસંકટતારતમ્યેનપક્ષત્રયં માતૃર્મ
 રણેષ્ણમાસાંતેવિનાયકશાંત્યાવિવાહઃ અતિસંકટેમાસાંતેશાંતિદ્વયંકૃત્વોદ્વાહઃ યત્તુપ્રમીતો
 પિતરૈપસ્પદેહસ્તમ્યાશુચિર્મિત્રેન્ નદૈવંનાપિવાપિત્ર્યંવાવત્પૂર્ણોનવત્સરઃતતિપિત્રોર્મૃતૌતર્વપર્થતં
 સર્વશુભકર્મનિષેધવચનંતત્રાહ્નિશ્ચયાત્પિત્રોર્મૃતૌસંકટાભાવેવાજ્ઞેયં ભાર્યામરણેમાસત્રયંતે
 માસાંતેવાશ્રીપૂજનાદિશાંતિઃ શ્રાતૃમરણેસાર્ધમાસાંતેમાસાંતેવાવિનાયકશાંતિઃપુત્રમૃતૌસા
 ર્ધમાસંમાસંવાપ્રતીક્ષ્યશ્રીપૂજનાદિશાંતિઃ પિતૃવ્યમરણેમાસાંતેવિનાયકશાંતિઃ પિનામહાઅ
 નૂઢમગિન્યાશ્વમરણેમાસાંતેશ્રીપૂજનાદિશાંતિઃ એતદન્યત્રિપુરુષસપિંડમરણેમાસાંતેશ્રીપૂજ
 નાદિશાંતિઃ તતોવિવાહઃ ગુણવત્તરમાતૃર્મૃતૌપણ્ણમાસેનમનઃલેદાનપગમેવર્વપ્રતીક્ષા એવંગુણ
 વત્તરભાર્યાયાઃપણ્ણમાસપર્યંતંપ્રતીક્ષા ડ્યોતિઃપ્રકાશેતુ અતિસંકટવશેનમાત્રાદિમરણેમાસા
 ધિકપ્રતીક્ષાયાઅસંભવેમાસમયેપિદશાહોત્તરંકંચિત્કાલંપ્રતીક્ષ્યોક્તવ્યવસ્થયાવિનાયકશાં
 તિશ્રીપૂજનાદિશાંતિંચક્રત્વાગાંદત્વાપુનર્વાગ્દાનાદિચરોદિત્યુક્તં સર્વોપ્પયંમપવાદઃસંકટેપુ
 તારતમ્યેનતુધૈયોડ્યઃ અલ્પસંકટવિષયેમહાસંકટવિષયકવિધિકથનેવન્કુઃકર્તુશ્વદોષેવ દુ
 મિશ્ત્રારાણ્મંગાદિભયેપિત્રોર્મરણાશંકાયાંચનપ્રતિકૂલં દીર્ઘરોગિદૂરદેશસ્થવિરક્તાનાંકન્યા
 યાઃપ્રોઢત્વેચપ્રતિકૂલદોષોનેત્યપવાદઃ ॥

એ પ્રતિકૂળવિષે વિશેષ કેહેછે—પિતા, માતા, પિતામહ, પિતામહી, કાકો,
 પ્રથમપરણેલી સ્ત્રી, પ્રથમની સ્ત્રીનો પુત્ર, ભાઈ, અને કુવારી બેહેન એમાંથી કોઈ મૃત
 થાય તો વિશેષે પ્રતિકૂળ દોષ થાયછે તેથી વિવાહ કરવોજ નહી. એ પિતામહ્યાદિક
 કરતાં અન્ય કોઈ ત્રિપુરુષ સપિંડમાં મૃત હોય તો શાંતિ આદિકવડે તે પ્રતિકૂળ દોષ
 દૂર કરી વિવાહ કરવો. સંકટ હોય તો પિતામહ્યાદિકનું મરણ થયું હોય તો પણ
 કાંઈએક કાળ વ્યતીત કરવાથી અને શાંતિવડે દોષ નિવૃત્ત કરી વિવાહ કરવો. તેમાં
 વ્યવસ્થા કેહેછે. વિવાહનો નિશ્ચય કીધા પછી માતા અને પિતા એ બન્નેનું મરણ
 થાય તો કાળની પ્રતીક્ષા અને શાંતિ કરવાથી પણ દોષ નિવૃત્ત થતો નથી માટે
 વિવાહ કરવો નહી. માતા અને પિતા એ બેમાંથી એક મરણ પામે તો શાંતિમહ્યાદિક
 કરી વિવાહ કરવો. તેમાં, “વિવાહવિષે પિતાનું એક વર્ષ પર્યંત આશીય,
 માતાનું છ માસ આશીય, સ્ત્રીનું ત્રણ માસ આશીય, ભાઈ અને પુત્રનું દોઢ માસનું
 આશીય, અને ખીજા સપિંડોનું એક માસ આશીય. તે આશીયની નિવૃત્તિ થયા
 પછી શાંતિ કરી વિવાહ કરવો. પ્રતિકૂળ દોષ હોય તો છ માસ પર્યંત લગ્ન કરવું

નહી. સર્પિંડ સંબંધી પ્રતિકૂળ હોય તો એક માસ વર્જ્ય કરવો," ઇત્યાદિક વચનના આશ્રયથી એની વ્યવસ્થા કેહેછે,—આ વાક્યમાં 'આશૌચ' એ શબ્દવડે પ્રતિકૂળ-થકી થયેલો વિવાહનો માત્ર અનધિકાર, કાળની પ્રતીક્ષા (સમય વ્યતીત) કરવામાટે કહ્યોછે; તેથી પિતા મૃત થયો હોય તો એક વર્ષ પછી વિનાયક શાંતિ કરી સંકટ હોય તો વિવાહ કરવો. અતિ સંકટ હોય તો છ માસ પછી વિનાયક શાંતિ અને શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરી વિવાહ કરવો. તેથી અતિ સંકટ હોય તો એક માસ પછી પૂર્વોક્ત ખત્તે શાંતિ કરી વિવાહ કરવો, એ પ્રમાણે સંકટને અનુસારે (ન્યૂનાધિક પણાએ) ત્રણ પક્ષ કહ્યા. માતા મૃત થઈ હોય તો છ માસ પછી વિનાયક શાંતિ કરી વિવાહ કરવો. અતિ સંકટ હોય તો એક માસ પછી ખત્તે શાંતિ કરી વિવાહ કરવો. "જનાં માતા અથવા પિતા મરણુ પ્રાપ્ત થયાં હોય તેનું દેહ એક વર્ષ પર્યંત અપવિત્ર રહેછે, માટે વર્ષ પુરું થવા પર્યંત દૈવ અને પિતૃ્ય કર્મવિષે તેને અધિકાર નથી," એ રીતે માતા પિતાનાં મરણુ થવા પછી એક વર્ષ પર્યંત સર્વ શુભ કર્મનો નિષેધ કરનારું જ વચન તે વિવાહના નિશ્ચય કરવાથકી પ્રથમ માતા પિતા મૃત થયાં હોય અને વિવાહ કરવો હોય અથવા સંકટ ન છતાં વિવાહ કરવો હોય તો તેવિષે જાણવું. સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તો ત્રણ માસ પછી અથવા એક માસ પછી શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. બાઈ મૃત થયો હોય તો દોઢ માસ અથવા એક માસ પિતા પછી વિનાયક શાંતિ કરવી. પુત્ર મૃત થયો હોય તો દોઢ અથવા એક માસ પ્રતીક્ષા કરી શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. કાકો મૃત થયો હોય તો એક માસની અંતે વિનાયક શાંતિ કરવી. દાદી અથવા કુવારી બે-હેન મૃત થઈ હોય તો એક માસની અંતે શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. એ ઉપર કહેલા કરતાં અન્ય ત્રિપુરૂષ સર્પિંડમાંનો કોઈ મૃત થયો હોય તો એક માસ પછી શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. ત્યાર પછી વિવાહ કરવો. અતિ ગુણુવતિ માતા મૃત થઈ હોય તેનો શોક છ માસે મનમાંથી નિવૃત્ત ન થાય તો એક વર્ષ પ્રતીક્ષા કરવી એ રીતે અતિ ગુણુવાળી સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તો છ માસ પર્યંત પ્રતીક્ષા કરવી. જ્યોતિઃપ્રકાશ ગ્રંથમાં તો માતા ઇત્યાદિક મૃત થયેલ હોય અને અતિ સંકટ હોતાં એક માસ કરતાં અધિક પ્રતીક્ષા કરવાનો સંભવ ન હોય તો માસની માંદ્ય પણ દશ દિવસ ગયા પછી કાંઈએક કાળની પ્રતીક્ષા કરી પૂર્વોક્ત વ્યવસ્થા પ્રમાણે વિનાયક શાંતિ અને શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરી ગૌદાન કરી દૂરી વાગદાનાદિક કરવું એમ કહ્યુંછે. આ સધળો અપવાદ કહ્યો તે અતિ સંકટ છતાં વિદ્વાનોએ ન્યૂનાધિક વિચાર કરી જોડવો. અદ્ય સંકટના વિષયમાં મહાસંકટ સંબંધિ વિધિ કેહે તો ખતાવનારો અને કર્તા એ ખત્તેને દોષ છે. દુષ્કાળ, દેશભંગ ઇત્યાદિક ભય અને માતા, પિતાનાં મરણુની શંકા એનેવિષે પ્રતિકૂળ દોષ નથી. ધણુ કાળનો રોગિ, દૂર દેશાવરમાં રહેલો, અને વિરક્ત એમને વરાવેલિ કન્યા ખડુ મ્હોટી થઈ હોય તો પ્રતિકૂળનો દોષ નથી, એ રીતે પ્રતિકૂળનો અપવાદ જાણવો.

શ્રીપૂજનાદિશાંતિશ્રિયજ્ઞાનક્રિયાશ્રિયંદંદંવિષ્ણુરિતિવિષ્ણુગૌરીમિમાષેતિગૌરીંચંબક
મિતિકદ્રંપરંમૃત્યોરિતિનિયમંચસંપૂજ્યાણોત્તરશતતિલાઙ્ગ્યંતુદુયાન્ ભૂઃસ્વાહામૃત્યુર્નશ્યતાંસ્તુષા
યૈમુલ્લંબર્થનાંસ્વાહૈતિતનોહોમંસમાપ્યાથગોદ્વયંદક્ષિણામથેદિતિકૌસ્તુભેદ્વણ્યા इतिप्रतिकूल
લવિચારઃ ॥

હવે શ્રીપૂજનાદિક શાંતિનો વિધિ કેહેછે.

“શ્રિયજ્ઞાન૦” એ મંત્રવડે લક્ષ્મીની, “દંદંવિષ્ણુ” એ મંત્રે વિષ્ણુની, “ગૌ-
રીમિમાય૦” એ મંત્રે ગૌરીની, “ચંબક૦” એ મંત્રે રૂદ્રની, અને “પરંમૃત્યો”
એ મંત્રે યમની પૂજા કરી તિલ અને ઘૃતવડે (૧૦૮) આહુતિ હોમવી. “ભૂઃસ્વાહા
મૃત્યુર્નશ્યતાં સ્તુષાયૈ મુલ્લંબર્થનાં સ્વાહા,” એ મંત્રવડે હોમ કરવો. “પછી હોમની
સમાપ્તિ કરી બે ગોદાન દક્ષિણા દેવી.” એ રીતે કૌસ્તુભમાં શાંતિ બેવી. એ પ્ર-
માણે પ્રતિક્રિયનો વિચાર કર્યો.

પ્રેતકર્માણ્યનિર્વૃત્ત્યચરેન્નાભ્યુદયક્રિયાં આચતુર્થ્યતતઃપુંસિપંચમેશુમદંબવેન્ ભવપ્રેતક
ર્મપદેનસર્પિડીકરણાત્પૂર્વભાવિકર્માણિસર્પિડીકરણંચસર્પિડીકરણોત્તરપાર્શ્વવિધિનોક્તા
નિમાસિકાનિચોચ્યંતે સર્પિડીકરણાદર્વાગપઠ્યપૃથુતાન્યપિ પુનરપ્યપઠ્યંતેવૃદ્ધયુત્તરનિપે
ધનાદિત્યનુમાસિકાનામપ્યપઠ્યોક્તેઃ અભ્યુદયપદેનનાંદીશ્રાદ્ધપુસ્તંકર્મમાત્રપ્રાર્થાં કૈશ્ચ
દ્વિવાહાયોવપ્રાર્થામિત્યુક્તં આચતુર્થ્યમિતિનાંદીશ્રાદ્ધકર્તાંરપુરુષમારભ્યજનકચતુઃપુરુષીજ
ન્યચતુઃપુરુષીસંતાનભેદેચચતુઃપુરુષીસગોત્રાગૃહ્યતે તથાચનાંદીશ્રાદ્ધકર્તુઃપિતૃપિતામહપ્ર
પિતામહાઃપત્નીસહિતાઃ કનૃભાર્યાપુત્રપૌત્રપૌત્રાન્નાસ્તદ્વાર્યાશ્રાત્રાતાતપુત્રપૌત્રાન્નાસ્તદ્વાર્યાપિતૃ
ધ્યતપુત્રપૌત્રાન્નાસ્તદ્વાર્યાશ્રપ્રપિતામહસ્યપુત્રપૌત્રપૌત્રાન્નાસ્તદ્વાર્યાશ્ચૈતેપાંમૃનાનામનુમાસિકાંત
પ્રેતકર્માકરણેમંગલંનકાર્યમિત્યર્થઃ નાંદીશ્રાદ્ધકર્તાત્રમુખ્યેવપ્રાર્થોનનુમાનુલાદિર્ગોણઃ મૃ
તપિતૃકસ્યોપનયનાદૌસંસ્કાર્યમારભ્યેવચતુઃપુરુષીગણના માતામહાદેર્મિન્નગોત્રત્વેપિનાંદી
શ્રાદ્ધદેવતાત્વાત્પ્રેતકર્માભાવેમંગલંનભવતિ માતામહ્યાદેઃસ્વાંન્ચેણદેવતાઃવાભાવાન્દશા
હાંત્યકર્માભાવેપિમંગલપ્રતિબંધોનાસ્તિ इत्यंतकर्माभावनिमित्तकमंगलप्रतिबंधनिर्णयः ॥

“પ્રેત કર્મ સમાપ્ત કર્યા વિના ચાર પુરુષ સર્પિડયની માંદ્ય અબ્યુદય (મંગળ
કર્મ) કરવાં નહી. પછી પાંચમા પુરુષથી શુભદાયક છે.” એ વાક્યમાં ‘પ્રેતકર્મ’
એ પદવડે સર્પિડી કરણથી પ્રથમ થવાનાં કર્મ, સર્પિડીકરણ, અને સર્પિડીકરણ
કીધા પછી પાર્વણ વિધિએ કરવાના માસિક ઇત્યાદિક કેહેવાયછે; કારણ, “સ-
ર્પિડીકરણથી પ્રથમ અપકર્ષ કરી કરેલ હોય તો પણ તે ફરિ અપકર્ષ કરી (આ-
ગળ કરવાનાં તે ઐર્યની પ્રથમ) કરવાં; કારણ કે, વૃદ્ધિ શ્રાદ્ધ કીધા પછી તે પ્રેત
કર્મ કરવાનો નિષેધ છે.” એ રીતે અનુમાસિકના અપકર્ષ કરવાવિષે પણ વચન છે.
‘અબ્યુદય’ પદવડે નાંદીશ્રાદ્ધયુક્ત કર્મ માત્ર ગ્રહણ કરવાં. કેટલાએક ગ્રંથકારોએ
વિવાહાદિક લેવા એમ કહ્યુંછે. ‘આચતુર્થ્ય’ એ પદવડે નાંદીશ્રાદ્ધ કરનારા પુરુષને આ-
રંભી જનક (પિતા આદિ) ચાર પુરુષ, જન્ય (પુત્રાદિક) ચાર પુરુષ, અને સંતાન

બેઠ હોય તો તે ચાર પુરુષ એ સગોત્ર પુરુષોનું ગ્રહણ થાયછે. તે આ રીતે,—નાંદી-
શ્રાદ્ધ કરનારના પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ સપત્નીક; સ્ત્રી; પુત્ર, પૌત્ર, અને
પ્રપૌત્ર (પડપોતરો) સપત્નીક; ભાઈ, તેનો પુત્ર, અને પોતરો સપત્નીક; કાકો તેનો
પુત્ર અને પોતરો એ સપત્નીક; પરદાદાના પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર એ સપત્નીક એ-
માનું કોઈ મૃત થયા છતાં તેમનું અનુભાસિક પર્યંત પ્રેતકર્મ કર્યા વિના મંગળ કાર્ય
કરવું નહીં. ઇહાં નાંદીશ્રાદ્ધ કર્તાજ મુખ્ય લેવો, મામો ઇત્યાદિક ગૌણ કર્તા લેવા
નહીં. જેનો પિતા મૃત થયસો હોય તેના મૌજી આદિક સંસ્કારમાં સંસ્કાર્ય (પ્રાણક) થકી
આરંભી ચાર પુરુષની સંખ્યા ગણવી. માતામહ, માતૃપિતામહ માતૃપ્રપિતામહ એ ભિન્ન
ગોત્રમાંના છે તથાપિ તેઓ નાંદીશ્રાદ્ધના દેવતા છે તેથી તેમનું પ્રેતકર્મ થયું ન હોય
તો મંગળકાર્ય કરવું નહીં. માતામહી (માતાની મા), માતૃ પિતામહી અને માતૃ
પ્રપિતામહી એ સ્વતંત્રપણાએ નાંદીશ્રાદ્ધના દેવતા નથી માટે એમનું દશાહ પર્યંત
કર્મ થયું ન હોય તથાપિ મંગળ કરવામાં પ્રતિબંધ નથી. એ પ્રમાણે ઔર્ધ્વદેહિક
કર્મ ન કરવારૂપ નિમિત્તથી મંગળકાર્યવિષે જે પ્રતિબંધ તેનો નિર્ણય કહ્યો.

‘મૌત્રીવિવાહયોર્નાંદીશ્રાદ્ધમારભ્યમંડપોદ્વાસનપર્યંતમધ્યેદર્શદિનંયથાનપતેત્તથાકાર્યં દ
ર્શન્યપિત્રોઃક્ષયાહાદિશ્રાદ્ધદિનંયદિજ્ઞાનાદજ્ઞાનાદ્વાપનતિતદાત્રિપુરુષસર્પેઢૈર્વિવાહાદિમંગ
લસમાપ્તયુત્તરંશ્રાદ્ધકાર્યં એવંચદર્શન્યશ્રાદ્ધસ્યૈવસ્વરૂપતોવિવાહમધ્યેનિષેધઃ નતુદર્શવ
ચ્છાદ્ધરહિતસ્યાપિશ્રાદ્ધનિધિમાત્રસ્ય વૃત્તેવિવાહેપરતસ્તુકુર્વાચ્છાદ્ધમિત્યાતુક્તેઃ એતેનસંક્રાં
તિમન્વાદ્યષ્ટકાદિદિનાનાંશ્રાદ્ધદિનન્વાદર્શવન્મધ્યેપાતોનિષિદ્ધશ્ચિત્તાદિનારસ્તા તેનવળ્લ
વતિશ્રાદ્ધકર્તૃભિઃસર્પેઢૈર્મધ્યપતિતમન્વાદેઃપ્રાયશ્ચિત્તાદિનાસંપત્તિઃસંપાદ્યા શ્ચિત્તુર્થીકર્મ
મધ્યેદર્શાદિનિર્ણયઃ ॥

મૌજી અને વિવાહ એ કાર્યવિષે નાંદીશ્રાદ્ધનો આરંભ કરી મંડપનાં વિસર્જન
પર્યંત મધ્યમાં અમાવાસ્યા આવે નહીં તેમ કરવું. અમાસ વિના અન્ય, માતા
પિતાના સંવત્સરી આદિક શ્રાદ્ધદિવસ જાણે અથવા અજાણે મધ્યમાં આવે તો ત્રણ
પુરુષ પર્યંત સર્પિડોએ વિવાહાદિક મંગળની સમાપ્તિ થયા પછી શ્રાદ્ધ કરવું. એથી,
દર્શવિના અન્ય શ્રાદ્ધનોજ સ્વરૂપે વિવાહમાં નિષેધ કહ્યો, પણ જેમ દર્શનો નિષેધ
કસ્યોછે તેમ શ્રાદ્ધ રહિત એવી શ્રાદ્ધની તિથિ માત્રનો નિષેધ કીધો નથી; કારણ,
“વિવાહ થઈ ગયા પછી શ્રાદ્ધ કરવું,” ઇત્યાદિક વચન છે. એથી સંક્રાંતિ, મ-
ન્વાદિ અને અષ્ટકાદિક એ શ્રાદ્ધદિવસો છે માટે દર્શનીપેટે વિવાહના મધ્યમાં પડે
તો તે નિષિદ્ધ છે એ શંકા નિવૃત્ત કરી, તેથી છનું શ્રાદ્ધ કરનારા સર્પિડોએ તે શ્રાદ્ધ
સંબંધી મન્વાદિ દિવસ વિવાહમાં પ્રાપ્ત થાય તો તે શ્રાદ્ધની પ્રાયશ્ચિત્તાદિકવડે
સિદ્ધિ કરવી, પ્રત્યક્ષ શ્રાદ્ધ કરવું નહીં, એ પ્રમાણે વિવાહ સંબંધી ચાર દિવસમાં
દર્શાદિક પ્રાપ્ત થાય તો તેનો નિર્ણય કહ્યો.

પ્રારંભાત્પ્રાગર્મોત્તરંવામાતુઃપિતૃવ્યાદેઃકર્તૃતરસ્યપત્ન્યાવારજોદોષેયદ્વક્તવ્યંનદ્રૂતવંધપ્ર
કરણેવિસ્તરેણોક્તંતત્તત્તત્ત ॥

પ્રારંભથી પ્રથમ અથવા પ્રારંભ પછી વર અથવા કન્યાની માતા અથવા કાકા ઇત્યાદિક જે અન્ય નાંદીશ્રાદ્ધકર્તા તેની સ્ત્રીને રજેદર્શન થાય તો ત્યારે જે નિર્ણય ઠેઠેવાનો તે ચીજ પ્રકરણમાં (પત્ર ૩૦૮માં) વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો છે તે ત્યાંથી જ અણુવો.

રજોદોષજનનાશૌચાદિસંભાવનાપાનાંદીશ્રાદ્ધસ્યાપઠપ્યાનુષ્ઠાનેદિનાવધિઃ એકવિંશત્યહર્ષજેત્રિવાહેદશવાસરાઃ ત્રિષ્ટૃત્ત્વૌલોપનયનેનાંદીશ્રાદ્ધવિધીયતે દશદિનાઘતિક્રમેપુનર્નાંદીશ્રાદ્ધમિત્યર્થાત્સિદ્ધં નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંસૂતકમૂતકયોઃપ્રાપ્તૌનિવિવાહાદિપ્રતિવંધઃ વિવાહવ્રતયજ્ઞેપુશ્રાદ્ધેહોમેર્ચનેત્રપે આરબ્ધેસૂતકંનસ્પાદનારબ્ધેનુસૂતકં પ્રારંભોવરણંયજ્ઞેસંકલ્પોવ્રતસત્રયોઃ નાંદીમુખંવિવાહાદૌશ્રાદ્ધેપાકપરિક્રિયેત્યુક્તેઃ इदंસન્નિહિતમુહૂર્તીતરામાવાદ્ધિસંકટેવજ્ઞેયં સંકટાભાવેનુનાંદીશ્રાદ્ધેજાતેપિસૂતકાંતેમુહૂર્તીતરેવવમંગલં સર્વેષ્વપાશૌચાપવાદોऽનન્યગતિસ્વેઆર્તૈર્ચત્તેયશતિર્સિદ્ધુક્તેઃ તેનવ્રતેસંકલ્પોત્તરમાશૌચેપિવિપ્રદર્શિવપૂજાદિ યજ્ઞાદૌમધુપર્કવિધિનાવરણોત્તરમપિકૃતિવિગંતરાલાભાદિકેનન્યગતૌસંકટેવચમધુપર્કવિધિનાવૃત્તસ્યાશૌચાભાવઃ એવંત્રપહોમાદાવપ્પૂજાં શ્રાદ્ધેપાકપરિક્રિયાપાકપ્રોક્ષણં એતદ્વ્યર્તિસત્ત્વે મહાસંકટેપ્રારંભાભ્યાગપિસૂતકપ્રાપ્તૌકૂપ્માંડમંત્રૈર્ઘૃતહોમંકૃત્વાપયસ્વિર્નાગં દત્ત્વાપંચગવ્યંપ્રાશયશુદ્ધશ્રૂડોપનયનોદ્વાહપ્રતિષ્ઠાદિકમાચરેન્ ઉપકલ્પિતવહુસંભારસ્યસન્નિહિતલપ્રાંતરાભાવેનનાશાશ્વાપન્તાવપ્યેવંશુદ્ધિઃ इदંजननाशौचमात्रविषयमितिमार्तंडादौ ॥

રજેદોષ, અને જનનાશૌચાદિક પ્રાપ્ત થશે એવો સંભવ હોય તો આગળ કરવાનું નાંદીશ્રાદ્ધ અપકર્ષ કરી ઠેટલા દિવસ પ્રથમ કરવું તે ઠેઠે છે—“યજ્ઞ સંમંધી નાંદીશ્રાદ્ધ એકવીશ દિવસ પર્યંત, વિવાહ સંમંધી દશ દિવસ પર્યંત, ચૌલ સંમંધી ત્રણ દિવસ પર્યંત અને મૌલ્ય સંમંધી છ દિવસ પર્યંત (પ્રથમ) કરવું.” દશ દિવસ ઇત્યાદિક જે મર્યાદા કહી તે વ્યતીત થઈ હોય તો ફરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એ અર્થાત્ સિદ્ધ થયું. નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી જનનાશૌચ અથવા મૃત્તાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો વિવાહાદિક કરવામાં પ્રતિબંધ નથી; કારણ, “વિવાહ, વ્રત, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, હોમ, પૂજા અને જપ એમનો આરંભ થયા પછી સૂતક પ્રાપ્ત થતું નથી, આરંભ થયો ન હોય તો સૂતક છે.” પ્રારંભનું લક્ષણ કેહે છે—“યજ્ઞવિષે ઋત્વિજેનું વરણ, વ્રત અને સત્રવિષે સંકલ્પ કરવો તે, વિવાહાદિક કાર્યવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ થયું તે અને શ્રાદ્ધવિષે પાકનું પ્રોક્ષણ થયું તે આરંભ,” એવું વચન છે. એ પ્રારંભનું લક્ષણ. આ નિર્ણય બીજું સુદ્ધર્ત સમીપમાં ન હોય ઇત્યાદિક સંકટ વિષેજ ચાલણ કરવો. સંકટ ન હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ થયા છતાં પણ આશૌચ નિવૃત્તિ થયા પછી બીજાં સુદ્ધર્તવિષેજ મંગલ કરવું; કારણ, આ સધળો જે આશૌચનો અપવાદ કહ્યો તે અન્ય ગતિ ન હોય અને આપત્તિ હોય તો અણુવો, એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે. એથી વ્રતવિષે સંકલ્પ થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો વિપ્રદારાએજ કરાવવું. યજ્ઞાદિકવિષે મધુપર્ક વિધિવડે ઋત્વિજનું વરણ થયા પછી પણ અન્ય ઋત્વિજ ન મળે ઇત્યાદિક અને જેની અન્ય ગતિ નથી એવું સંકટ છતાંજ મધુપર્ક વિધિએ વરેલાને આશૌચ નથી. એ રીતે જપ, હોમ ઇત્યાદિકવિષે પણ એજ નિર્ણય અણુવો. શ્રાદ્ધવિષે પાકપરિક્રિયા એટલે પા-

કનું પ્રોક્ષણ; એ પણ નિર્ણય આપત્તિ છતાંજ અણુવો. મહાસંકટ હોય તો પ્રારંભ થકી પ્રથમ સૂતક પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ દૂષમાંડ મંત્રવડે ધૃતનો હોમ કરી દૂધવાળી ગાયનું દાન કરી પંચગવ્ય પ્રાશન કરી શુદ્ધ થઈ ચૌલ, મોંજી, વિવાહ અને પ્રતિષ્ઠા ઇત્યાદિક કરવાં. ખીનું મુદૂર્ત્ત સમીપમાં ન હોવાથી સિદ્ધ કરેલા સર્વ પદાર્થોનો નાશ થવાનો ઇત્યાદિક આપત્તિકાળે પણ એ પ્રમાણેજ શુદ્ધિ અણુવી. આ નિર્ણય જનનાશૌચવિષેજ અણુવો એમ માર્ત્તકાદિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે.

કૂપ્માંડહોમાદિનાશુદ્ધિપૂર્વકંસૂતકમૃતકયોર્મધ્યઆરધ્ધેવિવાહાદૌવિપ્રાણાંપૂર્વસંકલ્પિતાન્નમોજનેદોષોન પાકપરિવેષણાદિકમપિસૂતકિભિઃકાર્યહોમાદિવિધિનાશુદ્ધિસંપાદનાદિતિકૌસ્તુભેસ્થિતં નૈત્યુક્તં લોકવિદ્વિષ્ટત્વાદતઃપરગોત્રૈરવાન્નદાનંયુક્તંભાતિ નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંસૂતકમૃતકયોઃપ્રાપ્તૌપૂર્વમન્નસંકલ્પાભાવેપિ વિવાહોત્તરકાલસંકલ્પિતાન્નમોજનંવિપ્રેઃકાર્યં અજાપિપરૈરન્નપ્રદાતવ્યંમોક્તવ્યંચંદ્વિજોત્તમૈરિતિસર્વસમનં પરૈરસગોત્રૈરિતિસિધુમ પૂજાદૌઘ્યાહવાનાન્ પૂર્વસંકલ્પિતાન્નસ્યાપિમોજનસમયેસૂતકપ્રાપ્તૌમોક્તૃભિર્મુક્તશેષંત્યક્ત્વાપૂરગૃહોદકૈરાચાંતાદિવિષયં પાકશેષઃસૂતકિભિર્મોક્તવ્યઃ મુંજાનેપુચવિપ્રેપુરંતરામૃતસૂતકે અન્યગૃહોદકાચાંતાદિતસ્મૃતેઃ નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંમોજનાદન્યકાલેસૂતકપ્રાપ્તૌસૂતકિગૃહેમોક્તવ્યં મુંજાનેપુસૂતકપ્રાપ્તૌમોક્તૃભિઃપાત્રસ્થમપ્યન્નત્યાજ્યમિતિવાચનિકાવાવિશેષઃ નહિવચનસ્યાતિભારદતિન્યાયાન્ મમનુમુંજાનેષ્વિતિવાક્યમારધ્ધાનારધ્ધસર્વકર્મસુઅસંકલ્પિતાન્નવિષયમિતિભાતિ इतिવિવાહાદૌરજોદોષસૂતકપ્રાપ્તિનિર્ણયઃ ॥

જનન અને મૃતક આશૌચના મધ્યમાં દૂષમાંડ મંત્રે હોમાદિક કરી શુદ્ધિ કરવા પછી આરંભ કરેલા વિવાહાદિકવિષે પ્રથમ સંકલ્પ કરી રાખેલાં અન્નનું બ્રાહ્મણોએ ભક્ષણ કરવું તેમાં દોષ નથી. પાત્ર ઉપરે પરીસવાનું પણ સૂતકીએ કરવું; કારણ, હોમાદિક વિધિવડે શુદ્ધિ કરેલી છે, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે; તથાપિ એ યોગ્ય નથી; કારણ, તેથી લોકમાં નિંદા થાય છે, માટે પરગોત્રીવડેજ અન્ન પરીસાવવું એ યોગ્ય લાસે છે. નાંદીશ્રાદ્ધ કીધા પછી જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો નાંદીશ્રાદ્ધથી પ્રથમ અન્નનો સંકલ્પ કીધો ન હોય તથાપિ વિવાહ થયા પછી સંકલ્પ કરેલાં અન્નનું બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરવું. એ વિષયમાં પણ, “અન્યે અન્ન પરીસવું અને તે બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરવું,” એ સર્વને સંમત છે; કારણ, પર એટલે પરગોત્રી એ રીતનો અર્થ નિર્ણયસિંધુ અને મયૂખાદિક ગ્રંથોમાં કહ્યો છે. પ્રથમ સંકલ્પ કરેલાં અન્નનાં ભોજન સમયે સૂતક પ્રાપ્ત થાય તો ભોજન કરનારે બાકી રહેલાં શેષ અન્નનો ત્યાગ કરી પરાયાં ઘરનાં જલવડે આચમનાદિક કરવું, શેષ અન્ન રહેલું હોય તે સૂતકિઓએ ભોજન કરવું; કારણ, “બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરતીવિનાએ મધ્યમાં મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પરધરનાં જળવડે આચમન કરવું,” એવી સ્મૃતિ છે. નાંદીશ્રાદ્ધ કીધા પછી ભોજન સમય વિના અન્ય કાળે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો સૂતકીને ઘરે ભોજન કરવું. બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરતી વખતે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો ભોજન કરનારા બ્રાહ્મણોએ પાત્ર ઉપરે રહેલું અન્ન પણ છોડી

દેવું, એ વચનવડે જ વિશેષ છે. કારણ, વચનને અતિ ભાર છે નહીં એવો ન્યાય છે. મને તો, “બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરતી વેળાએ મધ્યમાં મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પરધરનાં જળવડે આચમન કરવું,” ઇત્યાદિક જે વાક્ય કહ્યાં છે તે પ્રારંભ કરેલાં અથવા ન કરેલાં એવાં સર્વ કર્મવિષે જેનો સંકલ્પ નથી કર્યો એવાં અત્રભાટે છે એમ ભાસે છે. એ રીતે વિવાહાદિક મંગલ કાર્ય સમયે રજોદર્શન, અથવા આશૌચ-પ્રાપ્તિ થાય તો તેનો નિર્ણય કહ્યો.

વિવાહાત્પૂર્વકન્યાયારજોદર્શનેમાતૃપિતૃભ્રાતૃણાંનરકપાતઃ કન્યાયાઃવૃષલીત્વંતદ્વર્તુર્વૃષલીપતિત્વં ભગ્નગુહિપ્રકારઃ કન્યાદાતાઋતુસંખ્યયાગોદાનાનિષ્કંવાગોદાનંયથાશક્તિબ્રાહ્મણભોજનંવાઋત્વાકન્યાદાનેયોગ્યોભવેન્ કન્યાતૃપવાસત્રયાંતેગવ્યપયઃપાનંઋત્વાષ્ટ્રિકુમાર્યૈસરત્નભૂષણંદત્ત્વોદ્વાહયોગ્યાભવતિ વરશ્ચકૂર્માઙ્ગહોમપૂર્વકંતામુદ્ગહન્નદોષીત્વાદિતિ વિવાહહોમકાલેરજોદોષેતાંસ્ત્રાપયિત્વાયુંજાનેતિતૈત્તિરીયમંત્રેણપ્રાર્થાશ્ચસંહૃત્વા હોમનંત્રંસમાપયેન્ યદાતુદાત્રભાવાદ્રજોદર્શનંતદાકન્યાધર્ષત્રયંપ્રતીક્ષ્યસ્વયંવરંવૃણુયાન્ નાત્રવરસ્પાપિદોષઃ इतिकन्यारजोदोषनिर्णयः ॥

વિવાહ થવાથી પ્રથમ કન્યાને રજોદર્શન થાય તો તેથી તે કન્યાની માતા, પિતા અને ભાઈને નરકપ્રાપ્તિ થાય છે. કન્યાને વૃષલી (શૂદ્ર) પણ અને તેના પતિને વૃષલીપતિત્વ થાય છે. એ વિષયમાં શુદ્ધિનો પ્રકાર કેહે છે.—કન્યાના દાતાએ જેટલી ઋતુ પ્રાપ્ત થઈ હોય તે લેખી તેટલાં ગોદાન અથવા એક ગોદાન અથવા યથાશક્તિ બ્રાહ્મણભોજન એમાંનો કોઈ એક પક્ષ કરવાથી તે કન્યાદાનવિષે યોગ્ય થાય છે. કન્યા તો ત્રણ ઉપવાસ કરી પછી ગાયનું દૂધ પ્રાશન કરી બ્રાહ્મણની કુમારીને રત્નસહિત અર્ચકારનું દાન કરવાથી વિવાહને યોગ્ય થાય છે. વર કૂંભાં-કમંત્રવડે ધીનો હોમ કરી તેને પરણે તો દોષયુક્ત થતો નથી. વિવાહહોમને સમયે કન્યાને રજોદર્શન થાય તો તેને સ્નાન કરાવી “યુંજાન૦” એ તૈત્તિરીય શાખાના મંત્રે પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ કરી હોમંત્ર સમાપ્ત કરવો. જ્યારે દાન કરનાર ન હોવાથી કન્યાને મોટી અવસ્થા પામવાથી રજોદર્શન પ્રાપ્ત થાય તો ત્યારે ત્રણ વર્ષ પર્યંત પ્રતીક્ષા (દાતાની શોધ) કરી પોતેજ વરને વરવું. એ કન્યાવિષે વરને પણ દોષ નથી. એ પ્રમાણે કન્યાના રજોદોષનો નિર્ણય કહ્યો.

પક્ષમધ્યેતિથિદ્વયસ્યક્ષયેણચ્છયોદશદિનાત્મકઃપક્ષઃસક્ષયપક્ષઃ તદાવહુપ્રજાસંહારો રાજસંહારોવા ક્ષયપક્ષેચ્છૈલોપનયનોદ્વાહાદિવાસ્તુકર્માદિશુભંનકાર્ય ક્ષયમાસાધિમાસગુરુશુક્રાસ્તાદૌવિવાહનિષેધઃપ્રથમપરિચ્છેદે एवंसिंहस्थगुरुनिषेधनिर्णयोपिप्रथमपरिच्छेदेद्रष्टव्यः ક્ષયસંવત્સરોપિનિષિદ્ધઃ શીઘ્રગત્યાપૂર્વેરાશિશેષમતિક્રમ્યારક્ષંતરસંચારોતિચારસ્તંપ્રાપ્તોગુરુઃપુનઃપૂર્વેરાશિવક્રગત્યાયદિનાપાતિતદાસક્ષયસંવત્સરઃસર્વકર્મસુવર્જ્યઃ તત્રમેષવૃષભવૃશ્ચિક્રકુંભમીનરાશિષુનદોષઃ કેચિદ્વોદાદક્ષિણદેશેકોપ્યતિચારાદિગુરુદોષોનેત્યાહુઃ इतिक्षयपक्षादिविचारः ॥

હવે ક્ષયપક્ષાદિકનો નિર્ણય કેહેછે.

એક પખવાડામાં બે તિથિનો ક્ષય થઈ તેર દિવસનું જે પક્ષ થાયછે તે ક્ષયપક્ષ છે, અને તે સમયે બહુ પ્રજાનો સંહાર અથવા રાજાનો સંહાર થાયછે. ક્ષયપક્ષમાં ચૌળ, મૌજી, વિવાહ, અને ઘર પાંધવું ઇત્યાદિક શુભ કાર્ય કરવાં નહી. ક્ષયમાસ, અધિકમાસ અને ગુરુ, શુક્રનો અસ્ત એનેવિષે વિવાહનો નિષેધ પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૦૮ થા ૧૧ માં) કહ્યોછે. એ રીતે સિંહસ્થ ગુરુનો નિર્ણય પણ પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૧ માં) કહ્યોછે તે જોવો. ક્ષય સંવત્સર પણ નિષિદ્ધ છે. શીઘ્ર ગતિવડે પૂર્વ રાશિના શેષ સમયનું ઉલ્લંઘન કરી ખીજી રાશિમાં જે સંચાર તેનું નામ અતિચાર છે. તે અતિચારપ્રત્યે ગયલો ગુરુ કરી વક્રગતિએ જે પૂર્વ રાશિપ્રત્યે આવે નહી તો ત્યજે ક્ષય સંવત્સર થાયછે. તે સર્વકર્મવિષે વર્જ્ય છે. તેમાં મેષ, વૃષ, વૃશ્ચિક, કુંભ અને મીન રાશિનો બૃહસ્પતિ હોય તો દોષ નથી. કોઈ અંથકાર, ગોદાવરીની દક્ષિણ દિશામાં અતિચારાદિક ગુરુ સંબંધી કોઈ પણ દોષ નથી, એમ કહેછે. એ રીતે ક્ષયપક્ષાદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

મુખ્યેનુકુલંભવાવરસ્યેષ્ટરવેર્બલં દ્વિપંચસપ્તનવૈકાદશસ્થોગુરુઃકન્યાયાઃશુભઃ જન્મતૃતીયષ્ટદશમસ્થાનેપુજાહોમામ્કશાંત્યાશુભઃ ચતુર્થાષ્ટદશસ્થાનેપુદુષ્ટફલઃ કર્કધનુર્મીનગશ્વતુર્થાદિસ્થાનેપિનદુષ્ટઃ સંકટેચતુર્થદ્વાદશસ્થોદિવારમષ્ટમસ્ત્રિવારંહોમાદિરૂપપૂજયાચિતઃશુભઃ ॥

હવે ગુરુખળનો નિર્ણય કેહેછે.

“કન્યાને ગુરુખળ શ્રેષ્ઠ છે. વરને રવિખળ શ્રેષ્ઠ છે.” જન્મ રાશીથી ખીજી, પાંચમે, સાતમે, નવમે, અને ઇચ્છારમે ગુરુ કન્યાને શુભ છે. જન્મરાશીમાં, ત્રીજી, છઠે અને દશમે પૂજા અને હોમરૂપ શાંતિવડે શુભ થાયછે. સ્ત્રોથે, આઠમે અને ખારમે દુષ્ટ ફળદાયક છે. કર્ક, ધનુષ અને મીન રાશિનો હોય તો સ્ત્રોથે, આઠમે અને ખારમે છતો પણ દુષ્ટ નથી. સંકટ સમયે સ્ત્રોથે અને ખારમે હોય તો બે વાર તેમ આઠમે હોય તો ત્રણ વાર હોમાદિરૂપ પૂજાવડે પૂજત થયો છતો શુભ થાયછે.

વરરાશેષ્ટિષ્ટદશૈકાદશસ્થાનેરવિઃશુભઃ અન્યવગ્રહમલોક્તપૂજયાશુભઃ ગુરુપૂજાપ્રકારોપનયનપ્રકરણેઉક્તઃ ॥

વરની જન્મ રાશીથી ત્રીજી, છઠે, દશમે અને ઇચ્છારમે સ્થાનકે રવિ શુભ છે. અન્ય સ્થાનકે હોય તો અહયજામાં કહેલી પૂજા કરવાથી શુભ છે. ગુરુની પૂજાનો પ્રકાર મૌજી પ્રકરણમાં (પત્ર ૩૨૭ માં) કહ્યોછે.

જન્મતોગર્ભનોવાપંચમવર્ષપ્રભૃતિઅષ્ટમવર્ષપર્યંતંકન્યાવિવાહેઉચિતઃકાલઃ ષડ્વર્ષોત્તરંવર્ષદ્વયંપ્રશસ્તરઃ ષડ્વદ્વમધ્યેનોદ્વાહ્યાકન્યાવર્ષદ્વયંપતઃ સોમોમુંક્તેતતસ્તદ્વદ્વર્ધશ્વતનોલઃ હત્યુક્તેઃ નવમદશમયોર્મધ્યમઃ એકાદશવર્ષેધમઃ દ્વાદશાદૌપ્રાપચ્ચિન્તાવહઃ ॥

વર પાસેથી એક અથવા બે ગોમિથુન (ગાય અને બેળ) લઈ તેને કન્યાનું દાન કરવું તે આર્ષ વિવાહ છે. એ ગોમિથુન લેવાં તે નિંદિત નથી; કારણ, કન્યાની પૂજા (સત્કાર) માટે લેવાં એમ કહ્યું છે તેથી કન્યાનો વિક્રય થાતો નથી. તારે આ સ્ત્રીની સાથેજ રહિ ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મનું પાલન કરવું અને એ સ્ત્રી જીવતી હોય ત્યાં પર્થત બીજે વિવાહ અથવા સંન્યાસ આશ્રમ કરવો નહીં એમ કહી કન્યા દેવી તે પ્રાજ્ઞપત્ય વિવાહ. જાતવાળાને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે દ્રવ્ય દઈ વિવાહ કરવો તે આસુર. વર અને કન્યાની ઇચ્છાએ પરસ્પરનો સંયોગ થાય તે ગાંધર્વ. યુદ્ધાદિક કરી ખળાત્કારે કન્યા હરણ કરવું તે રાક્ષસ વિવાહ. ચોરી કરી કન્યા હરણ કરવું તે પૈશાચ્ય વિવાહ. એ રીતે આઠ વિવાહ છે. તેમાં પ્રથમના ચાર (બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ષ અને પ્રાજ્ઞપત્ય)માં પ્રથમ પ્રથમનો એટલે પ્રાજ્ઞપત્ય કરતાં આર્ષ, તે કરતાં દૈવ, અને તેથી પછી બ્રાહ્મ શ્રેષ્ઠ એ રીતે સમજવું. પાછળના ચાર (આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ્ય)માં ઉત્તરોત્તર એટલે આસુરથી ગાંધર્વ, તેથી રાક્ષસ અને તે કરતાં પછી પૈશાચ્ય નિંદ્ય છે એમ સમજવું. એ આઠ વિવાહમાં બ્રાહ્મ અને દૈવ એ બે બ્રાહ્મણને શ્રેષ્ઠ છે. ક્ષત્રિયને ગાંધર્વ અને રાક્ષસ ઉત્તમ છે. વૈશ્યને આસુર વિવાહ શ્રેષ્ઠ છે. આર્ષ, પ્રાજ્ઞપત્ય અને પૈશાચ્ય એ સર્વને પ્રશસ્ત છે. સંકટ હોય તો એક રાક્ષસ વિવાહ વિનાના સાતે વિવાહ બ્રાહ્મણને ઉક્ત છે. સંકટ છતાં બ્રાહ્મ અને દૈવ એ બે વિનાના છ વિવાહ ક્ષત્રિયને ઉક્ત છે. સંકટ છતાં વૈશ્ય અને શૂદ્રને બ્રાહ્મ, દૈવ અને રાક્ષસ એ ત્રણ વિનાના પાંચે ઉક્ત છે. સર્વ વિવાહમાં તે તે પ્રકારે કન્યાનો સ્વીકાર કીધા પછી પોતપોતાનાં ગૃહસૂત્રની રીતિ પ્રમાણે વિવાહ હોમાદિક વિધિ અવશ્ય કરવો. દાનના વિધિવડે દાન સવળા વિવાહોમાં થતું નથી. પૈશાચ્યાદિક વિવાહમાં સમપદી વિધિ થયાથી પ્રથમ અન્ય વરને કન્યા દેવી. બ્રાહ્મ ઇત્યાદિક વિવાહવિષે કન્યાનું દાન થયા પછી પછી સમપદી વિધિ થયાથી પ્રથમ વરને નપુંસકત્વાદિક દોષ છે એમ ખબર મળે અથવા વર મૃત થાય તો તે કન્યા બીજા વરને દેવી. બ્રાહ્મ વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર, દશ પ્રથમના અને દશ થવાના એવા વીસ પિતૃને તારે છે. દૈવ વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીનો પુત્ર સાત સાત પુરૂષને તારે છે. પ્રાજ્ઞપત્ય વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીનો પુત્ર છ છને તારે છે. આર્ષ વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીનો પુત્ર ત્રણ ત્રણને તારે છે. આશ્વલાયન સૂત્રમાં તો બ્રાહ્માદિક ચાર વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીના પુત્ર ૧૨૧૦૮ અને ૭, પ્રથમના અને થવાના પુરૂષોને ક્રમથી તારે છે, એમ કહ્યું છે. “બીજા દુષ્ટ વિવાહથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો બ્રાહ્મણ અને ધર્મના દ્વેષ કરનારા થાય છે.” વાગ્દાન કીધા પછી વર દેશાંતર ગયો હોય તો તેની છ માસ પર્થત વાટ જોઈ પછી તે કન્યા બીજા વરને દેવી. કન્યાનું મૃત્યુ દહને ગયો હોય તો એક વર્ષ પર્થત વાટ જોવી. ખળાત્કારે વિવાહ થયો હોય અથવા એકગોત્રત્વ, નપુંસકત્વાદિક વરના દોષ પ્રસિદ્ધ થાય તો સમપદીવિધિ થઈ છતાં પછી તે કન્યા અન્ય વરને દેવી, એમ જ કહ્યું છે તે કલિ યુગમાં નિષિદ્ધ છે. વાગ્દાન કીધા પછી પતિતપણું ઇત્યાદિક દોષ ન છતાં કન્યાદાન કરે નહીં તો તે ક-

ન્યાદાતાને દંડ કરવો એમ કહ્યું છે. તેમ કન્યાને અપરમાર (મુગીનો) રોગ હોય તે ન કદીને કન્યાનું દાન કરે તો તે દાતા પણ દંડનું પાત્ર થાય છે. અધર્મ્ય વિવાહને વિષે શ્રાવણોએ ભોજન ઇત્યાદિક કર્યું હોય તો આસુરવિષે એક રાત્રિ ઉપવાસ, ગાંધર્વ વિવાહ હોય તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ, રાક્ષસ અને પૈશાચ હોય તો આંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એ રીતે વિવાહના ભેદ કહ્યા.

દારાગ્રિહોત્સયોગંકુરુતેયોગ્રજેસ્થિતે સકનિષ્ઠઃપરિવેત્તાઙ્ગેષ્ઠઃપરિવિત્તિઃ એવંઙ્ગેષ્ઠાયા મનૂહાર્યાકનિષ્ઠકન્યાદાહેઙ્ગેષ્ઠાકન્યાદિધિપુઃકનિષ્ઠાગ્રેદિધિપુઃ અન્નપ્રાપ્તિશ્ચિત્તં અજ્ઞાનતઃ પિત્રાદિદત્તોદ્ગ્રાહેશ્ચાત્રોઃપરિવેત્તપરિવિત્તિસંજ્ઞયોઃકુચ્છદ્રવ્યંકન્યાયાઃકુચ્છંદાતુરનિકુચ્છંયાત કસ્યચ્ચાંદ્રાવર્ણં જ્ઞાનતઃપિત્રાદિદત્તોદ્ગ્રાહેસર્વેપાંત્રસંગ્કુચ્છાચરણં કામતઃપિત્રાદિદત્તોદ્ગ્રાહે ત્રૈમાસિકં અજ્ઞાનેનાદત્તોદ્ગ્રાહેચાંદ્રાવર્ણાદિ દિધિપ્ત્વાદિપતેરગનિકુચ્છકુચ્છૌ અન્નપ્રવાદઃ સાપત્નેદત્તકેચાઙ્ગેષ્ઠકનિષ્ઠસ્વદારાગ્રિહોત્સવહણેદોષોન સોદેરેપિક્ષીદેમૂકવધિરવામનમથ્ર પાદત્વાદિદોષપુનેદેશાંતરગ્મ્યેવેશ્યાસક્તેપતિનેમહારોગિણ્યતિવૃદ્ધેરુપિસક્તેધનવૃદ્ધિગત્સેવા દિવ્યાપારાસક્તેચૌર્યાસક્તેઽન્મત્તેવિવાહાગ્રિહોત્સવેચ્છાનિવૃત્તેચ્છેષ્ઠે કનિષ્ઠસ્વદારાગ્રિહોત્સવ હણેદોષોન દેશાંતરગતંઙ્ગેષ્ઠમષ્ટોદ્ગ્રાહશવાવર્ષાણિકનિષ્ઠઃપ્રતીક્ષેત્ એવંકન્યાયાઅપિઙ્ગેષ્ઠા યામિન્નમાનૃત્ત્વેકનિષ્ઠાવિવાહેદોષોન એવંમૂકત્વાદિદોષપુનાયાંઙ્ગેષ્ઠાયામૂઘ્યં દત્તિપરિવેત્તા દિનિર્ણયઃ ॥

“મ્હોટા ભાઈનો વિવાહ થયો ન હોય અને જે કનિષ્ઠ ભાઈ સ્ત્રી તથા અગ્નિ-હોતવનું ધારણ કરે તો તે પરિવેત્તા, અને જ્યેષ્ઠ ભાઈ પરિવિત્તિ બન્યો,” એજ રીતે મ્હોટી બહેન કુંવારી બેઠાં નાહાની કન્યાનો વિવાહ થાય તો જ્યેષ્ઠ કન્યા દિ-ધિપુ, અને કનિષ્ઠ કન્યા અગ્રેદિધિપુ કેહેવાય છે, એવા વિષયમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કેહે છે. પિતા ઇત્યાદિકે દીધેલી કન્યાએડે અજાણમાં વિવાહ થયો હોય તો પરિવેત્તા અને પરિવિત્તિ નામના બન્ને ભાઈઓને બે બે કૃચ્છ, કન્યાદાતાને અતિ કૃચ્છ અને ઉપા-ધ્યાયને આંદ્રાયણ, એ રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત બળવું. પિતા ઇત્યાદિકે ન આપેલી કન્યા-એડે બણી બેઈ વિવાહ કરે તો (પૂર્વોક્ત) સઘળાઓએ એક વર્ષ પર્યંત કૃચ્છ પ્રાય-શ્ચિત્ત કરવું. ઇચ્છાયકી પિતા ઇત્યાદિકે આપેલી કન્યાએડે વિવાહ કરે તો ત્રણ માસ પર્યંત કૃચ્છ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પિતા ઇત્યાદિકે આપેલી ન છતાં અજાણમાં તે કન્યાએડે વિવાહ થાય તો આંદ્રાયણાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એજ રીતે દિધિપુના પ-તિએ અતિ કૃચ્છ, અને અગ્રેદિધિપુના પતિએ કૃચ્છ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એ વિષે અપ્રવાહ કેહે છે. સાવડો અથવા દત્તક જ્યેષ્ઠ ભાતા હોય તો કનિષ્ઠને વિવાહ તથા અગ્નિહોત્ર ગ્રહણ કરવાવિષે દોષ નથી. સગો ભાઈ હોતાં પણ તે નપુંસક, મૂક (મૂંગો), અધિર, વામન (દીંગણો), લંગડો ઇત્યાદિ રીતે દોષયુક્ત હોય; દેશાંતરે રે-હેનારો હોય; વેશ્યામાં આસક્ત; જ્ઞાતિબાહ્ય; મહારોગી; અતિ વૃદ્ધ; ખેડમાં આસક્ત, ધનવૃદ્ધિ, રાજસેવા ઇત્યાદિ વ્યાપારવિષે આસક્ત; ચૌર્યાસક્ત; ઉન્મત્ત અને વિવાહ

તથા અગ્નિહોત્રવિષે ઇચ્છા રહિત એવો જ્યેષ્ઠ અંધુ હોય તો કનિષ્ઠને વિવાહ અને અગ્નિહોત્ર અહણુવિષે દોષ નથી. જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા દેશાંતર ગયો હોય તો કનિષ્ઠ આઠ અથવા આર વર્ષ તેની પ્રતીક્ષા કરવી. એ રીતેજ જ્યેષ્ઠ કન્યાની માતા ભિન્ન હોય તો કનિષ્ઠ કન્યાના વિવાહવિષે દોષ નથી. એ પ્રમાણે મૂકવાદિક દોષયુક્ત જ્યેષ્ઠ કન્યા હોય તો પણ એવો નિર્ણય અણુવો. એ રીતે પરિચેત્તા ઇત્યાદિકનો નિર્ણય કહ્યો.

અથકન્યાદાનતુક્રમઃ પિતાપિતામહોભ્રાતાપિતૃકુલસ્થપિતૃવ્યાદિર્માતૃકુલસ્થોમાતામહમા તુલાદિઃ સર્વાભાવે જનનીત્યેવંપૂર્વાભાવેપરઃપરઃભ્રાતૃણામુપનીતાનામેવાધિકારઃ અનુપનીતભ્રા તુર્માત્રાદેશ્ચ સચ્ચેમાત્રાદેરેવાધિકારોનત્વનુપનીતભ્રાતુઃ સર્વાભાવેકન્યાસ્વયંવરંવૃણ્યાન્ ક ન્યાસ્વયંવરેમાતુર્દાતૃત્વેચ્છતાભ્યામેવનાંદીશ્રાદ્ધંકાર્યં તત્રમાતાકન્યાવાસ્વયંપ્રધાનસંકલ્પમા બ્રહ્મત્વાત્પદ્માદ્યપદ્માકારણેન્ વરસ્તુસંસ્કૃતભ્રાત્રાશ્ચભાવેસ્વયમેવનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્યાન્નમાતા ઉપનયનેનકર્માધિકારસ્યજ્ઞાતત્વાન્ દ્વિતીયાદિવિવાહેવરઃસ્વયમેવનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ પરકી યકન્યાદાનેવિશેષઃ આત્મીકૃત્યસુવર્ણેનપરકીર્ણંતુકન્યકાં ધર્મેણવિધિનાદાનમસગોત્રેપિયુ જ્યતે इतिદાતૃનિર્ણયેવરશ્ચોરપિનાંદીશ્રાદ્ધકર્તૃત્વનિર્ણયઃ ॥

હવે કન્યાદાતાઓનો અનુક્રમ કેહેછે.

કન્યાનું દાન પિતાએ કરવું. તે ન હોય તો દાદાએ, તેને અભાવે ભ્રાતાએ, તે ન હોય તો પિતાનાં કુળમાંના કાકા ઇત્યાદિક, એને અભાવે માતાનાં કુળમાંનો મા- તાનો પિતા, માનો ભાઈ (મામો) ઇત્યાદિકે કન્યાદાન કરવું. સર્વને અભાવે માતા, એ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વેને અભાવે બીજે બીજે અધિકારી થાયછે. ભાઈને યજ્ઞોપવીત થયું હોય તોજ કન્યાદાનનો અધિકાર છે. મોંછ રહિત ભાઈ અને માતા ઇત્યાદિક હોય તો માતા ઇત્યાદિકનેજ અધિકાર છે, મોંછ રહિત ભાઈને અધિકાર નથી. સઘળા- ઓને અભાવે કન્યાએ પોતેજ વરને વરવું. કન્યા પોતે વરનારી હોય અથવા માતા દાન કરનારી હોય તો તેમણે પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં માતા અથવા કન્યાએ પ્રધાન સંકલ્પ માત્ર કરી બાકી સઘળું કૃત્ય બ્રાહ્મણદ્વારાએ કરાવવું. વરે તો; સંસ્કારે યુક્ત ભાઈ ઇત્યાદિક ન હોય તો પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું; માતાએ કરવું નહી; કા- રણ, મોંછ થયાથી વરને કર્મનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયોછે. બીજા ઇત્યાદિક વિવાહ- વિષે વરે પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. અન્યની કન્યાનાં દાનવિષે વિશેષ કેહેછે. “પારકી કન્યાને, સુતરણુ આપી પોતાની કન્યા જવી કરી તેનું ધર્મવિધિએ દાન ક- રવું એ પર ગોત્રવાળાને પણ યુક્ત છે.” એ પ્રમાણે કન્યાદાતાનો નિર્ણય કેહેતાં તેની સાથે વર અને કન્યાને પણ નાંદીશ્રાદ્ધ કર્તાપણાનો નિર્ણય કહ્યો.

મૂળનક્ષત્રાશ્વપાદત્રયજ્ઞાનો૪વૃષૃતૅસ્વશ્વશુરંનાશયતઃ શ્રાશ્લેષાંત્યપાદત્રયજ્ઞાનો૪શ્વશ્રૂં ઝ્યેષ્ઠાંત્યપાદજ્ઞાતાવન્યોન્યઝ્યેષ્ઠભ્રાતરં વિશાલાંત્યપાદજ્ઞાતાવન્યોન્યકનિષ્ઠભ્રાતરં મધ્યપ્રથમ પાદેમૂલવત્કલંકેચિદાહુઃ કેચિદુપનયનમ્પદ્વિતીયજન્મરૂપત્વાત્તેનચદ્વિતીયજન્મનાર્પ્યજન્મસંભવમૂલાદિદોષસ્યનિરસ્તત્વાદ્વરસ્યશ્વશુરઘાતિત્વાદિદોષોનેત્યપવાદંસંકટેવદંતિ શ્વશુ

રાદ્યભાવેવધ્વાભપિનદોષઃ નર્સવૃક્ષનદીનાર્મ્મીનાંત્યપર્વતનામિકાં નપક્ષ્યહિપ્રેષ્યનાર્મ્મીનવિ
મીવળનામિકામુદ્દહેદિતિ વગયપુંસ્વંપરીક્ષ્યકન્યાદેયા યસ્માપ્સુષ્ટવતેલીંગાદિમૂર્ત્યવચ્ચકે
નિલમિત્યાદિપુંસ્વપરીક્ષા કુલંચશીલંચવપુર્વયશ્ચવિદ્યાંચવિત્તંચસનાથતાંચ એનાનુગાન
સત્પરીક્ષ્યદેયાકન્યાતુષ્ઠૈઃશેષમંચિતનીયં ક્ષતિવધૂવરયોમૂલજાતત્વાદિગુણદોષાનિર્ણયઃ ॥

મૂલ નક્ષત્રના પ્રથમના ત્રણ ચરણમાં ઉત્પન્ન થયેલાં કન્યા અને વર પોતપોતાના
સસરાનો નાશ કરેછે. આશ્લેષા નક્ષત્રના છેલા ત્રણ ચરણમાં ઉત્પન્ન થયેલાં સા-
સુનો નાશ કરેછે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના છેલા પાદમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પરસ્પરના જ્યેષ્ઠ બ્રા-
તાનો નાશ કરેછે. વિશાખાના છેલા પાદમાં જન્મ પામેલાં વર અને કન્યા પરસ્પરના
કનિષ્ઠ બ્રાતાનો નાશ કરેછે. મધાના પ્રથમ પાદમાં જન્મ થયો હોય તો મૂલ પ્રમાણે
કુળ થાયછે એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે. કોઈ ગ્રંથકાર, ઉપનયન એ અન્ય જન્મરૂપ
હોવાથી તે ઉપનયનરૂપ અન્ય જન્મવડે, પૂર્વ જન્મવિષે ઉત્પન્ન થયેલો મૂળાદિક
નક્ષત્રોનો દોષ નિવૃત્ત થાયછે માટે ‘મૂલમાં ઉત્પન્ન થયેલો વર સ્વસુરધાતક થાયછે’
ઇત્યાદિક દોષ નથી, એવો અપવાદ સંકટ છતાં કહેછે. સસરો ઇત્યાદિક ન હોય તો
કન્યાને પણ દોષ નથી. “રીછ, ઝાડ, નદી, ચાંડાળ, પર્વત, પક્ષિ, સર્પ અને દાસ
એ નામની; તથા ભયંકર નામવાળી એવી કન્યા વરવી નહીં.” વરને પુરૂષપણની
પરીક્ષા કરી કન્યા દેવી. “જનું વીર્ય જળ ઉપરે તરે, મૂત્ર શબ્દ સહિત અને ફેન
(ફીણ)યુક્ત હોય ઇત્યાદિ પુરૂષત્વની પરીક્ષા જણવી. “કુળ, સ્વભાવ, વપુ (શ-
રીરસામર્થ્ય), વય, વિદ્યા, દ્રવ્ય અને એનો પાળક કોણ એ સાત ગુણની વરનાં
અંગમાં ચતુર પુરૂષોએ પરીક્ષા કરી કન્યા દેવી, આકીના ગુણ જોવાની જરૂર નથી.”
એ રીતે કન્યા અને વર મૂલ ઇત્યાદિ નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયાં હોય તો તેના ગુણ,
દોષનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અથત્રિવાહેમાસાદિનિર્ણયઃ માઘફાલ્ગુનવૈશાખજ્યેષ્ઠમાસાઃશુભપ્રદાઃ માર્ગશીર્ષોમધ્ય
મઃસ્વાત્કચિદાષાઢકાર્તિકૌ શ્રવમિથુનેકૈંભાષાદોઽવૃશ્ચકૈકાર્તિકશ્વદેશાચારાનુરોધેનગ્રા
હ્યોનસર્વદેશે એવંમકરસ્થપૌષોમેષસ્થચૈત્રોપિ જ્યેષ્ઠયોર્વધૂવરયોર્જ્યેષ્ઠમાસિવિવાહોનશુભઃ
માસાંતરેમધ્યમઃ નજ્યેષ્ઠયોર્વિવાહઃસ્વાઙ્ગ્યેષ્ઠમાસિવિશેષતઃ દ્વૈઙ્યેષ્ઠૌમધ્યમૌપ્રોક્તાવેકઙ્કૈ
ષ્ઠ્યંસુખાવર્હં જ્યેષ્ઠત્રયંનકુર્વાતવિવાહેસર્વસંમતમિત્યુક્તેઃ તથાચજ્યેષ્ઠમાસોજ્યેષ્ઠગર્ભસ્વ્યંગલે
મધ્યમઃ જન્મમાસજન્મનક્ષત્રાદિકંજ્યેષ્ઠાપત્યસ્યનિષિદ્ધં સાર્વાકાલમેકેવિવાહમિતિત્વાસુ
રાદ્યધર્મવિવાહવિષયં ॥

હવે વિવાહવિષે માસાદિકનો નિર્ણય કહેછે.

“માઘ, ફાગણ, વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ એ માસ શુભદાયક છે. માર્ગશીર્ષ મધ્યમ છે.
કોઈ ગ્રંથમાં આષાઢ અને કાર્તિક એ પણ કહ્યાછે. વિવાહવિષે મિથુનનો સૂર્ય છતાં
આષાઢ માસ અને વૃશ્ચિકનો સૂર્ય છતાં કાર્તિક માસ એ દેશાચાર હોય તો લેવા, સર્વ
દેશમાં લેવા નહીં. એ પ્રમાણે મકરનો સૂર્ય છતાં પૌષ માસ અને મેષનો સૂર્ય છતાં ચૈત્ર
માસ એ પણ એજ રીતે ગ્રહણ કરવા. જ્યેષ્ઠ કન્યા અને જ્યેષ્ઠ વર એમનો વિવાહ જ્યેષ્ઠ

માસમાં શુભકારક નથી, અને જ્યેષ્ઠ વિના અન્ય માસમાં મધ્યમ છે. કારણ, “જ્યેષ્ઠ કન્યા અને જ્યેષ્ઠ વરનો વિવાહ વિશેષ કરી જ્યેષ્ઠ માસમાં કરવો નહી. જે જ્યેષ્ઠ હોય તો તે મધ્યમ છે. જ્યેષ્ઠ વર, કન્યા અને માસ એઓમાંથી એક જ્યેષ્ઠ હોય તો સુખકારક છે. વિવાહમાં ત્રણ જ્યેષ્ઠ (એટલે જ્યેષ્ઠ વર, કન્યા અને માસ) કરવા નહી એ સર્વસંમત વચન છે.” તેમજ જ્યેષ્ઠ વર અથવા જ્યેષ્ઠ કન્યાનાં મંગળ કાર્યવિષે જ્યેષ્ઠ માસ મધ્યમ છે. જન્મ માસ, જન્મ નક્ષત્ર ઇત્યાદિક જ્યેષ્ઠ સંતાનતા સંસ્કારવિષે નિષિદ્ધ છે. “ઠેલાએક આચાર્ય સર્વ કાળમાં વિવાહ કરવો એમ કહેછે,” તે વચન તો આસુરાદિક અધર્મ્ય વિવાહવિષયનું છે.

મયુષ્વેઆદ્રાદિદશનક્ષત્રેષુમૂર્ચાધિષ્ટિતેષુ વિવાહમૌઝ્યાદિકંવસિષ્ઠાદિભિર્નિષિદ્ધમિત્યુક્તં નૈતત્કૌસ્તુભસિંધ્વાદિપ્રંથેમાર્તંડાદિજ્યોતિર્પ્રંથેપીતિવહ્વાશિષ્ઠાઃઆદ્રાદિપ્રવેશદોષનમન્યંતે અમાવાસ્યાનિષિદ્ધા રિક્તાષ્ટમીપદ્મચોલ્પફલાઃ અન્યાસ્તિથયોવહુફલાઃ શુક્લપક્ષઃશ્રેષ્ઠઃ કૃષ્ણસ્ત્રયોદશીપર્યંતોમધ્યમઃ સોમવુધગુરુશુક્રવારઃશુભાઃ અન્યેમધ્યમાઃ રોહિણીમૃગમણિસ્ત્રાવત્તારાહસ્તસ્વાતીમૂલાનુરાધારેવત્યઃસર્વસંમતનક્ષત્રાણિ હરદત્તમતેચિત્રાશ્રવણધુનિષ્ઠાશ્વિન્યદત્યધિકાનિચત્તારિ તત્રાપિચલગ્રહપૂર્તનક્ષત્રંવર્જ્યં ચંદ્રતારાવલંકન્યાવરણોભયોરપિ અન્યતરસ્યચંદ્રવલાભાવેરજતાદિદાનંકાર્યં ॥

આદ્રાદિક દશ નક્ષત્રવિષે સૂર્ય હોય તો મૌઝ, વિવાહ ઇત્યાદિક મંગળ કાર્ય નિષિદ્ધ છે એમ વસિષ્ઠાદિક ઋષિઓએ કહ્યું છે; પરંતુ કૌરતુભ, નિર્હયસિંધુ ઇત્યાદિક અંથોવિષે અને માતીકાદિક જ્યોતિષ અંથોવિષે પણ એ છે નહી માટે બહુ શિષ્ટ જનો આદ્રાદિક નક્ષત્રોના પ્રવેશના દોષને માનતા નથી. (વિવાહવિષે) અમાવાસ્યા નિષિદ્ધ છે. રિક્તા (ચોથ, નોમ, ચૌદશ), અષ્ટમી અને પઠ્ઠી એ તિથિઓ અદ્ય ક્ષણ આપનારી (મધ્યમ) છે. શુકલ પક્ષ શ્રેષ્ઠ છે. કૃષ્ણ પક્ષ તેરસ પર્યંત મધ્યમ છે. સોમ, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર એ વાર શુભ છે. ખીજ વાર મધ્યમ છે. રોહિણી, મૃગ, મધા, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, સ્વાતી, મૂળ, અનુરાધા, અને રેવતી એ નક્ષત્રો વિવાહવિષે સર્વને માન્ય છે. હરદત્તાના મતમાં ચિત્રા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને અશ્વિની એ ચાર અધિક છે. જે આ વિવાહનક્ષત્રો કહ્યાં તેમાં પણ દૂરઅંદે યુક્ત જે નક્ષત્ર હોય તે વર્જ્ય કરવું. ચંદ્રબળ અને તારાબળ એ વર, કન્યા બન્નેને અવશ્ય હોવું જોઈએ. જેમાંથી એકને ચંદ્રબળ ન હોય તો રૂપું ઇત્યાદિકનું દાન કરવું.

મેષઃકન્યાવટઃસિંહોનક્રંપુર્ગ્મંધનુર્વૃષઃ મીનઃસિંહોધનુઃકુંભોજાદીનાંઘાતચંદ્રમાઃ યાત્રાયાંબુદ્ધકાર્યેષુઘાતચંદ્રંદ્રવિવર્જયેત્ વિવાહેસર્વમાંગસ્યેચૌલાદૌઘ્રતબંધને ઘાતચંદ્રોને૧વાચિત્યોષ્ઠેસીમંતજાતયોઃ મૃત્યુયોગેપારિઘાર્થેભદ્રાયાંપાતવૈધૃતૌ વિત્તકંભાદેર્દુષ્ઠમાગેતિથિવૃદ્ધિક્ષયેપિ ચ યામાર્ધકુલિકાદૌચગંડાંતેરવિસંક્રમે કેતૂદ્રમેભૂમિકંપેવિવાહાચંદ્રવિવર્જયેત્ ગ્રહણેપાદાદિપ્રાસેત્રિચતુઃષઢદિવસાઃપ્રાગર્ધિતાવર્ષ્યાઃ ભૂકંપેઽરુક્પાપાતેચત્રિદિનંવજ્રપાતેચૈકંદિનં વર્ષ્યં યાવત્કેતૂદ્રમસ્તાવદશુભઃસમયોભવેત્ અસ્થાપવાદઃ ભૂકંપાદેર્નદોષોસ્તિવૃદ્ધિશ્રાદ્ધેકૃતેસતિ દિવાવિવાહઃપ્રશસ્તઃ રાત્રાવપિકન્યાદાનંદેમાદ્યાદિમતેપ્રશસ્તંભવતિ ॥

ઘાત ચંદ્ર—“મેષ રાશીને ૧, વૃષ રાશીને ૫, મિથુનને ૯, કર્કને ૨, સિંહને ૬, કન્યાને ૧૦, તુળને ૩, વૃશ્ચિકને ૭, ધનને ૪, મકરને ૮, કુંભને ૧૧, અને મીન રાશીને ૧૨ મો, એ ઘાત ચંદ્ર જાણવો. પ્રયાણ (પરદેશ જવામાં) અને યુદ્ધ કાર્ય-વિષે ઘાત ચંદ્ર વર્જ્ય કરવો. વિવાહ, સંઘર્ષાં મંગળ કર્મ, ચૌલાદિક, મૌજ, યજ્ઞ, સૌમંત અને જાતકર્મ એ કરવાનાં હોય તો ઘાત ચંદ્ર જોવો નહીં. મૃત્યુયોગ, પરિ-ધનું પૂર્વાર્ધ, ભદ્રા, વ્યતીપાત, વૈયુતિ, વિષ્કંભાદિક યોગની નિષિદ્ધ ધડી, તિથીની વૃદ્ધિ, તિથિનો ક્ષય, યામાર્ધ, કુલિકાદિક, ગંડાંત, સૂર્યની સંક્રાંતિ, ઠેતુનો ઉદય અને ભૂકંપ એમનેવિષે વિવાહાદિક મંગળ કાર્ય કરવાં નહીં,” એક પાદ આસ હોય તો ત્રણ દિવસ એ પાદ હોય તો ચાર દિવસ, ત્રણ પાદ હોય તો છ દિવસ, અને પૂર્ણ ગ્રહણ હોય તો આઠ દિવસ તેમાં ગ્રહણના દિવસથી અર્ધા દિવસ પ્રથમ અને અર્ધા દિવસ ગ્રહણ થયા પછી વર્જ્ય કરવા. ભૂકંપ અને ઉલ્કાપાત (આ-કાશમાંથી અગ્નિસરખા તારા પડેછે તે) હોય તો ત્રણ દિવસ, વજ્ર પાત થયો હોય તો એક દિવસ, એ પ્રમાણે વર્જ્ય કરવા. “ઠેતુનો તારો જ્યાં પર્થત ઉગતો હોય ત્યાં પર્થત જટલા દિવસ તે અશુભ છે, એટલે તેટલા દિવસ શુભ કાર્ય કરવું નહીં.” એનો અપવાદ કેહેલે—“નાંદીશ્રાદ્ધ કીધા પછી ભૂકંપાદિકનો દોષ નથી. દિવસે વિવાહ શ્રેષ્ઠ છે. કન્યાદાન રાત્રિવિષે પણ હેમાદ્રિ આદિના મતવિષે ઉત્તમ છે.

અથભગ્નેપ્રગ્વલં ॥ ત્રિ ર પષ્ટા ૬ ૮ સ્વર્કસ્ત્રિજ્જલ ધન ૨ગોઝઃક્ષિતિસુનક્ષિ ર
 ષષ્ટ ૬ સ્થોત્રેજ્યૌવ્યપાનિધન ૧૨૮ વર્જ્યૌમ્નુસુતઃ ॥ દ્વિતીયાશ્વીર્વકાશ્વતનુષુ ૨૧૪૫
 ૨૧૧૦૧ રિપુ ૬ ડ્યર ૮ સુશનિમ્નમઃકંતુશ્વાપે ૧૧ ભવતિસુલ્હેનુશ્વસકલઃ ॥

હવે વિવાહલગ્નિવેષ ગ્રહબળ કેહેલે.

“જે લગ્નવિષે વિવાહ કરવાનો તે “લગ્નચક્રી ત્રીજ, છઠે અને આઠમે રવિ;—ત્રીજ, ચોથે અને બીજે ચંદ્ર; ત્રીજ અને છઠે મંગળ; બારમું અને આઠમું સ્થાનક છોડી અન્યત્ર ઠેકાણે બુધ અને ગુરુ; બીજ, ચોથે, પાંચમે, ત્રણમે, દશમે, અથવા લગ્નવિષે શુક; અને છઠે ત્રીજ અથવા આઠમે શનિ, રાહુ અને ઠેતુ; અને ઇગ્ના-રમે સ્થાનકે સર્વ ગ્રહ શુભ છે.”

અથભગ્નેવર્જ્યપ્રારાઃ ॥ રવિર્લગ્ને ૧ ચંદ્રસ્તનુરિપમૃતિ ૧૧૬૮ સ્થઃક્ષિતિસુનોદલપ્રાશ્ને ૮૧૧
 ૧૦ જેત્યૌનિધન ૮ ડશનાશ્વર ૩૨ ૮ રિપુ ૬ ૫ ॥ શનિઃશૌર્ણભગ્ને ૧ તનુપતિરથાય ૬ ૮ મૃત્તેવિ
 શાહેસ્પુઃસર્વેમદનસદને ૭ નૈવશુભદાઃ ॥ શૌર્ણરાહુકેતૂ ॥ અન્યેદ્વાદશાં ૧૨ ચંદ્રંદક્ષેશનશ
 માંશપૌ ॥ ષષ્ટાદશા ૮ ગૌરુધંચાશ્ને ૧૦ વર્જ્યાનાહુર્મનીષિણઃ ॥

હવે લગ્નિવેષ વર્જ્ય ગ્રહ કહ્યા તે કેહેલે.

“લગ્નમાં સૂર્ય; લગ્ન, છઠે, અથવા આઠમે ચંદ્ર; આઠમે, લગ્નમાં અથવા દશમે મંગળ; આઠમે બુધ અને ગુરુ; ત્રીજ, આઠમે અથવા છઠે શુક; શનિ અને શેષ ગ્રહ લગ્નવિષે; છઠે અથવા આઠમે લગ્નપતિ; અને સપ્તમ સ્થાનકે સર્વ ગ્રહ; એ

રીતે ગ્રહો હોય તો તેઓ વિવાહવિષે શુભ કૃણ હેતા નથી અર્થાત્ વર્જ્ય કરવા. ઇહાં શેષ રાગદવડે રાહુ અને કેતુ સમજવા. કોઈ અંશકાર, પારમે ચંદ્ર; દૃક્ષાણ-સ્વામી અથવા નવાંશસ્વામી એ છટે અથવા આઠમે, તેમજ દશમે યુધ એ વર્જ્ય કરવા, એમ કહેછે.

મેષાન્નક્રાન્તુલાત્કર્કાન્નિર્ગમ્યાનવમાંશકાઃ ॥ શસ્તાવૃષ્ણવૃષ્ણકર્કન્વાતૂલધનુર્ગવાઃ ॥

નવાંશની રીતિ—મેષ, સિંહ અથવા ધન એ લગ્ન હોય તો મેષથી નવાંશ ગણવા. વૃષ, કન્યા અથવા મકર લગ્ન હોય તો મકરથી; મિથુન, તુળ અથવા કુંભ લગ્ન હોય તો તુળથી; અને કર્ક, વૃશ્ચિક અથવા મીન લગ્ન હોય તો કર્કથી નવાંશ ગણવા. એ રીતે ત્રણ વખત આવૃત્તિરૂપ ગણવાથી નવાંશ થાયછે. તેમાં વૃષ, મિથુન, કર્ક, કન્યા, તુળ, ધન અથવા મીન એ નવાંશ હોય તો શુભ ગણવા.

અર્થકવિંશતિમહાદોષાઃ ॥ દુઃપંચાંગપદમોસૂક્ષ્મવિધુલ્લતનુઃપણ્મૂર્તિદુઃસિતોરૈસંક્રાંતિ મીઢદોષઃ સખલમદિનતૌચકચક્રાર્ધપાતૌ ॥ રંધ્રંલગ્નકુવર્ગોસ્તગલ્લઽદવાસ્તાશુચિઃ કૂરવે ધઃ કર્તવ્યેકાર્ગલાંધિર્બ્રહ્મકુલત્રૈદુઃક્ષણોત્પાતમેષ ॥

હવે એકવીસ મહાદોષ કહેછે.

“ ૧ દુઃપંચાંગી—જે કાર્યમાં જે તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ અને કરણ વર્જિત છતાં તે હોય. ૨ અષ્ટમોસૂક્ષ્મ—લગ્નથી આઠમે મંગળ. ૩ સવિધુખલતનુઃ—ચંદ્ર અથવા પાપગ્રહે યુક્ત લગ્ન. ૪ પણ્મૂર્તિદુઃ—લગ્નથી છટે અથવા આઠમે ચંદ્ર. ૫ સિ-તોરૈ—લગ્નથી છટે શુક્ર. ૬ સંક્રાંતિઃ—સૂર્ય ખીજી રાશિમાં જતો હોય તે દિવસ. ૭ ગંડદોષઃ—ત્રણ પ્રકારના ગંડાંતનો દોષ. ૮ સખલ—પાપગ્રહે યુક્ત નક્ષત્ર. ૯ દિ-નજ—વારથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા કુલિક, અર્ધયામાદિક દોષ. ૧૦ ચક્રચકાર્ધપાતૌ—વૈધૃતિ અને વ્યતીપાત નામનો સૂર્ય, ચંદ્ર સંબંધિ ક્રાંતિસામ્યરૂપ. ૧૧ રંધ્રલગ્ન—જન્મ લગ્ન અથવા જન્મ રાશિથી આઠમું લગ્ન. ૧૨ કુવર્ગઃ—પડવર્ગમાં પાપગ્રહનો વર્ગ અધિક હોય તે. ૧૩ અસ્તગમ્ભ—લગ્નથી સાતમે પાપ ગ્રહ. ૧૪ ઉદ્યા-સ્તાશુચિઃ—લગ્ન અથવા લગ્નનો નવમાં તેમજ સાતમું લગ્ન અથવા તેનો નવાંશ એ પોતપોતાના સ્વામિવડે યુક્ત અથવા તેમની ઉપર તેમની દૃષ્ટી હોય તો તે ઉ-દ્ય એટલે લગ્ન અને અસ્ત એટલે સમ મ તેની શુદ્ધિ કહેવાય અને એ ન હોય તો તે. ૧૫ કૂરવેધઃ—પાપગ્રહે વિદ્ધ નક્ષત્ર. ૧૬ કર્તરી—ચંદ્ર અથવા લગ્નથી ૨, ૧૨ એ બન્ને સ્થાનકે પાપ ગ્રહ હોય તો તે. ૧૭ એકાર્ગલાંધિઃ—વિષ્કંભ, અતિગંડ, વ્યાધાત, વજ્ર, વ્યતીપાત, પરિધ, વૈધૃતિ, શૂળ અને ગંડ એ નવમાંનો કોઈ એક દુષ્ટ યોગ છતાં તે દિવસે ચંદ્રનક્ષત્રથી અભિજિત સહિત ગણી વિષમ નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય તો એકાર્ગલ યોગ થાયછે. તે એકાર્ગલયોગે વિદ્ધ કરેલું નક્ષત્રનું ચરણ. ૧૮ ગ્રહણ—જે નક્ષત્રમાં ગ્રહણ થયેલું હોય તે. ૧૯ કુળવ—નિષિદ્ધ નવાંશ. ૨૦ દુઃક્ષણ—શુક્રવારે ૯ મું ચુદ્ધર્ત, સોમવારે ૯ મું, ગુરવારે ૧૨ મું, શનિવારે ૧ મું,

એ દિવસનાં; અને ભૌમવારે ૭ સું રાત્રિનું; એ દુષ્ટ મુહૂર્ત. ૨૧ ઉત્પાતભ-જે નક્ષ-
ત્રમાં ભૂદંપાદિક ઉત્પાત થયલા હોય તે નક્ષત્ર. એ એકવીસ મહાદોષ કહ્યા.” (વિ-
વાહવિષે એમાંનો એક પણ દોષ હોવો ન જોઈએ.)

અયસંકટેગોધૂળ ॥ ગોધૂળપદજ્ઞાનકેશુમકરંપંચાંગશુદ્ધૌરવેરધાસ્તાત્પરપૂર્વતોર્ધઘટિકંતરે
દુમદારિણં ॥ સોપ્રાંગંકુત્રમષ્ટમંગુરુપમાહ:પાતમર્કક્રમંત્રહ્યાદિપ્રમુખેનિસંકટદંડસઘૌવના
લ્યેકચિન્ ॥

હવે સંકટવિષે ગોધૂળ (ગોરજ) મુહૂર્ત કહે છે.

સાચકાળે સૂર્યના અર્ધ અસ્તયકી પ્રથમ ૧૫ પળ અને પાછળ ૧૫ પળ મળી
જે અર્ધ ઘડી તે ગોધૂળ લગ્ન. વિવાહોક્ત પંચાંગશુદ્ધિ હોય તો એ ગોધૂળ મુહૂર્ત શુદ્ધ
જાતીને વિવાહ માટે શુભ છે. તે ગોધૂળ મુહૂર્તમાં લગ્નયકી છડે અથવા આઠમે ચંદ્ર,
પાપઅહયુક્ત લગ્ન, આઠમે મંગળ, શુક્ર અને શનિ એ વાર, મહાપાત (સિદ્ધાંત
શિરોમણીમાં કહેલો છે તે) અને જે દિવસ સૂર્યની સંક્રાંતિ થઈ હોય તે દિવસ,
એટલા દોષ વર્જ્ય કરવા. બ્રાહ્મણાદિકોએ આતિ સંકટ સમયે અથવા કન્યાને યૌ-
વન વય પ્રાપ્ત થયું હોય તો વિવાહવિષે ગોધૂળ મુહૂર્ત લેવું એમ કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

યથોક્તચંદ્રતારાશ્વમાવેદાનાનિ ॥ ચંદ્રેચ્ચાંલંલવણંચતારેતિયૌવિઠદેત્વચતંદુલાંશ્વાધા
ન્યંચંદશાત્કરણેચચારેયોગેવિઠદેકનકંચદેયં ॥

ચંદ્ર, તારા આદિ કહ્યા પ્રમાણે ન હોય તો તેવિષે દાન કહે છે.

“ચંદ્ર અશુભ હોય તો શંખદાન, તારા અશુભ હોય તો લવણદાન, તિથિ વિરુદ્ધ
હોય તો તંદુલ (ચોખ્ખા) નું દાન, કરણ (ભદ્રા) હોય તો ધાન્ય દાન, અને વ્ય-
તીપાતાદિક દુષ્ટ યોગ અથવા દુષ્ટ વાર હોય તો સુવર્ણ દાન, એ પ્રમાણે દાન કરવું.”

ષડ્ગંગશુદ્ધ્યાદિવિચાર: કાલસાધનાદિપ્રકાર: કુલિકાદિસ્વરૂપાણિચંડ્યોતિર્ગ્રીથેભ્યો
જ્ઞાતવ્યાનિ વિસ્તરભયાન્નેહોચ્ચંતે इतिમુહૂર્તવિચારસંક્ષેપ: મંદપનિર્માણાદ્યંગજ્ઞાનમંગિનોવિ
વાહાદેવક્તનશ્ચત્રાદૌકાર્યં કંડનદલનયવારકમંડપમૃદ્દેદિવર્ણકાશ્ચલિલં તત્સંબંધિગતાગત
મૃક્ષેત્રેવાહિકેકુર્ણાદિત્યુક્તે: યવારકાંચિકસાગ્નિભાષાયાં एवंहरिद्रादिपुष्पंगेषुचंद्रबलना
पेक्ष्यं विवाहांगंविवाहात्प्राकृतृतीयपष्टनवमदिनेपुनकार्यं तत्रमंडप: षोडशद्वादशदश
एतान्यतमसंख्यहस्तश्चतुर्द्वार:कार्य: मंडपेचतुर्वरकरांपंचवधूकरांवावेर्दींचतुरस्रांसोपानयु
तांप्राक्प्रवणारंभास्तंभादिभि:सर्वत:मुखोभितांगृहनिर्गमाद्द्वामभागेकुर्यान् ॥

હોરા, દક્ષાણ, સમાંશ, નવાંશ, દ્વાદશાંશ અને ત્રિંશાંશ એ ૫૬વર્ગની શુદ્ધિ ઇ-
ત્યાદિકનો નિર્ણય, લગ્નવેળા સાધન ઇત્યાદિ પ્રકાર અને કુલિકાદિકનાં સ્વરૂપ
એ સર્વ, જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં જોવું. ગ્રંથ વિસ્તાર થવાના ભયથી ઇહાં કહ્યાં નથી.
એ રીતે મુહૂર્તવિચાર સંક્ષેપે કહ્યો. વિવાહાદિકનાં અંગભૂત એવાં મંડપ બાંધવો
ઇત્યાદિક જે કરવાનાં કાર્ય, તે અંગીભૂત (મુખ્ય) વિવાહાદિક માટે ઉક્ત તિથિ

નક્ષત્ર ઇત્યાદિક સમયે કરવાં. કારણ, “ખાંડલું, દલું, ચંદ્ર, ચંદ્ર, મંડપ કરવો, માટિની વેદી કરવી, ચિત્ર કાઢવાં ઇત્યાદિક સંપૂર્ણ વિવાહ સંબંધિ આગળ અને પાછળનાં અંગકાર્ય કરવાં તે વિવાહોક્ત નક્ષત્રવિષે કરવાં” એવું વચન છે. ‘ચંદ્ર-ચંદ્ર’ એટલે પ્રાકૃતમાં જને ‘ચિક્રસા’ એમ કહેછે તે. એ પ્રમાણે હજાર લગા-ડવી ઇત્યાદિક અંગભૂત કાર્ય કરવામાં અંદ્રગલની જરૂર નથી. વિવાહ સંબંધિ અંગભૂત જે કાર્ય તે વિવાહથી કી પ્રથમ ત્રીજે, છઠે અને નવમે દિવસે કરવાં નહીં. વિવાહનો મંડપ કરવો તે સોલ હાથ, પાર હાથ, દશ હાથ અથવા આઠ હાથ એ-માંથી કોઈ એક સંખ્યાનો અને ચાર દ્વારે યુક્ત એવો કરવો. તે મંડપમાં વરના હાથથી ચાર હાથ અથવા કન્યાના હાથથી પાંચ હાથ, સમ ચોરસ, પગથીવાળી, પૂર્વ દિશાસામે નમતી અને ઢેળના સ્તંભ આદિવડે સર્વત્ર સુશોભિત એવી વેદી ધ-રથી બાહરે જવાનાં દ્વારની ડાબીમેર કરવી.

અથકન્યાયાજ્ઞમકાલીનપ્રહાદિયોગમૂચિત્તૈવધવ્યપરિહારોપાયઃ તત્રમૂર્તિદાનં કન્યાદે-શકાલૌસ્કંકીર્ત્યૈ વૈધવ્યહરંશ્રીવિષ્ણુપ્રતિમાદાનંકરિષ્યેશનિસંકલ્પ્યપલતદર્ધનદર્ધાન્યતમપ્ર-માણહેમાનિર્મિતાંવિષ્ણુપ્રતિમાંચતુર્ધૃજાંસાપુધાં વૃતેનાચાર્યેનાપ્પુત્તારણાદિપૂર્વકંષોડશોપ-ચારિઃપૂજયેત્ વસ્ત્રાર્પણકાલેપીતવસ્ત્રેપુષ્પાર્પણકાલેકુમુદોત્પલમાલાંચદદ્યાત્ પૂજાંતેકન્યા-દેવંપ્રણમ્યમંત્રેણદદ્યાત્ યમયાપ્રાંચિત્તજનુષિઃપ્રત્યાપતિસમાગમં વિષોપવિષશસ્ત્રાદૈર્હતોવા-પિવિરક્તયા પ્રાપ્યમાણંમહાધોરંયશઃસૌલ્યધનાપહં વૈધવ્યાદિતિદુઃસૌધંતન્નાશયસુખા-પ્રયે વહુસૌભાગ્યવૃદ્ધયૈચમહાવિષ્ણોરિમાંતનું સૌવર્ણીનિર્મિતાંશક્ત્યાતુભ્યંસંપ્રદદેદિજ્ઞેતિ-તતોયથાશક્તિહેમદક્ષિણાંદત્વા અનવાદ્યાહમસ્મીતિત્રિવંદેન્ એવમસ્તિતિવિપ્રોપિત્રિઃ-તતોવિપ્રમોજનં ॥

હવે કન્યાના જન્મ સમયના ગ્રહાદિકને યોગે સૂચિત કરેલું જે વૈધવ્ય તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય કહેછે. તેવિષે મૂર્તિનું દાન કરવું. તે આ રીતે—કન્યાએ દેશ. કાળનો ઉચ્ચાર કરી “વૈધવ્યહરં શ્રીવિષ્ણુપ્રતિમાદાનં કરિષ્યે” એવા સંકલ્પ કરી એક પગ (૪૦ માપા), અર્ધ પગ અથવા પા પગ એમાંથી કોઈએક પ્રમાણનાં સુવર્ણવડે કરેલી, આયુધ સહિત અને ચતુર્ભુજ એવી વિષ્ણુમૂર્તિની અગ્ન્યુત્તારણ પૂર્વક ષોડશોપચાર પૂજા, પ્રથમ વરેલા આચાર્યદ્વારાએ કરાવવી. પૂજામાં વસ્ત્ર અર્પણ કરવાને સમયે ૨ પીલાં વસ્ત્ર, અને પુષ્પ અર્પણ કરવાને સમયે કુમુદ (કમલ) અને કમલની માળા એ અર્પણ કરવાં. એ રીતે પૂજા થયા પછી કન્યાએ મૂર્તિને નમસ્કાર કરી મંત્રવડે તે મૂર્તિનું દાન કરવું. દાનનો મંત્ર—“યમયા પ્રાંચિ જનુષિ, પ્રંત્યા પતિસમાગમં ॥ વિષોપવિષશસ્ત્રાદૈ, હૈતો વાપિ વિરક્તયા ॥ પ્રાપ્યમાણં મહાધોરં, યશઃસૌલ્યધનાપહં ॥ વૈધવ્યાદિતિદુઃસૌધં, તન્નાશય સુખાપ્રયે ॥ વહુસૌભાગ્યવૃદ્ધયૈ ચ, મહાવિષ્ણોરિમાં તનું ॥ સૌવર્ણી નિર્મિતાં શક્ત્યા, તુભ્યં સંપ્રદદે દિજ્ઞ,” એ મંત્ર બાણી

૧ મહારાષ્ટ્ર ભાષામાં ચિક્રસા કહેછે તેનો અર્થ પીઠી થાયછે પણ અપભ્રંશ રાખેને અનુસાર ચંદ્ર એટલે જવારા એવો અર્થ થવો જોઈએ એમ ભાસેછે.

દાન કરવું. પછી યથાશક્તિ સુવર્ણ દાન કરી “અનઘાઘાહમસ્મિ” એ રીતે કન્યાએ ત્રણ વાર કહેવું. “અવમસ્તુ” એ રીતે બ્રાહ્મણે પણ ત્રણ વાર કહેવું. પછી બ્રાહ્મણ-ભોજન કરાવવું.

અથવૈધવ્યહરઃકુંભવિવાહઃ વિવાહકર્તાપિત્રાદિઃકન્યાવૈધવ્યહરંકુંભવિવાહંકરિષ્યતિ સંકલ્પનાદીશ્રાદ્ધાંતંકૃત્વામહીઘૌરિત્યાદિનાકુંભસ્થાપનાંતેતન્નવરુણપ્રતિમાયાંવરુણસંપૂજ્ય તન્નવરુણમધ્યેવિષ્ણુપ્રતિમાયાંવિષ્ણુપોઢશોપચારૈઃસંપૂજ્યપ્રાર્થયેન્ વરુણાંગસ્વરૂપાયજીવ નાનાંસમાશ્રય પતિજીવયકન્યાયાશ્ચિરંપુત્રસુખંકુરુ દેહિવિષ્ણોવરંદેવકન્યાંપાલયદુઃખન ઇતિ મનોવિષ્ણુરૂપિણેકુંભાયેમાંકન્યાંશ્રીરૂપિણીસમર્પયામીતિસમર્પ્યપરિત્વેત્યાદિમંત્રરથ સ્નાદુપરિચકુંભંકન્યાંચમંત્રાવૃત્ત્યાપરિવેષ્ટયતઃકુંભંતિઃસાર્યજલાશયેપ્રમજ્યશુદ્ધજલેનસમુદ્ર ઝ્યેષ્ઠેત્યાદિમંત્રૈઃપંચપલ્લવૈઃકન્યામભિષિચ્યવિપ્રાન્મોજયેદિતિ ઇતિકુંભવિવાહઃ ॥

હવે વૈધવ્ય દોષને દૂર કરનારો કુંભવિવાહ કહેશે.

કન્યાનો વિવાહ કરાવનારો પિતા ઇત્યાદિકે, “કન્યાવૈધવ્યહરં કુંભવિવાહં ક-
રિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ પર્થત કર્મ કરી “મહીઘૌઃ૦” ઇત્યાદિક
વિધિવડે કુંભસ્થાપન કીધા પછી તે કુંભ ઉપરે વરુણની પ્રતિમાવિધે વરુ-
ણનું પૂજન કરી તે કલશના મધ્ય ભાગમાં વિષ્ણુની પ્રતિમા સ્થાપન કરી તે
પ્રતિમાવિધે વિષ્ણુની પોઢશોપચારવડે પૂજ કરી પ્રાર્થના કરવી. તે પ્રાર્થનાના
મંત્ર-વરુણાંગસ્વરૂપાય, જીવનાનાં સમાશ્રય ॥ પતિ જીવય કન્યાયા, શ્ચિરં પુત્રસુખં
કુરુ ॥ દેહિ વિષ્ણો વરં દેવ, કન્યાં પાલય દુઃખનઃ, ” એ રીતે પ્રાર્થના કીધા પછી
“વિષ્ણુરૂપિણે કુંભાયેમાં કન્યાં શ્રીરૂપિણી સમર્પયામિ,” એ વાક્યનો ઉચ્ચાર કરી
કન્યા કુંભને અર્પણ કરી “પરિત્વા૦” ઇત્યાદિક મંત્રવડે તથા અને ઉપરે કુંભ અને
કન્યાને મંત્રોની આવૃત્તિ (એવાર બોલાવવા)વડે મંત્ર વીટવું. ત્યાર પછી ત્યહાંથી
કુંભને લઈ બાજાશયમાં બઈ કોડવો. પછી શુદ્ધ બાજવડે “સમુદ્રઝ્યેષ્ઠા૦” ઇત્યાદિક
મંત્ર ભણી પંચપલ્લવવડે કન્યાને અભિષેક કરી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. એ રીતે
કુંભવિવાહ કહ્યો.

અથવરસ્યમૃતભાર્યાત્વપરિહારોપાયઃ તત્રપરિવેન્નૃત્વપાપાન્મૃતભાર્યાત્વંતત્પાપપરિહારાય
પ્રાજાપત્યત્રયંચાંદ્રાત્રયંચકૃત્વાઅસકૃન્મૃતભાર્યાત્વયોગેતદુભયત્રયમાતૃત્યાકૃત્વામૃતભાર્યાત્વ
નિરાસદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થઅપુત્રસંઘ્યચર્વાજ્યહોમંકરિષ્ય ઇતિસંકલ્પ્યાપ્રિસ્થાપનાંતેઽ
ન્વાધાનં દુર્ગાગ્રિવિષ્ણૂન્અષ્ટાધિકાપુત્રસંઘ્યાભિશ્ચર્વાજ્યાહુતિભિઃશેષેણશ્ચિદ્દુક્તમિત્યાદિ
પ્રતિદૈવતંતૂર્ણાંનિરુદ્ધ્યપ્રોઢયત્યાગકાલેઅષ્ટોત્તરાપુત્રસંઘ્યાહુતિપર્યામંચર્વાજ્યદ્રવ્યંયથામંત્ર
લિંગંદુર્ગાયૈઅગ્રયેવિષ્ણવેચનમમેતિત્યજેન્ જાતવેદસેઈત્યનુવાકસ્યુપનિષદ્ક્રમયઃ દુર્ગા
ગ્રિવિષ્ણવોદેવતાઃ ત્રિણુષ્ઠંદઃ ચર્વાજ્યહોમેવિતિયોગઃ અનુવાકાનુવૃત્ત્યાપ્રત્યસંહોમઃ તત્ર
પ્રથમંચતુરધિકંપંચસહસ્રસંઘ્યશ્ચરુહોમસ્તતશ્ચતુરધિકંપંચસહસ્રાજ્યહોમઃઈત્યેવમપુત્રહોમઃ
હોમશેષંસમાપ્યદશાવિપ્રાન્મોજયેદિતિ અથવાકસ્યચિદ્વાક્ષણસ્યવિવાહંકુર્યાન્ ॥

હવે વરના મૃતભાર્યાત્વ (સ્ત્રી મરી જતી હોય તે) દોષની નિવૃત્તિનો ઉપાય કેહેછે.

પરિવેતૃત્વ પાપથકી મૃતભાર્યાત્વ દોષ થાયછે તો તે દોષની નિવૃત્તિ થવામાટે ત્રણ પ્રાજ્ઞપત્ય અને ત્રણ ચાંદ્રાયણ કરવાં. વારંવાર મૃતભાર્યાત્વયોગ હોય તો ત્રણ પ્રાજ્ઞપત્ય અને ત્રણ ચાંદ્રાયણ આવૃત્તિએ કરી, “મૃતભાર્યાત્વનિરાસદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ અયુતસંખ્યચર્વાજ્યહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપન પર્થત કર્મ કીધા પછી “દુર્ગામિવિષ્ણુન્ અષ્ટાધિકાયુતસંખ્યામિશ્વર્વાજ્યાહુતિમિઃ શોષેણ સ્વિ-
દ્ઠકૃતમિત્યાદિ,” એ રીતે અન્વાધાન કરવું. પછી પ્રત્યેક દેવતામાટે મંત્ર રહિત નિર્વાપ (ચરમાટે પાત્રમાં ચોખ્ખા લઈ ધોવા તે) કરવો. પછી ત્યાગ સમયે “અર્ષો-
ન્નરાયુતસંખ્યાહુતિપર્વાન્નં ચર્વાજ્યદ્રવ્યં યથામંત્રલિંગં દુર્ગાયૈ અગ્રયે વિષ્ણવે ચ ન મમ,” એમ કહી ત્યાગ કરવો. પછી “જાતવેદસે ઇત્યનુવાકસ્ય ઉપનિષદ્ઋષયઃ, દુર્ગામિવિ-
ષ્ણવો દેવતાઃ, ત્રિપુલ્લંદઃ, ચર્વાજ્યહોમે વિનિયોગઃ.” જાતવેદસે એ અનુવાકની આ-
વૃત્તિ કરી તેમાંના પ્રત્યેક મંત્રવડે હોમ કરવો. તેમાં પ્રથમ (૫,૦૦૪) આહુતિ ચરનો હોમ કરી પછી (૫,૦૦૪) આહુતિ આજ્યનો હોમ કરવો. એ રીતે (૧૦૦૦૦) હોમ કરવો. પછી હોમશેષ સમાપ્ત કરી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. અથવા કોઈ-
એક બ્રાહ્મણનો વિવાહ કરાવવો.

અથમૃતપુત્રત્વદોષેબ્રાહ્મણોદ્વાહનંહરિવંશશ્રવણંમહારુદ્રત્તપશ્ચેતિ ત્રીણિજ્યસ્તાનિસમસ્તા નિવાશકસ્યપેક્ષયાકુર્યાન્ રુદ્રત્તપેદશાશેનાજ્યાન્કદૂર્વાહોમઃ હરિવંશશ્રવણવિધિરન્યોપિવિધ યોવિસ્તરેણપ્રાગુક્તાઃ ॥

હવે મૃતપુત્રત્વ (પુત્ર થઇને મૃત્યુ પામતો હોય તે) દોષ હોય તો બ્રાહ્મણનો વિવાહ, હરિવંશ ગ્રંથનું શ્રવણ અથવા મહારુદ્રજપ એ ત્રણ ઉપાય કહ્યાછે. એમાંનો કોઈએક અથવા ત્રણ પોતાની શક્તિપ્રમાણે કરવા. રુદ્રજપ કરેલો હોય તો જપથકી દશાંશ ધૃતેયુક્ત દૂર્વાનો હોમ કરવો. હરિવંશ શ્રવણનો વિધિ અને બીજા પણુ વિધિ વિસ્તારપૂર્વક પ્રથમ (પત્ર ૨૪૯ તથા ૨૫૦ માં) કહ્યાછે.

યથાશક્તિભૂષણાલંકૃતકન્યાપ્રદાતાશ્વમેધયાત્રીભયેપુપ્રાણદાતાત્ચેતિત્રયઃસમપુણ્યાઃશ્રુત્વાકન્યાપ્રદાતાતરપિતરઃસપિતામહાઃ વિમુક્તાઃસર્વપાપેભ્યોબ્રહ્મલોકંત્રજંતિને ઇતિકન્યાદાનપ્રશંસા ॥

યથાશક્તિ અલંકારે સુશોભિત કન્યાનું દાન કરનારો, અશ્વમેધ યજ્ઞ કરનારો અને ભયને સમયે ભયભીતની પ્રાણરક્ષાનો કરનારો એ ત્રણેને સમાન પુણ્ય છે. “કન્યાદાન દેનારાના પિતામહ સહિત પિતા, (વંશજ) કન્યાદાન દીધુંછે એમ સાંભળી તેઓ સર્વ પાપથકી મુક્ત થઈ બ્રહ્મલોકપ્રત્યે જાયછે.” એ રીતે કન્યાદાનની પ્રશંસા છે.

વિષ્ણુજ્ઞામાતરંમત્વાતસ્પર્કોપનકારયેત્ અપ્રજાયાંતુકન્યાયાનાશ્રીયાત્તસ્યૈવગૃહે હતિક
ન્યાગૃહેપિત્રોર્ભોજનનિષેધઃ વિવાહમધ્યેસ્ત્રિયાસહમોજનેપિનદોષઃ અન્યદાપન્ન્યાસહમોજને
ચાંદ્રાયણપ્રાયશ્ચિત્તં ॥

“જમાઇને વિષ્ણુ માની તેને દોષ ઉપજાવવો નહી.” “કન્યાને પ્રજા થઈ
ન હોય ત્યાહાં પર્યંત જમાઇને ઘરે કન્યાનાં પિતા અને માતાએ ભોજન કરવું નહી”
એ પ્રમાણે કન્યાને ઘરે માતા પિતાને ભોજનનો નિષેધ કહ્યો. વિવાહવિષે સ્ત્રીની-
સાથે ભોજન થયું હોય તો પણ દોષ નથી. વિવાહ વિના અન્ય સમયે સ્ત્રીનીસાથે
ભોજન કરે તો ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.

અથવાગદાનાદિવિચારઃ વિવાહનક્ષત્રાદિપુનેસુદિનેવગસ્યપિત્રાદિઃકન્યાગૃહંગત્વાકન્યા
પૂજનંકરિષ્યેતદંગત્વેનગણપતિપૂજનંવરુણપૂજનંચકરિષ્યેત્તિસંકલ્પયેત્ કન્યાપિતાનુકરિષ્ય
માણકન્યાદાનાંગભૂતંવાગ્દાનંકરિષ્યેતદંગગણપતિપૂજનંવરુણપૂજનંચકરિષ્યે તિસંકલ્પયેત્
અવશિષ્ટપ્રયોગોન્યવ્રજેયઃ ॥

હવે વાગ્દાન ઇત્યાદિકનો વિચાર કેહેછે.

વિવાહ સંબંધિ નક્ષત્રાદિકેયુક્ત એવા શુભ દિવસે વરના પિતા ઇત્યાદિકે કન્યાને
ઘરે જઈ “કન્યાપૂજનં કરિષ્યે, તદંગત્વેન ગણપતિપૂજનં વરુણપૂજનં ચ કરિષ્યે,”
એવો સંકલ્પ કરવો. કન્યાના પિતાએ તો “કરિષ્યમાણકન્યાદાનાંગભૂતં વાગ્દાનં
કરિષ્યે, તદંગગણપતિપૂજનં વરુણપૂજનં ચ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. અવશિષ્ટ
(બાકીનો) પ્રયોગ ખીજા ગ્રંથોમાં એવો.

અથ વિવાહદિનેતત્પૂર્વદિનેવાવધ્વાહરિદ્વિતિલાદિનામંગલસ્નાનંકારપિત્વાતચ્છેષહરિદ્વાદિ
નાવસ્પર્શમંગલસ્નાનંકારણીયમિત્યાચારઃ ॥

હવે વિવાહને દિવસે અથવા વિવાહથી પ્રથમ દિવસે કન્યાને હળદર, તેલ ઇ-
ત્યાદિક લગાડી મંગળસ્નાન કરાવી કન્યાને લગાડતાં શેષ રહેલી હલદર ઇત્યાદિક-
વડે વરને મંગળસ્નાન કરાવવું એવો આચાર છે તે પ્રમાણે કરવું.

एवंवरस्यापित्रादिःपत्न्यासंस्कार्येणचसहकृताभ्यंगस्नानोऽहनवासाः प्राङ्मुख उपविश्यस्व
दक्षिणेपર્शनीतद्वક્ષिणेसंસ્कार्येपुपवेश्यदेशकालौसंकीर्त्यममास्यपुत्रस्यदैवपित्र्यऋणापाकरण
हेनुधर्मप्रजोत्पादनसिद्धिद्वाराश्रापणमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यंसंस्कारकर्मकरिष्ये तदंगत्वेन
स्वस्तिवाचनंमातृकापूजनंनंदीश्राद्धंनंदिन्यादिमंडपदेवतास्थापनंचकरिष्ये तदादौनिर्विघ्न
तासिद्धयर्थंगणपतिपूजांकरिष्ये इतिपुत्रविवाहेसंकल्पः कन्याविवाहेनुज्ञातकर्मादिलोपेयमा
स्याःकन्यायाः जातकर्मनामकर्मसूयावलोकननिष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौलसंस्काराणां
बुद्धिपूर्वकलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थंप्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रंचूडायाः कृच्छ्रंतत्प्रत्याम्नापगो
निष्क्रमणीभूतपथाशक्तिरजतदानेनाहमचाग्रिष्ये गर्भाधानसीमंतपोलौपेतयोरप्यूहः तनोममा
स्याःकन्यायाः भर्त्रासहधर्मप्रजोत्पादनद्रव्यपरिग्रहधर्माचरणेष्वधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपणमे

શ્વરપ્રીત્યર્થં વિવાહાઘ્યં સંસ્કારં કરિષ્યદતિવિશેષઃ શેષં પૂર્વવત્ ભ્રાતામમ્ભ્રાતુરિતિ મગિન્યા
 इति वापितृव्यादिः कर्ता मम भ्रातृसुतस्य भ्रातृकन्याया इति वासंकल्योर्हंकुर्यात् वरवध्वोः स्वयंक
 र्त्तृत्वे मम दैवपित्र्यक्रणेत्यादि मम भर्त्रासहेत्यादि च संकल्पः केचित्स्वस्तिवाचनकाले कन्यादा
 नादिकाले वा प्रधानविवाहसंस्कारसंकल्पनं कुर्वन्ति सप्रमाद इति बहवः अन्येतु कन्यादानविवा
 हहोमादिसंकल्प एव प्रधानसंकल्पस्तदतिरिक्तविवाहपदार्थाभावादित्याहुः मातृकापूजां ते
 तपितृमातृमातामहो वरवध्वोः पितास्वपित्राद्युद्देश्य कपार्वणत्रययुतं नांदीश्राद्धं कुर्यादित्यसंदि
 ग्धं मातृयव जीवंत्यांतत्पार्वणलोपः मातामहमात्रजीवने तत्पार्वणमात्रलोपः तथाचोभयत्र
 पार्वणद्वयेनैव नांदीश्राद्धसिद्धिः मातृमातामहयोर्जीवने पितृपार्वणेनैव तत्सिद्धिः पितृप्रपिता
 महपूतौ पितामह जीवने च पितृप्रपितामहतस्त्विदं नुद्दिश्य पितृपार्वणं तथाच पितृप्रपितामहत
 स्त्वितरौ नांदीमुखादित्युद्देशः पादमित्यादि प्रयोगः प्रपितामहमातृजीवने पितृप्रपितामहतस्त्वि
 त्तामहादित्युद्देशः पितृमृतौ पितामहप्रपितामहजीवने पितुः पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ च नां
 दीमुखादित्युच्चारः एवं मातृमरणे पितामही मात्रजीवने मातः पितुः पितामही प्रपितामहौ च नां
 दीमुखादित्युच्चारः प्रपितामही मात्रजीवने मातृपितामहौ पितुः प्रपितामही च नां दीमुखादित्यु
 च्चारः पितामही प्रपितामहौ जीवने मातः पितामहस्य पितामही प्रपितामहौ चेत्युच्चारः मुख्य
 मातृजीवने सपत्नमातृमरणे पितृमातृपार्वणं एवं मुख्यपितामही जीवने पितामह्याः सपत्नीमृता
 वपितृयासहनमातृपार्वणं किंतु पूर्वोक्त एवोच्चारः एवं प्रपितामही सपत्नीविषयेऽपि एवं मुख्यमा
 तामही जीवने तत्सपत्न्यादि मरणे पितृमातामहादीनां सपत्नीकत्वेनोच्चारः किंतु केवलानामेव द
 शदौ मातृजीवने सापत्नमातृमृतौ तौ केवलानामेव पित्रादीनामुद्देशादिति सिद्धांतात् ॥

એ રીતે વરનાં પિતા ઇત્યાદિકે પોતાની પત્ની અને સંસ્કાર્ય (જેને વિવાહ સં-
 સ્કાર કરવાનો હોય) તેણે સહિત અભ્યંગસ્નાન કરી નવીન વસ્ત્ર ધારણ કરી પૂર્વા-
 ભિમુખ બેસી પોતાની જમણીમેર ઓ, અને ઓની જમણીમેર સંસ્કાર્ય એ રીતે
 બેસારી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી, “ મમાસ્ય પુત્રસ્ય દૈવપિત્ર્યક્રણાપાકરણેનુધર્મપ્ર-
 જોત્વાદનસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં વિવાહાઘ્યં સંસ્કારકર્મ કરિષ્યે ॥ તદંગત્વેન
 સ્વસ્તિવાચનં માતૃકાપૂજનં નાંદીશ્રાદ્ધં નંદિન્યાદિમંડપદેવતાસ્થાપનં ચ કરિષ્યે ॥ ત-
 દાદૌ નિર્વિગ્નતાસિદ્ધયર્થં ગણપતિપૂજાં કરિષ્યે,” એ રીતે પુત્રના વિવાહવિષે સંકલ્પ
 કરવો. કન્યાના વિવાહવિષે તો અતકર્માદિક સંસ્કારનો લોપ થયો હોય તો, “ મ-
 માસ્યાઃ કન્યાયાઃ જાતકર્મનામકર્મસૂર્યવલોકનનિષ્ક્રમણોપવેશનાન્નપ્રાશનચૌલસંસ્કારા-
 નાં તુદ્ધિપૂર્વકલોપજન્યપ્રત્યવાયપરિહારાર્થં પ્રતિસંસ્કારમર્થકૃચ્છં ચૂડાપાઃ કૃચ્છં તત્પ્ર-
 ત્યાન્નાયમોનિષ્ક્રવીભૂતયથાશક્તિરજનદાનેનાહમાચરિષ્યે.” ગર્ભાધાન અને સીમંતોત્થન
 એનો લોપ થયો હોય તો તેનો પણ સંકલ્પમાં બિહ કરવો. પછી, “મમાસ્યાઃ કન્યાયાઃ
 ભર્ત્રા સહ ધર્મપ્રજોત્વાદનદ્રવ્યપરિગ્રહધર્માચરણેષ્વધિકારસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં
 વિવાહાઘ્યં સંસ્કારં કરિષ્યે,” એ પ્રમાણે સંકલ્પમાં વિશેષ બાણવો. બાકી પ્રયોગ
 પ્રથમ પ્રમાણે કરવો. બાદ કર્તા હોય તો તેણે ‘મમ ભ્રાતુઃ’ અથવા ‘મમ મગિન્યાઃ’
 એવો અને કાકો ઇત્યાદિક કર્તા હોય તો તેણે ‘મમ ભ્રાતૃસુતસ્ય’ કિંવા ‘ભ્રાતૃક-
 ન્યાયાઃ’ એવો સંકલ્પમાં ઉચ્ચાર કરવો. વર અથવા કન્યા પોતે વિવાહ કરનારાં

હોય તો, વરે “મમ દૈવપિત્ર્યઋણેત્યાદિ” અને કન્યાએ “મમ ભર્ત્તાસહેત્યાદિ” સંકલ્પ કરવો. કોઈ અંધકાર, પુણ્યાહવાચન સમયે અથવા કન્યાદાન ઇત્યાદિક સમયે, પ્રધાન જે વિવાહ સંસ્કાર તેનો સંકલ્પ કરતા નથી પરંતુ એ તેનો પ્રભાદ છે એમ ઘણાએક કહેછે. બીજા તો, કન્યાદાન અને વિવાહહોમ ઇત્યાદિકનો સંકલ્પ તેજ પ્રધાન સંકલ્પ છે; કારણ, કન્યાદાન અને વિવાહહોમ વિના અન્ય કર્મની ‘વિવાહ’ એવી સંજ્ઞા નથી એમ કહેછે. માતૃકાપૂજન થયા પછી, જેની માતા, પિતા અને માતામહ મૃત થયલાં હોય એવો જે વરપિતા અથવા કન્યાપિતા તેણે પોતાના પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે કરી ત્રણ પાર્વણે યુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એ નિઃસંશય છે. માતાજી જીવતી હોય તો માતૃપાર્વણનો લોપ કરવો. કેવળ માતામહ જીવતો હોય તો તેનાં પાર્વણનો માત્ર લોપ કરવો, અર્થાત્ એ બન્ને પક્ષમાં જે જે પાર્વણવટેજ નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાયછે, માતા અને માતામહ એ બન્ને જીવતાં હોય તો કેવળ પિતૃપાર્વણવટેજ નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાયછે. પિતા, પ્રપિતામહ મૃત હોય અને પિતામહ જીવતો હોય તો પિતા, પ્રપિતામહ અને પ્રપિતામહનો પિતા એમને ઉદ્દેશે કરી પિતૃપાર્વણ કરવું, એટલે “પિતૃપ્રપિતામહતત્પિતરો નાંદીમુખા દર્ઙ્ વઃ પાઘ્” ઇત્યાદિક પ્રયોગ કરવો. પ્રપિતામહ જીવતો હોય તો “પિતૃપ્રપિતામહતત્પિતામહાઃ” એવો પ્રયોગ કરવો. પિતા મૃત હોય અને પિતામહ તથા પ્રપિતામહ જીવતા હોય તો “પિતુઃ પિતામહસ્ય પિતામહપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. એ પ્રમાણે માતા મૃત થઈ હોય અને પિતામહી માત્ર જીવતી હોય તો, “માતઃપિતુઃપિતામહીપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. પ્રપિતામહી માત્ર જીવતી હોય તો, “માતૃપિતામહૌ પિતુઃ પ્રપિતામહી ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. પિતામહી અને પ્રપિતામહી જીવતી હોય તો, “માતઃ પિતામહસ્ય પિતામહીપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. મુખ્ય માતા જીવતી હોય અને સાવકી માતા મૃત થઈ હોય તથાપિ માતૃપાર્વણ કરવું નહીં. એ પ્રમાણે મુખ્ય પિતામહી જીવતી હોય અને પિતામહીની સોક મૃત થઈ હોય તથાપિ તેની સાથે માતૃપાર્વણ કરવું નહીં, ત્યારે પ્રથમ કહેલોજ ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે પ્રપિતામહીની સોક મૃત થઈ હોય તો તેવિષે પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો. એ પ્રમાણે મુખ્ય માતામહી જીવતી હોય અને તેની સોક ઇત્યાદિ મૃત થઈ હોય તો પણ માતામહાદિકનો ‘સપત્નીક’ એવો ઉચ્ચાર કરવો નહીં, ત્યારે કેવળ માતામહાદિકનોજ ઉચ્ચાર કરવો; કારણ, દર્શાદિક શ્રાદ્ધવિષે માતા જીવતી છતાં સાવકી માતા મૃત થઈ હોય તો પિતા ઇત્યાદિકનોજ કેવળ ઉચ્ચાર કરવો, એવો સિદ્ધાંત છે.

અથમાતામહમૃતૌમાતુઃપિતામહજીવિનેમાતામહતત્પિતામહપ્રપિતામહાદિત્યુચ્ચારઃ માતુઃ પ્રપિતામહમાત્રજીવિનેમાતામહમાતૃપિતામહૌમાતામહસ્યપ્રપિતામહશ્ચનાંદીમુખાદિત્યુચ્ચારઃ ઇ યોર્જીવિનેમાતામહમાતુઃપિતામહસ્યપિતામહપ્રપિતામહૌચનાંદીમુખાદિત્યુચ્ચારઃ ॥

હવે માતામહ મૃત થયો હોય અને માતાનો પિતામહ જીવતો હોય તો, “માતામહત્પિતામહપ્રપિતામહઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. માતાનો પ્રપિતામહ માત્ર જીવતો હોય તો, “માતામહમાતૃપિતામહૌ માતામહસ્ય પ્રપિતામહશ્ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. માતાના પિતામહ અને પ્રપિતામહ બન્ને જીવતા હોય તો, “માતામહ માતૃપિતામહસ્ય પિતામહપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો.

અથર્જીવિત્પિતૃકૃમૃતમાતૃમાતામહશ્ચવિવાહોપનયનજાતકર્માદિપુત્રસંસ્કારિપુમાતૃમાતામહપાર્વણદ્વયમેવકુર્યાન્ માતૃર્ષપિત્રીવત્પાંમાતામહપાર્વણમેવ માતામહજીવનેમાતૃમરણે જીવિત્પિતૃકઃપુનસંસ્કારેમાતૃપાર્વણમેવદેવરહિતંકુર્યાન્ ત્રિપ્વપિત્રીવત્પુનસંસ્કારોપિતુઃપિત્રાદીનુદ્દિશ્યપાર્વણત્રયંકુર્યાન્ ત્રિપ્વપિત્રીવત્પુનસંસ્કારેનાંદીશ્રાદ્ધલોપએવેતિપક્ષાંતરંધ્રં ચારંભેડન્કં ॥

હવે પિતા જીવતો હોય અને માતા તથા માતામહ એ બંને મૃત થયાં હોય તેણે વિવાહ, મૌજ, જાતકર્મ ઇત્યાદિક પુત્રના સંસ્કારવિષે નાંદીશ્રાદ્ધમાં માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણ એ બે પાર્વણ કરવાં. માતા પણ જીવતી હોય તો માતામહ પાર્વણ કરવું. માતા મૃત થઇ હોય અને માતામહ જીવતો હોય એવો જ જીવત્પિતૃક તેણે પુત્રના સંસ્કારવિષે દેવ રહિત માતૃપાર્વણ કરવું. માતા, પિતા અને માતામહ એ ત્રણે જીવતાં હોય તો પુત્રના સંસ્કારવિષે પિતાના પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશ કરી ત્રણ પાર્વણે યુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. પિતા માતા અને માતામહ એ ત્રણે જીવતાં હોય તો પુત્રના સંસ્કારવિષે નાંદીશ્રાદ્ધનો લોપ કરવો એવો બીજો પક્ષ આ ગ્રંથના (ત્રીજા પરિચ્છેદના) આરંભમાં (પૃ ૨૩૩ માં) કહ્યો છે.

દ્વિતીયવિવાહસમાવર્તનાધાનાદિપુસ્વસંસ્કારેપુનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્વન્જીવિત્પિતૃકઃપિતુઃપિત્રાદીનુદ્દિશ્યપાર્વણત્રયંકુર્યાન્ પિતુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહ્યઃપિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃપિતુર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાંદીમુખાશનિત્રોચ્ચારઃ અત્રપિતુર્માત્રાદિજીવનેતત્પાર્વણલોપઃ મૃતપિતૃકસ્તુસ્વપિત્રાદીનુદ્દિશ્યેતિત્વસંદિગ્ધં પિતૃપિતામહયોર્જીવનેપિતામહસ્યમાત્રાદિપાર્વણત્રયોદ્દેશઃ ત્રયાણાંજીવનેપિપાર્વણલોપઃ તત્રમૃતસંસ્કારદ્વયસ્વસંસ્કારેમાતૃમાતામહયોર્પાર્વણાભ્યામેવનાંદીશ્રાદ્ધસિદ્ધિઃ પિત્રાદિત્રયજીવનેમાતૃમાતામહયોર્જીવનેપ્રપિતામહસ્યપિત્રાદિપાર્વણત્રયોદ્દેશેનનાંદીશ્રાદ્ધં એવંપ્રથમવિવાહેપિતૃર્જનરાભાવાત્ત્વરેવ નાંદીશ્રાદ્ધંકુર્વન્મૃતપિતૃકઃસ્વપિત્રાદીનુદ્દિશ્યજીવિત્પિતૃકસ્તુપિતુઃપિત્રાદીનુદ્દિશ્યકુર્યાન્ જીવિત્પિતૃપિતામહસ્તુપિતામહસ્યપિત્રાદિપાર્વણત્રયોદ્દેશેનપ્રપિતામહસ્યાપિત્રીવનેપ્રપિતામહસ્યપિત્રાદિપાર્વણત્રયોદ્દેશેનાપિતૃપાર્વણલોપેનવાનાંદીશ્રાદ્ધં અત્રસર્વત્રપિતુઃપિતામહાદેર્વાપિત્રાદિપાર્વણોદ્દેશપક્ષસ્ત્વમાતૃમાતામહયોર્મરણોપિનસ્વમાતૃમાતામહયોર્પાર્વણાંકિંતુપિત્રાદેર્માતૃમાતામહયોરેવેતિત્રેયં ઇતિજીવિત્પિતૃકનાંદીશ્રાદ્ધપ્રયોગઃ ॥

પોતાનો પિતા જીવતો હોય તેમ છતાં બીજો વિવાહ, સમાવર્તન, આધાન ઇત્યાદિક પોતાના સંસ્કારવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું તે પોતાના પિતાના જ પિતા ઇત્યાદિક તેને ઉદ્દેશ કરી ત્રણ પાર્વણે યુક્ત કરવું. અને,—“પિતુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહ્યઃ”

પિતુઃ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાઃ ॥ પિતૃર્માતામહમાતુઃપિતામહમાતુઃપ્રપિતામહાઃ નાંદી-
મુખાઃ ” એ પ્રમાણે ત્યાહાં ઉચ્ચાર કરવો. એ ઠેકાણે પિતાની માતા ઇત્યાદિક જી-
વતી હોય તો તે પાર્વણનો લોપ કરવો. પોતાનો પિતા મૃત થયો હોય તો તેણે પોતાના
પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે કરી કરવું, એ વિષયમાં સંશય નથી. પિતા અને પિતામહ
એ બન્ને જીવતા હોય તો પિતામહની માતા ઇત્યાદિક જે ત્રણ પાર્વણુ તેનો ઉદ્દેશ
કરવો. ત્રણે જીવતાં હોય તો પણ પાર્વણનો લોપ કરવો. તેમાં જેમ પુત્રના સંસ્કાર-
વિધિમાં માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણ એ બે પાર્વણવડે સિદ્ધિ થાયછે તેમ પો-
તાના સંસ્કારવિધિમાં માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણ એ બે પાર્વણવડેજ નાંદીશ્રા-
દ્ધની સિદ્ધિ થાયછે. પિતા ઇત્યાદિક ત્રણે જીવતાં હોય તેમ માતા અને માતામહ
એ પણ જીવતાં હોય તો પ્રપિતામહના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણુ તેને ઉદ્દેશે
કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. એ રીતે પ્રથમ વિવાહવિધિ પણ બીજે કર્તા ન છતાં મૃત-
પિતૃક એવો વર પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધનો કર્તા હોય તો તેણે પોતાના પિતામહ ઇત્યાદિકને
ઉદ્દેશે કરીને નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, અને જીવત્પિતૃક એવો વર પોતે નાંદીશ્રાદ્ધકર્તા
હોય તો તેણે પિતાના પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે કરીને નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. જેના પિતા
અને પિતામહ એ બન્ને જીવતા હોય તો તે વરે પિતામહના જે પિતા ઇત્યાદિક
ત્રણ પાર્વણુ તેને ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. જે પ્રપિતામહ પણ જીવતો હોય તો
પ્રપિતામહના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણુ તેને ઉદ્દેશે કરી અથવા પિતૃપાર્વણનો
લોપ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. આ સર્વ ઠેકાણે પિતા, પિતામહ અથવા પ્રપિતામહ
એમના પિતા ઇત્યાદિક પાર્વણુને ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું એ પક્ષમાં તો પો-
તાની માતા અને માતામહ મૃત થયાં હોય તથાપિ પોતાની માતા અને માતામહ
એમનું પાર્વણુ લેવું નહીં, પરંતુ પોતાના પિતા ઇત્યાદિકની જે માતા અને માતામહ
તેજ પાર્વણુ લેવાં એમ જાણવું. એ રીતે જીવત્પિતૃકનાં નાંદીશ્રાદ્ધનો પ્રયોગ કહ્યો.

યદાતુકન્યાવિવાહંપુત્રસ્યોપનયનંપ્રથમવિવાહેંચપિતૃવ્યમાતુલાદિઃકરોતિતદાસંસ્કાર્યસ્ય
મૃતપિતૃકત્વેભ્રમ્યસંસ્કાર્યસ્યપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાદિપ્રયોગંકુર્યાન્ સોદરાભ્રાતુર્નોચ્ચારે
વિશેષઃ ભ્રાતુઃપિત્રાદીનાંસંસ્કાર્યપિત્રાદીનાંચૈકયાન્ સાપન્નભ્રાતાતુસંસ્કાર્યસ્યમાતૃપિતામહી
પ્રપિતામહાદિત્યાદ્યુચ્ચારયેન્ સંસ્કાર્યમાત્રજીવનેતત્પાર્વણલોપઃ સંસ્કાર્યસ્યજીવત્પિતૃકત્વેમા
તુલાદિઃકર્તા સંસ્કાર્યપિતુઃમાતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃસંસ્કાર્યપિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહા
દિત્યાદ્યુચ્ચાર્યતત્પિતુઃપિત્રાદિપાર્વણત્રયંકુર્યાન્ સંસ્કાર્યસ્યપિતૃપિતામહયોર્જીવનેમાતુલાદિઃસં
સ્કાર્યપિતૃમાત્રાદીનામાતામહાદીંશ્ચોદિશ્યપાર્વણદ્વયંકુર્યાન્ પિતૃર્વર્ગદ્વયાદ્યજીવનેએકૈકવર્ગ
પાર્વણં પિતૃર્વર્ગત્રયાદ્યજીવનેમાતુલાદિઃપિતામહસ્યમાત્રાદિપાર્વણત્રયોદ્દેશંકુર્યાન્ પિતામહસ્ય
માત્રાદિજીવનેતત્પાર્વણલોપઃપૂર્વવત્ પિતૃવ્યેજીવત્પિતૃકસંસ્કારકર્તૃરિનોચ્ચારેવિશેષઃ સંસ્કાર્ય
પિતુઃપિત્રાદીનાંપિતૃવ્યસ્યપિત્રાદીનાંચૈકયાન્ પિતામહસ્યસંસ્કર્તૃત્વેસંસ્કાર્યપિતૃમરણેસં
સ્કાર્યસ્યપિતુઃમમપિતૃપિતામહૈચનાંદીમુખાઃસંસ્કાર્યસ્યમાત્રાદયોમાતામહાદયશ્વેત્યાદ્યુચ્ચાર
ઃ સંસ્કાર્યપિતૃજીવનેપિતામહઃકર્તાસ્વમાતૃપિતૃમાતામહપાર્વણાનિમમેતિપદરહિતાનિતત્સ
હિતાનિવોચ્ચારયેન્ એવંપ્રપિતામહેકર્તૃર્યપિયાજ્યં ॥

ન્યારે કન્યાનો વિવાહ, પુત્રની મૌજ અથવા પ્રથમ વિવાહ એનો કર્તા કાકો અથવા મામો ઇત્યાદિક હોય તો તે સમયે (સંસ્કાર કરવા યોગ્ય) મૃતપિતૃક હોય તો સંસ્કારકર્તાએ, “ **અસ્ય સંસ્કાર્યસ્ય પિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ** : ” ઇત્યાદિક પ્રયોગ કરવો, સગા ભાઈ સંસ્કારકર્તા હોય તો તેને ઉચ્ચાર કરવાવિષે વિશેષ નથી; કારણ, સગા ભાઈના પિતા ઇત્યાદિક અને સંસ્કાર્યના પિતા ઇત્યાદિક એ એકજ છે. સાવકો ભાઈ સંસ્કારકર્તા હોય તો તેણે, “ **સંસ્કાર્યસ્ય માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ** : ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો. સંસ્કાર્યની માતા જીવતી હોય તો માતૃપાર્વણનો લોપ કરવો. સંસ્કાર્યનો પિતા જીવતો છતાં સંસ્કારકર્તા મામો ઇત્યાદિક હોય તો તેણે “ **સંસ્કાર્ય-પિતુઃ માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ** : ॥ **સંસ્કાર્યપિતુઃ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ** : ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચારણ કરી સંસ્કાર્યના પિતાના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણ તે લેવાં. સંસ્કાર્યના પિતા અને પિતામહ એ બન્ને જીવતા છતાં મામો ઇત્યાદિક સંસ્કારકર્તાએ સંસ્કાર્યના પિતાની જે માતા ઇત્યાદિક અને માતામહ ઇત્યાદિક તેને ઉદ્દેશ કરીને એ પાર્વણ કરવાં. પિતાના એ વર્ગના આઘ એટલે માતૃવર્ગની પ્રથમ (માતા), પિતૃવર્ગનો પ્રથમ (પિતા) અને માતામહવર્ગનો પ્રથમ (માતામહ) એમાંથી કોઈ પણ એ વર્ગના આઘ (પ્રથમ) જીવતા હોય તો (જે વર્ગનો આઘ ગયો હોય તે) એક એક વર્ગનું પાર્વણ કરવું. પિતાના ત્રણે વર્ગના પ્રથમ જીવતા છતાં મામો ઇત્યાદિક કર્તા હોય તો તેણે સંસ્કાર્યના પિતામહની જે માતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણ તેનો ઉદ્દેશ કરવો. પિતામહની માતા ઇત્યાદિક જીવતી હોય તો તે પાર્વણનો લોપ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે કરવો. જીવત્પિતૃકના સંસ્કારનો કર્તા કાકો હોય તો પાર્વણના ઉચ્ચારવિષે વિશેષ નથી; કારણ, સંસ્કાર્યના પિતાના પિતા ઇત્યાદિક અને કાકાના પિતા ઇત્યાદિક એ એકજ છે. સંસ્કાર્યનો પિતા મૃત થયો હોય અને સંસ્કારકર્તા પિતામહ હોય તો તેણે, “ **સંસ્કાર્યસ્ય પિતઃ મમ પિતૃપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ** : ॥ **સંસ્કાર્યસ્ય માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ** : ॥ **સંસ્કાર્યસ્ય માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહઃ** : ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો. સંસ્કાર્યનો પિતા જીવતો છતાં સંસ્કારકર્તા પિતામહ હોય તો તેણે પોતાની માતા, પિતા અને માતામહ એ પાર્વણનો ‘મમ’ એ પદે સહિત અથવા ‘મમ’ એ પદે સહિત ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે પ્રપિતામહ સંસ્કારકર્તા છતાં પણ એજ પ્રમાણે યોજના કરવી.

દાતુમશકુવતાકન્યાદાનાધિકારિણાત્વંકન્યાદાનંકુર્વિતિપ્રાર્થિતોયઃપરકીયકન્યાંદાતુમિચ્છતિયશ્ચસુવર્ણનાત્મીયાંકૃત્વાબનાથાંજ્ઞાવાન્યકન્યાંદાતુમિચ્છતિસોપિસંસ્કાર્યાયાઃકન્યાયાઃપિત્રાદીનુચ્છારયેન્ તસ્યાઃપિતૃજીવનેતદીયમૌત્રાદીનુતસ્વાવર્ગત્રયાદ્યજીવનેપિતુઃપિત્રાદીનિતિયથાસંભવમૂઢં ઇતિપિત્રન્યકર્તૃકનાંદીશ્રાદ્ધપ્રયોગઃ ॥

કન્યાદાન કરવાને અસમર્થ એવા કન્યાદાનના અધિકારિએ ‘તું કન્યાદાન કર’ એ રીતે પ્રાર્થના કરવાથી જે ખીજની કન્યા દેવાને ઇચ્છા ધરતો હોય તેણે, અથવા જે સુવર્ણ આપી ખીજની કન્યાને પોતાની કન્યા કરી તેનું દાન કરતો હોય તેણે,

૧ માતૃમાતામહપાર્વણદ્વયમેવેત્યર્થઃ ॥

અથવા ખીજની કન્યાને અનાથ એમ સમગ્રી તેનું દાન કરવાને ઇચ્છા ધરતો હોય તેણે પણ સંસ્કાર્ય એવી કન્યાના પિતા ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો. તે કન્યાનો પિતા જીવતો હોય તો તે કન્યાનાં માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણ એમનો ઉચ્ચાર કરવો. તે કન્યાના ત્રણ વર્ગના પ્રથમ એટલે પિતા, માતા અને માતામહ એ જીવતા હોય તો કન્યાના પિતાના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણ તેનો ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે જો સંભવ હોય તેવી કલ્પના કરી ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે પિતા કરતાં ખીજએ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું હોય તો તેનો પ્રયોગ કહ્યો.

દત્તકન્યાયાવિવાહેકુર્વન્પ્રતિગ્રહીતાપિતાસ્થપિત્રાદીનુદિશ્યૈવકુર્વાન્ દત્તકસ્તુત્રોય દ્વિધિકાર્યતરભાવાલ્લઙ્ગજનકપિતૃધનસ્વદાજનકપિત્રાદીનુપ્રતિગ્રહીતૃપિત્રાદીંશ્ચપિતરૌ પિતામહૌપ્રપિતામહૌચનાંદીમુલાદિત્યેવગુચ્ચાર્યશ્રાદ્ધંકુર્વાન્ એવંમાતૃપાર્વણંમાતામહપાર્વણેચ દ્વિવચનપ્રયોગઃક્રમઃ. યદિજનકધનગ્રહણેધિકાર્યતરસ્ત્વાદલ્લઙ્ગજનકધનસ્વદાપ્રતિગૃહી તૃપિત્રાદીનેવોદિશ્યકુર્વાન્પિતૃદ્વયેદેશેન અત્રસર્વત્રસંભ્રમેણક્ષિન્માતૃપાર્વણપિતૃપાર્વણ યોઃક્રમૈવૈતિત્યપાતેપિસક્રમોનવિવક્ષિતઃ. સર્વજનાંદીશ્રાદ્ધેષુપૂર્વમાતૃપાર્વણંનતઃપિતૃપાર્વ ણંતરોમાતામહસ્યેતિક્રમસ્પતિશ્ચતત્વાન્ વઢ્ઢચકાત્પાયનૈર્માતૃપિતામહૌપ્રપિતામહૌદિત્યેવાદિનાનુલોમ્યેનપાર્વણત્રયેવ્પુચ્ચારઃ. તૈન્નિરીયાદિભિસ્તુપ્રપિતામહપિતામહપિતરિત્યેવમાદિના વ્યુત્ક્રમેણોચ્ચારઃકાર્યઃ. એકસંસ્કાર્યસ્યાનેકસંસ્કારાણાંસહાનુષ્ટાનેનાંદીશ્રાદ્ધંસઠ્ઠદેવ એવંય મલયોદ્વયોઃપુત્રયોઃકન્યયોર્વાવિવાહોપનયનાદિસંસ્કારાણાંસંહેવાનુષ્ટાનેપિનાંદીશ્રાદ્ધંસઠ્ઠદે વ યમલયોઃસંસ્કારાણામેકમંડપેએકકાલેએકેનકર્ત્તાસહકરણેદોષોનેત્યુક્તંનાંદીશ્રાદ્ધેઅન્ના માવેશ્રામમામામાવેહિરણ્યંદંતાન્ હિરણ્યામાવેયુગ્મત્રાણ્ણખોજનપર્વાપ્તાન્નિષ્ક્રયીભૂતંય થાશક્તિકિંચિત્તદ્રવ્યંસ્વાહાનમમેતિવદેન્ અન્યઃસર્વોપિવિશેષોગર્ભાધાનપ્રકરણેવિસ્તરેણોક્તસ્તત્તવાનુસંધેયઃ. इतिनांदीश्राद्धम् ॥

દત્તક લીધેલી કન્યાનો વિવાહ, દત્તક લેનારો પિતા કરતો હોય તો તેણે પોતાના પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણને ઉદ્દેશે કરીનેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. દત્તક પુત્ર થઈ, જનક પિતાનો ખીજે કોઈ અધિકારી ન છતાં જે જનક પિતાનું ધન તે (દત્તક)ને મળ્યું હોય તો તે દત્તક પુત્ર જનક પિતા ઇત્યાદિકનો અને પોતાનો પ્રતિગ્રહીતા (અહુલુ કરનારો પિતા ઇત્યાદિકનો) “પિતરૌ પિતામહૌ પ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુલાઃ” એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. એ પ્રમાણે માતૃપાર્વણ અને માતામહ-પાર્વણવિધે પણ દ્વિવચનના પ્રયોગનો ઉચ્ચાર કરવો, (એટલે, “માતરૌ પિતામહૌ પ્રપિતામહૌ ચનાંદીમુલાઃ ॥ માતામહૌ માતુઃ પિતામહૌ માતુઃ પ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુ-લાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો). જનક પિતાનાં ધનનો લેનારો ખીજે અધિકારી છતાં એ (દત્તક થયલા)ને જનકનું ધન ન મળે તો પોતાનો પ્રતિગ્રહીતા (અહુલુ કરનારો) પિતા ઇત્યાદિકનેજ ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એ પિતાને ઉદ્દેશે કરી કરવું નહીં. આ સથળાં નાંદીશ્રાદ્ધ પ્રકરણમાં સંબ્રમથકી કોઈ સ્થલમાં માતૃપાર્વણ અને પિતૃપાર્વણના ઠેઠવામાં વિપરીત ક્રમ ઠેઠવાયો હસે તથાપિ તે ક્રમ વિવક્ષિત નથી; કા-

રણ, સર્વત્ર નાંદીશ્રાદ્ધમાં પ્રથમ માતૃપાર્વણ પછી પિતૃપાર્વણ અને ત્યાર પછી મા-તામહાપાર્વણ એજ અનુક્રમ નિશ્ચિત છે. ઋગ્વેદી અને કાત્યાયનોએ “માતૃપિતા-મહાપ્રવિતામહઃ” ઇત્યાદિક ક્રમેકરી ત્રણે પાર્વણમાં અનુલોમ એટલે સવળા ક્રમથી ઉચ્ચાર કરવો. તૈત્તિરીય ઇત્યાદિક શાખાવાળાઓએ તો “પ્રવિતામહપિતામહપિતરઃ” એ રીતે ઉલટા ક્રમથી ઉચ્ચાર કરવો. એક સંસ્કાર્યના અનેક સંસ્કાર એક સમયે કરવા હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ એક વારજ કરવું. એ રીતે યમલ (જેડલાંના) બે પુત્ર અ-થવા જેડલાંની બે કન્યાના વિવાહ, યજ્ઞોપવીત ઇત્યાદિક સંસ્કાર સાથેજ કરવા હોય તો પણ નાંદીશ્રાદ્ધ એક વારજ કરવું. યમલના સંસ્કાર એક મંડપમાં, એક કાલે અને એક કર્તાએ સાથેજ કરવા હોય તો દોષ નથી એમ પ્રથમ (પત્ર ૩૮૨ માં) કહ્યું-છે. નાંદીશ્રાદ્ધમાં અન્ન ન હોય તો કાચું અન્ન હેવું. તે ન હોય તો હિરણ્ય (સોતું) હેવું. હિરણ્યનો અભાવ હોય તો બે શ્રાવણને ભોજન થાય એટલાં અન્નનું મૂલ્ય એવું યથાશક્તિ કાંઈ પણ દ્રવ્ય, “યુગ્મત્રાક્ષણભોજનપર્વાન્નાન્નિત્ક્રયીભૂતં યથાશક્તિ કિંચિત્ દ્રવ્યં સ્વાહા ન મમ” એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી હેવું. બીજે સધળો વિશેષ નિર્ણય ગર્ભાધાન પ્રકરણમાં (પત્ર ૨૩૧ થી ૨૩૬ માં) વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો છે તે ત્ય-હાંથી જાણવો. એ પ્રમાણે નાંદીશ્રાદ્ધ કહ્યું.

તનોમંહપદેવતાસ્થાપનંપ્રહયજ્ઞસ્વસ્તિવાચનાર્પૂર્વનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંવાકાર્યઃ ॥

ત્યાર પછી મંડપદેવતાનું સ્થાપન અને અહયજ્ઞ એ કર્મ પુણ્યાહવાચનથી પ્રથમ અથવા નાંદીશ્રાદ્ધ પછી કરવાં.

અથકન્યાદાતાવરગૃહંગતઃકરિષ્યમાણકન્યાવિવાહાંગત્વેનવરસ્યસીમાંતપૂજાંકરિષ્યહતિ સંકલ્પ્યગણેશવરજૈસંપૂજ્યવરંપાદપ્રક્ષાલનવસ્ત્રગંધપુષ્પનીરાજનૈઃસંપૂજ્યયથાચારંદુગ્ધાદિ પ્રાશયેન્ તતોવરોમંગલઘોષૈઃવાહનારુઢોવભૂગૃહંગચ્છેત્વરપિતાવધૂંવસ્ત્રાદિનાપૂજયેદિતિય થાચારં લગ્નદિનેકન્યાપિતાકન્યાવાઅન્યોન્યાલિંગિતગૌરીહરયોઃપ્રતિમાંસુવર્ણગૌંપ્યાદિનિ મિતાંક્રાત્યાયનીમહાલક્ષ્મીશર્ચીભિઃસહપૂજયેન્ તત્રકોણચતુષ્પથસ્થાપિતકલશશ્રેણીનાંમ ધ્યેઽપલયુતદૃષદિવસ્ત્રેવાતંદુલપૂર્ણેગૌરીહરૌમંત્રેણપૂજયેન્ તત્ર સિંહાસનસ્થાંદેવેર્શાંસર્વાલંકારસંપુતાં પીતાંબરધરંદેવંચંદ્રાધેઠતશેખરં કરેણાધઃસુધાપૂર્ણકલશંદક્ષિણેનન્ત વરદંચાભયંવા મેનાશ્ચિષ્યચતનુપ્રિયામિતિધ્યાનમંત્રઃ ગૌરીહરમહેશાનસર્વમંગલદાયક પૂજાંગૂહાણદેવેશસર્વદામંગલકુરુ ઇતિપૂજામંત્રઃ કન્યાદેહપ્રમાણેનસપ્તવિંશતિનંતુભિઃ કૃતયાવાંતિકપાદીપંપ્રજ્વાલપસુવાસિનીબ્રાહ્મણાન્ભોજયેન્ રતિગૌરીહરપૂજા ॥

હવે સીમાંતપૂજનનો વિધિ કેહેછે.

હવે કન્યાના દાતાએ વરને ધરે જઈ “કરિષ્યમાણકન્યાવિવાહાંગત્વેન વરસ્ય સી-માંતપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ગણપતિ અને વરુણની પૂજા કરી વરના પગ ધોવરાવી વસ્ત્ર, ચંદન, પુષ્પ અને આરતિ એણેકરી વરની પૂજા કરી પછી જવો પોતાનો આચાર હોય તે પ્રમાણે દૂધ ઇત્યાદિ વરને પીવરાવવું. પછી વરે વાહન

ઉપરે બેસી મંગલશોષે સહિત, કન્યાને ઘરે જવું. પછી પોતાના આચાર પ્રમાણે વરના પિતાએ વસ્ત્ર ઇત્યાદિકવડે કન્યાની પૂજા કરવી. લગ્નને દિવસે કન્યાના પિતાએ અથવા કન્યાએ પરસ્પર આલિંગિત એવી સુત્રણું અથવા ચાંદીવડે ખનાવેલી ગૌરી અને હરની પ્રતિમાનું કાત્યાયની, મહાલક્ષ્મી અને શચી એમણે સહિત પૂજન કરવું. ચાર ખુણામાં સ્થાપન કરેલા કલશના સ્થંભના મધ્ય ભાગમાં પથરા સહિત શિલા ઉપરે અથવા તંદુલપૂર્ણ વસ્ત્ર ઉપરે ગૌરી અને હરની મંત્રે કરી પૂજા કરવી. તેનાં ધ્યાનના મંત્ર—“સિંહાસનસ્થાં દેવેશીં, સર્વાલંકારસંયુતાં ॥ પીતાંબર-ધરં દેવં, ચંદ્રાર્પકૃતશોભરં ॥ કરેણાધઃસુધાપૂર્ણ, કલશં દક્ષિણેન તુ ॥ વરદં ચામયં ધામેનાશ્લિષ્ય ચ તનુપ્રિયાં ॥” એ પ્રમાણે ધ્યાન કરી પૂજા કરવી. પૂજના મંત્ર—“ગૌરીહર મહેશાન, સર્વમંગલદાયક ॥ પૂજાં ગૃહાણ દેવેશ, સર્વદા મંગલં કુરુ,” એ મંત્ર કહી પૂજા કરવી. પછી કન્યા જવડી હેંચી હોય તે પ્રમાણે લાંબાં સત્તાવીસ સૂત્રની વાટ કરી તેવડે દીપક બાળી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રિઓ અને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. એ રીતે ગૌરીહરની પૂજા કહી.

પંચવિંશતિદર્શનાવેળ્યપ્રપ્રંથિસંયુતોલંબાગ્રોવિષ્ટરઃસંપાતઃ વરસ્યયામવેચ્છાજ્ઞાતચ્છા જ્ઞાગૃહ્યચોદિતઃ મધુપર્કઃપ્રદાતવ્યોહ્યન્યશાલેપિદાતરિ દધિમધુમિશ્રંમધુપર્કઃ તત્રદધ્યલા મેપયોજનલંબા મધ્વલામેષર્પિર્ગુરોવાપ્રતિનિધિઃ ગૃહાગતંસ્નાતકંવરંમધુપર્કેનાર્હયિવ્યહતિસં કલ્પઃ વરસ્યદ્વિતીયોદ્વાહેતુસ્નાતકમિતિપદલોપઃ તનોયથાગૃહ્યંમધુપર્કપ્રયોગોજ્ઞાતવ્યઃ एवं ગુરુઃશ્રેષ્ઠવિપ્રાઃરાજાચેતિગૃહાગતાયજ્ઞેતૃતાઋત્વિજશ્ચમધુપર્કેણપૂજનીયાઃ ઋત્વિગાદિનામ પિભર્ચશાલ્યૈવમધુપર્કોનનુદાતશાલ્યા જયંતસ્તુસર્વત્રયજમાનશાલ્યૈવમધુપર્કંદત્યાહ ભજ ગંધપુષ્પધૂપદીપ્પૂજાતેઉપહારોમાષવિકારસહિતોભોજનાર્થદેવઃ एवंમધુપર્કેતત્પૂર્વાકૃતમ્ભોજનાયૈવવરાયોપોષિતોદાતાકન્યાંદદાત્ ॥

હવે મધુપર્કનો વિધિ કેહેછે.

પચીસ દર્ભ લઈ તેની વેણી કરી (ગુંથી) તેને આગળ ગાંઠ આપેલી અને લાંબાં અમ્રવાળો એવો વિષ્ટર કરવો. “કન્યાનો દાતા ભિન્ન શાખાવાળો હોય તો પણ વરની શાખાનાં ગૃહ્યસૂત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે મધુપર્ક દેવો.” દહીં અને મધ મિશ્રિત કરવું તેને મધુપર્ક કહેછે. તેમાં દહીં ન મળે તો દૂધ અથવા જલ લેવું. મધ ન મળે તો ધૂત અથવા ગોલ એ પ્રતિનિધિ બાળવા. “ગૃહાગતં સ્નાતકં વરં મધુપર્કેનાર્હયિવ્યે,” એ રીતે મધુપર્કનો સંકલ્પ કરવો. વરનો ખીજે વિવાહ હોય તો સંકલ્પમાં ‘સ્નાતક’ એ પદનો લોપ કરવો. પછી ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે મધુપર્કનો પ્રયોગ બાળવો. એ પ્રમાણે ગુરુ, શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો અને રાજા એમાંનો કોઈ પોતાને ધરે આવે તો તેની અને યજ્ઞમાં વરેલા ઋત્વિજોની પણ મધુપર્કવડે પૂજા કરવી. ઋત્વિજ ઇત્યાદિકને મધુપર્ક કરવો તે પણ તેમની શાખાને અનુસારેજ કરવો, દા-તાની શાખાને અનુસારે કરવો નહી. જ્યંત અથકાર તો, સર્વત્ર યજમાનની શા-

ખાને અનુસારેજ મધુપર્ક કરવો એમ ઠેકે છે. એ મધુપર્ક પૂજનમાં ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ અને દીપ પર્યંત પૂજા થયા પછી અડદના લાડુસહિત સામગ્રી વરને ભોજન અર્થે દેવી. એ રીતે મધુપર્ક કીધા પછી અથવા તેથી પ્રથમ, જણે ભોજન કરેલું હોય એવા વરને ઘાતાએ ઉપવાસી રહી કન્યા દેવી.

અથલપ્રઘટિસ્થાપનં દશપલમિતતામ્રઘટિનં પર્વદં ગુલોન્નન્દાદશાંગુલવિસ્તૃતં ઘટીયં ત્રંકુર્પાદિતિ સિંધુઃ દ્વાદશાર્ધપલોન્માનં ચતુર્ભિશ્ચતુર્ગુલૈઃ સ્વર્ણમાષૈઃ કૃતચ્છિદ્રં યાવત્પ્રસ્થજલહુતમિતિ નુશ્રીભાગવતે તૃતીયસ્કંધે યુક્તં અસ્યાર્થઃ અશીતિગુંજાત્મકઃ કર્ષઃ અસ્યૈવ સુવર્ણસંજ્ઞા કર્ષચતુષ્પલં તથા ચપટ્પલતામ્રવિરચિતં પાત્રં વિંશતિગુંજોન્મિત સુવર્ણનિર્મિત ચતુર્ગુલદીર્ઘશાલક્રયામૂલે કૃતચ્છિદ્રં કર્પાત્ નેન હિ દ્વેષ્યાવત્પ્રસ્થપરિમિતં જલં પ્રવિશતિ તેન પ્રસ્થજલપૂરણેન તત્પાત્રં જલે યમં ભવતિ તત્પાત્રં ઘટીકાલપ્રમાણં તત્ર પ્રસ્થમાનં તુષોઢશપલાત્મકં પલં સુવર્ણાશ્વત્વારઃ કુડવઃ પ્રસ્થમાઢકં દ્રોણં ચ ખારિકાચેતિ પૂર્વપૂર્વચતુર્ગુણમિત્યુક્તેઃ પ્રંથાંતરે ચતુર્મુષિઃ કુડવશ્વત્વારઃ કુડવાઃ પ્રસ્થદતિ કેચિત્પણિસંખ્યાકગુહવર્ણાશ્ચારે પલસંજ્ઞા કાલઃ લણિપલકાલાનાઢિકેત્યાહુઃ. એવં પ્રમાણીકૃતં ઘટીયં ત્રંસૂર્યમંડલસ્પાધોદયેર્ધાસ્તેવાજલપૂર્ણતામ્રપાત્રે મુત્પાર્ત્ત્રવાક્ષિપેત્ તત્રમત્રઃ મુખ્યં ત્વમસિયં ત્રાણાં ત્રાક્ષણાનિ મિતં પુરા ભવમાત્રાયદં પત્યોઃ કાલસાધનકારણં અનેનમત્રેણ ગણેશશ્વરુણપૂત્રનપૂર્વકં ઘટીયં ત્રંસ્થાપયેત્ એવં સ્થાપિતા ઘટીઆપ્રેયવામ્યનેક્રેતવાયશ્વદિગ્ગતાનશુભા મધ્યસ્થિતાન્યદિગ્ગતાચશુભા એવાપ્રેયાદિપંચદિક્ષુપૂર્ણાનશુભા ઇતિ ઘટીવિચારઃ ॥

હવે લગ્નઘટિકાના સ્થાપનનો વિધિ કેહે છે.

૬૪ પળ વજન ત્રાંખું લઈ તેનો છ અંગુલ જાયો અને ખાર અંગુલ પોજો એવો ઘટીયંત્ર કરવો એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે. “દ્વાદશાર્ધપલોન્માનં, ચતુર્ભિશ્ચતુર્ગુલૈઃ ॥ સ્વર્ણમાષૈઃ કૃતચ્છિદ્રં, યાવત્પ્રસ્થજલહુતં,” એ રીતે તો શ્રીભાગવતના તૃતીય સ્કંધમાં (અધ્યાય ૧૧ માં) કહ્યું છે. એનો અર્થ—એથી ગુંજા (સ્તિ) એટલે એક કર્ષ, એ કર્ષનીજ સુવર્ણ એવી સંજ્ઞા છે. ચાર કર્ષ એટલે એક પળ, એ પ્રમાણે છ પળ વજન ત્રાંખાની ઘટિકા કરવી. અને વીસ ગુંજા ભાર સોનાની ચાર અંગુલ લાંબી સલી કરી તેણેવતી ઘટીનાં મૂળમાં છિદ્ર પાડવું. તે છિદ્રથી તે ઘટિકાપાત્રમાં એક-પ્રસ્થ પરિમિત જળ ભરાય છે, અને તે એક પ્રસ્થ પ્રમાણ જળ ભરાવાથી તે પાત્ર જળમાં યુદે છે, તે પાત્ર એક ઘટિકા કાળનું પ્રમાણ છે. તેમાં પ્રસ્થનું પ્રમાણ તો, સોલ પળ એટલે એક પ્રસ્થ થાય છે. કારણ, “ચાર સુવર્ણ એટલે એક પળ, ચાર પળ તે એક કુડવ, ચાર કુડવ તે એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થ એટલે એક આઢક, ચાર આઢક તે એક દ્રોણ અને ચાર દ્રોણ તે એક ખારિકા,” એવું વચન છે. ખીજા અંથમાં ચાર મુંડી એટલે એક કુડવ, અને ચાર કુડવ એટલે એક પ્રસ્થ, એમ કહ્યું છે. કોઈ અંથકાર, સાઠ ગુરૂ વર્ણના ઉચ્ચાર કરવાને જ કાળ લાગે છે તે પળ કે-હેવાય છે, અને સાઠ પળ એટલે એક ઘટી એમ ઠેકે છે. એ રીતે પ્રમાણરૂપ કરેલો તે ઘટીયંત્ર સૂર્યમંડળના અર્ધ ઉદય ડિવા અર્ધ અસ્ત સમયે જલે ભરેલાં ત્રાંખાનાં

અથવા માટીનાં પાત્રમાં રાખવો. તેમાં મંત્ર—“મુઠ્યં ત્વમસિ યંત્રાણાં, વ્રજ્જાણા નિ-
ર્મિતં પુનઃ ॥ ભવ માવાય દંપત્યોઃ, કાલસાધનકારણં,” એ મંત્ર કરી, (ગણપતિ અને
વરુણની પ્રથમ ખૂટ કરી) ઘટિકાનું સ્થાપન કરવું. એ રીતે સ્થાપન કરેલી ઘડી
આગ્નેય, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય અને વાયવ્ય એ દિશાઓમાં જાય તો તે શુભ નહી. મધ્ય
ભાગ અથવા અન્ય દિશામાં જાય તો તે શુભ છે. એ રીતે આગ્નેય ઇત્યાદિ પાંચ
દિશામાં પૂર્ણ થાય તો શુભ નહી. એ પ્રમાણે ઘટિકાનો વિચાર કર્યો.

અથયોતિર્વિદાદિદેશુમકાલેહસ્તાંતરાલેનંદુલગમીપૂર્વાપરૈઠ્ઠવાપૂર્વરાશૌપ્રત્યઠ્ઠમુખંવરં
અપરસ્મિન્પ્રાઠ્ઠમુર્ધ્વોક્ત્યાંઅવસ્થાપ્ય તયોર્મધ્યેકુંકુમાદિકૃતસ્વસ્તિકાંકિતમંત્રઃપટમુદ્ગદશં
ધાર્યેયુઃ કન્યાવરયોઃપિત્રાદિર્જ્યોતિર્વિદંસંપૂજ્યતદ્દક્ષિણાઃફલપુતાઃકન્યાવરયોર્જલૌદ
તાન્ કન્યાવરૈસાક્ષતહસ્તૌસ્વસ્તિકાલોકનપરૌઅમુકદેવતાયૈનમડનિસ્વસ્વકુલદેવતાંધ્યાયં
તૌતિષ્ઠતઃ યોતિર્વિદામંગલપથાદકપાઠાનિસ્વોક્તકાલેનદેવલગમિતિપઠિત્વા સુમુહૂર્તમસ્તુ
ૐપ્રતિષ્ઠેયુક્તેશ્વરંઃપટમુચ્ચરતોપસાર્યેયુઃ તતઃકન્યાવરૌપરસ્પરધીરસોઽક્ષતપ્રક્ષેપંપરસ્પરે
ક્ષણંચકુર્યાતાં વરોવધ્વાભ્રૂમધ્યેદર્ધપ્રેણૐભ્રૂર્ધ્રુવઃસ્વરિતિપરિમૃજ્યદર્ધનિરસ્વાપઃસ્પૃશન્ વૈ
દિકૈઃપટવમાનત્રાઘ્નજલ્પવાક્યાનિકન્યાપૂર્વકંતાભ્યામક્ષતારોપણંપ્રતિવાક્યંકાર્યં તતઃપ્રા
ણનુલ્લંઘનંપ્રત્યઠ્ઠમુર્ધ્વોક્ત્યાંઠ્ઠવાદાતાદક્ષિણેસપત્નીકડપવિશ્યવરદત્તાર્ણકારાદિરહિતામહત
વસ્ત્રસ્વદેયાલંકારમાત્રયુતાંકનકપુસ્તાંજલિંવરપૂજાવશિષ્ટગંધલિપ્તહસ્તપાદાંકન્યામેવંદયાન્
કુશલ્હસ્તોદેશકાલૌસંકીર્ત્યઅમુકપ્રવરામુકગોત્રોમુકશર્માહંમમસમસ્તપિતૃણાંનિરતિશયાનંદ
પ્રસન્નલોકાવાપ્ત્યાદિકન્યાદાનકલ્પોક્તફલાવાપ્તયેઅનેનવરેણાસ્યાંકન્યાર્પાનુપ્યાદવિપ્યમાણ
સંતત્યાદ્દાશાવરન્દ્વાદશપરાનુપુરુષાંશ્વપવિત્રીકર્તુમાત્મનશ્ચશ્રીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતયેત્રાઘ
ચિવાહવિધિનાકન્યાદાનંકરિપ્યહતિકુશાક્ષતજલેનસંકલ્પ્યડત્યાપકન્યાસંપ્રગૃહ્ય કન્યાંકન
કસંપન્નાંકનકામરણૈયુતાં દામ્યામિવિષ્ણવેનુભ્યંત્રલ્પલોકત્રિગીપયા વિશ્વંભરઃસર્વભૂતઃસા
ક્ષિપ્યઃસર્વદેવતાઃ ઇમાંકન્યાંપ્રદાસ્યામિપિતૃણાંતારણાયચ્છેનુક્તાકાંસ્યપાત્રસ્થકન્યાંજલેઠ
પરિવારંજલિનિધાય દક્ષિણસ્થિતપત્ન્યાસંતતાંક્રિયમાણાંશુદ્ધોદકધારાંસહિરખ્યેવરહસ્તેનિ
ક્ષિપેન્ કન્યાતારયન્તુ પુણ્યંવર્ધયન્તુ શાંતિઃપુષ્ટિસ્તુષ્ટિશ્વાસ્તુ પુણ્યાહંભવંતોબ્રવંતુડત્યાદિવાક્ય
ચતુષ્ટયતિઅમુકપ્રવરામુકગોત્રોમુકશર્માહંમમસમસ્તેત્યાદિપ્રીતયેડત્યંતમુક્તા અમુકપ્રવરોપે
તામુકગોત્રાયામુકશર્મણઃપ્રપૌત્રાયામુકશર્મણઃપૌત્રાયામુકશર્મણઃપુત્રાયામુકશર્મણેશ્રીધર
રૂપિણેવરાયઅમુકપ્રવરામુકગોત્રામમુકશર્મણઃપ્રપૌત્રીઅમુકશર્મણઃપૌત્રીઅમુકશર્મણઃમમ
પુત્રીઅમુકનાર્મીકન્યાંશ્રીરૂપિણીપ્રજાપતિદૈવત્યાંપ્રજોત્યાદનાર્થતુભ્યમહંસંપ્રદદેશતિસહિર
ખ્યહસ્તેસાક્ષતજલેક્ષિપેન્ પ્રજાપતિઃપ્રીયતાં કન્યાંપ્રતિગૃહ્ણાતુભવાનિતિવદેન્ એવંત્રિવારંક
ન્યાતારયતિત્વનાદિનાકન્યાદાનંકાર્યં વરઃૐસ્વસ્તિત્વમુક્તાકન્યાદક્ષિણાંસંસ્પૃષ્ઠા કદંક
સ્માઅદાન્ ૦ પૃથિવીપ્રતિગૃહ્ણાત્વિતિત્રિરુક્તાધર્મપ્રજાસિદ્ધયર્થપ્રતિગૃહ્ણામીતિવદેન્ દાતા
ગૌરિકંકન્યામિમાંવિપ્રયથાશક્તિવિભૂષિતાં ગોત્રાયશર્મણેતુભ્યંદત્તાંવિપ્રસમાશ્રય કન્યેમમા
પ્રતોભૂયાઃકન્યેમેદેવિવાશ્ચર્યોઃ કન્યેમેપૃષ્ઠતોભૂયાસ્ત્વદ્દાનાન્મોક્ષમાપુયામ્ મમવંશકુલેજાતા

પાલિતાવત્સરાષ્ટકં તુષ્પંચિપ્રમવાદતાપુત્રપૌત્રપ્રવર્ધિની ધર્મેન્નાર્થેન્નકામેન્નાનિચરિતવ્યા
ત્વયેયં વરેનાનિચરામીતિ દાતા ઉપવિશ્વકન્યાદાનપ્રતિષ્ઠાસિદ્ધયર્થેદંમુવર્ણમગ્રિદ્દેવત્વંદ
ક્ષિણાત્વેનસંપ્રદદે ઔસ્વસીતિવરઃ તત્તોમોજનપાત્રજલપાત્રાદિદાનનિ પિતામહોદાનક
ર્તાચેત્વૌત્રીમિત્યતઃપૂર્વમમેતિવદેન્ પુત્રીમિત્યતઃપૂર્વનવદેન્ ભ્રાત્રાદિઃપુરુષત્રયકીર્તનમેવકુર્ય
ત્કાપિમમેતિનવદેન્ પ્રપિતામહઃપ્રપૌત્રીમિત્યત્રમમેતિવદેન્ માતુલાદિરન્યોત્રાદાતાસ્વગોત્રં
સ્વવિશેષણત્વેનોક્તામુકશર્મણઃસમસ્તપિતૃણામિતિકન્યાપિતૃનામષ્ટયંતમુક્તા કન્યાવિશે
ષણત્વેનતદ્ગોત્રાદિવદેન્ મમવંશકુલેજાતેત્યત્રમમેતિસ્થાનેકન્યાપિતૃનામવદેન્ દત્તકકન્યા
દાનેમમવંશકુલેદત્તેતિક્રુઃ ॥

હવે જ્યોતિષિએ કહેલા શુભ સમયે, એક હાથને અંતરાયે પૂર્વમાં અને પશ્ચિ-
મમાં એક એક ચોખ્ખાની ઢગલી કરી પૂર્વ દિશામાંની ઢગલી ઉપરે પશ્ચિમાભિમુખ
વર, અને પશ્ચિમ દિશામાંની ઢગલી ઉપરે પૂર્વમુખ કન્યા એ પ્રમાણે બંનેને ઉભા
કરી તે બંનેનાં મધ્યમાં, કુંકુમાદિકવડે સ્વસ્તિક (સાથિયો) જેમાં કાઢેલો હોય એવા
અંતઃપટને ઉત્તર દિશાસામે છેડા રાખી ધરવો. કન્યા અને વર એના પિતા કન્યા-
દિક્ષ જ્યોતિષિની પૂજા કરી તે જ્યોતિષિએ આપેલા અક્ષત કૃણ સહિત, કન્યા અને
વરની અંજલીમાં આપવા. અક્ષત હાથમાં લઈ કન્યા અને વર એમણે અંતઃપ-
ટમાં ચિતેલા સ્વસ્તિકસામે જોતાં “અમુકદેવતાયૈ નમઃ” એ રીતે પોતાના કુળ-
દેવતાનું ધ્યાન કરતાં ઊભાં રહેવું. જ્યોતિષિએ મંગળાષ્ટક કહ્યા પછી પોતે કહેલા
સમયે “તદેવ લગ્નં” એ વાક્ય કહી “સુમુહૂર્તમસ્તુ ઔપ્રતિષ્ઠ” એમ કહ્યા પછી
અંતઃપટ ઉત્તર દિશાકોરે લે લેવો. પછી કન્યા અને વરે પરસ્પરનાં મસ્તક ઉપરે
અક્ષત છાંટવા અને પરસ્પરનું અવલોકન કરવું. વરે કન્યાની બ્રહ્મટી (ભમર)ના
મધ્ય ભાગમાં દર્ભના અગ્રવડે “ઔમૂર્મુવઃસ્વઃ” એ મંત્રેકરી માર્ગન કરી દર્ભનો
ત્યાગ કરી જળનો સ્પર્શ કરવો. વૈદિક ગ્રાહણોએ પાઠ કરાતા ગ્રાહણખંડનાં દરેક
વાક્યની અને પ્રથમ કન્યાએ વરનાં મસ્તક ઉપરે, અને પછી-વરે કન્યાનાં મસ્તક
ઉપરે, એ રીતે પરસ્પરનાં મસ્તક ઉપરે અક્ષત છાંટવા. ત્યાર પછી વરને પૂર્વમુખ
અને કન્યાને પશ્ચિમમુખ કરી દાતાએ વર, કન્યાના દક્ષિણ ભાગમાં (ઉત્તરમુખ)
બેસી વરે આપેલા અલંકારે રહિત નવીન વસ્ત્ર અને પોતે (દાતાએ) દેવાના અલં-
કાર તેણેજ માત્ર યુક્ત, સુવર્ણ સહિત અંજલીવાળી, અને વરનું પૂજન કરતાં શેષ
રહેલાં ચંદનવડે લિપ્ત છે હાથ અને પગ જેના એવી કન્યા દેવી. દાતાએ દર્ભ હા-
થમાં લઈ દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી, “અમુકપ્રવરામુકગોત્રોમુકશર્માર્હં મમ સમસ્ત-
પિતૃણાં નિરતિશયાનંદબ્રહ્મલોકાવાપ્તવાદિકન્યાદાનકલ્પોક્તફલાવાપ્તયે અનેન વરેણાસ્યાં
કન્યાયામુત્પાદાયિષ્યમાણસંતત્યા દ્વાદશાવરાન્ દ્વાદશપરાન્ પુરુષાંશ્ચ પવિત્રીકર્તુમાત્મ-
નશ્ચ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતયે બ્રાહ્મવિવાહવિધિના કન્યાદાનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ
કરી દર્ભ અને અક્ષત સહિત જળ છોડવું. પછી ઉભા થઈ કન્યાને તેડી, “કન્યાં
કનકસંપન્નાં, કનકાભરણૈયુતાં ॥ દાસ્યામિ વિણ્ણવે તુભ્યં, બ્રહ્મલોકજિગીવિયા ॥ વિ-
શ્વંમરઃ સર્વભૂતઃ, સાક્ષિણ્યઃ સર્વદેવતાઃ॥દયાં કન્યાં પ્રદાસ્યામિ, પિતૃણાં તારણાય ચ,”

એ મંત્ર કહી, કાંસાનાં પાત્રમાં કન્યાના હાથ ઉપરે વરનો હાથ રાખી દક્ષિણ બાજુ ઊભેલી સ્ત્રીએ સંતત કરાતી જે શુદ્ધ જળની ધારા તે હિરણ્ય (સુવર્ણ)યુક્ત વરના હાથમાં પાડવી. પછી, “કન્યાનારયતુ । પુણ્યં વર્ધયતુ । શાંતિઃ પુષ્ટિસ્તુષ્ટિશ્ચાસ્તુ । પુ-
 ન્યાહં ભવંતો બ્રુવંતુ.” ઇત્યાદિ ચાર વાક્યનો ઉચ્ચાર કીધા પછી. “અમુકપ્રવરા-
 મુકગોત્રોઽમુકશર્માહં મમ સમસ્તેત્યાદિ, પ્રીતયે” ઇહાં પર્યંત વાક્ય કહી,
 “અમુકપ્રવરોપેનામુકગોત્રાયામુકશર્મણઃ પ્રપૌત્રાયામુકશર્મણઃ પૌત્રાયામુકશર્મણઃ
 પુત્રાયામુકશર્મણે શ્રીધરરૂપિણે વરાય ॥ અમુકપ્રવરામુકગોત્રામુકશર્મણઃ પ્રપૌત્રૈ
 અમુકશર્મણઃ પૌત્રૈર્ અમુકશર્મણઃ મમ પુત્રૈર્ અમુકનામ્નીં કન્યાં શ્રીરૂપિણીં પ્રજાપતિદે-
 વત્યાં પ્રજોત્પાદનાર્થં તુભ્યમહં સંપ્રદદે,” એવું વાક્ય કહી સુવર્ણ સહિત હાથ ઉપરે
 અસિત સહિત ઉદક આપવું, અને “પ્રજાપતિઃ પ્રીયતાં કન્યાંપ્રતિગૃણ્હાતુમવાન્” એમ
 કહેવું. એ રીતે ત્રણ વાર “કન્યા નારયતુ” ઇત્યાદિક પૂર્વોક્ત પ્રકારે કન્યાદાન
 કરવું. પછી વરે “ઔસ્વસ્તિ” એમ કહી કન્યાના જમણા ખભાનો સ્પર્શ કરી,
 “કરદં કસ્માઅદાત્૦ પૃથિવી પ્રતિગૃણ્હાતુ,” એ મંત્ર ત્રણ વાર કહી “ધર્મપ્રજાસિ-
 દ્ધર્થ પ્રતિગૃણ્હામિ” એવું વાક્ય બોલવું. પછી દાતાએ “તૌર્મીં કન્યામિમાં વિપ્ર,
 યથાશક્તિવિભૂષિતાં ॥ ગોત્રાય શર્મણે તુભ્યં, દત્તાં વિપ્ર સમાશ્રય ॥ કન્યે મમાગ્રતો
 ધૂયાઃ, કન્યે મે દેવિ પાર્શ્વયોઃ ॥ કન્યે મે પૃથ્વતો ધૂયાસ્વદ્વાનાન્મોક્ષમાપુયાં ॥ મમ વં-
 શકુલે જાતા, પાલિતા વન્સરાણ્કં ॥ તુભ્યં વિપ્ર મયા દત્તા, પુત્રપૌત્રપ્રવર્દિની ॥ ધર્મે
 ચાર્થે ચ કામે ચ નાતિચરિતવ્યા ત્વયેયં.” એવું વાક્ય કહ્યા પછી વરે “નાતિચગ-
 મિ” એવું વાક્ય કહેવું. પછી (કન્યાદાનની સાંગતા થવામાટે) દાતાએ બેસીને
 કન્યાદાનપ્રતિષ્ઠાસિદ્ધર્થે દંડં સુવર્ણં અગ્નિદૈવત્યં દક્ષિણાત્વેન સંપ્રદદે,” એવું વાક્ય કહી
 સુવર્ણદક્ષિણા દેવી. વરે “ઔસ્વસ્તિ” એમ કહી દક્ષિણા દેવી. પછી ભોજનકર-
 વાનાં પાત્ર તથા જળપાત્રનું દાન કરવું. પિતામહ (દાદો) દાન કરનારો હોય તો તેણે
 દાનવાક્યમાં ‘પૌત્રી’ એ પદથી પ્રથમ ‘મમ’ એ પદનો ઉચ્ચાર કરવો. ‘પુત્રી’ એ પ-
 દથી પ્રથમ ‘મમ’ એ પદનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં. કન્યાદાનકર્તા ભાઈ ઇત્યાદિક
 હોય તો તેણે ત્રણ પુરૂષોનોજ ઉચ્ચાર કરવો, ક્યાંક પણ ‘મમ’ એ પદનો ઉચ્ચાર
 કરવો નહીં. પ્રપિતામહ (પરદાદો) કર્તા હોય તો તેણે ‘પ્રપૌત્રી’ એ પદથી પ્રથમ
 ‘મમ’ એવો ઉચ્ચાર કરવો. મામો ઇત્યાદિક અથવા બીજે કોઈ કન્યાદાતા હોય તો
 તેણે પોતાનાં વિશેષણરૂપે પોતાનાં ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરી “અમુકશર્મણઃ સમસ્તપિતૃણાં”
 એ રીતે કન્યાપિતાનું નામ પછી વિભક્ત્યંત બોલાવી કન્યાનાં વિશેષણરૂપે તે (કન્યા)
 ના પિતાનાં ગોત્ર ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો. ‘મમ વંશકુલે જાતા, એ વાક્યમાં
 ‘મમ’ એને ઠેકાણે કન્યાના પિતાનાં નામનો ઉચ્ચાર કરવો. દત્તાક કન્યાનું દાન ક-
 રવું હોય તો ‘મમ વંશકુલે જાતા’ એ ઠેકાણે ‘મમ વંશકુલે દત્તા’ એવો ઉચ્ચાર કરવો.

અથકન્યાદાનાંગત્વેનગવાદિદાનેમંત્રાઃ યજ્ઞસાધનમૂતાયાવિશ્વસ્યાઘૌઘનાશિની વિશ્વ
 રૂપધરોદેવઃપ્રીયતામનયાગવા હિરણ્યગર્ભસંભૂતંસુવર્ણંચાંગુલીયકં સર્વપ્રદંપ્રયચ્છામિપ્રીના

તુકમલાપતિઃ इत्यंगुलीयस्य क्षीरोदमथनेपूर्वमुद्धृतंकुंडलद्वयं श्रियासहसमुद्धृतंददेश्रीःप्री
यनामितिकुंडलयोः कोचनंहस्तवलयरूपकानिसुखप्रदं विभूषणंप्रदास्यामिविभूषयतुमेसदे
तिवलयरयोः परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्यचभक्षणान् उत्पन्नपापदानेननाम्नपात्रस्यनश्यतु इ
तिनाम्नजलपात्रस्य यानिपापानिकाम्यानिकामोत्थानिरुतानिच कांस्यपात्रप्रदानेनतानि
नश्यंतुमेसदा इतिभोजनार्थकांस्यपात्रस्य भगम्यागमनंचैवपरदाराभिमर्शनं रौप्यपात्रप्रदाने
नतानिनश्यंतुमेसदेतिजलार्थस्यभोजनार्थस्यचरौप्यपात्रस्य पूरितंपूगपूगेननागवल्लीदला
न्वितं पूर्णेनचूर्णपात्रेणकर्पूरपिष्टकेनच सपूगखंडनंदिव्यंगंधर्वाप्सरसांप्रियं ददेदेवनिरातंकं
त्वत्प्रसादात्कुरुष्वमामिनितांबूलस्य एवंदासीमहिषीगजाश्वभूमिस्वर्णपात्रपुस्तकशय्यागृह
रजतवृषभानांदानमंत्राःकौस्तुभेद्वष्ट्याः ॥

હર્ષે કન્યાદાનનાં અંગરૂપ જે ગાય ઇત્યાદિક દાન તેના મંત્ર કહેછે. —
ગોદાનનો મંત્ર—“ યજ્ઞસાધન મૂતા યા, વિશ્વસ્વાઘૌઘનાશિની ॥ વિશ્વરૂપધરો
દેવઃ, પ્રીયતામનયા ગત્વા.” અંગોઠી, કરડા ઇત્યાદિકનો મંત્ર—“ હિરણ્યગર્ભસંમૂતં, સુ-
વર્ણં ચાંગુલીયકં ॥ સર્વપ્રદં પ્રયચ્છામિ, પ્રીણાતુ કમલાપતિઃ.” ડુંડણનો મંત્ર—
“ક્ષીરોદમથને પૂર્વ, મુદ્ધૃતં કુંડલદ્વયં ॥ શ્રિયાસહ સમુદ્ધૃતં, દદે શ્રીઃ પ્રીયતામિતિ.” ક-
ડાનો મંત્ર—“ કોચનં હસ્તવલયં, રૂપકાંતિસુખપ્રદં ॥ વિભૂષણં પ્રદાસ્યામિ, વિભૂષયતુ
મે સદા.” તાંબાનાં જળપાત્રનો મંત્ર—“પરાપવાદપૈશૂન્યા, દમહ્યસ્ય ચ ભક્ષણાન્ ॥ ઉ-
ત્પન્નપાપં દાનેન, તામ્નપાત્રસ્ય નશ્યતુ.” ભોજન સાડે કાંસાનાં પાત્રદાનનો મંત્ર—
“ યાનિ પાપાનિ કામ્યાનિ, કામોત્થાનિ રુતાનિ ચ ॥ કાંસ્યપાત્રપ્રદાનેન, તાનિ નશ્યંતુ
મે સદા.” જળમાટે અથવા ભોજનમાટે આપવાનાં ચાંદીનાં પાત્રનાં મંત્ર—“અગ-
મ્યાગમનં ચૈવ, પરદારાભિમર્શનં ॥ રૌપ્યપાત્રપ્રદાનેન, તાનિ નશ્યંતુ મે સદા.” તાંબૂ-
ણનો મંત્ર—“ પૂરિતં પૂગપૂગેન, નાગવल्लीदलान्वितं ॥ પૂર્ણેન ચूर्णपात्रेन, कर्पूरपिष्टकेन
च ॥ सपूगखंडनं दिव्यं, गंधर्वाप्सरसां प्रियं ॥ ददे देव निरातंकं, त्वत्प्रसादात्कुरुष्व
मां.” એ પ્રમાણે દાસી, ભેંસ, હાથી, ઘોડા, ભૂમી, સુવર્ણપાત્ર, પુસ્તક, શય્યા,
ગૃહ, ચાંદી, અને વૃષભ એમનાં દાનના મંત્ર કૌસ્તુભમાં એવા.

અંતઃપટધારણાદિકન્યાદાનાંતંકેચિદગ્રિપ્રતિષ્ઠાપનોત્તરંકુર્વંતિ કેચિત્પૂર્વાંગહોમોત્તરંકે
ચિદાગ્ન્યસંસ્કારોત્તરમિત્યનેકેપશ્તામત્રસ્વગૃહ્યાનુસારેણાચારાનુસારેણચવ્યવસ્થા તતોવ
ધૂવરાભિષેકઃ તતઃકંકણવંધનં અથાક્ષતારોષણં વધૂવરાભ્યાંઅન્યોન્યતિલકકરણં માલાવં
ધનં અષ્ટપત્રીકંતુકીમાંગલ્પતંત્વાદિદાનં ગણેશપૂજા લઙ્કુલવંધનં ઉત્તરીયવસ્ત્રાંત્રાંથિયોજનં
લક્ષ્મ્યાદિપૂજાદિ इति कन्यदानानुक्रमः प्रायोवल्कचानामन्येषांचयथागृह्यंज्ञेयः ॥

અંતઃપટ ધારણ કરવો ઇત્યાદિકથકી કન્યાદાન પર્યંત કૃત્ય, કેટલાએક અગ્નિ
સ્થાપન કીધા પછી કરેછે, કેટલાએક પૂર્વાંગ હોમ થયા પછી કરેછે, અને કેટલા-
એક આબ્યસંસ્કાર થયા પછી કરેછે, એ પ્રમાણે અનેક પક્ષ છે તેવિષે પોતપોતાનાં
ગૃહ્યસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જેનો જેવો આચાર હોય તેને અનુસારે વ્યવસ્થા જાણવી.
ત્યાર પછી વર કન્યાને અભિષેક કરવો. ત્યાર પછી કંકણ વંધન કરવું, અક્ષતારો-

પણ, કન્યા વરે પરસ્પર તિલક કરવું, પરસ્પરની કોટમાં માસા આંધવી, અષ્ટપુત્રી કાંચલી, મંગળસૂત્ર ઇત્યાદિક વરે કન્યાને દેવાં, ગણપતિપૂજન, લાડુ આંધવા, ઉપરનાં વસ્ત્રની છેડાછેડી આંધવી, લક્ષ્મી ઇત્યાદિકની પૂજા ઇત્યાદિક કરવું, એ રીતનો કન્યાદાનનો અનુક્રમ બહુધા કળવેદીઓનો છે, અને ખીજી સાખાવાળાઓનો તેમનાં તેમનાં ગૃહ્યસૂત્રપ્રમાણે બાળવો.

અથ વિવાહહોમ : વયૂર્વૈપૂર્વોક્તલક્ષણવિદોર્મંત્રઘોષેણાકલ્પવરઃસ્વામનેત્તપવિષ્યવધુંદક્ષિણત્તપવેષ્યદેશકાલૌસંકીર્ત્યપ્રતિગૃહીતાયામસ્પાંત્રધ્વાંભાર્યાત્વસિદ્ધયેવિવાહહોમંકરિષ્યે

इतिसंकल्पयथागृह्यंविवाहहोमंकुर्यात् एतदादिविवाहाग्निंरक्षेत् रक्षितोऽग्निश्चतुर्थीकर्मपर्यंतं

गृहप्रवेशनीयहोमात्पूर्वमनुगतश्चेद्विवाहहोमःपुनःकार्यः गृहप्रवेशनीयोत्तरंगनैहोमद्वयमपिपुनःकार्यं केचित्तुद्वादशरात्रपर्यंतंवृत्तुक्तायाश्चेत्याज्याहुतेःसार्वत्रिकत्वमाश्रित्यात्रापिअपाश्चेत्याहुतिमेवाहुः ॥

હવે વિવાહહોમનો વિધિ કહેછે.

કન્યા, વરે પૂર્વોક્ત લક્ષણેયુક્ત એવી વેદી ઉપરે મંત્રઘોષપૂર્વક આરોહણ કરી વરે પોતાનાં આસન ઉપરે બેસી કન્યાને પોતાના દક્ષિણ ભાગમાં બેસારી દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી “ પ્રતિગૃહીતાયામસ્પાંત્રધ્વાં ભાર્યાત્વસિદ્ધયે વિવાહહોમં કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ કરી ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે વિવાહહોમ કરવો. એ સમયથી વિવાહહોમ અગ્નિનું રક્ષણ કરી રાખવું. ચતુર્થીકર્મ પર્યંત રાખેલો અગ્નિ ગૃહપ્રવેશનીય હોમથી પ્રથમ નષ્ટ થાય તો ફરી વિવાહહોમ કરવો. ગૃહપ્રવેશનીય હોમ થયા પછી બીજો તો બીજો હોમ ફરી કરવા. કોઈ અંથકાર તો, આર દિવસ પર્યંત ગૃહાગ્નિ નષ્ટ થાય તો વૃત્તિ અંથમાં કહેલી “ અપાશ્વાં ” એ મંત્રે કરી ધૃતની આહુતિ દેવી એવો સાર્વત્રિક નિયમ છે માટે તેનો આશ્રય કરી આ સ્થળે પણ “ અપાશ્વાં ” એ આહુતિજ દેવી એમ કહેછે.

અથ ગૃહપ્રવેશનીયહોમ : સચ્ચવજ્ઞાસહસ્વગૃહંગતસ્પવિહિતસ્તથાપિશિષ્ટાઃશ્વશુરગૃહેઽવકુર્વંતિ તન્નાર્ધરાત્રોત્તરંવિવાહહોમેપરેયુઃપ્રાતસ્તિથ્યાદિસંકીર્ત્યમમાર્ગેઘૃગ્નાગ્નિવસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેઠ ધૃગૃહપ્રવેશનીયાગ્ન્યેહોમંકરિષ્યે

इतिसंकल्पःकार्यः अर्धरात्रात्पूर्वविवाहहोमेतदैवहोमोत्तरंपुनस्तिथ्यादिसंकर्तव्यपूर्वकरात्रापिगृहप्रवेशनीयहोमकरणेदोपोन यत्तु

विवाहहोमगृहप्रवेशनीयहोमयोरेकतंत्रेणानुष्ठानंकुर्वीतितन्मयुक्तं विवाहाग्नेरवगृहप्रवेशनीयहोमोत्तरंग्मत्सिद्धिराश्वलायननैत्तिरीपादीनांभवति नैत्तिरीयाकत्यायनादीनांपुनराधानेप्रकारान्तरमस्ति यद्विराज्जीषट्घटीमभ्येष्ट्युत्પत्तिस्तदागृहप्रवेशनीयाभावेपિष્વનીपातादिसંभवेपિતदैवૌપાસનહોમારંભઃ તદુત્તરંચેત્પરદિનેસાયમૌપાસનારંભઃ સચેત્યં સાયંસંધ્યામુપાસ્યવિવાહાગ્નિપ્રજ્વાલ્યપ્રાણાનાયમ્ય દેશકાલૌસંકીર્ત્યાસ્મિન્વિવાહાગ્નૌયથોક્તકાલેશ્રીપરમેશ્વરપ્રતિન્યર્થવાવજ્જીવમુપાસનંકરિષ્યે

इतिसंकल्पपुनर्देशकालौसंकर्तव्यश्रीपरमेश्वरप्रतिन्यर्थसायंप्रातरौपासनहोमૌકરિષ્યે ત્રેદાનીંસાયમૌપાસનહોમંકરિષ્યે પ્રાતસ્તુપૂર્વસંકલ્પિતપ્રાતરૌપાસનહોમંકરિષ્યે

इतिसंकल्पहोमःकार्यः ॥

હવે ગૃહપ્રવેશનીય હોમ કેહેછે.

કન્યા સહિત વરે પોતાને ધરે ગયા પછી પોતાને ધરે ગૃહપ્રવેશનીય હોમ કરવો એમ કહ્યુંછે, તથાપિ શિષ્ટ જન સસરાને ધરેજ કરેછે. ત્યારે વિવાહહોમ અર્થ રાત્રિ પછી થયો હોય તો બીજા દિવસે પ્રાતઃ કાળે તિથિ, વાર ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરી “મમાગ્નેર્ગૃહ્યાગ્નિવસિદ્ધિદારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં ગૃહપ્રવેશનીયાર્હ્યં હોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. મધ્ય રાત્રિથી પ્રથમ વિવાહહોમ થયો હોય તો તે વિવાહહોમ થયા પછી તેજ સમયે દ્રુરિ તિથિ, વાર ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરી સંકલ્પ કરી રાત્રિમધ્યે પણ ગૃહપ્રવેશનીય હોમ કરવાનો દોષ નથી, પરંતુ વિવાહહોમ અને ગૃહપ્રવેશનીય હોમ એમનું એકતંત્રે જ અનુશ્રાન કરેછે તે યોગ્ય નથી. આશ્વસાપન, તૈત્તિરીયશાખી ઇત્યાદિકના ગૃહ્યાગ્નિની સિદ્ધિ ગૃહપ્રવેશનીય હોમ થયા પછી વિવાહ્યાગ્નિપદીજ થાયછે. તૈત્તિરીય, કાત્યાયન ઇત્યાદિક શાખાવાળાઓનાં પુનરાશ્રાનવિધે બીજે પ્રકાર છે. જો રાત્રિયે છ ઘડીની માંઘ અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હોય, તો ગૃહપ્રવેશનીય હોમ ન થયા છતાં પણ વ્યતીપાત ઇત્યાદિક કુયોગનો સંભવ હોય તો તે સમયેજ ઔપાસન હોમનો આરંભ કરવો. છ ઘડી પછી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તો બીજા દિવસે સાયંકાળે ઔપાસન હોમનો આરંભ કરવો. તે આ રીત—સાયંસંધ્યા કરી વિવાહ્યાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી પ્રાણાયામ કરી દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી “અભિનુ વિવાહાગ્ને યયોક્તકાલે શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં યાવજ્જીવમુપાસનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી દ્રુરિ દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી “શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં સાયંપ્રાનરૌપાસનહોમૌ કરિષ્યે । તત્ત્વેદાનીં સાયમૌપાસનહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. પ્રાતઃ કાળે તો, “પૂર્વસંકલ્પિતપ્રાનરૌપાસનહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી હોમ કરવો.

અગ્નિરાત્રં વૂવરૌત્ર ચચારિણાવલંકુર્વાણાવધઃ શાવિનાવક્ષાગલવળાશિનૌતિષ્ઠેતાં ॥

હવે ત્રણ રાત્રિ પર્થત કન્યા અને વરે; પ્રભચારી, અસંકારયુક્ત, ભૂમિ ઉપર નિદ્રા કરવી, ક્ષાર લવણ રહિત ભોજન કરવું, એ રીતે રહેવું.

અચતુર્થદિવસેરિણીદાનં તત્ત્વવધૂપિતૃભ્યામુપોષિતાભ્યામુપોષિતાયૈવમાત્રેકાર્થં વર માતૃજોદોષેત્સ્યાઃ શુદ્ધિપ્રતીક્ષાકરણાર્થં ભવે મનસાપાત્રશુદ્ધિસ્પેતિરીત્યાતાં મનસોદ્ધિઐરિણીદાનં વધૂવરમાત્રેરિવાહોત્તરદેવકોત્યાપનાત્માકૃતજોદોષપૂર્વોક્તાં શાંતિકૃત્વાશુદ્ધર્થેનમંકટેશુદ્ધેઃ પ્રાગપિદેવકોત્યાપનંકાર્યં માતુલાદેઃ કર્તૃતરસ્પણ્યારત્રસિર્મૌતીપ્રકરણેઽન્તં એવં વિવાહોત્તરમાશૌચપાનેચતુર્થીકર્મપર્થતંપ્રાપ્તકર્મકરણેદાનુર્વસ્યકન્યાયાશ્વનાશૌચં આશૌચાંતદેવકોત્યાપનં અર્સંભવેઆશૌચમધ્યેએવદેવકોત્યાપનંકૃત્વાઆશૌચંકાર્યં વિવાહાત્પૂર્વમાશૌચરત્તોદોષયોસ્તુપ્રાગુક્તં ચતુર્થીકર્મહોમઃ કૌસ્તુભેઽન્તઃ । એતંકેચિત્કુશાલિનોનકુર્વાતે મંડપોદ્વાસનદિનનિર્ણયોમંડપોદ્વાસનપર્થતંકર્તૃત્વાકર્તૃવ્યનિર્ણયશ્ચોપન યનપ્રકરણેઽન્તસ્ત્રૈવદ્રષ્ટવ્યઃ નસ્નાયાદુત્સવેતીતેમંગલંવિનિવર્ત્યચ અનુવ્રજ્યસુદૃઢંધૂનર્ચયિત્વેદેવતાં સ્ના

નંસચૈલંતિલમિશ્રકર્મપ્રેતાનુયાનંકલશપ્રદાનં અપૂર્વતીર્થામરદર્શનંચવિવર્જયેન્મંગલોઽધ્દ
મેકં માસપદ્મકંવિવાહદૌવ્રતપ્રારંભણેપિચ જીર્ણભાંડાદિનત્યાગ્યંગૃહસંમાર્જનંતંથા ડહ્વં
વિવાહાતુત્રસ્પતયાચવ્રતવંધનાન્ આત્મનોમુંડનંચૈવવર્ષત્રર્ષાધિમેવચ માસમન્યત્રસંસ્કારેત્રિ
માસંચૌલકર્મણિ પિંડદાનંપૃદાસ્નાનંનકુર્યોત્તિજનર્પણં અર્પણંવિવાહવ્રતવંધચૌલોત્તરવર્ષષ
ષ્માસત્રિમાસેપુઅન્યદૃદિશ્રાદ્ધપુત્રમંગલોત્તરંચ માસમેકંપિંડદાનંતિલનર્પણનિવેષસ્ત્રિપુરુષ
સર્પિંદાનામેવ એવંમુંડનનિવેષોપિ વ્રતોદ્વાહૌતુમંગલમિતિપક્ષેર્મૌઙ્યુત્તરંમુંડનનિવેષઃ વ્રતવં
ધસ્યમુંડનરૂપત્વપક્ષેતુનનિવેષઃ આત્મનોમુંડનમિતિકર્માગતયાપ્રાપ્તરાગપ્રાપ્તંચમુંડનંનિષિ
ધ્યતે અન્નાપચાદઃ ગંગાયાંભાસ્કરક્ષેત્રેમાતાપિત્રોર્મૃતાહનિ આધાનેસોમયાગાદૌદર્શાદૌક્ષૌર
મિપ્યતે મહાલયેગયાશ્રાદ્ધેપિત્રોઃપ્રત્યાશ્લોકેતથા સર્પિંહ્યંતપ્રેતકર્મશ્રાદ્ધોદશકેષ્વાપિ કુ
તોદ્વાહાદિકઃકુર્યાન્પિંડદાનંચતર્પણં કેચિદ્વાતૃપિતૃવ્યાદેરાશ્લોકેષ્વેવમૂચિરે એવંપિંડપિતૃ
ત્રેઅષ્ટકાન્વષ્ટકાપૂર્વેતુઃશ્રાદ્ધેપુનર્પિંડદાનનિવેષઃ દર્શશ્રાદ્ધંત્વપિંડકર્મવેનેષ્વઘ્નચાનાંધ્યતિ
વંગેન ઇતિમંડપોદ્વાસનોત્તરંકાર્યાકાર્યનિર્ણયઃ ॥

હવે ચોથે દિવસે ઐરિણી દાન કરવું. તે ઐરિણી દાન કન્યાનાં ઉપવાસી
માતા પિતાએ ઉપવાસી એવી વરની માતાને હેવું. વરની માતા રજસ્વલા છતાં
તે શુદ્ધ થવા પર્યંત પ્રતીક્ષા કરવાનો અસંભવ હોય તો, (જેમ કોઇને દાન કરવાનું
હોય અને તે પાસે ન હોય તો મનમાં તેનો ઉદ્દેશ કરી દાન કરેછે તે રીતે)
વરની માતાનો મનમાં ઉદ્દેશ કરી ઐરિણી દાન કરવું. વિવાહ થયા પછી
દેવક (કુળદેવ)નાં ઉત્થાપન થયાથી પ્રથમ કન્યા અથવા વરની માતાને રજેદર્શન
થાય તો શુદ્ધિ થયા પછી પ્રથમ કહેલી શ્રીશાંતિ કરી દેવકોત્થાપન કરવું. સંકટ
હોય તો શુદ્ધિથકી પ્રથમ પણ (શાંતિ કરી) દેવકોત્થાપન કરવું. મામો ઇત્યાદિક
અન્ય કર્ત્તાની સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તો તેનો નિર્ણય મૌજી પ્રકરણમાં (પત્ર ૩૧૬
માં) કહ્યોછે. એ રીતે વિવાહ થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો ચતુર્થી કર્મ પર્યંત
પ્રાપ્ત થયલાં કર્મ કરવાવિષે દાતા, વર અને કન્યા એમને આશૌચ નથી. દેવકો-
ત્થાપન આશૌચને અંતે કરવું. આશૌચ ગયા પછી દેવકોત્થાપન કરવાનો અસંભવ
હોય તો આશૌચમધ્યેજ દેવકોત્થાપન કરી આશૌચ પાળવું. વિવાહ થવાથી પ્રથમ
આશૌચ, રજેદોષ એ પ્રાપ્ત થયાં હોય તો તેનો નિર્ણય પ્રથમ (પત્ર ૩૮૮ માં)
કહ્યોછે. ચતુર્થી કર્મ સંબંધી હોમ કૌસ્તુભમાં કહ્યોછે. કેટલાએક ઋક્ષાપ્ત્રી એ
ચતુર્થી કર્મ સંબંધી હોમ કરતા નથી. મંડપવિસર્જનના દિવસનો નિર્ણય, અને
મંડપવિસર્જન પર્યંત કયાં કર્મ કરવાં કયાં કર્મ ન કરવાં એનો નિર્ણય ઉપનયન પ્ર-
કરણમાં (પત્ર ૩૩૩ માં) કહેલો છે તે ત્યહાં જોવો. ઉત્સવ સમાપ્ત થયા પછી;
મંગલ કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી; સંબંધી, બાંધવ એમને વિદાય કરી આવીને; અને
ઘણદેવતાની પૂજા કીધા પછી એટલાં કર્મ કર્યાં છતાં સ્નાન કરવું નહી. મંગલ
કાર્ય થયા પછી એક વર્ષ પર્યંત, વસ્ત્ર સહિત સ્નાન, તિલસહિત તર્પણ, શયની
પાછલ ગમન, કુંભદાન, નવીન તીર્થયાત્રા, અને અપૂર્વ દેવનું દર્શન એટલાં કૃત્ય
કરવાં નહી. વિવાહાદિક તથા વ્રતનો પ્રારંભ એ કરેલાં હોય તો છ માસ પર્યંત

જીનાં વાસણ ઇત્યાદિ ખાર ફેકવાં નહી, અને ઘરમાં સાવેણીથી ઝાડું કાઢવું નહી. પુત્રનો વિવાહ કીધા પછી એક વર્ષ પર્યંત અને પુત્રની મૌજ કીધા પછી છ માસ પર્યંત (કર્તાએ) પોતાનું મુંડન કરવું નહી. ચૌલ વિના ખીજ સંસ્કાર કીધા હોય તો એક માસ પર્યંત અને ચૌલ કીધું હોય તો ત્રણ માસ પર્યંત પિંડ-દાન, મૃત્તિકારસ્નાન અને તિલતર્પણ એ કરવાં નહી. વિવાહ, મૌજ અને ચૌલ એ સંસ્કાર થયા પછી ક્રમે કરી એક વર્ષ, છ માસ અને ત્રણ માસ પર્યંત તથા ખીજ નાંદીશ્રાદ્ધયુક્ત મંગલકાર્ય થયા પછી એક માસ પર્યંત પિંડદાન અને તિલતર્પણ એ કરવાં નહી એવો જ નિષેધ કહ્યો તે ત્રિપુરૂષસપિંડવિષયકજ જાણવો. એ રીતે મુંડનનો નિષેધ તે પણ ત્રિપુરૂષસપિંડવિષયકજ છે. મૌજ અને વિવાહ એ મંગળ છે એ પક્ષમાં મૌજ કીધા પછી મુંડન કરવું નહી. મૌજ એ મુંડનરૂપ છે એ પક્ષવિષે તો મુંડનનો નિષેધ નથી, એટલે મુંડન કરવામાં દોષ નથી. ‘પોતાનું મુંડન કરવું નહી’ એમ જ કહ્યું તેણે કરી કર્મનાં અંગરૂપે પ્રાપ્ત થયલું મુંડન અને પોતાની ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત મુંડન એ સથળાંઓનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાયછે. એ નિષેધવિષે અપવાદ—“ગંગા, કુરુક્ષેત્ર, માતા પિતાનો મૃત્યુદિવસ, અગ્ન્યાધાન, સોમયાગ ઇત્યાદિક અને દર્શ આદિક એ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયું હોય તો ક્ષૌર કરાવવું.” વિવાહાદિક કરેલા હોય તેણે પણ મહાલય, ગયાશ્રાદ્ધ, માતા પિતાનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ, સર્પેડીકરણ પર્યંત પ્રેતકર્મ અને સોળ માસિકશ્રાદ્ધ એમને-વિષે પિંડદાન અને તિલતર્પણ કરવાં.” “કોઈ અંથકાર ભાઈ, કાકા ઇત્યાદિકનાં પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધવિષે પણ પિંડદાન તથા તર્પણ કરવું એમ કહેછે.” એ રીતે પિંડપિતૃયજ્ઞ, અષ્ટકા, અન્વષ્ટકા અને પૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધ એમને વિષે પિંડદાનનો નિષેધ નથી. દર્શશ્રાદ્ધ તો પિંડ રહિતજ કરવું, એથી કગ્વેદીઓને વ્યતિપંગ (બને સાથે કરવાં) એમ નથી, એ પ્રમાણે મંડપવિસર્ગન પછી કયાં કર્મ કરવાં અને કયાં ન કરવાં એનો નિર્ણય કહ્યો.

અથવધૂપ્રવેશઃ વિવાહાત્ષોડશદિનાંતઃસમદિનેપુપ્ત્ત્વમસપ્તમનવમદિનેપુચરાત્રૌસ્થિર
લગ્નેનૂતનમિન્નગૃહેવધૂપ્રવેશઃશુભઃ પ્રથમદિનેપિકેચિન્ પષ્ટદિનેનિષેધઃપ્રયોગરત્નોક્તોનિ
મૂલઃ ષોડશદિનમધ્યેપૂર્વોક્તદિનેપુપ્રવેશોક્તનક્ષત્રતિથિવારગોચરસ્થચંદ્રવલાદ્યભાવોપિગુ
રુશુક્રાસ્તાદાવપિનદોષઃ વ્યતીપાનેક્ષયતિથૌગ્રહણેવૈધૃતૌતથા અમાસંક્રાંતિવિષ્ટદ્યૌપ્રાપ્ત
કાલેપિનાચરેન્ પ્રથમનવવધૂપ્રવેશેવિવાહાર્થમનેચપ્રતિશુક્રદોષોનાસ્તિ દિરાગમનેએવસં
મુખશુક્રદોષઃ ષોડશદિનોત્તરંમાસપર્વંતંવિષમદિનેપુમાસોત્તરંવિષમમાસેષુવર્ષોત્તરંવિષમ
વર્ષેષુવધૂપ્રવેશઃશુભઃ સમેષ્વેતેપુવૈધવ્યાદિદોષઃ પંચમવર્ષોત્તરંસમવિષમવિચારોનાસ્તિ
ષોડશદિનોત્તરંવધૂપ્રવેશેનક્ષત્રાણિ અશ્વિનીરોહિણીમૃગશુવ્યમધોત્તરાત્રપહસ્તચિત્રાસ્વાત્ય
નુરાધામૂલશ્રવણધનિષ્ટારેવત્યઃશુભાઃ માસોત્તરંમાર્ગશીર્ષમાષફાલ્ગુનવૈશાખજ્યેષ્ઠમાસાઃ
શુભાઃ ચતુર્થીનવમીચતુર્દશીપંચદશીભિન્નતિથયોરવિભૌમેતરવારાશ્ચશુભાઃ इतिनववधू
પ્રવેશઃ ॥

હવે વધૂપ્રવેશનો નિર્ણય કેહેછે.

વિવાહ થયા પછી સોળ દિવસની માંઢ સમ દિવસે તથા પાંચમે, સાતમે અને નવમે એ વિપમ દિવસે; રાત્રિએ; સ્થિર લગ્નમાં; નવીન ન હોય એવાં ઘરમાં; વધૂ-પ્રવેશ શુભ છે. પ્રથમ દિવસે પણ વધૂપ્રવેશ કરવો, એમ કોઈ અંચકાર કેહેછે. પ્રયોગરત્ન ગ્રંથમાં છઠા દિવસનો નિર્ણય કહ્યોછે પણ તે નિર્ભૂળ છે. સોળ દિવસની માંઢ પ્રથમ કહેલા દિવસે; પ્રવેશવિષે ઉક્ત નક્ષત્ર, તિથિ, વાર, ગોચરનું ચંદ્રબળ ઇત્યાદિક ન હોય તથાપિ દોષ નથી, અને ગુરુ, શુક્રના અસ્તાદિકનો પણ દોષ નથી. “વ્યતીપાત, ક્ષય તિથિ, ગ્રહણ, વૈધૃતિ, અમાવાસ્યા, સંક્રાંતિ અને વિષ્ટિ (ભદ્રા) ઇત્યાદિક કુયોગ હોય તો પ્રામકાળ (મુખ્ય સમય) છતાં પણ તે કરવું નહીં; એટલે જે શુભ કર્મના જે દિવસો કહ્યાછે તે દિવસે જે વ્યતીપાત ઇત્યાદિક હોય તો તે શુભ કર્મ કરવું નહીં. પ્રથમ નવીન વધુનો પ્રવેશ અને વિવાહ અર્થે જવું એ વિષે પ્રતિશુક્રનો દોષ નથી. દ્વિરાગમન (પરણ્યા પછી બીજી વાર સ્ત્રી પોતાને ઘરે આવે તે) વિષેજ સંમુખ શુક્રનો દોષ છે. સોળ દિવસ પછી અને એક માસની માંઢ વધૂપ્રવેશ કરવો હોય તો વિપમ દિવસે કરવો, એક માસ પછી કરવો હોય તો વિપમ (એકી) માસમાં કરવો, અને વર્ષ પછી કરવો હોય તો વિપમ વર્ષમાં કરવો, તે શુભ છે. સોળ દિવસ પછી સમ દિવસ, સમ માસ અને સમવર્ષમાં વધૂપ્રવેશ કરવાથી વૈધવ્યાદિક દોષ થાયછે. પાંચમાં વર્ષ પછી વધૂપ્રવેશવિષે સમ, વિપમનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. સોસ દિવસ પછી વધૂપ્રવેશવિષે નક્ષત્ર—અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશિર, પુષ્ય, મધ્ય, ઉત્તરાશ્વિન, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્ર-પદા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, મૂલ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, અને રેવતી એટલાં પદા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, મૂલ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, અને રેવતી એટલાં નક્ષત્ર શુભ છે. એક માસ પછી માર્ગશીર્ષ, માઘ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ એ માસ શુભ છે. ચોથું, નોમ, ચૌદસ, પૂનમ, અને અમાસ એ તિથિયો વર્જિત કરી અન્ય તિથિએ શુભ છે. રવિ વાર અને બૌમ વાર એ વર્જ્ય કરી બીજા વાર શુભ છે. એ રીતે નવીન વધુનો પ્રવેશ કહ્યો.

અથદ્વિરાગમનં તત્રમાગપાલ્નુર્વેશાભ્યાઃશુક્લપક્ષશ્ચશુભાઃ અશ્વિનીરોહિણીપુનર્વસુપુ-
ષ્યોત્તિગત્રવાનુગાધ્યેષ્ટાહસ્તસ્વાતીચિત્રાશ્રવણશતતાગકાનક્ષત્રેપુલ્વંદ્રવુધગુરુશુક્રવારેગુરુ
શુક્રાસ્તાદિરહિતેસ્થિસ્ત્વપ્રાદિશુભકાલેદ્વિતીયવધૂપ્રવેશઃશુભઃ ॥

હવે દ્વિરાગમન (બીજી વાર વધૂ ધરે આવે તે) કેહેછે.

દ્વિરાગમનવિષે માઘ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ એ માસ અને શુક્લ પક્ષ એ શુભ છે. અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણે ઉત્તરા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, હસ્ત, સ્વાતી, ચિત્રા, શ્રવણ, અને શતભિષા એ નક્ષત્રોનેવિષે; ચંદ્ર, ગુરુ, ગુરુ, અને શુક્ર એ વારોનેવિષે; ગુરુ, શુક્રના અસ્તાદિકે રહિત એવા સ્થિર લગ્નાદિક શુભ કાળનેવિષે બીજી વાર વધૂપ્રવેશ શુભ છે.

દ્વિરાગમનેધિમાસવિષ્ણુશયનમહાસાસમવત્સરા.પ્રતિશુક્રાદિદોષાશ્વર્ય્યાઃ દ્વિરાગમો પિયદિવિવાહમારમ્પષોડશદિનમધ્યેક્રિયનેતદાપ્રતિશુક્રાદિદોષોસ્તાદિદોષશ્વનાસ્તિ દ્વિરાગમેષોડશવાસરાંતરેકાદશાહેસમવાસરેષુ નચાત્રઋક્ષંનતિથિર્નયોગોનવારશુદ્ધ્યાદિવિચારણીયં કેવલાંગિરસકેવલભૂગભરદ્વાજવસિષ્ઠકર્યપાત્રિવત્સમોત્રાણાંપ્રતિશુક્રદોષોન રે વત્યશ્ચિનીમરણીકૃત્તિકાચરણેપુષ્કરેદ્રેસતિશુક્રસ્પાંધત્વાત્પ્રતિશુક્રદોષોન દુર્મિશ્વેદશવિઞ્નવેવિવાહેતીર્થગમનેષ્કનગરગ્રામયોશ્વપ્રતિશુક્રદોષોન इतिદ્વિરાગમઃ ॥

દ્વિરાગમનવિષે અધિક માસ, વિષ્ણુશયન માસ (આષાઢ સુદ એકાદશી થકી કાર્તિક સુદ દ્વાદશી પર્યંત ચાર માસ), સમ વર્ષ, અને પ્રતિશુક્રાદિક દોષ એ વર્ચ કરવા. દ્વિરાગમન પણ જે વિવાહથકી સોળ દિવસની માંદા કરવું હોય તો તેવિષે પ્રતિશુક્રાદિક દોષ અને અસ્તાદિક દોષ નથી. “વિવાહથકી સોળ દિવસની માંદા અચ્ચારમે દિવસે અથવા સમ દિવસે દ્વિરાગમન કરે તો તે વિષે નક્ષત્ર, તિથિ, યોગ વારશુદ્ધિ ઇત્યાદિકના વિચાર કરવાની જરૂર નથી.” કેવલાંગિરસ, કેવલભૂગ, ભરદ્વાજ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ, અત્રિ અને વત્સ એ ગોત્રવાળાઓને પ્રતિશુક્રનો દોષ નથી. રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, અને કૃત્તિકાનો પ્રથમ પાદ એ નક્ષત્રોમાં ચંદ્ર હોય તો શુક્રને અંધપણું છે માટે તે સમયે પ્રતિશુક્રનો દોષ નથી. દુષ્કાળ, દેશમાં ઉપદ્રવ, વિવાહ, તીર્થયાત્રા, એક નગર અને એક ગામ એમનેવિષે પ્રતિશુક્રનો દોષ નથી. એ પ્રમાણે દ્વિરાગમનનો નિર્ણય કહ્યો.

ઉદાહરણપ્રથમેશુભૌવદિવસેદ્વર્નર્ગૃહેકન્યકાહન્યાત્તજ્જનર્નીક્ષયેનિજતન્નુષ્પેદ્રેપનિષ્પેદ્રકં॥
પૌષેચશ્વશુરંપતિન્નમલિનેચૈત્રેસ્વાપિત્રાલયેતિષ્ટંતીપિતરંનિહંતિનમયંતેપામભાવેભવેન્ ॥ इति
વધ્વાઃપ્રથમાદ્દેનિવાસવિચારઃ ॥

પતિ આદિકને ધરે પ્રથમ વર્ષમાં નિવાસનો નિષેધ કેહેછે.

“વિવાહથકી પ્રથમ વર્ષમાં આષાઢ માસે જે પતિને ધરે રહે તો પતિની માતા એટલે પોતાની સાસુનો તે કન્યા નાશ કરેછે. ક્ષય માસમાં રહે તો પોતાનાં શરીરનો, જ્યેષ્ઠ માસમાં જડનો, પૌષ માસમાં સસરાનો, અધિક માસમાં પતિનો, અને ચૈત્ર માસમાં પિતાને ધરે રહે તો પિતાનો નાશ કરે, માટે એ માસોમાં કન્યાએ તે ધરે રહેવું નહી. જે સાસુ ઇત્યાદિક ન હોય તો ભય નથી. એ રીતે પ્રથમ વર્ષમાં કન્યાનાં રહેવાનો નિર્ણય કહ્યો.

અથપુનર્વિવાહઃ દુષ્કલપ્રેયથોક્તપ્રહતારાત્તમાવેડન્યત્રાપિદુષ્ટયોગાત્તશુભકાલેકૂપ્માંડીયુત્તહોમાદિયથોક્તવિધિવિનામૂતકાદૌચવિવાહેજાતેનયોરેવદંપત્યોઃસુમુહૂર્તેપુનર્વિવાહઃકર્તવ્યઃ સુરાપીવ્યાધિતાધૂર્નાધ્વંધ્યાર્થદ્વયપ્રિયંવદા સ્ત્રીપ્રસૂશ્વાધિવેત્તત્ત્વાપુરુષદ્વેષિણીતથા અધિવેદનં માર્યાનરકરણં અપ્રજાંદશમેવપેક્ષીપ્રજાંદાદશેત્યજેન્ મૃતપ્રજાંપંચદશેસત્ત્વસ્ત્વપ્રિયવાદિર્નો અત્રાપ્રિયવાદોવ્યભિચારઃ પ્રતિકૂલભાષણરૂપસ્યનસ્યપ્રાયઃકલૌસાર્વત્રિકત્વાત્ આજ્ઞાસંપાદિર્નીદંક્ષાંવીરસૂંપ્રિયવાદિર્નો પત્નીત્યક્તાભોગાર્થમન્યોદ્વાહીપૂર્વભાર્યાયેસ્વધનસ્યતુનીયાંશંદ

દ્યાન્ નિર્ધનશ્વેન્નાંપોષયેન્ મનુઃ અધિવિન્નાતુપાનામિર્નિર્મચ્છેદ્રોષિતાગૃહાન્ સાસદ્યઃસ
ન્નિરોદ્ધવ્યાત્યાગ્યાવાકુલસન્નિધૌ અગ્નિશુશ્રૂષાદિધર્માચરણંજ્યેષ્ઠયાસહકાર્યં નતુકનિ
ષ્ટયા इदંજ્યેષ્ઠાયાઆજ્ઞાસંપાદિનીત્વે यदितुरोषादिशीलेनसमनंतरोक्तमनुवाक्याज्ज્યેષ્ઠાકુ
લસન્નિધૌમ્યાગાર્હગૃહાંતરેનિરોધાર્હવાતર્હિકનિષ્ટવાપિસહધર્મચરેદન્યથાધર્મશ્ચંશાપાતાન્
તથાવીરસુતાયામ્યાદાજ્ઞાસંપાદિનીચયા दक्षाप्रियंवदाशुद्रातामत्रविनियोजयेदिनिमाध
વીયેમ્મૃતેશ્ચ द्वितीयविवाहहोमःपूर्वविवाहसंबंधिगृह्याग्नावेवकार्यः तदसंभवेलौकिकाग्रौ
कार्यः लौकिकाग्रौकरणक्षेद्वितीयविवाहहोमादिनोत्पन्नाग्नेर्गृह्याग्नित्वात्तद्वयोर्गृह्याग्र्योः
संसर्गःकार्यः ॥

હવે પુનાર્વિવાહ (ફરીને વિવાહ) કેહેછે.

દુષ્ટ લગ્ન; યથોક્ત અહ, તારા ન હોય; બીજા પણ દુષ્ટ યોગ ઇત્યાદિક અશુભ
સમયે વિવાહ થયો હોય તો અથવા ફૂંમાંડી શાંતિપૂર્વક ધૃતહોમ ઇત્યાદિ યથોક્ત
વિધિ કીધા વિના આશૌચમાં વિવાહ થયો હોય તો તેજ વર, કન્યાનો સારાં સુહૃદ્-
ર્તમાં ફરી વિવાહ કરવો. “મધપાન કરનારી, રોગિણી, ડગવાવાળી, વંધ્યા, અર્થ-
(દ્રવ્ય આદિ પદાર્થ) નાશ કરનારી, અપ્રિયવાદ કરનારી, કન્યાઓની ઉત્પત્ત કર-
નારી, અને પતિનો દ્વેષ કરનારી એવી જ સ્ત્રી તે અધિવેત્તવ્યા.” અધિવેદન એટલે
યતી ન હોય તે સ્ત્રીનો દશમે વર્ષે ત્યાગ કરવો. કન્યા ઉત્પત્ત કરનારીનો ખારમે
વર્ષે ત્યાગ કરવો. જની પ્રજા મરી જતી હોય તેનો પત્તરમે વર્ષે, અને અપ્રિયવા-
દિનીનો તત્કાળ ત્યાગ કરવો.” ઇહાં અપ્રિયવાદ એટલે વ્યભિચાર સમગ્રવો. કા-
રણ, કલિ યુગમાં પ્રતિકૂળ ખોલવારૂપ અપ્રિયવાદ તો ઘણું કરી સર્વત્ર છે. આજ્ઞા
પાળનારી, ધરનાં કાર્યમાં દક્ષ (ચતુર), વીર પુત્રની ઉત્પત્ત કરનારી, અને પ્રિય
ભાષણ કરનારી એટલી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી ઉપભોગને અર્થે બીજી સ્ત્રી જોડે વિવાહ
કરે તો તેણે પ્રથમની સ્ત્રીને પોતાની સંપત્તિમાંનો ત્રીજો અંશ (ભાગ) દેવો. દરિદ્રી
હોય તો તેણે તે સ્ત્રીનું અન્ન, વસ્ત્રવડે પોષણ કરવું. મનુ કેહેછે. “અધિવિત્રા (એક
પુરૂષે પરણેલી એ સ્ત્રીઓમાંની પ્રથમ સ્ત્રી તે) રીસ કરી ધરથી નીસરી જાય તો
તેને તત્કાળ ખંદોલસ્ત કરી બીજાં ધરમાં રાખવી, અથવા પોતાનાં કુળની સમીપે
છોડવી એટલે કુળમાંના વડીલ પુરૂષને સ્વાધીન કરવી.” અગ્નિની સેવા ઇત્યા-
દિક ધર્મચરણ (સાચંપ્રાતઃ ઔપસન, અગ્નિહોત્ર ઇત્યાદિ) કરવું તે પ્રથમની સ્ત્રીને
સાથે રાખી કરવું, કનિષ્ઠ સ્ત્રીને સાથે રાખી કરવું નહી. જ્યેષ્ઠ સ્ત્રીને સાથે ધર્મ-
ચરણ કરવું એમ જ કહ્યું તે, જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી આજ્ઞા માન્ય કરતી હોય તો એમ સમગ્રવું
પરંતુ જો કોષાદિક સ્વભાવની હોવાથી ઉપર કહેલાં મનુનાં વાક્ય પ્રમાણે જ્યેષ્ઠ-
સ્ત્રી કુળની સમીપે છોડવા યોગ્ય હોય અથવા બીજાં ધરમાં રાખવાયોગ્ય હોય તો
કનિષ્ઠ સ્ત્રીની જોડે પણ ધર્મનું આચરણ કરવું; કારણ, તેમ ન કરે તો ધર્મનો નાશ
પ્રાપ્ત થાયછે. “તેમજ વીર પુત્રની માતા, આજ્ઞા માનવાવાળી, ધરનાં કાર્યમાં દક્ષ,

પ્રિય ભાષણ કરનારી, અને આચરણની શુદ્ધ એવી કનિષ્ઠ સ્ત્રી હોય તો તેને ધર્મ-કાર્યવિષે જોડવી, અર્થાત્ તેની જોડે ધર્મચરણ કરવું.” એવી માધવના અંથમાં સ્મૃતિ છે. ખીજા વિવાહસંબંધી હોમ કરવાનો તે પૂર્વેના વિવાહસંબંધી ગૃહ્યાગ્નિ-વિષેજ કરવો. પ્રથમના વિવાહસંબંધી અગ્નિ ન હોય તો લૌકિકાગ્નિવિષે કરવો. લૌકિકાગ્નિવિષે હોમ કરવો એ પક્ષમાં ખીજા વિવાહના હોમાદિકવડે સિદ્ધ થયતો ને અગ્નિ તે ગૃહ્યાગ્નિ હોવાથી બન્ને અગ્નિનો સંસર્ગ કરવો.

અથાગ્નિદ્વયસંસર્ગપ્રયોગઃ દેશકાલૌસંકીર્ત્યમમદ્વાભ્યાંભાર્યાભ્યાંસહનિષ્ણન્નગૃહ્યાધ્યોઃ તાભ્યાંસહાધિકારસિદ્ધિદ્વાગશ્ચીં ધ્યંસંસર્ગકરિષ્યદતિસંકલ્પસ્વસ્તિવાચનંકૃત્વાડદગપત્તર્મસ્થંદિલેકૃત્વાદક્ષિણેસ્થંદિલેજ્યેષ્ઠાયાગદ્વાગ્નિમુચ્ચેરેકનિષ્ણાયાગદ્વાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્ય પ્રથમાગ્ની જ્યેષ્ઠપત્ન્યાન્વારશ્ચોન્વાધાનંકુર્યાન્ અગ્નિદ્વયસંસર્ગર્થેપ્રથમાગ્નિહોમકર્મણિદેવતાપરિગ્રહાર્થ મન્વાધાનંકરિષ્યેચક્ષુષીઆજ્યેનેત્યંતેઅગ્નિનવભિરાજ્યાહુતિભિઃશેષેણેત્યાદિ અગ્નિમીલેદતિ નવાનામધુચ્છંદાઅગ્નિર્ગાયત્રી અગ્નિદ્વયસંસર્ગર્થેપ્રથમાગ્નીપ્રધાનાજ્યહોમેવિં અગ્નિમીલેદત્યા દિનવૃત્તિમિદ્વિઃપ્રત્યુચ્ચંસ્ત્રુવેણનવાજ્યાહુનીર્તુહ્યાન્ અગ્નયદ્વમિતિસર્વત્રત્યાગઃ હોમશેષંસ માપ્યઅવંતેયોનિરિતિમંત્રેણજ્યેષ્ઠાગ્નિસમિધિસમારોપ્ય પ્રત્યવરોહેતિમંત્રેણતંદ્વિતીયાગ્નીપ્રત્યવ રોહ્યધ્યાત્વાપત્નીદ્વયાન્વારશ્ચોન્વાધાનંકુર્યાન્ અગ્નિદ્વયસંસર્ગર્થેપ્રથમસંસૃષ્ટદ્વિતીયાગ્નીવિહિ તહોમેદેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનંકરિષ્યે આજ્યમાગંતેઅગ્નિપ્રધાનંપદ્મારમાજ્યેનશેષેણેત્યા દિ પ્રોક્ષર્ણકુશાનદર્વીંસ્તુત્રીપ્રૌણીતાજ્યપાત્રેઽમાવર્હેપાત્યૌપાત્રાણિ સુચિચનુર્ગૃહીતમાજ્યં ગૃહીત્વાપત્નીદ્વયાન્વારશ્ચોતુહ્યાન્ અગ્નાવગ્નિરિત્યસ્પહિરણ્યગર્ભોઽગ્નિરપ્તી અગ્નિદ્વયસંસર્ગર્થે સંસૃષ્ટાગ્નોપ્રધાનાજ્યહોમેવિનિં અગ્નાવગ્નિશ્ચરતિપ્રવિષ્ટરૂષીણાંપુત્રોઅધિરાજણ્ઃ તસ્મૈતુ હોમિહવિષાધૃતેનમાદેવાનાંમોમુહદ્વાગધેયંસ્વાહા અગ્નયદ્વં એવમગ્રેણિ આજ્યસ્પન્તુચિચ તુર્ગ્રહર્ણવિનિયોગસ્યાગશ્ચ અગ્નિનાગ્નિર્મેધાનિથિઃકાણ્વોઽગ્નિર્ગાયત્રી અગ્નિનાગ્નિઃસમિધ્યંતે અસ્તીદમિતિનિસૃણાંવિશ્વામિત્રોઽગ્નિરનુષ્ટપંત્યેત્રિષ્ટપૌ અસ્તીદમધિં. અરણ્યોઽન્નાના યામઃ પાહિનોઅગ્નદિત્યસ્પર્ગઃપ્રગાથોઽગ્નિર્વૃહતી પાહિનોઽભિર્વસોઽહોમશેષંસમાપ્યાહિ તાપયેનોયુગ્મંદત્વાવિપ્રાનમ્બોજયેન્ ઇત્યગ્નિદ્વયસંસર્ગપ્રયોગઃ ॥

હવે બન્ને અગ્નિના સંસર્ગ (એક કરવા)નો પ્રયોગ કેહેછે.

દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમ દ્વાભ્યાં ભાર્યાભ્યાં સહ નિષ્ણન્નગૃહ્યાધ્યોઃ તાભ્યાં સહાધિકારસિદ્ધિદ્વાગ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં સંસર્ગં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી સ્વ-સ્તિવાચન કરી એક દક્ષિણ દિશામાં અને ખીજું ઉત્તર દિશામાં એ રીતે એ સ્થંદિલ કરી તેમાંનાં દક્ષિણ સ્થંદિલ ઉપર જ્યેષ્ઠ સ્ત્રીનો ગૃહ્યાગ્નિ અને ઉત્તર સ્થંદિલ ઉપર કનિષ્ઠ સ્ત્રીનો ગૃહ્યાગ્નિ એ રીતે બન્ને અગ્નિનું સ્થાપન કરી જ્યેષ્ઠ પત્નીએ અન્વા-રબ્ધ (સ્પર્શ કરતાં) સતાં પ્રથમ અગ્નિ ઉપર અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે.— “અગ્નિદ્વયસંસર્ગર્થે પ્રથમાગ્નિહોમકર્મણિ દેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનં કરિષ્યે ॥ ચક્ષુષી આજ્યેનેત્યંતે અગ્નિ નવભિરાજ્યાહુતિભિઃ શેષેણેત્યાદિ,” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી

અશુધી પર્થત કર્મ થયા પછી પ્રધાન હોમ કરવો. તેનો મંત્ર—“અગ્નિમીલે” ઇતિ ન-
વાનામંથુચ્છંદા અગ્નિર્ગાયત્રી અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થપ્રથમાગ્રૌ પ્રધાનાઙ્યહોમે વિનિયોગઃ ॥
અગ્નિમીલે” ઇત્યાદિક નવ ઋચાવડે એક એક ઋચાએ સુવ પાત્રે કરી ધૃતની નવ
આહુતિ હોમવી, અને “અગ્નય ઇદં ન મમ” એવો સર્વત્ર ત્યાગમાં ઉચ્ચાર કરવો.
એ રીતે પ્રધાન હોમ થયા પછી હોમશેષ સમાપ્ત કરી, “અયં તે યોનિઃ” એ મંત્રવડે
જ્યેષ્ઠાગ્નિને સમિધ ઉપરે લઈ “પ્રત્યવરોહ” એ મંત્રવડે તે જ્યેષ્ઠાગ્નિનો બીજા
અગ્નિ ઉપરે પ્રત્યવરોહ કરવો એટલે જતા ઉપરે અગ્નિ લીધેલ છે તે સમિધનો
બીજા અગ્નિમાં હોમ કરવો. પછી અગ્નિનું ધ્યાન કરવું. પછી બન્ને સ્ત્રિયો સાથે
અન્વારખ્ય થઈ અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે—“અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થે પ્રથમસંમૃદ-
દ્વિનીવાગ્રૌ વિહિતહોમે દેવનાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનં કરિષ્યે ॥ આઙ્યમાર્ગાંતે ઐગ્નિ પ્ર-
ધાનં વદ્વાગમાઙ્યેન શોષેણેન્વાદિ” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી; પ્રોક્ષણી, કુશ,
દર્વી, સુવ, પ્રણીતા, આજ્યપાત્ર, ઈંદ્રમા, અને બાઈ એ આઠ પાત્ર રથાપવાં. આ-
જ્યભાગ પર્થત કર્મ થયા પછી દર્વી પાત્રમાં સુવ પાત્રવડે ચાર વાર આજ્ય લઈ
બન્ને સ્ત્રિયો સાથે અન્વારખ્ય થઈ હોમ કરવો. હોમનો મંત્ર—“અગ્રાવીગ્નિઙ્યસ્ય
હિઙ્યગમોઘિરણી અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થે સંમૃદાગ્રૌ પ્રધાનાઙ્યહોમે વિનિયોગઃ ॥ અગ્રાવીગ્નિ
શ્વરતિપ્રવિષ્ટ ઋષીણાંપુત્રોઅધિરાજ एषः ॥ તસ્મૈતુહોમિ હવિષાધૃતેન મા દેવાનાંમોમુહ
દ્વાગધેયંવાહા” એ રીતે આહુતિ લઈ “અગ્નય ઇદં ન મમ” એ પ્રમાણે ત્યાગ કરવો.
એ પ્રમાણે આગળ પણ જાણવું. દરએક આહુતિ સમયે દર્વી પાત્રમાં ચાર વાર
ધૃત લેવું, વિનિયોગ કરવો અને ત્યાગનો ઉચ્ચાર કરવો એ સર્વથા પ્રથમ પ્રમાણે
આગળ પણ કરવું. આગળની આહુતિના મંત્ર—“અગ્નિનાગ્નિર્મેધાતિથિઃ કાળ્વો
વિર્ગાયત્રી ॥ અગ્નિનાગ્નિઃસમિધવતે ॥ અસ્તીદમિતિતિમૃણં વિશ્વામિત્રોઘિરનુદુષ્ ॥ ઐ
ત્યેત્રિપ્રમૌ ॥ અસ્તીદમધિ ॥ અરણ્યો ॥ ઉત્તાનાય ॥ પાહિનોઅગ્નિઙ્યસ્ય મર્ગઃ પ્ર-
ગાથોઘિર્વૃહતી ॥ પાહિનો ॥ મિર્વસો,” એ રીતે પ્રધાન હોમ કરી હોમ શેષ સ-
માપ્ત કરી અગ્નિહોત્રી આભણને યે ગૌદાન કરી આભણને ભોળન કરાવવું. એ રીતે
બન્ને અગ્નિના સંસર્ગનો પ્રયોગ કહ્યો.

પન્થોરેકાયદિમૃતા, દમ્ભાતેનૈવતાંપુનઃ ॥ આદર્ધાતાન્વયાસાર્ધ, માધાનવિધિનાગૃહી ॥

“બન્ને સ્ત્રિયોમાંથી જે એક સ્ત્રી મૃત થાય તો તે સંસર્ગાગ્નિ વડેજ તેનો દાહ
કરી ગૃહસ્થે બીજા સ્ત્રીની જોડે દ્રુિ આધાનવિધિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે ધા-
રણ કરવો.”

દ્વિનીવાદિવિવાહકાલઃ પ્રમદામૃતિવાસગાદિતઃપુનરુદ્વાહવિધિર્વર્ગસ્યચ વિષમેપગ્નિઃમ
રેશુમોપુગલંચાપિમૃતિપ્રદોભવેત્ સંકટેમહારુદ્વામિષેકંમૃત્યુંજયમંત્રજપંચાકૃત્વાવિવાહઃકાર્ય
ઈતિભાતિ તૃતીયામાનુષીકચ્ચાનાંદ્વાહ્યામ્નિયનેહિસા વિધવાવામ્ભવેન્સમ્પાન્તૃતીયેકંસમુદ્દહેત્ ॥

બીજા ઇત્યાદિક વિવાહનો કાળ કેહેછે. “વરે દ્રુરી વિવાહ કરવાનો તે
સ્ત્રીના મરણ દિવસથી વિષમ વર્ષે કરવો, તો તે શુભ છે. સમ વર્ષમાં કરવાથી

મૃત્યુદાયક થાયછે.” સંકટ હોય તો મહારુદ્રનો અભિષેક અથવા મૃત્યુંજય મંત્રનો જપ કરી વિવાહ કરવો એમ મને લાગે છે. “ત્રીજી મનુષ્યકન્યા પરણવી નહી, પરણે તો તે મૃત થાય અથવા વિધવા થાય માટે ત્રિજા વિવાહને ઠેકાણે અર્ક (આકડા) ની સાથે વિવાહ કરવો.

અર્કાક્રિવાહઃ રવિશન્યોર્વારેહસ્તર્ક્ષેવાન્યત્રશુભદિનેવાપુષ્પફલપુત્રમર્કંગત્વાઅર્કકન્યા દાતારમાચાર્યવૃત્તારક્તગંધાદિભૂષિતોદેશકાલૌસ્મૃત્વા મમતૃતીયમાનુષીવિવાહજન્યદોષપરિહારાર્થતૃતીયમર્કવિવાહંકરિષ્યે આચાર્યવૃત્તાનાંદીશ્રાદ્ધાંતંકુર્યાન્ દાતામધુપર્કયજ્ઞોપવીત વસ્ત્રગંધમાન્યાદિભિર્વરંપૂજયેત્ અર્કસ્વપુરતઃસ્થિત્વા ત્રિલોકવાસિન્સપ્તાશ્વઙાયયાસહિતોરવે તૃતીયોદ્વાહજંદોષેનિવારયસુખંકુરુદતિપ્રાર્થયઙ્ગાયપુત્રંરવિમર્કેધ્વાત્વાદિલગૈરભિષિચ્યવસ્ત્રાદિભિરાકુળ્ણેનેતિમંત્રેણસંપૂઝ્યેત્વસ્ત્રેણસૂત્રેણચાવેષ્યગૃહૌદનંનિવેશ્યાન્વૃંદંદયાન્ મમ પ્રીતિકરાયેયંમયાસૃષ્ટાપુરાતની અર્કજાત્રહ્મણાસૃષ્ટાદ્યાસ્માન્સંપ્રતિરક્ષતુહત્યર્કપ્રદક્ષિણીકૃત્ય નમસ્તેમંગલેદેવિનમઃસવિતુરામૃતે ત્રાહિમાંકૃપયાદેવિપત્નીત્વંમદ્દહાગતાં અર્કત્વંબ્રહ્મણાસૃષ્ટઃસર્વપ્રાણિહિતાયત્ત્વૃક્ષાણામધિભૂતસ્ત્વંદેવાનાંપ્રીતિવર્ધન તૃતીયોદ્વાહજંપાપમૃત્યુન્ચાશુવિનાશયેતિચપ્રદક્ષિણીકુર્યાન્ અન્નપટધારણાદિકન્યાદાનપર્યંતંવિધિકૃત્વા કન્યાદાતાદિત્યમ્યપ્રપૌત્રૈર્સવિતુઃપૌત્રીમર્કસ્વપુત્રૈર્કાઢ્યપગોત્રામર્કકન્યામયુકગોત્રાયવગપતુન્યંસંપ્રદદે અર્કકન્યામિમાંવિપ્રયથાશક્તિવિભૂષિતાં ગોત્રાયશર્મણેતુષ્યંદંત્તાંવિપ્રસમાશ્રય દક્ષિણાંદત્વા ગાયત્ર્યાવેદિતસૂત્રેણવૃહસ્તમેતિમંત્રેણઅર્કવરયોઃકંકણંભવાર્કમ્પચતુર્વિંશકુમેષુવિષ્ણુનામંત્રેણપોડશોપચારૈઃસંપૂઝ્ય અર્કસ્યોત્તરેકપન્થાન્વારબ્ધોવરઅસ્યાઃસમ્યક્ભાર્યાત્વસિધ્યર્થપાણિગ્રહહોમંકરિષ્યે આધારદેવતેઆડ્યેનેત્યંતેવૃહસ્પતિંઅગ્નિંઅધિવાયુસૂર્યપ્રજાપતિંચાઢ્યદ્રવ્યેણશેષેણસ્વિષ્ટકૃતં આધારાંતંકૃત્વાસંગોભિરિત્યસ્યાંગિરસોતૃહસ્પતિસ્ત્રિષુષ્ આઢ્યહોમેવિનિયોગઃ સંગોભિરાંગિરસોઽ વૃહસ્પતયદદં યસ્મૈત્વેતિવામદેવાગ્નિસ્ત્રિષુષ્ યસ્મૈત્વાંકામકામાયવયંસમ્રાઢ્યજામહે તમસ્મભ્યંકામંદત્વાથેદંત્વંયુતંપિવસ્વાહા અપ્રયદદં તનો વ્યસ્તસમસ્તધ્વાહતિભિર્હૃત્વાહોમશેષંસમાપ્યમયાકૃતમિદંકર્મસ્થાવરેષુત્રાણાણા અર્કાપત્યાનિનોદેહિતસર્વશંતુમર્હસિ દતિપ્રાર્થયશાંતિસૂક્તપાઠાંતેગોયુગ્મમાચાર્યદિદત્વાસ્વધૃતવસ્ત્રાણિગુરવેદત્વાન્યાનિધારયેત્ દશત્રયોવાવિપ્રાભોજ્યાઃ દત્યર્કવિવાહઃ ॥

હવે અર્ક વિવાહ કેહેછે.

વિવાહ કરનારે રવિ વાર, શનિ વાર, હસ્ત નક્ષત્ર અથવા ખીજા કોઈ એક શુભ દિવસે પુષ્પ અને કૃણે યુક્ત એવાં આકડાનાં વૃક્ષની પાસે જઈ અર્ક કન્યાનું દાન કરનારા આચાર્યનું વરણ કરી પોતે રક્ત ચંદન ઇત્યાદિક ભૂષિત થઈ દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમ તૃતીયમાનુષીવિવાહજન્યદોષપરિહારાર્થ તૃતીયમર્કવિવાહં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આચાર્યનું વરણ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ પર્યંત કર્મ કરવું. દાતાએ મધુપર્ક, યજ્ઞોપવીત, વસ્ત્ર, ગંધ, અને પુષ્પમાલા ઇત્યાદિક ઉપચારવડે વરની પૂજા કરવી. પછી અર્કવૃક્ષની આગળ બેસી “ત્રિલોકવાસિન્સપ્તાશ્વઙાયયાસહિતો રવે ॥

તૃતીયોદ્ગ્રહજં દોષં, નિવારય સુખં કુરુ," એવી પ્રાર્થના કરી છાયાયે યુક્ત સૂર્યનું આ-
ક્રાંતાનાં વૃક્ષમાં ધ્યાન કરી અબધિગ મંત્રો (સમુદ્રજ્યેષ્ઠા इत्यादि) વડે અભિષેક કરી
વશાદિક ઉપચારવડે "આકૃત્ત્વેન" એ મંત્રવડે પૂજા કરી શ્વેત વસ્ત્ર અને સૂત્રવડે
અર્કવૃક્ષને વીંટી ગુડૈદન (ગોળવાળા ભાત) નૈવેદ્ય ધરી તાંબૂલ દેવું. પછી "મમ
પ્રીતિકર્તાયેયં, મયા સૃષ્ટાપુરાતની ॥ અર્કજાત્રહ્મણામૃષ્ટા, શાસ્માન્સંપ્રતિરક્ષતુ," એ મં-
ત્રવડે અર્ક વૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરી ફરી "નમસ્તે મંગલે દેવિ, નમઃ સવિતુરાત્મજે ॥
ત્રાહિ માં રૂપયા દેવિ, પત્નીત્વં મ હાગતા ॥ અર્ક ત્વં ત્રહ્મણા સૃષ્ટઃ, સર્વપ્રાણહિતાય ચ ॥
વૃક્ષાણામધિભૂતસ્ત્વં, દેવાનાં પ્રીતિવર્ધન ॥ તૃતીયોદ્ગ્રહજં પાપં, મૃત્યુંં ચાગુ વિનાશય," આ
મંત્રવડે પણ પ્રદક્ષિણા કરવી. પછી અંતઃપટ ધારણથી કન્યા દાન પર્યંત વિધિ
કરી કન્યાદાતાએ "આદિત્યસ્વપ્રપૌત્રીં સવિતુઃ પૌત્રીં અર્કસ્ય પુત્રીં કાઙ્યપગૌત્રીમર્કક-
ન્યામમુકગૌત્રાયવરાયનુભ્યંસંપ્રદદે ॥ અર્કકન્યામિમાંવિપ્ર, યથાશક્તિવિભૂષિતાં ॥ ગૌત્રાય
શર્મણે નુભ્યં, દન્તાં વિપ્ર સમાશ્રય," એ મંત્રવડે અર્ક કન્યા દેવી. પછી દક્ષિણા દઈ
ગાયત્રી મંત્રવડે અર્ક અને વરને સૂત્ર વીંટી તે સૂત્રવડે "બૃહત્સામ" આ મંત્રે
કરી અર્ક વૃક્ષ અને વરને કંકણ ગંધન કરી આક્રાંતાની ચાર દિશામાં ચાર કળશ
માંડી તે સથળા કલશો ઉપર નામમંત્રવડે વિશ્વધુની પોડશોપચાર પૂજા કરી આક્ર-
ાંતાની ઉત્તર દિશામાં અર્ક પત્નીએ અન્વારગ્રન્થ સતો વરે, "અસ્માઃ સમ્યક્ ધાર્યા-
ત્વસિદ્ધયર્થે પાણિપ્રહરોમં કરિષ્યે," એવો સંકલ્પ કરી "આધારદેવને શ્રાજ્યેનેવ્યંને
તૃહસ્પતિં અગ્નિં અગ્નિં વાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં ચાઙ્યદ્રવ્યેણ શેષેણ સ્વિષ્ટકૃતં," એ પ્રમાણે
અન્વાધ્યાન કરી આધાર પર્યંત કર્મ કરી "સંગોભિરિત્યસ્માંગિરસો વૃહસ્પતિસ્ત્રિણુ ॥
આઙ્યહોમેવિનિયોગઃ ॥ સંગોભિરાંગિરસો ॥ વૃહસ્પતય इदं ન મમ ॥ યસ્મૈત્વેતિ વામ-
દેવોમિસ્ત્રિણુ ॥ યસ્મૈ ત્વાં કામકામાય વયં સન્નાઙ્યત્રામહે ॥ તમસ્મભ્યં કામં દત્ત્વા
થેદં ત્વં વૃતં પિવ સ્વાહા ॥ અગ્રય इदં" એ મંત્રોવડે હોમ કરી પછી એકેકી અને
સઘળી વ્યાહતિઓવડે હોમ કરી હોમ શેષ સમાપ્ત કરી, "મયાકૃતમિદં કર્મ, સ્થા-
વરેણુ જરાયુગા ॥ અર્કાપત્યાનિ નો દેહિ, તત્સર્વં ક્ષંતુમર્હમિ," એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી
શાંતિસૂક્તનો પાઠ કીધા પછી એ ગાય આચાર્યને દઈ પોતે પેહેરેલાં વસ્ત્રો આચાર્ય-
્યને દઈ ખીજાં પેહેરવાં. દશ અથવા ત્રણ બ્રાહ્મણને ભોળન કરાવવું. એ પ્રમાણે
અર્કવિવાહ કહ્યો.

શ્રીમન્નાથાંધિકમલં, દીનાનાથદયાર્ણવં ॥ સ્મારંસ્મારંકામપૂર, માન્હિકાચરણંબુજે ॥

હવે આન્હિક (નિત્યકર્મ)નો વિધિ કેહેછે.

દીન અને અનાથવિષે દયાસાગર અને ભક્તોની કામના પૂર્ણ કરનારાં એવાં બે
શ્રીમાનુ લક્ષ્મીપતિનાં ચરણ કમલ તેમનું સ્મરણ કરી સ્મરણ કરી આન્હિક આ-
ચાર કહેછું.

પ્રથમોક્તોબ્ધવાનાં, પ્રકારઃસતુયાતુષૈઃ ॥ ગ્રાહ્યોયત્રસ્વસૂત્રોક્તો, વિશેષઃસ્થાન્નવાધકઃ ॥

ઋગ્વેદીઓનો પ્રથમ પ્રકાર (નિર્ણય) કહ્યો છે; તેનો, પોતાનાં સૂત્રમાં કહેલો વિ-
શેષ નિર્ણય આધક ન હોય તો તે યજુર્વેદીઓએ લેવો.

ब्राह्मेमुहूर्ते उत्थाय श्रीविष्णुं स्मृत्वा गजेन्द्रमोक्षादिपठित्वा इष्टदेवतादिस्मरेत् समुद्रवसने
देविपर्वतस्तनमंडिते विष्णुपत्निनमस्तुभ्यं पादस्पर्शश्च स्वमदतिभूमिं प्रार्थय गवादिमंगलानि
पश्येत् ॥

આભે સુહૃત્તમાં ઉઠી શ્રીવિષ્ણુનું સ્મરણ કરી ગર્ભેદ્રભોક્ષાદિક સ્તોત્રનો પાઠ કરી ઇષ્ટદેવતા ઇત્યાદિકનું સ્મરણ કરવું. પછી, “સમુદ્રવસને દેવિ, પર્વતસ્તનમંજિતે ॥ વિષ્ણુપતિ નમસ્તુભ્યં, પાદસ્પર્શ ક્ષમસ્વ મે,” એ પ્રમાણે (પૃથિવીની) પ્રાર્થના કરી ગાય ઈત્યાદિક મંગળ પદાર્થોનું દર્શન કરવું.

अथमूत्रपुरीषोत्सर्गादिविधिः नृणां तर्हितभूमौ शिरः प्रावृत्य यज्ञोपवीतं निवीतं पृष्ठतः क
र्णे वा कृत्वा प्राणपिधानं कृत्वा दिवा संध्यो रुद्रदृमुखो रात्रौ दक्षिणामुखो मौनी भ्रनुपान्तकभा
सीनो मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् यज्ञोपवीतं स्पन्निवीतत्वं विनैव कर्णे धारणमनाचारः मार्गजलदे
वाल्प्य नदीतीरादौ मलोत्सर्गो निषिद्धः हस्तान् दादश संत्यज्य मूत्रं कुर्यात् जलशयात् भवकाशे
षोडशे वा पुरीषे तु चतुर्गुणं प्रत्यर्कादि मेहेनेस्वशरुदृशेने च सूर्यगांवापश्येत् ततो गृहीतशिश्रु
त्थाय शौचं कुर्यात् मूत्रोत्सर्गं शुद्धं स कर्तुं लिंगे त्रिवारं वामकरे दिवारमुभयोः करयोर्दत्वा ता
वद्वारं जलेन क्षालयेत् मूत्राक्षुद्दिगुणं शुक्लैर्मैथुने त्रिगुणं स्मृतं पुरीषे तु एकालिंगे गुदेतिष्ठ स्तथा
वामकरे देश उभयोः करयोः सप्तसप्तत्रिंवापि पादयोः द्विगुणं ब्रह्मचर्ये स्थायतीनां च चतुर्गुणं
एवं मृद्विजलेः शौचं तदर्थं निशिकीर्तितं तदर्थं मातुरेशूद्रस्त्री बालानां तदर्थतः उक्तसंख्यया गंध
लेपक्षया भावेऽप्यवनातत्क्षयस्तावच्छौचं मृदा द्वात्रिंश मलकमात्रा जलालाभेन शौचं विलंबे सचैलं
स्नानं यथोक्तशौचाकरणेन गायत्र्यष्टशतं जपत्वा प्राणायामत्रयं चरेत् अथ मूत्रे च त्वारोगं ह
वाः परीषे द्वादशालौ वा भोजननिषेडशकार्याः ॥

હવે મૂત્ર મળનો ત્યાગ ઇત્યાદિ વિધિ કહેછે.

પૃથિવી ઉપરે ઘાસ ઇત્યાદિક પાથરી, માથાં ઉપરે વસ્ત્ર વીંટી, કંડલંબિત યજ્ઞો-
પવીતને પીંઠ ઉપરે અથવા કાન ઉપરે રાખી, નાકને ઢાંકી, દિવસે અથવા ખત્રે
સંધ્યાસમયે ઉત્તરાભિમુખ, અને રાત્રિએ દક્ષિણાભિમુખ, મૌનયુક્ત, પગમાં પગ-
રખાં ન પેહેરી, બેસીને મૂત્ર અને પુરીષ (મળ)નો ત્યાગ કરવો. કંડલંબિત કથ્યા
વિનાજ યજ્ઞોપવીતને કાન ઉપરે રાખવી એ અનાચાર છે. માર્ગ, જળ, દેવાલય
સંબંધી સ્થલ, નદીનો તીર ઇત્યાદિક સ્થલે મલત્યાગ કરવો નહી. અધિક જળ્યા
હોય તો તલાવ ઇત્યાદિક જલાશયયકી ખાર હાથ અથવા સોળ હાથ જળ્યા છોડી
મૂત્રત્યાગ કરવો. મલત્યાગ કરવો હોય તો મૂત્રત્યાગની જમીન કરતાં ચતુર્ગુણ
જળ્યા છોડીને કરવો. સૂર્યની સામે મલત્યાગ થાય અથવા પોતાનો મળ જોવામાં
આવે તો સૂર્ય અથવા ગાયનું દર્શન કરવું. પછી શિશ્ર (ગુહસ્થાન) હાથમાં ધરી

૧ રાત્રિનાં (વિભાગ) મુહૂર્ત સોળ કરી, તેમાંનાં પત્તરમાં મુહૂર્તને વ્યાસ મુહૂર્ત કહેછે.

હૃદીને શૌચ (શુદ્ધિ) કરવું. મૂત્રત્યાગ કર્યો હોય તો શુદ્ધ મૂત્તિકા લઈ લિંગમાં એક વાર ડાખા હાથમાં ત્રણ વાર અને બન્ને હાથમાં બે વાર એ પ્રમાણે મૂત્તિકા લગાડવી, અને તેટલી વાર જળથી તે તે અંગ ધોવાં. “વીર્યપાત થાય તો મૂત્ર કરતાં દ્વિગુણ, અને મૈથુન સમયે ત્રિગુણ શુદ્ધિ કરવી, એમ કહ્યું છે.” મલત્યાગવિધે શુદ્ધિ—“લિંગમાં એક વાર, ગુદદ્વારમાં ત્રણ વાર, ડાખા હાથમાં દશ વાર, બન્ને હાથમાં સાત વાર, અને પગમાં સાત સાત વાર અથવા ત્રણ ત્રણ વાર એ પ્રમાણે મૂત્તિકા લગાડવી અને તેટલીજવાર જળવતી તે તે અંગ ધોવાં. ગૃહસ્થને જે શૌચ કહ્યું તે કરતાં બમણું શૌચ શ્રદ્ધયારીએ કરવું, અને સંન્યાસીએ ચતુર્ગુણ કરવું, એ રીતે મૂત્તિકા અને જળવડે શુદ્ધિ કરવી. દિવસે જે શુદ્ધિનો પ્રકાર કહ્યો તે કરતાં અર્ધો શુદ્ધિ રાત્રિએ જાણવી. રાત્રિએ જે શૌચ કહ્યું તે કરતાં અર્ધું રોગિએ કરવું. શદ્ર, સ્ત્રી અને આગકોને રોગી કરતાં અર્ધે શૌચ કહ્યું છે.” મૂત્તિકા અને જળની પ્રથમ કહેલી સંખ્યા પ્રમાણે શુદ્ધિ કરતાં જે મલ અને દુર્ગંધ દૂર ન થાય તો તેટલી વાર બીજી મૂત્તિકા લગાડવાથી શુદ્ધ થાય તેટલી વાર શુદ્ધિ કરવી. શૌચવિધે મૂત્તિકા લેવી તે નીલાં આમલાનાં ફળ પ્રમાણે લેવી. જળ ન મળવાથી શૌચ કરવામાં વિલંબ થાય તો વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરવું. યથોક્ત શૌચ ન થયું હોય તો ગાયત્રી મંત્રનો આઠ સો જપ કરી ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. હવે, કેવળ મૂત્ર કર્યું હોય તો ચાર, મલત્યાગ કીધો હોય તો પાર અથવા આઠ, અને જોજન થયા પછી સોળ એ પ્રમાણે જળવડે ગંદૂષ (કોગલા) કરવા.

અથાચમનવિધિઃ અપ્રાવૃતશિરઃકંઠઽપવિષ્ટઃપવિત્રીતપ્રાહ્મુખઽદ્દહ્મુલ્લોભાભંગુષ્મૂલેન મુક્તાંગુષ્ઠકનિષ્ઠહસ્તેનાનુષ્ઠાનફનાદિગૃહિતંજલંતદ્દયંપંત્રંત્રિ પિવેત્ કેશવાદૈસ્ત્રિભિઃપીતૈકે નદક્ષકરંમૃતેન્ દ્વાભ્યામોષ્ઠોચસંમુઽપએકેનોન્માત્રૈચ્છતૌ જલમેકેનસંસંઽપૈકેનવામકરંમૃતેન્ એકેનદક્ષિણંપદંવામમેકેનચૈવહિ સંપ્રોદૈકેનમૂર્ધાનમૂર્ધ્વોઽર્ધનાસિકાદ્વયં નેત્રયુગ્મં શ્રોત્રયુગ્મંદક્ષિણોપક્રવંક્રમાન્ નાર્મિત્વદયમૂર્ધાનોદક્ષવામમુત્રૌસ્પૃશેન્ ॥

હવે આચમનનો વિધિ કેહેછે.

મસ્તક અને કંઠવિષે વસ્ત્ર ન વીંટી, બેસી, ડાખા ખભા ઉપરે યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી પૂર્વાભિમુખ અથવા ઉત્તરાભિમુખ થઈ, છૂટ છે અંગોડો અને કનિષ્ઠિકા જેની એવા હાથવડે શીતલ, ફેન (ફીણ) આદિક રહિત, અને હૃદયને પોહોયનારું (હૃદયને સ્પર્શ થયો એવું જ્ઞાન થાય એટલું) એવું જળ અંગોઠાના મૂળવડે ત્રણ વાર પીવું. “કેશવાય નમઃ, નારાયણાય નમઃ, માધવાય નમઃ,” એ ત્રણ નામમાંનાં એક એક નામવડે જળ પીવું. “ગોત્રિદાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે દક્ષિણ હાથ ધોવો. “વિષ્ણવેનમઃ, મધુસૂદનાય નમઃ” એ મંત્રવડે બે હોઠ પ્રક્ષાલન કરવા. “ત્રિવિક્રમાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે બન્ને હોઠને પ્રોક્ષણ કરવું. “વામનાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે જળ મંત્રણ કરી “શ્રીધરાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે ડાખા

હાથનું પ્રક્ષાલન કરવું. “હૃષીકેશાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે દક્ષિણ પગનું પ્રક્ષાલન કરવું. “પદ્મનાભાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે વામ પગનું પ્રક્ષાલન કરવું. “દામોદરાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે મસ્તક ઉપર પ્રોક્ષણ કરવું. “સંકર્ષણાય નમઃ” એ મંત્રવડે ઉપરના હોઠનું પ્રોક્ષણ કરવું. “વાસુદેવાય નમઃ” એ મંત્રવડે નાસિકાનાં દક્ષિણ છિદ્રનો સ્પર્શ કરવો. “પ્રયુષ્માય નમઃ” એ મંત્રવડે નાસિકાનાં વામ છિદ્રનો સ્પર્શ કરવો. “અનિરુદ્ધાય નમઃ” એ મંત્રવડે દક્ષિણ નેત્રનો સ્પર્શ કરવો. “ગુરુવોક્તમાય નમઃ” એ મંત્રવડે વામ નેત્રનો સ્પર્શ કરવો. “અધોક્ષજાય નમઃ” એ મંત્રવડે દક્ષિણ કાનનો સ્પર્શ કરવો. “નાગસેનાય નમઃ” એ મંત્રવડે વામ કર્ણનો સ્પર્શ કરવો. એ રીતે પ્રથમ દક્ષિણ અને પછી વામ એ ક્રમ જાણવો. “અચ્યુતાય નમઃ” એ મંત્રવડે નાભીનો સ્પર્શ કરવો. “જનાર્દનાય નમઃ” એ મંત્રવડે હૃદયનો સ્પર્શ કરવો. “ઔર્વેદાય નમઃ” એ મંત્રવડે મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો. “હરયે નમઃ” એ મંત્રવડે દક્ષિણ ભુજનો સ્પર્શ કરવો. “શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ” એ મંત્રવડે વામ ભુજનો સ્પર્શ કરવો.

કેચિત્કેશવાદૈસ્ત્રિભિઃ પીત્વાદ્વાભ્યાં પ્રક્ષાલયેત્કરૌ ગંડોઘ્રોમાર્જયેદ્વિદ્વિરૈકૈકં પાણિપાદયોઃ યદ્વા ઓષ્ઠમાર્જેન્મૃજેદ્વિદ્વિરૈકૈકં પાણિપાદયોઃ શેષં પ્રાગ્વદિત્યાહુઃ તત્રોઽર્ધ્વોષ્ઠસ્યાંગુલ્યપ્રેઃસ્પર્શઃ અંગુષ્ઠતર્જનીભ્યાંનાસિકયોઃ અંગુષ્ઠાનામિકાભ્યાંનેત્રયોઃ અંગુષ્ઠકનિષ્ઠિકાભ્યાંકર્ણયોર્નાભિશ્ચ તલેનન્દયસ્ય પાણિનામૂર્ધ્નઃ અંગુલ્યપ્રૈર્મુજયોઃ एतावदाचमनविधावशक्तस्त्रिः પીત્વાકર્પ્રક્ષાલયદક્ષિણકર્ણસ્પૃશેન્ કાંસ્યાયઃ સીસત્રપુષ્પિત્તલપાત્રૈર્નાચામેન્ શ્રૌતાચમનંતુ દેવ્યાશ્ચયઃ પાદાભાપોહિષ્ટેતિનવપાદાઃ સપ્તવ્યાહતયોદેવીપાદત્રયંદેધાવિમક્તદેવીશિરશ્ચેતિચતુર્વિંશતિસ્થાનાનિ ॥

કોઈ અંતરિક્ષ, કેશવાદિક ત્રણ નામવડે દરએક નામથી આચમન કરવું, એ (ગોવિંદ, વિષ્ણુ) નામવડે એ હાથનું પ્રક્ષાલન કરવું, એ (મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ) નામવડે અને કપોળનું માર્જન કરવું, એ (વામન, શ્રીધર) નામવડે અને હોઠનું માર્જન કરવું, એક (હૃષીકેશ) નામવડે હાથનું માર્જન કરવું, એક (પદ્મનાભ) નામવડે પગનું માર્જન કરવું, અથવા એ નામવડે ઓષ્ઠનું માર્જન અને એ નામવડે હોઠનું પ્રક્ષાલન કરવું, હાથ અને પગને એક એક નામવડે માર્જન કરવું, આકી ન્તમ પ્રથમ પ્રમાણે જાણવાં, એમ કેહેછે. તેમાં સ્પર્શ શી રીતે કરવો તે કેહેછે. આંગલીઓનાં અચ્રવડે ઉપરના હોઠનો સ્પર્શ કરવો. અંગુષ્ઠ અને તર્જનીવડે નાસિકાનાં છિદ્રનો સ્પર્શ કરવો. અંગુષ્ઠ અને અનામિકાવડે નેત્રનો સ્પર્શ કરવો. અંગુષ્ઠ અને કનિષ્ઠિકાવડે કાન અને નાભીનો સ્પર્શ કરવો. હાથનાં તલવડે હૃદયનો સ્પર્શ કરવો. હાથવડે મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો. અને આંગલીનાં અચ્રવડે ભુજનો સ્પર્શ કરવો. પૂર્વોક્ત આ આચમનવિધિ કરવામાં અસમર્થ હોય તેણે કેશવાદિક ત્રણ નામવડે ત્રણ આચમન કરી હસ્તપ્રક્ષાલન કરી દક્ષિણ કર્ણનો સ્પર્શ કરવો. કાંસું, લોહું, સીસું, કળી, અને પીતલ એ ધાતુનાં પાત્રવડે આચમન કરવું નહીં,

અયસંક્ષેપનઃસ્નાનવિધિઃ નદ્યાદૌગત્વાશિષ્વાંધ્વાજાનૂર્ધ્વતલેતિષ્ઠન્નન્યથાતૂપવિશ્વાચ
મ્યમમકાયિકવાચિકમાનસિકદોષનિરસનપૂર્વકંસર્વકર્મસુશુદ્ધિસિદ્ધયર્થપ્રાપ્તઃસ્નાનંકરિ
ત્વેદતિસંકલ્પ્ય જલનંત્વાપ્રાહ્મુખઃપ્રવાહાભિમુખોવાત્રિરવગાહ્યાંગાનિનિમૂલ્યસ્નાત્વાદ્વિરા
ચમ્પાપોહિષ્ઠેતિમાર્જનંકૃત્વાદમંમેગંગેદતિત્રિજલમાલોઢ્યાયમર્ષણંત્રિરાતૃતેનઋતંચેતિસૂક્તેન
કાત્યાયનેર્દુષ્પદેતિકૃચાજલનિમગ્નપાકૃત્વાહુત્યાચમ્પતલતર્પણંકુર્યાન્નિવા નદિત્થં ઉપવીતી
વ્રહ્માદયોયેદેવાસ્તાન્દેવાનૂંભૂર્દેવાનિત્યાદિ નિર્વાતીકૃષ્ણદ્વૈપાવનાદયોયેક્રુષયઃતાનિત્યાદિ
પ્રાચીનાવીતીસોમઃપિતૃમાન્વમોંગિરસ્વાનમિષ્વાત્તાદયોયેપિતરસ્તાનિત્યાદિ એકનદ્યાંસ્ના
નેઅન્યાંનર્દાનસ્મરેત્ અત્રૈતૈત્તિતીયાદિભિસ્તર્પણેઋષ્યાદીનાનામાનરાણ્યુક્તાનિતાનિસંક્ષેપવિ
ધૌતસ્પતર્પણસ્પકૃતાકૃતત્વાન્નોક્તાનિ ॥

હવે સંક્ષેપે સ્નાનવિધિ કેહેછે.

નદી ઇત્યાદિક તીર્થપ્રત્યે જઈ શિખા અંધન કરી ગોઠણથી વધતું જળ હોય તો
ઊભા રહી અને નેટલું ન હોય તો બેસીને આચમન કરી “મમ કાયિકવાચિક-
માનસિકદોષનિરસનપૂર્વકં સર્વકર્મસુ શુદ્ધિસિદ્ધયર્થ પ્રાપ્તઃસ્નાનં કરિત્વે,” એવો સં-
કલ્પ કરી જળને નમસ્કાર કરી પૂર્વાભિમુખ અથવા પ્રવાહની સંમુખ થઈ ત્રણ વાર
પુઠકી મારી સઘળાં અંગતું પ્રક્ષાલન કરી સ્નાન કરી બે આચમન કરી “આપો-
હિષ્ઠાં” એ ત્રણ ક્રયાવડે માર્જન કરી “દમં મે ગંગેં” એ મંત્રવડે ત્રણ વાર
જળમાં દર્બ ફિરાવી “ઋતંચં” એ સૂક્ત ત્રણ વાર કહી અધમર્ષણ કરવું. (કા-
ત્યાયન શાખાવાળાઓએ “દુષ્પદાં” એ ક્રયાવડે અધમર્ષણ કરવું.) તે જળમાં
નિમગ્ન થઈ કરવું. પછી સ્નાન કરી આચમન કરી જળતર્પણ કરવું અથવા ન કર-
વું. કરવું હોય તો તે આ રીતે—જનોઈ સવ્ય ધારણ કરી “વ્રહ્માદયો યે દેવાસ્તાન્
દેવાંસ્તર્પયામિ ॥ ભૂર્દેવાનિત્યાદિ.” જનોઈ કંઠમાં ધારણ કરી “કૃષ્ણદ્વૈપાવનાદયો યે
ઋવયસ્તાન્ ઋષીંસ્તર્પયામિ,” ઇત્યાદિ. પછી અપસવ્ય કરી “સોમઃ પિતૃમાન્વમોં-
ગિરસ્વાનમિષ્વાત્તાદયો યે પિતરસ્તાન્ પિતૃંસ્તર્પયામિ,” ઇત્યાદિ. એ પ્રમાણે તર્પણ કર-
વું. એક નદીમાં સ્નાન કરતાં બીજી નદીનું સ્મરણ કરવું નહી. આ જળતર્પણ
સમયે તૈત્તીરીય શાખાવાળાઓએ તર્પણવિધે ઋષિ ઇત્યાદિક બીજા દેવતાઓનાં
નામો કહ્યાંછે પરંતુ તે જળતર્પણ કરવું અથવા ન કરવું એમ છે તેથી સંક્ષેપવિધિ-
મધ્યે તે ઋષિ ઇત્યાદિકનાં નામ કહ્યાં નથી.

અયગૃહેડળ્લોદકેનસ્નાનંનતુર્શાનોદકેન તદ્વિધિશ્વપત્રેશીનોદકંપ્રક્ષિપ્યતદુપરિડળ્લોદ
કેનાપૂર્વશંનોદેવીં આપઃપુનંતું દુષ્પદાદિવેં ઋતંચં આપોહિષ્ઠેતિપંચમિક્રિમ્ભિરમિમં
વ્યદમંમેદત્યાદિનાતીર્થાનિસ્મરન્સ્નાપાત્ ગૃહસ્નાનેસંકલ્પભાચમનંઅયમર્ષણંતર્પણંચનંતે
આચમનંમાર્જનંચકાર્યં એવંસ્નાત્વાવલ્લેખપાણિનાવાત્જલાપનયનમકૃત્વાશુકંશુભ્રકાર્પાસવ
સ્તંપરિધાપ્યસ્નાનાર્દ્રવલ્લમૂર્ધ્વતરુત્તારયેત્ વિકલ્લોનુત્તરીયશ્વનમ્પ્રશ્વાવસ્ત્રએવચ શ્રૌતસ્માર્તેને
વકુર્યાન્ દ્વિગુણવસ્ત્રોદગ્ધવસ્ત્રઃસ્તૂતપ્રથિતવસ્ત્રઃકાપાયવસ્ત્રાદયોદિગંબરશ્વનમ્પ્રાઃ નિર્વ્યાંડિનં
વસ્ત્રનસ્કંધેક્ષિપેત્ ચતુર્મુળીકૃત્યવસ્ત્રંગૃહેડળોદશંનદ્યામૂર્ધ્વદશંશ્યલેનિર્વીઢયેત્ નતુત્રિગુણં

પણ કરવું. “મરણ, પુત્રાદિકનો જન્મકાળ, સંક્રાંતિ, શ્રાદ્ધદિવસ, પોતાનો જન્મ-દિવસ અને સ્પર્શને અયોગ્ય એવી વસ્તુનો સ્પર્શ એ નિમિત્ત હોય તો ઉપશુ જળે સ્નાન કરવું નહીં.” નૈમિત્તિક સ્નાનમધ્યે જળવડે તર્પણ કરવું ઇત્યાદિક વિધિ નથી. નિત્ય સ્નાન (પ્રાતઃકાળનું સ્નાન) કસ્યા વિના ભોજન કરે તો ઉપવાસ કરવો. અહણ, સંક્રાંતિ ઇત્યાદિ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયાં છતાં સ્નાન કસ્યા વિના ભોજન, જળપાન કરે તો ગાયત્રીમંત્રનો આઠ હજાર જપ કરવો. શુદ્રાદિકનો સ્પર્શ થયા પછી સ્નાન કીધા વિના ભોજન કરે તો ઉપવાસ કરવો. કુતરાં, કાગડા, ચાંડાલ ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થયા પછી સ્નાન કીધા વિના ભોજન, જળપાન કરે તો ત્રણ રાત્રિ વ્રત કરવું. ધોખી ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો તેનું અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એ પ્રમાણે નૈમિત્તિક સ્નાન કહ્યું.

દર્શવ્યતીપાતરથસપ્તમ્યાદૌસ્નાનંકાર્તિકસ્નાનંમાઘસ્નાનાદિકંચકામ્યં ઇતિજલાવગાહાદિરૂપવાચનસ્નાનાનિ ॥

દર્શ, વ્યતીપાત, રથસપ્તમી ઇત્યાદિક પર્વણીને દિવસે સ્નાન; કાર્તિકસ્નાન અને માઘસ્નાનાદિક એ કામ્ય સ્નાન છે. એ રીતે જળમાં યુડકી મારી સ્નાન કરવું ઇત્યાદિ વાઙ્મુસ્નાન કહ્યાં.

અથગૌણસ્નાનાનિ આપોહિષ્ઠાદિભિર્મંત્રૈઃપ્રોક્ષણમંત્રસ્નાનં ગાયત્ર્યાદશકૃત્વોજ્જલમભિર્મંત્રેત્તેનસર્વાંગપ્રોક્ષણંગાયત્ર્યં મસ્મસ્નાનમામેયં આર્દ્રવસ્ત્રેનાંગમાર્જનંકાપિલં વિષ્ણુપાદોદક વિપ્રપાદોદકપ્રોક્ષણવિષ્ણુખ્યાનાદિભિશ્ચસ્નાનાંતરાણિ ગૌણસ્નાનૈર્જપસંખ્યાદૌશુદ્ધિર્નતુશ્રાદ્ધદેવાર્ચનાદૌ બ્રહ્મયજ્ઞેવિકલ્પઃ ॥

હવે ગૌણ સ્નાન કેહેછે. “આપોહિષ્ઠા” ઇત્યાદિક મંત્રવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે મંત્ર સ્નાન. ગાયત્રી મંત્રવડે દશ વાર જળમંત્રી તે જળવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે ગાયત્ર્ય સ્નાન. ભસ્મવડે સ્નાન કરવું તે અગ્નેય સ્નાન. વસ્ત્ર ભીજવી તેવડે અંગને લુંછવું તે કાપિલ સ્નાન. વિષ્ણુનું ચરણોદક અને બ્રાહ્મણનું ચરણોદક એણે કરી પ્રોક્ષણ, તથા વિષ્ણુનું ધ્યાન ઇત્યાદિક ખીન્ન અનેક સ્નાનો કહ્યાંછે. ગૌણ સ્નાન કીધાયકી જપ, સંધ્યા ઇત્યાદિક કરવાવિષે શુદ્ધિ થાયછે; પરંતુ શ્રાદ્ધકર્મ, દેવપૂજા ઇત્યાદિકવિષે શુદ્ધિ થતી નથી. ગૌણ સ્નાન કરવા પછી બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો અથવા ન કરવો એ વિકલ્પ છે.

અથનિલકવિધિઃ પ્રાતઃપુંડ્રમૃદાકુર્યાદુત્વાચૈવતુમસ્મના મૃદશ્વગોપીચંદનતુલસીમૂલ સિંધુતીરજાનહવીતીરવન્મીકાદિસ્થાઃ લલાટોદરહૃદયકંઠેદક્ષિણપાર્શ્વવાહુકર્ણદેશેવામપાર્શ્વવાહુકર્ણદેશેપૃષ્ઠેકકુદિચેતિદ્વાદશસ્થાનેષુ શુક્લેકેશવાદિનામભિઃકૃણ્ણપક્ષેસંકર્ષણાદિનામભિઃશિરાસિવાસુદેવેતિમૃદાતિલકોવિધેયઃ ॥

હવે તિલકનો વિધિ કેહેછે.

“પ્રાતઃ કાળનું સ્નાન કીધા પછી મૃત્તિકાવડે (ઉજું) તિલક કરવું. નિત્ય હોમ કીધા પછી ભસ્મવડે (આડું) તિલક કરવું. ગોપીચંદન, તુલસીમૂળ, સમુદ્રતીર, ગંગાતીર, અને જે ઠેકાણે રાક્ષડો હોય તે સ્થલ ઇત્યાદિક સ્થલની મૃત્તિકા લેવી. તે મૃત્તિકાવડે લલાટ, પેટ, હૃદય, કંઠ, દક્ષિણ પાર્શ્વ (પડખું), દક્ષિણ ખાડુ, દક્ષિ-કાન, વામ પાર્શ્વ, વામ ખાડુ, વામ કાન, પૃષ્ઠ, કકડ (કાંધ) એ આર સ્થાનકે શુકલ પક્ષમાં દેશવાદિ આર નામવડે અને કૃષ્ણ પક્ષમાં સંકર્ષણાદિ આર નામવડે અને મસ્તકવિષે વાસુદેવ એ નામવડે તિલક કરવું.

અથમસ્મત્રિપુંડ્રઃ શ્રાદ્ધેષજ્ઞેષ્વેદ્યેષ્વૈશ્વદેવેસુરાર્ચને મસ્મત્રિપુંડ્રૈઃપૂનાત્મામૃત્યુર્જયતિમા નવઃ મસ્મગૃહીત્વાઅગ્નિરિતિમસ્મવાયુરિતિમસ્મજ્વલમિતિમસ્મસ્થલમિતિમસ્મવ્યોમેતિમસ્મ સર્વેહવાદ્દંમસ્મમનન્તાનિચક્ષૂંષિમસ્માનીતિમંત્રેણાભિમંચ જલમિશ્રિતેનમધ્યમાંગુલિત્રય ગૃહીતેનલલાટહૃદયનાભિગલાંસવાહુસંધિપૃષ્ઠશિરઃસ્થાનેષુશિવમંત્રેણ નારાયણાદ્યાક્ષરેણવા ગાયત્ર્યાવાપ્રણવેનવાત્રિપુંડ્રાન્કુર્વાન્ ॥

હવે ભસ્મનું ત્રિપુંડ્ર કેહેછે. “શ્રાદ્ધ, યજ્ઞ, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ અને દેવપૂજા એમનેવિષે ભસ્મનું ત્રિપુંડ્ર કરવું. તેણે કરી તે મનુષ્ય પવિત્ર થઈ મૃત્યુને છોતે છે.” હાથમાં ભસ્મ લઈ “અગ્નિરિતિ મસ્મ વાયુરિતિ મસ્મ જ્વલમિતિ મસ્મ સ્થલ-મિતિ મસ્મ વ્યોમેતિ મસ્મ સર્વે હવા ઇદં મસ્મ મનન્તાનિ ચક્ષૂંષિ મસ્માનિ” એ મં-ત્રવડે મંત્રિ તેમાં જળ મિશ્રિત કરી વચલી ત્રણ આંગળીવડે ભસ્મ લઈ લલાટ, હૃદય, નાભિ, કંઠ, ખભા, ખાડુસંધિ (કોણી), પૃષ્ઠ અને શિર એ સ્થાનકે શિવ મં-ત્રવડે અથવા નારાયણના અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે કિંવા ગાયત્રી મંત્રવડે ત્રિપુંડ્ર કરવાં.

અથસંધ્યાકાલઃ ‘ઉત્તમાતારકોપેતામધ્યમાલુપ્તતારકા અધમાસૂર્યસહિતાપ્રાતઃસંધ્યાત્રિ ધામતા ઉત્તમાસૂર્યસહિતામધ્યમાલુપ્તમાસ્કરા અધમાતારકોપેતાસાયંસંધ્યાત્રિધામતા અધ્ય-ર્ધમામાદાસાયંસંધ્યામાધ્યાન્હિકીપ્યતે સર્વેષાંસંધ્યાત્રયંનવાદૌબહિરેવપ્રશસ્તં સામ્રિકસ્યતુ પ્રાદુષ્કરણાદનુરોધેનસાયંપ્રાતઃસંધ્યેગૃહેર્તવ્યે ॥

હવે સંધ્યાનો સમય કેહેછે.

“પ્રાતઃ કાળે નક્ષત્ર સ્પષ્ટ દેખાતાં હોય તે સમયે સંધ્યોપાસનનો પ્રારંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાળ, નક્ષત્ર ન દેખાતાં આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાળ, અને સૂર્યોદય થયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાળ છે. એ રીતે પ્રાતઃસંધ્યાકાળ ત્રણ પ્રકારનો જાણવો. સાયં કાળે સૂર્ય સ્પષ્ટ દેખાતાં છતાં સંધ્યોપાસનનો આરંભ કરવો તે ઉત્તમ કાળ. સૂર્યાસ્ત થયા પછી પ્રારંભ કરવો તે મધ્યમ કાળ. અને નક્ષત્ર દે-ખાયા પછી પ્રારંભ કરવો તે કનિષ્ઠ કાળ છે, એ રીતે સાયંસંધ્યાકાળ ત્રણ પ્રકારનો જાણવો. ડોઢ પોહોર દિવસ ચડે ત્યહાંચકી સાયંકાળ પર્યંત મધ્યાહ્નસંધ્યા-

નો કાળ છે. નદી ઇત્યાદિ તીર્થ હોય તો સર્વ શાખાવાળાઓએ ત્રણે સંધ્યા તે તે તીર્થ ઉપરે જઈ ખાહેર કરવી એ ઉત્તમ છે. સાગ્નિક હોય તેણે અગ્નિ પ્રદીપ ક-રવો ઇત્યાદિક કારણથી કી પ્રાતઃકાળ અને સાયંકાળની સંધ્યા ધરે કરવી.

અથસંક્ષેપતઃસંધ્યાપ્રયોગોબ્રહ્મચાનાં દર્ભદ્વયકૃતેપવિત્રેઞ્ચિયુતેપ્રંથિરહિતેવાહસ્તયોર્ધૃત્વા દ્વિરાચમ્પ્રાણાયામંકુર્યાન્ પ્રણવસ્યપરબ્રહ્મઋષિઃપરમાત્માદેવતાદેવીગાયત્રીચ્છંદઃ સપ્તા નાંઘ્યાહતીનાંવિશ્વામિત્રજમદગ્નિમરદ્વાજગૌતમાત્રિવસિષ્ઠકશ્યપાઋષયઃ અગ્નિવાય્વાદિત્યવૃ હસ્પતિવરુણેંદ્રવિશ્વેદેવાદેવતાઃ ગાયત્ર્યુષ્ણિગનુષ્ટુપ્ વૃહતીપંક્તિત્રિષ્ટુપ્જગત્યચ્છંદાંસિ ગાય ત્ર્યાવિશ્વામિત્રઋષિઃસવિતાદેવતાગાયત્રીચ્છંદઃ ગાયત્રીશિરસઃપ્રજાપતિઋષિઃબ્રહ્માગ્નિવા ય્વાદિત્યુદેવતાઃયજુચ્છંદઃ પ્રાણાયામેવિનિયોગઃ સર્વાંગુલીમિસર્જનીમધ્યમામિન્નાભિર્વાના સાંધૃતાદક્ષિણેનવાપુમાઋવ્યરોધયેન્ ઓંભૂઃ ઓંભુવઃ ઓંસ્વઃ ઓંમહઃ ઓંજનઃ ઓંતપઃ ઓંસત્યં ઓંતત્સવિતુર્વરેણ્યં૦ યાન્ ઓંઆપોઽયોતીરસોમૃતંબ્રહ્મર્ભૂર્ભુવઃસુવરોમ્”ઇતિસપ્રણ વસન્નઘ્યાહતિગાયત્રીશિરસ્ત્રિઃપઠિત્વાવામનાસયાત્રાયુંવિસૃજેદિતિપ્રાણાયામઃ સર્વશાસ્ત્રાસા ધારણઃ મમોપાન્તદુરિતક્ષયદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે પ્રાતઃસંધ્યામુષાસિષ્યેઆપોહિષ્ટેતિતૃચ્ સ્યાંર્વરીષઃસિંધુદ્વીપઆપોગાયત્રી માર્જનેવિનિ૦ આપોહિષ્ટેતિનવમિઃપાદૈઃસપ્રણવૈઃ કુક્ષો- દ્વકેનમૂર્ધનવરુત્વોમાર્જયેત્ યસ્યક્ષયાયેત્વધોમાર્જયેન્ નદ્યાદૌતીર્થસ્થંતાન્નપૃન્મપાદિભૂ મિષ્ટપાત્રસ્થંવાવામકરસ્થંવાજલંદર્ભાદિનાદાયમાર્જનંસર્વત્ર નતુધારાચ્યુતજલેન ॥

હવે ઋગ્વેદીઓનો સંધ્યાપ્રયોગ સંક્ષેપથી કહેછે.

એ એ દર્ભનાં પવિત્ર ઞ્ચિ યુક્ત અથવા ઞ્ચિ રહિત કરી એ હાથમાં ધારણ કરી એ વાર આચમન કરી પ્રાણાયામ કરવો. તે આ રીતે—“પ્રણવસ્ય પરબ્રહ્મઋષિઃ પરમાત્મા દેવતા । દેવી ગાયત્રીચ્છંદઃ । સપ્તાનાં ઘ્યાહતીનાં વિશ્વામિત્રજમદગ્નિમરદ્વાજ- ગૌતમાત્રિવસિષ્ઠકશ્યપા ઋષયઃ ॥ અગ્નિવાય્વાદિત્યવૃહસ્પતિવરુણેંદ્રવિશ્વેદેવા દેવતાઃ ॥ ગાયત્ર્યુષ્ણિગનુષ્ટુપ્વૃહતીપંક્તિત્રિષ્ટુપ્જગત્યચ્છંદાંસિ ॥ ગાયત્ર્યા વિશ્વામિત્રઋષિઃ । સવિતા દેવતા । ગાયત્રી ચ્છંદઃ ॥ ગાયત્રીશિરસઃ પ્રજાપતિઋષિઃ । બ્રહ્માગ્નિવાય્વાદિત્યુદેવતાઃ । યજુચ્છંદઃ પ્રાણાયામે વિનિયોગઃ” સઘળી આંગળી અથવા તર્જની અને મધ્યમા એણે રહિત એવી આંગળીઓવડે નાસિકા ધારણ કરી દક્ષિણ છિદ્રવડે વાયુને ખે- ચીને રોકવો. પછી “ઔં ભૂઃ ઔં ભુવઃ ઔં સ્વઃ ઔં મહઃ ઔં જનઃ ઔં તપઃ ઔં સત્યં ઔં તત્સવિતુર્વરેણ્યં૦ યાન્ ઔંઆપોઽયોતીરસોમૃતંબ્રહ્મર્ભૂર્ભુવઃસુવરોમ્,” એ રીતે પ્રણવ, સાત વ્યાહતિ ગાયત્રી અને શિર એમનો ત્રણ વાર ઉચ્ચાર કરી ડાબી નાસિકાનાં છિદ્રવડે રોકેલો વાયુ છોડી દેવો. એ પ્રમાણે સઘળી શાખાવાળાઓનો સાધારણ પ્રાણાયામ કહ્યો. એ રીતે પ્રાણાયામ કીધા પછી, “મમોપાન્તદુરિતક્ષયદ્વારા શ્રીપર- મેશ્વરપ્રીત્યર્થે પ્રાતઃસંધ્યામુષાસિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “આપોહિષ્ટેતિતૃચ્સ્યાં- રીષઃ સિંધુદ્વીપઆપોગાયત્રી માર્જને વિનિયોગઃ ॥ આપોહિષ્ટા૦” આ ત્રણ ક્રયાના પ્રણવયુક્ત નવ પાદવડે દર્ભનાં જળવડે મસ્તક ઉપરે નવ વાર માર્જન કરવું. અને

“યસ્ય ક્ષયાપ૦” આ મંત્રવડે પૃથિવી ઉપરે નીચે માર્જન કરવું. નદી ઇત્યાદિકને-
વિષે રહેલું જળ, ત્રાંખાનાં અથવા માટીનાં પાત્ર પૃથિવી ઉપરે રાખેલાં તેમાં રહેલું
જળ, અથવા ડાખા હાથમાં લીધેલું જળ દર્ભ ઇત્યાદિકવડે લઈ માર્જન કરવું, ધા-
રાથી પડતાં જળવડે માર્જન કરવું નહી. એ રીતે સર્વત્ર માર્જનનો નિર્ણય કહ્યો.

અથમંત્રાચમનં સૂર્યશ્ચેતિમંત્રસ્ય યાજ્ઞવલ્ક્ય ડપનિષદઋષિઃ સૂર્યમન્યુમન્યુપતયોરાત્રિશ્ચ
દેવતાઃ પ્રકૃતિશ્ચંદ્રઃ મંત્રાચમને વિનિયોગઃ સૂર્યશ્ચ મામન્યુ-
શ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુરુતેભ્યઃ પાપેભ્યો રક્ષતાં યદ્રાઙ્યા પાપમકાર્ષં મનસાવાચાહસ્તાભ્યાં પદ્મચામુદરેણ શિશ્રા રાત્રિસ્તદવલું
પતુ યત્કિંચ દુરિતં મયિ હદમહં મામમૃતયોનૌ સૂર્યે ડ્યોતિપિ જુહોમિ સ્વાહેતિ જલં પિવેત્ આચ-
મ્પ આપોહિષ્ટેતિ નવઋચસ્પાંવરીષઃ સિંધુદ્વીપ આપો ગાયત્રી અંત્યે દ્વે અનુષ્ઠૌ માર્જને વિનિયોગઃ
પ્રણવેન ડ્યાહતિ મિર્ગાય ડ્યાપ્રણવાંતયા આપોહિષ્ટેતિ સૂક્તેન માર્જનં ચતુર્થકં ઋગતેર્થઋચાં
તેવાપાદાં તેવાપિમાર્જયેત્ ગાયત્રીશિરસાં તાં નિમાર્જયિત્વા ઘમર્ષણં ઋતં ચેતિ તત્ત્વસ્ય માધુચ્છંદ
સોઘમર્ષણોભાવવૃત્તમનુષ્ઠ્વ ઘમર્ષણે વિનિ-૦ દક્ષિણહસ્તે જલં કૃત્વા ઋતં ચેતિ ઋક્ત્રયં ત્રુપદે
નિઋચં વાજપ્ત્વા દક્ષિણનાસયાપાપપુરુષં નિરસ્ય તજ્જલં નાવલોક્ય વામભાગે ક્ષિતૌ ક્ષિપેત્
આચમ્પ ગાય ડ્યાત્રિશ્વામિત્રઃ સવિતા ગાયત્રી શ્રીસૂર્યાયાર્ષદાને વિ-૦ પ્રણવ ડ્યાહતિ પૂર્વયા
ગાય ડ્યાત્રિષ્ટન્સૂર્યોન્મુલઃ જલાં જલિંત્રિઃ ક્ષિપેત્ કાલાતિક્રમે પ્રાપ્યશ્ચિત્તાર્થં ચતુર્થં અસાવા
દિત્યો વ્રણેતિ પ્રદક્ષિણં ભ્રમન્ જલં સિંચેત્ અર્ધ્યાં જલૌતર્જન્યં ગુણયોગો ન કાર્યઃ હદમર્ષદાનં પ્રધા
નામિત્યેકે અંગમિતિ પરે ॥

હવે મંત્રાચમન કેહેછે—“સૂર્યશ્ચેતિ મંત્રસ્ય યાજ્ઞવલ્ક્ય ડપનિષદઋષિઃ સૂર્યમન્યુ-
મન્યુપતયો રાત્રિશ્ચ દેવતાઃ । પ્રકૃતિશ્ચંદ્રઃ । મંત્રાચમને વિનિયોગઃ ॥ સૂર્યશ્ચ મામન્યુ-
શ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુરુતેભ્યઃ પાપેભ્યો રક્ષતાં યદ્રાઙ્યા પાપમકાર્ષં માનસા વાચા હ-
સ્તાભ્યાં પદ્મચામુદરેણ શિશ્રા રાત્રિસ્તદવલું પતુ યત્કિંચ દુરિતં મયિ હદમહં મામમૃતયો-
નૌ સૂર્યે ડ્યોતિપિ જુહોમિ સ્વાહા ” એ મંત્ર ભણી જળ પીવું. પછી આચમન કરી
“ આપોહિષ્ટેતિ નવઋચસ્પાંવરીષઃ સિંધુદ્વીપ આપો ગાયત્રી અંત્યે દ્વે અનુષ્ઠૌ માર્જને
વિનિયોગઃ ॥ આપોહિષ્ટા ૦ ” “ પ્રણવ મંત્રવડે પ્રથમ, સમસ્ત વ્યાહતિ મંત્રવડે
બીજું, પ્રણવાંત ગાયત્રી મંત્રવડે ત્રીજું, અને “ આપોહિષ્ટા ” એ સૂક્તવડે ચોથું
એ રીતે માર્જન કરવાં. ‘ આપોહિષ્ટા ’ એ સૂક્તની એક એક ઋચા, અથવા ઋ-
ચાનું એક એક અર્થ, ડિંવા ઋચાનાં એક એક પદનો ઉચ્ચાર કરી માર્જન કરવું.
અંતે ગાયત્રીશિરોમંત્રવડે માર્જન કરી અઘમર્ષણ કરવું. ” તેનો મંત્ર—“ ઋતં ચેતિ
તત્ત્વસ્ય માધુચ્છંદસો ડઘમર્ષણો ભાવવૃત્તમનુષ્ઠ્વ ॥ ઘમર્ષણે વિનિયોગઃ. ” દક્ષિણ હા-
થમાં જળ લઈ “ ઋતંચ ૦ ” આ ત્રણ ઋચા અથવા “ ત્રુપદા ૦ ” એ ઋચા જપી
દક્ષિણ નાસિકાનાં છિદ્રવડે પાપપુરુષને દક્ષિણ હાથમાં રહેલાં જળમાં નાખી તે
જળની સામે ન જોતાં (તેને) ડાખા ભાગની પૃથ્વી ઉપરે છોડી દેવું. પછી આચમન
કરી, “ ગાય ડ્યાત્રિશ્વામિત્રઃ સવિતા ગાયત્રી શ્રીસૂર્યાયાર્ષદાને વિનિયોગઃ ” એમ
કહી સૂર્યની સામે ઉભા રહી પ્રણવ અને વ્યાહતિ મંત્રપૂર્વક ગાયત્રી મંત્રવડે જ-

ળના ત્રણ અંગળી દેવા. સંધ્યા કાળ ટળી ગયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તાર્થ ચોથો અર્ધ્ય દેવો. પછી, “અસાવાદિત્યો બ્રહ્મ,” એ મંત્રવડે પ્રદક્ષિણા કરતાં જળ રેડવું. અર્ધ્યના અંગળીમાં અંગોદો અને તર્જની આંગળીનો યોગ (પરસ્પર સ્પર્શ) કરવો નહીં. કોઈ અંથકાર, અર્ધ્યદાન એ પ્રધાન કર્મ છે એમ ઠેકે છે. બીજા અંથકાર અર્ધ્ય એ અંગભૂત છે એમ ઠેકે છે.

અથગાયત્રીજપઃ પ્રાણાયામંકૃત્વા ગાયત્ર્યાવિશ્વામિત્રઃ સવિતાગાયત્રીજપેવિં તત્સવિતુર્વદયાયનમઃ વરેણ્યં શિરસે સ્વાહા ભર્ગોદેવસ્ય શિશ્વાયૈવષટ્ ધીમહિ ક્વચાપહું ધિયોયોનો નેત્રત્રયાય વૌષટ્ પ્રચોદયાત્ અસ્ત્રાયફટ્” ર્હિતિષઙ્ગન્યાસઃ કાર્યઃ નવાકાર્યોન્યાસવિધેરવૈદિક સ્વાદિતિગૃહ્યપરિશિષ્ટેષ્વર્ણ એનાક્ષરન્યાસપાદન્યાસાદીનામુદ્રાદિવિધેઃ શાપમોચનાદિવિધેશ્વાનાત્રિકલેનાવૈદિકત્વાદનાવશ્યકત્વંવેદિતત્ત્વં મંત્રદેવતાંભ્યાયેનું કેચિદ્ગાયત્ર્યાદિધ્યાનં વદંતિ આગચ્છવરદેવિજપેમેસન્નિધૌભવ ગાયર્તંત્રાયસેયસ્માદ્રાયત્રીત્વંતતઃ સ્મૃતેતિતામાશ્વા દ્ય યોદેવઃ સવિતાસ્માકંધિયોધર્માદિગોચરે પ્રેરયેત્તસ્ય તદ્વર્ગસ્તદ્વરેણ્યમુપાસ્મહે” ર્હિતિમંત્રાર્થં ચિંતયન્મૈત્રીપ્રાતઃ સૂર્યાભિમુલસ્તિષ્ઠન્નામંદલદર્શનાત્સપ્રણવત્યાદૃતિકાયાઃ ગાયત્ર્યા અષ્ટશતમષ્ટાવિંશતિંદશકંવાજયેનું સાર્યશાયશ્યાભિમુલઆનક્ષત્રદર્શનાદિતિવિશેષઃ અનભ્યાયેષ્ટાવિંશતિપ્રદોષેદશૈવજપેદિતિકારિકાયાંરુદ્રાક્ષવિદ્રુમાદિમાલાભિર્ંગુલીપર્વભિર્વાજપઃ અષ્ટશતંચતુઃપંચાશતસપ્તવિંશતિર્વામાલામળયઃ ઉત્તરન્યાસંકૃત્વોપસ્થાનં જ્ઞાતવેદસેં તષ્ઠંયોં નમોબ્રહ્મણર્હિતિમંત્રૈઃ સાર્યપ્રાતઃશ્વોપનિષ્ઠેદિતિપરિશિષ્ટમંત્રં સ્મૃત્યંતરેમિત્રસ્યચર્ચણીત્યાદિમિત્રદેવતાકૈઃ પ્રાતઃ ઈર્મમેવરુણેત્યાદિભિર્વરુણપદોષેનૈઃ સાર્યસુર્યોપસ્થાનમુક્તં પ્રાહ્યૈદિશેનમંદ્રાયનમઃ આપ્તૈયૈદિશેઅપ્રયેનમઃ” ર્હિત્યાદિનાદશચિત્ત્વંદનાંતે સંભ્યાયેનમઃ ગાયત્ર્યૈનમઃ સાવિત્ર્યૈં સરસ્વત્યૈં સર્વાંભ્યોદેવતાંભ્યોનમઃશતિનત્વા ઉત્તમેશિશ્વરેજ્ઞાતેભૂષ્યાંપર્વતમૂર્ધનિ બ્રાહ્મણૈરભ્યનુજ્ઞાતાગચ્છદેવિયથાસુલ્ખમિતિવિસૃજ્યમદ્રંનોઅપિજ્ઞાતયમનઃ” ર્હિતિરુક્લાપ્રદક્ષિર્ણશ્રમન્નાસત્યલોકાદાપાનાલાવાલીકાલોકપર્વતાનું યેસંતિબ્રાહ્મણાદેવાસ્તેભ્યોનિત્યંનમોનમઃ” ર્હિતિભૂમ્યુપસંપ્રહંનમસ્કૃત્યદ્વિરાચામેદિતિ ॥

હવે ગાયત્રી જપ ઠેકે છે—પ્રાણાયામ કરી “ગાયત્ર્યા વિશ્વામિત્રઃ સવિતા ગાયત્રીજપે વિનિયોગઃ ॥ તત્સવિતુર્વદયાય નમઃ । વરેણ્યં શિરસે સ્વાહા । ભર્ગોદેવસ્ય શિશ્વાયૈ વષટ્ । ધીમહિ ક્વચાપહું । ધિયો યો નો નેત્રત્રયાય વૌષટ્ । પ્રચોદયાત્ અસ્ત્રાયફટ્,” એ રીતે પઙ્ગ ન્યાસ કરવો, અથવા ન કરવો; કારણ, ન્યાસનો વિધિ વેદમાં કહ્યો નથી એ રીતે ગૃહ્યપરિશિષ્ટમાં સ્પષ્ટ છે. એ ઉપરથી અક્ષર-ન્યાસ, પાદ-ન્યાસ ઇત્યાદિક, યુદ્ધાદિક વિધિ, અને મંત્રનો શાપમોચનાદિ વિધિ એ પ્રકાર તંત્ર ગ્રંથોમાં કહ્યા છે, વેદમાં કહ્યા નથી તેથી એમનું પણ અવશ્ય કર્તવ્યપણું નથી. પછી મંત્રદેવતાનું ધ્યાન કરવું. કોઈ અંથકાર ગાયત્રી ઇત્યાદિક દેવતાઓનું ધ્યાન કરવું એમ ઠેકે છે પછી.” “આગચ્છવરદે દેવિ, જપે મે સન્નિધૌ ભવ ॥ ગાયર્તંત્રાયસે યસ્મા, દ્રાયત્રી ત્વં તતઃ સ્મૃતા,” એ મંત્રવડે ગાયત્રીનું આવાહન કરી, “યો દેવઃ સવિતાસ્માકં, ધિયો ધર્માદિગોચરે ॥ પ્રેરયેત્તસ્ય તદ્વર્ગ, સ્તદ્વરેણ્ય-

મુપાશ્મન્ને, " એ રીતે મંત્રના અર્થનું ચિંતન કરતાં મૌન થઈ પ્રાતઃ કાળે સૂર્યને સંમુખ ઉભા રહી સૂર્યમંડલ દૃષ્ટિગોચર થાય ત્યાં પર્થત, પ્રણુવ અને વ્યાહતિ-એ યુક્ત એવા ગાયત્રી મંત્રનો (૧૦૮) કિંવા (૨૮) અથવા (૧૦) જપ કરવો. સાયં કાળે વાયુ કોણને સંમુખ થઈ નક્ષત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય ત્યાં પર્થત જપ કરવો, એ વિશેષ જાણવો. અનધ્યાયદિવસે અઠાવીસ અને પ્રદોષદિવસે દશ જપ કરવો એ રીતે કારિકામાં કહ્યું છે. રુદ્રાક્ષ, પરવાલાં ઇત્યાદિકની માળાવડે અથવા આંગળીનાં પર્વવડે જપ કરવો. એક સો આઠ, ચોપન, સત્તાવીસ માળામાં મણિ (પારા) જોડાવે. પછી ઉત્તરન્યાસ કરી, "જાતવેદં, તચ્છં યોં, નમો બ્ર-હ્મણં " એ મંત્રવડે સાયં કાળે અને પ્રાતઃ કાળે ઉપસ્થાન કરવું, એવો ગૃહપરિશિ-ષ્ટનો મત છે. બીજી સ્મૃતિઓમાં, સૂર્ય જેના દેવતા છે એવા " મિત્રસ્ય ચર્ષણીં " ઇત્યાદિક મંત્રવડે પ્રાતઃ કાળે અને વરૂણ રાજ્યે યુક્ત એવા " ઇમં મે વહણં " ઇત્યાદિક મંત્રવડે સાયં કાળે સૂર્યોપસ્થાન કરવું, એમ કહ્યું છે. ઉપસ્થાન કીધા પછી " પ્રાચ્યૈ દિશે નમઃ, ઇન્દ્રાય નમઃ, આગ્નેયૈ દિશે નમઃ અગ્નયે નમઃ " ઇત્યાદિક પ્રકારે દશ દિશાઓને વંદન કીધા પછી, " સંધ્યાયૈ નમઃ, ગાયત્ર્યૈ નમઃ, સાદિઙ્યૈ નમઃ, સરસ્વત્યૈ નમઃ, સર્વાભ્યો દેવતાભ્યો નમઃ, " એ રીતે નમસ્કાર કરી, " ઉત્તમે શિખરે જાતે, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ॥ બ્રાહ્મણૈરભ્યનુજાતા, ગચ્છ દેવિ યથાસુખં, " એ મંત્રવડે સંધ્યાનું વિસર્જન કરી, " મત્રં નો અપિ વાતયમનઃ " આ મંત્ર ત્રણ વાર જાણી પ્રદક્ષિણા કરતાં, " આસત્યલોકાદાપાનાલા, દાલોકાલોકપર્વતાન્ ॥ યે સંતિ બ્રાહ્મણા દેવા, સ્તેભ્યો નિત્યં નમોનમઃ " એ મંત્રવડે પૃથિવીને સ્પર્શપૂર્વક નમસ્કાર કરી એ વાર આચમન કરવું. એ રીતે ઋગ્વેદીઓનો સંક્ષેપે સંધ્યાવિધિ કહ્યો.

અથતૈન્ત્રિયાણાંસંકલ્પાંતર્પૂર્વત્ ગાયત્રીંધ્યાત્વા આયાતુર્વરદાદેવીભક્ષરંબ્રહ્મસંમિતંગાય ત્રીંહંદસાંમાનેદંબ્રહ્મજુષસ્વમે સર્વવર્ણેમહાદેવિસંધ્યાવિદ્યેસરસ્વતિ અજરેઅમરેદેવિસર્વદેવિ નમોસ્તુતે ઓજોસિસર્હાસિવલમસિન્નાજોસિદેવાનાંધામનામાસિવિશ્વમસિવિશ્વાયુઃ સર્વમ સિસર્વાયુરભિભૂરોમગાયત્રીમાવાહયામિ સાવિત્રીમાવાહયામિ સરસ્વતીમાવાહયા ૦હંદઋષી નાવાહ ૦ શ્રિયં ૦ હિપમાવાહયામિ ઇત્યાવાહ્યમાર્જનપૂર્વત્ આપોવાહદઃસર્વવિશ્વાભૂતા ન્યાપુઃપ્રાણાવાઆપઃપશવઆપોન્નમાપોમૃતમાપઃસન્નાડાપોવિરાડાપઃસ્વરાડાપઃહંદઃસ્થાપો ડ્યોતીઃધ્યાપોયજૂઃધ્યાપઃસત્યમાપઃસર્વદેવતાઆપોભૂર્ભુવઃસુવરાપઃ૩૦મિતિજલમભિમંડ્યસૂ ર્યશ્વેતિપૂર્વવન્મંત્રાચમનં દધિક્રાવ્ણોઅકારિષમિતિક્રચમુક્તાઆપોહિષ્ટેનિતિસૃષિઃહિરણ્ય વર્ણાંશનિષવમાનઃસુવર્જનદત્યનુવાકેનચ ઋગંતેમાર્જનતેઽધમર્ષણંકૃત્વાનકૃત્વાવાર્ધદાનાદિ ગાયત્રીત્રપાંતમાવાહનંમંત્રવર્ણપૂર્વત્ ન્યાસવિધેરવૈદિકત્વમુક્તમેવ જપાંતેઉપસ્થાનંમિત્રસ્ય ચર્ષણીં મિત્રોજનાં પ્રસમિત્રં યચ્ચિદ્દિતેં યત્કિચેદં કિતવાસોયદ્રિં ઇતિષડ્મિ રુપસ્થાય પ્રાચ્યૈદિશેયાશ્વદેવતાણતસ્પાંપ્રતિવસંત્યેતાભ્યશ્વનમોનમદત્યાદિનાઅધરાંતાઃપદ્ નત્વાઅવાંતરાપૈદિશેયાશ્વદેવતાશનિચનત્વા નમોગંગાયમુનયોર્મધ્યેદત્યાદિનામુનિદેવાન્નત્વા સઃસ્રવંતુદિશોદનિમંત્રંપઠિત્વાગોત્રાશુચાર્યપૂર્વવદ્ભ્યુપસંપ્રહનત્વાપૂર્વવત્સંધ્યાંવિસૃજેદિનિ ॥

હવે તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓનો સંધ્યાપ્રયોગ કેહેછે.

તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓએ આચમનથી કી સંકલ્પ પર્યંત પ્રયોગ પ્રથમની પઠે કરી ગાયત્રીનું ધ્યાન કરી, “આયાતુ વરદા દેવી, અક્ષરં બ્રહ્મસમિનં ॥ ગાયત્રીં હંદસાં માન, રિદં બ્રહ્મ જુષસ્વમે ॥ સર્વવર્ણે મહાદેવિ, સંધ્યા ધિત્વે સરસ્વતિ ॥ અન્નરે અમરે દેવિ, સર્વદેવિ નમોસ્તુ તે ॥ ઓજોસિ સહોસિ લલમસિ આજોસિ દેવાનાં ધામનામાસિ વિશ્વમસિ વિશ્વાયુઃ સર્વમસિ સર્વાયુર્મિભૂરોમ્ ॥ ગાયત્રીમાવાહયામિ ॥ સાવિત્રીમાવાહયામિ ॥ સરસ્વતીમાવાહયામિ ॥ હંદઋષીનાવાહયામિ શ્રિયમાવાહ ॥ દ્વિ-યમાવાહ ०,” એ મંત્રવડે સંધ્યાનું આવાહન કરી માર્જન પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. પછી હાથમાં જળ લઈ “આપો વા દદૃશુઃ સર્વં વિશ્વાભૂતાન્યાપઃ પ્રાણા વા આપઃ પ-શવ આપોન્નમાપો મૃનમાપઃ સમ્પ્રાઢાપોવિરાઢાપઃ સ્વરાઢાપહંદાઃ સ્વાપો ડ્યોતીઃ સ્વાપો યજૂઃ સ્વાપઃ સત્યમાપઃ સર્વદેવતા આપોભૂર્ભુવઃ સુવરાપહં, ” એ મંત્રવડે જળ મંત્રી “સૂર્યશ્વ ૦” એ મંત્રવડે પ્રથમ પ્રમાણે મંત્રાચમન કરવું. પછી, “દધિક્રાવ્ણો ૦” એ કન્યા કહી “આપોહિષ્ઠા, ૦” એ ત્રણ કન્યા, “હિરણ્યવર્ણા, ૦,” અને “પવમાનઃ સુવ-ર્જનઃ, ૦” એ અનુવાક, એ મંત્રોવડે એટલે દર એક મંત્રની અંતે માર્જન કરવું પછી અધમર્ધણુ કરી અથવા ન કરી અર્ધ્યદાનથી કી ગાયત્રી જપ પર્યંત કર્મ કરવું. ગાયત્રીનું આવાહન મંત્ર રહિત પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. ન્યાસવિધિ વેદમાં કહી નથી એ પ્રથમજ (પત્ર માં ૪૩૯) કહ્યુંછે. ગાયત્રી જપ કીધા પછી ઉપસ્થાન કરવું. તે આ રીતે—“મિત્રસ્ય ચર્ષણી ૦ મિત્રોજનાન્ ૦ પ્રસમિત્ર ૦ યજ્ઞિદ્વિતે ૦ યત્કિચ્ચેદં, ૦ કિતવાસોયદ્વિ ૦,” આ છ કન્યા કહી ઉપસ્થાન કરી, “પ્રાચ્યૈ દિશે યાશ્ચ દેવતા એતસ્યાં પ્રતિવસંત્યેતામ્યશ્ચ નમોનમઃ,” ઇત્યાદિક મંત્રવડે પૂર્વાદિક ચાર દિશા, ઉર્ધ્વ દિશા, અને અધર દિશા એ છ દિશાને નમસ્કાર કરી, “અવાંતરાયૈ દિશે યાશ્ચ દેવતા એતસ્યાં પ્રતિવસંત્યેતામ્યશ્ચ નમોનમઃ,” ઇત્યાદિક મંત્રવડે વિદિશા (પુણા) ને નમસ્કાર કરવા. પછી “નમો ગંગાયમુનયોર્મધ્યે ૦,” ઇત્યાદિક મંત્ર-વડે ઋષિ અને દેવતાઓને નમસ્કાર કરી, “સસ્ત્રવંતુ દિશો ૦” આ મંત્ર પઠન કરી ગોત્ર, પ્રવર, અને નામ એમનો ઉચ્ચાર કરી પ્રથમની પઠે પૃથ્વિનાં ચલણુ પૂર્વક નમસ્કાર કરી પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે સંધ્યાનું વિસર્જન કરવું. એ રીતે તૈત્તિ-રીય શાખાવાળાઓનો સંધ્યાપ્રયોગ કહ્યો.

અથકાત્યાયનાનાં સંધ્યાપ્રયોગઃ આચમ્યમુઃ પુનાતુમુઃ પુનાતુસ્વઃ પુનાતુભુવઃ સ્વઃ પુનાતિ-ત્પાદિનાપાવનં કૃત્વા અપવિત્રઃ પવિત્રો વેતિ વિષ્ણુસ્મૃત્વા આસનાદિવિધિકૃત્વા દિરાચમ્યપ્રાણા-નાયમ્યપૂર્વવસંકલ્પ્ય ગાયત્રીં ત્ર્યક્ષરાં ચાલાં સાક્ષસૂત્રકમંડલું રક્તવસ્ત્રાં ચતુર્વકાં હંસવાહનસં-સ્થિતાં બ્રહ્માર્ણીં બ્રહ્મદૈવત્યાં બ્રહ્મલોકનિવાસિનીં આવાહયામ્યહં દેવીમાયાનીં સૂર્યમંડલાન્ આ-ગચ્છવરદેદેવિ ત્ર્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિનિ ગાયત્રીં હંદસાં માનં બ્રહ્મયોને નમોસ્તુતેત્યાવાહ્ય પૂર્વવત્-આપોહિષ્ઠેતિત્ત્વેનમાર્જયેત્ સૂર્યશ્ચેતિ મંત્રસ્પનારાયણઋષિઃ સૂર્યોદેવતા અનુષ્ટુપહંદઃ આચમને

વિનિયોગઃ સૂર્યશ્વેતિ ० જલપ્રાશ્યાચમ્યઆપોહિષ્ટેતિનવઋક્માર્જનંકુર્યાદિતિકેચિદાહુઃ વહ
 વસ્તુસંકલ્પાદ્યેતે સૂર્યશ્વેતિમંત્રાચમનંકૃત્વાપોહિષ્ટેતિવિસૃષ્ઠિઃ પ્રતિપાદંમાર્જનંતે ॥ ૬૫ ॥ મર્ષણંકા
 યંનતુમાર્જનદ્વયમિત્યાહુઃ સુમિત્ર્યાદુર્મિત્ર્યાદિતિદ્વયોઃ પ્રજાપતિઋષિઃ આપોદેવતાયતુઃકંદઃ આ
 દાનપ્રક્ષેપે ० સુમિત્ર્યાનઆપઓષધયઃ સંતુદતિજલમાદાયદુર્મિત્ર્યાસ્તસ્મૈસંતુયોસ્માન્દેષ્ટિયં
 ત્વયંદિષ્ટ્વમિતિશામભુવિક્ષિપેન્ તતઋતંચેતિતૃત્ત્વેનદુપદેતિત્રિરુક્તઋત્વાઘમર્ષણંપૂર્વંસા
 યંપ્રાતશ્ચરિત્વર્ચદાનંપુષ્પયુતજલેનપૂર્વંવન્ મધ્યાન્હેસઋત્ ગાયત્ર્યાપરિતઃકર્ષણં અથોપસ્થાનં
 ઉદ્યયમુદ્યમિતિદ્વયોઃ પ્રસ્કન્ધઃ સૂર્યોનુપુણાયત્ર્યૌ ચિત્રંદેવાનામાંગિરસઃ કુત્સઃ સૂર્યસ્ત્રિષ્ટુપ્
 તત્ત્વહુર્દ્યંપદ્મકાથર્વણઃ સૂર્યઃ પુરઃપિણ્ડ ઉપસ્થાને ० ઉદ્યંતમસ ० ૧ ઉદ્યંતજા ० ૧ ચિત્રંદે ०
 ૧ તત્ત્વહુર્દેવહિતંદિત્ર્યંવાહુઃ સૂર્યમુદીક્ષમાણોયથાશાલ્ખંપટેન્ પ્રાણાયામાદિવિધાયન્યાસ
 મુદ્રાર્પણાદિવિધિઃ કૃતારુતઃ નેત્રોસીતિપરમેષ્ટીપ્રજાપતિગાર્ગ્યંયતુઃ આવાહને ० નેત્રોસિશુક્ર
 મસ્પમૃતમસિધામનામાસિપ્રિયંદેવાનામનાધૃષ્ટંદેવયજનમસિ પરોરતસદિતિવિમલઃ પરમાત્મા
 નુષ્ટુપ્ ગાયત્ર્યુપસ્થા ० ગાયત્ર્યસ્પેકપદીદ્વિપદીત્રિપદીચતુષ્પદસિનહિપદ્યસેનમસ્તેતુરી
 યાયદર્શનાયપદાયપરોરતસેસાવદોમ્ તનોગાયત્રીજપાતંપૂર્વંવન્ તતઃશક્તેનવિશ્રાદિત્યનુવા
 કેનપુરુષસ્કેનવાશિવસંકલ્પેનવામંડલબ્રાહ્મણેનવોપસ્થાનંકાર્યં અથઋક્શાલ્વોક્તવત્પદિ
 મ્બંદનંકેચિત્કુર્વતિ તતઃતત્તમેશિચરે ० દેવાગાનુવિદોગાનુમિતિમંત્રાભ્યાંવિસર્જનં ભૂમ્યુપસં
 પ્રહનમસ્કારાદિપૂર્વંવન્ શતિકાત્પાયનસંધ્યા ॥

હવે કાત્યાયનોનો સંધ્યાપ્રયોગ કેહેછે.

આચમન કરી, “મૃઃ પુનાતુ, મુઃ પુનાતુ, સ્વઃ પુનાતુ, મૂર્ધ્નઃ સ્વઃ પુનાતુ,”
 ઇત્યાદિક મંત્રવિધિવડે શુદ્ધિ કરી, “અપવિત્રઃ પવિત્રો વા ०” આ મંત્રવડે વિષ્ણુસ્મરણ
 કરવું. પછી આસનાદિક વિધિ કરી એ વાર આચમન કરી પ્રાણાયામ કરી પ્રથમ
 પ્રભાણે સંકટપ કરી ગાયત્રી દેવીનું આવાહન કરવું. તેનો મંત્ર—“ગાયત્રીં ડ્ય-
 ક્ષરાં વાલાં, સાક્ષમૂત્રકમંડલું ॥ રક્તવસ્ત્રાં ચતુર્વક્ત્રાં, હંસવાહનસંસ્થિતાં ॥ બ્રહ્માર્ણી
 બ્રહ્મદેવત્યાં, બ્રહ્મલોકનિવાસિનીં ॥ આવાહયામ્યહં દેવી, માયાતીં સૂર્યમંડલાત્ ॥ આ-
 ગચ્છ વરદે દેવિ, ડ્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિનિ ॥ ગાયત્રીં હંદસા માન, બ્રહ્મયોને નમોસ્તુ તે ॥
 એ મંત્રવડે ગાયત્રીનું આવાહન કરી પ્રથમ કલા પ્રભાણે “આપોહિષ્ટા ०,” આ
 ત્રણ ઋચાવડે માર્જન કરવું. “સૂર્યશ્વેતિ મંત્રસ્ય નારાયણ ઋષિઃ । સૂર્યો દેવતા । અ-
 નુષ્ટુપ્ હંદઃ । આચમ્યે વિનિયોગઃ ॥ સૂર્યશ્વ ०,” એ મંત્રવડે ૧/૧ પાન કરી આ-
 ચમન કરવું, અને “આપોહિષ્ટા ०” એ નવ ઋચાવડે માર્જન કરવું, એમ કોઈ
 ગ્રંથકાર કેહેછે. ધણી ગ્રંથકારો તો, સંકટપ ઇત્યાદિક કીધા પછી “સૂર્યશ્વ ०” એ
 મંત્રવડે મંત્રાચમન કરી “આપોહિષ્ટા ०” એ ત્રણ ઋચાના દરેક ચરણની અંતે
 માર્જન કરી અધમર્ષણ કરવું, એ માર્જન કરવાં નહી, એમ કેહેછે. “સુમિત્ર્યા
 દુર્મિત્ર્યા ઇતિ દ્વયોઃ પ્રજાપતિ ઋષિઃ । આપોદેવતા । યતુઃકંદઃ । આદાનપ્રક્ષેપે વિનિ-
 યોગઃ ॥ સુમિત્ર્યા ન આપ ઓષધયઃ સંતુ,” એ મંત્ર ભણી હાથમાં ૧/૧ લઈ,
 “દુર્મિત્ર્યાસ્તસ્મૈ સંતુ યોઽસ્માન્ દેષ્ટિ યંચ વયં દિષ્મઃ,” એ મંત્ર ભણી વામ ભા-

ગતી પૃથિવી ઉપરે જળ છોડી દેવું. પછી, “ઋતં ચ” એ ત્રણ ઋત્યાવડે અથવા “ત્રુપદા” એ ઋત્યા ત્રણ વાર કહી પ્રથમનીપડે અધમર્ષણ કરવું. સાયં-કાળે અને પ્રાતઃકાળે પુષ્પયુક્ત જળવડે ત્રણ વાર અર્ધ્ય પ્રથમ પ્રમાણે દેવા, મધ્યા-નહિકાળે એકજ અર્ધ્ય દેવો. ગાયત્રી મંત્રવડે ચોતરફ જળ છાંટતાં પ્રદક્ષિણા કરવી. હવે ઉપસ્થાન કહેછે. “ઉદય મુદુત્યમિતિ દ્વયોઃ પ્રસ્કન્વઃ સૂર્યોનુષ્ટુપ્ ગાયત્ર્યૌ ॥ ચિત્રં દેવાના માંગિરસઃ કુત્સઃ સૂર્યસ્ત્રિષ્ટુપ્ ॥ તદ્વશુર્દધ્યઃક્રુઠાથર્વણઃસૂર્યઃ પુર ઊષ્ણિક્ ॥ ઉપસ્થાને વિનિયોગઃ ॥ ઉદયંતમસં ૧, ઉદુત્યંજાં ૧, ચિત્રંદેવાનાં ૧, તદ્વશુર્દે-વહિતં ૧,” એ ઋત્યા હયા હાય રાખી સૂર્ય સામે એક પોતાની શાખા પ્રમાણે બણવી. પછી પ્રાણાયામ ઇત્યાદિક કરવા. ન્યાસ, મુદ્રા, તર્પણ ઇત્યાદિક વિધિ કરવો અથવા ન કરવો એમ છે. “તેજોસીનિ પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિ રાજ્યં યજુઃ અશ્વા-હને વિનિયોગઃ ॥ તેજોસિ શુક્રમસ્યમૃતમસિ ધામનામાસિ પ્રિયં દેવાના મનાધૃષ્ટં દેવયજનમસિ ॥ પરોરજસદિતિ વિમલઃ પરમાત્માનુષ્ટુપ્ ગાયત્ર્યુપસ્થાને વિનિયોગઃ ગાય-ત્ર્યસ્યેકપદી દ્વિપદી ત્રિપદી ચતુષ્પદપદસિ નહિ પદ્યસે નમસ્તે તુરીયાય દર્શનાય પ-દાસ પરોરજસે સાવદોમ્,” એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કીધા પછી ગાયત્રી જપ પર્થત કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. પછી શક્તિમાન્ હોય તેણે “વિશ્વાદ” એ અનુવાક ક્રિવા “પુરુષસૂક્ત” અથવા “શિવસંકલ્પસૂક્ત” ક્રિવા “મંડલબ્રાહ્મણ” એવડે ઉપસ્થાન કરવું. ઋક્ શાખામાં દિશાઓને વંદન કરવાનું જમ કહ્યુંછે તેમ ઇહાં પણ દિશાઓને વંદન દેટલાએક કરેછે. પછી, “ઉત્તમે શિલ્ચરે” “દેવાગાનુ વિદો ગાતું” એ મંત્રવડે સંધ્યાનું વિસર્જન કરવું પૃથિવી ઉપરે સાષ્ટાંગ નમસ્કાર ઇત્યાદિક કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવાં. એ રીતે કાત્યાયનોની સંધ્યા કહી.

સંધ્યામુપાસતેયેતે, નિષ્પાપાબ્રહ્મલોકગાઃ ॥ અન્યકર્મફલંનાસ્તિ, સંધ્યાહીનેશુચિત્વતઃ ॥ જીવમાનોભવેચ્છૂદ્ધો, મૃતઃશ્વાજાપતેષ્ઠુવં ॥

“જ દિવિ વિનયપૂર્વક સંધ્યાનું ઉપાસન કરેછે તે પાપ રહિત થઈ અલ્લોક-પ્રત્યે જાયછે. જ દિવિ સંધ્યા કરતાં નથી તે અપવિત્ર છે અને અપવિત્ર હોવાથી જ ખીજું ધર્મકૃત્ય કરે તેનું તેને ફળ મળતું નથી. તે પુરૂષ જીવતો છતો શદ્ધ છે અને મરણ પછી અવશ્ય શ્વાન (કુતરો) થાયછે.

સંધ્યાત્રયેકાલાતિક્રમેપ્રાયશ્ચિત્તાર્થમેકમર્ચ્યમધિકંદત્તારાત્રૌપ્રહરપર્થંતંદિનોક્તકર્મા ણિકુર્યાન્ બ્રહ્મયજ્ઞસૌરંચવર્જયેત્ સર્વથાસંધ્યાલોપેપ્રાતિસંધ્યમેકોપવાસોયુતમટોત્તરસહજં વાગાયત્રીજપઃ અત્યશક્તૌપ્રતિસંધ્યાલોપેશતગાયત્રીજપઃ દ્વચંદ્ર્યહંલોપેતદાવૃત્તિઃ તનઃ પરંકૃષ્ણાદિકલ્પ્ય ॥

પ્રાતઃસંધ્યા, મધ્યાનહસંધ્યા અને સાયંસંધ્યાના જ મુખ્ય કાળ કહ્યાછે તેમનું ઉલ્લેખન થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત્તાર્થ એક અર્ધ્યદાન અધિક કરવું, અને રાત્રિએ એક પોહોર રાત્ર ગયા લગણુ દિવસે કહેલાં કર્મ કરવાં. અભયજ્ઞ અને સૌર સૂક્તનો પાઠ

એ રાત્રિએ કરવા નહી. સર્વથા સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો એક એક સંધ્યાના લોપનિમિત્ત એક એક ઉપવાસ, દશ હજાર, અથવા (૧૦૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો. અત્યંત અશક્તિ હોતાં સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો પ્રત્યેક સંધ્યાએ (૧૦૦) ગાયત્રીજપ કરવો. એ અથવા ત્રણ દિવસ સંધ્યાલોપ થયો હોય તો ગાયત્રીજપાદિકની આવૃત્તિ કરવી. ત્રણ કરતાં અધિક દિવસ સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો કૃત્ત્રાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં.

અર્થોપાસનહોમઃ સ્વયંહોમોમુખ્યઃ અશક્તૌપત્નીપુત્રઃકુમારીભ્રાતાશિષ્યોભાગિનેયોજા માતાઋત્વિગ્વા પુત્રાદિર્દંપત્યોઃસંનિધાનેષ્કતરસંનિધાનેવાનુહુવાત્ ત્યાગંયજ્ઞમાનઃપત્નીવા કુર્યાન્ તસ્યાઅસંનિધૌતદાન્નપાઋત્વિગાદિરપિ પત્ન્યાઋતુપ્રસવોન્માદાદિદોષેતુતદ્વજ્ઞાંતિ નાપિઋત્વિગાદિસ્વાયંકુર્યાન્ સ્વયંહોમેફલંયત્સ્યાદન્વૈહોમેતદર્ધકં પર્વણિતુસ્વયમેવનુહુવાત્ તત્રપ્રાતઃસૂર્યોદયાત્પ્રાક્સાયંસૂર્યાસ્તાત્પ્રાક્અગ્રીનાંગૃહ્યાપ્રેર્વાપ્રાદુષ્કરણંકૃત્વા સૂર્યોદયાસ્તો ત્તરંહોમઃકાર્યઃ પ્રાદુષ્કરણકાલાતિક્રમેઽંબૂર્ધુવઃસ્વઃસ્વાહેતિમંત્રેણસ્તુવાજ્પાહુતિરૂપંસર્વ પ્રાયશ્ચિત્તમાઙ્યસંસ્કારપૂર્વકંકૃત્વાહોમઃ સૂર્યોદયોત્તરંદશઘટિકાપર્યંતંપ્રાતર્હોમકાલોમુખ્યઃ તત્રાસાયંગૌણઃ સાયંનવનાદિકાપર્યંતંમુખ્યઃ તત્રાપ્રાતર્ગૌણઃ મુખ્યકાલાતિક્રમે કાલાતિક્રમનિમિત્તપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકમમુકહોમંકરિષ્યદતિસંકલ્પ્યાઙ્યસંસ્કૃત્ય સુચિચતુર્ગૃહીતંગૃહીત્વાસાયંકાલેદોષાવસ્તર્નમઃસ્વાહેતિહુત્વાપ્રાતસ્તુપ્રાતર્વસ્તર્નમઃસ્વાહેતિહુત્વા હૌમ્યંસંસ્કૃત્યનિત્યહોમઃ શ્રૌતહોમંકૃત્વાસ્માર્તહોમઃ કેચિત્સ્માર્તહોમંપૂર્વમાહુઃ આધાનેપુનરાધાને સાયમુપક્રમોહોમઃ સાયંપ્રાતર્હોમયોદ્રૈવ્યૈક્યંકર્તૃત્ર્યંચ પ્રાતર્યજ્ઞમાનઃકર્તાચેત્કર્તૃભેદોન દોષાય ॥

હવે ઔપાસન (સાયંકાલ, પ્રાતઃકાલ અગ્નીવિષે) હોમ કરવો તે કેહેછે.

સાયંકાલે અને પ્રાતઃકાલે હોમ કરવાનો તે પોતે હોમ કરે તો મુખ્ય છે. પોતાની હોમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો સ્ત્રી, પુત્ર, કન્યા, ભાઈ, શિષ્ય, યેહેનનો દીકરો, જમાઈ, અથવા ઋત્વિક્ એમાંનાં કોઈએક પાસે હોમ કરાવવો. પુત્ર ઇત્યાદિકે હોમ કરવાનો હોય તો દંપતી (સ્ત્રી પુરૂષ) સમીપમાં છતાં અથવા યેમાંથી એક તો સમીપમાં છતાં હોમ કરવો, યજમાન અથવા યજમાનની સ્ત્રીએ ત્યાગ કેહેવો. યજમાનની સ્ત્રી સમીપમાં ન હોય તો તેની આજ્ઞાએ ઋત્વિક્ ઇત્યાદિકે પણ ત્યાગ કરવો. પત્નીને રજોધર્મ, સુવાવડ, ભ્રમ ઇત્યાદિકે દોષ હોય તો તેની આજ્ઞા વિના પણ ઋત્વિક્ આદિકે ત્યાગ કરવો. “ પોતે હોમ કરવાથી જ ડૂળ પ્રાપ્ત થાયછે તેના કરતાં અર્ધું ડૂળ ખીજએ હોમ કરવાથી પ્રાપ્ત થાયછે. ” પર્વણીને દિવસે તો પોતેજ હોમ કરવો. પ્રાતઃકાલે સૂર્યોદયથકી પ્રથમ અને સાયંકાલે સૂર્યાસ્તથકી પ્રથમ અગ્નિ (દક્ષિણાગ્નિ, ગાર્હપત્ય અને આહવનીય) અથવા ગૃહ્યાગ્નિનું પ્રાદુષ્કરણ (પ્રજ્વલિત કરવું) કરી પ્રાતઃકાલે સૂર્યોદય પછી અને સાયંકાલે સૂર્યાસ્ત પછી હોમ કરવો. પ્રાદુષ્કરણનો કાળ ટળી ગયો હોય તો આન્ય-

સંસ્કારપૂર્વક સુવ પાત્રવડે આજ્યની આહુતિ “ ઊંભૂર્મુવઃસ્વઃ સ્વાહા ” એ મંત્રવડે દેવી; એ સર્વ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી હોમ કરવો. સૂર્ય ઉદય પછી દશ ધડી પર્યંત પ્રાત-હોમનો મુખ્ય કાળ છે. દશ ધડી પછી સાયંકાળ પર્યંત ગૌણકાળ છે. સાયંકાળે નવધડી પર્યંત મુખ્ય કાળ છે. નવ ધડી પછી પ્રાતઃકાળ પર્યંત ગૌણ કાળ બન્યો મુખ્ય કાળ ટલી ગયો હોય તો, “ કાલાતિક્રમનિનિત્તપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકમમુકહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આજ્યસંસ્કાર કરી સુવ પાત્રમાં ચાર વાર આજ્ય લઈ સાયંકાળે, “ દ્વોષાવસ્તર્નમઃ સ્વાહા,” એ મંત્રવડે આહુતિ દેવી. પ્રાતઃકાળે, “ પ્રાતર્વસ્તર્નમઃ સ્વાહા,” એ મંત્રવડે પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ કરી હોમદ્રવ્યનો સંસ્કાર કરી નિત્ય હોમ કરવો. પ્રથમ શ્રૌત હોમ કરી પછી સ્માર્ત હોમ કરવો. કોઈ ગ્રંથકાર સ્માર્ત હોમ પ્રથમ કરવો એમ કહેછે. આધાન અને પુનરાધાનવિષે સાયંકાળે હોમનો આરંભ કરવો. સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે હોમનું દ્રવ્ય અને હોમનો કર્તા એક જ નેમજે. ને પ્રાતઃકાળે હોમકર્તા યજમાન હોય તો કર્તા બિન્ન થવાનો રોપ નથી.

અથાશ્વલાયનસ્માર્તહોમઃ આચમ્યપ્રાણાનાયમ્પદેશકાલૌસંકીર્ત્યશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ સાયમૌપાસનહોમંપ્રાતરૌપાસનહોમંવામુકદ્રવ્યેણકરિષ્યે ચત્વારિશૃંગેતિધ્યાત્વાસોદકહસ્તે નત્રિઃપરિસમુદ્યપરિસ્તીર્પયત્રિઃપર્યુક્ષ્યહોમદ્રવ્યંસમિદ્યુતમુચ્ચતઃસ્થિતંદર્શેનાવજ્ઞાત્યપ્રોક્ષ્યત્રિઃ પર્યગ્નિકૃત્વાગ્રેઃપશ્ચિમતોદર્શેનિધાયવિશ્વાનિનિદ્યમ્પર્ચ્ય પ્રજાપતિમનસાધ્યાયનસમિધમગ્રૌ પ્રક્ષિપ્યતથૈવત્યક્ત્વસમિધિપ્રદીપ્તાયાંશતતંદુલૈરપ્રયેસ્વાહેતિસાર્યપ્રથમાહુતિઃ સૂર્યાયસ્વાહેતિ પ્રાતઃપ્રથમાહુતિઃશતાધિકતંદુલૈઃપ્રજાપતયદતિમનસોચાર્ય હોમત્યાગાભ્યાંદ્વિતીયાહુતિરુપકાલે પરિસ્તરણંવિસૃજ્યપરિસમૂહનપર્યુક્ષણેકૃત્વોપસ્થાનં અગ્રભાયૂંષીતિનિસૃણાંશતંત્રૈજ્ઞાન સાગ્નિઃપવમાનોગાયત્રીઅપ્યુપસ્થાનેવિનિયોગઃ અગ્રેત્વન્નહતિચિત્તસૃણાંગૌપાયનાર્બુઃસુર્બુઃ શ્રુતર્બુર્ધિર્વર્બુશ્ચાગ્નિર્દ્વિપદાવિરાટ્ અપ્યુપસ્થાનેવિઃ પ્રજાપતેહિરણ્યગર્ભઃપ્રજાપતિસ્ત્રિણુપ પ્રજાપત્યુપસ્થાનેવિનિયોગઃ તંતુંતન્વન્દેવાઅગ્નિર્જગતી યદ્વાદેવાપ્રજાપતિર્જગતી ઉપસ્થાનેવિ નિયોગઃ હિરણ્યગર્ભોહિરણ્યગર્ભઃપ્રજાપતિસ્ત્રિણુપ પ્રજાપત્યુપઃ. હતિવાયવ્યદેશેતિષ્ણુપ સ્થાયવપવિષ્યમાનસ્તોકદત્યાદિનાવિભૂતિધારણંકચિદુક્તં વિણ્ણુસ્મૃત્વા અનેનહોમકર્મણાપ રમેશ્વરઃપ્રીયતામિત્યર્પયેન્ પ્રાતસ્તુસૂર્યોનોદિવઃસૂર્યશ્ચક્ષુઃસૂર્યોગાયત્રી સૂર્યોપઃ ઉદ્યન્કૃણ્વઃ પ્રસ્કૃણ્વઃસૂર્યોગાયત્રી સૂર્યોપઃ. ચિત્રંદેવાનામાંગિરસઃકુત્સઃ સૂર્યસ્ત્રિણુપ સૂર્યોપઃ નમોમિ ત્રસ્પસૂર્યોભિતપાઃ સૂર્યોજગતી સૂ. હતિચતુર્ભિઃપૂર્વોક્તૈસ્ત્રિભિઃપ્રાજાપત્યૈશ્વોપસ્થાનં કેચિ પ્રાતસ્તંતુંતન્વન્નિતિનપઠંતિ પત્નીકુમારીકર્તૃકહોમેધ્યાનોપસ્થાનાદૌમંત્રાવર્ચ્યાઃ ॥

હવે આશ્વલાયનોના સ્માર્ત હોમનો પ્રયોગ કહેછે.

આચમન, પ્રાણાયામ કરી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી, “શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ સાયમૌપાસનહોમં પ્રાતરૌપાસનહોમં વામુકદ્રવ્યેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “ચત્વારિશૃંગાં” એ મંત્ર લખી અગ્નિનું ધ્યાન કરવું. પછી હાથમાં જળ લઈ ત્રણ વાર

કુંડ અથવા સ્થંડિલને સિંચન કરી તેજ પ્રમાણે દર્ભનું પરિસ્તરણ કરી ત્રણ વાર જળનું પ્રોક્ષણ કરવું. પછી કુંડની ઉત્તર દિશામાં રાખેલું સમિધ સહિત હોમદ્રવ્ય પ્રજ્વલિત દર્ભવડે પ્રકાશિત કરી જળવડે પ્રોક્ષણ કરી તે દ્રવ્ય અગ્નિ ઉપરે ત્રણ વાર ફેરવી અગ્નિથી પશ્ચિમ તરફ દર્ભ ઉપરે રાખી, “વિશ્વાનિનો,” એ મંત્રવડે અગ્નિની ગંધાદિકવડે પૂજા કરી મનમાં પ્રજાપતીનું ધ્યાન કરતાં સમિધ અગ્નિમાં નાખી તેમજ ત્યાગ મનમાં કહી સમિધ પ્રદીપ્ત થયા પછી સો તંદુલ (ચોખ્ખા) લઈ “અગ્રયે સ્વાહા” એ મંત્રવડે સાચં કાળે પ્રથમ આહુતિ, અને “સૂર્યાય સ્વાહા” એ મંત્રવડે પ્રાતઃ કાળે પ્રથમ આહુતિ, અને સો કરતાં અધિક તંદુલ લઈ તેવડે, “પ્રજાપતયે” એવો મનમાં ઉચ્ચાર કરી હોમ અને ત્યાગ કરી બીજી આહુતિ સાચં અને પ્રાતઃકાળે દેવી. પરિસ્તરણ કરેલો દર્ભ કાઢી પ્રથમ પ્રમાણે ઉદકનું સિંચન અને પ્રોક્ષણ કરી ઉભા રહી અગ્નિનું ઉપસ્થાન કરવું. તેના મંત્ર—“અગ્ર આર્યૃષીતિનિસૃણાં શનં વૈશ્વાનસાગ્નિઃ પવમાનોગાયત્રી અદ્યુપસ્થાને વિનિયોગઃ ॥ અગ્રેત્વન્ન ઇતિ ચત્તસૃણાં ગૌપાયના વંધુઃસુવંધુઃ શ્રુતવંધુર્વિપ્રવંધુશ્ચાગ્નિર્દ્વિપદાવિરાટ્ અદ્યુપસ્થાને વિનિયોગઃ ॥ પ્રજાપતેહિરણ્યગર્ભઃ પ્રજાપતિશ્ચિદુષ્ પ્રજાપત્યુપસ્થાને વિનિ ॥ તં તુન્તન્વન્દેવા અગ્નિર્જગતી ॥ યદ્વા દેવાપ્રજાપતિર્જગતી ઉપસ્થાને વિનિ ॥ હિરણ્યગર્ભો હિરણ્યગર્ભઃપ્રજાપતિશ્ચિદુષ્ ॥ પ્રજાપત્યુપસ્થાને વિનિ ॥” એ મંત્ર ભણી વાયુ દિશામાં ઉભાં રહી ઉપસ્થાન કરી યેસી, “માનસ્તોકે” ઇત્યાદિક મંત્રવડે વિભૂતિ ધારણ કરવું, એમ કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું છે, વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી, “અનેન હોમકર્મણા પરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં” એ વાક્ય કહી કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરવું. પ્રાતઃકાળે ઉપસ્થાન કરવું તેના મંત્ર—“સૂર્યોનોદિવઃ સૂર્યશ્ચક્ષુઃ સૂર્યો ગાયત્રી સૂર્યોપસ્થાને વિનિયોગઃ ॥ ઉદુત્યંકાવઃ પ્રસ્કન્ધઃ સૂર્યો ગાયત્રી સૂર્યોપસ્થાને વિનિ ॥ ચિત્રં દેવાનામાંગિરસઃ કુત્સઃ સૂર્યશ્ચિદુષ્ સૂર્યોપસ્થાનેવિનિ ॥ નમો મિત્રસ્ય સૂર્યોભિતપાઃ સૂર્યોજગતી ॥ સૂર્યોપસ્થાને વિનિ ॥” આ ચાર મંત્ર, અને પ્રથમ કહેલા, પ્રજાપતિ છે દેવતા જેના એવા ત્રણ મંત્ર એ રીતે સાત મંત્રવડે પ્રાતઃકાળે સૂર્યોપસ્થાન કરવું. કોઈ શિષ્ટ જન પ્રાતઃકાળે “તંતુંતન્વ” એ મંત્ર ભણતા નથી. પત્ની અથવા કુમારી હોમ કરનાર હોય તો ધ્યાન, ઉપસ્થાન ઇત્યાદિકવિષે મંત્ર ભણવા નહી. એ રીતે આશ્વલાયનોના સ્માર્ત હોમનો પ્રયોગ કહ્યો.

અથહિરણ્યકેશીયાનાંપૂર્વોક્તસંકલ્પાયંતે યથાહતદ્વસવદતિપરિસમુહ્યપરિસ્તીર્ય અદિતે નુમન્યસ્વેતિદક્ષિણતઃપ્રાચીનંપર્યુક્તેન્ અનુમતેનુમન્યસ્વેતિપશ્ચાદુદીચીનં સરસ્વતેનુમન્યસ્વે તિઉત્તરતઃપ્રાચીનંદેવસવિતઃપ્રસુવેતિસવેતઃ તૂર્ણોસમિધમાધાયહોમાદિપ્રાગ્વન્ અદિતેન્વ મસ્થાઃ અનુમતેન્વં સરસ્વતેન્વં દેવસવિતઃપ્રાસાત્રીરિતિપૂર્વત્રપરિસેચનં ઉદુત્યંચિત્રં દેવાનામિતિપ્રાતરુપસ્થાનં અગ્નિર્મૂર્ધાદિવદતિવામગ્રેપુન્કરાદધીતેદ્વાભ્યાંસાયમુપસ્થાનં આ પસ્તંવાનાંસાયમગ્રયેસ્વાહાગ્રયેસ્વિષ્ટકૃતેસ્વાહેતિદ્વેઆહુતી પ્રાતસ્તુસૂર્યાયસ્વાહાગ્રયેસ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહેતિવિશેષઃ શોષંહિરણ્યકેશીયવત્ ॥

હવે હિરણ્યકેશી શાખાવાળાઓના સ્માર્ત્ત હોમનો પ્રયોગ કેહેછે.

હિરણ્યકેશી શાખાવાળાઓએ પૂર્વોક્તપ્રમાણે સંકલ્પ ઇત્યાદિક કરી “યથાહતદ્-સવ૦” એ મંત્રવડે કુંડને ચોતરફ જળ સિંચન કરી તેમજ દર્ભ પાથરી “અદિતેનુમ-ન્યસ્વ” એ મંત્રવડે કુંડની દક્ષિણદિશામાં પશ્ચિમથી પૂર્વ પર્યંત, “અનુમતેનુમન્યસ્વ” એ મંત્રવડે પશ્ચિમદિશામાં દક્ષિણથી ઉત્તર પર્યંત, “સરસ્વતેનુમન્યસ્વ” એ મંત્રવડે ઉત્તર દિશામાં પશ્ચિમથી પૂર્વ પર્યંત, અને “દેવસવિતઃપ્રસુવ૦” એ મંત્રવડે ચોતરફ ધિશાન કોણુયકી ધિશાન કોણુ પર્યંત પ્રદક્ષિણ એ પ્રમાણે ઉલ્કસિંચન કરવું. પછી અગ્નિવિષે મંત્ર વિના સમિધ હોમ કરી બીજું હોમાદિક કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. પછી “અદિતેન્વમશ્વઃ ॥ અનુમતેન્વ ॥ સરસ્વતેન્વ ॥ દેવસવિતઃપ્રાસાવીઃ ॥” એ ચાર મંત્ર બણી પ્રથમ પ્રમાણે જળ સિંચન કરવું. “ઉદુત્યં, ચિત્રંદેવાનાં” એ બે મંત્ર બણી પ્રાતઃકાળે ઉપસ્થાન કરવું. અને, “અગ્નિર્મૃદ્ધાદિવ૦ ત્વામગ્નેપુષ્કરાદ્-ધિ૦” એ બે મંત્ર બણી સાયંકાળે ઉપસ્થાન કરવું. આપસ્તંબોની સાયંકાળની “અ-ગ્નેસ્વાહા, અગ્ને સ્વિષ્ઠરુતે સ્વાહા,” એ બે આહુતિ થાયછે પ્રાતઃકાળે તો, “સૂર્યા-ય સ્વાહા, અગ્નેસ્વિષ્ઠરુતેસ્વાહા,” એ બે આહુતિ છે એટલો વિશેષ બાણુવો બાકીનું બીજું કર્મ હિરણ્યકેશીય પ્રમાણે બાણુવું.

અથકાત્યાયનાનાંસાયમસ્તમિતેહોમઃ પ્રાતઃસૂર્યેન્નુદિતેહોમઃ તત્રપ્રાતરુપસ્થાનાંતાંસં-ધ્યાન્કૃત્વાહોમાંતેમાયત્રીજપાદિસંધ્યાસમાપનં તત્રપૂર્વવસ્તંકલ્પાંતેઉપયમનાન્કુશાનાદાયસ-વ્યેકૃત્વાદક્ષિણકરેણતિષ્ઠઃસમિધોપ્રાવાધાય મણિકોદકેનપર્પુક્યાગ્નિમર્ચયિત્વાગ્નેસ્વાહાપ્ર-જાપતયેસ્વાહેતિસાયંદધ્રાતંડુલૈર્વાહુત્વાપ્રાતસ્તથૈવસૂર્યાયપ્રજાપતયેજ્જુહુવાન્ સમાસ્તેત્યનુ-વાકેનસાયમુપસ્થાનંપ્રાતસ્તુવિશ્રાદિત્યનુવાકેનઅન્નદધિહોમાદૌસંસ્ત્રવપ્રાશનમાહુઃ હોમલો-પેષોત્તરસહસ્રગાયત્રીજપઃ મુખ્યકાલાતિક્રમેભનાદિષ્ટહોમઃ ॥

હવે કાત્યાયનોના સ્માર્ત્તહોમનો પ્રયોગ કેહેછે.

કાત્યાયનોએ સાયંકાળે સૂર્યાસ્તપછી હોમ કરવો. પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદયથકી પ્રથમ હોમ કરવો. તે આ રીતે—પ્રાતઃકાળે ઉપસ્થાન પર્યંત સંધ્યા કરી હોમ કરવો. પછી ગાયત્રીજપ ઇત્યાદિ બાકીની સંધ્યા સમાપ્ત કરવી. તે હોમવિષે પ્રથમ કલ્પાપ્રમાણે સંકલ્પ કરી ઉપયમન નામના દર્ભ લઇ તે કાપ્યા હાથમાં રાખી જમણે હાથે ત્રણ સમિધ અગ્નિમાં હોમ કરી કળશનાં જળવડે કુંડનું ચોતરફ પ્રોક્ષણ કરી અગ્નિની પૂજા કરી સાયંકાળે. “અગ્નેસ્વા૦, પ્રજાપતયેસ્વા૦” એ મંત્રવડે દહીં અથવા તંદુ-લવડે હોમ કરવો, અને પ્રાતઃકાળે સાયંકાળના હોમ પ્રમાણે “સૂર્યાય સ્વાહા, પ્રજાપ-તયે સ્વાહા” એ બે મંત્રવડે હોમ કરવો. “સમાસ્ત્વ૦” એ અનુવાકવડે સાયંકાળે ઉપસ્થાન કરવું, અને પ્રાતઃકાળે તો “વિશ્રાદ્” એ અનુવાકવડે ઉપસ્થાન કરવું, ઇહાં દહીં ઇત્યાદિકનો હોમ કીધો હોય તો સંસ્ત્રવનું પ્રાશન કરવું એમ

કેહેછે. હોમનો લોપ થયો હોય તો ૧૦૦૮ ગાયત્રીજપ કરવો. મુખ્ય હોમકાળનો લોપ થયો હોય તો અનાંદિષ્ટ હોમ કરવો.

અથહોમદ્રવ્યાણિ ત્રીહિશ્વામાકપવાનાંતંદુલાઃ પયોદધિસર્પિર્યવત્રીહિગોધૂમપ્રિયંગવઃ સ્વરૂપેનાપિહોમ્યાઃ નિલાસ્તુસ્વરૂપેણૈવ તંદુલાદયઃશતસંઘ્યાહસ્તેનહોતવ્યાઃ દધ્યાદિદ્ર વદ્રવ્યંસ્ત્રેણ સર્વત્રોત્તગહુતિઃપૂર્વનોભૂયસી સમિધશ્ચાર્કપલાશશ્વદિગાપામાર્ગપિપ્પલોદુંબર શમીદૂર્વાદર્ધમયાદશદ્વાદશાંગુલાઃસત્ત્વઃ વટઊક્ષચિલ્વાદિગાહેમાદ્રૌ હોમાહુત્યોઃસંસર્ગે યત્રવેત્યતિપંત્રેણાપ્રયેસમિદ્દોમઃ નિત્યહોમેત્વતિક્રાંતિભાડ્યંસંસ્કૃત્યત્તુર્ગૃહીત્વામનોઙ્યોનિર્જુવતામિતિતુહ્યાન્ દ્વાદશદિનપર્વતંહોમલોપેદ્દમેવપ્રાયશ્ચિત્તંતતઃપરમગ્નિનાશઃ એવંહોમલોપપ્રાયશ્ચિત્તંરૂત્વાનિક્રાંતહોમાર્થદ્રવ્યંસંસ્કૃત્ય સાયંપ્રાતઃક્રમેણદેવેબ્રાહ્મીદિનગણનવાતુહ્યાન્ અગ્નિસૂર્યપ્રજાપતીનુપતિષ્ઠેન્નવાતુહ્યાન્પ્રાયશ્ચિત્તેનચારિતાર્થ્યાન્ સૂતકાદિનાહોમલોપેપ્યેવં હિરણ્યકેશીયાનામપ્યેવં આપસ્તંવાદીનાંત્રિરાત્રાત્પરમગ્નિનાશોભવતીતિમૂતકેપિ સ્વયંહોમઃકાર્યઃ સમારોપોત્તરંસૂતકપાનેપ્રત્યવરોહાસંભવેનત્રિરાત્રંહોમલોપેપુનગધાનં ॥

હવે હોમનાં દ્રવ્ય કેહેછે.

ત્રીહિ (લાત), સામો અને જવ એમના તંદુળ લેવા. અથવા દૂધ, દહિ, ધી, જવ, ત્રીહિ, ગહુ, કાંગ, એ દ્રવ્ય સ્વરૂપેજ એટલે ત્રીહિ ઇત્યાદિકના તંદુળ કાઢ્યા વિના પણ હોમ કરવાને યોગ્ય છે. તિલ તો જવા હોય તેવાજ હોમ કરવાને યોગ્ય છે. તંદુલ ઇત્યાદિક હોમ માટે લેવા હોય તો એક એક આહુતિમાટે એક સો લઈ હાથેવતી હોમ કરવો. દહિ ઇત્યાદિક પ્રવાહિ દ્રવ્ય સુવ પાત્રવડે હોમવાં. પ્રથમ આહુતિ કરતાં ત્રીજી આહુતિ અધિક લેવી એવો સર્વત્ર નિયમ છે. સમિધ-આકડો, આખરા, ખેર, અધાડો, પિપ્પલો, ધુલર, શમી (કંડી), દૂર્વા, અને દર્ભ એ વૃક્ષનાં સમિધ દશ અથવા આર અંગુલનાં લાંબા છાલ સમેત ગ્રહણ કરવાં. વડ, પિપ્પલી, બિલી ઇત્યાદિ વૃક્ષનાં સમિધ લેવાં એમ હેમાદ્રીમાં કહ્યુંછે. એ આહુતિનો સંસર્ગ થયો હોય તો “યત્રવેત્ય” એ મંત્રવડે અગ્નિને ઉદ્દેશે સમિધહોમ કરવો. નિત્ય હોમને વિલંબ થયો હોય તો આજ્ઞ્યનો સંસ્કાર કરી તે આજ્ઞ્ય ચાર વાર સુચિપાત્રમાં લઈ “મનોઙ્યોતિર્નૃષતાં” એ મંત્રવડે હોમ કરવો. આર દિવસ પર્થત હોમનો લોપ થયો હોય તો એજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. આર કરતાં અધિક દિવસ હોમનો લોપ થયો હોય તો અગ્નિનો નાશ થાયછે. એ રીતે હોમ લોપ થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લુપ્ત થયેલો હોમ કરવામાટે હોમદ્રવ્યનો સંસ્કાર કરી સાયંકાલે અને પ્રાતઃકાળે ક્રમે કરી યે યે આહુતિ, તે જટલા દિવસ હોમનો લોપ થયો હોય તેટલા

૧ સંપૂર્ણ કર્મ કહી જ્યાં હોમ કર્યો ત્યાં અનાંદિષ્ટ (અનાદેશ) હોમ કરવો, એટલે અગ્નિ ૧, વાયુ ૨, સૂર્ય ૩, પ્રજાપતિ ૪, અગ્નીવરુણ ૫, અગ્નીવરુણ ૬, અયાગ્નિ ૭, વરુણ સવિતા વિષ્ણુ વિશ્વેદેવ મરુત સ્વર્ક ૮, વરુણ આદિત્ય અદિતિ ૯ એ નવ આહુતિવડે કહેજા દેવતાઓનો ઉદ્દેશ કરી હોમ કરવો.

દિવસ લેખી તે પ્રમાણે હોમ કરવો, અને અગ્નિ, સૂર્ય તથા પ્રજાપતિનું ઉપસ્થાન કરવું. અથવા અતિકાંત (પ્રથમ ન થયેલો) હોમ કરવો નહીં; કારણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી હોમ કરવાનું ફલ મળે છે. આશીય ઇત્યાદિક નિમિત્તથી હોમનો લોપ થયો હોય તો પણ એજ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. હિરણ્યકેશીયોનો પણ એજ પ્રમાણે નિર્ણય જાણવો. આપસ્તંભ ઇત્યાદિકોનો હોમલોપ થયો હોય તો ત્રિરાત્ર પછી અગ્નિ નાશ થાય છે, માટે તેમણે સૂતકવિષે પણ પોતે હોમ કરવો. કદી અગ્નિનો સમારોપ કીધા પછી આશીય પ્રાપ્ત થાય અને તે કારણથી પ્રત્યવશેહ (ફરી સ્થાપન) કરવાનો સંભવ ન હોવાથી ત્રણ રાત્રિ હોમનો લોપ થાય તો (આપસ્તંભ ઇત્યાદિકોએ) પુનરાધાન કરવું.

અથસમસ્યહોમઃ સાયંપ્રાતર્હોમૌસમસ્યકરિષ્યે પૂર્વવત્સાયંકાલહોમાંતંકૃત્વાપર્યુક્ષ્ય પુનઃ દ્રેવ્યંસંસ્કૃત્યસમિધંપ્રક્ષિપ્યસૂર્યપ્રજાપત્યાહુતીદત્ત્વાહવિષ્વાંતમિત્યુપનિષ્વેત્ હવિષ્વાંતમિતિપંચર્વસ્યવામદેવઃ સૂર્યવૈશ્વાનરૌત્રિષ્ટ્વ નિત્યવઃપ્રજાપત્યુપસ્થાનં ॥

હવે સમસ્ય હોમ કેહેછે.

(કાંઈએક આપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી સાયંહોમ અને પ્રાતર્હોમ એ બન્ને સાયંકાળેજ કરવા તેને સમસ્ય હોમ કેહેછે). તેનો પ્રયોગ—“સાયંપ્રાતર્હોમૌ સમસ્ય કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પૂર્વોક્ત રીતિ પ્રમાણે સાયંકાળના હોમ પર્યંત કર્મ કરી જાગવડે પ્રોક્ષણ કરી ફરી દ્રવ્યનો સંસ્કાર કરી અગ્નિમાં સમિધ હોમ કરી સૂર્ય અને પ્રજાપતીને ઉદ્દેશે એક એક આહુતિ દઈ “હવિષ્વાંતં” એ પાંચ ઋચાવડે ઉપસ્થાન કરવું. “હવિષ્વાંતમિતિપંચર્વસ્ય વામદેવઃ સૂર્યવૈશ્વાનરૌ ત્રિષ્ટ્વ” નિત્ય પ્રમાણે પ્રજાપતિ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરવું.

અથપક્ષહોમઃ પ્રતિપદિઅથસાયમારભ્યચતુર્દશીસાયમવધિકાનૂપક્ષહોમાનૂન્ત્રેણકરિષ્યે સાયંતંદુલનાપાત્રદ્વયેવૃદ્ધિક્ષયાનુસારેણચતુર્દશાદિવારંગૃહીત્વાહોમકાલેપ્રવેશ્વાહેતિ સર્વાનૂર્વપાત્રસ્થાનેકદૈવહુત્વાદિત્રીયપાત્રસ્થાનુપ્રજાપતયેતથૈવજુહુવાન્ એવંદિત્રીયાયાંપ્રાતરદ્વાવધિપર્વપ્રાતરવધિકાનૂપક્ષહોમાનૂન્ત્રેણકરિષ્યદિત્યાદિસાયંબન્ત્ વિશેષસ્તુપ્રથમપાત્રસ્થાનસૂર્યાયસ્વાહેતિજુહુવાન્ દિત્રીયપાત્રસ્થાનપ્રજાપતયેહુતોભયત્રસમિદેકોપસ્થાનાદિસંકૃત્પક્ષમધ્યેઆપત્ત્યામૌત્સાયંકાલાચ્ચતુર્દશીસાયંપર્યંતાનુશેષહોમાન્સાયંપક્ષહોમવદુન્વાપર્વપ્રાતર્હોમાંતાનુપ્રાતર્જુહુવાન્ સર્વથાપર્વસાયંહોમઃપ્રતિપત્પ્રાતર્હોમશ્ચપૃથગેવ હતિપક્ષહોમશેષહોમૌ પક્ષમધ્યેઆપન્નિવૃત્તાવપકૃષ્ટાહોમાઃપુનઃકાર્યાઃ સંતતપક્ષહોમત્રયેષિનાશાત્તૃતીયેપક્ષેપ્રતિદિનંહોમઃ સર્વથાપન્નિવૃત્ત્યભાવેયાવઙ્ગીવંપક્ષહોમાઃ ॥

હવે પક્ષહોમ કેહેછે.

(મહા આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય એમ હોય તો એકમથકી આરંભ કરી ચૌદસ પર્યંત ચૌદ દિવસનો સાયંપ્રાતર્હોમ અપકર્ષ કરી કરવો તેને પક્ષ હોમ કેહેછે.) તેનો

વિધિ—એકમને દિવસે “અથ સાયમાગ્ન્યચતુર્દશીસાયમવધિકાન્ પક્ષહોમાન્ તંત્રેણ કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી નિથિની વૃદ્ધિ અથવા ક્ષયને અનુસારે (ચૌદ વાર, તેર વાર, પંતર વાર) સાયંકાળના હોમના તંદુલ એ પાત્રમાં કાઢ, હોમને સમયે “અગ્નિ યે સ્વાહા” એ મંત્રવડે પ્રથમ લીધેલાં પાત્રમાંના તંદુલનો એક સમયેજ હોમ કરી ખીજ પાત્રમાંના તંદુલનો હોમ “પ્રજાપતયે સ્વાહા” એ મંત્રવડે પ્રથમ પ્રમાણેજ કરવો. એ રીતે ખીજને દિવસે, “પ્રાતરદ્યાવધિપર્વપ્રાતરવધિકાન્ પક્ષહોમાન્ તંત્રેણ કરિષ્યે,” ઇત્યાદિક સાયં હોમ પ્રમાણે કરી કરવું. વિશેષ વિધિ તો, પ્રથમ પાત્રમાં લીધેલા તંદુલનો હોમ “સૂર્યાય સ્વાહા” એ મંત્રવડે કરવો, અને ખીજ પાત્રમાં લીધેલા તંદુલનો હોમ “પ્રજાપતયે સ્વાહા” એ મંત્રવડે કરવો. બન્ને દિવસે અગ્નિમાં સમિધ એક વાર હોમવી અને ઉપરધાન પણ એક વાર કરવું. પક્ષના મધ્યમાં કાંઈ આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય તો તે સંધ્યાકાળથી ચૌદશના સંધ્યાકાળ પર્યંત જે શેષ હોમ તે સાયં પક્ષહોમ પ્રમાણે કરી, પ્રાતઃકાળે પર્યંત પ્રાતઃકાળના હોમ પર્યંત હોમ કરવો. પર્વનો સાયંહોમ, અને એકમનો પ્રાતહોમ એ સર્વથા બુદ્ધ બુદ્ધાજ કરવા. એ રીતે પક્ષહોમ અને શેષહોમ કહ્યા. પક્ષના મધ્યમાં આપત્તિની નિવૃત્તિ થાય તો અપકર્ષ કરીને કરેલા હોમ કરી કરવો. સંતત (સરખા) પણ પક્ષહોમ થાય તો અગ્નિ નષ્ટ થાયછે માટે ત્રીજાં પક્ષમાં પ્રતિદિવસ હોમ કરવો. સર્વથા આપત્તિ દૂર ન થાય તો ચાવચ્છવ (છવન પર્યંત) પક્ષહોમ કરવો.

અયમમારોપઃ અયંતેયોનિરિત્યમ્વિશ્વામિત્રોઘ્નિરુદ્ધુઃ અગ્નિસમાઽબનેનમંત્રેણહોમોત્તરમગ્નીમશ્વત્યમમિધંવાપ્રનાપ્યાગ્નિસમાગેહંત્રમાવયેન્ હોમાદિકાલેભરણીર્નિમશ્વપ્રત્યવગેહિતિમંત્રેણસ્થંદિલેઘ્નિપ્રતિષ્ઠાપયેન્ સમિત્સમારોપેશ્ચોત્રિયાગારાદ્ઘ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યપ્રત્યવરો હેતિમંત્રેણતાંસમિધમપ્રાવાદધ્યાન્ સૂત્રાંતરેઆનુવ્રાજનદ્વદ્ધ્યસ્વેતિમંત્રાભ્યાંપ્રત્યવરોહણં પ્રત્યહંસમારોપાદિદ્વાદશાદિનમેવ પર્યાણસાયંહોમકાલપર્યંતપ્રત્યવરોહણાભાવેઘ્નિનાશશતિકે ચિત્ સમારોપપ્રત્યવરોહૈયતમાનકર્તૃકાવેવ તેનસમારોપોત્તર્ગપર્વપ્યાશૌચપ્રાપ્તૌપ્રત્યવરો હામંભવાદઘ્નિનાશઃ દ્વાપાપસ્તંવાદિપરં આશ્વલાયનાનાંતુદ્વાદશરાત્રમભ્યેપર્વેણિપ્રત્યવરોહાભાવેપિનાઘ્નિનાશઃ કિંતુદ્વાદશરાત્રેત્તરંહોમલોપણ્વેત્યપરં રાત્રક્રાંત્યાદિસંકટેઋત્વિગ્દ્વારા પિસમારોપાદિ કેચિદત્વિગ્દ્વાદભાવેનાનન્યગતિકત્વેઆશૌચપાનાત્પૂર્વપર્વેહોમસહિતાનપિ હોમાનપકૃત્યજ્ઞવાનકૃત્વાવાસમારોપંકૃત્વા સૂતકાંતેપ્રત્યવરોહઃકાર્યોનાત્રપર્વોત્તંવનદોષ દયાહુઃ ॥

હવે અગ્નિસમારોપ કેહેછે.

(તેનો અગ્નિ હોય તેણે અરણી (મથવાનાં કાષ્ઠ)માં અથવા સમિધમાં અગ્નિ આવ્યો એવી જે વિધિપૂર્વક ભાવના કરવી તેને અગ્નિસમારોપ કહેછે.) તેનો વિધિ—“અયંતેયોનિ રિત્યમ્વિશ્વામિત્રોઘ્નિરુદ્ધુઃ અગ્નિસમારોપે વિનિયોગઃ” એ મંત્રવડે હોમ પછી અરણી અથવા પીપલાની સમિધ તપાવિ તે અગ્નિ અરણી

ઉપરે અથવા સમિધ ઉપરે આગ્યો એવી ભાવના કરવી પછી હોમાદિકનો, સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે અરણીનું મંથન કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી “પ્રત્યવરોહ” એ મંત્રવડે સ્થંડિલમાં તે અગ્નિની સ્થાપના કરવી. સમિધવિષે સમારોપ કરેલ હોય તો ઓત્રિયના ધરથી અગ્નિ લઈ આવી તેની સ્થંડિલમાં સ્થાપના કરી “પ્રત્યવરોહ” એ મંત્રવડે તે સમિધ અગ્નિમાં હોમવી. બીજાં સૂત્રોમયે “આનુઘાન૦, ડહ્મધ્વસ્વ૦” એ બે મંત્રવડે પ્રત્યવરોહણ કરવું એમ કહ્યું છે. નિત્ય સમારોપાદિક કરવું તે બાર દિવસ પર્યંતજ કરવું. પર્વ દિવસે સાચું હોમકાળ પર્યંત પ્રત્યવરોહણ ન થયું હોય તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે એમ કોઈ અંધકાર કેહે છે. સમારોપ અને પ્રત્યવરોહણ એનો કર્તા યજમાનજ છે, એટલે તે યજમાનેજ કરવાં, એથી સમારોપ કીધા પછી પર્વને દિવસે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રત્યવરોહણનો સંભવ ન થવાથી અગ્નિ નષ્ટ થાય છે, પરંતુ એ નિર્ણય આપસ્તંબ ઇત્યાદિ શાખાવાળાવિષે છે. અશ્વલાયનોને તો બાર રાત્રિના મધ્યમાં પર્વ પ્રાપ્ત થયાં છતાં તે દિવસે પ્રત્યવરોહણ ન થવાથી પણ અગ્નિનાશ થતો નથી, પરંતુ બાર રાત્રિ પછી હોમનોજ માત્ર લોપ થાય છે એમ બીજાં અંધકાર કેહે છે. રાત્ર્યકાંતિ (રાત્ર્યભય) ઇત્યાદિક સંકટ પ્રાપ્ત થાય તો કત્વિજદ્વારાયે પણ સમારોપાદિક કરવાં. કોઈ અંધકાર, કત્વિજ ઇત્યાદિક પ્રતિનિધિ ન હોવાનાં કારણને લીધે બીજી ગતિ ન હોય તો આશૌચ પ્રાપ્ત થવાથી પ્રથમ પર્વ હોમ સહિત હોમનો અપકર્ષ કરી હોમ કરી અથવા ન કરી સમારોપ કરી આશૌચ ગયા પછી પ્રત્યવરોહ કરવો, એવિષે પર્વનાં ઉલ્લંઘનનો દોષ નથી એમ કેહે છે.

સમારોપોત્તરંદંપત્યોઃપ્રવાસેસીમાનયોરુલ્લંઘનકાલેઢમાભ્યામન્યતરેણવાસમિદાદ્યન્વારં મઃકૌર્યઃ અન્યથામિનાશઃ યજમાનસ્યૈવપ્રવાસેકૃત્યં અમયંવોમયંમેસ્વિતિઅગ્નિમુપસ્થાયપ્રવાસંગચ્છેન્ તતભાગત્યગૃહામાવિભીતોપવઃસ્વસ્પેવોસ્મામુચપ્રજાપધ્વંમાચવોગોપનીરિપદિ નિમંત્રેણસ્વગૃહંનિરીક્ષ્ય ગૃહાનહંસુમનસઃપ્રપથેવીરઘ્નોવીરવતઃસુવીરાન્ દરાંવહંતોઘૃતમુક્ષમાળાન્તેવહંસુમનાઃસંવિશામીનિગૃહંપ્રવિશ્યશિવંશર્ગમંશંયોઃશંયોરિતિપુનસ્ત્રિરનુવીક્ષપતિત્યહો માંતિઅમયંવોમયંમેસ્વિત્યગ્નિમુપનિષ્ઠેન્ ડ્યેષ્ટુગુત્રશિરઃપાણિભ્યાંપરિગૃહ્યાઞ્ગાદંગાત્સંભવસીતિ મંત્રંજાપિત્વામૂર્ધનાંત્રિજિઘ્રેન્ એવમિતરગુત્રાણાંપ્રત્તકન્યાનાંતૂર્ણાંજિઘ્રેન્ પ્રવાસાદાગતંપ્રતિ જ્ઞાતમપિઅપ્રિયંતદ્દિનેનવદેયુઃ॥

સમારોપ કીધા પછી સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને પ્રવાસ કરવો પડે અને ગામની સીમા અથવા નદીનાં ઉલ્લંઘનનો સમય આવે ત્યારે બન્ને જણાએ અથવા બેમાંથી એક, સમારોપિત એવી તે સમિધ અથવા અરણીનો સ્પર્શ કરી રાખવો, સ્પર્શ ન કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે. યજમાનેજ પ્રવાસ કરવાનો હોય તો તેવિષે વિધિ—“અમયં વોમયંમેસ્તુ” એ મંત્રવડે અગ્નિનું ઉપસ્થાન કરી પ્રવાસપ્રત્યે જવું. પછી પ્રવાસથી આવીને “ગૃહામાવિભીતોપવઃ સ્વસ્પેવોસ્મામુચ પ્રજાપધ્વં માચવોગોપનીરિપત્” એ મંત્રવડે પોતાનાં ધરનું અવલોકન કરવું. પછી “ગૃહાનહંસુમનસઃ પ્રપથે વીરઘ્નો-

વીરવતઃસુવીરાનુ ॥ દગંવહંતોઘૃતમુક્ષમાણાસ્તેષ્વહંસુમનાઃસંવિશામિ," એ મંત્ર ભણી ધ-
રમાં પ્રવેશ કરી "શિવંશર્મયંયોઃશંયોઃ" એ મંત્ર ભણી ફરી ત્રણ વાર પાછળ જોઈ
નિત્ય હોમ કીધા પછી "અમયંવોમયંમેસ્તુ૦" એ મંત્રવડે અગ્નિનું ઉપસ્થાન કરવું.
જ્યેષ્ઠ પુત્રનું મસ્તક પાત્રે હાથે ઘડણું કરી, "અંગાર્દગાત્ સંમવસિ૦" એ મંત્રનો
જપ કરી મસ્તક ત્રણ વાર સૂંગવું. એ રીતે ખીજ પુત્ર અને પરણવેલી કન્યાનાં મ-
સ્તકો મંત્ર રહિત સૂંગવાં. પ્રવાસથી આવેલાનીપાસે તે દિવસે પ્રતિજ્ઞાત (જણેલું)
કદી હોય તથાપિ અપ્રિય ભાષણ કોણે બોલવું નહીં.

પ્રોષિતેપત્યૌપત્નીસ્માર્તહોમૌસ્વયંકૃત્વાદર્શપૂર્ણમાસસ્થાલીપાકપિંડપિતૃયજ્ઞાન્વિપ્રેણકાર
યેન્ અનુગતપ્રાયશ્ચિન્તાદિપત્ન્યાંજત્સ્વભાયામપિક્લત્વિકુર્યાન્ પુનઃસંધાનંતુપત્યૌપ્રોષિતેનમ
વેન્ નૈમિત્તિકાજ્ઞતેષ્ટિગૃહદાહેષ્ટયોપિનમર્ચંતિપ્રાયશ્ચિન્તેષ્ટેઃપૂર્ણાહુતિઃ ॥

પતિ પ્રવાસમાં હોય તો સ્ત્રીએ સ્માર્ત હોમ પોતે કરી દર્શપૂર્ણમાસ સ્થાલીપાક,
અને પિંડપિતૃયજ્ઞ બ્રાહ્મણદ્વારાએ કરાવવા. પતિ પ્રવાસમાં ગયા પછી અગ્નિ નષ્ટ
થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ઇત્યાદિક કરવું તે સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તથાપિ કૃત્વિજે કરવું.
પુનઃસંધાન કરવું તે તો પતિ પ્રવાસમાં હોય તો થાય નહીં. નૈમિત્તિક ઇષ્ટિ, જ-
તેષ્ટિ, અને ગૃહદાહેષ્ટિ એ પતિ પ્રવાસમાં છતાં કરવી નહીં. પ્રાયશ્ચિત્તેષ્ટિની પૂર્ણા-
હુતિ કરવી નહીં.

અયૌપાસનાપ્રયનુગમનેગૃહ્યાપ્રેરનુગમપ્રાયશ્ચિન્તંકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્યભાયતનસ્થંમશ્મદૂરી
કૃત્યોપલેપાદિકૃત્વાગ્નિંપ્રતિષ્ઠાપ્યાઝ્વંસંસ્કૃત્ય અયાશ્વેતિમંત્રેણકામાઝ્યાહુતિસર્વપ્રાયશ્ચિન્તં
ચહુન્વાદંપત્યોરન્યતરેણાપરહોમકાલપર્યંતમુષોપિતેનસ્થાતસ્વં એવંદ્વાદશરાત્રપર્યંતં કેચિદુ
પવાસમયાશ્વેતિહોમંવાકુર્યાન્નદ્વયમિત્યાહુઃ એતદૃત્તિકારમતં કેચિન્તુષઃપ્રયનુગમનેહોમકા
લદ્વયાતિક્રમસ્તદાનષ્ટાગ્નિસંધાનં તત્રચિરાત્રમગ્નિનાશોપ્રાણાયામશનં તત્રઆર્વિંશતિરાત્રમે
કદિનોપવાસઃ તત્રઆમાસદ્વયંચિરાત્રોપવાસઃ તત્રઊર્ધ્વસંવત્સરપર્યંતંપ્રાજાપત્યકૃત્ત્વં તતઃપ્ર
તિવર્ષકૃત્ત્વવૃત્તિઃ એવંપ્રાયશ્ચિન્તંકૃત્વાભાધાનોક્તસંધારાન્નિધાયનષ્ટમગૃહ્યાગ્નેઃપ્રાયશ્ચિન્તં
કરિષ્યેદતિસંકલ્પ્યાયાશ્વેત્યાઝ્વેનસુવાહુતિપત્ન્યુપવાસાદિપૂર્વવન્ ભાત્તાહોમાદિકંવા એવં
દ્વાદશરાત્રપર્યંતમશ્મયુત્તિરિત્યાહુઃ દ્વાદશદિનોત્તરંચિચ્છેદપ્રાયશ્ચિન્તંહોમાદિક્ત્રવ્યદાનંત
કૃત્વાવિવાહહોમાદિવિધિનાયથાસ્વસ્વગૃહ્યંપુનઃસંધાનં ॥

હવે ઔપાસનાગ્નિ નષ્ટ થયો હોય તો તેનો વિધિ—ઔપાસનાગ્નિ નષ્ટ
થાય તો "ગૃહ્યાપ્રેરનુગમપ્રાયશ્ચિન્તંકરિષ્યે" એવો સંકલ્પ કરી કુંડમાંની ભસ્મ દૂર
કરી તે કુંડને છાણવડે લીપવું ઇત્યાદિક કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી આજ્યનો
સંસ્કાર કરી "અયાશ્વા૦" એ મંત્રવડે એક આજ્યાહુતિ અને સર્વ પ્રાયશ્ચિન્તાહુતિ
હોમ કરી દંપતી (સ્ત્રી પુરુષ) બેમાંથી એકે ખીજ હોમકાળ પર્યંત ઉપવાસી રહેવું.
એ રીતે બાર રાત્રિ પર્યંત થયું હોય તો એજ નિર્ણય જાણવો. કોઈ અંથકાર, ઉપવાસ
અથવા "અયાશ્વા૦" એ મંત્રવડે હોમ એ બેમાંથી એક કરવું; ઉપવાસ અને હોમ

એ બન્ને કરવાં નહી, એમ કહેછે, અને એ વૃત્તિકારનો મત છે. કોઈ અંથકાર તો, એ અગ્નિ નષ્ઠ થયા પછી બે હોમકાળ અતિકાંત થાય તો નષ્ઠ થયેલો અગ્નિ સિદ્ધ કરવો, તેમાં ત્રણ રાત્રિ પર્યંત અગ્નિ નષ્ઠ થાય તો સો પ્રાણાયામ કરવા, ત્રણ રાત્રિ-થકી વીસ રાત્રિ પર્યંત એક દિવસ ઉપવાસ કરવો, વીસ રાત્રિથકી બે માસ પર્યંત ત્રિરાત્ર ઉપવાસ કરવો, બે માસ પછી વર્ષ પર્યંત પ્રાજપત્યકૃત્ષ્ણ કરવું. એક વર્ષ પછી પ્રતિવર્ષ કૃત્ષ્ણની આવૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી આધાનમાટે કહેલી સામગ્રી સંપાદન કરી, “નષ્ઠસ્ય ગૃહ્યાગ્રે: પ્રાયશ્ચિત્તં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “અપાશ્વા૦” એ મંત્રવડે આજ્યની સુવાહુતિ દેવી અને અગ્નિ ઉપવાસ કરવો ઇત્યાદિક કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવાં, અથવા લાઝહોમાદિક કરવાં, એ રીતે આર રાત્રિ પર્યંત અગ્નિની ઉત્પત્તિ કરવી એમ કહેછે. આર દિવસ પછી હોય તો અગ્નિ-વિચ્છેદનું પ્રાયશ્ચિત્ત, અને હોમાદિક દ્રવ્ય દાન એ કરી વિવાહહોમાદિકવિધિ-વડે પોતાપોતાનાં ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે પુનઃસંધાન કરવું.

અથાન્વાહિતાગ્રે:પ્રાક્યાગાદનુગતૌ અપાશ્વેતિર્પૂર્વવદમિમુત્પાતાપુનરન્વાધાનંકૃત્વામૂર્ધ
વ:સ્વરિત્યુપસ્થાયસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંહુત્વાસ્થાલીપાકંકુર્યાન્ અન્વાધાનોત્તરંપ્રયાણપ્રાસૌતુભ્યં
તાઅંગિરસ્તમદન્યાડ્યાહુતિમગ્રયેહુત્વાસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંહુત્વાગ્રિસમારોપ્યગચ્છેન્ સમારૂઢસમિ
ન્નાશેપુનરાધેયમિષ્યન્ને ઉપલેપાદિકંકૃત્વાનષ્ઠાગ્રિપ્રાયશ્ચિત્તંપુનરાધેયંસંકલ્પ્યાધાનોક્તસં
ભારાન્નિધાયાગ્રિપ્રતિષ્ઠાપ્યઅપાશ્વેતિસ્તુવાડ્યાહુતિંસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંચતુરુહ્યાદિનિપુનરાધેયં સ્વા
ગ્રિભ્રમેણાન્વાગ્રૌસ્વયંયજનેસ્વાપ્રાગ્વ્યયજનેવાપથિકૃત્સ્થાલીપાકંકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પ્યચરુઃ
કાર્યેથવાપથિકૃત્સ્થાનેપૂર્ણાહુતિંહોપ્યામીતિસંકલ્પ્ય સ્તુચિદ્વાદશચરંચતુર્વારંવાડ્યંગૃહીત્વા
મગ્રયેપથિકૃતેસ્વાહેતિતુરુહ્યાન્ વિવાહોત્તરમાધાનોત્તરંવાપૌર્ણમાસ્યાંસ્થાલીપાકારંભઃ પ્રતિપ
દિયાગોત્રિકાંતશ્વેદાગામિર્પર્વપૂર્વેતિથિપુચ્ચતુર્થોનવમીચતુર્દશીદ્વિતીયાપંચમ્પૃષ્ઠમીર્વિહાયકાર્યઃ
નાત્રકાલાતિક્રમપ્રાયશ્ચિત્તં અન્વાધાનોત્તરંપ્રતિપદીપ્તચક્રરણેતૃતીયાંદિતિથિપુર્વ
પ્રાયશ્ચિત્તંહુત્વાપુનરન્વાધાયયાગઃ દ્વિતીયપર્વપ્રાસૌભતીતેષ્ટિ:પથિકુંચરુપૂર્વકંપર્વણિકાર્યા
તત્રાપ્યતિક્રમેદ્વિતીયપ્રતિપદિલુપેટે:પાદરુચ્ચંકૃત્વાપ્રાપ્તકાલયાગઃ દ્વિતીયયાગસ્યાપિઆ
ગામિનિથિપુલોષેતત્પર્વણિવાદરુચ્ચપથિકૃત્પૂર્વકંદ્વિતીયયાગઃ તત્રાપ્યતિક્રમેતૃતીયપ્રતિપદિ
અર્ધરુચ્ચંયાગદ્વયસ્યરુત્વાપ્રાપ્તયાગઃ તૃતીયયાગસ્યોક્તનિધાવર્ધરુચ્ચપથિકૃત્પૂર્વકંચતુર્થપર્વ
ણિવાઅકરણેઅગ્નિનાશાત્પુનરાધેયં અત્રપુનરાધેયસ્વરૂપંસંભારાનિધાનપૂર્વકમયાશ્વેતિસ્તુવા
ડ્યાહુતિરિત્યન્વારૂઢસમિન્નાશશ્થલેઽક્તમેવ પુનરાધાનંતુવિવાહહોમાદિરૂપંપુનરાધેયાદિ
ન્નં આપતનાદ્દ્વિ:શમ્યાપરાસાત્પ્રાકૃત્વન્નિહપતેઽદંતંત્રકમિતૃચ્ચાતમાયતનેપ્રતિષ્વસર્વપ્રાય
શ્ચિત્તંતુરુહ્યાન્ પર્વણિવ્રતલેપિમગ્રયેવ્રતપતયેચરુઃપૂર્ણાહુતિર્વા પર્વણિદંપત્યોત્પત્યત્રાશ્રુપાતેમગ્રયે
વ્રતમૂતેચરુઃપૂર્ણાહુતિર્વા પવિત્રનાશેમગ્રયેપવિત્રવતેચરુઃપૂર્ણાહુતિર્વા અન્વાધાનેષ્ટિમથ્યેચંદ્ર
ગ્રહણેઅત્રાગોરિતિચંદ્રાયાડ્યંહુત્વાનવોનવોદત્યુપસ્થામેષ્ઠાધાનાંદિયાગઃ સૂર્યોપરાગેઽદ્વયમિ
તિસૂર્યાયાડ્યંહુત્વાચિત્રંદેવાનામિત્યુપસ્થાનં અન્વાધાનોત્તરંસ્વપ્રેરેતોવિસર્ગેદમંમેવરુણતત્વ
યામીતિવરુણાયદ્દેઆડ્યાહુતીરવિપૂજાપુનર્મામેતિસૌત્રમંત્રયોર્ત્તપશ્ચ બુધ્યારેનોવિસર્ગેમિવ્રત

પતિચ્છ્રઃ અન્યદાસ્વપ્રેતોવિસર્ગેમૂર્ચનમસ્કારત્રયં ક્ષમાધાનોત્તરંહવિદોષેદુષ્ઠ્યાનેભાડ્યંપ્ર
તિનિધિકૃત્વાયાગંમમાપ્ત્વદુષ્ટંતત્તેચક્ત્વાધાનાદિસ્તદેવતાઃ પુનર્યાગઃ ક્ષમાધાનાત્પૂર્વં
વિદોષિતદેવતાકંઠહિઃ પુનરુત્પાદય્યાગઃ સ્વિષ્ઠકુર્ધર્હવિદોષિભાડ્યેનસ્વિષ્ઠકૃતંકુર્યાન્ ંગ
હવિદોષિતદાડ્યંપુનરુત્પાદયેત્ ॥

હવે અન્વાધાન કરેલા અગ્નિનો યજ્ઞથી પ્રથમ નાશ થાય તો, “અયાશ્ચા૦” એ મંત્રવડે પ્રથમ કહ્યાપ્રમાણે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી ફરી અન્વાધાન કરી “મૂર્મુઃ સ્વઃ” એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરી સર્વ પ્રાયશ્ચિતાહુતિ દધિ સ્થાલીપાક કરવો. અન્વાધાન કીધા પછી પ્રયાણ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય તો, “તુષ્યંતા અંગિરસ્તમ૦” એ મંત્રવડે અગ્નિને ઉદ્દેશે આજ્યની આહુતિ દધિ સર્વ પ્રાયશ્ચિતાહુતિ હોમ કરી અગ્નિનો સમારોપ કરી પ્રયાણ કરવું. “અગ્નિસમારોપ કરેલાં સમિધનો નાશ થાય તો પુનરાધેય કરવું.” તે આ રીતે—કુંડને છાણવડે લીપવું ઇત્યાદિક કરી નષ્ટાગ્નિનાં પ્રાયશ્ચિત્તનો અને પુનરાધેયનો સંકલ્પ કરી આધાનમાં કહેલા પદાર્થ સંપાદન કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી “અયાશ્ચા૦” એ મંત્રવડે સુવાવડે આજ્યાહુતિ એક અને સર્વપ્રાયશ્ચિતાહુતિ તેનો હોમ કરવો, એ પુનરાધેય છે. આ પોતાનો અગ્નિ છે એવા ભ્રમથી બીજાના અગ્નિ ઉપરે પોતે હોમ કર્યો હોય, અથવા પોતાના અગ્નિ ઉપરે બીજાએ હોમ કર્યો હોય તો “પથિકૃત્ સ્થાલીપાકં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ચરૂ કરવો. અથવા, “પથિકૃત્સ્થાને પૂર્ણાહુતિંહોષ્યામિ,” એવો સંકલ્પ કરી સુચિ પાત્રમાં ચાર અથવા ચાર વાર ઘૂત લધ. “અગ્રયેપથિકૃતે સ્વાહા” એ મંત્રવડે આહુતિ દેવી. સ્થાલીપાકનો આરંભ કરવાનો તે ત્રિવાહુપછી અથવા આધાન કીધા પછી પૂનમને દિવસે કરવો. એકમને દિવસે યાગ થયો ન હોય તો આગળ આવતાં પર્વ કરતાં પ્રથમની તિથિઓનેવિષે (ચોથ, નોમ, ચૌદશ, બીજ, પાંચમ અને આઠમ્ એ તિથિ વર્જ્ય કરી) કરવો. તેમાં કાળાતિક્રમ થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. અન્વાધાન કીધા પછી એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી. તે ન કરે તો ત્રીજ ઇત્યાદિક ઉક્ત તિથિઓનેવિષે, સર્વ પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ કરી પુનઃ અન્વાધાન કરી યાગ કરવો. બીજું પર્વ પ્રાપ્ત થાય તો પથિકૃત્ સ્થાલીપાક પ્રથમ કરી, પ્રથમની રહેલી ઇષ્ટિ, પર્વદિવસે કરવી. તે પર્વને દિવસે પણ ન થાય તો બીજી એકમને દિવસે ઇષ્ટિલોપનું પાદકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પ્રાપ્ત થયેલા સમયે યાગ કરવો. બીજા યાગનો પણ આવની તિથિનેવિષે લોપ થયો હોય તો તે પર્વદિવસે પાદકૃચ્છ્ર કરી પથિકૃત્ ચરૂ કરી બીજા યાગ કરવો. તે દિવસે પણ ન થાય તો ત્રીજી એકમને દિવસે, એ યાગનું અર્ધકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પ્રાપ્ત થયેલો યાગ કરવો. ત્રીજા યાગ, અર્ધકૃચ્છ્ર અને પથિકૃત્ સ્થાલીપાક પ્રથમ કરી, ઉક્ત તિથિને દિવસે અથવા ચતુર્થ પર્વને દિવસે કરવો. ન કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાયછે, માટે પુનરાધેય કરવું. ઇહાં પુનરાધેયનો પ્રકાર—આધાનોક્ત પદાર્થ સંપાદન કરી “અયાશ્ચા૦” એ મંત્રવડે સુવાજ્યાહુતિ દેવી, તે તો, સમારોપ કરેલી સમિધનો નાશ થયો હોય તેના નિર્ણ-

યને હેઠાણે કહ્યુંજ છે. અને પુનરાધાન જે વિવાહ હોમાદિરૂપ તે તો પુનરાધેય કર-
તાં મિત્ર છે. કુંડયકી બાહેર અને સમ્યોપરાસની માંબ અગ્નિ પડે તો, “કુંડંત્રકં”
એ કયાવડે તે અગ્નિ કુંડમાં પધરાવી સર્વ પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ કરવો. પર્વને દિવસે
વ્રતસોપ થયો હોય તો, વ્રતપતિ અગ્નિને ઉદેશે ચર અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી. પર્વ
દિવસે દંપતીમાંથી કોઇએકને અશ્રુપાત થયો હોય તો, વ્રતધારી અગ્નિને ઉદેશે
ચર અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી. પવિત્રનો નાશ થયો હોય તો, પવિત્રવાત અગ્નિને
ઉદેશે ચર અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી. અન્વાધાનેષ્ટિના મધ્યમાં ચંદ્રચંદણ પ્રાપ્ત
થાય તો, “અન્નાહનો” એ મંત્રવડે ચંદ્રને ઉદેશે આજ્યાહુતિ દઈ, “નવોનવો”
એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરી ઇન્દ્રમાસ્થાપનાદિ યાગ કરવો. સૂર્યચંદણ હોય તો, “ચંદ્રવં”
એ મંત્રવડે સૂર્યને ઉદેશે આજ્યાહુતિ દઈ, “ચિત્રંદેવાનાં” એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન
કરવું. અન્વાધાન કીધા પછી સ્વપ્નમાં વીર્યપાત થાય તો, “ઇમંમેશ્વરણ” તત્વાવા-
મિ” એ એ મંત્રવડે વરુણને એ આજ્યાહુતિ દઈ સૂર્યની પૂજા અને “પુનર્મામ”
એ સૂત્રોક્ત મંત્રનો જપ કરવો. બુદ્ધિપૂર્વક વીર્યપાત થાય તો, વ્રતપતિ અગ્નિને
ઉદેશે ચર કરવો. અન્ય સમયે સ્વપ્નમાં વીર્યપાત થયો હોય તો, સૂર્યને ત્રણ નમ-
સ્કાર કરવા. ઇન્દ્રમાનું સ્થાપન કીધા પછી હોમદ્રવ્યને કાંઈ દોષ થાય તો, દુષ્ટ થયેલાં
હોમદ્રવ્યને હેઠાણે આજ્ય પ્રતિનિધિ કરી યાગ સમાપ્ત કરી દુષ્ટ થયેલું દ્રવ્ય
જલમાં નાખી, અન્વાધાનાદિક, (તે તે છે દેવતા જેનો એવો) પુનઃ યાગ કરવો. ઇ-
ન્દ્રમાસ્થાપન થકી પ્રથમ હોમદ્રવ્યમાં દોષ ઉત્પન્ન થયો હોય તો તે દેવતાનું હોમ-
દ્રવ્ય દૂરી ખીંચું લઈ યાગ કરવો. સ્વિષ્ટકૃત કરવામાં લીધેલાં હોમદ્રવ્યને કાંઈ
દોષ ઉત્પન્ન થાય તો આજ્યવડે સ્વિષ્ટકૃત કરવો. અંગભૂત હોમદ્રવ્યને દોષ થાય
તો તે સમયે દૂરી આજ્ય ચંદણ કરવું.

હવિર્દોષાસ્તુ પ્રત્યુત્તનજ્વલેશૈઃકીટૈર્સ્તાસ્થિવિષ્મૂઞ્ચશ્લેષાઘૈર્બીમત્સિન્નૈશ્વમાર્જારનકુલ
કાકૈર્મુલ્લજલંબિદુર્ધ્મનાસિકામલાશ્ચુર્ણમલૈઃ સૂતિકારજ્વલાચ્છાંડાલાદિદૃષ્ટિમિશ્રસંમ
ર્ગાઃ દેવતાહવિર્મંત્રાદિવિપર્યાસેપદ્મોદેવાદિતમરુદ્રથભાગ્યહોમઃ કૃત્સ્નહવિર્દાહિતહવિરુ
ત્પાશસપ્થવાગોનૃતપુનર્યાગઃ પૂર્વાદિચતુર્દિક્ષુચરુત્સેકેઅગ્રપેયમાયવરુણાયસોમાયેતિક્રમે
ણહુત્વાસર્વતઃસેકેચતુષ્પોષિહુત્વાકોણેષુસેકેવ્યાહતીર્હુત્વા ચરુમાપ્વાયસ્વસંતેપયાંસીર્નિર્મ
ત્રાભ્યામાગ્નેનાપ્વાયતિ અગ્રોર્મિદાહુનીચદ્વેશતિકેચિન્ સ્વગુહ્યાગ્રેરન્યગુહ્યાગ્રિનાસંસર્ગેઽમૌ
યજમાનોવુગપત્તમગ્નિસમારોવ્યોમૌપ્રત્યવરોહણંકૃત્વાઽગ્રયેવિચિત્તેચર્ચકુર્યાન્નાંશવાગ્રિનાસં
સર્ગેઽગ્રપેયગુચ્ચેચરુઃ પચનાગ્રિનાસંસર્ગેસંવર્ગાપાગ્રયેચરુઃ સર્વત્રસંસર્ગેસમારોપપ્રત્યવરોહ
ણોત્તરંચરુઃ સ્વયમગ્નિપ્રજ્વલનેઽદ્વીપ્યસ્વજાતવેદો માનોર્હિંસીર્જાતવેદોગમશ્વપુરુષંતગન્
અવિષ્મદ્ગ્રાગાહિશ્રિયામાપરિવાતયેતિદ્વિભ્યાંદ્વિસમિધાવગ્રયેતુહવાન્ સર્વત્રવિષ્વપરાધેસાંગ
તાર્થર્થસર્વપ્રાણશ્ચિતં ગૃહદાહેપ્રવેક્ષામવતેચરુઃ એવમ્વાન્યવિપ્રાયશ્ચિત્તાનિવશ્ચૃત્ત્રાસાના

૧ શમ્યાપ્રાસ, એવો પણ પાઠ છે. શમ્યાપ્રાસ એટલે કુંડયકી બાહેર ચર કરી છત્રી સ
અંગુળ લાંબી બ્રૂમી તે.

દિપૂક્તાનિજેવાનિ યત્રતુપ્રાયશ્ચિત્તવિશેષોનોક્તસ્તત્રસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંભૂર્ભુવઃસ્વરિત્યનેનાજ્યાહુતેઃસર્વપ્રાયશ્ચિત્તસંજ્ઞા ॥

હોમદ્રવ્યના દોષ કેહેછે—શરીરથી છૂટ થયેલ નખ અને ઢેશ, કીડા, રક્ત(લોહ), અસ્થિ, વિષા, મૂત્ર, કફ, ઇત્યાદિક ખરાબ પદાર્થ; બિલાડાં, નોલિઆં, કાગડા, મોઢાના ટૂકના છાટા, પરસેવ, નાકનો મળ, આંસુ, કાનનો મળ; સુવાવડી, રજસ્વલા, ચાંડાલ ઇત્યાદિની દષ્ટિ; એમનો જે સંગ્રંથ થાવો તે દોષ છે. દેવતા, હોમદ્રવ્ય, અને મંત્ર એમનો વિપર્યાસ(ઉલટપાલટ)થાય તો, “અદ્વોદેવાં” એ મંત્રવડે વાયુદેવતાને ઉદેશે આજ્યનો હોમ કરવો. સધળું હોમદ્રવ્ય ખળી જાય તો, તે હોમદ્રવ્ય ઉત્પલ કરી તેજ યજ્ઞ કરવો, પુનર્યાગ કરવો નહી. પૂર્વાદિક ચાર દિશામાં ચરૂ ઉભરાય તો, કમે કરી પૂર્વ દિશામાં અગ્નિને ઉદેશે, દક્ષિણ દિશામાં યમને ઉદેશે, પશ્ચિમ દિશામાં વરુણને ઉદેશે, અને ઉત્તર દિશામાં સોમને ઉદેશે હોમ કરવો. ચારે દિશામાં ઉભરાય તો ચારે દેવતાને ઉદેશે હોમ કરવો. ખુણાખણી ઉભરાય તો વ્યાહતિવડે હોમ કરી “આપ્યાયસ્વ૦, સંતેપ્યાંસિ૦” એ બે મંત્રવડે ચરૂને આજ્યવડે યુક્ત કરવો. કોઈ અંથકાર, અગ્નિમાં બે મિંદાહુતિ (વન્મઆ૦ પુનર૦)દેવી એમ કહેછે. પોતાના ગૃહાગ્નિનો બીજના ગૃહાગ્નિએડે સંસર્ગ થયો હોય તો, બન્ને યજ્ઞમાને એક કાળે તે અગ્નિનો સમારોપ કરી બન્ને બળોએ પ્રત્યવરોહણ કર્મ કરી વિવિચિનામક અગ્નિને ઉદેશે ચરૂ કરવો. શામના અગ્નિએડે સંસર્ગ થયો હોય તો, શુચિ નામના અગ્નિને ઉદેશે ચરૂ કરવો. પાકના અગ્નિ સાથે સંસર્ગ થયો હોય તો, સંસર્ગ નામના અગ્નિને ઉદેશે ચરૂ કરવો. સર્વત્ર સંસર્ગનેવિષે સમારોપ અને પ્રત્યવરોહણ કીધા પછી ચરૂ કરવો. પોતાનીમેળે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય તો, “ઉદ્દીપ્યસ્વજાતવેદો૦, માનોર્હીસીર્જાતવેદો ગામશ્વં પુરુષં જગન્ ॥ અવિશ્રદમ્ આગહિ શ્રિયામા પરિપાતવ૦” એ બે મંત્રવડે બે સમિધ અગ્નિને ઉદેશે હોમવી. સર્વત્ર અનુષ્ઠાનની નિધિમાં ચુક પડે તો તેની સાંગતાને અર્થે સર્વ પ્રાયશ્ચિતાહુતિ દેવી. ધર દગ્ધ થયું હોય તો ક્ષામવાન્ અગ્નિને ઉદેશે ચરૂ કરવો. એ પ્રમાણે બીજાં પ્રાયશ્ચિત્ત ઋગ્વેદના બ્રાહ્મણાદિ ગ્રંથમાં કહ્યાંછે તે બ્રહ્મ લેવાં. જે સ્થળે વિશેષ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું નથી તે ઉકાળે સર્વ પ્રાયશ્ચિતાહુતિ કરવી. “ભૂર્ભુવઃસ્વઃ” એ મંત્રવડે જે આજ્યાહુતિ દેવી તેનું સર્વપ્રાયશ્ચિત્ત એવું નામ છે.

અથાશ્વપુષ્પાતનિમિત્તાનિ શ્વશૂકરરાસમકાકસૂગાલમર્કટશૂદ્રાંત્યજપતિતકુળપસૂતિ કારજસ્વલાભિઃપુરીષમૂત્રરેતોશ્રુપૂયશ્ચેત્પ્મશોણિતાસ્થિમાંસાદિધિરન્યૈર્વાતુગુપ્તિતૈરારોપિતારણિસ્પર્શૈઃસ્પર્શૈર્વાગ્નિનાશઃ તત્ત્રારણિગતેવન્હૌનષ્ટેપુનરાપ્ચેમમેઃસ્પર્શૈર્પુનરાધાનં યદ્વાપુનસ્ત્વાદિત્યારુદ્રાવસવઃસમિધતાંપુનર્વ્રત્સાણોવસુનીથયજ્ઞૈઃ ધૃતેનત્વંતન્વર્ધયસ્વસ્વસત્યાઃસંતુયજમાનસ્યકામાઃસ્વાહા આદિત્યરુદ્રવસુમ્પદદંનમમેતિસમિદ્દોમઃસુવેળાજ્યાહુતિર્વા અઘ્રૌજલોપધાતેપીદમેવ સ્વસ્વજીવિનોમૃતશબ્દશ્રવણેમયેમુરભિમેતેચરુઃપૂર્ણાહુતિર્વા પ્રધાનાહુતીનાંસ્વિષ્ટકૃતાસંસર્ગેસર્વપ્રાયશ્ચિત્તં પિંડપિતૃયજ્ઞેભિતિપ્રણીતનાશોતત્રાહોમપક્ષેસર્વપ્રા.

યશ્વિન્તં હોમપક્ષેપુનઃપ્રણયનમપિ આપસ્તંબાનાંપ્રાયાશ્વિન્તંતેપ્રણયનમેવનિત્યં પિંડપિતૃ
યજ્ઞલોપેવૈશ્વાનરશ્વરઃ સમ્પ્રહોત્રાઘ્યમહાહવિર્હોતિત્યાદિમંત્રૈઃપૂર્ણાહુતિર્વા શ્રવણાકર્મસર્વ
વલ્યાશ્વયુઃપ્રાપ્રયણપ્રત્યવરોહણકર્મણામન્યતમલોપેપ્રાજાપત્યકૃત્ત્વં બ્રહ્મતાપ્રયણસ્યનવાન્
મક્ષણેપ્રયેવૈશ્વાનરાયચરુઃ અષ્ટકાલોપેઽપવાસઃ પૂર્વેતુઃશ્રાદ્ધલોપેપ્યુપવાસઃ ડપવાસપ્રત્યા
સ્નાયુલકવિપ્રમોજનંવા અન્વલક્યલોપેભિર્દુભિઃસુમનાભિર્નિર્દુભિરિતિક્રૂચઃશતંત્રપઃ સર્વ
ત્રચરુસ્થાનેપૂર્ણાહુતિઃદર્શપૂર્ણમાસાનારંભે આલસ્યાદિનાપૂર્ણાહુતિકરણેતુયાગપર્યાપ્ત્રીહ્યા
ઽયંદેયમિતિગૃહ્યાગ્રિસાગરે નિષિદ્ધતિથ્યાદૌસ્વભાર્યાગમનેઅયાઽયયાજનેલશુનાદિગણિકા
આદ્યમોઽયમોજનેનિષિદ્ધપ્રતિગ્રહેપુનર્માર્મૈત્વિદ્વિયં૦ ઇમેયથિષ્ઠ્યાસદતિદ્વાધ્યામાઽયહોમઃ
સમિદ્ધોમોવાજત્રોવા ગૃહોપરિકપોતોપવેશનેદેવાઃકપોતદતિપંચર્ચસ્કૃત્ત્રજપઃપ્રત્યુચમાઽયહો
મોવાપાંકયજ્ઞતંત્રેણ દુઃશ્વપ્રદર્શનેયોમેરાજઃપુઽયોવેતિત્રુચાસૂર્યોપસ્થાનં આતુરત્વનાશોપ
યદ્ધમરોગનાશાપવામુંચામિત્વેતિમૂક્તેનપ્રત્યુચંચરોહોમઃ યદ્ધમનાશાપેદંનમમેતિર્પંચમુત્યાગઃ
ષટ્તંભિવલ્કલિદિતિ પ્રાશ્નણીપ્રણીનાસ્થજ્ઞલાનાંવિંદુપાતેસ્ત્રાવેવાઆપોહિષ્ઠેતિતૃચેનપુનઃપૂર્ણંતતં
મેઅપસ્તદુનાયતેઽત્યુચાઽયાહુતિઃ ઇધ્માધાનલોપેતસ્યાઽયમાગોત્તરંસ્મરણેવિપર્યાસપ્રાયાશ્વિન્તં
કૃત્વૈધ્માધાનંચકૃત્વાપ્રધાનયાગઃ પ્રધાનયાગોત્તરંસ્મરણેગ્રિસમિધનરૂપદ્વાસ્સ્યાભાવાલ્લોપ
એવેતિપ્રાયાશ્વિન્તંતૈવસિદ્ધિઃ અન્યાંગેષ્વપ્યેવમૂહાં ॥

હવે અગ્નિનાશ થવાનાં નિમિત્ત કેહેછે.

કુતરં, સુવર, ખર, કાગડા, સિયાલ, વાંદરા, શૂદ્ર, અંત્યજ (આંડાળ), વટવેલો,
શય, સુવાવડી, રજસ્વલા, વિદ્યા, મૂત્ર, વીર્ય, અશ્રુપાત, પિત્ત, કફ, રૂધિર, અસ્થિ,
અને માંસ ઇત્યાદિક તેમ જીજ્ઞ પશુ નિદિત પદાર્થનો, જે અરણિ ઉપરે અગ્નિસ-
મારોપ કરેલો છે તે અરણીને અથવા સાક્ષાત્ અગ્નિને સ્પર્શ થાય તો તે અગ્નિ નષ્ટ
થાયછે. તેમાં અરણીસંગ્રહિ અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધિય કરવું, અને સાક્ષાત્
અગ્નિને સ્પર્શ થયો હોય તો પુનરાધાન કરવું, અથવા, “પુનસ્ત્વાદિત્યા” એ મંત્ર-
વડે સમિધહોમ કરી “આદિત્યકૃદ્રવસુખ્ય દ્વં ન મમ” એવો ત્યાગ કરવો, અથ-
વા સુવ પાત્રવડે આજ્યાહુતિ દેવી. અગ્નિવિષે જળ પડે તો પણ એજ પ્રાયશ્ચિત્ત
જણવું. પોતે જીવતાં હું મૃત થયો એવો શબ્દ સાંભળવામાં આવે તો, સુરભિન્ધાન્
અગ્નિને ઉદ્દેશે ચરૂ અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી. પ્રધાન આહુતિનો સ્વિષ્ટકૃત્સાથે સં-
સર્ગ થાય તો સર્વપ્રાયશ્ચિત્તાહુતિ કરવી. પિંડપિતૃયજ્ઞવિષે અતિપ્રણીત નામના
અગ્નિનો નાશ થયા છતાં હોમપક્ષ ન હોય તો તેવિષે સર્વપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. હોમ-
પક્ષ હોય તો ફરી અગ્નિ પધરાવવો એ પણ કરવું. આપસ્તંબોને પ્રાયશ્ચિત્તાહુતિ
કીધા પછી ફરી અગ્નિ પધરાવવાનું અવશ્ય છે. પિંડપિતૃયજ્ઞનો લોપ થયો હોય
તો વૈશ્વાનર ચરૂ કરવો. અથવા, “સમ્પ્રહોત્રાઘ્યમહાહવિર્હોતા” ઇત્યાદિક મંત્રવડે
પૂર્ણાહુતિ કરવી. શ્રવણાકર્મ, સર્પાગ્નિ, આશ્વયુજ્ઞ કર્મ, આગ્રયણ અને પ્રત્યવરો-
હણ એ કર્મમાંથી એકાદનો લોપ થયો હોય તો પ્રાજપત્યકૃત્ત્વ કરવું. આગ્રયણ

કીંત્રા વિના નવું અન્ન ભક્ષણ કીધું હોય તો વૈશ્વાનર અગ્નિને ઉદ્દેશે ચર કરવો. અષ્ટકાશ્રાદ્ધનો લોપ થયો હોય તો ઉપવાસ કરવો. પૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધનો લોપ થયો હોય તો પણ ઉપવાસ કરવો. અથવા ઉપવાસનો પ્રત્યાગ્નાય એક શ્રાદ્ધજ્વલે ભોજન કરાવવું. અન્વયકથ્ય શ્રાદ્ધનો લોપ થયો હોય તો, “અભિર્નુમિઃ સુમનાં, અભિર્નિદુમિઃ” એ કથાનો સો વાર જાપ કરવો. જે જે ઠેકાણે ચર કરવાનું કહેલું છે તે તે ઠેકાણે, દર્શપૂર્ણમાસનો આરંભ કીધો ન હોય તો, પૂર્ણાહુતિ કરવી. આલસ્ય ઇત્યાદિ કારણથી કી (ચર ઠેકાણે) પૂર્ણાહુતિ કીધી હોય તો, યાગ પૂર્ણ થાય એટલા તંદુલ અને ધૂતનું દાન કરવું. એમ ગૃહ્યાગ્નિસાગરમાં કહ્યું છે. નિષિદ્ધ તિથિ ઇત્યાદિક દિવસે પોતાની સ્ત્રીનું ગમન કીધું હોય, જે હોમ કરાવવાને અયોગ્ય હોય તેને ઘરે હોમ કરવો હોય, લસણ ઇત્યાદિક અને વેશ્યાનાં ઘરનું અન્ન ઇત્યાદિક અભોજ્ય પદાર્થનું ભોજન કીધું હોય, નિષિદ્ધ દાન લીધું હોય તો એમને વિષે, “પુનર્માર્મૈર્લિંગિદ્વિવં, શમેષે ષિષ્ણ્યાસઃ” એ એ મંત્રવડે આજ્ઞ્યાહોમ, અથવા સમિધહોમ, અથવા જાપ કરવો. ઘરની ઉપરે કપોતપક્ષી (હોળો) બેઠેલો હોય તો, “દેવાઃ કપોતઃ” એ પાંચ કથાનાં સૂક્તનો જાપ અથવા પાકચક્ષત્રે કરી એક એક કથાવડે આજ્ઞ્યાહોમ કરવો. દુષ્ટ સ્વપ્ન દેખાયલું હોય તો, “યોમે રાજન્યુજ્યોવાઃ” એ મંત્રવડે સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું. રોગનિવૃત્તિ માટે અથવા યક્ષ્મ (ક્ષય) રોગના નાશ માટે, “મુંચામિત્વાઃ” એ સૂક્તની એક એક કથાવડે ચરનો હોમ કરવો, અને પાંચ કથાવિષે, “પદ્મનાશાયેદં ન મમ” એવો ત્યાગ કહેવો. ઇડી સ્વિષ્ટકૃત્ આહુતિ દેવી. — પ્રોક્ષણી અને પ્રણીતા એ પાત્રમાંનાં જળના ખિંદુ બાહર પડે અથવા એ પાત્રનો સ્નાવ (ઝરવું) થાય તો, “આપોહિષ્ઠાઃ” એ ત્રણ કથા ભણી કરી તે પાત્રમાં જળ પૂરવું, અને “તત્ત્વં મે અપસ્તદુનાપનેઃ” એ કથાવડે આજ્ઞ્યાહુતિ દેવી. ઇદ્માસ્થાપનનો લોપ થયો હોય અને આજ્ઞ્યાભાગ થયા પછી તેનું સ્મરણ થાય તો વિપરીતપણું થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ઇદ્માસ્થાપન કરી પ્રધાનયાગ કરવો. પ્રધાનયાગ થયા પછી તેનું સ્મરણ થયું હોય તો અગ્નિપ્રજ્વલનરૂપ દ્વારનો અભાવ હોવાથી લોપજ છે અને પ્રાયશ્ચિત્તવડેજ તે ઇદ્માની સિદ્ધિ થાય છે. બીજાં અંગોવિષે પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો.

અથાગ્નિનાશકારિ દંપત્યોરન્યતરોઘ્નિસમીપેતદવાસ્તમયકાલેવસન્ ડમૌદંપતીગૃહસી માંપ્રામસીમાંવાનર્દીવોલ્લંઘ્યહોમકાલેવહિર્વસેતાંતાદાપુનરાધાનં અગ્નિનામત્તજ્જહરણેશમ્યા પરાસાત્પ્રાગુચ્છાસેગ્નિનાશઃ કર્માર્થંહરણેગ્નિનાનાનુજ્ઞાસાદિચોદ્યને આત્મસમારોપણપક્ષે સુમજ્જનેયેથુનેશૂદ્રાદિસ્પર્શનેગ્નિનાશઃ પત્ન્યનેકત્વપિરુક્સ્યામપિહોમકાલેગૃહસીન્નોવહિર્ગતાયામગ્નિનાશઃ ॥

હવે અગ્નિનો નાશ કરનારાં નિમિત્ત કહેછે.

દંપતી (સ્ત્રી પુરૂષ એ)માંથી એક, અગ્નિની સમીપે ઉદયકાળે, અને અસ્તકાળે વાસ કરવો. અને દંપતી ઘરની સીમા, કિંવા ગામની સીમા અથવા નદી એમનું

ઉલ્લંઘન કરી હોમકાળે બાહેર નિવાસ કરે તો પુનરાધાન કરવું જોઈએ. દુંડમાંથી અગ્નિ સર્વ બાહેર લઈ જવો એ પક્ષમાં અગ્નિ લઈ જતાં શમ્યાપરાસ (છત્રીસ અંગુળ ભૂમી)ની માંદગી શ્વાસ આવે તો અગ્નિનો નાશ થાયછે. કાંઈએક કર્મવિશેષ- માટે દુંડમાંથી અગ્નિ લઈ જતાં તે સમયે ઉચ્છ્વાસ રોકવાનું જરૂર નથી. પોતાને- વિષે અગ્નિસમારોપ કીધો છે એ પક્ષવિષે તે જગમાં યુરે, મૈથુન અથવા શદ્રાદિ- કનો સ્પર્શ કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાયછે. ઘણી સ્ત્રિયો છતાં પણ તેમાંની એક સ્ત્રી પણ હોમકાળે ધરની સીમાંથી બાહેર જાય તો અગ્નિ નષ્ટ થાયછે.

ડ્યેષ્ટાયામગ્નિસમીપસ્થાયાંકનિષ્ટયાસહયજમાનપ્રવાસોનદોષાય દંપતીઢમાવપિગ્રામૃ- હયોઃસૂત્રોર્વહિર્ગન્વાહોમકાલાપૂર્વમાગતૌચેન્નદોષઃ યજમાનેમ્નિસમીપસ્થેપિહોમકાલેપ- ન્યાગ્રામાંતરસ્થિતૌપુનરાધાનમાહુઃ પ્રવાસેન્યતરેણસમાઠાપ્રેરન્વારંભાસત્ત્વેનદીસીન્નો- રુલંઘનેપુનરાધાનં અગ્નિવિહાયયજમાનસ્યશતયોજનગમનેર્વર્ષપર્યંતસ્વયંહોમાભવેવાગ્નિના- શઃતત્રપુનરાધાનંપવિત્રેષ્ટિર્વા વિનાગ્નિમિર્યદાપત્નીનદીમંબુધિગામિનીં અતિક્રમેત્તદાગ્ની- નાંવિનાશઃસ્યાદિતિશ્રુતિઃ અગ્નિસમીપેપત્ત્યૌપત્ન્યંનરેવાપત્ન્યાનદીલંઘનેદોષોન પતિપ્રવાસે- પત્ન્યાઅગ્નિભિઃસહસીમોલંઘનેવિનાશઃ એવંપત્યુરપિપત્નીપ્રવાસે જલેનહેતુનાગ્નિરુપશાંતશ્ચે- ત્પુનરાધેયં તદેવપુનરાધેયમગ્રાવનુગતેસતિ અસમાધાયચેત્સ્વામીસીમામુલંઘ્યગચ્છતિ સ- મારોપણંવિનાશમ્યાપરાસાદૂર્ધ્વમગ્રીનાંહરણેનાશઃ રજોદોષેસમુપન્નેસૂતકેમૃતકેપિવા પ્ર- વસન્નગ્નિમાન્વિપ્રઃપુનરાધાનમર્હતિ ઘઘ્નીનામપિચૈકસ્વામુદ્વક્યાયાંનત્રવજેન્ ઈકાદશેચ- તુર્થેન્હિંગંતુમિચ્છેન્નિમિત્તતઃ નચાગ્નિહોમવેલાયાંપ્રવસેન્નચપર્વણિહોમદ્વાયાત્યપેદર્શપૂર્ણમાસા- ત્યપેપુનરાધેયમાપસ્તંવાદિવિપર્યં પચનાગ્રૌપચેદન્નસૂતકેમૃતકેપિવા અપક્તાનુવસેદ્દાત્રિપુન- રાધાનમર્હતીદંકાત્યાયનાદિપરં પત્નીપ્રવાસેપુનરાધાનમુક્તંતદેકભાર્યસ્ય बहुभार्यस्यनुज्ये- ણપ્રવાસેવપુનરાધાનમિતિકેચિત્ એતેપુનિમિત્તેષુસ્થિતાનગ્રીનુન્મૃજ્યાન્વેષામાધાનં આરા- દુપકારકાંગલોપેકર્મસમાપ્તેઃપ્રાકપ્રાયશ્ચિત્તંઠવાતદંગંકુર્યાત્ કર્મસમાપ્તૌપ્રાયશ્ચિત્તમેવનાં- ગાવૃત્તિઃ સન્નિપત્યોપકારકાંગસ્યદ્રવ્યસંસ્કારરૂપસ્યલોપેપ્રધાનાત્પ્રાકૃત્ત્વાર્થ પ્રધાનોત્તરં- પ્રાયશ્ચિત્તમેવનાવૃત્તિઃ ॥

જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી અગ્નિની સમીપમાં રહ્યા છતાં કનિષ્ઠ સ્ત્રીનીસાથે યજમાન પ્રવાસ કરે તો દોષકારક નથી. યજમાન અને તેની સ્ત્રી બન્ને ધરની સીમાંથી બાહેર જઈ હોમકાળથી પ્રથમ ઘરે આવે તો દોષ નથી. યજમાન અગ્નિ સમીપમાં છતાં પણ હોમસમયે સ્ત્રી બીજા ગામે રહી હોય તો પુનરાધાન કરવું એમ કેહેછે. પ્રવાસમધ્યે નદી અથવા સીમાના ઉલ્લંઘન સમયે દંપતીમાંનું એક જ સમારોપિત અગ્નિનો સ્પર્શ ન કરે તો પુનરાધાન કરવું જોઈએ. યજમાન અગ્નિને છોડી ચાર સો ગાઉ પર્યંત પ્રયાણ કરે અથવા એક વર્ષ પર્યંત પોતે હોમ ન કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાયછે. તેમ થયું હોય તો પુનરાધાન અથવા પવિત્રેષ્ટિ કરવી. “સાથે અગ્નિ લીધા વિના સ્ત્રી, સમુદ્રને મળનારી નદીનું ઉલ્લંઘન કરે તો અગ્નિનો નાશ થાયછે એવી શ્રુતિ પ્રમાણ છે.” અગ્નિની સમીપે પતિ અથવા બીજી સ્ત્રી હોય તો સ્ત્રીને નદી

ઉલ્લંઘન કરવાનો લોપ નથી. પતિ પ્રવાસમાં છતાં સ્ત્રી અગ્નિસહિત, સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો અગ્નિનો નાશ થાયછે. એ પ્રમાણેજ સ્ત્રી પ્રવાસમાં છતાં પતિ અગ્નિસહિત, સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો પણ અગ્નિનો નાશ થાયછે. જલના યોગથી અગ્નિ નષ્ટ થયો હોય તો પુનરાધેય કરવું. “અગ્નિ નષ્ટ થયા છતાં યજમાન અગ્નિનું ઉપસ્થાન કીધા વિના સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો તેજ પુનરાધેય કરવો.” સમારોપ કીધા વિના શમ્યાપરાસથી બાહરે અગ્નિ લઈ જાય તો તે અગ્નિ નષ્ટ થાયછે. “સ્ત્રીને રજેદોષ, જનનાશૌચ, અથવા મૃતાશૌચ છતાં અગ્નિમાત્ર બ્રાહ્મણ પ્રવાસ કરે તો તે પુનરાધાનને યોગ્યછે. બહુ સ્ત્રીઓમાંથી જે એક રજસ્વલા હોય તો પણ પ્રવાસ જવું નહીં. નિમિત્તયકી ઈચ્છારમે અથવા ચોથે દિવસે પ્રવાસ જવાની ઈચ્છા કરવી. અગ્નિના હોમસમયે અથવા પર્વને દિવસે પ્રયાણ કરવું નહીં.” જે હોમનો લોપ થાય અથવા દર્શપૂર્ણમાસ સ્થાલીપાકનો લોપ થાય તો પુનરાધેય કર્મ કરવાનું જે કહ્યું તે આપસ્તંભાદિ શાખાવિષયક છે. “જનનાશૌચ અને મૃતાશૌચ છતાં પાકાગ્નિ ઉપરે પાક કરવો. અને પાકાગ્નિ ઉપરે પાક ન કરતાં એકજ. રાત્રિ તેમ રહે તો પુનરાધાન કરવું,” એવું જે કહ્યુંછે તે કાત્યાયનોવિષયક છે. સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તો પુનરાધાન કરવું એ કહ્યું તે જની એક સ્ત્રી છે તેવિષે છે. જની બહુ સ્ત્રીઓ છે તેણે જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તોજ પુનરાધાન કરવું, એમ કોઈ અંત્યકાર કેહેછે. એ પૂર્વોક્ત નિમિત્ત છતાં પ્રથમ અગ્નિનો ત્યાગ કરી ખીજ અગ્નિનું આધાન કરવું. તરતમાં ઉપકાર કરનારા અંગભૂત (પ્રયાજાદિ) કર્મનો લોપ થયા છતાં કર્મ સમાપ્તિથી પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી હુમ થયલું અંગભૂત કર્મ કરવું. કર્મ સમાપ્તિ થયા પછી લોપ સ્મરણ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તજ કરવું, અંગભૂત કર્મની આવૃત્તિ કરવી નહીં. પરંપરા સંબંધવડે દ્રવ્યસંસ્કારરૂપ ઉપકારક અંગનો લોપ થયો હોય તો પ્રધાન કર્મથીકી પ્રથમ તે અંગભૂત કર્મ કરવું. પ્રધાન કર્મ થયા પછી લોપ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તજ કરવું, અંગભૂત કર્મની આવૃત્તિ કરવી નહીં.

મૃતયૈવત્ત્યૈદાહાવાર્ધાધિદત્વાવશિષ્ટાગ્રૌસાર્યંપ્રાનર્હોમસ્થાલીપાકાગ્નયણાનિકુર્વાન્ કૌસ્તુ મેતુઅર્ધાધિદાનાદિકમુક્તાવિધુરુપાપૂર્વાધાનપ્રકારસ્તસ્પવિચ્છેદે પુનરાધાનપ્રકારશ્વોક્તઃ તત્રાધાનપ્રકારોવશિષ્ટાગ્નેઃપ્રાકુહોમાન્નાશપરઃ યદ્વાશ્રૌતાગ્નિપુષ્પાભ્યૈવેઅર્ધાધિદાનંકૃત્વાઽત્સર્ગેષ્ટ્યાપૂર્વાગ્નીન્પરિત્યજ્યપુનરાધાનંકૃત્વાગ્નિહોત્રંકાર્યમિત્યુક્તંતદ્વાપિ ડત્સર્ગેષ્ટ્યાપૂર્વાગ્નિ ત્યાગોત્તરમપૂર્વાધાનંકૌસ્તુમેઽન્કમિતિયોગ્યમિતિમાનિ ॥

પત્ની મૃત થઈ હોય તો તેના દાહ માટે અર્ધ અગ્નિ દઈ શેષ રહેલા અગ્નિ ઉપરે સાર્યંપ્રાતર્હોમ, સ્થાલીપાક અને આગ્રયણ કરવાં. કૌસ્તુભમાં તો, અર્ધ અગ્નિ દેવો ઇત્યાદિક કહી વિધુરે (જની સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તેણે) નવીન આધાન કરવું, અને તે શેષ રહેલો અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધાન કરવું, એમ કહ્યુંછે; તેમાં આધાન કરવાવિષે જે પ્રકાર કહ્યો તે, શેષ રહેલો અગ્નિ હોમથી પ્રથમ નષ્ટ થાય તો તે પરાયણ જણવો. અથવા શ્રૌતાગ્નિમાંથી સ્ત્રીના (દાહમાટે) અર્ધ અગ્નિ દઈ

કાજેયાસ્તાવન્માત્રાપયર્ગતઃ વહુધાવિદ્વનોહ્યધિરાવમથ્યાત્કથંચન યાવદેકેપિતિષ્ટંતવાવ
 દન્યોનમથ્યતે વૈશ્વદેવાન્તથાહોમાત્રાકૂજેયંનૈવમંથનં પચનાગ્નાવપક્તાહઃપુનરાધાનમર્હ
 નિ આરોપિતારણીત્તોમેએકાવાયદિનશ્યતિ તત્રાધ્યાયેયમિચ્છંતિપુનરાધેયમેવવા અથાના
 રોપિતારણ્યોઃક્ષયેપ્રાહ્યેનવેપુનઃ તદ્દલાભેયદોદ્વાવાદત્રસ્પ્યાત્પુનરાહિતિઃ શૂદ્રોદક્ષ્યાંત્યજૈશ્વે
 વપતિતામેધ્યાસમૈઃ અનારુઢારણિસ્પર્શેનેત્રિહાયાન્યયોર્ગ્રહઃ આરુઢારણિસ્પર્શેપુનરાધેય
 મુક્તં ભવતંનઃસમેત્યપ્પુમઙ્ગયેદૂપિતારણી એકારણ્યેવદુષ્ટાત્તેન્નામિવાપ્સુનિમઙ્ગયેત્ તત્રા
 ન્યારણિલાભાત્રાગુદાતેપુનરાહિતિઃ ઉદ્વાતેઅગ્રૌનષ્ટે નષ્ટાયામરણૌયાવદગ્નિસ્તિષ્ઠતિવેશ્મનિ
 તાવદ્દોમાદિકંઠન્યાતન્નાયોપુનરાહરેત્ અત્રૈકારણિનાશેન્યામેકામંત્રેણોવાદાયોભાખ્યામંથ
 નમિતિકેચિત્ અવશિષ્ટાંતામેવહિત્વામંથનમિત્યપરે એકસ્પ્યાઃદ્રોષેપ્યગ્નિદ્વયંત્યક્તાનૂતનદ્વ
 યોપાદાનમિતિનાગયણવૃત્તવાશયઃ અયમરણિત્રિચારઃશ્રૌતસ્માર્તસાધારણઃસર્વશાલીસાધા
 રણશ્ચ ॥

બુદ્ધચારિકામાં કહેછે—“નિત્ય પાક કરવામાટે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી એક પક-
 ખાનું, પાક કરવો એજ છે પ્રયોજન જેનું એવું ઉદ્દમુક (બળતું કાણ) રસોડામાં
 લઈ જઈ પ્રદીપ કરી તે ઉપરે સર્વ પાકની ઉત્પત્તિ કરવી. જે ઉપરે પાક થયો તે
 લૌકિકાગ્નિ છે માટે વૈશ્વદેવ ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે કરવો. શ્રાદ્ધ ઇત્યાદિક નિમિત્ત અને
 ઉત્સવને દિવસે જે અગ્નિ ઉપરે મ્હોટો પાક થાયછે તે ઉપરે વૈશ્વદેવ કરવો; કારણ,
 કાર્યને અનુસારે તે લૌકિકાગ્નિ નથી. દીપક કરવા માટે, ઘૂપ કરવા માટે અને તાપ-
 વામાટે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી લીધેલો જે અગ્નિ તે સર્વ લૌકિકાગ્નિ છે. કારણ, તે તે કાર્ય
 થયા પછી તે તે અગ્નિનું ગૃહ્યાગ્નિપણું નષ્ટ થાયછે. ગૃહ્યાગ્નિમાંથી બુદ્ધાં બુદ્ધાં કાર્ય-
 માટે બહુ વાર લીધેલા અગ્નિમાંથી જ્યાંહાં પર્યંત એક પણ અગ્નિ હોય ત્યાંહાં પર્યંત
 અરણી મંથન કરી બીજે અગ્નિ લેવો નહીં. વૈશ્વદેવ, હોમ કરવાથી પ્રથમ અગ્નિ-
 મંથન કરવું નહીં. પાક કરવામાટે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી લીધેલો જે અગ્નિ તે પચનાગ્નિ છે,
 માટે પચનાગ્નિ ઉપરે દિવસનો પાક ન કરે તો તેણે પુનરાધાન કરવું. અગ્નિ સમા-
 રોપ કરેલી એવી જે અરણીમાંથી એક, અથવા બે અરણી નષ્ટ થઈ હોય તો તે
 કાળે અગ્નિનું આધેય કરવું, અથવા પુનરાધેયજ કરવું. અગ્નિસમારોપ ન કરેલી એવી
 અરણી નષ્ટ થાય તો બીજી નવી અરણી લેવી. બીજી નવી અરણી ન મળે અને અગ્નિ
 નષ્ટ થાય તો પુનરાધાન કરવું. અગ્નિ સમારોપ ન કરેલી અરણીનો શદ્ર, રજસ્વલા,
 ચાંડાળ, પતિત, અપવિત્ર, ગર્દભ (ખર) ઇત્યાદિકોએ સ્પર્શે કીચો હોય તો તેનો ત્યાગ
 કરી બીજી જે અરણી લેવી.” અગ્નિસમારોપ કરેલી અરણીને શદ્રાદિકોનો સ્પર્શે થયો
 હોય તો પુનરાધેય કરવું એમ કહ્યુંછે. સમારોપ કરેલી અરણી દૂષિત થઈ હોય તો
 તે અરણી, “મવતંનઃ સમં” એ મંત્રવડે જળમાં નાખવી. એકજ અરણી દૂષિત
 થઈ હોય તો તેનેજ જળમાં નાખવી. બીજી અરણી મળવાથી પ્રથમ અગ્નિ નષ્ટ
 થાય તો પુનરાધાન કરવું. “અરણી નષ્ટ થયા પછી યાવત્કાળ અગ્નિ ધરમાં છે
 ત્યાંહાં પર્યંત હોમાદિક કરવાં, અને તે અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધાન કરવું.” આ

સ્થળમાં એક અરણીનો નાશ થયા પછી ખીજ એક અરણી સમંત્રક લઈ, બે અરણીવડે મંથન કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવો એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. ખીજ અંથકાર તો, શેષ રહેલી અરણીને કાપી બે કરી તેનું મંથન કરવું એમ કહે છે. કદાચિત્ એક અરણી દૂષિત થઈ તથાપિ બન્ને અરણીનો ત્યાગ કરી નવીન બે અરણી લેવી એવો નારાયણવૃત્તિનો અભિપ્રાય છે. આ અરણીનો નિર્ણય શ્રૌત કર્મ અને સ્માર્ત કર્મને સાધારણ તેમજ સર્વ શાખાને સાધારણ કહે છે.

અગ્નિસમાગેપેકાનીયૈર્વૈશ્વદેવઃપાકશ્ચલૌકિકેઘૌકાર્યદત્તાદુઃ વસ્યવેદશ્ચવેદીચવિચ્છિ
 જ્યેતેત્રિપૂરુષં સવૈદુર્વાસ્યણોત્રેયઃસર્વકર્મસુગર્હિતઃ અગ્નિહોત્રંપ્રકુર્વૈતજ્ઞાનવાન્સૂદ્ધયાન્વિતઃ
 અગ્નિહોત્રાન્યગેધમૌનમ્બૂનોમભવિવ્યતિ શ્રૈતિકર્મણિનોશક્તોજ્ઞાનદ્રવ્યાશ્રયભાવતઃ સ્માર્તકુ
 ર્યાશ્ચાશક્તોત્રાપ્યાચારંભસ્સદા કૃતદારોનતિષ્ઠેતક્ષણમપ્યગ્નિનાવિના તિષ્ઠેત્ત્વેદાદિ
 જોત્રાપ્યમ્નથાચપતિનોમવેત્ નગૃન્હીયાદિવાહાગ્રિગૃહસ્થશનિમન્યતે અન્નંતમ્પનમ્બોક્તવ્યં
 વૃથાપાકોહિસમ્પૃતઃ યોદદ્યાત્કાંચનંમેરૂપૃથિર્વૌચસસાગરાં તત્સાધંપ્રાતર્હોમસ્યતુલ્યંભવ
 તિવાનવા ઇતિહોમપ્રકર્ણ ॥

અગ્નિસમારોષ કીધા છતાં કાત્યાયનોએ વૈશ્વદેવ અને પાક (રસોઈ), લૌકિકાગ્નિ ઉપરે કરવો એમ કહે છે. “જેનાં કુળમાં પણ પુરૂષ પર્યંત વેદાધ્યયન, અને અગ્નિહોત્ર અદણ કીધો ન હોય તો તે દુર્બ્રાહ્મણ છે, અને કોઈ પણ સત્કર્મવિષે તે યોગ્ય નથી. જ્ઞાનવાન પુરૂષે શ્રદ્ધાપૂર્વક અગ્નિહોત્ર અદણ કરવો; કારણ, અગ્નિહોત્ર સમાન ઉત્તમ ધર્મ પ્રથમ થયો નથી, આગળ થનાર પણ નથી. જ્ઞાન અને દ્રવ્ય ઇત્યાદિકના અભાવને લીધે શ્રૌત (અગ્નિહોત્રાદિ) કરવાવિષે જે અસમર્થ હોય તેણે યથાશક્તિ સ્માર્ત કર્મ કરવું. એ સ્માર્ત કર્મવિષે પણ સર્વકાળ આચાર (ધર્મ) પ્રાપ્ત થાય છે. યથાવિધિ વિવાહ કરી સ્ત્રી અદણ કીધા પછી બ્રાહ્મણે એક દાણ-પણ અગ્નિ વિના રહેવું નહી. કદાચિત્ અગ્નિ વિના રહે તો તે સંસ્કારહીન અને પતિત થાય છે. જે બ્રાહ્મણ વિવાહાગ્નિનું ધારણ કીધા વિના પોતાને ગૃહસ્થ છું એમ માને છે તેનું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહી, કારણ તેનો તે પાક વ્યર્થ છે. સુવર્ણમય મેરૂ પર્વત અને સસુદ્રસહિત પૃથિવી, એનું જે દાન કરે છે તે દાનનુંજ દ્વિગ્ન; તે સાથે-કાળે અને પ્રાતઃકાળે જે અગ્નિમાં હોમ કરવો તેનાં દ્વિગ્ની બરોબર થાય છે કે નથી થતું, એટલે સુવર્ણનો મેરૂ અને પૃથિવીનું દાન કરવાથી જે દ્વિગ્ન થાય છે તે કરતાં હોમનું દ્વિગ્ન વિશેષ છે એ તાત્પર્ય બ્રહ્મણો. એ રીતે હોમનું પ્રકરણ કહ્યું.

અથનિત્યદાનં એકસ્મિન્નપ્યતિક્રાંતેદિનેદાનવિવર્જિતે દમ્પ્તિર્મુપિતસ્યેવયુક્તમાક્રંદિ
 નુંમૃશમ્ તસ્માદ્વિમવાનુસારેણધનધાન્યાદિદેયમસંભવેપૂર્ણીકલાદિકમપિપ્રત્યહંદેયં તનોગો
 બ્રાહ્મણાદિમંગલદર્શનં ઇત્યદ્વાવિમક્તદિનસ્યપ્રથમમાગકૃત્યં ॥

હવે નિત્યદાન કહે છે.

“એક પણ દિવસ જે દાન વિના અથ તો ચોરે ઘરમાંથી સર્વસ્વ લૂટવાથી

જેમ તે દિવસ અત્યંત દુઃખ આપનારો થાયછે તેવો દાન રહિત દિવસ પણ દુઃખ આપનારો છે," માટે શક્તિ અનુસારે ધન, ધાન્ય ઇત્યાદિક કાંઈ અલ્પ પણ દાન કરવું. ધન, ધાન્ય ઇત્યાદિક દેવાની શક્તિ ન હોય તો સોપારી ઇત્યાદિકનું પણ દાન નિત્ય કરવું. ત્યાર પછી ગાય, આઘણુ ઇત્યાદિ મંગળ પદાર્થનું દર્શન કરવું. એ રીતે દિવસના આઠ ભાગ કરી તેમાંના પ્રથમ ભાગનું કૃત્ય કહ્યું.

દ્વિતીયભાગેવેદશાસ્ત્રાભ્યાસઃ પઠેદધ્યાપયેદેદાન્ત્રપેષૈવિચારયેન્ અવેક્ષેતચશાસ્ત્રા ણિધર્માદીનિદિગ્નોત્તમઃ દેવાર્ચનમપિપ્રાતર્હોમોત્તરંવાચતુર્થમગ્નિયજ્ઞોત્તરંવાકાર્યં વિધાયદેવતાપૂજાપ્રાતર્હોમાદનંતરં કુર્વીતદેવતાપૂજાંત્રપયજ્ઞાદનંતરમિત્યાદિદિવિધસ્મૃતેઃ દેવાર્ચનંપ્રકર્તવ્યંત્રિકાલેપિપથાક્રમં અશક્તૌવિસ્તરાત્પ્રાતર્મધ્યાન્હેગંધમાદિતઃ સાયંનીરાજનંકુર્વાન્ત્રિકાલેતુલસીદલં યથાસંધ્યાતથાપૂજાત્રિકાલેમોક્ષદાસ્મૃતેતિકમલાકરઃ તત્ર વિષ્ણુશિવબ્રહ્મસૂર્યશક્તિવિનાયકાદિષ્વભિમતાદેવતામર્ચયેન્ તત્રાપિકલૌહરિહરયોઃપૂજા પ્રશસ્તા નવિષ્ણુવારધનાતુલ્યંવિદ્યતેકર્મવૈદિકં તસ્માદનાદિમધ્યાંતંનિત્યમારાધયેદ્દરિં અથવાદેવમીશાનંભગવંતંસનાતનં પ્રણવેનાથવાહુદ્રગાયત્ર્યાઞ્ચંબકેનવા તથોન્નમઃશિવાયેતિમંત્રેણાનેનવાપજેન્ તત્રાપિપ્રતિમાસ્થંદિલાદિભ્યઃશાલિપ્રામેઘાણલિંગેચપ્રશસ્તા ઓવાહનાદિકંવિનાસદાદેવતાસન્નિધાનાન્ શ્રીમદ્ભગવતે ઉદ્દાસાવાહનેનસ્તઃસ્થિરાયામુદ્ધવાર્ચને અસ્થિરાયાંવિકલ્પઃસ્પાત્સ્થંદિલેતુભવેદ્દયં ॥

દિવસના ખીજ વિભાગમાં (૩૫૫ ઇત્યાદિક ધડી પછી) વેદ, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો. “આઘણુ વેદપાઠ કરવો, ખીજને શિખવવો, જપ કરવો, વેદાર્થનો વિચાર કરવો, અને ધર્મશાસ્ત્ર અર્થવિચારપૂર્વક જોવાં.” દેવસેવા પ્રાતઃકાળનો હોમ કીધા પછી કરવી અથવા દિવસના ચોથા ભાગમાં અભયજ કીધા પછી કરવી. કારણ, “પ્રાતઃકાળનો હોમ કીધા પછી દેવપૂજા કરવી. અથવા જપયજ્ઞ (અભયજ) કીધા પછી દેવપૂજા કરવી,” ઇત્યાદિક જે પ્રકારનાં સ્મૃતિવચન છે. “દેવપૂજા ત્રણે કાળમાં યથાક્રમે કરવી. ત્રિકાળે વિસ્તારથી પૂજા કરવાની શક્તિ ન હોય તો પ્રાતઃકાળે વિસ્તારથી કરવી, મધ્યાન્હે ચંદનાદિક ઉપચારથી કરવી, અને સાયંકાળે ધૂપ, દીપ, આરતી ઇત્યાદિક ઉપચારવડે કરવી.” ત્રિકાળ તુલસીદળવડે પૂજા કરવી. જેવી ત્રિકાળ સંધ્યા મોક્ષ દેનારી છે તેવી ત્રિકાળ પૂજા મોક્ષ દેનારી છે, એમ કમળાકર કહેછે. તેમાં વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા, સૂર્ય, દેવી; અને ગણપતિ ઇત્યાદિક દેવતાઓમાંથી પોતાના ઇષ્ટદેવનું પૂજન કરવું. તેમાં પણ કળિયુગમાં વિષ્ણુ અને શિવનું પૂજન સુખ્ય છે. “વિષ્ણુનાં પૂજન કરતાં પુણ્યકારક કોઈ પણ વૈદિક કર્મ નથી, માટે જનો આદિ, મધ્ય, અને અંત નથી એવા સંસારદુઃખ હરણ કરનારા વિષ્ણુનું નિત્ય પૂજન કરવું. અથવા પ્રકાશમાન્, પદ્મગુણ ચૈશ્વર્યસંપન્ન, અને અવિનાશી એવા શિવની પૂજા પ્રણવ મંત્રવડે, કિંવા રૂદ્રગાયત્રી મંત્રવડે, કિંવા ટ્ર્યંબક મંત્રવડે, અથવા “ૐન્નમઃ શિવાય” એ ૫૬ક્ષર મંત્રવડે કરવી.” તેમાં પણ મૂર્તિ અને સ્થંદિલ ઇત્યાદિક કરતાં શાળિગ્રામ અને બાણકિંગમાં પૂજા કરવી તે

ઉત્તમ છે; કારણ, આવાહનાદિક કીધા વિના દેવતાનું સાન્નિધ્ય શાળિઆમ અને આશુદિગમાં નિત્ય છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં “હે ઉદ્ધવ! સ્થિર મૂર્તિની પૂજા કર્તવ્ય હોય તો આવાહન અને વિસર્જન કરવાં નહી. અસ્થિર મૂર્તિની પૂજા કર્તવ્ય હોય તો આવાહન અને વિસર્જનવિષે વિકલ્પ (આવાહન વિસર્જન કરવાં અથવા ન કરવાં એમ) છે. સ્થંડિલવિષે તો બન્ને કરવાં.

તત્રસંક્ષેપતઃ પૂજાપ્રયોગગચ્ચતે વિશેષવિચારસ્તુમૂર્તિપ્રતિષ્ઠાપ્રસંગેન વક્ષ્યતે તત્રોદપાત્પૂર્વં નિર્માલ્યમપસાર્યપથાકાલે પૂજારંભઃ યેષ્યોમાતાં એવાપિત્રેં ઇતિ પઠન્વંતાનાદંકૃત્વાચમ્યપ્રાણાનાયમ્પદેશકાલાદિસંકીર્તનાને શ્રીમહાવિષ્ણુપૂજાંકરિણ્યદિતિ પંચાયતનપક્ષે શ્રીરુદ્રવિનાયકસૂર્યશક્તિપરિવૃત્તશ્રીમહાવિષ્ણુપૂજાંકરિણ્યદતિસંકલ્પ્યાસનાદિવિધાય સહસ્રશીર્ષંત્રિષોઢશચંસ્યસૂક્તસ્પનારાયણઃ પુરુષોનુપુરુષંભંત્યાત્રિપુણ્યાસે પૂજાયાંચ વિનિં તતઃ પ્રથમામૃત્વં વામેકરેદ્વિતીયાંદક્ષિણેન્યસેતુ તૃતીયાંવામેપાદેચતુર્થાંદક્ષિણેપંચમીંવામેજાનુનિષર્ણીંદક્ષિણે સપ્તમીંવામકટૌભ્રષ્ટમીંદક્ષિણેનવમીંનાભૌદશમીંહૃદિદેકાદશીંકંઠેદ્વાદશીંવામવાહૌત્રયોદશીંદક્ષિણેચતુર્દશીંમુખેપંચદશીમદ્ગ્નોઃષોઢશીંમૂર્ધ્નિ એવંદેહેચદેવેતન્વાસંકુર્યાદ્ધિધાનતઃ ભંત્યામિઃ પંચમિર્ઋગિર્મહદ્વાયાગંપંચકે કલશંશંભઘંતેચગાઢાર્ધ્વાચમનીયકં સંપૂજ્યપ્રોક્ષ્ય ચાત્માનં પૂજાસંભારમેવચ ધ્યાયેદમિતાંવિષ્ણુમૂર્તિંસંપૂજયેતતઃ પ્રથમયાપુરુષસૂક્તસ્યઋચાવાહનશાલગ્રામાદૌભાવાહનાભાવાન્મંત્રગુપ્તં ઋગંતેશ્રીમહાવિષ્ણુવેશ્રીઋણાપેત્યેવમભિમતમૂર્તિંચતુર્થોદિશ્યસર્વોપચારાર્પણં પંચાયતનેતુશ્રીવિષ્ણુવેશિવવિનાયકસૂર્યશક્તિભ્યશ્ચેત્યેવંથોપાસ્યમુચ્ચારઃ નૈવેદ્યાદૌપાર્થક્યાભાવેયથાંશન્દતિવદેતુ દ્વિતીયાયાઽઽસનંદયાતુ તૃતીયાયાપાઠ્યં ચતુર્થાર્ધ્યં પંચમ્યાઽઽચમનં ષષ્ઠયાચ્છાનં સંભવેપંચામૃતક્ષાનાન્યાપ્યાયસ્વેત્યાદિમંત્રૈઃ ચંદનોશીરકર્પૂરકુંકુમાગરુવાસિતજલૈઃ સુવર્ણવર્માનુવાકમહાપુરુષવિદ્યાપુરુષસૂક્તરાજનસામભિરભિષેકઃ સપ્તમ્યાવસ્થં અષ્ટમ્યાયજ્ઞોપવીતં નવમ્યાગંધં દશમ્યાપુષ્પાણિ દેકાદશ્યાધૂપં દ્વાદશ્યાદીપં જ્ઞાનેધૂપેચદીપેચઘંટાદેનાદમાચરેતુ ત્રયોદશ્યાનૈવેદ્યં સંભવેતાંબૂલફલદક્ષિણાનીરાંજનંચ ચતુર્દશ્યાનમનં પંચદશ્યાપ્રદક્ષિણાઃ ષોઢશ્યાવિસર્જનંપુષ્પાંજલિર્વા જ્ઞાનેવલ્લેચનૈવેદ્યેદ્યાદાચમનંતથા દત્તવાપોઢશમિર્ઋગિઃષોઢશાન્નસ્યચાહુતીઃ સૂક્તેનપ્રત્યુંચંપુષ્પંદત્વાસૂક્તેનસંસુયાતુ તતઃપૌરાણૈઃપ્રારૂતેશ્ચસ્તુત્વા શિરોમત્પાદયોઃકૃત્વાબાહુધ્યાંચપરસ્પરં પ્રપન્નંપાહિમામીશમીતંપૃથુગ્રહાર્ણવાતુ ઇતિવદન્નમેતુ નિર્માલ્યં દેવદત્તંભાવયિત્વાશિરસિધારયેતુ વિષ્ણુમૂર્ધ્નિસ્થિતંપુર્ણશિરસાનવદેન્નરઃ શંભોદકંકેશિરસિધુઃશ્વદેવતીર્થપૂજાંતેવૈશ્વદેવાંતેવાશિરસિધાર્યપેયંચ તત્રક્રમઃ વિપ્રપાદોદકંપીત્વાવિષ્ણુપાદોદકંપિત્વેતુ શાલગ્રામશિલાતોયમપીત્વાપસ્તુમસ્તકે પ્રક્ષેપણંચકુરુતેવ્રહ્મહાસાનેગથ્યતે પાત્રાંતરેણવૈપ્રાહ્યંનકરેણકદાચનેતિકમલાકરઃ ક્ષાલનેનૈકસ્યૈવવસ્ત્રસ્યપ્રતિદિનેદાનેદોષોન એવંસ્વર્ણાદિભૂષણાનામપિ સુવર્ણમયયજ્ઞોપવીતેત્યેવમાચારઃ એવંપૂજાયાઃફલસ્કંકાંદે કામાસન્કોથવાકુદ્ધઃશાલગ્રામશિલાર્ચનાતુ ભક્તયાવાપદિવાઽભક્ત્યાકલૌમુક્તિમવાપુયાતુ કથાંયઃકુરુતેવિષ્ણોઃશાલગ્રામશિલાગ્રતઃ વૈવસ્વતભયંનાસિતથાચકલિકાલજંપ્રાપ્યશ્ચત્તંદિપાપાનાંકલૌપાવોદકંહરેઃ ધૃતેશિરસિપીતેચસર્વાસ્તુષ્યંતિદેવતાઃ બૌધાયનોક્તો

હરિહરયોઃ પૂજાવિધિઃ પરાશન્માધવે મયાનુશિવપૂજાવિધિઃ શિવરાત્રિપ્રકરણે દ્વિતીયપરિચ્છે
દેવક્રાંતિનેહોચ્યતે કૌર્મે યોમોહાદયવાલમ્યાદઋત્વાદેવનાર્ચનં મુંક્તેસયાતિનરકંમુક
સ્વેભિજ્ઞાયતે એવંદેવસંપૂજ્યમાનાપિતૃપ્રમુખાનુગુરુનપૂજયેન્ યસ્યદેવેપરામક્તિર્વયાદેવત
થાગુગવિનિશ્રુતેરિતિમાધવઃ ॥

હવે સંક્ષેપકરી દેવપૂજનો પ્રયોગ કેહેછે.

આ સ્થળમાં દેવપૂજનો પ્રયોગ સંક્ષેપે કેહેછે, વિશેષ વિચાર તો મૂર્તિની પ્રતિ-
ષ્ઠાના પ્રસંગમાં આગળ કેહેવાસે. તેમાં સૂર્યોદયથી પ્રથમ દેવ ઉપરનાં નિર્ભાલ્ય
ઉતારી ઉક્ત સમયે પૂજનો આરંભ કરવો. “વેષ્યોમાનાં, વૃણાવિત્રે” એ મંત્ર
ભણી ઘંટાનાદ કરવો. પછી આચમન, પ્રાણાયામ કરી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કીધા
પછી, “શ્રીમહાવિષ્ણુપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. પંચાયતન (પાંચ દેવની)
પૂજ કરવાની હોય એ પક્ષમાં. “શ્રીનરૂદ્રવિનાયકસૂર્યશક્તિરિવૃત્તશ્રીમહાવિષ્ણુ-
પૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આસનાદિક વિધિ કરી પુરુષસૂક્તવડે ન્યાસ
કરવા. તે આ રીતે,—“સદ્વચ્ચર્ચિત્તિ પોઢચર્ચસ્વ સૂક્તસ્વ નારાયણઃ પુરુષોનુટુષ્ ઐત્યા
ત્રિટુષ્ ન્યાસે પૂજાયાં ચ વિનિયોગઃ” પછી પ્રથમ કયા ભણી ડાબા હાથમાં ન્યાસ
કરવો, બીજી કયા ભણી જમણા હાથમાં ન્યાસ, ત્રીજી કયાનો ડાબા પગમાં
ન્યાસ, ચોથી કયાનો જમણા પગમાં ન્યાસ, પાંચમી કયાનો ડાબા ગોઠણમાં, છઠ્ઠી
કયાનો જમણા ગોઠણમાં ન્યાસ, સાતમી કયાનો ડાબી કેડમાં ન્યાસ, આઠમી
કયાનો દક્ષિણ કેડમાં ન્યાસ, નવમી કયાનો નાભીસ્થાનકમાં, દશમી કયાનો
હૃદયમાં, ઇચ્ચારમી કયાનો કેડમાં, આરમી કયાનો ડાબા હાથમાં, તેરમી ક-
યાનો જમણા હાથમાં, ચૌદમી કયાનો મુખસ્થાનકમાં, પત્તરમી કયાનો પત્તે
ચાનો જમણા હાથમાં, એકેશમી કયાનો મસ્તક વિષે, એ રીતે પુરુષસૂક્તની સોળ કયા
ભણી પોતાનાં દેહવિષે અને દેવતાનાં દેહવિષે ન્યાસ કરવા, અને ફરી છેવટની પાંચ
(બ્રહ્મણોં, ચંદ્રમાં, નાભ્યાં, સપ્તાઘ્યાં, યજ્ઞેનં) કયાનો કમે કરી હૃદય, મ-
સ્તક, શિષ્યા, કવચરૂપ, અને અસ્ત્રરૂપ ન્યાસ કરવો. પછી કળશ, શંખ, ઘંટાની
પૂજ કરી પાદોદક, અર્ધ્યોદક, અને આચમનીયોદકની પૂજ કરી શંખનાં જળવડે
પોતાનાં અંગઉપરે અને પૂજના પદાર્થઉપરે પ્રોક્ષણ કરવું. પછી પોતાની ઇષ્ટ વિષ્ણુ-
મૂર્તિનું ધ્યાન કરી તે મૂર્તિની પૂજ કરવી. પુરુષસૂક્તની પ્રથમ કયાવડે આવા-
હન કરવું. શાળિયામ ઇત્યાદિક દેવનું આવાહન નથી તેથી મંત્રપુષ્પ અર્પણ કરવું.
સૂક્તની એક એક કયા કહ્યા પછી “શ્રીમહાવિષ્ણવે, શ્રીરુદ્રણાય” એ રીતે પોતાની
જે ઇષ્ટદેવતા હોય તેનો ચતુર્થો વિભક્તિવડે ઉદ્દેશ કરી સર્વોપચાર અર્પણ કરવા.
પંચાયતન પૂજ હોય તો, “શ્રીવિષ્ણવે શિવવિનાયકસૂર્યશક્તિભ્યશ્ચ” એ પ્રમાણે
જે જે ઉપાસ્ય હોય તેનો ઉદ્દેશ પ્રથમ કરી પછી બીજાનો ઉચ્ચાર કરવો. નૈવેદ્યાદિક
જે જે ઉપાસ્ય હોય તેનો ઉદ્દેશ પ્રથમ કરી પછી બીજાનો ઉચ્ચાર કરવો. નૈવેદ્યાદિક
ઉપચાર બુદ્ધ બુદ્ધ ન હોય તો “યથાંશતઃ” એમ કેહેવું. બીજી કયાવડે આસન
દેવું. ત્રીજી કયાવડે પાદ દેવું. ચોથી કયાવડે અર્ધ્ય દેવો. પાંચમી કયાવડે આચ-

મન દેવું. છઠી ઋચાવડે સ્નાન કરાવવું. સંમવ હોય તો “આઘ્યાવસ્થા” ઇત્યાદિક મંત્રે કરી પંચામૃતસ્નાન કરાવવું. ચંદન, વાળો, કપૂર, કેશર, કૃષ્ણાગર એ પદાર્થો નાખી સુગંધિત કરેલાં જળવડે “સુવર્ણચર્માનુવાક (સુવર્ણચર્મ પરિવેદનં દત્વાદિ.) મહાપુરુષ વિદ્યા (જિનંતે પુંડરીકાક્ષ, નમસ્તે વિશ્વમાવનં એશ્વર્યક), પુરુષસૂક્ત (સહસ્રશીર્વિત્યાદિ), અને રાત્રનમામ (હંદ્રંગોને મથિવા હવંતં એ ઋચામાં ક હેલો) એ મંત્રોવડે અભિષેક કરવો. સાતમી ઋચાવડે વસ્ત્ર અર્પણ કરવું. આઠમી ઋચાવડે યજ્ઞોપવીત અર્પણ કરવું. નવમી ઋચાવડે ચંદન, દશમી ઋચાવડે પુષ્પ ધરાવવાં, ઇચ્છારમી ઋચાવડે દૂધ, બારમી ઋચાવડે દીપ દેખાડવો. “સ્નાન, દૂધ, દીપ એ ઉપચાર અર્પણ કરતીવેળાએ ઘંટાનો નાદ કરવો.” તેરમી ઋચાવડે નૈવેદ્ય અર્પણ કરેવું. સંમવ હોય તો તાંબૂલ, ફળ, દક્ષિણા અને આરતી એ ઉપચાર અર્પણ કરવા. ચૌદમી ઋચાવડે નમસ્કાર કરવા. પંદરમી ઋચાવડે પ્રદક્ષિણા કરી, સોળમી ઋચાવડે વિસર્જન કરવું, અથવા પુષ્પાંજળી અર્પણ કરવી. સ્નાન કરાવ્યા પછી, વસ્ત્ર અને યજ્ઞોપવીત દીધા પછી તેમજ નૈવેદ્ય દીધા પછી આચમનમાટે જળ દેવું. પુરૂષસૂક્તની સોળ ઋચાવડે ચરુની સોળ આહુતિ હોમ કરી તેજ પુરૂષસૂક્તની સોળ ઋચાવડે સોળ પુષ્પ અર્પણ કરવાં. ફરી પુરૂષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરવી. પછી પુરાણમાંનાં સ્તોત્ર તથા પ્રાકૃત સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી, “દેવના ચરણવિષે મસ્તક રાખી દક્ષિણ અને વામ હાથવડે દેવના દક્ષિણ અને વામ ચરણનું ચઢણ કરી અથવા પોતાની પીઠ ઉપરે પરસ્પર આધેસા એ હાથ રાખી હે ઇશા! મૃત્યુચ્છેદરૂપ સમુદ્રથકી ભયભીત મોટેજ શરણાગત જે હું તે મારી રક્ષા કરો,” એવી પ્રાર્થના કરી નમસ્કાર કરવા. પછી નિર્મલ્ય (દેવતાએ ધરેલાં પુષ્પાદિ), દેવતાએ દીધું એવી ભાવના કરી તે મસ્તક ઉપરે ધારણ કરવું. “વિષ્ણુનાં મસ્તક ઉપરે ધરેલું પુષ્પ મનુષ્યે પોતાનાં મસ્તક ઉપરે ધરવું નહી.” શંખોદક પોતાનાં મસ્તક ઉપરે ધારણ કરી, દેવતાનું તીર્થ (ચરણામૃત) પૂજ તથા પછી અથવા વૈશ્વદેવ તથા પછી મસ્તક ઉપરે ધારણ કરવું અને પાન પણ કરવું. તે વિષે ક્રમ—“બ્રાહ્મણનું તીર્થ પાન કરી વિષ્ણુનાં તીર્થનું પાન કરવું. જે મનુષ્ય શાગિઆમનું તીર્થપાન કીધાવિના પોતાનાં મસ્તક ઉપરે ઉઠાવે તો તે બ્રહ્મહત્યા કરનારો થાયછે. તીર્થ લેવું તે બીજાં પાત્રવડે લેવું, હાથવડે ધ્યારે પણ લેવું નહી,” એ રીતે કમળાકરે કહ્યુંછે. દેવને અર્પણ કરેલું એકજ વસ્ત્ર ક્રોધને નિત્ય અર્પણ કરવામાં દોષ નથી. એ રીતે સુવર્ણાદિક અલંકારવિષે પણ એજ નિર્ણય જાણવો. સુવર્ણનાં યજ્ઞોપવીતવિષે પણ એવોજ આચાર છે. શાગિઆમની પૂજનું ફળ સ્કંદ પુરાણમાં કહ્યુંછે. “કામને સ્વાધીન અથવા ક્રોધને સ્વાધીન છતો, ભક્તિવડે અથવા ભક્તિ રહિત પણ કળિમધ્યે જે (બ્રાહ્મણ) શાગિઆમશિળાની પૂજ કરે તે મોક્ષને પામે, શાગિઆમશિળાની સમીપે જે વિષ્ણુનું કીર્તન કરેછે તેને યમનો અને કળિયુગનો ભય પ્રાપ્ત થતો નથી. કળિયુગમધ્યે પાપ નિવૃત્તિ થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત વિષ્ણુનું તીર્થ છે. તે તીર્થ મસ્તક ઉપરે ધારણ કરવાથી અને પાન કરવાથી સર્વ દેવતા સંતુષ્ટ થાયછે.” વિષ્ણુ અને શિવની પૂજનો વિધિ ઐધાયને

કહેલો પરાશરમાધવમાં જોવો. મેં તો શિવપૂજનો વિધિ ખીજ પરિચ્છેદમાં શિવરાત્રિ પ્રકરણમાં કહેલો છે, માટે ધડાં કેહેતો નથી. કૂર્મ પુરાણમાં—“ મોહથી અથવા આળસથી જે મનુષ્ય દેવપૂજ કીધા વિના ભોજન કરે છે તે નરકમાં જાય છે અને ખીજ જન્મમાં સુકરનો અવતાર પામે છે.” એ પ્રમાણે દેવની પૂજ કરી માતા, પિતા આદિ ગુરૂની પૂજ કરવી; કારણ, જેની દેવને વિષે પરમ ભક્તિ છે અને જેવી દેવવિષે છે તેવી ગુરૂવિષે ભક્તિ હોય તો,” એવી શ્રુતિ છે એમ માધવ કેહે છે.

તૃતીયભાગે પોષ્યવર્ગાર્થધનાર્જનં યજ્ઞનાધ્યયનદાનયાજ્ઞનાધ્યાપનપ્રતિગ્રહાઃ પટ્ટવિપ્રકર્માણિ વર્ણાનુકર્મણામસ્યત્રીણિકર્માણિત્રીવિકા યાજ્ઞનાધ્યાપનેચૈવ વિશુદ્ધાચ્ચપ્રતિગ્રહઃ શ્રી ભાગવતે પ્રતિગ્રહમન્યમાનસ્તપસ્તેત્રોપશોનુદં અન્યાભ્યામેવજીવેતશિલૈર્વાદોપદક્ષ્ણયોરિતિ તથા વાર્તાવિચિત્રાશાલીનયાયાવરશિલોઽર્જનં વિચિત્રાવાર્તાકૃત્ત્યાદિઃ શાલીનમયાચિતં યાયાવરંપ્રત્યહંધ્યાન્યાચ્છા કણિશોપાદાનંકળોપાદાનંચશિલોઽર્જનં અત્રોત્તરોત્તરાપ્રશસ્તા શિલોઽર્જનંકલૌનિષિદં કુમૂલકુંભીધાન્યોવાગ્યાહિકોશ્વસ્તનોપિવા કુટુંબપોષણેદ્વાદશાહર્ષર્ષાપ્તધાન્યઃ કુમૂલધાન્યઃ ષડહર્ષર્ષાપ્તધાન્યઃ કુંભીધાન્યઃ નકુર્પાર્કૃષિવાણિર્યંતેવા વૃત્તિતથૈવચ બ્રાહ્મણ્યાદીયતેતેનતસ્માત્તાનિવિવર્જયેદિત્યુક્તેર્વાત્રુત્તિરાપદ્વિષયા પુત્રમાં સંવરંભોક્તુનરાત્રપ્રતિગ્રહદિતિવાક્યમધર્મવર્તિરાત્રપ્રતિગ્રહવિષયં વૃદ્ધૌચમાતાપિતરૌસાધ્વીભાર્યાશિશુઃ સુતશ્ચાયાજ્યયાજ્ઞનશૂદ્રપ્રતિગ્રહાદિનાપિપોષણીયાદિત્યપ્યાપદિ શાકપયોદધિપુષ્પત્તલકુશભૂમયઃ કુલટાપંદપતિતમિન્નાત્નૃનીચાદપ્યયાચિત્તપ્રાપ્તાગ્રાહ્યાઃ બ્રહ્મચારીયતિશ્ચૈશ્વરિદ્યાર્થૈર્ગુરુપોષકઃ અશ્વગઃ ક્ષીણવૃત્તિશ્ચપટ્પક્ષાન્નસ્પમિશ્લુકાઃ શૂદ્રસ્પદિત્તશુશ્રૂવાવૃત્તિઃ આપદિકૃત્યાદિઃ ॥

દિવસના ત્રીજા ભાગવિષે પોતાનાં પોષ્ય વર્ગ (માતા, પિતા, ગુરુ, વૃદ્ધજન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક, અનાથ, આશ્રિત, પ્રથમ ક્યારે પણ ન આવેલો એવો પરોણો, એક રાત્રિ રહેનાર પરોણો, અને ગૃહાગ્નિ એ સમુદાયને પોષ્યવર્ગ કેહે છે તેને) માટે ધન સંપાદન કરવું, યજ્ઞ કરવો, વેદાદિકનું અધ્યયન કરવું, દાન દેવું, ઋત્વિક્કર્મ કરવું, શિષ્યાદિકોને વેદનું અધ્યયન કરાવવું, અને દાન લેવું, એ છ કર્મ બ્રાહ્મણોને વિહિત છે. “ એ છ કર્મમાંથી ઋત્વિક્કર્મવડે ધન સંપાદન કરવું, ધર્મયુદ્ધિથી શિષ્યને વેદાધ્યયન કરાવી તે વિદ્વાન્ તથા પછી પ્રત્યુપકાર યુદ્ધિથી જે ધન દે તે લેવું, અને ન્યાયથી ધન મેળવનારા યજ્ઞમાન પાસેથી પ્રતિગ્રહ (દાન) લેવો એ ત્રણ કર્મ બ્રાહ્મણની આજીવિકા છે.” શ્રીભાગવતમાં—“ પ્રતિગ્રહઃ તપશ્ચર્યા, બ્રહ્મતેજ અને કીર્તિની હાનિ કરનારો છે એ રીતે માનનારાએ ઋત્વિક્કર્મવડે ધન સંપાદન કરવું, અને શિષ્યે વેદાભ્યાસ કરી પ્રત્યુપકાર યુદ્ધિથી આપેલું ધન લેવું, એ બે સાધનથી જીવિકા ચલાવવી, અને પૂર્વોક્ત બે પ્રકારનાં જીવિકાનાં સાધનમાં કૃપણતા ઇત્યાદિક દોષદૃષ્ટિ હોય તો, ધણિએ છોડી દેવાથી ખેતરમાં પડેલાં અનાજ સાફ કરી લાવી તેવડે ઉપજીવીકા કરવી. તેમજ વાર્તા વિચિત્રા, શાલીન, યાયાવર, અને શિલોઽર્જન એ ચાર ઉપજીવિકા છે. વાર્તા વિચિત્રા એટલે ખેડ કરવી ઇત્યાદિક, શા-

હીન એટલે યાચનાવિના મળે તે ગ્રહણ કરવું, યાચાવર એટલે નિત્ય ભિક્ષા માગવી, શિલોંછન એટલે સ્વામીએ છોડેલાં ધાન્યની સિંગ અથવા ધાન્ય ગ્રહણ કરવું. એ રીતે ચાર આજીવીકા કહી, તેમાં એકથકી એક ઉત્તમ છે. શિલોંછન વૃત્તિ કળિયુગમાં નિષિદ્ધ છે. કુસૂળધાન્ય, ડુંભીધાન્ય, આદિક (ત્રણ દિવસ પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તે), શ્વસ્તન (આવતો એકદિવસ પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તે), એવું રહેલું. કુટુંબ પોષણ માટે ચાર દિવસ પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તેને કુસૂળધાન્ય કહે છે. છ દિવસ પર્યંત પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તેને ડુંભીધાન્ય કહે છે. “કૃષિકર્મ (ખેતિવાડી), વ્યાપાર, સેવા (ચાકરી) એ બ્રાહ્મણ કરે તો બ્રાહ્મણપણાંથી બ્રષ્ઠ થાય છે, માટે તે કરવું નહીં,” એવાં વચન છે, માટે કૃષિકર્મ વૃત્તિ આપત્તિકાળે કરવી. “પુત્રનું માંસ લક્ષણ કરવું. એ ઉત્તમ; પરંતુ રાજપાસેથી પ્રતિગ્રહ (દાન) લેવો એ ઉત્તમ નથી,” એવું જ વચન છે તે અર્ધર્થવિષે વર્તનારા રાજપાસેથી દાન લેવાનો નિષેધ કરે છે એમ સમજવું. અયાન્યયાજન (હોમાદિક કરવાને અધિકાર રહિત જે તેને ઘરે હોમાદિક કરાવવો) શૂદ્રોપાસેથી દાન લેવું, ઇત્યાદિક ઉપાયે કરી પણ વૃદ્ધ માતા, પિતા, પતિવ્રતા સ્ત્રી, અને નાહાનાં બાળકનું પોષણ કરવું એવું જ કહ્યું તે પણ આપત્તિકાળે જાણવું. વ્યભિચારિણી સ્ત્રી, નપુંસક અને પતિત (ખતિબ્રષ્ઠ) વિના ખીજ નીચ પાસેથી પણ યાચનાવિના પ્રાપ્ત થયલા શાક, દૂધ, દહીં, કૂલ, જળ, કુશ અને ભૂમિ ઇત્યાદિ પદાર્થ ગ્રહણ કરવા. “બ્રહ્મચારી; સંન્યાસી; વિદ્યાર્થી; ગુરુ, માતા અને પિતા ઇત્યાદિ વૃદ્ધનું પોષણ કરનારો; રસ્તે ચાલનારો મુશાકર; અને ધાન્યાદિ આજીવિકાવડે હીન એ છ રંધિલાં અન્નના ભિક્ષુક છે; એટલે એમને રંધિલું અન્ન દેવું.” દ્વિજ (ત્રિવર્ણ) ની સેવા કરવી એ શૂદ્રની વૃત્તિ છે. આપત્તિકાળે શૂદ્રે કૃષિકર્મ ઇત્યાદિક વૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે દિવસના ત્રીજા વિભાગનું કૃત્ય કહ્યું.

ચતુર્થભાગેમધ્યાન્હસ્નાનં પ્રાતર્ગોમયસ્નાનં મધ્યાન્હેમૃત્તિકાસ્નાનં અનયોર્વિધિઃપ્રાપ્ય શ્વિત્તેરુક્તઃ શેષવિધિઃપ્રાતઃસ્નાનવત્ વ્રત્તયજ્ઞાંગતર્પણત્પ્રાક્વલ્ચનંનિષ્પીઙ્ગમિતિવિશેષઃ તતોઘૃતપુંડ્રોમધ્યાન્હસંધ્યાંકુર્વાન્ અધ્યર્થયામાદાસાર્યસંધ્યામાધ્યાન્હકીલ્પ્યતે તત્રાવિશેષઃ સૂર્યશ્ચેતિસ્થાનેઆપઃપુનર્નૃતિવિમંત્રાચમનં આપઃપુનર્નૃતિવત્પસ્થનારાયણયાજ્ઞવલ્ક્યઆપઃપૃથિવીત્રાજ્ઞાણસ્પતિરૃષી મંત્રાચમનેવિનિયોગઃ ઓંઆપઃપુનર્નૃતૃપૃથિવીપૃથિવીપૂતાપુનાતુમાં પુનર્નૃતૃ વ્રત્તયજ્ઞસ્પતિર્વ્રત્તયજ્ઞપૂતાપુનાતુમાં યદુચ્છિદ્દમ્મોઝ્યંયદ્વાદુશ્ચરિતંમમ સર્વપુનર્નૃતુમામાપોસ્તાં ચપ્રતિપ્રહંસ્વાહેનિષિવેત્ અવમર્પણાંતેતિષ્ઠન્ હંસઃશુચિષદિત્યસ્પૃગૌતમઃસૂર્યોજગતીર્અર્ધ્વાદાનેવિનિયોગઃ ઓંહંસઃશુચિષ૦ એકાર્ધ્ય અર્ધ્યાંતેરુપસ્થાનં ઋર્ધ્વવાહુઃપદુરુપમિતિ ત્રયોદશર્ચસ્યપ્રસ્ફવઃ સૂર્યોગાયત્રીશ્રંત્યાશ્વત્સોનુદુમ્ભઃ સૂર્યોપસ્થાને૦ કેચિત્ત્વિત્રંદેવાનામિતિષ્ઠદ્ભિરપ્યુપતિષ્ઠંતે શેષમુપસ્થાનવર્જ્યપ્રાતઃસંધ્યાવત્ રાત્રીમધ્યાન્હસંધ્યાવાંઆરુણેનેત્યર્ધદાનં ગાયત્ર્યાપ્રાપ્યશ્વિત્તાર્થદ્વિતીયંદત્વા હવિષ્યાંતિમિતિપંચર્ચોપસ્થાનં ॥

એથી ભાગમાં મધ્યાન્હસ્નાન કરવું. પ્રાતઃકાળે ગોમય (છાણ) વડે સ્નાન કરવું.

વાનુષ્ઠેયસ્યુક્તં શુભંવાસસ્તદભાવેભાર્દ્રત્રિવિધુન્વનપરિધાયાચમ્યપ્રાણાનાયમ્યશ્રીપરમેશ્વ
રપ્રીત્યર્થંબ્રહ્મયજ્ઞંકરિષ્યે તદંગતયાદેવઋષ્યાચાર્યતર્પણંકરિષ્યે મૃતપિતૃકૈઃપિતૃતર્પણંચકરિષ્યે
ઇતિસંકલ્પ્ય દર્મેપુદ્ગર્ભપાણિઃપ્રાઙ્મુલ્લેખોપવિશ્યવામજંગોપરિમૂલદેશેદક્ષિણપાદાંનિધાયથા
વાવામપાદાંગુષ્ઠોપરિદક્ષિણપાદાંગુષ્ઠંનિધાયૈવમુપસ્થંકૃત્વા દક્ષિણજાનુસ્થેવામેકરેઉત્તાનેપ્રા
ગમ્રાંગુલૌપ્રાગમ્પ્રેદૃપવિત્રેતૃત્વાદક્ષિણકરેણતથૈવસંપુટીકૃત્વથાવાપૃથિગ્ધ્વોઃસંધિમીક્ષમાણોનિ
મીલિતાક્ષોવાર્ધોક્તારવ્યાહતીઃ સઠ્ઠુચાર્યગાયત્રીપિચ્છોર્ધર્ચશઃ સર્વામનવાનામિતિત્રિજપેન્ ત
તેપ્રિમીલીઙ્ગિતિમૂક્તપટિત્વાસંહિતાબ્રાહ્મણપટંગાનિએકંસમાપ્યાપરમિતિઅધ્યાયંમૂક્તમૃચંવાપ
થાશક્તિક્રમશઃપઠેન્ મંત્રબ્રાહ્મણાદીનિભાગશઃસર્વાણિયથાશક્તિપ્રતિદિનંપઠેદિતિકેચિન્
એવંચતુર્વેદાધ્યાપીક્રમશઃશ્વતુર્વેદાન્ભાગશઃસર્વાનેવઋગ્વેદપૂર્વકાન્પઠેન્ એકૈકશાખાધ્યા
પીનુમ્વશાખામેવ શાખાધ્યયનાભાવેમૂક્તમૃચંવાપટિતૈકંપતુઃસામચોપનિપદશ્વેતિહાસપુ
રાણાદીંશ્વપઠેન્ પુત્રપત્ન્યુક્તપુત્રાનમોત્રસ્રજ્જ્ઞેનમૌખસ્વપ્રવચનિક્રવંત્રિઃપઠેન્ નાત્રઋષ્યાદિ
સ્મરણં વિશુદ્ધસીત્વાદેરાયંતેપાઠતૈત્તિરીયવિષયઃ ઉપવિશ્યપાઠાશક્તસ્તિદ્વનૃજનનશાય
નોવાપદેદિત્યાશ્વલાયનઃ અનધ્વાયેત્વન્પઠેન્ ॥

હવે અભ્યયજ્ઞનો વિધિ કેહેછે.

અભ્યયજ્ઞ કરવો તે પ્રાતઃકાળ સંઘથી હોમ કીધા પછી, કિંવા મધ્યાન્હસંધ્યા કીધા પછી, અથવા વૈશ્વદેવ કીધા પછી એક વારજ કરવો. ભદ્રોજીદીક્ષિતના આ-
ન્હિક ગ્રંથમાં તો, પ્રાતઃહોમ કીધા પછી જ અભ્યયજ્ઞનો કાળ કહ્યોછે તે ખીજી શા-
ખાઓમાંટે છે, આશ્વલાયનોએ તો મધ્યાન્હસંધ્યા કીધા પછી અભ્યયજ્ઞ કરવો, એમ
કહ્યુંછે. સુકેલું વસ્ત્ર પેહેરવું. સુકેલું ન હોય તો ભીજલાં વસ્ત્રને ત્રણ વાર ઝાટકીને
પેહેરવું. પછી આયમન, પ્રાણાયામ કરી “શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં બ્રહ્મયજ્ઞં કરિષ્યે,
તદંગતયા દેવઋષ્યાચાર્યતર્પણં ચ કરિષ્યે.” જેનો પિતા મૃત હોય તેણે, “પિતૃતર્પણં ચ
કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી દર્ભનું આસન પાથરી તે ઉપરે હાથમાં દર્ભ ધારણ કરી
પૂર્વાભિમુખેજ એસી ડાબા પગની પીંડીના મૂળભાગ ઉપરે જમણો પગ રાખી
અથવા ડાબા પગના અંગોઠા ઉપરે જમણા પગનો અંગોઠો રાખી એ પ્રમાણે ઉપ-
સ્થ (એ નામનું આસન) કરી એસવું. પછી પૂર્વદિશા સામે છે આંગળી જેની એવો
ડાબો હાથ, જમણા ગોઠણ ઉપરે સમો રાખી તેમાં બે પૂર્વાંચ દર્ભપવિત્ર ધારણ કરી
જમણા હાથવડે તેજ રીતે સંપુટ કરી આકાશ અને પૃથિવીના મધ્યભાગવિષે દૃષ્ટિ
કરી અથવા આંખ મીચી “ઐંકાર” અને ત્રણ વ્યાહતિનો એક વાર ઉચ્ચાર કરી,
ગાયત્રીનો, એક એક પાદ, પછી અર્ધ અર્ધ, છેવટ ભિન્નપાદરહિત સર્વ ઋચા એ
રીતે ત્રણ વાર જપ કરવો. પછી “અગ્નિમીલે” એ સૂક્તનો પાઠ કરી સંહિતા,
બ્રાહ્મણ, ષંડગ (શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ), એક સમાપ્ત
કરી ખીજું એ રીતે અધ્યાય અથવા સૂક્ત અથવા એક ઋચા પોતાની શક્તિને અનુ-
સારે કમથી પઠન કરવાં. મંત્રબ્રાહ્મણાદિકનો પાઠ કરવો તે વિભાગ પ્રમાણે સધ-
ળાઓનો, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નિત્ય પાઠ કરવો, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે. એ રીતે

આર વેદનું અધ્યયન કરનારાએ ક્રમે કરી ચારે વેદ થોડા થોડા કરી અથવા સર્વ ઋગ્વેદ પૂર્વેક પઠન કરવા. એક એક શાખાનું અધ્યયન કરનારાએ પોતાની શાખાનોજ પાઠ કરવો. સંપૂર્ણ શાખાનું અધ્યયન ન હોય તો સૂક્ત અથવા ઋચાનો પાઠ કરી યજુર્વેદનો એક મંત્ર, એક સામ, અને એક ઉપનિષદ, તથા ઇતિહાસ, પુરાણ ઇત્યાદિકનો પાઠ કરવો. પછી પુરૂષસૂક્તનો પાઠ કરી “નમો બ્રહ્મણે નમો અસ્ત્વગ્નયે” એ ઋચા ત્રણ વાર ભણવી. આ બ્રહ્મયજ્ઞમાં ઋષિ, દેવતા, છંદ કેહેવા નહીં. “વિદ્યુદ્ધસિં” ઇત્યાદિક મંત્રનો આદ્ય અને અંતે જ પાઠ તે તૈત્તિરીય શાખાવિષયક છે. બેઠાં રહી પાઠ કરવાને અશક્ત હોય તેણે ઊભા રહી, ચાલતાં, સુતાં, કોઇ પણ સ્થિતિએ બ્રહ્મયજ્ઞનો પાઠ કરવો, એમ આશ્વલાયને કહ્યું છે. અનધ્યાયને દિવસે અત્ય પાઠ કરવો.

અથનર્પણં તત્રસચ્ચેનદેવતીર્થેનદર્માર્થિર્દેવતર્પણં તદથા સાક્ષતજલૈર્દેવર્ષિતર્પણં સ તિલજલૈરાચાર્યપિતૃતર્પણં પ્રજાપતિસ્તૃપ્યતુ ૧ બ્રહ્માતૃ ૨ વેદાસ્તૃ ૩ દેવા ૪ ઋષયઃ ૫ સર્વાણિચ્છંદાંસિં ૬ ઓંકાર ૭ વષટ્કાર ૮ વ્યાહતય ૯ સાવિત્રી તૃ ૧૦ યજ્ઞા ૧૧ દાવાપૃથિવીતૃપ્યતાં ૧૨ અંતરિક્ષં ૧૩ અહોરાત્રાણિતૃપ્યંતુ ૧૪ સાંખ્યા ૧૫ સિદ્ધા ૧૬ સમુદ્રા ૧૭ નદા ૧૮ ગિરય ૧૯ ક્ષેત્રૌષધિવનસ્ય તિર્ગર્ધર્વાપ્સરસ ૨૦ નાગા ૨૧ વ્યાંસિ ૨૨ ગાવઃ ૨૩ સાધ્યા ૨૪ વિપ્રા ૨૫ યક્ષા ૨૬ રક્ષાંસિ ૨૭ ભૂતાનિ ૨૮ એતમંતાનિતૃપ્યંતુ ૨૯ અથઋષયઃ નિર્વાતી કનિષ્ઠિકામૂલેનદર્ધમધ્યૈઃ શતર્ચિનસ્તૃ ૩૦ માધ્યમાસ્તૃ ૩૧ ગૃત્સમદ ૩૨ વિશ્વામિત્ર ૩૩ વામદેવ ૩૪ અત્રિ ૩૫ ભરદ્વાજ ૩૬ વસિષ્ઠ ૩૭ પ્રગાથા ૩૮ પાવમાન્ય ૩૯ હુત્રસૂક્તા ૪૦ મહાસૂક્તા ૪૧ એકત્વદ્વિત્વત્રયચતુષ્પતૃતૃપ્યતાંતૃપ્યંતુ ૪૨ ઇતિયથાયથંવદેત્ અથપ્રાચીનાવીતી પિતૃતીર્થેનદ્વિગુણીકૃતદર્ધમૂલાગ્રૈઃ સુમંતૃજૈમિનિવૈશંપાયનપૈલસૂત્રભાપ્યમારતમહાભારતધર્માચાર્યાસ્તૃપ્યંતુ ૧ જા નંતિવાહવિગાર્ગ્યગૌતમશાકલ્યવાશ્રવ્યમાંડવ્યમાંડૂકેયાસ્તૃપ્યંતુ ૨ ગર્ગીવાચક્રવી ૩ વહવાપ્રાતીથેયી ૪ સુલભામૈત્રેયી ૫ કહોજંત ૬ કૌષીતક ૭ મહાકૌષીતક ૮ પૈર્ગ્ય ૯ મહાપૈર્ગ્ય ૧૦ સુપજંતર્પયા ૧૧ સાંખ્યાયનંત ૧૨ એતરેયંત ૧૩ મહૈતરેયંત ૧૪ શાકલં ૧૫ શાકલં ૧૬ સુજાતવકં ૧૭ ઔદવાહિં ૧૮ મહૌદવાહિં ૧૯ સૌજામિં ૨૦ શૌનકં ૨૧ આશ્વલાયનં ૨૨ યેચાન્યેઆચાર્યાસ્તેસવંતૃપ્યંતુ ૨૩ તતોમૃતપિતૃકઃપિતૃત્રયીમાતૃત્રયીસાપત્નમાતરંસપત્નીકમાતામહત્રયીપત્ન્યાથે કોદિષ્ટગણાંશ્ચમહાલયપ્રકરણોક્તાન્યૃતાંસ્તર્પેત્ સંબંધપ્રથમંત્રયાન્નામગોત્રમનંતરં પશ્ચાદ્ગૃપંવિજાનીયાત્ક્રમણઃસનાતનઃ એકૈકમંજલિંદેવેભ્યોદ્વૌદૌઋષિભ્યસ્ત્રીંસ્ત્રીંપિતૃભ્યશ્વતિસંઘ્યાવિશેષઃઆશ્વલાયનાનાંવૈકલ્પિકઃ તત્સૂત્રેસંઘ્યાનુક્તેઃ યેવાંસૂત્રેસંઘ્યોક્તિસ્તેવાંનિત્પશ્વતિમાધવઃ માતૃત્રયીમિન્નસ્ત્રીંભ્યેકાંજલિઃ એતાવદ્વિસ્તૃતર્પણાશક્તૌઆબ્રહ્મસ્તંબર્પ્યંતેદેર્વાર્ષિપિતૃમાનવાઃ તૃપ્યંતુપિતરઃસર્વેમાતૃમાતામહાદયઃ અતીતકુલકોટીનાંસપ્તદ્વીપનિવાસિનાં આબ્રહ્મભુવાનાહ્લોકાદિદમસ્તુતિલોદકમિતિવિચ્છિદ્ધાત્ તતોપેકેચાસ્મત્કુલે જાતાઅપુત્રાગોત્રિણોમૃતાઃ તેગૃહંતુમયાદત્તંવસ્ત્રિનપ્પીડનોદકમિતિપરિધાનવસ્ત્રંભૂમૈનિ

બીજ્યદયાન્ અન્નચક્ષુઃપ્રાચીનાવીતી અન્યેવાંનિવીતી इदं गृहे निषिद्धं ब्रह्मयજ્ઞો
 ગ્રામાદ્વિહિત્વદકસમીપેવિહિતોગ્રામેમનસાધીયીત સવ્યાન્વારધ્વક્ષિણેનવાર્ધજાલિનાવાતર્પ
 ણં તર્પણંવિહિવાચ્છન્નેસ્થલેકાર્યનિતુજલે પાત્રાદ્વાજલમાદાયશુમેપાત્રાંતરેક્ષિપેત્ જલપૂર્ણે
 થવાગર્નેનસ્થલેતુવિવાહિષિ હેમરૌપ્યતામ્રકાંસ્યમયેપાત્રેનમૃન્મયે યત્રાશુચિસ્થિતંતત્રતર્પણં
 સ્યાન્નદીજલે અનામિકાધૃતંહેમતર્જન્યારૌપ્યમેવચ કનિષ્ઠિકાધૃતંચક્રંતેનપૂતોભવન્નરઃ અં
 ગુલ્યપ્રેતીર્થદેવં સ્વલ્પાંગુલ્યોર્મૂલેકાર્યં મધ્યેગુણ્ડાંગુલ્યોઃપિઞ્ચં મૂલેત્વંગુલ્યસ્વત્રાસં ઉદ્દૂતજ
 લેનપિતૃતર્પણેતિલાન્સાંમિશ્રયેઽજલે અનુદ્દૂતજલેનતર્પણેવામહસ્તેતિલાગ્રાહ્યાઃ નિલતર્પણં
 હેનિષિદં રવિમૃગુવારેસપ્તમીનંદાસુરુત્તિકામધામરણીપુમન્વાદૌપુગાદૌચપિંડદાનંમૃદાસ્ના
 નનંકુર્યાંતિલતર્પણં પિત્રોઃશ્રાદ્ધદિનેનિત્યતર્પણેતિલાનિષિદ્ધાઃ પર્વદિનેનિષિદ્ધતિથિવારા
 દિવ્યપૈતિલતર્પણં વિકિરોપિંડદાનેચતર્પણેસ્નાનકર્મણિ આચાંતઃસન્પ્રકુર્વાંતદર્ધસંત્યાજનં
 બુધઃ દર્ધન્યાગમંત્રસ્તુ યેવાંપિતાનનન્નાતાનપુત્રોનાન્યગોત્રિણઃ તેસર્વેતૃપ્તિમાયાંતુમયોત્સૃ
 ષ્ટઃકુશૈસ્તથેતિ ॥

હવે તર્પણ કેહેછે.

તેમાં સગ્યે કરી દેવતીર્થવડે અને દર્ભનાં અગ્રવડે દેવતર્પણ કરવું. તે આ રીતે—
 જળમાં અક્ષત નાખી તે જળવડે દેવ અને ઋષિનું તર્પણ કરવું. જળમાં તિળ
 નાખી તેવડે આચાર્ય અને પિતૃનું તર્પણ કરવું. તર્પણના દેવતા—“ ૧ પ્રજાપતિસ્તૃ-
 પ્યતુ, ૨ વ્રહ્માસ્તૃપ્યં, ૩ વેદાસ્તૃપ્યં, ૪ દેવાસ્તૃપ્યં, ૫ ઋષયસ્તૃપ્યં, ૬ સર્વાણિચ્છં-
 દાંસિસ્તૃપ્યં, ૭ ઐકારસ્તૃપ્યં, ૮ વષટ્કારસ્તૃપ્યં, ૯ વ્યાહતયસ્તૃપ્યં, ૧૦ સાવિત્રી
 તૃપ્યં, ૧૧ યજ્ઞાસ્તૃપ્યં, ૧૨ દ્વાવાપૃથિવીતૃપ્યતાં, ૧૩ અંતરિક્ષં, ૧૪ અહોરા-
 ત્રાણિતૃપ્યં, ૧૫ સાંઘ્યાસ્તૃપ્યં, ૧૬ સિદ્ધાસ્તૃપ્યં, ૧૭ સમુદ્રાસ્તૃપ્યં, ૧૮
 નદ્યાસ્તૃપ્યં, ૧૯ ગિરયસ્તૃપ્યં, ૨૦ ક્ષેત્રૌષધિવનસ્પતિગંધર્વાપ્સરસસ્તૃપ્યં, ૨૧
 નાગાસ્તૃપ્યં, ૨૨ વ્યાંસિતૃપ્યં, ૨૩ ગાવસ્તૃપ્યં, ૨૪ સાધ્યાસ્તૃપ્યં, ૨૫ વિપ્રા-
 સ્તૃપ્યં, ૨૬ યજ્ઞાસ્તૃપ્યં, ૨૭ રક્ષાંસિતૃપ્યં, ૨૮ ભૂતાનિતૃપ્યં, ૨૯ એવમંતાનિ
 તૃપ્યં.” એ રીતે દેવતર્પણ કરી નિવાતી (જેણે માળા સરખી જોતો) કરી છે તે)
 થઈ કનિષ્ઠિકાનાં મૂળવડે, દર્ભના મધ્યભાગવડે ઋષિનું તર્પણ કરવું. તે ઋષિદેવતા—
 “ ૧ શતર્ચિનસ્તૃપ્યં, ૨ માધ્યમાસ્તૃપ્યં, ૩ ગૃત્સમદસ્તૃપ્યં, ૪ વિશ્વામિત્રસ્તૃપ્યં,
 ૫ વામદેવસ્તૃપ્યં, ૬ અત્રિસ્તૃપ્યં, ૭ મરદ્વાજસ્તૃપ્યં, ૮ વસિષ્ઠસ્તૃપ્યં, ૯ પ્રગાથાસ્તૃપ્યં, ૧૦
 પાવમાન્યસ્તૃપ્યં, ૧૧ ક્ષુદ્રસૂક્તાસ્તૃપ્યં, ૧૨ મહાસૂક્તાસ્તૃપ્યં.” એક વચન, દ્વિવ-
 ચન અને બહુવચન ઠેકાણે ક્રમથી “તૃપ્યતુ, તૃપ્યતાં, તૃપ્યંતુ” એ પ્રમાણે જ્યહાં
 જેવો થોડો હોય ત્યહાં તેવો ઉચ્ચાર કરવો. પછી પ્રાચીનાવીતી (જેણે જમણા
 ખભા ઉપર જોતો) ધરી છે તે) થઈ પિતૃતીર્થે કરી એવડા કરેલા દર્ભનાં મૂળ અને
 અગ્રવડે તર્પણ કરવું. તેના દેવતા—“ ૧ સુર્મનુજૈમિનિવૈશંપાયનંપૈલસૂત્રમાપ્યમારત
 મહામારતધર્માચાર્યાસ્તૃપ્યં, ૨ જાનંતિવાહવિગાર્ગ્યગૌતમશાકલ્યવાશ્રવ્યમાંડલ્યમાંડુકેયા-
 સ્તૃપ્યં, ૩ ગર્ગીવાચકવીસ્તૃપ્યં, ૪ વડવાપ્રાતીથેયીતૃપ્યં, ૫ સુલભામૈત્રેયીતૃપ્યં,

અંગોઠો અને તર્જનીનો જે મધ્યભાગ તે પિતૃતીર્થ છે. અંગોઠાનું જે મૂળ તે પ્રહ-
તીર્થ છે.” જળ બાહેર કાઢી તેણેથી તર્પણ કરવું હોય તો તેમાં તિળ મિશ્ર કરી
તર્પણ કરવું. બાહેર ન કાઢેલાં જળવડે તર્પણ કરવાનું હોય તો ડાબા હાથમાં તિળ
લેવા. તિળતર્પણ ઘરે ન કરવું. રવિ વાર, બુધ વાર, સપ્તમી, નંદા તિથિ, કૃત્તિકા,
ભરણી, મન્વાદિ તિથિ અને યુગાદિ તિથિ, એ દિવસે પિંડદાન, મૃત્તિકાસ્નાન અને
તિળતર્પણ કરવાં નહી. માતા, પિતાના શ્રાદ્ધદિવસે નિત્યતર્પણમાં તિળ નિ-
ષિદ્ધ છે. પર્યંતે દિવસે, નિષિદ્ધ એવાં તિથિવારાદિક હોય તો પણ તિળતર્પણ
કરવું. “વિદ્વાન્ પુરૂષે વિકિર, પિંડદાન તર્પણ અને સ્નાનકર્મ કીધા પછી આચ-
મન કરી ધારણ કરેલા દર્ભનો ત્યાગ કરવો.” દર્ભત્યાગનો મંત્ર—“યેષાં પિતા
ન ન જ્ઞાતા, ન પુત્રો નાન્યગોત્રિણઃ ॥ ને સર્વે તૃપ્તિમાયાંતુ, મયોત્મૃષ્ટૈઃ કુશેસ્તથા,”
એ રીતે તર્પણ કહ્યું.

અથહિરણ્યકેશીયાનાંસંકલ્પાદિત્રિર્ગાયત્રીજપાંતંપ્રાત્રવન્ તતશ્વેત્વોજેતિઅધ્યાયમનુવા
કંત્રાપથાશક્તિપટિત્વાઋચંસામપડંગેતિહાસપુરાણાદીનિપટિત્વાનમોત્રહ્મણસ્ત્યેનયાત્રિઃપ
રિદધાતિ ॥

હવે હિરણ્યકેશીયોનો પ્રહ્મયજ્ઞ કેહેછે.

હિરણ્યકેશીયોને સંકલ્પપથકી તે ત્રણ વાર ગાયત્રીજપ પર્યંત કર્મ પ્રથમ પ્રમા-
ણેજ બંધવું. ત્યાર પછી, “શ્વેત્વોજેત્વાં” ઇત્યાદિક અધ્યાય અથવા અનુવાક
યથાશક્તિ પઠન કરી ઋચા, સામ, પડંગ, ઇતિહાસ, પુરાણ ઇત્યાદિક પઠન કરી
“નમોત્રહ્મણે” એ ઋચા ત્રણ વાર બણી પ્રહ્મયજ્ઞ સમાપ્ત કરવો.

અથતર્પણં તદ્વૈત્તિરીયાણાંબ્રહ્મયજ્ઞાંગંનમ્રવતિ તેનબ્રહ્મયજ્ઞોસત્ત્વવહિતકાલેપિબ્રહ્મ
યજ્ઞાત્માગપિમ્રવતિ એવંકાળ્પમાધ્યંદિનાનામપિ અતોદેવર્ષ્યાચાર્યપિતૃતૃપ્તિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વ
રં દેવર્ષ્યાચાર્યપિતૃતર્પણંકરિષ્યેદતિપૃથગેવસંકલ્પઃ પૂર્વવદેકૈકાંજલિનાદેવતર્પણં બ્રહ્માણંત
ર્પયામિ પ્રજાપતિંતર્પં વૃહસ્પતિંં અર્ધિંં વાયુંં સૂર્યંં ચંદ્રમસંં નક્ષત્રાણિંંં ઇંદ્ર
રાજાનંંં યમશ્રાજ્ઞાનંંં વરુણશ્રાજ્ઞાનંંં સોમશ્રાજ્ઞાનંંંં વૈશ્રવણશ્રાજ્ઞાનંંંં વસૂનંં
રુદ્રાન્ં આદિત્યાન્ંં વિશ્વાન્દેવાન્ંં સાધ્યાન્ંં ઋભૂન્ંં ભૃગૂન્ંંં મરુતઃંં અથર્વણઃંં અંગિ
રસ્તર્પયામીતિ નિર્વાતી ઉદહુમુખઃ વિશ્વામિત્રંંં જમદગ્નિંંં ભરદ્વાજંંં ગૌતમંંં અત્રિંં
વસિષ્ઠંંં કશ્યપંંં અહંધર્તીંં અગસ્યંંં રુષ્ણદૈવાપનંંં જાનૂકર્ણ્યંંં તરુક્ષંંં તૃણવિંં
દુંંં વર્મિણંંં વરુધિનંંં વાજિનંંં વાજિશ્રવસંતર્પયામિ સત્યશ્રવસંતંંં સુશ્રવસંતંંં,
સુતશ્રવસંં સોમશુષ્માયણંં સત્ત્વવંતંં વૃહદુત્કથંં વામદેવંં વાજિરત્નંંં હર્યજ્વા
યનંંં ઉદમયંંં ગૌતમંંં ઋણંંં જયંંં ઋતંંં જયંંં કૃતંંં જયંંં ધનંંં જયંંં વશ્તુંંં જ્ય
રુણંંં ત્રિવર્ષંંં ત્રિધાતુંંં શિર્બિંંં પરાશરંંં વિષ્ણુતંંં રુદ્રંંં સ્કંદંંં કાશી
શ્વરંંં જ્વરંતંંં ધર્મંંં અર્થંંંકામંંં ક્રોધંંં વસિષ્ઠંંં ઇંદ્રંંં ત્વષ્ટારંતંંં કર્તારંંં ધર્તારંંં
ધાતારંંં મૃત્યુંંં સવિતારંતંંં સાવિર્ત્રીતર્પંંં ઋગ્વેદંતંંં યજુર્વેદંંં સામવેદંંં અથર્વવેદંંં ઇતિહાસ

પુરાણં ૬૭ इतिद्वौद्वावजली प्राचीनावीतीदक्षिणामुखः वैशंपायनं० पिलिंगुं० ति
त्तिरं० उखंत० आत्रेयंपदकारं० कौंडिण्यंवृत्तिकारं० सूत्रकारान्० सत्याषाढं० प्रव
चनकर्तृन्० आचार्यान्० ऋषीन्० वानप्रस्थान्० ऊर्ध्वरेतसः० एकपत्नीस्तर्पयामीतिर्त्री
स्त्रीनजलीनिनिविशेषः शेषं पितृतर्पणादिसर्वप्रागुक्तमेव ॥

હવે તર્પણનો વિધિ કેહેછે—તે તર્પણ તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓને બ્રહ્મયજ્ઞનું
અંગ થાતું નથી. માટે બ્રહ્મયજ્ઞ (અધ્યયન) કીધા પછી કેટલીએક વાર ખમીને
અથવા બ્રહ્મયજ્ઞકી પ્રથમ પણ થાયછે. એ પ્રમાણે કાણ્વ, માધ્યંદિનવિષે પણ
એજ નિર્ણય છે. તેથી, “દેવર્ષ્યાચાર્યપિતૃતૃપ્તિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં દેવર્ષ્યાચાર્યપિતૃત-
ર્પણંકરિष्यે” એવી રીતે બુદ્ધોજ સંકલ્પ કરવો, અને પ્રથમની પહે એક એક અંજળી
દઈ. દેવતર્પણ કરવું. તે દેવતર્પણના દેવતા—“ ૧ વ્રત્તાર્ણતર્પયમિ, ૨ પ્રજાપતિ
તર્પયમિ, ૩ વૃહસ્પતિં, ૪ અગ્નિં, ૫ વાયું, ૬ સૂર્યં, ૭ ચંદ્રમસં, ૮ ન-
ક્ષત્રાણિં, ૯ ઇન્દ્રાજાનં, ૧૦ યમશ્રાજાનં, ૧૧ વરુણશ્રાજાનં, ૧૨ સો-
મશ્રાજાનં, ૧૩ વૈશ્રવણશ્રાજાનં, ૧૪ વસૂં, ૧૫ રુદ્રાં, ૧૬ આદિત્યા-
નં, ૧૭ વિશ્વાનં, ૧૮ સાધ્યાનં, ૧૯ ઋષૂં, ૨૦ મૃગૂં, ૨૧ મરુતસં, ૨૨ અથર્વણસં, ૨૩ અંગિરસતર્પયમિ.” એ રીતે દેવતર્પણ કરી નિ-
વીતી કરી ઉત્તર દિશા સંમુખ થઈ ઋષિતર્પણ કરવું. ઋષિતર્પણના દેવતા—
“૧ વિશ્વામિત્રંતર્પયમિ, ૨ જમદગ્નિં, ૩ મરદ્વાજં, ૪ ગૌતમં, ૫ અત્રિં, ૬
વસિષ્ઠં, ૭ કશ્યપં, ૮ અરંધર્તાં, ૯ અગસ્યં, ૧૦ કૃષ્ણદૈવાયનં, ૧૧ જાતૂકર્ણં, ૧૨ તરુક્ષં, ૧૩ તૃણવિંદું, ૧૪ વર્મિણં, ૧૫ વરુચિનં, ૧૬
વાજિનં, ૧૭ વાજિશ્રવસં, ૧૮ સત્યશ્રવસં, ૧૯ સુશ્રવસં, ૨૦ સુત-
શ્રવસં, ૨૧ સોમશુષ્પાયણં, ૨૨ સત્વવં, ૨૩ વૃહદુર્થં, ૨૪ વામદેવં, ૨૫
વાજિરત્નં, ૨૬ હર્યજ્વાયનં, ૨૭ ઉદમયં, ૨૮ ગૌતમં, ૨૯ ઋણં, ૩૦ ઋ-
તં, ૩૧ કૃતં, ૩૨ ધનં, ૩૩ વશું, ૩૪ ટ્વરુણં, ૩૫ ત્રિવર્ષં, ૩૬ ત્રિધાતું, ૩૭ શિવિં, ૩૮ પરાશરં, ૩૯ વિષ્ણું, ૪૦ રુદ્રં, ૪૧ સ્કંદં, ૪૨
કાશીશ્વરં, ૪૩ ઝરં, ૪૪ ધર્મં, ૪૫ અર્થં, ૪૬ કાર્મં, ૪૭ ક્રોધં, ૪૮ વસિ-
ષ્ઠં, ૪૯ ઇન્દ્રં, ૫૦ ત્વષ્ટારં, ૫૧ કર્તારં, ૫૨ ધર્તારં, ૫૩ ધાતારં, ૫૪ મૃત્યું, ૫૫ સવિતારં, ૫૬ સાવિત્રીં, ૫૭ ઋગ્વેદં, ૫૮ યજુર્વેદં, ૫૯ સામવેદં, ૬૦ અથર્વવેદં, ૬૧ इतिहासपुराणतर्पयमि” એ રીતે બેબે અંજળી એક એકને દઈ ત-
ર્પણ કર્યા પછી પ્રાચીનાવીતી કરી દક્ષિણાભિમુખ થઈ આચાર્યતર્પણ કરવું. તેના દે-
વતા—“૧ વૈશંપાયનંતર્પયમિ, ૨ પિલિંગું, ૩ તિત્તિરં, ૪ ઉખં, ૫ આત્રેયં, ૬ કૌંડિણ્યં, ૭ સૂત્રકારાં, ૮ સત્યાષાઢં, ૯ પ્રવચનકર્તૃન્, ૧૦ આચા-
ર્યાન્, ૧૧ ઋષીન્, ૧૨ વાનપ્રસ્થાન્, ૧૩ ઋર્ધ્વરેતસં, ૧૪ એકપત્નીસ્તં”
એ રીતે એક એકને ત્રણ ત્રણ અંજળી દઈ તર્પણ કરવું એ વિશેષ બાબતો. પા-
કીનું શેષ પિતૃતર્પણાદિ સધઈ કર્મ પ્રથમ (પત્ર ૪૭૪માં) કહ્યું છે તે પ્રમાણે કરવું.

अथापस्ववादीनां ब्रह्मादयोपेदेवास्तां० सर्वान्देवान्० सर्वान्देवगणान्० सर्वदेवपत्नीः०
सर्वान्पुत्रां० सर्वान्पौत्रान्० भूर्देवां० भुवर्देवां० सुवर्देवां० भूर्भुवःसुवर्देवां० रुष्णद्वैपायनादयो
येरूपयःतानृषीं० सर्वानृषीं० सर्वानृषिगणान्० सर्वाऋषिपत्नीः० सर्वानृषिपुत्रां० सर्वा
नृषिपौत्रां० ६ भूर्ऋक्षीं० ४ एवंसोमःपितृमान्यमोगिरस्वानग्निश्चान्ताः० तान्पितृनित्या
दयोदशपितृपर्यायाऋष्याः एवमन्येषामप्यहं ॥

હવે આપસ્તંબાદિકનાં તર્પણનો વિધિ કેહેછે—તે તર્પણના દેવતા—“ ૧
 બ્રહ્માદયોયેદેવાસ્તાન્દેવાં ૦, ૨ સર્વાન્દેવાં ૦, ૩ સર્વાન્દેવગણાંસ્ત ૦, ૪ સર્વાદેવપત્નીસ્ત ૦,
 ૫ સર્વાન્પુત્રાંસ્તર્પયમિ, ૬ સર્વાન્પૌત્રાંસ્ત ૦, ૭ મૂર્દેવાંસ્ત ૦, ૮ મુવર્દેવાંસ્ત ૦, ૯ સુવ-
 ર્દેવાંસ્ત ૦, ૧૦ મૂર્ધુવઃસુવર્દેવાંસ્ત ૦, ૧૧ રુણ્યદ્વૈપાયનાદયોયેઋષયઃતાન્ઋષીંસ્ત ૦, ૧૨
 સર્વાન્ઋષીંસ્ત ૦, ૧૩ સર્વાન્ઋષિગણાંસ્ત ૦, ૧૪ સર્વાઋષિપત્નીંસ્ત ૦, ૧૫ સર્વાન્ઋષિપુત્રાંસ્ત ૦,
 ૧૬ સર્વાન્ઋષિપૌત્રાંસ્ત ૦, ૧૭ મૂર્ઋષીંસ્ત ૦, ૧૮ મુવઋર્ષીં ૦, ૧૯ સુવઋર્ષીં ૦, ૨૦ મૂર્ધુવઃ-
 સુવઋર્ષીંસ્ત ૦, ૨ એવંસોમઃપિતૃમાન્યમૌગિરઃસ્વાનગ્નિવાન્તાઃકલ્પવાહનાદયોયેપિતરઃ
 ૨૧ તાન્પિતૃંસ્ત ૦” ઇત્યાદિક દશ પિતૃપર્યાયના ઉચ્ચાર કરવા, એજ રીતે બીજા-
 બીજા પણ એમજ બજવું.

अथकात्यायनानां प्राङ्मुखभास्वम्पवित्रेभूत्वाप्राणानामप्यश्रीपर० र्थब्रह्मयज्ञेनयक्षे
दर्भान्नलौभृत्वादक्षिणजानौभृत्वासूत्रान्तराद्राप्यत्रीभिर्ब्रह्मार्थश्वेत्यादिआरभ्यसंहितान्ब्राह्म
णंचपूर्वोक्तरीत्यापठेत् अनेउपनिषदितिहासपुराणादिपठित्वाभंतेओंस्वस्त्यतिवदेत् सूत्रान्त
रोक्तत्वात्तमनोब्रह्मणइतिविःपठंति केचित् ॥

હવે કાત્યાયન શાખાવાળાઓનો બ્રહ્મયજુર્વિધ કહેછે-પૂર્વમુખ બેસી આયમન કરી હાથમાં દર્ભપવિત્ર ધારણુ કરી પ્રાણાયામ કરી “શ્રીપરમેશ્વરત્વચ્ચં બ્રહ્મયજ્ઞેન યજ્ઞે” એ પ્રમાણે સંકટપ કીધા પછી અંજળિમાં દર્ભ ધારણુ કરી તે અંજળિ જમણા ગોઠણુ ઉપરે રાખી બીજાં સૂત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ વાર ગાયત્રીનો ઉચ્ચાર કરી “હ્રેન્નામ” ઇત્યાદિકથકી આરંભ કરી સંહિતા અને બ્રાહ્મણનો પૂર્વોક્ત રીતિપ્રમાણે પાઠ કરવો. પછી ઉપનિષદ, ઇતિહાસ, પુરાણ, ઇત્યાદિકનો પાઠ કરી અંતે “ૐસ્વાસ્તિ” એમ કહેવું. બીજાં સૂત્રોમાં કહેલ છે તેથી “નમોબ્રહ્મણે” એ ઋચાનો ત્રણ વાર પાઠ કાઠિએક કરેછે.

अथतर्पणं एतच्चप्रातःसंध्योत्तरंवाभ्यान्हेतुद्वयज्ञोत्तरंवासकृदेवकार्थं द्वावपत्रस्वदे
कल्पिकं कालत्रयमुक्तं तत्रदेवविहिततर्पणं करिष्येति संकल्प्यादौ पूर्वोक्तधर्मेण देवतर्पणं भू
मौताभ्रादिपात्रेवादर्भानास्तार्पयिष्येदेवासभागतेति देवानावाह्यविष्येदेवाः शृणुतेममिति ज
पित्वात्रीन्प्रागग्रान्दर्भान्पृत्वा देवतीर्थेन ओम्ब्रह्मातृप्यतां विष्णुस्तृप्य० रुद्र० प्रजापति०
देवास्तृ० छंदांसि० वेदा० ऋषयः० पुराणाचार्या० गंधर्वा० इतराचार्या० संवत्सरः
सावयव० देव्यस्तृप्यतां० अप्सरसः० देवानुगा० नागा० सागरा० पर्वता० सरितः०
मनुष्या० यक्षा० रक्षांसि० पिशाचा० सुपर्णा० भूतानि० पशवः० वनस्पतयः०

ઓપથય૦ મૂતગ્રામસ્થતુર્વિષ્ણુસ્તૃપ્તનામિતિ સર્વત્ર સપ્રજર્ણવં પ્રથમાંતંનામોચ્ચાર્યતર્પયેન્ ૨૯
 સપ્તરૂપયદતિર્મંત્રેર્ણનાવાહ્યનિવીતીદિર્દિઃ સનકસ્તૃપ્તુ સનંદન૦ સનાતન૦ કપિલ૦
 આસુરી૦ વોદુસ્ત૦ પંચશિલ્બ૦ અપસવ્યં ડશંતસ્ત્વેનિપિતૃનાવાહ્ય આયંતુનઃપિતરહાતિ
 જપિત્તશપિતૃતીર્થેનત્રિલિઃ કલ્પયાડનલસ્તૃપ્તતાં સોમ૦ યમ૦ અર્યમા૦ અગ્નિધ્વાતાઃ
 પિતરસ્તૃપ્તતાં સોમપાઃપિતરઃ૦ તર્હિપદઃ૦ યમાયનમસ્તર્પયામિ ધર્મરાજાય૦ મૃત્યુવે૦
 અંતકાય૦ વૈવસ્વતાય૦ કાલાય૦ સર્વભૂતક્ષયાય૦ ઔદુંબરાય૦ દુધાય૦ નીલાય૦ પર
 મેષ્ટિને૦ વૃકોદરાય૦ ચિત્રાય૦ ચિત્રગુપ્તાય૦ ૨૧ યમતર્પણં વૈકલ્પિકં સૂત્રેએકેદત્યુક્તેઃ
 જીવિત્પિતૃકસ્યમણિર્બંધપર્યનમપસવ્યંસર્વત્ર તતોમૃતપિતૃકઃપિત્રાદિત્રયીંમાત્રાદિત્રયીંચ
 તર્પયિત્વા ઉદીરતામિતિનવમિર્ક્રમિસ્તર્પણંજલસ્થાનેઅંજલિનાધારાંનિર્પિચેન્ ઉદીરતાં૦
 ૧ ઈંચિરસોનઃપિતરો૦ ૨ આયંતુનઃ૦ ૩ ડર્જવહંતિરમૃતં૦ ૪ પિતૃભ્યઃસ્વધાનમઃ ૫
 યેચ્છેહ૦ ૬ મધુવાતાદતિતિચ્છદતિ ૭ પ્રત્યુલ્લંપ્રત્યેકંકુર્યંતૃપ્ત્યવમિતિચિત્રઃસિંચેન્ તતોનમો
 વઃપિતરત્પત્યૈયજંષિપઠિત્વામાતામહાદીનેકોદિદિગ્ગણાંશ્વતર્પયેન્ દેવાગાતુવિદ્દતિવિસ
 ર્જયેન્ જ્ઞાનવસ્ત્રનિષ્પીડનોદકદાનાદિપ્રાગ્વન્ પ્રાતર્હોમોત્તરંદેવનાર્ચનનકૃતંચેચ્છતુર્થ
 ધ્યોગેબ્રહ્મયજ્ઞોત્તરંકાર્ય ॥

હવે તર્પણ કહેછે—એ તર્પણ પ્રાતઃસંધ્યા થયા પછી કરવું, અથવા મધ્યાન્હે
 બ્રહ્મયજ્ઞ કીધા પછી એક વારજ કરવું, બ્રહ્મયજ્ઞના કાળ વિકલ્પે કરી ત્રણ કલાછે. તેમાં
 “દિવર્ષિપિતૃતર્પણકરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી પ્રથમ (પત્ર ૪૭૬ માં) કલા પ્રમાણે દેવ-
 તર્પણ પ્રથમ કરવું. પૃથ્વી અથવા ત્રાંચું ઇત્યાદિકનાં પાત્રવિષે દર્ભ પાંચરી “વિશ્વે
 દેવાસભાગત” એ મંત્ર લખી દેવતાનું આવાહન કરી “વિશ્વેદેવાઃ શૃણુતેમ૦” એ
 મંત્રનો જપ કરી પૂર્વ દિશામાં અથવાજા ત્રણ દર્ભ ધારણ કરી દેવતીર્થ (અંગળીનાં
 અગ્ર) વડે તર્પણ કરવું. દેવતર્પણના દેવતા—“૧ ઔન્દ્રજ્ઞાતૃપ્તતાં, ૨ વિષ્ણુસ્તૃ૦,
 ૩ રુદ્રસ્તૃ૦, ૪ પ્રજાપતિસ્તૃ૦, ૫ દેવાસ્તૃપ્તૃ, ૬ હંદાંસિતૃપ્તૃ, ૭ વેદાસ્તૃપ્તૃ૦ ૮ રૂપયસ્તૃ-
 પ્તૃ૦, ૯ પુરાણાચાર્યસ્તૃપ્તૃ૦, ૧૦ ગંધર્વાસ્તૃ૦, ૧૧ ઇતરાચાર્યસ્તૃપ્તૃ૦, ૧૨ સંવત્સરઃ
 સાવયવસ્તૃપ્તૃ૦, ૧૩ દેવ્યસ્તૃપ્તૃ૦, ૧૪ અપ્તરસસ્તૃપ્તૃ૦, ૧૫ દેવાનાગાસ્તૃપ્તૃ૦, ૧૬
 નાગા૦, ૧૭ સાગરા૦, ૧૮ પર્વતા૦, ૧૯ સરિત૦, ૨૦ મનુષ્યાસ્તૃપ્તૃ૦, ૨૧ ય-
 ક્ષાસ્તૃપ્તૃ૦, ૨૨ રક્ષાંસિતૃપ્તૃ૦, ૨૩ પિશાચાસ્તૃપ્તૃ૦, ૨૪ સુષર્ણાસ્તૃપ્તૃ૦, ૨૫ મૂતાનિ૦,
 ૨૬ પશવ૦, ૨૭ વનસ્પતય૦, ૨૮ ઓપથય૦ ૨૯ મૂતગ્રામચતુર્વિધસ્તૃપ્તતાં” એ રીતે
 સર્વત્ર પ્રણુવ સહિત પ્રથમા વિભક્ત્યંત નામનો ઉચ્ચાર કરી તર્પણ કરવું. “સ-
 પ્તરૂપયઃ” એ મંત્રવડે ઋષિનું આવાહન કરી નિવીતી થઇ એક એક ઋષીને
 યે યે અંગળી દેવા એ રીતે તર્પણ કરવું. તે ઋષિતર્પણના દેવતા—“૧ સનકસ્તૃ-
 પ્તુ, ૨ સનંદનસ્તૃ૦, ૩ સનાતનસ્તૃ૦, ૪ કપિલસ્તૃ૦, ૫ આસુરી૦, ૬ વોદુસ્તૃ૦,
 ૭ પંચશિલ્બસ્તૃપ્તુ” એ પ્રમાણે તર્પણ કરી પ્રાચીનાવીતી થઇ “ડશંતસ્વા૦” એ
 મંત્રવડે પિતૃનું આવાહન કરી “આયંતુનઃપિતર૦” એ મંત્રનો જપ કરી પિતૃતીર્થ-
 વડે એક એકને ત્રણ ત્રણ અંગળી દઈ તર્પણ કરવું. તે પિતૃતર્પણના દેવતા—

“૧ કવ્યવાદનલસ્તુવ્યતાં, ૨ સોમ૦, ૩ યમ૦, ૪ અર્યમા૦, ૫ અગ્નિવાતા:પિતરસ્તુ-
વ્યતાં, ૬ સોમપા:પિતર:૦, ૭ વર્હિષદ:૦, ૮ યમાપનમસ્તર્પયામિ, ૯ ધર્મરાજાય૦,
૧૦ મૃત્યવે૦, ૧૧ અંતકાપ૦, ૧૨ વૈવસ્વતાય૦, ૧૩ કાલાય૦, ૧૪ સર્વભૂતક્ષયાય૦,
૧૫ ઔદુંબરાય૦, ૧૬ દધાયા૦, ૧૭ નીલાય૦, ૧૮ પરમેષ્ઠિને૦, ૧૯ વૃકોદરાય૦,
૨૦ ચિત્રાય૦, ૨૧ ચિત્રગુપ્તાય૦” એ પ્રમાણે તર્પણ કરવું. આ યમતર્પણ કરવું
અથવા ન કરવું એમ વૈકલ્પિક છે, કારણ સૂત્રમાં “એકે” એવું વચન છે એટલે
કોઈ આચાર્ય કરે એમ કહેછે. જનો પિતા જીવતો હોય તેણે મણિમંથ (કાંડા)
પર્યંત અપસંધ્ય કરવું, એ સર્વત્ર નિર્ણય જાણવો. પછી જનો પિતા મૃત થયલો
હોય તેણે પિતૃત્રયી અને માતૃત્રયીનું તર્પણ કરી, “ઉદીરતાં” એ નવ ઋચાવડે તર્પણ
કરવું. જ્યાં જાળી હોય ત્યાં જાળી અંજળીવડે જાળધારા છોડવી. તે નવ ઋચા—“૧ ઉદ્દી-
રતાં, ૨ અંગિરસોન:પિતરો, ૩ આપંતુન:૦, ૪ ઉર્જિવહંતિરમૃતં, ૫ પિતૃભ્ય:સ્વધા
નમ:૦, ૬ યેજેહૃષિં, ૭ મધુવાતાં, ઋચા ૩,” એ નવ ઋચામાંની એક એક
ઋચા પ્રતિ એક એક વાર અને “તૃવ્યધ્વં” એમ કહી અંજળીવડે ત્રણ ત્રણ વાર
જાળધારા પાડવી. પછી “નમોવ:પિતરો” એ આઠ યજુર્વેદના મંત્ર કહી માતા-
મહાદિત્રયી અને એકાદિદૃગણ એમનું તર્પણ કરવું. પછી “દેવાગાનુવિદં” એ
મંત્ર લાંબી વિસર્જન કરવું. સ્નાન કરેલું વસ્ત્ર નિચોવી જાળ દેવું ધર્માદિક શેષ કર્મ
પ્રથમ (પત્ર ૪૭૪ માં) કહ્યા પ્રમાણે જાણવું. પ્રાત:કાળનો હોમ કીધા પછી દેવપૂ-
જા કરી ન હોય તો ચોથા ભાગમાં બ્રહ્મયજ્ઞ કીધા પછી કરવી. (એ દિવસના ચોથા
ભાગનું કૃત્ય કહ્યું.)

અથપંચમભાગકૃત્યં વૈશ્વદેવ:પ્રકર્તવ્ય:પંચસૂનાપનુત્તયે કંઠણીપેષણીચુલ્લીજલકુંભો
થમાર્જનીતિપંચર્હિસાસ્થાનાનિપંચસૂના: વૈશ્વદેવસ્વપ્રાતરેવપ્રારંભોનત્વપ્રિહોત્રાદિવત્સાર્ય
તેનપ્રાત:સાર્યંવૈશ્વદેવે:પાદિરેવસંકલ્પ: પંચમહાયજ્ઞાઅહરહ:કર્તવ્યા: તેચત્રઘ્નયજ્ઞદેવય
જ્ઞભૂતયજ્ઞપિતૃયજ્ઞમનુષ્યયજ્ઞાહવા: તત્રત્રઘ્નયજ્ઞઉક્ત: વહૃત્વાદીનાંવૈશ્વદેવોદેવયજ્ઞાદિયજ્ઞ
ત્રયરૂપ: મનુષ્યયજ્ઞસ્તુમનુષ્યેભ્યોન્નદાનં ગૃહપત્નહવિષ્યાન્નૈસ્તૈલક્ષારાદિવર્જિતૈ: જુહુયા
ત્સંપિવામ્પતૈર્ગૃહેષ્ઠૈર્લૌકિકેષિવા યસ્મિન્નગ્રૌપચેદન્નંતસ્મિન્હોમોવિધીયતે વૈશ્વદેવાંતર્ગત
પિતૃયજ્ઞેનૈવનિત્યશ્રાદ્ધસિદ્ધેર્નિત્યશ્રાદ્ધાર્થવિપ્રમોજનં અનેનૈવદર્શશ્રાદ્ધસ્વાપિસિદ્ધશ્રાદ્ધ
ર્શશ્રાદ્ધમપ્યશક્તૈ:સંવત્સરમધ્યેસઠ્ઠદેવકાર્યમિતિમદ્વોજીયે સૂતકેપંચમહાયજ્ઞાનાંલોપદત્યુક્તં
સચાર્યંવૈશ્વદેવઆત્મસંસ્કારાર્થોન્નસંસ્કારાર્થશ્ચતેનાવિમક્તાનાંપાકૈવ્યેપૃથગ્નૈશ્વદેવોન વિ
મક્તાનાંતુપાકૈવ્યેપિહવિવિપ્યાંતરેણપૃથગેવ અવિમક્તાનાંપાકભેદેપૃથક્તૈશ્વદેવ:કૃતાકૃતશ્ચિ
મદ્વોજીયે પાકાસંમવેકાદૃશ્યાર્દૈર્નંદુલૈર્વાપયોદધિષ્ઠતફલોદકાદિભિર્વાકાર્ય: હસ્તેનાન્ના
દિધિ:કુર્યાદગ્નિર્જલિનાજલે કોઠવ્રંચણકંમાર્ષમસૂરંચકુલિત્યંકં શ્વારંચલવર્ણસર્વૈશ્વ
દેવેવિવર્જયેત્ પ્રવસતાગૃહેપુત્રાંતિમાદિદ્વારાવૈશ્વદેવ:કારયિતવ્ય: ગૃહેકર્તૃતરાભાવેપ્રવાસેસ્વ
યંકાર્ય: વૈશ્વદેવોઽવહૃત્તૈસ્તિરીયૈશ્વદિવારાત્રીચેતિદિવારંકાર્ય: અશક્તૈસ્તેકકાલેવદ્વિરા
વૃત્ત્યાસહવાકાર્ય: વહૃત્તૈસ્તિરીયયોર્લૈકિકામૌપાકોવૈશ્વદેવશ્ચેતિપ્રાયેણાચાર: ||

હવે દિવસનાં પાંચમા ભાગનું કૃત્ય કેહેછે.

ગૃહસ્થને સર્વદા પંચસૂતા સંબંધિ દોષ પ્રાપ્ત થાયછે તેના નાશ માટે નિત્ય વૈશ્વદેવ કરવો. “કંઢણી” એટલે ખારણી, સાંધેહું ઇત્યાદિક ખાંડવાનાં સાધન; “વેષણી” એટલે ઘંટી, છીપર, પથરા ઇત્યાદિક દળવા, વાટવાનાં સાધન; “તુલી” એટલે ચુલા, સગડી ઇત્યાદિ પાક કરવાનાં સાધન; “જલકુંભઃ” એટલે ષડા, હાંડા, ગોળા ઇત્યાદિક જળ રાખવાનાં સાધન; “માર્જની” એટલે ઝાડુ કાઢવાનાં સાધન; એ પાંચ સાધન અરૂપ જીવેની અજ્ઞાતામાં હિંસા થાવાનાં સ્થલ છે તેથી પંચસૂતા છે. વૈશ્વદેવનો પ્રારંભ પ્રાતઃકાળેજ થાયછે, અગ્નિહોત્ર પ્રમાણે સાચકાળે પ્રારંભ થતો નથી, માટે સંકલ્પ કરવો તે, “પ્રાતઃસાચંવૈશ્વદેવ૦” ઇત્યાદિકજ કરવો. પંચ મહાયજ્ઞ નિત્ય કરવા. તે આ—બ્રહ્મયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, અને મનુષ્યયજ્ઞ, એ પાંચ મહાયજ્ઞ છે. તેમાં બ્રહ્મયજ્ઞ કહ્યો. ઋગ્વેદી ઇત્યાદિકોનો વૈશ્વદેવ; દેવયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ અને મનુષ્યયજ્ઞ, એ ત્રણ મળીને થાયછે. મનુષ્ય (અતિથિ) ને અન્ન દેવું તે મનુષ્યયજ્ઞ છે. “ધરમાં રાધેહું પણ તેલ ક્ષાર ઇત્યાદિકે રહિત અને ધૂતયુક્ત જે હવિષ્યાન્ન તેનો હોમ ગૃહાગ્નિ અથવા લૌકિકાગ્નિવિષે કરવો. જે અગ્નિ ઉપરે પાક (ચર) કીધો હોય તે અગ્નિ ઉપરે વૈશ્વદેવ કરવો.” વૈશ્વદેવનાં પેટામાંનો પિતૃયજ્ઞ કરવાથી નિત્યશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાયછે, તો નિત્યશ્રાદ્ધમાટે બ્રાહ્મણભોજન કરાવવું નહી. વૈશ્વદેવ સંબંધિ પિતૃયજ્ઞ કરવાથીજ દર્શશ્રાદ્ધની પણ સિદ્ધિ થાયછે તેથી પ્રતિભાસ દર્શશ્રાદ્ધ કરવાને અધ્યક્ત હોય તેણે વર્ષમાં એક વારજ કરવું, એ રીતે લદ્દોજીદીક્ષિતે કરેલાં આનિહકમાં કહ્યુંછે. સૂતકમાં પંચમહાયજ્ઞ કરવા નહી એમ કહ્યુંછે. એ વૈશ્વદેવ આત્મસંસ્કાર (શરીર-સંસ્કાર) અને અન્નસંસ્કારને અર્થે છે, તેથી સાથે રહેલા ભાઇઓનો પાક એક હોય તો વૈશ્વદેવ જીહો કરવો નહી. વેદેચણુ કસ્યા પછી જે પાક એક હોય તો પણ ખીજું હવિષ્ય દ્રવ્ય લઈતેણે કરી જીહોજ વૈશ્વદેવ કરવો. વિભાગ કસ્યા વિના પાક ભિન્ન હોય તો જીહો વૈશ્વદેવ કરવો અથવા ન કરવો એમ લદ્દોજીદીક્ષિતકૃત આનિહકમાં કહ્યુંછે. પાકનો અસંભવ છતાં એકાદશી ઇત્યાદિક દિવસે ચોખ્ખા, દૂધ, દહી, ઘી, કૃણ, અથવા જળ ઇત્યાદિકવડે કરવો. “અન્ન ઇત્યાદિક દ્રવ્યનો વૈશ્વદેવ હાર્યવતી કરવો, જળેકરી અંજળીવડે જળમાં કરવો. કાઠ, ચણા, અડદ, મસૂર, અને કળથી, સર્વ ક્ષાર, સધળાં લૂણ એ પદાર્થ વૈશ્વદેવવિષે વર્જ્ય કરવા. જે ગૃહસ્થ પ્રવાસી હોય તેણે પોતાને ઘરે પુત્ર, ઋત્વિક્ ઇત્યાદિકદ્વારાએ વૈશ્વદેવ કરાવવો. પોતાને ઘરે વૈશ્વદેવ કરનારો કોઈન હોય તો પ્રવાસમાં પોતેજ કરવો. ઋગ્વેદી અને તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓએ વૈશ્વદેવ દિવસે અને રાત્રિએ બે વાર કરવો. જને બે વખત કરવાની શક્તિ ન હોય તેણે એક સમયેજ બે આવૃત્તિ કરીને અથવા એકતંત્રે કરવો. ઋગ્વેદી અને તૈત્તિરીય શાખી એમનો બહુધા આચાર, પાક અને વૈશ્વદેવ લૌકિકાગ્નિ ઉપરેજ કરવાનો છે.

અથપ્રાતઃસાંયવૈશ્વદેવસ્યસહકરણપક્ષેનંત્રપ્રયોગઃ તન્નૃવૈષ્ણવૈર્ભગવતેષોદશોપચારેષુદી
પાંતાનુપચારાન્સમર્પ્યસર્વાંન્નાત્પુરુષાહારપર્યાપ્તૈર્વૈશ્વંસમર્પ્યશોષાન્નેનૈશ્વદેવઃકાર્યઃ વૈષ્ણવ
મિત્રૈસ્તુવૈશ્વદેવતેતિષ્ઠેષેણનૈવેશ્વઃકાર્યઃ વિષ્ણોર્નિવેદિતાન્નેનયદ્વ્યંદેવતાંતરં પિતૃભ્યશ્ચા
પિતૃદેવંતદાનંત્યાયકલ્પતદ્વાદિવચનાનાંવૈષ્ણવવિષયકત્વસ્યનિબંધકારૈરુક્તત્વાત્ અન્નવૈ
ષ્ણરાનારાયણાષ્ટાક્ષરાદિવૈષ્ણવમંત્રદીક્ષોપદેશતત્પર્વંતોમુખ્યાઃ ઉપદેશઃકલૌયુગદત્તિસ્મૃત્યો
પદેશમાત્રસ્વાપિદીક્ષાસમકલત્વાત્ ગૌણાશ્વપારંપર્યાગનારુણોદયાવિદ્વૈકાદશ્યનુપવાસશુક્લ
રુઘ્ણૈકાદશ્યુપવાસાદિર્યાત્કિંચિદ્ધર્મમાત્રપરામંત્રોપદેશાદિરહિતાઃ નનુપાંચત્રાઘાગમોક્ત
દીક્ષાંપ્રાપ્નોહિવૈષ્ણવદત્યુક્તેઃકિંચિદ્ધર્મમાત્રાનુષ્ઠાનેનકથંવૈષ્ણવત્વમિતિચેન્ ગાયત્ર્યધ્યયના
દિક્ષત્રિપૈવૈશ્વસાધારણધર્મવતાંયાજનાધ્યાપનપ્રતિગ્રહરૂપાસાધારણધર્મશૂન્યાનાં પિત્રાદિપરં
પર્યાવૈશ્વ્યાદિવૃત્તિપરાણામપ્યવ્યભિચરિતૈકગોત્રત્વાદિર્યાત્કિંચિદ્વ્રાહ્મણધર્મમાત્રેણ યથાત્રા
હ્મણત્વંનદુચિતસૂતકાઘાચારશ્વતથાકલિયુગેકિંચિદ્ધર્મેણાપિવૈષ્ણવત્વંનદુચિતાચારશ્વપુણ્ય
ને શત્રિવાણાંહેપુરોહિતભેદેનગોત્રભેદસ્તેનપદુર્વંશેષુપરસ્પરં વિરાહોનૈવંત્રાહ્મણેષ્વિતિસ્પદં
एवंશ્રાદેપિનૈર્વૈશ્વસમર્પ્યપિતૃભ્યોન્નિવેદનંત્રેયં મમાત્માન્નસંસ્કારપંચમૂનાજનિતદોષપરિ
હારદ્વારાશ્રપિરં પ્રાતર્વૈશ્વદેવંસાંયવૈશ્વદેવંચસહત્રેણકરિત્યે કુંડેશ્યંડિલાદૌવાપચનાધિ
વ્યાહતિભિઃ પાવકનામાનંપ્રતિષ્ઠાપ્તચત્વારિશૃંગેતિધ્વાત્વાપરિસમુદ્યપર્વુશ્વપિશ્વાનિનશ્વત્યર્ચ
નાદિવિધાયપૃતાક્તમન્નમપ્રાવધિશ્રિત્યપ્રોક્ષ્યોદ્વાસ્વામેઃ પશ્ચાન્નિધાયત્રિધાવિભજ્યપ્રથમભા
ગંદેવેભ્યોતુહવાત્ તથા ણ્દિસર્વકરંનિધાયોક્તાનહસ્તેનસૂર્યાપિસ્વાહાસૂર્યપિદંનમમ પ્રજા
પતયેં સોમાપવનસ્યતયેં અગ્રીષોમાખ્યાંં ઇંદ્રાગ્રિખ્યાંં યાવાપૃથિવીખ્યાંં ધન્વંતરયેં
ઈંદ્રાયં વિશ્વેભ્યૌવેદેભ્યઃં વ્રહ્મણેં હતિદશપ્રાતર્વૈશ્વદેવાહુતયઃ ॥

હવે પ્રાતઃ કાળ અને સાંયં કાળ સંબંધિ એ વૈશ્વદેવ સાથે એ પક્ષવિષે
એકતંત્ર પ્રયોગ કેહેછે—તેમાં વૈષ્ણુવે લગવાત્ (શ્રીવિષ્ણુ) ને સોળ ઉપચાર
માં દીપ પર્થત ઉપચાર અર્પણ કરી સપ્તમાં અન્નમાંથી, એક પુરુષને આહાર પૂર્ણ
થાય એટલું નૈવેદ્ય (લગવાનું) અર્પણ કરી શેષ રહેલાં અન્નવડે વૈશ્વદેવ કરવો.
જ વૈષ્ણુવ ન હોય તેણે તો પ્રથમ વૈશ્વદેવ કરી શેષ રહેલા પાકવડે નૈવેદ્ય સમર્પણ
કરવું; કારણ, “વિષ્ણુને અર્પણ કરેલું અન્ન લઈ તેવડે બીજા દેવતાનો યજ્ઞ કરવો,
અને પિતૃને પણ તે અન્ન દેવું, એટલે તે અન્નવડે શ્રાદ્ધ કરવું, તે કર્મ અનંત ક્ષણ
હેનારું છે,” ઇત્યાદિક જે વચન તે વૈષ્ણુવ પરાયણ છે એમ નિર્બંધકારે કહેલું-છે.
એ વૈષ્ણુનોવિષે (વિચાર કરતાં સિદ્ધ થાયછે જે) નારાયણના અષ્ટાક્ષર ઇત્યાદિક
વૈષ્ણુવ મંત્રોની દીક્ષાનો ઉપદેશ લઈ જપ કરેછે તે મુખ્ય છે; કારણ, “કળિયુગમાં
ઉપદેશ અહણુ કરવો,” એવાં સ્મૃતિવાક્યોથી ઉપદેશમાત્રનું પણ દીક્ષાનાં ક્ષણ
સરખું ક્ષણ છે. પરંપરાપ્રાપ્ત અર્ણોદયવડે વિદ્ધ એવી એકાદશીનું વ્રત ન કરવું,
શુક્લ અથવા કૃષ્ણ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો ઇત્યાદિક સ્વદેવ ધર્મ પાળનારા
અને મંત્રોપદેશે રહિત એવા જે તે ગૌણ વૈષ્ણુવ છે. શંકા—“પાંચરાત્ર ઇત્યાદિક
વૈષ્ણુવ શાસ્ત્રોવિષે કહેલી દીક્ષાનું જે અહણુ કરે તે વૈષ્ણુવ છે.” એવાં વચન છે તો
અત્ય ધર્મ પાલન કરવાથી વૈષ્ણુવપણું કેમ થાય? સમાધાન—ગાયત્રીનું અધ્ય-

યન કરવું. ઇત્યાદિક જ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો સાધારણ ધર્મ તેનું માત્ર પાલન કરનારા; ઋત્વિક્ કર્મ કરવું, વેદનું અધ્યયન કરાવવું, અને દાન લેવું એવો જ વિશેષ ધર્મ તેણે રહિત; અને પિતા, પિતામહ ઇત્યાદિક પરંપરાએ વૈશ્યાદિકની વૃત્તિ (વ્યાપાર) કરનારા એવા બ્રાહ્મણોને પણ જમ તેમનું અને પોતાનું એક ગોત્ર એક જાતિ ઇત્યાદિક અલ્પ બ્રાહ્મણધર્મવડે બ્રાહ્મણપણું અને બ્રાહ્મણને યોગ્ય આશૌચ પાલન કરવું એવો આચાર છે તેમ કળિયુગમાં અલ્પ સ્વલ્પ ધર્મ પાલન કરવાથી પણ વૈષ્ણવપણું અને વૈષ્ણવને યોગ્ય આચાર એ માનવામાં આવે છે. ક્ષત્રિયોનું શુદ્ધ ગોત્ર ન હોતાં તેમના પુરોહિતનું જ ગોત્ર તે તેમનું ગોત્ર એવા નિયમથી ક્ષત્રિયોના પુરોહિત અનેક થયા એ કારણથી ક્ષત્રિયોનાં ગોત્ર પણ અનેક થયાં, અને તેણેકરી યદુવંશમાં પરસ્પર વિવાહ થયા એમ બ્રાહ્મણમાં થતું નથી એ સ્પષ્ટ છે. એ રીતે શ્રાદ્ધવિષે પણ નૈવેદ્ય સમર્પણ કરી પિતૃને અન્ન સમર્પણ કરવું, એમ જાણવું. વૈશ્વદેવનો સંકલ્પ—“મમાત્માન્નસંસ્કારપંચમૂનાત્નિનિદોષપરિહારદ્વારા શ્રી-પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થપ્રાતર્વૈશ્વદેવં સાયંવૈશ્વદેવં ચ સહત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ઠુંડ અથવા સ્થંડિલ ઇત્યાદિકવિષે પચનાગ્નિ (જે ઉપરે પાક કરેલો છે તે) ને વ્યાહતિ મંત્રવડે “વાવકનામાનં” એ રીતે સ્થાપન કરી, “ચત્વારિશંગાં” એ મંત્રવડે ધ્યાન કરી પરિસમૂહન, પર્યુક્ષણ કરી “વિશ્વાનિનો” એ મંત્રવડે પૂજા, સ્તુતિ કરી ધૃતયુક્ત અન્ન અગ્નિ ઉપરે સંધ્યાંસરણું કરી તે જળવડે પ્રોક્ષિત કરી ઉત્તરતરફથી લાવી અગ્નિના પશ્ચિમ ભાગમાં સ્થાપન કરી તેના ત્રણ ભાગ કરી તેમાંના પ્રથમ ભાગનો દેવતાને ઉદ્દેશી હોમ કરવો. તે આ રીતે—હામો હાથે હૃદય ઉપરે રાખી સવળા એવા જમણે હાથે “સૂર્યાય સ્વાહા સૂર્યાયેદં ન મમ, પ્રજાપતયે, સાંમાયવનસ્વતયે, અગ્નીષોમાખ્યાં, ઇંદ્રાગ્નિખ્યાં, ત્વાવાપૃથિવીખ્યાં, ધન્વંતરયે, ઇંદ્રાપ, વિશ્વેભ્યોદે-વેભ્યઃ, વ્રજણે” હોમ કરવો. એ દશ આહુતિ પ્રાતઃ કાળના વૈશ્વદેવની છે.

અથસાયંવૈશ્વદેવીયાઃ અગ્રયેસ્વાહેતિહુત્વાપ્રજાપતયન્ન્યાદિપુનર્નવતુહુયાત્ એવંવિંશ ત્યાહુતીહુત્વા પ્રાયશ્ચિત્તાર્થવ્યસ્તસમન્વ્યાહતિમિર્હુત્વાનહુત્વાવાપરિસમૂહનપર્યુક્ષણેકુર્યાત્ ઔચમદત્યુપતિષ્ઠેત્ इतिदेवयज्ञः ॥

હવે સાયં કાળના વૈશ્વદેવની આહુતિ કેહે છે—“અગ્રયે સ્વાહા” એ આહુતિ હોમ કરી, “પ્રજાપતયે સ્વાહા” ઇત્યાદિક દ્વેશી નવ આહુતિ હોમવી. એ રીતે વીસ આહુતિ હોમ કરી પ્રાયશ્ચિત્તાર્થ વ્યસ્ત (છુટ છુટ) સમસ્ત (એકઠા) વ્યાહતિ-મંત્રવડે હોમ કરવો અથવા ન કરવો. પછી પરિસમૂહન, પર્યુક્ષણ કરવાં. “ઔચ-મે” એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરવું. એ પ્રમાણે દેવયજ્ઞ કહ્યો.

અથવલિહરણાલ્લયોભૂતયજ્ઞઃ દ્વિતીયપ્રાગાદૃહીત્વાશુદ્ધમૂર્સૂર્યાપસ્વાહાસૂર્યાયેદંનમમે ત્યેવંદશાહુતીઃપ્રાક્સંસ્થાનિરંતરાહુત્વામધ્યેંતરાલત્પક્ત્વા અદ્રઘઃસ્વાહા ઓષધિવનસ્પતિ-ભ્યઃ, ગૃહા, ગૃહદેવતાભ્યઃ, વાસ્તુદેવ, इतिप्राक्संસ્થાहुत्वा અદ્રઘઃઆહુતેઃપશ્ચાન્દ્રા

ય૦ તદુત્તરેદંત્રપુરુષેભ્યઃ૦ અંતરાલસ્યદક્ષિણેયમાય૦ તદુત્તરેયમપુરુષેભ્યઃ૦ વ્રક્ષણબ્રાહ્મ
તેઃપ્રાક્વરુણાય૦ તદુત્તરેવરુણપુરુષેભ્યઃ૦ અંતરાલસ્યોત્તરેસોમાય૦ તદુત્તરેસોમપુરુષે
ભ્યઃ૦ અંતરાલે વ્રક્ષણે૦ વ્રક્ષણપુરુષે૦ વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃ૦ સર્વેભ્યોભૂતેભ્યઃ૦ દિવાચારિ
ભ્યઃ૦ સોમપુરુષોત્તરં રક્ષોભ્યઃ૦ એવમેવસૂર્યસ્થાનેપ્રથમમગ્રયેહુત્વાપ્રજાપતયત્વાદિપૂર્વવ
તસાંયવૈશ્વદેવસંબંધિદ્વિતીયબલિહરણંકુર્યાન્ તત્રદિવાચારિભ્યદત્યસ્યસ્થાનેનક્તંચારિભ્યઃસ્વા
હેતિજુહુયાન્ત્ત્વિતિવિશેષઃ ઇતિભૂતયજ્ઞઃ ॥

હવે બળિહરણુ નામનો ભૂતયજ્ઞ કહેલો—અત્રના બીજા ભાગમાંથી અત્ર લઈ
શુદ્ધ ભૂમિ ઉપરે “સૂર્યાય સ્વાહા સૂર્યયિદં ન મમ,” એ પ્રમાણે દશ આહુતિ એક
પછી બીજી એ રીતે વચમાં અંતર ન રાખતાં પૂર્વ દિશા તરફ દેવી. પછી વચમાં
કાંઈએક અંતરાય છોડી “અદ્રચઃ સ્વાહા, ઓષધિવનસ્પતિભ્યઃ૦, ગૃહાય૦, ગૃહદેવતા-
ભ્યઃ૦, વાસ્તુદેવતાભ્યઃ સ્વાહા,” એ રીતે એક બીજાથી પૂર્વ તરફ આહુતિ દઈ “અદ્રચઃ-
એ આહુતિની પાછળ “ઈંદ્રાય૦” એ આહુતિ દેવી, તેની ઉત્તર તરફ “ઈંદ્રપુરુષેભ્યઃ૦”
એ દેવી. અંતરાયની દક્ષિણ તરફ “યમાય૦” એ દઈ તેની ઉત્તર તરફ “યમપુ-
રુષેભ્યઃ૦” એ દેવી. ‘વ્રક્ષણે૦’ એ આહુતિથી પૂર્વ તરફ “વરુણાય૦” એ આહુતિ
દઈ તેની ઉત્તરમાં “વરુણપુરુષેભ્યઃ૦” એ આહુતિ દેવી. અંતરાયની ઉત્તર તરફ
“સોમાય૦” એ આહુતિ દઈ તેથી ઉત્તર “સોમપુરુષેભ્યઃ૦” એ દેવી. મધ્યભાગમાં
“વ્રક્ષણે૦, વ્રક્ષણપુરુષેભ્યઃ૦, વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃ૦, સર્વેભ્યોભૂતેભ્યઃ૦, દિવાચારિભ્યઃ૦”
એ પ્રમાણે આહુતિ દઈ ‘સોમપુરુષ’ એ આહુતિની ઉત્તર તરફ “રક્ષોભ્યઃ૦”
એ આહુતિ દેવી. એજ પ્રમાણે સૂર્યને સ્થાનકે પ્રથમ “અગ્નયે૦” એ આહુતિ દઈ
“પ્રજાપતયે૦” ઇત્યાદિક પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે સાથે કાળના વૈશ્વદેવ સંબંધી બીજી
બળિહરણુ આપવું. તે સાથે કાળનાં બળિહરણુમાં ‘દિવાચારિભ્યઃ૦’ એ આહુતિને
સ્થાનકે “નક્તંચારિભ્યઃ સ્વાહા” એ આહુતિ દેવી, એ વિશેષ જાણવો. એ પ્રમાણે
ભૂતયજ્ઞ કહ્યો.

પ્રાચીનાવીતી તૃતીયભાગાદાદાયસ્વધાપિતૃભ્યઃઇતિયમબલેર્દક્ષિણતોદત્તપિતૃભ્યદંનમ
મેતિત્યક્તાદ્વિતીયબલેર્દક્ષિણતઃદ્વિતીયપિતૃયજ્ઞમેવકુર્યાન્ ઇતિપિતૃયજ્ઞઃ ॥

પછી પ્રાચીનાવીતી થઈ અત્રના ત્રીજા ભાગમાંથી અત્ર લઈ “સ્વધાપિતૃભ્યઃ”
એવી આહુતિ યમની આહુતીના દક્ષિણ ભાગમાં દઈ “પિતૃભ્યદંનમ” એવો
ત્યાગ કહી બીજી આહુતીના દક્ષિણ ભાગમાં બીજો પિતૃયજ્ઞ કરવો. એ પ્રમાણે
પિતૃયજ્ઞ કહ્યો.

અપરેચકાકારંબલિમાહુઃ બલાવનુદૃતેનાદ્યાઓદરેચ્ચસ્વયંબલિં તતોગહાંગણેભૂમાવપ્રા
સિચ્ય ઈંદ્રવારુણવાયઽયામ્યાંનૈર્ઋતિકાશ્વયે તેકાકાઃપ્રતિગૃણંતુભૂમ્યાંપિંદંમયોદ્ધિતં ઇતિ
પિતૃયજ્ઞશેષેણદત્ત્વા વૈવસ્વતકુલેજાતૌદ્વૌશ્યામશવલૌશુનો તાભ્યાંપિંડોમયાદત્તોરક્ષેતાંપથિ
માસદા યેભૂતાઃપ્રચરંતિ૦ ઇતિદ્વયંભૂતયજ્ઞશેષેણદત્ત્વા યેભૂતાઇતિમંત્રેતંત્રેણવૈશ્વદેવપ્રયોગે

દિવાનન્તંબલિમિતિપાઠઃ અન્હિરાત્રૌચપૃથક્પ્રયોગેદિવાબલિમિચ્છંતોનન્તંબલિમિચ્છંતદતિ
વિભાગેનપાઠઃ પ્રક્ષાલિતપાણિપાદભાચમ્પવૃદ્ધપ્રવિર્યશાંતાપૃથિવીત્યાદિજપિત્વાવિષ્ણુસ્મૃ
ત્વાકર્માર્પયેન્ ॥

ખીજ અંથકારો ગોળાકાર ખળિહરણ કરવું એમ કહેછે. “ખળિહરણ ઉપાડી
લીધા વિના ભોજન કરવું નહી, અને કર્તાએ પોતે ઉપાડવું નહી.” પછી ધરનાં
આંગણાંની ભૂમી ઉપરે જળ સિંચન કરી, “દેંદ્રવારુણવાયવ્યાં, યામ્યાં નૈર્ઋતિકાશ્વયે ॥
તે કાકાઃ પ્રતિગૃહ્ણંતુ, મૃષ્યાં પિંડં મયોદ્વિજંત” એ મંત્ર બણી, પિતૃયજ્ઞનું શેષ અન્ન
હોય તેનો પિંડ ૬૬ “વૈવસ્વતકુલે જાતૌ, દ્વૌ શ્યામશબલૌ શુન્તૌ ॥ તાભ્યાં પિંડો મયા
દત્તો, રક્ષેતાં પથિ માં સદા ॥ યે મૂતાઃ પ્રચરંતિ” એ યે મંત્રવડે યે પિંડ ભૂતયજ્ઞનાં
શેષ અન્નવડે દેવા. એકતંત્રે વૈશ્વદેવનો પ્રયોગ કર્તવ્ય હોય તો “યે મૂતાઃ”
એ મંત્રવિષે “દિવાનન્તં બલિ” એવો પાઠ કહેવો. દિવસે અને રાત્રિએ ભિન્ન
ભિન્ન વૈશ્વદેવ પ્રયોગ કર્તવ્ય હોય તો, “દિવાબલિમિચ્છંતો, નન્તંબલિમિચ્છંતો”
એવો વિભાગેકરી પાઠ જણવો. પછી હાથ પગ ધોઈ આચમન કરી ધરમાં જળ
“શાંતાપૃથિવી” ઇત્યાદિ મંત્રનો જપ કરી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી કર્મ ઈશ્વરને અર્પણ કરવું.

અથમનુષ્યયજ્ઞઃ અતિથિભોજનપર્વાન્નવાષોઢશગ્રાસમિતંવાગ્રાસચતુષ્ટયંવાગ્રાસમિતંવાનં
સનકાદિમનુષ્યેભ્યોહંતદંનમમેતિદદ્યાન્ બહુપુમિશ્વકેષ્વાગતેષ્વશક્તેનત્રિભ્યોગ્રાસત્રયંદેયં ॥

હવે મનુષ્યયજ્ઞ કહેછે—અતિથિને ભોજન થાય એટલું અન્ન અથવા સોળ
આસપરિમિત કિંવા ચાર આસપરિમિત અથવા એક આસ જેટલું અન્ન “સનકાદિ-
મનુષ્યેભ્યોહંતદં ન મમ,” એવું વાક્ય કહી દેવું. ઘણા લિશ્તુક આળ્યા હોય અને તે
સધળાઓને અન્ન દેવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો ત્રણ લિશ્તુકને ત્રણ આસ દેવા.

અથતૈન્તિરીયાણાં શ્રાદ્ધદિનેભિન્નપાકેનાદૌવૈશ્વદેવઃ દેવયજ્ઞાદિચતુષ્ટયંચમવતિ અપરેઆ
દૌવૈશ્વદેવાંતેતુપંચમહાયજ્ઞાહત્યાહુઃ યાજુષાઃસામગાઃપૂર્વ મય્યેકુર્વૈત્યર્થવાઃ બૃહત્ત્રાઃ
શ્રાદ્ધશેષેણતત્રાપ્યાદૌતુસાધિકાઃ સ્વર્ગપુણ્યર્થમાત્મસંસ્કારાર્થપ્રાતઃસાયંવૈશ્વદેવૌતંત્રેજનક
રિપ્યે ઔપાસનાર્થિષ્વચનાર્થિવાપ્રતિષ્ઠાપિતમૌપાસનહોમવત્પરિસમુહ્યપરિધિચ્ચાન્નમગ્રાવ
ધિશ્રિત્યપ્રોક્ષ્યોદ્ઘાસ્યામિધાર્યાર્મિસંપૂજ્યાન્ત્રેધાવિભજ્યહસ્તેનજુહુવાન્ અગ્રયેસ્વાહા વિશ્વે
ભ્યોદેવેભ્યઃ ૦ ધ્રુવાયભૂમાય ૦ ધ્રુવક્ષિતયે ૦ અચ્યુતક્ષિતયે ૦ અગ્રયેસ્વિષ્ટકૃતે ૦ પરિસમુહ્ય
પર્પુષ્ય અગ્રેઃપશ્ચાદેકત્રૈવદેશેયજ્ઞનાકારશ્ચક્રાકારોવાબલિઃ તન્નદેવતાઃ ધર્માયસ્વાહાધ
ર્માયેદં ૦ અધર્માય ૦ અદ્રઘ્ય ૦ ઔષધિવનસ્પતિભ્યઃ ૦ રક્ષોદેવજનેભ્યઃ ૦ ગૃહ્યાભ્યઃ ૦ અ
વસાનેભ્યઃ ૦ અવસાનપતિભ્યઃ ૦ સર્વભૂતેભ્યઃ ૦ કામાય ૦ અંતરિક્ષાય ૦ યદેજતિજગતિય
શ્ચચેદતિનાન્નોભાગોયન્નાન્નેસ્વાહાનાન્નદદં કેચિદ્વાયવદમિતિત્યાગમાહુઃ પૃથિવ્યૈસ્વાહા
અંતરિક્ષાય ૦ દિવે ૦ સૂર્યાય ૦ ચંદ્રમસે ૦ નક્ષત્રેભ્યઃ ૦ ઇન્દ્રાય ૦ બૃહસ્પતયે ૦ પ્રજાપતયે ૦
વ્રત્તણે ૦ સર્વાન્સકૃતપરિધિચ્ચ પૃથક્પૃથક્પરિધેચનપક્ષે દ્વાવેકંદ્રેચત્ત્વારિપ્રત્યેકંત્રીણિચૈવ

હિ પૃથિવ્યાદિદશસ્થેકમતઃ પૃથક્ક્રમાદિતિજ્ઞેયં પ્રાચીનાત્રીતી તદ્વક્ષિણતઃસ્વધાપિતૃ
ભ્યઃસ્વાહા તદુત્તરતરોપવીતી નમોઽદ્રાપયશુપતયેસ્વાહા૦ પિતૃઽદ્રવલીપૃથક્પરિષિન્વેન્
શિતૈવૈશ્વદેવઃ ॥

હવે તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓનો વૈશ્વદેવ પ્રયોગ કેહેછે.

તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓએ શ્રાદ્ધદિવસે ભિન્ન પાક કરી શ્રાદ્ધથી પ્રથમ વૈશ્વદેવ
અને દેવયજ્ઞાદિક ચાર યજ્ઞ કરવા. ખીજા ગ્રંથકારો, પ્રથમ વૈશ્વદેવ કીધા પછી
પંચમહાયજ્ઞ કરવા એમ કેહેછે. “યજુર્વેદી અને સામવેદીઓએ શ્રાદ્ધથી પ્રથમ
કરવો, અથર્વણુવેદીએ શ્રાદ્ધની મધ્યે વૈશ્વદેવ કરવો, અને ઋગ્વેદીએ શ્રાદ્ધ કરી
શેષ રહેલાં અન્નવડે કરવો. તેમાં પણ સાગ્નિક ઋગ્વેદી હોય તેણે શ્રાદ્ધથી પ્રથમ
વૈશ્વદેવ કરવો.” “સ્વર્ગપુણ્યર્થ આત્મસંસ્કારાર્થ પ્રાતઃસાયંવૈશ્વદેવૌતંત્રેણકરિષ્યે”, એવો
સંકલ્પ કરી ઔપાસનાગ્નિ અથવા સ્થાપન કરેલા પચનાગ્નિનું ઔપાસનહોમ
પ્રમાણે પરિસમૂહન, પરિસિંચન (ઉઠક સંસ્કાર) કરી અન્ન અગ્નિ ઉપર ઘોડું
ઉબળું કરી જળવડે પ્રોક્ષણું કરી અગ્નિ ઉપરથી ઉતારી તેમાં ઘૂત નાખી તે અન્ન
અગ્નિથી પશ્ચિમ તરફ રાખવું. પછી અગ્નિનું પૂજન કરી તે અન્નના ત્રણ વિભાગ
કરી પ્રથમ ભાગમાંનાં અન્નનો હાથવડે હોમ કરવો. તે હોમના મંત્ર—“ અગ્નયે
સ્વાહા, વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃ૦, ધ્રુવાયધૂમાય૦, ધ્રુવક્ષિતયે૦, અચ્યુતક્ષિતયે૦, અગ્નયેસ્વિષ્ણુતે૦”
એ પ્રમાણે હોમ કરી પરિસમૂહન, પર્યુક્ષણું કરી અગ્નિની પશ્ચિમ દિશામાં એકજ
સ્થાનકે વીંછણાને આકારે અથવા. ચક્રને આકારે બળિહરણું કરવું. તે બળિહરણુના
દેવતા—“ધર્માય સ્વાહા ધર્માયેદં ન મમ, અધર્માય૦, બદ્રઘઃ૦, ઔષધિવનસ્પતિભ્યઃ૦,
રક્ષોદેવજનૈભ્યઃ૦, ગૃહ્યાભ્યઃ૦, અવસાનૈભ્યઃ૦, અવસાનપતિભ્યઃ૦, સર્વભૂતૈભ્યઃ૦,
કામાય૦, અંતરિક્ષાય૦, યદેજ્ઞતિજગતિયજ્ઞચેષ્ઠતિનામ્નોભાગોયન્નાન્નેસ્વાહા નામ્નઃ૦દં ન
મમ ” એ ઠેકાણે કોઈ ગ્રંથકાર, “વાયવ દદં૦” એવો ત્યાગ કેહેવો એમ કેહેછે.
“પૃથિવ્યૈસ્વાહા, અંતરિક્ષાય૦, દિવે૦, સૂર્યાય૦, ચંદ્રમસે૦, નક્ષત્રેભ્યઃ૦, દંદ્રાય૦,
બૃહસ્પતયે૦, પ્રજાપતયે૦, વ્રહ્મણે૦” એ પ્રમાણે આહુતિ ૬૪ સઘળી આહુતિને એક
વાર જળવડે સિંચન કરવું. ભિન્ન ભિન્ન સિંચન કરવું એ પક્ષ ગૃહણું કરેલો હોય તો,
“ ધર્મ અને અધર્મ ” એ બે મળી એક વાર સિંચન; બદ્રઘઃ આ એક આહુતિને એક
વાર સિંચન; ‘ ઔષધિવનસ્પતિ અને રક્ષોદેવજન ’ એ બે આહુતિ મળી એક
સિંચન; ગૃહ્યાભ્ય, અવસાન, અવસાનપતિ, અને સર્વભૂત, એ ચાર આહુતિ મળી
એક વાર સિંચન; કામ, અંતરિક્ષ, અને યદેજ્ઞતિ એ ત્રણ આહુતિને પૃથક્ પૃથક્ સિંચન;
પૃથિવીથકી બ્રહ્મા પર્યંત ૬૪ આહુતિ મળી એક વાર સિંચન; અને એથી આગળ
જે આહુતિ તે એક એક આહુતિપ્રત્યે બુદ્ધ બુદ્ધ સિંચન; એ ક્રમવડે જળસિંચન
જણવું.” પછી પ્રાચીનાત્રીતી થઈ પૃથિવી આદિ ૬૪ આહુતીના ૬૬ણુ ભાગમાં
“સ્વધાપિતૃભ્યઃસ્વાહા૦” એ આહુતિ દેવી, અને એની ઉત્તર તરફ ઉપવીતી થઈ

“નમોઋદ્રાયપશુપતયેસ્વાહાં” એ આહુતિ ૬૪ પિતૃ અને ૩૬૨નાં અગ્નિ ઉપરે બુંદું બુંદું સિંચત કરવું. એ પ્રમાણે વૈશ્વદેવ કહ્યો.

અથદેવયજ્ઞાદિચતુષ્ટયં દેવયજ્ઞેનયજ્ઞેડનિસંકલ્પાગ્નિપરિપિચ્યદેવેભ્યઃસ્વાહેત્યગ્રૌહુત્વો
તત્પરિપેકઃ પ્રાચીનાવીતી પિતૃયજ્ઞેનયજ્ઞે દક્ષિણતોમૂર્મોપિતૃભ્યઃસ્વધાસ્તુરિતિદત્વાત્પક્તા
પરિપિચ્ય યજ્ઞોપવીતોઅપઃસ્પૃષ્ઠા મૂતયજ્ઞેનયજ્ઞે મૂતેભ્યોનમદનિમૂર્મોદત્વાપરિપિચ્ય નિવીતી
મનુષ્યયજ્ઞેનયજ્ઞે ડક્ષપ્રમાણમન્ત્રંમનુષ્યેભ્યોહંનેતિદત્વાન્ સર્વયજ્ઞેષુઆદ્યંતપોઃક્રમેણવિતુ
દમિવૃષ્ટિત્વૌતિતિમંત્રયોઃપાઠઃપ્રાયજેષાં ઘૃતિશિષ્ટમન્ત્રંયેમૂતાઃપ્રચર્ગંતિતિગૃહાંગળેભ્યાકાશો
ઘૃતિજપેત્ તતોપથાન્ત્વરંશ્વાપસાદિવલિઃ ॥

હવે દેવયજ્ઞાદિ આર યજ્ઞ કેહેછે—“દેવયજ્ઞેન યજ્ઞે.” એવો સંકલ્પ કરી
અગ્નિને આરે મેર બળતું સિંચત કરી “દેવેભ્યઃસ્વાહા” એ મંત્રવડે અગ્નિમાં
હોમ કરી ઉત્તર પરિપેક કરવો. પછી પ્રાચીનાવીતી થઈ “પિતૃયજ્ઞેન યજ્ઞે” એવો
સંકલ્પ કરી દક્ષિણ તરફ પૃથિવી ઉપરે “પિતૃભ્યઃસ્વધાસ્તુ” એ મંત્રવડે આહુતિ ૬૪
ત્યાગનો ઉચ્ચાર કરી બળતું સિંચત કરી યજ્ઞોપવીતી થઈ બળતો સ્પર્શ કરી
“મૂતયજ્ઞેન યજ્ઞે” એવો સંકલ્પ કરી “મૂતેભ્યો નમઃ” એ મંત્રવડે પૃથિવી ઉપરે
આહુતિ ૬૪ બળ સિંચત કરવું. પછી નિવીતી થઈ “મનુષ્યયજ્ઞેન યજ્ઞે” એવો
સંકલ્પ કરી પ્રથમ કથા પ્રમાણે અતઃ “મનુષ્યેભ્યોહંનં” એ મંત્રવડે દેવું. તૈત્તીરીય
શાખાવાળાઓ આ સર્વ યજ્ઞવિધે આવે અને અંતે કહેકરી “વિતુદાસિ, અને ‘વૃષ્ટિ-
રસિ” એ મંત્રનો પાઠ બદુધા કરેછે. અગ્નિહરણ કરી શેષ રહેલું અન્ન લઈ ધરનાં
આંગણમાં બઈ “યેમૂતાઃપ્રચર્ગંતિદિવાં” એ મંત્ર બણી હવે આકાશવિધે ઉડાડવું.
પછી પોતાના આચાર પ્રમાણે કુતરાં, કાગડાને અગ્નિ દેવું.

અથકાતીયાનાં તત્ત્વસાધિકાનમેકપાકેનૈવશ્રાદ્ધદિનેઆર્દૌવૈશ્વદેવઃઅન્યેપાર્મંતેઆવસ
થ્યોભ્યુક્તમહાનસેઠ્ઠત્વાત્રવપાકંવિધાયમહાનસસ્થાંગારાનુગૃહ્યાઘૌનિધાય પાકાદર્ચ્વૃતાન્ક
માદાયપૂર્વવદાત્માંઠ્યૈવૈશ્વદેવાલ્લંકર્મકરિષ્યડનિસંકલ્પઃઅથવાદેવમૂતપિતૃમનુષ્યાન્વૈશ્વદે
વાન્નેનયજ્ઞેગૃહ્યાગ્નિમગિકોદકેનપર્વકૃષ્ણહસ્તેનાઘૌત્તુદુયાન્ વ્રજ્ઞણેસ્વાહાદંવ્રજ્ઞણેનમમ
અમપ્રેપિ પ્રજાપતયેઃ ગૃહ્યાભ્યઃઃ કશ્યપાયઃ અનુમતયેઃ. ઇતિદેવયજ્ઞઃ તતોમણિકસમીપે
વલિત્રયમુદ્ગ્સંસ્થં પર્જન્યાયનમઃસ્વાહાહર્દંપર્જન્યાયનમમ અદ્રઘોનં. પૃથિગ્ચૈઃ અથદ્વાર્ય
શાલ્વયોઃપ્રાક્સંસ્થંવલિદ્વયં ધાત્રે. વિધાત્રે. ઉદકેનચતુર્ષ્ઠત્વાત્ર પૂર્વવાયવે. દક્ષિણે
વાયવે. પશ્ચિમેવાયવે. ઉત્તરેવાયવે. પ્રાગાદિપુવાયુચ્ચલેઃપ્રાગુદ્ગ્વા પ્રાચ્ચૈદિશે. દક્ષિણ
સ્યૈદિ. પ્રનીચ્ચૈદિ. ઉદીચ્ચૈદિ. મધ્યેપ્રાક્સંસ્થં વ્રજ્ઞણે. અંતરિક્ષાય. સૂર્યાય. एषામુ
ત્તરેવિશ્વેભ્યોદેવેભ્યો. વિશ્વેભ્યોમૂતેભ્યો. અંનયોઋત્તરેઉપસે. મૂતાનાંચપતયે. ઇતિમૂતય
જ્ઞઃ પ્રાચીનાવીતીગૃહ્યાદિવલિત્રયસ્યદક્ષિણેપિતૃતીર્થેન પિતૃભ્યઃસ્વધાનમહર્દંપિતૃભ્યોનમ
મેતિદત્વાન્ ઇતિપિતૃયજ્ઞઃ ॥

હવે કાત્યાયન શાખાવાળાઓનો વૈશ્વદેવપ્રયોગ કહેછે.

કાત્યાયન શાખાવાળાઓમાં જે સાગ્નિક હોય તેમણે એક પાક (શ્રાદ્ધપાક) વડેજ શ્રાદ્ધને દિવસે શ્રાદ્ધથકી પ્રથમ વૈશ્વદેવ કરવો. જે સાગ્નિક ન હોય તેમણે શ્રાદ્ધ પછી તેજ પાકવડે વૈશ્વદેવ કરવો. ગૃહ્યાગ્નિમાંથી પ્રજ્વલિત કાષ્ઠ લઘુ રસોડામાં પ્રદીપ કરી તે ઉપરે સર્વ પાક સિદ્ધ કરી રસોડાનો અગ્નિ લઘુ તે ગૃહ્યાગ્નિમાં મેળવવો. પછી સિદ્ધ કરેલા પાકમાંથી ધૃતયુક્ત અન્ન (અરુ) લઘુ પ્રથમ પ્રમાણે, “આત્માન્નમંસ્કારાર્થં વૈશ્વદેવાલ્લં કર્મ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરવો. અર્થવા “દેવ-ધૂતપિતૃમનુષ્ણાન્ વૈશ્વદેવાલ્લેન યક્ષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. પછી કળશમાંનાં જળ-વડે ગૃહ્યાગ્નિને આરે તરફ પ્રોક્ષણ કરી દાયવડે અગ્નિમાં દોસ કરવો. તેના દેવતા—“વ્રજ્જણે સ્વાહા इदं व्रज्जणे न मम” એ રીતે આગળ પણ જાણવું. “વ્રજ્જ-પતયેં, ગૃહ્યાભ્યં, કલ્પપાયં, અનુમનયેં” એ પ્રમાણે દેવયજ્ઞ કહ્યો. ત્યાર પછી કળશની પાસે ઉત્તર મેર જાય એવી ત્રણ આહુતિ એક વાંસે એક એમ દેવી. તે આ રીતે—“પર્જન્પાય નમઃ સ્વાહા इदं पर्जन्याय न मम, अग्रयो नं, पृथिव्यै.” પછી દ્વારશાખાની પાસે પૂર્વ મેર જાય એવી “ધાત્રેં, વિધાત્રેં.” એ આહુતિ દેવી. પછી જળવડે અતુરસ (ચોરસ) મંદળ કરી તે મંદળ ઉપરે પૂર્વ તરફ “વાયવેં,” દક્ષિણ તરફ “વાયવેં,” પશ્ચિમ તરફ “વાયવેં” ઉત્તર તરફ “વાયવેં,” એ પ્રમાણે આહુતિ દર્શ દ્વિ પૂર્વાદિ દિશાથકી વાયુખળીની પૂર્વ અર્થવા ઉત્તર તરફ “પ્રાચ્યે દિશેં, દક્ષિણ્યે દિશેં, પ્રતીચ્યે દિશેં, ઉદીચ્યે દિશેં.” એ આહુતિ દેવી. પછી મધ્યભાગવિષે પૂર્વ તરફ જાય એવી “વ્રજ્જણેં, અંતર્ગિજ્ઞાયં, સૂર્યાયં,” એ આહુતિ દેવી, અને એની ઉત્તર તરફ “વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યોં, વિ-શ્વેભ્યો મૃતેભ્યોં,” એવી આહુતિ દેવી. એની ઉત્તર તરફ “ઉપતેં, મૃતાનાં ચ પતયેં,” એ આહુતિ દેવી. એ પ્રમાણે ભૂતયજ્ઞ કહ્યો. પછી પ્રાચીનાત્રીની થય ‘વ્રજ્જાદિ’ ત્રણ આહુતિની દક્ષિણ તરફ પિતૃત્રીયવડે, “વિવૃભ્યઃસ્વશા નમ इदं पि-तृभ्यो न मम,” એવો મંત્ર કહી આહુતિ દેવી. એ પ્રમાણે પિતૃયજ્ઞ કહ્યો.

પાત્રંપ્રજ્વાલપસંધેનવ્રજ્જાદિવલ્લિનોવાયવ્યાવક્ષ્યેનત્તેનિર્જેજનામેતિવજ્જલંનિનયેન્ પૂર્વવ ન્મનુષ્પયજઃ નિરપ્રિકસ્તુ લૌકિકાગ્રિમાદત્પૃષ્ઠોદિવીત્રિપ્રતિષ્ઠાપત્તસન્નિતું તાસન્નિતું વિશ્વાનિદેવઃ ઠતિત્રિપિઃસાવિત્રૈઃપ્રજ્વાલપતત્રનિત્યોપાસનહોમંકૃત્વાપાકંપચદૈશ્વદેવંચકુર્યા દિનિગદાપરઃ અત્રાપ્યશક્તૈવહૃવાયુક્તરીત્યાપચનાર્થિપ્રતિષ્ઠાપ્યધ્વાત્વાસંપૂજ્યતત્રપૂર્વોક્તરી ત્યવૈશ્વદેવસત્રઅગ્રયેસ્વિષ્ઠકૃતેસ્વાહેનિપંચાહુતીનામુત્તરંદોમઃસર્વત્રનિષ્પેરિનિવેગાયઃ શેષં પ્રાગ્વન્ કાત્યાયનાનાંદિવૈવૈકૈશ્વદેશેનાદિત્રીયોરાત્રૌ સામગાયર્થેગૃહ્યાગ્નિસ્ત્રીત્યાપં ચમહાપજ્ઞાઃકાર્યાઃ સ્વગૃહ્યાનુપલંભેવહૃવોક્તરીત્યોપનયનાદિસંસ્કારાપંચમહાપજ્ઞાદયશ્ચ કાર્યાઃ ॥

અરુનું પાત્ર પ્રક્ષાલન કરી ડાબી તરફથકી બ્રહ્માદિક આહુતિની વાયવ્ય દિ-શામાં “યક્ષ્મેતત્તે નિર્જેજનં” એ મંત્રવડે તે જળ દેવું. પછી પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે

મનુષ્યયજ્ઞ કરવો. નિરગ્નિક હોય તેણે તો, લૌકિકાગ્નિ લાવી “વૃષ્ટો દિવિ” એ મંત્રવડે તે અગ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરી “તત્સવિતુ૦, તાસવિતુ૦, વિશ્વાનિ દેવ૦” આ ત્રણ સાવિત્ર (સૂર્ય છે દેવતા જેના તે) મંત્રવડે પ્રદીપ્ત કરી તે અગ્નિ ઉપર નિત્યનો ઔપાસન હોમ કરી પછી તે અગ્નિ ઉપર પાક કરી વૈશ્વદેવ કરવો, એમ મદ્દાધર કહેછે. આ રીતે કરવામાં પણ અસમર્થ હોય તો તેણે ઋગ્વેદી ઇત્યાદિકને કહેલી રીતિ પ્રમાણે પચનાગ્નિ (જેની ઉપર પાક કરેલો હોય તે)નું સ્થાપન કરી ધ્યાન કરી પૂજા કરવી. પછી તે અગ્નિ ઉપર પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે વૈશ્વદેવ કરવો. તેમાં પ્રથમની પાંચ આહુતિ હોમવા પછી, “અગ્નયે સ્વિષ્ઠકૃતે સ્માહા” એ મંત્રવડે આહુતિ દેવી. એ રીતે નિરગ્નિકને સર્વત્ર વિશેષ જાણવો. શેષ કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. કાત્યાયન શાખાવાળાઓએ દિવસેજ એક વૈશ્વદેવ કરવો, રાત્રિએ બીજે કરવો નહીં. સામવેદી અને અથર્વણુવેદી એમણે પણ પોતા-પોતાનાં ગૃહ્યસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પંચમહાયજ્ઞ કરવા. પોતાનું ગૃહ્યસૂત્ર ન મળે તો ઋગ્વેદીઓને કહેલી રીતિ પ્રમાણે ઉપનયનાદિ સંસ્કાર અને પંચમહાયજ્ઞ કરવા.

શાસ્ત્રાંતરમતંસમ્પગનાલોચ્યસ્વધાપૃથ્વતઃ શાસ્ત્રાંતરાન્નિહંકંપ્રોક્તંજ્ઞાત્વાશોધ્યંસ્વશાલિભિઃ ॥

“પરાધ શાખાનો મન યથાર્થ જાણ્યા વિના પોતાની ધૃષ્ટતાથીકી અન્ય શાખાનું આનિહંકપ્રકરણ મેં કહ્યુંછે, એમ જાણી તે તે શાખાવાળાઓએ શોધવું.

इक्षूनपःफलंमूलंतांबूलंपयश्चैषधं भक्षयित्वापिकर्तव्याःस्नानदानादिकाःक्रियाः पंचम हायज्ञेन्यतमस्यलोपेउपवासः धनिकस्यानुरस्यचप्रनियतंऊच्छार्धं अन्येत्वेकाहंलोपेमन स्वत्याहुतिद्वयहंलोपेतिस्मृतिस्तुमतीभिर्हीमोवारुणीनांचतसृणांजपोद्वादशाहंलोपेत्तु मनीस्थालीपाकोवारुणीभिराज्यहोमश्चेत्याहुः ॥

“સેરડી, જળ, કૃળ, મૂળ, તાંબૂળ, દૂધ, અને ઔષધ એ ભક્ષણ કરીને પણ સ્નાન, દાન ઇત્યાદિક-કર્મ કરવું.” પાંચ મહાયજ્ઞમાંથી એકાદ યજ્ઞનો લોપ થાય તો ઉપવાસ કરવો. ધનવાન અને રોગી એમણે એક એક યજ્ઞનો લોપ થયો હોય તો અર્ધકૃમ્હૂ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બીજા ગ્રંથકાર તો, એક દિવસ પંચમહાયજ્ઞનો લોપ થયો હોય તો, “મનસ્વતિ૦” એ આહુતિનો હોમ; બે દિવસ, ત્રણ દિવસ લોપ થયો હોય તો, ત્રણ “તંતુમતી૦” એ આહુતિવડે હોમ અને ચાર વાર્ણી ઋચાનો જપ કરવો; પાર દિવસ પર્યંત લોપ થયો હોય તો, તંતુમતી સ્થાળીપાક, અને વાર્ણી ઋચાવડે આન્યહોમ કરવો; એમ કહેછે.

अथसर्वसाधारणोभोजनादिविधिः हैमेराजनेपात्रेआम्रादिपत्रेवाभोजनशस्तं एकएवतु भुंजीतकांस्यपात्रेनान्योच्छिष्टे तांबूलाभ्यंजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनं यतिश्चब्रह्मचारीचविध वाचविवर्जयेत् पलाशपर्णेव्यत्यादेःप्रशस्तं गृहिणस्तुचाद्रायणं इदंवल्लीपलाशविषयमि तिस्मृत्यर्थसारे कदलीकुटजमधुलंबूपनसाम्रचंपकोदुंदूरपत्राणिशस्तानि अर्काश्वत्थवटा दिपत्राणिनिषिद्धानि ॥

હવે સધળાઓને સાધારણપણાએ ભોજનાદિકનો વિધિ કેહેછે.

સુવર્ણ અથવા ચાંદીનાં પાત્રમાં કિંવા આંખા ઇત્યાદિક વૃક્ષનાં પાનવિષે ભોજન કરવું તે ઉત્તમ છે. કાંસાનાં પાત્રમાં એકેજ ભોજન કરવું. જે પાત્રમાં એક ભોજન કીધું તેમાં ઉચ્છિષ્ટ થયાથી ખીબએ ભોજન કરવું નહી. “સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અને વિધવા એમણે તાંબૂળ, તૈલમદન અને કાંસ્યપાત્રમાં ભોજન એ વિશેષકરી વર્જ્ય કરવાં,” સંન્યાસી ઇત્યાદિકોએ પળાશ (ખાખરા)નાં પાનમાં ભોજન કરવું એ ઉત્તમ છે. ગૃહસ્થ પળાશનાં પાનમાં ભોજન કરે તો, તેણે ચાંદ્રાયણ કરવું. એ ચાંદ્રાયણ કરવાનું જે કહ્યું તે વહ્નીરૂપ જે પળાશનું વૃક્ષ તે વિષયમાં છે એમ સ્મૃત્યુત્થસારમાં કહ્યુંછે. કેળ, કુટજ (કુડા+કમળ) મૌલા, અંબુ, કૃણ્વ, આંખા, ચંપો અને ઘુલર એમનાં પાન ભોજનવિષે ઉત્તમ છે. આકડો, પિપળો, વડ ઇત્યાદિકનાં પાન નિષિદ્ધ છે.

ચતુરશ્ચમંડલપ્રક્ષાલિતપાત્રંનિધાયપંચયજ્ઞાવશિષ્ટંધૃતાદિયુતંપરિવિષ્ટમન્નમસ્પાકંનિત્યમસ્તેતદિતિવદન્નત્વાપ્રથિરહિતપવિત્રયુતદક્ષિણાણિ:પાદાભ્યાંપાદેનવાભુવંસ્પૃશનંધ્યાહિતિભિર્ગાયત્ર્યાચામિમંડપસત્યંત્વેનંપરિરિષિંચામિદતિદિવાક્રતંત્વાસત્યેનપરિરિષિંચામીતિરાત્રૌપરિષેચનંકૃત્વા અંતશ્ચરતિભૂતેષુગુહાયાંવિશ્વતોમુખ: ત્વંયજ્ઞસ્વંવષટકારસ્ત્વંવિષ્ણુ:પુરુષ:પર: પાત્રાદક્ષિણેભૂમૌ ભૂપતપેનમ:ભુવનપતયેનમ:ભૂતાનાંપતયેં. इतित्रीन्बलीन्द्रद्यात् यद्वाचित्राय चित्रगुप्ताययमययमधर्मायसर्वभूतैभ्यइतिवा व्यस्तसमस्तव्याहतिभिर्वाचत्वार: धर्मराजा यच्चित्रगुप्तायेतिद्वैવા ભૂપત્યાદિત્રયપુતાત્રેતાવિતિપંચવાદેયા: હસ્તપાદમુખાર્દ્ર: આપોશનાર્થંજલમાદાય અન્નંબ્રહ્મરસોવિષ્ણું. અહંવૈશ્વાનરોભૂત્વેત્યર્થંધ્યાત્વાગમકરેણપાત્રંધૃત્વાઅમૃતોપસ્તરણમસીત્યપ:પ્રાશ્યમૌની ઔપ્રાણાયસ્વાહા ઔપ્રાણાયસ્વાહા ઔગ્યાનાયં ઔડદાનાયં ઔસમાનાયં. इतिसघृता:सक्षीरावापंचाहुनी:सर्वांगुलिभि:सर्वप्रासंग्रसन्मुखेनुदुयात् ब्रह्मणेस्वाहेतिषष्ठीकचित् प्राणाहुतिपर्यंतपात्रालंभौमૌનંચનિયતમપ્રેરેચ્છિકં દ્વર્ષં મોજનંપ્રાઢુમુખંપ્રત્યઢુમુખંવાશસ્તં દક્ષિણામુખંયશ:ફલંકામ્યં ડંદઢુમુખમધમં વિદિક્ મુખંનિષિદ્ધં. કૃત્ત્વંપ્રાસંગ્રસન્દ્વાત્રિંશદાદિનિયતગ્રાસમનિયતગ્રાસંવાભુક્તાઅમૃતાપિધાનમસીતિગંદુષાર્ધપિત્વાર્ધંભૂમૌનિનીયપવિત્રંત્યક્તમુખહસ્તોચ્છિષ્ટંસમ્યક્પ્રક્ષાલયેન્ તર્જન્યામુખંનશોધયેન્ કિંચિત્ગંદુષોત્તરંહસ્તપ્રક્ષાલનંષોડશગંદુષાંતેદિરાચામેન્ મોજનગૃહેચનાચામેન્અનાચાંતોમૂત્રપુરીષૌનકુર્યાન્ ઉત્તરાપોશનમકૃત્વોત્યાનેશ્ચાત્શુદ્ધિ: હસ્તૌસમંડપપ્રસ્થાવ્યાંગુષ્ઠેનનેત્રયોર્નિષિંચ્યેષ્ટદેવતાંસ્મરેન્ નાંજલિ નાપિબેન્ પાલાશંદગ્ધમયોબદ્ધંચપીઠંવર્જયેન્ નશિશુભિ:સહમુંજીત મર્યાયાસહવિવાહવર્ષ્યનમુંજીત બાલવૃદ્ધેભ્યોન્નમદત્વાનમુંજીત નપ્રૌઢપાદોનાસનાકૃપાદોનપ્રસારિતપાદોનત્રિદિક્તુંડોનદુષ્ટૈકર્પસ્કૌનશૂન્યાપ્રિપાકગૃહેનદેવાલયેમુંજીત નસંખ્યયોર્નમહાનિશાયાંનયજ્ઞોપવીતીનીનોનવામહસ્તેનનશૂદ્રશેષંમુંજીત આદૌમધુરંમધ્યેલવળામ્લમંતેતિક્તાદિ પૂર્વદ્રવંમધ્યેકઠિનમંતેદ્રવં અણૌગ્રાસાયતે:ષોડશદ્વાત્રિંશદ્વાગૃહિણોવનસ્થસ્યષોડશયથેષ્ટંબ્રહ્મચારિણ: સર્વસશેષમશ્રીયાન્નિ:શેષંધૃતપાયસં ક્ષીરંદધિમધુમુંજીત દિવારાત્રૌચેતિદિવારમેવનાંતરામોજનં ॥

અનુષ્ઠોણ મંડળ કરી તે મંડળમાં ઘ્રોયલું પાત્ર રાખી પંચમહાયજ્ઞ કીધા પછી રહેલું એટલે શેષ, ધૃત ઇત્યાદિકે યુક્ત એવું પાત્રમાં પરીસેવું આ અન્ન નિત્ય અમને પ્રાપ્ત થાય્ઝો, એ રીતે ભાપણ કરતાં નમસ્કાર કરી ગાંઠવિનાનું દર્ભપવિત્ર હાથમાં ધારણ કરી એ અથવા એક ચરણવડે પૃથિવીનો સ્પર્શ કરતાં વ્યાહતિ અને ગાયત્રીમંત્રવડે પાત્રમાંનાં અન્નને અભિમંત્રણ કરી “સત્યંત્વર્તનં પર્ગિર્ષિન્ચામિ,” એ મંત્રવડે દિવસે અને “ઋતંત્વાસત્યેવ પર્ગિર્ષિન્ચામિ,” આમંત્રવડે રાત્રિએ પાત્રની ચારેબેર બળ સિંચન કરવું. પછી “અંનશ્ચગ્નિ ધૂતેષુ, ગુહાપાં વિશ્વનોમુષઃ ॥ ત્વંજ- સર્વં વણ્વકાર, સર્વં વિષ્ણુઃ પુરુષઃ પરઃ” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી પાત્રથી બમણી તરફ ભૂમિ ઉપરે “ભૂપતય નમઃ, ભુવનપતયે નમઃ, મૂળનાં પતયે નમઃ” એ ત્રણ મંત્રવડે ત્રણ આહુતિ દેવી. અથવા “ચિત્રાય૦, ચિત્રગુણાય૦, યમાય૦, યમપર્માય૦, સર્વ- યૂતેભ્યાઃ૦” એ મંત્રવડે પાંચ આહુતિ દેવી. અથવા અન્ન સમસ્ત વ્યાહતિ મંત્ર- વડે ચાર આહુતિ દેવી. અથવા “ધર્મરાજાય૦, ચિત્રગુણાય૦” એ બે દેવી. અ- થવા ભૂપતિ ઇત્યાદિક ત્રણ અને ધર્મરાજ, ચિત્રગુણ એ બે મળીને પાંચ દેવી. હાથ, પગ અને મુખ એ ત્રેતા બીજલાં હોય એનો યજ્ઞ આપોશનમાટે હાથમાં બળ લઈ “અન્નં વ્રજાસો વિષ્ણુર્મોક્ષા૦, અન્નં વૈશ્વાનરો મૂવા૦” એ મંત્રના અર્થેનું મનમાં સ્મરણ કરતાં હાથે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ કરી “અમૃતોવસ્તરણમસિ” એ મંત્રવડે હાથમાં લીધેલાં બળનું પાન કરી મૌન થરી “ઔપ્રાણાયસ્વાહા, ઔચ્ચરાનાયસ્વાહા, ઔઘ્વાનાય૦, ઔઘ્દાનાય૦, ઔસમાનાય૦” એ મંત્ર બણી એક એક મંત્રવડે ધૃત અથવા દૂધ સહિત પાંચ આહુતિ, સર્વ આંગળીવડે સઘળો આસ ભક્ષણ કરવો, એ રીતે મુખમાં હોમવી. “વ્રજણેસ્વાહા” એ છઠી આહુતિ કોઈ ગ્રંથમાં કહેલી છે. પાત્રનો સ્પર્શ અને મૌન એ પ્રાણાહુતિ પર્યંત અવસ્થ છે, પ્રાણા- હુતિ થયા પછી બન્ને ઐચ્છિક એટલે કરવાં અથવા ન કરવાં એ ઇચ્છા પ્રમાણે છે. ભોજન કરવું તે પૂર્વમુખ અથવા પશ્ચિમમુખ બેસી કરવું એ ઉત્તમ છે. દક્ષિણમુખ બેસી ભોજન કરવું તે કામ્ય છે; કારણ, તેનું દૂળ યશ છે. ઉત્તર તરફ મુખ કરી ભોજન કરવું તે નિંદ્ય છે. વિદિશા (ખુણા) સંમુખ થઈ ભોજન કરવું તે નિષિદ્ધ છે. અન્નનો સંપૂર્ણ આસ ભક્ષણ કરવો એ રીતે બત્રીસ ઇત્યાદિક નિયમ- પૂર્વક આસ અથવા ઇચ્છા પ્રમાણે આસ લઈ ભોજન કરી હાથમાં બળ લઈ “અમૃતા- વિષાન્નમસિ” એ મંત્રવડે તે બળ અર્થે પીવું અને અર્થે પૃથ્વી ઉપરે નાખવું. પછી હાથમાં રાખેલાં પવિત્રનો ત્યાગ કરી મુખ અને હાથ બરાબર શુદ્ધ કરવા. તર્જની (અંગોઠાના બેઠની) આંગળીવડે મુખ શુદ્ધ કરવું નહી. પ્રથમ થોડા એક ગંડૂષ (કોગળા) કીધા પછી હાથ ધોવા. સોળ ગંડૂષ કીધા પછી બે આયમન કરવાં. ભોજનધરમાં આયમન કરવું નહી. આયમન કીધા વિના મૂત્ર અને મળનો ત્યાગ કરવો નહી. ઉત્તર આપોશન કીધા વિના ઉઠે તો સ્નાન કરવાથી શુદ્ધિ થાયછે. હાથ ધોઈ તે બળ પૃથિવી ઉપરે નાખી તે બળેકરી અંગોઠાવડે નેત્રને સિંચન કરી ઇષ્ટદેવતાનું સ્મરણ કરવું. બળ અંગળિવડે પીવું નહી. ખાખરાના,

અળેલા અથવા લોહના ખીલાએ જડેલા પાટલા ઉપર બેસવું નહી. ખાળકને પાસે બેસારી તેની બેઠે ભોજન કરવું નહી. વિવાહ વિના અન્ય સમયે સ્ત્રીનીસાથે ભોજન કરવું નહી. ખાળક, વૃદ્ધ એમને ભોજન કરાવ્યા વિના ભોજન કરવું નહી. પગ ઉપરે પગ રાખી; પાટલા ઉપરે પગ રાખી; પગ પસારી; ખુણાસામે મુખ કરી; દુધની બેઠે એક પંક્તિમાં; અગ્નિ અથવા પાકસિદ્ધિવડે રહિત ઘરમાં; અથવા દેવાસથમાં ભોજન કરવું નહી. યત્રે સંધ્યાસમયે; મધ્યરાત્રિએ; અથવા યજ્ઞોપવીત-રહિત; કિંવા હાથે હાથે; અથવા શૂદ્રે ભોજન કરતાં શેષ રહેવું અન્ન ભોજન કરવું નહી. પ્રથમ મધુર પદાર્થ મધ્યમાં ખારા ખાટા પદાર્થ, અને અંતે નિખા ઘૃત્યાદિ પદાર્થ એ રીતે ભોજન કરવું. પ્રથમ નરમ પદાર્થ, મધ્યમાં કઠિણ પદાર્થ અને અંતે નરમ પદાર્થ ભક્ષણ કરવા. સંન્યાસિએ વ્યાઠ આસ; ગૃહસ્થે સોળ અથવા પાત્રાસ; વાનપ્રસ્થે સોળ; અને યજ્ઞચારિએ ધન્યજ્ઞ પ્રમાણે આસ ભોજન કરવા. ઘૂત અને પાચસ (દૂધપાક) એ પદાર્થ નિઃશેષ ભોજન કરવા. ખીજ પદાર્થો પાત્ર ઉપરે શેષ રાખી ભોજન કરવું. (ભોજનમાં) દૂધ, દાર્દી, મધ એ પદાર્થ ભક્ષણ કરવા. દિવસ અને રાત્રિ મળી બેવારજ ભોજન કરવું, વચમાં ત્રીજી વાર ભોજન કરવું નહી.

અર્કપર્વદ્યુપગૌત્રીચતુર્દશ્યુષ્ઠમીદિવા એકાદશ્યામહોરાગ્નિમુક્તચાંદ્રાવળંચોત્ યસ્તુપાણિ તન્મેધુંન્દેવશ્ચાત્કારસંયુતં પ્રસૂતાંગુલિમિર્યશ્વતસ્યગોમાંસવચ્ચન્ નાત્રીર્ણેભોજનંકુર્વાત્કુર્યાન્નાતિવુક્તિનઃ નાદ્રવામાનાદ્રશિગાનપાદારોપિતકરે ગ્રાસશર્પચનાશ્રીયાતીતશેર્પિવેન્નચ ત્રાકમૂલફલાદીનિદંતચ્છેદૈર્નમશ્વયેત્ નોચ્છિટોવૃત્તમાદયાન્નપદામાજનંસ્પૃશેત્ પિબનોયશ્વેત્તોયંમાજનેમુખનિઃસૃતં અમોઽપ્યંત્ પીતાવશિષ્ઠનોયપાનેચાંદ્રાવળં હસનલ્લસ્યુદ્ગજલપાને વામહસ્તોદૃતજલપાનેચમુરાપાનસમં એકપંચયુગવિદાનાંચિપ્રાણાંભુંજાનાનામેકસ્મિન્નપ્યુત્થિનેઆર્ચાનેવાન્યૈર્નમોઽયં અત્રોત્થિતસ્પમોક્તુશ્વદોષઃ ગુરોર્નદોષઃ લવળંધ્યંજનંચૈવગૃતંતૈલંતથૈવચ લેહ્યંપેયંચવિવિધંહસ્તદન્તનમશ્વયેત્ તાન્નેગવ્યંકાંસ્પેનારિકિલેક્ષુરસૌસુગુદંધિસુગુદમાદ્રકંચમયસમં સંધવસામુદ્રમિન્નપ્રત્યક્ષલવળમક્ષણંમૃદ્ધક્ષણંચગોમાંસસમં ઉદક્યામપિચાંડાલંશ્વાનંકુકુટમેવચ ભુંજાનોપદિપશ્યેત્તુદન્તંપરિત્યજેત્ ભુંજાનસ્વગુદસ્ત્રાવેપવાસઃપંચગવ્યંચ આપોશનોત્તરંપ્રાણાહુતેઃપ્રાક્તસ્ત્વાવેશ્વાનંપદપ્રાણાયામાઃ ભુંજાનસ્યાઘૌચપ્રાસૈગ્રાસંત્યક્ત્કાસ્ત્રાનં ગ્રાસાશનેપવાસઃ સર્વાશનેત્રિગત્રં વિષ્ટાદિસ્પર્શન્નાનંપ્રાણાયામત્રયંચ ચાંડાલપતિતોદક્યાવાક્યંશ્રુત્વામોજનેન્કોપવાસઃ સ્ત્રાત્વાશતગાયત્રીત્રપોત્રા કલહરટોલૂલમુસલાનાંવાવચ્છદ્ધસ્તાવદ્મોજનં અપ્યેકપંક્ત્યાનાશ્રીયાદ્ગ્રાહ્યએઃસ્વજનૈરપિ કોપિજાનાતિકિંકસ્યપ્રચ્છન્નાપતકંમવેત્ તનોધિનામસ્પનાચસ્તંભેનસલિલેનચ દારોણૈવચમાર્ગેણપંક્તિમેદંચરેદ્વુધઃ કેશપિપીલિકામક્ષિકામિઃસહપક્વમન્ત્યજેદેવ પાકોત્તેકેશપિપીલિકાદિકીટકમક્ષિકાસંસૃદ્ધેગવાઘ્રાનેવાન્ને સલિલંમસ્મૃદ્વાપિપ્રક્ષેપવ્યંવિશુદ્ધયેદિતિવિજ્ઞાનેશ્વરઃ શૂદ્રાન્શૂદ્રદન્તત્રાશ્વણાન્બંરાત્રિપૃષ્ઠિતંરજસ્વાલાંચાંડાલપતિતાદિદૃષ્ટંકાકાદિપક્ષ્યુચ્છિદ્રમમોઽયં સ્નેહપક્વંમંડકાદિચર્પ્યુષિતંપ્રાહ્યં અવત્સાયાગોરનિર્દશાનાંગોમહિષ્યજાનાંગમિષ્યાએકકાલાંતરિતદોહાયાયમલસૂક્ષ્મવત્સ્તન્યોરજવર્જદ્વિસ્તનનામુપ્ત્રીવદ્વ

યોગારણ્યકમૃગાદેરવેશ્વક્ષીરાળિવર્જ્યાનિ શિશુર્હિંગુવર્જ્યૈરક્તંવૃક્ષનિર્વાસંપુરીષથાનોત્પન્નંદુ
લીયકાદિકં દેવાદ્યુદેશંવિનાઠનંસંપાવપાયસાપૂષણ્કુલીઠસર્વર્જયેન્ શણકુસુંબાલાવુવા
ર્તકીકોવિદારવટાદિફલાનિમાતુર્લિંગંચવર્જ્યં પલાંદુલયુનર્ગૂજનમ્બક્ષણેચાંદ્રાપર્ણં મુંજાનેષુ
પરસ્પરસ્પર્શેન્નત્યાગઃ પાત્રસ્થાન્નમ્બક્ષણેન્નાત્વાષ્ટોત્તરશતગાયત્રીજપઃ અધિકમ્બોજનેસહર્ષં
મુંજાનસ્પાશુચિનાવિપ્રેણસ્પર્શેન્નત્યાગઃ મુક્તોચ્છિષ્ટસ્પર્શેસવર્ણેન્નાનંજપોવા અસવર્ણેનૂપવા
સઃ મુક્તોચ્છિષ્ટસ્પર્શશ્વશૂદ્રાદિસ્પર્શેઽપોષ્યપંચગવ્યં રજકાદિસ્પર્શેત્રિરાત્રં પરિવેષણંકુર્વન્
ચ્છિષ્ટસ્પર્શેપયોદધિધૃતાદિલઘુદ્રવ્યમત્યજન્નાચાંતઃશુચિઃ મધ્યાદ્યન્નસ્પત્યાગએવ વસ્ત્રવિક
લ્પઃ પરિવેષણાદિકાલેરજોદ્દષ્ટૌતત્સ્પૃષ્ટાન્નત્યાગઃ ॥

“રવિ વાર, પૂનમ અને અમાવાસ્યાને દિવસે રાત્રિએ ભોજન કરવું નહીં; ચૌદસ અને આઠમને દિવસે દિવસનું ભોજન કરવું નહીં; એકાદશીને દિવસે અહો-
રાત્ર (રાત્ર દિવસમાં) ભોજન કરવું નહીં; કારણ તે દિવસે ભોજન કરે તો આંદ્રા-
યણ કરવું એમ કહ્યું છે.” જ મનુષ્ય હાથમાં અન્ન લઈ ભોજન કરે, અથવા ઉપ્પલ
અન્ન ઉપરે ફૂંકાર મારી જમે, અથવા આંગળી ફેળાવી ભોજન કરે તો તે અન્ન
ગોમાંસ સમાન થાય છે. અજીર્ણ છતાં ભોજન કરવું નહીં. અતિ ભૂખ્યો હોય તેણે
તેજ સમયે ભોજન કરવું નહીં. ભીજીલું વસ્ત્ર પેહેરી, ભીજીલું મસ્તક હોય તો, અ-
થવા પગ ઉપરે હાથ રાખી, ડિંવા આસનું શેષ ભોજન કરવું નહીં. જળપાન કીધા
પછી પાત્રમાં શેષ રહેલું જળ પીવું નહીં. શાક, મૂળ, ફળ ઇત્યાદિક પદાર્થો દાંતે
તોડીને ખાવા નહીં. ઉચ્છિષ્ટ પુરૂષે ધૃત લેવું નહીં. પગેથી પાત્રનો સ્પર્શ કરવો
નહીં. જળપાન કરતાં મોઢામાંથી જળ પાત્રમાં પડે તો તે પાત્રમાંનું અન્ન ભક્ષણ કર-
વું નહીં. જળપાન કરી પાત્રમાં શેષ રહેલું જળ ફરી પીયે તો આંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિ-
ત્ત કરવું. હાથના નખનો સ્પર્શ થયેલું જળ અથવા ડાબે હાથે ઉપાડેલું જળ પીયે
તો સુરાપાન સમાન જાણવું. એક પંક્તિમાં બેઠેલા બ્રાહ્મણ ભોજન કરતા હોય અને
તેમાંનો એકાદ ઉઠે. અથવા ઉત્તર આપોશન લે તો પણ ખીજઓએ શેષ રહેલું
અન્ન ભોજન કરવું નહીં. એવિષે ઉઠનારાને અને ભોજન કરનારાને બન્નેને દોષ છે.
ગુરૂને દોષ નથી. લૂણ, વ્યંજન (ચટણી વગેરે), ધૂત, તેલ, લેલ (ચાટવા યોગ્ય
પદાર્થ), પેય (પીવા યોગ્ય પદાર્થ) ઇત્યાદિ પદાર્થ હાથેથી દીધેલા હોય તો ભક્ષણ
કરવા નહીં. ત્રાંખાનાં પાત્રમાં ગાયનાં દૂધ ઇત્યાદિક, કાંસાનાં પાત્રમાં નારિયણનું
જળ અથવા સેરડીનો રસ, ગોળસાથે મળેલું દહીં, અને ગોળસાથે મળેલું આદુ એ
મધ સમાન છે. સિંધાલુણ, અને સમુદ્રમાંથી ઉપત્ત થયેલું મિહું તે વિના ખીજ
મીઠાનું પ્રત્યક્ષ ભક્ષણ કરે તો તે ગોમાંસતુલ્ય છે. ભોજન કરતાં રજસ્વલા સ્ત્રી,
આંડાલ, કુતરૂં, અથવા કુકરૂં એ દેખવામાં આવે તો તે અન્નનો ત્યાગ કરવો. ભો-
જન કરતાં અધોવાયુ સરે તો તેણે એક ઉપવાસ કરી પંચગવ્ય લેવું. આપોશન
લીધા પછી પ્રાણાહુતિથી પ્રથમ અધોવાયુ સરે તો સ્નાન કરી છ પ્રાણાયામ કર-
વા. ભોજન કરતીવેળાએ આશીય પ્રાપ્ત થાય તો મોઢામાંના આસનો ત્યાગ કરી
સ્નાન કરવું, મોઢામાંનો આસ ભક્ષણ કરે તો સ્નાનપૂર્વક ઉપવાસ કરવો. તે સઘણું

અન્ન લક્ષણ કરે તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. ભોજન કરતાં વિષ્ણુ ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થાય તો સ્નાન કરી ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. ચાંડાલ, પતિત, અથવા રજ-સ્વલા એમનો શબ્દ સાંભળીને ભોજન કરે તો એક ઉપવાસ કરવો, અથવા સ્નાન કરી સો ગાયત્રીજપ કરવો. કલહ (ટંટો), ઘરટ (ઘંટી) ખારણી, સાંધેલું, એમનો શબ્દ થતો હોય ત્યાં પર્થત ભોજન કરવું નહી. “આઘણે પોતાના સંબંધીએ પણ એક પંક્તિમાં બેસી ભોજન કરવું નહી; કારણ, કેહેનું કુંયું ગુમ પાપ છે તેને કોય જાણેછે? કોઈ પણ જાણતો નથી. માટે વિદ્વાન્ પુરૂષે અગ્નિ, ભસ્મ, સ્તંભ, જળ, દ્વાર અથવા માર્ગ એમાંના કોઈ એક પ્રકારથી પંક્તિભેદ કરવો.” વાળ, કીડી-ઓ, માંખિઓ એમણે સહિત રંધાયલાં અન્નનો ત્યાગજ કરવો. પાક થયાપછી તે અન્ન વાળ, કીડિ આદિક કીટ, માંખી ઇત્યાદિકે મિશ્રિત થાય અથવા તે અન્નને ગાય મૂંગે તો “ તે અન્નની શુદ્ધિમાટે જળ, ભસ્મ અથવા મૃત્તિકા તે ઉપરે છાંટવાં.” એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કેહેછે. શુદ્ધ અન્ન; શુદ્ધ દીધેલું એવું આઘણપાસેનું અન્ન; રાત્રિ વચમાં જતાં વાસિ રહેલું અન્ન; રજસ્વલા, ચાંડાલ, પતિત ઇત્યાદિકે જાણેલું; કાગડા ઇત્યાદિક પક્ષિઓનું ઉચ્છિષ્ટ; એ સઘળાં ભોજનકરવાયોગ્ય નથી. ધૂત, તેલમાં તળેલા (વડાં, પુરી ઇત્યાદિ) પદાર્થ વાસી ગ્રહણ કરવા. જેનું વાછડું નથી એવી ગાય; જેને વિચાયાને દશ દિવસ થયા નથી એવી ગાય; ભેંસ; ખકરી; ગર્ભસહિત; એક વખતનો અંતરાય નાખી એટલે એકાંતર દૂધ દેનારી; બે વાંછડાં જણનારી; જનાં સ્તનમાંથી નિત્ય દૂધ સ્રવતું હોય તે; ખકરી વિના જે સ્તનવાળી; હંકડી; ઘોડી; જંગલમાંનાં હરિણી ઇત્યાદિક; અને રિઠ; એમનાં દૂધ વર્જ્ય છે. સરગુ અને હીંગ વિના રાતો વૃક્ષનો રસ; ત્રિષ્ટાનાં સ્થાનકમાં ઉત્પન્ન થયેલા તાંદળચો ઇત્યાદિક; દેવતાના ઉદ્દેશ વિના કરેલા એવા સીરો, લાડુ, પાયસ, અપૂપ (પૂડલા,) તિલસાકરી, કૃસર (ખિચડી-મિતળમિશ્રિત ભાત); એ પદાર્થો વર્જ્ય કરવા. ભીંડી, કુસુંભ, દુધી, રીંગણાં, કચનાર, વડ ઇત્યાદિકનાં ફળ અને ફાલિયું એ લક્ષણ કરવાં નહી. કાંદા, લસણ અને ગાજર લક્ષણ થાય તો ચાંદ્રાયણ કરવું. ભોજન કરતાં પરસ્પર સ્પર્શ થાય તો તે અન્નનો ત્યાગ કરવો. પાત્રમાંનું અન્ન લક્ષણ કીધું હોય તો સ્નાન કરી (૧૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો. પાત્રમાંનું અન્ન ભોજન કીધા પછી ખીજું અન્ન લક્ષણ કરે તો સ્નાન કરી (૧૦૦૦) ગાયત્રીજપ કરવો. ભોજન કરનારનો અપવિત્ર આઘણએ સ્પર્શ થાય તો તે અન્નનો ત્યાગ કરવો. ભોજન પછી ઉચ્છિષ્ટ અવસ્થામાં સ્પર્શ થાય અને તે સ્પર્શ કરનારો પોતાના વર્ણમાંનો હોય તો સ્નાન અથવા જપ કરવો, પોતાના વર્ણનો ન હોય તો ઉપવાસ કરવો. ભોજન કીધા પછી ઉચ્છિષ્ટ અવસ્થામાં કુતરાં, શુદ્ર ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થાય તો ઉપવાસ કરી પંચગવ્ય પ્રાશન કરવું. ઘોખી ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવો. પાત્ર પરીસતાં ઉચ્છિષ્ટનો સ્પર્શ થાય તો દૂધ, દહીં, ધૂત ઇત્યાદિક હલકા પદાર્થનો ત્યાગ ન કરતાં હાથ, પગ પ્રક્ષાલન કરી આચમન કરવાથી શુદ્ધ થાયછે. ભક્ષ્ય, આદિ પદાર્થનો ત્યાગજ કરવો. વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવો

અથવા ન કરવો એ વિકલ્પ છે. સ્ત્રી પરીસતાં રજસ્વલા થાય તો તેણે સ્પર્શ કરેલાં અન્નનો ત્યાગ કરવો.

મોક્ષનાતેઽચ્છિદ્રશેષાન્નં રૌરવેપૂયનિલયેપદ્યાર્વુદનિવાસિનાં પ્રાણિનાંસર્વભૂતાનામક્ષય્ય મુપતિષ્ઠત્વિનિદદ્યાત્ આચાંતોપ્યશુચિસ્તાવથાવત્પાત્રમનુદ્ધતં ઉદ્ધૃતેપ્યશુચિસ્તાવથાવત્ત્રો ન્મૃડ્યતેમહી ધર્ણસ્પાપ્રંચમૂલંચશિરાંચૈવવિશેષતઃ ચૂર્ણપર્ણવર્તયિત્વાતાંબૂલંભાદપેદ્વુષઃ અ નિધાયમુલ્હેર્ણપૂર્ણવૈભક્ષયેન્નચ ઇતિપંચમભાગકૃત્યં ॥

ભોજન થયા પછી ઉચ્છિદ્ર રહેલું શેષ અન્ન લઈ “રૌરવે પૂયનિલયે, પદ્યાર્વુદનિવાસિનાં ॥ પ્રાણિનાં સર્વભૂતાના, મક્ષય્યમુપતિષ્ઠતુ” એ મંત્ર લણી દેવું. “હાથ, પગ, મુખ, પ્રક્ષાલન કરી આયમન કીધું હોય તો પણ, યાવત્કાળ ભોજનપાત્ર ઉઠાવ્યું નથી ત્યાહાં પર્યંત તે અશુચિ છે. પાત્ર ઉઠાવ્યા પછી પણ યાવત્કાળ પૃથિવીને લીપિ શુદ્ધ કીધી નથી ત્યાહાં પર્યંત તે અશુચિ છે.” “નાગરવેશનાં પાનનું અથ, મૂળ અને તેમાંની શિરા (નમું) એમનો અવશ્ય ત્યાગ કરી જે ઉપર ચૂનો આવ્યો હોય તે પાન વર્જ્ય કરી વિદ્રાનું પુરૂષે તાંબૂલ લક્ષણ કરવું. મુખમાં પાન મેડ્યાવિના સોપારી લક્ષણ કરવી નહીં.” એટલે પ્રથમ પાન પછી સોપારી એ રીતે તાંબૂલ લક્ષણ કરવું. એ રીતે પાંચમાં ભાગનું કૃત્ય કહ્યું.

ઇતિહાસપુગણાયૈઃપટ્ટસન્નમકૌનયેન્ અષ્ટમેલોકયાત્રાતુઃક્રિહિઃસંધ્યાતતઃપુનઃ સાર્યસં ધ્યાપ્રાતઃસંધ્યાવત્ અગ્નિશ્વમામન્યુશ્વં યદન્હાપાપમકાર્પં અહસ્તદલુંપતુઃ સત્યેઽયો નિષિત્તુહોમિસ્વાહેતિમંત્રાચમનેવિશેષઃ પશ્ચિમાભિમુલ્લસ્તિષ્ઠન્ અર્ધ્યદદ્યાન્ કર્ધ્વજ્ઞાનુરુપ વિશ્વપ્રત્યક્કુમુલ્લવગાયર્ત્રોજતેત્ સાયંહોમસ્તુક્લવ્ય સાયંવૈશ્વદેવેપુનઃપાકઃઅતિથિસંપૂજ્ય ઘટ્ટિત્રયાનંતરંસર્ધયામાત્રાકુમ્ભક્રાશયતિ ॥

“દિવસના છઠો અને સાતમો ભાગ ભારતાદિ ઇતિહાસ, પુરાણ ઇત્યાદિકનાં શ્રવણવડે વીતાવત્ર. આઠમા ભાગમાં પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર ઇત્યાદિકને મળવું, વાર્તા કરવી ઇત્યાદિક સંસાર સંબંધી કાર્ય કરવાં. પછી યોગ્ય કાળે ગામની બાહર નદી, તળાવ ઇત્યાદિક સ્થળ ઉપર સાયં સંધ્યા કરવા જવું.” સાયં કાળની સંધ્યા પ્રાતઃ કાળ પ્રમાણે કરવી પ્રાતઃ સંધ્યા કરતાં સાયંસંધ્યામાં કાંઈએક વિશેષ છે. તે આ— “અગ્નિશ્વમામન્યુશ્વં, યદન્હાપાપમકાર્પં, અહસ્તદલુંપતુઃ, સત્યેઽયો નિષિત્તુહોમિસ્વાહા” એ પ્રમાણે મંત્રાચમનમાં વિશેષ જણવો. પશ્ચિમ દિશાની સંમુખે ઉભાં રહી અર્ધ્ય દેવા. ગોઠણ ઉભા રહે એ રીતે પશ્ચિમમુખેજ બેસી ગાયત્રીનો જપ કરવો. સાયં કાળનો હોમ પ્રથમ (પત્ર ૪૪૪ માં) કહ્યો છે તેમ કરવો. સાયં કાળે વૈશ્વદેવ કરવો હોય તો ક્ષરિ પાક કરવો. અતિથીનું પૂજન કરી ત્રણ ઘડી રાત્રિ ગયા પછી અને ડોઠ પોહોર રાત્રિ ગયાથી પ્રથમ ભોજન કરી નિદ્રા કરવી.

મોક્ષનકાલેદીપનાશેષપાત્રમાલભ્યસૂર્યસ્મૃત્વાપુનર્દીપંદૃષ્ટ્વાપાત્રસ્પર્શંભુંજીતિનાન્યન્ શ્રાદ્ધત પૂર્વદિનેપાત્રધૃતિસંક્રાંત્યાદિપુનનિશિમોક્ષનં ચતુર્થપ્રથમૌપામૌવિદ્યાભ્યાસૈર્નયેન્નિશિ પ્રહર

દ્વયશાયીતુલ્યભૂયાયકલ્પતે પ્રાકપ્રત્યક્કુદક્ષિણસ્યાંશિરઃ કૃત્વાશયીતનકદાચિદુદ્ગ્ધશિરાઃરા
ત્રિસૂક્તંજપ્ત્વામુખશાયિનઃસ્મૃત્વાવિષ્ણુનત્વાસ્વપ્વાત્ અગસ્તિર્માધવશ્ચૈવમુચુંકુદામહામુનિઃ
કપિલોમુનિરાસ્તીકઃપંચૈતેસુલ્લશાયિનઃ ॥

ભોજન કરતાં દીપક નષ્ટ થાય તો પાત્રનો સ્પર્શ કરી સૂર્યનું સ્મરણ કરી ડ્રી દીપક થયા પછી તેનું દર્શન કરી પાત્રમાં રહેલાં અન્નનું ભક્ષણ કરવું, બીજું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહીં. શ્રાદ્ધનો પૂર્વ દિવસ, શ્રાદ્ધ દિવસ, વ્યતીપાત, વૈધૃતિ, સંક્રાંતિ ઇત્યાદિક દિવસે રાત્રિએ ભોજન કરવું નહીં, “રાત્રિનો ચોથો અને પ્રથમ પોહોર વિદ્યાભ્યાસવડે વીતાવવા, એટલે એ બે પ્રહર વિદ્યાભ્યાસ કરવો. વચમાંના બે પોહોર જ નિદ્રા કરે છે તે બ્રહ્મત્વને પામે છે.” પૂર્વ, પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ એમાંથી કોઈ એક દિશામાં મસ્તક રાખી શયન કરવું, ઉત્તરમાં મસ્તક રાખી ક્યારે પણ સુંવું નહીં. રાત્રિસૂક્ત (રાત્રીવ્યવહારપત્રી૦) ઇત્યાદિક ઋચાનો જપ કરી સુખશાયીનું સ્મરણ કરી વિષ્ણુને પ્રણામ કરી નિદ્રા કરવી. “અગસ્તિ, માધવ, મુચુંકુદ, મહામુનિ કપિલ, અને આસ્તીક, એ પાંચ સુખશાયી છે માટે નિદ્રાકાળે એમનું સ્મરણ કરવાથી નિદ્રા સુખકારક થાય છે.

નસંધ્યાયાનધાન્યેનમોગૃહેનદેવવિપ્રગુરુણામુપરિનોચ્છિણેનદિવાનમ્રઃશયીત નિદ્રા
કાલેતાંબૂલંમુખાત્સ્ત્રિયંશયનાદ્રાલાત્તિલકંશિરસઃપુષ્પંત્યજેત્ ગર્ભાધાનપ્રકરણોક્તકાલેસા
ર્ધયામોત્તરંદંપિસત્યસતિવાનિત્રીતંયજ્ઞોપવીતંકંઠાદૌઠૃત્વાપત્નૈર્ગચ્છેત્ અટમ્યાંચચતુર્દશ્યાં
દિવાપર્વણિમૈથુનં કૃત્વાસચૈલંભાત્વાતુવારુણીભિશ્ચમાર્જયેત્ પુનર્મામૈત્વિતિજપશ્ચોક્તૈવ ॥

સંધ્યા સમયે; ધાન્ય ઉપરે; ગૌશાળામાં; દેવ, બ્રાહ્મણ, અને ગુરૂના ઉપર ભાગ-
માં; ઉચ્છિષ્ટ રહી; દિવસે; અથવા નગ્નપણે નિદ્રા કરવી નહીં. નિદ્રા સમયે સુ-
ખમાંથી તાંબૂળ, બિછાના ઉપરથી સ્ત્રી, મસ્તક ઉપરથી તિલક, અને સંભોગ સમયે
મસ્તક ઉપરે ધરેલાં પુષ્પ એ સર્વનો ત્યાગ કરવો. ગર્ભાધાન પ્રકરણમાં કહેલા સમયે
કોઈ પોહોર રાત્રિ ગયા પછી દીપક હોય અથવા ન હોય નિવીત (કંઠમાં પેહેરેલી)
યજ્ઞોપવીતને કંઠાદિક વિષે ધારણ કરી સ્ત્રીગમન કરવું. “આઠમ, ચૌદશ, દિવસ,
પર્વણિ એ સમયે મૈથુન કરનારાએ વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરી વારૂણી ઋચાવડે માર્જન
કરવું.” અને ડ્રી “પુનર્મામૈત્વિં૦” એ મંત્રનો જપ કરવો તે પ્રથમ (પત્ર ૪૫૫ માં)
કહેલું છે.

एवंस्नानभोजनादिकेबहुविधविधिनियेषाकुलेभान्हिककर्मणिन्यूनाधिकदोषविधिनियेषे
धानिक्रमदोषपरिहारार्थंप्रायश्चित्ताज्ञानेतत्सांगतार्थंप्रायश्चित्तसांगतार्थंचश्री विष्णुनामो
च्चारणादिकंकार्यं प्रायश्चित्तान्यशेषाणितपःकर्मात्मकानिच यानियेषामशेषाणांकृष्णानु
स्मरणंपरं यस्यस्मृत्याचनानामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनसंपूर्णतांपानिसद्योवेदेतमच्युतं ना
स्मोस्तियावतीशक्तिःपापनिर्हरणेहरेः तावत्कर्तुंनशक्नोतिपातकंपातकीजनः लौकिकवैदिकं
कर्मेश्वरेर्पणीयं यत्करोषियदश्नासिपञ्जुहोषिददासियत् यत्तपस्पसिकंनैतयत्कुलध्वमर्प

ળમિત્યુક્તેઃ યુગપત્સર્વકર્માર્પણમંત્રઃ કામનોકામનોવાપિયત્કરોમિશુભાશુભં તત્સર્વંત્વયિસં
ન્યસ્તંત્વત્પ્રયુક્તઃકરોમ્યહં ॥

એ રીતે અનેક પ્રકારના વિધિ, નિષેધે યુક્ત એવાં સ્નાન, ભોજન ઇત્યાદિક આ-
ન્હિક કર્મવિષે ન્યૂનાધિક દોષ વિધિ, નિષેધનું ઉલ્લંઘન કરવાનો દોષ એ સર્વ દોષોની
નિવૃત્તિ થવામાટે, પ્રાયશ્ચિત્તનું જ્ઞાન ન હોય તો કર્મની સાંગતા થવામાટે અને પ્રા-
યશ્ચિત્તની સાંગતા થવામાટે શ્રીવિષ્ણુનાં નામનું ઉચ્ચારણ ઇત્યાદિક કરવું. “તપો-
રૂપ, કર્મરૂપ એવાં જે સધળા પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે સધળાંઓનેવિષે શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ
એ શ્રેષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તપશ્ચર્યા, યજ્ઞ, કર્મ ઇત્યાદિકવિષે જે કાંય ન્યૂનતા હોય-
છે તે જેમનાં સ્મરણ અને નામોચ્ચારણવડેજ પરિપૂર્ણતાને પામેછે એવા જે સના-
તન વિષ્ણુ તેને નમસ્કાર કરુંછું. હરિનાં નામને પાપ નાશ કરવાવિષે જટલો શક્તિ
છે તેટલી શક્તિ પાપી પુરૂષને પાપ કરવાવિષે નથી.” “લૌકિક અને વેદોક્ત કર્મ
ઈશ્વરને સમર્પણ કરવું; કારણ, હે અર્જુન ! જે કર્મ કરસ, જે ભક્ષણ કરસ, જે હવન
કરસ, જે દાન દેસ, અને જે તપ કરસ તે સર્વ કર્મ મને અર્પણ કર,” એવું ગીતામાં
શ્રીકૃષ્ણનું વચન છે. એકજ અવસરવિષે સર્વ કર્મ ઈશ્વરને અર્પણ કરવું હોય તો તેનો
મંત્ર—“કામનોકામનો વાપિ, યત્કરોમિ શુભાશુભં ॥ તત્સર્વં ત્વયિસંન્યસ્તં, ત્વત્પ્રયુક્તઃ
કરોમ્યહં.”

અપારમાર્ગિકકર્મ, ગહનંવહુભેદપુક્ ॥ નિઃશેષમશ્વમોવક્તું, યથામત્વવદહ્વ ॥ અ
નંતોપાધ્યાયત્રિજનિઃ, કાશીનાથાધિધઃસુધીઃ ॥ તુલ્યતાંતેનભગવાં, હીનાથોવિઠ્ઠલઃપ્રભુઃ ॥ ૬
ત્યનંતોપાધ્યાયમૂનુકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિત્તેધર્મસિંધુસારેતૃતીયપરિચ્છેદેબ્રાહ્મિકાચારપ્ર
કરણંસમાપ્તં ॥

“શાખાપરત્વે અનેક ભેદે યુક્ત, એવું અપાર આન્હિક કર્મ અત્યંત ગહન હોવા-
થી તે સંપૂર્ણ કહેવાને અનંત ઉપાધ્યાયનો પુત્ર કાશીનાથ નામનો પંડિત હું અસ-
મર્થ છું. તેથી યથામંતિ સંક્ષેપે કહુંછે. તેણે કરી શ્રીરૂકિમણીપતિ ભગવાન પ્રભુ વિ-
હ્વસંતુષ્ઠ થએ.” ઇતિ અનંતોપાધ્યાયસૂનુ કાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધ-
ર્મસિંધુસારે તૃતીયપરિચ્છેદે આન્હિકાચારપ્રકરણું સમાપ્તં ॥

* આવશ્યંપ્રત્યહંકૃત્યપુક્ત્તાત્ત્વેષડ્વચ્યતે ॥ કામ્યંનૈમિત્તિકંચાપિ, પ્રાયઃસિંધુક્રમાદથ ॥

“નિત્ય કરવાનું આવશ્યક એવું આન્હિક કર્મ કહ્યા પછી તે આન્હિકનું શેષ
રહેલું તે, કામ્ય, અને નૈમિત્તિક કર્મ બહુધા નિર્ણયસિંધૂના ક્રમથી કહુંછું.”

અથાધાનવિચારઃ તત્રાધાનનક્ષત્રાદિકાલવિચારઃપ્રથમપરિચ્છેદેઉક્તઃ આવસથ્યાધાનં
નુદારકલિદાયત્રિભાગકાલેવા અધિર્વૈવાહિકોયેનનગૃહીતઃપ્રમાદિના પિતૃપુત્રનેતેનગૃહીત
વ્યઃપ્રયત્નતઃ ગૃહ્યાગ્રિહીનસ્થાન્નમમોઞ્યં પિતરિજ્યેષ્ઠભ્રાતરિવાસાગ્નિકેકનિષ્ઠાદેરત્રિમક્ત
સ્પનિરમિત્વદોષોનર્વજ્ઞાનાધ્યયનાદિનિષ્ઠસ્થાપિનદોષઃગૃહસ્થસ્થાલ્યધ્યયનોક્તેઃ સ્પર્તાધા
નમપિજ્યેષ્ઠભ્રાતરિબ્રુતાધાનેસતિનકાર્યમિતિનિર્ણયસિંધૌદાગમ્યોક્તિઃ અત્રૈવંનિર્ણયોમા

નિ યત્ર જ્યેષ્ઠેન દાયાશ્ચ પક્ષમવલંબ્ય વિવાહકાલે યાવજ્જીવમૌપાસનં કરિષ્યેત્યેવં સંકલ્પપૂર્વકં વિવાહાગ્નિનં ગૃહીતસ્તદિવસોયંકનિષ્ઠસ્વનિષેધઃ. યેન જ્યેષ્ઠેન વિવાહકાલે તથા સંકલ્પપૂર્વકમગ્નિઃ પરિગૃહીતઃ સપશ્ચાત્પરિચરણાભાવેનાવિદ્યમાનાગ્નિકોપિત્ત્વિચ્છિન્નાગ્નિરેવ ન ત્વકૃતાધાનમિતિ તત્ર કનિષ્ઠસ્વાધાને દોષો નેતિ અત્રાધિકારિણોપિ શ્વાતુરનુજ્ઞયાકનિષ્ઠસ્વાધાનં ભવતિ વિવાહસ્તુ અનુજ્ઞયાપિ ન એવં પિતુરનુજ્ઞયાપ્વાધાનં સંન્યસ્તે છિન્નહસ્તાદૌયદ્વાષંડાદિદૂષણે જનકે સોદગ્રે જ્યેષ્ઠે કુર્યાદેવેતરઃ ક્રિયામિત્યાદિવિશેષઃ વિવાહપ્રકરણે પરિવૃત્તપ્રસંગે ઉક્તઃ ॥

હવે (અગ્નિનું) આધાન કેહેછે.

તેમાં આધાન ક્યાં નક્ષત્ર આદિ કાળવિષે કરવું ઇત્યાદિ નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૫૦ માં) કહ્યોછે તે ત્યાહાં જોવો. ગૃહ્યાગ્નિ ધારણ કરવો તેનો, વિવાહ સમયે અથવા પિતા કે ભાઈજેટ દાયવિભાગ (ધનનો વિભાગ કરી ભિન્ન થવું તે) સમયે કરવો. “પ્રમાદયુક્ત એવા જે પુરૂષે વિવાહ સંબંધી અગ્નિ ગૃહણ કીધો નથી તેણે પિતાનું મરણ થયા પછી મહોટાં પ્રયત્નકી પણ ગૃહણ કરવો.” ગૃહ્યાગ્નિરહિત પુરૂષનું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહીં. પિતા અથવા મહોટો ભાઈ સાગ્નિક છતાં નાહાનો ઇત્યાદિ ભાઈ અગ્નિ ગૃહણ ન કરે તો તેને દોષ નથી. એ રીતે જ્ઞાન, અધ્યયનાદિકવિષે જે તત્પર હોય તેને પણ અગ્નિ ધારણ ન કરવાનો દોષ નથી; કારણ, ગૃહસ્થે પણ અધ્યયન કરવું, એવાં વચન છે. જ્યેષ્ઠ ભાઈએ આધાન કીધું ન હોય તો કનિષ્ઠે સ્માર્ત અગ્નિનું પણ આધાન કરવું નહીં, એવાં નિર્ણયસિંધુ ઇત્યાદિક અંથવિષે ગર્ગકપિનાં વચન છે. એ વિષયમાં મને એવો નિર્ણય ભાસેછે. જ્યહાં જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ દાયવિભાગનો પક્ષ સ્વીકાર કરી, વિવાહસમયે, “યાવજ્જીવમૌપાસનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી વિવાહાગ્નિનું ગૃહણ કીધું નથી તે વિષયમાં આ કનિષ્ઠને નિષેધ કહ્યો. જે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ વિવાહસમયે તેવો સંકલ્પ કરી વિવાગ્નિ ગૃહણ કીધો અને પછી તે અગ્નિસેવનના અભાવથી અવિદ્યમાનાગ્નિક (નથી વિદ્યમાન અગ્નિ જેને તેવો) થયો તથાપિ તે હચિછન્નાગ્નિજ (જેનો અગ્નિ નષ્ઠ થયો છે તે) થયો છે, આધાન કીધું ન હોય એવો નથી. માટે એવે સ્થળે કનિષ્ઠને આધાન કરવામાં દોષ નથી. આ આધાનવિષે કનિષ્ઠ અધિકારી છે તથાપિ તેણે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાની આજ્ઞા લઈ આધાન કરવું; વિવાહ, જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાની આજ્ઞા લે તો પણ થાય નહીં. એ રીતે પિતાની આજ્ઞા લઈને પણ પુત્ર આધાન કરવું. “પિતા અથવા જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા સંન્યાસી હિંવા તુટેલા હાથવાળો હોય, હિંવા તેને નપુંસકત્વાદિક દોષ હોય તો કનિષ્ઠે સધળું કર્મ (અગ્નિહોત્રાદિક) કરવું,” ઇત્યાદિક વિશેષ નિર્ણય વિવાહપ્રકરણવિષે પરિવૃત્તાના પ્રસંગમાં (પત્ર ૩૬૪ માં) કહ્યોછે.

અથ શૂદ્રસંસ્કારવિચારઃ ગર્ભાધાનપુંસવનાનવલોભનસીમંતોન્નયનજાતકર્મનામકર્મનિશ્ક્રમણાન્નપ્રાશનચૌલોપનયનમહાનામ્યાદિવ્રતચતુષ્ટયસમાવર્તનવિવાહાદિવિદોદશસંસ્કારા

દ્વિજાનાં જાતકર્મનામકર્મત્તિક્રમણાન્નપ્રાશનચૂડાવિવાહાદિષ્ટદ્વિજસ્ત્રીણાં તત્રવિવાહઃ સમંત્રકોન્યેમંત્રરહિતાઃ ગર્ભાધાનસીમંતૌસ્ત્રીપુરુષસાધારણૌ ચૂડાંતાનવવિવાહશ્ચેતિદશામં ત્રકાઃશૂદ્રાણામિતિવહુસમંતં શૂદ્રકમલાકરેશૂદ્રાણાંપંચમહાયજ્ઞાઅપ્યુક્તાઃ કેચિદ્વૈદિકમં ત્રેણોપનયનમપ્યાહુઃ વ્રાહ્મેતુવિવાહમાત્રંસંસ્કારંશૂદ્રોપિભતાંસદેવ્યુક્તં અત્રસદસચૂદ્રમોચ રત્નેનવાપરંપરાપ્રાપ્તપ્રકારેણવાલ્યવસ્થા અસ્યદ્વિજસેવાવૃત્તિઃ આપદિવાણિઙ્યશિલ્પાદિ શૂ દ્રેણલવણાદિવિક્રેયં મયંમાંસંચન કાપિલાક્ષીરપાનેનવ્રાહ્મણીગમનેનચ વેદાક્ષરવિચરેણ શૂદ્રશ્ચાંડાલતાંત્રજેતુ શૂદ્રોવર્ણશ્વતુર્થોપિવર્ણત્વાદ્ધર્મમર્હતિ વેદમંત્રસ્વધાસ્વાહાવષટ્કારાદિ ભિર્વિના સ્ત્રીશૂદ્રધર્મેષુવ્રનાદિપુસર્વત્રવિપ્રેણમંત્રઃપઠનીયઃસોષિવૌરાણએવ ભારતપુરાણયોઃ શ્રવણેસ્ત્રીશૂદ્રપારથિકારોનત્વવ્યયને શ્રાવયેચ્છતુરોવર્ણાનકૃત્વાબ્રાહ્મણમગ્રતઃ શૂદ્રસ્યપંચયજ્ઞ શ્રાદ્ધાદિકર્માણિકાતૈયમસૂત્રાનુસારેણેતિમયૂષે આગમોક્તાવિષ્ણુશિવાદિમંત્રાઃનર્મોતાઃપ્રણ વરહિનાઃપુરાણાદિનાશ્રવણનિદિધ્યાસનાદિકૃત્વાગ્રસજ્ઞાનમપિસ્ત્રીશૂદ્રૈઃસંપાતું ઉપનિષચ્ચૂવ ણેતુનાધિકારદનિશૂદ્રસ્યતદનાદશ્રવણાદિત્યધિકરણે શૂદ્રસ્યમર્વશ્રાદ્ધાન્યામૈનેવ કેચિત્સર્વ પ્રજાનાંકાશ્યપત્વાત્સર્વશૂદ્રાણાંકાશ્યપગોત્રંતચ્છશ્રાદ્ધએવકીર્તનીયંનાન્યત્રેત્યાહુઃ એવંશાંતિ કાદાવધિકારોવિપ્રદ્વરૈવ યદિવિપ્રઃશૂદ્રદક્ષિણામાદાયવૈદિકમંત્રૈસ્તદીયમોમાભિષેકાદિક રોતિતદાતત્રશૂદ્રસ્ત્વુપ્પવલભાક્વિપ્રસ્તુમહાપ્રત્યવાપીતિમાધવઃ ॥

હવે શૂદ્રના સંસ્કારનો વિચાર કેહેછે.

ગર્ભાધાન, પુંસવન, અનવલોભન, સીમંતોત્તયન, જાતકર્મ, નામકર્મ, નિષ્ક્રમણ, અન્નપ્રાશન, ચૌલ, મૌંછ, મહાનામ્યાદિક ચાર વ્રત, સમાવર્તન, અને વિવાહ, એ સોળ સંસ્કાર દ્વિજના છે. જાતકર્મ, નામકર્મ, નિષ્ક્રમણ, અન્નપ્રાશન, ચૌલ અને વિવાહ, એ છ સંસ્કાર દ્વિજની સ્ત્રીઓના છે. તેમાં સ્ત્રીને વિવાહસંસ્કાર મંત્રસંહિત અને ખીજ મંત્રરહિત કરવા. ગર્ભાધાન, સીમંતોત્તયન એ સંસ્કાર સ્ત્રી, પુરુષના સાધારણ (સમાન) છે. ગર્ભાધાન થકી ચૌલ પર્યંત નવ અને વિવાહ એ દશ સંસ્કાર શૂદ્રને મંત્રરહિત કરવા એ બહુસંમત છે. શૂદ્રકમલાકર અંથવિષે શૂદ્રોને પંચમહાયજ્ઞ કરવાનું પણ કહ્યુંછે. કોઈ અંથકાર, પુરાણોક્ત મંત્રવડે શૂદ્રને ઉપનયન પણ કરાવતું એમ કેહેછે. બ્રહ્મ પુરાણમાં તો, “શૂદ્રને વિવાહસંસ્કાર માત્ર સર્વદા કરવો” એમ કહ્યુંછે. ત્યારે એ વિષયમાં સચ્ચૂદ્ર અને અસચ્ચૂદ્રવિષે અથવા પરંપરાથી ચાલતા આવેલા આચાર પ્રમાણે વ્યવસ્થા બાજુવી. દ્વિજ (વૈવર્ણિક) ની સેવા કરવી એ શૂદ્રની વૃત્તિ છે. આપત્તિ કાળવિષે વ્યાપાર, શિલ્પ (કારીગરી) ઇત્યાદિક વૃત્તિ બાજુવી. શૂદ્રે લવણ ઇત્યાદિક વેચવાં; મધ, માંસનો વિક્રય કરવો નહી. “કપિલા ગાયનું દુગ્ધપાન, બ્રાહ્મણની સ્ત્રીનું ગમન, અને વેદના અક્ષરનો વિચાર એ કરવાથી શૂદ્ર ચાંડાળપણાને પામેછે.” “શૂદ્ર એ ચોથો વર્ણ છે; તેથી પણ મુખ્ય વર્ણમાંનો હોવાથી; વેદમંત્ર, સ્વધાકાર, સ્વાહાકાર અને વષટ્કાર ઇત્યાદિક વર્જ્ય કરી અન્ય ધર્મોચરણ કરવાને યોગ્ય છે.” સ્ત્રી,

શૂદ્રના ધર્મ જે વ્રતાદિક તેનેવિષે સર્વત્ર બ્રાહ્મણે મંત્ર લખ્યો, તે પણ પુરાણો-
ક્તજ મંત્ર લખ્યો. સ્ત્રી અને શૂદ્રને ભારત અને પુરાણ શ્રવણ કરવાનો અધિકાર
છે પણ અધ્યયનનો અધિકાર નથી.” વક્તાએ બ્રાહ્મણ શ્રોતાને આગળ બેસારી ચાર
વર્ણને પુરાણ શ્રવણ કરાવવું.” શૂદ્રના પંચમહાયજ્ઞ અને શ્રાદ્ધાદિક કર્મ કાતીય
સૂત્ર પ્રમાણે થાયછે એમ મયૂખમાં કહ્યુંછે. આગમ (શિવ, વિષ્ણુ ઇત્યાદિકનું
પ્રતિપાદન કરનારા કેટલાએક ગ્રંથો) વિષે કહેલા, જેને અને નમઃ શબ્દ છે એવા
વિષ્ણુ શિવ ઇત્યાદિ દેવતાના મંત્ર, પ્રણવ રહિત, શૂદ્રે પઠન કરવા. સ્ત્રી અને
શૂદ્રોએ પુરાણાદિક સાધનવડે શ્રવણ, નિદિધ્યાસન ઇત્યાદિક કરી બ્રહ્મજ્ઞાન પણ
સંપાદન કરવું. ઉપનિષતનાં શ્રવણવિષે તો અધિકાર નથી; કારણ, “તદનાદરશ્ચ
વજાન્” એ સૂત્રમાં શૂદ્રને ઉપનિષતનું શ્રવણ નથી એમ કહ્યુંછે. શૂદ્રે સર્વ શ્રાદ્ધ
આમાનેજ કરવાં. કોઈ ગ્રંથકાર, સર્વ પ્રજા કશ્યપની છે તેથી સર્વ શૂદ્રોનું કાશ્યપ
ગોત્ર છે, પણ એ કાશ્યપ ગોત્ર શૂદ્રોએ શ્રાદ્ધવિષેજ ઉચ્ચારણ કરવું, અન્ય કર્મ-
વિષે ઉચ્ચારણ કરવું નહી, એમ કહેછે. એ પ્રમાણે શૂદ્રને શાંતિ આદિક કર્મવિષે
જે અધિકાર કહ્યો તે બ્રાહ્મણદ્વારાએજ છે એમ જાણવું. જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રપાસેથી
દક્ષિણા લઈ વૈદિક મંત્રવડે શૂદ્રમાટે હોમ, અભિષેક ઇત્યાદિક કરે તો, તે હોમા-
દિકનું ક્ષણ શૂદ્રને પ્રાપ્ત થાયછે, અને બ્રાહ્મણ તો મહાદોષ યુક્ત થાયછે એ રીતે
માધવમાં કહ્યુંછે.

અર્હિસાસત્યાસ્તેયશૌચેન્દ્રિયનિગ્રહદાનશમદમક્ષમાદયઃશૂદ્રાદિસર્વસાધારણાધર્માઃપરમ
દપ્રાપકાઃ સ્વસ્તિવાચનાદિશૂદ્રકર્મણાંપ્રયોગાસ્તુશૂદ્રકમલાકોક્તેયાઃ ॥

હિંસા ન કરવી, સત્ય ભાષણ કરવું, ચોરી ન કરવી, પવિત્ર રહેવું, ઇન્દ્રિયોનો
નિગ્રહ કરવો, દાન, શમ, દમ, ક્ષમા ઇત્યાદિક ધર્મ શૂદ્રાદિક સર્વ પ્રજાના સાધા-
રણ ધર્મ છે અને ઇશ્વરપદની પ્રાપ્તિના દેનારા છે. પુણ્યાહવાચન્યાદિક શૂદ્રનાં કર્મના
પ્રયોગ તો શૂદ્રકમલાકર ગ્રંથમાં બેવા.

અથવાપીકૂપાતુત્સર્ગાદિ ગૃહગ્રામયોરાગ્રેયદક્ષિણનૈર્ઋત્યવાયવ્યેપુમધ્યેચતુષ્ટફલઃકૂપઃશે
પદિક્ષુગુપ્તઃ વાપીકૂપનડાગાતુત્સર્ગઉત્તરાવણેમાઘાદિમાસપટ્ટકસ્પશુક્લપક્ષેપુપ્રશસ્તઃ જ
લક્ષ્યસંભાવનાયાંકાર્તિકમાર્ગશીર્ષયોરપિ નકાલનિયમસ્તત્રસલિલંકારણંપરમિન્યુક્તેઃ ચ
તુર્ણુવિષ્ણુશયનમાસેપુશુક્રાસ્તાદૌચવર્ચ્ય ॥

હવે વાવ કુવા ઇત્યાદિકનો ઉત્સર્ગ (દાન) આદિ કહેછે.

ધર અથવા ગામની આગળે, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય, અને વાયવ્ય એ દિશાઓવિષે અ-
થવા ધરકે ગામના મધ્યભાગવિષે વાવ, કુવા ઇત્યાદિક દુષ્ટ ક્ષણ દેનારા છે. બીજી
દિશાઓવિષે શુભક્ષણદાયક છે. વાવ, કુવા, તળાવ ઇત્યાદિકનો ઉત્સર્ગ કરવો તે
ઉત્તરાયણવિષે અને માધ આદિક છ માસનાં શુક્લપક્ષવિષે શ્રેષ્ઠ છે. માધાદિક મા-

સમાં જળ શુષ્ક થઇ જશે એવો સંભવ હોય તો કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ એ માસવિષે પણ ઉત્સર્ગ કરવો. કારણ, “ઉત્સર્ગ કરવાનું મુખ્ય કારણ જળ છે, તેમાં કાળનો નિયમ નથી,” એવાં વચન છે. વિષ્ણુશયનના ચાર માસ (આષાઢ સુદિ એકાદ-શીયદી કાર્તિક સુદિ એકાદશી પર્વત) અને શુક્રનો અસ્તાદિક એનેવિષે ઉત્સર્ગ કરવો નહીં.

અશ્વિનીરોહિણીમૃગપુષ્યમઘાત્ર્યુત્તરામૂલશ્રવણાદિત્રયહસ્તજ્યેષ્ઠાનુરાધારેવતીપુ દ્વિતીયા તૃતીયાપંચમીસપ્તમીદશમ્યેકાદશીત્રયોદશીતિથિપુ બુધગુરુશુક્રસોમવારેપુજ્જલોત્સર્ગઃશુભઃ ઉત્સર્ગભાવેજ્જલનપ્રાણં વાપીરૂપતઙાગાદૌયજ્જલસ્પાદસંસ્કૃતં નસ્પૃષ્ટવ્યંનપેયંચપીત્વાચાં ક્ષયણંચરેત્ ઉત્સર્ગપ્રયોગોન્યતોજ્ઞેયઃ ॥

જળોત્સર્ગનાં નક્ષત્રાદિક--અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, મઘા, ત્રણ ઉત્તરા, મૂળ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, અનુરાધા અને રેવતી એ નક્ષત્ર; ખીજ, ત્રીજ, પાંચમ, સાતમ, દશમ, એકાદશી, અને તેરસ એ તિથિ; બુધ, ગુરુ, શુક્ર અને સોમ એ વારવિષે જળ ઉત્સર્ગ શુભ છે. ઉત્સર્ગ સંસ્કાર કીધા વિના જળ લેવું નહીં. “વાવ, કુવા, તળાવ ઇત્યાદિકનાં જળને સંસ્કાર કીધો ન હોય તો તે અસંસ્કૃત હોવાથી તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહીં, અને પીવું નહીં, પિયે તો ચાંદ્રા-યણુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.” ઉત્સર્ગનો પ્રયોગ ખીજ અંથમાં એવો.

અથવૃક્ષાદિરોપણં અશ્વિનીરોહિણીમૃગપુષ્યમઘોત્તરાત્રયહસ્તચિત્રાવિશાખાનુરાધામૂલશ તનારકારેવતીપુસન્તિથિવારેપુવૃક્ષલતારોપઃશસ્તઃ આશ્લેષાયાંસોમવારઃસોમોલપ્તેવલ્લાન્વિ તઃ યોગેસ્મિન્ગોપયેદિકુકદલીક્રમુકાદિકાન્ નારીકેલાન્વપેદૂમાવાશ્વિન્યાલગ્નગેરૈઃ નાગ વર્હાંગુરૌલગ્નચંદ્રેસ્વાંશસ્થિતેસતિ ॥

હવે વૃક્ષ ઇત્યાદિકનું રોપણ (રોપવું) કેહેછે.

અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, મઘા, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા, મૂળ, શતભિષા, અને રેવતી એ નક્ષત્ર; શુભ તિથિ અને શુભ વારને દિવસે વૃક્ષ, લતાઓનું રોપવું શુભ છે. આશ્લેષા નક્ષત્ર સોમ વાર અને લગ્નવિષે બળવાન ચંદ્રમા એવા યોગવિષે સેરડી, કેળ, સોપારી ઇત્યાદિક વૃક્ષ રોપવાં. અશ્વિની નક્ષત્રવિષે લગ્નમાં સૂર્ય હોતાં નાળીયર પૃથ્વીમાં રોપવાં. ચંદ્રમા પોતાના અંશવિષે અને લગ્નવિષે બૃહસ્પતિ છતાં નાગરવેલ રોપવી.

અથમૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠાસર્વદેવાનાંવૈશાખજ્યેષ્ઠફાલ્ગુને ચૈત્રેનુમ્યાદિકલ્પેનમાઘેવિષ્ણવ મ્પમૂર્તિપુ સૌમ્યાયનેશુમાપ્રોક્તાનિદિતાદક્ષિણાયને માતૃભૈરવવારાહનરસિંહત્રિવિક્રમાઃ દક્ષિણેવ્યયનેસ્થાપ્યાદેવ્યશ્વેત્યૂચિરેપરે વિષ્ણોઃશસ્તાશ્વત્રૈમાસાશ્વિનશ્રાવણકાશ્રપિ માઘફાલ્ગુનેવૈશાખજ્યેષ્ઠાષાઢસહઃસુચ શ્રાવણેચનમસ્યેર્લિંગસ્થાપનમુત્તમં દેવ્યામાઘેશ્વિનમો

સેવ્યુત્તમાસર્વકામદા અશ્વિનીરોહિણ્યુત્તરાષ્ટ્રયમૃગપુનર્વસુપુષ્યહસ્તચિત્રાસ્વાત્યનુરાધાશ્રવણત્રયેરતીપુશનિભૌમાન્યવાસરેદર્શરિક્તાન્યતિથૌસર્વદેવપ્રતિષ્ઠાશુભા શ્રવણેકૃત્તિકાદિવિશાખાંતેપુષ્કરદ્વાદશ્યાંચવિષ્ણોઃપ્રશસ્તા ચતુર્થીગણેશસ્યોક્તાનવમીમૂલમંચદેવ્યાઃ તથાસ્વસ્ત્રનક્ષત્રાણિસર્વેષાં યથાદ્રાશિવસ્યહસ્તઃસૂર્યસ્યેત્યાદિ ॥

હવે મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાનો કાળ કહેછે.

“વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ અને ફાલ્ગુન માસમાં સર્વ દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી. ચૈત્ર માસમાં વિકટપે થાયછે, એટલે કેટલાએકને મતે થાયછે, કેટલાએકને મતે થતી નથી. વિષ્ણુની પ્રતિમા વિના અન્ય મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા માથે માસમાં કરવી. પ્રતિષ્ઠા ઉત્તરાયણમાં શુભ છે. દક્ષિણાયનવિષે અશુભ છે. કોઈ અંથકાર; માતૃકા, ભૈરવ, વારાહ, નૃસિંહ, ત્રિવિક્રમ અને દેવીની પ્રતિષ્ઠા દક્ષિણાયનમાં પણ કરવી એમ કહેછે. ચૈત્ર, આશ્વિન અને શ્રાવણ એ માસ વિષ્ણુપ્રતિષ્ઠાવિષે શ્રેષ્ઠ છે. માથે, ફાલ્ગુન, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, આષાઢ, માર્ગશીર્ષ, શ્રાવણ, અને ભાદ્રપદ એ માસવિષે લિંગસ્થાપન ઉત્તમ છે. માથે અને આશ્વિન માસમાં દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે ઉત્તમ અને સર્વ કામને દેનારી છે.” અશ્વિની, રોહિણી, ત્રણ ઉત્તરા, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, શ્રવણ, પનિષ્ઠા, શતભિષા, અને રેવતી એ નક્ષત્રવિષે; શનિ અને ભૌમ વાર વર્જ્ય કરી અન્ય વારવિષે; અમાવાસ્યા, અને રિક્તા (ચોથ, નોમ, ચૌદસ) એ તિથિ વર્જ્ય કરી અન્ય તિથિવિષે સધળા દેવની પ્રતિષ્ઠા શુભ છે. શ્રવણ, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગ, આદ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અને વિશાખા એ નક્ષત્રવિષે અને દ્વાદશીને દિવસે વિષ્ણુની પ્રતિષ્ઠા શુભ છે. ગણપતીની પ્રતિષ્ઠાવિષે ચોથ ઉક્ત છે. દેવીની પ્રતિષ્ઠાવિષે નવમી તિથિ અને મૂળ નક્ષત્ર ઉક્ત છે. તેમજ જે દેવતાનાં જે નક્ષત્ર હોય તે નક્ષત્રવિષે તે દેવતાની પ્રતિષ્ઠા કરવી. ઉદાહરણ,—આદ્રા શિવનું નક્ષત્ર છે તેમાં શિવની, હસ્ત સૂર્યનું નક્ષત્ર છે તેમાં સૂર્યની (પ્રતિષ્ઠા કરવી) ઇત્યાદિક અણવું.

હંત્યર્થહીનાકર્તારમંત્રહીનાતુઃક્રત્વિજં સ્ત્રિયંલક્ષણહીનાતુનપ્રતિષ્ઠાસમોરિપુઃ વ્રત્તાનુવ્રાહ્મણૈઃસ્થાપ્યોગાયત્રીસહિતઃપ્રભુઃ સર્વવર્ણૈસ્તથાવિષ્ણુઃપ્રતિષ્ઠાપ્તઃસુખાર્થિભિઃ માતૃમૈરંવાદ્યાઃસર્વૈઃ શિર્વાલિંગંયતિનાપિ પુરાણપ્રસિદ્ધત્રીર્ણલિંગંસ્ત્રીશૃદ્ધૈરપિગૂઢ્યં નૂતનસ્થાપિતંત્રિલિંગંસ્ત્રીશૃદ્ધૈરવાપિનસ્પૃગ્નેત્ર શિર્વાદિપ્રતિષ્ઠાયાંસ્ત્રીશૃદ્ધાદેનાધિકારઃ શૃદ્ધૈવાનુપત્નીતોવાસ્ત્રિયોવાપિતોપિવા કેશવંવાશિવંવાપિસ્પૃશ્વનરકમશ્રુતે સ્થિરપ્રતિમાઃપ્રાહ્મુર્ત્વીરુદ્ધ્મુર્ત્વોયેતેત્ત્વં ચ લપ્રતિમાસુપ્રાહ્મુર્ત્વઃ સૌવર્ણીરાજતીનામ્ત્રીમૃન્મયીપ્રતિમાભવેત્ પાષાણધાતુમુક્તાવાકાંશ્યપિત્તલયોરપિ અંગુષ્ઠપર્વમાનાસ્તાવિતસિંયાવદેવતુ ગૃહેષુપ્રતિમાકાર્યાનાધિકાશસ્યતેતુથૈઃ મુદ્ધાહલાક્ષાગોમેદમધુચ્છિદ્રેનચકચિત્ શ્રીમદ્ભગવતેઐલીદાહમયીલૌહીલિપ્યાલેખ્યાચસૈકતી મનોમયીમણિમયીપ્રતિમાહવિવાસ્પૃતા લૌહીસૌવર્ણી દાહમધૂકવૃક્ષસ્યૈવ સપ્તાંગુલાધિ

કાઢાદશાંગુલપર્યંતમૃદેપ્રતિમેતિદેવીપુરાણે અર્ચકસ્વતપોયોગાદર્શનસ્વાતિશાયનાત્ આભિ
રુપ્યાદ્ધર્વિદાનાંદેવઃસાન્નિવ્યમૃચ્છતિ પ્રતિમાપટ્ટયંત્રાણાંનિત્યંચ્છાનંનકારયેત્ કારયેત્વર્ચદિવ
મેયદાત્મલધારણં પાર્થિવલિંગપૂજાદિવિચારોદ્દિનીયપરિચ્છેદસ્તુઃ ॥

“દ્રવ્ય રહિત પ્રતિષ્ઠા કરે તો, કર્તાનો નાશ કરે; મંત્રહીન પ્રતિષ્ઠા કરે તો, ક્ષતિવળનો નાશ કરે; લક્ષણહીન મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરે તો, સ્ત્રીનો નાશ કરે તેથી પ્રતિષ્ઠા સમાન બીજે શત્રુ નથી. ગાયત્રી સહિત બ્રહ્માની પ્રતિષ્ઠા શ્રાવણે કરવી. સુખની ઇચ્છા કરનારા સર્વ વર્ણે વિષ્ણુની પ્રતિષ્ઠા કરવી. માતૃકા, ભૈરવ ઇત્યાદિક દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠા સધળાઓએ કરવી. શિવલિંગની સ્થાપના સંન્યાસિએ પણ કરવી. પુરાણ પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન લિંગની પૂજા સ્ત્રી અને શરે પણ કરવી. “નવીન સ્થાપન કરેલાં લિંગનો સ્ત્રી અને શરે સ્પર્શ કરવો નહીં.” સ્ત્રી અને શરૂદિકને શિવ આદિ દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠાવિષે અધિકાર નથી. “શર, યજ્ઞોપવીત જેને થઈ ન હોય એવા ત્રિવર્ણ, સ્ત્રી અથવા પતિત (નાત બાહેર) એમાંનો કોઈ પણ કેશવ (વિષ્ણુ) અથવા શિવનો સ્પર્શ કરે તો તે નરકનો ભોગવનારો થાયછે.” જે સ્થિર પ્રતિમા પૂર્વમુખ હોય તેની પૂજા ઉત્તરાશિમુખ એસીને કરવી. જે ચળ પ્રતિમા હોય તેની પૂજા પૂર્વમુખ એસી કરવી. “મૂર્તિ કરવી તે સુવર્ણ, ચાંદી, ત્રાંચું, મૃત્તિકા, પાપાણુ, ધાતુ, મોતિ, કાંસુ અને પિત્તળ એમાંથી કોઈ એકની કરવી. ઘરમાં પૂજનમાંટે મૂર્તિ કરવાની તે વિદ્વાન્ પુરૂષે અંગોડાનાં ઉપરનાં પર્વ (પરવાં) પરિમાણથીકી તે વેથ પર્યંત કરવી, એ શુભ છે. એક વેથ-થીકી હંચી પ્રતિમા શુભ નથી. કોઈ અંથમાં; મૃત્તિકા, કાષ્ઠ, લાખ, ગોમેદ, મણિ, અને મીણની પણ મૂર્તિ કરવી એમ કહ્યુંછે.” શ્રીમદ્ભાગવત વિષે—“પાપાણુ-મયી, કાષ્ઠમયી, લોહની, મૃત્તિકાની, રંગવટે બનાવેલી (ચિત્ર આદિ), વાણકાની, મનોમયી, અને મણિમયી એ રીતે આઠ પ્રકારની મૂર્તિ કરવી, એમ કહ્યુંછે.” લોહની એટલે સોનાની, કાષ્ઠની એટલે મૌડાનાં વૃક્ષની કરવી. ઘરવિષે પૂજનમાંટે પ્રતિમા કરવાની તે સાત અંગુળ કરતાં અધિક અને આર અંગુળ પર્યંત એટલી હંચી કરવી એમ દેવીપુરાણમાં કહ્યુંછે. “પૂજા કરનારાનું તપ, પૂજામાં ભક્તિ વિ-શેષ, અને મૂર્તિનું સૌંદર્ય એ ત્રણ કારણથી દેવતા પૂજા સમયે સમીપમાં રહેછે. પ્રતિમા, છબિ અને યંત્રને નિત્ય સ્નાન કરાવવું નહીં, પર્વણીને દિવસે સ્નાન કરાવવું, અથવા મૂર્તિ મલિન થાય ત્યારે સ્નાન કરાવવું.” પાર્થિવ લિંગની પૂજા ઇત્યાદિકનો વિચાર (નિર્ણય) બીજા પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૨૦૬ થી ૨૦૭ માં) કહ્યોછે.

અથપંચમૂર્તીનિર્ણયઃ લિંગોચ્છતાલિંગવિસ્તારોલિંગસ્થૌલ્યંપીઠવિસ્તારઃપ્રનાલિકામાનંચે
તિપંચમૂર્તિણિ તત્રલિંગમસ્તકવિસ્તારંલિંગોચ્છતાતૂલ્યંકૃત્વાતદ્દિગુણસૂત્રવેદનાર્હલિંગસ્થૌ
લ્યંકૃત્વાલિંગાત્સર્વનોલિંગસમવિસ્તારંપીઠવર્તુલંકુર્વાન્ પીઠોચ્છતાલિંગોચ્છદિગુણા પીઠાદ્વ
હિઃપીઠોત્તરમાગેલિંગસમદીર્ઘામૂલેદૈર્ઘ્યસમવિસ્તારાઅગ્રેતદર્ધવિસ્તારાપ્રનાલિકા લિંગોચ્છ
ત્રત્રિગુણાપીઠોચ્છતેતિકેચિન્ અથપીઠમધ્યમાગેલિંગાત્દિગુણશૂલંપીઠોચ્છતાતૃતીયાંશેનકં

ઉંચૂર્યાન્ કંઠસ્પોર્ધ્વાધોભાગયોઃ સમવપ્રદ્યંકૃત્વાપીટોપરિલિંગવિસ્તારપટ્ટાંશેનમેલ્લાંકૃત્વા
નદંતઃ સંલગ્નંતસ્સંલ્લાનંકુર્યાત્ પ્રનાલિકાયામપિવિસ્તારતૃતીયાંશેનલ્લાનઃ પીઠવન્મેલ્લાન્ચ
કાર્યેનિ ॥

હવે પંચસૂત્રીનો નિર્ણય કેહેછે.

લિંગની હંચાઈ, લિંગનો વિસ્તાર, લિંગની જડાઈ, પીઠનો વિસ્તાર, અને
જળાધારીનું પ્રમાણ એ પાંચ સૂત્ર જાણવાં. તેમાં લિંગની હંચાઈ પ્રમાણે લિંગનાં
મસ્તકનો વિસ્તાર (વ્યાસ) કરી તે હંચાઈ કરતાં દ્વિગુણ (ખમણું) સૂત્ર વીટતાં
પૂરતું થાય એટલું લિંગનું સ્થૌલ્ય (જડાઈ) કરી લિંગની ચારેમેર લિંગના વિસ્તાર
પ્રમાણે વિસ્તાર યુક્ત એવો વર્તુળ (ગોળાકાર) પીઠ કરવો. પીઠની (પૃથિવીથી)
હંચાઈ લિંગની હંચાઈ કરતાં ખમણી કરવી. પીઠથી બાહર પીઠના ઉત્તર ભાગમાં
લિંગની હંચાઈ પ્રમાણે લાંબી; મૂળમાં, જટલી લાંબી તેટલીજ વિસ્તારવાળી (પો-
હોળી) અને અચ્છભાગમાં (છેવટે) તે (મૂળ) કરતાં અર્ધ વિસ્તારવાળી પ્રના-
લિકા (જળાધારીની નાળ) કરવી. કોઈ અંકાર લિંગની હંચાઈ કરતાં ત્રિગુણ
(ત્રિમણી) પીઠની હંચાઈ કરવી, એમ કેહેછે. પૃથ્વીથીકી જે પીઠ હંચોછે
તેના મધ્ય ભાગમાં લિંગની હંચાઈ કરતાં ખમણો સ્થૂળ (જડો) એવો, પીઠની
હંચાઈના ત્રિજા ભાગ (અંશ) વડે કંઠ કરવો. કંઠના ઉપરના અને હેડળના ભાગ-
માં સરખી બે મેખળા કરી; પીઠની ઉપર, લિંગના વિસ્તાર (વ્યાસ) ના છઠા
હિસા પ્રમાણે (પોહોળી) મેખળા (પટ્ટી) કરી તે મેખળાની માંઘ સંલગ્ન (મેખ-
ળાએ મળેલો) એવો અને તે મેખળાની પોહોળાઈ જવડોજ હોડો ખાત (ખાડો-
હડાઈ) કરવો. પ્રનાલિકા (જળાધારી) વિષે પણ વિસ્તારના એટલે જળાધારી-
નીના વિસ્તારના તૃતીયાંશવડે એટલે વચરા તૃતીયાંશમાં ખાત કરવો. પીઠની
મેખળા પ્રમાણે જળાધારીની મેખળા કરવી. એ પ્રમાણે પંચસૂત્રીનો પ્રકાર જાણવો.

ગૃહેલિંગદ્વયનાર્ચ્યશાલગ્રામદ્વયંતથા દ્વેષક્રેદ્ધારકાયાસ્તુનાર્ચ્યેમૃદ્યંતથા શક્તિત્રયં
ત્રિવિદ્યેશંદ્વૈશંભૌનાર્ચયેતુધીઃ અન્યત્રતુ ચક્રાંકમિથુનંપૂજ્યંનૈકંચક્રાંકમર્ચયેદિન્યુક્તંતેન
વિકલ્પઃ નાર્ચયેદ્વતથામત્સ્પર્કમાદિદશકંઘૃહે અગ્નિદગ્ધાશ્વમગ્રાશ્ચત્રપૂજ્યાઃપ્રતિમાગૃહે ભગ્ના
વાસ્કુટિતાવાપિશાલગ્રામશિલાશુભા શાલગ્રામાઃસમાઃપૂજ્યાઃસમેષુદ્વિતયંનહિ વિષમાર્નૈવ
પૂજ્યંતેવિષમેષ્વેકૃણ્ણહિ સસુવર્ણશાલગ્રામદાનેપૃથ્વીદાનફલં શતશાલગ્રામપૂજનેડનંતફ-
લં અવિભક્તાનામપિશ્રાતૃણાદિવૈતાર્ચનમગ્નિહોર્ત્રસંખ્યાગ્રણ્યજ્ઞશ્વપ્રથમેવ સ્ત્રીશૂદ્રોવાસ્પર્શસ-
હિતંશાલગ્રામચક્રાંકિતબાળલિંગાનિનાર્ચયેત્ શૂદ્રોવાનુપનીતોવાસધવાવિધવાંગના દૂરાદે
વાસ્પૃશનપૂજાંપ્રકુર્યાચ્છિવરુક્ષણયોઃ શાલગ્રામબાળયોરેવસ્પર્શનનિષેધોનતુપ્રતિમાદૌ સર્વવ-
ર્ણેસ્તુસંપૂજ્યાઃપ્રતિમાઃસર્વદેવતાઃ લિંગાન્યપિતુપૂજ્યાનિમણિભિઃકલ્પિતાનિચ્તેયુક્તેઃ શાલ-
ગ્રામશિલાક્રીતામધ્યમાયાચિતાધમા ઉત્કલક્ષણસંપન્નાપારંપર્યક્રમાગતા ઉત્તમાસાતુવિજે-
યાગુરદક્તાતુતત્સમા તત્રાપ્યામલક્રીતુલ્યાપૂજ્યાસૃદ્ધૈવયાધર્વેત્ યથાયથાશિલામૂઢમાતથા

સ્વાન્તમહત્કલં યવમાત્રંતુર્ગતેઃસ્વાદ્યવાર્ધલિંગમુચ્યતે શિવનાભિરિતિહ્યાતસ્ત્રિપુલોકેષુદુર્લ
ભઃ શાલગ્રામશિલાયાસ્તુપ્રતિષ્ઠાનૈવવિદ્યતે મહાપૂજાંતુકૃત્વાદૌપૂજયેત્તાંતોતુધઃ વા
ળલિંગાનિરાજેંદ્રહ્યાતાનિભુવનત્રયે નપ્રતિષ્ઠાનસંસ્કારસ્તેષામાવાહનંતથા વાસુદેવસંકર્ષ
ણપ્રયુષ્માનિરુદ્ધાવિપ્રાદૈઃક્રમેણપૂજ્યાઃ તલક્ષણંતુ પંચચક્રોવાસુદેવઃષડ્ભિશ્ચક્રૈઃપ્રયુષ્મઃ
સપ્તભિઃસંકર્ષણઃ એકાદશભિરનિરુદ્ધાતિ પ્રણવોચ્ચારણાચ્ચૈવશાલગ્રામશિલાર્ચનાત્ બ્રાહ્મ
ણીગમનાચ્ચૈવશૂદ્રશ્ચાંડાલતાંત્રજેન્ દીક્ષાયુક્તૈસ્તથાશૂદ્રૈર્મથપાનવિવર્જિતૈઃ કર્તવ્યંબ્રાહ્મણદ્વા
રાશાલગ્રામશિલાર્ચનમ્ વિષ્ણુપ્રીતિકરંનિત્યંતુલસીકાષ્ટચંદનમ્ કાર્તિકેકેતકીપુષ્પેનદત્તં
હરેઃકલૌ દીપિદાનંચદેવર્ષેતારિતેનૈવૈકુલં શાલગ્રામસંબંધિતોયવચ્ચક્રાંકશિલાતોયસ્વાપિ
પાનવિધાનાત્સાપિશાલગ્રામસન્નિધૌપૂજ્યા અપ્રાહ્યંશિવનિર્માલ્યપંત્રપુષ્પફલંજલં શાલગ્રામ
સ્પ્લસંસ્પર્શાસ્તર્વયાતિપવિત્રતાં મધ્યમાનામિકામધ્યેપુષ્પસંગૃહ્યપૂજયેન્ અંગુષ્ઠતર્જન્યપ્રાભ્યાં
નિર્માલ્યમપનોદયેન્ વિનાભસ્મત્રિપંદ્રેણવિનારુદ્ધાક્ષમાલયા પૂજિતોપિમહાદેવોનસ્પાત્તસ્યફ
લપ્રદઃ વિનામંત્રંનવિષ્ણુદ્વાદ્વાક્ષાનુભુવિમાનવઃ પંચામૃતપંચગવ્યંસ્નાનકાલેપ્રયોજયેન્ રુદ્રા
ક્ષસ્યપ્રતિષ્ઠાયાંમંત્રંપંચાક્ષરંતથા ડ્યંબકાદિકમંત્રંચતથાતત્રપ્રયોજયેન્ અટોત્તરશતંકુર્યાચ્ચ
તુઃપંચાશદેવતુ સપ્તવિંશતિમાનાવામાલાહીનાનપુજ્યતે સપ્તવિંશતિરુદ્ધાક્ષમાલયાદેહસંસ્થ
યા યઃકરોતિનરઃપુષ્પંસર્વકોટિગુણંભવેન્ ॥

“ ધરમાં બે લિંગ પૂજવાં નહી. તેમજ બે શાળગ્રામ, બે દ્વારકાચક્ર, બે સૂર્ય,
ત્રણ દેવી, ત્રણ ગણપતી, અને બે શંખ પૂજવા નહી.” બીજા ગ્રંથમાં તો, “ચક્ર
બે પૂજવાં, એક ચક્ર પૂજવું નહી” એમ કહ્યું છે અને પ્રથમ બે ચક્ર. પૂજનનો નિ-
ષેધ કહ્યો તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બે ચક્ર પૂજવાવિષે વિકલ્પ છે. “તેમજ, ધરમાં
મત્સ્ય, કૃર્મ ઇત્યાદિક દશાવતારમૂર્તિનું પૂજન કરવું નહી. અગ્નિવટે દગ્ધ થ-
યલી, અને ફૂટેલી મૂર્તિ ધરમાં પૂજવી નહી, શાળગ્રામશિલા ભાંગેલી હોય
અથવા ફૂટેલી હોય તે પણ પૂજમાં શુભ છે. શાળગ્રામશિલા સમ (૪, ૬, ૮ ઇંચ)
પૂજવી. સમમાં બે પૂજવી નહી. અને વિષમ (૩, ૫, ૭ ઇંચ) પૂજવી નહી,
વિષમમાં એકજ પૂજવી.” સુવર્ણ સહિત શાળગ્રામનાં દાનથી પૃથિવ દાનનું ક્ષણ પ્રાપ્ત
થાય છે. સો શાળગ્રામનું પૂજન કરવાથી અનંત ક્ષણ મળે છે. ભાઈઓ જુદા થયા
ન હોય તો પણ તેમણે દેવપૂજ, અગ્નિહોત્ર, સંધ્યા, બ્રહ્મયજ્ઞ એ જુદાં જુદાં કરવાં.
સ્ત્રી, શત્રુ શાળગ્રામ, ચક્ર અને ખાણુલિંગનો સ્પર્શ કરી પૂજ કરવી નહી. કારણ,
“ શત્રુ, યજ્ઞોપવીત રહિત, સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી અને વિધવા સ્ત્રી એમણે સ્પર્શ ન
કરતાં દૂરથકીજ શિવ અને વિષ્ણુની પૂજ કરવી,” એવાં વચન છે. શાળગ્રામ
અને ખાણુલિંગ એમનાજ સ્પર્શનો નિષેધ છે, મૂર્તિ ઇત્યાદિકના સ્પર્શનો નિષેધ
નથી; કારણ, “ સર્વ વર્ણે સર્વ દેવની પ્રતિમા પૂજવી. મણિમય ખનાવેલાં લિંગનું
પણ પૂજન કરવું,” એવાં વચન છે. “વેચાતી લીધેલી શાળગ્રામશિલા મધ્યમ
છે, ચાચના કરી લીધેલી તે અધમ છે. ઉક્તલક્ષણુસંપન્ન અને પરંપરાપ્રાપ્ત જે શા-
ળગ્રામશિલા તે ઉત્તમ જણવી. અને પોતાના ગુરુએ લીધેલી તે પણ તેના સમાન

નાવૃષ્ણાચોરેતિમાલાંધૂપયિત્વાતપુરુષેતિચંદનકસ્તૂર્યાદિનાલેપયિત્વેશાનદતિમંત્રેણપ્રતિમર્ણિ
શનવારંદશવારંવામિમંચ્યઘોરશનિમંત્રેણમેરુંશનવારમભિમંત્રયેત્ નતતૈતૈરવંચમિમંત્રેમાલાં
પંચોપચારિઃપૂજયેદિતિ ॥

હવે રૂદ્રાક્ષ, તુળસી ઇત્યાદિક સર્વ જપમાળાના સંસ્કાર કેહેછે.

કુશોદકે સહિત પંચગવ્ય (દૂધ, દહીં, ઘૃત, ગોમય, ગોમૂત) વડે માળાનું પ્રક્ષા-
લન કરી તે માળાને પિપળાનાં પાન ઉપરે સ્થાપન કરી તે ઉપરે હાથ રાખી
“ૐહ્રીં બ્રં બ્રાં હૈંઉંકંકંકંલંલંલંલંભ્રોંભ્રોંભ્રંભ્રંઃ કંચંગંચંડં ચંડંતંતંચંડં ટંટંડંટં ણંતંચંદંધંનં
પંકવંમંમં યંરંલંવંશંપંસંહંક્ષં” એ પચાસ માતૃકાનો ન્યાસ કરવો. પછી “સયોજાતં૦,
વામદેવાય૦, ઘચોરેભ્યો૦, તત્પુરુષાય૦, ઈશાનઃ સર્વ૦” આ પાંચ મંત્રનો ન્યાસ કરી
“સયોજાતં૦” એ મંત્રવડે પંચગવ્યથી માળાનું પ્રોક્ષણ કરી શીતળ જળવડે તે
માળાને સ્નાન કરાવી “વામદેવા૦” એ મંત્રવડે ચંદનલેપન કરી “ઘચોરે૦” એ
મંત્રવડે ધૂપ દેખાડી “તત્પુરુષા૦” એ મંત્ર બણી ચંદન, કસ્તૂરી ઇત્યાદિકવડે
લેપન કરી “ઈશાનઃસ૦” એ મંત્રવડે એક એક મણિને સો વાર અથવા દશ વાર
અભિમંત્રણ કરી “ઘચોરે૦” એ મંત્ર બણી માળાના મેરૂને સો વાર અભિમંત્રણ
કરવું. પછી એજ પાંચ મંત્રવડે માળાની ગંધાદિક પંચોપચારવડે પૂજા કરવી. એ
પ્રમાણે માળાસંસ્કાર વિધિ કહ્યો.

વોપદેવઃ રૂદ્રાક્ષાન્કંઠદેશેદશન ૩૨ પરિમિતાન્મસ્તકેર્વિશતીઢે ૪૦, પદપટ્ટકર્ણીતદે
શેકરયુગુલકૃતેદ્વાદશદ્વાદશૈવ ॥ વાહોર્ગિદોઃકલાધિ ૧૬ નૈવનયુગલકૃતેઅકમેકંશિલાયાં,
વક્ષસ્પટ્ટાધિકંચઃકલયતિશતકંસઃસ્વયંનીલકંઠઃ ॥ રૂદ્રાક્ષદાનાદુદ્રપદપ્રાપ્તિઃ ॥

બોપદેવ રૂદ્રાક્ષ ધારણની સંખ્યા કેહેછે. “કંઠવિધે ૩૨, મસ્તક ઉપરે ૪૦,
એક એક કાન ઉપરે ૪૪, બન્ને હાથમાં બાર બાર, બન્ને બાહુવિધે સોળ સોળ,
બન્ને નેત્ર ઉકાણે એક એક, શિખાવિધે એક, અને વક્ષઃસ્થળવિધે (૧૦૮), એ
પ્રમાણે જ મનુષ્ય ધારણ કરેછે તે સાક્ષાત્ શંકર બાણવો.” રૂદ્રાક્ષનું દાન કરવાથી
રૂદ્રપદની પ્રાપ્તિ થાયછે.

“પંચવિંશત્પલંલિંગેષ્વભ્યંગંકારયેદથ સ્નાપયેત્તિલૈતૈલૈશ્વકરપંત્રોંદ્રઘૈઃશિવં સ્નાનંપલશતં
ત્રેયમભ્યંગંપંચવિંશતિઃપલાનાંદ્વિસહસ્રેણમહાસ્નાનંજલેનતત્ પયોદધિધૃતક્ષૌદ્રશર્કરાઘૈસ્ત
તઃક્રમાત્ શિવસ્યસર્પિષાસ્નાનંપ્રોક્તંપલશતેનવૈ તાવનામપુનાચૈવદધ્વાચપયસાપિચ પલ
સાર્ધસહસ્રેણસેનૈવૈક્ષેણેનચ મન્તવાચોળ્ળોદકૈઃશીતોદકૈઃસંસ્નાપયેચ્છિવં શ્રીવિષ્ણુક્ષીરદ
ધ્વાઘૈઃક્રમાદ્દશગુણોત્તરૈઃ સ્નાપયેત્કેચિદ્ધૃત્તુશ્વક્ષીરાઘૈઃપંચમિઃસમૈઃ ॥

લિંગને અભ્યંગ કરાવવો તે પચીસ પળવડે કરાવવો. હાથના યંત્રવડે કાઢેલાં
તિળનાં તેલથી શિવને સ્નાન કરાવવું. સો પળ જળવડે સ્નાન અને પચીસ પળ-
વડે અભ્યંગ કરાવવો. એ હજાર પળપરિમિત જળ લઈ સ્નાન કરાવવું તે મહા-

સ્નાન છે. ત્યાર પછી કમેકરી દૂધ, દહીં, ઘૂત, મધુ, અને ચક્રરાવડે સ્નાન કરાવવું. શિવને સો પળ ઘૂતવડે સ્નાન કરાવવું એમ કહ્યું છે. તેમજ મધ, દહીં, અને દૂધ એ સો સો પળ લઈ સ્નાન કરાવવું. પત્તરસો પળ સેરડીનો રસ લઈ તેવડે સ્નાન કરાવવું. શિવને ઉષ્ણોદક અને શીતળ જળવડે ભક્તિપૂર્વક સ્નાન કરાવવું. વિષ્ણુને પંચામૃત સ્નાન કરાવવું તે કમથી ઉત્તરોત્તર દશગુણુ લેવાં; એટલે દૂધથી દહીં દશગુણુ, દહીંથી ઘૂત દશગુણુ એ પ્રમાણે લેવાં. કોઈ ગ્રંથકાર, દૂધ ઇત્યાદિક પંચામૃત સમાન (સરખાંજ) લઈ સ્નાન કરાવવું, એમ કહેલે છે.

અથશ્રીવિષ્ણવાદિપંચાયતનાનિ વિષ્ણુમધ્યેશિવેભાસ્વસૂર્યાર્વાદિક્રમાત્ શંખૌમધ્યે વિષ્ણુસૂર્યગજાસ્વાર્વાસ્તથાક્રમાત્ ૧ રવૌમધ્યગનેરુદ્રગણેશાચ્યુતશક્તયઃ મધ્યેદેવીવિષ્ણુ શિવગણેશરવ્યઃક્રમાત્ ૨ મધ્યેગણપતિવિષ્ણુશિવસૂર્યવિકાસ્તથા ऐशान्याદિક્રમેणैવપંચાયતનપંચકં ૩ ॥

હવે વિષ્ણુ આદિક પંચાયતન માંડવાની રીત કહેલે છે.

વિષ્ણુપંચાયતન—મધ્યમાં વિષ્ણુ, ઈશાન ખુણે શિવ, અગ્નિ ખુણે ગણપતિ, નૈર્ઋતિ ખુણે સૂર્ય, અને વાયુ ખુણે દેવી એ રીતે સ્થાપવું. શિવપંચાયતન—મધ્યમાં શિવ, ઈશાને વિષ્ણુ, અગ્નિ ખુણે સૂર્ય, નૈર્ઋતે ગણપતિ, વાયુ ખુણે દેવી એ પ્રમાણે સ્થાપવું. સૂર્યપંચાયતન—મધ્યમાં સૂર્ય, ઈશાન ખુણાથી કમે કરી શિવ, ગણપતિ, વિષ્ણુ અને દેવી એ પ્રમાણે સ્થાપવાં. દેવીપંચાયતન—મધ્યમાં દેવી, ઈશાન ખુણાથી વિષ્ણુ, શિવ, ગણપતિ અને સૂર્ય કમથી સ્થાપવા. ગણપતિ-પંચાયતન—મધ્યમાં ગણપતિ, ઈશાન ખુણાથી વિષ્ણુ, શિવ, સૂર્ય અને દેવી એ કમથી સ્થાપવાં. એ રીતે ઈશાનાદિ કમવડેજ પાંચ પંચાયતન માંડવાનો કમ જાણવો.

પંચાયતન.

શંકર	ગણેશ	વિષ્ણુ	સૂર્ય	શિવ	ગણેશ	વિષ્ણુ	શિવ	વિષ્ણુ	શિવ
૨	૩	૨	૩	૨	૩	૨	૩	૨	૩
વિષ્ણુ		શિવ		સૂર્ય		દેવી		ગણેશ	
૧		૧		૧		૧		૧	
દેવી	સૂર્ય	દેવી	ગણેશ	દેવી	વિષ્ણુ	સૂર્ય	ગણેશ	દેવી	સૂર્ય
૬	૪	૬	૪	૬	૪	૬	૪	૬	૪

અથકેશવાદિચતુર્વિંશતિમૂર્તિનિર્ણાયકવોપદેવશ્લોકઃ સિંધૌવ્યાઘ્રયાતઃ તસ્માયસંગ્રહઃ કેશવાદેશ્વતુર્વાહોર્દક્ષિણોર્ધ્વક્રમાત્ શંખચક્રગદાપદ્માયુધૈઃકેશવઉચ્યતે ૧ નારાયણઃ પદ્મગદાચક્રશંખાયુધૈઃક્રમાત્ માધવશ્ચક્રશંખાભ્યાંપદ્મેનગદયામન્વેત્ ૨ ગોવિંદોગદ્યાપદ્મ

શંખચક્રૈઃક્રમાદ્રવેત્ વિષ્ણુઃપદ્મેનશંખેનચક્રેણગદયાક્રમાત્ ૩ શંખપદ્મગદાચક્રૈર્મધુસૂદન
 રીરિતઃ ત્રિવિક્રમોગદાચક્રશંખપદ્મૈરનુક્રમાત્ ૪ વામનઃશંખચક્રાભ્યાંપદ્મેનગદયાપિચ
 ચક્રેણગદયાશંખપદ્માભ્યાંશ્રીધરઃસ્મૃતઃ ૫ હૃષીકેશઃસ્મૃતશ્ચક્રપદ્મશંખગદાયુધૈઃ પદ્મના
 મઃપદ્મચક્રગદાશંખૈઃક્રમાત્સ્મૃતઃ ૬ દામોદરઃશંખગદાચક્રપદ્મૈરુદીર્યેતે સંકર્ષણઃશંખપદ્મ
 ચક્રાયુધગદાયુધૈઃ ૭ વાસુદેવશ્ચક્રગદાપદ્મશંખાઘ્યલક્ષણૈઃ પ્રદુમ્નઃસ્વાચ્છંશંખગદાપદ્મચ
 ક્રૈઃક્રમાદૃતૈઃ ૮ અનિરુદ્ધોગદાશંખપદ્મચક્રૈરનુક્રમાત્ પદ્મશંખગદાચક્રાયુધૈઃસ્વાતુરુષો
 ત્તમઃ ૯ અધોક્ષજોગદાશંખચક્રપદ્મૈઃકરસ્થિતૈઃ નરસિંહઃપદ્મગદાશંખચક્રાયુધૈર્મૈવેત્ ૧૦
 અચ્યુતઃપદ્મચક્રાભ્યાંશંખેનગદયાક્રમાત્ જનાર્દનશ્ચક્રશંખગદાપદ્મશાસ્ત્રવાહુમિઃ ૧૧ ઉપેન્દ્રો
 ગદયાચક્રપદ્મશંખાન્નિવૈઃકરૈઃ ચક્રપદ્મગદાશંખૈઃકરસ્થૈઃસ્વાત્ક્રમાદ્ભરિઃ ૧૨ શ્રીહૃષ્ણ
 ય્યોગદાપદ્મચક્રશંખૈર્મનોવિભુઃ શતેપ્રોક્તાઃકેશવાદિચતુર્વિંશતિમૂર્તયઃ ૧૩ ॥

હવે કેશવાદિ ચોવીસ મૂર્તિના નિર્ણયનો ઓપદેવે કરેલો શ્લોક નિર્ણયસિંધુમાં
 વ્યાખ્યાસહિત લખેલો છે, તેનો છઠ્ઠાં સંગ્રહ કરીએ છીએ. ચાર ભુજયુક્ત એવી
 કેશવાદિ ચોવીસ મૂર્તિના ચારે હાથમાં ચાર આયુધનાં ઉલટ પાલટપણાથી ચોવીસ
 મૂર્તિ જાણવી, અને તે આયુધનો ક્રમ ઉપરના દક્ષિણ ભુજથી સમજવો. તે આ રીતે—
 ૧ ઉપરના દક્ષિણ હાથમાં શંખ, નીચેના દક્ષિણ હાથમાં ચક્ર, નીચેનાં વામ હાથમાં
 ગદા, અને ઉપરના વામ હાથમાં પદ્મ એ આયુધે યુક્ત તે કેશવ. ૨ ઉપરના દક્ષિ-
 ણ હાથમાં પદ્મ, નીચેના દક્ષિણ હાથમાં ગદા, નીચેના વામ હાથમાં ચક્ર, અને
 ઉપરના વામ હાથમાં શંખ એ આયુધે યુક્ત તે નારાયણ. ૩ ચક્ર, શંખ, પદ્મ
 અને ગદા એ આયુધે યુક્ત તે માધવ. ૪ ગદા, પદ્મ, શંખ અને ચક્ર એ આયુધે
 યુક્ત તે ગોવિંદ. ૫ પદ્મ, શંખ, ચક્ર અને ગદાએ યુક્ત તે વિષ્ણુ. ૬ શંખ, પદ્મ,
 ગદા અને ચક્રે યુક્ત તે મધુસૂદન. ૭ ગદા, ચક્ર, શંખ, અને પદ્મેયુક્ત તે ત્રિવિ-
 ક્રમ. ૮ શંખ, ચક્ર, પદ્મ અને ગદાએ યુક્ત તે વામન. ૯ ચક્ર, ગદા, શંખ અને
 પદ્મે યુક્ત તે શ્રીધર. ૧૦ ચક્ર, પદ્મ, શંખ અને ગદાએ યુક્ત તે હૃષીકેશ. ૧૧
 પદ્મ, ચક્ર, ગદા અને શંખેયુક્ત તે પદ્મનાભ. ૧૨ શંખ, ગદા, ચક્ર અને પદ્મે
 યુક્ત તે દામોદર. ૧૩ શંખ, પદ્મ, ચક્ર અને ગદાએ યુક્ત તે સંકર્ષણ. ૧૪
 ચક્ર, ગદા, પદ્મ અને શંખે યુક્ત તે વાસુદેવ. ૧૫ શંખ, ગદા, પદ્મ અને ચક્રે
 યુક્ત તે પ્રદુમ્ન. ૧૬ ગદા, શંખ, પદ્મ, અને ચક્રે યુક્ત તે અનિરુદ્ધ. ૧૭ પદ્મ,
 શંખ, ગદા અને ચક્ર એ આયુધે યુક્ત તે પુરુષોત્તમ. ૧૮ ગદા, શંખ, ચક્ર અને
 પદ્મ એ કમથી હાથમાં આયુધ ધરનારા તે અધોક્ષજ. ૧૯ પદ્મ, ગદા, શંખ અને
 ચક્ર એ આયુધે યુક્ત તે નરસિંહ. ૨૦ પદ્મ, ચક્ર, શંખ અને ગદાએ યુક્ત તે
 અચ્યુત. ૨૧ ચક્ર, શંખ, ગદા અને પદ્મ એ આયુધ દક્ષિણ આદિ બાહુથી ધાર-
 ૨ણ કરનારા તે જનાર્દન. ૨૨ ગદા, ચક્ર, પદ્મ, અને શંખે યુક્ત ભુજવાળા ઉપેન્દ્ર.
 ૨૩ ચક્ર, પદ્મ, ગદા અને શંખ એ કમથી કરમાં આયુધ ધારણ કરનારા તે હરિ.

२४ गदा, पद्म, अक्षर अने शंभे युक्त ते श्रीकृष्ण ज्ञातुवा. अे प्रभाणे आधुध धारणने अनुसारे केशवादि योवीस भूति कही.

अथसिंधुनुसारेणदेवप्रतिष्ठाप्रयोगः यजमानोद्वादशादिहस्तमंडपंकृत्वाभ्राग्रेयेपूर्वतोवा हस्तमात्रंकुंडस्थंडिलंवाकृत्वाभ्येवेदीतदुपरिस्वतोभद्रंग्रहचिकीर्षायांपूर्वतःईशान्यावाग्रह वेदींप्रासादसंस्कारेमंडपसंस्कारेवाचिकीर्षितेनैर्ऋतेवास्तुपीठंकृत्वा अस्यामूर्तौलिंगेवादेवता सान्निध्यार्थीदीर्घापूर्लक्ष्मीसर्वकामसमृद्धयक्षय्यसुखकामोमुक्तदेवमूर्तिप्रतिष्ठांकरिष्येइतिसंकल्प्यस्मिन्वाचनादिनांदीश्राद्धान्तेआचार्यवृत्वाष्टौचतुरोवाकृतिजोवृत्वापूजयेत् आचार्योय दत्रेनिसर्षेपान्विकीर्षापोहिष्ठेतिकुशोदकैर्भूमिंप्रोक्ष्य देवाभ्यांनुपातुधानाभ्यभ्यांनुविष्णो देवयज्ञंनरक्षस्वेतिभूमौप्रादेशंकृत्वामंडपप्रतिष्ठांकृत्वाभक्त्यावामूर्तिपंचगव्यंहिरण्यवद्गूर्वा श्वत्थपलाशपर्णीन्युदकुंभेप्रक्षिप्य तामिरिद्रारापोहिष्ठेतिसृष्टिंहिरण्यवर्णाःशुचयःपावका यानुजातःकश्यपोयास्विद्रः अग्निंयागर्भदधिरेविरूपास्तानभ्रापःशःस्योनाभवंतु १ यासा ाजावरुणोयातिमभ्येसत्यानृतेभवपश्यंजनानां मधुश्चुतःशुचयोपाःपावकास्ता० २ या सांदेवादिविरुण्वंतिभक्ष्याभ्रंतिरक्षेबहुधाभवन्ति याःपृथिवीपयसोदंतिशुक्रास्तान० ३ शि वेनमाक्षक्षुषापश्यतापःशिवयातनुवोपस्पृशतत्त्वचंमे सर्वाःअग्निंरप्सुषदोहुवेवोमपिवर्चो बलमोजोनिधत्त ४ पवमानःसुवर्जनः पवित्रेणविचर्षणिः यःपोतासपुनातुमा पुनंतुमादे वजनाः पुनंतुमनवोधिपा पुनंतुविश्वभायवः जातवेदःपवित्रवत् पवित्रेणपुनाहिमा शुक्ले णदेवदीद्यात् अग्नेक्रत्वाक्रतूधनु १ यत्तेपवित्रमर्चिषि अग्नेविततमंतरा ब्रह्मतेनपुनीमहे उ भाभ्यादेवसवितः पवित्रेणसवेनच इदंब्रह्मपुनीमहे वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागान् यस्यैववही स्तनुवोवीतपृष्टाः तयामदंतःसधमाद्येषु वयस्यामपतयोरपीणां २ वैश्वानरोरहिमभिर्मा पुनातु वातःप्राणेनेषिरोमयोभूः द्यावापृथिवीपयसापयोभिः क्रूनावरीयज्ञियेमापुनीतां बृह द्भिःसवितस्तुभिः वषिष्ठैर्देवमन्मभिः अग्नेदक्षैःपुनाहिमा येनदेवाअपुनन् येनापोदिव्यंक शः तेनदिव्येनब्रह्मणा ३ इदंब्रह्मपुनीमहे यःपावमानीरभ्येति ऋषिभिःसंभृतःसं सर्व सपूनमश्रानि स्वदितंमातरिश्वना पावमानीर्योअभ्येति ऋषिभिःसंभृतःसं तस्मैसरस्वती दुहे क्षीरःसर्पिर्मधूदकं पावमानीःस्वस्त्ययनीः ४ सुदुघाहिपयस्वतीः ऋषिभिःसंभूतोरसः ब्राह्मणेवमृतःहितं पावमानीर्दिशंतुनः इमंलोकमथोभ्रमुं कामान्त्समर्थयंतुनः देवीर्देवैः समाभूताः पावमानीःस्वस्त्ययनीःसुदुघाहिघृतश्चुतः ऋषिभिःसंभूतोरसः ५ ब्राह्मणेवमृतःहितं येनदेवाःपवित्रेण आत्मानंपुनन्तेसदा तेनसहस्रधारेण पावमान्यःपुनंतुमा प्राज्ञाप त्यपवित्रं शतोद्यामधिरण्यमयं तेनब्रह्मविदोवयं पूतंब्रह्मपुनीमहे इंद्रःसुनीतीसहमापुनानु सोमःस्वस्यावरुणःसमीच्या यमोराजाप्रमृणाभिःपुनातुमा जातवेदामूर्जयंत्यापुनानु ६ इ त्यनुवाकेनचाभिषिच्यव्याहृतिभिरिदंविष्णुरितिचफलवद्गूर्वाःसमर्प्य रक्षोहणमितिदेवह स्तेकंकर्णबन्धावाससाच्छाद्य अवतेहेलोउदुत्तममितिजलेधिवासयेत् ॥

हवे निर्णयसिंधुमां कल्या प्रभाणे देवप्रतिष्ठानो प्रयोग केलेछे.

यजमाने आर छत्यादि हाथना प्रभाणुनो मंडप करी अग्नि कोणुमां अथवा

પૂર્વ દિશામાં એક હાથ પ્રમાણનો કુંડ અથવા સ્થંડિળ કરી મંડપના મધ્ય ભાગમાં વેદી કરી તે ઉપરે સર્વતોભદ્ર મંડળ કરવું. અહ કરવાની ઇચ્છા હોય તો પૂર્વ અથવા ઈશાન દિશામાં અહસ્થાપનમાટે વેદી કરવી. પ્રાસાદ (દેવાળય) નો અથવા મંડપનો સંસ્કાર કરવો હોય તો નૈઋત્ય દિશામાં વાસ્તુપીઠ કરી યજમાને “અસ્માં મૂર્તૌ લિંગે વા દેવતાસાન્નિધ્યાર્યં દીર્ઘાપુર્લક્ષ્મીસર્વકામસમૃદ્ધશક્ત્યમુલ્કામોઽ મુકદેવમૂર્તિપ્રતિષ્ઠાં કરિષ્યે,” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી પુણ્યાહવાચન અને નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી આચાર્યનું વરણ કરી આઠ અથવા ચાર કલ્તિજ વરાવી તેમની પૂજા કરવી. પછી આચાર્યે “યદ્વજ્રમ” એ મંત્ર લણી પૂર્વાદિક આઠે દિશામાં સર્સવ છાંટી “આપોહિષ્ઠામ” એ મંત્રવડે કુશોદકથકી પૃથ્વી ઉપરે પ્રોક્ષણ કરી “દેવા આયાંતુ, યાતુધાના અપયાંતુ, વિષ્ણો દેવવજ્રનં રક્ષસ્વ,” એ વાક્ય લણી પૃથ્વી ઉપરે પ્રાદેશ (એ નામનો હાથનો આકાર) કરવો. પછી મંડપની પ્રતિષ્ઠા કરી અથવા ન કરી મૂર્તિને પંચગવ્ય, સુવર્ણ, યવ, દુર્વા, અશ્વત્થ, (પિપળો) અને ખાખરાનાં પાન એટલા પદાર્થો જળના કળશમાં નાખી તે જળવડે સ્નાન કરાવવું. તે સ્નાનના મંત્ર—“આપોહિષ્ઠા ઋચા ૩, હિરણ્યવર્ણાશુચયઃ” ઇહાંથી પ્રારંભ કરી “જાનવેદામૂર્તિર્જંઘ્યાપુનાતુ” ઇહાં પર્યંત એ અનુવાકવડે અભિષેક કરી વ્યાહતિ મંત્ર અને “ઈદંવિષ્ણુમ” એ મંત્રવડે કૃળ, યવ, દુર્વા એ પદાર્થો દેવને અર્પણ કરવા. પછી “રક્ષોહર્ણમ” એ મંત્ર લણી દેવના હાથમાં કંકણ બાંધી વસ્ત્રવડે દેવને આચ્છાદન કરવું. પછી “અવતેહેલોમ, ઉતુત્તમંમ” એ બે મંત્ર લણી દેવને જળમાં સુવાડી રાખવા.

અથચલપ્રતિષ્ઠાયામગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યધ્યાત્વાગ્રહાદિપક્ષેગ્રહાનુવાસ્તુદેવતાશ્ચપ્રતિષ્ઠાપ્વાન્વાદ ધ્યાત્ ચક્ષુષીઆઙ્મેત્યંતેગ્રહાદિહોમપક્ષેગ્રહાનધિદેવતાદીંશ્વસમિચ્ચર્વાઙ્મેનવાસ્તુપીઠદેવ તાશ્વાન્વાધાનેઽદિદ્રિશ્યંદંત્રંપૃથિર્વીશર્વંઅગ્નિંઅગ્નિમૂર્તિપશુપતિયમંયજમાનમૂર્તિંઉપ્રંનિક્રાંતિંસૂર્ય મૂર્તિંરુદ્રંવરુણંજલમૂર્તિંભવંશાપુંવાપુમૂર્તિંઈશાનંકુવેરંસોમમૂર્તિંમહાદેવંઈશાનં આકાશંભીમંએ તાઃલોકપાલમૂર્તિમૂર્તિપતિદેવતાઃપલાશોદુંબરાશ્વત્થશમ્પપામાર્ગસમિદ્ધિઃઆઙ્યાહુતિમિસ્તિ લાહુતિમિશ્ચપ્રતિદૈવતંપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટાષ્ટસંખ્યાકાભિઃસ્થાપ્ય દેવતામમુકાંપલાશોદુંબરાશ્વત્થ શમ્પપામાર્ગસમિત્તિલચર્વાઙ્મેઃપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરસહસ્રમષ્ટોત્તરશતમષ્ટાવિંશતિસંખ્યાયાવા અગ્નિર્થતુર્ભિરિત્યનુવાકેનવિશ્વાન્દેવાંસ્તિલાઙ્યાભ્યાંદશદશાહુતિભિઃ એવંદ્વિતીયેપર્યાયેનાએ વદેવતાસ્તત્સંસ્થાકૈસ્તૈરેવદ્રવ્યૈરેવંતૃતીયે પર્યાયે એનાએવદેવતાસ્તત્સંસ્થાકૈસ્તૈરેવદ્રવ્યૈર્દ્રાદિમંડલદેવતાસ્તિલાઙ્યાહુતિભિઃપ્રતિદૈવતંદશદશસંખ્યાકાભિઃશેષેણસ્વિષ્ઠકૃતમિત્યાદિ શૂર્પેપ્રધાનદેવતાર્થતૂર્ણાંચતુરોમુષ્ઠીન્નિરૂપ્યહોમપર્યાયંગૃહીત્વાતથૈવપ્રોક્ષ્યગોક્ષીરેનીવારચ્છંદં શ્રપયેદાંજ્યભાગતિયજમાનઃ ઇદમુપકલ્પિતમન્વાધાનોક્તદ્રવ્યજાતમન્વાધાનોક્તાહુતિસં સ્થાપર્યાયમન્વાધાનોક્તાભ્યોલેક્ષ્યમાણાભ્યોદેવતાભ્યોસ્તુનમમેતિત્યાગંકુર્વાન્ ગૃહસિદ્ધાન્ના દિનાગ્રહાદિહોમંવિધાયલોકપાલમૂર્તિમૂર્તિપતિભ્યઃસર્ગિયંચંકંકતિલાઙ્મેચજ્જુહુવાત્ પ્રતિદ્રવ્ય હોમાંતેદેવંપાદનાભિશિરસિસ્પૃશોન્ આઙ્યહોમેચોત્તરઃસજલકુંભેસંપાતાન્નયેન્ તેષામંત્રાઃ

ઇંદ્રાયેદોહતીંદ્રસ્યસ્પોનેતિપૃથિવીમૂતેઃ અગ્નિરેભ્યશ્વતિતત્પતેઃશર્વસ્ય અગ્નિઆયાહીત્યમેઃ અગ્નિ
દૂતમિત્યગ્નિમૂતેઃ નમઃશર્વાયચપશુપતયેચેતિપશુપતેઃ યમાયસોમમિતિયમસ્ય અસિદિશીરે
તિયજમાનમૂતેઃ સ્તુહિશ્રુતમિતિતત્પતેરુદ્રસ્ય અસુન્વંતમિતિનિર્ક્રતેઃ આઠુષ્ણેનેતિસૂર્યમૂ
તેઃ યોઠુદ્રોઅગ્રાવિતિતત્પતેરુદ્રસ્ય ર્મમંમેવરુણસ્ય શન્નોદેવીંજલમૂતેઃ નમોભવાયચેતિભ
વસ્ય આનોનિયુદ્ધિઃવાયોઃ વાતઆવાતુવાયુમૂતેઃ તમીશાનંઈશાનસ્ય આપ્યાયસ્વં કુ
વેરસ્ય વયંસોમંસોમમૂતેઃ તત્પુરુષાયંમહાદેવસ્ય અભિત્વાદેઈશાનસ્ય આદિત્પ્રત્નસ્યં
આકાશસ્ય નમઃપ્રાયચેતિમીમસ્ય તતઃસ્થાપ્યદેવમંત્રેણસમિત્પંચકુપાયસચરુતિલાઙ્ગ્યહો
મઃ પ્રતિદ્રવ્યહોમાતેદેવેપાદનાભિશિરઃસ્પર્શઃ દેવમંત્રશ્ચતાંત્રિકોમૂલમંત્રોદેવગાયત્રીવાવૈદિ
કોવાગ્રાહ્યઃ અગ્નિર્યજુર્ભિઃ સવિતાસ્તોમૈઃ ઇંદ્રઃકથામદૈઃ મિત્રાવરુણાવાશિષા અંગિરસો
ધિષ્ણિષ્યૈરંગિભિઃ મરુતઃસદોહવિર્ધાનાભ્યાં આપઃપ્રોક્ષણીભિઃ ઔષધયોર્બર્હિષા અદિતિર્વે
દ્યા સોમોદીક્ષયા ત્વષ્ટેધ્મેન વિષ્ણુર્પયજેન વસવઆઙ્યેન આદિત્વાદક્ષિણાભિઃ વિશ્વેદેવા
ઋર્જા પૃષાસ્વગાકારેણ વૃહસ્પતિઃપુરોધસા પ્રજાપતિરુદ્રીથેન અંતરિક્ષંપવિત્રેણ વાયુઃપાત્રેઃ
અહઃશ્ચદ્વયાસ્ત્રાહેત્યનુવાકેનતિલાઙ્ગ્યયોર્દશદશાહુતયઃ તતોદેવસ્યપાદૌસ્પૃશેન્ સંપાતજલે
નદેવમભિધિચેત્ ॥

ત્યાર પછી કર્તવ્ય વિધિ—ચળ પ્રતિમા હોય તો અગ્નિ સ્થાપન કરી અગ્નિનું
ધ્યાન કરી અહસ્થાપન ઇત્યાદિક પક્ષ હોય તો નવઅહ, વાસ્તુ દેવતા એમનું સ્થા
પન કરી અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે—“ચક્ષુષી આઙ્યેન” એટલું કહ્યા પછી
અહાદિકનો હોમ કરવો હોય એ પક્ષવિષે અહ અને અધિદેવતા ઇત્યાદિકનો સમિ
ધ, ચર, આન્ય એ દ્રવ્યવટે અને વાસ્તુપીઠના દેવતાઓનો પણ અન્વાધાનવિધે
ઉદ્દેશ કરી “ઇંદ્રં પૃથિવીં શર્વં અગ્નિં અગ્નિમૂતેં પશુપતેં યમં યજમાનમૂતેં ડ્રમં નિર્ક્રતેં
સૂર્યમૂતેં રુદ્રં વરુણં જલમૂતેં ભવં વાયુવાયુમૂતેં ઈશાનં કુવેરં સોમમૂતેં મહાદેવં
ઈશાનં આકાશં મીમં એતાઃલોકપાલમૂર્તિમૂર્તિપતિદેવતાઃપલાશોદુંવરાશ્વત્થશમ્વપામાર્ગસ
મિદ્ધિઃઆઙ્યાહુતિમિસ્તિલાહુતિમિશ્ચ પ્રતિદૈવતં પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરસહસ્રમષ્ટોત્તરશતમષ્ટા
વિંશતિસંખ્યયા વા અગ્નિર્યજુર્ભિરિત્યનુવાકેન વિશ્વાદેવાંસ્તિલાઙ્ગ્યાભ્યાં દશદશાહુતિભિઃ
એવં દ્વિતીયે પર્યાયે એતાએવદેવતાસ્તત્ત્સંખ્યાકૈસ્તૈરેવદ્રવ્યૈ રેવંતૃતીયે પર્યાયે એતાએવદેવતા
સ્તત્ત્સંખ્યાકૈસ્તૈરેવ દ્રવ્યૈર્બ્રહ્માદિમંડલદેવતાસ્તિલાઙ્ગ્યાહુતિભિઃ પ્રતિદૈવતં દશદશસં
ખ્યાકામિઃ શોષેણ સ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી સૂપડામાં
પ્રધાન દેવતામાટે મંત્ર રહિત ચાર મુંડિ નીવાર (દેવધાન્ય+સામો) લઈ પછી
હોમવિષે (ચર) પૂરો થાય એ પ્રમાણે લઈ મંત્ર રહિત પ્રોક્ષણ કરી ગાયનાં દૂધ
માં નીવાર ચર રાંધવો. આન્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી યજમાને “ઈદમુપકલ્પિ
તમન્વાધાનોક્તદ્રવ્યજાતમન્વાધાનોક્તાહુતિસંખ્યાપર્યાપ્તમન્વાધાનોક્તાભ્યોયક્ષ્યમાણાભ્યો
દેવતાભ્યોસ્તુ ન મમ” એ પ્રમાણે ત્યાગ કરવો. ઘરમાં રંધિલાં અન્નાદિકવટે અહા
દિકનો હોમ કરી લોકપાળમૂર્તિ અને મૂર્તિપતિને ઉદ્દેશે પાંચ પ્રકારનાં સમિધ
(પળાશ, ધુલર, પીપળો, શમી, અને અંધાડો), તિલ અને આન્યનો હોમ કરવો.

તાભ્યંગમુદ્ગર્નનમુષ્ણોદકૈનક્ષાલનંચકૃત્વાગંધંદત્વાસંપાતોદકૈરભિષિચ્ય સપ્તૃવૈશ્વતુર્ભિઃકું
 મૈઃક્રમેણાપોહિષ્ઠાં યોવં તસ્માં આકલશેષું ઇતિસંસ્નાપ્યસમુદ્રજ્યેષ્ઠેતિચતસૃભિરાકલ
 શેષ્વિતિચમિલિતચતુઃકુંભૈઃસંસ્નાપ્ય ઔદુંબરાદિપીઠેર્ચામુપવેશ્યપરિતોષ્ટદિસુસજ્જલકુંભેષુગં
 ધપુષ્પદૂર્વાઃક્ષિપ્ત્વાયુકુંભેસપ્તમૃદઃ દ્વિતીયેપુષ્કરપર્ણશમીવિકંકતાસ્મંતકત્વચઃપલ્લવાંશ્ચ તૃ
 તીયેસપ્તધાન્યં ચતુર્થેપંચરત્નં પંચમેફલપુષ્પાણિ ષષ્ઠેકુશદૂર્વાલોચનાઃ સપ્તમેસંપાતોદકં
 અષ્ટમેસર્વોષધીઃક્ષિપ્ત્વાક્રમેણાપોહિષ્ઠેતિત્રિભિઃ હિરણ્યવર્ણાઃશુચયદિતિચતુર્ભિઃપવમાનાનુ
 વાકૈનચાભિષિચ્ય એકકુંભેશમીપલાશવટલદિરશિલ્વાશ્વત્થવિકંકતપનસામ્રાશિરશિષોદુંબરા
 નાંપલ્લવાનૂકાવાયાંશ્ચક્ષિપ્ત્વાશ્વત્થેવદત્પભિષિચ્યપંચરત્નોદકૈનહિરણ્યવર્ણાઃશુચયદિતિસંસ્ના
 પ્યવાસસીદત્વોપરિવિતાનંવર્ધંતિકેચિન્ ॥

એજ રીતે બીજા પર્યાયવડે હોમ કરી દેવની નાભિને સ્પર્શ કરવો. ત્રીજા પર્યાયવડે
 હોમ કરીને દેવનાં મસ્તકને સ્પર્શ કરવો. એક એક પર્યાયવિષે સંપાતવડે દેવને
 અભિષેક કરવો. એક પર્યાયવિષે આહુતિની સંખ્યા—ખાખરાનાં સમિધ ૧૯૨,
 ધુલ્લરનાં સમિધ ૧૯૨, પીપળાનાં ૧૯૨, શમીનાં ૧૯૨, અધાડાનાં ૧૯૨, આ-
 ન્યાહુતિ ૧૯૨, તિલાહુતિ ૧૯૨, સ્થાપન કરવાયોગ્ય દેવતાનો અઠાવીસ હોમ
 કરવો હોય તો એ પક્ષવિષે પાંચ સમિધની ૧૪૦ આહુતિ, ચર, આન્ય અને તિળ
 એમની (એક એકની ૨૮ લેખે) ૮૪, અનુવાકની ૨૦, એ સધળી મળી ૧૫૮૮
 થાયછે. તથા પર્યાય મળી ૪૭૬૪ આહુતિ છે. એ પ્રમાણે હોમ કરી પ્રતિમાની શુદ્ધિ
 કરવી. દેવને નમસ્કાર કરી “સ્વાગતં દેવદેવેશ, વિશ્વરૂપનમોસ્તુને ॥ શુદ્ધેષિ ત્વદ-
 ધિષ્ઠાને, શુદ્ધિ કુર્મેઃ સહસ્વ તાં ” એ રીતે પ્રાર્થના કરી ઋત્વિજ સહિત આચાર્ય
 “ ઋત્વિષ્ઠવ્રજ્ઞણસ્પતેનં ” એ મંત્રવડે દેવને હઠાવી અગ્ન્યુતારણ કરવું. તે આ રીતે—
 “અગ્નિઃસર્તિં” એ સૂક્તનો અગ્નિપદે રહિત પાઠ કરી દ્રુરી અગ્નિપદે સહિત પાઠ
 કરવો. એ રીતે અષ્ટથત (૮૦૦ આઠસો) અથવા અઠાવીસ વાર પાઠ કરતાં જળ
 દેવ ઉપર રેડવું. ત્યાર પછી મૃત્તિકા અને જળવડે મૂર્તિને ખાર વાર પ્રક્ષાળન કરી
 મંત્રોચ્ચારપૂર્વક પંચગવ્ય કરી “પયઃપૃથિવ્યાં પયઃપ્રોષધીષુ પયોદિધ્યંનરિક્ષે પયોધાઃ ॥
 પયસ્વતીઃપ્રદિશઃ સંતુમહ્યં ॥ આચોરાજ્ઞાનં” એ મંત્રવડે સ્નાન કરાવી “આપ્યાપસ્વં”
 ઇત્યાદિક પાંચ મંત્રવડે દેવને પંચામૃતે સ્નાન કરાવવું. લિંગ હોય તો “નમસ્તેકદ્રઃ”
 એ આઠ મંત્રવડે સ્નાન કરાવી; ધૃતનો અભ્યંગ, ઉદ્ગર્તન (સુગંધિ ચૂર્ણનું લેપન),
 અને ઉષ્ણોદકવડે સ્નાન કરાવી, ચંદન ધરાવી, સંપાતોદકવડે અભિષેક કરી, પલ્લવ
 (પંચ પલ્લવ) સહિત ચાર ડુંભવડે કમે કરી “આપોહિષ્ઠાં, યોવં, તસ્માં, આકલ-
 શેષં” આ મંત્રવડે સ્નાન કરાવવું. પછી “સમુદ્રજ્યેષ્ઠાં” એ ચાર ઋચા અને
 “આકલશેષં” એ એક ઋચા મળી પાંચ ઋચાવડે, એક સમયે ચાર ડુંભવડે સ્નાન
 કરાવી ધુલર ઇત્યાદિકના પીઠ (પાટ) ઉપર પ્રતિમાને બેસારી દેવની ચારેમેર પૂ-
 વાદિ આઠ દિશામાં જળપૂર્ણ ડુંભ રાખી તેમાં ગંધ, પુષ્પ, દૂર્વા એ પદાર્થ નાખી
 પ્રથમ ડુંભમાં સમમૃત્તિકા; બીજામાં કમળપત્ર, શમી, વિકંકત (વેદેકળો) અશ્મંતક

(આપટો) એમની ત્વચા (ઉપરની છાલ) અને પાન; ત્રીજા કુંભમાં સમધાન્ય; ચોથામાં પંચરત્ન (સુવર્ણ, હીરો, નીલમ, પરવાળું, અને મોતી); પાંચમા કુંભમાં કૃળ અને પુષ્પ; છઠ્ઠા કુંભમાં કુશ, દૂર્વા, અને ગોરોચન; સાતમા કળશમાં સંપાતોદક; અને આઠમા કુંભમાં સર્વોપધિ, એ પ્રમાણે આઠ કળશમાં પદાર્થો નાખી કમથી “આપોદિષ્ટાં” મંત્ર ૩, “હિરણ્યવર્ણાઃશુચ્યઃ” મંત્ર ૪, અને “યવમાનાનુવાક” ૧ એ આઠ મંત્ર ભણી આઠ કળશનાં જળવડે અભિષેક કરી એક કળશમાં શમી, ખાખરા, વડ, ખેર, ખીલિ, પીપળો, વિકંકત, ફલુસ, આંબો, સરસડો અને ઘુલર એમનાં પાન તથા રસ નાખી “અશ્વત્થેવ” એ મંત્રવડે અભિષેક કરી પંચરત્ન સંબંધી જળવડે “હિરણ્યવર્ણાઃશુચ્યઃ” એ મંત્ર ભણી સ્નાન કરાવી દેવને બે વસ્ત્ર અર્પણ કરી દેવની ઉપરે ઉઠેલાએક મનુષ્ય ચંદરવો ખાંધે.

યજ્ઞોપવીતગંધપુષ્પધૂપદીપાન્દત્વા હિરણ્યગર્ભઃ ૦ ૧ યઆત્મદા ૦ ૨ યઃપ્રાણતો ૦ ૩ યસ્યેમે ૦ ૪ યેનદ્યૌ ૦ ૫ યંકંદસી ૦ ૬ આપોહયન્ ૦ ૭ યશ્ચિદાપો ૦ ૮ ઇત્યષ્ટૌપીઠદીપાન્દત્વાસુવર્ણશલાકપાતૈઃસપાત્રસ્થંમધુધૃતંચગૃહીત્વાચિત્રંદેવાનાં ૦ તેજોસિ ૦ શુકમસ્ય મૃતમસિધામનામાસિપ્રિયંદેવાનામનાધૃતંદેવયજનદતિમંત્રાભ્યાં ઔનમોભગવતેતુભ્યંશિવાય હરયેનમઃ હિરણ્યરેતસેવિષ્ણોવિશ્વરૂપાયતેનમદતિચદક્ષિણસવ્યેદેવનેત્રેમંત્રાવૃત્પાલિષ્વેત્ અંજંતિત્વેત્યંજનેનાહૃત્વા દેવસ્યત્વાસવિતુઃપ્રસવે ૦ ઇંદ્રસ્યેંદ્રિયેનાનઝમીતિમધ્વાડ્યશર્કરાધિરહૃત્વાઅંજનેનપુનરંજયેત્ તતઆદર્શમદયાદિદર્શયેત્ અત્રકર્તાચાર્યાયગામૃતિગ્મ્યોદક્ષિણાં દદ્યાત્ આચાર્યઃપ્રત્યૃચમાદૌપ્રણવંવદન્પુરુષસૂક્તેનસ્તુત્વાવંશપાત્રસ્થપંચવર્ણોદનેનદેવંત્રીરાજયિત્વારુદ્રાયચતુષ્પથાદૌદદ્યાત્ મંત્રસ્તુ ઔનમોરુદ્રાયસર્વભૂતાધિપતયેદીપ્તશૂલધરાયોમાદયિતાયવિશ્વાધિપતયેરુદ્રાયવૈનમોનમઃ શિવમગર્હિતંકર્માસ્તુસ્વાહેતિ અશ્વત્થપર્ણેભૂતેભ્યો નમરાતિ ॥

પછી યજ્ઞોપવીત, ચંદન, પુષ્પ ધૂપ, દીપ દેવને અર્પણ કરી “હિરણ્યગર્ભઃ ૦ ૧, યઆત્મદા ૦ ૨, યઃપ્રાણતો ૦ ૩, યસ્યેમે ૦ ૪, યેનદ્યૌ ૦ ૫, યંકંદસી ૦ ૬, આપોહયન્ ૦ ૭, યશ્ચિદાપો ૦ ૮,” એ આઠ મંત્ર ભણી આઠ દીપ દેવના પીઠ ઉપરે બેડી સુવર્ણની શાળાકા (સળી) વડે ધાતુપાત્રમાં રહેલાં મધ અને ઘૃત ગ્રહણ કરી “ચિત્રંદેવાનાં ૦, તેજોસિ ૦” એ બે મંત્ર અને “ઔનમો ભગવો તુભ્યં, શિવાય હરયે નમઃ ॥ હિરણ્યરેતસે વિષ્ણો, વિશ્વરૂપાય ને નમઃ” એ મંત્ર, એ રીતે ત્રણ મંત્રવડે દેવનાં દક્ષિણ અને વામ નેત્રવિષે મંત્રોની આવૃત્તિ (બીજી વાર ભણવા) પૂર્વક આંજવાં. “અંજંતિત્વા ૦” એ મંત્ર ભણી દેવનાં નેત્રવિષે કાજળ આંજી “દેવસ્યત્વાસવિતુઃપ્રસવે ૦ ઇંદ્રસ્યેંદ્રિયેનાનઝમિ” એ મંત્રવડે મધ, ઘૃત અને સાકર આંજી કરી કાજળ આંજવું. પછી આરીસો ખતાવી ભક્ષ્ય (ભોજન કરવા યોગ્ય) પદાર્થ અર્પણ કરવા. આ દેવપ્રતિષ્ઠાવિષે યજ્ઞમાને આચાર્યને ગૌદાન અને ઋત્વિજનેને દક્ષિણા દેવી. આચાર્યે એક એક મંત્રના આદ્યમાં ઔંકારનો ઉચ્ચાર કરતાં પુરુષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી વાંસનાં પાત્ર-

વિષે પાંચ રંગવાળા ચોખ્ખા પૂરી તેવડે દેવની આરતી કરી તે અત્ર ચોવાટાવિષે રુદ્રને નિમિત્તે દેવું (મુકવું). તેનો મંત્ર—“ઐનમોરુદ્રાયસર્વભૂતાધિપતયેદીતશૂલધરોયા-
માદયિતાયિશ્વાધિપતયેરુદ્રાયવૈનમોનમઃ ॥ શિવમગહિતંકર્માસ્તુસ્વાહા.” પિપ્પળાનાં
પાન ઉપરે “ભૂતેભ્યો નમઃ” એમ કહી અત્ર દેવું.

અથાચાર્યઃ સર્વતોમદ્રેદેવતાઆવાહયેન્ મધ્યેબ્રહ્માણંપૂર્વાદિદિશુદંદ્રાદિલોકપાલાન્દશા
નંદ્રાણંતરારાલેપુવસૂન્ ૧ રુદ્રાન્ ૨ આદિત્યાન્ ૩ અશ્વિનૌ ૪ વિશ્વાનદેવાન્ ૫ પિતૃન્
૬ નાગાન્ ૭ સ્કંદવૃષૌ ૮ વ્રજ્જેશાનાર્ણતરારાલેષુ દક્ષં ૧ વિષ્ણું ૨ દુર્ગાં ૩ સ્વધાકારં
૪ મૃત્યુરોગાન્ ૫ સમુદ્રાન્સરિતઃ ૬ મરુતઃ ૭ ગણપતિં ૮ મધ્યેપૃથિવીમેઠંસ્થાપ્યદેવંચા
વાહ્ય પ્રાગાદિષુ વજ્રંશક્તિદંડંહજ્રૂંપાશંઅંકુશંગદાંશૂલં તદ્વાહ્યેગૌતમંભરદ્વાજંવિશ્વામિત્ર
કશ્યપંજમદગ્નિવાસિષ્ઠમત્રિઅંધર્તાંચ તદ્વાહ્યેનવગ્રહાન્ તદ્વાહ્યેર્દેવીકૌમારીંબ્રાહ્મીંવારાહીં
ચામુંડાંવૈષ્ણવીંમાહેશ્વરીંવૈનાયકીં૧તાનામભિરાવાહ્યસંપૂજ્ય પ્રતિમાયાદેવંતન્મંત્રેણાવાહ્યમં
ંડલમધ્યેપ્રતિમાંસુપ્રતિષ્ઠિતોભવેતિનિવેશ્યસંપૂજ્યવન્હૌમંડલદેવતાનાંનામભિસ્તિલાઙ્ગ્યેનદશં
દશાહુતીર્હુત્વાપુષ્પાંજલિસમર્પ્ય નમોમહદિતિદેવંત્વામંડલાદુત્તરતઃસ્વસ્તિકેમંચકંતદુપરિ
શય્યાંકૃત્વાડત્તિષ્ઠેતિદેવમુત્થાપ્યમંગલઘોષૈઃશય્યાયાદેવમુપવેશ્ય પુરુષસૂક્તોત્તરનારાયણ
ભ્યાંસ્તુત્વાદેવેન્માસંકુર્યાત્ તથાહિ પુરુષાત્મનેનમઃ પ્રાણાત્મનેં પ્રકૃતિતત્વાયં બુદ્ધિત
ત્વાયં અર્હંકારતત્વાયં મનસ્તત્વાયં હતિસર્વોગેષુ પ્રકૃતિતત્વાયં બુદ્ધિતત્વાયં હૃદિ
શબ્દતત્વાયં શિરસિ સ્પર્શતત્વાયં ત્વચિ રૂપતત્વાયં હૃદિ એવં હૃદયેવરસગંધશ્રોત્ર
ત્વકચક્ષુર્જિહ્વાગ્રાણવાકૃપાણિપાદપાયૂપસ્થપૃથિવ્યસેજોવાય્વાકાશસત્ત્વરજસ્તમોદેહતત્વા
ભિવિન્યસેન્ તતઃપુરુષસૂક્તાર્થંઋકદૃપંકરયોઃ તદુત્તરદૃપંજાનુનોઃ તદુત્તરદૃપંકત્વોઃ તતઃ
તિષ્ઠોનાભિહૃત્કંઠેષુ તતોદૃપંબાહ્લોઃ તતોદૃપંનાસપોઃ તતોદૃપમક્ષ્ણોઃ અંત્યાંશિરસિ ત
તઃસુખશાયીભવેતિશય્યાયાદેવંસ્થાપયિત્વા મંડલશય્યયોરંતરારાનગંતવ્યમિતિપ્રેષંદંત્વાસ્વિષ્ઠ
દ્વાદિદિહોમશેષંસમાપ્યમંડલદેવતાભ્યોનામભિશ્ચરુણાવલીન્દદ્યાન્ નીવારચરશેષેણદિગ્બલિં
તતોધામંતદતિપૂર્ણાહુતિંજુહુયાન્ હત્યધિવાસનં ॥

પછી આચાર્યે સર્વતોભદ્ર મંડળવિષે દેવતાનું આવાહન કરવું. તે આ રીતે—મ-
ધ્યમાં બ્રહ્મા; પૂર્વાદિ આઠ દિશામાં ઇંદ્રાદિક આઠ લોકપાળ; ઇશાન અને ઇંદ્ર ઇત્યા-
દિક આઠના મધ્ય ભાગવિષે વસુ ૧, રુદ્ર ૨, આદિત્ય ૩, અશ્વિનીકુમાર ૪, વિશ્વે-
દેવા ૫, પિતૃ ૬, નાગ ૭, સ્કંદ અને વૃષ ૮, એ આઠ; બ્રહ્મા અને ઇશાનાદિક આ-
ઠના મધ્ય ભાગવિષે દક્ષ ૧, વિષ્ણુ ૨, દુર્ગા ૩, સ્વધાકાર ૪, મૃત્યુરોગ ૫, સમુદ્ર અને
નદિઓ ૬, વાયુ ૭, ગણપતિ ૮, એ આઠ; મધ્ય ભાગમાં પૃથિવી, મેરુ અને સ્થાપ્ય-
દેવતા એમનું આવાહન કરી પૂર્વાદિક આઠ દિશાઓમાં વજ્ર, શક્તિ, દંડ, ખડ્ગ, પાશ,
અંકુશ, ગદા અને ત્રિશૂળનું સ્થાપન કરવું. તેમનાં બાહ્ય ભાગવિષે ગૌતમ, ભરદ્વાજ,
વિશ્વામિત્ર, કશ્યપ, જમદગ્નિ, વસિષ્ઠ, અત્રિ અને અત્રંધર્તાનું સ્થાપન કરવું. તેમના
બાહ્ય ભાગમાં નવઅંકનું સ્થાપન કરવું. તેમના બાહ્ય ભાગમાં ઐદ્રી, કૌમારી, બ્રાહ્મી,

વારાહી, ચામુંડા, વૈષ્ણવી, માહેશ્વરી, અને વૈનાયકી એમનું નામ મંત્રવડે આવાહન કરી પૂજન કરી પ્રતિભાવિષે તે દેવના મંત્રવડે દેવતું આવાહન કરી તે મૂર્તિને મંડળના મધ્ય ભાગવિષે “સુપ્રતિષ્ઠિતો મય” એમ કહી બેસારવી. પછી તેની પૂજા કરી મંડળદેવતાઓના નામ મંત્રવડે તિળ અને આબ્ય એ એક એક દ્રવ્યની દશ દશ અહુતિ અગ્નિમાં હોમ કરવો. પછી દેવને પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરી “નમોમહત્” એ મંત્રવડે દેવને નમસ્કાર કરી મંડળથી ઉત્તર ભાગમાં સ્વસ્તિક (સાથિયા) ઉપરે મંચક (પલંગ) રાખી તે ઉપરે શય્યા કરી “વત્તિષ્ઠ્ઠ” એ મંત્રવડે દેવને ઉઠાવી મંગલ વાદના શબ્દ પૂર્વક દેવને શય્યા ઉપરે બેસારવા. પછી પુરુષસૂક્ત અને ઉત્તર નારાયણવડે દેવની સ્તુતિ કરી દેવને ન્યાસ કરવા. તે આ રીતે—“પુરુષાત્મને નમઃ, પ્રાણાત્મને, પ્રકૃતિત્વાય, બુદ્ધિત્વાય, અહંકારત્વાય, મનસ્ત્વાય” એ રીતે સર્વ અંગવિષે ન્યાસ કરવા. “પ્રકૃતિત્વાય, બુદ્ધિ ત્વાય, હૃદિ; શબ્દત્વાય શિરસિ; સ્પર્શત્વાય ત્વચિ; રૂપત્વાય હૃદિ;” એ પ્રમાણે ન્યાસ કરી હૃદયને વિષેજ ‘રસ, ગંધ, શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ, જીહ્વા, ઘ્રાણ, વાક, પાણિ, પાદ, પાદુ, ઉપસ્થ, પૃથિવી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સત્ત્વ, રજ, અને તમ એ દેહતત્ત્વનો ન્યાસ કરવો. પછી પુરુષસૂક્તનો ન્યાસ કરવો, તે આ રીતે—પ્રથમની બે ઋચા દક્ષિણ અને વામ હાથવિષે; તેની પાછળની બે ઋચા દક્ષિણ અને વામ ગોઠણવિષે; તેની વાસેની બે ઋચા દક્ષિણ અને વામ કટિ (કડ) વિષે; તે પછીની ત્રણ ઋચા નાભિ, હૃદય અને કંઠવિષે; તે પછીની બે ઋચા દક્ષિણ અને વામ જીભવિષે; તે પછીની બે ઋચા દક્ષિણ, વામ નાસિકાવિષે; તે વાસેની બે દક્ષિણ, વામ નેત્રવિષે; અને છેવટની એક ઋચા મસ્તકવિષે એ રીતે ન્યાસ કરી ત્યાર પછી “સુલક્ષ્મી મય” એમ કહી દેવને શય્યા ઉપરે સુવારી મંડળ અને શય્યાના વચ્ચેમાંથી કોણે જવું નહીં એમ સંભળાવી સ્વિષ્ઠકૃત્ ધૃત્યાદિક હોમશેષ સમાપ્ત કરી મંડળદેવતાઓના નામમંત્રવડે ચર (ભાત) ની બાળિ દેવો. નીવાર ચરના શેષવડે દિગ્બાળિ દેવો. ત્યાર પછી “ધામંતે” એ મંત્રવડે પૂર્ણહુતિ હોમ કરવો. એ રીતે અધિવાસનનો પ્રયોગ કલ્પો.

અથસ્થિરાર્ચાયાંક્રમોવિશેષશ્ચ સંકલ્પાદિજલાધિવાસાંતંકૃત્વાદેવંત્વાસ્વાગતંદેવદેવે શેત્યાદિપ્રાર્થનોત્થાપનાદ્યુત્તારણાદિનેત્રોન્મીલનાંતંપૂર્વવત્ તત્રસ્થિરેશિવલિંગેસ્વર્ણસૂચ્યાગં ધેન ઊન્નમોભગવતેરુદ્રાયહિરણ્યરેતસેપરાયણપ્રાત્મનેવિશ્વરૂપાયોમાપ્રિયાયનમહત્યુક્તા અંજનાદિનાંજયેદિતિનેત્રોન્મીલનેલિંગેવિશેષઃ તતઃસૂક્તસ્તુત્યાદિમંડલદેવતાસ્થાપનાંતં તતોમંડલેમૂર્તિનિવેશસ્તતઃશય્યાયાંદેવતારોહણંતતઃસ્તુતિઃપૂર્વોક્તન્યાસઃ તતઃશય્યાયાંદેવશયનં તતોમિસ્થાપનાદિ પૂર્વોક્તાન્વાધાનેવિષ્ણૌનારાયણંચોદશાઙ્યાહુતિભિઃ શિવશ્ચેત્યાતદ્વુઃ દ્રાપેસહસ્રાણીત્યનુવાકસ્થાક્રમીરુદ્રમાજ્યેનેતિપ્રધાનોત્તરમૂહરતિવિશેષઃ લોકપાલમૂર્તિમૂર્તિપતિહોમાંતંપૂર્વવત્ સ્થાપ્યદેવતાહોમેનૈવારશ્વરુનાસ્તિસમૈવહર્વીષિ તતશ્ચવિષ્ણોઃસ્થિરાર્ચાયાપૂર્વોક્તસમિત્તિલાઙ્યહોમોત્તરપુરુષસૂક્તેનપ્રત્યુત્તમાઙ્યંહુત્વા હૃદંવિષ્ણુરિતિપાદીસ્યૃષ્ટા પુનસ્તાવ્યહુત્વાઅતોદેવેતિશિરઃસ્યૃષ્ટાપુનસ્તાવ્યહુત્વાપુરુષસૂક્તેનસર્વાંગંસ્પૃશોત્ સ્થિરંલિંગંચ

ત્સમિદાઞ્ચતિલહોમાંતે યાતદ્વુઃઇત્યનુવાકાંતેનદ્રાપેદતિસહસ્રાણીત્યનુવાકાભ્યાંચપ્રત્યુચમા
ઞ્ચંદુત્વાસર્વૈરુદ્રઈતિમૂલંસ્પૃશેત્ પુનસ્તાણ્વહુત્વાકરુદ્રાપેતિમધ્યંપુનસ્તાણ્વહુત્વાનમોહિરણ્ય
વાહવઈત્યગ્રંસ્પૃશેત્ પુનસ્તાણ્વહુત્વાસર્વરુદ્રેણસર્વાર્ગંસ્પૃશેત્ ઇત્યધિવાસનેવિશેષઃ ॥

હવે સ્થિર પ્રતિભાવિષે ક્રમ અને વિશેષ કેહેછે.

સંકલ્પ થકી જળાધિવાસ પર્યંત કર્મ કરી દેવને નમસ્કાર કરી “સ્વાગતં દેવ-
દેવેશ, ૦” ઇત્યાદિક પ્રાર્થના, ઉત્થાપન, અન્યુત્તારણુ ઇત્યાદિ નેત્રોન્મીળન પર્યંત
કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. તેમાં સ્થિર શિવલિંગ હોય તો સોનાની શલાકાકાવડે ગંધ
લદ્ય તે ગંધકાવડે “ૐનમો ભગવતે રુદ્રાય હિરણ્યવેતસે પરાય પરમાત્મને વિશ્વરૂપા-
યોમાગ્નિષાય નમઃ” એવો મંત્ર લખી કાજળ ઇત્યાદિકકાવડે નેત્રનાં ચિન્હ કરવાં;
એટલો નેત્રોન્મીલનવિષે લિંગમાં વિશેષ જણવો. પછી પુરૂષસૂક્તકાવડે સ્તુતિ ઇત્યા-
દિક મંડળદેવતાનાં સ્થાપન પર્યંત કર્મ કરી મંડળવિષે મૂર્તિ પધરાવવી, પછી
શય્યાવિષે દેવને બેસારી સ્તુતિ અને પૂર્વોક્ત ન્યાસ કરવા. પછી શય્યાવિષે
દેવને સુવારી અગ્નિનું સ્થાપન ઇત્યાદિક કરવું. પ્રથમ કહેલાં અન્વાધાનવિ-
ષે, વિષ્ણુ દેવતા હોય તો “નારાયણં ષોડશઞ્ચાહુતિભિઃ” અને શિવ દેવતા
હોય તો “યાત દ્વુઃ૦, દ્રાપે૦, સહસ્રાણીત્યનુવાકસ્થાક્રમી રુદ્રમાચ્ચેન” એવો પ્ર-
ધાન દેવતા પછી ઉચ્ચાર કરવો, એટલો વિશેષ જણવો. લોકપાળમૂર્તિ અને મૂર્તિ-
પતિના હોમ પર્યંત કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. સ્થાપ્ય દેવતાના હોમવિષે નીચાર ચરૂ
કરવો નહી. સાતજ હોમદ્રવ્ય લેવાં. ત્યાર પછી વિષ્ણુની સ્થિર પ્રતિભા હોય
તો, પ્રથમ કહેલો એવો સમિધ, તિળ અને આબ્યનો હોમ કીધા પછી પુરૂષસૂ-
ક્તની એક એક ઋચાકાવડે આબ્યનો હોમ કરી “દ્વંવિષ્ણુ” એ મંત્ર લખી દેવના
ચરણનો સ્પર્શ કરી ફરી એજ (પુરૂષસૂક્તની) ઋચાકાવડે હોમ કરી “અતો દેવા”
એ મંત્ર લખી દેવનાં મસ્તકનો સ્પર્શ કરી ફરી એજ ઋચાકાવડે હોમ કરી પુરૂષ-
સૂક્ત લખી દેવનાં સર્વ અંગનો સ્પર્શ કરવો. સ્થિર શિવલિંગ હોય તો, સમિધ,
આબ્ય, અને તિળનો હોમ કીધા પછી, “યાત દ્વુઃ૦” એ અનુવાક “દ્રાપે૦”
એ અનુવાક અને “સહસ્રાણી” એ અનુવાક એ ત્રણે અનુવાકની એક એક
ઋચાકાવડે આબ્ય હોમ કરી “સર્વૈરુદ્ર” એ મંત્રકાવડે લિંગનાં મૂળનો સ્પર્શ
કરવો. ફરી તેની તે ઋચાકાવડે હોમ કરી “કરુદ્રાણ” એ મંત્રકાવડે લિંગનાં મધ્ય
ભાગનો સ્પર્શ કરવો. ફરી એજ ઋચાકાવડે હોમ કરી “નમો હિરણ્યવાહવે” એ
અનુવાકકાવડે લિંગનાં અગ્રનો સ્પર્શ કરવો. ફરી એજ ઋચાકાવડે હોમ કરી સંપૂર્ણ
રુદ્ર (રૂદ્રીના મંત્ર)નો પાઠ કરી સર્વ અંગનો સ્પર્શ કરવો. એ પ્રમાણે અધિવા-
સનનો વિશેષ જણવો.

પરેબુઃપીઠિકાંસ્નાપયિત્વામહીમાષ્વિત્વાહ્યઅદિતિર્દ્યૌરિતિસ્તુત્વાઃ ઝ્હીનમદતિસંપૂજ્યતેનૈ
વપૂર્ણાહુતિહુત્વાઽતિષ્ઠબ્રહ્મણદતિ દેવમુત્યાપ્યપુષ્પાંજાર્લેદત્વાપુરુષસૂક્તેનસ્તુત્વાઽદુન્યમિત્યુ

સ્થાપ્યકનિક્રદ્દિતિમૂક્તેનવિષ્ણુંસદ્યોજાતમિતિપંચાનુવાકૈલિંગમૃદં પ્રવેશ્યપીઠિકાયામિંદ્રા
 દિનામધિરણ્ણાનિશ્ચિત્વાસન્નધાન્યરૌપ્યમનઃશિલાઃક્ષિપ્ત્વાપાયસેનસંલિપ્ય પ્રણવેનાંગ
 ન્યાસંકૃત્વાસુવર્ણશલાકામંતરિતાંકૃત્વાસુલગ્નેપ્રતિતિષ્ઠપરમેશ્વરેતિઉક્તાતોદેવેતિવિષ્ણુરુદ્રેણ
 લિંગચસ્થાપયેત્ તતઃશ્વરહોમપ્રાણપ્રતિષ્ઠાદિ તતઃસ્થિરાર્ચાયામધિવાસનેપરેદ્યુઃકૃત્યેચવિશે
 પોન્યત્સર્વમુક્તવક્ષ્યમાણચલાર્ચાવદેવ ॥

બીજ દિવસે પીઠિકાને સ્નાન કરાવી “મહીમૂષુ” આ મંત્ર ભણી આવાહન
 કરી “અદિતિર્દ્યૌ” એ મંત્રવડે સ્તુતિ કરી “ઝૈં નમઃ” એ મંત્રવડે પૂજન
 કરી એજ મંત્રવડે પૂર્ણાહુતિ હોમ કરી “ઝત્તિષ્ટબ્રહ્મણ” એ મંત્રવડે દેવને ઉઠાડી
 પુષ્પાંજળિ ૬૪ પુરૂષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી “ઉદુત્યં” એ મંત્રવડે દેવને ઉઠાડી
 “કનિક્રદ” એ સૂક્તવડે વિષ્ણુને અને “સદ્યોજાતં” એ પાંચ અનુનાકવડે
 લિંગને ધરમાં પ્રવેશ કરાવી પીઠિકામાં ઇંદ્રાદિક નામવડે આઠ રત્ન નાખી સમ-
 ધાન્ય, ચાંદી, મનઃશિલા (મણિસલ) એ પદાર્થો નાખી પાયસવડે લીપી પ્રણવમં-
 ત્રવડે અંગન્યાસ કરી સુવર્ણની સળી મધ્યમાં રાખી “સુલગ્ને પ્રતિતિષ્ઠ પરમેશ્વર”
 એવું વાક્ય કહી “અતો દેવા” એ સૂક્તવડે વિષ્ણુની અને રૂદ્ર મંત્રવડે લિંગની
 સ્થાપના કરવી. પછી ચરુહોમ, પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ઇત્યાદિ કર્મ કરવાં. ત્યાર પછી
 સ્થિર પ્રતિમાનાં અધિવાસનવિષે અને બીજ દિવસનાં કૃત્યવિષે જ વિશેષ તે,
 અને બીજું સધણું કર્મ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે તથા આગળ કહેવાસે જ ચળાર્ચાનો
 વિધિ તેની પેઠે કરવું.

અથચલપ્રતિષ્ઠાયામધિવાસનતિપરેદ્યુરેકાહપક્ષેસદ્યોવાઝત્તિષ્ટબ્રહ્મણઈતિદેવમુસ્થાપ્યપુ
 રૂપસૂક્તોત્તરનારાયણાભ્યાંસ્તૂયાત્ ॥

હવે ચળ પ્રતિમા હોય તો અધિવાસન કીધા પછી બીજ દિવસે અથવા એક
 દિવસનો પક્ષ હોય તો તેજ સમયે “ઝત્તિષ્ટબ્ર” એ મંત્રવડે દેવને ઉઠાવી પુરૂષ-
 સૂક્ત અને ઉત્તરનારાયણવડે સ્તુતિ કરવી.

અથપ્રાયઃસ્થિરચલાર્ચયોઃસાધારણઃપ્રયોગઃ પ્રતિષ્ઠાંપરેદ્યુર્હોમંકરિવ્યહતિસંકલ્પ્યચક્ષુ
 ધીભાજ્યેનેત્યંતેસ્થાપ્ય દેવંતન્મંત્રેણપૃતપક્ષ્ત્રીહિચરુણાદશાહુતિભિર્મિસોમંધન્વંતરંકુહમનુ
 મૈર્તિપ્રજાપતિંપરમેષ્ઠિંનંદ્રહ્માણમગ્રિસોમંઅગ્રિમન્નાદંઅગ્રિમન્નપતિંપ્રજાપતિં વિશ્વાન્દેવાન્સ
 વાન્દેવાન્મિર્શિસ્વિષ્ણુતપૂજાંગહોમેવિષ્ણુશ્વેત્સંકર્ષણાદિદ્વાદશદેવતાઃ શાક્તિર્ણિશ્રયંસરસ્વતીં
 વિષ્ણુકસરેણૈકૈકયાહુત્યાવિષ્ણુષદ્વારંકસરેણ શિવશ્ચેદ્વંશંઈશાનંપશુપતિંક્રદ્રમુશંધીમંમ
 હાંતંકસરેણૈકૈકયા ભવસ્પદેવસ્પપત્નીમિત્યાદ્યૈ૦ગુડૌદનેનૈકૈકયા૦ભવસ્પદેવસ્પસુતમિત્યા
 દિ ૮ હરિદ્રોદનેનૈકૈ૦ રુદ્રંસપ્તદશવારંશિવંશંકરંસહમાનંશિતિકંઠંકપદિંનંતામ્રમરુણમ
 પગુરમાર્ણહિરણ્યવાહુંસર્પિજરંબલ્લશંહિરણ્યમેતાઃકસરેણૈકૈકયા૦ શેષેણસ્વિષ્ણુતમિત્યા
 દિ શૂર્પેતૂર્ણીંસ્થાપ્યદેવતાયૈચતુર્મુર્ણીનપ્ર્યાદિષોઢશદેવતાભ્યોનામ્નાચતુશ્ચતુર્મુર્ણીન્નિરુપ્યત
 થૈવપ્રોદ્યસઘૃતજલેશ્રપાયિત્વાસુચ્યાવદાનધર્મેણસ્થાપ્ય દેવમંત્રેણદશાહુતીહુત્વાનામભિર્હુહુ

यात् अग्रयेस्वाहा १ सोमाय० २ धन्वंतरये० ३ कुब्जै० ४ अनुमन्त्रै० ५ प्रजापतये० ६ परमेष्ठिने० ७ ब्रह्मणे० ८ अग्रये० ९ सोमाय० १० अग्रयेन्नादाय० ११ अग्रयेन्नपतये० १२ प्रजापतये० १३ विश्वेभ्योदेवेभ्यः० १४ सर्वेभ्योदेवेभ्यः० १५ भूर्भुवःस्वरग्रयेस्विष्टकृतेस्वाहा १६ इति सप्ततेअग्रेसमिधःसप्तजिह्वाःसप्तऋषयःसप्तधामप्रियाणिसप्तहोत्राःसप्तधात्वायजंतिसप्तयोनीरापृणस्वाधृतेन पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवःसमिधतापुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः घृतेनत्वंतन्वंवर्धयस्वसत्याःसंतुयजमानस्यकामादितिमंत्राभ्यांपूर्णाहुर्निकृत्वाचार्वायाओषधीरितिपुष्पफलसर्वौषधीःसमर्प्य संपातोदकंताम्रपात्रेआदायदेवमंत्रेणशतवारमभिमन्त्रयेत्तदेवशिरसिसिंचेत् ततउत्तिष्ठब्रह्मणइतिदेवमुत्थाप्यविश्वतश्चक्षुस्तिष्ठपुष्टिष्टेत् एतेउत्थापनोपस्थानेचलार्चायामेव एवंध्यात्वाजपेत् ब्रह्मणेनमःविष्णवेनमः रुद्राय० इंद्रादीनष्टौ० ८ वसुभ्यो० रुद्रेभ्यो० आदित्येभ्यो० अश्विभ्यां० मरुद्भ्यो० कुबेराय० गंगादिमहानदीभ्यो० अमीषोमाभ्यां० इंद्राग्निभ्यां० द्यावापृथिवीभ्यां० धन्वंतरये० सर्वेशाय० विश्वेभ्योदेवेभ्यो० ब्रह्मणइति ततःसंपातोदकेनयजमानाभिषेकः देवंध्यात्वाप्रति तिष्ठपरमेश्वरेतिपुष्पांजलिंदत्वासच्चिदानंदं ब्रह्मैवभक्तानुग्रहायगृहीतविग्रहं स्वायुधाढ्यंनिजवाहनायुपेतंतिजहत्कमलेवस्थितंसर्वलोकसाक्षिणमणीयांसंपरमेष्ठ्यसिपरमांश्रयंगमयेतिमंत्रेणपुष्पांजलावागतंविभाव्यार्चायांविन्यस्यप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् यथा अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामंत्रस्यब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः ऋग्यजुःसामानिष्ठंदांसि क्रियामयवपुःप्राणाख्यदेवता आंबीजंक्रौंशक्तिःप्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः ब्रह्मविष्णुरुद्रऋषिभ्योनमःशिरसि ऋग्यजुःसामंछंदोभ्यो० मुखे प्राणाख्यदेवतायै० हृदि आंबीजाय० गुह्ये क्रौंशक्त्यै० पादयोः ॐ कं खंगंधं भंपथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मनेआहृदपाय० ॐ चंछंतंभ्रंभ्रंशब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेईशिरसेस्वाहा ॐ टंठंढंढंणंंश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाप्राणात्मनेईशिव्यायैवषट् ॐ तंथंदं धनंएवाकाशाणिपादपापूस्थान्मनेऐकवचायहुं ॐ पंफंभंभं ॐ वचनादानविहरणोत्सर्गानंदात्मनेऔंनेत्रत्रयायवौषट् ॐ परंलंवंशंपंसंहंक्षंभंमनोदुग्धहंकारचित्तात्मनेअःअस्त्रायफट् एवमात्मनिदेवेचकृत्वादेवंस्पृष्ट्वाजपेत् ॐ आं-हींक्रौंपरंलंवंशंपंसंहंक्षःदेवस्यप्राणाइहप्राणाः ॐ आं-हीं० हंसःदेवस्यजीवइहस्थितः ॐ आं-हीं० हंसःदेवस्यसर्वेन्द्रियाणि ॐ आं-हीं० हंसःदेवस्यवाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रप्राणप्राणाइहागत्यस्वस्तयेसुखेनसुचिरंतिष्ठंतुस्वाहा अर्चाहयंगुणंदत्वाजपेत् अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच अस्यैदेवत्वमर्चायैमामहेति चकश्चन प्रणवेनसंदत्तयसजीवंध्यात्वाधुवाद्यौरितित्पूजंजप्त्वाकर्णेगायत्रींदेवमंत्रंजपत्वा पुरुषसूक्तनोपस्थापपादनाभिशिरःस्पृष्ट्वा इहैवैधीतित्रिजपेत् ततःकर्ता स्वागतंदेवदेवेशमद्भाग्यात्त्वमिहागतः प्राकृतंत्वमदृष्ट्वा मां बालवत्परिपालय धर्मार्थकामसिद्धयर्थंस्थिरोभवशिवायनः सान्निध्यंतुतदादेवस्वार्चायांपारिकल्पय यावच्चंद्रावनीसूर्यास्तिष्ठंत्यप्रतिघातिनः तावत्स्वपात्रदेवेशस्थेयंभक्तानुकंपया भगवन्देवदेवेशत्वंपितासर्वदेहिनां येनरूपेणभगवन्त्वयाव्याप्तंचराचरं तेनरूपेणदेवेशस्वार्चायांसन्निधौभवेतिनम्रेत् ॥

હવે બહુધા સ્થિર પ્રતિમા અને ચળ પ્રતિમાનો

સાધારણ પ્રયોગ કેહેછે.

“પ્રતિષ્ઠાં પરેશુર્હોમં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ચક્ષુષીઆડ્યેનેત્યંતે સ્થાપ્યદેવં તમન્ત્રેણ ઘૃતપક્વત્રીહિચરુણા દશાહુતિભિરર્ધિ સોમં ધન્વંતરં કુહૂમનુમતિં પ્રજાપતિં પરમેષ્ઠિનં બ્રહ્માણમર્ધિ સોમં અગ્નિમન્નાદં અગ્નિમન્નપતિં પ્રજાપતિં વિશ્વાન્દેવાન્ સર્વાન્દેવાન્ અર્ધિ સ્વિષ્ટકૃતં.” વિષ્ણુ દેવતા હોય તો, પૂજના અંગભૂત હોમવિધે “સંકર્ષણાદિદ્વાદશ દેવતાઃ શાર્દૂળં ત્રિયં સરસ્વતીં વિષ્ણું કુસરેણૈકૈકયાજ્યાહુત્યા વિષ્ણું ષડ્વારં કુસરેણ.” શિવ દેવતા હોય તો, “ભવં શર્વેશ્વાનં પશુપતિં રુદ્રમુચં પ્રીમં મહાંતં કુસરેણૈકૈકયાજ્યાહુત્યા ભવસ્ય દેવસ્ય પત્નીમિત્યાઘૈૃતૌ ગુહોદનેનૈકૈકયાઃ ભવસ્યદેવસ્યસુતમિત્યાદિ ૮ હરિદ્વોદનેનૈકૈકયાઃ રુદ્રંસપ્તદશવારં શિવંશંકરંસહમાનંશિતિકં... તાર્દેનંતાન્નમરુણમપગુરમાણં હિરણ્યવાહુંસર્પિજરંવશ્ભુશંહિરણ્યમેતાઃ કુસરેણૈકૈકયાઃશેષેણ સ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ.” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી સૂપડાંમાં મંત્રરહિત સ્થાપ્યદેવતામાટે ચાર મુદિ અને અગ્નિ ઇત્યાદિ સોળ દેવતામાટે તે તે દેવતાનાં નામવડે ચાર ચાર મુદિ તંદુલ લઈ તેમજ એક એક દેવતાનાં નામવડે પ્રોક્ષણ કરી ધૃતયુક્ત જળવડે ચરૂ રાંધી સુચિવડે અવધાનના નિયમ પ્રમાણે સ્થાપ્યદેવતાના મંત્રવડે દશ આહુતિ દઈ (બાકીનો) નામમંત્રવડે હોમ કરવો. તે આ રીતે—“અગ્નયે સ્વાહા ૧, સોમાય ૦૨, ધન્વંતરયે ૦૩, કુહૂ ૦૪, અનુમત્યે ૦ ૫, પ્રજાપતયે ૦ ૬, પરમેષ્ઠિને ૦ ૭, બ્રહ્મણે ૦ ૮, અગ્નયે ૦ ૯, સોમાય ૦ ૧૦, અગ્નયેન્નાદાય ૦ ૧૧, અગ્નયેન્નપતયે ૦ ૧૨, પ્રજાપતયે ૦ ૧૩, વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃ ૦ ૧૪, સર્વેભ્યોદેવેભ્યઃ ૦ ૧૫, ભૂર્ભવઃસ્વરુદ્રયેસ્વિષ્ટકૃતેસ્વાહા ૧૬,” એ રીતે નામમંત્રવડે હોમ કરવો. ૫છી “સપ્તે અમે ૦ ૧, પુનસ્સ્વાદિત્યા ૦,” એ બે મંત્રવડે પૂર્ણાહુતિ હોમ કરી આચાર્યે “વા ઓષધી” એ મંત્રવડે પુષ્પ, ફળ અને સર્વોપધિ સમર્પણ કરી સંપાતોદક તામ્રપાત્રમાં લઈ તે જળ દેવતા મંત્રવડે સો વાર મંત્રિત કરી તે જળ એજ મંત્રવડે દેવતાં મસ્તક ઉપરે સિંચન કરવું. ૫છી “હસ્તિષ્ઠબ્રહ્મણ” એ મંત્રવડે દેવને ઉઠાવી “વિશ્વતશ્ચક્ષુઃ” એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરવું. એ ઉત્થાપન અને ઉપસ્થાન ચળ પ્રતિમા હોય તોજ કરવાં. એ પ્રમાણે ધ્યાન કરી જપ કરવો. તે આ રીતે—“બ્રહ્મણેનમઃ, વિષ્ણવેનમઃ, રુદ્રાય ૦, ઇન્દ્રાય ૦, અગ્નયે ૦, યમાય ૦, નિર્ઋતયે ૦, વરુણાય ૦, વાયવે ૦, સોમાય ૦, ઈશાનાય ૦, વસુભ્યો ૦, રુદ્રેભ્યો ૦, આદિત્યેભ્યો ૦, અશ્વિભ્યો ૦, મરુદ્ભ્યો ૦, કુર્બેરાય ૦, ગંગાદિમહાનદીભ્યો ૦, અમીષોમાભ્યાં ૦, ઇન્દ્રાગ્નિભ્યાં ૦, દાવાપૃથિવીભ્યાં ૦, ધન્વંતરયે ૦, સર્વેશાય ૦, વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યો ૦, બ્રહ્મણે ૦,” એ પ્રમાણે જપ કીધા ૫છી સંપાતોદકવડે યજમાન ઉપરે અભિષેક કરવો. ૫છી દેવતું ધ્યાન કરી “પ્રતિષ્ઠિષ્ઠ પરમેશ્વર” એમ કહી પુષ્પાંજળિ સમર્પણ કરી હાથમાં પુષ્પ લઈ “સચ્ચિદાનંદં બ્રહ્મૈવ મક્તાનુગ્રહાય ગૃહીતવિપ્રહં સ્વાયુધાદયં નિજવાહનાદ્યુપેતં નિજહત્કમલેવસ્થિતં સર્વલોકસા-

ક્ષિણમળીયાસં પરમેષ્ઠ્યસિ પરમાં શ્રિયં ગમય” એ પ્રમાણે મંત્ર ભણી હાથમાં ધરેલાં પુષ્પવિષે દેવ આઠ્યા એવી ભાવના કરી તે પુષ્પ મૂર્તિ ઉપર અર્પણ કરી પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરવી. તે આ રીતે—“અસ્યશ્રીપ્રાણપ્રતિષ્ઠામંત્રસ્ય બ્રહ્મવિષ્ણુકદ્રાઋષયઃ ઋગ્વ-જુઃસામાનિ હંદાંસિ ક્રિયામયવપુઃ પ્રાણાઋયા દેવતા આં બીજં ક્રૌં શક્તિઃ પ્રાણપ્રતિ-ષ્ઠાયાં વિનિયોગઃ ॥ બ્રહ્મવિષ્ણુકદ્રાઋષિભ્યોનમઃ શિરસિ ॥ ઋગ્વજુઃસામહંદીભ્યોંમુખે ॥ પ્રાણાઋયદેવતાયેંહૃદિ ॥ આંબીજાયંગુહ્યે ॥ ક્રૌંશક્તયૈંપાદયોઃ ॥ ઐંકંલંગંધંઙંઅંપુ-થિવ્યમેજોવાપ્વાકાશાત્મનેઆંહૃદયાયં ॥ ઐંચંતંત્રંત્રંદંશદ્વસ્પર્શરૂપરસગંધાત્મનેઈં શિરસેસ્વાહા ॥ ઐંટંટંડંટંળંડંશ્રોત્રત્વક્ચક્ષુર્જિહ્વાધ્રાણાત્મનેઙંશિચ્ચાયૈવષટ્ ॥ ઐંતંથં-દંધંનંદંવાકૂપાણિપાદપાયૂપસ્થાત્મનેએકેવચ્ચાયંહં ॥ ઐંપંફંભંમંઐંવચ્ચનાદાનવિહરણો-ત્સર્ગાન્નંદામનેઔં નેત્રત્રયાયવૌષટ્ ॥ ઐંપરંલંવંશંષંસંહંસંઅંમનોબુદ્ધચંદ્રકારચિત્તાત્મને-અઃઅસ્ત્રાયફટ્ ॥” એ પ્રમાણે પોતાના દેહવિષે અને દેવનાં સ્વરૂપવિષે ન્યાસ કરી દેવનો સ્પર્શ કરી (આગળ દેહેવાયછે તે) જપ કરવો. ઐંઆંઙીંક્રૌંપરંલંવંશંષંસં-હંસઃદેવસ્યપ્રાણાદહ પ્રાણાઃ ॥ ઐંઆંઙીંંહંસઃદેવસ્યજીવદહ સ્થિતઃ ॥ ઐંઆંઙીંંહં-સઃદેવસ્ય સર્વેન્દ્રિયાણિ ॥ ઐંઆંઙીંંહંસઃદેવસ્યવાહ્મનશ્વશ્તુઃશ્રોત્રધ્રાણપ્રાણાદહાગત્ય-સ્વસ્તયેસુજેનસુચિરંતિષ્ઠંતુસ્વાહા” એ પ્રમાણે જપ કીધા પછી મૂર્તિનાં હૃદય ઉપર ઐંગેાહો રાખી જપ કરવો. તે આ રીતે—“અસ્યૈ પ્રાણાઃ પ્રતિષ્ઠંતુ, અસ્યૈ પ્રાણાઃ ક્ષરં-તુચ્ ॥ અસ્યૈ દેવત્વમર્ચાયૈ, મામહેતિ ચ કશ્ચન” એ પ્રમાણે જપ કરી પ્રણવવડે વાયુરોધન કરી મૂર્તિ સજીવ છે એમ ધ્યાન કરવું. પછી “ધ્રુવાદ્યૌં” એ મંત્રનો જપ કરી દેવના કાનમાં ગાયત્રી અને દેવના મંત્રનો જપ કરી પુરૂષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી દેવનાં ચરણ, નાભિ અને મસ્તકનો સ્પર્શ કરી “દૈૈૈૈૈધિં” એ મંત્રનો ત્રણ વાર જપ કરવો. પછી કર્તાએ “સ્વાગતં દેવદેવેશ, મદ્રાગ્યાત્વમિહાગતઃ ॥ પ્રાકૃતં ત્વમદૃષ્ટ્વા માં, બાલવત્પરિપાલય ॥ ધર્માર્થકામસિદ્ધયર્થ, સ્થિરોભવ શિવાય નઃ ॥ સાન્નિધ્યં તુ તદા દેવ, સ્વાર્ચાયાં પરિકલ્પય ॥ યાવચ્ચંદ્રાવનીસૂર્યા, સ્તિષ્ઠંત્યપ્રતિઘાતિનઃ ॥ તાવત્ત્વયાત્ર દેવેશ, સ્થેયં મક્તાનુકંપયા ॥ ભગવન્દેવદેવેશ, ત્વં પિતા સર્વદેહિનાં ॥ યેન રૂપેણ ભગવન્, ત્વયા વ્યાસં ચરાચરં ॥ તેનરૂપેણદેવેશ, સ્વાર્ચાયાં સન્નિધો ભવ,” એ મંત્ર ભણી નમસ્કાર કરવા.

અથાચાર્યઃકર્તાવાલિંગમર્ચીવામૂઃપુરુષમાવાહયામિ ભુવઃપુરુષમાં સ્વઃપુરુષં મૂર્ધ્ન વઃસ્વઃપુરુષં ॥ ઇત્યાવાહ્યપ્રણવેનાસનંદત્વાદૂર્વાશ્યામાકવિષ્ણુક્રાંતાપદ્મશ્રિંપાદાં ઐંદમાઆ પઃશિવતમાઃપૂતાઃપૂતતમામેધ્યામેધ્યતમા અમૃતાઅમૃતરસાઃપાદ્યાસ્તાનુષતાંપ્રતિગૃહ્યતાંપ્રતિ ગૃહ્ણાતુભવાન્મહાવિષ્ણુર્વિષ્ણવેનમહતિપાદાં ભગવાન્મહાદેવોકદ્રાપ્યનમહતિલિંગે એવંદેવતાં તરેણ્યૈં દમાઆપઃશિવં ॥ આચમનીયાસ્તાનુષતાંપ્રતિગૃહ્યં ॥ દમાઆં ॥ અર્ચ્યાસ્તાદત્યર્ચ્યં પંચા મૃતજ્ઞાનં દેવંમંત્રૈઃસંજ્ઞાપ્યદદૈવિષ્ણુરિતિવિષ્ણૌનમોઅસ્તુનીલપ્રીવાયેતિલિંગે કંકર્ણવિસૃજ્ય વક્ષ્યંત્રોપવીતંચદૃત્વા દમેગંધાઃશુભાદિવ્યાઃસર્વગંધૈરલંકૃતાઃ પૂતાબ્રહ્મપવિત્રેણપૂતાઃસર્પસ્ય રક્ષિમિઃ પૂતાદત્યાદિપૂર્વવદિતિગંધં દમેમાલ્યાઃશુભાદિવ્યાઃસર્વમાલ્યૈરલંકૃતાઃ પૂતાદત્યાદિ

દતિમાલાઃ દમેપુષ્પાદિતુપ્પં વનસ્પતિરસોધૂપોઃ ધૂપોયંપ્રતિગૃહ્યતાંપ્રતિગૃહ્યાનુભવાનિત્યાદિ
 ડ્યોતિઃશુક્રંચતેજશ્ચદેવાનાંસતતંપ્રિયં પ્રમાકરઃસર્વભૂતાનાદીપોઃ તાં પ્રતિગૃહ્યાનુભવાનિ
 નિદીપંદત્ત્વાવિષ્ણૌસંકર્ષણાદિદ્વાદશનામભિઃપુષ્પાણિસમર્પ્ય તૈરેવતર્પણંકૃત્વાપાયસગુડોદન
 ચિત્રોદનાનિપાવિત્રંતેવિતનમિતિનિવેશ સંકર્ષણાદિનામભિર્દ્વાદશગૃહસિદ્ધાન્નકુસરાહુતીર્હિ
 ત્વાઠસરૈષૈવશાક્ત્રિણેઃ શ્રિયૈઃ સરસ્વત્યૈઃ વિષ્ણવેઃ ઇતિહૃત્વા વિષ્ણોર્નુકંઠં તદસ્ય
 પ્રિયમઃ પ્રતદ્વિષ્ણુઃ પરોમાત્રયાઃ વિચક્રમેઃ ત્રિદેવઃપૃથિવીઃ ઇતિમંત્રૈઃષટ્તજુહ્યાન્
 લિંગેનુદીપાંતંકૃત્વાભવાપદેવાયઃ શર્વાપદેવાયઃ ઈશાનાપદેવાયઃ પશુપતયેદેવાઃ કુદ્રા
 યદેવાઃ ઉગ્રાયદેવાયઃ મીમાયદેવાયઃ મહતેદેવાયનમઃઇતિપુષ્પાણિદત્ત્વાતૈરેવતર્પણંકૃત્વા
 પવિત્રંતેજસિપાયસંગુડોદનંચનિવેશમવાપદેવાયસ્વાહેત્યાઘૃષ્ઠભિઃકુસરંજુહ્યાન્ તિલમિશ્રો
 દનઃકુસરઃ ભવસ્પદેવસ્પવત્પૈસ્વાહેત્યાઘૃષ્ઠભિર્ગુડોદનંહૃત્વા ભવસ્પદેવસ્પસુતાપસ્વાહેત્યા
 ઘૃષ્ઠભિર્હેરિદ્રોદનંહૃત્વાઝંબકંઠં માનોમહાંતં માનસ્તોકેઃ આરાત્તેઃ વિકિરિદઃ સહ
 સ્નાણિસહસ્રઃ ઇતિદ્વાદશઋચઃઐતેઃકુસરંહૃત્વા શિવાયઃ શંકરાયઃ સહમાનાયઃ શિ
 તિકંઠાયઃ કર્પર્દિનેઃ તામ્રાયઃ અરુણાયઃ અપગુરમાણાયઃ હિરણ્યવાહવેઃ સર્ષેષજ
 રાયઃ વમ્બુશાયઃ હિરણ્યાયેતિદ્વાદશનામભિર્જુહ્યાન્ સ્વિષ્ઠકુદાદિહોમશેષંસમાપ્યપૂર્વો
 ક્તસર્વહવિર્મિર્વિષ્ણવૈલિંગાયાવાલિંદત્ત્વાન્ મંત્રસ્તુ ત્વામેકમાર્થંપુરુષંપુરાતનંનારાયણંવિ
 શ્વસૃત્ત્વજામહે ત્વમેવયત્તોવિહિતોવિધેયસ્ત્વમાત્મનાત્મન્પ્રતિગૃહ્ણીષ્વહૃયં લિંગેનુનારાયણ
 પદેરુદ્રંશિવમિતિવદેન્ અશ્વત્થપર્ણેભૂર્ભુવઃસ્વરોમિતિહૃતશેષેનિધાયપ્રદક્ષિણીકૃત્ય વિશ્વ
 મુજેસર્વમુજેઆત્મનેપરમાત્મનેનમઃઇતિનત્વાચાર્યાપદ્વાદશતિસ્ત્રેકાંવાગાંદત્ત્વાઋત્વિગ્મ્યોદક્ષિ
 ણાંદત્ત્વાશતંદ્વાદશવાવિપ્રાન્મ્બોજયેદિતિ પ્રાસાદેનૂતનેજલાશયોક્તપ્રતિષ્ઠાત્રિધિઃકાર્યઃ તત્ર
 ગોરુત્તારણપાત્રીપ્રક્ષેપાદિનકુર્યાન્ વારુણહોમસ્થાનેવાસ્તુહોમઃ ઇતિસ્થિરાર્ચીચલાર્ચયોઃ
 પ્રતિષ્ઠાપ્રયોગઃ ॥

૫છી આચાર્ય અથવા યજ્ઞમાને લિંગ અથવા મૂર્તિવિષે આવાહન કરવું. તે
 આ રીતે—“ભૂઃપુરુષમાવાહયામિ, ભુવઃપુરુષમાઁ, સ્વઃપુરુષમાઁ, ભૂર્ભુવઃસ્વઃપુરુષમાઁ”
 એ પ્રમાણે આવાહન કરી પ્રણવ મંત્રવડે આસન ૬૪ દૂર્વા, સાંવો, વિષ્ણુકાંતા
 (કાળી ગોકર્ણી + શંખપુષ્પી), અને કમળ એમણે મિશ્રિત એવું પાદ્ય કરી “ઉદ-
 મા આપઃ શિવતમાઃ પૂતાઃ પૂતતમા મેઘ્યા મેઘ્યતમા અમૃતા અમૃતતમાઃ પાદ્યાસ્તા જુ-
 વતમં પ્રતિગૃહ્યતાં પ્રતિગૃહ્યાતુ ભવાન્ મહાવિષ્ણુર્વિષ્ણવે નમઃ” એ મંત્રવડે તે પાદ્યોદક
 સમર્પણ કરવું. લિંગ હોય તો “ભગવાન્ મહાદેવોરુદ્રાય નમઃ” મંત્રના અંતવિષે
 એવો ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે બીજા દેવતાવિષે પણ કલ્પના કરવી. “હમા
 આપઃ શિવઃ આચમનીયાસ્તાનુષતાં પ્રતિગૃહ્યઃ હમાઆઁઅર્ધ્યાસ્તાઁ” એ રીતે આચ-
 મન અને અર્ધ્ય દેવાં. ૫છી પંચામૃતસ્નાન કરાવી દેવને મંત્રવડે શુદ્ધ સ્નાન
 કરાવવું. ૫છી “હર્દેવિષ્ણુઁ” એ મંત્રવડે વિષ્ણુને, “નમો અસ્તુનીલગ્રીવાયઁ” એ
 મંત્રવડે લિંગને કંકણનું વિસર્જન કરી વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત અર્પણ કરી “હમે ગંધાઃ શુ-
 માદિવ્યાઃ, સર્વગંધૈરલંકૃતાઃ ॥ પૂતાબ્રહ્મપવિત્રેણ, પૂતાઃ સૂર્યસ્પરશ્મિભિઃ” એ મંત્ર અને

“પૂતાઃ પૂતતમાઃ” એ પ્રથમ કહેલા મંત્રવડે ગંધ સમર્પણ કરવો. “હમે માલ્યાઃ શુભા દિવ્યાઃ, સર્વમાલ્યૈરલંકૃતાઃ ॥ પૂતાઃ” ઇત્યાદિક મંત્રવડે માલા અર્પણ કરવી. “હમે પુષ્પાઃ” ઇત્યાદિક મંત્રવડે પુષ્પ સમર્પણ કરવાં. “વનસ્પતિરસો ધૂપો ધૂપોયં પ્રતિગૃહ્યતાં, પ્રતિગૃહ્ણાતુ ભવાન્” એ મંત્રવડે ધૂપ, “ઝ્યોતિઃ શુક્રં ચ તેજશ્ચ, દેવાનાં સતતં પ્રિયં ॥ પ્રભાકરઃ સર્વભૂતાનાં, દીપોયં” પ્રતિગૃહ્ણાતુ ભવાન્” એ મંત્રવડે દીપ દધ; વિષ્ણુ દેવતા હોય તો, તેને સંકર્ષણાદિ દ્વાદશ નામવડે પુષ્પ અર્પણ કરી એજ ખાર નામવડે તર્પણ કરી પાંચસ, શુક્રયુક્ત અન્ન (ભાત) અને વિચિત્ર ભાત “પવિત્રંતે” એ મંત્રવડે નિવેદન કરી સંકર્ષણાદિ ખાર નામવડે ઘરમાં રાંધેલા કૃસરની (ખાર) આહુતિ હવન કરી કૃસરવડેજ “શાક્તિજેઠ, શ્રિયૈઠ, સરસ્વત્યૈઠ, વિષ્ણવૈઠ” એ પ્રમાણે હોમ કરી “વિષ્ણોર્નુકંઠ, તદસ્ય પ્રિયમં, પ્રતદ્વિષ્ણુઠ, પરોમાત્રયાઠ, વિચ્છ્રમેઠ, ત્રિદેવઃ પૃથિવીઠ” એ છ મંત્રવડે હોમ કરવો. લિંગ દેવતા હોય તો, દીપદાન પર્થત પૂજન કરી “ભવાય દેવાયઠ, શર્વાય દેવાયઠ, શિશનાય દેવાયઠ, પશુપતયે દેવાઠ, રુદ્રાય દેવાઠ, ડગ્રાય દેવાયઠ, મીમાય દેવાયઠ, મહતે દેવાયનમઃ” એ પ્રમાણે પુષ્પ અર્પણ કરી તેના તે નામમંત્રવડે તર્પણ કરી “પવિત્રંતે” એ મંત્રવડે પાંચસ અને ગોળભાત નિવેદન કરી “ભવાય દેવાય સ્વાહા” ઇત્યાદિક આઠ મંત્રવડે કૃસરનો હોમ કરવો. તિલમિશ્રિતજે ભાત તે કૃસર. “ભવસ્ય દેવસ્ય પત્ન્યૈ સ્વાહા” ઇત્યાદિક આઠ નામમંત્રવડે ગોળભાતનો હોમ કરી “ભવસ્ય દેવસ્ય સુતાય સ્વાહા” ઇત્યાદિક આઠ નામમંત્રવડે હરિદ્રોદન (હળદરસહિત ભાત) નો હોમ કરવો. પછી “ઙ્ગંબકંઠ, માનો મહાંતંઠ, માનસ્તોકેઠ, આરાતેઠ, વિકિરિદંઠ, સહસ્રાણિસહસ્રંઠ,” એ ખાર ઋચાવડે કૃસરનો હોમ કરી “શિવાયઠ, શંકરાયઠ, સહમાનાયઠ, શિતિકંઠાયઠ, કર્પાર્દિનેઠ, તામ્રાયઠ, અરુણાયઠ, અપમુરમાણાયઠ, હિરણ્યવાહવેઠ, સર્ષિજરાયઠ, વમ્ભુશાયઠ, હિરણ્યાયઠ” એ ખાર નામવડે હોમ કરવો. પછી સ્વિષ્ટકૃત્ ઇત્યાદિ હોમશેષ સમાપ્ત કરી પૂર્વોક્ત સધળાં હોમદ્રવ્યવડે વિષ્ણુ અથવા લિંગ જે દેવતા હોય તેને યજિદાન દેવું. તેના મંત્ર—“ત્વામેકમાદ્યં પુરુષં પુરાતનં, નારાયણં વિશ્વસૂજં યજ્ઞમહે ॥ ત્વમેવયત્તો વિહિનો વિધેય, સ્વમાત્મનાત્મનુપ્રતિગૃહ્ણીષ્વહ્યં.” લિંગ હોય તો “નારાયણં” એ પદને ઠેકાણે “રુદ્રં, શિવં” એવો ઉચ્ચાર કરવો. પીપળાનાં પાન ઉપરે “ભૂર્મુવઃસ્વરોમ્” એ મંત્રવડે હોમશેષ રાખી પ્રદક્ષિણા કરી “વિશ્વમુજે સર્વમુજે આત્મને પરમાત્મને નમઃ” એ મંત્રવડે નમસ્કાર કરી આચાર્યને ખાર, ત્રણ અથવા એક ગોદાન દધ ઋત્વિજ્ઞને દક્ષિણા દધ સો અથવા ખાર ગ્રાહણજોજન કરાવવાં. નવીન દેવમંદિર હોય તો જળાશય-ભાટે કહેલો પ્રતિષ્ઠાનો વિધિ કરવો. તે પ્રાસાદવિધિવિષે ગાયતું ઉત્તારણ અને પાત્રીનો પ્રક્ષેપ (નાખવું) ઇત્યાદિક વિધિ કરવો નહી. વારૂણ હોમને પદલે વાસ્તુદેવતાને ઉદ્દેશે હોમ કરવો. એ રીતે સ્થિર પ્રતિમા અને યજ્ઞ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાનો પ્રયોગ કહ્યો.

અથાતોપિસંક્ષિપ્તેકાશ્વરવિધાનેનચલપ્રતિષ્ઠાપ્રયોગઃ સંકલ્પાદિનાદીશ્રાદ્ધાંતંપ્રાગ્
 ન્તુ એકમાચાર્યવૃણુયાન્ આચાર્યોમુકદેવપ્રતિષ્ઠાકર્મકરિષ્યેદત્યાદિસર્વપવિકરિણાંતં સર્વ
 તોમદ્રમંડલેપ્રાગ્વન્નામભિર્વ્રત્ત્યાદિમંડલદેવતાઆવાહ્યસંપૂજ્ય યથાગૃહ્યમગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યાન્વાદ
 ધ્યાન્ આજ્યભાગાંતેસ્થાપ્યદેવતાંસહસ્રમણોત્તરશતંવાસમિદાજ્યચરુતિલદ્રવ્યૈર્બ્રહ્માદિમંડલ
 દેવતાઃપ્રત્યેકંદશદશતિલાજ્યાહુતિભિઃશેષેણેત્યાદિ તૂર્ણાંનિર્વાપપ્રોક્ષણે આજ્યભાગાંતે
 તદાગનદીતિરિગોષ્ઠચત્વરપર્વતગજાશ્વઋદવન્મીકસંગમેતિદશમૃદ્ધિરણ્ણદેવંસંસ્થાપ્ય પંચ
 ગવ્યૈઃક્રમેણસ્નાપયિત્વા દૂર્વાસિદ્ધાર્થપલ્લવોપતૈરણ્ણકલશૌરાપોહિષ્ઠાદિમંત્રૈરભિપિચ્યાધ્યુત્તાર
 ણંકુર્યાન્ સર્વતોમદ્રસ્થપીતેદેવમુપવેશ્યનામ્નાવસ્ત્રગંધધૂપાદિદત્વાણ્ણક્ષુપલ્લવાદિપુતોદકુંભા
 નણ્ણોદીપાંશ્વસંસ્થાપ્યપ્રાગ્વન્નેત્રોન્મીલનં ચિત્રાન્નેનબલિંદત્વાપુરુષસૂક્તેનસ્તુત્વોક્તદ્રવ્યચ
 તુષ્ણંસ્થાપ્યદેવમંત્રેણહુત્વાઐકૈકદ્રવ્યહોમાંતેદેવંસ્પૃશેન્ આજ્યહોમેકુંભેસંપાતાન્ક્ષિપેન્ મંડ
 લદેવતાભ્યોહુત્વાહોમશર્પંસમાપ્યપૂર્ણાહુતિકુર્યાન્ ॥

હવે એનાકરતાં પણ સંક્ષેપે એવો એકાશ્વરવિધિવડે ચળપ્રતિષ્ઠાનો
 પ્રયોગ કેહેછે—સંકલ્પયકી નાંદીશ્રાદ્ધ પર્યંત કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. એક
 આચાર્યને વરાવવા. પછી આચાર્યે “અમુકદેવતાપ્રતિષ્ઠાકર્મ કરિષ્યે,” એવો
 સંકલ્પ કરવો ઇત્યાદિકયકી સર્પ પાંડવા પર્યંત કર્મ કરવું. પછી સર્વતોલદ્ર મંડ-
 ણવિષે પ્રથમની પઠે બ્રહ્માદિક મંડળદેવતાઓનું આવાહન કરી તેમની પૂજા
 કરી પોતાનાં ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે અગ્નિની સ્થાપના કરી અન્વાધાન કરવું. આ-
 ન્યભાગ પર્યંત કર્મ થયા પછી “સ્થાપ્યદેવતાં સહસ્રમણોત્તરશતં વા સમિદાજ્યચરુ-
 તિલદ્રવ્યૈર્બ્રહ્માદિમંડલદેવતાઃ પ્રત્યેકં દશ દશ તિલાજ્યાહુતિભિઃ શેષેણ” इत्यादि ” અ-
 ન્વાધાન કરી ચર કરવામાટે એક એક દેવતાને અર્થે ચાર ચાર મુદિ ઓખા લેવા
 અને તેનું પ્રોક્ષણ કરવું તે મંત્રરહિત કરવું. આન્યભાગ પર્યંત કર્મ થયા પછી
 તળાવ, નદીતીર, ગોષ્ઠ (ગોશાળા), આંગણું, પર્વત, હસ્તિનું સ્થાન, ઘોડાર, હ્રદ
 (પાણીનો ધ્રો), રાક્ષો, અને સંગમ (ચોવાટો) એ દશ સ્થાનકોની મૃતિકાવડે
 આઠ વાર દેવને સ્નાન કરાવી પંચગવ્યવડે કમચી સ્નાન કરાવી દૂર્વા, સર્પ અને
 પંચપલ્લવે યુક્ત આઠ કળશવડે “આપોહિષ્ઠા” ઇત્યાદિક મંત્રવડે અભિષેક કરી
 અન્યુત્તારણ કરવું. પછી સર્વતોલદ્ર ઉપરે રાખેલા પીઠ ઉપરે દેવને ખેસારી નામ
 મંત્રવડે વસ્ત્ર, ગંધ, ધૂપ ઇત્યાદિક અર્પણ કરી આઠે દિશાવિષે પંચપલ્લવાદિક
 યુક્ત આઠ કળશ અને આઠ દીપ સ્થાપન કરી પ્રથમનીપઠે નેત્રોન્મીલન અને
 ચિત્ર અન્નવડે યજ્ઞિધાન કરી પુરુષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી પ્રથમ કહેલાં ચાર દ્રવ્ય-
 નો સ્થાપ્ય દેવતાના મંત્રવડે હોમ કરી એક એક દ્રવ્યના હોમની અંતે દેવનો
 સ્પર્શ કરવો. આન્ય હોમ કીધા પછી કુંભવિષે સંપાત નાખવા. મંડળ દેવતાનો
 હોમ કરી હોમશેષ સમાપ્ત કરી પૂર્ણાહુતિ હોમ કરવો.

તતઃપૂર્વોક્તરીત્યાસૂક્તન્યાસાવાહનપ્રાણપ્રતિષ્ઠાંતંકૃત્વાદૈર્ઘ્યેધીતિતૃચંપુરુષસૂક્તંચજપ્ત્વા
 મૂલમંત્રાદિનાવાહનાદિપંચામૃતસ્નાનાંતેસંપાતોદકૈરિમાઆપઃશિવતમાદિત્યાદિનાભિષેકઃ વ

સ્નાદિનૈવેદ્યાંતંપ્રાપ્તવત્ તાંબૂલફલદક્ષિણાનીરાજનનમસ્કારપ્રદક્ષિણાદિવિધાય પુષ્પાંજલિંદત્વાસાચાર્યઃકૃતદેવંનત્વાક્ષમાપ્યાચાર્યદક્ષિણાંતેઽણ્કુંભોદકૈર્યજમાનાભિષેકઃવિષ્ણુંસ્મૃત્વાકર્મેશ્વરેર્પેદિતિસંક્ષેપઃ ॥

પછી પૂર્વોક્ત રીતિ પ્રમાણે સુક્તનો ન્યાસ, આવાહન અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા પર્થત કર્મ કરી “દ્વૈવૈધિં” ઇત્યાદિક ત્રણ ઋચા અને પુરૂષસૂક્તનો જપ કરી મૂળ મંત્રાદિકવડે આવાહનથકી પંચામૃત સ્નાન પર્થત કર્મ થયા પછી સંપાતોદકવડે “દ્વા આપઃશિવતમાં” ઇત્યાદિક મંત્રવડે અભિષેક કરવો. પછી વસ્ત્રાદિકથકી નૈવેદ્ય પર્થત પૂજા પ્રથમ પ્રમાણે કરવી. પછી તાંબૂલ, ફલ, દક્ષિણા, નીરાજન (આરતી), નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા ઇત્યાદિક કરી દેવને પુષ્પાંજળી અર્પણ કરી આચાર્ય સહિત કર્તાએ દેવને નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરી આચાર્યને દક્ષિણા દીધા પછી આચાર્યે આઠ કુંભનાં જલવડે યજમાનને અભિષેક કરવો. પછી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી કર્મ ઈશ્વરને અર્પણ કરવું. એ પ્રમાણે સંક્ષેપ જણવો.

અથપુનઃપ્રતિષ્ઠા મથચાંડાલસૃષ્ટાવન્હિદધ્વાધિવરક્તદૂષિતાશવપાપિસૃષ્ટાચપ્રતિમા પુનઃસંસ્કાર્યા ળંડિતેસ્ફુટિતેસ્થાનશ્ચંશેગૂજનાભાવેશ્વર્ગદ્ભાદિસ્પર્શેષતિરજસ્વલાચોરૈઃસ્પર્શેષપુનઃપ્રતિષ્ઠા ળંડિતાંભગ્નાંવિધિનોદૃત્યાન્યાંસ્થાપ્ય અર્ચ્યામંગલચૌર્ધાદૌતાદિનેઽપવાસઃ તામ્રાદિધાતુમૂર્તિનાંચોરચાંડાલાદિસ્પર્શેતામ્રાદિધાતુક્તશુદ્ધિકૃત્વાપુનઃપ્રતિષ્ઠા પૂર્વપ્રતિષ્ઠિતસ્થાઅવુદ્ધિપૂર્વકમેકરાત્રમેકમાસંદ્વિમાસંવાર્ચનાદિવિચ્છેદેશૂદ્રરજસ્વલાદ્યુપસ્પર્શો નેવાજલાધિવાસંકૃત્વાકલશેનસ્ત્રપયેત્ તતઃપંચગવ્યેનસ્ત્રાપયિત્વાઽપસહસ્રમણ્ડશતમણાંવિદ્વાતિસંઘ્યંવાકલશૈઃશુદ્ધોદકેનપુરુષસૂક્તેનસ્ત્રપયેત્ ગંધપુષ્પાદિનાપૂજયિતાગુડૌદનંનિવેદ્યેદિતિશુદ્ધિઃ ॥

હવે પુનઃપ્રતિષ્ઠા કેહેછે.

મથ અથવા ચાંડાલનો જને સ્પર્શ થયો હોય તે, અગ્નિવડે દગ્ધ થયેલી, બ્રાહ્મણનાં રૂચિરવડે દૂષિત થયેલી, શય અથવા પાપીએ સ્પર્શ કરેલી એવી મૂર્તિની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી. ખંડિત; સ્ફુટિત (કુટેલી); સ્થાનપ્રદ્ય; પૂજનનો અભાવ; કુતરાં, ખર ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ; અથવા પતિત, રજસ્વલા, ચોર એમનો સ્પર્શ; એ થયું હોય તો પણ પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી. ખંડિત થયેલી અથવા ભાંગેલી મૂર્તિને વિધિપૂર્વક ઉઠાડી બીજી મૂર્તિ સ્થાપન કરવી. મૂર્તિનો ભંગ અથવા ચોરી ઇત્યાદિક જ દિવસે થાય તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. ત્રાંચુ ઇત્યાદિક ધાતુની મૂર્તિને ચોર, ચાંડાલ ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થાય તો તામ્રાદિક ધાતુમાંડે કહેલી શુદ્ધિ કરી પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી. પ્રથમ પ્રતિષ્ઠા કરેલી મૂર્તિની અજણમાં એક રાત્રિ, એક માસ, અથવા બે માસ પર્થત પૂજા ઇત્યાદિકનો નાશ થાય અથવા શૂદ્ર, રજસ્વલા ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થાય તો જલાધિવાસ કરી કળશવડે સ્નાન કરાવવું. પછી પંચગવ્યવડે સ્નાન કરાવી આઠ સહસ્ર આઠસો અથવા અઠાવીસ કળશવડે શુદ્ધોદકે કરી પુરૂષસૂક્ત

જાણી સ્નાન કરાવવું. પછી ગંધ, પુષ્પ ઇત્યાદિકવડે પૂજન કરી ગોળભાતનું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. એ પ્રમાણે ભૂતિની શુદ્ધિ કરવી.

નુદ્ધિપૂર્વપૂજનવિષ્ણુદેશશ્રદ્ધસ્પર્શાદૌચપુનઃપ્રતિષ્ઠવૈવશુદ્ધિઃ અન્યેતુ એકાહપૂજાવિહતૌ કુર્યાદ્દિગુણમર્ચનં દિરાત્રેતુમહાપૂજાસંપ્રોક્ષણમતઃપરં માસાદૂર્ધ્વપૂજાવિહતૌપુનઃપ્રતિષ્ઠા પ્રોક્ષણવિધિર્વાકાર્યદત્ત્યાહુઃ પુનઃપ્રતિષ્ઠાદિમલમાસગુક્તાસ્તાદાવપિકાર્યં દેવાલયવાપીકૂપ તઢાગભેદનેઆરામસેતુસમાર્ભગેઈદંવિષ્ણુર્માનસ્તોકેવિષ્ણોઃકર્માણિપાદોસ્યેતિચતસ્રાજ્યા હુનીર્હુત્વાબ્રાહ્મણાન્મોજયેદિતિ ॥

શુદ્ધિપૂર્વક પૂજનો નાશ થયો હોય અથવા શૂદ્રાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવાથીજ શુદ્ધિ થાયછે. ખીજા ગ્રંથકાર તો, “એક દિવસ પૂજનો નાશ થાય તો દ્વિગુણ પૂજ કરવી, બે રાત્ર પૂજનો નાશ થાય તો મહાપૂજ કરવી, બે કરતાં અધિક દિવસ પૂજનો નાશ થાય તો પ્રોક્ષણવિધિ કરવો,” એક માસ કરતાં અધિક પૂજનો નાશ થયો હોય તો પુનઃપ્રતિષ્ઠા અથવા પ્રોક્ષણવિધિ કરવો, એમ કેહેછે. પુનઃપ્રતિષ્ઠા ઇત્યાદિક કરવું તે મળમાસ, શુક્રના અસ્તાદિકવિષે પણ કરવું. દેવમંદિર, વાવ, કુવા અને તલાવનો ભેદ (કુટવું) થયો હોય; ખાગ, સેતુ (પુલ, પાળ), સભા, એમનો ભંગ થયો હોય તો “ઈદંવિષ્ણુઃ, માનસ્તોકે, વિષ્ણોઃકર્માણિ, પાદોસ્ય,” એ ચાર ઋચાવડે ચાર આજ્યાહુતિ હોમ કરી પ્રા-
હ્મણોને ભોજન કરાવવું.

અથપ્રોક્ષણવિધિઃ દેવમુદ્દાસ્પંચવારંમૃત્જલૈઃપ્રક્ષાલ્યપંચગવ્યૈઃસ્નાપયિત્વાકુશોદકૈર્વિ શોધ્યમૂલેનાષ્ટોત્તરશતવારંપ્રોક્ષ્યમૂલેનમૂર્ધાદિપીઠાંતંસંસ્પૃશ્ય તત્ચન્યાસલિપિન્યાસમંત્રન્યા સપૂર્વકંપ્રાણપ્રતિષ્ઠાંઠત્વામહાપૂજાંકુર્યાન્ પૂજાહીનાદિપુરોષસંપ્રોક્ષણવિધિઃસ્મૃતઃ ॥

હેવે પ્રોક્ષણનો વિધિ કેહેછે.

દેવનું વિસર્જન કરી ભૂતિકા અને જળવડે દેવને પાંચ વાર પ્રક્ષાલન કરી પંચ-ગવ્યવડે સ્નાન કરાવી કુશોદકવડે દેવની શુદ્ધિ કરી મૂળમંત્રવડે (૧૦૮) વાર પ્રોક્ષણ કરી મૂળમંત્રવડે મસ્તકથકી પીઠ પર્યંત સ્પર્શ કરવો. પછી તત્ત્વન્યાસ, લિપિન્યાસ, અને મંત્રન્યાસ કરી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી મહાપૂજ કરવી. “જની પૂજનો ભંગ થયો હોય ઇત્યાદિક ભૂતિવિષે એ પ્રોક્ષણવિધિ કહોછે.

અથજીર્ણોદ્ધારઃ સચર્લિંગાદૌભગ્નેદ્ધમેચલિનેવાકાર્યઃ અયંચાનાદિસિદ્ધપ્રતિષ્ઠિત્લિં ગાદૌમંગાદિદોષેપિનકાર્યઃ તત્રતુમહાભિષેકઃકાર્યઃ ॥

હેવે જીર્ણોદ્ધાર કેહેછે.

જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો તે લિંગ ઇત્યાદિક ભંગ, દબ્ધ, અથવા ચલિત થયું હોય તો કરવો. અનાદિસિદ્ધ સ્થાપિત, લિંગ અથવા ભૂતિ ઇત્યાદિકને ભંગાદિક દોષ થયો હોય તથાપિ એ જીર્ણોદ્ધાર કરવો નહી, ત્યારે ત્યાં મહાભિષેક કરવો.

કર્તામુકદેવસ્ય જીર્ણોદ્ધારં કરિષ્યેત્યુક્તાનાંદીશ્રાદ્ધાંતંકૃત્વાચાર્યવૃત્વાપીઠેમંડલદેવતાઆ
વાહ્યલિંગેવ્યાપકેશ્વરહૃદયાયનમઃ ઽઽધ્યાપકેશ્વરશિરસેસ્વાદિત્યાદિષડંગં કૃત્વાદેવતાંતરેમૂલ
મંત્રેણષડંગંકૃત્વાચર્યેત્ અઘોરેતિમંત્રમણોન્નરશતંજસ્વાધિપ્રતિષ્ઠાપ્યઅઘોરેણધૃતાક્તસર્ષપૈઃસ
હસ્તંહુત્વંદ્રાદિધ્યોનાન્નાર્બલિદત્વાજીર્ણદિવંપ્રણવેનસંપૂજ્ય સાઽપ્યતિલેમંડલદેવતાહોમંકૃત્વાપ્રા
રથેત્ જીર્ણમગ્રમિદંચૈવસર્વદોષાવહંનૃણાં અસ્યોદ્ધારેકૃતેશાંતિઃશાસ્ત્રેસ્મિન્કથિતાત્વયા જી
ર્ણોદ્ધારવિધાનંચનૃપરાષ્ટ્રહિતાવહં તદધિષ્ઠાયતાંદેવપ્રહરામિતવાજ્ઞયા ક્ષીરાઝ્યમધુદૂર્વાસમિ
દ્રિદેવમંત્રેણાણોન્નરશતંહુત્વાતિલૈઃસહસ્તંહુત્વાપાયસેનશતંહુત્વાલિંગંપ્રાર્થયેત્ લિંગરૂપંસ
માગત્યયેનેદંસમધિષ્ઠિતં યાયાસ્ત્વંસંમિતંસ્થાનંસંત્યજ્યૈવશિવાજ્ઞયા અન્નસ્થાનેચયાવિદ્યા
સર્વવિદ્યેશ્વરૈર્યુતાઃ શિવેનસહસંતિષ્ઠેતિમંત્રિતજલેનાભિષિચ્યવિસર્જયેત્ અહ્નમંત્રિતેનજ
નિત્રેણાત્વાલિંગમાદાપ્યવામદેવમંત્રેણનદ્યાદૌક્ષિપેત્ મૂર્તિપ્રણવેનક્ષિપેત્ દારુજંમધુના
મ્યઝ્યાઘોરેણદહેત્ હેમાદિમયંયોગ્યંકૃત્વાતત્રૈવસ્થાપયેત્ તતઃશાંત્યર્થમઘોરેણધૃતક્ષીરમ
ધ્વાક્તૈસ્તિલૈઃસહસ્તંહુત્વાપ્રાર્થયેત્ ભગવન્ભૂતભવ્યેશલોકનાથજગત્પતે જીર્ણલિંગસમુદ્ધારઃ
કૃતસ્તવાજ્ઞયામયા અગ્નિનાદારુજંદગ્ધંક્ષિપ્તંશૈલાદિકંજલે પ્રાપ્યશ્ચિન્તાયદેવેશઅઘોરા
શ્ચેળતર્પિતં જ્ઞાનતોજ્ઞાનતોવાપિયથોક્તંનકૃતંપદિ તત્સર્વપૂર્ણમેવાસ્તુત્વત્પ્રસાદાન્મહેશ્વર
અથયજમાનઃપ્રાર્થયેત્ ગોવિપ્રશિલિપિભૂપાનામાચાર્યસ્યચયજ્વનઃ શાંતિર્ભવતુદેવેશઅચ્છિ
દ્રંજાયતામિદં મૂર્તૌતુવિશેષઃ ત્વત્પ્રસાદેનનિર્વિગ્રંદેહંનિર્માપિયત્યસૌ વાસંકુરુસુરશ્રેષ્ઠ
તાવત્ત્વંચાલ્પકેગૃહે વસક્લેશંસહિત્વેહમૂર્તિવૈતવપૂર્વવત્ યાવત્કારયતેભક્તઃકુરુતસ્પચ્ચાંચિ
તં તતોનવામૂર્તિલિંગંવાકૃત્વોક્તવિધિનાપ્રતિષ્ઠાકાલાનપેક્ષયામાસાદર્શકસ્થાપયેત્ इति
જીર્ણોદ્ધારઃ ॥

કર્તાએ “અમુક દેવસ્ય જીર્ણોદ્ધારં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ
પર્યંત કર્મ કીધા પછી આચાર્યને વરાવી સર્વતોભદ્ર પીઠ ઉપરે મંડળદેવતા-
ઓનું આવાહન કરી લિંગનેવિષે “વ્યાપકેશ્વરહૃદયાયનમઃ ઽઽધ્યાપકેશ્વરશિરસેસ્વા-
હા” ઇત્યાદિક પઠંગન્યાસ કરી અને ખીએ દેવ હોય તો તે દેવના મૂળમંત્રવડે
પઠંગન્યાસ કરી પૂજા કરવી. “અઘોરેમ્બ્યો” એ મંત્રનો (૧૦૮) જપ કરી અ-
ગ્નિસ્થાપન કરી “અઘોરેમ્બ્યો” એ મંત્રે કરી ધૃતમાં ભિંજવેલા સર્ષપનો સહસ્ર
હોમ કરી ઇંદ્રાદિક દેવના નામમંત્રવડે અલિદાન ૬૪ પ્રણવ મંત્રવડે જીર્ણ દેવની
પૂજા કરી ધૃતયુક્ત તિળવડે મંડળદેવતાનો હોમ કરી પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર-
“જીર્ણમગ્રમિદં ચૈવ, સર્વદોષાવહં નૃણાં ॥ અસ્યોદ્ધારે કૃતે શાંતિઃ, શાસ્ત્રેસ્મિન્ કથિતા
ત્વયા ॥ જીર્ણોદ્ધારવિધાનં ચ, નૃપરાષ્ટ્રહિતાવહં ॥ તદધિષ્ઠાયતાં દેવ, પ્રહરામિતવાજ્ઞયા,”
એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી દૂધ, ઘી, મધ, દૂર્વા અને સમિધવડે દેવનો મંત્ર ભણી (૧૦૮)
હોમ કરી તિળનો સહસ્ર હોમ કરી પાયસ (દૂધપાક)નો સો હોમ કરી લિંગની
પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર- “લિંગરૂપં સમાગત્ય, યેનેદં સમધિષ્ઠિતં ॥ યાયાસ્ત્વંસંમિતં
સ્થાનં, સંત્યજ્યૈવ શિવાજ્ઞયા ॥ અન્નસ્થાને ચ યા વિદ્યા, સર્વવિદ્યેશ્વરૈર્યુતાઃ,” એ પ્રમાણે
પ્રાર્થના કરી “શિવેન સહ સંતિષ્ઠ” એ મંત્રવડે અભિમંત્રિત જગત્પતે અભિષેક

કરી વિસર્જન કરવું. અન્ન મંત્રવડે મંત્રેલાં ખનિત્ર (ખોદવાનાં સાધન) વડે ખોદી તે લિંગ લઇ “ વામદેવ ” એ મંત્રવડે નદી ઇત્યાદિકવિષે નાખવું. શ્રૂતિ હોય તો પ્રણવ મંત્રવડે નાખવી. કાષ્ઠની શ્રૂતિ હોય તો મધમાં લીંબવીને— “ અગ્નિમ્યો ” એ મંત્રવડે ખાળવી. સુવર્ણ ઇત્યાદિક ધાતુમય હોય તો તેને યથાયોગ્ય સરખી કરી ફરી તેજ ઠેકાણે સ્થાપિત કરવી. પછી શાંતિમાટે “ અગ્નિમ્યો ” એ મંત્રવડે ધૂત, દૂધ અને મધમાં લીંબવેલા તિલનો સહસ્ર હોમ કરી પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર— “ ભગવન્મૂતમવ્યેશ, લોકનાથ જગત્પતે ॥ ઝીર્ણલિંગસમુદ્ધારઃ, કૃતસ્તવાજ્ઞયા મયા ॥ અગ્નિના દારુજં દગ્ધં, ક્ષિપ્તં શૈલાદિકં જલે ॥ પ્રાયશ્ચિત્તાય દેવેશ, અગ્નિરાશ્ત્રેણ તર્પિતં ॥ જ્ઞાનતોજ્ઞાનતો વાપિ, યથોક્તં ન કૃતં યદિ ॥ તત્સર્વં પૂર્ણમેવાસ્તુ, સ્વત્પ્રસાદાન્મહેશ્વર. ” પછી યજમાને પ્રાર્થના કરવી, તે આ રીતે— “ ગોવિપ્રશિલ્પિભૂષાના, માચાર્યસ્ય ચ યજ્ઞનઃ ॥ શાંતિર્ભવતુ દેવેશ, અચ્છિદ્રં જાયતામિદં. ” શ્રૂતિ હોય તો પ્રાર્થનાનો વિશેષ— “ ત્વત્પ્રસાદેન નિર્વિઘ્નં, દેહં નિર્માપયત્યસૌ ॥ વાસં કુરુ સુરેશ્વર, નાવત્ત્વં ચાલ્યકે ગૃહે ॥ વસન્તેશં સહિત્વેહ, મૂર્તિત્રે તવ પૂર્વવત્ ॥ યાવત્કારયતેમક્તઃ, કુરુત-સ્યચ વાંછિતં. ” પછી નવીન શ્રૂતિ અથવા લિંગ કરી પ્રથમ કહેલા વિધિવડે પ્રતિષ્ઠાનાં મુહૂર્તની પ્રતીક્ષા (વાટ) ન બેતાં માસની માંદ્ર સ્થાપના કરવી. એ પ્રમાણે છુર્ણોદ્ધાર કહ્યો.

પ્રતિમાશિવલિંગપ્રાસાદકલશાદિભંગેસ્વામિનોમરણંભવેત્ તત્રજ્ઞાનિઃ કુંડંકૃત્વાવિધા નેનતનોહોમંસમાચરેત્ ચરંચયમદૈવત્યંસાધયિત્વાવિધાનતઃ દુધિક્ષૌદ્રધૂતાન્કાનામશ્વત્સ મિધાંતતઃ જુહુપાદૃષ્ટશનંપ્રાતઃપ્રાતઃકલ્પેનિમંત્રવિન્ માષેર્મુદ્દેસ્તિલૈશ્વેવધૂતેનમધુનાપિચ દધિઃ પંચસહસ્રાણિશક્તિવીજેનહોમયેત્ શક્તિવીજંઘ્રીવીજં ભૂમિધેનુમનદ્વાહંસ્વર્ણધાન્યંસદ ક્ષિણં દત્વાથપંચગવ્યેનસ્નાપાદેવાલયેદિજઃ બલિદત્વાયમાયાથકસરૈઃપાયસૈસ્તથા દૈશાના યચલિદત્વાકૃતકૃત્યોભવેન્નરઃ અત્રમૂલંકમલાકરે ॥

શ્રૂતિ, શિવલિંગ, દેવાલય, દેવાલયનો કળશ ઇત્યાદિકનો નાશ થયો હોય તો તેના સ્વામી (ધણી) નું મરણ થાયછે માટે તેવિષે શાંતિ કરવી. તે આ રીતે— “ વિધિપૂર્વક કુંડ કરી હોમ કરવો. વિધિપૂર્વક યમ દૈવત્ય (યમ છે દેવતા જનો એવો) ચરૂ કરી તે ચરૂનો અને દહિં, મધ, ધીમાં લીંબવેલાં પિપળાનાં સમિધનો “ હમાન્દ્રા ” એ મંત્રવડે મંત્રજ અને વિદ્વાન્ એવા આચાર્યે (૧૦૮) હોમ કરવો. અહ, મગ, તિળ, ધૂત અને મધ એવડે એક એક પદાર્થનો સહસ્ર એ રીતે શક્તિખીજવડે હોમ કરવો. ” શક્તિખીજ એટલે “ ઘ્રી ” ખીજ બાળવું. દ્વિજ પૃથિવી, ગાય, વૃષભ, સુવર્ણ, અને ધાન્ય એમનું દક્ષિણાસહિત દાન કરી દેવાલયવિષે પંચગવ્યવડે સ્નાન કરવું. પછી યમને કૃસર અન્નનો બળિ દઇ ઇશાનને પાયસનો બળિ દેવો. તેણે કરી મનુષ્ય કૃતકૃત્ય થાયછે. એવિષે મૂળ પ્રમાણ કમળાકરમાં કહ્યુંછે.

અપર્યુષિનનિષ્કિઙ્ગૈઃ પ્રોક્ષિતૈર્જનુર્વાજિતૈઃ આત્મારામોદ્ભવૈર્મુલ્લયૈર્મત્તયાસંપૂજયેત્સુરાન્
ત્યજેત્કીટાવપન્નાનિશીર્ણપર્યુષિતાનિચ સ્વયંપતિતપુષ્પાણિમલાદ્યુપહતાનિચ મુકુલૈર્નાર્ચયે
દેવમપૈઙ્ગૈઃ કમિયુક્તૈઃ પુષ્પાભાવેપત્રપૂજાપત્રાભાગૈરપિ નિવેદયેત્કલાભતૃણગુલ્મૌ
પત્રીરપિ સમિત્યુષ્પકુશાદીનિત્રાહ્વણઃસ્વયમાહરેત્ શુદ્ધાનીતૈઃ ક્રવક્રીતૈઃ કર્મકુર્વન્પતત્ય
ધઃ લક્ષપુષ્પાર્ચનક્રવક્રીતૈરપિ કેચિદ્ધર્માજિતધનક્રીતૈર્યઃ કુર્યાન્કેશવાર્ચનમ્ નપર્યુષિત
દોષોસ્તિમાલાકારગૃહેષુવેત્પાદ્યુક્તેર્માલાકારાનીતૈઃ ક્રવક્રીતૈરપિપુષ્પપત્રૈઃ પૂજયંતિ નિત્યપૂ
જાર્થપરોપવનાદેરપિપુષ્પાદિપ્રદેશૈર્યદોષોન પૂજાર્થપુષ્પાદિનયાચેત્ સમિત્યુષ્પકુશાદીનિ
વહનંનાભિવાદયેત્ તદ્વારીચૈવનાન્યાનુહિનિર્માલ્યંતદ્વેત્તયોઃ દેવોરપિધૃતંવામહસ્તેધોવસ્ત્રે
ચધૃતંત્રલેનઃક્ષાલિતંચપુષ્પનિર્માલ્યં વર્જ્યપર્યુષિતંપુષ્પવર્જ્યપર્યુષિતંત્રલં નવર્જ્યંતુલસીપત્રંન
વર્જ્યંતીર્થજંત્રલં પ્રહરંતિઘટેત્રાતીકરવીરમહર્નિશં નૈવપર્યુષિતંપદ્મંતુલસીચિન્તવત્રકં કુંદં
ચદમનંચૈવાગસ્યંચકલિક્રાતથા ॥

હવે દેવપૂજાવિષે પુષ્પ કેવાં લેવાં તે કહેછે—“વાસી ન હોય, છિદ્ર રહિત,
પ્રોક્ષણ કરેલાં, જીવે રહિત, અને પોતાના ખાગમાં ઉત્પન્ન થયેલાં જે પુષ્પ તે સુષ્પ
છે. એવાં પુષ્પોવડે ભક્તિપૂર્વક દેવોનું પૂજન કરવું. કીડાઓએ ખાધેલાં, શીર્ણ
(ગળેલાં), વાસી, પોતાની મેળે ખરી પડેલાં, અને મળાદિકવડે ખરાબ થયેલાં
પુષ્પો દેવપૂજાવિષે અહણુ કરવાં નહીં. મુકુળ (કળિ), અને કાચાં અથવા કીડાવાળાં
ફળવડે દેવનું પૂજન કરવું નહીં.” પુષ્પ ન મળે તો પત્રવડે પૂજા કરવી. પત્ર ન
મળે તો ફળવડે પણ પૂજા કરવી. “ફળ ન મળે તો ફૂવાં આદિ તુણ, ગુદમ (વે-
લાના તંતુના ગુચ્છ), અને ઓષધી (શાળ, ચવ) એવડે પણ પૂજા કરવી. બ્રાહ્મણે
સમિધ, પુષ્પ અને દર્ભ ઇત્યાદિક પદાર્થો પોતે લાવવા. શદ્રે લાવેલાં અથવા વે-
ચાતી લીધેલાં પુષ્પાદિકવડે પૂજન કરનારા અધ્રોયોનીને પામેછે.” લક્ષ પુષ્પવડે
પૂજા કરવાની તે પુષ્પ વેચાતી લઈને પણ કરવી. કેટલાએક મનુષ્યો “ન્યાર્થથી
કમાવેલું દ્રવ્ય ઇધવેચાતી લીધેલાં જે પુષ્પાદિક તેવડે જે કેશવપૂજન કરેછે તેને
દોષ નથી અને માળીના ઘરથી લાવેલાં પુષ્પવિષે પર્યુષિત (વાસીપણાનો) દોષ
નથી,” એવાં વચન છે, તેથી માળિપાસેથી વેચાતી લીધેલાં પુષ્પ અને પત્રવડે
પૂજા કરેછે. નિત્યપૂજામાં બીજાના બગીચા ઇત્યાદિકમાંથી પણ પુષ્પ, પત્ર
ઇત્યાદિક અહણુ કરવાથી ચોરીનો દોષ નથી. પૂજાને અર્થે પુષ્પ, પત્રાદિકની અ-
ચના કરવી નહીં. “સમિધ, પુષ્પ, દર્ભ ઇત્યાદિક લઈ જતો હોય તેને બીજાએ
અને બીજાને તેણે નમસ્કાર કરવા નહીં; કારણ, તે બન્નેમાંથી એક પણ નમસ્કાર
કરે તો તે પાસે રહેલું પૂજાસાહિત્ય નિર્માલ્ય એટલે પૂજામાં નિરૂપયોગી થાયછે.”
દેવને અર્પણ કરેલાં, વામ (ડાબા) હાથમાં ધરેલાં, અધ્રોવત્ર (પેઢેરલાં ધોતીયું,

૧ સ્વકીયપુષ્પવાટિકોત્પુષ્પાણામુલ્લયત્વં પારામોદ્ભવાનાંવનસ્થાનાંચમધ્યમત્વં યાચિતાનામધમત્વમિ-
તિપ્રધાંતે ॥

૨. પોતાના ખાગમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પુષ્પો સુષ્પ છે. બીજાની વાડી અને ખાગમાંનાં
અથવા વનમાંથી લાવેલાં પુષ્પ મધ્યમ છે. માળી લીધેલા પુષ્પ અધમ, એ રીતે ત્રણાંતરમાં કહે છે.

પંચિયું ઇત્યાદિક) માં ગ્રહણ કરેલાં અને જળમાં નાખી ઘોયલાં પુષ્પ નિર્માલ્ય છે." વાસી પુષ્પ અને વાસી જળ વર્જ્ય કરવું. તુળસીપત્ર અને તીર્થતું જળ એ વાસી હોય તો પણ વર્જ્ય કરવું નહી. જયનું પુષ્પ એક પોહોર પર્યંત વાસી નથી. કણેરનું પુષ્પ એક અહોરાત્ર (આઠ પોહોર) વાસી નથી. કમળ, તુળસી, ખિલ્વ-પત્ર, કુંદનું પુષ્પ, દવણનાં પુષ્પ, અગસ્ત્યનાં પુષ્પ અને કળી એ વાસી થતાં નથી."

વિલ્વાદેરપર્યુષિતત્વદિનસંસ્થા બિલ્વ: ૩૦ અપામાર્ગ: ૩ જાતી ૧ તુલસી ૬ શમી ૬ શતાવરી ૧૧ કેતકી ૪ મુંગરાજ: ૯ દૂર્વા ૮ મંદાર: ૧ પદ્મ ૧ નાગકેસર: ૨ દર્ભા: ૩૦ અગસ્ત્ય: ૩ તિલ: ૧ મલ્લિકા ૪ ચંપક: ૯ કરવીરં ૮ એષામેતદિનોત્તત્તરપર્યુષિતત્વં ॥

ખિલિ ઇત્યાદિક પત્ર અને પુષ્પ કેટલાએક દિવસ પર્યંત વાસી થતાં નથી તેના દિવસના અંક તે તે પદાર્થોની આગળ લખેલા છે તેથી તે પદાર્થો તેટલા દિવસ પર્યંત વાસી થતા નથી એમ સમજવું. ખિલિ પત્ર ૩૦, અધાડો ૩, જય ૧, તુળસી ૬, શમી ૬, શતાવરી ૧૧, કેતકી ૪, ભાંગરો ૬, દૂર્વા ૮, મંદાર (હારશું-ગાર) ૧, પદ્મ ૧, નાગકેસર ૨, દર્ભ ૩૦, અગસ્ત્યો ૩, તિળ ૧, મલ્લિકા ૪, અંપો ૬, કણેર ૮, એ પ્રમાણે એમને એટલા દિવસ પછી વાસીપણું થાય છે.

તુલસીગ્રહણકાલ: વૈધૃતૌચ્ચતીપાતેભૌમભાર્ગવમાનુષુ પર્વદ્વયેચસંક્રાંતૌદ્વાદશ્યાં સૂતકદ્વયે તુલસીયેવિચિન્વાંતિતેહિંદુતિહરે:શિર: નૈવાંચ્છિદ્વાદ્રૌદૂર્વાંતુલસીંનિશિસંધ્યયો: ધાત્રીપત્રંકાર્તિકેચપુણ્યાર્થમતિમાન્નર: દ્વાદશ્યાંચદિવાસ્વાપસ્તુલસ્યાવચ્ચપસ્તથા વિષ્ણો શ્વેતદિવાસ્નાનંવર્જનીયંસદાબુધે: અન્નદિવાનિષેધાદ્રાઘૌસ્નાનાદિષોડશોપચારૈ:પૂજાકાર્યા દિવાનુગંધાદિપુષ્પાંજલ્યંતાએકોપચારાદતિકમલાકરાન્હિ કે વિષ્ણોદ્વાદશ્યાંનિર્માલ્યાપનય નમપિનકાર્યમિતિત્રાંતરેસ્મર્યંતે એતદપવાદ:પુરુષાર્થચિંતામણૌનારદીયે પંચામૃતેનસંજ્ઞા પ્વેકાદશ્યાંજનાર્દનં દ્વાદશ્યાંપયસાસ્નાપ્વહૃંસાયુજ્યમશ્રુતેદતિ દેવાથેંતુલસીછેદોહોમા થેંસમિધાંતથા ઇંદુક્ષયેનદુષ્પેતગર્થતુતૃણસ્યચ તુલસીગ્રહણમંત્ર: તુલસ્યમૃતનામાસિસદા ત્વંકેશવપ્રિયે કેશવાર્થવિચિન્વામિત્તરદામ્બવશોભને જાતિમલ્લિકાકરવીરાશોકોત્પલચંપ કંબુકુલવિલ્વશમીકુશાણાનિસર્વદેવતાનાંવિહિતાનિ ॥

હવે તુળસી ગ્રહણકરવાવિષે સમય કેહેછે—“ વૈધૃત, વ્યતીપાત, ભૌમ વાર, શુક વાર, રવિ વાર, પૂનમ, અમાસ, સંક્રાંતિ, ખારસ, જનનાશૌચ અને મૃતાશૌચ એ સમયે જ તુળસી તોડેછે તે વિષ્ણુનું મસ્તક છેદેછે એમ છે, માટે તે દિવસે તુળસી તોડવી નહી. પુણ્યની ઇચ્છા કરનારા બુદ્ધિમાન પુરુષે રવિ વારે દૂર્વા; રાત્રિ અને ખત્રે સંધ્યા સમયે તુળસી; તેમજ કાર્તિક માસમાં ધાત્રી (આમળી) નાં પત્ર તોડવાં નહી. ખારસને દિવસે; દિવસની નિદ્રા, તુળસી તોડવી, અને વિષ્ણુને દિવસમાં સ્નાન એ સર્વકાળ વિદ્વાને વર્જ્ય કરવાં.” એ વાક્યવિષે દિવસે સ્નાનનો નિષેધ કહ્યો તેથી રાત્રિએ સ્નાનાદિક ષોડશોપચાર પૂજા કરવી. દિવસે તો ચંદન-

થકી તે પુષ્પાંજળિ પર્યંતજ ઉપચાર અર્પણ કરવા એ રીતે કમળાકરનાં આન્હિકમાં કહ્યું છે. ખારસને દિવસે વિષ્ણુ ઉપરનું નિર્માલ્ય પણ કાઢવું નહી, એ રીતે ખીજ તંત્રોવિષે કહ્યું છે. એ વાક્યનો અપવાદ (ખાધ), પુરુષાર્થાર્થિતામણીવિષે નારદીય પુરાણનાં વચનવડે કહ્યો છે તે આ રીતે—“જનાર્દન (વિષ્ણુ) ને એકાદશીને દિવસે પંચામૃતવડે સ્નાન કરાવી ખારસને દિવસે દૂધવડે સ્નાન કરાવવાથી હરીને વિષે સાયુજ્ય સુક્તિને પામે છે.” “અમાવાસ્યાને દિવસે વિષ્ણુપૂજન માટે તુળસી તોડવી, હોમને અર્થે સમિધ અને ગાય માટે ઘાસ કાપવું, એ દોષકારક નથી.” તુળસી ગ્રહણ કરવાનો મંત્ર—“તુલસ્યમૃતનામાસિ, સદા ત્વં કેશવપ્રિયે ॥ કેશવાર્થં વિચિન્વામિ, વરદા ભવ શોભને.” અય, ભોગરા, કણેર, અશોક, કમળ, ચંપા, બોલસરી, શમી અને કુશ એ પુષ્પો સર્વ દેવને અર્પણ કરવાવિષે ઉત્તમ છે.

અથવિહિતપ્રતિષિદ્ધત્વાદૈકલ્પિકાનિ પાટલાશમીપત્રંચદુર્ગાયાઃ કુંદપલાશબકુલદૂર્વાઃશિવસ્ય કુમુદતગરેસૂર્યસ્ય તુલસીપૂંગરાજતમાલપત્રાણિશિવદુર્ગાયોઃ અગસ્તિમાધવીલતાલોધ્રપુર્ણવિષ્ણુશિવયોઃ ધનૂરમંદારૌવિષ્ણુસૂર્યયોઃ इतिवિકल्पितानि ॥

હવે કહેલાં અને નિષિદ્ધ કરેલાં માટે વૈકલ્પિક છે, તે આ—પાટળા અને શમી-પત્ર એ દુર્ગાદેવીને વિહિત અને નિષિદ્ધ છે. કુંદ, પળાશપુષ્પ, બોલસરી અને દૂર્વા એ શિવને વિહિત અને નિષિદ્ધ છે. કુમુદ અને તગર એ સૂર્યને. તુળસી, ભાંગરો અને તમાળપત્ર એ શિવ તથા દુર્ગાને. અગસ્ત્યનાં પુષ્પ, માધવીલતાનાં, અને લોદરનાં પુષ્પ એ શિવ તથા વિષ્ણુને વિહિત અને નિષિદ્ધ છે. ધનુરો અને મંદાર (હારશૃંગાર) એ વિષ્ણુ અને સૂર્યને વિહિત નિષિદ્ધ છે. એ વૈકલ્પિક પુષ્પ બાણવાં.

અથવિષ્ણોઃપ્રિયાણિ માલતીજાતીકેતકીમલિકાશોકચંપકપુન્નાગવકુલોત્પલકુંદકરવીરપાટલાતગરપુષ્પાણિ અન્યાનિચસુરમીણિવિષ્ણોઃપ્રિયાણિ અપામાર્ગપૂંગરાજલદિરશમીદૂર્વાકુશદમનકબિલ્વતુલસીપત્રાણ્યુત્તરોત્તરાધિકપ્રિયાણિતુલસીસર્વાધિકા જ્ઞાતિપુષ્પ-સહસ્રેણમાલાર્પણેકલ્પકોટિસહસ્રંવિષ્ણુપુરવાસઃ આન્નમંજર્યપૂજનેગોકોટિદાનફલં ॥

હવે વિષ્ણુને પ્રિય પુષ્પો કહ્યાં તે કેહે છે—માલતી, અય, કેતકી, ભોગરા, અશોક, ચંપો, પુન્નાગ, બોલસરી, કમળ, કુંદ, કણેર, પાટળા (પાડળ) અને તગર એ પુષ્પો વિષ્ણુને પ્રિય છે. અધાડો, ભાંગરો, ખેર, શમી, દૂર્વા, કુશ, દવણાં, બિલિપત્ર અને તુળસીપત્ર એ એક કરતાં એક અધિક પ્રિય છે. તુળસી સર્વ કરતાં અધિક પ્રિય છે. અયનાં સહસ્ર પુષ્પની માળા કરી વિષ્ણુને અર્પણ કરવાથી કોડ-સહસ્ર કલ્પ પર્યંત વિષ્ણુપુરમાં વાસ થાય છે. આંખાના મોહોરવડે પૂજન કરવાથી કોડ ગોદાનનું દ્વંડ થાય છે.

અથશિવસ્ય ચતુર્ણાપુષ્પજ્ઞાતીનાંગધમાગ્રાતિશંકરઃ અર્કસ્યકરવીરસ્યબિલ્વસ્યચબકશ્વચ દશસુવર્ણદાનફલંશ્વેતાર્કપુષ્પં તતઃસહસ્રગુણંબકપુષ્પં एवंધનૂરશમીપુષ્પત્રોણપુષ્પ

નીલોત્પલાનામુત્તરોત્તરાણાંસહસ્રગુણત્વં મણિમુક્તાપ્રવાલૈસ્તુરજૈરપ્પર્ચનંકૃતં નગૃણા
મિવિનાદેવિચ્છિન્નપત્રૈર્વરાનને સર્વકામપ્રદંબિલ્વદારિદ્રાસ્પર્શિનાશનં નીલોત્પલસહસ્રેણ
માલાર્પણેકલ્પકોટિસહસ્રાંશિવપુરેવાસઃ ધતુરૈર્વૃહતીપુણ્યેશ્વપૂજનેગોલક્ષ્મણં પાટલામંદા
રાપામર્ગજાતીચંપકોશીરતગરનાગકેસરપુન્નાગજપામલ્હિસહકારકુસુંભપુષ્પાણિશિવપ્રિયા
ણિ ધતુરાણિકદંવાનિરાત્રૌદેવાનિશંકરે મદનરત્ને કેતકાનિકદંવાનીતિપાઠઃ અભાવેપુષ્પ
ત્રાણામન્નાદેનામિપૂજયેત્ શાલિતંદુલગોધૂમયૈર્વાપિસમાચરેત્ ॥

હવે શિવને પ્રિય પુષ્પો કેહેછે—મહાદેવ; અર્ક (આકાશ), કણેર, બિલિ-
પત્ર, અને બક (બોલસરી) નાં પુષ્પ એ ચાર અતિનાં પુષ્પોનો સુગંધ ગ્રહણ
કરેછે. રવેત અર્કનાં પુષ્પવડે શિવપૂજન કરવાથી દશ સુવર્ણદાનનું ફળ પ્રાપ્ત
થાયછે. તે કરતાં બક પુષ્પ સહસ્ર ગુણુ પ્રિય છે. એ રીતે ધતુરો, શમીપુષ્પ, દ્રોણ-
પુષ્પ, નીલ કમળ એ એક કરતાં એક સહસ્ર ગુણુ અધિક પ્રિય છે. “ હે વરાનને !
હે દેવિ ! બિલિપત્ર વિના હીરા, મોતી, પરવાળાં અને રત્નવડે પણ કરેલી માહારી
પૂજા હું ગૃહણ કરતો નથી. બિલ્વપત્ર દારિદ્ર્યનું નાશ કરનારું અને સર્વ મનોરથ
પૂરણ કરનારું છે.” સહસ્ર નીલ કમળની માળા અર્પણ કરવાથી કોડ સહસ્ર કલ્પ
પર્યંત શિવપુરવિષે વાસ પ્રાપ્ત થાયછે. ધતુરાનાં પુષ્પ અને રીંગણીનાં પુષ્પવડે પૂજન
કરવાથી લક્ષ ગૌદાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાયછે. પાડળ, મંદાર, અધાડો, બથ, ચંપો,
ઉશીર (વાળો), તગર, નાગકેસર, પુન્નાગ, જસોદ, મોગરા, આંબો, અને કુસુંભ
(કસુબા) નાં પુષ્પો શિવને પ્રિય છે. ધતુરો અને કદંબ એ પુષ્પો શિવને રાત્રિએ
અર્પણ કરવાં. મદનરત્ન ગ્રંથવિષે “ ધતુરો અને કદંબ ” એ ઠેકાણે “ કેતક અને
કદંબ ” એવો પાઠ છે. “ પુષ્પ અને પત્ર ન મળે તો અન્ન ઇત્યાદિકવડે પૂજન
કરવું. સાળના ચોખ્ખા, ગહુ અથવા યવવડે પણ શિવપૂજા કરવી.

અથનિષિદ્ધાનિ બંધૂકુંદાતિમુક્તકેતકીકપિત્થબકુલશિરીર્ધર્મિવાનિ પુષ્પપત્રાદિકં
સ્વામિભુક્ષમુત્તાનમર્પયેત્ પત્રંપુષ્પંફલંચૈવયથોત્પન્નંતથાર્પયેદિતિવચનાત્ બિલ્વપત્રંતુસ્થા
મિમુક્ષાપ્રંયુજ્જનમર્પયેત્ પક્ષાન્નફલસ્યશિવાર્પણેર્વાર્ષાપુર્નશિવપુરેવાસઃ સર્વ્યવ્રજેન્તોસર્વ્ય
પ્રણાલીંનૈવલ્લંઘયેદિત્યાદિસ્થિરાલિંગોપ્રદક્ષિણાપ્રકારઃ ચરેતુસવ્યેનૈવ દેવ્યાભિવકુલકુંદા
દિસહિતાન્યેતાન્યેવપ્રિયાણિ ધાન્યાનાંસર્વપત્રૈશ્વપુર્ણેર્દર્શીપ્રપૂજયેત્ દૂર્વાકુંદૈઃસિંધુવાર્ષૈર્બધૂ
કાગસ્તિસંમૈવૈઃ બિલ્વપત્રૈઃપૂજનેરાજસૂયફલં કરવીરસ્ત્રજામિષ્ટોમસ્ય બકુલસ્ત્રજાવાજપેય
સ્ય દ્રોણસ્ત્રજારાજસૂયસ્યેતિ એવંસૂર્યવિગ્રેશાદેરપિપ્રાયોવિષ્ણુવનુજ્ઞેયાનિ ॥

હવે નિષિદ્ધ પુષ્પ કેહેછે—મપોરિયો, કુંદ, માધવી, કેતકી, કોઠ, બોલસરી,
સરસડો અને લીખડો એ (શિવને) નિષિદ્ધ છે. પત્ર, પુષ્પાદિક અર્પણ કરવાં તે
પોતાને સંમુખ અને સવળાં અર્પણ કરવાં; કારણ, “ પત્ર, પુષ્પ અને ફળ જે રીતે
ઉત્પન્ન થાયછે તે રીતેજ અર્પણ કરવાં,” એવાં વચન છે. બિલિપત્ર તો પોતાની
તરફ અગ્ર કરી ઉલટું ધરાવવું. પરિપક્વ આંખાનું ફળ શિવને અર્પણ કરવાથી દશ
હજાર વર્ષ પર્યંત શિવપુરમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થાયછે. “ શિવને પ્રદક્ષિણ કરવાની તે

પ્રથમ સંઘ્ય માર્ગવડે પ્રણાળી (જળાધારી) પર્યંત જવું, પછી ત્યહાંથી પાછુ ફરી અપસંઘ્યે જળાધારી પર્યંત જવું; પરંતુ જળાધારીનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં,” ઇત્યાદિક પ્રદક્ષિણાનો પ્રકાર સ્થિર લિંગવિષે જાણવો. ચર લિંગવિષે તો, સંઘ્ય માર્ગવડેજ પ્રદક્ષિણા કરવી. અદુળ અને કુંદાદિક સહિત એજ પુષ્પો દેવિને પણ પ્રિય છે. “ધાન્યનાં સર્વ પત્ર અને પુષ્પ, દૂર્વા, કુંદ, નિગોડ, બપોરિયો અને અગસ્ત્ય એમના પુષ્પવડે દેવીનું પૂજન કરવું.” બિલિપત્રવડે પૂજન કરવાથી રાજસૂયનું ફળ મળેછે. કણુરનાં પુષ્પની માળાવડે પૂજન કરવાથી અગ્નિદ્યોમ યજ્ઞનું ફળ મળેછે. અદુળ (બોલસરી) નાં પુષ્પની માળાવડે વાજપેય યજ્ઞનું ફળ મળેછે. દ્રોણ પુષ્પની માળાવડે રાજસૂયનું ફળ મળેછે. એ રીતે સૂર્ય, ગણપતિ ઇત્યાદિકને પણ પ્રિયપુષ્પો અદુધા વિષ્ણુ પ્રમાણે જાણવાં, એટલે વિષ્ણુને જ પ્રિય છે તે પુષ્પ સૂર્ય અને ગણપતિને પણ પ્રિય છે એ તાત્પર્ય સમજવો.

અથશિવનિર્માણપ્રહણવિચારઃ અગ્રાહ્યંશિવનૈવેશંપત્રંપુષ્પંફલંજલં શાલગ્રામશિલાસં
ગાત્સર્વયાતિપવિત્રતાં શૈવસૌરૈવૈવેશમક્ષણેચાંદ્રાયણંઅભ્યાસેદિગુણં મત્યાભ્યાસેસાંતપનં અ
ન્યનિર્માણેવ્યનાપથેવં દ્વંદ્વજ્યોતિર્લિંગસ્વયંભૂર્લિંગસિદ્ધપ્રતિષ્ઠાપિનર્લિંગાતિરિક્તસ્થાવર
લિંગવિષયં જ્યોતિર્લિંગાદૌત્પૂજકેનદત્તંફલનીર્થાદિકંમત્તયાશુદ્ધચર્ચપ્રાહ્યંનલોભેન પં
ચાયતનસ્થિતર્લિંગેષુચરેષુપ્રતિમાસુચાન્નાદેરપિસ્વયંપ્રહણેપિનદોષઃ જ્યોતિર્લિંગાતુન્યાસ્થિ
રલિંગેષુતીર્થોદકચંદનમાત્રંશ્રદ્ધાવદ્ધિઃશિવોપાસકૈરેવપ્રાહ્યં જ્યોતિર્લિંગાદૌપૂજકદત્તમ
ન્મપિમહ્યમિતિકેચિત્ ॥

હવે શિવનિર્માણ્ય ગ્રહણનો નિર્ણય કેહેછે.

“શિવને અર્પણ કરેલું નૈવેદ્ય, પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને જળ એ અગ્રાહ્ય છે; પરંતુ શાળામ શિલાના સંબંધથી સધળું શિવનું નૈવેદ્યાદિક પવિત્ર થાયછે.” શિવ અને સૂર્યનું નૈવેદ્ય ભક્ષણ કીધું હોય તો ચાંદ્રાયણ કરવું. અભ્યાસ (વારંવાર ખાધું) હોય તો બે ચાંદ્રાયણ કરવાં. શુદ્ધિપૂર્વક અભ્યાસ હોય તો સાંતપન કરવું. આપત્તિ છતાં ખીજ દેવનું નિર્માણ્ય (નૈવેદ્યાદિક) ગ્રહણ કીધું હોય તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. આ શિવનિર્માણ્ય ગ્રહણનો નિષેધ; જ્યોતિર્લિંગ, સ્વયંભૂ લિંગ અને સિદ્ધ પુરુષોએ સ્થાપન કરેલાં લિંગ વિના અન્ય સ્થાવર લિંગનાં નિર્માણ્યવિષે જાણવો. જ્યોતિર્લિંગાદિકવિષે તો, પૂજન કરનારાએ દીધેલાં ફળ, તીર્થ ઇત્યાદિક ભક્તિપૂર્વક શુદ્ધિમાટે ગ્રહણ કરવાં, લોભથી ગ્રહણ કરવાં નહીં. પંચાયતનવિષે સ્થાપિત કરેલાં ચર ખાણલિંગ અને પ્રતિમા ઇત્યાદિકોનું અન્નાદિક નૈવેદ્ય પણ પોતે ગ્રહણ કરે તથાપિ દોષ નથી. જ્યોતિર્લિંગાદિક કરતાં ખીજ સ્થિર લિંગનું તીર્થોદક અને ચંદન એ કેવળ ભક્તિમાનુ એવા શિવોપાસકોએજ ગ્રહણ કરવું. જ્યોતિર્લિંગાદિકવિષે પૂજન કરનારાએ દીધેલું અન્ન પણ ભક્ષણ કરવું એમ કેટલાએક કેહેછે.

વ્યુત્તારોદિહિનીધ્રુવં મધામરણીપૂર્વાત્રિયંકૂરં શ્રવણત્રયપુનર્વસુસ્વાત્યશ્વરં અશ્વિની

હસ્તપુષ્પક્ષિપ્રં અનુરાધારેવતીમૃગચિત્રંમૃદુ કૃત્તિકાવિશાલેમિશ્રં મૂલાશ્લેષાજ્યેષ્ઠાદ્વાસ્તી
ક્ષણં દત્તિનક્ષત્રસંજ્ઞાઃ ॥

હવે નક્ષત્રોની સંજ્ઞા કેહેછે.

ઉત્તરાશ્વિનુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, અને રોહિણી એ નક્ષત્રો ધ્રુવ-
સંજ્ઞક છે. મધ્યા, ભરણી, અને ત્રણ પૂર્વા એ કૂરસંજ્ઞક છે. શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શત-
ભિષા, પુનર્વસુ અને સ્વાતી એ ચરસંજ્ઞક છે. અશ્વિની, હસ્ત અને પુષ્ય એ
ક્ષિપ્રસંજ્ઞક છે. અનુરાધા, રેવતી, મૃગશિર અને ચિત્રા, એ મૃદુસંજ્ઞક છે. કૃત્તિકા
અને વિશાખા એ મિશ્રસંજ્ઞક છે. મૂળ, આશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા અને આર્દ્રા એ નક્ષત્રો
તીક્ષ્ણસંજ્ઞક છે. એ રીતે નક્ષત્રોની સંજ્ઞા કહી.

યજ્ઞનોક્તાનિથિસ્તત્રપ્રાચ્યારિક્તામમાવિના વારોપિયજ્ઞનપ્રોક્તસ્તત્રાર્કાર્કિકુજાન્વિના
ચરમૃદુક્ષિપ્રધ્રુવમૂલવિશાલમામઘાસુસકુન્નેશુભવારેભૂર્કર્ષણંહિતં સૂર્યત્યક્તનક્ષત્રાત્ર્યષ્ટન
વાણસુઅશુભંશુભમશુભંશુભમિતિહલચક્રં અત્રૈવનક્ષત્રેશનિભૌમમિન્નવારેલીજવાપઃ સસ્યા
રોપર્ણંવધાન્યચ્છેદશ્ચ ક્ષીરવૃક્ષતત્ત્વઃખલમધ્યેસ્તંભઃ ધાન્યાનામર્દનંજ્યેષ્ઠામૂલમઘાશ્રવણ
રેવતીરોહિણ્યનુરાધાફલ્ગુનીદ્વયેશુભં ધાન્યસંગ્રહઃક્ષિપ્રધ્રુવચરમૃદુમૂલેષુત્રગુરુશુક્રેષુચરમિ
ન્નલગ્રેશુભઃ ઔન્ધનદાયસર્વલોકહિતાયદેહિમેધાન્યંસ્વાહેતિમંત્રલિખિત્વાધાન્યામારોક્ષિપેત્
તેનધાન્યવૃદ્ધિઃ કુષમંદાદિનેનૈવધનધાન્યવ્યયઃ શુભઃ અગાન્નવાન્સદ્વારેમૃદુક્ષિપ્રચરોદિવા ॥

જી વિષયમાં તિથિ કહેલી નથી તે વિષયમાં રિક્તા અને અમાવાસ્યા વિના
અન્ય તિથિઓ લેવી. જ્યહાં વાર પણ કહ્યો નથી ત્યહાં રવિ, શનિ અને મંગળ
એ વર્ચ કરી ખીજ વાર લેવા. ચર, મૃદુ, ક્ષિપ્ર, ધ્રુવ, મૂળ, વિશાખા અને મધ્યા
એ નક્ષત્રો; મંગળ વાર અને શુભ વાર (ચંદ્ર, બુધ, ગુરુ, શુક્ર) ને દિવસે પૃથિ-
વીને ખેડવી એ શુભ છે. સૂર્યે ત્યાગ કરેલાં નક્ષત્ર એટલે સૂર્યનાં વર્તમાન નક્ષત્ર
કરતાં પ્રથમ નક્ષત્ર થકી ૩, ૮, ૯, ૮ એ નક્ષત્રો ક્રમથી અશુભ, શુભ, અશુભ
અને શુભ, એ પ્રમાણે હળયક્ર બાણવું. એ હળયક્રનાંજ નક્ષત્રવિષે; શનિ અને ભૌમ
એ વાર વર્ચ કરી ખીજ વારવિષે ખીજ પાવવાં, ધાન્ય ચોપવું અને કાપવું એ
શુભ છે. ક્ષીર વૃક્ષ (પીપળો, ધુળર) નો સ્તંભ (ખગદ ફેરવવામાટે) ખળાં વચમાં
ખોડવો. જ્યેષ્ઠા, મૂળ, મધ્યા, શ્રવણ, રેવતી, રોહિણી, અનુરાધા, પૂર્વાશ્વિનુની
અને ઉત્તરાશ્વિનુની એ નક્ષત્રોવિષે ધાન્યોતું મર્દન એટલે ખળામાં હલડી ફેરા-
વવી એ શુભ છે. ક્ષિપ્ર, ધ્રુવ, ચર, મૃદુ, અને મૂળ એ નક્ષત્રોવિષે; બુધ, ગુરુ
અને શુક્ર વારે; તેમજ ચર લગ્ન વર્ચ કરી ખીજ લગ્નવિષે ધાન્યનો સંગ્રહ શુભ
છે. “ ઔ ધનદાય સર્વલોકહિતાય દેહિ મે ધાન્યં સ્વાહા ” એ મંત્ર લખી (ધાન્ય
સંગ્રહ સમયે) કોઠારમાં નાખવો, તેથી ધાન્યની વૃદ્ધિ થાયછે. “ બુધ અને શનિ
વારને દિવસે ધન અને ધાન્યનો વ્યય (દ્રવ્ય વ્યાબુ દેવું, સવાયું દોડું) લખી
ધાન્ય દેવું તે) કરવો નહી. મૃદુ, ક્ષિપ્ર, અને ચર નક્ષત્રે; શુભ વારે; દિવસનું
નવીન અન્ન ભક્ષણ કરવું.

અથવચ્છાદિ વસ્ત્રભૂષણવિધિધ્રુવાશ્વિનીહસ્તપંચકપુનર્વસુદ્યૈ પૌષ્ણવાસવમયોશ્વસ
તિયૌમંદધ્રૌમશશિવાસરાન્વિના અનુક્તેવીષ્ઠદંવસ્ત્રંવિપ્રાજ્ઞોત્તિવલઢિધુ ધ્રુવપુષ્યાદિતૌ
યોષિદ્ધત્તેવાવસ્ત્રભૂષણે નપ્રાપ્નોતિપતિપ્રીતિન્નિતિવાસ્તુભેચયા પાદુકાસનશય્યાદિર્ભોગઃ
સત્તિથિવાસરે ધ્રુવક્ષિપ્રમૃદુશ્રોત્રભરણીપુપુનર્વસૌ ચેન્નવ્યવસ્ત્રંમધ્યાંશેદગ્ધસ્કુટિતપંકિતં
તત્પજેચ્છાંતિકંકુર્યાત્પજેદૈવાત્યભાગયોઃ વિજ્ઞેયમેતચ્છધ્યાયામાસ્તૃતૌપાદુકાસ્ત્રપિ સૂચી
કર્માનુરાધાશ્વિચિત્રામૃગપુનર્વસૌ વસ્ત્રંશ્ચાલ્યંધારણોક્તેકાલેબુધર્નિવિના મોજનંભાજનૈરૌ
પ્યસ્વર્ણકાંસ્યાદિનિર્મિતે કુર્પાદમૃતયોગેષુચરક્ષિપ્રમૃદુધ્રુવૈઃ સ્પાઙ્ઘૂષણાનાંષટનંચરક્ષિપ્રમૃ
દુધ્રુવૈઃ શુભવારેરત્નવતાંમિશ્રમેપરઐકુજે ઇતિવચ્છાદિવિચારઃ ॥

હવે વસ્ત્રાદિક ધારણાનું મુહૂર્ત કહેછે.

“ ધ્રુવસંજક, અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા, પુનર્વસુ,
પુષ્ય, રેવતી અને ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્રો; શુભ તિથિ; અને શનિ, મંગળ, ચંદ્ર એ
વાર વર્ચ્ય કરી ખીજ વારવિષે વસ્ત્ર અને આભૂષણ ધારણ કરવાં. ગ્રાહણની આજ્ઞા,
વિવાહાદિક ઉત્સવ, અથવા જે વેળાએ લાભ થાય તેજ વેળાએ નિંદ્ર દિવસ છતાં
પણ ધારણ કરેલું વસ્ત્ર ઇષ્ટ (વાંછિત) દાયક થાયછે. ધ્રુવસંજક, પુષ્ય અને પુન-
ર્વસુ એ નક્ષત્રોવિષે જે સ્ત્રી વસ્ત્ર અથવા અલંકાર ધારણ કરે અને શતભિષા નક્ષ-
ત્રવિષે જે સ્ત્રી સ્નાન કરે તેની ઉપરે પતિની પ્રીતિ થાય નહી. શુભ તિથિ, શુભ
વાર, અને ધ્રુવ, ક્ષિપ્ર, મૃદુ, શ્રવણ, ભરણી અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રવિષે પાદુકા,
આસન અને શય્યાદિકનો ઉપભોગ કરવો. નવીન વસ્ત્રના નવ ભાગ માંની તેમાંના
વચ્ચળા નવમાંશમાં, જે તે વસ્ત્ર નવીન છતાં દગ્ધ થાય, ફાટે અથવા ગારાવાળું
થાય તો તેનો ત્યાગ કરી શાંતિ કરવી. પડખાના ભાગવિષે દગ્ધ ઇત્યાદિક થાય
તો માત્ર તેનો ત્યાગ કરવો, શાંતિ કરવી નહી. શય્યા (મિછાનું), આસ્તૃતિ
(જાજમ વગેરે પાથરણાં), અને પાદુકા એમનેવિષે પણ એજ નિર્ણય જાણવો.
અનુરાધા, અશ્વિની, ચિત્રા, મૃગશિર, પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોવિષે સીવવાનું કામ
કરવું. વસ્ત્ર ધારણમાટે જે કાળ કહ્યો તેજ કાળે એક બુધ વારનો ત્યાગ કરી નવીન
વસ્ત્ર ધોવું. ચાંદી, સુવર્ણ, કાંસુ ઇત્યાદિક ધાતુપાત્રવિષે ભોજન કરવાનું તે અમૃત
યોગ અને ચર, ક્ષિપ્ર, મૃદુ, ધ્રુવ એ નક્ષત્રોવિષે કરવું. ચર, ક્ષિપ્ર, મૃદુ, અને ધ્રુવ,
નક્ષત્ર અને શુભ વાર એ દિવસે અલંકાર ઘડાવવા. મિશ્ર નક્ષત્ર, રવિ અને મંગળ
વાર એ દિવસે રત્નજડિત અલંકાર બનાવવા. એ રીતે વસ્ત્રાદિક ધારણનું મુ-
હૂર્ત કહ્યું. ”

શસ્ત્રાણાંષટનંકૂરમિશ્રાશ્વિમૃગતીક્ષ્ણમે શસ્ત્રંધાર્યંધ્રુવક્ષિપ્રમૃદુજ્યેષ્ઠાવિશાલકે સેવાકા
ર્ધાક્ષિપ્રમૈત્રધ્રુવૈર્જેજ્યાર્કભાર્ગવે મંદેપિત્તેસેવકર્ક્ષસ્વામિભાન્નદ્વિતીયકં હસ્તષટ્કધ્રુવશ્રો
ત્રેરેવનીપુષ્પમેશુમં પુનર્વસૌચશિકાગજાશ્વાદિપુરોહણં રાજ્ઞાંવિલોકનંક્ષિપ્રશ્રુતિદ્વય
મૃદુધ્રુવે નૃત્યારંભઃપુષ્પમૃગધ્રુવજ્યેષ્ઠાધનિષ્ઠયોઃ અનુરાધાશતભિષગ્ધસ્તેસ્પાચ્છુભવાસરે વિ

પણિ:સ્વાન્મૃદુક્ષિપ્રધૃવૈરિક્તાકુજાન્વિના ક્રય:કાર્યોશ્વિનીસ્વાતીશ્રવશ્ચિત્રાશતાંત્યમે વિ
 ક્રપોમરણીપૂર્વાત્રિયાશ્લેવાસુમિશ્રમે સેતુબંધોધ્રુવેસ્વાત્યાંતીવાર્કશનિવાસરે નમ્નાપશુક્રિ
 યાહસ્તપુષ્પાદ્રમૃગમિશ્રમે પુનર્વસૌધનિષ્ઠાશ્વિપૂર્વાજ્યેષ્ઠાશતાંત્યમે ત્પક્તાર્કભૌમેંદુશની
 નશ્રુતિચિત્રાધ્રુવાણિચ અમારિક્તાદમીશ્વાપિગતિકર્ચમુખા:શુભા: દ્રવ્યંલપુચરૈયૌંજ્યં
 વૃદ્ધચર્ચચરલગ્રકે ક્રળંભૌમેનગૃળ્હીયાદૃદિયોગેર્કસંક્રમે ધનિષ્ઠાપંચકેહસ્તેત્રિપુષ્કરદ્વિ
 પુષ્કરે ભૌમાદિપુષ્કળચ્છેદંકુયાચ્ચિધનસંગ્રહં બુધેધનંનપ્રદેયંસંગ્રહસ્તુબુધેશુભ: શન્યર્કા
 રૈષ્ટ્રિપાદર્ક્ષેભદ્રાતિથ્યાત્રિપુષ્કર: મૃગચિત્રાધનિષ્ઠાસુતતિથ્યન્હિદ્વિપુષ્કર: શુભાશુભેષુ
 ત્રિગુણંદ્વિગુણંચફલંક્રમાત્ મિશ્રકૂરેષુનીક્ષેપુસ્વાત્યાંદ્રવ્યંનભખ્યે દત્તંપ્રયુક્તંનિક્ષિપ્તંનદં
 ચેત્યાહનારદ: ॥

“કૂર, મિશ્ર, અશ્વિની, મૃગ અને તીક્ષ્ણ નક્ષત્રવિષે શસ્ત્ર ધડાવવાં. ધ્રુવ,
 ક્ષિપ્ર, મૃદુ, જ્યેષ્ઠા, અને વિશાખા નક્ષત્રવિષે શસ્ત્ર ધારણ કરવું. ક્ષિપ્ર, મૈત્ર અને
 ધ્રુવ નક્ષત્રવિષે; યુધ, ગુરુ, રવિ અને શુક વારે; તેમજ સ્વામિનાં નક્ષત્રથી સેવ-
 કતું નક્ષત્ર ખીજું ન હોય તો શનિ વારને દિવસે પણ સ્વામિની સેવા કરવી,
 એટલે આકરી રહેવું. હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, ધ્રુવસં-
 જ્ઞક, શ્રવણ, રેવતી, પુષ્ય અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોવિષે પાલખી, હાથી, ઘોડા
 ઇત્યાદિક ઉપરે બેસવું એ શુભ છે. ક્ષિપ્રસંજ્ઞક, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, મૃદુ અને ધ્રુવ
 નક્ષત્રોવિષે રાજતું દર્શન (પ્રથમ મુળાકાત) કરવું. પુષ્ય, મૃગ, ધ્રુવ, જ્યેષ્ઠા,
 ધનિષ્ઠા, અનુરાધા, શતભિષા અને હસ્ત એ નક્ષત્રવિષે; તેમજ શુભ વારે નૃત્યારંભ
 શુભ છે. મૃદુ, ક્ષિપ્ર અને ધ્રુવ નક્ષત્રવિષે રિક્તા તિથિ અને મંગળ વાર વર્ચ્ય કરી
 વિપણી (વેચવાની ખજાર+વેચવાની વસ્તુ) કરવી એ શુભ છે. અશ્વિની, સ્વાતિ,
 શ્રવણ, ચિત્રા, શતભિષા અને રેવતી એ નક્ષત્રવિષે માલ ખરીદ કરવો. ભરણી,
 ત્રણ પૂર્વા, આરદ્રેષા, અને મિશ્રસંજ્ઞક નક્ષત્રવિષે વિક્રય કરવો, એટલે વેચવો.
 ધ્રુવ સંજ્ઞક અને સ્વાતિ નક્ષત્રવિષે ગુરુ, રવિ અને શનિ એ વારવિષે સેતુબંધ
 કરવો, એટલે ખેતરના ખાંધા આદિક ખાંધવા. હસ્ત, પુષ્ય, આર્દ્રા, મૃગ, મિશ્ર
 સંજ્ઞક, પુનર્વસુ, ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, ત્રણ પૂર્વા, જ્યેષ્ઠા, શતભિષા અને રેવતી એ
 નક્ષત્રવિષે; રવિ, ભૌમ, ચંદ્ર અને શનિ વાર, શ્રવણ, ચિત્રા, અને ધ્રુવ નક્ષત્ર,
 અમાવાસ્યા રિક્તા અને આઠમ એ વર્ચ્ય કરી; પણ લેવાં, વેચવાં ઇત્યાદિક નાના
 પ્રકારનાં પણ સંગ્રંધિ કર્મ શુભ છે. લઘુ અને ચરસંજ્ઞક નક્ષત્રવિષે, તેમજ ચર
 લગ્નવિષે વૃદ્ધિ થવા માટે વ્યાજી દ્રવ્ય લેવું. મંગળ વાર, વૃદ્ધિ યોગ અને સૂચ
 સંકાંતિને દિવસે વ્યાજી દ્રવ્ય લેવું નહીં. ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્ત-
 રાભાદ્રપદા, રેવતી, હસ્ત, ત્રિપુષ્કર યોગ, દ્વિપુષ્કર યોગ, મંગળ, યુધ, ગુરુ, શુક
 અને શનિ એ દિવસે ઋણ (કર્જ) ઉતારવું અને ધન સંગ્રહ કરવો. યુધ વારે ધન
 લેવું નહીં. ધનસંગ્રહ તો યુધ વારે શુભ છે. શનિ, રવિ, મંગળ વાર; ત્રિપાદ

(કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાશ્વિની, વિશાખા, ઉત્તરાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા) એ ન-
ક્ષત્રો; અને ભદ્રા (ખીજા, સાતમ, ખારસ) એ તિથિ; એ ત્રણેનો યોગ થાય તો
ત્રિપુષ્કર યોગ જાણવો. મૃગશિર, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્ર; ભદ્રા તિથિ; શનિ,
ભૌમ, રવિ વાર; એ ત્રણેનો યોગ હોય તો દ્વિપુષ્કર યોગ થાયછે. શુભ કે
અશુભ કાર્ય કરતી વેળાએ એ ત્રિપુષ્કર અથવા દ્વિપુષ્કર યોગ હોય તો કમથી
ત્રમણું અને ખમણું કૃપા દેનારા છે. મિશ્ર, કૂર, તીક્ષ્ણ, અને સ્વાતી એ નક્ષત્રવિષે
દીધેલું, કોઈ કામખાટે વાપરેલું, થાપણ રીતે રાખેલું અને નષ્ટ થયેલું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત
થતું નથી, એમ નારદ કહેછે.

અંધમંદંચચિવિટંસુલોચનમિતિક્રમાત્ ગણનીયંતોહિણીભાદંધેનઈલભેદ્દત્તં મંદેયલાહ
મેતૈવાચિવિટસ્વક્ષયોર્નહિ અન્વિષ્યંપૂર્વતંધેપુમંદસંજેષુદક્ષિણે પ્રતીચ્યાંચિવિટાઠ્યેપુસુલી
ચનડદગ્દિશ રાજાભિષેકઃશ્રવણેધ્રુવક્ષેઽપ્ષામૃદુક્ષિપ્રડપ્રવૌસ્યાત્ ત્યક્તારસ્તિકાધિકૈ
ત્રારાત્રીશ્વંદ્રેઽવ્યશુકાભ્યુદયેશુભાય જલાશયાનાંલ્લનનંમધાપુણ્યધુમેમૃગે પૂર્વાષાઢાનુરાધાંત્ય
ધનિષ્ઠાશતહસ્તમે જલરાશિયતેચંદ્રેલગ્નસ્થેચબુધેગુરૌ ક્ષૌરંચૌલોક્તનક્ષત્રવારાદિષુશુભં
જગુઃ પંચમેપંચમેરાત્રાંદિનેન્યેષાંપટ્ટચ્છયા ઇમશ્ચુકર્મભવેન્નૈવનવમેદિવસેઽચિત્ ક્ષૌરંમૃતે
રતંદર્શંવર્જયેઽજિજીવિષુઃ ક્ષૌરંનકુર્પુરંમ્યક્તમુક્તસ્નાતવિમૂષિતાઃ પ્રયાણસમરારંભેનરાત્રૌ
નચસંવ્યયોઃ શ્રાદ્ધાહપ્રતિપદિક્તારત્રાન્નિહચનવૈધૃતૌ પ્રશસ્તંજન્મનક્ષત્રંસર્વકર્મસુકીર્તિતં
ક્ષૌરપ્રયાણમૈષઽવ્યવિવાદેષુનશોભનં વષ્ટયમાપૂર્ણમાપાતચતુર્દશ્યષ્ટમીતથા આસુસન્નિહિ
તંપાપંતૈલેષુહીમગેશુરે રાજકાર્યનિપુક્તાનાંનરાણાંભૂષણીવિનાં ઇમશ્ચુલોમનલ્લચ્છેદેનાસ્તિ
કાલવિશોધનં ક્ષૌરંનૈમિત્તિકંકાર્યનિષેધેસત્યપિધ્રુવં યજ્ઞેમૃતોંબંધમોક્ષેનૃપવિપ્રાજ્ઞયાપિચ
પ્રાગ્વયસ્કૈઃસપિતૃકૈર્નકાર્યમુંડનંસદા મુંડનસ્યનિષેધેપિકર્તનંતુવિધીયતે ઉદ્દમુખઃપ્રાહ
મુલોવાવપનંકારયેત્સુધીઃ કેશશ્મશ્ચુલોમનલ્લન્યુદક્સંસ્થાનિવાપયેત્ આનર્તોહિચ્છન્નઃપા
ટલિપુત્રોદિતિર્દિતિઃશ્રીશઃ ક્ષૌરેસ્મરણાદેવાંદોષાનશ્યંતિનિઃશેષાઃ ॥

રોહિણી નક્ષત્રથી ચાર ચાર નક્ષત્ર લેખી તે કમેકરી અંધ, મંદ, ચિપડું અને
સુલોચન એ નામનાં થાયછે. અંધ નક્ષત્રવિષે નાશ પામેલા પદાર્થ શીઘ્ર પ્રાપ્ત
થાયછે. મંદ નક્ષત્રવિષે નષ્ટ થયેલી વસ્તુ યત્નવડે મળે. ચિપડું અને સુલોચન
એ નક્ષત્રવિષે નષ્ટ થયેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય નહી. અંધ નક્ષત્રવિષે નષ્ટ થયેલી
વસ્તુ પૂર્વ દિશામાં ખોજવી. મંદ નક્ષત્રવિષે નષ્ટ થયેલી વસ્તુ દક્ષિણ દિશામાં,
ચિપડાં નક્ષત્રવિષે નષ્ટ થયેલી વસ્તુ પશ્ચિમ દિશામાં, અને સુલોચન નક્ષત્રવિષે
નષ્ટ થયેલી વસ્તુ ઉત્તર દિશામાં ખોજવી. ઉત્તરાયણના સૂર્ય, પૂર્ણ ચંદ્ર, અને
ગુરુ, શુક્રનો ઉદય છતાં; મંગળ વાર, રિક્તા, અધિક માસ, ચૈત્ર માસ અને રાત્રિ
એ વર્ચ્ય કરી; શ્રવણ, ધ્રુવસંજ્ઞક, જ્યેષ્ઠા, મૃદુ, અને કિષ્ત્ર એ નક્ષત્રવિષે રાજભિષેક
કરવો, તે કલ્યાણને અર્થે થાયછે. મધા, પુષ્ય, ધ્રુવ, મૃગ, પૂર્વાષાઢા, અનુરાધા, રેવતી,
ધનિષ્ઠા, શતભિષા, અને હસ્ત એ નક્ષત્રવિષે; ચંદ્રમા જળરાશિવિષે અને યુધ, ગુરુ લગ્ન-
વિષે છતાં વાવ, કુવા, તલાવ ઇત્યાદિક જળાશય ખણાવવાં. ચૌલખાટે ઉક્ત નક્ષત્ર,

વાર ઇત્યાદિકવિષે ક્ષૌરકર્મ (હજમત) કરાવવું તે શુભ છે, એમ કહે છે. રાજઓ એ પાંચમે પાંચમે દિવસે ક્ષૌર કરાવવું. બીજાઓએ ઇચ્છા પ્રમાણે (દિવસ સંખ્યા વિના) કરાવવું. એક ક્ષૌર કર્મ કરાવ્યા પછી બીજું ક્ષૌર નવમે દિવસે ક્યારે પણ કરાવવું નહી. જીવવાની ઇચ્છા કરનારાએ ચૌદશને દિવસે ક્ષૌર કર્મ અને અમાવાસ્યાને દિવસે સ્ત્રીસંભોગ વર્જ્ય કરવા. અબંધગ (તૈલ મર્દન) કીધા પછી, ભોજન કીધા પછી, સ્નાન કીધા પછી, અને અસંકારાદિક ધારણ કરી ક્ષૌર કરાવવું નહી. પ્રયાણ (પરદેશ જવાને) દિવસે, યુક્તના આરંભ દિવસે, રાત્રિ સમયે, સંધ્યા સમયવિષે, શ્રાદ્ધદિવસ, એકમ, રિક્તા તિથિ, વ્રતદિવસ, એટલા દિવસે ક્ષૌર કરાવવું નહી. જન્મ નક્ષત્ર, સધળાં કર્મ કરવાવિષે ઉત્તમ છે; પરંતુ ક્ષૌર (જાળ ઉતરાવવા), પ્રયાણ, ઔષધસેવન અને વાદવિવાદવિષે શ્રેષ્ઠ નથી. છક, અમાવાસ્યા, પૂનમ, વ્યતીપાત, ચૌદસ, અને આઠમ એ દિવસે તૈલસેવન, સ્ત્રીસંભોગ, અને ક્ષૌર કરાવવું નહી; કારણ, એ કરવાથી પાપ થાય છે. રાજકાર્યમાં જોડાયલા અને રાજના આશ્રયથી ઉપજીવિકા કરનારાઓએ રમશ્રુ (ડાહી, મુછ), વાળ અને નખ ઉતરાવવાવિષે કાળશુદ્ધિ જોવી નહી. નિષેધ હોય તો પણ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયેલું ક્ષૌર તેમજ યજ્ઞ, મૃત્યુ, પંથમોક્ષ, રાજની આજ્ઞા અને શ્રાવણની આજ્ઞા છતાં ક્ષૌર અવશ્ય કરાવવું. પ્રથમ વયવાળાઓ અને જનો પિતા જીવતો હોય તેણે મુંડન કરાવવું નહી. એ કે મુંડન કરાવવું નહી, એવો નિષેધ છે તથાપિ સર્વદા કેશ કતરાવવા. બુદ્ધિમાન પુરૂષે ઉત્તર અથવા પૂર્વ દિશાને સંમુખ બેસી વાળ ઉતરાવવા. કેશ, ડાહી, મુછ, રોમ અને નખ એ દક્ષિણથી છેદાતા ઉત્તરમેર છેદાઈ રહે એ રીતે ઉતરાવવા. “આનર્તોહિચ્છત્રઃ, પાટલિપુત્રોઽદિતિદિર્તિઃ શ્રીશઃ॥ ક્ષૌરે સ્મરણાદેવાં, દોષા નશ્યંતિ નિઃશેષાઃ” (આનર્ત, અહિચ્છત્ર, પાટલિપુત્ર, અદિતિ, દિતિ અને શ્રીશ એટલે વિષ્ણુ એમનું વાળ ઉતરાવવા સમયે સ્મરણ કરવાથી તે સમયના નિંદા યોગ્ય વારાદિક સધળા દોષો દૂર થાય છે.)

અથરોગોત્પત્તૌનક્ષત્રફલં અશ્વિન્યારોગોત્પત્તૌઆકાંહનવદિનાનિવાપંચવિંશતિદિના નિવાપીડા ૧ મરણ્યામેકાદશૈકવિંશતિર્વામાસંવામૃત્યુર્વા ૨ કૃત્તિકાપાંદશનવૈકવિંશતિર્વા ૩ રોહિણ્યાંદશવાનવવાસપ્તવાત્રીણિવાહાનિ ૪ મૃગેષ્વચનવવાત્રિંશદ્વા ૫ આર્દ્રાયાંમૃત્યુર્વાદશાહંવામાસંવા ૬ પુનર્વસૌસપ્તનવવામૃત્યુર્વા ૭ પુણ્યેસપ્તવામૃત્યુર્વા ૮ આશ્લેષાયાંમૃત્યુર્વાવિંશતિર્વિશદ્વાનવવાદિનાનિપીડા ૯ મગધાયાંમૃત્યુર્વાસાર્ધમાસંવામાસંવાવિંશતિ દિનાનિવાપીડા ૧૦ પૂર્વાફલગ્નાંમૃત્યુર્વાર્ધમાસંવાપીડાપંચદશવાષષ્ટિર્વાદિનાનિ ૧૧ ઉત્તરાયાંસપ્તવિંશતિઃપંચદશસપ્તવાદિનાનિ ૧૨ હસ્તેમૃત્યુરજવાનવવાસપ્તવાપંચદશવાહાનિ ૧૩ ચિત્રાયાંપક્ષમજ્જવાદશવાણકાદશવાહાનિ ૧૪ સ્વાત્યાંમૃત્યુર્વાકદ્વિત્રિચતુઃપંચમાસૈવાદશદિનૈર્વારોગનાશઃ ૧૫ વિશાખાયાંમાસંવાપક્ષવાષ્ટદિનૈર્વિંશતિદિનંવાપીડા ૧૬ અનુરાધાયાંદશરાત્રમજ્જાવિંશતિરાત્રંવા ૧૭ જ્યેષ્ઠાયાંમૃત્યુર્વાપક્ષવામાસંવાવૈકવિંશતિરાત્રંવા પીડા ૧૮ મૂલેમૃત્યુઃપક્ષનવરાત્રંવિંશતિરાત્રંવાપીડા ૧૯ પૂર્વાષાઢાયાંમૃત્યુર્વાદિત્રિષડાદિમા

सैर्विशतिदिनैः पक्षेणवारोगनाशः २० उत्तराषाढायां सार्धमासं विशतिरात्रं वामासं वा २१
श्रवणेपंचविंशतिदिशवा एकादशवा षष्टिर्वाहानि २२ धनिष्ठायां दशरात्रं पक्षमासं त्रयोद-
शरात्रं वा २३ शततारकायां द्वादशैकादशवा २४ पूर्वाभाद्रायां मृत्युर्वादिभ्यादिमासं वा द-
शरात्रं वा २५ उत्तराभाद्रायां सार्धमासं पक्षमासं द्वादशाहं वा २६ रेवत्यां ज्येष्ठायां त्रयोद-
शाहमष्टाविंशतिरात्रं वा पीडा २७ जन्मनक्षत्रे जन्मराशौ भ्रष्टमचक्षेत्रे रोगोत्पत्तौ मृत्युः २८
अर्कादिवारेक्रमेण मघाद्वादश्यां विशाखैकादश्यां पंचम्याद्रेतुतीयोत्तराषाढे शतताराषष्ठ्यौ
भ्रष्टम्यश्विन्यां पूर्वाषाढानवम्यां चैतित्रयाणां योगे मृत्युः एवमर्कादौ अनुराधाभरण्यौ भाद्रपदे
राषाढे मघाशततारे विशाखाश्विन्यौ ज्येष्ठामृगौ श्रवणाश्रेषे पूर्वाभाद्रपदाहस्तौ चेन्मृत्युयोगः
भत्रोक्तास्तिथिवारनक्षत्रशतयोर्विस्तृताः कार्याः येषु नक्षत्रेषु मरणमुक्तं तत्र शांतिरावश्यकं
अन्यत्र कृताकृता ॥

हृत्वे रोग उत्पन्न थया छतां ते नक्षत्रनां क्षण केहेछे.

१ अश्विनी नक्षत्रविषे रोग (ज्वरादि) नी उत्पत्ति थछ होय तो ऐक दिवस,
नव दिवस अथवा पचीस दिवस पीडा जलुवी. २ भरणीविषे रोग उत्पन्न थय
तो अगियार दिवस, ऐकवीस दिवस, अथवा भास पर्यंत पीडा जलुवी; अथवा
मृत्यु जलुवो. ३ कृत्तिका नक्षत्रविषे दश दिवस, नव दिवस, अथवा ऐकवीस
दिवस. ४ रोहिणी नक्षत्रविषे दश, नव, सात अथवा त्रयु दिवस पीडा. ५ मृग-
शिर नक्षत्रविषे पांच, नव अथवा त्रीश दिवस पीडा. ६ आर्द्रा नक्षत्रविषे मृत्यु;
दश दिवस अथवा ऐक भास पर्यंत पीडा. ७ पुनर्वसु नक्षत्रविषे सात अथवा
नव दिवस पीडा; किंवा मृत्यु. ८ पुष्य नक्षत्रविषे सात दिवस पीडा; अथवा
मृत्यु. ९ आश्लेषा नक्षत्रविषे मृत्यु; वीस, त्रीस अथवा नव दिवस पीडा. १०
मघा नक्षत्रविषे मृत्यु; दोढ भास, ऐक भास अथवा वीस दीवस पीडा. ११
पूर्वाश्लेषा नक्षत्रविषे मृत्यु; ऐक वर्ष पर्यंत, अथवा ऐक भास पर्यंत, पन्नर
दिवस किंवा साठ दिवस पीडा. १२ उत्तराश्लेषा नक्षत्रविषे सत्तावीस दिवस,
पन्नर दिवस अथवा सात दिवस पीडा. १३ हस्त नक्षत्रविषे मृत्यु; आठ, नव,
सात अथवा पन्नर दिवस पीडा. १४ चित्रा नक्षत्रविषे पन्नर, आठ, दश अथवा
अग्यार दिवस पीडा. १५ स्वातिविषे मृत्यु; ऐक, ये, त्रयु, चार अथवा पांच
भासे किंवा दश दिवसे रोगनो नाश थय. १६ विशाखाविषे ऐक भास, किंवा
पन्नर दिवस, आठ दिवस अथवा वीस दिवस पीडा. १७ अनुराधाविषे दश
अथवा अठ्ठावीस रात्रि पर्यंत पीडा. १८ ज्येष्ठाविषे मृत्यु; पन्नर दिवस, ऐक
भास अथवा ऐकवीश रात्रि पीडा. १९ मूण नक्षत्रविषे मृत्यु; पन्नर दिवस, नव
अथवा वीश रात्रि पीडा. २० पूर्वाषाढाविषे मृत्यु; ये, त्रयु, छ छत्यादि क भासे
अथवा वीस दिवसे किंवा पन्नर दिवसे रोगनो नाश थय. २१ उत्तराषाढा नक्ष-
त्रविषे दोढ भास, वीस रात्रि अथवा ऐक भास पीडा. २२ श्रवणविषे पचीश,
दश, अग्यार अथवा साठ दिवस पीडा. २३ धनिष्ठाविषे दश रात्रि, पन्नर दिवस,

એક માસ અથવા તેર રાત્રિ પીડા. ૨૪ શતભિષા નક્ષત્રવિષે ખાર અથવા અ-
ચાર દિવસ પીડા. ૨૫ પૂર્વાભાદ્રપદાવિષે મૃત્યુ; એ, ત્રણ ઇત્યાદિક માસ પર્યંત
અથવા દશ રાત્રિ પીડા. ૨૬ ઉત્તરાભાદ્રપદાવિષે દોઢ માસ, પત્તર દિવસ, સાત
અથવા દશ દિવસ પીડા. ૨૭ રેવતી નક્ષત્રવિષે જ્વરાદિકની ઉત્પત્તિ થાય તો
દશ દિવસ અથવા અઠાવીસ રાત્રિ પીડા. ૨૮ જન્મ નક્ષત્ર, જન્મ રાશિ અથવા
અષ્ટમ ચંદ્રવિષે રોગની ઉત્પત્તિ થાય તો મૃત્યુ. રવિ ઇત્યાદિક વારે કમથી મધ્ય
અને દ્વાદશી, વિશાખા અને એકાદશી, પાંચમ અને આદ્રી, ત્રીજ અને ઉત્તરા-
ષાઢા, શતભિષા અને છઠ, આઠમ અને અશ્વિની, પૂર્વાષાઢા અને નોમ, એ રીતે
વાર નક્ષત્ર અને તિથિ એ ત્રણનો યોગ છતાં રોગ ઉત્પન્ન થાય તો મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય.
એજ રીતે રવિ ઇત્યાદિક વારે (કમથી) અનુરાધા, ભરણી; આદ્રી; ઉત્તરાષાઢા;
મધ્ય, શતભિષા; વિશાખા, અશ્વિની; જ્યેષ્ઠા, મૃગશિર; શ્રવણ, આશ્લેષા; પૂર્વા-
ભાદ્રપદા, હસ્ત; એ નક્ષત્ર હોય તો મૃત્યુનો યોગ થાયછે. એ વિષયવિષે કહેલી
તિથિ, વાર અને નક્ષત્રની શાંતિઓ વિસ્તારયુક્ત કરવી. જે નક્ષત્રવિષે મરણ કહેલું
છે તે નક્ષત્રવિષે રોગ ઉત્પન્ન થાય તો શાંતિ અવશ્ય કરવી. ખીજાં નક્ષત્રોવિષે કરો
અથવા ન કરો તે ઇચ્છા.

અથસર્વનક્ષત્રસાધારણ:શાંતિપ્રયોગ: દેશકાલીસંકીર્ત્યમ્મોત્પન્નવ્યાધેર્જીવચ્છરીરાવિ
રોધેનસમૂલનાશાર્થમ્મુકનક્ષત્રશાંતિકરિપ્યદતિસંકલ્પ્ય ગણેશપૂજાદિભાચાર્યવૃત્તાકુંભો
પરિપૂર્ણપાત્રેદ્વાદશદલેનક્ષત્રદેવતાપ્રતિમાંસૌવર્ણીસંપૂજ્ય દ્વાદશદલેષુસંકર્ષણાદિદ્વાદશમૂર્તી
દ્વાદશાદિત્યાન્વાસંપૂજ્ય દૂર્વાસમિત્તિલક્ષીરાજ્યેર્ગાયત્ર્યાતત્તદેવતાયૈઅષ્ટોત્તરશતંહુત્વામ
ળાદિર્ષીડાધિક્વ્યોક્તોસહસ્રંહુત્વા દધ્યોદનર્બલિદત્વાચાર્યાયગાંપ્રતિમાંચદશાદિતિસંક્ષેપ:
શાંતિમયૂલાદૌનક્ષત્રભેદેનહર્ષિર્મંત્રર્બલિધૂપાદિભેદસ્તિથિવારદેવતામંત્રાદિભેદદ્વિત્યાદિવિસ્તા
રોદ્વદ્ય: કર્મવિપાકે જ્ઞાતવેદસદ્યુત્ત્વોત્તંત્રશંવાતપોરુદ્રેનમકાનુવાકૈ:સહસ્રકલશાઘ્રાનં
વાવિષ્ણૌસહસ્રાવૃત્તપુરુષસૂક્તેનસહસ્રઘટસ્ત્રાનંવાજ્જરનાશકં યદ્વાશ્રીભાગવતસ્થજ્વરસ્તો
ત્રજપ: ||

હવે સધળાં નક્ષત્રોને સાધારણ શાંતિનો પ્રયોગ કેહેછે.

દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મ્મોત્પન્નવ્યાધેર્જીવચ્છરીરાવિરોધેન સમૂલનાશાર્થ
અમુકનક્ષત્રશાંતિ કરિપ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ગણપતિપૂજન આદિક કરવું. પછી
આચાર્યનું વરણ કરી કલશ ઉપર પૂર્ણપાત્રવિષે દ્વાદશ દળ કરી તેના મધ્યભાગ-
વિષે નક્ષત્ર દેવતાની સુવર્ણમય પ્રતિમાનું પૂજન કરી દ્વાદશ દળનેવિષે સંકર્ષણ-
દિક ખાર મૂર્તિ અથવા ખાર સૂર્યનું પૂજન કરી દૂર્વા, સમિધ, તિળ, દૂધ અને ઘી
એ પદાર્થોવડે ગાયત્રી મંત્રચક્રી તે તે દેવતાને ઉદ્દેશે (૧૦૮) હોમ કરી અથવા
મરણ આદિ અધિક પીડા પ્રાપ્ત થશે એમ કહ્યું હોય તો તેવિષે સહસ્ર હોમ કરી
દહી ભાતનું ખણિદાન દઈ આચાર્યને ગાય અને પ્રતિમાનું દાન કરવું. એ રીતે

સંક્ષેપ બાણુવો. શાંતિમયૂષ આદિ ગ્રંથવિષે, નક્ષત્રના ભેદવડે હોમદ્રવ્ય, મંત્ર, બળિદાન અને ધૂપાદિકનો ભેદ તેમજ તિથિ, વારના દેવતા અને મંત્રાદિકનો ભેદ એટલે જુદો જુદો પ્રકાર ધ્યાદિ વિસ્તાર બેઠેલો. કર્મવિપાક ગ્રંથવિષે “જ્ઞાન-વેદસે” એ ઋચાનો દશ હજાર અથવા એક લક્ષ જપ, અથવા મહાદેવ ઉપરે નમક અનુવાકવડે સહસ્ર કળશથકી સ્નાન, કિંવા વિષ્ણુ ઉપરે પુરૂષસૂક્તની સહસ્ર આવૃત્તિવડે સહસ્ર કળશ થકી સ્નાન કરાવવાથી જ્વર નાશ થાયછે એમ કહ્યુંછે. અથવા શ્રીભાગવતમાંનાં જ્વરસ્તોત્રનો જપ કરવો.

અથસર્વરોગનાશકાનિ રોગાનુસારેણલઘુરુદ્રમહારુદ્રાતિરુદ્રાણાંત્રપોમિષેકોવા વિષ્ણુ સહસ્રનામસ્તોત્રસ્યશનંસહસ્રમપુર્તવાજપઃ સૌરંજપઃસૂર્યનમસ્કારાર્ધ્યદાનાનિમુચામિત્વેતિ સૂક્તજપોઽચ્યુતાનંતગોવિંદેતિનામત્રયજપોમૃત્યુંજયજપશ્ચરોગાનુસારેણેતિસર્વરોગહરાણિ ॥

હવે સર્વ રોગને હરવાનાં સાધનો કેહેછે.

નાહાના અથવા મ્હોટા રોગને અનુસારે લઘુરુદ્ર, મહારુદ્ર, અથવા અતિરુદ્રનો જપ કિંવા અભિષેક કરવો. વિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્રનો સો, હજાર અથવા દશ હજાર જપ કરવો. સૂર્યનો (“ઉચ્ચંનચ” એ ત્રણ ઋચાનો માત્ર) જપ કરવો. સૂર્યને નમસ્કાર, અને અર્ધ્યપ્રદાન કરવાં. “મુચામિત્વા” એ સૂક્તનો જપ, “અચ્યુતાનંતગોવિંદ” એ ત્રણ નામનો જપ અથવા મૃત્યુંજય જપ એ સધળાં, રોગને અનુસારે કરવાથી સર્વ રોગને હરણુ કરનારાં છે.

જ્યેષ્ઠામૂલશ્રુતિસ્વાતીમૃદુક્ષિપ્રપુનર્વસૌ ગુરુશુકેંદુવારેષુશસ્તંભેષ્વજમક્ષણં રિક્તાયાંચ રલમેમિશ્રક્ષિપ્રેદ્રમૂલપૂર્વાસુ ચિત્રામરણીશ્રવણત્રયમેરવિકુજબુધાર્કજેન્નાયાન્ વૈધૃતૌત્તચ્ચ તીપાતેમદ્રાયાંસંક્રમેતથા રોગમુક્તજ્ઞાનમત્રચંદ્રતારાબલંનવા ॥

“જ્યેષ્ઠા, મૂળ, શ્રવણ, સ્વાતિ, મૃદુસંજ્ઞક, ક્ષિપ્રસંજ્ઞક, અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્ર-વિષે; ગુરુ, શુક અને સોમ વારે ઔષધ ખાવું એ ઉત્તમ છે. રિક્તા તિથિ; ચર-લગ્ન; મિશ્ર નક્ષત્ર, ક્ષિપ્ર નક્ષત્ર, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, ત્રણ પૂર્વા, ચિત્રા, ભરણી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, એ નક્ષત્રોવિષે; રવિ, મંગળ, બુધ અને શનિ વારે; રોગી પુરૂષે સ્નાન કરવું. વૈધૃત, વ્યતીપાત, ભદ્રા, સંક્રાંતિ એ દિવસે રોગથી મુક્ત થયલા પુરૂષે સ્નાન કરવું; તેવિષે ચંદ્રમળ અને તારામળ હોય અથવા ન હોય તેનું અવશ્ય નથી.”

અથાભ્યંગઃ મદ્રાસંક્રમપાતવૈધૃતિસિતેજ્યાર્કાષ્ણચાદિષુશ્રાદ્વાહેપ્રતિપત્નૃયેપરિહરેદે તુંવિનાભ્યંજનં માંગલ્યંવિજયોત્સવોદ્વદનંદીપાવલીહતત્રોભ્યંગસ્યાચતુષાંતુપર્ક્ષપિતૃમાર્ષ્યં ગાત્યતિષ્ઠ્યંગના અથાપવાદઃ સાર્ષપંગંધતૈલંચતૈલંપુણ્ણવાસિતં દ્રવ્યાંતરપુતૈલંપક્તૈલં

દુષ્યતિ કિંચિદ્ગૃહ્યતુલ્યંવાવિપ્રાદરજોન્વિતં નિત્યાભ્યંગેચનોદુષ્ટતૈલંનિવેગ્નિહસર્વદા રૈવા
પુષ્પગુરૌદૂર્વામૌમવારેચમૃત્તિકાં ભાગેવિગોમયંક્ષિપ્ત્વાતૈલંસ્નાનંસુખાવહં ॥

હવે અભ્યંગ (તૈલ મર્દન) નો પ્રકાર કેહેછે.

“ભદ્રા; સંકાંતિ; વ્યતીપાત; વૈદ્યત; શુક્ર, યુર, રવિ અને ભૌમ એ વાર; છઠ
ને આદિ દર્ધતિથિઓ; શ્રાદ્ધ દિવસ; એકમ અને બીજા એ દિવસે કારણુવિના
અભ્યંગ સ્નાન કરવું નહી. વિવાહાદિક મંગળ કાર્ય; વિજ્યાદશમી; ચૈત્ર સુદ
એકમ; અને દીવાળી એટલા દિવસો અભ્યંગ કરવાનાં કારણ છે. એ દિવસે
નિષિદ્ધ તિથ્યાદિક હોય તો પણ અભ્યંગ કરવો. પુષ્પ વાર, શતભિષા નક્ષત્ર અને
મધા નક્ષત્રનેવિષે અભ્યંગ કરી સ્નાન કરનારી સ્ત્રી પોતાના પતિનો નાશ કરનારી
છે.” હવે એનો અપવાદ (બાધ) કેહેછે. “સર્ષપતું તેલ, સુગંધિ તેલ અથવા
પુષ્પવડે સુગંધિ કરેલું તેલ, તેમજ બીજા પદાર્થવડે મિશ્રિત કરેલાં અથવા ઉકાળેલાં
તેલના અભ્યંગ કરવાથી દોષ નથી. થોડું એક ગાયતું ધી અથવા બ્રાહ્મણનાં ચર-
ણની રજ તેણે યુક્ત તેલનો અભ્યંગ કરવાથી કિંવા નિત્ય અભ્યંગ કરવાથી નિંદ
દિવસે પણ દોષ નથી. રવિ વારે પુષ્પ, યુર વારે દૂર્વા, મંગળ વારે મૃત્તિકા
અને શુક્ર વારે છાણુ તેલમાં મિલાવી તે તેલવડે અભ્યંગ કરે તો તે સુખદાયક છે.

વૈશાખેકાન્તુનેપૌષેશ્રાવણેમાર્ગશર્ષિકે ગૃહારંભપ્રવેશૌસ્તઃસ્તંભોચ્છાપશ્ચશસ્યતે જ્યે
ષ્ઠકાર્તિકમાર્ગાંશ્ચશુભદાનપ્રાહનારદઃ તૃણગૈર્હસર્વમાસેપૌષેમુખ્યગૃહંનહિ હસ્તત્રયધ્રુવમૃદુ
ધનિષ્ઠાદ્રપપુષ્પમે રિક્તાર્ભર્કકુજૌત્યક્ત્તાગૃહંકુર્યાદિશેદપિ શિલાન્યાસંચલાતંચશ્રુત્યંશ્ચ
ક્રૂરાર્મત્રયૈઃ આશ્લેષામૂલપુષ્પાર્કમૃગાંત્યધ્રુવમૈરપિ કેંદ્રાણમેષાપહીનેવેશ્મકૃત્યંસ્થિરોદયે ધ
નિષ્ઠાપંચકેવર્જ્યઃસ્તંભોચ્છાપઃસદાચુષૈઃ નેષ્ઠાનિસપ્તસૂર્યર્ક્ષોદિષ્ઠાન્યેકાદશાષ્ટમાન્ દશ
શિષ્ઠાનિનેષ્ઠાનિચક્રેસ્પૃવૃષવાસ્તુનિ યદ્દાતુર્યાત્પંચદશાતૃણયોર્વિંશતિસંઘયકાન્ વેદાબ્ધિ
પંચનેષ્ઠાનિગૃહારંભપ્રવેશયોઃ સ્નાનપાકસ્થાપવસ્ત્રધુત્તીનાંપશુકોશયોઃ દેવાનાંચગૃહાન્કુર્યા
ત્પૂર્વોદૌમુખ્યવેશ્મનઃ ઉદગિદ્ગંધુવમુખાજ્ઞાત્વાપ્રાર્ચાંપ્રસાધયેન્ કોણાધ્વજ્રમકૂપદ્વાપંક
સ્તંભદ્વમામૈઃ વિદાદુષ્ઠાદ્વાર્નદોષોગૃહોચ્છદ્વિગુણાંતરે સૂત્રંભિન્તિશિલાન્યાસંસ્તંભસ્વારોપણં
તથા આગ્રેર્ધોદિશમારભ્યકુર્યાદિત્યાહકરૂપપઃ અન્યવેશ્મસ્થિતંદારુનાન્યેવેશ્મનિયોજયેન્
નૂતનેનૂતનંકાષ્ઠંજીર્ણેજીર્ણપ્રશસ્યતે દ્વાત્રિંશાધિકહસ્તેચતૃનાગારેચતુર્મુખે નતત્રાંચિતયેદ્દી
માનુગુણાનાયવ્યયાદિકાન્ ॥

ગૃહારંભનું મુહૂર્ત—વૈશાખ, ફાગણ, પૌષ, શ્રાવણ અને માર્ગશર્ષિક માસમાં
ધર બાંધવાનો આરંભ, ધરમાં પ્રવેશ અને સ્તંભ ઉભા કરવા તે શુભ છે. જ્યેષ્ઠ,
કાર્તિક અને માઘ એ માસ ધરનાં કામવિષે શુભ છે એમ નારદ કેહેછે. તૃણ
(ધાસ) નું ધર સઘળા માસમાં બાંધવું. સુખ્ય ધર પૌષ માસમાં બાંધવું નહી.
હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, ધ્રુવસંજક, મૃદુસંજક, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને પુષ્ય એ નક્ષ-

ત્રોતેવિષે રિક્તા તિથિ, રવિ વાર અને મંગળ વાર વર્જ્ય કરી ધરનો આરંભ કરવો અને પ્રવેશ પણ કરવો. શ્રવણ, અશ્વિની, કૂરસંજક, અનુરાધા, આરભેષા, મૂળ, પુષ્ય, હસ્ત, મૃગશિર, રેવતી અને ધ્રુવસંજક એ નક્ષત્રમાં પ્રથમ શિળાનું માંડવું તથા પાયો ખોદવો એ કરવું. કેંદ્ર સ્થાન (૧, ૪, ૭, ૧૦) અને અષ્ટમ સ્થાનમાં પાપ ગ્રહ ન છતાં સ્થિર લગ્નવિષે ધર સંબંધિ કાર્ય કરવું. વિદ્વાન્ પુરૂષે ધનિષ્ઠાથકી પાંચ નક્ષત્રમાં સ્તંભ ઉભા ન કરવા. વૃષભ વાસ્તુ ચક્ર કેહેછે. સૂર્યનાં નક્ષત્રથકી દિવસનાં નક્ષત્ર પર્યંત નક્ષત્ર લેખવાં, તેમાં પ્રથમનાં સાત નક્ષત્ર અશુભ. આઠમાં નક્ષત્રથકી ઇચ્ચાર નક્ષત્ર શુભ. આઠીનાં દશ અશુભ, એ રીતે વૃષભવાસ્તુ જોઈ જો દિવસે શુભ નક્ષત્ર હોય તે દિવસે આરંભ કરવો. અથવા સૂર્યનાં નક્ષત્રથકી ગણતાં ચોથાં, પત્તરમાં અને ત્રેવીસમાં નક્ષત્રથકી કમે કરી જાજાય એ નક્ષત્રો ધરના આરંભ અને પ્રવેશવિષે અશુભ છે. મુખ્ય ધરની પૂર્વદિશાથકી સ્નાનઘર, પાકઘર (રસોડું), નિદ્રાગૃહ, વસ્ત્રગૃહ, ભોજનગૃહ, પશુ પાંધવાનું ઘર, કોશ (ખજાના) નું ઘર, અને દેવગૃહ એ રીતે ગૃહ પાંધવાં. ધ્રુવમુખ્યથકી ઉત્તર દિશા સમગ્રી તે ઉપરથી પૂર્વદિશા સાધવી. ખુણા, માર્ગ, કુંભારનાં ચક્ર આદિ ચંત્ર, કુવા, કોઈનું દ્વાર, કીચ, સ્તંભ, ઝાડ અને દેવ એમાંના કોઈ એક પદાર્થ વેધાયલું એટલે તેમની સામે ધરનું દ્વાર દુષ્ટ છે; પણ ધરની ઉંચાઈ કરતાં ખમણું ખુણા ઇત્યાદિકને અંતર હોય તો વેધનો દોષ નથી. સૂત્રન્યાસ (દોરી પાંધવી), ભીંતનો આરંભ, શિલાન્યાસ અને સ્તંભ ઉભા કરવા એ સઘળાં અગ્નિ દિશાથકી આરંભ કરવાં એમ કસ્યપ કેહેછે. એક ધરમાં વાપરેલાં કાષ્ટ ખીજ ધરમાં વાપરવાં નહીં. નવીન ધરમાં નવીન કાષ્ટ અને જુનાં ધરમાં જુનાં કાષ્ટ વાપરવાં, તે ઉત્તમ છે. ખત્રીશ હાથ કરતાં અધિક પ્રમાણનું ધર, ચાર દ્વારવાલું ધર અથવા ધાસનું ધર તેનેવિષે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે આય, વ્યય ઇત્યાદિક ગુણોનો વિચાર કરવો નહીં.

અથગૃહપ્રવેશઃ વાસ્તુપૂજાવિધિઃકાર્યઃપૂર્વમેવપ્રવેશતઃ મૈત્રધ્રુવક્ષિપ્રચરમૂલમૈર્ધનપુત્ર
કુન્ વાસ્તુશાંતિપ્રયોગોન્યતોજ્ઞેયઃ વાસ્તુશાંતિદિવૈવૈકાપ્રવેશસ્તુનિશ્ચિન્ન ગૃહપ્રવેશઃ
પ્રારંભોદિતમાસાદિકૈઃશુભઃ ક્ષત્તિન્માઘોર્જશુક્રેપુકૈશ્વિકુક્તોમૃદુધ્રુવે શ્રેષ્ઠઃક્ષિપ્રૈશ્વૈર
મૈષ્યોનિઘસ્ટીક્ષ્ણોપ્રમિશ્રમૈઃ ત્રિષઢાપેલ્લૈઃસદ્ગિઃષઢદ્વ્યપવર્જિતૈઃ શુદ્ધૈર્બુરંધ્રેચતનૌત્રિ
બનુર્લગ્નમાષ્ટમે ઋક્ષાણિર્પંચસૂર્યર્ષાન્નેષ્ટાન્યત્રચતુર્દશાન્ શેષમાનિશુમાન્યેવંપ્રવેશેષટંચ
ઋક્કં ઇતિવાસ્તુપ્રકરણં ॥

હવે ગૃહપ્રવેશનું મુહૂર્ત કેહેછે.

નવીન ધરમાં પ્રવેશ કરવાથી પ્રથમજ મૈત્રસંજક, ધ્રુવસંજક, ક્ષિપ્રસંજક, ચર-સંજક અને મૂળ એ નક્ષત્રોમાં વાસ્તુ પૂજાનો વિધિ કરવો; તેથી ધન, પુત્રની પ્રાપ્તિ થાયછે. વાસ્તુ શાંતિનો પ્રયોગ ખીજ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવો. વાસ્તુ શાંતિ દિવસેજ ઉત્તમ છે; અને નવીન ધરમાં પ્રવેશ કરવો તે કોઈ ગ્રંથમાં રાત્રિએ પણ કરવો

એમ કહ્યું છે. ધરના આરંભવિષે જે માસ, નક્ષત્રાદિક કહ્યાં છે તેજ માસ નક્ષત્રાદિકમાં પ્રવેશ શુભ છે. કોઈ ગ્રંથમાં, માધ, કાર્તિક અને જેઠ માસમાં; તેમજ કેટલાએક મૃદુસંજ્ઞક અને ધ્રુવસંજ્ઞક એ નક્ષત્રવિષે ગૃહપ્રવેશ શ્રેષ્ઠ છે એમ કહ્યું છે. સિપ્રસંજ્ઞક અને ચરસંજ્ઞક નક્ષત્રોમાં ગૃહપ્રવેશ મધ્યમ છે. તીક્ષ્ણ, ઉગ્ર અને મિશ્ર એ નામવાળાં નક્ષત્રોવિષે નિંદ્ર છે. ગૃહપ્રવેશમાટે લગ્નશુદ્ધિ-લગ્નથી ત્રીજા ઇંચારમે અને છઠ્ઠે પાપ ગ્રહ શુભ; તેમજ છઠ્ઠે, આઠમે અને બારમે શુભ ગ્રહ અશુભ; ચોથે અને આઠમે કોઈ પણ ગ્રહ જોઈએ નહીં; જન્મ લગ્ન અને જન્મ રાશિયકી આઠમું લગ્ન જોઈએ નહીં. સૂર્ય નક્ષત્રયકી પ્રથમનાં પાંચ નક્ષત્ર અને ચૌદમાં નક્ષત્રયકી આઠ નક્ષત્ર અશુભ છે એટલે ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧ એ નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવો નહીં. બાકીનાં નક્ષત્રો પ્રવેશમાં શુભ છે. એ રીતે ધરમાં પ્રવેશવિષે કુંભ ચક્ર જાણવું. એ રીતે વાસ્તુ પ્રકરણ કહ્યું.

અથઘનાઘર્થગમનં શ્રુતિદ્વયાશ્ચિપુષ્પાંત્યાનુરાધામૃગહસ્તમે પુનર્વસૌગોચરેષ્વપદ્વારેઽન્ન
જેન્નરઃ અભિજિદ્રંગમેશ્રેષ્ઠંદક્ષિણાશાંવિનાક્ષણઃ મયાચિત્રાત્રયાશ્લેષામરણ્યાદ્રાઃસઠ્ઠ
ત્તિકાઃ પૂર્વાભાદ્રાચનેષ્ટાઃસુઃપ્રયાણેજન્મર્મંતથા ત્યજેદ્રિક્તાંપર્વવષ્ટવષ્ટમીદ્વાદશિકાસ્તિ
ધીઃ કૃત્તિકામરણીપૂર્વામધાનાંઘટિકાઃક્રતાન્ત્ એકર્વિંશતિસપ્તાયવોડશૈકાદશત્યજેન્ત્ જ્યે
ષ્ઠાશ્લેષાવિશાખાસુસ્વાત્યાંચાપિચતુર્દશ ભૃગોર્મનેસંકટેપિસર્વાસ્વાતીંમયાંત્યજેન્ત્ સ્વાતી
પિષ્પાગ્નિપૂર્વાર્દ્ધચિત્રાશ્લેષાંતકોત્તરં ॥

હવે ધન કમાવવું ઇત્યાદિક કાર્યનાં નિમિત્તથી જવું તે-શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, પુષ્ય, રેવતી, અનુરાધા, મૃગ, હસ્ત અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રમાં; ગોચર (ચાલતા ગ્રહ) વિષે શુભ કૃળ દેનારા ગ્રહને વારે પ્રયાણ કરવું. અભિજીત નક્ષત્ર અને અભિજીત મુહૂર્ત દક્ષિણ દિશા વિના પ્રયાણ કરવામાં શુભ છે. મધા, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, આશ્લેષા, ભરણી, આર્દ્રા, કૃત્તિકા, પૂર્વાભાદ્રપદા, અને જન્મ નક્ષત્ર એ પ્રયાણમાં અશુભ છે. રિક્તા, પર્વ, છઠ, આઠમ અને બારસ એ તિથિ પ્રયાણમાં ત્યાગ કરવી. કૃત્તિકા, ભરણી, ત્રણ પૂર્વા, અને મધા એ નક્ષત્રોની ક્રમથી ૨૧, ૭, ૧૬, ૧૧ એટલી પ્રથમની ઘટિકા ત્યાગ કરવી. જ્યેષ્ઠા, આશ્લેષા, વિશાખા અને સ્વાતિ એ નક્ષત્રની ચૌદ ચૌદ ઘટિકા છોડવી. ભૃગુના મત પ્રમાણે સંકટ હોય તો પણ સંપૂર્ણ સ્વાતિ અને મધાનો ત્યાગ કરવો. સ્વાતિ^૧, મધા અને કૃત્તિકાનો પૂર્વાર્ધ; ચિત્રા, આશ્લેષા અને ભરણીનો ઉત્તરાર્ધ એનો ત્યાગ કરવો.

વારશૂલઃસોમશનીપ્રાચ્યામીઝ્યસ્તુદક્ષિણે રવિશુક્રૌપ્રતીચ્યાંસ્પાદુદીચ્યાંબુધમંગલૌ પૂ
ર્વાદિદિશુમેષાઘ્નાઃક્રમાત્ત્વિશ્વંદ્રરાશયઃ સંમુખોદક્ષિણોઽન્નઃસન્પૃષ્ઠવામેતિર્નિદિતઃ દિ
શિયત્રોદેનિશુક્રસ્તાંદિશંનવ્રજેન્નરઃ નવ્રજેત્સંમુખેજેપિશુભંપૃષ્ઠોપિવામતઃ સ્વેતીમેષગેચંદ્રે
શુક્રાંધ્યાત્સંમુખંનવ્રજેન્ત્ ॥

૧ મરણ્યાઃ પૂર્વમર્ધેત્વપિ પાઠો દ્રવ્યતે.

૨ ભરણીનાં પૂર્વ અર્ધેના પણ ત્યાગ કરવો, એવા પણ પાઠ દેખવામાં આવે છે.

વારશૂળ—પ્રયાણ કરવામાં પૂર્વ દિશામાં સોમ અને શનિ વાર; દક્ષિણ દિ-
શામાં ગુરુ વાર; પશ્ચિમ દિશામાં રવિ, શુક્ર એ વાર; ઉત્તર દિશામાં બુધ અને
મંગળ એ વાર વર્ણ્ય કરવા. પૂર્વાદિક દિશાઓમાં ક્રમથી મેષાદિક ખાર ચંદ્રરાશિ
ગણતાં એક એક દિશામાં ત્રણ ત્રણ રાશિ થાયછે, તેમાંનો સંમુખ અથવા દક્ષિણ
ભાગમાં ચંદ્ર હોય તો શુભ છે. પૃષ્ઠ ભાગ અથવા વામ ભાગમાં હોય તો નિંદ છે.
જ દિશામાં શુક્ર ઉદય પામતો હોય તે દિશાની સામે પ્રયાણ કરવું નહીં. બુધ
સંમુખ હોય તો પણ પ્રયાણ કરવું નહીં. વાંસે અથવા વામ ભાગમાં બુધ હોય તો
શુભ. રેવતી નક્ષત્ર અથવા મેષ રાશીનો ચંદ્ર હોય તો શુક્ર અંધ થાયછે; તેથી તે
સમયે શુક્રની સામે જવામાં બાધ નથી.

પ્રયાણેશુભાઃકેંદ્ર ૧।૪।૭। ૧૦ કોણેષુ ૨। ૫ શસ્તાઃલલાલયાયષટ્કેવનિષ્ઠઃ
૩।૧।૬। ૧૦ શનિઃલે ॥ કવિઃસપ્તમેગ્લૈઃષડ્દણ્ડાંત્યલગ્નેવિલગ્નેશ્વરોવ્યસ્તવષ્ટાદમાંયે ॥
કેંદ્રેવક્રીવક્રિવર્ગોલગ્નેવારશ્ચવક્રિણઃ કુંભઃકુંભનવાંશશ્ચલગ્નેત્યાજ્યાઃપ્રવત્નતઃ મીનલગ્નેત
દંશેવાયાનુર્માર્ગોતિદુઃલ્લદઃ શતુંલગ્નમતઃષદ્દેતત્પતિર્વામૃતિપ્રદઃ શત્રુક્ષેત્રેતદંશેવાતદ્રુણમ
નનસન્ લગ્નેસ્તંગતરાશિશ્ચતન્મરાશિશ્ચનોશુભઃ શશીવર્ગોત્તમેલગ્નેવર્ગોત્તમયુનેજયઃ ॥

પ્રયાણવિષે લગ્નશુદ્ધિ—જ લગ્નમાં પ્રયાણ કરવાનું હોય તે લગ્નથી ૧, ૪,
૭, ૧૦, ૫, ૬ એમાંનાં કોઈ સ્થાનકે શુભ અહ હોય તે શ્રેષ્ઠ. ૩, ૧૧, ૬, ૧૦ એ સ્થા-
નકે પાપઅહ હોય તો શુભ. શનિ ૬શમે અશુભ. સપ્તમ શુક્ર અશુભ. ૬, ૮, ૧૨,
૧ એ સ્થાનકે ચંદ્ર અશુભ. લગ્નનો સ્વામી પણ ૭, ૬, ૮, ૧૨ એ સ્થાનકે અશુભ
છે. કેંદ્રમાં વક્ર ગતિનો અહ, લગ્નમાં વક્ર ગતિના અહનો વર્ગ, વક્રી અહનો વાર,
કુંભ લગ્ન, કુંભ લગ્નનો નવાંશ એ સઘળાં પ્રયાણ સમયે પ્રયત્નપૂર્વક વર્જિત કરવાં.
મીન લગ્ન અથવા મીનના નવાંશમાં પ્રયાણ કરે તો તેને માર્ગમાં ખડુ દુઃખ
પડેછે. પોતાનાં જન્મલગ્ન અથવા જન્મરાશિના સ્વામીનો શત્રુ; કિંવા જન્મ-
લગ્ન કે જન્મરાશિથી ૭ હોય રાશિ; અથવા તેનો સ્વામી એ લગ્નમાં હોય તો
મૃત્યુ દેનારો થાયછે. શત્રુનું ગૃહ કિંવા શત્રુનો અંશ અથવા શત્રુની દૃષ્ટિ લગ્નવિષે
હોય તો પ્રયાણ કરવું નહીં. અસ્ત થયલા અહનો રાશિ અથવા જન્મરાશિ લગ્ન-
વિષે શુભ નથી. વર્ગોત્તમમાં અથવા વર્ગોત્તમયુક્ત લગ્નમાં ચંદ્ર હોય તો જય
પ્રાપ્ત થાયછે.

શુક્લાદિતિથિવારસંયોગોઞ્ચૈરષ્ટમિસ્ત્રિભિઃ ત્રિસ્થસ્તણેવશિષ્ઠશ્વેત્સર્વાકઃસાર્વકામિકઃ
ત્રિષુક્રમાદ્રવેચ્છૂન્યંદુઃલ્લદારિદ્ર્યમૃત્યુદં યદેકસ્મિન્નેવદિનેપુરાદ્રચ્છેતુરાંતરે પ્રાવેશિકીકા
લશુદ્ધિસ્તદાત્રેયાનયાત્રિકી પ્રવેશાન્નિર્ગમોનેષ્ઠઃપ્રવેશોન્નિર્ગમાદપિ તિળ્ળોઃકદાપિનવ
મેધિળ્ળેવારેતિથૌતથા યામ્યાદિગ્ગમનંશંધ્યાવિતાનંઞાદનંગ્હે નકુંભમીનમેચંત્રેતૂળકાષ્ઠ
સ્પસંપ્રહઃ તર્પિતામિસુહૃદિપ્રમાર્પ્યાદિસ્તૃપ્તિમાન્નજેત્ સ્વકીયાંપરકીયાંવાસ્થિયંપુરુષમેવવા
તાઢયિત્વાનુયોગચ્છેદ્વાક્ષણાનવમાન્યચ વ્યાધિતઃક્ષુધિતોવાપિતદંતંતસ્યજીવિતં ॥

શુક્લ પક્ષની એકમથકી તિથિ, રવિવારથી વાર, અને અશ્વિનીથીકી નક્ષત્ર પ્રયાણનાં દિવસ પર્યંત લેખી બુદ્ધાં બુદ્ધાં ત્રણ ઠેકાણે કમથી ૭, ૮, ૩, આંકથી ભાગ દેતાં સર્વ ઠેકાણે શેષ અંક રહે તો તે સર્વ કામ દેનારા છે. ત્રણે ઠેકાણે શૂન્ય રહે તો કમથી દુઃખ દારિદ્ર્ય, અને મૃત્યુનું દેનારું છે. જો એકજ દિવસે એક સેહેરથી બીજાં સેહેરમાં પ્રયાણ કરવું હોય તો પ્રવેશકાળની શુદ્ધિ જોવી, પ્રયાણ-કાળની શુદ્ધિ જોવી નહી. જ્યપ્રાપ્તિની ઇચ્છા ધરનારાએ પ્રવેશનાં નક્ષત્રથીકી નવમું નક્ષત્ર, નવમો વાર અને નવમી તિથિએ પ્રયાણ કરવું નહી; તેમજ પ્રયાણનાં નક્ષત્ર, વાર અને તિથિથીકી નવમું નક્ષત્ર, વાર, અને તિથિએ પ્રવેશ કરવો નહી. દુભ અને મીન રાશિના ચંદ્રવિષે દક્ષિણ દિશામાં પ્રયાણ; કૌંચ, પલંગ ભરાવવા; ધર છાજવું; અને તણ તથા કાષ્ઠનો સંગ્રહ એ કરવાં નહી. અગ્નિ, સંમધિ, આ-ભણ અને સ્ત્રી ઇત્યાદિકને તૃપ્ત કરી પોતે તૃપ્ત થઈ પ્રયાણ કરવું. પોતાની કે પારકી સ્ત્રી, અથવા પુરૂષને માર મારી કિંવા આભણવું અપમાન કરી પ્રયાણ કરે અથવા રોગગ્રસ્ત કે બુખ્યાં રહી પ્રયાણ કરે તો મરણને પ્રાપ્ત થાય.

ક્રોધક્ષૌરં તથાવાંતિતૈલાભ્યાં શ્રુમોચનં મઘં માંસં ગુડં તૈલં સિતાગ્નિલકં તથા હવેતભિ
ન્નં ચ વસનં પ્રયાણે પરિવર્જયેત્ ક્ષૌરં પંચદિનં દુર્ગં ત્રિદિનં સમ્રાજકં મૈથુનં ચાપરં તૈલં મધ્વાજ્યં
તદિનેત્યજેત્ રૂપાર્તવં બીજદાનાં તં તથા કુશકુનાં સ્પજેત્ સુમહૂર્તે સ્વયં ગમનાં સંભવે પ્રસ્થાનં
કાર્યં પ્રસ્થાનં નામાધીષ્ઠવસ્તુચાલનં યજ્ઞોપવીતકં શલ્કં મધુચસ્થાપયેત્કલં વિપ્રાદિઃ ક્રમતઃ
સર્વૈઃ સ્વર્ણધાન્યાંબરાદિકં રાજાદશાહં પંચાહમગ્ન્યો ન પ્રસિતો વસેત્ સ્વયં ગમનાદ્ વસ્તુસ્થાપ
નાસ્થવ પ્રસ્થાનેર્ધકલં ॥

પ્રયાણવિષે નિયમ—પ્રયાણ સમયે; ક્રોધ, વાળ ઉતરાવવા, વસન, તૈલાભ્યંગ, અશ્રુપાત, મદિરા, માંસ, ગોળ, તેલ, શ્વેત તિલક વિના બીજું તિલક, અને શ્વેત વિના બીજાં વસ્ત્ર; એ પદાર્થો વર્જિત કરવા. પ્રયાણ દિવસથીકી પ્રથમ; પાંચ દિવસ ક્ષૌર (વાળ ઉતરાવવા); ત્રણ દિવસ દૂધ; સાત રાત્રિ મૈથુન; અને મધ, તેલ, ઘૂત આદિ બીજા પદાર્થ તેજ દિવસે વર્જ્ય કરવા. બીજની સ્થિતિ થવા પર્યંત એટલે સોળ રાત્રિ સ્ત્રીનો ઋતુ હોય છે તે તથા દુષ્ટ શકુન પ્રયાણમાં વર્જ્ય કરવાં. સારાં મુહૂર્તમાં પોતાને જઈ શકવાનો સંભવ ન હોય તો પ્રસ્થાન કરવું. પ્રસ્થાન એટલે પોતાની પ્રિય વસ્તુ બીજા ઠેકાણે રાખવી. આભણે જનોઈ, દક્ષિણે શસ્ત્ર, વૈશ્યે મધ અને શદ્રે ફલ પ્રયાણને સમયે પ્રસ્થાનમાં રાખવાં. સોનું, ધાન્ય, વસ્ત્ર ઇત્યાદિક સધળાઓએ રાખવાં. પ્રસ્થાન કીધા પછી રાત્રિએ ૧૦ દિવસ, અને બીજાઓએ પાંચ દિવસ ધરે રહેવું; તેથી અધિક રહેવું નહી. પોતાનાં પ્રયાણ કરતાં જનોઈ આદિ વસ્તુનાં સ્થાપન ૩૫ પ્રસ્થાનમાં અર્ધ ફલ બળવું.

પ્રસ્થાનદેશાવધિઃ ગેહાદ્રેહાંતરંગર્ગઃ સીમ્નઃ સીમાંતરં મૃગુઃ વાળક્ષેપં મરદ્વાજો વસિષ્ઠો નગ
રાદ્વાહિઃ પ્રસ્થાને પિઠતેનેયામ્ મહાદોષાન્વિતે દિને પ્રસ્થાનદિને પિક્રોધાદિકં વર્જયેત્ શકુના
પશકુનપ્રપંચોન્યત્ર ઇતિયાત્રા પ્રકરણં ॥

પ્રસ્થાન કરવાવિષે દેશનો અવધિ કેહેછે—“ પોતાનાં ધરથી ખીજને ધરે પ્રસ્થાન રાખવું એ ગર્ગનો મત છે, ગામની સીમ છોડી ખીજી સીમમાં રાખવું એ ભૃગુનો મત, ખાણનો ધા કરતાં જટલે છેટે ખાણ બધ તેટલે દૂર રાખવું એ ભરદ્વાજનો મત, અને નગરથી ખાહાર બધ રાખવું એ વસિષ્ઠનો મત છે. પ્રસ્થાન કર્યું હોય તથાપિ મહા દોષયુક્ત દિવસ હોય તો તે દિવસે પ્રયાણ કરવું નહીં.” જે દિવસે પ્રસ્થાન કરવાનું હોય તે દિવસે પણ ક્રોધાદિક કરવા નહીં. શુભ શકુન અને દુષ્ટ શકુનનો વિસ્તાર ખીજ અંથોમાં જોવો. એ રીતે યાત્રા પ્રકરણ કહ્યું.

અથગોચરપ્રકરણં જન્મરાશોઃકૂરચંદ્રાલ્પદશમગાઃશુભાઃ સપ્તાશ્વશ્વાપિચંદ્રઃ શુક્રેદ્દિનવર્ષંચસુ વુધોવ્યંત્યસમે રાષ્ટ્રાદ્દાઽ૧૦ જીવોદ્વિપંચનવસપ્તસુ જન્માદિપંચસુત થાનવાંદ્વદાદશેષ્ઠગુઃ એકાદશેસર્વલેટાઃશુભાઃસ્પુરિતિસંગ્રહઃ જન્મસંપદ્વિપક્ષેમંપ્રત્ય રિઃસાધિકાવધઃ યૈત્રાતિમૈત્રાઃસ્પુસ્તારાલ્પિરાવૃત્ત્યાસ્વજન્મમાત્ ક્રમતઃસૂર્યાદિબલં નૃપદર્શનસર્વકાર્યપુદ્ગેષુ શાસ્ત્રકરગ્રહયાત્રાદીક્ષાસૂઠાંવિશેષેણ અનિષ્ઠસૂર્યાદીનાંદાનાનિ દ્વિતીયપરિચ્છેદાંતે ॥

હવે ગોચર પ્રકરણ કેહેછે.

“જન્મરાશિયકી કૂર અહ અને ચંદ્ર ૩, ૬, ૧૦ એ સ્થાનકે શુભ છે. ચંદ્ર ૭, ૧ એ સ્થાનકે પણ શુભ છે. શુકલ પક્ષમાં ચંદ્ર ૨, ૮, ૫ સ્થાનકે શુભ છે. બુધ ૨, ૪, ૬, ૮, ૧૦ એ સ્થાનકે શુભ છે. બૃહસ્પતિ ૨, ૫, ૬, ૭ મે સ્થાનકે શુભ છે. શુક્ર ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૮, ૧૨ એ સ્થાનકે શુભ છે. મગ્યારમે સ્થાનકે સર્વ અહ શુભ છે; એ-રીતે સંક્ષેપે કહ્યું. પોતાનાં જન્મનક્ષત્રયકી દિવસનક્ષત્ર પર્યંત લેખવાં; તેમાંનું ૧ જન્મ તારા, ૨ સંપત્, ૩ વિપત્, ૪ ક્ષેમ, ૫ પ્રત્યરિ, ૬ સાધિકા, ૭ વધ, ૮ મૈત્ર, ૯ અતિમૈત્ર; એ નવ નક્ષત્રની એક આવૃત્તિ થઇ તેમજ દુરી ૧૦ જન્મતારા, ૧૧ સંપત્ એ રીતે લેખતાં ત્રણ આવૃત્તિ કરવી, તેમાં જે નક્ષત્રનું જેવું નામ હોય તે તેવુંજ ફલ દેછે. રાજદર્શન, સર્વ કાર્ય, યુદ્ધ, શાસ્ત્રાભ્યાસ, વિવાહ, પ્રયાણ, અને મંત્રદીક્ષા એ સાત કાર્યમાં ક્રમથી સૂર્યાદિક સાતનું બળ વિશેષે જોઇ તે તે અહનાં બળમાં તે તે કાર્ય કરવું.” અનિષ્ઠ સૂર્યાદિક અહોનાં દાન ખીજ પરિચ્છેદનાં અંતમાં (પત્ર ૨૧૪ માં) કહેલાં છે.

દક્ષાંગોદરનામિત્દત્સુપતિતાપહ્નીવિરાંગેહનુંમુક્તાનુઃશુભદાલ્પિયાઃફલમિદંવામેતરવ્યવ્ય યાન્ ॥ इत्याहुःसरठप्ररोहणफलंपानेन्यथैकैवृथापल्यारोहणकेपिवल्लसहितंल्लात्वाचरेच्छां निकं ॥

હવે પદ્મલી (છાપકી+અંધિચિચી) નું પડવું કેહેછે—“પુરુષનાં જમણાં અંગમાં પેટ, નાભિ, હૃદય અને હડબટી વિના કંઠથી ઉપર મુખ, મસ્તક ઇત્યાદિક-વિષે પદ્મલી પડી હોય તો શુભ છે. એજ ફલ સ્ત્રીનાં ડાખાં અંગમાં જાણવું. શરઠ (કાકીડા)નાં ચડવામાં એજ ફલ જાણવું. કાકીડો ઉપરથી પડયો હોય તો વિપરી-

ત (અશુભ) ફલ અણુવું. તેમજ પદ્મી ઉપર કહેલાં અંગ ઉપર ચડી હોય તો અશુભ ફલ અણુવું. પદ્મીનું ઉપર ચડવું અને કાકીડાનું ઉપરથી પડવું તેમાં શુભ અશુભ કાંઈ પણ ફળ નથી એમ કેટલાએક આચાર્ય કહેછે; તેમ છતાં પણ વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરી શાંતિ કરવી.”

અથપદ્મીસરઠશાંતિઃ તપોઃસ્પર્શમાત્રેન્નાનંકૃત્વાપંચગવ્યંપ્રાશ્યાજ્યમવલોક્યાશુભનાશાર્થશુભવૃદ્ધ્યર્થવાશાંતિઃકાર્યા પદ્મયાઃસરઠસ્પર્શાદેન્નાપ્રતિમાંકૃત્વારક્તવલ્લેખસંવેષ્ટ્યસંપૂજ્ય કલશેનદ્રંસંપૂજ્યમૃત્યુંજયમંત્રેણાદિરસમિદ્ધિરણોત્તરશાંતિર્લૈભ્યાદિતિભિરણોત્તરસહસ્રંશતંવાહુત્વાસ્વિષ્ઠકૃદાવાભિષેકાંતેસ્વર્ગવચ્ચનિલદાનં ॥

હવે પદ્મી અને શરઠની શાંતિ કહેછે.

પદ્મી અને શરઠનો માત્ર સ્પર્શ થયો હોય તો સ્નાન કરી પંચગવ્યનું પાન કરી ધીમાં મુખાવલોકન કરી અશુભની નિવૃત્તિને અર્થે અથવા શુભની વૃદ્ધિને અર્થે શાંતિ કરવી. પદ્મી અથવા કાકીડાની સુવર્ણની પ્રતિમા કરી તેને રાતાં વસ્ત્ર વોટી પૂજન કરવું. પછી કલશમાં રૂદ્રનું પૂજન કરી મૃત્યુંજય મંત્રવડે ખેરનાં સમિધનો (૧૦૮), વ્યાહતિ મંત્રવડે તિલનો (૧૦૦૮) અથવા સો હોમ કરી સ્વિષ્ઠકૃત્યકી અભિષેક પર્થત કર્મ કીધા પછી સુવર્ણ, વસ્ત્ર, અને તિલનું દાન કરવું.

અથકપોતપ્રવેશમધુવલ્મીકોત્પત્તિર્પિંગલાસ્વરકાકૈવૈકૃતપ્રામ્થ્યારણ્યાદિમૃગપક્ષિકારે શાંતિઃ દેવાઃકપોતઠતિપંચર્ચસૂક્તંસહસ્રંશતંવાજપિત્વા યતદંદ્રમયમહેસ્વસ્તિદાવિશઙ્ગંચ કમિતિમંત્રૈર્દેવાવ્યાહતિભિરણોત્તરશાંતિર્લહોમંકુર્યાન્ અથવાપંચવિપ્રૈઃક્રમેણદેવાઃકપોતઠતિસૂક્તંસુદેવોભસીત્વંચકનિક્રદદિતિશાકુંતસૂક્તંમોત્રલ્લખેનમોહનિમંત્રંચસહસ્રાદિસંઘપાજ્ઞપ્તોષનિષદશ્વપઠિત્વાવ્યાહતિભિસ્તિલહોમંકુર્યાન્ ॥

હવે ધરમાં કપોતપક્ષી (હોલો) પ્રવેશ કરે, મધપોડું થાય, રાફડો થાય, પિંગલા નામનો પક્ષી (બુધરાજ ઇત્યાદિ) શબ્દ કરે, કાકૈવૈકૃત (કાગડાનું મૈથુન ઇત્યાદિ), અને ગામ અથવા જંગલ ઇત્યાદિક સંબંધી મૃગ (જાતવર), પક્ષી, એમનું આવવું ઇત્યાદિક થાય તો શાંતિ કરવી. “દેવાઃ કપોત૦” આ પાંચ ઋચાનાં સૂક્તનો સહસ્ર અથવા સો વાર પાઠ કરી “યત દંદ્રમયમહે૦, સ્વસ્તિદાવિશઃ૦, ઙ્ગંચકં૦” એ મંત્રોવડે હોમ કરી વ્યાહતિ મંત્રવડે તિલનો (૧૦૮) હોમ કરવો. અથવા પાંચ બ્રાહ્મણુવતિ ક્રમથી “દેવાઃ કપોત૦” એ સૂક્ત, “સુદેવો અસિ૦” એ ઋચા, “કનિક્રદત્૦” એ શાકુંત સૂક્ત, અને “નમો વ્રહ્મણે નમો૦” એ મંત્ર, એમનો સહસ્ર આદિક સંખ્યાનો જપ કરાવી ઉપનિષદોનો પાઠ કરી વ્યાહતિ મંત્રવડે તિલનો હોમ કરવો.

અથકાકસ્પર્શમૈથુનાદિશાંતિઃ સંકલ્યાપિપ્રતિષ્ઠાપનતેકુંભેસૌવર્ણમિત્રંલોકપાલાં શ્વસંપૂજ્યાઘૌચરંશ્રપયિત્વાપલાશસમિચ્ચર્વાજ્યત્રીદિધિઃપ્રત્યેકમણોત્તરસહસ્રંશતંવાયતદંદ્રે

તિમંત્રેણહુત્વાલોકપાલેભ્યસૈરેવદ્રઘૈર્દશકૃત્વોહુત્વાલોકપાલર્બલિકુંભાપ્રેવાયસેખ્યોર્બલિર્મંદ્ર
વારુણેતિમંત્રેણદત્વાપજમાનોભિષેકાનેશતંદશશાવિપ્રાન્મોજયેત્ ॥

હવે કાગડાનો સ્પર્શ, કાગડાનું મૈથુન ઇત્યાદિની શાંતિ કેહેછે.

સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપન પર્વત કર્મ કીધા પછી કલશ ઉપરે સુવર્ણમય ઇંદ્ર
અને લોકપાલની પૂજા કરી અગ્નિઉપરે ચરૂ રાંધી આખરાની સમિધ, ચરૂ, ધૂત
અને શાલ એ દ્રવ્યમાંનાં એક એક દ્રવ્યનો (૧૦૦૮) અથવા (૧૦૮) “ યનં-
દ્રઽ ” એ મંત્રવડે હોમ કરી લોકપાલને ઉદેશે એજ દ્રવ્યવડે દશ દશ આહુતિ
હોમ કરી ડુંભની સમીપે લોકપાલને અગ્નિદાન, અને કાગડાઓને અગ્નિદાન
“ લેંદ્રવારુણઽ ” એ મંત્રવડે ૬૪ અભિષેક થયા પછી સો અથવા દશ બ્રાહ્મણોને
ભોજન કરાવવું.

ઘરદોલૂબલમુસલદૃષદાસનમંચકાદેરકસ્માત્સ્ફોટનેઘૃતાક્તમધુપુનાશ્વત્થસમિધઃપ્રજા
પતયેહુત્વાગાયત્ર્યાષ્ટોત્તરસહસ્રેણાભિમંત્રયેત્ ॥

ધંટી; આરણી; સાંબેલુ; સીળ; ઉપરવટણો; આસન (પાટ ઇત્યાદિક); પલંગ,
ખાટલો ઇત્યાદિક અકસ્માત્ કુટે તો ધીમાં ભીંજવેલી અને મધેયુક્ત એવી અશ્વ-
ત્થ (પીપલા) ની સમિધનો પ્રજપતિને ઉદેશે હોમ કરી (૧૦૦૮) ગાયત્રીમંત્ર-
વડે (તે વસ્તુને) મંત્રયુક્ત કરવી.

નાનાવિધદિવ્યભૌમાંતરિક્ષોત્પતિષુશાંતિઃ સંકલ્પાદિકૃત્વાકુંભેઈંદ્રકદ્રૌસંપૂજ્યયતંદ્રસ્વ
સ્તિદાવિશસ્પતિઃઅઘોરેભ્યોથેતિમંત્રૈઃ સમિદાગ્ન્યચરુત્રીહિતિલાન્પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતંહુત્વા
ઘ્યાત્ક્રતિભિઃકોટિહોમંલક્ષહોમમયુતહોમંતસ્યાદહોમંવાતિલૈર્વિજ્ઞાનુસારેણનિમિત્તાનુસારેણ
ચસત્તરાત્રંત્રિરાત્રમેકરાત્રંવાકૃત્વાસૂર્યગણેશક્ષેત્રપાલદુર્ગામંત્રાણાંજપંકૃત્વા પાપસાદિનાત્રા
હ્યખમોજનંકાર્કયં યદ્વાચંદ્રીસપ્તશતીજપઃ અથવાકદ્રૈંજપોભિષેકોવા અશ્વત્થપ્રદક્ષિણાશિવ
પૂજાગોત્રિપ્રપૂજાદિવેતિનાનોત્પાતસામાન્યશાંતયઃ॥

અનેક પ્રકારના દિવ્ય (કેતુ આદિ), ભૌમ (ભૂકંપાદિ), અને આંતરિક્ષ
(ગંધર્વ નગર આદિ) ઉત્પાતની શાંતિ કેહેછે—સંકલ્પ આદિક કરી ડુંભ ઉ-
પરે ઇંદ્ર અને રૂદ્રની પૂજા કરી, “ યનં દ્રઽ, સ્વસ્તિદાવિશસ્પતિઃ, અઘોરેભ્યોથ-
ઘોરેભ્યઃ ” એ મંત્રવડે સમિધ, ધૂત, ચરૂ, શાલ, અને તિલ એ એક એક દ્રવ્યનો
(૧૦૮) હોમ કરી વ્યાહતિ મંત્રવડે તિલનો કોટિ હોમ, લક્ષ હોમ, અયુત
(૧૦,૦૦૦) હોમ, અથવા તેનો ચતુર્થાંશ (૨૫૦૦) હોમ, પોતાનાં દ્રવ્યની
શક્તિપ્રમાણે અને જવું નિમિત્ત હોય તેને અનુસારે સાત રાત્ર, ત્રણ રાત્ર, અથવા
એક રાત્ર એ રીતનો હોમ કરી સૂર્ય, ગણેશ, ક્ષેત્રપાળ, અને દુર્ગાનાં મંત્રનો જપ
કરી પાપસ (દૂધપાક) ઇત્યાદિવડે બ્રાહ્મણભોજન કરાવવું; અથવા ચંડી સપ્તશતી
(દુર્ગા) નો પાઠ કરાવવો. કિંવા રૂદ્ર મંત્રનો જપ અથવા રૂદ્રમંત્રવડે અભિષેક

કરાવવો. કિંવા પીપલાની પ્રદક્ષિણા, શિવપૂજા, ગાય, બ્રાહ્મણની પૂજા ઇત્યાદિક કરાવવાં. એ રીતે અનેક પ્રકારના ઉત્પાતોની સામાન્ય શાંતિયો કહી.

અથ ગાયત્રીપુરશ્વરણપ્રયોગ: દેશકાલૌસંકીર્ત્યકરિષ્યમાણગાયત્રીપુરશ્વરણેધિકારસિદ્ધયર્થઋચ્છ્રવ્યમમુકપ્રત્યાન્નાયેનાહમાચરિષ્યેદતિસંકલ્પ્ય હોમાદિપ્રત્યાન્નાયવિધિનાઋચ્છ્રાવ્યનુષ્ઠાયામુકશર્મણોમમગાયત્રીપુરશ્વરણેનેનઋચ્છ્રવ્યાનુષ્ઠાનેનાધિકારસિદ્ધિરસ્તિતિવિપ્રાન્વદેત્ વિપ્રાધિકારસિદ્ધિરસ્તિતિવ્યુપુ: તતઃકરિષ્યમાણપુરશ્વરણાંગત્વેનવિહિતંગાયત્રીજપાદિકરિષ્યે દતિસંકલ્પસ્વયંવિપ્રદ્વારાવાકુર્યાત્ તથથા સપ્રણવવ્યાત્દતિગાયત્ર્યાભ્યુતંજપ્સવાભાપોહિષ્ટેતિસૂક્તં एतोન્નિવદ્રમિતિત્ત્વઃ ઋતંચેતિસૂક્તંસ્વસ્તિનદત્યાદાઃસ્વસ્તિમતીશ્વાદિષ્ટપેત્યાદાઃપાવમાનીશ્વસર્વાઃપ્રત્યેકંદશવારંસ્વયમન્યદ્વારાવાજપિત્વા તત્સહિતુરિત્યસ્વાચાર્યમૃષિવિશ્વામિત્રંતર્પયામિ ગાયત્રીહંદસ્તં સવિતારંદેવતાં ઇતિતર્પણંકૃત્વારુદ્રંનમસ્કૃત્યકદુદ્રાયેત્યાદીનિરુદ્રસૂક્તાનિજપેત્ ॥

હવે ગાયત્રીપુરશ્વરણનો પ્રયોગ કેહેછે.

દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “કરિષ્યમાણગાયત્રીપુરશ્વરણેધિકારસિદ્ધયર્થ ઋચ્છ્રવ્યમમુકપ્રત્યાન્નાયેનાહમાચરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી હોમાદિકના પ્રતિનિધિના વિધિવડે ત્રણ કૃચ્છ્ર કરી “અમુકશર્મણો મમ ગાયત્રીપુરશ્વરણેડનેન ઋચ્છ્રવ્યાનુષ્ઠાનેનાધિકારસિદ્ધિરસ્તુ,” એ રીતે બ્રાહ્મણોનીપાસે બોલવું. ૫છી બ્રાહ્મણોએ “અધિકારસિદ્ધિરસ્તુ” એ રીતે કહેવું. ૫છી “કરિષ્યમાણપુરશ્વરણાંગત્વેન વિહિતં ગાયત્રીજપાદિકરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી પોતે અથવા બ્રાહ્મણદ્વારાએ જપ કરવો. તે આ રીતે-પ્રણવ અને વ્યાહતિ સહિત ગાયત્રીનો દશ હજાર જપ કરી “અપોહિષ્ઠાં” એ સૂક્ત, “एतोन्નિવદ્રં” એ ત્રણ ઋચ્યા, “ઋતંચ” એ સૂક્ત, “સ્વસ્તિનો” ઇત્યાદિક સ્વસ્તિ એવા શબ્દે યુક્ત ઋચ્યા, અને “સ્વાદિષ્ટવાં” ઇત્યાદિક પાવમાની ઋચ્યા એ સધળી ઋચ્યાઓનો; એટલે એક એક ઋચ્યાનો દશ દશ વાર એ રીતે પોતે અથવા અન્યદ્વારાએ જપ કરી “તત્સહિતુરિત્યસ્વાચાર્યમૃષિવિશ્વામિત્રં તર્પયામિ ગાયત્રીહંદસ્તં સવિતારંદેવતાં” એ પ્રમાણે તર્પણ કરી રૂદ્રને નમસ્કાર કરી “કદુદ્રાયં” ઇત્યાદિક રૂદ્રસૂક્તનો જપ કરવો.

તતોદિનાંતેદેશકાલૌસંકીર્ત્યમમસકલપાપક્ષયદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ ચતુર્વિંશતિલક્ષાત્મકગાયત્રીપુરશ્વરણંસ્વયંવિપ્રદ્વારાવાકરિષ્યે તદંગત્વેનસ્વસ્તિવાચનંમાતૃકાપૂજનંનાંદીશ્રાદંવિપ્રદ્વારાજપેત્તપકર્તૃવરણંચકરિષ્યદતિસંકલ્પઃ સંકલ્પસ્થાપિકૃત્વિકૃત્વેમુકશર્મણોયજમાનસ્યસકલપાપક્ષયેત્યાદિયજમાનાનુજ્ઞાપાકરિષ્યે એવંપૂર્વજ્ઞાપિસંકલ્પકૃત્વા નાંદીશ્રાદાંનેસવિતાપ્રિયતામિતિ ગાયત્રીપુરશ્વરણેત્તપકર્ત્તાંરંત્વાંતૃણદતિવિપ્રમેકૈકૈવંતૃણયાત્વચ્છાદિભિઃપૂજયેત્ ॥

૫છી બીજી દિવસે દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મમ સકલપાપક્ષયદ્વારા શ્રીપર-

मेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्विंशतिलक्षात्मकायत्रीपुरश्चरणं स्वयं विप्रद्वारा वा करिष्ये, तदंग-
त्वेन स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धं (आबलुद्दाराये ७५ करवयो होय तो)
जपकर्तृवरणं च करिष्ये” ऐवो संकल्प करवो. संकल्प पशु ऋत्विगे करवानो होय
तो “अमुकशर्मणो यजमानस्य सकलपापक्षयेत्यादि० यजमानानुज्ञया करिष्ये” ऐ
प्रभाषे प्रथम पशु संकल्प अलुवो. नांदीश्राद्धनी अंते “सविता प्रियतां” ऐम
डेहेतुं. “गायत्रीपुरश्चरणे जपकर्तारं त्वां वृणे” ऐतुं वाक्य कही ऐक ऐक आबलुनुं
वर्जु करतुं. अने वस्त्रादिकवडे पूजन करतुं.

अथनित्यकर्म एकैकोविप्रःस्वयंवाकुशाद्यासनोपविष्टःपवित्रपाणिराचम्यप्राणानायम्य
देवताःप्रार्थयेत् सूर्यःसोमोयमःकालःसंध्येभूतान्यहःक्षपा पवमानोदिकूपतिर्भूराकाशं
खेचरामराः ब्रह्मशासनमास्थायकल्पध्वमिहसंनिधिमिति ततोदेशकालौसंकीर्त्यप्रात्य
हिकजपसंकल्प्य गुरवेनमः गणपतये० दुर्गायै० मातृभ्यो० इतिनस्वात्रिःप्राणानायम्य
तत्सवितुरितिगायत्र्याविश्वामित्रऋषिःसवितादेवतागायत्रीछंदःजपेवि० विश्वामित्रऋष
येनमःशिरसि गायत्रीछंदसेनमोमुखे सवितृदेवतायेनमोऽन्त्रिद्वि इतिन्यस्य तत्सवितुरंगु
ष्ठाभ्यां० वरेण्यंतर्जनी० भर्गोदेवस्यमध्यमा० धीमहिनामिका० धियोयोनःकनिष्ठिका
भ्यां० प्रचोदयात्करतलकरपृष्ठाभ्यांनमःइतिकरन्यासंकृत्वैवंतृदपादिषडंगन्यासंकुर्यात्
पूर्वोक्तरीत्यासंस्कृतांजपमालांपात्रेनिधायसंप्रोक्ष्य ओमहामायेमहामालेसर्वशक्तिस्वरूपि
णि चतुर्वर्गस्त्वयिन्यस्तसस्मान्मांसिद्धिदाभवतिप्रार्थ्य ॐअविग्रंकुरुमालेत्वमितिता
मादायमंत्रदेवतांसवितारंध्यायनृहृदयेमालांधारयन्मंत्रार्थस्मरन्मध्यंदिनावधजपेत् अति
त्वरायांसार्धत्रयप्रहरावधि जपान्तेपुनःप्रणवमुक्त्वा त्वंमालेसर्ववेदानांप्रीतिदाशुभदाभ
व शिवंकुरुष्वमेभद्रेयशोवीर्यंचसर्वदाइतिमालांशिरसिनिधायत्रिःप्राणानायम्यन्यासत्रयंकृ
त्वाजपमीश्वरार्पणंकुर्यात् प्रत्यहंसमानसंख्यएवजपेननुन्यूनाधिकः एवंपुरश्चरणजपस
मासौहोमःपुरश्चरणसांगतासिद्धयर्थंहोमविधिकरिष्यइतिसंकल्प्याभिंप्रतिष्ठाप्यपीठेसूर्यादि
नवग्रहपूजनादिकलशस्थापनानेभन्वाद्भ्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेग्रहपीठदेवतान्वाधानं
अर्कदिदिसमिच्चर्वाज्याहुतिभिःकृत्वाप्रधानदेवतांसवितारंचतुर्विंशतिसहस्रतिलाहुतिभिःत्रि
सहस्रसंख्याकाभिः पायसाहुतिभिर्धृतमिश्रितिलाहुतिभिर्दूर्वाहुतिभिःक्षीरद्रुमसमिदाहुति
भिश्चशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि चरुपायसतिलैःसहाज्यस्पर्षपिप्रकरणादिआज्यभागातेइदं
हवनीयद्रव्यंभन्वाधानोक्तदेवताभ्यःअस्तुनममेतियजमानस्यागंकुर्यात् होमसंप्रणवाख्या
हतिरहितास्त्राहंतागायत्री दूर्वात्रयस्यैकाहुतिःदूर्वासमिधांदधिमध्वाज्यांजनं स्विष्टकृदा
दिवलिदानांतेसमुद्रज्येष्ठादित्यादिभिर्यजमानाभिषेकः प्रतिलक्षंसुवर्णनिकृत्रयंतर्द्विंश
क्त्यावादक्षिणा होमतेजलेदेवंसवितारंसंपूज्यहोमसंख्यादशांशेन २४०० गायत्र्यंते
सवितारंतर्पयामीत्युक्तातर्पणकार्यं तर्पणदशांशेन २४० गायत्र्यंतेआत्मानमभिषिंचामि
नमइतिमूर्धभिषेकः होमतर्पणाभिषेकाणांमध्येयदेवनसंभवतितत्स्थानेतत्तद्विगुणोजपः
कार्यः अभिषेकसंख्यादशांशेनाधिकंवाविप्रभोजनं पुरश्चरणपूर्णमस्त्विति विप्रान्वाचयि
त्वेश्वरार्पणकार्यं प्रत्यहंयज्जाग्रतइतिशिवसंकल्पमंत्रस्यत्रिःपाठः कर्ताब्राह्मणैःसहहवित्या

શીસત્યગ્રાગધઃ શાપી પરિગૃહીતભૂપ્રદેશાનતિચારીચમ્બવેન્મત્યનંતદેવીયાનુસારેણચતુર્વિંશતિ
લક્ષપુરશ્વરણપ્રયોગઃ ॥

હવે નિત્યકર્મ કેહેછે.

એક એક ગ્રાહણે અથવા પોતે કુશ ઇત્યાદિકનાં આસન ઉપરે બેસી હાથમાં
દર્ભનું પવિત્ર ધારણ કરી આચમન પ્રાણાયામ કરી દેવતાની પ્રાર્થના કરવી. તે
આ રીતે—“સૂર્યઃ સોમો યમઃ કાલઃ, સંધ્યે ભૂતાન્વહઃ ક્ષણ ॥ પવમાનો દિક્પતિર્મુ,
રાકાશં લેચરામરાઃ ॥ વ્રહ્મશાસનમાસ્થાય, કલ્પધ્વમિહ સન્નિધિ” એ રીતે પ્રાર્થના
કીધા પછી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી નિત્યપ્રતિ કર્તવ્ય જપનો સંકલ્પ કરી
“ગુરવે નમઃ, ગણપતયે નમઃ, દુર્ગાયૈ, માતૃભ્યો” એ રીતે નમસ્કાર કરી ત્રણ
પ્રાણાયામ કરી “તત્સવિતુરિતિ ગાયત્ર્યા વિશ્વામિત્ર ઋષિઃ સવિતા દેવતા ગાયત્રી
છંદઃ જપે વિનિ ॥ વિશ્વામિત્રઋષયે નમઃ શિરસિ ॥ ગાયત્રીછંદસે નમો મુખે ॥ સવિતૃ-
દેવતાયૈ નમો હૃદિ” એ રીતે ન્યાસ કરી “તત્સવિતુરંગુષ્ઠાભ્યાં ॥ વરેણ્યં તર્જનીભ્યાં ॥
મર્ગેદેવસ્ય મધ્યમાભ્યાં ॥ ધીમહ્યનામિકાભ્યાં ॥ ધિયો યો નઃ કર્મણિકાભ્યાં ॥ પ્ર-
ચોદયાત્કરતલકરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ” એ રીતે કરન્યાસ કરી અને એજ રીતે હૃદયાદિ
છ અંગવિષે ન્યાસ કરવો. પછી પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે સંસ્કાર યુક્ત જપમા-
ળાને પાત્રમાં રાખી પ્રોક્ષણ કરી “ઐમહામાયે મહામાલે, સર્વશક્તિસ્વરૂપિણિ ॥
ચતુર્વર્ગસ્ત્વયિન્યસ્ત, સ્તસ્માન્માં સિદ્ધિદા મવ” એ રીતે પ્રાર્થના કરી “ઐશ્વર્યં
કુશ માલે ત્વં” એ મંત્રવડે તે માળા હાથમાં લઈ મંત્રદેવતા સવિતાનું ધ્યાન કરતાં
હૃદયમાં માળા ધારણ કરી મંત્રના અર્થનું સ્મરણ કરતાં મધ્યાન્હ પર્યંત જપ કરવો.
અત્યંત ઉતાવળ હોય તો સાડા ત્રણ પોહોર પર્યંત જપ કરવો. જપની અંતે ફરી
પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરી “ત્વં માલે સર્વદેવાનાં, પ્રીતિદા શુભદા મવ ॥ શિવં કુશલ
મે મદ્રે, યશો વીર્યં ચ સર્વદા” એ મંત્રવડે માળાને મસ્તક ઉપરે રાખી ત્રણ પ્રાણા-
યામ કરી ત્રણ ન્યાસ કરી જપ ઇશ્વરને અર્પણ કરવો. નિત્ય પર્યંત જપ સરખી
સંખ્યાનોજ કરવો. ન્યૂન અથવા અધિક કરવો નહી. એ રીતે પુરશ્ચરણના જપની
સમાપ્તિ થયા પછી હોમ કરવો. તેનો વિધિ કેહેછે—“પુરશ્ચરણસંગતાસિદ્ધયર્થ
હોમવિધિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી પીઠ ઉપરે સૂર્યાદિક
નવઅહનું પૂજન ઇત્યાદિ કળશ સ્થાપન પર્યંત કર્મ કીધા પછી “ચક્ષુષી આજ્યેન”
એટલું કહી અન્વાધાન કીધા પછી અહપીઠદેવતાનું અન્વાધાન; આકડો ઇત્યાદિક
સમિધ, ચરૂ, આબ્ય એમની આહુતિવડે કરી “પ્રધાનદેવતાં સવિતારં ચતુર્વિંશતિ-
સહસ્રતિલાહુતિમિચ્છિસહસ્રસંખ્યાકામિઃ પાયસાહુતિમિર્ષૂતમિશ્રતિલાહુતિમિર્દૂવાહુતિમિઃ
શ્વીરદ્રુમસમિદાહુતિશ્ચ શોષેણ સ્વિષ્ઠકૃતમિત્યાદિ” એ રીતે પ્રધાન દેવતાનું અન્વા-
ધાન કરવું. ચરૂ, પાયસ અને તિલસહિત આબ્યને પર્યગ્નિકરણ (અગ્નિને ચોત-
રફ ફ્રાવવું એ રીતનો દ્રવ્યસંસ્કાર) કરવું. આબ્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી
“દ્વં હવનીયદ્રવ્યં અન્વાધાનોક્તદેવતાભ્યઃ અસ્તુ ન મમ,” એ વાક્ય કહી અજમાને

ત્યાગ કરવો. હોમ કરતી વેળાએ; પ્રણવસહિત, વ્યાહતિ મંત્રવડે રહિત, અને સ્વાહાકાર પર્યંત ગાયત્રી મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. ત્રણ દૂર્વાની એક આહુતિ દેવી. દૂર્વા અને સમિધને દાહિં, મધ તથા ધીમાં ભીજવવાં, સ્વિષ્ટકૃત્યકી તે અગ્નિદાન પર્યંત કર્મ કીધા પછી “સમુદ્રજ્યેષ્ઠા” ઇત્યાદિક મંત્રવડે યજમાનને અભિષેક કરવો. એક એક લક્ષ જપની ત્રણ નિષ્ક સુવર્ણ, ડોઠ નિષ્ક સુવર્ણ અથવા યથા-શક્તિ દક્ષિણા દેવી. હોમ કીધા પછી જળમાં સવિતા દેવતાનું પૂજન કરી હોમની સંખ્યા કરતાં દશાંશ (૨૪૦૦) ગાયત્રી મંત્રની અંતે “સવિતારં તર્પયામિ,” એમ કહી તર્પણ કરવું. તર્પણ કરતાં દશાંશ (૨૪૦) ગાયત્રી મંત્રની અંતે “આત્માન-મપિષિન્ચામિ નમઃ” એવું વાક્ય કહી પોતાનાં મસ્તક ઉપરે અભિષેક કરવો. હોમ, તર્પણ અને અભિષેકમાંથી જ કરવાનો અસંભવ હોય તેને બદલે તેની સંખ્યા કરતાં બમણી સંખ્યાનો જપ કરવો. અભિષેકની સંખ્યા કરતાં દશાંશ અધિક બ્રહ્મ-ભોજન કરાવવું. “પુરશ્ચરણં પૂર્ણમસ્તુ” એવું વાક્ય બ્રાહ્મણોપાસે બોલાવી કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરવું. નિત્ય “યજ્ઞાગ્રતો” એ શિવસંકલ્પમંત્રનો ત્રણ વાર પાઠ કરવો. કર્તાએ બ્રાહ્મણ સહિત હવિષ્ય ભોજન કરવું. સત્ય ભાષણ કરવું, પૃથ્વી ઉપરે નિદ્રા કરવી, અને નિયમ કરેલી ભૂમિથી બાહર જવું નહી. એ પ્રમાણે અનંત દેવતા ગ્રંથમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે યોગીસ લક્ષ ગાયત્રીપુરશ્ચરણનો પ્રયોગ કર્યો.

ઋગ્વિધાનેતુ મધ્યાન્હેમિતમુક્ત્યૈનીત્રિઃસ્નાનાર્ચનતત્પરઃ લક્ષત્રયંજપેદ્વીમાનિતિત્રિલક્ષંપુરશ્ચરણમુક્તં જપશતાંશશ્ચિસહસ્ત્રંહોમઃકલૌચતુર્ગુણંપ્રોક્તમિતિપદ્માદશલક્ષજપઃદ્વાદશસહસ્ત્રહોમઃપ્રાચીનઘૃત્વં વિષ્ણુશયનમાસેષુપુરશ્ચરણંનકાર્યં તીર્થાદૌશીઘ્રંસિદ્ધિઃ વિભવૃક્ષાશ્રયેજનજપેકાઠાત્સિદ્ધિરિતિસર્વમંત્રપ્રક્રિયા રતિગાયત્રીપુરશ્ચરણં ॥

ઋગ્વિધાન ગ્રંથવિષે તો, “મધ્યાન્હ કાળે અલ્પ ભોજન કરવું, મૌન રાખવું, ત્રણ કાળ સ્નાન, અને દેવપૂજા કરી ત્રણ લક્ષ મંત્ર જપ કરવો.” એ રીતે ત્રણ લક્ષ જપનું પુરશ્ચરણ કહ્યું છે. જપનો શતાંશ એટલે ત્રણ હજાર હોમ કરવો. “કલિ યુગમાં યોગુણું કરવાનું કહ્યું છે” એ પક્ષમાં બાર લક્ષ જપ અને બાર હજાર હોમ કરવો, ઇત્યાદિક બળવું. વિષ્ણુશયન માસમાં (આષાઠ સુદ એકાદશીથીકી કાર્તિક સુદ એકાદશી પર્યંત) પુરશ્ચરણ કરવું નહી. તીર્થાદિકવિષે (પુરશ્ચરણ કરવાથી) શીઘ્ર સિદ્ધિ થાય છે. બિળિનાં વૃક્ષને આસરી જપ કરવાથી એક દિવસમાં સિદ્ધિ થાય છે, એ રીતે સર્વ મંત્રોની પ્રક્રિયા બળવી. એ પ્રમાણે ગાયત્રી મંત્રનું પુરશ્ચરણ કહ્યું.

અથપૂર્વકમલાકરે અશ્વત્થોપનયનંતદ્વર્ગૈઃક્રમેણવૃક્ષસ્થાપનાદષ્ટમૈકાદશોદ્વાદશોવર્ષેઽપનયનોક્તમુહૂર્તેપૂર્વાર્ણહેકાર્યં શૂદ્રસ્થાપિતાશ્વત્થેપૌરાણિકમંત્રૈરારામપ્રતિષ્ઠામાત્રંકાર્યંનોપનયનં ॥

હવે પૂર્તકમળાકર ગ્રંથમાંનો, અશ્વત્થને જનોઈનો પ્રયોગ કેહેછે.

એ પિપળાને જનોઈ દેવાનો સંસ્કાર ત્રણે વર્ષે (પ્રાશ્નયુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યે) કમથી, વૃક્ષ રોપવાના દિવસથી આઠમે, ઈચ્ચારમે અને બારમે વર્ષે ઉપનયનખાટે કેહેલાં સુદુર્ત્તવિષે પૂર્વાન્હ કાળે કરવો. શૂદ્રે વાવેળા પિપળાની, પુરાણોક્ત મંત્રવડે આરામપ્રતિષ્ઠા માત્ર કરવી, ઉપનયન કરવું નહી.

અથપ્રયોગ: કર્તાદેશકાલૌસંકીર્ત્યસર્વપાપક્ષયકુલકોટિસમુદ્ધરણપૂર્વકવિષ્ણુસાયુજ્ય પ્રાપ્તિકામોશ્વત્યોપનયનંકરિષ્યેદતિસંકલ્પનાંદીશ્રાદ્ધાંતેઆચાર્યતૃણયાત્ આચાર્યઃપંચામૃ તૈઃશુદ્ધોદકૈઃસર્વૌષધિજલૈશ્ચાશ્વત્યમભિષિચ્ય પિષ્ઠાતકેનાલંકૃત્યતઃપૂર્વેસ્થંડિલેષિપ્રતિષ્ઠા ધ્યાન્વાધાને અગ્નિવાયુંસૂર્યચિરિર્મિપવમાનંપ્રજાપતિંદિરોષધીર્વિનસ્પતિંપિપ્પલંપ્રજાપતિંચપલા શસમિચ્છર્વાજ્યૈઃપ્રત્યેકમેકૈકયાહુત્યાશેષેણેત્યાદિ અષ્ટચત્વાર્શિશ્નુમુષ્ટીનાંતૂર્ણાંનિર્વાપપ્રોક્ષ જેશ્રવણાદ્યાજ્યભાગાંને યુર્વવચ્ચાણીત્યશ્વત્યંવચ્ચયુર્ગમેનાવેદ્યયજ્ઞોપવીતમિતિયજ્ઞોપવીતંદ ત્વાપ્રાત્રેવામેતિમેષ્વલાંચિરાવેદ્યઅત્રિનંદંડંચતૂર્ણાંદિત્વા અશ્વત્યેવદત્યુચાગંધપુષ્પૈઃસંપૂજ્યદે વસ્પત્વેતિમંત્રાંતેહસ્તંગૃહામ્યશ્વત્યેતિસ્પૃશ્ણાસપ્રણવવ્યાહૃતિકાંગાયર્ત્રોત્રિર્જપેત્વા અશ્વત્યેવો નિષવદનામિતિસૂક્તેન ક્ષપાહૃતિમિશ્ચાશ્વત્યંસ્થાપયામીતિસ્વર્ણશલાકયાસ્પૃશ્ણાજ્યપલાશસમિ ચ્છરુમિઃપ્રત્યેકદ્વાદશમંત્રૈર્દ્વાદશાહુનીર્તુહયાત્ યંત્રાસ્તુ મુઃસ્વાહાં અમ્રયં મુઃસ્વાં વા યવં સ્વઃસ્વાં સૂર્યાયેં અમ્રાપ્યૈષિં અમ્રિર્ઋષિઃ અમ્રેપવસ્વેતિત્રિમિરમયેપવમાનાયેદં પ્રજાપતેનત્વં પ્રજાપતયં ઓષધયઃસંવદંતે અશ્વત્યેવો ઓષધીભ્યદંડંવનસ્પતેશનં વનસ્પતયઃ દ્વામુષ્ણાં પિપ્પલાયેદં સમસ્તવ્યાહૃતિમિઃ પ્રજાપંતયદં સ્વિષ્ઠ રુદાદિહોમશેષંસમાપ્યાશ્વત્યેવરતિર્ગંધપુષ્પધૂપદીપનૈવેદ્યફલતાંતૂલાદૈઃસંપૂજ્યાશ્વત્યંસ્પૃશ્ણા ચાર્ણયાગામન્યેભ્યોદક્ષિણાંદન્વાશ્વત્યંવચ્ચાદિકમાચાર્યાપદન્વાષ્ટૌવિપ્રાન્મખોજયેદિતિ ॥

હવે પ્રયોગ કેહેછે—કર્તાએ દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “સર્વપાપક્ષયકુલકોટિ- સમુદ્ધરણપૂર્વકવિષ્ણુસાયુજ્યપ્રાપ્તિકામોઽશ્વત્યોપનયનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ પર્યંત કર્મ કરીને પછી આચાર્યને વરાવવા. આચાર્યે પંચામૃત, શુદ્ધ જળ અને સર્વૌષધિયુક્ત જળવડે પિપળાને સ્નાન કરાવી પિષ્ઠાતક (સુગંધિ ચૂર્ણ) વડે અશ્વત્થને સુશોભિત કરી પિપળાની પૂર્વ દિશામાં સ્થંડિલ ઉપરે અગ્નિ થા- પન કરી “અગ્નિ વાયું સૂર્ય ચિરિર્મિ પવમાનં પ્રજાપતિં દિરોષધીર્વિનસ્પતિં પિપ્પલં પ્રજાપતિં ચ પલાશસમિચ્છર્વાજ્યૈઃ પ્રત્યેકમેકૈકયાહુત્યા શેષેણેત્યાદિ” એ રીતે અન્વા- ધાન કરવું. અડતાળીસ મુઠી ચોખા મંત્ર વિના લઈ મંત્ર વિના પ્રોક્ષણ કરવું. ચરૂ રાંધવાથીકી આબ્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી “યુર્વ વચ્ચાણિં” એ મંત્રવડે એ વચ્ચ અશ્વત્થને ચારે મેર વીટી “યજ્ઞોપવીતં” એ મંત્રવડે યજ્ઞોપવીત દઈ “પ્રાત્રે- વામં” એ મંત્રવડે મેખળા ત્રણ વાર વીટી મૃગચર્મ અને દંડ એ મંત્ર રહિત દેવા. “અશ્વત્યે” એ મંત્રવડે ગંધ, પુષ્પથી પૂજા કરી “દેવસ્ય ત્વાં” એ મંત્ર બણી “હસ્તં ગૃહામ્યશ્વત્ય” એવું વાક્ય કહી અશ્વત્થનો સ્પર્શ કરી પ્રણવ અને

વ્યાહતિ સહિત ગાયત્રી મંત્રનો ત્રણ વાર જપ કરવો. “આશ્વત્થેવો નિષદનં” એ સૂક્ત અને વ્યાહતિ મંત્રવડે “અશ્વત્થં સ્થાપયામે” એવું વાક્ય કહી સુવર્ણની સળીવડે અશ્વત્થનો સ્પર્શ કરી આજ્ય, ખાખરાનાં સમિધ અને ચરૂ એ એક એક દ્રવ્યની, બાર મંત્રવડે, બાર વ્યાહતિ હોમત્રી. તે બાર મંત્ર—“૧ મૂઃસ્વાહા અગ્નયં, ૨ મુતઃં વાયવં, ૩ સ્વઃં સૂર્યાયં, ૪ અગ્રભાર્યૂંષિં, ૫ અગ્નિઋષિઃં, ૬ અગ્નેષવસ્વં (એ એક એક મંત્રવડે) અગ્નેષવમાનાયેદં, ૭ પ્રજાપતેનત્વં પ્રજાપતયં, ૮ ઓષધયઃસંવં, ૯ અશ્વત્થેવોં (એ એક એક મંત્રવડે હોમ કરી) ઓષધીભ્યદં, ૧૦ વનસ્પતે શતં વનસ્પતયહં, ૧૧ દ્વાસુપર્ણં પિપ્પલાયેદં, ૧૨ સમસ્તવ્યાહતિભિઃ પ્રજાપતય દં” એ રીતે હોમ કરી સ્વિષ્ઠકૃત ઇત્યાદિ હોમશેષ સમાપ્ત કરી “અશ્વત્થેવોં” એ મંત્રવડે ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, ફળ, તાંબૂલ ઇત્યાદિ પદાર્થવડે પૂજન કરી અશ્વત્થનો સ્પર્શ કરી આચાર્યને ગૌદાન અને ખીજા બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા દઈ અશ્વત્થને અર્પણ કરેલાં વસ્ત્રાદિક આચાર્યને દઈ આઠ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. એ પ્રમાણે પ્રયોગ કહ્યો.

અપુત્રેણુંસાસ્ત્રિયાવાવટ્ટસામ્રાદેઃપુત્રત્વેનપ્રતિગ્રહઃકાર્યઃ દેશકાલૌસંકીર્ત્યમહાપાપ ક્ષયકુલત્રયસમુદ્ધરણપ્રજાપતિપુરગમનનિરયસ્થપિત્રુદ્ધારમધુધારાતૃપ્તિસિદ્ધયર્થં સન્પુત્રત્વસિદ્ધયર્થં અમુકવૃક્ષં પ્રતિગૃહીષ્યેદતિસંકલ્પ્યોપવાસંકૃત્વારાત્રૌઅષ્ટવિપ્રાનાહૂયચંદ્રંસંપૂજ્ય જાગરં મૂશયન્નાકૃત્વાપ્રાતર્નૃસંસૂજ્યતચ્છાયાયાંત્રિપ્રાન્સંમોઝ્યપુણ્યાહંવાચપિત્વાપ્રાર્થયન્ અપુત્રો ભગવંતોત્રપુત્રપ્રતિકૃતિતત્ત્વં ગૃહીધ્વામિમમાનુજાંકર્તુમર્હથ સત્તમાઃ તામ્રપાત્રેપંચસૌવર્ણક લાનિત્રીતપંચરત્નપુતાન્યધિવાસ્યલોકપાલબલીન્દ્યાન્ ॥

પુત્ર રહિત પુરૂષ અથવા સ્ત્રીએ વડ, પીપળી, આંખા ઇત્યાદિક વૃક્ષનું પુત્ર છે એમ સમગ્રી ગ્રહણ કરવું તેનો વિધિ—દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “મહાપાપક્ષય-કુલત્રયસમુદ્ધરણપ્રજાપતિપુરગમનનિરયસ્થપિત્રુદ્ધારમધુધારાતૃપ્તિસિદ્ધયર્થં સન્પુત્રત્વસિદ્ધયર્થં અમુકવૃક્ષં પ્રતિગૃહીષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ઉપવાસ કરી રાત્રિએ આઠ બ્રાહ્મણોને ખોલાવી ચંદ્રની પૂજા કરી જાગરણ અથવા ભૂમિશયન કરી પ્રાતઃકાળે વૃક્ષનું પૂજન કરી તેની છાયા તલે બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી. “પુણ્યાહં” એ રીતે ખોલાવી બ્રાહ્મણોની પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“અપુત્રો ભગવંતોત્ર, પુત્રપ્રતિકૃતિ તત્ત્વં ॥ ગૃહીધ્વામિ મમાનુજાં, કર્તુમર્હથ સત્તમાઃ” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી ત્રાંખાનાં પાત્રમાં, ખીજને સ્થાનકે પંચરત્ન સહિત એવાં પાંચ સુવર્ણનાં ફળ રાખી લોકપાલોને અસિદ્ધાન દેવું.

પરેયુક્તિલાઙ્ગ્યચ્છભિરણશતંવનસ્પતિમંત્રેણહુત્વાજાતકર્માદિવિવાહાંતસંસ્કારાન્કૃત્વા મિષિક્તઃકર્તાપુષ્પાંજલિમાદાયપ્રાર્થયેન્ યેશાંહિનઃશિશ્વરિણાંશિરસાંવિભૂષયેનંદનાદિ પુત્રનેપુરુષપ્રતિષ્ઠાઃ યેકામદાઃસુરનરોરગકિન્નરાણાંનેમેનતસ્યદુરિતાતિહરામર્તુ એતદ્દિ જાતિધિવદન્નહુતોહુતાશઃપશ્યસ્યસૌચહિમદીધિતિરંતરસ્થઃ ત્વંવૃક્ષપુત્રપરિકલ્પ્યમયાવૃતો

સિકાર્યસદૈવભવતામમપુત્રકાર્ય ંંગાદંગાદિતિસ્પૃષ્ટાવિપ્રેખ્યોદક્ષિણાંદત્વાવિસૃજેત્ इति
વટાદિતરુપુત્રવિધિઃ ॥

ખીજ દિવસે તિળ, આન્ય અને ચરનો આઠ સો હોમ વનસ્પતિ મંત્રવડે કરી
બાંતકર્મથી વિવાહ પર્થત સંસ્કાર કરી અભિષિક્તા (જે ઉપરે અભિષેક થયલો
હોય) એવા કર્તાએ પુષ્પાંબળી લઈ પ્રાર્થના કરવી. “ યે શાશ્વિનઃ શિશ્વરિણાં શિ-
રસાં વિભૂષા, યે નંદનાદિષુ ઘ્નેષુ કૃતપ્રતિષ્ઠાઃ ॥ યે કામદાઃ સુરનરોગકિન્નરાણાં,
તે મે નતસ્ય દુરિતાતિહરા ભવન્તુ ॥ એ દ્વિજા વિધિવદન્ હુતો હુતાશઃ, પશ્યત્યસૌ ચ
હિમદીધિતિરંતરસ્યઃ ॥ ત્વં વૃક્ષપુત્ર પરિકલ્પ્ય મયા વૃતોસિ, કાર્યં સદૈવ ભવતા મમ
પુત્રકાર્યં” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી “અંગાદંગાત્” એ મંત્રવડે વૃક્ષનો સ્પર્શ કરી
પ્રાશ્નયોને દક્ષિણા લઈ વિસર્જન કરવું. એ રીતે વડ આદિ વૃક્ષને પુત્ર ધનાવ-
વાનો વિધિ કહ્યો.

અયસકલકર્મસાધારણપરિભાષા સર્વેષુપાકયન્નેષુમધેદ્ભૂત્પ્રાકૃતાકૃતઃ પાત્રાસાદનમિ-
ષ્ઠાતભાજ્યાદિશ્રવણાદિચ્ચ સુવાદિમાર્જનંચેધ્મરજ્જુપ્રહરણંતથા પૂર્ણપાત્રંમધેન્નિત્યમા-
જ્યસ્પોત્યવનેતથા વ્રીહીનામવઘાતશ્ચતંદુલેષુકૃતાકૃતઃ દ્રવીભૂતપ્રુતસ્યાપિવિલાપનવિધિ-
સ્તથા પ્રતિપદોક્તાજ્યહોમેપરિસ્તરણંવિકલ્પિતં અનાદિષ્ટાજ્યહોમેતુનિત્યં આજ્યભાગસ-
હિતતદ્વહિતકર્મણોસ્તંત્રપ્રયોગેભાજ્યભાગાનનુષ્ઠાનમેવપુક્તં સર્વપ્રાજ્યભાગયોર્વિકલ્પાત્ અ-
નેકપાકયજ્ઞાનામેકકાલાનુષ્ઠાનેસમાનતંત્રતા તેનસ્વિષ્ટકૃદાયેકમેવ યજ્ઞદ્રવ્યંનોક્તંતન્ના-
જ્યંપ્રાહાં મંત્રાંતેકર્મકર્તૃવ્યંમંત્રસ્યકરણત્વતઃ કર્માવૃત્તૌતુમંત્રસ્યાપ્યાવૃત્તિર્ગૃહ્યકર્મણિ સમ-
ન્નકહોમેતુર્ણાંનિર્વાપઃ નામ્નાહોમેનાજ્ઞૈવનિર્વાપાદિ યજ્ઞમંત્રેણનામ્નાવાહોમોનોક્તસત્રના-
જ્ઞૈવહોમઃ સમન્નકહોમેસહૈવાનેકદૈવત્યચરુપાકેપિનવિભાગોનાભિમર્શશ્ચ અનુક્તૌદક્ષિણઃ
કરઃ દિશામનુક્તૌપ્રાચ્યુદીચીશાન્યઃ તિષ્ઠન્નાસીનસ્ત્યાદનુક્તાવાસીનતૈવ અનાદેશેસ્વયં
કર્તા અવિજ્ઞાતસ્વરોમંત્રઃસૌત્રાંશ્રુતિર્મવેત્ હોમેષુમંત્રસ્વાહાંતંપ્રણવાદ્યંચકારપેત્ વિપ્રા-
દીનાંદિદર્ધસ્પાત્પવિત્રંપ્રથિતંનવા ॥

હવે સર્વ કર્મની સાધારણ રીતિ કહેછે.

સધળા પાકયજ્ઞવિષે બ્રહ્મા કૃતાકૃત (કરવો અથવા ન કરવો એમ) છે. પાત્રા-
સાદન અને આજ્યાદિ દ્રવ્યને ગરમ કરવાં ઇત્યાદિ, ઇચ્છા હોય તો કરવાં,
ઇચ્છા ન હોય તો ન કરવાં. સુવાદિ પાત્રનું માર્જન, ઇધ્મને રજ્જુ પ્રહરણ, પૂર્ણ-
પાત્ર અને આજ્યોત્પવન (ધૃતસંસ્કાર) એ નિત્ય છે. તંદુળ હોય તો તે ઠંડાણે
ગ્રીહિતું ખાંડવું એ કૃતાકૃત છે. દ્રવીભૂત (નરમ) ધૃતને ગરમ કરવું એ કૃતા-
કૃત છે. શખ્દવડે કહેલા આજ્યહોમવિષે પરિસ્તરણ (ઘર્ષ પાથરવો) એ કૃતા-
કૃત છે. અનાદિષ્ટ (શખ્દવડે ન કહેલા) આજ્ય હોમવિષે પરિસ્તરણ નિત્ય છે.
આજ્યભાગ સહિત અને આજ્યભાગ રહિત એવાં એ કર્મનો તંત્ર (એક સમયે
પ્રયોગ હોય તો તેમાં આજ્યભાગ દેવો નહીં એજ યોગ્ય છે. કારણ, સર્વત્ર આ-

ન્યભાગનો વિકલ્પ છે. અનેક પાક્યજ્ઞ એક સમયે કરવાના હોય તો સમાનતંત્ર-પણું થાયછે. તેથી સ્વિષ્ટકૃત ઇત્યાદિક એકજ કરવા. ન્યહાં દ્રવ્ય કહ્યું નથી ત્યહાં આન્ય ગ્રહણ કરવું. મંત્ર એ કર્મનું સાધન છે તેથી મંત્રની અંતે કર્મ કરવું. ગૃહ્યોક્ત કર્મની આવૃત્તિ હોય તો મંત્રની પણ આવૃત્તિ કરવી. મંત્રસહિત હોમ કરવાનો હોય તો મંત્રરહિત નિર્વાપ કરવો. નામ મંત્રવડે હોમ કર્તવ્ય હોય તો નામમંત્રેજ નિર્વાપાદિક કરવા. ન્યહાં મંત્ર અથવા નામવડે હોમ કરવો કહ્યો નથી ત્યહાં નામમંત્રવડેજ હોમ કરવો. સમંત્રક હોમવિષે સાથેજ અનેક દેવતાઓને અર્થે ચરૂ કીધો હોય તો પણ વિભાગ અથવા અભિમર્શ (સ્પર્શ) કરવાનો નહી. અમુક હાથેથી આ કામ કરવું એમ ન્યહાં કહ્યું ન હોય ત્યહાં દક્ષિણ હાથ જણવો. દિશા કહી ન હોય ત્યહાં પૂર્વ, ઉત્તર અથવા ઇશાન્ય દિશા લેવી. ઉમા રહી અથવા બેસી ઇત્યાદિક ન્યહાં કહ્યું ન હોય ત્યહાં બેસીનેજ કર્મ કરવું. ન્યહાં કર્ત્તા કહ્યો ન હોય ત્યહાં યજમાન પોતે કર્ત્તા જણવો. જનો સ્વર અન્યનાં શ્રવણમાં ન આવે તેવો, સૂત્રોક્ત મંત્ર સરલ રીતે જણવો. હોમવિષે, પ્રણવ છે આદિ જને અને સ્વાહા છે અંતમાં જને એવો, મંત્ર જણવો. બ્રાહ્મણાદિકે બે હર્ષનું પવિત્ર ધારણ કરવું; તે અંથિયુક્ત કરવું અથવા ન કરવું એમ છે.

આહુતિપ્રમાણં કર્ષપ્રમાણમાઞ્વાદિલાજામુષ્ટિમાત્રતાઃ અન્નંપ્રાસસમંપ્રાણંકંદાના મણ્ડમૌશકઃ તિલસક્તુકળાદીનાંમૃગીમુદ્રાપ્રમાણતઃ ॥

આહુતિનું પ્રમાણ—ધૂત આદિ પાતળું દ્રવ્ય, એક એક આહુતિમાટે એક કર્ષ (શાસ્ત્રનાં પ્રમાણથી એક તોલું) પરિમિત લેવું. શાલ મુદિ પ્રમાણ; અન્ન (ચરૂ) આસપરિમિત; કંદનો અષ્ટમાંશ; તિલ, સક્તુ (લોટ), અને ધાન્યાદિકની આહુતિ મૃગીમુદ્રા પરિમિત લેવી. એ રીતે આહુતિનું પ્રમાણ છે.

તામ્રપાત્રેણપિહિતેતામ્રપાત્રાવિકેશુથે અપિપ્રણયનંકાર્યમુન્મયેરાજનાદિકે ઉત્તમઃ શ્રોત્રિયાગારાન્મધ્યમઃસ્વગૃહાદિતઃ નાપ્રોક્ષિતમિધનમપ્રાવાદધ્યાન્ સદોપવીતિનાભા ધ્વંસદાબદશિષ્ણેનચ સદેતિકર્મગતાપુરુષાર્થતાચ તેનકર્મકાલેશિષ્ણાવંધાચભાવેપ્રાપ્ય શ્વિત્તદ્વયમન્યદૈકમેવ દશવિધાદર્માડક્તાઃ વટપ્લક્ષાવિલ્વચૈકંકતચંદનદેવદારસરલ વૃક્ષજાઅપિક્ષિત્સમિધઃ પ્રમુઃપ્રથમકલ્પસ્યયોનુકલ્પેનવર્ત્તને સનાપ્રોતિફલંતસ્યપર જ્ઞેતિશ્રુતિઃસ્મૃતઃ બઘ્હળંવાસ્ત્રગૃહ્યોક્તંયસ્યપત્કર્મચોદિતં તસ્યતાવતિશાસ્ત્રાર્થેકૃતેસર્વઃ કૃતોભવેન્ ॥

“ત્રાંખાનું, મૃત્તિકાનું અથવા રૂપાનું ઇત્યાદિક પાત્રમાં અગ્નિ લઈતે પાત્ર ઉપર ત્રાંખાનું પાત્ર ઢાંકી અગ્નિ લઈ આવવો. અગ્નિહોત્રીને ધરેથી અગ્નિ લેવો તે ઉત્તમ. પોતાનાં ધર ઇત્યાદિક ઠેકાણેથી લેવો તે મધ્યમ છે.” પ્રોક્ષણ કીધું ન હોય તેવું કાષ્ટ અગ્નિમાં હોમનું નહી. સર્વ કાળ ઉપવીતસહિત અને સદા શિષ્યા-અંધન કરી રહેવું. ‘સદા’ એ શબ્દવડે શિષ્યાઅંધન કરવાનું વિધાન કશું, તે

શિખામંધન, કર્મનું અંગ છે અને એમાં પુરુષાર્થપણું પણ છે. એથી એવું સિદ્ધ થાય છે જે, કર્મકાળે શિખામંધનાદિ ન હોય તો બે પ્રાયશ્ચિત્ત અને અન્ય સમયે તે ન હોય તો એકજ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે. દશ પ્રકારના દર્ભ કહ્યા છે. વડ, પીપરી, ખિલિ, વૈકંકત (વેહેકળો). ચંદન, દેવદાર, અને સરસનાં વૃક્ષનો પણ સમિધ કોઈ અંશમાં કહી છે. “મુખ્ય વિધાન કરવાને સમર્થ પુરુષ કદિ ગૌણ પક્ષનું કર્મ કરે તો તેને પરલોકમાં તે કર્મનું ફળ મળે નહી, એમ શ્રુતિ અને સ્મૃતિ કહે છે. ધણું અથવા થોડું એવું પોતાનાં ગૃહ સૂત્રમાં જોને જે કર્મ કરવાનું કહ્યું છે તે તેટલું યથા-શક્તિ કરે તો સર્વ શાસ્ત્રનો અર્થ કીધાસરખો થાય છે.”

અથર્વવિતેવેદિનામાનિ અગ્નિસ્તુમરુતોનામાગર્ભાધાનેવિધીયને પવમાનઃપુસવનેસી મંત્રેમંગમભિવઃ પ્રવલોજાનસંસ્કરેપાર્થિવોનામકર્મણિ અન્નાશનેગુચિઃપ્રોક્તઃસમ્યઃસ્વા સ્ત્રીલકર્મણિ વ્રતાદેશે નમુદ્રવઃ ગોદાનાદૌસૂર્યઃ વિવાહેયોજકઃ આવસથ્પેદિજનામા પ્રા યશ્ચિત્તેવિટઃ પાકયજ્ઞેષુપાવકઃ પિત્ર્યેકવ્યવાહનઃ દૈવેહવ્યવાહનઃ શાંતિકેવરદઃપ્રોક્તઃ પૌષ્ટિકેવલવર્ધનઃ મૃતદાહેક્રત્યાદઃ જ્ઞાતૈવમગ્નિનામાનિગૃહ્યકર્મસમારભેત્ પલાશેનનુહૂઃ કાર્પાવદેરેણસુવઃસુચઃ તદ્ભાવેયથાલાભયજ્ઞિયવૃક્ષજ્ઞઃ તદ્ભાવેપલાશમધ્યપર્ણેર્વાપિપ્પલ પર્ણેર્વાહોમઃ ઇવંચમસાદયોપિલ્લદિરાદિયજ્ઞિયવૃક્ષજ્ઞઃ કામ્યેપ્રતિનિધિર્નાસ્તિનિત્યેનૈમિ ત્તિકેહિસઃ કામ્યેપ્યુપક્રમાદૂર્ધ્વમન્યેપ્રતિનિધિર્વિદુઃ નસ્પાત્પ્રતિનિધિર્મત્રકર્મદેવાગ્રિક નૃષુ નદેશઃપિંગાલેત્રુવિષુપ્રતિનિધિર્મતઃ નાપિપ્રતિનિધાતવ્યંનિષિદ્ધંવસ્તુકુત્રચિન્ સ્વકા લાદુન્તરંગોઘ્નકાલઃસર્વસ્યકર્મગઃ તર્પણેષ્વાસનેશ્રાદ્ધેમુક્તૌમૂત્રપુરીષવોઃ પરમુનિમાલ્પિ કાદર્ભાદર્વાદ્યાઅભિચારકે મંત્રોપિયશ્ચગૂદાર્યેત્રાક્ષણઃપ્રેતમોજને ॥

હવે ભિન્નાભિન્ન કર્મવિષે અગ્નિનાં નામ કહે છે.

“ગર્ભાધાન સંસ્કાર સમયે જે અગ્નિનું સ્થાપન કરવામાં આવે છે તેનું મરત એવું નામ છે. પુસવનવિષે પવમાન નામનો અગ્નિ છે. સીમંતોન્નયનમાં મંગળ નામનો છે. જાતકર્મવિષે પ્રબળ, નામકર્મસમયે પાર્થિવ, અન્નપ્રાશનવિષે શુચિ, સ્ત્રીલ સંસ્કારવિષે સમ્ય, યજ્ઞોપવીત આદિ વ્રત સમયે સમુદ્ભવ, ગોદાન ઇત્યાદિકવિષે સૂર્ય, વિવાહવિષે યોજક, આવસથ્ય (સ્માર્ત કર્મ) સમયે દ્વિજ નામનો, પ્રાયશ્ચિત્તવિષે વિટ, પાકયજ્ઞવિષે પાવક, પિતૃસંબંધિ કર્મવિષે કવ્યવાહન, દૈવ કર્મવિષે હવ્યવાહન, શાંતિ કર્મવિષે વરદ, પૌષ્ટિક કર્મવિષે બલવર્ધન, અને શયના દાહ સમયે કૃત્યાદ નામનો અગ્નિ જાણવો. એ પ્રમાણે અગ્નિનાં નામ જાણી ગૃહ્ય કર્મનો આરંભ કરવો.” આખરાનાં કાષ્ઠની જુદી (મેક્ષણ) કરવી. ખેરનાં કાષ્ઠનાં સુવ અને સુચ એ પાત્ર કરવાં. તે વૃક્ષ ન મળે તો જેવાં મળે તેવાં યજ્ઞયોગ્ય વૃક્ષમાંથી કરવાં. તેવાં વૃક્ષ પણ ન મળે તો આખરાનાં વચળાં પાનવડે કિંવા પિપળાનાં પાનવતિ હોમ કરવો. એ રીતે ચમસ ઇત્યાદિક પાત્ર પણ ખેર ઇત્યાદિક જે યજ્ઞયોગ્ય વૃક્ષ તેનાં કરવાં. “કામ્ય કર્મવિષે પ્રતિનિધિ કરવો નહી, નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મવિષે પ્રતિનિધિ થાય છે. કામ્ય કર્મવિષે પણ આરંભ

પછી પ્રતિનિધિ કરવો એવો ખીજ અંથકારોનો મત છે. મંત્ર, કર્મ, દેવ, અગ્નિ અને કર્તાનેવિષે પ્રતિનિધિ કરવો નહીં. દેશ, અરણી અને કાળ એ ત્રણવિષે પ્રતિનિધિ કરવો નહીં. કોઈ પણ કર્મવિષે નિષિદ્ધ વસ્તુ પ્રતિનિધિને સ્થાનકે રાખવી નહીં. સર્વ કર્મના પોતાના કાળ કરતાં જે ઉત્તર (આવનારો) કાળ તે ગૌણ છે. તર્પણ, આસન, શ્રાદ્ધ, ભોજન, મૂત્ર, અને મળત્યાગ એ છ કર્મવિષે દર્ભ નિર્મોલ્ય થાયછે, અભિચાર (મારણાદિ) કર્મવિષે સ્ત્રુય આદિ પાત્ર તે નિર્મોલ્ય થાયછે, એટલે તે તે કર્મ કીધા પછી તે દર્ભ તથા પાત્ર અન્ય કર્મમાટે યોગ્ય નહીં. શૂદ્રનાં કર્મવિષે જોડેલો મંત્ર, અને પ્રેતશ્રાદ્ધનું ભોજન કરનારો શ્રાદ્ધાણુ એ પણ નિર્મોલ્ય છે.

અથકર્માગદેવતાઃ વિવાહસ્થાપિદેવતા તેનવિવાહાંગમૂતસ્વસ્તિવાચનાશ્ચતેકર્માગદેવ તાપિઃપ્રીયાનામિતિવદેન્ ઔપાસનેષ્વિમૂર્ધપ્રજાપતયઃ સ્થાલીપાકેષ્વિઃ ગર્ભાધાનેન્નદ્વા પુંમવનેપ્રજાપતિઃ સીમંતેધાતા જાતકર્મણિમૃત્યુઃ નામકર્મણિન્ક્રમણાન્નપ્રાશનેષુસવિતા ચૌલેકોદશનઃ ઉપનયનેન્દ્રશ્રદ્ધામેધાઃ અંતેસુશ્રવાઃ પુનરુપનયનેષ્વિઃ સમાવર્તનમ્બેન્દ્રઃ ઉ પાકર્મણિવ્રતેષુચસવિતા વાસ્તુહોમેવાસ્તોષ્વનિરંતેપ્રજાપતિઃ આગ્રયણેઆગ્રયણદેવતાઃ સર્પબલેઃસર્પાઃ તદાગાદીનાંવરુણઃ ગ્રહયજ્ઞેઆદિત્યાદિનવગ્રહાઃ કૃષ્માંડહોમેચાંદ્રાગ્રયણે અગ્રયાધાનેચાદ્રપાદયઃ અગ્નિષ્ટોમસ્થાપિઃ અન્યેષ્વિષ્ણુકર્મનુપ્રજાપતિરિતિ ॥

હવે કર્મના અંગદેવતા કેહેછે.

વિવાહના દેવતા અગ્નિ છે, તેથી વિવાહનાં અંગમૂત જે સ્વસ્તિવાચન ઇત્યાદિક કર્મ તેની અંતે “કર્માગદેવતા અગ્નિઃ પ્રીયાના” એમ કેહેવું. ઔપાસનવિષે અગ્નિ, સૂર્ય અને પ્રજાપતિ એ દેવતા છે. સ્થાળીપાકવિષે અગ્નિ દેવતા છે. ગર્ભાધાનવિષે શ્રદ્ધા; પુંસવનવિષે પ્રજાપતિ; સીમંતવિષે ધાતા; જાતકર્મવિષે મૃત્યુ; નામકર્મ, નિષ્ક્રમણ અને અન્નપ્રાશનવિષે સવિતા; ચૌલવિષે કેશિન; ઉપનયનવિષે ઇન્દ્ર, શ્રદ્ધા અને મેધા એ દેવતા છે; અને એની અંતવિષે સુશ્રવા દેવતા; પુનરુપનયનવિષે અગ્નિ દેવતા છે. સમાવર્તનના ઇન્દ્ર; ઉપાકર્મ અને મહાનામ્યાદિક વ્રતના સવિતા દેવતા; વાસ્તુહોમના વાસ્તોષ્વતિ; અને એની અંતે પ્રજાપતિ; આગ્રયણવિષે આગ્રયણ દેવતા; નાગબળીના દેવતા સર્પ; તલાવ ઇત્યાદિકના દેવ વરુણ; અહ્યજ્ઞવિષે દેવતા આદિત્યાદિ નવગ્રહ; કૃષ્માંડ હોમ, આંદ્રાગ્રયણ અને અગ્રયાધાનવિષે અગ્નિ આદિક; અગ્નિષ્ટોમના દેવ અગ્નિ; અને ખીજ જે ઇષ્ટ કર્મ તેના દેવ પ્રજાપતિ છે.

કલિયુગેકાર્યાકાર્યવિવેકઃ ગીતાગંગાતથાવિષ્ણુઃકપિલાશ્વત્યસેવનં એકાદશી વ્રતંચૈવમમ્મનંકલૌયુગે વિષ્ણુશિશિર્વામજ્જતાંગુરોઃપિત્રોશ્ચસેવિનાં ગોવૈષ્ણવમહાશેશત્તુલસીસેવિનામપિ નસ્યાત્કલિકૃતોદોષઃકાશ્યાંનિવસનામપિ કલૌગુરુનાંધજનમીશમત્તપથિકંસ્મૃતં જપાદૈવ્યગયાસંઘયાકલૌસાસ્પાશ્ચતુર્ગુણા કલૌદાનંમહાશ્રેણીશિશિવિણ્ણોશ્ચ કીર્તનં કૃતયદ્દશાભિર્વર્ષેલ્લેનાયાંહાયનેનતુ દ્વાપરેતન્નુમાસેનઅહોરાત્રેજાતકલૌ પ્રથમસ્કંધે

કુશલાન્યાયુસિદ્ધયંતિનેતરાણિકૃતાનિયદિતિકલૌપુણ્યકર્મણાંસંકલ્પેપિસિદ્ધિઃ પાપાનાં
સ્વાચરણાદેવેત્યુક્તં સ્મૃત્યંતરવિરોધેતુકલૌપારાશરસ્મૃતિઃ ધ્યાયન્કૃતેયત્તન્યત્તૈસ્ત્રેનાયાર્દ્વાપ
રેર્ચયન્ યદાપ્રોતિનદાપ્રોતિકલૌસંકીર્ત્યકેશવમિતિહેમાદ્રૌવ્યાસવચનં ભત્રકૃતયુગાન્ત
ધિકરણકધ્યાનાદિફલાર્થેકલ્પધિકરણકંકીર્તનંવિધીયત્તદિવાક્યાર્થઃ કૌસ્તુભકૃતૃપિતા
મહેર્માક્તિનિર્ણયેવિસ્તરેણનિરુપિતઃ હેમાદ્રૌકલિસંભાજયંત્યાર્યાગુણજ્ઞાઃસારભાગિનઃ યત્ર
સંકીર્તનંનૈવસર્વઃસ્વાર્થોભિલખ્યત્તદિતિશ્રીભાગવતવચનમુદાહૃત્ય સંકીર્તનંનહરિસંકીર્તનં
ત્યર્થશતિહેમાદ્રાવેવધ્યાસ્થ્યાતં કૃષ્ણવર્ણત્વિષ્ઠાકૃષ્ણસાંગોપાંગાસ્ત્રપાર્શ્વં યજ્ઞૈઃસંકીર્તન
પ્રાર્થયંતંહિતિસુમેધસઃ યજ્ઞાદિસ્વસ્વાચારમાચરદ્વિરાપિકાલેષુસંકીર્તનનિષ્ઠૈર્માઘ્યમિ
ન્યાશયત્તિકૌસ્તુમે ધ્વનનચતુર્વર્ગફલંનારાયણાશ્રયણમાત્રેણભવતીતિસિદ્ધં યાવૈસાધનસં
પત્તિઃપુરુષાર્થચતુષ્ટયે તપાવિનાતદાપ્રોતિનરોનારાયણાશ્રયદતિભારતોક્તેઃ ॥

હવે કલિ યુગમાં શું કરવું? અને શું ન કરવું? તેનો નિર્ણય કેહેછે.

“ગીતા, ગંગા, વિષ્ણુ, કપિલા ગાય, અશ્વત્થ, અને એકાદશી વ્રત એ છ
સેવવા યોગ્ય છે, સાતમો પદાર્થ કલિ યુગમાં નથી. વિષ્ણુ અથવા શિવને સેવ-
નારા; ગુરુ અથવા માતા પિતાની સેવા કરનારા; ગાય, વૈષ્ણવ, મહાશૈવ અને
તુળસીની સેવા કરનારા; તેમજ કાશીમાં નિવાસ કરનારા; એ સર્વને કલિ સંપ્રધિ
દોષ થતો નથી. કલિ યુગમાં ગુરુનું ભજન દેવતાની ભક્તિ કરતાં અધિક કહ્યુંછે.
જપાદિકવિષે જ સંખ્યા કહી છે તેથી કલિ યુગમાં યોગુણી કરવી. દાન તથા શિવ
અને વિષ્ણુનું કીર્તન એ કલિ યુગમાં મહાશ્રેષ્ઠ છે. સત યુગમાં જ ૬૪ વર્ષે સિદ્ધિ
થતી તે ત્રેતા યુગમાં એક વર્ષે, દ્વાપર યુગમાં એક માસે, અને કલિ યુગમાં એક
અહોરાત્ર એટલે આઠ પોહોરમાં થાયછે.” પ્રથમસ્કંધમાં—“(કલિ યુગમાં જવાં)
કુશળ (પુણ્ય) તરત સિદ્ધ થાયછે તેવાં પાપ શીઘ્ર સિદ્ધ થતાં નથી; કારણ, પાપ
કરવાથીજ સિદ્ધ થાયછે.” એ વાક્યમાં, કલિ યુગવિષે પુણ્ય કર્મની સંકલ્પયકી-
પણ સિદ્ધિ થાયછે અને પાપ આચરણ કરેલાં તેજ સિદ્ધ થાયછે, એમ કહ્યુંછે.
“ખીજ સ્મૃતિએડે વિરોધ આવતો હોય તો કલિ યુગવિષે પારાશરી સ્મૃતિ અહણ
કરવી.” સત યુગમાં ધ્યાનવડે, ત્રેતામાં યજ્ઞવડે, દ્વાપરમાં સેવાયકી જ (પુણ્યાદિ)
પ્રાપ્ત થતું તે કલિ યુગમાં દેશવનાં નામ કીર્તનથકી પ્રાપ્ત થાયછે, એવું હેમાદ્રિમાં
વ્યાસનું વચન છે. આ ઠેકાણે, સત યુગાદિકમાં ધ્યાનાદિકવડે પ્રાપ્ત થવાનાં જ
ફળ કહ્યાંછે તે ફળની પ્રાપ્તિને અર્થે કલિ યુગમાં દેશવનું કીર્તન કરવું એવો વાક્યાર્થ,
કૌસ્તુભ ગ્રંથના કર્તા જ અનંતદેવ તેના દાદાએ ભક્તિનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં
વિસ્તારથી નિરૂપણ કરેલો છે. હેમાદ્રિવિષે,—“ગુણના બહુનારા અને સારના અહણ
કરનારા જ આર્થ પુરૂષો તે ચાર યુગમાંથી કલિ યુગનેજ શ્રેષ્ઠ કેહેછે; કારણ,
કલિ યુગમાં સંકીર્તનથકીજ સધળો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાયછે,” એવું શ્રીભાગવતનું વ-
ચન કહી, સંકીર્તન એટલે હરિકીર્તન એવો અર્થ; એ રીતે હેમાદ્રીમાંજ વ્યાખ્યાન
કર્યુંછે. “અંગ (હૃદયાદિક), ઉપાંગ (કૌસ્તુભાદિક), અક્ષ (સુદર્શનાદિક),

અને પાર્ષદ (નંદ, સુનંદાદિક) એમણે યુક્ત; વર્ણે કૃષ્ણ; કાંતિવિષે ઇંદ્રનીલમણિ સરખા ઉજ્જવળ; એવા જે (કૃષ્ણ પરમાત્મા) તેનું યજન, બહુધા નામોચ્ચારણ છે જેમાં એવા યજ્ઞવડે વિવેકી પુરૂષ કરેછે. ” પંચ મહાયજ્ઞાદિક પોતપોતાના આચારને આચરણ કરનારા પુરૂષોએ પણ નિત્યકર્મ કરતાં અવશેષ રહેલા કાળવિષે સંકીર્તન-નિધિ રહેવું એટલે ભગવત્તમ કીર્તન કરવું એવો અભિપ્રાય કૌસ્તુભમાં છે. એથી ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થરૂપ કૃણ નારાયણના આશ્રયમાત્રથી થાયછે એ સિદ્ધ થયું; કારણ, “ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચતુર્વિધ પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિમાટે જે સાધનસંપત્તિ કહી છે તે વિના પણ નારાયણનો આશ્રય કરનારો મનુષ્ય તે ચારે પુરૂષાર્થને પામેછે; એવું મહાભારતમાં વચન છે.

શ્રીભાગવતેપિ ધર્માર્થકામમોક્ષાલ્પયંદચ્છેદ્યેષ્યાત્મનઃ : एकं ह्येव हरेस्तत्र कारणं पादसे वनमिति भत्र एकपदावधारणादिपदैरन्यसाधनानपक्षेत्वं भक्तियोगस्योच्यते ज्ञानयोगा देश्वहरिपादसेवनसापेक्षत्वं ध्वन्यते तथा च स्पष्टमेकादशादौ तस्मान्मद्राक्तियुक्तस्य योगिने विमदात्मनः न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेद्विद ह यत्कर्मभिर्न तपसा ज्ञानं वैराग्यतश्च यत् योगे न दानधर्मेण श्रेयो भिरितिरैरपि सर्वमद्राक्तियोगेन मद्रक्तो लभते जसा स्वर्गापवर्ग मद्राम कथंचिद्यदि वांछति तिति श्रेयः स्तुतिभक्तिमुद्रस्य ते विभो किं श्रयं नित्ये केवल बोध लब्ध ये तेषामसौ क्लेश ल एव शिष्य ते नान्यद्यथा स्थूल सुषुप्तાवગાતિનામિત્યાદિપરસહસ્રવચના નિ જ્ઞાનયોગસ્ય ભગવદારાધનં તત્પ્રસાદં ચ વિનૈવ સિદ્ધિરિતિ કાપિકેનાપ્યનુક્તેશ્ચ સર્વા પેક્ષાચ્યજ્ઞાદિશ્રુતેશ્ચ શ્રવદિત્પથિકરણે જ્ઞાનોત્પત્તૌ યજ્ઞાદિસર્વસાધનાપેક્ષોક્તેશ્ચ કિંચ ભક્તિયોગે દુરાચારિણો પિટ્ટવૈરાગ્યરહિતસ્યાપ્થિકારોગમ્યતે અપિ ચેત્સુ દુરાચારો ભજતે મામનન્યમાક્ સાધુરેવ સમંતઃ સમ્યગ્યવહિતો હિ સઃ ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માદ્યાશ્ચ્છાંતિ નિગચ્છતિ કૌતિય પ્રતિજ્ઞાની હિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ન નિર્વિણ્ણો નાતિ સક્તો ભક્તિયોગો સ્પસિદ્ધિદહત્યાદિવચનેભ્યઃ નૈવં દુરાચારિણા પિટ્ટવૈરાગ્યાદિસાધનચતુષ્ટયસંપત્યમાવે પિવેદાંતશ્રવણાત્મનુશ્ચિતૌ જ્ઞાનોત્પત્તિર્ભવતીતિ કાપ્યુપલબ્યતે ન ચ પથોક્તાધિકારસંપત્તિવિ નાનુશ્ચિંતસાધનં કિમપિ ફલાયકલ્પતે તસ્માત્સર્વથા સર્વેઃ કલૌશ્રીહરિપાદસેવનાદિભક્તિયો ગાશ્રવણમેવ કર્તવ્યમિતિ સિદ્ધં ॥

શ્રીભાગવતમાં પણ કહ્યુંછે—“ જે મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ નામનાં પોતાનાં શ્રેયની ઇચ્છા ધરતો હોય તેને તે શ્રેયની પ્રાપ્તિવિષે એકજ હરિનું પાદસેવન કારણ છે. ” એ વાક્યમાં ‘ એક ’ એવું ૫૯ તથા નિશ્ચય કરાવનારા ‘ જ ’ એ ૫૯વડે ભક્તિયોગને અન્ય સાધનની ગરજ નથી એમ કહ્યું, અને જ્ઞાનયોગાદિકને હરિચરણ સેવાની સહાયતા બેઠએ છિએ એ અર્થ સૂચિત થાયછે. તેમજ એકાદશ સ્કંધાદિકમાં સ્પષ્ટ કહ્યુંછે. જે કે—“ માહારી ભક્તિએ યુક્ત, તેથીજ માહારૈ-વિષે છે ચિત્ત જેનું અનો જે યોગી તેનાં શ્રેયનું સાધન ધણું કરી જ્ઞાન કે વૈરાગ્ય એ થતાં નથી. જે કર્મથી પ્રાપ્ત થાયછે; જે તપથી પ્રાપ્ત થાયછે; જ્ઞાન અને વૈરાગ્યથી જે પ્રાપ્ત થાયછે; યોગ, દાનધર્મ, અને બીજાં શ્રેયઃસાધનવડે જે પ્રાપ્ત થાયછે,

તે સર્વ માહારા ભક્તિયોગવડે માહારો ભક્ત અનાયાસે (સહજ) પામેછે. સ્વર્ગ, મોક્ષ અને માહારૂં ધામ (વૈકુંઠાદિક) એની એ કદાચિત્ ઇચ્છા ધરે તો તે પણ પ્રાપ્ત થાયછે.” “હે વિભો ! ભાગ્યોદય અને મોક્ષની દેનારી એવી તમારી ભક્તિનો ત્યાગ કરી જે પુરૂષ કેવળ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાટે યત્ન કરેછે તેમને માત્ર ક્લેશજ રહેછે; ખીજું કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી; એમાં કૃષ્ટાંત-જમ મોહોટી ક્રોતરીને ખાંડનારાને ક્લેશજ મળેછે તે રીતે (તમારી ભક્તિ તુચ્છ માનિ જ્ઞાન પ્રાપ્તિની ઇચ્છા ધરનારાઓ પણ છે),” ઇત્યાદિ હજારો વચન છે. ભગવદ્દારાધન અને ભગવત્પ્રસાદ વિના જ્ઞાનયોગની સિદ્ધિ થાયછે એ રીતે કોઈ ગ્રંથમાં કહેણે પણ કહ્યું નથી. “સર્વપેક્ષાચ યજ્ઞાદિશ્ચુતેશ્વરન્” આ સૂત્રમાં, ‘ધોડો જમ રચાદિક ચાલવાનું સાધન છે’ એ કૃષ્ટાંત પ્રમાણે “વિવિદિવંતિ યજ્ઞેન” એ શ્રુતિ પ્રમાણે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિવિષે યજ્ઞાદિક સર્વ સાધનોની અપેક્ષા છે એમ કહ્યું છે. ખીજું પણ-કૃદ વૈરાગ્યરહિત અને દુરાચારી હોય તેને પણ ભક્તિયોગવિષે અધિકાર છે, એમ જાણવામાં આવેછે. (ચાથી કે) — “જે કે અત્યંત દુરાચારી હોય તથાપિ અન્ય દેવતાની ભક્તિ છોડી માહારૂંજ ભજન કરે તો તે સાધુજ માનવો. કારણ, ભગવદ્ભજનવડેજ હું કૃતાર્થ થઈશ, એવો તેણે સારો નિશ્ચય કરેલો છે.” “તે દુરાચારી છે તથાપિ માહારાં ભજનવડે શીઘ્ર ધર્માત્મા થઈ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિરૂપ નિરંતર શાંતિને પામેછે. હે કૌંતેય (અર્જુન) ! આવી માહારી પ્રતિજ્ઞા જાણ કે, માહારો ભક્ત ક્યારે પણ નાશ પામતો નથી. વિરક્ત ન હોય તેમ અતિ આસક્ત ન હોય તો તેને ભક્તિયોગ સિદ્ધિનો દેનારો થાયછે,” એવાં વચનો છે. દુરાચારી હોય તેને પણ, કૃદ વૈરાગ્ય આદિક જે ચાર સાધનની સંપત્તિ, તે વિના વેદાંતનાં શ્રવણાદિક કરવાથી જ્ઞાનોત્પત્તિ થાયછે એ રીતે ક્યાંય પણ પ્રમાણ મળતું નથી. શાસ્ત્રોમાં કહેલા અધિકારની પ્રાપ્તિ વિના કોઈ એક પણ સાધન કરવાથી કંઈ પણ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. માટે સર્વત્ર ઇશ્વરભાવ રાખી સધળાઓએ કસિ યુગમાં શ્રીહરિ ચરણની સેવા કરવી ઇત્યાદિક ભક્તિયોગનો આશ્રયજ કરવો, એ સિદ્ધ થાયછે.

અથકલૌનીષિદ્ધાનિ સમુદયાનુ;સ્વીકાર:કર્મઙ્કલુવિધારણં દ્વિજ્ઞાનામસવર્ણાસુકન્યા સૂપયમસ્તથા દેવરાયૈ:સુતાંત્પત્તિર્મધુપર્કેપશોર્વધ: માંસદાનંતથાશ્રાદ્ધેવાનપ્રસ્થાશ્રમસ્તથા દત્તાક્ષતાયા:કન્યાયા:પુનર્દાનંપરસ્પચ દીર્ઘકાલંબ્રહ્મચર્યંનરમેધાશ્વમેધકૌ મહાપ્રસ્થા નગમનંગોમેધશ્વતયામલ્લ: ઇમાન્ધર્માન્કલિયુગેવર્જ્યાનાહુર્મનીષિણ: મયંશર્વર્જ્યમહાપાપેમરણાંતવિશોધનં સૌત્રામળ્યાદિયજ્ઞેપિસુગપાત્રપ્રહસ્તથા મયમ્બક્ષાદિવામાદ્યાગમસ્યતુનમાનતા મીમાંસાદ્વિત્તેસર્વશિષ્ટૈશ્વનદનાદરાન્ ઔરસોદત્તકશ્ચૈતૌપત્તૌકલિયુગેસ્મૃતૌ અન્યાન્દશવિધાનપુત્રાન્ક્રીતાદ્યાન્વર્જયેત્કલૌ કૌસ્તુમેસ્વયંદત્તસ્તુતીયોપિકલૌવિહિતઇતિ નવૈવકલૌનીષિદ્ધાદન્યુક્તં કલિયુગેબ્રહ્મહંત્રાદેરેવાવ્યવહાર્યત્વાદિરુપંપાનિસ્યં તત્સંસર્ગિણસ્તુનરકહેતુદોષસત્ત્વેપિપાતિત્યંનાસ્તિ સંસર્ગદોષ:પાપેભિતિકલિવર્જ્યંપુવચનાત્ કૃતેસંભાવ્યપતતિત્રેતાયાંસ્પર્શનેનનુ દ્વાપરેત્વન્મમાદાયકલૌપતતિકર્મણેતિવચનાત્ બ્રહ્મહનનાદિકર્મણૈવ

પાતિન્યનસંસર્ગમાત્રેણેતિતદર્થાન્ । इदंचलोकेष्वबहिष्कृतपातकिषुलोकविद्विष्टत्वेनापरिहार्यसंसर्गोपातित्वाभावपरं । नहिलोकेष्वबहिष्कृतानांप्रचक्षन्नाभक्ष्यभक्षणापेयपानागम्यागमनादिपातकवतांतज्ज्ञानवतातिथिष्टेनापिसंभाषणादिसंसर्गोन्नरकहेतुरपिपरिहर्तुंशक्यते । लोकाविद्वेषापातात् । लोकबहिष्कृतपापिनांसंसर्गस्तुपातित्यहेतुरेव । तथैवशिष्टाचारादिनिमेषानि । अतएवत्यजेदंशंकुनयुगेत्रेनायांग्राममुत्सृजेत् । द्वापरंकुलमेकंतुकर्त्तारंतुकलौयुगेइति । वाक्येकर्तृत्यागोविधीयते । त्यागोहिसंसर्गपरिहारएव । किंचानेनवाक्येनयत्रकुलादौब्रह्महत्यादिपातकीनिष्पद्यतेनत्कुलादिकंद्वापरादावेवबहिष्कार्येनतुकलौकुलादेर्बहिष्कारः । किंतुकर्त्तुरेवकलौबहिष्कारइतिप्रतिपाद्यते । नचैतद्वाक्यविरोधिवાક્યાનાંતરંપતિતસગોત્રસર્પિઢાદીનાંકર્માનર્હત્વાસંવ્યવહાર્યત્વપ્રતિપાદકંકાપિગ્રંથેઽપલભ્યતે । यत्तुनिर्णयमिंधौघटस्फोटप्रकरणे । गृहेषुसैरमापद्येन्इतिवसिष्ठवचनसामर्थ्यात्पात्रनिनयनात्प्राक्पतितज्ञानीनांधर्मकार्येष्वधिकारीनास्तीत्यपराकव्याख्यानमुपन्यस्तंनञ्सर्वपतितविषयं । किंतुघटस्फोटाहंप्रायश्चित्तानिच्युपतितविषयं । अन्यथापात्रनिनयनात्प्रागितिनवदेत् । प्रायश्चित्तत्वाप्रागित्येववदेत् । कर्त्तारंतुकलौयुगेइत्यादिप्रत्यक्षवचनेनविरोધેર્થાપત્તિમૂલકસ્યસર્વપતિતવિષયકકુલબહિષ્કારવર્ણનસ્યપુરુષવ્યાખ્યાનરૂપસ્યાપ્રામાણ્યપાતાચ્છેતિભાતિ । इतिसंक्षेपः ॥

હવે કલિ યુગમાં નિષિદ્ધ કેહેછે.

વાણુમાં એસીને સસુદ્રયાત્રા (દરિયાઈ મુશાફરી) કરવી, જળયુક્ત કમંડલનું ધારણુ, પોતાની જાતિ કરતાં અન્ય જાતિની કન્યાઓએ વિવાહ કરવો, દેર ઇત્યાદિકથકી પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવી, મધુપર્કમાં પશુનો વધ, શ્રાદ્ધમાં માંસના પિંડનું દાન, વાનપ્રસ્થાશ્રમનું ગ્રહણ, સંકલ્પપૂર્વક આપેલી શુદ્ધ કન્યાનું દૂરી ખીજને દાન કરવું, ધણા સમયસુધી બ્રહ્મચર્ય, નરમેધ, અશ્વમેધ, મહાપ્રસ્થાન (ઉત્તર દિશામાં આલ્યા જતાં દેહત્યાગ) કરવાનું, અને ગોમેધ યજ્ઞ, એટલા ધર્મ કલિ યુગમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યે વર્જ્ય કરવા એ રીતે વિદ્વજ્જનો કેહેછે. મધપાન વર્જ્ય કરવું. મહાપાપવિષે મરણાંત પ્રાયશ્ચિત્ત, સૌત્રામણિ ઇષ્ટિ ઇત્યાદિક યજ્ઞવિષે પણ સુરા (મદિરા) ના પાત્રનું ગ્રહણ, વર્જ્ય કરવું. મધપાન આદિ કેહેનારાં જે વામ માર્ગાદિકનાં શાસ્ત્ર તે માનવાં નહીં; કારણ, પૂર્વભીમાંસા અને ઉત્તરભીમાંસા આ બંને શાસ્ત્રવિષે શિષ્ટ જને મધનો અનાદર (નિષેધ) કીધો છે. ઔરસ (પોતાનાં વીર્યથી પોતાની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલો) અને દત્તક એ બે પુત્ર કલિ યુગમાં કહ્યાછે. વેચાતી લીધેજો ઇત્યાદિક ખીજ દશ પ્રકારના પુત્ર કલિ યુગમાં વર્જ્ય કરવા. કૌસ્તુભમાં, સ્વયંદત્ત એ નામનો ત્રીજો પણ પુત્ર કલિ યુગમાં કહ્યાછે, તેથી નવનોજ નિષેધ છે, એમ કહ્યુંછે. કલિ યુગમાં બ્રહ્મહત્યા કરનાર ઇત્યાદિકનેજ અન્યવહાર્યત્વ (તેની સાથે કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર ન રાખવો) ઇત્યાદિરૂપ પતિતપણું છે, અને બ્રહ્મહત્યા કરનારના સંસર્ગ (સંબંધ) કરનારને નરકનું કારણરૂપ દોષ છે તથાપિ પતિતપણું નથી; કારણ, પાપમાં સંસર્ગ દોષ નથી, એ રીતનું કલિવર્જ્યમાં વચન છે. “ સત યુગમાં પાપીસાથે ભાષણ કરવાથી પતિતપણું થતું, ત્રેતામાં પાપીનો

સ્પર્શ કરવાથી પતિતપણું થતું, દ્વાપરમાં પાપીનું અન્ન લેવાથી પતિતપણું થતું અને કલિ યુગમાં પાપ કર્મ કરવાથી પતિતપણું થાયછે, એવાં પણ વચન છે. બ્રહ્મ-હત્યા ઇત્યાદિક કર્મવડેજ પતિતપણું થાયછે, માત્ર સંસર્ગથીકી પતિતપણું થતું નથી, એવો એ વચનનો અર્થ છે; તેથી એ વચન, લોકમાં જાતિબાહ્ય ન છતાં જે પાતકિ છે તેનો, લોકમાં દ્વેષવૃદ્ધિ થાય માટે ત્યાગ કરી ન શકાય એવો જે સંસર્ગ તેનેવિષે પતિતપણું નથી એ પરાયણ જણવું. લોકમાં જાતિબાહ્ય નથી પરંતુ ગુપ્તરૂપે અભ-ક્ષ્યભક્ષણ, ન પીવાનું પાન, અગમ્યાગમન ઇત્યાદિ પાપ કરનારનીસાથે તેને જણ-નારા સારા શિષ્ટજનોએ પણ સંભાષણાદિક સંસર્ગ કરવો એ જો કે નરકનું કારણ છે તથાપિ તે છોડી શકાતો નથી; કારણ, તેમ કરવાથી લોકમાં દ્વેષવૃદ્ધિ થાયછે. જા-તિબાહ્ય થયલા પાપિનો સંસર્ગ તો પતિતપણાનું કારણ છે અને શિષ્ટોનો આચ્છર પણ તેમજ છે એમ મને લાગેછે. માટેજ “ સત યુગમાં દેશનો ત્યાગ કરવો, જેતામાં ગામનો ત્યાગ કરવો, દ્વાપરમાં એક કુળનો ત્યાગ કરવો અને કલિ યુગમાં માત્ર કર્તાનો ત્યાગ કરવો; ” એ વાક્યમાં કર્તાનો ત્યાગ કરવો એ વિધિ પ્રાપ્ત થાયછે; ત્યાગ એટલે સંસર્ગનોજ ત્યાગ જણવો. તેમજ આ વાક્યવડે, જે કુળાદિકમાં બ્રહ્મ-હત્યાદિક પાપ કરનારો ઉત્પન્ન થાયછે તે કુળાદિક દ્વાપરાદિક યુગવિષેજ અહિંકૃત કરવાં; કલિ યુગમાં કુળાદિકનો ત્યાગ કરવો નહી; કેવળ પ્રત્યક્ષ પાપ કર્તાનોજ ત્યાગ કરવો; એમ પ્રતિપાદન થાયછે. આ વાક્યથી વિરુદ્ધ એવું બીજું વાક્ય, પતિતના સંગોત્ર અને સર્પિડોએ કાંઈ પણ કર્મ કરવું નહી અને લોકમાં કોઈની જોડે કાંઈ પણ વ્યવહાર કરવો નહીં, એમ કહેવાવાળું કોઈ પણ અંથમાં જોવામાં આવતું નથી. જે નિર્ણયસિદ્ધિનાં ઘટસ્ફોટ પ્રકરણમાં, “ ધરમાં ઇચ્છા પ્રમાણે આવવું, ” એવાં વસિષ્ઠવચનનાં સામર્થ્યવડે પાત્ર (કોટવાનો જે ઘટ ઇત્યાદિક તે) નાં લઈ જવાથી પ્રથમ પતિતના સંમંધિઓને ધર્મ કાર્યમાં અ-ધિકાર નથી એવું અપરાક ંથનું વ્યાખ્યાન લખ્યું તે સર્વ પતિતમાટે નથી, ત્યારે ઘટસ્ફોટમાટે યોગ્ય છતાં પ્રાયશ્ચિત્તની ઇચ્છા ન કરનારા પતિતમાટે છે, અને જે તેમ ન હોય તો, ‘ પાત્ર લઈ જવાથી પ્રથમ ’ એ રીતે ન કહેતાં ‘ પ્રાયશ્ચિત્તથી પ્રથમ ’ એમજ કહેતા. ‘ કલિ યુગમાં માત્ર કર્તાનોજ ત્યાગ કરવો, ’ ઇત્યાદિક પ્ર-ત્યક્ષ વચન જોડે વિરોધ છતાં અર્થાપત્તિ પ્રમાણ છે મૂળ જનું એવું જે, પતિતનાં સધળાં કુળનો ત્યાગ કરવો એ પુરૂષકૃત વ્યાખ્યાન તે અપ્રમાણ થશે એમ લા-ગેછે. એ રીતે સંક્ષેપ કહ્યો.

નચૈવંઘટસ્ફોટવિધિર્વ્યર્થઙ્ગતિવાચ્યં તસ્યપારલૌકિકદોષપરિહારાર્થત્વાન્ લોકબહિ-
ષ્કૃતપાતકિવિષયેસંભાષણાદિસંસર્ગસ્વપાતિત્યહેતુત્વાભાવેપિ પરત્રનરકજનકદોષહેતુત્વવત્પ-
તિતેનસહૈકુલત્વસંસર્ગસ્વાપીહપાતિત્યાદિદોષહેતુત્વાભાવેપિપારત્રિકદોષહેતુત્વાન્ અન્ન-
ચઘટસ્ફોટવિધેરેવાર્થાપત્તિવિધેયામાનત્વાન્ તથાચપારત્રિકદોષપરિહારાર્થઘટસ્ફોટવિ-
ધિરિતિનતદ્વિધિબલેનપતિતમાત્રસ્યકુલેબહિષ્કારઃ સન્નારુપોયત્તઃકલૌવર્ગ્યઃ બ્રહ્મહત્યા

દિમહાપાતકેષુપ્રાયશ્ચિત્તેનનરકનિવૃત્તિર્નભવતિકિંત્વિહલોકેવ્યવહાર્યતામાત્રં કલૌભવતિ
સ્વર્ણસ્તેયાદિપુત્રપ્રાયશ્ચિત્તેનનરકનિવૃત્તિર્વ્યવહાર્યાનાચ કેચિત્તુરહસ્યકૃતેષુમહાપાપેષુરહ
સ્વપ્રાયશ્ચિત્તંકલૌનોપદેષ્યમિત્યાહુઃ વિપ્રાદિસ્ત્રીસંભોગેનશ્રદ્ધાનાંશુદ્ધાદીનાંપ્રાયશ્ચિત્તેપિ
સંસર્ગોનિષિદ્ધઃ યત્તેષુમાર્ગેણસોમવિક્રયશ્ચવિપ્રાણાંકલૌવર્જ્યઃ ડ્યેષ્ટાદિસર્વશ્રાતૃણાંસ
મમાગઃકલૌસ્મૃતઃ આતતાયિદ્વિજ્ઞાનાંનોધર્મયુદ્ધેપિહિંસનં અધૌનોૈયાતુર્દ્વિજ્ઞસ્યપ્રાયશ્ચિત્તે
પિસંસર્ગોન ગવાર્થેત્રાભ્રાજ્ઞાનાથેચપ્રાણત્યાગઃકલૌનહિ દ્વિજ્ઞાનાંગોપશુદ્ધાદૌભોજ્યાન્નત્વંકલૌ
નહિ શિષ્યસ્યગુરુપત્નીપુત્રચિરંવાસશીલતા આપદિક્ષત્રવૈશ્વાદિવૃત્તિવિપ્રઃકલૌત્યજેત્ ક
લૌદ્વિજોનહિભવેદશ્વસ્તનિકર્ત્તીવિકઃ દ્વાદશાધ્દંગુરૌવાસંમુખાપિધમનક્રિયાં યતેર્મિક્ષાં
સર્વવર્ણેકલૌત્રીણિવિવર્તયેત્ નવોદકનિષેધંચદક્ષિણાંગુરુવાંછિતાં વૃદ્ધરુક્ષાદિમરણંજ
લાગ્નિવતનાદિભિઃ ગોતૃમિમાત્રેભૂમિષ્ઠેપયસ્યાચમનક્રિયાં પિતૃવાદેસાક્ષિદંડંકલૌપંચવિ
વર્તયેત્ ધૃતદુઃખાદિભિઃપક્કમન્નંશુદ્ધાત્કલૌત્યજેત્ મિક્ષામટન્યવીરાત્રીનવસેત્ગૃહિણાંગૃહે
વિભૂમસન્નમસલેકાલેમિક્ષાંકલૌત્યજેત્ ચત્વાર્યશ્દસહસ્રાણિચત્વાર્યશ્દશતાનિચ કલેર્પ
દાગમિધ્યંતિતદાત્રેતાપરિગ્રહઃ સંન્યાસશ્વનકર્ત્તવ્યોબ્રાહ્મણેનવિજ્ઞાનતા ત્રેતાપરિગ્રહઃસર્વા
ધાનં અર્ધાધાનંસ્તૃતંશ્રૈતસ્માર્તાદ્યોસ્તુપૃથક્કૃતિઃ સર્વાધાનંતપોરૈક્યકૃતિઃપૂર્વયુગાશ્રયા અ
સ્યાપવાદઃ યાવદ્દુર્ણવિભાગોસ્તિયાવદ્દેદઃપ્રવર્તેતે સંન્યાસંચામિહોત્રંચતાવત્કુપ્યાત્કલૌપુમેહ
તિ શરયાઃશકુનાઃસ્વપ્નાઃસામુદ્રિકમુપશ્રુતિઃ દેવપૂત્રોપહારાદેઃસંકલ્પઃકાર્યસિદ્ધયે પ્રશ્નો
ત્તરંકાલવિદાંસંભવંતિકલૌકચિત્ દનિકલૌકાર્યાકાર્યનિર્ણયઃ

એમ કેહેવાથી ઘટ ફોડવાનો જે વિધિ કહ્યો તે વ્યર્થ છે એમ કેહેવું નહી; કા-
રણ, તે ઘટ ફોડવાનો વિધિ કરવાથી પરલોક સંબંધિ દોષની નિવૃત્તિ થાયછે. લો-
કમાં જાતિઆશ્ચ કરેલા પાતકીએડે સંભાષણ ઇત્યાદિક સંસર્ગ કરવાથી તે સંસર્ગ
કદિ પતિતપણાનો હેતુ નથી તથાપિ પરલોકમાં નરક ઉત્પત્તી કરનારા દોષનું જેમ
કારણ છે, તે રીતે પતિતસાથે એક કુળરૂપ સંસર્ગ જો કે આ લોકમાં પાતિત્યાદિ
દોષનું કારણ નથી; તથાપિ તે પરલોક સંબંધિ દોષનું કારણ છે. આ ઠેકાણે ઘટ
ફોડવાના વિધિને ‘અર્થાપત્તિ’ રૂપે પ્રમાણપણું છે, અને તેમ છતાં પરલોક સંબંધિ
દોષ નિવૃત્તિમાટે ઘટસ્ફોટનો વિધિ છે તો તે વિધિનાં સામર્થ્યથી પતિતમાત્રનાં
કુળને જાતિઆશ્ચ કરવું એ ઘટનું નથી. સત્ર નામનો યજ્ઞ કલિમાં વર્જ્ય કરવો.
બ્રહ્મહત્યા આદિ મહાપાપયુક્તને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી નરકનિવૃત્તિ થતી નથી;
ત્યારે આ લોકમાં માત્ર વ્યવહારની યોગ્યતા કલિ યુગમાં પ્રાપ્ત થાયછે. સુવર્ણની
ચોરી ઇત્યાદિક પાપવિષે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પાપની નિવૃત્તિ અને વ્યવહારની
યોગ્યતા એ બન્ને પ્રાપ્ત થાયછે. કોઈ ગ્રંથકાર, ગુપ્ત રહી કરેલાં મહાપાપમાટે રહ-
સ્યપ્રાયશ્ચિત્ત કલિ યુગમાં કેહેવું નહી, એમ કેહેછે. બ્રાહ્મણાદિકની સ્ત્રીનો સંભોગ
કરવાથી શ્રદ્ધ થયેલા શૂદ્રાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કીધું હોય તો પણ તેનો સંસર્ગનિષિદ્ધ છે.
યજ્ઞમાં પશુનો વધ અને સોમ વિક્રય એ કલિ યુગમાં બ્રાહ્મણે કરવો નહી. કલિ

૧ શુદ્ધસ્તેનકાર્યેનતુવિષેણસ્વયંકાર્યમિત્યર્થઃ ॥

૧ પશુનો વધ શૂદ્રને હાથે કરાવવો, પોતાને હાથે કરવો નહી.

યુગમાં જ્યેષ્ઠ (મોહોટો) ઇત્યાદિક સઘળા ભાદ્યોનો સરખો વિભાગ કહ્યો છે. આતતાયી^૧ બ્રાહ્મણની ધર્મયુદ્ધમાં પણ હિંસા કરવી નહી. વાણુમાં બેસી સમુદ્ર-યાત્રા કરનારા દ્વિજ પ્રાયશ્ચિત્ત કીધું હોય તો પણ તેનો સંસર્ગ કરવો નહી. ગાય અથવા બ્રાહ્મણમાટે કલિ યુગમાં પ્રાણત્યાગ કરવો નહી. કલિ યુગમાં દ્વિજ ગોવાળ, શૂદ્ર ઇત્યાદિકનું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહી. શિષ્યે ગુરૂની સ્ત્રીપાસે ચિર કાળ નિવાસ કરવો નહી. આપત્તિના સમયમાં બ્રાહ્મણે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ઇત્યાદિકની વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો. કલિ યુગમાં બ્રાહ્મણે અશ્વસ્તનિકજીવિક, એટલે એક બે દિવસ પૂરું થાય એટલો પણ ધાન્ય સંગ્રહ જનીપાસે ન હોય તે, એમ રહેવું નહી. ગુરૂપાસે બાર વર્ષ પર્યંત નિવાસ, મોઢેથી ટુંકી અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરવો, અને સંન્યાસિયે સર્વ વર્ણ પાસેથી ભિક્ષા લેવી એ ત્રણ કલિ યુગમાં વર્જ્ય કરવાં. નવીન જલ લેવું નહી; ગુરૂએ માગેલી દક્ષિણા ગુરૂને દેવી; વૃદ્ધ, રોગી ઇત્યાદિકે જલસમાધિ, અગ્નિપાત, ભૃગુપાત (ભૈરવજપ) ઇત્યાદિકવડે મરવું; ગાયની માત્ર તૃપ્તિ થાય એટલું પૃથિ-વીમાં રહેલું જળ તેમાં આચમન કરવું; પિતા, પુત્રના વિવાદમાં સાક્ષિને દંડ દેવો; એ પાંચ કલિ યુગમાં વર્જ્ય કરવાં. ધૃત કે દૂધ એમાં પક્વ થયલું અન્ન શૂદ્રપાસેથી કલિ યુગમાં લેવું નહી. ભિક્ષામાટે ભ્રમણ કરતાં સંન્યાસિયે ગૃહસ્થને ઘરે રાત્રિ રહેવી નહી. ધુવાડો અને મુસળનો શબ્દ તેણે રહિત એવા સમયમાં સંન્યાસિયે કલિ યુગમાં ભિક્ષા વર્જ્ય કરવી. કલિનાં (૪૪૦૦) વર્ષ ગયા પછી વિદ્વાન બ્રાહ્મણે ત્રેતા પરિગ્રહ અને સંન્યાસ એ ધારણ કરવા નહી. ત્રેતા પરિગ્રહ એટલે સર્વાધાન, “શ્રૌત અને સ્માર્ત અગ્નિ ભિન્ન ભિન્ન રાખવા તે અર્ધાધાન, અને તે બન્ને અગ્નિ એકઠા રાખવા તે સર્વાધાન, એ એકઠા કરવા તે પ્રથમના યુગોમાં થતું.” એનો અપવાદ—કલિમાં યાવતકાલ વર્ણશ્રમનો ધર્મ વિભાગ અને વેદ પ્રવર્તે છે તાવતકાલ સંન્યાસ અને અગ્નિહોત્ર કરવાં. શપથ (સમ લેવા); શકુન; સ્વપ્ન; સામુદ્રિક; ઉપશ્રુતિ (વૃદ્ધોએ કહેલી ભવિષ્ય વાણી); કાર્યસિદ્ધિમાટે દેવપૂજા, ઉપહાર ઇત્યાદિકનો સંકટપ, અને જ્યોતિષીએ કરેલા પ્રશ્નના ઉત્તર; એ કલિ યુગમાં ક્વચિત્ સત્ય થાય છે. એ રીતે કલિ યુગમાં શું? કરવું અને શું? ન કરવું તેનો નિર્ણય કહ્યો.

અથસ્વપ્રવિચારઃ સ્વપ્રોદ્ધિવિધઃ હૃષ્ફલોનિષ્ફલશ્ચેતિ તત્રસામાન્યતઃફલો યથા નદીસમુદ્રતરણમાકાશગમનંતથા ગૃહનક્ષત્રમાર્તંકચંદ્રમંડલદર્શનં હર્મ્યસ્પારોહણંચૈવ પ્રાસાદશિરસોપિવા સ્વપ્રેચમદિરાણાંનંવસામાંસસ્પર્શક્ષણં કૃમિવિષ્ટાનુલેપશ્ચત્રધિરે જામિષેચનં મોજનંદધિમસ્ત્તસ્પશ્વેતવસ્ત્રાનુલેપનં રત્નાન્યામરણાદીનિસ્વપ્રેટદ્વાપ્રસિદ્ધયતિ દેવતાવિપ્રવૃત્તિશાન્નપ્રશસ્તામરણાંગનાઃ વૃષેભપર્વતક્ષીરિફલિવૃક્ષાધિરોહણં દર્પણામિષ માલ્યામિશુકપુષ્પાંબરાશ્રિતાન્ દ્રુપુઃસ્વપ્રેથલાભઃસ્વાદુચાધિમોક્ષશ્ચજાયતે ॥

હવે સ્વપ્નનો વિચાર કેહેછે.

શુભ ક્ષણ આપનારાં તથા અશુભ ક્ષણ આપનારાં એ ભેદથી સ્વપ્ન બે પ્રકારનાં છે. તેમાં સામાન્ય રીતે શુભ ક્ષણ દેનારાં સ્વપ્ન કેહેછે— “નદી, સમુદ્ર તરવા; આકાશમાં ગમન કરવું; ઝાડ, નક્ષત્ર, સૂર્ય અને ચંદ્રમંડળનું દર્શન; ઊંચાં ઘર, દેવ-મંદિર, અથવા રાજદરબાર એમના ઉપરના ભાગ ઉપરે ચડવું; મદિરાપાન; મજાજ અને માંસનું ભક્ષણ; કીડા, વિષા એ અંગમાં લીધાય; રૂધિરવડે સ્નાન; દહિં ભાતનું ભોજન; શ્વેત વસ્ત્ર, શ્વેત ચંદન, રત્ન અને આભૂષણ; એ પદાર્થો સ્વપ્નમાં જોવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાયછે. દેવતા; બ્રાહ્મણ; રાજા; ઉત્તમ આભૂષણ ધરનારી સ્ત્રી; ખલદ, હાથી, પીપળો, ધુલર, ફલેતું ઝાડ, એમની ઉપરે ચડવું; આરીસો, માંસ અથવાં પુષ્પમાલાની પ્રાપ્તિ;—શ્વેત પુષ્પ અને શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા; એ વસ્તુઓ સ્વપ્નમાં જોનારને દ્રવ્યલાભ અને રોગનિવૃત્તિ થાયછે.”

અથાનિષ્ઠફલઃ દુષ્ટંકિંશુકવલ્મીકપારિભદ્રાધિરોહણં તૈલકાર્પાસપિण्याકલોહપ્રાપ્તિર્વિપત્તયે વિવાહકરણસ્વપ્નેરક્તચ્છગ્વચ્છધારણં સ્રોતસાહરણંનેષ્ટંપક્ષ્માંસસ્વમ્બોજનં આદિત્યસ્પાથચંદ્રત્પન્નિષ્પ્રમસ્પાવલોકનં નક્ષત્રાદેશ્વગતસ્વસ્વપ્નેમરણશોકઠૂત્ અશોકકરવીર્યલાશનાંપુષ્પિનાનાંસ્વપ્નેદર્શનશોકઃ નૌકારોહણેપ્રવાસઃ રક્તવચ્છગંધધારિण्याસ્ત્રિયાલિંગમૈમૃત્યુઃ ઘૃતતૈલાદિનાભ્યંગેવ્યાધિઃ કેશદંતપાતેધનનાશઃપુત્રશોકોવા લ્વોરૂપમાહિષૈર્વાનેત્યુક્તરથારોહણેવામૃત્યુઃ કર્ણનાસાકરાદિચ્છેદેપંકમડ્જનેતૈલાભ્યંગેવિષખક્ષણેપ્રેતાલિંગનેનલદમાલિનોદિગંબરસ્વપાનેઠૂળ્ણપુરુષદર્શનેચમૃત્યુઃ ॥

હવે અશુભ ક્ષણસૂચક સ્વપ્ન કેહેછે—ખાખરો, વલ્મીક (રાફડો), લીંખડો એની ઉપરે ચડવું; તેલ, કપાસ, ખજા, લોદું એની પ્રાપ્તિ; એ વિપત્તિ કરનારાં છે. વિવાહ કરવો; રાતાં પુષ્પની માલા અથવા રાતાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં; જલના પ્રવાહમાં વહીજવું; અથવા રાંધેલાં માંસનું ભક્ષણ; એ સ્વપ્નમાં દેખાય તો નાશ કરનારાં છે. કાંતિહીન સૂર્ય, કે ચંદ્ર અથવા આકાશથી તારાઓનું પડવું એ સ્વપ્નમાં જોવાથી મરણ અથવા શોક ઉત્પન્ન થાયછે. અશોક વૃક્ષ, કણેર, અને ખાખરો એ ઝાડ સ્વપ્નમાં પુષ્પિત (ફુલેલાં) દેખાય તો શોક થાયછે. સ્વપ્નમાં, વાણમાં પોતે ચડ્યો એમ દેખે તો પ્રવાસ (પરદેશ જવું) થાયછે. રાતાં વસ્ત્ર, રાતું ચંદન ધરનારી સ્ત્રી આલિંગન કરે તો મૃત્યુ થાયછે. ધી અથવા તેલ ઇત્યાદિકવડે અભ્યંગ કરે તો વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાયછે. કેશ (વાલ) ખરી ગયા અથવા દાંત પડી ગયા એવું દેખાય તો ધનનાશ કેવા પુત્રશોક થાયછે. ખર, ઊંડ, પાડા એમની ઉપરે બેસી ચાલે; અથવા જ રથમાં ખરાદિક જોડેલાં હોય તે રથમાં બેસે, એમ સ્વપ્નમાં દેખે તો મૃત્યુ થાયછે. કાન, નાક, હાથ ઇત્યાદિક અંગનું છેદન; કીચમાં જુડવું; તૈલાભ્યંગ; વિષનું ભક્ષણ, મરી ગયેલાનું આલિંગન; જસોદનાં પુષ્પની માલા ધારણ કરી નગ્ન થઈજવું; અને શ્યામ વર્ણ પુરુષનું દર્શન; એ સઘલાં સ્વપ્નો મૃત્યુકારક છે.

અથ જાગૃતાવનિષ્ઠાનિ અરુંધર્તાધ્રુવંચૈવનભોમંદાકિર્નીતથા સ્વનાસાપ્રંચચંદ્રાંકમાયુ
હીનોનપશ્યતિ પાંમુષંકાદિબુન્યસ્તચરણભંડિતંયદિ સ્નાનાંબુલિપ્રગાત્રસ્યસ્પાસ્પંપ્રાક્ર
શૃણ્વતિ ગાત્રેષ્વાદ્રેંષુસર્વેષુસૂર્યાદિદ્વયદર્શનં સ્વર્ણપ્રતીતિર્વૃક્ષેષુસ્વપદાનામદર્શનં પિહિતેક
ળયુગુલેયસ્પષ્ઠોષાનુપશ્રુતિઃ અદર્શનંસ્વશિરસઃપ્રતિવિંબેજલાદિષુ છિદ્રપ્રતીતિરુચાયાપાંસ
ચિરંનૈવજીવતિ ॥

હવે જાગૃત અવસ્થામાંનાં અરિષ્ટ (મરણાદિ સૂચક ચિન્હ) કેહેછે—
અરુંધતી, ધ્રુવ, આકાશગંગા, પોતાનાં નાકનું અથ, અને ચંદ્રમામાંનું કાળું ચિન્હ,
એમને જેનું આયુષ્યહીન થયું હોય તે પુરૂષ દેખતો નથી, (એટલે તે બહુ દિવસ
રેનારો નહી.) જેનો પગ ધૂળ, કીચ ઇત્યાદિકમાં માંડયો હોય તો પણ અર્થો દે-
ખાય; કિંવા જેનું, સ્નાન કીધા પછી સાબું શરીર બીજાંયહું છતાં મોઢુંજ માત્ર
પ્રથમ સૂકાઈ જાય; સૂર્ય ઇત્યાદિક બે બે દેખાય; ઝાડ સુવર્ણ સરખાં પીલાં દેખાય;
ધૂળ ઇત્યાદિકમાં માંડેલા પોતાના પગ ન દેખાય; પોતાના કાન અંધ કરતાં તેની
માંઘ જે શબ્દ થયા કરેછે તે સાંભળવામાં ન આવે; જળ ઇત્યાદિકમાં પડેલા પો-
તાના પ્રતિબિંબમાં પોતાનું મસ્તક ન દેખાય; પોતાના પડછાયામાં છિદ્ર દેખાય;
ઇત્યાદિક લક્ષણ જેને જોવામાં આવતાં હોય તે પુરૂષ બહુ દિવસ જીવે નહી.

અથ વિશેષાદિફલાઃસ્વપ્નાઃ યસ્તુપશ્યતિવૈસ્વપ્નેરાજાનંકુંઝરંહયં સુવર્ણવૃષભંગાંવાકુટુંબં
સ્વવર્ધતે વૃષંવૃક્ષંવારુહ્યતત્રસ્થસ્વજાગરેધનાભિઃ સ્વેતસર્પેણદક્ષિણમુજદંશેદશદિનેસહસ્ર
ધનલાભઃ જલસ્યસ્વવૃશ્ચિકોરગપ્રાસેજયપુત્રધનાનિ પ્રાસાદશૈલારોહણેસમુદ્રતરણેરાજ્યં
તટાગમધ્યેપદ્મપત્રેષુઘૃતપાયસમંજસનેરાજ્યં બલાકાકુક્કુટીક્રૌંચીદર્શનેભાર્યાપ્રાપ્તિઃ નિગદૈર્વ
ધેવહુપાશર્બંધેવાપુત્રધનાદિ આસનેશયનેયાનેશરીરિવાહનેગૃહે જ્વલમાનેવિબુદ્ધચેતતસ્પત્રીઃ
સર્વતોમુખી સૂર્યચંદ્રમંડલદર્શનેરોગિણીરોગનાશોન્યસ્પધનં સુરાધિરપોઃપાનેવિપ્રસ્પવિ
શાશૂદ્રાદેર્ધનં શુક્લાંબરગંધધારિણ્યાસુભગાસ્ત્રિયાલિંગનેસંપત્તિઃ હ્રત્રપાદુકોપાનહલ્લૂગલા
મેધનં વૃષભયુક્તરથારોહણેધનં દધિલામેવેદાપ્તિઃ દધિપયઃપાનેઘૃતલાભેચયશઃ ઘૃતભ
ક્ષણેક્લેશઃ અંત્રેવેંદનેરાજ્યં મનુષ્યસ્યચરણમાંસમક્ષણેશતંલાભઃ બાહુમક્ષણેસહસ્રં શીર્ષ
માંસમક્ષણેરાજ્યંવાસહસ્રધનંવા સફેનક્ષીરપાનેસોમપાનં ગોધૂમદર્શનેધનલાભઃ યવદર્શ
નેયંત્રઃ ગૌરસર્પદર્શનેલાભઃ નાગપત્રલમેત્સ્વપ્રેકર્પૂરગમનંતથા ચંદનંપાંદુરંપુષ્પંતસ્પત્રીઃ
સર્વતોમુખી સર્વાણિશુક્લાન્યતિશોભનાનિકાર્યાસમસ્મૌદનતઃક્રવર્જ્યં સર્વાણિકૃષ્ણાન્યતિર્નિ
દિતાનિગોહસ્તિદેવદિત્રજવાજિવર્જ્યં સ્વપ્રસ્તુપ્રથમેયામેવત્સરાંતેફલપ્રદઃ દ્વિતીયેષ્ટમાસૈઃ
તૃતીયોત્રિમાસાંતે ચતુર્થેયામેમાસાંતે અરુણોદયેદશાહાંતે સૂર્યોદયેસઘઃફલં ॥

હવે વિશેષે શુભ ફળ દેનારાં સ્વપ્ન કેહેછે—જે પુરૂષ સ્વપ્નમાં; રાખ, હાથી,
ધોડો, સુવર્ણ, બળદ, અથવા ગાયને દેખે તો તેનાં કુટુંબની વૃદ્ધિ થાયછે. બળદ
અથવા ઝાડ ઉપર ચડેલો એ રીતે સ્વપ્નમાં જોઈ તેમજ (ચડ્યા છતાં) જાગૃત
થાય તો દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થાયછે. ધોડો સર્પ જમણા હાથને દંશ કરે એવું સ્વપ્ન દેખાય

તો દશ દિવસમાં એક હજાર ધનની પ્રાપ્તિ થાય. જળમાં ઉભેલા પોતાને વિંછી અથવા સર્પ ગળી જાય એમ જુવે તો જય, પુત્ર અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય. દેવમંદિર, રાજ દરબાર અથવા પર્વતનાં શિખર ઉપરે ચડયો, ડિંવા સમુદ્ર તથા એમ દેખે તો રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય. તલાવની વચ્ચે કમળનાં પાનમાં ધી અને દૂધપાકનું ભોજન કીધું એમ દેખે તો રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય. ખગળી, કુકડી, અને કોંચી એ પક્ષિને જોવાથી સ્ત્રીપ્રાપ્તિ થાયછે. પોતાને લોઢાંની બેડીવતી બંધાયલો અથવા બહુ પાશ (દોરી) થી બંધાયલો દેખે તો તેને ધન, પુત્રાદિકની પ્રાપ્તિ થાયછે. આસન; બિછાનું; પાલખી, ગાડી ઇત્યાદિક વાહન; શરીર; હાથી, ઘોડા ઇત્યાદિક વાહન; અને ઘર આદિ અગ્નિ લાગવાથી બળેછે એમ જોતાં જ બળેછે તેને સર્વ કાળ અને સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાયછે. સૂર્યમંડળ અથવા ચંદ્રમંડળનું દર્શન થાય તો રોગીને રોગનિવૃત્તિ થાય અને બીજને ધનપ્રાપ્તિ થાય. મદિરા, રૂધિર એનું પાન કીધું એમ દેખે તો બ્રાહ્મણને વિદ્યાપ્રાપ્તિ અને શૂદ્રાદિકને ધનપ્રાપ્તિ થાય. શ્વેતવસ્ત્ર, શ્વેત ચંદનને ધરનારી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ આલિંગન કીધું એમ દેખે તો સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય. છત્ર, પાદુકા (ચાંખડી), પગરખાં, તલવાર એમની પ્રાપ્તિ થાય તો ધનલાભ થાયછે. ગલદ જોતરેલા રથ ઉપરે બેઠો એમ જોવાથી ધનપ્રાપ્તિ. દહિનો લાભ થાય તો વેદ પ્રાપ્તિ થાયછે. દાહું, દૂધનું પાન અથવા ધૂતનો લાભ દેખે તો યજ્ઞપ્રાપ્તિ થાયછે. ધૂત ખાધું એમ દેખે તો કલેશ થાય. પોતે આંતરડાથી વીટાયો એમ દેખે તો રાજ્ય. મનુષ્યના પગનું માંસ લક્ષણ કીધું એમ દેખે તો સો ધનનો લાભ થાયછે. હાથનું લક્ષણ કીધું એમ દેખે તો સહસ્ર ધન લાભ થાય. મસ્તકનાં માંસનું લક્ષણ કીધું એમ દેખે તો રાજ્ય અથવા સહસ્ર ધન લાભ થાય. ક્ષીણસહિત દૂધનું પાન કરે તો સોમપાન થાય. ગહું દેખે તો ધન લાભ થાય. જવ દેખે તો યજ્ઞ થાય. શ્વેત સર્પવ દેખે તો લાભ થાય. સ્વપ્નમાં નાગરવેલનાં પાન, કપૂર, ચંદન, અને શ્વેત પુષ્પ એનો લાભ થાય તો તેને સર્વ કાળ સધળા પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ થાયછે. કપાસ, ભસ્મ, રંધેલો ભાત અને છાસ વિના સધળી શ્વેત વસ્તુ સ્વપ્નમાં દેખવાથી શુભ ફળ; તેમજ ગાય, હાથી, દેવતા, બ્રાહ્મણ અને ઘોડા વિના સધળી શ્યામ વસ્તુ અતિર્નિદિત બળુવી. પ્રથમ પોહોરમાં સ્વપ્ન મળે તે એક વર્ષે ફળ આપે. બીજા પોહોરનું સ્વપ્ન આઠ માસે; ત્રીજા પોહોરનું સ્વપ્ન ત્રણ માસે; ચોથા પોહોરનું સ્વપ્ન એક માસે; અંરણોદય સમયનું સ્વપ્ન દશ દિવસે; અને સૂર્યોદય કાળનું સ્વપ્ન તત્કાળ ફળ આપેછે.

અથદુઃસ્વપ્નદર્શનેકુલ્યં યોમેરાજન્નિત્યુચાસૂર્યોપસ્થાનેદુઃસ્વપ્નનાશઃ અથઃસ્વપ્નસ્યેતિજપા
ત્વાકચિદ્દર્શવજ્રાજ્ઞેનદુઃસ્વપ્નનાશઃચંડીસપ્તશનીપાટેનવા યદ્વાશ્રીવિષ્ણુસહસ્રનામસ્તોત્ર
જપઃકાર્યઃ અથવાશ્રીમારતસ્થસ્વશ્રીમજ્જાગવતસ્થસ્વવાગજેન્દ્રમોક્ષસ્વશ્રવણપાટોવાહનિદુઃ
સ્વપ્નનાશકવિધિઃ ॥

હવે દુષ્ટ સ્વપ્ન બોધું હોય તો તેનો ઉપાય—“યોમે રાજન્ ० ” એ ઋચાવડે

સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવાથી અથવા “અધઃસ્વપ્નસ્ય” એ મંત્રનો જપ કરવાથી દુઃસ્વપ્નની નિવૃત્તિ થાયછે. કોઈ અંથમાં, દર્શ પ્રમાણે શ્રાદ્ધ કરવું તેથી દુષ્ટ સ્વપ્નનો નાશ થાયછે, એમ કહ્યુંછે. અથવા ચંડી સપ્તશતીનો પાઠ, કિંવા શ્રીવિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્રનો જપ, અથવા શ્રીભારત કે શ્રીમદ્ભાગવતમાંના ગર્જેદ્રમોક્ષનું શ્રવણ અથવા પાઠ કરવો. એ રીતે દુષ્ટસ્વપ્નનાશક વિધિ કહ્યો.

ત્થંગર્ભાધાના,દુદ્ધાદાંતા:સમસ્તસંસ્કારા: ॥ સપરિકરાનિર્ણાતા,અર્ધિમસ્તાર્તીયપૂર્વાર્ધે ॥૧॥

એ રીતે ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વાર્ધમાં ગર્ભાધાનથીકી વિવાહ પર્યંત સર્વ સંસ્કારોનો પ્રયોગ સહિત નિર્ણય કહ્યો.

તતઆનિહકઆચાર, સ્તતઆધાનાદિકા:પ્રકીર્ણર્થા: ॥

શાંતિકપૌષ્ટિકમુખ્યા, નિત્યાનૈમિત્તિકાશ્ચોક્તા: ॥ ૨ ॥

પછિ આનિહક (નિત્ય કર્મ) નો આચાર: ત્યાર પછી અગ્નિનું આધાન ઇત્યાદિક ધૂટ ધૂટ વિષય; અને શાંતિક તથા પૌષ્ટિક આદિ નિત્ય, નૈમિત્તિક વિષય કહ્યા.

પૂર્વપરિચ્છેદકયો:, કાલ:સામાન્યતોવિશેષાચ્છ ॥

નિર્ણાત:સહકૃત્યૈ, સ્થિતિમાસાયોપુવિધ્યુક્તૈ: ॥ ૩ ॥

પ્રથમ અને બીજા પરિચ્છેદમાં; તિથિ, માસ ઇત્યાદિકવિષે વિધિ પ્રમાણે કહેલાં એવાં અનેક પ્રકારનાં કૃત્ય સહિત, સામાન્ય તથા વિશેષે કરી કાળનો નિર્ણય કહ્યો.

નાનાપાપેપ્રાયશ્ચિત્તંવ્યવાહારવિસ્તરશ્ચાપિ॥ઉપદાનમહાદાનાદિવિધિશ્ચોક્તોમયૂલાદૌ ॥૪॥

અનેક પ્રકારનાં પાપની નિવૃત્તિ થવામાટે પ્રાયશ્ચિત્ત, વ્યવહારનો વિસ્તાર, ઉપદાન અને મહાદાન ઇત્યાદિકનો વિધિ એ સઘળા વિષય મયૂલાદિક અંથમાં કહ્યાછે.

શ્રાદ્ધવિધિ:સાંગોપ્યાશૌચેનિર્ણાતિરંત્યસંસ્કાર: ॥ તાર્તીયીકસ્યોત્તરખંડેપ્રેસંપ્રવક્ષ્યંતે ॥૫॥

અંગ સહિત શ્રાદ્ધનો વિધિ, આશૌચનિર્ણય, અને છેવટના સંસ્કાર એ સઘળું આગળ ત્રીજા પરિચ્છેદના ઉત્તરાર્ધમાં કહેવાસે.

મૂલભૂતાનિપદ્યાનિ, વિઠુતાનિક્વચિત્કચિત્ ॥

નિર્વિકારાણ્યપિનવાન્યપ્યુક્તાન્યત્રકાનિચિત્ ॥ ૬ ॥

આ અંથમાં, મૂળશ્લોક કોઈ કોઈઠેકાણે અશુદ્ધ હોવાથી કેટલાએક નવા પણ શ્લોક શુદ્ધ કરી, લખ્યાછે.

મીમાંસાધર્મશાસ્ત્રજ્ઞા:, સુધિયોનિલસાવુધા: ॥ કૃતકાર્યા:પ્રાક્કિંબૈ,સ્તદર્થનાયમુદયમ:॥૭॥

આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજણ કેહેછે.

મીમાંસા તથા ધર્મશાસ્ત્રના જાણનારા, બુદ્ધિમાન્ અને આલસ્ય રહિત એવા જે પંડિતો તેઓ પ્રાચીન ગ્રંથો જોઈ તે પ્રમાણે પોતાનાં સમયપ્રાપ્ત કાર્ય કરેછે માટે આ મહારો ગ્રંથ કરવાનો ઉદ્યોગ તેમને માટે નથી.

येपुनर्मदमतयो, लसाभज्ञाश्चनिर्णयं ॥ धर्मवेदितुमिच्छन्ति, रचितस्तदपेक्षया ॥ ८ ॥
निबंधोयंधर्मसिंधुसारनामासुबोधनः ॥ अमुनाप्रीयतांश्रीमद्विठलोभक्तवत्सलः ॥ ९ ॥

ત્યારે જે મંદબુદ્ધિ, આળસુ અને અજ્ઞાનિ છતાં ધર્મનિર્ણય જાણવાની ઇચ્છા ધરેછે તેમને માટે “ ધર્મસિંધુસાર ” નામનો આ સુબોધ ગ્રંથ મેં કરેલોછે. આ ગ્રંથવડે ભક્તવત્સલ એવા શ્રીમદ્વિઠલ પ્રસન્ન થએ.

प्रेम्णासद्विर्ग्रथः, सेव्यःशब्दार्थतःसदोषोपि ॥

संशोध्यवापिहरिणा, सुदाममुनिसनुषपृथुकमुष्टिरिव ॥ १० ॥

આ મહારો ગ્રંથ કોઈ સ્થળે શબ્દ અને અર્થથી કદી અશુદ્ધ હોય તથાપિ, જેમ સુદામા બ્રાહ્મણે આપેલા પોઆ કોતરીયુક્ત હતા તો પણ હરિએ તેમાંની કોતરી ઇત્યાદિક કાઢી શુદ્ધ કરી ગ્રહણ કર્યા. તેમ વિદ્વાનોએ વિચાર પૂર્વક શુદ્ધ કરી આ મહારો ગ્રંથ ગ્રહણ કરવો.

श्रीकाश्यपाध्यायवरोमहात्मा, बभूवविद्वत्तद्विज्ञसार्वभौमाः ॥

तस्मादुपाध्यायकुलावतंसो, यज्ञेश्वरोनंतदमावभूतां ॥ ११ ॥

વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોમાં સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તિ) એવા મહાત્મા શ્રીકાશી નામના ઉપાધ્યાય પ્રથમ હતા. તેથી ઉપાધ્યાય કુલમાં સુકૃટરૂપ એવા યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય અને અનંતોપાધ્યાય એ નામના એ પુત્ર થયા.

यज्ञेश्वरोयज्ञविधानदक्षो, दैवज्ञवेदांगसुशास्त्रशिक्षः ॥

भक्तोत्तમोनंतगुणैकधामा, ऽनंतारूढपोनंतकलावतारः ॥ १२ ॥

એ બેમાંથી યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય; શ્રૌત વિધિમાં વિચક્ષણ, જ્યોતિષિ, અને વેદનું અંગ ઉત્તમ શાસ્ત્ર જે વ્યાકરણ તેની સારી શિક્ષા પામેલ હતા. અને અનંતોપાધ્યાય; ભક્તમાં શ્રેષ્ઠ છતાં અનંત (શેષનાગ) નો અંશરૂપ અવતાર હોવાથી અનંત ગુણોના નિવાસનું સ્થાન હતા.

एवोत्पन्नज्जन्मभुवंस्वकीयां, तार्किकणाख्यांसुविरक्तिशाली ॥

श्रीपांडुरंगेवसर्तिविधाय, भीमानटेमुक्तिमगात्सुभक्त्या ॥ १३ ॥

એ અનંતોપાધ્યાય પરમ વિરક્તપણાથી પોતાની કૌંકણ નામની જન્મભૂમિનો

ત્યાગ કરી શ્રીપાંડુરંગની સમીપે નિવાસ કરી શ્રીપાંડુરંગની ભક્તિવડે ભીમા ના-
મની નદીના તીરે ઉપરે મુક્તિપદને પ્રાપ્ત થયા.

તસ્યાનંતાભિધાનસ્યોષાધ્યાયસ્યસુતઃકૃતી ॥

કાશીનાથાભિધોધર્મસિંધુસારંસમાનનોત્ ॥ ૧૪ ॥

એ અનંતોપાધ્યાયનો પુત્ર કાશીનાથ નામનો વિદ્વાન્ તેણે આ ધર્મસિંધુસાર ના-
મનો ગ્રંથ કીધો.

इति श्रीमत्काश्यपाध्यायसूत्रि० धर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदे पूर्वार्धः समाप्तः ॥ ग्रं-
थसंख्या ૪,૫૦૦.

ઇતિ શ્રીમત્કાશ્યપાધ્યાયસૂત્રિ૦ ધર્મસિંધુસારે તૃતીયપરિચ્છેદે પૂર્વાર્ધઃ
સમાપ્તઃ ॥

ઇતિ તૃતીયપરિચ્છેદસ્ય પૂર્વાર્ધ સમાપ્તમ્.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

नत्वा गुरुपदयुग्मं, प्रणम्य पित्रोस्तथैव पादाब्जं ॥

शक्त्या क्रियते ध्याख्या, तार्तीयकोत्तरार्थस्य ॥ १ ॥

ये रीते भंगलायनं करी त्रीज परिच्छेदना उत्तरार्द्धनां भाषांतर करवानो
आरंभ करछुं.

श्रीपांडुरंगायनमः ॥ श्रीरुक्मिणीपांडुरंगं, प्रणम्य पितरौ गुरुन ॥

• तृतीयपरिच्छेदोत्तरार्द्धं, तनोमि श्रीशतपथे ॥ १ ॥

श्रीरुक्मिणीयुक्त पांडुरंग, माता, पिता अने शुद्ध ऐमने नभस्कार करी श्री-
पांडुरंगने संतोष थवाभाटे त्रीज परिच्छेदनो उत्तरार्ध करछुं.

श्रीनाथः कृष्णासिंधु, रिंदिरा शंकरः सती ॥

विघ्नेशो भास्करेन्द्राद्या, विघ्नान् घ्नन्तु सदैव मे ॥ २ ॥

कृष्णासागर ऐवा श्रीनाथ (विष्णु), लक्ष्मी, शंकर, पार्वती, गणपति, सूर्य,
अने धंरादिक देवता, ऐ सधणा सर्व काण भूदारां विघ्नोना नाश करो.

तत्रतावच्छाद्वादिनिर्णयवस्तुमधिकारनिर्णयायजीवित्यतृकाधिकारोविविच्यते पादुके
चोत्तरीयंचतर्ज्यांरूपधारणं नजीवित्यतृकः कुर्यादप्येष्टेभ्रातरिजीवति भ्रत्रपादुकेकाष्ठ
मय्यौ उत्तरीयंसंप्रथिपरिमंडलं वस्त्रमेकं द्वयं गुलादिविस्तृतं सूत्रकृतं परिमंडलरूपं वा उत्तरीय
स्थानापन्नं स्मृत्युक्तं तृतीययज्ञोपवीतं वा जीवित्यतृकेण जीवदप्येष्टभ्रातृकेण च न धार्यमिति ता
त्पर्यं प्रावरणरूपं द्वितीययज्ञं तु जीवित्यतृकादिभिः सर्वैर्धर्मैः एकवस्त्रेन भुंजितं न कुर्याद्विवा
र्चनमित्यादिना सर्वकर्मस्वेकवस्त्रेन निषेधात् पितरि पितामहेऽप्येष्टभ्रातरि चाकृताधाने जी
वति पुत्रपौत्रकनिष्ठभ्रातृभिराधानं न कार्यं द्येष्टभ्रातृयुक्तविवाहे कनिष्ठेन विवाहो न कार्यः
भ्रत्रविशेषः पूर्वार्द्धे उक्तः एवं पित्रादिषु भूतसोमयागेषु जीवत्सु पुत्रादेः सोमेनाधिकारः एवं
पूर्णमासेषु दशैष्टावमिहोन्नहोमेच पित्राद्यैरनारभ्ये पुत्रादेर्नाधिकारः एवं संन्यासेपि कनि
ष्ठस्य सोदरस्यैव दोषो न भिन्नोदरस्य भ्रातुः पित्रादेराज्ञायां पुत्रादेर्न दोष इति केचित् अधि
कारिणि पितरि सत्याज्ञायामपि दोषः पानित्यज्ञात्यं धत्वादिदोषैरनधिकारिण्याज्ञायानदोषः
पानित्यादावाज्ञाविनापि न दोष इत्यपरे तथा जीवित्यतृकस्य पितृकृत्येषु पुद्गलादिश्राद्धतर्पणपैतृ
कदानेषु नाधिकारः भ्रत्रविशेषः स्वापत्यसंस्कारस्वद्वितीयविवाहादिनिमित्तकनांदीश्रा
द्धे चानुर्मास्यांतर्गतपितृयज्ञे सोमांगतृतीयसवनस्थपितृयज्ञे जीवित्यतृकधिकारः पिंडपितृयज्ञे
होमांतः पिंडपितृयज्ञे नारंभो वा पिंडपितृयज्ञस्येति पक्षद्वयं पितुः पित्राद्युद्देशेन पिंडदानमिति
तृतीयः पक्षः क्वचित् एवमष्टकादिविरुद्धेति पक्षत्रयं गयांप्रसंगतो गत्वामातुः श्राद्धं सु
तश्चरेत् जीवित्यतामातुः श्राद्धमुद्दिश्य गयानगच्छेत् महानदीषु सर्वासु तीर्थेषु च प्राप्ते जीव
ित्यतृकः पितुः पितृमात्राद्युद्देशेन श्राद्धं कुर्यात् नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धं क्षयाहेमातुः प्रत्यब्द

શ્રાદ્ધંચસર્પિઢકમેવજીવત્પિતૃકઃકુર્યાન્ તથાસંન્યસ્તેતાતેપતિતેચતાતેજીવત્પિસતિદર્શ
શ્રાદ્ધમહાલયસંક્રાંતિગ્રહણાદિશ્રાદ્ધાનિસર્વાણિ પિતૃ:પિત્રાચુદ્દેશેનજીવત્પિતૃકેળકાર્યાણિ
एनानिचसांकल्पकविधिनापिंदरहितानिकार्याणि अन्वष्टक्यादाविवर्षिडदानेविशेषवच
નામાવાન્ ॥

તેમાં પ્રથમ શ્રાદ્ધાદિકનો નિર્ણય ઠેઠેવામાટે અધિકારના નિર્ણયને અર્થે જીવ-
ત્પિતૃકના અધિકારનો વિચાર કર્યું. “જીવત્પિતૃકે જ્યેષ્ઠ ભાઈ જીવતો છતાં પા-
દુકા, ઉત્તરીય, અને તર્જની એટલે અંગોડાના એડની આંગળીમાં શૈધ્યધારણ (રૂપું
પેહેરવું) એ ધારણ કરવાં નહીં. ઇહાં પાદુકા એટલે લાકડાની સમગ્રવી. ઉત્તરીય
એટલે અંધિયુક્ત ચારે મેર વીંટાયલું એક વસ્ત્ર, ડિંવા બે ઇત્યાદિ અંગુલ પોળું, સૂતનું
કરેલું ચારે મેર વીંટાયલું તે, અથવા ઉત્તરીય વસ્ત્રને ઠેકાણે પેહેરવાનું એવું સ્મૃતિ-
વાક્યે કહેલું જે ત્રીજું યજ્ઞોપવીત તે જીવત્પિતૃકે અને જનો જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા જીવતો
હોય તેણે ધારણ કરવું નહીં, એ તાત્પર્ય. ઓઢવાનું જે બીજું વસ્ત્ર તે તો જીવત્પિતૃકાદિક
સધનાઓએ ધારણ કરવું. કારણ, “એક વસ્ત્ર પેહેરી ભોજન કરવું નહીં અને દેવપૂજા પણ
કરવી નહીં” ઇત્યાદિક વચનવડે સર્વ કર્મવિષે એક વસ્ત્ર ધારણનો નિષેધ છે. પિતા,
પિતામહ અથવા જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા એ જીવતા છતાં અકૃતાધાન (અન્યાધાન કીધા વિનાના)
હોય તો પુત્ર, પૌત્ર અને કનિષ્ઠ ભ્રાતા એમણે આધાન કરવું નહીં. જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાનો
વિવાહ થયો ન હોય તો કનિષ્ઠ ભ્રાતાએ વિવાહ કરવો નહીં, એવિષે વિશેષ નિર્ણય
પૂર્વાર્ધમાં (પૃષ્ઠામાં) કહ્યો છે. એ રીતે પિતા ઇત્યાદિક જીવતા હોય અને સોમયાગ
કીધો ન હોય તો પુત્રાદિકને સોમયાગ કરવાનો અધિકાર નથી. એ પ્રમાણે પૂર્ણ-
માસેષ્ટિ, દર્શેષ્ટિ અને અગ્નિહોત્રનો હોમ એ પિતા ઇત્યાદિકે આરંભેલા ન હોય તો
તે કરવાવિષે પુત્રાદિકને અધિકાર નથી. એ રીતે સંન્યાસવિષે પણ એજ નિર્ણય
જાણવો. ઇહાં કનિષ્ઠને જે દોષ કહ્યો તે સોદર (સગા ભાઈ) ને મારેજ છે, સાવકા
ભાઈને નથી. પિતા ઇત્યાદિકની આજ્ઞા હોય તો પુત્રાદિકને દોષ નથી એમ કેટલા-
એક અંથકાર કહે છે. અધિકારી પિતા હોય તો આજ્ઞા છતાં પણ દોષ છે. પતિતપણું,
જન્મબંધપણું ઇત્યાદિક દોષ પિતાને હોવાથી તેને અધિકાર ન છતાં તેની આજ્ઞાથી
દોષ નથી. પાતિત્યાદિક છતાં આજ્ઞા વિના પણ દોષ નથી એમ બીજા અંથકાર કહે-
છે. તેમજ પિતૃકાર્ય જે દર્શાદિ શ્રાદ્ધ, તર્પણ, પિતૃસંપંધિ દાન ઇત્યાદિકવિષે જીવ-
ત્પિતૃકને અધિકાર નથી. એવિષે વિશેષ નિર્ણય—પોતાનાં સંતાનોના સંસ્કાર,
પોતાનો બીજો વિવાહ ઇત્યાદિ નિમિત્તથી કરવાનું નાંદીશ્રાદ્ધ, આતુર્ભીસ્યનો અં-
તર્ગત પિતૃયજ્ઞ, અને સોમયાગનું અંગ જે તૃતીય સવન તેમાં કરવાનો પિતૃયજ્ઞ એ-
મનેવિષે જીવત્પિતૃકને અધિકાર છે. પિંડપિતૃયજ્ઞ હોમ પર્થત કરવો, અથવા પિંડ-
પિતૃયજ્ઞનો આરંભજ કરવો નહીં, એ પ્રમાણે પિંડપિતૃયજ્ઞના બે પક્ષ છે. પિતાના
જે પિતા તેને ઉદ્દેશે પિંડદાન કરવું એવો ત્રીજો પક્ષ કોઈ અંથમાં છે. એ રીતે અ-
ષ્ટકા આદિક જે વિકૃતિ તેમાં પણ ત્રણ પક્ષ છે. “પ્રસંગથી ગયામાં ગયલા પુત્રે
માતાનું શ્રાદ્ધ કરવું, પિતા જીવતા છતાં માતાનાં શ્રાદ્ધને ઉદ્દેશે ગયામાં જવું નહીં.”

સઘળી મહાનદી અને તીર્થ પ્રાપ્ત થાય તો જીવત્પિતૃકે પિતાના જે પિતા, માતા ઇત્યાદિક તેમને ઉદ્દેશે શ્રાદ્ધ કરવું. નવમીને દિવસે અન્વષ્ટકા શ્રાદ્ધ, સ્થાય દિવસે માતાનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ એ જીવત્પિતૃકે પિંડસહિતજ કરવું. તેમજ પિતા સંન્યાસી અથવા પતિતરૂપે જીવતો હોય તો પણ દર્શશ્રાદ્ધ, મહાલય, સંક્રાંતિ, મહાશુ ઇત્યાદિ સઘળાં શ્રાદ્ધ પિતાના જે પિતા ઇત્યાદિક તેમને ઉદ્દેશે જીવત્પિતૃકે કરવાં. એ શ્રાદ્ધ સંકલ્પ વિધિવડે પિંડરહિત કરવાં. કારણ, અન્વષ્ટક્યાદિ શ્રાદ્ધમાં પિંડદાનવિષે જમ વચન છે તેમ આ શ્રાદ્ધમાં પિંડદાનવિષે વિશેષ વચન નથી.

આશ્વિનશુક્લપ્રતિપદિદૌહિત્રોઽજીવત્પિતૃકઃ સર્પિંડકંમાતામહશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ તથાભ્રાતૃપુત્રોપુત્રસ્યપિતૃવ્યસ્યપ્રત્યશ્દશ્રાદ્ધંસર્પિંડકુર્યાન્ એવંકનિષ્ઠભ્રાતાપ્યપુત્રસ્યેષ્ઠભ્રાતુઃપ્રત્યશ્દંતથાસપત્નીપુત્રઃસાપત્નમાતુઃશ્રાદ્ધં એવંદૌહિત્રોઽપુત્રસ્યમાતામહસ્યપ્રત્યશ્દંંત્યંચપિતૃવ્યાદિશ્રાદ્ધંચતુષ્ટેઽજીવત્પિતૃકસ્યાપ્યધિકારઃ પિતૃવ્યભ્રાત્રાદીનામપુત્રાણાંપત્નીસત્ત્વેસૈવાધિકારિણિનિતુભ્રાતૃપુત્રાદેઃશ્રાદ્ધાધિકારઃ એવંપતિરેવપુત્રાભાવેભાર્યાશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ સપત્નીપુત્રસત્ત્વેતુસવકુર્યાન્નભર્તા દૌહિત્રભ્રાતૃપુત્રયોઃસત્ત્વેમૃતસ્યવિભક્ત્ત્વેદૌહિત્રેવ ભવિભક્ત્ત્વેભ્રાતૃપુત્રઃ કેચિન્ભ્રાતૃતત્પુત્રયોઃસત્ત્વેભ્રાતૃવશ્રાદ્ધંકાર્યામિત્યાહુઃ તથાઽજીવત્પિતૃકસ્ય પિતૃપિતામહાદિમનુષ્યપિતૃતર્પણનિષેધેપ્યગ્નિપ્વાત્તાદિદેવઋષિપિતૃતર્પણનિષેધાભાવાન્ભ્રાતાંગતર્પણેવ્રહ્મયજ્ઞાંગમૂતદેવૈષિપિતૃતર્પણેચાધિકારોસ્ત્યેવ એવંયદીયશ્રાદ્ધેધિકારસ્તદીયશ્રાદ્ધાંગતર્પણેપ્યધિકારઃ ઽજીવત્પિતાપિકુર્વીતતર્પણંયમભીષ્મયોઃ શ્રાદ્ધાંગતર્પણમિત્તર્પણંઽજીવત્પિતૃકેણતિલેર્નકાર્યં શ્રાદ્ધપ્રયોગમધ્યેવામજાનુન્યમ્ભાવોનીવીંધશ્ચનકાર્યઃ નવાદૌહિત્રાત્વાતર્પણાંતેસમંત્રકંવલ્લનિષ્પીડનંવિહિતંતન્નકાર્યં તથાજ્ઞમૌક્તિકહસ્તેનકર્તવ્યંપિતૃતર્પણમિતિવિહિતંજ્ઞધારણંનકાર્યં અપસવ્યંદ્વિત્રાદ્યાણાંપિઞ્ચેકર્મણિકીર્તિતં આપ્રકોષ્ટાત્તુકર્ત્ત્વમેતત્પિતરિઽજીવતિ ઽજીવતિસંન્યસ્તાદિરૂપેપિતરિમૃતમાતૃમાતામહકોપિપુત્રઃપિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાંપિતૃર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં પિતૃર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનામિતિપાર્વણત્રયમેકોદિષ્ટગણંચ સ્વમાતરંપિતુઃપત્ન્યાહતિસ્વપિતૃવ્યંપિતુઃપ્રાતુરિતિસ્વમાતામહંચ પિતુઃશ્વશુરસ્યેત્વેવમાદિનાપિતૃસંબંધપુરસ્કારેણૈવોદિશ્યમહાલયશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ એવંદર્શાદિષૂઝમ્ પિતુઃસંન્યાસાભાવેપતીર્થશ્રાદ્ધંઽજીવત્પિતૃરેવમેવ એવંવૃદ્ધિશ્રાદ્ધેપૂઢ્યં વ્રહ્મયજ્ઞાતેનિત્યંપિતૃતર્પણમપિસંન્યસ્તાદિરૂપઽજીવત્પિતૃકેણૈવમેવકાર્યમિત્યાહુઃ ॥

જીવત્પિતૃક એવા દૌહિત્રે આશુ સુદિ એકમને દિવસે માતામહ (નાના) નું શ્રાદ્ધ પિંડસહિત કરવું. તેમજ, ભત્રીજા પુત્રરહિત એવા કાકાનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પિંડસહિત કરવું. એ રીતે કનિષ્ઠ ભ્રાતાએ પણ પુત્રરહિત જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું. તેમજ શોકને પુત્રે સાવકી માતાનું શ્રાદ્ધ કરવું. એ રીતે દૌહિત્રે પુત્રરહિત માતામહનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું. એ પ્રમાણે પિતૃવ્યાદિક ચાર (કાકો, જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા, સાવકી મા, અને માતામહ) નાં શ્રાદ્ધ કરવામાં જીવત્પિતૃકને પણ અધિકાર છે. પુત્રરહિત એવા, કાકો, ભાઈ ઇત્યાદિકની સ્ત્રી હોય તો

તેનેજ અધિકાર છે, ભાઈના પુત્ર ઇત્યાદિકને શ્રાદ્ધનો અધિકાર નથી. એ પ્રમાણે પુત્ર ન હોય તો પતિએજ સ્ત્રીનું શ્રાદ્ધ કરવું. શોકનો પુત્ર હોય તો તેણેજ શ્રાદ્ધ કરવું, પતિએ શ્રાદ્ધ કરવું નહી. દૌહિત્ર અને ભાઈનો પુત્ર એ બન્ને છતાં મરનાર (ભાઈઓથી) વિભાગ કરી જુદો થયો હોય તો દૌહિત્રજ અધિકારી છે, અને મરનાર વિભાગ કરી જુદો થયો ન હોય તો ભાઈનો પુત્ર અધિકારી છે. ભાઈ અને ભાઈનો પુત્ર એ બન્ને હોય તો ભાઈએજ શ્રાદ્ધ કરવું, એમ કોઈ અંધકાર કેહે છે. તેમ જીવત્પિતૃકને પિતા, પિતામહ ઇત્યાદિક જે મનુષ્યપિતૃ તેનાં તર્પણ કરવાનો એ નિષેધ છે તો પણ અગ્નિધ્વાન્નાદિક જે દેવ, ઋષિ, પિતૃ, તેમનાં તર્પણનો નિષેધ નથી માટે સ્નાનાંગતર્પણ અને બ્રહ્મયજ્ઞાંગમૂત દેવ ઋષિ પિતૃ તર્પણવિષે પણ અધિકાર છેજ. એ રીતે જેનાં શ્રાદ્ધ કરવામાં અધિકાર છે, તેનાં શ્રાદ્ધાંગ તર્પણવિષે પણ અધિકાર છે. “જીવત્પિતૃકે પણ યમ અને ભીષ્મનું તર્પણ કરવું.” જીવત્પિતૃકે શ્રાદ્ધાંગ તર્પણ કરતાં બીજું તર્પણ તિલથી કરવું નહી, અને શ્રાદ્ધના પ્રયોગમાં ડાખા ગોઠણને ઉંચો પાડવો તેમજ નીચીનું અંધન એ કરવાં નહી. નહી ઇત્યાદિકમાં સ્નાન કરી તર્પણની અને, મંત્ર બણી વસ્ત્ર નીચાવવાનું કહ્યું છે તે કરવું નહી. તેમજ “ખડ્ગ, મોતિ હાથમાં ધારણ કરી પિતૃતર્પણ કરવું,” એ વચનવડે કહેલું ખડ્ગ (ગંડાની અંગોડી, પાત્ર ઇત્યાદિક) નું ધારણ તે કરવું નહી. “દ્વિજે પિતૃ સંબંધિ કર્મવિષે અપસંખ્ય કરવું, એમ કહેલું છે માટે જીવત્પિતૃકે અપસંખ્ય કરવું તે કાંડાં પર્યંત કરવું.” પિતા સંન્યાસી ઇત્યાદિક રૂપે જીવતો હોય અને માતા તથા માતામહ જેનાં મૂત થયાં હોય એવા પુત્રે પણ “પિતુઃ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં, પિતુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં, પિતુર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં” એ ત્રણ પાર્વણ, એકોદ્વિષ્ઠ ગણ, પોતાની માતાનો ઉચ્ચાર “પિતુઃપન્માઃ” એ રીતે, પોતાના કાકાનો ઉચ્ચાર “પિતુર્માતૃઃ” એવો, અને પોતાના માતામહનો ઉચ્ચાર “પિતુઃશ્વસુરસ્ય” એ રીતે, ઇત્યાદિક પિતાના સંબંધપૂર્વક ઉદ્દેશ કરી મહાસય શ્રાદ્ધ કરવું. એ રીતે દર્શ આદિ શ્રાદ્ધવિષે પણ બળવું. પિતા સંન્યાસી ન હોય તથાપિ તીર્થશ્રાદ્ધ જીવત્પિતૃકે એજ રીતે કરવું. નાંદીશ્રાદ્ધમાં પણ એ રીતે નિર્ણય બળવો. બ્રહ્મયજ્ઞની અંતે નિત્ય કરવાનું જે પિતૃતર્પણ તે પણ, સંન્યાસિ ઇત્યાદિ રૂપે જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે એજ રીતે કરવું એમ કેહે છે.

યદાતુમાતુર્વાર્ષિકમપુત્રમાતામહવાર્ષિકમપુત્રપિતૃવ્યવાર્ષિકંવાક્રિયતે તદાક્રમેણમાતૃ પિતામહીપ્રપિતામહીનાંમાતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં પિતૃવ્યપિતામહપ્રપિતામહાનામિત્યેવોદેશઃ યદાચપિત્રાદિભિઃસ્વાશસ્ત્રચાદિનાનિયોજિતઃપિત્રાદિકરણીયંશ્રાદ્ધંસ્વ યંપિત્રાદેઃપ્રતિનિર્ધીભૂયકરોતિ તદાપિતૃમુકશર્મણોયજ્ઞમાનસ્યપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનામિત્યેવંયથાશ્રાદ્ધમુદેશઃ સર્વત્રપિતૃકૃત્યેમાતૃવ્યવિભક્તેષુએષ્વસ્યૈવાધિકારઃ વિભક્તેષુપૃથક્પૃથક્ સાપત્નજ્ઞાતરિવ્યેષ્વેસત્યપિકનિષ્ણવસ્વમાતૃવાર્ષિકાન્વષ્ટકપાદિકુર્વાન્ જીવત્પિતૃપિતામહકસ્યસંન્યસ્તપિતૃપિતામહકસ્યચ પિતામહસ્યપિત્રાશુદેશેનવૃદ્ધિશ્રાદ્ધંતીર્થ

શ્રાદ્ધંદર્શાદિશ્રાદ્ધંવામવતિ પિત્રાદિપુત્રિપુત્રીવત્સુસન્ન્યસ્તેષુત્તનાકિમપિશ્રાદ્ધંકાર્યં
કેચિન્નુપિત્રાદિત્રયાત્પરેભ્યઃશ્રાદ્ધંદેયમાહુઃ મૃતેપિતારિપિતામહઃત્રીવનેપિત્રેપિતામહાત્પરા
ભ્યાંચશ્રાદ્ધંદેયં એવંપિતૃપિતામહમરણેપ્રપિતામહઃત્રીવનેવ્યૂહ્યમ્ ॥

જ્યારે માતાનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ, પુત્રરહિત એવા માતામહનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ, અથવા
અપુત્ર એવા કાકાનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કૃમથી, “ માતૃ-
પિતામહીપ્રપિતામહીનાં, માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં, પિતૃવ્યપિતામહપ્રપિ
તામહાનાં ” એ પ્રમાણેજ ઉદ્દેશ કરવો. જ્યારે પિતા ઇત્યાદિકે પોતાની અશક્તિ
ઇત્યાદિક કારણને લીધે પુત્રાદિકને તે કાર્ય કરવાની પ્રેરણા કીધી માટે પિતા ઇત્યા-
દિકે કરવાનું શ્રાદ્ધ, પોતે પિતા ઇત્યાદિકનો પ્રતિનિધિ થઈ કરે ત્યારે “ પિતુઃ અમુક
શર્મણો યજ્ઞમાનસ્ય પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં ” એ રીતે જેનું શ્રાદ્ધ હોય તે પ્રમાણે
ઉદ્દેશ કરવો. ભાઈઓ વિભાગ કરી જુદા થયા ન હોય તો સઘળાં પિતૃકર્મવિષે
જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાનેજ અધિકાર છે. વિભક્ત હોય તો જુદો જુદો અધિકાર છે. સાવકો
ભાઈ જ્યેષ્ઠ હોય તથાપિ કનિષ્ઠજ પોતાની માતાનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ અને અન્યથ્યાદિ
શ્રાદ્ધ કરવું. પિતા અને પિતામહ એ બન્ને જીવતા હોય અથવા બન્ને સંન્યાસી હોય
તો પિતામહના જે પિતા ઇત્યાદિક તેમને ઉદ્દેશે નાંદીશ્રાદ્ધ, તીર્થશ્રાદ્ધ અથવા દર્શી-
દિક શ્રાદ્ધ કરવાં. પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ એ ત્રણે જીવતા હોય અથવા
સંન્યાસી હોય તો કોઈ પણ શ્રાદ્ધ કરવું નહી. કોઈ ગ્રંથકાર, પિતા ઇત્યાદિક ત્રણથી
ઉપરના જે વૃદ્ધપ્રપિતામહાદિક તેમને ઉદ્દેશે શ્રાદ્ધ કરવું એમ કેહેછે. પિતા મૃત
અને પિતામહ જીવતો હોય તો પિતા અને પિતામહથી પર જે પ્રપિતામહ તથા
વૃદ્ધપ્રપિતામહ એ ત્રણને શ્રાદ્ધ દેવું. એ રીતે પિતા તથા પિતામહ મૃત અને પ્રપિ-
તામહ જીવતો હોય તો પણ એ પ્રમાણેજ બજવું.

યસ્તુગૃહ્યાંમિમાન્ત્રીવન્માતૃપિતૃકઃ પિતુઃપિત્રાદિભ્યઃપિંડદાનમિતિતૃતીયપક્ષાશ્રયેનાર
ઘપિંડપિતૃવજ્ઞાણકાન્વણકાશ્રાદ્ધોન્વણકાયાંચપિતુઃપિત્રાદિમાત્રાદિમાતામહાદિભ્યઃ પિંડા
દિકંદદાનમ્પ્રાસીદનંતરંચમાતામૃતાસોન્વણકાયાંસ્વમાત્રાદિભ્યઃપિતુઃપિત્રાદિભ્યશ્ચદદ્યાન્ પ
દાચપિંડપિતૃવજ્ઞાણકાદ્યનારંભપક્ષોઽજીવિત્પિતૃકસ્યનદાપિસંન્યસ્ટાદિપિતૃકસ્યદર્શાદિશ્રા
દ્ધપિતુઃપિત્રાગૃહેશેનવ્યતિર્ગમ્ભિન્નપ્રયોગેણસાંકલ્પિકેનમથત્યેવ ॥

જેનાં પિતા અને માતા જીવતાં હોય એવા ગૃહ્યોગિનિયુક્ત પુત્રે પિતાના જે પિતા
ઇત્યાદિક તેમને પિંડદાન કરવું, એવા ત્રીજા પક્ષનો આશ્રય કરી આરંભ કરેલ જે
પિંડપિતૃવજ્ઞાણ, અણકા, અન્વણકા શ્રાદ્ધ તેઓમાંથી અન્વણકા શ્રાદ્ધમાં પિતાના જે
પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ, માતા આદિ ત્રણ અને માતામહાદિક ત્રણ તેઓને ઉદ્દેશે પિં-
ડાદિક દેવા. પછી માતા મૃત થઈ હોય તો તેણે અન્વણકા શ્રાદ્ધમાં પોતાની માતા,
પિતામહી, પ્રપિતામહી; અને પિતાની પિતૃત્રી એમને ઉદ્દેશે પિંડાદિક દેવા. જ્યારે

૧ શ્રીતામિમતોન્નુપલક્ષણમેતત્ ॥

૨ ગૃહ્યાનિયુક્ત એ શબ્દયુક્ત શ્રીતામિમાન્ પણ સમગ્રવો;

પિતા જીવતો હોવાથી પિંડપિતૃયજ્ઞ, અન્વયજ્ઞકા ઇત્યાદિકનો આરંભ કીધો ન હોય એ પક્ષમાં પણ પિતા સંન્યાસી ઇત્યાદિકરૂપે હોય ત્યારે દર્શશ્રાદ્ધ પિતાના જ પિતા ઇત્યાદિક તેને ઉદ્દેશે પરસ્પર સંબંધ કરતાં ભિન્ન પ્રયોગ જ સાંકટિપક વિધિ તેણે કરીને થાયજ છે.

પિતુરવિમક્તૈઃપુત્રૈઃપૃથગ્વૈશ્વદેવોનકાર્યઃ પિતૃપાકોપજીવીસ્યાતુભ્રાતૃપાકોપજીવિકૃત્પુત્કેઃ અતएवगृह्यामोपाकवैश्वदेवकरणपक्षेपिसाग्निकेपितरिसाग्निकैरप्यविमक्तैःपुत्रैःपृथग्वैश्वदेवोनकार्यः येषांपाकाभावेप्रेलौकिकत्वमंततैःपाकमात्रमग्निसंस्कारार्थकार्यमिति भाति विमक्तैस्तुपृथग्वैश्वदेवःकार्यः तत्रवैश्वदेवस्यदेवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञात्मकत्वाज्जीवत्पितृकैरपिपंचमहायज्ञान्तर्गतःपितृयज्ञःकार्यः वैश्वदेवाग्निभ्याःपंचमहायज्ञास्तैस्तिरीयाणांतैरपिविमक्तैर्जीवात्पितृकैःपितृयज्ञःकार्यः तस्यदेवरूपिपितृदेवताकत्वेनपितृपितामहादिमनुष्यरूपिपितृदेवकत्वाभावात् मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः नजीवत्पितृकःकुर्याद्दुर्विणीपतिरेवच अत्रमुंडनंक्षुरेणशिरसोवपनं तेनकर्तनंसिद्धयति सर्वप्रेतकर्मप्रेतदहनवहनसंपिंडीकरणान्तौर्ध्वदेहिकादेकमित्यर्थः मुंडनंरागप्राप्तेमेवनिविध्यते तेनचौलोपनयनादिषुआधानदर्शपूर्णमासज्योतिष्टोमादिषु नित्यंप्राप्तंतीर्थप्रायश्चित्तमातृमरणादैनैमिस्ति कप्राप्तंचभवत्येव केचित्काम्यनागबल्यादिषुकाम्यमपिभवतीत्याहुः गंगायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्गुरोर्मृतौ आधानेसोमपानेचवपनंसप्तसुस्मृतं गुरोरितिदत्तकस्यपूर्वापरपित्रोरित्यर्थः वाक्यांतरेतीर्थमात्रेक्षौरोत्તેर्गंगाभास्करक्षेत्रप्रहणंजीवत्पितृकस्यतत्रविशेषतःक्षौरविधानार्थं जीवत्पितृकस्यापिंडदाननिषेधःनांदीश्राद्धतीर्थश्राद्धयोःसंन्यस्तनादिपितृकस्यदर्शमहालयादिश्राद्धेषुर्चापिडरहितसांकल्पिकश्राद्धबोधनार्थः ॥

પિતાથી વિભાગ કરી જુદા ન થયલા પુત્રોએ જુદો વૈશ્વદેવ કરવો નહી. કારણ, “પિતૃપાકવડે ઉપજીવિકા કરવી અથવા ભાઈના પાકવડે ઉપજીવિકા કરવી એ રીતે રહેવું,” એવાં વચન છે માટેજ ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે પાક અને વૈશ્વદેવ કરવો એ પક્ષ હોય તો પણ પિતા સાગ્નિક છતાં સાથે રહેનારા પુત્રો સાગ્નિક હોય તેમણે પણ જુદો વૈશ્વદેવ કરવો નહી. ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે પાક ન થાય તો તે ગૃહ્યાગ્નિ લૌકિક થાયછે એવો જમનો મત છે તેમણે અગ્નિસંસ્કારમાટે પાક માત્ર ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે કરવો એમ ભાસેછે. વિભક્ત હોય તેમણે તો ભિન્ન વૈશ્વદેવ કરવો. તેમાં વૈશ્વદેવએ દેવયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, અને પિતૃયજ્ઞરૂપ છે માટે જીવત્પિતૃક એ પણ પંચમહાયજ્ઞમાંનો પિતૃયજ્ઞ કરવો. તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓના પંચમહાયજ્ઞ વૈશ્વદેવથી ભિન્ન છે તથાપિ જીવત્પિતૃક એવા વિભક્ત તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓએ પણ પિતૃયજ્ઞ કરવો. કારણ, તે પિતૃયજ્ઞના દેવરૂપિ પિતૃદેવતા હોવાથી તેના પિતા, પિતામહ ઇત્યાદિ મનુષ્યરૂપ પિતૃદેવતા નથી. “મુંડન, પિંડદાન અને સધળાં પ્રેતકર્મ એ જીવત્પિતૃક અને સગર્ભા સ્ત્રીનો પતિ એણે કરવાં નહી ” ઇહાં મુંડન એટલે ક્ષુર (સજયા) વડે માથાના કેશનું ઉતારાવવું એ છે, એથીજ કાતરથી કતારાવવું સિદ્ધ થાયછે. સધળાં પ્રેતકર્મ એટલે થપને ખાળવું, ઉપાડવું અને સપિંડીકરણ પર્થત

ઔર્ધ્વદેહિકાદિક કર્મ જાણવાં. મુંડન પોતાની ઇચ્છાથી ન કરાવવું, એવો નિષેધ; તેથી ઔલ, ઉપનયન ઇત્યાદિકમાં અગ્નિનું આધાન, દર્શ, પૌર્ણમાસ અને જ્યોતિ-
ષ્ઠોમ ઇત્યાદિકવિષે નિત્ય પ્રાપ્ત થયું; તેમજ તીર્થ, પ્રાયશ્ચિત્ત, માતાનું મરણ ઇ-
ત્યાદિકમાં પ્રાપ્ત થયું નૈમિત્તિક મુંડન એ કરવાંજ એઈએ. કોઈ અંચકાર, નાગ-
બળી ઇત્યાદિક કામ્ય કર્મવિષે કરવાનું જે કામ્ય મુંડન તે કરવું એમ કહેછે. “ગં-
ગા; કુરુક્ષેત્ર; માતા, પિતા અને ગુરુનું મરણ; આધાન; અને સોમપાન એ સાત-
માંથી કોઈએક પ્રાપ્ત થાય તો વપન કરાવવું.” ગુરુ એટલે દત્તકનો જનક પિતા
અને દત્તકરીતે લેનારો પિતા એ અર્થ જાણવો. ખીજાં વાક્યમાં, તીર્થમાત્રમાં ક્ષૌર
કરાવવું એમ કહ્યુંછે તેમ છતાં ઇહાં ગંગા, કુરુક્ષેત્રનું જે ગ્રહણ કીધું તે જીવત્પિતૃક-
ને ત્યહાં (ગંગા, કુરુક્ષેત્રમાં) વિશેષે ક્ષૌર કરાવવું, એવું વિધાન કરવામાટે છે. જી-
વત્પિતૃકને પિંડદાનનો જે નિષેધ કહ્યો તે નાંદીશ્રાદ્ધ, તીર્થશ્રાદ્ધ અને પિતા સંન્યાસી
ઇત્યાદિક હોવાથી પુત્રને કરવાનાં જે દર્શ, મહાલયાદિશ્રાદ્ધ એમનેવિષે પિંડરહિત
સંકલ્પ વિધિવડે શ્રાદ્ધ કરવું એવો બોધ થવામાટે છે.

મહાપિતૃયજ્ઞેસોમયાગેમાતૃમાતામહાદેર્વાર્ષિકશ્રાદ્ધેપુગયાયામન્વજ્ઞવાદૌર્વાર્ષિકપિંડદાનં
મન્વજેત્યુક્તં પિંડદાનંપ્રકુર્વીતમાતાપિત્રોઃક્ષવાહનીતિશ્રાદ્ધવિધિનાંપિંડદાનેસિદ્ધેપુનઃપિંડવિ-
ધિઃપિત્રોર્વાર્ષિકેર્ગર્ભિણીપતિત્વનિષિદ્ધકાલાદિપ્રયુક્તનિષેધબાધનાર્થં તેનિવિવાહવ્રતચૂડાણુ
વર્ષમર્ધનદર્ધકં પિંડદાનંમૃદાસ્નાનંનકુર્યાત્તિલતર્પણમિતિનિષેધસ્વાપિવાહઃ ક્ષવાહવ્રતહં
સપિંડીકરણમાસિકેષ્વપિપિંડદાનોપલક્ષણપરં ॥

મહાપિતૃયજ્ઞ; સોમયાગ; માતા, માતામહાદિકનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ; ગયાશ્રાદ્ધ; અને
અન્વજ્ઞશ્રાદ્ધ શ્રાદ્ધ એમનેવિષે પિંડદાન થાયજ છે એમ પ્રથમ કહ્યુંછે. “માતા,
પિતાને ક્ષય દિવસે પિંડદાન કરવું.” એ વાક્યવડે; શ્રાદ્ધનાં વિધાનથી પિંડદાન
કરવું એમ સિદ્ધ થયા છતાં, જે દૂરી પિંડદાનનો વિધિ કહ્યો તે માતા, પિતાનાં વા-
ર્ષિક શ્રાદ્ધમાં ગર્ભિણીપતિત્વરૂપ નિષિદ્ધ કાળ ઇત્યાદિકે સૂચના કરેલો જે નિષેધ તે-
નો બાધ થવામાટે છે, અને એ ઉપરથી “વિવાહ ઉપનયન અને યૌજ એ થયાં
હોય તો કમથી એક વર્ષ, છ માસ, અને ત્રણ માસ પર્યંત પિંડદાન, મૃત્તિકાસ્નાન
અને તિલતર્પણ કરવાં નહીં એ નિષેધનો પણ બોધ થાયછે. ક્ષય દિવસનું ગ્રહણ
કીધું તે સપિંડીકરણ, અને માસિક એમનેવિષે પણ જે પિંડદાન કરવું તેનો બોધ
કરાવનારૂં છે.

અથપ્રેતકર્મપ્રતિપ્રસવઃ જીવત્પિતૃકઃસ્વમાતુરપુત્રસાપન્નમાતુઃસ્વપુત્રસપત્નીપુત્રરહિત
માર્યાયાઅપુત્રપિતૃકવ્યાપુત્રમાતામહમાતામહ્યોશ્વદાહાદિપ્રેતકર્માણિકુર્યાત્ અત્રાપુત્રપ
દેનમુખ્યગૌણપુત્રપૌત્રપ્રપૌત્રામાવોવિવાહિતઃ માતૃરૌર્ધ્વદેહિકમનુષનીતોપિજીવત્પિતૃકઃકુ-
ર્યાત્ તત્રવિશેષઃ ડનત્રિવર્ષશ્ચદ્વારહિતશ્ચેદ્વાહમાત્રંસમન્ત્રકંઠુવાન્યદન્વેનકારયેન્ પદા
તુકૃતચૂડઃપૂર્ણત્રિવર્ષોવાતદાસર્વસમન્ત્રકંપ્રેતકર્મકુર્યાત્ વ્રત્યચારીતુપિત્રોર્માતામહમ્યચાન્ત્ય

કર્મકુર્યાન્નાન્યસ્ય ભર્તૃદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેભર્તૈવપત્ન્યાદાહાદિકુર્યાન્ મુંડનંતુભર્તુર્ન એવમપુત્ર
 સ્પત્નીદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેપત્ન્યેવપત્ન્યુઃકુર્યાન્ તત્રદાહમાત્રંસમંત્રકંકૃત્વાન્યત્સંકલ્પમાત્રંસ્વયં
 વિધાયત્રાશ્મણદ્વારાકારયેત્ ભર્તૃસપત્નીપુત્રયોઃસત્ત્વેસાપત્રપુત્રએવકુર્યાન્ભર્ત્તા સપત્ની
 પુત્રદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેસપત્નીપુત્રએવ અપુત્રયોર્વિધવાવિધુરયોર્ભ્રાતૃપુત્રદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેદૌહિ
 ત્રએવાધિકારીતિવહ્વઃ વિધવાયાભર્તુર્ભ્રાતૃપુત્રએવવિધુરસ્યસ્વભ્રાતૃપુત્રએવેતિત્રીવત્પિતૃકનિ
 ર્ણયેમદ્વાઃ અપુત્રસ્યપત્નીભ્રાતૃપુત્રયોઃસત્ત્વેપત્ન્યેવ એવંપુત્રાસન્નિર્ધાપૌત્રાદેઃપિતામહાપિતામ
 હ્યાઘૌર્ધ્વદેહિકાયાધિકારઃ इत्यपिउपक्रममुंडनप्रेतकर्माद्यधिकारानधिकारौजीवत्पितृक
 स्यप्रपंचितौ अत्रविषयभेदाद्वालंबोधार्यत्वाच्चपुनरुक्तिर्नातिदोषाय सपिंडानांसगोत्रसर्पि
 ढमरणेसकृत्सकृत्तिलांजलिदानंविहितंतज्जीवत्पितृकेणापिकार्यम् एवंमातामहाचार्यादि
 भ्योपि इतिजीवत्पितृकनिर्णयः ॥

હવે પ્રેતકર્મનો પ્રતિપ્રસંવ કેહેછે.

જીવત્પિતૃકે, પોતાની માતા; પુત્ર રહિત સાવકી માતા; પોતાનો પુત્ર અથવા
 શોકનો પુત્ર તેણે રહિત એવી સ્ત્રી; પુત્રરહિત કાકો; પુત્રરહિત નાનો અને નાની;
 એમનાં દહન આદિ પ્રેત કર્મ કરવાં. ઇહાં અપુત્ર પદે કરી મુખ્ય અને ગૌણ એવા
 પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર (૫૬પોતરો) એમનો અભાવ કહ્યોછે, એટલે એમાંનો કોઈ
 ન હોય તો, એનો અર્થ જાણવો. જીવત્પિતૃકે મૌજ યદ્દિ ન હોય તો પણ માતાનું
 અંત્યકર્મ કરવું. ઇહાં વિશેષ નિર્ણય— ત્રણ વર્ષથી ઓછી વયનો છતાં ઔલ-
 રહિત હોય તો તેણે દાહમાત્ર મંત્રરહિત કરી ખીજ ક્રિયા ખીજપાસે કરાવવી. જે
 ઔલ થયું હોય અથવા પુરાં ત્રણ વર્ષનો હોય તો સઘળું પ્રેતકર્મ સમંત્રક તેણે પોતે
 કરવું. બ્રહ્મચારી હોય તો તેણે માતા, પિતા અને માતામહ એમનું અંત્યકર્મ કરવું,
 ખીજનું કરવું નહીં. પતિ અને દોહિત્રો એ બન્ને છતાં પતિએજ સ્ત્રીના દાહાદિક
 કર્મ કરવાં, પતિએ મુંડન કરાવવું નહીં. એજ રીતે પુત્રરહિત પુરુષની સ્ત્રી અને
 દોહિત્રો એ બન્ને હોય તો સ્ત્રીએજ પતિનું અંત્યકર્મ કરવું. તેમાં કેવળ દાહ સમં-
 ત્રક પોતે કરી ખીજનું કર્મ, સંકલ્પમાત્ર પોતે કરી બ્રાહ્મણદ્વારાએ કરાવવું. પતિ અને
 સાવકો પુત્ર એ બે હોય તો સાવકે પુત્રેજ અંત્યકર્મ કરવું, પતિએ કરવું નહીં. સા-
 વકો પુત્ર અને દોહિત્રો એ બે હોય તો સાવકે પુત્રેજ કરવું. પુત્રરહિત એવી વિધવા
 અથવા વિધુર (જની સ્ત્રી મૃત થઈ હોય એવો ગૃહસ્થ) એમના લાઘનો પુત્ર
 અને દૌહિત્ર એ બે હોય તો દૌહિત્રજ અધિકારી છે એમ ધણા અંચકાર કેહેછે.
 વિધવામાટે તેના પતિના લાઘનો પુત્ર અધિકારી અને વિધુરમાટે પોતાના લાઘનો
 પુત્ર અધિકારી એ રીતે જીવત્પિતૃકના નિર્ણયમાં ભટ્ટ કેહેછે. પુત્ર રહિતની સ્ત્રી
 અને લાઘનો પુત્ર એ બે હોય તો સ્ત્રીજ અધિકારી છે. એ રીતે પુત્ર સમીપમાં ન હોય
 તો પૌત્ર ઇત્યાદિકને પિતામહ પિતામહી ઇત્યાદિકનાં અંત્યકર્મોદિકનો અધિકાર

૧ પ્રતિપ્રસંવ એટલે એકાદાં કાર્યનો જે સામાન્યપણાએ નિષેધ ગ્રાધો તેનું ફરી વિશેષ કરી વિ-
 ધાન કરવું તે.

છે. એ રીતે જીવત્પિતૃકને પિતૃસંબંધી કર્મ, મુંડન, અને પ્રેતકર્મ ઇત્યાદિકનો અધિકાર અને અનધિકાર વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો. ઇહાં વિષયનો ભેદ હોવાથી તેમજ શાસ્ત્રવ્યુત્પત્તિરહિત એવા બાળકોને બોધ થવામાટે જે પુનરુક્તિ થઈ હોય તે અતિ દોષકારક નથી. સગોત્ર એવા સર્પિંડ મૃત થયા છતાં સર્પિંડોએ એકેક વાર તિલાંજલિ દેવી એમ કહ્યુંછે માટે તે તિલાંજલિ જીવત્પિતૃકે પણ દેવી. એ રીતે માતામહ, આચાર્ય (ગુરુ) ઇત્યાદિકને પણ દેવી. એ રીતે જીવત્પિતૃકનો નિર્ણય કહ્યો.

અથશ્રાદ્ધાધિકારિનિર્ણયઃ તત્રસાંવત્સરિકાદિશ્રાદ્ધેપુદાહાદૌર્ધ્વદેહિકક્રિયાયાંચૌરસઃપુત્રોમુખ્યોધિકારી ઔરસપુત્રાણાંબહુવેજ્યેષ્ઠવાધિકારી જ્યેષ્ઠસ્યામાવેઽસન્નિધાનેવાપાતિત્યાદિનાધિકારામાવેવાજ્યેષ્ઠાનુજઃ યત્તુજ્યેષ્ઠાસન્નિધૌસર્વતઃકનિષ્ઠોધિકારીનતુમધ્યમાદિતતન્નિર્મૂલમ્ તત્રપુત્રાણાંવિમક્તત્વેકનિષ્ઠેભ્યોધનંગૃહીત્વાજ્યેષ્ઠેનૈવસર્પિંડીકરણાંતાક્રિયાકાર્યા સાંવત્સરિકાદિકંતુપૃથક્પૃથક્ અવિમક્તત્વેનુસાંવત્સરિકાદિકમપ્યેકેનૈવકાર્યં એકેનરુતેપિસર્વેષાંફલભાગિત્વાત્સર્વેઃપુત્રૈર્નૈવચર્યપરાન્નવર્જનાદયોનિયમાઃકાર્યાઃ પુત્રાણામેકદેશસ્થિત્યમાવેદેશાંતરેગૃહાંતરેવાસ્થિતૈસ્તૈરવિમક્તૈરપિપૃથગેવવાર્ષિકાદિકંકાર્યમ્ તત્રયદાજ્યેષ્ઠાસન્નિધૌકનિષ્ઠોદાહાદિકંકરોતિતદાષોઢશશ્રાદ્ધાંતમેવકુર્યાન્નસર્પિંડીકરણમ્ વર્ષપર્યંતંજ્યેષ્ઠપ્રતીક્ષાંકુર્યાન્ તન્મધ્યેજ્ઞાતેજ્યેષ્ઠેનૈવકાર્યમ્ નોચેદ્વર્ષાંતેકનિષ્ઠનાપિકાર્યમ્ વર્ષાંતપ્રાકપુત્રાભિન્નેનરુતમપિમાસિકાનુમાસિકસર્પિંડીકરણંપુત્રેનપુનઃકાર્યં એવંકનિષ્ઠેનરુતમપિજ્યેષ્ઠપુત્રેણપુનઃકાર્યં વિશેષસ્વપ્રેવક્ષ્યતે ॥

હવે શ્રાદ્ધાદિકના અધિકારીનો નિર્ણય કેહેછે.

તેમાં સાંવત્સરિકાદિક શ્રાદ્ધ અને દહન આદિ ઔર્ધ્વદેહિક ક્રિયા એમાં ઔરસ પુત્ર મુખ્ય અધિકારી છે. ઔરસ પુત્ર ધણા હોય તો જ્યેષ્ઠ પુત્રજ અધિકારી છે. જ્યેષ્ઠ પુત્ર મૃત થયો હોય, સમીપે ન હોય અથવા પતિતપણું ઇત્યાદિક કારણથી તેને અધિકાર ન હોય તો જ્યેષ્ઠથી નાહાનો (ખીજે) અધિકારી છે. જ્યેષ્ઠ સમીપમાં ન હોય તો સઘળાં કર્મવિષે કનિષ્ઠ અધિકારી છે. મધ્યમ અધિકારી નથી એજ કેહેલું તે નિર્મૂળ છે. તેમાં વિભાગ કરી પુત્ર જુદા થયા હોય તો કનિષ્ઠો પાસેથી ધન લઈ જ્યેષ્ઠ પુત્રેજ સર્પિંડીકરણ પર્થત ક્રિયા કરવી, સાંવત્સરિક આદિ શ્રાદ્ધ તો જુદાં જુદાં કરવાં. વિભાગ કરી ભિન્ન થયા ન હોય તો સાંવત્સરિકાદિક પણ એકેજ કરવાં. એકે કીધાં છતાં પણ સઘળા કુળભાગી થાયછે માટે સઘળા પુત્રોએ બ્રહ્મચર્ય, પરાન્નવર્જન ઇત્યાદિક નિયમ ધારણ કરવા. પુત્રોનો એક સ્થાનકમાં નિવાસ ન થતાં દેશાંતર અથવા જુદાં જુદાં ઘરમાં રહેતા હોય તો તે અવિભક્તોએ પણ ભિન્નજ વાર્ષિકાદિક શ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં જ્યારે જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમીપમાં ન હોવાથી કનિષ્ઠે દાહાદિક ક્રિયા કીધી હોય તો ષોડશ શ્રાદ્ધ પર્થતજ ક્રિયા કરવી, સર્પિંડીકરણ કરવું નહી. વર્ષ પર્થત જ્યેષ્ઠ આતાની પ્રતીક્ષા કરવી એટલે વાટ જોવી. એક વર્ષની માંદગી ખપ્પર પડે તો જ્યેષ્ઠેજ સર્પિંડીકરણ કરવું. તેમ ન થાય તો વ-

ર્ષની અંતે કનિષ્ઠે પશુ કરવું. વર્ષની વચમાં પુત્ર વિના ખીજાએ માસિક, અનુમાસિક, સર્પિંડીકરણ ધત્યાદિક ક્રિયા કીધી હોય તો પશુ પુત્રે ફરી કરવી. એ રીતે કનિષ્ઠે કીધી હોય તો પશુ જ્યેષ્ઠે ફરી કરવી. વિશેષ નિર્ણય આગળ ઢેહેવાસે.

કનિષ્ઠસ્પસાધિકસ્વર્ષિંડીકરણમપિદ્વાદશેન્નિકનિષ્ઠેનકાર્યં ઔરસપુત્રાભાવેપુત્રિકા સુતક્ષેત્રજાદ્યોદ્વાદગવિધા:પુત્રાટક્તાસ્નથાપિકલૈતેષાંપુત્રાણાંનિષેધાદૌરસપુત્રાભાવે દત્ત કલ્પાધિકારી માતાપિતૃભ્યામન્યતરેણવાવિધિર્પૂર્વદત્ત:પ્રતિગૃહીતૃસવર્ણોદત્તક: માર્યા નુમત્યાપત્યુ:પુત્રદાનૃત્વંતદપ્યાપદિ અત્યંતાપદિતુમાર્યાનુમત્યભાવેપિ પત્ન્યા:પત્યનુમત્યેવ ભવવિશેષવિચાર:પ્રાગુક્ત: દત્તકાભાવેપૌત્ર: પૌત્રાભાવેપ્રપૌત્ર: અન્યેત્વૌરસાભાવેપૌત્ર: તદ્ભાવેપ્રપૌત્ર: પ્રપૌત્રાભાવેદત્તકહત્યાહુ: ઉપનીતપૌત્રસત્ત્વેપ્યુપનીતસ્યાપ્યૌરસપૂત્રસ્યૈવાધિકાર: સચ્કૃતચૂડસ્વૈવર્ષાધિકવયસ: પૂર્ણત્રિવર્ષસ્પત્નકૃતચૂડસ્યાપિ અનુપની તેનાપિમંત્રપાઠપૂર્વકમેવપિત્રોરૌર્ષ્વદેહિકંસાંવત્સરિકાદિકંશ્રાદ્ધંચકાર્યં અશક્તૌત્વપ્રિદાનમાત્રંસમંત્રકમનુપનીતેનકાર્યં અન્યત્વન્યદદ્વારા એવંશ્રાદ્ધેદર્શમહાલયાદૌસંકલ્પમાત્રંકાર્યં અન્યદિતરેણ કેચિન્નૂનત્રિવર્ષેણચૂડારહિતેનાપિદાહમાત્રંસમંત્રકંકાર્યંશોષમન્યેનેત્યાહુ: દત્તકસ્તૂપનીતવાધિકારી દત્તકાભાવેપ્રપૌત્રાભાવેચમર્તુ:પત્નીપત્ન્યાભર્તાચદાહાર્યૌર્ષ્વદેહિકંસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધાદિકંચકુર્વાન્ મર્તુરપિસપત્નીપુત્રસત્ત્વેધિકારોન વિદધ્યાદૌરસ:પુત્રોજનન્યાઔર્ષ્વદેહિકં તદ્ભાવેસપત્નીજહત્યુક્ત: માર્યાપિસમંત્રકમેવૌર્ષ્વદેહિકાદિકંકાર્યં અશક્તૌત્વપ્રિદાનમાત્રંસમંત્રકંકૃત્વાશોષમન્યેનકાર્યં શ્રાદ્ધેસંકલ્પમાત્રંકૃત્વાશોષમન્યેન ॥

કનિષ્ઠ પુત્ર સાગ્નિક હોય તો સર્પિંડીકરણ પશુ ખારમે દિવસે કનિષ્ઠે કરવું. ઔરસ પુત્ર ન હોય તો પુત્રિકાપુત્ર, ક્ષેત્રજ ધત્યાદિક ખાર પ્રકારના પુત્ર કહ્યાછે તથાપિ કળિ યુગમાં તે પુત્રોનો નિષેધ છે માટે ઔરસ પુત્ર ન હોય તો દત્તકજ અધિકારી છે. માતા અને પિતા એ બન્ને જણોએ અથવા એમાંથી એક વિધિપૂર્વક દીધેલ છતાં ગૃહણ કરનારની જાતનો હોય તે દત્તક જણવો. સ્ત્રીની સંમતિ લઈ પતિએ પુત્ર આપવો અને તે પશુ આપત્તિ હોય તો દેવો એમ જણવું. અત્યંત આપત્તિ હોય તો સ્ત્રીની સંમતિ ન છતાં પશુ પતિએ પુત્ર દેવો. સ્ત્રીને પુત્ર દેવાનો અધિકાર પતિની સંમતિ હોય તોજ છે. એ વિષયમાં વિશેષ વિચાર પ્રથમ કહેલો છે. દત્તકનો અભાવ હોય તો પૌત્ર (પોતરો), પૌત્રને અભાવે પડપોતરો, ખીજા અંથકાર તો, ઔરસ પુત્રને અભાવે પોતરો, તેને અભાવે પડપોતરો, પડપોતરાને અભાવે દત્તક એમ કહેછે. જનોઈપેહેરેલો પૌત્ર હોય તો પશુ જનોઈપેહેરી ન હોય એવો પશુ ઔરસ પુત્રજ અધિકારી છે. તે અધિકાર એક વર્ષ કરતાં અધિક વયનો છતાં જને ચૌલ સંસ્કાર થયેલો હોય તેનેજ છે. ચૌલ સંસ્કાર ન થયો છતાં પૂર્ણ ત્રણ વર્ષનો હોય તો તેને પશુ અધિકાર છે. યજ્ઞોપવીત થઈ ન હોય એવા પુત્રે પશુ મંત્રપાઠ સહિતજ માતા પિતાનું અંત્ય કર્મ અને સાંવત્સરાદિક શ્રાદ્ધ કરવાં. સંપૂર્ણ કર્મ કરવાને સામર્થ્ય ન હોય તો યજ્ઞોપવીત રહિત પુત્રે અગ્નિદાન માત્ર મંત્રસહિત

કરવું અને ખીજું કર્મ તો અન્યદ્વારા કરાવવું. એ રીતે શ્રાદ્ધ, દર્શશ્રાદ્ધ, મહાલય ઇત્યાદિકમાં સંકલ્પ માત્ર કરી ખીજું કર્મ અન્યપાસે કરાવવું. કોઈ ગ્રંથકાર તો, ત્રણ વર્ષ કરતાં અલ્પ વયનો છતાં ચૌલ સંસ્કાર થયલો ન હોય તો તેણે પણ દાહ માત્ર સમંત્રક કરી બાકીનું કર્મ ખીજાપાસે કરાવવું, એમ કહેછે. દત્તક તો યજ્ઞોપવીત-સહિત હોય તોજ અધિકારી છે. દત્તકનો અભાવ અને પડપોતરાનો અભાવ છતાં પતિએ સ્ત્રીનું અને સ્ત્રીએ પતિનું દાહ આદિ ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ અને સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધાદિક કરવાં. સાવકો પુત્ર હોય તો પતિને પણ અધિકાર નથી; કારણ, “માતાનું અંત્ય કર્મ ઔરસ પુત્રે કરવું, તે ન હોય તો સાવકે પુત્રે કરવું,” એવું વચન છે. સ્ત્રીએ પણ પતિનાં ઔર્ધ્વદેહિક આદિ કર્મ સમંત્રકજ કરવાં. સામર્થ્ય ન હોય તો સમંત્રક અગ્નિ દેવો માત્ર એટલું પોતે કરી બાકીનું કર્મ ખીજા પાસે કરાવવું. શ્રાદ્ધમાં સંકલ્પ માત્ર પોતે કરી શેષ કર્મ ખીજાપાસે કરાવવું.

યથાવિભક્તસ્વસંસૃષ્ટસ્યવાશ્ચાતુરેવધનગ્રહાધિકારસ્થાપિક્રિયાધિકારઃપત્ન્યાએવ વિભક્તાસંસૃષ્ટેતુશ્ચાતરિધનાધિકારોપિપત્ન્યાએવ પત્ન્યભાવેવિભક્તાસંસૃષ્ટસ્યકન્યાપિંડદાધન હારિણીચ તત્રાપિવિવાહિતૈર્વિપિંડદા ધનહરાન્વનૂદાપિ દુહિતુરભાવેદૌહિત્રયોધનહારીપિંડ દશ્ચ દૌહિત્રાભાવેશ્ચાત્રાતુરભાવેશ્ચાતુઃપુત્રઃ અવિભક્તસ્વસંસૃષ્ટસ્યચપત્ન્યભાવેશ્ચાત્રાતુ સંસૃષ્ટોનામપૂર્વવિભક્તોભૂત્વાપુનઃસ્વધનંશ્ચાતૃધનૈરેકીકૃત્યૈકપાકાતુપજીવનઃ તત્રસોદરામો દરસમવાયેસોદરએવ તત્રાપિજ્યેષ્ઠકનિષ્ઠયોઃસત્ત્વેકનિષ્ઠએવ કનિષ્ઠશ્ચાતુરભાવેજ્યેષ્ઠશ્ચૈવ કનિષ્ઠબહુલેત્વેત્પૂતાનંતરસ્તદભાવેતદનંતરાદયઃ એવંજ્યેષ્ઠબહુલેત્વેત્પૂતાનંતરક્રમેણેવ સોદરશ્ચાતુરભાવેસાપત્નશ્ચાત્રાતુ અત્રાપિજ્યેષ્ઠત્વાદિવિચારઃપૂર્વવદેવ કેચિન્નુદુહિતૃદૌહિત્રયોર્ધનહારિ ત્વેપિવિભક્તાસંસૃષ્ટસ્યદાહાદિકંશ્ચૈવકાર્યં સગોત્રસદ્ભાવેભિન્નગોત્રસ્વતદનધિકારાદિત્યા હુઃ શ્ચાતુરભાવેશ્ચાતૃપુત્રઃ તત્રાપિસોદરશ્ચાતૃપુત્રોમુખ્યઃ તદભાવેસાપત્નશ્ચાતૃપુત્રઃ તદભાવે પિતા પિતુરભાવેમાતા માત્રભાવેશ્ચૈવા તદભાવેભગિની તત્રાનુજાગ્રત્સોદરાસોદરાણાં સમવાયેશ્ચાતૃવત્ ભગિન્યભાવેભગિનીપુત્રઃ સમવાયેતદ્દેવ તદભાવિપિતૃવ્યતપુત્રાદયઃસ પિંડાઃ તદભાવેસોદકઃ તદભાવેગોત્રજ્ઞાઃ તદભાવેમાતામહમાતુલતપુત્રાદયોમાતૃસપિંડા અનુક્રમેણ માતૃસપિંડાભાવેસ્વપિતૃત્વસમાતૃત્વસૃપુત્રઃ તદભાવેપિતૃઃપિતૃત્વસમાતૃત્વસુ માતુલપુત્રરૂપાઃપિતૃબંધવઃ એવામાતૃપિતૃત્વસાદિપુત્રરૂપમાતૃબંધવઃપિતૃવંધૂનામભાવેધિ કારિણઃ તદભાવેશિષ્યઃ શિષ્યાભાવેજામાતાશ્ચશુરસ્ય શ્ચશુરોજામાતુઃ તદભાવેસજ્ઞા તદભાવેવિપ્રસ્વકાશ્ચિદ્વનહારી વિપ્રભિન્નસ્પરાજાધનંઘૃતીત્વાતેનધનેનાન્યદ્વારકારણીયં અથવાવિપ્રાઘૈર્મરણોન્મુલ્લૈર્ધર્મપુત્રઃકાર્યઃ ॥

જે જે અવિભક્ત (વેહેયણુ કરી જુદા ન થયલા) અથવા સંસૃષ્ટ એવા ભાઈ નેજ ધન લેવાનો અધિકાર છે તથાપિ ક્રિયા કરવાનો અધિકાર સ્ત્રીનેજ છે. વિભક્ત (વેહેયણુ કરી જુદા થયલા) અથવા અસંસૃષ્ટ ભાઈ હોય તો ધન અહણુનો પણ અધિકાર સ્ત્રીનેજ છે. સ્ત્રી ન હોય તો વિભક્ત અથવા અસંસૃષ્ટ એવો જે મૃત થયો તો તેની જે કન્યા તેજ પિંડ દેનારી અને ધન લેનારી છે, તેમાં પણ પરણેલી હોય

તેજ પિંડ દેનારી છે. ધન લેનારી તો અવિવાહિત પણ છે. કન્યા ન હોય તો કન્યાનો પુત્ર ધન લેનારો અને પિંડ દેનારો થાય છે. દૌહિત્ર ન હોય તો ભાઈ; ભાઈ ન હોય તો ભાઈનો પુત્ર અધિકારી છે. અવિભક્ત અથવા સંસૃષ્ટની સ્ત્રી ન હોય તો ભાઈ અધિકારી છે. સંસૃષ્ટ એટલે પૃથમ વિભાગ કરી બુદ્ધ થઈ ફરી પોતાનું ધન ભાઈનાં ધનસાથે મેળવી એક રસોઈ ઇત્યાદિકવડે ઉપજીવિકા કરનારો તે. તેમાં સગા અથવા સાવકા એવા ભાઈ હોય તો સગો ભાઈજ અધિકારી, તેમાં પણ જ્યેષ્ઠ ભાઈ અને કનિષ્ઠભાઈ એમ બે હોય તો કનિષ્ઠજ અધિકારી. કનિષ્ઠ ભાઈ ન હોય તો જ્યેષ્ઠ ભાઈજ અધિકારી. કનિષ્ઠ ભાઈ ધણા હોય તો મરનાર કરતાં જે કનિષ્ઠ તે અધિકારી; તે ન હોય તો તેની વાસેનો ઇત્યાદિક અધિકારી જણવા. એ પ્રમાણે જ્યેષ્ઠ ભાઈ ધણા હોય તો મરનારથી મ્હોટો જે તે એ કમથીજ અધિકારી જણવા. સગો ભાઈ ન હોય તો સાવકો ભાઈ અધિકારી, એ સાવકા ભાઈએમાં પણ જ્યેષ્ઠત્વાદિકનો વિચાર પ્રથમ પ્રમાણેજ જણવો. કોઈ ગ્રંથકાર તો, દીકરી અથવા દૌહિત્ર એ જે ધન લેવામાં અધિકારી છે તો પણ વિભક્ત છતાં અસંસૃષ્ટ એવા ભાઈનું દાહાદિક ભાઈએજ કરવું; કારણ, સગોત્રી છતાં ભિન્નગોત્રીને તે કર્મનો અધિકાર નથી, એમ કેહે છે. ભાઈ ન હોય તો ભાઈના પુત્ર; તેમાં પણ સગા ભાઈનો પુત્ર મુખ્ય છે. તે ન હોય તો સાવકા ભાઈનો પુત્ર; તે ન હોય તો પિતા; પિતા ન હોય તો માતા; તે ન હોય તો દીકરાની વહુ; તે ન હોય તો બેહેન; ન્હાની, મ્હોટી, સગી, સાવકી એવી ધણી હોય તો ભાઈ પ્રમાણે નિર્ણય જણવો. બેહેન ન હોય તો બેહેનનો પુત્ર; ભાણેજ ધણા હોય તો ભાઈ પ્રમાણે નિર્ણય જણવો. ભાણેજ ન હોય તો કાકો, કાકાના દીકરા ઇત્યાદિક સર્પિંડ અધિકારી જણવા. સર્પિંડ ન હોય તો સોદક; સોદક ન હોય તો ગોત્રજ; ગોત્રજ ન હોય તો માતામહ, મામો, મામાનો પુત્ર ઇત્યાદિક માતાના સર્પિંડ અનુક્રમથી અધિકારી થાય છે. માતાના સર્પિંડમાંથી ન હોય તો પોતાના ફેઈના દીકરા ભાઈ અથવા માસિયાઈ ભાઈ; ફેઈ માસીના દીકરા ભાઈ ન હોય તો પિતાની ફેઈના પુત્ર, માસીના પુત્ર, અને મામાના પુત્રરૂપ પિત્રબંધુ અધિકારી છે. તે ન હોય તો માતાની ફેઈ, માસી, અને મામાના પુત્રરૂપ માતૃબંધુ અધિકારી થાય છે. તે ન હોય તો શિષ્ય; શિષ્ય ન હોય તો જમાઈ સસરાનો અધિકારી, અને સસરો જમાઈનો અધિકારી; જમાઈ ન હોય તો મિત્ર અધિકારી; મિત્ર ન હોય તો બ્રાહ્મણનું ધન જે લે તે બ્રાહ્મણનો અધિકારી જણવો. બ્રાહ્મણ કરતાં ખીજ હોય તેનું ધન રાજાએ લઈ દ્રવ્યવડે ખીજપાસે કર્મ કરાવવું. અથવા જેમનું મરણ સમીપમાં હોય એવા બ્રાહ્મણાદિકોએ ધર્મપુત્ર કરવો.

મથસ્ત્રીણાંદાહાયધિકારિણઃ અનૂદાયાઃસ્ત્રિયાઃપિતા તદભાવેશ્વરાદિઃ કુદાયાસ્ત
ત્યુત્રાભાવેસપત્નીપુત્રઃ તદભાવેપૌત્રપ્રપૌત્રાઃ તદભાવેપાતિઃ તદભાવેદુહિતા તદભાવેદૌહિત્રઃ
તદભાવેપત્યુર્જાતા તદભાવેપત્યુર્મતૃપુત્રઃ તદભાવેસ્તુષા તદભાવેપિતા પિતુરભાવેશ્વરાતા ત
દભાવેશ્વરાતૃપુત્રાદયઃપૂર્વોક્તાઃ અત્રસર્વત્રપુત્રમિત્યાનાંપુત્રાસન્નિધાનાત્યુત્રાભાવાદાકર્તૃત્વ

મિતિસ્થિતમ્ તત્રયદિપુત્રાસન્નિધાનાત્કર્તૃત્વંતદાપુત્રમિત્તૈર્દાહમારભ્યસર્પિંડીકરણાત્રાચી
નકર્મૈવકાર્યમ્ નનુપુત્રમિત્તૈઃસર્પિંડીકરણકાર્યમ્ પુત્રાભાવેત્વન્યૈઃસર્પિંડીકરણમપિકાર્ય
મ્ તત્રાપિસર્પિંડાદિભિર્નૃપાંતૈર્દાહમારભ્યદશાહક્રિયાકાર્યાએવાતાએવપૂર્વાશ્ચયંતે તત્ત
કાદશાહમારભ્યસર્પિંડીકરણાંતામધ્યમસંજ્ઞાસ્તામુસર્પિંડાદીનાંકૃતાકૃતત્વમ્ તદૂર્ધ્વાઅનુ
માસિકસાંત્સરિકાદ્યાસ્તાઉત્તરાર્ધ્યાઃસર્પિંડાદિભિર્નકાર્યાએવ ઇદંચતદીપતૃત્વાદિસ્થા
વરધનસ્પચરધનસ્વવાગ્રહણાભાવે તદન્યતરધનગ્રહણેતુસર્પિંડાદિભિરપિમધ્યમોત્તરાર્ધ્યાઅ
પિક્રિયાઃકાર્યાએવ રાજાતુમૃતધનસચ્ચેતદ્દનદ્વારાતત્સજ્ઞાતીયવર્ણહસ્તેનસર્વાઅપિક્રિયાઃકર
ણીયાએવ ધનાભાવેતુપૂર્વાતાએવાવશ્યંકરણીયાનાન્યાઃ સર્પિંડાદિનૃપાંતમિત્ત્વાનાંતુમૃતસ્પધ
નાભાવેપિસ્વધનેનૈવસર્પિંડીકરણાંતક્રિયાકરણમાવશ્યકં મૃતસ્પધનંગૃહીત્વાપ્રેતકાર્યાકરણે
નૃપાંત્ત્વાંતદર્ણવધપ્રાયશ્ચિત્તં પુત્રાદૈર્ભ્રાતૃસંતત્યંતૈર્દૌહિતૃશ્ચતત્પુત્રૈશ્ચત્રિવિધાઅપિક્રિયાધ
નગ્રહણસચ્ચેતદસત્ત્વેવાપિકાર્યાએવ તત્રસ્ત્રીણામુત્તરાર્ધ્યામૃતાહન્યેવ નનુદર્શાદૌ ધર્તુ
શ્રાદ્દેનૈવનિર્વાહસ્મૃતેઃ પૂર્વમધ્યમાર્યાસ્તુપૃથગેવસ્ત્રીણામ્ કેચિત્પુત્રપત્યોરભાવેસ્ત્રીણાંદૌહિ
ત્રાદિભિઃસર્પિંડીકરણરહિતાએવોત્તરાર્ધ્યાઃકાર્યાઃ સર્પિંડીકરણંતુનાસાંનકાર્યમ્ સર્પિંડી
કરણાભાવેપિએકોદિષ્ટવિધિનાવાર્ધિકાદિકંકાર્યમિત્યાહુઃ બ્રાહ્મણસ્વવ્યવર્ણાનાંનકુર્યાત્ક
ર્મપૈતૃકં કામાત્તોભાગ્ન્યાન્મોહાત્કૃત્વાતડજ્ઞાતિતાંબ્રજન્ શૂત્રેણાપિબ્રાહ્મણસ્યનકાર્યપૈતૃ
કંકચિન્ ॥

હવે સ્ત્રીઓનાં દાહાદિક કર્મના અધિકારી કેહેછે.

અનુદા (કુમારી) સ્ત્રીનો પિતા અધિકારી; પિતા ન હોય તો ભાઈ ઇત્યાદિક
અધિકારી છે. પરણેલી સ્ત્રીનો પુત્ર ન હોય તો સાવકો પુત્ર અધિકારી; સાવકો પુત્ર
ન હોય તો પોતરો; તે ન હોય તો પડપોતરો અધિકારી; તે ન હોય તો પતિ; પતિ ન
હોય તો કન્યા; દીકરી ન હોય તો દોહિત્રો; તે ન હોય તો પતિના ભાઈ; તે ન
હોય તો પતિના ભાઈના પુત્ર; તેને અભાવે દીકરાની વૈ; તે ન હોય તો પિતા;
પિતા ન હોય તો ભાઈ; ભાઈ ન હોય તો પ્રથમ કહેલા ભાઈના પુત્ર ઇત્યાદિક અ-
ધિકારી છે. આ સઘળે ડેકાણે પુત્ર વિના જ અધિકારી કહ્યા તેમને ક્રિયાનો અધિ-
કાર, પુત્ર સમીપમાં ન હોય અથવા પુત્રનો અભાવ હોય તો, છે એમ જાણવું.
તેમાં કદિ પુત્ર સમીપ ન છતાં ખીજે કત્તી હોય તો પુત્ર વિના ખીજાએ દાહથી આ-
રંભ કરી સર્પિંડીકરણથી પ્રથમનુંજ કર્મ કરવું. પુત્ર વિના ખીજાઓએ સર્પિંડી-
કરણ કરવું નહી. પુત્ર ન હોય તો ખીજાઓએ સર્પિંડીકરણ પણ કરવું. તેમાં પણ
સર્પિંડીથી આરંભી રાજ પર્યંત જ અધિકારી તેમાંના કોણે પણ દાહને આરંભી દશ
દિવસની ક્રિયા અવશ્ય કરવી, અને તે ક્રિયા પૂર્વા એ નામની કેહેવાય છે. ત્યાર
પછી એકાદશાહથી આરંભ કરી સર્પિંડીકરણ પર્યંત ક્રિયા તે મધ્યમ નામની છે.
તે સર્પિંડાદિકોને કૃતાકૃત (કરવી અથવા ન કરવી એમ) છે. સર્પિંડીકરણથી પ-
છીની ક્રિયા અનુમાસિક, સાંત્સરિક ઇત્યાદિક તે ઉત્તર નામની ક્રિયા છે, અને
તે સર્પિંડાદિકોએ કરવીજ નહી. મરનારની આજીવિકા ઇત્યાદિ સ્થાવર ધન અ-

થવા જંગમ ધન લીધું ન હોય તો એ નિર્ણય જાણ્યો. સ્થાવર અથવા જંગમ એ-
માંથી કોઈ એક ધન લીધું હોય તો સર્પિંડાદિકોએ પણ મધ્યમ અને ઉત્તર નામની
ક્રિયાઓ પણ કરવીજ. રાજાએ તો, મરનારનું ધન હોય તો તે ધનવતી, મરનાર-
ના જે એક જાતના હોય તેમને હાથેથી મરનારની સઘળી ક્રિયા અવશ્ય કરાવવી.
ધન ન હોય તો પૂર્વા પર્યંત ક્રિયા અવશ્ય કરાવવી, ખીજી ક્રિયા ન કરાવવી. સ-
ર્પિંડ થકી રાજા પર્યંત જે અધિકારી કહ્યા તેથી ભિન્ન એટલે સર્પિંડથકી પ્રથમના
અધિકારિઓએ મરનારનું ધન ન હોય તો પણ પોતાનાં ધનવડેજ સર્પિંડીકરણ પ-
ર્યંત ક્રિયા અવશ્ય કરવી. મરનારનું ધન લઈ તેની પ્રેતક્રિયા ન કરે તો રાજા પર્યં-
ત સર્વ અધિકારિઓને તે તે વર્ણની હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. પુત્ર આદિ લઈ ભાઈ-
ની સંતતિ પર્યંત અધિકારિ, દોહિત્રા અને તેના દીકરાઓએ પૂર્વોક્ત ત્રણે પ્રકારની
ક્રિયા, ધન લિધું હોય અથવા ન લિધું હોય તો પણ અવશ્ય કરવી. તેમાં સ્ત્રિયોની
ઉત્તર ક્રિયા મૃત્યુ દિવસેજ કરવી, દર્શાદિક દિવસે કરવી નહીં. કારણ, પતિનાં
શ્રાદ્ધવડેજ નિર્વાહ થાયછે એવું સ્મૃતિવચન છે. પૂર્વ અને મધ્યમ નામની ક્રિયા
તો સ્ત્રિયોની જીવીજ કરવી. કોઈ અંધકાર, પુત્ર અને પતિનો અભાવ હોય તો સ્ત્રિ-
યોની, દોહિત્રા ઇત્યાદિકવડે સર્પિંડીકરણ રહિતજ ઉત્તરક્રિયા કરાવવી, સર્પિંડી-
કરણ તો સ્ત્રિયોનું કરવું નહીં, સર્પિંડીકરણ નથી તથાપિ એકોદિષ્ટ વિધિવડે વાર્ષે-
કાદિક કરવાં, એમ કેહેછે. “બ્રાહ્મણે ખીજ વર્ણનું પિતૃ સંબંધિ કર્મ કરવું નહીં.
કામ, લોભ, ભય, મોહ એમને આધીન થઈ કદાચિત્ કરે તો જેની ક્રિયા કરે તે
જાતિપણને પામેછે. શૂદ્રે પણ બ્રાહ્મણનું પિતૃ સંબંધિ કર્મ કરવું નહીં.”

દત્તકસ્તુ જનકપિતુઃપુત્રાદ્યભાવેજનકપિતુઃશ્રાદ્ધંકુર્યાદનંચગૃણીયાત્ જનકપાલકયો
રુમયોઃપિત્રોઃસંતત્યભાવેદત્તકોજનકપાલકયોરુમયોરપિધનંહરેત્ શ્રાદ્ધંચપ્રતિવાર્ષિકમુખ
યોઃકુર્યાત્ દર્શમહાલયાદૌતુદ્વયોઃપિત્રાદ્યોઃશ્રાદ્ધંદેયં તત્ર દ્વયોઃપિત્રાદ્યોઃપૃથક્પિંડદાનં પિ
ત્રાદિદ્વપદ્વયોદ્દેશેનૈકૈકોવાપિંડઃ એવંદત્તકસ્યપુત્રોપિ દત્તકજનકસ્યપુત્રાદ્યભાવેસ્વપિતરંપિ
તામહદ્વયંપ્રપિતામહદ્વયંચોચાર્યદર્શાદિકંકુર્યાત્ તથૈવધનંહરેત્ એવંદત્તકપૌત્રોપિતઃજનકકુ
લેપ્રપિતામહસ્યપુત્રાદ્યભાવેપિતરંપિતામહંચૈકમુચાર્યપ્રપિતામહદ્વયમુચાર્ય દર્શાદિશ્રાદ્ધંકુર્યા
ત્પ્રપિતામહસ્યધનંચહરેત્ યદ્યેષાંસ્વામુભાર્યોસ્વપત્યંનસ્યાદ્વિકથંહરેયુઃપિંડંચૈભ્યસ્ત્રિપુરુષંદ્વયુ
રિત્યાદિરેકપિંડેદ્વાવનુકીર્તિયેદૃહીતારંચોત્પાદયિતારંચાતૃનીયાતુરુષાદિત્યાદેશ્ચ લૌગાક્ષ્યાદિ
સ્મૃતિવચનાત્ યદિ જનકપાલકયોરુમયોરપિપુત્રાદિસંતતિસત્ત્વંતદાદત્તકકરુમયોરપ્યૌર્થ્વદેહિ
કંવાર્ષિકાદિકંચનકુર્યાત્ પાલકપિતુરૌરસપુત્રાદિભક્તેનદત્તકેનદર્શમહાલયાદિશ્રાદ્ધમાત્રં
પાલકપિત્રાપિપાર્વણોદ્દેશેનકાર્યમ્ અવિમક્તસ્યનુતદૌરસકૃતદર્શાદિનૈવદત્તકસ્યદર્શાદિસિ
દ્ધિરિતિભાતિ ॥

દત્તકે તો, જનક (ઉત્પન્ન કરનાર) પિતાના પુત્રાદિક કોઈ અધિકારી ન હોય
તો જનક પિતાનું શ્રાદ્ધ કરવું અને ધન પણ લેવું. જનક પિતા અને પાલક પિતા
એ બન્નેની સંતતિ ન હોય તો દત્તક જનક અને પાલક એ બન્નેનું ધન ગ્રહણ

કરવું, તેમજ અન્નેનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પણ કરવું. દર્શી, મહાલય ઇત્યાદિક દિવસે તો અન્ને પિતા ઇત્યાદિકનું શ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં અન્ને પિતા ઇત્યાદિકને જુદા જુદા પિંડ દેવા, અથવા બે પિતા, બે પિતામહ ઇત્યાદિકને ઉદેશે એક એક પિંડ દેવો. એ રીતે દત્તકને પુત્રે પણ દત્તકના જનક પિતાનો પુત્રાદિક ન હોય તો પોતાના પિતા, બે પિતામહ અને બે પ્રપિતામહ એમનો ઉચ્ચાર કરી દર્શાદિ શ્રાદ્ધ કરવાં, અને તે રીતે ધન પણ લેવું. એ રીતે દત્તકના પોતરાએ પણ તેના જનક પિતાના કુળમાં પ્રપિતામહને પુત્રાદિક ન હોય તો એક પિતા, એક પિતામહ એનો ઉચ્ચાર કરી બે પ્રપિતામહનો ઉચ્ચાર કરી દર્શાદિક શ્રાદ્ધ કરવું અને પ્રપિતામહનું ધન પણ અહણ કરવું. કારણ, “જે જનક પિતાથી ઉપરના ત્રણ પુરૂષને પોત પોતાની સ્ત્રીમાં સંતતિ થઈ ન હોય તો દત્તક, અને તેના પુત્રાદિકોએ ત્રણ પુરૂષોને પિંડ દઈ તેનું ધન લેવું,” ઇત્યાદિ. તેમજ “એક પિંડમાં દત્તક લેનારો પિતા, અને જનક-પિતા એ અન્નેનો ઉચ્ચાર કરવો, એ પ્રમાણે ત્રણ પુરૂષ પર્યંત જણવું.” ઇત્યાદિક લૌગાક્ષિ આદિ સ્મૃતિનાં વચન છે. જે જનક પિતા અને પાલક પિતા એ અન્નેની પણ પુત્રાદિક સંતતિ હોય તો દત્તક અન્ને પિતાનું પણ અંત્ય કર્મ અને વાર્ષિકાદિ શ્રાદ્ધ કરવું નહીં. પાલક પિતાના ઔરસ પુત્રથી વિભાગ કરી જુદા થયલા દત્તક પુત્રે દર્શી, મહાલય ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ માત્ર પાલક પિતા ઇત્યાદિ પાર્વણને ઉદેશે કરવું. વિભાગ કરી જુદો થયલો ન હોય તો ઔરસ પુત્રે કરેલાં દર્શાદિક શ્રાદ્ધવડેજ દત્તકનાં દર્શાદિક શ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય એમ ભાસેછે.

ब्रह्मचारिणोमासिकादिकादिश्राद्धंमातापितृभिःकार्यम् ब्रह्मचारिणातुमातृपितृमाता महोपाध्यायाचार्याभिन्नानांशवानिर्हरणंदाहाद्यन्त्यकर्मचनकार्यम् अन्याधिकार्यभविमातृपितृ मातामहाचार्याणांदाहादिकंब्रह्मचारिणाकार्यम् तत्रदशाहकर्मकरणेदशाहमाशौचं दाहमा त्रकरणेएकाहम् तदाप्यस्यनित्यकर्मलोपोनास्ति अशुचित्वेप्याशौचिनामन्नंतेननभोक्तव्यं तैःसहनवस्तव्यं तदुभयकरणेप्रायश्चित्तपुनरुपनयनेवैद्येते अन्येषांदाहादौकृच्छ्रत्रयंपुनरुपनयनंच धर्मार्थकेनचित्कस्यचित्सवर्णस्यदाहादिश्राद्धादिकरणेसंपत्त्यादिफलं अयंसर्वो पिश्राद्धविधिःशूद्राणाममंत्रकःकार्यःअत्रकेचिद्वैदिकमंत्रपाठएवशूद्राणांवर्ज्यःपौराणमंत्रास्तु पठनीयादत्याहुः पौराणमंत्राअपिशूद्रेणस्वयंपठनीयाःकिंतुविप्रद्वारापठनीयाःवेदमंत्रास्तुन विप्रद्वारापीतिसंबुः एवंद्वित्रिस्त्रिषोपित्रितोद्यापनादाविवसंकल्पमात्रंस्वयंकृत्वावैदिकमंत्रादि प्रयुक्तंसर्वश्राद्धंविप्रद्वाराकारयेयुरितिपारिजातकारमतम् शूद्रस्यसदामश्राद्धमेववित्रेनमःपि तामहायनमद्वयेवमादिनानर्मौतनाममंत्रेणनिमंत्रणपादासनगंधपुष्पादिनाविप्रान्तस्पृज्यामं निवेद्यसक्तुनापिंडदानादिकृत्वादक्षिणादानादिश्राद्धंसमाप्यसज्जानीयान्गृहसिद्धपक्वान्नेन भोजयेत् यत्तुसिंधौनाममंत्रेणावाहनामौकरणकाश्यपगोत्रोच्चारपूर्वकपिंडदानादिकंतर्पणा दिंकंपकेनपिंडदानादिकंचोक्तंतत्सच्छूद्रत्रिषयम् सप्तपुरुषंत्रिपुरुषंत्रापारंपर्यास्नानवैश्व

દેવતર્પણાદિકંશુદ્ધકમલાકરાદિપ્રંથસંગૃહીતંધર્મનિયમેનાચરન્સચ્છૂદ્ધઽચ્યતે એવંકિરાતયવ
નાદિહીનજાતીયાનાં વિપ્રેભ્યઆમદાનદક્ષિણાદાનપૂર્વકંસ્વસ્વજાતીયભોજનાત્મકમેવશ્રાદ્ધ
મ્ રાજકાર્યેનિયુક્તસ્પંધનિપ્રહર્વર્તિનઃ વ્યસનેષુચસર્વેષુશ્રાદ્ધંવિપ્રેણકારયેન્ અન્નપ્રથમંજી
વત્પિતૃકનિર્ણયઽન્તસ્તન્નપ્રસંગાત્કિંચદધિકારવિચારોવ્યુક્તઃ इदानींतुसर्वोप्यधिकारक्रम
વિચારઃસવિસ્તરઽન્તઃકલ્પિતેનાત્રપુનરુક્તિર્બાલબોધનાર્થત્વાન્નદોષાય इतिશ્રીમદનંતોપાધ્યાય
સૂનુવિરચિતેધર્મસિંધુસારેશ્રાદ્ધાધિકારદાહાદ્યધિકારનિર્ણયઃ ॥

બ્રહ્મચારિનું માસિક, વાર્ષિક ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ માતા પિતાએ કરવું. બ્રહ્મચારીએ
તો માતા, પિતા, માતામહ, ઉપાધ્યાય (વેદ ભણાવનારો), અને આચાર્ય વિના
અન્યનું શય ઉપાડવું તથા દાહ કરવો ઇત્યાદિક અંત્યકર્મ કરવું નહિ. ખીજે અ-
ધિકારી ન હોય તો માતા, પિતા, માતામહ અને આચાર્યનું દાહાદિક અંત્યકર્મ
બ્રહ્મચારિએ કરવું. તેમાં દશ દિવસનું કર્મ કર્યું હોય તો દશ દિવસ આશૈય પા-
ળવું, અને દાહ માત્ર કીધો હોય તો એક દિવસ આશૈય પાળવું. તે સમયે પણ
બ્રહ્મચારિને નિત્ય કર્મનો લોપ નથી. બ્રહ્મચારિ સૂતકી હોય તો પણ તેણે સૂતકીનું
અન્ન ખાવું નહિ, અને તેમની સાથે વાસ કરવો નહિ. એ બન્ને (સૂતકીનું અન્ન
ખાવું અને તેનો સહવાસ) કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત અને પુનરૂપનયન કરવાનું એ આ-
ગળ કેહેવાસે. ખીજાઓનું દાહાદિક કર્મ કરે તો ત્રણ કૃચ્છ અને પુનરૂપનયન ક-
રવું. ધર્મને અર્થે કોઈ, કોઈએક પોતાના સર્વણું દાહાદિક અને શ્રાદ્ધાદિક કરે તો તેને
સંપત્તિ ઇત્યાદિક કૃણ પ્રાપ્ત થાયછે. આ સઘળો શ્રાદ્ધવિધિ શૂદ્રોનો મંત્રરહિત કરવો.
એ વિષયમાં કોઈ ગ્રંથકાર, વૈદિક મંત્રનો પાઠ માત્ર શૂદ્રને વર્જ્ય છે, પુરાણોક્ત
મંત્ર તો શૂદ્રે પઠન કરવા, એમ કેહેછે. પુરાણોક્ત મંત્ર પણ શૂદ્રે પોતે પઠન કરવા
નહિ, ત્યારે બ્રાહ્મણુદ્વારાએ પઠન કરાવવા, વેદમંત્ર તો બ્રાહ્મણુદ્વારા પણ પઠન ક-
રાવવા નહિ, એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં છે. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોની સ્ત્રિઓએ પણ
વ્રતનાં ઉદાપનાદિકની પેઠે સંકલ્પ માત્ર પોતે કરી વૈદિક મંત્રે યુક્ત સઘળું શ્રાદ્ધ
બ્રાહ્મણુદ્વારાએ કરાવવું એવો પારિજાતકારનો મત છે. શૂદ્રે સર્વ કાળ આમાત્ર (કાયાં
અન્ન) થીજ શ્રાદ્ધ કરવું. “વિત્તે નમઃ, પિતામહાય નમઃ” ઇત્યાદિક “નમઃ” છે
અંતમાં જને એવા નામમંત્રે નિમંત્રણ, પાઘ, આસન, ગંધ, પુષ્પ ઇત્યાદિક ઉપ
ચારવડે બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી આમાત્ર અર્પણ કરી સકતુ (સેકડાં ધાનના લોટ)
વડે પિંડદાનાદિક કરી દક્ષિણા દાન ઇત્યાદિક વિધિથી શ્રાદ્ધ સમાપ્ત કરી પોતાની
જાતવાળાઓને ઘરમાં રંધિલાં પક્વ અન્નવડે ભોજન કરાવવું. જે નિર્ણયસિંધુમાં,
નામમંત્રવડે આવાહન, અગ્નૌકરણ, કાશ્યપગોત્રોચ્ચારપૂર્વક પિંડદાનાદિક તથા
તર્પણાદિક અને પાકવડે પિંડદાનાદિક કરવાં, એમ કહ્યુંછે તે સચ્છૂદ્રમાટે બળુવું.
સાત પુરૂષ પર્થત અથવા ત્રણ પુરૂષ પર્થત પરંપરાથી સ્નાન, વૈશ્વદેવ, તર્પણાદિક
શૂદ્ર કમલાકરાદિ ગ્રંથમાં સંગ્રહ કરેલા ધર્મનું નિયમપૂર્વક આચરણ કરનારો તે
સચ્છૂદ્ર છે, એ પ્રમાણે ભીલ, યવન ઇત્યાદિ હીન જાતિ વાળાઓએ બ્રાહ્મણોને

આમાત્રનું દાન અને દક્ષિણાદાન કરી પોતપોતાની જાતિને ભોજન દેવું એજ શ્રાદ્ધ કરવું. “રાજકાર્યમાં જોડાયલો, કેદમાં રહેનારો, અને સધળાં વ્યસન છતાં એવે સમયે બ્રાહ્મણદ્વારાએ શ્રાદ્ધ કરાવવું. આ ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ જીવત્પિતૃકનો નિર્ણય કહ્યો ત્યાં પ્રસંગથી થોડો અધિકારનો વિચાર પણ કહ્યો. ઇહાં તો સધળા અધિકારના ક્રમનો વિચાર વિસ્તારસહિત કહ્યો; તેથી અને જને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન નથી તેને બોધ થાય એ હેતુથી ઇહાં પુનરુક્તિ થઇ તે દોષનું કારણ નથી. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસ્રુતિવિરચિતે ધર્મસંધુસારે શ્રાદ્ધાધિકારદાહાધધિકારનિર્ણયઃ સમાપ્તઃ ॥

અથશ્રાદ્ધશબ્દાર્થઃ પિત્રાદીનમૃતાનુદિશ્યવિહિતેકાલેદેશેષકાન્નામાન્નહિરણ્યન્યતમદ્રવ્ય સ્યવિધિનાદાનંશ્રાદ્ધમ્ તત્રાઘૌકરણંપિંડદાનંબ્રાહ્મણભોજનંચપ્રધાનમ્ તદુક્તં હોમશ્વપિંડ દાનંચતથાબ્રાહ્મણભોજનમ્ શ્રાદ્ધશબ્દાભિધેયંસ્પાદેકસ્મિન્નૌપચારિકમિતિ ક્વચિદ્વચનાદ શક્ત્યાવાપિંડદાનાશ્ચકરણેબ્રાહ્મણભોજનાદિમાત્રમપિશ્રાદ્ધપદાર્થઃસંપદ્યતશનિચતુર્થપદાર્થઃ તથાચ્વચનાંતરં યજુર્વાપિંડદાનંતુવઘ્નચનાંદિજાત્વનમ્ શ્રાદ્ધશબ્દાભિધેયંસ્પાદુભયંસામવે દિનામ્ અશ્રદ્ધપાપિતરોનસંતીતમત્વાશ્રાદ્ધમકુર્વાણસ્પરંત્કંપિતરઃપિન્વંતિ ॥

હવે શ્રાદ્ધ એ શબ્દનો અર્થ કેહેછે.

મરણ પામેલા પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે ઉક્ત કાળ અને દેશમાં પડ્યાના, કાચું અન્ન અને હિરણ્ય એમાંનાં કોઇએક દ્રવ્યનું વિધિથી દાન કરવું તે શ્રાદ્ધ. તેમાં અગ્નીકરણ, પિંડદાન અને બ્રાહ્મણભોજન એ પ્રધાન છે. તે કહ્યુંછે—“હોમ, પિંડદાન અને બ્રાહ્મણભોજન એ ત્રણ કર્મ મળી જ એક વિશેષ કર્મ તે શ્રાદ્ધ છે.” કોઇ ઠેકાણે વચનયકી અથવા અસક્તિયકી પિંડદાન ઇત્યાદિક ન કીધાં છતાં માત્ર બ્રાહ્મણભોજનાદિક કરવું તે પણ શ્રાદ્ધ છે, એ રીતે ‘શ્રાદ્ધ’ એ પદનો અર્થ સિદ્ધ થાયછે. એ ચોથાં પદનો અર્થ કહ્યો. તેમજ બીજું વચન—“યજુર્વેદીઓને પિંડદાન એ શ્રાદ્ધ, ઋગ્વેદીઓને બ્રાહ્મણનું પૂજન એ શ્રાદ્ધ, અને સામવેદીઓને પિંડદાન અને બ્રાહ્મણપૂજન એ બન્ને મળીને શ્રાદ્ધ છે.” ‘પિતૃ નથી’ એ રીતે અશ્રદ્ધથી માની જ શ્રાદ્ધ નથી કરતો તેનું રૂઢિર પિતૃ પિયેછે.

અથશ્રાદ્ધભેદાઃ તત્રશ્રાદ્ધંચતુર્વિધમ્ પાર્વણશ્રાદ્ધમેકોદિષ્ટશ્રાદ્ધંનાદીશ્રાદ્ધંસપિંડી કરણશ્રાદ્ધંચેતિભેદાત્ પિત્રાદિત્રયોદેશેનવિહિતંપિંડત્રયપુનંપાર્વણમ્ તત્ત્રૈકપાર્વણકદ્વિ પાર્વણકત્રિપાર્વણકમિતિત્રિવિધમ્ તત્રપિત્રાદેર્મૃતતિથૌક્રિયમાર્ણપ્રતિસાંવત્સરિકમેકપાર્વણકં અમાવાસ્યાદિષષ્ણવતિશ્રાદ્ધાનિત્યશ્રાદ્ધાનિમહાલયાન્વલ્કયમિન્નાનિદ્વિપાર્વણકાનિ એતેષુસપ્તનિકપિત્રાદિત્રયસપ્તનિકમાતામહાદિત્રયપોરેવોદેશાત્ અન્વલ્કયાશ્રાદ્ધંત્રિપાર્વણ કંત્રિપાર્વણમાત્રાદિત્રયસપ્તનિકમાતામહાદિત્રયાણામુદેશાત્ મહાલયશ્રાદ્ધંતીર્થશ્રાદ્ધં ચપાર્વણૈકોદિષ્ટરૂપમ્ પિત્રાદિપાર્વણત્રયસ્યપત્ન્યાચૌકોદિષ્ટગણસ્યચોદેશાત્ કેચિદેતદ્

દ્વયમાતામહમાતામંદ્રોઃ પાર્વણભેદેન પાર્વણચતુષ્ટયયુતંકુર્વતિ કેવાંચિત્સૂત્રેદશોપિત્રિપાર્વણ
કશ્ચતુઃપાર્વણકોવેતિ હેમાદ્રી એકોદેશેનક્રિયમાણમેકર્ષિંદ્રયુતમેકોદિદમ્ તદપિત્રિવિધં
નવસંજ્ઞનવમિશ્રસંજ્ઞપુરાણસંજ્ઞંચેતિ મૃતસ્યપ્રથમદિનમારભ્યદશાહાંતંવિહિતાનિનવસંજ્ઞાનિ
एकादशाहादीन्यूनश्र्दानानिनवमिश्राणि एतानि विश्वदेवहीनानि ततः पराणिकनिष्ठभ्रा
तृवार्षिकशस्त्रहतचतुर्दशीश्राद्धादीनिपुराणसंज्ञानि केचित्सर्पिंद्युत्तरंक्रियमाणानांपार्व
णानामपिपुराणसंज्ञामाहुः पुत्रजन्मविवाहादौक्रियमाणंवृद्धिश्राद्धंनांदीश्राद्धम् इदंपूर्वा
द्वेविस्तरेणप्रपंचितम् तदेवगर्भाधानपुंसवनसीमंतेषुआधानेसोमेच्चक्रियमाणंकर्मगमिति
चोच्यते अत्रक्रतुदक्षौविश्वेदेवाः अन्यकर्मसुवृद्धिसंज्ञम् तत्रसत्यवसुविश्वेदेवाःइतिनाम
भेदोदेवभेदश्चान्यत्समानं एतच्चपार्वणत्रययुतत्वात्पार्वणभेदांतर्गतमपिदर्शादितोबहुधर्मभेदा
सूथगुह्यं मृतस्यद्वादशाहादिकालेपिंडार्घ्यसंयोजनादिरूपसर्पिंडीकरणं एतदपिपार्ष्णैको
द्विष्टविकाररूपं अत्रविशेषोवक्ष्यते एवंचपार्वणमेकोद्विष्टमितिद्विविधमेवश्राद्धं एतत्पुनस्त्रि
विधं नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंचेति नियतनिमित्तेविहितंनित्यं यथादर्शादि प्रत्यहंविहितमपि
श्राद्धंनित्यसंज्ञंपार्वणद्वययुतंविश्वदेवहीनमुक्तं अनियतनिमित्तेविहितंनैमित्तिकं यथासूर्यचं
द्रप्रवहणादौ एतदपिषट्दैवतं फलकामनोपाधिकंकाम्यं यथापंचम्यादितथौक्तिकादि
नक्षत्रेच ॥

હવે શ્રાદ્ધના ભેદ કેહેણે.

તેમાં શ્રાદ્ધ ચાર પ્રકારનું છે-પાર્વણશ્રાદ્ધ, એકોદિષ્ટશ્રાદ્ધ, નાંદીશ્રાદ્ધ અને સ-
પિંડીકરણશ્રાદ્ધ એ ભેદથી ચાર પ્રકારનું છે. પિતા ઇત્યાદિક ત્રણના ઉદ્દેશથી ક-
રેલું અને ત્રણ પિંડે યુક્ત પાર્વણશ્રાદ્ધ. તે પણ એકપાર્વણુક, દ્વિપાર્વણુક અને ત્રિ-
પાર્વણુક એ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં પિતા ઇત્યાદિકની મૃતતિથિને દિવસે
કરવાનું જે પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ તે એકપાર્વણુક છે. અમાવાસ્યા આદિ છત્ર
શ્રાદ્ધ, નિત્ય શ્રાદ્ધ, મહાલય તેમજ અન્વષ્ટક્ય વિના ખીજાં શ્રાદ્ધ તે દ્વિપાર્વણુક
છે; કારણ, એ દ્વિપાર્વણુક શ્રાદ્ધમાં સપત્નીક પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ અને સપત્નીક
માતામહાદિક ત્રણ એમનોજ ઉદ્દેશ છે. અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધ ત્રિપાર્વણુક છે; કારણ,
એ શ્રાદ્ધમાં પિત્રાદિક ત્રણ, માત્રાદિક ત્રણ, અને સપત્નીક માતામહાદિક ત્રણ
એ ત્રણ પાર્વણુનો ઉદ્દેશ છે. મહાલયશ્રાદ્ધ અને તીર્થશ્રાદ્ધ એ પાર્વણુકોદિષ્ટરૂપ
છે; કારણ, એ બન્ને શ્રાદ્ધમાં પિત્રાદિક ત્રણ પાર્વણુ અને સ્ત્રી ઇત્યાદિક એકોદિષ્ટ-
ગણુનો ઉદ્દેશ છે. ઠેટલાએક શિષ્ટ માતામહ અને માતામહી એમનાં બુદ્ધાં પાર્વણુ
કરી એ બન્ને શ્રાદ્ધ ચાર પાર્વણુ યુક્ત કરેછે. ઠેટલાએકોનાં સૂત્રમાં દર્શશ્રાદ્ધ પણ
ત્રણપાર્વણુ યુક્ત અથવા ચાર પાર્વણુ યુક્ત કરવું એમ કહ્યુંછે, એ રીતે હેમાદ્રિમાં કહેલું
છે. એકને ઉદ્દેશે કરવાનું એવું એક પિંડે યુક્ત જે શ્રાદ્ધ તે એકોદિષ્ટ. તે એકોદિષ્ટ
પણ ત્રણ પ્રકારનું છે. નવ, નવમિશ્ર અને પુરાણ એ નામથી ત્રણ પ્રકારનું છે.
મરનારના પ્રથમ દિવસથી ચારણ કરી દશ દિવસ પર્યંત જે વિહિત શ્રાદ્ધ તે ન-
વસંજ્ઞક છે. એકાદશાહ આદિ લઘુ ઊનાબ્દ પર્યંત જે શ્રાદ્ધ તે નવમિશ્રસંજ્ઞક છે.

એ શ્રાદ્ધ વિશ્વેદેવ રહિત છે. એથી આગળનાં, કનિષ્ઠ જ્ઞાતાનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ, અને શસ્ત્રથી હણાયલાનું ચતુર્દશીશ્રાદ્ધ ઇત્યાદિક જે તે પુરાણસંજ્ઞક છે. કોઈ અંથકાર, સર્પિડીકરણ પછી કરવાનાં જે પાર્વણ શ્રાદ્ધ તે પુરાણસંજ્ઞક છે, એમ કહે છે. પુત્ર-જન્મ, વિવાહ ઇત્યાદિકમાં કરવાનું જે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તે નાંદીશ્રાદ્ધ છે. એ નાંદીશ્રાદ્ધનો પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૨૩૧ માં) વિસ્તારથી નિર્ણય કહેલો છે. ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમંતોન્નયન, અગ્નિનું આધાન અને સોમયાગ એઓમાં કરવાનું એવું કર્મનું અંગભૂત જે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તેને ઇષ્ટિશ્રાદ્ધ એમ કહે છે. એ ઇષ્ટિશ્રાદ્ધમાં કતુદક્ષ નામના વિશ્વેદેવ લેવા. ખીબાં કર્મમાં જે નાંદીશ્રાદ્ધ તે વૃદ્ધિસંજ્ઞક છે. વૃદ્ધિસંજ્ઞક શ્રાદ્ધમાં સત્યવસુ નામના વિશ્વેદેવ લેવા, એ રીતે નામભેદ અને દેવભેદ છે, ખાકી સધળું સમાન જાયલું. એ નાંદીશ્રાદ્ધ ત્રણ પાર્વણે યુક્ત છે તેથી એ કે પાર્વણના ભેદમાં અંતર્ગત છે તો પણ દર્શાદિશ્રાદ્ધ કરતાં એના ધર્મ ધણાએક ભિન્ન હોવાથી જુદું કહ્યું છે. મરનારનો ખારમો દિવસ ઇત્યાદિક કાળે પિંડ અને અર્ધ્ય એનું મિળાવવું ઇત્યાદિરૂપ જે કર્મ તે સર્પિડીકરણ છે. એ સર્પિડીકરણ પણ પાર્વણ અને એકોદિષ્ટ એવા વિકારરૂપ છે. એ ખાખતમાં વિશેષ નિર્ણય આગળ કહેલું. એ રીતે પાર્વણ અને એકોદિષ્ટ એ બે પ્રકારનાંજ શ્રાદ્ધ છે. એ શ્રાદ્ધ ફરી ત્રણ પ્રકારનાં છે—નિત્ય નૈમિત્તિક અને કામ્ય એ રીતે; નિયમપૂર્વક નિમિત્ત આવ્યાં છતાં જે કરવાનું તે નિત્ય છે. જેમ—દર્શાદિક શ્રાદ્ધ. નિત્ય કરવાનાં જે શ્રાદ્ધ તે પણ નિત્યસંજ્ઞક છે, તે બે પાર્વણે યુક્ત તથા વિશ્વેદેવાએ રહિત એમ કહ્યું છે. નિયમરહિત નિમિત્ત આવ્યાં છતાં વિહિત (કરવા કહેલું) જે શ્રાદ્ધ તે નૈમિત્તિક છે. જેમ—સૂર્ય, ચંદ્રનાં અહણાદિક સમયે. એ પણ છ દેવતાયુક્ત છે. ફળની ઇચ્છાથી જે કરવાનું તે કામ્યશ્રાદ્ધ છે. જેમ—પાંચમ ઇત્યાદિ તિથિ અને કૃત્તિકાદિ નક્ષત્રને દિવસે કરવાનું શ્રાદ્ધ.

અથ શ્રાદ્ધદેશ: દક્ષિણાપ્રવણેગોમયોપલિપ્તેઋમિકેશાસ્થિશ્લેષ્માદિર્વાજિતેઋત્રિમધુ મિર્વાજિતેરજસ્વલાદર્શનાદિર્વાજિતેશ્રાદ્ધંકાર્યં કુરુક્ષેત્રપ્રભાસપુષ્કરપ્રયાગકાશીગંગાયમુ નાનર્મદાદિતીરૈર્નૈમિષર્ગંગાદ્વારગયાશીર્વાક્ષપ્યવટાદિષુશ્રાદ્ધંમહાફલં શામીપત્રપ્રમાણેન પિંડંદવાગ્રપાશિરે ઉદ્ધરેત્સપ્તગોત્રાણિકુલમેકોત્તરંશતં પિતામાતાઅર્ધ્યાંઅભિગીર્ણાદિહિ તાતથા પિતૃમાતૃજ્વસાચૈવસપ્તગોત્રાણિર્વૈવિદુઃ एषांगोत्राणिपुरुषाःक्रमेणचतुर्विंशतिर्वિं શતિષોઢશઠ્ઠાદશૈકાદશદશાષ્ટાવિત્યેકોત્તરશતસંख्याસ્થેષામુદ્ધારદત્તયથઃ તત્રપિતૃકુલેદ્વા દશપૂર્વાદ્વાદશપરાદતિચતુર્વિંશતિરેવમગ્રેપિ તુલસીકાનનચ્છાયાશાલગ્રામસ્પસન્નિધિઃ ચ ક્રાંકિતસ્યસાન્નિધ્યમેષુયત્ક્રિયતેનૈઃ જ્ઞાનંદાનંતપઃશ્રાદ્ધંસર્વમક્ષપ્યતાંબ્રજેન્ ગોગજા શ્વાદિદુષ્ટપ્રદેશેષ્લેષ્છદેશેચશ્રાદ્ધંનકાર્યં પરકીયગૃહાદૌશ્રાદ્ધકરણેતદ્મિસ્વામિપિતરોભા મંહંરંતિ તેનગૃહસ્વામિનેમૂલ્યંદત્વાકાર્યં સ્વામ્યનુજ્ઞાવાકાર્યં વનાનિગિરયોનલ્લાસીરા પ્યાયતનાનિચ દેવજ્ઞાતાશ્વગર્તાશ્વનસ્વાપ્યંતેષુકસ્પચિન્તૈકવાસાનચદ્વીપેનાંતરિક્ષેકદા ચન શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતંકર્મનકુર્યાદશુચિઃકચિન્ત્ ॥

હવે શ્રાદ્ધના દેશ કહેછે.

દક્ષિણ દિશામાં નમતી; છાણવતી લીપેલી; કીડા, અસ્થિ, વાળ, કફ ઇત્યાદિકે રહિત; કૃતિમભૂમિ (ઓટલી) રહિત; રજસ્વલાનાં દર્શનાદિકે રહિત એવી ભૂ-મિમાં શ્રાદ્ધ કરવું. કુરૂક્ષેત્ર; પ્રભાસ; પુષ્કર; પ્રયાગ; કાશી; ગંગા, યમુના, નર્મદા, ઇત્યાદિકના તીર; નૈમિષારણ્ય; ગંગાદ્વાર; ગયાશીર્ષ; અને અક્ષય્યવટ ઇત્યાદિક સ્થાનકે શ્રાદ્ધ કરવાથી મહાફલ છે. “ ગયાશિર ઉપરે શમી (ખીજડી+કંડી) નાં પાન પ્રમાણે પિંડ દેવો, તેથી સાત ગોત્ર અને (૧૦૧) કુળ, એનો ઉદ્ધાર થાયછે. ” “ પિતા, માતા, સ્ત્રી, બેહેન, કન્યા, કોઈ અને માસી એ સાત ગોત્ર જાણવાં. ” એમનાં ગોત્ર એટલે ક્રમે કરી ૨૪, ૨૦, ૧૬, ૧૨, ૧૧, ૧૦, ૮ એ પ્રમાણે ૧૦૧ પુરુષનો ઉદ્ધાર થાયછે, એ અર્થ છે. તેમાં પિતૃકુલમાંના બાર યજ્ઞ ગયલા અને બાર થવાના મળી ચોવીસ પુરુષો એ પ્રમાણે આગળ પણ જાણવું. “ તુળસીનાં વનની છાયા, શાળાઆમનું સાન્નિધ્ય, અને ચક્રાંકિત શિળાનું સાન્નિધ્ય, એ સ્થાનકે મનુષ્ય જે સ્નાન, દાન, તપ, અને શ્રાદ્ધ કરે તે સર્વ અક્ષય્ય થાયછે. ” ગાય, હાથી અને ઘોડાથી ખરાબ થયલાં સ્થાનકે તેમજ મ્લેચ્છદેશમાં શ્રાદ્ધ કરવું નહી. પરાયુ ધર ઇત્યાદિક સ્થાનકે શ્રાદ્ધ કરવાથી તે પૃથ્વીના ધણીના પિતૃ તે શ્રાદ્ધમાંથી ભાગ લેછે. માટે તે ધરના સ્વામિને બાહુંદઈ શ્રાદ્ધ કરવું. અથવા ધરના સ્વામિની રજ લઈ શ્રાદ્ધ કરવું. “ વન, પર્વત, નદી, તીર, દેવાલય, દેવખાત (પોતાની મેળે થયલાં તલાવો), અને ખાડાઓ એમની ઉપરે કોઇનું પણ સ્વામિપણું નથી. એક વસ્ત્ર ધારણ કરી; કોઈ પણ દ્રીપ અથવા અંતરિક્ષ એવે સ્થળે શ્રુતિ સંમૃતિમાં કહેલાં કર્મ ક્યારે પણ કરવાં નહિ.

અથશ્રાદ્ધકાલાઃ તેષ્વપ્રાયેણામાસંક્રાંતિયુગાદિમન્વાદિમહાલયાદયઃપૂર્વપરિચ્છેદઃક્રાન્તા એવ કેચિન્નૂચ્યંતે મહાતીર્થપ્રાપ્તિર્વ્યતીપાતોમૃતાહોગ્રહણદ્વયંશ્રાદ્ધંપ્રતિરુચિઃશ્રોત્રિયાદિ બ્રાહ્મણસંપત્તિર્ધોદયકપિલાષ્ઠયાચલભ્યયોગા ગ્રહપીઠાદુઃસ્વપ્રદર્શનંનવાન્નપ્રાપ્તિર્નવોદ્ય કપ્રાપ્તિર્ગૃહપ્રચ્છાદનાદિનિમિત્તંચશ્રાદ્ધકાલાઃ યદાવિષ્ટિર્વ્યતીપાતોમાનુવારસ્તથૈવચ પ શ્કોનામયોગોયમયનાદેશ્વતુર્ગુણઃ સર્વમાસાનાંકૃણ્ણપક્ષેષુશ્રાદ્ધમુક્તમ્ અન્નપ્રત્યહંપંચમ્યા દિવાપદહઃસંપત્તિર્વૈતિત્રયઃપક્ષાઃ એકદિનપક્ષેદર્શણ નારાયણવૃત્તૌતુર્દર્શશ્રાદ્ધૈનૈવપક્ષ શ્રાદ્ધસિદ્ધિરુક્તા સર્વમાસેષુદર્શશ્રાદ્ધાશ્તૌકન્યાકુંભવૃષસ્થેર્કેસતિદર્શત્રયેર્કંત્રદર્શોવા શ્રાદ્ધં સાપ્તિકસ્પત્વશક્તસ્પિંડપિતૃપત્રમાત્રેણદર્શસિદ્ધિઃ નિરપ્તિકસ્પત્રાહ્મણમ્બોજનમા ત્રેણધાન્યાદિદ્રવ્યદાનેનવાદર્શસિદ્ધિઃ કૃણ્ણપક્ષેષુમહાલયાપરપક્ષસ્યશ્રેષ્ઠત્વં તત્રાપિપંચ દશાહાદિપક્ષાઅન્યોપિબહુવિસ્તરોદ્વિતીયપરિચ્છેદઃક્રાન્તાઃ અન્નવિશેષાંતરંકાલતત્ત્વવિવેચને પંચદશાહવ્યાપિમહાલયપ્રયોગારંભોત્તરમાશૌચપાતેરુતમહાલયાનાંવૈફલ્યં તેનશુદ્ધયંતેક સ્યાંચિત્તિથૌસકૃન્મહાલયમાત્રમનુષ્ટેયં એવંપંચમ્યાદિપક્ષેષુ પ્રતિવંધાંતરેપ્રતિનિધિદ્વારા શેષમહાલયાનુષ્ઠાનં પિતૃવ્યજ્યેષ્ઠશ્રાત્રાદીનામપુત્રાણાંમહાલયાપરપક્ષેતત્તન્મૃતતિથૌતદેકપા

વર્ણકમહાલયશ્રાદ્ધંત્રીવિવિનૃકેનાપિકાર્યમિતિ દ્વાદશયૌર્ણમાસ્યોસંભવેર્માર્ગશ્રાવણીપ્રૌષ્ઠ
પદ્યોનિત્યાઃ કર્ત્ત્વમશ્વિન્કૃષ્ણપક્ષેપ્રતિવદાદિપંચદશનિયિષુકૃત્તિકાદિભરણ્યંતનક્ષત્રેષુવિષ્કં
ભાદિવેગેષુસૂર્યાદિવરેષુવવાદિકરણેષુચ શ્રાદ્ધેફલવિશેષોક્તેરેતેનિથ્યાદયઃકામ્યશ્રાદ્ધકા
લાન્નેયાઃ इति सामान्यकालः ॥

હવે શ્રાદ્ધનો કાળ કેહેછે.

તે શ્રાદ્ધના કાળ અમાવાસ્યા, સંક્રાંતિ, યુગાદિ, મન્વાદિ અને મહાલય ઇત્યાદિક
ધણુ કરી પ્રથમના પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૬૪ માં) કહેલાજ છે. પરંતુ કેટલાએક રહ્યાછે તે ક-
હિએછિએ. મહોટાં તીર્થની પ્રાપ્તિ; વ્યતીપાત; મૃતદિવસ; ખત્તે અહણ; શ્રાદ્ધ કરવું એવી
ઇચ્છા; શ્રોત્રિયાદિક શ્રાદ્ધણું આવવું; અર્ધોદય, કપિલાપથી ઇત્યાદિક ન મળે એવા
યોગ; અહપીડા; દુષ્ટ સ્વપ્નનું દર્શન; નવાં વ્રજની પ્રાપ્તિ; નવાં જળની પ્રાપ્તિ અને ધર
છાવવું ઇત્યાદિક નિમિત્ત એ શ્રાદ્ધકાળ છે. “ જ્યારે ભદ્રા વ્યતીપાત અને રવિ
વાર એમનો યોગ થાય ત્યારે તે પક્ષક યોગ થાય અને તે અપનાદિક કરતાં ચતુ-
ર્જુણ પુણ્યકારક છે. ” સઘળા માસોનાં કૃષ્ણ પક્ષમાં શ્રાદ્ધ કરવું એમ કહ્યુંછે. એમાં
નિત્ય, કિંવા પાંચમથકી અથવા જે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાનું અનુકૂળ હોય તે દિવસે
એવા ત્રણ પક્ષ છે. માસમાં એક દિવસ કરવું ‘ એ પક્ષ ’ હોય તો, અમાવાસ્યાને
દિવસેજ કરવું. નારાયણવૃત્તિમાં તો, દર્શશ્રાદ્ધ કરવાથીજ પક્ષશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ
થાયછે એમ કહ્યુંછે. સઘળા માસોમાં દર્શશ્રાદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો કન્યા,
કુંભ અને વૃષ એ રશિના સૂર્ય છતાં ત્રણ અમાસનું અથવા એક અમાસનું શ્રાદ્ધ
કરવું. સાગ્નિક છતાં અસક્ત હોય તો પિંડપિતૃયજ્ઞમાત્રથીકે તેનાં દર્શશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ
થાયછે. નિરગ્નિકનાં દર્શશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ શ્રાદ્ધણભોજન માત્રથીકે અથવા ધાન્ય
આદિ દ્રવ્યનાં દાનથીકે થાયછે. સઘળાં કૃષ્ણ પક્ષોથીકે મહાલયનું કૃષ્ણ પક્ષ શ્રેષ્ઠ
છે. તેમાં પણ પંદર દિવસ ઇત્યાદિ પક્ષ તથા ખીજે પણ ખડુ વિસ્તાર ખીજ પરિ-
ચ્છેદમાં (પત્ર ૧૨૪ થી ૧૩૫ માં) કહ્યોછે. એ વિષયમાં ખીજે વિશેષ નિર્ણય કાળતત્ત્વ-
વિવેચન ગ્રંથમાં કહ્યોછે. પંદર દિવસ પર્યંત જે મહાલયનો પક્ષ તે પ્રયોગનો આરંભ
કીધા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો કરેલાં મહાલય નિષ્કૂળ થાયછે માટે આશૌચ
નિવૃત્તિ થયા પછી કોઈ એક તિથિને દિવસે સકુંભમહાલય માત્ર કરવું. એ રીતે
પંચમી ઇત્યાદિક પક્ષવિષે પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો. આશૌચ વિના ખીજે પ્રતિ-
બંધ પડે તો પ્રતિનિધિદ્વારા ખાકીનાં મહાલય કરાવવાં. પુત્રરહિત એવો કાકો, જ્યેષ્ઠ
ભાઈ ઇત્યાદિકોનું એક પાર્વણસહિત મહાલયશ્રાદ્ધ ભાદરવાનાં કૃષ્ણ પક્ષમાં તેની
તેની મૃત્યુતિથિને દિવસે જીવત્પિતૃકે પણ કરવું. પાર પૂનમનો સંભવ ન હોય તો
માધ, શ્રાવણ અને ભાદરવાની પૂનમ નિત્ય છે. કોઈ એક કૃષ્ણ પક્ષમાં એકમ
આદિ પંદર તિથિ, કૃત્તિકાથીકે ભરણી પર્યંત નક્ષત્ર, વિષ્કંભાદિક યોગ, રવિ આદિક
વાર, અને ખવાદિક કરણ, એ દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું એવાં વિશેષ વચન છે તેથી એ

તિથિ ઇત્યાદિક જે કહ્યાં તે કામ્યશ્રાદ્ધના કાળ છે. એ રીતે જણવું. એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધનો સામાન્ય કાળ કહ્યો.

અથાપરાણહાદિવિશેષનિર્ણયઃ દિનસ્વપંચવિભાગાસ્ત્રિમુહૂર્તકાસ્ત્રાદ્યોભાગઃપ્રાતઃ સંજઃ દિનીયઃસંગવઃ તૃતીયોમધ્યાન્હઃ ચતુર્થોપરાણઃ પંચમોભાગઃસાયાન્હઃ દિનસ્વપંચ દશોભાગોમુહૂર્તઃ તત્રસપ્તમોગંધર્વોષ્ટમોમુહૂર્તઃકુતુપઃ નવમોરૌહિણઃ તત્રદર્શાદિશ્રાદ્ધાનાં નિર્ણયઃપૂર્વપરિચ્છેદયોઃપ્રાયેણોક્તઃ વિશેષસ્તૂચ્યતે સાગ્રિકાનાંકાત્યાયનાદીનામન્વાધાન પિંડપિતૃયજ્ઞદર્શશ્રાદ્ધાનામેકદિનકર્તવ્યત્વનિયમાન્ ત્રેધાવિભક્તદિનતૃતીયભાગરૂપાપરા પહવ્યાપિન્યામમાયાંદર્શશ્રાદ્ધંકર્તવ્યં ॥

હવે અપરાણહ આદિ વિશેષ નિર્ણય કેહેછે.

ત્રણ ત્રણ મુહૂર્તનો એક એક ભાગ, એવા એક દિવસના પાંચ ભાગ કરવા, તેમાં પ્રથમના ભાગનું પ્રાતઃ એવું નામ છે, બીજા ભાગ સંગવ, ત્રીજા ભાગ મધ્યાન્હ, ચોથો ભાગ અપરાણહ, અને પાંચમો ભાગ સાયાન્હ. દિનમાનનો પંદરમો ભાગ તે મુહૂર્ત. તેમાં સાતમો મુહૂર્ત ગંધર્વ, આઠમો મુહૂર્ત કુતુપ, અને નવમો મુહૂર્ત રૌહિણ નામનો છે. તેમાં દર્શાદિક શ્રાદ્ધોનો નિર્ણય ઘણુ કરિ પ્રથમના બન્ને પરિચ્છેદમાં કહ્યોછે. તે કરતાં જે વિશેષ નિર્ણય, તે કહ્યું. સાગ્રિક એવા કાત્યાયન ઇત્યાદિકોએ અન્વાધાન, પિંડપિતૃયજ્ઞ અને દર્શશ્રાદ્ધ એ ત્રણે એક દિવસે કરવાં એવો નિયમ કહ્યોછે; માટે દિનમાનના ત્રણ ભાગ કરી ત્રીજા ભાગ જે અપરાણહ કાળ તેમાં વ્યાપ્તિવાળી અમાવાસ્યામાં દર્શશ્રાદ્ધ કરવું.

અથપ્રતિસાંવત્સરિકમાસિકાદિનિર્ણયઃતત્રૈકોદિષ્ટમધ્યાન્હેસપ્તમાષ્ટમનવમમુહૂર્ત રૂપેકાર્ય તત્રાપિકુતુપરૌહિણસંજકાવષ્ટમનવમમુહૂર્તૌમુખ્યઃકાલઃ તત્રપૂર્વત્રૈવરત્રૈવવાદિને મધ્યાન્હવ્યાપ્તૌસૈવતિથિર્ગ્રાહ્યા દિનદ્વયેમધ્યાન્હવ્યાપ્તૌમધ્યાન્હાસ્પર્શવાપૂર્વત્રૈવ દિનદ્વયે સામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌપૂર્વા સર્વદર્પાતૈર્વ્યવસ્થેત્યન્યે વૈવમ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તવાધિક્યેનનિર્ણયઃ પાર્વણેત્વપરાણહવ્યાપિનીગ્રાહ્યા પૂર્વત્રૈવરત્રૈવવાપરાણહવ્યાપ્તૌસૈવગ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વ્યાપ્તૌ તદ્દશર્શવાંશતઃસમવ્યાપ્તૌવાપૂર્વા વિષમવ્યાપ્તૌત્વધિકાગ્રાહ્યા માધવાચાર્યાસ્તુદિનદ્વયેપૂર્ણપરાણહવ્યાપ્તવાંશતઃસમવ્યાપ્તૌચોત્તરતિથેઃક્ષયેપૂર્વા વૃદ્ધૌપરા ઉત્તરતિથેઃક્ષયવૃદ્ધ્યમા વેપિપરેત્યાહઃ અયંક્ષયાહનિર્ણયઃપ્રત્યાય્દિકેમાસિકેસકૃન્મહાલયેચત્તેયઃ ॥

હવે સાંવત્સરિક, અને માસિકાદિક એમનો નિર્ણય કેહેછે.

તેમાં એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ સાતમો, આઠમો તથા નવમો એ ત્રણ મુહૂર્તરૂપ જે મધ્યાન્હ કાળ તેમાં કરવું. તેમાં પણ કુતુપ અને રૌહિણ એ નામનાં આઠમો તથા નવમો એ બે મુહૂર્ત મુખ્ય કાળ છે. તેમાં પૂર્વ દિવસેજ અથવા બીજા દિવસેજ મધ્યાન્હવ્યાપ્તિ હોય તો તેજ તિથિ લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાન્હવ્યાપ્તિ હોય અ-

થવા બન્ને દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે સ્પર્શ ન હોય તો પૂર્વ દિવસેજ કરવું. બન્ને દિવસે સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો પૂર્વ દિવસની લેવી. અર્ધ પર્વ (તિથિની ઓછી અધિકી વ્યાપ્તિ) ઇત્યાદિકવડે વ્યવસ્થા બાબતી, એમ બીજા ગ્રંથકારો કહેછે. વિષમ માનયકી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો આધિક્યવડે નિર્ણય કરવો. પાર્વણ શ્રાદ્ધવિષે તો, અપરાણુવ્યાપિની તિથિ લેવી. પૂર્વ દિવસેજ અથવા પર દિવસેજ અપરાણુવ્યાપ્તિ હોય તો તેજ તિથિ લેવી. બન્ને દિવસે અપરાણુવ્યાપ્તિ હોય અથવા ન હોય અથવા અંશેકરી સરખી વ્યાપ્તિ હોય તો પૂર્વ દિવસની લેવી. વિષમવ્યાપ્તિ હોય તો અધિકવ્યાપિની લેવી. માધવાચાર્ય તો, બન્ને દિવસે પૂર્ણ અપરાણુવ્યાપ્તિ અથવા અંશયકી સરખી વ્યાપ્તિ છતાં બીજા દિવસની તિથિનો ક્ષય હોય તો પૂર્વ દિવસની લેવી. બીજા દિવસની તિથિનો વૃદ્ધિ હોય તો બીજા દિવસની લેવી. બીજા દિવસની તિથિનો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ બન્ને ન હોય તો પણ બીજા દિવસની લેવી, એમ કહેછે. આ ક્ષય દિવસનો નિર્ણય પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ, માસિક શ્રાદ્ધ અને મૃત્યુતિથિને દિવસે કરવાનું સંક્રમ્મહાકાય એવિષે બાબતો.

શ્રાદ્ધેભરણ્યાદિનક્ષત્રંવ્યતીપાતાદિયોગશ્ચાપરાણુવ્યાપ્તિયુક્તંદ્વિતીયે કેચિચ્છુરૂપક્ષેઽદ્યવ્યાપિનક્ષત્રંરૂપપક્ષેસ્તમવ્યાપિયોગસ્તુકુતુપાદિવ્યાપીત્યાહુઃ એતન્નપાર્વણશ્રાદ્ધંકુતુપાદિમુદ્ગર્ભવંકેકાર્યનસાયાન્હેનરાત્રૌનપ્રાતઃસંગવયોઃ પિંડપિતૃયજ્ઞદિનેસાયાન્હેપિપાર્વણમનુજાપતે યદાવિપ્રવશાદિનેસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધંનરૂનંતદારાત્રાવપિપ્રથમપ્રહરપર્વેનંકાર્ય મૃતા હાતિક્રમેચાંડાલત્વાદિદોષોક્તેઃ પ્રહરણદિનેદર્શમાસિકપ્રતિવાર્ષિકાદિશ્રાદ્ધેપ્રૈસિતાહનવાભ્જેનામેનવાહેન્નાવાકુર્યાન્નોત્તરદિને પ્રથમાદિકંત્રયોદશેમલમાસેકાર્યમિત્યુક્તં તે નયત્રદ્વાદશમાસિકંશુદ્ધમાસેભવતિતત્રત્રયોદશેધિકાવપ્રથમાદિકંકાર્ય યદાત્વધિકમધ્યે દ્વાદશમાસિકંતદાદ્વાદશમાસિકસ્પદિરાવૃત્તિરુત્વાત્તુર્દશેશુદ્ધમાસેપ્રથમાદિકં એવંદ્વિતીયાદિમાસિકસ્વાપિમલમાસેપ્રાપ્તસ્પદિરાવૃત્તિર્જેયા દ્વિતીયાદ્યાદિકંતુશુદ્ધમાસેએવ એવમ્ હાલયોપિશુદ્ધેએવ નાધિકેમાસેકિંચિદપિ મલમાસમૃતાનાંતુયદાસાએવમલમાસોભવતિતદાધિકાવસાંવત્સરિકંનશુદ્ધે દર્શદિનેવાર્ષિકપ્રાસૌર્ણ્યવાર્ષિકંરૂત્વાતતઃપિંડપિતૃયજ્ઞપાકાંતરેણદર્શશ્રાદ્ધંચકુર્યાન્ પરેતુઆદૌપિંડપિતૃયજ્ઞસ્તનોવાર્ષિકંતનોદર્શનતિક્રમમાહુઃ એવંમાસિકાદિવ્યપિજ્ઞેય ॥

ભરણી ઇત્યાદિક નક્ષત્ર અને વ્યતીપાતાદિક યોગ શ્રાદ્ધવિષે અપરાણુવ્યાપિ લેવાં એ રીતે બીજા પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૨૪ માં) કહ્યુંછે. કોઈ ગ્રંથકાર, શુક્લ પક્ષમાં સૂર્યોદયવ્યાપિ અને કૃષ્ણ પક્ષમાં અસ્તમયવ્યાપિ નક્ષત્ર લેવાં અને યોગ તો કુતુપાદિવ્યાપિ લેવા એમ કહેછે. એ પાર્વણ શ્રાદ્ધ કુતુપાદિક પાંચ મુદ્ગર્ભમાં કરવું; સાયાન્હ, રાત્રિ, પ્રાતઃ કાળ અને સંગવ એ કાળમાં કરવું નહી. પિંડપિતૃયજ્ઞને દિવસે સાયાન્હ કાળે પણ પાર્વણ શ્રાદ્ધ કરવું. બ્યારે કાંઈ એક વિષ્ણ પડવાથી દિવસે સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કીધું ન હોય તો રાત્રિએ પણ પહેલા પોહોર પર્થત

કરવું; કારણ, મૃતદિવસનું ઉલ્લંઘન થાય તો ચાંડાલત્વાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાયછે એવાં વચન છે. ગ્રહણને દિવસે દર્શશ્રાદ્ધ, માસિક અને પ્રતિ સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય તો તે દિવસેજ અન્ન અથવા આમાન કિંવા હિરણ્ય એણે કરી કરવું, બીજા દિવસે કરવું નહીં. પ્રથમાબ્દિક તેરમાં મહામાસમાં કરવું એમ કહ્યુંછે, તેથી જ્યારે બારમો માસિક શુદ્ધ માસમાં થાયછે ત્યારે તેરમા અધિક માસમાંજ પ્રથમાબ્દિક કરવું. જ્યારે અધિક માસમાં બારમો માસિક પ્રાપ્ત થાય ત્યારે બારમા માસિકની બીજી વાર આવૃત્તિ કરી ચૌદમા શુદ્ધ માસમાં પ્રથમાબ્દિક કરવું. એ પ્રમાણે મળ માસમાં પ્રાપ્ત થયલા દ્વિતીય આદિ માસિકની પણ બીજી વાર આવૃત્તિ કરવી. દ્વિતીય આદિ આબ્દિકશ્રાદ્ધ તો શુદ્ધ માસમાંજ કરવું. એ રીતે મહાસય શ્રાદ્ધ પણ શુદ્ધ માસમાંજ કરવું, અધિક માસમાં કાંઈ પણ કરવું નહીં. મળ માસમાં મરેલા હોય તેમનું તો જ્યારે તેજ મળમાસ આવે ત્યારે તે અધિક માસમાંજ સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું, શુદ્ધ માસમાં કરવું નહીં. દર્શને દિવસે વાર્ષિક (સાંવત્સરિક) શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ વાર્ષિક શ્રાદ્ધ કરી ત્યાર પછી બીજા પાક કરી પિંડપિતૃયજ્ઞ તથા દર્શ શ્રાદ્ધ કરવાં. બીજા ગ્રંથકારો તો, પ્રથમ પિંડપિતૃયજ્ઞ, પછી વાર્ષિક શ્રાદ્ધ, તે પછી દર્શશ્રાદ્ધ કરવું, એવો ક્રમ કેહેછે. એ રીતે માસિકાદિ શ્રાદ્ધ વિષે પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો.

સર્પિંડીકરણાદૂર્ધ્વયાવદ્બદ્ધત્રયંભવેત્ નાવદેવનમોક્તગ્યંતદીયેશ્રાદ્ધમાત્રકે પ્રથમાબ્દે સ્થપાદિમોત્તીદ્વિતીયેમાંસમક્ષકઃ તૃતીયેરક્તમોત્તીસ્યાચ્છુદ્ધંશ્રાદ્ધંચતુર્થકે રૂપાસ્તાંપ્રાસં ગિકંપ્રકૃતમનુસરામઃ પાર્વણમપિહેમશ્રાદ્ધમામશ્રાદ્ધંચદ્વેધાવિમક્તદિનપૂર્વભાગેવકાર્યં સર્વંચશ્રાદ્ધંતત્તન્નિર્ણીતકાલેતત્તત્તિથ્યભાવેપિકર્તવ્યં સાકલ્યવચનાદિનાશાસ્ત્રતસ્તત્રતત્તિથિસત્ત્વાદિકાંલતત્ત્વવિવેચને વૃદ્ધિશ્રાદ્ધંપ્રાતઃસંગવયોઃકાર્યં મધ્યાન્હોગૌણઃ અપરાળહસાયાન્હરાત્રયોનિષિદ્ધાઃ રાત્રૌવિવાહેપ્રાતર્વૃદ્ધિશ્રાદ્ધંનહનંતદારાત્રાવપિકાર્યમિતિ ક્વચિત્ પ્રહણનિમિત્તકંપાર્વણશ્રાદ્ધંપુત્રજન્મનિમિત્તકંજાતકર્માંગવૃદ્ધિશ્રાદ્ધંચરાત્રાવપિકાર્યં इतिकालनिर्णयः ॥

“સર્પિંડીકરણ પછી ત્રણ વર્ષ પર્યંત તેનાં શ્રાદ્ધમાત્રમાં ભોજન કરવું નહીં. પ્રથમ વર્ષમાં ભોજન કરવાથી હાડકા ઇત્યાદિકનું ભોજન કરનારો થાયછે, બીજા વર્ષે માંસભક્ષક, અને ત્રીજા વર્ષે રૂઢિરનું ભોજન કરનારો થાયછે, ચોથા વર્ષે તે શ્રાદ્ધ શુદ્ધ છે.” એ પ્રમાણે પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થયેલો વિષય ખુબ કહ્યો. હવે પ્રકૃત (ચાલતો) વિષય કહ્યુંછું. પાર્વણરૂપ હોય તો પણ હેમશ્રાદ્ધ અથવા આમશ્રાદ્ધ, એ દિનમાનના બે ભાગ કરી જ પૂર્વ ભાગ છે તેમાંજ કરવું. સવળાં શ્રાદ્ધ તેના તેના નિર્ણય કરેલા સમયમાં તે તે તિથિનો અભાવ હોય તો પણ (તે સમયે) કરવાં;

કારણ, સાકલ્યવચનાદિક શાસ્ત્રથી તે તે સમયે તે તે તિથિ છે એ રીતે કાર્ણતત્ત્વ-
વિવેચન ગ્રંથમાં કહ્યું છે. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પ્રાતઃ કાળ તથા સંઘવ કાળમાં કરવું. મધ્યાહ્ન
એ ગોણુ કાળ છે. અપરાણુ, સાયાન્હ અને રાત્રિ એ નિષિદ્ધ કાળ છે. રાત્રિએ વિવા-
હ કરવાનો છતાં પ્રાતઃ કાળે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ કીધું ન હોય તો રાત્રિયે પણ કરવું એમ
કોઇ ગ્રંથમાં છે. અહણુ નિમિત્તક પાર્વણશ્રાદ્ધ તથા પુત્રજન્મનિમિત્તક એવું જાત-
કર્મનું અંગભૂત વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ એ રાત્રિમાં પણ કરવાં. એ પ્રમાણે કાળનો નિર્ણય કહ્યો.

પુત્રાદિભિઃ પિતૃમાત્રાણૃદ્દેશેન શ્રાદ્ધે ક્રિયમાણેનામગોત્રમંત્રાશ્વતત્ત્વદંત્યાનિતૃપ્રાપ્યંતિ
તત્રપિત્રાદીનાંદેવરૂપત્વેનદંત્યમમૂતરૂપંભૂત્વાતત્રોપતિષ્ઠતેગાંધર્વત્વેભોગ્યરૂપેણપશુત્વેનરૂપે
ણસર્પત્વેવાયુરૂપેણયક્ષત્વેપાનરૂપેણદાનવાદિત્વેમાંસત્વેનપ્રેતત્વેરુધિરત્વેનમનુષ્યત્વેન્નાદિરૂ-
પેભેતિ ગ્રંથાંતરે તસ્યતેપિતરઃશ્રુત્વાશ્રાદ્ધકાલમુપશ્ચિન્ત્યં અન્યોન્વંમનસાધ્યાત્વાસંપતંતિ
મનોજવાઃ તેત્રાસણેઃસહાશ્રંતિપિતરોવાયુરુપિણઃ અતઃશ્રીરામેણશ્રાદ્ધેક્રિયમાણે
સીતાવિપ્રેષુદશરથાદીન્દંદર્શેતિકથાશ્રૂયને પ્રાવૃણ્યંતેયમઃપ્રેતાન્પિતૃશ્વાપિયમાલયાત્ વિ-
સર્જયન્તિભૂલોકંકૃત્વાશૂન્યંસ્વકંપુરં તેપુત્રાદેઃપ્રકાંક્ષંતિપાયસંમધુસંપુતં કન્યાગતેસવિ-
તરિપિતરોપાંતિવેસુતાન્ અમાવાસ્યાદિનેપ્રામેગૃહદ્વારંસમાશ્રિતાઃ શ્રાદ્ધાભવિસ્વભવનં
શાપંદંત્રાવ્રજંતિતે અનોમૂલેઃફલેર્વાપિતથાપ્યુદકતર્પણેઃ પિતૃતૃપ્તિપ્રકુર્વાંતતૈવશ્રાદ્ધંવિ-
વર્જયેન્ કિંચશ્રાદ્ધેનવ્રઢાદિસ્તંબપર્વતસકલભૂતતૃપ્તિઃશ્રૂયને તત્રપિશાચાદિરૂપાણાંવિ-
કિરાદિભિસ્તૃપ્તિર્વૃક્ષાદિરૂપાણાંજ્ઞાનવસ્ત્રોદકાદિનાકેષાંચિદુચ્છિદર્પિંઢાદિનેતિ અતોવ્ર-
હ્મીભૂતપિતૃકેણપિશ્રાદ્ધંકાર્યં તત્રપિપિતામહપ્રપિતામહાદિરૂપયેકેકંપાર્વણંવસુરુદ્રાદિત્યા-
દિપ્રેદેનધ્યેયં ઈકોદિદંવસુરૂપેણેતિસર્વત્ર કેચિત્પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાઃપ્રયુક્તસંક-
ર્પણવાસુદેવાત્માનાધ્યેયાઃ કર્તાનિરુદ્ધાત્મનેત્યાહુઃ એવંરૂપત્રજાપત્યગ્નિરૂપેણકચિન્ત-
કચિન્માસઋતુવત્સરરૂપેભેતિ તત્રપથાચારંસમુચ્ચયેનવિકલ્પેનવાધ્યાનમિતિવ્યવસ્થા પિ-
ત્રાદિપાર્વણંયત્રતત્રમાતામહાદયઃ સર્વત્રૈવહિકર્તવ્યાનાબ્દિકેમાસિકેપુન માસિકેષુત્વા-
બ્દિકેચત્રિદૈવત્વંપ્રકીર્તિતં વૃદ્ધૌતીર્થેન્વષ્ટકાસુગયાપાંચમહાલયે ત્રિપાર્વણકમત્રેષ્ઠશેષષા-
દૃષ્ટૌરૂપંવિદુઃ સપત્નીકંપિત્રાદિત્રયંસપત્નીકંમાતામહાદિત્રયમિતિવાદૃષ્ટૌરૂપત્વં ક્ષયાર્હ-
વર્જયિત્વૈકંસ્ત્રીણાંનાસ્તિપૃથક્ક્રિયા અન્વષ્ટકાસુવૃદ્ધૌચગયાપાંચક્ષયેહનિ અત્રમાતુઃપૃથ-
ક્શ્રાદ્ધમન્યત્રપતિનાસહ ॥

પુત્ર ઇત્યાદિકોએ પિતા, માતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે કરી કરાંતાં જ શ્રાદ્ધ તેમાંનાં
નામ, ગોત્ર અને મંત્ર એ તે તે અત્ર તે પિત્રોને પોહોચાડે છે. તેમાં પિતા ઇત્યા-
દિક દેવરૂપ હોય તો તે અત્ર અમૃતરૂપ થઈ તે સ્થાનકે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ગંધર્વ-
રૂપ છતાં ભોગ્યરૂપે, પશુરૂપ છતાં ધાસરૂપે, સર્પરૂપ છતાં વાયુરૂપે, યક્ષરૂપ છતાં
પાન (પીના યોગ્ય પદાર્થ) રૂપે, દાનવ આદિ રૂપ છતાં માંસરૂપે, પ્રેતરૂપ છતાં

૧ એથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, પત્રે દિવસે અપરાણુ કાળે તિથિનો રચક ન હોય એવે રચકે
પ્રથમ દિવસે અપરાણુ કાળે તિથિ ન હોય તો પણ અપરાણુ કાળેજ શ્રાદ્ધ કરવું, સાયાન્હ કાળે
કરવું નહિ.

રૂધિરરૂપે, અને મનુષ્યરૂપ છતાં અત્રાદિરૂપે તે તે સ્વરૂપ થઈ તે તે સ્થાનકે પ્રાપ્ત થાયછે. ખીજા ગ્રંથોમાં, “શ્રાદ્ધકર્તાના પિતૃ શ્રાદ્ધકાળ પ્રાપ્ત થયો એમ શ્રવણ કરી એક ખીજાનું મનમાં ધ્યાન કરી મનના જેવા વેગથી પ્રાપ્ત થાયછે. પછી વાયુરૂપ તે પિતૃ શ્રાદ્ધમાં નોતરેલા આભણોની સાથે ભોજન કરેછે,” એ કારણથીજ શ્રીરામે શ્રાદ્ધ કીધું તે સમયે સીતાએ આભણોનાં દેહમાં દશરથાદિકોને ભેળા, એવી કથા સાંભળવામાં આવેછે. “યમ વર્ષા ઋતુ સમાપ્ત થયા પછી પ્રેત અને પિત્રોને યમલોકથી પોતાનું નગર શૂન્ય કરી ભૂલોક ઉપરે મોકલેછે. પછી તે પિતૃ પુત્રાદિક પાસેથી મધયુક્ત દૂધપાક પ્રાપ્ત થાયો એવી ઇચ્છા કરેછે. કન્યાગત સૂર્ય થયા છતાં અવશ્ય પિતૃ પુત્રપાસે આવેછે. અમાવાસ્યાનો દિવસ આવ્યા છતાં ધરનાં દ્વારનો આશ્રય કરી શ્રાદ્ધની વાટ ભેધ ઉભા રહેછે. પુત્રાદિક શ્રાદ્ધ ન કરે તો તેઓને શાપ દઈ પોતાને સ્થાનકે જાયછે. માટે મૂળ કિંવા કુળ અથવા જળવડે તર્પણ એણે કરી પિતૃની તૃપ્તિ કરવી, અવશ્ય શ્રાદ્ધ છોડવું નહીં.” અને શ્રાદ્ધ વડે બ્રહ્માદિ સ્તંભ પર્યંત સર્વ ભૂતની તૃપ્તિ થાયછે એમ સંભળાયછે. તેમાં પિશાચાદિરૂપ પિતૃની તૃપ્તિ વિકિરે પિંડાદિકવડે થાયછે. વૃક્ષાદિક રૂપની તૃપ્તિ સ્નાન કીધા પછી વસ્ત્ર નીચોવવાનું જે જલાદિક તેણે કરીને થાયછે. કેટલાએકોની ઉચ્છિષ્ટ પિંડાદિકવડે થાયછે, માટે જેના પિતૃ બ્રહ્મરૂપ થયા હોય તેણે પણ શ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ ઇત્યાદિરૂપ એવું એક એક પાર્વણ વસુ રૂદ્ર અને આદિત્ય ઇત્યાદિ ભેદવડે ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે. એકોદિષ્ટ ગણુનું વસુરૂપે ધ્યાન કરવું એ રીતે સઘળે ઠેકાણે જાણવું. કોઈ ગ્રંથકાર તો, પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહનું પ્રદ્યુમ્ન, સંકર્ષણ અને વાસુદેવરૂપે ધ્યાન કરવું, અને કર્તા અનિરૂદ્ધરૂપ છે, એમ કહેછે. એ પ્રમાણે વરૂણ, પ્રજાપતિ અને અગ્નિરૂપે ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે, એમ કોઈ ગ્રંથમાં છે. કોઈ ગ્રંથમાં, માસ, ઋતુ અને વર્ષ એ રૂપે ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે. તેમાં જેવો આચાર હોય તે પ્રમાણે સમુચ્ચયવડે (એક સમયે સર્વરૂપે) અથવા વિકલ્પે કરી ધ્યાન કરવું, એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા જાણવી. “જ્યહાં પિતા ઇત્યાદિકનું પાર્વણ છે ત્યહાં માતામહાદિક પાર્વણનો ઉદ્દેશ કરવો. આગ્નિદેવ અને માસિકશ્રાદ્ધમાં માતામહાદિકનો ઉદ્દેશ કરવો નહીં. માસિકશ્રાદ્ધ તથા આગ્નિદેવશ્રાદ્ધમાં ત્રણ દેવતા કહાયછે. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ (નાંદીશ્રાદ્ધ), તીર્થશ્રાદ્ધ, અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને મહાલય એ શ્રાદ્ધોમાં ત્રણ પાર્વણ કરવાનાં છે, ખીજાં શ્રાદ્ધ પાદપૌરૂષ (યે પાર્વણનાં) છે. એમ કહેછે.” સ્ત્રી સહિત પિતા ઇત્યાદિ ત્રણ અને સ્ત્રી સહિત માતામહાદિ ત્રણ એનું નામ પાદપૌરૂષ. “એક ક્ષયદિવસ વર્ચ્ય કરી સ્ત્રીનું જીવું શ્રાદ્ધ નથી. અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધ, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને ક્ષયદિવસ એ શ્રાદ્ધોમાં માતાનું ભિન્ન શ્રાદ્ધ કરવું, ખીજાં શ્રાદ્ધોમાં પતિની સાથે કરવું.”

અથવિશ્વેદેવાઃ યજ્ઞવિશેષોનોચ્યનેતજસર્વજ્ઞપાર્વણશ્રાદ્ધેપુરૂરવાર્દ્રવસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાઃ

કામ્યશ્રાદ્ધેમહાલયેચધૂરિલોચનસંજ્ઞકાઃ નૈમિત્તિકેઽષ્ટકાલ્યાણમીશ્રાદ્ધેચકામકાલસંજ્ઞકાઃ
 એકોદ્દિષ્ટસર્પિંડીકરણવાનૈમિત્તિકસંજ્ઞકાઃ નાંદીશ્રાદ્ધેસત્યવસુસંજ્ઞકાઃ તત્રાપિગર્ભા
 ધાનપુંસવનસીમંતોન્નયનેતિસંસ્કારત્રયાંગમગ્ધાધાનસોમયાગાંગંચનાંદીશ્રાદ્ધમિષ્ટિશ્રાદ્ધસં
 જ્ઞકંકર્માંગશ્રાદ્ધસંજ્ઞકંચત્રક્રતુદક્ષસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાઃ પાર્વણદ્વયાદ્યોર્જીવનાન્માતૃપાર્વ
 ણકમેવક્રિયામાર્ણનાંદીશ્રાદ્ધંદેવરહિતંકાર્યં એવંપાર્વણત્રયસ્યમિન્નત્વેનાનુષ્ટીયમાનેનાંદીશ્રા
 દ્ધેપિમાતૃપાર્વણંદેવહીનં નાંદીશ્રાદ્ધેહિદિનત્રયેક્રમેણપાર્વણત્રયંકાર્યં એકસ્મિન્દિનેપૃથ
 ક્યુષ્કપાર્વણત્રયંસહતન્ત્રેણપાર્વણત્રયમિતિત્રયઃપક્ષાઃ નિત્યશ્રાદ્ધંદેવરહિતંકાર્યં એવંસર્પિંડી
 કરણાત્પ્રાક્તનાન્યેકોદ્દિષ્ટશ્રાદ્ધાન્યપિદેવહીનાનિ इतिશ્રાદ્ધદેવતાનિર્ણયઃ ॥

હવે વિશ્વેદેવા કેહેછે.

જે શ્રાદ્ધમાં વિશેષ કહ્યા ન હોય તે સઘળાં પાર્વણ શ્રાદ્ધોમાં પુરૂષવાર્દ્રવ એ ના-
 મના વિશ્વેદેવા લેવા. કામ્યશ્રાદ્ધ અને મહાલય એમાં ધૂરિલોચન નામના વિશ્વેદેવા
 લેવા. નૈમિત્તિકશ્રાદ્ધ તથા અષ્ટકા નામની આઠમનું શ્રાદ્ધ એમાં કાલકામ નામના
 વિશ્વેદેવા લેવા. એકોદ્દિષ્ટ અથવા સર્પિંડીકરણ એ નૈમિત્તિકશ્રાદ્ધ છે. નાંદીશ્રાદ્ધમાં
 સત્યવસુ નામના વિશ્વેદેવા લેવા. તેમાં પણ ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમંતોન્નયન, એ
 ત્રણ સંસ્કારનાં અંગભૂત તથા અગ્ન્યાધાન અને સોમયાગનાં અંગભૂત એવા નાંદી-
 શ્રાદ્ધ ઇષ્ટિશ્રાદ્ધસંજ્ઞક; તથા કર્મનાં અંગભૂતસંજ્ઞક નાંદીશ્રાદ્ધ એમાં કતુદક્ષસંજ્ઞક
 વિશ્વેદેવા લેવા. પિતૃપાર્વણ અને માતામહાપાર્વણ એ બન્ને પાર્વણના પ્રથમ પુરૂષ જી-
 વતા છે માટે માતૃપાર્વણયુક્તજ જે કરવાનું નાંદીશ્રાદ્ધ તે દેવરહિત કરવું. એ પ્ર-
 માણે ત્રણે પાર્વણ જુદાં જુદાં કરી કરવાનું જે નાંદીશ્રાદ્ધ તેમાં પણ માતૃપાર્વણ
 દેવહીન કરવું. નાંદીશ્રાદ્ધમાં તો ત્રણ દિવસ ક્રમે કરી ત્રણ પાર્વણ કરવાં, એક દિ-
 વસે જુદાં જુદાં ત્રણ પાર્વણ, અથવા એકતંત્રે ત્રણ પાર્વણ કરવાં, એવા ત્રણ પક્ષ
 છે. નિત્યશ્રાદ્ધ દેવરહિત કરવું. એ પ્રમાણે સર્પિંડીકરણથી પ્રથમનાં જે એકોદ્દિષ્ટ-
 શ્રાદ્ધ તે પણ દેવહીન કરવાં. એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધદેવતાઓનો નિર્ણય કહ્યો.

અથશ્રાદ્ધેબ્રાહ્મણાઃ તત્રજાતકર્માદિસંસ્કારૈઃસંસ્કૃતઃસત્યવાક્કુચ્ચિઃ વેદાધ્યયનસંપન્નઃ
 ષટ્સુકર્મસ્વવસ્થિતઃ પુરુષત્રયવિચ્છિન્નઃસર્વૈબ્રાહ્મણઉચ્ચત્તે इतिબ્રાહ્મણસામાન્યલક્ષણં તત્રી
 ત્તમમધ્યમાધમમદેનત્રિવિધાબ્રાહ્મણાઃ ॥

હવે શ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણ કેહેછે.

તેમાં, “જાતકર્માદિ સંસ્કારયુક્ત છતો સત્યવક્તા, પવિત્ર, વેદાધ્યયનયુક્ત, પ-
 ટ્કર્મ (અધ્યયન, અધ્યાપન, યજન, યાજન, દાન અને પ્રતિગ્રહ) વિષે કુશલ,
 અને પિતા ઇત્યાદિ ત્રણ પુરૂષ જેના વિખ્યાત હોય એવો જે તે બ્રાહ્મણ કેહેવાયછે.”
 એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણનું સામાન્ય લક્ષણ કહ્યું, તેમાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ ત્રી
 ભેદવડે ત્રણ પ્રકારના બ્રાહ્મણ છે.

તત્ત્વોત્તમાઃ વેદાધ્યયનસંપન્નાવેદાંગાધ્યાયિનોપિચ યેવૈવ્યાકરણાયેચમીમાંસાધ્યયનેર
નાઃ પૌરાણિકશ્વેદાંતીધર્મશાસ્ત્રરતોપિચ એવામપિયેવજ્ઞાત્રસવેત્તાતથૈવચ વેદાર્થજ્ઞઃકર્મ
નિષ્ણસ્તપોનિષ્ણશ્વયોગિનઃ પિતૃમાતૃપરશ્ચૈવસ્વધર્મનિરતસ્તથા શિશુરપ્યપ્રિહોત્રીચસોમાદિ
શ્રૌતકર્મવિન્ શિવભક્તોવિષ્ણુભક્તોભાર્યાપામૃતકાલગઃ ગુરુભક્તોજ્ઞાનનિષ્ણઃસોમવાજીચ
સત્યવાક્ સુશીલસ્નાતકયતિવ્રત્સચારિણઉત્તમાઃ એસર્વેસપત્નીકાયુવત્વાદિગુણાન્વિતાઃસા
પિંડયયોનિશિષ્યત્વાદિસંબંધૈશ્વર્જિતાઃકુટાપસ્મારાદિદોષૈર્હીનાશ્વેદુત્તમાઃસ્મૃતાઃતત્રદશા
હાદિસૂત્રકાદિપ્રયોજકસાપિંડયસગોત્રસોદકત્વરૂપસંબંધઃસાપિંડયપદાભિધેયઃ યોનિસંબં
ધોમાતુલત્વશ્વશુરત્વશાલકત્વાદિઃ આદિનાગુરુત્વસહાધ્યાયિત્વમિત્રત્વાદયઃતથાચસપત્ની
કત્વાદિગુણયુક્તાઉત્કસંબંધહીના અપસ્મારાંધત્વાદિદોષહીનાવેદાધ્યાયિત્વાદિસપ્તવિંશતિપ્ર
કારાવિપ્રાડઉત્તમાદતિસિદ્ધં તત્રવિશેષઃ યદ્યેકંભોજયેચ્છાદ્દેહંદોગંતત્રૂજયેન્ ઋચોપતૃંપિસા
માનિત્રિતયંતત્રવિગ્નતે ઋગ્વેદિનંચપિત્રર્થેયાનુપંનુપિતામહે પ્રપિતામહેસામંચભોજયેચ્છાદ્દ
કર્મણિ અથર્વવેદિનંચૈશ્વદેવેપિત્રેચભોજયેન્ એતેનસ્વશાલ્વીપદ્વિજાભાવેદ્વિજાનન્યાન્નિર્મત્રયે
દિતિનિરસ્તં કેચિત્થાકન્યાતથાહવિરિતિનિયમાત્પૈઃસહયોનિસંબંધસ્તત્રપરશાલ્વીયાઃશ્રા
દ્વાર્હાંડ્યાહુસ્તાન્નિર્મૂલં કેચિચ્છાદ્દકર્તૃસગોત્રસપ્રવરાવર્જ્યાઃ પિતૃપુત્રૌભ્રાતરૌદ્વૈનિરપ્રિગુર્વિ
ળીપાતે સગોત્રપ્રવરંચૈવવર્જયેચ્છાદ્દકર્મણીતિવચનાદિત્યાહુઃ વિનામાંસેનમથુનાવિનાદક્ષિ
ળયાશિષા પરિપૂર્ણભવેચ્છાદ્દંયતિપુશ્રાદ્ધભોજિપુદતિયતિપ્રશંસા ॥

તેમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણ કેહેછે. “વેદાધ્યયનયુક્ત, વેદનાં જે અંગ તેનું અધ્યયન કરનારા, વ્યાકરણ બળેલા, મીમાંસા શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરનારા, પૌરાણિક, વેદાંતી, ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રીતિમાન તે અને તેમના પુત્ર, બ્રહ્મવેત્તા, વેદના અર્થનો બળુનારો, કર્મનિષ્ઠ, તપોનિષ્ઠ, યોગી, પિતા અને માતાની સેવા કરનારો, સ્વધર્મતત્પર, અવસ્થાએ ન્હાનો પ્રજા અગ્નિહોત્રી, સોમ આદિ શ્રૌત કર્મનો બળુનારો, શિવભક્ત, વિષ્ણુભક્ત, પોતાની સ્ત્રીપ્રત્યે ઋતુસમયે ગમન કરનારો, ગુરુભક્ત, જ્ઞાનનિષ્ઠ, સોમયાગ કરનારો, સત્યવક્તા, સુશીલ, સ્નાતક, સંન્યાસી અને બ્રહ્મચારી એ સધળા ઉત્તમ છે. એ સધળા સપત્નીક હોય અને યુવત્વ (યૌવનપણું) ઇત્યાદિ ગુણે યુક્ત છતાં સાપિંડય સંબંધ, યોની સંબંધ અને શિષ્યત્વાદિ સંબંધ એથી રહિત હોય, તેમજ કોઈ અપસ્માર (મૃગી+મિરિયો) ઇત્યાદિ દોષે હીન હોય તો તે ઉત્તમ છે.” તેમાં દશાહાદિકૈ સૂતક (જનનાશૌચ અને મૃતાશૌચ) ઇત્યાદિકનું કારણ જે સાપિંડય એટલે સગોત્ર સોદકત્વરૂપ સંબંધ તે સાપિંડય સંબંધ. મામાપણું, સસરાપણું અને શાલાપણું ઇત્યાદિ રૂપ જે સંબંધ તે યોનિ સંબંધ. આદિ શબ્દથી ગુરુત્વ, સહાધ્યાયિત્વ તથા મિત્રત્વ ઇત્યાદિ સંબંધ ગ્રહણ કરવા. એ રીતના વિચારથી સપત્નીકત્વાદિ ગુણયુક્ત છતાં પૂર્વોક્ત સંબંધરહિત; અપસ્માર, અંધત્વ ઇત્યાદિક દોષે હીન; એવા વેદાધ્યયનયુક્ત ઇત્યાદિક સત્તાવીસ પ્રકારના બ્રાહ્મણ તે ઉત્તમ છે, એમ સિદ્ધ થયું. તેમાં વિશેષ-

૧ આદિપદાત્કનાનં ॥ ૨ ભોજયેચ્છાદ્દયજ્ઞેષુસામગંપ્રપિતામહે ॥

૩ આદિ ૫૬૫૭ પણુ અને રનાન પર્વત સમઝવાં.

“જે એક બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધમાં નોતરવો હોય તો છંદોગ (સામવેદી) ની પૂજા કરવી. તે છંદોગ બ્રાહ્મણમાં ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ એ ત્રણે વેદ રહેછે. શ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણોને નોતરવા તે ઋગ્વેદીને પિતા ઠેકાણે, યજુર્વેદીને પિતામહ ઠેકાણે, સામવેદીને પ્રપિતામહ ઠેકાણે અને અથર્વવેદીને વિશ્વેદેવા તથા પિતૃ ઠેકાણે કહેવું.” એથી, “પોતાની શાખાવાળા બ્રાહ્મણનો અભાવ હોય તો બીજી શાખાવાળાને નોતરવો.” એવો જ મત તેનું ખંડન થયું. કોઈ ગ્રંથકાર, “જીવી કન્યા તેવું હવિ” એવો નિયમ છે તેથી જની સાથે યોનિ સંબંધ થાયછે તેજ પરશાખાવાળા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમાં યોગ્ય છે, એમ જ કહેછે તે નિર્મૂલ છે. કોઈ ગ્રંથકાર, “પિતા અને પુત્ર, બન્ને ભાઈ, નિરગ્નિક, ગર્ભિણી (સગર્ભા સ્ત્રી) નો પતિ, સગોત્ર અને જના એકજ પ્રવર છે તે, એવા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધકર્મવિષે વર્ચ્ય કરવા” એવાં વચન છે તેથી શ્રાદ્ધ કરનારાએ સગોત્ર અને સપ્રવર બ્રાહ્મણો વર્ચ્ય કરવા, એમ કહેછે. “શ્રાદ્ધમાં સંન્યાસી ભોજન કરે તો, માંસ વિના, મધ વિના, દક્ષિણા વિના તથા આશીર્વાદ વિના પણ શ્રાદ્ધ પરિપૂર્ણ થાયછે,” એ સંન્યાસીની પ્રશંસા કહીછે.

અથમધ્યમાવિપ્રાઃ માતામહોમાતુલોભાગિનેયોદૌહિત્રોજામાતામુરુઃશિષ્યોવાગ્ધ્યઃશ્વશુરઃ
ઋત્વિક્શાલકઃપિતૃષ્વસૃપુત્રોમાતૃષ્વસૃપુત્રોમાતુલપુત્રોનિધિઃસગોત્રોમિત્રમિત્યેતેમધ્યમાઃ દૌ
હિત્રજામાતૃસ્વસ્ત્રીયાદીનાંવિદ્યાદિગુણવર્તાશ્રાદ્ધેનિમંત્રણાભાવેદોષઃ ગુણહીનત્વેતુનદોષઃ
ઘટ્થસ્તુપુરુષેભ્યોર્વાર્કશ્રાદ્ધાર્હૈર્નૈવગોત્રિણઃઘટ્થસ્તુપરતોભોડ્યાઅભાભગોત્રજાઅપિઅન્નવિ
શેષઃ ઋત્વિજઃસ્પર્ષિઢાઃસંબંધિનઃશિષ્યાશ્વૈશ્વદેવસ્થાનેનિયોડ્યાનતુપિડ્યે એવમ્એપિવિગુ
ણાવિપ્રાદેવસ્થાનેયોડ્યાઃ પિતાપિતામહોભ્રાતાપુત્રોવાથસ્પર્ષિઢકાઃ નપરસ્પરમર્ચ્યાઃસ્પુર્નશ્રા
દ્ધેઋત્વિજસ્તથા વૈશ્વદેવેનિયોક્તગ્વાયતેતેગુણવત્તરાઃ ॥

હવે મધ્યમ બ્રાહ્મણ કહેછે— માતામહ, મામો, ભાણેજો, દોહિત્રો, જમાઈ, શુર, શિષ્ય, યજમાન, સસરો, ઋત્વિજ, શાળો, ક્ષેત્રનો દિકરો ભાઈ, માસીનો પુત્ર ભાઈ, મામાનો પુત્ર ભાઈ, અતિથિ, સગોત્ર, અને મિત્ર એ મધ્યમ છે. દોહિત્રો, જમાઈ, ભાણેજો ઇત્યાદિક એ વિદ્યાદિ ગુણે યુક્ત છતાં એમને શ્રાદ્ધમાં નિમંત્રણ ન કરવાથી દોષ છે, અને ગુણહીન હોય તો દોષ નથી. “છ પુરૂષમાંજના સગોત્રી શ્રાદ્ધમાં નિમંત્રણ કરવાને યોગ્ય નથી; એટલે તેમને બેસારવા નહી. પરગોત્રી ન મળે તો છ પુરૂષથી ઉપરના ગોત્રજને પણ ભોજનમાટે કહેવું.” એમાં વિશેષ— ઋત્વિજ, સર્પિંડ, સંબંધી, અને શિષ્ય એ દેવઠેકાણે બેસાડવા, પિતૃઠેકાણે બેસાડવા નહી. એ પ્રમાણે બીજા પણ ગુણહીન બ્રાહ્મણો દેવઠેકાણે બેસાડવા. “પિતા, પિતામહ, ભાઈ, અથવા પુત્ર અને સર્પિંડ એ પરસ્પર પૂજ્ય નથી, એટલે પરસ્પરને શ્રાદ્ધમાં કહેવું નહી એ તાત્પર્ય. તેમજ ઋત્વિજ શ્રાદ્ધમાં પૂજ્ય નથી. જો એ અતિ ગુણવંત હોય તો વિશ્વેદેવ ઠેકાણે બેસાડવા.”

અથવડ્યાવિપ્રાઃ ક્ષયશ્વાસમૂત્રકૃચ્છ્રમગંદરાદિમહારોગીહીનાંગોધિકાંગઃકાળોઘધિરો

મૂકઃશત્રુઃકિતવોભૂતકાધ્યાપકોમિત્રદ્રોહીપિશુનઃકુનલ્પીઠુણ્ણદંતઃક્ષીબોમાતાપિતૃગૃહત્યાગી
 ચારોનાસ્તિકઃપાપકર્માવિહિતકર્મત્યાગીનક્ષત્રોપત્તીર્ત્રિવૈયોરાજપૃથ્વોગાયકોલેખકઃકુસીદ
 જીર્ણવિદવિક્રપીકવિત્ત્વજીવીદેવાર્ચનજીવીનટોગૃહદાહીસમુદ્રગામીશસ્ત્રકર્તા સોમવિક્રપી
 પક્ષિપોષકઃપરિવેત્તાદિધિષુપતિઃકુમારાધ્યાપકઃપુત્રાત્પ્રાસવિશ્વોદ્રવ્યપ્રાપ્ત્યર્થવેદધોષકારી
 પ્રામયાત્રીકેશપશુવિક્રપીશિલ્પીપિત્રાતિવાદકારીશૂદ્રપાત્રકોજટીકમચુદ્ધીનોનિર્દયોરજસ્વ
 લાપનિર્ગમિષ્ણીપતિઃકુત્તોવામનોરક્તનેત્રોત્રાણિયોપત્તીર્ત્રિવૈચિત્રોષ્ટશિષ્ઞલિંગોગદુમાન્જ્વ
 રિતોદેવલકોવિધુરોનિરપ્તિઃશૂદ્રગુરુઃશૂદ્રશિષ્યોદાંભિકોગોત્રિક્રપી રસવિક્રપીવેદનિંદકોવૃ
 ક્ષરોપકઃસદાયાચકઃકદર્પઃઠુષિત્તીર્ત્રિસાધુનિંદિતોમેષમહિષપોષકઃ કપિલકેશોવિસ્મૃતવે
 દોનિષુરશાગિત્યાદયોવિપ્રાહવ્યકવ્યયોર્વર્જ્યાઃ ધર્માર્થમુદાર્થવૈષધકારીવિગર્હિતઃ દેવાર્ચન
 પરોનિર્વ્યવિત્તાર્થોવસરત્રપમ્ અસૌદેવલકોનામદેવસ્વપ્રાહકોપિત્ત વર્જનીયઃસવિત્રેયઃસર્વક
 મ્સુસર્વદાદદંમનુપ્પચ્છાપિતદેવતાવિષયમિતિભાતિ દારાપ્રિહોત્રસંયોગંકુરુતેયોપ્રજેસ્થિતે પ
 રિવેત્તાસવિત્રેયઃપરિવિત્તિસ્તુઅગ્રજઃ અગ્રજાનુજાદૌનદોષદત્યુક્તમ્ જ્યેષ્ઠાયાંયત્નૂદાયાંકન્યા
 યામૂહ્યતેનુજા સાચાપ્રેદિધિપુત્રેયાપૂર્વાતુદિધિપુર્મતા પ્રતિમાવિક્રમંયોવૈકરોતિપતિતસ્તુસઃ
 જીવનાર્થપરાસ્થીનિનયતેપતિતઃસત્ત્વ ગાનનૃત્યાદિકમુદાર્થનિષિદ્ધંનનુભગવદર્થમ્ ॥

હવે વર્ણ્ય બ્રાહ્મણ કેહેછે-કાય, ક્રમ, મૂતકૃચ્છ, ભગંદર ઇત્યાદિ મહારોગયુ-
 ક્ત; હીનાંગ; અધિકાંગ; કાંણો; ખેહેરો; મુંગો; શત્રુ; કિતવ (કપટી+ધૂતારો); દ્રવ્ય
 લઘુવિદ્યા ભણાવનારો; મિત્રદ્રોહી; દુર્બન; અગડેલા નખવાળો; કાળા દાંતવાળો;
 નપુંસક; માતા, પિતા, ગુરુનો ત્યાગ કરનારો; ચોર; નાસ્તિક; પાપકર્મ કરનારો;
 વિહિત કર્મ (સ્નાન સંધ્યાદિક)નો ત્યાગ કરનારો; પંચાંગ ઉપરથી આજીવિકા ચ-
 લાવનારો; વૈધ; રાજસેવક; ગવૈયો; ચિતારો; વ્યાજના ધંધાથી આજીવિકા ચલાવ-
 નારો; વેદ વેચનારો; કવિતા કરી આજીવિકા ચલાવનારો; દેવપૂજ કરી પેટ ભર-
 નારો; નાટક આદિમાં વેષ પેહેરનારો; ઘરને અગ્નિ આપી ખાળનારો; સમુદ્ર ઉપર
 ચડવાવાળો; હથિયાર ખનાવનારો; સોમને વેચવાવાળો; પક્ષી પાલનારો; પરિવેત્તા;
 દિધિષુનો પતિ; મેહેતોજી; પુત્રપાસેથી વિદ્યા શિખેલો; દ્રવ્યપ્રાપ્તિમાટે વેદધોષ કર-
 નારો; ગામનો ઉપાધ્યાય; કેશ અને પશુનો વેચવાવાળો; શિલ્પકામ કરનારો; પિતા-
 સ્થાથે અતિવાદ કરનારો; શૂદ્રને હોમાદિક કરાવનારો; જટાધારી; કાઠી મૂઝ રહિત
 નિર્દય; રજસ્વલાનો પતિ; સગર્ભ સ્ત્રીનો પતિ; કુખડો; વામન (ઠીંગણો); રાતાંનેત્ર
 વાળો; વ્યાપાર કરનારો; તુટેલા હોઠવાળો; છિન્નલિંગ; ગદુમાન (રસોડીવાલો);
 તાવવાળો; દેવલક; વિધુર (જની સ્ત્રી મરી ગયલી હોય તે); નિરગ્નિ; શૂદ્રનો ગુરુ;
 શૂદ્રનો શિષ્ય; હાલિક; ગાય તથા બેલને વેચનારો; રસનો વેચનારો; વેદનો નિંદક;
 ઝાડ રોપવાવાળો; સદા લિક્ષા માગનારો; કૃપણ; ખેડ કરી આજીવિકા કરવાવાળો;
 સાધુ જની નિંદા કરે તે; મેષ (ઋઢ), તથા પાડાને પાલનારો; જુરા કેશવાળો; વે-
 દાધ્યયન ભૂલી ગયલો; કઠોર વાણીવાળો ઇત્યાદિક બ્રાહ્મણ દૈવ તથા પિતૃ કર્મવિષે
 વર્ણિત છે. “ધર્મઅર્થ અથવા પેટના નિર્વાહમાટે ઔષધ કરનારો બ્રાહ્મણ નિંદિત

છે.” “દ્રવ્યમાટે ત્રણ વર્ષ સંતત દેવપૂજ કરનારો તથા દેવતું દ્રવ્ય લેવાવાળો જે બ્રાહ્મણ તે દેવલક છે, એ સર્વ કર્મવિષે સર્વદા વર્જ્ય છે એમ જાણવું.” એ વચન મનુષ્યે સ્થાપિત કરેલા જે દેવતા તેવિષે છે એમ ભાસેછે. “મ્હોટો ભાઈ સ્ત્રી અને અગ્નિહોત્ર રહિત છતાં જે કનિષ્ઠ ભાઈ સ્ત્રી અને અગ્નિહોત્ર ગૃહણ કરે તે પરિવેતા અને મ્હોટો ભાઈ પરિવિત્તિ જાણવો.” મ્હોટા ભાઈની આજ્ઞા ઇત્યાદિક હોય તો દોષ નથી એમ (પત્ર ૩૭૪ માં) કહેલું છે. “મ્હોટી કન્યા કુવારી છતાં ન્હાની કન્યાનો વિવાહ કરે તો તે ન્હાની કન્યા અગ્નેદિધિષુ જાણવી, અને મ્હોટી કન્યા દિધિષુ જાણવી.” “ભૂતિને જે વેચે તે પતિત છે, તેમજ ઉપજીવિકામાટે પરાયાં અસ્થિતને જે લઈ જાય તે પણ પતિત છે.” ગાયન, નૃત્ય ઇત્યાદિક ઉપજીવિકામાટે કરવું તે નિષિદ્ધ છે, ભગવત્પ્રીતિઅર્થે કરવું તે નિષિદ્ધ નથી.

અન્નવિપ્રાણાંપ્રાણત્વોક્ષ્પૈવતદ્વિજ્ઞાનાંવર્જ્યત્વેસિદ્ધેપુનર્વર્જ્યપરિગણનંવર્જ્યમિજ્ઞાનાંનિ
ર્ગુણાનામપિગ્રાહ્યત્વાર્થમ્ વિદ્યાશીલાદિગુણત્વત્કૃષ્ટિત્વકાણત્વાદિશારીરદોષાણાંનદૂષક
ત્વમ્ ગવાયાંતુનિર્ગુણાઅપિતેજ્વમોઝ્યાઃ નવિચાર્યકુલંશીલંવિદ્યાચત્રપરવચ પૂતિતૈસ્તૈસ્તુ
સંતુષ્ટાદેવાઃસપિતૃગુહ્યકાદતુક્તેઃ બ્રાહ્મણાન્નપરીક્ષેતતીર્થક્ષેત્રનિવાસિનઃ યત્નુનબ્રાહ્મણંપ
રીક્ષેતદૈવેકર્મણિધર્મવિત્ પિઙ્ગ્વેકર્મણિતુપ્રાપ્તેપરીક્ષેતપ્રયત્નજનિતદસંભવપરમ્ ગાયત્રી
સારમાત્રોપિવર્ત્રવિપ્રઃસુયંત્રિતઃ નાયંત્રિતશ્ચતુર્વેદીસર્વાશીસર્વવિક્રવીતિહેમાદ્રોઘ્યાસઃ શ્રા-
દ્ધેકાણાદયોમોઝ્યામિશ્રિતવેદપારગૈઃ વિપ્રાનિમંત્રણાત્પૂર્વમેવપરીક્ષણીયાનતુનિમંત્રણોત્ત
રમ્ इतिब्राह्मणविविचारः ॥

આ ઠેકાણે અહણ કરવા યોગ્ય બ્રાહ્મણો કહ્યા તેણેકરી તેથી જે ભિન્ન તે વર્જ્ય એમ સિદ્ધ થયા છતાં કૂરી વર્જ્ય બ્રાહ્મણો જે લેખ્યા તે, વર્જ્ય કરતાં જે ખીજ તે નિર્ગુણ હોય તો પણ અહણ કરવા એટલામાટે છે. વિદ્યા, શીલ ઇત્યાદિ ગુણયુક્તવિષે કોઢિયાપણું, કાણાપણું ઇત્યાદિક શરીરના દોષ દૂષણ કરનારા નથી. ગયામાં તો નિર્ગુણ હોય તો પણ તેજ (ગયાવાળજ) શ્રાદ્ધમાં ભોજનમાટે નોતરવા. “કુલ, શીલ, વિદ્યા, તપ, એનો વિચાર કરવો નહી, અને તેમની પૂજા કરવાથી પિતૃ તથા ગુહ્યકસહિત દેવ સંતુષ્ટ થાયછે.” એવાં વચન છે માટે તીર્થવિષે ક્ષેત્રમાં રહેનારા બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરવી નહી. ધર્મવેત્તા પુરૂષે દેવકર્મવિષે બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરવી નહી, પિતૃ કર્મ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તો પ્રયત્નથી પરીક્ષા કરવી,” એવાં જે વચન તે બ્રાહ્મણના અસંભવપર છે. આચારસંપન્ન છતાં કેવળ ગાયત્રી માત્ર જાણનારો હોય તો પણ તે ઉત્તમ, અને આચાર સહિત ન છતાં સર્વ ખાનારો તથા સર્વ પદાર્થ વેચનારો તે ચાર વેદ જાણનારો હોય તો પણ નિંદાજાણવો,” એવું હેમાદ્રીમાં વ્યાસનું વચન છે. “વેદપારગ બ્રાહ્મણોની સાથે કાણા ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધમાં ભોજનમાટે નોતરવા.” શ્રાદ્ધનું નિમંત્રણ કરવાથી પ્રથમ બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરવી, નિમંત્રણ કીધા પછી પરીક્ષા કરવી નહી. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોનો વિચાર કહ્યો.

અથ શ્રાદ્ધાર્હિત્વ્યાણિ તત્ત્વદર્માઃ દર્મપ્રહણેકાલોમંત્રોદર્મભેદાશ્ચદ્વિતીયપરિચ્છેદેડેસ્તાઃ
 વિશેષસ્તુચ્યતે કુશામુખ્યાઃકુશાભાવેકાશદૂર્વોશીરતૃણાદયઃ તત્ત્વકાશૌર્દૂર્વાભિર્વાકૃતપવિત્ર
 હસ્તોનાચામેન્ દ્વાધ્યામનામિકાભ્યાંતુધાર્યેદર્મપવિત્રકે એકાનામિકયાવાપિદ્વયોર્મધ્યેતુપર્વ
 ણોઃ સાપ્રૈવિગર્ભૈતુકુશૌકાર્યતાભ્યાંપવિત્રકમ્ દ્વાધ્યાંતત્સ્યાચ્ચતુર્ભિર્વાપ્રંથિયુક્તંનવાભવેત્
 જ્ઞાનેદાનેજપેહોમેસ્વાધ્યાપેપિતૃકર્મણિ સપવિત્રૌસદર્મૈવાકરૌકુર્વિતનાન્યથા બ્રહ્મપ્રંથિપ
 વિત્રાદ્યોનાચામેચ્ચતુઃસદા કેચિદ્પ્રથિતપવિત્રાભાવેસાપ્રદર્મૈદ્વૌદક્ષિણકરેવામેતુત્રીન્દૌ
 વાચિભૂયાદિત્યાહુઃ આસનેદ્વૌદર્મૌ પિતૃકર્મણિસમૂલાદિગુણાદર્માઃ દૈવેસાપ્રાઋત્તવઃ
 પિન્ડ્યેપિસપિંડીકરણપર્યંતમૃત્તુદર્મૌસ્નદૂર્ધ્વદિગુણાભુપ્રાદતિ યેચ્ચપિંડાશ્રિતાદર્માયૈઃકૃતંપિતૃ
 તર્પણં મલમૂત્રોત્સર્ગધૃતામલમૂત્રાદ્યમેધ્યગાઃ માર્ગેચિતૌયજ્ઞભૂમૌસ્થિતાયેસ્તરણાસને બ્રહ્મ
 ઇત્તેચ્ચેદર્મૌસ્પયાગાર્હાઃસર્વેવતે અન્યાનિચપવિત્રાણિકુશદૂર્વાત્મકાનિચ હેમાત્મકપ
 વિત્રસ્પકલાંનાર્હિતિષોડશૌ પંચગુંજમાષમાનેનષોડશમાપંહેમમયંપવિત્રકમિત્યાહુઃ ॥

હવે શ્રાદ્ધને યોગ્ય દ્રવ્ય કેહેછે.

તેમાં પ્રથમ દર્ભ કેહેછે—દર્ભ અહણુવિષે કાળ, મંત્ર અને દર્ભના ભેદ ખીજ
 પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૧૪ માં) કહેલાછે. તેકરતાં માત્ર વિશેષ કેહેછે—કુશ મુખ્ય છે.
 કુશ ન હોય તો કાશ, દૂર્વા, વાળો ઇત્યાદિ અહણુ કરવાં. તેમાં કાશ અથવા દૂર્વા,
 એનું પવિત્ર હાથમાં રાખી આચમન કરવું નહી. બન્ને અનામિકામાં બે દર્ભપ-
 વિત્ર ધારણુ કરવાં. અથવા એક અનામિકામાં; પવિત્ર, બન્ને પર્વની વિચમાં ધાર-
 ણુ કરવું. જની ગર્ભની સળી કાઢેલી હોય એવા અસહિત બે કુશ અહણુ કરી
 તેનું પવિત્ર કરવું. બે કુશવડે અથવા ચાર કુશવડે અંથિયુક્ત અથવા અંથિરહિત તે
 (પવિત્ર) કરવું. સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, અભયજ્ઞ અને પિતૃકર્મ એ કરવાં હોય
 તો બન્ને હાથમાં પવિત્ર અથવા દર્ભ ધારણુ કરવાં, દર્ભ વિના કર્મ કરવું નહી. વિ-
 દ્વાન પુરૂષે અભયંથિયુક્ત પવિત્ર હાથમાં ધારણુ કરી આચમન કરવું નહી. કોઈ
 અંથકાર, અંથિયુક્ત પવિત્ર ન હોય તો અસહિત એવા બે દર્ભ દક્ષિણ હાથમાં
 તથા ડાબા હાથમાં ત્રણ અથવા બે ધારણુ કરવા, એમ કેહેછે. આસનમાં બે દર્ભ
 લેવા. પિન્ડ્ય કર્મવિષે મૂળસહિત એવડા દર્ભ લેવા. દૈવ કર્મવિષે અસહિત સ-
 રલ લેવા. પિન્ડ્ય કર્મવિષે પણ સપિંડીકરણ પર્યંત સરલ લેવા, સપિંડીકરણ
 થયા પછી એવડા વાળેલા લેવા. “ પિંડને આસરી રહેલા દર્ભ; જનાથી પિતૃતર્પણ
 કરેલું છે તે દર્ભ; મળ, મૂત્રના ત્યાગ સમયે ધારણુ કરેલા દર્ભ; મળ, મૂત્રાદિક અ-
 પવિત્ર પદાર્થમાં પડેલા દર્ભ; માર્ગ, રમસાન, અને યજ્ઞભૂમિમાં પડેલા દર્ભ; અગ્નિ-
 ને ચારે મેર પાશ્ર્વેલા તથા આસનના દર્ભ; અને અભયજ્ઞના દર્ભ એ સધળા ત્યાગ
 કરવાને યોગ્ય છે. “ કુશ, દૂર્વા એનાં બનેલાં ખીજ પવિત્ર સોનાનાં પવિત્રના સો-
 ણમા અંશની બરોબર નથી, એટલે સર્વ જાતીનાં દર્ભ પવિત્રકરતાં સુવર્ણનું પવિત્ર
 શ્રેષ્ઠ છે.” પાંચ રતિનો એક માપો એ પ્રમાણે સોળ માપા વજનનું સોનાનું પવિત્ર
 કરવું એમ કેહેછે.

અથહવિઃ વ્રીહિયવતિલમાષગોધૂમશ્યામાકપ્રિયંગુમુદ્રસર્વવાઃશ્રાદ્દેપ્રશસ્તાઃ ચળકોવિ
કલ્પિતઃ પાવનાલોપિવિકલ્પિતઃ ઇષ્ટાપૂર્વેમૃતાહેચદશૃદ્ધચષ્ટકામુચ પાત્રેભ્યસ્ત્રેષુકાલેષુ
દેયંનૈવકુભોજનં અગોધૂમંચયચ્છાદંમાષમુદ્રવિવર્જિતં તૈલપક્કેનરહિતંકૃતમપ્પકૃતંભવેત્ રા
જમાષાશ્ચનિષ્પાવાઅપિશસ્તાઃસતીનકાઃ રાજમાષામહારાષ્ટ્રમાષયાચવલીતિપ્રસિદ્ધાઃ નિ
ષ્પાવાઃપાવટેદતિ સતીનકાવાટાણેદતિકદલીફલમાશ્વફલંસૂરણઃપનસઃત્રિવિધંકર્કટીફલં
કોશાતકીદોડકાદતિપ્રસિદ્ધા કુસ્તુંબુરુષૈકલ્પિકંપટોલંબદરમામલકંભૂજીરફલંચિચાદ્રકં
શુંડીમૂલકંદ્રાક્ષાલવંગૈલાપત્રકાણિત્રીરકંહિંગુદાદિમફલમિષ્ટુઃશર્કરાગુઢઃકર્પૂરઃસૈધવસામુ
દ્રેલવણેપૂર્ણાફલંતાંબૂલપત્રમિતિશ્રાદ્દેપ્રોક્તાનિહર્વીષિ ગચ્છેદધિદુગ્ધે ધૂતંગઘવ્યંમાહિષંચ કેચિ
ત્માહિષંતંત્રંસઘઃકૃતમનુદૃતનવનીર્તપ્રાહ્યમાહુઃ કેચિન્મહિષીક્ષીરંશર્કરાદિયુતંપ્રાહ્યમાહુઃ
મથિતંનિર્જલંદધિસર્વનિષિદ્ધં જંબીરફલંવિહિતપ્રતિષિદ્ધત્વાદિકલ્પિતં અક્ષોટઅક્ષોઢદતિ
પ્રસિદ્ધઃ શૃંગાટકઃશિંગાડેશતિપ્રસિદ્ધઃ ચિર્મટંભૂર્વુજઙ્ગતિપ્રસિદ્ધં શીતકંદલીરાતાલીતિપ્રસિ
દ્ધં એતેશ્રાદ્દેવિહિતાઃ આશ્નાતકઆંવાડાદતિપ્રસિદ્ધસ્તંડુલીયોમાટઙ્ગતિપ્રસિદ્ધઃ એતૌદૌવિહિ
તપ્રતિષિદ્ધૌ કેચિદ્રાજમાષંકૃષ્ણેતરમુદ્રંકૃષ્ણનિષ્પાવંચનિષિદ્ધમાહુઃ કથંચિદાદિવિપ્રેભ્યોનદ
તંભોજનમેમધુ પિંડાસ્તુનૈવદાતવ્યાઃકદાચિમધુનાવિના અક્ષતાગોપશુશ્વેશ્રાદ્દેમાંસંતથા
મધુ દેવરાજસુતોત્પત્તિઃકલૌપંચકવિવર્જયેદિતિવચનદ્વાયામધુનિરેષ્ઠિકવિકલ્પઃ કેચિદાથા
ચારંપ્રદેયંતમધુમાંસાદિકંતથેતિવચનાદેશાચારાનુસારેણવ્યવસ્થિતવિકલ્પમાહુઃ માંસંશ્રા
દ્દેષુનૈવદેયંકલિવર્જ્યત્વાત્ નદદ્યાદામિષંશ્રાદ્દેનચાદ્યાદર્મતત્ત્વવિદિત્યાદિશ્રીભાગવતવચના
ન્ અન્યાનિમુંજાતચત્વકસેઠકાલેયાનિદ્રવ્યાણિવહૂનિમહાનિવંધેષૂક્તાનિતાન્યપ્રસિદ્ધત્વા
ચ્છાદ્દેવશ્યાપેક્ષાપયોગયોરભાવાદ્વચનોચ્યંતે ॥

હવે હવિ એટલે શ્રાદ્ધમોટે શુદ્ધ પદાર્થ કયા તે કહેછે.

ત્રીહિ (સાળ), જવ, તિલ, અડદ, ધહું, સામો, કાંગ, મગ અને સરસવ એ
શ્રાદ્ધમાં ઉત્તમ છે. ચણા વિકલ્પે ઉત્તમ છે. જવાર પણ વિકલ્પે ઉત્તમ છે. “ઇષ્ટા-
પૂર્ત (વાવ કુવા ઇત્યાદિકનો ઉત્સર્ગ), મત દિવસ, દશશ્રાદ્ધ, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, અને અ-
ષ્ટકાશ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણોને નિંધ પદાર્થનું ભોજન અવશ્ય હેતું નહીં. જ શ્રાદ્ધમાં ધહું,
અડદ, મગ અને તેલમાં તળેલા પદાર્થ ન હોય તે શ્રાદ્ધ કીધા છતાં પણ ન કીધા
સરખું છે. રાજમાષ, નિષ્પાવ અને સતીનક એ પણ ઉત્તમ છે.” રાજમાષ એટલે
મહારાષ્ટ્ર ભાષામાં ચવલી (ચોળા) એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. નિષ્પાવ એટલે પાવટે
(વાલ), સતીનક એટલે વટાણાં. કેલાં, આંખાં, સુરણ, કૃણુસ, તણુ જતની કાકડી,
તુરીયા, (એ ઉત્તમ છે.) કોથમીર વિકલ્પે ઉત્તમ છે. પરવલ, ખોરાં, આંમલાં,
ખજૂર, આંખલી, આહુ, સૂંઠ, સફેત મુળા, દ્રાખ, લવંગ, એલચી, તમાકુપત્ર,
જીરું, હીંગ, દાડમ, સેરડી, સાકર, ગોળ, કપૂર, સિંધાલૂણુ તથા સમુદ્રનું મીઠું.
સોપારી, અને નાગરવેલનાં પાન એ પદાર્થો શ્રાદ્ધમાં ઉત્તમ કહ્યાછે. ગાયનું દહીં
અને દૂધ, ગાય તથા ભેસનું ઘી. કોઇ મંથકાર, ભેસની છાસ તત્કાળ કરેલી છતાં

તેનું માંખણ કાઢેલું ન હોય એવી આશ છે, એમ કહે છે. કોઈ અંથકાર, ભેંસનું દૂધ સાકર ઇત્યાદિ નાખી લેવું, એમ કહે છે. પાણી વિનાનું મથેલું દહીં સધળું નિષિદ્ધ છે. લીંચુ કહેલ છે અને નિષિદ્ધ પણ છે તેથી વિકલ્પિત છે. અક્ષોટ, અખોડ એ નામથી પ્રસિદ્ધ. શૂંગાટક એટલે શિંગોડા એ નામથી પ્રસિદ્ધ. ચિર્બટ ચિલકું એ નામથી પ્રસિદ્ધ. શીતકંદલી એટલે રાતાલુ એ રીતે પ્રસિદ્ધ છે; એ પદાર્થો શ્રાદ્ધમાં વિહિત છે. આમ્રાટક એટલે આંખચુર એ નામથી પ્રસિદ્ધ, તંદુલીય એટલે મઠ એ રીતે પ્રસિદ્ધ એ બન્ને વિહિત તથા પ્રતિષિદ્ધ બન્યા. કોઈ અંથકાર, યોગા, કાળા મગવિના ખીજ મગ, અને કાળા વાલને નિષિદ્ધ કહે છે. “જે કદાચિત્ ભોજનમાં શ્રાદ્ધણીને મધ પરીસ્થું ન હોય તો ઠીક? પરંતુ પિંડ તો મધ વિના ક્યારે પણ દેવા નહીં.” “અવિદ્ધ યોનિ કન્યા, ગાયરૂપ પશુ, શ્રાદ્ધમાં માંસ અને મધ, તથા દેવરથી પુત્રની ઉત્પત્તિ એ પાંચ કલિમાં વર્જિત છે.” એવાં બે વચન હોવાથી મધમાટે ઇચ્છાથી વિકલ્પ છે. કોઈ અંથકાર, “જેવો પોતાનો આચાર હોય તેને અનુસારે મધ, માંસ ઇત્યાદિ દેવાં.” એવાં વચન હોવાથી દેશાચારને અનુસારે વ્યવસ્થાપૂર્વક વિકલ્પ છે, એમ કહે છે. કલિ યુગમાં માંસ વર્જ્ય કહેલું છે, તથા “ધર્મ તત્ત્વના બળનારાએ શ્રાદ્ધમાં માંસ દેવું નહીં અને ભક્ષણ પણ કરવું નહીં” એવાં શ્રીભાગવતનાં વચન પણ છે, માટે શ્રાદ્ધમાં માંસ દેવું નહીં. ખાઈ ગંગલી સુરણ, ગજપિપળી અથવા ચવક, કચુરો અથવા મોથ, અગર અથવા નીલકમલ, ઇત્યાદિક અનેક પદાર્થ મોટા અંથોમાં કહેલા છે; પરંતુ તે અપ્રસિદ્ધ હોવાથી તથા શ્રાદ્ધમાં અવશ્ય ઉપયોગી ન હોવાથી ઇહાં કહેતા નથી.

અથવર્જ્યાનિ યથાપિવિહિતોક્તૈર્વૈવતન્નિજ્ઞાનામપ્રાસ્યત્વંપ્રાપ્તંતથાપિવિશેષદોષપ્રદર્શનાયાપ્રાપ્તિષેધજ્ઞાપનાયચત્તાનિસંગૃહ્યંતે ઉત્કોચાદિનાપ્રાપ્તંપતિતાંત્યજાતેઃપ્રાપ્તમન્યાયાત્રિતંકન્યા વિક્રવાદિલભ્ધધર્મનિર્ણયં પિત્રર્થમેદેહીતિયાચનાત્રિતમપિનિવિદ્ધં શ્રાદ્ધકીકુલિત્યમસૂરકો દ્રવરાત્તસર્વપાનિષદ્ધાઃ લાંકેતિપ્રસિદ્ધાઃ મર્કટકાશ્વવર્જ્યાઃ શિમુકૂષ્માંડોભયવિધાલાનુક રમર્દાદ્રિમરીચાપિંડમૂલકકુસુંભશગવંશાંકુરાઃ દશવિધાલશુનાદિપલાંડુમેદાઃ કૃત્રિમલવણાનિ રક્તબિલ્વંશ્વેતંરુણ્ણવૃત્તાકાંજાત્રાપરપર્ણાંયંત્રજનં મોકરસંજ્ઞઃ શ્લેષ્માતકોરક્તનિર્ણાસાશ્વવર્જ્યાઃ સામુદ્રસૈંધવેમધ્યેપ્રત્યક્ષંલવણેબુધૈઃ વિદાલોચ્છિદ્ધમાઘાતંશ્રાદ્ધેદ્રવ્યવિવર્જયેન્ કરી રફલપુષ્પાણિવિહંગમરિચાનિચ ક્ષીરપૂરંપટોલંચશ્રાદ્ધેદ્રવ્યાપતત્પથઃ રુણધાન્યાનિસર્વા ણિવર્જયેચ્છાદ્ધકર્મણિ નવર્જયેતિલાંશ્ચૈવપુદ્ગલાપાંસતથૈવચ દાનુર્યશ્ચપ્રિયંતત્તદેયંનિંદાંનચેદ્ધિતં અજ્ઞાતિમહિષીક્ષીરંતદ્ધિકારાંશ્વવર્જયેત્ વાલુકાક્રીટપાષાણૈઃકેશૈર્યજ્ઞાપ્પુપદ્મનં વસ્ત્રે ણવીજિતંચાન્નવર્જયેચ્છાદ્ધકર્મણિ અમેધૈર્જગમૈઃસ્પૃહંશુષ્કંપર્થુષિતંચયત્ દ્વિઃપક્વપરિદગ્ધંચ સિદ્ધમ્ભક્ષાંશ્વવર્જયેત્ યત્સકૃત્યાકેનમક્ષણાર્હમપિર્હિંશુક્ષીરકાદિસંસ્કારાર્થપુનઃપચ્યેતતદ્ધિઃ પક્વંવર્જ્ય યત્તુદ્ધિઃપાકેનૈવમક્ષણાર્હતન્નનિષિદ્ધમિતિસિધુઃ યદન્નૈકદેશઃકેનચિત્પૂર્વમાસ્વાદિતસ્તદન્નંશ્રાદ્ધેવર્જ્ય મારીષંરાજગિરેતિપ્રસિદ્ધંશાકંધાન્યંચવર્જ્ય વટશ્લક્ષોદુંબરકપિત્થની પમાતુર્લિંગફલાનિનમક્ષયેત્ ક્ષીરંચલવળૈર્મિશ્રંતાદ્વેગચ્ચંચુરાસમમ્ અસ્થાપવાદઃ પયોનુ

ઘટનસારંચયસાસંયુતંદધિ ધૃતંચૈતાનિગધ્યાનિનૈવદુષ્ટાનિભાષ્યકે પિંચ્પલીવર્તુલમરીચાદેઃ પ્રત્યક્ષસ્થનિષેધોનત્યવદ્રધ્યામિશ્રિતસ્ય નારિકેલવિહિતપ્રતિષિદં યજ્ઞપૌતિકશાકાદિકં જીર્ણતત્ક્રસંધિન્યાદિક્ષીરમનિર્દશાયાઃક્ષીરમૃગ્યાદિક્ષીરંફેનિલતત્ક્રાદિકં હસ્તદત્તસ્નેહલવણાદિકંચનિન્યમોજનેનિષિદમૃતસર્ધશ્રાદેપિવર્જયેન્ માધવીયે મૃતૈર્મક્ષિકાકૃમિજંતુભિઃ કેશરોમનભાદિમિશ્રદૂષિતંસતિસંભવેવર્જયેન્ અસંભવેતુકેશાદિકમુદૃત્યસંપ્રોક્ષપહિરણ્યસ્પર્શકૃત્વામુંજીત શ્વમાર્જારમૂષકાદિભિરાલીઢાદિકંત્વાપદ્યાપિવર્જયમિત્યુક્તમ્ યત્તુમંદકવટકસન્કુપાયસાપૂષ્પકુસરાદિનાંસ્નેહસિદ્ધાનાંચપર્યુષિતત્વદોષોનાસ્તીતિવચનં તન્નિત્યમો જનપરંનતુશ્રાદ્ધપરમિતિશિષ્ટાઃ યદ્ધિપક્વસદેકરાત્રિદિરાત્રાદ્યંતરિતંતર્યુષિતમુચ્યતે ॥

હવે વર્ણ્ય પદાર્થ કેહેછે.

જે પણ વિહિત (શાસ્ત્રમાં જે કહેલા છે તે) પદાર્થો કેહેવાથીજ તેથી જે બુદ્ધિ તે અચ્છા છે તો પણ વિશેષ દોષ ખતાવવામાટે તથા પ્રાપ્ત ન થયલો એવો નિષેધ જણાવવામાટે તેમનો સંગ્રહ કર્યું. લાંચ અથવા ચુમ નજરાતું ઇત્યાદિકથી મળેલું, પતિત તથા અત્યજ ઇત્યાદિક પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલું, અન્યાયથી સંપાદન કરેલું, અને કન્યાનો વિક્રય ઇત્યાદિકથી મળેલું દ્રવ્ય તે નિંદ છે. ' પિતૃ કર્મ કરવામાટે મને દે ' એવી યાચના કરી સંપાદન કરેલું દ્રવ્ય પણ નિષિદ્ધ છે. તુવર, કળથી, મસૂર, કોદૂ, કાળી રાઈ અને કાળા સર્સવ એ નિંદ છે. પ્રસિદ્ધ એવી લાંગ અને મર્કટક એટલે વાંદર, તથા મત્સ્ય એ પણ વર્ણ્ય છે. સરગવો, કોહું, કાળી તથા ઘોળી એ બે પ્રકારની દૂધી, કરમદાં, નીલાં મિરી, રાતા ગોળ મૂલા, કસુંબાનો પાલો ઇત્યાદિ, શણ (ભીંડી), વાંસના કોંટા, દશ પ્રકારના લસણ ઇત્યાદિક કાંદાના ભેદ, ખતાવેલાં મીઠાં, રાતાં ખીલીફલ, ઘોળાં તથા કાળાં રીંગણાં, ગાજર છે નામ જેનું એવાં ગુંજન, શ્વેતમાતક (લીસોડા×મહોટા ગુંદા) અને રાતો ગુંદ એ પદાર્થો વર્ણ્ય છે. " સમુદ્રનું તથા સૈંધવ એ મીઠાં પ્રત્યક્ષ ખાવાં, ખિસાડાએ ઉચ્છિષ્ટ કરેલા તથા મુંગેલા પદાર્થ શ્રાદ્ધમાં વર્ણ્ય કરવા. ડવરાંનાં ફલ તથા ફલ, વાવડિંગ, મિરિ, ખીએર અને પરવલ એ પદાર્થો શ્રાદ્ધમાં દીધાથી અધોધોનિ પ્રાપ્ત થાયછે. " "શ્રાદ્ધમાં સઘળાં કાળાં ધાન વર્ણ્ય કરવાં, પરંતુ તિલ, મગ, અડદ એ વર્ણ્ય કરવા નહી. દાતાને જે જે પદાર્થ પ્રિય હોય તે નિંદ ન હોય તો દેવા, અને તે હિતકારક થાયછે. ખકરી, રિઠ અને ભેંસનાં દૂધ તથા તે દૂધથી અનેલા દહિ ઇત્યાદિ પદાર્થ વર્ણ્ય કરવા રેતી, કીડા, કાકરી, અને વાળવડે દૂષિત થયેલું અન્ન, તથા લુગડાવતી જેને પવન કરેલો છે તે અન્ન શ્રાદ્ધમાં વર્ણ્ય કરવું. અપવિત્ર પ્રાણિએ સ્પર્શ કરેલું, સુકાયેલું, વાસી, બે વખત રાંધેલું, અને બળેલું એવું અન્ન તથા પ્રથમ તયાર કરી રાખેલા પદાર્થ એ સર્વ શ્રાદ્ધમાં વર્ણ્ય કરવાં. " જે એક વખત રાંધવાથી લક્ષણ કરવાયોગ્ય છતાં પણ હાંગ, જીરૂ ઇત્યાદિકવડે સુગંધિ દેવા માટે ખીજી વખત રાંધવામાં આવે તે બે વખત રાંધેલું એ વર્ણ્ય કરવું. જે બે વખત

રાંધવાથીજ લક્ષણ કરી શકાય તે નિષિદ્ધ નથી એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે. જે અન્નમાંનો થોડો ભાગ કોઈ પ્રાણિએ પ્રથમ ખાધેલો હોય તે અન્ન શ્રાદ્ધમાં વર્જ્ય કરવું. મારીષ એટલે રાજગિરી એ નામથી પ્રસિદ્ધ શાક તથા ધાન્ય વર્જ્ય છે. વડ, પીપળી, ધુલર, કોઠ, કદંબ, અને બીજેર એમનાં ફળ લક્ષણ કરવાં નહી. “મીઠાંસહિત દૂધ, અને ત્રાંખાનાં પાત્રમાં રાખેલાં ગાઘનાં દૂધ અને દહિ એ મદિરા સમાન છે.” એનો અપવાદ—“જની તર ઉતારી નથી એવું દૂધ તથા દૂધસહિત દહિ અને ધી એ ત્રાંખાનાં પાત્રમાં હોય તો પણ નિષિદ્ધ નથી.” પીપર, ગોળાકાર મિરી ઇત્યાદિકનો પ્રત્યક્ષ નિષેધ છે, બીજ પદાર્થ સાથે મિશ્રિત કરેલા હોય તો દોષ નથી. નારિયળ વિહિત અને પ્રતિષિદ્ધ છે. જે પૌતિક (પોથીનાં પાન, વિરિયાળી, સુવા) તું શાક ઇત્યાદિક, વાસી છાસ, સંધિની (જની માસે સાંઠ થયેલો હોય એવી ગાય) ઇત્યાદિકનું દૂધ, વીયાથે દશ દિવસ થયા ન હોય એવી ગાયનું દૂધ, હરિણી ઇત્યાદિકનું દૂધ, ફિણવાળી છાસ ઇત્યાદિક, અને હાથોહાથ દીધેલા ધી, તેલ તથા મીઠું ઇત્યાદિક પદાર્થ નિત્ય ભોજનમાં નિષિદ્ધ છે તે સઘળા શ્રાદ્ધવિષે પણ વર્જ્ય કરવા. માધવના ગ્રંથમાં—મરેલા માંખી, કીડા ઇત્યાદિક પ્રાણી, કેશ, રોમ અને નખ ઇત્યાદિકકરી દૂષિત થયેલું અન્ન સંભવ હોય તો વર્જ્ય કરવું. સંભવ ન હોય તો, કેશાદિક કાઢી પ્રોક્ષણ કરી સોનું અડકાડી લક્ષણ કરવું. કુતરાં, મીંદડા, અને ઉંદર ઇત્યાદિકે ચાટેલું ઇત્યાદિક હોય તો આપત્તિવિષે પણ વર્જ્ય કરવું એમ કહ્યું છે. માંડો, વડાં, સાતનો, દૂધપાક, પૂડા, અને કૂસર (તિલમિશ્રિત ભાત) ઇત્યાદિક તથા તેલમાં તળેલા એ પદાર્થ વાસી હોય તો પણ દોષ નથી એવું જે વચન તે નિત્ય ભોજનમાં છે, શ્રાદ્ધ માટે નથી એમ સિદ્ધ થયેલું છે. જે રાંધેલું છતાં તેની ઉપર એક એ ઇત્યાદિક રાત્રિ બપોલે વાસી એમ કહેવાય છે.

કર્ણાદીનામન્નનિત્યભોજનેશ્વરકર્મણિચનગ્રાહ્યમ્ તેચ્ચકર્ણશ્ચોરોનટોત્રીજોપત્રીવી
 વાર્ધુષિકોમિશસ્તોગણિકાચિકિત્સકઃકુદ્ધઃપુંશ્વલીમત્તઃકૂરઃશત્રુઃપતિતોદાંભિકઃ પતિપુ
 ત્રરહિતાસ્ત્રીસ્વર્ણકારઃસ્ત્રીજિતોગ્રામયાજકોઘાતુકઃકર્મારસ્તંતુવાયઃકૃતગ્રો વસ્ત્રક્ષાલનોપજી
 વીદારોપજીવીસોમવિક્રયીચિત્રકર્માગાયકદત્વાદયસ્ત્રૈર્વાગિકાઅપિઅગ્રાહ્યાન્નાઃ આત્માન્
 ધર્મકૃત્યંચપુત્રદારાંશ્વપીઢયેત્ લોભાદ્ધઃપિતરૌમૃત્યાન્સકર્ણદશિસ્મૃતઃ દ્વાવેવાશ્રમિણૌ
 મોઝ્યૌબ્રહ્મચારીગૃહીતથા વાનપ્રસ્થોયતીર્લિંગીનમોઝ્યાન્નાઃપ્રકીર્તિતાઃ ષળ્માસંપોદિ
 જોમુંક્તેશૂદ્રસ્થાન્નંવિગ્રહિતમ્ સનુજીવન્મેવચ્છુદ્ધૌમૃતઃશ્વાચાભિજાયતે અન્યાનિચદ્રવ્યા
 ણિનિર્બંધેષુવહૂનિનિષિદ્ધાનિતાનિવિહિતોક્ત્યર્થસિદ્ધત્વાદપ્રસિદ્ધત્વાચનોક્તાનિ દુર્મધિફે
 નિલંક્ષારંપંકિલંપલ્લોદકમ્ નમવેલ્લત્રગોતર્મિર્નક્તંયશ્ચાપ્યુપાન્દ્યતમ્ નગ્રાહ્યંતઃજ્જલંશ્રાદ્ધે
 યશ્ચામોઝ્યનિપાનજમ્ જ્ઞાનમાચમનંદાનંદેવતાપિતૃતર્પણમ્ શૂદ્રોદકૈર્નકુર્વૈતતથામેષાદિ

૧ માધવના ગ્રંથમાં તો, માંભરનાં ઉચ્છિદ્ધ ઇત્યાદિક અન્નને પણ કુશાદિકવડે પ્રોક્ષણાદિક કરવું, એમ કહ્યું છે.

નિઃસૃતૈઃ નાહરેદુદકં રાત્રૌ તુલસીં ગોમયં મૃદં તુલસીચિત્ત્વજાન્નહી જલધિન્નં પર્યુષિતં જલપુષ્પં
ચત્યજેત્ દૌહિત્રઃ કુતુપઃ કાલશ્ચાગઃ કૃષ્ણાજિનં તથા રૌપ્યં દર્માસ્તિ લાગાવઃ સ્વદ્ગુણાન્નપિતૃ
પ્રિયમ્ આરણ્યાઃ કૃષ્ણતિલામુલ્યાઃ તદ્ભાવે ગ્રામ્યાગૌરાઃ કૃષ્ણાશ્ચ હાગસાંનિદ્યં શ્રાદ્ધેતિ પ્ર
શસ્તં કુકુટવિદ્વરાહકાકમાર્જારશૂદ્રપંદરજસ્વલાસાન્નિદ્યમતિર્નિશ્ચમ્ ચાંડાલરજસ્વલા
સંજ્ઞાશ્ચિત્રિન્યૂનાંગાતિરિક્તાંગાદિભિર્વાંક્ષિતમન્મમ્ભોજ્યં આપદિમૃદ્ગમહિરણ્યોદકસ્પર્શા
દ્ગોઽયમ્ પાવમાનં તિરસ્સમંદીર્ઘચૈર્ગાયકપાદિભિશ્ચ દર્મજલપ્રોક્ષણેદુષ્ટાન્નશુદ્ધિઃ પાદુકોપાન
હૌહિત્રં રક્તચિત્રાં વરં તથા રક્તપુષ્પં ચમાર્જારશ્રાદ્ધમૂર્માવિવર્જયેત્ ઘંટાનાદોશ્વધનૂરશંભશ
ક્તિસાન્નિદ્યં ચંચર્જ્યમ્ ॥

કદર્થ ઇત્યાદિકનું અન્ન નિત્યભોજન અને શ્રાદ્ધકર્મવિશે લેવું નહી. તે (કદર્થો-
દિક) કેહેછે—કદર્થ, ચોર, નટ, વીણવાજીત્રથી આજીવિકા ચલાવનારો, બ્યાજ-
વડે આજીવિકા ચલાવનારો, લોકનિંદાથી દૂષિત થયલો, વેશ્યા, વૈધ, ક્રોધી, બ્યભિ-
ચારિણી, ઉન્મત્ત, કૂર, શત્રુ, પતિત, દાંભિક, પતિ તથા પુત્રે રહિત એવી સ્ત્રી,
સોની, સ્ત્રીજીત, ગામનો ઉપાધ્યાય, હિંસક, કર્મોર (સિલાટ, સુતાર વગેરે કસખી),
તંતુવાય (વણાત કરનારો), કુતમ્બી, ઘોખી, સ્ત્રીવડે આજીવિકા ચલાવનારો, સોમ
વેચનારો, ચિતારો, અને ગવૈયો ઇત્યાદિક એ બે ત્રૈવાલિક (શ્રાદ્ધણુ, ક્ષત્રિય તથા
વૈશ્ય) હોય તો પણ તેમનું અન્ન લેવું નહી. “દેહ, ધર્મકાર્ય, પુત્ર, સ્ત્રી, માતા
અને પિતા એમને લોભથી જે પીડા ઉપજવે તે કદર્થ જાણ્યો.” “શ્રદ્ધચારી અને
ગૃહસ્થ એ બે આશ્રમવાળા જ ભોજ્યાન્ન (ભોજન કરવા યોગ્ય છે અન્ન જેનું એવા)
છે. વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી અને લિંગી (પેટ ભરવા માટે ચિન્હ ધારણ કરનારો) એ
ભોજ્યાન્ન નથી. જે દ્વિજ છ માસ શૂદ્રસંઘથી નિંદિત એવું અન્ન ભોજન કરે તે
જીવે ત્યાંલગી શૂદ્ર બની મરવા પછી કુતરાની યોનીને પ્રાપ્ત થાયછે.” બીજ પદાર્થ
મ્હોટા નિમ્બોમાં ઘણા નિષિદ્ધ કરેલાછે પણ તે વિહિત પદાર્થ કેહેવાથી જ નિ-
ષિદ્ધ થાયછે એમ અર્થાત્ સિદ્ધ થવાથી તથા તે અપ્રસિદ્ધ હોવાથી કહ્યા નથી.
“દુર્ગંધયુક્ત, ક્ષીણયુક્ત, ખારું, ગારાવાળું, ખાચુચિયાનું જલ, જે જલમાં ગાયત્રી-
તૃપ્તિ થાય નહી તે, અને રાત્રિએ ભરી રાખેલું એવું જલ શ્રાદ્ધમાં લેવું નહી. તેમ-
જ અભોજ્યાન્ન મનુષ્યનાં ટાંકાં ઇત્યાદિકમાંનું જે જલ તે પણ લેવું નહી. સ્નાન,
આચમન, દાન, અને દેવતા તથા પિતૃનું તપણુ એ શૂદ્ર લાવેલાં જલવડે તથા મૈ-
ધનાં જલવડે કરવું નહી. જલ, તુલસી, છાંણ અને માટી એ રાત્રિયે લાવવાં નહી.”
તુલસી, ખીલી અને ગંગાજલ એ વિના ખીજાં ફૂલ તથા જલ એ વાસી હોય તે
છોડી દેવાં. “દોહિત્રો, કુતુપ કાળ, છાગ, (બકરો) કાળાં મૃગાંતું ચર્મ, રૂપું, દર્ભ,
તિલ, ગાય, અને ગંડાનું પાત્ર એ પદાર્થ પિતૃને પ્રિય છે.” અરણ્યમાં ઉપજેલા
કાળા તિલ મુખ્ય છે, તે ન મળે તો ગામમાં થયેલા ઘોળા તથા કાળા તિલ લેવા.
શ્રાદ્ધમાં બકરાનું સાન્નિધ્ય અતિ ઉત્તમ છે. કુકડો, ગામનો કુકર, કાગડો, મીંદડો,
શૂદ્ર, નપુંસક, અને રજસ્વલા એમનું સાન્નિધ્ય અતિ નિંદ્ય છે. આંડાલ, રજસ્વલા,

લંગડો, કોઠીયો, ઓછાં અંગવાળો અને અધિક અંગવાળો ઇત્યાદિકે જોયું અત્ર અભોજ્ય છે. આપત્તિ હોય તો મૃત્તિકા, ભસ્મ, સોનું, અથવા જલ એ અડકાડવાથી ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે. પાવમાની ઋચા, તથા તરત્સમંદી ઋચા એ મંત્રવડે તથા ગાયત્રી ઇત્યાદિક મંત્રેકરી દર્ભવડે જલનું પ્રોક્ષણ કરવાથી દૂષિત અત્રની શુદ્ધિ થાયછે. “પાદુકા, પગરખાં, છત્ર, રાતાં વસ્ત્ર, ચિત્ર વસ્ત્ર, રાતાં ફૂલ, અને મીંદડો એ પદાર્થો શ્રાદ્ધભૂમીમાં વર્જિત કરવા.” ઘંટાનાદ, ઘોડો, વંતુરો, શંખ, અને છીપ એ પદાર્થ વર્જ્ય છે.

અથશ્રાદ્ધદિનકૃત્યમ્ ગોમપાદિભિર્મૂમિમાંડશુદ્ધિઃ દેવતાવ્રજચારિયતિશિશૂનાંપિંડ દાનપર્યંતમન્નનદેયમ્ અતિશિશવસ્તુગૃહાંતેરમોજનીયાઃ તિલાનવકિરેત્તત્રસર્વત્રાંધપેદ જાન્ પાકઃશ્રાદ્ધકર્તાસ્વયમેવકાર્યઃ તદભાવેશુદ્ધપલ્પ્યાતદભાવેતુઘાંધૈઃ સગોત્રૈર્વાસપિ દૈર્ગમિત્રૈર્વાસુગુણાન્વિતૈઃ પુંઘર્લીચતથાવંધ્યાંવિધવાંચાન્વગોત્રજાં વર્જયેચ્છાદ્ધપાકાર્થ મમાનૃપિતૃવંશજામ્ નપાકંકારયેતુર્જંગમિર્ણીંચાપિદુર્મુખીં પાકમાંડાનિસૌવર્ણરૌપ્યના ઓદ્રવાનિચ કાંસ્પાનિમૃન્મયંનુક્તંનવ્યમેવમનીષિભિઃ પૈત્તલંરંગજાતંચવિહિતંનોનનિંદિ તમ્ નકદાચિત્પચેદન્નમયસ્થાલીષુપૈતૃકમ્ ફલશાકાદિહેદનાર્થમિન્નાનામાપસાનાંશ સ્નાનાંમાંડાનાંચદર્શનમપિપાકાદિસ્થાનેનિષિદ્ધં પક્વાન્નસ્થાપનાર્થંતુશસ્યંતેદારુજાન્યપિ ગૃહ્યામૌતુપચેદન્નંશ્રાદ્ધીયંલૌકિકેપિવા યસ્મિન્નગ્રૌપચેદન્નંતસ્મિન્હોમોવિધીયતે ॥

હવે શ્રાદ્ધદિવસનું કૃત્ય કેહેછે.

છાંણુ ઇત્યાદિકવડે પૃથ્વી અને પાત્રની શુદ્ધી કરવી. દેવતા, બ્રહ્મચારી, સંન્યાસી અને બાળકને પિંડદાન થયા પર્યંત અત્ર દેવું નહી. અતિ ન્હાનાં બાળકોને બીજાં ઘરમાં ભોજન દેવું. “શ્રાદ્ધભૂમીમાં તિલ છાંટવા, તથા ચારે મેર બકરા બાંધવા” શ્રાદ્ધ સંબંધી પાક શ્રાદ્ધકર્તાએ ખોતેજ કરવો. “પોતાંથી કરી ન શકાય તો પવિત્ર એવી સ્ત્રીવતી કરાવવો, તેવી સ્ત્રી ન હોય તો બાંધવ, અથવા સગોત્ર, અથવા સર્પિંડ, કેવા ગુણી એવા મિત્રકને કરાવવો. વ્યભિચારિણી, વાંઝણી, વિધવા, પરગોત્રમાં જન્મેલી, અને શ્રાદ્ધકર્તાના માતાપિતાના વંશમાં જન્મેલી ન હોય એવી, સ્ત્રીઓ શ્રાદ્ધના પાકમાટે વર્જ્ય છે. કન્યા, સગર્ભા, અને દુર્મુખી એ સ્ત્રીઓપાસે પાક કરાવવો નહી. શ્રાદ્ધના પાકનાં વાસણુ સોનાનાં, રૂપાનાં, ત્રાંબાનાં અથવા કાંસાનાં એવાં જોઈએ. માટીનાં હોય તો નવાંજ હોવાં જોઈએ, એમ વિદ્વાનોએ કહ્યુંછે. પિતૃજનાં અને કક્ષીનાં પાત્ર વિહિત નથી તેમ નિંદિત નથી. લોખંડનાં પાત્રમાં ક્યારે પણ પિતૃઅર્થે અત્ર રાંધવું નહી.” કૃષ્ણ, શાક ઇત્યાદિકને સવારવામાટે જ, છુરી ઇત્યાદિક શસ્ત્ર તે વિના બીજાં લોખંડનાં શસ્ત્ર તથા વાસણુ એનું દર્શન પણ પાકાદિ સ્થાનકમાં નિષિદ્ધ છે. “રાંધેલું અત્ર રાખવામાટે લાકડાનાં વાસણુ પણ ઉત્તમ છે. શ્રાદ્ધનો પાક ગૃહ્યાગ્નિ અથવા લૌકિકાગ્નિ ઉપરે કરવો. જે અગ્નિ ઉપરે પાક કીધો હોય તે અગ્નિમાં હોમ કરવો.

તત્રગૃહ્યામૌપાકેવિશેષઃ પ્રાતર્હોમંકૃત્વાતદેકદેશમહાનસેકૃત્વાપાર્કકુર્યાન્ પાકાતેપા
કાપ્રયેકદેશગૃહ્યામૌસંયોજ્યગૃહ્યેઽમૌકરણવૈશ્વદેવાદિકાર્યમ્ અત્રૈવંચ્યવસ્થા કાત્યાયના
દીનાંગૃહ્યામૌપાકઃ આશ્વલાયનાનાંતુનૈત્યકેપચનામૌ અમૌકરણંત્વાશ્વલાયનાનાંવ્યતિષં
ગેળશ્રાદ્ધેગૃહ્યામિપક્વચરુણાગૃહેયેવ વ્યતિષંગાભાવેપાણિહોમઃ અન્યશાલ્વીવસ્યગૃહ્યામૌ
વમૌકરણં વિધુરસ્યોચ્છિન્નામિકસ્યચપૃષ્ઠોદિવિવિધાનાદિનામિસંપાદનં તદ્વપૂર્વાર્ધેઽન્ત
મ્ મોજનપાત્રાણિતુહેમરૈવ્યકાંસ્યજાનિવાપલાશકમલકદલીમધૂકપત્રનિર્મિતાનિવા ॥

તેમાં ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે પાક કરવો હોય તો વિશેષ કેહેછે—પ્રાતઃ કાળે હોમ
કરી તે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી થોડોએક અગ્નિ રસોડામાં લઈ જઈ તે અગ્નિ ઉપરે પાક
કરવો. પાક થઈ રહ્યા પછી પાકના અગ્નિમાંથી થોડો અગ્નિ ગૃહ્યાગ્નિસાથે મ-
ળાવી ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે અગ્નીકરણ, અને વૈશ્વદેવ ઇત્યાદિક કરવાં. એમાં આ રીતની
વ્યવસ્થા કરવી. કાત્યાયન ઇત્યાદિકોએ ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે પાક કરવો. આશ્વલાયનોએ
તો, નિત્યના પાકાગ્નિ ઉપરે પાક કરવો. અગ્નીકરણ કરવું તે તો, આશ્વલાયનોએ
વ્યતિષંગેકરી શ્રાદ્ધ હોય તો ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે ચરુ પકવ કરી ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરેજ ક-
રવું. વ્યતિષંગ ન હોય તો પાણિહોમ કરવો. ખીછ સાખાવાળાઓએ ગૃહ્યાગ્નિ
ઉપરેજ અગ્નીકરણ કરવું. વિધુર (જેની સ્ત્રી મરેલી હોય તે) તથા વિછિન્ના-
ગ્નિક (નદ્ર થયો છે અગ્નિ જેનો તે) હોય તો “ પૃષ્ઠો દિવિ ” એ વિધાનાદિકે
કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવો. તે વિધાન પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૪૬૦ માં) કહ્યું છે. ભોજનનાં
પાત્ર તો સોનાનાં, રૂપાનાં, અથવા કાંસાનાં કરવાં. કિંવા આખરે, કમલ, કેલ,
અને મહુડાનાં પાનનાં કરવાં.

અયનિમંત્રણાદિશ્રાદ્ધાહેમુક્તાન્નપરિણામપર્યંતકર્તુર્વિપ્રાણાંચનિયમાઃ સ્ત્રીસંગપુનર્મો
જનાનૂતભાષણાધ્યાપનચૂતાયાસમારોદ્વહનહિસાદાનપ્રતિગ્રહચૌર્યાધ્વગમનદિવાસ્વાપક
લહાદિવર્જનંકર્તૃમોકુમયધર્માઃ સ્ત્રીસંગશ્ચશ્રાદ્ધદિનેતત્પૂર્વદિનેચક્રતુકાલેપિવડ્યઃ તાં
બૃલક્ષુરકર્માભ્યંગદંતધાવનવર્જનંકર્તૃધર્માઃ મોક્તુવિપ્રાણાંતૈલાભ્યંગેઽદૃતનેક્ષૌરેચવિકલ્પઃ
કર્તુર્મોક્તુશ્ચમુલ્યવારુણસ્નાનેનૈવાધિકારોનતુગૌણસ્નાનેન શ્રાદ્ધઠ્ઠુક્રવાસાઃસ્વાન્મૌની
ચવિજિતંદ્વિયઃ ઉપવાસંપરાન્નંચઔષધંચવિવર્જયેત્ અવસ્ત્રત્વંમલવદ્વસ્ત્રત્વંકૌપીનવસ્ત્રંક
ચ્છહીનસ્ત્વમનુસત્રીયત્વંકાષાયવસ્ત્રત્વમાર્દ્રવસ્ત્રત્વંદ્વિગુણવસ્ત્રત્વંસ્ત્રવસ્ત્રત્વંદમ્ધવસ્ત્રત્વં
સ્ત્રત્વમિત્યેકાદશવિધનપ્રત્વંકર્તૃમોક્તુભ્યાંવડ્યં કર્તુર્લલાટેઽર્ધ્વપુંડ્રાદેર્વિકલ્પઃ મોક્તુસ્તુ
ભવત્યેવ ચંદનતિલકસ્તુપિંડદાનાત્પ્રાકકર્તૃવડ્યઃ મોક્તુસ્તુમોજનકાલાત્પ્રાકવડ્યઃ સ
દર્ભસ્તેનતિલકોનકાર્યઃ કરણેઆચમનંદર્ભત્યાગશ્ચ કર્ત્રાનિમંત્રિતવિપ્રત્યાગોનકાર્યઃ
પ્રમાદેનત્યાગેયત્નેનવિપ્રઃપ્રસાદનીયઃ બુદ્ધિપૂર્વકત્યાગેયતિચાંદ્રાયણંપ્રાયશ્ચિત્તં આમં
ત્રિતસ્તુયોવિપ્રોમોક્તુમન્યત્રગચ્છાતિ નરકાણાંશતંગત્વાચાંડાલેખમિજાયતે આમંત્રિતસ્તુ
યઃશ્રાદ્ધેવિલંબંકુરુતેદિજઃ દેવદ્રોહીપિતૃદ્રોહીપચ્ચતેનરકેપુસઃ સ્ત્રીસંગઃપુનર્મોજનંચ
શ્રાદ્ધપૂર્વાત્રાત્રાવોપકર્તૃમોક્તુભ્યાંવડ્યં દશઠ્ઠત્વઃપિવેદાપોગાયત્ર્યાશ્રાદ્ધમુકદ્વિજઃ સાયં
સંધ્યામુપાસીતજપેચ્છજુહુયાદપિ સૂત્રકેચપ્રવાસેચઅશક્તૌશ્રાદ્ધમોજને ઔપાસનાદિકં

હોમનકુર્યાન્નિતુકારયેત્ નિમંત્રિતસ્તુનશ્રાદ્ધેકુર્યાન્નાર્યાદિનાઢનં અપરાણહાલ્યમુર્હનત્રયે
વનસ્પતિચ્છેદંદધિમંથનંસર્વેર્નકાર્યં યદાકર્તુરશક્તયાતપુત્રશિષ્યાદિઃપ્રતિનિધિઃશ્રાદ્ધકરો
તિતદાવજમાનપ્રતિનિધિભ્યામુભાષ્યાંપૂર્વોક્તાઃસર્વેર્કર્તૃનિયમાઃકાર્યાઃ મુક્તકચ્છાનુવાનારી
મુક્તેકશીતયૈવચ્ચ હસતેવદન્તેત્યંતંનિરાશાઃપિતરોગતાઃ સર્વળપ્રેષયેદામંદિજ્ઞાનાંતુનિમંત્રણે
અમોઙ્યંબ્રાહ્મણસ્યાન્નંવૃષલેનનિમંત્રિતં તથૈવવૃષલસ્યાન્નંબ્રાહ્મણેનનિમંત્રિતં વૃષલઃશૂદ્રઃ ॥

હવે નિમંત્રણ થયું ત્યહાંથીકી તે શ્રાદ્ધદિવસે ભોજન કરેલાં અન્નતું પાચન થઈ
જાય ત્યહાંલગી શ્રાદ્ધકર્તાના અને શ્રાદ્ધલોના નિયમ કહેછે—સ્રીસંગ, ખીજી વાર ભો-
જન, મિથ્યા ભાષણ, અધ્યાપન, ઘૃત, પરિશ્રમ, ભાર ઉપાડવો, હિંસા, દાન, પ્ર-
તિગ્રહ, ચોરી કરવી, પંથ કરવો, દિવસે નિદ્રા, અને કલહ ઇત્યાદિક, વર્જ્ય
કરવા, એ કર્તા તથા ભોક્તા એ બંનેના ધર્મ છે. સ્રીસંગ વર્જ્ય કરવો તે
તો શ્રાદ્ધદિવસે તથા શ્રાદ્ધના પ્રથમ દિવસે ઋતુ કાળે પણ વર્જ્ય કરવો. તાંબૂલ,
વાળ ઉતરાવવા, તૈલમર્દન, અને દંતધાવન એ વર્જ્ય કરવાં તે શ્રાદ્ધકર્તાના ધર્મ છે.
શ્રાદ્ધમાં ભોજન કરનારા શ્રાદ્ધલોને તૈલમર્દન, અવટન લગાડવું તથા ક્ષૌર એવિધે
વિકલ્પ છે. કર્તા અને ભોક્તા એ બંનેને મુખ્ય જલસ્નાનવડેજ અધિકાર પ્રાપ્ત
થાયછે, ગૌણસ્નાનવડે થતો નથી. “શ્રાદ્ધકર્તાએ સફેદ વસ્ત્ર પહેરી, મૌનયુક્ત અને
જીતેન્દ્રિય થઈ રહેવું; તથા ઉપવાસ, પરાન્ન અને ઔપચ વર્જ્ય કરવું.” વસ્ત્રહીન,
મલિન વસ્ત્રવાળો, કોપીનવાળો, કચ્છહીન, ઉત્તરીય વસ્ત્રરહિત, કાપાય વસ્ત્રવાળો,
ભીજલાં વસ્ત્રવાળો, બેવડાં વસ્ત્રવાળો, રાતાં વસ્ત્રવાળો, બળેલાં વસ્ત્રવાળો, અને સાં-
ધેલાં વસ્ત્રવાળો (નગ્ન કહેવાય) એ ઇચ્છાર પ્રકારનું નગ્નપણું શ્રાદ્ધકર્તા અને ભો-
ક્તાએ વર્જ્ય કરવું. કર્તાના કપાલમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર ઇત્યાદિક ધારણ કરવાનો
વિકલ્પ છે. ભોક્તાએ તો, અવશ્ય ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારણ કરવું. સુકડનું તિલક તો
પિંડદાનથી પ્રથમ કર્તાએ કરવું નહી. ભોજન કર્તાએ તો ભોજનકાળથી પ્રથમ
વર્જ્ય કરવું. દર્ભસહિત હાથવડે તિલક કરવું નહી, કરે તો આયમન કરી દર્ભનો
ત્યાગ કરવો. કર્તાએ નોતરેલા શ્રાદ્ધલોનો ત્યાગ કરવો નહી, પ્રમાદથી ત્યાગ કીધો
હોય તો યતન કરી તે શ્રાદ્ધલોને પ્રસન્ન કરવો. જુદ્ધિપૂર્વક ત્યાગ કીધો હોય તો ય-
તિચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. “ નોતરેલો જે શ્રાદ્ધલો તે ભોજન કરવામાટે અન્યત્ર
જાય તો સો નરક પામી અંતે ચાંડાળોમાં જન્મ પામેછે. શ્રાદ્ધમાં નોતરેલો શ્રાદ્ધલો
જે વિલંબ કરે તો તે દેવદ્રોહી અને પિતૃદ્રોહી થઈ નરકમાં પીડા પામે. ” સ્રીસંગ,
તથા ખીજી વખત ભોજન શ્રાદ્ધદિવસની પ્રથમ રાત્રિએ પણ કર્તા તથા ભોક્તાએ
વર્જ્ય કરવું. શ્રાદ્ધમાં જમેલા શ્રાદ્ધલો દશ વાર ગાયત્રી મંત્રવડે મંત્રેલું જલ પીવું,
સંધ્યા કરવી, જપ અને હોમ પણ કરવો. ” “ સૂતક, પરદેશ, અસામર્થ્ય અને
શ્રાદ્ધભોજન એટલે સમયે ઔપાસનાદિક હોમ પોતે કરવો નહી, ત્યારે ખીજવતિ
કરાવવો. શ્રાદ્ધવિધે નિમંત્રણ થયા છતાં સ્રી ઇત્યાદિકને માર મારવી નહી. ”
અપરાણહ એ નામનાં જે તણ મુહૂર્ત તે સમયે સધળાઓએ ઝાડ તોડવાં નહી, અને

દહિ મથવું નહી. જ્યારે કર્તાને અશક્તિ હોવાથી તેનો પુત્ર, શિષ્ય ઇત્યાદિ પ્રતિનિધિ શ્રાદ્ધ કરે ત્યારે યજમાન અને પ્રતિનિધિ એ બન્ને જણાઓએ પ્રથમ કહેલા કર્તાના સઘળા નિયમ પાળવા. “કાછ રહિત તથા છૂટ કેશવાળી સ્ત્રી બહુ હસે તથા બહુ બોલે તો પિતૃ નિરાશ થઇને જતા રહેછે. બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કરવામાટે પોતાની ખતનો, અને લાયક એવો પુરૂષ મોકલવો. બ્રાહ્મણનું અન્ન વૃષલે નિમંત્રિત હોય તો તે અભોજ્ય થાય, અને વૃષલનું અન્ન બ્રાહ્મણે નિમંત્રિત હોય તો તે અભોજ્ય છે.” વૃષલ એટલે શદ્ર જાણવો.

અથશ્રાદ્ધેબ્રાહ્મણસંખ્યા વૈશ્વદેવેસમાપિઞ્ચેવિષમાઃ તેનદ્વૈવૈશ્વદેવત્રયપિતૃપાર્વણે
 ઇતિપંચવિપ્રાઃ અથવાચાત્વરૈદૈવપાર્વણેનુપિત્રાદીનામેકૈકસ્યત્રયછપશતિત્રયોદશવિપ્રાઃ
 યદ્વાપિત્રાદેરૈકૈકસ્યપંચએકોનવિંશતિઃ કિંવાૈકૈકસ્યસપ્તેતિપંચવિંશતિઃ એવંદશાદૌ
 પાર્વણાધિક્યેવિપ્રાધિક્યમૂઘં તથાચવૈશ્વદેવદ્વૌચતુરોવોપવેશ્યપિત્રાદિવૈકૈકસ્યસ્થાને
 કંત્રીન્યંચસપ્તનવવોપવેશ્યેદિતિનિષ્કર્ષઃ સત્ક્રિયાંદેશકાલૌચદ્રવ્યત્રાહ્મણસંપદં શૌ
 ચંચવિસ્તરંહેનીતિપક્ષેઅશક્તૌવાદૈવેકપિતૃપાર્વણેચૈકગતિદ્વૌવિપ્રૌ નદુક્તંશ્રીભાગવતે
 દ્વૌદૈવેપિતૃકાર્યેત્રૈવૈકૈકમુખ્યત્રવા મોજયેત્તુસમૂદ્રોપિશ્રાદ્ધેકુર્વાન્નવિસ્તરં દેશકાલૌ
 ચિત્તશ્રદ્ધાદ્રવ્યપાત્રાર્હણાનિચ સમ્યગ્ભવંતિત્રૈતાનિવિસ્તરાસ્વજનાર્પણાદિતિ એનેનદ્વૌદૈવે
 એકપિઞ્ચેશતિવિપ્રત્રયપક્ષોનિર્મૂલોવેદિત્યઃ દ્વૌદૈવેથર્થજૈવિપ્રૌદ્મુખાવુપવેશયેન્ પિઞ્ચેત્
 દ્મુખાંસ્ત્રીશ્ચક્રગ્નયજુઃસામવેદિનઃ અત્યશક્તૌપાર્વણદ્વયેએકોવિપ્રઃ ॥

હવે શ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણોની સંખ્યા કેહેછે.

વિશ્વેદેવાને સ્થાનકે સમ, તથા પિતૃને સ્થાનકે વિષમ જોઇએ તેથી વિશ્વેદેવાને ઠેકાણે બે, અને પિતૃપાર્વણને ઠેકાણે ત્રણ મળી પાંચ બ્રાહ્મણ જોઇએ. અથવા દેવ-સ્થાનકે ચાર અને પાર્વણવિષે તો પિતા ઇત્યાદિક જે ત્રણ તેમાં એકેકના ત્રણ ત્રણ એ રીતે સઘળા મળી તેર બ્રાહ્મણ કેહેવા. અથવા પિતા ઇત્યાદિક એકેકના પાંચ પાંચ એ રીતે સઘળા મળી ઓગણીસ બ્રાહ્મણ કેહેવા. અથવા એકેકના સાત સાત એ રીતે મળી પચીસ કેહેવા. એ પ્રમાણે દર્શાદિક શ્રાદ્ધવિષે પાર્વણ અધિક હોય તો કલ્પના કરી બ્રાહ્મણ અધિક કેહેવા. એટલે વૈશ્વદેવ ઠેકાણે બે અથવા ચાર બે-સારી પિતા ઇત્યાદિક એકેકને સ્થાનકે એક, ત્રણ, પાંચ, સાત, અથવા નવ બેસાડવા એ તાત્પર્ય જાણવો. “શ્રાદ્ધવિષે વિસ્તાર કરવાથી સત્ક્રિયા, દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, બ્રાહ્મણરૂપ સંપત્તિ અને પવિત્રપણું એમનો નાશ થાયછે,” એ પક્ષમાં અથવા સામર્થ્ય ન હોય તો દેવસ્થાનકે એક અને પિતૃપાર્વણસ્થાનકે એક મળીને બે કેહેવા. તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યુંછે. “દેવકાર્યમાં બે તથા પિતૃકાર્યમાં ત્રણ અથવા દેવસ્થાનકે એક તથા પિતૃસ્થાનકે એક એ રીતે બ્રાહ્મણોને ભોજનમાટે કેહેવું. મ્હોટી સમૃદ્ધિવાળો હોય તો પણ શ્રાદ્ધમાં વિસ્તાર કરવો નહી.” “પોતાના સંબંધીઓને ભોજનમાટે નોતરવાથી જે વિસ્તાર થાયછે તેથી દેશ, કાળ, યોગ્ય શ્રદ્ધા, દ્ર-

અથ, પાત્ર અને પૂજન એ યથાવિધિ બની શકે નહીં, " એથી દેવસ્થાનકે બે અને પિતૃસ્થાનકે એક એ રીતે ત્રણ બ્રાહ્મણનો જ પક્ષ તે નિર્મૂલ જાણવો. દૈવ કર્મવિષે બે અથર્વણુવેદી બ્રાહ્મણ પૂર્વાભિમુખ બેસાડવા. પિતૃસ્થાનકે તો ઋગ્વેદી, યજુર્વેદી તથા સામવેદી એવા ત્રણ બ્રાહ્મણ ઉત્તરાભિમુખ બેસાડવા. " અતિ અ-શક્તિ હોય તો બે પાર્વણુવિષે એક બ્રાહ્મણને કેહેવું.

યદેકવિવિપ્રસ્તદાવિશ્વેદેવસ્થાનેશિવલિંગશાલગ્રામંવાસંસ્થાપ્યસર્વશ્રાદ્ધંસમાચરેત્ દૈવાન્નંતત્ક્ષિપેદપ્રૌદ્યાદ્વાદ્વચ્ચારિણે સ્થાનત્રયેએકોવિપ્રઙિતપક્ષઃસર્પિંદીકરણાદન્યત્ર સર્પિંદીકરણેનુપાર્વણેત્રયવિપ્રાઃ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધેતુદેવદ્વૌપ્રતિપાર્વણંદ્વૌદ્વાવેવમટૌનિરુદ્ધપક્ષે સંપદિદેવેચત્ત્વારઃપ્રતિપાર્વણંચત્ત્વારઙ્ગતિષોઢશોત્યેવંદૈવેપિત્ર્યેચસમાવિપ્રાઙ્ગતિવિશેષઃ સર્વથા બ્રાહ્મણાભેકૃત્વાદર્ધમયાન્વદૂન પ્રેષાનુપ્રેષસંયુક્તંસર્વશ્રાદ્ધંપ્રકલ્પયેત્ અત્રવિપ્રાનુકૂલ્યરૂપદ્વપ્રયોજનાભાવેવ્યદ્દષ્ટાર્થદક્ષિણાદેવા એવંતેઃશ્રાદ્ધોપવેશનેપિ સાચદક્ષિણાકાલંતરેન્યસ્મૈપ્રતિપાદનીયા અથવાભ્યર્ચિતંલિંગશાલગ્રામથાપિવા સંસ્થાપ્યદેવપિ ત્ર્યર્થપિતૈશ્રાદ્ધંચરેન્નરઃ પિતરસ્તસ્યતિષ્ઠંતિકલ્પકોટિશંતંદિવિ નિમંત્રણંતુવિપ્રાણાંપૂર્વેયુઃસદાએવવા કુર્યાદ્વિપ્રાશ્નનિયમાન્ચ્છાવયેત્તૈતૃકાન્નુષઃ અક્રોધનેઃશૌચપરૈઃસતતંબ્રહ્મચારિભેઃ ભવિતવ્યંભવદ્વિશ્વમયાચશ્રાદ્ધકારિણેતિ ॥

અ્યારે એકજ બ્રાહ્મણ હોય ત્યારે વિશ્વેદેવા ઠેકાણે શિવલિંગ અથવા શાલગ્રામનું સ્થાપન કરી સઘળું શ્રાદ્ધ કરવું. " દેવનું અન્ન અગ્નિમાં હોમનું અથવા બ્રહ્મચારી-ને દેવું. " ત્રણ ઠેકાણે મળી એક બ્રાહ્મણ કેહેવો એવો જ પક્ષ તે સર્પિંડીકરણુ વિના અન્યત્ર જાણવો. સર્પિંડીકરણુવિષે તો પાર્વણમાં ત્રણજ બ્રાહ્મણ કેહેવા. નાંદીશ્રાદ્ધવિષે તો દેવસ્થાનકે બે અને એકેક પાર્વણુ ઠેકાણે બે બે મળી આઠ બ્રાહ્મણ નિરુદ્ધ (ઓછામાં ઓછા) પક્ષમાં કેહેવા. સંપત્તિ હોય તો દેવસ્થાનકે ચાર, એકેક પાર્વણુવિષે ચાર ચાર એ રીતે મળી સોળ એમ દેવસ્થાનકે તથા પિતૃસ્થાનકે સમ બ્રાહ્મણ કેહેવા, એ પ્રમાણે વિશેષ જાણવો. " સર્વથા બ્રાહ્મણ ન મળે તો દર્ભના યજુ કરી પ્રેષ અનુપ્રેષસહિત સઘળું શ્રાદ્ધ કરવું. " એ દર્ભયજુવાળાં શ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણોની અનુકૂલતારૂપ દેખીતું પ્રયોજન એ કે નથી તો પણ અદ્વૈષ્ટકલ્પમાટે દક્ષિણા દેવી. એ રીતે સંન્યાસી શ્રાદ્ધમાં બેઠેલો હોય તો પણ દક્ષિણા દેવી. તે (દર્ભયજુપાસે રાખેલો) દક્ષિણા બીજ સમયે બીજને આપી દેવી. " અથવા પૂજવું શિવલિંગ કિંવા શાલગ્રામ દેવપિતૃસ્થાનકે પાટલા ઉપર બેસાડી જ મનુષ્ય શ્રાદ્ધ કરેછે તેના પિતૃ સો કોડ કદપ પર્યંત સ્વર્ગવિષે રહેછે. બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધવિષે નિમંત્રણ કરવું તે પૂર્વ દિવસે અથવા શ્રાદ્ધદિવસેજ કરવું. શ્રાદ્ધસંબંધી નિયમો પોતે પાળવા અને બ્રાહ્મણને સંભાળાવવા. " તે નિયમો કેહેછે— " ક્રોધરહિત, પવિત્રતા-પરાયણ, અને નિરંતર બ્રહ્મચારી એ રીતે હું શ્રાદ્ધકર્તા અને તમોએ રહેવું. "

અથસામાન્યતઃશ્રાદ્ધપરિભાષા નિપાત્યદક્ષિણંજાનુંદેવાન્પરિચરેત્સદા પિતૃણાંપરિચ

યતિનુવામજ્ઞાનુનિપાતનાત્ પ્રદક્ષિણંતુદેવાનાંપિતૃણામપ્રદક્ષિણમ્ પિતૃણાંદિગુણાભુષાદ
ર્મદૈવેઋતુત્વગાઃ દૈવેતૂદહ્મુલ્લઃકર્તાપિતૃષ્વેસ્યાહ્વક્ષિણામુલ્લઃ સંકલ્પેક્ષણદાનેપાતેભાસને
આવાહનેર્ધ્યદાનેપંધાત્યાચ્છાદનાતપંચોપચારેન્નદાને પિંડદાનેત્રનાભ્યંત્રનયોરક્ષયેસ્વધાવા
ચનેચસંબંધગોત્રનામોચ્ચારણમાવશ્યકમન્યત્રઠતાઠતમ્ સંબંધગોત્રનામરૂપાણીનિસંબંધ
નામગોત્રરૂપાણીનિવોચ્ચારણેક્રમઃ તત્રસકારેણતુવક્તવ્યંગોત્રંસર્વત્રધીમતેતિવાક્યાત્કાશ્ય
પસગોત્રસ્યકાશ્યપગોત્રસ્યેતિવોચ્ચારઃ કેચિચ્છાત્રાભેદાદ્વચસ્થામાહુઃ ગોત્રસ્યત્વપરિજ્ઞા
નેકાશ્યપગોત્રમુચ્યતે શર્માતિવિપ્રનામોક્તંવર્માતંક્ષત્રિપસ્યતુ ગુપ્તાતંચૈવૈવૈશ્યસ્યદાસાંતં
શૂદ્રજન્મનઃ પિત્રાદિનામાજ્ઞાનેતુતાતપિતામહપ્રપિતામહેત્યેવંબૂપાતુ નનામોચ્ચારયેદિત્યા
શ્વલાયનઃ શાસ્ત્રાંતરેતુપિતુર્નામ્સ્થાનેપૃથિવીપદિતિપિતામહસ્વાંતરિક્ષસદિતિપ્રપિતામહ
સ્યદિવિષદિતિનામોચ્ચાર્યમ્ સ્ત્રીણાંદાંતંનામસાવિત્રીદિત્યેવમુચ્ચાર્યમ્ કેચિદેવીશબ્દાંતં
માહુઃ અન્યેદેવીદાપદયોઃસમુચ્ચયમૂચુઃ વિપ્રક્તિભિસ્તુયત્કિંચિદ્વીયનેપિતૃકર્મણિ તત્સ
ર્વસંકલ્પેયંવિપરીતંનિરર્થકમ્ પટ્ટાંવિભક્ત્યાસંકલ્પઃક્ષણશ્ચાક્ષય્યકર્મચ પટ્ટથાવાસ્યાજ્ઞ
તુર્ધવાસનદાનંદ્વિજાતયે દ્વિનીયપાવાહનંસ્યાદિભક્તિસ્તુચતુર્થિકા અન્નદાનેપિંડપૂજા
સ્વધાશ્વસ્ત્રીનિવાચને પિંડદાનેતુસંવૃદ્ધિર્યેચત્વેત્યાદિતઃપુરા તતઃપરંચતુર્થંચિત્યુભયંસર્વ
સંમતમ્ શ્રેણિણસર્વકર્માણિસંવૃદ્ધયંતેયથાયથમ્ હર્દનેવાહર્દંવોવાપ્રપુઞ્ચૈવસમાચરેત્ સવ્યે
નદૈવંકર્મસ્યાદપસચ્ચેનપૈતૃકમ્ વિપ્રપ્રદક્ષિણાવિપ્રસ્વાગતંચાર્ધ્યદાનકમ્ સૂક્ત્સ્તોત્રજપો
ન્નસ્યપાત્રેપુરિવેષણમ્ આહ્વાનમન્નસ્યાપ્રાણંતથાચ્ચસ્વાસ્તિવાચનમ્ તાંબુલદાનમારભ્યા
સમાપ્તેરિતિપૈતૃકમ્ પ્રદક્ષિણાયેતદુક્તંસચ્ચેનૈવસમાચરેત્ દેવાર્ચાદક્ષિણાદિઃસ્વાત્પાદજા
ન્વંસમૂર્ધસુ શિતોસજ્ઞાનુપાદેપુવામાંંગાદિપુષ્પૈતૃકે અક્ષત્યાસનાર્ધ્યવર્ણ્યસ્વધાકારેણપિતૃ
ભ્યઃસર્વદાનમ્ દેવેભ્યઃસ્વાહાપદેન દૈવતીર્થેનદંવંતત્વિતૃતીર્થેનપૈતૃકમ્ ॥

હવે સામાન્યપણે શ્રાદ્ધની પરિભાષા કેહેછે.

“જમણો ગોઠણ નીચો નમાવી સર્વદા વિશ્વદેવાની પૂજા કરવી. કાપો ગોઠણ
નીચો પાડી પિતૃની પૂજા કરવી. દેવનું કાર્ય પ્રદક્ષિણ કરવું, અને પિતૃનું કાર્ય
અપ્રદક્ષિણ (ઉલટું) કરવું. પિતૃમાટે દર્ભ વચે વાળી યેવડા કરેલા બેઘએ, અને
દૈવકર્મવિષે સરખા વિના વાળેલા લેવા બેઘએ. દૈવકર્મવિષે કર્તા ઉત્તરમુખ, અને
પિતૃકર્મવિષે કર્તા દક્ષિણાભિમુખ હોવો બેઘએ.” સંકલ્પ, ક્ષણ દેવો, પાદ, આ-
સન, આવાહન, અર્ધ્યદાન, ચંદનથકી વસ્ત્ર પર્યંત પાંચ ઉપચાર, અન્નદાન, પિંડ-
દાન, અંજન, અર્ચ્યંજન, અક્ષત્ય, અને સ્વધાવાચન એમનેવિષે સંબંધ, ગોત્ર,
અને નામનું ઉચ્ચારણ આવશ્યક છે, ખીજા ઠેકાણે કૃતાકૃત છે. સંબંધ, ગોત્ર, નામ
અને રૂપ એ ક્રમથી; અથવા સંબંધ, નામ, ગોત્ર, અને રૂપ એ “ક્રમથી ઉચ્ચાર
કરવો. તેમાં, “બુદ્ધિમાન પુરૂષે સર્વત્ર ગોત્રનો ઉચ્ચાર સકારવડે કરવો,” એવું
વચન છે માટે “કાશ્યપસગોત્રસ્ય” અથવા “કાશ્યપ ગોત્રસ્ય” એવો ઉ-
ચ્ચાર કરવો. કોઈ અંચકાર, શાખાલેદવડે વ્યવસ્થા કેહેછે—“ગોત્ર અજ્ઞાત હોય
તો કાશ્યપ ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. બ્રાહ્મણનો નામને અને શર્મ શબ્દ, ક્ષત્રિયનાં

નામને અંતે વર્મ શબ્દ, વૈશ્યનાં નામને અંતે ગુપ્ત શબ્દ, અને શૂદ્રનાં નામને અંતે દાસ શબ્દ, એ રીતે નામનો ઉચ્ચાર કરવો. પિતા ઇત્યાદિકનાં નામનું જ્ઞાન ન હોય તો “તાત પિતામહ પ્રપિતામહ” એવોજ ઉચ્ચાર કરવો; નામનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં એમ આશ્વલાયન કહેછે. ખીજી શાખાઓવિષે તો, પિતાનાં નામને ઠેકાણે ‘વૃથિવિષ્’ એવું, પિતામહનાં નામને ઠેકાણે ‘અંતરિક્ષ-સન્’ એવું અને પ્રપિતામહનાં નામને ઠેકાણે ‘દિવિષન્’ એવું નામ બોલવું. સ્ત્રીઓનું દા છે અંતમાં જને એવું નામ ‘સાવિત્રીદા’ એ રીતે બોલવું. કોઈ અંથકાર, દેવી શબ્દ જના અંતમાં હોય એવું બોલવું, એમ કહેછે. ખીજા અંથકારો, દેવી અને દા એ બન્ને પદનો ઉચ્ચાર કરવો, એ રીતે કહેછે. (જમ-સાવિત્રી દેવીદા.) “પિતૃકર્મવિષે વિભક્તિવડે જે કાંઈ સમર્પણ કરે તે સર્વ સફળ બનવું. વિભક્તિ વિના જે દેવું તે વ્યર્થ છે. સંકલ્પ, ક્ષણ અને અક્ષય્ય કર્મ એ પછી વિભક્તિવડે કરવાં, બ્રાહ્મણને આસન દેવું તે પછી અથવા ચતુર્થો એ બેમાંથી કોઈએક વિભક્તિવડે દેવું. આવાહન દ્વિતીયા વિભક્તિવડે કરવું. અન્નદાન, પિંડની પૂજા, સ્વધા અને સ્વસ્તિવાચન એ ચતુર્થો વિભક્તિવડે કરવાં. “વેચ ત્વાં” ઇત્યાદિક ઉચ્ચારથી પ્રથમ જે પિંડદાન કરવું તે સંબોધન વિભક્તિવડે કરવું. ત્યાર પછી ચતુર્થો વિભક્તિ એ પ્રમાણે એ બન્ને સર્વ સંમત છે. બાકીનાં સધળાં કર્મ, સંયુક્તિ વિભક્તિને અંતે યથાયોગ્ય ‘ઈદં ને’ (એક વચનાંત) અથવા ‘ઈદં વો’ (બહુ વચનાંત) એ પ્રમાણે યોજના કરી, કરવાં. દૈવ કર્મ સઘ્યે કરી અને પિતૃ કર્મ અપસઘ્યે કરી કરવાં. બ્રાહ્મણને પ્રદક્ષિણા, બ્રાહ્મણને સ્વાગત, અર્ધ્યદાન, સૂક્ત અને સ્તોત્રનો જપ, પાત્ર ઉપરે અન્ન પીરસવું, બોલાવવું, અન્નને સૂગવું, સ્વસ્તિવાચન, અને તાંબૂલદાનથીકી આરંભ કરી સમાપ્તિ પર્યંત એ પ્રમાણે પ્રદક્ષિણાદિક જે પિતૃકર્મ કહ્યાં તે સઘ્યે કરીનેજ કરવાં. દેવની પૂજા કરવી તે પગ, ગોઠણ, ખભા અને મસ્તક એ રીતે દક્ષિણ અંગ પૂર્વક કરવી; એટલે પ્રથમ પગથીકી ઉપરે કરતે જવું. પિતૃની પૂજા વામાંગ પૂર્વક મસ્તક, ખભા, ગોઠણ અને પગ એ રીતે કરવી.” અક્ષય્ય, આસન અને અર્ધ્ય વર્જ્ય કરી બાકીના સધળા પદાર્થો પિતૃને દેવા તે સ્વધા શબ્દવડે દેવા. દેવતાઓને સ્વાહા શબ્દવડે દેવા. “દૈવ કર્મ દેવતીર્થવડે અને પિતૃ કર્મ પિતૃતીર્થવડે કરવાં.”

अथाचमनानि श्राद्धारंभेद्विराचमनंविप्रपादक्षालनांतेस्वपादक्षालनपूर्वकंद्विराचमनंदेवा
र्चनांतेपित्रर्चनांतेचैकैकमाचमनमाघ्राणांतेएकंविकिरदानांतेद्विरेकंवाश्राद्धांतेस्वपादक्षा
लनपूर्वकंद्विराचमनमिति अन्येषामस्मर्यादांतेकरशुद्धयंतेउच्छिष्टचालनांतेचाप्येकैकमाहुः॥

હવે આચમન કહેછે.

શ્રાદ્ધના આરંભમાં બે વાર આચમન કરવું. બ્રાહ્મણનાં પાદપ્રક્ષાલન કીધા પછી પોતાના પગ ઘોઈ બે વાર આચમન, દેવનું અર્ચન કીધા પછી તથા પિતૃની

પૂજા કીધા પછી એક વાર આચમન કરવું. પિંડ સૂંઝ્યા પછી એક વાર આચમન, વિકિર દીધા પછી એ અથવા એક વાર આચમન, શ્રાદ્ધને અંતે પોતાના પગ ઘોઘ એ વાર આચમન કરવું. ખીજ અંથકારો, ભસ્મમર્યાદા એટલે રક્ષાપરિવેષ કીધા પછી, હાથ શુદ્ધ કીધા પછી, તથા ઉચ્છિષ્ટનું ચાલન કીધા પછી પણ એક વાર આચમન કરવું, એમ ઠેકેઠે.

અથમોકુ:પાદશૌચાંતેદિરાચમનંપાણિહોમાંતેરકંમોજનાંતેદિરિતિ ॥

હવે ભોક્તાને આચમન કેહેછે—પાદપ્રક્ષાલન કીધા પછી એ વાર આચમન, હાથમાં અગ્નીકરણ થયા પછી એક વાર આચમન, તથા ભોજનને અંતે એ વાર આચમન કરવું.

અથદર્મા: આચાંત:પ્રાકુશાંસ્વક્ત્તાપાણાવન્યાંશ્વધારયેન્ તથાચશ્રાદ્ધારંભેધૂતાન્દર્માંગ્વાશાંતેચ્ચવિસર્જયેન્ તનાદેવાર્ચનાંતેપિતૃર્ચનાંતેપિંડશેષાપ્રાણાંતેવિકિરદાનાંતેશ્રાદ્ધાંતેચપૂર્વધૂતદર્માસ્વક્તેન્ શ્રાદ્ધસાગરાદિકપ્રયોગેતુપિતૃર્ચનાંતેદર્મત્યાગોનદૃશ્યતે તેનજ્ઞાચિદ્ધાચમનેપિદર્મત્યાગોનેતિમાતિ ॥

હવે દર્ભ કેહેછે.

આચમન કીધા પછી પ્રથમ ધારણ કરેલા દર્ભનો ત્યાગ કરી હાથમાં ખીજ દર્ભ ધારણ કરવા. તેમજ “શ્રાદ્ધના આરંભમાં ધારણ કરેલા દર્ભનો પાઘને અંતે ત્યાગ કરવો.” ત્યાર પછી દેવની પૂજા કીધા પછી, પિતૃની પૂજા કીધા પછી, પિંડનું શેષ સૂંઝ્યા પછી, વિકિર દીધા પછી, અને શ્રાદ્ધને અંતે પ્રથમ ધારણ કરેલા દર્ભનો ત્યાગ કરવો. શ્રાદ્ધસાગરાદિક પ્રયોગ અંથવિષે તો, પિતૃપૂજાને અંતે દર્ભનો ત્યાગ દેખાતો નથી, તેથી ક્યાંય, આચમનવિષે પણ દર્ભનો ત્યાગ કરવો નહીં, એમ ભાસેછે.

અથોહાવિચાર: યત્રબહુવચનાંત:પિતૃશબ્દસ્તત્રપિતૃશબ્દસ્યસર્વપિતૃવાચિત્વાદૂહોન યથાર્થપાત્રેપિતૃનિમાન્પ્રીણયેત્યત્રમાત્રાદિશ્રાદ્ધેમાતૃનિતિનવદેન્ તત્રાપિશુંઘનમંત્રેપુશુંઘંતાં પિતર:શુંઘંતાંપિતામહાદત્યાદિશુંઘંતાંમાતર:દત્યાદિચોદ્દેવ બહુવચનંતુનોહ્યતે પ્રથમયં ત્રેણપૂજ્યત્વાર્થકત્વાન્ ઋચ્છંનોહેદિતિનિષેધાટકમંત્રેપુનોહ: પિંડદાનેયેચત્વામત્રાનુતેભ્યશ્ચેત્યત્રમાતૃશ્રાદ્ધેયાશ્ચત્વામત્રાનુતાભ્યશ્ચેતિનવદેન્ સ્ત્રીણાંસ્ત્રિય:પુરુષાશ્ચાનુગાદિતિપુમાન્સ્ત્રિયેતિપુલ્લિંગશેષાદિતિવૃત્તિકૃન્ અન્યેતુયાશ્ચેત્યાદ્યુહમાહ: માત્રાદિદ્વિત્રેપિંડદાનેનદ્વા

દેવ તથા પિતૃકાણે બેઠેલા ધાત્રાણોપાસે પાત્ર માંડ્યા પછી પિતૃપાત્રની આરંભે “પિશંગમૃદ્ધિ” એ મંત્રવડે, અને પછી “રથાણો અગ્નો” એ મંત્રવડે દેવપાત્રની આરંભે ભસ્મ (રાખીડી) વડે મંડન કરવું; કારણ, યથા નકમરો વિષ્ણુ, સૈલોક્યં પરિરક્ષતિ ॥ એવં મંડલભસ્મકઃ, સર્વશૂતાનિ રક્ષતુ ॥ ૧ ॥ સર્વેષાં પાપદર્શીનાં, નશ્વર્થમાતિ કેશર: ॥ મરમના મંડલં કુર્યા, ત્પાત્કદોષો ન વિચયે ॥ ૨ ॥ એમ કહ્યુંછે, એ ભસ્મમર્યાદા.

મસ્મન્માતરૌયત્તદાશ્રીદેવેચ્ચુવામન્નાન્વિત્યેકર્પિઢંદત્વાસ્મન્માતૃભ્યાં૦અર્યર્પિં૦ત્યાદિ અ
મ્વંજનેસ્મન્માતરૌ૦અમ્યંજાયાં૦અંજનેઅંજાયાં એવંપિતામહીપ્રપિતામહીદિત્વેષ્યૂહઃ ॥

હવે ઊહ (ઉચ્ચાર) નો નિર્ણય કેહેછે.

જે ઠેકાણે બહુવચનાંત પિતૃશબ્દ હોય તે ઠેકાણે (તે શબ્દ) સધળા પિતૃનો વાચક છે માટે ઊહ કરવો નહી. જેમ અર્ધપાત્રવિષે ‘વિતૃનિમાન્ પ્રીણય’ એ ઠેકાણે માતા ઇત્યાદિકતાં શ્રાદ્ધવિષે ‘માતૃન્’ એમ ઉચ્ચાર કરવો નહી. તેમાં પણ શુંધન મંત્રોવિષે “શુંધતાં પિતરઃ શુંધતાં પિતામહાઃ” ઇત્યાદિક તથા “શુંધતાં માતરઃ” ઇત્યાદિક ઊહ કરવોજ. બહુ વચનનો તો ઊહ કરાતો નથી; કારણ, પ્રથમ મંત્રવિષેજ (એ બહુવચન) પૂજ્યપણાંનો અર્થ જણાવવામાટે છે. ઋગ્વેદ-વિષે ઊહ કરવો નહી એવો નિષેધ હોવાથી ઋગ્વેદના મંત્રોવિષે ઊહ કરવો નહી. પિંડ દાનવિષે ‘યેચ્ત્વામન્નાનુતેભ્યશ્ચ’ એ ઠેકાણે માતાનાં શ્રાદ્ધવિષે ‘યાશ્ચત્વામન્નાનુતમ્બશ્ચ’ એવો ઉચ્ચાર કરવો નહી. સ્ત્રિયોવિષે સ્ત્રિયો અને પુરૂષો અનુયાયી થાયછે; કારણ, “પુમાન્ સ્ત્રિયા” એ સૂત્રવડે સ્ત્રિયો અને પુરૂષો સાથે કેહેવાના હોય તો પુર્ણિગ શેષ રહેછે એમ વૃત્તિકાર કેહેછે. ખીજા અંથકારો તો, ‘યાશ્ચ’ ઇત્યાદિક ઊહ કરવો એમ કેહેછે. માતા ઇત્યાદિક એ હોય તો, પિંડદાનવિષે ‘તત્ત્વામસ્મન્માતરૌ યત્તદાશ્રીદેવેચ્ચુવામન્નાનુ૦’ એ પ્રમાણે ઊહ કરી એક પિંડ ૬૪ ‘અસ્મન્માતૃભ્યાં૦ અર્યર્પિઢઃ૦’ ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરવો. અભ્યંજનવિષે ‘અસ્મન્માતરૌ૦ અમ્યંજાયાં૦’ ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરવો. અંજનવિષે ‘અંજાયાં૦’ એ પ્રમાણ; ૬૧લી તથા ૫૨૬૧લી એ એ હોય તો પણ એવોજ ઊહ કરવો.

અથવહુત્વે એતદ્વોસ્મન્માતરોયત્તદેશ્રીદેરુદ્રદેવથાનામગોત્રાયેચ્ચુપ્માનન્નાનુત્યેકર્પિઢ
દ્વાનાદિ અમ્યંજનેભ્યઙ્હ્વં અંજનેઅઙ્હ્વમિત્યાદિ એકનામત્વેએકમેવનામદ્વિવચનાંતંબ
હુવચનાંતાવદેત્ એવમર્ષદાનકાલેપ્યસ્મન્માતરાવિત્યાદૃહેનસંત્રોધ્યરદંવામર્ષમિદંવોઅ
ર્ષ્યમિત્યુહોબોદ્ધવ્યઃ તથાચાયંતુનઃપિતરઃસો૦ તિલોસિસોમદેવત્યો૦ ડશંતસ્વાનિ૦
પિંદાનુમંત્રણદશાદાનોપસ્થાનપ્રવાહણપ્રાશનાદિમંત્રેષુ બહુવચનાંતપિતૃપદયુક્તત્વાદિહેતો
નોંહરતિપ્રસિદ્ધં નાપ્રોક્ષિતંસ્પૃશેદ્દસ્તુનવદેન્માનુર્ષાગિરમ્ નચોદ્દીક્ષિતર્ધુજાનંનચૈવાશ્રૂ
ણિપાતયેત્ દૈવેપિત્ર્યેચ્ચસર્વજપહોમાદિકર્મસુ મૌનંકુર્યાત્પ્રયત્નેનસકલંફલમાપુયાત્
યદિમૌનસ્યલોપઃસ્થાઙ્ગપહોમાર્ચનાદિષુ વ્યાહરેદ્વૈષ્ણવંમંત્રંસ્મરેદ્વાવિષ્ણુમવ્યયમ્ યસ્ય
સ્મૃત્યાચનામૌક્તયાતપોયત્તક્રિયાદિષુ ન્યૂનંસંપૂર્ણતાંયાતિસદ્યોવંદેતમચ્યુતં આદિમધ્યાવ
સાનેષુશ્રાદ્ધસ્યેદમુદાહરેત્ ॥

હવે ઘણી માવરૂ હોય તો તેવિષે—“એતદ્વોસ્મન્માતરોયત્તદેશ્રીદેરુદ્રદેવથા-
નામગોત્રાયેચ્ચુપ્માનન્નાનુ” એવો ઉચ્ચાર કરી એક પિંડ દેવો ઇત્યાદિક જણવું.
અભ્યંજનવિષે “અમ્યઙ્હ્વં” અંજનવિષે “અઙ્હ્વં” ઇત્યાદિક જણવું. એક
નામ હોય તો એકજ નામ દ્વિવચનાંત અથવા બહુવચનાંત બોલવું. એ રીતે

અર્ધદાન સમયે પણ “અસ્મન્માતરૈ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચારવડે સંબોધન કરી “હદ્-
વા અર્ધ્યમિદંબોઅર્ધ્ય” એવો ઉચ્ચાર બાણવો. તેમજ “આયંતુનઃપિતરઃસોઽ, તિ-
લોસિસોમદૈવત્યોઽ, ઊર્જતસ્વાનિઽ” પિંડાનુમંત્રણ, દશાદાન (પિંડ ઉપરે મૂત્ર
દેવું), ઉપસ્થાન, પ્રવાહણ (વેદેવરાવતું) અને પ્રાશન (ભોજન), ઇત્યાદિકોના
મંત્ર બહુવચનાંત પિતૃપદવડે યુક્ત છે ઇત્યાદિ હેતુથી તે મંત્રોમાં ઊહ નથી એ પ્ર-
સિદ્ધ છે. “પ્રોક્ષણ ન કરેલી વસ્તુને સ્પર્શ કરવો નહી, મનુષ્યની વાણી (ભાષા)
બોલવી નહી, ભોજન કરતા બ્રાહ્મણની સામે જોવું નહી, અને અશ્રુ પાડવાં નહી,
દેવ કર્મ, પિતૃ કર્મ, જપ, અને હોમ ઇત્યાદિક સધળાં કર્મવિષે પ્રયત્નકરી મૌન
ધારણ કરવું, તેણેકરી કર્મનું સંપૂર્ણ ક્ષણ મળેછે. જપ હોમ, પૂજા ઇત્યાદિ કર્મ-
વિષે જો મૌનનો લોપ થાય તો, વૈષ્ણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો અથવા અવિનાશી
એવા વિષ્ણુનું સ્મરણ કરવું. ” તે સ્મરણનો મંત્ર—“યસ્ય સ્મૃત્વા ચ નામોક્ત્થા,
તપોયજ્ઞક્રિયાદિષુ ॥ ન્યૂનં સંપૂર્ણતાં યાતિ, સયો વંદે તમચ્યુતં. ” શ્રાદ્ધના આરંભવિષે
મધ્યમાં અને સમાપ્તિ સમયે ઉપર કહેલો મંત્ર બાણવો.

અથસંક્ષેપતથાશ્વલાયનાદિનાંપ્રયોગક્રમઃ સવ્યેનાપસવ્યેનવાદેશકાલૌસંકીર્ણપસવ્યે
નતત્તત્તદ્વાદર્હપિતૃણાંષ્ટીવિમત્તપાણેતવામમુકશ્રાદ્ધંસદૈવંસર્પિંડંપાર્વણવિધિનૈકોદિષ્ટેનવા
ન્નેનામેનવાહિરખ્યેનવાથઃસયોવાકરિષ્યદનિસંકલ્પયથાસંભવંકાર્યઃ સર્વત્રકુલેત્યાદિ
યથોચિત્તિત્રાસ્યેઃપ્રતિવચનંદેવમેવ તતોદૈવધર્મેણવિપ્રસ્યદક્ષિણજ્ઞાનુંસ્વદ્રુમુકપિતૃણામ
મુકશ્રાદ્ધેભમુકવિશ્વેદેવાર્થવ્યાક્ષણઃક્રિયનામિતિક્ષણંદંયાન્ ઔતથેતિવિપ્રોવેદેન્ ક
ર્તાપ્રાપ્નોતુમવાનિતિ વિપ્રઃપ્રાપ્તવાનીતિ એવંપિતૃધર્મેણવામજ્ઞાનુસ્પર્શોનામુકશ્રાદ્ધેપુકસ્ય
સ્થાનેત્વયાક્ષણદત્ત્યાદિપૂર્વવત્ ત્રયસ્થાનેએકવિપ્રત્રેપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાંસ્થાનેત્વયા
દિ ભક્તોઽર્થનૈરિત્યાદિપ્રાર્થના અત્રસર્વત્રદેવપૂર્વેત્વં ક્વચિત્પિતૃપૂર્વેકત્વંવક્ષ્યતે હદંસંકલ્પ
ક્ષણદાનાદિપૂર્વેશુઃસયોવાકાર્યં તતઃકુતુપેક્ષાતઃસ્નાતાન્ધૈતપાદાન્વિપ્રાનસન્નિધાપયેન્
તતઃસવ્યેનતિલોદકયવોદકેભાચારાત્કાર્યં તતઃસવ્યેનશુદ્ધયર્થપ્રાર્થશ્ચિત્તાર્થસૂક્તજપઃપ્ર
દક્ષિણાચ સપ્રસ્તસંપદિતિનમસ્કારઃ અપસવ્યેનાચારાદધિકારવાચનં તતભાચમ
નપ્રાણાયામૌસવ્યેનકૃત્વાઅપસવ્યેનદ્વિતીયઃસંકલ્પઃ કેચિત્સયઃકરણપક્ષેદ્વિતીયસંકલ્પને
ચ્છંતિ તતસ્તિહસ્તસવ્યેનૈવંદૈવેપિત્રેષ્વમવતાંસ્વાગતમિતિપ્રતિવિપ્રપ્રશ્નઃ પૂર્વવત્ત્રિતીયંક્ષણ
દાનમ્ અત્રવહ્વાનાંગૃહ્યામિમાન્તાંદર્શશ્રાદ્ધાન્વષ્ટકાપૂર્વેશુઃશ્રાદ્ધેષુર્પિંડપિતૃયજ્ઞવ્યતિર્વંતે
શ્રાદ્ધપ્રયોગોનાર્થેવાંનાપિશ્રાદ્ધાંતરેષુ સચ્ચત્રિતીયક્ષણદાનાંતશ્રાદ્ધતંત્રંકૃત્વાપરિસમૂહના
દીધમાધાનાંતર્પિંડપિતૃયજ્ઞતંત્રતિપાદશાલનાદિભસ્મમર્યાદાંતંઅપ્રાવંપ્રૌકરણંકૃત્વાપરિવેષણા
દિસંપન્નવચનાંતર્પિંડદાનાદિપાત્રોત્સર્ગપર્યંતકૃત્વાવિકિરાદિશ્રાદ્ધશેષંસમાપનીયમિત્યેવંક
પઃ એંહિરખ્યકેશીયાદીનામપિપ્રથમસંકલ્પોત્તરમધ્યુપસમાધાનાન્વાધાનાશ્ચાજ્યસંસ્કારાં
તેપાશ્ચાદિપૂજાંતેતત્તન્મંત્રોહયુતઃસવિસ્તરોપૌકરણહોમોજ્ઞેયઃ ॥

હવે સંક્ષેપથી આશ્વલાયન ઇત્યાદિકોનો પ્રયોગક્રમ કેહેછે.

સંયેકરી અથવા અપસંયેકરી દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી, અપસંયેકરી તે તે શ્રાદ્ધને યોગ્ય જે પિતૃ તેમનો પછી વિભક્તિવડે “એતેવામમુકશ્રાદ્ધં સદૈવં સર્વિદં વાર્ષિકવિધિનૈકોદિદેન વાન્નેનામેનવા હિરણ્યેન વા શ્વઃ સઘો વા કરિણ્યે,” એવો સંકલ્પ જેવો સંભવ હોય તે પ્રમાણે કરવો. સઘળે ઠેકાણે બ્રાહ્મણોએ “કુ-રુણ્વ” ઇત્યાદિ યથાયોગ્ય પ્રતિવચન (ઉત્તર) અવશ્ય હેવું. પછી દૈવધર્મ (દેવ-કાર્ય) પ્રમાણે બ્રાહ્મણના દક્ષિણ ગોઠણનો સ્પર્શ કરી “અમુકવિતૃણામમુકશ્રાદ્ધે અમુકવિધેવૈવાર્ષી ત્વયા ક્ષણઃ ક્રિયતાં” એટલું કહી ક્ષણ (નિમંત્રણ) દેવો. પછી “ઉન્નયા” એ રીતે બ્રાહ્મણે કેહેવું. કર્તાએ “પ્રાપ્નોતુ મવાન્” એમ બોલવું. બ્રાહ્મણે “પ્રાપ્તવાને” એ રીતે કેહેવું. એ પ્રમાણે પિતૃધર્મ (અપસંયાદિક પિતૃ-કાર્ય) પ્રમાણે બ્રાહ્મણના ડાબા ગોઠણનો સ્પર્શ કરી “અમુકશ્રાદ્ધે અમુકસ્વ સ્થાને ત્વયા ક્ષણઃ” ઇત્યાદિક પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. ત્રણને ઠેકાણે એક બ્રાહ્મણ હોય તો “વિતૃષિનામહપ્રપિનામહાનાં સ્થાને” ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરવો. પછી “અક્રોધ-નૈઃ” ઇત્યાદિક પ્રાર્થના કરવી. ઇહાં સર્વે ઠેકાણે પ્રથમ દેવનું અને પછી પિતૃનું કર્મ કરવું. કોઈ ઠેકાણે પ્રથમ પિતૃનું પછી દેવનું કર્મ કરવું એમ કેહેવાસે. એ સંકલ્પ કરવો, ક્ષણ દેવો ઇત્યાદિક કર્મ પ્રથમ દિવસે અથવા શ્રાદ્ધને દિવસે કરવું. પછી કુતુપ કાળે (અષ્ટમ મુહૂર્તમાં) કર્તાએ સ્નાન કરી ન્હાયલા અને પગ ધોય-લા એવા બ્રાહ્મણોને સમીપમાં બેસારવા. પછી સંયેકરી તિસોદક તથા યવોદક આચાર છે માટે દેવાં. પછી સંયેકરી શુદ્ધિમાટે તથા પ્રાયશ્ચિત્તમાટે સૂક્તનો જપ તથા પ્રદક્ષિણા કરવી. અને “સમસ્તસંગતું” એ મંત્રેકરી નમસ્કાર કરવો. આચાર છે માટે અપસંયેકરી અધિકારવાચન કરવું. ત્યાર પછી સંયે-કરી આચમન તથા પ્રાણાયામ કરી અપસંયે બીજે સંકલ્પ કરવો. કોઈ ગ્રંથકાર, સંકલ્પાદિક શ્રાદ્ધદિવસેજ કરવાં એ પક્ષ હોય તો બીજે સંકલ્પ કરવો નહી, એમ કેહેછે. પછી જાભા રહી સંયેકરીનેજ દેવપાસે અને પિતૃપાસે “મવાતાં સ્વાગતં” એ પ્રમાણે એક એક બ્રાહ્મણ પ્રત્યે પ્રશ્ન કરી પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે બીજી વાર ક્ષણ દેવો. આ વિષયમાં ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત ઋગ્વેદી હોય તો તેમણે દર્શશ્રાદ્ધ, અન્વયકા-શ્રાદ્ધ અને પૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધ એમનેવિષે પિંડપિતૃયજ્ઞનો વ્યતિપંગ. (પરસ્પર મિશ્રિત-પણું) કરી શ્રાદ્ધ પ્રયોગ કરવો, બીજી શાખાવાળાઓએ કરવો નહી, તેમ ઋગ્વેદીઓએ પણ બીજાં શ્રાદ્ધોવિષે કરવો નહી. તે વ્યતિપંગ પ્રયોગ આ રીતે— બીજે ક્ષણ દેવો ઇહાં પર્યંત શ્રાદ્ધતંત્ર કરી પરિસમૂહનયકી ઇધ્માસ્થાપન પર્યંત પિંડપિતૃયજ્ઞનો તંત્ર કીધા પછી બ્રાહ્મણોના પાદપ્રક્ષાલનયકી ભસ્મમર્યાદા પ-ર્યંત એટલે રક્ષાપરિવેષ પર્યંત કર્મ કીધા પછી અગ્નિમાં અગ્નૌકરણ કરી પ-

૧ અધિકારવાચન એટલે યજમાને, “અગ્નિ તિથી અવુકશ્રાદ્ધં કર્તું મમાધિકારસંવદસ્તિતિમંવંતો વ્રતંતુ” એમ કહ્યા પછી, બ્રાહ્મણોએ “અસ્તુશ્રાદ્ધાધિકારસંવત્” એમ કેહેવું તે.

રિવેષણુયકી સંપત્તવચન પર્યંત કર્મ થયા પછી પિંડદાનથી પાત્રચાલન પર્યંત કર્મ કરી વિકિર ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધનું શેષ કર્મ સમાપ્ત કરવું, એ રીતનો વ્યતિષંગ પ્રયોગ જાણવો. એ પ્રમાણે હિરણ્યકેશીય ઇત્યાદિકોએ પણ પ્રથમ સંકલ્પ કીધા પછી અગ્નિનું સ્થાપન, અન્વાધાન ઇત્યાદિક આબ્યસંસ્કાર પર્યંત કર્મ થયા પછી પાઘાદિક પૂજા કરવી, ત્યાર પછી તે તે મંત્રોના ઉચ્ચાર યુક્ત વિસ્તાર સહિત એવો અગ્નોકરણ હોમ જાણવો.

અથપાશ્વં અંગણેશ્રાદ્ધદેશદ્વારેવાચતુરસંદિહસ્તંપ્રાદેશમાત્રંવોદક્ષ્વંદેવમંડલંકૃત્વા ન તોદક્ષિણેષઙ્ગુલંત્યક્ત્વા દક્ષિણાષ્ઠવંચતુર્હેસ્તંવિનસ્તિમાત્રંવાપિતૃમંડલંવર્તુલંસત્વાપસત્વપ્રાદક્ષિણપ્રાદક્ષિણ્યાદિદૈવૈપૃથ્વ્યર્ધમણગોમૂત્રગોમયાભ્યાંકાર્યં યથાયથંદર્ભયવતિલગંધપુષ્પૈસ્તદર્ચનં” મંડલસમીપેતીરેકપવિષ્ટસૈવપ્રાહ્મુખસ્યવિપ્રસ્યપાદયોરુદ્ધમુખઃપ્રત્યક્મુખોવાકં તમિુકસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાદંવઃપાશ્વંસ્વાહાનમમનિયવગંધપુષ્પયુગ્મજલમંજલિનાપ્રક્ષિપ્ય શંનો દેવીરિતિશુદ્ધોદકેનપાદાવુપયેવપ્રક્ષાલયેન્ નાધોમાગેનાપિસગ્રંથિકપવિત્રહસ્તેનપિતૃમંડલે ઉદ્ધમુખસ્યોપવિષ્ટસ્યપાદયોરેદક્ષિણામુખસ્તિલગંધાદિજલમંજલિનાપિતૃતીર્થેનપિતરમુકના મરુપગોત્રેદેનેપાશ્વંસ્વધાનમનિત્રયસ્થાનેએકવિપ્રત્વેપિતૃ પિનામહપ્રપિનામહારદંવઃપાશ્વમિતિશુદ્ધવચનાંતેનપ્રક્ષિપ્યશંનોદેવીરિત્યાદિપૂર્વવન્ એવમગ્રેપિગિત્રાદિત્રયેત્રાત્મજયપક્ષેદંતે રત્યેકવિપ્રપક્ષેદંત્રાતિવચનોહોત્રેયઃ એવમાત્રામહાદિપાર્વણેપિવોચ્યમ્ અત્રપાશ્ચાત્પૂર્વપાદાર્ધ્યઃ પાશ્ચોત્તરંચગંધપુષ્પાક્ષતેઃપાદાદિપૂર્ધાંતમર્ચનપૂર્વકંદેવેએવઃપાદાર્ધ્યરિતિદત્ત્વાપિ ડ્યેપિતિલૈર્મૂર્ધાંતર્ચનપૂર્વકંપાદાર્ધ્યદાનમુક્તંતત્કાત્યાયનાદીનામિવાચારાત્તેષામેવ વઘ્નૃચાનાંતુનૈષઆચારઃ તતઃપાશ્વશેવંધયવતિલાદિસત્વાપસત્વાભ્યાંમંડલયોસ્ત્યક્ત્વાસ્વપાદક્ષાલનંપવિત્રત્યાગંચકૃત્વાન્યપવિત્રૈતૃત્વાદેવમંડલોત્તરેસ્વયંવિપ્રાશ્વદ્વિરાચમ્યશ્રાદ્ધદેશેગચ્છેપુઃ પાદક્ષાલનોદકાચમનોદકયોઃસંસર્ગોનકાર્યઃ અપસચ્ચેનામુકશ્રાદ્ધસિદ્ધિરસ્તિવિવદેત્તેઃ પ્રત્યુક્તઃનિરંગુણવિપ્રદક્ષિણહસ્તંધૃત્વા સત્વાપસત્વાભ્યાંમૂર્ધુઃસ્વઃસમાશ્રમિતિસદર્ભેપુષીઠેષ્વવિલંબેનોપવેશયેન્ તત્રદૈવેપ્રાહ્મુખોવિપ્રઃપિડ્યેન્નૂદ્ધમુખઃઅસંભવેદક્ષિણાન્યદિદ્ધમુખઃ ॥

હવે પાઘ કેહેછે—આંગણામાં અથવા શ્રાદ્ધભૂમીનાં દ્વારમાં ચોખુણું, એ હાથનું અથવા પ્રાદેશ (એક કુહ) જવડું, ઉત્તર દિશામાં નમતું એવું દેવમંડલ; અને તેની દક્ષિણ દિશામાં છ અંગુલ ભૂમી મૂકી તે ઠેકાણે દક્ષિણ દિશામાં નમતું, ચાર હાથનું અથવા એક વેંથ જવડું, વર્તુલ (ગોળાકાર) પિતૃ મંડલ; સત્ય તથા અપસત્ય પ્રાદક્ષિણ તથા અપ્રાદક્ષિણ ઇત્યાદિ દૈવ તથા પિતૃધર્મવડે ગોમૂત્ર તથા જાણવતી કરવાં. પછી યથાયોગ્ય દર્ભ, યવ, તિલ, ચંદન અને પુષ્પવડે તે મંડલોની પૂજા કરવી. મંડલની સમીપે પાટલા ઉપરે પૂર્વમુખ એટલા શ્રાદ્ધજાના બન્ને પગ ઉપરે, ઉત્તરમુખ અથવા પશ્ચિમમુખ એટલા શ્રાદ્ધકર્તાએ “ અમુકસંજ્ઞકા વિશ્વેદેવા દંવઃ વઃ પાશ્વં સ્વાહા નમમ ” એમ કહી યવ, ચંદન, અને પુષ્પયુક્ત જળની અંજલી નાખી “ શન્નોદેવી ” એ મંત્રવડે શુદ્ધ જળવડે શ્રાદ્ધજાના બન્ને પગ ઉપરેજ ઘોવા, પગનાં તળાંનો ભાગ ધ્રેવો નહી, તેમ ગ્રંથિવાળું પવિત્ર હાથ-

માં રાખી પાદપ્રક્ષાલન કરવું નહી. પિતૃમંડલ ઉપરે ઉત્તરમુખ બેઠેલા બ્રાહ્મણના બન્ને પગ ઉપરે, કર્તાએ દક્ષિણમુખ ઉભા રહી તિલ ચંદન ઇત્યાદિકે યુક્ત જળ, અંજળીવડે પિતૃતીર્થેકરી “પિતરમુકનામરૂપગોત્રેદંતે પાદ્યં સ્વધા નમઃ” એમ કહી ત્રણ ઠેકાણે રેડવું. એક બ્રાહ્મણ હોય તો “પિતૃપિતામહપિતામહા હં વઃ પાદ્યં” એ રીતે બહુવચનાંત વાક્ય કહી જળ રેડવું, પછી “શન્નોદે-ર્શી” ઇત્યાદિક મંત્રેકરી પ્રથમ પ્રમાણે પગ ધોવરાવવા. એ રીતે આગળ પણ પિત્રાદિ ત્રીણે ઠેકાણે ત્રણ બ્રાહ્મણોનો પક્ષ હોય તો “હં તે” એવો એક બ્રાહ્મણના પક્ષમાં જ ઉચ્ચાર તે ‘હં વઃ’ એવો બહુવચનવડે બિહ જણવો. એ પ્રમાણે મા-તામહાદિ પાર્વણવિષે પણ એમજ જણવું. ઇહાં પાદસમયે પાદથકી પ્રથમ પાદાર્ધ્ય, તથા પાદ પછી ચંદન, પુષ્પ અને અક્ષતવડે પગથકી મસ્તક પર્યંત પૂ-જનપૂર્વક દેવ સમીપે “एवमः पादाव्यः” એ વાક્યવડે દઈ પિતાપાસે પણ તિ-લવડે મસ્તકથકી પગ પર્યંત પૂજનપૂર્વક પાદાર્ધ્યનું દાન કરવું, એમ કહ્યું છે તે કાત્યાયન ઇત્યાદિકોનાજ આચાર હોવાથી તેમનેજ વિહિત છે, ઋગ્વેદીઓનો એ આચાર નથી. ત્યાર પછી પાદનું શેષ જ ચંદન, યવ, તિલાદિક તે સંચેકરી તથા અપસંચેકરી બન્ને મંડલ ઉપરે છાંટી પોતાના પગ ધોઈ પવિત્રાનો ત્યાગ કરી બીજાં પવિત્ર ધારણ કરી દેવમંડલથી ઉત્તર દિશામાં પોતે તથા બ્રાહ્મણોએ બે વાર આચમન કરી શ્રાદ્ધ ભૂમીવિષે જવું. પાદપ્રક્ષાલનનું જળ તથા આચમનનું જળ તેનો સંસર્ગ (મિશ્રિતપણું) કરવો નહી. અપસંચેકરી “अमुकश्चाद्धसि-द्धिरस्तु” એમ કહેવું. પછી બ્રાહ્મણોએ પ્રતિવચન દીધા પાદ બ્રાહ્મણોનો અંગો-ઠા વિનાનો દક્ષિણ હાથ ઝાડી સંચ તથા અપસંચવડે “भूर्भुवःस्वःसमाध्वं” એમ કહી દર્ભ પાથરેલા પાટલા ઉપરે તે બ્રાહ્મણોને શીઘ્ર બેસારવા. તેમાં દેવસ્થા-નકે પૂર્વાભિમુખ બ્રાહ્મણ, અને પિતૃ ઠેકાણે તો ઉત્તરમુખ બ્રાહ્મણો બેસારવા. સં-ભવ ન હોય તો દક્ષિણ દિશા વચ્ચે કરી અન્ય દિશા સામે બેસારવા.

अथआसनानि हैमंराजंतताम्रंवादुकूलकंबलंवादाकजंतृणमयंपर्णमयंवासनंप्रशस्तम् दारुजेषुश्रीपर्णीजंवूकदंशम्रबकुलशमीश्लेष्मानकशालवृक्षजःयान्यासनानिनाशस्तानि अ-यःशंकुमयंपीठंप्रदेयंनोपवेशने अग्निदग्धान्यायसानिभग्नानिचविवर्जयेत् प्राक्संस्थाद-क्षिणासंस्थाभोक्तृपंक्तिस्तुपैतृके तत्रदेवासनेप्रागग्रौद्वौदर्मौपिष्पेदक्षिणाग्रैकैकंदर्मस्थाप-येत् घृतैस्तिलादिनैलैवस्थापयेच्चप्रतिद्विजं दीपंसव्यापसव्याभ्यांदीपमेकंतुसव्यतः त्रा-ह्मणाश्चेतःप्रभृत्याश्राद्धसमाप्तेर्मौनिनःपवित्रहस्ताउच्छिष्टोच्छिष्टस्पर्शवर्जयंतोवर्त्तेरन् अ-त्रयथालक्षणअतिथिरागतश्चेत्सव्येनविप्रपंक्तौविष्णूद्देशेनपूजयेत् सव्येनापवित्रःपवित्रो-वेतिमंत्रंपठित्वा वैष्णव्येनमः काश्यप्येनमः क्षमायै० इतिभूर्मिनत्वामेदिनीलोकमातात्वमि-त्यादिश्लोकैःस्तुत्वाच श्राद्धभूर्मिगयांभ्यात्वाभ्यात्वादेवंगदाधरं प्राचीनावीति तद्विष्णोः-परमंपदं० तद्विप्रासो० गायत्रींचत्रपित्वासव्येनप्राणायामतिथ्यादिकीर्तनानिपसव्येनामुक

પિતૃનામુપક્રાંતમમુકશ્રાદ્ધં કરિષ્યેદતિસંકલ્પ્યાન્નાદૌમધ્યેતેવદેવતાભ્યઃ પિતૃભ્યશ્ચ ० અમૂર્તા
નાંચ ० ચતુર્થિશ્ચ ० યસ્યસ્મૃત્યેતિચત્રિઃ પઠેન્ ॥

હવે આસન કેહેછે.

સોનાનું, રૂપાનું, તાંબાનું, રેશમી વસ્ત્ર, કંપલ, કાષ્ઠનું, ધાસનું અથવા પાનનું
એ આસન ઉત્તમ છે. કાષ્ઠનાં આસનમાં સાલવણુ, બંધૂ, કદંબ, આંબો, બોલસ-
રી, શમી, મ્હોટો ગુંદો, અથવા શાલનાં ઝાડ એમનાં આસન (પાટલા) ઉત્તમ
છે. “લોઢાંના ખીલાવાળો પાટલો બ્રાહ્મણોને બેસવામાટે દેવો નહી. અગ્નિમાં
બળેલાં, લોઢાનાં, અને ભાંગેલાં આસનો વર્જ્ય કરવાં. દેવ સમીપે પશ્ચિમથી પૂર્વ
પર્યંત અને પિતૃ સમીપે ઉત્તરથી દક્ષિણ પર્યંત ભોજન કરનારા બ્રાહ્મણોની પંક્તિ
બેસારત્રી.” તેમાં દેવનાં આસન ઉપરે પૂર્વ દિશામાં અથવાજા એવા બે દર્ભ,
અને પિતૃનાં આસન ઉપરે દક્ષિણ દિશામાં અથવાજા એવો એક એક દર્ભ રાખ-
વો. “એક એક બ્રાહ્મણપાસે ધીનો અથવા તેલનો એકકો દીપક સંયે તથા અપ-
સંયે ભેડવો. એકજ દીપક કરવો હોય તો સંયેકરી કરવો. એ વેળાથી આરંભ
કરી શ્રાદ્ધની સમાપ્તિ થાય ત્યાં લગી બ્રાહ્મણોએ મૌન ધારણ કરી, હાથમાં પ-
વિત્રાં ધારણ કરી, અને ઉચ્છિદ્રોચ્છિદ્રનો સ્પર્શ વર્જ્ય કરી રહેવું. એ સમયે
લક્ષણયુક્ત અતિથિ આવે તો સંયેકરી બ્રાહ્મણની પંક્તિમાં તેને બેસારી વિષ્ણુને
ઉદ્દેશ તેની પૂજા કરવી. સંયેકરી “અપવિત્રઃ પવિત્રોવાં” એ મંત્ર લણી “જે-
ણચ્ચૈ નમઃ, કાશ્યપૈ નમઃ, ક્ષમાયૈ નમઃ,” એ મંત્રવડે પૃથ્વીને નમસ્કાર કરી
“મેદિની લોકમાતા ત્વં” ઇત્યાદિક શ્લોકવડે સ્તુતિ પણ કરવી. પછી “શ્રા-
દ્ધભૂમિ ગયાં ધ્યાત્વા, ધ્યાત્વા દેવં ગદાધરં” ઇત્યાદિક મંત્ર લણી પ્રાચીનાવીતિ
(અપસંય) કરી “તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદં, તદ્વિપ્રાસોવિં” એ મંત્રનો તથા ગાયત્રી
મંત્રનો જપ કરી સંયેકરી પ્રાણાયામ, તિથ્યાદિકનો ઉચ્ચાર કીધા પછી અપસંયે
“અમુકપિતૃનામુપક્રાંતમમુકશ્રાદ્ધં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી એ ઠેકાણે આદિમાં,
મધ્યમાં અને અંતમાં “દેવતાભ્યઃ પિતૃભ્યશ્ચ ०, અમૂર્તાનાં ०, ચતુર્થિશ્ચ ०, યસ્યસ્મૃ-
ત્યાં ०” એ મંત્રોનો ત્રણ વાર પાઠ કરવો.

અથદક્ષિણેવામેવાકુક્ષૌતિલૈઃ સહકુશત્રયં પરિહતવસ્ત્રાંચલબદ્ધંકૃત્વા કટિસંલગ્નવસ્ત્રથ
હિર્માગેનસંવેષ્ટ્યરક્ષણાસ્થપોનીવીરંધોનિહન્મિસર્વંયદમેધ્યવદ્ભવેદિતિશ્લોકમંત્રેણકાર્યઃ સ
ર્વતશ્વાપસવ્યેનાપહતેત્યપ્રદક્ષિણં તિલાન્નિષ્ત્વોદીરતેતિસવ્યેનપ્રોક્ષણંસ્મૃતં તિલારશ્નંતુ
મંત્રેણદ્વારેકુશાતિલાન્નિષ્પેત્ તરન્સમંદીસૂક્તેનપાવમાનીભિરેવચ અભિમંત્ર્યજલંતેનપાકા
દિપ્રોક્ષયેત્સુધીઃ યદ્વાતદ્વિષ્ણોર્મંત્રેણગાયત્ર્યાવાભિમંત્રિતં યદ્દેવાદિતિમંત્રાણાંત્રયેણવાન્ય
શાલિનઃ વાચયેત્યાકપૂતત્વંપુષ્પાશંસર્વમુક્ષયેત્ નાપ્રોક્ષિતંસ્પૃશ્ચઝાઢકાલેત્યેતંજપેત્તતઃ
પદાર્થયોગ્યતાંવાચયિત્વાદેવાર્ચનંચરેત્ તત્રપ્રત્યુપચારંદેવેપિત્ર્યેચાશ્વતયોરપોદદ્યાન્ત દેવ
દ્વિજસંનિધાવુદ્દમુખવપરિશ્વતદ્દક્ષિણકરમુક્તાનંવામકરેણધૃત્વાદક્ષિણેનસયવંદર્મદ્વયમમુ

કેષાંવિશ્વેષાંદેવાનાંમૂર્ધ્વઃસ્વરિદમાસનંસ્વાહેતિહસ્તેજલમાસિચ્ચદક્ષિણભાગેઆસનેક્ષિપેન્ન
હસ્તેદર્ધદાનં આસનેષ્વાસનંદદ્યાન્નપાણૈકદાચન પિતૃકર્મણિવામેચ્ચદૈવેદદ્યાન્નુદક્ષિણે
વિપ્રોધર્મોસિવિશિરાજાપ્રતિષ્ઠિતરિતિમંત્રેણગૃહીત્વાસ્વાસનમિતિવદેન્ કર્તાસનંસ્પૃશન્નપોદ
ત્વાસ્પતામિતિવિપ્રોધર્મોસીતિવદેન્ અપોદત્વાદૈવેક્ષણઃક્રિયતામિતિનિરંમુણંકરંમૃણ્મહીપાદો
તથેત્યાદિપ્રાગ્વન્ ઇદંતૃતીયનિમંત્રણં ॥

હવે જમણી અથવા ડાબી ડુંખમાં તિલ સહિત ત્રણ કુશ, ઓઠેલાં વસ્રના છે-
ડામાં ખાંધી તેને કેડમાં રહેલાં વસ્રના આઢેરના ભાગમાં વીંટી રક્ષણ એ નામનો
નીવીખંધ, “ નિહન્મિ સર્વં યદમેધ્યવદ્રવેન્ ” એ શ્લોકમંત્રવડે કરવો. “સર્વત્ર
અપસંયે “અપહતાં ” એ મંત્રવડે અપ્રદક્ષિણ કર્મ કરવું, તથા “ઉદીરતાં ”
એ મંત્રવડે તિલ છાંટી સંયેકરી પ્રોક્ષણ કરવું. “ તિલારક્ષંતું ” એ મંત્રવડે
શ્રાદ્ધભૂમીનાં દ્વારમાં કુશયુક્ત તિલ છાંટવા. “ તેમજ— “ તરત્સમંદીં ” એ સૂ-
ક્તવડે તથા “ પાવમાનીં ” એ ઋચાવડે જળ મંત્રી તે જળવડે પાકાદિક પદાર્થ
ઉપરે પ્રોક્ષણ કરવું. અથવા “ તદ્વિષ્ણોં ” એ મંત્રવડે, કિંવા ગાયત્રી મંત્રવડે
જળ મંત્રિત કરવું. ખીજી શાખાવાળાઓએ “ યદેવાં ” એ ત્રણ મંત્રવડેજ અ-
ભિમંત્રણ કરવું. પાકની પવિત્રતા કેહેવરાવવી, અને તે અભિમંત્રિત જળવડે
પુષ્પાદિક પૂજનો સધળો ઉપચાર પ્રોક્ષિત કરવો. શ્રાદ્ધમાં પ્રોક્ષણ રહિત પદાર્થનો
સ્પર્શ કરવો નહી. પ્રોક્ષણનું ઉદ્ધવન થાય તો તે મંત્રનો જપ કરવો. પદાર્થની યો-
ગ્યતા કેહેવરાવી દેવની પૂજા કરવી. ” તેમાં એક એક ઉપચાર અર્પણ કરતી વે-
ળાએ દેવસમીપે તથા પિતૃસમીપે ઉપચારને આદ્યે તથા અંતે જળ દેવું. દેવસ્થાન-
કે બેઠેલા બ્રાહ્મણને સમીપે ઉત્તરમુખ બેસી તે બ્રાહ્મણનો સુલટો રાખેલો જમણો
હાથ ડાબે હાથે ડાલી પોતાને જમણે હાથે યવસહિત બે દર્ભ લઈ “ અમુકેષાં વિ-
શ્વેષાં દેવાનાં મૂર્ધ્વઃસ્વરિદમાસનં સ્વાહા ” એમ કહી હાથમાં જળ રેડી તે દર્ભ
દક્ષિણ તરફ આસન ઉપરે દેવો, હાથમાં દર્ભ દેવો નહી. “ આસન ઉપરે આસન
દેવું, હાથમાં ય્યારે પણ દેવું નહી. પિતૃ કર્મમાં વામ ભાગે તથા દૈવ કર્મમાં દક્ષિ-
ણ ભાગે આસન દેવું. ” બ્રાહ્મણે “ ધર્મોસિવિશિરાજાપ્રતિષ્ઠિતઃ ” એ મંત્રવડે લઈ
“ સ્વાસનં ” એ રીતે પ્રતિવચન દેવું. કર્તાએ આસનનો સ્પર્શ કરી જળ દઈ
“ આસ્પતાં ” એમ કહ્યા પછી બ્રાહ્મણે “ ધર્મોસિ ” એ રીતે કેહેવું, પછી જળ દઈ
“ દૈવે ક્ષણઃ ક્રિયતાં ” એમ કહી અંગોઠા વિનાનો હાથ ઝાળવો. પછી “ ઉં
તથા ” એ રીતે બ્રાહ્મણે કેહેવું, ઇત્યાદિક પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે જાણવું. એ ત્રીણું
નિમંત્રણ થયું.

અથાર્ધકલ્પના તત્રપાત્રાણિહૈમરૈર્પ્યતામ્નયંવાદારુજંવાપલાશાદિપર્ણમયંવાકાંસ્યં
વાશંભશુક્તિજંવાલ્લદ્વપાત્રંવાર્ધપાત્રંપ્રશસ્તં અત્રવિપ્રૈકત્વદ્વિત્વચ્ચતુષ્કેવ્વપિદૈવેર્ધપાત્રદ્વ
યમેવ યન્નુદૈવેદેર્ધપાત્રેપિએત્રીણ્યુમયત્રૈકૈકંવેત્યેકપાત્રત્વપક્ષાંતરંતદશક્તિપરં એવંપાત્રદ્વ
યંપ્રોક્ષિતાયાંભુવિપ્રાગ્પ્રકુશેષુન્યુજ્જમુત્તાનંવાસાદ્યપ્રોક્ષ્યન્યુજ્જપક્ષેઉત્તાનીરુત્યતયોદ્ધિકુશે

દેવેપવિત્રેનિધાયશંનોદેરીરિતિમંત્રાવૃત્ત્યાપભાસિચ્ચવોસીતિમંત્રેણાવૃત્ત્યાંયવાનોવ્યતૂર્ણીગં
ધપુષ્પાણિક્ષિપેન્ કેચિદ્ધંધારાંઓષધીઃપ્રતિમોદધ્વમિત્યુગ્ધ્યાંગંધપુષ્પાણિક્ષિપંતિ દેવા
ર્ચ્યાપાત્રેસંપન્નેહત્યુક્તા સુસંપન્નેહતિપ્રત્યુક્તોવામકરંચિપ્રદક્ષિણજાનુનિન્યસ્યામુકવિશ્વાન્દે
વાન્મવસ્ત્રાવાહયિષ્યેરતિપૃષ્ઠાવાહયેત્યુજ્ઞાનોવિશ્વેદેવાસભાગતેત્યુચાપ્રતિવિપ્રંદક્ષિણપાદા
દિપુગ્મંક્રમેણજાન્વંસમૂર્ધાંતંયવાન્વિકિરેન્ વિશ્વેદેવાઃશૃણુતેત્યુચોપસ્થાયમ્મૌશિષ્ટાન્યવા
ન્વિકિરેન્ હિરણ્યકેશીયાદયસ્ત્વર્ચ્યાદાનગંધાદિપૂજોત્તરમપ્રૌકરણકાલેયેદેવાસહસ્યાપાત
પિતરશ્નિમંત્રાભ્યામપિદક્ષિણનોદેવપિત્રાવાહનંકુર્વંતિ કાતીયૈસ્ત્વર્ચ્યાપાત્રાસાદનાત્પ્રાગેવદે
વપિત્રાવાહનંકાર્યં નથૈવકાત્યાપનસૂત્રાન્ તતોર્ચ્યાપાત્રસંપંસિત્વાચચિત્વાદ્વિજોત્તમાન્ ત
દપ્રેચાર્ચ્યાપાત્રેતુસ્વાહાર્ચ્યશ્નિનિવ્યસેન્ અપોદત્વાવિપ્રહસ્તેદ્વાદર્ચ્યપવિત્રકે યાદિધ્યા
શ્નિમંત્રેણહસ્તેત્વર્ચ્યવિનિક્ષિપેન્ વિશ્વેદેવાઃસંવોર્ચ્યાસ્વાહાનમતીરયન્ પ્રતિવિપ્રંયાદિવ્યેત્યા
વૃત્તિઃ કેચિત્તુયાદિવ્યારત્યનેનદત્તાર્ચ્યાનુમંત્રણમાહુઃ મયૂલેકાતીયપ્રયોગેત્રિપ્રહસ્તેર્ચ્યપવિ
પ્રદાનાંતેઆવાહનવદંશેત્વર્ચનંકૃત્વાર્ચ્યાદાનમિત્યુક્તં એકવિપ્રત્વેએકસ્યૈવહસ્તેદ્વિર્ચ્યાદાનંવિ
પ્રચતુષ્પપક્ષેએકૈકપાત્રંવિભજ્યદ્વયોર્દ્વયોર્દેવં કૂર્ચસ્તુતત્પાત્રસ્થએવ ॥

હવે અર્ધ્યકંપના કેહેછે.

તેમાં પાત્ર—સોનાનાં, રૂપાનાં, તાંબાનાં, લાંકડાનાં, અથવા આખરા મત્યાદિક
પાનનાં, અથવા કાંસાનાં, કિંવા શંખ, અને છીપનાં, અથવા ખડ્ગપાત્ર
(ગંડાનાં સીંગડાનાં પાત્ર) એ અર્ધ્યપાત્ર ઉત્તમ જાણવાં. આ અર્ધ્યવિધે
એક, એ અથવા ચાર એટલા જે બ્રાહ્મણ હોય તો પણ દેવ સમીપે અર્ધ્ય-
પાત્ર એજ માંડવાં. દૈવકર્મવિધે એ અર્ધ્યપાત્ર, અને પિતૃચકર્મવિધે ત્રણ
અર્ધ્યપાત્ર અથવા બેઠેકાણે એક એક એ પ્રમાણે એક પાત્રત્વરૂપ જ ખીજે પક્ષ
તે અશક્તિવિષય છે. એ રીતે પ્રોક્ષણ કરેલી પૃથ્વી ઉપરે પૂર્વ દિશામાં અગ્રવા-
ળા દર્બ પાથરી તે ઉપરે બેઠાં અથવા સવળાં એ પાત્ર માંડી તેનું પ્રોક્ષણ કરી,
બેઠાં રાખ્યાં હોય તે પક્ષમાં સવળાં કરી તે બેઠે પાત્રમાં—એ એ દર્બનું એક એ પ્ર-
માણે એ એ પવિત્ર રાખી “શન્નો દેવી” એ મંત્ર એ વાર લણી તે પાનોમાં
જળ નાખવું. પછી “યવોસી” આ મંત્ર એ વાર લણી જવ નાખી મંત્ર વિના
ચંદન પુષ્પ નાખવાં. કોઈ વિદ્વાનો “ગંધદ્વારં, ઓષધીઃપ્રતિમોદધ્વં” એ એ
ઋચાવહે ચંદન તથા પુષ્પ નાખેછે. પછી “દેવાર્ચ્યાપાત્રેસંપન્ને” એનું વાક્ય કહી
“સુસંપન્ને” એનું બ્રાહ્મણે પ્રતિવચન દીધા પછી કર્તાએ પોતાનો હાથો હાથ,
બ્રાહ્મણના દક્ષિણ ગોઠણ ઉપરે રાખી “અમુકવિશ્વાન્દેવાન્ મવસ્ત્રાવાહયિષ્યે”
એ વાક્યવડે પ્રશ્ન કરી, “આવાહય” એવી આજ્ઞા દીધા પછી “વિશ્વેદેવા સ આ-
ગત” એ ઋચાવડે એકકા બ્રાહ્મણને દક્ષિણ પગથી આરંભ કરી યુગ્મ (બે
બે) એવા ક્રમવડે ગોઠણ, ખલા અને મસ્તક પર્યંત જવ છાંટવા. પછી “વિ-
શ્વેદેવાઃ શૃણુ” એ ઋચાવડે પ્રાર્થના કરી બાકી રહેલા જવ પૃથ્વી ઉપરે છાંટ-

વા. હિરણ્યકેશીયાદિકો તો અર્ધદાન તથા ગંધાદિક પૂજા કીધા પછી અગ્નૌ-કરણુ સમયે “યે દેવાસં, આયાત પિતરં” એ યે મંત્રવડે અગ્નિથી દક્ષિણ દિ-શામાં દેવ અને પિતૃનું આવાહન કરેછે. કાતીયોએ તો, અર્ધપાત્ર સ્થાપન કરવા-થી પ્રથમજ દેવ પિતૃનું આવાહન કરવું. કારણ, કાત્યાયન સૂત્રમાં તેમજ છે. “પછી બ્રાહ્મણોપાસે અર્ધ સંપત્તિ કેહેવરાવી બ્રાહ્મણોની આગળે “સ્વાહા અર્ધ્યઃ” એમ કહી અર્ધપાત્ર માંડવાં. પછી બ્રાહ્મણોના હાથ ઉપરે જળ દઈ અર્ધપાત્ર-માંનાં પવિત્રાં હાથમાં દેવાં. પછી “વાદિવ્યાં” એ મંત્ર ભણી હાથ ઉપરે અર્ધ્ય દઈ “વિશ્વેદેવા इदं वोर्ष्यं स्वाहा नमः” એવું વાક્ય કેહેવું. ” એક એક બ્રાહ્મણની પાસે “વાદિવ્યાં” એ મંત્રની આવૃત્તિ કરવી. કોઈ અંથકાર તો, પ્રથમ દીધેલા અર્ધ્યનું “વાદિવ્યાં” એ મંત્રવડે અનુમંત્રણ કરવું, એમ કેહેછે-મયૂખવિષે કા-તીય પ્રયોગમાં, બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરે અર્ધ્યનાં પવિત્રાં દીધા પછી આવાહન પ્ર-માણે અંગવિષે અર્ચન કરી પછી અર્ધ્યદાન કરવું, એમ કહ્યુંછે. એક બ્રાહ્મણ હોય તો એકનાજ હાથમાં યે વાર અર્ધ્ય દેવો. ચાર બ્રાહ્મણોનો પક્ષ હોય તો એક એક પાત્ર વેહેચી યે યે બ્રાહ્મણને દેવું. ઈર્થ (દર્ભ મુદિ) તો તે તે પાત્ર ઉપરનોજ મહણ કરવો.

क्वचिन्क्षीरदधिघृतनिलतंदुलसर्षपकुशाप्रपुष्पेतित्रय्याष्टकमर्ष्यपत्रेप्रक्षिप्यमिष्युक्तं आ-
 वंतयोरपोयच्छन्गंधाद्यैर्वર્चनचरेत् अमुकविश्वेदेवाभयंवोगंधःस्वाहानमइतिकरेणैवविप्रह-
 स्तेष्वेवद्विर्दिदानं एवंस्वैत्रदैवेस्वाहानमइत्यंमुच्चार्योपचारदानं चंदनागरुकर्पूरकुंकुमा-
 निप्रदापयेत् गंधद्वारेतिवैगंधमायनेनेचपुष्पकं धूरसीन्यमुनाधूपमुद्दीप्यस्वेतिदीपकं पुवं
 वस्त्राणिमंत्रेणवस्त्रंदद्यात्प्रयत्नतः आसनेस्वासनंनूयादर्ष्यस्वर्ष्यद्विजोत्तमः सुगंधश्चसु-
 पुष्पाणिमुमालयानिसुधूपकः मुज्योतिश्चैत्रदीपश्चस्वाच्छादनमितिक्रमः कर्त्तास्કंधधृतो
 क्षીरीयोविगतपवित्रકરોવિપ્રહસ્તદત્તગંધૈર્વિપ્રમાલાયંગેપુલ્લિપેત્ વિપ્રમાલેવર્તુલપુંદ્રંત્રિપુંદ્રં
 વાનકુર્યાન્ અન્નવિપ્રાણાંકસ્તૂરીવિકલ્પિના આયનેનેદાનિવૌષધીઃપ્રતિમોદધ્વામિતિવાગંધદા-
 નવદ્વસ્તેષ્વેવેદંબઃપુષ્પમિતિપુષ્પદાનંકાર્યં ॥

કોઈ અંથમાં; દૂધ, દહી, ઘૂત, તિલ, ચોખા, સર્સવ, કુશનાં અગ્ર અને પુષ્પ એ આઠ દ્રવ્ય અર્ધ્યપાત્રમાં નાખવાં; એમ કહ્યુંછે. “એક એક ઉપચારના આદિ અને અંતવિષે જળ હેતાં આવવું એ રીતે ગંધાદિક ઉપચારવડે પૂજા કરવી. ” “અમુકવિશ્વેદેવા અયં વો ગંધઃ સ્વાહા નમઃ” એ વાક્યવડે હાથેથકીજ બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરેજ યે યે વાર ચંદન દેવું. એ પ્રમાણે સઘળે ઠેકાણે દેવકર્મવિષે “સ્વાહા નમઃ” ઈહાં પર્થત ઉચ્ચાર કરી ઉપચાર દેવા. “ચંદન, અગર, કપૂર, અને કેસર એ પદાર્થ અર્પણ કરવા. “ગંધદ્વારાં” એ મંત્રવડે ચંદન, “આયને-તેં” એ મંત્રવડે પુષ્પ, “ધૂરસિં” એ મંત્રવડે ધૂપ, “ઉદ્દીપ્યસ્વં” એ મંત્ર-વડે દીપ, અને “પુવં વસ્ત્રાણિ” એ મંત્રવડે વસ્ત્ર પ્રયત્નપૂર્વક દેવાં. બ્રાહ્મણે આ-સનવિષે “સ્વાસનં” એ રીતે અને અર્ધ્યવિષે “અસ્તર્ષ્ય” એમ કેહેવું. ગંધાદિ-

કવિષે ‘સુગંધઃ’, ‘સુપુષ્પાણિ’, ‘સુમાલ્યાણિ’, ‘સુધૂપકઃ’, ‘સુઝ્યોતિઃ’ અથવા ‘સુદીપઃ’, ‘સ્વાચ્છાદનં’, એ પ્રમાણે ક્રમ જાણવો. કર્તાએ ખભા ઉપરે ઉત્તરીય વસ્ત્ર ધારણ કરી હાથમાંથી પવિત્ર કાઢી બ્રાહ્મણના હાથમાં આપેલાં ચંદનવડે બ્રાહ્મણનાં કપાળ ઇત્યાદિક અંગવિષે લેપન કરવું. બ્રાહ્મણનાં કપાળમાં ઢેવળ ગોળાકાર ચાંડલો અથવા ત્રિપુંડ્ર કરવું નહીં. આ ચંદનલેપનવિષે બ્રાહ્મણને કરતૂરી વિકલિપત છે. “આયનેતે” એ મંત્રવડે અથવા “ઓષધીઃપ્રતિમોદધ્યં” એ મંત્રવડે, ગંધદાન પ્રમાણે હાથ ઉપરેજ “કદંબઃ પુષ્પં” એમ કહી પુષ્પદાન કરવું.

તત્રવિહિતપુષ્પાણિ અગસ્યેભંગરાત્રંચતુલસીકમલંતથા ચંપકંતિલપુષ્પંચદૃર્વાશ્વપિ તૃલ્લઘ્નાઃ વિહિતાપ્રતિષિદ્ધાચતુલસીપિંડપૂજને સુકુમારઃકિસલયૈર્વદૃર્વાકુરૈરપિ જલોદ્રવૈશ્વકુસુમૈર્મલિકાચૂતપુષ્પકૈઃ અતિમુક્તૈશ્વતગરૈઃસંપૂજ્યાઃપિતરઃસદા જાતીપુષ્પૈવિપ્રપૂજાંકુર્યાન્પિઢાર્ચનંતુન ॥

તેમાં વિહિત (ઉપયોગી) પુષ્પ કેહેછે—“અગસ્ય, ભાંગરો, તુલસી, કમલ, ચંપો, તિલનાં ફૂલ, અને દૂધી એ પિતૃને પ્રિય છે. પિંડપૂજનવિષે તુલસી વિહિત તથા પ્રતિષિદ્ધ છે. કોમળ પલ્લવ, યવ, દૂર્વાના અંકુર, જળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પુષ્પ, મલ્લિકા (ડોલર-મ્હોટી જાય) આંખાના ચ્દોર, મધુમાધવીનાં ફૂલ, અને તગરનાં ફૂલવડે સર્વ કાળ પિતૃની પૂજા કરવી. જાતનાં ફૂલવડે બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી, પણ પિંડની પૂજા કરવી નહીં.”

અથવર્જ્યપુષ્પાણિ કરવીરંચધત્તરંચિન્દ્રવપત્રંચકેતકીં ચકુલંકુંદપુષ્પંચકિંશુકંચકુરંટિકાં સર્વાણિરક્તપુષ્પાણિવર્જયેચ્છાદકર્મણિ જલોદ્રવાનિદેવાનિરક્તાન્યપિવિશેષતઃ ॥

હવે વર્જ્ય પુષ્પ કેહેછે.

“કણ્ઠેર, ધતૂરો, બિલિપત્ર, ઢેતકી, બોલસરીનાં પુષ્પ, કુંદનાં ફૂલ, આખરાનાં ફૂલ, કાઠાંસળિયાનાં ફૂલ, અને સધળી જાતનાં રાતાં ફૂલ એ શ્રાદ્ધવિષે વર્જ્ય કરવાં. જળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં રાતાં પુષ્પ પણ વિશેષ કરી અર્પણ કરવાં.”

અથધૂપઃ ધૂપસ્તુગુગુલુર્દેવસ્તથાચંદનસારજઃ અગરુશ્વસકર્પૂરોઘૃતમધ્વાદિસંયુતઃ યે તુપ્રાણ્યંગજાપૂષ્પાહસ્તવાતાહતાશ્ચયે નતેશ્રાદ્ધેનિયોક્તવ્યાપેચકેચોગ્રમંધયઃ ઘૃતંનકેવલં દવાહુષ્ટવાતૃણગુગુલું પાદદેશેયંચોધૂપદત્તિદાનં ॥

હવે ધૂપ કેહેછે.

“ગુગળનો ધૂપ; ચંદનના વેઢાથી થયેલો ધૂપ; અને ધી, મધ ઇત્યાદિકે યુક્ત તથા કપૂર સહિત અગરનો ધૂપ સમર્પણ કરવા. પ્રાણિઓના અંગથકી ઉત્પન્ન થયેલા, તથા હાથવતી વાયુ આપી પ્રદીપ્ત ક્ષેત્રા, અને ઉગ્ર ગંધવાળા એ ધૂપ શ્રા-

હ્રીમાં અર્પણ કરવાં નહી. કેવળ ધૃત, અથવા દુષ્ટ એવો ધાસવાળો ગુણ ધૂપમાં દેવો નહી. ” બ્રાહ્મણના પગની પાસે “ અર્થ વો ધૂપ: ” એમ કહી ધૂપ દેવો.

અથવીપ: ધૃતેનદીપોદાતવ્યસ્તિલતૈલેનવાપુન: વસામેદાદિદીપોવર્જ્ય: इदं वो ज्योतिरिति वायं वो दीपप्रकाश इति वा मुखसमीपे दीप: ॥

હવે દીપ કેહેછે.

“ધી અથવા તિલનાં તેલનો દીપક અર્પણ કરવો” અર્થ, મેદ ધાતુ ઇત્યાદિકનો દીપ વર્જ્ય કરવો, “ इदं वो ज्योति: ” અથવા “ અર્થ વો દીપપ્રકાશ: ” એમ કહી. બ્રાહ્મણનાં મુખ સમીપે દીપ સમર્પણ કરવો.

કૌશીયંકાર્પાસંવાચસ્ત્રંવિહિતં રુષ્ણમલિનમુપમુક્તંછિત્રિતંનિર્વશંરજકષૌતંચનિષિદ્ધં યજ્ઞોપવીતંદાતવ્યંવસ્ત્રાભાવેવિજ્ઞાનતા નિષ્ક્રયોવાપયાશક્તિવસ્ત્રાભાષેપ્રદીપતે પિતૃન્સત્કૃત્યવાસોભિર્વદ્યાદ્યજ્ઞોપવીતકં યજ્ઞોપવીતદાનેનવિનાશ્રાદ્ધંતુનિષ્ફલં યજ્ઞોપવીતંપતિસ્ત્રીશૂદ્રશ્રાદ્ધેષ્વપિજ્ઞેયં ॥

દેશમનું અથવા કપાસનું વસ્ત્ર વિહિત છે. કાણું, મેલું, પેહેરેલું, છિદ્રવાળું, છેડા વિનાનું અને ધોળીએ ધોયલું એ વસ્ત્ર નિષિદ્ધ છે. “ વસ્ત્ર ન હોય તો વિદ્વાન પુરુષે યજ્ઞોપવીત દેવું. અથવા વસ્ત્ર ન મળે તો યથાશક્તિ વસ્ત્રનું મૂલ્ય દેવું. પિતૃનો વસ્ત્રવડે સત્કાર કરી યજ્ઞોપવીત અર્પણ કરવું. યજ્ઞોપવીત દીધા વિના શ્રાદ્ધ નિષ્ફળ-થાયછે. ” સંન્યાસિ, સ્ત્રી અને શૂદ્રનાં શ્રાદ્ધવિષે પણ યજ્ઞોપવીત દેવું.

અથાન્યાન્યપિદેયાનિ ધાતુમયાનિધૂપપાત્રાણિ કમંડલુંતાન્નમયંકાષ્ઠજંવાપિમૃન્મયં નારિકેલમયંવાપિશ્રાદ્ધેદદ્યાત્મયજ્ઞત: છત્રોપાનદાસનશયનદર્પણચામરવ્યજનપાદુકાકેશપ્રસાધનીપટવાસાદિસુમંધચૂર્ણીગારધાનિકાયષ્ટિકંબલાંજનશલાકાશ્વદેયા: અલંકારાદેયા:શ્રાદ્ધેષુયોષિતાં મંજીરમેલ્લદામકર્ણિકાકંકણાદય: સૌવર્ણીરાતતંકાંસ્પંદદ્યાદ્યોજનભાજનં કર્પૂરાદેશ્રમાંઢાનિતાંબૂલાયનંતથા સ્વયમન્યેનવાવંદીકૃતાનાંકેનાપ્પુષાપેનમોત્તેનેપિતૃણાંબ્રહ્મપદં ॥

હવે બીજા પણ દેવાયોગ્ય પદાર્થ કેહેછે.

ધૂપ તથા દીપનાં પાત્ર (ધૂપેડું, દીવી, આરતી ઇત્યાદિ) ધાતુમય (ત્રાંખાં પીતળનાં) દેવાં. “ શ્રાદ્ધમાં; ત્રાંખાંનું, કાષ્ઠનું, માટીનું અથવા નારિયળનું, કમંડલ પ્રયત્નપૂર્વક દેવું. ” છત્ર, પગરખાં, આસન, બિછોનું, આરીસો, ચમર, પંખો, પાદુકા (ચાંખડી), કાંસડી, અવટન ઇત્યાદિ સુગંધી ચૂર્ણ, સિગડી, લાંકડી, ધાખળો, કાળળ, અને-સળી એ પદાર્થો દેવા. “ બાબુખંધ, હાર, કડાં, વીંટી અને કુંડલ ઇત્યાદિક અલંકારો પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સુવર્ણના કરી દેવા. સ્ત્રીઓનાં

શ્રાદ્ધમાં મંજીર (નૂપુર), મેખલા (કેડપટ્ટી), માળા, કાનનાં આભૂષણ અને કં-
કણ ઇત્યાદિક સ્ત્રીઓનાં આભૂષણ સ્ત્રીઓને દેવાં. સુવર્ણનાં, રૂપાનાં, અથવા કાંસા-
નાં ભોજનપાત્ર (થાળ), કપૂર રાખવાનું પાત્ર, અને પાનદાન પણ દેવાં.” પોતે
અથવા ખીજાઓએ કેદ કરેલાઓને કોઈ ઉપાયે કરી પણ છોડાવવાથી પિતૃને પ્રશ્ન-
પદ પ્રાપ્ત થાયછે.

इत्यंचोक्तवचनादाच्छादनदानानिपृथग्यज्ञोपवीतंदत्वाशक्तिसत्त्वेछत्रालंकारादिकंदत्वा
तत्कालेस्पर्शायोग्यानांसंकरूपंकृत्वापूजनंपूर्णमस्तुसंकल्पसिद्धिरास्वित्युक्ताप्रत्युक्तौ मंत्र
हीनंक्रियाहीनंसंपद्धीनंद्विज्ञोत्तमाः श्राद्धंसंपूर्णतांयातुप्रसादाद्भवतांमम यस्यस्मृत्या०
देवताभ्य० इतिज्ञपेत् एवमासनादिसर्वपूजाकांडंदैवंसमाप्यैतृकमासनप्रभृतिपूजाकांड
मारभेदितिकांडानुसमयक्रमएवमाधवसंमतः ॥

એ પ્રમાણે પ્રથમ કહેલાં વચનના આધારથી વસ્ત્ર દીધા પછી જુદાં જુદાં યજ્ઞો-
પવીત ૬૪ શક્તિ હોય તો છત્ર અલંકારાદિક દેવા. તે સમયે સ્પર્શ કરવાને
અયોગ્ય હોય તેનો સંકલ્પ કરી “ પૂજનં પૂર્ણમસ્તુ, સંકલ્પસિદ્ધિરશ્નુ ” એમ કહી
પ્રતિવચન દીધા પછી “ મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં, સંપદ્ધીનં દ્વિજોત્તમાઃ ॥ શ્રાદ્ધં સંપૂર્ણતાં
યાતુ, પ્રસાદાદ્ભવતાં મમ ॥ યસ્યાસ્મૃત્યાં દેવતાભ્યં ” એ પ્રમાણે જપ કરવો. એ રીતે
આસનાદિક સર્વ દેવ સંપંધિ પૂજાકાંડ સમાપ્ત કરી પિતૃ સંપંધિ આસનાદિક પૂજા-
કાંડનો આરંભ કરવો; એ રીતે કાંડનુસમયનો ક્રમજ માધવને સંમત છે.

કાતીયાસ્ત્રાસનશ્રણાવાહનાર્ધ્યપર્યંતંપાદાંતાંતપ્રયોગાત્પદાર્થાનુસમયક્રમેઐવદૈવેવિષ્ટેચ
કૃત્વાગંધાદિપૂજામેવકાંડાનુસમયેનકુર્વતિ एकंपदार्थदैवविष्ट्यादिपुसर्वत्रानुष्ठापतेनैवक
मेणद्वितीयादिपदार्थानुष्ठेयाइत्ययंपदार्थानुसमयः एकत्रैवसर्वपदार्थानुसमाप्यान्यत्रसर्व
पदार्थानुष्ठानमितिकांडानुसमयः ॥

કાતીય (કાત્યાયન શાખાવાળાઓ) તો આસન, ક્ષણ, આવાહન, અને અર્ધ્ય
છડાં પર્થત, પાદ પર્થત પ્રયોગ છે માટે પદાર્થના સમયને ક્રમે કરીનેજ દેવ તથા
પિતૃપાસે કરી ગંધાદિક પૂજાજ કાંડના સમયે કરી કરેછે. એક પદાર્થ દેવસમીપે
તથા પિતૃસમીપે સર્વ ઠેકાણે સમર્પણ કરી તેજ ક્રમવડે ખીજ ઇત્યાદિ પદાર્થ અ-
ર્પણ કરવા એને પદાર્થાનુસમય કહેછે. એક ઠેકાણેજ સધળા પદાર્થની સમાપ્તિ
કરી પછી ખીજ ઠેકાણે સધળા પદાર્થ સમર્પણ કરવા એને કાંડાનુસમય એમ
કહેછે.

अथान्यपवित्रेधृत्वापित्रर्चनंसंकल्प्यासनादाच्छादनानंतपूजावैश्वदेवोक्तरीत्यैवपितृधर्मे
णकार्य विशेषस्तूच्यते द्विगुणभुम्रंकुशत्रयंप्रवामेक्षिषेत् पार्वणस्थानेविप्रत्रयपक्षेपि
तुर्यथानामगोत्रस्येदमासनमित्यादिपृथगुच्चारः एकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहानामि
दमासनमित्युच्चारः एवमग्निप्रोपचारैष्वप्युहां शेषंप्राग्वत् ततस्तृतीयनिमंत्रणमपिप्राग्वद्
स्वधारणपूर्वकंकार्यं ॥

પછી ખીજાં પવિત્ર ધારણ કરી પિતૃની પૂજનો સંકલ્પ કરી આસનચક્રી તે આ-
ચ્છાદન પર્યંત પૂજ દેવસમીપે જ રીતિ કહીછે તે રીતિ પ્રમાણે પિતૃધર્મવડે (અ-
પસંચાદિકવડે) કરવી. વિશેષ છે તેટલો માત્ર કહુંછું-વચ્ચમાંથી વાળી એવડા ક-
રેલા એવા ત્રણ દર્ભ બ્રાહ્મણના વામ ભાગમાં નાખવા. પાર્વણ ઠેકાણે ત્રણ બ્રાહ્મણ
એવો પક્ષ હોય તો “પિતૃચથા નામગોત્રસ્યેદમાસન” ઇત્યાદિક પૃથક્ ઉચ્ચાર કર-
વો. એક બ્રાહ્મણ હોય તો “પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનામિદમાસન” એવો ઉચ્ચાર
કરવો. એ પ્રમાણે આગળના ઉપચારવિધે પણ એવોજ ઊહ કરવો. બાકીનું કર્મ
પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. ત્યાર પછી ત્રીજું નિમંત્રણ પણ પ્રથમ કક્ષા પ્રમાણે પહેલાં
બ્રાહ્મણનો હાથ ઝાલી કરવું.

અથાર્ધાસાદનં દ્વિજાપ્રેદક્ષિણાપ્રાંસ્ત્રીસ્ત્રીન્દર્માનાસ્તીર્યતેષ્વાપ્રેયીસંસ્થાનિપ્રતિપાર્વણં
પાત્રાણિત્રીણિત્રીણ્યેવાસાય પિતૃપાત્રપશ્ચિમેમાતામહાદિપાર્વણસ્યપ્રતિપાર્વણમેકવિપ્રત્વેન
વવિપ્રત્વાદિપક્ષેપિત્રીણ્યેવપાત્રાણિ એકવિપ્રત્વેનદ્વસ્તેવાધ્યર્ધત્રયં નવવિપ્રત્વાદિપક્ષેએકૈક
પાત્રંવિમજ્જ્યત્રિપુત્રિવુદયં પ્રતિપાત્રોપરિદક્ષિણાપ્રાદેગુણાઃસાપ્રાનિગ્રાવાત્રયસ્ત્રયઃકુશાઃ
પિતૃતીર્થેનપાત્રેષુત્રલમાપૂર્વશંનોદેવીરિતિસર્વપાત્રેષુસકુદનુમંત્રણમાશ્વલાયનાનાં તદ્વિઞ્ઞૈઃ
કાતાંયાદિભિઃ શન્નોદેવીરિતિમંત્રેણપ્રતિપાત્રંમંત્રાવૃત્ત્યાત્રલમાપૂર્વ હિરણ્યકેશીયાસ્તુશન્નો
દેવીરિતિમંત્રેનેચ્છંતિ સર્વમનેતિલોસીતિમંત્રાવૃત્ત્યાપ્રતિપાત્રંતિલાવાપઃ અત્રપિતૃશબ્દસ્યા
નૂહદત્પુક્તં મંધાદિપ્રક્ષેપઃપ્રાગ્વન્ તતઃપિત્રધ્યેપાત્રંસંપન્નમિત્યાદિપથાલિંગંસંપન્નિવાચયિ
ત્વાપોદત્વાદક્ષિણામુલ્ખતિષ્ઠનસ્યંકરંકુશતિલપુતંત્રિપ્રવામજ્જાનુનિન્યસ્યપિતૃપિતામહાદી
ન્દ્વિનીયાંતાનુચાર્યમ્ભવત્સુઆવાહયિવ્યેદિતિપંક્તિમૂર્ધન્યમેકંવિપ્રંપૃચ્છેન્ સર્વત્રપંક્તિમૂર્ધન્યંપ્રત્યે
વપ્રશ્નઃ આવાહયેત્યનુજ્ઞાતઃશંતસ્યેતિમંત્રાવૃત્ત્યાનુકમપુકનામગોત્રરૂપમાવાહયામીતિપ્ર
તિવિપ્રંમૂર્ધાદિપાદાંતમંસાદિયુગ્માગેષુતિલવિકિરણેનાવાહ્યસર્વાવિપ્રાવાહનાંતેભાયંતુનઃપિતર
ઈતિસકુદુપતિષ્ઠેન્ અત્રકાનીયૈર્નમોત્રઃપિતરિત્યાદિદ્વિહસંતઃસ્થામેત્યંતેનાર્ચનમુક્તં આવાહને
સવ્યાપસવ્યયોર્વિકલ્પઃ હસ્તશિષ્ટિલાન્વિપ્રાપ્રેભૂમૌવિકીર્યપિત્રધ્યેપાત્રસંપત્તિરસ્તિવત્પુક્ત્વા
પ્રત્પુક્તઃ સર્વંકૃત્વાપોદત્વાધઃસ્થદર્ભૈઃસહાર્ધ્યપાત્રમેકૈકંપાણિભ્યામુત્પૃત્યવિપ્રાપ્રેસ્વધાર્ધ્યા
ઈતિમંત્રાવૃત્ત્યાસ્થાપયેન્ એકવિપ્રત્વેએકાપ્રેવપાત્રત્રયંમંત્રાવૃત્ત્યા નવવિપ્રત્વેપિતૃવિપ્રત્રયમુ
ક્ત્યાપ્રેપાત્રન્યાસોમંત્રેણ એવંપિતામહાદિષુમુખ્યાપ્રેવ એવંચત્રિરેવસ્વધાર્ધ્યાઈતિમંત્રોચારઃ
પ્રતિપાર્વણે ॥

હવે અર્ધ્યપાત્રનું સ્થાપન કેહેછે.

બ્રાહ્મણને આજળ દક્ષિણ દિશામાં અગ્ર રહે એવા, ત્રણ ત્રણ દર્ભ પાથરી તે દર્ભ
ઉપરે અગ્નિ યુણા કોરે બતાં એવાં, એક એક પાર્વણમાટે ત્રણ ત્રણ પાત્ર માંડી
પિતૃપાત્રના પશ્ચિમ ભાગમાં માતામહાદિ પાર્વણનાં, દર એક પાર્વણવિધે એક
બ્રાહ્મણ એવો પક્ષ, અથવા નવ બ્રાહ્મણ ઇત્યાદિ કોઇ પણ પક્ષ હોય તો પણ, ત્રણ-
~ પાત્ર માંડવાં. એક બ્રાહ્મણ હોય તો તેનાજ હાથ ઉપરે ત્રણ અર્ધ્ય દેવા. નવ

બ્રાહ્મણ ઇત્યાદિ પક્ષ હોય તો એક એક અર્ધપાત્ર ત્રણ ત્રણ બ્રાહ્મણને વેંહેચી ઠેવું. એક એક પાત્ર ઉપરે, દક્ષિણ દિશામાં અગ્નિ થાય એ રીતે, વચમાં વાળી બેવડા ક-
રેલા, અગ્નિ સહિત અથવા અગ્નિ રહિત ત્રણ ત્રણ કુશ રાખવા. પિતૃતીર્થવડે તે અ-
ર્ધપાત્રમાં જળ પૂરણ કરી “શન્નોદેવી” એ મંત્રવડે આશ્વલાયનોએ સર્વ પાત્ર-
નું એક વાર અનુમંત્રણ કરવું. આશ્વલાયનોથકી ખીજ જે કાત્યાયન ઇત્યાદિ શા-
ખાવાળાઓ તેમણે “શન્નોદેવી” એ મંત્રવડે એક એક પાત્રમાં મંત્રની આવૃત્તિ
કરી જળ પૂરવું. હિરણ્યકેશીયો તો “શન્નોદેવી” એ મંત્રને ઇચ્છતા નથી. સ-
ધળાઓને મતે “તિલોમિ” એ મંત્રની આવૃત્તિવડે પ્રત્યેક પાત્રમાં તિલ નાખવા.
ઇહાં પિતૃશબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં એમ કહ્યું છે. ગંધાદિક પદાર્થો પ્રથમ પ્રમા-
ણે નાખવા. ત્યાર પછી “પિતૃર્ધ્વપાત્રસંપન્ન” ઇત્યાદિક જેવું લિંગ હોય તેને અનુ-
સારે સંપત્તિ બોલાવિ જળ દધ દક્ષિણસંયુજ્ય ઉભા રહી કુશ અને તિળે યુક્ત પો-
તાનો કાપો હાથ બ્રાહ્મણના કાપા ગોઠણ ઉપરે રાખી પિતા પિતામહાદિકનો દ્વિ-
તીયાવિલકત્યંત ઉચ્ચાર કરી “ભવત્સુ ભાવાહવિષ્યે” એમ કહી પંક્તિના આરં-
ભમાં બેઠેલા એક બ્રાહ્મણને પૂછવું. સધળે ઠેકાણે પંક્તિના આરંભમાં બેઠેલા બ્રાહ્મ-
ણને પ્રશ્ન કરવું. પછી “આવાહય” એ રીતે આજ્ઞા મળવા કેડે “ઋશંતસ્વા”
એ મંત્રની આવૃત્તિવડે “અમુકમમુકનામગોત્રરૂપમાવાહયામિ” એમ કહી પ્રત્યેક
બ્રાહ્મણપ્રત્યે મસ્તકથકી પગ પર્યંત ખભા ઇત્યાદિક જે બે બે અંગ તે ઉપરે તીલ છાંટી
આવાહન કરવું. એ પ્રમાણે સધળા બ્રાહ્મણોનું આવાહન કીધા પછી “આવંતુનઃ
પિતરઃ” એ મંત્રવડે એક વાર પ્રાર્થના કરવી. ઇહાં કાત્યાયન શાખાવાળાઓએ
“નમોઃ પિતરઃ” ઇત્યાદિકથકી “હ્રી સંતઃ સ્વામ” ઇહાં પર્યંત મંત્રે કરી અ-
ર્ચન કહ્યું છે. આવાહનવિષે સવ્ય અને અપસવ્ય એનો વિકલ્પ છે. આવાહન
કરી હાથમાં શેષ રહેલા તિલ બ્રાહ્મણને આગળ પૃથિવી ઉપરે છાંટી “પિતૃર્ધ્વપાત્ર-
સંપન્નિસ્તુ” એમ કહી પ્રતિવચન મળવા પછી સવ્યે કરી જળ દધ ભૂમિ ઉપરે
પાથરેલા દર્ભ સહિત એક એક અર્ધપાત્ર ખત્રે હાથવતિ ઉપાડી બ્રાહ્મણોની આ-
ગળ “સ્વધાર્વાઃ” એ મંત્રની આવૃત્તિવડે સ્થાપન કરવાં. એક બ્રાહ્મણ હોય તો
એકનીજ આગળ મંત્રની આવૃત્તિવડે ત્રણ પાત્ર રાખવાં. નવ બ્રાહ્મણ હોય તો
પિતાને ઠેકાણે જે ત્રણ બ્રાહ્મણ તેમાંના મુખ્ય બ્રાહ્મણની આગળ મંત્રની આવૃત્તિ-
વડે પાત્રસ્થાપન કરવાં. એ રીતે પિતામહાદિકને સ્થાનકે મુખ્યને આગળજ પા-
ત્રસ્થાપન કરવાં. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક પાર્વણને ઠેકાણે “સ્વધાર્વાઃ” એવો ત્રણ વા-
રજ મંત્રોચ્ચાર કરવો.

અથર્વવેદિનાં પ્રપિતામહાદિપિતૃતંપ્રાતિલોમ્યેનસર્વઃ પ્રયોગઃ તતઃ સંત્રવર્ષાદિતિ પ્રત્યુક્તો
પોદન્વાપાત્રસ્યંપવિત્રંત્રિપ્રહસ્તેષુદત્વા પ્રથમપાત્રોદકંસરોષંજ્વળપાત્રેપાત્રાંતરેવામૃતીત્વાપિ
તરિદનેઅર્ધપિતામહેદંતેઅર્ધપિત્યાદિયથાલિંગંપ્રત્યેકમર્ધ્યદેવં પિત્રાદિત્રયાણામેકવિપ્રત્વં
ત્રિમિત્રાપાત્રૈરેકસ્યૈવહસ્તેર્ધ્યદેવં ષણ્ણામેકવિપ્રત્વેષદ્વાત્રાપ્યેકહસ્તે પિતુઃસ્થાનેવિપ્રત્રયાદિ

પક્ષેકાર્ધ્યવિમજ્યતેષુદેયં અર્ધ્યનિજલદાનંપિતરિદંતેઅર્ધ્યમિત્યર્ધ્યમંત્રશ્ચપ્રતિવિપ્રમાવર્તને
 एवंપિતામહાદિવિપ્રેષ્વપિ एवमर्ध्यदत्त्वाविप्रहस्तास्त्रवंतीरपोषादिव્યાહનિમंत्रेणप्रतिविप्रमनु
 મંત્રયેદિતિષ્ઠત્ત્વઃઅન્યશાશિનાનુયાદિવ્યાહનિમંત્રેણાર્ધ્યદાનમ્ અર્ધ્યદાનાંતેપ્રતિવિપ્રમણો
 દાનં તથાચૈકવિપ્રત્વેનુમંત્રણમપોદાનંચાંતેસકૃદેવવિપ્રમેદેત્વાવર્તને અર્ધ્યદાનેનામગોત્રાનુ
 ચારોનક્રિયતે શ્રાદ્ધસાગરકારૈસ્તુકાર્યદતિયુક્તંભાતીત્યુક્તં ॥

અર્ધ્યવર્ણુવેદીઓનો સથળો પ્રયોગ પ્રપિતામહયદી પિતા પર્યંત એમ ઉલટો જા-
 ણુવો. ત્યાર પછી “ સંસ્તવ્યાઃ ” એવું પ્રતિવચન મળ્યા છતાં જળ ૬૪ પાત્રમાંનું
 પવિત્ર બ્રાહ્મણના હાથમાં ૬૪ પ્રથમ પાત્રમાંનું જળ પાત્રમાં શેષ રહે એ રીતે ગે-
 ડાનાં પાત્રમાં અથવા બીજાં પાત્રમાં ૬૪ “ પિતરિદંતે અર્ધ્યં પિતામહેદંતે અર્ધ્યં ”
 ઇત્યાદિક જેવું ક્ષિં ગોચ તેને અનુસારે એક એકને અર્ધ્ય દેવો. પિત્રાદિક જણને
 ઠેકાણે એક બ્રાહ્મણ હોય તો એકનાજ હાથમાં ત્રણ પાત્રનો અર્ધ્ય દેવો. છતો એક
 બ્રાહ્મણ હોય તો છ પાત્ર એકના હાથ ઉપરે દેવાં. પિતાને સ્થાનકે ત્રણ બ્રાહ્મણ
 ઇત્યાદિક પક્ષ હોય તો એક અર્ધ્યનો વિભાગ કરી ત્રણ બ્રાહ્મણને દેવો. અર્ધ્યનં
 અંતે જળ હેવું. તથા “ પિતરિદંતે અર્ધ્યં ” એ અર્ધ્યમંત્ર પ્રત્યેક બ્રાહ્મણપાસે કેહેવો.
 એ પ્રમાણે પિતામહાદિકના બ્રાહ્મણવિષે પણ જણવું. એ રીતે અર્ધ્ય ૬૪ બ્રાહ્મણ-
 ના હાથમાંથી વેહેતું જળ “ યાદિહ્યા ” એ મંત્રવડે એક એક બ્રાહ્મણને સમીપે
 અનુમંત્રણ કરવું, એ ઋગ્વેદીઓનો પ્રકાર જણવો. બીજી શાખાવાળાઓએ તો
 “ યાદિહ્યા ” એ મંત્રવડે અર્ધ્યદાન કરવું. અર્ધ્યદાન થયા પછી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને
 જળ દેવું. તેમજ એક બ્રાહ્મણ હોય તો અનુમંત્રણ કરવું અને ઉદક હેવું એ અંત-
 માં એક વારજ કરવું, જુદા જુદા બ્રાહ્મણો હોય તો આવૃત્તિ કરી એક એક બ્રાહ્મ-
 ણને સમીપે કરવું. અર્ધ્યદાનવિષે નામ ગોત્ર ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો નહી.
 શ્રાદ્ધસાગર ગ્રંથના કર્તાએ તો, નામ ગોત્ર ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો એ યોગ્ય
 ભાસેછે, એમ કહ્યુંછે.

अथशेषजलपुत्रप्रथमार्ष्यपात्रेपात्रद्वयस्थयोदकमेकीकृत्यतेनजलेनमुखान्तनंकार्यं आ
 युःकामेनेनेत्रसंचनंकार्यं संस्त्रवान्समवनीयेत्याद्याश्वलायनसूत्रात् केचिद्विप्रहस्तगलि
 तांषुसंस्त्रावस्तस्यેकीकरणमाहुः दर्शादौमातामहपात्रोदकेनत्पात्रद्वयोदकंसमवनीयमाताम
 हपात्रोदकंपितृपात्रस्थसंस्त्रावेसनंयेत् मातृपार्वणभेदेमातामहपात्रसमवनीयोदकंमातृपात्र
 स्थसमवनीयोदकेनतदुदકंपितृपात्रस्थેकीकृतोदकइति तत्संस्त्रावपात्रंदैविकविप्रादुत्तरगोर
 स्निमात्रेप्रोक्षितेदग्धेषुपुष्जंसकूर्चपितृभ्यःस्थानमसीत्यासादयेत् यद्वाप्रथमपात्रमुत्तानंसं
 स्त्रावोदकसहितंमंत्रेणासाद्यतृतीयपात्रेणसकूर्चपवित्रंनदाच्छादयेत् पक्षद्वयेपिगंधादिनाभ्य
 र्च्यासमासेर्नचालयेन्नचस्पृशेत् ॥

ત્યાર પછી શેષ જલે યુક્ત જ પ્રથમ અર્ધ્યપાત્ર તેમાં, એ પાત્રમાંનું શેષ ઉદક
 પત્ર મેળવી તે જળવડે મુખ ભીંજવવું, આયુષ્યની ઇચ્છા કરનારાએ નેત્ર ઉપર
 કારણ, “ સંસ્ત્રવાન્સમવનીય ” (સંસ્ત્રવ એટલે અર્ધ્યપાત્રમાંનું શેષ

જળ એક ઠેકાણે કરવું) ઇત્યાદિક આશ્વલાયન સૂત્ર છે. કોઈ અંથકાર, આશ્વલ્યોના હાથમાંથી ગળતું જે જળ તે સંસ્નાવ, તેનું એકીકરણ કરવું, એમ કહેછે. દર્શાદિક આદ્યવિષે માતામહનાં પાત્રમાંનાં જળમાં માતાના પિતામહાદિક બેનાં પાત્રમાંનું જળ એકત્ર કરી માતામહનાં પાત્રમાંનું જળ પિતૃપાત્રમાંના સંસ્નાવમાં મેળવવું. માતૃપાર્વણ બુદ્ધ હોય તો, માતામહનાં પાત્રમાં એકત્ર કરેલું જળ માતાનાં પાત્રમાંનાં જળસાથે મેળવી તે જળ પિતૃપાત્રમાંનાં એક કરેલાં જળમાં મેળવી દેવું, અને પછી તે સંસ્નાવપાત્ર દેવતાના આશ્વણથી ઉત્તર તરફ અરભિમાત્ર (કનિષ્ઠિકા આંગળી છૂટ રાખી મૂંઠી વાળેલો હાથ), પ્રોક્ષણ કરેલ એવે સ્થાનકે દર્ભ ઉપરે ઉંધું તથા દૃઢ સહિત “પિતૃભ્યઃ સ્થાનમસિ” એ મંત્રવડે સ્થાપવું. અથવા પ્રથમ પાત્ર સવળું, સંસ્નાવનાં જળે સહિત મંત્રવડે સ્થાપન કરી ત્રીજાં પાત્રવડે દૃઢ અને પવિત્ર સહિત આચ્છાદન કરવું. એ બન્ને પક્ષવિષે ગંધાદિક ઉપચારવડે તે પાત્રની પૂજા કરી સમાપ્તિ પર્યંત તે પાત્રને ચલાવવું નહીં તથા સ્પર્શ પણ કરવો નહીં.

કાતીયાસ્તુશુંઘતામિતિભૂમિપ્રોક્ષ્યપિતૃપદનમસીતિકુશાનાસ્તીર્ષ્યપિતૃભ્યઃસ્થાનમસીતિ પ્રથમંપુશ્નંકૃત્વાગંધાદિદીપાતૈર્ચન્તિ ॥

કાત્યાયન શાખાવાળાઓ તો, “શુંઘતાં” એ મંત્રવડે ભૂમીનું પ્રોક્ષણ કરી “પિતૃપદનમસિ” એ મંત્રવડે કુશ પાથરી “પિતૃભ્યઃસ્થાનમસિ” એ મંત્રવડે પ્રથમ પાત્ર ઉંધું કરી ગંધધીકી દીપ પર્યંત ઉપચારવડે પૂજન કરેછે.

અથપ્રાચીનાવીતિ આશુંતયોરપોયચ્છનુંગંધાઘૈઃપૂજનંચરેત્ અમુકશર્મન્યથાનામગોત્રા યતેગંધઃસ્વધાનમઙ્ગલિતેકવિપ્રત્વેશર્માણોયંવોગંધદન્યાદિનાત્રિચ્ચિર્ગંધદાનંશેષપ્રાગ્વત્ કેચિ દમીતેગંધાદિતિબહુત્વંગંધેપ્રાહુઃ અર્ધ્યદાનમિત્તેસર્વત્રસ્વધાનમઙ્ગલ્યેતદાનમ્ અત્રપિઙ્ગવિપ્ર પૂજનેગંધાદેઃપદાર્થાનુસમયઃકાંડાનુસમયોવા સંપૂર્ણવાચનાદિપ્રાગ્વત્કૃત્વાચતુષ્કોણંવર્તુ લંચયથાક્રમંવારિણાગોમયમસ્માદિનાવામંડલાનિસવ્યાપસવ્યાભ્યાંકુર્યાત્ તત્રનૈઋતીમા રભ્યેશાનીર્પર્યંતંદેવેશાનીતૈર્નૈઋતીર્પર્યંતંપિઙ્ગેષ્વપ્રાદક્ષિણ્યાપ્રાદક્ષિણ્યાભ્યાંકાર્યાણિ તત્રપૂ વૉક્તપાત્રાણ્યાસાદયેત્ નાયસાન્યપિપાત્રાણિષેત્તલાનિનતુક્ચિત્ નચસીસમયાનીહશ સ્યંતેત્રપૂજાન્યપિ કાંસ્વપાત્રંવિકલ્પિતંપર્ણપાત્રેષુલાશમધૂકોદુંબરકુટજહ્રસ્વજાનિશસ્તાનિ કદલીન્નતપનસજંબુચંપકાનિમખ્યમાનિ એવંપાત્રાણ્યાસાદ્યપિતૃપૂર્વકંપરિતોભસ્મમર્યાદાંપિ તૃપૂર્વકંવિપ્રાણાંકરશુદ્ધિંચસવ્યાપસવ્યાભ્યાંકુર્યાત્ તત્રપિશંકરશરિરક્ષાણદિતિમંત્રદ્વયકેચિદા હુઃ આચમ્યકરશુદ્ધિંજલંપાદક્ષાલનમંડલેક્ષિપેત્ ॥

પછી પ્રાચીનાવીતિ (અપસવ્ય) કરી “આઘ અને અંતવિષે જળ દેતાં છતાં ગંધાદિક ઉપચારવડે પૂજા કરવી.” તે આ રીતે—“અમુકશર્મન્યથાનામગોત્રાયં તે ગંધઃ સ્વધા નમઃ” એમ; એક આશ્વણનો પક્ષ હોય તો, “શર્માણોયં વો ગંધઃ” ઇત્યાદિક પ્રકારે ત્રણ ત્રણ વાર ગંધ દેવો. આકીનું કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. કોઈ અંથકાર, “અમી તે ગંધાઃ” એ રીતે ગંધવિષે બહુવચનાંત ઉચ્ચાર, કહેછે. અર્ધ્યદાન વિના સથળે ઠેકાણે “સ્વધા નમઃ” એ મંત્રનો અંતમાં ઉચ્ચાર કરી ઉપચાર દેવો.

ઇંહાં પિતૃ સંબંધિ બ્રાહ્મણોનાં પૂજનવિધે ગંધાદિક ઉપચાર પદાર્થાનુસમયવડે અથવા કાંઇનુસમયવડે દેવા. સંપૂર્ણવાચનાદિક પ્રથમ પ્રમાણે કરી ચાર ખુણાવાળું તથા ગોળાકાર ચથાકમે (દેવસમીપે ચતુષ્કોણ, અને પિતૃસમીપે વર્તુળ) બળવડે, છાણવડે અથવા ભસ્મ ઇત્યાદિકવડે સચ્ચ તથા અપસચ્ચે કરી મંડળ કરવાં. તેમાં નૈઋત દિશાયકી આરંભ કરી ઈશાન પર્યંત દેવ સમીપે, અને ઈશાનયકી આરંભ કરી નૈઋત પર્યંત પિતૃ સમીપે સવળું તથા અવળું એ રીતે કરવાં. અને તે મંડળ ઉપરે પ્રથમ કહેલાં પાત્ર માંડવાં. “લોહાનાં તથા પિતળનાં પાત્ર ગ્યારે પણ ઉત્તમ નથી. સીસાનાં તથા કલીનાં પાત્ર પણ ઉત્તમ નથીજ.” કાંસાંનું પાત્ર વિકલ્પિત છે. પાનનાં પાત્રમાં; આખરો, મહુડાં, ઘુસર, છુરું કોણું, પીપળી એમનાં પાન ઉત્તમ છે. કેળ, આંખા, ફણસ, જાંબુ, અને ચંપો એમનાં પાન મધ્યમ છે. એ પ્રમાણે પાત્ર માંડી પ્રથમ પિતૃનાં પછી દેવનાં એ રીતે પાત્રને ચારેમેર ભસ્મમર્યાદા (પત્ર ૬૧૭ માં) અને પિતૃપૂર્વક બ્રાહ્મણોની કરચુદ્ધિ (હાથ ધોવરાવવા) એ સંવ્ય તથા અપસચ્ચવડે કરવી. તે મર્યાદા કરવાવિધે “પિંગ્મં” તથા “રક્ષાણી” એ બે મંત્ર કોષ ભણીછે. આચમન કરી કરચુદ્ધિનું બળ પાદપ્રક્ષાલનનાં મંડળ ઉપરે નાખવું.

અથાગ્નૌકરણમ તત્ત્વાશ્વલાયનાનાંગૃહ્યાગ્નિમતાંવ્યતિપંગેણશ્રાદ્ધપ્રયોગેગૃહ્યાગ્નિપક્ષ્વચ્ચ
 ણાગૃહ્યાગ્નિવેવકાર્યં વ્યતિપંગાભાવેપાણિહોમઃ શ્રૌતાગ્નિમતાંદશંવ્યતિપંગાભાવાત્પાણિહો
 મએવ પૂર્વેતુરન્વષ્ટક્યયોર્દક્ષિણાગ્નૌશ્રવણંહોમશ્ચ નિરગ્નિકાનાંતુસર્વત્રપાણિહોમએવ આપ
 સ્તંબાદીનાંશ્રૌતાગ્નિમતાંસર્વાધાનિનાંદક્ષિણાગ્નૌ અર્ધાધાનિનાંગૃહ્યાગ્નિમાત્રવતાંચગૃહ્યાગ્નિ
 વ પ્રવાસસ્થાનાંનિરગ્નિકાનાંચઅપાશ્વાગ્નેમનોઽપ્યોતિરુદ્ધુદ્વયધ્વંવ્યાહ્નિહોમેનોત્પાદિતેભૌ
 કિકાગ્નૌહૃત્વાગ્નેરુત્સર્ગઃ નત્વેષાંકાપિપાણિહોમઃ પાકસ્તુસર્વત્રપચનાગ્નિવેવ કાતીયાનાંગૃહ
 યિમતાંગૃહ્યાગ્નિવિહતપચનાગ્નૌપાકોગ્નૌકરણંતુગૃહ્યાગ્નિવેવ શ્રૌતાગ્નિમતાંસર્વાધાનપક્ષેદક્ષિ
 ણાગ્નિવર્ધાધાનપક્ષેઔપાસનાગ્નિવિતિકાશિકાયામુક્તં કાતીયાનામર્ધાધાનપક્ષેવયુક્તદતિ
 માતિ નિરગ્નીનાંકાતીયાનામપસચ્ચાદિનાપિષ્વ્યાદિદ્વિજહસ્તેવાગ્નૌકરણમ્ તત્રપક્ષદ્વયમ્
 દ્વેવદ્વિજકરેવસચ્ચેનહોમઃ યદ્વાપસચ્ચેનપિષ્વદ્વિજપંક્તૌપ્રથમદ્વિજકરેદતિ બહ્વૃચાનાંતુ
 પિષ્વદ્વિજકરેવેવપ્રતિવિપ્રંહોમઃ વાજસનેપિનાંતેકહોમએવેતિશ્રાદ્ધકાશિકાયાંકાતીય
 સૂત્રવૃત્તૌ કેચ્ચિત્પૃષ્ઠોદિવિવિધાનેનાગ્નિમુત્પાદ્યાગ્નિવેવતુહ્નતિ સામગાદીનાંસાગ્નીનામ
 ગ્નિવેવેરસન્નિધાનેદૈવકરેપિષ્વકરેવા નિરગ્નીનાંતુદેવદ્વિજકરેવ મૃતભાર્યસ્યાપત્નીકસ્યપ્ર
 થમદેવદ્વિજકરેવહોમોનપિષ્વેદતિસર્વસાધારણમ્ ॥

હવે અગ્નૌકરણ કહેછે.

તે અગ્નૌકરણ ગૃહ્યાગ્નિમાનુ એવા આશ્વલાયનોએ વ્યતિપંગવડે શ્રાદ્ધપ્રયોગ છતાં ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરે ચર રાંધિ તે ચરવડે ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરેજ કરવું. વ્યતિપંગ પ્રયોગ ન હોય તો, બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરે હોમ કરવો. શ્રૌતાગ્નિવાળાઓને, વ્યતિપંગ ન હો-

વાથી તેમણે પાણિહોમજ કરવો, પૂર્વેધુઃશ્રાદ્ધ તથા અન્વયશ્ચ શ્રાદ્ધ એમનેવિધે દક્ષિણાગ્નિવિધે ચરૂ રાંધિ હોમ પણ કરવો. નિરગ્નિકોએ તો સર્વત્ર પાણિહોમજ કરવો. આપસ્તંબશાખાવાળા ઇત્યાદિક શ્રૌતાગ્નિમાનુ સર્વાધાનિઓએ દક્ષિણાગ્નિ ઉપરે ચરૂ રાંધવો તથા હોમ એ કરવાં. અર્ધાધાની તથા ગૃહ્યાગ્નિવાળાઓએ ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરેજ કરવાં. પ્રવાસમાં રહેનારા તથા નિરગ્નિક એમણે “અયાશ્ચાગ્નિઃ, મનોઽયોતિરુદ્ધુદ્ધવ્યં” અને વ્યાહતિ એમનો હોમ કરી ઉત્પન્ન કરેલા લૌકિકાગ્નિ ઉપરેજ હોમ કરી અગ્નિનું વિસર્જન કરવું. એ આપસ્તંબાદિકોને ક્યહાં પણ પાણિહોમ કહ્યો નથી. પાક કરવાનો તે તો સર્વત્ર પચનાગ્નિ ઉપરેજ કરવો. ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત જે કાત્યાયનો તેમણે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી અગ્નિ લઈ તે પચનાગ્નિ ઉપરે પાક કરવો. અને અગ્નૌકરણ કરવું તે તો ગૃહ્યાગ્નિવિષેજ કરવું. શ્રૌતાગ્નિયુક્ત છતાં સર્વાધાન પક્ષ હોય તો દક્ષિણાગ્નિ ઉપરે અને અર્ધાધાન પક્ષ હોય તો ઔપાસનાગ્નિ (ગૃહ્યાગ્નિ) ઉપરે અગ્નૌકરણ કરવું એમ કાશિકા ગ્રંથમાં કહ્યુંછે. કાત્યાયનોને અર્ધાધાન પક્ષજ યોગ્ય છે એમ ભાસેછે. નિરગ્નિક એવા કાત્યાયનોએ અપસવ્યાદિકવડે પિતૃપાસેના પ્રથમ બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરેજ અગ્નૌકરણ કરવું. તેવિધે બે પક્ષ છે—દેવસમીપના બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરેજ સવ્યે કરી હોમ કરવો. અથવા અપસવ્યવડે પિતૃપાસેની બ્રાહ્મણની પંક્તિમાંના પ્રથમ બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરે હોમ કરવો; એ પ્રમાણે બે પક્ષ બાળવા. ખન્દ્યો(ઋગ્વેદિઓ)એ તો પિતૃપંક્તિના એક એક બ્રાહ્મણ એટલે સધળા બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરેજ હોમ કરવો. વાજસનેયી શાખાવાળાઓએ તો એક હોમજ કરવો એ રીતે શ્રાદ્ધકાશિકા ગ્રંથવિષે કાત્યાયનજની વૃત્તિમાં કહ્યુંછે. કેટલાએક શિષ્ટો તો, ‘વૃષ્ટો દિવિ’ એ વિધાનવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિવિષેજ અગ્નૌકરણ હોમ કરેછે. સાગ્નિક એવા સામવેદિઓએ અગ્નિ ઉપરે અગ્નૌકરણ કરવું. અગ્નિ સમીપે ન હોય તો દેવના બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરે અથવા પિતૃના બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરે કરવું. નિરગ્નિક હોય તેમણે તો દેવતાના બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરેજ હોમ કરવો. જની સ્ત્રી મરી ગઈ હોય એવા જે અપત્નીક તેમણે પેહેલા દેવબ્રાહ્મણના હાથ ઉપરેજ હોમ કરવો, પિતૃના બ્રાહ્મણના હાથ ઉપર હોમ કરવો નહી, એ રીતે એ નિર્ણય સર્વ સાધારણ બાળવો.

અથહોમપ્રકારઃ સ્વચ્છાનાંઅતિપંગપક્ષેગ્રાવગ્રૌકરણકરિષ્યે इतिपૃષ્ઠાક્રિયામિતિઅનુજ્ઞાતોગૃહ્યપદ્મંચરુમુદ્ત્યદ્વિધાવિમજ્યાપસવ્યેનોત્તરભાગાદવદાનસંપદામેક્ષણેऽવદાયસોમાયપિતૃમતેસ્વધાનમઃસોમાયપિતૃમતઃદંડનમમેતિહોમત્યાગૌઠ્ઠવાદક્ષિણભાગાત્પુનસ્તથેવાવદાયપ્રયેકવ્યવાહનાયસ્વધાનમઃઇતિહોમત્યાગૌકુર્યાત્ સવ્યેનાપસવ્યેનવાર્ધમેક્ષણમગ્રાવનુપ્રહરેત્ યદ્વા સવ્યેનસ્વાહાંતોક્તમંત્રેનાહુતિદ્વયંસોમાપ્યોર્વત્યાસેનાદાયનુહુયાદિતિ કાત્યાયાનાંતુગૃહ્યેશ્રપણમઠ્ઠૈવપચનાગ્નિપક્ષમન્નમાદાપૃથ્વાત્કંઠત્વાપૂર્વંવત્રપ્રાનુજ્ઞાનંતરંસ્માર્તાયમિંપરિસ્તીર્યતિષ્ઠઃસમિધઆધાયસવ્યેનાગ્રયેકર્વ્યવાહનાયસ્વાહાસોમાયપિતૃમતેસ્વાહેતિમેક્ષણેનાહુતિદ્વયંનુહુયાદપસવ્યેનવાપાણિહોમેપીત્યમેવપ્રકારકહ્યોવિશેષસ્તૂતઃ આપસ્તંબાનાં

તુભાજ્યભાગાંતેઽદ્વિયતામગ્રૌચક્રિયતામિતિપ્રશ્નેકામમુદ્વિયતામિતિઅનુજ્ઞાનં હિરણ્યકે
શીયાનામુદ્ધરિષ્યામ્યગ્રૌકરિષ્યામીતિપ્રશ્નઃ યન્મેમાતેત્યાદિમંત્રૈઃસપ્તાન્નાહુતયઃષડાજ્યાહુત
યશતિત્રયોદશાહુતયઃ મંત્રાસ્તુવિસ્તરભયાન્નોક્તાઃ હિરણ્યકેશીયાનામાજ્યભાગાંતેસોમાય
પિતૃમતેદત્યાદિષોડશમંત્રૈઃષોડશાજ્યાહુતયઃષોડશાન્નાહુતયશ્ચપ્રતિપાર્વણંબોધ્યાઃ મંત્રેણુપિ
ત્રાદિષદોહાજ્યાન્નપદયોરુદ્ધશ્ચતુર્થેષ્વેવજ્ઞેપોતિવિસ્તૃતત્વાન્નોચ્યતે ॥

હવે હોમનો પ્રકાર કેહેછે—ઋગ્વેદીઓને વ્યતિષંગ પક્ષ હોય તો “અગ્રૌ અગ્રૌક-
રણં કરિષ્યે” એમ પ્રશ્ન કરી “ક્રિયતાં” એ રીતે આજ્ઞા મળવા પછી ગૃહ્યાગ્નિ
ઉપરે પક્વ થયલો ચરુ લઈ તેના બે ભાગ કરી અપસન્ધવડે ઉત્તર ભાગમાંથી મે-
ક્ષણુ ઉપરે અવધાનની રીતે ચરુ લઈ “સોમાય પિતૃમતે સ્વાધા નમઃ સોમાય પિતૃમ-
ત્તદં નમમ” એ પ્રમાણે હોમ તથા ત્યાગ કરી દક્ષિણ ભાગમાંથી કરી તેમજ
અવધાન લઈ “અગ્રયે કવ્યવાહનાય સ્વાધા નમઃ” એ રીતે હોમ તથા ત્યાગ ક-
રવો. સંયે અથવા અપસન્ધે મેક્ષણુ અગ્નિમાં નાખવું. અથવા સંયે કરી સ્વાહા
છે અંતમાં જને એવા ઉક્ત મંત્રવડે બે આહુતિ સોમ તથા અગ્નિને વ્યત્યાસવડે
એટલે પ્રથમ અગ્નિ પછી સોમ એ રીતે લઈ હોમ કરવો. કાત્યાયનોએ તો ગૃહ્યા-
ગ્નિ ઉપરે ચરુ રાંધ્યા વિના પચનાગ્નિ ઉપરે રાંધેલો ચરુ લઈ તેની ઉપરે ધૃત
નાખી પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે પ્રશ્ન તથા આજ્ઞા થયા પછી સ્માર્ત ઇત્યાદિ અગ્નિને
પરિસ્તરણ કરી ત્રણ સમિધનો હવન કરી સંધ્યવડે “અગ્રયે કવ્યવાહનાય સ્વાહા,
સોમાય પિતૃમતે સ્વાહા” એ રીતે મેક્ષણુવડે બે આહુતિ હોમવી, અથવા અપસ-
ન્ધેકરી હવન કરવો. પાણિહોમવિષે પણ એવોજ પ્રકાર જાણવો, ખીજે વિશેષ
પ્રથમ કહ્યોછે. આપસ્તંભોને તો આજ્યભાગ થયા પછી “ઽદ્વિયતાં અગ્રૌચક્રિયતાં”
એવું પ્રશ્ન હોવાથી “કામમુદ્વિયતાં” એવી અનુજ્ઞા જાણવી. હિરણ્યકેશીઓને
“ઽદ્ધરિષ્યામિ અગ્રૌકરિષ્યામિ” એવું પ્રશ્ન, તથા “યન્મે માતાં” ઇત્યાદિ મંત્રવડે
ચરુની સાત આહુતિ-અને ધૃતની છ આહુતિ એ રીતે તેર આહુતિ જાણવી. મંત્રો
તો વિસ્તારનાં ભયથી કહ્યા નથી. હિરણ્યકેશીઓને આજ્યભાગ થયા પછી
“સોમાય પિતૃમતે” ઇત્યાદિ સોળ મંત્રવડે સોળ આજ્યાહુતિ અને સોળ ચરુની
આહુતિ એ રીતે પ્રત્યેક પાર્વણવિષે જાણવું. મંત્રોવિષે પિતા ઇત્યાદિ પદનો ઉચ્ચાર
તથા આજ્ય અને અન્ન પદનો ઊહ કરવો તે. તે તે અંચમાં જોવો, અતિ વિસ્તાર
થાય માટે ઇહાં કેહેતા નથી.

અથવાણિહોમપ્રકારઃ તત્રવિપ્રપાણાવગ્રૌકરણંકરિષ્યેદતિપ્રશ્નઃ ક્રિયતામિત્યનુજ્ઞા ક
રિષ્યેદતિપ્રશ્નેકુરુષ્વેત્યનુજ્ઞાનભવતીતિસર્વત્રાશ્વલાયનમતં કાતીયાદિનાંતુભવત્યેવ આશ્વ
લાયનમૂત્રવૃત્તૌતુપાણિહોમેકથમપિપ્રશ્નઃપ્રતિવચનંચનકાર્યમિતિદ્યોતિતં ॥

હવે પાણિહોમનો પ્રકાર કેહેછે—તે પાણિહોમવિષે “વિપ્રપાણાવગ્રૌકરણં કરિષ્યે”
એવું પ્રશ્ન, “ક્રિયતાં” એ રીતે આજ્ઞા, “કરિષ્યે” એવું પ્રશ્ન છતાં “કુરુષ્વ”
એવી આજ્ઞા થતી નથી એવો સર્વત્ર આશ્વલાયનનો મત જાણવો. કાત્યાયનાદિકોને

તો થાયજ છે. આશ્વલાયનસૂત્રની વૃત્તિવિષે તો પાણિહોમવિષે કોઈ પણ અતનું પ્રશ્ન તથા પ્રતિવચન એ કરવાં નહીં એમ પ્રકાશિત કસ્યું છે.

સદર્મપિચ્ચવિપ્રપાણિસવ્યેનપરિસમૂહપર્યુક્ષ્યમેક્ષણેનકરેણવાપૂર્વવદાહુતિદ્વયસોમાયેત્યાદિમંત્રાભ્યાંપ્રાચીનાવીત્યેવજુહ્યાન્ તત્રકરેણહોમપક્ષેવામહસ્તેનદર્મેણદક્ષિણકરેઽપસ્નીર્યદક્ષિણેનદિવવદાયવામેનાભિધાર્યચતુરવત્તિવાદિસંપાદ્યં વઘ્નૃત્ચાનાંસર્વપિચ્ચકરેપુહોમ૯ કોદિહિવિપ્રકરેહોમઃકૃતાકૃતઃ હોમાતેસવ્યેનપરિસમૂહનોક્ષણે પાણિહોમેમેક્ષણાનુપ્રહરણં ન કેચિત્પાણિહોમેપરિસમૂહનાદિકંમેક્ષણંચનેચ્છંતિ વિપ્રાશ્વપાણિહુનાન્નંકર્ત્ત્વાદેવપૂર્વસવ્યે નૈવામાસુપક્કમિતિમંત્રાભિધારિતેસ્વસ્ત્રપાત્રેસંસ્થાપ્યભોજનસ્થાનાદન્યત્રાચમ્ય યથાસ્થાનમુપવિશેષુઃ અગ્નૌકરણશેષંપિંડાર્થમવસ્થાપ્યપિચ્ચપાત્રેષ્વેવસર્વાન્નપરિવેષણાતેકેચિદગ્નૌકરણશેષપરિવેષણોત્તરંસર્વાન્નપરિવેષણમાહુઃ અગ્નૌકરણશેષંદેવપાત્રેષુનદેયં કાતીયાનાંતુસાગ્રીનામગ્નૌહોમેદેવપૂર્વસર્વપાત્રેષુશેષદાનં નિરઘ્નેદેવવિપ્રકરેહોમેપિતૃપાત્રેષ્વેવપિચ્ચકરેહોમે દેવાદિસર્વપાત્રેષુહુતશેષદાનમિતિકાશિકા અન્નંપાણૌહુતંયજ્ઞયજ્ઞાન્યત્પરિવેષિતં એકીકૃત્યેવમોક્તવ્યંપૃથક્ક્રમ્ભોજનવિદ્યતે વૈધાયનાનાંતુપાણિહુતેન્નેમક્ષિતેન્વાન્નપરિવેષણમુક્તં ॥

પિતૃના આશ્વલુનો દર્ભસહિત હાથ સંયવડે પરિસમૂહન કરી તથા પર્યુક્ષણ કરી મેક્ષણવડે અથવા હાથયકી પ્રથમની પડે એ આહુતિ “ સોમાય ” ઇત્યાદિ એ મંત્રવડે પ્રાચીનાવીતિવડેજ હોમવી. તેમાં હાથેવતી હોમ કરવાનો પક્ષ હોય તો, હાથા હાથવડે દર્ભકરી જમણા હાથમાં ધૃત લગાડી જમણા હાથવતી એ વાર ચરૂ લઈ હાથા હાથયકી અભિધાર કરી ચતુરવત્તિવ ઇત્યાદિક કરવું. ઋગ્વેદીઓએ સધળા પિતૃતરફના આશ્વલુના હાથ ઉપરે હોમ કરવો, એકોદિષ્ટના આશ્વલુના હાથ ઉપરે હોમ કૃતાકૃત છે. હોમ થયા પછી સંયેકરી પરિસમૂહન તથા પર્યુક્ષણ કરવાં. પાણિહોમનેવિષે મેક્ષણ તથા અનુપ્રહરણ કરવાં નહી. કોઈ અંથકાર પાણિહોમવિષે પરિસમૂહનાદિક તથા મેક્ષણ એ ઇચ્છતા નથી. આશ્વલુએ; હાથ ઉપરે હોમ કરેલું અન્ન, કર્તાએ દેવપૂર્વક સંયે કરીનેજ “ આમાસુપક્ક ” એ મંત્રવડે અભિધાર કરેલાં પોતપોતાનાં પાત્રમાં રાખી ભોજનનાં સ્થાન કરતાં અન્ય ઠેકાણે આચમન કરી ફરી પોતપોતાને સ્થાનકે આવી બેસવું. અગ્નૌકરણ કરી શેષ રહેલું અન્ન પિંડમાટે રાખી પિતૃના આશ્વલુનાં પાત્ર ઉપરેજ સર્વ પદાર્થ પીરસવા પછી તે પીરસવું. કોઈ અંથકાર, અગ્નૌકરણનું શેષ અન્ન પીરસવા પછી બીજા સર્વ પદાર્થ પીરસવા એમ કેહેછે. અગ્નૌકરણનું શેષ અન્ન દેવનાં પાત્ર ઉપરે પરીસવું નહી. સાગ્નિક એવા કાત્યાયનોએ તો અગ્નિવિષે અગ્નૌકરણ હોમ કીધા પછી દેવપૂર્વક સધળાં પાત્ર ઉપરે શેષ અન્ન પરીસવું. નિરઘ્નિકોએ દેવના આશ્વલુના હાથમાં હોમ કીધા છતાં પિતૃનાં પાત્ર ઉપરેજ શેષ અન્ન પરીસવું, અને પિતૃના આશ્વલુના હાથ ઉપરે હોમ કીધો હોય તો દેવાદિક સધળાં પાત્ર ઉપરે શેષ અન્નનું દાન કરવું, એમ શ્રાદ્ધકાશિકા અંથવિષે કહ્યું છે. “ જ અન્ન હાથ ઉપરે હોમ્યું તે, તથા બીજું જ અન્ન પાત્ર ઉપરે પીરસ્યું તે એ સધળું અન્ન એકડું કરીનેજ ભક્ષણ કરવું. જુહું

ભક્ષણ કરવું નહીં. ” ઔધાયનોને તો, હાથ ઉપરે હોમેલું અન્ન ભક્ષણ કીધા પછી ખીજું અન્ન પરીસવું એમ કહ્યું છે.

અથપૂર્વોક્તઘેવપૂર્વવૃતાભિધારિતપાત્રેપુર્વોક્તઘવિષ્યાન્નપરિવેષણસ્વયંપત્નીવાન્યોવાકુર્યાન્ નાપવિત્રેણનૈકેનહસ્તેનચવિનાકુદાં નાયસેનાપિપાત્રેણશ્રાદ્ધેષુપરિવેષયેત્ત્વ્યંજનાદિકંપર્ણાશંતર્હિતહસ્તેદયં દર્શ્યદિયંધૂતંચાન્નંસમસ્તવ્યંજનાનિચ ઉદકંચૈવપક્વાન્નોદર્શ્યાનુકદાચન હસ્તદન્તનુનાશ્રીયાત્ત્રવળવ્યંજનાદિકં અપક્વંતૈલપક્વંચહસ્તેનૈવપ્રદીયતે ઘૃતાદિપાત્રાણિધૂમૈસ્થાપયેન્નભોજનપાત્રે ઓદનેપરમાન્નેચપાત્રમાસાદ્યતત્રઘૃતપૂરણેરુધિરતુલ્યતાપંક્તૌત્રિષમદાનુશ્ચનિષ્કૃતિર્નૈવવિવિદ્યતે સર્વદાચતિલાગ્રાહ્યાપિતૃકૃત્યેવિશેષતઃ ધોજ્યપાત્રેતિલાન્દઘૃતનિરાશાઃપિતરોગતાઃ હિંમુશુંડીપિષ્પલીમરીચકાનિયાકાદિમંસ્કારાર્થાન્યેવનતુસાક્ષાદ્રક્ષયેન્ પરિવેષણકાલેલ્લવત્સર્વપ્રકારમન્નંપિંડાર્થેપિંડપાત્રેપરિવેષણીયમિતિસાગરે॥

હવે પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે દેવપૂર્વક ઘૃતનો અભિધાર કરેલાં પાત્ર ઉપરે પ્રથમ કહેલું હવિષ્યાન્ન (શુદ્ધાન્ન) પોતે કિંવા સ્ત્રીએ અથવા ખીજા કોઈએ પરીસવું. “ અપવિત્ર હાથેયકી, અથવા કુશ વિનાને તથા એક હાથે અને હોખંડનાં પાત્રવડે શ્રાદ્ધવિષે પદાર્થ પરીસવા નહીં. ” કોથમીર, ચટણી ઇત્યાદિક પદાર્થ, પાંદડાં ઇત્યાદિકવડે ઢાંકલા હાથેયકી પરીસવા. “ ધી, અન્ન તથા સઘળા કોથમીર, ચટણી ઇત્યાદિક પદાર્થ તથા જળ કડછીવતી પરીસવાં. રાંધેલું અન્ન કડછીવતી પરીસવું નહીં. હાથવતી પરીસેલા એવા મીઠું, ચટણી, કોથમીર ઇત્યાદિક પદાર્થ ભક્ષણ કરવા નહીં. કાચા તથા તેલવડે પક્વ પદાર્થ હાથવતીજ પરીસવા. ” ઘૃત ઇત્યાદિક પદાર્થનાં પાત્ર (વાટકા, પડિઆ ઇત્યાદિક) પૃથિવી ઉપરે રાખવા. ભોજનનાં પાત્ર ઉપરે રાખવા નહીં. ભાત તથા દૂધપાક એમાં પાત્ર રાખી તે પાત્રમાં ઘૃત પરીસે તો તે રૂધિર સમાન થાયછે. “ પેકિતવચમાં એકને ઓછું એકને અધિક એમ વિષમરીતે પરીસનારાનાં પાપનો નાશ કરનારૂં પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી. પિતૃકાર્યવિષે વિશેષકરી સર્વદા તિલ લેવા. પિતૃદેવ, ભોજનનાં પાત્ર ઉપરે તિલ એક નિરાશ થઈ જાયછે. ” હીંગ, સૂંઠ, પીપર, મિરી એ પદાર્થ શાકાદિકના સંસ્કાર એટલે વધાર ઇત્યાદિકમાં પરિપક્વ થયેલા ભક્ષણ કરવા, પ્રત્યક્ષ ભક્ષણ કરવા નહીં. પરીસવાના સમયેજ તે સઘળા પ્રકારનું અન્ન પિંડગાટે પિંડપાત્ર ઉપરે પરીસવું એ રીતે શ્રાદ્ધસાગર ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

અથોપવીતીદૈવેપાત્રેપરિતઃકુશયવાન્વિકીર્ય પિચ્યેતુતિલાન્વિકીર્યાન્નંગાયત્ર્યાપ્રોક્ષ્યનૂર્ણીપરિષિષ્યદર્શિન્હસ્તપરિવામોધોદૈવે પિચ્યેતુવિપરીતદત્યેવંસ્વસ્તિકાકારકરાભ્યાંપાત્રમાલભેન્ તત્રમંત્રઃ પૃથિવીતેપાત્રંદૌરપિધાનંબ્રાહ્મણસ્ત્વામુખેશ્ચતંતુહોમિ બ્રાહ્મણનાંત્વાવિદાવતાંપ્રાણપાનયોજુહોમ્યક્ષિતમસિમામૈપાક્ષેષ્ટાઅમુત્રામુષ્ણિલ્લોકેઽતિ અયમંત્રઆપસ્તંબકાત્યાયનાદિર્મિર્નાનાવિધઃપઠિતોયથાસંપ્રદાયંવાચ્યઃ इत्यभिर्मંત્ર્યઅતોદેવેતિવાદંવિષ્ણુરિતિવાઋચ્ચમુક્તાવિષ્ણોહવ્યંરક્ષસ્વેતિપિચ્યેતુકવ્યંરક્ષસ્વેતિન્યુઘ્જનેકરેણન્યુઘ્જંદ્વિતાંગુષ્ઠમનહ્વમન્નેનિવેશ્યપ્રદક્ષિણંભ્રામયેત્પિચ્યેત્વપ્રદક્ષિણં અન્નકાતીયાનામપહતાઈતિપવાનાદૈવેતિજ્ઞા

નાંપિચ્ચેપાત્રપરિતોવિકિરણમુક્તમ્ તતોવામકરેણપાત્રંસ્પૃશન્નમુકેવિશ્વેદેવાદેવતાદ્દમન્નંહ
વ્યમયંબ્રાહ્મણઆહવનીયાર્થેદ્યંભૂર્ગયાઅયંમોક્તાગદાધરદ્દમન્નંબ્રહ્મદ્દસૌવર્ણપાત્રમક્ષય્યવટ
ચ્છાयेयंअमुकदेवेभ्यःइदमन्नं सोपस्करममृतरूपंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचानृप्तेःस्वाहा हव्यं
मोनमम आंतत्सदितिनसपवदर्भजलंदक्षिणकरेपात्रवामभागेभूमौक्षिपेत् एवंदैविकविप्रान्तरेपि
ततोयेदेवासइत्युपस्थानम् ततःपिच्यधर्मेणपितृपात्रालंभांगुष्ठनिवेशनाद्येतेવામેनपात्रमालभ्य
પિતાદેવતા૬કવિપ્રત્વેપિત્રાદપોયથાનામગોત્રાદેવતાદ્દમન્નંકલ્પમિત્યાદિ૦ દર્દરાજતંપાત્રમ
ક્ષય્યવટચ્છાयेयंअस्मत्पित्रेमुकनामगोत्ररूपाय त्रयस्थानेविव्रैक्येस्मत्पितृपितामहप्रपितामहे
भ्योमुकगोत्रनामरूपेभ्यःइदमन्नं सोपस्करममृतरूपंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचानृप्तेःस्वधाकલ્પ
નમોનમમ આંતત્સદિતિતિલકુશજલંપિતૃતીર્થનવામકગધોનીતેન દક્ષિણકરેણપાત્રદક્ષિણે
ભૂમૌક્ષિપેત્ ૬વમન્યત્રાપિયથાદેવતમૂહઃ પિતૃસ્થાનેનેકવિપ્રત્વેત્રિષુવિપ્રેષુપિત્રેદિત્યાદિનૈ
કવચનાંતેનત્યાગઃ ૬વમપ્રેપિત્રિષુત્રિષૂહ્યમ્ તતોપેચેહેતિસહુદુપસ્થાનમ્ અતિથિશ્ચેદેવધર્મે
ળચ્છેદેવતાયૈદ્દમન્નમિત્યાદિપેદેવાસદિત્યાદિ અપસવ્યં દેવતાભ્યઃપિતૃભ્યઃ૦ સપ્તવ્યા૦
અમૃતનાં૦ બ્રહ્માર્પણં૦ હરિદાંતા૦ ચતુર્ભિશ્ચ૦ આંતત્સદ્બ્રહ્માર્પણમસ્તુ યેવામુદિષ્ટંતેવામ
ક્ષયાપ્રાપ્તિરસ્તુ ૬તિતિલોદકમુત્સૃજેન્ સવ્યં ૬કોવિષ્ણુ૦ અન્નહીનંક્રિયાહીનંમંત્રહીનં
ચયદ્ભવેન્ તત્સર્વમચ્છિદ્રંજાપતામિત્યુક્તવાવિપ્રૈર્જાપતાંસર્વમચ્છિદ્રમિત્યુક્તેઅનેનપિતૃયજ્ઞેન
પિતૃરૂપીજનાર્દનવામુદેવઃપ્રિયતામિતિતિલકુશજલમુત્સૃજેદિત્યાચારઃ ॥

૫છી ઉપવીતી થઈ દેવપાત્રની ચારેમેર કુશ તથા જવ છાંટી પિતૃનાં પાત્રની ચારેમેર તિલ છાંટી ગાયત્રી મંત્રવડે અત્ર પ્રોક્ષણ કરી મંત્ર વિના જળ સિંચન કરી જમણો હાથ ઉપરે, ડાબો હાથ નીચો એ રીતે દેવપાસે, પિતૃપાસે તો વિપરીત એટલે ડાબો હાથ ઉપરે અને જમણો હાથ નીચો એ પ્રમાણે સાથિયાને આકારે હાથ કરી તે હાથવડે પાત્રનો સ્પર્શ કરી રાખવો. તેવિપે મંત્ર—“ પૃથિવી તૈ પાત્રં ઘૌરપિધાનં બ્રાહ્મણસ્વા મુખેમૃતં જુહોમિ બ્રાહ્મણાનાં ત્વાવિદાવતાં પ્રાણાપાનયોર્જુહોમ્યક્ષિતમસિ મામૈષાં લેષ્ટા અમુત્રામ્પિલ્લોકે.” આ મંત્ર આપસ્તંબ, કાત્યાયન ઇત્યાદિકોએ નાનાપ્રકારે બણેલોછે, માટે જોવો સંપ્રદાય હોય તે પ્રમાણે બણવો. એ પ્રમાણે અભિમંત્રણ કરી “અતોદેવાં” અથવા “દ્વં વિષ્ણુ” એમાંથી એક ક્રયા કહી વિષ્ણોહવ્યં રક્ષસ્વ” એ રીતે દેવસમીપે; અને પિતૃસમીપે તો “કલ્પં રક્ષસ્વ” એમ કહી ઉંપે હાથે ઉંચો, નાખ વિનાનો, એવો ગ્રાહણનો અંગોડો અત્ર ઉપરે રખાવી પ્રદક્ષિણ ફેરવાવવો. પિતૃપાસે તો અપ્રદક્ષિણ ફેરવાવવો. ઇડાં કાત્યાયનોને “અપહતાં” એ મંત્રવડે દેવસમીપે જવ, અને પિતૃસમીપે તિળ પાત્રને ચારેમેર છાટવાનું કહેલું છે. ૫છી ડાબે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ કરતાં “અમુકે વિશ્વેદેવા દેવતા દ્દમન્નં હવ્યમયં બ્રાહ્મણઆહવનીયાર્થે દ્યં ભૂર્ગયા અયં મોક્તા ગદાધર દ્દમન્નં બ્રહ્મ દ્દં સૌવર્ણ પાત્રમક્ષય્યવટચ્છાयेयं अमुकदेवेभ्यः इदमन्नं सोपस्करममृतरूपं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चानृप्तेःस्वाहा हव्यं नमो नमम ॥ ऊंनत्सत्” એ મંત્ર કહ્યા ૫છી યવ, દર્ભ સહિત જળ જમણા હાથમાં લઈ પાત્રના ડાબા ભાગમાં ભૂમિ ઉપરે મૂકવું. એ રીતે દેવના બીજા ગ્રાહણપાસે પણ એમજ કરવું. ૫છી “યે દેવાસં” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના

કરવી. ત્યાર પછી પિતૃધર્મ (અપસંવ્યાદિક) વડે પિતૃનાં પાત્રનું આલંબન (સ્પર્શ) તથા અંગોદો દ્રેરવાવવો ઇહાંલગિ કર્મ થયા પછી હાથે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ કરી “પિતાદેવતા” એવો ઉચ્ચાર, એક બ્રાહ્મણ હોય તો “વિત્રાદયો યથાનામગોત્રાદેવતા ઇદમન્નંકલ્પ્યં ઇત્યાદિ” ઇદં રાત્રતં પાત્રમક્ષવ્યવટચ્છાયેયં અસ્મત્પિત્રે ઽમુકનામગોત્રરૂપાય” એવો બાહ્ય, ત્રણને ઠેકાણે એક બ્રાહ્મણ હોય તો, “અસ્મત્પિતૃપિતામહપ્રપિતામહેભ્યોમુકગોત્રનામરૂપેભ્યઃ ઇદમન્નં સોપસ્કરમમૃતરૂપં પરિવિષ્ટં પરિવેક્ષ્યમાણં ચાતૃષ્ઠેઃ સ્વધા કલ્પ્યં નમો નમમ ॥ ઔત્સત્” એ મંત્ર કહ્યા પછી તિલ, દર્ભસહિત જળ પિતૃતીર્થે કરી હાથે હાથે નીચે રાખેલા જમણા હાથવડે પાત્રના દક્ષિણ ભાગમાં પૃથિવી ઉપર મૂકવું. એ રીતે બીજા ઠેકાણે પણ જવા દેવતા હોય તેવો ઉહા કરવો. પિતૃઠેકાણે અનેક બ્રાહ્મણ હોય તો “પિત્રે” ઇત્યાદિ એકવચનાંતે કરી ત્યાગ કરવો, તથા એ રીતે આગળ પણ ત્રણ ત્રણ બ્રાહ્મણને વિષે તેમજ બાણવું. ત્યાર પછી “વેદેહ” એ મંત્રવડે એક વાર પ્રાર્થના કરવી. અતિથિ હોય તો દેવધર્મ (સંવ્ય ઇત્યાદિક) વડે “સ્વેદદેવતાયે ઇદમન્નં” ઇત્યાદિક કહી “યે દેવાસ” ઇત્યાદિક મંત્ર બાણવો. પછી અપસંવ્ય કરી “દેવતાભ્યઃ પિતૃભ્યઃ સમ્પ્રવ્યાં અમૃતનાં વ્રત્તાર્પણં હરિદાંતાં ચતુર્ભિશ્ચ ઔત્સત્સદ્વ્રત્તાર્પણમસ્તુ ॥ વેષામુદિષ્ટં તેષામક્ષવ્યા પ્રીતિરસ્તુ” એવા મંત્ર કહી તિલોદક મૂકવું. પછી સંવ્ય કરી “एको વિષ્ણુઃ બ્રહ્મા હીનં ક્રિયાહીનં, મંત્રહીનં ચ યદ્ભવેત્ ॥ તત્સર્વમચ્છિદ્રં જાયતાં” એમ કહી, બ્રાહ્મણો-એ “જાયતાં સર્વમચ્છિદ્રં” એવું પ્રતિવચન દીધા પછી “અનેન પિતૃયજ્ઞેન પિતૃરૂપી જનાર્દનવાસુદેવઃ પ્રીયતાં” એમ કહી તિલ કુશ સહિત જળ મેળવું, એવો આચાર છે.

કેચિદ્વ્રત્તાર્પણમિત્યાદિસંકલ્પોત્સર્ગસંવ્યમેકોવિષ્ણુરિત્યાદાવપસવ્યંકુર્વંતિ તત્રવ્રત્તાર્પણે તિએકોવિષ્ણુરિત્યનયોઃ સંકલ્પયોર્વિભાગે સવ્યાપસવ્યાવિભાગે ચ પ્રત્યક્ષવચ્ચનાનુપલંભાદિથાચ્ચાર્કાર્થે અકૃતે સંકલ્પેન્નં વિપ્રાનસ્પૃશેયુઃ ઈશાનવિં ગયાયૈં ગદાધરાયં પુંડરીકાક્ષાં ઇતિ નત્વા પિતૃપૂર્વવિપ્રકરેણુજલેદત્તે વિપ્રાસ્તેનાન્નં પ્રોક્ષ્ય ત્રિગાયત્ર્યાભિમંત્રયેયુઃ કર્તાસવ્યેનપિ તૃપૂર્વમાપોશનાર્થમુદકંદત્વા સવ્યાહૃતિકાંગાયત્રીત્રિઃ સહુદ્રોક્તા મધુવાતા ઇતિ નૃત્તમુક્તમધુમધુમધ્વિતિ ત્રિરુક્તા ઔત્સત્સવ્યાસુલંતુષ્ઠમિતિ વદેન્ વિપ્રાશ્ચલિદાનવર્ચ્યેનિત્યવદા પોશનં રુત્વા કર્ત્રાશ્રદ્ધાયાં પ્રાણે નિવિષ્ટો મૃતં જુહોમિ શિવોમા વિશા પ્રદાહાય પ્રાણાયસ્વાહેત્યા દિપંચમંત્રેષુ વ્યમાનેષુ પંચપ્રાણાહુતીઃ રુત્વા વ્રત્તાર્પણમભાત્મામૃતત્વાયેત્યુચ્યમાનેષ્ટીંકુરુઃ ॥

કોઠ્યેક શિષ્ટ “વ્રત્તાર્પણં” ઇત્યાદિક સંકલ્પના ઉત્સર્ગ (કરવા) વિષે સંવ્ય, તથા “एको વિષ્ણુઃ” ઇત્યાદિક વિષે અપસંવ્ય કરે છે. તેમાં “વ્રત્તાર્પણં” તથા “एको વિષ્ણુઃ” એ બન્ને સંકલ્પના વિભાગ વિષે એટલે બન્ને સંકલ્પ જુદા જુદા કરવા-વિષે તથા સંવ્ય અને અપસંવ્ય એ બન્ને ઠેકાણે જુદા જુદા કરવા વિષે પ્રત્યક્ષ વચન મળતાં નથી માટે જવો આચાર હોય તે પ્રમાણે કરવું. સંકલ્પ થયો ન હોય ત્યહાંલગી બ્રાહ્મણોએ અત્રનો સ્પર્શ કરવો નહી. “ઈશાનવિષ્ણુઃ ગયાયૈં ગદાધરાં

પુંઢરીકાક્ષાય૦” એ પ્રમાણે નમસ્કાર કરી પિતૃપૂર્વક આશ્વિનના હાથ ઉપરે જળ દેવું. પછી આશ્વિનુએ તે જળવડે અન્નનું પ્રોક્ષણ કરી ત્રણ વાર ગાયત્રીમંત્ર-વડે આભિમંત્રણ કરવું. કર્તાએ સંયેકરી આપોશનમાટે પિતૃપૂર્વક જળ દઈ વ્યાહ-તિસહિત ગાયત્રી મંત્ર ત્રણ વાર અથવા એક વાર કહી “મધુવાતા૦” એ ત્રણ-ઋચા લઈ “મધુ મધુ મધુ” એમ ત્રણ વાર કહી “ઊન્નતસઘયાસુખં જુષધ્વં” એમ કહેવું. આશ્વિનુએ અગ્નિદાન એટલે ચિત્રાહુતિ વર્ચ્ય કરી નિત્ય પ્રમાણે આ-પોશન લેવું. કર્તાએ “શ્રદ્ધાયાં પ્રાણે નિવિષ્ટોમૃતં જુહોમિ ॥ શિવોમાવિશાપ્રદાઘાય પ્રાણાય સ્વાહા” ઇત્યાદિ પાંચ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં છતાં આશ્વિનુએ પાંચ પ્રાણા-હુતિ લઈ “બ્રહ્મણિમઆત્માઽમૃતત્વાય૦” એવો મંત્ર કહ્યા પછી છઠી આહુતિ લેવી.

તત્તોમૌનિનોમુલ્લશઙ્કદંચાપલ્લવર્જયંતઃસશેષંભુંજીરન્ દધિશ્ચીરઘૃતપાયસાનિતુનિઃશેષ મ્ આપોશનકરેવિપ્રેસંકલ્પાચ્છિદ્રભાષણાન્ નિરાશાઃપિતરોયાંતિ આપોશનંદક્ષિણભાગે કાર્યનતુવામભાગે પુનરાપૂર્ણપોશનંસુરાપાનસમમ્ આપોશનમકૃત્વાન્મર્દપેન્નૈવકર્હિચિન્ વિપ્રૈર્વલિદાનંનકાર્યં કેચિદાજ્યેનકુર્વતિ તન્ન પાયસાજ્યમાષાન્નૈર્વલિદાનનિષેધાન્ વિ પ્રાશ્વવામકરેણાન્નંનસ્પૃશ્યુર્નપદાભાજનંસ્પૃશ્યુઃ સંપાદિતમેવવસ્તુકરાદિનાયાચેયુર્નાસંપા દિતમ્ અન્નગુણદોષાન્નકીર્તયેયુઃ કર્તાચાનિષિદ્વાન્મંભોક્તુઃપિતૃશ્ચાત્મનશ્ચપ્રિયંપ્રયચ્છન્નત્તદન્નમાધુર્યોદિગુણકીર્તનેનપ્રરોચયન્ દદામીત્યવદન્વાચિત્તંયચ્છન્મુંજાનાનપશ્યન્હવિર્ગુણા નપૃચ્છન્દૈન્વાશ્રુપાતક્રોધાદિકમકુર્વન્જલંપાયનશનૈર્મોજયેન્ ઉચ્છિષ્ટાઃપિતરોયાંતિપૃચ્છ તોલવણાદિકં ॥

ત્યાર પછી મૌન ધારણ કરી, મુખશબ્દ, અને આપદયરહિત એવા આશ્વિનુએ સશેષ (પાત્ર ઉપરે શેષ રાખી) લોજન કરવું. દહિ, દૂધ, ઘી, અને પાયસ એ પદાર્થ તો સર્વ ભક્ષણ કરવા. “આશ્વિનુએ પોતે આપોશન લેવું, સંકલ્પ (શ્રદ્ધાર્પ-ણ૦, એકોવિષ્ણુ૦) એ કરવો અને છિદ્રભાષણ કરવું એ ત્રણ કાર્યથકી પિતૃ નિ-રાશ થઈ જાય છે.” આપોશન કરવું તે દક્ષિણ ભાગમાં કરવું, વામ ભાગમાં કરવું નહી. આપોશનમાટે જળ લેવું તે એક વારજ પૂર્ણ લેવું, ફરિ પૂરણ કરવાથી તે સુરાપાન સમાન (સરખું) થાય છે. “આપોશન લીધા વિના ક્યારે પણ અન્નને મર્દન કરવું નહી.” આશ્વિનુએ અગ્નિદાન હેવું નહિ. કેટલાએક ઘૃતવડે અગ્નિદાન કરે છે, પરંતુ તે યોગ્ય નથી; કારણ, પાયસ, ઘૃત અને માપાત્ર (અડદ ઇત્યાદિ) વડે અગ્નિદાન દેવાનો નિષેધ છે. આશ્વિનુએ હાથે અન્નનો સ્પર્શ કરવો નહિ, તથા પગથી પાત્રનો સ્પર્શ કરવો નહિ. સિદ્ધ કરેલા પદાર્થો હોય એજ હાથ ઇત્યાદિકની ની-શાનો કરી ભાગવા; સિદ્ધ ન હોય તે ભાગવા નહિ. અન્નના ગુણ દોષ કહેવા નહિ. કર્તાએ નિષિદ્ધ ન હોય એવા પદાર્થ અને ભોક્તા, પિતા તથા પોતાને પ્રીતિકારક હોય એવા દેવા; તેમ તે તે અન્નના માધુર્યાદિ ગુણ કેવાથી પ્રીતિ ઉપજવવી; હું દઉં છું એ રીતે કહેવું નહી; જ ભાગે તે દેવું; ભોજન કરનારાઓને સામે બેવું નહી;

૧ છિદ્ર ભાષણ એટલે પાક સંબંધિ દોષ (ખારા, વીખા ઇત્યાદિ) કહેવા તે.

પદાર્થના ગુણ પૂર્ણવા નહી; દીનતા, અશ્રુપાત અને ક્રોધાદિક કરવા નહી; પીવા-
માટે જળ દેવું; એ રીતે ધીરેથી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. “લૂણ ઇત્યાદિક પદાર્થ
‘એમશે’ એમ પૂછે તો તેના પિતૃ ઉચ્ચિષ્ઠ છતાં જતા રહેછે.”

અથસવ્યેનૈવસવ્યાહર્તીગાયત્રીંત્રિરક્તાપૌરુષંસૂક્તંકુણ્વપાજોરક્ષોહણમિત્યાદ્યારક્ષો
પ્રીઃપિતૃલિંગકાર્ત્ત્વેશસોમસૂક્તપાવમાનીસૂક્તાનિ અપ્રતિરથસંજ્ઞમાશુઃશિશાનસૂક્તમ્ વિ
ષ્ણુબ્રહ્મરુદ્રાર્કસ્તોત્રાદિકંમોક્તુવિપ્રાન્શ્રાવયેત્ અસંભવેગાયત્રીજપંકુર્પાત્ વીળાંવંશધ્વ
નિચાપિવિપ્રેભ્યઃસન્નિવેદયેત્ મંડલબ્રાહ્મણપાઠચંનાચિકેતવ્યંતથા ત્રિમધુત્રિસુપર્ણચપાવ
માનયત્રૃષિચ આશુઃશિશાનસૂક્તંચ અગ્રયેકવ્યવાહનં પ્રૌઢપાદોવહિઃકક્ષોર્વાહર્જાનુકરો
પિવા અંગુષ્ઠેનવિનાશ્રાતિપુલ્લશબ્દેનવાપુનઃ પીતાવશિષ્ઠતોષાનિપુનરુદ્રત્યવાપિચેત્ શ્વાદિ
તાર્પણપુનઃશ્વાદેન્મોદકાદિફલાદિકમ્ મુલેનવાધમેદન્નંનિષ્ઠીવેદ્રાજનેપિચ દત્તમશ્રન્દિજઃ
શ્રાદ્ધંહત્વાગચ્છત્યધોગતિમ્ શ્રાદ્ધપંક્તૌતુમુંજાનોબ્રાહ્મણોબ્રાહ્મણસ્પૃશેત્ તદન્નમત્યજન્મુ
ક્તાગાયત્ર્યવશંતજપેત્ પાત્રેવિપ્રાંતરોચ્છિદ્ધસંસર્ગેતન્નિરસ્યહસંપ્રક્ષાલ્યમુક્તાસ્નાત્વાદ્વિશતં
જપેત્ ઉચ્છિદ્ધમોજનેસહસ્રંજપેત્ મુંજાનેષુતુવિપ્રેષુપ્રમાદાસ્ત્રવતેગુદમ્ પાદકચ્છંતતઃક
ત્વાઅન્યંવિપ્રંનિયોજયેત્ !!

પછી સવ્યેકરીનેજ વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રી ત્રણ વાર કહી પુરુષસૂક્ત, “કુણ્વ
પાજઃ૦” અને “રક્ષોહણં૦” ઇત્યાદિક રાક્ષોઘ્ની ઋચા; પિતૃ છે લિંગ (હેતુ+ઉ-
દેશ) જમનો એવાં ઇંદ્ર, ઇશ અને ચંદ્રનાં સૂક્ત; પાવમાની સૂક્ત; અપ્રતિરથ
નામતું “આશુઃશિશાનં૦” સૂક્ત; વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, રુદ્ર અને સૂર્યનાં સ્તોત્ર; ઇત્યા-
દિક ભોજન કરનારા બ્રાહ્મણોની આગળ સંભળાવવા. એટલાં સૂક્ત સંભળાવવાનો
સંભવ ન હોય તો ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરવો. “વીણા અને વાંસળીનો શબ્દ બ્રા-
હ્મણોને સંભળાવવો. મંડળબ્રાહ્મણ, નાયિકેતની ત્રણ વટ્ટી, ત્રિમધુ, ત્રિસુપર્ણ,
અને પાવમાન એવાં યજુર્વેદમાંનાં સૂક્ત; આશુઃશિશાન સૂક્ત, તથા અગ્રયેકવ્ય-
વાહન એ સૂક્ત શ્રવણ કરાવવાં.” “પગ ઉપરે પગ ચડાવી, આસનની મર્યાદા
મૂકી, ગોઠણથકી બાહેર હાથ રાખી, અંગોડા વિના ડેવળ આંગળીઓવતી, અ-
થવા મહોદાંવડે શબ્દ કરતો ભોજન કરે, તેમજ એક વાર જળ પાન કરી પાત્રમાં
‘શેષ રાખેલું જળ ફરી લઈ પાન કરે, લાડુ ઇત્યાદિ તથા કૃષ્ણાદિક પદાર્થ અર્ધ ભો-
જન કરી ફરી તે લઈ ભોજન કરે, અથવા મહોદેથી અન્નને ટૂંક મારે કિંવા પાત્ર-
માં થૂંક એ રીતે બ્રાહ્મણ ભોજન કરે તો તે શ્રાદ્ધને વ્યર્થ કરી પોતે અધોગતીને
પામેછે.” “શ્રાદ્ધની પંક્તિવિષે ભોજન કરતો બ્રાહ્મણ જે બીજા બ્રાહ્મણને સ્પર્શ
કરે તો તેણે પાત્ર ઉપરનાં અન્નનો ત્યાગ ન કરતાં ભોજન કરી (૧૦૮) ગાયત્રી-
જપ કરવો. ભોજનપાત્રમાં બીજા બ્રાહ્મણનાં ઉચ્ચિષ્ઠનો સંસર્ગ થયો હોય તો તે
અન્નનો ત્યાગ કરી હાથ ધોઈ ભોજન કરી સ્નાન કરવું; અને યે સો ગાયત્રી જપ
કરવો. ઉચ્ચિષ્ઠ અન્ન ખાધું હોય તો સહસ્ત્ર ગાયત્રી જપ કરવો. બ્રાહ્મણ ભોજન
કરતાં પ્રમાદથી જે ગુદસ્ત્રાવ (ગુદાથી શબ્દ) થાય તો પાદકૃચ્છ્ર કરી બીજા બ્રા-
હ્મણ શ્રાદ્ધવિષે બેસારવા.

અથ વિપ્રવમને તત્રપિત્રાદિવિપ્રવમનેલૌકિકાગ્રિસ્થાપનચક્રનિર્વાપીજ્યભાગાંતેનામગો
ત્રપૂર્વકમગ્રૌપિતૃનાવાહૃતૈશ્વદેવિકવમનેદેવાનાવાહ્યસંપૂજ્યાન્નત્યાગંકૃત્વા પ્રાણાયસ્વાહેત્યા
દિમંત્રૈર્દ્વાત્રિંશદાહુતીર્નુહુયાતુપુનઃશ્રાદ્ધંવાકુર્યાદિતિપક્ષદ્વયમ્ પક્ષદ્વયેર્પિંદ્રાયસામેતિસૂક્ત
જપોનિત્યઃ અનયોઃપક્ષયોર્વ્યવસ્થોચ્યતે વૈશ્વદેવિકવિપ્રવમનેહોમએવનપુનઃશ્રાદ્ધં પિંડ
વિપ્રેષ્વર્પિંડદાનોત્તરવાંતૌહોમએવનપુનઃશ્રાદ્ધં પિંડદાનાત્પ્રારુપિત્રયવિપ્રવાંતૈતદિનેઉપ
વાસંકૃત્વાપરેયુઃપુનઃશ્રાદ્ધંકાર્યં હદંસર્પિંડીકરણમહેકોદિષ્ટમાસિકાધિકપ્રત્યાધિકશ્રા
દ્દેષ્વેવ દર્શાદૌતુવમનેતદિનેએવામેનશ્રાદ્ધંકાર્યં એવમષ્ટકાન્વષ્ટકાપૂર્વેયુઃશ્રાદ્દેષ્વર્પિ તત્રા
મશ્રાદ્દેસાગ્રેર્વદ્ધચસ્યવ્યતિપંગાદિયથોક્તપ્રયોગાસંભવાત્સાંકલ્પિકવિધિનાદર્શાન્વષ્ટકાપૂ
ર્વેયુઃશ્રાદ્ધાન્યામેનકાર્યાણિતત્તલ્લોપપ્રાપ્યશ્ચિત્તવાનિર્બંધોક્તકર્તવ્યમિતિભાતિ વૃદ્ધિશ્રાદ્દેર્પિ
દરહિતસંક્રાંત્યાદિશ્રાદ્દેનિત્યશ્રાદ્દેચવમનેઆવૃત્તિરેવ તીર્થશ્રાદ્દેર્દર્શવદામેનેવ મહાલય
શ્રાદ્દેપાર્વણસ્થાનીયવિપ્રવમનેપુનરાવૃત્તિઃ એકોદિષ્ટસ્થાનીયવિપ્રવમનેહોમએવેતિભાતિ વૈ
શ્વદેવિકવિપ્રવમનેસર્વશ્રાદ્દેપુહોમએવેત્યુક્તમેવ હોમપક્ષેઆવૃત્તિપક્ષેચસર્વત્રસૂક્તજપોનિ
ત્યત્વપ્યુક્તમ્ ॥

હવે બ્રાહ્મણુને વમન (ઓકારી) આવે તો કર્તવ્યવિધિ—તેમાં પિતા
ઘૃત્યાદિકના બ્રાહ્મણુને વમન થાય તો લૌકિક અગ્નિ સ્થાપન કરી ચરુનો નિર્વાપ,
આન્યભાગ ઇંદ્રાં પર્યંત કર્મ કરી અગ્નિવિષે નામ ગોત્રપૂર્વક પિતૃનું આવાહન ક-
રવું. વિશ્વેદેવાના બ્રાહ્મણુને વમન થાય તો દેવનું આવાહન કરવું. પછી પૂજા કરી
દેવતાને ઉદેશે અન્નનો ત્યાગ કરી “પ્રાણાય સ્વાહા” ઘૃત્યાદિક મંત્રવડે બત્રીસ
આહુતી હવન કરવી અથવા દૂરી શ્રાદ્ધ કરવું, એ રીતે બે પક્ષ છે. બન્ને પક્ષવિષે
પણ “દંદ્રાયસામઃ” એ સૂક્તનો જપ નિત્ય છે. એ બન્ને પક્ષની વ્યવસ્થા
કેહેછે—વિશ્વેદેવાના બ્રાહ્મણુને વમન થયું હોય તો હોમજ કરવો, દૂરી શ્રાદ્ધ કરવું
નહી, પિતૃના બ્રાહ્મણુને પણ પિંડદાન થયા પછી વમન થયું હોય તો હોમજ
કરવો, દૂરી શ્રાદ્ધ કરવું નહી. પિંડદાન થયાથી પ્રથમ પિતૃના બ્રાહ્મણુને વમન
થયું હોય તો તે દિવસે ઉપવાસ કરી બીજા દિવસે દૂરી શ્રાદ્ધ કરવું, પરંતુ આ નિ-
ર્ણય સર્પિંડીકરણ, મહેકોદિષ્ટ, માસિક, આષ્ટિક અને પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધવિષેજ
જાણવો. દર્શાદિક શ્રાદ્ધવિષે તો વમન થયા છતાં તેજ દિવસે આમ (કાયાં) અ-
ન્નવડે શ્રાદ્ધ કરવું. એ રીતે અષ્ટકા, અન્વષ્ટકા અને પૂર્વેયુઃ શ્રાદ્ધવિષે પણ એવોજ
નિર્ણય જાણવો. તેમાં સાગ્નિક ઋગ્વેદીઓએ આમશ્રાદ્ધવિષે વ્યતિપંગાદિ યથોક્ત
પ્રયોગનો સંભવ ન હોવાથી સાંકલ્પિક વિધિવડે દર્શ, અન્વષ્ટકા અને પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધ
એ આમવડે કરવાં, અથવા તે તે શ્રાદ્ધના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત નિબંધમાં કહ્યા પ્રમા-
ણે કરવું એમ ભાસેછે. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, પિંડરહિત સંક્રાંત્યાદિ શ્રાદ્ધ, તથા નિત્યશ્રાદ્ધ-
વિષે વાંતિ (વમન) થાય તો તે શ્રાદ્ધની આવૃત્તિજ કરવી. તીર્થશ્રાદ્ધ હોય તો
દર્શ પ્રમાણે આમાન્નવડે કરવું. મહાલયશ્રાદ્ધવિષે પાર્વણ ઉકાણે ખેઠેલા બ્રાહ્મણુને
વમન થાય તો શ્રાદ્ધની પુનરાવૃત્તિ કરવી. એકોદિષ્ટસ્થાનકના બ્રાહ્મણુને વમન
થાય તો હોમજ કરવો એમ ભાસેછે. દેવતરફના બ્રાહ્મણુને વમન થાય તો સઘળાં

શ્રાદ્ધવિધે હોમજ કરવો એ પ્રથમ (પત્ર ૬૪૩, માં) કહ્યું છે. હોમપક્ષવિધે તથા દ્વિ શ્રાદ્ધ કરવું એ પક્ષવિધે સર્વત્ર સૂક્તનો જપ નિત્ય છે એમ પણ કહ્યું છે.

મોજનાંતેપ્રાચીનાવીતીતૃપ્તાઃસ્થેતિવિપ્રાન્વૃષ્ટા તૃપ્તાઃસ્મરતિપ્રત્યુક્તોગાયત્રીમધુવાતાદતિ તૃત્તમક્ષન્નમીતિચશ્રાવયિત્વા અથવાક્ષન્નમીત્યેતદંતેતૃપ્તિપ્રશ્નંકૃત્વાશ્રાદ્ધસંપન્નમિતિપૃષ્ઠા સુસંપન્નમિત્યુક્તઃ પરિવેષણકાલેનુદ્ધરણેધુનાપિંડાર્થસર્વાન્નાદુદૃત્યવિકિરાર્થોદૃત્ય અન્નશેષેશ્ચકિંકાર્યમિતિપૃચ્છેત્તુસદ્વિજ્ઞાન્ તેદૃષ્ટૈઃસદ્મોક્તવ્યમિતિપ્રત્યુક્તિપૂર્વકં પ્રદત્તુઃસકલંતસ્મેસ્વીકુર્યુર્વાયથારુચિ કાર્તીયૈસ્તુતૃપ્તાન્જ્ઞાત્વાવક્ષ્યમાણપ્રકારેણવિકિરંદૈવોપિત્ર્યેચદત્વા વિપ્રેષ્યઃપિતૃપૂર્વકંસકૃદપોદત્વાગાયત્રીમધુમતીશ્ચશ્રાવયિત્વા તૃપ્તિપ્રશ્નઃસંપત્તિપ્રશ્નશ્ચકાર્યઃ ઇંવશાભાંતેરપ્યુત્તરાપોશનાત્યૂર્વેમવોવિકિરદાનં બઢ્ઢૃચાનાંતુપિંડાંતેવવિકિરઃ હિરણ્યકેશી ઘેરાચાંતેઉક્તઃ ॥

એ રીતે બ્રાહ્મણેનું ભોજન થયા પછી પ્રાચીનાવીતી થઈ “ તૃપ્તાઃસ્થ ” એ રીતે બ્રાહ્મણોને પૂછવા પછી બ્રાહ્મણોએ “ તૃપ્તાઃસ્મઃ ” એવું પ્રત્યુત્તરવચન કહ્યા પછી ગાયત્રી, “ મધુવાતા૦ ” એ ત્રણ ઋચા, અને “ અક્ષન્નમી૦ ” એ મંત્ર શ્રવણ કરાવવા, અથવા “ અક્ષન્નમી૦ ” એ ઋચા સંભળાવ્યા પછી તૃપ્તિપ્રશ્ન કરી “ શ્રાદ્ધ સંપન્ન ” એમ પૂછી “ સુસંપન્ન ” એવું પ્રતિવચન દીધા પછી, પાત્ર પરીસવાસમયે પિંડમાટે અન્ન કાઢી રાખ્યું ન હોય તો એ સમયે પિંડમાટે તથા વિકિરમાટે સઘળાં અન્નમાંથી અન્ન કાઢી રાખવું. “ શેષ અન્નવડે શું કરવું ? એ રીતે કર્તાએ બ્રાહ્મણને પૂછવું. પછી તે બ્રાહ્મણોએ ઇષ્ટ સંખંધિ સહિત ભોજન કરવું એવો ઉત્તર દઈ સઘળું અન્ન તે શ્રાદ્ધકર્તાને દેવું, અથવા પોતે લેવું, એ પ્રમાણે યથાર્થ કરવું. ” કાત્યાયનોએ તો, બ્રાહ્મણો તૃપ્ત થયા એમ જાણી, આગળ કેહેવાસે તે રીતે દેવસમીપે તથા પિતૃસમીપે વિકિર દઈ, બ્રાહ્મણોને પિતૃપૂર્વક એક વાર જળ દઈ ગાયત્રી તથા મધુમતી ઋચા એ મંત્ર સંભળાવી તૃપ્તિપ્રશ્ન તથા સંપત્તિપ્રશ્ન કરવાં. એ રીતે બીજી શાખાવાળાઓએ પણ ઉત્તરાપોશનથકી પ્રથમજ વિકિર દેવો. ઋગ્વેદીઓએ તો, પિંડદાન પછીજ વિકિર દેવો. હિરણ્યકેશીઓએ બ્રાહ્મણોને આચમન કરાવ્યા પછી વિકિર દેવો.

તતઽચ્છિષ્ટમાગ્ન્યોન્નંદીયતામિત્યુક્તાવિપ્રાઃપાત્રસ્થંમુક્તશેષદૈવિકંદક્ષિણેપૈતૃકંવામેદહિઃકૃત્યપિતૃપૂર્વદત્તમુત્તરાપોશનમમૃતાપિધાનમસીતિકુર્યુઃ પિંડદાનંત્વાચાંતેનાચાંતેપુવાવિપ્રેષુકાર્યં વિપ્રાશ્ચમુલ્લપ્રક્ષાલનપૂર્વકહસ્તપ્રક્ષાલનાદિશરાવાદૌકુર્યુનેકાંસ્પતામ્રપાત્રયોઃ શુદ્ધોદકેનાચમ્પકવાનરતિતૃત્ત્વંજપેયુઃ ॥

પછી “ ઇચ્છિષ્ટમાગ્ન્યોન્નં દીયતાં ” એ રીતે બ્રાહ્મણોને કહ્યા પછી બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરી શેષ રહેલું પાત્રમાંનું અન્ન, દેવના બ્રાહ્મણોએ પાત્રના દક્ષિણ ભાગમાં તથા પિતૃના બ્રાહ્મણોએ પાત્રના વામ ભાગમાં બાહ્યેર રાખી પિતૃપૂર્વક દીધેલું આપોશન “ અમૃતાપિધાનમસિ ” એ મંત્રવડે લેવું. પિંડદાન કરવું તે તો, બ્રાહ્મણોએ આચમન દીધા પછી અથવા આચમન દીધાથકી પ્રથમ કરવું. બ્રાહ્મણોએ સુખપ્રક્ષાલન-

પૂર્વક હસ્તપ્રક્ષાલનાદિક કરવું તે શરાવ (માટીનાં પાત્ર) ઇત્યાદિક પાત્રવિષે કરવું, કાંસાનાં પાત્ર અથવા તાંબાનાં પાત્રમાં કરવું નહી. શુદ્ધ જળવડે આચમન કરી “ કયાન૦ ” એ ત્રણ ઋચાનો જપ કરવો.

અથપિંડદાનં તત્ત્વાર્ચનોત્તરમગ્નૌકરણોત્તરંભોજનોત્તરંવિકિરોત્તરંસ્વધાવાચનોત્તરંવિ
પ્રવિસર્જનોત્તરમિતિષ્ટપક્ષાઃસ્મૃત્યુક્તાઃ તેષાંશાષ્વામેદેનવ્યવસ્થેતિસિંધુઃ તન્નાશ્વલાયના
નાંધુક્તવત્સ્વનાચાંતેષ્વાચાંતેષુવાવિપ્રેષુપિંડદાનંતતોવિકિરઃ આપસ્તંબહિરણ્યકેશીયાદીનાં
વિપ્રવિસર્જનાંતેપિંડદાનં કાતીયાનાંવિકિરોત્તરમાચાંતેષ્વનાચાંતેષુવા તન્નાગ્નિહોમેગ્નિસ
મીપેપાણિહોમેવિપ્રસમીપેબહ્વચાનાંપિંડદાનં અન્યેષાંપ્રાયોવિપ્રસમીપેવ તન્નદ્વિજોચ્છિ
ષ્ટાદુત્તરતોવ્યામમાત્રેરતિમાત્રેવાપિંડદાનંસંકલ્પ્ય બહ્વચાનામેકકરેણાન્યેષાંકરાભ્યાંધૃતેઋ
ષ્મ્યેનત્વાદિરકાષ્ટેનદર્મમૂલેનવાપહતાઅમુરાદતિમંત્રંપ્રતિલેખંપઠન્નાગ્નિપ્રયંપ્રત્યગપર્વર્ગપાર્વ
ળસંઘયપારેણામેકાંદ્વિત્રયાદિકાંવોલ્લિખ્યપ્રત્યેકમભ્યુક્ત્વ પિંડસંકલ્પેરેણાકરણેચસવ્યાપ
સવ્યપોર્વિકલ્પઃ અન્નકાતીપૈર્વેરૂપાણીતિમંત્રેણાગ્નૌકરણાગ્નેસ્મુકરેણાદક્ષિણતોનિધેયં રે
ણાસુસરુદાચ્છિન્નંબર્હદક્ષિણાગ્રમાસ્તીર્ય શુંઘંતાંપિતરઃશુંઘંતાંપિતામહાહત્યાદિમંત્રૈસ્તિલોદ
કંબર્હિષ્વાસિંચેત્ અન્નકાતીયાનાંપિતરમુકનામગોત્રાવનેનિક્ષેત્યાદિમંત્રાઃ અન્યેષાંમાર્જયં
તાંપિતરઃસોમ્યાસદત્યાદયોમંત્રાઃ ॥

હવે પિંડદાન કેહેછે.

પિંડદાન કરવું તે બ્રાહ્મણની પૂજા કીધા પછી, અગ્નૌકરણ પછી, ભોજન થયા પછી, વિકિર દીધા પછી, સ્વધાવાચન થયા પછી, અથવા બ્રાહ્મણનું વિસર્જન કીધા પછી કરવું, એ રીતે છ પક્ષ સ્મૃતિમાં કહ્યાછે તેમની વ્યવસ્થા શાખાપરત્વે જાણવી એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યુંછે. તેમાં આશ્વલાયનોએ, બ્રાહ્મણો જમ્યા છતાં, આચમનથકી પ્રથમ અથવા આચમન કીધા પછી પિંડદાન કરી વિકિર દેવો. આપસ્તંબ હિરણ્યકેશીય ઇત્યાદિકોએ બ્રાહ્મણનું વિસર્જન કીધા પછી પિંડદાન કરવું. કાત્યાયનોએ વિકિર દીધા પછી આચમન કરી અથવા આચમનથકી પ્રથમ પિંડદાન કરવું. તેમાં ઋગ્વેદીઓએ અગ્નિવિષે અગ્નૌકરણ કીધું હોય અને અગ્નિની સમીપે પાણિહોમ હોય તો બ્રાહ્મણની સમીપે પિંડદાન કરવું. ખીજા શાખાવાળાઓએ ધણુ કરી બ્રાહ્મણની સમીપેજ કરવું. તેમાં બ્રાહ્મણનાં ઉચ્છિષ્ઠથકી ઉત્તર મેરચાર હાથ છેટે અથવા અરત્નિ (કનિષ્ઠિકા આંગળીવિના ખાંધેલી મૂઠીવાળા હાથ) પ્રમાણે છેટે પિંડદાનનો સંકલ્પ કરી ઋગ્વેદીઓએ એક હાથે અને ખીજા શાખાવાળાઓએ બે હાથે ધારણ કરેલી ખેરનાં કાષ્ઠની ‘ સ્વયં ’ તલવારવતી અથવા દર્ભનાં મૂલેકરી “ અપહતાઅમુરા૦ ” એ મંત્ર એક એક રેખાપ્રત્યે પાઠ કરતાં અગ્નિમાં અન્ન તથા પશ્ચિમવિષે સમાપ્તિ થાય એવી, જટલાં પાર્વણ હોય તેટલી એક બે અથવા ત્રણ ઇત્યાદિક રેખા કાઢી એક એક રેખા ઉપરે જળ છાંટવું. પિંડનો સંકલ્પ તથા રેખા કરવી એવિષે સઠ્ય તથા અપસઠ્યનો વિકલ્પ છે. એ ઠેકાણે કાત્યાયનોએ “ યે રૂપાણિ૦ ” એ મંત્રવડે અગ્નૌકરણના અગ્નિનું ઉલ્લુક (અધ-

ખળેલું કાષ્ટ) રેખાની દક્ષિણ મેર રાખવું. રેખા ઉપરે એક વાર કાપેલા ખાઈ (દર્ભ-મુદિ) દક્ષિણ દિશામાં અથ ત્રાય એ રીતે પાથરી “શુંધંતાં પિતરઃ શુંધંતાં પિતા-મહાઃ” ઇત્યાદિક મંત્રવડે તિલોદક તે ખાઈ ઉપરે છાંટવું. એ ઠેકાણે કાત્યાયનોને “પિતરમુકનામગોત્રાવનેનિશ્ચૃ” ઇત્યાદિક મંત્ર છે. ખીજી શાખાવાળાઓને “માર્ગયં તાંપિતરઃ સોમ્યામ” ઇત્યાદિક મંત્ર છે.

અગ્રૌકરણશેષયુતસર્વાન્નેનમધુસર્પિસ્તિલમિશ્રેણપિંડાન્યત્યાકારયિત્વારે જ્વાયાંપરાચીન પાણિનાપિતૃતૃથિનપિત્રાદિભ્યોદગ્નાત્ એતન્નેઽસ્મત્પિતૃયથાનામગોત્રરૂપયેચત્વામત્રાનુપિત્રે અમુકનામગોત્રરૂપાયાયંપિંડઃસ્વધાનમસ્તેભ્યશ્વગયાયાંશ્રીરુદ્રપદેદત્તમસ્તિત્યાદિમંત્રૈરુદ્ધેન અત્રકેષાંચિત્પિંડપાત્રાવનેજનંપાત્રન્યુદ્ગતીકરણંચ કેચિત્પિંડેષુમાધાન્નંવર્જયંતિ તતોલેપમા કૃત્તૃપ્રયેહસ્તલેપંપિંડદર્ભમુલેષુનિમૃજ્યાત્રપિતરોમાદયધ્વંયથાભાગમાવૃષાયધ્વમિતિપિંડાન્સ કૃદનુમંડપસવ્યપાશ્વેનોદ્ગ્ઙ્ઙાવૃત્યયથાશક્તિપ્રાણાન્નિયમ્યપર્યાવૃત્યામીમદંતપિતરઙ્ગતિતથૈવા નુમંડપસવ્યેનપિંડશેષમાધ્રાયાચમ્પાન્યપવિત્રેધૃત્વાપસવ્યેનશુંધંતામિત્યાદિયથાસૂત્રંજલનિન યનંપૂર્વવત્કુર્યાત્ અત્રધુન્કશેષાન્નાભાવેદ્રવ્યારેણપિંડદાનંકાર્ય કપિત્થવિલ્લવકુકુટાંડામ લકવદરાણાંમધ્યેશક્તિતોન્યતમપ્રમાણાઃપિંડાઃ કેચિત્પાવિર્ણપિંડત્રયેયથોત્તરંપ્રમાણાધિક્ય માહુઃ તથાહસ્તલેપાભાવેપિદર્ભેવુહસ્તંનિમૃજ્યાદેવેતિમેધાતિથિઃ ઈકોદિષ્ટશ્રાદ્દેષુદર્ભલેપો નેતિસુમંતુઃ અત્રનીવીંવિસ્રમ્યાભ્યંજનાદીતિકેચિત્ પિંડપૂજનાંતેઉપસ્થાનાત્પ્રાક્નીવીંવિસ્રં સદતિસાગરે ॥

અગ્નીકરણનાં શેષ સહિત સધળાં અન્નમાં મધ, ઘી, અને તિલં મિશ્રિત કરી તે અન્નના પિંડ સ્ત્રીને હાથે કરાવી તે રેખા ઉપરે પરાચીન (નમતા) હાથવડે પિતૃતૃથિકરી પિતા ઇત્યાદિકને દેવા. તેના મંત્ર “એતન્નેઽસ્મત્પિતૃયથાનામગોત્રરૂપયેચ ત્વામત્રાનુપિત્રેઅમુકનામગોત્રરૂપાયાયંપિંડઃસ્વધાનમસ્તેભ્યશ્વગયાયાંશ્રીરુદ્રપદેદત્તમસ્તુ” ઇત્યાદિક મંત્રવડે જીહ કરી દેવા. એ પિંડદાનવિષે કેટલાએકોને પિંડનું પાત્ર ધોવું તથા પાત્ર ઉધું કરવું કહ્યુંછે. કેટલાએક શિષ્ટ પિંડવિષે માપાત્ર વર્ચ્ય કરેછે. ત્યાર પછી લેપભાગ લેવાવાળાઓની તૃપ્તિમાટે હાથમાં લાગી રહેલું અન્ન પિંડના દર્ભના મૂલમાં સાફ કરી “અત્ર પિતરો માદયધ્વં યથાભાગમાવૃ-ષાયધ્વં” એ મંત્ર કહી એક વાર પિંડનું અનુમંત્રણ કરી જમણે પડખેથી ઉત્તરમેર વળી યથાશક્તિ પ્રાણનો રોધ કરી પાછું ફરી “અમીમદંતપિતર” એ મંત્રવડે તેમજ અનુમંત્રણ કરી સવ્યેકરી પિંડશેષ સૂંગવું, પછી આચમન કરી ખીજાં પવિત્ર ધારણ કરી અપસવ્યવડે “શુંધંતાં” ઇત્યાદિક જવું સૂત્ર હોય તેને અનુસારે જળાસિંચન પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. એ પિંડદાનવિષે, બ્રાહ્મણ લોબન કરતાં શેષ અન્ન રહ્યું ન હોય તો ખીજાં દ્રવ્યવડે પિંડદાન કરવું. કોઠ, ખીલીફળ, કુકડાનાં ઇડાં, આમલાં, તથા બોરાં એમાંથી જવી શક્તિ હોય તેને અનુસારે કોઈ એક પ્રમાણના પિંડ કર-વા. કોઈ અંયકાર, પાર્વણના ત્રણ પિંડમાં પહેલા કરતાં ખીજે મોટા એમ એક ખી-જથી અધિક પ્રમાણ કેહેછે. તેમ હાથમાં અન્ન લાગેલું ન હોય તો, પણ દર્ભ-ઉપરે

હાથ સાફ કરવાજ એમ મેધાતિથિ કેહેછે. એકોદિશ્રાદ્ધવિષે હસ્તલેપ દેવો નહીં એમ સુમંતુ કેહેછે. ઇહાં નીવીનું વિસર્જન કરી અભ્યંજનાદિક કરવું, એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે, પિંડની પૂજા કીધા પછી અને ઉપસ્થાનથી પ્રથમ નીવીનું વિસર્જન કરવું, એ રીતે શ્રાદ્ધસાગર અંથમાં છે.

અથાસ્મત્પિતરમુક્તનામગોત્રરૂપાભ્યંદ્રેતિયથાલિંગમંત્રાવૃત્ત્યા પિંડેષુતૈલંઘૃતંવાભ્યંજનંદર્શૈર્દેવાતથૈવાંદ્રેતિકઙ્ગલંદદ્યાન્ આપસ્તંબાનામાદાવંજનંતતોભ્યંજનં એતદ્દઃપિતરોવાસદિતિમંત્રંપ્રતિપિંડંપઠન્વાસોવાદશાંવાત્રિગુણસૂત્રંવાપ્રતિપિંડેદદ્યાદિતિહેમાદ્રિઃ સઠ્ઠમંત્રં પઠન્સઠ્ઠદેવદદ્યાદિત્યન્યે કાતીપૈસ્તુમંત્રેણપ્રતિપિંડનામગોત્રાદ્યુચ્ચાર્યત્રિગુણંસૂત્રંદેયં તતઃ કશિષ્ઠ્યવર્હેણનિવેદ્યાસ્મત્પિતૃભ્યદતિ ચતુર્ધ્યાક્ષતગંધપુષ્પધૂપદીપિસર્વપ્રકારકનૈવેદ્યાતાંબુલદક્ષિણાદિમિઃપિંડેપૂજાંસંચ્યેનાપસચ્યેનવાકુર્વાત્ યત્કિંચિત્પચ્યતેમદ્વયંમોઙ્ગ્યમન્નમર્ગાહિતં અનિવેદ્યનમોક્તવ્યંપિંડમૂલેકથંચન તતોનમોઽવઃપિતરદશદિત્યાદિમંત્રૈઃપિંડાનુપસ્થાપોત્તાનહસ્તેનપરેતનદતિમંત્રેણસઠ્ઠદુક્તેનયુગપત્પ્રવાહયેત્ ॥

પછી “ અસ્મત્પિતરમુક્તનામગોત્રરૂપાભ્યંદ્ર ” એ પ્રમાણે જીવું લિંગ હોય તેને અનુસારે મંત્રની આવૃત્તિ કરી પિંડ ઉપરે તેલ અથવા ઘીનું અભ્યંજન દર્ભવડે દઈ, તેમજ “ અંદ્ર ” એમ કહી કાજળ દેવું, આપસ્તંબોએ પ્રથમ અંજન પછી અભ્યંજન દેવું. “ એતદ્દઃ પિતરોવાસો ” એ મંત્ર એક એક પિંડપાસે પાઠ કરતાં વસ્ત્ર, અથવા વસ્ત્રની દોરી કિંવા ત્રેવડું કરેલું સૂત્ર એક એક પિંડને દેવું, એ રીતે હેમાદ્રિમાં કહેલું છે. એક વાર મંત્ર ભણી એક વારજ દેવું, એમ ખીજા અંથકાર કેહેછે. કાત્યાયનોએ તો, મંત્ર ભણી પ્રત્યેક પિંડપાસે નામ ગોત્રાદિકનો ઉચ્ચાર કરી ત્રિગુણ સૂત્ર દેવું. પછી ગાદી ઓશીકું એ પદાર્થ નિવેદન કરી “ અસ્મત્પિતૃભ્યઃ ” એ રીતે ચતુર્ધ્યાં વિભક્તિવડે અક્ષત, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, સધળા પ્રકારનું નૈવેદ્ય, તાંબૂલ અને દક્ષિણા ઇત્યાદિક ઉપચારવડે પિંડની પૂજા સંચે અથવા અપસંચે કરવી. “ ભક્ષ્ય, ભોજ્ય એવું જ કાંઈ શુદ્ધ અન્ન સિદ્ધ કીધું હોય તે પિંડની સમીપે નિવેદન કીધા વિના ક્યારે પણ ભક્ષણ કરવું નહીં. ” પછી “ નમોઽવઃ પિતરદશે ” ઇત્યાદિક મંત્રવડે પિંડનું ઉપસ્થાન (પ્રાર્થના) કરી સવળે હાથે “ પરેતન ” એ મંત્ર એક વાર કહી એકસાથેજ પિંડો કાંઈએક ચલાવવા.

તતોદક્ષિણાગ્નિહોમપક્ષેડપ્રેતમદ્યાશ્વમિત્યાગ્નિસમીપમાગત્ય યદંતરિક્ષમિતિમંત્રેણગાર્હપત્યોપસ્થાનં ઔપાસનેહોમપક્ષેગાર્હપત્યપદરહિતતન્મંત્રેણોપસ્થાનં इदंबह्वृचानામેव पाणिहोमेतुतेषामपिनास्त્યેव वरिभेदस्तपितरदतिमंત્રેણમધ્યમમેકંપિંડેપિંડદ્વયવાન્વષ્ટકપાદૌ મધ્યપિંડત્રયમાદાપત્તૈવૈદદ્યાન્ પત્નીઆધન્તાપિતરદતિમંત્રેણસઠ્ઠકૃત્વતિતેજૈવપિંડમેકમને કંવાપ્રાશયેત્ આપસ્તંબસ્ત્વપાંત્વીષનીનારસંપ્રાશયામિભૂતકૃતંગર્ભધત્ત્વેતિમધ્યપિંડેપત્તૈવ પ્રયજ્ઞતિ પ્રાશનમંત્રઃસઽવ યથેહપુરુષોઅસદિતિપાઠમાત્રંભિદાતે इत्यमेवकाતીયાનાं इदं भार्यायाःपिंडप्राशनंप्रजाकामत्वएव केचिन्नित्यमाहुः भार्यानेकत्वेपिंडंविभज्यप्रतिपत्नीમં

ત્રેણપ્રાશયેત્ પાર્વજદ્વયેપિંડદ્વયંદ્વાભ્યાંદેયંપત્નીબહુત્વેગુણતોવયસાચયોગ્યાયૈર્પિંડોદેયઃ વક્ત્રી
યોગ્યત્વેકસ્મિન્દશેકસ્યૈભન્યસ્મિન્નપરસ્યૈતિ પત્નીરુગ્નાન્યદેશસ્થાગુર્વિણીસૂતિકાપિ
વા તદાતંજીર્ણવૃષભશ્ચાગોવામોક્તુમર્હતિ इतरौजलेक्षिपेत् पुत्रादिकामनाभावेक्षिपेदप्यौ
जलेपिवा पिंडांस्तुगोजविप्रेभ्योवायसेभ्यःप्रदापयेत् तीर्थेआद्वेसदापिंडान्क्षिपेत्तीर्थेस
माहितः ॥

પછી “દક્ષિણાગ્નિવિષે હોમ” (અગ્નૌકરણુ) એવો પક્ષ હોય તો, “અગ્નેતમ-
દ્વાશ્વ” એમ મંત્ર લણી અગ્નિની સમીપે આવી “યદંતરિક્ષં” એ મંત્રવડે
ગાર્હપત્યાગ્નિનું ઉપસ્થાન કરવું. ‘ગૃહ્યાગ્નિવિષે હોમ’ એવો પક્ષ હોય તો ‘ગાર્હપત્ય’
એ પદે રહિત તે મંત્ર લણી ઉપસ્થાન કરવું, પણ એ ઉપસ્થાન ઋગ્વેદીઓએજ
‘કરવાનું’ છે. પાણીહોમ હોય તો ઋગ્વેદીઓને પણ ઉપસ્થાન નથીજ. “વીરં મે દત્ત
પિતરઃ” એ મંત્રવડે એક વચસો પિંડ અથવા બે, અન્વષ્ટકય ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધવિષે
વચસા ત્રણ પિંડ લઈ સ્ત્રીને દેવા. પછી સ્ત્રીએ “આધત્ત પિતરઃ” એ મંત્ર એક
વારજ લણી એક અથવા સઘળા પિંડ ભક્ષણ કરવા. આપસ્તંબ તો “અપાંત્વીષ-
ધીનાં ગ્મં પ્રાશયામિ મૃતઠ્ઠં ગર્ભ ઘસ્ત્ર” એ મંત્ર લણી મધ્યમ પિંડ સ્ત્રીને આ-
પેછે. ખાવાવિષે મંત્ર તેજ છે, પરંતુ “યથેહપુરુષોઽસત્” એ પ્રમાણે પાઠ માત્ર
જુદો થાયછે. એ પ્રમાણેજ કાત્યાયન શાખાવાળાઓનો નિર્ણય જાણવો. આ સ્ત્રીને
પિંડ ખવરાવવાનું જ કહ્યું તે સંતતીની ઇચ્છા હોય તોજ જાણવું, કોઈ અંચકાર
નિત્ય છે એમ કેહેછે. ઘણી સ્ત્રીઓ હોય તો પિંડનો વિભાગ કરી એક એક સ્ત્રીને
મંત્રે કરી પ્રાશન કરાવવું. બે પાર્વણ હોય તો બે પિંડ બે સ્ત્રીઓને દેવાં. ઘણી સ્ત્રીઓ
હોય તો ગુણુ અને અવસ્થાયી જ યોગ્ય હોય તેને દેવો. ઘણી સ્ત્રીઓ યોગ્ય હોય
તો એક દર્શને દિવસે એકને બીજી દર્શને દિવસે બીજીને એ પ્રમાણે દેવા. સ્ત્રી
રોગી હોય, દેશાંતરમાં હોય, ગર્ભિણી અથવા પ્રસવવાળી હોય તો વૃદ્ધ બલદ અ-
થવા બકરાને તે પિંડ ખવરાવવા. બીજા બે પિંડ જળમાં નાખવા. “પુત્રાદિકની
ઇચ્છા ન હોય તો પિંડ અગ્નિ અથવા જળમાં નાખવા, ડિંવા ગાય, બકરા, શ્રાક્ષણ
અથવા કાગડાને દેવા. તીર્થવિષે શ્રાદ્ધ કરી તે પિંડ સર્વકાળ તીર્થવિષેજ નાખવા.

અથાપિંડોપઘાતે શ્વસૃગાલચરૈઃસ્પૃષ્ટઃપિંડોમિન્નપ્રમાદતઃ માર્જારમૂષકૈઃસ્પૃષ્ટશ્ચાંડાલ
પતિતાદિભિઃ પ્રાજાપત્યંચરેન્નાત્વાપુનઃપિંડાન્યથાવિધિ પાકાંતરેણતેનપાકેનવાપિંડદાન
માત્રંપુનઃકાર્ય નસર્વશ્રાદ્ધાવૃત્તિરિતિસર્વસંમતં કાકસ્પશંતુનદોષઃ ॥

હવે પિંડોપઘાત (પિંડ નષ્ટ થયા હોય તે) વિષે કેહેછે.

“કુતરં, શિયાલ, ગધેડું, માંજર, હંદર, ચાંડાળ, અને પતિત ઇત્યાદિકોએ પિં-
ડનો સ્પર્શ કીધો હોય અથવા પ્રમાદથી પિંડ કુટી ગયો હોય તો સ્નાન કરી પ્રા-
બપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, તથા ફરી યથાવિધિ પિંડ દેવા.” બીજા પાકવડે અ-
થવા તે પાકવડે પિંડદાન માત્ર ફરી કરવું, સઘળાં શ્રાદ્ધની આવૃત્તિ કરવી નહી,
એ સર્વ સંમત છે. કાગડાનો સ્પર્શ થયો હોય તો દોષ નથી.

અથાપિંડનિષેધઃ વિવાહવ્રતચૂડાસુવર્ણમર્ધતદર્શકં સંસ્કારેષુતથાન્યેષુવૃદ્ધિમાત્રેચમા
સકં પિંડદાનમૃદાસ્નાનનકુર્યાત્તિલતર્પણં શ્રાદ્ધાંગતર્પણંનિત્યતર્પણંચતિલેન્નકાર્યમિત્યર્થઃ
મહાલયેગયાપાંપિત્રોઃપ્રત્યષ્ઠેયસ્યકસ્યાપિમૃતસ્યસર્પિંડીષોડશમાસિકાંતેષુપ્રેતરુત્યેષુકૃતમં
ગલોપિંડાન્દદ્યાન્ કેચિત્ત્રાત્રાદિર્વાર્ષિકેપ્યાહુઃ પિંડયજ્ઞેચયજ્ઞેચસર્પિંડ્યાંદગુરેવચ ત
થાવિકૃતાવન્વષ્ટકાદૌયત્રપુનઃપિંડદાનવિધિઃયત્રવાપૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધાદૌપિંડપિતૃયજ્ઞવિકૃતિત્વંત
ત્રાપિનપિંડદાનનિષેધશ્ચિત્સિંધુઃ તેનાષ્ટકાશ્રાદ્ધેપિનનિષેધશ્ચિતિમાતિ અર્થચમંગલોત્તરંપિં
ડદાનતિલતર્પણનિષેધશ્ચિપુરુષસર્પિંડાનામિતિમાતિ ॥

હવે પિંડનો નિષેધ કહેછે.—“વિવાહ, ઉપનયન અને ઝીલ એ થયાં હોય
તો ક્રમે કરી એક વર્ષ, છ માસ, ત્રણ માસ અને ખીજ સંસ્કારોવિષે તથા દેવળ
વૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિષે એક માસ પર્યંત પિંડદાન, મૃત્તિકાવડે સ્નાન તથા તિલવડે તર્પણ
કરવાં નહીં.” શ્રાદ્ધનું અંગભૂત તર્પણ તથા નિત્યતર્પણ એ તિલવડે કરવાં નહીં એ
અર્થ. જણે મંગલ કાર્ય કીધું હોય તેણે પણ મહાલય, ગયાશ્રાદ્ધ, માતાપિતાનું
પ્રતિસાંવત્સરિક અને જ કોઈ મરેલો તેનાં સર્પિંડીકરણ તથા સોળ માસિક પર્યંત
પ્રેતકાર્યવિષે પિંડદાન કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર, ભાઈ ઇત્યાદિકનાં વાર્ષિક શ્રાદ્ધવિષે પણ
પિંડદાન કરવું એમ કહેછે. “પિંડયજ્ઞ, યજ્ઞ અને સર્પિંડીશ્રાદ્ધ એમનેવિષે પિંડ દે-
વાજ.” તેમજ વિકૃતિરૂપ અન્નવષ્ટકા ઇત્યાદિકવિષે ન્યહાં ફરિ પિંડદાનનો વિધિ
કહ્યોછે અથવા ન્યહાં પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધાદિકવિષે પિંડપિતૃયજ્ઞને વિકૃતિપાણું કહ્યુંછે
ત્યહાં પણ પિંડદાનનો નિષેધ નથી એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં છે, તેથી અષ્ટકાશ્રાદ્ધ-
વિષે પણ પિંડદાનનો નિષેધ નથી એમ ભાસેછે. આ જ મંગલ કાર્ય કીધા પછી
પિંડદાન તથા તિલતર્પણનો નિષેધ કહ્યો તે ત્રિપુરુષપિંડવિષે છે એમ ભાસેછે.

અથપિંડોદાસનાતેવિકિરોદેયઃ ઉપવીતીદૈવિકદ્વિજસન્નિધૌસદર્મભુવિઅસોમપાશ્વયે
દેવાશ્ચિત્મંત્રેણસજલયવમન્નંવિકિરેન્ પ્રાચીનાવીતીપિચ્ચદ્વિજસન્નિધૌસદર્મભુવિયેઅગ્નિદ
ગ્ધાયેઅનમ્નિદગ્ધેતિરૂચાસતિલમન્નંવિકીર્ય અગ્નિદગ્ધાશ્વયેજીવાયેપ્યદગ્ધાઃકુલેમમ ભૂમૌ
દત્તેનનૃત્યંતુત્રપ્રાપાંતુપરાંગતિમિતિકાતીયસૌત્રમંત્રેણસતિલજ્જલેનાઙ્ઘ્રાવયેન્ પિંડવદ્ધિકિરો
પિસર્વાન્નચૈવ કેચિદસોમપારાશ્ચિત્તેદૈવેવિકિરંદત્વાઅસંસ્કૃતપ્રમીતાયેતિપૌરાણમંત્રેણપિત્રેદ
ત્વાયેઅગ્નિદગ્ધાશ્વયૈત્યુચાપૃથગુચ્છિષ્ટપિંડકુશોપરિદદ્યાદિત્યાહુઃ ॥

પછી પિંડનાં વિસર્જનને અંતે વિકિર દેવો. તે આ રીતે—ઉપવીતી થઈ દેવતા-
ના બ્રાહ્મણની સમીપે ભૂમી ઉપરે દર્ભ પાથરી તે ભૂમી ઉપરે “અસોમપાશ્વયે
દેવા” એ મંત્રેકરી જળ તથા જવયુક્ત અન્ન મૂકવું. પ્રાચીનાવીતી થઈ પિતૃના
બ્રાહ્મણની સમીપે ભૂમિ ઉપરે દર્ભ પાથરી તે પૃથ્વી ઉપરે “યે અગ્નિદગ્ધા યે અનમ્નિદ-
ગ્ધા” એ મંત્રેકરી તિલસહિત અન્ન નાખી “અગ્નિદગ્ધાશ્ચ યે જીવા, યેપ્યદગ્ધાઃ

૧ જીવત્પિતૃકલ્પભીષીપતિત્વમયુક્તઃપિંડદાનનિષેધઃપ્રતિપિસવશમાગેવોક્તઃ ॥

૧ છપત્પિતૃકપણું તથા ગભિણીપતિપણું એ કારણ હોવાથી પિંડદાનનો નિષેધ અને ફરી પિંડ
આપવાની છુટી એ પ્રથમજ (૫૪ ૨૬૩ માં) કહ્યુંછે.

કુલે મમ ॥ ધૂમૌ દત્તેન નૃપ્યંતુ, તૃપ્તા યાંતુ પરાં ગર્તિ ” એ કાત્યાયનસૂત્રમાંના મંત્રવડે તિલયુક્ત જળેકરી તે અન્ન ભીજવવું. પિંડપ્રમાણે વિકિર પણ સર્વ અન્નનોજ દેવો. કોઈ ગ્રંથકાર, “અસોમયા૦” એ મંત્રવડે દેવ સમીપે વિકિર ૬૬ “અસંસ્કૃતપ્રમીતા ય૦” એ પુરાણના મંત્રવડે પિતૃસમીપે ૬૬ “યે અગ્નિદગ્ધા૦” એ ઋચાવડે જુદો ઉચ્છિષ્ટ પિંડ ૬૬ ઉપરે દેવો, એમ કહેછે.

હસ્તૌપ્રશાન્યદ્વિરાત્તમ્યાન્યપવિત્રેધૃત્વાહરિંસ્મરેત્ વિકિરંપૃથગેવનિષ્કાસ્યકાકેભ્યસ્તૃતે દિતિકાશિકા દેવદ્વિજહસ્તેશિવાઆપઃસંતિવત્પાદિભિરપોગંધપુષ્પયવાન્દત્વાધૂમૌતેષુત્યક્તે જ્વન્યેડક્ષતાઆશીરર્થદેવાઃ એવંપિત્ર્યહસ્તેજ્વપસવ્યેનાપોગંધપુષ્પતિલદાનાદિકૃત્વાસવ્યેના મુકગોત્રશર્માહમભિવાદયામિ અસ્મદ્ગોત્રંવર્ધતામિત્યાદિ કેચિદ્વપિત્ર્યહસ્તેગંધતિલાદિ દાનંસવ્યેનાહુઃ કાતીયાસ્તુહસ્તેક્ષતદાનાંતેઅક્ષપ્યોદકંદત્વાઅગ્રોરાઃપિતરઃસંતિવત્પુક્તાભિવાદનંદાતારોનોભિવર્ધતામિત્યાદિકમાહુઃ ॥

પછી હાથ ધોઈએ વાર આચમન કરી ખીજ પવિત્ર ધારણ કરી હરીનું સ્મરણ કરવું. વિકિરનું અન્ન જુદુંજ કાઢી કાગડાને દેવું એમ કાશિકા ગ્રંથમાં છે. દેવતરફના પ્રાશણના હાથ ઉપરે “શિવા આપઃસંતુ” ઇત્યાદિ વાક્યવડે જળ, ગંધ, પુષ્પ અને જવ ૬૬ પ્રાશણે તે સઘળું પૃથ્વી ઉપરે નાખી દીધા પછી આશીર્વાદ દેવામાટે ખીજ અક્ષત દેવા. એ રીતે પિતૃના પ્રાશણના હાથ ઉપરે અપસંયે જળ, ગંધ, પુષ્પ અને તિલ ઇત્યાદિક ૬૬ સંયેકરી “અમુકગોત્રશર્માહમભિવાદયામિ ॥ અસ્મદ્ગોત્રં વર્ધતાં” ઇત્યાદિક કહેવું. કોઈ ગ્રંથકાર આ ઠેકાણે પિતૃપ્રાશણના હાથ ઉપરે ગંધ, તિલ ઇત્યાદિક દેવાં તે સંયેકરી દેવાં, એમ કહેછે. કાત્યાયન શાખાવાળાઓ તો, હાથ ઉપરે અક્ષત દીધા પછી અક્ષત્યોદક ૬૬ “અગ્રોરાઃ પિતરઃ સંતુ” એમ કહી અભિવાદન (અમુકગોત્રશર્માહમભિવાદયામિ એ રીતે) કરી “દાતારો નોભિવર્ધતાં” ઇત્યાદિક કહેવું, એમ કહેછે.

एवमाशिषोगृहीत्वाक्षतानमूर्धनिधृत्वास्वयंशिष्यादिभिर्वाभोजनपात्राणिचालयित्वाचा मेत् अनुपनीतो नारीचासज्जातिश्चनचालयेत् सव्येनदैवेपित्र्येचस्वस्तिवाचनं देवेभ्यःस्वस्ती तिब्रूतपितृभ्योमुकनामगोत्रादिभ्यःस्वस्तीतिब्रूतेति ततःसव्यापसव्याभ्यांतत्तदुच्चारपूर्वकम अक्षप्योदकदानं ततोऽन्युद्गजपात्रमुत्तानंरुत्वाततःपरंसर्वमुपवीत्येवकुर्वात् द्विजेभ्यःसकंपूरतां नूलादिदत्त्वापितृपूर्वकनामगोत्रादुच्चार्यदक्षिणांदद्यात् अमुकशर्माहममुकनामगोत्रपित्रादि स्थानोपविष्टायविप्रायैरजतदक्षिणांप्रतिपादयामीत्यादि देवैःसुवर्णैःअशक्तावुभयत्रयतोपधी तंदक्षिणा दक्षिणाःपान्तिवतुक्तास्वधांवाचयिष्येइतिपृष्ठावाच्यतामित्युक्तेऽपिपितृपितामहेत्याद्युच्चार्यस्वधोच्यतामित्युक्तास्तुस्वधेतितैरुक्तेऽपिंडसमीपेजलंनिषिच्यस्वधासंपर्शतामितिसंपत्ति वाचयेत् कानीयेसूत्रेदातारो नोभिवर्धतामित्याशिषोर्धनंस्वधावाचनंन्युद्गजपात्रमुत्तानीकर णंदक्षिणादानंचेतिक्रमः ॥

એ પ્રમાણે આશીર્વાદ લઈ અક્ષત મૈસ્તક ઉપરે ધારણ કરી પોતે અથવા શિષ્યાદિકવડે ભોજનનાં પાત્ર દૂર કરી આચમન કરવાં. જનોઈ વિનાનો, સ્ત્રી અને

પરબ્રતીવાળાઓએ બોજનપાત્ર કાઢવાં નહી. ત્યાર પછી સંયેકરી દેવ તથા પિતૃસમીપે સ્વસ્તિવાચન કરાવવું. તે આ રીતે—“દેવેભ્યઃ સ્વસ્તીતિ બ્રૂત ” ઇત્યાદિક. “ પિતૃભ્યોઽમુકનામગોત્રાદિભ્યઃ સ્વસ્તીતિ બ્રૂત ” ત્યાર પછી સંઘ તથા અપસ-વ્યવડે, તે તે ઉચ્ચાર પ્રથમ કરી, અક્ષય્યોદક દેવું. ત્યાર પછી હુંધું રાખેલું પાત્ર સવળું કરી તે પછીનું સવળું કર્મ સંયેકરીનેજ કરવું. બ્રાહ્મણોને કપૂર સહિત તાંબૂલ ઇત્યાદિ અર્પણ કરી પિતૃપૂર્વક નામ, ગોત્ર ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરી દક્ષિણા દેવી. દક્ષિણા દેવાનું વાક્ય—“ અમુકશર્માહમમુકનામગોત્રપિત્રાદિસ્થાનોપવિષ્ઠાય વિપ્રાય રજતદક્ષિણાં પ્રતિપાદયામિ ” ઇત્યાદિ બાણવું. દેવસમીપે સુવર્ણદક્ષિણા દેવી. શક્તિ ન હોય તો બન્ને ઠેકાણે યજ્ઞોપવીત દક્ષિણા ઠેકાણે દેવું. “દક્ષિણાઃ પાંતુ” એમ કહી “ સ્વધાંવાચયિષ્યે ” એવું પ્રશ્ન કરી “ વાચ્યતાં ” એવો પ્રત્યુત્તર બોલ્યા પછી “ પિતૃપિતામહઃ ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરી “ સ્વધોચ્યતાં ” એમ કહી “ અસ્તુ-સ્વધા ” એ રીતે બ્રાહ્મણોએ પ્રતિવચન દીધા પછી પિંડની સમીપે જળ છાંટી “સ્વ-ધાસંપર્વતાં ” એવું સંપત્તિનું કહેવાવાળું વાક્ય બ્રાહ્મણોપાસે બોલાવવું. કાત્યાયન-સૂત્રમાં “ દાતારોનોભિવર્ધતાં ” એ વાક્યવડે આશીર્વાદ ભાગવો, પછી સ્વધાવાચન, પછી ઉલટાં પાત્રને સવળું કરવું અને દક્ષિણા દેવી એ પ્રમાણે કર્મ કહ્યો છે.

તતોદેવાદિપ્રીતિવાચયિત્વાપિંડસ્થાનેક્ષતાદિક્ષિપ્ત્વા સવ્યેનૈવવાજેવાનોરતિમંત્રેણોત્તિષ્ઠં તુપિતરોવિશ્વેદેવૈઃ સહૈતિયુગપદ્મૈર્મૈળપિતૃપૂર્વવિપ્રાન્સપૃશન્વિસૃજેત્ આમાવાજસ્યેતિપ્રવક્ષિ-
ણીકૃત્ય તતોદાતારોનોભિવર્ધતામિત્યાદિવરપાચનં યેષાંવિસર્જનાંતેપિંડદાનંતેષામાચાં-
તેષુસૌમનસ્યદક્ષિણાદિકાક્ષપ્યસ્વધાવાચનાંતેદાતારોનોભિવર્ધતામિત્યાદિ તતઃપિંડદાના-
દીતિક્રમઃ હિરણ્યકેશીયાનાંપિંડદાનાદિપ્રયોગોવિસ્તૃતત્વાન્નોક્તઃ વિપ્રૈર્વેરદત્તેસ્વાદુ-
ર્ધસં દ્રાક્ષણાસઃપિતરઃ૦ ઇતિમંત્રૌપઠેત્ વિપ્રાઃ૦૦૦ આપુઃપ્રજામિતિવદેયુઃ આશી-
ર્ધિર્નૈદિતોવિપ્રાન્પાદાભ્યંગાદિનાસંતોષ્યનત્વાયમેસફલંજન્મ૦ મંત્રહીનં૦ યસ્યસ્મૃત્યેત્યા-
દિવિષ્ણુસ્મરણપૂર્વકકર્માર્પયિત્વાવિપ્રાન્ક્ષમાપયેત્ અષ્ટૌપદાન્યનુવ્રજ્યદક્ષિણીકૃત્યચાગતઃ
દીર્ઘહસ્તેનનિર્વાપ્યપવિત્રત્યાગપૂર્વકં પાદશુદ્ધિર્દિરાચામેદુચ્છિષ્ટોદ્વાસનંતતઃ ચક્ષુર્ચોઽ-
શ્વદેવંનુયાયિધિચરેત્તતઃ તત્સત્ત્વૈશ્વદેવાંતેસમૃત્યસુતબાંધવઃ મુંજીતાતિથિસંયુક્તઃસર્વ-
પિતૃનિષેવિતં શ્રાદ્ધોષાન્શિષ્યાપજ્ઞાતિભ્યશ્ચદેયં નશૂદ્રાય દ્વિજમુક્તાવશિષ્ટંતુશુચિમૂ-
ર્માનિષ્ઠાનયેત્ ॥

ત્યાર પછી દેવાદિકોની પ્રીતિ કહેવરાવી પિંડને ઠેકાણે અક્ષત ઇત્યાદિ છાંટી સંયેકરીનેજ “ વાજેવાજે ” એ મંત્રવડે “ ઋત્તિષ્ઠંતુ પિતરો વિશ્વેદેવૈઃ સહ,” એવું વાક્ય કહી એક સમયે દર્બેકરી પ્રથમ પિતૃના અને પછી દેવના બ્રાહ્મણને સ્પર્શ કરતાં વિસર્જન કરવું. પછી “ આમાવાજસ્ય૦ ” એ મંત્ર બોલી બ્રાહ્મણને પ્રદક્ષિણા કરવી. ત્યાર પછી “ દાતારોનોભિવર્ધતાં ” ઇત્યાદિ મંત્ર બોલી વરદાનની પ્રાર્થના કરવી. જમને વિસર્જન પછી પિંડદાન કરવાનું કહ્યું છે તેમનો, બ્રાહ્મણોએ આચ-
મન કીધા પછી સૌમનસ્ય, દક્ષિણાદિક, અક્ષય્ય, અને સ્વધાવાચન ઇલાં પર્થત કર્મ

કીધા પછી “દાતારોનોભિવર્ધતાં” ઇત્યાદિ, તે પછી પિંડદાનાદિક, એ પ્રમાણે ક્રમ બળ્યુનો. હિરણ્યકેશીયોનો પિંડદાનાદિક પ્રયોગ વિસ્તારવાળો હોવાથી તે ઇહિં કદ્યો નથી. આઘણોએ વર દીધા પછી “સ્વાદુર્વસં, બ્રાહ્મણાસઃપિતરઃ” એ એ મંત્ર ભણવા. પછી આઘણોએ “ઈહૈવસ્તં, આયુઃપ્રજાં” એ મંત્ર ભણવા. આ-શીર્વાદ પામી પ્રસન્ન થઈ આઘણોના ચરણમાં અભ્યંગાદિક લગાડી તેમને સંતુષ્ટ કરી નમસ્કાર કરી “અદ્યમેસફલંજન્મં, મંત્રહીનં, યસ્યસ્મૃત્યા” ઇત્યાદિક મંત્ર ભણી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી કર્મ ઈશ્વરને અર્પણ કરી આઘણોની પાસે ક્ષમા મા-ગવી. “આઘણોની વાસે આઠ પગ જઈ તેમને પ્રદક્ષિણા કરી ફરી આવવું. પછી હાથમાંનાં પવિત્ર છોડી દીપકને હાથેવતિ યુગ્રાવી પગ ઘોઈએ વાર આચમન કરી પછી ઉચ્છિષ્ટ કાઢવું. ત્યાર પછી ઋગ્વેદીઓએ યથાવિધિ વૈશ્વદેવ કરવો, પછી વૈશ્વદેવની અંતે દાસ, પુત્ર, ખાંધવ અને અતિથિસહિત, પિત્રોએ સેવેલું સધણું અન્ન ભોજન કરવું.” શ્રાદ્ધનું શેષ અન્ન શિષ્ય તથા જ્ઞાતિને ઠેવું, શંદ્રને ઠેવું નહીં. “આ-ઘણુ ભોજન થતાં શેષ રહેલું અન્ન શુદ્ધ ભૂમિમાં ડાટવું.”

અન્નપર્વાદૌનિષિદંમાષાઘપિમોક્ત્યંવૈધત્વેનનિષેધાપ્રવૃત્તેરિતિકેચિન્ અનિષિદ્ભોજ નેનાપિશ્રાદ્ધશેષભોજનવિધિસિદ્ધિરિત્યન્યે શ્રાદ્ધશેષભોજનાકરણેદોષઃ શ્રાદ્ધદિનેઽપ વાસનિષેધાચ્છાદ્ધશેષાભાવેપાકાંતરેણભોજનં એકાદશ્યાદાવઘ્રાણં યજ્ઞતૂપવાસોનાવશ્ય કસ્ત્રૈકમક્તં શ્રાદ્ધશેષંદિવૈવમોક્ત્યંનરાત્રૌ તેનનક્ત્રત્તેઽવઘ્રાણમેવ શ્રાદ્ધાવશિષ્ઠમો ક્તારસ્તેવૈનિરયગામિનઃ સગોત્રાણાંસકુળ્યાનાંજ્ઞાતીનાંચનદોષકૃત્ વ્રહ્મચારિયતિવિધવા નાંનિત્યંનિષિદં જ્ઞાતિગોત્રસંબંધિભિન્નગૃહેશ્રાદ્ધશેષભોજનેપ્રાજાપત્યંપ્રાયશ્ચિત્તં યતીનાં વપનંલક્ષપ્રણવજપશ્ચ ગુરોર્યોગિનોવાશ્રાદ્ધશેષંગૃહિણોનદોષાય નશૂદ્રંભોજયેત્તસ્મિનગૃહે યત્નેનતદિને શ્રાદ્ધશેષંનશૂદ્રેભ્યઃપ્રદત્વાદલ્બિલ્બયિ ઇતિશ્રીમદ્નંતોપાધ્યાપસૂનુકારીના થોપાધ્યાયવિરચિતેધર્મસિંધુસરિપાર્વણશ્રાદ્ધપ્રક્રિયા ॥

વિધિવડે જે પ્રાંત થાય તેમાં નિષેધની પ્રવૃત્તિ નથી માટે પર્વને દિવસે નિષિદ્ધ એવું માષાત્રાદિક પણ આ શ્રાદ્ધદિવસે ભક્ષણ કરવું, એમ કોઈ અંથકાર ઠેકેછે. જોનો નિષેધ કીચો નથી તે વસ્તુનાં ભોજન થકી પણ, શ્રાદ્ધનું શેષ ભોજન કરવું એ વિધિની સિદ્ધિ થાયછે એમ ખીજ અંથકાર ઠેકેછે. શ્રાદ્ધનું શેષ અન્ન ભોજન ન કરવાથી દોષ થાયછે. શ્રાદ્ધને દિવસે ઉપવાસનો નિષેધ છે માટે શ્રાદ્ધનું શેષ અન્ન ન હોય તો ખીજે પાક કરી ભોજન કરવું. એકાદશી ઇત્યાદિ દિવસે સૂંગવું. જે દિવસે ઉપવાસનું અવશ્ય નથી તે દિવસે એકભક્ત કરવું. શ્રાદ્ધનું શેષ દિવસેજ ભક્ષણ કરવું, રાત્રિએ ભક્ષણ કરવું નહિ, એથી નક્ત ત્રત હોય તો સૂંગવુંજ. “જે શ્રાદ્ધનું શેષ-ભોજન કરેછે તે નરકમાં જાયછે, એક ગોત્ર અને એક કુળવાળા તથા જ્ઞાતીને (શ્રાદ્ધશેષ ભોજનનો) દોષ નથી.” બ્રહ્મચારી, સંન્યાસી અને વિધવાને નિત્ય નિષેધ છે. જ્ઞાતિ, સગોત્ર અને સુબંધિ વિના ખીજને ઘરે શ્રાદ્ધશેષનું ભોજન કરે તો તેણે પ્રાજપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સંન્યાસીએ મુંડન અને એક લાખ પ્રણવ (ઓંકાર)નો જપ કરવો. ગુરુ અથવા યોગીનું શ્રાદ્ધશેષ ગૃહસ્થને દોષદાયક નથી.

પૂર્વોચ્ચારિતાઃપિતરઃઅયંવોગંધાત્યેવંઘાદિભિર્વિપ્રમખ્યર્ચ્ય વર્તુલેચતુરસ્ત્રેવામંડલેપાત્રેનંપરિ
વિષ્ણુપૃથ્વીતેપાત્રમિત્યાદિબ્રહ્માર્પણાંતંદર્શવત્ ભોજનાતેદક્ષિણાંદત્વાનવાદત્વાનમસ્કારેણવિ
સર્જયેત્ ॥

હવે નિત્યશ્રાદ્ધ કેહેછે.

વાર્ષિકાદિક શ્રાદ્ધને દિવસે શ્રાદ્ધ પછી તેજ પાકવડે અથવા ખીજ પાકવડે નિ-
ત્યશ્રાદ્ધ કરવું. નિત્યશ્રાદ્ધના સધળા દેવતાઓનો પ્રથમનાં શ્રાદ્ધમાં પ્રવેશ થયો
હોય તો પ્રસંગસિદ્ધિ છેજ, એટલે દર્શાદિક, મહાલય, અન્વષ્ટકા ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધને-
વિષે નિત્યશ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો. એ નિત્યશ્રાદ્ધ દેવહીન તથા દર્શ પ્રમાણે છ દે-
વતાએ યુક્ત; એ અથવા એક બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કરી; દેશ, કાળ, અન્નતા નિયમે
રહિત છતાં પુનર્ભોજન, બ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિક જ કર્તા તથા ભોક્તાના નિયમ તેણે
રહિત એવું; જેવાં તેવાં અનિષિદ્ધ અન્નવડે; દિવસેજ અથવા રાત્રિએ એક પ્રહર-
લગિ કરવું. પોતાને સામર્થ્ય ન હોય તો પુત્રાદિકપાસે કરાવવું. સૂતક (જનના-
શૌચ તથા મૃતાશૌચ) હોય તો દર્શ પ્રમાણે લોપ કરવો. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પછી તે મંડ-
પનાં વિસર્જન પર્યંત સપિંડોએ કરવું નહી. નિત્યવૈશ્વદેવમાંનો પિતૃયજ્ઞ થયા પછી
અને મનુષ્યયજ્ઞ થયાપછી પ્રથમજ કરવું એમ ભાસેછે. તે નિત્યશ્રાદ્ધવિષે દર્શ પ્ર-
માણે દેવતા વિના છ પિતૃનો ઉચ્ચાર કરી “નિત્યશ્રાદ્ધં કારિષ્યે” એવો સંકલ્પ
કરવો. શિષ્યાદિક કર્તા હોય તો, “યજમાનસ્ય પિતૃપિતામહઃ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર
કરી સંકલ્પ કરવો. “પિતૃણામિદમાસનં” એમ કહી આસન, “નિત્યશ્રાદ્ધે ક્ષણઃ
ક્રિયતાં” એ રીતે ક્ષણ, “પૂર્વોચ્ચારિતાઃ પિતરઃ અયં વો ગંધઃ” એ રીતે ગંધાદિક
ઉપચારવડે બ્રાહ્મણની પૂજા કરી ગોળાકાર અથવા ચોખ્ખું મંડળ કરી તેની ઉપર
પાત્ર માંડી તેમાં અન્ન પરીસી “પૃથ્વી તે પાત્રં” ઇત્યાદિકથકી બ્રાહ્મર્ષણ પર્યંત
કર્મ દર્શ પ્રમાણે કરવું. ભોજન પછી દક્ષિણા દઈ અથવા ન દઈ નમસ્કાર કરી
વિસર્જન કરવું.

વિપ્રસ્થાન્નાદર્વાભાવેયથાશક્ત્યનમુદ્વૃત્યપોઢાવિભજ્યાસ્મત્પિતૃપિતામહેત્યાદિચતુર્ધર્વંતં
ષટ્કેવતાઉચ્ચાર્યેદમન્નંસ્વધાનમમેતિત્યજેત્ તદન્નંવિપ્રાયગોમ્પ્યોવાદ્યેંજલાદૌવાત્યાજ્યં અન્ન
ત્યાગસ્યાપિલોપેઆર્ચન્નત્રમહતઃકૃત્ત્વોદશવારંજપેત્ इतिનિત્યશ્રાદ્ધવિધિઃ ॥

બ્રાહ્મણનો અથવા અન્નનો અભાવ હોય તો યથાશક્તિ અન્ન લઈ તેના છ વિ-
ભાગ કરી “અસ્મત્પિતૃપિતામહ” ઇત્યાદિ ચતુર્થો વિભક્ત્યંત છ દેવતાનો ઉચ્ચાર
કરી “ઇદમન્નં સ્વધા ન મમ” એમ કહી અન્નનો ત્યાગ કરવો. પછી તે અન્ન બ્રા-
હ્મણ અથવા ગાઇને દેવું કૈંવા જળ ઇત્યાદિકમાં નાખવું. અન્નત્યાગનો પણ લોપ
થાય તો “આર્ચન્નત્ર મહતઃ” એ કન્યાનો દશ વાર જપ કરવો. એ પ્રમાણે નિ-
ત્યશ્રાદ્ધનો વિધિ કહ્યો.

અથશ્રાદ્ધાનુક્રમ્યાઃ અનેકવિપ્રાલાભેદેવસ્થાનેશાલગ્રામાદિકંસ્થાપયિત્વૈકવિપ્રેપિત્રા

દિવ્યમાતામહાદિસહિતદેવતાષટ્કંચાવાહ્યસર્વશ્રાદ્ધકાર્યમિત્યુક્તં સર્વથાવિપ્રાલાભેદર્ભવ
દુશ્રાદ્ધમિત્યાવપ્યુક્તં ॥

હવે શ્રાદ્ધના અનુકલ્પ કેહેછે.

બહુ શ્રાદ્ધણો મળે નહી તો દેવને ઠેકાણે શાલગ્રામાદિકનું સ્થાપન કરી એક
શ્રાદ્ધણનેવિષે પિતા ઇત્યાદિ ત્રણ તથા માતામહાદિ સહિત છ દેવતાનું આવાહન
કરી સઘળું શ્રાદ્ધ કરવું, એ રીતે કહ્યુંછે. કોઈ પણ રીતે શ્રાદ્ધણ મળે નહી તો
દર્બના બટુ કરી શ્રાદ્ધ કરવું ઇત્યાદિક પણ કહ્યુંછે.

અથામશ્રાદ્ધં તત્રકેનચિત્સંકટેનપાકાસંપ્રવેજાતકર્મણિચપ્રહણનિમિત્તકશ્રાદ્ધેચામ
શ્રાદ્ધકાર્યં સર્પિંડનશ્રાદ્ધમાસિકંપ્રતિવાષિકંમહાલયાષ્ટકાન્વષ્ટકાદિશ્રાદ્ધંચામેનનકાર્યં
શૂદ્રસ્યતુદશાર્પિંડાદિશ્રાદ્ધમાત્રમામેન નકદાપિપાકેન તત્રપિતૃનુદિશ્યામુકશ્રાદ્ધંસદૈવંસ
ર્પિંડમામેનહવિષાકરિષ્યદિતિસંકલ્પઃ અન્યઃપ્રયોગઃપૂર્વોક્તૈવ પાકપ્રોક્ષણસ્થાનેઆમપ્રોક્ષ
ણં આવાહનેઽશંતસ્ત્વેતિમંત્રેહવિષેઅત્તવેદત્યત્રહવિષેસ્વીકર્તવેદત્યુહઃ મસ્મમર્યાદાંતંપ્રાગ્વત્
વિપ્રહસ્તેપુતંડુલૈરમૌકરણં અન્નાચ્છતુર્ગુણંદ્વિગુણંસમંવાતત્તદામંપાત્રેષુસંસ્થાપ્યપાણિહોમશેષં
ર્પિંડાર્થસંસ્થાપ્યપાત્રેષુદત્વાપૃથ્વીતેપાત્રમિત્યાદિ ઇદમામંહવ્યંકવ્યમિત્યાદિ ઇદમામમમૃત
રૂપંસ્વાહેત્યાદિયથાધર્મમધ્વિત્યંતંપ્રાકૃતં યથાસુખંજુષધ્વમિત્યસ્થાપોશનપ્રાણાહુતિતૃપ્તિપ્ર
શ્નાન્લોપઃ સંપન્નવાચનાતેન્નશેષપ્રશ્નલોપઃ સર્વમતેતંડુલૈઃસન્કુભિર્વાર્પિંડદાનંકેચિદ્વૃહસિ
દ્વાન્નેનપાપસેનવાર્પિંડાનાહુઃ ॥

હવે આમાન્નશ્રાદ્ધ કેહેછે.

તેમાં કાંઈ એક સંકટ હોવાથી પાક કરવાનો સંભવ ન હોય તો, તથા જાતકર્મ
અને અહણનિમિત્તક શ્રાદ્ધવિષે આમશ્રાદ્ધ કરવું. સર્પિંડીશ્રાદ્ધ, માસિક, પ્રતિસા-
વત્સરિક, મહાલય, અષ્ટકા, અને અન્વષ્ટકાદિ શ્રાદ્ધ આમેકરી કરવાં નહી. શૂદ્રનાં
તો દશાર્પિંડાદિ સઘળાં શ્રાદ્ધ આમવડે કરવાં, પાકવતી ક્યારે પણ કરવાં નહી.
તે આમશ્રાદ્ધવિષે પિતૃનો ઉદ્દેશ કરી “અમુકશ્રાદ્ધં સદૈવં સર્પિંડમામેન હવિષા
કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરવો. પાકીનો પ્રયોગ પ્રથમ કલ્પા પ્રમાણેજ કરવો. પાકનાં
પ્રોક્ષણને ઠેકાણે આમાન્નનું પ્રોક્ષણ કરવું. આવાહનવિષે “ઽશંતસ્ત્વા” એ મંત્રમાં
‘હવિષે અત્તવે’ એ ઠેકાણે ‘હવિષેસ્વીકર્તવે’ એવો ઉચ્ચાર કરવો. ભસ્મમર્યાદા
પર્યંત કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. શ્રાદ્ધણોના હાથવિષે ચોખ્ખાવડે અગ્નીકરણ કરવું.
અન્ન કરતાં ચોગુણું, બમણું અથવા સરખું તે તે આમાન્ન પાત્ર ઉપરે રાખી પાણિ-
હોમ કરી જે શેષ રહેલું તે પિંડમાટે રાખી તથા પાત્ર ઉપરે ૬૬ “પૃથ્વી તે પાત્રં”
ઇત્યાદિ, “ઇદમામં હવ્યં કવ્યં” ઇત્યાદિ, “ઇદમામમમૃતરૂપં સ્વાહા” ઇત્યાદિક
જે રીતે થાયછે તે રીતે ‘મધુ’ ઇહાં પર્યંત પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. પછી “યથાસુખં
જુષધ્વં” એ વાક્યનો, તથા આપોશન, પ્રાણાહુતિ અને તૃપ્તિપ્રશ્નનો લોપ કરવો.
સંપન્ન દેવરાવ્યા પછી અન્નશેષનાં પ્રશ્નનો લોપ કરવો. સઘળાઓના મતવિષે ચો-

ખાવતિ અથવા સાથવાના છોટવતિ પિંડદાન કરવું. કોઈ અંથકાર, ધરમાં સિદ્ધ કરેલાં અન્નવડે અથવા દૂધપાકવડે પિંડ કરવા એમ કહેછે.

एवंविप्रसमीपेपिंडदानंतेनमोवःपितरइषेइत्यत्रोप्रस्थानमंत्रइषेस्थानेआमद्रव्यायेत्यूहः
पिंडोद्भासनतेपिंडजातीयद्रव्येणविकिरदानं आमश्राद्धेस्वस्तीतिव्रूतेतिवर्ज्यम् वाजेवाजे
इतिमंत्रेनृत्तायातेतिस्थानेतत्पर्षथयातेत्यूहः ततःप्राग्वच्छेषंसमापयेत् आमश्राद्धंद्विजैःपू
र्वणहेकार्यम् शूद्रेपरणहएव आमाम्नाभावेहिरण्यश्राद्धमप्येवमेव संकल्प्यादौसर्वत्रहिर
ण्यपदमामपदस्थानेयोज्यम् ॥

એ રીતે બ્રાહ્મણની સમીપે પિંડદાન કીધા પછી “નમો વઃ પિતર ઇષે” આ ઉપસ્થાનના મંત્રમાં ‘ઇષે’ એ ઠેકાણે ‘આમદ્રવ્યાય’ એવો બિહ કરવો. પિંડનું વિસર્જન થયા પછી, જે દ્રવ્યના પિંડ કીધા હોય તે દ્રવ્યવડે વિકિર દેવો. આમ-શ્રાદ્ધવિષે “સ્વસ્તીતિવ્રૂત” એ વાક્યનો ત્યાગ કરવો. “વાજેવાજે” એ મંત્રમાં “નૃત્તાયાત” એ ઠેકાણે “તર્ષથયાત” એવો બિહ કરવો. પછી પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે બાકીનું કર્મ સમાપ્ત કરવું. દ્વિજ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય) એમણે આમશ્રાદ્ધ પૂર્વાણહસમયે કરવું. શૂદ્રોએ અપરાણહકાળે કરવું. આમાત્રનો અભાવ હોય તો હિરણ્યશ્રાદ્ધ પણ એજ રીતે કરવું. સંકલ્પાદિક સંધળે ઠેકાણે આમ પદને સ્થાનકે હિરણ્ય પદ બોલવું.

आमवद्धेमप्रोक्षणं अन्नवदत्यादिमंत्रत्रयोहःप्राग्वदेव तंडुलादिभिर्हस्तेप्रौकरणं हिर
ण्यमन्नादष्टगुणंचतुर्गुणंद्विगुणंसमंवादेयम् हिरण्यश्राद्धेदक्षिणास्त्येव श्राद्धीयमामहेमवा
द्विजदत्तंयथेष्टंविनियोज्यं शूद्रदत्तंतुभोजनादन्यत्रविनियोज्यम् श्राद्धीयामेनंपचयत्ताःश्रा
द्धंचनकार्यम् हेमश्राद्धेआमश्राद्धेचापिंडदानविकल्पात्सांकल्पिकविधिनाप्येतत्तद्वयं ॥

આમાત્રની પેઠે હિરણ્યનું પ્રોક્ષણ કરવું. “અન્નવે” ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રનો બિહ પ્રથમ પ્રમાણેજ કરવો. તંડુલ ઇત્યાદિકવડે હાથ ઉપરે અગ્નૌકરણ કરવું. સુવર્ણ અન્નકરતાં આઠગુણું, ચોગુણું, બમણું અથવા સમાન દેવું. હિરણ્યશ્રાદ્ધવિષે દ-ક્ષિણા છેજ. શ્રાદ્ધ સંબંધિ આમાત્ર અથવા સુવર્ણ દ્વિજ દીધેલું હોય તો તે ઇચ્છા પ્રમાણે વાપરવું. શૂદ્રે આપેલું હોય તો ભોજન વિના બીજાં કાર્યવિષે વાપરવું. શ્રાદ્ધ સંબંધિ આમાત્રવડે પંચમહાયજ્ઞ તથા શ્રાદ્ધ કરવાં નહીં. હિરણ્યશ્રાદ્ધ તથા આમશ્રાદ્ધવિષે પિંડદાનનો વિકલ્પ હોવાથી સાંકલ્પિક વિધિવડે પણ એ બન્ને (શ્રાદ્ધ) કરવાં.

सांकल्पिकेचसमंत्रकावाहनार्थीप्रौकरणपिंडदानविकिराक्षप्यस्वधावाचनप्रश्नैत्येतत्स
प्तकंवर्ज्यं तत्रामुकश्राद्धमामेनहविषाहिरण्येनवासांकल्पिकविधिनाकरिष्यदतिसंकल्पः शू
द्रगृहेन्यदीपमपिक्षीराद्यापिनभक्ष्यम् किमुततदीपमामादितदृहेपक्कानभक्ष्यमिति तस्माच्छू
द्राह्नन्धंद्विजगृहेपक्कानभक्ष्यं इत्यामश्राद्धहेमश्राद्धविधिः ॥

સાંકલ્પિક વિધિવિષે પણ મંત્ર સહિત આવાહન, અર્ધ્ય, અગ્નૌકરણ, પિંડદાન,

વિકિર, અક્ષય્ય અને સ્વધાવાચનનું પ્રશ્ન એ સાત પ્રકાર વર્જ્ય છે. તે સાંકટિપક વિધિવિધે “અમુકશ્રાદ્ધમામેનહવિષા હિરણ્યેન વા સાંકલ્પિકવિધિના કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. શૂદ્રને ધરે ખીજએ દીધેલું છતાં પણ દૂધ ઇત્યાદિક પણ ભક્ષણ કરવું નહી, ત્યારે તે શૂદ્રે આપેલું આમાનાદિક તેને ધરે રાંધી ભક્ષણ કરવું નહી એમાં તો કેહેવાનું શું? એથી એમ સિદ્ધ થાયછે કે, શૂદ્રથી પ્રાપ્ત થયેલું આમાના શ્રાદ્ધલુને ધરે સિદ્ધ કરી ભક્ષણ કરવું. એ રીતે આમશ્રાદ્ધ તથા હેમશ્રાદ્ધનો વિધિ કહ્યો.

અથપક્વાન્નદ્રવ્યકસાંકલ્પિકવિધિ: તત્રયેપુસંક્રાંતિયુગમન્વાદિપુતૃત્યુત્તરકાલિકદ-
ર્શાદિપુવાપિંડદાનંનિપિઢંતત્રસર્વત્રસાંકલ્પિકવિધિ: યશ્ચપિંડદાનાદિબહુવિસ્તૃતશ્રાદ્ધમ-
નુદ્ધાનુમૈશક્ત:સોપિસાંકલ્પિકંકુર્યાત્ તથાથા અમુકશ્રાદ્ધંસાંકલ્પિકવિધિનાન્નેનહવિષા
કરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્ય તૃતીયક્ષણદાનાંતંપૂર્વવત્કૃત્વાધ્યદાનંસમંજસાવાહનંચવર્જયેત્ દેવાના
વાહયામીનિપિતૃનાવાહયામીત્યેવાહ્યગંધાદિપૂજનાદિભસ્મમર્યાદાંતેષ્વૌકર્ણવર્જયિત્વાપરિ-
વેષણાદિસંપન્નવચ્ચનાંતેરુત્તરાપોશનંવિકિરપિંડદાનવર્જમક્ષણ્યવચ્ચનાંતંકૃત્વાસ્વધાંવાચયિ-
ષ્યેસ્વધોચ્ચનામિતિવાક્યપરહિતંસર્વપૂર્વવત્સમાપયેત્ ઇતિસાંકલ્પિકપ્રયોગ: ॥

હવે પકવ અન્નસહિત સાંકટિપક વિધિ કેહેછે.

તેમાં સંક્રાંતિ, યુગાદિ, મન્વાદિ શ્રાદ્ધ અથવા વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પછી કરવાનાં જે દ-
ર્શાદિ શ્રાદ્ધ તેમાં પિંડદાનનો નિષેધ હોવાથી તે સંધ્યામાં શ્રાદ્ધોમાં સાંકટિપક વિધિ
કરવો, અને પિંડદાનાદિક બહુ વિસ્તારવાળું શ્રાદ્ધ કરવાને જે અશક્ત હોય તેણે
પણ સાંકટિપક વિધિ કરવો. તે આ રીતે—“અમુકશ્રાદ્ધં સાંકલ્પિકવિધિનાન્નેન
હવિષા કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ત્રીજે ક્ષણ દીધા પર્યંત પ્રયોગ પ્રથમ પ્રમાણે
કરી અર્ધદાન તથા મંત્રસહિત આવાહન વર્જ્ય કરવાં. “દેવાનાવાહયામિ, પિતૃ-
નાવાહયામિ” એ રીતેજ આવાહન કરી ગંધાદિ ઉપચારવડે પૂજન કરવું ત્યહાં-
થી તે ભસ્મમર્યાદા પર્યંત કર્મ થયા પછી અગ્નૌકરણનો ત્યાગ કરી પરીસવા-
થી તે સંપત્રવાચન પર્યંત કર્મ થયા પછી ઉત્તરાપોશન, વિકિર, અને પિંડદાન
વર્જ્ય કરી અક્ષય્યવાચન પર્યંત કર્મ કરી “સ્વધાં વાચયિષ્યે સ્વધોચ્ચતાં” એ
વાક્યે રહિત સંધ્યાનો પ્રયોગ પ્રથમ પ્રમાણે સમાપ્ત કરવો. એ રીતે સાંકટિપક
પ્રયોગ કહ્યો.

અથાન્યેષ્વનુકલ્પા: તત્રદ્વિજાત્યમાવેદર્મંબટુવિધાનેનપિંડદાનમાત્રમુક્તં અથવાદ્રવ્યવિ-
પ્રયોરભાવેપક્વાન્નસ્યૈતુકસૂક્તેનહોમ:કાર્ય: યદ્વાશ્રાદ્ધદિનેપ્રાપ્તેભવેન્નિરશનં:પુમાન્ કિંચિ
દ્વાદશક્તોવાડકુંભાદિકંદ્વિજે તૃણાનિવાગવેદ્યાત્પિંડાન્વાપ્યથાનિર્વપેત્ તિલદર્મૈ:પિતૃન્વા
પિતૃપેત્સ્થાનપૂર્વકમ્ અથવાતૃણમારંદહેત્ ધાન્યંવાતિલાન્વાસ્વભ્યાંદક્ષિણાંવાદ્યાન્ અથવા
સંકલ્પાદિસર્વશ્રાદ્ધપ્રયોગંપઠેત્ સર્વાભાવેવનંગત્ત્વોર્થવાહુ:સ્વકલંદર્શયન્નિદંપઠેત્ નમેસ્તિ
વિત્તંનધનંનચાન્યચ્છાદ્ધોપયોગિસ્વપિતૃન્નતોસ્મિ તૃપ્યંતુભક્ત્યાપિતરોમયૈતૌભુજૌઠૌતૌર્ત્મ
નિમાહતસ્પેતિ પ્રમાસલ્લંદેન્યેપિમંત્રાડક્તા: ઇત્યનુકલ્પા: ॥

હોય તેમાં (ભોજન કરવાથી) પૂર્વોક્ત જળપાનજ કરવું. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિષે ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. જાતકર્મથીકી યૌજ પર્થત સંસ્કારનાં અંગભૂત વૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિષે સાંતપનકૃત્ઝ કરવું. અથવા જાતકર્મનાં અંગભૂત શ્રાદ્ધવિષે આંદ્રાયણ કરવું. ખીજ સંસ્કારોનાં અંગભૂત શ્રાદ્ધવિષે ઉપવાસ કરવો. સીમંત સંસ્કાર તથા તે સંસ્કારનાં અંગભૂત શ્રાદ્ધવિષે આંદ્રાયણ કરવું. આપત્તિસમયે, દશ દિવસની માઘ નવ એ નામનાં શ્રાદ્ધવિષે તથા એકાદશાહશ્રાદ્ધવિષે ભોજન કરવાથી પ્રા-
જનપત્યકૃત્ઝ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ખારમે દિવસે કરવાનું સર્પિંડીશ્રાદ્ધ તથા જિનમા-
સિકશ્રાદ્ધ એમાં ભોજન કરવાથી પાદોનકૃત્ઝ કરવું. ખીજે માસિક, ત્રૈપક્ષિક,
જિનપાણમાસિક તથા જિનાખિન્દકવિષે અર્ધકૃત્ઝ કરવું. ખીજ માસિકો, પ્રથમાખિન્દક
અને વર્ષની અંતે કરવાનાં સર્પિંડીશ્રાદ્ધવિષે પાદકૃત્ઝ અથવા ઉપવાસ કરવો.
ગુરુને દ્રવ્ય દેવાને અર્થે શ્રાદ્ધભોજન કરે તો સર્વત્ર કહેલાં કરતાં અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત
કરવું. જપ કરનારો હોય તો તેણે ચતુર્થીથ કરવું. આપત્તિ વિના જિનમાસિક
પર્થત શ્રાદ્ધમાં (ભોજન કરે તો તેણે) આંદ્રાયણ તથા પ્રાજનપત્ય એ ખન્ને કરવાં.
ખીજે માસિક ઇત્યાદિ ચાર જ કહ્યાં તેમાં પાદોનકૃત્ઝ કરવું. ત્રીજે માસિક ઇ-
ત્યાદિક જ પ્રથમ કહ્યાં તેમાં અર્ધકૃત્ઝ કરવું. પ્રથમાખિન્દકશ્રાદ્ધમાં પાદોનકૃત્ઝ
કરવું. ખીજ તથા ત્રીજાં આખિન્દક શ્રાદ્ધવિષે એક ઉપવાસ કરવો. ક્ષત્રિયનું
શ્રાદ્ધ હોય તો તેમાં આ કરતાં ખમણું કરવું. વૈશ્યનાં શ્રાદ્ધમાં ત્રિગુણ. શૂદ્રનાં શ્રા-
દ્ધમાં સઘળે ઠેકાણે ઓગુણું જાણવું. આંકાલ, વિષ, જલ, સર્પ અને પશુ, ઇત્યા-
દિકથીકી મૃતં થયલો; પતિત; અને ક્લીષ ઇત્યાદિકોનાં નવશ્રાદ્ધમાં આંદ્રાયણ કરવું.
એકાદશાહ પર્થત શ્રાદ્ધમાં પારાક તથા આંદ્રાયણ ખન્ને કરવાં. દ્વાદશાહાદિક શ્રાદ્ધવિષે
પરાક કરવું. ખીજે માસિક ઇત્યાદિ ચાર શ્રાદ્ધમાં અતિકૃત્ઝ કરવું. ખીજાં માસિકશ્રાદ્ધમાં
કૃત્ઝ. આખિન્દકમાં પાદકૃત્ઝ અભ્યાસ હોય તો સઘળે ઠેકાણે સઘળું ખમણું કરવું. આમ-
શ્રાદ્ધ, હેમશ્રાદ્ધ તથા સાંકલ્પિકશ્રાદ્ધવિષે તે તે કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્તનું અર્ધ જાણવું. સંન્યાસી
અને બ્રહ્મચારી એમણે પ્રથમ કહેલું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ત્રણ ઉપવાસ, સો પ્રાણાયામ તથા ધી
ખાવું એટલું અધિક કરવું. આપત્તિ ન હોય તો ખમણું કરવું. દર્શ આદિક શ્રાદ્ધમાં
(સંન્યાસી તથા બ્રહ્મચારીએ) ગૃહસ્થની પેઠેજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બ્રહ્મચારીએ ઔલાસં-
સ્કારમાં ભોજન કીધું હોય તો કૃત્ઝપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સીમંતમાં આંદ્રાયણ. ખીજાં
સંસ્કારોમાં ઉપવાસ, એકાદશાહશ્રાદ્ધનાં ભોજનમાં આંદ્રાયણ અને પુનઃસંસ્કાર ક-
રવા એવો હેમાદ્રિનો મત છે.

અથક્ષયાશ્રાદ્ધે વિશેષઃ તત્રયસ્યપિત્રાદર્મરણ્યન્માસેત્યક્ષેપનિથૌતહિનંતસ્યમૃતાહસ્ત
ત્રપિત્રાદિત્રિદૈવત્યંવાર્ષિકશ્રાદ્ધંપુરુરવાર્દ્રવદેવસહિતંકાર્યં નચાત્રસપત્નીકલ્પંપિત્રાદીનાં ના
પ્યત્રમાતામહાદિત્રયં અત્રિતિથિદ્વૈધેનિર્ણયોરાત્રાવપિકાર્યત્વંપ્રહણદિનેતત્પ્રાપ્તૌનિર્ણયોમલમા
સાદિનિર્ણયોદર્શદિનેતત્પ્રાપ્તૌનિર્ણયઃશુદ્ધિશ્રાદ્ધંનિર્ણયશ્ચશ્રાદ્ધકાલનિર્ણયપ્રસંગેનપૂર્વોક્તો
નુસંધેયઃ પારણેમરણેચૈવતિથિસ્તાત્કાલિકમતેતિવચનાત્ મરણકાલિકતિથેરપરાપ્રહાદિવ્યા

દ્વાદશિકાદિકાદિનિર્ણયોક્તેયઃ પિત્રોઃ પ્રથમાદિકાદિકાદિવિભક્તૈર્ભ્રાતૃભિઃ પૃથક્કાર્યમ્ અવિભક્તત્વે
 ઝ્યેષ્ઠેનૈવ માતૃમૃતાહેમાત્રાદિત્રિદૈવત્યંશ્રાદ્ધં માતાપિત્રોર્મૃતાહેવ્યપૂર્વપિતુઃશ્રાદ્ધંકૃત્વાભ્રાત્વા
 માતુઃશ્રાદ્ધંકાર્યમ્ એવમેકદિનેપિત્રોર્મરણેનમાતુર્ભર્ત્રાસહદાહકરણેપિત્રેયં સહગમનેત્વેકમેવ
 પાકંકૃત્વાપિતૃમાતૃપાર્વણદયપુત્રંશ્રાદ્ધમ્ ષડર્પિઢાઅર્ધ્યાશ્ચવિશ્વેદેવાસ્તુનભિક્ષાઃ સહગમનેસુ
 વાસિનીમરણેચવિપ્રપંક્તૌસુવાસિનીમધિકાંભોજયેત્ સુવાસિન્યૈકુંકુમાદિચ્છયલંકારાનુદયા
 ત્ સર્વચ્છીનાંશ્રાદ્ધેવચ્છપજ્ઞોપવીતગંધાદિકમેવવિપ્રેભ્યોદેવંકુંકુમાદિ એવંસાપન્નમાતુર્મૃતા
 મહતપ્ત્વોર્ભ્રાતૃઃશ્વશ્રૂશ્વશુરયોર્ગુરોઃપિતૃષ્વસુર્માતૃષ્વસુર્ભાર્યાપામર્તુર્મગિન્યાદેશ્વૈતેષામપુત્રત્વે
 પાર્વણવિધિનૈવપ્રતિવાર્ષિકંશ્રાદ્ધંકાર્યં કેચિત્પિતૃમાતૃમાતામહમાતામહીવ્યતિરિક્તાનાંસર્વે
 ધામેકોદિષ્ટવિધાનેનૈવેત્યાહુઃ અત્રદેશાચારાનુસારેણવ્યવસ્થા પિત્રાદિવાર્ષિકદિનેપિતૃવ્યાદિ
 વાર્ષિકપ્રાપ્તૌસ્વયંપિત્રાદિશ્રાદ્ધંકાર્યં પિતૃવ્યાદિશ્રાદ્ધંતુપુત્રશિષ્યાદિદ્વારાકાર્યદિનાંતરેવા
 સ્વયંકાર્યં સંન્યાસિનોવ્યાદિકાદિપુત્રઃકુર્યાત્સપાર્વણં પ્રથમેવર્ષેવર્ષાંતસપિંડનપક્ષેમૃતાહાત્પૂ
 ર્વદિનેસપિંડનમઘ્વર્ણનશ્રાદ્ધંચકૃત્વાપરેશુર્વાર્ષિકંકાર્યં ॥

ક્ષયાહ (સાંવત્સરિક) શ્રાદ્ધમાં વિશેષ કેહેછે.

તેમાં જના પિતા ઇત્યાદિકનું જ માસમાં, જ પક્ષમાં તથા જ તિથિમાં મરણ
 થયું હોય તો તે તેનો મૃતદિવસ છે; માટે તે દિવસે પિત્રાદિક ત્રણ દેવતાએ યુક્ત એવું
 સાંવત્સરિકશ્રાદ્ધ પુરસ્વાર્દ્રવ દેવસહિત કરવું. એ સંવત્સરી શ્રાદ્ધમાં પિતા ઇત્યાદિક
 ત્રણને સપલીકપણું નથી, તેમ એ શ્રાદ્ધમાં માતામહાદિક ત્રણ પણ નથી. એ શ્રા-
 દ્ધવિષે એ દિવસ તિથિ હોય તો નિર્ણય, રાત્રિએ પણ કરવાનું તે, અહણદિવસે એ
 શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય, મળમાસાદિકનો નિર્ણય, દર્શદિવસે પ્રાપ્ત થયા છતાં
 નિર્ણય અને શુદ્ધિશ્રાદ્ધનો નિર્ણય એ સર્વ શ્રાદ્ધકાળના નિર્ણય પ્રસંગવડે પ્રથમ
 (પત્રપદ્મ તથા પદ્મમાં) કહ્યોછે તે જાણવો. “પારણા અને મરણવિષે તત્કાળવ્યા-
 પિની તિથિ લેવી” એવાં વચન છે તેથી મરણ સમયની તિથિની અપરાણહાદિ કા-
 ળમાં વ્યાપ્તિવડે વ્યાપ્તિકશ્રાદ્ધનો નિર્ણય જાણવો. માતા પિતાનું પ્રથમાદિકશ્રાદ્ધ,
 વિભાગ કરી જુદા થયલા ભાગ્યોએ જુદું કરવું. વિભક્ત ન હોય તો જ્યેષ્ઠ કરવું.
 માતાને મૃતદિવસે માતા ઇત્યાદિક ત્રણ દેવતાએ યુક્ત શ્રાદ્ધ કરવું, માતા તથા પિ-
 તાનો મૃતદિવસ એક હોય તો પ્રથમ પિતાનું શ્રાદ્ધ કરી સ્નાન કરી માતાનું શ્રાદ્ધ
 કરવું. એ પ્રમાણે એક દિવસે માતાપિતાનું મરણ હોવાથી પિતાની સાથે માતાનો
 દાહ કીધા છતાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો. સહગમન (માતા સતી થઈ) હોય તો
 એકજ પાક કરી પિતૃપાર્વણ અને માતૃપાર્વણ એ બે પાર્વણે યુક્ત શ્રાદ્ધ કરવું; પિંડ
 તથા અર્ધ્ય છ છ કરવા. વિશ્વેદેવા તો જુદા કરવા નહી. સહગમન તથા સૌભાગ્ય-
 વતીનું મરણ થયું હોય તો બ્રાહ્મણની પંક્તિમાં અધિક એક સુવાસિનીને ભોજન-
 માટે કેહેવું. સુવાસિનીને કંકુ ઇત્યાદિક સ્નિના અલંકાર (શૃંગાર) દેવા. સધળે ઠે-
 કાણે સ્ત્રિઓનાં શ્રાદ્ધમાં બ્રાહ્મણને વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત અને ગંધ ઇત્યાદિકજ પદાર્થ
 દેવા. કુંકુમાદિક દેવા નહિ. એ પ્રમાણે સાવકી માતા, માતામહ, માતામહની સ્ત્રી,

ભાઈ, સાસુ, સસરો, ગુરૂ, ફોઈ, માસી, સ્ત્રી, પતિ, અને બેહેન ઇત્યાદિકાને પુત્ર ન હોય તો પાર્વણુ વિધિવડેજ પ્રતિવાર્ષિક શ્રાદ્ધ કરવું. કોઈ અંથકાર, પિતા, માતા, માતામહ અને માતામહી વિના બીજા સઘળાઓનું એકોદિશવિધિવડેજ શ્રાદ્ધ કરવું, એમ કહેછે. ઇહાં જવો દેશાચાર હોય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા બજાવી. પિતા ઇત્યાદિકનાં વાર્ષિકશ્રાદ્ધને દિવસે કાકા ઇત્યાદિકનું વાર્ષિકશ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય તો પિતા ઇત્યાદિકનું શ્રાદ્ધ પોતે (પુત્રાદિકે,) કરવું. કાકા ઇત્યાદિકનું શ્રાદ્ધ કરવાનું તે તો પુત્ર અથવા શિષ્યાદિક દ્વારાએ કરાવવું. અથવા બીજે દિવસે પોતે કરવું. “સંન્યાસિનું પણ આખંદક આદિ શ્રાદ્ધ પાર્વણુસહિત પુત્રે કરવું.” વર્ષની અંતે સર્પિંડી-શ્રાદ્ધ કરવાનો પક્ષ હોય તો પ્રથમ વર્ષમાં મરણના દિવસથી પ્રથમ દિવસે સર્પિંડી તથા અખંદપૂર્તિશ્રાદ્ધ કરી બીજે દિવસે (મરણ દિવસે) વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરવું.

અથક્ષયાહાજ્જાનેનિર્ણયઃ યસ્યમૃતસ્યદેશાંતરમરણાદિનામાસોજ્ઞાયતેતિથિર્નજ્ઞાયતેતસ્ય તન્માસેદેશશુક્રેકાદશ્યાંકુળ્ણેકાદશ્યાંવાપ્રતિવાર્ષિકશ્રાદ્ધં મૃતતિથિર્જ્ઞાતામાસોનજ્ઞાતસ્ત દામાર્ગશીર્ષિમાઘેવામાઘ્રેવાષાઢેવાતત્તિથૌવાર્ષિકમ્ તિથિમાસયોરજ્ઞાનેયદ્દિનેદેશાંતરંપ્ર સ્થિતસ્તન્માસદિવસૌગ્રાહ્યૌ પ્રસ્થાનદિનાદેરજ્ઞાનેમૃતવાર્તાશ્રવણતિથિમાસૌ પ્રસ્થાન વાર્તાશ્રવણયોર્માસજ્ઞાનેતિથેરજ્ઞાનેતન્માસેદર્શાદૌ પ્રસ્થાનાદિમાસવિસ્મરણેતિથિસ્મરણે માર્ગશીર્ષાદિપૂક્તચતુર્વૃત્તતિથૌવાર્ષિકમ્ મરણતચ્છ્રવણપ્રસ્થાનાનાંદિનમાસયોરજ્ઞાનેમા ઘસ્યમાર્ગસ્યવાદશેશ્રાદ્ધં દ્વાદશાદિવર્ષપ્રતીક્ષોત્તરંપ્રતિકૃતિદાહેદાહદિનેવાર્ષિકાદિ ॥

મરણ દિવસની ખખર ન હોય તેનો નિર્ણય.

દેશાંતરમાં મૃત્યુ થવાનાં કારણથી જે મરેલાના માસની ખખર છતાં તિથિની ખખર ન હોય તો તે માસમાં અમાવાસ્યા, સુદ એકાદશી અથવા કૃષ્ણ એકાદશી એઓમાંથી કોઈએક દિવસે તેનું વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરવું. મરણ તિથિની ખખર છતાં માસની ખખર ન હોય તો માગસિર, માઘ, અથવા ભાદ્રપદ કિંવા આષાઢ માસમાં તે તિથિએ વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરવું. તિથી અને માસ એ બન્નેની ખખર ન હોય તો જે દિવસે દેશાંતર સંધાવ્યો હોય તે માસ અને તે દિવસ લેવા. પરદેશ જવાના દિવસ ઇત્યાદિકની ખખર ન હોય તો મરણ થયાની વાત જે દિવસે સાંભળવામાં આવે તે તિથિ તથા માસ લેવા. પરદેશ જવું તથા મરણવાર્તા સાંભળવી એમના માસની ખખર હોય અને તિથિની ખખર ન હોય તો તે માસમાં દર્શાદિક તિથિને દિવસે કરવું, પરદેશ જવું ઇત્યાદિકના માસનું વિસ્મરણ હોય અને તિથિનું સ્મરણ હોય તો માર્ગશીર્ષ આદિ પ્રથમ કહેલા ચાર માસમાં તે તિથીને દિવસે કરવું. મરણ, મરણવાર્તાનું સાંભળવું અને પ્રસ્થાન એમના દિવસ તથા માસની ખખર ન હોય તો માઘ અથવા માર્ગશીર્ષ માસની અમાવાસ્યાને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. આર વર્ષ પર્યંત પ્રતીક્ષા (વાટ) બ્રેયા પછી પુત્તલ વિધિવડે દાહ કીધો હોય તો તે દહન દિવસે વાર્ષિકાદિક કરવાં.

અથશ્રાદ્ધવિગ્રેનિર્ણયઃ નિમંત્રણોત્તરંવિપ્રસ્યસૂતકેમૃતકેવાપ્રાપ્તેઆશૌચં નિમંત્રણંચ

દ્વિતીયક્ષણરૂપસમંત્રકંપાકપ્રોક્ષણમિત્યાહુઃ કર્તુસ્તુપાકપરિક્રિયોત્તરમાશૌચાભાવઃ
 પાકપરિક્રિયાચસમંત્રકંપાકપ્રોક્ષણમિત્યાહુઃ કર્તુર્ગૃહેભોજનારંભોત્તરંજનનેમરણેવાભોજ
 નશેવંત્યક્તાપરકીયજલેનાચમેત્ મમતુપ્રતિભાતિસર્વસ્યાપ્યાશૌચાપવાદસ્યાનન્યગતિવિ
 પયત્વાસંકટાભાવેપાકપરિક્રિયોત્તરમપિકર્તુરાશૌચેતદંતેશ્રાદ્ધમ્ મોક્તુસ્તુભોજનારંભાત્રા
 ગાશૌચજ્ઞાનેન્યોનિમંત્રણીયઃ ભોજનારંભોત્તરમાશૌચેતુકર્ત્ત્વતિથૈવશ્રાદ્ધસમાપનીયં મોક્
 જાતુભોજનાંતેઆશૌચપ્રકરણેવક્ષ્યમાણપ્રાયશ્ચિત્તંકાર્યં સંકટેતુપૂર્વોક્તમિતિયુક્તંચેદ્ગ્રાહ્યં॥

હવે શ્રાદ્ધમાં વિધન થયું હોય તેનો નિર્ણય કહેછે.

નિમંત્રણ કીધા પછી ગ્રાહ્યણને જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો આશૌચ
 નથી. ઘડાં નિમંત્રણ એટલે ખીજે કણ જે મંત્રસહિત દેછે તે લેવું, લૌકિક લેવું અહિ.
 એમ લાસેછે. કર્તાને તો પાકપરિક્રિયા થયા પછી આશૌચ નથી. પાકપરિક્રિયા
 એટલે મંત્રેકરી પાકને પ્રોક્ષણ કરવું તે. કર્તાને ઘરે ભોજનનો આરંભ થયા પછી
 જન્મ અથવા મરણ થાય તો ભોજનશેષ (પાત્ર ઉપરનાં શેષ અન્ન) નો ત્યાગ કરી
 ખીજનાં ઘરનાં જલવડે આચમન કરવું. મને તો એમ લાસેછે કે, આશૌચનો સધળો
 અપવાદ (ખાધ) ખીજ ગતિ ન હોય તો માનવાનો છે, માટે સંકટ ન હોય તો
 પાકપરિક્રિયા, (પાકપ્રોક્ષણ) થયા છતાં પણ કર્તાને આશૌચ હોવાથી તેની નિવૃત્તિ
 થયા પછી શ્રાદ્ધ કરવું. ભોજન કરનારા ગ્રાહ્યણને તો, ભોજનનો આરંભ થયાથી પ્રથમ
 આશૌચનું જ્ઞાન થાય તો ખીજે ગ્રાહ્યણ બોલાવવો. ભોજનના આરંભ પછી આશૌચ
 પ્રાપ્ત થાય તો કર્તાએ તેમજ શ્રાદ્ધ સમાપ્ત કરવું. ભોક્તાએ તો, ભોજનની અંતે,
 આશૌચપ્રકરણમાં કહેવાસે તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સંકટ હોય તો પ્રથમ કહેલા-
 માંથી જે યોગ્ય લાસે તે લેવું.

અથર્સિંધૌપાકોત્તરમાશૌચાભાવવચનસ્યકર્તૃમાત્રપરત્વાદ્ગોક્તુઃપ્રાયશ્ચિત્તમાશૌચંચો
 ક્તં તથથા બ્રાહ્મણસ્યાશૌચેશ્રાદ્ધેસહસ્ત્રામનોન્નમોજનેસાંતપનકુચ્છં અભ્યાસેમાસંકુચ્છંચ
 રેત્ બ્રજાનાદિપ્રાદીનાંજ્ઞાતાશૌચાનામન્નમ્બક્ષણેએકાહંરૂપહંપંચાહંસપ્તાહંક્રમેણાભોજનમંતે
 પંચગવ્યાશનંચ અભ્યાસેદ્વિગુણં આશૌચંતુવ્રાહ્મણાદીનામાશૌચેયઃસહદેવાન્નમ્શ્રાતિત
 સ્યતાવદાશૌચંયાવત્તેવામાશૌચંતદંતેપ્રાયશ્ચિત્તંકુર્વાદિતિવિષ્ણૂક્તંત્રેયં શ્રાદ્ધકાલેન્યકાલે
 ચૈતત્સમમેવેતિત્રેયં દાતૃમોક્તૃભ્યામુભાખ્યામાશૌચંનજ્ઞાતંચેન્નદાંષઃ આશૌચમધ્યેશ્રાદ્ધદિ
 નપાતેઆશૌચાંતેએકાદશાહેકાર્કયમ્ એકાદશાહોમ્લમાસેચેન્મલેપિકાર્યમ્ તત્રાતિર્ક્રમેશુ
 દ્વિમાસે એતન્માસિકેપ્રતિવાર્ષિકેચત્રેયમ્ દર્શાદીનાંતુપંચમહાયજ્ઞાદિવહ્નોપવનાશૌચાં
 તેકર્ત્ત્વ્યત્વંનાપિપ્રાયશ્ચિત્તં આશૌચંવિનાદર્શાદીનાંલોપેવ્યુપવાસાદિરૂપંપ્રાયશ્ચિત્તમેવન

૧ ભોજનકાલેસૂતકપ્રાપ્તોતદજ્ઞભોજનેવક્ષ્યમાણમિત્યર્થઃ ॥

૨ ભોજનકાળે આશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં, તે અન્ન ભક્ષણ કીધું હોય તો કહેવાનું એવા અર્થ
 બાળુવા.

૩ એકાદશાહાતિક્રમેમલેનકાર્યમિત્યર્થઃ ॥

કાલાંતરેનુષ્ઠાનં એકાદશાહેડસંભવેમાવાસ્યાયાંશુક્લૃષ્ણૈકાદશ્યોર્વાર્ષિકૌ માસિકંચોદકુંઘં
ચયશ્વદંતરિતંભવેત્ તત્તદુત્તરસાતંત્ર્યાદનુષ્ઠેયંપ્રચક્ષતે કેચિદ્વાદિકમપ્પંતરિતંદર્શાદિકા
લાસંભવેષ્મિમમાસેતત્તિથૌકાર્યમિત્યાહુઃ આશૌચેતરવ્યાધ્યાદિવિગ્રેવિસ્મૃતૌચૈવમેવ કેચિ
દ્વ્યાધ્યાદિવિગ્રેપુત્રાદિનાતદિનેએવાન્નેનાદિકમાહુઃ ॥

હવે નિર્ણયસિંધુમધ્યે, પાકપ્રોક્ષણ થયા પછી આશૌચ નથી એમ જ વચન કહ્યું
તે માત્ર કર્ત્તામાટેજ હોવાથી ભોક્તાને પ્રાયશ્ચિત્ત તથા આશૌચ કહ્યુંછે. તે આ
રીતે—બ્રાહ્મણને, આશૌચમાં શ્રાદ્ધવિષે એક વાર સ્વેચ્છાથી ભોજન થયું હોય તો,
સાંતપનકૃત્ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યુંછે. અભ્યાસ હોય તો માસ પર્યંત કૃત્ પ્રાયશ્ચિત્ત
કરવું. જેમને આશૌચની ખબર પડી હોય એવા બ્રાહ્મણ આદિકનું અન્ન અન્ન-
ણમાં ભક્ષણ કરવામાં આવે તો ચારે વર્ણના કૃમથી એક દિવસ, ત્રણ દિવસ,
પાંચ દિવસ અને સાત દિવસ ઉપવાસ કરી અંતે પંચગવ્ય ભક્ષણ કરવું. ખાવાનો
અભ્યાસ હોય તો ખમણું કરવું. આશૌચ તો, બ્રાહ્મણાદિકનાં આશૌચમાં જ એક
વારજ અન્ન ભક્ષણ કરે તો તેણે, સૂતકીને જટલું સૂતક ખાકી હોય તેટલું આશૌચ
પાળી અંતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એમ વિષ્ણુએ કહ્યુંછે તે જાણવું. શ્રાદ્ધકાળે તથા અન્ય
સમયે પણ એ જટલુંજ છે એમ જાણવું. દાતા તથા ભોક્તા એ બન્નેને આશૌચની
ખબર ન હોય તો દોષ નથી. આશૌચના મધ્યમાં શ્રાદ્ધનો દિવસ પ્રાપ્ત થાય તો
આશૌચની નિવૃત્તિ થયા પછી ઇચ્છારમે દિવસે તે શ્રાદ્ધ કરવું. ઇચ્છારમો દિવસ
મળમાસમાં આવે તો મળમાસમાં પણ કરવું. તેનું ઉલ્લંઘન થાય તો શુદ્ધ માસમાં
કરવું. એ નિર્ણય માસિક તથા પ્રતિસાંવત્સરિકવિષે જાણવો. દર્શ ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધનો
તો પંચમહાયજ્ઞાદિકની પેઠે લોપજ કરવો, એ શ્રાદ્ધ આશૌચની અંતે કરવાં નહી
તથા પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કરવું નહી. આશૌચ વિના દર્શાદિક શ્રાદ્ધનો લોપ થયો હોય તો
ઉપવાસાદિરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તજ કરવું, પણ કાળાંતરે તે શ્રાદ્ધ કરવાં નહી. ઇચ્છારમે દિવસે
અસંભવ હોય તો અમાવાસ્યા અથવા સુદિ એકાદશીને દિવસે વાર્ષિક શ્રાદ્ધ કરવું.
“માસિક શ્રાદ્ધ અને ઉદકુંભશ્રાદ્ધ એવાં જ જ શ્રાદ્ધ કહેલા સમયે થયાં ન હોય તે તે
શ્રાદ્ધ આગળ આવતા તંત્રની સાથે કરવાં એમ કહેછે.” કોઈ અંથકાર, આગિદક-
શ્રાદ્ધ પણ ઉક્ત સમયે થયું ન હોય અને દર્શાદિક કાળનો અસંભવ હોય તો આ-
વતા માસની તે તિથિએ કરવું, એમ કહેછે. આશૌચ વિના વ્યાધિ ઇત્યાદિક વિગ્ર
તથા વિસ્મરણ છતાં એવોજ નિર્ણય જાણવો. કોઈ અંથકાર, વ્યાધિ ઇત્યાદિક વિગ્ર
પ્રાપ્ત થયું હોય તો પુત્રાદિકવતિ તે દિવસેજ અન્ન કરી વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરાવવું, એમ
કહેછે.

અથમાર્ષારજોદોષે તત્રદર્શયુગાદિમન્વાદૃષ્ટકાન્વૃત્તકાદિશ્રાદ્ધાનિપાકકર્તૃતરસત્ત્વે
જ્ઞેમતાદિનેકાર્યાણ્યવધામાદિવ્રથેણ કાલાદર્શોદર્શશ્રાદ્ધપંચમેહનીતિપક્ષાંતરમાહ સઠ
ધ્મહાલયસ્તુદર્શોમાર્ષારજસિમુખ્યકાલાતિક્રમધિયાતત્રૈવકાર્યઃ એવમાશ્વિનશુક્લપંચમ્પંત

કાલેપ્યહં અષ્ટમ્બાદૌસક્રુન્મહાલયોભાર્યારજોદોષેનકાર્યઃ કાલાંતરસત્ત્વાદિત્યાદિમહા
લયપ્રકરણોક્તમનુસંધેયં પ્રત્યાશ્લિકંમાસિકંચરજોદોષેપિતદિનૈવકાર્યમિત્યેકઃપક્ષઃ પં
ચમેહનિકાર્યમિત્યપરઃ પક્ષદ્વયેપિપ્રથમંસંમતિઃશિષ્ટાચારસંમતિશ્ચ ભાર્યારતસત્ત્વેતદિનૈવ
તિસર્વસંમતં તદિનેકરણપક્ષેશ્રાદ્ધકાલેરજસ્વલાદર્શનાદિકંવર્જ્યં તેનતાદૃશગૃહાસંભવેયો
ગ્મપાકકર્ત્ત્વસંભવેચપંચમેહનીતિપક્ષઃશ્રેયાન્ અપુત્રાસ્ત્રીરજોદોષેર્ભુરાશ્લિકાદિકંપંચમેહ
નિકુર્યાન્નત્વન્યદ્વારાતદિને ॥

હવે સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તેનો નિર્ણય કહેછે.

તેમાં દર્શી, યુગાદિ, મન્વાદિ, અષ્ટકા, અને અન્વષ્ટકા ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ પાક કર-
નારો ખીજે હોય તો અત્રવડે તે દિવસે કરવાં, પાક કરનારો ન હોય તો અમાત્ર
આદિ દ્રવ્યવડે કરવાં. કાળાદર્શી ગ્રંથ, દર્શીશ્રાદ્ધ પાંચમે દિવસે કરવું, એવો ખીજે
પક્ષ કહેછે. સકૃન્મહાલય તો, દર્શીને દિવસે સ્ત્રી રજસ્વલા થયા છતાં મુખ્ય કાળનું
ઉર્જ્જ્વન થાયછે એ ભયથી તેજ દિવસે કરવું. એ રીતે આશુ સુદ પંચમી પર્યંત
જે કાળ તેવિષે પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો. સ્ત્રી રજસ્વલા છતાં આઠમ ઇત્યાદિ
દિવસે સકૃન્મહાલય કરવું નહીં; કારણ, તેને ખીજે કાળ છે, ઇત્યાદિક મહાલયપ્રક-
રણમાં કહેલો નિર્ણય જાણવો. પ્રતિવાર્ષિકશ્રાદ્ધ અને માસિકશ્રાદ્ધ એ સ્ત્રી રજસ્વલા
છતાં પણ તેજ દિવસે કરવાં એવો એક પક્ષ. પાંચમે દિવસે કરવાં એ ખીજે પક્ષ.
અન્ને પક્ષવિષે ગ્રંથની સંમતિ તથા શિષ્ટાચારની સંમતિ છે. ખીજી સ્ત્રી હોય તો તે
દિવસેજ કરવાં એ સર્વસંમત છે. તે દિવસે કરવાનો પક્ષ હોય તો શ્રાદ્ધકાળે રજ-
સ્વલાનું દર્શન ઇત્યાદિક વર્જ્ય કરવું. એથી તેવાં (રજસ્વલાનું દર્શન ન થાય એવાં)
ધરનો સંભવ ન હોય તથા યથાયોગ્ય પાક કરનારો ન હોય તો પાંચમે દિવસે કરવું
એ પક્ષ ઉત્તમ છે. પુત્રરહિત સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તો તેણે પતિનું વાર્ષિકાદિ
શ્રાદ્ધ પાંચમે દિવસે. કરવું, પણ અન્યદ્વારાએ તે દિવસે કરાવવું નહિ.

અથપતિમુદિશ્યાગ્રિપ્રવેશે તત્રસહગમનમેવવિપ્રાણાં ક્ષત્રિયાદેસ્તુસહગમનમનુગમનં
ચ એકચિત્પારોહેણદંપત્યોઃસહૈવમંત્રવદ્દાહઃસહગમનં મર્તુઃસમંત્રકદાહોત્તરંપૃથક્ચિતાવ
ગ્રિપ્રવેશોનુગમનં તત્રોભયત્રાપિતિથ્યૈવ્યેકેકદિનેએવમંત્રેણપાકાદિકૃત્વાદર્શવત્પિંડપટ
ર્થવિપ્રભેદયુતંપિતૃપાર્વણમાતૃપાર્વણવિશિષ્ટંશ્રાદ્ધકાર્યં વિશ્વેદેવાસ્તુનખિન્નાખિન્નાવા નિ
થિમેદેપિશ્રાદ્ધદિનેવ્યેએવમેવ તિથિમેદાચ્છાદ્ધદિનમેદેતુવાર્ષિકાદિપૃથગેવકાર્યં કેચિન્તુ
સહગમનેતિથિમેદેપિમર્તુઃક્ષયાદશ્રાદ્ધદિનેએવપત્ન્યાઃશ્રાદ્ધનતુદિનાંતરદત્ત્યાહુસ્તદન્વકાલ
વ્યવધાનેયોગ્યં નતુદ્વિગ્ધાદિતિથિવ્યવધાને ॥

હવે પતિને ઉદ્દેશે સ્ત્રીએ અગ્નિમાં પ્રવેશ કીધો હોય તેવિષે કહેછે.

તેમાં શ્રાક્ષણને સહગમનજ કહ્યુંછે. ક્ષત્રિયાદિકોને તો સહગમન અને અનુગમન
એ બન્ને કહ્યાંછે. એક ચિતા ઉપર ચડાવી સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેનો સાથેજ મંત્રસહિત જે
દાહ કરવો તે સહગમન છે. પતિનો મંત્રસહિત દાહ થયા પછી જુદી ચિતામાં જે

અગ્નિપ્રવેશ કરવો તે અનુગમન છે. તેમાં (સહગમન અને અનુગમન) એ બન્ને પક્ષમાં બન્નેની એક તિથી હોય તો એક દિવસેજ એકતંત્રે પાક ઇત્યાદિ કરી દસ પ્રમાણે છ પિંડ, જુદા જુદા ગ્રામણને છ અર્ધ, અને પિતૃપાર્વણ તથા માતૃપાર્વણે યુક્ત શ્રાદ્ધ કરવું. વિશ્વેદેવા તો એકજ અથવા જુદા જુદા કરવા એવો વિકલ્પ છે. તિથિ જુદી હોય તો પણ શ્રાદ્ધદિવસ એક છતાં એવોજ નિર્ણય બાણવો. તિથિ જુદી હોવાથી શ્રાદ્ધદિવસ ભિન્ન આવે તો વાર્ષિકાદિક શ્રાદ્ધ જુદાજ કરવાં. કોઈ અંતરકાર તો, સહગમનવિષે તિથિ ભિન્ન હોય તો પણ પતિનાં ક્ષયાહશ્રાદ્ધને દિવસેજ સ્ત્રીનું શ્રાદ્ધ કરવું, બીજા દિવસે કરવું નહીં, એવું જ કહેછે તે અલ્પ કાળનું અંતર હોય તો તેવિષે જોડવું, બે ત્રણ ઇત્યાદિ તિથિનું અંતર હોય તો તેવિષે જોડવું નહીં.

अथश्राद्धसंपातेनिरणयः तत्रपित्रोर्मृताहव्येपूर्वपितुःश्राद्धंततःपाकभेदेनमातुरित्युक्तं गृहदाहादिनासपिंडानाम्युगपन्मरणेसंबंधसाम्रीप्यक्रमेणश्राद्धानिपाकभेदेनपृथक्कुर्यात् पृथक्पाकेनभिन्नश्राद्धाशक्तौ तत्रेणश्रपणंकृत्वाश्राद्धंकुर्यात्पृथक्पृथक् क्रमेणैकदिनेमरणे मरणक्रमेण तत्रैकदिनेएकस्त्रयाणांश्राद्धानिनिकुर्यात् वार्षिकश्राद्धत्रयप्राप्तौश्राद्धद्वयस्वयं कुर्यात् तृतीयादिभ्रात्रादिनाकारयेहिनांतरेवाकुर्यात् पित्रोःसपिंडस्यचसंपातेतूक्तं श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनतद्दिने नैमिनिकंतुकर्तव्यंनिमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् तथाषण्णवति श्राद्धेषुसमानदेवताकृतेतत्रेणश्राद्धानिअधिकदेवताकृतेपृथक्श्राद्धानि वार्षिकमासिको दकुंभश्राद्धेषुनित्यश्राद्धंदर्शादिश्राद्धंचदेवतानांभेदानुपृथक्कार्यं महालयेतीर्थश्राद्धंदर्शा दिषण्णवतिषुचिनित्यश्राद्धस्यप्रसंगसिद्धिः मासिकेनांदकुंभश्राद्धस्यप्रसंगसिद्धिः तत्रप्रसंगसिद्धिस्थलेदर्शादिकंप्रसंगिश्राद्धमेवसंकल्पपूर्वसांगमनुष्ठेयं प्रसंगसिद्धंतुनित्यादिकं नसंकल्पादावुच्चार्यमितिलोपापरपर्यायैवप्रसंगसिद्धिपदेनोच्यते तत्रसिद्धौतुप्रकारद्वयंभाति दर्शव्यतीपातश्राद्धयोस्तंत्रानुष्ठानेषट्पुरुषानुद्दिश्यदर्शश्राद्धंव्यतीपातश्राद्धंचतत्रेणैक रिप्येदतिसंकल्प्य दर्शयातश्राद्धयोःदेवार्थक्षणः करणीयइतिदैवेनिर्मज्यदर्शपातश्राद्धयोःपित्राद्यर्थक्षणः करणीयइतिवर्गद्वयार्थविप्रद्वयादिकंनिर्मज्यैकमेवश्राद्धंकार्यमित्येकःप्रकारः अथवापूर्ववत्संकल्पदैवतत्रेणैकमेवविप्रनिर्मज्यषोडशमासिकतंत्रवत्दर्शश्राद्धेक्षणः करणीय इतिदर्शविप्रनिर्मज्रणानंतरंव्यतीपातश्राद्धेक्षणइतिविप्रानंतरंनिर्मज्यविप्रचतुष्टयादियुतं पात श्राद्धेपिंडाभावात्षड्वर्षपिंडयुतंश्राद्धमेकैवपाकेनकार्यमित्यपरःप्रकारः एवंत्रिचतुरादि श्राद्धानांतत्रेउत्सं अत्रपक्षद्वयेविचार्ययुक्ततरपक्षःसन्निरनुष्ठेयः ॥

હવે એક દિવસે અનેક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય કેહેછે.

તેમાં માતા પિતાનો મૃત્યુદિવસ એક હોય તો પ્રથમ પિતાનું શ્રાદ્ધ કરી પછી જુદા પાકવડે માતાનું શ્રાદ્ધ કરવું એમ પ્રથમ (પત્ર ૬૬૦ માં) કહ્યું છે. ધરનો દાહ મૃત્યાદિ કારણ હોવાથી સર્પિંડોનું એક સમયે મરણ થયાં છતાં જનો સંબંધ સમીપે હોય તે કમેથી જુદા પાક કરી શ્રાદ્ધો કરવાં. ભિન્ન ભિન્ન પાક કરી જુદાં જુદાં શ્રાદ્ધ કરવાની શક્તિ ન હોય તો “એકતંત્રે પાક કરી શ્રાદ્ધ જુદાં જુદાં કરવાં” કમેકરી

એક દિવસે મરણ થયા છતાં મરણને કમેકરી કરવાં. તેમાં એક દિવસે એક ત્રણનાં શ્રાદ્ધ કરવાં નહિ. ત્રણ વાર્ષિકશ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થયા છતાં એ શ્રાદ્ધ પોતે કરવાં. ત્રીજું ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ ભાઈ ઇત્યાદિકવતિ કરાવવું, અથવા બીજા દિવસે પોતે કરવું. માતા, પિતા તથા સર્પિણેનું શ્રાદ્ધ એક દિવસે પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેવિષે પ્રથમ (પત્ર૬૬૦માં) કહ્યું છે. “એક વાર જેનું કીધું તેનુંજ ફરી શ્રાદ્ધ તે દિવસે કરવું નહી; નિમિત્તાની ઉત્પત્તિમાં અનુક્રમ છે માટે નૈમિત્તિક હોય તો કરવાં.” એટલે છત્રુ શ્રાદ્ધમાં જેના દેવતા એકજ હોય તે શ્રાદ્ધ એકતંત્રે કરવાં; અધિક દેવતા હોય તો જુદાં કરવાં. વાર્ષિક, માસિક અને ઉદકુંભ શ્રાદ્ધ છતાં નિત્યશ્રાદ્ધ તથા દર્શાદિક શ્રાદ્ધના દેવતા ભિન્ન હોવાથી તે શ્રાદ્ધ ભિન્ન કરવાં. મહાલય, તીર્થશ્રાદ્ધ અને દર્શાદિક છત્રુ શ્રાદ્ધ છતાં નિત્યશ્રાદ્ધની પ્રસંગસિદ્ધિ થાય છે. માસિકશ્રાદ્ધવડે ઉદકુંભ શ્રાદ્ધની પ્રસંગસિદ્ધિ થાય છે. તે પ્રસંગસિદ્ધિને સ્થળે દર્શાદિક પ્રસંગી (સમય પ્રાપ્ત) શ્રાદ્ધજ સંકલ્પપૂર્વક સાંગ (અંગસહિત) કરવું. પ્રસંગસિદ્ધ જ નિત્યાદિક તેનો તો સંકલ્પાદિવિષે ઉચ્ચાર કરવો નહી એવો જ લોપ તે છે બીજું નામ જેનું તે પ્રસંગસિદ્ધિ પહેકરી કેહેવાય છે. તંત્રસિદ્ધિવિષે તો એ પ્રકાર ભાસે છે—દર્શશ્રાદ્ધ તથા વ્યતીપાતશ્રાદ્ધ એ બન્ને એકતંત્રે કર્તવ્ય છતાં છ પુરૂષનો ઉદ્દેશ કરી “દર્શશ્રાદ્ધં વ્યતીપાતશ્રાદ્ધં ચ તન્ત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી “દર્શપાતશ્રાદ્ધયોઃ દેવાર્થે ક્ષણઃ કરણીયઃ” એ રીતે દૈવ બ્રાહ્મણનું નિમંત્રણ કરી “દર્શપાતશ્રાદ્ધયોઃ પિત્રાચર્યે ક્ષણઃ કરણીયઃ” એ રીતે બે (પિતા, માતામહા, વર્ગમાટે બે ઇત્યાદિક બ્રાહ્મણનું નિમંત્રણ કરી એકજ શ્રાદ્ધ કરવું, એ એક પ્રકાર. અથવા પ્રથમ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી દેવની પાસે એકતંત્રે એકજ બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કરી સોળ માસિકશ્રાદ્ધનાં તંત્રની પેઠે “દર્શશ્રાદ્ધે ક્ષણઃ કરણીયઃ” એ રીતે દર્શના બ્રાહ્મણનું નિમંત્રણ કીધા પછી “વ્યતીપાતશ્રાદ્ધે ક્ષણઃ” એ રીતે બીજા બ્રાહ્મણનું નિમંત્રણ કરી ચાર ઇત્યાદિ બ્રાહ્મણે યુક્ત, વ્યતીપાતશ્રાદ્ધમાં પિંડદાન નથી માટે છ અર્ધ્યે યુક્ત, અને પિંડસહિત શ્રાદ્ધ એકજ પાકવડે કરવું એવો બીજો પ્રકાર. એ રીતે ત્રણ, ચાર ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધના તંત્રવિષે એવોજ પ્રકાર જાણવો. એ બન્ને પક્ષમાં વિચાર કરી બે પક્ષમાંથી જ યોગ્ય પક્ષ હોય તે વિદ્વાનોએ ગ્રહણ કરવો.

મયુષ્વેતુસર્પિંડકેનદર્શશ્રાદ્ધેનાર્પિંડકસ્યવ્યતીપાતાદિશ્રાદ્ધસ્યૈકદેવતાકસ્યપ્રસંગસિદ્ધિરેવનતંત્રસિદ્ધિસ્તંત્રોદાહરણંતુપાતસંક્રાંત્યાદિરિત્યુક્તં યત્ત્વન્વષ્ટક્યેનપિતૃમાતૃવાર્ષિકમાસિકયોઃપ્રસંગસિદ્ધિરિત્યુક્તંતન્મહાલયેનવાર્ષિકસિદ્ધિચાપત્યાવહુપ્રંથવિરુદ્ધં યત્રચદર્શવાર્ષિકશ્રાદ્ધાદૌ દેવતાભેદાચ્છાદ્ધભેદસ્તત્રનિમિત્તાનિયતિશ્ચાત્રપૂર્વાનુષ્ઠાનકારણમિતિવાક્યાત્ પૂર્વવાર્ષિકંતતોદર્શઃ યત્સર્વાન્પ્રત્યેકરૂપ્યેનૈકદાનપ્રાપ્નોતિતદનિયતનિમિત્તકંવાર્ષિકંમાસિકંવાપૂર્વકાર્યમિતિવાક્યાર્થઃ વાર્ષિકમાસિકાદીનાંસંપાતેપિતૃપૂર્વકત્વંસંબંધસામીપ્યાદિકં ચાનુપદમેવોક્તં દર્શમહાલયયોઃસંપાતેપૂર્વમહાલયસ્તતોદર્શઃ દર્શૌવાર્ષિકમહાલયયોઃપ્રાપ્તૌપૂર્વવાર્ષિકંતતોમહાલયસ્તતોદર્શશિત્રયપાકભેદેન વિસ્તરોમહાલયપ્રકરણેતથાકામ્યતંત્રેણનિત્યસ્પતંત્રશ્રાદ્ધસ્પસિદ્ધયતિ ॥

મયૂખમાં તો, પિંડસહિત દર્શીશ્રાદ્ધવડે પિંડરહિત અને એક દેવતાવાળાં વ્યતીપાત આદિ શ્રાદ્ધની પ્રસંગસિદ્ધિ થાયછે, તંત્રસિદ્ધિ નથી. તંત્રનું ઉદાહરણ તો, વ્યતીપાત સંક્રાંતિ ઇત્યાદિક છે, એમ કહ્યુંછે. અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધે કરી પિતા તથા માતાનાં વાર્ષિક તથા માસિકશ્રાદ્ધની પ્રસંગસિદ્ધિ થાયછે એમ જે કહ્યું ત્યારે તો મહાલયશ્રાદ્ધવડે વાર્ષિકશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ પણ થસે, અને એમ જે માનિએ તો બહુ અંયોસાયે વિરોધ થાયછે. બ્યહાં દર્શી તથા વાર્ષિક ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધમાં જુદા દેવતા હોવાથી શ્રાદ્ધ ભિન્ન કરવાં પડેછે ત્યહાં “નિમિત્તનો જે અનિયમ (નિયમરહિતપણું) તે આ ઠેકાણે પ્રથમ કરવાનું કારણ છે” એવું વાક્ય હોવાથી પ્રથમ વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરી પછી દર્શીશ્રાદ્ધ કરવું. સધળાઓપ્રત્યે જે એક કાળે એક રૂપથી પ્રાપ્ત થતાં નથી તે અનિયમિતનિમિત્તક એવાં વાર્ષિક અથવા માસિકશ્રાદ્ધ પ્રથમ કરવાં એવો વાક્યાર્થ છે. વાર્ષિક અને માસિક ઇત્યાદિ એક દિવસે કરવાનાં હોય તો પ્રથમ પિતાનું પછી બીજાનું તથા જેનો સંબંધ સમીપે હોય તે ક્રમેથી કરવાં એમ સમીપમાર્ગ કહ્યુંછે. દર્શી અને મહાલય એ એક દિવસે કરીએ હોય તો પ્રથમ મહાલય પછી દર્શીશ્રાદ્ધ કરવું. દર્શીને દિવસે વાર્ષિક તથા મહાલય પ્રાપ્ત થયા છતાં પ્રથમ વાર્ષિક પછી મહાલય ત્યાર પછી દર્શી એ રીતે ત્રણ જુદા જુદા પાક કરી કરવાં. એનો વિસ્તાર મહાલયપ્રકરણમાં કહ્યોછે. તેમજ કામ્યશ્રાદ્ધના તંત્ર (કરવા) થકી નિત્યશ્રાદ્ધના તંત્રની સિદ્ધિ થાયછે.

અથસંક્રાંત્યનદયવિપુવદ્વપુગાદિમન્વાદિભાદ્રકૃષ્ણજ્યોદશીઓત્રિયાગમનપ્રયુક્તમ
ગ્રામરણીમગ્ધાપુત્રજ્યોદશીવૈવૃતિવ્યતીપાતોપરાગપુત્રોત્પત્તિનિમિત્તકાલભ્યયોગનિમિત્તક
શ્રાદ્ધાનિપ્રૌષ્ઠપદ્વીભિન્નસર્વપૌર્ણમાસીશ્રાદ્ધાનિચૈતાનિશ્રાદ્ધાનિપિંડરાહિતાનિસાંકલ્પાવિ
ધિનાકાર્યાણિ એપુદર્શવત્પટ્કુલવોદેશઃ તેનૈવામેકકાલસંપાતેતંત્રેણસિદ્ધિઃનિત્યશ્રાદ્ધ
સ્વપ્રસંગસિદ્ધિઃઉપરાગશ્રાદ્ધસ્થમિન્નકાલત્વેપૃથગનુદ્ધાનમ્ ઉપરાગશ્રાદ્ધેનસંક્રાંતિદર્શોદિ
શ્રાદ્ધાનાંપ્રસંગસિદ્ધિરિતિપ્રથમપરિચ્છેદેમતંત્રમુક્તં પુત્રોત્પત્તિનિમિત્તકશ્રાદ્ધસ્થનવદેવ
તાકત્વાત્પૃથગનુદ્ધાનં તચ્છદેસૈવકાર્યનિત્વામેનનાપ્યન્નેનેતિ ઇતિશ્રાદ્ધસંપાતેનિર્ણયઃ ॥

હવે સંક્રાંતિ, બે અયન, બે વિપુવ (મેષ તથા તુલા સંક્રાંતિ), યુગાદિ, મન્વાદિ, ભાદરવા વિદ તેરસ, ઓત્રિય બ્રાહ્મણનાં આવવાથી કરવાનું, મધા, ભરણી, મધા-યુક્ત તેરસ, વૈધૂતિ, વ્યતીપાત, અહણ, પુત્ર ઉત્પન્ન થયોએ નિમિત્તથકી કરવાનું, અલભ્ય (ન મળે એવા) યોગનાં નિમિત્તથકી કરવાનું, ભાદરવા સુદ પૂનમ વિના સધળી પૂનમનાં શ્રાદ્ધ એ શ્રાદ્ધો પિંડ રહિત, સંકલ્પવિધિવડે કરવાં. એ શ્રાદ્ધોવિષે દર્શની પેઠે છ પુરૂષનો ઉચ્ચાર કરવો. એથી એક કાળે એ શ્રાદ્ધો પ્રાપ્ત થાય તો એમની તંત્રકરી સિદ્ધિ થાયછે. નિત્યશ્રાદ્ધની પ્રસંગ-સિદ્ધિ કરવી. અહણનાં શ્રાદ્ધનો કાળ જુદો હોય તો જુદું કરવું. અહણનાં શ્રાદ્ધવડે સંક્રાંતિ, દર્શી ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધની પ્રસંગસિદ્ધિ થાયછે એ રીતે પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૫૬ માં) બીજે મત કહ્યોછે. પુત્ર ઉત્પન્ન થયો એ નિમિત્તથકી કરવાનાં શ્રાદ્ધન

નવ દેવતા છે માટે તે જીવું કરવું, પણ તે હિરણ્યવહેન કરવું, આમાત્રવહે કરવું નહી, તથા અન્નવહે પણ કરવું નહી. એ પ્રમાણે એક દિવસે અનેક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થયાં હોય તો તેનો નિર્ણય કહ્યો.

અથ તિલતર્પણં તદ્વ્યવસ્થાદેવાવંતઃ પિતરસ્તર્પિતાસ્તાવપિતૃગણોદ્દેશેન તચ્છ્રાદ્ધાંગત્વેન તિલેસ્તર્પણં કાર્યમ્ તત્રકાલનિયમઃ પૂર્વતિલોદકં દર્શયન્ત્યશ્વેતુરેહનત્યાદિ તદર્પનિષ્કર્ષઃ દર્શશ્રાદ્ધેશ્રાદ્ધાત્પૂર્વશ્રાદ્ધાંગતિલતર્પણં તત્રવિપ્રનિમંત્રણોત્તરં પાકારંભોત્તરંવાત્રભયજ્ઞકરણેત્રભયજ્ઞાંગનિત્યતર્પણેનૈવદર્શાંગતિલતર્પણસ્યસિદ્ધિઃ તતઃપૂર્વૈશ્વદેવોત્તરંવાત્રભયજ્ઞકરણેશ્રાદ્ધીયષ્ટપુરુષોદ્દેશેનશ્રાદ્ધાંગતર્પણંકૃત્વાશ્રાદ્ધારંભઃકાર્યઃ પ્રત્યાહિકંપિતૃતર્પણંતુવ્રહ્મયજ્ઞકાલેકાર્યમ્ એવંયુગાદિમન્વાદિસંક્રાંતિપૌર્ણમાસીવૈધૃતિવ્યતીપાતશ્રાદ્ધેષુદર્શવત્પૂર્વમેવ તીર્થશ્રાદ્ધેસર્વપિત્રુદ્દેશનપૂર્વે વાર્ષિકશ્રાદ્ધેપરેચુરેવશ્રાદ્ધીયદેવતાત્રયોદ્દેશેન વાર્ષિકશ્રાદ્ધદિને નિત્યતર્પણંતિલેનંકાર્યમ્ સકુન્મહાલયેસર્વપિત્રુદ્દેશેનપરેચુરેવ અન્યેષુમહાલયપક્ષેષ્વપ્તકાન્વપ્તકાપૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધેષુમાધ્યાવર્ષાર્ધોદયગત્ચાયાપણ્ડિભરણીમઘાશ્રાદ્ધેષુહિરણ્યશ્રાદ્ધેચાનુવ્રજ્યતર્પણંશ્રાદ્ધીયદેવતોદ્દેશેન શ્રાદ્ધસંપાતેતુયદિતત્પ્રસંગસિદ્ધિસ્તદાતદીયમેવતર્પણં તત્રત્વેતુપૂર્વતર્પણવતાંપશ્રાદ્ધતર્પણવતાંચશ્રાદ્ધાનાંસમસંહયત્વેશ્રાદ્ધાવંતેવાતર્પણં વિપ્રમસંહયત્વેચઘ્નુરુગધેન સંક્રાંતિપુષ્પહણેપિત્રોઃશ્રાદ્ધેદર્શવ્યતીપાતેપિતૃવ્યાદિશ્રાદ્ધેમહાલયેચનિષિદ્ધેપિ દિનેશ્રાદ્ધાંગતિલતર્પણંકાર્યમિતિકેચિત્ અન્યેતુસર્વત્રશ્રાદ્ધાંગતર્પણેકોપિતિથ્યાદિનિષેધો નેત્યાહુઃ ॥

હવે તિલતર્પણ કહેછે.

તે તિલતર્પણ, જે શ્રાદ્ધમાં જેટલા પિત્રોને તેમ કીધા તેટલા પિતૃગણનો ઉદ્દેશ કરી તે શ્રાદ્ધતું અંગરૂપ, તિલવડે તર્પણ કરવું. તેમાં કાળનો નિયમ કહેછે— “દર્શશ્રાદ્ધમાં પ્રથમ, અને પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધમાં બીજા દિવસ,” ઇત્યાદિ. તેનો એ તાત્પર્ય—દર્શશ્રાદ્ધવિષે શ્રાદ્ધથી પ્રથમ શ્રાદ્ધતું અંગભૂત તિલતર્પણ કરવું. તેમાં બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કીધા પછી અથવા પાકનો આરંભ કીધા પછી બ્રહ્મયજ્ઞ કરવાનો હોય તો બ્રહ્મયજ્ઞનાં અંગભૂત નિત્યતર્પણથીજ દર્શશ્રાદ્ધનાં અંગભૂત તિલતર્પણની સિદ્ધિ થાયછે. બ્રાહ્મણોનું નિમંત્રણ કરવાથી પ્રથમ અથવા વૈશ્વદેવ પછી બ્રહ્મયજ્ઞ કર્તવ્ય હોય તો શ્રાદ્ધસંબંધિ છ પુરૂષને ઉદ્દેશકરી શ્રાદ્ધતું અંગભૂત તર્પણ કરી શ્રાદ્ધનો આરંભ કરવો. નિત્ય પિતૃતર્પણ કરવું તે તો, બ્રહ્મયજ્ઞ સમયે કરવું. એ રીતે યુગાદિ, મન્વાદિ, સંક્રાંતિ, પૂર્ણમાસિ, વૈધૃતિ અને વ્યતીપાત એ નિમિત્તથી કરવાના શ્રાદ્ધવિષે દર્શ પ્રમાણે પ્રથમજ કરવું. તીર્થશ્રાદ્ધવિષે સઘળા પિત્રોને ઉદ્દેશકરી પ્રથમ કરવું. વાર્ષિકશ્રાદ્ધવિષે શ્રાદ્ધસંબંધિ ત્રણ દેવતાને ઉદ્દેશકરી બીજા દિવસેજ કરવું. વાર્ષિકશ્રાદ્ધને દિવસે નિત્યતર્પણ તિલવડે કરવું નહી. સકુન્મહાલયવિષે સઘળા પિતૃને ઉદ્દેશી બીજા દિવસેજ કરવું. બીજા મહાલયના પક્ષ, અષ્ટકા, અન્વષ્ટકા પૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધ, માધ્યાવર્ષ, અર્ધોદય, ગજચાયા, પછી, ભરણી, મઘા, એ શ્રાદ્ધવિષે તથા હિરણ્યશ્રાદ્ધવિષે શ્રાદ્ધના દેવતાઓને ઉદ્દેશી શ્રાદ્ધ

પછી તેજ સમયે તર્પણ કરવું. એક દિવસે એ ત્રણ શ્રાદ્ધ છતાં એ તેં શ્રાદ્ધોની પ્રસંગ-સિદ્ધિ હોય તો તે (એકજ) તર્પણ કરવું. તંત્ર હોય તો, પૂર્વતર્પણયુક્ત તથા પાછળ તર્પણયુક્ત એવાં શ્રાદ્ધની સરખી સંખ્યા છતાં આઘમાં અથવા અંતે તર્પણ કરવું. વિષમ સંખ્યા હોય તો ઘણાંને અનુસારે એટલે પૂર્વતર્પણયુક્ત તથા પાછળ તર્પણયુક્ત એ-ઓમાં જેની સંખ્યા અધિક હોય તેને અનુસારે પ્રથમ ક્રિવા અંતે કરવું. સંક્રાંતિ, ગ્રહણ, માતા પિતાનું શ્રાદ્ધ, દર્શી, વ્યતીપાત, કાકા ઇત્યાદિકનું શ્રાદ્ધ, અને મહાલયવિષે નિષિદ્ધ દિવસો છતાં પણ શ્રાદ્ધનું અંગભૂત તિલતર્પણ કરવું એમ કુટલાએક ગ્રંથકાર કહેછે. ખીજા ગ્રંથકાર તો, સર્વત્ર શ્રાદ્ધનાં અંગભૂત તિલતર્પણ-વિષે તિથિ ઇત્યાદિકનો કોઈ પણ નિષેધ નથી એમ કહેછે.

અથશ્રાદ્ધાંગતર્પણનિષેધઃ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધેસર્પિઙ્ગ્યાંચપ્રેતશ્રાદ્ધેનુમાસિકે સંવત્સરવિમો-કેચનકુર્યાંતિલતર્પણમ્ તત્રતર્પણપ્રકારઃ પરેહનિતર્પણેચ્છાન્વાતર્પણકૃત્વાનિત્યસ્નાનપ્રાતઃસંધ્યાંચકુર્યાન્ યદ્વાનિત્યસ્નાનપ્રાતઃસંધ્યોત્તરશ્રાદ્ધાંગતર્પણસંબંધનામગોત્રરૂપાણિદિતીયાંતાન્યુચાર્યસ્વધાનમસ્તર્પયામીતિવન્દૃષ્ટૈર્દક્ષિણહસ્તેનાન્યૈરંજલિનાત્રિચ્છિસ્તર્પયેત્ પ્રત્યંજલિમં ત્રાવૃત્તિઃ એવંનિત્યતર્પણેપિજ્ઞેયમ્ ॥

હવે શ્રાદ્ધનાં અંગભૂત તર્પણનો નિષેધ કહેછે.

“વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, સર્પિંડીશ્રાદ્ધ, પ્રેતશ્રાદ્ધ, અનુમાસિક અને સંવત્સરવિમોક (અ-ખદ્ પૂર્તિ) શ્રાદ્ધવિષે તિલતર્પણ કરવું નહીં.” તે તર્પણનો પ્રકાર— ખીજા દિ-વસે તર્પણ કરવાનું હોય તો સ્નાન કરી તર્પણ કરી નિત્યસ્નાન તથા પ્રાતઃસંધ્યા એ કરવાં. અથવા નિત્યસ્નાન તથા પ્રાતઃસંધ્યા કીધા પછી શ્રાદ્ધનું અંગભૂત તર્પણ કરવું. તે આ રીતે—સંખંધ, નામ, ગોત્ર અને રૂપ એ દ્વિતીયાવિભક્ત્યંત ખોલાવી “સ્વધા નમસ્તર્પયામિ” એમ કહી ઋગ્વેદીઓએ જમણા હાથવડે અને ખીજા શાખાવાળાઓએ અંજળીવડે ત્રણ ત્રણ વાર તર્પણ કરવું. એક એક અંજળીપ્રત્યે મંત્રની આવૃત્તિ કરવી, અને નિત્યતર્પણવિષે પણ એવોજ નિર્ણય બાણવો.

અથબ્રહ્મયજ્ઞાંગેનિત્યતર્પણેતિલયુક્તતર્પણનિષેધકાલઃ રવિમૌમમૃગુવારેષુપ્રતિપત્વષ્ટથે કાદશીસપ્તમીત્રયોદશીષુમરણીકૃત્તિકામઘાસુનિશિસંખ્યાસુગૃહેજન્મનક્ષત્રેશુમકાર્યદિનેઽન્યદીપેશોમનયુતગૃહેમન્વાદિષુયુગાદિષુગજ્ઞાયાયામયનદ્વયેષ્વતિલતર્પણમૃદાન્નાનંપિંડદાનંચનકાર્યં કેચિદ્વનદ્વયેયુગાદિમન્વાદિષુતિલતર્પણનદોષાયેત્યાહુઃ વિવાહવ્રતચૂડાસુવર્ષમર્ધતદર્ધકમન્યત્રસંસ્કારેમાસમાસાર્ધવાતિલતર્પણાદિકમંહાલયગયાક્ષયાહશ્રાદ્ધંવિનાનકાર્યમિત્યુક્તં અત્રનિષિદ્ધદિનેતિલાભેવાહેમરૌપ્યયુતહસ્તેનદર્ધયુતહસ્તેનાનિત્યતર્પણકાર્યમ્ ॥

હવે બ્રહ્મયજ્ઞનાં અંગભૂત નિત્ય તર્પણવિષે તિલયુક્ત તર્પણના નિષેધનો કાળ કહેછે—રવિ વાર, ભૌમ વાર, શુક્ર વાર, એકમ, છઠ, એકાદશી, સપ્તમી, ત્રયોદશી, ભરણી, કૃત્તિકા, મઘા, રાત્રિ, સંધ્યાકાળ, ધર, જન્મનક્ષત્ર, શુભ કાર્યનો દિવસ, શુભકાર્યે યુક્ત પરાયું ધર, મન્વાદિ તિથિ, યુગાદિ તિથિ, ગજઅજ્યા

અને એ અચનવિષે તિલતર્પણ, મુત્તિકાસ્નાન અને પિંડદાન એ કરવાં નહી. કોઇ ગ્રંથકાર; એ અચન દિવસ, યુગાર્દિ અને મન્વાદિને દિવસે તિલતર્પણ કીધા છતાં દોષ નથી, એમ કહેછે. વિવાહ, જનોઇ અને ચૌલ એ તથા છતાં ક્રમેકરી વર્ષ, છ માસ અને ત્રણ માસ; ખીજા સંસ્કારવિષે એક માસ અથવા અર્ધ માસ પર્યંત તિલતર્પણાદિક મહાલય, ગયાશ્રાદ્ધ, અને સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ વિના કરવું નહી એમ કહ્યુંછે. એ નિપિદ્ધ દિવસે અથવા તિલનો અભાવ હોય તો સુવર્ણ, રૂપું એણેયુક્ત હાથવતી અથવા દર્ભયુક્ત હાથવડે નિત્યતર્પણ કરવું.

અથતિથ્યાદિનિષેધાપવાદઃ તીર્થતિથિવિશેષોષ્ટકાદિરિતિમયૂક્તે અત્રકાતીયાનાંકેપાંચિદ્વર્ષિકા ન્તર્પણંતિલમિશ્રિતમિતિ તિથિવિશેષોષ્ટકાદિરિતિમયૂક્તે અત્રકાતીયાનાંકેપાંચિદ્વર્ષિકા દૌપરેહનિમરણ્યાદૌવિસર્જનાંતેચશ્રાદ્ધાંગતર્પણાચારોનદૃશ્યતેતન્નમૂલંમૃગ્યં ક્ષયાશ્રાદ્ધદિ નેનિત્યતર્પણેતિલપ્રહણંતુવહુપ્રંથાવરુદ્ધં ॥

હવે તિથિ ઇત્યાદિકના નિષેધનો અપવાદ (બાધ) કહેછે—“તીર્થ, તિથિવિશેષ, ગયાશ્રાદ્ધ અને પ્રેતપક્ષ (ભાદરવાનું કૃષ્ણ પક્ષ) એઆનેવિષે એ નિપિદ્ધ દિવસ હોય તો પણ તિલતર્પણ કરવું.” તિથિવિશેષ એટલે અષ્ટકાદિક તિથિ, એ રીતે મયૂખમાં છે. આ વિષયમાં કટલાએક કાત્યાયનોનો, વાર્ષિકાદિક શ્રાદ્ધમાં ખીજા દિવસે તથા ભરણી ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધમાં વિસર્જન તથા પછી શ્રાદ્ધનું અંગભૂત તર્પણ કરવાનો આચાર દેખાતો નથી, તેવિષે મૂળ શું? તે શોધવું. સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધને દિવસે નિત્યતર્પણમાં તિલ લેવા તે બહુ ગ્રંથોથી વિરુદ્ધ છે.

અથનાંદીશ્રાદ્ધેયદુક્તવ્યંતત્પૂર્વાર્ધપ્રપંચિતમ્ એતદ્વોપનયનાદિમહાકર્મસુર્વેયુઃકાર્ય જા તકર્માશ્લોકર્મસુતદહરેવતત્રદેશકાલૌસંકીર્ત્યસત્યવસુસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાનાંદીમુખામાતૃપિ તામહીપ્રપિતામહ્યોનાંદીમુખ્યઃ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાંદીમુઃ માતામહમાતુઃ પત્નીસહિતાનાંદીઃ એતાનુદિશ્યપાર્વણવિધાનેનસપિંડનાંદીશ્રાદ્ધકરિપ્યેહતિસંકલ્પઃ અર્ધ કાલેનચૈવપાત્રાણ્યાસાદ્યતેપુદ્ગૌદ્વૌકુશૌનિધાયયવોસિસોમદૈવત્વગ્નિપૂર્વોક્તોહેનયવાનોપ્યોશં તસ્તેતિદ્વયોદ્વયોરાવાહ્યામુકવિશ્વેદેવાઃપ્રીયંતાનાંદીમુખામાતરઃપ્રીયંતાનાંદીમુખાઃપિતામહ્યઃપ્રીયંતામિત્યાદિનાયથાલિંગપાત્રાણિપુરતોન્યમેત્ નાંદીમુખામાતરશ્ચંદેવોર્ધ્વમિત્યાદિ નાયથાલિંગદ્વાભ્યામર્ધ્વપાત્રંત્રિમજ્યદેવ્યંદ્વિર્દિર્ગંધદાનં ચતુર્થ્યતાનુદિશ્યસ્વાહાહવ્યંનમમેત્યા દિદેવવદન્નદાનં પિંડદાનકાલેનાંદીમુખાભ્યોમાતૃભ્યઃસ્વાહાનાંદીમુખાભ્યઃપિતામહીભ્યઃસ્વાહેત્યેવંપ્રત્યેકંદ્વૌદ્વાવિત્યષ્ટાદશપિંડાન્દદ્યાત્ અન્નાનુમંત્રણંકૃતાકૃતં એવંસર્વપિત્ર્યમપિસ વ્યાદિનાંદૈવધર્મેનૈવકાર્યમિત્યાદિસર્વપૂર્વાર્ધતોજ્ઞેયં તન્નાનુક્તોવિશેષએવાત્રોક્તઃ ॥

હવે નાંદીશ્રાદ્ધવિષે જ કહેવાનું તેનો વિસ્તાર પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૨૩૧ થી ૨૩૫ માં) કરેલો છે. એ નાંદીશ્રાદ્ધ ઉપનયન આદિ મ્હોટાં કર્મવિષે પ્રથમ દિવસે કરવું. જાતક-ર્માદિક અલ્પ કર્મવિષે તે દિવસેજ કરવું. તેવિષે દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “સત્ય-વસુસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવા નાંદીમુખાઃ માતૃપિતામહીપ્રપિતામહ્યો નાંદીમુખ્યઃ પિતૃપિતામહપ્ર-

પિતામહા નાંદીમુઃ માતામહમાતુઃ ઃ પત્નીસહિતાનાંદીઃ એતાનુદિશ્ય પાર્વણવિધાનેન સર્પિઙ્ડં નાંદીશ્રાદ્ધં કરિષ્યે, ” એ રીતે સંકલ્પ જાણવો. અર્ધ્ય સમયે નવજ પાત્ર માંડી તે પાત્ર ઉપર બે બે દર્ભ રાખી “યવોસિ સોમદૈવત્યઃ” એ પ્રથમ કહેલા ઉચ્ચારવડે તે પાત્રમાં જવ છાંટી “ઊશંતસ્વાઃ” એ મંત્રવડે બે બેનું આવાહન કરી “અમુકવિશ્વેદેવાઃ પ્રીયંતાં નાંદીમુખામાતરઃપ્રીયંતાં નાંદીમુખાઃપિતામહઃપ્રીયંતાં” ઇત્યાદિક વાક્યેકરી જેવાં ચિન્હ હોય તેને અનુસારે પાત્ર આગળ માંડવાં. પછી “નાંદીમુખામાતરદર્ભોર્ધ્વ” ઇત્યાદિ વાક્યેકરી જેવું ચિન્હ હોય તે પ્રમાણે બન્નેને અર્ધ્યપાત્રનો વિભાગ કરી દેવાં. બે બે વાર ચંદન દેવું. ચતુર્થો વિભક્તિ જેને અંતે હોય એવો ઉચ્ચાર કરી “સ્વાહા હવ્યં નમમ” ઇત્યાદિ રીતે દેવતાની પેઠે અન્ન-દાન કરવું. પિંડદાન સમયે “નાંદીમુખામ્યો માતૃમ્યઃ સ્વાહા, નાંદીમુખામ્યઃ પિતામહીમ્યઃસ્વાહા” એ રીતે એક એકને બે બે પિંડ એ પ્રમાણે અઠાર પિંડ દેવા. એ ઠેકાણે અનુમંત્રણ કરો અથવા ન કરો એમ છે. એ રીતે સઘળું પિતૃસંબંધિ કર્મ પણ સભ્ય ઇત્યાદિક દેવની રીતિ પ્રમાણેજ કરવું ઇત્યાદિ સઘળો પ્રકાર પૂર્વાર્ધમાંથી જાણવો. પૂર્વાર્ધમાં ન કહેલો વિશેષ પ્રકાર માત્ર ઇહાં કહ્યો છે.

અથવિભક્તાવિભક્તનિર્ણયઃ તત્રજીવત્પિતૃકનિર્ણયેશ્રાદ્ધાધિકારિનિર્ણયેચપ્રાયેણોક્તમ્ વિશેષસ્તુચ્યતે વિભક્તધનાનાંશ્રાદ્ધાદીનાંસર્વેધર્માઃપૃથગેવ સર્પિઙ્ડંતપ્રેતકર્મષોઢશમાસિકાનિષ્કૈકસ્યૈવેત્યાદિતુપ્રાગુક્તં અવિભક્તાનાંતુધનનિરપેક્ષાણિસ્થાનસંધ્યાત્રણપત્રમંત્રજપોપવાસપારાયણાદીનિનિત્યનૈમિત્તિકામ્યાનિપૃથગેવ અગ્નિસાધ્યંશ્રૌતસ્માર્તનિત્યકર્માપિપૃથગેવ પિતૃપાકોપજીવીસ્યાદ્ધાતૃપાકોપજીવિકદતિપક્ષાંતરંકાત્યાયનાદિપરં પંચમહાયજ્ઞમધ્યે દેવભૂતપિતૃમનુપ્યયજ્ઞોષ્ટસ્યૈવ પાકભેદેઆશ્વલાયનાનાંવૈશ્વદેવભેદોવિકલ્પેન ડ્યેષ્ટેન કૃતેવૈશ્વદેવકનિષ્પ્રસ્યપાકસિદ્ધૌતેનતૂર્ણીકિંચિદન્નમગ્રૌક્ષિપ્ત્વાવિપ્રાયદત્વામોક્તવ્યમિતિ કેચિત્ દેવપૂજાતુપૃથગેકત્રવા પ્રતિવાર્ષિકદર્શસંક્રાંતિગ્રહણાદિશ્રાદ્ધાનિડ્યેષ્ટસ્યૈવ તીર્થશ્રાદ્ધાદ્યપિયુગપત્સર્વધામવિભક્તાનાંપ્રાપ્તાવેકસ્યૈવ ભેદેનપ્રાપ્તૌભિન્નં એવંગયાશ્રાદ્ધેપિયોજ્યમ્ કામ્પેદાનહોમાદૌદ્રવ્યસાધ્યેશ્રાદ્ધાદ્યનુમત્યાધિકારઃ મહાગ્નયોદશીશ્રાદ્ધંપૃથગેવ તુક્તમ્ ॥

હવે વિભક્ત અથવા અવિભક્ત એમનો નિર્ણય કેહેછે.

તેમાં જીવત્પિતૃકના નિર્ણયના પ્રસંગમાં તથા શ્રાદ્ધના અધિકારીના નિર્ણય પ્રસંગમાં ઘણું કરી કહ્યું છે. તે થકી જે વિશેષ તેટલો માત્ર કેહેવાયછે—જેમણે ધનનો વિભાગ કરી લીધો હોય એવા ભાઈ ઇત્યાદિકના સઘળા ધર્મ જુદાજ થાયછે. સર્પિંડી પર્યંત પ્રેતનું કર્મ અને સોળમાસિક એ એકેજ કરવાં ઇત્યાદિક તો પ્રથમ કહ્યું છે. જુદા થયા ન હોય તેમણે તો, ધનની જેમાં ગરજ નથી એવાં સ્નાન, સંધ્યા, બ્રહ્મયજ્ઞ, મંત્રજપ, ઉપવાસ, અને પારાયણ ઇત્યાદિક જે નિત્ય નૈમિત્તિક, તથા કામ્ય કર્મ તે જુદાંજ કરવાં. અગ્નિવડે સિદ્ધ થવાનું શ્રૌત તથા સ્માર્ત કર્મ પણ જુદુંજ

કરવું. “પિતાના પાકવડે ઉપજીવિકા કરવાવાળો અથવા ભાઈના પાકવડે ઉપજીવિકા ચલાવનારો,” ઇત્યાદિ બીજે પક્ષ જે કહ્યો તે કાત્યાયનાદિકોને માટે છે. પંચ-મહાયજ્ઞમાં દેવયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ અને મનુષ્યયજ્ઞ એ મહોટા ભાઈનેજ કરવાના છે. પાક જીદો હોય તો આશ્વિલાયનોને જીદો વૈશ્વદેવ વિકલ્પેકરી કહ્યો છે. જ્યેષ્ઠ વૈશ્વદેવ કીધા છતાં કનિષ્ઠનો પાક સિદ્ધ હોય તો તે કનિષ્ઠ મંત્રવિના થોડું અન્ન અગ્નિમાં નાખી થોડું અન્ન બ્રાહ્મણને આપી પોતે ભોજન કરવું એમ કોઈ કેહે છે. દેવપૂજા કરવી તે જીદી અથવા એક કરવી. પ્રતિસાંવત્સરિક, દર્શ, સંક્રાંતિ, ચહુલુ ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ જ્યેષ્ઠેજ કરવાં. વિભાગ કરી જીદા ન થયલા ભાઈઓ એક સમયેજ તીર્થમાં જાય તો તીર્થશ્રાદ્ધ કરવું તે એકેજ કરવું, જીદા જીદા જાય તો જીદું કરવું. એ પ્રમાણે ગયાશ્રાદ્ધવિષે પણ યોજના કરવી, દ્રવ્યવડે સિદ્ધ થવાનાં એવાં દાન હોમાદિ જે કામ્ય કર્મ તેમાં ભાઈ ઇત્યાદિકની સંમતિવડે (કનિષ્ઠને) અધિકાર છે. મધાયુક્ત તેરસનું શ્રાદ્ધ જીદુંજ કરવું એમ કહ્યું છે.

અર્થતીર્થશ્રાદ્ધમ્ તત્રગંગાદિતીર્થપ્રાપ્તાવર્ષ્યાવાહનદ્વિજાંગુષ્ઠનિવેશનતૃપ્તિપ્રશ્રવિકિરવિ સર્જનદિગ્બંધવર્ચસકૃન્મહાલયવત્સર્વવિતૃગ્ણોદ્દેશેનધૂરિલોચનસંજ્ઞકવિશ્વેદેવસહિતંતીર્થ શ્રાદ્ધંકુર્વાન્ અગ્રૌકરણઠ્ઠનાઠ્ઠતં કરણપક્ષેતીર્થજલસમીપેશ્રાદ્ધંચેત્તદાપ્રાકૃતમંત્રયુતંતીર્થજલેકાર્યમ્ અન્યથાહસ્તાદૌ પિંડાનાંતીર્થેપ્રક્ષેપેવપ્રતિપત્તિઃ અત્રતીર્થવાસિનૈર્વાવિપ્રા વિગુણાઅપિમુખ્યાઃ તદ્ભાવેન્ને અત્રશ્રાદ્ધપિંડેશ્ચાદિદ્વ્યેચકાકશ્વાદિભિદ્દેષેપિનદોષઃ તીર્થશ્રાદ્ધાંગતર્પણંદર્શવત્સર્વકાર્યમ્ દેશકાલોસંકીર્ત્યસર્વવિતૃગ્ણમુચ્ચાર્યેષ્ણેષામમુક્તતીર્થ પ્રાપ્તિનિમિત્તકંતીર્થશ્રાદ્ધંસપિંડંસદૈવંસઘઃકરિષ્યેઈતિસંકલ્પઃ ધૂરિલોચનવિશ્વેદેવાદિસર્વસકૃન્મહાલયવત્ તીર્થયાત્રાયાંસાગ્રેઃસપત્નીકસ્યૈવાધિકારઃ નિરમ્લિકસ્પત્વપત્નીકસ્યા પિ સ્ત્રિયાઃસ્નાનદાનતીર્થયાત્રાનામસ્મરણાદિકંપુત્રાશ્વનુમત્યૈવ સઘવાયાયાત્રાદિકંપત્યાસંહૈવ

હવે તીર્થશ્રાદ્ધ કેહેછે.

તેમાં ગંગાદિક તીર્થની પ્રાપ્તિ થયા છતાં અર્ધ, આવાહન, બ્રાહ્મણનો અંગોડો (અન્નનિવેદનમાં) ઝાલવો, તૃપ્તિપ્રશ્ર, વિકિર, વિસર્જન, અને દિગ્બંધ એ વર્ચ કરી સકૃન્મહાલય પ્રમાણે સર્વ પિતૃગણને ઉદ્દેશીકરી ધૂરિલોચન નામના વિશ્વેદેવા સહિત તીર્થશ્રાદ્ધ કરવું. અગ્નૌકરણ કરો અથવા ન કરો એમ છે. અગ્નૌકરણ કરવું એ પક્ષવિષે તીર્થજલની સમીપે શ્રાદ્ધ કરવાનું હોય તો પ્રાકૃત મંત્રેયુક્ત તીર્થજળમાં કરવું. તેમ ન હોય તો બ્રાહ્મણના હાથ ઇત્યાદિક ઉપરે કરવું. પિંડ તીર્થમાં નાખવા એવો નિર્ણય છે. એ તીર્થશ્રાદ્ધવિષે તીર્થવાસી બ્રાહ્મણ ગુણહીન હોય તો પણ તેજ મુખ્ય છે. તે ન મળે તો બીજાઓને કેહેવું. એ તીર્થશ્રાદ્ધવિષે શ્રાદ્ધભૂમિ તથા અન્નાદિ દ્રવ્ય; કાગડા, કુતરા ઇત્યાદિકોએ જોયા છતાં પણ દોષ નથી. તીર્થશ્રાદ્ધનું અંગભૂત તર્પણ કરવું તે દર્શ પ્રમાણે પ્રથમ કરવું. દેશ કાળનો ઉચ્ચાર તથા સર્વ પિતૃગણનો ઉચ્ચાર કરી “એષામમુક્તતીર્થપ્રાપ્તિનિમિત્તકં તીર્થશ્રાદ્ધં સપિંડં સદૈવં સઘઃ કરિષ્યે” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો. ધૂરિલોચન વિશ્વેદેવા ઇત્યાદિ સઘજી કૃત્ય

સકૃન્મહાલય પ્રમાણે કરવું. સાગ્નિક એવા સપત્નીકનેજ તીર્થયાત્રાવિધે અધિકાર છે. નિરગ્નિક હોય તો સ્ત્રીરહિતને પણ અધિકાર છે. સ્ત્રીઓને સ્નાન, દાન, તીર્થ-યાત્રા, અને નામસ્મરણાદિક કરવું તે પુત્રાદિકની અનુમતી (આજ્ઞા) વડેજ છે. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ યાત્રાદિક પતિની સાથેજ કરવું.

અત્યતીર્થયાત્રાવિધિ: તીર્થયાત્રાંચિક્રીર્વુ:પ્રાગ્વિધાયોષોષણગૃહે પારણાહેયુતશ્રાદ્ધં વૃદ્ધિર્મયુતંચરેન્ તથાચષ્ટદૈવતંનવદૈવતંવાદાદશદૈવતંવાબહુસર્પિયુતેનાન્નેનશ્રાદ્ધંકુર્વાન્ નિવેદનકાલેદંદૃતંસાન્નંદત્તંદાસ્યમાનંચેત્યાદિવદેન્ ગણેશંવિપ્રાન્સાધૂંશ્ચશસ્ત્રાસંપૂજ્યયાત્રાસંકલ્પંકૃત્વાશ્રાદ્ધશેષેણપારણાંકૃત્વાત્રજોદિતિકેચિન્ અન્યેતુશ્રાદ્ધાંતેયાત્રાસંકલ્પંકૃત્વાશ્રાદ્ધશેષેયુતમાત્રમાદાયપ્રામાતંત્રક્રોશન્યૂનગત્વાતત્રશ્રાદ્ધશેષધૃતસહિતાન્નાંતરેણપારણામિત્યાહુ: શ્રીપરમેશ્વરપ્રીતિકામ: પિતૃમુક્તિકામોવાઽમુકપ્રાપ્યશ્ચત્તાર્થયાત્રીર્થયાત્રાંકરિષ્યેતિયાત્રાસંકલ્પક્રહ: ઉપવાસાત્પૂર્વમુંડનંકાર્યમિતિકેચિન્ અન્યેતુપ્રાપ્યશ્ચત્તાર્થયાત્રાયામેવમુંડનમિત્યાહુ: એવંગયોદેશ્યકયાત્રાયામપિમુંડનવિકલ્પ: યત્યતસ્તુગયાંગુંતુશ્રાદ્ધંકૃત્વાઘૃતાધિકં વિધાયકાર્પટીત્રેષેપ્રામંકૃત્વાપ્રદક્ષિણં તત:પ્રતિદિનંગચ્છેત્રપ્રિત્ત્રિગ્રહવિવર્જિત: યશ્ચાન્યંકારયેચ્છેત્ત્યતીર્થયાત્રાંનરેશ્વર: સ્વકીયદ્રવ્યયાનાભ્યાંતસ્યપુણ્યંચતુર્ગુણં યાત્રામધ્યે આશૌચેરજોદોષેવાશુદ્ધિર્પર્વતંસ્થિત્વાતદંતેગચ્છેત્ વિષમમાર્ગેનુનદોષ: ॥

હવે તીર્થયાત્રાનો વિધિ કહેછે.

“તીર્થયાત્રા કરવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે પ્રથમ ઘરે ઉપવાસ કરી પારણાને દિવસે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધની રીતે ધૃતશ્રાદ્ધ કરવું.” તેજ કહેછે—છ દેવતા, નવ દેવતા અથવા બાર દેવતાસહિત તથા ઘણાં ધૃતેયુક્ત એવાં અન્નવડે શ્રાદ્ધ કરવું. અન્ન અર્પણ કરતી વેળાએ “દ્વં ધૃતં સાન્નં દત્તં દાસ્યમાનં ચ” ઇત્યાદિક વાક્ય કહેવું. ગણપતિ, બ્રાહ્મણ અને સાધુઓની યથાશક્તિ પૂજા કરી યાત્રાનો સંકલ્પ કરી શ્રાદ્ધનાં શેષ અન્નવડે પારણા કરી પ્રયાણ કરવું એમ કોઈ અંથકાર કહેછે. બીજા અંથકારો તો, શ્રાદ્ધ કીધા પછી યાત્રાનો સંકલ્પ કરી શ્રાદ્ધનું શેષ ધૃત માત્ર સાથે લઈ એક કોશ (ગાઉ) કરતાં ઓછું એવાં બીજાં ગામે જઈ ત્યાં શ્રાદ્ધશેષ ધૃતે સહિત બીજાં અન્નવડે પારણા કરવી, એમ કહેછે. “શ્રીપરમેશ્વરપ્રીતિકામ: પિતૃમુક્તિકામો વાઽમુકપ્રાપ્યશ્ચત્તાર્થં વા તીર્થયાત્રાં કરિષ્યે,” એ રીતે યાત્રાના સંકલ્પમાં બિહ કરવો. ઉપવાસથી કી પ્રથમ મુંડન કરાવવું એમ કોઈ અંથકાર કહેછે. બીજા અંથકાર તો, પ્રાયશ્ચિત્તને માટે તીર્થયાત્રા હોય તોજ મુંડન કરાવવું, એમ કહેછે. એ રીતે ગયાના ઉદ્દેશથી જ યાત્રા તેમાં પણ મુંડનનો વિકલ્પ છે. “જ ગયા જવાને તત્પર” થયો તેણે બહુ

૧. દ્વંદ્વશ્રાદ્ધયાત્રાંકૃત્વામૃહાગતોપિકુર્વાન્ તથાચત્રિચલીસેતૌ આગત્યામ્યધ્યંચપિતૃન્યયોક્તફલમાર્ગભવેન્ તીર્થયાત્રાંકૃત્વામૃહાગતેનતસ્તુન:શ્રાદ્ધકાર્યમિત્યર્થઃ ॥

૨. એ શ્રાદ્ધ યાત્રા કરી ઘરે આવ્યા પછી પણ કરવું. એ વિષયમાં ત્રિચલી સેતુમાં કહેછે—“ઘરે આવી પિતૃનું પૂજન કરવું, તેથી કલ્પા પ્રમાણે કૃણ મળેછે.” તીર્થયાત્રા કરી આવ્યો તેણે ફરી તે શ્રાદ્ધ કરવું. એવો અર્થ.

ધૃતેયુક્ત શ્રાદ્ધ કરી કાર્પટી વેષ (તીર્થયાત્રા કરનારા કાવડીઆનો વેષ) ધરી પોતાનાં ગામને પ્રદક્ષિણા કરી પછી પ્રતિગ્રહે રહિત છતો દિવસે દિવસે પ્રયાણ કરે. જે રાજ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દ્રવ્યવડે તથા વાહનવતિ બીજાઓને યાત્રા કરાવે તેને યોગ્યું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાયછે. ” યાત્રામધ્યે આશીય અથવા રજેદોષ પ્રાપ્ત થયા છતાં તેની શુદ્ધિ પર્થત રહી તે પછી પ્રયાણ કરવું. માર્ગ વિષમ (ભયદાયક) હોય તો દોષ નથી.

સંકલ્પિતયાત્રામધ્યેતીર્થાંતરપ્રાપ્તૌશ્રાદ્ધાદિકંકાર્યમેવ વાણિજ્યાર્થગતેનાપિમુંડનોપવાસાદિકંકાર્ય કાર્યારંભપ્રસંગેનતીર્થગમનેર્થફલં વાણિજ્યાર્થગમનેપાદફલં માર્ગેદ્વિર્ભોજનાદિકરણેછત્રોપાનહસેવનેષ્વપાદોનં યાનમારુહ્યગમનેર્થ અનુષંગેણતીર્થપ્રાપ્તૌત્રીર્થસ્નાનાસ્નાનજંફલંનતીર્થયાત્રાફલં માર્ગેતરાનદીપ્રાપ્તૌસ્નાનાદિપરપારતઃ અર્વાગેવસરસ્વત્યાણ્યમાર્ગગતોવિધિઃ ॥

જે યાત્રાનો સંકલ્પ કરેલો તે યાત્રા જતાં માર્ગમાં બીજું તીર્થ પ્રાપ્ત થાય તો શ્રાદ્ધાદિક અવશ્ય કરવું. વ્યાપારમાટે જે તીર્થ ગયો હોય તેણે પણ મુંડન, ઉપવાસ ઇત્યાદિક કરવાં. બીજાં કાર્યને પ્રસંગે તીર્થમાં બંધ તેને અર્ધ ક્ષણ. વ્યાપારમાટે તીર્થમાં બંધ તેને ચતુર્થાંશ ક્ષણ. માર્ગમાં બે વાર ભોજન ઇત્યાદિ કરે અથવા છત્ર, પગરખાં ઇત્યાદિકનું સેવન કરે તો ચતુર્થાંશ કરતાં ઓછું ક્ષણ. વાહન ઉપરે ચડી પ્રયાણ કરે તો અર્ધ ક્ષણ. કોઈની સાથે જતાં તીર્થ પ્રાપ્ત થાય અને તે તીર્થમાં સ્નાન કરે તો સ્નાન સંબંધી ક્ષણ મળેછે, તીર્થયાત્રાનું ક્ષણ મળતું નથી. “ માર્ગમાં જતાં નદી પ્રાપ્ત થયા છતાં તે નદીને પરલે તીરે સ્નાનાદિક કરવું, સરસ્વતી નદીને આગલે તીરેજ સ્નાનાદિક કરવું, એ માર્ગ સંબંધી વિધિ બહુવો.

તીર્થસામીપ્યપ્રાપ્તૌવિધિઃ યાનાનિતુપરિત્યજ્યમાઘ્યંપાદચૈર્નૈરેઃ મન્યાચ્ચવિલુકેન્નત્ર કુર્યદ્વેષંચકાર્પટં તીર્થપ્રાપ્તિર્પૂર્વદિનેતીર્થપ્રાપ્તિદિનેવોપવાસઃકાર્યઃ તીર્થેમુસલસ્નાનંઠત્વોદ્દુમુલ્ખઃપ્રાદુમુલ્ખોવાકેશશ્મશ્રુનલ્લોમાન્યુદકસંસ્થાનિવાપયેત્ તતઃસમંત્રકંસ્નાનં તત્રપ્રણવેનજ્વલમાલોઽધ્યતીર્થમાવાહ્ય ઝંનમોસ્તુદેવદેવાયશિતિકંઠાયદંડિને રુદ્રાપચાપહસ્તાયચક્રિણેવેધસેનમઃ સરસ્વતીચસાવિત્રીવેદમાતાગરીયસી સન્ધિયાત્રીભવત્વત્રતીર્થેપાપપ્રણાશિનીતિમંત્રેણસ્નાયાત્ શેષઃસ્નાનવિધિર્નિત્યવત્ તતસ્તર્પણાદિતીર્થશ્રાદ્ધં શ્રાદ્ધોત્તરદિનેતતોગમનંનશ્રાદ્ધદિને મુંડનંચોપવાસશ્ચસર્વતીર્થેષ્વયંવિધિઃ વર્જયિત્વાકુરુક્ષેત્રં વિશાલંવિરજંગમમ્ સર્વતીર્થેષ્વિતિપ્રસિદ્ધમહાતીર્થેષ્વિત્યર્થઃ દશમાસોત્તરપૂનસ્તીર્થપ્રાપ્તૌમુંડનાદિતીર્થવિધિઃ પ્રયાગેતુયોજનત્રયાદાગતસ્યદશમાસાદર્વાગપિ પ્રયાગેજીવત્પિતૃકમુર્ધવિનીપતિઠતચૂડબાલાનામપિસમર્ત્તકક્ષીણામપિપ્રથમયાત્રાયાંવપનં કેચિત્સમર્ત્તકક્ષીણાંસર્વાંકેશાન્ત્સમુત્થત્યહેદયેદંગુલદ્વયામિત્યાહુઃ તત્રવેળીદાનવિધિર્દ્વિતીયપરિચ્છેદંઠક્તઃ યતિમિસ્તતીર્થેષ્વૃત્તમંધિષ્વેવકક્ષોપસ્થવર્જૈવપનંકાર્યં તીર્થપ્રાપ્તાવવિલંબેનસ્નાનપિતૃતર્પણશ્રાદ્ધાદિકુર્યાન્ નપર્વાદિકાલંવિચારયેત્ આકસ્મિકમહાતીર્થપ્રાપ્તૌદ્વિત્રિદિનાદિવાસાસંભવે

મુક્તેનાપિરાત્રાવપિસૂતકિનાપિપ્રહણપર્વણીવજ્ઞાનંહિરણ્યાદિનાતીર્થશ્રાદ્ધંચકાર્યં એવંમલ માસેપિયોજ્યં ॥

તીર્થ સમીપમાં આવ્યા છતાં કરવાનો વિધિ કેહેછે.

“વાહનનો ત્યાગ કરી મનુષ્યે પગે ચાલવું, ભક્તિપૂર્વક તે પૃથ્વી ઉપર લેટવું અને કાર્પટિક વેષ કરવો.” તીર્થ પોહોચવાને આગલે દિવસ અથવા તીર્થ પોહોચવાને દિવસે ઉપવાસ કરવો. પછી તીર્થમધ્યે મુસલસ્નાન (વિધિવિના તથા મંત્રવિના સ્નાન) કરી ઉત્તરમુખ અથવા પૂર્વમુખ ખેસી કેશ, ડાઢી, મુંછ, નખ અને રૂવાડી એમનું (દક્ષિણથી) ઉત્તર મેર (ઉત્તરતું બચ એ રીતે) મુંડન કરાવવું. ત્યાર પછી મંત્ર સહિત સ્નાન કરવું. તે સમયે પ્રણવ (ઓંકાર) મંત્રવડે જળ હલાવી તીર્થનું આવાહન કરી “ઓં નમોસ્તુ દેવદેવાય, શિતિકંઠાય દંડિને ॥ હ્રદાય ચાપહસ્તાય, ચક્રિણે વેધસેનમઃ ॥ સરસ્વતી ચ સાવિત્રી, વેદમાતા ગરીયસી ॥ સન્નિધાત્રી ભવત્ત્વજ, તીર્થે પાપપ્રણાશિની,” એ મંત્રવડે સ્નાન કરવું. બાકીનો સ્નાનવિધિ નિત્ય પ્રમાણે કરવો. ત્યાર પછી તર્પણ ઇત્યાદિ તીર્થશ્રાદ્ધ કરવું. શ્રાદ્ધને બીજા દિવસે ત્યહાંથી પ્રયાણ કરવું, શ્રાદ્ધને દિવસે પ્રયાણ કરવું નહી. “મુંડન અને ઉપવાસ એ વિધિ કુરુક્ષેત્ર, વિશાલ (બદરિકાશ્રમ+ઉજ્જેણ), વિરજ (નિર્ણયસિંધુમાં લોણાર એ નામે લખ્યું છે તે) અને ગયા એ વિના સધળાં તીર્થોમાં છે. સધળાં તીર્થવિષે એટલે પ્રસિદ્ધ મહાતીર્થવિષે એવો અર્થ. દશ માસ પછી ફરી તીર્થ પ્રાપ્ત થાય તો મુંડન ઇત્યાદિ તીર્થવિધિ કરવો. પ્રયાગવિષે તો ત્રણ યોગનથકી આવેલા પુરૂષે દશ માસથી પ્રથમ પણ કરવો. જનો પિતા જીવતો હોય તેને, સગર્ભા સ્ત્રીનો પતિ, ચૌલ સંસ્કાર થયલો બાલક અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી એમને પણ પ્રયાગમાં પ્રથમ યાત્રા સમયે મુંડન છે. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીના “સધળા કેશ સાથે ઝાલી બે અંગુલ છેદવા” એમ કેટલાએક ગ્રંથકારો કેહેછે. પ્રયાગવિષે વેણીદાન કરવાનો વિધિ છે તે બીજા પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૮૫માં) કહ્યોછે. સંન્યાસિઆએ તો તીર્થવિષે પણ રૂતુના સંધિ સમયેજ બગલ અને યુદ્ધસ્થળ વચ્ચે કરી મુંડન કરાવવું. તીર્થ પ્રાપ્ત થયા છતાં વિલંબ ન કરતાં સ્નાન, પિતૃતર્પણ અને શ્રાદ્ધદિક કરવાં, પર્વ આદિ કાળનો વિચાર કરવો નહી. અકસ્માત્ મહોટાં તીર્થની પ્રાપ્તિ થયા છતાં, બે ત્રણ દિવસ રહેવાનો સંભવ ન છતાં ભોજન કરી ચુકેલા પુરૂષે પણ, રાત્રિએ પણ, અથવા સૂતકીએ પણ મહણ પર્વણીની પેઠે સ્નાન તથા હિરણ્યાદિક કરીને તીર્થશ્રાદ્ધ કરવું. એજ રીતે મલમાસવિષે પણ યોજના કરવી.

અથપરાર્થજ્ઞાનં માતરંપિતરંજાપાંશ્નાતરંમુહદંગુલં તીર્થેજ્ઞાયાદ્યમુદ્દિશ્યસોષ્ઠમાંશંભે
અરઃ યદ્દાપ્રતિકૃતિર્દર્શમયોસત્તીર્થવારિષુ મજ્જપેચ્ચમુદ્દિશ્યસોષ્ઠમાંશંફલંભેત્ ॥

હવે બીજાનેમોટ સ્નાનવિધિ કેહેછે.

“માતા, પિતા, સ્ત્રી, ભાઈ, સુહૃદ્ અને ગુરુ એઓમાંથી જનો ઉદ્દેશ કરી તી-

ર્થસ્નાન કરે તે મનુષ્ય તેમાંનું અષ્ટભાંશ કૃળ પામે. અથવા જને ઉદ્દેશે દર્ભની પ્રતિભા કરી તે પ્રતિભાને તીર્થસ્નાન કરાવે તો તે પણ અષ્ટભાંશ કૃળ પામે.”

પ્રકાશનેતીર્થેશ્રાદ્ધેતેનૈવર્ષિદાઃ હિરણ્યાદિનાઠુર્તેર્પિંડદ્રવ્યાણિ સન્કુસંયાવપાયસપિ
ળ્યાકગુહાન્યતમાનિ પિંડાનાર્તીર્થિપ્રક્ષેપેવ નાન્યાપ્રતિપત્તિઃ એતદ્વાપુત્રયાવિધવયાકાર્ય
સપુત્રપાનકર્તૃત્વંભર્તુઃશ્રાદ્ધંકદાચ્છેતિસ્મૃતેઃ અનુપનીતેનાપિકાર્ય યતિનાતુનકર્તૃત્વં દ્વંદ્વ
પ્રદર્શયેદ્વિશ્વુર્ગયાંગત્વાનર્પિંડદઃ દ્વંદ્વસ્પર્શાદિષ્ણુપદેપિતૃભિઃસહમુચ્યતે એવંકૂપવટાદિષ્ણુપિ
દ્વંદ્વપ્રદર્શનમેવ તીર્થેવૃત્તિદૌર્લભ્યેનપ્રતિગ્રહેદશમાંશદાનેનશુદ્ધિઃ ॥

રાધિલાં અત્રવડે તીર્થશ્રાદ્ધ કીધા છતાં તેજ અત્રવડે પિંડદાન કરવું. હિરણ્યાદિ-
કવડે શ્રાદ્ધ કીધા છતાં પિંડદાન માટે દ્રવ્ય; સાતુવો, સંયામ (ચુરમું+ કરંજી); પા-
યસ, પિણ્યાક (ખળ), અને ગોળ એમાંથી કોઈએક પણ લેવું. પિંડ તીર્થમાંજ
નાખવા. બીજી પ્રતિપત્તિ (નિર્ણય) નથી. એ તીર્થશ્રાદ્ધ પુત્ર વિનાની વિધવાએ
કરવું; કારણ, “પુત્રવાળી સ્ત્રીએ પતિનું શ્રાદ્ધ ક્યારે પણ કરવું નહીં,” એવી સ્મૃ-
તિ છે. એ તીર્થશ્રાદ્ધ જનોઇ વિનાનો હોય તેણે પણ કરવું. સંન્યાસીઓએ તો કરવું
નહીં. “સંન્યાસિએ ગયા પ્રતિ જઈશ્રાદ્ધ કરવું નહીં; ત્યારે તેણે દંડ વતાવવો.
વિષ્ણુપદને દંડસ્પર્શ કરવાથી પિતૃસહિત મુક્ત થાયછે.” એ રીતે કુવા, વડ ઇત્યા-
દિવિષે પણ દંડજ વતાવવો. આજીવિકા સ્ત્રીણુ થવાનાં કારણથી તીર્થવિષે પ્રતિગ્રહ
લીધા છતાં તેનો દશભાંશ દાન કરવાથી શુદ્ધિ થાયછે.

શ્રીવિઠ્ઠલંહવિમર્ણોચપિતરૌદીનવત્સલૌ ધ્યાત્વેષસિદ્ધયેનત્વાવક્ષ્યેથાશૌચનિર્ણયં ॥૧॥

હવે ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે શ્રીવિઠ્ઠલ અને રૂઢિભણીનું ધ્યાન કરી તથા દીનધ્યાણુ
એવાં માતા પિતાને નમસ્કાર કરી આશૌચ (સૂતક) નિર્ણય કહુંછું.

તત્રાદૌર્ગર્ભનાશજનનાદ્યાશૌચં આચતુર્થાદ્વેત્સ્રાવઃપાતઃપંચમષષ્ઠયોઃ અતરુર્ધ્વપ્રસૂ
તિઃસ્થાત્તત્રાશૌચંવિવિચ્યતે તત્રગર્ભસ્ત્રિઆશ્વાસત્રપેમાતુસ્ત્રિત્રાત્રંચતુર્થમાસેચતુરાત્રમસ્પૃ
શ્યત્વરૂપમાશૌચં પિત્રાદિસર્પિંડાનાંસ્ત્રાવમાત્રેસ્ત્રાનાચ્છુદ્ધિઃ પંચમષષ્ઠમાસયોર્ગર્ભપાતેગ
ર્ભિળ્યામાસસમસંઘર્ષક્રમેણપંચષટ્દિનાન્યસ્પૃશ્યત્વલક્ષણમાશૌચં પિત્રાદિસર્પિંડાનાંતુત્રિ
દિર્નંજનનાશૌચંમૃતાશૌચંતુનાસ્તિ इदंસ્ત્રાવપાતાશૌચંસર્વવર્ણસાધારણં ગર્ભિળ્યાઃસપ્તમ
માસપ્રભૃતિપ્રસવેમાતુઃપિત્રાદિસર્પિંડાનાંચસંપૂર્ણજનનાશૌચં તત્રાવિપ્રેદશાહં ક્ષત્રિયેદ્વા
દશાહં વૈશ્યેપંચદશાહં શૂદ્રેમાસઃ સંકરજાતીનાંશૂદ્રવત્ વિજ્ઞાનેશ્વરસ્તુનૈર્ધામાશૌચંકિ
તુજ્ઞાનમાત્રમિત્યાહ સર્વવર્ણેષુદશાહંવા જનનાશૌચેગર્ભિળ્યાદશાહમસ્પૃશ્યત્વં કર્માનધિ
કારસ્તુકન્યોત્પત્તૌમાસંપુત્રોત્પત્તૌર્વિંશતિરાત્રં इदંસ્વસ્ત્રાશૌચોત્તરમિતિવિપ્રસ્ત્રિયાઃક્રમેણ
ચત્વારિંશત્ત્રિંશદિનાન્યનધિકારઃ પિતુઃસાપત્નમાતુશ્ચકન્યાયાઃપુત્રસ્વવોત્પત્તૌસચૈલક્ષ્મ
નાત્પ્રાગ્મસ્પૃશ્યત્વં પિત્રાદિસર્પિંડાનાંજનનાશૌચેકર્માનધિકારમાત્રં કર્માદ્યતિરિક્તકાલેસ્પ

શંદોષોન જ્ઞાતકર્મણિદાનેચનાલચ્છેદનાત્પૂર્વપિતુરધિકારઃ એવંપંચમષષ્ટદશમદિનેષુદાને
જન્મદાદિપૂજનેચાધિકારઃ તત્રવિપ્રાણાંપ્રતિગ્રહેષિદોષોન ॥

તેમાં પ્રથમ, ગર્ભનો નાશ તથા જન્મ ઇત્યાદિકનું આશૌચ કહુંછું—“ ચાર માસ પર્યંત જે ગર્ભનાશ થાયછે તે સ્નાન. પાંચમા, છઠ્ઠા માસમાં જે ગર્ભનાશ તે પાત. અને સાતમા માસથી પ્રસૂતિ (જન્મ). તેવિષે આશૌચનો વિવેક કરુંછું.” તેમાં ગર્ભસ્નાન છતાં પ્રથમના ત્રણ માસમાં માતાને ત્રણ રાત્ર, અને ચોથા માસમાં ચાર રાત્રિ અસ્પૃશ્યત્વરૂપ (અડકાય નહીં એવું) આશૌચ છે. ” સ્નાન માત્રને વિષે પિતા ઇત્યાદિક સધળા સર્પિંડોની સ્નાનેકરી શુદ્ધિ થાયછે. પાંચમા તથા છઠ્ઠા માસમાં ગર્ભપાત છતાં ગર્ભિણીને માસની સંખ્યાપ્રમાણે ક્રમેકરી પાંચ, અથવા છ દિવસ પર્યંત અસ્પૃશ્યત્વરૂપ આશૌચ છે. પિતા ઇત્યાદિક સર્પિંડોને તો ત્રણ દિવસ જનનાશૌચ (પિંડર), મૃતાશૌચ તો નથી. એ સ્નાન તથા પાતનું જે આશૌચ તે સધળા વર્ણને સાધારણ છે. સગર્ભા સ્ત્રીનો સાતમા માસથી પ્રસવ થયા છતાં માતા અને પિતા ઇત્યાદિ સર્પિંડ (સાત પુરૂષ પર્યંત) ને સંપૂર્ણ જનનાશૌચ છે. તે જનનાશૌચ બ્રાહ્મણને દશ દિવસ, ક્ષત્રિયને બાર દિવસ, વૈશ્યને પંદર દિવસ અને શૂદ્રને એક માસ. સંકર (વર્ણસંકર) જાતિને શૂદ્ર પ્રમાણે છે. વિજ્ઞાનેશ્વર તો, સંકર જાતિને આશૌચ નથી, ત્યારે સ્નાન માત્ર છે, એમ કહેછે. અથવા સર્વ વર્ણને દશ દિવસ આશૌચ. જનનાશૌચમાં ગર્ભિણીને દશ દિવસ અસ્પૃશ્યત્વ. કર્મનો અનધિકાર (કર્મ ન કરવું) તે તો કન્યા થયા છતાં એક માસ, અને પુત્ર થયા છતાં વીસ રાત્રિ જાણવો, અને આ નિર્ણય પોતપોતાનાં આશૌચ પછી જાણવો, તેથી બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને ક્રમેકરી ચાળીસ અને ત્રીસ દિવસ પર્યંત અધિકાર નથી. કન્યા અથવા પુત્ર ઉત્પન્ન થયા પછી પિતા તથા સાવકી માતાને વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કીધાયકી પ્રથમ અસ્પૃશ્યત્વપણું છે. જનનાશૌચ છતાં પિતા ઇત્યાદિક સધળા સર્પિંડોને માત્ર કર્મ કરવાનો અધિકાર નથી, પણ અસ્પૃશ્યત્વપણું નથી. કર્મ ઇત્યાદિ કાળ વિના અન્ય કાળે સ્પર્શ થયા છતાં તેને દોષ નથી. નાલછેદન થકી પ્રથમ જાતકર્મ સંસ્કાર તથા દાનવિષે પિતાને અધિકાર છે. એ રીતે પાંચમે, છઠ્ઠે તથા દશમે દિવસે દાન તથા જન્મદા ઇત્યાદિ દેવતાનાં પૂજનવિષે અધિકાર છે. તે દિવસે બ્રાહ્મણોને દાન લેવાવિષે પણ દોષ નથી.

કૂટસ્થામારભ્યસપ્તમપુરુષપર્યંતાઃસર્પિંડાઃ તતઃસપ્તસમાનોદકાઃ તતઃસપ્તૈકર્ત્ત્વિંશતિપર્યંતાઃસગોત્રાઃ તત્રસર્પિંડાનાંદશાહમિત્યુક્તં સોદકાનાંત્રિરાત્રં સગોત્રાણામેકરાત્રમિતિ નાગોજીમટ્ટીપે અન્યેતુસગોત્રાણાંનાશૌચમિત્યાહુઃ અર્થસર્પિંડસોદકાદ્યાશૌચવિભાગોજન નેમરણેચસમાનઃ મરણેત્વાશૌચવિચ્છેદેપિસ્નાનમાત્રંયાવદેકકુલત્વજ્ઞાનંતાવદ્ભવત્યેવેતિવિશેષઃ અત્રેર્દંબોર્ધ્ય કૂટસ્થાદારભ્યસંતતિભેદેકસંતતૌકૌશ્વિદષ્ટમોપરસંતતૌચકૌશ્વિસપ્તમ સ્તપોશ્ચૈકૃતઃસર્પિંઙ્યાનુવૃત્તિઃપરતોનિવૃત્તિરિત્યુક્તં તત્રાષ્ટમેનનિવૃત્તસર્પિંઙ્યકેનસપ્તમા દીનાંપરસંતતિસ્થાનાંજનનેમરણેત્રિદિનમાશૌચંકાર્યં સપ્તમેનત્વનુવૃત્તસર્પિંઙ્યકેનાષ્ટમાદી

નાં જનને મરણે વાદશાહમે વર્કાર્યે એવં સોદકત્રિરાત્રાદૌ કન્યાવિષયકત્રિપુરુષસાપિંડ્યોચોહ્યં તત્રાષ્ટમસ્ય મૃતપિતૃકલ્પે જીવત્પિતૃકલ્પે પચત્રિદિનમેવ ટ્ર્યંબકીયમશ્વેજીયેનાગોજીયેચાશૌચ પ્રકરણેન્યત્રચપિત્રાદિજીવનાજીવનરૂતવિશેષાદર્શનાદિતિકેચિત્ અપરેતુનિર્ણયસિંધૌ સાપિંડ્યપ્રકરણે આદશમાદૃર્મવિચ્છિન્નિતિવાદિસુમંતુવાક્યસ્ય શૂલપાણિકૃતવ્યાખ્યાને એકપિંડ દાનક્રિયાન્યવિત્ત્વરૂપસાપિંડ્યલક્ષણમનુસૃત્ય જીવત્પિત્રાદિત્રિકસ્ય પ્રપિતામહાત્પરેત્રયઃ પિંડ ભાજસ્તદૂર્ધ્વત્રયોનવપુરુષપર્યંતાલેપભાજઃ શ્રાદ્ધકર્તાચદશમહતિદશમાદૂર્ધ્વસાપિંડ્યનિવૃત્તિઃ પિતૃપિતામહજીવને નવપુરુષપર્યંતં પિતૃજીવનેષ્ટપુરુષપર્યંતં સાપિંડ્યમિતિ પ્રતિપાદનાદષ્ટમાદેઃ પિત્રાદિજીવનદશાયાં દશાહમાશૌચં પિત્રાદિમરણોત્તરમેવ ત્રિદિનમિતિ વદંતિ અત્રમમદ્વિતીયપક્ષેવયુક્તોભાતિ ॥

મૂલ પુરુષથકી આરંભ કરી સાતમા પુરુષ પર્યંત તે સાપિંડ છે; આઠમા પુરુષ-થકી સાત પુરુષ પર્યંત સમાનોદક છે; ત્યહાંથકી સાત એટલે એકવીસ પુરુષ પર્યંત સગોત્ર છે. તેમાં સાપિંડોને દશ દિવસ આશૌચ છે એમ કહ્યું. સોદકને ત્રણ રાત્રિ, અને સગોત્રને એક રાત્રિ આશૌચ એમ નાગોળ લટકૃત આશૌચનિર્ણયમાં છે. ખીજા અંથકારો તો, સગોત્રને આશૌચ નથી એમ કહે છે. આ સાપિંડ અને સોદક ઇત્યાદિકનો આશૌચવિભાગ જનનાશૌચ તથા મરણાશૌચવિષે સરખો છે. મરણવિષે તો આશૌચનો વિચ્છેદ થયો હોય એટલે પેઠી તુટી જવાથી આશૌચ પાળતા ન હોય તો પણ જ્યાં લગી એક કુલનું જ્ઞાન છે ત્યાં લગી સ્નાન છેજ એવો એ વિશેષ જાણવો. ઇહાં આ અવશ્ય જાણવાનું છે કે, મૂળ પુરુષથકી આરંભ કરી સંતતિનો ભેદ છતાં એક સંતતિમાં કોઈ એક પુરુષ આઠમો અને ખીજા સંતતિમાં કોઈ એક પુરુષ સાતમો એમ હોય તો તેની એક મેર સાપિંડયની અનુવૃત્તિ (સાપિંડય) છે, અને ખીજા મેર સાપિંડયની નિવૃત્તિ છે, એમ કહ્યું છે, તેમાં સાપિંડયથકી નિવૃત્ત થયલા એવા આઠમાએ ખીજા સંતતિમાંના સાતમા ઇત્યાદિકનું જનન તથા મરણ થયા છતાં ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળવું. વર્તમાન છે સાપિંડય જેને એવા સાતમાએ તો, આઠમા ઇત્યાદિકનું જનન અથવા મરણ થયા છતાં દશ દિવસજ આશૌચ પાળવું. એ રીતે સોદકને ત્રણ રાત્રિવિષે તથા કન્યા સંબંધિ ત્રણ પુરુષનાં સાપિંડય-વિષે પણ એવો જ નિર્ણય જાણવો. તેમાં આઠમો મૃતપિતૃક અથવા જીવત્પિતૃક હોય તો પણ તેણે ત્રણ દિવસજ આશૌચ પાળવું. કારણ, ટ્ર્યંબક લટકૃત ટ્ર્યંબકીમાં, લટોળદીક્ષિતકૃત તથા નાગોળલટકૃત આશૌચપ્રકરણમાં તથા ખીજા અંથકાર વિષે પણ પિતા ઇત્યાદિક જીવતા હોય અથવા મૃત થયા હોય તો તે વિષયમાં વિશેષ જ્યાં દેખવામાં આવતો નથી, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. ખીજા અંથકાર તો, નિર્ણયસિંધુવિષે સાપિંડય પ્રકરણમાં “દશમા પુરુષથકી ધર્મની વિચ્છિન્નિ (તુટવું)” ઇત્યાદિક સુમંતુનાં વાક્યનાં શૂલપાણિએ કરેલાં વ્યાખ્યાનમાં, એક પિંડ-દાનપ્રક્રિયાનો સંબંધ જેને છે તે સાપિંડય એવું સાપિંડયનું લક્ષણ સ્વીકાર કરી, જેના પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ એ ત્રણે જીવતા છે તેના પ્રપિતામહથકી ઉપરના ત્રણ પિંડ લેવાવાળા છે, અને પિંડ લેવાવાળાથકી પરત્યા ત્રણ એટલે નવ પુરુષ પ-

ર્યત લેપભાગના લેવાવાળા છે, અને શ્રાદ્ધકર્તા દશમો એ રીતે દશમા પુરુષપછી સા-
પિંડયની નિવૃત્તિ થાયછે; પિતા તથા પિતામહ એ જીવતા હોય તો નવ પુરુષ પ-
ર્યત સાપિંડય; પિતા જીવતો હોય તો આઠ પુરુષ પર્યત સાપિંડય એમ પ્રતિપાદન
કીધું છે; માટે આઠમા ઇત્યાદિકનો પિતા ઇત્યાદિક જીવતો હોય તો તે આઠમાને
દશ દિવસ પર્યત આશીય; પિતા ઇત્યાદિકનું મરણ થયા પછીજ ત્રણ દિવસ આ-
શીય, એમ કહેછે. એ વિષયમાં મને ખીજે પક્ષજ યોગ્ય લાગેછે.

પિતૃગૃહેકન્યાપ્રસૂતૌપિત્રોસ્તદ્ગૃહવર્તિભ્રાતૃણાંચૈકાહઃ પિતૃગૃહવર્તિપિતૃશ્વાદીનાંસર્વેષાંપિ
નૃસપિંડાનામેકાહદતિસ્મૃત્યર્થસારે એવંભ્રાત્રાદિગૃહેમગિન્યાદિપ્રસવેપિતેષામેકાહઃ માધ
વસ્તુપિતૃગૃહેકન્યાયાઃપ્રસૂતૌપિત્રોસ્ત્રિરાત્રં તદ્ગૃહવર્તિભ્રાતૃણામેકાહદત્યાહ કન્યાયાઃપિતૃગૃ
હેપ્રસવેપિત્રાદીનાંનાશૌચં મૃતજાતેશિશૌસપિંડાનાંસંપૂર્ણમેવજનનાશૌચંમૃતાશૌચંનાસ્તિ
જનનોત્તરંનાલચ્છેદનાત્પૂર્વશિશુમરણેપિત્રાદિસપિંડાનાંત્રિદિનંજનનાશૌચંમાતૃસ્તુદશાહમે
વ મૃતાશૌચંનુનાસ્તિ નાલચ્છેદનોત્તરંદશાહાભ્યંતરેશિશુમરણેસપિંડાદીનાંસંપૂર્ણમેવજન
નાશૌચંમરણાશૌચંનુનાસ્તિ ॥

પિતાને ધરે કન્યાને બાળકનો જન્મ થાય તો માતા પિતાને તથા તે ધરમાં રે-
હેનારા ભાઈઓને એક દિવસ જનનાશીય; પિતાને ધરે રહેવાવાળા કાકા ઇત્યાદિક
સથળા પિતાના સાપિંડોને એક દિવસ જનનાશીય એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં કહ્યુંછે.
એ રીતે ભાઈ ઇત્યાદિકને ધરે બેઠેન ઇત્યાદિકને બાળકનો જન્મ થાય તો પણ
તેમને એક દિવસ જનનાશીય. માધવ તો, પિતાને ધરે કન્યાને પ્રસૂતિ થાય તો
માતા પિતાને ત્રણ રાત્રિ જનનાશીય; તે ધરમાં રહેનારા ભાઈઓને એક દિવસ,
એમ કહેછે. પિતાને ધરે કન્યાને બાળકનો જન્મ થાય તો પિતા ઇત્યાદિકને આ-
શીય નથી. બાળક મરેલો જન્મ પામે તો સાપિંડોને જનનાશીય સંપૂર્ણજ છે, મૃતા-
શીય નથી. જન્મ થયા પછી નાળ છેદવાથી પ્રથમ બાળક મૃત થાય તો પિતા
ઇત્યાદિ સાપિંડોને ત્રણ દિવસ જનનાશીય, માતાને તો દશ દિવસજ જનનાશીય,
અને મૃતાશીય તો નથી. નાળછેદન થયા પછી દશ દિવસની માંદા બાળક મરે
તો સાપિંડોને જનનાશીય સંપૂર્ણજ છે; મૃતાશીય તો નથી.

અથમૃતાશૌચં તત્રમૃતાશૌચવતામસ્પૃશ્યત્વંકર્માનધિકારશ્ચ દશાહાનંતરંનામકરણા
ત્પ્રાકૃશિશુમરણેસપિંડાનાંસ્નાનમાત્રં માતાપિત્રોસ્તુપુત્રમૃતૌત્રિરાત્રંકન્યામૃતૌચૈકાહઃ સા
પ્તનમાતુઃસર્વત્રપિતૃવત્ નામ્નઃપૂર્વજનનમેવનિત્યં નામકરણાનંતરંચૂડાકરણપર્યંતંતદ્મા
વેવર્ષત્રયપૂર્તિપર્યંતંદાહજનનયોધિકલ્પઃ નામકરણોત્તરંદંતોત્પત્તેઃપ્રાકૃપુત્રમરણેદાહેસપિં
ડાનામેકાહઃ જનનેતુસ્નાનાચ્છુદિઃ માતાપિત્રોરુમયત્રાપિત્રિરાત્રં કન્યામૃતાતૃત્રિપુરુષ
સપિંડાનામુભયત્રસ્નાનાચ્છુદિઃ માતાપિત્રોઃકન્યામૃતૌદંતોત્પત્તિપર્યંતમુખયત્રૈકાહઃ અત્ર
નામકરણંદ્વાદશદિનોપલક્ષણં દંતજનનંસપ્તમમાસોપલક્ષણં તેનદ્વાદશદિનમારબ્યષ્પમા
સપર્યંતમેકાહાદિફલિતં સપ્તમમાસપ્રમૃતિચૂડાકરણપર્યંતંતદ્માવેતૃતીયવર્ષપૂર્તિપર્યંતંદાહેજ
નનેવાસપિંડાનામેકાહઃ કેચિત્જનનેપ્રકાહોદાહેત્રિરાત્રમિત્યાહુઃ માતાપિત્રોરુમયત્રિરા

ત્રં એતપુત્રમૃતૌ કન્યામૃતૌતુવર્ષત્રયપર્યંતંસર્પિંદાનાંસ્નાનાચ્છુદ્ધિઃ માતાપિત્રોઃસસ્રમમાસપ્ર
 મૃતિકન્યામૃતૌત્રિત્રાત્રં વિજ્ઞાનેશ્વરસ્ત્રેકાદશાદિનમારભ્યપચાવદુપનયનંપુત્રમૃતૌકન્યામૃતૌતુ
 યાવદ્દિવાહમાતપિત્રોસ્ત્રિત્રાત્રમેવેત્યાહ પ્રથમવર્ષાદૌકૃતચૂડસ્પુત્રસ્વમરણેપિત્રાદીનાંસર્વે
 પાત્રિદિનંનિયતંદાહશ્ચનિયતઃ ત્રિવર્ષોર્ધ્વકૃતચૂડસ્પાકૃતચૂડસ્પવામરણેપ્રાગુપનયનાત્પિત્રા
 દિસર્વસર્પિંદાનાંત્રિદિનં દાહોનિયતઃ સોદકાનાંત્વનુપનીતમરણેનૂઢકન્યામરણેચનાશૌચંકે
 તુસ્નાનમાત્રં અનુપનીતપ્રાત્મરણેભગિન્યાનાશૌચં કનદિવર્ષસ્વલ્લનનંમુખ્યંઅનુગમનંવૈકલ્પ
 કં પૂર્ણદિવર્ષસ્પદાહોમુખ્યઃઅનુગમનંનિત્યંઅત્રદાહોદકદાનાદિતૂળીમેવ કૃતચૂડાયપૂર્ણત્રિ
 વર્ષાપિચમૂમૌર્ષિડદાનં દંતજનનપર્યંતંતત્સુલ્યવયસ્કેભ્યોદિતીયદિનેતદુદ્દેશેનદુધદાનં ત્રિવર્ષા
 તંચૌલાંતંવાપાપસદાનં તદૂર્ધ્વમુપનયનપર્યંતમાશૌચાંતેસવયોભ્યસ્તદુદ્દેશેનભોજનાદિદાનં ॥

હવે મૃતાશૌચ કેહેછે.

તેમાં મૃતાશૌચવાળાઓને સ્પર્શ કરવો યોગ્ય નથી, તથા તેમને કર્મનો પણ
 અધિકાર નથી. દશ દિવસ પછી નામ કરવાથી પ્રથમ બાળક મરણ પામ્યા છતાં
 સર્પિંડોએ સ્નાન માત્ર કરવું; માતા પિતાને તો, પુત્રનાં મરણવિષે ત્રણ રાત્રિ અને
 કન્યાનાં મરણવિષે એક દિવસ આશૌચ. સાવકી માતાને સધળે ડેકાણે પિતા પ્ર-
 માણે આશૌચ છે. નામ કરવાથી પ્રથમ અવશ્ય ખનન એજ છે, એટલે ભૂમિમાંજ
 તેને ડાટવું. નામ કીધા પછી યૌગ કરવા પર્યંત એજ યૌગ કીધું ન હોય તો ત્રણ
 વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યાં લગિ દાહ તથા ખનનનો વિકલ્પ છે, એટલે દાહ કરવો અ-
 થવા ખનન કરવું. નામ કીધા પછી દાંત ઉત્પન્ન થયાથી પ્રથમ પુત્રનાં મરણવિષે
 દાહ કીધા છતાં સર્પિંડોને એક દિવસ આશૌચ, અને ખનન હોય તો સ્નાનવડે
 શુદ્ધિ. દાહ અથવા ખનન એ બન્ને પક્ષવિષે પણ માતા પિતાને ત્રણ રાત્રિ.
 કન્યાનાં મરણવિષે તો ત્રિપુરૂપ સર્પિંડોની બન્ને પક્ષ (દાહ, ખનન) વિષે સ્નાન-
 કરી શુદ્ધિ. કન્યાનાં મરણવિષે દાંત ઉત્પન્ન થવા પર્યંત બન્ને પક્ષવિષે માતા પિતા-
 ને એક દિવસ આશૌચ. ઇહાં નામ કરવું એ બારમો દિવસ સમગ્રવો. દાંતની
 ઉત્પત્તિ એ સાતમો માસ સમગ્રવો. તેથી બારમા દિવસથી છઠ્ઠા માસ પર્યંત એક
 દિવસ આશૌચ ઇત્યાદિ કૃતિતાર્થ થાયછે. સાતમા માસ થકી ચૂડાકરણ પર્યંત,
 અને ચૂડાકરણ થયું ન હોય તો ત્રીજું વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યાં પર્યંત દાહ અથવા ખ-
 નન છતાં સર્પિંડોને એક દિવસ આશૌચ. કોઈ અંથકાર, ખનન છતાં એક દિવસ
 અને દાહ છતાં ત્રણ રાત્રિ, એમ કેહેછે. માતા પિતાને બન્ને પક્ષ (દાહ ખનન)
 વિષે ત્રણ રાત્રિ આશૌચ, પણ એ (ત્રણ રાત્રિ આશૌચ) પુત્રનાં મરણવિષે જા-
 ણવું. કન્યાનાં મરણવિષે તો, ત્રણ વર્ષ પર્યંત સર્પિંડોની સ્નાનવડે શુદ્ધિ છે. ક-
 ન્યાનાં મરણવિષે સાતમા માસથકી માતા પિતાને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. વિજ્ઞાને-
 શ્વર તો, ઇચ્છારમા દિવસથી આરંભ કરી, જનોઈ થાય ત્યાં પર્યંત પુત્રનું મરણ
 થયા છતાં અને વિવાહ થવા પર્યંત કન્યાનું મરણ થયા છતાં માતા પિતાને ત્રણ
 રાત્રિ આશૌચ કેહેછે. પ્રથમ વર્ષ ઇત્યાદિકવિષે જને ચૂડાકર્મ કરેલું હોય એવો પુત્ર

મરણ પામ્યા છતાં પિતા ઇત્યાદિ સધળાઓને અવશ્ય ત્રણ દિવસ આશૌચ અને દાહ પણ અવશ્ય. ત્રણ વર્ષ પછી, ચૂડાકર્મ કરેલું અથવા ન કરેલું એનો પુત્ર મૃત થયા છતાં જનોઈથીકી પ્રથમ પિતા ઇત્યાદિ સધળા સર્પિંકોને ત્રણ દિવસ આશૌચ અને દાહ અવશ્ય કરવો. જનોઈ વિનાનો પુત્ર અને વિના પરણેલી કન્યા મૃત થયા છતાં સોદકોને આશૌચ તો નથી, ત્યારે સોદકોએ સ્નાન માત્ર કરવું. જનોઈ વિનાનો ભાઈ મરણ પામ્યા છતાં બેહેનને આશૌચ નથી. જેને પૂરાં બે વર્ષ થયાં નથી તેને ખનન મુખ્ય છે. અનુગમન (શયની પાછળ જવું) વિકલ્પે છે. પૂર્ણ બે વર્ષવાળાને દાહ મુખ્ય છે, તથા અનુગમન પણ અવશ્ય છે. એ વિષયમાં દાહ અને તિલાંજલિ દેવી ઇત્યાદિક મંત્ર રહિતજ કરવાં. જેને ચૂડાકર્મ થયું છે અને ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયાં છે તેને પિંડદાન પૃથ્વી ઉપરે કરવું. દાંત ઉત્પન્ન થવા પર્યંત તેની ખરોખર વયવાળાઓને તેનાં નિમિત્તથીકી ખીજ દિવસે દૂધનું દાન કરવું. ત્રણ વર્ષ પર્યંત અથવા ચૌલ પર્યંત પાચસનું દાન કરવું. ત્યાર પછી ઉપનયન પર્યંત આશૌચની નિવૃત્તિ થયા પછી તેની ખરોખર વયવાળાઓને તેનાં નિમિત્તથીકી ભોજનાદિકનું દાન કરવું.

સ્ત્રીશૂદ્રયોસ્તુકૃતચૂડયોરપ્યુદકદાનાદિવૈકલ્પિકં શૂદ્રસ્યત્રિવર્ષપર્યંતમેતદેવાશૌચં અસ્યોપનયનસ્થાનેવિવાહઃ તથાચત્રિવર્ષોર્ધ્વેવિવાહપર્યંતંતદમાવેષોઽશવર્ષપર્યંતંવાશૂદ્રસ્યમરણેત્રિદિનંતદર્ધ્વજાત્યાશૌચં કન્યાપાવર્ષત્રયાનંતરંવાગ્દાનાત્પ્રાહ્મરણેત્રિપુરુષસર્પિંડાનામેકાહઃ માતાપિત્રોચ્છિદિનં દાહાદિતૂર્ણાં વાગ્દાનોત્તરંવિવાહાત્પ્રાહ્મરણેત્રિપુરુષસર્પિંડાનાંમંતૃસર્પિંડાનાંચત્રિદિનં અત્રોભયકુલેપિસાન્નપુરુષસર્પિંડ્યં દાહાદિતૂર્ણીમેવ જનનેનુપનીતમરણેચાતિક્રાંતાશૌચંનાસ્તિ પિતુરપત્યજનનશ્રવણેદેશાંતરેકાલાંતરેચ્છાન્નંભવત્યેવ અનુપનીતમરણેતિક્રાંતેપિછાન્નંભવત્યેવેતિસ્મૃત્યર્થસારઃ અનુપનીતસ્પાનૂદકન્યાયાશ્વમાતાપિતૃમરણેએવદશાહાશૌચં અન્યમરણેનુનકિમપિ ઉપનયનોત્તરંમરણેસર્પિંડાનાંદશાહં સોદકાનાંત્રિરાત્રં સગોત્રાણામેકાહંસ્નાનાચ્છુદ્ધિર્વેત્યાદિવિશેષઃપ્રાગુક્તોત્રાનુસંધેયઃ ॥

સ્ત્રી તથા શૂદ્રને ચૂડાકર્મ થયું હોય તો પણ તેમને બલદાનાદિક વિકલ્પે છે, એટલે કરવું અથવા ન કરવું એમ છે. શૂદ્રને ત્રણ વર્ષ પર્યંત એજ આશૌચ જાણવું. એ શૂદ્રને ઉપનયનને ઠેકાણે વિવાહ છે, એટલે ત્રણ વર્ષ પછી વિવાહ પર્યંત, અથવા વિવાહ થયો ન હોય તો સોળ વર્ષ પર્યંત શૂદ્ર મૃત થયા છતાં ત્રણ દિવસ આશૌચ, સોળ વર્ષ પછી અથવા વિવાહ પછી જાતિનું આશૌચ જાણવું. ત્રણ વર્ષ પછી વાગ્દાનથીકી પ્રથમ કન્યાનું મરણ થયા છતાં ત્રણ પુરુષ પર્યંત સર્પિંકોને એક દિવસ, તથા માતા પિતાને ત્રણ દિવસ આશૌચ, અને દાહાદિક મંત્ર રહિત કરવા. વાગ્દાન થયા પછી વિવાહથીકી પ્રથમ કન્યા મૃત થયા છતાં પિતાના સર્પિંડ તથા પતિના સર્પિંડ એમને ત્રણ દિવસ આશૌચ; એ વિષયમાં બન્ને કુળવિષે પણ સાત પુરુષનું સર્પિંડય જાણવું. દાહાદિક તો મંત્ર વિનાજ કરવો. જન્મ તથા જનોઈ રહિતનાં મરણવિષે અતિક્રાંત (સમય ગયા પછીનું) આશૌચ નથી. આળક (પુત્ર અથવા કન્યા) નો જન્મ

થયો એમ સાંભળ્યા છતાં દેશાંતરવિષે અથવા કાળાંતરવિષે પિતાએ સ્નાન અવશ્ય કરવું. જનોઈ વિનાનો (પુત્ર) મૃત થયો હોય તો કાળ ગયા છતાં પણ સ્નાન કરવું, એમ સ્મૃત્યર્થસાર કહેછે. ઉપનીત વિનાનો પુત્ર અને વિના પરણેલી કન્યાને માતા પિતા મૃત થયા છતાં દશ દિવસ આશૌચ; ખીજા મૃત થયા છતાં કાંઈ પણ આશૌચ નથી. જનોઈ સંસ્કાર થયા પછી મરણ છતાં સર્પિડોને દશ દિવસ આશૌચ, સોદકને ત્રણ રાત્રિ અને સગોત્રને એક દિવસ અથવા સ્નાનેકરી શુદ્ધિ ઇત્યાદિ વિશેષ પ્રથમ કહેલો છે તે આ ઠેકાણે જણવો.

શ્વીશૂદ્રયોર્વિવાહોત્તરમરણેદશાહ : શૂદ્રસ્વવિવાહાભાવેષોદશવર્ષોત્તરમિત્યુક્તં વિવાહોર્ધ્વકન્યાયા:પિતૃગૃહેમરણેમાતાપિત્રો:સાપત્નમાતુ:સાપત્નભ્રાતુ:સોદરભ્રાતુશ્ચત્રિરાત્રં. પિતૃવ્યાદીનાંતદ્ગૃહવર્તિનામેકાહ: તદ્ગૃહવર્તિનામપિસર્પિડાનામેકાહઠતિકેચિન્ ગ્રામાંતરમૃતૌ પિત્રો:પક્ષિણીતિકેચિન્ કઢાયા:કન્યાયા:પતિગૃહેમરણેપિત્રો:સાપત્નમાતુશ્ચત્રિરાત્રં ભ્રાતુ:પક્ષિણી પિતૃવ્યાદીનાંએકાહઠતિકેચિન્ ॥

શ્રી તથા શૂદ્ર વિવાહ પછી મરણ પામે તો દશ દિવસ આશૌચ. શૂદ્રનો વિવાહ થયો ન હોય તો સોળ વર્ષ પછી, એમ પ્રથમ કહ્યુંછે. વિવાહ થયા પછી કન્યા પિતાને ઘરે મરણ પામે તો માતા, પિતા, સાવકી માતા, સાવકો ભાઈ અને સગો ભાઈ એમને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. પિતાનાં ઘરમાં રહેવાવાળા કાકા ઇત્યાદિકને એક દિવસ આશૌચ. પિતાનાં ઘરમાં રહેવાવાળા સર્પિડોને પણ એક દિવસ આશૌચ છે, એમ કોઈ અંચકાર કહેછે. કન્યા ખીજા ગામે મૃત થઈ હોય તો માતા પિતાને પક્ષિણી (એ દિવસ અને એક વચલી રાત્રિ) આશૌચ, એમ કોઈ અંચકાર કહેછે. પરણેલી કન્યા પતિને ઘરે મૃત થયા છતાં માતા, પિતા અને સાવકી માતાને ત્રણ રાત્રિ, ભાઈને પક્ષિણી તથા કાકા ઇત્યાદિકને એક દિવસ આશૌચ, એમ કોઈ અંચકાર કહેછે.

માતાપિત્રોર્મરણેસાપત્નમાતૃમૃતૌતૌચોઢકન્યાયાશ્ચિત્રાત્રંદશાહાંત : દશાહોર્ધ્વકાલાંતરેવત્સરાંતરેવિપક્ષિણી ભ્રાતુરુપનીતસ્વવિવાહિતભગિન્યાશ્ચપરસ્પરગૃહમરણેપરસ્પરસ્વત્રિરાત્રં ગૃહાંતરમૃતૌપરસ્પરસ્વપક્ષિણી ગ્રામાંતરેત્વેકાહ: અત્યંતનિર્ગુણત્વેએકગ્રામેપિત્ત્વાનં એવંસાપત્નભ્રાતુભગિન્યોરપિ ભગિનીમૃતૌભગિન્યાઅપ્યેવમેવેતિભાતિ કઢકન્યાયા:પિતામહપિતૃવ્યાદિમરણેત્ત્વાનમેવ માતુલમરણેભગિનીપુત્રસ્વભગિનીકન્યાયાશ્ચપક્ષિણી ઉપકારકમાતુલમરણેસ્વગૃહેમાતુલમરણેચત્રિરાત્રં અનુપનીતમાતુલમરણેગ્રામાંતરેમાતુલમરણેચૈકરાત્રં એવંસાપત્નમાતુલમરણેપિ માતુલાનીમરણેમૃતૌભગિન્યપત્યસ્વસ્ત્રીપુંસરૂપસ્વપક્ષિણી સાપત્નમાતુલાનીમરણેતુનાશૌચં ઉપનીતભાગિનેયમરણેમાતુલસ્વમાતુલભગિન્યાશ્ચત્રિરાત્રં એવંસાપત્નભાગિનેયેમૃતૌપિ અનુપનીતભાગિનેયમરણેમાતુલસ્વમાતુલભગિન્યાશ્ચપક્ષિણી એવંસાપત્નભાગિનેયેમૃતૌપિ અનુપનીતપદેનાવશિષ્ટોપનયનમાત્ર:ઠુતચૂડશ્ચૂડાયાઅભાવેત્રિવર્ષોર્ધ્વત્રયસ્કોવાપ્રાહ્યઠતિભાતિ એવમગ્રેવ્યનુપનીતપદ્ધ્યાર્થોબોધ્ય: ભાગિનેયીમરણેતુસ્નાનમાત્ર

મિતિભાતિ માતામહમરણેદુહિત્રપત્યસ્યપુત્રરૂપસ્યકન્યારૂપસ્યવાત્રિરાત્રં પ્રાપ્તાંતરેપક્ષિ
 ની માતામહ્યામૃતાયાદૌહિત્રસ્યદૌહિત્ર્યાશ્વપક્ષિણી અત્રસર્વત્રપુરુષસ્યોપનતિસ્યૈવક્ષિપ્યાશ્વ
 વિવાહિતાપાણ્વમાતાપિત્રતિરિક્તાશૌચેધિકારદત્યુક્તં અત્રમાતુલમાતુલાનીમાતામહાદિમૃ
 તૌક્ષ્ણપત્યસ્યાશૌચોત્કિરુપંવકીયાનુસારેણાન્યત્રતુનૈવંસ્પષ્ટમુપલભ્યતે ઉપનીતદૌહિત્રમર
 ãમાતામહસ્યમાતામહ્યાશ્વત્રિરાત્રં અનુપનીતેદૌહિત્રેમૃતેમાતામહસ્યમાતામહ્યાશ્વપક્ષિણી
 દૌહિત્રીમરણેતુનાશૌચમિતિભાતિ ॥

માતા, પિતા તથા સાવકી માતા મૃત થયા છતાં પરણેલી કન્યાને દશ દિવસની
 માંદગી ત્રિરાત્ર , દશ દિવસ પછી અન્ય કાળે વર્ષ પછી પણ પક્ષિણી આશૌચ. ઉપ-
 વીત પામેલો ભાઈ તથા પરણેલી બેઠેન એ પરસ્પરને ઘરે મૃત થયા છતાં પરસ્પ-
 રને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. બીજાનાં ઘરમાં મૃત થયા છતાં પરસ્પરને પક્ષિણી અને
 બીજા ગામે મૃત થયા છતાં એક દિવસ આશૌચ. અત્યંત નિર્ણુણપણું હોય તો એક
 ગામ છતાં પણ સ્નાન કરવું. એ રીતે સાવકી બેઠેન તથા સાવકા ભાઈવિષે પણ એવો-
 જ નિર્ણય જાણવો. બેઠેન મૃત થયા છતાં બેઠેનને પણ એ પ્રમાણેજ આશૌચ હોવું જો-
 ઇએ એમ ભાસેછે. દાદા, કાકા ઇત્યાદિ મૃત થયા છતાં પરણેલી કન્યાએ સ્નાનજ કરવું.
 મામો મૃત થયા છતાં ભાણેજ અને ભાણેજ એમને પક્ષિણી આશૌચ. ઉપકાર કરવાવાળો
 મામો મૃત થયા છતાં તેમજ ભાણેજને ઘરે મામો મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આ-
 શૌચ. જનોઈ વિનાનો મામો મૃત થયા છતાં અથવા બીજા ગામે મામો મૃત થયા
 છતાં એક રાત્રિ. સાવકો મામો મર્યા છતાં પણ એ રીતે નિર્ણય જાણવો. મામી મૃત
 થયા છતાં ભાણેજ તથા ભાણેજ એમને પક્ષિણી આશૌચ. સાવકી મામી મૃત
 થયા છતાં તો આશૌચ નહી. જનોઈ પામેલો ભાણેજ મૃત થયા છતાં મામો
 તથા માસી એમને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. સાવકા ભાણેજવિષે પણ એવોજ નિર્ણય
 જાણવો. ઉપનયન વિનાનો ભાણેજ મૃત થયા છતાં મામો તથા માસિ એમને પ-
 ક્ષિણી. સાવકો ભાણેજ મૃત થયા છતાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો. ‘ઉપનયન
 વિનાનો’ એ પદવડે ઉપનયન માત્ર થવાનું રહેલું છતાં ચૂડાકર્મ થયલું હોય, અ-
 થવા ચૂડાકર્મ થયું ન હોય તો ત્રણ વર્ષ કરતાં અધિક વયનો એવો લેવો, એમ ભા-
 સેછે. એ રીતે આગળ પણ ‘ઉપનયન વિનાનો’ એ પદનો અર્થ સમજવો. ભાણેજ મૃત
 થયા છતાં તો સ્નાન માત્ર કરવું એમ ભાસેછે. માતામહ (માતાનો પિતા) મૃત થયા
 છતાં દોહિત્રો તથા દોહિત્રી એમને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ, બીજા ગામે મૃત થયો હોય
 તો પક્ષિણી. માતામહી મૃત થયા છતાં દોહિત્રો તથા દોહિત્રી એમને પક્ષિણી આશૌચ.
 ઇહાં સધળે ઠેકાણે માતા પિતાનાં આશૌચ વિના બીજાં આશૌચવિષે ઉપવીત પામેલો
 પુરુષ તથા પરણેલી સ્ત્રી એનેજ અધિકાર છે એમ કહ્યુંછે. ઇહાં મામો, મામી, માતા-
 મહ ઇત્યાદિ મૃત થયા છતાં સ્ત્રીરૂપ પ્રજાને જ આશૌચ કહ્યું તે ચંચળકીને અનુસારે
 છે, બીજા ગ્રંથમાં તો એ રીતે સ્પષ્ટ ક્યહાં દેખાતું નથી. ઉપવીત પામેલો દોહિત્રો
 મરણ પામે તો માતામહ તથા માતામહી એમને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. ઉપનયન

વિનાનો દોહિત્રો મરણ પામે તો માતામહ તથા માતામહી એમને પક્ષિણી આ-
શૌય. દોહિત્રી મરણ થઈ હોય તો આશૌય નથી એમ લાસેછે.

શ્વશ્રૂશ્વશુરયોર્મરણેજામાતુઃસન્નિધૌત્રિરાત્રં અસન્નિધૌતુપક્ષિણી ઉપકારકયોર્મરણે
ત્વસન્નિધાવપિત્રિરાત્રમેવ ગ્રામાંતરેકરાત્રં भार्याમરણેનનિવૃત્તસંબંધયોઃશ્વશ્રૂશ્વશુરયોરેકરાત્રંસ્નાનાચ્છુદિ-
ર્વા સ્વગૃહેજામાતૃમરણેત્રિરાત્રં उपनीतेशालकेमृतेभगिनीभर्तुरेकाहः अनुपनीतेतुशालकेस्नानं
ગ્રામાંતરમૃતેપિસ્નાનં भार्यामरણेननिवृत्तसंबंधेशालकेस्नानमितिनागोजीभट्टीये शालक
સુતમરણેસ્નાનં कश्चिच्छालिकायांमृतायांशालकवदेकाहादिकमाह मातुःस्वसरिमृतायां
સ્વછપત્યયોઃકન્યાપુત્રયોઃપક્ષિણી एवंसापत्नमातुःस्वसृमरणेपि पितुःस्वसरिमृतायांभ्रा-
ત્રपत्ययोःकन्यापुत्रयोःपक्षिणी पितुःसापत्नस्वसृमरणेतुस्नानमात्रं भ्रात्रपत्यमरणेतुपि
तृष्वसुःस्नानं स्वगृहेपितृष्वसृमातृष्वसृमरणेज्वहं ॥

સાસુ તથા સસરો મૃત થયા છતાં જમાઈને સમીપે છતાં ત્રણ રાત્રિ, સમીપે ન
હોય તો પક્ષિણી. ઉપકાર કરનારાં સાસુ તથા સસરો મૃત થયા છતાં સમીપે ન
હોય તો ત્રણ રાત્રિજ આશૌય. ખીજ ગામે છતાં એક રાત્રિ. સ્ત્રી મરણ પામવાનાં
નિમિત્તથીકી તુટેલા સંબંધવાળાં તથા ઉપકાર ન કરવાવાળાં સાસુ, સસરો મૃત થયાં
હોય તો પક્ષિણી અથવા એક દિવસ આશૌય એમ લાસેછે. જમાઈ મૃત થયા
છતાં સાસુ તથા સસરાને એક રાત્રિ આશૌય, અથવા સ્નાને કરી શુદ્ધિ. પોતાને ધરે
જમાઈ મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌય. જનોઈ પામેલો શાળો મૃત થયા છતાં
ખનેવીને એક દિવસ આશૌય. જનોઈ વિનાનો શાળો મૃત થાય તો સ્નાન, ખીજ
ગામે મૃત થાય તો પણ સ્નાન કરવું. સ્ત્રી મરી જવાથી તુટેલા સંબંધવાળો શાળો મૃત
થયા છતાં સ્નાન કરવું, એમ નાગોજી લઠકૃત આશૌય ગ્રંથમાં છે. શાળાનો પુત્ર
મર્યા છતાં સ્નાન કરવું. કોઈ એકાદો ગ્રંથકાર, શાળી મૃત થયા છતાં
શાળા પ્રમાણે એક દિવસ ઇત્યાદિક આશૌય, કહેછે. માસી મૃત થયા છતાં બેહે-
નનાં છોકરાં જે પુત્ર તથા કન્યા એમને પક્ષિણી આશૌય. સાવકી માતાની બેહેન
મૃત થયા છતાં પણ એ રીતે નિર્ણય જણવો. કોઈ મૃત થયા છતાં ભાઈનાં સંતાન જે
કન્યા તથા પુત્ર એમને પક્ષિણી આશૌય. પિતાની સાવકી બેહેન મૃત થઈ હોય તો
સ્નાન માત્ર કરવું. ભાઈનાં સંતાન મૃત થયા છતાં કોઈને સ્નાન. પોતાને ધરે કોઈ,
માસી મૃત થાય તો ત્રણ દિવસ આશૌય.

उपनीतबंधुत्रयमरणेपक्षिणी अनुपनीतस्यगुणहीनस्पृहबंधुत्रयस्यमरणेएकाहः स्वगृहे
मरणेतुत्रिरात्रं अत्रबंधुत्रयपदेनात्मबंधुत्रयंपितृबंधुत्रयंमातृबंधुत्रयमितिनवबंधवोप्राह्याः ते
यथा आत्मपितृष्वसुःपुत्राआत्ममातृष्वसुःसुताः आत्ममातुलपुत्राश्चवित्तोयाआत्मबंधवाः
पितुःपितृष्वसुःपुत्राःपितुर्मातृष्वसुःसुताः पितुर्मातुलपुत्राश्चवित्तोयाःपितृबंधवाः मातुःपि

તૃષ્ણુઃપુત્રામાતૃમાતૃષ્ણુઃસુતાઃ માતૃમાતૃતુલપુત્રાશ્ચવિજ્ઞેયામાતૃબાંધવાક્ષતે પિતૃષ્ણાદિક
કન્યાનાંતુવિવાહિતાનાંમરણેતદ્બંધુવર્ગસ્વકેનેતિવચનબલાદેકાહઃઅનૂદાનાંતુમરણેસ્નાનમાત્ર
મિતિનિર્ણયાસિંધાશયઃ નાગોજીમદ્વાસ્તુબંધુત્રયવાક્યેપુત્રપદંકન્યોપલક્ષકમિત્યાહુઃ તન્મ
તેપિતૃષ્ણાદિકન્યાનામૂદાનાંમરણેપક્ષિણીઅનૂદાનામેકાહત્યાદિ પિતૃષ્ણાદિકન્યામિ
સ્તુબંધુત્રયમરણેસ્નાનમાત્રંકાર્યમિતિસિંધાશયેનસિધ્યતિ મદ્દમતેતુપુત્રપદવત્તદ્વાક્યસ્થાત્મ
પદસ્યાપિકન્યાપરત્વાપત્યાકન્યાભિરપિબંધુત્રયાશૌચંકાર્યમિત્યાપતતિતત્રચબહુશિષ્ટાચાર
વિગાનમિતિસિંધાશયોપુક્તોભાતિ ॥

ઉપવીત પામેલા અંધુત્રય મૃત થયા છતાં પક્ષિણી; ઉપવીત વિનાના અથવા
ગુણહીન અંધુત્રય મૃત થયા છતાં એક દિવસ આશૌચ. પોતાને ઘરે મૃત થાય તો
ત્રણ રાત્રિ. આ ઠેકાણે ‘અંધુત્રય’ શબ્દવડે આત્મઅંધુત્રય, પિતૃઅંધુત્રય અને માતૃ-
અંધુત્રય એ રીતે નવ અંધુ ગ્રહણ કરવા. તે આ રીતે—“ પોતાની દ્રોઘના પુત્ર,
પોતાની માસીના પુત્ર અને પોતાના મામાના પુત્ર એ આત્મબાંધવ જણવા. બા-
પની દ્રોઘના પુત્ર, બાપની માસીના પુત્ર અને પિતાના મામાના પુત્ર એ પિતૃબાં-
ધવ જણવા. માની દ્રોઘના પુત્ર, માની માસીના પુત્ર અને માના મામાના પુત્ર
એ માતૃબાંધવ જણવા. એ રીતે નવ અંધુ છે. દ્રોઘ ઇત્યાદિકની પરણેલી કન્યા
મૃત થાય તો “તેનો અંધુવર્ગ એક દિવસે શુદ્ધ” એવાં વચનબળે કરી એક દિવસ
આશૌચ; વિના પરણેલી મૃત થાય તો સ્નાન માત્ર, એવો નિર્ણયસિંધુનો અભિ-
પ્રાય છે. નાગોજી ભદ્રે તો, અંધુત્રયનાં વાક્યમાં ‘પુત્ર’ પદવડે કન્યા પણ
સમગ્રવી, એમ કહેછે. તેમને મતે દ્રોઘ ઇત્યાદિકની પરણેલી કન્યા મૃત થયા
છતાં પક્ષિણી, વિના પરણેલી છતાં એક દિવસ ઇત્યાદિ. દ્રોઘ ઇત્યાદિકની કન્યા-
ઓએ તો, અંધુત્રય મૃત થયા છતાં સ્નાન માત્ર કરવું, એમ નિર્ણયસિંધુના અભિ-
પ્રાયથી સિદ્ધ થાયછે. નાગોજી ભદ્રેને મતે તો, ‘પુત્ર’ પદ પ્રમાણે તે વાક્ય-
માંનાં ‘આત્મ’ પદનો પણ અર્થ કન્યાપરાયણ હોવાથી કન્યાઓએ પણ અંધુત્ર-
યનું આશૌચ પાળવું, એમ પ્રાપ્ત થાયછે; પરંતુ તેમાં બહુ શિથોના આચારથી નિંદા
થાયછે માટે નિર્ણયસિંધુનો અભિપ્રાય યોગ્ય છે એમ ભાસેછે.

અન્નેદંતત્ત્વં દેવદત્તીયબંધુનવકમધ્યેઆત્મબંધુત્રયેસંબંધસામ્યાત્પરસ્પરમાશૌચં અવશિષ્ટ
બંધુષટ્કેતુ બંધુષટ્કમરણેદેવદત્તસ્યમાશૌચંદેવદત્તસ્યમરણેતુબંધુષટ્કસ્યનાશૌચંસંબંધા
માવાદિતિસુધીમિહુક્તં દત્તકસ્યમરણેપૂર્વાપરપિત્રોહિરાત્રંસર્પિડાનામેકાહમાશૌચં ની
લકંઠાપેદત્તકનિર્ણયેતુપૂર્ણદત્તકમરણાદૌપાલકપિત્રાદિસર્પિડાનાંદશાહાદિકમેવાશૌચ
મિત્યુક્તં દત્તકેનાપિપૂર્વાપરપિત્રોર્મૃતૌત્રિરાત્રંપૂર્વાપરસર્પિડાનાંમરણેએકાહઃ પિત્રોરૌર્ધ્વદે
હિકરણેતુકર્માંગદશાહમેવ દત્તકસ્યપુત્રપૌત્રાદેર્જનનેમરણેવાપૂર્વાપરસર્પિડાનામેકાહઃ ૯
વંપૂર્વાપરસર્પિડેસોદકેચદત્તીકૃતેતથાક્રમંદશાહંત્રિરાત્રંચયથાપ્રાસંભવત્યેવ ॥

આ ઠેકાણે આ તત્ત્વ. દેવદત્ત (અમુક પુરૂષ) ના નવ અંધુમધ્યે આત્મઅંધુ-

ત્રયવિધે સંબંધ સરખો હોવાથી પરસ્પર આશૌચ છે; બાકીના છ બંધુવિધે તો, છ બંધુ મૃત થયા છતાં દેવદત્તને આશૌચ છે, પરંતુ દેવદત્ત મૃત થાય તો છ બંધુને આશૌચ નથી; કારણ, સંબંધનો અભાવ છે; એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાનોએ જાણવું. દત્તક મૃત થયા છતાં બન્ને માતા પિતાને ત્રણ રાત્રિ, તથા સપિંડોને એક દિવસ આશૌચ. નીલકંઠકૃત દત્તકનિર્ણયમાં તો, ઉપવીત આપેલા દત્તકનું મરણાદિક થયા છતાં પાલક પિતા ઇત્યાદિ સપિંડોને દશદિવસ ઇત્યાદિ આશૌચ છેજ એમ કહ્યું છે. દત્તકે તો બન્ને માતા પિતા મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ, તથા બન્ને સપિંડ મૃત થયા છતાં એક દિવસ આશૌચ પાળવું. માતા પિતાનું ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કીધું હોય તો કર્મ સંબંધી દશ દિવસજ આશૌચ છે. દત્તકના પુત્ર, પૌત્ર ઇત્યાદિકનાં જન્મ અથવા મરણ થયા છતાં બન્ને સપિંડોને એક દિવસ આશૌચ. એ પ્રમાણે બન્ને સપિંડોનું મરણાદિક થયા છતાં દત્તકના પુત્ર પૌત્ર ઇત્યાદિકને પણ એક દિવસ આશૌચ. આ નિર્ણય સપિંડ અને સોદક કરતાં બુદ્ધો દત્તક લીધો હોય તો, તે વિધે જાણવો. સગોત્ર એવો સપિંડ તથા સોદક દત્તક લીધો હોય તો, યથાક્રમે દશ દિવસ, ત્રણ રાત્રિ જેવું પ્રાપ્ત હોય તેને અનુસારે આશૌચ છેજ.

આચાર્યેમૃતેત્રિરાત્રં ગ્રામાંતરેમૃતેપક્ષિણી ઉપનીયવેદાધ્યાપકઃ આચાર્યઃ સ્માર્તકર્મણિ વાહકોવ્યાચાર્યઃ આચાર્યભાર્યાસુતયોર્મરણેએકાહઃ મંત્રોપદેશકગુહમરણેત્રિરાત્રં ગ્રામાંતરે પક્ષિણી શાસ્ત્રાધ્યાપકોવ્યાકરણજ્યોતિઃશાસ્ત્રાદ્યંગાધ્યાપકશ્રાનૂચાનસંજ્ઞકસ્તન્મરણેએકાહઃ સકલવેદાધ્યાપકગુહમરણેપક્ષિણી વેદૈકદેશાધ્યાપકઉપાધ્યાયસ્તન્મરણેએકાહઃ શિષ્યસ્વોપનીયાધ્યાપિતસ્પૃતૌત્રિરાત્રં નિવૃત્તાધ્યયનસ્પૃતૌપક્ષિણી પરોપનીતસ્પૃતૌકાલમધ્યાપિતસ્પૃતૌએકાહઃ સહાધ્યાયિમૃતૌપક્ષિણી ઋત્વિજ્યનિવૃત્તૌત્વકર્મણિમૃતેત્રિરાત્રં ગ્રામાંતરેપક્ષિણી કર્મનિવૃત્તૌગ્રામાંતરેએકાહઃ એકગ્રામેપક્ષિણી એવંયાજ્યમરણેપિ સાર્થવેદાધ્યાયીશ્રૈતસ્માર્તકર્મણિષ્ઠશ્ચશ્રોત્રિયસ્તયોર્મરણેમૈત્રીગૃહાનંતર્પાદિસંબંધેત્રિરાત્રં એકતરસંબંધેપક્ષિણી સંબંધાભાવેએકાહઃ સર્વર્ણમિત્રમરણેએકાહઃ યતિમરણેસર્વસપિંડાનાંસ્નાનમાત્રં સ્વગૃહેઉદાસીનાસપિંડમરણેએકાહઃ સ્વાધિષ્ઠિતસ્વગૃહેઅસપિંડમરણેત્ર્યહં આશૌચપ્રયોજકસંબંધિનિસ્વગૃહેમૃતેત્રિરાત્રં ગ્રામાધિપદેશાધિપાદેર્મૃતૌસજ્યોતિઃ દિવામરણે રાત્રૌસ્નાનાચ્છુદિઃરાત્રિમરણેદિવાશુદ્ધિરિતિસજ્યોતિઃપદાર્થઃ પક્ષિણીપદાર્થસ્તુદિવામરણે સદિવસઃસારાત્રિદ્વિતીયદિવસેનક્ષત્રદર્શનપર્યંતમિતિ આગામિવર્તમાનાહર્દયપુનામધ્યગતા રાત્રિઃ રાત્રિમરણેસારાત્રિસ્તદુત્તરમહોરાત્રિચ્છેતિપક્ષિણી કેચિત્તુરાત્રિમરણેપિમરણદિનાદ્વિતીયદિનસ્થનક્ષત્રપર્યંતમેવપક્ષિણીપદાર્થઐત્યાહુઃ એવમાતિક્રાંતેવિષયેદિવારાત્રૌવામરણજ્ઞાનાનુસારેણપક્ષિણીવ્યવસ્થાપોજ્યા ॥

આચાર્ય મૃત છતાં ત્રણ રાત્રિ, બીજા ગામે મૃત છતાં પક્ષિણી. જનોઈ આપી વેદ જાણવાનારો તે આચાર્ય. સ્માર્ત કર્મનો યજ્ઞાવનારો તે પણ આચાર્ય છે. આચાર્યની સ્ત્રી, પુત્ર મૃત થયા છતાં એક દિવસ આશૌચ. મંત્રોપદેશના કરવાવાળા ગુરૂ મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ, બીજા ગામે પક્ષિણી આશૌચ. શાસ્ત્ર જાણવાનારો તથા વ્યાકરણ,

જ્યોતિઃશાસ્ત્ર ઇત્યાદિક અંગ ભણાવનારો તે અનુયાનસંજ્ઞક; એ મૃત થાય તો એક દિવસ આશીય. સંપૂર્ણ વેદ ભણાવનારો ગુરુ મૃત થાય તો પક્ષિણી. વેદનો કાંઈ એક ભાગ ભણાવનારો તે ઉપાધ્યાય; તે મૃત થયા છતાં એક દિવસ. જનોઈ આપિ ભણાવેલો શિષ્ય મૃત થયા છતાં ત્રિરાત્ર આશીય. ભણવાથી નિવૃત્ત થયેલો શિષ્ય મૃત થયા છતાં પક્ષિણી. ખીજાએ જનોઈ આપ્યા છતાં બહુકાળ ભણાવેલો શિષ્ય મૃત થયા છતાં એક દિવસ આશીય. સહાધ્યાયિ (સાથે ભણાવાવાળો) મૃત થયા છતાં પક્ષિણી. ઋત્વિકું કર્મ સમાપ્ત ન કરેલું એવો ઋત્વિક મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ. ખીજા ગામે પક્ષિણી. કર્મ સમાપ્તિ થયા છતાં ખીજા ગામે એક દિવસ. એક ગામમાં પક્ષિણી. યજમાન મૃત થયા છતાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો. અર્થ સહિત વેદનું અધ્યયન કરનારો તથા શ્રૌત સ્માર્ત કર્મનિષ્ઠ એવો શ્રોત્રિય, એ મૃત થયા છતાં ખેત્રી તથા ધરનું સમીપપણું ઇત્યાદિક સંબંધ હોય તો ત્રણ રાત્રિ આશીય. એમાંથી એક સંબંધ હોય તો પક્ષિણી, સંબંધ ન હોય તો એક દિવસ. પોતાના વર્ણમાંનો મિત્ર મૃત થયા છતાં એક દિવસ. સંન્યાસી મૃત થયા છતાં સઘળા સંપિંડોએ સ્નાન માત્ર કરવું. પોતાને ઘરે ઉદાસીન એવો અસંપિંડ મૃત થયા છતાં એક દિવસ. જેમાં પોતાની રહેણાક હોય એવાં પોતાનાં ઘરમાં અસંપિંડ મૃત થયા છતાં ત્રણ દિવસ. આશીયનો ઉપજાવનારો સંબંધિ પોતાને ઘરે મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ. ગામનો અધિપતિ, દેશનો અધિપતિ ઇત્યાદિક મૃત થયા છતાં સંજ્યોતિ આશીય. દિવસે મૃત થયો હોય તો રાત્રિએ સ્નાન કરવાથી શુદ્ધિ, રાત્રિએ મૃત થયો હોય તો દિવસે શુદ્ધિ એ સંજ્યોતિ પદનો અર્થ છે. પક્ષિણી પદનો અર્થ તો, દિવસે મરણ છતાં તે દિવસ, તે રાત્રિ અને ખીજા દિવસે નક્ષત્રદર્શન પર્યંત એ પક્ષિણી જાણવી. આવતો તથા વર્તમાન એવા બે દિવસે યુક્ત જે વયલી રાત્રિ તે પક્ષિણી. રાત્રિએ મૃત હોય તો, તે રાત્રિ તથા તે પછીનાં દિવસ રાત્રિ મળી પક્ષિણી. કોઈ ગ્રંથકાર તો, રાત્રિએ મૃત થયા છતાં પણ મરણના દિવસથી ખીજા દિવસનાં નક્ષત્રદર્શન પર્યંતજ પક્ષિણી પદનો અર્થ, એમ કેહેછે. એ રીતે અતિકાંત (ગયલાં) આશીયવિષે દિવસે અથવા રાત્રિએ મરણનું જ્ઞાન થાય તો તે પ્રમાણે પક્ષિણીની વ્યવસ્થા જોડવી.

આચાર્યમાતુલાદીનાંત્રિરાત્રાદ્યાશૌચમન્યસ્મિન્નત્યકર્મકર્તરિત્તેયં શિષ્યાદીનામંત્યકર્મ કર્તૃત્વેનુદયાહાલેવ ॥

આચાર્ય, મામો ઇત્યાદિકનું જે ત્રિરાત્ર આશીય કહ્યું તે ખીજા અંત્યકર્મનો કરનારો હોય તો જાણવું. શિષ્યાદિક અંત્યક્રિયા કરનારો હોય તો દર્શન-દિવસ ઇત્યાદિકજ આશીય જાણવું.

ગ્રામમધ્યેવાવચ્છવસ્તિષ્ઠતિતાવત્ગ્રામસ્પાશૌચં નગરેતુનૈવં ગ્રામનગરલક્ષણાન્યન્યત્ર ગૃહેગવાદિપશુમૃતૌપાવચ્છવસ્તિષ્ઠેત્તાવદાશૌચં દ્વિજગૃહેશુનામૃતૌગૃહસ્પદશરાત્રમાશૌચં શૂદ્રમરણેમાસં પતિતમૃતૌમાસદ્વયં મ્લેચ્છાદિમૃતૌમાસચતુષ્વયં દાસાનાંમૃદજાતક્રીતક્રૂણ

મોક્ષિતલબ્ધત્વાદિપ્રકારાણાંસ્વાધિમરણેસ્વજાતીયાશૌચં યુદ્ધશસ્ત્રપાતેનસદ્યોમૃતેસ્નાનમા
વ્રનાશૌચમંત્યકર્માપિદશાહાદિકંસદાએવકર્તવ્યં યુદ્ધક્ષતેનકાલાંતરેમરણેએકાહઃ ઇવહાદૂ
ર્ધ્યયુદ્ધક્ષતેનમરણેપરાદ્યુલ્લહતેયુદ્ધેકપટેનહતેચત્રિરાત્રં યુદ્ધક્ષતેનસપ્તરાત્રાદૂર્ધ્યમૃતૌદશા
હત્યાહુઃ શિષ્ટાસ્તુયુદ્ધેહતસ્પસઘઃશૌચાદિકંલોકવિદિષ્ટત્વાન્નવદંતિ પ્રયાગાદૌકામ્યમ
રણેસ્નાનમાત્રં પ્રાયશ્ચિત્તાર્થમધ્યાદિમરણેએકાહઃ મહારોગપીડાક્ષમાણાંજલાદિપ્રવેશેત્રિ
રાત્રં અન્નાપિનશિષ્ટાચારસંમતિઃ એવંકારાગૃહેમૃતસ્વૈકરાત્રેપિ ॥

ગામમાં જ્યાં પર્થત શય પડયું હોય ત્યાં પર્થત ગામને આશીય છે. નગરવિષે
તો, આશીય નથી. ગામ તથા નગરનાં લક્ષણ બીજા ગ્રંથમાં એવાં. ધરે ગાય ઇત્યાદિ
પશુ મરે તો જ્યાં લગિ તે પશુનું શય રહે ત્યાં લગી આશીય. બ્રાહ્મણને ધરે
કુતરું મૃત થયા છતાં તે ધરને દશ રાત્રિ આશીય, શુદ્ર મૃત થયા છતાં માસ પર્થત
આશીય, પતિત મૃત થયા છતાં એ માસ પર્થત આશીય, મ્લેચ્છાદિક મૃત થયા
છતાં ચાર માસ આશીય જાણવું. ધરે જન્મેલો, વેચાતો લીધેલો કર્જ આપી છોડા-
વેલો તથા મળેલો ઇત્યાદિ પ્રકારનો દાસ એણે સ્વામી (યજ્ઞી) મૃત થયા છતાં પો-
તાની જાતીનું આશીય પાળવું. યુદ્ધમાં શસ્ત્રના પ્રહારથી તત્કાલ મૃત થયા છતાં
સ્નાન માત્ર કરવું, આશીય નહીં, તથા તેનું દશાહાદિક અંત્ય કર્મ પણ તત્કાળજ કરવું.
યુદ્ધ સંબંધી પ્રહારથી કાળાંતરે મૃત થાય તો એક દિવસ આશીય. ત્રણ દિવસ પછી
યુદ્ધના ધાર્થી મૃત થયા છતાં તથા યુદ્ધમાંથી પાછો ભાગતાં મરાયા છતાં અથવા યુદ્ધમાં
કપટથી મરાયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશીય. યુદ્ધના પ્રહારથી સાત રાત્રિ પછી મૃત
થયા છતાં દશ દિવસ આશીય એમ કહેછે. શિષ્ટ તો, યુદ્ધમાં મૃત થયેલાની સઘઃ
શુદ્ધિ લોકમાં નિદિત છે માટે કહેતા નથી. પ્રયાગ ઇત્યાદિક ક્ષેત્રમાં કામનાથી મૃત
થયા છતાં સ્નાન માત્ર. પ્રાયશ્ચિત્તમાટે અગ્નિ ઇત્યાદિકવડે મૃત થયા છતાં એક
દિવસ આશીય. મહારોગની પીડા સહન કરવાવિષે અસમર્થ યદિજળ ઇત્યાદિ-
કમાં પ્રવેશ કરી મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશીય. અવિષે પણ શિષ્ટાચારની
સંમતિ નથી. એ રીતે કેદખાનાંમાં મૃત થયેલાનાં એક રાત્રિ આશીયવિષે પણ શિ-
ષ્ટાચારની સંમતિ નથી.

અથાતિક્રાંતાશૌચં તત્રજનનાશૌચેતિક્રાંતાશૌચંનાસ્તિ પિતુઃસ્નાનમાત્રંતત્રાપિભવ
તિ મૃતાશૌચેપ્યનુપનીતમરણાદિનિમિત્તેષુત્રિરાત્રૈકરાત્રેપુમાતુલાદિપરોત્ત્રીયમરણનિમિ
ત્તકેષુપક્ષિણીત્રિરાત્રાદિષુચાતિક્રાંતાશૌચંનાસ્તિ તત્રોદકન્યાયાપિત્રોર્મરણેત્રિરાત્રેતિક્રાં
તેપિદશાહાંતસ્ત્રયહં તદ્ધર્થવત્સરાંતરોપિપક્ષિણીત્યુક્તં એવંસોદકાદિવિષયત્રિરાત્રાદિવતિ
ક્રાંતાશૌચં સ્નાનમાત્રંતત્રાપિકાલાંતરોપિભવત્યેવ કિંતુદશાહાદિમૃતાશૌચવિષયમેવા
તિક્રાંતાશૌચંકર્તવ્યં તત્રદશાહાવાશૌચાનાંત્રિરાત્રાદીનાંચતત્તદાશૌચમખ્યેજ્ઞાનેવશિષ્ટદિ
ત્રૈશુદ્ધિઃ પુત્રાદેરપિશેષદિનૈરેવશુદ્ધિઃ અંત્યકર્માપિશેષદિનૈરેવસમાપનીયં એવમસ્થિપર્ણ
શરસંસ્કારોપિશેષેષૈવ એવંસોદકત્રિરાત્રેવિશેષેણશુદ્ધિઃ ત્રિરાત્રાદ્યુત્તરંતુદશાહન્યૂનાશૌ

ચાનાંદશાહમધ્યેજ્ઞાનેપિનાતિક્રાંતાશૌચંકિતસ્નાનમાત્રં માતાપિત્રોર્મરણેદૂરદેશેપિવત્સરાં તરેપિશ્રવણેપુત્રસ્યશ્રવણપ્રમૃતિદશાહાદિપૂર્ણમેવાશૌચં દંપત્યોઃપરસ્પરંદેશાંતરેકાલાંતરેપિ પૂર્ણદશાહમેવ સપત્નીનાંપરસ્પરંદેશકાલવિશેષાનપેક્ષંદશાહમેવ સાપત્નમાતુર્યરણેપુત્રસ્ય દશાહોર્ધ્વદેશકાલાનપેક્ષંત્રિરાત્રં ઔરસપુત્રમૃતૌમાતાપિત્રોર્વત્સરાંતરેપિત્રિરાત્રં દશાહોર્ધ્વ મેકદેશેસપિંદમરણેજ્ઞાનેમાસત્રયપર્યંતંત્રિરાત્રં ષण्मासपर्यंतंपक्षिणी नवमासपर्यंतमेकरात्रं ततोवर्षपर्यंतंसज्योतिःस्नानमात्रंवा माधवमनेपक्षत्रयपर्यंतंત્રિरात्रं षण्मासपर्यंतंपक्षिणी वर्षपर्यंतमेकरात्रं वर्षोर्ध्वस्नानमात्रमिति भ्रत्रापदनापद्विषयत्वेनव्यवस्था ॥

હુવે અતિક્રાંતાશૌચ કેહેછે.

તેમાં જનન આશૌચવિષે અતિક્રાંત આશૌચ નથી. પિતાને સ્નાન માત્ર જનના-શૌચવિષે પણ છેજ. મૃતાશૌચવિષે પણ ઉપવીત ન થયલાનું મરણ ઇત્યાદિ નિમિ-ત્તથી ત્રિરાત્ર, એક રાત્ર આશૌચ તથા પરગોત્રમાંના મામા ઇત્યાદિકનાં મરણ નિ-મિત્તથી જ પક્ષિણી, ત્રિરાત્ર ઇત્યાદિક આશૌચ તેવિષે અતિક્રાંત આશૌચ નથી. તેમાં માતાપિતા મૃત થયા છતાં પરણેલી કન્યાને ત્રણ રાત્રિ ગયા પછી પણ દશ દિવસની માંદગ ત્રણ રાત્રિ આશૌચ છે. દશ દિવસ પછી વર્ષની માંદગ પણ પક્ષિણી આશૌચ, એમ કહ્યુંછે. એ રીતે સોદકાદિકવિષે જે ત્રિરાત્રાદિક આશૌચ તેવિષે અતિક્રાંતાશૌચ નથી, તથાપિ સ્નાન માત્ર તો ઇહાં કાળાંતર છતાં પણ છેજ; ત્યારે દશ દિવસ ઇત્યાદિક જે મૃતાશૌચ તેવિષેજ અતિક્રાંતાશૌચ પાળવું. તેમાં દશ દિવસાદિક આશૌચ તથા ત્રિરાત્રાદિક આશૌચ એમનું તે તે આશૌચમાં જ્ઞાન થયા છતાં બાકીના દિવસોવડે શુદ્ધિ જાણવી. પુત્રાદિકોની પણ શેષ દિવસવડેજ શુદ્ધિ જાણવી. અંત્યકર્મ પણ શેષ દિવસવડેજ સમાપ્ત કરવું. એ રીતે અસ્થિસંસ્કાર, પણેશ-રસંસ્કાર (પુત્તલવિધાન) તે પણ શેષ દિવસવડેજ સમાપ્ત કરવાં. એ રીતે સોદ-કનાં ત્રિરાત્ર આશૌચવિષે પણ શેષ દિવસવડે શુદ્ધિ જાણવી. ત્રિરાત્રિ ઇત્યાદિ પછી તો દશ દિવસકરતાં ઓછાં આશૌચનું દશ દિવસની માંદગ જ્ઞાન થયા છતાં પણ અતિક્રાંત આશૌચ નથી; ત્યારે સ્નાન માત્ર કરવું. માતા પિતા મૃત થયા છતાં દૂર દેશમાં રહ્યાં છતાં પણ તથા બીજાં ઇત્યાદિ વર્ષ છતાં પણ સાંભળ્યું તો પણ પુત્રને સાંભળવાના દિવસથી દશ દિવસાદિક પૂર્ણજ આશૌચ છે. સ્ત્રી પુરુષને પરસ્પર દેશાંતર તથા કાળાંતરવિષે પણ સંપૂર્ણ દશ દિવસજ આશૌચ છે. શોક બેહેનોને પરસ્પર દેશ કાળના વિશેષ વિના દશ દિવસજ આશૌચ છે. સાવકી માતા મૃત થયા છતાં પુત્રને દશ દિવસ પછી દેશ કાળની ગરજ વિના ત્રણ રાત્રિ આશૌચ છે. ઔરસ (સગો) પુત્ર મૃત થયા છતાં માતા પિતાને બીજાં વર્ષોમાં પણ ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. દશ દિવસ પછી એક દેશમાં સપિંડના મરણનું જ્ઞાન થયા છતાં ત્રણ માસ પર્યંત ત્રણ રાત્રિ, છ માસ પર્યંત પક્ષિણી, નવ માસ પર્યંત એક રાત્રિ. નવ માસ પછી વર્ષ પર્યંત સજ્યોતિ અથવા સ્નાન માત્ર કરવું; માધવને મતે તો, ડોઢ માસ પર્યંત

૧. એ. મામા ઇત્યાદિકનું ત્રણ રાત્રિ પક્ષિણી ઇત્યાદિક જે આશૌચ તેનું ઉપલક્ષણ (સૂચવનારું) છે.

ત્રણ રાત્રિ, છ માસ પર્યંત પક્ષિણી, વર્ષ પર્યંત એક રાત્રિ અને વર્ષ પછી સ્નાન માત્ર, એ બે મતવિષે, આપત્તિ તથા અનાપત્તિ એ વિચારી વ્યવસ્થા કરવી.

અથદેશાંતરેસર્પિંડમરણેદશાહોર્ધ્વજ્ઞાનેપક્ષત્રયપર્યંતંત્રિરાત્રં વળ્માસપર્યંતંપક્ષિણી નવમા સપર્યંતમેકાહઃ વર્ષપર્યંતંસજ્યોતિરિતિમાધવમતં વિજ્ઞાનેશ્વરસ્તુદેશાંતરેસર્પિંડમરણેદશાહોર્ધ્વજ્ઞાનેસ્નાનમાત્રમિત્યાહ અત્રમાધવમતમેવયુક્તં અતિક્રાંતાશૌચવયોવસ્થાનિમિત્તકાશૌ ચંચસર્વવર્ણસાધારણં દેશાંતરંતુવિપ્રસ્યવિંશતિયોજનાત્પરં ક્ષત્રિયાદેઃક્રમેણચતુર્વિંશતૃત્રિશ ત્વષ્ટિયોજનૈઃ કેચિદ્વિપ્રસ્યત્રિંશદ્યોજનોત્તરંદેશાંતરમાહુઃ ભાષાભેદસહિતમહાગિરિણાભાષાભેદસહિતમહાનદ્યાવાવ્યવધાનમપિદેશાંતરં યતુકેચિદ્ભાષાભેદરહિતમપિગિરિનદીવ્યવધાનંદેશાંતરમાહુઃ તદ્યોજનગતવિંશત્યાદિસંખ્યાયાસિચતુરાદિન્યૂનત્વેપિદેશાંતરત્વસંગાદક તયાયોજ્યમિતિભાતિ અન્યથામહાનદીપરપૂર્વતીરવાસિનામેકયોજનમધ્યેપિદેશાંતરત્વાપત્તેઃ અત્રસગોત્રવિષયશૌચાન્વેવમાર્ષાપતિપુત્રાદિભિઃસર્વૈરનુષ્ટેપાનિ યાનિતુમાતુલત્વમગિનીત્વાદિપ્રયુક્તાનિભિન્નગોત્રાશૌચાનિતેષુજાયાપતિપુત્રાદિષુમધ્યેત્સંબંધિયત્તત્તેનવાનુષ્ટેપંનસર્વૈઃ।

હવે દેશાંતરમાં સર્પિંડનાં મરણનું દશ દિવસ પછી જ્ઞાન થયા છતાં કોઈ માસ પર્યંત ત્રણ રાત્રિ, છ માસ પર્યંત પક્ષિણી, નવ માસ પર્યંત એક દિવસ, વર્ષ પર્યંત સંજ્યોતિ એ પ્રમાણે માધવનો મત છે. વિજ્ઞાનેશ્વર તો, દેશાંતરમાં સર્પિંડનાં મરણનું દશ દિવસ પછી જ્ઞાન થયા છતાં સ્નાન માત્ર કરવું એમ કેહેછે, એવિષે માધવનો મતજ યોગ્ય છે. અતિક્રાંતાશૌચ તથા વયોવસ્થાનિમિત્તક આશૌચ એ સઘળા વર્ણને સાધારણ છે. દેશાંતર તો બ્રાહ્મણને વીસ યોજનથીકી પર, તથા ક્ષત્રિયાદિકોને ક્રમેકરી ચોવીસ, ત્રીસ અને સાઠ યોજનવડે દેશાંતર જણવું. કોઈ અંધકાર, ત્રીસ યોજન પછી બ્રાહ્મણને દેશાંતર, કેહેછે. ભાષા જુદી છતાં મ્હોટો પર્વત અથવા ભાષા જુદી છતાં મ્હોટી નદીનું વચમાં અંતર થવું એ પણ દેશાંતર છે. કોઈ અંધકાર, ભાષા જુદી ન છતાં પણ પર્વત, નદીનું વચમાં અંતર થવું તે દેશાંતર છે, એમ કેહેછે તે યોજનની વીસ ઇત્યાદિક સંખ્યામાં ત્રણ ચાર યોજન ઓછાં હોય તો પણ દેશાંતર સંપૂર્ણ થસે એ રીતે સિદ્ધ કરનારરૂપે જોડવું એમ ભાસે છે. જો એમ યોજના ન કરિયે તો મહાનદીને આગલે તીરે તથા પરલે તીરે રહેવાવાળાઓને એક યોજનમાં પણ દેશાંતર થશે. આ વિષયમાં સગોત્ર સંબંધી જ આશૌચ તે માત્ર સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર ઇત્યાદિ સઘળાઓએ પાળવું. જ ફરી મામો બેહેન ઇત્યાદિક સંબંધિ જુદાં ગોત્રમાંનાં આશૌચ તેમાં સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર ઇત્યાદિકમાં જ જનો સંબંધિ હોય તેણે તેનુંજ આશૌચ પાળવું. સઘળાઓએ પાળવું નહીં.

રાત્રીજનનમરણેરાત્રીમરણજ્ઞાનેવારાત્રિત્રિભાગાંકૃત્વાપ્રથમભાગદ્વયેપૂર્વદિનંતૃતીયભાગેઽન્તરદિનમારમ્યાશૌચં યદ્ધર્ધરાત્રાત્રારૂપૂર્વદિનંપરતઃપરદિનં અત્રદેશાચારાદિનાવ્યવસ્થા।।

રાત્રિએ જન્મ અથવા મરણ થાય હિંવા રાત્રિએ મરણનું જ્ઞાન થયા છતાં રાત્રિના ત્રણ ભાગ કરી તેમાંના પ્રથમના બે ભાગ છતાં પ્રથમ દિવસ, તથા ત્રીજે

ભાગ છતાં ખીજે દિવસ, તે દિવસથી આશીય પાળવું. અથવા અર્ધ રાત્રિથી પ્રથમ પ્રથમ દિવસ અને અર્ધ રાત્રિ પછી ખીજે દિવસ; એ વિષયમાં દેશાચાર ઇત્યાદિકેરી વ્યવસ્થા બહુવી.

આહિતાગ્નેર્મંત્રવદ્વાહદિનમારભ્યપુત્રાદિભિરાશૌચંકાર્ય અનાહિતાગ્નિપદેન શ્રૌતાગ્નિત્રય વાનગ્રાહ્યઃ તદ્વિભોગ્યહ્યાગ્નિમાનપ્યનાહિતાગ્નિપદેનગ્રાહ્યઃ આહિતાગ્નેર્વિદેશમરણેમંત્રવદ્વાહાત્યૂર્વપુત્રાદીનામાશૌચંસંધ્યાદિનિત્યકર્મલોપશ્વનાસ્તિ મંત્રવદ્વાહમારભ્યપુત્રાદિસર્પિઢાનાંદુહિતૃદૌહિત્રાદિભિન્નગોત્રાણાંચાશૌચંભવત્યેવ નત્વતિક્રાંતનિમિત્તકાશૌચાભાવસ્ત સ્પન્દાસોવા અતઃપ્રાહિતાગ્નેર્પર્ણશરદાહેપિદશાહમેવદેશાંતરેકાલાંતરેપિસિદ્ધયતિ અનાહિતાગ્નેર્મરણદિનાદારભ્યપુત્રાદિભિરાશૌચંકાર્ય અનાહિતાગ્નેર્દેશાંતરેમરણેઅતિક્રાંતાશૌચં મરણશ્રવણાંતરમેવપૂર્વોક્તવ્યવસ્થાકાર્ય અનાહિતાગ્નેરસ્થિદાહપર્ણશરદાહપોસ્તુપૂર્વમગૃહીતાશૌચયોર્ભાર્યાપુત્રયોર્દેશાહમેવ ગૃહીતાશૌચયોસ્તુસંસ્કારકર્તૃભિન્નયોર્દાહકાલેત્રિરાત્રં સપત્ન્યોર્મિથશ્ચેવં પત્નીસંસ્કારેપત્યુશ્ચેવં એતદ્વિન્નસર્પિઢાનાંતુપૂર્વમગૃહીતાશૌચાનામનાહિતાગ્નિસંસ્કારકાલેત્રિરાત્રં ગૃહીતાશૌચાનાંતુસર્પિઢાનાંદાહકાલેસ્નાનમાત્રં દ્વંસર્પિઢાનાંત્રિરાત્રાદિકંપુત્રાદેર્દશાહાદિકંચદશાહોર્ધ્વસંસ્કારકરણેજ્ઞેયં દશાહમધ્યેસંસ્કારકરણેતુશેષ દિનૈરેવશુદ્ધિઃકર્મસમાપ્તિશ્ચ આહિતાગ્નેરેવદશાહમધ્યેપિશરીરદાહેસ્થિદાહેપર્ણશરદાહેવાશે પેણનશુદ્ધિઃસમંત્રકદાહદિનસ્યેવપ્રથમદિનત્વાદિત્યુક્તં દશાહોર્ધ્વદેશાંતરમૃતાનાહિતાગ્નિ વાર્તાશ્રવણદિનાત્કૃતત્રિરાત્રાશૌચાનાંસર્પિઢાનાં ચતુર્થાદિદિનેષુસંસ્કારારંભેદાહકાલેસ્નાનં અગૃહીતાશૌચાપાંત્રિદિનમેવ ભાર્યાપુત્રાદેઃશ્રવણદિનાદારભ્યદશાહંદ્વિતીયાદાહન્યારંભેચ તુર્યદિનેસર્પિઢશુદ્ધિઃ ભાર્યાદેર્દશાહમેવશ્રવણદિનાદિત્યુક્તં દેશાંતરગતસ્પદ્માદશવર્ષાદિપ્રતીક્ષોત્તરંપર્ણશરદાહેપ્યેવમેવ પુત્રાદેઃસર્પિઢાનાંચદશરાત્રંત્રિરાત્રાદિકમૂઘ્યં પ્રતીક્ષાચયદારભ્યવાર્તાનશ્રૂયતેતદારભ્યર્પંચદશવર્ષાણિમાતાપિત્રોઃ અન્વેષાંપૂર્વેવપાસિવિંશતિઃ મધ્યમેપંચ દશ ઉત્તરેવપસિદ્ધાદશ પ્રતીક્ષાપુત્ર્યાદિભિર્મરણાનિશ્રવાસંભવેકાર્યં ॥

આહિતાગ્નિનો મંત્ર સહિત દાહ જે દિવસે થાય તે દિવસથી આરંભ કરી પુત્રાદિકે આશીય પાળવું. આ ઠેકાણે ‘આહિતાગ્નિ’ પદવડે ત્રણ શ્રૌતાગ્નિએ યુક્ત તે ગ્રહણ કરવો. તેથી બુદ્ધો ગૃહ્યાગ્નિમાનુ તે પણ ‘અનાહિતાગ્નિ’ એ પદવડે ગ્રહણ કરવો. આહિતાગ્નિ વિદેશમાં મૃત થયા છતાં સમંત્રક દાહથી પ્રથમ પુત્રાદિકને આશીય તથા સંધ્યાદિક નિત્ય કર્મનો લોપ એ નથી. મંત્ર સહિત દાહના આરંભથી તો, પુત્રાદિક સર્પિઢ અને કન્યા દોહિત્રા ઇત્યાદિક ભિન્નગોત્રવાળા એમને પણ આશીય છેજ, અતિક્રાંત નિમિત્તથી આશીયનો અભાવ તથા તે આશીયમાં ઓછું કરવું એ નથીજ, માટેજ આહિતાગ્નિ પુત્રલવિધાનથી દાહ થયો હોય તો પણ અને દેશાંતર તથા કાળાંતર છતાં પણ દશ દિવસજ આશીય એમ સિદ્ધ થાયછે. અનાહિતાગ્નિનું મરણદિવસથી આરંભ કરી પુત્રાદિકોએ આશીય પાળવું. અનાહિતાગ્નિ દેશાંતરમાં મૃત થયા છતાં અતિક્રાંતાશીય, મરણ સાંભળવા પછીજ પ્રથમ કહેલી વ્યવસ્થાવડે પાળવું. અનાહિતાગ્નિનો અસ્થિદાહ અથવા

પરુષેશરદાહ (પુત્તલવિધાન) હોય તો, પ્રથમ આશૌચ ન પાળેલું એવાં સ્ત્રી તથા પુત્રોએ દશ દિવસજ આશૌચ પાળવું. પ્રથમ સ્ત્રી પુત્રોએ આશૌચ પાળ્યું હોય તો સંસ્કારકર્તા વિના ખીજાં જે સ્ત્રી પુત્ર તેમણે દાહકાળે ત્રણ રાત્ર આશૌચ પાળવું. શોક (બેહેનો) નું પરસ્પર એ પ્રમાણે આશૌચ જાણવું. સ્ત્રીના સંસ્કારમાં પતિને પણ એ પ્રમાણે જાણવું. એ કરતાં ખીજાં જે સર્પિડ તેમણે પ્રથમ આશૌચ પાળ્યું ન હોય તો, અનાહિતાગ્નિના સંસ્કારમાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું. જે સર્પિડોએ આશૌચ પાળ્યું હોય તેમણે દાહ સમયે સ્નાન માત્ર કરવું. આ સર્પિડોને ત્રિરાત્રાદિક તથા પુત્રાદિકને દશાહાદિક જે આશૌચ કહ્યું તે દશ દિવસ પછી સંસ્કાર કીધા છતાં જાણવું. દશ દિવસની માંદ્ય સંસ્કાર કીધા છતાં આકીના દિવસોવડેજ શુદ્ધિ તથા કર્મની સમાપ્તિ થાયછે. આહિતાગ્નિનોજ દશ દિવસ માંદ્ય પણ શરીર-દાહ, અસ્થિદાહ અથવા પાલાશવિધિવડે દાહ છતાં શેષ દિવસોવડે શુદ્ધિ થતી નથી; કારણ આહિતાગ્નિનો સમંત્રક દાહ જે દિવસે થાયછે તેજ તેનો પ્રથમ દિવસ એમ કહ્યુંછે. દેશાંતરમાં મૃત થયલા અનાહિતાગ્નિની મરણવાર્તા દશ દિવસ પછી સાંભળવાથી સાંભળવાના દિવસને આરંભી ત્રણ દિવસ આશૌચ સર્પિડોએ પાળ્યાં છતાં ચોથા ઇત્યાદિ દિવસે ક્રિયાનો આરંભ કીધો હોય તો દાહ સમયે સર્પિડોએ સ્નાન માત્ર કરવું, જેમણે આશૌચ પાળ્યું ન હોય એવા સર્પિડોએ ત્રણ દિવસજ આશૌચ પાળવું. સ્ત્રી, પુત્ર ઇત્યાદિકને શ્રવણના દિવસથકી દશ દિવસ આશૌચ. ખીજા ઇત્યાદિ દિવસે સંસ્કારનો આરંભ કીધા છતાં ચોથે દિવસે સર્પિડોની શુદ્ધિ થાયછે. ભાર્યા ઇત્યાદિકની શ્રવણ દિવસથકી દશ દિવસેજ શુદ્ધિ, એ પ્રમાણે જાણવું. દેશાંતર ગયલાની બાર વર્ષ વાટ જોયા પછી પુત્તલવિધિવડે દાહ કીધા છતાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો. પુત્રાદિક તથા સર્પિડ એમને કમેકરી દશ રાત્ર તથા ત્રિ-રાત્ર ઇત્યાદિક જાણવું. વાટ જોવી તે જે દિવસથકી વાર્તા સંભળાય નહીં તે દિવસથકી પંદર વર્ષ માતા પિતાની વાટ જોવી; ખીજાઓની પ્રથમ વય છતાં વીસ વર્ષ, મધ્યમ વય છતાં પંદર વર્ષ, અને ઉત્તર વય છતાં બાર વર્ષ; મરણનાં નિશ્ચયનો અસંભવ છતાં યુક્તિ ઇત્યાદિકકરી વાટ જોવી.

અથાશૌચસંપત્તેર્નિર્ણયઃ દશાહમૃતાશૌચેદશાહસ્યતોન્યૂનસ્યવામૃતાશૌચસ્યસંપત્તેર્નિર્ણયઃ ૧ દશાહજનનાશૌચેદશાહંન્યૂનંવાજનનાશૌચંપતતિત્તેત્ત્વં પ્રવૃત્તસમાપ્ત્યાશુદ્ધિઃ ૨ દશાહમૃતાશૌચેજનનાશૌચંદશાહંન્યૂનંવાજનનાશૌચસંપત્તેત્તદામૃતાશૌચસમાપ્ત્યાશુદ્ધિઃ ૩ ત્ર્યહમૃતાશૌચેત્ર્યહંતોન્યૂનંવામૃતાશૌચંત્ર્યહંજનનાશૌચંવાસંપત્તેત્તદાપૂર્વ પ્રવૃત્તંતેશુદ્ધિઃ ૪ ત્રિદિનજનનાશૌચેત્રિદિનજનનાશૌચપાતેર્પૂર્વાંતેશુદ્ધિઃ ૫ પક્ષિણીમૃતાશૌચેપક્ષિણ્યેકાહાન્યતરમૃતકપાતેર્પૂર્વાંતેશુદ્ધિઃ જનનાશૌચેનસમેનાધિકેનવામૃતાશૌચંના પૈતિ પક્ષિણ્યાદિરૂપમૃતકેનત્રિદિનંદશાહંજનનાશૌચંત્રિદિનમૃતાશૌચેનદશાહંજાતાશૌચંચનાપૈતિતિબહવઃ કશ્ચિતુન્યૂનેનાપિમૃતકેનાધિકસ્યાપિજાતાશૌચસ્યનિવૃત્તિરિત્યાહ જિ

દિનમૃતાશૌચેનદશાહમૃતકંનનિવર્તને એવંપક્ષિપ્યાત્રિદિનમેકાહેનપક્ષિણીચનાપૈતિ ત્રિવિ
નજાતાશૌચેનદશાહંજાતાશૌચંનનિવર્તને ॥

હવે આશૌચના સંપાત (બે, ત્રણ ભેળાં થવા) વિષે નિર્ણય કેહેછે.

૧ દશ દિવસનું મૃતાશૌચ છતાં, તેમાં દશ દિવસનું અથવા તેથી ઓછું એવું મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ ચાલેલાં આશૌચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાયછે. ૨ દશ દિવસનાં જનનાશૌચમાં, દશ દિવસનું અથવા તેથી ઓછું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ ચાલેલાં આશૌચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાયછે. ૩ દશ દિવસનાં મૃતાશૌચવિષે, દશ દિવસનું અથવા ત્રણ દિવસનું એવું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો મૃતાશૌચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાયછે. ૪ ત્રણ દિવસનાં મૃતાશૌચવિષે, ત્રણ દિવસનું અથવા તેથી ઓછું એવું મૃતાશૌચ કિંવા ત્રણ દિવસનું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ ચાલેલાં આશૌચની અંતે શુદ્ધિ થાયછે. ૫ ત્રણ દિવસનાં જનનાશૌચમાં, ત્રણ દિવસનું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પૂર્વ આશૌચની અંતે શુદ્ધિ. ૬ પક્ષિણી મૃતાશૌચવિષે, પક્ષિણી કિંવા એક દિવસ એમાંનું એકાદું મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં પૂર્વ આશૌચની અંતે શુદ્ધિ થાયછે. સરખું અથવા અધિક એવાં જનનાશૌચવડે મૃતાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી. પક્ષિણી ઇત્યાદિ ૩૫ મૃતાશૌચવડે ત્રણ દિવસનું અથવા દશ દિવસનું એવું જનનાશૌચ; અને ત્રણ દિવસનાં મૃતાશૌચવડે દશ દિવસનું જનનાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી, એમ ઘણા અંથકારો કેહેછે. કોઈ અંથકાર તો, ઓછાં એવાં પણ મૃતાશૌચવડે અધિક એવાં જનનાશૌચની નિવૃત્તિ થાયછે, એમ કેહેછે. ત્રણ દિવસનાં મૃતાશૌચવડે દશ દિવસનું મૃતાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી. એ રીતે પક્ષિણી આશૌચવડે ત્રણ દિવસનું તથા એક દિવસનાં આશૌચવડે પક્ષિણી આશૌચ જતું નથી. ત્રણ દિવસનાં જનનાશૌચવડે દશ દિવસનું જનનાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી.

અન્નેદંબોધ્યં સંપાતેનામાશૌચિનામેકાશૌચિત્વજ્ઞાનેપરાશૌચિત્વજ્ઞાનંતેનપૂર્વાશૌચમ
ધ્યેડત્પન્નમપિપરાશૌચંપૂર્વાશૌચાંતેજ્ઞાનંતેત્પૂર્વેજ્ઞાનનિવર્તનેસંપાતાભાવાત્ પૂર્વત્વપરત્વેતૂત્પ
ત્તિરુત્તેનજ્ઞાનરુત્તે તેનપૂર્વોત્પન્નસ્યપરોત્પન્નજ્ઞાનોત્તરજ્ઞાનેપિપૂર્વોત્પન્નેનપરોત્પન્નંતન્મધ્યેજ્ઞાનં
નિવર્તતેવ સંપાતેવજ્ઞાનરુત્તેનોત્પૂર્વત્વાદિકમિતિસદ્ધાંતાદિતિ દશાહાંત્યરાત્રૌપદિ
નિવૃત્તિયોગ્યદશાહસંપાતસ્તદાદિનદ્વયમધિકંકાર્યં દશમરાત્રેશ્વતુર્થયામેનિવૃત્તિયોગ્યદશા
હાંતરસંપાતેદિનત્રયમધિકમ્ દશાહાંત્યરાત્રૌચતુર્થયામેવાનિવૃત્તિયોગ્યત્રિરાત્રાશૌચપાતેનુ
પૂર્વેણશુદ્ધિર્નદ્વયહાદિવૃદ્ધિઃ એવંત્ર્યહાદ્યાશૌચાનાંનિવૃત્તિયોગ્યાનાંપરસ્પરંતૃતીપરાત્રૌતૃતીય
રાત્રિશેષવાસંપાતેપૂર્વેણશુદ્ધિર્નદ્વયહાદિવૃદ્ધિઃ વર્ધિતાદિત્રિદિનેદશાહાંતરપાતેપૂર્વેણદ્વિરાત્રે
ત્રિરાત્રેણવાનિવૃત્તિઃવર્ધિતાદિરાત્રેણપક્ષિપ્યાનિવૃત્તિઃવર્ધિતાત્રિરાત્રેણાન્યત્રિરાત્રસ્યનિવૃત્તિઃ

આ વિષયમાં એ અણુવું—સૂતકીઓને એક સૂતકીપણુંનું જ્ઞાન છતાં તેમાં બીજાં

૧ આગળ કેહેસું તે.

૧ યોગ્યપદંજનનદશાહેમૃતદશાહવારણાય એવમગ્રેષ્યુષ્ઠં ॥

સૂતકીપણાનું જે જ્ઞાન તે સંપાત; તેથી એવું થાયછે કે, પ્રથમનાં આશૌચમાં જે બીજું આશૌચ ઉત્પન્ન થયું તો પણ પ્રથમનાં આશૌચની અંતે જે જ્ઞાન થયું હોય તો પ્રથમનાં આશૌચવડે તે આશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી; કારણ, સંપાતનો અભાવ છે. પૂર્વપણું અને પરપણું એ ઉત્પત્તિવડે કરેલું છે, જ્ઞાનવડે કરેલું નથી; તેથી પ્રથમ ઉત્પન્ન થયલાંનું જ્ઞાન, પછી ઉત્પન્ન થયલાંનાં જ્ઞાન પછી થાય તો પણ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયલાં આશૌચવડે, પછી ઉત્પન્ન થયેલું વચમાં જાણ્યું તો તે નિવૃત્ત થાયજ છે; કારણ, સંપાતજ જ્ઞાને કરેલો છે, પૂર્વપણું ઇત્યાદિક જ્ઞાને કરેલું નથી, એવો સિદ્ધાંત છે. દશ દિવસનાં આશૌચની છેલી રાત્રે જે નિવૃત્તિ થવાને યોગ્ય એવું બીજું દશ દિવસનું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો એ દિવસ અધિક પાળવું. દશમી રાત્રિને ચોથે પોહોરે નિવૃત્તિ થવા યોગ્ય એવું દશ દિવસનું બીજું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો ત્રણ દિવસ અધિક પાળવું. દશ દિવસનાં આશૌચની છેલી રાત્રિ એ અથવા (તે રાત્રિના) ચોથે પોહોરે નિવૃત્તિ થવા યોગ્ય એવું ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પૂર્વનાં આશૌચવડે શુદ્ધિ થાયછે, એ દિવસ ઇત્યાદિક અધિક પાળવાનું પ્રયોજન નથી. એ રીતે નિવૃત્તિ થવા યોગ્ય એવાં ત્રણ દિવસ ઇત્યાદિક આશૌચ પરસ્પર ત્રીજી રાત્રિએ અથવા ત્રીજી રાત્રિના શેષમાં પ્રાપ્ત થયા છતાં પૂર્વનાં આશૌચવડે શુદ્ધિ થાયછે, એ દિવસ ઇત્યાદિક અધિક પાળવાનું પ્રયોજન નથી. અધિક પાળેલા એવા બે, ત્રણ દિવસ આશૌચમાં બીજું દશ દિવસનું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમના એ અથવા ત્રણ દિવસવડે (તે) આશૌચની નિવૃત્તિ થતી નથી. અધિક પાળેલી એ રાત્રિ આશૌચવડે પક્ષિણીની નિવૃત્તિ થાયછે. અધિક પાળેલી ત્રણ રાત્રિ આશૌચ વડે બીજી ત્રણ રાત્રિની નિવૃત્તિ થાયછે.

યદાનુભાગિનેયાદિર્માનુલોદરંત્યકર્મકરોતિતદાતન્નિમિત્તેદશાહાત્વાશૌચેસતિયદિસર્પિ
દમરણનિમિત્તંદશાહાદિકંપતતિતદાતસ્યપૂર્વેજશુદ્ધિર્નભવતિ કર્મીગાશૌચસ્યાસ્પૃશ્યતામા
ત્રપ્રયોજકત્વેનસંધ્યાદિકર્મલોપાભાવેનલઘુત્વાત્ લઘુનાગુરોર્નિવૃત્ત્યભાવાત્ એવંત્રિરાત્રપાતેપિ
જનનત્રિરાત્રસ્યનિવૃત્તિર્મૃતકત્રિરાત્રસ્યનેત્યાદિકમૂઘ્યં પુત્રસ્યસર્પિદાશૌચેનમાતાપિત્રોરાશૌ
ચંનાપૈતિ એવંમાર્યાયામર્ત્ત્ત્રાશૌચંનાપૈતિ કેચિત્પત્યુર્માર્યાશૌચમપિનાપૈતીત્યાહુઃમાત્રાશૌચમ
ધ્યેપિત્રાશૌચપાતેપૂર્વેતેશુદ્ધિઃ સ્મૃત્યર્થમારાદયસ્તુપિતુઃસંપૂર્ણમેવાશૌચંકાર્યમિત્યાહુઃ પિત્રા
શૌચેમાતુર્મરણેપિત્રાશૌચંસમાપ્યપક્ષિણીમધિકાંકુર્યાત્ इयंपक्षिणीवृद्धिर्दશमरात्रेरर्वाक
મરણેતજ્ઞાનેભવતિ દશમરાત્રૌતદ્રાત્રિચતુર્થયામેવામાતૃમરણાદૌતૃદિરાત્રિરાત્રાવેવનપ
ક્ષિણી માતુરનાહિતામિર્મરણાત્તદિતીયાદિદિનેવુસહગમનેપિનાધિકાપક્ષિણી મર્ત્ત્ત્રાશૌ
ચંતેશુદ્ધિઃ નવશ્રાદ્ધંપિંદાદિકંયુગપત્સમાપયેત્ મર્ત્ત્રાશૌચેત્તરમન્વારોહણેત્રિરાત્રં એતન્ત્રિ
રાત્રંસર્પિદાનામેવ પુત્રસ્યતુમાત્રાશૌચંસંપૂર્ણમેવેતિભાતિ સહગમનેસર્પિદાનામપિપૂર્ણમેવાશૌ
ચંત્રિરાત્રંત્વનુગમનપરમિતિગૌઢાઃ इदमेवयुक्तम् इयंसंपातेपूर्वेजशुद्धिःसूतिकायाअग्निर्द
શ્ચનાસ્તિ યદા દેશાંતરમૃતપિતૃર્વાર્તાશ્રુત્વાપુત્રેર્દશાહમાશૌચંકૃતંસંસ્કારસ્વસ્થ્યલાભા

દિહેત્વંતરવશાન્નકૃતાદશાહોત્તરંચસંસ્કારઆરબ્ધસ્તત્રસંસ્કારકર્તુઃપુત્રસ્ય કર્માગંદશાહમા
શૌચં તદાશૌચમપ્યેસર્પિંડમરણેપૂર્વાતેશુદ્ધિર્ન માતુર્મરણેપિનાધિકાપક્ષિણી કિંતુસર્પિંડા
શૌચંમાત્રાશૌચંચસંપૂર્ણમેવકાર્યં અતિક્રાંતકાલાદર્તમાનસ્યબલવત્ત્વાત્ એવંદ્વાદશવર્ષાદિ
પ્રતીક્ષોત્તરંપુત્રાદિભિઃક્રિયમાણપિત્રાદિસંસ્કારાંગદશાહાશૌચેન્યસર્પિંડાદિમરણેપીતિ પૂર્વ
શેષેણશુદ્ધેરપવાદઃસિંધાવુક્તઃ જનનાશૌચેમૃતાશૌચેવામૃતકસંપતેર્પિંડદાનાશ્ચંતકર્મપ્રતિ
બંધોનાસ્તિ મૃતાશૌચેજાતાશૌચેવાપુત્રજનનેજાતકર્માદિપ્રતિબંધોનાસ્તીત્યેકે પૂર્વાશૌચાંતે
જાતકર્મેત્યન્યે માતુર્યાધિકાપક્ષિણીતન્મધ્યેપિતુર્મહેકોદિષ્ટશ્રાદ્ધંવૃષોત્સર્ગશય્યાદાનાદિકં
ચકુર્વાન્ અન્યસર્પિંડાશૌચેત્વેકાદશાહકૃત્યંનકાર્યમિતિબહવઃ કાર્યમિતિકશ્ચિત્ ॥

બ્યારે ભાણેજે ઇત્યાદિક મામા ઇત્યાદિકનું અંત્યકર્મ કરે ત્યારે તેને અંત્યકર્મ
કરવા સંબંધિ દશ દિવસ ઇત્યાદિ આશૌચ છતાં જો તે આશૌચમાં સર્પિંડનાં મરણ
નિમિત્તતથકી દશ દિવસરૂપ ઇત્યાદિ આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો તેની પ્રથમનાં આશૌ-
ચવડે શુદ્ધિ થતી નથી; કારણ, કર્મનું અંગભૂત આશૌચ અસ્પૃશ્યતાનું માત્ર કારણ
હોવાથી (તેમાં) સંધ્યાદિક કર્મનો લોપ થતો નથી, એ કારણથી તે લઘુ (અદ્યપ)
છે, મટિ લઘુ આશૌચવડે શુર (મહોટા) આશૌચની નિવૃત્તિ થતી નથી. એ રીતે
ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પ્રાપ્ત છતાં પણ ત્રિરાત્ર જનનાશૌચની નિવૃત્તિ થાયછે, મૃતક
ત્રિરાત્રની નિવૃત્તિ થતી નથી ઇત્યાદિક જણવું. સર્પિંડનાં આશૌચવડે માતા પિ-
તાનું આશૌચ પુત્રને નિવૃત્ત થતું નથી. એ રીતે સ્ત્રીને પતિનું આશૌચ પણ
નિવૃત્ત થતું નથી. કાઠિ અંથકાર, પતિને સ્ત્રીનું આશૌચ પણ નિવૃત્ત થતું નથી,
એમ કહેછે. માતાનાં આશૌચવિષે પિતાનું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ આશૌ-
ચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાયછે. સ્મૃત્યર્થસારાદિક અંથ તો, પિતાનું સંપૂર્ણ આશૌચ
પાળવું એમ કહેછે. પિતાનાં આશૌચવિષે માતા મૃત થયા છતાં પિતાનું આશૌચ
સંપૂર્ણ પાળી માતાનું આશૌચ પક્ષિણી અધિક પાળવું. એ પક્ષિણી આશૌચ અ-
ધિક પાળવું તે દશમી રાત્રિતથકી પ્રથમ મરણ થયા છતાં અથવા જ્ઞાન થયા છતાં
પાળવું. દશમી રાત્રીએ અથવા તે રાત્રિના ચોથે પોહોરે માતાનું મરણ ઇત્યાદિક
થાય તો એ રાત્રિ, ત્રણ રાત્રિજ અધિક પાળવું, પક્ષિણી પાળવું નહી. અનાહિ-
તાગ્નિ (જણે અગ્નિ ગૃહણ નથી કીધો એવા) પતિનાં મરણતથકી બીજા ઇત્યાદિક
દિવસે માતાએ સહગમન કીધાં છતાં પણ માતાનું આશૌચ અધિક પક્ષિણી નથી,
ત્યારે પતિનાં આશૌચની અંતે શુદ્ધિ છે. નવ શ્રાદ્ધ અને પિંડાદિક સાથેજ સમાપ્ત
કરવા. પતિનાં આશૌચ પછી સ્ત્રી સતિ થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું, એ
ત્રિરાત્ર આશૌચ સર્પિંડોએજ પાળવું. પુત્રને તો માતાનું આશૌચ સંપૂર્ણજ છે એમ
ભાસેછે. સહગમન (પતિની સાથે એક ચિતામાં જવું તે) છતાં સર્પિંડોને પણ પૂ-
ર્ણજ આશૌચ; ત્રિરાત્ર આશૌચ તો, અનુગમન (પાછળથી સતિ થવું તે) પરાયણ
છે એમ ગૌડ કહેછે, અને એજ મત યોગ્ય છે. એ સંપાતવિષે પૂર્વાશૌચવડે જ
શુદ્ધિ તે સૂવાવડી તથા અગ્નિ દેનારાની થતી નથી. બ્યારે દેશાંતરે મૃત થયલા
પિતાની વાર્તા સાંભળી પુત્રોએ દશ દિવસ આશૌચ પાળ્યું તથા સંસ્કાર તો અસ્થિ

ન મળ્યાં ઇત્યાદિ-કારણથી કીધો નહીં અને દશ દિવસ પછી સંસ્કારનો આરંભ કીધો ત્યારે સંસ્કાર કરનારા પુત્રને કર્મનું અંગભૂત દશ દિવસ આશીય છે; તે આશીયમાં સર્પિંડ મૃત થયા છતાં પૂર્વ આશીયની અંતે શુદ્ધિ થતી નથી. માતા મૃત થયા છતાં પણ અધિક પક્ષિણી આશીય નહીં, ત્યારે સર્પિંડાશીય તથા માતાનું આશીય સંપૂર્ણ પાળવું; કારણ, ગયલા કાળ કરતાં વર્તમાન કાળ બળવાન છે. એ રીતે બાર વર્ષ વાટ જોયા પછી પુત્રાદિકાએ કરાતા પિતાના સંસ્કારનાં અંગભૂત દશ દિવસનાં આશીયવિષે બીજા સર્પિંડોનું મરણ છતાં પણ પૂર્વશેષકરીને શુદ્ધિનો અપવાદ (બાધ) નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યો છે. જનનાશીય અથવા મૃતાશીયવિષે મૃતાશીય પ્રાપ્ત થયા છતાં પિંડદાન ઇત્યાદિક અંત્યકર્મનો પ્રતિબંધ નથી. મૃતાશીય અથવા જનનાશીયવિષે પુત્રજન્મ થયા છતાં જાતકમૌદિક કરવાવિષે પ્રતિબંધ નથી, એમ કોઈ અંધકાર કેહે છે. પ્રથમનાં આશીયની અંતે જાતકર્મ કરવું એમ બીજા અંધકાર કેહે છે. માતાનું જે અધિક પક્ષિણી આશીય તેવિષે પણ પિતાનું મહેકોદિદશ્રાદ્ધ, વૃષોત્સર્ગ અને શય્યાદાન ઇત્યાદિક કરવાં. બીજા સર્પિંડનાં આશીયમાં તો ઇચ્છા-રમાં દિવસનું કૃત્ય કરવું નહીં, એમ ઘણા અંધકારો કેહે છે. કોઈ અંધકાર, કરવું, એમ કેહે છે.

અથશવસ્પર્શાનુગમનાદિસંસર્ગાશૌચં સંસર્ગાશૌચેનિત્યકર્માનધિકારોનાસ્તિ કિંત્વ સ્પૃશ્યત્વમાત્રં તદપિતદીપમાર્ગાપુત્રાદીનાનાસ્તિ કિંતુસંસર્ગકર્તૃવેવ એવંતદ્રૂહર્વાનિતસ્વામિ કાન્નાદિદ્રવ્યાણાનાગ્રાહ્યત્વં તત્રસજ્ઞાતીયશવસ્પર્શેસંયોગિરાશૌચં હીનવર્ણસ્પર્શેઽધિકં કલ્પ્યં ॥

હવે શબનો સ્પર્શ તથા શબની વાંસે જવું ઇત્યાદિક સંસર્ગાશીય કેહે છે.—સંસર્ગાશીયમાં નિત્યકર્મનો અધિકાર નથી એમ નહીં એટલે નિત્યકર્મ કરવું, ત્યારે અસ્પૃશ્યપણું માત્ર છે. તે અસ્પૃશ્યપણું પણ તેની સ્ત્રી પુત્રાદિકને નથી, ત્યારે સંસર્ગ કર્તાને જ છે. એ પ્રમાણે તેનાં ઘરમાં રહેલા, અને તેનું સ્વામીપણું જેની ઉપર છે એવા અત્તાદિક પદાર્થ ન લેવા એમ નહીં, અર્થાત્ લેવા. તેમાં સજ્ઞાતીય (પોતાની જાતનાં) શબનો સ્પર્શ થયા છતાં સંયોગિ આશીય છે. હીન વર્ણ શબનો સ્પર્શ થયા છતાં અધિક કટપવું.

અથાનુગમને સજ્ઞાતીયસ્વજિજ્ઞાતીયસ્પર્શશવસ્વાનુગમનેસ્નાત્વાગ્નિસંસ્પર્શઘૃતપ્રાશનંચક્ષ્ત્વાપુનઃસ્નાત્વાપ્રાણાયામંકુર્વાત્ વિપ્રસ્પર્શશૂદ્ધાનુગમનેત્રિરાત્રંનદ્યાંસ્નાનંઘૃતપ્રાશનંપ્રાણાયામ શતંતંચનાત્રનિત્યકર્મલોપઃ ॥

હવે અનુગમ (શબની વાંસે જવું) છતાં કેહે છે.—સજ્ઞાતીય અથવા વિજ્ઞાતીય શબની વાંસે ગયા છતાં સ્નાન કરી અગ્નિસ્પર્શ કરી ધી ખાદ્ય દૂરી સ્નાન કરી પ્રાણાયામ કરવા. બ્રાહ્મણે શદ્રની વાંસે ગયા છતાં ત્રણ રાત્રિ નદીમાં સ્નાન, ધી ખાવું તથા સો પ્રાણાયામ કરવા. એમાં નિત્યકર્મનો લોપ નથી.

અથનિર્હરણે સ્નેહેનસજ્જાતીયશવનિર્હરણેતદન્નાશનેતદ્વહવાસેચ્છદશાહઃ તદ્વહવાસમાત્રે
ન્નાશનમાત્રેવાત્રિરાત્રમ્ અન્નાશનગૃહવાસયોરભાવેલ્લાહઃ ગ્રામાંતરસ્થંશર્વનિર્હરણપ્રામાંત
રવાસેસંજ્યોતિઃ મૌલ્યપ્રહણેસજ્જાતીયનિર્હરણેદશાહઃ વિજ્ઞાતીયનિર્હરણશવજ્ઞાતીયમ્ મૃ
તિપ્રહણેનહીનજ્ઞાતીયનિર્હરણેશવજ્ઞાતીયદ્વિગુણમ્ સોદકશવનિર્હરણેપિદશાહઃ શવાલં
કારકરણેપાદ્કુચ્છં અજ્ઞાનાદુપવાસઃ અશક્તૌચ્છાનં ધર્માર્થમનાથદ્વિજશવનિર્હરણેદા
હકરણેચ્છાશ્વમેધાદિપુણ્યંજ્ઞાનમાત્રાચ્છુદ્ધિઃ અગ્નિસ્પર્શોઘ્નતાશનંચાત્રાપિ ધર્માર્થમપિશૂદ્ર
શવનિર્હરણેદ્વિજસ્યૈલાહઃ ધર્માર્થમનાથશવાનુગમનાદૌનદોષઃ બ્રહ્મચારિણસ્તુપિતૃમાતૃ
માતામહાચાર્યોપાધ્યાયભિન્નશવનિર્હરણાદૌવ્રતલોપઃપૂર્વોક્તૃત્વાશોચંચ તતસ્તેનકુચ્છપ્રા
યશ્ચત્તંપુનરુપનયનંચકાર્યં પિત્રાદેર્નિર્હરણેપિત્રહ્મચારિણાભાશૌચિનામન્નનમઘ્યં તેષાં
સ્પર્શોપિનકાર્યઃ અત્રાપિનિત્યકર્મલોપોન ॥

હવે શયને ઉપાડયા છતાં કેહેછે.— સ્નેહને લીધે પોતાની જાતનાં શયને
ઉપાડયું હોય; તેનાં ઘરનું અન્ન લક્ષણ કીધું હોય અને તેને ઘરે નિવાસ કીધો હોય
તો દશ દિવસ આશીય. તેને ઘરે નિવાસ માત્ર કીધા છતાં અથવા અન્ન માત્ર લ-
ક્ષણ કીધા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશીય. અન્ન લક્ષણ કરવું તથા ઘરે વાસ કરવો એ ન
હોય તો એક દિવસ આશીય. ખીજાં ગાંભનાં શયને ઉપાડી (પોતે) ખીજાં ગાંભે
જઈ વાસ કરે તો સંજ્યોતિ આશીય. પૈસા લઈ સંજ્ઞાતીય શયને ઉપાડે તો દશ
દિવસ આશીય. (પૈસા લઈ) પરજાતીનાં શયને ઉપાડે તો તે શયની જાતિનું
આશીય પાળવું. પૈસા લઈ હીનજાતિનાં શયને ઉપાડયા છતાં સંજ્ઞાતીનાં આ-
શીય કરતાં બમણું આશીય પાળવું. સોદકનાં શયને ઉપાડયાં છતાં પણ દશ દિ-
વસ આશીય. શયને અલંકાર (તિલકાદિક) કીધા છતાં પાદકૃચ્છ કરવું. અજ-
ણમાં તિલકાદિક કીધા છતાં ઉપવાસ કરવો. ઉપવાસની શક્તિ ન હોય તો સ્નાન
કરવું. ધર્મને અર્થે અનાથ બ્રાહ્મણનું શય ઉપાડયા છતાં તથા દાહ કીધા છતાં અ-
શ્વમેધાદિક પુણ્ય પ્રાપ્ત થાયછે, તથા સ્નાનમાત્રથી કી શુદ્ધિ થાયછે. એમાં પણ અ-
ગ્નિનો સ્પર્શ કરી ધી ખાવું. ધર્મને અર્થે જો શૂદ્રનું શય ઉપાડે તો પણ બ્રાહ્મણોને
એક દિવસ આશીય પાળવું. ધર્મને અર્થે અનાથ શયને વાસે જવું ઇત્યાદિક કીધા-
થી દોષ નથી. બ્રહ્મચારિએ પિતા, માતા, માતામહ, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય
કરતાં ખીજાં શયને ઉપાડયા છતાં તેનાં વ્રતનો લોપ થાયછે, તથા તેણે પ્રથમ (પત્ર
૩૩૭ તથા ૩૫૧ માં) કહેલી રીતિ પ્રમાણે આશીય પાળવું, પછી તે (બ્રહ્મચારી)ણે કૃચ્છ
પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પુનરૂપનયન કરવું. પિતા ઇત્યાદિકનું શય ઉપાડયું હોય તો પણ
બ્રહ્મચારિએ સૂતકીનું અન્ન ખાવું નહિ, તથા તેમનો સ્પર્શ પણ કરવો નહી. એ
આશીયમાં પણ નિત્યકર્મનો લોપ નથી.

અથદાહાદૌ સમોઽલ્લવર્ણપ્રેતસ્પર્શેદાદિનાદાહોદકદાનાદિસકલૌર્ધ્વદેહિકરણેત
ત્તજ્ઞાત્યાશૌચં તદ્દનેસ્નેહલોભાન્નુસારેણગુહલગુપ્તાજાપત્યાદીનાંત્રયં સ્નેહાદિનાસવર્ણા
નાંદાહમાત્રકરણેતદ્વહવાસેત્રિરાત્રં તદન્નમક્ષણેદશરાત્રં તદુભયાભાવેલ્લાહઃ હીનવર્ણેનો

ત્તમવર્ણસ્યદાહમાત્રકરણેશવજ્ઞાત્યાશૌચં મૃતિપ્રહણેનસવર્ણસ્યદાહમાત્રકરણેપિદશાહા
 શૌચ મૌલ્યેનોત્તમવર્ણદાહેદિગુણં ઉત્તમેનાધમવર્ણદાહનિર્હરણકરણેતજ્ઞાત્યાશૌચંતદંતે
 ક્રમેણદ્વિગુણંત્રિગુણંચતુર્ગુણંપ્રાયશ્ચિત્તં મૌલ્યેનહીનવર્ણદાહાદૌત્રપ્રાયશ્ચિત્તમાશૌચંચોક્તા
 પેક્ષ્યાદિગુણં ધર્માર્થસમોઽરુદ્ધવર્ણપ્રેતસ્યદાહાદિસકલૌર્ધ્વદેહિકકરણેપિનાશૌચં નિત્યાપિ
 હદાનાશ્વનંતરંસ્નાનમાત્રાચ્છુદ્ધિઃ દ્વિજેનશૂદ્રસ્વધર્મેણાપિદાહાદિનકાર્યં ॥

હવે દાહાદિક કીધા છતાં તેવિધે નિર્ણય કેહેછે.—પોતાના અથવા હંયા વર્ણ-
 માંના મરનારનું સ્નેહાદિકથકી દાહ તથા જળદાન ઇત્યાદિક સધળું ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ
 કીધા છતાં તે તે જાતિનું આશૌચ પાળવું, તથા તે આશૌચ પાળ્યા પછી સ્નેહ લોભ
 ઇત્યાદિકને અનુસારે મ્હોટાં; નહાનાં પ્રાજપત્ય ઇત્યાદિક તણ, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સ્નેહાદિ-
 કવડે સર્વજનો દાહ માત્ર કીધા છતાં તથા તેને ઘરે નિવાસ કીધા છતાં તણ રાત્રિ આશૌચ
 પાળવું, તેનું અન્ન ભક્ષણ કીધા છતાં દશ રાત્રિ આશૌચ પાળવું. તે ખત્રેનો (દાહ તથા અન્ન-
 ભક્ષણ) નો અભાવ હોય તો એક દિવસ આશૌચ. હીનવર્ણવાળાએ ઉત્તમ વર્ણ-
 વાળાનો દાહ માત્ર કીધા છતાં શયની જાતિનું આશૌચ પાળવું. મૌલ્ય લઈ સર્વજન
 શયનો દાહ માત્ર કીધા છતાં પણ દશ દિવસ ઇત્યાદિકજ આશૌચ પાળવું. મૌલ્ય
 લઈ ઉત્તમ વર્ણનો દાહ કીધા છતાં ખમણું આશૌચ પાળવું. ઉત્તમ વર્ણવાળાએ
 અધમ વર્ણવાળાનું દાહ, શય ઉપાડવું ઇત્યાદિક કીધા છતાં તેની જાતિનું આશૌચ
 પાળવું, તથા આશૌચની અંતે કમેકરી ખમણું, ત્રગુણું, ચોગુણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.
 મૌલ્ય લઈ હીનવર્ણવાળાનું દાહ, શય ઉપાડવું ઇત્યાદિક કીધું હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત
 અને આશૌચ કેહેલા કરતાં ખમણું કરવું. સમાન તથા ઉત્કૃષ્ટ વર્ણવાળા પ્રેતનું ધર્મ-
 ને અર્થે દાહ ઇત્યાદિક સધળું ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કીધા છતાં પણ આશૌચ નથી, ત્યારે
 નિત્ય પિંડદાનાદિક કીધા પછી સ્નાનમાત્રથકી શુદ્ધિ થાયછે. દ્વિજે શૂદ્રના દાહ-
 દિક ધર્મને અર્થે પણ કરવા નહી.

અથવ્રહ્મચારિણાપિતૃમાતૃમાતામહાદીનામન્યાધિકાર્યભાવેદાહાશ્વંતકર્મકાર્યં તદાકર્મી
 ગંદશાહમસ્પૃકયત્વલક્ષણમાશૌચંચકાર્યં તદાપિતેષામાશૌચિનામન્નંવ્રહ્મચારિણાનમોક્ત
 ઈયં આશૌચિસ્પૃષ્ઠતયાવાસશ્ચનકાર્યં તદુભયકરણેપ્રાયશ્ચિત્તંપુનરુપનયનંચ વ્રહ્મચારિણા
 પૂર્વોક્તપિત્રાદિભિન્નાનાંદાહાશ્વંતકર્મકરણેરુદ્ધવર્ણપ્રાયશ્ચિત્તંપુનરુપનયનંચાશૌચાંતેકાર્ય
 મ્ પિત્રાદેર્દાહમાત્રકરણેકાહમાશૌચંકાર્યં અત્રસર્વત્રવ્રહ્મચારિણઃસંધ્યાગ્રિકાર્યાદિકર્મ
 લોપોન વ્રહ્મચારિભિન્નસ્યાપિદાહાદિનિમિત્તકસંસર્ગાશૌચેત્રવ્રહ્મયજ્ઞાદિનિત્યકર્મલોપોનેત્ય
 ક્તં તત્રદેવપૂજાવૈશ્વદેવાદિકમગ્નેનકારણીયમ્ સ્વયંકર્તુંયોગ્યંત્વેનૈવકાર્યમ્ વ્રહ્મચારિ
 ણઃપિત્રાશ્વંતકર્માકરણેતુપિત્રાદિમરણેપ્યાશૌચં સમાવર્તેનોત્તરંપૂર્વમૃતાનાંપિત્રાદિસપિંડા
 નાંત્રિરાત્રમાશૌચંકાર્યં ॥

ત્યારપછી બ્રહ્મચારિએ પિતા, માતા, માતા મહાદિકના ખીજ અધિકારી ન છતાં દાહ-
 દિક અંત્યકર્મ કરવું, તથા તે સમયે કર્મનું અંગભૂત એવું દશ દિવસ અસ્પૃશ્યત્વરૂપ
 આશૌચ પાળવું, તે કાળે પણ તે સૂતકિઓનું અન્ન બ્રહ્મચારિએ ભક્ષણ કરવું નહી,

તથા સૂતકિઓનો સ્પર્શ થાય એ રીતે એક ઠેકાણે નિવાસ પણ કરવો નહી. તે ખત્રે (અત્રલક્ષણ તથા એક ઠેકાણે નિવાસ) કીધા છતાં પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પુનરૂપ-
નયન કરવાં. બ્રહ્મચારિએ પ્રથમ કહેલા પિતા ઇત્યાદિકથકી બીજાઓનું દાહા-
દિક અંત્યકર્મ કીધા છતાં આશૌચ પછી ત્રણ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પુનરૂપનયન
કરવું. પિતા ઇત્યાદિકનો દાહ માત્ર કીધા છતાં એક દિવસ આશૌચ પાળવું. આ
સઘળે ઠેકાણે બ્રહ્મચારિને સંધ્યા, અગ્નિકાર્ય ઇત્યાદિક કર્મનો લોપ નહી. બ્રહ્મ-
ચારિકરતાં બીજાને પણ દાહાદિક નિમિત્તકી સંસર્ગાશૌચ છતાં બ્રહ્મચારાદિક નિત્ય-
કર્મનો લોપ નથી એમ કહ્યુંછે; તેમાં દેવપૂજા, વૈશ્વદેવ ઇત્યાદિક બીજાને હાથે કરા-
વવાં; પોતે કરવાને જે યોગ્ય હોય તે તો પોતેજ કરવું. બ્રહ્મચારિએ પિતા ઇત્યાદિ-
કનું અંત્યકર્મ કીધું ન હોય તો તેને પિતા ઇત્યાદિકનાં મરણનિમિત્તનું આશૌચ
નથી. સમાવર્તન થયા પછી પ્રથમ મરેલા જે પિતા ઇત્યાદિ સર્પિડ તેમનું ત્રણ
રાત્રિ આશૌચ પાળવું.

અથરોદનેઆશૌચાદિ વિપ્રાદિભિઃસર્વર્ણમરણવિષયેઽસ્થિસંચયનાત્પૂર્વગોદનેસ્નાનં ત
દુન્નરમાચમનં વિપ્રસ્પશૂદ્રવિષયેઽસ્થિસંચયનાત્પ્રાકૃત્રિરાત્રં તદુત્તરમેકરાત્રં શૂદ્રસ્પવિષયે
તદ્દહવાસાદિસંબંધેઽસ્થિસંચયનાત્પ્રાગેકરાત્રં તદ્ધર્વસ્નાનં સર્પિદાનાંત્રનુગમનરોદનાદૌનદો
ષઃ નાત્રાપિકર્મલોપઃ અન્નસર્વત્રસ્પયપાવાનાશૌચકાલસ્તનિર્વાહ્યસ્નાવૈવસવિશદ્યથાતિન
તુસ્નાનંવિનાતાવત્કાલમાત્રાતિક્રમેણશુદ્ધિઃ અંત્યકર્મકર્તુર્ગસ્થિસંચયનાત્પ્રાકૃત્સંગેચાંદ્રા
યણંપ્રાયશ્ચિત્તં ઈર્ધ્વમેકરાત્રયં અન્યેષાંમૃતાશૌચિનાંસંચયનાત્પ્રાકૃત્સંગમેત્રિરાત્રમુપવા
સઃ ઈર્ધ્વમેકરાત્રં ॥

હવે રોવું કીધા છતાં આશૌચાદિ કહેછે—બ્રાહ્મણાદિકોએ પોતાના સર્વભૂ-
માંના મૃત થવાવિષે અસ્થિસંચયનકી પ્રથમ રોદન કીધા છતાં સ્નાન, અસ્થિસં-
ચયન પછી રોદન કીધા છતાં આચમન કરવું. શૂદ્રવિષે, અસ્થિસંચયનકી પ્રથમ
રોદન કરનારા બ્રાહ્મણને ત્રણ રાત્રિ, અસ્થિસંચયન પછી એક રાત્રિ આશૌચ. શૂદ્રવિષે
અસ્થિસંચયનકી પ્રથમ તેને ઘરે રહેવું ઇત્યાદિ સંબંધ છતાં એક રાત્રિ, તે પછી
સ્નાન કરવું. સર્પિડોએ તો અનુગમન, રોદન ઇત્યાદિ કીધા છતાં દોષ નથી. એ
આશૌચવિષે પણ કર્મલોપ નથી. આ સઘળે ઠેકાણે જને જટલો આશૌચનો કાળ
કહ્યોછે તેટલો કાળ તેણે પાડ્યા પછી સ્નાનવડેજ તે શુદ્ધ થાયછે, સ્નાન કીધા વિના
તેટલો કાળ માત્ર કાઢવાથી શુદ્ધિ થતી નથી. અંત્યકર્મ કરનારાએ અસ્થિસંચયન-
કી પ્રથમ સ્ત્રીસંગ કીધા છતાં ચાંદ્રાયણ, અસ્થિસંચયન પછી ત્રણ પ્રાત્નપત્ય
પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બીજા મૃતાશૌચવાળાઓએ અસ્થિસંચયનકી પ્રથમ સ્ત્રીસંગ કીધા
છતાં ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા, અસ્થિસંચયનપછી એક રાત્રિ ઉપવાસ કરવો.

અથાશૌચાન્નમક્ષણે અસગોત્રોનાપદિશુદ્ધિપૂર્વસરુદ્ધવાશૌચિસ્વામિકંપઞ્ચમન્નંયસ્મિ
ન્દિનેમુંક્તેતદારમ્ભેતેનયવાત્તેપામાશૌચમવશિઙ્ઠંતાવદાશૌચકાર્ય આશૌચાતેચવિપ્રાશૌ
ચેસાંતપનંપ્રાયશ્ચિત્તં શૂદ્રાશૌચેચાંદ્રાયણં ક્ષત્રિયાદેઃકલાવમાવાન્નલિખ્યતે કવિલેખ

સ્તુત્યુત્પાદનમાત્રાર્થેનેદાનીમુપયુજ્યનેદાનેપ્રાપ્તપેદ્યને મત્યાભ્યાસેવિપ્રશૂદ્રાશૌચયોઃક્રમેણ માસંવર્ષમાસંઠચૌદિવ્રતાચરણં અમત્યાભોજનેવાવદન્નાક્રમાશૌચંક્રમેણેકરાત્રંસપ્રરાત્રં ચોપોષણંદશશતંચપ્રાણાવામાઃ અમત્યાભ્યાસેદિગુણં આપદ્યમત્યાભોજનેતદહરાશૌચમે કઃપ્રાણાવામાઃ શૂદ્રાશૌચેઽષ્ટાધિકસહસ્રગાયત્રીજપઃ જ્ઞાનતઃઆપદિત્રિચમર્ષણમષોત્તર સહસ્રગાયત્રીજપઃ શૂદ્રાશૌચેપ્રાજ્ઞાપત્યં શૂદ્રસ્પદિત્વાશૌચેસ્નાનંપંચગવ્યાશનંચ સર્વ મિદંજનનાશૌચેન્નૂનંયોજ્યં એવમાહિતાધ્યાશૌચેપિનૂનમિતિસ્મૃત્યર્થસારે સર્વમિદમાશૌ ચિસ્વામિકાન્નભોજને ॥

હવે સૂતકીનું અન્ન લક્ષણ કીધા છતાં કેહેછે.—પર ગોત્રવાળો આપત્તિ કાળ ન છતાં જાણીકરી એક વાર પણ સૂતકીનું રાંધેલું અન્ન જે દિવસે લક્ષણ કરે તે દિવસથી તેણે, જટલા દિવસ પર્યંત તેમનું આશૌચ બાકી હોય તેટલા કાળ પર્યંત આશૌચ પાળવું. આશૌચને અંતે પણ બ્રાહ્મણનું સૂતક હોય તો સાંતપન પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. શૂદ્રનું આશૌચ હોય તો આંદ્રાયણ કરવું. ક્ષત્રિયાદિકનો કળિ યુગમાં અભાવ હોવાથી તેમના વિષયમાં લખતા નથી. કોઈ ગ્રંથમાં લેખ છે; પરંતુ તે તો વિશેષ-કરી સ્પષ્ટ સમજાવવામાટે છતાં વર્તમાન કાળમાં તેનો ઉપયોગ ન કરવાથી ધણુ-કરી તે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. જાણીકરી અભ્યાસ (વારવારે ખાધા) છતાં બ્રાહ્મણ તથા શૂદ્રના આશૌચવિષે ક્રમેકરી એક માસ તથા છ માસ-પર્યંત કુચ્છાદિક વ્રત કરવાં. અજણમાં ભોજન કીધા છતાં જ્યાં લગિ અન્ન પચે ત્યાં પર્યંત આશૌચ, ક્રમેકરી એક રાત્રિ તથા સાત રાત્રિ ઉપવાસ કરી દશ તથા સો પ્રાણાયામ કરવા. અજણમાં અભ્યાસ છતાં બ્રાહ્મણ કરવું. આપત્તિકાળે અજણમાં ભોજન કીધા છતાં તે દિવસજ આશૌચ પાળિ એક પ્રાણાયામ કરવો. શૂદ્ર સંયંધી આશૌચ છતાં આઠે અધિક સહસ્ત્ર (૧૦૦૮) ગાયત્રી જપ કરવો. આપ-ત્તિકાળે જાણીને લક્ષણ કીધા છતાં ત્રણ વાર અધર્મર્ણ, તથા (૧૦૦૮) ગાયત્રી જપ કરવો. શૂદ્રનું આશૌચ છતાં પ્રાજ્ઞપત્ય કરવું. બ્રાહ્મણનું આશૌચ છતાં શૂદ્રે સ્નાન તથા પંચગવ્ય લક્ષણ કરવું. એ સઘળું (પ્રાયશ્ચિત્તાદિક) જનનાશૌચ છતાં ઓછું કેહેવું. એ પ્રમાણે આહિતાગ્નિનાં આશૌચવિષે પણ ઓછું કેહેવું એ રીતે સ્મૃ-ત્યર્થસાર ગ્રંથમાં કહ્યુંછે, આ સઘળો નિર્ણય, સૂતકી જેનો માલક હોય તેવું અન્ન લક્ષણ કીધા છતાં જાણવું.

યદાતુતદસ્વામિકમાશૌચિસ્પૃષ્ઠમાત્રમન્નંમુંક્તેતદામત્યાભોજનેઠ્ઠ્ઠં અમત્યાર્ધમિતિસ્મૃ ત્યર્થસારેઽન્તં આશૌચિસ્પૃષ્ઠાશૌચિસ્વામિકાન્નભોજીતુતસ્વામિકાન્નાશનનિમિત્તંતસ્પૃષ્ઠા ન્નાશનનિમિત્તંચેતિપ્રાર્થશ્ચત્તદ્વયંસમુચ્ચયેનકુર્યાત્ આશૌચિસ્વામિકાન્નપ્રતિગ્રહેતુન્નપ્રાય શ્ચિત્તાર્ધ આશૌચંતુનાસ્તિ દાતૃભોક્તૃભ્યામુભાભ્યામજ્ઞાતેજનનેમરણેવાનદોષઃ અન્યતરેણ જ્ઞાતેદોષઃ તત્રદાતુજ્ઞાનેભોક્તુરજ્ઞાનેભોક્તુરત્વંપ્રાયશ્ચિત્તં દાતુરજ્ઞાનેપિભોક્તુરજ્ઞાનેપૂર્ણમેવ ભોજનનિમિત્તકાશૌચેપિકર્મલોપોન ॥

બ્યારે ફરી સૂતકીનું અન્ન ન છતાં સૂતકીએ માત્ર સ્પર્શ કરેલું અન્ન લક્ષણ કરે

ત્યારે બાણીને ભક્ષણ કીધા છતાં કૃત્ઘ્ન પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, અબાણમાં ભોજન કીધા છતાં અર્ધ કરવું એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે. સૂતકીએ સ્પર્શ કરેલું એવું સૂતકીનું અન્ન ભક્ષણ કરનારાએ તો, સૂતકીનું અન્ન ભક્ષણ કીધું તે નિમિત્ત-થકી, અને તેણે સ્પર્શ કરેલું અન્ન ભક્ષણ કીધું તે નિમિત્તથકી એવાં બે પ્રાયશ્ચિત્ત એક સાથે કરવાં. સૂતકી છે સ્વામી જનો એવું કાચું અન્ન ગ્રહણ કીધું હોય તો, કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી અર્ધું કરવું, આશીય તો નથી. દાતા તથા ભોક્તા એ બન્નેને અજ્ઞાત, જનનાશીય તથા મૃતાશીય છતાં દોષ નથી. બન્ને-માંથી એકને જ્ઞાન છતાં દોષ છે, તેમાં દાતાને જ્ઞાન છતાં જમવાવાળાને અખર ન છતાં ભોક્તાને અદ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત. દાતાને જ્ઞાન ન છતાં પણ ભોક્તાને જ્ઞાન હોય તો પૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત. ભોજનનાં નિમિત્તથકી સૂતક છતાં પણ કર્મલોપ નથી.

અથનુક્રમપિસ્વરૂપસંબંધયુક્તેસ્નાનંવાસોયુતંસ્વાદિતોત્રિંશત્શ્લોકી સ્પૃત્યર્થસારેષ્વેવંઅયમસ્યાર્થઃ સ્વલ્પેનાપિણ્ણકાહાશૌચપ્રયોજકેનસંબંધેનયુક્તેશાલકજામાત્રાદૌમૃતેસચૈલંસ્નાનંકાર્યમ્ સર્વત્રગુરુણેભ્યુનેાગમૃતાશૌચસ્યપ્રાપ્તિકાલેસમાપ્તિકાલેચસ્નાતવ્યમિતિયાવત્ અથવાસ્વલ્પેદશાહમિન્નપક્ષિણીત્રિદિનાશૌચપ્રયોજકૈઃસંબંધૈઃયુક્તેબંધુત્રયમાનુલાનુપનીતસપિંડાદૌમૃતેદેશાંતરેપિકાલાંતરેસ્નાનંબવત્યેવ તથાચયસ્યસન્નિહિતકાલેભાશૌચપ્રાપ્તિસ્તસ્યાનિક્રાંતકાલેસ્નાનં યસ્યુસન્નિહિતકાલેપિસ્નાનમાત્રંતસ્યકાલાંતરેસ્નાનમપિનેત્યર્થઃ યદ્વાસ્વભાશૌચપ્રયોજકસંબંધમિન્નઃસંબંધઃ યથાશાલકમુતત્વંકટકન્યાયાઃપિતૃવ્યતસુ જત્વાદિમગિન્વાભ્રાતૃપુત્રત્રવાદિતયુક્તેભાશૌચાભાવેપિસ્નાનમાત્રંબવત્યેવ યાંત્રિકાચિત્સંબંધે ભાશૌચાભાવેપિસ્નાનમાત્રંસન્નિધૌસર્વત્રકાર્યમિત્યર્થઃ પક્ષત્રયમપિત્રિદંશિષ્ટાચારેદૃશ્યતેહ તિયુક્તંભાતિ ॥

હવે કોઈ પણ રીતે સ્વદ્ય સંબંધે યુક્ત એવો મૃત છતાં વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરવું એમ ત્રિંશતશ્લોકીમાં છે, તથા સ્મૃત્યર્થસારમાં પણ એમજ છે. એનો આ અર્થ—એક દિવસ ઇત્યાદિ આશીય ઉપજવનારા એવા અદ્ય સંબંધે પણ યુક્ત એવો શાળો, જમાઈ ઇત્યાદિ મૃત છતાં વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરવું, સધળે ઠેકાણે મહોદું અથવા નહાતું મૃતાશીય પ્રાપ્ત થયા છતાં તે સમયે તથા સમાપ્તિ કાળે સ્નાન કરવું એ સિદ્ધાંત. અથવા નહાનાં એટલે દશ દિવસનાં આશીય વિના ખીજ પક્ષિણી, ત્રણ દિવસ ઇત્યાદિ આશીયના કારણભૂત સંબંધે યુક્ત એવા બંધુત્રય, મામો, અને જનોઈ વિનાના સર્પિંડ ઇત્યાદિ મૃત થયા છતાં દેશાંતર તથા કાલાંતરવિષે પણ સ્નાન છેજ. તેમજ, જેનું સમીપ કાળમાં આશીય પ્રાપ્ત થાય છે તેનું તે કાળ ગયા પછી સ્નાન છે, જેનું સમીપ કાળમાં પણ સ્નાન માત્ર છે તેનું કાળાંતરે સ્નાન પણ નથી એવો અર્થ. અથવા ‘સ્વદ્ય’ એટલે આશીય ઉપજવનારા સંબંધ કરતાં જુદો સંબંધ, જેમ કે શાળાનો પુત્ર; પરણેલી કન્યાને કાકો; કાકાના પુત્રાદિક; બેહેનને ભાઈના પુત્રાદિક; એવા સંબંધે જે યુક્ત તેવિષે આશીય નથી તથાપિ સ્નાન માત્ર છેજ; અત્યંત અદ્ય સંબંધવિષે આશીય નથી તથાપિ સમીપે છતાં સ્નાન માત્ર સધળે

ઠેકાણે કરવું એ અર્થ છે. એ ત્રણે પક્ષ શિષ્ટાચારવિષે દેખાય છે તે યોગ્ય છે એમ બાસે છે.

અથાશૌચાપવાદઃ સર્વંચથા કર્તૃતઃ ૧ કર્મતઃ ૨ દ્રવ્યતઃ ૩ મૃતદોષતઃ ૪ વિધા નતદતિ ૫ ॥

હવે આશૌચનો અપવાદ કહે છે—તે અપવાદ પાંચ પ્રકારનો—૧ કર્તાથકી, ૨ કર્મથકી, ૩ દ્રવ્યથકી, ૪ મરનારના દોષથકી, ૫ વિધાનથકી. એ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનો છે.

તત્ર કર્તૃતોયથા યનીનાંબ્રહ્મચારિણાંચસર્પિઙ્ગજનનમરણયોર્નાશૌચં માતાપિતૃમરણેનુયતિ
બ્રહ્મચારિણોઃસર્વેલંસ્નાનમાર્ગંમવત્યેવ બ્રહ્મચારિણઃસમાવર્તનોત્તરંબ્રહ્મચર્યદશાયાંમૃતાનાં
પિત્રાદિસર્પિઙ્ગાનાંત્રિરાત્રમાશૌચંઉદકદાનંચકાર્યં અનુગમનનિર્હરણનિમિત્તકંવાશૌચંબ્રહ્મ
ચારિણોપ્વસ્યેવ પિત્રાશૌચ્યકર્મકરણેત્રબ્રહ્મચારિણાશૌચમપ્વસ્યેવ આરબ્ધપ્રાપ્તિચિન્તાનાં
પ્રાપ્તિશ્ચિત્તાનુષ્ઠાનસમયેઆશૌચંનસમાપ્તિપ્રાપ્તિશ્ચેત્રિરાત્રમતિક્રાંતાશૌચં કૃતકર્મીગનાંદી
શ્રાદ્ધાનાંતત્કર્મસમાપ્તિપર્યંતત્કર્મોપયોગિકાર્યેઆર્ત્યાદિસંકટેઆશૌચં જાનાશૌચમુના
શૌચવતોર્મરણસમયપ્રાપ્તૌનાશૌચં નેનદાનાદિકંસતિવૈરાગ્યેઆતુરસ્યસંન્યાસોપિમવતીતિ
તિશ્વવાદયઃ દેગવિહ્વલ્લુપ્તિમહાપદિસઘઃશૌચં આપદપગમેઆશૌચાવશેષેઅવશિ
ષ્ટાશૌચમસ્યેવ ॥

તેમાં કર્તાથકી આશૌચનો અપવાદ કહે છે.—સંન્યાસી તથા બ્રહ્મચારિને સર્પિઙ્ગના જન્મ તથા મરણનું આશૌચ નથી. માતા તથા પિતા મૃત થયા હોય તો સંન્યાસી તથા બ્રહ્મચારીએ વસ્ત્રસહિત સ્નાન માત્ર અવશ્ય કરવું. બ્રહ્મચારીનું સમાવર્તન થયા પછી પોતાની બ્રહ્મચર્ય દશામાં જે પિતા ઇત્યાદિ સર્પિઙ્ગ મૃત થયા હોય તેમનું ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળિ તેમને ઉદકદાન કરવું. શયની વાંસે જવું, શય ઉપાડવું એ નિમિત્તનું આશૌચ તો બ્રહ્મચારીને પણ છેજ. પિતા ઇત્યાદિકનું અંત્યકર્મ કીધા છતાં બ્રહ્મચારીને આશૌચ છેજ. જેણે પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રારંભ કીધો હોય તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કરતી વેળાએ આશૌચ નથી; પ્રાયશ્ચિત્તની સમાપ્તિ થયા પછી તેણે ત્રણ રાત્રિ અતિક્રાંતાશૌચ પાળવું. કર્મનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ જેણે કીધું હોય તેને તે કર્મની સમાપ્તિ થવા પર્યંત તે કર્મનાં ઉપયોગી કાર્યવિષે પીડા ઇત્યાદિ સંકટ છતાં આશૌચ નથી. જાતાશૌચ તથા મૃતાશૌચવાળાને મરણસમય પ્રાપ્ત થયા છતાં આશૌચ નથી. તેથી દાનાદિક તથા મરનારને આતુરસંન્યાસ પણ થાય છે એમ નિર્ણયસિંધુ ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં છે. દેશમાં મહોટી પીડા થાય, દુકાળ પડે ઇત્યાદિ મહા આપત્તિ છતાં તેજ સમયે શુદ્ધિ, આપત્તિ દૂર થયા પછી સૂતક શેષ રહ્યું હોય તો તે બાકીનું સૂતક છેજ.

અથકર્મતઃ અન્નસત્રિણામન્નાદિદાનેષુનાશૌચં પ્રતિગૃહીતુસ્તુભામાન્નપ્રહણેદોષોન
પક્વાન્નમોજનેતુત્રિરાત્રંક્ષીરપાનં ગૃહીતેનેતત્રતાદાવેકાદશ્યાદૌચારબ્ધકુચ્છાદિવ્રતેચનાશૌ

ચં તત્રસ્નાનાદિશરીરનિયમાઃસ્વયંકાર્યાઃ અનંતપૂજાદિકમન્યેનકારણીયમ્ બ્રાહ્મણભોજનાદિકમાશૌચં રાજાદીનાંપ્રજાપાલનાદૌનાશૌચં ઋત્વિજાંમધુપર્કપૂજોત્તરંતત્કર્મણિનાશૌચં તેનયેષ્વાધાનપશુવંધાદિષુમધુપર્કોનોક્તસ્તેષુકૃતેપિવરણેતાનુત્પક્કાન્યેઋત્વિજઃકાર્યાઃ દીક્ષિતાનાંદીક્ષણીયોત્તરમવમૃથસ્નાનપર્થંતંયજ્ઞકર્મણિનાશૌચં દીક્ષિતાંત્રિગંધ્યાંસ્નાનમાત્રંકર્મમધ્યેકાર્યં અવમૃથાત્પૂર્વમેવાશૌચાભાવઃ અવમૃથંતુનભવત્યેવેતિસિંધુઃકર્મીતેતુત્રિરાત્રંપૂર્વંન્યાયાત્ રોગભયરાત્રમયાદિનાશાર્થેનાંતિકર્મણિનાશૌચં ક્ષુત્પીઢિતકુટુંબસ્યપ્રતિપ્રહેનાશૌચં વિસ્મરણશીલસ્યાધીતવેદશાસ્ત્રાધ્યયનેપિનાશૌચં વૈદ્યસ્યનાડીસ્પર્શનેનાશૌચં શ્રાદ્ધેતૂક્તં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાચૌલોપનયનવિવાહાગુત્સવતઢાગાગુત્સર્ગકોટિહોમતુલાપુરુષદાનાદિકકર્મસુનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંનાશૌચં સંકલ્પિતેપુરશ્ચરણત્રપેઽવિચ્છેદેનસંકલ્પિતહરિવંશશ્રવણાદૌષપ્રારંભોત્તરંનાશૌચં કાલાદિનિયમાભાવેતુસ્તોત્રહરિવંશાદિકમાશૌચેહેયમેવ સર્વોપયમાશૌચાપવાદોનન્યગતિકત્વેઆતૈત્તજ્જેષ્ઠાતેસિંધૌનાગોજીયેવોક્તંતેનાનન્યગતિકત્વાદિકમાલોચ્યેવાશૌચાભાવોપોજ્યઃ અત્રયદ્વક્તવ્યંતત્પૂર્વાર્ધેતત્રતત્ત્રેકમેવ॥

હવે કર્મકરી અપવાદ કેહેછે.—અત્રસત્ર જેનો હોય તેને અત્રનાં દાનવિષે આશૌચ નથી. દાનના લેનારાને તો, કાચું અત્ર લેવાવિષે દોષ નથી. રાંધેલું અત્ર ભક્ષણ કરે તો, ત્રણ રાત્રિ દુગ્ધપાન વ્રત કરવું. પ્રથમ ગ્રહણ કરેલાં અનંતવ્રતાદિક, એકાદશી ઇત્યાદિક અને આરંભ કરેલાં કૃત્ઞાદિ વ્રતવિષે આશૌચ નથી. તેમાં સ્નાન આદિ શરીર સંબંધી નિયમો પોતે કરવા, અનંતપૂજાદિક અન્યદ્વારાએ કરાવવું. બ્રાહ્મણભોજનાદિક સૂતક ગયા પછી કરવું. રાત્રિ ઇત્યાદિકને પ્રજ્ઞાનું પાલન ઇત્યાદિક કાર્યવિષે આશૌચ નથી. બ્રાહ્મણને મધુપર્કવડે પૂજા થયા પછી તે કર્મ કરવાવિષે આશૌચ નથી. તેથી આધાન, પશુગંધ ઇત્યાદિક જે જે યજ્ઞોવિષે મધુપર્કપૂજા કહી નથી તે યજ્ઞમાં ઋત્વિજેનું વરણ કીધું હોય તો પણ તેમને કાઢી બીજા ઋત્વિજે વરાવવા. જેણે યજ્ઞદીક્ષા ગ્રહણ કરી તેને, દીક્ષણીય ઇદિ થયા પછી અવભૂથ (યજ્ઞાંત) સ્નાન પર્થત યજ્ઞકર્મવિષે આશૌચ નથી. દીક્ષિત અને ઋત્વિજ એમણે કર્મના મધ્યમાં સ્નાન માત્ર કરવું. અવભૂથથકી પ્રથમજ આશૌચ નથી. અવભૂથસ્નાન તો આશૌચમાં થાય નહી, એમ નિર્ણયસિંધુમાં છે. કર્મની સમાપ્તિ થયા પછી તો પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું. રોગભય, રાજભય ઇત્યાદિકના નાશને અર્થે શાંતિકર્મવિષે આશૌચ નથી. જેનું કુટુંબ ભૂખે પીડાયલું હોય તેને દાન લેવામાં આશૌચ નથી. વારંવાર વિસરી જનારાને ભણેલા વેદ, શાસ્ત્રોનાં અધ્યયનવિષે પણ આશૌચ નથી. વૈધને નાડીના સ્પર્શવિષે આશૌચ નથી. શ્રાદ્ધવિષે તો પ્રથમ કહ્યું છે. મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા, ચૌલ, ઉપનયન, વિવાહાદિક ઉત્સવ, તલાવ ઇત્યાદિકનો ઉત્સર્ગ, કોટિહોમ અને તુલાપુરુષનું દાન ઇત્યાદિક કર્મવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી આશૌચ નથી. પ્રથમ સંકલ્પ કરેલો પુરશ્ચરણનો જપ, તથા અંતરાય વિના સંકલ્પ કરેલું હરિવંશનું શ્રવણાદિક એવિષે પ્રારંભ પછી આશૌચ નથી. કાલ ઇત્યાદિકના નિયમનો અભાવ હોય તો, સ્તોત્ર હરિવંશ ઇત્યાદિક આશૌચમાં વર્ચ્ય છે. આ સઘળો આશૌચનો અપવાદ બીજી ગતિ ન છતાં તથા

પીડાવિષે જાણવો, એમ નિર્ણયસિંધુમાં તથા નાગોજીભટ્ટકૃત આશૈયનિર્ણયમાં કહ્યું-
છે, તેથી બીજી ગતિ ન છતાં ઇત્યાદિક બેઘનેજ આશૈયનો અભાવ કેહેવો. એ
વિષયમાં જ કેહેવાનું તે પૂર્વાર્ધમાં તે તે ઠેકાણે કેહેલું છે.

કેચિત્તુવ્રતેષ્વિવદીક્ષિતાનામૃતિજામારબ્ધોત્સવાદીનાંચસ્વરૂપતભારંભતશ્ચાવશ્યકતા
દાર્પ્યાશ્ચભાવેષ્વાશૌચાભાવદત્વાહુઃ કન્યાપાક્રતુશંકાદિસંકટેમૂહૂર્તીતરાભાવેકૃપ્માંડહોમા
દિનાજાતાશૌચેવિવાહારંભોપિકાર્યદત્ત્યુક્તં વિવાહાદિષુનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરમાશૌચપાતેપૂર્વસં
કલ્પિતાન્નમસગોત્રેર્દાતવ્યંમોક્તવ્યંચ દાતારંભોક્તારંસિદ્ધાન્નંચસૂતકીનસ્પૃશેન્ વિવાહા
દૌતદન્યત્રવાયુજાનેષુવિપ્રેષુદાનુરાશૌચપાતેપાત્રસ્થમપ્યન્નત્પક્લાન્યગૌહોદકાચાંતાઃશુભ્ય
તીત્યાદિપૂર્વાર્ધેઽન્તં એસહસ્રમોજનાદાવપિપૂર્વસંકલ્પિતાન્નેષુજેયમ્ પાર્થિવશિવપૂજાયાં
નાશૌચં આશૌચેસંધ્યાશ્રૌતસ્માર્તેહોમાદિવિષયેપૂર્વાર્ધેઽન્તં અપ્રિસમારોપપ્રત્યવરોહાવા
શૌચયોર્નકાર્યો તેનસમારોપોત્તરમાશૌચપાતેપુનરાધાનમેવ સમારોપપ્રત્યવરોહ
યોરન્યપકર્તૃકત્વસ્યાશૌચાપવાદસ્યચાભાવાન્ત્ત્વંદંબહ્ચાનાંદાદશઃસંહોમલોપેન્યેષાંઽપ્યહં
હોમલોપેવપુનરાધાનંજેયં ગ્રહણનિમિત્તકેશ્ચાનશ્રાદ્ધદાનાદૌનાગૌચં કશ્ચિન્શ્ચાનમાત્રં
કાર્યંનશ્રાદ્ધાદિત્યાહ સંક્રાંતિશ્ચાનાદાવપિનાશૌચં નિત્યકૃત્યેષુશ્ચાનાચમનમોજનનિયમા
સ્પૃશ્યસ્પર્શનાદિનિયમેષુનાશૌચં અન્યદૈશ્વદેવવ્રત્તપ્તદેવપૂજાદિનિત્યંનૈમિત્તિકંકામ્યંચાશૌ
ચેષ્વનકાર્યં મોજનકાલેઆશૌચાપાદકજનનમરણશ્રવણેમુલ્લસ્યંપ્રાસંત્યક્તાસ્નાયાન્ત્ મુલ્લ
સ્યપ્રાસમક્ષણેકોપવાસઃ સર્વાન્નમોજનેત્રિરાત્રોપવાસઃ इतिकर्मतआशौचसदसद्भाव
विचारः ॥

કોઈ ગ્રંથકાર તો, વ્રતવિષે જમ આશૈય નથી તેમ દીક્ષિત, ઋત્વિજ, અને પ્ર-
થમ આરંભેલા ઉત્સવાદિકને સ્વરૂપેકરી તથા આરંભેકરી આવશ્યકપણું હોવાથી પીડા
ઇત્યાદિક ન છતાં પણ આશૈય નથી, એમ કેહેછે. કન્યાને ઋતુદર્શન થશે ઇત્યાદિ
સંકટવિષે બીજું સુદુર્ત ન છતાં કૃષ્માંડહોમ ઇત્યાદિક કરી જનનાશૈયવિષે વિવા-
હનો આરંભ પણ કરવો, એમ કહ્યુંછે. વિવાહાદિકવિષે નાંદીશ્રાદ્ધપછી આશૈય
પ્રાપ્ત છતાં પ્રથમ સંકલ્પ કરી રાખેલું અન્ન અસંગોત્રવાળાઓએ જેવું તથા ભક્ષણ
પણ કરવું. સૂતકીએ દાતા, ભોક્તા તથા સિદ્ધ કરેલાં અન્નનો સ્પર્શ કરવો નહીં.
વિવાહાદિક કાર્યવિષે તથા અન્ય સમયે બ્રાહ્મણ ભોજન કરતાં છતાં દાતાને આશૈય
પ્રાપ્ત થાય તો, પાત્ર ઉપર પીરસેલાં અન્નનો પણ ત્યાગ કરી બીજનાં ઘરનાં
જળવડે આયમન લઈ શુદ્ધ, બ્રાહ્મણો થાયછે ઇત્યાદિ પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૩૯૦ માં) ક-
હ્યુંછે. એ રીતે સંહસ્ર ભોજનાદિકવિષે પણ પ્રથમ સંકલ્પ કરેલાં અન્નવિષે એવોજ
નિર્ણય જાણવો. પાર્થિવ શિવલિંગની પૂજાવિષે આશૈય નથી. આશૈયવિષે સંધ્યા,
શ્રૌતસ્માર્તહોમાદિકવિષે પૂર્વાર્ધમાં કહ્યુંછે. અગ્નિ સમારોપ તથા પ્રત્યવરોહ એ બન્ને
આશૈયમાં કરવા નહીં, તેથી સમારોપ કીધા પછી આશૈય પ્રાપ્ત થયા છતાં
પુનરાધનજ કરવું; કારણ, સમારોપ તથા પ્રત્યવરોહ એ બીજાએ કરવા નહીં, તથા
તેવિષે આશૈયનો અપવાદ પણ નથી. એ જીનરાધાન, ઋગ્વેદીઓને ખાર દિવસ

અને ખીજી શાખાવાળાઓને ત્રણ દિવસ હોમનો લોપ છતાંજ બાણવું. અહણનાં નિમિત્તથીકી કરવાનાં સ્નાન, શ્રાદ્ધ અને દાન ઇત્યાદિકવિષે આશૌચ નથી. કોઈ એક ગ્રંથકાર, સ્નાન માત્ર કરવું, શ્રાદ્ધાદિક કરવાં નહી, એમ કહેછે. સંક્રાંતિ સંખ્યા સ્નાન દાનાદિકવિષે પણ આશૌચ નથી. નિત્ય કરવાના એવા સ્નાન, આયમન, ભોજન, નિયમ, સ્પર્શને અયોગ્યનો સ્પર્શ, ઇત્યાદિક નિયમવિષે આશૌચ નથી. ખીજાં વૈશ્વદેવ, બ્રહ્મયજ્ઞ, દેવપૂજા ઇત્યાદિ નિત્યકર્મ; નૈમિત્તિક કર્મ તથા કામ્ય કર્મ આશૌચવિષે કરવાં નહી. ભોજનસમયે, સૂતક ઉપજવનારાં જનન તથા મરણ સાંભળ્યાં છતાં મોઢામાંનો આસ કાઢી સ્નાન કરવું, મોઢામાંનો આસ ભક્ષણ કીધાં છતાં એક ઉપવાસ કરવો, સધળું અન્ન ભક્ષણ કીધાં છતાં ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. એ રીતે કર્મેકરી આશૌચ છે કે નથી એનો નિર્ણય કહ્યો.

અથ દ્રવ્યતઃ પુણ્યફલમૂલલવળમધુમાંસશાકતૂળકાષ્ઠોદકક્ષીરદધિપૃત્તૌષધાતિલતદિકા રેક્ષુતદિકારાણાંલાજાદિભાંજનાન્નસ્પલ્લુકાદીનાંચાશૌચિસ્વામિનામાશૌચિગૃહસ્થિતાનાં ચપ્રહણદોષેન આશૌચિહસ્તાન્તુકિમપ્યેતન્નગ્રાહ્યં ણ્યેતુવળિજાદેરાશૌચોપિતદસ્તાન્નવળાદેરામાન્નસ્યચક્રપેનદોષઃ જલદધિલાજાદિકંતુક્રુષેણાપિતદસ્તાન્નગ્રાહ્યં ॥

હવે દ્રવ્યેકરી અપવાદ કહેછે.—ફૂલ, ફળ, મૂળ, મીઠું, મધ, માંસ, શાક, ઘાસ, કાષ્ઠ, જળ, દૂધ, દહી, ધૂત, ઔષધ, તિલ, તથા તેના વિકાર (તેલ ઇત્યાદિ) સેરડી તથા તેના વિકાર (ગોળ, કાકવી, ખાંડ ઇત્યાદિ) પોવા ઇત્યાદિ ભૂંજલાં અન્ન અને લાડુ ઇત્યાદિ પદાર્થ જની ઉપરે સૂતકીનું ધણીપણું છે તથા સૂતકીનાં ઘરમાં રહેલા તે અહણ કરવાવિષે દોષ નથી. સૂતકીને હાથેથી તો કોઈ પણ એમાંની વસ્તુ લેવી નહી. ખજરમાં તો, વ્યાપારી ઇત્યાદિકને આશૌચ હોય તો પણ તેને હાથેથી લવણાદિક અને કાચું અન્ન વેચાતી લેવામાં દોષ નથી. જળ, દહી, લાવા ઇત્યાદિક પદાર્થ તો, વેચાતી પણ તેને હાથેથી લેવા નહી.

અથ મૃતદોષતઃ શાસ્ત્રાનુજ્ઞાવિનાશસ્ત્રાગ્રિવિષજલપાષાણમૃગુપાતાનશનાદિભિર્નુદિપૂર્વં કંસ્વેચ્છ્યાત્મઘાતકાનાંનાશૌચં તચ્ચાત્મઘાતનંક્રોધાત્પરોદેશેનવાસ્તુસ્વતણ્વેષ્ટસાધનતાશ્ચ મેળવા તથાચૌર્ધાદિદોષેરાજ્ઞહતાનાંપારદાયેતત્પત્યાદિહતાનાંવિદ્યુદ્ધતાનાંચનાશૌચં અથૈ નિષિદ્ધોપિગર્વાન્નદીતરણવૃક્ષાધિરોહકૂપાવરોહાદૌપ્રવૃત્તોમૃતસ્તસ્થાપિનાશૌચં યોગવાદિ હરણાર્થતદ્દનનાર્થવાપ્રવૃત્તોગોસર્પનખિશુંગિદંટિગજચૌરવિપ્રાંત્યજાદિભિર્હતસ્તસ્પનાશૌચં મહાપાતકિનાંતત્સંર્મિણાંચમહાપાપિતુરૂપાનાંચપતિતાનાંપુંસકાનાંચમરણેનાશૌચં સ્ત્રી ણાંચપત્યાદિહંત્રીણાંહીનજાતિગામિનીનાંગર્ભપ્રીનાંકુલટાનાંચપૂર્વોક્તાત્મઘાતાદિપાપયુક્તા નાંચમૃતૌનાશૌચં તત્રૈષાંશવાનાંસ્પર્શશ્રુપાતવહનદહનાંત્યકર્માણિનકુર્યાન્ સ્પર્શાદિકરણે જ્ઞાનાજ્ઞાનાભ્યાસાદિતારતમ્પેનરુચ્છાતિરુચ્છસાંતપનચાંદ્રાયણાદિપ્રાયશ્ચિન્તાનિસિંધ્વાદિગ્રં થાંતરતોજ્ઞેયાનિ તેનૈષાંમૃતદેહસ્યજલેપ્રક્ષેપઃ ક્તઃસંવસરોત્તરંપુત્રાદિસ્તદીયાત્મઘાતાદિપા પાનુસારેણપ્રાયશ્ચિન્તંતસ્યકૃત્વાનારાયણવાલ્મીકકૃત્વાર્પણશરદાહાદિપૂર્વકમાશૌચમૌર્ધ્વદેહિ

કંચકુર્યાન્ કેચિત્તેતશરીરંદગ્ધ્વાદાહનિમિત્તંચાંદ્રાપ્ત્યણત્રયંકૃત્વાસ્થીનિસંસ્થાપ્યાશ્વાનેપૂર્વોક્તરીત્યૌર્ધ્વદેહિકમિત્યાહુઃ ॥

હવે મરનારને દોષેકરી અપવાદ કહેછે.—શાસ્ત્રની આજ્ઞા વિના શસ્ત્ર, અગ્નિ, વિષ, જળ, પાપાણુ, ભૈરવજપ, અને ઉપવાસ ઇત્યાદિકવડે બહુજેઘ પોતાની ઇચ્છાથી આત્મહત્યા કરી મરનારનું સૂતક નથી. એ આત્મહત્યા કોધેથી અથવા ખીજના નિમિત્તથી થાઓ અથવા પોતાનું સારૂ થશે એવા ભ્રમથી હો. તેમજ, ચોરી કરવી ઇત્યાદિ દોષથી રાજ્યે મારેલા, વ્યભિચારી હોવાથી તે સ્ત્રીના પતિ ઇત્યાદિકે મારેલા, અને વીજલી પડવાથી મરેલાનું આશૌચ નથી. ખીજએ નિષેધ કીધા છતાં પણ ગર્વથી કી નદી તરવી, ઝાડ ઉપર ચડવું, અને કુવા ઇત્યાદિકમાં ઉતરવું, એ કરવાથી જ મૃત થાય તેનું પણ આશૌચ નથી. ગાય ઇત્યાદિકને ચોરવામાટે અથવા તેઓને મારવામાટે પ્રવૃત્ત થયલો એવો ગાય, સર્પ, નખવાળા (સિંહાદિક) શીંગડાવાળા (બેલ ઇત્યાદિક) દાઢવાળા (સૂર ઇત્યાદિક) હાથી, ચોર, બ્રાહ્મણ અને આંડાળ ઇત્યાદિકે મારેલાનું આશૌચ નથી. મહાપાપી, મહાપાપીના સંસર્ગ કરવાવાળા, મહાપાપીને ખરોખર પાપી, પતિત અને નપુંસક એ મૃત થયા છતાં તેમનું સૂતક નથી. પતિ ઇત્યાદિકને મારનારી, હીન જાતિસાથે વ્યભિચાર કરનારી, ગર્ભહત્યા કરનારી, કુલટા, અને પ્રથમ કહેલાં આત્મહત્યા ઇત્યાદિક પાતક કરનારી એવી સ્ત્રી મૃત થયા છતાં તેનું આશૌચ નથી. તેમાં એવાં શખેને સ્પર્શ કરવો, રોવું, ઉપાડવું, દાહ કરવો, અને અંત્યકર્મ એ કરવાં નહી. સ્પર્શાદિક કીધા છતાં બાળમાં, અબાળમાં, અભ્યાસ ઇત્યાદિકની ઓછાઈ અથવાકાંઈવડે કૃચ્છ્ર, અતિકૃચ્છ્ર, સાંતપન, આંદ્રાયણ ઇત્યાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત નિર્ણયસિંધુ ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં જોવાં; તેથી એમ થાયછે કે, એમનાં મરેલાં દેહ જળમાં નાખવાં, તે હેતુથી એક વર્ષપછી પુત્રાદિકાએ તેમનાં આત્મહત્યાદિક જવાં પાપ હોય તેને અનુસારે તેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરી તથા નારાયણપણિ કરી પુત્રજનિવિધવડે દાહ કરી આશૌચ અને અંત્યકર્મ કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર, પ્રેતાનાં શરીરનો દાહ કરી દાહનિમિત્ત ત્રણ આંદ્રાયણ કરી તેનાં અસ્થિ રાખી વર્ષ પછી પ્રથમ કહેલી રીતિ પ્રમાણે અંત્યકર્મ કરવું, એમ કહેછે.

અથવાલૌકિકાગ્નિનાતૂર્ણોદગ્ધ્વાસ્વજીવનસંદેહાદ્વામસ્ત્યાવાપુત્રાદયઃ સંવત્સરાદર્વાગ્નિ તત્તદાત્મઘાતાદિપાપોક્તદિગૂળપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકંનારાયણબલિકૃત્વાપર્ણશરદાહમસ્થિદાહંવા કૃત્વાશૌચમૌર્ધ્વદેહિકંચકુર્યુઃ इदंचप्रायश्चित्तार्हाणामेव प्रायश्चित्तानर्हाणांचटस्फोटेनबहिष्कृतानांचदासीद्वारापतितोदकविध्यनंतरंसर्पिंडीकरणवर्जमौर्ध्वदेहिकं तेनसांवत्सरिकमप्येकोहिष्टविधिनैव यद्वात्मघातिनांपुत्रादिमृतजातीयवधोक्तब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तसहि तंचांद्रापणंतप्रकृच्छ्रदयंचकृतवानारायणबलिपूर्वकंतंदहेत् तथाचात्मघातिनांगोगजव्याघादि हेतुकदुर्मरणवतांचपतितादीनांचपूर्वोक्तानांसर्वपांनमरणदिनादारभ्याशौचं किंतुतत्तत्प्रायश्चित्तनारायणबलिपूर्वकसमंत्रकदाहदिनमारभ्यैवाशौचं जलाघ्यादिभिः प्रमादृतानानुम

રણાદિનાદારખ્યાશૌચાદિકમસ્યેવ તત્ત્વચિરાત્તમિતિકેચિન્નદશાહમિતિષદ્ધઃ કિન્નુપ્રમા
દમરણસ્વાપિદુર્મરણત્વાત્તન્નિમિત્તપ્રાપ્તિશ્ચિત્તપૂર્વકમેવદાહાદિકાર્યમ્ તદુક્તંસ્મૃત્યર્થસારે ચં
ડાલગોબ્રાહ્મણચોરપશુદંડિસર્પાપ્યુદકાદિભિઃ પ્રમાદાન્મરણેચાંત્રાયણંતપ્રકુચ્છદ્યંચતત્પ્રાય
શ્ચિત્તંકૃત્વાપંચદશકુચ્છાગિવાપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાવિધિવદ્દહનાશૌચોદકદાનાદિસર્વકાર્યમેવે
તિ પ્રાણાંતિકપ્રાયશ્ચિત્તેનશ્વતસ્યદશાહમાશૌચંસર્વાગિપ્રેતકાર્યાણિચકર્તવ્યાનિ પ્રાયશ્ચ
ત્તેનતસ્યશુદ્ધત્વાત્ એવમારબ્ધપ્રાયશ્ચિત્તસ્યપ્રાયશ્ચિત્તમધ્યેમરણેપિશુદ્ધત્વાદિકંક્લેયં ॥

અથવા લૌકિકાગ્નિવડે મંત્ર સહિત દાહ કરી પોતે (પુત્રાદિક અધિકારી) જીવિશ
કે નહી જીવું એવા સંશયથી અથવા ભક્તિથીકી પુત્રાદિકોએ વર્ષથીકી પ્રથમ પણ
તે તે આત્મહત્યાદિ પાપનાં ઉક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં બનણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી નારાયણ-
બળિ કરી પુત્તલવિધિથીકી દાહ કરી અથવા અસ્થિદાહ કરી આશૌચ અને અંત્યકર્મ
કરવું. એ નિર્ણય જે પ્રાયશ્ચિત્તને માટે યોગ્ય છે તેને વિષેજ છે. જે પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય
નથી તે તથા ઘટસ્ફોટ કરી અતિથી બાહર થયલા તેમનેમાટે દાસીવડે પતિતોદક-
વિધિ કીધા પછી સપિંડીકરણ વિના ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કરવું, તેથી એમ સિદ્ધ
થાયછે કે તેમનું સાંવત્સરિકશ્રાદ્ધ પણ એકોદિષ્ટવિધિવડેજ કરવું. અથવા આત્મ-
હત્યા કરી મૃત થયલાના પુત્રાદિકોએ મરનારાની અતીના વધવિષે કહેલાં બ્રહ્મહ-
ત્યાદિકનાં પ્રાયશ્ચિત્તે સહિત ચાંદ્રાયણ અને બે તમકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી નારાયણ-
બળિ કરી તેનો દાહ કરવો. તેથી એમ સિદ્ધ થાયછે કે, આત્મહત્યા કરી મૃત થ-
યલા; ગાય, હાથી, સિંહ ઇત્યાદિ નિમિત્તથી દુષ્ટ મરણવડે મૃત થયલા; અને પતિ-
તાદિક પ્રથમ કહેલા એ સધળાઓનું મરણદિવસથીકી આશૌચ નથી, ત્યારે તે તે
પ્રાયશ્ચિત્ત તથા નારાયણબળિપૂર્વક મંત્રસહિત દાહ જે દિવસે થાય તે દિવસથીજ
આશૌચ પાળવું. જળ, અગ્નિ ઇત્યાદિકવડે પ્રમાદ (ગાફલપણાં) થી મૃત થયલા-
ઓનું તો તે મરણદિવસથીકી આશૌચ ઇત્યાદિક છેજ, પણ તે ત્રણ રાત્રિ છે એમ
કોઈ અંથકાર કેહેછે. દશ દિવસ પાળવું એમ ઘણા અંથકાર કેહેછે. તો પણ પ્રમાદથી
મરણ એ પણ દુર્ભરણ છે માટે તેનાં નિમિત્તથીકી પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રથમ કરીનેજ દાહાદિક
કરવાં. તે(પ્રાયશ્ચિત્ત) સ્મૃત્યર્થસાર અંથમાં કહ્યુંછે. તે આ રીતે—ચાંડાલ, ગાય, બ્રાહ્મણ,
ચોર, પશુ, દાહવાળાં (સૂર ઇત્યાદિક), સર્પ, અગ્નિ, અને જળ ઇત્યા-
દિકવડે પ્રમાદથી મરણ થયા છતાં ચાંદ્રાયણ અને બે તમકૃચ્છ્ર એવું તેનું
પ્રાયશ્ચિત્ત કરી અથવા પંદર કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી વિધિ પ્રમાણે દાહ,
આશૌચ અને ઉદકદાન ઇત્યાદિક સધળાં કર્મ કરવાંજ. પ્રાણુત્યાગ પર્યંત
પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને જે મૃત થયો હોય તેનું દશ દિવસ આશૌચ અને સધળું પ્રેત-
કાર્ય કરવું; કારણ, પ્રાયશ્ચિત્તવડે તે શુદ્ધ થયલો છે. એ પ્રમાણે જણે પ્રાય-
શ્ચિત્તનો આરંભ કરેલો હોય તે મનુષ્ય પ્રાયશ્ચિત્તના મધ્યમાં મૃત થાય તો પણ તે
શુદ્ધ છે ઇત્યાદિક બણવું.

આહિતાગ્નેસ્તુપતિતાદેર્મરણેદર્પાદિનાચાંડાલશૃંગિચોરાદિહેતુકેચમરણેવિશેષઃ ત્રેતાપ્રી

ન્પ્રાપ્તિપેદ્યસુભાવસંધ્યંચતુષ્પથે પાત્રાણિનુદહેદ્યૌસામિકેપાપકર્મણિ તતઃપ્રાપ્તશ્ચિન્તાર્હત્વા
નર્હત્વાદિપૂર્વાક્ત્વ્યવસ્થયાનિર્મથ્યામિનાદાહાશંતકર્મેતિ મહાપાતકસંયુક્તઃસામિકોપદિ
જીવતિ પુત્રાદિઃપાલયેદગ્રીન્પ્રાપ્તશ્ચિન્તક્રિયાવધિ પ્રાપ્તશ્ચિન્તનકુર્યાશઃકુર્વન્વાન્નિયતેયદિ
જલેગ્રીન્પ્રાપ્તિપેદ્યૌપાત્રાણિનુજલેષુવા માધવીયેઆહિનાપ્રેદુર્મરણેપ્યાત્મધાતેચતંત્રૈકિકા
મિનાતૂર્ણાંદગધ્વાતદસ્થાનિન્ક્ષીરેણપ્રક્ષાલ્યતત્પ્રાપ્તશ્ચિન્તંકૃત્વાશ્રૌતામિભિઃસમન્ત્રકંદાહાદિ
કાર્યમિત્યુક્તં દદંનિરપ્પેરપિદુર્મરણેયોજ્યં ॥

પતિત ઇત્યાદિક આહિતાગ્નિ મૃત થાય અથવા ગર્વાદિકકરીને આંડાલ, શીંગડા-
વાળાં પશુ, અને ચોર ઇત્યાદિ કારણથી મૃત થયા છતાં તેવિષે વિશેષ—“ સાગ્નિક
એટલે જણે અગ્નિ ગૃહણ કરેલો હોય એવો પુરૂષ પાપ કર્મ કરનારો થયા છતાં
ગાર્હપત્ય, આહવનીય અને દક્ષિણાગ્નિ એ ત્રણ અગ્નિ જળમાં નાખવા; ગૃહ્યાગ્નિ
ઓવાટામાં નાખવો; અને પાત્ર અગ્નિમાં બાળી નાખવાં.” પછી પ્રાય-
શ્ચિન્તની યોગ્યતા કે અયોગ્યતા ઇત્યાદિક પ્રથમ કહેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે મંથન
કરી ઉત્પન્ન કરેલા અગ્નિવડે દાહ ઇત્યાદિ અંત્ય કર્મ કરવાં. “ મહાપાપે યુક્ત
એવો સાગ્નિક જે જીવતો હોય તો પુત્રાદિકોએ તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ત્યહાં લગિ તેના
અગ્નિનું રક્ષણ કરવું; જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે નહી, અથવા પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં મધ્યમાં મૃત
થાય તો તેના અગ્નિ જળમાં નાખવા, અને પાત્ર તો અગ્નિ અથવા જળમાં નાખવાં.”
માધવના ગ્રંથમાં— આહિતાગ્નિ દુર્ભરણ અથવા આત્મહત્યાવડે મૃત થયા છતાં
તેનો લૌકિકાગ્નિવડે મંત્રરહિત દાહ કરી તેનાં અસ્થિ દૂધમાં ધોઈ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત
કરી પછી શ્રૌતાગ્નિકહે મંત્રસહિત દાહાદિક કરવાં એમ કહ્યું છે. એનિર્ણય નિરગ્નિ-
કને પણ દુર્ભરણ પ્રાપ્ત થયા છતાં જાણવો.

અથસર્પહતેવિશેષઃ પ્રમાદેનવાદર્પાદિનાવાસર્પતેમૃતાવાશૌચાદિનકાર્યમ્ વહ્યમાણં
નાગપૂજાવ્રતંકૃત્વાનારાયણવલિસૌવર્ણનાગદાનપ્રત્યક્ષગોદાનાનિકૃત્વાદાહાશૌચાદિકાર્ય
સર્વત્રદુર્મરણેપતિતાદિમરણેચતત્તત્પ્રાયશ્ચિન્તાદિકૃત્વાદાહાશૌચાદિકાર્યમિત્યુક્તં ॥

હવે સર્પદંશયકી મૃત થયા છતાં વિશેષ.—પ્રમાદથી અથવા ગર્વાદિકવડે સર્પ-
યકી મરણ થયા છતાં આશૌચાદિક પાળવું નહી. આગળ કેહેલાસે એવું નાગપૂજનું
વ્રત કરી નારાયણમણિ, સુવર્ણના નાગનું દાન, અને પ્રત્યક્ષ ગૌદાન કરી દાહ,
આશૌચ ઇત્યાદિક કરવાં. સધળાં દુર્ભરણ તથા પતિતાદિકનાં મરણ છતાં તે તે પ્રાય-
શ્ચિન્તાદિક કરી દાહ, આશૌચ ઇત્યાદિ કરવાં એમ કહ્યું છે.

તત્રપ્રાયશ્ચિન્તાનિપ્રસંગાદુચ્યંતે બુદ્ધિપૂર્વકમાત્મધાતેનમૃતાનાંત્રિંશત્કૃદ્ધાણિપ્રાયશ્ચિન્તં
તત્તજ્ઞાતિવધપ્રાયશ્ચિન્તેનસમુચિતંકાર્યં તદ્યથા બ્રાહ્મણેનાત્મધાતેનકૃતેદ્વાદશાબ્દંબ્રહ્મહ
ત્યાપ્રાયશ્ચિન્તંત્રિંશત્કૃદ્ધમાત્મધાતપ્રાયશ્ચિન્તંચત્પુત્રાદિઃકુર્યાન્ બ્રાહ્મણસ્ત્રિયાત્મધાતેનકૃતે
બ્રાહ્મણસ્ત્રીવધપ્રાયશ્ચિન્તંત્રિંશત્કૃદ્ધાણિચ* એવંશુદ્રાદ્યાત્મધાતેપ્પૂજાં અશક્તાવાત્મધાતેચાં
દ્વાયણદ્વયંતત્ત્રકૃદ્ધચતુષ્કં પ્રમાદેનજલાદિમરણેપંચદશકૃદ્ધાણિ ચાંદ્રાયણપૂર્વકંતત્ત

ઠુક્રુદયંવા પનિતમૃતેષોઢશઠુક્રુદાણિ બ્રહ્મહત્યાદિપાપિનાંપ્રાયશ્ચિત્તાત્યૂર્વમરણેતત્તત્પાપપ્રા
યશ્ચિત્તંપુત્રેણકાર્યમ્ પ્રાયશ્ચિત્તાનર્હાણાંતુપતિતોદકદાનાવિધિરેવનપ્રાયશ્ચિત્તાદીત્યુક્તં સિ
ધૌતુપ્રાયશ્ચિત્તાનર્હાણામપિપુત્રાદિર્નારાયણલીલપૂર્વસર્વમૌર્ધ્વદેહિકંસર્પિડીકરણંદર્શાદિશ્રા
દ્વંગયાદિશ્રાદ્ધંચકુર્યાદેવ એવંભેચ્છીકૃતસ્થાપિ પતિતોદકવિધિરપુત્રવિષયદત્યુક્તં હદમે
વયુક્તં ॥

તેમાં પ્રસંગથી પ્રાયશ્ચિત્ત ઠહેછે.— બાણી બેઠા આત્મહત્યા કરી જે મૃત
થાય તેનું ત્રીસ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત. એ પ્રાયશ્ચિત્ત ભતિવધનાં પ્રાયશ્ચિત્તસાથે કરવું.
તે આ રીતે— બ્રાહ્મણે આત્મહત્યા કીધા છતાં દ્વાદશાષ્ટ એનું બ્રહ્મહત્યાનું પ્રાય-
શ્ચિત્ત, તથા ત્રીસ કૃચ્છ્ર આત્મહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત એવાં બે પ્રાયશ્ચિત્ત તેના પુત્રાદિ-
કાએ કરવાં. બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ આત્મહત્યા કીધા છતાં બ્રાહ્મણની સ્ત્રીના વધનું પ્રાય-
શ્ચિત્ત અને ત્રીસ કૃચ્છ્ર કરવા. એ રીતે શૂદ્રાદિકાએ આત્મહત્યા કીધા છતાં પણ
એ નિર્ણય બાણવો. આત્મહત્યા કીધા છતાં પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તવિષે શક્તિ ન હોય તો
બે ચાંદ્રાયણ અને ચાર તમકૃચ્છ્ર કરવાં. પ્રમાદવડે જનાદિકથકી મરણ થયા છતાં
પંદર કૃચ્છ્ર, અથવા ચાંદ્રાયણપૂર્વક બે તમકૃચ્છ્ર કરવાં. પતિત મૃત થયા છતાં
સોળ કૃચ્છ્ર. બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ કરનારાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કીધાથકી પ્રથમ મરણ થયા
છતાં તે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પુત્રે કરવું. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાવિષે જે અયોગ્ય હોય
તેનેમાટે તો પતિતોદકદાનાવિધિજ કરવો, પ્રાયશ્ચિત્તાદિક કરવાં નહીં એમ કહ્યુંછે.
નિર્ણયસિંધુવિષે તો, પ્રાયશ્ચિત્તવિષે અયોગ્ય હોય તો પણ તેના પુત્રાદિકાએ નારા-
યણપાપિપૂર્વક સઘળું અંત્યકર્મ, સર્પિડીકરણ, દર્શ્યાદિ શ્રાદ્ધ, અને ગયાદિશ્રાદ્ધ એ
કરવાંજ. એ પ્રમાણે મ્લેચ્છ થયેલાનાં પણ પૂર્વોક્ત સર્વ કરવાં, પતિતોદકવિધિ જે
કહી તે અપુત્રવિષયક છે એમ કહ્યુંછે, અને એજ યોગ્ય છે.

યસ્તુકિંચિત્કાલંભેચ્છીકૃતઃપ્રાયશ્ચિત્તાર્હસ્તસ્પષોઢશઠુક્રુદાદિપ્રાયશ્ચિત્તંપુત્રેણકૃત્વાપ
ર્ણશરદાહાદિકાર્યમ્ પ્રમાદમરણમિન્નેપુચૌર્યપારદાર્યાદિહેતુકેષુદુર્મરણેપુત્રાંદ્રાયણદ્વયં
મ્લકૃચ્છ્રેત્યાકરતોવિચાર્યયોજ્યં કિંચવ્યાગ્રાદિહેતુકદુર્મરણેપુત્રાનાતપોક્તદાનાદિવિધિર
પિકાર્યઃ નથાહિવ્યાગ્રહતેવિપ્રકન્યાવિવાહનં ગજહતેચતુર્નિષ્કપરિમિતહેમનિર્મિતગજદાનં
રાજહતેસૌવર્ણપુરુષદાનં ચોરહતેપ્રત્યક્ષધેનુદાનં વૈરહતેવૃષદાનં વૃષમેળહતેપથાશક્તિ
હેમદાનં શય્યાયાંચમૃતેદેવાશય્યાતૂલીસમન્વિતા નિષ્કહેમનિર્મિતવિષ્ણુપ્રતિમાધિષ્ઠિતાચ
શૌચહીનમરણેદિનિષ્કહેમવિષ્ણુદાનં સંસ્કારહીનમરણેવિષ્ણુપ્રોપનયનં અશ્વહતેનિષ્ક
ત્રયહેમકૃતાશ્વદાનં શુનાહતેક્ષેત્રપાલસ્થાપનં સૂકરહતેમહિષદાનં રુમિમિર્હતેપંચજ્વારી
મિતગોધૂમદાનં વૃક્ષહતેવૃક્ષયુતસૌવર્ણવૃક્ષદાનં શૃંગિણાહતેવૃક્ષયુતવૃષધદાનં શકટહ
તેસોપસ્કરંકિંચિત્તદ્વયદાનં મૃગપાતમૃતેધાન્યપર્વતદાનં અગ્નિનામૃતેઉદપાનોત્સર્ગવિધિઃ
કાષ્ઠહતેધર્માર્થસપ્રાકરણં શસ્ત્રહતેમહિષીદાનં અગ્નિહતેસવત્સપયસ્ત્રવ્યાગોર્દાનમ્ વિ
ષેળહતેહેમનિર્મિતપૃથ્વીદાનં ઉદ્ભંધનેનમૃતેહેમકૃપિદાનં જલેમૃતેદિનિષ્કહેમનિર્મિતવરુ
ણદાનં વિષૂચિકામૃતેસ્વાદ્ભનેનશતવિપ્રભોજનં કંઠસ્થિતકલસ્યમરણેપૃતધેનુદાનં કાસ

રોગમૃતેऽષ્ટકચ્છાણિ અતીસારમૃતેલક્ષગાયત્રીજપઃ શાકિન્યદિપ્રહૃમૃતેઋત્રૈકાદશિની
જપઃ વિદ્યુત્પાતમૃતેવિદ્યાદાનં અંતરિક્ષમૃતેવેદપારાયણં પતિતેમૃતેષોઢશકચ્છાણિ અશ્વ
શ્યસ્પર્શયુક્તમરણેસચ્છાસ્ત્રપુસ્તકદાનમિત્યાદિ ॥

જ મનુષ્ય થોડાએક દિવસ પર્યંત સ્વેચ્છ થયા છતાં પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય હોય તેનાં સોળ કૃચ્છ ઇત્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત પુત્રે કરી પાળશવિધિવડે દહનાદિક કરવાં. પ્રમાદથીકી થતાં મરણુ વિના ખીજાં ચોર્યે, પરસ્ત્રીગમન ઇત્યાદિ કારણથીકી થતાં દુર્ભરણુવિષે બે ચાંદ્રાયણુ અથવા તમેકૃચ્છ કરવાં એ રીતે મ્હોટા અંથોમાં બેઠીયો-જના કરવી. અને વ્યાઘ્ર (ચિતરો) ઇત્યાદિક કારણથીકી થતાં દુર્ભરણુવિષે શાતાતપે કહેલો દાનાદિક વિધિ પણ કરવો. તે આ રીતે—વ્યાઘ્રે માસ્યા છતાં બ્રાહ્મણની કન્યાનો વિવાહ કરાવવો. હાથીએ માસ્યા છતાં ચાર નિષ્ક સુવર્ણનો હાથી કરી તેનું દાન કરવું. રાજાએ માસ્યા છતાં સુવર્ણનો પુરૂષ કરી તેનું દાન કરવું. ચોરે માસ્યા છતાં પ્રત્યક્ષ ધેનું દાન કરવું. શત્રુએ માસ્યા છતાં બેલનું દાન, બળદે માસ્યા છતાં યથાશક્તિ સુવર્ણદાન, શય્યામાં મૃત થયા છતાં નિષ્ક સુવર્ણની વિષ્ણુમૂર્તિ કરી તે શય્યા ઉપરે રાખી ગાદલાં સાથે તે શય્યાનું દાન કરવું. પવિત્રપણું ન છતાં મૃત્યુ થયું હોય તો, બે નિષ્ક સુવર્ણની વિષ્ણુમૂર્તિનું દાન કરવું. સંસ્કાર રહિત મરણુ છતાં બ્રાહ્મણના પુત્રને ઉપનયન કરાવવું. થોડાએ માસ્યા છતાં ત્રણ નિષ્ક સુવર્ણનો થોડો કરી તેનું દાન કરવું. કુતરાએ માસ્યા છતાં ક્ષેત્રપાલની સ્થાપના કરવી. સૂવરે માસ્યા છતાં પાડાનું દાન, કીડાઓએ માસ્યા છતાં પાંચ ખારી ગઉનું દાન કરવું. વૃક્ષના યોગથી મૃત થયા છતાં વસ્ત્રસહિત સોનાનાં ઝાડનું દાન કરવું. શીંગડાવાળા પશુએ માસ્યા છતાં વસ્ત્રસહિત બલદનું દાન કરવું. ગાડીથી મૃત થયા છતાં સામગ્રીસહિત કાંઈએક દ્રવ્યનું દાન કરવું. ભૈરવજપથી મૃત થયા છતાં ધાનના પર્વતનું દાન કરવું. અગ્નિવડે મૃત થયા છતાં કુવા, તળાવ ઇત્યાદિક જળાશયનો ઉત્સર્ગવિધિ કરવો. કાષ્ટેકરી મૃત છતાં ધર્મશાળા બંધાવવી. શસ્ત્રવડે મૃત છતાં ભૈસનું દાન કરવું. પથરાથી મૃત છતાં વાછડાં સહિત દુઝણી ગાયનું દાન કરવું. વિધવડે મૃત છતાં સોનાની પૃથ્વી કરી તેનું દાન કરવું. કાંસીથી મૃત છતાં સોનાના વાંદરાનું દાન કરવું. જળમાં મૃત છતાં બે નિષ્ક સોનાની વરૂણની મૂર્તિ કરી તેનું દાન કરવું. વિષૂચિકા (મિરિઆ) વડે મૃત છતાં મધુર અન્નવડે સો બ્રાહ્મણોને ભોજન દેવું. ગળામાં કોળીઓ અટકી મૃત છતાં ધૂતધેનું દાન કરવું. કાસરોગ (દમ+ઉધરસ)થી મૃત છતાં આઠ કૃચ્છ કરવાં. અતિસાર (ઝાડા) વડે મૃત છતાં લક્ષ ગાયત્રીજપ કરવો. શાકિની ઇત્યાદિ ગ્રહોની આધા થવાથી મૃત છતાં ઇચ્ચાર રૂદ્રપાઠ કરાવવા. વીજલી પડી મૃત છતાં વિદ્યાદાન કરવું. અંતરિક્ષમાં મૃત છતાં વેદનું પારાયણુ કરાવવું. પતિત થઈ મૃત છતાં સોળ કૃચ્છ કરવાં. સ્પર્શને અયોગ્ય વસ્તુનો સ્પર્શ કરી મૃત છતાં સારાં શાસ્ત્રનાં પુસ્તકનું દાન ઇત્યાદિ કરવું.

અન્નશય્યામરણેશૌચહીનસંસ્કારહીનમરણેઋમિવિપૂચિકાકંઠકવલકાસાતિસારરોગપ્ર

હમ્મરૂપૈર્મરણેતરિક્ષમૃતેઽસ્પૃશ્યસ્પર્શમરણેચ્ચદાનાદિવિધિરેવનાપ્રાયશ્ચિત્તંનૈધનારાયણબલિનાં પિવર્ષાદિકાલપ્રતીક્ષા ધ્યાદ્યાદિહેતુકંવિષજલશસ્ત્રાદિહેતુકંચમરણંપ્રમાદેનદર્પાદિનાબુ ત્યાચેત્યનેકધાસંભવતિ તત્રોક્તવ્યવસ્થાપ્રાયશ્ચિત્તંનારાયણબલિર્દાનાદિવિધિશ્ચેતિત્રયા નાંસમુદ્ધયઃ યદિપુત્રાદિઃપિતૃર્જલાદિદુર્મરણપ્રાયશ્ચિત્તંબ્રહ્મહત્યાદિતત્તત્ત્યાપ્રાયશ્ચિત્તંવાત્મ ઘાતપ્રાયશ્ચિત્તંવાકર્તુનશકોતિતદોક્તદાનાદિવિધિનારાયણબલિચઠ્ઠવાઽત્યશક્તૌનારાય ણશ્ચલિમાત્રંઠ્ઠત્વૌર્ધ્વદેહિકંકુર્યાન્ તાવતાપુત્રાદિસર્પિદાનાંશુદ્ધિસિદ્ધેઃ પિત્રાદેસ્તુપુત્રાદિ મિસ્તત્તત્તપ્રાયશ્ચિત્તાકરણેનરકાદિભોગઃસ્પાદેવેતિબોદ્યં ॥

આ ઠેકાણે શય્યામાં મરણુ; પવિત્રપણાથી હીન તથા સંસ્કારવડે હીનનું મરણુ; કીડા, મિરિચો, કંડમાં કાળિચો અટકવો, દમ+ઉધરસ, ગ્રાડા, અને શાકિની ધ- ત્યાદિ યહવડે મરણુ; અંતરિક્ષમરણુ; અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ છતાં મરણુ એમનેવિષે દાનાદિક વિધિજ કરવો, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નહી, નારાયણુબળિ કરવું નહી, તથા વર્ષ ઇત્યાદિક કાળની પણ પ્રતીક્ષા (વાટ) એવી નહી. વ્યાધ્યાદિક, વિષ, જલ, અને શસ્ત્રાદિક નિમિત્તથીકી જ મરણુ તે પ્રમાદથીકી ગર્વાદિકથીકી તથા બણી એધ એમ અનેક પ્રકારનું સંભવેછે, તેમાં કહેલી વ્યવસ્થાવડે પ્રાયશ્ચિત્ત, નારાયણુબળી અને દાનાદિક વિધિ એ ત્રણે કરવાં. જે પુત્રાદિક પિતાનાં જલાદિક દુર્મરણનું પ્રાયશ્ચિત્ત અથવા બ્રહ્મહત્યાદિક તે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત અથવા આત્મહત્યાનું પ્રા- યશ્ચિત્ત કરવાને અસમર્થ હોય તો તેણે પ્રથમ કહેલો દાનાદિકવિધિ તથા નારાયણુ- બળિ એ બન્ને કરી; અતિ અસમર્થ છતાં એકલું નારાયણુબળિ કરી ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કરવું; કારણ, તેટલું કરવાથી પુત્રાદિક સર્પિદોની શુદ્ધિ બની શકેછે. પિતા ઇત્યાદિકને તો, પુત્ર ઇત્યાદિકોએ તે તે પ્રાયશ્ચિત્ત ન કીધા છતાં નરકાદિક ભોગ પ્રાપ્ત થાયજ એમ બળવું.

અથવિધિવિહિતજ્વાલદિમરણે તત્રપ્રયાગેસર્વવર્ણાનાંરોગિણામરોગિણાંચભાગીરથીપ્રવે શાદિનામરણેકામિતમહાફલં શૂદ્રસ્યારોગિણોપિપ્રયાગમિન્નેપિજ્વાલદિમરણમનુજ્ઞાતં વ્યા ધિતોમિષજાત્યક્તોવિપ્રોવૃદ્ધોથવાપુવા તનુત્યજેઽજ્જલાદ્યાદૈઃસયથેટંફલંભેત્ દુશ્ચિકિ ત્સૈર્મહારોગેઃપીડિતોજીવનાશ્મઃ પ્રવિશેઽજ્જલનંદીપ્તંકરોત્યનશનંતથા અગાધતોયરાશિ ચમુગેઃપતનમેવચ ગચ્છેન્મહાપથંવાપિતુષારગિરિમાદરાત્ પ્રયાગવટશાસ્ત્રાગ્રાદેહત્યાર્મ કરોતચ ઉત્તમાન્પ્રાપ્ત્યાહ્લોકાન્નાત્મધાતીમવેલક્તિન્ નરાણામથનારીણાંસર્વવર્ણેષુસર્વ દા આશૌચંસ્વાત્પ્ર્યહંતેષાંવજ્જાનલહતેતથા ધારાણસ્યાંન્નિયેશસ્તુપ્રત્યાહ્યાતમિષક્રિયઃ કાષ્ઠપાષાણમધ્યસ્થોજાનહવીજ્જલમધ્યગઃ અવિમુક્તોન્મુલસ્તસ્યકર્ણમૂલગતોહરઃ પ્રણવં તારકંબ્રૂતેહત્યાદિવચનોદ્ધયઃ પુરાણસ્થોમાધવાદિનિવંધેષુસુદાહતઃ અજ્ઞાનુજ્ઞાતેબુદ્ધિપૂર્વ કાત્મધાતેગૃહસ્થાદીનામેવાધિકારઃ યતેસ્તુનાધિકારઃ ષ્યહાદ્યાશૌચવિધાનાત્ યતેઃકા મ્યકર્મણ્યનધિકારાચેતિનિર્ણયસિધુઃ ॥

હવે વિધિથી કરેલાં જલાદિક મરણુવિષે કહેછે.—તેમાં પ્રયાગવિષે રોગી અથવા રોગ રહિત એવા સર્વ વર્ણને જલસમાધિ ઇત્યાદિ કરવાથી મરણુ થયા છતાં

ધૃત્ત્વા કરેલાં મહાદ્વ પ્રાપ્ત થાયછે. શુદ્ધ ન છતાં પણ તેને પ્રયાગ વિના ખીજાં જલમાં પણ મરણ કહ્યુંછે. “રોગી વૈદ્યે મુકેલો છતાં બ્રાહ્મણ વૃદ્ધ હો અથવા યૌવન હો તે જળ, અગ્નિ ઇત્યાદિવડે દેહનો ત્યાગ કરે તો તેને ધૃત્ત્વા પ્રમાણે દ્વલ મળે.” “ચિકિત્સા (નિદાન) કરવાને અશક્ય એવા મહારોગવડે પીડાયલો માટેજ જીવવાને અસમર્થ એવા મનુષ્યે પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો. તેમજ ઉપવાસ કરવા. અગાધ જલમાં પડવું. અથવા હંચા પર્વત ઉપરથી પડવું. ઉત્તર દિશામાં ચાલ્યું જવું અથવા આદરથી હિમાલય પર્વતમાં જવું. અથવા પ્રયાગક્ષેત્રમાં વડની શાખાના અગ્રથકી (ગંગામાં) પડવું. એ રીતે જે દેહનો ત્યાગ કરેછે તે આત્મધાતી થતો નથી તથા તેને ઉત્તમ લોક પ્રાપ્ત થાયછે. એ રીતે દેહત્યાગ કરનારા સધળા વર્ણમાંના પુરૂષો, સ્ત્રિઓ તથા વીજળીથી મૃત થયલાઓનું પણ ત્રણ દિવસ આશૈય પાળવું. અસાધ્ય થવાથી ઔષધ બંધ કીધા છતાં ગંગાજળના મધ્ય ભાગમાં ઉમેલો અથવા કાષ્ઠ, પાષાણના મધ્યમાં ઉમેલો જે કાશીમાં મૃત થાયછે તથા કાશી જવાવિષે સમ્મુખ થાયછે તેના કાનનાં મૂળપાસે ઉમેલા વિશ્વેશ્વર તારક મંત્રનો ઉપદેશ કરેછે ઇત્યાદિક પુરાણનાં વાક્યો માધવાદિકના ગ્રંથોમાં કહ્યાંછે.” આ ઠેકાણે શાસ્ત્રે આજ્ઞા કરેલી જે યુદ્ધિપૂર્વક આત્મહત્યા તેવિષે ગૃહસ્થાદિકનેજ અધિકાર છે, સંન્યાસીને તો અધિકાર નથી; કારણ, ત્રણ દિવસ ઇત્યાદિક આશૈયનું વિધાન કીધુંછે, તથા સંન્યાસીને કામ્ય કર્મનો અધિકાર નથી એમ નિર્ણયસિદ્ધિમાં કહ્યુંછે.

इदानीं तनशिष्टास्तुरोगादिपीडांसोढमशक्तौसंन्यासाश्रमंगृहीत्वातीर्थादिनात्मघातंकुर्वीतिगृहस्थविधुरादयश्चनकुर्वीति केचित्त्वपरिहार्यरोगादिप्रस्तवृद्धादेर्जलादिनानुद्वेष्टात्मघातःकलौप्रयागभिन्नदेशेनभवति भृग्वग्निपतनैश्चैववृद्धादिमरणंतथैतिकलिबज्ज्येषुपरिगणनादित्याहुः एतन्मतेमरणांतप्रायश्चित्तविधयःकाशीखंडादौविप्रादेर्देहत्यागविधयश्चयुगांतरपराः प्रयागमरणंस्त्रीणांसहगमनंचकलितुगेसर्वसंमतं भ्रजसर्वत्रसहगमनभिन्नेविधिवाक्यानुज्ञातेदेहत्यागेत्रिरात्रमाशौचमितिवहवः दशाहमितिकेचित् एवंफलकामनयाविहितेकाम्यप्रयागमरणेपिपक्षद्वयंज्ञेयं ॥

વર્તમાન કાળના શિષ્ટ જન તો રોગાદિકની પીડા સહન કરવાવિષે અસમર્થ છતાં સંન્યાસાશ્રમ લઈ તીર્થાદિક સાધનેકરી આત્મહત્યા કરેછે; ગૃહસ્થ અને વિધુર (જેની સ્ત્રી મરેલી હોય તે) ઇત્યાદિક કરતા નથી. કોઈ ગ્રંથકાર તો, મટવાને અશક્ય એવા રોગાદિકે અસ્ત થયલા વૃદ્ધાદિકની જળાદિક સાધનવડે જાણીજોઈ આત્મહત્યા કલિયુગમાં પ્રયાગ વિના ખીજા દેશમાં થતી નથી; કારણ, “પર્વત ઉપરથી પડવું તથા અગ્નિમાં પડવું તેણેકરી વૃદ્ધાદિકનું મરણ” એ રીતે કલીવર્જ્યમાં લેખેલાં છે, એમ કહેછે. એ મતમાં મરણાંત પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ, તથા કાશીખંડ ઇત્યાદિ ગ્રંથમાં કહેલો બ્રાહ્મણાદિકને દેહત્યાગનો વિધિ તે ખીજા યુગમાટે છે. પ્રયાગમાં મરણ અને સ્ત્રીઓનું સહગમન એ કલિયુગમાં સર્વ સંમત છે. આ સધળે ઠેકાણે સ-

હુગમન વિના બીજા જે વિધિરૂપ વચને કહેલા દેહત્યાગ તેવિષે ત્રણ રાત્રિ આશૌચ એમ ધણા ગ્રંથકારો કહેછે, દશ દિવસ આશૌચ એમ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહેછે. એ પ્રમાણે ફક્તની ધર્મચાથી કહેલાં જે કામનાથી પ્રયાણમરણ તેવિષે પણ એ પક્ષ (ત્રણ રાત્રિ અથવા દશ દિવસ) બંધુવા.

અથઃ પતિનો ઘટસ્ફોટે નિબહિષ્કૃતોયશ્ચ મ્લેચ્છીકૃતોયશ્ચ પ્રાયશ્ચિત્ત્વાનર્હપાપીતસ્પત્રિવિધસ્ય પિતૃમાતૃમિત્રસ્ય પતિનોદકવિધ્યનંતરં સર્પિંડીકરણવર્ગમંત્યકર્મપિતૃમાતૃશ્ચત્રિવિધસ્યા પિનારાયણબલિપૂર્વકં સર્પિંડીકરણસહિતં સર્વભવતીત્યુક્તં તત્રપતિનોદકદાનવિધિર્યથા સર્વ ગાંડાસીમાદ્યપતસ્યેવેતનંદત્વાઅશુદ્ધપૂર્ણઘટહસ્તાંતાંબ્રૂયાન્ હેદાસિગચ્છમૂલ્યેનતિલાનનોપૂર્ણમિત્રાંઘટંચશીઘ્રમાનપ તતોદક્ષિણામુખીઉપવિશ્યવામપાદેનતંઘટંસતિલક્ષિણ ઘટક્ષેપણ કાલેચામુકસંજ્ઞકપતિતપ્રેતપિષ્વિષેતિપ્રુહુરુચ્ચારયેતિ સાદાસીતદ્વાકયંશ્રુત્વામૂલ્યગૃહીત્વાતથાકુર્વાન્ એવંકૃતેપતિતતૃપ્તિર્નાન્યથા એતદ્વપતિતસ્યમૃતદિનેકાર્યં દતિપતિનોદકવિધિઃ ઇતિમૃતદોષતઆશૌચાપવાદઃસપ્રસંગઃસવિસ્તરોનિરૂપિતઃ ॥

હવે જે ઘડો ફેડો બાહેર કરેલો પતિત, એવેચ્છ થયેલો તથા જે પ્રાયશ્ચિત્તને અયોગ્ય એવો પાપી એ ત્રણ પ્રકારના માતાપિતાથી જે જુદા તેમનો પતિતોદક-વિધિ થયા પછી સર્પિંડીકરણ વિના અંત્યકર્મ, તથા પિતા માતા અને ત્રણ પ્રકારના એમનું પણ નારાયણબલિપૂર્વક તથા સર્પિંડીકરણ સહિત સધળું અંત્યકર્મ થાયછે એમ કહ્યું. તેમાં પતિતોદકદાનનો વિધિ આ રીતે—સધળાઓ સાથે વ્યભિચાર કરનારી દાસીને બોલાવી તેને મજૂરી આપી અશુદ્ધ જળથી ભરેલો ઘડો હાથમાં લઈ ઉભેલી એવી દાસીને કહેવું. હે દાસી! તું જા, જળે ભરેલો ઘડો તથા દ્રવ્ય દઈ તિલ એ શીઘ્ર લઈ આવ. પછી દક્ષિણ દિશાસામે મુખ રાખી એસી ડાબે પગે તે તિલસહિત ઘડાને ફેંકી દે. ઘડો ફગાડવાને સમયે પણ “અમુકસંજ્ઞક પતિત પ્રેત પિષ્વિષ્વ” (હે અમુક સંજ્ઞક, પતિત, પ્રેત, પિ, પિ,) એવો ધારંવાર ઉચ્ચાર કર. પછી તે દાસીએ તે વાક્ય સાંભળી મૌલ્ય લઈ તેમ કરવું. એમ કરવાથી પતિતની તૃપ્તિ થાયછે, બીજી રીતે થતી નથી. એ વિધિ પતિતના મરણદિવસે કરવો. એ પ્રમાણે પતિતને ઉદકદાનનો વિધિ કહ્યો. એ રીતે મરનારને દોષે કરી આશૌચનો અપવાદ પ્રસંગ સહિત અને વિસ્તાર સહિત નિરૂપણ કર્યો.

અથવિધાનતઃ યતેર્મનાવાશૌચનાસ્તિ તસ્યપ્રેતક્રિયોદકદાનાશૌચસર્પિંડીકરણાદેર્નિષિદ્ધત્વાન્ સર્પિંડીસ્થાનપકાદશોહનિપાર્વણશ્રાદ્ધમાત્રંકાર્યં પ્રતિસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધદર્શશ્રાદ્ધાદિકંતુપાર્વણવિધિનાસર્પિંડકંભવત્યેવ અત્રવિસ્તરોગ્રંથાંતરેવલ્પતે એતદ્વત્રિદંડિનામેકદંડિનાંહંસપરમહંસાદીનાંસર્વેષામેવત્રેયં એવંવાનપ્રસ્થમરણેપિનાશૌચં કૃતઙ્ગીવચ્છાદેમૃતે સર્પિંડૈરાશૌચાદિકર્તવ્યંનવેતિવિકલ્પઃ બ્રહ્મચારિમૃતૌત્વાશૌચમસ્યેવ યુદ્ધમૃતેપ્યાશૌચં નેતિસર્વગ્રંથેષૂપભ્યતેનતેવેવંબ્રાહ્મણેષુશિષ્ટાચારઃ ઇતિપંચધાશૌચાપવાદોનિરૂપિતઃ ॥

હવે વિધાનેકરી અપવાદ કહેછે—સંન્યાસી મૃત થયા છતાં આશૌચ નથી;

કારણ, તેની પ્રેતક્રિયા, ઉદ્ધકદાન, આશૌચ અને સર્પિડીકરણાદિકનો નિષેધ છે. ઇ-
આરમે દિવસે સર્પિડીશ્રાદ્ધને ઠેકાણે પાર્વણશ્રાદ્ધ માન કરવું. પ્રતિસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધ
તથા દર્શશ્રાદ્ધ ઇત્યાદિક તો, પાર્વણ વિધિ હોવાથી પિંડસહિત થાયજ. એ વિષયમાં
વિસ્તાર ખીજા અંથમાં કેહેવાસે. એ નિર્ણય ત્રિદંડી સંન્યાસી, એકદંડી,
હંસ, પરમહંસ ઇત્યાદિ સધળા સંન્યાસિઓને એવોજ બળુવો. એ રીતે વાન-
સ્થનું મરણ છતાં પણ આશૌચ નથી. જીવતાં છતાં પોતાનું શ્રાદ્ધ કરી મૃત થયો
હોય તો, સર્પિડોએ આશૌચ ઇત્યાદિક પાળવું અથવા ન પાળવું એવો વિકલ્પ છે.
બ્રહ્મચારી મૃત થયો હોય તો આશૌચ છેજ. યુદ્ધમાં મૃત છતાં પણ આશૌચ નથી
એમ સધળા અંથોમાં દેખાયછે, પરંતુ બ્રાહ્મણોમાં એવો શિષ્ટાચાર નથી. એ પ્રમાણે
પાંચ પ્રકારનો આશૌચનો અપવાદ (આધ) નિરૂપણ કર્યો.

અથજીવતોપ્યાશૌચં યથાપતિતસ્યઘટસ્ફોટકાલેસર્વસર્પિડાનામેકાહમાશૌચં ॥

હવે જીવતા છતાં પણ તેનું આશૌચ કેહેછે.

જમ;—પતિતના ઘટસ્ફોટને સમયે સધળા સર્પિડોને જીવતાનું એક દિવસ આ-
શૌચ છે.

ઇત્યાશૌચંસાપવાદં, યથામતિનિરૂપિતં ॥ સમાર્પિતંઋક્ષિમણીશશ્રીમદ્વિહ્વલપાદયોઃ ॥
ઈતિસાપવાદાશૌચપ્રકરણં ॥

એ રીતે અપવાદ સહિત આશૌચ યથામતિ નિરૂપણ કીધું અને તે રૂક્ષિમણી-
પતિ શ્રીમાન્ વિહ્વલના ચરણમાં સમર્પણ કર્યું. એ પ્રમાણે અપવાદસહિત આશૌચ
પ્રકરણ કહ્યું.

અર્થૌર્ધ્વદેહિકારંભોપયોગિનારાયણબલ્યાદિપ્રકારઉચ્યતે તત્રદુર્મરણેષ્વાત્મઘાતેજલાદિ
ભિઃપ્રમાદમરણેપતિતાદિમરણેવપૂર્વોક્તવ્યવસ્થયામુકગોત્રસ્યામુકશર્મણોમુકદોષનાશાર્થ
મૌર્ધ્વદેહિકેસંપ્રદાનત્વયોગ્યતાસિત્થ્યર્થમમુકપ્રાપ્તિશ્ચત્તમમુકદાનંવાકરિષ્યદિત્યાદિસંકલ્પ
પૂર્વકંતત્તપ્રાપ્તિશ્ચત્તદાનંચકાર્યં અશક્તૌદાનમેવકાર્યં તત્તોમુકગોત્રામુકશર્મણોમુકદુર્મરણ
દોષનાશાર્થમૌર્ધ્વદેહિકપ્રદાનત્વયોગ્યતાસિત્થ્યર્થનારાયણબલિકરિષ્યદિતિસંકલ્પપૂર્વાર્થોક્ત
સંતતિફલકકામ્પનારાયણબલિવત્સર્વકુર્યાન્ એતત્તુવર્ષાંતરકરણપક્ષે સદાઃકરણપક્ષેતુપૂર્વો
ક્તદ્વિગુણપ્રાપ્તિશ્ચત્તસંકલ્પશુક્લેકાદશ્યાદિકાલમનપેદ્યૈવસમનંતરોક્તસંકલ્પકૃત્વાવિધિ
નાસ્થાપિતેકલશદ્વપેદ્યેમપ્રતિમયોર્વિષ્ણુર્વૈવસ્વતંયમંચાવાહ્યપુરુષસૂક્તેનયમાયસોમમિતિચ
ક્રમેણવોદશોપચારૈઃસંપૂજ્યતત્પૂર્વભાગેરેખાયાંદક્ષિણાપ્રકુશાનાસ્તીર્થશુંખંતાંવિષ્ણુરૂપ્યમુક
પ્રેતઈતિદશસ્થાનેષ્વપોનિનીયમધુઘૃતતિલમિશ્રાનોદનાર્પિદાનંદશામુકગોત્રામુકશર્મણોમુકદોષનાશાર્થ
વિષ્ણુદેવતાયંતેર્પિદઈતિદક્ષિણસંસ્થાનપ્રાચીનાવીત્યાદિપૈતૃધર્મેણદયાન્ ગંધાદિભિરભ્યર્ચ્ય
પ્રવાહણાંતંકૃત્વાનયાંક્ષિપેન્ શ્વઃસયોવાપૂર્વસ્થાપિતંવિષ્ણુમભ્યર્ચ્યંકવિપ્રેવિપ્રાલાભેદર્ભવટૌ
વાપાદક્ષાલનાદિતૃપ્તિપ્રશ્નાંતંવિષ્ણુરૂપપ્રેતાવાહનપૂર્વકંકૃત્વાવિપ્રસમીપેતૂર્ણીરેખાઃકૃત્વાદ

મર્ષસ્તરણેઅપોનિનયનંચકૃત્વાદર્મેષુસવ્યેનવિષ્ણુવેવ્રજણેશિવાયચસપરિવારાયયમાયચેતિચ
તુભ્યઃપિંડચતુષ્પદંત્વાપસવ્યેનવિષ્ણુરુપિપ્રેતામુકગોત્રનામાયંતેપિંડહત્યેકંપંચમંપિંડંત્વાત
થેવાભ્યર્ચ્યપ્રવાહણંતેવિપ્રાચાંતતાદિશ્રાદ્ધશેષસમાપનાંતેપ્રેતવૃત્ત્યાવિપ્રાયવત્સામરણાદિદ
ત્વાવિપ્રેણપ્રેતાપતિલાંઙ્ગલિદાપયેત્ અમુકગોત્રાયામુકશર્મણેવિષ્ણુરુપિણેપ્રેતાયાપંતિલતોયાં
ઙ્ગલિરિતિમંત્રેણ વિપ્રાલાભેસ્વયંદદ્યાત્ તતોવિપ્રાન્વાચયેત્ અનેનનારાયણબલિકર્મણા
મગવાન્વિષ્ણુરિમમમુકંપ્રેતંશુદ્ધમપાયમર્હેકરોત્વિતિકામ્યપ્રયોગેસ્મિન્પ્રયોગેચસંકલ્પેનામગો
ત્રોચારેચવિશેષઃસ્પષ્ટૈવ પૂર્વત્રકાશ્યપગોત્રદેવદત્તપ્રેત્યાતુચારઃ અત્રતુગોત્રનામજ્ઞાનસ
ત્વાહુર્મરણેનમૃતસ્યયન્નામગોત્રંતદેવોચારયેદિતિસંકલ્પેવિશેષેપિહેતુઃસ્પષ્ટૈવેતિ ઇતિદુર્મર
ણેઔર્ધ્વદેહિકાધિકારાર્થનારાયણબલેઃપ્રયોગઃ ॥

હવે ઔર્ધ્વદેહિક કર્મના આરંભમાં ઉપયોગિ એવો નારાય-

ણભગિ ઇત્યાદિ પ્રકાર કહુંછું.

તેમાં દુર્મરણ, આત્મહત્યા પ્રમાદ હોવાથી જળાદિકવડે મરણ અને પતિતાદિ-
કનું મરણ છતાં પ્રથમ કહેલી વ્યવસ્થાપ્રમાણે “અમુકગોત્રસ્યામુકશર્મણોડમુકદોષ
નાશાર્થઔર્ધ્વદેહિકે સંપ્રદાનત્વયોગ્યતાસિત્થ્યર્થ અમુકપ્રાયશ્ચિત્તમમુકદાનં વા કરિષ્યે,”
ઇત્યાદિક સંકલ્પ પ્રથમ કરી તે તે પ્રાયશ્ચિત્ત તથા દાન કરવાં. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું
સામર્થ્ય ન હોય તો દાનજ કરવું. ૫છી “અમુકગોત્રામુકશર્મણોમુકદુર્મરણદોષનાશ
ર્થઔર્ધ્વદેહિકંપ્રદાનત્વયોગ્યતાસિત્થ્યર્થ નારાયણબલિં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી પૂર્વા-
ર્ધમાં (પત્ર ૨૩૭ માં) કહેલું અને સંતતિ થવી એ જનું ક્ષણ છે એવાં કામનિક નારા-
યણભગિ પ્રમાણે સધળું કર્મ કરવું. એ જ કહ્યું તે ‘વર્ષની અંતે કરવું’ એવો પક્ષ છતાં
જાણવું. ‘તત્કાળ કરવું’ એવો પક્ષ હોય તો, પ્રથમ કહેલાકરતાં જમણાં પ્રાયશ્ચિત્તનો
સંકલ્પ કરી શુક્લ પક્ષમાંની એકાદશી ઇત્યાદિ કાળની ગરજ ન કરતાં ઉપર કહેલો
નારાયણભગિ કરવાનો સંકલ્પ કરી યથાવિધિ સ્થાપન કરેલા એ કળશ ઉપર એ સુ-
વર્ણની પ્રતિમા સ્થાપન કરી તે પ્રતિમાવિષે વિષ્ણુ, તથા વૈવસ્વત યમનું આવા-
હન કરી પુરુષસૂક્તવડે તથા “યમાયસોમં” એ મંત્રવડે કમેકરી ષોડશોપચાર પૂજા
કરી તેના પૂર્વે ભાગમાં રેખા કરી તે ઉપરે દક્ષિણ દિશામાં અગ્ર થાય એ રીતે કુશ
પાથરી “શુંઘંતાં વિષ્ણુરૂપી અમુક પ્રેત” એવું વાક્ય કહી દશ ઠેકાણે જળ દધ; મધ,
ધૂત અને તિળ મેળવેલા એવા ભાતના દશ પિંડ, “અમુકગોત્રામુકશર્મ પ્રેત વિષ્ણુદે
વતાયં તે પિંડઃ” એમ કહી દક્ષિણમેર રહેતા આવે એ રીતે અપસંચ ઇત્યાદિ પિ-
તૃધર્મવડે દેવા. ૫છી ગંધાદિક ઉપચારવડે તે પિંડોની પૂજા કરી પિંડપ્રવાહણ પ-
ર્યંત કર્મ કરી તે પિંડ નદીમાં નાખવા. બીજ દિવસે અથવા તત્કાળ પ્રથમ સ્થા-
પન કરેલા વિષ્ણુની પૂજા કરી એક બ્રાહ્મણવિષે અથવા બ્રાહ્મણ ન મળે તો દર્ભના
બટુવિષે વિષ્ણુરૂપી પ્રેતનું પ્રથમ આવાહન કરી પાદપ્રક્ષાલનથકી તૃપ્તિપ્રશ્ન પર્યંત
કર્મ કરી તે બ્રાહ્મણની સમીપે મૌનથી રેખા કાઢી તે ઉપરે દર્ભપાથરી તે દર્ભ ઉપરે

જળ સેચન કરી તે ઉપરે સંચેકરી “વિષ્ણુવે વ્રજાણે શિવાય ચ સપરિવારાય યમાય ચ” એમ કહી ચારેને ચાર પિંડ દઈ અપસંચેકરી “વિષ્ણુરૂપિ પ્રેતામુકમગો ત્રનામાયં તે પિંડઃ” એમ કહી એક પાંચમો પિંડ દઈ તેમજ પૂજા કરી પિંડપ્રવાહણાંત કર્મ કીધા પછી બ્રાહ્મણને આચમન કરાવવું ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધશેષની સમાપ્તિ પર્યંત કર્મ થયા પછી પ્રેત છે એવી યુક્તિથી બ્રાહ્મણને વસ્ત્ર, આભરણ ઇત્યાદિ દઈ બ્રાહ્મણને હાથેથી પ્રેતને તિલાંજલિ દેવાવવી. તિલાંજલિ દેવાનો મંત્ર.—“અમુક ગોત્રાયામુકશર્મણે વિષ્ણુરૂપિણે પ્રેતાય તિલનોપાંતજલિઃ” બ્રાહ્મણ ન મળે તો પોતે દેવી. પછી બ્રાહ્મણને બોલાવવા. તે આ રીતે—“અનેન નારાયણબલિકર્મણા મગવાન્ વિષ્ણુરિમમમુકં પ્રેતં શુદ્ધમપાપમર્હં કરોતુ.” કામ્ય પ્રયોગવિષે તથા આ પ્રયોગવિષે સંકલ્પ અને નામ ગોત્રના ઉચ્ચારમાં વિશેષ પ્રકાર સ્પષ્ટજ છે. પ્રથમના કામ્ય પ્રયોગમાં, “કાશ્યપગોત્ર દેવદત્ત પ્રેત” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો. આ પ્રયોગમાં તો ગોત્ર તથા નામનું જ્ઞાન છે માટે દુર્ભરણથી ભરેલાનું જ નામ, ગોત્ર હોય તેજ બોલવું; એ પ્રમાણે સંકલ્પમાં વિશેષ થવાનું કારણ પણ સ્પષ્ટજ છે. એ રીતે દુર્ભરણ છતાં અંત્યકર્મના અધિકાર માટે નારાયણબલિનો પ્રયોગ કહ્યો.

અથસર્પહેતેત્રતં પ્રતિમાસંશુક્લપંચમ્પાંડપવાસંનક્તંવાકૃત્વાપિષ્ટમર્ચનાર્ગંપંચફળમનંતવાસુ કિશંબપદ્યકંબલકર્કોટકાશ્વતરધૃતરાષ્ટ્રશંભુપાલકાલિવતક્ષકકપિલેતિદ્વાદશનામમિદ્વાદશમાસેષુસંપૂજ્યપાયસેનવિપ્રાન્સંધોઽપવસ્તરાતેદેમનાર્ગંપ્રત્યક્ષાંગાંચદશનારાયણબલિપૂર્વકં દાહાશૌચાદિકંકાર્યમ્ અથવાનમોઅસ્તુસર્પેષ્ઠતિતિસ્ત્રિભાઙ્ગપાહુતીર્તુદુયાત્ પંચમ્પાંડવઃ ગંદૈર્મસ્વર્ણેનૈકેનકારયેત્ સ્ત્રીરાઙ્ગપાત્રમધ્યસ્થંપૂજ્યવિપ્રાપદાપયેત્ પ્રાપશ્ચિત્તમિદંપ્રોક્તં નાગદણ્ડસ્વશંભુનેતિ તત્તોનારાયણબલ્યાદિ ॥

હવે સર્પથી મૃત્યુ થયા છતાં વ્રત કેહ્યું.

દર એક માસમાં સુદ પંચમીને દિવસે ઉપવાસ અથવા નક્ત વ્રત કરી પાંચ ફેણવાળો લોટનો નાગ કરી અનંત, વાસુકિ, શંખ, પદ્મ, કંબલ, કર્કોટક, અશ્વતર, ધૃતરાષ્ટ્ર, શંખપાળ, કાલિય, તક્ષક અને કપિલ એ પ્રમાણે બાર નામવડે બાર માસમાં પૂજા કરી દૂધપાકથી બ્રાહ્મણલોજન કરાવી વર્ષની અંતે સુવર્ણનો નાગ તથા પ્રત્યક્ષ ગાયનું દાન કરી નારાયણબલિ કરી દાહ, આશૌચ ઇત્યાદિક કરવું. અથવા “નમોઅસ્તુસર્પેષ્ઠો” એ મંત્રવડે ત્રણ ધીની આહુતિ હોમવી. પાંચમને દિવસે એસી રતિ સુવર્ણનો નાગ કરી તેને દૂધ અને ઘૂતે યુક્ત પાત્રમાં બેસારી પૂજા કરી બ્રાહ્મણને દેવો. સર્પના દંશથી મરણ પામેલામાટે આ પ્રાયશ્ચિત્ત મહાદેવજીએ કહ્યું છે.” પછી નારાયણબલિ ઇત્યાદિ વિધિ કરવો.

અથપાલાશપ્રતિકૃતિદાહાદિવિધિઃ તત્રદિશાંતરમરણેપરાકદ્વયમઘૌરુચ્છાન્વાકૃત્વાસ્થી નિદહેત્ અસ્થનાંચાંઢાલશ્વાદિસ્વર્ણેષ્વગવ્યોદકાદિભિઃપ્રક્ષાલ્યદહેત્ યસ્પાસ્થીનિસર્વથા

નલભ્યંતેતસ્યપર્ણશરદાહઃ; કુર્યાદ્દર્મમયંપ્રેતંકુશૈલ્લિશતવાદિભિઃ પાલાગ્રીભિઃસમિદ્ધિર્વાસં
 રૂપાચૈવંપ્રકીર્તિતા તત્રભૂમૌઠુળ્લાગ્નિમાસ્તીર્યતત્રશરંદક્ષિણાયતંનિવેશ્યતત્રપલાશવૃંતાનિ
 ન્યસેન્ શિરસિચત્વારિંશન્ ૪૦, ગ્રીવાયાંદશ ૧૦, બાહ્વોઃપ્રત્યેકંપંચાશદેવંશતં ૧૦૦,
 કરાંગુલીબુદશ ૧૦, ઊરસિવિંશતિઃ ૨૦, જઠરેત્રિંશન્ ૩૦, શિશ્નેચત્વારિ ૪, અંદયો
 સ્ત્રવંત્રપં ૬, ઊર્વોઃપ્રત્યેકંપંચાશદેવંશતં ૧૦૦, જંઘાતઃપાદનલાતંપ્રત્યેકંપંચદશૈવં ૩૦,
 પાદાંગુલીબુદશ ૧૦, एवंषष्टयधिकशतत्रयमितैर्दर्भैःપાલાશસમિદ્ધિર્વાશરીરંકૃત્વાઠુર્ણા
 વસ્ત્રેણવશ્વાજ્જલમિશ્રપિષ્ટેનલિપેન્ શક્તૌસત્યાનારિકેરાદીન્યપિ તથાહિ શિરસિનારિકે
 રફલંવતુલાલાનુવા લલટેકદલીપત્રં દંતેદાદિમલીજાતિનિ કર્ણયોઃકંકણંત્રણપત્રંચ ચ
 ક્ષુષોઃકપદૌ ૨ નાસિકાયાંતિલપુષ્પં નાભાવઠજં સ્તનયોર્જીવીરફલદ્વયં વાતેમનઃશિલાં
 પિત્તેહરિતાલં કફેસમુદ્ગફેનં રુધિરેમધુ પુરિષેગોમયં મૂત્રેગોમૂત્રં રેતસિપારદં વૃષણયો
 ર્ધૃતાકદ્વયં શિશ્નેગૂંજનં કેશેષુવનસૂકરસટાવટપ્રરોહાવા લોમસુઠુર્ણા માંસેમાષપિષ્ઠલેપઃ
 પંચગવ્યૈઃપંચામૃતૈશ્ચસર્વતઃસિચનં પુનર્નોઅસુન્ અસુનીતેત્સ્યમ્બ્યાંપ્રાણપ્રવેશંભાવયેન્ યદ્વા
 યત્તેયમમિતિસૂક્તેનશુક્રમસીતિપારદંક્ષિપ્ત્વાઅક્ષીભ્યામિતિશરીરંસ્પૃશેન્ શરીરંસ્નાપયિત્વા
 ચંદનમનુલિપ્ય વસ્ત્રોપવીતેપરિધાય્ય અયંસદેવદત્તહત્યભિમૃશ્ય દંદંચાસ્યોષાસનમિતિધ્યા
 ત્વાવિધિવદ્દાહાદિકાર્યં અત્રાહિતાગ્રેરસ્થિદાહિપર્ણશરદાહેવાદશાહમાશૌચમનાહિતાગ્રેસ્થ
 હમિત્યાદિપ્રાગુક્તમનુસંધેયં દ્વાદશાબ્દાદિપ્રતીક્ષોત્તરંપર્ણશરદાહાદિક્રિપતેચેત્તદાત્રિંશત્ક
 જ્ઞાણિચાંદ્રાયણત્રયંવાહૃત્વાકાર્યં ॥

હવે આખરાનાં સમિધનું પૂતનું કરી દાહાદિકનો વિધિ કહેછે.

તેમાં દેશાંતરમાં મરણ થયા છતાં એ પરાક અથવા આઠ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી
 અસ્થિનો દાહ કરવો. અસ્થિને આંકાલ, કુતરાં ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો
 પંચગવ્ય, જળ ઇત્યાદિકવડે તેને યોગ પછી દાહ કરવો. સર્વથા જ્યાં અસ્થિ મળે
 નહિ તેનો પર્યુશરવિધિવડે દાહ કરવો. “તણુ સો સાઠ દર્ભ-લઘ તેણેથી દર્ભનો
 પ્રેત કરવો. અથવા તણુ સો સાઠ આખરાનાં સમિધવડે કરવો, એ પ્રમાણે સંખ્યા
 કરેલી છે.” તેવિષે-પૃથિવી ઉપરે કાણું મૃગયર્મ પાથરી તે ઉપરે શરની લાકડી
 દક્ષિણ કોરે લાંબી રાખી તે ઉપરે આખરાની ત્રિવેણીની સમિધો રાખવી. તે
 આ રીતે-મસ્તક ઠેકાણે ૪૦; આંઠ ઠેકાણે ૧૦; એક એક હાથ ઠેકાણે ૫૦ મળી ૧૦૦;
 હાથની આંગળીઆ ઠેકાણે ૧૦; છાતીવિષે ૨૦; પેટઠેકાણે ૩૦; લિંગ ઠેકાણે ૪;
 અંડ ઠેકાણે તણુ તણુ મળી ૬; એક એક સાથોળ ઠેકાણે ૫૦ મળી ૧૦૦; એક
 એક જંઘાથી પગનાં તળિઆસુધિ પંદર મળિ ૩૦; પગની આંગળીઆ ઠેકાણે ૧૦;
 એ પ્રમાણે તણુસો સાઠ દર્ભ અથવા આખરાનાં સમિધવડે શરીર કરી તેને ઉતનાં
 વસ્ત્રવડે બાંધી જળવાળા લોટવડે લીપતું. શક્તિ હોય તો નાલિયર ઇત્યાદિક પણ
 રાખવાં. તે આ રીતે-મસ્તક ઠેકાણે નાલિયર અથવા ગોલાકાર દૂધી; કપાળ ઠેકાણે
 કેળનું પાન; દાંત ઠેકાણે દાડિમનાં બીજ; કાનને ઠેકાણે કંકણ અથવા આખરાનાં
 પાન; નેત્ર ઠેકાણે કોડી; નાકને સ્થાનકે તિલનું ફૂલ; નાભિને ઠેકાણે કમળ; સ્તનને

ઠેકાણે બે લીધું; વાતને ઠેકાણે મણસિલ; પિત્ત ઠેકાણે હરતાલ; કફ ઠેકાણે સમુદ્રકે-
ન; રૂધિર ઠેકાણે મધ; વિષાને ઠેકાણે છાણુ; મૂત્ર ઠેકાણે ગોમૂત્ર; વીર્યને ઠેકાણે
પારો, અંડને ઠેકાણે બે રીંગણાં; લિંગને ઠેકાણે ગાબર; વાળને ઠેકાણે જંગલી સુવ-
રના વાળ અથવા વડની વડવાઈ; રોમાવલી ઠેકાણે ઉન; માંસ ઠેકાણે અડદના લો-
ટનો લેપ; પંચગવ્ય તથા પંચામૃત સઘળાં અંગ ઉપર રેડવું. પછી “પુનર્નો અસું,
અસુનીતે” એ બે મંત્ર લણી પ્રાણનો પ્રવેશ થયો એવી ભાવના કરવી. અથવા
“યત્તે યમં” એ સૂક્તવડે તથા “શુક્રમસિ” એ મંત્રવડે પારો નાખી “અ-
ક્ષીભ્યાં” એ મંત્રવડે શરીરને સ્પર્શ કરવો. પછી શરીરને સ્નાન કરાવી અંદન
લગાડી વસ્ત્ર તથા યજ્ઞોપવીત પહેરાવી “અયં સદેવદત્ત:” એવું વાક્ય કહી સ્પર્શ
કરી “દદં ચાસ્વોપાસનં” એમ કહી ધ્યાન કરી વિધિપૂર્વક દાહાદિક કરવું. આ
ઠેકાણે આહિતાગ્નિનો અસ્થિદાહ અથવા પર્ણશરદાહ છતાં દશ દિવસ આશીચ,
તથા અનાહિતાગ્નિનું ત્રણ દિવસ આશીચ ઇત્યાદિક પ્રથમ કહેલો નિર્ણય બળુવો.
પાર વર્ષ ઇત્યાદિ કાળ પર્યંત પ્રતીક્ષા કીધા પછી પર્ણશરદાહ ઇત્યાદિ કર્મ કરવાનું
હોય તો તે વેળાએ ત્રીસ કૃચ્છ્ર અથવા ત્રણ આંદ્રાણુ કરી કરવું.

અધાતીતપ્રેતસંસ્કારકાલઃ પ્રત્યક્ષશવસંસ્કારેદિનંનૈવવિશોધયેત્ આશીચમધ્યેસંસ્કાર
રેદિનંશોધ્યંતુસંભવે દશાહોત્તરંતુદિનંસંશોધ્યૈવગ્રાહ્યં તત્રવત્સરાદુર્ધ્વક્રિયપ્રાણપ્રેતકર્મ
પ્યુત્તરાયણમેવશ્રેષ્ઠં તત્રાપિઠ્ઠણપક્ષેવ તત્રનંદાત્રયોદશીચતુર્દશીદિનક્ષયાન્વર્જયેત્
શુક્રશનિવારૈવજ્યૈ ભૌમવારોપિવજ્યૈત્યેકે નક્ષત્રેષુભરણીકૃત્તિકાર્દ્રાષ્ઢેવામવાપ્યેષ્ઠા
મૂળંધનિષ્ઠોત્તરાર્ધશતતારકાદિચતુષ્પંચેતિનક્ષત્રાણિ ત્રિપુષ્કરયોગશ્ચેત્યતિદુષ્ણનિસર્વથા
ત્યજેત્ કૃત્તિકાપુનર્વસૂત્રારાફલ્ગુનીવિશાખોત્તરાષાઢાપૂર્વાભાદ્રપદાચેતિત્રિપાદનક્ષત્રાણિ
દ્વિતીયાસપ્તમીદ્વાદશીચતિથિઃકુજશનિરવિવારાશ્વેતિત્રયાણાંયોગેત્રિપુષ્કરઃ કૌશ્વિદ્રવિસ્થા
નેગુરુવારઽક્તઃ એતેષ્વેવતિથિવારેષુમૃગચિત્રાધનિષ્ઠાંયોગેદ્વિપુષ્કરઃ ત્રિપુષ્કરયોગોવૃદ્ધો
લાભેનષ્ટેહતેમૃતૌચત્રિગુણફલદઃ દ્વિપુષ્કરોદ્વિગુણફલદઃ તેનપ્રેતકાર્યંદ્વાવપિત્યાજ્યૌ દ્વયો
યોગેદ્વિપુષ્કરદતિકશ્ચિત્ ગુરુશુક્રાસ્તપૌષમાસમલમાસાવૈધૃતિવ્યતીપાતપરિવયોગાઃવિ
ષ્ટિઃકરણંચતુર્થાષ્ટમદ્વાદશચંદ્રશ્ચેત્યપિસર્વથાત્યજેત્ રોહિણીમૃગપુનર્વસુપૂર્વોત્તારાફલ્ગુની
ચિત્રાવિશાખાઽનુરાધાપૂર્વોત્તારાષાઢાધનિષ્ઠેતિકિંચિદુષ્ણનિસંભવેત્યજેત્ ભૌમવારોપિત્યા
જ્યૈત્યેકે કર્તુસ્તિસૃષ્ટજન્મતારાસુપ્રત્યરિતારાયાંચપર્ણશરાદિદ્વાહોનેષ્ટઃ ॥

હવે અતીત ગયલો (એવો) પ્રેતસંસ્કારનો કાળ કેહેછે. —“ પ્રત્યક્ષ શ-
ખના સંસ્કારવિષે દિનશુદ્ધિનો વિચાર કરવો નહી. આશીચમાં સંસ્કાર કરવા-
વિષે સંભવ છતાં દિનશુદ્ધિનો વિચાર કરવો.” દશ દિવસ પછી તો, દિનશુદ્ધિ બે-
ધનેજ દિવસ લેવો. તેમાં વર્ષ પછી કરવાનાં પ્રેતકર્મવિષે ઉત્તરાયણુજ શ્રેષ્ઠ છે.
તેમાં પણ કૃષ્ણ પક્ષજ લેવો, તેમાં નંદા (એકમ, છઠ, ઇચ્ચારસ), તેરસ, ચૌદસ
અને ક્ષયતિથિ એ વર્જ્ય કરવાં. શુક્ર અને શનિ એ વાર વર્જ્ય કરવા. મંગલ વાર

પણ વર્જ્ય કરવો, એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. નક્ષત્રોમાં ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, મઘા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, ધનિષ્ઠાનું ઉત્તરાર્ધ, અને શતભિષા આદિ ચાર એ નક્ષત્રો તથા ત્રિપુંકર યોગ એ સધળાં અતિ દુષ્ટ તે સર્વથા વર્જ્ય કરવાં. કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાશ્વિની, વિશાખા, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, એ ત્રિપાદ નક્ષત્ર; તથા ખીજ, સાતમ, ખારસ એ તિથિ; અને મંગલ, શનિ તથા રવિ એ વાર એ ત્રણનો યોગ છતાં ત્રિપુંકર યોગ થાય. કેટલાએકાએ રવિને કેકાણે ગુરૂ વાર કહેલો છે. એજ તિથિ તથા વાર છતાં મુગશિર, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા એનો યોગ છતાં દ્વિપુંકર યોગ થાય. ત્રિપુંકર યોગ છતાં વૃદ્ધિ, લાભ, નષ્ટ, ચોરી અને મરણવિષે તે ત્રિ-ગુણું ક્ષણ દેછે, તથા દ્વિપુંકર યોગ બમણું ક્ષણ દેછે, માટે પ્રત્યક્ષવિષે બન્ને વર્જ્ય કરવ. (તિથિ વાર નક્ષત્ર) એમાંથી જેનો હોય તો દ્વિપુંકર યોગ થાય એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. ગુરૂ શુક્રનો અસ્ત; પૌષ માસ; મગ માસ; વૈધતિ; વ્યતીપાત; પરિધ યોગ; ભદ્રા કરણ; અને ચોથાં આઠમાં ખારમાં સ્થાનકનો ચંદ્ર એ પણ સર્વથા વર્જ્ય કરવાં. રોહિણી, મુગશિર, પુનર્વસુ, પૂર્વાશ્વિની, ઉત્તરાશ્વિની ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા અને ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્રો કોઈ એક દુષ્ટ છે, માટે સંભવ હોય તો ત્યાગ કરવો. મંગલ વાર પણ વર્જ્ય કરવો એમ કેટલાએક કેહેછે. કર્ત્તાની ત્રણ જન્મતારા, અને પ્રત્યરિતારાવિષે પર્યુથરાદિ દાહ નેષ્ટ છે.

તથાચાર્કગુરુચંદ્રવારાઅશ્વિનીપુષ્યહસ્તસ્વાતીશ્રવણમાનિચપ્રશસ્તાનિ મધ્યમાનિસર્વાત્યાજ્યાનિચોક્તાનિ નંદાયાંશુક્રવારેચનુર્દેશ્યાંત્રિજન્મતારાપ્રત્યરિતારામુચૈકોદિષ્ટશ્રાદ્ધમાતિર્નિર્ણય સાક્ષાદેકાદશાહેનકોપિનિષેધઃ ॥

તેમજ રવિ, ગુરૂ અને સોમ એ વાર; અશ્વિની, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ અને શ્રવણ એ નક્ષત્રો ઉત્તમ છે. મધ્યમ તથા સર્વથા ત્યાજ્ય એ કહ્યા. નંદા તિથિ, શુક્ર વાર, ચૌદશ, ત્રણ જન્મતારા, અને ત્રણ પ્રત્યરિતારા એમનેવિષે એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ અતિ નિંદ છે. પ્રત્યક્ષ એકાદશાહ શ્રાદ્ધવિષે કોઈ પણ નિષેધ નથી.

અસ્યનિષિદ્ધનક્ષત્રાદેરપવાદઃ પુગમન્વાદિસંક્રાંતિદર્શેચપ્રેતકર્મણિ પુનઃસંસ્કારાદિકેપિનક્ષત્રાદિનશોધયેન્ ગુરુમાર્ગવ્યોમૈંદિવેપૌષમાસેમલિમ્લુચે નાતીતઃપિતૃમેધઃસ્યાદ્ર્યાંગોદાવરીંવિના ઇતિપુનઃસંસ્કારકાલઃ ॥

એ જે નિષિદ્ધ નક્ષત્રાદિક તેમનો અપવાદ—“યુગાદિ, મન્વાદિ, સંક્રાંતિ, દર્શ, પ્રેતકર્મ અને પુનઃસંસ્કારાદિવિષે નક્ષત્રાદિકનો વિચાર કરવો નહી. ગુરૂ શુક્રનો અસ્ત, પૌષ માસ, અને મગ માસ છતાં ગયા અને ગોદાવરીં વિના અતિક્રાંત (પ્રથમ થયું) પિતૃકર્મ થતું નથી.” એ પ્રમાણે પુનઃસંસ્કારનો કાળ કહ્યો.

સામ્રિકસ્વર્ણશરદાહેકૃતેપશ્ચાદ્દેહલામેર્ણશરદાહીવાર્ષદગ્ધકાષ્ટૈસ્તદંહેન્ તાદૃશકાષ્ટાભેલૌકિકામિનાદૃષ્ટ્વાતદસ્થીનિમહાજલેક્ષિપેન્ એવમન્યેષાંનિરધ્વીનામાપિર્ણશરદા

૧ જન્મનક્ષત્ર, જન્મનક્ષત્રથી ૬ શરુ નક્ષત્ર તથા આગણીશરુ નક્ષત્ર એનેવિષે એવો અર્થ.

હોત્તરંશરીરલાભેસ્થિલાભેવાયોજ્યં અમૃતંમૃતમાકર્ણ્યકૃતંયસ્યૌર્ધ્વદેહિકમ્ પ્રાપચ્ચિન્તમ
મૌસ્માર્તકૃત્વામીનાદધીતચ અવપુનઃસંસ્કારાદિપ્રકારઃપૂર્વાર્થેઉક્તઃ આધાનાંતેઆવુષ્મ
તેષ્ટિઃ અનાહિતાપ્રેસ્તુચરુઃ મર્તેરજીવત્યેવમરણવાર્તાશ્રુત્વાપદિચ્છિયાસહગમનંકૃતંતદાત
ત્સ્વીમરણમવૈધમેવ જ્ઞાતમરણમેવહિસહગમનેનિમિત્તં નતુમરણજ્ઞાનમાત્રં અતસ્તસ્યામા
ર્યાયાઆત્મઘાતાદિદોષપ્રાપચ્ચિન્તંતત્પુત્રાદિભિઃકૃત્વાનારાયણબલિપૂર્વકમૌર્ધ્વદેહિકંકાર્યં મ
ર્તુસ્તુદાહાદૌર્ધ્વદેહિકકરણનિમિત્તમુક્તપુનઃસંસ્કારાદિકાર્યં ॥

સાગ્નિકંતું પર્ણશર દાહ કીધા પછી તેનું શરીર મળ્યા છતાં પર્ણશર દાહનાં અર્થ
બળેલાં કાષ્ટવડે તે શરીરનો દાહ કરવો. તેવાં કાષ્ટ ન મળે તો લૌકિકાગ્નિવડે દાહ
કરી તેનાં અસ્થિ મ્હોટાં જલમાં નાખવાં. એ પ્રમાણે બીજા નિરગ્નિકોનો પણ
પર્ણશર દાહ થયા પછી શરીર અથવા અસ્થિ મળ્યા છતાં એવોજ નિર્ણય બહુવો.
“મૃત ન છતાં ‘મૃત થયો’ એવી વાત સાંભળી જેનું અંત્ય કર્મ કીધું તેણે સ્મૃતિ-
માં કહેલું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી અગ્નિનું આધાન કરવું.” આ વિષે પુનઃસંસ્કારાદિક પ્રકાર
પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૩૩૬ માં) કહેલો છે. આધાન કીધા પછી આયુષ્મતેષ્ટિ કરવી. અ-
નાહિતાગ્નિએ ચરૂ કરવો. પતિ જીવતો છતાંજ મરવાની વાત સાંભળી જે સ્ત્રીએ
સહગમન કીધું તો તે સ્ત્રીનું મરણ અવિધિજ છે. બહુલું મૃત્યુ તેજ સાથે જવામાં
નિમિત્ત છે, કેવળ મરવાનું જ્ઞાન માત્ર નિમિત્ત નથી, માટે તે સ્ત્રીના આત્મહત્યાદિ
દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત તેના પુત્રાદિકોએ કરી નારાયણપૂર્ણપૂર્વક અંત્યકર્મ કરવું. પતિનું
તો, દહાદિક અંત્ય કર્મ કીધું તે નિમિત્તથી કહેલા પુનઃસંસ્કારાદિ કરવા.

ક્વચિન્જીવતોપ્યંત્યકર્મવિહિતં યથાપ્રાયશ્ચિન્તાનિચ્છોઃપતિતસ્પષ્ટસ્ફોટે તથાહિમ
હાપાતકેનોપપાતકેનવાપતિતોપદિપ્રાયશ્ચિન્તનકરોતિતદાતંગુરુણાંબાંધવાનાંરાજશ્વસમક્ષ
માહૂયતત્પાપંપ્રકટીકૃત્યંતપુનઃપુનરુપાદિશેતપ્રાયશ્ચિન્તંકુરુષ્વાચારંભસ્વેતિ સયદેવમપિ
નાંગીકરોતિતદારિક્ષાદિનિંદ્યતિથૌસાયાન્હેસપિંઢાબાંધવાશ્વસમ્ભૂયદાસીહસ્તેનાનીતમમેધ્ય
કુત્સિતજલાદિપૂર્ણઘટંસર્વતોદાસ્યાદ્યન્વારંમંકુર્વતોદાસ્યાદાસસ્યવાવામપાદેનન્યુધ્જંછિન્ના
પ્રદર્ભેષુકારયિત્વાદાસીસહિતાવદેપુરમુમનુદકંકરોમીતિનામપ્રહણપૂર્વકંપ્રાચીનાવીતિનોમુ
ક્તશિષ્વાશ્વસંતઃ તતોધિકારીકર્તાદાહવર્જ્યંજીવંતમેવોદિશ્યપિંડોદકદાનાદિપ્રેતકાર્યાણ્યે
કાંદશાહાંતાનિનામૈવકુર્યાન્ મિતાક્ષરાયાંપ્રેતકાર્યોત્તરંઘટનિનયનમુક્તં એકાહમાશૌચં
સર્વેષાં યસ્યઘટસ્ફોટઃકૃતસ્તેનસહસંભાષણસ્પર્શાદિસંસર્ગોનકેનાપિકાર્યઃ કરણેપતિત
મુલ્યતા ઘટસ્ફોટપ્રયોજનંતુપૂર્વાર્ધાંતેઉક્તં ઘટસ્ફોટનિશ્ચયોત્તરંઘટસ્ફોટદિનાત્પ્રાકૃપતિ
તજ્ઞાતીનાંધર્મકાર્યેષ્વનાધિકારદતિકશ્ચિત્ ॥

કોઈ ઠેકાણે જીવતાનું પણ અંત્ય કર્મ કરવું એમ કહ્યું છે. જેમ,—પ્રાયશ્ચિત લેવા-
ની ઇચ્છા ન કરનારા પતિતનો ઘટસ્ફોટ કીધા છતાં, તે ઘટસ્ફોટનો વિધિ
કેહે છે—મહાપાતક અથવા ઉપપાતકવડે પતિત થયેલો પુરૂષ જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે
નહી તો તેને ગુરૂ, સંબંધી તથા રાજની પાસે બોલાવી તેનું પાપ પ્રકટ કરી તેને
વારંવાર સમજાવવો. તે આ રીતે—પ્રાયશ્ચિત્ત કર, પોતાનો આચાર ચંદ્રણ કર, એવો

ઉપદેશ કીધા છતાં પણ તે જો અંગીકાર કરે નહીં તો રિક્તા આદિ નિંધ તિથિને દિવસે સાયંકાળે સપિંડ તથા ખાંધવોએ એકઠા મળી દાસીને હાથે મગાવેલો એવો અશુદ્ધ તથા ખરાબ જળે ભરેલો ઘડો ચારેમેર દાસી ઇત્યાદિકને અન્વારંભ (સ્પર્શ) કરતાં છતાં દાસી અથવા દાસના ડાખા પગવતી, અથ તોડેલા દર્ભે ઉપરે હંધો કરાવી અપસંચ જનોઈ કરી શિખા છોડી દાસી સહિત સધળાઓએ તેનું નામ લઈ “અમુમનુદકં કરોમિ,” એમ કહેવું. પછી અધિકારી કર્તાએ દાહ વિના જીવતાનેજ ઉદેશેકરી પિંડ ઉઠકદાન ઇત્યાદિ ઇચ્ચારમા દિવસ પર્યંતનાં પ્રેતકાર્ય નામે કરીનેજ કરવાં. મિતાક્ષરામાં, પ્રેતકાર્ય કીધા પછી ઘડો લઈ જવો એમ કહ્યું છે. સધળાઓને એક દિવસ આશીર્વાદ છે. જનો ઘટસ્ફોટ કીધો તેની સાથે બોલવું, સ્પર્શ ઇત્યાદિ સંબંધ કોણે પણ કરવો નહીં, કરે તો તે પતિત સરખો થાય છે. ઘટસ્ફોટ કરવાનું કારણ તો, પૂર્વાર્ધના અંતમાં (પત્ર ૫૬૪ માં) કહ્યું છે. ઘટસ્ફોટ કરવાનો નિશ્ચય થયા પછી ઘટસ્ફોટના દિવસથી પ્રથમ પતિતના જ્ઞાતિઓને ધર્મકાર્યવિષે અધિકાર નથી, એમ કોઈ અંચકાર કહે છે.

કૃતઘટસ્ફોટસ્વપુંસોનુતાપેતત્પાપપ્રાયશ્ચિત્તનેસંગ્રહવિધિરુચ્યતે તત્રાદૌઘાદિપરીક્ષા કૃતપ્રાયશ્ચિત્તોક્તિસમક્ષંગાભ્યસ્તૃણમારંદ્યાન્ ગોમિસ્તૃણેમસ્તિનેશુદ્ધિઃ મક્ષણાભાવેપુનઃપ્રાયશ્ચિત્તંચરેત્ એવંનિશ્ચિતસંશુદ્ધૌસમાનેયુર્નવંઘટં હૈમંવાપ્નુમ્યંવાપિપાવિત્રજલપૂરિતં તતઃ સપિંડાસ્તંઘટંસંસ્કૃયામિમંચતઃજ્જલેપાવમાનીમિરાપોહિષ્ટિત્યાદિમિસ્તરસ્સમંદીમિશ્વપાપિ નમમિષિચ્યતેનસહસર્વેશ્ચાત્વારંજલઘટમસ્યૈદયુઃ સચશાંતાઘૌઃશાંતાપૃથિવીશાંતંવિશ્વમંતરિસંયોરોચનસ્તમિહગૃણ્ણામીતિયજુર્મિસ્તંઘટંગૃણ્ણીયાન્ તતસ્તદુદકંતેનૈવસાક્સર્વૈપિ વેયુઃ તતઃસકૂર્માંડમંત્રૈરાઝ્વહોમંકૃત્વાસુવર્ણાંચદ્યાન્ તતસ્તસ્યજ્ઞાતકર્માદિવ્રતવંધાંતા વિવાહાંતાવાસંસ્કારાઃકાર્યાઃ એવંકૃતેશુદ્ધેનતેનસંસ્પર્શસંભોજનાદિવ્યવહારંકુર્યાન્ એવમુપપાતકેમહાપાતકેકૃતઘટસ્ફોટસ્વશુદ્ધિર્જેયા इतिसंक्षेपतઃકૃતઘટસ્ફોટશુદ્ધિઃ ॥

જનો ઘટસ્ફોટ કીધો હોય તેને પશ્ચાત્તાપ થયા છતાં તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી (તેને નાતમાં) લેવાવિષે વિધિ કહે છે—તેમાં પ્રથમ શુદ્ધિની પરીક્ષા—(પતિને) પ્રાયશ્ચિત્ત કરી જ્ઞાતિની સામે ધાસનો ભારો ગાયોને દેવો. ગાયો ધાસ ભક્ષણ કરે તો શુદ્ધિ છે. ભક્ષણ ન કરે તો ફરી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. “એ પ્રમાણે શુદ્ધિનો નિશ્ચય થયા છતાં સોનાનો અથવા માટીનો નવો ઘડો શુદ્ધ જળે ભરેલો લાવવો.” ત્યાર પછી સપિંડોએ તે ઘડાનો સ્પર્શ કરી અભિમંત્રણ કરી તે જળવતી પાવમાની ઋચા, “આપોહિષ્ઠા” ઇત્યાદિ ઋચા, અને “તરત્સમંદી” ઋચાવડે પાપી ઉપરે અભિષેક કરી તે પાપીસહિત સધળાઓએ સ્નાન કરી તે જળનો ઘડો પાપીને દેવો. પછી પાપીએ. “શાંતા ઘૌઃ શાંતા પૃથિવી શાંતં વિશ્વમંતરિસંયોરોચનસ્તમિહ ગૃણ્ણામિ” આ યજુર્વેદના મંત્રોવડે તે ઘડો લેવો. પછી તે જળ તે પાપીની સાથેજ સધળાઓએ પીવું. પછી તેણે કૂર્માંડ મંત્રવડે આન્યનો હોમ કરી સુવર્ણ અને ગાયનું દાન કરવું. પછી તેના જાતકર્મ થકી વ્રતમં-

ધ પર્યંત અથવા ત્રિવાહ પર્યંત સંસ્કાર કરવા. એ રીતે વિધિ કરવાથી શુદ્ધ થયલા તે (પાપી) ની જોડે સ્પર્શ, સંભોજન ઇત્યાદિ વ્યવહાર કરવો. એ પ્રમાણે ઉપ-
પાતક તથા મહાપાતકવિષે જેનો ઘટસ્ફોટ કીધો હોય તેની શુદ્ધિ અણુવી. એ
રીતે સંકોપેકરી, જેનો ઘટસ્ફોટ કીધો હોય તેની શુદ્ધિ કહી.

વંદેશ્રીમદનંતામિધગુરુચરણૌસતાંમતાચરણૌ ॥

જનનીમથાન્નપૂર્ણા, સંપૂર્ણાસદુર્ગૈર્વશ્યામ્ ॥ ૧ ॥

સત્પુરુષોને માનવા યોગ્ય છે આચરણ જેનાં એવા શ્રીમાન્ અનંત નામના પિ-
તાનાં ચરણ તથા પતિવ્રતાપણું ઇત્યાદિ સદ્ગુણે સંપૂર્ણ, પ્રણામ કરવાયોગ્ય એવી
અન્નપૂર્ણા નામની માતા એ બન્નેને પ્રણામ કરુંછું.

શ્રીવિઠ્ઠલનમસ્કૃત્ય, વિગ્રહસ્થુતાશનં ॥ અન્યેષિનિર્ણયંવદ્યેસર્વશાસ્ત્રોપયોગિનં ॥ ૨ ॥

વિગ્રરૂપ સુકેશાં ધાસને બાળતામાં અગ્નિરૂપ એવા જે શ્રીવિઠ્ઠલ તેને નમસ્કાર
કરી સધળી શાખાને ઉપયોગી એવો અંત્યેષિનો નિર્ણય કહુંછું.

તત્રાંત્યાક્રિયાધિકારિણઃશ્રાદ્ધારંભેવોક્તાઃ સર્વાભાવેધર્મપુત્રઃકાર્યઃ તત્રપુત્રાદ્યધિ
કારિણાપિત્રાદિકમાસન્નમરણંટણ્ણસાર્ધાશ્વાદિપ્રાયશ્ચિત્તંમોક્ષધેન્વાદિદાનાનિચત્તેનકાર
ણીયાનિસ્વયંવાતમુદિશ્યકર્તવ્યાનિ તત્રપ્રાયશ્ચિત્તપ્રયોગઃપ્રાયશ્ચિત્તપ્રકરણેન્નપ્ત્વઃ શ
ક્તૌસત્પ્રાંપ્રાયશ્ચિત્તાંતેદશદાનાનિકાર્યાણિ તત્રગવામંગેપુતિષ્ટંતિદિતિગોદાનમંત્રઃ સર્વ
ભૂતાશ્રયાભૂમિર્ચરારોહણસમુત્થૃતા અનંતસસ્યફલદાઘતઃશાંતિંપ્રપચ્છમેદતિભૂમેઃ મહર્ષેર્ગૌ
ત્રસંભૂતાઃકાશ્યપસ્પાતિલાઃસ્મૃતાઃ તસ્માદેપાંપ્રદાનેનમમપાપંવ્યપોહત્વિતિતિલાનાં હિર
વ્યગર્ભંગર્ભસ્થમિતિહિરવ્યસ્ય કામધેનુપુસંભૂતંસર્વક્રતુપુસંસ્થિતં દેવાનામાજ્યમાહાર
મતઃશાંતિંપ્રપચ્છમેદત્યાજ્યસ્ય શરણંસર્વલોકાનાંલજ્ઞાયાશરણંપરં સુવેષધારિવસ્ત્રત્વમ
તઃ૦ ઇતિવસ્ત્રંદેયં સર્વદેવમયંધાન્યંસર્વોત્પત્તિકર્મહત્ પ્રાણિનાંજીવનોપાયમતઃશાંતિંપ્ર
પચ્છમેદિધાન્યં તથારસાનાંપ્રવરઃસદૈવેશુરસોમતઃ મમતસ્માત્પરાંલક્ષ્મીંદદસ્વગુહસર્વ
દેતિગુહઃ પ્રીતિર્યતઃપિતૃણાંચત્રિવિણ્ણશંકરયોઃસદા શિવનેત્રોદ્ભવંલુપ્યમતઃ૦ઇતિરજતં ય
સ્માદન્નરસાઃસર્વેનોલ્કણાલવણંવિના શંભોઃપ્રીતિકર્મનિત્યમતઃ૦ઇતિલવણં ભૂમ્યાદિપ્ર
માણાનિનુજનનશાંતિપ્રકરણેઽક્તાનિ પ્રાયશ્ચિત્તાદિકર્મસુવિવિણ્ણવાદિનામકીર્તનાત્સાંગ
તા પ્રાયશ્ચિત્તાદ્યસંભવેપિમરણકાલેત્રિવિણ્ણશિવનામકીર્તનમાત્રાત્સર્વપાપક્ષયોમુક્તિશ્ચેતિસ
ર્વપુરાણાદિસિદ્ધાંતઃ તથાચશ્રીભાગવતે યસ્યાવતારગુણકર્મવિદંબનાનિનામાનિયેડસુ
વિગમેવિવશાગૃણંતિ તેનૈકત્રન્નમશમલંસહસૈવહિત્વાસંયાંત્યપાવૃત્તમૃતંતમજંપ્રપદેદત્યાદિ
મુમૂર્ષુપિતરંપુત્રોપદિદાનંપ્રદાપયેત્ તદ્વિશિષ્ટંગયાશ્રાદ્ધાદશ્વમેધશતાદપિ તાનિચતિલ
પાત્રદાનંક્રણધેનુમોક્ષધેનુપાપધેનુવૈતરણીધેનુત્કાંતિધેનુદાનાદીંનિ વ્યતીપાતોથસંક્રાં
તિસ્તથૈવગ્રહર્ણરવેઃ પુણ્યકાલાસ્તથાસર્વેયદામૃત્યુરુપસ્થિતઃ ભાસન્નમૃત્યુનાદેયાગૌઃસવ
ત્સાતુપૂર્વવત્ તદમાવેતુગૌરેવનરકોન્નારણાષ્ઠૈ શુક્લપક્ષેદિવાભૂમીંગંભાચોન્નારાયણે ધન્યા
સ્તાતમરિણ્યંતિહૃદયસ્થંજનાર્દનેદત્યાદિવચનાત્મપૂર્વોર્દાનાદૌશત્તથમાવેપુત્રાદિર્દશ્યાત્ ॥

તેમાં અંત્યક્રિયાના અધિકારી શ્રાદ્ધના આરંભમાંજ કહેલા છે. સધળાઓનો અભાવ છતાં ધર્મપુત્ર કરવો. તેમાં પુત્રાદિક અધિકારીઓએ પિતા ઇત્યાદિકનું મૃત્યુ સમીપે આવ્યું એમ જોઇ સાર્વાળ્લ ઇત્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત તથા મોક્ષધેનુ ઇત્યાદિ દાન તે (પિતા ઇત્યાદિક) વતી કરાવવાં, અથવા પોતે તેને ઉદ્દેશે કરી કરવાં. તેમાં પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ પ્રાયશ્ચિત્તનાં પ્રકરણમાં જોવો. શક્તિ હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી દશ દાન કરવાં. તેવિષે મંત્ર—“ ગવામંગેવુતિષ્ઠાન્તિ ” એ ગોદાનનો મંત્ર. “ સર્વભૂતાશ્રયા ભૂમિ, વરાહેણ સમુદ્વતા ॥ અનંતસસ્યફલદા, અતઃશાન્તિં પ્રવચ્છમે, ” એ ભૂમિદાનનો. “ મહર્ષેર્ગૌત્રસંભૂતાઃ, કાશ્યપસ્ય તિલાઃસ્મૃતાઃ ॥ તસ્માદેવાં પ્રદાનેન, મમ પાપં વ્યપોહતુ, ” એ તિલનો. “ હિરણ્યગર્ભગર્ભસ્થં, ” એ સુવર્ણનો. “ ક્રમધેનુવુસંભૂતં, સર્વક્રતુવુ સંસ્થિતં ॥ દેવાનામાઝ્ય આહાર, મતઃશાન્તિં પ્રવચ્છમે, ” એ ધૃતનો. “ શરણં સર્વલોકાનાં, લક્ષ્મ્યાયારક્ષણં પરં ॥ સુવેવધારિ વચ્ચત્વ, મતઃ ॥ ” એ મંત્રવડે વસ્ત્ર દેવું. “ સર્વદેવમયં ધાન્યં, સર્વોત્પત્તિકરં મહન્ ॥ પ્રાણિનાં જીવનોપાય, મતઃશાન્તિં પ્રવચ્છમે, ” એ મંત્રવડે ધાન દેવું. “ તથા રસાનાં પ્રવરઃ, સદૈવેશ્વરસોમતઃ ॥ મમ તસ્માત્પરાં લક્ષ્મીં, દદસ્વ ગુહ સર્વદા, ” એ મંત્રવતિ ગોળનું દાન કરવું. “ પ્રીતિર્વિતઃ પિતૃણાંચ, વિષ્ણુશંકરયોઃસદા ॥ શિવનેત્રોદ્ભવં રૂપ્ય, મતઃ ॥ ” એ મંત્રથી રૂપાનું દાન કરવું. “ યસ્માદન્નરસાઃ સર્વે, નૌઠ્ઠણઃ લવણં વિના ॥ શંભોઃ પ્રીતિકરં નિત્ય, મતઃ ॥ ” એ મંત્રથી લૂણુ દેવું. પૃથ્વી ઇત્યાદિકનાં પ્રમાણુ તો, જનનશાંતિનાં પ્રકરણમાં (પત્ર ૨૭૬ માં) કહેલાં છે. પ્રાયશ્ચિત્તાદિક કર્મવિષે વિષ્ણુ ઇત્યાદિકના નામકીર્તનથી કર્મની સંપૂર્ણતા થાય છે. પ્રાયશ્ચિત્તાદિકનો અસંભવ છતાં પણ મરણ સમયે વિષ્ણુ અને શિવનાં નામકીર્તન માત્ર થકી સધળાં પાપનો ક્ષય તથા મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એ સર્વ પુરાણાદિકનો સિદ્ધાંત છે. તેમજ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે—“ અવતારની નકલ કરનારાં (દેવકીનંદન ઇત્યાદિક) ગુણની નકલ કરનારાં (સર્વજ્ઞ, ભક્તવત્સલ ઇત્યાદિક) અને કર્મની નકલ કરનારાં (ગોવર્ધનોદ્ધારણુ, મધુહા ઇત્યાદિક) એવાં જનાં નામ, પ્રાણુ જવા સમયે પરાધીન છતાં પણ જે ઉચ્ચારણુ કરે છે તે અનેક જન્મનું મેળવેલું પાપ તેજ કાળે ત્યાગ કરી નિરૂપાધિ તથા સત્ય એવા ઈશ્વરને પામે છે, તે અજની હું શરણુ અહું, ” ઇત્યાદિ. “ જેનું મૃત્યુ સમીપે પ્રાપ્ત થયું એવા પિતાના હાથેથી જે પુત્ર દાન દેવરાયે તો તે દાન ગયાશ્રાદ્ધ તથા સો અશ્વમેધયકી અધિક થાય છે. ” તે દાન આ—તિલપાત્રનું દાન, ઋણધેનુ, મોક્ષધેનુ, પાપધેનુ, વૈતરણીધેનુ, અને ઉત્કાંતિધેનુ ઇત્યાદિક દાન દેવાં. કારણુ, “ વ્યતીપાત, સંકાંતિ તેમજ સૂર્યઅહણુ એ જે પુણ્યકાળ તે, જે સમયે મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય છે તે કાળે છેજ. ” “ જેનું મૃત્યુ સમીપમાં આવ્યું તેણે વાછડાં સહિત ગાય પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે દેવી. વાછડાં સહિત ગાય ન હોય તો, નરકથકી તારવામાટે એકલી ગામજ દેવી. શુકલ પક્ષ, દિવસ, પૃથિવી, ગાય, ગંગા અને ઉત્તરાયણુ એમનેવિષે અને હૃદયવિષે વિષ્ણુ છતાં હે તાત ! જે

મરેછે તે ધન્ય છે” ઇત્યાદિક વચન છે. મરનારાને ધનાદિક દેવાવિષે શક્તિ ન હતાં પુત્રાદિકાએ દેવાં.

તત્રતિલપાત્રદાનવિધિઃ યથાશક્તિકાંસ્યપાત્રેનામ્પાત્રેવાતિલાન્ક્ષિત્વાસુવર્ણચપ્રક્ષિપ્ય મમજન્મપ્રભૃતિમરણાંતંકૃતનાનાવિધપાપપ્રણાશાર્થંતિલપાત્રદાનંકરિષ્યે વિપ્રંસંપૂઞ્ચમમજન્મપ્રભૃતિમરણાંતંનાનાવિધપાપનાશાર્થમિદંતિલપાત્રંસસુવર્ણસદક્ષિણંઅમુકશર્મણેતુભ્યંસંપ્રદદે તિલાઃપુण्याઃપવિત્રાશ્ચતિલાઃસર્વકરાઃસ્મૃતાઃ શુક્લાવાયદિવાકૃણ્ણાઋષિગોત્રસમુદ્રવાઃ યાનિકાનિચપાપાનિબ્રહ્મહત્યાસમાનિચ તિલપાત્રપ્રદાનેનમમપાપંવ્યપોહતુ નમમેતિવિપ્રહસ્તેજલંક્ષિપેતુ પુત્રાદિસ્વસ્વજન્મપ્રભૃત્યાદિસંકલ્પમસ્યપાપંવ્યપોહત્વિતિમંત્રંચવદેતુ એ હિકામુષ્મિકંયજ્ઞસત્તજન્માર્જિતંઋણં તત્સર્વશુદ્ધિમાયાતુગામેકાંદદતોમમેતિઋણધેનુદાનમંત્રઃ અન્યત્સર્વસામાન્યપોદાનવતુ તદ્વિધિસ્તુદ્વિતીયપરિચ્છેદેઽક્તઃ મોક્ષંદેહિહૃષીકેશમોક્ષંદેહિજનાર્દન મોક્ષધેનુપ્રદાનેનમુકુંદઃપ્રીયતાંમમેતિમોક્ષધેનુમંત્રઃ આજન્મોપાર્જિતંપાપંમનોવાઙ્માયકર્મભિઃ તત્સર્વનાશમાયાતુગોપ્રદાનેનકેશવેતિપાપધેનુદાનમંત્રઃ ॥

તેમાં તિલપાત્રદાનનો વિધિ ઢેહેછે.—યથાશક્તિ કાંસાનું પાત્ર અથવા ત્રાંખાનું પાત્ર તેમાં તિલ તથા સુવર્ણ લઈ “મમ જન્મપ્રભૃતિ મરણાંતં કૃતનાનાવિધપાપપ્રણાશાર્થં તિલપાત્રદાનં કરિષ્યે,” એ પ્રભાણે સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મણની પૂજા કરી “મમ જન્મપ્રભૃતિ મરણાંતં નાનાવિધપાપનાશાર્થમિદં તિલપાત્રં સસુવર્ણ સદક્ષિણં અમુકશર્મણે તુભ્યં સંપ્રદદે, તિલાઃ પુण्याઃ પવિત્રાશ્ચ, તિલાઃ સર્વકરાઃ સ્મૃતાઃ ॥ શુક્લા વા યદિ વા કૃણ્ણા, ઋષિગોત્રસમુદ્રવાઃ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ, બ્રહ્મહત્યાસમાનિ ચ ॥ તિલપાત્રપ્રદાનેન, મમ પાપં વ્યપોહતુ ॥ ન મમ” એવો મંત્ર કહી બ્રાહ્મણના હાથમાં જળ દેવું. પુત્રાદિકાએ તો, “અસ્ય જન્મપ્રભૃતિ” ઇત્યાદિક સંકલ્પ તથા “અસ્ય પાપં વ્યપોહતુ” એવો મંત્ર ઢેહેવો. “એહિકામુષ્મિકં યજ્ઞ, સત્તજન્માર્જિતં ઋણં ॥ તત્સર્વં શુદ્ધિ માયાતુ, ગા મેકાં દદતો મમ,” એ પ્રભાણે ઋણધેનુદાનનો મંત્ર. બાકી સધળો વિધિ સામાન્ય ગોદાનની પેઠે જાણવો. તે (સામાન્ય ગોદાનનો) વિધિ તો ખીજ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૩૭ માં) કહ્યોછે. “મોક્ષં દેહિ હૃષીકેશ, મોક્ષં દેહિ જનાર્દન ॥ મોક્ષધેનુપ્રદાનેન, મુકુંદઃ પ્રીયતાં મમ,” એ મોક્ષધેનુદાનનો મંત્ર. “આજન્મોપાર્જિતં પાપં, મનો વાઙ્માયકર્મભિઃ ॥ તત્સર્વં નાશમાયાતુ, ગો પ્રદાનેન કેશવ,” એ પાપધેનુદાનનો મંત્ર જાણવો.

અથવૈતરણીવિધિઃ અદ્યેત્યાદમુકસ્યમમયમદ્વારસ્થિતૈતરણ્યાલ્પનયુત્તારણાર્થંગોદાનંકરિષ્યે વિપ્રંપાદપ્રક્ષાલનવચ્છગંધમાલ્યાદિમિરમ્યર્ચ્યતદ્વસ્તેશિવાભાષંતુ સૌમનસ્યમસ્તુ અક્ષતંચારિષ્ટંચાસ્તુ યચ્છ્રેયસ્તદસ્તુ યત્પાપંતત્પ્રતિહતમસ્તિતિકૃત્વા ધેનુકેત્વંપ્રતીક્ષસ્વયમદ્વારેમહાપથે ઈત્તિતીર્થુરહંદેવિવૈતરણ્યેનમોસ્તુતે ઇતિધેનુંપ્રાર્થ્ય વિષ્ણુરુપદ્વિજશ્રેષ્ઠમૂદેશ દ્વિજપાવન તર્તુવૈતરણીમેતાંકૃણ્ણાંગાંપ્રદદામ્યહમિતિવિપ્રંપ્રાર્થ્ય વૈતરણીસંતારણાર્થમિમાંસાંકૃણ્ણવચ્છરક્તમાલ્યાદાલંકૃતાંયથાશક્તિહૃક્ષિણાપુતાંતુભ્યમહંસંપ્રદદે યમદ્વારેપથેઘોરેઘોરા વૈતરણીનદી તાંતર્તુકામોપચ્છામિકૃણ્ણાંવૈતરણીંતુગાં નમમેતિવિપ્રહસ્તેજલંક્ષિપેતુ કૃણ્ણા

યાઅભાવેન્નપવર્ણદેયા .ગૌરભાવેદ્રવ્યંદયં પુત્રાદિદાતાત્તેત્રયમેમેન્નેડત્તિતીર્ધુરપમિતિપટેન્
દ્વિતીયેતર્નુવૈતરણીમસ્યેતિ તૃતીયેતાંતર્નુમસ્યેતિ ॥

હવે વૈતરણી ગોદાનનો વિધિ કેહેછે.

“અયોત્યાદિન્મુકસ્ય મમ યમદ્વારસ્થિતવૈતરણ્યાઋચનચુત્તારણાર્થં ગોદાનં કરિણ્યે”
એવો સંકલ્પ કરી આઘણુની પાદપ્રસાદન, વસ્ત્ર, ગંધ, પુષ્પ ઇત્યાદિક ઉપચારવડે
પૂજા કરી આઘણુના હાથ ઉપરે “શિશુ આપઃ સંતુ, સૌમનસ્યમસ્તુ, અક્ષતં ચારિષ્ઠં
ચાસ્તુ, યચ્છ્રેય સ્તદસ્તુ, યત્પાપં તત્પ્રતિહતમસ્તુ” એ રીતે જળ દઈ “ધેનુકે સ્વં પ્રતી-
ક્ષસ્વ, યમદ્વારે મહાપથે ॥ ડત્તિતીર્ધુરં દેવિ, વૈતરણ્યે નમોસ્તુતે,” એ મંત્ર લણી ધે-
નુની પ્રાર્થના કરી “વિષ્ણુરૂપ દ્વિજશ્રેષ્ઠ, મૂદેવ દ્વિજપાવન ॥ તર્નુવૈતરણીમેતાં, કૃણાં
ગાં પ્રદદામ્યહં” એ મંત્ર લણી આઘણુની પ્રાર્થના કરી “વૈતરણી સંતારણાર્થં ઇમાં ગાં
કૃણ્વત્સ્રક્તમાલ્પાચલંકૃતાં યથાશક્તિદક્ષિણાપુતાં તુભ્યમહં સંપ્રદદે ॥ યમદ્વારે પથે
ધોરે, ધોરા વૈતરણી નદી ॥ તાં તર્નુકામો યચ્છામિ, કૃણાં વૈતરણીં તુ ગાં, ન મમ”
એવો મંત્ર કહી આઘણુના હાથ ઉપરે જળ દેવું. કાળી ગાય ન મળે તો ખીજ
રંગની દેવી. ગાયનો અભાવ છતાં દ્રવ્ય દેવું. પુત્રાદિકદાન કરનારા હોય તો,
પ્રથમ મંત્રમાં “ડત્તિતીર્ધુરયં” એમ બોલવું. ખીજ મંત્રમાં “તર્નુ વૈતરણીમસ્ય”
એમ બોલવું. ત્રીજા મંત્રમાં “તાં તર્નુમસ્ય” એમ બોલવું.

અથોત્ક્રાંતિધેનુઃ અયોત્યાદ્યમુકસ્યસુલ્લેનપ્રાણોત્ક્રમણપ્રતિવંધકસકલપાપક્ષયદ્વારાસુલ્લે
નપ્રાણોત્ક્રમણાયથાશક્ત્યલંકૃતામિમામુત્ક્રાંતિધેનુરુદ્રદૈવત્યામમુકશર્મણેતુભ્યંસંપ્રદદે ન
વામંગેભિવિમંજાંતેનમમેતિવદન્ ધેન્વભાવેદ્રવ્યંદયં ॥

હવે ઉત્ક્રાંતિધેનુનો વિધિ કેહેછે.

અયોત્યાદિ અમુકસ્ય સુલ્લેન પ્રાણોત્ક્રમણપ્રતિવંધકસકલપાપક્ષયદ્વારા સુલ્લેન પ્રા-
ણોત્ક્રમણાય યથાશક્ત્યલંકૃતામિમામુત્ક્રાંતિધેનુરુદ્રદૈવત્યામમુકશર્મણે તુભ્યં સંપ્રદદે
ગવામંગેષુ ॥ આ મંત્ર કહ્યા પછી “ન મમ” એમ કેહેવું. ગાય ન મળે તો
દ્રવ્ય દેવું.

ઉક્તપ્રાયશ્ચિત્તાદિદાનાંતવિધિમરુત્વાપિત્રાદિમરણેપુત્રાદિનાપ્રાયશ્ચિત્તેરુત્વાદાહાદિક
તર્વ્યં દાનાન્યેકાદશાહેકાર્પણિ પિતુઃપાપાભાવનિશ્ચયેપ્રાયશ્ચિત્તનાવશ્યકં કેચિદુત્ક્રાંતિ
વૈતરણ્યૌદશદાનાનિચૈવહિમૃતેપિરુત્વાંતંપ્રેતંદહેદિત્યાહુઃ તુલસીસન્નિધૌકુર્પાત્શાલગ્રામશિ
લાંતથા કેચિત્તિલ્લોહહેમકાર્પાસલવળભૂમિધેનુસપ્તધાન્યેત્યદ્દાનાન્યાહુઃ ક્વચિન્મુખૌર્ષો
ર્મધુપર્કદાનમુક્તં ॥

પ્રાયશ્ચિત્તપકી દાન પર્યંત પ્રથમ કેહેલો વિધિ કીધા વિના પિતા ઇત્યાદિકને મ-
રણુ પ્રાપ્ત થયા છતાં પુત્રાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરી દાહાદિક કરવું, તથા દાન કરવાં તે
ઇચ્છારમે દિવસ કરવાં. પિતાને પાપ નથી એવો નિશ્ચય હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તજનું,

અવશ્ય નથી. કોઈ અંથકાર, ઉત્કાંતિધેનુ, વૈતરણીધેનુ અને દશ દાન એ મૃત યથા છતાં પણ કરી તે પ્રેતનું દહન કરવું, એમ કહેછે. “મૃત્યુ સમયે તુલસી તથા શાલગ્રામની શિલા સમીપે રાખવી.” કોઈ અંથકાર; તિલ, લોહું, સોનું, કપાસ, લૂણ, ભૂમિ, ગાય અને સમધાન્ય, એ પ્રમાણે આઠ દાન કહેછે. કોઈ અંથમાં, મરનારને મધુપર્કનું દાન કરવું, એમ કહ્યું છે.

પુત્રાદિઃ કર્તાત્યકર્માધિકારાર્થઃ કૃચ્છ્રયાદિકં વપનં ચ કુર્વાન્ તત્ર માતાપિત્રોઃ સાપત્નમાતુ પિતૃવ્યસ્ય ઝ્યેષ્ઠભ્રાત્રાદેશ્વાંત્યકર્મકરણે ક્ષૌરમાવશ્યકં પુત્રાણાં કર્તૃભિઙ્ઞાનામપિ ક્ષૌરં નિત્યં એવં પત્ન્યા અપિ પ્રથમે દશમે નિહવા ક્ષૌરં નિત્યં તથા દત્તકસ્વપૂર્વાપર્યોર્માત્રોઃ પિત્રોર્મૃતૌ ક્ષૌરં રાત્રૌ તુદગ્ધવાર્ષિદાંતંકૃત્વા વપનર્વાજિતં વપનર્વાજિતં રાત્રૌ શ્વસ્ત્રની વપનક્રિયા પત્નીપુત્રકુનિષ્ઠ ભ્રાત્રાદેરંત્યકર્મણિ ક્ષૌરં ન કાર્યં અન્યત્ર કૃતાકૃતં ॥

પુત્રાદિક કર્તાએ અંત્યકર્મનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવા માટે ત્રણ કૃચ્છ્ર ઇત્યાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું તથા વપન (સુંડન) કરાવવું. તેમાં માતા, પિતા, સાવકી માતા, કાકો, અને વડીલ ભાઈ ઇત્યાદિકનું અંત્ય કર્મ કરવાનું છતાં ક્ષૌર અવશ્ય છે. કર્તા વિના ખીજ પુત્રોને પણ ક્ષૌર અવશ્ય છે. એ પ્રમાણે સ્ત્રીને પણ પ્રથમ દિવસે અથવા દશમે દિવસે ક્ષૌર અવશ્ય છે. દત્તકને પ્રથમનાં તથા પાછળનાં માતા પિતા મૃત છતાં ક્ષૌર છે. “રાત્રિ હોય તો દાહ કરી વપન વિના પિંડ પર્યંત ક્રિયા કરવી. રાત્રિએ વપન કરાવવું નહીં, ખીજ દિવસે વપન કરાવવું.” સ્ત્રી, પુત્ર, નહાનો ભાઈ ઇત્યાદિકોનું અંત્યકર્મ કરવાનું છતાં ક્ષૌર નથી, ખીજ કૈકાણે કરવું અથવા ન કરવું એમ છે.

શ્મશાને નીયમાનશવસ્પશૂદ્રસ્પર્શે શૂદ્રેણ વહેન્ના કુંભે સલિલમાદાયપંચગવ્યં તથૈવ સુમં ત્રૈરભિમંડ્યાપસ્તેન સંસ્નાપ્ય દાહયેન્ કૃચ્છ્રયં ચ કુર્વાન્ સૂતિકારજસ્વલયોઃ સ્પર્શેપ્યેવ મેઘ પ્રાપ્યશ્ચિત્તં તુ પંચદશકૃચ્છ્રાઃ શૂદ્રેણ દ્વિજદાહિતુર્વાદ્રાણપરાકપ્રાજાપત્યાનિસમુચ્ચયેન પુત્રાદિઃ કૃત્વા સ્થાનીનિ પુનર્દહેન્ અશ્વપદમાવેપાલાશવિધિઃ કૃધ્વોચ્છિદ્રાધરોચ્છિદ્રોભયોચ્છિદ્રેપુરુષકૃચ્છ્રયં અસ્પૃશ્યસ્પર્શનેષ્ટકૃચ્છ્રાઃ અંતરાલમૃતૌ નૈવ સ્વદ્વામરણે દ્વાદશ નિગદમૃતૌ પંચદશ રજકાદિસપ્તવિધાંત્યજાદિસ્પૃષ્ટમરણેત્વેકાત્રિંશતકૃચ્છ્રાણિ દેશાંતરમરણેપરાકદ્વયમષ્ટૌકૃચ્છ્રાવા કૃચ્છ્રયં પ્રકુર્વાતભાશૌચમરણેપિ ચ અર્ધદગ્ધે શવેચિત્તેરસ્પૃશ્યસ્પર્શે કૃચ્છ્રયં એવં પુત્રાદયઃ પિત્રાદેઃ પાપિનઃ પાપાનુસારેણ પ્રાપ્યશ્ચિત્તકાંડોક્તપ્રાપ્યશ્ચિત્તંદુર્મરણાત્મયાતાદિનિમિત્તે પૂર્વોક્તપ્રાપ્યશ્ચિત્તં નારાયણબલ્યાદિકં ચ કૃત્વાંત્યકર્મકુર્પુઃ એવમુક્તપ્રાપ્યશ્ચિત્તં વિનાદાહાદિકૃતં વ્યર્થમવેન્ ડમયોશ્વં નરકઃ ॥

શ્મશાનમાં લઈ જવાતાં શબને શૂદ્રનો સ્પર્શ થયા છતાં અથવા તેને શૂદ્રે ઉપાડયા છતાં, “કુંભમાં જલ તથા પંચગવ્ય ભરી તે જળને શુભ મંત્રવતી મંત્રી તેણેથી સ્નાન કરાવી દાહ કરવો, તથા ત્રણ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.” સુવાવડી તથા રજસ્વલાનો સ્પર્શ થયા છતાં પણ એવો જ નિર્ણય જાણવો. અને પ્રાયશ્ચિત્ત તો,

પંદર કૃત્ષ્ણ કરવું. શુદ્રે. આજ્ઞાણુનો દાહ કીધો હોય તો આંદ્રાયણ, મરાક, અને પ્રા-
જપત્ય એ ત્રણે ક્રમપૂર્વક કરી પુત્રાદિકાએ તેનાં અસ્થિનો ફરી દાહ કરવો. અસ્થિ
ન મળે તો પાળાશવિધિ કરવો. ઉર્ધ્વોચ્છિષ્ટ^૧, અર્ધરોચ્છિષ્ટ, અને ઉભયોચ્છિષ્ટ
છતાં ત્રણ કૃત્ષ્ણ, સ્પર્શને અયોગ્ય વસ્તુનો સ્પર્શ છતાં છ કૃત્ષ્ણ, અંતરિક્ષ મરણ છતાં
નવ કૃત્ષ્ણ, પલંગ ઉપરે મરણ છતાં બાર કૃત્ષ્ણ, બંધિઆનાંમાં મરણ છતાં પંદર
કૃત્ષ્ણ, રજકાદિક^૨ સાત પ્રકારના અંત્યજાદિકનો સ્પર્શ થઇ મરણ પ્રાપ્ત થયું હોય તો
એકત્રીશ કૃત્ષ્ણ, દેશાંતરમાં મરણ છતાં બે પરાક અથવા આઠ કૃત્ષ્ણ કરવાં. “આ-
શીયમાં મરણ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ત્રણ કૃત્ષ્ણ કરવાં.” શય અર્ધુ ખડ્યા પછી
ચિતાને અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ થયા છતાં ત્રણ કૃત્ષ્ણ કરવાં. એ પ્રમાણે પુત્રાદિકાએ
પિતા ઇત્યાદિક પાપીનું જનું પાપ હોય તેને અનુસારે પ્રાયશ્ચિત્તકાંડમાં કહેલાં પ્રા-
યશ્ચિત્ત; દુર્મરણ, આત્મહત્યા ઇત્યાદિ નિમિત્ત છતાં પ્રથમ કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત તથા
નારાયણમણિ ઇત્યાદિ કરી અંત્યકર્મ કરવું. એ પ્રમાણે કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા
વિના દાહાદિક કરે તો તે સધળું કર્મ વ્યર્થ થાય, તથા ખત્રેને નરક પ્રાપ્ત થાય.

પતિપત્ન્યોરેકકાલેદહનેપ્રાપ્તેભાર્યાયાઃ પત્યાસહદિવચ્ચનાંતમંત્રોહેનદાહંકૃત્વાપિંડાદિકંપ
તિપૂર્વકંપૃથક્કાર્યં એવંસપત્નીનામેકકાલેમૃતૌસહૈવદાહઃ પિંડાદિકંતુએષ્ટક્રમેણપૃથગેવ એવં
પિતાપુત્રયોષ્ત્રાજીશ્વલૌકિકાપ્રિદાહ્યયોદાહઃ સહૈવપિંડાદિંપિતૃપૂર્વકેષ્ટપૂર્વચપૃથક્ પુંબાલા
નાંજીવાલાનાંચદહનખનનેચૈવમેવેતિનાગોજીમદ્દીયે રજસ્વલાગર્ભિણ્યાદિમરણસહગમનેચ
વક્ષ્યતે ॥

પતિ તથા સ્ત્રી એ ખત્રેને દાહ એક સમયે પ્રાપ્ત થયા છતાં પતિસહિત સ્ત્રીનો
દિવચનાંત ઉચ્ચાર કરી દાહ કરી પિંડાદિક કર્મ પતિપૂર્વક જીવું કરવું. એ પ્રમાણે
ધણી સાવકી બેનો એક કાળે મૃત થયા છતાં તેઓનું દહન સાથેજ કરવું, પિંડાદિક
ક્રિયા તો જ્યેષ્ઠને ક્રમેકરી જીવીજ કરવી. એ રીતે લૌકિકાગ્નિમાં દાહ કરવાયોગ્ય
પિતા અને પુત્ર અથવા ખત્રે ભાઈ એમનો દાહ સાથેજ કરી પિંડાદિક ક્રિયા પિતૃ-
પૂર્વક અથવા જ્યેષ્ઠપૂર્વક જીવીજ કરવી. પુરુષરૂપ બાલક અથવા સ્ત્રીરૂપ બાલક
એમનું દહન તથા ખનન છતાં પણ એવાજ નિર્ણય જાણવો એમ નાગોજીભક્ત
ગ્રંથમાં કહ્યુંછે. રજસ્વલા તથા ગર્ભિણી ઇત્યાદિકનાં મરણવિષે તથા સહગમન-
વિષે આગળ કહેલું.

અથગોમયોપલિપ્તભૂમૌકુશેષૂપવિષ્ટોદક્ષિણશિરાઃશયિતોવાગોપીચંદનાદિમૃદાકૃતતિલ
કઃશ્રીવિષ્ણુસ્મરનુપ્પન્નસૂક્તંગીતાંસહસ્ત્રનામાદિસ્તોત્રાણિપટેચ્છુપયાદ્વા અમૃતત્વપ્રાપ્તયર્થ
પુણ્યસૂક્તસ્તોત્રાદીનાંપાઠંશ્રવણંવાકરિપ્યેદતિસંકલ્પઃ શ્રોતુઃસંકલ્પાશંકૌશ્રાવયિતાસ્વામુ
કશર્મણોમૃતત્વપ્રાપ્તયેડમુક્તશ્રાવયિપ્યેદતિસંકલ્પયેત્ નાનાનમિતિમૂક્તંપુષ્પસૂક્તંવિષ્ણુસૂ
ક્તમુપાનિષદ્વાગાદિત્યાદિપુણ્યસૂક્તાનિ રામકૃષ્ણાદિનામસ્મરણેજાતિમાત્રસ્યાધિકારઃ ॥

૧ એનું સક્ષણ ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વોર્ધમાં રજસ્વલાનાં પ્રકરણમાં (પૃ ૨૨૨ માં) કહ્યુંછે.

૨ ધોળી, ચમાર, નટ, ધાંધા લોધી, મે, અને બીલ.

હવે છાણવતી લીપેલી ભૂમિ ઉપરે દર્ભ પાથરી તે ઉપરે બેસી અથવા દક્ષિણ દિશા બાણી મસ્તક રાખી સુધ ગોપીચંદનાદિક મૂર્તિકાવડે તિલક કરી શ્રીવિષ્ણુનું સ્મરણ કરતાં છતાં પુણ્યસૂક્ત, ગીતા, અને સહસ્રનામાદિક સ્તોત્રનો પાઠ કરવો અથવા શ્રવણ કરવાં. “અમૃતત્વપ્રાપ્ત્યર્થે પુણ્યમૂક્તસ્તોત્રાદીનાં પાઠં શ્રવણં વા કરિવ્યે” એ રીતે સંકલ્પ બાણવો. શ્રવણ કરનારાને સંકલ્પ કરવાવિષે સામર્થ્ય ન હોય તો શ્રવણ કરાવનારાએ “અસ્વાડમુકશર્મણોડમૃતત્વપ્રાપ્તયેડમુકં શ્રાવયિવ્યે” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો. “નાનાનં” એ સૂક્ત, પુરુષસૂક્ત, વિષ્ણુસૂક્ત અને ઉપનિષદભાગ ઇત્યાદિ પુણ્યસૂક્ત છે. રામ, કૃષ્ણ ઇત્યાદિ નામસ્મરણવિષે સઘળી બ્રહ્મભાષાને અધિકાર છે.

અથસાગ્રેવિશેષઃ ગૃહ્યાગ્નિમનોગૃહ્યાગ્નિનાશ્રીતાગ્નિમતસ્તેતાગ્નિમિદાહઃકાર્યઃ તત્રગૃહ્યાગ્નિમતઃશ્રીતાગ્નિમતશ્ચરુણપક્ષેમરણનદૈવસાયકાલાહુતીર્દર્શસાયકાલપર્યંતાઃપક્ષહોમવત્સરુદ્રપ્રહણેનૈવહુત્વાપુનઃસંકલ્પપૂર્વકંપ્રાતરાહુતીશ્વપ્રતિપત્પ્રાતરહોમાંતાસ્તદ્દેવહુત્વાદર્શયાગંકુર્યાન્ યાગાસંભવેભાડ્યંતંસ્કૃત્યસ્તુચિચતુર્વાંગૃહીત્વાપુરોનુવાક્યાયાગ્યાધ્યામેકૈકાંપ્રધાનાહુતિંતુહુવાન્ સ્માર્તેનુચતુર્ગૃહીતાડ્યેનાગ્રયેસ્વાદેદ્રાગ્નિભ્યાંસ્વાહેતિનાસ્તૈવપ્રધાનાહુતિદ્વયં શુક્લપક્ષેરાત્રીમરણેસાવંહોમસ્યરુતત્વાત્પ્રાતરહોમમાત્રમારુણ્યતદૈવકુર્યાન્ નાત્રપૌર્ણિમાંતાનાંદર્શીતાનાંવાહોમાનામિષ્ટિપ્રધાનપૂર્ણાહુતીનાંવાકરણં શુક્લપક્ષેદિવામરણેનુનકસ્યાપિહોમસ્યાકર્ષણં એવંરુણપક્ષમરણેપિદૈવાત્પૂર્ણમાસેષ્ટચત્રિમ્મેહોમાપકર્ષપ્રધાનપૂર્ણાહુત્યાદિકંચક્રતાઠુતમનારબ્ધત્વાદિતિમાતિ કરણપક્ષેડતિક્રાંતિપૂર્ણમાસપૂર્ણાહુતીહુત્વાપક્ષહોમાન્કૃત્વાદર્શપૂર્ણાહુતયઃકાર્યાઃ અગ્રાવરણ્યોરાઠુદેવપ્રમીયેતપતિર્યાદે પ્રેતંસ્પૃષ્ઠામથિત્વાગ્નિજપ્ત્વાચોપાવરોહણં ધૃતંચદ્વાદશોપાન્તંતૂર્ણાંહુત્વાશવક્રિયા વિચ્છિન્નશ્રીતાગ્નિધૃતૈતુપ્રેતાધાનંકાર્યં તથા પ્રેતંસ્વાધ્યાલયેક્ષિત્વારણીસંનિધાપ્ય યસ્યાગ્રયોતુહ્નતાંમાંસકામાઃસંકલ્પયંતેયજમાનમાંસં જાપંતુતેહવિષેસાદિતાયસ્વર્ગલોકમિમંપ્રેતંનયંતિતિયતુર્મંત્રેણમથિત્વાગ્નિમાયતનેપ્રણીયદ્વાદશગૃહીતાડ્યેનતૂર્ણાંહુત્વાતેનદાંહાદિકાર્યં નષ્ટેષ્વગ્નિધ્યારણ્યોનાંશસ્વામીન્નિયતેત્તેન્ આહરેદરણીદ્વંદમનોડ્યોતિર્ક્રંચાતતઃ શેષંપ્રાગ્વન્ ॥

હવે સાગ્નિનો વિશેષ નિર્ણય કેહેછે.

જે ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત હોય તેનો ગૃહ્યાગ્નિવતી તથા શ્રીતાગ્નિયુક્ત હોય તેનો ત્રણ શ્રીતાગ્નિવડે દાહ કરવો. તેમાં ગૃહ્યાગ્નિમાન્ તથા શ્રીતાગ્નિમાન્ એમનું મૃત્યુ કૃષ્ણ પક્ષમાં થયા છતાં તેજ વખતે સાયંકાળની આહુતિ દર્શના સાયંકાળ પર્યંત પક્ષહોમની પેઠે એક વારજ લઘ હોમ કરી ફરી સંકલ્પપૂર્વક પ્રાતઃકાળની આહુતિ પણ એકમના પ્રાતર્હોમ પર્યંત તેજ પ્રમાણે હોમ કરી દર્શયાગ કરવો. યાગનો અસંભવ હોય તો આજ્યનો સંસ્કાર કરી તે આજ્ય સુચિ પાત્રમાં ચાર વાર લઘ પુરોનુવાક્યા તથા ચાજ્યા એ બે મંત્રવડે એક એક પ્રધાનાહુતિ હોમવી. સ્માર્તાગ્નિવિષે તો, ચાર વાર લીધેલાં આજ્યવડે “અગ્રયે સ્વાહા, દંદ્રાગ્નિભ્યાં સ્વાહા” એ રીતે નામમંત્રવડેજ બે પ્રધાનાહુતિ દેવી. શુક્લ પક્ષમાં રાત્રિએ મરણ થયા છતાં

સાયંહોમ કરેલો છે માટે પ્રાતઃકાળનો હોમ માત્ર અપકર્ષ કરી તે સમયેજ કરવો. એ શુક્લ પક્ષમાં પૂર્ણિમાંત અથવા દર્શીત હોમ અથવા ઇષ્ટ છે પ્રધાન જ્યાં એવી પૂર્ણાહુતિ પણ કરવાનું પ્રયોજન નથી. શુક્લ પક્ષમાં દિવસે મરણ થાય તો કોઈ પણ હોમનો અપકર્ષ નથી. એ પ્રમાણે કૃષ્ણ પક્ષમાં મરણ થયા છતાં પણ દૈવવશથકી પૂર્ણમાસેષ્ટિ ઉલ્લંઘન થઈ ગઈ હોય તો હોમનો અપકર્ષ કરવો તથા પ્રધાન પૂર્ણાહુતિ ઇત્યાદિક આરંભ થયલ નથી માટે તે, કરવાં અથવા ન કરવાં એમ ભાસેછે. કરવાં એવો પક્ષ હોય તો, અતિક્રાંત પૂર્ણમાસ, પૂર્ણાહુતિનો હવન કરી પક્ષહોમ કરી દર્શપૂર્ણાહુતિ કરવી. “અરણી ઉપરે અગ્નિનો સમારોપ કીધા છતાં જો પતિ મૃત થાય તો પ્રેતનો સ્પર્શ કરી અગ્નિમંથન કરી પ્રત્યવરોહણ મંત્રનો જપ કરી પાર વાર ઘૂત લઈ અમંત્રક હવન કીધા પછી પ્રેતક્રિયા કરવી.” જોનો શ્રીતાગ્નિ વિચ્છિન્ન થયો હોય તેનું મરણ થાય તો, પ્રેતાધાન કરવું. તે આ રીતે—પ્રેતને તેની અગ્નિશાળામાં રાખી સમીપે અરણી (પાટલી) રાખી “યસ્યાગ્નયો જુહ્વતોમાંસ-કામાઃ, સંકલ્પયંતે યજમાનમાંસં ॥ જાપંતુ તે હવિષે સાદિતાય, સ્વર્ગ લોકમિમં પ્રેતં ન-યંતુ,” આ યજુર્વેદના મંત્રવડે મંથન કરી અગ્નિ કુંડમાં પધરાવી પાર વાર લી-ધેલાં ધીવડે મંત્રરહિત હોમ કરી તે અગ્નિવડે દાહાદિક કરવું. “અગ્નિ નષ્ટ થયા છતાં અથવા અરણીનો નાશ થયા છતાં યજમાન મરે તો, “મનોઽયોતિઃ” એ ઋચાવડે એ અરણી કરવી.” પાકીનું કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું.

સ્માર્તાગ્નિમૃતઃસ્માર્તાગ્નિર્પ્રિદિવિચ્છિન્નસ્તોષતોવિચ્છેદસ્તાવત્કાલગણનયા પૂર્વાર્ધોક્તરી ત્યાપ્રાયશ્ચિત્તંદૈવકુર્યાંસંકલ્પયેદ્વા પ્રાયશ્ચિત્તંતિહોમદ્રવ્યસ્થાલીપાકદ્રવ્યંચંતાવત્કાલ ગણનયાદેયં તતોરણિપક્ષેપૂર્વવદરણીમંથનં ચક્ષાંતરેમુકશર્મણોપિવિચ્છેદનિમિત્તકંદાહા યાગ્નિસિદ્ધયર્થપ્રેતાધાનંકરિષ્યેદીતસંકલ્પાયતનેસંભારાન્નિષ્પલ્લૌકિકાગ્નિપ્રિતિષ્ઠાપ્યાર્જ્યં સંસ્કૃત્યાયાશ્વેતિમંત્રેણયસ્યાગ્નયઽતિપૂર્વોક્તમંત્રેણચહુત્વાવ્યાહુતિચતુષ્પંજુહુયાત્ એવમૌપાસ નઃસિદ્ધોભવતિ પત્નીમરણેવમિતિમદ્વાઃ એવંવિધુરસ્યાપિશ્રૌતાગ્નિપરિગ્રહસત્ત્વેયથાયથંતત્ત દાગ્નિભ્યાંદાહઃ વિધુરસ્યાગ્નિપરિગ્રહોત્તરંતદ્વિચ્છેદેપૂર્વોક્તરીતિભ્યાંતત્તદાગ્નોરાધાનં ॥

સ્માર્તાગ્નિવાળાનો સ્માર્ત અગ્નિ જો વિચ્છિન્ન થયો હોય તો જ દિવસથકી અગ્નિનો વિચ્છેદ થયો હોય તેટલા દિવસ ગણી પૂર્વાર્ધમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે તે કાળેજ પ્રાયશ્ચિત કરવું અથવા સંકલ્પ કરવો. પ્રાયશ્ચિત કીધા પછી હોમનું દ્રવ્ય તથા સ્થાલીપાક (ચર) નું દ્રવ્ય તેટલો કાળ લેખી દેવું. ત્યાર પછી અરણીનો પક્ષ હોય તો પ્રથમ પ્રમાણે અગ્નિનું મંથન કરવું. પીએ પક્ષ હોય તો, “અમુકશ-ર્મણોઽગ્નિવિચ્છેદનિમિત્તકં દહાયાગ્નિસિદ્ધયર્થે પ્રેતાધાનં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી તે ઠેકાણે સઘળી સામગ્રી સિદ્ધ કરી લૌકિકાગ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરી આબ્યનો સંસ્કાર કરી “અયાશ્વઃ” એ મંત્રવડે તથા “યસ્યાગ્નયે” એ પૂર્વોક્ત મંત્રવડે હોમ કરી ચાર વ્યા-હુતિ મંત્રવડે હોમ કરવો. એ રીતે કરવાથી અૌપાસનાગ્નિ સિદ્ધ થાયછે. સ્ત્રી મ-રણ થયા છતાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણ્યો એમ ભદ્ર કહેછે. એ પ્રમાણે વિધુર

(જેની સ્ત્રી મૃત થઈ ગઈ હોય) તેણે પણ શ્રૌતાગ્નિ ધારણ કરી હોય તો યથા-યોગ્ય તે તે અગ્નિવડે દાહ કરવો. વિધુરે અગ્નિ ગૃહણ કરી પછી તે (અગ્નિનો) નાશ થાય તો પ્રથમ કહેલી બે રીતિવડે તે તે અગ્નિનું આધાન કરવું.

અગૃહીતગૃહ્યાગ્નિકયોઃ સર્માર્ચયિષુરયોર્બ્રહ્મચારિસમાવૃત્તયોશ્ચાનુપનીતાવિવાહિતપુત્રકન્યયોશ્ચનિરગ્નિકભાર્યાવિધવયોશ્ચકપાલાગ્નિનાલૌકિકાગ્નિનાવાદાહઃ અગ્નિવર્ણકપાલેકરીવાદિનોત્યાદિનોર્મુખઃસ્વઃસ્વાહેત્યાજ્યાહુત્યાસંસ્કૃતોગ્નેઃકપાલાગ્નિઃ લૌકિકાગ્નિશ્ચાંત્યજાગ્નિપતિતાગ્નિમૃતિકાગ્નિચિતાગ્ન્યમેધ્યાગ્નિભિન્નોગ્રાહઃ યસ્યાનયતિશૂદ્રોદ્રોદ્રિતુળકાષ્ઠહર્ષાંષિવા પ્રેતત્વંચસદાતસ્યશૂદ્રઃપાપેનલિપ્યતે આહિતાગ્નિદંપત્યોઃપૂર્વપતિમરણેપત્યુઃસર્વાગ્નિર્મિદાહઃ પશ્ચાન્મૃતભાર્યાયાસ્તુનિર્મધ્યાગ્નિનાકપાલાગ્નિનાવા પૂર્વભાર્યામરણેતુતસ્યાઅપ્સિર્સર્વાગ્નિર્મિદાહઃકાર્યઃ સર્વપાત્રાણ્યપિતસ્યૈદેયાનિ પશ્ચાન્મૃતસ્યતુપત્યુઃપુનરાધાનેનત્રેતાગ્નિસચ્ચેતેન દાહઃ આધાનાકરણેનિર્મધ્યેનલૌકિકાગ્નિનાવેતિકેચ્ન્ યાત્તિકાચારોવિપ્રાયેળેવમેવ ॥

જેણે ગૃહ્યાગ્નિ ધારણ કરી હોય એવો સપત્નીકરે તથા વિધુર, બ્રહ્મચારી તથા સમાવર્તન જેણે કરી હોય તે, જનોઈ વિનાનો પુત્ર તથા કુમારી કન્યા, નિરગ્નિકની સ્ત્રી તથા વિધવા, એમનો દાહ કપાલાગ્નિ અથવા લૌકિકાગ્નિવડે કરવો. અગ્નિ સરખાં તપેલાં માટીનાં ખપરમાં છાણા ઇત્યાદિક સાધનવડે ઉત્પન્ન કરેલો છતાં “મુખઃસ્વઃસ્વાહા” એ મંત્ર ભણી આજ્યાહુતિવડે સંસ્કાર કરેલો જે અગ્નિ તે કપાલાગ્નિ છે. લૌકિકાગ્નિ લેવો તે અંત્યજાગ્નિ, પતિતાગ્નિ, સુવાવડીનો અગ્નિ ચિતાનો અગ્નિ અને અશુદ્ધ અગ્નિ એ વિના બીજે લેવો. “શૂદ્ર જેને માટે અગ્નિ, તણ, કાષ્ઠ અને હોમદ્રવ્ય લાવેછે તેને પ્રેતપણું સર્વકાળ રહેછે તેમ તે શૂદ્ર પાપથી લિપ્ત થાયછે.” આહિતાગ્નિ સ્ત્રી પુરુષ એમાંથી પ્રથમ પતિ મૃત થયા છતાં સર્વ અગ્નિવડે પતિને દાહ કરવો. પછી મરેલી સ્ત્રીનો દાહ, મથિ કાઢેલા અગ્નિવડે અથવા કપાલાગ્નિવડે કરવોઃ પ્રથમ સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તો તેનો દાહ સર્વ અગ્નિવડે કરવો. સધળાં પાત્ર પણ તેને દેવાં. સ્ત્રીની વાંસે પતિ મૃત થાય તો, પુનરાધાન કરી તણ અગ્નિ છતાં તેણેકરી દાહ કરવો. આધાન કરી હોય તો, મથિ કાઢેલા અગ્નિવડે અથવા લૌકિકાગ્નિવડે દાહ કરવો, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે, અને યાજ્ઞિકોનો આચાર પણ ધણુ કરિ એમજ છે.

અન્નનિર્ણયસિંધુઃ સાગ્રેઃપત્નીમૃતૌદ્વૈપક્ષૌ પુનર્વિવાહેચ્છાયાંપૂર્વાગ્નિર્ભાર્યાદગ્ધ્વાપુનર્દારક્રિયાંકુર્યાત્પુનરાધાનમેવચ્છેત્યેકઃપક્ષઃ દાહયિત્વાગ્નિહોત્રેણસ્ત્રિયંવૃત્તચર્તવંપતિરિત્યાદિવચનજ્ઞાતાનિપુનર્વિવાહેચ્છુપરાણ્યેવ પુનર્વિવાહાશન્તોનિર્મધ્યાગ્નિનાતાંદગ્ધ્વાપૂર્વાગ્નિષ્વેવાગ્નિહોત્રહોમેષ્ટ્યાદિચાતુર્માસ્યાદિકાર્યં સોમયાગોનકાર્યઃ પૂર્વાગ્ન્યેકદેશેનદહેદિતિયજ્ઞપાર્શ્વદેવયાજ્ઞિકાદયઃ યાનિતુતસ્માદપત્નીકોપ્યગ્નિહોત્રમાહરેદિતિશ્રુતિસ્મૃત્યાદિવચનનિતાનિ

૧ સપત્નીકર્યાપિદાયાલપશ્ચાત્રયેનાગૃહીતાગ્નિસ્ત્વજ્યેયં ॥

૨ સપત્નીકને પણ દાવાલ પક્ષના આગ્રયથી અગૃહીતાગ્નિપણું જાણવું.

પૂર્વાગ્નિવેવાગ્નિહોત્રપરાગ્નિનત્વપત્નીકસ્યાધાનાર્યાનિ અપત્નીકસ્યાધાનવિધાયકમૂલવચના
ભવાન્ દારકર્મણિયદશક્તઆત્માર્થમદ્યાધેયમિત્યાપસ્તંબસૂત્રંતુપુનર્વિવાહાશક્તૌપૂર્વકૃતમ
દ્યાધેયમાત્માર્થમેવસ્થાપ્યંનપત્ન્યૈદાદિત્યેવંપરં બ્રાહ્મણભાષ્યાપરાકાશાર્કારામાંડારાદિમ
તમપ્યેવમેવ યેત્વપત્નીકસ્યાધાનમાહુસ્તદાશયંનવિગ્રહતિ इदंનિર્ણયસિંધુમતમેવયુક્તંભા
તિ યાજ્ઞિકાનામાચારસ્ત્વંતર્ગદવિવાહેન્દ્રામૂલકોનપ્રામાણ્યાપાદકઃ પુનર્વિવાહાશયાસ
ર્વાગ્નિદાનેપશ્ચાદ્વિવાહાસંભવેસિંધુમતે આધાનાભાવાન્નિર્મધ્યાગ્નિરેવશરણં કેષાંચિન્મતે
પુનરાધાનં અત્રનિર્મધ્યાગ્નિનાપૂર્વમૃતભાર્યાદાહપક્ષેપૂર્વાગ્નીનામુત્સર્ગેષ્ટગ્રાત્યાગંકૃત્વાપુનરાધા
નંકૃત્વાગ્નિહોત્રંકાર્યમિતિકેચિદાહુઃ એવંસ્માર્તાગ્નિમતઃપૂર્વભાર્યામરણેપિગૃહ્યાદ્યેકદશેનતાં
દ્વદ્વદ્વાંશિષ્ટાઘ્રૌનિત્યહોમસ્થાલીપાકાગ્રયણાનિકાર્યાણિઅત્રસ્તર્વત્રશ્રૌતસ્માર્તેચ્ચકુશપત્નીવિ
ધાનેનૈવાધાનાદિકર્માધિકારઃ ॥

એવિષે નિર્ણયસિંધુ—સાગ્નિકની સ્ત્રી મૃત થયા છતાં એ પક્ષ—દ્રુરી વિવાહ કર-
વાની ઇચ્છા હોય તો, પ્રથમના અગ્નિવડે સ્ત્રીનો દાહ કરી દ્રુરી વિવાહ કરી દ્રુરી
અગ્નિનું આધાન કરવું, એ એક પક્ષ. “ પતિએ સદાચારવાળી સ્ત્રીનો અગ્નિહોત્ર
ના (અગ્નિવડે) દાહ કરવો ” ઇત્યાદિ સઘળાં વચનો દ્રુરી વિવાહની ઇચ્છા કર-
નારામાટેજ છે. દ્રુરી વિવાહવિષે અસમર્થ છતાં મથી કાઢેલા અગ્નિવડે તેનો દાહ
કરી પ્રથમના અગ્નિવિષેજ અગ્નિહોત્ર હોમ, ઇષ્ટિ ઇત્યાદિ અને ચાતુર્માસ્યાદિક
કરવાં. સોમયાગ કરવો નહી. પ્રથમના અગ્નિમાથી અદ્યપ અગ્નિ લઈતેથી દાહ
કરવો એમ યજ્ઞપાઠ્ય, દેવાયાજ્ઞિકાદિક કહેછે. “ તેમાટે અપત્નીકે પણ અગ્નિ-
હોત્ર ધારણ કરવો, ” એવાં જે શ્રુતિ સ્મૃતિ ઇત્યાદિ વચનો તે તો પ્રથમના અગ્નિ-
વિષેજ અગ્નિહોત્ર ધારણ કરવામાટે છે, પણ અપત્નીકને દ્રુરી આધાન કરવાનું કહેતાં
નથી; કારણ, અપત્નીકને આધાનનો વિધિ કહેવાવાળાં મૂળવચન નથી. “ વિવા-
હવિષે જે અસમર્થ હોય તો પોતાંમાટે અગ્નિનું આધેય કરવું, ” એવું આપસ્તંબનું
સૂત્ર તો, દ્રુરી વિવાહ કરવાનું સામર્થ્ય ન છતાં પ્રથમ કરેલું અગ્નિનું આધેય પો-
તામાટેજ રાખવું, સ્ત્રીને દેવું નહી, એ પરાયણ છે. બ્રાહ્મણભાષ્ય, અપરાક, આ-
શાર્ક, અને રામાંડાર ઇત્યાદિ ગ્રંથનો મત પણ એવોજ છે. જે ગ્રંથકારો, અપત્નીકે
આધાન કરવું એમ કહેછે, તેમનો અભિપ્રાય શું છે? તે અમે જાણતા નથી, એવો
જે નિર્ણયસિંધુનો મત એજ યોગ્ય છે એમ લાસેછે. યાજ્ઞિકોનો આચાર તો, અંત-
ર્ગત જે ગુપ્ત વિવાહની ઇચ્છા તેથી થાયછે, તે આચાર પ્રામાણ્ય બતાવનારો નથી.
દ્રુરી વિવાહની આશાથી સઘળો અગ્નિ દીધો અને પછી વિવાહનો અસંભવ હોય
તો નિર્ણયસિંધુના મત પ્રમાણે આધાનનો અભાવ છતાં મથેલો અગ્નિજ ગ્રહણ
કરવો. કેટલાએકોને મતે દ્રુરી આધાન કરવું. એવિષે—‘ મથેલો અગ્નિ ઇત્યાદિક-
વડે પ્રથમ મૃત થયેલી સ્ત્રીનો દાહ કરવો, એ પક્ષવિષે પ્રથમના અગ્નિનો ઉત્સર્ગેષ્ટિ-

૧ અત્રમૂલમંત્યેષ્ટિપદ્મતૌ ॥ કિત્વેતાવદિહાપ્યસ્તિદગ્ધવાનિર્મધ્યવદિન્ના ઉત્સંગેગ્રાત્યજેદમ્રોતુપુનસ્તાનાદધી
તથ સ્વાભયોવાપૃત્તેયેપત્ન્યામૃતાપાર્ધાન્તેશ્તિકઠયુતિઃ સિંધ્વાદાવૈતત્પક્ષાતુક્તેરેકીયમતત્વમસ્યોક્તં इदંમતદ્વયં
સ્માર્તેષિયોગ્યં ॥

વડે ત્યાગ કરી પુનરાધાન કરી અગ્નિહોત્ર કરવો એમ કોઈ કહેછે. એ પ્રમાણે સ્માર્તોગ્નિમાત્રની' સ્ત્રી પ્રથમ મરણ પામ્યા છતાં પણ ગૃહાગ્નિના એક ભાગવડે તેનો દાહ કરી બાકી બચેલા અગ્નિવિષે નિત્યહોમ, સ્થાલીપાક અને આગ્રયણ કરવાં. આ સમયે ઠેકાણે શ્રીત, સ્માર્ત કર્મવિષે પણ દર્ભની સ્ત્રીને વિધાનેકરીનેજ આધાનાદિક કર્મનો અધિકાર છે.

અનેકભાર્યસ્યજ્યેષ્ઠાયાંત્રીવત્યાંકનિષ્ઠભાર્યામરણેનિર્મથ્યાદિનાતાંદહેત્ નશ્રૌતસ્માર્તા મિમિઃ કેચિત્પૂર્વસર્વામિમિઃકનિષ્ઠાંદગ્ધ્વાજ્યેષ્ઠયાસહપુનરાધાનંકાર્યમિત્યાહુસ્તદાગ્નિદ્વયસં સર્ગપરંમતાંતરપરંવાવોધ્યં દાહકાલેષિનાશેતુ યજમાનેચિતારુઢેપાત્રન્યાસેકૃતેસતિ વર્ષાદિ મિહતેવન્હૌચિત્તાગ્નિસ્યેકથંચન તદાર્ધદમ્ધકાષ્ઠાનિતાનિનિર્મથ્યતંદહેત્ ॥

જેની અનેક સ્ત્રીઓ છે તેની જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી જીવતી છતાં કનિષ્ઠ સ્ત્રી મરણ પામે તો મથેલા અગ્નિવડે તેનો દાહ કરવો, શ્રીત સ્માર્ત અગ્નિવડે તેનો દાહ કરવો નહીં. કોઈ અંથકાર, પ્રથમ સમયા અગ્નિવડે નાની સ્ત્રીનો દાહ કરી જ્યેષ્ઠ સ્ત્રીસાથે પુનરાધાન કરવું એમ કહેછે તે, જે અગ્નિનો સંસર્ગ જ્યાં હોય તેપરાયણ અથવા બીજા મતપરાયણ બાણવું. દાહ સમયે અગ્નિનો નાશ થાય તો, “યજમાનને ચિતા ઉપર ચડાવી યજ્ઞપાત્ર સ્થાપન કીધા છતાં ચિતા ઉપરનો અગ્નિ વર્ષાત ધત્યાદિકવડે નષ્ટ થાય તો તે સમયે અર્ધ બળેલાં કાષ્ઠ મંથન કરી તેથી પ્રગટ થયેલા અગ્નિવડે તેનો દાહ કરવો.”

અથગૃહાત્સપ્તશાનેશવનયનપ્રકારઃ તન્નવિપ્રપ્રેર્તનગરપશ્ચિમદ્વારેણશૂદ્રંદક્ષિણદ્વારેણનિઃસાર્પસજ્ઞાતીયાઃશવંપ્રચ્છાદિનમુખંપ્રાક્શિરસંદાહદેશંનયેયુઃ પૂર્વોક્તોમિઃશવાગ્રેન્યેનનેતવ્યઃ પ્રેતાધ્યોર્મધ્યેન્યેનનગંતવ્યં સર્વેસપિંડાદયોધઃકૃતોપવીતામુક્તકેશાઙ્ગેષ્ઠપુરઃસરાઃપ્રેતમનુગચ્છેયુઃ પ્રેતશ્વનમ્નોનદગ્ધવ્યઃ નિઃશેષતશ્વનદાહ્યઃ શવવસ્ત્રંચસ્પશાનવાસિમ્બોદેયં પ્રેતશ્વકેશનભાદિવાપયિત્વાસંસ્નાપ્યગંધપુષ્પાદ્યૌરલંકૃત્યદગ્ધવ્યઃ દિનેમૃતોદિવૈવદાહોરાત્રિમૃતસ્ય રાત્રાવેવ દિવાવારાત્રૌવાસ્થિતઃશવઃપર્યુષિતઃ પર્યુષિતશવંપંચગવ્યેનસ્નાપયિત્વાપ્રાજાપત્યત્રયંકૃત્વાદહેત્ મુખસ્થસપ્તહિદ્રાણિહિરણ્યશકલૈરાચ્છાદયેત્ અન્નપાત્રન્યાસોમંત્રવદાહાદિવિધિશ્ચસ્વસ્ત્રાનુસારિશ્રૌતસ્માર્તિત્યેષ્ટિપ્રયોગેષુત્રેયઃ તનોદાહાંતેષ્ટસ્ફોટાદિકંકાર્યં શિલાવિપર્યેપેષિષ્ટસ્ફોટસ્પનાવૃત્તિઃ તતશ્ચિતામપ્રદક્ષિણંસંવર્પ્યાવૃત્યસવૈલંસ્નાત્વાચમ્પસગોત્રસપિંડસમાનોદકાનાંમાતામહીમાતામહયોરાચાર્યાદિશ્વદુહિતૃભગિન્યોશ્વાવર્યંતિલાંજાલેંદ્રશ્ચુઃ તદ્વાથા વૃદ્ધપૂર્વાદક્ષિણામુખાઅમુકગોત્રનામાપ્રેતસ્તૃપ્યત્વિતિમંત્રેણાંજલિનાસકૃત્યાષાળે સિંચેયુઃ અન્નસ્નાનોદંકદાનેऽપનઃશોશુચદ્વયમિતિમંત્રેણ સ્નાનમેવતેનમંત્રેણેત્યપ્યે સ્ત્રીણાંતુ

૧ એમાં મૂળ અંત્યેષ્ટિ પદ્ધતિ અંથમાં—તાર આ ઠેકાણે પણ એટલુંજ છે કે, મથેલા અગ્નિવડે દાહ કરી ઉત્સર્ગેષ્ટિવડે પ્રથમનાં અગ્નિના ત્યાગ કરવો અને કરી તે આધાનપૂર્વક ધારણ કરવો, પત્ની મૃત થયા છતાં જે અગ્નિ ધારણ કરેલો તે શાપાગ્નિ છે એ કહતી શ્રુતી છે. નિર્ઋપસિંધુ ઇત્યાદિ અંથમાં આ પક્ષ કહ્યો નથી માટે એ એકદેશી મત છે, એ બને મત સ્માર્તમાં પણ જોડવા.

મંત્રોનાસ્તિ માતુલપિતૃજ્વસમાતૃજ્વસુસ્વસ્ત્રીયશ્વશુરભિત્રયાજ્ઞકાદીનામુદ્કદાનંકૃતાકૃતં કરણપક્ષેપિનાશ્મન્યેવેતિનિયમઃ દ્વાત્યબ્રહ્મચારિપતિતત્ત્રિજ્ઞીવચોરાશ્વનોદકંદયુઃ તત્રદ્વાત્યા યથાકાલમુપનયનહીનાઃ દ્વાતેનઃપ્રકાંતપ્રાપશ્ચિત્તાઃ ચોરાઃસુવર્ણતત્સમદ્રવ્યાપહરિણઃ બ્રહ્મચારિભિર્માતાપિતૃપિતામહમાતામહગુર્વાર્ચાર્યાદીનામુદ્કદાનંકાર્યં પ્રકાંતપ્રાપશ્ચિત્તૈસ્તુતદં તેડકદાનંત્રિરાત્રાશૌચંચકાર્યં દ્વાત્યાદિભિઃપ્રેતસ્પર્શવહનદાહર્ષિદાદિકમપિનકાર્યં અન્યાભાવેબ્રહ્મચાર્યપિપિત્રોદોદિહમાશૌચંકુર્યાન્ કર્મલોપસ્તુનાસ્તીત્યુક્તં ઇદંચોદ્કદાનમેકવાસ સાપસવ્યેનૈવ ઉદ્કદાનોત્તરંપુનઃસ્નાત્વાવસ્ત્રાણિનિષ્પીઢ્યકુલવૃદ્ધાઃપુત્રાદીન્પૂર્વેતિહાસૈઃસમાશ્વાસ્યવિપ્રાનુમત્યાકનિષ્ઠાનુક્રમેણગૃહંગત્વા નિંબપત્રાણિશનૈર્મક્ષપિત્વાચમ્યાપ્યુદકગોમયા દીનસ્પૃષ્ણાદ્વારાશ્મનિપદંનિધાયગૃહંપ્રવિશેષુઃ નિંબપત્રમક્ષણંકૃતાકૃતં તતસ્તાદિનેડપવસેપુઃ ઉપવાસાશક્તાધયાચિતલબ્ધેનાન્યગૃહપક્ષેનૈવકેનૈવહવિષ્યાન્નેનવર્તેન્ ॥

હવે ધરથી સ્મરશાનમાં શય લઈ જવાનો પ્રકાર કેહેછે.

તેમાં બ્રાહ્મણનાં શયને નગરનાં પશ્ચિમ દ્વારથી, અને શૂદ્રનાં શયને દક્ષિણદ્વારથી બાહર કાઢી પોતાની જાતવાળાઓએ, જેતું મુખ ઢાંકેલું અને પૂર્વ દિશા ભણી મસ્તક કરેલું એવાં શયને દાહના દેશ (સ્મરશાન) પ્રત્યે લઈ જવું. પ્રથમ કહેલો અગ્નિ શયની આગળ ખીજાએ લઈ જવો પ્રેત તથા અગ્નિના વચમાં ખીજાએ જવું નહીં. સધળા સર્પિડ ઇત્યાદિકોએ, નીચે કરેલું છે જનોઈ જમણે, માંથાના દેશ છુટ અને વડીલો છે અચભાગમાં જમને એવા થઈ પ્રેતની વાંસે જવું. પ્રેતને નજન બાળવો નહીં. નિઃશેષ (સંપૂર્ણ) પણ બાળવો નહીં. શયનું વસ્ત્ર સ્મરશાનમાં રહેનારાઓને હેવું. પ્રેતના કેશ નખ ઇત્યાદિ મુંડન કરાવી નવરાવી ગંધ પુષ્પાદિકવડે અલંકૃત કરી દાહ કરવો. દિવસે મૃત છતાં દિવસેજ દાહ કરવો. રાત્રિએ મરેલાનો દાહ રાત્રિએજ કરવો. દિવસે અથવા રાત્રિએ પ્રેત (બાળ્યા વિના) રહિ જાય તો તે વાસી કેહેવાય. વાસી થયલા પ્રેતને પંચગવ્યવડે સ્નાન કરાવી ત્રણ પ્રાજપત્ય કરી દાહ કરવો. મ્હોઢાં ઉપરનાં સાત છિદ્રો (મ્હોઢું, બે નાસિકા, બે કાન, બે નેત્ર) સોનાંના કટકાવડે ઢાંકવાં. આ ઠેકાણે પાત્રનું સ્થાપન તથા મંત્ર સહિત દાહાદિક વિધિ એ પોતપોતાનાં સૂત્ર પ્રમાણે શ્રીત તથા સ્માર્ત અંત્યેષ્ઠિના પ્રયોગમાં જોવો. પછી દાહની અંતે ધડો ફોડવો ઇત્યાદિક કરવું. જો પથરા ફરી જાય તો પણ ખીજી વાર ધડો ફોડવો નહીં. ત્યાર પછી સધળાઓએ ચિતાને અવળી પરિક્રમા કરી વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરી આચમન કરી સગોત્ર, સર્પિડ, સમાનોદક, માતામહી, માતામહ, આચાર્યાદિક, કન્યા અને બેહેન એમને અવશ્ય તિલનોં જળની અંજળિ દેવી. તે આ રીતે—પ્રથમ વૃદ્ધ પછી ન્હાના એ રીતે દક્ષિણમુખ થઈ “અમુકગોત્રનામા પ્રેતસ્તૃપ્યતુ” એ મંત્ર ભણી અંજળીવડે એક વાર પથરા ઉપરે જળ હેવું. આ ઠેકાણે સ્નાનોદક હેવું હોય તો, “અપનઃ શો શુચદ્ધ” એ મંત્રવડે કરવું. સ્નાનજ એ મંત્રવડે હેવું એમ ખીજા અંતકાર કેહેછે. સ્ત્રીઓને દેવાવિષે મંત્ર નથી. મામો, ફોધ, માસી, ભાણેજ, સસરો, મિત્ર અને ઉ-

પાધ્યાય ઇત્યાદિક્ષેને ઉદકદાન કરવું અથવા ન કરવું એમ છે. કરવાનો પક્ષ છતાં પણ પથરા ઉપરેજ દેવું એવો નિયમ નથી. વ્રાત્ય, બ્રહ્મચારી, પતિત, વ્રતવાળા, નપુંસક, અને ચોર એમણે તિલાંજલિ દેવી નહી. તેમાં વ્રાત્ય એટલે સમયે યજ્ઞો-પવીત મળ્યું ન હોય તે; વ્રતવાળા એટલે પ્રાયશ્ચિત્તનો આરંભ જમણે કરેલો હોય તે; ચોર એટલે સુવર્ણ અથવા સુવર્ણસરખાં દ્રવ્યને ચોરવાવાળા; બ્રહ્મચારીએ માતા, પિતા, પિતામહ, માતામહ, ગુરુ અને આચાર્ય ઇત્યાદિકને ઉદકદાન કરવું. જમણે પ્રાયશ્ચિત્તનો આરંભ કીધો હોય તેમણે તો પ્રાયશ્ચિત્તની સમાપ્તિ થયા પછી ઉદકદાન કરવું તથા ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું. વ્રાત્ય ઇત્યાદિકોએ પ્રેતનો સ્પર્શ, ઉપાડવું, દાહ, તથા પિંડાદિક પણ કરવાં નહી. ખીજે અધિકારી ન છતાં બ્રહ્મચારીએ પણ પિતા ઇત્યાદિકનું દહન કરી આશૌચ પાળવું; (તેને) કર્મનો બોધ નથી એમ કહેલું છે. એ જળ દેવું તે એક વસ્ત્ર છતાં અપસંચે કરીનેજ દેવું. ઉદકદાન કરી ફરી સ્નાન કરી વસ્ત્ર નીચોવી કુળમાંના વૃદ્ધોએ પૂર્વનાં ઇતિહાસ કહી પુત્રાદિકોનું સમાધાન કરી બ્રાહ્મણની સંમતિ લઈ પ્રથમ ન્હાના પછી મહોટા એ કમથી ઘરે જઈ લીખડાંનાં પાન ધીરે ધીરે ચાવી આચમન કરી અગ્નિ, જળ, છાણ ઇત્યાદિકનો સ્પર્શ કરી ખારણાંના પથરા ઉપરે પગ દઈ ઘરમાં પ્રવેશ કરવો. લીખડાંનાં પાન ખાવાં અથવા નખાવાં. પછી તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. ઉપવાસ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો માઝ્યા વિના પ્રાપ્ત થયેલું, અથવા ખીજને ઘરે રાંધેલું એવું એકજ હવિષ્યાન્ન ભક્ષણ કરી રહેવું.

તન્નાશૌચમધ્યેમાષમાંસાપૂપમધુરલવણદુગ્ધાભ્યંતાંવૂલક્ષારાણિવજ્યાનિ ક્ષારાણિતુ તિ
લમુદ્ગાદૃતેશૈર્ધ્વસંસ્પેગોધૂમકોદ્રવૌ ધાન્યાકંદેવધાન્યંચશમીધાન્યંતથૈવચ સ્વિન્નધાન્યંતથા
પળ્યંમૂલંક્ષારગણઃસ્મૃતઃ કેચિત્સૈંધવંમધ્યમિત્યાહુઃ આદર્શસ્ત્રીસંગઘૂતાદિહસનરોદનોચ્ચાસ
નાનિત્યજ્ઞેયુઃ બાલવૃદ્ધાતુરવર્જંતૃણકટાસ્તીર્ણમૂમૌપૃથક્કથાવીરનૂનકંબલાઘાસ્તીર્ણમૂમૌ મા
ર્જનાદિરહિતમેવચ્છાનં અસ્થિસંચયનાદૂર્ધ્વભાર્યાપુત્રવ્યતિરક્તાનાંશવ્યાસનાદિભોગોસ્ત્યેવ
સ્ત્રીસંગસ્તુનાસ્તિ ॥

તે આશૌચમાં અડદ, માંસ, પૃડણ, મધુર, લૂણ, દૂધ, તૈલમર્દન, તાંપૂલ અને ક્ષાર એ પદાર્થ વર્જ્ય કરવા. ક્ષાર પદાર્થ— “તિલ અને મગ વિના શીંગમાં ઉત્પન્ન થતું ધાન્ય; સસ્યમાંના ગહૂ, કોદ્રા એ ધાન તથા ધાણા; દેવધાન્ય (જવાર); શમીધાન્ય (મગ, અડદ, ચોળા, કળથી, ચણા, તિલ, વટાણાં, અને તુવર એ આઠ ધાનને શમીધાન્ય કહેછે તે), લીજવેલું ધાન્ય, પણ્ય અને મૂળા એ ક્ષારગણ બાલુવો, કોઈ ગ્રંથકાર, સૈંધવ ભક્ષણ કરવું એમ કહેછે. આરીસો, સ્ત્રીસંગ, ઘૂતાદિક, હસવું, રોવું અને ઉચું આસન એ નિત્ય વર્જ્ય કરવાં. ખાળક, વૃદ્ધ અને રોગી વિના (ખીજએએ) ધાસની સાદરી પાથરેલી ભૂમી ઉપરે જુદું જુદું સુવું, કંપલ ઇત્યાદિક પાથરેલી ભૂમી ઉપરે નિદ્રા કરવી નહી. માર્જનાદિક કીંધા વિનાજ સ્નાન

કરવું. અસ્થિસંચયન થયા પછી સ્ત્રી અને પુત્ર વિના બીજાઓને શય્યા આસન ઇત્યાદિ ભોગ છેજ. સ્ત્રીસંગ તો કરવો નહીં.

અસ્થિસંચયનનું સમંત્રાગ્રિદાહદિનાદારભ્યપ્રથમદિને દ્વિતીયે તૃતીયે ચતુર્થે સપ્તમે નવમે વાગો ત્રજૈઃ સહસ્ત્રસ્વસૂત્રોક્તપ્રકારેણ કાર્યં તત્રદ્વિપાદત્રિપાદનક્ષત્રાણિકર્તુર્જન્મનક્ષત્રં ચ વર્જ્યં સંભવેર્કમૌમમંદવારાવર્જ્યાઃ પાલાશદાહાસ્થિદાહયોઃ સઘ્નઃ સંચયનં અસ્થનાંગાં ગાંધસિતીર્થાતરે વાપ્રક્ષેપઃ તદ્વિધિર્વક્ષ્યતે અરણ્યે વૃક્ષમૂલે નિલ્ખનનં વા અસ્થીન્યન્યકુલસ્થસ્ય નીત્વાચાંદ્રાણં ચરેત્ દયયાન્યસ્યાપિ નયને મહાપુણ્યં અસ્થનાંશ્વસૂકરશૂદ્રાદિસ્પર્શે પંચગવ્યશાલગ્રામતુલસ્યુદકૈઃ પ્રોક્ષણં આશૌચમધ્યેસ્વગોત્રજૈઃ સહભોક્તવ્યં તદ્વાદૈવ ભોજનં ચ મૃન્મયેષુ પર્ણપુટકેષુ વા કાર્ગ્ગિં નતુ ધાતુપાત્રેણ ॥

અસ્થિસંચયન તો, મંત્ર સહિત અગ્નિદાહ જે દિવસે દીધો તે દિવસથી સ્ત્રી આરંભ કરી પ્રથમ, બીજે, ત્રીજે, ચોથો, સાતમો અથવા નવમો એ દિવસે ગોત્રજે એ સહિત પોતપોતાનાં સૂત્રમાં કહેલે પ્રકારે કરવું. તેમાં દ્વિપાદ તથા ત્રિપાદ નક્ષત્રો અને કર્તાનું જન્મનક્ષત્ર એ વર્જ્ય કરવાં. સંભવ હોય તો, રવિ, ભૌમ અને શનિ વાર વર્જ્ય કરવાં. પાલાશ વિધિ વડે દાહ તથા અસ્થિદાહ છતાં તત્કાળ અસ્થિસંચયન કરવું. અસ્થિ ગંગાનાં જળમાં અથવા બીજાં તીર્થમાં નાખવાં. તેનો વિધિ કહેસું. વનમાં અથવા ગ્રાડનાં ભૂજમાં ડાટવાં. “બીજાં કુળમાંનાં મનુષ્યનાં અસ્થિ ઉપાડ્યા છતાં ચાંદ્રાણુ કરવું.” બીજાનાં અસ્થિ પણ દયાથી લઈ ગયા છતાં મહાપુણ્ય પ્રાપ્ત થાયછે. કુતરાં, સુવર અને શૂદ્રાદિકનો અસ્થીને સ્પર્શ થયા છતાં પંચગવ્ય, શાળગ્રામ તથા તુળસીનાં જળ વડે પ્રોક્ષણુ કરવું. આશૌચમાં પોતાના ગોત્રજેની સાથે ભોજન કરવું, પણ તે દિવસે જ ભોજન કરવું. ભોજન કરવું તે મૃતિકાનાં પાત્રમાં અથવા પાનની પત્રાવલી ઉપરે કરવું; ધાતુપાત્રમાં કરવું નહીં.

દાહદિનાદારભ્યર્પિંડાદશદિનમધ્યે દર્માસ્તીર્ણમૂયાવમંત્રકદેયાઃ ક્ષત્રિયાદીનાં નવર્ષિઃ નવદિનાં તંદશર્ષિંડસ્વાશૌચાંત્યદિને પ્રથમે હનિયોદેશોયશ્ચ કર્તાયશ્ચ તંદુલાદિદ્રવ્યં ઘ્નોક્તરીયશિલાપાકપાત્રાદિતદેવદશાહાંતં એતદન્યતમવ્યત્યયેયતોવ્યત્યપસ્તનઃ પુનરાવૃત્તિઃ શિલાવિપર્યયે પિષ્ટસ્ફોટાદેનાં વૃત્તિરિત્યુક્તે લૌકિકશિલાગ્રહણં તેનર્પિંડદાનતિલાંજલ્યાદિકસ્યૈવાવૃત્તિર્નિદાહસ્ય કેચિદાત્તાર્યવિપર્યયે વ્યાવૃત્તિમાહુઃ યત્ર પુત્રાદિમુખ્યકર્તુરસન્નિધાનાદમુખ્યાધિકારિણર્પિંડદાનક્રિયારબ્ધાતત્રમધ્યે પુત્રાદિસન્નિધાનેપ્યમુખ્યકર્તૃવદશાહાંતાક્રિયાસમાપનીયા એકાદશાહાદિકંતુ પુત્રાદિમુખ્યેનૈવ સમંત્રકદાહમાત્રેન્યેન રુતેતુર્પિંડદાનાદિદશાહકૃત્યં સન્નિરુદ્ધમુખ્યેનૈવ કાર્યમિતિ મિતાક્ષરાદયઃ અન્યેતુ સગોત્રોડસગોત્રોવાયઃ સમંત્રકદાહકર્તાસિ એવદશાહકુર્યાદિત્યાહુઃ પત્ન્યાઃ કર્તૃત્વેરજોદર્શને જાતે સાતદંતે કુર્યાત્ કર્તુરસ્વાસ્થ્યેન્યેન સર્વાઃ ક્રિયાઃ પુનઃ કાર્યાઃ પિંડદ્રવ્યેષુ તંદુલામુખ્યાઃ તદમાત્રે ફલં મૂલશાકતિલમિશ્રસક્તોપિ પ્રેતશ્રાદેષુ પિતૃશબ્દસ્વધાશબ્દાનુશબ્દાઃ પુષ્પધૂપદીપદાનાદૌ મંત્રાશ્ચ નવાશ્વાઃ ત્ર્યહાશૌ ચેર્ણશરદાહાદૌ પ્રથમે દિને એકઃ પિંડઃ દ્વિતીયે ચત્વારઃ તૃતીયે પંચેતિ ક્રમો બોધ્યઃ પુત્રેર્ણર્ણશર

દાહેકુનેતસ્પદશાઘ્યૌચાત્તેનરૂપમધ્યેપિંડસમાપ્તિર્નકાર્યા શિરસ્વાયેનપિંડેનપ્રેતસ્યક્રિ
યતેસદા દ્વિતીયેનતુકર્ણાક્ષિનાસિકાઃ તૃતીયેનકંઠસ્કંધમુજ્જવક્ષાંસિ ચતુર્થેનનાભિલિંગગુદા
નિ પંચમેનજ્ઞાનુજંઘપાદં ષષ્ઠેનમર્માણિ સપ્તમેનનાઘ્યઃ અષ્ટમેનદંતલોમાનિ નવમેનવીર્ય
દશમેનતુપૂર્ણંતંતૃપ્રતાશુદ્ધિપર્યયઃ જલંદશાહમાકાશેસ્થાપ્યંક્ષીરંચમુન્યયે પ્રેતાત્રસ્નાહીત્યુદ
કં દંડંપિબેતિનચક્ષીરં દંડંચકુતાકૃતં તતઃપ્રેતોપકૃતયેદશરાત્રમહંડિતં કુર્યાત્પ્રદીપંતૈલેનવા
રિપાત્રંચમાર્નિકં મોઝ્યાદ્રોઝનકાલેતુમન્કમુષ્ટિચનિર્વપેત્ નામગોત્રેણસંબુદ્ધાધરિઝ્યાંપિતૃ
યજ્ઞવત્ ભૂલોકાત્રેતલોકંતુગંતુંશ્રાદ્ધંસમાચરેત્ તત્પાર્થેયંહિમંવતિમૃતસ્યમનુજસ્યચ ॥

દાહના દિવસને આરંભી દશ પિંડ દશ દિવસમાં દર્ભ પાથરેલી પૃથ્વી ઉપરે મંત્ર
રહિત દેવા, ક્ષત્રિયાદિકાએ નવ પિંડ નવ દિવસ પર્યંત દેવા; દશમો પિંડ તો,
આશીયને છેલે દિવસે દેવો. પ્રથમ દિવસે જે ઠેકાણું, જે કર્તા, જે તંદુલ ઇત્યાદિ
દ્રવ્ય, જે વસ્ત્ર, જે શિલા (પથરો), અને જે પાક કરવાનું પાત્ર ઇત્યાદિ તેજ દશ
દિવસ પર્યંત ગ્રહણ કરવાં. એમાંથી એકાદી વસ્તુ બદલી જતાં જે દિવસથીકી બદલો
થયો હોય તે દિવસથીકી ફરી આવૃત્તિ કરવી. જે પથરો ફરી બય તો પણ બીજી
વાર ધડો ફોડવો નહીં એમ કહેલું છે; માટે લૌકિક પથરો લેવો. તેથી પિંડદાન
તિલાંજલી ઇત્યાદિ કર્મનીજ આવૃત્તિ કરવી. દાહની આવૃત્તિ કરવી નહીં એમ છે.
કોઈ ગ્રંથકાર, આચાર્ય (ક્રિયા કહેતાવાળા)ની બદલી થયા છતાં પણ આવૃત્તિ
કરવી એમ કહેછે. બ્યારે પુત્રાદિક મુખ્ય કર્તા સમીપમાં ન હોવાથી ગૌણ કર્તાએ
પિંડદાનની ક્રિયાનો આરંભ કરેલો હોય ત્યારે મધ્યમાં પુત્રાદિક સમીપે આવ્યા
છતાં પણ ગૌણ કર્તાએજ દશ દિવસ પર્યંતની ક્રિયા સમાપ્ત કરવી. ઇચ્છારમો
દિવસ ઇત્યાદિકની ક્રિયા તો, પુત્રાદિક મુખ્ય કર્તાએજ કરવી. મંત્ર સહિત દાહ
માત્ર બીજાએકી કીધો હોય તો, પિંડદાનાદિક દશ દિવસની ક્રિયા સમીપમાં રહેલા
મુખ્ય કર્તાએજ કરવી, એમ મિતાક્ષરાદિક ગ્રંથ કહેછે, બીજા ગ્રંથો તો સગોત્ર અ-
થવા અસગોત્ર જે મંત્રસહિત દાહ કરે તેણેજ દશ દિવસ પર્યંતની ક્રિયા કરવી,
એમ કહેછે. સ્ત્રી ક્રિયા કરનારી છતાં તે રજસ્વલા થઈ હોય તો, રજોદર્શનની શુદ્ધિ
પછી તેણે ક્રિયા કરવી. કર્તાનું શરીર સ્વસ્થ ન હોય તો, બીજાએ સધળી ક્રિયા
ફરી કરવી. પિંડનાં દ્રવ્યમાં ચોખ્ખા મુખ્ય છે. ચોખ્ખા ન હોય તો; ફળ, મૂળ, શાક,
અથવા તિલસહિત એવો ભુજલા જવનો લોટ પણ લેવો. પ્રેતાનાં શ્રાદ્ધવિષે પિતૃ-
શબ્દ, સ્વધાશબ્દ અને અનુશબ્દ તથા પુષ્પ, ધૂપ અને દીપ ઇત્યાદિકનાં દાનવિષે
મંત્ર બોલવા નહીં. ત્રણ દિવસનાં આશીયમાં પર્ણશરવિધિવડે દાહાદિક થયો હોય
તો, પ્રથમ દિવસે એક પિંડ, બીજા દિવસે ચાર પિંડ, ત્રીજા દિવસે પાંચ પિંડ એવો
ક્રમ જણવો. પુત્રે પાલાશવિધિવડે દાહાદિક કીધા છતાં તેને દશ દિવસનું આશીય
છે માટે ત્રણ દિવસમાં પિંડની સમાપ્તિ કરવી નહીં. પ્રથમ પિંડવડે પ્રેતાનું મસ્તક
છે માટે ત્રણ દિવસમાં પિંડની સમાપ્તિ કરવી નહીં. પ્રથમ પિંડથી કંઠ,
સર્વ કાળ પ્રાપ્ત થાયછે. બીજા પિંડથીકી કાન, નેત્ર, નાસિકા; ત્રીજા પિંડથી કંઠ,
ખભા, ભુજ અને વક્ષસ્થળ; ચોથા પિંડથી નાભિ, લિંગ, ગુદા; પાંચમા પિંડવડે ગો-

યુક્ત કાળમાં કર્મ કરનારાને ફરી આશીય પ્રાપ્ત થાયછે ” એવો જે દોષ કહ્યો તેની પ્રાપ્તિ નથી. એ રીતે દર્શને દિવસે અપકર્ષ કરી તંત્રની સમાપ્તિ કીધાં છતાં પણ અગ્નિ તથા પિંડ દેનારાને દશ દિવસનું આશીય છેજ, પુત્રાદિક સર્પિંડોને તો નિઃસંશયજ છે. પ્રેતને દશ દિવસ પર્યંત પિંડદાન કરી સ્નાન કીધા વિના ભોજન કરે તો અસર્પિંડોએ ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવો. સર્પિંડોએ એક રાત્રિ ઉપવાસ કરવો. બાણી બેઠી સ્નાન કીધા વિના ભોજન કીધું હોય તો તેણે ખમણા (૬-૨) ઉપવાસ કરવા. પ્રેતકાર્ય કરનારાએ અસ્થિસંચયનથકી પ્રથમ સ્ત્રીસંગ કીધા છતાં ચાંદ્રાયણ કરવું. અસ્થિસંચયન પછી (સ્ત્રીસંગ કીધા છતાં) ત્રણ કૃચ્છ કરવાં, બીજા સૂતકીઆએ અસ્થિસંચયનથકી પ્રથમ ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ, અને અસ્થિસંચયન પછી એક ઉપવાસ કરવો.

અથનવશ્રાદ્ધં પ્રથમેન્હિતૃતીયેત્ત્વપંચમેસપ્તમેતથા નવમેકાદશેત્ત્વત્રયશ્રાદ્ધમુચ્યન્તે નવશ્રાદ્ધાનિપંચાહુરાશ્વલાયનશાલિનઃ આપસ્તંબાઃષટ્કિત્યાહુવિભાષાત્તિતરેણુહિ પંચપક્ષે એકાદશાહેનવશ્રાદ્ધનંકાર્યં એતાન્યેવવિષમશ્રાદ્ધાનીત્પુચ્યન્તે નવશ્રાદ્ધાનિદશાહાંતર્નવમિશ્રંતુવત્સરદત્ત્યન્યત્ર અકૃત્વાતુનવશ્રાદ્ધપ્રેતવાન્નૈવમુચ્યન્તે નવશ્રાદ્ધંત્રિપક્ષંત્રિપાણ્યાસિકંમાસિકાનિત્ર નકરોતિસુતોપસ્તુતસ્પાધઃપિતરોગતાઃ અર્ધ્યહીનમધૂપંચગંધમાલ્યવિવાર્જિતં નવશ્રાદ્ધમમંત્રંસ્યાદવનેજનવાર્જિતં આશિષોદિગુણાદર્માજપાશીઃસ્વસ્તિવાચનં પિતૃશબ્દઃસ્વસંબંધઃશર્મશબ્દસ્તથૈવચ પાત્રાલંબોવગાહશ્ચઽભ્યુકોલેખનાદિકં તૃપ્તિપ્રશસ્ત્વિકિરઃશેષપ્રશસ્તૈવચ પ્રદક્ષિણાવિસર્ગશ્ચસીમાંતગમનંતથા અષ્ટાદશપદાર્થાશ્રપ્રેતશ્રાદ્ધેવિવર્જયેત્ તિલોસીતિમંત્રેસ્વધાનમઃપિતૃશબ્દાનવાચ્યાઃ કિંતુપ્રેતશબ્દોહેનતૂળ્ણીવાતિલાવપનં તૂળ્ણીમર્ધ્યદાનં અમુષ્મેસ્વાહેતિપ્રેતનામ્નાપાણિહોમઃ વહ્નુચાનાંસર્વૈકોદિષ્ટેવમ્પ્રીકરણમસ્ત્યેવ અન્યશાલિનાંતુતન્નિવેધઃ નામ્નૈકઃપિંડઃ નિનયનમંત્રેઽહઃ અનુમંત્રણાદિકંત્વમંત્રકં અભિરમ્યતામિતિવિસર્જનં એવંનવશ્રાદ્ધવર્જ્યૈકોદિષ્ટેષુ નવશ્રાદ્ધંત્વમંત્રકંસર્વામિતિનારાયણતૃન્તિઃ ઉત્તાનંસ્થાપયેત્પાત્રમેકોદિષ્ટેસદાબુધઃ ન્યુજ્જંતુવાર્વણેકુર્વાન્તસ્યોપરિકુશાન્યસેત્ સર્પિંડીકરણાંતાનિપ્રેતશ્રાદ્ધાનિલૌકિકાગ્રાવિત્યાશ્વલાયનમતં નવશ્રાદ્ધાનિસંપ્રવેન્ને નકુર્વાદ્યન્યથામાન્નેન ॥

હવે નવશ્રાદ્ધ કેહેછે.

“પ્રથમ, ત્રીજો, પાંચમો, સાતમો, નવમો અને ઇચ્ચારમો એ દિવસે જે શ્રાદ્ધ તે નવશ્રાદ્ધ કેહેવાયછે. આશ્વલાયન શાખાવાળા નવશ્રાદ્ધ પાંચ કેહેછે. આપસ્તંબ છ એમ કેહેછે. બીજી શાખાવાળાઓ તો વિકલ્પજ કેહેછે.” પાંચ એ પક્ષમાં ઇચ્ચારમે દિવસે નવશ્રાદ્ધ કરવું નહીં. એ નવશ્રાદ્ધનેજ વિષમશ્રાદ્ધ એમ કેહેછે. “નવશ્રાદ્ધ દશ દિવસની માંદ્ય કરવાં, તથા નવમિશ્રશ્રાદ્ધ તો વર્ષની અંતે કરવાં” એમ બીજાં ઠેકાણે કહ્યુંછે. “નવશ્રાદ્ધ કીધા વિના પ્રેતપણાંથી મુક્ત થતો નથી. નવશ્રાદ્ધ, ત્રૈપક્ષિક, પાણ્યાસિક (છમાસિ), અને માસિક એ શ્રાદ્ધ જે પુત્ર કરતો નથી તેનાં પિતૃ અગ્રોયોનિપ્રત્યે જાયછે. અર્ધ્યરહિત, ધૂપરહિત, ચંદનપુષ્પરહિત, મંત્રરહિત

અને પાદરહિત એવું નવશ્રાદ્ધ જાણવું. આશીર્વાદ, એવડા દર્બ કરવા તે, જપ, આશીર્વાદ, સ્વસ્તિવાચન, પિતૃશબ્દ, પોતાનો સંબંધ, શર્મશબ્દ, પાત્રનો સ્પર્શ, પિંડ વેહેરાવવા તે, ઉદ્દમુક, ઉલ્લેખનાદિક, તૃપ્તિપ્રશ્ન, વિકિર, શેષપ્રશ્ન, પ્રદક્ષિણા, વિસર્જન અને સીમા પર્યંત જવું એ અઢાર પદાર્થ પ્રેતશ્રાદ્ધવિષે વર્જ્ય કરવા.” “તિલોસિ” એ મંત્રવિષે સ્વધાશબ્દ, નમઃ શબ્દ, અને પિતૃશબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો નહી, ત્યારે પ્રેત શબ્દના ઉચ્ચારથી અથવા મંત્રરહિત તિલ છાંટવા. અર્ધદાન મંત્રરહિત કરવું. “અમુષ્મે સ્વાહા” એ મંત્રવડે પ્રેતને નામેકરી પાણિહોમ કરવો. ઋગ્વેદીઓને સઘળાં એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધવિષે અગ્નૌકરણ છે. બીજી શાખાવાળાઓને તો એકોદિષ્ટશ્રાદ્ધવિષે અગ્નૌકરણનો નિષેધ છે. નામવડે એક પિંડ દેવો. જળ દેવાના મંત્રવિષે ઉચ્ચાર કરવો. અનુમંત્રણાદિક તો, મંત્રરહિત કરવું.” “અધિરમ્યતા” એ મંત્રવડે વિસર્જન કરવું. આ રીતિ નવશ્રાદ્ધ વિનાના એકોદિષ્ટશ્રાદ્ધવિષે જાણવી. નવશ્રાદ્ધ તો સઘળાં મંત્રરહિત કરવાં એમ નારાયણવૃત્તિમાં છે. “જ્ઞાતા પુરૂષે એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધવિષે પાત્ર સવળાં રાખવાં, પાર્વણશ્રાદ્ધવિષે તો જીંધાં માંડી તે પાત્ર ઉપરે કુશ રાખવા.” સપિંડીકરણ પર્યંત પ્રેતશ્રાદ્ધ લૌકિકાગ્નિ ઉપરે એવો આશ્વલાયનનો મત છે. સંભવ છતાં નવશ્રાદ્ધ અત્રવડે કરવાં, અસંભવ છતાં આમાત્રવડે કરવાં.

વિગ્રેતુ નવશ્રાદ્ધમાસિકંચયદ્વંદતરિતંભવેત્ તત્તદુત્તરશ્રાદ્ધેનસહતંત્રેણકાર્યં શાવેશ્ચ શૌચાંતરપ્રાપ્તૌનવશ્રાદ્ધાનિકુર્યાદેવ સહગમનેતુ નવશ્રાદ્ધાનિસર્વાણિસપિંડીકરણપૃથક્કુલકવૃષોત્સર્ગોઘૌરિકાતત્રદીયતે શૂદ્રસ્યામંત્રકંસર્વદ્વિજવન્નાન્નૈવકાર્યમિતિસ્મૃત્યર્થસારઃ અત્રવયોધિકમરણેતત્કનિષ્ઠાનાંસપિંડાનાંદશમેહનિમુંડનંકેચિદાહુઃ માતાપિત્રાચાર્યેષુમૃતેષુનિયમેનદશમેહનિમુંડનં એવંમર્તિરિમૃતેસ્ત્રિયાઅપિમુંડનનિયમઃ પુત્રાણાંસર્વેષાંદાહકતુશ્વદાહાંગમૂતપ્રથમદિનેદશમદિનેચમુંડનં અત્રદેશાચારાદ્યવસ્થા અત્રરાત્રિમૃતસ્પૃશઞ્ઞૌદાહેપિપ્રાતરેવમુંડનમિત્યુક્તં ॥

વિગ્ર પડે તો; નવશ્રાદ્ધ, માસિક એવાં જે જે શ્રાદ્ધ રહિ ગયલાં હોય તે તે આગળનાં શ્રાદ્ધની સાથે એક તંત્રે કરી કરવાં. મૃતાશૌચમાં બીજું આશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં નવશ્રાદ્ધ કરવાંજ. સહગમન હોય તો “સઘળાં નવશ્રાદ્ધ (જુદાં) કરવાં, તથા સપિંડીકરણ જુદું કરવું, વૃષોત્સર્ગ એકજ (પતિનો માત્ર) કરવો, અને સ્ત્રીના વૃષોત્સર્ગને ઠેકાણે એક ગાય દેવી. શૂદ્રનું સઘળું કર્મ મંત્રરહિત નામમંત્રવડેજ દ્વિજ પ્રમાણે કરવું, એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથ કહેછે. આ ઠેકાણે, અવસ્થાએ અધિક એવો મૃત થયા છતાં મરનારથી નહાના સપિંડોએ દશમે દિવસે મુંડન કરાવવું, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે. માતા, પિતા અને આચાર્ય એ મૃત છતાં અવશ્ય દશમે દિવસે મુંડન કરાવવું. એ રીતે પતિ મૃત થયા છતાં સ્ત્રીએ પણ અવશ્ય મુંડન કરાવવું. સઘળા પુત્રોએ તથા દાહકર્તાએ દાહનું અંગમૃત પ્રથમ દિવસે, અને દશમે દિવસે પણ મુંડન કરાવવું; એ વિષયમાં જેવો દેશાચાર હોય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા જ.

શુભી. આ વિષયમાં રાત્રિએ જૂત થયેલાનો દાહ રાત્રિએ કીધેલો હોય તો પણ મું-
ડન કરવું તે ખીજ દિવસે પ્રાતઃકાળેજ કરવું એમ કહ્યું છે.

તતોદશમેહનિપૂર્વવસ્ત્રશુદ્ધિગૃહશુદ્ધિચકૃત્વાગૌરસર્ષપતિલકલ્કેનસશિરઃસ્નાનકૃત્વાનવ
વસ્ત્રેપરિધાયપરિહિતવસ્ત્રાણિપ્રેતવસ્ત્રાણિચાંત્યજેભ્યઃપ્રાશ્રિતેભ્યઃશ્વદ્વાસુવર્ણાદીનિમંગલવ
સ્તૂનિસ્પૃષ્ણાગૃહંપ્રવિશેત્ ॥

ત્યાર પછી દશમે દિવસે પ્રથમનાં વસ્ત્રની શુદ્ધિ તથા ધરની શુદ્ધિ કરી સફેદ
સરસિઆ અને તિલના બૂઝાવતિ મસ્તક ધોવાપૂર્વક સ્નાન કરી નવાં વસ્ત્ર પહેરી
પ્રથમ ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર તથા પ્રેતનાં વસ્ત્ર અંત્યજ ભતિવાળાઓને તથા આશ્રિ-
તોને દઈ સુવર્ણાદિક મંગળ વસ્તુનો સ્પર્શ કરી ધરમાં પ્રવેશ કરવો.

અથાસ્થિલેપવિધિઃ તત્રાદૌસંચયનદિનેઽસ્થિસ્થાપનપ્રકારઃ પ્રેતસ્થાનેર્થલિંદ્વાક્ષીરે
જામ્બુદ્વ્યવાગવતઃ પ્રેતસ્પાસ્થીનિગૃન્હીયાત્પ્રધાનાંગોદ્રવાનિચ પંચગવ્યેનસંસ્નાપ્યક્ષૌમવ
સ્ત્રેજવેષ્ટચ પ્રક્ષિપ્યમૃન્મયેભાંડેનવેસાચ્છાદનેશુમે અરણ્યેવૃક્ષમૂલેવાશુદ્ધેસંસ્થાપયેદય
સૂક્ષ્માન્યસ્થીનિતદ્રસ્મનીત્વાતોયેવિનિશ્ચિપેત્ તતઃસંમાર્જનંધૂમેઃકર્ત્તવ્યંગૌમયાંબુભિઃ પૂ
જાંચપુષ્પધૂપાદ્યૈર્બલિભિઃપૂર્વવચ્ચરેત્ તત્સ્થાનાચ્છનકૈર્નેત્વાતીર્થેવાજ્ઞાનહવીજલે કશ્ચિચ
પ્રક્ષિપેત્પુત્રોદૌહિત્રોવાસહોદરઃ માતુઃકુલંપિતૃકુલંવર્જયિત્વાનરાધમઃ અસ્થીન્યન્યકુલસ્થ
સ્થનીત્વાચાંદ્રાણચ્ચરેત્ ગંગાતોયેષુયસ્યાસ્થિલેપ્યતેશુમકર્મણઃ નતસ્પુનરાવૃત્તિર્વ્રક્ષ્ણલો
કાત્સનાતનાત્ અત્સંગતેગુરૌશુક્રેતથામાસેમલિમ્બુચે ગંગાયામસ્થિનિલેપનકુર્યાદિતિગૌત
મઃ દશાહાંતરસ્થિપ્રક્ષેપેનુનાસ્તાદિદોષઃ દશહાભ્યંતરેયસ્યગંગાતોયેસ્થિમઙ્ગાતિ ગંગાયાં
મરણંયાદકૃતાદકૃત્કલમવાપુયાત્ ॥

હવે અસ્થિ રાખવાનો વિધિ કેહેછે.

તેમાં પ્રથમ અસ્થિસંચયનને દિવસે અસ્થિ રાખવાનો પ્રકાર—“ મૌની થઈ પ્રે-
તને ઠેકાણે બળિ દઈ (ચિતાને ઠેકાણે) દૂધવડે પ્રોક્ષણ કરી પ્રેતનાં મુખ્ય અંગનાં
અસ્થિ લઈ તેને પંચગવ્યવડે નવરાવી રેશમી વસ્ત્રમાં બાંધી માટીનાં સુંદર નવાં
પાત્રમાં નાખી ઉપર ઢાંકણું બંધ કરી જગલમાં અથવા શુદ્ધ વૃક્ષનાં મૂળમાં કાઢી
રાખવાં. પછી સૂક્ષ્મ અસ્થિ તથા તે રાખોડી લઈ જળમાં નાખવી. પછી છાંણ-
યુક્ત જળવડે પૃથ્વીનું સારી રીતે માર્જન કરવું. તથા પુષ્પ, ધૂપ ઇત્યાદિકવડે
અને બળિવડે પ્રથમ પ્રભાણે પૂજા કરવી. પછી પુત્ર, દોહિત્રો અથવા સગો ભાઈ
એમાંથી કોઈ એક સુક્તિથી ત્યહાંયકી ધીરેથી અસ્થિ લઈ તીર્થમાં અથવા ગંગાનાં
જળમાં નાખવાં. માતાનું કુળ તથા પિતાનું કુળ એ વિના ખીજ કુળનાં મનુ-
ષ્યનાં અસ્થિ લીધા છતાં તે મનુષ્યમાં અધમ થાય અને તેણે ચાંદ્રાયણ કરવું. જે
પુણ્યવાનનાં અસ્થિ ગંગાજળમાં પડે તેની, સનાતન એવાં શ્રદ્ધેલોકથી પુનરાવૃત્તિ
થતી નથી. શુક, સુંદરનો અસ્ત તથા મર્ગમાસ છતાં ગંગામાં અસ્થિ નાખવાં નહી
એમ ગૌતમ કેહેછે. દશ દિવસની માંદગ અસ્થિ નાખવાવિષે તો અસ્તાદિકનો

दोष नथी. दश दिवसानी मांछ जनां अस्थि गंगाभां पडे तेने, गंगाविषे भरलु यनाथी जेवुं क्षण भणे तेवुं क्षण प्राप्त थाय.”

अथतीर्थस्थिक्षेपंकर्तुं तत्पूर्वीगविधिः यत्रास्थीनिनिष्ठातानितांभूमिसच्चैल्लानपूर्वकं पृथग्गोमूत्रादिभिः प्रोक्षयेत् तत्रगायत्र्यागोमूत्रेण गंधद्वारामितिगोमयेन आप्यायस्वेति क्षीरेण दधिक्रावणइतिदध्ना घृतंमिमिक्षइतिघृतेन उपसर्पेतिचतसृणामृचांशंखःपितरस्त्रिष्टुप् भूप्रार्थनखननमृदुद्धरणास्थिग्रहणेषुक्रमेणविनियोगः तामिर्ऋग्भिः क्रमेणास्थिग्रहणांतानिकर्माणि कृत्वास्वयंपंजलाशयेतृह्योक्तविधिनास्नायात् ततोस्थिशुद्धिकुर्यात् सायथा अस्थीनिस्पृष्टैतोन्विद्रमितिचतुर्वृत्त्यापंचगव्यैः स्नात्वास्पृष्टैवदशस्नानानिकुर्यात् तत्रगायत्र्यप्रेदपंचमंत्रैर्गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिः स्नानानिकृत्वादेवस्वत्वेतिकुशोदकेन मानस्तोके तिभस्मना अश्वक्रांतैरथक्रांतैरितिमृदा मधुवातइतिमधुना आपोहिष्टेतिशुद्धोदकेनच स्नायात् एवंदशस्नानानिकृत्वाऽऽश्नांकुशैर्मोर्जनंकुर्यात् तत्रमंत्रः अतोदेवाइत्यृक् अथ सप्तसूक्तानि एतोन्विद्रं० १ शुचीवो० १ नतमंहोन० ८ इतिवाइन० १३ स्वादिष्टयेति० १० ममाग्नेवर्चो० ९ कद्रुद्रायप्र० ९ ततोयदीयान्यस्थीनितस्पृकृतसर्पिंडीकरणस्यपार्वणविधिनाश्राद्धमस्थिक्षेपांगभूतंहिग्न्येनकुर्यात् सक्तुनार्चपिंडदानं दशाहांतरस्थिक्षेपकरणेएकोहिष्टविधिनाश्राद्धं ततस्तिलतर्पणंकृत्वापुनःपंचगव्यपंचामृतशुद्धोदकैरस्थीनिप्रक्षाल्ययक्षकर्मनालप्यपुष्पैः प्रपूज्याऽजिनकंबलदर्भभूर्जपत्रशाणभूर्जपत्रताडपत्राणांक्रमेणसप्तधासंवेष्टयताम्रसंपुटेस्थापयेत् तत्रयक्षकर्ममलक्षणं द्वादशकर्षचंदनंकुमुं चषट्कर्षः कर्पूरश्चतुः कर्षाकस्तूरीचैतेषामेलनायक्षकर्मः ततोस्थिपुहेमरौप्यखंडानिमौक्तिकप्रवालनीलमणींश्चप्रक्षिप्यस्वसूत्रोक्तविधिनास्थंडिलामिप्रतिष्ठादिकृत्वाष्टोत्तरशतंनिलाज्याहुतीर्जुहुयात् उदीरतांशंखःपितरस्त्रिष्टुप् अस्थिप्रक्षेपांगतिलाज्यहोमोविनियोगः उदीरतामितिसूक्तस्यचतुर्दशऋग्भिः प्रत्यृचमाहुतिरित्येवंसूक्तस्यसप्तावृत्तिभिरवशिष्टदशाहुतीः प्रथमऋगावृत्त्येत्येवमष्टोत्तरशतंनिलाहुतीरष्टोत्तरशतमाज्याहुतींश्चतुर्हुयात् सवेष्टनास्थिसमुच्चययुतंताम्रसंपुटमादायतीर्थगच्छेत् तत्रनियमाः मूत्रपुरीषोत्सर्गकालेआचमनकालेचनास्थीनिधारयेत् शूद्रयवनांत्यजादिकांस्वहीनजातिमस्थिधारणकालेनस्पृशोदितिकाशीखंडे ततस्तीर्थप्राप्पतीर्थप्राप्तिनिमित्तकंस्नानादेविधायास्थीनिस्नापयित्वा मुकगोत्रस्यामुकशर्मणोब्रह्मलोकादिप्राप्तयेमुकतीर्थेस्थिप्रक्षेपमहंकरिष्येइतिसंकल्प्यपलाशपर्णपुटेपंचगव्येनास्थीन्यासित्यहिरण्यशकलमाल्यघृततिलमिश्रितास्थीनिमृत्पिंडेनिधायदक्षिणांदिशमवेक्षमाणेनोमोस्तुधर्मयितिवदंस्तीर्थेप्रविश्यनाभिमात्रजलेस्थित्वासमेप्रीतोस्त्वित्युक्तातीर्थेक्षिपेत् ततः स्नात्वाजलाद्बहिरागत्यसूर्यदृष्टाहारिस्मृत्वाविप्राययथाशक्तिरजतंदक्षिणांदिशान् अमुकस्यास्थिक्षेपः कृतस्तत्सांगतार्थं जनामिदंतुभ्यंसंप्रददेशति इत्यस्थिक्षेपप्रकारः

होवे तीर्थविषे अस्थि नाभवाभाटे तेनां पूर्वीगनो विधि केहेछे.

प्रथम वस्त्र सहित स्नान करी न्यहां अस्थि डाटी राभेलां होय ते भूमिने जुहुं जुहुं गोभूत्रादिउपडे प्रोक्षित करवी. तेभां गायत्रीमंत्रवडे गोभूत्रेकरी प्रोक्षलु,

“ગંધદારાં” એ મંત્રવડે ગોમયેકરી પ્રોક્ષણ, “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવડે દૂધે-
 કરી, “દધિક્રાવ્ણો” એ મંત્રવડે દહિથી, “ઘૃતંમિમિક્ષે” એ મંત્રવડે ઘૃતેકરી,
 એ પ્રમાણે પ્રોક્ષણ કરવું. પછી “ઉપસર્પેતિ ચતસૃણાં ક્રત્વાં શંભઃ પિતરસ્ત્રિણુષ્ મૂ-
 પ્રાર્થનચ્ચનનમૃદુદ્ધરણાસ્થિપ્રજ્ઞણેષુ ક્રમેણ વિનિયોગઃ” એ ચાર ઋચાવડે કમેકરી
 અસ્થિ કાઢી લેવા પર્યંત કર્મ કરી કર્તાએ જલાશયમાં, ગૃહમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે
 સ્નાન કરવું. પછી અસ્થિની શુદ્ધિ કરવી. તે આ રીતે—અસ્થિનો સ્પર્શ કરી “અ-
 નોન્વિદ્રં” એ ત્રણ ઋચાની આવૃત્તિવડે પંચગવ્યવતિ સ્નાન કરી સ્પર્શ કરીનેજ
 દશ સ્નાન કરવાં. તેમાં ગાયત્રી ઇત્યાદિ (ઉપર કહેલા) પાંચ મંત્રવડે ગોમૂત,
 ગોમય, દૂધ, દહિ અને ઘૃતવડે સ્નાન કરી “દેવસ્યવા” એ મંત્રવડે કુશોદકે-
 કરી સ્નાન; “માનસ્તોકે” એ મંત્રવડે ભસ્મેકરી સ્નાન; “અશ્વક્રાંતિરથક્રાંતિ”
 એ મંત્રવડે મૃત્તિકાસ્નાન; “મધુવાતા” એ મંત્રવડે મધુસ્નાન; અને “આવો-
 હિષ્ઠા” એ મંત્રવડે શુદ્ધોદકેકરી સ્નાન કરવું. એ પ્રમાણે દશ સ્નાન કરી અસ્થિ
 ઉપરે કુશવડે માર્જન કરવું. તેવિધે મંત્ર—“અતોદેવા” એ એક ઋચા; પછી સાત
 સૂક્ત તે આ રીતે—“અનોન્વિદ્રં ૧, શુચીવો ૧, નતયંહોન ૮, ઇતિવાહતિ ૧૩,
 સ્વાદિષ્ટપા ૧૦, મમાગ્રેવર્ચો ૯, કદુદ્વાપ્ર ૯,” ત્યાર પછી જનાં અસ્થિ
 હોય તેનું (સપિંડીકરણ થયા છતાં) પાર્વણવિધિવડે અસ્થિ નાખવાનું અંગભૂત
 શ્રાદ્ધ હિરણ્યવડે કરવું, તથા સાથવાના પિંડ દેવા. દશ દિવસની માંદગ અસ્થિ
 નાખવાનાં હોય તો એકોદ્વિધવિધિવડે શ્રાદ્ધ કરવું. ત્યાર પછી તિલતર્પણ કરી ફરી
 પંચગવ્ય, પંચામૃત તથા શુદ્ધોદકવડે અસ્થિ ધોઈ યક્ષકર્દમ ચોપડી પુષ્પવડે પૂજા
 કરી કાળું મૃગચર્મ, કંબલ, દર્બ, ભોજપત્ર, સણનું વસ્ત્ર, ભોજપત્ર, અને તાડપત્ર એમના-
 વતિ કમેકરી સાત વાર વીંટી ત્રાંખાના સંપુટમાં રાખવાં. તેમાં યક્ષકર્દમનું લક્ષણ
 કેહેછે— ચંદન અને કેશર તોલાં ૧૨, કપૂર તોલાં ૬, તથા કસ્તૂરી તોલાં ૪,
 એ પદાર્થો એકઠા મેલવી કીધેલો તે યક્ષકર્દમ. પછી અસ્થિની સાથે સુવર્ણ અને
 રૂપાના કકડા; મોતી; પરવાળાં; અને નીલમણિ નાખી પોતાના સૂત્રમાં કહેલા
 વિધિ પ્રમાણે સ્થંડિલ ઉપરે અગ્નિસ્થાપન ઇત્યાદિ કરી અષ્ટોત્તર શત (૧૦૮)
 તિલ તથા ઘૃતની આહુતિ હોમવી. હોમનો મંત્ર—“ઊદીરતાં શંભઃ પિતરસ્ત્રિણુષ્ અ-
 સ્થિપ્રક્ષેપાં ગતિલાજ્યહોમે વિનિયોગઃ” “ઊદીરતાં” આ સૂક્તની ચૌદ ઋચાવડે
 એક એક ઋચાપ્રત્યે એક એક આહુતિ એ રીતે સૂક્તની સાત આવૃત્તિ કરી તથા
 ખાકીની દશ આહુતિ પેહેલી ઋચાની દશ આવૃત્તિવડે, એ પ્રમાણે (૧૦૮) તિ-
 લાહુતિ અને (૧૦૮) ઘૃતાહુતિ હોમ કરવો. વીંટલાં અસ્થિએ યુક્ત ત્રાંખાનો સં-
 પુટ લઈ તીર્થપ્રત્યે જવું. તેમાં નિયમ—મળમૂતના ત્યાગ સમયે તથા આયમન
 કાળે અસ્થિ ધારણ કરવાં નહી. અસ્થિ ઉપાડેલાં હોય તે વેળાએ શૂદ્ર, યવન,

૧ એ ચાર ઋચામાંથી પેહેલી ઋચાવડે પૃથિવીની પ્રાર્થના, બીજી ઋચાથી બૂમી ખણવી, ત્રીજી
 ઋચાથી માટી બાહરે કાઢવી અને ચોથી ઋચાવડે અસ્થિ કાઢી લેવાં. એ રીતે ચાર ઋચાવડે
 કર્મ કરવાં.

અંત્યજ ઇત્યાદિક તથા પોતાથી હીન જાતિનો સ્પર્શ કરવો નહીં એમ કાશીખંડમાં કહ્યું છે. ત્યાર પછી તીર્થપ્રત્યે જઈ તીર્થે જવાનાં નિમિત્તનું સ્નાનાદિક કરી અસ્થિને નવરાવી “અમુકગોત્રસ્યામુકશર્મણો બ્રહ્મલોકાદિપ્રાપ્તયેડમુક્તર્થિ અસ્થિપ્રક્ષેપમહં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ખાખરાના પડિઆમાં પંચગવ્યવડે અસ્થિને નવરાવી સુવર્ણના કકડા, પુષ્પ, ધૂત અને તિલે સહિત અસ્થિ માટીના પીંડા ઉપરે રાખી દક્ષિણ દિશાભણી જોતાં છતાં “નમોસ્તુ ધર્માય” એમ કહી તીર્થમાં પ્રવેશ કરી નાભિપ્રમાણ જળમાં ઉભા રહી “સમે પ્રીતોસ્તુ” એમ કહી તીર્થમાં અસ્થિ નાખવાં. ત્યાર પછી સ્નાન કરી જળથી બાહરે આવી સૂર્યનું દર્શન કરી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી બ્રાહ્મણને યથાશક્તિ રૂપાની દક્ષિણા દેવી. દક્ષિણા દેતાં “અમુકસ્યાસ્થિક્ષેપઃ કૃતસ્તત્સાંગતાર્થ રજતમિદં તુમ્યં સંપ્રદદે” એમ કહેવું. એ પ્રમાણે અસ્થિ નાખવાનો પ્રકાર કહ્યો.

અથૈકાદશાહકૃત્યં અથૈકાદશાહેપ્રાતરુત્થાયગૃહાનુલેપનંકૃત્વાસ્પૃષ્ઠસર્વવસ્ત્રક્ષાલનપૂર્વં કંસર્વસપિંડાનાંસચૈલસ્નાનાંતેસંધ્યાપંચમહાયજ્ઞાદિકર્મણિશુદ્ધિઃ એકાદશાહેસંગવકાલે સ્નાનાચ્છુદિરતિકેચિન્ એકાદશાહેપુત્રાદેઃકર્તુરપિંચમહાયજ્ઞાદ્યાધિકારઃ સપિંડાનાંદર્શ વાર્ષિકશ્રાદ્ધેવાધિકારઃ નાંદીશ્રાદ્ધમાત્રંચતુઃપુરુષસપિંડેઃસપિંડીકરણાત્પ્રાકુન્કાર્ય ॥

હવે ઇચ્ચારમા દિવસનું કૃત્ય કહેછે.

હવે ઇચ્ચારમે દિવસે પ્રાતઃકાળે ઉઠી ધરને લીપી સૂતકમાં સ્પર્શ કરેલાં સધળાં વસ્ત્રો ધોઈ વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કીધા પછી સંધ્યા, પંચમહાયજ્ઞાદિ કર્મવિષે સર્વ સપિંડોની શુદ્ધિ થાયછે. ઇચ્ચારમે દિવસે સંગવ કાળે સ્નાન કરવાથી શુદ્ધિ થાયછે એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે. ઇચ્ચારમે દિવસે પુત્રાદિક કર્તાને પણ પંચમહાયજ્ઞાદિ કર્મનો અધિકાર થાયછે. સપિંડોને દર્શ, વાર્ષિક શ્રાદ્ધવિષે અધિકાર છે. ચાર પુરુષ પર્યંત સપિંડોએ, નાંદીશ્રાદ્ધ માત્ર સપિંડીકરણથી પ્રથમ કરવું નહીં.

તતોદશાહકર્મકારીઅમુખ્યઃકર્તામુખ્યોવાપુત્રાદિઃકર્તાવૃષોત્સર્ગાદ્યેકાદશાહિકંસર્વકર્મકુર્વાન્ એકાદશાહેપ્રેતસ્યયસ્યનોત્સૃજ્યતેવૃષઃ પ્રેતત્વંસુસ્થિરંતસ્યદત્તૈઃશ્રાદ્ધશતૈરપિ અન્ન સ્વયમેવસર્વકુર્વાન્નતુકામ્યવૃષોત્સર્ગવદાચાર્યવરણં અયંગૃહેનકાર્યઃ અયંદ્વાદશાહેપ્યુક્તઃ ક્વચિન્મૃતાહેપ્યુક્તઃ વિષુવદ્વિષયેત્તૈવમૃતાહેવાંધવસ્યચેતિ વત્સરાખ્યંતરેપિત્રોર્વૃષસ્યોત્સર્ગકર્મીજ શુદ્ધિશ્રાદ્ધંનકુર્વાતતદન્યત્રસમારભેન્ ॥

ત્યાર પછી દશ દિવસનાં કર્મનો કરવાવાળો ગૌણ કર્તા અથવા પુત્રાદિક મુખ્ય કર્તાએ ઇચ્ચારમા દિવસનું વૃષોત્સર્ગાદિક સધળું કર્મ કરવું. “ઇચ્ચારમે દિવસે જ પ્રેતને ઉદ્દેશે કરી વૃષોત્સર્ગ કીધો નહીં અને સેકડો શ્રાદ્ધ કીધાં તથાપિ તેનું પ્રેત-પણું તેમજ સ્થિર રહેછે.” આ વૃષોત્સર્ગવિષે સધળું કર્મ પોતેજ કરવું, કામ્ય વૃષોત્સર્ગની પેઠે આચાર્યવરણ કરવું નહીં. આ વૃષોત્સર્ગ ધરે કરવો નહીં. એ યા-રમે દિવસે પણ કહ્યોછે. કોઈ ગ્રંથમાં મૃત્યુદિવસે પણ કહ્યોછે. “મેષ તથા તુલા

સંકાંતિદિવસે અથવા સંબંધિના મૃત્યુદિવસે કરવો. ” “ એક વર્ષની ” માંદા માતા પિતાનાં વૃષોત્સર્ગ કર્મવિષે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ કરવું નહી, એક વર્ષ પછી કરવું.

વૃષલક્ષણંતુ લોહિતોયસ્તુવર્ણેનમુખેપુચ્છેચ્છપાંદુરઃ શ્વેતઃસુરવિષાણામ્બ્યાંસનીલોવૃષ ઉચ્યતે અથવાશ્વેતવર્ણસ્યમુખપુચ્છાદિશ્યામત્વેનીલવૃષત્વં યદ્વાસર્વશ્યામસ્યમુખાદિશ્વેત ત્વેનીલવૃષત્વં કેચિત્વૃષાભાવેષ્ટદ્વિઃપિષ્ટૈર્વાવૃષંકૃત્વાહોમાદિવિધિનાવૃષોત્સર્ગદત્પાહુઃ ય થોક્તાલાભેયથાલાભોદ્વિવર્ષેકવર્ષોવાવૃષોવર્ષાધિકાશ્વતસ્ત્રેકાવાવત્સતરીસ્યાત્ પ્રયોગસ્તુ સ્વસ્વસૂત્રાનુસારીપ્રાહઃ સવ્યેનપાણિનાપુચ્છંસમાદાયવૃષસ્યતુ દક્ષિણેનાપઆદાયસ તિલાઃસકુશાસ્તતઃ પ્રેતગોત્રંસમુચ્ચાર્યામુકસ્મૈવૃષણમયાદત્તસ્તંતારયત્તિવિવદન્સહેમજર્લં મૂમાવુત્સૃજેત્ વિધારયેન્નતંકશ્ચિન્નનચકશ્ચનવાહયેત્ નદોહયેજ્ઞતાંધેનુંનચકશ્ચનબંધયે ત્ પતિપુત્રવત્પત્યાઃસુવાસિન્યાનવૃષોત્સર્ગઃ તત્સ્થાનેકાપયસ્વિનીર્ગૌર્દેયા પતિપુત્રયોર ન્યતરાભાવેતુસ્ત્રીણામપિવૃષોત્સર્ગઃ સહગમનેતુસ્ત્રીણાંવૃષોત્સર્ગસ્થાનેર્ગૌરેવ વૃષોત્સર્ગસાં ગતાર્થંતિલોદકુંભધેનુવસ્ત્રહિરણ્યેતિપંચદાનાનિ આશૌચાંતરંચ્વેદકાદશાહેપ્રાપ્રોતિતદા વૃષોત્સર્ગાદિકમાદ્યમાસિકંશય્યાદિદાનાનિચકુર્યાદેવ એવંકૃતેવૃષોત્સર્ગંફલંવાજિમખોદિ તં યમુદ્દિશ્યોત્સૃજેન્નીલંસલભેતપરાંગર્ગિં વૃષોત્સર્ગઃપુનાત્વેવદશાતીતાન્દશાપરાન્ દ તિવૃષોત્સર્ગઃ ॥

વૃષનું લક્ષણ કહેછે—“ રંગે રાતો છતાં મુખ તથા પુચ્છમાં પીળો અને જના ખુર તથા સીંગડાં ધોળાં એવો જ તે નીલ વૃષ કહેવાય. ” અથવા રંગે સફેદ છતાં મુખ તથા પુચ્છડું કાળું તે નીલ વૃષ કહેવાય. અથવા સધળું અંગ શ્યામ વર્ણુ છતાં મુખ, પુચ્છ ધોળાં હોય તે નીલ વૃષ. કોઈ અંધકાર, વૃષનો અભાવ છતાં માટીનો અથવા લોટનો વૃષ કરી હોમાદિ વિધિવડે વૃષોત્સર્ગ કરવો, એમ કહેછે. કહેલાં લક્ષણ પ્રમાણે ન મળે તો જવો મળે તેવો એ વર્ષનો કિંવા એક વર્ષનો વૃષ; અને એક વર્ષકરતાં અધિક વયની એવી ચાર વાછડી અથવા એક વાછડી બેઘએ. એવિષે પ્રયોગ તો, પોતપોતાનાં સૂત્ર પ્રમાણે લેવો. “ હાથે હાથે વૃષનું પુચ્છડું ઝાળી જમણે હાથે તિલ તથા કુશ સહિત જળ લઈ ” પ્રેતનાં ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરી “ અમુકસ્મૈ વૃષણ મયા દત્તસ્તં તારયતુ ” એમ કહેતાં છતાં સુવર્ણસહિત જળ ભૂમિ ઉપરે છાંડવું. “ એ વૃષને કોઈએ ખાંધવો નહી, તથા કોઈએ ખંડવો નહી. તે ગાયને કોણે દોવી નહી તથા ખાંધવી નહી. ” પતિ અને પુત્રવાળી એવી સૌભાગ્યવાળી સ્ત્રીનો વૃષોત્સર્ગ કરવો નહી. વૃષોત્સર્ગકેડાણે દૂધ દેનારી એક ગાય દેવી. પતિ તથા પુત્ર એ બેમાંથી એક ન હોય તો સ્ત્રીનો પણ વૃષોત્સર્ગ કરવો. સહગમન કીધું હોય તો, સ્ત્રીના વૃષોત્સર્ગકેડાણે ગાયજ દેવી. વૃષોત્સર્ગની સાંગતા થવામાટે તિલ, જળનો કુંભ, ગાય, વઞ્ચ અને હિરણ્ય એ પાંચ દાન દેવાં. બે ઇચ્છારમે દિવસે ખીજું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો; વૃષોત્સર્ગાદિક, આઘ માસિક, અને શય્યાદિક દાન કરવાંજ. “ એ રીતે વૃષોત્સર્ગ કીધા છતાં અશ્વમેધ યજ્ઞનું ક્ષણ મળેછે, તથા જને ઉદેશે નીલ વૃષનો ઉ-

ત્સર્ગ કીધો તે ઉત્તમ ગતિને પામેછે. વૃષોત્સર્ગ, દશ પ્રથમના અને દશ પાછલના (થનારા) એવા પુરુષોને પવિત્ર કરેછે.” એ રીતે વૃષોત્સર્ગ કહ્યો.

અર્થેકાદશાહેમહૈકોદિષ્ટં इदंचमहैकोदिएषोडशश्राद्धेभ्योभिन्नमेव अतएवेदंकरि
व्यमाणसर्वैकोदिएप्रकृतिभूतमित्युच्यते इदंचपाकेनैव अत्रसतिसंभवेविप्रोभोजयितव्यः
असंभवेघ्नौहोमः ब्राह्मणभोजयेदाद्येहोतव्यमनलेथवेत्युक्तेः इमश्रुकर्मनुकर्तव्यंनखच्छेद
स्तथैवच स्नपनाभ्यंजनदेद्यादिप्रायविधिपूर्वकं ततःक्षणपाद्यार्घ्यासनगंधपुष्पाच्छादनान्ये
वद्यान् नात्रभूपदीपौ एकोदिएदेवहीनमित्युक्तेरेकएवविप्रः द्विवैवचनिमंत्रणं एकमर्घ्य
पात्रं स्वधाशब्दनमःशब्दपितृशब्दानसंति तेनप्रत्तःप्रेतइमांलोकान्ग्रीणयाहिनइतिमं
त्रोहोम्यपात्रे नाभिश्चरणं सर्वप्राचीनावीतिनैवकार्यं देवकार्याभावात् अघ्नौकरणविकल्पः
तत्रचपाणिहोमोपनतस्यभक्षणंकिंत्वग्नौप्रक्षेपः एकएवपिंडः अनुमंत्रणादिसर्वमंत्रकं स्व
दितमितिनुमिप्रश्नःकात्यायनानां अक्षय्यस्थानेउपतिष्ठतामितिवदेत् अभिरम्यनामिति
विसर्जनं अभिरताःस्मेतिविप्रप्रतिवचनं श्राद्धशेषभोजनंनास्ति अंतस्नानं नवश्राद्धैको
दिएतुसर्वमंत्रकमित्युक्तं विप्राभावेत्वग्नावैकोदिएष्यथा अघ्नौपायसंश्रपयित्वाज्यभागं
नेऽग्नेरग्रेश्राद्धप्रयोगंकृत्वाघ्नौप्रेतमावाह्यगंधालैःसंपूज्यपृथिवीतिपात्रमित्यादिनाःसंसंकरव्यो
दीरतामवरइत्यष्टाभिश्चतुरावृत्ताभिर्ऋग्भिर्द्वात्रिंशदाहुताहुत्वापिंडदानादिश्राद्धं समापयेदि
ति एवमेतदेकोदिएस्त्रीणामपि ॥

• હવે ઇચ્ચારમે દિવસે મહૈકોદિષ્ટ કેહેછે.

એ મહૈકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ સોલ શ્રાદ્ધથીકી જીજુંજ છે. માટેજ આગળ કરવાનાં સ-
ધનાં એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધનું પ્રકૃતિભૂત (મૂળભૂત) એ કેહેવાયછે. એ પાકવડેજ કરવું.
એ શ્રાદ્ધવિષે સંભવ છતાં બ્રાહ્મણને ભોજનનું કેહેવું. સંભવ ન હોય તો અગ્નિમાં
હોમ કરવો. “આધ (મહૈકોદિષ્ટ) શ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણને ભોજન હેવું, અથવા અ-
ગ્નિમાં હોમ કરવો,” એવું વચન છે. “વિધિપૂર્વક વાળ ઉતરાવવા અને નખચ્છેદ
કરાવવા; બ્રાહ્મણને સ્નાન અને અભ્યંગ દેવા;” ત્યાર પછી ક્ષણ, પાદ, અર્ધ્ય,
આસન, ગંધ, પુષ્પ, તથા આચ્છાદન એટલાજ પદાર્થ દેવા, એ શ્રાદ્ધવિષે ધૂપ,
દીપ દેવા નહી. “એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ દેવહીન કરવું.” એવું વચન છે માટે એકજ
બ્રાહ્મણને કેહેવું. દિવસેજ નિમંત્રણ કરવું. અર્ધ્યપાત્ર એક માંડવું. સ્વધાશબ્દ,
નમઃશબ્દ અને પિતૃશબ્દ એ ત્રીય, તેથી “પ્રત્તઃપ્રેતइमांलोकान्ग्रीणयाहिनः” એ
પ્રમાણે અર્ધ્યપાત્રવિષે મંત્રમાં ઉચ્ચાર કરવો. અભિશ્રવણ ત્રીય. સધણું કર્મ પ્રાચી-
નાવીતિ (અપસંચ) કરી કરવું; કારણ, દેવકાર્યનો અભાવ છે. અગ્નીકરણવિષે
વિકલ્પ છે. આ શ્રાદ્ધમાં પાણિહોમ કીધા છતાં પણ તે ભક્ષણ કરવો નહી, ત્યારે
અગ્નિમાં નાખવો. એકજ પિંડ દેવો. અનુમંત્રણાદિ સધણું મંત્રરહિત કરવું. “સ્વ-
દિતં” એવું તૃમિપ્રશ્ન કાત્યાયનોને કહ્યુંછે. અક્ષય્ય ઠેકાણે “ઉપતિષ્ઠતાં” એમ કે-
હેવું. “અભિરમ્યતાં” આ મંત્રવડે વિસર્જન કરવું. “અભિરતાઃસ્મ” એવું બ્રાહ્મણોએ

પ્રતિવચન દેવું. આદ્ધશેષનું જોજન કરવું નહિ. આદ્ધની અંતે સ્નાન કરવું. નવ-
આદ્ધ સંબંધિ એકોદિષ્ટવિષે તો, સર્વ કર્મ મંત્રરહિત કરવું એમ કહ્યું છે. આદ્ધણનો
અભાવ હોય તો અગ્નિમાં એકોદિષ્ટ કરવું, તે આ રીતે—અગ્નિ ઉપર પાચસ રાંધિ
આન્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી અગ્નિની સમીપે આદ્ધનો પ્રયોગ કરી અગ્નિ-
વિષે પ્રેતનું આવાહન કરી ગંધાદિક ઉપચારવડે પૂજા કરી “પૃથિવી તે પાત્રં ” ઇ-
ત્યાદિક મંત્રવડે અન્નનો સંકલ્પ કરી “ઉદીરતામવરં ” એ પ્રમાણે ચાર આવૃ-
ત્તિએ યુક્ત એવી આઠ ઋચાવડે ખત્રીસ આહુતિ હોમ કરી પિંડદાનાદિક આદ્ધ
સમાપ્ત કરવું. એ રીતે એ એકોદિષ્ટ સ્ત્રીઓનું પણ કરવું.

અથાથમાસિકં તસ્યમાસાદૌમાસિકંકાર્યમિતિવચનામૃતાહોમુખ્ય:કાલ:સચાશૌચ
પ્રતિબંધાદતિક્રાંતઃક્રાંતદંતેકાદશોઘ્નિતકાર્ય અતઃપ્રત્યક્ષમોજયેદાદ્યેહોતવ્યમનલેથ
વા પુનશ્ચમોજયેદિપ્રંદિરાવૃત્તિર્ભવેદિહેતિપ્રથમમાસિકાર્થદ્વિતીયાવૃત્તિરુક્તા અત્રચદિરાવૃ-
ત્તિર્ભવેદિહેત્યુક્તિ:પોડશમાસિકાનાંસર્પિંચધિકારાર્થમપરુષ્યકર્તવ્યાનાંદ્વાદશાહાદૌકરણ
પક્ષેયોઽવા તેષામેકાદશાહએવકરણપક્ષેનુપોડશમાસિકાનાંપોડશાવૃત્તપએકમહૈકોદિષ્ટ
મિતિસપ્તદશાવૃત્તપાપ્યાદિરાવૃત્તિર્ભવેદિહેત્યુક્તેરસંગતે: તથાચસર્પિંચધિકારાર્થપરુષ્યા
નાંમાસિકાનાંદ્વાદશાહેકરણેકાદશાહેમહૈકોદિષ્ટોત્તરમતિક્રાંતમાથમાસિકંકરિષ્યઽતિ
સંકલ્પ્યાથમાસિકમાત્રમન્ત્રેનામેનવાત્રિપ્રેદર્ભવટૌવાપ્રેતમાવાહ્યકાર્ય નત્વાથમાસિક
સ્વામ્રોહોમ: પુનશ્ચમોજયેદિપ્રમિતિવિશેષવચનાન્ ઇત્યંચમહૈકોદિષ્ટમેકમાથમાસિક
મેકમિત્યેકોદિષ્ટસ્પદિરાવૃત્તિ:સ્પદૈવ યેત્વાથમાસિકાતિરેકેળમહૈકોદિષ્ટસ્યૈવદિરાવૃત્તિ
વદંતિતેઞ્ચાંતા: અત્રકેચિદાથાદિકંકસ્યાપિમૃતાહએવકાલઽતિતસ્યાપ્યતિક્રાંતવાદેકાદશાહે
આથમાસિકમાથાદિકંચતંત્રેણકરિષ્યઽતિસંકલ્પ્યદ્વયમપિતંત્રેણકાર્યમિત્યાહુ: અન્યેતુમા
સાદૌમાસિકંકાર્યમાથિકંવત્સરેળેઽતિવચનાત્તદ્વિતીયવર્ષારંભેપ્રથમાથિકમિતિનાથિકસ્યૈ
કાદશાહેનુષ્ઠાનમિત્યાહુ: એવંત્રિપક્ષેસર્પિંડીકરણપક્ષેકાદશાહેઆથમાસિકમૂનમાસેકન
માસિકંદ્વિતીયમાસારંભેદ્વિતીયમાસિકંપક્ષત્રયેત્રેપાક્ષિકંચૈકોદિષ્ટવિધિનાકૃત્વાવાશિષ્ઠદ્વાદશ
માસિકાન્યપરુષ્યતથૈવકૃત્વાસર્પિંડીકરણ એવંપક્ષાંતરેપૂજ્યં ||

હવે આથમાસિક કેહેછે.

“ માસને પ્રથમ દિવસે માસિક કરવું ” એવું વચન છે માટે મરનારનાં મર-
ણનો દિવસ એ આથ માસિકનો મુખ્ય કાળ, પરંતુ તે આશૌચના પ્રતિબંધને લીધે
જાયછે માટે આશૌચ ગયા પછી ઇચ્છારમે દિવસે તે કરવું. માટેજ, “ આથમા-
સિક આદ્ધવિષે આદ્ધણજોજન કરાવવું; અથવા અગ્નિમાં હોમ કરવો; ફરી આદ્ધ-
ણને જોજન કરાવવું એ રીતે એ આદ્ધવિષે બે વાર આવૃત્તિ થશે; ” એ પ્રમાણે પ્ર-
થમ માસિકમાટે દિરાવૃત્તિ કહી. “ બે વાર આવૃત્તિ એ આદ્ધવિષે થશે ” એવું જ
કહ્યું તે સર્પિંડીના અધિકારમાટે અપકર્ષ કરી કરવાના જ પોડશ માસિક તે પારમે
ઇત્યાદિક દિવસે કરવાના પક્ષ છતાં તેવિષે જોડવું. તે (સોળ માસિક) ઇચ્છારમેજ
દિવસે કરવાના હોય તો, સોળ માસિકની સોળ આવૃત્તિ અને એક મહૈકોદિષ્ટ મ-

ળી સત્તર આવૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી “એ શ્રાદ્ધવિષે બે વાર આવૃત્તિ થશે” એ વચ-
નની સંગતિ થવી નથી. અને તેમજ સપિંડીના અધિકારમાટે અપકર્ષ કરી કર-
વાના માસિકો પારમે દિવસે કરવાના હોય તો ઇચ્છારમે દિવસે મહૈકોદિષ્ટ કીધા
પછી “અતિક્રાંતમાઘમાસિકં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી આઘમાસિક માત્ર પ્રા-
શ્ણ અથવા દર્ભના ખટુ ઉપરે પ્રેતનું આવાહન કરી અન્નવડે અથવા આમાન્નવડે
કરવો, આઘ માસિકનો અગ્નિમાં હોમ કરવો નહી; કારણ, “કૂરી પ્રાશ્ણને ભો-
જન કરાવવું” એવું વિશેષ વચન છે. એ રીતે મહૈકોદિષ્ટ એક અને આઘમાસિક
એક એ પ્રમાણે એકોદિષ્ટની બે વાર આવૃત્તિ સ્પષ્ટજ છે. આઘ માસિક વિના મ-
હૈકોદિષ્ટનીજ બે વાર આવૃત્તિ કરવી એમ જ કહેછે તે બ્રાંત છે. આ વિષયમાં
કોષ અંથકાર, પ્રથમાઘિકનો પણ મૃતદિવસજ કાળ હોવાથી તે પણ અતિક્રાંત થા-
યછે માટે ઇચ્છારમે દિવસે “આઘમાસિકમાઘાદિકં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે” એવો સં-
કલ્પ કરી બન્ને તંત્રેકરી કરવાં, એમ કહેછે. બીજા અંથકારો તો, માસને પ્રથમ
દિવસે માસિક કરવો અને વર્ષ ગયા છતાં આઘિક કરવું” એવું વચન હોવાથી
બીજાં વર્ષને આરંભે પ્રથમાઘિક કરવું, ઇચ્છારમે દિવસે પ્રથમાઘિક કરવું નહી,
એમ કહેછે. એ રીતે ત્રીજે પક્ષે સપિંડી કરવાનો પક્ષ છતાં ઇચ્છારમે દિવસે આ-
ઘ માસિક, બીજા માસે બીજામાસિક, બીજા માસને આરંભે દ્વિતીયમાસિક, અને ત્રિ-
પક્ષને દિવસે ત્રૈપક્ષિક એ એકોદિષ્ટવિધિવડે કરી બાકીના બાર માસિક અપકર્ષ
કરી તેમજ કરી સપિંડીશ્રાદ્ધ કરવું. એ પ્રમાણે બીજા પક્ષવિષે પણ જણવું.

एकादशहेतुत्रेणषोडशमासिकापकर्षपक्षेमहैकोद्विष्टोत्तरदेशकालौसंकीर्त्यातिक्रान्तमा
घमासिकंसपिंड्यधिकारार्थमपठण्योनमासिकादीन्यूनान्दિકांतानिपंचदशमासिकानिचतं
त्रेणैकोद्विष्टेनविधिनाकरिष्यदतिसंकल्प्यतंत्रेणषोडशापिकुर्यात् केचिन्मतेत्वतिक्रान्तेभावा
मासिकाद्यादिकेऊनादिमासिकादीनिचेत्यादिसंकल्पः ॥

ઇચ્છારમે દિવસે તંત્રેકરી સોળ માસિકનો અપકર્ષ કરી કરવાનો પક્ષ છતાં મહૈ-
કોદિષ્ટ કીધા પછી દેશ કાળનું કીર્તન કરી “અતિક્રાંતમાઘમાસિકં સપિંડ્યધિકા-
રાર્થમપઠણ્યોનમાસિકાદીન્યૂનાદિકાંતાનિ પંચદશમાસિકાનિ ચ તંત્રેણૈકોદિષ્ટવિધિ
ના કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી તંત્રેકરી સોળે માસિક કરવા. કોષ અંથકારના મતવિષે
તો, “અતિક્રાંતે આઘમાસિકાદ્યાદિકે ડનાદિમાસિકાદીનિ ચ” ઇત્યાદિ સંકલ્પ
કરવો.

માસિકાનિતુ આઘમાસિકં ૧ ડનામાસિકં ૨ દ્વિતીયમાસિકં ૩ ત્રૈપક્ષિકં ૪ તૃતી
યમાસિકં ૫ ચતુર્થમાસિકં ૬ પંચમમાસિકં ૭ ષષ્ઠં ૮ અષ્ટમમાસિકં ૯ સપ્તમમા
સિકં ૧૦ અષ્ટમં ૧૧ નવમં ૧૨ દશમં ૧૩ એકાદશં ૧૪ દ્વાદશં ૧૫ ડનાદિકં
૧૬ ચૈતિક્રમેણજ્ઞેયાનિ ॥

માસિક કહેછે—આઘમાસિક ૧, બીજામાસિક ૨, દ્વિતીયમાસિક ૩, ત્રૈપ-
ક્ષિક ૪, તૃતીયમાસિક ૫, ચતુર્થમાસિક ૬, પંચમમાસિક ૭, ષષ્ઠમાસિક ૮, બીજા-

પાણમાસિક ૯, સપ્તમાસિક ૧૦, અષ્ટમ ૧૧, નવમ ૧૨, દશમ ૧૩, એકાદશ ૧૪, દ્વાદશ ૧૫, અને ત્રિમાસિક ૧૬, એ કમેકરી જાણવા.

अथैकादशाहेरुद्रगणश्राद्धं तच्चैकादशरुद्रोद्देशेनरुद्ररूपप्रेतोद्देशेनवा रुद्रोद्देशपक्षे
सव्येन तद्रूपप्रेतोद्देशपक्षेसव्येन वीरभद्रः १ शंभुः २ गिरीशः ३ अजैकपात् ४ अहि
वृंध्यः ५ पिनाकी ६ अपराजितः ७ भुवनाधीश्वरः ८ कपाली ९ स्थाणुः १० भगः
११ इत्येकादशरुद्राः अत्रशक्तेनैकैकरुद्रनाम्नैकोविप्रइत्येकादशविप्रोभोज्याः अशक्तेन
तुसर्वोद्देशेनैकैवविप्रोभोज्यः आमन्त्रान्येकादशैकं वामान्नं देयं अत्रश्राद्धेपिंडदानार्था
श्रौकरणाविकिरणामभावः एवमेवाष्टवसुश्राद्धं एतच्चरुताकृतं वसुनामान्यप्यन्यत्र एत
देकादशारुद्रकृत्यं ग्रहाशौचेचतुर्थदिनेकर्तव्यं द्वितीयदिनेप्रथमदिनेवास्थिसंचयनं कार्यं पंचम
दिनेसपिंडीकरणं ॥

હવે ધગ્યારમે દિવસે ૩૬૫ગણશ્રાદ્ધ કેહેછે.

તે રૂદ્રગણશ્રાદ્ધ ઇચ્ચાર રૂદ્રને ઉદ્દેશે કરી અથવા રૂદ્રરૂપ પ્રેતને ઉદ્દેશે કરી કરવું. રૂદ્રને ઉદ્દેશે કરવાનો પક્ષ હોય તો સંખ્યે કરવું. રૂદ્રરૂપ પ્રેતના ઉદ્દેશનો પક્ષ છતાં અપસંખ્યે કરવું. “વર્તિમદ્ર ૧, શંખુ ૨, ગિરીશ ૩, અજૈકપાન્ ૪, અ-
હિર્વૃષ્ય ૫, પિનાકી ૬, અપરાજિત ૭, મુવનાષીશ્વર ૮, કપાલો ૯, સ્થાણુ ૧૦, અને મગ, ૧૧ ” એ ઇચ્ચાર રૂદ્ર જાણવા. એ શ્રાદ્ધવિષે શક્તિમાન હોય તેણે એક એક રૂદ્રને નામેકરી એક એક શ્રાદ્ધણુ એ રીતે ઇચ્ચાર શ્રાદ્ધણુને ભોજનમાટે કેહેવું. અશક્તે તો સઘળાઓને ઉદ્દેશેકરી એકજ શ્રાદ્ધણુને ભોજનમાટે કેહેવું. આમાત્ર દેવાનાં છતાં ઇચ્ચાર અથવા એક આમાત્ર દેવું. એ શ્રાદ્ધવિષે પિંડદાન, અર્ધ્ય, અગ્નૌકરણુ, અને વિકિર એટલાં કરવાં નહી. અષ્ટવસુશ્રાદ્ધ પણ એ રી-
તેજ કરવું. એ અષ્ટવસુશ્રાદ્ધ કરવું અથવા ન કરવું એમ છે. આઠ વસુનાં નામ પણ ખીજાં ગ્રંથોમાંં જોવાં. આ ઇચ્ચારમા દિવસનું કૃત્ય તણુ દિવસનું આશૈય છતાં યોથે દિવસે કરવું. ખીજા દિવસે અથવા પ્રથમ દિવસે અસ્થિસંચયન કરવું. પાંચમે દિવસે સર્પિંડી કરવી.

अत्रैकादशहेद्वादशहेवापदानानिकार्याणितेनप्रेतस्यमार्गेसुखगतिः आसनोपानह
छत्रंमुद्रिकाचक्रमंडलुः यत्नोपवीताज्यवस्त्रंभोजनंचान्नभाजनं दशकंपदमेतत्स्यात्पदानप्ये
वंत्रयोदश देयानिवायथाशक्तिनैनासौप्रीणितोभवेत् अन्नंचैवोदकुंभचोपानहौचक्रमंडलुः
छत्रंवस्त्रं तथापि लोहदंडंच दद्याप्येत् अग्रिष्टिकांप्रदीपंच तिलांस्तान्बलमेवच चंदनंपुष्पमा
लांचोपदानानिचतुर्दश वैतरणीधेनूत्क्रांतिधेनुमोक्षधेन्वादिदानानिगोभूम्यादिदशदानानि
तिलपात्रदानादीनिमरणकालेनरुतानिचेदेकादशाहादौपुत्रादिभिःप्रेतोद्देशेनकार्याणि अ
श्वरथंगजंधेनुमंहरिषींशिविकादिकं शालग्रामंपुस्तकंचकस्तूरिकुंकुमादिकं दासीरत्नभूषणा
दिशय्याछत्रंचचामरं दद्याद्विज्ञानसारेणप्रेतस्तत्सखलभेत ॥

આ ઈચ્છારમે દિવસે અથવા બારમે દિવસે પદદાન કરવું, તેથી માર્ગમાં પ્રેતનું જીવું

સુખેથી થાયછે. “આસન, પગરખાં, છત્ર, વીંટી, જળપાત્ર (લોટો), જનોઇ, ધી, વસ્ત્ર, ભોજન, અને અન્નનું પાત્ર એ દશ પદાર્થ મળી પદદાન થાયછે. એવાં તેર પદનું દાન કરવું, અથવા યથાશક્તિ દેવાં, તેથી કરી મરનારો સુખી થાયછે. અન્ન, જળ, પગરખાં, જળપાત્ર, છત્ર, વસ્ત્ર, લાકડી, લોઢાંની છડી, અંગીઠી, દીપક, તિલ, તાંબૂલ, ચંદન અને પુષ્પની માળા એ યોદ્ધ ઉપદાન દેવાં.” વૈતરણીધેનુ, ઉત્કાંતિ ધેનુ, મોક્ષધેનુ ઇત્યાદિક દાન, તથા ગાય, ભૂમિ ઇત્યાદિ દશ દાન, અને તિલપાત્ર દાનાદિક એ મરણ સમયે કીધાં ન હોય તો, ઇચ્છારમે ઇત્યાદિક દિવસે પુત્રાદિકોએ પ્રેતને ઉદ્દેશકરી કરવાં. “ઘોડો, રથ, હાથી, ગાય, ભૈંસ, પાલખી ઇત્યાદિક, શાલગ્રામ, પુસ્તક, કસ્તૂરી, કેશર ઇત્યાદિક, દાસી, રત્ન, ભૂષણ ઇત્યાદિક, શય્યા, છત્ર અને ચમર એ દાન દ્રવ્યને અનુસારે દેવાં, તેથી પ્રેતને તે તે સુખ પ્રાપ્ત થાયછે.

અથશય્યાદાનં એકાદશાહેશય્યાયાદાનેષ્વિધિઃસ્મૃતઃ તેનોપમુક્તંયત્કિંચિદ્વલ્લવા
હનમાજનં યદ્યદિષ્ટંચતસ્યાસીત્તત્સર્વપરિકલ્પયેત્ પ્રેતંચપુરુષંહૈમંતસ્યાંસંસ્થાપયેત્તદા પૂ
જયિત્વાપ્રદાતવ્યામૃતશય્યાયથોદિતા તસ્માચ્છવ્યાંસમાસાદ્યસારદારુમર્યાદૃઢાં દંતપત્રચિ
તારમ્યાંહેમપટ્ટૈરલંકૃતામ્ હંસનૂલિપ્રતિચ્છન્નાંશુભગંડોપધાનિકાં પ્રચ્છાદનપટીયુક્તાંગંધ
ધૂપાદિવાસિતાં ઉચ્છર્ષિકેષૂતમૃતકલશંપરિકલ્પયેત્ તાંબૂલકુંકુમક્ષોદકપૂર્ણાગ્રચંદનં
દીપિકોપાનહચ્છત્રચામરાસનમાજનં પાર્શ્વેષુસ્થાપયેદ્વ્રજપાસપ્તધાન્યાનિચૈવાહિ શયનસ્થ
સ્થમવતિપદ્યનુદપકારકં મુંગારકરકાર્યતત્ત્વંચવર્ણવિતાનકં સંપૂજયદ્વિજદાંપત્યંનાનાભર
ણમૂષિતં ઉપવેશયતુશય્યાપામધુપર્કંતતોવદેત્ દાનમંત્રંસ્તુ યથાનરુણશયનંશૂન્યંસાગરજા
તયા શય્યાતસ્યાપ્યશૂન્યાસ્તુતથાજન્મનિજન્મનિ તસ્માદશૂન્યશયનંકેશવસ્થશિવસ્થચ
શય્યાતસ્યાપ્યશૂન્યાસ્તુતથાજન્મનિજન્મનિ દત્તૈર્વંતસ્પસકલંપ્રણિપત્યવિસર્જયેત્ પાશેતુ અ
સ્થિલાલાટકંઘૃહ્યસૂક્ષ્મઠ્ઠવાસપાયસં ભોજયેત્ત્વિજદાંપત્યંવિધિરેષઃસનાતનદત્તયુક્તં નૈતન્મ
હારાણ્દેશાદિશિષ્ટૈરાદિપ્યેતે યદ્દેશેતદાચારસ્તત્રાસ્તુ સ્વર્ગેપુરંદરપુરેલોકપાલાલયેતથા સુ
લ્લંબસત્પસૌજંતુઃશય્યાદાનપ્રમાવતઃ આમૂતસંહૃવંયાવત્સિદ્ધત્યાતંકર્વાજિતઃ પ્રેતશય્યાપ્રતિગ્રા
હીનમૂયઃપુરુષાંભવેત્ ગૃહીતાયાંતુતસ્યાંવૈપુનઃસંસ્કારમર્હતિ ॥

હવે શય્યાદાન કેહેછે.

“ઇચ્છારમે દિવસે શય્યાદાનવિધે આ (આગળ કેહેવાયછે તે) વિધિ કરવાનો ક-
હ્યોછે. તે આ રીતે—મરનારાએ ભોગવેલાં જે વસ્ત્ર, વાહન, પાત્ર તે, અને તેને જે
જે પ્રિય વસ્તુ હતી તે સઘળી સિદ્ધ કરવી. શય્યાદાનકાળે તે શય્યા ઉપરે સુવ-
ર્ણનો પ્રેતપુરુષ કરી બેસારવો; પછી પૂજા કરી મૃતશય્યાનું યથાવિધિ દાન કરવું.
નારનાં કાષ્ઠની; દૃઢ; હાથીદાંતની પાટીએ યુક્ત; સુશોભિત; સોનેરી વસ્ત્રવડે શોભા-
વેલી; આકડાનાં કપાસની ગાદીવડે ઢાંકેલી; ઉત્તમ ગાલમસૂરિઆં, ઓશીકા,
અને ઓછાક સહિત; ગંધ, ઘૂપ ઇત્યાદિ પદાર્થવડે સુવાસિત એવી શય્યા કરવી.
તથા ઓશીકાપાસે ઘૂતપૂર્ણ કળશ રાખવો. તાંબૂલ; કેશર, અર્ગળ ઇત્યાદિ સુગંધિ

ચૂર્ણ; કપૂર; કૃષ્ણામૃત; ચંદન; દીવી; પગરખાં; છત્ર; ચમરી; આસન; પાત્ર; અને સ્નેહ ધાન્ય એ પદાર્થ ભક્તિપૂર્વક પડખે રાખવા. શય્યા ઉપરે બેસવાવાળાને જ ખીજ ઉપકાર કરનારા પદાર્થો તે પણ સમીપે રાખવા. ઝારી, કમંડલ ઇત્યાદિ, અને પંચરંગી ચંદરવા દેવા. પછી નાના પ્રકારનાં આભૂષણે ભૂષિત એવાં શ્રાલ્લ-ણનાં દંપતી (સ્ત્રીપુરુષ) તે શય્યા ઉપરે બેસારી તે સ્ત્રીપુરુષની પૂજા કરી. મધુપર્ક કરવો. ” દાનના મંત્ર—“યથા ન રુષ્ણશયનં, શૂન્યં સાગરજાનયા ॥ શય્યા તસ્યાપ્ય-શૂન્યાસ્તુ, તથા જન્મનિ જન્મનિ ॥ તસ્માદશૂન્યશયનં, કેશવસ્ય શિવસ્ય ચ ॥ શય્યા ત-સ્યાપ્યશૂન્યાસ્તુ, તથા જન્મનિ જન્મનિ,” એ પ્રમાણે તે શ્રાલ્લ દંપતીને તે સધળા પદાર્થ ઈર્ષ નમસ્કાર કરી વિસર્જન કરવું. પદ્મપુરાણમાં તો, “કપાળનું અસ્થિ બ્રહ્મ તેનું ચૂર્ણ કરી દૂધપાકસહિત તે શ્રાલ્લદંપતીને ભોજન કરાવવું, એ વિધિ પા-ચીત છે,” એમ કહ્યું છે; પરંતુ એ મહારાષ્ટ્ર દેશાદિકના શિષ્ટ કપૂસ કરતા નથીજ, ત્યારે જ દેશમાં તેનો આચાર હોય ત્યાં હો. “આ મૃત થયેલો પ્રાણી પ્રલય કાળ પર્યંત નિર્ભય થઈ શય્યાદાનના પ્રભાવથી સ્વર્ગ, ઇંદ્રપુર અને લોકપાલનાં સ્થાનકો-વિષે સુખી રહે છે. પ્રેતશય્યાનો અહણ કરવાળો ફરી પુરુષ થતો નથી, માટે તે શ-ય્યા લીધા છતાં પુનઃ સંસ્કારનું પાત્ર થાય છે.”

અયોદ્કુંભઃ એકાદશાહાત્રપૃથિવટસ્તોપાન્નસંપુતઃ દિનેદિનેપ્રદાતવ્યોવાત્સંવત્સ-રંમુતૈઃ યસ્યસંવત્સરાદર્શકસર્પિંડીકરણંભવેત્ માસિકંચોદ્કુંભંચદેયંતસ્યાપિવત્સરં અપિ શ્રાદ્ધશૈવૈર્દૈર્નૃદકુંભંવિનાનરાઃ દારિદ્રાદુઃખિનસ્તાતશ્રમંતિચમત્વાર્ણવે યાતદ્વંચયોદ-યાદુદકુંભંવિમત્સરઃ પ્રેતાપાન્નસમાયુક્તસોશ્વમેધફલંભેત્ इदંચોદકુંભશ્રાદ્ધંસર્પિંડી-કરણાન્નાગેકોદિષ્ટવિધિના સર્પિંડયુત્તરંતુપાર્વણવિધિના इदંચયોદશદિનાદારભ્યકર્તવ્ય-મિતિમદ્ઘાઃ અન્નપિંડદાનંરુતાકૃતં દેવહીનંચૈત્ અર્દેવંપાર્વણશ્રાદ્ધંસોદકુંભમધર્મકં કુર્યા-ત્પત્યાશ્દિકાચ્છાદ્ધાત્સંકલ્પવિધિનાન્વહમિતિવચનાત્ પ્રાપશ્વત્તાંગવિષ્ણુશ્રાદ્ધવદન્નશ્રા-દ્ધેસર્વેશ્રાદ્ધધર્માનસંતિકિંતુવાચનિકમાત્રાઃ તેનસંકલ્પવિધિનાસંકલ્પક્ષણપાદ્યાસનગંધા-ચ્છાંદનાંતપૂજનાન્નપારિવેષણતેપૃથિવિતેષાત્રમિત્યાયુક્તાણ્ણડકુંભइदमन्तदत्तंचेत्यादित्या-ગવિધિઃ અંતેતાંબુલદક્ષિણાદિ નાત્રવ્રત્તચર્યપુનર્મોજનાદિનિયમાઃ વૃદ્ધિનિમિત્તેન માસિકાપકર્ષેડકુંભશ્રાદ્ધાનામપ્પકર્ષઃ પ્રેતશ્રાદ્ધત્વાત્ પ્રત્યહંસોદકુંભાન્નદાનાશક્તે-નાપેકસ્મિન્દિને તાવદ્ધિરામાન્નૈરુદકુંભૈશ્વતાવદામાન્નોદકુંભનિક્કપેણવાપકૃષ્ણોદકુંભ-શ્રાદ્ધાનિકાર્યાણિ અબ્દમપ્યેપ્રત્યહમુદકુંભશ્રાદ્ધંકુર્વેતોમધ્યેઆશૌચપ્રાસૌતાવચ્છાદ્ધાનાં-લોપણ્ણવદર્શાદિવન્ આશૌચોત્તરંપ્રતિબંધાદકરણેતદુત્તરોદકુંભેનસહતંત્રતયાતિક્રાંતોદકું-ભાનાંપ્રયોગઃ અતિક્રાંતોદકુંભશ્રાદ્ધાન્યદાતનોદકુંભશ્રાદ્ધંચત્રત્રેણકરિષ્યેદતિસંકલ્પઃ ॥

હવે ઉદકુંભશ્રાદ્ધ કેહેછે.

ધર્યારમાં દિવસથકી વર્ષ પર્યંત નિત્ય જળ તથા અન્ન સહિત કુંભ પુત્રે દેવો. જનું સર્પિંડશ્રાદ્ધ વર્ષથકી પ્રથમ થાય તેનો પણ માસિક તથા ઉદકુંભ વર્ષ પર્યંત ક-

રવો. સેકડોં શ્રાદ્ધ કીધાં અને ઉદકુંભશ્રાદ્ધ ન કરે તો, તેં મનુષ્ય દરિદ્રી, દુઃખી એવો થઇ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરેછે. જે મનુષ્ય મત્સર રહિત થઇ પ્રેતભાટે વર્ષ પર્યંત અન્નયુક્ત જળકુંભનું દાન કરે તેને અશ્વમેધનું ફળ મળે.” એ ઉદકુંભશ્રાદ્ધ સર્પિંડીકરણયુક્તી પ્રથમ એકોદિષ્ટ વિધિવડે કરવું, સર્પિંડીકરણ પછી તો, પાર્વણ વિધિવડે કરવું. એ ઉદકુંભશ્રાદ્ધ તેરમા દિવસથી કરવું એમ ભદ્ર કેહેછે. એ શ્રાદ્ધમાં પિંડદાન કરવું અથવા ન કરવું એમ છે, તથા એ શ્રાદ્ધ દેવહીન પણ છે; કારણ, એ પાર્વણશ્રાદ્ધ ઉદકુંભયુક્ત, દેવહીન, શ્રાદ્ધધર્મે રહિત, પ્રત્યાગ્નિક શ્રાદ્ધ પર્યંત નિત્ય સંકલ્પ વિધિથી કરવું, ” એવું વચન છે. પ્રાયશ્ચિત્તાનાં અંગભૂત વૈષ્ણવ શ્રાદ્ધનીપેઠે આ શ્રાદ્ધમાં સધળા શ્રાદ્ધધર્મ નથી, ત્યારે વાયનિક માત્ર છે. તેથી સંકલ્પવિધિવડે સંકલ્પ, ક્ષણ, પાદ, આસન, ગંધ, અને વસ્ત્ર પર્યંત પૂજ થયા પછી અન્ન પરીસવા પર્યંત કર્મ થયા પછી “ પૃથિવી તે પાત્રં ” ઇત્યાદિક કહી “ એવ ઉદકુંભ દ્વમન્નં દત્તંચ ” ઇત્યાદિ અન્નત્યાગનો વિધિ કરવો. અંતે તાંબૂલ અને દક્ષિણા દેવી એ શ્રાદ્ધવિષે બ્રહ્મચર્ય, પુનર્ભોજન ઇત્યાદિ નિયમ નથી. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધને નિમિત્તે માસિકોનો અપકર્ષ કરવાનો છતાં ઉદકુંભ શ્રાદ્ધનો પણ અપકર્ષ કરવો, કારણ, એ પ્રેતશ્રાદ્ધ છે. નિત્ય ઉદકુંભ સહિત અન્નદાન કરવામાં જે અશક્ત હોય તેણે પણ એક દિવસે તેટલાં આમાત્ર તથા તેટલાં ઉદકુંભ અથવા તેટલાં આમાત્રનો તથા ઉદકુંભનો નિષ્કય (દ્રવ્ય) કરી અપકર્ષ કરી ઉદકુંભ શ્રાદ્ધ કરવાં. વર્ષ પર્યંત નિત્ય ઉદકુંભ શ્રાદ્ધ કરતાં મધ્યમાં આશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં દર્શાદિ શ્રાદ્ધ પ્રમાણે તેટલાં શ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો. આશૌચ પછી પ્રતિબંધ હોવાથી ન કીધા છતાં તેથી આગળનાં ઉદકુંભ શ્રાદ્ધની સાથે એક તંત્રે કરી અતિક્રાંત (રહેલા) ઉદકુંભનો પ્રયોગ કરવો. “ અતિક્રાંતોદકુંભશ્રાદ્ધાન્યજ્ઞતનોદકુંભશ્રાદ્ધંચ તંત્રેણ કરિષ્યે, ” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

તથાપ્રથમાશ્વેદીપદાનમુક્તં પ્રત્યહંદીપકોદયોમાર્ગેતુવિષમેનૈરઃ પાવત્સંવત્સરંવાપિ પ્રેતસ્યસુખલિપ્તયા પ્રાદુમ્બોદકમુખંદીપંદેવામારોદ્ધિજાલયે કુર્યાદ્વાન્યમુખંપિત્રેઅદ્વિઃસં કલ્પ્યસુસ્થિરમિતિ ॥

તેમજ પ્રથમ વર્ષે દીપદાન કરવાનું કહ્યુંછે. “ મનુષ્યના વિષમ માર્ગમાં પ્રેતને સુખ થવામાટે વર્ષ પર્યંત નિત્ય દીપ દેવો. દેવ અથવા બ્રાહ્મણનાં મંદિરમાં: પૂર્વાભિમુખ હિંવા ઉત્તરાભિમુખ દીપ કરવો. પિતૃને ઉદ્દેશે કરવાનો તે જળવડે સંકલ્પ કરી દક્ષિણાભિમુખ સારીરીતે સ્થિર એવો કરવો. ”

અષ્ઠષોડશમાસિકાનિ દ્વાદશપ્રતિમાસ્યાનિકનમાસંત્રિપક્ષકં કનષાળમાસિકંચો નાદિકંચાપીતિષોડશ અન્નમતાંતરાણિસિંધૌ અથૈષાંકાલાઃ માસાદૌમાસિકંકાર્યમા શત્વેકાદશેહનિ એકદ્વિત્રિદિનૈરુત્તેત્રિભાગેનીનૈવવા ઉનમાસિકમૂનાશ્વમૂનષાળમાસિકં ચરેત્ ત્રૈપક્ષિકંત્રિપક્ષેચોનમાસ્યંદ્વાદશેન્હિવા તત્ત્રોનમાસિકોનષાળમાસિકોનાદિકાના

એકદિનેનોનપક્ષેપંચમ્યાંમૃતસ્યતૃતીયાપાંદ્વાભ્યામૂનત્વપક્ષેદ્વિતીયાપાંત્રિભિર્ન્યૂનેપ્રતિપદાયામ
 ખુદ્ધાનમિતિકેચિન્ માધવસ્તૂનષાળ્માસિકમૂનાબ્દિકંચમૃતાહાત્પૂર્વેયુઃકાર્યમિત્યાહ ત્રૈપ
 ક્ષિકંત્રિપક્ષેતીતેમૃતાહેકાર્ય ॥

હવે સોળ માસિક કેહેછે.

“ ૬૨ એક માસનો એક એ રીતે પાર માસના પાર, ઊનમાસિક, ત્રૈપક્ષિક, ઊન
 નપાણ્માસિક, અને ઊનાબ્દિક મળી સોળ માસિક બનુવા. ” એવિષે બીજા મત
 નિર્ણયસિદ્ધમાં કહ્યાછે. હવે એમના કાળ કેહેછે—“ માસને પ્રથમ દિવસે મા-
 સિક કરવો, આઘ માસિક તો, ઇચ્ચારમે દિવસે કરવો. એક બે અથવા ત્રણ દિ-
 વસ ઓછા અથવા ત્રીજે ભાગ ઓછો એવે કાળે ઊનમાસિક, ઊનાબ્દિક તથા ઊ-
 નપાણ્માસિક કરવાં. ત્રૈપક્ષિક ત્રણ પક્ષે કરવું. અથવા ઊનમાસિક પારમે દિવસે
 કરવું. તેમાં ઊનમાસિક, ઊનપાણ્માસિક અને ઊનાબ્દિક એમનો ‘ એક દિવસ
 ઓછો ’ એવો પક્ષ હોય તો, પંચમીમાં મૃત થયલાનું તૃતીયાને દિવસે; ‘ બે દિવસ
 ઓછા ’ એવો પક્ષ હોય તો, બીજનો; ‘ ત્રણ દિવસ ઓછા ’ એવો પક્ષ હોય તો,
 એકમને દિવસે કરવાં, એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. માધવ તો, ઊનપાણ્માસિક અને
 ઊનાબ્દિક, એ મૃત દિવસથી પ્રથમ દિવસે કરવાં, એમ કેહેછે. ત્રૈપક્ષિક કરવું તે
 ત્રણ પક્ષ ગયા પછી મૃત્યુદિવસે કરવું.

અન્નાહિતાગ્રોવિશેષઃ ત્રૈપક્ષિકપર્યંતાનિસંસ્કારતિથૌતતઃપરાણિપ્રત્યાબ્દિકંચમૃતતિથૌ
 તેનાચંદ્રાદેકાદશોન્નિશ્ચિન્માસાદૂર્ધ્વસંસ્કારેત્વેવંભાતિ ત્રિપક્ષપર્યંતાનિદાહતિથૌકૃત્વાપરા
 પ્યતિક્રાંતાનિમૃતતિથૌપ્રાપ્તમાસિકેનસહકાર્યાનીતિ ॥

એવિષે આહિતાગ્નિનો વિશેષ પ્રકાર.—ત્રૈપક્ષિક પર્યંત માસિક (આઘ-
 માસિક, ઊનમાસિક, દ્વિતીયમાસિક, અને ત્રૈપક્ષિક એ) અગ્નિસંસ્કાર જે તિથિમાં
 થયો હોય તે તિથિમાં કરવાં, તે પછીના માસિક તથા પ્રત્યાબ્દિક મૃતતિથિવિષે
 કરવાં એવો વિશેષ છે, તેથી ત્રણ માસ પછી અગ્નિસંસ્કાર થયો હોય તો આ-
 ઘમાસિક દાહદિવસથી ઇચ્ચારમે દિવસે કરવો એમ ભાસેછે. ત્રિપક્ષ પર્યંત મા-
 સિક (ચાર) દાહતિથિને દિવસે કરી તેથી આગળના રહિ ગયલા માસિકો મૃતતિ-
 થિને દિવસે પ્રાપ્ત થયલા માસિકસાથે કરવા.

કનશ્રાદ્ધેષુવર્ણાનિ ત્રિપુષ્કરેષુનંદાસુસિનીવાભ્યાંભૃગોર્દિને ચતુર્દશ્યાંચનોનાનિ
 કૃત્તિકાસુદ્વિપુષ્કરે ત્રિપુષ્કરદ્વિપુષ્કરયોગયોર્લક્ષણંપ્રાગુક્તં આઘમાસિકમાઘાબ્દિ
 કંચૈકાદશોન્નિત્યેકંમતં આઘમાસિકમેવૈકાદશોન્નિપ્રથમાબ્દિકંતુદ્વિતીયવર્ષારંભએત્યપર
 મતમિત્યુક્તં ॥

ઊનમાસિક, ઊનપાણ્માસિક, તથા ઊનાબ્દિક શ્રાદ્ધવિષે વર્ણ્ય દિવસ
 કેહેછે—“ ત્રિપુષ્કર યોગ, નંદા (૧-૬-૧૧) તિથિ, અમાવાસ્યા, શુક્રવાર-ચૌ-
 દશ, કૃત્તિકા નક્ષત્ર, અને દ્વિપુષ્કર યોગનેવિષે ઊનશ્રાદ્ધ કરવાં નહી. ” દ્વિપુષ્કર

તથા ત્રિપુષ્કરનાં લક્ષણ પ્રથમ (પત્ર ૭૧૯ માં) કહેલાં છે. આધમાસિક તથા પ્ર-
થમાબ્દિક ઇચ્ચારમે દિવસે કરવાં એ એક મત; આધમાસિકજ ઇચ્ચારમે દિવસે
કરવો તથા પ્રથમાબ્દિક તો, ખીજાં વર્ષને આરંભેજ કરવો એવો ખીજો મત એમ
પ્રથમ (પત્ર ૭૪૭ માં) કહ્યું છે.

एतानिषोडशश्राद्धानेवर्षात्सर्पिंडनपक्षेउक्तेषुस्वस्वकालेष्येकोद्विष्टविधिनाकार्याणि
द्वादशाहादिकालेषुसर्पिंडनापकर्षपक्षेएकदिनेएवापकृष्ययुगपदेकोद्विष्टविधिनाकार्याणि
श्राद्धानिषोडशादत्वानतुकर्यात्सर्पिंडनमितषोडशश्राद्धैर्विनासर्पिंडनेधिकाराभावबोधना
त् एतानिपक्वान्नेनामान्नेनश्राद्धकार्याणि पाकपक्षेयुगपत्करणेसर्वेषामेकएवपाकोविप्रा
अर्घ्याःपिंडाश्चषोडश एतानिद्वादशाहादौसर्पिंडनात्पूर्वकृतान्यपिपुनःसर्पिंडयुत्तरंस्वस्व
कालेष्वर्षणविधिनाकार्याणि यस्यसंवत्सरादवार्कविहितानुसर्पिंडना विधिवत्तानिकुर्वी
तपुनःश्राद्धानिषोडश अवार्कसंवत्सरादस्यसर्पिंडीकरणंकृतं षोडशानांदिरावृत्तिकुर्या
दित्याहगौतमइत्यादिवचनान् षोडशानांदिरावृत्तित्वंचैकादशाहसर्पिंडनपक्षेज्ञेयं त
त्राद्यमासिकस्यकालसंत्वात् द्वादशाहेसर्पिंडनपक्षेतुपंचदशानांदिरावृत्तिः त्रिपक्षेस
र्पिंडनपक्षेआद्यमासिकोनमासिकद्वितीयमासिकानांस्वकालेरुतत्वादपकृष्यकृतानामेवपुन
रावृत्तिविधानान्तेषांकालाभावाच्चषोडशानामेवपुनरावृत्तिः एवमन्यपक्षेष्वपिपिण्यासं
भवमूह्यं ॥

આ સોળ માસિકશ્રાદ્ધ, વર્ષની અંતે સર્પિંડીકરણનો પક્ષ છતાં પોતપોતાના ક-
હેલા કાળવિષેજ એકોદ્વિષ્ટવિધિવડે કરવાં. ખારમો દિવસ ઇત્યાદિ કાળે, સર્પિંડીક-
રણનો અપકર્ષ કરવાનો પક્ષ હોય તો, એક દિવસેજ અપકર્ષ કરી એક કાળે એકો-
દ્વિષ્ટવિધિવડે કરવાં; કારણ, “ સોળ શ્રાદ્ધ કીધા વિના સર્પિંડી કરવું નહી ” એ
વચનવડે સોળ શ્રાદ્ધ કીધા વિના સર્પિંડીશ્રાદ્ધવિષે અધિકાર નથી એમ સમજ-
વામાં આવેછે. એ માસિક રાંધેલાં અન્નવડે અથવા આમાન્નવડે કરવા. પાક કર-
વાનો પક્ષ છતાં એક કાળે કરવાનાં હોય તો, સઘળાઓમાટે એકજ પાક ફરી
બ્રાહ્મણ, અર્ધ્ય તથા પિંડ એ સોળ સોળ કરવા. એ ખારમે દિવસે સર્પિંડીકરણથી
પ્રથમ કીધાં હોય તો પણ સર્પિંડીકરણ પછી ફરી પોતપોતાના સમયે પાર્વણુવિ-
ધિવડે કરવાં; કારણ, “ જેનું સર્પિંડીકરણ વર્ષથી પ્રથમ કીધું તેનાં સોળ શ્રાદ્ધ ફરી
યથાવિધિ કરવાં, જેનું સર્પિંડીકરણ વર્ષથી પ્રથમ કીધું તેનાં સોળ માસિકશ્રાદ્ધની
ખીજી આવૃત્તિ કરવી એમ ગૌતમકહેછે ” ઇત્યાદિક વચન છે; માટે સોળ શ્રાદ્ધની
આવૃત્તિ કરવી એમ જ કહ્યું તે ઇચ્ચારમે દિવસે સર્પિંડીકરણના પક્ષમાં જાણવું;
કારણ, તે ઇચ્ચારમો દિવસ આધમાસિકનો કાળ છે. ખારમે દિવસે સર્પિંડીકરણના
પક્ષવિષે તો પંદર માસિકની ખીજી વાર આવૃત્તિ કરવી. ત્રિપક્ષીને દિવસે સર્પિ-
ંડીકરણનો પક્ષ છતાં આધમાસિક, જનમાસિક અને દ્વિતીયમાસિક એ પોતપોતાને
કાળે કીધેલા છે માટે જે અપકર્ષ કરી કરેલા છે તેનીજ પુનરાવૃત્તિ કરવી એવો
વિધિ છે અને તેમનો પોતપોતાનો કાળ નથી તેથી તેર માસિક શ્રાદ્ધનીજ પુનરા-

વૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે ખીજ પક્ષવિષે પણ જવો સંભવ હોય તેને અનુસારે જાણવું.

યેતુદ્વાદશાહેસપિંડનંકૃત્વાત્રયોદશાહાદાવાયમાસિકસહિતાનાંષોડશાનાંપુનરાવૃત્તિકુર્વતિતેશ્રાંતાઃ યદામરણાદારબ્ધદ્વાદશમાસમખ્યેકાશ્વદાધિકમાસઃપતેત્તદાતન્માસસ્થંમાસિકશ્રાદ્ધમધિકેશુદ્ધેમાસેચેતિદિવારંકાર્યમિતિસપ્તદશશ્રાદ્ધાનિભવંતિ મલમાસેમૃતસ્ય તુएकाદશાહેઆઘમાસિકંકૃત્વાદ્વિતીયમાસમૃતતિથૌતત્પુનઃકૃત્વાકિંચિદૂનેદ્વિતીયમાસેકન માસિકંતૃતીયમાસારંભેદ્વિતીયમાસિકંસાર્ધદિમાસાંતેત્રૈપક્ષિકં સપિંડચુત્તરાણ્યવશિષ્ઠમાસિકાનિસ્વસ્વકાલેએવકાર્યાણિ ચતુઃપુરુષમખ્યેસપિંડેપૂનાંદીશ્રાદ્ધપ્રાપ્તૌતુત્ત્રપ્રાપ્તિમાસેએવૈકસ્મિન્નેવદિનેસર્વાણ્યપરુષ્યકાર્યાણિ પ્રેતશ્રાદ્ધાનિસર્વાણિસપિંડીકરણંતથા અપકુળ્યાપિકુર્વાંતકર્તુનાંદીમુખંદિજડત્યુક્તેઃ તત્રૈકઃપાકઃષોડશશ્રાદ્ધપક્ષેષોડશાત્રાહ્મણાઅટચત્વારિંશત્પિંડાઃપુરુષવાદ્વિવિશ્વેદેવાર્થમેકોવિપ્રદતિસર્વેષામનુષ્ટાનં એવંપક્ષાંતરેપુશ્રાદ્ધસંખ્યાનુસારેણવિપ્રાદ્યૂક્તં કેચિત્પાકમેદમાહુઃ ઉદકુંભશ્રાદ્ધાનામપ્યનુમાસિકવત્પ્રેતોદેશ્યકશ્રાદ્ધત્વાત્તેષામપ્યપરપશ્વત્યુક્તં વૃદ્ધિવિનાનુમાસિકાપકર્વેતુદોષમાહોશનાઃ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિહીનસ્તુપ્રેતશ્રાદ્ધાનિપશ્વરેન્ સશ્રાદ્ધીનરકેષોરેપિતૃભિઃસહમઙ્ગતીતિ ચતુઃપુરુષસપિંડેષ્વાધાનાદિપ્રાપ્તિનિમિત્તોપ્યપકર્ષઃકાર્યઃ અન્નવિશેષઃપૂર્વાર્ધેઽક્તઃ યથન્માસિકંસૂતકાદિનાતિક્રાંતંભવેત્તત્તદુત્તરમાસિકેનસહતંત્રેણકાર્યમિત્યુક્તં ॥

જે ફરી ખારમે દિવસે સપિંડીકરણ કરી તેરમે ઇત્યાદિ દિવસે આઘમાસિક સહિત સોળ માસિકની પુનરાવૃત્તિ કરેછે તે શ્રાંત છે. જ્યારે મરણથકી આરંભી ખાર માસમાં કોઈ એક અધિક માસ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે માસસંખ્યધિ માસિક શ્રાદ્ધ અધિક તથા શુદ્ધ એ બે માસમાં બે વાર કરવું; એ રીતે સત્તર શ્રાદ્ધ થાયછે. મળ માસમાં મૃત થયો હોય તેનો તો, ઇચ્છારમે દિવસે આઘમાસિક કરી ખીજ માસની મૃત તિથિને દિવસે તે ફરી કરી કાંઈક ઓછે એવા ખીજ મૈનામાં જીનમાસિક તથા ત્રીજ માસના આરંભમાં દ્વિતીયમાસિક અને અઢી માસને અંતે ત્રિપક્ષી એ પ્રમાણે કરવું. સપિંડીકરણ પછીના બાકી રહેલા માસિક પોતપોતાને કાળેજ કરવા. સપિંડોવિષે ચાર પુરૂષમાં નાંદીશ્રાદ્ધ કરવાનું પ્રાપ્ત થયા છતાં તે નાંદીશ્રાદ્ધ જે માસમાં પ્રાપ્ત થાય તેજ માસમાં એક દિવસેજ અપકર્ષ કરી સઘળા માસિક કરવા; કારણ, “દ્વિજે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવામાટે સઘળાં પ્રેતશ્રાદ્ધ અને સપિંડીશ્રાદ્ધ એ અપકર્ષ કરી કરવાં” એવું વચન છે. તેમાં સોળશ્રાદ્ધનો પક્ષ છતાં એક પાક, સોળ શ્રાદ્ધણ, અડતાળીસ પિંડ, અને પુરૂષવાદ્રવ નામના વિશ્વેદવામાટે એક શ્રાદ્ધણ એ રીતે સઘળાં કરવાં. એ પ્રમાણે ખીજ પક્ષવિષે જવી શ્રાદ્ધની સંખ્યા હોય તેને અનુસારે શ્રાદ્ધણાદિક જાણવા. કોઈ અંથકાર, પાક જુદો જુદો કરવો, એમ કહેછે. ઉદકુંભશ્રાદ્ધ પણ અનુમાસિક શ્રાદ્ધનીપેઠે પ્રેતનાં નિમિત્તથકી કરવાનાં શ્રાદ્ધ છે માટે તેમનો પણ અપકર્ષ કરવો એમ કહ્યુંછે. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ વિના અનુમાસિક શ્રાદ્ધનો અપકર્ષ કરે તો, ઉચના ઋષિએ દોષ કહ્યોછે. “જે મનુષ્ય વૃદ્ધિ-

શ્રાદ્ધ આગ્યા વિના પ્રેતશ્રાદ્ધ અપકર્ષ કરી કરે તો તે શ્રાદ્ધકર્તા પિતૃસહિત ઘેર નરકમાં જાય છે. ” સર્પિણો વિષે ચાર પુરુષમાં આધાનાદિક પ્રાપ્તિનાં નિમિત્તથી પશુ અપકર્ષ કરવો; એ વિષે વિશેષ પ્રકાર પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૩૮૯ માં) કહ્યો છે. જે જે માસિક સૂતકાદિકથી અટકે તો તે તે આગળ આવતા માસિકસાથે એકતંત્રે કરવો એમ કહ્યું છે.

અથ સર્પિણીકરણવિચારઃ તત્રસર્પિણનકાલઃ નાસર્પિણ્યાગ્રિમાનપુત્રઃ પિતૃયજ્ઞસમાચરેદિ તિવચનાત્પિત્રાદીનાંમાત્રાદીનાંત્રિતયમધ્યેન્યતમમરણેસાગ્રિકોદ્વાદશાહેસર્પિણનંકૃત્વાગા મિદર્શોર્પિણપિતૃયજ્ઞાદિકંકુર્યાન્ અત્રસ્માર્તાગ્રિમાનપિસાગ્રિકોપ્રાશ્નયશ્ચિતિમાતિ તસ્યાપિર્પિણ પિતૃયજ્ઞાવશ્યકત્વાન્ સાગ્રેઃપ્રેતસ્યતુત્રિપક્ષેઽવ પ્રેતશ્ચેદાહિતાગ્રિઃ સ્યાત્કર્તાનગ્રિયેદામ્ભવેન્ સર્પિણીકરણંતસ્યકુર્યાન્પક્ષેતૃતીયકેદત્યુક્તેઃ અત્રસાગ્રિઃશ્રીતાગ્રિમાનેવ દ્વયોઃસાગ્રિત્વેદા દશાહૈવ સાગ્રિકસ્તુયદાકર્તાપ્રેતોવાપ્યાગ્રિમાન્મભવેન્ દ્વાદશાહેતદાકુર્યાન્સર્પિણીકરણંપિતુ રિત્યુક્તેઃ દ્વયોરપ્યનગ્રિત્વેત્વનેકેકાલાઃ સર્પિણીકરણંકુર્યાન્યજ્ઞમાનસ્વનાગ્રિમાન્ અના હિતાગ્રેઃપ્રેતસ્યપૂર્ણેસંવત્સરેથવા એકાદશેમાસિપષ્ટોત્રિમાસેવાત્રિપક્ષકે માસાતેદ્વાદશેવા ન્હિકુર્યાદ્દેકાદશેહનિ યદહર્વદ્દિરાપન્નાતદહર્વેતિનિશ્ચિતં અત્રવૃદ્ધિનિમિત્તાપકર્ષોનિર ગ્રેરેવોક્તસ્તથાપિસાગ્રેરપિસંભવેયોજ્યઃ અત્રવૃદ્ધિપદંચૂરોપનયનવિવાહમાત્રપરંસીમંતાદિ સંસ્કારેપુરુદ્ધિશ્રાદ્ધસ્પલોપવકાર્યોનનુતદર્થસર્પિણનાપકર્ષરતિકેચિત્ અત્યેતુર્ગમ્ભાધા નપુંસવનાદિવૃદ્ધિપ્રાશનાતેપુસંસ્કારેષ્વકરણેદોષોક્તેરાવશ્યકેપુરુદ્ધિશ્રાદ્ધસ્પાપ્યાવશ્યક ત્વાત્સર્પિણનાપકર્ષઃકાર્યેવ તથાચચતુઃપુરુષસર્પિણેપુસર્પિણીકરણાભાગેગમ્ભાનાદિક મપિનકાર્યમિત્યાહુઃ તેનપિનામહમરણેયૌત્રસ્યવૃદ્ધૌપ્રાપ્તયામપ્યપકર્ષઃસર્પિણીકરણાનુમા સિકાદીનાંસિદ્ધઃ એવાવશ્યકવૃદ્ધિપુત્રકર્મપ્રાપ્તોકનિષ્ઠઃપુત્રોવાશ્રાતાવાશ્રાતૃપુત્રોવાન્યઃ સર્પિણોવાશિષ્યોવાગૌણકર્તાપિકુલપ્રાપ્તવૃદ્ધિસિદ્ધયર્થસર્પિણનાપકર્ષકુર્યાન્ તત્રચકૃતેમુ ર્યસ્યપુત્રાદેર્નપુનઃકરણં વૃદ્ધિનિમિત્તાપકર્ષેપુનઃકરણાભાવાન્ યેવામદ્રંદ્રૂષ્યંતિસ્વધા મિરિતિદોષશ્રુતેઃ વૃદ્ધિવિનાગૌણાધિકારિણાસર્પિણ્યાદિકરણેતુમુર્ય્યાધિકારિણાપુત્રાદિ નાપુનરાવર્તનીયં એકાદશાહાંતકર્મણસ્તુનપુનરાવૃત્તિરિત્યુક્તં તત્રાવશ્યકપદેનાનન્યગતિ કંવૃદ્ધિકર્મપ્રાપ્ત્યં તેનસગતિકેષ્ટાપૂર્તાદૌસગતિકાપિનયનવિવાહાદૌચનાપકર્ષઃ અગતિ કેચવિવાહાદાવપ્યપકર્ષરતિવ્યવસ્થાયોડ્યા આનંત્યાત્કુલધર્માણાંપુસંચૈવાપુષઃક્ષયાન્ અ સ્થિરત્વાચ્છરીરસ્યદ્વાદશાહઃપ્રશસ્યતે અત્રકુલધર્મપદેનવૃદ્ધિશ્રાદ્ધપુત્રકર્મપ્રાપ્ત્યં નનુપંચ મહાયજ્ઞદેવપૂજાશ્રાદ્ધાદિ અસ્પર્વણધર્મત્વેનિત્યત્વાત્સર્પિણીકરણનિમિત્તકપ્રતિવંધાયોગાન્ સર્પિણીકરણત્પૂર્વંપંચમહાયજ્ઞાદિધર્મોનકાર્યરતિક્વાપિસ્મૃતિવચનેનુપલંભાચ્ચ એનેસર્પિણી કરણાભવેસર્પિણેપુદેવપૂજાશ્રાદ્ધાદિધર્મલોપંવદંતોનિમૂલત્વાદુપેક્ષાઃ અત્રદ્વાદશાહપદેના શૌચસમાપ્ત્યુત્તરદિનંપ્રાપ્ત્યં તેનત્રિદિનાશૌચેપંચમદિનેસર્પિણીકરણં દ્વાદશાહાદિકાલે પુત્રપ્રમાદાદનનુષ્ટિતં સર્પિણીકરણંકુર્યાન્કાલેષૂત્તરમાથિષુ ર્દમુત્તરકાલવિધાનંસાગ્રિનિર પ્રિસાધારણં સર્પિણીકરણશ્રાદ્ધપુત્રકાલેકૃતંનજ્ઞેન્ હસ્તાદ્રારોહિણીભેવાનુરાધાયાંચતચ્ચરેન્ ર્દમપિસાધારણં સ્મૃત્યર્થસરિવર્ષીતસર્પિણનપક્ષેવર્ષીત્યદિનેપૂર્વસંવત્સરવિમોક્ષશ્રાદ્ધંકૃત્વા સર્પિણનંચકૃત્વાપેરશુમૃતદેવાર્ષિકંકાર્યમિત્યુક્તં રતિકાલવિચારઃ ॥

હવે સર્પિંડીકરણનો વિચાર કેહેછે.

તેમાં સર્પિંડીનો કાળ - “ સાગ્નિક પુત્રે સર્પિંડીકરણ કીધા વિના પિંડપિતૃ-
યજ્ઞાદિક કરવા નહી, ” એવું વચન છે માટે પિતા આદિક ત્રણ તથા માતા આદિક
ત્રણ એઓમાંથી કોઇએક મૃત થયા છતાં સાગ્નિક પારમે દિવસે સર્પિંડીકરણ કરી
આગળ આવતી અમાવાસ્યાને દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞાદિક કરવા. આ ઠેકાણે સાગ્નિક
સ્માર્ત્તાગ્નિમાન પણ લેવો એમ ભાસેછે; કારણ, તેને પણ પિંડપિતૃયજ્ઞ આવશ્યક છે.
સાગ્નિક મૃત થયો હોય તેનું સર્પિંડી શ્રાદ્ધ તો ત્રીજ પક્ષેજ કરવું; કારણ “ મૃત થ-
યલો સાગ્નિક છતાં કર્તા નિરગ્નિક હોય તો તેની સર્પિંડી ત્રીજ પક્ષે કરવી, ” એવું
વચન છે. આ ઠેકાણે સાગ્નિક એટલે શ્રૌતાગ્નિમાનજ સમજવો. મૃત થયલો તથા
કર્તા એ બન્ને સાગ્નિક છતાં પારમે દિવસેજ કરવું; કારણ, “ જ્યારે કર્તા સાગ્નિક
તથા મૃત પણ સાગ્નિક હોય ત્યારે પિતાનું સર્પિંડીકરણ પારમે દિવસે કરવું, ” એવું
વચન છે. બન્ને અગ્નિરહિત છતાં અનેક કાળ કહ્યા છે. “ નિરગ્નિક કર્તાએ નિરગ્નિક
મૃત થયલાનું સર્પિંડીશ્રાદ્ધ સંપૂર્ણ વર્ષની અંતે, ઇચ્ચારમા માસે, છઠે માસે, ત્રીજ
માસે, ત્રીજ પક્ષે, એક માસને અંતે, પારમે દિવસે, ઇચ્ચારમે દિવસે અથવા જ
દિવસે વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે દિવસે કરવું એમ નિશ્ચિત જણવું. ” આ ઠેકાણે વૃદ્ધિનાં
નિમિત્તથીકી અપકર્ષ કરવાનું નિરગ્નિકનેજ કહ્યું તો પણ સાગ્નિકને પણ સંભવ
છતાં જણવું. આ વચનમાં ‘ વૃદ્ધિ ’ એ પદ ચૌલ, ઉપનયન અને વિગ્રહ એ ત્રણ-
નેજ માટે છે, સીમંતાદિક સંસ્કારવિષે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો, પણ તેસાર સર્પિં-
ડીનો અપકર્ષ કરવો નહી, એમ કોઇ અંથકાર કેહેછે. બીજા અંથકારો તો, ગર્ભાધાન,
પુંસવન ઇત્યાદિ અન્નપ્રાશન પર્યંત સંસ્કારોમાં ન કરવાથી દોષ થાયછે એમ કેહેલું
છે માટે આવશ્યક સંસ્કારોમાં વૃદ્ધિશ્રાદ્ધનું પણ આવશ્યકપણું હોવાથી સર્પિંડીનો
અપકર્ષ કરવોજ. તેમજ સર્પિંડીકરણ થયા ન છતાં ચાર પુરૂષ પર્યંત સર્પિંડોમાં
ગર્ભાધાનાદિક પણ કરવાં નહી, એમ કેહેછે. તેથી દાદા મૃત છતાં પોતરાને વૃદ્ધિ-
શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત છતાં પણ સર્પિંડીકરણ તથા અનુમાસિક ઇત્યાદિકનો અપકર્ષ સિદ્ધ થાયછે.
એ રીતે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ યુક્ત આવશ્યક કર્મ પ્રાપ્ત થયા છતાં નાનો પુત્ર, ભાઈ, ભત્રીજ,
બીજે સર્પિંડ, અથવા શિષ્ય એવા ગૌણ કર્તાએ પણ કુળમાં પ્રાપ્ત થયલાં વૃદ્ધિશ્રા-
દ્ધની સિદ્ધિ માટે સર્પિંડી ઇત્યાદિકનો અપકર્ષ કરવો. તે કીધા છતાં પુત્રાદિક મુખ્ય
કર્તાએ ફરી કરવું નહી; કારણ, વૃદ્ધિનિમિત્ત અપકર્ષ કીધા છતાં ફરી કરવાનો અ-
ભાવ છે; કારણ, “ જ સ્વધા શબ્દવડે મંગળને દૂષિત કરેછે ” ઇત્યાદિ વચનમાં
દોષ સંભળાયછે. વૃદ્ધિ વિના ગૌણ અધિકારીએ સર્પિંડી ઇત્યાદિ કીધા છતાં તે
મુખ્ય અધિકારી પુત્રાદિકોએ ફરી કરવું. ઇચ્ચારમા દિવસ પર્યંતનાં કર્મની ફરી
આવૃત્તિ કરવી નહી એમ કહ્યુંછે. તેમાં આવશ્યક પદવડે અનન્યગતિક (જેની
બીજી ગતિ ન હોય) એવાં વૃદ્ધિકર્મ ગ્રહણ કરવાં. તેથી સગતિક એટલે બીજ
સમયે થવાનાં એવાં ઇષ્ટાપૂર્તાદિક (વાવ, કુવા ઇત્યાદિકના ઉત્સર્ગાદિક) તથા

સગતિક ઉપનંયન વિનાહાદિક છતાં અપકર્ષ કરવો નહી, અને. અગતિક એવા વિનાહાદિક છતાં તેવિષે અપકર્ષ કરવો એવી વ્યવસ્થા જોડવી. “કુળધર્મ અ- પાર છે, તથા પુરૂષનાં આયુષ્યનો ક્ષય છે, અને શરીરને અસ્થિરપણું છે માટે પારમો દિવસ ઉત્તમ છે.” એ વાક્યમાં ‘કુળધર્મ’ એ પદેકરી વૃદ્ધિશ્રાદ્ધયુક્ત કર્મ લેવું; પણ પંચમહાયજ્ઞ, દેવપૂજા અને શ્રાદ્ધાદિક લેવાં નહી; કારણ, એ (પંચ- મહાયજ્ઞાદિક) વર્ણના ધર્મ હોવાથી નિત્ય છે એટલે તે ન કરવાથી પાપ થાય માટે નિત્ય કર્તવ્ય હોવાથી સર્પિડીનાં નિમિત્તથી તેનો પ્રતિબંધ થાય નહી; કારણ, સર્પિડીકરણથી પ્રથમ પંચમહાયજ્ઞાદિક ધર્મ કરવા નહી એવું સ્મૃતિવાક્યમાં ક્યહાં પણ દેખવામાં આવતું નથી, એથી સર્પિડીકરણ ન થયા છતાં સર્પિડોમાં દેવપૂજા, શ્રાદ્ધાદિક એ ધર્મનો લોપ કરવો, એમ કહેવાવાળાઓ મૂળ ન હોવાથી ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. આ વચનમાં ‘દ્વાદશાહ’ એ પદવડે આશૌચની સમાપ્તિ જ દિવસે થાય તે પછિનો દિવસ લેવો. એથી ત્રણ દિવસનું આશૌચ છતાં પાંચમે દિવસે સર્પિડીકરણ કરવું. “પ્રમાદથીકી પારમો ઇત્યાદિ દિવસે સર્પિડીકરણ કીધું ન હોય તો આગળ આવતા કાળે કરવું.” એ ઉત્તર (આવતા) કાળનું જ વિધાન કીધું તે સાગ્નિક તથા નિરગ્નિકને સાધારણ છે. “સર્પિડીશ્રાદ્ધ કહેલા સમયે ન કીધું હોય તો; હસ્ત, આર્દ્રા, રોહિણી અથવા અનુરાધા એ નક્ષત્રે તે કરવું,” અને એ પણ સાધારણ છે. સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં, વર્ષની અંતે સર્પિડીશ્રાદ્ધ કરવાનો પક્ષ છતાં વર્ષને છેલ્લે દિવસે અષ્ટપૂર્તિશ્રાદ્ધ કરી તથા સર્પિડીશ્રાદ્ધ કરી ખીજ દિવસે મૃત્યુદિવસે વાર્ષિક કરવું એમ કહ્યું છે. એ પ્રમાણે સર્પિડીકરણનું કાળનો વિચાર કહ્યો.

તત્સર્પિંડનંપુત્રેવિદેશસ્થેપિસતિનાન્યઃકુર્યાન્ત્ एवंज्येष्ठपुत्रेवિदેशस्थेपिनकनिष्ठःकुर्यान् षोडशश्राद्धानितुज्येष्ठासन्निधानेकनिष्ठेनकार्याणि पुनज्येष्ठेनकार्याणि आहि ताग्निःकनिष्ठेपिसર્पिंडनंकुर्यादेव वृद्धिनिमित्तेतुकनिष्ठादिभिरपिसर्पिंडनंकार्यमित्युक्तं वृ द्धिविनाकनिष्ठपुत्रेणकृतेपिसર્पिंडनेज्येष्ठपुत्रेणपुनःकार्यम् आहिताग्निनापितृयज्ञार्थिकृतेसर्पि ङनेपिज्येष्ठेनपुनःकार्यमितिप्रानि तत्रपुनःकरणेनैतदશब्देनवाच्यः देशांतरस्थपुत्राणांश्रुत्वा तुवपनंभवेत् दशहंसूतकंचैवतदनेचसर्पिंडनं ॥

એ સર્પિંડન પુત્ર દેશાંતર છતાં પણ ખીજાએ કરવું નહી. એ રીતે જ્યેષ્ઠ પુત્ર દેશાંતર છતાં પણ કનિષ્ઠે કરવું નહી. સોળ શ્રાદ્ધ તો, જ્યેષ્ઠ સમીપે ન છતાં ક- નિષ્ઠે કરવાં, તે દૂરી જ્યેષ્ઠે કરવાં નહી. આહિતાગ્નિ કનિષ્ઠ હોય તો તેણે પણ સર્પિંડન કરવું. વૃદ્ધિનું નિમિત્ત હોય તો, કનિષ્ઠાદિકે પણ સર્પિંડન કરવું એમ કહ્યું છે. વૃદ્ધિવિના કનિષ્ઠ પુત્રે સર્પિંડન કીધા છતાં પણ જ્યેષ્ઠ પુત્રે દૂરી કરવું. આહિતાગ્નિ એવા કનિષ્ઠે પિતૃયજ્ઞમાટે સર્પિંડન કીધા છતાં પણ જ્યેષ્ઠે દૂરી કરવું, એમ ભાસે છે. તે દૂરી સર્પિડીકરણમાં પ્રેતશબ્દે કરવો નહી. “દેશાંતરમાં રહે- નારા પુત્રોએ તો, સાંભળવા પછી વપન કરાવવું. દશ દિવસ સૂતક પાળી આશૌ- ચની અંતે સર્પિંડન કરવું.

અથવ્યુત્ક્રમમૃતૌ મૃતેપિતરિયસ્યાથવિશ્વતેચપિતામહઃ તેનદેવાસ્ત્રયઃપિંડાઃપ્રપિતામ
હપૂર્વકાઃ નેભ્યશ્ચપૈતૃકઃપિંડોનિયોક્તવ્યસ્તુપૂર્વવત્ માતર્યથમૃતાયાંતુવિશ્વતેચપિતામહી પ્ર
પિતામહીપૂર્વસ્તુકાર્યસ્તન્નાપ્યયંવિધિઃ એવંપ્રપિતામહજીવનેતત્પિત્રાદિભિઃકાર્યઃ યત્તુવ્યુ
ત્ક્રમાતુપ્રમીતાનાંનૈવકાર્યાસપિંડનેતિતન્માતાપિતૃભર્તૃભિન્નવિષયં પ્રપિતામહાદિભિઃપિ
તુઃસપિંડનેરુતેપશ્ચાત્પિતામહમરણેપિપુનઃપિતામહેનસહપિતુઃસપિંડનકાર્યં યદાતુપિતુઃ
પિંડનાત્પ્રાકૃપિતામહોમૃતસ્તદાપિતામહસપિંડનંકૃત્વાપિતામહાદિભિઃસહપિતૃસપિંડનકાર્યં
યદાચપિતુર્મરણોત્તરંપિતામહઃપ્રપિતામહોવામૃતસ્તયોશ્ચપુત્રાંતરંસપિંડનાધિકારીદેશાંતરેતિ
ષ્ટતિતદાદાહાદ્યોકાદશાહાંતમાત્રંકર્મકૃત્વાસપિંડનહીનાભ્યામપિપિતામહપ્રપિતામહાભ્યાંસ
હપિતુઃસપિંડનંકુર્યાત્ પિતામહપ્રપિતામહયોઃપુત્રાંતરાભાવેતુષૌત્રઃપ્રપૌત્રોવાતયોઃસપિંડ
નંકૃત્વૈવપિતુઃસપિંડનંકુર્યાત્ પિતામહસ્યપુત્રાંતરાભાવેપૌત્રેણસપિંડનષોડશાનુમાસિકાં
તમેવકર્મકાર્યં પિતામહવાર્ષિકાદિકંતુનાવશ્યકં ઇચ્છ્યાપિતામહવાર્ષિકાદિકરણેતુફ
લાતિશયઃ ॥

હવે વ્યુત્ક્રમ (ઉલટું) મરણ છતાં કેહેછે.

. જેનો પિતા મૃત છતાં પિતામહ જીવતો હોય તેણે પ્રપિતામહપૂર્વક એવા ત્રણ
પિંડ દેવા, તથા તે ત્રણ પિંડમાં પિતાના પિંડનું સંયોજન પ્રથમ પ્રમાણે કરવું.
જેની માતા મૃત છતાં પિતામહી વિદ્યમાન હોય ત્યાં પણ પરદાદીઆદિ લઈ એ
વિધિ કરવો, એટલે પ્રપિતામહીપૂર્વક એવા ત્રણ પિંડ દઈ તે ત્રણ પિંડમાં માતૃ-
પિંડનું સંયોજન કરવું.” એ પ્રમાણે પ્રપિતામહ જીવતા છતાં તેના (પ્રપિતામહના
પિતા ઇત્યાદિક સાથે સંયોજન કરવું. “ઉલટું જે મૃત થાય તેની તો સપિંડી
કરવી નહીં,” એવું જે કહ્યું તે તો માતા, પિતા અને પતિ વિના બીજાઓમાટે
છે. પ્રપિતામહાદિક સાથે પિતાનું સપિંડન કીધા પછી પિતામહ મૃત થયા છતાં
પણ દૂરી પિતામહસાથે પિતાનું સપિંડન કરવું. જ્યારે પિતાનાં સપિંડીકરણથી
પ્રથમ પિતામહ મૃત થાય ત્યારે પિતામહનું સપિંડન કરી પિતામહાદિક સાથે
પિતાનું સપિંડન કરવું. જ્યારે પિતા મૃત થયા પછી પિતામહ અથવા પ્રપિતામહ
મૃત થાય અને સપિંડી કરવાનો અધિકારી એવો તેનો બીજો પુત્ર દેશાંતરમાં બેઠો
હોય ત્યારે દાહથકી ઇચ્છારમાં દિવસ પર્યંતનું માત્ર કર્મ કરી, જે સપિંડી રહિત
પિતામહ અથવા પ્રપિતામહ છે તો પણ તે સાથે પિતાનું સપિંડન કરવું. પિતામહ
અથવા પ્રપિતામહને બીજો પુત્ર ન હોય તો પોતરો અથવા પડપોતરો તેણે
તેમનું સપિંડન કરીનેજ પિતાનું સપિંડન કરવું. પિતામહને બીજો પુત્ર ન છતાં
પોતરાએ સપિંડીકરણ તથા સોળ અનુમાસિક પર્યંતજ કર્મ કરવું, પિતામહનું વાર્ષિ-
કાદિક તો અવશ્ય નથી. ઇચ્છાથકી પિતામહનું વાર્ષિકાદિક કરે તો અધિક ડૂળ છે.

વિનૃદશાહંકુર્વન્યદિપુત્રોમૃતસ્તદાતપુત્રઃસ્વપિતૃૌર્ધ્વદેહિકંકૃત્વાપિતામહૌર્ધ્વદેહિકંપુનઃ
સર્વમાવર્તયેત્ અતૈતેદશાહંતુનપુનરાવૃત્તિઃ પુત્રાંતરાભાવેપિતામહસપિંડનોત્તરંપિતૃસપિં
ડનમિત્યુક્તં અશક્તિવશાત્પિત્રાનુજ્ઞાતેનપૌત્રેણપિતામહદશાહકર્મપ્યારક્ષેપશ્ચાત્પિનૃમૃતૌ

પિત્રાશૌચંવહન્નેવપૌત્રપ્રપિતામહૌર્ધ્વદેહિકંકુર્યાન્ પ્રક્રાતિત્વાત્પિતૃદશાહાદિકર્માપિકુર્યાન્નાપ્રત્વાન્ ॥

પિતાના દશ દિવસનું કર્મ કરતો જે પુત્ર મૃત થાય તો ત્યારે તેના દીકરાએ પોતાના પિતાનું અંત્યકર્મ કરી પિતામહનું અંત્યકર્મ સધાવું ફરી કરવું. દશમો દિવસ વ્યતીત થઈ ગયો હોય તો ફરી આવૃત્તિ કરવી નહી. ખીજે પુત્ર ન છતાં પિતામહની સપિંડી કીધા પછી પિતાની સપિંડી કરવી એમ કહ્યું. સામર્થ્ય ન હોવાથી પિતાએ આજ્ઞા આપેલી એવા પોતરાએ પિતામહનું દશ દિવસનું કર્મ આરંભ્યાં છતાં પછી પિતા મૃત થયો હોય તો પિતાનું આશૌચ પાળતાંજ પોતરાએ પિતામહનું અંત્યકર્મ કરવું; કારણ, તેનો આરંભ થયો છે. પિતાના દશ દિવસનું ઇત્યાદિક કર્મ પણ કરવું; કારણ, તે કરવાનું પ્રાપ્ત છે.

અથસ્ત્રીપૂચ્યતે પિતામહ્યાદિભિઃસાર્ધમાતરંતુસર્પિંડયેન્ કેચિત્પિતૃમરણોત્તરંમાતૃમરણોપિતૃ૩સહમાતૃસર્પિંડનમાહુઃ દૌહિત્રઃસર્પિંડનકર્તાચેન્માતામહેનસહસર્પિંડનમિત્યપરં સહગમનેતુમૃતૃ૩સહસર્પિંડનં યેનકેનાપિસર્પિંડનેપ્વન્વષ્ટક્યપ્રતિવાર્ષિકાદિશ્રાદ્ધેષુપિતામહ્યાદિભિઃસહૈવમાતૃપાર્વર્ણકાર્યં અત્રકેચિત્સ્વપુત્રસપત્નીપુત્રયોઃપત્યુશ્વાભાવેસ્ત્રીણાંસર્પિંડનંનાસ્તીત્યાહુઃ અત્રાન્વારોહણેમૃતૃ૩સહપત્નીસંયોજનમિતિપક્ષેમતદ્વર્યં પિતૃ૩ર્પિંડસ્યપિતામહાદિપુત્રિષુસંયોજનપ્રથમંકૃત્વાપશ્ચાન્માતૃ૩ર્પિંડંપિતામહાદિપુસંયોજયેદિત્યેકઃ પ્રથમંમાતૃ૩ર્પિંડંપિતૃ૩૩સંયોજ્યમાતૃ૩ર્પિંડેનૈકીકૃતંપિતૃ૩ર્પિંડંપિતામહાદિપુસંયોજયેદિત્યપરઃપક્ષઃ અત્રદ્વિતીયપક્ષૃ૩વ્યુક્તઃ ॥

હવે સ્ત્રીવિષે વિશેષ કહેછે.

“ માતાની સર્પિંડી પિતામહી ઇત્યાદિક સાથે કરવી. ” કોઈ અંથકાર, પિતા મૃત થયા પછી માતા મૃત થયા છતાં પિતાની સાથેજ માતાનું સર્પિંડન કરવું એમ કહેછે. જે દોહિત્રો સર્પિંડનકર્તા હોય તો તેણે માતામહસાથે સર્પિંડન કરવું, એમ ખીજ અંથકાર કહેછે. સહગમન હોય તો પતિની સાથેજ સર્પિંડન કરવું. જે કોઈની સાથે સર્પિંડન કીધું હોય તો પણ અન્વષ્ટક્ય અને પ્રતિસાંવત્સરિક ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધવિષે પિતામહી ઇત્યાદિક સાથેજ માતાનું પાર્વણ કરવું. આ ઠેકાણે કોઈ અંથકાર, પોતાનો પુત્ર શોકનો પુત્ર અને પતિ એમાંથી કોઈ પણ ન છતાં સ્ત્રીનું સર્પિંડન નથી એમ કહેછે. આ ઠેકાણે અન્વારોહણ (સહગમન) છતાં ‘પતિની સાથે સ્ત્રીનું સર્પિંડન’ એ પક્ષવિષે જે મત છે—પિતાના પિંડનું, પિતામહાદિક ત્રણમાં પ્રથમ સંયોજન કરી પછી માતાના પિંડનું પિતામહાદિકવિષે સંયોજન કરવું, એવો એક પક્ષ. પ્રથમ માતાનો પિંડ પિતાના પિંડ સાથે સંયુક્ત કરી માતાના પિંડસાથે મેળવેલો પિતાનો પિંડ પિતામહાદિકવિષે સંયુક્ત કરવો, એ ખીજો પક્ષ. આ બે પક્ષમાં ખીજો પક્ષ જ યોગ્ય છે.

કેચિત્સહગમનેએકદિનમરણેવાસ્ત્રિયાઃ સર્પિઢનનાસ્તિમર્તુઃ કૃતેસર્પિઢનેભાર્યાયાઅપિકૃતં
 ભવતીતિમતાંતરમાહઃ સર્વાભાવેસ્વયંપત્ન્યઃસ્વમર્તૃણામમંત્રકં સર્પિઢીકરણંકુર્યુસ્તતઃપાર્વ
 ણમેવચ્ચ બ્રહ્મચારિણામનપત્યાનાંચબ્યુત્ક્રમમૃતાનાંચસર્પિઢનંનકાર્યમિતિમતાંતરં અત્રસ
 વંત્રસર્પિઢનાભાવપક્ષોનશિષ્ટાચારેદૃશ્યતે યત્નીનાંસર્પિઢીકરણનાસ્તિકિંતુતત્સ્થાનેએકાદશે
 નિહપાર્વણંકાર્યં દદંસર્પિઢીકરણશ્રાદ્ધંપાર્વણૈકોદિષ્ટરૂપંતેનપિતામહાદિવ્રણાર્થત્રયોવિપ્રા
 અર્ધ્યાઃપિંડાશ્ચત્રયઃ પ્રેતાર્થમેકોવિપ્રઃપિંડોર્ધ્વશ્ચ દેવાર્થદ્વૌ યદ્વાપાર્વણેએકપ્રેતેએકઃદે
 વાર્થમેકોવિપ્રઃ અત્રકામકાલૌવિશ્વેદેવૌ પ્રેતસ્યપિત્રાદેરર્ધ્યપાત્રંપિતામહાર્ધ્યપાત્રત્રયેસં
 યોજ્યં એવંપ્રેતપિંડોપિંપિતામહાદિપિંડત્રયેસંયોજ્યઃ પિતૃવિપ્રકરેહોમઃસામેરપિભવેદિહ સ
 પિંડીકરણશ્રાદ્ધમન્ત્રેનૈવકાર્યંનત્વામાદિના અનુમાસિકાન્યપ્યન્ત્રેનૈવકાર્યાણિ ॥

કોઈ અંત્રકાર, સહગમન છતાં અથવા એક દિવસે સ્ત્રીપુરૂષ મૃત છતાં સ્ત્રીનું સ્પર્પિઢન કરવું નહીં, પતિનું સર્પિઢન કીધા છતાં સ્ત્રીનું પણ સર્પિઢન કીધું એમ થાય-
 છે એ રીતે બીજે મત કહે છે. “સધર્માઓનો અભાવ છતાં સ્ત્રીએ પોતાના પતિનું
 સર્પિઢન મંત્રરહિત કરવું, અને સર્પિંડી પછી પાર્વણ શ્રાદ્ધ કરવું” બ્રહ્મચારી સંતાન
 રહિત અને વ્યુત્ક્રમમૃત (પુત્ર પછી પિતા મૃત ઇત્યાદિ) એનું સર્પિઢન કરવું નહીં,
 એમ બીજે મત છે. આ સધર્મે ઠેકાણે સર્પિઢન ન કરવાનો પક્ષ શિષ્ટાચારમાં દે-
 ખાતો નથી. સંન્યાસિઓનું સર્પિઢન કરવું નહીં, ત્યારે સર્પિંડીને ઠેકાણે ઇચ્છારમે
 દિવસે પાર્વણ શ્રાદ્ધ કરવું. એ સર્પિંડીશ્રાદ્ધ પાર્વણ તથા એકોદિષ્ટ એવા બે પ્રકારનું
 છે તેથી પિતામહાદિક ત્રણમાટે ત્રણ શ્રાદ્ધાણ અને અર્ધ્ય પિંડ પણ ત્રણ છે. પ્રેત-
 માટે એક શ્રાદ્ધાણ, એક પિંડ તથા એક અર્ધ્ય. દેવમાટે બે શ્રાદ્ધાણ-એકેધ્યે.અથવા
 પાર્વણવિષે એક, પ્રેતમાટે એક અને દેવમાટે એક શ્રાદ્ધાણ, એ પ્રમાણે કહેવા. આ
 સર્પિંડીશ્રાદ્ધમાં કામકાળ વિશ્લેષેવા લેવા. પિત્રાદિક પ્રેતનું અર્ધ્યપાત્ર પિતામહા-
 દિકનાં ત્રણ અર્ધ્યપાત્રમાં સંયોજન કરવું. એ રીતે પ્રેતનો પિંડ પણ પિતામહાદિક
 ત્રણનાં ત્રણ પિંડમાં મેળવવો. “આ સર્પિંડીશ્રાદ્ધમાં પિતૃ ઠેકાણે ૪ શ્રાદ્ધાણ તેના
 હાથ ઉપરે સાગ્નિકે પણ હોમ કરવો.” સર્પિંડીશ્રાદ્ધ અત્રવડેજ કરવું, આમાત્ર
 (કાચાં અત્ર) ઇત્યાદિકવડે કરવું નહીં. અનુમાસિકશ્રાદ્ધ પણ અત્રવડેજ કરવાં.

પ્રેતઃસર્પિઢનાદૂર્ધ્વપિતૃલોકંસગચ્છતિ કુર્યાત્તસ્યચપાથેયંદિનીયેનિહસર્પિંડનાદિતિવચના
 ત્ત્રયોદશેનિહપાથેયશ્રાદ્ધંકૃત્વાપુણ્યાહવાચનાદિકંકૃત્વાવર્ષપર્વંતંપ્રત્યહમુદુંભશ્રાદ્ધંકુર્યાન્
 અશક્તૌમાસિકશ્રાદ્ધેએકોદકુંભેદેયઃ સર્પિંડનોત્તરાનુમાસિકાનાંપાર્વણવિધિનાનુષ્ઠાનં
 દ્વિપ્રાપ્તૌતેષામપ્યપકર્ષઃ સચ્ચતુઃપુરુષસર્પિંડેએવેત્યુક્તં એવંવર્ષપર્વંતંકૃત્વાવર્ષીત્યદિને
 સંવત્સરવિમોક્ષશ્રાદ્ધંપાર્વણવિધિનાકાર્યં દદમેવાદ્ધર્પીતશ્રાદ્ધમિત્યપ્યુચ્યતે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધે
 સર્પિંઢ્યાંચપ્રેતશ્રાદ્ધાનુમાસિકે સંવત્સરવિમોક્ષેચનકુર્યાત્તિલતર્પણં દદમૂનાદ્ધિકાંતષો
 ઢશશ્રાદ્ધેભ્યોમિન્નમેવ અનૈવાસ્યપ્રેતશ્રાદ્ધત્વાભાવાદ્વિપ્રાપ્તાવપિનાપકર્ષઃ તતોવર્ષી
 ત્યદિનેશક્ત્યાધૂરિબ્રાહ્મણમોજનંચકાર્યમિત્યંયેષ્ટિપદ્ધતામદ્યાઃ પુક્તંચૈતન્ જીવતોવાક્ય

આરસ, દત્તક, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર એ ૪ છતાં.

કરણાત્પ્રત્યશ્ચંદ્રમૂરિભોજનાન્ ગયાપાંપિંડદાનાચ્ચત્રિભિઃપુત્રસ્યપુત્રતેતિવાક્યેનમૂરિભોજનપ-
દેનપ્રત્યાબ્દિકશ્રાદ્ધાતિરિક્તસ્યૈવબહુવિપ્રભોજનસ્યવિહિતત્વાન્ શ્રાદ્ધેકુર્યાન્વિસ્તરમિતિ
નિષેધાચ્છાદસ્યમૂરિભોજનપદાભિધેયત્વાસંભવાન્ ॥

“મૃત થયલો તે સપિંડી થયા પછી પિતૃલોકપ્રત્યે જાયછે; માટે સપિંડીને બીજ
દિવસે એનું પાથેયશ્રાદ્ધ કરવું;” એવું વચન છે તેથી તેરમે દિવસે પાથેયશ્રાદ્ધ કરી
પુણ્યાહવાચનાદિક કરવું, પછી વર્ષ પર્યંત નિત્ય ઉદકુંભશ્રાદ્ધ કરવું. નિત્ય કરવા-
નું સામર્થ્ય ન છતાં માસિકશ્રાદ્ધને દિવસે એક ઉદકુંભ દેવો. સપિંડી થયા પછી
અનુમાસિકશ્રાદ્ધ પાર્વણવિધિવડે કરવાં, તથા વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત છતાં તેનો પણ અ-
પકર્ષ કરવો. તે અપકર્ષ, ચાર પુરૂષપર્યંત સપિંડવિષેજ, એમ કહ્યુંછે. એ રીતે વર્ષ
પર્યંત કરી વર્ષને છેલ્લે દિવસે સંવત્સરવિમોક્ષ શ્રાદ્ધ પાર્વણવિધિવડે કરવું. એ સં-
વત્સરવિમોક્ષશ્રાદ્ધજ અબ્દપૂર્તિશ્રાદ્ધ એમ પણ કહેવાયછે. “વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, સપિંડી-
શ્રાદ્ધ, પ્રેતશ્રાદ્ધ, અનુમાસિક અને સંવત્સરવિમોક્ષ એમનેવિષે તિલતપણુ કરવું
નહી.” ઇત્યાદિક પર્યંત સોળ શ્રાદ્ધથકી એ અબ્દપૂર્તિશ્રાદ્ધ જુદુંજ છે માટે એ
પ્રેતશ્રાદ્ધ ન હોવાથી, વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત છતાં પણ એ અબ્દપૂર્તિશ્રાદ્ધનો અપકર્ષ કરવો
નહી. પછી વર્ષને છેલ્લે દિવસે શક્તિને અનુસારે બહુ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું,
એ રીતે અંત્યેષ્ટિપદ્ધતિમાં ભટ્ટ કહેછે, અને એ યોગ્ય છે, કારણ, “પિતા જીવતા
છતાં તેનું આજ્ઞાવચન માનવું, વાર્ષિકશ્રાદ્ધે ઘણા બ્રાહ્મણ જમાડવા, અને ગયામાં
પિંડદાન કરવું, એ ત્રણ કાર્ય કરવાથી પુત્રનું પુત્રપણું છે,” એ વાક્યેકરી “ભૂરિ-
ભોજન” એ પદવડે વાર્ષિકશ્રાદ્ધથકી જુદાજ ઘણા બ્રાહ્મણોને જમાડવા એમ કહ્યુંછે,
કારણ, “શ્રાદ્ધમાં વિસ્તાર કરવો નહી,” એવો નિષેધ છે માટે ભૂરિભોજન પદનો
અર્થ શ્રાદ્ધ એમ માનવામાં સંભવ નથી.

અથપ્રથમાદ્દેનિષિદ્ધાનિ માતાપિત્રોર્મરણેવર્ષપર્યંતંપરાન્નંગંધમાલ્યાદિભોગંમૈથુનમભ્યંગ
આનંચવર્જયેત્ ઋતૌભાર્યામુપેયાદેવ આર્તિવ્યંલક્ષહોમમહાદાનાદિકામ્યકર્માણિતીર્થયા
ત્રાવિવાહાદિવૃદ્ધિશ્રાદ્ધપુત્રકર્મમાત્રંશિવપૂજાંચવર્જયેત્ સંખ્યોપાસનદેવપૂજાપંચમહાયજ્ઞાં
તિરિક્તકર્મમાત્રંવર્જ્ય પ્રમીતૌપિતરૌયસ્યદેહસ્તસ્યાશુચિર્ચર્ચેત્ નદૈર્વંનાપિવાપિવ્યંવાવત્પ
ર્ણૌનવત્સરદતિકેચિત્ મહાતીર્થસ્યગમનમુપવાસવ્રતાનિચ સપિંડીશ્રાદ્ધમન્યેષાંવર્જયેત્
ત્સરંવુધઃ અસ્યાપવાદઃ પત્નીપુત્રસ્તથાપૌત્રોભ્રાતાતત્તનયઃસ્તુષા માતાપિતૃવ્યશ્ચૈતેષાંમ
હાગુરુનિપાતને કુર્યાત્સપિંડનંશ્રાદ્ધંનાન્યેષાંતુકદાચન એકાદશાહપર્યંતપ્રેતશ્રાદ્ધંચરેત્સ
દા પિત્રોર્મૃતૌચનાન્યેષાંકુર્યાચ્છ્રાદ્ધંતુપાર્વણં ગયાશ્રાદ્ધંમૃતાનાંતુપૂર્ણેશ્વદેવપ્રશસ્યતે ગારુ
ડે તીર્થશ્રાદ્ધંગયાશ્રાદ્ધંશ્રાદ્ધમન્યચ્ચૈતૃકં અદ્યમધ્યેનકુર્વાંતમહાગુરુવિપત્તિષુ કેચિદ્
ર્ષીતસપિંડનપક્ષેએવૈતેસર્વેનિષેધાનતુદ્વાદશાહસપિંડનપક્ષદત્યાહુઃ અપરેતુદ્વાદશાહસપિંડન
પક્ષેપિસર્વેતેનિષેધાદત્યાહુઃ અન્નૈર્વ્યવસ્થા વૃદ્ધિપ્રાપ્તિવિનાડ્ઽર્કસપિંડનાપકર્ષેપિપ્રેતસ્યપિ
તૃત્વપ્રાપ્તિર્વર્ષીતેવ ઋતેસપિંડીકરણેનરઃસંવત્સરાત્પરં પ્રેતદેહંપરિત્યજ્યભોગદેહંપ્રપચ્ચતદ
ત્યાદિવચનાન્ તેનસપિંડીકરણસત્ત્વેપિતૃદ્વિદૈવપિગ્ર્યેષ્વનધિકારઃ વૃદ્ધિનિમિત્તાપકર્ષ

એમાં આટલો વિશેષ—ખીજાં નક્ષત્રમાં મૃત થયલાનો દાહ પંચકમાં પ્રાપ્ત થાય તો પુત્તલવિધિ કરવો, શાંતિ કરવી નહિ. પંચકમાં મૃત થયલાનો દાહ અશ્વિની નક્ષત્રમાં પ્રાપ્ત થયા છતાં શાંતિજ કરવી, પુત્તલવિધિ કરવો નહી. શાંતિ કરવી તે લક્ષ હોમ અથવા રૂદ્રજપ એમાંથી કોઈ એક યથાશક્તિ કરવી. અથવા કલશની ઉપર ચમની પ્રતિમાનું પૂજન કરી પોતાનાં ગૃહ્યસૂત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે અગ્નિસ્થાપન, અન્નાધાન, ઇત્યાદિ ચરૂ રાંધવા પર્યંત કર્મ કરી આન્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી નામમંત્રવડે ચરૂની ચૌદ આહુતિ હોમવી. નામમંત્ર— “યમાયસ્વાહા ૧, ધર્મરાજાય ૦૨, મૃત્યવે ૦૩, અંતકાય ૦૪, વૈવસ્વતાય ૦૫, કાલાય ૦૬, સર્વમૂતક્ષયાય ૦૭, ઔદુંબરાય ૦૮, દધ્રાય ૦૯, નીલાય ૦૧૦, પરમેષ્ઠિને ૦૧૧, વૃકોદરાય ૦૧૨, ચિત્રાય ૦૧૩, ચિત્રગુપ્તાય ૦૧૪,” એ પ્રમાણે હોમ કરી હોમશેષ સ્નાન કરી “રુષ્ણાં ગાં રુષ્ણવચ્ચાં ચ, હેમનિષ્કસમન્વિતાં ॥ દ્વાદશપ્રાય શાંતાય, યમો મે પ્રીયતામિતિ” એ મંત્રવડે ગોદાન કરવું.

ત્રિપાદક્ષેપ્યેતદેવશાંતિકં યદિમદ્વાતિથીનાંસ્યાદ્વાનુમૌમશનૈશ્વરૈઃ ત્રિપાદક્ષેશ્ચસંયોગ સ્તદાપોગસ્ત્રિપુષ્કરઃ દ્વિપુષ્કરોદ્વયોર્યોગેથવાયંસ્વાત્ત્રિપાદમૈઃ દ્વિપાદનક્ષત્રાણિનુ પુનર્વસૂત્રાણાઠાકૃત્તિકોત્તરફલગુની પૂર્વાભાદ્રવિશાખાચત્રેયમેતન્ત્રિપાદમૈઃ મૃગચિત્રાધનિષ્ઠાચ ત્રેયમેતન્ત્રિપાદમૈઃ ત્રિપુષ્કરયોગેદ્વિપુષ્કરયોગેચમૃતૌકૃત્ત્રયપ્રાપશ્ચિત્તંકૃત્વાયવપિષ્ટમયપુ રુષત્રયેણસહપ્રેતદાહઃ પુરુષત્રયસ્યપ્રેતેન્યાસઆઝ્યાહુતયશ્ચપૂર્વવન્ કનકહીરકનકનિલપદ્ય રાગમૌક્તિકેતિપંચરત્નસ્યમુલ્લેપ્રક્ષેપોપિ રત્નાભાવેકર્ણધર્મસ્વર્ણ સ્વર્ણાભાવેવૃક્તં એવંપૂર્વત્રા પિ દહનેમરણેત્રિદ્વિપુષ્કરેત્રિગુણફલં દ્વિગુણંત્રનેપ્યેવમેતદ્વોપોષાંતાયે સુવર્ણદક્ષિણાં દ્વાદશરુષ્ણવચ્ચમયાપિત્રા શાંતિકુર્યાત્સૂતકાંતેપૂર્વોક્તાંતેનમંગલં ॥

ત્રિપાદ નક્ષત્રવિષે પણ એજ શાંતિ કરવી. “જે ભદ્રા તિથિ (ખીજ, સાતમ, ખારસ)માં રવિ, ભૌમ, શનિવાર, અને ત્રિપાદ નક્ષત્ર એમનો યોગ હોય તો ત્રિપુષ્કર-યોગ થાય. એનો યોગ હોય તો દ્વિપુષ્કર યોગ થાય, અથવા દ્વિપાદ નક્ષત્રનો યોગ હોવાંથી દ્વિપુષ્કર થાય.” ત્રિપાદ નક્ષત્ર તો—પુનર્વસુ, ઉત્તરાષાઢા, કૃત્તિકા, ઉત્તરાશ્લેષુની, પૂર્વાભાદ્રપદા, અને વિશાખા એ ત્રિપાદ નક્ષત્ર છે. મૃગ, ચિત્રા, અને ધનિષ્ઠા એ દ્વિપાદ નક્ષત્ર છે. ત્રિપુષ્કરયોગ તથા દ્વિપુષ્કરયોગમાં મરણ પ્રાપ્ત થયા છતાં ત્રણ કૃત્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી યવના લોટના ત્રણ પુરૂષ કરી તેની સાથે પ્રેતનો દાહ કરવો. ત્રણ પુતલાં પ્રેત ઉપરે રાખવાં તથા ઘૂતની આહુતી દેવી તે પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. સુવર્ણ, હીરો, નીલમણિ, માણિક, અને મોતી એ પંચરત્ન પણ મોઢાંમાં નાખવાં. રત્નનો અભાવ છતાં અર્ધ તોહું સુવર્ણ; સુવર્ણ ન હોય તો ઘૂત નાખવું. એ રીતે પ્રથમ પણ કરવું. “ત્રિપુષ્કર, દ્વિપુષ્કર યોગમાં મરણ છતાં ત્રિણુ, બમણું રૂળ થાય છે, તથા ખનન કીધા છતાં પણ એવુંજ રૂળ થાય છે એ દોષની શાંતિ હોવામાટે સુવર્ણદક્ષિણા દેવી, અથવા કાળાં વસ્ત્રનું દાન કરવું. સૂતકને અંતે પ્રથમ કહેલી શાંતિ કરવી, તેથી મંગળ કાર્ય થાય.

મૃતસ્યસ્મશાનેનપનોત્તરંપુનર્જીવનેસતિયસ્યગૃહેસપ્રવિશતિતસ્યમરણં. તન્નસક્ષીરઘૃતાક્તૌ
દુંબરસમિધાંસાવિવ્રણ્ણસહસ્રેણહોમઃ. અંતેકપિલાદાનંતિલપૂર્ણકાંસ્યપાત્રદાનંચ. એકાશી
તિપલંકાંસ્પંતદર્ધવાનદર્ધકં. નવષટ્ત્રિપલંવાપિદદ્યાદિપ્રાયશક્તિઃ. ॥

મરનારને સ્મશાનમાં લઇ ગયા પછી તે ફરી જીવતો થયા છતાં જનાં ધરમાં
પ્રવેશ કરે તેને મરણ પ્રાપ્ત થાય. તેમાં દૂધસહિત ધીમાં ભીજવેલાં ઉદુંબર (ધુલ-
ર)નાં સમિધનો સાવિત્રીમંત્રવડે આઠ હજાર હોમ કરવો. અંતે કપિલા ગાયનું
દાન તથા તિલપૂર્ણ કાંસાનાં પાત્રનું પણ દાન કરવું. “એકાશી પળ, અથવા
સાડીચાલીશ પળ, અથવા સવાવીશ પળ, અથવા નવ, છ, ત્રણ પળ એવું યથા-
શક્તિ કાંસાનું પાત્ર આશ્વજીને દેવું.

અથવ્રત્સચારિમૃતૌ વ્રત્સચારિમરણેદ્વાદશષટ્ત્રીણિવાહ્દાનિશત્તયાપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાદેશ
કાલૌસ્મૃત્વામુકગોત્રનામ્નોવ્રત્સચારિણોમૃતસ્યવ્રતવિસર્ગંકરિષ્યે તદંગનાંદીશ્રાદ્ધંકરિષ્યેત્યુ
ક્ત્વાહિરણ્યેનનાંદીશ્રાદ્ધંકૃત્વાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપનાદ્યાધારાંતે ચતસૃષ્ઠિર્વાહ્નિમિરાજ્યંહુત્વાપ્રયેવ
તપતયેસ્વાહા અપ્રયેવ્રતાનુષ્ઠાનફલસંપાદનાયસ્વાહા વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃસ્વાહેતિતિસ્ત્રિઃ
જ્યાહુતીર્હુત્વાસ્વિષ્ઠકૃદાદિસમાપ્યં ॥

હવે અલ્પચારી મૃત છતાં કહેછે.

અલ્પચારી મૃત છતાં આર, છ, અથવા ત્રણ અઞ્જ યથાશક્તિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી
દેશ, કાળનું સ્મરણ કરી “અમુક ગોત્રનામ્નો વ્રત્સચારિણો મૃતસ્ય વ્રતવિસર્ગં કરિ-
ષ્યે ॥ તદંગનાંદીશ્રાદ્ધં કરિષ્યે” એમ કહી હિરણ્યવડે નાંદીશ્રાદ્ધ કરી અગ્નિ સ્થા-
પનથકી આધાર પર્યંત કર્મ થયા પછી ચાર વ્યાહૃતિ મંત્રવડે ઘૃતહોમ કરી “અપ્રયે
વ્રતપતયે સ્વાહા, અપ્રયે વ્રતાનુષ્ઠાનફલસંપાદનાય સ્વાહા, વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા” એ
રીતે ધીની ત્રણ વ્યાહૃતિ હોમ કરી સ્વિષ્ઠકૃત્ આદિ કર્મ સમાપ્ત કરવું.

પુનર્દેશકાલૌસ્મૃત્વામુકસ્યૌર્ધ્વદેહિકાધિકારાર્થમર્કવિવાહંકરિષ્યેત્યાદિહિરણ્યેનનાંદી
શ્રાદ્ધાંતેર્કસમીપેનીત્વાર્કશાખાંવાગૃહીત્વાર્કવ્રત્સચારિણૌહરિદ્રયાનુલિપ્પીતસૂત્રેણસંવેષ્ય
વજ્રયુગ્મેનાચ્છાદ્યાગ્નિપ્રતિષ્ઠાદ્યાધારાંતેઆજ્યહોમઃ અપ્રયેસ્વાહા ૧ વૃહસ્પતયે ૨ વિ
વાહવિધિયોજકાય ૩ યસ્મૈત્વાકામકામાયવયંસમ્રાઙ્યજામહે તમસ્મભ્યંકામંદત્વાથેદં
ત્વંપુતંપિવસ્વાહા કામાયેદં ૦ તતોવ્યસ્તસમસ્તવ્યાહ્નિહોમઃ એવમષ્ટાહુત્યંતેસ્વિષ્ઠકૃદાદિ
કૃત્વાર્કશાખાંવ્રત્સચારિણશંચતુષ્ઠાગ્નિનાવિધિવહ્નિત્ સ્નાતકસ્મરણેષ્યેવમિતિકેચિન્ એતાન્નિ
મૂલમિત્યન્યે સૂતકાંતેત્રિશદ્ધૃત્સચારિભ્યઃકૌપીનરુષ્ણાગ્નિનકર્ણમૂષ્ણીદિપાદુકાહ્નગ્રોપી
ચંદનમાલ્યમણિવિદુમમાલાપત્રોપવીતાદિયથાસંભવંદદ્યાત્ ॥

ફરી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી અમુકસ્ય ઔર્ધ્વદેહિકાધિકારાર્થ અર્કવિવાહં ક
રિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી હિરણ્યવડે નાંદીશ્રાદ્ધ પર્યંત કર્મ કીધા પછી આકડાની
સમીપે લઇ જઇ અથવા આકડાની શાખા લઇ, આકડો તથા અલ્પચારી બન્નેને હલદર

લગાડી પીછું સૂત્ર ચીટી બે વસ્ત્રવડે આચ્છાદન કરી અગ્નિસ્થાપનથંકી આધાર પર્યંત કર્મ થયા પછી આબ્યહોમ કરવો. તે આ રીતે—“અગ્નયે સ્વાહા ૧, વૃહસ્પતયે ૨, વિવાહવિધિયોજકાય ૩, યસ્યૈ ત્વા કામકામાય વયં સન્નાઙ્ગજામહે ॥ તમસ્મયં કામં દત્વાયેદંતં ઘૃતં પિબ સ્વાહા કામાયેદં ॥” પછી છુટી તથા એકઠી વ્યાહૃતિમંત્રવડે હોમ કરવો. એ રીતે આઠ આહુતિ દીધા પછી સ્વિષ્ટકૃત્ આદિ કર્મ કરી અર્કની શાખા તથા બ્રહ્મચારીનું શય એ તુષ (હુસા) ના અગ્નિવડે યથાવિધિ ખાળવું. સ્નાતકનું મરણ છતાં પણ એવોજ વિધિ કરવો, એમ કોઈ અંથકાર કેહેછે. એ નિર્મૂલ છે એમ ખીજ અંથકારો કેહેછે. સૂતકની અંતે ત્રીસ બ્રહ્મચારીઓને કોપીન, કાણું મૃગચર્મ, કાનનાં આભૂષણ ઇત્યાદિ, પાદુકા, છત્ર, ગોપીચંદન, માલા, મણિ, પરવાળાંની માલા અને યજ્ઞોચવીત ઇત્યાદિ સંભવ પ્રમાણે દેવાં.

અથકુષ્ઠિમૃતૌ મૃતસ્યકુષ્ઠિનોદેહંતીર્યેવાભુવિવાક્ષિપેત્ નદાહંનોદકંપિંદનચદાનંક્રિયાં ચરેત્ યદિન્નેહાચ્છેદ્દાહંયતિચાંદ્રાયણંચરેત્ તથાચગત્તપ્તનુસારેણષડ્ધ્વાદિપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાકુણ્ડાદિમહારોગમૃતસ્યદાહાદિક્રિયાંકુર્યાન્નાન્યથેતિ ॥

હવે કોઢીઓ મૃત છતાં કેહેછે.

“કોઢવાળો મૃત થયા છતાં તેનું દેહ તીર્થમાં નાખવું, અથવા પૃથ્વીમાં કાઢવું. તેનું દહન, જલદાન, પિંડદાન, દાન અને ક્રિયા એ કરવાં નહી. જો સ્નેહથી દાહ કરે તો યતિચાંદ્રાયણ કરવું.” તેમજ શક્તિને અનુસારે ષડ્ધ્વા ઇત્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી કુષ્ઠાદિ મહારોગવડે મૃત થયેલાની દાહાદિક ક્રિયા કરવી, ખીજી રીતે કરવી નહી.

અથરજસ્વલાદિમરણે રજસ્વલાયાઃપ્રેતાયાઃસંસ્કારાદીનિનાચરેત્ ઋષિચિરાત્નાત્સ્નાતાંતાંશવધર્મેણદાહયેત્ અથવારજસ્વલાંસૂતિકાંચમલંપ્રક્ષાલ્પસ્નાપિત્વાકાષ્ઠવદમંત્રકંદંધ્વાઠ્ઠીનિમંત્રાગ્નિનાદહેત્ ઉભયત્રચાંદ્રાયણત્રયંપ્રાપશ્ચિત્તમસ્ત્યેવ તદૈવમંત્રવદ્દાહકરણેષ્ઠાયાંતુ અથેત્યાયમુકગોત્રાપારજસ્વલાવસ્થામરણનિમિત્તપ્રત્યવાયપરિહારાર્થમૌર્ધ્વદેહિકયોગ્યત્વાર્થચચાંદ્રાયણત્રયપ્રાપશ્ચિત્તપૂર્વકંશૂર્ણેનાષ્ટોત્તરશતસ્નાનાનિકારયિષ્યેદતિસંકલ્પચાંદ્રાયણત્રયંપ્રત્યામ્નાયેનકૃત્વાયવાપિષ્ટેનપ્રેતમનુલિપ્યસ્વયંસ્નાત્વાશૂર્ણોદકૈરષ્ટોત્તરશતવારંસ્નાપયેત્ તતોમસ્મગોમયમનિકાકુશોદકૈઃપંચગઙ્ઘૈઃશુદ્ધોદકૈશ્ચસંસ્નાપ્યયદંતિપચ્છદૂરકલ્પ્યાદિપાવમાનીભિરાપોહિષ્ટેતિતુચેનકપાનકૃત્યાદિમિશ્રસંસ્નાપ્યપૂર્વવસ્ત્રંપરિત્યજ્યાન્યવસ્ત્રેણ સંવેષ્ટયદહેત્ સૂતિકાયામપ્યેવ ॥

હવે રજસ્વલાદિક મરણ છતાં કેહેછે.

“રજસ્વલા મૃત છતાં તેના સંસ્કારાદિક કરવા નહી. ત્રણ રાત્રિ પછી તેને સ્નાન કરાવી શયની રીતે દાહ કરવો.” અથવા રજસ્વલા અને સૂતિકાઓનો મળ્યો સ્નાન કરાવી કાષ્ઠ પ્રમાણે મંત્ર રહિત દાહ કરી અસ્થિનો મંત્રાગ્નિવડે દાહ

કરવો. અમંત્રેક દાહ. તથા-અસ્થિદાહ આ બન્ને ઠેકાણે ત્રણ ચાંદ્રાચણ પ્રાયશ્ચિત્ત છેજ. મરણ સમયેજ મંત્રસહિત દાહ કરવાની ધરિયા હોય તો, “અથેત્યાદિ અમુ” કગોત્રાયા રજસ્વલાવસ્થામરણનિમિત્તપ્રત્યવાયપરિહારાર્થમૌર્ધ્વદેહિકયોગ્યત્વાર્થ ચ ચાંદ્રાચણત્રયપ્રાપ્તિશ્ચિત્તપૂર્વકં શૂર્ણેણાષ્ટોત્તરશતસ્નાનાનિ કારયિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ત્રણ ચાંદ્રાચણ પ્રત્યાગ્રાયવડે કરી પ્રેતને યવનો લોટ લીપી પોતે સ્નાન કરી સૂપડાનાં જલવડે (૧૦૮) વાર સ્નાન કરાવવું. પછી ભસ્મ, ગોમય, મૃત્તિકા, કુશોદક, પંચ-ગવ્ય અને શુદ્ધોદકવડે સ્નાન કરાવી “યદંતિ યઞ દૂરકે” ઇત્યાદિક પાવમાની, “આપોહિષ્ઠા” એ ત્રણ ઋચા, અને “કયાન” ઇત્યાદિકવડે સ્નાન કરાવી પ્રથમનાં વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી બીજાં વસ્ત્રવડે વીંટી દાહ કરવો. સૂતિકાવિધે પણ એજોજ વિધિ કરવો.

સૂતિકાયાઆવચ્ચહમરણેચ્ચદ્વદ્વપ્રાયશ્ચિત્તં દ્વિતીયચ્ચપહેદ્વચ્ચદ્વ તૃતીયચ્ચપહેદ્વચ્ચદ્વ દશ મદિનેતુરુચ્ચૂત્રયમિતિવિશેષઃકચિદુક્તઃ માસપર્યંતમપિરુચ્ચૂત્રયમિત્યન્યે મિતાક્ષરાયાંતુકું મેજલમાદાયપંચગવ્યંક્ષિત્ત્રાપુણ્યમન્ત્રેરાપોહિષ્ઠાવામદેવ્યવારુણાદિભિરભિમંડ્યપૂર્વોક્તમન્ત્રેઃ સંસ્નાપ્યવિધિનાસૂતિકાંદહેદિતિવિશેષઃઉક્તઃ ઇતિરજસ્વલાસૂતિકયોર્વિધિઃ ॥

સૂત્રાવડવાળી પહેલા ત્રણ દિવસમાં મૃત થાય તો ચ્ચપ્દ પ્રાયશ્ચિત્ત, ત્રીજા ત્રણ દિવસમાં મૃત થાય તો યે ચ્ચપ્દ પ્રાયશ્ચિત્ત, ત્રીજા ત્રણ દિવસમાં મૃત થાય તો એકાપ્દ, અને દશમો દિવસ હોય તો ત્રણ કૃચ્છ્ર એવો વિશેષ કોઇ ગ્રંથમાં કહેલો છે. માસ પર્યંત મૃત થયા છતાં પણ ત્રણ કૃચ્છ્ર કરવાં, એમ બીજા ગ્રંથકારો કહે છે. મિતાક્ષરામાં તો, કુંભમાં જળ ભરી તેમાં પંચગવ્ય નાખી તેને પવિત્ર મંત્ર જ “આપોહિષ્ઠા, વામદેવ્ય, વારુણ” ઇત્યાદિકવડે-મંત્રી પ્રથમ કહેલા મંત્રોવડે સ્નાન કરાવી વિધિપૂર્વક સૂતિકાનો દાહ કરવો એવો વિશેષ કહ્યો છે. એ રીતે રજ-સ્વલા તથા સૂતિકાનો વિધિ કહ્યો.

અથગર્ભિણીમરણે ગર્ભિણ્યામૃતાયાઃશુભ્યર્થેત્રયસ્ત્રિશાત્કુચ્ચાણિકૃત્વાગાંભૂમિસુવર્ણંચ દત્ત્વાગર્ભપૃથક્કૃત્વતાંદહેત્ સગર્ભદહનેતત્તદ્વપ્રાયશ્ચિત્તં સગર્ભાપાદાહેકર્તુરશ્વદ્વયંપ્રાપ્તશ્ચિત્તં ॥

હવે સગર્ભા મૃત છતાં કહે છે.

ગર્ભિણી મૃત છતાં તેની શુદ્ધિ માટે તેત્રીશ કૃચ્છ્ર કરી ગાય, ભૂમિ અને સુવર્ણ-નું દાન ૬૪ ગર્ભ બુદ્ધો કરી તેનો દાહ કરવો. ગર્ભસહિત દાહ કીધા છતાં તે તે વધતું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. સગર્ભાનો દાહ કીધાં છતાં કર્તાને ત્રણ ચ્ચપ્દ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

અથાન્વારોહણંસ્ત્રીણામાત્મનોમધુરેવચ સર્વપાપક્ષયકરંનિરયોત્તારણાયચ અનેકશ્વર્ગફલદંમુક્તિદંચતથૈવચ જન્માંતરેચસૌભાગ્યંધનપુત્રાદિવૃદ્ધિવં તિસ્ત્રઃકોઠ્યોર્ધકોટીચ યાવંત્યંગરુહાણિવૈ તાવંત્યદ્સહસ્રાણિસ્વર્ગલોકેમહીયને માતૃકંપૈતૃકંચૈવયત્રકન્યાપ્રદીય

તે કુલત્રયપુનાત્પેશમર્ત્યાનાનુગચ્છતીત્યાદિમહિમવિસ્તરોમિતાક્ષરાદૌજેયઃ અત્રનિષ્કામ
સ્વેમુક્તિઃસકામત્વેસ્વર્ગાદિફલાનીતિવ્યવસ્થા ॥

હવે અન્વારોહણ (સતી થવું તે) કેહેછે.

શ્રીનું સહગમન પોતાના પતિનાં સધળાં પાપને દૂર કરનારૂં છતાં નરકથી ઉદ્ધાર
કરવામાટે છે; તથા અનેક સ્વર્ગકુળ દેનારૂં; મુક્તિ દેનારૂં; અન્માંતરમાં સૌભાગ્ય,
ધન અને પુત્રાદિકની વૃદ્ધિ કરનારૂં થાયછે. જે સ્ત્રી પતિની સાથે અયછે તે પોતાની
માતાનું કુળ, પિતાનું કુળ, અને જે કુળમાં તેનું દાન થાયછે એવું પતિનું કુળ એ
ત્રણ કુળને પાત્રન કરી સાડીત્રણ કોડ, જેટલા વાળ અંગઉપર છે તેટલા હજારો
વર્ષ પર્યંત સ્વર્ગલોકમાં રહેછે. ” ઇત્યાદિક મહિમાનો વિસ્તાર મિતાક્ષરાદિક ગ્રંથ-
માં જોવો. આ અન્વારોહણમાં નિષ્કામપણું છતાં મુક્તિ તથા સકામપણું છતાં સ્વ-
ર્ગાદિક કુળ થાયછે, એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા અણુની.

અથપ્રયોગઃ દેશકાલૌસ્મૃત્યામાનુષ્ઠિતશ્વશુરાદિકુલપૂતત્વબ્રહ્મહત્યાદિદોષદૂષિતપતિ
પૂતત્વપત્યવિયોગારૂંધતીસમાચારત્વસાર્થકોટિત્રયસહસ્રસંવત્સરસ્વર્મહીયમાનત્વાદિપુરાણો
ક્તાનેકફલપ્રાપ્તયેશ્રીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતિદ્વારાવિમુક્તિપ્રાપ્તયેવાપતિચિતાન્વારોહણં કરિ
વ્યેશ્તિસંકલ્પહરિદ્રાકુંકુમવલ્લફલાદિપુનાનિશૂર્પાણિસુવાસિનીભ્યોદયાન્ તન્નમંત્રઃ લક્ષ્મી
નારાયણોદેવોબલસત્વગુણાશ્રયઃ ગાઢંસત્ત્વંચમેદેયાદ્વાયનૈઃપરિતોષિતઃ સોપસ્કરાણિ
શૂર્પાણિવાયનૈઃસંપુતાનિચ લક્ષ્મીનારાયણપ્રીત્યૈસત્ત્વકામાદદામ્યહં અનેનસોપસ્કરશૂર્પ
દાનેનલક્ષ્મીનારાયણૌપ્રીયેતાં તર્તોચલેપંચરત્નંનીલાંજનંચબધ્વામુલ્કેમૌક્તિકંન્યસ્પાશ્નિસ
મીપંગત્વાધિપ્રાર્થનંકુર્યાન્ સ્વાહાસંશ્લેષનિર્વિવ્વિણ્ણશર્વગોત્રહુતાશન સત્ત્વમાર્ગપ્રદાનેનન
યમાંપત્યુરંતિક્રમિતિ અથાગ્રાવાજ્યેનજુહુયાન્ અગ્રયેનેજોધિપતયેસ્વાહા ૧ વિણ્ણવેસ
ત્વાધિપતયેસ્વાહા ૨ કાલાયધર્માધિપતયે ૩ પૃથિવ્યૈલોકાધિષ્ઠાઙ્ગૈ ૪ અદ્રચોરસા
ધિષ્ઠાત્રીભ્યઃ ૦ ૫ વાયવેવલાધિપતયે ૬ આકાશાયસર્વાધિપતયે ૭ કાલાયધર્માધિ
ષ્ઠાત્રે ૮ અદ્રચઃસર્વસાક્ષિણીભ્યઃ ૦ ૯ બ્રહ્મણેવેદાધિપતયે ૦ ૧૦ હદ્રાયસ્મશાનાધિપ
તયેસ્વાહેત્યેકાદશાહુતીર્હૃત્વાગ્નિપ્રદક્ષિણીકૃત્યદૃષ્ઠદમુખલાંસંપૂજ્યપુષ્પાંજાલેંગૃહીત્વાગ્નિપ્રાર્થયે
ન્ ત્વમેવસર્વભૂતાનામંતશ્ચરસિસાક્ષિવન્ ત્વમેવદેવજાનીષેનવિદુર્યાનિમાનુષાઃ અનુગ
ચ્છામિભર્તારંવૈધ્યભયપીડિતા સત્ત્વમાર્ગપ્રદાનેનનયમાંધર્નુરંતિકં મંત્રમુચ્ચાર્યશનકૈઃપ્ર
વિશેજ્જહુતાશનં વિપ્રશ્વદમાનારીરવિધવાઙ્મૃત્યુચં ઇમાઃપતિવ્રતાઃપુણ્યાઃસ્ત્રિયોઽયાયાઃસુશોભ
નાઃ સહમર્નુશરીરેણસંવિશંતુવિભાવસુમિતિચપઠેન્ કાતરાંતુપ્રેતોત્તરતઃસુપ્તાંદેવરઃશિ
વ્યોવાડદીર્ઘોતિમંત્રાભ્યામુત્યાપયેન્ અનુવ્રજતિભર્તારંસ્મશાનંયાગમુદા પદેપદેશ્વમેધ
સ્પફલંપ્રાપ્નોતિસાધુવં યતુયાસ્ત્રીત્રાક્ષણજાતીયામૃતંપતિમનુવ્રજેન્ સાસ્વર્ગમાત્મયાતેનના
ત્માનંનપતિનયેદિત્યાદિત્રાક્ષણ્યાનિષેધવચનજાતંતત્પૃથક્ચિતિપરં ભર્તુર્મંત્રાગ્નિદાહોત્તરમ
નુગમનંપૃથક્ચિતિઃ મંત્રાગ્નિદાહાત્પૂર્વમસ્થિમિઃપર્ણશરેણવાસહગમનમેકચિતિરેવ અસ્થ્યા
દેઃપતિસ્થાનાપન્નાપતિશરીરતુલ્યત્વાન્ ઇયમેકચિતિઃસર્વવર્ણાનાં પૃથક્ચિતિસ્તક્ષત્રિય

વૈશ્યશૂદ્રાદેરેવં નતુબ્રાહ્મણીનાં પૃથક્ચિત્તિવિધિસ્તુ દેશાંતરશ્ચુતેપત્યૌસાધ્વીતત્પાદુકાદૃપં
નિધાયોરસિસંશુદ્ધાપ્રવિશેઽજ્ઞાતવેદસમિતિ ॥

હવે પ્રયોગ કેહેછે.

દેશ કાળનું સ્મરણ કરી “માતૃપિતૃશ્વશુરાદિકુલપૂતત્વબ્રહ્મહત્યાદિદોષદૂષિતપતિ
પૂતત્વપત્યવિયોગાદંધતીસમાચારત્વસાર્ધકોટિત્રયસહસ્રસંવત્સરસ્વર્મહીયમાનત્વાદિપુરાણો-
ક્તાનેકફલપ્રાપ્તયે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતિદ્વારાવિમુક્તિપ્રાપ્તયે વા પતિચિન્તાન્વારોહણં
કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી હળદર, કુંકુમ, વસ્ર અને કૃણ ઇત્યાદિકે યુક્ત
સૂપડાંઓ સુવાસિનીઓને દેવાં. દાનના મંત્ર—“લક્ષ્મીનારાયણો દેવો, બલસ-
ત્વગુણાશ્રયઃ ॥ ગાઢં સત્ત્વં ચ મે દેવા, દ્વાયનૈઃ પરિતોષિતઃ ॥ સોપસ્કરાણિ શૂર્ણાણિ,
વાયનૈઃ સંપુતાનિ ચ ॥ લક્ષ્મીનારાયણપ્રીત્યૈ, સત્ત્વકામા દદામ્યહં ॥ અનેન સોપસ્કરશૂર્ણ
દાનેન લક્ષ્મીનારાયણૌ પ્રીયેતાં.” પછી વસ્રમાં પંચરત્ન, કાલું આંજણ પાંધી
મહોઢાંમાં મોતી રાખી અગ્નિની સમીપે જઈ અગ્નિની પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાના
મંત્ર—“સ્વાહાસંશ્લેષનિર્વિણ્ણ, શર્વગોત્ર હુતાશન ॥ સત્ત્વમાર્ગપ્રદાનેન, નય
માં પત્યુરંતિકં,” એ રીતે. પછી અગ્નિમાં આંજનનો હોમ કરવો. હોમના મંત્ર—
“અગ્નયે તેજોધિપતયે સ્વાહા ૧, વિણ્ણવે સત્ત્વાધિપતયે સ્વાહા ૨, કાલાયધર્માધિપત-
યે૦૩, પૃથિવ્યૈ લોકાધિષ્ઠાઙ્ગ્યૈ૦૪, અદ્રઘો રસાધિષ્ઠાત્રીભ્યઃ૦૫, વાયવે બલાધિપતયે૦૬,
આકાશાય સર્વાધિપતયે૦૭, કાલાય ધર્માધિષ્ઠાત્રે૦૮, અદ્રયઃ સર્વસાક્ષિણીભ્યઃ૦૯,
બ્રહ્મણે વેદાધિપતયે૦૧૦, રુદ્રાયસ્મશાનાધિપતયે સ્વાહા” એ પ્રમાણે ઇચ્છાર આહુતિ
હોમ કરી અગ્નિને પ્રદક્ષિણ કરી છીપર તથા ઉપરવટણાની પૃથ્વ કરી હાથમાં
પુષ્પાંજલિ લઈ અગ્નિની પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાના મંત્ર—“ત્વમગ્રે સર્વભૂતા-
નાં, અંતઃશ્વરસિ સાક્ષિવત્ ॥ ત્વમેવ દેવ જાનીષે, ન વિદુર્યાનિ માનુષાઃ ॥ અનુગચ્છામિ
મત્તારં, વૈધવ્યમયપીઢિતા ॥ સત્ત્વમાર્ગપ્રદાનેન, નય માં મર્ત્યુરંતિકં,” “એ રીતે ધીરે ધીરે
મંત્ર ભણી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો.” પછી બ્રાહ્મણે “હમા નારીરવિધવા૦” એ
ઋચા, તથા “હમાઃ પતિવ્રતાઃ પુષ્પાઃ, સ્ત્રિયો યાયાઃ સુશોભનાઃ ॥ સહ મર્ત્યશરીરેણ,
સંવિશંતુ વિમાવસું,” એ મંત્રનો પાઠ કરવો. બયભીત અને ચંચળ એટલે કા-
ચર હોય તો, પ્રેતની ઉત્તરાદીમેર સુતેલી તેને દેવરે અથવા શિષ્યે “ઊદીર્ઘ્વા૦”
એ એ મંત્રવડે ઉઠાડવી. “જે સ્ત્રી ધરથકી આનંદયુક્ત થઈ પતિની પાછળ સ્મ-
શાનપ્રત્યે જાયછે તેને પહે પહે અશ્વમેધનું કૃણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.” “બ્રાહ્મણી
સ્ત્રી મરેલા એવા પતિની પાછળ જાય તે આત્મહત્યા કરવાથી ન્યોતાને તથા પતિને
સ્વર્ગપ્રત્યે લઈ જતી નથી” ઇત્યાદિક બ્રાહ્મણીને નિષેધ કરનારાં જે વચનો
તે જુદી ચિતાને માટે છે. પતિનો મંત્રવડે અગ્નિદાહ થયા પછી વાંસેથી જે
સર્તી થવું તે પૃથક્ચિતિ છે. મંત્રાગ્નિવડે દાહ થવાથી પ્રથમ અસ્થિની સાથે
અથવા પલાશવિધિવડે જે સહજમન તે એકચિતિજ છે. અસ્થિ ઇત્યાદિક પ-
તિને ઠેકાણે હોવાથી તેને પતિનાં શરીરની તુલ્યતા છે. એ એકચિતિ સધળા

વર્ણને કહેલી છે. બુદ્ધિ ચિતિ તો, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રાદિક એમનેજ કહેલી છે; બ્રાહ્મણી સ્ત્રીને કહેલી નથી. બુદ્ધિ ચિતિનો વિધિ તો, “દેશાંતરમાં પતિ મૃત છતાં પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તે (પતિ)ની બે પાદુકા (પોતાનાં હૃદય ઉપરે રાખી ઉત્તમ પ્રકારે શુદ્ધ યજ્ઞ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો.” એ પ્રમાણે બળવું.

પતિતેનપ્રાયશ્ચિત્તાર્થમૃતેનવામર્ગસહાન્વારોહણંનભવતિ યત્તુગ્રન્થગ્રોવાકૃતગ્રોવામિત્ર ગ્રોવામભવેત્યતિઃ પુનાત્યવિધવાનારીત્યાદિવાક્યંતઽજન્માંતરીયગ્રન્થહત્યાદિપાપશોધનપરં દિનૈકગમ્પદેશસ્થાસાધ્વીચેત્કૃતનિશ્ચયા નદહેત્સ્વામિનંતસ્યાવાવદાગમનંભવેત્ તૃતીયે નિહિત્તદ્વ્યાયામૃતેમૃતર્તરિવૈદિજાઃ તસ્યાઃસહગમાર્થંતસ્થાપયંદેકરાત્રકં રત્નસ્વલાયાઃ પ્રથમદ્વિતીયદિને પતિમૃતૈલૌકિકાગ્નિમર્મત્રકંતંદગ્ધ્વાપંચમેનિહિત્તઅસ્થિભિઃસહાન્વારોહ ણં યદિરત્નસ્વલાદેશકાલવશાદિનાતદૈવાનુગંતુમિચ્છતિનશુદ્ધિપ્રતીક્ષેતતદાસૈકદ્રોણામિત વ્રીહીન્મુસલૈરવહત્યતદાપાતૈઃસર્વેરજોનિવૃત્તૌપંચમૃત્તિકાભિઃશૌચંકૃત્વાદિનક્રમેણત્રિશદ્ધિં શતિર્દેશવાધેનૂર્દત્વાવિપ્રવચનાચ્છુદ્ધિલબ્ધ્વાસહગમનંકુર્યાત્ અત્રાવહનનેનરજોનિવૃત્તિર્તાં દ્વિયેતીદંપુર્વાંતરપરંયોગ્યમિતિપ્રાપ્તિ જનનમૃતાશૌચયોસ્તુસહગમનંનેતિકેચિત્ કાલતત્ત્વવિ વેચનેતુપૂર્વપ્રવૃત્તાશૌચમધ્યેમર્ત્તમરણેઆશૌચવત્તીનામપિમાર્પણાંસહગમનંભવતિમૃતિ કોદ્ વ્યયોસ્તુનેત્યુક્તં દ્વમેવયુક્તંપ્રાપ્તિ દ્વંચસહગમનંગર્ભિણીબાલાપત્યાસૂતિકામિરદ્દરજો ભિઃપતિતામિર્વ્યભિચારિણીમર્મર્ત્તદુષ્ટભાવાભિશ્વનકાર્યં કેચિદત્રપતિવ્રતાનામેવાધિકારઃ વર્તયેપાશ્વસતતંમર્ત્તુણાંપ્રતિકૂલતઃ કામાત્ક્રોધાદ્યાપાન્મોહાત્સર્વાઃપૂતામવંતિતાદૃશ્યા દિતુવાક્યમર્થવાદહત્યાહુઃ તત્રપૃથક્ચિત્યારોહણેમર્ગશૌચમધ્યેતદૂર્ધ્વાકૃતેત્રિરાત્રમાશૌ ચંપિંડાશ્ચ સહગમનેતુ તસ્યાઃપિંડાદિકંશૌચંપતિપિંડાદિતઃક્રમાત્ અન્વારોહેતુનારીણાં પત્યુશ્ચેકોદકક્રિયા પિંડદાનક્રિયાતદ્દૃશ્યદ્વંપ્રત્યાશ્લિષ્ટંતથા અન્વારોહેકૃતેપત્યાઃપૃથક્ પિંડાસ્તિલાંજલીન્ પૃથક્શિલેનકુર્વાંતદદ્યાદેકશિલેતથા તત્રાવયવપિંડાર્થપાકૈક્યં ભિન્નપિંડતા નવશ્રાદ્ધાનિભિન્નાનિસર્પિંડીકરણંપૃથક્ એકવૃષ્ણોત્સર્ગોર્ગૈરેકાતત્રદીયતે સર્પિંડીકરણંતુનકાર્યં અથવામર્ત્તેવસહકાર્યં યદ્વામર્ગાદિમિશ્તિભિઃસહકાર્યમિત્યાદિપક્ષાત્ક્રાંતઃ માસિકસાંવત્સરિકાદૌપાકૈક્યકાલૈક્યાદિવ્યવસ્થાપિશ્રાદ્ધપ્રકરણેત્ક્રાંત ઇતિસહગમનેનિર્ણયઃ ॥

પતિત અથવા પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં મૃત થયલા પતિની સાથે અગ્નિપ્રવેશ થતો નથી. “બ્રહ્મહત્યા કરનારો, કૃતમ્ (કીધેલો ઉપકાર ન બળુનારો), અને મિત્રમ્ એવો જે પતિ હોય તો પણ તેને સૌભાગ્યવાળી સ્ત્રી પાવન કરેછે,” ઇત્યાદિ જ વાક્ય તે અન્ય જન્મમાં મેળવેલાં બ્રહ્મહત્યાદિક પાપની શુદ્ધિમાટે છે. “એક દિવસે પહેાચી શકાય એવે દેશે રહેનારી પતિવ્રતાએ સાથે જવાનો નિશ્ચય કીધો હોય તો તેના આવવા પર્યંત પતિનો દાહ કરવો નહીં. રજસ્વલાને ત્રીજે દિવસે પતિ મૃત છતાં હે દિવે! તેને સાથે જવા માટે પ્રેતને એક રાત્રિ રાખવો. રજસ્વલાને પહેલે તથા બીજે દિવસે પતિ મૃત થયા છતાં લૌકિકાગ્નિવડે મંત્રરહિત તેનો દાહ કરી પાંચમે દિવસે અસ્થિની સાથે અનુગમન કરવું. જે રજસ્વલા દેશ, કાળ ઇત્યાદિક,

ની અનુકૂલતાથી તે સુમયેજ સહગમનની ઇચ્છા કરે. અને શુદ્ધિના સમયની વાટ ન જુવે તો, તે કાળે તે સ્ત્રીએ એક દ્રોણ (૮ પાણી) શાળ સાંમેલાંથી ખાંડી તે. આંચકાથી સઘળાં રજની નિવૃત્તિ થયા છતાં પાંચ મૃત્તિકાવડે શુદ્ધતા કરી દિવસના ક્રમથી એટલે ખેલે દિવસે ત્રીસ, બીજ દિવસે વીસ, અને બીજ દિવસે દશ ગોદાન કરી બ્રાહ્મણોનાં વચનવડે શુદ્ધિગ્રહણ કરી સહગમન કરવું. આ ઠેકાણે ખાંડવાના આંચકાવડે જે રજની નિવૃત્તિ તે અર્તોદ્રિય એટલે ઇન્દ્રિયોવડે નિશ્ચય થઈ શકતો નથી માટે આ નિર્ણય બીજા યુગમાટે જોડવો એમ ભાસેછે. જનનાશૌચ તથા મૃતાશૌચ હોય તો સહગમન કરવું નહીં, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહેછે. કાળતત્ત્વવિવેચન ગ્રંથમાં તો, પ્રથમ પ્રામ થયલાં આશૌચમાં પતિ મૃત છતાં આશૌચયુક્ત સ્ત્રીએ પણ સહગમન કરવું. સુવાવડી અથવા રજસ્વલાએ કરવું નહીં, એમ કહ્યું છે; તથા એજ યોગ્ય છે એમ ભાસે છે. એ સહગમન; ગર્ભિણી, આળાપત્યા (જેનું ખાલક ન્હાનું હોય તે), સુવાવડી, જેને રજોદર્શન ન થયું હોય તે, વટલેલી, વ્યભિચારિણી, અને દુષ્ટ ભાવ કરવાવાળી; એમણે કરવું નહીં. કોઈ ગ્રંથકાર, આ સહગમનમાં પતિવ્રતાનેજ અધિકાર છે; “ જે સ્ત્રી કામ, ક્રોધ, ભય અને મોહવડે પતિની સાથે પ્રતિકૂલ (અણુગમતી રીતે) આચરણ કરતી હોય તો પણ તે સઘળી પવિત્ર થાયછે ” ઇત્યાદિક વાક્ય તો અર્થવાદ (માત્ર સ્તુતીનાં કરનારાં) છે, એમ કહેછે. તેમાં પતિનાં આશૌચમાં અથવા આશૌચ પછી જુદી ચિતિમાં આરોહણ કીધા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ તથા પિંડ (જુદા દેવા). સહગમન હોય તો, “ તે સ્ત્રીનું આશૌચ તથા પિંડાદિક ક્રિયા પતિના પિંડાદિક ક્રમથી જાણવી. અન્વારોહણ હોય તો, સ્ત્રીની તથા પતિની ઉદકક્રિયા, પિંડદાનક્રિયા, તથા પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ એ એકજ કરવાં. અન્વારોહણ કીધાં છતાં સ્ત્રીને જુદા પિંડ દેવા નહિ, તથા તિલાંજલિ જુદા પથરા ઉપરે દેવી નહીં; એક પથરા ઉપર દેવી. તેમાં અંગ બંધાવાના પિંડમાટે પાક કરવાનો તે બન્નેનો એક કરી પિંડ જુદા જુદા દેવા. નવ-શ્રાદ્ધ જુદાં કરવાં, તથા સર્પિંડીકરણ પણ જુદું કરવું. તે સહગમનવિષે વૃષોત્સર્ગ એકજ કરવો, અને સ્ત્રીના વૃષોત્સર્ગ ઠેકાણે એક ગાય દેવી. સર્પિંડીકરણ તો ન કરવું, અથવા પતિની સાથેજ કરવું, અથવા પતિ ઇત્યાદિ ત્રણની સાથે કરવું, ઇત્યાદિ પક્ષ પ્રથમ કહેલા છે. માસિક, સાંવત્સરિક ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધવિષે એક પાક તથા એક કાળ ઇત્યાદિક વ્યવસ્થા પણ શ્રાદ્ધ પ્રકરણમાં કહેલી છે. એ રીતે સહગમનવિષે નિર્ણય કહ્યો.

કાશીનાથઉપાધ્યાય, इत्यमं त्यक्रियाविधिं ॥ निर्णयभगवत्पादे, चर्पयत्तद्दिशुद्धये इत्थं त्येष्टिनिर्णयः ॥

“ કાશીનાથ ઉપાધ્યાયે એ રીતે અંત્યક્રિયાવિધિનો નિર્ણય કરી તે નિર્ણય શુદ્ધ થવા માટે ભગવચ્ચરણમાં અર્પણ કીધો. ” એ પ્રકારે અંત્યેષ્ટિનિર્ણય કહ્યો.

अथविधवाधर्माः पत्नौमृतेनुभार्याणांविधाद्वयमुदीरितं वैधव्यपालयेत्सम्यक्सहायि

ગમનંતુવા પત્યૌમૃતેચવાયોષિદૈર્ઘ્યંપલ્લયેત્સદા સાપુનઃપ્રાપ્યમત્તરિંસ્વર્ગલોકંસમશ્રુતે વિ-
ધવાપાલયેન્દ્રીલંશીલભંગાત્પતત્યધઃ તદ્વૈગુણ્યાદપિસ્વર્ગાત્પતિઃપતતિસર્વથા તસ્યાઃપિતાચ
માતાચશ્ચાતૃવર્ગસ્તથૈવચ વિધવાકબરીબંધોભર્તૃબંધાયજાયતે શિરસોવપનંતસ્માતુકાર્ય
વિધવયાસદા એકવારંસદામુક્તિરુપવાસવ્રતાનિચ પર્યકશયનાનારીવિધવાપાતયેત્યર્તિ નૈ-
વાંગોદ્વર્તનંકાર્પિમંધદ્રવ્યસ્યસેવનં નાધિરોહેદનદ્વાહંપ્રાણૈઃકંઠગતૈરપિ કંચુકંનપરિદૃષ્ટ્યા
દ્વાસોનવિકૃતંવસેત્ વૈશાલેકાર્તિકેમાઘેવિશેષનિયમંચરેત્ તાંબૂલાભ્યંજનેચૈવકાંસ્યપા
ત્રેચમોજનં પતિશ્ચવિધવાચૈવવર્જયેચ્છંદનાદિકં અપુત્રાવિધવામત્રાદિત્રયમુદિસ્યપ્રત્યહં
તિલકુશોદકૈસ્તર્પણંકુર્યાત્ શ્રાદ્ધાદૌતુપ્રાગુક્તં ॥

હવે વિધવાના ધર્મ કેહેછે.

“પતિ મૃત થયા છતાં સ્ત્રિઓને બે પ્રકાર કહેલાછે. તે આ—ઉત્તમ રીતે
વિધવાપણું પાળવું અથવા સહગમન કરવું. જ સ્ત્રી પતિ મૃત થયા છતાં સદા વૈ-
ધવ્ય રક્ષણ કરે તે કુરી પતિને પ્રાપ્ત થઈ સ્વર્ગલોકપ્રત્યે વાસ કરેછે. વિધવા સ્ત્રીએ
પોતાનો શીલ પાળવો. શીલના ભંગથી અધોયોનીને પામેછે. તે સ્ત્રીમાં યુગુહીનપણું
થવાથી પણ સ્વર્ગલોકથીકી પતિ અવશ્ય પડેછે. અને તેનાપિતા, માતા, તથા ભા-
ઈઓનો વર્ગ પણ પડેછે. વિધવાએ ચોટલાને બાંધવો તે પતિનાં બંધનભાટે થાયછે
એ હેતુથી વિધવાએ સર્વકાળ કેશનું સુંડન કરાવવું. સર્વકાળ એક વાર ભોજન,
ઉપવાસ, અને વ્રત પણ કરવાં. પક્ષગ ઉપરે નિદ્રા કરવાવાળી વિધવા સ્ત્રી પોતાના
પતિને અધોયોનીમાં નાખેછે. અંગમાં તેલ ઇત્યાદિ લગાડવાં તથા સુગંધી દ્રવ્યનું
સેવન એ પણ કરવું નહી. પ્રાણ કંઠમાં આવ્યા છતાં પણ બેલ ઉપરે બેસવું નહી.
કાંચળી પેરવી નહી, વિચિત્ર રંગનું વસ્ત્ર પેહેરવું નહી. વૈશાખ, કાર્તિક તથા
માઘમાસમાં વિશેષ નિયમ પાળવા. તાંબૂલ, કાજળ, અને કાંસાનાં પાત્રમાં ભોજન
તથા ચંદનાદિક એ સંન્યાસી અને વિધવાએ વર્જ્ય કરવાં.” પુત્ર રહિત વિધવા
સ્ત્રીએ પતિ ઇત્યાદિક ત્રણને ઉદ્દેશે નિત્ય તિલ અને કુશનાં જળવડે તર્પણ કરવું.
શ્રાદ્ધાદિક વિષે તો પ્રથમ કહ્યુંછે.

અથસંન્યાસઃ તત્રબ્રહ્મચર્યકૃત્વાસમાવર્તનાંતેકૃતદારઃપુત્રાનુત્પાદયજૈરિષ્ટાવાનપ્રસ્થા
શ્રમંચકૃત્વાસંન્યસેદિત્યાશ્રમસમુચ્ચયપક્ષઃ બ્રહ્મચર્યાદેવપ્રવ્રજેત્ગૃહાદ્વાવનાદ્વાઅથપુનરવ્ર
તીવાત્રતીવાસ્નાતકોવાડસ્નાતકોવોત્સન્નાગ્રિરનાગ્રિકોવાયદહરેવચિરજેત્તદહરેવપ્રવ્રજેદિત્યા
શ્રમવિકલ્પપક્ષઃ પ્રવ્રજેદ્બ્રહ્મચર્યાદ્વાપ્રવ્રજેચ્છગૃહાદપિ વનાદ્વાપ્રવ્રજેદ્દિદ્વાનાનુરોવાથ
દુઃખિતહતિવાક્યેઆતુરોમુમૂર્ષુઃ દુઃખિતશ્ચોરવ્યાધ્યાદિભીતહત્યર્થઃ આતુરાણાંચસંન્યાસેન
વિધિર્નૈવચક્રિયા પ્રેષમાર્ત્રસમુચ્ચાર્યસંન્યાસંતત્રકારયેત્ સંન્યાસેદંડપ્રહ્ણાદિકરૂપેવિવિદિ
વારૂપેવિપ્રસ્યૈવાધિકારઃ વિદ્વત્સંન્યાસેતુક્ષત્રિયવૈધ્યપોરપિ કલિયુગેસંન્યાસનિષેધશ્ચિદ્
દિસંન્યાસપરહતિપ્રાશ્નઃ ॥

હવે સંન્યાસ કહેછે.

તેમાં બ્રહ્મચર્ય પાળી સમાવર્તન થયા પછી પરણી પુત્ર ઉત્પન્ન કરી યજ્ઞ કરી તથા વાનપ્રસ્થાશ્રમ ગ્રહણ કરી પછી સંન્યાસ આશ્રમ ગ્રહણ કરવો. એ આશ્રમસમુચ્ચય (સધના આશ્રમ પાળવા) નો પક્ષ છે. બ્રહ્મચર્યથીજ, ગૃહસ્થાશ્રમથીજ અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમથીજ સંન્યાસ લેવો. તેમજ ફરી વ્રત રહિત અથવા વ્રતવાળો; સ્નાતક હિંવા અસ્નાતક; વિચ્છિન્નાગ્નિ અથવા અગ્નિરહિત; એવો છતાં જ દિવસે ત્રીજ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તેજ દિવસે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો, એ રીતે આશ્રમનો વિકલ્પપક્ષ કહ્યો છે. “વિદ્વાને બ્રહ્મચર્યથી સંન્યાસ લેવો, ગૃહસ્થાશ્રમથી સંન્યાસ લેવો, હિંવા વાનપ્રસ્થાશ્રમથી સંન્યાસ લેવો, તેમજ આતુર અથવા દુઃખિત છતાં સંન્યાસાશ્રમ લેવો,” એ વાક્યમાં આતુર એટલે મરવા પડેલો તથા દુઃખિત એટલે ચોર, વાધ ઇત્યાદિકથી લયલીત એવો અર્થ. “આતુરના સંન્યાસમાં વિધિ નથી તથા ક્રિયા પણ કરવાની નથી, ત્યારે તેને પ્રેષનો માત્ર ઉચ્ચાર કરાવી સંન્યાસ કરાવવો.” દંડ લેવો ઇત્યાદિરૂપ વિવિધિયા નામના સંન્યાસમાં બ્રાહ્મણનેજ અધિકાર છે. વિદ્વત્સંન્યાસવિષે તો, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યને પણ અધિકાર છે. કલિયુગમાં જ સંન્યાસનો નિષેધ કહ્યો છે તે ત્રિદંડી સંન્યાસિમાટે છે, એમ પ્રાચીન કહે છે.

સત્સંન્યાસશ્વતુર્થા કૂટીચકોવહૂદકોહંસઃપરમહંસશ્ચેતિ અત્રોત્તરોત્તરઃશ્રેષ્ઠઃ સ-
હિઃકુટુમ્બાગ્રહેવાવસન્કાષાયવાસાસ્તિદંડીશિખાયત્નોપવીતવાન્બધુપુગ્રહેવામુંજાનઆત્મનિષ્ઠો
મત્રેત્સકુટીચકઃ પુત્રાદીન્હિત્વાસન્નાગારાણિમૈક્ષંચરન્પૂર્વોક્તકાષાયવસ્ત્રાદિવેષવાન્વહૂદકઃ
હંસસ્તુપૂર્વોક્તવેષોપ્યેકદંડઃ પરમહંસસ્તુશિખાયત્નોપવીતહીનઅકદંડીસ્માન્ કાષાયવસ્ત્રં
ચતુર્ણામપિ હંસપરમહંસયોઃશિખાયત્નોપવીતસત્ત્વાસત્ત્વાભ્યાંભેદઃ એકદંડસ્તુદ્વયોરપિ પર
મહંસસ્પદંડધારણંવિવિદિષાદશાયાંનિત્યં વિદ્વત્તાદશાયાંતુક્રુતાક્રંતં નદંડંનશિખાંનાચ્છા
દનંચરતિપરમહંસઇતિશ્રવણાન્ વૈરાગ્યંવિનાજીવનાલ્લથ્યંસંન્યાસેતુનરકાઃ એકદંડંસમા
શ્રિન્વજીવંતિબહવોનરાઃ નરકેરૈરવેધોરેકર્મત્યાગાત્પતંતિતે કાષ્ટદંડોધૃતોયેનસર્વાશીજ્ઞા
નવર્જિતઃ સપાતિનરકાનધોરાનિત્યાદિસ્મરણાન્ ॥

તે સંન્યાસ ચાર પ્રકારનો છે—કુટીચક, બહૂદક, હંસ અને પરમહંસ એ રીતે બણવો. એ કહેલા ચાર પ્રકારમાં ઉત્તરોત્તર એકથી બીજો શ્રેષ્ઠ છે. બાહેર પર્ણકુટીમાં અથવા ઘેર રહેતાં છતાં, કાષાય વસ્ત્ર ધરનારો, ત્રિદંડી, શિખા તથા યજ્ઞોપવીતે યુક્ત છતાં, સંધિઓને ઘરે અથવા પોતાને ઘર બોજન કરનારો છતાં, જ આત્મનિષ્ઠ હોય તે કુટીચક છે. પુત્રાદિકનો ત્યાગ કરી સાત ઘરે ભિક્ષા માગતો અને પ્રથમ કહેલાં ભગવાં વસ્ત્ર ઇત્યાદિ વેષ ધારણ કરનારો તે બહૂદક છે. પૂર્વોક્ત વેષને ધારણ કરનારો છતાં પણ એક દંડવાળો તે હંસ છે. શિખા અને યજ્ઞોપવીતે રહિત એવો એકદંડી તે પરમહંસ છે. ભગવાં વસ્ત્ર ચારે સંન્યાસ-વિષે છે. શિખા અને યજ્ઞોપવીતે સહિત તે હંસ તથા શિખા યજ્ઞોપવીતે

રહિત તે પરમહંસ. એટલોજ હંસ તથા પરમહંસમાં ભેદ છે, એકદંડ તી બન્નેને છે. પરમહંસને દંડ ધારણ કરવાનું વિવિદિષા (જ્ઞાન થવાની ઇચ્છા) દશામાં અવશ્ય છે. વિદ્વત્તાદશામાં તો કરે અથવા ન કરે એમ છે; કારણ, દંડ, શિખા, વસ્ત્ર એ પરમહંસ ધારણ કરતો નથી એમ સંભળાય છે. વૈરાગ્ય વિના, આજીવિકા ઇત્યાદિક-માટે સંન્યાસ ગ્રહણ કરે તો નરકપ્રાપ્તિ થાય છે; કારણ, “એક દંડનો આશ્રય કરી જે ધણા મનુષ્યો ઉપજીવિકા કરેછે તે કર્મના ત્યાગથી ધોર સૌરવ નરકમાં પડેછે અને જ્ઞાનરહિત છતાં જેણે કાષ્ઠનો દંડ ધારણ કીધો તથા સર્વાંશી (ભક્ષ્ય અભક્ષ્યનો વિચાર ન કરતાં ખાવાવળો) તે ધોર નરકમાં બળેછે,” ઇત્યાદિક સ્મૃતિ છે.

અથસંન્યાસગ્રહણવિધિ: તત્રોત્તરાયણંપ્રશસ્તં આતુરસ્યતુદક્ષિણાયનમપિ તત્રાદૌગ્ધ્યાધિમંતંતાદૃશવિધુરંપ્રતિચ્છપ્રયોગ: તત્રશાંત્યાદિલક્ષણંગુહંસંશોધ્યતન્નિકટેત્રિમાસંયત્તિ ધર્માન્સંઘીક્ષ્યગાયત્રીજપરુદ્રજપકૂબ્ધાંડહોમાદિભિ: શુદ્ધિલક્ષ્ણસ્વાસ્થ્યરિક્તાતિથૌદેશકાલૌચ્છ્રામુક્ત્યમમકરિષ્યમાણસંન્યાસેધિકારાર્થંચતુ:કુચ્છાત્મકપ્રાયશ્ચિત્તંપ્રતિકુચ્છંતત્પ્રત્યાન્નાયૈકૈકગોનિષ્ક્રવદ્વારાહમાચરિષ્યે કુચ્છપ્રત્યાન્નાયગોનિષ્ક્રવંદ્રવ્યંવિપ્રેભ્યોદાનુમુત્સૃજેહતિસંકરૂપપૂર્વકેરજતનિષ્કતદર્ધતદર્ધાન્યતમંપ્રતિધેનુંદવાન્ એકાદશ્યાંદ્વાદશ્યાંવાયથાગ્રહરાત્રિ: સ્યાન્તથાશ્રાદ્ધાન્યારભેન્ અન્નાનાશ્રમિણશ્ચતુ:કુચ્છમન્યસ્યતસ્રકુચ્છમિતિસિંધુ: સ્વસ્યનવશ્રાદ્ધસ્યષોડશશ્રાદ્ધસપિંડીકરણાનિસામિ: પાર્વણવિધિનાનિરમિરેકોદિષ્ટવિધિનાકુર્યાદિતિકેચિન્ નેત્યન્યે ॥

હવે સંન્યાસગ્રહણનો વિધિ કેહેછે.

સંન્યાસ લેવામાં ઉત્તરાયણ ઉત્તમ છે. આતુરને તો, દક્ષિણાયન પણ ઉત્તમ છે. તેમાં પ્રથમ ગૃહ્યાગ્નિમાન્ અને ગૃહ્યાગ્નિ રહિતનો પ્રયોગ કેહેછે. તેમાં શાંતિ ઇત્યાદિ લક્ષણે યુક્ત એવા ઉત્તમ ગુરૂને જોઈ તેમની સમીપે ત્રણ માસ પર્યંત સંન્યાસીના સધળા ધર્મ સારી રીતે જોઈ ગાયત્રીજપ, રુદ્રજપ અને કૂબ્ધાંડહોમ ઇત્યાદિકવડે દેહશુદ્ધિ કરી રિક્તા તિથિને દિવસે દેશ, કાળનું સ્મરણ કરી અમુક્સ્વમમ કરિષ્યમાણસંન્યાસેધિકારાર્થં ચતુ:કુચ્છાત્મકપ્રાયશ્ચિત્તં પ્રતિકુચ્છં તત્પ્રત્યાન્નાયૈકૈકગોનિષ્ક્રવદ્વારાહમાચરિષ્યે ॥ કુચ્છપ્રત્યાન્નાયગોનિષ્ક્રવંદ્રવ્યં વિપ્રેભ્યો દાનુમુત્સૃજે” એ રીતે સંકલ્પપૂર્વક નિષ્ક, અર્ધ નિષ્ક, અથવા પા નિષ્ક એમાંથી કોઈ એક પ્રમાણનું રૂપું એક એક ગાયનો નિષ્કય દેવો. એકાદશી અથવા દ્વાદશીને દિવસે જે રીતે બ્રહ્મરાત્રિ પ્રાપ્ત થાય તે રીતે શ્રાદ્ધનો આરંભ કરવો. આ ઠેકાણે આશ્રમ રહિત છતાં ચાર કૃચ્છ્ર, તથા ખીજને તમ કૃચ્છ્ર એમ નિર્ણયસિંધુ કેહેછે. પોતાનાં નવશ્રાદ્ધમાં ષોડશશ્રાદ્ધ તથા સપિંડીકરણ એ સાગ્નિક પાર્વણવિધિવડે તથા નિરગ્નિક એકોદિષ્ટવિધિવડે કરવાં, એમ કેટલાએક અંથકારો કેહેછે. ખીજ અંથકારો કરવાં નહીં એમ કેહેછે.

અથાષ્ઠીશ્રાદ્ધાનિ તત્રાપસ્તંબહિરણ્યકેશીપાદીનામઘૌકરણપિંડાદિરહિત: સાંકલ્પિક પ્રયોગ: આશ્વલાયનાદીનાંસપિંડક: પાર્વણપ્રયોગ: તત્રાદૌસચ્ચેનસયવજલેનશ્રાદ્ધાંગ

तर्पणं ब्रह्माण्तर्पयामि विष्णुतं० महेश्वरतं० देवर्षीन्० ब्रह्मर्षीन्० क्षत्रर्षीन्०
 वसून्० रुद्रान्० आदित्यान्० सनकं० सनन्दनं० सनातनं० पंचमहाभूतानि० चक्षु
 रादिकरणानि० भूतग्रामं० पितरं० पितामहं० प्रपितामहं० मातरं० पितामहीं० प्र
 पितामहीं० आत्मानं० पितरं० पितामहं० इतिनद्यादौकृत्वागृहमागत्यदेशकालीस्मृत्वाक
 रिष्यमाणसंन्यासांगत्वेनाष्टौश्राद्धानिपार्वणविधिनाग्नेनाग्नेनवाकरिष्ये इतिसंकल्प्यक्षणद
 द्यात् अत्रसर्वनादीश्राद्धवृत्तेननापसव्यं तिलस्थानेयवाः युग्माविप्राः तथाचदेवस्थानेवि
 प्रौढौश्राद्धाष्टकेषोडशोत्पष्टादशविप्राः तत्रसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानांदीमुखाः स्थानेक्षणः
 कर्तव्यः इत्येकंवृत्वाद्वितीयंवृणुयात् एवमग्रेपि प्रथमेदेवश्राद्धेब्रह्मविष्णुमहेश्वरानांदीमु
 खाः स्थानेक्षणः० १ द्वितीयेऋषिश्राद्धेदेवर्षिब्रह्मर्षिक्षत्रर्षयःनां० २ दिव्यश्राद्धेवसुरु
 द्रादित्यानां० ३ मनुष्यश्राद्धेसनकसनन्दनसनातनानां० ४ पंचमेभूतश्राद्धेपृथिव्या
 दिपंचमहाभूतान्येकादशचक्षुरादिकरणादिचतुर्विधभूतग्रामानां० ५ षष्ठेपितृश्राद्धेपितृपि
 तामहप्रपितामहानां० ६ मातृश्राद्धेमातृपितामहीप्रपितामह्योनां० ७ अष्टमेआत्मश्रा
 द्धेआत्मपितृपितामहानां० ८ आत्मातरात्मापरमात्मेतिकेचित् इतिद्वौद्वौविप्रौवृणु
 यात् सर्वत्रनांदीमुखत्वंविशेषणं युग्माविप्राः सत्यवसूदक्षक्रतूवादेवौ ततःसर्वेषां
 पादंयद्वाप्राङ्मुखानुदक्षसंस्थानुपवेश्यप्रार्थयेत् संन्यासार्थमहंश्राद्धं कुर्वन्नूतद्विज्ञोत्तमाः
 अनुज्ञांप्राप्ययुष्माकंसिद्धिंप्राप्स्यामिशाश्वतीं कुरुइतिप्रत्युक्तः सयवक्रतुर्दूर्वादियुग्मेनाश्वा
 नपूर्वकंसंबुद्धयंतेइदमासनमित्यष्टादशस्वासनंदद्यात् ततआश्वलायनानामर्घ्यपात्रासादनं
 आपस्तंबादीनांसांकल्पिकत्वान्नार्घ्यं देवार्थमेकंपार्वणाष्टकार्थमष्टावित्येवंनवपात्राणि सर्व
 त्रपवित्रद्वयांतर्हितेषुशब्दोदेवीरित्यपआसिच्यविश्वदेवपात्रेयवोसीतिपवाः अष्टपात्रेषुति
 लोसीतिमंत्रस्योहेनयवानोप्यगंधादिपूजनं ऊहस्तु यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मि
 तः प्रत्नवद्भिः प्रत्तःपुष्टयानांदीमुखान्देवान्प्रीणयाहिनःस्वाहानमः इतिप्रथमपात्रे द्वि
 तीयेनांदीमुखानृषीन्० तृतीयेनांदीमुखान्दिव्यान्प्री० चतुर्थेनांदीमुखान्मनुष्यान्प्री
 ण० पंचमेनांदीमुखानिभूतानिप्री० षष्ठसप्तमाष्टमेपुनांदी० पितृन्प्रीणयेत्पादि० ९
 कैरंपात्रंद्विधाविभज्यसर्वत्रयादिव्याइतिमंत्रांतेविश्वेदेवानांदीमुखाइदंवर्ष्यमितिदत्त्वा ब्रह्म
 विष्णुमहेश्वरानांदीमुखान्दंवर्ष्यस्वाहानमइत्यादिनापथायथंपोडशविप्रहस्तेषुदद्यात् या
 दिव्याइतिस्रवदनुमंत्रणं पात्रंयुज्जीकृत्यगंधाद्याच्छादनांतपूजा तत्रसर्वत्रसंबुध्यंतो
 नांदीमुखविशेषणयुक्तउच्चारः भोजनपात्राण्यासाद्यब्रह्मादिषोडशविप्रकरेण्वग्रयेकव्यवा
 हनायस्वाहासोमायपितृमतेस्वाहेतिमंत्राभ्यामाहुतिद्वयंदद्यात् नेदमापस्तंबादीनां उप
 स्तीर्यान्नंपरिविष्यान्नभावे आमंतन्निष्क्रयंवाप्रोक्ष्यपृथ्वीतिपात्रमित्यादिनापथादैवतमन्न
 स्यामादेवीत्यागः येदेवास० प्रजापतेन० ब्रह्मार्पणब्रह्म० अनेनाष्टश्राद्धेननांदीमुखा
 देवादयःप्रियंतां आपोशनदानांतेबलिदानवर्ष्यभुंजीयुः तृप्तेषूपाम्यै० अक्षन्नमी०
 संपन्नमितिपृष्टेचिरमितिसर्वद्रूपः नेदमामाने आचांतेपुपवलाजदधिबदरियुतान्नेनाष्ट
 चत्वारंशित्यिडान्कृत्वाप्रागायताउदक्षसंस्थाअष्टैरेखाःकृत्वाभ्युक्ष्यकुशान्दूर्वावास्तीर्य पिंड
 स्थानेषुचतुर्विंशतौजलंसिंचेत् तद्यथा शुंधंतांब्रह्मणोनांदीमुखाः शुंधंतांविष्णवोनांदी०
 शुंधंतांमहेश्वरानां० इतिप्रथमरेखायां तदुत्तररेखासुशुंधंतांदेवर्षयोनां० शुंधंतांब्रह्मर्षयो

નાં. इत्याद्युहोत्तेयः ततो ब्रह्मणेनांदीमुखाय स्वाहेत्येकं पिंडं दत्वा द्वितीय एव मेव देयस्तूष्णीं
 वैतिप्रतिदेवतं पिंडद्वयं एवमग्रेपि विष्णवेनांदीमुखाय स्वाहेत्यादयः स्वाहांताः पिंडदानमंत्रा
 ऊहाः अत्र पितरो मादयश्च मित्यादिपुनः शुंघं तांतं तंत्रमंजनमभ्यंजनं च कृत्वा कृतं पिंडानुगंधा
 दिनासंपूजनत्वोपसंपन्नमिति विसृज्य विप्रभ्यो दक्षिणादितंत्रं नेदं पिंडदानाद्यापस्तं वादीनां
 कात्यायनानामाश्वलायनवत् ॥

હવે આઠ શ્રાદ્ધ ડેહુછે—તેમાં આપસ્તંબ, હિરણ્યકેશીય ઇત્યાદિકોનો અ-
 જોકરણુ અને પિંડાદિક રહિત સાંકટિપક પ્રયોગ છે. આશ્વલાયન ઇત્યાદિકોનો
 પિંડસહિત પાર્વણપ્રયોગ છે. તેમાં પ્રથમ સંયેકરી જવસહિત જળવડે શ્રાદ્ધા-
 ગતર્પણ કરવું. તે તર્પણના દેવતા—“બ્રહ્માણં તર્પયામિ, વિષ્ણુતં, મહેશ્વરંતં-
 દેવર્ષીન્, બ્રહ્મર્ષીન્, ક્ષત્રર્ષીન્, વસૂન્, રુદ્રાન્, આદિત્યાન્, સનકં, સન-
 દન્, સનાતનં, પંચમહાભૂતાનિ, ચક્ષુરાદિકરણાનિ, ભૂતગ્રામં, પિતરં,
 પિતામહં, પ્રપિતામહં, માતરં, પિતામહીં. પ્રપિતામહીં, આત્માનં, પિતરં,
 પિતામહં, ” એ રીતે નદી ઇત્યાદિ તીર્થમાં તર્પણ કરી ઘરે આવી દેશ, કાળનો
 ઉચ્ચાર કરી “કરિષ્યમાણસંન્યાસાંગત્વેનાષ્ટૌ શ્રાદ્ધાનિ પાર્વણવિધિનાન્નેન વામેન
 વા કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ક્ષણ દેવો. આ શ્રાદ્ધમાં સધણું કર્મ નાંદીશ્રાદ્ધ
 પ્રમાણે કરવું, માટે અપસંય નથી. તિલ ઠેકાણે યવ. બેકી સંખ્યાના બ્રાહ્મણ લેવા.
 તે ડેહુછે દેવ ઠેકાણે બ્રાહ્મણ અને આઠ શ્રાદ્ધમાં સોળ મળી અઠાર બ્રાહ્મણ ડેહવા.
 તેમાં—“સત્યવસુસંજ્ઞકાવિશ્વેદવાનાંદીમુખાઃસ્થાને ક્ષણઃ કર્તવ્યઃ” એમ કહી એક
 બ્રાહ્મણને વરાવી ખીજને વરાવવો. અને એ પ્રમાણે આગળ પણ બાણવું. ડેહવાં
 દેવશ્રાદ્ધમાં—“બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરા નાંદીમુખાઃસ્થાને ક્ષણઃ ૧” ખીજ શ્રાદ્ધમાં
 “દેવર્ષિબ્રહ્મર્ષિક્ષત્રર્ષયઃ નાંદી ૨” ત્રીજાં દિવ્યશ્રાદ્ધમાં “વસુરુદ્રાદિત્યાનાંદી ૩”
 મનુષ્યશ્રાદ્ધમાં “સનકસનંદનસનાતના નાંદી ૪” પાંચમાં ભૂતશ્રાદ્ધમાં
 “પૃથિવ્યાદિપંચમહાભૂતાન્યેકાદશચક્ષુરાદિકરણાદિચતુર્વિધભૂતગ્રામાનાં ૫” છઠાં
 પિતૃશ્રાદ્ધમાં “પિતૃપિતામહપ્રપિતામહા નાંદી ૬” માતૃશ્રાદ્ધમાં “માતૃપિતામહી
 પ્રપિતામહ્યોનાં ૭” આઠમાં આત્મશ્રાદ્ધમાં “આત્મપિતૃપિતામહા નાંદી ૮”
 આ ઠેકાણે ‘આત્માંતરાત્માપરમાત્મા’ એવો ઉચ્ચાર કરવો એમ કોઈ ડેહુછે.
 એ રીતે બે બે બ્રાહ્મણ વરાવવા. સધળે ઠેકાણે ‘નાંદીમુખા’ એ વિશેષણુ દેવું.
 બ્રાહ્મણ સમસંખ્યાના બેઠાં. ‘સત્યવસૂ’ અથવા ‘દક્ષક્રતૂ’ દેવ લેવા. પછી
 સધળા બ્રાહ્મણોને પાંચ દધ પૂર્વમુખ અને ઉત્તરમેર બેસારી તેમની પ્રાર્થના કરવી.
 “સંન્યાસાર્થમહં શ્રાદ્ધં, કુર્વે બ્રૂત દ્વિજોત્તમાઃ ॥ અનુજાં પ્રાપ્ય યુષ્માકં, સિદ્ધિં
 પ્રાપ્સ્યામિ શાશ્વતીં” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી ‘કુરુ’ એવું પ્રતિવચન દીધાં છતાં
 યવસહિત સરખી એવી બે દૂર્વા ઇત્યાદિ લઈ જળદાનપૂર્વક સંયોધન છે અંતમાં જને
 એવો ઉચ્ચાર કીધા પછી ‘દ્વિમાસનં’ એમ કહી અઠાર બ્રાહ્મણને આસન દેવું.
 પછી આશ્વલાયનોએ અર્ધપાત્ર માંડવાં. આપસ્તંબાદિકોનો તો, સાંકટિપકવિધિ

હોવાથી અર્ધ નથી. દેવમાટે એક તથા આઠ પાર્વણમાટે આઠ મળી નવ પાત્ર માંડવાં. સધળે ઠેકાણે બે બે પવિત્રવડે ઢાંકેલાં એવાં પાત્રમાં “શન્નોદેવી” એ મંત્રવડે જળ નાખી વિશ્વેદેવનાં પાત્રમાં “યવોસિ” એ મંત્રવડે યવ નાખવા. આઠ પાત્રમાં “તિલ્લોસિ” એ મંત્રના ઉચ્ચારવડે જળ નાખી ગંધાદિકવડે પૂજ કરવી. તે ઉચ્ચાર આ રીતે કરવો—“યવોસિ સોમદેવત્યો ગોસવે દેવનિર્મિતઃ ॥ પ્રત્નવદ્ધિઃ પ્રત્નઃ પુષ્ટ્યા નાંદીમુખાન્ દેવાન્ પ્રીણયાહિનઃ સ્વાહા નમઃ” એ મંત્રવડે પ્રથમ પાત્રમાં. બીજાં પાત્રમાં “નાંદીમુખાનુષ્ણિનઃ” ત્રીજાંમાં “નાંદીમુખાન્-દિવ્યાન્પ્રીઃ” ચોથાંમાં “નાંદીમુખાન્મનુષ્યાન્પ્રીઃ” પાંચમાંમાં “નાંદીમુખાનિ મૂતાનિ પ્રીઃ” છઠાં, સાતમાં તથા આઠમાંમાં “નાંદીંપિતૃન્પ્રીણય” ઇત્યાદિક જાણવું. એક એક પાત્રના બે બે વિભાગ કરી સધળે ઠેકાણે “વાદિવ્યા” એ મંત્રની અંતે “વિશ્વેદેવા નાંદીમુખાદંવોર્ધ્ય” એમ કહી અર્ધ ૬૪ “વ્રહ્માવિષ્ણુ-મહેશ્વરાનાંદીમુખાદંવોર્ધ્ય સ્વાહા નમઃ” ઇત્યાદિ પ્રકારે કરી યથાયોગ્ય સોળ બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરે અર્ધ દેવો. પછી “વાદિવ્યા” એ મંત્રવડે સ્તવતાં જળનું અનુમંત્રણ કરવું. પછી પાત્ર ઉલટું રાખી ગંધાદિકથકી આચ્છાદન પર્યંત પૂજ કરવી. તે પૂજવિષે સધળે ઠેકાણે સંબોધન છે અંતમાં જેને અને નાંદીમુખ વિશે-પણે યુક્ત એવો ઉચ્ચાર કરવો. ભોજનપાત્ર માંડી બ્રહ્માદિક સોળ બ્રાહ્મણના હાથમાં “અગ્રવે કવ્યવાહનાય સ્વાહા, સોમાય પિતૃમતે સ્વાહા,” એ બે મંત્રવડે બે બે આહુતિ દેવી. આપસ્તંબ ઇત્યાદિકને એ (અગ્નોકરણ) નથી. પાત્રમાં પ્રથમ ધૂત આપી અન્ન પરીસી, અન્ન ન હોય તો આમાત્ર અથવા તેનો નિષ્કથ (દ્રવ્ય) તેનું પ્રોક્ષણ કરી “પૃથિવી ને પાત્રં” ઇત્યાદિ મંત્રવડે જવા દેવ હોય તેને અનુસારે અન્નનો અથવા આમાત્રનો ત્યાગ કરવો. પછી “યે દેવાસઃ પ્રજાપતયેનઃ વ્રહ્માર્પણં વ્રહ્મઃ અનેનાષ્ટશ્રાદ્ધેન નાંદીમુખા દેવાદયઃ પ્રીયંતાં” એમ કહી જળ મુકવું. આપોશન દીધા પછી ચિત્રાહુતિ વર્ચ્ય કરી બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરવું. તૃમ થયા છતાં “ડવાસ્મૈઃ અક્ષન્મમીઃ સંપન્નં” એ રીતે પ્રશ્ન પૂછવા પછી “ક્ષત્તિરં” એમ સધળા બ્રાહ્મણોએ બોલવું. આમાત્રમાં એ (સંપન્નં ઇત્યાદિ) નથી. આયમન લીધા પછી યવ, શાળ, દહી અને બોર એણે યુક્ત અન્નના અડ-તાલીસ પિંડ કરી પશ્ચિમથી પૂર્વજણી કાઢેલી અને દક્ષિણથી ઉત્તરમેર સમાપ્ત થાય એવી આઠ રેખા કાઢી તે ઉપરે જળ સેચન કરી કુશ અથવા દૂર્વા પાથરી ચોવીસ પિંડ ઠેકાણે જળ સેચન કરવું. તે આ રીતે—“શુંધંતાં વ્રહ્મણો નાંદીમુખાઃ શુંધંતાં વિષ્ણવોનાંદીં શુંધંતાં મહેશ્વરા નાંદીં” એ રીતે પહેલી રેખા ઉપરે. તેથી ઉત્તરમેરની રેખા ઉપરે “શુંધંતાં દેવર્ષયો નાં શુંધંતાં વ્રહ્મર્ષયો નાં” ઇત્યાદિ ઊંઘ જાણવો. ત્યાર પછી “વ્રહ્મણે નાંદીમુખાય સ્વાહા” એમ કહી એક પિંડ ૬૪ બીજાં પિંડ એજ રીતે દેવો, અથવા મંત્ર રહિત દેવો. એ પ્રમાણે એક એક દેવતાને બે બે પિંડ દેવા. એ રીતે આગળ પણ “વિષ્ણવે નાંદીમુખાય સ્વાહા” ઇત્યાદિક સ્વાહાંત, પિંડ દેવાના મંત્ર જાણવા. “અન્ન પિતરો માદયર્ચં”

ઘટ્યાદિકથકી ફરી-શુંધતાં ઘડ્યાં પર્યંત તંત્ર, અંજન, અને અભ્યંજન એ કૃતાકૃત છે. પિંડની ગંધાદિકવડે પૂજા કરી નમસ્કાર કરી “ઉપસંપન્ન” એવું વાંચ્ય કહી વિસર્જન કરી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા દેવી ઇત્યાદિ તંત્ર કરવો. આપસ્તંબાદિકને એ પિંડદાનાદિક નથી. કાત્યાયન શાખાવાળાઓને આશ્વલાયનપ્રમાણે પિંડદાનાદિક છે.

અષ્ટશ્રાદ્ધોત્તરંતદિનેદ્વિતીયેવાષ્ટશિખાકેશાન્સ્થાપયિત્વાકશોપસ્થવર્જકેશશ્મશ્રુનલા દિવાપયિત્વાસ્નાત્વાકૌપીનાચ્છાદનાદિહોમદ્રવ્યંચવિનાન્યદ્દનાદિવિપ્રાદિભ્યઃપુત્રાદિભ્યશ્ચ ત્યજેત્ કૌપીનાદિકંઘૈરિકરંજિતંકૃત્વાવૈળવંદંડંસત્ત્વચંશિરોમૂલલાટાન્યતમપ્રમાણંસમૂલમં ગુલિસ્થૂલંવિપ્રાનીતમેકાદશનવચતુઃસપ્તાન્યતમપર્વકંપર્વપ્રંથિપુતંમુદ્રાયુતંસંપાદ્યશંભોદકેન પ્રણવપુરુષસૂક્તકેશવાદિનામભિરભિષિચ્ચસ્થાપયેત્ તતઃકર્મંદલુકૌપીનાચ્છાદનકંથા પાદુકાઃસ્થાપયેત્ શિશ્વપાત્રાદિકમપિકેચિત્ ॥

અષ્ટશ્રાદ્ધ થયા પછી તે દિવસે અથવા બીજા દિવસે શિખાના છ કેશ રાખી બગલ અને ઉપસ્થ (યુદ્ધસ્થળ) વિના બાકીના કેશ, કાઢી, મુંછ, નખ ઇત્યાદિકતું વપન કરાવી સ્નાન કરી કૌપીન, આચ્છાદન (કટિવસ્ત્ર) ઇત્યાદિ અને હોમનાં દ્રવ્ય વિના બીજું સધળું દ્રવ્યાદિક બ્રાહ્મણ તથા પુત્ર ઇત્યાદિકને દેવું. કૌપીન ઇત્યાદિકને ગેરૂથી રંગી, વાંસનો દંડ છાલ સહિત; તથા શિર, ભર, કપાળ એ માં-થી કોઈ એક પ્રમાણનો હંચો; મૂળસહિત; આંગળી જ્યો બડો; બ્રાહ્મણે આણેલો; અગ્યાર, નવ, ચાર, સાત, એમાંથી કોઈ એક સંખ્યાની કાતળીએ યુક્ત; કાતળીની ગાંઠાસહિત; અને મુદ્રાયુક્ત એવો સિદ્ધ કરી તેને પ્રણવ, પુરુષસૂક્ત અને કેશવાદિ નામવડે સંખ્યાનાં જળથી સ્નાન કરાવી રાખવો. પછી કમંડલુ, કૌપીન, કટિવસ્ત્ર, કંથા અને પાદુકા રાખવી. શિદ્ધ અને પાત્રાદિક એ પણ રાખવાં, એમ કોઈ કેહેછે.

દેશકાલૌસંકીર્ત્યાશેષદુઃસ્થિનિવૃત્તિનિરતિશયાનંદપ્રાપ્તિપરમપુરુષાર્થપ્રાપ્તયે પરમહંસા ઋયસંન્યાસપ્રવ્રણંકરિષ્યે તદંગતયાગણપતિપૂજનપુણ્યાહવાચનમાતૃકાપૂજનનાંદીશ્રાદ્ધા નિકરિષ્યે તાનિરુત્ત્વાજપેત્ બ્રહ્મણેનમઃ વિષ્ણવેં રુદ્રાયં સૂર્યાયં સોમાયં આત્મનેં અંતરાત્મનેં પરમાત્મનેં અગ્નિમીલેઋક્ષેત્વોજેત્વાં અગ્રભાયાહિઋક્ષે શન્નો દેવીઋક્ષે જપિત્વાસક્તુષિષ્ટંમુષ્ટિત્રયંપ્રણવેનત્રિઃપ્રાશ્યનાભિમાલભેત્ આત્મનેસ્વાહા અંતરાત્મનેં પરમાત્મનેસ્વાં પ્રજાપતયેસ્વાહેતિમંત્રૈઃ તતઃપયોદધિમિશ્રમાઙ્યંજલમેવવા ત્રિવૃદસીતિપ્રથમંપ્રાશ્ય વૃદસીતિદ્વિતીયાંત્રિવૃદસીતિતૃતીયાંપ્રાશ્યાપઃપુનંત્વિતિજલંપ્રાશ્યાચ મ્યોપવાસંકરિષ્યેદતિસંકલ્પયેત્ ॥

દેશ કાળનો ઉચ્ચાર કરી “અશેષદુઃસ્થિનિવૃત્તિનિરતિશયાનંદપ્રાપ્તિપરમપુરુષાર્થ પ્રાપ્તયે પરમહંસાઋયસંન્યાસપ્રવ્રણં કરિષ્યે ॥ તદંગતયા ગણપતિપૂજનપુણ્યાહવાચન માતૃકાપૂજન નાંદીશ્રાદ્ધાનિ કરિષ્યે” એ રીતે સંકલ્પ કરી, તે કરી જપ કરવો. તે આ રીતે— “બ્રહ્મણે નમઃ, વિષ્ણવેં, રુદ્રાયં, સૂર્યાયં, સોમાયં, આત્મનેં,

અંતરાત્મને૦, પરમાત્મને૦, અગ્નિમીલે૦ ઋક્, હવેત્વોર્જેત્વા૦, અગ્રભાયાહ૦ ઋક્, શન્નોદેવી૦ ઋક્ ” એ પ્રભાણે જપ કરી સાથવાનો હોટ ત્રણ મુઠી પ્રભુવ મંત્રવડે ત્રણ વાર ભક્ષણ કરી નાભીનો સ્પર્શ કરવો. તેનો મંત્ર—“ આત્મને સ્વાહા, અંતરાત્મને૦, પરમાત્મનેસ્વા૦, પ્રજાપતયેસ્વાહા, ” પછી દૂધ, દદિ મિશ્રિત ધૂત અથવા જળજ, “ ત્રિવૃદસિ ” એ મંત્રવડે પ્રથમ પ્રાશન કરી, “ પ્રવૃદસિ ” એ મંત્રથી બીજી વાર પ્રાશન કરી, “ ત્રિવૃદસિ ” એ મંત્રવડે ત્રીજી વાર પ્રાશન કરી આય-મન કરી, “ ઉપવાસં કરિણ્યે ” એનો સંકલ્પ કરવો.

અથસાવિત્રીપ્રવેશઃ ઔમ્ઃસાવિત્રીંપ્રવિશામિ ઔત્તસવિતુર્વરેણ્યં ઔમ્ઃસાવિત્રીંપ્ર૦ મર્ગોદેવસ્ય૦ ઔસ્વઃસાવિત્રીં૦ ધિયોયો૦ ઔમ્ઃમુવઃસ્વઃસાવિત્રીંપ્ર૦ તત્સવિતુર્વરેણ્યં૦ ઋક્ તતોસ્તાત્રાકૂઘ્યાપ્તિસમિદ્યવિચ્છિન્નશ્વેતુનઃસંધાનવિધિનાનિરગ્નિર્વાવિધુરાદિર્ગપૃષ્ઠોદિવિવિધાનેનાગ્નિસંપાદયેત્ પૃષ્ઠોદિવિવિધાનંચકાત્યાયનવૈશ્વદેવપ્રસંગેપૂર્વાર્થેઽસ્ત્તં ॥

હવે સાવિત્રીપ્રવેશ કેહેછે—“ ઔમ્ઃસાવિત્રીં પ્રવિશામિ ઔત્તસવિતુર્વરેણ્યં, ઔમ્ઃસાવિત્રીં પ્ર૦ મર્ગોદેવસ્ય૦, ઔસ્વઃ સાવિત્રીં પ્ર૦ ધિયોયો૦, ઔમ્ઃમુવઃસ્વઃ સાવિત્રીંપ્ર૦ તત્સવિતુર્વરેણ્યં૦ ઋક્, ” ત્યાર પછી સૂર્યાસ્તથકી પ્રથમ ગૃહાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી વિછિન્ન અગ્નિ હોય તો પુનઃસંધાનવિધિવડે અને નિરગ્નિ અથવા વિધુરાદિક હોય તો પૃષ્ઠોદિવિવિધાનવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવો. પૃષ્ઠોદિવિવિધાન કાત્યાયનના વૈશ્વદેવ પ્રસંગમાં પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૪૮૮ માં) કહ્યુંછે.

અથાસ્તાત્પૂર્વવ્રહ્માન્વાધાનં સંન્યાસંકર્તુવ્રહ્માન્વાધાનંકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્યાગ્નિધ્યાનાઘાઙ્યસંસ્કૃત્યસુક્ષુવૌસમૃજ્યસુચિચતુરાઙ્યંગૃહીત્વૌસ્વાહેતિહુત્વાપરમાત્મનદદં૦ પરિવેચનાદિ ઇતિવ્રહ્માન્વાધાનં ॥

પછી સૂર્યાસ્તથકી પ્રથમ બ્રહ્માન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે—“સંન્યાસંકર્તુવ્રહ્માન્વાધાનં કરિણ્યે ” એનો સંકલ્પ કરી અગ્નિનું ધ્યાન ઇત્યાદિક કર્મ કરવું. પછી આઙ્યસંસ્કાર કરી સુચિ તથા સુવા પાત્રનો સંસ્કાર કરી સુચિ પાત્રમાં ચાર વાર ધૂત લઈ “ ઔ સ્વાહા ” એ મંત્રવડે હોમ કરી “ પરમાત્મન દદં૦ ” (એનો ત્યાગ કરવો.) પછી ચારે ભેર જળ સેચન કરવું ઇત્યાદિક કર્મ કરવું. એ રીતે બ્રહ્માન્વાધાન કહ્યું.

તતઃસાયંસંધ્યાહોમવૈશ્વદેવાન્કૃત્વાગ્નિસમીપેજાગરંકુર્યાત્ ॥

પછી સાયંસંધ્યા, હોમ, અને વૈશ્વદેવ કરી અગ્નિની સમીપે જાગરણ કરવું.

પ્રાર્થનિત્યહોમતિવૈશ્વદેવાદિકંકૃત્વાગ્નિયંવૈશ્વાનરંવાસ્થાલીપાકંકુર્યાત્ તત્કરિષ્યમાણ સંન્યાસપૂર્વાગ્મુત્તમાગ્નિયસ્થાલીપાકંકરિષ્યદતિસંકલ્પઃ ધ્યાત્વાચક્ષુષીઆઙ્યેનેત્યંતેત્રપ્રધાનમગ્નિચરુણાશેષેણેત્યાદિ અગ્નયેત્વાતુષ્ઠંનિર્વપામીત્યાદિનામ્નાનિર્વાપાદિ નામ્નેવપ્રધાન

હોમઃ એવંવૈશ્વાનરપશ્વેવ્યુદ્યં તતસ્તરત્સમંદીતિગ્રપિત્વાકુશાદેવકુપ્યજતૈઃઆત્માદેશાદિ
 રુદ્રત્વાસંન્યાસાંગમૂતંપ્રાણાદિહોમંપુરુષસૂક્તહોમંવિરજાહોમંચત્રત્રેણકરિષ્યે રિવિસંકલ્પ્યા
 ન્વાધાનેધ્યાજ્યેનેત્યંતેપ્રાણાદિપંચદેવતાઃસમિચ્છર્વાજ્યૈઃપુરુષંપુરુષસૂક્તેનપ્રત્યૃચંચોદશવારં સ
 મિચ્છર્વાજ્યૈઃપ્રાણાદ્યેકોનવિંશતિદેવતાવિરજામંત્રૈઃ પ્રતિદ્વવ્યમેકૈકસંઘસમિચ્છર્વાજ્યાહુતિ
 મિઃપ્રજાપતિંસઠ્ઠદાજ્યેનશેષેણેત્યાદિ ષષ્ટયુત્તરશતવારંતૂર્ણીનિરૂપ્યતયૈવપ્રોદ્યઅપિત્વા
 જ્યમાગંતેપ્રાણાયસ્વાહેત્યાદિપંચમંત્રૈર્વ્યત્રયંસઠ્ઠસઠ્ઠદુત્વાયથાદૈવંત્યક્તાસહસ્રશીર્ષંતિષો
 દશર્ચેનપ્રત્યૃચંપૃથક્પૃથક્ત્રવ્યત્રયંહુત્વાપુરુષાયેદંનમમેતિસર્વત્રત્યજેત્ ॥

પ્રાતઃકાળે નિત્ય હોમ કીધા પછી વૈશ્વદેવાદિક કરી આગ્નેય અથવા વૈશ્વાનર
 સ્થાલીપાક કરવો. તેમાં—“ કરિષ્યમાણસંન્યાસપૂર્વાંગમૂતમાગ્રેયસ્થાલીપાકં કરિષ્યે ”
 એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો. ધ્યાન કરી “ ચક્ષુષી આજ્યેનેત્યંતેત્રપ્રધાનમગ્નિં ચરુણા
 શેષેણ ” ઇત્યાદિક અન્વાધાન કરવું. પછી “ અગ્રયેત્વાનુષ્ઠં નિર્વપામિ ” ઇત્યા-
 દિક નામથી નિર્વાપાદાદિક કરવો. નામમંત્રવડેજ પ્રધાન હોમ કરવો. એ રીતે
 વૈશ્વાનરસ્થાલીપાકપક્ષમાં પણ જાણવું. પછી “ તરત્સમંદી ” એ મંત્રનો જળ કરી
 કુશ, સુવર્ણ અને રૂપાએ યુક્ત જળવડે સ્નાન કરી, દેશ કાળનું સ્મરણ કરી
 “ સંન્યાસાંગમૂતં પ્રાણાદિહોમં પુરુષસૂક્તહોમં વિરજાહોમં ચ ત્રેણ કરિષ્યે ” એવો
 સંકલ્પ કરી અન્વાધાનમાં “ આજ્યેનેત્યંતે પ્રાણાદિપંચદેવતાઃ સમિચ્છર્વાજ્યૈઃ પુરુષં
 પુરુષસૂક્તેન પ્રત્યૃચં ષોડશવારં સમિચ્છર્વાજ્યૈઃ પ્રાણાદ્યેકોનવિંશતિદેવતા વિરજામંત્રૈઃ
 પ્રતિદ્વવ્યમેકૈકસંઘસમિચ્છર્વાજ્યાહુતિમિઃ પ્રજાપતિં સઠ્ઠદાજ્યેન શેષેણેત્યાદિ ” (એવો
 ઉચ્ચાર કરવો). એક સો સાઠ વાર મંત્ર રહિત નિર્વાપ કરી તેમજ (મંત્ર રહિત)
 પ્રોક્ષણ કરી ચરૂ રાંધી આન્યભાગ પર્યંત કર્મ કીધા પછી “ પ્રાણાય સ્વાહા ” ઇ-
 ત્યાદિ પાંચ મંત્રવડે ત્રણ (સમિધ, ચરૂ, આન્ય) દ્રવ્યનો એક એક વાર હોમ
 કરી જવો દેવ હોય તેને અનુસારે ત્યાગ કરી “ સહસ્રશીર્ષાં ” એ સોળ ઋચા-
 માંની એક એક ઋચાથી જુદાં જુદાં ત્રણ દ્રવ્યનો હોમ કરી “ પુરુષાયેદં નમમ ”
 એવો સધળે ઠેકાણે ત્યાગ કેહેવો.

અથવિરજાહોમઃ પ્રાણાપાનવ્યાનોદાનસમાનામેશુદ્ધયંતાંજ્યોતિરહંવિરજાવિપાપ્માભૂ
 યાસંસ્વાહા પ્રાણાદિભ્યદદં વાઙ્મનશ્ચક્ષુઃશ્રોત્રજિહ્વાઘ્રાણરેતોબુદ્ધિચાકૃતિસંકલ્પામેશુ
 દ્ધયંતાંજ્યોતિં વાગાદિભ્યદદં ત્વક્ચર્મમાંસરુધિરમેદોમજ્જાસ્ત્રાવ્યોસ્થીનિમેશુદ્ધયંતાં
 ત્વગાદિભ્યદદં શિરઃપાણિપાદપાશ્વેષ્વપુષ્પોરુદ્રજંવાશિશ્રોપસ્થપાયવોમેશુદ્ધયં શિર
 આદિભ્યં ઉત્તિષ્ઠપુરુષહરિતપિંગલલોહિતાક્ષદેહિદેહિદ્વાપયિતામેશુદ્ધયં પુરુષાદિભ્યં
 પૃથિવ્યાપસ્તેજોવાયુરાકાશમેશુદ્ધયં પૃથિવ્યાદિભ્યં શબ્દસ્પર્શરુપરસંગંધમેશુદ્ધયં
 શબ્દાદિભ્યં મનોવાકાયાકર્માણિમેશુદ્ધયંતાં મનઆદિકર્મભ્યં અવ્યક્તભવિરહંકા
 રૈર્જ્યોતિરહં અવ્યક્તાદિભ્યં આત્મામેશુદ્ધયંતાંજ્યો આત્મનં અંતરાત્મામે અંતરાત્મ
 નં પરમાત્મામે પરમાત્મનં ક્ષુધેસ્વાહાં ક્ષુધદદં ક્ષુત્પિપાસાયસ્વાહા ક્ષુત્પિપાસાયેદં
 વિવિધૈસ્વાહાં વિવિધાં ઋગ્વિધાનાયં કર્ષોત્કાપસ્વા ક્ષુત્પિપાસામલાજ્યેષ્ઠામલ

अमीनावात्म्यं अभूतिमसमृद्धिचसर्वानिर्णुदमेपाप्मानं स्वाहा अग्रयदं० अन्नमयप्राण
वधमनोमयविज्ञानवधमानंदमयमात्मा मे शुद्धयंतां० अन्नमयादिभ्य० एवंसप्रिहर्षाज्यैः
प्रतिब्रह्मचत्वारिंशदाहुतीर्हुत्वा यदिष्टयज्ञपूर्तयज्ञापयानापदि प्रजापतौ तन्मनसि जुहो
मि विमुक्तो हं देव किं लिखामास्वाहेत्याज्यं हुत्वा प्रजापतयदमित्यजोत् ततः पुरुषसूक्तं
प्रिमिले इत्यादि चतुर्वेदादींश्च जपित्वा स्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य ब्रह्मचार्यादिभ्यो गोहि
रण्यवस्त्रादिदेवांसमांसि चतुमरुत इति मंत्रेण गुह्याग्निमुपस्थाप्य तत्र दारुपात्राणि दूहेनैजसा
निगुरवे दद्यात् तत आत्मन्यग्निं समारोपं अर्पयेत्येतो निरित्युच्चापते अभ्येयज्ञियातनूस्तये ह्यारोहा
त्मात्मानमित्यादियजुषाच त्रिरुक्तेनाग्नेर्ज्वालां प्राश्रन्कुर्यात् कृष्णाजिनमादाय गृहान्नि
ष्क्रम्य सर्वे भवंतु वेदादृष्टाः सर्वे भवंतु सोमपाः सर्वे पुत्रमुखं दृष्ट्वा सर्वे भवंतु भिक्षुका इति पुत्रा
दिभ्य आशिषं दत्त्वा न मे कश्चिन्नाहं कस्यचित् पुत्रादीनुक्ता विमुक्ते जलाशयं गत्वा जलि
ना जलमादाया शुः शिशान इति सूक्तेनाभिमंज्य सर्वाभ्यो देवताभ्यः स्वाहेतित्यजोत् तिथ्यादि
स्मृत्याऽपरोक्ष ब्रह्मावाप्तये संन्यासं करोमीति संकल्प्य जलां जलि गृहीत्वा ॐ एष हवाभिः
सूर्यः प्राणं च्छ स्वाहा ॐ स्वां योनिं च्छ स्वाहा ॐ आपो वै गच्छ स्वाहेति मंत्रत्रयेण जले च्छ जलि
त्रयं दद्यात् पुत्रेषणा वित्तेषणा लोकेषणा सर्वेषणा मया परित्यक्ता अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वा
हा इत्यंजलिं जले क्षिपेत् पुनरेव मभयं दत्त्वा वदेत् यत्किंचिद्द्वंद्वं न कर्मकृतमज्ञानतो मया प्रमा
दालस्यदोषोत्थं तत्सर्वसंयजाम्यहं त्यक्तसर्वो विशुद्धात्मा गतस्नेहशुभाशुभः एष त्यजाम्यहं
सर्वकामभोगसुखादिकं रोषं तोषं विवादं च गंधमाल्यानुलेपनं भूषणं नतं न गेयं दानमादान
मेव च नमस्कारं जपं होमं याश्च नित्याक्रियामम नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वर्णधर्माश्रमाश्च ये स
र्वमेव परित्यज्य ददाम्यभयदक्षिणां पद्भ्यां काराभ्यां विहरन्नाहं वाकायमानसैः करिष्ये प्राणि
नां पीडां प्राणिनः संतु निर्भयाः सूर्यादिदेवान् विप्रांश्च माक्षित्वेन भ्यात्वा नानाभिमात्रे जले प्राक्
मुखः सावित्री प्रवेशं पूर्ववत्कृत्वा तत्समं दीति सूक्तं पठित्वा पुत्रेषणाया वित्तेषणाया लोकेषणा
याश्च व्युत्थितो हं भिक्षाचर्यं च रामीति जले जलं जुहुयात् ॥

७८१ विरज्जोम उहेछे.

ते आरीते—“प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्धयंतां ज्योतिरहं विरजाविषां माभू
यासं स्वाहा प्राणादिभ्य इदं० वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाप्राणरेतोबुद्ध्याकृतिसंकल्पा
मे शुद्धयंतां० ज्योति० वागादिभ्य इदं०, त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्त्रायवोस्थीनि
मे शुद्धयंतां० त्वगादिभ्य इदं०, शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजंघाशिरोपस्थपायवो मे
शुद्धयंतां० शिरादिभ्य०, उत्तिष्ठ पुरुष हरितपिंगललोहिताक्षदेहि देहि देहादापयिता मे शुद्धयं०
पुरुषादिभ्य०, पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशो मे शुद्धयं० पृथिव्यादिभ्य०, शब्दस्पर्शरूपरसगंधा
मे शुद्धयंतां० शब्दादिभ्य०, मनोवाकायकर्माणि मे शुद्धयंतां० मन आर्दिकर्मभ्य०, अव्यक्तमावै
रहं कारैर्ज्योतिरहं० अव्यक्तादिभ्य०, आत्मा मे शुद्धयंतां० आत्मन०, अंतरात्मा मे० अंतरात्म
न०, परमात्मा मे० परमात्मन०, क्षुधे स्वाहा० क्षुध इदं०, क्षुत्पिपासापस्वाहा० क्षुत्पिपासा
येदं०, विविधैस्वा० विविधा० ऋग्विधानां० कर्षोत्कापस्वा० क्षुत्पिपासामलाज्येष्ठा
मलक्ष्मीनाशयाम्यहं अभूतिमसमृद्धिचसर्वानिर्णुदमेपाप्मानं स्वाहा अग्रयदं० अन्नमय

પ્રાણમય મનોમય દિજ્ઞાનમયમાનંદમયમાત્મામે શુદ્ધચંતાં ० અન્નમપ્રાદિભ્યં ॥” એ પ્રમાણે સમિધ, ચર અને આબ્યવડે એક એક દ્રવ્યની ચાલીસ આહુતિ હોમ કરી “યદિદ્યંચૂર્ણયજ્ઞાપયનાપદિ ॥ પ્રજાપતૌતન્મનસિતુહોમિ વિમુક્તોહેદેવકિન્નિષ્વાત્સ્વાહા” એવા મંત્રવડે આબ્યની આહુતિ ૬૪ “પ્રજાપતયદં ०” એવો ત્યાગ કરવો. ત્યાર પછી પુરૂષસૂક્ત, “અગ્નિમીલે ०” ઇત્યાદિ ચાર વેદાદિકોને જપ કરી સ્વિષ્ઠકૃત્ આદિ હોમશેષની સમાપ્તિ કરી બ્રહ્મચારી ઇત્યાદિકોને ગાય, સુવર્ણ, વસ્ત્રાદિક ૬૪ “સંપાસિચંતુમરુત ०” એ મંત્રથી ગૃહ્યાગ્નિનું ઉપસ્થાન કરી તે અગ્નિમાં કાષ્ઠનાં પાત્ર બાળવાં, તથા ધાતુનાં પાત્ર હોય તે ગુરુને દેવાં. ત્યાર પછી “આયંતેયોનિ ०” એ ઋચા અને “યાતેઅગ્રેયજિયાતનૂસ્તયે હ્યારોહાત્માત્માનં ०” ઇત્યાદિ યજુર્મંત્ર ત્રણ વાર કહી અગ્નિની જ્વાળાનું પાન કરતાં છતાં પોતામાં અગ્નિસમારોપ કરવો પછી કાણું મૂગચર્મ લઈ ઘરથી બાહાર નીકળી “સર્વે ભવંતુ વેદાઢયાઃ સર્વે ભવંતુ સોમપાઃ ॥ સર્વે પુત્રમુખં દદ્વા સર્વે ભવંતુ મિશ્નુકાઃ ॥” એ મંત્રવડે પુત્રાદિકને આશિર્વાદ ૬૪ “નમેઃકશ્વત્ર નાહંકમ્પચિત્ર” (મહારો કોઈ નથી અને હું કોઈનો નથી) એ રીતે પુત્રાદિકોને કહી વિસર્જન કરવું. પછી જ્ઞાસાય પ્રત્યે જઈ અંજળીવડે જળ લઈ “આશુઃશિશાન ०” એ સૂક્તથી મંત્રી “સર્વાભ્યો દેવતાભ્યઃ સ્વાહા” એમ કહી જળ મૂકવું. તિથિ ઇત્યાદિકનું સ્મરણ કરી “અપરોક્ષવ્રત્તાવાસવેસંન્યાસં કરોમિ” એવો સંકલ્પ કરી જળની અંજળિ ભરી “અંલ્લહવાઅગ્નિઃ સૂર્યઃ પ્રાણંગચ્છ સ્વાહા, અંસ્વાંયોનિંગચ્છસ્વાહા, અંબ્રાપેવૈંગચ્છસ્વાહા” એ ત્રણ મંત્રવડે જળમાં ત્રણ અંજળિ દેવી. “પુત્રેષણા વિત્તેષણા લોકેષણા સર્વેષણા મયા પરિત્યક્તા અમયં સર્વભૂતેભ્યો મત્તઃ સ્વાહા” એ મંત્રવડે જળની અંજળી જળમાં નાખવી. ફરી એ રીતે અલય ૬૪ કેહેવું. તે આ પ્રમાણે—“યત્કિંચિદ્વંધનં કર્મ, કૃતમજ્ઞાનતો મયા ॥ પ્રમાદાલસ્યદોષોત્થં, તત્સર્વં સંત્યજામ્યહં ॥ ત્યક્તસર્વો વિશુદ્ધાત્મા, ગતસ્તેહશુભાશુભઃ ॥ એવ ત્યજામ્યહં સર્વં, કામભોગસુખાદિકં ॥ રોષં તોષં વિવાદંચ, ગંધમાલ્યાનુલેપનં ॥ ભૂષણં નર્તનં ગેયં, દાનમાદાનમેવચ ॥ નમસ્કારં જપં હોમં, યાશ્ચ નિન્યાઃ ક્રિયામમ ॥ નિત્યં નૈમિત્તિકં કામ્યં, વર્ણ ધર્માશ્રમાશ્વયે ॥ સર્વમેવપરિત્યજ્ય, દદામ્યભયદક્ષિણાં ॥ પદ્મયાં કરાભ્યાં વિહરન્નાહં વાક્ષાયમાનસૈઃ ॥ કરિણ્યે પ્રાણિનાં પીઢાં, પ્રાણિનઃ સંતુ નિર્મયાઃ ॥” પછી સૂર્યાદિ દેવ અને બ્રાહ્મણોનું સાક્ષિરૂપે ધ્યાન કરી નાભિમાત્ર જળમાં પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહી પ્રથમ પ્રમાણે સાવિત્રીપ્રવેશ કરી “તરત્સમંદી ०” એ સૂક્તનો પાઠ કરી “પુત્રેષણાયાવિત્તેષણાયા લોકેષણાયાશ્ચ વ્યુત્થિતોહં મિશ્તાચર્યં ચરામિ” એવું વાક્ય કહી જળમાં જળની આહુતિ દેવી.

અથપ્રેષોચ્ચારઃ અંબૂઃસંન્યસ્તંમયા અંબુઃસંન્યસ્તં ० સ્વઃસંન્યસ્તં ० અંબુર્ધ્રુવઃસ્વઃ સંન્યસ્તંમયેતિત્રિર્ધમવ્યોચ્ચસ્વરેણોક્તાઽપયંસર્વભૂતેભ્યોમત્તઃસ્વાહેતિજલંજલેક્ષિપેત્ શિશ્વા મુત્પાત્સ્યત્તોપવીતમુદ્દૃત્યકરેગૃહીત્વાઆપોત્રૈસર્વાદેવતાઃસર્વાભ્યોદેવતાભ્યોજુહોમિસ્વાહા અંબુઃસ્વાહેતિજલેજલૈઃસહહુત્વાપ્રાર્થયેત્ વાહિમાંસર્વલોકેશ્વામુદેવસનાતન સંન્યસ્તમેજગદો

નેપુંડરીકાક્ષમૌક્ષદ યુષ્મચ્છરણમાપન્નંત્રાહિમાંપુરુષોત્તમ તતોદિગંબરઃપંચપદાન્યુદઃ
મુલોગચ્છેન્ વિવિદિષુશ્વેતસ્મૈઆચાર્યોનત્વાકાષાયકૌપીનાચ્છાદનેદત્વાદંડદયાન્ સર્વ
કૌપીનંવાસશ્ચપરિધાયઞ્ઞંદ્રસ્યવજ્જોસિસલ્લેમાંગોપાયેતિદંડંગ્રહીયાન્ વાર્જઘ્નઃશર્મમેભ
વયત્પાપંતન્નિવારય પ્રણવેનગાયત્ર્યાવાકમંડલું દંડવિષ્ણુરિત્યાસનં તતઃસમિત્યાણિ
ગુરંનત્વાગરુડાસનોપવિષ્ટોગુરંવદેન્ ત્રાયસ્વભોજગન્નાથગુરોસંસારવન્હિના દુઃખંમાં
કાલદણ્ડંત્વામહંશરણાગતઃ યોત્રહ્માણંવિદધાતિપૂર્વયોવૈવેદાંશ્ચપ્રહિણોતિતસ્મૈ તંહદે
વમાત્મબુદ્ધિપ્રકાશંમુમુક્ષુર્વૈશરણમહંપ્રપદ્યેદિતિગુરુમુપસ્થાય દક્ષિણંજાન્વાચ્યપાદાવુપસંગ
હ્યઅધીહિભગવોંબ્રહ્મેતિવદેન્ ગુરુરાત્માનંબ્રહ્મરૂપંધ્યાત્વાજલપૂર્ણશંખંદ્વાદશપ્રણવૈરભિર્મ
દ્યપતેનશિષ્યમભિષિચ્યશન્નોમિત્રઽનિશાંતિંપઠિત્વાતચ્છિરસિહસ્તંદત્વાપુરુષસૂક્તંજાપિત્વાશિ
ષ્યહૃદયેહસ્તંકૃત્વામમત્રતેહૃદયંતેદધામીત્યાદિમંત્રંજપ્ત્વાદક્ષિણકર્ણેપ્રણવમુપદિશ્યતદર્થંચપં
ચીકરણાયવબોધ્યપ્રજ્ઞાનંબ્રહ્મઅયમાત્માબ્રહ્મતત્ત્વમસિઅહંબ્રહ્માસ્મીતિ ઋગ્વેદાદિમહાવા
ક્યેષ્વન્યતમંશિષ્યશાસ્ત્રાનુસારેણોપદિશ્યતદર્થંબોધયેન્ તતસ્તીર્થાશ્રમાદિસંપ્રદાયાનુસારે
ણનામદયાન્ તતઃપર્યંકશૌચંકારયિત્વાયોગપદંદયાન્ ॥

હવે પ્રેષોચ્ચાર કેહેછે.—તે આ રીતે—“ઐંભૂઃ સંન્યસ્તંમયા, ઐંભુવઃ સંન્યસ્તં૦,
સ્વઃ સંન્યસ્તં૦, ઐંભૂર્ધુવઃસ્વઃ સંન્યસ્તં ગયા” એ રીતે ત્રણ વાર મંદ્ર મધ્ય અને ઉચ્ચ
સ્વરથી કહી “અમયં સર્વભૂતેભ્યો મન્તઃ સ્વાહા” એ મંત્રથી જળ જળમાં નાખવું.
શિખા ઉપેડી જતોહ હાથમાં લઈ “આપો ત્રે સર્વા દેવતાઃ સર્વાભ્યો દેવતાભ્યો
જુહોમિ સ્વાહા ઐંભૂઃસ્વાહા” એ મંત્રથી જળમાં જળ સાથે હોમ કરી પ્રાર્થના કરવી.
તેનો મંત્ર—“ત્રાહિ માં સર્વલોકેશ,વાસુદેવ સનાતન ॥ સંન્યસ્તં મે જગદ્યોને પુંડરીકાક્ષ
મૌક્ષદ ॥ યુષ્મચ્છરણમાપન્નં,ત્રાહિ માં પુરુષોત્તમ.” ત્યાર પછી નમ્ન થઈ પાંચ પગલા
ઉત્તર સામે જવું. જ્ઞાન મળવાની ઇચ્છાવાળો હોય તો તેને આચાર્યે નમસ્કાર કરી
ભગવું કોપીન અને કટિવસ્ત્ર ઈધ દંડ દેવો. પછી તેણે કોપીન તથા વસ્ત્ર પહેરી, “ઐં
દ્રસ્યવજ્જોસિ સલ્લે માં ગોપાય” એ મંત્રથી દંડ લેવો. પછી “વાર્જઘ્નઃ શર્મ મે ભવ ય
ત્પાપં તન્નિવારય” એ મંત્ર કહી પ્રણવથી અથવા ગાયત્રી મંત્રથી કમંડલુ લેવું. “ઈંદંવિ
ષ્ણુ” એ મંત્રથી આસન લેવું. પછી હાથમાં સમિધ રાખી ગુરૂને નમસ્કાર કરી
ગરુડાસનથી બેસી ગુરૂપ્રત્યે કેહવું. તે આ રીતે—“ત્રાયસ્વ ભો જગન્નાથ, ગુરો
સંસારવન્હિના ॥ દુઃખં માં કાલદણ્ડં, ત્વામહં શરણં ગતઃ ॥ યો બ્રહ્માણં વિદધાતિ પૂર્વ,
યોવૈવેદાંશ્ચ પ્રહિણોતિ તસ્મૈ ॥ તંહ દેવમાત્મબુદ્ધિપ્રકાશં, મુમુક્ષુર્વૈ શરણ મહં પ્રપદ્યે”
એ મંત્રથી ગુરૂની પ્રાર્થના કરી જમણી ગોઠણ ભૂમિ ઉપરે રાખી ગુરૂના પગને ગૃહણ
કરી “અધીહિ ભગવોંબ્રહ્મ” એમ કેહેવું. ગુરૂએ પોતાને શ્રદ્ધરૂપ હું છું એમ ધ્યાન
કરી જળે ભરેલા શંખને પાર વાર પ્રણવથી મંત્રી તે જળથી શિષ્યને અભિષેક કરી
“શન્નોમિત્ર” એ મંત્રથી શાંતિપાઠ કરી શિષ્યના મસ્તક ઉપરે હાથ રાખી
પુરૂષસૂક્તનો જપ કરી શિષ્યનાં હૃદય ઉપરે હાથ રાખી “મમ વ્રતે હૃદયં તે દધામિ”
ઇત્યાદિ મંત્રનો જપ કરી દક્ષિણ કાનમાં પ્રણવનો ઉપદેશ કરી તેનો અર્થ તથા
પંચીકરણાદિક એનો બોધ કરી “પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ, અયમાત્માબ્રહ્મ, તત્ત્વમસિ, અહંબ્રહ્મા-

સ્મિ” એ નવેદાદિક ચાર મહાવાક્યમાંનું કોઈ એક જે શિષ્યની શાખા હોય તેને અનુસારે ઉપદેશ કરી તે વાક્યના અર્થનો બોધ કરવો. પછી તીર્થ આશ્રમ ઇત્યાદિ સંપ્રદાય પ્રમાણે નામ દેવું. પછી પર્યંકશૌચ (શુદ્ધતા) કરાવી યોગપદ્ધતિ દેવો.

અર્થપર્યંકશૌચપ્રયોગ: કર્ત્ત્વશ્ચિત્પુણ્યદિનેકશ્ચિદ્વૃહસ્થઃસ્વાપ્રેષીઠાદૌયતિમુપવેશ્યગુર્વનુજ્ઞાતોયતયેપર્યંકશૌચંકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્ય વામભાગેપ્રાક્સંસ્થાનંચમૃદ્ધાગાન્દક્ષિણભાગે પિતૈથૈવપંચસંસ્થાપ્યોભયત્રયુદ્ધોદકંચસંસ્થાપ્ય વામપ્રથમમૃદ્ધાગેનપંચવારંમૃદ્ધજલાભ્યાંયતિ જાનુદ્વયંકરાભ્યાંયુગપત્ક્ષાલયેત્ ચરમક્ષાલનેમૃદ્ધાગસમાપ્તિઃ એવમપ્રેષિ તતોદક્ષિણ ભાગસ્થપ્રથમભાગાર્ધેનસ્વવામકરંમૃદ્ધજલાભ્યાંદશવારંપ્રક્ષાલ્યાપારાર્ધેન તેનૈવજલેનોમૌકરૌ સપ્તવારંક્ષાલયેત્ એવમપ્રેષિયોડયં સંરૂપાયાંવિશેષસ્તૂચ્યતે વામદ્વિતીયભાગેનચતુર્ત્ત્વરંજંઘાદ્વંયુગપત્પ્રક્ષાલ્યદક્ષિણદ્વિતીયભાગાર્ધેનસપ્તવારંવામકરમર્ધાતિરેણચતુર્વારમુમૌકક રૌક્ષાલયેત્ વામનૃતીયેનયતિમુલકૌત્રિવારંદક્ષિણભાગાર્ધેનવામકરંચદ્વારમુમૌકચતુર્વારંવા મચતુર્થેનયતિપાદપૃષ્ઠૌદ્વિવારંદક્ષિણાર્ધેનસ્વવામકરંચતુર્વારંમુમૌદ્વિવારમવશિષ્ઠાર્ધેનવામર્ધ ચમેનયતિપાદતલેસકૃદ્દક્ષિણપંચમાર્ધેનવામસ્પદિવારમુમયોશ્વાપારાર્ધેનસકૃત્ક્ષાલનમિતિ॥

હવે પર્યંકશૌચનો પ્રયોગ કેહેછું.

કોઈ એક પુણ્ય દિવસે કોઈ એક ગૃહસ્થે પોતાની આગળે આસનાદિક ઉપરે સંન્યાસીને બેસારી “ગુર્વનુજ્ઞાતો યતયે પર્યંકશૌચં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ડા-બીમેર પૂર્વભણી બચ એવા પાંચ માટીના પિંડ તથા દક્ષિણ ભાગમાં પણ તેમજ પાંચ માટીના પિંડ રાખી તથા બન્ને તરફ શુદ્ધ જળ રાખી ડાબીમેરના પહેલા માટીના પિંડમાંથી પાંચ વાર મુત્તિકા તથા જળવડે યતિના બે ગોઠણ બે હાથવતી એક કાળેજ ધોવા. છેવટનાં ધોવામાં માટીના પિંડની સમાપ્તિ કરવી. એ રીતે આગળ પણ જાણવું. ત્યાર પછી દક્ષિણમેરના પ્રથમ પિંડમાંની અર્ધ માટીથી પોતાનો ડાબો હાથ માટી તથા જળવડે દશ વાર ધોઈ બીજા અર્ધ ભાગથી એજ જળવતી બન્ને હાથ સાત વાર ધોવા. એ રીતે આગળ પણ યોજના કરવી. સંખ્યામાં વિશેષ પ્રકાર તો કેહેછું. ડાબીમેરના બીજા ભાગથી ચાર વાર બે જંઘા એક કાળે ધોઈ જમણીમેરના બીજા પિંડના અર્ધ ભાગથી સાત વાર ડાબો હાથ ધોઈ બીજા અર્ધ ભાગથી બન્ને હાથ ચાર વાર ધોવા. ડાબીમેરના ત્રીજા ભાગથી યતિ-ના ગુદ્ધ (ગિરિઆ) ત્રણ વાર ધોઈ દક્ષિણમેરના અર્ધ ભાગથી ડાબો હાથ છ વાર તથા (બાકી અર્ધથી) બન્ને હાથ ચાર વાર ધોવા. ડાબીમેરના ચોથા પિંડવડે યતિના પગની પેનિઓ બે વાર તથા દક્ષિણમેરના અર્ધ ભાગથી પોતાનો ડાબો હાથ ચાર વાર અને બાકીના અર્ધ ભાગથી બન્ને હાથ બે વાર ધોવા. ડાબીમેરના પાંચમા ભાગથી યતિનાં પગતળિયાં એક વાર તથા દક્ષિણમેરના પાંચમા અર્ધ ભાગથી ડાબા પગને બે વાર અને બાકી અર્ધ ભાગથી બન્ને પગને એક વાર ધોવા.

અથયોગપટ્ટઃ કારિતપર્યંકશૌચોપતિઃ કટિશૌચંકૃત્વાકટિસૂત્રકૌપીમેધૃત્વાવલ્લેખાવગુંડચ
ગુર્વનુત્તયોચ્ચાસનેડપવિશ્યસમ્યૈઃ સહવેદતેકિંચિદુપન્યસેન્ ગુરુર્યતિઃ શિષ્યંયતિશિરસિશંભે
નપુરુષસૂક્તેનાભિષિચ્ચવલ્લગંધપુષ્પધૂપદીપનૈવૈઃ સંપૂજ્યવલ્લમુપરિધૃત્વાયતિભિઃ સહવિશ્વરૂ
પાખ્યાયંપશ્યામિદેવાનિત્યારમ્યપુંદ્રવરાજ્યંસમૃદ્ધમિત્યંતેપટિત્વાપૂર્વકલ્પિતંનામદદ્યાન્ તતઃ
શિષ્યંવેદેન્ ઇતઃ પરંત્વયાસંન્યાસાધિકારિણેસંન્યાસોદેવોદીક્ષાયોગપટ્ટાદિકંચકાર્યં ડ્યે
ષ્ટયતયોનમસ્કાર્યાઃ તતોગુરુઃ કટિસૂત્રંપંચમુદ્રાલંકૃતંપૂર્વદંડંચશિષ્યાયદત્વાશિષ્યંવથાસ
પ્રદાયંનમસ્કુર્યાન્ અન્યેષતયોગહિણશ્ચનમસ્કુર્યુઃ શિષ્યોનારાયણેત્યુક્તોચ્ચાસનાદુત્યાય
તત્રગુરુમુપવેશ્યપથાવિધિનત્વાન્યવર્તીન્નમેન્ ઇતિગૃહ્યાગ્નિમતોવિધુરાદેશ્વવિવિદિષાસંન્યા
સપ્રયોગઃ ॥

હવે યોગપટ્ટ કેહેછે.

જેણે પર્યંકશૌચ કીધેલું એવા યતિએ કટિની શુદ્ધતા કરી કટિસૂત્ર તથા કોપીન
ધારણ કરી કેડ ઉપરે વસ્ત્ર વીંટી ગુરુની આજ્ઞાથી જિયાં આસન ઉપરે યેસી સભા-
સદોનીસાથે વેદાંતવિષે કાંઈ એક વ્યાખ્યાન કરવું. ગુરુ સંન્યાસિએ શિષ્ય સં-
ન્યાસિનાં નમસ્કાર ઉપરે શંખવડે પુરુષસૂક્તથી અભિષેક કરી વસ્ત્ર, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ,
દીપ, નૈવેદ્ય, એ ઉપચારથી પૂજા કરી ઉપરે વસ્ત્ર ઝાલી યતિઓસાથે વિશ્વરૂપા-
ધ્યાય “પશ્યામિ દેવાન્” ઇહાં થકી “મુંદ્રવરાજ્યં સમદ્ધ” ઇહાં પર્યંત પાઠ કરી પ્ર-
થમ કલ્પી રાખેલું નામ દેવું. પછી શિષ્યપ્રત્યે કેહેવું. આજ પછી સંન્યાસના
અધિકારીને તારે સંન્યાસ તથા દીક્ષા દેવી, અને યોગપટ્ટાદિક કરવા. જ્યેષ્ઠ યતિ-
ઓને નમસ્કાર કરવા. પછી ગુરુએ કટિસૂત્ર તથા પાંચ મુદ્રાવડે અલંકૃત એવો
પ્રથમનો દંડ શિષ્યને દ્વધ સંપ્રદાય પ્રમાણે તેને નમસ્કાર કરવા. પછી બીજા સં-
ન્યાસી તથા ગૃહસ્થોએ પણ નમસ્કાર કરવા. શિષ્યે “નારાયણ” એમ કહી
જિયાં આસનથી ઉતરી તે (આસન) ઉપરે ગુરુને યેસારી યથાવિધિ નમસ્કાર
કરી બીજા યતિઓને નમન કરવું. એ રીતે ગૃહ્યાગ્નિમાન્ તથા વિધુરાદિકને વિ-
વિદિષાસંન્યાસનો પ્રયોગ કહ્યો.

અથાગ્નિહોત્રિણોવિશેષઃ તત્રશ્રૌતાગ્રયોવિચ્છિન્નાશ્વેતુનરાધાનંપાવમાનેષ્ટ્યંતંપૂર્ણાહુ
ત્યંતંવાકૃત્વાપ્રાયશ્ચિત્તાદિસાવિત્રીપ્રવેશાંતંપૂર્વવત્કુર્યાન્ ॥

હવે અગ્નિહોત્રીને વિશેષ કેહેછે .

તેમાં શ્રૌતાગ્નિ વિચ્છિન્ન થયો હોય તો, પુનરાધાન પાવમાનેષ્ટિ પર્યંત કરી
અથવા પૂર્ણાહુતિ પર્યંત કરી પ્રાયશ્ચિત્તાદિ સાવિત્રીપ્રવેશ પર્યંત કર્મ પ્રથમ પ્ર-
માણે કરવું.

અથબ્રહ્માન્વાધાનં અગ્નિત્રયંસમિષ્યસંસ્કૃતમાડ્યંસુચિચતુર્વારંગુહીત્વાહવનીયેપૂર્ણાહુતિર્ભોસ્વાહાપરમાત્મનરદમિતિકુર્યાન્ સાયંસંધ્યાગ્નિહોત્રહોમાંતેઉત્તરેણગાર્હપત્યંદ્વંદ્વાષાઃપ્રાજ્ઞાપ્યાસાઘાહવનીયદક્ષિણતઃકૌપીનદંઢાઘાસાદયેન્ રાત્રિજાગરાંતેપ્રાતૃર્હોમાદિકૃત્વાપૌર્ણમાસ્યાંબ્રહ્માન્વાધાનંચેત્યૌર્ણમાસેષ્ટિકૃત્વાદર્શોદિમપિપક્ષહોમાપકર્ષપૂર્વકમપકૃત્યતદૈવકુર્યાન્ દર્શોચેદ્દર્શોદિરેવ ॥

હવે બ્રહ્માન્વાધાન કેહેછે.

ત્રણ અગ્નિ પ્રદીપ કરી સંસ્કાર કરેલું આન્ય સુચિ પાત્રમાં ચાર વાર સહ આહવનીય અગ્નિમાં “ઁસ્વાહા પરમાત્મન રદં” એમ કહી પૂર્ણાહુતિ કરવી. સાયંસંધ્યા તથા અગ્નિહોત્રહોમ તથા પછી ગાર્હપત્ય અગ્નિની ઉત્તરમેર બે બે પાત્ર માંડી આહવનીય અગ્નિની દક્ષિણમેર કૌપીન, દંડ ઇત્યાદિક રાખવાં. રાત્રિએ જાગરણ કીધા પછી પ્રાતઃકાળે હોમાદિક કરી પૂનમને દિવસે બ્રહ્માન્વાધાન કીધું હોય તો પૌર્ણમાસેષ્ટિક કરી દર્શોદિ પણ પક્ષહોમના અપકર્ષપૂર્વક અપકર્ષ કરી તે વેળાએજ કરવી. (બ્રહ્માન્વાધાન) દર્શને દિવસે હોય તો દર્શોદિજ કરવી.

અથપૂર્ણમાસ્યાંદર્શોવાદેશકાલૌસ્મૃત્વાસન્ન્યાસપૂર્વાગ્નિભૂતયાપ્રાજાપત્યેષ્ટ્યાવૈશ્વાનર્યેષ્ટ્યા વસમાનંત્રપાયપથ્યે રતિસંકલ્પસમુદ્યયેનેષ્ટિદ્વયં અજ્રવૈશ્વાનરદ્વાદશકપાલઃપુરોઢાશઃ પ્રાજાપત્યશ્વરૃવૈષ્ણવોનવકપાલઃપુરોઢાશઃ અથવાકેવલપ્રાજાપત્યેષ્ટિઃ અજ્રપ્રયોગઃસ્વસ્વ સૂત્રાનુસારેણોદ્યઃ સૌધાયનસૂત્રાનુસારેણાકિંચિદુચ્યતે પવનપાવનપુષ્પાહવાચનાદિપૂર્વા ગાંતેકેવલવૈશ્વાનરેષ્ટ્યાઃકેવલપ્રાજાપત્યાવાસંકલ્પઃ વ્રીહિમયઃપુરોઢાશોદ્યઃ પંચપ્રયાજાઃ અગ્નિર્વૈશ્વાનરઃપ્રજાપતિર્વાદેવતા પંચદશસામિધેન્યઃ વ્રતગ્રહણાંતેચર્ચુરાડ્યંસંસ્કૃત્યસુચિ ચતુર્ગૃહીતંગૃહીત્વાપૃથિવીહોતેત્યાદિચતુર્હોતૃહોમંકૂપ્પાંદહોમસારસ્વતહોમૌચકૃત્વાનિર્વાપાદિઃ વૈશ્વાનરોદ્વાદશકપાલઃપુરોઢાશઃપ્રાજાપત્યશ્વરૃઃ વૈશ્વાનરાયપ્રતિવેદયામદતિપુરોનુ વાસ્પાવૈશ્વાનરઃપવમાનઃપર્વિત્રૈરિતિયાજ્યા પ્રાજાપત્યાપાંપ્રધાનમુપાંશુધર્મકં સુભૂઃસ્વ પંભૂરિત્યાદનુવાકયાઃ પ્રજાપતેનત્વદેતામિતિયાજ્યા અથસુવેળાષ્ટાવુપહોમાનુભયત્રવૈશ્વાનરોનરુતયઆપ્રયાતુપરાવતઃ અગ્નિરુત્થેનવાહસાસ્વાહા વૈશ્વાનરાપેદમિતિયાગઃ સર્વત્ર ક્રતાવાનંવૈશ્વાનરમૃતસ્યજ્યોતિષસ્પર્તિ અજગ્રંધર્મમીમહેસ્વાહા ૨ વૈશ્વાનરસ્ય દસ ૩ પૃષ્ઠોદિવિપૃષ્ઠોઅગ્નિઃ ૪ જાતોયદગ્રે ૫ ત્વમગ્રેશોચિષા ૬ અસ્માક મગ્રે ૭ વૈશ્વાનરસ્યસુમતૌ ૮ અર્થેનમુપતિદ્વેતસહસ્રશીર્ષેતિસૂક્તેન તતઃસ્વિષ્ઠકૃદાદિશેષંસમાપયેત્ સર્વૈરુદ્રઃ વિશ્વંભૂતમિતિદ્વાભ્યામદ્યુત્સર્ગઃ આપુર્દાઅગ્રેદતિમંત્રેણદર્શસ્તંબસ્થયજમાનભાગાત્કિંચિદાદાયસહસ્રશીર્ષેત્યનુવાકેનપ્રાપ્ય ઓમિતિત્રણ ઓમિતીદં સર્વમિત્યનુવાકેનહુતશોષમાહવનીયેપ્રક્ષિપેત્ એવંવૈશ્વાનર્યાગ્યન્યતારમિષ્ટકૃત્વૌપાસનાગ્રૌ સર્વાધાનેદક્ષિણાગ્રૌપ્રાણાદિહોમાદિવિરજાહોમાનંકાર્યંઅન્યત્રાગ્વત્ આહવનીયેઅરણીમુ સલોલજ્વલાતિરિક્તદારુપાત્રાણાંદાહઃ તત્ત્વાત્મન્યાહવનીયાગ્નિસમારોપઃપૂર્વવત્ અરણીં દ્વયંગાર્હપત્યેપ્રક્ષિપ્યતત્સમારોપંકૃત્વાદક્ષિણાગ્રૌમુસલોલજ્વલેહુત્વાદક્ષિણાગ્રેરપિસમારોપઃ

તતઔપાસનાર્થઃ સમારોપઃ રતિક્રમઃ ભગ્નવિશેષોન્યત્રજ્ઞાતેભ્યઃ રતિસમ્પ્રિક્રમપ્રયોગઃ જ્ઞાત
કંપ્રતિબ્રહ્માન્વાધાનવિરજાહોમાદિરહિતોવાપ્રયોગોઽપમાશત્ ॥

હવે પૂનઃમને દિવસે અથવા દર્શને દિવસે દેશ, કાળનું સ્મરણ કરી “સંન્યાસપૂર્વાગ્મૂતપા પ્રાજ્ઞાપત્યેષ્ટથા વૈશ્વાનર્યેષ્ટથા ચ સમાનતંત્રયા યજ્ઞે,” એવો સંકલ્પ કરી એક સાથે બન્ને ઇષ્ટિ કરવી. એ ઠેકાણે વૈશ્વાનરને ઉદેશે દ્વાદશકપાળ પુરોડાશ કરવો. પ્રાજ્ઞપત્ય ચરૂ, વિષ્ણુ દેવતાવાળો નવકપાળ પુરોડાશ કરવો. અથવા કેવળ પ્રાજ્ઞપત્યેષ્ટિ કરવી. એમાં પ્રયોગ પોતપોતાનાં સૂત્રને અનુસારે બંધવો. ઔધા-યનસૂત્રને અનુસારે કાંઈ એક કહું છું— પવન, પાવન અને પુન્યાહવાચન ઇત્યાદિ પૂર્વાગ થયા પછી કેવળ વૈશ્વાનરેષ્ટિનો અથવા કેવળ પ્રાજ્ઞપત્યેષ્ટિનો સંકલ્પ કરવો. વ્રીહિમય પુરોડાશ એ દ્રવ્ય, પાંચ પ્રયાજ, વૈશ્વાનર અગ્નિ અથવા પ્રજાપતિ દેવતા, પંદર સામિધેની. વ્રત લીધા પછી તો અધ્વર્યુએ આબ્યનો સંસ્કાર કરી સ્તુતિ પાત્રમાં ચાર વાર ઘૂત લઈ “પૃથિવી હોતાં ” ઇત્યાદિ ચતુર્હોત્ર હોમ, ૩-૭માં હોમ અને સારસ્વત હોમ કરી નિર્વાપાદિક કરવો. વૈશ્વાનર દ્વાદશકપાળ પુરોડાશ, પ્રાજ્ઞપત્ય ચરૂ, “વૈશ્વાનરાયમતિવેદયામ ” એ પુરોડાશ્યા, “વૈશ્વાનરઃ પાવમાનઃ પવિત્રૈઃ” એ યાજ્ઞ્યા. પ્રાજ્ઞપત્ય ઇષ્ટિમાં પ્રધાન કર્મનો ઉચ્ચાર ધીરે કરવો. “સુમૂઃસ્વયંમૂઃ” ઇત્યાદિક અનુવાક્યા બંધવી. “પ્રજાપતે નત્વદેતાં ” એ યાજ્ઞ્યા. પછી સ્તુતિ પાત્રવડે આઠ ઉપહોમ બન્ને ઠેકાણે કરવા. તેના મંત્ર— “વૈશ્વાનરોનક્રતય આપ્રયાનુ પરાવતઃ ॥ અગ્નિરુત્થેનવાહસાસ્વાહા વૈશ્વાનરાયેદં” એ રીતે સઘળે ઠેકાણે ત્યાગ કરવો. “ઋતાવાનંવૈશ્વાનરશ્ચતસ્ય ઝરોતિષસ્પતિં ॥ અજઞ્ઞં ધર્મમીમહેસ્વાહા ૧, વૈશ્વાનરસ્યદસં ૩, પૃષ્ઠોદિવિપૃષ્ઠોઅગ્નિઃ ૪, જ્ઞાતોયદગ્ને ૫, ત્વમગ્નેશોવિષાં ૬, અધ્માકમગ્ને ૭, વૈશ્વાનરસ્યમુમતૌ ૮ ” પછી “સહસ્રશીર્ષાં” એ સૂક્તવતી દેવતાની પ્રાર્થના કરવી. પછી સ્વિષ્ટકૃત્ત આદિ હોમનાં શેષની સમાપ્તિ કરવી. પછી “સર્વોવૈરુદ્રઃ ૦ વિશ્વંભૂતં ૦” એ બે મંત્રવડે અગ્નિનો ઉત્સર્ગ કરવો. “આયુર્દ્યા અગ્ને ૦” એ મંત્રવડે, હર્ભના યુગ્મડા ઉપરે રાખેલા યજ્ઞમાનના ભાગમાંથી કાંઈ એક લઈ “સહસ્રશીર્ષાં” એ અનુવાકવડે પ્રાશન કરી “ઓમિ-તિ બ્રહ્મ, ઔમિતીદંસર્વ” એ અનુવાકવડે, હોમ કરતાં શેષ રહેલું દ્રવ્ય આહવનીય અગ્નિમાં નાખવું. એ રીતે વૈશ્વાનર ઇત્યાદિ બે ઇષ્ટિમાંથી એક ઇષ્ટિ કરી ઔપાસન અગ્નિવિષે, અને સર્વાધાન પક્ષ હોય તો દક્ષિણાગ્નિવિષે પ્રાણાદિ હોમથીકી વિરબહોમ પર્યંત કર્મ કરવું. બાકી પ્રથમ પ્રમાણે બંધવું. ચરણી, મુસલ, ઉલૂખલ (પારણી) વિના બીજાં કાષ્ઠનાં પાત્રનો આહવનીય અગ્નિમાં દાહ કરવો. પછી પોતામાં આહવનીય અગ્નિનો સમારોપ પ્રથમ પ્રમાણે કરવો. બન્ને ચરણી ગાર્હપત્ય અગ્નિમાં નાખી તે ગાર્હપત્યનો સમારોપ કરી દક્ષિણાગ્નિમાં મુસલ ઉલૂખલનો હોમ કરી દક્ષિણાગ્નિનો પણ સમારોપ કરવો. પછી ઔપાસનાગ્નિનો સમારોપ એવો કરી બંધવો. એવિષે વિશેષ પ્રકાર બીજા અંથમાં બેવો. એ રીતે

સાગ્નિકનો પ્રયોગ કહ્યો. અથવા સ્નાતકવિષે બ્રહ્માન્વાધાત તથા વિરજહોમ ઇત્યાદિકે રહિત પ્રયોગ જાણવો; કારણ, એને અગ્નિ નથી.

અથાતુરસંન્યાસઃ આતુરસંન્યાસેસંકલ્પપ્રેષોચારાભયદાનેતિત્રયપ્રધાનમવશ્યકંકાર્યંઅ
ષ્ટશ્રાદ્ધાદિદંડપ્રહણાંતમંગમૂતંયથાસંભવંકાર્યં ॥

હવે આતુરસંન્યાસ કેહેછે.

આતુરસંન્યાસવિષે સંકલ્પ, પ્રેષોચાર, અને અભયદાન એ ત્રણ પ્રધાન કર્મ અવશ્ય કરવાં, તથા અષ્ટશ્રાદ્ધથીકી દંડપ્રહણ પર્યંત અંગમૂત કર્મ સંભવ પ્રમાણે કરવું.

તત્પ્રયોગઃ મંત્રસ્નાનંકૃત્વાશુદ્ધવસ્ત્રંધૃત્વાજ્ઞાનપ્રાપ્તિદ્વારામોક્ષસિદ્ધયર્થમાતુરવિધિનાસં
ન્યાસમહંકરિષ્યે પંચકેશાનવશેષ્યવપનંકૃત્વાસ્નાત્વાસંધ્યાદૌપાસનહોમાંતંયથાસંભવંસં
પાઘાત્મનિસમારોપંકુર્યાત્ અગ્નિહોત્રીતુપ્રાજ્ઞાપત્યાદિસ્થાનેપૂર્ણાહુતિકૃત્વાશ્રીતાગ્નિમાત્મ
નિસમારોપયેત્ ઉચ્છિન્નાગ્નીનાંપુનરાધાનસંભવેસમારોપોન્યથાતુનસમારોપઃ વિધુરાદીનામ
દ્યુભાવાદેવસમારોપોનાવશ્યકઃ તતસ્તોયમાદાયાપ્સુજુહોતિ એવહવાઅગ્નેયોર્નિર્યઃપ્રાણઃ
પ્રાણંગચ્છસ્વાહા ૧ આપોવૈસર્વાદૈવતાઃસર્વાભ્યોદૈવતાભ્યોજુહોમિસ્વાહા ૨ મૂઃસ્વાહેતિજ
લેજલૈર્હૃન્વાહુતશેષંજલમાશુઃશિશાનહત્યનુવાકેનાભિમંત્ર્ય પુત્રેષણાવિત્તેષણાલોકેષણામ
યાત્યક્તાઃસ્વાહેતિકિંચિત્પિબેત્ અમયંસર્વભૂતેભ્યોમત્તઃસ્વાહેતિદ્વિતીયંપિબેત્ સંન્યસ્તંમયે
તિનિઃશેષંતૃતીયં તતઃપૂર્વવત્સાવિત્રીપ્રવેશઃ તતઃપ્રાઙ્મુલ્કર્શ્વવાહુઃપ્રેષોચારંપૂર્વવત્કુર્યા
ત્ અમયંસર્વભૂતેભ્યોમત્તઃસ્વાહેતિપ્રાચ્યાંજલંક્ષિપેત્ શિલ્વામૃત્પાટયયજ્ઞોપવીતંઊત્તિવામૂઃ
સ્વાહેત્યપ્સુહૃત્વાપુત્રગૃહેનતિષ્ઠેત્ અત્યંતમાતુરશ્ચેત્પ્રેષમાત્રંવાવેદેત્ જીવતિચેત્સ્વસ્થઃસન્મ
હાવાક્યોપદેશદંડપ્રહણાદિસર્વંકુર્યાત્ એવમાતુરવિધિનાસંન્યાસેમૃતસ્યયતિવત્સંસ્કારઃ

તેનો પ્રયોગ—મંત્રસ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી “જ્ઞાનપ્રાપ્તિદ્વારા મોક્ષ-
સિદ્ધયર્થમાતુરવિધિના સંન્યાસમહં કરિષ્યે.” પાંચ કેશ શેષ રાખી બાકી વપન ક-
રાવી સ્નાન, સંધ્યાદિ ઔપાસન હોમ પર્યંત કર્મ સંભવ પ્રમાણે કરી પોતામાં
સમારોપ કરવો. અગ્નિહોત્રીએ તો પ્રાજ્ઞાપત્યાદિને ઠેકાણે પૂર્ણાહુતિ કરી પોતામાં
શ્રીતાગ્નિનો સમારોપ કરવો. ઉચ્છિન્ન થયેલા અગ્નિનો પુનરાધાનનો સંભવ છતાં
સમારોપ કરવો, તેમ ન હોય તો સમારોપ કરવો નહી. વિધુર ઇત્યાદિકને અગ્નિ
ન હોવાથીજ સમારોપ અવશ્ય નથી. ફરી જળ લઈ જળમાં હોમવું. તેના મંત્ર—
“એવ હવા અગ્નેયોર્નિર્યઃ પ્રાણઃ પ્રાણં ગચ્છ સ્વાહા ૧ આપો વૈ સર્વા દૈવતાઃ સર્વાભ્યો
જુહોમિ સ્વાહા ૨ મૂઃસ્વાહા” એ રીતે જળમાં જળવડે હોમ કરી હોમ કરતાં શેષ જળ
“આશુઃ શિશાનં” એ અનુવાકવડે મંત્રી “પુત્રેષણાવિત્તેષણાલોકેષણા મયા ત્યક્તાઃ
સ્વાહા” એ મંત્રવડે થોડું જળ પીવું. “અમયં સર્વભૂતેભ્યો મત્તઃ સ્વાહા” એ મંત્ર-
વડે બીજી વાર પીવું. “સંન્યસ્તં મયા” એ મંત્રવડે ત્રીજી વાર સઘળું પીવું. પછી
પ્રથમ પ્રમાણે સાવિત્રીપ્રવેશ કરવો. પછી પૂર્વસામ બેસી હંચા હાથ રાખી પ્રથમ

પ્રમાણે પ્રેષોચ્ચાર કરવો. “અમયં સર્વભૂતેભ્યો મન્તઃ સ્વાહા.” એ મંત્રવડે પૂર્વદિ-
શામાં જળ નાખવું. શિખા ઉપેડી, જનોઘ તોડી “ભૂઃ સ્વાહા” એ મંત્રવડે
જળમાં આહુતિ દઈ, પુત્રને ધરે રહેવું નહી. અથવા અત્યંત આતુર હોય તો
પ્રેષમાત્રનો ઉચ્ચાર કરાવવો. સ્વસ્થ થઈ જીવતો રહે તો મહાવાક્યનો ઉપદેશ,
દંડઅહણાદિ સધળો વિધિ કરાવવો. એ રીતે આતુરવિધિવડે સંન્યાસ લઈ મરેલાના
સંસ્કાર યતિ પ્રમાણે કરવા.

અથમૃતયતિસંસ્કારઃ પુત્રઃશિષ્યોવાસ્નાત્વાવપનંકૃત્ત્રયંચાધિકારાર્થંકુર્યાત્ પુત્રાતિરિ-
ક્તસ્યવપનંકૃતાકૃતં દેશકાલૌસ્મૃત્વાત્રહ્નીભૂતસ્યયતેઃશૌનકોક્તવિધિનાસંસ્કારંકરિષ્યે ન
વંકલશંતીર્થેનાપૂર્વ ગંગેચયમુને૦ નારાયણઃપરંબ્રહ્મ૦ યજ્ઞર્કેચિદ્જગત્સર્વ૦ इतिમંત્રૈર
ભિમંત્ર્યરુદ્રસૂક્તવિષ્ણુસૂક્તાપોહિષ્ઠાદિભિયતેઃજ્ઞાનંવિધાયચંદનાદિભિઃકલેવરંસંપૂજ્યમા
ન્યાદિભિરલંકૃત્યવાદ્યોષાદિભિઃશુદ્ધદેશનયેત્ જલેસ્થલેવાસમાહિતંકુર્યાત્ સ્થલપક્ષે
ગર્ભસ્વાહૃતિપ્રોક્ષિતભુવિદંડપ્રમાણંકૃત્વા મખ્યેસૂક્ષ્મગર્ભસાધર્હસ્તંકૃત્વા સપ્તઘ્યાહૃતિભિઃ
પંચગવ્યેનત્રિઃપ્રોક્ષ્યજલપક્ષેનદ્વાપંચગવ્યંપ્રક્ષિપ્યકુશાનાસ્તીર્યસાવિત્ર્યાદેહંપ્રોક્ષ્યશંખોદકે
નપુરુષસૂક્તેનાષ્ટોત્તરશતાવુત્તપ્રણવૈશ્વસંસ્નાપ્યાષ્ટાક્ષરેણોઢશોષચારૈઃસંપૂજ્યતુલસીમાલા
દૈરલંકૃત્યવિષ્ણોહવ્યંરક્ષસ્વેતિદેહંગર્ભેનદ્વાવાક્ષિપેત્ इदંવિષ્ણુરિતિદંડેત્રેધામંદક્ષિણહ
સ્તેસ્થાપયેત્ હંસઃશુચિષદિતિપરેણનાકંનિહિતગુહાયાંવિશ્રાજદેતઘનયોવિશંતિ વેદાં
તવિજ્ઞાનમુનિશ્ચિતાર્થાઃસંન્યાસયોગાઘતયઃશુદ્ધસત્તાઃ इतिત્વદયેજયેત્ પુરુષસૂક્તં
શ્રુવોમધ્યેજયેત્ બ્રહ્મજજ્ઞાનમિતિમૂર્ધનિ મૂર્ધાનંમૂર્ધુવઃસ્વશ્વેત્યુક્તાશંખેનભેદયેત્ અથવા
ભૂમિર્મિમમાન્માતામાતરમપ્યગાત્ ભૂયાસ્મપુત્રૈઃપશુભિર્યોનોદેષિસમિધાતામિતિમંત્રેણપર
શ્વાદિનાભેદયેત્ શિરોભેનુમશક્તઃશિરસ્થાપિતંગુઢાપિંડાદિકંભિદ્યાત્ ગર્ભંપુરુષસૂક્તેન
લવણેનપ્રપૂરયેત્ સુગાલશ્વાદિરક્ષાર્થેસિકતાદિભિઃપ્રપૂરયેત્ નદાદૌશિરોભેદનોત્તરંદર્ભૈ
રાઙ્ગાઘવ્યાત્તટિભિર્ભિમંત્ર્યપાષાણંબધ્વા ઐશ્વાહેતિત્વદેન્યસેત્ તતોગ્નિનાગ્નિઃસ૦
ત્વંહ્યગ્નેઘ્નિના૦ તંમર્જયેતંસુક્રતું૦ યજ્ઞેનયજ્ઞ૦ इत्यુક્ત્વતુણ્યેનચિત્તિઃસુગિત્યાદિ
ભિર્દેશહોત્રાદિસંજ્ઞકયજુર્મંત્રૈશ્ચાભિમંત્રયેત્ અતોદેવાદતિજપિત્વાપૈર્મુક્તાઅશ્વમેધાદિ
ફલભાગિનોવયમિતિભાવયંતોવપૃથુબુદ્ધયાસર્વેનુગામિનઃસ્નાત્વાગંધાદિપૃથ્વાસોત્સવાગૃહં
ચ્છેપુઃ અત્રપરમહંસસ્યસ્થલેસમાધિર્મુરુપઃ જલેમધ્યમઃ કુટીચકંતુપ્રદહેત્પ્રયેચ્ચબહૂદ
કં હંસોજલેનુનિક્ષેપ્યઃપરમહંસંપ્રપૂરયેદિતિવચ્ચનાત્ અત્રપરમહંસંપ્રકીરયેદિતિકિંચિત્વા
ઠઃ एकोहिदंजलंપिंडमाशौचंप्रेतसाक्षिणां नकुर्याद्वाधिकादन्यद्ब्रह्मीभूतायभिक्षवे कु
ટીचकातिरेकेणनदहेत्यतिनंकंचित् ॥

હવે મરેલા યતિના સંસ્કાર કેહેછે.

પુત્ર અથવા શિષ્યે સ્નાન કરી વપન તથા અધિકારમાટે ત્રણ કૃત્ય પ્રાપ્તિ
કરવું. પુત્ર વિના બીજાઓને વપન કૃતાકૃત છે. દેશ કાળનું સ્મરણ કરી “બ્રહ્મી-
ભૂતસ્ય યતેઃ શૌનકોક્તવિધિનાસંસ્કારં કરિષ્યે” નવીન કલશ તીર્થવડે પૂણું કરી

“મંગેચયમુને૦, નારાયણ: પરંબ્રહ્મ૦, યદ્ધર્કિચિન્નજગત્સર્વ૦,” એ મંત્રવડે મંત્રી રૂપસૂક્ત, વિષ્ણુસૂક્ત તથા “આર્ષોદિષ્ટા૦” ઇત્યાદિ ઋચાવડે યતિને સ્નાન કરાવી ચંદનાદિ પદાર્થોવડે કલેવરની પૂજા કરી માળા ઇત્યાદિકવડે અલંકૃત કરી વાજીતના ઘોષાદિકવડે શુદ્ધ દેશપ્રત્યે લઈ જવું, પછી જળમાં અથવા સ્થળમાં સ્થાપિત કરવું. સ્થલપક્ષમાં ખાડો કરવો તે વ્યાહતિ મંત્રવડે પૃથિવીનું પ્રોક્ષણ કરી ત્યાં એક દંડ પ્રમાણનો ખાડો કરી તે ખાડાના મધ્યમાં ન્હાનો ડોઢ હાથનો ખાડો કરી સાત વ્યાહતિ મંત્રવડે પંચગવ્યે કરી ત્રણ વાર પ્રોક્ષણ કરી, જળપક્ષમાં નદીમાં પંચગવ્ય નાખી દર્બ પાથરી સાવિત્રી મંત્રવડે દેહ પ્રોક્ષણ કરી શંખોદકવડે “ગુરુષૂક્ત” તથા અષ્ટોત્તરશત “પ્રણવ” મંત્રવડે સ્નાન કરાવી અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે ષોડશોપચારથી પૂજા કરી તુળસી માળા ઇત્યાદિકવડે અલંકૃત કરી “વિષ્ણો હવ્યં રક્ષસ્વ” એ મંત્રવડે દેહને ખાડામાં અથવા નદીમાં પધરાવવું. “હં વિષ્ણુ૦” એ મંત્રવડે ત્રણ ઠેકાણે ભાંગેલો દંડ જમણા હાથ ઉપરે રાખવો. “હંસઃ શુચિષ્વ૦” તથા “પરેણનાકં નિહિતં ગુહ્યાયં વિભ્રાજદેતદ્વાતયો વિશંતિ ॥ વેદાંતવિજ્ઞાનસુનિશ્ચિતાર્થાઃ સંન્યાસયોગાદ્વાતયઃ શુદ્ધસત્ત્વાઃ” એ મંત્ર હૃદય-વિષે જપવા. બ્રુકુટીના મધ્યભાગમાં પુરૂષસૂક્ત જપવું. “બ્રહ્મજ્ઞાનં” એ મંત્રનો જપ મસ્તક ઉપરે કરવો. “મૂર્ધુષઃ સ્વઃસ્વાહા” એ મંત્ર બણી શંખવડે મસ્તક ક્રોડવું. અથવા “મૃમિર્મૃમિગ્મગ્મનામાતરમપ્યગાત્ ॥ મૃયાસ્મ પુત્રેઃ પશુભિર્યોનો દ્વેષિ સમિદ્ધતા” એ મંત્રવડે કોવાડો ઇત્યાદિકવતિ મસ્તક ક્રોડવું. મસ્તક ક્રોડવામાં અસમર્થ હોય તો માથાં ઉપરે રાખેલી ગોળની ઢેક ઇત્યાદિકને ક્રોડવું. “પુરૂષસૂક્ત બણી મીઠાંવતી ખાડો પૂરવો.” શિયાળ, કુતરાં ઇત્યાદિકથકી રક્ષા થવામાટે રેતિ ઇત્યાદિકવતી ખાડો જરવો. નદી ઇત્યાદિકમાં દેહ નાખવું હોય તો, મસ્તકનો ભેદ કીધા પછી દર્બ પાથરી વ્યાહતિ મંત્રવડે મંત્રી પથરો ખાંધી “ઊંસ્વાહા” એ મંત્રવડે હૃદય (ધ્રો) માં પધરાવવું. પછી “અગ્નિનાગ્નિઃ સ૦ ત્વંમયે અગ્નિના૦ તં મર્જયંતસુકંતું યજ્ઞેનયજ્ઞં” એ ચાર ઋચાવડે, તથા “ગિન્તિઃ સુક્” ઇત્યાદિ દશહોત્ર નામના યજુર્વેદના મંત્રવડે પણ અભિમંત્રણ કરવું. “અતોદેવા૦” એ મંત્રનો જપ કરી ‘હમો પાપથકી મુક્ત થયા અને અશ્વમેધાદિક કૃણને પામ્યા’ એવી ભાવના કરતા છતાં સધળા પાછળ જનારાઓએ યજ્ઞાંતસ્નાનની બુદ્ધિથી સ્નાન કરી ગંવાદિક ધારણ કરી ઉત્સવયુક્ત થઈ ધરે જવું. આ ઠેકાણે પરમહંસનો સમાધિ સ્થળમાં મુખ્ય છે; જળમાં મધ્યમ; કારણ, “કુટીચકનો દાહ કરવો; બહુદકને પૂરવો; હંસને જળમાં પધરાવવો; અને પરમહંસનું સ્થળમાં પૂરણ કરવું;” એવાં વચન છે. આ વચનમાં ‘પ્રપૂરયેત્’ એ ઠેકાણે ‘પ્રકીરયેત્’ એવો કોઈ ઠેકાણે પાઠ છે. “પ્રભરૂપ સંન્યાસીમાટે વાર્ષિકશ્રાદ્ધ વિના ખીજું એકોદિષ્ટ, જળ, પિંડ, આશૌચ અને પ્રેતક્રિયા કરવી નહી. કુટીચક વિના ખોજ યતીને ક્યારે પણ ખાળવો નહી.”

તતઃ કર્તાન્નાત્વાચમ્પસાર્દ્ધિગતસ્પદ્મબ્રહ્મીભૂતમિક્ષોત્સૃપ્ત્યર્થતર્પણકરિષ્યેતિસંકલ્પ્યસભ્યેન

દેવતીર્થેનૈવાત્માનંમંતરણ્માનંપરમાત્માનામિતિચતુશ્વતુસ્તર્પયિત્વાશુકપક્ષેમૃતસ્યકેશવાદિદ્વા
દશનામમિઃકૃષ્ણપક્ષેમૃતસ્યસંકર્ષણાદિદ્વાદશનામમિઃકેશવંતર્પયામીત્યેવદ્વિતીયાંતૈઃકુર્વાત્
દ્વંક્ષીરેણેતિકેચિન્ તતઃસિદ્ધિંગતસ્યમિશ્નોસ્તુપ્યર્થનાશાયણપૂજનંબલિદાનંઘૃતદીપદાનંચક
રિષ્યેદતિસંકલ્પ્યદેવવ્રજનોપરિતેરિવામૃત્મયાર્લિંગંકૃત્વાપુરુષસૂક્તેનાષ્ટાક્ષરેણચષોઢશોપચાર
પૂજાંકૃત્વાઘૃતમિશ્રપાયસબલિંદત્વાઘૃતદીપંચસમર્પયાપસબલિંજલેક્ષિપેત્ તતઃઽન્મો
બ્રહ્મણેનમશ્નિશંભેનાષ્ટાર્પ્યાન્દત્વાગૃહંવ્રજેદિતિપ્રથમદિનકૃત્યં એવંદશાદિનાંતંપ્રત્યહંતર્પણ
લિંગપૂજનપાયસબલિદીપદાનાનિકુર્વાત્ ॥

ત્યાર પછી કર્તાએ સ્નાન કરી આચમન કરી “ સિદ્ધિં ગતસ્ય બ્રહ્મીભૂતમિશ્નોસ્તુ-
પ્યર્થ તર્પણં કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ કરી સંયેજ દેવતીર્થવડે “ આત્માનંમંતરાત્માનં
પરમાત્માનં ” એવું વાક્ય કહી ચાર ચાર તર્પણ કરી, શુક્લ પક્ષમાં મૃત થય-
લાને કેશવાદિ ચાર નામવડે તથા કૃષ્ણ પક્ષમાં મૃત થયલાને સંકર્ષણાદિ ચાર
નામવડે “ કેશવાંતં ” એવાં દ્વિતીયાવિભક્ત્યંત નામવડે તર્પણ કરવું. એ તર્પણ
દૂધથી કરવું એમ કોઈ અંચકાર કેહેછે. પછી “ સિદ્ધિં ગતસ્ય મિશ્નોસ્તુપ્યર્થ નારા-
યણપૂજનં બલિદાનં ઘૃતદીપદાનં ચ કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ કરી દેવયજ્ઞભૂમિ ઉપરે
અથવા તીર ઉપરે માટીનું લિંગ કરી પુરુષસૂક્ત તથા અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે ષોડશોપ-
ચાર પૂજા કરી ઘૃતસહિત પાયસનું અળિ દઈ ઘૃતનો દીપક સમર્પણ કરી પાયસનું
અળિ જળમાં નાખવું. પછી “ ઽન્મોબ્રહ્મણે નમઃ ” એ મંત્રવડે શંખથી આઠ અર્ધ
દઈ ધરે જવું, એ પ્રથમ દિવસનું કૃત્ય કહ્યું. એ રીતે દશ દિવસ પર્યંત નિત્ય ત-
ર્પણ, લિંગપૂજન, પાયસઅળિ અને દીપદાન કરવાં.

અથૈકાદશેહનિપાર્વણશ્રાદ્ધં તત્રમધ્યાન્હેનચાદૌશ્રાદ્ધાંગતિલતર્પણંકૃત્વાદેશકાલૌ
સ્મૃત્વાપ્રાચીનાર્વીતીઅમુકગોત્રસ્યામુકશર્મણોબ્રહ્મીભૂતસ્યાસ્મત્પિતુઃકરિષ્યમાણદર્શાદિસર્વ
શ્રાદ્ધાધિકારાર્થમાઘપાર્વણશ્રાદ્ધંકરિષ્યેદતિપુત્રાદિઃસંકલ્પયેત્ શિષ્યસ્તુબ્રહ્મીભૂતગુરોઃપ્રત્ય
ષ્ઠાદિશ્રાદ્ધાધિકારાર્થંતત્પિતૃસંબંધિનામગોત્રોદેવ્યતાસિદ્ધર્થંચપાર્વણશ્રાદ્ધામિતિસંકલ્પ
યેન્ અન્યત્સમાનં પુરુષવાર્ત્તવસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાઃ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાનામાગોત્રા
દિસહિતાનામુચ્ચારઃ સર્વત્રપિતૃબ્રહ્મીભૂતતિવિશેષણમાત્રમધિકં શેષંપ્રત્યષ્ઠશ્રાદ્ધવન્
કેચિન્ચિષ્યઃકર્તાચેદાત્માન્તરાત્મપરમાત્મનઃકૃત્યસાધુરુઠસંજ્ઞકદેવપુત્રંસત્યેનદેવધર્મકંનાં
દીશ્રાદ્ધવદેકાદશાહેપાર્વણશ્રાદ્ધંકુર્વાદિત્યાહુઃ અત્રસર્વત્રવિસ્તરસ્તોરોક્તસંન્યાસપદ્ધતૌ
દ્રણ્યઃ ॥

હવે અગ્યારમે દિવસે પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું— તે દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે નહી
ધત્યાદિકમાં શ્રાદ્ધનું અંગરૂપ તિલતર્પણ કરી દેશકાળનું સ્મરણ કરી અપસંચ કરી
“ અમુકગોત્રસ્યામુકશર્મણોબ્રહ્મીભૂતસ્યાસ્મત્પિતુઃકરિષ્યમાણદર્શાદિસર્વશ્રાદ્ધાધિકારાર્થ
માઘપાર્વણશ્રાદ્ધં કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ પુત્રાદિકોએ કરવો. શ્રાદ્ધકર્તા શિષ્ય હોય
તો તેણે “ બ્રહ્મીભૂતગુરોઃ પ્રત્યષ્ઠાદિ શ્રાદ્ધાધિકારાર્થં તત્પિતૃસંબંધિનામગોત્રોદેવ્યતા-
સિષ્યર્થં ચ પાર્વણશ્રાદ્ધં ” એવો સંકલ્પ કરવો. બાકી સઘળું સરમુખ. પુરૂરવાર્દવ

કરી પાદપ્રક્ષાલન કરી આભણને પૂર્વાભિમુખ બેસારવો. આભણની આગળે સ્થં-
 ડિલ ઉપરે અગ્નિસ્થાપન ઇત્યાદિ કરવું. અન્વાધાનમાં “ચક્ષુષી આગ્નેતેત્યંતેર્ધિ
 વાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં ચ વ્યસ્તસમસ્તવ્યાહતિભિરેકૈકપાયસાહુત્યા વિષ્ણુમતોદેવા” इतिष-
 ङ्गिः प्रत्यृचमेकैकपायसाहुतया नारायणं पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचमेकैकपायसाहुतया शुक्ले
 शवादिद्वादशदेवताः कृष्णे संकर्षणादिद्वादशदेवताः एकैकपायसाहुतयाशेषेणेत्या-
 दि०,” એ રીતે અન્વાધાન કરી એક સો ખાવન મૂઠિ ચોખ્ખાનો નિર્વાપ કરી ખળી
 પૂર્ણ થાય એટલા ચોખ્ખા લઘ અડત્રીશ આહુતિ થાય એટલો તથા પુરૂષાહાર જટલું
 વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય પૂર્ણ થાય એટલો ચરૂ દૂધમાં રાંધી આન્યભાગ પર્યંત કર્મ થયા
 પછી અગ્નિની પૂર્વતરફ શાળગ્રામ ઉપરે પુરૂષસૂક્તવડે તથા અષ્ટાક્ષરમંત્રવડે ષોડ-
 શોર્ષચાર પૂજા કરી સ્તુત્યવડે અથવા હાથવડે અન્વાધાનમાં કહ્યા પ્રમાણે હોમ
 તથા ત્યાગ કરવો. એ પ્રમાણે શુક્લ કૃષ્ણ ભેદિકરી કેશવાદિ ખાર અથવા સંકર્ષ-
 ãાદિ ખાર એવી અડત્રીશ આહુતિ હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃદાદિ હોમશેષ સમાપ્ત
 કરી ફરી શાળગ્રામની પૂજા કરી વિષ્ણુગાયત્રીવડે વિષ્ણુને અર્ધ્ય દર્ધ હોમ
 કરી શેષ રહેલા પાયસવડે વિષ્ણુને ખાળિ દેવું. નિમંત્રણ કરેલા તેર આભ-
 ãણોને કેશવાદિ કમેકરી “કેશવરૂપિ ગુરવે નમ ઇદમાસનં” ઇત્યાદિ વાક્યેકરી
 આસન, ગંધ, પુષ્પ, દૂપ, દીપ અને વસ્ત્ર એ ઉપચાર દધ તેરમા આભણમાં પુરૂષ-
 સૂક્તની એક એક ઋચાને અંતે “વિષ્ણવે નમઃ” ઇત્યાદિ પ્રકારે દીપ પર્યંત ઉપચા-
 રવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવી. ચતુષ્કણ મંડળમાં તેર ભોજનપાત્ર માંડી તેમાં ઘૂત
 પરીસી પછી અન્ન પરીસી “પૃથિવી તે પાત્રં” ઇત્યાદિ વાક્યવડે કેશવાદિ ખાર
 દેવતાને ઉદ્દેશે તથા વિષ્ણુને ઉદ્દેશે અન્નનો ત્યાગ કરી “અતોદેવાં, ઔનદ્રુત્ત, ઔ-
 નદ્વાયુઃ, વ્રત્સાર્પણં” ઇત્યાદિ વાક્યવડે આપોશનયકી પ્રાણાહુતિ પર્યંત કર્મ થયા
 પછી નારાયણાદિક ઉપનિષદ્ભાગનો પાઠ કરવો. ટૂમિપ્રશ્ન પર્યંત કર્મ કરી આભ-
 ãણોએ આચમન કીધા પછી પૂર્વમાં અગ્ર થાય એવા દર્ભ પાથરી અષ્ટાક્ષરમંત્રવડે
 અક્ષત, ઉદક દધ “કેશવરૂપિણે ગુરવેડ્યંપિંડઃ સ્વાહા નમમ” એ પ્રમાણે ખાર
 પિંડ દેવા. કૃષ્ણ પક્ષમાં તો, સંકર્ષણાદિ નામવડે દેવા એમ સર્વત્ર જાણવું. પિંડ-
 વિષે વિષ્ણુની પૂજા કરી પુરૂષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી વિસર્જન કરવું. આભણોને તાં-
 ખૂલ, દક્ષિણા ઇત્યાદિ દધ તેરમા આભણને “નામ્યા આસીં” એ ત્રણ ઋચાવડે
 ફળ, તાંખૂલ, દક્ષિણા દર્ધનમસ્કાર કરી તે શાળગ્રામમૂર્તિ આચાર્યને દેવી. એ
 પ્રમાણે નારાયણખાળિ કહ્યું.

અથદ્વાદશાહેત્રયોદશાહેવાયથાચારમારાધનં તત્રપ્રયોગઃ દેશકાલૌસ્મૃત્વાશ્રીનારા
 યણપ્રીત્યર્થમારાધનંકરિવ્યહતિસંકલ્પ્ય ગુર્વર્થેક્ષણઃકર્તવ્યઃ એવંપરમગુર્વર્થેપરમેષ્ઠિગુર્વર્થેપરા
 ત્વરગુર્વર્થે એવંવિપ્રચત્તુષ્ટ્યર્થનિમંત્ર્ય શુક્લેકેશવાદિનામભિઃકૃષ્ણેસંકર્ષણાદિનામભિઃદ્વાદશ
 વિપ્રાન્નિમંત્રયેત્ એવંષોડશવિપ્રાઃયતયોવા શ્રશક્તોપયાશક્તિવિપ્રાન્નિમંત્ર્યયથાયથંષોડ
 શક્ષણાદેવાઃ ષોડશાનાંપાદક્ષાલનંરુત્વાચમ્પપાદક્ષાલનોદકંપાત્રાંતરેગૃહીત્વાગંધપુષ્પાદિ
 ભિઃપૂજયેત્ વિપ્રાન્પ્રાહ્મુજાનુદહ્મુજાન્વોપવેશ્યષોડશોપચારૈર્ગંધાદિપંચોપચારૈર્વાસં

પૂજ્યસપરિકરમન્નંપરિવિધ્યાયત્ર્યાપ્રોક્ષ્યગુરુવેદમન્નંપરિવિષ્ટંપરિવેદ્યમાણંચાતૃત્સેઃસ્વાહા
 હવ્યંનમમ એવંપરમગુર્વાદિભ્યઃપંચદશાભ્યોન્નત્યાગંકૃત્વાવ્રત્સાર્પણમિત્યાદિ ભુક્તેષ્વાચાંતે
 ષુતેષુતાંબૂલદક્ષિણાવત્સાદિભિઃપૂજયેત્ અન્નકેચિત્સૂર્યસ્થાપિતપાદોદકતીર્થપૂજાંકુર્વેત તથા
 યા તીર્થપાત્રંતંદુલાદિકૃતમંડલેસંસ્થાપ્યપુરુષસૂક્તેનતીર્થરાજાયનમઃતિષોડશોપચારૈઃસં
 પૂજ્યતત્યાત્રંશિરસિધૃત્વાબંધુભિઃસહવિપ્રાન્નદક્ષિણીકૃત્યગુરુવ્રત્સાગુરુર્વિષ્ણુરિતિનત્વાપ્રથમ
 વિપ્રેહસ્તાન્ત્તત્તીર્થપિબેત્ તત્રમંત્રઃ અવિદ્યામૂલશમનંસર્વપાપપ્રણાશનં પિબામિગુરુ
 પત્તીર્થપુત્રપૌત્રપ્રવર્ધનમિતિ કર્મેશ્વરાર્પણંકૃત્વાસુદૃઢ્યુતોભુંજીત વર્ષપર્યંતંપ્રતિમાસં
 તતિથાવેવમેવારાધનંકાર્ધિનુતપ્રતિમાસિકશ્રાદ્ધં પ્રત્યબ્દંતુપાર્વણશ્રાદ્ધંકૃત્વારાધનમપિકા
 ર્ધં તતોદર્શમહાલયાદિશ્રાદ્ધાન્યપિસર્વસાધારણ્યેનકાર્યાણિ નતત્રવિશેષઃ इत्या
 રાધનવિધિઃ ॥

હવે ખારમે દિવસે અથવા તેરમે દિવસે જેવો આચાર
 હોય તે પ્રમાણે આરાધન કરવું.

તેમાં પ્રયોગ—દેશ, કાળનું સ્મરણ કરી “શ્રીનારાયણપ્રીત્યર્થમારાધનં કરિષ્યે”
 એવો સંકલ્પ કરી “ગુરુર્વે ક્ષણઃ કર્તવ્યઃ” એ પ્રમાણે “પરમગુર્વર્થે”, “પરમેષ્ઠિગુર્વર્થે”,
 “પરાત્પરગુર્વર્થે” એ રીતે ચાર બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કરી શુક્લ પક્ષમાં કેશવાદિ નામેકરી
 તથા કૃષ્ણ પક્ષમાં સંકર્ષણાદિ નામેકરી ખાર બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કરવું. એ પ્રમાણે
 સોળ બ્રાહ્મણ અથવા સંન્યાસીઓને કહેવું. અશક્ત હોય તેણે યથાશક્તિ બ્રાહ્મણને
 નિમંત્રણ કરી યથાયોગ્ય સોળ ક્ષણ દેવા. સોળ બ્રાહ્મણનાં પાદ પ્રક્ષાલન કરી આચમન
 કરી પાદપ્રક્ષાલનનું જળ ખીજાં પાત્રમાં લઇ ગંધ, પુષ્પ ઇત્યાદિકવડે પૂજા કરવી.
 બ્રાહ્મણોને પૂર્વાભિમુખ અથવા ઉત્તરાભિમુખ બેસારી સોળ ઉપચારવડે અથવા
 ગંધાદિક પાંચ ઉપચારવડે પૂજા કરી સામગ્રીસહિત અન્ન પરીસી તે ગાયત્રીમંત્રવડે
 પ્રોક્ષણ કરી “ગુરુવે હૃદમન્નં પરિવિષ્ટં પરિવેદ્યમાણં ચાતૃત્સેઃ સ્વાહા હવ્યં નમમ” એ
 પ્રમાણે પરમગુરુ આદિક પંદર બ્રાહ્મણને અન્નત્યાગ કરી “વ્રત્સાર્પણં” ઇત્યાદિ કર્મ
 કરવું. તે બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરી આચમન કીધા પછી તેની તાંબૂલ, વસ્ત્ર, દક્ષિણા
 ઇત્યાદિકવડે પૂજા કરવી. એ ઠેકાણે કેટલાએક શિષ્ટ પ્રથમ સ્થાપન કરી રાખેલાં પા-
 દોદકતીર્થની પૂજા કરેછે. તે આ રીતે—તીર્થનું પાત્ર, તંદુલાદિકવડે કીધેલાં મંડલ
 ઉપરે સ્થાપન કરી પુરુષસૂક્ત તથા “તીર્થરાજાય નમઃ” એ મંત્રથી તેની ષોડશોપચાર-
 વડે પૂજા કરી તે પાત્ર મસ્તક ઉપરે ધારણ કરી સંખંધિસહિત બ્રાહ્મણને પ્રદક્ષિણા
 કરી “ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિષ્ણુઃ” એ મંત્રવડે નમસ્કાર કરી પહેલા બ્રાહ્મણના હાથથી
 તે તીર્થ પીવું. તેનો મંત્ર—“અવિદ્યામૂલશમનં, સર્વપાપપ્રણાશનં ॥ પિબામિ ગુરુપ-
 ત્તીર્થ, પુત્રપૌત્ર પ્રવર્ધનમ્.” કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરી સંખંધિવર્ગે સહિત ભોજન
 કરવું. એ રીતે વર્ષ પર્યંત પ્રતિમાસ ભૂતતિથિને દિવસે એવીજ આરાધના કરવી;
 પ્રતિમાસિકશ્રાદ્ધ કરવું નહીં. પ્રતિવર્ષ તો, પાર્વણશ્રાદ્ધ કરી આરાધના પણ

કરવી. પછી દર્શ, મહાલય ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ પણ સર્વ સાધારણપણે કરવાં; તેમાં વિશેષ નથી. એ રીતે આરાધનવિધિ કહ્યો.

અન્નનારાયણશલિપાર્વણશ્રાદ્ધયોરેકદિનાનુષ્ઠાનપક્ષેકાદશોદ્વાદશોવાદિનેપૂર્વનારાયણશલિકૃત્વાતતઃપાર્વણશ્રાદ્ધંકાર્યં દિનદ્વયેકરણપક્ષેત્વેકાદશોપાર્વણદ્વાદશોનારાયણશલિઃ દ્વાદશોત્રયોદશોવાદિનેઆરાધનં કનમાસિકાદિકાલેષ્વપ્યારાધનમિતિકેચિત્ પ્રતિમાસમારાધનમિત્યન્યે પાર્વણશ્રાદ્ધંત્વેકાદશાઋત્યધ્વયોરેવ તદ્વપુત્રાદીનામેવનિયતં શિષ્યાદીનાંતુ નાવશ્યકં. અપુત્રયનેસ્તુશિષ્યોનાપિપ્રત્યધ્વંપાર્વણશ્રાદ્ધંકાર્યં તદર્થચનામગોત્રોજ્જ્વાલિકારાર્થમેકાદશોશિષ્યેણપાર્વણશ્રાદ્ધંકાર્યં ॥

આ વિષયમાં નારાયણપૂજા તથા પાર્વણશ્રાદ્ધ એ બન્ને એક દિવસે કરવાનો પક્ષ હોય તો ઇચ્છારમે કિંવા આરમે દિવસે પ્રથમ નારાયણપૂજા કરી પછી પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું. એ દિવસે કરવાનો પક્ષ હોય તો ઇચ્છારમે દિવસે પાર્વણશ્રાદ્ધ તથા આરમે દિવસે નારાયણપૂજા કરવું. આરમે અથવા તેરમે દિવસે આરાધન કરવું. જાનમાસિકાદિકના કાળે પણ આરાધન કરવું એમ કોઈ અંતકાર કેહેછે. પ્રતિમાસ આરાધન કરવું એમ બીજા કેહેછે. પાર્વણશ્રાદ્ધ તો ઇચ્છારમે દિવસે તથા પ્રતિવાર્ષિકવિધે કરવું. અને તે પુત્રાદિકોનેજ અવશ્ય છે; શિષ્યાદિકોને તો અવશ્ય નથી. પુત્રરહિત યતિના તો શિષ્યે પણ પ્રતિવર્ષ પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં એને નામ, ગોત્રના ઉચ્ચારનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવામાં તે ઇચ્છારમે દિવસે પણ શિષ્યે પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું.

નારાયણબંધ્યાદેર્દ્વાદશાઠાદાવસંભવેશુક્લપક્ષસ્થદ્વાદશીશ્રવણપંચમ્યઃપૂર્ણિમામાવાસ્યા ચેતિગૌણકાલાઃ અન્નપૂર્વપૂર્વઃશ્રેયાન્ ભાર્યાકન્યાસુપ્રાદેઃત્રિયાઃયતિસંસ્કારકર્તૃત્વેતુવિધવા યાઃવપનપૂર્વકંકૃત્ત્રયાચ્ચરણં સધવાપાસ્તુકૃત્ત્રાચ્ચરણમેવ ॥

આરમા ઇત્યાદિક દિવસે નારાયણપૂજા ઇત્યાદિકનો સંભવ ન હોય તો શુક્લપક્ષમાંની દ્વાદશી, શ્રવણનક્ષત્ર, પંચમી, પૂનમ અથવા અમાવાસ્યા એ ગૌણકાળ છે. તેમાં પ્રથમ પ્રથમ ઉત્તમ છે. સ્ત્રી, કન્યા, પુત્રની સ્ત્રી ઇત્યાદિક સ્ત્રીઓ યતિના સંસ્કાર કરવાવાળીઓ હોય તો વિધવા છતાં તેણે વપનપૂર્વક તણ કૃત્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં. સૌભાગ્યવતી હોય તો તેણે એક કૃત્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.

દેશાંતરસ્થપુત્રઃપિતુર્યતેઃસિદ્ધિવાર્તાશ્રુત્વાવપનપૂર્વકંસ્નાત્વાક્ષીરતર્પણપૂજનાદિદશાઠાં નંકૃત્ત્વેકાદશાઠાદૌપાર્વણનારાયણબંધ્યાદિસર્વમવિકૃતંકુર્યાન્ સન્નિહિતેનજ્યેષ્ઠેનકૃતંચેત્ક નિષ્ણોનકુર્યાન્ ॥

દેશાંતરમાં રહેનારા પુત્રે પિતા સંન્યાસીની સિદ્ધિવાર્તા સાંભળી મુંડનપૂર્વક સ્નાન કરી દુગ્ધતર્પણ, પૂજા ઇત્યાદિક દશ દિવસ પર્યંતનું કર્મ કરી ઇચ્છારમે ઇત્યાદિક દિવસે પાર્વણ, નારાયણપૂજા ઇત્યાદિક સર્વ યથાવિધિ કર્મ કરવું. સમીપમાં રહેલા મહોટા પુત્રે કીધું હોય તો કનિષ્ઠ કરવું નહીં.

શુક્લકૃષ્ણાદિપ્રેદેશકેશવાદિનાંમાનિમૃતતિથ્યનુરોધેનૈવપ્રાણાણિ- નતુવાર્તાશ્રવણતિથ્ય નુરોધેન મૃતતિથ્યજ્ઞાનેનુવાર્તાશ્રવણાનુરોધેનૈવ યતિસંસ્કારકરણેશ્વમેધસહસ્રાદિફલં અસં સ્કૃતંવિશીર્યેતયતેર્ષત્રકલેવરં ધર્મલોપોપ્પત્તિરુપ્પત્તિર્ધર્મશ્રમણંતથા દિવંગતેગુરૌશિષ્યેષ્વપવા સંતદાચરેત્ નસ્નાનમાચરેદ્વિષ્ણુપુત્રાદિનિધનેશ્રુતે પિતૃમાતૃક્ષયંશ્રુત્વાસ્નાનાચ્છુદ્ધયતિસાં બરાત્ ॥

શુક્લ કૃષ્ણાદિ ભેદથી કેશવાદિ નામ મૃતતિથીને અનુરોધેજ લેવાં. વાત સાં- ભળી હોય તે તિથિને અનુસારે લેવાં નહીં. મૃતતિથિની અપર ન હોય તો, વાત સાંભળવાને અનુસારેજ લેવાં. યતિના સંસ્કાર કીધા છતાં સહસ્ર અશ્વમેધ ઇ- ત્યાદિક કૃણ મળેછે. “જે દેશમાં યતિનું શરીર સંસ્કાર કીધા વિના શીર્ણ થઇ (સડી) જાય તે દેશમાં ધર્મલોપ, દુર્ભિક્ષ, અને મરણ એ પ્રાપ્ત થાયછે. ગુરુ સ્વર્ગસ્થ થયા છતાં તે કાળે શિષ્યે ઉપવાસ કરવો. પુત્રાદિકનું મરણ સાંભળ્યા છતાં યતિએ સ્નાન કરવું નહીં. માતા, પિતાનું મૃત્યુ સાંભળ્યા છતાં સચ્ચેલ સ્નાન- વડે શુદ્ધ થાયછે.

અથપ્રસંગાચતિધર્માઃ પ્રાતરુત્થાપ્યબ્રહ્મણસ્પતરહિતજપિત્વાદંડાદીનિમૃદંચાદાયમૂત્રપુ- રીષયોર્ગૃહસ્થચતુર્ગુણશૌચંકૃત્વાચમ્પર્વદ્વાદશીવર્જ્યપ્રણવેનદંતધાવનંકૃત્વામૃદાબહિઃકર્તે પ્રક્ષાલ્યજલતર્પણવર્જ્યન્નાત્વાપુનર્જીએપ્રક્ષાલ્યવસ્ત્રાદીનિગૃહીત્વાપ્રણવેનપ્રાણાયામમાર્જનાદિ કૃત્વાકેશવાદિનમૌતનામભિસ્તર્પયિત્વાભૂસ્તર્પયામીત્યાદિવ્યસ્તસમસ્તવ્યાહૃતિભિર્મહર્જનસ્તર્પયામીતિતર્પયેત્ અન્નવિશેષોમાધવાદૌવિશ્વેશ્વર્યાદૌચત્તેયઃ સૂર્યોપસ્થાનાદિકંત્રિકા લવિષ્ણુપૂજાદિકંચર્ચિસંધૌત્તેયં વિધૂમેસન્નમુસલેવ્યંગોરેમુક્તવજ્જને કાલેપરાણ્હેમૂયિષ્ણેનિત્યં મિક્ષાંયતિશ્ચરેત્ અન્નમિક્ષામ્રેદાઃપ્રયાંતરેજેયાઃ અન્નવિવિદિષોર્દૌઢિનઃમાધુકરીમુખ્યા દંડવસ્ત્રાદિપરિગ્રહણરહિતસ્યતુકરપાત્રંમુખ્યં અન્યેપક્ષાઃઅશક્તવિષયાઃ તન્નમાધુકરીપ ક્ષેદંડાદિગૃહીત્વાપંચમ્યઃસપ્તમ્યોવાગૃહેમ્યોમિક્ષાંયાચિત્વાન્નંપ્રોક્ષ્યમૂઃસ્વધાનમશ્વત્યાદિવ્ય સ્તસમસ્તવ્યાહૃતિભિઃસૂર્યાદિદેવેભ્યોમૃતેભ્યશ્વમૂઃમૌક્ષિત્વાશેષમન્નંવિષ્ણુનિવેદિતંખુંજીત ચં ડીવિનાયકાદિનૈવેશ્યંખુંજીત મુક્તાચમ્પવોઢશપ્રાણાયામાન્કુર્યાદિતિસંક્ષેપઃ ॥

હવે પ્રસંગથી યતિના ધર્મ કેહેછે.

પ્રાતઃકાળે ઉઠી “બ્રહ્મણસ્પતે” એ મંત્રનો જપ કરી; દંડાદિક તથા મુત્તિકા લઇ મૂત્ર, મળના ત્યાગનિમિત્ત શુદ્ધિ ગૃહસ્થકરતાં યોગુણી કરી; આચમન કરી; પર્વ તથા દ્વાદશી વિના પ્રણવવડે દંતધાવન કરી; માટીવતી બાહર કેડ ધોઈ; જળતર્પણ વિના સ્નાન કરી; ફરી જંધા ધોઈ; વસ્ત્રાદિક ગ્રહણ કરી; પ્રણવમંત્રવડે પ્રાણાયામ, માર્જન ઇત્યાદિક કરી; કેશવાદિ, અને નમઃ છે અંતમાં જને એવા નામમંત્રવડે તર્પણ કરી; “ભૂસ્તર્પયામિ” ઇત્યાદિ વ્યસ્ત સમસ્ત વ્યાહૃતિ મંત્રવડે “મહર્જનસ્તર્પયામિ” એમ તર્પણ કરવું; એમાં વિશેષ પ્રકાર માધવાદિક તથા વિશ્વેશ્વર્યાદિક ગ્રંથમાં જોવો. સૂર્યનું ઉપસ્થાન ઇત્યાદિક તથા ત્રિકાળ વિષ્ણુપૂજા ઇત્યાદિક નિર્ણયસિંધુમાં જોવું.

“ધૂમરહિત, મુસળના શબ્દરહિત, અગ્નિરહિત તથા મનુષ્યોનું જોજન થઈ ગયું એવા પૂર્ણ અપરાન્હ કાળે યતિએ નિત્ય ભિક્ષા કરવી.” એ વિષયમાં ભિક્ષાની ભેદ ખીજ અંથમાં જોવો. આ ભિક્ષામાં જ્ઞાન પામવાની ઇચ્છાવાળા સંન્યાસીને માધુકરી ભિક્ષા મુખ્ય છે. દંડ, વસ્ત્ર ઇત્યાદિકનો સ્વીકાર ન કરનારા યતીને તો કરપાત્ર મુખ્ય છે. ખીજ ભિક્ષાના પક્ષ અશક્તોભાટે છે. તેમાં માધુકરી પક્ષ છતાં દંડાદિક લઘ પાંચ અથવા સાત ધરે ભિક્ષા માગી તે અન્નનું પ્રોક્ષણ કરી “ધૂઃસ્વધાનમઃ” ઇત્યાદિ વ્યસ્ત, સમસ્ત વ્યાહતિ મંત્રવડે સૂર્યાદિ દેવતાઓને તથા જૂતોને જૂમિ ઉપરે અન્ન દધ શેષ અન્ન વિષ્ણુને નિવેદિત કરી જોજન કરવું. ચંડી તથા વિનાયક ઇત્યાદિક દેવતાઓનું નૈવેદ્ય ભક્ષણ કરવું નહી. જોજન કરી આચમન કરી સોળ પ્રાણ્યામ કરવા. એ પ્રમાણે સંક્ષેપ જણવો.

પતિહસ્તેજ્જલંદયાદ્ધિક્ષાંદયાત્પુનર્જલં મૈક્ષ્યંપર્વતમાત્રંસ્પાત્તજ્જલંસાગરોપમં એકરાત્રં વસેતુગ્રામેનગરેપંચરાત્રકમ્ વર્ષામ્બોન્યત્રવર્ષાસુમાસાંશ્વચતુરોવસેતુ અઘૌમાસાન્વિહારઃ સ્વાદ્યતીનાંસંપતાત્મનાં મહાક્ષેત્રપ્રવિષ્ઠાનાંવિહારસ્તુનવિદ્યતે ભિક્ષાટનંજપઃજ્ઞાનંધ્યાનં શૌચંસુરાર્ચનં કર્તવ્યમાનિષદેતાનિસર્વથાનૃપદંદવત્ મંચકંશુદ્ધવત્ત્વંચલ્લીકથાલૌન્યમેવ ચ દિવાસ્વાપશ્ચયાનંચપતીનાંપતનાનિષદ્ વૃથાજન્મંપાત્રલોભંસંચર્ણશિષ્યસંગ્રહં હવ્યંકંઘ્યં તથાન્નંચવર્જયેદ્વસદાયતિઃ યતિપાત્રાણિમૃદેણુદાર્ભાલુમયાનિચ નતીર્થવાસીનિત્યંસ્પાત્રોપવાસપરોપતિઃ નચાધ્યયનશીલઃસ્પાત્રોપવાસપરોભવેત્ એતદ્દેદાર્થમિન્નપરં એતેસંક્ષેપનોયતિધર્માઃ અન્યેપિમાધવીપમિતાક્ષરાદૌદ્વેષાઃ ॥

“યતિના હાથ ઉપરે જળ દધ ભિક્ષા દઈ ફરી જળ દેવું. તે ભિક્ષા પર્વતસમાન તથા તે જળ સાગર જેટલું થાયછે. વર્ષા કાળ વિના અન્ય કાળે યતિએ ગામમાં એક રાત્રિ અને નગરમાં પાંચ રાત્રિ રહેવું. વર્ષાકાળમાં ચાર માસ રહેવું. મનનો નિયમ કરનારા યતિએ આઠ માસ ફરવું. મહાક્ષેત્રમાં રહેનારાઓએ ફરવું નહી. ભિક્ષાટન, જપ, સ્નાન, ધ્યાન, પવિત્રપણું અને દેવપૂજન એ છ અવશ્ય રાજદંડ પ્રમાણે કરવાં. પલંગ, શ્વેત વસ્ત્ર, સ્ત્રીઓની વાત્તા, ચંચલપણું, દિવસે નિદ્રા અને વાહન એ છ યતિને પડવાનાં કારણ છે. વૃથા ભાષણ, પાત્રનો લોભ, સંચય, શિષ્યસંગ્રહ, હવ્ય કંઘ્ય એવાં અન્ન, એ યતિએ વર્જ્ય કરવાં. યતિનાં પાત્ર માટી, વાંસ, કાષ્ટ અને દૂધિયાં એમનાં થાય. સંન્યાસિએ નિત્ય તીર્થવાસી તથા ઉપવાસી થવું નહી. જણવું તથા વાંચવું એ સંન્યાસીએ કરવું નહી.” અધ્યયન તથા વ્યાખ્યાનનો જે નિષેધ કહ્યો તે વેદના અર્થ કરતાં ખીજ વિષયભાટે છે. એ સંક્ષેપથી યતિના ધર્મ કહ્યા. ખીજ પણ યતિના ધર્મ માધવ તથા મિતાક્ષરા ઇત્યાદિ અંથમાં જોવા.

પ્રથમેત્રપરિચ્છેદે, કાલસામાન્યનિર્ણયઃ ॥ દ્વિતીયેત્રપરિચ્છેદે, વિશેષાત્કાલનિર્ણયઃ ॥ ૧ ॥ તૃતીયસ્યપૂર્વોર્ધ, ગર્ભાધાનાદિસંક્રિયાઃ ॥ આન્હિકંચપ્રકીર્ણાર્થા, આધાનાઘાઃસવિસ્તરાઃ ॥

દેવપ્રતિષ્ઠાશાંત્યાદિ, નિત્યનૈમિત્તિકંતથા ॥ તાર્તોયકોત્તરાર્થેસ્મિન્, ત્રીવત્પતુંકનિર્ણયઃ ૩
શ્રાદ્ધાધિકારકાલદે, નિર્ણયઃ શ્રાદ્ધપદ્ધતિઃ ॥ સૂતકાદેર્નિર્ણયસ્થ, નિર્ણયોદુર્મતાવપિ ॥ ૪ ॥
અંત્યેષ્ટિસંસ્કારવિધિઃ, સંન્યાસઃ સહવિસ્તરઃ ॥ પ્રાયશ્ચિત્તંત્યવ્યવહૃતિ, સર્વદાનવિધિવિના ૫
કૃત્ત્વોપિધર્મશાસ્ત્રાર્થઃ, સંક્ષેપેનાત્રનિર્મિતઃ ॥ વિવૃધાનાંચબાલાનાં, તુણ્યેકલ્હાનયે ॥ ૬ ॥

આ ધર્માખંધસાર ગ્રંથના પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કાળનો સામાન્ય નિર્ણય કહ્યો.
પછી બીજા પરિચ્છેદમાં વિશેષકરી કાળનિર્ણય કહ્યો.

ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વાર્ધમાં ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કાર ; આન્હિક ; આધાનાદિક
વિસ્તાર સહિત પરચુરણ વિષયો; દેવપ્રતિષ્ઠા; શાંતિ ઇત્યાદિક; નિત્યનૈમિત્તિક કર્મ
એટલા વિષય કહ્યા. ત્રીજા પરિચ્છેદના ઉત્તરાર્ધમાં જીવત્પિતૃકનો નિર્ણય; શ્રાદ્ધ-
નો અધિકાર, કાળ ઇત્યાદિકનો નિર્ણય; શ્રાદ્ધપદ્ધતિ; સૂતકાદિકનો નિર્ણય; દુર્મ-
રણ છતાં પણ નિર્ણય; અંત્યેષ્ટિસંસ્કારનો વિધિ ; અને વિસ્તાર સહિત સંન્યાસ
એ પ્રમાણે વિષય કહ્યા. પ્રાયશ્ચિત્ત, વ્યવહાર અને સધજો દાનનો વિધિ એ વિના
સધજો ધર્મશાસ્ત્રનો અર્થ, વિદ્વાનોને સંતોષાર્થ અને શાસ્ત્રની વ્યુત્પત્તિથી જે રહિત
છે તેમને શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપ કહ નિવૃત્ત થવામાટે આ ગ્રંથમાં સંક્ષેપે કરી કહેલો છે.

મૂલભૂતાનિપદ્યાનિ, વિરુતાનિક્વચિત્કચિન્ ॥

નિર્વિકારાણ્યપિનવાન્યપ્યુક્તાન્યવ્રકાનિચિન્ ॥ ૭ ॥

આ ગ્રંથમાં, મૂળશ્લોક કોઈ કોઈ ઠેકાણે અશુદ્ધ હોવાથી કેટલાએક નવા પણ
શુદ્ધ કરી લખ્યાછે.

મીમાંસાધર્મશાસ્ત્રજ્ઞાઃ, સુધિયોનલસાવુધાઃ ॥ રુતકાર્યાઃ પ્રાહ્નિવંધે, સ્તવર્થનાયમુદાયઃ ૮

ગ્રંથકાર આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન શું? તે કહેછે.

મીમાંસા અને ધર્મશાસ્ત્રના જાણનારા, બુદ્ધિમાન અને આલસ્ય રહિત એવા
વિદ્વાનો તો પ્રાચીન વિદ્વાનોએ કરેલા પ્રાચીન નિબંધો જોઈનેજ કૃતકાર્ય થાયછે.
અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયલાં કાર્યો કરેછે, તેથી આ મ્હારો ઉદ્યોગ તેમનેમાટે નથી.

યેપુનર્મદમતયોલસાશ્રજ્ઞાશ્ચનિર્ણયં ॥ ધર્મેવેદિતુમિચ્છંતિ, રચિતસ્તદપેક્ષયા ॥ ૯ ॥

નિર્બંધોયંધર્મસિધુસારનામાસુબોધનઃ ॥ અમુનાપ્રીયતાંશ્રીમદ્વિઠ્ઠલોમકત્વત્સલઃ ॥ ૧૦ ॥

ત્યારે જે મંદબુદ્ધિવાળાઓ, આળસુ અને અજ્ઞાની છતાં ધર્મવિષે નિર્ણય જા-
ણવાની ઇચ્છા કરેછે તેમનેમાટે ધર્માખંધસાર નામનો આ સુબોધ ગ્રંથ મેં કર્યો-
છે. એ ગ્રંથવડે લક્ષતત્સલ શ્રીમદ્વિઠ્ઠલ સંતુષ્ટ થાઓ.

પ્રેમ્ણાસદ્વિર્ગ્યઃ, સેવ્યઃ શબ્દાર્થતઃ સદોષોપિ ॥

સંશોધ્યવાપિહરિણા, સુદાયમુનિસતુષ્ઠપૃથુકમુદિત્તિવ ॥ ૧૧ ॥

આ મહારો ગ્રંથ સ્વચિત્ સ્થળમાં રાજદથકી અને અર્થદથકી બે દોષયુક્ત હોય તો પણ, સુદામા બ્રાહ્મણના પોવા બે ફોતરીયુક્ત હતાતો પણ શ્રીકૃષ્ણે તેમાંની ફોતરી-વગેરે ફેંકી સાફ શુદ્ધ કરી સ્વીકાર કર્યા, ને રીતે વિદ્વાનોએ વિચારપૂર્વક શોધન કરી આ ગ્રંથનો સ્વીકાર કરવો.

શ્રીકાઠ્યુપાધ્યાયવરોમાહાત્મા, ભૂવવિદ્વાદ્વિજરાજરાજઃ ॥

તસ્માદુપાધ્યાયકુલાવતંસો, યજ્ઞેશ્વરોનંતરમાવભૂતાં ॥ ૧૨ ॥

વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોમાં કેવળ સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી) એવા મહાત્મા શ્રીકાશી ના-મના ઉપાધ્યાય થયા હતા. તેથી ઉપાધ્યાયના કુળમાં મુકુટરૂપ એવા યજ્ઞેશ્વરો-પાધ્યાય તથા અનંતોપાધ્યાય એ બે પુત્ર થયા.

યજ્ઞેશ્વરોયજ્ઞવિધાનદક્ષો, દૈવજ્ઞવેદાંગમુશાસ્ત્રશિક્ષઃ ॥

મક્તોત્તમોનંતગુણૈકધામાનંતાઘ્યોનંતકલાવતારઃ ॥ ૧૩ ॥

તેમાં યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય શ્રૌતમાર્ગમાં કુશળ, જ્યોતિષી, અને વેદનું અંગ જે વ્યા-કરણ શાસ્ત્ર તેમાં સારી શિક્ષા પામેલા હતા. અને અનંત ઉપાધ્યાય, ભક્તમાં શ્રેષ્ઠ છતાં અનંતના અંશભૂત અવતાર હોવાથી અનંત ગુણોના નિવાસનું સ્થાન હતા.

एषोत्पन्नजन्मभुवंस्वकीयां, तां कौंकणाख्यां सुविरक्तिशाली ॥

શ્રીપાંદુરંગેવસન્ત્રિવિધાય, भीमातटे मुक्तिमगात्सुभक्त्या ॥ ૧૪ ॥

એ અનંત ઉપાધ્યાય વૈરાગ્યવાન થઈ પોતાની કૌંકણ નામની જન્મભૂમીનો ત્યાગ કરી શ્રીપંદરીક્ષેત્રમાં શ્રીપાંદુરંગની સમીપે નિવાસ કરી શ્રીપાંદુરંગની ભ-ક્તિવટે ભીમા નદીને તીરે મુક્તિને પ્રાપ્ત થયા.

नस्पानंतामिधानस्योपाध्यायस्य सुतः कृती ॥

કાશીનાથામિધોધર્મસિંધુસારં સમાનનોત્ ॥ ૧૫ ॥

એ અનંતોપાધ્યાયના પુત્ર, વિદ્વાન્ એવા કાશીનાથ ઉપાધ્યાયે આ ધર્મસિંધુ-સાર નામનો ગ્રંથ કર્યો છે.

इति श्रीमत्काठ्युपाध्यायसूरिसूनुयજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજ્ઞાનંતોપાધ્યાયસુતકાશીનાથોપા-ધ્યાયવિરચિત્તે ધર્મસિંધુસારે તૃતીયપરિચ્છેદોત્તરાર્ધં સમાપ્તમ્ ॥ શ્રીગુણપાંદુરંગાર્પણમસ્તુ ॥

હતિ શ્રીમત્કાઠ્યુપાધ્યાયસૂરિસૂનુ યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજ્ઞાનંતોપાધ્યાયસુત કાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે તૃતીય પરિચ્છેદોત્તરાર્ધ સમાપ્તમ્.

॥ શ્રીપાંદુરંગાર્પણમસ્તુ ॥

સમાપ્ત

शाके मार्गणखेर्भर्भूपरिमिते मासे शुभे माधवे,
शुक्ले कामतिथौ शनैश्चरदिने श्रीबालजित्सूनुना ॥
धर्माब्धिर्निजभाषया विलिखितोऽयं कर्णजिच्छर्मणा,
तं गृहंतु बुधाः सुशोध्य शमलं हित्वा प्रमादोद्भवं ॥ १ ॥

ધર્મસિંધુ માંના એકાદશીનિર્ણયનો ૫૮.

શ્રીકાશિનાથોપાધ્યાયૈ, રેકાદશ્યાવિનિર્ણયઃ ॥

હનોષ્ટાદશભેદાત્મા, સ્માર્તવૈષ્ણવયોઃ પૃથક્ ॥ ૧ ॥

ધર્મસિંધુ ગ્રંથકર્તા શ્રીકાશીનાથ ઉપાધ્યાયે એકાદશીનો અઢાર ભેદ૨૫ નિર્ણય રમાર્ત અને વ-
અણુઓનો જુદો જુદો કરેલો છે.

સંલક્ષ્યોદાહતેઃ સિદ્ધિ, સંશોધ્ય ગ્રંથપટ્ટયોઃ ॥

વિભાવ્યેક્યંચપટ્ટેડસ્મિન્, સયથામતિ લિખ્યતે ॥ ૨ ॥

ઉદાહરણની સિદ્ધિ (યુક્તિ) સારી રીતે મનમાં બઈ તથા શોધી ગ્રંથ (ધર્મસિંધુ) તથા ૫૮ની
એકવાક્યતા કરી આ ૫૮માં તે નિર્ણય યથામતિ લખ્યું.

શ્રીરામચંદ્રનામા, નામપ્રાગર્ધવૃષ્ટિજિહ્વાપ્રઃ ॥

સત્રહ્સવિવિષ્ણામે, જયતિનરામેષ જ્ઞાનકીજ્ઞાનિઃ ॥ ૩ ॥

શ્રીરામચંદ્ર નામના; એ નામનાં પૂર્વ અર્ધ જે શ્રીરામ તેના ઉચ્ચારવડે ધસાએલું છે જામનું
અગ્ર નેત્રું એવા, પદ્માનંદ અને જાનકી છે સ્ત્રી નેમની એવા એ મહારા પિતા સપ્તમાઓથી ઉ-
ત્કર્ષ (અધિક પછે) કરી રહેછે.

નામસ્મૃત્યા યસ્યચ, વિવોધિતો ધર્મશાસ્ત્રદુર્વેધં ॥

નિર્ણયમેકાદશ્યા, નિઃસંદિગ્ધં સુખેન વિલિખામિ ॥ ૪ ॥

જે પિતાનાં નામસ્મરણે કરી બોધ પામ્યો છતો હું ધર્મશાસ્ત્રમાં દુર્બોધ અને નિઃસંદેહ એવો
આ એકાદશીનો નિર્ણય સુખેકરી લખ્યું.

અત્રસમત્વંસૂર્યોદયાશક્ષણાવ્યવહિતપૂર્વક્ષણાંતિતિથિસત્ત્વંપષ્ટિઘટિકારૂપં ન્યૂનત્વંતુર્કિ
ચિન્ન્યૂનપષ્ટિઘટિકાવધિશુદ્ધાવિદ્વાભેદેપુતિથિક્ષયવૃદ્ધિભ્યાંચિલક્ષણં યથાવૈષ્ણવશુદ્ધૈકા
દશીપ્રથમભેદે દશ૦ ૫૫।૫૯ એકા૦ ૪૨।૫૯ દ્વાદ૦ ૪૩।૫૯ એવંપરમક્ષેપલોનચ
તુશ્વત્વાર્દિશત્યુટીમિત્તંન્યૂનત્વં એવમેવસ્માર્તવૈષ્ણવયોઃશુદ્ધાવિદ્વાભેદૈર્વિલક્ષણત્વમૂહ્યં

ઇહાં સમાવ્યે એટલે સૂર્યઉદયના પ્રથમ ક્ષણના સમીપનો પૂર્વનો જે ક્ષણ તેના અંતપર્યંત તિથિનું
રહેલું એટલે પૂર્ણ સાઠ ઘટિકા. ન્યૂનપાણું તો, કાંઈ એક ઓછી સાઠ ઘટિકા પર્યંત તિથિ હોય તે,
શુદ્ધા વિદ્યા ભેદમાં તિથિના ક્ષય તથા વૃદ્ધિવડે વિલક્ષણ થાયછે. જેમ, વૈષ્ણવોની શુદ્ધેકાદશીના પ્ર-
થમ ભેદમાં દશમી ૫૫।૫૯ એકા૦ ૪૬।૫૯ દ્વાદશી ૪૩।૫૯ એ પ્રમાણે પરમાવધિ (પૂર્ણ) ક્ષ-
યમાં ૫૪માત્ર ઓછી એવી ૪૪ ઘટિકા પરિમિત ન્યૂનપાણું થાયછે. એ પ્રમાણેજ રમાર્ત તથા
વૈષ્ણવોનું શુદ્ધા વિદ્યાના ભેદવડે વિલક્ષણપણું જાણવું.

એતેવૈષ્ણવાનામેકાદશ્યાઃશુદ્ધાભેદાઃ અગ્રાઈણોદયવેધરહિતાશુદ્ધાસાચતુર્વિધા સાચો
દાહરણેષુપ્રદર્શયતે.

એ વૈષ્ણવોની શુદ્ધ એકાદશીના ભેદ '૯.

હાં અશુદ્ધવેધરહિત એ એકાદશી તે શુદ્ધ. તે ચાર પ્રકારની. તેજ ઉદાહરણમાં બતાવુંછું—

શુદ્ધન્યૂનાન્યૂન દ્વાદશિકા.	ધર્માધિસ્થમુદા હરણં	દશમાએકાદશી વ. પ. ઘ. પ. વ. પ.	અનુભવાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસ્માર્તનાંવૈ- ષ્ણવાનાંચૈકાદશ્યામેવોપવાસઃ. મેદઃ ૧
		૫૫ ૫૯ ૫૮ ૫૯ ૫૯	એ એકાદશી અનુભવાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદા- હરણમાં, સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉ- પવાસ કરવો. ૧

શુદ્ધન્યૂનાસમ દ્વાદશિકા.	૫૫ ૫૯ ૫૮ ૫૯ ૫૯	અનુભવાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રાપિસ્માર્ત- નાંવૈષ્ણવાનાંચૈકાદશ્યામેવોપવાસઃ. મેદઃ ૨
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૫૫ ૫૯ ૫૮ ૫૯ ૫૯	એ પણ એકાદશી અનુભવાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં પણ, સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ એકાદશીવિ- ષેજ ઉપવાસ કરવો. ૨

શુદ્ધન્યૂનાધિક દ્વાદશિકા.	૫૫	૫૬	૫૮	૦	૬૦	૧	શ્વેદાદશીમાત્રાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસ્માર્ત નામેકાદશ્યાવૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામેવોપવાસદતિમાધ વમતં સર્વેષાંદ્વાદશ્યામેવેતિહેમાદ્રિમતં. મે ૦ ૩
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૫૫	૦	૫૮	૦	૬૦	૧	એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્તએ એકાદશીને દિવસે તથા વૈષ્ણવો- એ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સધળાઓએ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો હેમાદ્રિનો મત. ૩

શુદ્ધસમાન્યૂનદ્વા ૫૫ ૫૯ ૬૦	૫૯ ૫૯	અનુભવાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસ્માર્તનાંવૈષ્ણ વાનાંચૈકાદશ્યામેવોપવાસઃ
દશિકા.		ઇદમુદાહરણંવિચાર્ય. મે ૦ ૪
ધર્માધિસ્થમુદા ૫૫	૫૭ ૫૮	એ એકાદશી અનુભવાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદા- હરણમાં, સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉ- પવાસ કરવો. એ ઉદાહરણ વિચાર કરવા લાયક છે. ૪
હરણં.		

શુદ્ધસમાસમદ્વા	૫૫	૫૯	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦	૬૦
----------------	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

શુદ્ધસમાધિક દ્વાદશિકા.	દશમી પુકાદ. ધ. પ. ધ. પ. ધ. પ.	દ્વાદશી ધ. પ. ધ. પ. ધ. પ.	દ્વયદ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસ્માર્ત નામેકાદશ્યાવૈષ્ણવાનાદ્વાદશ્યામેવોપવાસઃ સ્તિમાં ધવમતં સર્વેષાંદ્વાદશ્યામેવોપવાસસ્તિહેમાદ્રિમતં.
	૫૫ ૫૨ ૬૦ ૦ ૬૦ ૦	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	મે ૦ ૬
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૫૫ ૦ ૫૮ ૦ ૬૦ ૧	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્તે એ એકાદશીને દિવસે અને વૈષ્ણવો-એ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સઘળાઓએ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો હેમાદ્રિનો મત. ૬

શુદ્ધાધિકાન્યૂ નદ્વાદશિકા.	૫૫ ૫૨ ૬૦ ૦ ૫૨ ૫૮ ૦ ૧	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	દ્વયમેકાદશીમાત્રાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસ્માર્ત ગૃહસ્થાનાંપૂર્વેકાદશ્યાંયતીનાંવૈષ્ણવાનાંચોરિતૈકા દશ્યામેવોપવાસસ્તિમાધવમતં કામાદ્વાઅકામા દ્વાવૈષ્ણવોદ્વયમુપવસેદિતિહેમાદ્રિમતં. દ્વમુદાહરણં વિચાર્ય.
	૫૫ ૫૨ ૬૦ ૦ ૫૨ ૫૮ ૦ ૧	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	મે ૦ ૭
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૫૫ ૦ ૬૦ ૧ ૫૮ ૦	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પૂર્વ એકાદશીને દિવસે, અને સંન્યાસી, વૈષ્ણવ, એમણે બીજા દિવસની રોષ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સકામ અથવા નિષ્કામ વૈષ્ણવોએ બન્ને દિવસે ઉપવાસ કરવો એવો હેમાદ્રિનો મત. એ ઉદાહરણ વિચાર કરવા-યોગ્ય છે. ૭

શુદ્ધાધિકાસમ દ્વાદશિકા.	૫૫ ૫૨ ૬૦ ૦ ૫૨ ૫૮ ૦ ૧	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	દ્વયમ્પેકાદશીમાત્રાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રાપિ સ્માર્તગૃહસ્થાનાંપૂર્વેકાદશ્યાંયતીનાંવૈષ્ણવાનાંચાવ શિષ્ટૈકાદશ્યામેવોપવાસસ્તિમાધવમતં કામાદ્વાઅ કામાદ્વાવૈષ્ણવોદ્વયમુપવસેદિતિહેમાદ્રિમતં. મે ૦ ૮
	૫૫ ૫૨ ૬૦ ૦ ૫૨ ૫૮ ૦ ૧	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	મે ૦ ૮
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૫૫ ૦ ૬૦ ૧ ૫૮ ૦	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	એ પણ એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં પણ સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પૂર્વ એકાદશીમાં અને યતિ તથા વૈષ્ણવોએ બીજા એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સકામ અથવા નિષ્કામ વૈષ્ણવોએ બન્ને દિવસે ઉપવાસ કરવો એવો હેમાદ્રિનો મત. ૮

શુદ્ધાધિકાધિક ધિકદ્વાદશિકા.	૫૫ ૫૨ ૬૦ ૧ ૩ ૫૫	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	દ્વયમુખ્યાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસ્માર્તેવૈષ્ણવૈશ્વ પરૈવૈકાદશ્યુપોવ્યેત્યુમયમતં.
	૫૫ ૫૨ ૬૦ ૧ ૩ ૫૫	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	મે ૦ ૯
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૫૫ ૦ ૬૦ ૧ ૫ ૦	૫૨ ૫૮ ૩ ૧	એ એકાદશી ઉભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ પણ બીજા દિવસનીજ એકાદશી ઉપવાસ માટે લેવી એવો બન્ને (માધવ તથા હેમાદ્રિ) નો મત છે. ૯

તૈવૈષ્ણવાનાં વિદ્વૈકાદશ્યાર્મેદાઃ અત્રવિદ્વન્વમરુણોદયેદશમીસત્ત્વં અરુણોદયસ્તુસૂર્યો
દયાત્માકૃત્તુર્ધટિકાત્મકઃ

એ વૈષ્ણવોની વિદ્વા એકાદશીના ભેદ ૯.

ઈહાં વિદ્યાપાત્રું એટલે અરુણોદય સમયે દશમી હોય તે. અરુણોદય તો, સૂર્યોદયથી પ્રથમ ને ચાર ઘટિકા૩૫ કાળ તે.

	દશમી	एकाद.	द्वादशी	इयमनुभयाधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्त्तानामेका			
विद्वन्मूनान्मून	घ. प.	घ. प.	घ. प.	दृश्यामेवोपवासोवैष्णवानांविद्धत्वाद्वादश्यामुपवा			
द्वादशिका.	५६	१	५८	०	५९	५९	सः.
धर्माधिस्थमुदा	५७	०	५८	०	५९	०	भेदः ?
हरणं.							એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદા- હરણમાં, સ્માર્ત્તાને એકાદશીમાંજ ઉપવાસ. અને એ વિદ્વા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કરવો. ૧

એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્યા છે. એ ઉદા-
હરણમાં, સ્માર્તોને એકાદશીમાં જ ઉપવાસ. અને એ
વિદ્યા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કરવો. ૧

વિદ્વન્મૂનાસમ	५६	१	५८	०	६०	०	इयमण्णनुभयाधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्त्ताना
द्वादशिका.	५६	१	५८	०	६०	०	नामेकादश्यामेवोपवासो वैष्णवानांविद्वत्त्वान्द्वाद
धर्माधिस्थमुदाहरणं.	५७	०	५८	०	५९	०	श्यामुपवासः.

એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્યા છે. એ ઉદા-
હરણમાં પણ, સ્માર્તોએ એકાદશીમાં, અને એ વિદ્યા
છે તેથી વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કરવો. ૨

વિદ્વન્મૂનાઽધિક	૫૬	૧	૫૮	૦	૬૦	૦	દ્વાદશીમાત્રાઽધિક્યવતીવિત્તેયં અત્રસ્માર્તૈરેકા
દ્વાદશિકા.					૧	૧	દશ્યુપોષ્યાવૈષ્ણવૈર્દ્વાદશ્યુપોષ્યા હેમાદ્રિમેતુસર્વર્ધા
							દશ્યેવોપોષ્યા. મે ૦ ૩
• ધર્માધિસ્થમુદા	૫૮	૦	૫૯	૦	૬૦	૧	એ એકાદશી દ્વાદશીમાનાધિક્યવતી વિદ્યા છે. એ
હરણં.							ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીમાં અને વૈષ્ણવોએ
							દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કર્યો. હેમાદ્રિને મતે તો, સધ્યા-
							ઓએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કર્યો ૩

એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્યા છે. એ
ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીમાં અને વૈષ્ણવોએ
દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કરવો. હેમાદ્રિને મતે તો, સઘળા-
ઓએ દ્વાદશીનો જ ઉપવાસ કરવો ૩

વિદ્વસમાન્મૂનદ્વા	५८	५९	૬૦	०	५९	५९	इयमनुभयाधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्त्तानामेका
दशिका.	५८	५९	६०	०	५९	५९	दश्यामेवोपवासोवैष्णवानांविद्वत्त्वान्द्वादश्यामुपवा
धर्माधिस्थमुदाहरणं.	५७	०	५८	०	५९	०	सः.

એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્યા છે. એ ઉદા-
હરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસે જ ઉપવાસ કરવો.
વિદ્યા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશી દિવસે ઉપવાસ કરવો. ૪

	દશમી એકાદ.		દ્વાદશી		
વિદ્ધસમાસમદ્રા	૫૦	૧	૬૦	૦	૬૦
દશિકા.	૫૦	૧	૬૦	૦	૬૦
ધર્માધિસ્થમુદા	૫૦	૦	૫૦	૦	૫૦
હરણં.					

ઇયમપ્યનુભયાધિક્યવતીવિદ્ધા અન્નસ્માર્તનુભે
કાદશ્યામેવોપવાસોવૈષ્ણવાનાંવિદ્ધત્વાત્કાદશ્યામુ
પવાસઃ. મેં ૫

એ પાગુ અનુભયાધિક્યવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહરણ-
માં, સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો. વિદ્ધા
છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૫

	વિદ્ધસમાધિક		દ્વાદશી		
વિદ્ધસમાધિક	૫૦	૧	૬૦	૦	૬૦
દ્વાદશિકા.					૧
ધર્માધિસ્થમુદા	૫૦	૦	૫૦	૦	૬૦
હરણં.					

ઇયંદ્વાદશીમાત્રાઽધિક્યવતીવિદ્ધા અન્નસ્માર્તે
કાદશ્યુપોષ્યાવૈષ્ણવૈર્દ્વાદશ્યુપોષ્યા હેમાદ્રિમતેનુસર્વે
દ્વાદશ્યેવોપોષ્યા. મેં ૬

એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્ધા છે. એ
ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈ-
ષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. હેમાદ્રિને મતે તો,
સધળાઓએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. ૬

	વિદ્ધાધિકાન્યૂન		દ્વાદશી		
વિદ્ધાધિકાન્યૂન	૫૦	૧	૬૦	૦	૫૦
દ્વાદશિકા.					૧
ધર્માધિસ્થમુદા	૫૦	૦	૬૦	૧	૫૦
હરણં.					૧

ઇયમેકાદશીમાત્રાધિક્યવતીવિદ્ધા અન્નસ્માર્તે
ગૃહસ્થૈઃ પૂર્વેકાદશ્યુપોષ્યાપતિર્મિર્નિન્કામગૃહિભિર્વિ-
નસ્થૈર્વિધવાભિર્વૈષ્ણવૈશ્વપરૈવોપોષ્યા વિષ્ણુપ્રીતિકા
મૈઃસ્માર્તેરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિકેચિન્. મેં ૭

એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્ધા છે. એ
ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પહેલી એકાદશીનો ઉપ-
વાસ કરવો. સંન્યાસી, નિઃકામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિ-
ધવા અને વૈષ્ણવ એ સધળાઓએ બીજાજ ઉપવાસમાં
લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઈચ્છા કરનારા સ્માર્તોએ એ ઉ-
પવાસ કરવા, એમ કેટલા એક ગ્રંથકાર કહેછે. ૭

	વિદ્ધાધિકાસમ		દ્વાદશી		
વિદ્ધાધિકાસમ	૫૦	૧	૬૦	૦	૫૦
દ્વાદશિકા.					૧
ધર્માધિસ્થમુદા	૫૦	૦	૬૦	૧	૫૦
હરણં.					૧

ઇયમપ્યેકાદશીમાત્રાધિક્યવતીવિદ્ધા અન્નસ્માર્તે
ગૃહસ્થૈઃ પૂર્વેકાદશ્યુપોષ્યાપતિર્મિર્નિન્કામગૃહિભિર્વિન-
સ્થૈર્વિધવાભિર્વૈષ્ણવૈશ્વપરૈવોપોષ્યા વિષ્ણુપ્રીતિકા
મૈઃસ્માર્તેરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિકેચિન્. મેં ૮

એ પાગુ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્ધા છે.
એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પહેલી એકાદશી ઉ-
પવાસ માટે લેવી. સંન્યાસી, નિઃકામ ગૃહસ્થ, વાનપ્ર-
સ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવોએ બીજા દિવસનીજ ઉપવાસ
માટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઈચ્છા કરનારા સ્માર્તોએ એ
ઉપવાસ કરવા, એમ કેટલા એક કહેછે. ૮

વિદ્યાધિકાઽધિ કદ્વાદશિકા. ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	દશમા એકાદ.		દ્વાદશા		અમુખયાધિક્યવતીવિદ્યા અત્રસ્મર્તૈસ્માર્તૈવૈવે શ્વાવશિષ્ટાપૈરૈકાદશ્યુપોપ્યા. મેં ૨ એ એકાદશી ઉભયાધિક્યવતી વિદ્યા છે. એ ઉદાહર- ણમાં, સમજા સમાર્ત તથા વૈજ્યુએ પાત્રી રહેલી એવી ખીજા દિવસનીજ એકાદશી ઉપવાસ માટે લેવી. ૯
	ધ. પ.	વ. પ.	ધ. પ.	વ. પ.	
	૫૬	૧	૬૦	૦	૫
	૫૮	૦	૬૦	૧	૪

દમેસ્માર્તાનાંશુદ્ધૈકાદશીભેદાઃ ॥ શુદ્ધત્વનામસૂર્યોદયેદશમ્પસત્ત્વં સાચતુર્વિધા સાચો
દાહરણૈઃ પ્રદર્શયતે.

એ સમાર્તોની શુદ્ધા એકાદશીના ભેદ કહેછે.

શુદ્ધપાણુ એટલે સૂર્યોદયસમયે દશમી તિથિ ન હોય તે. તે શુદ્ધ એકાદશી ચાર પ્રકારની,
એજ ચાર પ્રકાર ઉદાહરણવડે દેખાડુંછું.

શુદ્ધન્યૂનાન્યૂન દ્વાદશિકા. ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	દશમા એકાદ.		દ્વાદશા		અમુખયાધિક્યવતીવિદ્યા અત્રસ્માર્તાનામેકા દશ્યામેવોપવાસોનદ્વાદશ્યાંવૈવેણવાનાંતુવિદ્ધત્વાત્દ્વા દશ્યામુપવાસઃ. મેં ૧ એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદા હરણમાં, સમાર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. દ્વા- દશીને દિવસે કરવો નહી. વિદ્યા છે માટે વૈજ્યુએ દ્વા- દશીનો ઉપવાસ કરવો. ૧
	ધ. પ.	વ. પ.	ધ. પ.	વ. પ.	
	૫૯	૫૯	૫૯	૦	૫૯
	૫૭	૦	૫૮	૦	૫૯

શુદ્ધન્યૂનાસમદ્વા દશિકા. ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	દશમા એકાદ.		દ્વાદશા		અમુખયાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસ્માર્તાનામે કાદશ્યામેવોપવાસોનદ્વાદશ્યાં વૈવેણવાનાંતુવિદ્ધત્વા ત્ત્વાદશ્યામુપવાસઃ. મેં ૨ એ પાણુ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સમાર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો, દ્વાદશીનો કરવો નહી. વિદ્યા હોવાથી વૈજ્યુએ દ્વાદશી- નો ઉપવાસ કરવો. ૨
	ધ. પ.	વ. પ.	ધ. પ.	વ. પ.	
	૫૯	૫૯	૫૯	૪૫	૬૦
	૫૭	૦	૫૮	૦	૫૯

શુદ્ધન્યૂનાઽધિ કદ્વાદશિકા. ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	દશમા એકાદ.		દ્વાદશા		અમુખયાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રશુદ્ધત્વાત્ સ્માર્તાનામેકાદશ્યામેવોપવાસોનદ્વાદશ્યામિતિમાથ વમતં હેમાદ્રિમતેનુસર્વૈર્દ્વાદશ્યેવોપોપ્યા કેચિત્તુમુમુ ક્ષુભિઃ સ્માર્તૈઃપરોપોપ્યેત્યાહુઃ. મેં ૩ એ એકાદશી દ્વાદશીમાનાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, શુદ્ધા છે માટે સમાર્તોએ એકાદશીમાંજ ઉ- પવાસ કરવો, દ્વાદશીમાં કરવો નહી, એવા માધવનો મત. હેમાદ્રીને મતે તો, સમજાઓએ દ્વાદશીનોજ ઉ- પવાસ કરવો. કોઈ અંધકાર તો, મોક્ષની ધૃષ્ટા કરનારા સમાર્તોએ ખીજા ઉપવાસ માટે લેવી, એમ કહેછે. ૩
	ધ. પ.	વ. પ.	ધ. પ.	વ. પ.	
	૫૯	૫૨	૫૯	૫૯	૬૦
	૫૮	૦	૫૯	૦	૬૦

શુદ્ધસમાન્યનદ્વા	દશમી	एकाद.	द्वादशी	इयमनुभयाधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्त्तानामेका
दाशिका.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	दश्यामेवोपवासोनद्वादश्यां वैष्णवानांतुविद्वत्वात्
	५८ ५९ ६० ०	५९ ५९		द्वादश्यामेवोपवासः.
धર્माब्धिस्थमुदा	५७ ०	५८ ०	५९ ०	मे० ૪
हरणं.				એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદા- હરણમાં સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો, દ્વાદ- શીનો કરવો નહી. વિદ્વા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. ૪

શુદ્ધસમાસમદ્વા	દશમી	एकाद.	द्वादशी	इयमप्यनुभयाधिक्यवतीशुद्धा अत्रापिस्मार्त्ता
दाशिका.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	नामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यां वैष्णवानांतुवि
	५८ ५९ ६० ०	६० ०		द्वत्वात्द्वादश्यामेवोपवासः.
धर्माब्धिस्थमुदा	५७ ०	૫૮ ૦	૫૯ ૦	મે० ૫
हरणं.				એ એકાદશી પણ અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં પણ, સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ ક- રવો, દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો નહી. વિદ્વા છે માટે વૈષ્ણ- વોએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. ૫

શુદ્ધસમાધિકા	દશમી	एकाद.	द्वादशी	इयंद्वादशीमात्राऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रशुद्धत्वा
दाशिका.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	त्समार्त्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यामितिमा
	५९ ५९ ६० ०	६० ०	૧ ૦	ध्वमनं हेमाद्रिमतेतुसर्वेःपराद्वादश्येवोपोष्याकेचित्तु
धर्माब्धिस्थमुदा	५८ ०	५९ ०	६० ૦	मुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः.
हरणं.			૧ ૦	મે० ૬
				એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, શુદ્ધા હોવાથી સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉ- પવાસ કરવો, દ્વાદશીનો કરવો નહી, એવો માધ્યનો મત. હેમાદ્રીને મતે તો, સઘળાઓએ ખીજા દિવસની દ્વાદશીજ ઉપવાસ માટે લેવી. કોઈ અંધકાર, મુમુક્ષુ સ્મા- ર્તોએ ખીજા ઉપવાસ માટે લેવી, એમ કહેછે.

શુદ્ધાધિકાન્યૂન	દશમી	एकाद.	द्वादशी	इयमेकादशीमात्राऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्त्तै
द्वादशिका.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	गृहिभिःपूर्वैकादश्युपोष्या यतिभिर्नष्कामगृहिभिर्ब
	५९ ५९ ६० ०	१ ૦	क्षय	नस्यैत्रिधवामिर्वैष्णवैश्चपदैवोपोष्या त्रिष्णुप्रीतिका
धर्माब्धिस्थमुदा	५८ ૦	૬૦ ૧	૫૮ ૧	मैरुपवासद्वयकार्यमितिकेचित्तु.
हरणं.			क्षय	મે० ૭
				એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્તે ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની એકાદશી ઉપવાસ માટે લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાન- પ્રસ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવોએ ખીજા દિવસનીજ ઉપ- વાસ માટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારાઓએ યે ઉપવાસ કરવા, એમ કોઈ કહેછે. ૭

શુદ્ધાધિકાસમ દ્વાદશિકા.	દશમી		एकाद.		द्वादशी		અવસ્થા
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
	૫૯	૫૯	૬૦	૦	૫૯	૦	તૈર્ગૃહિભિઃ પૂર્વેકાદશ્યુપોપ્યા યતિભિર્નિષ્કામગૃહિ ભિર્વિનસ્યૈર્વિધવાભિર્વૈષ્ણવૈશ્વપૈરૈવોપોપ્યા વિષ્ણુપ્રી તિકામૈરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિકેચિન્. મે ૦ ૮
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૫૮	૬૦	૬૦	૧	૫૮	૦	એ પણ એકાદશી એકાદશીનાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદારણુમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની એકા- દશી ઉપવાસમાટે લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવોએ બીજા દિવસનીજ ઉપવાસમાટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારાઓ- એ એ ઉપવાસ કરવા, અંત કોઈ કેહેછે. ૮

શુદ્ધાધિકાધિ કદ્વાદશિકા.	૫૯		૫૯		૬૦		અવસ્થા
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
					૧	૦	ઇયમુભયાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસર્વેસ્માર્તૈર્વૈષ્ણવૈ શ્વાવશિષ્ઠાપૈરૈવૈકાદશ્યુપોપ્યા. મે ૦ ૯
ધર્માધિસ્થ મુદાહરણં.	૫૮	૦	૬૦	૦	૧	૦	એ એકાદશી ઉભયાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદારણુ- માં, સધળા સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ પાકી રહેલી એવી બીજા દિવસનીજ એકાદશી ઉપવાસમાટે લેવી. ૯

इमेस्मार्त्तानांविद्वैकादशीभेदाः अत्रविद्वत्सूर्योदयेदशमीसत्त्वं सूर्योदयस्तुवष्टिवदि
कांत्यक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणलवादिकालावच्छिन्नः इयमपिविद्वच्चतुर्विधा साचोदाहरणे
पुप्रदर्श्यते.

એ સ્માર્તોની વિદ્વા એકાદશીના ભેદ છે.

હહાં વિદ્વાપણું એટલે સૂર્યોદય સમયે દશમી તિથિ હોય તે. સૂર્યોદય તો, સાઠ ઘટિકાના છેલા
ક્ષણના સમીપનો એવો જે આગળ આવતો ક્ષણલવાદિકાળ તેને બાપિ રહેનારો તે. એ વિદ્વા
એકાદશી પણ ચાર પ્રકારની છે. તે ચાર પ્રકાર ઉદારણુગડે ખતાવુંકું.

વિદ્વન્પૂનાન્પૂ નદ્વાદશિકા.	દશમી		एकाद.		द्वादशी		અવસ્થા
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
	૨	૦	૫૭	૫૯	૫૭	૦	ઇયમનુભયાધિક્યવતીવિદ્વા અત્રસ્માર્તનામેકા દશ્યામુપવાસઃ વૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામુપવાસઃ ભેદઃ ૧
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૨	૦	૫૬	૦	૫૫	૦	એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદા- રણુમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૧

વિદ્યન્યૂનાસમદ્વા દશિકા.	દશમી		एकाद.		द्वादशी		इयमप्यनुभयाधिक्यवतीविद्वा अत्रापिस्मार्त्त नामेकादश्यामुपवासः वैष्णवानांद्वादश्यामुपवासः મેં ૨ એ પણ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ- ઉદાહરણમાં પણ, સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૨
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૨	૦	૫૭	૫૯	૬૦	૦	
			ક્ષય				

• વિદ્યન્યૂનાધિક દ્વાદશિકા.	૧		૫૮		૬૦		इयंद्वादशीमात्राधिक्यवतीविद्वा अत्रैकादश्या विद्वत्वात् द्वादश्यामेवस्मार्त्तानामप्युपवासः तत्रकि मुवक्तव्यंवैष्णवानामिति एवंचोभयाधिक्येद्वादशी मात्राधिक्येच स्मार्त्तानांविद्वाप्राप्त्यागोनान्यत्र. મેં ૩ એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ એકાદશી વિદ્વા છે માટે સ્માર્તોએ પણ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો. ત્યારે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો એમાં તો કેહેવાનું શું ? એ પ્રમાણે ઉભયાધિક્ય તથા દ્વાદશીમાત્રાધિક્ય છતાં સ્માર્તોએ વિદ્વા એકાદશીનો ત્યાગ કરવો, ખીન્ને કેકાણે ત્યાગ કરવો નહી. ૩
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૧	૦	૫૮	૦	૬૦	૦	
						૧	

વિદ્વસમાન્યૂનદ્વા દશિકા.	૨		૫૮		૫૯		इयमनुभयाधिक्यवतीविद्वा अत्रस्मार्त्तानामेका दश्यामुपवासः वैष्णवानांद्वादश्यामुपवासः મેં ૪ એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદા- હરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણ- વોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૪
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૨	૦	૫૬	૦	૫૫	૦	
			ક્ષય				

વિદ્વસમાસમદ્વા દશિકા.	૨		૫૮		૬૦		इयमनुभयाधिक्यवतीविद्वा अत्रस्मार्त्तानामेका दश्यामुपवासः वैष्णवानांद्वादश्यामुपवासः મેં ૫ એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદા- હરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણ- વોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૫
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૨	૦	૫૬	૦	૫૫	૦	
			ક્ષય				

વિદ્વસમાધિક દ્વાદશિકા.	દશમી		एकाद.		द्वादशी.		અર્થ
	વ.	પ.	વ.	પ.	વ.	પ.	
	૨	૦	૫૮	૦	૬૦	૦	
			ક્ષય		૧	૦	
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૧	૦	૫૮	૦	૬૦	૦	
			ક્ષય		૦	૧	

અર્થદ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતીવિદ્વા અર્થેકાદશ્યા
વિદ્વત્વાત્ દ્વાદશ્યામેવસ્માર્ત્તનામપ્યુપવાસઃ તત્ર
કિમુવત્કવ્યવૈવેળવાનામિતિ પૂર્વવદત્રસ્માર્ત્તનાંવિ
દ્વાપાસ્યાગઃ મેં ૬

એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદાહરણમાં, એકાદશી વિદ્વા છે માટે સ્માર્ત્તે મેં પણ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો, વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો કરવો એમાં તો કહેવાનું નહીં. ત્રીજા ભેદમાં કહ્યા પ્રમાણે એ ઉકાણે સ્માર્ત્તે વિદ્વાનો ત્યાગ કરવો. ૬

વિદ્વાધિકાન્યૂન દ્વાદશિકા.	૭		૮		૯		અર્થ
	વ.	પ.	વ.	પ.	વ.	પ.	
	૭	૦	૨	૦	૫૫	૦	
					ક્ષય		
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૪	૦	૨	૦	૫૮	૦	
					ક્ષય		

અર્થમેકાદશીમાત્રાધિક્યવતીવિદ્વાઅર્થસ્માર્ત્તે
ગૃહિભિઃ પૂર્વેકાદશ્યુપોપ્યા યતિર્મિર્નિષ્કામગૃહિર્ભિર્વ
નસ્થૈર્વિધવાભિર્વૈવેળવૈશ્વપરૈવોપોપ્યા વિષ્ણુપ્રીતિ
કામૈઃ સ્માર્ત્તેરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિકેચિત્ મેં ૭

એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્ત્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની એકાદશી ઉપવાસ માટે લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા, અને વૈષ્ણવોએ ત્રીજા દિવસની ઉપવાસ માટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારા સ્માર્ત્તે એ ઉપવાસ કરવા એમ કોઈ કહે છે. ૭

વિદ્વાધિકાસ મદ્વાદશિકા.	૫		૬		૭		અર્થ
	વ.	પ.	વ.	પ.	વ.	પ.	
	૫	૦	૨	૦	૫૮	૦	
					ક્ષય		
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૪	૦	૨	૦	૫૮	૦	
					ક્ષય		

અર્થમેકાદશીમાત્રાધિક્યવતીવિદ્વા અર્થસ્માર્ત્તે
ગૃહિભિઃ પૂર્વોપોપ્યા યતિર્મિર્નિષ્કામગૃહિર્ભિર્વનસ્થૈ
ર્વિધવાભિર્વૈવેળવૈશ્વપરૈવોપોપ્યા વિષ્ણુપ્રીતિકામૈઃ
સ્માર્ત્તેરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિકેચિત્ મેં ૮

એ એકાદશી પણ એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્ત્ત ગૃહસ્થોએ પૂર્વ દિવસની લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા, અને વૈષ્ણવોએ ત્રીજા દિવસની લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારા સ્માર્ત્તે એ ઉપવાસ કરવા એમ કોઈ કહે છે. ૮

વિદ્વાધિકાધિ કદ્વાદશિકા.	૭		૮		૯		અર્થ
	વ.	પ.	વ.	પ.	વ.	પ.	
	૭	૦	૪	૦	૩	૦	
ધર્માધિસ્થમુદા હરણં.	૨	૦	૩	૦	૪	૦	

અર્થમુખયાધિક્યવતીવિદ્વા અર્થસ્માર્ત્તે
વૈશ્વાવશિષ્ઠાપરૈવૈકાદશ્યુપોપ્યા એતદુદાહરણેપિસ્મા
ર્ત્તનાંવિદ્વાપાસ્યાગઃ મેં ૯.

એ એકાદશી ઉભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદાહરણમાં સમ્રાજા સ્માર્ત્ત તથા વૈષ્ણવોએ પાકી રહેલી ત્રીજા દિવસની એકાદશી ઉપવાસ માટે લેવી. એ ઉદાહરણમાં પણ, સ્માર્ત્તે વિદ્વાનો ત્યાગ કરવો. ૯

रामचंद्रतनूजेन, वासुदेवेन विन्मुदे ॥

धर्माब्धिशेषपट्टोपमशोभ्येकादशीभिदां ॥ १ ॥

रामचंद्र उपाध्यायना पुत्र, वासुदेव उपाध्याये धर्माब्धिसारना रोषभूत अकादशीना लेहना व्या
पट विह्वानोना संतोष भाटे शोषलो छे.

धर्माब्धिसारग्रंथस्य, व्याख्या गूर्जरभाषया ॥

रुताऽल्पप्रज्ञबोधाय, तथा तुष्यंतु मज्जनाः ॥ १ ॥

कुर्वंतुनामर्निदां ये, खलास्तेऽत्र न मे क्षतिः ॥

प्राप्नुयुर्जगति स्वार्ति, तानृते सुजनाः कथं ॥ २ ॥

॥ श्री सीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥

ધર્મસિંધુમાં લખાયલા કેટલાએક કઠિણ શબ્દોનો અકારાદિ વર્ણક્રમે કોશ.

અ.

અગ્નૈકરણ—આક્રમાં પાત્ર પરીસવાથી પ્રથમ
અગ્નિ અને સોમના ઉદ્દેશથી જે બે આ-
હુતિ અપાય છે તે.
અગ્નિદિધિષુ—મહોદી બેહેન કુંવારી બેઠાં નાની
બેહેન પરણે તે તે.
અગ્નિ—મૃગચર્મ.
અતિક્રાંત—પ્રથમ કરવાનું જે રહિ ગયું હોય તે.
અધરોચ્છિષ્ટ—મળત્યાગ ક્રીધા પછી હાથ પગ
ધોઈ આચમન ક્રીધું ન હોય તે.
અધિવિભા—એક પુરષે પરણેલી ઘણી સ્ત્રીઓ-
માંની પહેલી સ્ત્રી.
અધવયુ—ચન્નુવેદી. ૨ યજ્ઞમાં ચન્નુવેદનું કર્મ
કરવાવાળો.
અનન્યગતિક—નીમેલા સમયેજ કરવાનું કૃત્ય.
૨ જેની ખીણ ગતિ ન હોય તે.
અનુકંદપ—પ્રતિનિધિ. ૨ ગૌણ પક્ષ.
અનુગમન—પાછળ જવું તે.
અનુચાત—ગુરૂપાસેથી અંગ સહિત વેદ ભણી
રહેલો તે.
અન્યતમ—બેમાંથી અથવા ઘણામાંથી કાંઈ
એક.
અન્વાધાન—હોમ કરવાનાં દ્રવ્યનો આહુતિની
સંખ્યા પ્રમાણે દેવતાને ઉદ્દેશો ત્યાગ કરવો
અથવા દેવતાઓના ઉદ્દેશથી સમિધ આદિ
અગ્નિમાં અર્પણ કરવી તે.
અન્વારોહણ—સતી થવું તે.
અન્વારૂભ—દબવતિ શ્રદ્ધાને સ્પર્શ કરી રા-
ખવો તે.
અપવર્ગ—મોક્ષ. ૨ કરેલાં કાર્યનું કૃણ. ૩ સ-
માધિ.

અપવાદ—ખાધ. ૨ ખાધ કરનાર.
અપસ્માર—મૃગીરોગ, (મિરિઆ).
અપૂપ—વડાં, પૂડા ઇત્યાદિ તળેલા પદાર્થ.
અબ્જ—કમળ. ૨ ચંદ્ર. ૩ શંખ.
અભિધાર—હોમનાં દ્રવ્ય ઉપરે ધી નાખવું
અથવા તે દ્રવ્યમાં ધી મેળવવું તે.
અભિકયાન—પરાયાં ધનની ઈચ્છા. ૨ ધ્યાન.
અભિનિવેશ—આગ્રહ.
અભિમર્શ—સ્પર્શ.
અભિવાદન—નામ અને ગોત્રના ઉચ્ચાર પૂ-
ર્વક નમસ્કાર કરવો તે.
અભિરાસત—દુરાચારી. ૨ પાપી.
અભિષિક્ત—જે ઉપરે અભિષેક થયો હોય તે.
અબ્ધ્યંગ—તેલનું મંદન.
અમત્ર—પાત્ર.
અમંત્રક—મંત્ર રહિત.
અયાતયામ—જેની ઉપરે એક પોહોર પણ વી-
ત્યો ન હોય તે, (તાગ્યું).
અગ્નિષ્ટ—અપ્ય મૃત્યુ.
અર્ક—સૂર્ય. ૨ આકાશનું ઝાડ.
અર્ધ્ય—અર્ધમાટે જળ.
અવનેજન—ધોવું. સાફ કરવું તે.
અવભૂથ—યજ્ઞની અતે મંત્ર સાદિત રનાન ક-
રવું તે.
અવિ—ઘેટો. ૨ રજરવલા સ્ત્રી.
અશ્મંતક—આપટાનું ઝાડ.
અષ્ટપુત્રી—પરણેલી કન્યાને સસરાએ તે વે-
ળાએ આપતી સાડી.
અસ્પૃશ્યત્વ—સ્પર્શ કરવાને અયોગ્યપણું.

આ.

આગ્રયણ—નવીન ઉત્પન્ન થયેલી શાળ (ડાંગર)
તથા સામાનો તે તે સમયે પ્રથમ અગ્નિમાં
હોમ કરવો તે.

આજ્યભાજ — પોત પોતાની શાખામાં કહ્યા પ્રમાણે તે તે પાત્રમાં ધૂત લઈ અગ્નિ અને પ્રભાપતિને ઉદ્દેશો અગ્નિમાં દક્ષિણ તથા ઉત્તર મેર મે આહુતિ પ્રથમ દેવી તે.

આહકી — તુવર.

આધાન — અગ્નિનું સ્થાપન કરવું તે.

આપણ — ખજાનર.

આમુખિક — પરસ્પર સંબંધિ.

આલંબ — હિંસા. ૨ આલિંગન. ૩ સ્પર્શ કરવો. ૪ કાપવું.

આવસથ — ધરે ધરે મંત્રવડે પ્રતિષ્ઠા કરી રાખેલા અગ્નિ તે.

આવૃત્તિ — એકજ પાત્ર વારંવાર વાર કરવી તે.

આરોચ્ય — સુતક.

આસાદન — રાખવું.

ઈ.

ઈકમ — એક વેતનાં પ્રમાણનાં પોત પોતાની શાખામાં કહેલાં ૧૮ અથવા ૨૦ સમિધ અગ્નિપાસે રાખવાં તે.

ઈધન — ખાળવાનાં કાષ્ટ.

ઈષ્ટિ — કૃપાની ઈચ્છા રાખી કરવાનો યથાવિધ કાર્ય હોમ.

ઉ.

ઉત્કોચ — લાંચ, (યુધ નજરાનું).

ઉત્પવન — દ્રવ પદાર્થને ગાળવો. ૨ યાંત તથા રસાર્ત કર્મમાં ધૂતનો એક સંસ્કાર છે તે.

ઉત્સર્ગ — ધૂકવું. દાન દેવું.

ઉદકથા — રજસ્વલા સ્ત્રી.

ઉદયાન — વાત, તળાવ ઇત્યાદિ જળપાન કરવાનાં સ્થાન.

ઉદ્દેશ — ઉદાહરણ. ૨ સ્પષ્ટ કરવું. ૩ હેતુ.

ઉદ્યંધન — ગળામાં કાંસો બાંધવો. ૨ ઉચું બાંધવું.

ઉદ્ધર્તુ — અવટન. ૨ અવટન લગાડી શરીર સ્પર્શ કરવું તે.

ઉપલબ્ધ — પ્રાપ્ત થયવું. ૨ ભણવું. ૩ દેખવું.

ઉપવીત — જનોઈ.

ઉપવીતી — સબ્ય (ડાબે ખભે) જનોઈ પહેર્યું હોય તે.

ઉપશ્રુતિ — વૃદ્ધોએ કહેલી ભવિષ્ય વાણી.

ઉપસર્ગ — અશુભસૂચક ઉપદ્રવ.

ઉપસંગ્રહણ — ચરણગ્રહણપૂર્વક નમસ્કાર કરવો તે.

ઉપસ્થાન — પ્રાર્થના.

ઉપાકર્મ — પોત પોતાની શાખામાં કહેલા દિવસે ઋષિપૂજનાદિક કરી જનોઈ બદલવું તે.

ઊ.

ઊર્ધ્વોચ્છિષ્ઠ — ભોજન કરી મુખ ધોણું ન હોય તે.

ઊહ — ઉચ્ચાર. ૨ તર્ક.

ઋ.

ઋઈ — મંત્ર.

ઋચા — મંત્ર.

ઋત્વિજ — વરણમાં વરેલા પ્રાજ્ઞણ.

એ.

એકતંત્ર — સાથે થે શકે એવાં બન્ને કર્મ, એક સાથે કરવાં તે.

એકાદિષ્ઠ — એકને ઉદ્દેશો, વિશેષવ વિના શ્રાદ્ધ કરવું તે.

એ.

એરિણી — વાંસનું પાત્ર.

એહિક — આ લોકસંબંધિ.

ઓ.

ઓદુંબર — ધુલરનું ઝાડ.

ઓપાસન હોમ — વિવાહ સમયના અગ્નિ ઉપર નિત્ય પ્રાતઃકાળ અને સાંયકાળ ચાવજીવ હોમકરવો તે.

ક.

કરક — કર્મકંડલ.

કરકાવૃષ્ટિ — વૃષ્ટિની સાથે પાણીના પથરા પડે છે તે.

કર્માર — સિસાટ, સુતાર આદિ શિષ્ય શાસ્ત્રનો ભણુનારો.

કલાય — વટાણાં.

કલપ — સરખું. ૨ કલાકુશલ. ૩ વેદનાં છ અંગનાં એક અંગ. ૪ પ્રલય. ૫ વેદમાં કહેલા એક વિધિ. ૬ યોગ્યપણું. ૭ નિશ્ચય.

કંઠ્ય—પિતૃની પ્રીતિઅર્થે ને અન્ન તે.
 કંડાનુસમય—આવાહનયક્રી પુષ્પજલિ પર્વત
 એક દેવની પૂજા સમાપ્ત કરી પછી બીજા દે-
 વની પૂજાનો આરંભ કરવો તે,
 કામ્ય કર્મ—કામના રાખી કરવાનાં કર્મ તે.
 કારીરી—શ્રુષ્ટિ આવવાની ઇચ્છાયકી કરવાનો
 ને વસ તે.
 કાર્પટી—તીર્થયાત્રા કરનારાનો વેષ ધરનારો,
 (કાવડિઆ).
 કાલેય—દારૂહનદર.
 કિલ્લત્ર વસ્ત્ર—ભીન્જેલું વસ્ત્ર.
 કુંકુમ—કેશર.
 કુણ્ડપ—શાખ, (મુડડું).
 કુમુંભ—સોનું. ૨ કુમુંખાનું ઝાડ. ૩ સં-યાસી-
 નું કમંડલ.
 કુરંતુંબરૂ—કાથમીર.
 કૂટ—ધાન્યાદિકનો સમૂહ. ૨ પર્વતનું શિખર.
 ૩ કપટ. ૪ અસત્ય. ૫ નીચપણું.
 કૂભાંડ—કાલું.
 કૃષ્ણસાર—કાળું હરિણ.
 કૃસર—તિલ સહિત ચોખ્ખા દૂધમાં રાંધવા તે.
 કૃથર—ખાળુખંધ.
 કૌશીય—રેશમી વસ્ત્ર.

ખ.

ખડુપાત્ર—ગંડાનું પાત્ર.
 ખનિત્ર—કાદાળી આદિ ખણવાનાં શસ્ત્ર.
 ખર્વ—હીંગણા. ૨ નાનો.
 ખર્વપાત્ર—નાનું પાત્ર.
 ખંજ—લંગડો.

ગ.

ગડુમાન—જેનાં અંગે ઉપરે ગાંઠા હોય તે.
 ગણિકાત્ર—વેશ્યાનાં ઘરનું અન્ન.
 ગરૂત્તમત્—પાચમણી. ૨ ગરૂડ પક્ષી.
 ગર્ત—ખાડો.
 ગર્ભસ્તાવ—કમુવાવડ.
 ગઠ્ય—ગાયનાં દૂધ, દહિ ઇત્યાદિ.
 ગુરૂત્તરપી—ગુરૂની સ્ત્રીસાથે જાનકર્મ કરવા-
 વાળો.

ગૃહ્યસૂત્ર—કાલ્યાણન, ગ્રામિણ ઇત્યાદિ ઋષિ-
 ઓએ પાતપોતાની શાખાનાં કર્મની અમુ-
 સાર લખેલાં છે તે.

ગાયર—ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન. ૨ ગ્રહોનું એક રા-
 * શિયા બીજ રાશિમાં પડેલવું.
 ગોત્ર—વાસિદ્ધ, ભારદ્વાજ, કૌશિક ઇત્યાદિ.
 ગંડૂષ—જલાદિકવડે મ્હોડું ભરેલું હોય તે,
 (કાગળા).

ગંડોપધાનિકા—ગાલમસૂરિયાં.

ગ્રહ—ગ્રહણ. ૨ સૂર્ય આદિ નવ ગ્રહ.

ગ્રામયાજી—ગામનો ઉપાધ્યાય, (ગામેાટ).

ચ.

ચક્રમદ્દન—પુવાડિઆનાં ઝાડ.

ચત્વર—ચસમાટે સંસ્કારયુક્ત કરેલો ને પૃથ્વી-
 નો ભાગ તે.

ચમસ—પ્રણીતા એ નામનું પાત્ર.

ચરૂ—રાંધેલો ભાત.

ચિત્રકર્મી—ચિતારો.

ચિત્રાદુતિ—ભોજન સમયે જૂપતિ ઇત્યાદિકને
 ઉદેશે પાત્રની પાસે ને બે, તણ, ચાર અથ-
 વા પાંચ ભાગ ચૂકાયછે તે.

ચૌલ—ખાળકના વાળ વેદોક્ત વિધિથી પ્રથમ
 ઉતરાવવા તે.

છ.

છત્રાક—શ્રુષ્ટિ સમયે અગ્રોચર ભૂમી ઉપરે સ-
 ફેદ રંગનાં છત્ર આકારે ધાયછે તે.

છાગ—ખકરો.

છાગી—ખકરી.

જ.

જનનારૌચ્ય—જન્મસંખંધી સૂતક.

જાતકર્મ—જન્મ પામેલા ખાળકના વેદોક્ત સં-
 સ્કાર કરવા તે.

જાતારૌચ્ય—જન્મસંખંધી સૂતક.

જાતેષ્ટિ—જન્મ સમયે કરવાની ઇષ્ટિ.

જીવત્પતૃક—જેનો પિતા જીવતા હોય તે.

* જુહુ—મેક્કણ, (સર્વોને આકારે ખાર અંગુળનું
 યાજ છે) તે.

જંબીર—લીંબુ.

જયોતિષ્ટોમ—યજુર્વિરોમ, (જેમાં સોમ વદ્ધીનો હોમ થાયછે) તે.

ત.

તદપ—શર્યા, (વિહાણું).

તાર—રૂપ. (ચાંદી). ૨ તેજોમય. ૩ પ્રણુવ.

તુષારગિરિ—હિમાલય પર્વત.

તુષર્ણી—અવ્યય છે, મંત્ર રહિત ક્રિયા માત્ર કરવી તે.

તંતુવાય—વસ્ત્ર વણનારો.

તંદુલીય—તાંદલચાની ભાણ.

ત્યાગ—હોમ શ્રીષ્ઠા પદ્ધતિ ' ન મમ ' એમ કે હેવું તે. ૨ છોડી દેવું.

ત્રપુ—સીમું. ૨ કથાર.

ત્રિમધુ—દૂધ, ઘી, અને મધ.

દ.

દમનક—દવાણાનું ઝાડ.

દર્શ—અમાવાસ્યા.

દર્શશ્રાદ્ધ—અમાવાસ્યાનું શ્રાદ્ધ.

દરથુ—ચોર.

દિધિપૂ—હાની બેહેન પ્રથમથી પરણ્યા છતાં ને મ્હોડી બેહેન કુવારી હોય તે.

દિવ્ય—અગ્નિ, જળ ઇત્યાદિ સાધનથી સ-ચ્ચાઈ કરવી તે.

દીક્ષા—ઉપદેશ.

દૂર્વીકુરુ—છપરની કોમળ સળિઓ.

દેવખાત—ગુફા. ૨ પ્રાચીન સરોવર.

દેશવિપુલ—પાણીની રેલ, લૂંટાલૂંટ ઇત્યાદિ દેશવીડા.

દંતપત્ર—હાથીદાંત.

ધન—જીગર.

દ્વિદલ—જેનાં બે દલ હોય એવું ધાન્ય, (અ-ડદ, મગ ઇત્યાદિક).

ધ.

ધાત્રી—આમળાનું ઝાડ. ૨ માતા. ૩ ધાવ-માતા. ૪ પૃથ્વી. ૫ ધાવડીનું ઝાડ.

ધાન્યક—ધાંણ. ૨ કોથમીર.

ધૂમકેતુ—અગ્નિ. ૨ કેતુનો તારો.

ન.

નાંદીશ્રાદ્ધ—સંઘળાં મંગળ કાર્યના આરંભમાં કરવાનું ને શ્રાદ્ધ તે.

નામકર્મ—પાળકનું નામ પાડવું તે.

નાળચ્છેદ—પાળકની નાળ છેદવી તે.

નિગડ—બેડી. ૨ અંધીપાનું.

નિત્યકર્મ—નિયમથી કરવાનું ને નિત્યનું કર્મ, (સંધ્યા આદિ).

નિર્ણજન—રવચ્છ, (શુદ્ધ કરવું). ૨ પ્રાય-ચિત્ત કરવું.

નિર્ધાસ—છીર. ૨ ગુંદ.

નિર્વાય—દેવને હેરો ચરનાં પાત્રમાં કાચું અન્ન નાખવું તે.

નિરીત—કંડીનીપેઢ કંઠમાં જનોઈ પહેરવું તે.

નિષ્ક—(૩૨૦) ગુંગળ ભાર વજન. ૨ પદક ઇત્યાદિ લક્ષ્યનું આભૂષણ.

નિષ્કય—મૂલ્ય, (કિંમત).

નિષ્પાય—વાલ. ૨ વટાણા. ૩ ચોળા.

નીત્રાંજન—મોરચુષો.

ન્યુબ્જ—પાત્ર હેઠું વાળવું. ૨ કુપડો.

નૈમિત્તિક—નિમિત્ત આચાર્યો ને કરવાનું તે.

પ.

પટાલ—પરવળ.

પત્રપુટ—પાનની પત્રાવળી તથા દૂના.

પદાર્થોનુસમય—સંઘળા દેવતાઓનું એકતંત્રે યથાવિધિ પૂજન કરવું તે.

પરમાન્ન—દૂધપાક.

પરિદાન—યજ્ઞોપવીત દેતી વખતે સૂર્ય અને પ્રજાપતિને મનથી ખટ્ટુ અર્પણ કરવા તે.

પરિદાયો—પરિવેદિતી કન્યાનું દાન. કરનારો પિતા.

પરિદાન—વસ્ત્ર ધારણ કરવાં.

પરિચષ્ટા—પરિવેદિતી કન્યાને પરણાવનારો આચાર્ય.

પરિવિત્તિ—હાનો ભાઈ પરણ્યા છતાં અને અગ્નિહોત્ર લીધા છતાં મ્હોટો ભાઈ એમજ સ્ત્રી અને અગ્નિ વિના બેઠા રહે તો તે.

પરિવેત્તા—મ્હોટો ભાઈ કુવારો અને અગ્નિ વિના એમાં છતાં હાનો ભાઈ પ્રથમથી વિવાહ કરે અથવા અગ્નિ ગ્રહણ કરે તો તે.

પરિવેદિની—પરિવેદાને પરણનારી કન્યા.

પર્ધ—મ્હેટો.

પર્થગ્નિકરણ—હોમનો પદાર્થ લઈ અગ્નિની ચારેથર ફરાવવાં તે.

પર્થવસન્ન—છેવટનું. ૨ પૂર્ણ થયલું.

પર્યુદાસ—ત્યાગ.

પર્યુપિત—વાસી, ('શીલુ').

પર્વત—સભા.

પદ્મવલ—હાનું તળાવ.

પાકસંસ્થા—શ્રવણાકર્મ આદિ સાત છે તે.

પ્રત્રાલેભ—પાત્રનો સ્પર્શ કરી રાખવાં તે.

પાનક—પણા, સર્વત ઇત્યાદિ.

પિંડપિતૃયજ્ઞ—સાગ્નિકા અમાવાસ્યાને દિવસે પિંડને ઉદ્દેશે શ્રાદ્ધ કરે છે તે.

પિંડાવનેજન—ધી, કાજળ ઇત્યાદિ પદાર્થ પિંડમે લગાડવા તે.

પિણ્યાક—ખેળ.

પિશુન—દુર્જન. (આડિઓ).

પિષ્તાતક—સુગંધિ ઘૂણું.

પુનરાધાન—મંત્રિતાગ્નિ તજ થયા છતાં ફરી સંસ્કાર કરી તેનું સ્થાપન કરવું તે.

પુષ્પણી—રજસ્વલા સ્ત્રી.

પૂર્ણપાત્ર—ચોખ્ખા ભરી પ્રહ્લાને અર્ચે આપવાનું પાત્ર તે.

પૃથુક—પોવા.

પૌતિક—વિરિયાળી.

પૌસિક—સીળા રંગની મ્હેટી માંખીયડી અથવા કાળા રંગની ન્હાની માંખીયડી થયલું સફેદ રંગનું જે મધ તે.

પંચગવ્ય—ગાયનાં દૂધ, દહીં, યી, છાણુ અને યૂત.

પંચરત્ન—સોનું, હીરો, માણુક, નીલમ અને મોતી.

પ્રકોષ્ઠ—કોણીયી નીચલો કાંડાંલગીનો હાથનો ભાગ.

પ્રતકન્યા—પરણાવેલી કન્યા.

પ્રતિનિધિ—મુખ્ય પદાર્થને ઠકાણે તેના સરખો ખીલો પદાર્થ લેવા તે.

પ્રતિપ્રસવ—એકાદં કાર્યનો જે સામાન્યપણે નિષેધ શ્રાધેલો તેના વિરોધકરી ફરી વિધિ કરવા તે.

પ્રતિબંધ—અડચણ.

પ્રતીક્ષા—વાટ જોવી.

પ્રત્યભિવાદન—શિષ્યે નમસ્કાર કીધા પછી ગુરુએ આશીર્વાદ દેવા તે.

પ્રત્યવરોહણ—સેરી રાખેલાં સમિધનો અગ્નિમાં હોમ કરવા તે.

પ્રત્યાન્નાય—પ્રતિનિધિ રાખે જીવો. ૨ યોગ્ય કિમત.

પ્રત્યુદાહ—સામસામી કન્યા આપી વિવાહ કરવા તે.

પ્રવાહણ—વેહેવરાવવું.

પ્રસવ—ખાળકની ઉત્પત્તિ.

પ્રાચીનાવીતિ—જમણે ખભે જનોઈ રાખેલી હોય જેને અપસવ્ય કહે છે તે.

પ્રાણ્યંચયુર્ણ—છીપનો અથવા ખીલો હાડકાનો ચુનો.

પ્રાયશ્ચિત્ત—થયલાં પાપની નિવૃત્તિનો ઉપાય.

પ્રાયોધવેશન—મૃત્યુ આવવા પર્વત અન્ન અને જળનો ત્યાગ કરી ઇશ્વરનું સ્મરણ કરતાં નિશ્ચય રાખી બેસવું તે.

પ્રોક્ષણ—સઘળા પદાર્થ ઉપર પ્રોક્ષણપાત્રમાંનું જળ છાંટવું તે.

પ્રોપિત—પરદેશ ગયેલો.

ફં.

ફલિત—સિદ્ધ થયલું. ૨ રજસ્વલા સ્ત્રી. ૩ ફળેલું ઝાડ.

ફલીકરણ—ક્રિયા કરવી. ૨ ચોખ્ખા ઇત્યાદિ ધાન્યની ફોતરી કાઢવી તે.

ખ.

ખલીવર્દ—ખલદ.

ખલ્લવજ—એક જાતનું ઘાસ.

ખલ્લુચ—ઋગ્વેદી શ્રાદ્ધાણુ.

ખાધ—અટકાવવું. ૨ છળ. ૩ નુકશાન.

૪ દુઃખ.

ખાધપત્ર—ખાખરાનું ઝાડ. ૨ રાતા અગ.

સ્થાનું ઝાડ. ૩ પીપળો.

ખલ્લયજ્ઞ—નિત્ય નિયમપૂર્વક વેદનો પાઠ કરવા તે.

આભિમુહુર્ત—સૂર્યાસ્થયથી ૫૭, ૫૮ મી ઘડી.
અઘોદન—આઘોદાને માટે કરેલો પાક, જેને
ઋગ્વેદી જનોઈ આપતી વેળાએ કરે છે તે.

ભ.

ભસ્મમર્યાદા—પત્ર (૬૧૭) માંની નોટ જુવો.
ભાગિનેય—ભાણિને.
ભિઃસદા—ખણેનું અન્ન.
ભૂમિલવણ—ખાણમાંથી પેદા થયેલું મીઠું.
ભૂગાર—ઝારી.
ભૂગુપાત—પર્વતનાં શિખર ઉપરથી ગળડી પ-
ડવું. (ડેક ખાવો).
ભૂતકાઠ્યાપક—પગાર લઈ શીખનારો.
ભૂતકાઠ્યાચી—પગાર લઈ શીખનારો.
ભૂતિ—મીઠ્ય. ૨ મજૂરી.
ભૂટ—ભુજેલાં, (ધાન્ય ઇત્યાદિ).
અષ્ટ—પોતાના અધિકારથી પડેલો. ૨ અપવિ-
ત્ર રથલાદિ. ૩ ભુજેલા તથા તળેલા પદાર્થ.
આષ્ટ—ધાન ભુજવાની કડાઈ અથવા ખપર.
૨ ભુજેલા તથા તળેલા પદાર્થ.
આણહુત્યા—ખાણહવા.

મ.

મલિમ્ભુચ—અધિકભાસ તથા ક્ષયભાસ, જેને
(મલભાસ) કહે છે તે.
મહાનસ—રસોઈ કરવાનું ઘર.
માણવક—ખાળક.
માતૃભાની—મામી.
માર્જન—સાફ કરવું.
માલતી—નર્મ. ૨ ચમૈલી.
માય—અંડ.
મુંજાત—ખાદ્ય જંગલી સૂરણ.
મુનિપુષ્પ—અગરવાનું ફૂલ.
મુસલ્લસ્તાન—વિધિરહિત તથા મંત્ર રહિત રનાન.
મૂલક—મૂળા.
મૃતશૌચ—મરણ સંબંધી સૂતક.
મેખળા—મુંજનાં ધાસની ડોરી.
મેધાજનન—(૧૧) સંસ્કારમાંનો એક સંસ્કાર.
૨ યુદ્ધિ વધારનારો.

૧. શતપથ બ્રાહ્મણના કોઈ ૧૩ માં અધ્યાય ૮૪ માં અ-
વધેષ પ્રકરણના મંત્ર ૪ થામાં બ્રહ્મોદન કરવાનું કહ્યું છે,
અને તે કામ્યદોષિને જનોઈ પહેરી કરવાનો છે કે (બ્રહ્મોદ-
ન) આધારી ચાંદ્રાચળ પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે છે તે.

મેહુન—લિંગ. ૨ યુવકમાગ.

મેંછ—મેખલા. ૨ યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર.
ય.

યજ્ઞોપવીત—જનોઈ.

યજ્ઞોપવીતી—જેણે ડાબે ખભે જનોઈ રાખેલું
હોય તે.

યમળ—મે ખાળક સાથે જન્મ પામે તે.

યતિ—સંન્યાસી. ૨ નિયમવાળો.

યવસ—ધાસ.

યક્ષર્દ્દમ—અંદન અને કંશર તોલાં ૧૨, કપૂર
તોલાં ૬, તથા કરતૂરી તોલાં ૪, એ પદાર્થો.
એકઠા મેળવી ધ્રુવેલો તે.

યક્ષ્મરોગ—ક્ષય રોગ.

યાજ્ઞ્ય—જેને માટે યજ્ઞ કરેલો હોય તેવો
યજ્ઞમાન.

યાન—ઘોડા, હાથી, પાલખી ઇત્યાદિ જવાનું
સાધન.

યવાનીલ—જુવાર ધાન્ય.

૨.

રજસ્વલા—માથે આવેલી સ્ત્રી.

રાજકાંતિ—રાજકાંદિ રાજભય.

રાજમાય—ચોળા. ૨ અંડ.

રાજસર્પાય—કાળા સર્પવ.

રિદ્ધિ—ધન. ૨ કર્મ વિભાગથી મળેલી નિમ્નકત.

લ.

લવણશાક—અથાણું, (સંધાણું).

લવલી—રાજ આમળાં.

લિંગી—પેટ ભરવામાટે ચિન્હ ધરનારો.

લેહ્ય—ચાટીને ખાવાયોગ્ય પદાર્થ.

લોચન—નેત્ર. ૨ કાળીછરી. ૩ ગ્રોરખમુંડી.

લોહાભિસારિક—રાજસૂર્યાપન.

લૌકિકાન્નિ—સાધારણ અન્ન.

વ.

વજ્રપાત—વીજળી પડે છે તે.

વજ્રાનળ—વીજળીનો અન્નિ.

વટપ્રરોહ—વડવાઈ.

વપન—મુંડન.

વપ્રા—કુંડાલિકને ફરતી મેખળા.

વષ્ટિકા—ઘોરડું.

વારૂણપાત્ર—પ્રાક્ષણી માત્ર.

વારૂણસ્નાન—જળસ્નાન.

વાત્તોક—શીંગણાં.

વાયુપિક—વ્યાજયતિ આલવિકા ચલાવનારો.

વિક્રંત—વેહેકળો.

વિકૃતાંગ—વિકારયુક્ત અંગવાળો.

વિડંગ—વાવણીગનાં ઝાડ અથવા ફળ.

૨ ચતુર.

વિડવશહ—ગામનો સૂર, (ભૂડણ).

વિધા—પ્રકાર.

વિધાન—કર્મ કરવાની રીતિ.

વિપણી—વેચવાની ખજાર. ૨ વેચવાની વસ્તુ.

૩ ખજારમાંનો રસ્તો.

વિભાષા—વિકલ્પ.

વિરજ—કાઠ એક સ્થાન, (નિર્ણયસિંધુમાં
લોણાર એ નામથી લખ્યું છે તે). ૨ રત્નોયુ-
જી રહિત.

વિશાલ—વિસ્તારવાળું. ૨ ખદરિકાશ્રમ.

વિશ્લેષ—વિયોગ.

વૃત—પાન, ફળ ઇત્યાદિકની દીઠી.

વેતસ—નેતર.

વેદી—ઝોટલી.

વૈકંકત—વેહેકળો.

વૈશ્વદેવ—ધરમાં થતી પાંચ મહોદી હવાઓ-
નો દોષ નિવૃત્ત કરવામાટે નિત્ય કરવાનો
અભિહોમ.

વ્યજન—પંખો.

વ્યંજન—ચટણી, કાચમીર ઇત્યાદિ.

વ્યતિરેક—અભાવ. ૨ ભિન્નપણું.

વ્યતિર્વંગ—પીઠપણું. ૨ પરસ્પર સંબંધ.

વ્યવહિત—જેની વચમાં અંતરાય હોય તે.

વ્યવાય—મૈથુન.

વ્યાઘાત—(૨૭) યોગમાંનો (૧૩) મો યોગ.
૨ નારા. ૩ અંતરાય.

વ્યાઘોહ—મોહ. ૨ અસાન. ૩ મૂર્ખપણું.

ગ્રાત્ય—સંસ્કારહીન.

ત્રીહિ—શાળ, (ડોંગર).

શં.

શમલ—પાપ. ૨ દોષ. ૩ વિષ્ટા.

શમીધાન્ય—ફળીમાં ઉત્પન્ન થતું ધાન્ય, (મગ,
અડદ ઇત્યાદિ).

શમ્બા—પદ્મમાંનું એક પાત્રવિશેષ.

શાબુલી—પક્વાન વિશેષ, (પુરી+અકુલી).

શિશુ—સરગવાનું ઝાડ.

શિરીષ—સરસડાનું ઝાડ.

શીતકંદલી—રાતાલુ.

શીર્ષપુષ્પ—ગળેલાં ફૂલ.

શુંગટ—સિંગોડાં.

શૂત—પરિપક્વ થયેલો ચરૂ અને શી, દૂધ
ઇત્યાદિ ગરમ કરેલા પદાર્થ.

શૈલ્યધાન્ય—શમીધાન્ય શબ્દ જુવો.

શ્રવણ—રાંધવું.

શ્રીપર્ણી—સીસમનું ઝાડ.

શ્રેણી—પંક્તિ.

શ્રોતકર્મ—વેદોક્ત કર્મ.

શ્રોતાગ્નિ—અભિહોત્રનો અગ્નિ.

શ્લેષ્મા—કંક.

શ્લેષ્માતક—લિસોડાંનું (ચુંદાનું) ઝાડ અથ-
વા ફળ.

શિવત્રી—કાઠવાળો.

સ.

સતીનક—વાટાણાં.

સપિંડ—મુળ પુરૂષયત્રી સાત પેહેલીકુર્ગીના
ભાઈવાંતો.

સમધાન્ય—જવ, ગહુ, યોખા, તિલ, કાંગ,
સામો, ચણા એ સાત.

સમારોપ—સમિધને સેકી તેની ઉપરે અગ્નિ
આવવાની ભાવના કરવી તે. ૨ સ્થાપન
કરવું.

સમાવર્તન—મુંજની અખળાસાથે ઘસારી-
ના નિયમનો ત્યાગ કરવો તે.

સમિધ—જુદી જુદી જાતનાં (આકડો, ખાખ-
રો, પિપળા ઇત્યાદિ) કાષ.

સર્વોપધિગણ—કુંઠ, જટામાંસી, હળદર, દારૂ-
હળદર, વજ, શિલાજિત્, સૂકડ, કપૂર, મોષ
અને બોંપીબુડી એ દસ પદાર્થનો મૂર્ણ.

સહાધ્યાયી—ગુરુભાઈ (સાથે વિદ્યા શિ-
ખનારો).

સિંધુવાર—નિગોડનું જાડ. ૨ ઉત્તમ ઘોડો.

સીતાલોહ—હળવડે ઉપડેલી માટીની ઢેક.

સૂકત—ધણા મંત્રો મળી વેદનો એક ભાગ.

સોપપદાતિથિ—જે સુદ ૨, આશુ સુદ ૧૦.

માધ સુદ ૪ તથા ૧૨, એ ચાર.

સંધિની—મંથુનમાટે સાંઢસાથે ફરનારી ગાય.

૨ વિના સમયે દૂધ દેનારી ગાય.

સંચાવ—ચરમું. ૨ કરંછ,

સંસ્કાર્ય—સંસ્કાર કરવાયોગ્ય.

સ્થાલીપાક—ચર.

સ્થંડલ—હોમમાટે કરેલો પીઠ.

સ્નાતક—જેને સમાવર્તન સંસ્કાર થયો હોય તે.

સ્માર્ત્તામિ—આવસથનો અમિ.

સાવ—કંસુવાવડ.

સ્વસીય—એહેનનો દીકરો, (ભાણજો).

સ્વાધ્યાય—વેદાભ્યાસ.

સ્વપ્રકૃત—હોમ કરતાં વધી પડેલાં દ્રવ્યની મે-

ળવી એકજ આહુતી છેવટે દેવાયછે તે.

હં.

હવિ—હોમ કરવાયોગ્ય વસ્તુ.

હવ્ય—દેવતાની પ્રીતિ અર્થે જે અન્ન તે.

હવ્ય—ત્યાગ કરવાયોગ્ય વસ્તુ.

હહ—પાણીનો ધ્રો.

ક્ષ.

ક્ષણ—આપારવિના રહેવું તે. ૨ ત્રીસ કળારૂપ

કાળ તે. ૩ ઉત્સાહ. ૪ રાળ.

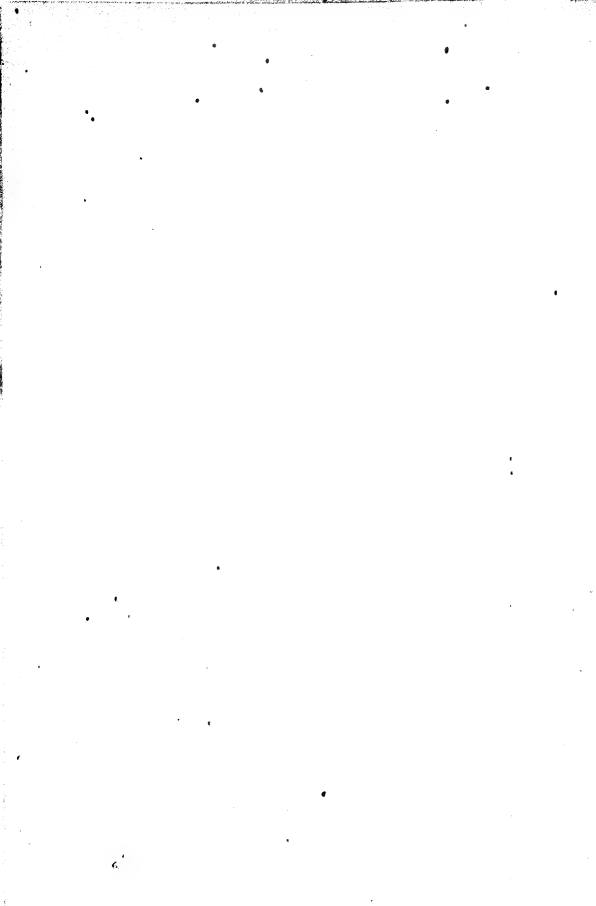
ક્ષીરવૃક્ષ—ધુલર, પિપળો, વડ ઇત્યાદિ જાડ.

ક્ષૌદ્ર—મધ.

ક્ષામવસ્ત્ર—રાણ તથા રેશમનું વસ્ત્ર.

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
६	२०	भाष्यं ...	भाष्यं.
८	११	राक्षसो ...	राक्षसो.
१२	१६	तिथिमानो ...	तिथिमानो.
१५	३२	धीनुं ...	धीनुं.
८०	१	०८ ...	८०.
८६	१०	भट्टलपुं ...	भट्टलपुं.
१४७	१८	धडी ...	धडी.
१५६	२०	धानमां ...	धानमां.
१६३	३१	भाध ...	भाध.
२०६	१	तेने ...	तेनो.
२२८	५	हाम ...	होम.
२३७	७	गर्भाधान ...	गर्भाधान.
२८४	२५	ज्येष्ठा ...	ज्येष्ठा.
२६०	३०	शाति ...	शांति.
३०५	४	दृष्टि ...	दृष्टि.
३०८	३१	संस्कार करवा नही, ...	संस्कार अंक वर्षमां करवा नही.
३१७	२२	प्रभाष्य ...	प्रभाष्य.
३६४	१५	एवंमकत्वादि ...	एवंमकत्वादि.
५००	३१	देव्यामाधेध्वनेमासे ...	देव्यामाधेध्वनेमासे.
५६४	२०	धटस्त्रोह. ...	धटस्त्रोह.
"	३३	विधया ...	विधया.
५६७	२७	धी अथवा ...	धी अथवा.
५६८	२८	अभ्रलोह्य ...	अभ्रलोह्य.
५७०	१८	व्यवहार ...	व्यवहार.
५७१	१	प्रयोज्य ...	प्रयोजन.
५७४	१८	(पत्र भां) ...	(पत्र ३६४ भां).
५८३	४	आहना ...	आहना.
५८४	१६	तत्रैकोद्दिष्ट ...	तत्रैकोद्दिष्ट.
५८५	१६	आद्धेप्राप्ताताद्वन ...	आद्धप्राप्ताताद्वने.
६०८	७	शस्त्र ...	शस्त्र.
६१३	६	चत्वारो ...	चत्वारो.
६२३	१७	अपवित्रः ...	अपवित्रः.
६६६	५	(पत्र ६६० भां) ...	(पत्र ६६१ भां).
६६८	३२	अयाशौचान्न ...	अयाशौच्यन्न.
७०८	१८	अत्यक्तं ...	अत्यक्तं.
७१२	२३	कलियुगे ...	कलियुगे.
७२६	३०	स्मशान ...	स्मशान.
७७७	१५	सधर्मे ...	सधर्मे.
"	२३	वित्राहति ...	वित्राहति.
७८३	३५	पंचोप ...	पंचोप.
८०१	४	वैष्णवो ...	वैष्णवो.
"	२४	धटिका ...	धटिका.

ધર્મસિંધુના પ્રથમથી ગ્રાહક થયાછે તેઓનાં નામ.

નામ.	ગામ. પ્રતિ.
હકર ધનજી માવજી...	... મુંબઈ ૧૦૨
પંડિત જ્યેષ્ઠરામ મુકુંદજી...	... મુંબઈ ૪૬
મહારામધિરાજ મિરજી મહારાઓ	
શ્રીમેગારજ બાદાદુર...	...કન્હભુજ ૧૧
રાજેશ્રી જયશંકર કલ્યાણજી છાપા જીનાગઢ	૧૧
ગજર ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ	... મુંબઈ ૧૧
હકર જેરામશિવજી હા.ખીમજીજેરામ. મુંદરા	૮
કવિ રણુછોડલાલ ગજુરામ...	... મુંબઈ ૫
વાણુ નયુભાઈ તલકચંદ	... ૫
શા. ગોવિંદજી માધવજી કકા	... ૩
રાજેશ્રી કીકાભાઈ પ્રભુદાસ...	... સુરત ૩
સર મંગળદાસ નયુભાઈ, નાઈટ સી. એસ.	
આઈ... મુંબઈ ૨
શેઠ વસનજી મનજી...	... ૨
રા. મંજારામ ઘેલાભાઈ	... ૨
રાજેશ્રી મનસુખરામ સુવરામ	... મુંબઈ ૨
રા. રણુછોડભાઈ ઉદયરામ...	... ૨
હકર જીવરાજ ખેતસી	... ૨
.. પ્રેમજી નારાયણજી	... ૨
.. જેઠા પુરુષોત્તમ...	... ૨
.. ઇબજી શિવજી...	... મુંદરા ૨
.. દામોદર આણંદજી	... માંડવી ૨
.. કેશવજી પ્રાગજી...	... ૨
.. રણુછોડદાસ એધવજી	... ૨
શેઠ નગીનદાસ મોતીરામ ગાંધી...	... મુંબઈ ૨
.. લક્ષ્મીદાસ ખીમજી	... ૧
રા. ખુશાલરાય લાલજી	... ૧
.. ઇન્દુજીરામ સુરજરામ દેસાઈ...	... ૧
શા. માવજી રાધવજી...	... ૧
રા. વિઠ્ઠલદાસ રામરામ...	... ૧
હકર નરમદાશંકર ધીરજીરામ	... ૧
શેઠ કૃષ્ણદાસ હરીભાઈ પદમસી...	... ૧
ત્રવાડી ભદવજી લીલાધર...	... ૧
હકર સુરજી ઉકરડા...	... ૧

નામ.	ગામ. પ્રતિ.
હકર વાહાલજી નાથા...	... મુંબઈ ૧
.. રામદાસ દાકરસી	... ૧
.. જેઠા જયરામ ગોપાલજી	... ૧
.. ભીમજી નરસી	... ૧
.. રણુછોડદાસ વિસનજી...	... ૧
.. લક્ષ્મીદાસ મુરારજી મનુ	... ૧
.. રામદાસ પ્રેમજી	... ૧
.. મયુરાદાસ નયુભાઈ...	... ૧
.. જેરામ દામોદર...	... માંડવી ૧
હકર કાનજી હારકાદાસ	... માંડવી ૧
.. પ્રેમજી મુરારજી...	... ૧
.. મેગજી માવજી...	... ૧
.. નારાયણદાસ વ. દેસરાજ	... ૧
.. ભવાનજી મુલજી...	... મુંબઈ ૧
કન્હ પોહના સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ	
મંદુલાલ મયુરાદાસ	... ભુજ ૧
માંડ રામજી ભાણુજી	... માંડવી ૧
જેશી નાનજી નરસી...	... ૧
રાજેશ્રી મેહેતા દલપંતરામ જગજીવન	.. ૧
પંડયા શિવદાસ મુંદરજી દાનાધ્યક્ષ...	... ભુજ ૧
.. દયાશંકર મકનજી	... અંજાર ૧
ભટ ગોપાલજી નારાયણજી...	... ભુજ ૧
મેહેતાજી જગન્નાથ જેઠાલાલ	... ૧
દિવે ગોપાળજી મદનજી	... ૧
.. રામલાલજી ગોકુલદાસજી વૈદ્ય. મુંબઈ	૧
ત્રવાડી હરદેવ ગંગારામ	... ૧
ભટ કાલિદાસ ધારંગજી	... ૧
હકર ત્રીકમદાસ લવજી	... ૧
શા. પરમાનંદદાસ ગોપાલદાસ	... ૧
શા. હરજીવન નારાયણદાસ...	... ૧
ભટ ખીમજી હરીરામ	... બળદિઆ ૧
દિવે હીરજી પ્રાણજીવન	... ભુજ ૧
ભટ કલ્યાણજી નારાયણજી	... કોહારા ૧

નામ.	ગામ.	પ્રતિ.	નામ.	ગામ.	પ્રતિ.
ઠકર પ્રેમજી કુવરજી મુંબઈ	૧		દિવે મૂલશંકર વિં નરોત્તમ...	ધોધા	૧
વ્યાસ શિવજી ભાગચંદ ,	૧		બવાનીશંકર વિં નરોત્તમ ,	૧	
ઠકર દામોદર હીરજી... .. ,	૧		આચાર્ય ગૌરીશંકર મોહનજી... .. ,	૧	
દિવે નરસી વાધજી... .. ભુજ	૧		શા. કલ્યાણદાસ નરોત્તમદાસ ... મુંબઈ	૧	
બાઈશ્રી ચંદુબા તાલુકે ચિત્રોડ	૧		બની કાશીરામ વિં રામજી ... શિહોર	૧	
નેશી ખીમજી માલજી મુંબઈ	૧		રાં મનોહર ગણેશ દક્ષિણી ... ડાકોર	૧	
ત્રવાડી ગોવિંદજી મેધજી ,	૧		ત્રવાડી ઉદ્ધવજી પુરુષોત્તમ... .. ઉમરગા	૧	
રાજેશ્રી ભાણજી કેશવજી ભુજ	૧		દિવે મયાશંકર હરિશંકર... .. દરેડ	૧	
ચુસાઈશ્રી રિદ્ધિગિરજી પ્રાણગિરજી... મોડવી	૧		રાં સોમનાથ ગોપાલજી (વકીલ) જુનાગઢ	૧	
ભટ રામજી કલ્યાણજી... .. મુંબઈ	૧		રાં અંબારામ ધીરજીરામ... .. મુંબઈ	૧	
શા. મનમોહનદાસ દયાલદાસ ,	૧		રાં મનસુખરામ પ્રાણજીવન ,	૧	
ઠકર મૂલજી કસનદાસ... .. ,	૧		શેઠ નગીનદાસ ત્રિભુવનદાસ ... સુરત	૧	
શા. રણછોડદાસ પુરુષોત્તમ... .. ,	૧		ઠકર ટોસા કુવરજી... .. સાપર	૧	
રાજેશ્રી વાધજી રૂપજી... .. ભુજ	૧		રાવળ મૂલશંકર જયશંકર... .. મુંબઈ	૧	
ઓખા મંડલ લાઈબ્રરી દારકા	૧		રાજેશ્રી જવેરીલાલ... .. ,	૧	
રાજેશ્રી રેવાશંકર છખીલદાસ ,	૧		શાં નારાણજી ત્રીકમજી ,	૧	
રાજેશ્રી વાધજીભાઈ ચતુર્ભુજ... .. ,	૧		શાં મોતીલાલ જગમોહનદાસ ,	૧	
રાજેશ્રી પ્રાણશંકર જયશંકર... .. ,	૧		વ્યાસ કાનજી ખીમજી ,	૧	
પંડયા ઝીણુ દયારામ... .. ,	૧		ભટ અન્ના રાધાકૃષ્ણ... .. ,	૧	
ઠકર અર્જુન કરમસી... .. નાગરેયા	૧		શા. ભીમજી માલુક ,	૧	
નેશી જ્ઞેહારામ મોતીરામ મુંબઈ	૧		રાં નારાયણ વિપ્લુ ચુર્નર... .. ,	૧	
શેઠ નગીનદાસ ભાણુભાઈ ,	૧		છડીદાર નારાણજી ધરમસિંદ ,	૧	
ઠકર ત્રીકમદાસ ડુંગરસી ,	૧		શેઠ શરીફભાઈ સાલેમહમદ ,	૧	
દિવે ગોવિંદજી પુરુષોત્તમ આમળા	૧		શેઠ ટેમુરસ દીનશાજી ફોર્ટ પ્રીન્ટીંગના		
ભટ વાધજી ભવાનજી... .. ભુજ	૧		માલેક ,	૧	
દિવે મહાશંકર વિં વિટ્તલજી ... મુંબઈ	૧		ઠાકોર સાહેબ શ્રીસુરા... .. ,	૧	
રાજેશ્રી નીર્ભયરામ હરીભાઈ... .. ,	૧		શેઠ દેવજી ભીમજી ,	૧	
રાં નારશંકર દયાશંકર ,	૧		રાં ચુલાયદાસ ભાઈદાસ (વકીલ)... સુરત	૧	
રાં નગીનદાસ મથુરાદાસ ,	૧		રાં ધશ્વરદાસ ચુનીલાલ લાલા ,	૧	
રાં શામશંકર વિજયશંકર... .. ,	૧		પટેલ કાલીદાસ ધશ્વર... .. ,	૧	
દિવે ત્રીકમજી ખેચરભાઈ પ્રાંગંદ્રા	૧		રાં પરસોત્તમદાસ હરગોવિંદદાસ... .. ,	૧	
ભટ નર્મદાશંકર દુર્ગાશંકર ,	૧		જવેરી ઠાકુરદાસ ત્રજ્જીખણદાસ ,	૧	
શુક્લ જુહા જગન ,	૧		રાં પ્રભુલાલ કેશવલાલ... .. અમદાવાદ	૧	
રાં બલવંતરાવ રામચંદ્ર (ધાણુદાર) ,	૧				

પ્રમાણપત્ર.

આ ધર્માબ્ધિસાર નામનો ગ્રંથ મૂળ સંસ્કૃત-ભાષામાં છે, તે ધણેજ ઉપયોગી છે. ધર્મશાસ્ત્ર સંબંધિ બીજા ધણા ગ્રંથો તો, એક એક વિષયના હોયછે. કે (દાનચંદ્રિકામાં દાનનોજ અને શ્રાદ્ધચંદ્રિકામાં શ્રાદ્ધનોજ નિર્ણય છે.) અને નિર્ણયસિદ્ધિ પ્રભૃતિ કોઈ કોઈ ગ્રંથોમાં સાર્વદેશિકપણું પણ છે. પરંતુ તે ગ્રંથોમાં ધણાં વચનોનો ઉપન્યાસ હોવાથી તેમાંનો નિર્ણય જાણવો મુશ્કેલ થઈ પડેછે. આ ધર્માબ્ધિસાર તો, ઉત્તમ પ્રામાણિક અનેક ગ્રંથોનો સાર લઈને એવો તો સેહેલો ખતાવેલ છે કે જ્યાં યજ્ઞાદિ નિર્ણય, કાળનિર્ણય અને ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર ઇત્યાદિ સર્વ વિષયનો ખુલાસો સેહેલીરીતે કરેલો છે. હાલ ધણા દેશોમાં ધણાખરા વિદ્વાનો આ ગ્રંથ ઉપરથીજ નિર્ણય ખતાવેછે. થોડા શ્રમથી ધર્મનો નિર્ણય જાણવા ઇચ્છનારા લોકોને એ ગ્રંથ અત્યંત ઉપયોગી છે, તેથી આ ગ્રંથનાં ભાષાંતરની ધણી જરૂર હતી. કારણ કે, હાલ આર્ય લોકોમાં ધણા મહોટો ભાગ સંસ્કૃતથી અજાણ્યોછે. આનું એક ભાષાંતર મહારાષ્ટ્ર ભાષામાં થયુંછે, પરંતુ તેમાં કેટલાંએક ઠેકાણે મૂળનો અર્થ ફરી ગયોછે, અને કેટલાંએક દેશાંતરના લોકો મહારાષ્ટ્ર ભાષાથી અજાણ્યા છે, તેથી શાસ્ત્રી કાનજી વિ. વાલજીએ ધણો શ્રમ કરીને મૂળનો અર્થ ન છોડતાં ઉત્તમ રીતિનું આ ભાષાંતર કરેલું છે. આ ગ્રંથનું ભાષાંતર વાંચવાથી ગૂર્જર ભાષા જાણનારા ધણા લોકો પોતાનાં ઘરમાં બેઠે બેઠે ધર્મનો નિર્ણય જાણી શકશે. મેં આ ભાષાંતરના કોઈ કોઈ ભાગો વાંચેલા છે તે મૂળ ગ્રંથોના યથાર્થ અનુસારી છે માટે આવાં ઉત્તમ ભાષાંતરમાટે સુજ્ઞ ગૃહસ્થોએ મદદ કરવી અને આ ગ્રંથની એક એક નકલ ખરીદવી એ લોકોને જરૂર છે. વૈશાખ સુદિ ૧૩ શનિવાર સંવત્ ૧૯૩૬.

લેખકર્તા આશુકિ પંચનદી શ્રી ગોવર્ધનલાલાજી પ્રસિદ્ધ નામ ગદુ લાલાજી ધનશ્યામજી.

